T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

TASAVVUF ISTILÂHLARI LİTERATÜRÜ VE SEYYİD MUSTAFA RÂSİM EFENDİ'NİN ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL'İ

Doktora Tezi

I

133556
Gift I
133556
Cilt 1

İHSAN KARA

Danışmanı : Doç. Dr. Mahmut Erol Kılıç

İstanbul, 2003

ÖNSÖZ

Tasavvuf kültürü, yüzyıllardan beri dilden dile, gönülden gönüle aktarılmak suretiyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kültürün günümüze ulaşmasında, yazılı tasavvuf eserlerinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bu eserlerde ele alınan konular, tasavvufun tabiatı gereğince büyük oranda tasavvuf ehlinin yaşadığı hâl, makām ve zevklerden oluşur. Bunlar ise, sözden ziyâde özle yani bizzat yaşayarak ve tecrübe edilerek anlaşılabilecek konulardır. Tasavvuf çevrelerinde yaygın olarak kullanılan "tatmayan bilmez" sözü, bu durumu anlatmak için söylenmiştir.

Bunun bir netîcesi olarak, tasavvufu söz ve yazıyla anlatmak tam mânâsıyla mümkün olamamaktadır. Çünkü, tasavvufta yaşanan zevk ve tecrübeler, genellikle dilin sınırlarını aşan, metafizik konulardır. Bu yüzden mutasavvıflar, yazdıkları eserlerde tasavvufî konuları açıklayabilmek için, ıstılâhlar, tâbirler ve semboller kullanmışlardır.

Hicrî II. asrın sonlarından itibâren, kendi ıstılâhlarını oluşturarak bir ilim dalı hâline gelen tasavvufun, bu dönemden başlayarak kaleme alınan ilgili eserlerinde ıstılâhlar yaygın olarak kullanılmış ve zamanla ıstılâh ağırlıklı eserler ortaya çıkmıştır. Hicrî VII. (Milâdî XIII.) asırda İbnü'l-Arabî ile birlikte ilk müstâkil tasavvuf ıstılâhı sözlükleri te'lîf edilmeğe başlamış ve günümüze kadar bunların yazılması artarak devam etmiştir.

Biz bu tez çalışmamızda, başlangıcından günümüze kadar ki süreç içerisinde tasavvuf literatüründe yer alan tasavvuf ıstılâhlarını, bu ıstılâhları ihtivâ eden eserleri ve müstâkil tasavvuf ıstılâhı sözlüklerini konu edindik.

Çalışmamız, giriş bölümü ve bunu tâkip eden üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, ilimlerde ve din ilimlerinde ıstılâhların yeri ve öneminden bahsettikten sonra, konunun kaynaklarını ve izlediğimiz metodu ele aldık.

Birinci bölüm, tasavvuf ilmi, tasavvuf dili ve tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmıştır. Bu bölümde, önce tasavvuf kelimesinin kaynağı ve târiflerinden bahsettik. Daha sonra, tasavvufta kullanılan dilin ve ıstılâhların özelliklerinden söz ederek, bu ıstılâhları târihî süreç içerisinde ele aldık. Peşinden, tasavvuf ıstılahlarıyla ilgili olarak yazılan müstâkil sözlükleri kronolojik olarak tasnif edip haklarında bilgi verdik. Ayrıca, sözlük niteliğinde olmayan fakat ağırlıklı olarak tasavvuf ıstılâhlarına yer veren eserleri tanıttık. Bu bölümde son olarak, başlıca tasavvuf kaynaklarında ıstılâhlarla ilgili kısımları inceledik.

İkinci bölümü, Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin "Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil" adlı eserinin tanıtımına ve muhtevâsına ayırdık. Bu bölümde ayrıca, tasavvufta varlık ve varlık mertebelerini ele aldık. Önce bu konudaki genel görüşlere yer verip, ardından "Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil" de konunun işlenişini inceledik ve eserin diğer eserler ve görüşler arasındaki konumunu belirlemeğe çalıştık. Bölümün sonunda, eserde haklarında bilgi verilen konu başlıklarını, kitapta geçen şahıs ve eser isimlerini bir liste halinde gösterdik.

Üçüncü bölüm, "Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil" isimli tasavvuf lûgatının metin tercümesine ayrılmıştır.

Bu âcizâne çalışmamız için, öncelikle elindeki mikrofilm fotokopisini veren hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı'ya, danışmanım Dç. Dr. Mahmut Erol Kılıç'a, metnin tercümesinde katkıda bulunan babam emekli müftü Zekeriya Kara'ya, çalışmam esnasında desteğini esirgemeyen vefâkar eşime teşekkür eder, eserin bu alanda çalışanlara faydalı olmasını temenni ederim.

Üsküdar, 2003 İhsan KARA

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ II
İÇİNDEKİLER IV
KISALTMALAR VI
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ VII

GİRİŞ 1

DİN İLİMLERİNDE ISTILÂHLARIN YERİ VE ÖNEMİ, KAYNAKLAR VE METOT

I. ISTILÂHLARIN GEREKLİLİĞİ 1
A.ISTILÂH VE TERİM KAVRAMLARI 1
B.ISTILÂHLARA DUYULAN İHTİYAÇ 2
II. DİN İLİMLERİNDE ISTILÂHLAR 3
A.DİN VE DİN DİLİ 3
B.İSLÂMÎ İLİMLERDE TERİMLER VE TERİM ÇALIŞMALARI 10
1.Kur'ân ve Tefsir İlminde Terimler 10
2.Hadis İlminde Terimler 13
3. Fıkıh İlminde Terimler 13
4. Kelâm İlminde Terimler 14
5. Felsefe İlminde Terimler 15
III. KAYNAKLAR 19
IV. METOT 24

BİRİNCİ BÖLÜM
TASAVVUF İLMİ, TASAVVUF DİLİ VE TASAVVUF ISTILÂHLARI

I. TASAVVUF İLMİ VE TASAVVUF DİLİ 26
A. TASAVVUF KELİMESİNİN KAYNAĞI VE TARİFLERİ 28
B. TASAVVUF DİLİ VE ISTILÂHLARA GİRİŞ 36
II. TASAVVUF ISTILÂHLARI 41
A. TARİHİ SEYİR İÇERİSİNDE TASAVVUF ISTILÂHLARI 41
B. MÜSTAKİL TASAVVUF ISTILÂHI SÖZLÜKLERİ 52
1. Asıl Sözlük Tarzındaki Eserler 52
2. Tâlî Istılâh Eserleri 72
C. BAŞLICA TASAVVUF KAYNAKLARINDA ISTILÂH BÖLÜMLERİ 86

İKİNCİ BÖLÜM
SEYYİD MUSTAFA RÂSİM EFENDİ'NİN ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL ADLI ESERİ

I. SEYYİD MUSTAFA RÂSİM EFENDİ 101
II. ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL ADLI ESERİ 102
A. ESERİN NÜSHASI 102
B. ESERİN KAYNAKLARI 103
C. ESERİN MUHTEVÂSI 129
D. ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL ADLI ESERDE VÜCÛD (VARLIK) VE VÜCÛD MERTEBELERİ 135
1. Varlık Konusunda Tasavvuftaki Genel Görüşlere Toplu Bir Bakış 135
2. Bu Görüşler Arasında Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'in Durduğu Yer .. 149
E. ESERDE ELE ALINAN VE HAKLARINDA BİLGİ VERİLEN ISTILÂHLAR 171
F. ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL'DE GEÇEN ŞAHIS VE ESER İSİMLERİ
1. Şahıs İsimleri 258
2. Eser İsimleri 261

SONUÇ 262

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL

METİN TERCÜMESİ 1
BİBLİYOGRAFYA 778
EKLER 790

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.mlf. : Adı geçen müellif

a.s. : Aleyhisselam

b. : Bin, İbn

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

h. : Hicrî

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İst. : İstanbul

ks. : Kuddise sırruhû

Nşr. : Neşreden

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MÜ : Marmara Üniversitesi

Osm. : Osmanlı

ö. : Ölüm tarihi.

tah. : Tahkik

ter. : Tercüme

ts. : Tarihsiz

s. : Sayfa

S. : Sayı

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi vesellem

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

vb. : ve benzeri

vr. : Varak

yay. : Yayınları

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

^ : med işareti
ء : ʾ
ب : b
ت : t
ث : s
ج : c
ح : h
خ : h
د : d
ذ : z
ر : r
ز : z
س : s
ش : ş
ص : s
ض : d, z
ط : t
ظ : z
ع : ʿ
غ : ğ, g
ف : f
ق : k
ك : k
ل : l
م : m
ن : n
و : v
ه : h
ى : y
قا : kā
قو : kū
غا : gā
غو : gū

GİRİŞ

DİN İLİMLERİNDE ISTILÂHLARIN YERİ VE ÖNEMİ, KAYNAKLAR VE METOT

I. ISTILÂHLARIN GEREKLİLİĞİ

A. Istılâh ve Terim Kavramları

Çalışmamızın özünü teşkîl eden ıstılâh ve terim kavramlarını öncelikle açıklamak, ilerleyen safhalarda bize yardımcı olacaktır. Aslında ıstılâh ve terim kelimeleri eş anlamlı olup terim, Arapça asıllı olan ıstılâhın[1] Türkçe karşılığıdır. Çeşitli kaynaklardaki târiflerini bir araya getirdiğimizde ıstılâhın, bir ilme mahsûs kelime ve tâbir veya bir topluluğun ya da meslek mensûbunun bir lafzı sözlük mânâsından çıkararak başka bir mânâda kullanmalarıdır ki ihtisâs erbâbının ittifak ederek kullanmasıyla ortaya çıkar[2] şeklinde târif edildiğini görmekteyiz. Istılâhlarla ilgili Arapça kaynaklarda bu kavram bâzen "mustalah ve mustalahât" şeklinde de kullanılmaktadır. Meselâ, son dönem tasavvuf ıstılâhı sözlüklerinden biri olan Refik el-Acem'in eserinin adı, **Mevsûatu Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî**'dir. Bunların hâricinde bâzen ıstılâhları içeren eserlerin başına,

---

[1] - Arapça asıllı olan ıstılâh kelimesi, "iftiâl" bâbında olup, "sa-la-ha" dan mastardır.

[2]- Bkz. Seyyid Şerif Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, Beyrut 1983, s.38; M.Zeki Pakalın, **Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** İst. 1971, c.II, s.8; Butrus el-Bustânî, **Dâiretü'l-Maârif,** Beyrut 1876-1900, c.III, s.745; Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Funûn,** Kalküta 1862, c.I, s.583/c.II, s.1426; Ömer Nasûhi Bilmen, **Hukûk-i İslâmîyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmusu,** İst. ts., "ıstılâh" md.

"elfâz" ve "kelimât" tâbirleri de getirilmektedir.[3] Kısaca ifâde etmek gerekirse, ıstılâh ve terim[4] ilim ve sanat dallarının kendilerine özel dilleri ve şifreli iletişim vâsıtalarıdır diyebiliriz.

B. Istılâhlara Duyulan İhtiyâç

Her ilim ve sanat dalının kendilerine âit terimleri ve tâbirleri vardır. Pozitif ilimler denilen ispat ve deneye dayalı matematik, fizik ve kimyâda formül ve denklemler nasıl ki vazgeçilmez unsurlarsa, sosyal ve dînî ilimlerdeki terimler de aynı ve hattâ daha fazla öneme sâhiptirler. Zîrâ sosyal ve dînî ilimlerde meydana gelecek yanlış anlamalar topluma pozitif ilimlerdekinden daha büyük zararlar verebilir. Nitekim Konfüçyüs toplumdaki bozulmayı, kullanılan isim ve kavramların yanlış yorumlanmasına bağlamış[5] ve böylece terimlerin yanlış anlaşılmasının toplumda yapacağı tahribâtı vurgulamıştır.

Meselâ, hadis ıstılâhlarının doğuşuyla ilgili bir çalışma yapan Ahmet Yücel, eserinde bu zararlara hadis ilmi açısından örnek olmak üzere Goldziher, Mingana, Margoliouth gibi bazı müsteşriklerin *haddesenâ, ahberenâ, semi'tu* gibi edâ sîgalarını terim mânâlarının ötesinde sâdece kelime anlamlarıyla değerlendirmeleri sonucunda yanlış kanâatlere ve hatâlı yorumlara sebep olduğunu ifâde etmektedir. Yazar bu hatâların tashîhinin ancak ilgili kaynakların taranarak, ıstılâhların doğuş ve gelişiminin tespit edilerek gerçek mânâlarının ortaya çıkarılması yoluyla aşılabileceği kanâatindedir.[6]

---

[3]- Meselâ; Zekeriyâ el-Ensârî (ö.926/1520)'nin Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü 1348 numarada kayıtlı bulunan ve 1a-4a varakları arası tasavvuf ıstılâhlarına ayrılan eserinin ismi **Risâletü fî Târifi'l-Elfâzi's-Sûfiyye**'dir. Aynı şekilde Mahmud el-Gurab'ın Erciyes İlâhiyat Fakültesi Genel 5524 numarada kayıtlı bulunan aynı konuyla ilgili eserinin adı, **Şerh-i Kelimâtu's-Sûfiyye**'dir.

[4] - Bundan sonraki bölümlerde, aynı mânâya gelen bu iki kelimeyi zamân zamân birbirinin yerine kullanmamız karışıklığa yer vermemelidir.

[5] - Ali Şerîatî, **Medeniyet ve Modernizm,** Ter. Ahmet Yüksek, İst. 1984, s.44.

[6] - Ahmet Yücel, **Hadis Istılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî ilk üç asır),** İst. 1996, s.19,20.

Aynı durum diğer sosyal ve dînî ilimler için de geçerlidir. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki zikredilen bu ilimlerden her birinin ayrıca kendilerine has özellikleri vardır ve bu farklı özellikleri sebebiyle de her birinin terimler açısından önemi farklı boyutlardadır. Hepsindeki ortak yön, kendilerine âit terimlerin o ilimleri anlamada ve yorumlamada hayâtî öneme sâhip olmalarıdır. Biz burada tezimizin muhtevâsı gereğince bu ilimleri biraz daha özelleştirip, terimler konusunu İslâmî ilimler çerçevesinde ele alacağız. Fakat buna geçmeden evvel, genel anlamda din ve din dili hakkında bir ön bilgi vermemiz, İslâmî ilimlerde kullanılan terimlerin semantik[7] ve lengüistik[8] temellerini görmemiz açısından yararlı olacaktır.

II. DİN İLİMLERİNDE ISTILÂHLAR

Bütün ilim ve sanat dalları kendi ıstılâhlarını oluşturmuşlardır. Çalışmamızın amacını aşacağı için biz burada sâdece din ilimlerinde ıstılâhların yerini ve sonra da İslâmî ilimlerde ıstılâhlar konusunu anahatlarıyla ele alacağız.

A. Din ve Din Dili

Din dilinden kastedilen şeyin ne olduğunu anlamamız için önce dinin târifini yapmamız yerinde olacaktır. Kaynaklara bakıldığında dinin sözlük anlamından başka İslâma ve diğer din mensûblarına göre farklı târiflerinin yapıldığı görülür. Lûgat kitaplarında; âdet, durum, cezâ, mükâfât, itâat, hesap, İslâm, örf, inkıyâd, hâkimiyet, gālibiyet, saltanat, mülkiyet, hüküm,

---

[7] - Semantik; dili anlam yönünden ele alan, içeriği eşsüremli ve artsüremli açılardan inceleyen dilbilim dalı. (Frederick Ferre, **Din Dilinin Anlamı,** Çev. Zeki Özcan, İst. 1999, s.227.)

[8] - Lengüistik; kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da tabiî dilleri yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişmeleri vb. açısından inceleyen insan bilimi. (Frederick Ferre, a.g.e., s.225.)

fermân, millet ve şerîat[9] gibi anlamlara gelen din kelimesi, İslâmî bir terim olarak; akıl sâhiplerini Peygamber'in bildirdiği gerçekleri benimsemeğe çağıran *ilâhî bir kânun*,[10] *akıl sâhiplerini kendi irâdeleriyle dünyâda salâha*, âhirette felâha sevkeden Allâh'ın koyduğu kânun[11] olarak târif edilmiştir. Çağdaş müslümân fikir adamlarından Seyyid Hüseyin Nasr'a göre din; insanı gerçeğe bağlayan şeydir. Her din sonuç îtibarıyla biri doktrin diğeri metot olmak üzere iki unsur ihtivâ eder. Din öncelikle mutlak hakîkatı nisbî olandan ayıran bir doktrin, ikinci olarak da hakîkat üzerine düşünmeğe, mutlak olana bağlanmağa, insan varlığının gâye ve anlamına uygun biçimde Allâh'ın irâdesine göre yaşamağa elverişli bir metottur.[12]

Dinin, bütün dinleri içine alabilecek bir tanımı, ancak din kavramının sınırları kesin bir şekilde belirlendikten sonra yapılabilir ki kanâatimizce bu oldukça meşakkatli bir çalışma gerektirir. Batılı ilim adamlarının din tanımında ortaya koydukları çeşitlilik, bir yandan din fenomeninin bizzât kendisinde mevcût problemlerden, diğer yandan da târifleri yapan kişilerin kendi sübjektif görüşlerinden ve dine bakış açılarından kaynaklanmaktadır.[13] Meselâ, Hegel'e göre din; kendi özünden haberli rûh olup, sonludan sonsuza yükselmek[14] olarak târif edilirken, Matthew Arnold'a göre; duyguyla yükselmiş, alevlenmiş, yanmış bir ahlâk ilmi ve Michel Mayer'e göre; Allâh'a, insanlara ve kendimize karşı yapmamız gerekene dâir öğütlerle inançların tamâmı[15] şeklinde açıklanmıştır.

Yukarıdaki târiflerde insan için önemi anlatılmağa çalışılan dinin yeterince anlaşılıp, hayâta tatbîk edilmek sûretiyle, insanın dünyâ ve âhiret

---

[9] - Cevherî, **es-Sıhah,** "dyn" md.; Ragıb el-İsfehânî, **el-Müfredât,** "dyn" md.; İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab,** "dyn" md.; S.Şerif Cürcânî, **et-Ta'rifât,** "din" md.; Tehânevî, **Keşşâf,** "din" md., II, 305; Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs,** "dyn" md.; Mütercim Âsım Efendi, **Kamus tercümesi,** "dyn" md.; Fîruzâbâdî, **Kamusi'l-Muhît,** çev. Ahmet Âsım el-Ayntabî, c.III, İst. 1305, s.633.

[10] - Cürcânî, **et-Ta'rifât,** "din" md.; Zebîdî, **Tâcü'l-arûs,** "dyn" md.

[11] - Tehânevî, **Keşşâf,** "din" md.

[12] - Seyyid Hüseyin Nasr, **İslâm-İdealler ve Gerçekler,** Ter. Ahmet Özel, İst. 1985, s.15.

[13] - **İslâmda İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi,** İst. *1997*, c.*I*, s.*409*.

[14] - Hegel, **Ibidem,** p.45'den naklen bkz. Roger Garaudy, **La Pensée de Hegel,** Paris 1966, P.178.

[15] - DİA, "din" md., c.9, s.315.

saâdetini sağlayabilmesi için, dine özel anlatım, uslûb ve dilin iyi kavranması gereklidir. Dînî duyarlılığımız ya da yönelişimiz ne olursa olsun, din dilinin mâhiyeti, mantıkî statüsü, bilgi verici olma özelliği gibi konular üzerinde yeniden düşünmek, din dilinin gerçekte neden sözettiği ve içerdiği hususların neler olduğunu tartışmak önem arzetmektedir. Gerçi Mehmet Aydın gibi bazı düşünürler, müstakil bir din dilinden bahsetmenin doğru olmadığını zîrâ her din dilinin teist (tanrıcı, ilâhî) bir karakter taşımadığını[16] söylemekteyse de biz bunu istisnâî bir durum olarak kabûl edip, din dilinin teist temellere dayandığı fikrinden hareket edeceğiz.

Hangi târif olursa olsun, netîcede din kavramının içinde bir yüce kudret fikri mutlakā yer alır. Semâvî dinler açısından bakarsak, bu yüce kudret, bir olan Allâh'tır. Dolayısıyla din dilinin konusunu büyük ölçüde Allâh'ın varlığı, mâhiyeti, Allâh-tabiat ilişkisi ile ilgili teolojik ifâdeler oluşturur. Çünkü din dili ile ilgili felsefî açıdan ortaya çıkan en önemli problem, bu tür teolojik ifâdeler konusunda olmaktadır ve bu ifâdelerin en başında Allâh'ın var olduğu iddiâsı gelir. Bu yüce varlığın mâhiyetinin tam olarak kavranılması, beşeri alanı aşmaktadır. Yâni bir başka deyişle biz, bizi -mâhiyeti îtibarıyla- aşan bir şeyden söz etmekteyiz.[17] Allâh'ın varlığını sözcüklerle tam olarak ifâde edemesek de O'nun var oluşunun mâkul sebeplerini gösterebiliriz.[18] Yüce varlığın anlatılmasında karşılaşılan güçlükler, objenin irrasyonel ve anlatılmaz oluşundan değil, dili kullanan süjenin gerek kendi sonlu yapısı ve gerekse kullandığı dildeki yetersizliklerden kaynaklanmaktadır.

Her dinin ve her özel din dilinin kendine özgü nihâî kriterleri vardır. Her din, kabûl ettiği otoritenin kriterlerine başvurarak tanımlanır.[19] Buradan

---

[16] - Mehmet Aydın, **Din Felsefesi,** İzmir 1990, s.91.
[17] - King, H.Robert, **The Meaning of God**, Fortress Press, Philedelphia 1973, s.20
[18] - Bkz. Mehmet Aydın, "**Allâh'ın varlığına inanmanın akliliği**", İslâmî Araştırmalar, Sayı.2, Ekim 1986, s.12
[19] - Frederick Ferre, **Din Dilinin Anlamı,** Çev. Zeki Özcan, İst. 1999, s.189.

anlaşılmaktadır ki, din dili kendine has özellikleri olan bir terimler dilidir. Bu dili anlamak için o dîni ve o dinle ilgili terimleri iyi bilmek îcâb eder. Hristiyan teolog Eckhart'ın "Tanrı hakkında ne söylerseniz söyleyin, gerçekle ilgisi yoktur" şeklindeki sözleri, Allâh hakkındaki konuşmaların imkânını dışlamaz, aksine kelimelerin nesneleri temsîldeki yetersizliklerini ifâde eder. Kelimeler gerçeklikler değillerdir, ezeli gerçeklik ise hiç değillerdir. Meselâ, "sandalye" sözcüğünde oturamaz, "elma" sözcüğünü yiyemezsiniz.[20] Hangi kelime ele alınırsa alınsın, o kelime temsîl ettiği şeyden tamâmen farklıdır.[21] Çoğu kere yüce varlıktan söz ederken kullandığımız sözcükler, anlamlarını sonlu varlıklardan, bir başka anlatımla sonlu varlıkların yaşamlarındaki kullanımlarından almakta ve sonra da yüce varlığa uygulanmaktadır.

Sözgelimi Allâh'ı anlatırken dünyâyı yarattığından söz eder, insanları sevdiği şeklinde sözümüzü sürdürür ve O'na "ilim, kudret, irâde vb." nitelikler atfederiz. Bütün bu sözcükler, günlük tecrübenin içinde âşinâ olmadığımız veya günlük tecrübede anlamı bizim için açık hâle gelmemiş olduğundan, Allâh için kullanıldığında da belirsizliğini koruyacaktır. Yâni bizim günlük tecrübelerimizde yeri olmayan bir ilim, kudret vs. Allâh'a atfedildiğinde bizim için mânâ bakımından kapalı kalacaktır. Günlük dilden alınan sözcüklerin Allâh'a uygulanışı imkânsız değilse de çoğu zamân problem oluşturmaktadır. Bu nedenle böyle bir anlatım genellikle doğrudan değil, dolaylı bir anlatım olarak karşımıza çıkmaktadır. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm Allâh'ı bir takım nitelikleriyle beşerî idrâke tanıtmaktadır. Allâh'ın ilim, kudret, irâde sâhibi oluşundan söz edildiği gibi, el, yüz, göz vs. niteliklere de sâhip olduğu belirtilmektedir. Yâni bir taraftan sonsuz derecede aşkın bir yüce varlık, diğer taraftan yaratılmışlara âit unsurları barındıran bir ulûhiyet

---

[20]- Graham Dunston Martin, **Mağaradaki Gölgeler**, İstanbul 1998, s.32 (Çev. belli değil)
[21] - John C. Condon, **Kelimelerin Büyülü Dünyâsı**, (Çev. Murat Çiftkaya), İst. 1995, s.25

kavramı. Bu durumun paradoksal bir görünüm arz edişi bir yana, aynı zamânda günlük dilden alınan sözcüklerin literal (harfi harfine) anlamlarıyla Allâh'a atfedilmesini de güçleştirmektedir. Paul Tillich, " Böyle bir literalizmin varsayılması, Tanrı'nın uzay ve zamân içinde eylemde bulunan, belli yerlerde ikâmet eden, evrendeki başka herhangi bir varlık gibi oluşunun kabûl edilmesi"[22] demektir der. Yâni başka bir ifâdeyle bu sıfatların beşerî tecrübeden alınan kaba anlamlarıyla Allâh'a atfedilmesi, O'nun sonlu varlıklara benzetilmesi (teşbîh) ve cisimleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durumda Allâh'a atfedilen sıfatların günlük tecrübeden alınan kaba anlamlarıyla Allâh'a atfedilmesinin savunulur bir tarafı yoktur ve ilâhî sıfatların anlatılmasında sıkı bir literalizmin savunulması pek tutarlı görünmemektedir. Bu durumda Allâh kavramına yüklenen anlamın beşerî tecrübedeki anlamıyla yüzde yüz örtüştüğünden söz edemeyiz. Allâh'tan söz edilirken sonlu varlıkların karşılaşabildikleri güçlükler, Allâh'ın sonlu varlıklara benzetilmesi ve cisimleştirilmesi gibi kaygılar ve onların teolojik söylemde doğuracağı problemler, teologları Allâh hakkında günlük kullanımdan farklı bir dil kullanılabileceği sonucuna götürmüştür. Bu bakımdan dînî terminolojide kullanılan kelimeler ve terimler, günlük yaşam dilinden farklı olarak kendine has bazı özellikler taşır.

Din dilinde kullanılan ifâdelerin durumuna genel olarak baktığımız zamân, farklı görüşteki düşünürlerin, şu şekildeki farklı görüş ve sınıflandırmalarına rastlıyoruz. : 1-Dolaysız anlatım : Bu da üç ayrı başlık altında incelenmiştir :

a- Teşbîhî dil : Allâh'ın sıfatlarını yaratıkların niteliklerine benzetmek şeklinde kullanılan dildir. Tanrı hakkında teşbîhî bir dil kullanılıp kullanılamayacağı konusunda, hem İslâm düşünce târihinde, hem de yahudi ve hristiyan düşünce târihinde uzun tartışmalar olmuştur.[23]

b- Tenzîhî dil : Teşbîhî dil görüşünün tam karşısında tenzîhi (olumsuz) dil

---

[22] - Paul Tillich, **Dynamics of Fâith**, Harper Torchbooks, New York, 1965, s. 52

[23] - Turan Koç, **Din Dili**, İstanbul 1998, s. 57

görüşü bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre, Tanrı "bambaşka" (muhâlefetün lil havâdis) olduğundan, tabiî ve günlük dilden aldığımız kelimelerle O'nun hakkında olumlu bir cümle kurmamız mümkün değildir. Bütün güzellikler, bütün haşmet, ululuk ve yücelikler O söz konusu olduğunda eksik kalır.[24]

c- Temsîlî dil : Analoji de denilen temsîl, nispeten iyi bilinen bir nesneden elde edilen bir kavramın, nisbeten bilinmeyen bir şeye uygulanmasında kullanılan isnat yöntemidir. Bu yöntemle elde edilen dilin sözcüklerinin, anlam bakımından o sözcüğün aynı (tekanlamlı) ve farklı (çokanlamlı) kullanımlarının arasında bir yerde olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla din dili söz konusu olduğunda, sözcüklerimizi ne salt aynı anlamda, ne de büsbütün farklı anlamda kullanıyoruz demektir. Öyleyse Tanrı hakkında ancak Temsîlî (analogic) olarak bir şeyler söyleyebiliriz.

2- Dolaylı anlatım : Bu da iki başlık altında incelenmektedir :

a- Sembolik dil : Genel olarak tüm işâret, alâmet, nişan ve belirtilerle kastedilen şeyleri içine alan sembol, geniş anlamda ele alındığında ; kendi dışındaki bir şeye karşılık olmak üzere akla getirilen herhangi bir şey olarak tanımlanmaktadır. Yâni bir şey kendi dışındaki bir gerçekliği temsîl ediyorsa veya onun yerine geçiyorsa sembol sayılmaktadır. Dînî açıdan sembolizm ise, teistik bir ifâdenin nesnel karşılığının gerçek dünyâda olduğunu kabûl eden ve dilin kuramsal, sanatsal ve değerle ilgili unsurlarını birleştiren oldukça etkili bir tarzdır.

Sembolik dili savunanların kalkış noktası, genel olarak dille tecrübe arasında tam bir örtüşmenin olmadığı gerçeğine dayanır. Yâni dilin sınırları tecrübenin son sınırları demek değildir. Dolayısıyla dille ifâdesi imkânsız olan veya başka türlü söyleyecek olursak, dilin erişemediği hakîkatlerin başka türlü anlaşılma ve kavranma şekilleri bulunabilir. Sembolik ifâdenin dinde önemli bir yeri olmakla beraber, olumlu ve olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Dinde sembolik ifâdelerle anlatılmak istenen, nasıl bir tecrübe yaşadığımız veya tecrübenin muhtevâsı değildir. Asıl anlatılmak

[24] - Turan Koç, a.g.e. , s. 59

istenen şey, bu tecrübenin işâret ettiği, yâni tecrübe alanının dışında kalan şeyler hakkında bilgi vermektir. Din dili söz konusu olduğunda, sembolik dil ölçülü ve yerinde kullanılacak olursa şiir, resim ve müzikte olduğu gibi bize yeni ve umulmadık ifâde imkânları sağlar ve aşkın olana ilişkin kavrayışımızı açar. Bunun örneklerine Kur'ân ve İncil'de olduğu gibi, peygamberlerle çeşitli sûfî ve mistiklerin sözlerinde de karşılaşıyoruz. Ancak sembolik dili Tanrı hakkında konuşmanın tek ve kaçınılmaz yolu olarak görerek, bunu felsefî bir temele oturtmaya çalışmak, içinden çıkılmaz güçlükleri beraberinde getiren bir yaklaşım olur. [25]

b- Mecâzî dil : Bir sözün temel anlamı ile alınmasını imkânsız kılan bir engelden dolayı, başka bir anlamda anlaşılmasına mecâz denir. Başka açıdan mecâz, birçok gözlem biriminin düzene koyucu bir tek imajda terkibi olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer açıdan mecâzın, bir şeyden söz ederken başka bir şeyin dile getirildiği konuşma tarzı şeklindeki tanımının hem öteki disiplinlere uygun düşen, hem de teoloji ve din felsefesinin amacı bakımından yeterli ve yararlı bir tanım olduğunu düşünüyoruz. Din dilinde mecâz, başka türlü söylenemeyecek olanı söyleme sanatı olarak önemli bir işlev üstlenmektedir. Tabi ki mecâzî dil, din ve Tanrı hakkında konuşmanın mümkün olan tek şekli değildir. Ancak, güçlü bir mecâz başka yollardan da tanınabilecek yönlerin ifâde edilmesini değil, yeni yorum kategorileri öne sürmesi, yeni durum ve model ilişkileri varsayması bakımından önemli bir ifâde aracı olmaktadır. Mecâzî dilin, insanların duygularını etkileme ve hayâl güçlerini genişletme gibi önemli bir gücü vardır. Din dilinin belli bir yere kadar yaptığı da budur. Çünkü din dili çok ince ve anlaşılması son derece güç konularda insanın en derin tecrübe ve infiallerine tercüman olacak şekilde konuşur. Kur'ân ve İncil gibi kutsal kitapların dili, metafiziksel bir dil olmaktan çok sembolik ve mecâzî bir özellik taşır. Fakat bu durum bu kitapların bütünüyle sembolik ve mecâzî bir dil kullandığı anlamına gelmez. [26]

---

[25] - Turan Koç, a.g.e., s. 95-107
[26] - Turan Koç, a.g.e., s. 119-125

Din dilinin belli bir açıdan ele alınması (meselâ tasavvufda) ve o açıdan gördüğü işlevlerin anlaşılıp açıklanması, akademik çalışmalar açısından son derece önemlidir. Nitekim dînî bağlamda söylenmiş ifâdeler son derece çeşitlidir. Açık veya gizli ibâdet anında yapılan duâlar, tevbeler, temennîler, hamd, şükür ve öğüt şeklinde dile getirilmiş ifâdeler, kutsal metinlerdeki târihi kayıtlar ve kıssalar, kerâmetler, hukûkî ve kozmolojik beyanlar, vaazlar ve uyarılar yanında, dînî tecrübe ile ilgili bâtınî tasvirler, dînî davranış ve ahlâk kurallarını dile getiren ifâdeler hep din çerçevesinde söylenmiş şeylerdir. Özünde karmaşık olan bu ifâdeler, nihâî ve evrensel olanın mâhiyetini, topyekün teslîmiyeti sağlayan ve iknâ eden kudretin ne olduğuna ilişkin temel anlayış ilkelerini ve bakış açılarını bildirirler.

B. İslâmî İlimlerde Terimler ve Terim Çalışmaları

Her ilim dalı kendi ıstılâhlarını oluşturmuştur. İslâmî ilimlerin de kendilerine âit terimleri vardır. İbn Haldun **Mukaddime** adlı eserinde İslâmî ilimleri tasnif ederken, ilk sıraya Kur'ân ve tefsir ilmini koymuş, daha sonra sırasıyla hadis, fıkıh ve kelâm ilimlerini zikretmiştir.[27] Biz bunlara tasavvufu ve felsefeyi de dâhil ederek terimleri bu ilimler çerçevesinde ana hatlarıyla inceleyeceğiz.

1. Kur'ân ve Tefsir İlminde Terimler : Bütün İslâmî ilimlerin temelinde Kur'ân-ı Kerîm vardır. Kur'ân ıstılâhta; Hz. Muhammed'e vahy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tevâtürle nakledilmiş, tilâvetiyle ibâdet edilen mu'ciz ilâhi kelâm[28] ve İbn Haldûn tarafından; mushafın iki kapağı arasında yazılı olan ve ümmeti teşkîl eden fertler arasında mütevâtir bulunan Hz. Peygamber'e indirilmiş Allâh kelâmı[29] şekillerinde târif edilmiştir.

---

[27] - İbn Haldun, **Mukaddime,** Haz. Süleyman Uludağ, İst. 1991, c.2, s.1021.
[28] - Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlmine Giriş,** İst. 1985, s.38.
[29] - İbn Haldun, a.g.e., c.2, s.1023.

Kur'ân-ı Kerîm insanları dünyevî ve uhrevî saâdete eriştirmek amacıyla gönderilmiş olduğundan, ihtivâ ettiği konular ve terimler genel olarak; insanla Allâh, insanla insan ve insanla eşyâ arasındaki durumlarla ilgilidir. Ana başlıklar halinde Kur'ân'daki konuları şöyle sıralayabiliriz: Yaratılış, insan, temizlik ve ibâdet, ahlâk, duâ, tebliğ ve irşâd, cihâd, âile hayâtı, devlet ve idâre, ilim ve teknik, ekonomi, târih, kıyâmet ve hesap günü.[30]Görüldüğü üzere Kur'ân'da çok çeşitli konulardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'daki terimler de çok çeşitlidir. Meselâ, yaratılışla ilgili olarak; arş, kürsî, mülk, hayât, rûh, ırk, cin, şeytan gibi terimlerden bahsedilirken, îmânla ilgili olarak; mü'min, münâfik, kâfir, tevhîd, takvâ, din, ümmet, hak-bâtıl, vahy, nesh, muhkem, müteşâbih, te'vîl, hidâyet, dalâlet gibi kavramlardan söz edilir. Temizlik ve ibâdet konusunda; abdest, amel, ibâdet, ihsân, ezan, mescid, oruç, itikāf, hac, umre, kurban, bayram, zekât vs. terimler kullanılan Kur'ân'da, gördüğümüz kadarıyla en çok ahlâk konularıyla ilgili terimler yer almaktadır. Bunlardan bazıları; nefs, kalp, niyet, mücâhede-mücâdele, korku-ümit, emanet, ihlâs, af, vakar, hayâ, doğruluk, tevâzu, merhamet, sabır, sebat, riyâ, öfke, gıybet, kibir, zan vs. dir.[31] Kur'ân-ı Kerîm'de bunların hâricinde bahsettiğimiz diğer konularla alâkalı terimler de vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan kelime ve ıstılâhları konu edinen pek çok çalışma yapılmıştır. Bunları; sözlük çalışmaları, fihrist çalışmaları, ansiklopedik çalışmalar ve Kur'ân'daki bazı kavramları ele alan çalışmalar olarak tasnif etmek mümkündür. Sözlük çalışmaları arasında; Ragıb el-İsfahânî'nin **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, (Nşr. M. Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.) adlı Arapça eseri en meşhûrlarındandır. Eser oldukça geniş muhtevâlı olup, kavramları filolojik ve edebî yönden inceler.

---

[30] - Nevzat Yüksel, **Konularına Göre Kur'ân-ı Kerîm Fihristi,** İst. 1991, İçindekiler bölümü.

[31] - Bu noktada, araştırmamızın aslını teşkîl eden tasavvuf ıstılâhlarına atıfta bulunmalıyız. Zîrâ yaptığımız tetkikler netîcesinde ulaştığımız netîce odur ki, tasavvuf ıstılâhlarının ilk defa ortaya çıkışı, Kur'ân'daki özellikle bu ahlâki kavramlardan neşet etmiştir. Başlangıçta bir zühd hayâtı şeklinde yaşanıp temelleri oluşan tasavvufun, ilk terimlerinin çekirdekleri

Bundan başka yine Arapça olan, Ahmed Muhtar Ömer'in yazdığı **el-Mu'cemu'l-Mevsûi li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve kırâetihî** (Riyâd, *Müessesetu Suturi'l-Ma'rife, 1423/2002*), *Salih Uzeyme'nin kaleme aldığı* **Mustalahâtu Kur'âniyye** (Beyrut, Dâru'n-Nasr, 1414/1994), Arapçadan tercüme edilen Haseneyn Muhammed Mahluf'un yazdığı **Kelime Kelime Kur'ân-ı Kerîm Lûgatı ve açıklaması** (Çev. Ramazan Işık, Haz. Mustafa Varlı, İst. 1991) zikredebileceğimiz sözlük çalışmalarıdır. Ayrıca Cemal Muhtar yazdığı eserde şu iki Kur'ân sözlüğünden bahsetmektedir: **Lûgat-ı Firişteoğlu,** hicrî VIII. yüzyıl sonlarında zamânın ileri gelen âlimlerinden Abdüllatif b. Melek tarafından değişik vezin ve kafiyede manzum olarak yazılmış, daha ziyade Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kelimelere ağırlık verilmiştir; **Lûgat-ı Kânûn-i İlâhî,** Abdülmecid İbn Ferişte tarafından 854/1450 de yazılan mensur bir eserdir. Hemen hemen tamâmı Kur'ân'da geçen kelimeleri ihtivâ ettiğinden, Kur'ân lûgatı olarak kabûl edilmiştir.[32] Yine Muhammet Abay doktora tezinde Hâherzâde'nin **Minhâcü'l-Beyân** adlı Kur'ân sözlüğünü çalışmıştır.[33] Bunlardan başka batılı müsteşriklerin yaptığı çalışmalardan; Joh. Wilmet'in **Loxicon Linguaı in Coranun** (Rotterdam 1784), John Penrice'nin **A Dictionary and Glossary of the Koran** (London: Curzon Press,1985) ve Fr.Disterici'nin **Arabisch-Deutsches Handwörter buch zum Koran** (Leibzigh 1881) isimli eserler de Kur'ân ıstılâhlarına dâir sözlüklerdendir.[34]

---

sade ve açık Kur'ânî-ahlâkî kavramlardan (ibâdet, takvâ, tevbe, zikir, sıdk, ihlâs, sabır, *tevekkül, şükür, rıza, kanâat, istikâmet vs.) ibarettir.*

[32] - Cemal Muhtar, **İki Kur'ân Sözlüğü,** İst. 1993.

[33]- Muhammet Abay, **Hâherzâde'nin "Minhâcu'l-Beyân" Adlı Kur'ân Sözlüğünün Tahkîki (dâd harfine kadar),** M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2003.

[34] - Kur'ân ve tefsir terimleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Cüneyt Eren, **Kur'ân İlimleri ve Tefsir Istılâhları,** Erzurum 2001; Ali Ünal, **Kur'ân'da Temel Kavramlar,** İst. 1990; Ömer Dumlu, **Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış,** İzmir 1999; Mehmet Soysaldı, **Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar,** İzmir 1997; Cavit Yalçın, **Kur'ân'da Temel Kavramlar,** İst. 1997; Y.Nuri Öztürk, **Kur'ân'ın Temel Kavramları,** İst. 1995.

2. Hadis İlminde Terimler : İslâmî literatürde hadis geniş anlamıyla ; Hz. Peygamber'e âit söz, fiil, tasvib (takrir) ve sıfatları, kısacası onunla ilgili bütün haberleri[35] ifâde eden bir terimdir.

Hadis ilminde kullanılan ıstılâhlar, hadis öğrenim ve öğretim metotlarıyla ilgili ve râvî-mervî ile ilgili olmak üzere iki ana başlıkta incelenebilir. Birinci kısımda, tahammül ve edâ ile ilgili semâ, kıraat, icâzet, münâvele, mükâtebe, i'lam, vasiyyet, vicâde ve edâ sîgaları yer alırken, râvî ve mervî ile ilgili ıstılâhlar; cerh ve ta'dil ıstılâhları, râvînin diğer vasıflarıyla ilgili asir, ashâbu'l-meânî, ashâbu'ş-şekl ve semh gibi ıstılâhlarla, mervî ile ilgili; merfû, mevkuf, eser, sahih, hasen vb. gibi terimlerden oluşur.

Hadis ıstılâhlarıyla ilgili genel ve özel nitelikli müstakil sözlük tarzı eserler oldukça yenidir.[36] Bildiğimiz kadarıyla bugün Türkçe kaleme alınan üç hadis ıstılâhı sözlüğü vardır: Bir tanesi, Mücteba Uğur'un **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü** (Ankara 1992), ikincisi, Talat Koçyiğit'in **Hadis Istılâhları** (Ankara 1985) adlı eseri ve diğeri de Abdullah Aydınlı'nın **Hadis Istılâhları sözlüğü** (İst. 1987) dür. Bunların dışında Arapça kaleme alınan Nureddin Itr'ın **Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Hadîsiyye** (Dımaşk 1397/1977) adlı eseri de alfabetik sözlük niteliğindedir. Ayrıca cerh ve ta'dil terimleriyle ilgili eserler de vardır.[37]

3. Fıkıh İlminde Terimler : Terim olarak fıkıh; İslâmın, dînî, siyâsî ve medenî hayâtın bütün yönlerini kapsamına almak üzere kısaca "şer'î-amelî" diye nitelendirilen hükümlerini inceleyen ilim dalı[38] şeklinde târif edilmiştir.

---

[35] - **İslâmda İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi,** İst. 1997, c.2, s.131.

[36] - Ahmet Yücel, a.g.e., s.21.

[37] - Hadis ıstılâhlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Yücel, **Hadis Istılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi,** İst. 1996 / **Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar,** İst. 1998; Subhi es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılâhları,** Ter. Yaşar Kandemir, Ankara 1981; Hacer el-Askalanî, **Hadis Istılâhları Hakkında "Nuhbetü'l-Fiker" Şerhi,** Ter. Talât Koçyiğit, Ankara 1971; Ebû Abdullah Kettânî, **Hadis Literatürü,** Ter. Yusuf Özbek, İst. 1994.

[38] - **İslâmda İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi,** İst. 1997, c.2, s.37.

Fıkıh ve tasavvuf, inceledikleri konular yönünden aynı olmakla birlikte, vâsıta ve vesîleleri farklıdır. Her ikisinin de kaynağı Kur'ân ve sünnettir. Ancak fıkıh ilmi, akıl ile istinbat ve burhan yolunu, mutasavvıflar ise manevî tecrübe ve mükâşefe yolunu izlemişlerdir. Fıkıhta namaz, oruç, hac gibi ibâdetlerin zahiri yön ve hükümleri ele alınırken, tasavvufta aynı konular batınî yönden ele alınarak ibâdetteki manevî incelikler konu edilir. Fıkıhta bunların dışında muamelât, cezâ, fıkıh usulü ve buna benzer konularla ilgili terimler de kullanılır.

Fıkıh ıstılâhlarına dâir sözlük tarzındaki eserler şunlardır : Necmüddin b. Hafs en-Nesefî (ö.538/1143)'nin **Tâlibetü'l-Talebe fi'l-Istılâhâti'l-Fıkhiyye** (İst. 1311), Kâsım el-Konevî (ö.ö.978/1570)'nin **Enisü'l-Fukahâ fî Ta'rîfâti'l-Elfâzi'l-Mütedâvile beyne'l-Fukahâ** (Nşr. Ahmed b. Abdürrezzak el-Kubeysî, Cidde 1406/1986), M. Revvâs Kal'acî-Hâmid Sâdık Kuneybî'nin **Mu'cemu Lûgati'l-Fukahâ** (Arapça-İngilizce/ Beyrut 1405/1985), Muhsin Câbirî Arablû' nun Farsça olan eseri **Ferheng-i Istılâhât-ı Fıkh-ı İslâmî** (Tahran 1362), Ömer Nasûhi Bilmen'in **Hukûk-i İslâmîyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu** ve en son yapılan Türkçe çalışma Mehmet Erdoğan'ın **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü** (İst.1998)dür. Ayrıca **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye** ve **Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî** adlı fıkıh ansiklopedileri henüz tamâmlanmamış olmakla birlikte fıkıh ıstılâhlarını tafsilatlı açıklayan çalışmalardır. Abdüsselam Arı da **Usûl-i Fıkıh Terimleri** adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. (M.Ü. Sosyal Bilimler Enst. 1987).

4. Kelâm İlminde Terimler : Akāid ilmi de denilen kelâm; İslâm dininin i'tikādî ve teorik hükümlerinden bahseden bir ilim[39] olarak târif edilmiştir. Bir kısım âlimler akāid ve kelâmı birbirinden ayırmış, akāidi vacibu'l-vücûddan (Allâh'ın zatından), sıfat ve fiillerinden bahseden ilim; kelâmı ise, hem bunlardan hem de mümkinin (bilinmesi mümkün olan herşeyin)

[39] - Cürcânî, **et-Ta'rîfat,** s.102; Tehânevî, **Keşşâf,** I, s.27; Harputî, **Tenkîhu'l-Kelâm,** İst.1330,s.7

hallerinden bahseden ilim[40] şeklinde tanımlamışlardır. Taftazânî ise kelâmı; dînî akîdeyi (inanç konularını) kesin delillerle bilme ilmi[41] olarak târif eder.

Kelâm ilminin gayesi, İslâmın hak din olduğuna insanları iknâ etmek, İslâma yöneltilen tenkit ve itirazları cevaplandırmaktır. Dolayısıyla kelâm ilminin konu ve terimlerini; Allâh'ın varlığı, zât ve sıfatları, peygamberlik ve peygamberlere âit meselelerle kâinâttaki varlıkların nereden gelip nereye gittiği, yâni kısaca Allâh, insan ve kâinât meseleleri oluşturur. Kelâm ilmi bu konuları incelerken, kitap ve sünneti esas alarak akıl aracılığıyla çözüm arar.

Kelâm ilmiyle ilgili olarak hazırlanmış fazlaca bir ıstılâh çalışmasına rastlayamadık. Bulabildiğimiz kadarıyla Semih Dugaym'ın yakın zamânda kaleme aldığı **Mevsûatu Mustalahatu İlmi'l-Kelâmi'l-İslâmî** (Beyrut 1998) adlı eserini ve belli kişilerin kullandığı kelâm terimlerini ele alan Abdulcebbâr Semih'in **Mevsûatu Mustalahati'l-Eş'ârî ve'l-Kâdî Abdülcebbâr** (Beyrut 2002) adlı yeni yazılmış eserini zikredebiliriz. Ayrıca Farsça kaleme alınmış Cafer Subhânî'nin **Ferheng-i Akâid ve Mezâhib-i İslâmî** (İntişârât-ı Sâhife, 1991/1369) adlı sözlük çalışması da zikredilebilir. Türkçe yazılmış herhangi bir kelâm sözlüğüne rastlayamadık.

5. Felsefe İlminde Terimler : Kurulduğu antik çağdan zamânımıza kadar felsefenin gerek batılı filozoflar ve gerekse İslâm filozofları tarafından pek çok târifleri yapılmıştır. Felsefe tâbirini ilk kullanan düşünür Pythagoras'tır. Alman filozofu Hegel felsefeyi; genel olarak düşünce tarafından nesnelerin (eşyânın) derin bir şekilde incelenmesidir şeklinde târif ederken, çağımız filozoflarından Bergson felsefeyi; madde âlemini konu edinen ilimlerden ayrı sahası ve ayrı metodu olan bağımsız bir ilim diye târif eder.[42] İslâm dünyâsının ilk filozoflarından biri olan el-Kindî (ö.252/866) ise felsefeyi; insanın kendini tanıması, sanatların sanatı hikmetlerin hikmeti, insanın gücü

---

[40] - Zebîdî, **Şerhu'l-İhyâ,** Beyrut ts., c.II, s.14.
[41] - Sa'düddin et-Taftazanî, **Şerhu'l-Makâsıd,** İst. 1305, c.I, s.5.
[42] - Necip Taylan, **Anahatlarıyla İslâm Felsefesi,** İst. 1985, s.19-21.

yettiği ölçüde küllî-ebedî şeylerin hakîkatlarını, mahiyetlerini ve sebeplerini bilmesi[43] şekillerinde târif etmiştir.

VIII. yüzyıldan îtibaren İslâm toplumu Grekçe ve Süryânice'den yapılan tercümeler yoluyla felsefe ile tanışmış ve ilk İslâm filozofu olarak Kindî (ö.252/866) kabûl edilmiştir. Felsefenin ilk defa nerede çıktığı, hangi problem konu ve terimler üzerinde yoğunlaştığı gibi hususlar başlangıçtan beri tartışılmıştır. İslâm dünyâsında ortaya çıkan düşünce hareketleri, kelâm, tasavvuf ve felsefe olmak üzere başlıca üç alanda gelişme göstermiştir. Bunlardan ilk ikisi Kur'ân-ı Kerîm'in ortaya koyduğu îmân esaslarını ve ahlâk ilkelerini temel aldığı halde felsefe antik ve helenistik düşünce mirasını araştırmalarına temel yapmakla birlikte ele aldığı ontolojik, epistemolojik, etik ve teolojik konu ve terimleri kendine özgü yöntemlerle yorumladığı için farklı sonuçlara ulaşmıştır.[44] Dolayısıyla felsefenin ve İslam felsefesinin terimlerini de genellikle Grekçe ve Süryânice ifâdeler oluşturur.

İslam felsefe târihinde felsefe denince, İslâm filozoflarının gerçekleştirdiği fikir faaliyetleri akla gelir. Eğer felsefe bu şekilde bir problem etrafında geliştirilen tutarlı, eleştirici ve temellendirici sistematik düşünce tarzında ele alınırsa, kelâm, nazari tasavvuf ve fıkıh usulünü de İslâm felsefesi kapsamında değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla tasavvuf bir yönüyle felsefeyle yakından ilgili bir ilimdir. Bilhassa İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) ile felsefî bir boyut kazanan tasavvuf, bu felsefî yönünü Sadreddin Konevî, Dâvud-i Kayserî, Molla Fenârî gibi mutasavvıflarla devam ettirmiş ve bu durum İbnü'l-Arabî ile birlikte başlayan Ekberî görüşe ve vahdet-i vücûd anlayışına yansıyarak tasavvufun konu ve terimlerine de aksetmiştir.

Genel olarak felsefe ve özel olarak İslâm felsefesi ve kavramları üzerine sayısız çalışmalar yapılmıştır.[45] Bunlar arasında sözlük tarzında

---

[43] - Kindî, **Felsefî Risâleler,** Çev. Mahmut Kaya, İst. 1994, s.66-68.
[44] - D.İ.A., "Felsefe", c.12, s.312.
[45]- Felsefe terimleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kazimiers Adjukiewics, **Felsefeye Giriş:Temel Kavramlar ve Kurumlar,** Çev. Ahmet Cevizci, Ankara 1989; J.M.

hazırlanmış olanlar ulaşabildiğimiz kadarıyla şunlardır : Ali Şirvânî'nin **Şerh-i Mustalahât-ı Felsefî**'si (Tahran 1957/1377). Bu eser, Muhammed Hüseyin Tabatabaî'nin **Nihâyetü'l-Hikme ve Bidâyetü'l-Hikme** adlı felsefe eserlerindeki kavramları içeren felsefî bir sözlüktür. Gerard Gihamy'nin **Mevsûatu Mustalahati'l-Felsefe İnde'l-Arab**'ı (Lübnan ts.). Abdülemir A'sem'in **el-Mustalahatü'l-Felsefî inde'l-Arab**'ı (Kahire 1989). Muhammed Cevad Muğniyye'nin **Mezâhibu'l-Felsefîyye ve Kâmusu Mustalahât**'ı (Beyrut 1988). Gerard Gihamy'nin **Mevsûatu Mustalahât-i İbn Rüşd el-Feylosof**'u (Beyrut 2000). Bu eser, daha çok İbn Rüşd'ün eserlerinde kullandığı felsefî terimleri içerir. Semih Dugaym'ın **Mevsûatu Mustalahâti'l-Fikri'l-Arabî ve'l-İslâmî el-Hâdis ve'l-Muâsır**'ı (Beyrut 2002).

Türkiyede de felsefe terimleri üzerine pek çok sözlük çalışması yapılmıştır. Disipliner anlamda -batı tarzında- Türkçe İlk felsefe sözlüğü Baha Tevfik tarafından hazırlanan **Felsefe Kâmusu** (Felsefe Mecmuası, c.I, 25 Nisan 1529/8 Mayıs 1913-14 Teşrînievvel 1329/27 Ekim 1913) adıyla Felsefe Mecmuası'nda yayınlanan ve daha çok Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'nin yayımladığı eserlerde ve bilhassa Felsefe Mecmuası'nda geçen terimleri ihtivâ eden eserdir. Bu sözlük tamâmlanmamış bir çalışma olsa da ilk örnek olma özelliği taşır.[46] Baha Tevfik'in kamusunu yayımladığı 1913 yılında "Istılâhât-ı İlmiyye Encümeni" adıyla konusunda otorite sâhibi kişiler tarafından resmî bir topluluk kurulur. Çalışmalarını ancak bir yıl kadar sürdürebilen bu encümen bir ıstılâhât mecmuası yayımlamıştır. Toplam 1132 Fransızca felsefe teriminin karşılığının yer aldığı fihrist niteliğindeki bu mecmuanın adı **Istılâhât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât için Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istılâhât Mecmuâsı** (Matbaa-i Âmire

---

Bochenski, **Felsefece Düşünmenin Yolları:Temel Kavramlara Giriş,** Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara 1994; Vehbi Hacıkadiroğlu, **Kavramlar Üstüne,** İst. 1981; Ömer Sevinçgül, **Felsefî Kavramlar Üzerine Denemeler,** İst. 1997; M.Ali Ağakay, **Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklaması,** Ankara 1943.

[46] - Hilmi Ziya Ülken, **Türkiyede Çağdaş Düşünce Târihi,** 1979, s.239-240.

1330)dır.[47] Encümenin dağılmasından sonra Rıza Tevfik daha önceki çalışmalarını biraraya getirerek **Mufassal Kâmus-i Felsefe** (1330/1332, 2 cilt) adında bir felsefe lûgatını 1916 yılından îtibaren fasiküller halinde yayımlamıştır.[48] Aynı yıllardaki diğer bir sözlük çalışması Ahmet Nâim (Babanzade)'nin Fonsgrive'den çevirdiği **Mebâdi-i Felsefeden İlmü'n-Nefs**'in (Matbaa-i Âmire 1332) sonunda 1900 Fransızca terimin karşılıklarını içeren fihrist niteliğinde bir lûgatçedir. Osmanlıca kaleme alınan bir diğer önemli felsefe sözlüğü İsmâil Fennî Ertuğrul'un Fransızcadan Türkçeye **Lûgatçe-i Felsefe**'sidir. (Matbaa-i Âmire 1341). Eser Rıza Tevfik'in ansiklopedik nitelikteki kamusuna nispetle daha dar hacimli olmakla beraber ciddi bir çalışma olup tamâmlanmış bir eser olmasından dolayı büyük önem taşır.[49] Türkçe kaleme alınmış diğer bazı felsefe sözlükleri ise şunlardır: Bedia Akarsu'nun **Felsefe Terimleri Sözlüğü** (Ankara 1975). Süleyman Hayri Bolay'ın **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü** (Ankara 1996). Bu çalışmada felsefe terimlerinin yanısıra çeşitli felsefî ve tasavvufî cereyanlara, kelâm ve hristiyan mezheblerine de yer verilmiştir. Burhânettin Canatan'ın **Ansiklopedik Terimler Sözlüğü** (Ankara 1966). Adından da anlaşılacağı gibi bu eser felsefe terimlerini ayrıntılı bir şekilde ansiklopedik tarzda ele alır. Buna benzer bir diğer eser de Orhan Hançerlioğlu'nun **Felsefe Ansiklopedisi**'dir (İst. 1976, 7 cilt). Cemal Yıldırım'ın **Çağdaş Felsefe Sözlüğü** (Ankara 2000) ile Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan **Felsefe ve Gramer Terimleri** (Ankara 1942) de sayabileceğimiz felsefe sözlüklerindendir.

---

[47] - Ali Utku, "**İlk Felsefe Sözlüklerimiz**", Virgül Dergisi, 30 Hazîrân 1999, s.31.

[48]- Hilmi Ziya Ülken, bu eserin ilk iki cildinin basıldığını, basılmamış birkaç cildinin de Milli Eğitim Basımevi'nde (Devlet Matbaası) bulunduğunu söylüyorsa da (Ülken, **Türkiyede Çağdaş Düşünce Târihi,** s.252) bu konuda araştırma yapan Abdullah Uçman Milli Eğitim Basımevi'nde böyle bir müsveddeyle karşılaşmadığını ve Rıza Tevfik'in terekesinden de böyle bir müsveddenin çıkmadığını söyler. (Virgül, Hazîrân 1999, s.33.)

[49] - Ali Utku, a.g.m., s.33.

III. KAYNAKLAR

Tasavvufun ve ıstılâhlarının kaynağını teşkîl eden başlıca eserler, şu şekilde tasnif edilebilir: 1. Kur'ân-ı Kerîm 2. Hadîs-i şerifler. 3. Tasavvufî (işarî) tefsirler. 4. Tasavvufî hadis şerhleri. 5. Kitâbu'z-zühdler. 6. Tabakāt kitapları. 7. Tasavvuf klasikleri. 8. Müstakil tasavvuf ıstılâhı lûgatları.

1.Kur'ân-ı Kerîm : Her kültür bir yönüyle kendi kutsal kitabı ile ilgilidir. Batı kültürünün temelinde Kitâb-ı Mukaddes olduğu gibi, İslâm kültürünün temelinde de Kur'ân-ı Kerîm vardır. İslâm düşünce, kültür ve medeniyetinin önemli bir bölümünü meydana getiren tasavvufî düşüncenin esasları da Kur'ân-ı Kerîm'den alınmıştır. Tasavvuf ıstılâhlarının doğuş devresi diyebileceğimiz hicrî ilk üç asırda sistematik şekliyle kullanılan bir tasavvuf terminolojisi henüz oluşmamışsa da Kur'ân'da ifâdesini bulan tevbe, zühd, sabır, riyâzet-mücâhede, tefekkür, Allâh korkusu, haşyet, gözyaşı, tevekkül-teslîmiyet, zikir-tesbih, ilm-i ledün, hilm, huşû, ihsân, ilim, irâde, irfan, murakabe, mürid, takva, vahdaniyet, vakt, velayet, velî, vücûd, zâhir, zuhûr vs. gibi kavramlar tasavvuf terimlerinin ortaya çıkmasında kaynak rolü oynamışlardır.

2. Hadîs-i Şerifler : Diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi, tasavvufî hayât ve düşüncenin de Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynağı hadisler ve Hz. Peygamber'in sözleri, tavsiyeleri ve yaşama şeklidir. Gerek Peygamber Efendimiz'in yaşadığı zühdî-rûhânî hayât ve gerekse hadîs-i şerîflerinde kullandığı tevbe, zühd, sabır, tevekkül, zikir, hüzün, inzivâ, tebettül, ilm-i ledün gibi bir kısım kavramlar tasavvufî ıstılâhlara kaynaklık etmiştir. Buna ashab-ı kiramın zühd ve takvâya dayalı hayâtını ve sözlerini de eklemek gerekir.

3. Tasavvufî (işârî) Tefsirler : Tefsir, nüzul sebeplerini de nazar-ı îtibara alarak Kur'ân âyetlerinin yorumunu yapan bir ilimdir. Tefsirde "rivâyet ve

dirâyet" olmak üzere yaygın iki metot vardır. Tasavvuf ilmi, gerek kaynağının Kur'ân ve sünnet olması gerekse tefsirdeki iki usule ilaveten geliştirip kullandığı "işârî" metot açısından tefsir ilmiyle irtibatlıdır. Mutasavvıf müfessirlerin kullandığı "işârî metot" bazı müteşâbih ayetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmakla birlikte, tasavvufta kullanılan terimlere de kaynaklık etmektedir.

Sûfî müfessirler tarafından kaleme alınan başlıca işârî tefsirler şunlardır: Sehl b. Abdullah Tusterî (ö.283/896)'nin **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm** (Mısır 1320), Ebû Abdurrahman Sülemî (ö.412/1021)'nin **Hakaiku't-Tefsir** (Fatih Ktp. Nu.260-262), AbdülKerîm Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin **Letâifu'l-İşârât** (Kahire 1970), Ruzbihan Baklî (ö.606/1209)'nin **Arâisu'l-Beyân** (Hindistan 1301), Muhyiddin b. Arabî (ö.638/1240)'nin **Tefsîru İbn Arabî,** Abdurrezzak Kâşânî (ö.730/1330)'nin **Te'vîlâtu'l-Kur'ân,** Nimetullah Nahcuvânî (ö.920/1514)'nin **Fevâtihu'l-İlâhiyye** (İst. 1326) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1724)'nin **Rûhu'l-Beyân** (İst. 1330).[50]

4. Tasavvufî Hadis Şerhleri : İlk dönem zâhid-sûfiler zikir ve vird olarak Kur'ân-ıKerîm'i okuyup, tefekkür edip, yorumladıkları gibi, başlangıçtan beri hadis ilimleriyle de meşgul olmuşlardır ve bu zâtların ekserisi muhaddistir. Mutasavvıfların tasavvufî hadis şerhi konusunda yazdıkları eserler, sayı îtibarıyla tasavvufî tefsirlerden az değildir. Bu şerhlerin amelî tasavvufa yönelik olanları, tasavvufun nazarî ve fikrî tarafına ağırlık vererek yazılanlarından çoktur. Mutasavvıflar, genellikle kırk hadis geleneğine bağlı kalarak kırk hadis mecmua ve şerhleri te'lif ettikleri gibi, bir tek hadis için şerhler de yazmışlardır. Tasavvufî hadis şerhleri genellikle iki çeşittir: 1. Zühd, takva ve ihlâs gibi amelî ve ahlâkî tasavvuf konularına ağırlık verenler. 2. Varlık, insan, kâinât, ilm-i ledün gibi tasavvufun sırrî ve tefekküre dayalı yönü üzerinde duranlar. Bu eserler aynı zamânda tasavvuf ıstılâhlarına da kaynaklık etmişlerdir.

---

[50] - İşârî tefsirler hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Ateş, **İşârî Tefsir Okulu,** İst. 1998.

Tasavvufî hadis şerhi çalışmalarından başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz: Hasan Basrî (ö.21/642-110/727)'nin rivayetlerinden derlenen ve Takritlizâde H.Hasenî tarafından bastırılan **el-Ahâdis el-Müteferrika :Âsâr-ı Hasan** (Kerkük 1329-1331), Hakîm Tirmizî (ö.320/932)'nin **Nevâdiru'l-Usûl fî Ahâdisi'r-Rasûl** (Süleymaniye-Yenicami 302, vr. 1-270), Ebû Bekir Muhammed b. İshak el-Kelâbâzî (ö.380/990)'nin **Bahru'l-Fevâid** (Süleymaniye-Fatih 697, vr.1-288), Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö.481/1089)'nin **el-Erbaîn fî Delâili't-Tevhîd,** Ahmed er-Rıfâî (ö.578/1183)'nin **Hâletü Ehli'l-Hakîka MaAllâh** (Hâlep 1962/1382), Muhyiddin b.Arabî (ö.638/1240)'nin **Mişkatü'l-Envâr** (Süleymaniye-Esad Efendi 312), Sadreddin Konevî (ö.673/1274)'nin **Şerhu Hadîs-i Erbaîn,** İbn Ebî Cemre (ö.699/1300)'nin **Behcetü'n-Nüfûs** (Beyrut 1972).[51]

5. Kitâbu'z-Zühdler : Tasavvuf hareketi başlangıçta zühd olarak yaşanıp akabinde ilk olarak bu isimle ortaya çıkmıştır. O dönemin zâhid-sûfîleri, zamânlarındaki zâhidâne hayâtı anlatan eserler kaleme almışlardır. Kültür târihimizde kitâbu'z-zühd olarak bilinen bu çalışmalar genellikle iki konuyu ihtivâ etmektedir : Birincisi, Kur'ân ve sünnete göre zühd ve unsurları; ikincisi, Hz. Peygamber ve ashâbıyla enbiyâ ve evliyânın zâhidane hayâtından örnekler. Bu eserler aynı zamânda, özellikle zühdî hayâta ilişkin konularda tasavvuf ıstılâhlarına kaynaklık etmişlerdir.

En bilinen kitâbu'z-zühdler şunlardır: Abdullah b. Mübârek (ö.181/797)'in **Kitâbu'z-Zühd** (Beyrut ts)'ü. Bu eser daha sonra kaleme alınan kitabu'z-zühdlere önderlik etmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'in **Kitâbu'z-zühd** (Kahire 1984) Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857)'nin **Kitâbu'l-Mesâil fi'z-Zühd** (Süleymaniye-Cârullah 1101/1, vr.1b-16b)'ü. Celâlüddin es-Suyûtî (ö.911/1505) nin **Kitâbu'z-Zühd'**ü. Bu eserin bir nüshası Şam Zahiriye Kütüphanesi'ndedir.[52]

---

[51] - Tasavvufî hadis şerhleri hakkında geniş bilgi için bkz. H.Kâmil Yılmaz, **Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi,** İst. 1990.

[52] - Kitabu'z-zühdler hakkında geniş bilgi için bkz. H.Kamil Yılmaz, a.g.e.

6. Tabakāt Kitapları : Asr-ı saâdetten günümüze kadar olan tasavvuf târihine ve ıstılâhlarına kaynaklık eden eserlerden biri de tabakāt kitaplarıdır. Bu eserler tasavvuf büyüklerinin hayât hikayelerine ve menkıbelerine yer verir. Tabakāt kitaplarının yanında tek tek sûfîlerin hayât hikayelerinden ve menkıbelerinden bahseden "menâkıb-nâmeler"i de bu kategoride zikredebiliriz. Bu eserlerde sûfîlerden bahsedilirken, onların tasavvuftaki bazı konu ve ıstılâhlarlar hakkındaki görüşlerinden de söz edildiği için bu eserler tasavvuf ıstılâhları bakımından da birer kaynak eser olma özelliğini taşırlar.

Başlıca tabakāt kitapları arasında şunları zikredebiliriz : Abdurrahman es-sülemî (ö.412/1021)'nin **Tabakātu's-Sûfiyye** (Nşr. Abdulhay Habîbî, Kâbil 1341/1922)'si, Ebû Nuaym Isfahanî (ö.430/1038)'in **Hılyetü'l-Evliyâ ve Tabakātu'l-Asfiyâ** (Mısır 1932)'sı, Ferîdüddin Attâr (ö.627/1229)'ın Farsça olan **Tezkiretü'l-Evliyâ** (Çev. Süleyman Uludağ, İst 1985)'ı, Abdurrahman Câmî (ö.892/1492)'nin **Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds** (Nşr. Mehdî Tevhîdi Pur, Tahran 1336/1917)'ü, Abdulvahhâb eş-Şa'rânî (ö.973/1565)'nin **Tabakātü'l-Kübrâ** (Mısır 1938, 1988)'sı.

7. Tasavvuf Klâsikleri : Kur'ân ve sünnet kaynağına dayanan tasavvufî düşünce ve bu düşünceyle ilgili terimler, mutasavvıfların yazdıkları eserlerle belli bir derinlik kazanmış ve sistematize edilmiştir. Kendilerinden sonraki eserlere de kaynaklık eden ve tasavvuf klasikleri olarak kabûl edilen bu kaynak eserlerde, tasavvuf ıstılâhları da yerini almış ve açıklanmıştır. Bu temel kaynak eserlerin çoğunda tasavvuf terimleri genellikle aynı veya birbirine yakın mânâlarda kullanılırken, zamân zamân farklı yorumlara da gidilmiştir. Bu ise, sûfîlerin yaşadığı hâl, makam ve zevklerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim tasavvufun târifinde bile bir birliktelik mümkün olmamış, her mutasavvıf kendi yaşadığı hâle göre tasavvufu târif etmiştir. Bazı sûfî müellifler, birtakım terimlere daha çok

önem verip yer ayırırken, diğer bazıları bunları ya hiç zikretmemiş ya da kısaca değinmiştir. Târihî süreç içerisinde tasavvuf terimlerine yenileri eklenmiş, daha evvel kullanılan bazı terimlerin mânâlarında yorum değişikliklerine gidilmiştir. Tasavvuf ıstılâhları klasik tasavvuf eserleriyle birlikte belirginleşmeye ve sistematik olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu eserlerin büyük bir kısmında genellikle tasavvuf terimlerine ayrı bir bölüm tahsis edilmiştir.

Bu eserlerin belli başlıları arasında şunlar zikredilebilir: Muhâsibî (ö.243/857)'nin **er-Riâye li-Hukûkîllâh**, Hakîm Tirmizî (ö.320/932)'nin **Hatmü'l-Velâye** (Beyrut 1965), Ebû Nasr Serrâc (ö.378/988)'ın **el-Lüma'** (Kahire 1960), Kelâbâzî (ö.380/990)'nin **et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf** (Çev. Süleyman Uludağ, İst. 1992), Ebû Tâlib Mekkî (ö.386/996)'nin **Kūtü'l-Kulûb** (Beyrut 1995), AbdülKerîm Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin **er-Risâle** (Kahire 1972, 1973), Hucvirî (ö.465/1072)'nin **Keşfu'l-Mahcûb** (Tahran 1338/1919), Gazzâlî (ö.505/1111)'nin **İhyâu Ulûmi'd-din** (Çev. Ahmed Serdaroğlu, İst. 1975), Sühreverdî (ö.632/1234)' nin **Avârifu'l-Maârif** (Çev. H.Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İst. 1990), *Muhyiddin b. Arabî (ö.638/1240)'nin* ***Fusûsu'l-Hikem*** *(Nşr. Ebu'l-Alâ* Afîfî, Beyrut 1980) ve **el-Futûhâtu'l-Mekkiyye** (Mısır 1293) ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.672/1273)'nin **Mesnevî** (İst. 1964)'si.

Bu klasik eserlerin tasavvuf terimleri açısından incelenmesi, ilerideki bölümlerde ayrıntılı olarak yapılacaktır.

8. Müstakil Tasavvuf Istılâhı Lûgatları : Başlangıçtan beri yazılan tasavvufî eserlerde ya tasavvuf ıstılâhlarına özel bölümler ayrılmış ya da eser içerisinde konuların akışına göre bu ıstılâhlar kullanılmıştır. Bazı müellifler eserlerinin sonuna, yazdıklarının daha iyi anlaşılması için tasavvuf terimlerine âit sözlükler eklemişlerdir. Meselâ İbnü'l-Arabî (ö.638/1240)'nin en önemli eserlerinden olan **el-Futûhâtu'l-Mekkiyye'** nin sonuna bir tasavvuf terimleri sözlüğü konulmuştur. İlk örneğini Abdullah Herevî (ö.481/1089)'nin verdiği ve tasavvuf terimlerini makamlar ve haller

çerçevesinde belli bir düzen ve sayı içinde ele alan eserlerin yazılmağa başlanmasıyla, sırf ıstılâhlara ayrılan eserler ortaya çıkmış ve ardından bir çok sûfî müellif tarafından bu tarz eserler yazılmağa devam etmiştir.

Bu kategorideki eserler, çalışmamızın aslını teşkîl ettiğinden, bu eserlerle ilgili bilgileri yeri geldiğinde ayrıntılı olarak ele alacağız.

IV. METOT

Bu çalışmamızdaki gayemiz, tasavvuf ilminde ve bu ilimle ilgili olarak yazılmış bulunan eserlerde geçen terimler ve bu terimleri ihtivâ eden eserler hakkında bilgi vermektir. Ayrıca tercüme ve tahricini yaptığımız Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin "**Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**" adlı tasavvuf lûgatının bu eserler arasındaki yerini ve tasavvuf ıstılâhları açısından önemini ortaya koymaktır.

Bu çalışmamızı gerçekleştirirken kullandığımız metot şu şekildedir: Öncelikle tasavvuf, tasavvuf dili ve tasavvufta kullanılan ıstılâhlar hakkında çeşitli kaynakları tarayarak genel bilgiler verdik. Daha sonra, tasavvuf târihi boyunca ıstılâhların oluşumunu ve geçirdikleri safhaları incelemeğe çalıştık. Bunun peşinden, ilk yazılan eserlerden başlamak üzere tasavvufa dâir yazılmış bulunan kaynak eserleri ve özellikle tasavvuf ıstılâhlarına âit eserleri kronolojik esasa göre tesbit ettik. Kaynak eserlerdeki tasavvufla ilgili bölümleri ve müstakil olarak yazılmış bulunan tasavvuf ıstılâhı kitaplarını inceleyerek, haklarında bilgi verdik. Daha sonra **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**'i tanıtıp, tetkikini yaparak, eseri tasavvuf ıstılâhları yönünden incelemeğe tabi tuttuk. Bir müellifin fikirlerini en belirgin olarak onun ontolojik (varlık bilim-mebhas-i vücûd)[53] düşüncelerinde bulabileceğimizi düşünerek, zikredilen örnek eserimizde varlık ve varlık

[53] - Ontoloji, varlık bilimi olup, temel konusu var oluşla öz arasındaki münasebeti tesbit etmektir. İlimlerin verilerinden istifâde ile madde, rûh, hayât gibi varlıkların ve bunların kombinezonlarının menşeini araştırır. (S.Hayri Bolay, **Felsefî Doktrinler Sözlüğü,** Ankara 1990.)

mertebelerini ayrıca ele alıp, gerek bu eserde ve gerekse diğer tasavvufî kaynaklarda konuyla ilgili yaklaşımları tesbit ederek bir karşılaştırma yaptık. Çalışmamızı metnin tercümesiyle bitirdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF İLMİ, TASAVVUF DİLİ VE TASAVVUF ISTILÂHLARI

I. Tasavvuf İlmi ve Tasavvuf Dili

İslâm dünyâsında ortaya çıkan mistik-derûnî hayâta, rûhânî fikir ve hareketlere tasavvuf ismi verilmiştir. Tasavvuf, İslâmî kaynaklardan hareketle dînî prensiplerin konu ile ilgili yönlerini inceleyen, derinleştiren, yaşayan ve başkalarına da aktarma yollarını gösteren bir faaliyettir. Diğer bir ifâdeyle tasavvuf, Kur'ân ve hadislerde yer alan, insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işâret eden, maddenin ve dünyânın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları esas alan kuralların değişik yorumlarından ibaret bir ahlâk ve tefekkür sistemidir. Tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Gönül de insan da bulunduğu için tasavvufun konusu, insandır, gayesi ise onun kalbî yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaştırmaktır.

Tasavvuf, kâinatın en üstün varlığı olan insanla ilgili bu faaliyetlerini hedeflenen noktaya götürebilmek için bir takım vâsıtalar kullanır. Bu vâsıtalardan biri de kullandığı dildir. Her ilim dalının olduğu gibi, tasavvufun da kendine has bir dili, bazı ıstılâhları ve tâbirleri vardır. Ancak tasavvufun sözlerden ve yazılardan çok, yaşanan tecrübî yanı ağır bastığından ve bu yaşanan tecrübeler yaşayanların hal, makam ve zevklerine göre farklılıklar gösterdiğinden, onu ifâde ederken bazı zorluklarla karşılaşılmaktadır.

Tasavvuf ehli, tasavvufta yaşanan halleri kendilerinin dışındaki halk tabakasının anlamayacağı ya da yanlış anlayacağı düşüncesiyle görüşlerini ve fikirlerini gizli tutmuşlar veya sembolik ifâdelerle anlatmışlardır. Asıl îtibarıyla bu durum tasavvufun kendi girift yapısıyla alâkalıdır. Mistik tecrübelerin büyük bir kısmı ancak yaşayarak anlaşılabilen hallerdir. Nitekim tasavvuf çevrelerinde yaygın olan "tatmayan bilmez" ifâdesi bunu

anlatmak için söylenmiştir. Bu durumda tasavvuf ehli olanlar, yaşadıkları halleri ve tecrübeleri ya saklama yoluna gitmişler ya da çeşitli sembol ve terimlerle açıklamağa çalışmışlardır. İbnü'l-Arabî (ö.638/1240)'nin ifâdesiyle "kelimelerin lafiz kalıpları, hallerin anlamlarını taşımağa yetmeyeceği" için ve en-Nefrî (ö.366/977)'nin dediği gibi, "görüş alanı genişlediği ölçüde, ifâde imkânı daraldığından" dolayı tasavvufta sembol ve ıstılâhları kullanmak zorunlu hâle gelmiştir. Ancak bu yolla anlatılmak istenen şeyler ifâde edilebilmekte ve dilin sınırları tasavvufun sırlarını anlatmağa yetmemektedir.

Ancak şu da bir gerçektir ki, tasavvuf her ne kadar tarikatlar yoluyla kalpten kalbe aktarılmak sûretiyle bir manevî silsile halinde başlangıçtan beri varlığını devam ettirmekteyse de herkes tasavvuf ve tarikat ehli olamayacağından ötürü, bu ilim dalının diğer insanlara doğru ve uygun biçimde anlatılabilmesi ve tasavvufa yöneltilen eleştiri ve suçlamalara cevap verilebilmesi için sözlü ve yazılı delillere ihtiyâç vardır. Bu nedenle kullanılan dilin ve terimlerin tasavvufta önemli bir yeri olduğu açıktır. Başka bir ifâdeyle tasavvufta kullanılan dil ve ıstılâhlar onun bir ilim dalı olarak ortaya konulabilmesi ve anlatılıp açıklanabilmesi için hayâtî öneme sâhiptirler.

Bu îtibarla, başta tasavvufun ne olduğu, neyi gaye edindiği olmak üzere diğer tasavvufî meseleler hakkında başlangıçtan beri sûfî müellifler tarafından sayısız eserler yazılmıştır. Bu eserlerin hepsinde tasavvufî bir dil, tasavvufî ıstılâhlar ve tâbirler kullanılmıştır. Başlangıçta Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflere dayalı zühd esaslı sade ifâdeler kullanılırken, hicrî II. asırdan îtibaren tasavvufun bu adla anılıp bir ilim olarak teşekkül etmesiyle beraber tasavvufun kendine has sistematik ıstılâhları da teşekkül etmeğe başlamıştır.

Çağımızda genel mânâda dine ve özel mânâda İslâm dinine bir ilgi ve rağbet göze çarpmaktadır. Gelişen bilgi ve iletişim sistemlerinin bir sonucu olarak dünyânın her yerindeki insanlar artık global boyuttaki olaylardan anında haberdar olabilmektedir. Artan ölüm olayları, savaşlar,

intiharlar, ve rûhî bunalımlar insanlığı yeni arayışlara sevketmekte ve netîcede dine ve İslâm'a yönelmeler olmaktadır. Bugün dünyânın bir çok yerinde İslâm'la tanışan ve müslümân olan insanların Mevlânâ, Yunus Emre, İbn-i Arabî gibi tasavvufun önde gelen büyüklerinin eserlerinden etkilendikleri gözlenmektedir. Bu da İslâm'ın özü ve rûhu mesâbesinde olan tasavvufun geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanları iyiliğe, hayra, birliğe, beraberliğe ve İslâm'ın tüm güzelliklerine ulaştırmada etkin bir rol üstlendiğinin kanıtıdır. Dolayısıyla, eğer tasavvuf yaşanmakla beraber, bir ilim olarak iyi anlaşılır ve anlatılabilirse, tüm insanlığın hayrına olacağını düşünmekteyim. Tasavvufun anlaşılıp anlatılabilmesi içinse, öncelikle tasavvufu, sonra da onun dilini ve terimlerini iyi bilmek ve yorumlamak gerekir.

A. Tasavvuf Kelimesinin Kaynağı ve Târifleri

Bir ilim dalı olarak tasavvufun nasıl ortaya çıkıp geliştiğini, tasavvuf târihi ile ilgili eserler ayrıntılı olarak uzun uzadıya incelemişlerdir. Kaynağını İslam dininin oluşturduğu konusunda bir tereddüt bulunmayan tasavvufun, izlediği târihî seyir içerisindeki merhâleleri ve bu konuda ortaya atılan çeşitli fikir ve mülahazaları, ayrıntılı olarak incelemek, tezimizin muhtevâsı açısından gerekli görülmediğinden, biz burada sâdece bir terim olarak tasavvufun kaynağından ve târiflerinden söz edeceğiz.

Sûfi ve tasavvuf kelimeleri, Kur'ân ve hadislerde zikredilmediği gibi, eserlerin ekseriyetine göre sahâbe ve tabiin devrinde bilinen kavramlar da değildir.[54] Tebe-i tabiin döneminde sınırları iyice genişleyen İslâm

---

[54] - Bununla birlikte, Ebû Nasr es-Serrâc, Hasan-ı Basrî'nin Kâbe'yi tavaf eden bir "sûfi"yi gördüğünü nakleder. (bkz. Ebû Nasr Serrâc, **el-Luma'**, thk: Abdülhâlim Mahmud, Dâru'l-Kutubi'l-Hadis, Mısır 1960, s.42) Bu rivayete göre, hicri I. asırda bazı şahısların "sûfi" lakabıyla anıldıkları ihtimali ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Serrac, bu kelimenin cahiliyye döneminde de bilindiğini ifâde eder. (bkz. Serrac, a.g.e., s. 42, 43) Serrac'ın bu rivayeti, İbnu'l-Cevzi, Zemahşeri ve Firuzabadi tarafından da desteklenir. (bkz.M.M.Şerif, **İslam Düşüncesi Târihi**, ter: Mustafa Armağan, İstanbul 1990, c.1, s. 354) Kuşeyri de "tasavvuf" isminin hicri II. asırdan önce (yâni hicri I. asırda) meşhûr olduğunu ifâde etmektedir. (bkz. AbdulKerîm Kuşeyri, **er-Risale**, Kahire 1966, c.1, s. 50)

dünyâsında refah seviyesi yükseldikçe halkın ibâdet ve zühd konularına yönelenlerine yeni bir takım adlar verilmeğe başlandı. Bu adlar arasında en yaygın olanları ; âbid, zâhid, nâsik ve bekkâ gibi isimlerdir.[55]

Her ilim ve sanat dalının olduğu gibi tasavvuf ilminin[56] de kendisine has terimleri ve deyimleri vardır. Istılâhların tasavvuftaki yerini daha iyi anlayabilmemiz için öncelikle tasavvufun diğer ilimlere göre durumunu ortaya koymamız gerekir. Tasavvuf ilminin konumu, diğer ilimlere nispetle bazı farklılıklar gösterir. Bunun başlıca sebepleri şunlardır :

a- Tasavvuf sözle veya yazıyla anlatılan bir ilim olmaktan ziyade, manevî tecrübelerle yaşanan bir hal ve zevk ilmidir.

b- Tasavvufun gayesi, kişiyi "ihsân" denilen Allâh'ı görüyormuşçasına kulluk şuuruna erdirmek olduğundan, tasavvufi bilginin temeli Allâh'ı tanımak (ma'rifet), rüknü O'nu sevmek (aşk ve muhabbet), zirvesi de O'na varmak (vuslat) tır.

c- Tasavvuf tatbîki bir ilim olduğundan, mürşid ya da şeyh denilen üstatlar nezdinde ve onların terbiyesi altında öğrenilir.[57]

d- Tasavvuf kitabi bir ilim olmadığından, tasavvufla ilgili kitaplar okuyarak mutasavvıf olunmaz.

e- Tasavvuf akla önem veren ve kullanan bir ilim olmakla birlikte, sırf akla dayanmaz. Onun ötesinde bir kalp ve vicdan ilmidir. Keşf[58] ve ilham[59] denilen bilgi kaynağından yararlanır.

---

[55] - H. Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1997, s. 23

[56] -Bütün İslâmî ilimler başlangıçta bir bütün halindeydi. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf şeklinde bir ayırım yoktu. Bu ilimlerin birbirinden ayrılıp, bağımsızlık kazanması hicri II. asırdan îtibaren başlar. (H.Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s.58). İslam mütefekkirleri çeşitli sebeplerle Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin ışığında düşüncelerini ortaya koymuş ve tartışmışlardır. Bu tartışmalardan hukukla ilgili olanlar fıkhın, Kur'ân ayetleriyle ilgili olanlar tefsirin, insanın manevî eğitim ve tekamülüyle ilgili olanlar da tasavvufun temelini teşkîl etmiştir. (Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar târihi**, s.20)

[57] -Bu durum, "kıraat ilmi" için de geçerlidir. Çünkü o da "fem-i muhsin" tâbir edilen yetkili bir ağızdan alınarak öğrenilir.

[58] -Keşf; sözlükte örtülü olanı açma, gizli olanı ortaya çıkarma, tahmin etme, sezme gibi mânâlara gelir. Bir tasavvuf terimi olarak ise, insan için gizli olan gaybi hususlara ve hakiki şeylere, bunları yaşayarak ve temaşa ederek vakıf olmak ya da beden ve his perdesinin kalkmasıyla rûh aleminin seyredilmesi demektir. (Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.310)

f- Tasavvuf gözle görülen âlemlerle beraber gayb âleminden de bahseder. Gayb âlemiyle ilgili bilgiler mürşidin irşâdı, hal, zevk, rûhi tecrübe ve kalbi keşfle elde edilir.

g- Tarikatlar tasavvufun vazgeçilmez unsurları olup, bunların da kendilerine âit kuralları ve dili vardır.

Bu saydığımız özellikler dikkate alındığında, diğer ilimlere oranla tasavvufun dille ifâde edilmesinin ya da terimler yardımıyla yazıya aktarılmasının, onu anlamada ve anlatmada yetersiz kalacağı aşikardır.

Diğer ilimlerin hemen hepsinde, klişeleşmiş ve okuyan herkesin aynı anlamı çıkarabileceği terimler ve ifâdelerle o ilmin bir sınırı çizilebilirken, tasavvufta her okuyanda aynı kanâatı oluşturacak tek ve sınırlı bir kavramlar indeksi oluşturmak mümkün değildir. Çünkü her tasavvuf erbâbı yaşadığı hâl ve zevke göre farklı duygu ve düşüncelere sâhiptir. Zaten bu sebeple tasavvufun belirli bir târifi de yapılamamıştır. Bu târiflern sayısını bine kadar çıkaranlar, hattâ "mutasavvıfların sayısıncadır" diyenler vardır. Meselâ, ingiliz müsteşrik Nicholson çeşitli eserlerden derlediği yetmiş sekiz târifi kronolojik sırayla bir araya getirmiştir.[60]

Tasavvufun târifi konusundaki bu farklılıklar, tasavvufun diğer birçok terimlerine de yansımaktadır. Nasıl ki tasavvufun târifinde birçok farklılıklar varsa, birçok tasavvuf teriminin târifinde de farklılıklar bulunmaktadır. Bunun sebebi de yine yukarıda kaydettiğimiz aynı nedenlere dayanmaktadır. Yâni mutasavvıfların hâl, makam ve zevklerine göre terimleri farklı yorumlamalarının bir sonucudur.

Bir diğer etken de, kullanılan dilin sûfilerin duygularını ve bilgilerini hakkını vererek ifâde etmede yetersiz kalmasıdır. Bu konuda Muhammed b. Abdülcabbar b. el-Hüseyn en-Nefri (ö.366/977) şöyle demektedir : "Görüş

---

[59] - İlhâm, sözlükte bildirmek ve haber vermek anlamlarına gelir. Tasavvuf ilminde ise, kaynağı Allâh veya melek olan, feyz yoluyla kalbe gelen özel anlam ve bilgi (Süleyman Uludağ, a.g.e., s.263) veya Allâh tarafından gönüle doğan şeydir. (Safer Baba, **Tasavvuf Terimleri,** s.128).

[60] - Bkz. Ethem Cebecioğlu, *"Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Târifleri"*, **A.Ü.İlâhiyat Fak. Dergisi,** XXIX, Ankara 1987, s.387-406.

(alanı) genişlediği ölçüde, ifâde (imkânı) daralır."[61] Yâni tasavvufun maddi alemin dışında bir de çok geniş manevî görüş alanı vardır. Allâh'ın sınırsız ilmi içerisindeki bu geniş alanda hissedilen veya yaşanan şeylerin hepsini sınırlı olan lisânla ifâde etmek oldukça zordur. Muhyiddin İbn Arabi (ö.638/1240) bu durumu şu sözüyle desteklemektedir: "Kelimelerin lâfiz kalıpları, hallerin anlamlarını taşımaya yetmez."[62]

Buraya kadar ki sözlerimizle anlatmak istediğimiz şudur; Tasavvuf diğer ilimlerden farklı olarak, tamâmen sözlerle ve kelimelerle ifâde edilebilecek bir ilim değildir. Bu sebeple ıstılâhlar, tasavvufu anlatmada sınırlı bir rol üstlenebilirler. Böyle olmakla beraber yine de ıstılâhların tasavvufu anlama ve anlatmadaki önemi inkar edilemez bir gerçektir. Çünkü tasavvufun bir ilim olarak ele alınıp incelenebilmesi için dille ve yazıyla ifâde edilmesi gerektiği gibi, tasavvufu anlamak isteyen insanlara en azından bir giriş kapısı açmakta ve anlatılmak istenenleri onların zihinlerine yaklaştırmaktadır. Veya tasavvufa cephe alan kimselere karşı onu savunmak için ifâdelere ve terimlere ihtiyâç vardır.

Tasavvuf her ne kadar, onun vazgeçilmez unsurları olan tarikatlar vâsıtasıyla kalpten kalbe aktarılmak sûretiyle bir manevî silsile halinde başlangıçtan beri hayâtîyetini devam ettirmekteyse de herkes tasavvuf ve tarikat ehli olamayacağından dolayı, tasavvufun onlara da münasip bir dille anlatılabilmesi için ve gereğinde müdafaasının yapılabilmesi için bazı sözlü ve yazılı delillere ihtiyâç olacaktır. İşte terimler ve ifâdeler tasavvufta bu ihtiyacı karşılar.

Sûfî ve tasavvuf kelimelerinin hangi kökten geldiği konusu ihtilaflıdır. Kuşeyri (ö.465/1072) ve Hucviri (ö.470/1077) gibi bazı müellifler bu kelimenin Arapça herhangi bir kelimeden türemiş olmadığını, olsa olsa câmid bir lâkap olabileceğini belirtmektedirler. "sûfî" ve "tasavvuf" kelimelerinin Arapça bir kökü bulunduğunu öne sürenler ise, bu

---

[61] - Bkz. en-Nefri,**Kitabu'l-Mevafık**, Thk.Arthur Jeffry, (Matba'atu Kutubi'l-Mısriyye 1934), s.51

[62] - İbn Arabi, **Tenezzulü'l-Emlak min Âlemi'l-Ervah ila Âlemi'l-Eflak**, (Thk. Taha Abdülbaki Surur, Zeki Atiyye), Daru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut 1380/1961 (1.baskı), s.116

kelime üzerinde ittifak edemeyerek değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Tasavvuf kelimesine kök olarak öne sürülen başlıca kelimeler şunlardır :

1- Asr-ı saâdetteki ashab-ı suffenin suffesinden,
2- Bir çöl bitkisi olan sufaneden,
3- Duruluk ve temizlik anlamına gelen safa ve safvetten,
4- Saff-ı evvelden,
5- Kendilerini halka hizmete veren benu's-sufeden,
6- Ense saçı ve kıl demek olan sûfetu'l-kafadan,
7- Sıfat kelimesinden,
8- Yunanca hakim ve filozof anlamına gelen sofiadan,
9- Yün anlamına gelen sûfdan.[63]

Sûfî kelimesinin kökü olarak en çok kabûl gören kelime, yün anlamına gelen "sûf" dur. Klasik tasavvuf yazarlarının ilklerinden olan Ebû Nasr Serrâc (ö.378/988) peygamberlerin, evliyâ ve asfiyanın yolu dediği sûf giyme adetinden hareketle sûfî kelimesini bu kökten sayar. İnsanların giydikleri libasa nisbetle isim almalarının eski bir adet olduğunu, İsâ'nın arkadaşlarının beyazlar giydikleri için "beyaz libaslı" anlamına "havariler" adını aldıklarını belirten Serrâc, sûfîlere de yünlü giydikleri için sûfî dendiğini; gömlek giyinenin fiili "tekammesa" ile ifâde edildiği gibi, sûfîlerin ilmine de "tasavvuf" denildiğini anlatmaktadır. Onun ifâdesine göre, sûfîleri fakihlerin fikha, muhaddislerin hadise, müfessirlerin tefsire nisbeti gibi kendi hal ve makamlarından birine nisbet edip adlandırmak mümkün değildir. Çünkü haller ve makamlar pek çok ve değişken olduğundan sûfînin ad ve makamının devamlı değişmesi gerekir. Bu ise işi iyice zorlaştırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Klasik devir müelliflerinden Kelâbâzi (ö.380/990) Ebû Nuaym (ö.430/1038) Gazzâlî (ö.505/1111) İbnü'l-Cevzî (ö.595/1198) Sühreverdî (ö.632/1234) İbn Teymiye (ö.728/1328) ve İbn Haldun (ö.808/1406) bu görüşü benimsemektedir. Müsteşriklerden Nicholson, Nöldeke, Massignon ve

[63] - H.Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar,** İst. 1997.

Goldziher ile son devir mutasavvıflarından Ezher Şeyhi Abdulhâlim Mahmud da bu görüşe katılan âlimlerdendir.[64]

Ulemâ, mânâ ve ıstılâh olarak tasavvuf nedir, sûfî kimdir konularında da konuşmuşlar ve her biri kendi zevk, bilgi, meşreb ve kanâatına göre görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerin hepsini burada zikretmek ve incelemek mümkün ve gerekli değildir. Bu görüşleri derli toplu ve kronolojik bir sıra içerisinde özetleyen İngiliz şarkiyatçı Prof. Reynold Nicholson'un tasavvuf târifleri konusundaki çalışması bizim için önemli bir kaynaktır. Nicholson hicri II. ve V.yüzyıllar arasında yaşamış ilk devir önemli sûfîlerinin tasavvuf târiflerini, kronolojik esasa dayanarak vermiş bulunmaktadır. V.yüzyıldan sonraki sûfîlerin bu târifler programı içerisinde yer almamasının sebebi, ilk çıkışında fazla etki altında kalmamış olan tasavvufun iç yüzünü belirgin çizgileriyle ortaya koymak için olsa gerektir. Genelde rahatlıkla saf diyebileceğimiz, bünyesinin dış tesirlere daha az maruz kalması göz önünde bulundurulursa, bu erken dönem tasavvuf târiflerinin önemini biraz daha artıracaktır.

Nicholson'ın üç asra dayalı kronolojik târiflerinde, tasavvuf anlayışının zamân akışı içerisinde kaydettiği gelişmeler rahatlıkla izlenebilmektedir. Erken dönem tasavvuf târiflerinde sabır, oruç, ibâdet, ağlama, tahammül, takvâ, dünyâyı terk, insanlardan uzaklaşma vs. gibi motiflerin sıkça yer alması, daha sonraki dönemde teşekkül eden tasavvuftan farklı olan yönü ortaya koyar. Nicholson'ın tasavvuf târiflerini kronolojik bir zemine oturtması, fevkalade akılcı bir metoddur. Zîrâ tasavvuf her şeyden önce zamân içerisinde akıp devam ede gelen bir tekâmül sürecine sâhiptir. Eğer tasavvuf gerçek mânâsıyla anlaşılmak isteniyorsa ki amaç da budur, bu hususun göz ardı edilmemesinin uygun olacağı kanâatindeyiz. Nicholson'ın ele aldığı târiflerin başlıcaları şunlardır:

1- Ma'rûf el-Kerhî(ö.200/815):"Tasavvuf, hakîkatleri almak, insanların elindekinden ümid kesmektir".

[64] - H. Kamil Yılmaz, a.g.e., s.24-26.

2- Ebû Süleyman Dârânî (ö.215/830) : "Tasavvuf, Hak'dan başkasının bilmediği amellerin sûfî üzerinde cereyan etmesi ve sâdece Allâh'ın bildiği bir hâl üzerinde sürekli Hak ile beraber olmaktır"

3- Bişru'l-Hafî (ö.227/841) : " Sûfî Allâh için kalbini saflaştıran kişidir"

4- Zünnûn el-Mısrî (ö.245/859) : " Zünnûn'a tasavvuftan sorulmuş, o da şöyle cevap vermişti : " Onlar Allâh'ı her şeye tercih eden ve Allâh'ın da kendilerini her şeye tercih ettiği bir topluluktur".

5- Ebû Hafs Haddâd (ö.265/878) : " Tasavvuf, baştan aşağı edebdir"

6- Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.283/896) : " Sûfî, pislikten arınan, tefekkürle dolan, beşeriyetten Allâh'a yönelen, yanında altınla çamur eşit olan kişidir".

7- Amr b. Osman el-Mekkî (ö.291/903) : " Tasavvuf, kulun her zamân o anda kendisine en uygun gelen şeyle meşgul olmasıdır".

8- Ebu'l-Huseyn en-Nûrî (ö.295/907) : " Sûfînin özelliği, yoklukta sükun, varlıkta îsârdır".

9- Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) : " Tasavvuf, Hakk'ın seni senden öldürüp seni kendisiyle diriltmesidir". Ve yine " Sûfî, kalbi Hz. İbrahim'in kalbi gibi dünyevi kaygılardan selamet bulduğu halde Allâh (c.c.) un emirlerine itâat eden kişidir. Sûfî, teslîmiyeti Hz. İsmail'in teslîmiyeti, hüznü Hz. Davud'un hüznü, fakrı Hz. İsâ'nın fakrı, münacâtta şevki Hz. Musa'nın şevki, ihlâsı Hz. Muhammed (s.a.v.) in ihlâsı gibi olandır".

10- Ebû Muhammed el-Cüreyrî (ö.311/923) : " Tasavvuf, yüksek ahlâkın tümüne dalmak ve kötü ahlâkın hepsinden sıyrılmaktır". Ve yine " Tasavvuf edebe yapışmak, halleri murakabe etmektir".

11- Ebû Bekr el-Kettânî (ö.322/933) : " Tasavvuf ahlâktır, ahlâk bakımından senden fazla olan, safâda da senden fazladır".

12- Ebû Saîd ibnü'l-Arabî (ö.340/951) : " Tasavvuf, fuzûlî olanı tamâmen terkten ibarettir".[65]

---

[65] - Ethem Cebecioğlu, **"Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Târifleri"**, A.Ü. İlh.Fak. Dergisi, XXIX, Ankara 1987, s.387-406

Başlıcalarını ele aldığımız bu târiflerde açıkça görülmektedir ki her bir târif, İslâm prensiplerinin bir cüz'ünü içerisine almaktadır. Başka bir ifâdeyle, bu târifler Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlerde bulunmasını istediği ve Peygamberimizin bizzât yaşayarak örneğini verdiği ve daha çok insanların manevî ve rûhânî hallerini içeren İslâmî yaşam biçimidir. Dolayısıyla bu târiflerden yola çıkarak, şu şekilde bir tasavvuf târifi yapmanın uygun olacağı kanâatindeyim : "Tasavvuf, İslâm dininin esaslarını Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği ve Peygamber Efendimiz'in bizzât yaşayarak gösterdiği şekilde maddi ve bilhassa manevî yönleriyle beraber, bir bütün olarak yaşama gayreti ve biçimidir".

Bütün sûfîler bu gayret içinde olmuşlar ve Peygamber Efendimiz'in hayâtını kendilerine rehber edinmişlerdir. Ancak her bir mutasavvıf kendi zevk, makam, hal ve anlayışına uygun olan tarafını ön plana çıkarmak sûretiyle bir târif yapmış ve yaşam tarzını ağırlık verdiği bu hususlar üzerine bina etmiştir. Ancak bu durum onun diğer İslâmî prensiplerden uzak olduğunu göstermez. Zîrâ herkesin kendine göre bir yaratılışı ve tıyneti vardır ki Allâh'a giden yolların hangisine girse onu hedefe ulaştırır. Zaten farklı sayıdaki tarikatlerin ve tasavvuf târiflerinin netîcede hedefi de budur. Önemli olan, herkesin kendisine en uygun olan yolu bularak Allâh'a ulaşmasıdır. Yâni, bütün amellerimiz, güzel ahlâkımız ve Peygamberimizin hayâtını örnek almamızdaki gaye, Cenâb-ı Hakk'ı tanımak, bilmek, îmân etmek ve O'nun karşısındaki acziyetimizin farkına vararak, tam bir teslîmiyetle teslîm olup, kullukta bulunmaktır. İşte tasavvuf, bu gayeyi elde etmede insanlara en kestirme ve yaratılışlarına en uygun olan yolu göstermekten ibarettir. Mürşidler de bu yolları en iyi bilen ve Allâh'ın izniyle insanlara durumlarına göre en uygun olan yolları gösteren Allâh dostları, kâmil insanlardır.

B. Tasavvuf Dili ve Istılâhlara Giriş

Tasavvuf erbâbı, kendi aralarında özel bir dil geliştirmiş ve bunun sonucu olarak da bir tasavvuf terminolojisi oluşmuştur. Zaten her ilmin kendine göre ıstılâhları vardır. Tasavvuf da kendi terminolojisini oluşturabildiği için diğer ilimler arasında bağımsız olarak yerini almıştır. Eğer bir bilim dalının terminolojisine hâkim değilseniz, o alanla ilgili olarak yapacağınız yorum ve tenkitlerin sıhhati tartışılır demektir. Bu durum XVII. yüzyıl mutasavvıflarından Niyâzi-i Mısrî (ö.1150/1737) tarafından tespit edilmiş ve bu konuda kaleme aldığı bir risalenin yazılış sebebi olarak mukaddimesinde zikredilmiştir. Mısrî bu konuya dikkat çekerek şöyle söyler :

"Sûfilerin ağızlarında bazı sözler vardır ki halkın büyük bir kısmı, hattâ bazı âlimler bile o sözleri işittikleri zamân mutasavvıfları batıl mezhebinden zannederler. Zîra ehlullahın sözleri mutlaktır, her ne yana çeksen çekilir. Ehli olmayan bilmez, onlara sû-i zan eder. İşte o sû-i zannı def etmek için bu risaleyi yazdım."[66]

Ayrıca söz konusu olan tasavvuf ise, diğer ilim dallarından farklı özelliklere sâhip olduğu unutulmamalıdır. Yâni bir yönüyle mistik veya spiritüel tecrübe, dışa âit olmayıp içe âit olduğundan, doğrudan doğruya bir tasvirini yapmak zordur. Mistik şuur entellektüel şuur gibi bize bir şey anlatmaz, ima eder. Bu sebeple de ancak sembolik şemalar halinde ifâdesini bulur. Başka bir deyişle, sûfî yaşadığı hali ve coşkuyu genellikle ya gizler veya şiir vâsitasıyla anlatır. İşte bu esnada sûfînin kullandığı sembollerde iması ne kadar fazla ise, anlatmaya çalıştığı hali yansıtma şansı o derece artar. Dolayısıyla tasavvufta kullanılan semboller sade bir şema veya allegoriden çok daha ileri şeylerdir. Semboller gerçek reelin sırrına ulaştırma yolunda güzellik ve iştiyakı kullandığından, akla ve entellekte değil, kalbe ve sezgisel hisse hitabeder.[67]

---

[66] - Niyâzi-i Mısrî, **Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvıfâne**, Atıf Efendi Ktb. No: 1400, v. 9a.

[67] - Evelyn Underhill, **Mysticism A Study in The Nature and Development of Man's Spiritual Consciusness**, (Methuen and Co. Ltd.) London 1960, s. 126.

Tasavvuf alanını diğer alanlarla mukayese ettiğimiz zamân, onlardan farklı olarak daha fazla lûgat ve terminolojiye ihtiyâç duyulduğu hissedilmektedir. Bunun sebebi de, zevk ve sezgiye dayalı bir alanda sûfi, kendînî ifâde etmek, yaşadıklarını aktarmak için daha fazla sembole ihtiyâç duymasındandır. Bu anlamda Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin şu tasavvuf tanımı mânidardır : " Tasavvuf, ilâhi semboller ve hadsî ibarelerden ibarettir." İşte sûfi yorumdan geçen bu semboller, ilâhi olması açısından aşkın bir alana âit oldukları için, onların birer realite halinde tecessüm etmesi veya ifâdelendirilmesinde sembollerden başka başvurulacak yol görünmemektedir.[68]

Kelâbâzî (ö.380/990), Kuşeyrî (ö.465/1072) ve Hucvirî (ö.470/1077)nin belirttiği üzere sûfîler, tasavvufa özgü konuları güzelce ve kolayca anlatmak ve açıklamak için kendilerine has kavramlar geliştirmişlerdir. Kavramsallaştırmanın amaçlarından birisi, tasavvufun mükâşefe boyutuna âit yaşayışların, içe doğuşların simgesel bir dil aracılığıyla dışardaki kimselerden gizlenmesidir. İbn Haldun bu konuda şöyle der :

" Sûfîlerin kendilerine mahsûs bir takım edepleri (âdâb) ve aralarında kullandıkları hususi bir dil (ve ıstılâh) vardır. Çünkü lûgattaki kelimeler (herkesçe) bilinen mânâlar için vaz' olunmuştur. O halde bilinmeyen yeni mânâlar ortaya çıkınca, ıstılâh haline getireceğimiz bir kelime ile bu mânâyı ifâde eder ve bu lâfızdan o mânâyı kolayca anlarız. Mutasavvıflar dînî ve ahlâki istikâmetten neş'et eden ve hasıl olan keşfe önem vererek, süflî ve ulvî mevcûdâtın hakîkatları, melek, rûh, arş, kürsî ve emsali şeylerin mâhiyetleri hakkında konuştular. Kendileriyle hemhâl olmadıkları için tarikleriyle iştirakleri bulunmayanların, onların bu hususlaki zevklerini ve vecdlerini anlama konusunda idrâkleri yetersiz kaldı. O yüzden müftilerden kimi onları reddetti, kimi de (söz, hal ve hareketlerini teslîm ve) kabûl etti. Lakin bu yolda red ve kabûl bahsinde delilin ve burhanın hiçbir faydası yoktur, çünkü bu tarik vicdaniyat (intuitiv, ecstatic experience) kabilindendir, (akıl ve zâhiri hislerle değil, kalp ve bâtınî hislerle idrâk edilir).[69]

---

[68] - Mustafa Aşkar, **Kaynakları Açısından Tasavvuf Târihi Literatürü,** s.171.
[69] - İbn Haldun, **Mukaddime,** Haz. Süleyman Uludağ, C.II, s.1115-1118.

Zîra sûfîler isteseler bile hallerini somut bir dille anlatamazlar. Başka deyişle burası dilin sınırlarının bittiği bir yerdir. Zaten Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö.936/1021)'nin belirttiği gibi, " tasavvuf öyle bir hakîkattır ki ne dilin ne de sözün olmadığı yerde olur (laf ile tasavvuf olmaz). Tasavvuf, ehil olan kimselere evliyâ ve meşâyih tarafından gelen bereketlerden, onların âdâb ve ahlâkının tesirinden meydana gelir." [70],[71]

İbn Arabî (ö.638/1240) "**Kitâbu'l-Fenâ ve'l-Müşâhede**" de tasavvuf terminolojisinin özgünlüğünü hesaba katmayan fikir ve zâhir ehlinin, bu kavramları sûfîlerin kullandığı anlamların dışında değerlendirme hatâsına düştüklerinden, gerçek anlam yerine kendi özel bakış açılarına uygun düşen dış anlamlarıyla kavramalarından yakınmaktadır. İbn Arabî'nin çağdaş bir izleyicisi olan Titus Burckhardt da "**İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş**" de tasavvufun ancak sezgisel ve empatik kavrayış yoluyla anlaşılabileceğini, bu nedenle modern yaklaşımın tasavvufu yanlış anladığını belirtmektedir.[72]

Ebû Hamid Gazalî (ö.505/1111), tasavvufun kitaplarda değil yaşantılarda olduğunu ısrarla vurgular. Manevî bir krizden sonra çeşitli arayışlara yönelen Gazalî, aradığını sonunda tasavvufta bulduğunu özetle şöyle anlatır :

" Diğer ilimlerin tetkikini bitirdikten sonra bütün himmetimle tasavvuf tarikini tetkike başladım. Şunu anladım ki bu tarik ancak ilim ve amelin ikisiyle tamâmlanıyor. Mutasavvıfların ilmi, netîce îtibarıyla nefse âit geçitleri atlatmaktan, onun kötü ahlâkıyla fena vasıflardan kendilerini uzaklaştırmaktan ibarettir. Bu sûretle insan, kalbini Allâh'ın gayrı şeylerden boşaltır, onu Tanrı'nın zikriyle bezer. Bilgi benim için amelden daha kolaydı, bu nedenle onların kitaplarını okumak sûretiyle işe başladım ve prensipleriyle ilgili tam bir fikri anlayış elde ettim. Anladım ki büyük mutasavvıfların elde etmek istedikleri gaye öğrenmekle değil; tatmak, yaşamak, hal ve sıfatları değiştirmek sûretiyle elde edilir."[73]

---

[70] - Abdurrahman es-Sülemî, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri,** Çev. Süleyman Ateş, s.11.

[71] - Bu durum, postmodernlikteki metodolojik ve epistemolojik Temsîlîn imkânsızlığı görüşünü çağrıştırmaktadır. (Bkz. Rosenau, **Post Modernizm,** s.161-163)

[72] - Titus Burckhardt, **İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş,** Çev. Fahrettin Arslan, s.18.

[73] - Gazzâlî, **el-Munkızu mine'd-Dalâl,** Çev. Hilmi Güngör, s.55-56.

İslâm mâneviyatı olan tasavvuf, iki dereceli bir ilimdir : 1- Muamele ilmi: Mücahede ve tahalluk ilmi de denmektedir. İslam mâneviyatının farz-ı ayn (herkes için farz olan) konularını ele alır. Îmân, tevbe, ihlâs, sabr, şükür, Allâh sevgisi ve korkusu, küfür, nifak ve şirkin boyutları, kibir, riyâ, gurur, haset, Allâh'ın azabından emin olmak, rahmetinden ümit kesmek gibi yasaklar. 2- Mükâşefe ilmi : Tahakkuk ilmi de denir. Bu ilim bir sonuç, bir yansıma, bir meyvedir. Muamele ilmini hakkıyla yaşayanların rûh ve kalb âlemine yansıyan rabbânî biliş, duyuş ve sezişlerdir.

İslâm mâneviyatının muamele boyutunda kavramsallaştırma ve kavramları tanımlama işlemleri, kalple ilgili olduğu için diğer din ilimlerine göre biraz daha zor olmakla beraber, mükâşefe boyutuna nispeten çok kolaydır. Daha çok metapsişik, parapsikolojik ve metafizik konuları içeren mükâşefe boyutunda kavramsallaştırma ve kavramları tanımlama işlemleri, konuların tabiatı gereği oldukça zordur. Örneğin, Kur'ân'a göre "rûh" Allâh'tan bir nefhadır (Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 13/72) ve rûh konusunda insanlara pek az bilgi verilmiştir. Sonuç olarak "rûh" aşkındır. Bu nedenle "rûhsal olgular" da göreceli olarak aşkındır ve gizemlidir. İşte bu aşkınlık ve gizemlilik, bu alanda genel-geçer ve açık-seçik kavramlar ve tanımlar geliştirmeyi güçleştirmektedir. Bütün bunların İslâm mâneviyatının mükâşefe boyutundaki kavramlara ve tanımlara yansımalarını şöylece sıralayabiliriz :

1- Tasavvufi her bir olguya yalnızca bir değil, birden çok kavram karşılık geldiğine sıkça rastlanabilir.
2- Tasavvufi bir kavram, birden fazla olguyu ifâde için kullanılmış olabilir.
3- Kavramların kapsam ve derinliği açık ve seçik olmayabilir.
4- Bilgi birikimiyle bağlantılı olarak bir kavramın târih boyunca anlamında değişiklikler olabilir. Bu değişiklik, kapsam ve derinliğin daralması ve genişlemesinden, tamâmıyla karşıt anlam kazanmasına kadar varabilir. Ez-cümle, mükâşefe boyutunun kavramları oldukça girift ve karmaşıktır.

Tasavvufun mükâşefe boyutuna âit terminolojinin bu niteliklerinin gözardı edilmesi ciddi bir yöntem ve yaklaşım yanlışıdır. Yöntemdeki

yanlışların sonuçları ise büyüktür ; küçük bir açının uzaydaki yansıması gibi. Nitekim bu yöntem yanlışları, târih boyunca anlamsız ve gereksiz fırtınalı tartışmaların başta gelen nedenlerinden birisi olmuştur. Tasavvufi çevreleri üzen taraf, bu tür yöntem yanlışlarının azalması gerekirken çoğalmasıdır.

Ebu'l-Alâ el-Afîfî bir makalesinde İbn Arabî (ö.638/1240) ile ilgili araştırma sürecini anlatırken şöyle diyor : " Anladım ki bu zat eserlerinde iki farklı dil kullanmaktadır. Bu iki dil, zâhir ve bâtın dilidir veya bizzât sûfîlerin ifâdesiyle şerîat ve hakîkat dilidir. Zâhir dili, halkın yâni hukukçular ve kelâmcıların dilidir. Bâtın dili ise, sûfîlerin şerîatın zâhirinin arkasındaki gizli anlam ve incelikleri dile getirdikleri remz (sembol) ve işâret dilidir. Sûfîler, ya halk dilinin hissettikleri zevk ve vecdi ifâde etmekte yetersiz kaldığı için ya da söylediklerini ehil olmayanlardan gizlemek için bu dile sığınmışlardır. Zîrâ işâret ettikleri şey, aklın tek başına anlayamadığı hakîkatlerdir. Çünkü bu hakîkatler aklın alanına girmez ve aklın kategorilerinin alanını aşar. Bu sebepten, sûfîlerin sözlerini inceleyen kişinin onları anlama, yorumlama ve onlar üzerine hüküm koymada dikkatli olması gerekir. Aksi taktirde ya bu hakîkatleri mânâlarının dışına çeker ya da ihtimal dışı hususlara yöneltir. Eskiler bu meseleye dikkat çekmiş ve bu konuda uyarıda bulunmuşlardır."[74]

Bizzât İbn Arabi de eserlerindeki sembollerin yanlış anlaşıldığından şikayetle şöyle demektedir :

" Her şeyden önce bu hususu açıklamak zorunda kaldık, çünkü bizim yolumuzu izleyen insanların (tasavvuf ehlinin) kitapları tamâmıyla bu sırlarla doludur. Akılları ya da fikirleriyle hareket edenler (ehlü'l-efkâr) bunları kendi dar alanlarına sokarak kendi özel bakış açıları ve fikirleriyle değerlendirmektedirler. Zâhir ehli de bunları, ilk akla gelen dış anlamlarıyla anlıyorlar. Oysa bu tasavvuf ehlinin (el-kavm) ibareleriyle ortaklaşa bir anlayışla kullandığı ıstılâhların gerçek anlamlarının ne olduğu bütün bu insanlara sorulsa, bunları bilmedikleri görülür. Peki bu insanlar aslını ve esasını bilmedikleri konularda konuşmaya kendilerini nasıl yetkili görebiliyorlar ? Bu bakımdan bir kimse, eline bilmediği

[74] - Ebu'l-Ala el-Afifi, "**İbn Arabi ile İlgili Araştırma Serüvenim**", (Ter. Abdullah Kartal), U.Ü. İlâhîyat Fak. Dergisi, Sayı : 9., Cilt : 9, 2000., s. 698.

bir konuyla ilgili bir kitap alırsa ve o ilmin yoluna girmemişse, onunla ilgilenmemeli, onunla uğraşmamalıdır, onunla uğraşmayı ehline bırakmalıdır."[75]

Buraya kadar anlatılanlardan şu sonuç çıkmaktadır ki, tasavvuf ilmi bir terimler ilmidir. Bu sebeple terimlerin tasavvufta çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Bilhassa günümüzde olduğu gibi, tasavvufî bilgi ve tecrübeden gitgide uzaklaşılan bir ortamda tasavvuf ıstılâhlarına yüklenecek olan anlam ve yorumların daha da önem kazanacağı âşikardır. Tasavvuf her ne kadar bir hâl ilmi olsa da onu başkalarıyla paylaşmak, diğer insanlara anlatmak ve gerektiğinde savunmak için tasavvuf ıstılâhlarına ihtiyâç vardır. Bu ıstılâhlar ne kadar iyi bilinir ve anlaşılırsa, tasavvuf da o kadar iyi anlaşılacak ve yanlış anlaşılmalar ortadan kalkacaktır. Günümüzde tasavvufa karşı oluşan ön yargı ve yanlış bilgilendirmelerin önüne geçilmesinde, tasavvufî kaynakların ve bunlarda bulunan ıstılâhların doğru bir şekilde anlatılmasının büyük yararı olacağı kanâatindeyim.

II. Tasavvuf Istılâhları

A. Târihi Seyir İçerisinde Tasavvuf Istılâhları

Tasavvuf târihine baktığımızda, ıstılâhların belli bir olgunlaşma sürecinden sonra ortaya çıkıp yaygınlaştığını ve çeşitli dönemlere göre farklı özellikler gösterdiğini görüyoruz. Bu özellikleri, yakın dönem tasavvuf ıstılâhları lugâti yazarlarından Refik el-Acem güzel bir şekilde belirlemiş ve tasavvuf ıstılâhlarının gelişimini dört merhâlede ele almıştır:

Birinci dönem; ıstılâhların doğuş devresidir ki bu dönemde ıstılâhlar zühd, mücâhede, muhabbet, îmân, ihlâs, tevbe, aşk, gaflet, kalb, hevâ gibi temel dînî kavramlar etrafında şekillenen, adı konulmamış mânâlar

---

[75] - İbn Arabî, **Tercümânü'l-eşvak Mukaddimesi,** Neinburg Neşri.

hâlindedir. Bu devre, asr-ı saâdet döneminden hicrî III. (IX.) asrın başlarına kadar sürer.[76]

İkinci dönemde; Kur'ân kaynaklı tasavvuf kavramları felsefî bir boyut kazanmaya başlar. Hulûl, ittihâd, âlem-i kebîr ve âlem-i sagîr gibi felsefî boyutlu kavramların yanı sıra telvîn, temkîn, tevâcüd, cem', fark, sekr, sahv, kabz, bast, ârif, âbid, hâl, makam ve mükâşefe gibi yeni isimlerle ortaya çıkan pek çok ıstılâh bu dönemde kullanılmağa başlar.[77] Tasavvuf klasikleri olarak kabûl edilen Ebû Nasr Serrâc'ın (ö.378/988) **el-Lüma'ı**, Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) **er-Risâle**'si ve Hucvirî'nin (ö.465/1072) **Keşfu'l-Mahcûb**'u zikredilen ıstılâhların yerleşip yaygınlaşmasında önemli yeri olan, bu dönemin belli başlı eserleri arasında göze çarpmaktadır. Bu devre yaklaşık olarak hicrî III. (IX.) asrın başlarından, hicrî VI. (X.) Asrın sonlarına kadar devam eder.[78]

Üçüncü dönemde ise; tasavvuf târihinde yeni bir çığır açan İbn Arabî'nin (ö.638/1240) önemli bir yeri ve etkisi vardır. İbn Arabî ile tasavvufta belirgin bir hâle gelen vahdet-i vücûd görüşü ve bu görüşe bağlı olarak ortaya çıkan pek çok kavram bu dönemde tasavvuf literatürüne girmiştir. Bu kavramlardan bazıları şunlardır: Vücûd, hazret, insan-ı kâmil, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn, hırka, halvet, seyr, velâyet vs. Bu devre hicrî VI. (X.) yüzyılın başlarından hicrî IX. (XIII.) asra kadar devam eder.[79]

Dördüncü dönemin en belirgin özelliği, yeni tarîkat ve görüşlerin ortaya çıkmasına rağmen, yeni ıstılâhların artık ortaya çıkmayıp tekrar edilmeye ve dallanmaya başlamasıdır. Bu dönemde bazı tarîkatler kendi ıstılâhlarını oluşturma çabasına girişerek kendi tarîkatlerine has sözlükler oluştururlar. Bu dönemde yeni olarak göze çarpan kavramlardan bazıları şunlardır: Kırklar, yediler, ricâlü'l-gayb, fütüvvet, Hâlidiyye, Şâzeliyye,

---

[76] - Refik el-Acem, **Mevsûatü Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî,** Beyrut 1999, Mukaddime bölümü, s.XV.
[77] - Refik el-Acem, a.g.e., s.XVI.
[78] - Mustafa Aşkar, **Kaynakları Açısından Tasavvuf Târihi Literatürü**, Ankara 1999, s.172.
[79] - Refik el-Acem, a.g.e., s.XVII.

Kâdiriyye, Nakşibendiyye vs. Bu devre hicrî XV. (XIX.) asra kadar devam eder.[80]

Prof. Dr.H. Kâmil Yılmaz ise tasavvuf terimlerini anlamlarına göre şöyle sınıflandırır :

1. Tahalluk kavramları; a.İbâdet ve ahlâka dâir olanlar (ibâdet, takvâ, verâ, tevbe, zikir, murâkabe, itminan, sıdk, ihlâs, sabır, tevekkül, şükür, rızâ, fakr, zühd, kanâat, istikâmet). b.Seyr u sülûk kavramları (seyr u sülûk, şeyh-mürşid, mürid-sâlik, bey'at ve intisâb, semâ ve âyin, sohbet, mücâhede ve riyâzât, halvet ve çile, celvet, ârif, velî-velâyet). 2.Tahakkuka dâir kavramlar. a. Kalbî ve vicdânî olanlar (vecd ve istiğrak, cezbe, aşk ve muhabbet, havf ve recâ, kabz ve bast, mahv ve isbat, sekr ve sahv, fenâ ve bakā, cem ve fark). B. Marifet ve bilgi kavramları (marifet ve irfan, îkan ve yakîn, keşf ve mükâşefe, ilham, muhâdara ve müşâhede, feth ve feyz, levâih-tavârik ve levâmî, tecellî, vâridat ve havâtır, vâkıa ve vâkıat)[81]

Yukarıdaki ilk tasnifte de (kronolojik tasnif) görüleceği üzere, yaklaşık hicrî III. Asra kadar süren birinci dönemde, sistematik şekilde kullanılan bir tasavvuf terminolojisi henüz oluşmamıştır. Ancak daha bu ilk dönemden îtibaren zühdî hayâtın temsîlcisi olan zâhid-sûfîler tarafından tasavvuf ıstılâhlarının temelleri atılmağa ve belirginleşmeğe başlamıştır denilebilir.

Nitekim Kâvukcî'[82]nin **ez-Zehebü'l-İbrîz**[83]'indeki bilgiye göre sahâbeden Ebû Zer el-Gıfârî, bakā ve fenâ ilmi konusunda konuşan ilk kimsedir. İbn Luyûn et-Tücîbî[84] de **el-İnâletü'l-İlmiyye**'sinde, tasavvuf ilimleri konusunda ilk söz söyleyen kimsenin Hz Ali olduğunu söyler. Zirâ Kadı İbnü'l-Hâc, **ed-Dürrü's-Semîn**'e [85] yaptığı hâşiyede Tüsterî'nin **er-Risâletü'l-İlmiyyesi**'nden şu bilgiyi nakleder ki Hasan-ı Basrî' (ö.110/728)nin rivâyetine göre tasavvuf ve fakr konusunda ilk söz söyleyen kimse Hz. Ali'dir. Aynı şekilde Ebû Tâlib el-Mekkî' (ö.386/996)nin

---

[80] - Refik el-Acem, a.g.e., s.XVII.
[81] - H. Kâmil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, İst. 1997, s.156-229.
[82] - Şeyh Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Halîl el-Kâvukcî el-Hanefî et-Tarablûsî eş-Şâmî.
[83] - **ez-Zehebü'l-İbrîz ale'l-Mu'cemi'l-Vecîz**, bkz. GAL, Suppl., II, 523, 776.
[84] - Ebû Osman Said b. Ebû Câfer Ahmed b. İbrâhim b. Luyûn et-Tücûbî için bkz. **Fihrisü'l-Fehâris**,I, 509-511.
[85]- **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn**, yazarı; İbnü's-Sââtî el-Bağdâdî (674/1275)

Kûtu'l-Kulûb'unda[86] şu bilgi kaydedilir : "Tâbiinden Hasan-ı Basrî tasavvuf ilminin yolunu açan, bu konuda dilleri çözen, onun mânâlarını dile getiren, nurlarını açığa çıkaran ve peçesini açan ilk kimsedir."[87]Yine tâbiinden Câfer es-Sâdık'ın (ö.148/765) Kur'ân'dan hareketle insanları muhtelif mertebelere ayırması, daha sonra sistemleşmiş sûfilikteki tasavvufî haller ve velâyet nazariyesine giden yolda bir ilk taslak kabûl edilmektedir.[88]

Tasavvuf ve sûfî kelimeleri, hicrî ikinci asrın yarısından sonra kullanılmaya başlanmıştır. "Sûfî" ünvanını ilk kullanan ve ilk tekke inşâ eden şahıs Ebû Hâşim Sûfî (ö.150/767) olarak bilinir. İlk defa tasavvuf târifi[89] yapan Ma'rûf Kerhî (ö.200/815) de bu asırda yaşayan mutasavvıflardandır. Bu dönemde tasavvuf ıstılâhları henüz pek yaygınlaşmamıştı. Zühd ve tasavvuf edebiyatı henüz nesir şeklinde söylenmiş nasihat ve hikmet türü sözlerden ibaretti. Sistemli manzum ve mensur eserlerin yazılması daha sonraki dönemdedir.[90] Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde tasavvuf kelimesi yer almamasına rağmen zühd ve zâhid kelimelerinin hadislerde kullanılmasının da bir sonucu olarak başlangıçta tasavvufî konular ve ıstılâhlara kaynaklık edecek temel dînî kavramlar daha çok "zühd" başlığı altında ele alınmıştır.[91] Dolayısıyla tasavvuf ıstılâhlarına nüve teşkîl eden ilk yazılı kaynakların "kitâbu'z-zühd"ler olduğunu söyleyebiliriz. Bu başlık altında günümüze ulaşan en eski ve geniş çalışma Abdullâh b. Mübârek'in (ö.181/797) **Kitâbu'z-Zühd ve'r-Rekāik** adlı eseridir. Eserde zühd ve zâhid terimleriyle beraber hüzün, bükâ, huşû, havf, ihlâs, tefekkür, tevekkül, kanâat, rızâ, fakr gibi birçok terimi içeren hadis

---

[86] - Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb**, Kahire 1310, c.I, s.150.
[87] - Kettânî, **et-Terâtîbü'l-İdâriyye**, İst. 1993, c.III, s.86.
[88] - Ünver Günay-A.Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarîkatler ve Türkiye**, Kayseri 1999, s.75.
[89] - Ma'rûf Kerhî tasavvufu, "hakîkatleri almak, halkın elindekilerden ümit kesmek" diye târif etmiştir.
[90] - H.Kâmil Yılmaz, a.g.e., s.102.
[91] - Mustafa Kara, "**Istılâhâtu's-Sûfiyye**", DİA.,XIX/210.

metinleri toplanmıştır. Bu eser dışında nüshası bulunan yaklaşık yirmibeş ve nüshası bulunmayan yaklaşık yirmibeş kadar kitâbu'z-zühd daha vardır.[92]

Hasan Basrî (ö.110/728) İslâmda kitap ve sünnete dayalı ehl-i sünnet anlayışını ilk sistemleştiren zâhid-sûfî olarak anılır. Sözlerinde ve şiirlerinde sevgi kavramını açıkça ilk defa kullanan Râbiatü'l-Adeviyye (ö.185/801)dir. Hicrî II. asrın sonuna kadar olan dönemde Râbiatü'l-Adeviyye "muhabbetullâh"ı, Ma'rûf Kerhî "ma'rifetullâh"ı zühdün esası yapmıştır. Yine bu dönemde riyâzat ve mücâhede oldukça ileri şekilde uygulanmıştır. Vecd, semâ ve cezbe gibi konular daha pek yaygın durumda değildir. İlk tasavvufî eserler hicrî III. Asırdan îtibaren kaleme alındığı gibi, ilk tasavvuf kavramları da bu dönemde kullanılıp yaygınlaşmağa başlamıştır. Fenâ ve bakā kavramlarıyla ittihad fikri ilk defa bu asırlarda Hallâc (ö.309/921) ve Bâyezid (ö.262/875) gibi mutasavvıflarca ifâde edilmiştir. Tasavvufî tefekkürün ilk temsîlcilerinden ve ilk tasavvufî hadis şârihlerinden Hakîm Tirmizî (ö.320/932) "velâyet" konusunda yazdığı **Hatmu'l-Velâye** adlı eseriyle dikkat çekmiştir. Hakîm Tirmizî mutasavvıflar arasında felsefeyle meşgul olanların ilklerindendir. Nitekim İbn Arabî onun eserlerinden yararlanmıştır. Bâyezid Bistâmî (ö.262/875) sekri sahvına, mahvı isbâtına gâlip ve şatâhat uslûbuyla konuşan bir sûfîdir. Bâyezid, tasavvuf ıstılâhlarına "sekr" kavramını kazandırmış ve bu kavram muhabbet ve aşk kelimelerinin yanında önemli bir yer tutmuştur. Bâyezid'in çağdaşı olan Yahyâ b. Muâz Râzî (ö.258/871) fenâ, vecd ve sekrden bahseden, "aşk sarhoşu" deyimini ilk kullananlardandır. Ayrıca Râbia'dan sonra Allâh sevgisi konusunda Ma'rûf Kerhî gibi açıkça söz söyleyenlerin ilklerindendir. Zünnûn Mısrî (ö.245/859) Ma'rûf Kerhî'den sonra marifet ve muhabbet konusunda söz söyleyen ve bu konuda nazariye geliştiren sûfilerdendir. Ebû Süleyman Dârânî (ö.215/830) tasavvuf târihinde "ehlü'l-leyl" tâbirini ilk kullanandır. Hicrî III. asırda Bağdad'da yetişen sûfilerden Mansûr b. Ammâr (ö.225/840) nefs, kalb ve takvâ gibi gönül âlemine âit

[92] - Kitâbu'z-zühdler hakkında geniş bilgi için bkz. H.Kâmil Yılmaz, **Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi**, İst. 1990, s.18-30.

kavramlardan ilk bahsedendir. Bağdad sûfîlerinden Hâris b. Esed Muhâsibî (ö.243/857) bir sûfînin eğitim içinde geçireceği gelişmeleri, bu gelişmeler sırasında inkişâf edecek hakîkatleri ve tecellî edebilecek marifet ve bilgilerle manevîyat yolunun sıkıntılarını ve bunlarla ilgili tâbirleri en iyi şekilde anlatmıştır. Muhâsibî ile çağdaş olan Seriyyü's-Sakatî (ö.257/870) tevhîd ve takvâ ilimlerinden bahseden sûfîlerin ilklerindendir. Onun tasavvuftaki en önemli özelliği, hakîkat ve tevhîdden ahvâl ve makāmâttan[93] bahseden sûfîlerin ilklerinden olmasıdır. Ebû Hamza Bağdâdî (ö.269/882) tasavvufta zikir safâsı, cem'-i himmet, muhabbet, aşk, kurb ve üns gibi terimlerden ilk bahsedendir.[94]

Cüneyd Bağdâdî (ö.297/909) tasavvuf ve tarîkatlarda "ser-halka" kabûl edilen müstesna sûfîlerdendir. "sekr ve manevî sarhoşluğu" önde tutan Bâyezid-i Bistâmî'ye mukābil Cüneyd "sahv ve temkin"in mümessili sayılır. Tasavvuf terminolojisinin ve ıstılâhların gelişmesinde Cüneyd'in ve önderliğini yaptığı Bağdad Tasavvuf Okulu'nun önemli bir yeri vardır. **Rasâilü'l-Cüneyd** ismiyle Süleymâniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa No.1374'de yazma nüshası bulunan ve zamânında yazdığı mektupları ihtivâ eden eserde Cüneyd bazı tasavvuf terimlerini kullanmış ve bu mektuplar tasavvuf ıstılâhlarının gelişip yerleşmesinde etkili olmuşlardır.[95] Cüneyd'in mektuplarında geçen bazı tasavvuf ıstılâhları şunlardır : Şâhid, fevâid, zevâid, ihlâs, zühd, cem'-fark, fakd, müşâhede, sıdk, tevhîd, fenâ-bakā, fakr, havâtır, haşyet vs. Cüneyd, tasavvuf terimlerinden "tevhîd" konusunda ilk konuşan sûfîlerdendir. Bu dönemde "fenâ ve bakā" kavramlarını ilk defa kullanan ve bu konuda bir eser kaleme aldığı tabakat müelliflerince ifâde edilen Ebû Saîd Harrâz (ö.277/890) aynı zamânda bâtın ilmi konusunda söz söyleyenlerin de ilkidir.

Asıl îtibarıyla tasavvuf ıstılâhlarının kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerdir. Sûfîler de zikir ve vird olarak Kur'ân-ı Kerîm'i okur,

---

[93] - Ferîdüddin Attâr, **Tezkiretü'l-Evliyâ**, (Haz. Süleyman Uludâğ, İst. 1991), s.355.
[94] - H.Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 104-119.
[95] - Süleyman Ateş, **Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) Hayâtı, Eserleri ve Mektupları**, İst. Târihsiz, s.126.

okurken tefekkür eder, âyetlerin mânâ ve sırları üzerinde düşünür ve kendi hâl ve zevklerine göre yorumlar getirirler. Aynı şekilde mutasavvıflar başlangıçtan beri hadis ilmiyle meşgul oldukları gibi ilk zâhid-sûfîlerin ekserîsi muhaddistir. Bu sebeple sûfîler tarafından yazılan tasavvufî (işârî) tefsirler[96] ve hadis şerhleri de tasavvuf ıstılâhlarının bulunduğu ilk yazılı kaynaklar arasında yerini almaktadır.

Prof. Dr. Süleyman Ateş, işârî tefsirleri özelliklerine ve târihî seyrine göre çeşitli sınıflara ayırarak ele almıştır. Bu tasnif tasavvuf ıstılâhları açısından da önemlidir. Zîrâ bu kronolojik sınıflama aynı zamânda tasavvuf terimlerinin gelişimini de yansıtmaktadır. Süleyman Ateş'in tasnifi şu şekildedir : 1. Tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn devrinde zühd ve takvâ yönünde gelişen işârî tefsir (Hasan-ı Basrî, Câfer-i Sâdık, Süfyân-ı Sevrî, Abdullah b. Mübârek) 2. İşârî tefsirin zühd, takvâ ve fenâ fillâh düşüncesi altında gelişmesi (Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebûbekr Muhammed ibn Mûsâ el-Vâsıtî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû İshak es-Sa'lebî, AbdülKerîm Kuşeyrî, Abdullah el-Ensârî, Gazâlî, Meybudî vs.) 3. İşârî tefsirin vahdet-i vücûd etkisi altına girmesi. (İbnü'l-Arabî, Sadruddin Konevî, Cemâluddin Şafedî, Abdurrezzak Kâşânî vs.)[97]

Tasavvuf ıstılâhları yönünden bu tefsirleri kabaca değerlendirmek gerekirse, ilk dönem tefsirlerinde genellikle zühdî yorumlar ağırlıklı olarak yer almaktadır. Meselâ, işârî tefsirin kurucularından kabûl edilen Hasan Basrî (ö.110/728) tefsirinde daha çok zühd ve bununla ilgili konulara değinir. Zühdî açıklamalara önem veren bir diğer müellif de Abdurrahmân

---

[96]- Tasavvufun bir amelî bir de nazarî kısmı vardır. Birincisinde sözden çok öz önemliyken, diğerinde işin felsefî yönü ön plâna çıkmıştır. Her iki kısmın görüşlerine uygun tasavvufî tefsir doğmuştur. Bunlardan birincisine "işârî sûfî tefsiri", ikincisine "nazarî sûfî tefsiri" denilebilir. İşârî tefsir, yalnız sülûk erbâbına açılan ve zâhir mânâ ile bağdaştırılması mümkün olan birtakım gizli anlamlara ve işâretlere göre Kur'ân'ı yorumlamaktadır. Bu tefsir, sûfînin öncel fikirlerine dayanmaz. Bulunduğu makâma göre kalbine doğan ilhâm ve işâretlere dayanır. Nazarî tefsir ise, Kur'ân'ı birtakım nazariyelere, felsefî görüşlere uygun düşecek şekilde yorumlamaktır. Başından sonuna kadar Kur'ân'ı tefsir eden bir nazarî sûfî tefsiri yoktur. İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen Kâşânî tefsirinde, Futûhât-ı Mekkiyye'de ve Fusûsu'l-Hikem'de bazı âyetler üzerinde durulmaktadır. (Süleyman Ateş, **İşârî Tefsir Okulu**, İst. 1998, s.19).

[97] - Süleyman Ateş, a.g.e., İçindekiler bölümü.

es-Sülemîdir.(ö.412/1021). İşârî tefsirlerde dikkat çeken diğer bir özellik, mukattaa- harflerine ve diğer âyetlerde geçen bazı harflere tasavvufî-ıstılâhî yorumlar getirilmesidir. Meselâ, Câfer-i Sâdık (ö.148/765) tefsirinde mukattaa harflerine çeşitli tasavvufî yorumlar getirmiştir. İşârî tefsirin sistemleşmeye başladığı dönemde tefsir yazan Sehl b. Abdullah et-Tusterî (ö.283/896) tefsirinde de bu özellik görülür. Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161/778) tefsirinde birr ve takvâ yönü ağır basar. Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) ise, gerek tefsiriyle gerekse daha önce sözünü ettiğimiz mektuplarıyla mutasavvıflar dilinde dolaşan fenâ, bakā, sahv, mîsak gibi tasavvufî terimleri ilmî açıklığa kavuşturmuştur. Tefsirinde göze çarpan en önemli terim "tevhîd"dir. Abdulkerîm Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) **Letâifu'l-İşârât** adlı tefsirinin en önemli özelliği ise, her sûrede besmeleye sûreye uygun düşen ve diğer yerlerde tekerrür etmeyen tasavvufî anlamlar vermesidir. Kendisiyle birlikte işârî tefsirin vahdet-i vücûd görüşünün etkisi altına girdiği Muhyiddin b. Arabî (ö.638/1240) tasavvufta ve işârî tefsirde bir çığır açmıştır. Tefsirinde vahdet-i vücûdla ilgili terimlerin yanı sıra, harflere verdiği mânâlar da dikkat çeker. Arabî'nin tâkipçilerinden olan Sadruddin Konevî (ö.673/1274) de İbnu'l-Arabî gibi harfler üzerinde çok durur. Abdurrezzak Kâşânî'nin (ö.730/1330) İbn Arabî'nin tefsiriyle karıştırılan **Te'vîlât** isimli tefsiri de İbn Arabî çizgisinde olup, vahdet-i vücûdla ilgili tâbirler çoğunluktadır.[98]

Tasavvufî hadis şerhlerine gelince, bunlar genellikle iki çeşittir : 1. Zühd, takvâ ve ihlâs gibi amelî ve ahlâkî tasavvuf konularına ağırlık verenler. 2. Varlık, insan, kâinât, ilm-i ledün gibi tasavvufun sırrî ve tefekküre âit yönü üzerinde duranlar.[99] Bu konudaki en önemli eserlerin başında, tasavvufî tefekkürün ilk temsîlcilerinden ve ilk tasavvuf şârihlerinden olan Hakîm Tirmizî'nin (ö.320/932) **Nevâdiru'l-Usûl**'ü gelmektedir. Tasavvuf ıstılâhlarıyla ilgili diğer bazı önemli hadis şerhleri ise

---

[98] - Süleyman Ateş, a.g.e., s.39-207.

[99] - H.Kâmil Yılmaz, **Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi**, İst. 1990, s.34.

şunlardır : Ebû Bekir Kelâbâzî (ö.380/990)'nın **Bahru'l-Fevâid**'i, Ahmed er-Rıfâî'nin (ö.578/1183) **Hâletü ehli'l-Hakîka Maallâh**'ı, Sadreddin Konevî'nin (ö.673/1274) **Şerhu Hadîs-i Erbaîn**'i ve İbn Ebî Cemre'nin (ö.699/1300) **Behcetü'n-Nüfûs**'u.[100]

Hicrî V. (m.XI.) asırdan îtibaren yazılmağa başlanan ve ilk örneğini Ebû Abdurrahman Sülemî (ö.412/1021)nin verdiği tabakāt kitapları da tasavvuf terimlerine kaynaklık eden önemli kitaplardır. Sülemî'nin **Tabakātu's-Sûfiyye** adlı eseri bir terim kitabı olmamakla beraber, eserde tanıtılan sûfîlerin görüş ve tesbitleri aktarılırken yüzlerce tasavvuf teriminin de târifi yapılmıştır. Eser, bu özelliği yanında günümüze ulaşan en eski sûfî tabakāt kitabı olması sebebiyle daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınan tabakāt kitapları kadar terim kitaplarına da tesir etmiştir.[101] Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö.430/1038) **Hilyetü'l-Evliyâ**, İbnü'l-Cevzî'nin (ö.595/1198) **Sıfatü's-Saffe**, Ferîdüddin Attâr'ın (ö.627/1229) **Tezkiretü'l-Evliyâ**, İbnü'l-Mülakkın'ın (ö.804/1402) **Tabakâtü'l-Evliyâ**, Abdurrahman Câmî'nin (ö.892/1492) **Nefehâtü'l-Üns**, Abdüllatif ez-Zebîdî'nin (ö.893/1488) **Tabakâtü'l-Havâs Ehlü's-Sıdk ve'l-İhlâs**, Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin (ö.973/1565) **Levâkıhu'l-Envâri'l-Kudsiyye**, Abdurrauf el-Münâvî'nin (ö.1031/1622) **el-Kevâkibü'd-Dürriyye** ve İsmâil en-Nebhânî'nin (ö.1305/1887) **Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ** adlı eserleri de aslında birer tabakāt kitabı olmakla birlikte tasavvuf ıstılâhlarını da ihtivâ eden önemli eserlerdir.

Hicrî VI. (m.XII) asır, daha önceki dönemlere göre tasavvufun şiirle ifâde edilmeğe başlandığı dönemdir. Bu dönemde yeni bir tür tasavvuf terimi daha ortaya çıkmıştır. Bu tür; muhabbet, şevk, aşk, vecd ve istiğrâkı esas alan, Ahmed Gazalî (ö.520/1126), Aynulkudât Hemedânî (ö.525/1131), Senâî (ö.544/1150), Ruzbihân Baklî (ö.606/1209), Ferîdüddin Attâr (ö.618/1221), Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.672/1273), Fahreddin Irâkî (ö.688/1289) ve Molla Câmî (ö.898/1492) gibi büyük tasavvuf şâirleri

---

[100] - H.Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s.60.
[101] - Mustafa Kara, "**Istılâhâtu's-Sûfiyye**" md. (DİA., XIX/210).

tarafından son derece etkili ve güçlü bir biçimde terennüm edilen sevgi ağırlıklı tasavvuf edebiyâtıdır. Yunus Emre (ö.720/1320), Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1469), Fuzûlî (ö.963/1556), Nâbî (ö.1712), Gâlib Dede (ö.1799), Nesîmî (ö.807/1404) ve Niyâzi Mısrî (ö.1105/1694) bu edebiyatın Türkçedeki tanınmış temsîlcileridir. Bu anlayıştaki edebiyatta ilâhî hakîkatleri ve tasavvufî halleri istiâreli ve mecâzlı ifâdelerle anlatmak esastır. Kadın, bülbül, gül, ateş, pervâne ve şarap, bazı hallerde hristiyan ve mecûsî âyinleri ve din adamları, hattâ putperestlikle ilgili unsurlar, mistik hususları ifâde ve izah için araç olarak kullanılmıştır.[102] Daha önce her türlü sanat endişesinden uzak olan tasavvuf şiiri, bu asırdan îtibaren mecâz, kinâye, teşbîh ve istiâre gibi edebî sanatlarla süslü tasavvufî remz, ıstılâh ve mazmunları taşıyan sanat eserleri haline dönüşmeye başlamıştır. Özellikle İran'da yetişen şâirlerin çoğu, şiirlerinde tasavvufî sembolleri ve terimleri kullanmışlardır.

Bâde, mey, şarap, harâbât, meyhâne ve kadeh gibi hamrî kelimelerle, zülüf, yanak, ben, göz ve kaş gibi mâşukun vücûd uzuvlarının adları bundan önceki dönemlerde yazılmış tasavvuf kitaplarında ya da mutasavvıfların ıstılâhlar ile hâl ve makamlar hakkında yazdıkları eserlerde tasavvuf ıstılâhı olarak algılanmamış ve tanımlanmamıştır.[103] Şiirlerdeki tasavvuf dili hicrî V. yüzyıldan başlayarak tedrîcî bir şekilde ortaya çıkmış, h. VI. Ve VII. yüzyıllarda yetkinliğe ulaşmıştır. Hicrî VII. Yüzyılın sonlarından îtibaren iranlı yazarlar ve şairler tasavvufî şiir dilinde kullanılan bâde, mey, şarap gibi kelimeleri açıklayan eserler yazdılar.

Aynülkudât el-Hemedânî (ö.525/1131) **Şekvâyü'l-Garîb**[104] adlı eserinde, yukarıda zikredilen ve şiirlerde kullanılan kelimeleri klasik tasavvuf dilindeki ıstılâhlardan ayırarak, bunların bâtınî anlamda

---

[102] - Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İst. 1977, s.7.

[103] - Gerçi zamân zamân Gazâlî gibi kimi yazarlar semâ konusunu ele alırken ve aşıkâne şiirleri savunurken bu lafızların bir bölümünün anlamlarına değinmişlerdir. Fakat Gazâlî'nin amacı söz konusu kelimeleri tanımlamak değil, sâdece semâ meclisine katılan sûfilerin bu mecliste şarap ya da harâbât kelimesinden başka anlamlar çıkardıklarını ifâde etmektir. (Nasrullah Pürcevâdî, **Bâde-i Aşk-II**, Neşr-i Dâniş, Yıl 12, sayı 1, s.7-8.)

[104] - Aynülkudât el-Hemedânî ve **Şekvâyü'l-Garîb** adlı eseri için bkz. DİA., 4/280.

kullanıldıklarını söyler. Aynülkudât'a göre asıl tasavvuf ıstılâhları klasik tasavvuf dilinde kullanılan ıstılâhlardır. Mey, şarap gibi daha sonra İran şiirlerinde kullanılan lafızlar tasavvuf dilinde kullanılmakla birlikte ıstılâh boyutu taşımaz. Bu kelimelerin tasavvuf dilindeki anlamları mecâzîdir.[105]

Günümüz modern arap şiirine baktığımızda göze çarpan olgulardan biri ise, çağdaş ideolojileri, felsefeleri ve tecrübeleri açıklamak için tasavvufî kavramları, simgeleri ve motifleri kullanmasıdır.[106] Modern arap nesrinde de benzer bir eğilim vardır. Tasavvufî olmayan başka amaçlar için tevekkül, kerâmet, hırka, vüsûl, vecd, derviş, fenâ ve mürîd gibi tasavvufî terimlerin kullanımı, kendilerini sûfî geleneğe kaptırmış müslümân şâirler ve yazarlar arasında daha açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Şiirde Mısırlı Salâh Abdussabur, Sûriyeli Adunis lakabıyla tanınan Ali Ahmed Said, Iraklı Abdulvehhâb el-Beyyâtî ve nesirde Nobel Ödülü sâhibi arap yazar Necib Mahfuz bunlardandır. Fakat burada şunu da belirtmek gerekir ki, bilim ve teknolojinin insanın kurtuluşuna sebep olabileceği inancını zayıflatan II. Dünyâ Savaşı'nı müteakip, ilk dönem tasavvufunun saf değerlerine dönmek için bir eğilim hissedilir.[107] Bugün bunun yanına, global boyuttaki ahlâkî dejenerasyon ve rûhî boşluk da eklenince dünyânın bir çok yerlerinde İslâma ve tasavvufa karşı bir ilgi ve yönelme göze çarpmaktadır. Bilhassa Avrupa'da ve Amerika'da Mevlânâ ve İbn Arabî'ye olan ilgi ve sevginin gözardı edilemeyeceği ortadadır. Dolayısıyla ismini zikrettiğimiz bu mutasavvıfların ve diğerlerinin eserlerini ve eserlerinde kullandıkları tasavvufî dili ve ıstılâhları iyi anlamak ve insanlara doğru bir şekilde anlatmak günümüzde ayrıca bir önem kazanmıştır kanâatindeyim. Üzerinde çalıştığımız bu tezin de bu amaca hizmet etmede küçük de olsa bir payı olursa en büyük gayemize ulaşmış olacağız.

---

[105] - Nasrullah Pürcevâdî, **Can Esintisi**, Çev. Hicâbi Kırlangıç, İst. 1998, s.438.

[106]- A. Marie Schimmel, **Mystical Dimensions of İslâm**, University of North Carolina Press, 1976, s.216-228; K.I. Semaan, **İslâmîc Mysticism in Modern Arabic Poetry and Drama**, International Journal of Middle East Studies, 1979, X,517-531.

[107] - Reuven Snir, "**Modern Arap Şiirinde Yeni Sûfilik**", Çev. Halil İbrahim Şimşek, Gazi Üniversitesi İlâhîyat Fak. Der., Yıl 2002/I, s.366-377.

Bu girişten sonra, tasavvuf târihi boyunca gerek müstakil olarak yazılan ve gerekse başka tasavvuf kitapları içinde bir bölüm halinde bulunan tasavvuf terimlerine dâir eserlerin incelenmesine geçebiliriz.

B. Müstakil Tasavvuf Istılâhı Sözlükleri

Yaptığımız araştırmalar netîcesinde gördük ki, bütün tasavvuf kitaplarında tasavvuf ıstılâhlarından söz edilmekle beraber, bir takım kitaplar bu ıstılâhlara çok daha fazla yer ayırmakta ve hattâ birer tasavvuf ıstılâhı eseri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak her ne kadar bu gibi eserler muhtevâlarının büyük bir kısmını tasavvuf terimlerine ayırmışlarsa da bunları birer tasavvuf lûgatı olarak göremeyiz. Çünkü bu gibi eserler bir lûgat oluşturmak amacıyla ele alınmamış, sâdece tasavvuftaki hâl, makam ve usulleri belli bir sistematik sıra içerisinde vermişler ya da tasavvuftaki terim ve tâbirleri belli bir açıdan ele almışlardır.

Ancak ne zamân ki bazı tasavvuf kitaplarındaki ifâde ve terimlerin açıklanmasına ihtiyâç hasıl olmuş, işte o zamândan îtibaren tasavvuf ıstılâhlarıyla ilgili olarak kaleme alınan müstakil sözlükler ortaya çıkmağa başlamıştır. Bu îtibarla biz burada tasavvuf ıstılâhlarına dâir eserleri ele alırken, bunu iki bölüm halinde incelemeyi uygun gördük. *Birinci bölümü* oluşturan eserler, tamâmen tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmış asıl sözlük tarzındaki eserlerdir. *İkinci bölümde* ele alacağımız eserlerse, muhtevâlarının büyük bir kısmı ve hattâ tamâmı tasavvuf terimlerine veya deyimlerine ayrılmış olsa da, bir sözlük yazma amacı taşımayan ya da tasavvuf terimlerini ve deyimlerini sınırlı bir konu ve çerçevede ele alarak, o konuyla ilgili bilgi verme amacı güden tâlî eserlerdir.

1. Asıl Sözlük Tarzındaki Eserler : İslâmî tasavvuf literatüründe tasavvuf ıstılâhlarını ele alan ve açıklayan pek çok eser vardır. Tasavvuf ıstılâhlarına özellikle yer verip açıklayan ilk eserler, tasavvuf klasikleri diye tâbir ettiğimiz ve tasavvufun ana kaynaklarından olan eserlerdir. Bu eserlerde ele

alınan tasavvuf terimleri, belli bir sistematik yapı ve sayı gözetilmeksizin, müellifin açıklama ihtiyacı duyduğu ıstılâhlardan oluşur. İlk örneğini Abdullah Herevî (ö.481/1089)'nin verdiği ve sûfîlerin menzil ve makamlarını belli bir düzen ve sayı içerisinde ele alan **Menâzilü's-Sâirîn** gibi kitaplar sa, sırf tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmış olmakla birlikte sözlük niteliği taşımamaktadırlar. Zîrâ bu gibi eserlerde sûfîlerin menzil, makam ve halleri esas alınmış ve belli bir düzen ve sayı içerisinde verilmiştir.

Ekberiyye görüşünün temsîlcisi olarak kabûl edilen Muhyiddin b. Arabî (ö.638/1240)'nin yazdığı eserler ve temsîl ettiği vahdet-i vücûd görüşü İslâm tasavvuf düşüncesini köklü bir şekilde etkilemeğe başlayınca, ortaya koyduğu fikirler de tartışılmağa başlamış ve tasavvuf felsefî bir boyut kazanmıştır. Bu durum karşısında İbnü'l-Arabî, bir kısım kimselerin onun fikirlerini ve eserlerini anlayamadıklarını görmüş olmalıdır ki, yanlış anlamaları telafi etmek ve eserlerinde kullandığı terimlerin doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla, küçük çaplı bir sözlük te'lif etmiştir. Nitekim İbn Arabî **Mu'cemu Istılâhâti's-Sûfiyye** ismini verdiği bu eserinin başında konuyla ilgili olarak, eserini okuyacak olanları muhatâb kabûl ederek şunları söylemektedir :

"Sen, ehlullahtan olan gerçek sûfîlerin dillerinde dolaşan lafızların şerh edilmesini istedin. Yine sen, her meslek, zanaat erbâbı arasında olduğu gibi, sûfîlerin de kendi aralarında anlaştıkları ancak başkalarının agâh olamadıkları ve bizim veya yolumuzdakilerin eserlerini okuyan zahir âlimlerin takılıp kaldığı bir çok ıstılâhın tarafımızdan açıklanmasını istiyorsun. Ben de senin bu isteğine cevap veriyorum, ancak tüm ıstılâhları ele almam mümkün değil. Bunlardan sâdece en önemli olanlarını seçmek kaydıyla yapabildim"[108]

Böylece tasavvuf literatüründe sözlük tarzında ilk eser ortaya çıkmış olmaktadır. Dolayısıyla biz, müstakil tasavvuf ıstılâhı sözlüklerinin ilk örneği olarak İbn Arabî'nin bu eserini kabûl ediyoruz. İbn Arabî ile başlayan tasavvuf ıstılâhı sözlük çalışmaları, onu takip eden dönemlerde de devam etmiştir. İbn Arabî'den başlayarak günümüze kadar yazılan, tesbit

---

[108] - İbnü'l-Arabî, **Mu'cemu Istılâhâti's-Sûfiyye,** (Thk. B.Abdülvehhâb el-Câbî), Beyrut 1411 / 1990, s. 52-53.

edebildiğimiz müstakil tasavvuf ıstılâhı sözlüklerini kronolojik sırayla şu şekilde verebiliriz :

1. **Mu'cemu Istılâhâtı's-Sûfiyye** (Arapça), İbn Arabî (ö.638/1240)
2. **Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf** (Farsça), Fahreddin Irâkî (ö.688/1289)
3. ***Istılâhâtu's-Sûfiyye*** *(Arapça), Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö.730/1330)*
4. **Letâifu'l-İ'lâm fî İşâreti Ehli'l-İlhâm**(Arapça), Abdürrezzâk el-Kâşânî
5. **Mu'cemu Elfâzi's-Sûfiyye** (Arapça), Hasan Şarkavî
6. **Mu'cemu Mustalahâti's-Sûfiyye** (Arapça), Enver Fuad
7. **Mu'cemu Mustalahâti's-Sûfiyye** (Arapça), Abdulmün'im el-Hafnî
8. **Mu'cemu's-Sûfiyye** *(Arapça), Suad Hakim*
9. **Ferheng Lugât ve Istılâhât ve Ta'bîrât-ı İrfânî**(Farsça),Câfer Seccâdî
10. **Ferheng-i Nurbahş Istılâhât-ı Tasavvuf** (Farsça), Cevad Nurbahş
11. **Şerh-i Istılâhât-ı Tasavvuf** (Farsça), Sadık Guherin
12. **Mevsûatu Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî** (Arapça), Refik el-Acem
13. ***en-Nusûs fî Mustalahâti't-Tasavvuf*** *(Arapça), Muhammed Gazi Arabî*
14. **Kāmûs el-Mustalahâtu's-Sûfiyye** (Arapça), Fuâd Kâmil
15. **Tasavvuf Terimleri sözlüğü,** Süleyman Uludağ
16. **Tasavvuf Lugâtı,** Cahit Baltacı
17. **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,** Ethem Cebecioğlu
18. **Istılâhât-ı Sôfiyye fî Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri)** Safer Baba

1. Mu'cemu Istılâhâtı's-Sûfiyye (Arapça), İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) :

Eserin müellifinin tam ismi, Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî'dir. Sevenleri tarafından Şeyhü'l-Ekber ve Muhyiddin lakaplarıyla da anılan İbnü'l-Arabî, 560/1165 târihinde Endülüs-Mürsiye'de doğdu. Gençlik yıllarında göç ettikleri İşbîliye'de dönemin meşhûr ilim ve fikir erbâbının yanında bulundu ve İbn Rüşd (ö.595/1198)'le görüştü. **el-Fütûhât** adlı eserinde kendisi hakkında bilgi verirken, döneminde zâhir ve bâtın ehli birçok üstatdan istifâde ettiğini

bildiren İbnü'l-Arabî, ilk mürşidinin Ebü'l-Abbas el-Uryebî olduğunu söyler. İbnü'l- Arabî, hicrî 590 târihinden îtibaren otuz yıl kadar süren bir seyahat dönemi geçirdi. Bu süre içerisinde Kuzey Afrika'dan başlayarak Tunus, Mısır, Kudüs, Hicaz, Bağdat, Malatya ve Konya'yı dolaştı. En son ikâmet ettiği Dımaşk'da 638/1240 târihinde vefat etti.[109] Tespitlere göre tahminen 550 eseri bulunan ve günümüze yaklaşık 245 eseri ulaşan[110] İbnü'l-Arabî'nin en önemli iki eseri **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye** ve **Fusûsü'l-Hikem**'dir.

Konumuzu ilgilendiren **Mu'cemu Istılâhâtı's-Sûfiyye** adlı eseri, tasavvuf literatüründe müstakil tasavvuf sözlüğü kabûl edebileceğimiz ilk eserdir. Tasavvuf ıstılâhları alanında İbnü'l-Arabî'nin şüphesiz ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zîrâ kendisinden sonra gelecek çoğu sûfîleri derinden etkileyecek olan vahdet-i vücûd görüşü ve buna dâir ıstılâhlar ilk defa onun tarafından kullanılmış ve yaygınlık kazanmıştır. Bu eserle birlikte tasavvufî terimler felsefî bir boyut da kazanmıştır.

Eserlerinde marifetullahı ilimler dâiresinin merkezine alan müellifin kullandığı terimler de aynı kaynaklıdır. Aynı zamânda varlık, varlığın birliği ve varlık mertebeleri gibi hususlar da terimlerinin temelini teşkîl eden asıl konulardır. İbnü'l-Arabî'nin ifâdelerine baktığımızda özlü ve yoğun olduğu dikkat çeker. Müellifin, eserlerinde kullandığı nesirin yanında, bilhassa tasavvuf terimlerini gerektiren remzî ve mecâzî (sembolik) konularda şiiri tercih ettiği görülür. İbnü'l-Arabî görüşlerini ifâde ederken, yeri geldiğinde bazı ıstılâhlar konusunda diğer görüşleri eleştirir ve yeni yorumlar getirir. Meselâ, bazı felsefî terimlerin yanlış anlaşılmasına örnek olarak ademin (yokluk) sırf şer olarak kabûl edilmesini gösterir ve bunun anlamının kapalılığından ötürü hakîkatının anlaşılamadığını söyler. Diğer bir örnek,

---

[109] - M.Erol Kılıç, "**İbnü'l-Arabî**" md., DİA, c.20, s.493-495. Ayrıca hayâtı ve eserleri için bkz. ez-Zehebî, **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,** c.III, Kahire 1350, s.158-165; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** c.XII, Kahire 1358, s.156-160; A.E.Afifi, **The Mystical Philosophy of Muhyiddin İbnu'l-Arabî,** (Cambridge University Press) Cambridge 1939, s.XV-XX; Aynı yazar "**İbn Arabî**" İslâm Düşüncesi Târihi içinde, c.II, ed.M.M.Şerif, (İnsan Yayınları), İst. 1990, s.11-34; Süleyman Uludağ, **İbn Arabî,** Ankara 1995, s.76-91.
[110] - M.Erol Kılıç, **"İbnü'l-Arabî",** DİA, 20/514.

eski filozofların bütün cisimlerin ilk maddesi olarak kabûl ettikleri "heyûlâ" kavramıdır ki İbnü'l-Arabî bunun aslında ilâhî nefes olduğunu söyleyerek bu felsefî terimin tasavvufî anlamını vermiş olur.

Eser ilk defa 1845 yılında Alman müsteşrik Gustave Flügel (1287/1870) tarafından Cürcânî'nin **Ta'rîfât**'ının arkasında ek olarak yayınlanmıştır. Yakın bir zamânâ kadar bu usul devam etmiş ve eser Ta'rifât'la beraber basılagelmiştir. Bessam tahkikine yazdığı giriş kısmında Flügel'in diğer bir müsteşrik olan josef von Hammer (1273/1856)'in elindeki 1037/1627 târihli nüshayı esas aldığını fakat bu nüshanın yıpranmış ve baskısı yapılamayacak kadar kötü durumda olduğunu üzüntüyle bildirmiştir.[111] Eserin son yıllardaki en titiz tahkîkli baskısını Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî hazırlamıştır.[112] El-Câbî'nin tahkik ettiği bu nüsha Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.[113] Mustafa Aşkar'ın tesbitine göre bu eser, Sülemî ile başlayan ve **el-Lüma'**, **er-Risâle** ve **et-Taarruf** gibi tasavvuf klasiklerinde bir bölüm halinde yer alan tasavvufî ıstılâhlarla ilgili ciddi anlamda ilk telif eser olma özelliğini taşımaktadır.[114]

Kâtip Çelebi, İbnü'l-Arabî'nin bu eseri 615/1218 yılında Malatya'da yazdığını söyler.[115] el-Câbî ise, İbnü'l-Arabî'nin bu eseri **Fütûhât'**ın ilk müsvedde nüshasını yazıp, ikinci esas nüshayı te'lifinden önce kaleme almış olabileceğini bildirir. İbnü'l-Arabî'nin kendi ifâdelerine baktığımızda hakîkaten Fütûhât'ın ilk nüshasına h.559'da başlayıp h.629'da bitirdiğini

---

[111] - Muhyiddin İbnü'l-Arabî, **Mu'cemu Istılâhâti's-Sûfiyye**, Tah.B.Abdülvehhâb el-Câbî, (Dâru'l-İmâmi Müslim), Beyrut 1411/1990, s.47 (Takdim kısmı).

[112] - Muhyiddin İbnü'l-Arabî, **Mu'cemu Istılâhâti's-Sûfiyye**, Tah.B.Abdülvehhâb el-Câbî, (Dâru'l-İmâmi Müslim), Beyrut 1411/1990, 80 s. Eseri tahkik eden zat takdim kısmında İbnü'l-Arabî'nin ilmî silsilesini ve icazetini ayrıntılı olarak verir.

[113]- İbn Arabî, **Istılâhâtü'ş-Şeyh Muhyiddin İbn Arabî,** tah. Bessam Abdülvehhâb câbi, (ter. H.Şahin-T.Koç-S.Sevim), Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1997.

[114]- M. Aşkar, **Kaynakları Açısından Tasavvuf Târihi Literatürü**, Ankara 1999, s.174. Davud el-Kayserî, **Mukaddemât**, (Çev. H. Şahin, T. Koç, S. Sevim), Kayseri 1997.

[115]- Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn,** c.I., s.107.

görüyoruz.[116] Kâtip Çelebi'nin verdiği târih esas alınırsa, el-Câbî'nin görüşündeki haklılık payı artar. Nitekim İbnü'l-Arabî'nin ıstılâhlarla ilgili bu eserinin başında zikrettiği şu sözler de bu görüşü destekler mahiyettedir:

"Sen, ehlullahtan olan gerçek sûfilerin dillerinde dolaşan lafızların şerh edilmesini istedin. Yine sen, her meslek, zanaat erbâbı arasında olduğu gibi, sûfilerin de kendi aralarında anlaştıkları ancak başkalarının agâh olamadıkları ve bizim veya yolumuzdakilerin eserlerini okuyan zahir âlimlerin takılıp kaldığı bir çok ıstılâhın tarafımızdan açıklanmasını istiyorsun. Ben de senin bu isteğine cevap veriyorum, ancak tüm ıstılâhları ele almam mümkün değil. Bunlardan sâdece en önemli olanlarını seçmek kaydıyla yapabildim"[117]

Yukarıdaki cümlelerden de anlıyoruz ki, İbnü'l-Arabî bu eserini, sûfilerin dışındaki bazı zahir âlimlerinin onun yazdıklarını anlayamaması sebebiyle yazmıştır. Yine bu ifâdelerden, aslında açıklanması gereken çok daha fazla terimin olduğunu, ancak tüm ıstılâhları ele almasının mümkün olmadığı için en önemlilerini seçtiğini anlıyoruz.

İbnü'l-Arabî bu küçük risâlesini aslında **Futûhât-ı Mekkiye** ve **Fusûsu'l-Hikem** gibi önemli eserlerinin daha iyi anlaşılması için yazmıştır. İkiyüz kadar terimden oluşan bu küçük sözlük, "hâcis" terimiyle başlayıp "sırru'l-sırr" la son bulmaktadır. Sözlükteki diğer terimler ise şunlardır : İrâde, mürîd, murâd, sâlik, müsâfir, sefer, tarîk, vakt, edeb, makam, hâl, tahakküm, inziac, şerîat, şath, adl ve yaratılmış hakk, efrâd, kutb ve gavs, evtâd, büdelâ, nücebâ, nükebâ, imâmân, ümenâ, melâmiyye, mekan, kabz, bast, heybet, üns, tevâcüd, vecd, vücûd, celâl, cemâl, cem', cem'ü'l-cem', fark, bekā, fenâ, gaybet, huzûr, sahv, sekr, zevk, şürb, mahv, isbat, kurb, bu'd, hakîkat, nefes, hâtır, ilmü'l-yakîn, aynü'l-yakîn, hakku'l-yakîn, vârid, şâhid, nefs, rûh, sırr, veleh, vakfe, fetret, tecrîd, tefrîd, latîfe, illet, riyâzet, mücâhede, fasl, zehâb, zamân, zâcir, sahk, mahk, setr, tecellî, tehallî, muhâdara, mükâşefe, müşâhede, muhâdese, müsâmere, levâih, tavâli', levâmi', bevâdih, hücûm, telvîn, temkin, rağbet, rehbet, mekr, ıstılâm, gurbet, himmet, gayret, hürriyet, mütâlaa, fütûh, vasl, ism, resm, zevâid,

[116]- İbn Arabî, **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,** c.I, s.20.
[117] - İbnü'l-Arabî, **Mu'cemu Istılâhâti's-Sûfiyye,** Beyrut 1411/1990, s.52-53.

hazr, ilyâs, gavs, vâkıa, ankā, verkā, ukāb, gurâb, şecere, simsime, dürretü'l-beyzâ, zümürrüde, sebha, harf, sekîne, tedânî, tedellî, terakkî, telakkî, tevellî, havf, recâ, sa'k, halvet, celvet, mihda', hicâb, nevâle, cers, ittihad, kalem, enânet, nûn, hüviyyet, levh, enâniyyet, ruûnet, ilehiyyet, tehattüm, tab', ilâhiyyet, minassat, sivâ, nûr, zulmet, zıyâ, zıll, kışr, lübb, lübbü'l-lübb, umûm, husûs, işâret, gayb, âlemü'l-emr, âlemü'l-halk, ârif ve ma'rifet, âlim ve ilm, hakk, bâtıl, kevn, ridâ', üzeyn, kemâl, berzah, ceberût, mülk, melekût, melikü'l-mülk (mâlikü'l-mülk), muttala', mesel, arş, kürsî, kadem, ıyd, hadd, sıfat, na't, rü'yet, kelimetü'l-hazret, lesen, hüve, fehvâniyyet, sivâ', ubûdet, intibâh, yakaza, tasavvuf ve tehallî.

İbnü'l-Arabî, eserinde bu terimleri açıklarken uzun uzadıya anlatmamış, ancak bazılarına birkaç cümleyle açıklık getirirken bazılarını tek bir kelimeyle ifâde etmiştir. Meselâ, "zamân" terimini "sultan" şeklinde yorumlarken, "bâtıl" terimine "ma'dum" anlamını vermiştir. Müellifin tasavvuf terimlerine getirdiği yeni yorumlar, kendisinden sonraki tasavvuf düşüncesinin odak merkezi olmuş, bütün meşreb ve tarikatlarda yönlendirici bir rol oynamıştır.

2. Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf (Farsça), Fahreddin Irâkî (ö.688/1289) :

İbnü'l-Arabî mektebinin önemli temsîlcilerinden biri olan müellifin tam adı, Şeyh Fahreddin İbrahim b. Şehriyâr Irâkî Hemedânî'dir. Hicrî vıı. asrın ünlü mutasavvıf ve şairlerinden olan müellif, h.610'da Hemedân'ın Kûncân kazasında doğmuş, beş yaşında okula başlayıp dokuz ayda hafizlığını tamâmlamıştır. Gençliğinde edebiyat ve çeşitli ilimleri tahsil ettikten sonra, Şeyh Bahâeddin Zekeriyâ Multânî'nin hizmetinde sülûke başladı. Yirmi beş yıllık hizmetten sonra Hicaz'a gidip hac farizasını yerine getirdi. Daha sonra Anadolu'ya gelerek Konya'da Sadreddin Konevî'nin hizmetine girdi ve onun İbnü'l-Arabî'nin **Fusûsü'l-Hikem** ve **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye** adlı eserlerini şerhettiği derslerine katıldı. Ünlü eseri **Leme'ât**'ı burada kaleme aldı. Mevlânâ Celâleddin ve mevlevîlerle yakın

dostluklar kurdu. Daha sonra Mısır ve Suriye'ye giden Irakî h.688 yılında Şam'da vefat edip, İbnü'l-arabî'nin türbesi yanına defnedildi.[118]

Fahreddin-i Irâkî'nin eserleri Saîd-i Nefisî tarafından **Külliyât-ı Şeyh Fahrüddin İbrâhîm-i Hemedânî el-Mütehallas be Irâkî** (Tahran 1335 hş.) adıyla yayımlanmıştır. Eserleri arasında **Dîvân, Uşşâknâme** ve **Lema'ât** da bulunan müellifin konumuzla ilgili olan eseri **Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf**[119] tur. Üç bölümden oluşan ve külliyât içinde yayımlanan bu eser, Nurettin Bayburtlugil tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[120]

Eserin birinci bölümü "ma'şukun isimleri hakkında" adıyla 102 tasavvuf teriminden oluşmaktadır. İkinci bölümün ismi "âşık ve ma'şuk arasında kullanılan isimler" olup 161 ıstılâhtan meydana gelmektedir. Müellif bu bölümdeki terimlerin, genellikle özelliği olmayan isimlerden oluştuğunu, mânâ yönünden ise bâzen özellik taşıyıp bâzen taşımadığını belirtir. "Bazıları ma'şuku ilgilendirse de âşığa mahsûs ve onun hallerini anlatan kelimeler" başlığıyla verilen üçüncü bölüm ise, 66 terimi ihtivâ eder. Böylece eser, 329 terimden oluşmuştur.

Sözlükteki terimler incelendiğinde, İbnü'l-Arabî'den farklı olarak daha çok mutasavvıfların şiirlerinde kullandıkları edebî benzetmelerle ilgili aşk, bade, şarab, dilber, tâlib, matlub gibi terimlerin kullanıldığı görülür. Müellif terimleri genellikle bir-iki cümleyle açıklar. İmân, İslâm, din, ibâdet, zekât, kabe ve hac gibi İslâmın temellerini oluşturan terimlere tasavvufî mânâ veren müellif meselâ, ibâdeti sâlikin çalışması olarak, haccı da Allâh'a sülûk şeklinde yorumlamıştır. Gülzâr, bostan, gül, lale, nergis, benefşe, sebze, reyhan gibi çiçek ve sebze isimlerini de tasavvufî açıdan

---

[118] - Orhan Bilgin, **"Fahreddin-i Irâkî"** , DİA., c.12, s.85; Fahreddin Irâkî, **Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf**, (trc. Nurettin Bayburtlugil), MÜİF. Dergisi, Sayı 3, İst. 1985, s.345.

[119] - Nasrullah Pürcevâdî, bir makalesinde bu eserin aslında **Reşfü'l-Elhâz fî Keşfi'l-Elfâz** adıyla bilinen ve müellifi Şerefüddin Hüseyn el-Fetâ Tebrîzî olan eser olduğunu ve yanlışlıkla Fahreddin Irâkî'ye nisbet edildiğini söyler. (Nasrullah Pürcevâdî, **"Risâlei der Istılâhât-ı İrfânî"**, Ma'ârif, Vol.II, No.3, Marc 1986, Tahran, s.352.

[120] - Bayburtlugil tercümeyi yaparken, risâlenin tam olabilmesi için Süleymaniye Kütüphanesi Hoca Efendi Bölümü 1300 numaralı mecmuanın 41b-48b varakları arasındaki yazma nüshasıyla, Tahran'da h. 1338'de düzeltmeler ve geniş bir önsözle bastırılan **Külliyât'**ın 410-426 sayfalarında bulunan **"min Istılâhât-ı Fahreddin Irâkî"** başlığını taşıyan kısmı karşılaştırdığını ifâde etmektedir.

değerlendiren Irâkî'ye göre meselâ, sebze ma'rifettir, çiçek ise ulvî mertebeye verilen isimdir. Eserde yer alan diğer bazı terimler de şunlardır : meyl, arzu, mihr, dostî, muhabbet, ânât ve evkāt, meclis, işret, ıyş, visâl, firâk, hicrân, gam, meydân, hâb, gevher vs.[121]

3. Istılâhâtu's-Sûfiyye (Arapça), Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö.730/1330)

Tam adı, Abdurrezzak Kemâluddin b. Ebi'l-Ganâim el-Kâşânî olan müellif, Ekberî mektebin önemli temsîlcilerinden biridir. Kâşî, Kâsânî ve Kâşânî nisbeleriyle de anılan müellifin Moğol İlhanlıları'nın hakimiyeti zamânında İran'da Cibâl'in taşrası olan Kâşân'da yaşadığı bilinmektedir. Şeyh Nureddin Abdussamet Natanzî'nin mürîdidir. Çağdaşı olan Şeyh Rükneddin Alâuddevle (ö.736/1336) ile aralarında vahdet-i vücûd görüşüyle ilgili tartışmalar olmuş ve mektuplaşmışlardır. Câmî, bu mektupları eserinde aktarmak sûretiyle Kâşânî'nin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini savunduğunu göstermiştir. Talebeleri arasında Osmanlı Devleti'nin ilk müderris ve düşünürlerinden Dâvûd-ı Kayserî (ö.751/1350)'nin de bulunduğu Kâşânî 730/1329'da vefat etmiştir.[122]

Başlıca eserleri[123] arasında **Te'vîlâtu'l-Kur'ân, Şerhu Menâzilu's-Sâirîn, Şerhu Fusûsu'l-Hikem, Risâle fi'l-Fütüvve'** yi sayabileceğimiz müellifin konumuzla ilgili iki eseri vardır. Birincisi olan **Istılâhâtu's-Sûfiyye** adlı eserin ilk yarısının Sprenger tarafından 1845 yılında Kalküta'da **Dictionary of the Technical Terms of the Sufies** adıyla yayınlandığını, İslâm Ansiklopedisi'ne "Abdurrezzak" maddesini yazan MacDonald'dan öğreniyoruz.[124] Eserin ikinci yarısının Hammer Purgstall

---

[121]- Fahreddin Irâkî, **Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf**, (trc.Nurettin Bayburtlugil), MÜİF. Dergisi, Sayı 3, İst. 1985, s.345-361.

[122]- Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn,** I/107; Abdurrahman Câmî, **Nefahâtü'l-Üns,** (Ter. Lamiî Çelebi, haz.S.Uludağ-M.Kara), İst.2001, s.769; Mehmet Bayraktar, **"Dâvûd-i Kayserî"**, DİA, c.9, s.32.

[123] - Câmî, a.g.e., s.658; Kâtip Çelebi, a.g.e., I/107; Carl Brockelmann, **Geschihte der Arabische Litteratur,** II/203. Ayrıca eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mecîd Hâdîzâde, **Kâşânî Nâme-Custcû-i der Ahvâl ve Âsâr Şeyh Abdürrezzak**, Tahran 2000.

[124] - Macdonald, **"Abdürrezzak"** İslâm Ansiklopedisi, (M.E.B.), c.I, s.106.

tarafından **Jahrbücher der Litteratur** dergisinin 82. sayısında tahlil edildiğini de aynı kaynaktan öğreniyoruz. Mustafa Aşkar eseri tanıtırken, Abdülâl Şahin tarafından dört yazma nüshası esas alınarak yazılmış tahkikli baskısından yararlandığını ifâde etmektedir.[125] Eser Muhammed Hacevî tarafından Farsça'ya da çevrilmiştir.[126] Kâşânî, kitabı yazma amacını eserin mukaddimesinde şöyle ifâde eder :

"Biz **Menâzilu's-Sâirîn** şerhinin müsveddesini bitirdikten sonra, gerek daha önce yaptığımız **Fusûsu'l-Hikem** ve gerekse **Te'vîlâtu'l-Kur'ân** adlı eserlerimizde geçen, aklî ve naklî ilim erbâbının çoğunun çok nâdir karşılaştıkları ve pek kullanmadıkları tasavvuf ıstılâhlarının açıklığa kavuşturulması gerektiğini anladık ve bizden o ıstılâhları açıklamamız istendi."[127]

Tasavvuf ıstılâhlarını "ıstılâhât-ı sûfiyye" adıyla ilk defa kaleme alan sûfî müellifimiz eserinde yaklaşık 500 ıstılâhı açıklamıştır. Daha evvelki klasiklerde yer alan terimlerin yanısıra, İbnü'l-Arabî'de ilk örneklerini gördüğümüz vahdet-i vücûd düşüncesiyle ilgili terimler de eserde yer alır. Müellifin, eserinde genellikle terimleri âyet ve hadislerle irtibatlandırmağa gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Eserde İbnü'l-Arabî başta olmak üzere bazı sûfîler isimleriyle bazıları da eserleriyle zikredilmiştir. Eserdeki terimlerin bazıları birkaç kelimeyle açıklanırken bazılarına ise on satırdan fazla yer verildiği görülür.

Kâşânî eseri iki bölüme ayırmıştır : Birinci bölümde, ebced harflerine göre genel tasavvufî terimler ele alınır. İkinci kısımda ise, makamları onarlı gruplar halinde on kısımda ele alır ve tamâmı yüz adet tasavvufî ıstılâhı açıklar. Kâşânî bir terimi ele alırken, sözlük anlamını vermeden direk tasavvufî anlamını açıklar. Makamlarla ilgili ikinci bölümde ise, ıstılâhın kullanıldığı konuya ve yere göre aynı ıstılâha farklı yorumlar getirebilmektedir.[128]

---

[125] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.175.
[126] - Abdürrezzak Kâşânî, **Terceme-i Istılâhât-i Sûfiyye (Ferheng-i Istılâhât-ı İrfân ve Tasavvuf)**, ter. Muhammed Hâcevî, (İntişârât-i Mevlâ), Tahran 1372/1414, 161 s.
[127]- Abdürrezzak Kâşânî, **Mu'cemu Istılâhâti's-Sûfiyye**, tah. Abdülâl Şâhin, (Dâru'l-Menâr), Kahire 1413/1992, Mukaddime bölümü.
[128] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.175.

Nebil Safvet tarafından İngilizce'ye tercüme edilen[129] Arapça ile İngilizce olmak üzere terimlerin iki dilde açıklandığı eserde, ebced harflerinin sıralaması esas alınmıştır. Ele alınan bazı ıstılâhlar şunlardır : İttihad, ittisâl, ıstılâm, imâmân, büdelâ, bevâdih, cezbe, ceres, cenâib, dubûr, dürretü'l-beyzâ, hevâcis, vârid, vasl, vakt, velâyet, zâcir, hâl, hicâb, tavâli', tams, yâkutü'l-hamrâ, küll, kenzü'l-hafâ, kimyâ, lâyiha, lübb, lebs, mahk, muhâdara, makām, mülk, melekût, nücebâ, nefes, sahk, sır, sefer, simsime, âlem, abâdile, illet, amâ, fetk, fütûh, sa'k, kurb, kışr, kutb, ratk, ridâ, resm, şâhid, şuûn, tecellî, telvîn, hâtır, hulût, zevk, zü'l-akl, zıll, gınâ, gavs v.s.

4. Letâifu'l-İ'lâm fî İşâreti Ehli'l-İlhâm (Arapça), Abdürrezzâk el Kâşânî

Ekberiye mektebi mensuplarının kullandıkları terimlere dâir bilinen en geniş sözlük olan ve müellifi hakkında daha önce bilgi verdiğimiz bu eser Kâşânî'den başka Sadreddin Konevî (ö.673/1274), Saîdüddin Fergânî (ö.699/1300) ve İbn Tâhir (ö.747/1346)'e de nisbet edilmiştir. Nitekim eserin katalog ve fihristlerdeki nüshaları incelendiğinde farklı müelliflere nisbet edildiği görülür. Bu durum eserin müellifi hakkında şüphelere yol açmıştır.

Said Abdülfettah 1996'da Kahire'de yayımladığı baskısında ve Mecîd Hâdîzâde 2000'de Tahran'da ki baskısında eseri Kâşânî'ye nisbet ederler. Kâtip Çelebi ise, eseri hem Kâşânî'ye hem de Fergânî'ye nisbet ettikten sonra, onun **Istılâhâtu's-Sûfiyye'**sinin mukaddimesinde eseri iki bölümde yazmayı planladığını ve ikinci bölümde ayrıntılı, düzenli bir yol takip edeceğini söylediğini belirterek **Letâifu'l-İ'lâm'**ın sözü edilen ikinci bölüm olabileceğini öne sürer.[130] Brockelman da aynı tereddüte düşerek kitabı hem Kâşânî'ye hem de Konevî'ye nisbet etmektedir.[131] Eser 890/1485 yılında istinsah edilen en eski olarak bilinen nüshasında (Köprülü Ktp., nr.0.770) Kâşânî'ye, 952/1545 târihli diğer nüshasında (TSMK, nr.5137)

---

[129] - Nabil Safwat, **A Glossary of Sûfî Technical Terms**, M.A., Ph.D., London 1991.
[130] - Kâtip Çelebi, a.g.e., II/1552.
[131] - Brockelman **GAL**, I/450-II/204, **Supplementband**, E.J. Brill, Leiden 1938, II/280.

Fergânî'ye atfedilirken, Berlin Kraliyet Kütüphanesi nr. 3457'de kayıtlı bulunan nüsha Konevî'ye nisbet edilmektedir.[132] Bunlardan ayrı olarak, konu hakkında araştırma yapan Pablo Beneito, eserin yine ekberî mektebe mensûb olan İbn Tahir adında bir sûfîye âit olduğunu savunur. Beneito yazdığı makalede, **Letâifu'l-İ'lâm'**ın Kâşânî'ye âit olamayacağını savunurken, **GAL** ve **Keşfu'z-Zunûn'** da eserin müellifi hakkında farklı bilgilerin verilmesini ve **Letâifu'l-İ'lâm'**da müellifinin kendisine âit olduğunu söylediği **Dürretü'l-Ferîde** ve **Tezkiretü'l-Fevâid** adlı iki eserin Kâşânî'ye âit olduğunu gösteren herhengi bir delil olmadığı gibi görüşleri ileri sürmektedir.[133] Netîce olarak bizim kanâatimiz odur ki her ne kadar eser diğer iki müellife daha atfediliyorsa da gerek eserin yazma nüshalarının çoğunun Kâşânî adına kayıtlı olması, bir çok fihristte eserin Kâşânî'ye nisbet edilmesi ve gerekse bundan önce incelediğimiz Kâşânî'ye âit olan **Istılâhâtu's-Sûfiyye** adlı eserle aynı uslûbda olup, büyük benzerlikler göstermesi, eserin Kâşânî'ye âit olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Eserin yazılış sebebiyle ilgili olarak müellif kitabın mukaddimesinde, sûfîlerin eserlerinde nakledilen nükte ve esrârın, ulemây-ı rüsûm tarafından anlaşılmasının zorluğunu farkederek dostlarının kendisinden meşâyıh-ı kirâmın ıstılâhlarından önemli olanlarını açıklayan bir eser te'lif etmesini istemeleri üzerine bu eseri yazdığını ifâde eder.

Eserde yaklaşık 1670 civârında tasavvuf ıstılâhı tanıtılmıştır. Tanıtımda irfânî dilin yapısı dikkate alınmış, bâzen bir kelime bir çok alt gruba ayrılarak tanımlanmıştır. Kavramların mürâdifleri veya birbirine yakın anlamda olanları verilerek izah edilmiştir. Bazı ıstılâhlar hakkında çok geniş bilgi verilirken, bazıları birkaç satırla geçiştirilmiştir. Müellif, sülûk ve ahlâka dâir terimlerde Herevî'nin (ö.481/1089) **Menâzilu's-Sâirîn** adlı eserini esas alırken, mükâşefeye âit terimlerde İbnü'l-Arabî'nin

---

[132] - M.Erol Kılıç, **"Fergânî"** md., DİA., XII/382.

[133] - Pablo Beneito, **an Unknown Akbarian of The Thirteenth-Fourteenth Century: İbn Tahir, The Author of Latā'if al-I'lâm, and His Works,** Translated from Spanish by Cecilia Twinch, Graduâte School of Asian and Afrian Area Studies, Kyoto University, Kyoto 2000, s.1-9.

(ö.638/1240) eserlerini dikkate almıştır. Şiire de sık sık müracaat eden müellif bilhassa tasavvufî şiirin önemli kalemlerinden İbnü'l-Fârız'dan faydalanır.[134]

5. Mu'cemu Elfâzi's-Sûfiyye (Arapça), Hasan Şarkavî :

Günümüz Mısırlı akademisyenlerinden Hasan Şarkavî, bu tasavvuf sözlüğünde[135] 294 ıstılâha yer verir. Istılâhlar ele alınırken ilk mutasavvıflardan örnekler verilip, tasavvuf klâsiklerindeki benzer ıstılâhlarla ilgili görüşler aktarılır.[136]

6. Mu'cemu Mustalâhâti's-Sûfiyye (Arapça), Enver Fuad:

Lübnan Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan müellif, bu eserde[137] Serrâc Tûsî'nin **Lüma'**ın dan başlayıp Kelâbâzî'nin **Taarruf,** Kuşeyrî'nin **Risâle,** Hucvîrî'nin **Keşfu'l-Mahcûb,** Gazâlî'nin **el-İmlâ' an İşkâlâti'l-İhyâ',** Sühreverdî'nin **Avârifu'l-Maârif,** İbnü'l-Arabî'nin **Istılâhâtu's-Sûfiyye,** Kâşânî es-Semerkandî'nin **Istılâhâtu's-Sûfiyye,** Şerif Cürcânî'nin **Ta'rîfât,** AbdülKerîm Cîlî'nin **el-İnsanu'l-Kâmil,** Kefevî'nin **Külliyât,** Tehânevî'nin **Keşşâfu Istılâhâtu'l-Funûn** ve Gümüşhânevî'nin **Câmiu'l-Usûl** olmak üzere on üç tane tasavvuf klasiğinden istifâde ettiğini giriş kısmında beyan etmektedir.[138] Terimler alfabetik sırayla ele alınır. Her harfte bulunan ıstılâh sayısı başta verilir.[139] Elif harfinde 108, bâ harfinde 35, te harfinde 56, cim harfinde 29, hâ harfinde 53, hı harfinde 26, dal

---

[134] - Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ercan Alkan, **Letâifu'l-İ'lâm fî İşâreti Ehli'l-İlhâm Adlı Tasavvuf Terimleri Sözlüğü Ve Mütercimi Mechul Tercümesi**, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, 585 s.

[135] - Hasan Şarkavî, **Mu'cemu Elfâzu's-Sûfiyye,** 2.bs., (Müessese-i Muhtar), Kahire 1992.

[136] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.179.

[137] - Enver Fuâd Ebî Hazzâm, **Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye,** (Mektebetü Lübnân), Beyrut 1993, 191 s.

[138] - Enver Fuad, istifâde ettiği batılı kaynakları da şöyle sıralar : Henri Corbin, **L'Imagination Creatrice Chez Ibn Arabî,** Paris, Flammarion, 1958; Louis Massignon, **Essai sur les Origines du Lexique Technique de La Mystique Musulmane,** Paris, 1954; Aynı müellif, **Recueil de Textes Inedits Concernant l'historie de le Mystique en Pays d'ıslam,** Paris 1929; Paul Nwyia, **Exègèse Coranique et Langage Mystique,** Beyrut 1970; Bertrand Russel, **Mysticism and Logic,** New York, Barnes & Noble Inc. 1971.

[139] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.179.

harfinde 10, zel harfinde 11, râ harfinde 46, ze harfinde 13, sin harfinde 53, şın harfinde 30, sad harfinde 32, dat harfinde 4, tı harfinde 21, zı harfinde 9, ayın harfinde 152, gayın harfinde 20, fe harfinde 33, kaf harfinde 39, kef harfinde 34, lam harfinde 21, mim harfinde 133, nun harfinde 38, he harfinde 23, vav harfinde 52 ve ye harfinde 7 olmak üzere eserde toplam 1088 tasavvuf ıstılâhına yer verilmiştir. Istılâhlardan bazıları şunlardır : Âdem, ebed, ebdâl, ihsân, ahvâl, efrâd, el-insanü'l-kâmil, bâdî, büdelâ, bevâdih, tecellî, tedellî, tefrîd, cem', hicâb, hâtır, hayâl, dehşet, zü'l-akl, resm, sır, sefer ve tarîk, semâ', şath, savl, tams, abâdile, gurâb, gayn, fakr, kabz, kalb, kevn, levâmi', meczûb, mahabbet, murâkabe, ma'rifet, nisbet, himmet, vârid, yakîn ve eser yevmü'l-cum'a maddesiyle son bulmaktadır.

Müellif, terimleri genellikle ayrıntılı olarak açıklamıştır. Açıklamaların sonunda nereden istifâde ettiğini kaynağını ve sayfa numarasını göstererek verir. Eğer terimlerle ilgili âyet-i kerîme veya hadîs-i şerif varsa bunları dipnotlarda göstermiştir. Zamân zamân şiirlere başvurduğu da gözlenen müellifin eserinde dikkat çeken bir nokta da dipnotlarda yer yer Farsça açıklamalar yapmasıdır. Eser, günümüz tasavvuf ıstılâhı sözlükleri arasında istifâde edilebilecek güzel çalışmalardan biridir.

7. Mu'cemu Mustalâhâti's-Sûfiyye (Arapça), Abdulmün'im el-Hafnî:

Günümüzde yazılan Arapça tasavvuf sözlüklerindendir. En önemli özelliği, ıstılâhları ansiklopedik tarzda ele almasıdır. Eserde tasavvuf ıstılâhlarının yanında tarîkatlar ve bir kısım mutasavvıfların biyografileri de bulunmaktadır. Sayı bakımından fazla ıstılâh içermemekle beraber, derli toplu bir ansiklopedik eserdir.

8. Mu'cemu's-Sûfiyye (Arapça), Suâd Hakîm:

İbn Arabî'nin eserlerinde kullandığı ıstılâhları ve onlara yüklediği mânâları ele alan bu sözlüğü hazırlayan Lübnan Üniversitesi tasavvuf öğretim görevlisi Suâd Hakîm'in de tespit ettiği gibi, İbn Arabî ile birlikte bütün klasik dönem ıstılâhlarının içeriği değişmiş ve yeni anlam ve

yorumlar kazanmıştır. Bu yüzden Arabî'nin görüşlerinin ve sisteminin daha iyi anlaşılması için bu eser yazılmıştır.[140]

Sözlükte ıstılâhlar ele alınırken, önce terimin kelime ve sözlük anlamı verilir. Daha sonra müellif terimi Kur'ân'dan örneklendirir ve Kur'ân'da yer alışını semantik ve linguistik açıdan tahlil eder. Ardından ilgili âyetleri sıralar. Daha sonra "İbn Arabî'ye göre" diyerek, bu ıstılâhın İbn Arabî'nin eserlerinde nasıl ve hangi mânâlarda kullanıldığını yerlerini belirterek verir. Bununla da yetinmeyerek, o kavramların İbn Arabî'nin eserlerinde geçtiği cümleleri göz önüne serer. Müellif kendine göre bazı önemli kavramlarda bu kavramların tasavvuf klasiklerinde geçtiği yerleri sayfa numaralarına kadar vererek araştırmacılara kolaylık sağlar. Meselâ, "rûh" kavramının anlatıldığı maddede İbn Arabî'nin eserleri de dâhil 20 küsur kaynak gösterir. Akademik bir teknikle ve titiz bir şekilde hazırlanmış olan eserde Hakîm, alfabetik sırayla ve tekrarlarıyla birlikte 700 temel terimi geniş ve detaylı bir şekilde inceler. Özelde İbn Arabî ve genelde tasavvuf felsefesine ve ıstılâhlarına ilgi duyan herkesin görmesi ve kullanması gereken önemli bir çalışmadır.[141]

9. Ferheng-i Istılâhât ve Ta'bîrât-ı İrfânî (Farsça), Seyyid Câfer Seccâdî:

Günümüz İran'lı akademisyenlerinden Seccâdî'nin hazırladığı bu eser[142] Farsça'dır. Müellif eserin mukaddimesinde tasavvuf ıstılâhları ve literatür hakkında bilgi vererek, faydalandığı kaynakları sıralar. Bunlar arasında; Serrâc Tûsî'nin **Lüma'ı,** Sülemî'nin **Tabakātu's-Sûfiyye**'si, Kuşeyrî'nin **er-Risâle**'si, Abdullah Ensârî'nin **Menâzilü's-Sâirîn**'i, Sühreverdî'nin eserleri, Ruzbihân Baklî'nin **Şerh-i Şathiyât'ı**, İbnü'l-Arabî, Fahreddin Irâkî, Kâşânî, Mahmud Şebüsterî ve Şah Ni'metullah Velî'nin Istılâhâtları ile Tehânevî'nin **Keşşâfu Istılâhât-i Fünûn**'u yer almaktadır.

---

[140] - Suâd Hakîm, **el-Mu'cemu's-Sûfî,** (Dâru'n-Nedrâ), Beyrut 1401/1981, 1311s.
[141] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.179,180.
[142] - Seyyid Ca'fer Seccâdî, **Ferheng-i Istılâhât ve Ta'bîrât-ı İrfânî,** (Kitâbhâne-i Tahûrî Zebân ve Ferheng-i İran), Tahran 1375, 814 s.

Alfabetik tarzda hazırlanmış olan bu eserde, maddelerdeki ıstılâhlar genellikle tasavvuf edebiyatından bir şiirle desteklenerek açıklanır. Bazen mutasavvıflardan nakledilen kıssalara yer verilir. Eserdeki ıstılâhlar geniş ve detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir. Istılâhlar açıklanırken ayetler, hadisler, yapılan alıntılar ve verilen örneklerin kaynakları dipnotlarda belirtilmiştir. Bu yönüyle, günümüzde hazırlanan tasavvuf sözlükleri içinde hacim ve içerik bakımından oldukça zengin, ciddi, akademik bir çalışmadır.

10. Ferheng-i Nurbahş Istılâhât-ı Tasavvuf (I-X, London 1367 hş.) Cevad Nurbahş: Bu da Farsça tasavvuf lûgatlarından biridir. Eserdeki terimler alfabetik sıraya göre tasnif edilmiştir. Terimler yeri geldikçe çeşitli âyet ve şiirlerle açıklanmıştır.

11. Şerh-i Istılâhât-ı tasavvuf (Farsça), Sadık Guherin:

Eserin müellifi Dr. Seyyid Sâdık Guherin'in **Şerh-i Lûgat ve Ta'birât-ı Mesnevî** adlı **Mesnevî**'de geçen kelimeleri ihtivâ eden bir tasavvuf sözlüğü daha vardır. Müellif, **Şerh-i Istılâhât-ı tasavvuf**[143] adlı Farsça eserinin mukaddimesinde bu eseri yazarken de **Mesnevî**'den faydalandığını ve onu incelerken gördüğü tasavvuf ıstılâhlarından yola çıkarak diğer tasavvuf kitaplarını ve ıstılâhlarını da incelediğini ve netîcede bu eseri meydana getirdiğini ifâde eder.

Lûgat alfabetik sıraya göre tertip olunmuştur. Maddeler ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve hemen hemen her maddede şiirlere başvurulmuştur. Müellif yaptığı alıntıların kaynağını maddenin sonunda gösterir. Akademik ve kullanışlı bir tasavvuf sözlüğüdür.

12. Mevsûatu Mustalahati't-Tasavvufi'l-İslâmî (Arapça), Refik el-Acem:Eser,[144] günümüzde en son te'lif edilen tasavvuf sözlüklerinden

---

[143] - Seyyid Sâdık Gûherin, **Şerh-i Istılâhât-ı Tasavvuf,** (İntişârât-ı Züvvâr), Tahran 1367.
[144]- Refik el-Acem, **Mevsûatü Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî,** (Mektebetü Lübnân ve Nâşirûn), Beyrut 1999, 1279 s.

biridir.Oldukça sistematik ve teknik bir tarzda hazırlanan bu çalışmada 70 tasavvuf kaynağı taranmıştır.

Müellif, faydalandığı her bir kaynağa bir rumuz vererek eserinde belirtmiş ve kullanıcıya kolaylık sağlamıştır. Alıntı yaptığı cümle veya görüşün sonuna, alıntı yapılan eserin rumuz, cilt ve sayfa numaraları konulmuştur. Gerekli yerlerde konular âyet ve şiirlerle takviye edilmiştir. Yaklaşık 1000 madde ihtivâ eden sözlüğün sonuna, eserde geçen ıstılâhların İngilizce ve Fransızca karşılıkları da konulmuştur.[145]

13. en-Nusûs fî Mustalâhati't-Tasavvuf (Arapça),Muhammed Gazi Arabî:

Eserin[146] müellifi, kitabın giriş kısmında sûfîlerin ıstılâhlarını târif edip, açıkladığını bildirirken, tasavvufla felsefe arasında ihtilaflı olan konulara da değindiğini ifâde eder.

Alfabetik sıraya göre tanzim edilen ıstılâhlar, yeri geldikçe âyet ve hadislerle te'kîd edilmiştir. Konuyla ilgili ayet ve hadis varsa maddenin sonunda kaynakları gösterilmiştir. Meselâ, "ahlâm" gibi bazı terimler için bir sayfaya varan açıklamalar yapılırken, bazı terimlere iki-üç satır ayrılmıştır. Sözlükte zamân zamân diğer mutasavvıfların söz ve fikirlerine de yer verilmiştir. Eserde dikkat çeken bir diğer husus da şiir ve beyit gibi edebî unsurlara hemen hemen hiç yer verilmemesidir.

14. Kāmûs el-Mustalahâtu's-Sûfiyye (Arapça), Fuad Kâmil :

Bu eser,[147] aslında tasavvuf terimlerini açıklamayıp, sâdece tasavvufta kullanılan Arapça terimlerin Fransızca ve İngilizce karşılıklarını vermektedir. Dolayısıyla tasavvuf terimleri hakkında bilgi edinmekten ziyade, tasavvufî terimlerin yabancı dillerdeki karşılıklarını öğrenmek açısından faydalanılabilecek bir kâmustur.

---

[145] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.180.

[146]- Muhammed Gazi Arabî, **en-Nusûs fî Mustalahâti't-Tasavvuf,** (Dâru Kuteybe), Dımaşk 1985, 355 s.

[147] - Fuad Kâmil, **Kāmûs el-Mustalahâtu's-Sûfiyye,** (Dâru'l-Ceyl), Beyrut 1993/1413.

15. Tasavvuf Terimleri sözlüğü, Süleyman Uludağ:

Türkçe yazılmış tasavvuf ıstılâhı sözlüklerinin ilk örneklerinden olan bu eser,[148] benzerleri arasında en kapsamlılarından biridir. Müellifi eseri yazmağa sevkeden unsurlardan birisi de kendisinin de önsözünde belirttiği gibi nâ-ehil olanların yaptığı tasavvufî eser tercümeleri ve sadeşeleştirmelerinde önemli eksiklik ve yanlışlıkların yapılmasıdır.

Müellif kitabın önsözünde tasavvuf, tasavvuf dili ve tasavvuf terimleri hakkında kronolojik özet bilgi verirken, tasavvuf târihinde üç türlü tasavvuf teriminden söz edilebileceğini, bunların; hicri VI. asra kadar olan sûfîlerin kullandıkları saf ve tabiî olan tasavvufî hal ve makamlara âit terimler, bu yüzyıldan sonra ortaya çıkan ve Ahmad Gazalî, Aynulkudât Hemedânî, Attâr, Mevlânâ gibi temsîlcileri olan sevgi ağırlıklı tasavvufî edebiyata dâir terimler, diğerinin de hicrî VII. asırda ortaya çıkan ve İbnü'l-Arabî ile başlayan vahdet-i vücûd ve bununla ilgili terimler olduğunu söyler. Ayrıca bu üç türlü terime, tarikatların kendileriyle ilgili ıstılâhları da eklemek gerektiğini ifâde eder.

Alfabetik sıraya göre hazırlanan eserde, târif ve açıklamaları yapılan terimlerden alıntı yapılanların kaynakları maddelerin sonunda belirtilmiştir. Her madde başlığının yanına terimin Arapça yazımı da eklenmiştir. Her kavramın önce sözlük anlamı ve sonra tasavvufî mânâsı verilmiştir. Terim ve kavramlar yeri geldikçe şiir ve beyitlerle desteklenerek anlaşılmasında kolaylık sağlanmıştır. Eserin bir orijinal yönü de, zikredilen bir terim eğer hiç değişmeden günümüze kadar aynı mânâyı taşıyarak gelmişse ilk geçtiği kaynak verilerek belirtilmiş, eğer târihi süreç içinde mânâsında değişiklik olmuşsa, bununla ilgili bilgi ve kaynaklar da eserde gösterilmiştir. Toplumun her kesimine hitap edici bir tarzda sade bir dille yazılmış olan eserde yaklaşık 1600 terim bulunmaktadır.

---

[148] - Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** 3.baskı, İst. 1990.

16. Tasavvuf Lûgatı (Elif Neşriyât, İstanbul 1981, 184 s.) Cahit Baltacı : Türkçe yazılmış tasavvuf sözlüklerinden[149] biridir. Küçük ebadına rağmen içinde oldukça fazla terim bulunmaktadır. Terimler genellikle kısa açıklamalarla belirtilmiş, bazı terimler ise daha uzun açıklanmıştır. Sözlükte ıstılâhların yanı sıra tarikat isimleri de geçer.

17. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ethem Cebecioğlu:

En son yapılan Türkçe tasavvuf sözlüğü çalışmalarından biri de bu eserdir.[150] Müellif eserin önsözünde, tasavvufla içiçe oluşmuş bir kültür çerçevesinde yaşayan insanımızın tasavvufa olan ilgisinin verdiği teşvik ve terminolojide yaşanan problemler sebebiyle bu eseri kaleme aldığını ve mümkün olduğu ölçüde tasavvuf disiplinine yabancı kişilerin anlayabileceği seviyede yazdığını söylemektedir. Eserin bir diğer önemli özelliği, isminden de anlaşılacağı gibi, tasavvuf terimlerine tasavvuf çevrelerinde kullanılan deyimlerin de eklenmesiyle, bu disiplinin kültürel ve folklorik yönüne dikkat çekmesidir.[151]

Eser, terimlerin yanı sıra tasavvufta kullanılan tâbir ve deyimlere de yer verilerek zenginleştirilmiştir. Yaklaşık 3000 terim ve deyimin yer aldığı eserde her maddenin yanına Arapça yazımı eklenmiştir. Terimlerin önce kelime ve sözlük anlamları sonra da tasavvufî mânâsı verilir. Yeri geldikçe âyet ve şiirler destekleyici ve açıklayıcı mahiyette eserde yer alır. Daha evvel aynı terimden bahsetmiş bir sûfî varsa onun görüşleri aktarılır. Eserin bir orijinal yönü, eğer terim Kur'ân kaynaklıysa, Kur'ân'daki diğer anlamları da zikredilir. Bu durum tasavvuf ıstılâhlarının Kur'ân'la irtibatlandırılması yönünden önemli bir girişimdir.

Tasavvufî terimlerin yanında bazı tasavvuf deyimlerinin de açıklandığı sözlükte bu deyimlerin ortaya koyduğu tasavvufî anlamlar

---

[149] - Cahit Baltacı, **Tasavvuf Lûgatı,** İst. 1981, 184 s.
[150] - Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,** Ankara 1997, 790 s.
[151] - http://www.tasavvufdergisi.8k.com/cgi-bin/framed/3046/sayi3/kitap 1.ht , 22.05.2001

verilmiştir. Meselâ, "Bağ-bân bir gül için bin hâra hizmetkâr olur:Bahçıvan bir gül için bin dikene hizmet eder" deyimi eserde şöyle açıklanmıştır: Burada gül mürîdi, bahçıvan ise onu yetiştiren mürşidi temsîl eder. Gerçek mürîd gül gibi zor yetişir. O gülü yetiştirmek için hizmet eden mürşid, yetişme kabiliyeti olmasa da diken mesabesindeki diğer müridlere katlanır.

Sonuç olarak, geniş bir muhtevâya sâhip olan bu eserde, tasavvufun felsefî, ahlâkî, sosyal, kültürel ve sanatla ilgili yönlerine âit pek çok terim, deyim ve atasözünü bulmak mümkündür.

18. Istılâhât-ı Sôfiyye fî Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri) Safer Baba: Türkçe yazılmış son tasavvuf lûgatlarından biridir.[152] Alfabetik sırayla verilen terimlerin açıklanmasında mutasavvıfların sözlerine ve şiirlerine oldukça fazla yer verilmiştir. Zamân zamân tasavvufî hikâyelere de yer verilen eserin ifâde tarzı daha önceki tasavvuf sözlüklerinden farklıdır. Zîrâ akademik bir uslûbda yazılmamış olan eserde, terimlerin sözlük mânâları, evvelki tasavvufî eserlerde geçen mânâları vs. verilmeden târifler serbest bir uslûbda kaleme alınmıştır.

Müellif eserin önsözünde, kitapta bazı kişilerin meşreblerine aykırı gelebilecek sözler bulunabileceği ikazında bulunarak, kendisinin her meşrebin büyüklerinin sözlerine yer verdiğini ve bu kitabı her meşrebden sâlik ve sevenlerin okuyup nasibini alacağını beyan etmiştir.

Eserde zamân zamân çeşitli rivayet ve menkıbelere yer verildiği gibi, tasavvuf dışındaki bazı konu ve terimlere de yer verilmektedir. Meselâ, "edille" terimi kitap, sünnet, kıyâs-ı fukahâ, icmâ-yı ümmet şeklinde açıklanmıştır ki tasavvuf teriminden ziyade bir fıkıh terimidir. Çeşitli tarikatlardan, bu tarikatların İstanbul'daki tekkelerinden ve şeyhlerinden de bahsedilen eser oldukça farklı ve renkli bir yapıya sâhiptir.

2. Tâli Istılâh Eserleri

Bu bölümde ele alacağımız eserler, başta da söylediğimiz gibi muhtevâlarının büyük bir kısmı ve hattâ tamâmı tasavvuf terimlerine veya deyimlerine ayrılmış olsa da, bir sözlük yazma amacı taşımayan ya da tasavvuf terimlerini ve deyimlerini sınırlı bir konu ve çerçevede ele alarak, o konuyla ilgili bilgi verme amacı güden veya aslında bir tasavvuf lûgatı olmadığı halde içerisinde tasavvufa âit çok sayıda terim ihtivâ eden ansiklopedik tarzdaki tâlî eserlerdir.

Bu eserlerin bir kısmında makamlar ve haller belli bir sıra ve sayı tertibinde ele alınırken, bir kısmı ise aslında bir tasavvuf sözlüğü olmayıp yine de içindeki tasavvuf terimlerinin yoğunluğundan dolayı neredeyse bir tasavvuf lûgatı kabûl edilebilecek derecedeki eserlerdir. Diğer bir kısım eserler se, belli bir tarikatın terim ve deyimlerini ele alan eserlerdir. Bu eserler arasında tespit edebildiklerimiz şunlardır :

1. **Menâzilü's-Sâirîn** (Arapça), Abdullah Herevî (ö.481/1089)
2. **Meşrabü'l-Ervâh** (Arapça), Ruzbihân Baklî (ö.606/1209)
3. **Usûlü'l-Aşere** (Arapça), Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221)
4. **Kitâbu't-Ta'rîfât** (Arapça), Seyyid Şerif Cürcânî (ö.816/1413)
5. **Minhâcü'l-Fukarâ** (Türkçe), İsmâil Ankaravî (ö.1041/1631)
6. **Keşşâf-ı Istılâhât-ı Fünûn** (Arapça), Ali et-Tehânevî (ö.1158/1745)
7. **Câmiu'l-Usûl** (Arapça), Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (ö.1311/1893)
8. **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri** (Türkçe), Abdülbâki Gölpınarlı.
9. **Mevlevî Âdâb ve Erkânı,** Abdülbaki Gölpınarlı.
10. **Osmanlı Târih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,** M.Zeki Pakalın.

Bunlar dışında bilhassa Osmanlı döneminde yazılan ve fiş taramaları sonucunda bilgisine ulaştığımız daha bir çok "ıstılâh, elfâz, mu'cem, lûgat" gibi isimlerle yazılmış tasavvuf ıstılâhlarına dâir sözlük tarzında eserler

---

[152] - Safer Baba, **Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye : Tasavvuf Terimleri,** İst. 1998.

bulunmaktadır. Ancak bunlardan sâdece bazılarına ulaşabildik. Bunların listesini ayrıca vereceğiz.

1. Menâzilü's-Sâirîn (Kahire 1908), Abdullah Ensârî Herevî (ö.481/1089): Arapça olan bu eser, tasavvuf terimlerini belli bir düzen ve sayı içinde ele alan ilk çalışmadır. Herevî bu eserinde sûfîlerin menzil ve makamlarını 100 ıstılâhla ele alır ve kısaca açıklar. On ana kısım hâlinde ele alınan hâl ve makamlar[153], onar bâb halindeki ıstılâhlarla açıklanmıştır. Bu kısımlar ve bâbları şunlardır : 1. Bidâyât : Yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, i'tisâm, firar, riyâzet ve semâ. 2. Ebvâb : Hüzün, havf, işfâk, huşû, ihbât, zühd, verâ, tebettül, recâ ve rağbet. 3. Muâmelât : Riâyet, murâkabe, hurmet, ihlâs, tehzîb, istikâmet, tevekkül, tevfiz, sıka ve teslîm. 4. Ahlâk : Sabır, rızâ, şükür, hayâ, sıdk, îsâr, hulk, tevâzu, fütüvvet ve inbisat. 5. Usûl : Kasd, azm, irâde, edeb, yakîn, üns, zikr, fakr, gınâ ve makāmu'l-murâd. 6. Edviye : İhsân, ilim, hikmet, basîret, firâset, ta'zîm, ilhâm, sekînet, tuma'nine ve himmet. 7. Ahvâl : Muhabbet, şevk, atş, vecd, berk, zevk, gayret, kalak, dehş ve heymân. 8. Velâyet : Lahz, vakt, safâ, sürûr, sır, nefs,

---

[153] - Tasavvuf ıstılâhları içinde en çok kullanılanlardan ikisi "hâl ve makām" dır. Bu iki terim aynı zamânda tasavvufta kullanılan onlarca ıstılâhın ana başlığı niteliğindedir. Zîrâ bir çok mutasavvıf eserlerinde yer verdikleri çoğu ıstılâhları hâl ve makām adı altında zikretmişlerdir. Nitekim tasavvufta, sâlikin yaşadığı mânevî tecrübeler ve aştığı merhâleler, haller ve makamlar adı altında incelenmiştir. Hal ve makam birbirine çok yakın iki terim olduğundan zamân zamân iç içe geçmiş, bu sebeple bir terim birisi tarafından hal olarak ele alınırken bir başkası tarafından makam olarak ele alınmıştır. (Mustafa Kara, **Tasavvuf Kitâbiyâtında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-i Aşere Geleneği**, Hareket, Ocak-Şubat 1980, sayı. 11-12.) Makam, kulun yaptığı ibâdet, mücâhede, riyâzet vb. ile Allâh katında elde ettiği yer şeklinde târif edilmiştir. (Ebû Nasr Serrâc, **el-Lüma'**, (Tah. Abdülhâlim Mahmud), Mısır 1960, s.65) Diğer bazı târiflerde de makamın çalışarak elde edilen (kesbî) ve gelip geçici olmayan mânevî bir konaklama yeri olduğu üzerinde durulur. (Bkz. AbdülKerîm Kuşeyrî, **er-Risâle**, (Ter. Süleyman Uludağ) İst. 1991, s.182 ; Necmeddin Kübrâ, **Fevâihu'l-Cemâl**, (Haz. Mustafa Kara), İst. 1980, s.123 ; Abdurrezzak Kâşânî, **Istılâhâtu's-Sûfiyye**, Mısır 1981, s.87-88 ; Seyyid Şerif Cürcânî, **Ta'rîfât**, 1253, s.145 ; İbnü'd-Debbağ, (Hakîm Tirmizî'nin **Hatmü'l-Evliyâ**'sı sonunda), Beyrut 1965, s.476.) Hal ise, uğraşma, elde etme gayreti ve kazanma olmaksızın kalbe gelen bir mânâdır denilmiştir. (Bkz. AbdulKerîm Kuşeyrî, a.g.e., s.183 ; Kâşânî, a.g.e., s.57 ; Cürcânî, a.g.e., s.46 ; İbnü'd-Debbağ, a.g.e., s.476 ; İsmâil Rusuhî Ankaravî, **Minhâcü'l-Fukarâ**, (Haz. Saâdettin Ekici), İst. 1996, s.303.) Makamların ve hallerin belli bir sayısı ve sınırı yoktur. Bu konuda yazılan eserlerde makamlar ve haller 10,40,100 veya 1000'li tasnifle ele alınmış, fakat bunun böyle oluşunun -bazı rivayetler dışında- kesin bir dayanağından söz edilmemiştir.

gurbet, gark, gaybet ve temekkün. 9. Hakāik : Mükâşefe, müşâhede, muâyene, hayât, kabz, bast, sekr, sahv, ittisâl ve infisâl. 10. Nihâyât : Ma'rifet, fenâ, bakā, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem' ve tevhîd.

2. Meşrabu'l-Ervâh (Nşr.Nazif M.Hoca, İst.1974), Ruzbihân Baklî (ö.606/1209): Bu Arapça eser, kendisinden önce yazılmış olan **Menâzilü's-Sâirîn** tarzındadır. Ancak Baklî 1000'li tasnif kullanarak bu konuda bir ilk başlatmıştır. Baklî eserini bin makam üzere tasnif edişinin sebebini kitabın mukaddimesinde şöyle açıklar : " Hızır (a.s.) şöyle dedi: Kul ile mevlâ arasında bin makam vardır. Zünnûn (ö.245/859) bin ilmin, Kettânî (ö.322/933) bin makamın, Cüneyd (ö.298/920) ise bin saray ve bin engelin bulunduğunu söylemiştir." Makamların ve hallerin çokluğunu belirtmek için söylenmiş bu sözler, Baklî ve daha sonra gelen bazı müelliflerin tasniflerini bin rakamına ulaştırmaları için bir teşvik olmuştur.[154]

Nüshası, Diyarbakır Genel Kütüphânesi, 1529 B numaralı bölümde bulunan eser, kulun sûfîliğe (tarîkata) intisâbından sonra manevî yolculuğu esnasında rûhî ilerlemelerde katetmesi gereken makamlardan bahsetmektedir. Eserde mürîdin kemal mertebesine ulaşıp, Tanrı'ya kavuşma yolunda ilerlerken geçirdiği rûhî merhâleler yanında kendisinde vukû bulacak maddî ve manevî değişiklikler, sayılan makamlardan bazılarına ulaşıldığı vakit duyulacak cismânî zevk ve hazlar anlatılmakta, rûhî çalkantılar sonucunda söylenen şathiyâtın nasıl bir rûh hâletinin mahsulü olduğu belirtilmektedir. Müellifimiz tespit ettiği bu makamları anlatırken, görüş ve fikirlerini âyet ve hadislerin yanında, sahâbenin, evvelki peygamberlerin ve büyük sûfîlerin sözlerine dayandırır. Müellif, fikirlerini açıklarken ilk bakışta bazen anlaşılması güç kelime ve ibârelere yer vermiş, kelimelerin aslî mânâlarından çok tâlî mânâlarını düşünmüş, zamân zamân alışılmamış kelime ve ibâreler kullanmıştır.[155]

---

[154] - Himmet Konur, "**Makamlar ve Haller**" Dokuz Eylül Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi, İzmir 1995, Sayı 9, s.319-328.

[155] - Ruzbihân Baklî, **Meşrabü'l-Ervâh**, (Nşr. Nazif M. Hoca), İst. 1974, (Önsöz bölümü, VI-VIII).

Eser, dört sayfalık bir mukaddime ve yirmi bâbdan ibârettir. Ayrıca, tarîkat seyyidlerinin bir tâifesini temsîl eden her bâb 50 fasla bölünmüştür. Fakat birinci ve yirminci bâb 51 fasıldır. Böylece eserdeki her fasıl bir makamı izah ettiği için 1001 makam olmakta ve bu sebepten eser sonradan "*Hazâru Yek Makam*" (Binbir makam) ismiyle şöhret bulmuştur. Müellif her fasılda izah ettiği makamın sonunda "kāle el-ârif" (ârif olan dedi) diyerek, her makam hakkında son sözünü söyleyerek makamın târifini yapmaktadır.[156]

Oldukça hacimli olan bu eserin hiç olmazsa 20 tane olan bâblarının isimlerini vermemiz, okuyuculara eser hakkında cüz'î de olsa bir fikir verecektir: 1.bâb, meczûbların makamları hakkındadır. 2.bâb, sâliklerin makamları hakkındadır. 3.bâb, sâbikûn hakkındadır. 4.bâb, sıddîkların makamları hakkındadır. 5.bâb, muhibbin (sevenlerin) makamları hakkındadır. 6.bâb, müştâkların makamları hakkındadır. 7.bâb, âşıkların makamları hakkındadır. 8.bâb, âriflerin makamları hakkındadır. 9.bâb, şâhidlerin makamları hakkındadır. 10.bâb, mukarrabînin makamları hakkındadır. 11.bâb, muvahhidlerin makamları hakkındadır. 12.bâb, Tanrı'ya vâsıl olanların makamları hakkındadır. 13.bâb, nakîblerin makamları hakkındadır. 14.bâb, asfiyânın makamları hakkındadır. 15.bâb, evliyâ makamları hakkındadır. 16.bâb, necîblerden esrar ehli olanların makamları hakkındadır. 17.bâb, seçilmişlerin makamları hakkındadır. 18.bâb, muvahhidlerin makamları hakkındadır. 19.bâb, büdelânın makamları hakkındadır. 20.bâb, kutub ve gavsların makamları hakkındadır.[157]

3. Usûlü'l-Aşere (Nüsha; Bursa Eski Eserler Kütüphanesi Câmi-i Kebîr Bölümü, nu.1700, 59a-61a) (**Tasavvufî Hayât**, Haz. Mustafa Kara, İst. 1996) Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221): Necmeddin Kübrâ, tarikatler sonrası

---

[156] - Nazif Hoca, **Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrârı ile Farsça Bazı Şiirleri**, İst. 1971, s.55.
[157] - Nazif Hoca, a.g.e., s.57-63.

tasavvufu için mühim bir isimdir. Kübreviye Tarikatı'nın da kurucusu olan Kübrâ, eserlerini kaleme alırken tasavvufî ıstılâhları mücerred olarak değil, tasavvufa yeni intisâb etmiş bir kişiye yol gösterecek tarzda ele almıştır.

Tasavvufî Türk düşüncesi açısından Necmeddin Kübrâ'nın en önemli eseri olan **Usûlu Aşere** aynı zamânda bir âdâb-ı sûfiye kitabı olarak da değerlendirilebilir. Arapça olan risâlenin başında tarîkatlarla ilgili olarak tespit edilen üçlü tasnif (tarîk-i ahyâr, tarîk-i ebrâr tarîk-i şuttâr) kadar, risâlenin esas konusunu teşkîl eden on tasavvufî esas (usûlu aşere) yüzyıllardan beri önemini korumuştur. Usûlu aşerede, tasavvuf açısından açıklanan on esas şunlardır : Tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, devamlı zikir, Allâh'a teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâ.[158] Bu risâle İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1724) tarafından şerh edilmiş ve ün kazanmıştır. Tez konumuz olan Seyyid Mustafa Râsim'in "**Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**"inde de Bursevî'nin bu şerhi zamân zamân kullanılmıştır.

4. Kitâbu't-Ta'rîfât (Beyrut 1990) Seyyid Şerif Cürcânî (ö.816/1413): Aslında sâdece bir tasavvuf sözlüğü olmayan bu eserde, fıkıh, hadis, tefsir, felsefe, kelâm, hendese, mantık, edebiyat, târih ve tecvid terimlerine de yer verilmiştir. Ancak içerisindeki tasavvufî terimlerin çokluğu sebebiyle listemize dâhil ettik. Arapça aslında yaklaşık 2000 madde bulunan eser Arif Erkan tarafından dilimize çevrilmiştir.[159]

Eserde bir ıstılâhın hangi ilimlerde ve hangi mânâlarda kullanıldığı bazen belirtilmiş, bazen de belirtilmemiştir. Alfabetik sırayla yazılan terimlerin bazen önce sözlük mânâları verilirken, bazen direk ıstılâhî anlamına geçilir. Kitabın Arapça aslı yaklaşık 260 sayfadır.

5. Minhâcü'l-Fukarâ (Bulak-Kahire 1256, 278s + *Hüccetü's-Semâ*, 27 s.) İsmâil Ankaravî (ö.1041/1631): İsmâil Dede adıyla da bilinen Ankaravî, 17.

---

[158] - Necmüddin Kübrâ, **Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayât)**, Haz. Mustafa Kara, İst. 1996, s.23-24.

[159] - Bkz. S. Şerif Cürcânî, **Ta'rîfât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)**, (Çev. Arif Erkan), İst. 1997.

yüzyıl Osmanlı tasavvuf ve tefekkür hayâtının parlak sîmalarından birisi olup, Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere bir çok eser kaleme almıştır. Onun en önemli eserlerinden olan **Minhâcu'l-Fukarâ**, tasavvufî ıstılâhlarla birlikte diğer bazı tasavvufî konulara da değinen Türkçe bir kitaptır. Eserde **Mesnevî** ve **Fütûhât-ı Mekkiyye**'den alıntılar yapılmış ve bu alıntılar âyet, hadis ve tasavvuf büyüklerinin sözleriyle desteklenmiştir.[160] Kitabının başındaki ifâdelerden Ankaravî'nin bu eseri, özellikle tarikat erbâbı arasındaki yaygın hatâların ıslâhı amacıyla kaleme aldığı anlaşılmaktadır.[161]

Minhâcu'l-Fukarâ, üç ana bölümden meydana gelmiştir: Birinci bölümde, on bâb hâlinde tarîkat âdâbı açıklanır. İkinci bölümdeki on bâb ise, esrâr-ı şerîyye hakkındadır. Esas tasavvuf ıstılâhlarına ayrılan bölüm diyebileceğimiz üçüncü bölüm de yine on bâba ayrılmış ve her bâbda onar dereceden sülûkun mertebeleri etraflıca anlatılmıştır.[162] Böylece bu bölüm 100 tasavvuf ıstılâhını ihtivâ eder.

Üçüncü bölümün bâbları ve ihtivâ ettiği bazı ıstılâhlar şunlardır : Birinci bâb, sülûkun başlangıç dereceleridir(yakaza, tevbe, inâbe vb.). İkinci bâb, sülûkun giriş dereceleridir (hüzün, havf, recâ vb.). Üçüncü bâb, sülûke âit kavramlardır (murâkabe, ihlâs, tevekkül vb.). Dördüncü bâb, ahlâk-ı hamîdeye âittir (hulk, tevâzu, îsâr vb.). Beşinci bâb, sülûkun esası olan derecelerdir (kasd, azm, yakîn vb.). Altıncı bâb, sâlik için devâ hükmünde olan derecelerdir (ihsân, ilim, hikmet vb.). Yedinci bâb, sâlikin halleri ile ilgili derecelerdir (muhabbet, aşk, şevk vb.). Sekizinci bâb, velâyet mertebeleridir (velâyet ve velî, gaybet, vakit vb.). Dokuzuncu bâb, hakîkat mertebeleridir (mükâşefe, müşâhede, tecellî vb.). Onuncu bâb, sülûkun nihâyet dereceleridir (ma'rifet, fenâ, bekā vb.).

6. Keşşâf-ı Istılâhât-ı Fünûn (Kalküta 1862) Ali et-Tehânevî (ö.1158/1745): Aynı zamânda bir Mevlevî şeyhi olan Tehânevî, bu eserini

---

[160] - İsmâil Ankaravî, **Minhâcu'l-Fukarâ**, (Haz. Saâdettin Ekici), İst. 1996, s.11-12.
[161] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.178.
[162] - Erhan Yetik, **İsmâil-i Ankaravî Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, İst. 1991, s.124.

sâdece tasavvuf ıstılâhları üzerine değil, İslâmî ilimlerin bütün alanları için hazırlamıştır. Ancak tasavvuf ıstılâhlarının eserdeki yeri oldukça fazladır. Müellif kitabını çeşitli bölümlere ayırmış ve maddeleri alfabetik sıraya göre ele almıştır. Lugât, ilimlerin bir sınıflandırılmasıyla başlar ve devamında yaklaşık 1800 ıstılâh ele alınır. Tasavvufî ıstılâhlar açısından eserin en önemli özelliği, ıstılâhları diğer bir çok tasavvuf sözlüklerinden daha geniş ve net bir biçimde ele almasıdır.[163]

7. Câmiu'l-Usûl (Matbaatü'l-Vehbiyye, Kahire 1298, 304 s.) Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (ö.1311/1893): Son dönem Nakşibendîliğinin parlak sîmalarından ve mutasavvıf âlimlerinden Gümüşhânevî'nin on altı eseri arasında en önemlilerinden birisidir. Eser Rahmi Serin tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[164] Özellikle son dönemde yazılan tasavvuf sözlükleri arasında seçkin bir yere sâhip olan bu eser, muhtevâ açısından oldukça zengindir. Müellif bu eseri, sâdece bir tasavvuf sözlüğü olsun diye değil, gördüğü yozlaşmayı ıslâh etmek ve mürîdlerinin eğitimde bir metot olmak üzere kaleme almıştır.

Tasavvuf klâsiklerinin ıstılâhî açıdan bir özeti diyebileceğimiz bu eser, iki ana bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Birinci kısımda genel tasavvufî konular (Esmâü'l-Hüsnâ'nın kâmil insanlardaki tecellîleri, tarîkatların esas-usûl ve özellikleri, sâliklerin geçeceği makamlar, hakîkatler ve irfan mektebine giren sâliklerin nasıl yetiştirileceğinin usûl ve esasları vb.)[165] İkinci kısımda, alfabetik sırayla ıstılâhlar ele alınır. Bu bölümde 1000'den fazla terim yer alır.

8. Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri (İnkılâp ve Aka, İstanbul 1977, 419 s.) Abdülbâki Gölpınarlı: Türkçe yazılan tasavvuf

---

[163] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.176.

[164] - Bkz. A. Ziyâeddin Gümüşhânevî, **Velîler ve Tarîkatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl),** (Ter. Rahmi Serin), İst. 1970.

[165] - Rahmi Serin, "**A. Ziyâeddin Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri**" içinde, İst. 1992, s.90-92.

ıstılâhlarına dâir eserler arasında farklı bir yere sâhip olan bu kitap, adından da anlaşılacağı gibi terimlerden ziyade tasavvufta kullanılan deyim ve atasözlerine tahsis edilmiştir. Gölpınarlı'nın kendi ifâdesine göre eserde 584 madde başı, 574 tane de deyim ve atasözü yer alır. Eserin en önemli yönü, târihi süreç içerisinde anlam kaymasına uğrayarak günümüzde yanlış kullanılır hâle gelmiş pek çok tasavvufî deyim ve sözün aslına ircâ edilerek düzeltilmesidir. Eser, hem kültür târihi hem de tasavvuf terimleri ve deyimleri açısından zengin bir malzeme içerir.

9. Mevlevî Âdâb ve Erkânı, (İnkılab ve Aka, İstanbul 1963, 47 s.), Abdülbâkî Gölpınarlı : Müellif bu eserinde, Mevlevî Tarîkatı'na âit terimler, semâ ve mukabele, evrâd ve tercümesi, âdâb ve erkân, Mevlevîlik'teki dereceler ve bunlarla ilgili tasavvuf ıstılâhlarına yer vermiştir.

Eserin sunuş kısmında Mevlevîlik ve Mevlânâ hakkında kısaca bilgi veren Gölpınarlı, bu eserin; din, din felsefesi, psikoloji, sosyoloji, edebiyat ve musiki târihleri bakımından büyük bir boşluğu dolduracağı kanâatinde olduğunu söyler. Hakîkaten Türkçe yazılmış eserler arasında nev'ine nadir rastlanan bu tip eserler, tasavvuf kültürü açısından önemli bir yere sâhiptir. Eserin bir diğer özelliği de müellifinin Mevlevî neşve içerisinde bizzât yer almasıdır ki bu da kitabın özgün olmasını sağlamaktadır.

Müellif her ne kadar kitabında Mevlevî terimlerini açıklıyorsa da eserde en az terimler kadar deyimlere de yer verilmektedir. Ayrıca müellif burada bir hususa dikkat çekerek, eserde geçen terimlerin bir kısmının Mevlevîlik'ten başka tarikatlarda da kullanılmakta olduğunu bildirmektedir. Alfabetik sırayla ele alınan ıstılâhlar ve deyimler açıklanırken bazıları bir kelimeyle açıklanırken, bazılarına ise bir sayfa kadar yer ayrılmıştır. Meselâ, "dal sikke" terimi "destârsız sikke" şeklinde açıklanırken "dergâh" terimi için bir buçuk sayfalık bir açıklama yapılmıştır.

10. Osmanlı Târih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (M.E.B. Yayınları, İst. 1971, 3 cilt), Mehmet Zeki Pakalın : Aslında adından da anlaşılacağı

gibi genel anlamda bir târih terimleri ve deyimleri sözlüğü olan bu ansiklopedik tarzdaki eser, ihtivâ ettiği tasavvuf terimlerinin çokluğu sebebiyle bu kategoride de zikredilmeğe hak kazanmaktadır.

Üç cilt halinde basılmış olan bu eserin sâdece birinci cildinde, 400 civarında tasavvuf terimi, deyimi, tarikat ismi, tarikat kurucusu veya temsîlcisi, tarikatlara âit özel terim ve deyimlerin bulunması, tasavvuf ıstılâhları açısından eserin önemini ortaya koymaktadır. Genellikle terimler birkaç cümleyle açıklanmıştır. Eserin bir özelliği de, bazı tasavvuf terimlerinin zamân içerisinde uğradığı anlam kaymalarına dikkat çekmesidir. Meselâ, "abdâl" terimi açıklanırken, bu kavramın önceleri evliya geçinen mukallitlerle, kalender, derviş, miskin ve fakirler hakkında kullanıldığı, daha sonra kalendermeşrep, maişet umuruna aldırmayan, iş bilmeyen, işe aklı ermeyen adamlara isim olarak verildiği ve bunun gereği olarak idrâki zayıf ve düşüncesi ibtidâî kimselere ad ve sıfat olduğu, günümüzde ise, zihinsizlik ve zihin kısalığı mânâlarında kullanıldığı zikredilir. Kısacası, muhteviyatının genişliği ve ele aldığı tasavvuf terimlerine ayrıcalıklı yer vermesiyle eser, tasavvuf ıstılâhları açısından faydalanılmağa değer niteliktedir.

Yukarıda isimleri zikredilen eserlerin dışında, yaptığımız fiş taraması sonucunda başlığında "ıstılâh, elfâz, mu'cem, vb." geçen ve büyük bir kısmı Osmanlı döneminde yazılan daha bir çok esere rastladık. Bunlardan tespit edebildiklerimizin listesi şu şekildedir :

1. Abdurrahman Sülemî (ö.412/1021), **Menâhicu'l-Ârifîn** (Ter. Süleyman Ateş, 1993) (264-Münih Ktp. 66b-73a vr.) ; **Derecâtü'l-Muâmelât** (3453-Berlin Ktp. 74b-79b vr.) ; **Mes'eletü Derecâti's-Sâdikîn** (2650-Fâtih Ktp. 59a-69a vr.)
2. Dâvud el-Kayserî (ö.751/1351), **Risâle fî Istılâhâti'l-Meşâyih fî Evveli'l-Fusûs** (Ayasofya, 1898-Süleymaniye, 62 vr.) ; **Risâle fî Istılâhâti'l-Meşâyih min Evvel-i Tâiyye-i İbni'l-Fârız** (Ayasofya, 1898-Süleymaniye, 26 vr.)

3. Seyyid Ali Hemedânî (ö.786), **Risâle der Istılâhâtu's-Sûfiyye** (Veliyyüddin Efendi, 1799-Beyazıt Devlet, 139b-140a vr.) ; **Risâle fî Istılâhâti's-Sûfiyye** Şehid Ali Paşa, 2797-Süleymaniye, 70a-71a vr.)
4. Hâce Parsâ (ö.822/1419), **Kelimât-ı Tasavvufiyye** (Esad Efendi, 2533-Süleymaniye, 71b-76a vr.)
5. Abdurrahman el-Câmî (ö.898/1492), **Risâle fî Istılâhâti'n-Nakşibendiyye** (Esad Efendi, 3702-Süleymaniye, 27 vr.)
6. Suyûtî (ö.911/1505), **Şerhu'l-Elfâzi's-Sôfiyye** (1476-İ.Ü. Mrkz.)
7. Abdülaziz b. Abdullah, **el-Mu'cemu's-Sûfiyye** (4162- İ.Ü. İs. Arş.)
8. Zekeriyâ Kadi (ö.926), **Elfâz-ı Sûfiye** (Osman Ergin yzm., 1143- İstanbul Belediyesi, 66a-68b vr.)
9. Zekeriyâ el-Ensârî (ö.926/1520), **Risâletü fî Ta'rîfi'l-Elfâzi's-Sûfiyye** (Ş.Ali Paşa,1348-Süleymaniye, 1a-4a vr.)
10. Lamii Çelebi (ö.938), **Istılâhât-ı Sûfiyye** (Hacı Mahmud Efendi, 2740-Süleymaniye, 2a-3b vr.)
11. Mahmud el-Gurâb, **Şerh-i Kelimâtu's-Sûfiyye** (Genel 5524-Erciyes İlâhiyat)
12. Ömer Efendi, **Istılâhât-ı Hâcegân** (İbrâhim Efendi, 866-Süleymaniye)
13. Hâlid, **Istılâhât-ı Sûfiyye** (Osman Ergin Yzm., 276-İst. Bld., 5a-111a vr.)
14. Abdülaziz Mecdî Tolun (ö.1941), **Istılâhât-ı Sûfiyye Tercümesi** (Osman Ergin Yzm.,1126-İst. Bld., 33 vr.)
15. Muhammed el-Hilâlî (ö.1012), **Istılâhâti's-Sûfiyye** (Hamidiye, 854-Süleymaniye, 107b-146b vr.)
16. Köstendilli Süleymân Şeyhî (ö.1235/1819), **Lemeât-ı Nakşibendiyye** (İ.Ü. Ktp.,T, nr.200) ; **Mir'âtü'l-Muvahhidin** (İ.Ü.Ktp.,T,nr.3469/1) ; **Mecmûatü'l -Maârif** (İ.Ü. Ktp., T,923/2)
17. Vehbi Mustafa Efendi, **Istılâhâtu's-Sûfiyye el-Vâride fi'l-Futûhâti'l-Mekkiyye** (6124-İ.Ü.İs.Arş.)
18. Abdullah el-Herevî, **Risâle-i Ta'rîfâtvü Istılâhât der Aşk u Muhabbet** (Reşid Efendi, 450-Süleymaniye, 191a-198b vr.)

19. Abdullah Salâhî, **Şerhu'l-Ebyât ve Istılâhât-ı Sûfiyye** (Yazma Bağışlar, 3376/8-Süleymaniye, 135b-147a vr.
20. Mustafa b. Murad, **Istılâhâti's-Sûfiyye** (Kemankeş,186- Hacı Selim Ağa, 15b-18a vr.)
21. Hasan Adlî,**Dürr-i Nâzım** (Hacı Mahmud Efendi, 3874-Süleymaniye,51 vr)
22. Yusuf Felekâbâdî, **Risâle-i Câmia be Kelimât-ı Sôfiyye** (Hüdâi Efendi, 518-Hacı Selim Ağa, 48 vr.)
23. **Istılâhât-ı Sûfiyye,** (Müellifi belli değil, Katibi Abdürrahim diye geçiyor), (Hüdâi Efendi 76- Hacı Selim Ağa, 91 vr.)
24. Sadeddin Muhammed el-Hamevî, **el-Fevâidü'l-Müteallika bi Ahvâli's-Sûfî** (Hacı Selim Ağa, Kemankeş 461, 131 vr.)
25. Muhammed Şem'î (ö.1299/1882), **Risâle-i Istılâhât-ı Meşâyih** (Kemankeş 461-Hacı Selim Ağa, 33b-42a vr.)

Yukarıda tespit edebildiğimiz eserlerin bir kısmına ulaştık ve inceledik. Fiş bilgilerinden de görüleceği gibi, bazıları tarîkat ıstılâhlarına âit olan bu eserlerin içinde genellikle birden çok risâle bulunmakta ve belirli varaklar arası tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmaktadır. Meselâ, Hacı selim Ağa, Kemankeş 186'da bulunan **Istılâhâtu's-Sûfiyye** adlı risâle toplam 29 varak olup, bunun sâdece 15b-18a varakları arası tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmış bir bölümdür. 868 târihinde Mustafa b. Murad tarafından yazıldığı anlaşılan bölümde, ıstılâhlar ebced kaidesi üzerine tertip edilmiştir. Türkçe olan bu risâlede; ittihad, ittisâl, büdelâ, hal, hikmet, tarîkat, lüb, mürşid, âmme, kurb, kışr, kutub, kalb, tecellî, huzûr, ziyâ vb. gibi terimler vardır.

Yine Ali el-Hemedânî'nin 988 senesinde kaleme aldığı **Risâle fî Istılâhâti's-Sûfiyye**, Farsça bir eser olup, risâle içinde ancak 70a-71a varakları arası tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmıştır. Burada müellif çehil makam (kırk makam) başlığı altında makamları dört ana başlık altında ele almış ve şerîat makamlarında on, tarikat makamlarında on, marifet makamlarında on ve hakîkat makamlarında on olmak üzere kırk terimi incelemiştir.

Aynı şekilde Zekeriyâ el-Ensârî'nin Arapça olarak te'lîf ettiği **Risâle fî Ta'rîfi'l-Elfâzi's-Sûfiyye** adlı târihsiz risâlesinin sâdece 1a-4a varakları arası tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmıştır. Kitaptaki ifâdelerden müellifin aynı zamânda Osmanlı şeyhülİslâmlarından olduğu ve tam adının Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî olduğu anlaşılmaktadır. Eserin giriş sayfasındaki ifâdelere göre müellif burada genellikle **Kuşeyrî Risâlesi'**nde geçen ıstılâhları ele almıştır. Ancak bunun dışında daha bir çok terimlere de yer verilmiştir.

Şem'î'nin Farsça yazdığı **Risâle-i Istılâhât-ı Meşâyih** adlı 122 varaklık risâlenin ise 33b ile 42a varakları arası tasavvuf terimlerine ayrılmıştır. Burada müellif; tevbe, îmân, visâl, vecd, fakd gibi tasavvuf ıstılâhları yanında; matlûb, meyl, arzu, sulh, perde, hicâb, cânân, dost, mûy, mûje, kadeh, meyhâne, bâde, hamr, mestî, harâbât vs. gibi V. yüzyıldan sonra bilhassa İran tasavvuf edebiyatında sıkça kullanılan mecâzî tasavvuf terimlerine de yer vermiştir. Kitabın üzerine düşülen bir notta, bu eserin Seyyid Abdülkadir tarafından Valide Sultan Camii'ne vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Lamii Çelebi'nin kaleme aldığı Osmanlıca Türkçesiyle yazılmış **Istılâhât-ı Sûfiyye** adlı eserin 2a-3a varakları arası tasavvuf terimlerine ayrılmıştır. Müellif buradaki ıstılâhların, İbrahim Hakkı'nın (muhtemelen Erzurumlu İbrahim Hakkı olmalıdır), bir kısım din kardeşlerine yazdığı mektuplarda geçen terimler olduğunu ifâde eder. Kitapta zikredilen ıstılâhlar şunlardır : Cemâl, celâl, pîşânî, zülf, rûy, hâl, hat, girişme, şuyûh, aşûh, rûh, dehân, kāmet, kad, zebân, leb, beden, sîne, sâk, pây, meyl, nây, çeng, def, nâkûs, zünnâr, çelîpâ, kilise, ka'be, harâbât, harâbâtî, kummârhâne, hummâr, şarâb, bîhûş, piyâde, piyâle, meyperest, meyhâne, meygede, müdâm, nağme, nâle, mey, câm. Görüldüğü gibi eserde geçen terimler daha çok edebî tasavvufta kullanılan benzetmelerle ilgili tâbirlerdir.

Muhammed el-Hilâlî'nin te'lif ettiği **Istılâhât-ı Sûfiyye** ise, girişindeki ifâdelerden anlaşıldığına göre, Şeyhü'l-Ekber İbnü'l-Arabî'nin **Istılâhâtu's-Sûfiyye** adlı kitabından alınan terimlerden oluşmaktadır. Hicrî

1252 senesinde yazıldığı anlaşılan eserde efrâd, kutub, evtâd, büdelâ, nükebâ, nücebâ, imâmân, ümenâ ve melâmetiyye gibi İbnü'l-Arabî'nin eserinde kullanılan terimler yer almaktadır.

Felekabâdî Yusuf tarafından kaleme alındığı anlaşılan **Risâle-i Câmia be Kelimât-ı Sôfiyye** adlı h.942 târihli 48 varaklık Farsça eser ise, müellifinin giriş kısmında verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Cüneyd Bağdâdî, Attâr, Ebû Ali Dekkâk ve Alâuddin Nakşibend gibi tasavvuf büyüklerinin eserlerinde geçen tasavvuf terimlerini ihtivâ etmektedir. Risâledeki bazı terimler şunlardır: Tevhîd, muhabbet, şevk, mücâhede, zikir, şükür, sabır, tevekkül, zühd, kanâat, rızâ, uzlet, ubûdiyyet, hürriyet, sıdk, edeb, fakr, belâ, firâset, kerâmet, hikmet, vecd, üns, tasavvuf, vs.

Sadeddin Muhammed el-Hamevî'nin yazdığı **el-Fevâidü'l-Müteallika bi Ahvâli's-Sûfî** adlı h.1173 târihli eserin 126b-129a varakları arası tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmıştır. Müellif giriş kısmında, eserin bu bölümünde sûfîlerin makamlarını, hallerini ve derecelerini açıkladığını ifâde etmektedir. Kırk tasavvuf teriminin ele alındığı risalede, niyet, tevbe, irâde, rıza, ihlâs, marifet, üns, visâlet, keşf, nihayet ve tasavvuf gibi ıstılâhlar açıklanmıştır.

Müellifi belli olmayan, kâtibi Abdürrahim isminde bir zât olan Hacı Selim Ağa Hüdâi Efendi Bölümü 76 numarada kayıtlı bulunan **Istılâhât-ı Sûfiyye** adlı 91 varaklık nesih hatla yazılmış Arapça eserin bir bölümü "mine'l-mevâhibi'l-ledünniyye" başlığı altında tasavvuf terimlerine ayrılmıştır. Bunlardan bazıları, zât, sıfat, tasavvuf, celvet, celâl, cemâl, gayn, reyn, fehvâniyyet, feyzü'l-akdes, feyzü'l-mukaddes, ilhâm, keşf, hâtır, taayyün, tecellî, mahv, sahv, vakfe, şath ve azmla biten terimlerdir. Burada dikkat çeken husus, ele alınan ıstılâhların Ekberî görüşe yakın ıstılâhlar oluşudur. Muhtemelen müellif, bu görüşe mensûb birisi olmalıdır.

Bütün bu zikrettiğimiz eserlerin dışında, sözlük tarzındaki; Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin (ö.1882) Arapça yazdığı **Tibyânü Vesâili'l-Hakâik** adlı eseri bir tarîkatlar ansiklopedisi mahiyetinde olmakla beraber, pek çok tasavvuf terimini ihtivâ eder. Sâdık Vicdânî'nin **Tomar-ı**

Turuk-ı Aliyye dizisiyle Hüseyin Vassâf'ın **Sefîne-i Evliyây-i Ebrâr** adlı eserinde bir çok tasavvufî terim açıklanmıştır. Yahya b. Ahmed el-Bâharzî'nin **Evrâdü'l-Ahbâb ve'l-Fusûli'l-âdâb**, Yahya el-Yemânî'nin **Tasfiyetü'l-Kulûb**, İzzeddin Kâşânî'nin **Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye** adlı eserleri de XIV. yüzyılda kaleme alınan ve değişik tasavvuf terimlerini açıklayan çalışmalardır.[166]

Türkiye'de son yıllarda kaleme alınan en önemli İslâmî ansiklopedik çalışma olan **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** de içinde pek çok tasavvuf terimini barındıran başarılı bir akademik çalışmadır. Bu ansiklopedinin şu ana kadar çıkan ciltlerindeki tasavvufî terim ve tarîkat isimleri şunlardır :

1.cilt: Âb-ı hayât, abâdile, abd, abdal, âbid, âdâbü'l-mürîd, âdâbü'l-müridin, adâlet, adem, adl, ağyâr, ahadiyyet, ahid.

2.cilt: Ahlâk, ahyâr, ahz, akabe, akıl, alâka, âlem, amâ.

3.cilt: Amel, ân, andelîb, ankā, arap, ârız, ârif, arş, asıl.

4.cilt: Aşk, ateş, atvâr-ı seb'a, avâm, ay, a'yân-ı sâbite, âyin, ayn, âyine, ayne'l-yakîn, âzat,baba, bâde, bâdî, bakara.

5.cilt: Basîret, bâtıl, bâtın ilmi, bedir, behlül, bekkâin, belâ, berzah.

6.cilt: Beyt, beyzâ, bezm-i cem, bezm-i elest, bîat, bidâyet, bilgi, bülbül,

7.cilt: Câh, câm, câm-ı cem, can, ceberût, celâl, celvet, cem, cemâl, cem'iyyet, cezbe.

8.cilt: Cilve, cündullâh, çârdarb, çeşm, çile,

9.cilt: Dede, dehşet, derviş, devir, devrân, dilencilik, duâ.

10.cilt: Dünyâ, düşünme, edep, Edhemiyye, ehl-i tevhîd, Ekberiyye.

11.cilt: Ene, erbaîn, erenler, Eşrefiyye, evrâd.

12.cilt: Fakr, fark, fenâ, feyiz.

13.cilt: Firâset, fütüvvet, fütüvvetnâme, gaflet, galebe, Gavsiyye, gaybet, gayn.

14.cilt: Gönül, gurbet, gülbank, Gülşeniyye, Hâcegân,

---

[166] - Mustafa Kara, **"Istılâhâtu's-Sûfiyye"** md., DİA., XIX/211.

15.cilt: Hâdim, hads, Hak, hakîkat, hakîkat-ı muhammediyye, hakka'l-yakîn, Haksâriyye, hâl, Hâlidiyye, halîfe, halka, halvet, halvet der encümen, Halvetiyye, Hemâdişe, Hamâliyye, hamam, hamd.

16.cilt: Hâşimiyye, hâtif, hatm-i hâcegân, havas, havâtır, havf.

17.cilt: Hayât, Haydariyye, hayr, hayret, hazarât-ı hams, hazret, hebâ, hevâ, heyûlâ, Hezmiriyye, hıfz, hırka, hırs, Hızır, hicâb, hikmet.

18.cilt: Hilâliyye, himmet, Himmetiyye, hitap, hizb, hizmet, hû, hulûl, hûş der-dem, huşû, huzûr, hüdhüd, hürriyet.

19.cilt: Hüve hüve, hüviyyet, hüzün, ıstılâhâtu's-sûfiyye, ıstılâm, ıstınâ', ibâdet.

20.cilt: Herhangi bir tasavvuf terimine rastlanmadı.

21.cilt: İbnülvakt, ibret, İğtişâşiyye, ihlâs, ihsân.

22.cilt: İlhâm, ilim, ilme'l-yakîn, imâmân, insan-ı kâmil, intisab, İrfâniyye.

23.cilt: İslâm, istigāse, istiğrak, istikāmet, istimdâd, işâret, İşrâkiyye, ittihad, ittisâl.

24.cilt: Kābe kavseyn, kabz, kadeh, kadem, Kādiriyye, kāf u nûn, kalb, Kalenderiyye, kanâat, Karabaşiyye, Kâsâniyye, kâse, Kāsımiyye, Kassâriyye.

25.cilt: Kâzerûniyye, kemâl, kenz-i mahfî, kerâmet, kesb, keşf, Kettâniyye, kevn, Keyyâliyye, kışr.

26.cilt: Kurb, Kuşeyriyye, kutub, Kübreviyye, Kümeyliyye, kün, kürsî.

C. Başlıca Tasavvuf Kaynaklarında Istılâh Bölümleri

Tasavvuf erbâbının kaleme aldığı eserlerde tasavvufî terimler yaygın bir şekilde kullanılır. Ancak bazı eserlerde bu terimler ayrı bir bölüm halinde ele alınmayıp konuların akışına göre terimlere yer verilir. Bazı müellifler ise, eserlerinin bir bölümünü tasavvuf terimlerine ayırmışlardır. Biz burada kronolojik sırayı takip ederek, belli başlı tasavvuf kaynaklarındaki ıstılâhlara ayrılan bölümleri inceleyeceğiz.

Bu eserleri ayrı ayrı incelemeden önce, eserlerde kullanılan tasavvuf terimlerinin genel karakteristiği hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır : Tasavvuf kaynaklarında yer alan ıstılâhlar isim ve sayı olarak farklılık gösterirler. Bu konuda her kitabın müellifi kendine has bir yol takip etmiş ve daha önceki eserlerde geçen bazı terimleri alırken bazılarını terketmiş veya onda bulunmayan yeni terimler eklemiştir. Tasavvuf terimlerinin ekseriyeti Arapça olmakla birlikte, Farsça ve Türkçe olanları da vardır. Tarikatların meydana çıktığı XII. yüzyıla kadarki dönemde yazılan eserlerde, tasavvuf kavramları Kur'ân ve hadis kaynaklı sade ifâdelerdir. Bu yüzyıldan sonra yazılan eserlerde ise, vahdet-i vücûd, aşk ve marifet merkezli tasavvufî görüşü ifâde eden yeni terimler ortaya çıkmış, önceki terimlere farklı anlamlar yüklenmeye başlanmış ve bu terimler konuyu İslâmî telakkîden kısmen farklı bir sahayâ taşırken tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Başta **Fusûsu'l-Hikem** ve **Mesnevî** şerhleri olmak üzere bu dönemde yazılan eserler tasavvufun felsefî boyutunu geliştirmiştir. İstimdâd, istigâse, rabıta, himmet, halîfe, silsile gibi terimler de bu dönemde ortaya çıkmış ve yaygın olarak kullanılmağa başlamıştır. Buradan hareketle, tarikatlar döneminde şeyh-mürîd ilişkileriyle ilgili kavramların ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Yine bu dönemde kaleme alınan eserlerde bir yandan şekle önem vermeyen Melâmî neşve işlenirken, bir taraftan da meselâ derviş kıyafetlerinin bir parçası olan "tac" hakkında müstakil risâleler yazılacak kadar şeklî konular ağırlık kazanmış, dervişlerin kullandığı eşyâ ile ilgili sembolik yorumlara önem verilmiştir.[167]

Tasavvufî kaynaklarda ele alınan terimler eserden esere farklılıklar gösterir. Bazı terimler bazı eserlerde farklı yorumlara tabi tutulur. Fakr-gınâ, sekr-sahv, kabz-bast gibi zıt mânâ ifâde eden terimlerin hangisinin üstün olduğu konusunda farklı ifâdeler bulunduğu gibi, velînin velî olduğunu bilip bilmediği, fenâ hâlinin sürekli olup olmadığı, duâ etmenin mi yoksa sükût

[167] - Tarikat kıyafetlerinin sembolik yorumları için bkz. Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, **Mecmu'âtü'z-Zarâif Sandukatu'l-Maârif (Tarîkat Kıyâfetlerinde Sembolizm)**, (Sad. Ülker Aytekin), İstanbul 2002.

ve rızânın mı üstün olduğu vb. konular da tartışılmış ve farklı yorumlar getirilmiştir. Bazen kabz-bast, havf-recâ, cem'-fark gibi birbirine zıt iki terim, bazen de levâih-tavâli'-levâmi'; tevâcüd-vecd-vücûd gibi yakın anlamlı üç terim bir arada açıklanmıştır. Şerîat-tarikat-hakîkat gibi birbirini takip eden terimlerden meydana gelen, tek terim haline dönüştürülmüş kavramlar da vardır. Fakat tasavvuf terimlerinin büyük çoğunluğu tek kelimelik terimlerden oluşur.

Tasavvuf terimlerini ele alan eserler, müelliflerinin tasavvufî konulara bakış açısını ve hangi konulara daha çok ağırlık verdiğini de gösterir. Meselâ, Hucvirî'nin geniş olarak ele aldığı "Melâmetiyye" terimine Kuşeyrî hiç değinmemiş, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ise bu konuya bir risâle tahsis etmiştir. Hucvirî'nin eserinde "fütüvvet" terimi yer almazken, Kuşeyrî bu konuda geniş bilgi vermiştir. Daha evvel yaşamış olan Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî ise eserinde Melâmetiyye ve fütüvvet konularına hiç yer vermemiştir.[168] Bu genel bilgilerden sonra, belli başlı tasavvuf klâsiklerini terimler açısından inceleyelim :

1. er-Riâye li-Hukûkillâh, Hâris Muhâsibî (ö.243/857): Tasavvuf târihinin ilk kaynaklarından olan bu eserde, tasavvuf ıstılâhlarına özel bir bölüm ayrılmamıştır. Zîrâ bu dönemde tasavvuf ıstılâhları henüz tam olarak teşekkül edip bağımsızlığını kazanmış değildir. Bu sebeple eserdeki ıstılâhlar genellikle Kur'ân ve hadis kaynaklı sade ve ahlâkî kavramlardır. O yıllarda sûfîlerin terimleriyle diğer ilimlere âit terimler içiçe olduğu gibi, âlimler, zâhidler ve hadisçiler de birbirinden çok farklı kimseler değillerdi.

Eser mahiyet olarak tamâmen bir tasavvuf ve ahlâk felsefesidir. Dokuz bölümden oluşan eserin giriş mahiyetindeki ilk bölümü, Allâh hakkını kavram olarak açıkladıktan sonra Allâh hakkına riâyet edenlerin özellikleri, dereceleri, nelerin Allâh hakkına dâhil olduğu âyet ve hadisler

[168] - Mustafa Kara, **Istılâhâtu's-Sûfiyye** md. (DİA., XIX/209-210).

ışığında açıklanır.[169] Eserin en uzun bölümü "riyâ" ile ilgili olup, birinci bölümü oluşturur. Bu bölümde riyâ çeşitleri gizli ve açık olanı, kibir ve ucubla karışık olanı ne zamân ve ne şekilde ortaya çıktığı, en küçüğü ve en büyüğünün özellikleri gibi konular ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise, "arkadaşlar ve nefsi tanıma" başlığı altında kişinin kimlerle oturmasının yararlı olduğu vb. bilgiler verir. Üçüncü bölümde, nefsi tanıma ve nefisle mücadele konusunda yapılacak şeyler hakkında bilgi verilir. Dördüncü bölüm, ucub ve ucubun tanımı, sebepleri ve tedavisi gibi konular vardır. Beşinci bölümde, kibir ve özellikleri anlatılmaktadır. Altıncı bölüm, aldanma konusunu ele alır. Yedinci bölüm, "hased" konusunda tafsilatlı bilgi verir. Sekizinci ve son bölüm ise, mürîdin terbiyesi konusuna ayrılmıştır.[170] Eserin muhteviyâtından da görüleceği gibi, müellif genellikle ahlâkî tasavvuf ıstılâhlarına yer vermiştir. Bunlar arasında, riyâ, ihlâs, mübâhât, tefâhür, hased, niyet, irâde, hayâ, mâsiyet, ma'rifetü'n-nefs, ucb ve birr, îsâr, hürriyet, fehm, uzlet sayılabilir.

Muhâsibî'nin **er-Riâye'**den başka eserleri de vardır. Bu eserlerde de bir çok tasavvuf terimine rastlanır. Meselâ, **Âdâbu'n-Nüfûs** [171] adlı eserinde, tevbe, mârifet, murâkabe, yakîn, muhâsebe, irâde, sıdk, hevâ, riyâ, rızâ, sabır, azm, hikmet, tevekkül gibi terimler işlenir. **El-Kasd ve'r-Rücû İlallâh**[172] adlı eserinde, tevbe, muhâsebe, verâ, zühd, takvâ, akıl, sıdk, ihlâs, sabır, rızâ, marifet terimlerine yer verilir. **Risâletü'l-Müsterşidin**[173] isimli eserinde ise, niyet, takvâ, muhâsebe, rızâ, edeb, sıdk, sabır, kanâat, zühd, üns, yakîn, havf ve muhabbet ıstılâhları yer alır. Bir diğer eseri olan **el-Mesâil fi'z-Zühd ve Gayrihî**[174] adlı risâlede, zühd, tefekkür, gınâ, şükür, fakr, evrâd ve evkāt gibi tasavvuf terimleri bulunmaktadır.

---

[169]-Bkz. Abdullah Hâris el-Muhâsibî, **er-Riâye li-Hukûkillâh**, (Haz.Abdülhâlim Mahmud), Dâru'l-Maârif, Kahire 1990, s.33-124.
[170] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.38.
[171] - Hâris el-Muhâsibî, **Âdâbu'n-Nüfûs**, (Tah. A.Ahmed Atâ), Beyrut 1988.
[172] - Hâris el-Muhâsibî, **el-Kasd ve'r-Rücû İlallâh**, (Tah. A.Ahmed Atâ), Beyrut 1986.
[173] - Hâris el-Muhâsibî, **Risâletü'l-Müsterşidin**, (Tah. A.Ebû Gudde), Hâlep 1964.
[174] - Hâris el-Muhâsibî, **el-Mesâil fi'z-Zühd ve Gayrihî**, (Süleymâniye, Cârullâh-1101).

2. el-Lüma', Ebû Nasr serrâc Tûsî (ö.378/988): Tasavvuf târihinin ilk kaynaklarından birisi olan bu eser, daha evvel yazılmış tasavvufî risâlelerle, sûfîlerin söz ve rivâyetlerine son derece sistematik, tutarlı bir tasnif ve sağlıklı bir bakış açısı getirmiş olması bakımından önemli bir yere sâhiptir.[175] Tasavvufî hâl ve makāmları belli bir sıralama ile anlatan ilk sûfî Serrâc'dır. Yine tasavvuf terimlerinden "itmi'nan"ı ilk olarak açıklayan odur. Eser bu mânâda tasavvuf terminolojisiyle ilgili ilk denemelerdendir denilebilir.

On üç bölümden meydana gelen eserin ikinci ve on ikinci bölümleri tasavvuf terimlerine ayrılmış müstakil bölümlerdir. "Tasavvufta âdâb" başlığıyla yer alan yedinci bölümde de "Bazı tasavvuf kavramları ve açıklamaları" başlığıyla 41 tasavvuf terimine yer verilmiştir. İkinci bölümdeki kavramlar, "makamlar ve haller" başlığı altında incelenir. Burada 7 makam ve 10 hal yer alır. Makamlar; tevbe, vera', zühd, fakr, sabr, tevekkül ve rızâdır. Haller ise; murâkabe, kurb, muhabbet, havf, recâ, şevk, üns, itmi'nân, müşâhede ve yakîndir. Müellif, yedinci bölümde şu terimlere yer verir : Cem' ve tefrika, fenâ ve bakā, hakāik, sıdk, usûl, ihlâs, zikir, gınâ, fakr, rûh, işâret, zarf, mürüvvet, sûfî ve tasavvuf, rızık, kul adının gidip hükm-i ilâhînin kalması, kulun gözünde övenle yerenin eşit olması, selâmet-i sadr, sebebi bilinmeyen üzüntü, firâset, vehm, zâlim-muktesid ve sâbık, temennî, sırru'n-nefs, gayret, sırların azâbı, sıfâtü'l-kulûb, belâ, hubb ve vedd arasındaki fark, bükâ, şâhid, ibâdet ve muâmele sâfiyeti, kerîm, kerâmet, fikir, i'tibâr, niyyet, savâb, şefkat, takıyye, sırr. Müellif, yedinci bölümün sonunda bu târiflerin peşinden şunları söyler : "İşte bütün bunlar, sûfîlerin bazı mesele ve kavramlarına dâir şu anda aklıma gelenlerdir. Şüphesiz onların mesele ve kavramları bu zikrolunanlardan fazladır." Bu ifâdelerden öyle anlaşılmaktadır ki müellif burada sâdece aklına gelen

---

[175]- es-Serrâc, **Kitâbu'l-Luma' fi't-Tasavvuf,** nşr. A.Mahmud – T.Abdülbâkî Sürûr, (Esere muhakkıklar tarafından yazılan önsözden), s.6-14; es-Serrâc, **el-Lüma', İslâm Tasavvufu,** çev. H.Kâmil Yılmaz, (Eserin çevirisindeki önsözden), İstanbul 1996, Giriş.IX-XVI; A.Suphi Fırat, **Tasavvuf Edebiyâtında Kaynak Bir Eser:el-Luma' fi't-Tasavvuf**, İslâmî Edebiyet Dergisi, Nisan-Mayıs-Hazîrân, İstanbul 1993, s.25-28.

terimleri ele almıştır. Kitabın on ikinci bölümü ise, "Tasavvuf kavramları" başlığı altında 144 tasavvuf terimini içerir. "Hakk" ile başlayıp "vesâit" ile biten bu terimlerden diğer bazıları ise şunlardır : Hâl, makām, mekân, vakit, kâdih, tavâli', ma'dûm, remz, mevcûd, resm, münâcât, lahz, rems-dems, vatar, reyn, gayn vs.[176]

3. et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, Ebû Bekir Kelâbâzî (ö.380/990): Bu eser, belli başlı bütün tasavvufî konularda bilgi veren, tasavvuf târihinin en eski kaynaklarındandır. Gerek **Taarruf**'un gerekse şerhlerinin yazılış maksadı, şerîat dışı (heretik) mistik akımlara karşı sünnî (ortodox) tasavvufu savunmaktır.[177]

Eserin asıl nüshası yetmiş beş bölümden meydana gelmektedir. Önsözde hakîkî ve samimî sûfîler övülür, sahte ve şekilci sofular yerilir, daha sonra eserin yazılış gayesine geçilir. Birinci bölümde, sûfîlere bu adın verilmesinin sebebi ve sûfîlere verilen diğer isimler anlatılır. İki, üç ve dördüncü bölümlerde, üç gruba ayrılan sûfîlerin sâdece isimleri söz konusu edilir. Beşinci bölümden otuzuncu bölüme kadar olan kısımda, İslâm akāidi özet olarak anlatılır. Otuz ile otuz beşinci bölümler arasında, tasavvuf, ilham ve çeşitleri hakkında bilgiler verildikten sonra, otuz beşinci bölümle birlikte ahlâk ve tasavvufî makamlar konusuna geçilir. Elli birinci bölümün sonundan îtibaren, tasavvufî haller kısmına geçilir. Altmış dördüncü bölümden eserin sonuna kadar, tasavvufun âdâb ve erkânı diyebileceğimiz konulara değinilir.[178]

Bu eserin en önemli özelliklerinden birisi, İslâmın inanç konularına ilk dönem sûfîlerinin bakış açısını aktarmış olmasıdır. Bu sebeple eserde, ittihâd, hulûl, şatahat, vahdet-i vücûd, hakîkat-ı muhammediyye gibi

---

[176] - Geniş bilgi için bkz. Ebû Nasr Serrâc Tûsî, **el-Lüma' (İslâm Tasavvufu)**, Çev. H.Kâmil Yılmaz, İst 1996.

[177] - Kelâbâzî, **Ta'arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf**, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1992, s.34,35.

[178]– Kelâbâzî, **et-Ta'arruf,** Tah. M.Emin en-Nevâvî, (Mektebetü'l-Ezheriyye), Kahire 1412/1992, s.26-100.

bilhassa İbnü'l-Arabî döneminden sonra ortaya çıkmış olan terimlere rastlanmaz. Ancak kusûdî ve şuhûdî fenânın güzel örneklerine rastlanır.

Eserde, "sûfî kavramı ve tasavvuf akaidi" başlıklı bölümde, tevhîd, rü'yet, istitâat, teklif, marifet, ilim kerâmet, mucize, îmân gibi terimler işlenirken; "makamlar" bölümünde, tevbe, zühd, sabır, fakr, tevâzu, havf, takvâ, ihlâs, şükür, tevekkül, rızâ, yakîn, zikir, üns, kurb, ittisâl ve muhabbet terimleri açıklanır. "Tasavvuf ıstılâhları" bölümünde ise, tecrid-tefrid, vecd, galebe, sekr-sahv, şuhûd-gaybet, cem'-fark, tecellî-istitar, fenâ-bakā, marifet, tevhîd, mürîd-murâd, mücâhede-muâmele, verâ', latîfe, firâset, havâtır, rüyâ, gayretullâh, tahammül ve semâ gibi ıstılâhlara yer verilir.

4. Kūtü'l-Kulûb, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996): İlk dönem klasiklerinden olan bu eser, tasavvufî meseleleri tamâmen âyet ve hadislere *dayandırarak anlatır. Konular ele alınırken, önce Kur'ân âyetleri,* ardından hadisler, peşinden sahâbe sözleri ve tâbiun ile sonraki tasavvuf büyüklerine âit vecizelere yer verilmiştir.[179] Kırk sekiz bölümden (fasıl) oluşan bu kitapta tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmış özel bir bölüm bulunmasa da özellikle otuz ikinci fasılda "yakîn makamlarının açıklanması" başlığı altında takvâ *ehlinin halleriyle ilgili olarak; tevbe, sabır, şükür, havf, recâ, zühd, tevekkül,* rızâ ve muhabbet kavramları ele alınır. Bunun hâricinde eserde yeri geldikçe; abdâl, akıl, ayne'l-yakîn, berzah, cedel, ebrâr, evrâd, halvet, hikmet, hulf, inâbe, marifet, murâkabe, sabır, sıdk, tedebbür, tefekkür, tevhîd, zikir gibi daha bir çok tasavvuf terimini görmek mümkündür.

5. er-Risâle, Abdulkerîm Kuşeyrî (ö.465/1072): Tasavvuf klasikleri arasında şöhret ve yaygınlık bakımından ilk sırada yer alan bu eserde şerîat *ve tarikat dengesi en iyi şekilde kurulmuştur. Eserin en önemli özelliği,* tasavvufî hayâtın bütün derinliklerini dînî esaslardan taviz vermeden anlatmasıdır.

---

[179] - Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)**, Ter. Muharrem Tan, İstanbul 1999, s.11.

Kitap, giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, eserin yazılış sebebi anlatılmakta, zamânındaki mutasavvıflar şerîattan uzaklaşmaları sebebiyle eleştirilmektedir. Arkasından sûfîlerin Allâh inançları ele alınmaktadır.[180] Birinci bölümde, 83 sûfînin kısaca hayât hikâyesi ve bazı tasavvufî görüşleri verilmiştir. Diğer bölümlerin hemen hemen tamâmı tasavvuf ıstılâhlarına ayrılmıştır. Bunlardan bir kısmı "sûfîlerin makam ve halleri" başlığı altında ele alınır. Müellif tasavvuf ıstılâhları bölümüne başlarken şunları söyler : "Âşikârdır ki çeşitli sınıflara ve ilimlere mensup âlimlerden her bir zümrenin aralarında kullandıkları bir takım ıstılâhları mevcûttur. Maksat, kendilerine has rûhî ve sırrî mânâları birbirine anlatmak ve açıklamak, kendi yollarına yabancı olanlardan bu mânâları gizlemek ve saklı tutmaktır. Biz burada sûfîlerin yolunu tutan ve onların dînî geleneklerine uyan kimselerden olup da bu mânâlara vâkıf olmak isteyenlerin anlama ve kavramalarını kolaylaştırmak için bu nevî tasavvufî ıstılâhları açıklamak istiyoruz."[181]

Eserde, "tasavvufî ıstılâhlar" başlığıyla 28 ve "sûfîlerin makam ve halleri" başlığıyla 52 tasavvuf terimi ele alınır. Istılâhlar bölümünde zikredilen 28 terim şunlardır : vakt, makam, hâl, kabz-bast, heybet-üns, tevâcüd-vecd-vücûd, cem'-fark, cem'u'l-cem, fenâ-bakā, gaybet-huzur, sahv-sekr, zevk-şirb, mahv-isbat, setr-tecellî, muhâdara-müşâhede, levâih-tevâli'-levâmi', bevâdih-hücûm, temkîn-telvîn, kurb-bu'd, şerîat-hakîkat, nefes, havâtır, ilme'l-yakîn-ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn, vârid, şâhid, nefs, rûh ve sır. Makam ve hâller bölümünde ele alınan tasavvuf terimleri ise şöyledir : Tevbe, mücâhede, halvet-uzlet, takvâ, verâ, zühd, samt, havf, recâ, hüzün, cû', huşû-tevâzû, nefse muhâlefet, hased, gıybet, kanâat, tevekkül, şükür, yakîn, sabır, murâkabe, rızâ, ubûdiyyet, irâde, istikâmet, ihlâs, sıdk, hayâ, hürriyet, zikir, fütüvvet, melâmet, firâset, ahlâk, cûd-sehâ, gayret,

---

[180] - Kuşeyrî, **er-Risâle**, Tah. M.Zerrîk-A.A.Baltacı, (Dâru'l-Hayr) Beyrut 1413/1993, s.35.
[181] - AbdulKerîm Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s.179.

velâyet, duâ, fakr, tasavvuf, edeb, sefer ahkâmı, sohbet, tevhîd, ölüm, marifetullah, muhabbet, şevk, şeyhlere hürmet, semâ, kerâmet ve rüyâ.

6. Keşfu'l-Mahcûb, Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvirî (ö.465/1072): Kuşeyrî ile çağdaş olan Hucvirî'nin bu eseri, Farsça kaleme alınan ilk ve önemli tasavvuf klasiklerinden biridir. Hucvirî bu eserinde sâdece tasavvufî konuları aktarmakla kalmamış, özgün yorum ve açıklamalar yapmıştır. Gerekli yerlerde eleştirilerde de bulunmuştur.[182] Eserin önemli bir özelliği, tasavvuf terimlerini ve zâhidâne hayâtı anlatırken, bazı terimleri ibâdetlerle aynîleştirerek ele almasıdır. Bu yönden ibâdetlerin tasavvufî yorumları en güzel şekilde bu kitapta anlatılmıştır.

Eser aslında bir mukaddime ile iki kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısım ondört bâb ve ikinci kısım onbir bölümden müteşekkildir.[183] Eser anahatlarıyla yedi kısımdır: Birinci kısım, fakr, tasavvuf, safvet gibi tasavvufun usûl ve esaslarını; ikinci kısım, hırka giymek ve melâmet gibi tâlî meseleleri; üçüncü kısım, 114 zâhid ve sûfînin biyografisini; dördüncü kısım, tasavvufî fırka, hareket ve cereyanları; beşinci kısım, marifetullah, tevhîd ve îmân gibi dînî tasavvufî inançları; altıncı kısım, İslâmın şartlarıyla ilgili ibâdetleri ve yedinci kısım, sûfîlerin âdâb, erkân ve ıstılâhlarını ihtivâ eder.

Eserin son kısmında, "sûfîlerin kullandıkları ıstılâhlar" başlığı altında tasavvuf terimlerine ayrılan bir bölüm yer almaktadır. Burada; Hal-vakt, makam-temkin, muhâdara-mükâşefe, kabz-bast, üns-heybet, kahr-lutf, nefy-isbat, müsâmere-muhâdese, ilmel-aynel-hakka'l-yakîn, ilim-marifet, şerîat-hakîkat gibi gibi terimler ayrıntılı olarak anlatılır. Müellif "diğer ıstılâhlar" başlığı altında tasavvuf ıstılâhlarını üç bölümde ele alır : Birinci bölümdeki ıstılâhlar, izah edildikçe mânâsı daha da zorlaşan, istiâreyi kabûl eden terimlerdir ki bunlar, Hakk, hakîkat, hatârât, vatanât, tams, rems, alâik,

---

[182] - Mustafa Aşkar, a.g.e., s.54.

[183]- Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb,** Haz. Abdülhâdî Kandil, (Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye), Beyrut 1980, s.203-266.

vesâit, zevâid, fevâid, melce, mence, külliyet, levâih, levâmi', tevâli', tevârik, latîfe, sırr, necvâ, işâret, îmâ, vârid, intibâh, iştibâh, karar ve inziâcdır. İkinci bölümdeki ıstılâhlar, Allâh'ın tevhîdi konusunda ve istiâresiz olarak kullanılan terimlerdir. Bunlar; âlem, muhdes, kadîm, ezel, zât, sıfat, isim, tesmiye, nefy, isbat, şey'ân, zıddân, gayrân, cevher, araz, cisim, sual, cevab, hüsn, kubh, sefeh, zulüm, adl ve melik padişahtır. Üçüncü bölümdeki ıstılâhlar ise, zâhirî mânâsının dışında sûfîlerin kendi kasdettikleri mânâları içeren terimlerdir. Bunlar; hâtır, vâki, ihtiyâr, imtihân, belâ, tehallî, tahallî, şurûd, kusûd, istinâ, ıstıfâ, istilâm, reyn, gayn, tevbe, telbîs, şürb ve zevk terimleridir.[184]

7. İhyâu Ulûmi'd-Din, Muhammed Gazzâlî (ö.505/1111): İslâm târihinde en çok okunan ve tanınan eserlerin başında gelen *İhyâ*'nın en önemli yönü, dînî esaslarla tasavvufî esasların en güzel bir şekilde uyuştuğunu göstermiş olmasıdır. Üzerinde fazla yorum yapmaya gerek kalmayan bu önemli tasavvufî kaynakla birlikte sünnî tasavvuf kendînî ilan ve isbat etmiştir.[185]

Eser dört ana kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım, ibâdât'tır ki ibâdetler ve inanç esaslarından bahseder. İkinci kısım, muâmelât olup ahlâk ve âdâbdan bahsedilir. Üçüncü kısımda, muhlikât denilen ve kalbî hayâtı öldüren meseleler ele alınır. Esas bizi ilgilendiren ve münciyât denilen dördüncü bölümde ise tasavvufî hâl, makam ve ıstılâhlar detaylı olarak işlenir.[186] Bu bölümde zikredilen belli başlı terimler şunlardır: Tevbe, sabır, şükür, havf, recâ, fakr, zühd, tevhîd, tevekkül, muhabbet, şevk, üns, rızâ, niyet, ihlâs, sıdk, murâkabe, muhâsebe, tefekkür, hâl, makam, irâde, nübüvvet, tâat, zevk, zühd vb.[187]

---

[184] - Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb (Hakîkat Bilgisi)**, Haz. S. Uludağ, İst. 1996, s.517-543.
[185] - Ebu'l-Vefâ Taftazânî, **Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmî**, (Dâru Sadr) Kahire 1991, s.145-146.
[186] - Gazalî, **İhyâu Ulûmi'd-Din**, c.I-IV, (Matbaatü Mustafa Hâlebî) Kahire 1358/1939.
[187] - Gazâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Din**, (IV cilt), Ter. Ahmed Serdaroğlu, İst. 1975, c.IV, s.7-988.

8. Avârifu'l-Maârif – İrşâdü'l-Mürîdin, Ebû Hafs Ömer Sühreverdî (ö.632/1234): Tarikatlar döneminde yazılan, din ve tasavvuf kültürünü birlikte sunan en önemli ve yaygın tasavvuf kaynaklarından biri **Avârif**'dir.[188] Eserin içerik bakımından daha evvelkilerden en büyük farkı, ağırlıklı olarak tasavvufun amelî yönünü ele almasıdır. Bir diğer özelliği de tekke hayâtı ve bu hayâtın kuralları ile ilgili bilgiler vermesidir. Müellif eserinde, hemen hemen tüm konuları âyet ve hadislerle destekler.

Asıl nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde[189] bulunan eser 63 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü "tasavvuf ilminin menşei" konusuyla başlayan kitap, altmışüçüncü bölüm olan "bidâyât ve nihâyât" konusuyla sona erer. Eserin muhtelif yerlerinde konuların akışı içerisinde bir çok tasavvuf terimine yer verilirse de esas îtibarıyla altmışikinci bölüm "hâllere dâir bazı tasavvufî ıstılâhlar"a ayrılmıştır. Bu bölümde ele alınan tasavvufî terimler şunlardır : Cem' ve tefrika, tecellî ve istitâr, tecrîd ve tefrîd, vecd-tevâcüd-vücûd, galebe, müsâmere, sekr-sahv, mahv-isbat, ilme'l-yakîn-hakka'l-yakîn, vakt, gaybet-şuhûd, zevk-şurb-reyy, muhâdara-mükâşefe-müşâhede, tevârik-bevâdih-levâmi', temkîn ve telvîn, nefes.[190]

Müellifin tasavvuf ıstılâhlarını içeren bir diğer eseri de **İrşâdü'l-Mürîdin**'dir. Eserin hemen başında "bâbu ıstılâhâtihim" başlığıyla tasavvufun temel ıstılâhları ele alınır. Bu ıstılâhlar şunlardır : Vakit, makam, hâl, kabz-bast, heybet-üns, tevâcüd-vecd-vücûd, cem-fark, cem'u'l-cem, fenâ-baka, gaybet-huzur, sekr-sahv, zevk ve şirb, mahv-isbat, setr-tecellî, muhâdara, mükâşefe, müşâhede, levâih-levâmi'-tevâlî, bevâdih, telvîn-temkîn, kurb-bu'd, nefes, havâtır, ilme'l-yakîn-ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn, vârid, şâhid, nefs, rûh, sırr ve sırru's-sır. Bundan sonra "bâbu't-tevbe" başlığı altında makamları açıklar. Bu makamlardan bazıları; teveb, mücâhede, verâ, zühd, samt, kanâat, tevekkül, rızâ, fütüvvet, firâset ve

---

[188] - Mustafa Kara, **XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar,** Bursa Târihsiz, s.24.

[189] - Sühreverdî, **Avârif,** Süleymaniye Ktp. (Lala İsmail Paşa Böl.) no. 180.

[190]-Sühreverdî, **Avârifu'l-Maârif (Tasavvufun Esasları),** Haz. H.Kâmil Yılmaz-İ.Gündüz, İst. 1989, s.650-660.

edebdir. Bu eser, tasavvufî terimleri yoğun bir şekilde ele alması yönüyle **Taarruf**'a benzer.

9.Fusûsu'l-Hikem–Futûhâtü'l-Mekkiyye, Muhyiddin b. Arabî (ö.638/1240): Tasavvuf ve İslâm düşünce târihinde büyük etkileri bulunan ve sûfî müellifler arasında en çok eser yazmış olan İbnü'l-Arabî, vahdet-i vücûd düşüncesinin mimarı olarak kabûl edilir. Günümüze ulaşan 245 eseri içerisinde en önemlileri *Fusûs* ve *Futûhât*'dır.[191] İbnü'l-Arabî, vahdet-i vücûd sistemini nihâi şekliyle ortaya koymuş, ulaşabildiği her kaynaktan yararlanarak bu sisteme dâir tasavvufî ıstılâhlar geliştirmiştir. Ondan sonra gelen bütün müslümân sûfiler mutlaka onun ıstılâhlarından etkilenmiş, onun düşüncelerinden ilham almışlardır.[192]

İbnü'l-Arabî'nin bütün fikirlerinin özeti sayılan ve tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biri olan eseri **Fusûsu'l-Hikem**'dir. Eser, yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetlerine izâfeten yirmi yedi bölümden oluşmuştur. Eserin üzerine bina edildiği anahtar terim "hakîkat-ı muhammediyye" kavramı ve eserin ana teması "insan-ı kâmil"dir denilebilir[193] Eserdeki mihver mevzû, dâimâ "tevhîd" fakat sonradan "vahdet-i vücûd" terimiyle ifâde edilen anlayışla işlenmiş ve izah edilmiş bir "tevhîd"dir.[194] Hikmetin asıl kaynağının nebevî olduğuna işâret edilen kitapta baştan sona, zâtiyyet, ulûhiyyet, rubûbiyyet, vücûd, mevcûd, adem, âdem, âlem, hakîkat, vahiy, tecelliyât, zuhûr, akıl, rûh, nefis, vahdet, kesret, nübüvvet, velâyet, imâmet, ilim, ma'lûm, şirk, küfür, irâde gibi tasavvufî ıstılâhlara ve metafizik konulara açıklamalar getirilmiştir.[195] Fusûsu'l-Hikem, tasavvuf ıstılâhlarının esaslarını kapsar ve onlara İbnü'l-Arabî'nin başka bir eserinde bulamadığımız bilimsel titizlik ve fikrî olgunluk

---

[191] - M.Erol Kılıç, "**İbnü'l-Arabî**", DİA, c.XX, s.514.
[192] - Ebu'l-Alâ Afîfî, **Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar**, Çev. E. Demirli, İst. 2000, s.29.
[193] - M.Erol Kılıç, "**Fusûsü'l-Hikem**", DİA, c.XIII, s.231.
[194]- Mustafa Tahralı, **Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler**, (A.Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, İst. 1994, I.cildi içinde).
[195] - M.Erol Kılıç, "**Fusûsü'l-Hikem**", DİA, c.XIII, s.231.

kazandırır. Arâbî'nin kendisinden sonraki takipçilerine olan tesiri, özellikle bu eserin ıstılâhlarında ortaya çıkar.[196]

Fütûhâtü'l-Mekkiyye, müellifin en büyük ve en temel eseridir. Diğer eserlerinin âdetâ bu devâsâ eserin ilgili bölümlerine düşülmüş zeyiller oldukları düşünülebilir. Meselâ, bundan evvel ele aldığımız *Füsûs* kitabı, *Fütûhât*'ın II/357-377 sayfaları arasında mündemiçtir.[197] Müellif **Futûhât'**ın giriş kısmında eseri yazış sebebini, Kâbe'yi ziyâret esnasında kendisine gelen ilhâm ve feyzleri biraraya toplamak olarak gösterir.[198] Eser, müellifin "sifr" adını verdiği otuz yedi kitaptan meydana gelir. Bu kitaplar da cüzlere, fasıllara, bâblara ve meselelere bölünmüştür. Eser ana şema olarak altı fasla ve fasıllar da 560 bâba ayrılmıştır. Eserin "maârif"ten bahseden birinci faslında, besmelenin sırları, arş, kürsî, unsurlar, ibâdetlerin sırları gibi bütün eserin etrafında örüldüğü temel konular ele alınır. Eserin ikinci faslında, ilk fasıldaki nazarî açıklamaların uygulamalarına yer verilerek, tevbe, mücâhede, halvet, uzlet, firar, takvâ, zühd, cömertlik, havf ve recâ, hüzün, tevekkül, şükür, rızâ, istikāmet, hürriyet, zikir, fikir, fütüvvet, firâset, fakr, edeb, sefer, marifet, muhabbet, semâ, kerâmet gibi konu ve ıstılâhlarla bunların sırları anlatılır. Sâlikin ahvâlinin anlatıldığı üçncü fasılda, tarik, hâl, makam, şath, tavâli', nefes, sır, visâl, tecellî, müşâhede, mükâşefe, telvîn, hayret, letâif, fenâ, bekā, murad, mürîd, rağbet, vecd, üns, celâl, cemâl, setr, kurb, bu'd, vârid, şâhid gibi tasavvuf terimleri anlatılır. Dördüncü fasılda, kutub ve onun iki yanında bulunan iki imamın menzilleri, tenzîh, teberrâ, havz, ülfet, nebîler velîler ve meleklerin dereceleri ve farkları, ibtilâ, tevhîd ve cem' konularıyla bunların sırları anlatılır. Beşinci fasılda, zillet ve fakr ile ulaşılabilecek hâller incelenmiştir. Altıncı fasılda, makāmâtla ilgili konular ele alınmış, Muhammedî kutuplar ve menzilleri incelenmiştir. Sûfîlerin varlık ve bilgi nazariyesi, kozmolojisi ve metafizik anlayışlarının yanısıra nübüvvet, risâlet, velâyet, melekiyyât,

---

[196] - Ebu'l-Alâ Afifi, a.g.e., s.29-30.
[197]- M.Erol Kılıç, **Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri,** (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Doktora tezi, İst. 1995), s.35.
[198] - İbn Arabî, **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**, c.I, (Dâru Sadr) Beyrut târihsiz, s.10.

mebde ve meâd, tefsir ve te'vîl gibi hem zâhirî hem de bâtınî yönleri olan birçok konu hakkında özgün bilgiler ihtivâ eden **Futûhâtü'l-Mekkiyye**'nin, müellifin diğer önemli eseri **Fusûsu'l-Hikem**'in bir şerhi olduğu söylenebilir.[199]

10. Mesnevî – Dîvân-ı Kebîr, Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.672/1273): İslâm tasavvuf kültürünün evrensel şöhrete ulaşan Farsça eserlerinden biri olan *Mesnevî*, 6 cilt ve 25.618 beyitten müteşekkil didaktik bir eserdir. Mesnevî'nin ilhâm kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Mesnevî'de işlenen konuların çoğu öğüt verme amacını güder.[200] Eserde tasavvufî düşüncenin bütün konuları ve anlatılması zor olan birçok tasavvufî terim açık, net ve coşkulu bir uslupla basite indirgenmiştir. Mevlâna da İbn Arabî gibi vahdet-i vücûd fikrini benimsemiş ve eserlerine bunu yansıtmıştır. Hattâ bazı kimseler **Mesnevî**'yi **Futûhât-ı Mekkiyye**'nin Farsça versiyonu olarak adlandırmışlardır.[201] *Mesnevî* sâlikler için yazılmış olup, eserde tasavvufun esasları ve özellikle vahdet-i vücûd görüşü anlatılır.[202] Müellif eserlerinde ve dolayısıyla bu eserde, daha çok sabır, şükür, halvet, takvâ gibi dinin sübjektif yönü üzerinde durur. Eserde "aşk" kavramı önemli bir yer işgal eder.[203] Nitekim Mevlevîlik, aşk, cezbe, semâ ve sefâ üzerine kurulmuştur.[204]

Dîvân-ı Kebîr, kırk altı binden fazla beyit ihtivâ eder. Uslûb, *Mesnevî*'dekiyle aynıdır. Müellif bu eserde daha çok tasavvufî aşkı işlemiştir. Eser, âşıkın ve mâşukun tasavvufî mânâ ve târifleri, Allâh'a vuslatın zevki, vahdet-i vücûdun hakîkatı ve daha birçok tasavvufî rumuz ve

---

[199] - M.Erol Kılıç, **"el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye"**, DİA, XIII, s.252-253.
[200] - Abdurrahman Güzel, **Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyâtı**, Ankara târihsiz, s.155.
[201] - Seyyid Hüseyin Nasr, **Mevlânâ ve Sûfî Gelenek**, (Çev. Mehmet Vural), Türkiye Günlüğü 53, Kasım-Aralık 1998, s.95.
[202] - Mevlânâ, **Mesnevî**, (Çev. Veled İzbudak), c.I, Önsöz Bölümü H, İst 1990.
[203]- Mustafa Tekin, **Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Din Anlayışı**, Tasavvuf Dergisi, Yıl.3, Sayı.7, Eylül-Aralık 2001, s.269,272.
[204] - Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarîkatlar Târihi**, İst. 1990, s.294.

ıstılâhlarla doludur. Eserde, can, cânan, sevgili, gül, bülbül, şarap, kadeh vb. sembolik tasavvuf kavramlarından bahsedilir.[205]

Bu eserlerin dışında, asıl îtibarıyla hemen hemen bütün tasavvuf kitapları tasavvuf terimlerinden bahseder. Biz burada sâdece en tanınmış birkaç tasavvuf kaynağından örnek verdik. Fakat verdiğimiz bu örnekler, genel olarak yazılan çoğu tasavvufî eserlere de kaynaklık ettiği için aşağı yukarı aynı terimleri ihtivâ etmektedir. Bu bakımdan verdiğimiz bu örneklerin yeterli olacağı kanâatindeyim.

[205] - Tahir Büyükkörükçü, **Hakîkî Vechesile Mevlânâ ve Mesnevî**, Konya 1959, s.28.

İKİNCİ BÖLÜM

SEYYİD MUSTAFA RÂSİM EFENDİ'NİN "ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL" ADLI ESERİ

I. Seyyid Mustafa Râsim Efendi

Yaptığımız tüm araştırmalara rağmen, müellif Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin hayâtı ve kimliği hakkında bir bilgi edinemedik. Ancak eseri olan **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**'in baş tarafında kendisiyle ilgili bazı ipuçlarına rastlıyoruz. Müellif burada şeyhi ve hocası olarak, Nakşibendî tarîkatına mensûb Muhammed Said Efendi'[206] yi zikretmektedir. Müellifimiz 1206/1780 târihinden îtibaren bir defterde yazmağa başladığı notlarını 1228/1812 târihinde şeyhinin teşvikiyle kitap haline getirmeğe karar verdiğini beyan etmektedir. Eserin bitiş târihi ise 1240/1824 dür. Dolayısıyla müellifin 18.yy sonlarıyla 19.yy başları arasında yaşamış olan yakın dönem osmanlı müelliflerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Müellifin elimizdekinden başka **Mecmua-i Tasavvuf** [207] ismiyle bir eseri daha olduğunu tesbit ettik.[208] Belki yazarı hakkında bilgi bulabiliriz

---

[206] - Muhammed Said b. Abdullah (ö.1254/1841). Nakşibendî Şeyhleri âlimlerinden bir zât olup Kayseri'lidir. Muhammed Şemseddin Efendi'nin mürşididir. Hacı Bektâş-ı Velî dergâhı şeyhliğine tayin olundu. Eserleri ; **Künûzu'l-Hakâyık, Tefsîr-i Sûre-i ve'l-Âdiyât, Tefsîr-i Sûre-i Vedduhâ, Risâle-i Tasavvufiyye.** (Kaynaklar : Bursalı Mehmet Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, İst. 1333, c. I, s.189; İsmâil Paşa (el-Bağdâdî), **Hediyyetü'l-Ârifîn**, c. II, s.367; Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn**, c.10, s.232.)

[207] - Seyyid Mustafa Râsim, **Mecmua-i Tasavvuf**, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 899, Türkçe, 220x157, 170x105 mm, 48 yk, 27 st, Rik'a.

[208]- Bu tesbitimizi, Zafer Erginli'nin **Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphânesi'nde Risâle-i Tasavvuf, Mecmua-i Tasavvuf ve Kitâb-ı Tasavvuf Adını**

ümidiyle risaleyi gidip yerinde inceledik. Fakat orada da Mustafa Râsim hakkında bilgi bulamadık. Nitekim bu risalede müellifin ismi sâdece (24-a) numaralı varakta geçmektedir. Ayrıca risalenin son kısmıyla, aralardaki bazı sayfaların eksik olduğunu gördük.

Ayrıca İsmâil Hakkı Bursevî'nin şerhettiği **Şerh-i Manzûme-i Şeyh Abdurrahman Efendi** adlı yedi beyitlik Arapça manzûmenin Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi 469/1 numarada kayıtlı bulunan Türkçe nüshasının müstensihi olarak, müellifimiz Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin adı zikredilmektedir. Fakat burada da Mustafa Râsim hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

II. "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil" Adlı Eseri

A. Eserin Nüshası : Tek yazma nüshası Ankara Millî Kütüphâne Yazma Eserler Bölümü'nde bulunan Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil** adlı, 628 varak ve 1356 sayfa tutarındaki tasavvuf lugâtinin fiş tanıtımında şu bilgiler bulunmaktadır :

Adı : İnsan-ı Kâmil Istılâhâtı

Sys no : 0605371

Dil : Türkçe

Yer : 06 M. K. Yz. A 3831

Yazar : Seyyid Mustafa Râsim

Yazılış tarihi : 1240 [1824]

Fiziki tanıtım : [35,623] y; 253x150 mm, 194x98 mm, 31 satır, rik'a, müellif hattı, harf filigranlı, nehûdî [nohut renginde], kırmızı meşin, yaldızlı çin bulutu ve hatâilerle salbekli şemse[209] ve zencirekli[210] cilt.

Taşıyan Türkçe Yazma Eserler (U.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 9, c.9, Yıl 2000, s.609) adlı yazısından elde ettik.

[209] - Şemse, yazma kitapların başına yapılan süs.

[210] - Zencirek, yazma kitapların sayfa kenarlarına süs olarak yapılan zincirleme halkalar şeklindeki su tezyînâtı.

B. Eserin Kaynakları : Lûgatta kendisinden alıntı yapılan başlıca müellifler ve eserleri şunlardır :

1. İbn-i Fârız (ö.632/1235) ; **Kasîde-i İbn-i Fârız**

Sultânü'l-âşıkîn olarak tanınan mutasavvıf-şairdir. Kahire'de dünyâya geldi. Babası, mahkemede kadınların eşlerinden almaları gereken miras ve nafakayı tesbit işiyle uğraştığından "fârız" diye bilindiği için, İbnü'l-Fârız olarak meşhûr oldu. Üstadı, Şeyh Bakkāl'dır.Ebû Muhammed İbn Asâkir'den hadis okudu. Şafii fikhı, dil ve edebiyet dersleri gördü. Genç yaşta tasavvufa yöneldi. Mekke'ye gidip çile çıkardı. 628'de Sühreverdî ile görüştü. Son yıllarını Kahire'de Ezher Camii'nde vaaz ve sohbetle geçiren İbnü'l-Fârız burada vefat etti. İbnü'l-Fârız şiirlerinde tasavvufî ve ilâhî aşkı dile getirmiştir. Kendisi melâmet eğilimli bir sûfîdir. İbnü'l-Fârız'ın **Dîvân**'ının Konya Yusuf Ağa kütüphanesi'nde bulunan en eski nüshasında "Tâiyye" ve "Hamriyye" kasîdelerinin de dâhil olduğu on beş kasîde mevcûttur. Daha sonra torunu Şeyh Ali tarafından derlenen nüshada ise yirmi dört kasîde bulunmaktadır.[211]

2. İbn Arabî (ö.638/1240) ; **el-Futûhât-ı Mekkiyye, Füsûsu'l-Hikem**

Tasavvuf ve İslâm düşünce târihinde büyük etkileri bulunan sûfî müelliftir. 560/1165 târihinde Endülüs'ün Mürsiye şehrinde doğdu. Babası Ali b. Muhammed filozof İbn Rüşd'ün yakın arkadaşıdır. Kendisini sevenler tarafından "şeyhü'l-ekber" ve "muhyiddin" lakaplarıyla da anılan İbnü'l-Arabî ilk Kur'ân derslerini komşusu Ebû Abdullah el-Hayyât'dan aldı. İbn Hubeyş, İbn Ât, İbn Bâkî ve İbn Vâcib gibi hadisçilerden hadis okudu. Daha sonra manevî ilimlerin derinliklerine yönelerek seyrü sülûkünün henüz başlarındayken bazı tasavvufî makamlara ulaştı. Gençlik yıllarında göç ettikleri İşbîliye'de dönemin meşhûr ilim ve fikir erbâbının yanında bulundu ve İbn Rüşd (ö.595/1198)'le görüştü. el-Fütûhât adlı eserinde kendisi hakkında bilgi verirken, döneminde zâhir ve bâtın ehli birçok üstatdan

istifâde ettiğini bildiren İbnü'l-Arabî, ilk mürşidinin Ebü'l-Abbas el-Uryebî olduğunu söyler. İbnü'l- Arabî, hicrî 590 târihinden îtibaren otuz yıl kadar *süren bir seyahat dönemi geçirdi. Bu süre içerisinde Kuzey Afrika'dan* başlayarak Tunus, Mısır, Kudüs, Hicaz, Bağdat, Malatya ve Konya'yı dolaştı. En son ikâmet ettiği Dımaşk'da 638/1240 târihinde vefat etti.[212] Tespitlere göre tahminen 550 eseri bulunan ve günümüze yaklaşık 245 eseri ulaşan[213] İbnü'l-Arabî'nin en önemli iki eseri **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye** ve **Fusûsü'l-Hikem**'dir.

3. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.672/1273) ; **Mesnevî, Dîvân**

Asıl adı Muhammed Celâleddin'dir. Annesi Mü'mine Hâtun, babası Sultânu'l-Ulemâ Bahâeddin Veled'dir. 1207'de Horasan'ın Belh şehrinde doğdu. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra Seyyid Burhaneddin Tirmizî'den ders gördü. 1244'de Konya'da Şems-i Tebrîzî ile tanıştı. Bu tanışma Mevlânâ'nın hayâtında dönüm noktası oldu. Sûfiyâne bir aşkla bağlandığı Tebrîzî'nin sohbetleriyle ilâhî zevklere daldı. Bu heyecanlarla şiir söylemeğe başladı. Çıkan dedikodular yüzünden Konya'dan ayrılan Tebrizî onu büyük üzüntüye sevketti. Daha sonra Tebrizî'de gördüğü ilâhî hallerin, onun eski mürîdlerinden Selâhaddin Zerkûb'da tecellî ettiğine inanarak onu kendisine mürîd yaptı. Zerkûb'un 1258'de vefâtından sonra, Çelebi Hüsmaeddin'i kendisine halife seçti. Mevlânâ **Mesnevî**'sini onun teşvikiyle ona yazdırdı. Konya'da vefat eden Mevlânâ'nın fikirleri ve yaşayışı, ölümünden sonra oğlu Sultan Veled tarafından kurulan Mevlevî Tarîkatı ile devam etti. En önemli iki manzum eseri olan **Mesnevî** ve

---

[211] - Süleyman Uludağ, **"İbnü'l-Fârız"** , D.İ.A., c.21, s.40.

[212] - M.Erol Kılıç, **"İbnü'l-Arabî"** *md., DİA, c.20, s.493-495. Ayrıca hayâtı ve eserleri için* bkz. ez-Zehebî, **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,** c.III, Kahire 1350, s.158-165; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** c.XII, Kahire 1358, s.156-160; A.E.Afifi, **The Mystical Philosophy of Muhyiddin İbnu'l-Arabî,** (Cambridge University Press) Cambridge 1939, s.XV-XX; Aynı yazar **"İbn Arabî"** İslâm Düşüncesi Târihi içinde, c.II, ed.M.M.Şerif, (İnsan Yayınları), İst. 1990, s.11-34; Süleyman Uludağ, **İbn Arabî,** Ankara 1995, s.76-91.

[213] - M.Erol Kılıç, **"İbnü'l-Arabî"** md., DİA, c.20, s.514.

Divân-ı Kebîr'den başka mensur olarak kaleme aldığı **Mecâlis-i Seb'a, Fîhi mâ Fîh** ve **Mektûbât** adlı eserleri de vardır.[214]

4. Sadreddin Konevî (ö.673/1274) ;

İbnü'l-Arabî'nin talebesi, fikirlerinin yayıcısı ve eserlerinin şârihi olan Konevî, tasavvuf ve tefekkür târihinin önemli simalarındandır. Hayâtıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Kabûl edilen görüşe göre, 606/1209'da Malatya'da dünyâya geldi. Babası Mecduddin İshak Anadolu Selçukluları döneminde îtibarlı bir mevkiye sâhipti. Genç yaşlarında İbnü'l-Arabî ile tanışıp onun peşinden Şam'a gitmiş ve vefatına kadar hocasının yanından ayrılmamıştır. Daha sonra Hicaz ve Mısır'a giden Konevî'nin Mısır'da vahdet-i vücûd inancına bağlılıyla bilinen İbn Seb'în (ö.669/1270) ile görüştüğü söylenir. Ardından Konya'ya dönüp yerleşen Konevî burada vefat etti. Eserleri arasında; **Hakāiku'l-Esmâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ, Şerh-i Hadîs-i Erbaîn, en-Nusûs fî Tahkîki't-Tûri'l-Mahsûs, en-Nefehâtü'l-İlâhiyyeti'l-Kudsiyye, Merâtibu't-Takvâ, Şuabu'l-Îmân, Miftâhu Cem'i'l-Gayb** ve **Tefsîru'l-Fâtihâ** sayılabilir.[215]

5. Beyzâvî (ö.685/1286) ; **Tefsîr-i Beyzâvî**

Müfessir, Eş'ârî kelâmcısı ve Şafiî fakihidir. Rivayete göre 585/1189'da doğdu. Şiraz'da kadilkudâtlık yaptığı için kendisine "kâdî" ve "kadilkudât" ünvanları verilmiştir. Çocukluğu Beyzâ'da geçen müellif, daha sonra âilesiyle Şiraz'a göç etti ve hayâtının çoğunu burada geçirdi. Burada geniş bir ilmî çevreden faydalandı. Çeşitli ilim meclislerinde katıldığı münazaralarla ün kazandı. Ömrünün son kısmını Tebriz'de ilim, ibâdet ve riyâzetle geçirdi. İslâmî ilimlerin hemen hepsine dâir eserleri bulunan

---

[214] - N.Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Târihi,** İst. 1971, c.I, s.311; Abdurrahman Güzel, **Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı,** Ankara 1999, s. 153-155.

[215] - GAL, I.,449, s.I; Şa'rânî, **Tabakāt,** I., s.177; Nihat Keklik, **Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allâh-Kâinât ve İnsan,** İst. 1967, s.VII-XXIII; Osman Ergin, **Sadreddin el-Konevî ve Eserleri,** İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası, İst. 1957, c.II, s.63-90; H.Kâmil Yılmaz, **Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi,** İst. 1990, s.111-112; Süleyman Ateş, **İşârî Tefsir Okulu,** İst. 1998, s.192.

Beyzâvî'nin günümüze kadar ulaşanları daha çok tefsir, kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh ve gramere dâirdir. En tanınmış eseri **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl** adlı tefsiridir. Müellifin tasavvufî yönü de vardır. Nitekim kendisine nisbet edilen fakat günümüze ulaşmayan **et-Tehzîb ve'l-Ahlâk** adlı eserinden söz edilir.[216]

6. Azîzüddin Nesefî (ö.700/1300) ; **Maksadü'l-Aksâ**

Mâverâünnehir bölgesinde yetişen velîlerin büyüklerinden olup Nesef şehrinde doğdu. Doğum târihi belli değildir. Babasının ismi Muhammed'dir. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Bu esnada tıp ilmiyle de ilgilendi. Tasavvuf âlimlerinin sohbetlerinde bulundu. Horasan'a ilim öğrenmek için giden Aziz Nesefî, bölgenin Moğol işgaline uğraması üzerine buradan ayrıldı ve çeşitli beldeleri dolaştı. Bu arada büyük velî Sâdeddin-i Hammûî'ye talebe olmakla şereflendi. Hocasından icazet aldıktan sonra hayâtının sonuna kadar vaaz ve irşâdla meşgul oldu. Seyyid Mustafa Râsim'in eserinde zikrettiği **Maksadü'l-Aksâ**'dan başka, Nesefî'nin **Tenzîl, Keşfü's-Sırât, Zübdetü'l-Hakāik** gibi daha bir çok kitabı mevcûttur.[217]

7. Seyyid Şerif Cürcânî (ö.812/1409) ; **et-Ta'rifât**

Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimidir. 740/1340'da Cürcân yakınlarındaki Takü'de doğdu. Peygamber soyundan olan Muhammed b. Zeyd'in on üçüncü göbekten torunu olduğu için Seyyid Şerîf ünvanıyla tanınır. Anadolu'da şöhretini duyduğu Cemâleddin Aksarâyî'nin talebesi olmak için oraya gittiğinde vefat ettiğini öğrendi. Fakat Akasarâyî'nin talebesi olan Molla Fenârî ile tanışıp onunla beraber Mısır'a gitti. Yaklaşık on yıl kaldığı Mısır'da Şeyh Bedreddin Simâvî, şair Ahmedî, Hekim Hacı Paşa gibi arkadaşlarıyla birlikte aklî ilimleri Mübârek Şah'dan naklî ilimleri de Ekmeleddin el-Bâbertî'den okudu. Semerkant'ta tanıştığı Hâce Alâeddin Attâr vâsıtasıyla tasavvufa ilgi duyarak Nakşibendiyye Tarikatı'na girdi.

---

[216] - Y. Şevki Yavuz, **"Beyzâvî"** , DİA., c.6, s.100.

[217] - http://www.hakikiyol.com/dunya_evliyalari/afganistan/nesef/aziz_ne.(23.Kasım 2003)

Mevlânâ Nizâmeddin Hâmûş ile de dostluk kurarak tasavvufî sohbetlerine katıldı. Ömrünün sonlarını memleketi Şiraz'da geçiren Cürcânî burada vefat etti. Müellif, değişik ilimlere dâir 100 civarında eser kaleme almıştır. En tanınmış eseri olan meşhûr terimler sözlüğü **et-Ta'rîfât'**ın yanında tasavvufa dâir **Risâle-i Şevkiyye, er-Risâletü'l-Bahâiyye, Ta'lîka alâ Avârifi'l-Maârif** gibi kitapları vardır.[218]

8. Abdülkerîm Cîlî (ö.820/1417) ; **İnsan-ı Kâmil**

767/1365/66'da Bağdat yakınlarındaki Cîl kasabasında doğdu. 20 yaşlarında seyahate başlayan Cîlî Hindistan'a gitmiş oradan da Arap Yarımadası'na yönelmiştir. Eserlerinde "şeyhim" dediği sûfî İsmâil el-Ceberîtî ile Yemen'in Zebid şehrinde tanıştı. Eserlerinden Hanbelî mezhebine ve Kādiriyye tarîkatına mensûb olduğu anlaşılmaktadır. İlmî yönden oldukça verimli bir ömür süren Cîlî Bağdat'ta vefat etmiştir. Müellif eserlerinin büyük bir bölümünü İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin şerhine ayırmıştır. Eserlerinin önemli bir kısmı günümüze ulaşmayan Cîlî'nin elimizdeki kitapları arasında **el-İnsanü'l-Kâmil, el-Kehf ve'r-Rakîm, Hakîkatü'l-Yakîn, Merâtibu'l-Vücûd** sayılabilir. Tasavvufî ıstılâhlarla yüklü **el-İnsanü'l-Kâmil** adlı eserinde, küllî ve cüz'î bütün âlemleri kendisinde toplayan insan-ı kâmil fikrini İbnü'l-Arabî'den faydalanarak geniş şekilde ilemiştir. [219]

9. Abdullah el-Simâvî (ö.896/1491) ; **Kitâb-ı Silki't-Tâlibîn ve'l-Âbidin**

Daha çok Abdullâh-ı İlâhî olarak bilinen bu zât, Nakşîbendiyye tarîkatının Anadolu ve Rumeli'de yayılmasına öncülük eden mutasavvıf, âlim ve şairdir. Molla İlâhî veya Abdullah Simâvî olarak da tanınır. Kütahya'nın Simav kasabasında doğmuştur. İlk öğrenimini memleketinde

---

[218] - Cürcânî, **Şerhu'l-Mevâkıf,** I, 32-36; Taşköprizâde, **Miftâhü's-Saâde,** I, 183, 208, 209; Brockelman, **GAL**, II, 280-281; Sadreddin Gümüş, **"Seyyid Şerif Cürcânî"**, DİA, c.8, s.134-136.

[219] - Katip Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn,** I, 740; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn,** I, 610-611; M.Nazif Şahinoğlu, **"Abdülkerîm el-Cîlî"**, DİA, I, 250.

gördükten sonra İstanbul'a gelerek Zeyrek Medresesi'nde tahsiline devam etti. Kendisinden ders okuduğu Mevlânâ Ali et-Tûsî ile Horasan'a gitti. Burada sûfilerle beraberken tasavvufa meylederek, Semerkant'a gidip devrin meşhûr mutasavvıflarından Ubeydullah Ahrâr'a intisâb etti. İcâzet aldıktan sonra Buhâra'ya geçti. Burada bir yıl boyunca Bahâeddin Nakşibend'in kabri yanında ibâdet ve tefekkür hayâtı yaşadıktan sonra tekrar Semerkant'a döndü. Akabinde mürşidi tarafından Anadolu'da görevlendirildi. Simav'da bir dergâh kurarak Nakşibendîliği yaymağa başladı. Ünü İstanbul'a kadar yayılınca buradan davet aldı. Bir süre gitmek istemediyse de Kazasker Çelebi Muhyiddin'in ısrarı üzerine İstanbul'a geldi. Kısa sürede etrafını saran kalabalıktan rahatsız olunca, Evrenoszâde Ahmed Bey'in teklifini kabûl ederek Selânik'e kırk kilometre uzaklıktaki Vardar Yenicesi'ne gitti. Bir hankâha yerleşerek ölümüne kadar burada kaldı.

Abdullah-ı İlâhî'nin, eser ve sohbetleriyle Osmanlı topraklarında yaymağa çalıştığı tasavvufî düşünce, sâdece mensûbu olduğu Nakşibendiyye açısından değil, genel tasavvuf düşüncesi ve tarîkatlar târihi açısından da önemlidir. Onun özellikle Anadolu ve Rumeli bölgelerinde vahdet-i vücûd düşüncesinin yaygınlık kazanmasında büyük tesiri vardır. Şeyh Bedreddin'in **Vâridât'**ının ilk şârihi olması önemli bir özelliktir.

Seyyid Mustafa Râsim'in doktora tezimizdeki lûgatında, Abdullah Simâvî'den alıntı yapılan eserin adı **Kitâb-ı Silki't-Tâlibîn ve'l-Âbidin** olarak verilmiştir. Oysa kütüphane kayıtlarında müellifin bu adla bir eseri bulunmamakla beraber, benzer bir adla **Meslekü't-Tâlibîn ve'l-Vâsılîn** isimli eseri vardır ki tahminimizce iktibas yapılan kitap budur. Sözü geçen eser, tasavvufî hayâtın âdâb ve erkânına dâir bilgiler vermektedir. Abdullah-ı İlâhî 888/1483'de kaleme aldığı bu risâlenin başında, eserini Arapça ve Farsça bilmeyenler için Türkçe yazdığını ifâde eder. Müellifin diğer

kitapları arasında **Zâdü'l-Müştakîn, Esrarnâme, Risâle-i Vücûd, Risâle-i Ahadiyye** ve **Menâzilu'l-Kulûb** sayılabilir.[220]

10. MollaCâmî(ö.898/1492);**Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye-i Fârızıyye, Levâih**

Nakşibendî tarîkatına mensûb İranlı âlim ve şairdir. 817/1414'de Horasan'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğdu. İlk tahsilini babası Nizamaddin Ahmed'den aldı. Babası Herat'a gidip Nizamiye Medresesine müderris olunca öğrenimini orada sürdürdü. Ali es-Semerkandî ve Şehâbeddin Muhammed el-Câcermî gibi ünlü bilginlerden ders aldı. Daha sonra dönemin ilim merkezlerinden olan Semerkand'a giderek orada dokuz yıl kaldı. Herat'a dönüşünde Nakşibendî şeyhlerinden Sâdeddin-i Kaşgarî'ye intisab etti. Ömrünün sonlarını medresede arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri okutarak geçiren Câmî burada vefat etti. İbnü'l-Arabî ile İbnü'l-Fârız tarafından işlenen vahdet-i vücûd anlayışı, Câmî tarafından Nakşibendiyye tarîkatının tasavvuf anlayışıyla kaynaştırılmıştır. Müellifin tasavvuf, edebiyat ve dînî ilimlere dâir kırk beşin üzerinde eseri bulunmakla beraber bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. En meşhûr eseri **Nefehâtü'l-Üns** olan müellifin, "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil"de yararlanılan **Şerh-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fârızıyye'**si İbnü'l-Fârız'ın "Hamriyye" kasîdesinin şerhi olup, 875/1470'de kaleme alınmıştır. Diğeri olan **Levâih** ise, Farsça secili nesirle kısa makaleler halinde yazılmış olup, tasavvufî konuları ihtivâ eder ki 870/1465 târihinde telif edildiği sanılmaktadır.[221]

11. Cemâl-i Halvetî Aksarayî (ö.899/1494)

Halvetiyye tarîkatının Cemâliyye kolunun kurucusu ve bu tarîkatın İstanbul'daki ilk temsîlcisidir. Doğum târihi bilinmemektedir. Ekseri kaynaklara göre Aksaray'da doğmuştur. İlk tahsilini doğduğu yerde

---

[220] - Lâmiî, **Nefehât Tercümesi,** İst. 1289, s.453-454,460,465; Latîfî, **Tezkire,** nşr. Ahmed Cevdet, İst. 1314, s.50; Taşköprizâde, **Şakā'ik,** Beyrut 1395, s.152; Mustafa Kara, **"Molla İlâhî'ye Dâir",** Osmanlı Araştırmaları VII-VIII, (The Journal of Ottoman Studies), İstanbul 1988, s.365-390; a.g.mlf, **"Abdullah-ı İlâhî",** DİA, c.I, s.110-112.

yaptıktan sonra İstanbul'a gitti. Medrese ilimleriyle meşgul olurken tasavvufî hayâta meyletti ve Seyyid Abdullah el-Kastamonî'ye intisab etti. *Sülûkünü tamâmlayıp icazet aldıktan sonra içerisindeki tatminsizliği* gidermek için başka şeyhlerden de istifâde etti. İstanbul'daki dergâhlarda postnişin olarak vazifelerde bulundu. Padişah tarafından hacca gönderildiği esnada yolda vefat etti. Müellif, Osmanlı döneminde en çok eser yazan sûfîlerden biridir. Eserlerinin hemen hepsini Arapça olarak kaleme alan müellifin risâlelerinin çoğu bazı sûre ve âyetlerin tasavvufî tefsir ve yorumlarıyla ilgilidir. Seyyid Mustafa Râsim Efendi, tez konumuz olan eserinde onun risâlesinden alıntı yaptığını belirtmekle beraber, bu risâle veya risâlelerin hangileri olduğu hakkında açıklama yapmamıştır. Cemâl-i Halvetî'nin eserlerinden bazıları, **Tefsîru'l-Fâtihâ ve'd-Duhâ, Risâletü Hüviyyeti'l-Mutlaka, Risâletü'l-Kevseriyye** vs. dir.[222]

12. Safiyyüddin Ali (ö.939/1532) ; **Reşehât**

Müellife, Kâşifî Hüseyin Oğlu Safiyyüddin Ali de derler. Safiyyüddin Ali'nin şeyhi, Nakşibendî tarîkatının güçlü temsîlcilerinden olup bu tarîkatın yayılmasında son derece etkisi bulunan Ubeydullah Ahrâr (ö.893/1532)'dır. Müellifimiz **Reşehât** adlı bu eserini Nakşibendîlik ve âdetâ Ubeydullah Ahrâr için yazmıştır. Tam adı **Reşâhâtü Aynu'l-Hayât** olan ve Nakşibendiyye Tarîkatı şeyhlerinin terceme-i hallerinin anlatıldığı bu eser, 909/1503 yılında Farsça olarak kaleme alınmıştır. Daha sonra Trabzonlu Mehmed Ma'rûf eseri Türkçe'ye tercüme edip Sultan III. Murad'a hediye etmiştir. Bilâhare üç defa baskısı yapılan kitabın, Mehmed Rauf Efendi tarafından yapılan bir tercümesi[223] Necip Fazıl Kısakürek tarafından sadeleştirilmiştir.[224]

---

[221] - Taşköprizâde, **eş-Şekâik,** Beyrut 1975, s.159-160; Brockelmann, **GAL,** I, 533; Ömer Okumuş, **"Abdurrahman Câmî",** DİA,c.7, s.94-99.

[222] - Lamiî, **Nefehât Tercümesi,** s.579; Taşköprizâde, **eş-Şekâik,** s.267; Tahsin Yazıcı, **"Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri",** İstanbul Enstitüsü Dergisi, sayı 2, İst. 1956, s.150; Mehmed Serhan Tayşi, **"Cemâl-i Halvetî"** DİA, c.7, s.302.

[223] - Şeyh Safiyyüddin Ali, **Reşâhâtü Ayni'l-Hayât,** ter. Mehmed Rauf Efendi, İst. 1291.

13. Muhammed Muhyiddin Üftâde (ö.988/1580)

Celvetî tarîkatının büyük pîrlerinden olup 1490'da doğmuştur. Manyas'tan gelerek Bursa'ya yerleşen bir âilenin çocuğudur. İlk tahsilini Muslihiddin Efendi ve Abdal Mehmed isimli ermiş zatların yanında yaptı. Şakaik Zeyli ile Silsilenameye göre iyi bir tahsil yaptığı anlaşılır. Gençliğinde bir kazzazın yanında çırak olarak çalışırken Hacı Bayram Velî'nin halifelerinden Hızır Dede ile tanışmış ve onun terbiyesi altında yetişmiştir. Şeyhinin vefatından sonra inzivaya çekilmiş, Bursa'da bazı camilerde müezzinlik ve imamlık yapmış, bir süre de Ulucami ile Emir Sultan camilerinde vaaz vermiştir. Bu arada Bursa'da kadılık ve müderrislik yapan Aziz Mahmud Hüdâyî, Üftâde'ye intisâb etmiş ve onun halifesi olmuştur. Bursa'da 93 yaşında vefat etmiş olup, kabirleri Hisar dâhilinde yerkapı mahallesinde kendi adına yaptırdığı caminin türbesindedir. ***Vâkıât*** isminde Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından derlenen kıymetli eserinden başka, tasavvufî ilâhîlerini toplayan bir **Dîvân'ı** ile bir hutbe mecmuası vardır.[225]

14. Şemseddin Sivâsî (ö.1006/1597) ; **Lâyihât-i Sivâsî**

Halvetî tarîkatının şubelerinden Şemsiyye kolunun kurucusu ârif bir zât olup Zile'lidir. Yedi yaşındayken pederinin mürşidi olan Amasyalı Şeyh Hacı Hızır Efendinin duâsını almak üzere pederi ile beraber Amasya'ya gidip Hz. Şeyhin teveccühlerine mazhar olduktan sonra memleketine döndü. Daha sonra Tokat'a giderek meşhûr âlimlerden Arakiyecizâde Şemseddin Efendi'den tahsil gördü. Ardından İstanbul'a gelerek tahsilini tamâmladı. Tarikat bakımından Cumapazarlı Muslihuddin Efendi ile Şirvanlı Mecdeddin Efendi'den feyz aldı. Sonraları Sivas'a giderek tedris ve irşâd ile

---

[224] - Ali b. el-Hüseyin el-Kâşifî, **Reşahât Ayn el-Hayât (Can Damlaları),** sad. N.Fazıl Kısakürek, (Kitsan Matbaacılık), İst. 1978, 401 s.

[225] - M.Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri,** c.I, s.214-215; A.Güzel, a.g.e., s.334; Mustafa Kara, **"Üftade" , Sahabeden Günümüze Allâh Dostları,** İst. ts., c.8, s.156-167.

meşgul oldu ve burada vefat etti. Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri eserinde on beş eseri sayılmış olup bunların içinde tezimizde adı geçen **Lâyıhât** yoktur. Ancak bir eserinin ismi **el-Fesâyıh fî Tercemeti'l-Levâyıh'**tır. Öyle anlaşılıyor ki M.Râsim Efendi onun, bu ve bunun dışındaki çeşitli eserlerinden faydalanmıştır.[226]

15. Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö.1038/1628)

Celvetiyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf şairdir. 948/1541'de Şereflikoçhisar'da doğdu. Çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'da ilk tahsilini yaptı. Daha sonra İstanbul'a giderek Küçükayasofya Medresesi'ne kaydoldu. Medrese tahsilini tamâmladıktan sonra hocası Nâsırzâde'ye muîd (muallim yardımcısı) oldu. 1573'te Bursa Ferhâdiye Medresesi'ne müderris ve aynı zamânda Câmî-i Atik mahkemesine nâib olarak atandı. 1576'da müderrislik ve naiblikten ayrılarak, Bursa'da bulunduğu süre içerisinde vaaz ve irşâd meclislerine devam ettiği Üftâde Efendi'ye intisâb etti. Kısa sürede hilâfet makamına yükselerek Sivrihisar'a halife gönderildi. Şeyhinin ölümünden sonra İstanbul Üsküdar'a yerleşti. Vaaz ve irşâdla meşgul oldu. Aynı yerde vefat edip kendi yaptırdığı türbeye defnedildi. Çok sayıda halîfesi ve Arapça-Türkçe otuz kadar eseri ile Anadolu ve Balkanlardaki dînî-tasavvufî hayâtı derinden etkilemiştir. Seyyid Mustafa Rasim Efendi, onun hangi eserlerinden istifâde etiğini belirtmemiştir. Başlıca eserleri arasında; **Nefâ'isü'l-Mecâlis, Habbetü'l-Mahabbe, Dîvân, Tarîkatnâme, Mektûbât, Nesâih ve Mevâiz** ve **Mi'râciyye** sayılabilir.[227]

16. İsmâil Ankaravî (ö.1042/1623) ; **Şerh-i Nakş-ı Fusûs, Şerhi'l-Füsûs,**

Mevlevî şeyhi ve Mesnevî şârihidir. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Ankara'da doğdu. Doğum târihi belli değildir. Tasavvuf yoluna

---

[226] - M.Tahir Efendi, a.g.e., c.I, s.205-207.

[227] - Atâî, **Zeyl-i Şakāik,** II, s.760-762; Kâtip Çelebi, **Fezleke,** II, s.113; M.Tahir, a.g.e., I, s.125-129; Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd,** İst. 1288, s.145; H.Kâmil Yılmaz, **"Aziz Mahmud Hüdâyi",** DİA, c.4, s.338-340; a.mlf., **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı,** İst. 1982, Ömür Ceylan, **Tasavvufî Şiir Şerhleri,** İst. 2000, s.58.

girmeden önce, şer'î ilimleri tahsil etti. Daha sonra tasavvufa yönelip Bayramiyye tarîkatına intisâb ederek şeyhlik makamına kadar yükseldi. Bu aada Halvetiyye tarîkatından da icâzet aldı. Gözlerinden rahatsızlanarak tedavi için gittiği Konya'da Mevlevî şeyhlerinden Bostan Çelebi ile tanışarak Mevleviyye tarîkatına girdi. Sülûkünü tamâmladıktan sonra İstanbul'a gitti. 1610 yılında Galata Mevlevîhânesi şeyhi oldu ve ölümüne kadar yirmi yıl bu makamda kaldı. Kabri adı geçen mevlevîhânenin hazîresindedir. Sade bir dille yazılmış Türkçe ve Arapça eserleri vardır. Türkçe en tanınmış eseri **Minhâcü'l-Fukarâ'**nın yanında **Mecmûatü'l-Letâif ve Ma'mûretü'l-Maârif** adlı mesnevî şerhi meşhûrdur. Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil adlı tez konumuz sözlükte alıntı yapılan eseri, **Şerh-i Nakş-ı Fusûs** ve **Şerhi'l-Füsûs** diye geçmekte olup, kaynaklarda bu eserin ismi ***Zübdetü'l-Fühûs fî Nakşi'l-Füsûs*** şeklinde geçmektedir. Eser, İbnü'l-Arabî'nin **Füsûsü'l-Hikem'**in özeti olarak yazdığı **Nakşi'l-Füsûs** isimli kitabının Türkçeye çevrilmiş ve şerh edilmiş şeklidir.[228]

17. Sarı Abdullah Efendi (ö.1071/1660) ; **Mir'ât-ı Tecellî, Dürre-i Beyzâ**

Osmanlı âlimleri ve büyükleri arasında dînî, ahlâkî, edebî ve siyâsî eserleriyle mümtaz mevki kazanan irfan sâhibi bir zâttır. Babası, mağrib şehzadelerinden Seyyid Mehmed Efendi'dir. Öğrenme çağında Halil Paşa delâletiyle Aziz Mahmud Hüdâyî'den feyz aldı. Hüdâyî dergâhında inzivâya çekildi. Osmanlı Devleti'nde dîvan memurluğu yaptı. Sonra ilim ve ibâdetle meşgul oldu. Hicrî 1071'de vefat etti. Mesnevî'yi baştan aşağı şerh etmesi, onun derin ve etraflıca bilgi sâhibi olduğunu isbat eder. Şiirleri ekseriyetle mutasavvıfâne olup, mahlası "abdî" idi. Eserleri arasında **Şerh-i Mesnevî, Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd, Meslekü'l-Uşşâk, Mir'âtü'l-**

---

[228] - Sakıb Dede, **Sefine-i Nefise-i Mevleviyân,** Kahire 1283, s.39; Hüseyin Vassâf, **Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr,** (s.nşr. M.Akkuş-A.Yılmaz), İst. 1990, V,s.161-165; M.Tahir, a.g.e., I,s.25; Brockelmann, **GAL Suppl.** II, s.662; Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,** İst. 1953, s.143; Erhan yetik, **"İsmâil Rusuhî Ankaravî",** DİA, c.3, s.211-213;a.mlf., **İsmâil-i Ankaravî, Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri,** İst. 1992, s.80.

Asfiyâ fî Sıfat-ı Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ, Dürre ve Cevhere sayılabilir.[229] Seyyid Mustafa Râsim Efendi, onun **Mir'ât-ı Tecellî** ve **Dürre-i Beyzâ** isimli kitaplarından alıntı yapmıştır. Ancak kaynaklarda bu isimlerdeki eserlerine rastlamadık.

18. Fazlı-ı İlâhî Osman Efendi (ö.1102/1690)

İsmâil Hakkı Bursevî'nin şeyhi olan âlim ve mutasavvıftır. "Atpazârî", "Fazlı-i İlâhî", "Kutub Osman" gibi isimlerle de anılır. 1041/1632'de Şumnu'da doğdu. İlk terbiyesini babası Fethullah Efendi'den aldı. Âilesi ve hayâtının ilk on yedi yılı hakkında yeterli bilgi yoktur. On yedi yaşında Edirne'ye gelerek Hüdâyî'nin halîfelerinden Saçlı İbrâhim Efendi (ö.1068/1657)'ye intisâb etti. Halife olarak gönderildiği Aydos'tan şeyhinin vefatından sonra Filibe'ye yerleşti. Bu arada bazı hasetçilerin dedikodusu üzerine İstanbul'a gelerek, irşâd ve tedrisle meşgul oldu. Sohbetlerinde vahdet-i vücûd çizgisini takip ettiğinden ulemânın tepkisini çekti. 1101/1690'da Köprülüzâde Mustafa Paşa tarafından Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiş ve Magosa'da vefat etmiştir. Bazı eserleri şunlardır : **Misbâhu'l-Kalb, Tecelliyât-ı Berkıyye, el-Lâihatü'l-Berkıyyât fî Keşfi'l-Hucûb ve'l-Estâr an Vücûhi Esrâr-ı Ba'zi'l-Ehâdîs ve'l-Âyât.**[230] Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil adlı örnek lûgatimizde ondan iktibas yapılırken eserlerinin ismi zikredilmemiştir.

19. Niyâzî Mısrî (ö.1105/1694) ; **Dîvân**

Asıl adı Mehmed olan müellif, 1027/1618 yılında Malatya'nın Soğanlı Köyü'nde doğdu. Babası, Malatya eşrâfından Nakşibendiyye tarîkatı müntesiblerinden Ali Çelebi'dir. Küçük yaşlarda tasavvufa ilgi

---

[229] - Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd,** (çev. Yakup Kenan Necefzâde), İst. 1967, s.3; M.Tâhir, a.g.e., c.I, s.192.

[230] - Atpazârî, **el-Lâihâtü'l-Berkıyyât,** (haz. Bedreddin Çetiner), İSAM Ktp. Nr. 10.674, Giriş, s.22-65; Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1181; M.Tahir, a.g.e., c.I, s.30-31; Sâkıb Yıldız, **"Atpazârî Osman Fazlı",** DİA, c.4, s.83-84; Ali Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri,** (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), M.Ü.S.B.E., İst. 1994, c.II, s.7-56.

duydu. Kardeşiyle devam ettiği medreseden icazet alınca çeşitli camilerde verdiği vaazlar halkın büyük ilgisini çekti. Önce Malatya'da Halvetî şeyhlerinden Hüseyin Efendi'ye intisâb etti. Daha sonra 1048/1638'de seyahatâ çıkıp Mısır'a geldi ve Kahire'de bir Kādirî şeyhine bağlandı. Dört yıl hizmetten sonra bir rüya üzerine İstanbul'a gelerek, oradan Bursa'ya ve Uşak'a geçti. Burada Ümmî Sinan'la tanışıp ona intisâb etti. Şeyhinin vefatından sonra Bursa'ya yerleşti. Sadrazam Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın davetiyle Edirne'ye giden Niyâzî, bazı sözlerinden dolayı Rodos'a sürüldü. Daha sonra affedildiyse de bundan sonraki hayâtı bazı dedikodular yüzünden genellikle sürgünde geçti. En son sürgün edildiği Limni adasında 78 yaşında vefat etti. En meşhûr eseri olan **Dîvân'**ının yanısıra çok sayıda Arapça ve Türkçe risâleleri vardır. Aruzla yazdığı şiirlerde genellikle Nesîmî ve Fuzûlî, hece ile yazdıklarında ise Yunus Emre'nin tesiri altında kaldığı görülür.[231] Birçok şerhleri olan **Dîvân**'ı, nüshalarının mukayesesi ile birlikte Türkçeye çevrilmiştir.[232]

20. Şeyh Mehmed Nazmi (ö.1112/1701)

Seyyid Mustafa Râsim'in Nazmi Efendi adıyla zikrettiği müellif 1032/1622 yılında İstanbul'da doğdu. Çocukluğundan îtibaren iyi bir çevrede yetişmiş ve kendisini geliştirme imkânı bulmuştur. Genç yaşta başladığı ilim tahsiline tefsir, hadis, fıkıh, Arapça gibi dallarda devam etmiştir. Tasavvufla ilişkisi, ders almak için gittiği Yeni Kapı Mevlevîhânesi'nde tanıdığı Şeyhzâde Derviş Mehmed'le tanışmasıyla başlar. Onun tavsiyesi üzerine dönemin ünlü mutasavvıflarından Abdülehad en-Nûri Efendi (ö.1061/1650)'ye intisab eder. İcâzet aldıktan sonra Şehremini civarındaki Yavaşca Mehmed Ağa Tekkesi şeyhi olmuştur. Bir ara hünkâr şeyhi olarak orduyla beraber Uyvar Seferi'ne de katılan Nazmi

---

[231] - M.Tahir, a.g.e., c.I, s.162; Abdülbâkî Gölpınarlı, **"Niyâzî-i Mısrî",** İslâm Ansk., c.IX; Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Târihi,** c.II; Abdullah Çaylıoğlu, **Niyâzî-i Mısrî Şerhleri,** İst. 1999, s.11-20; Ömür Ceylan, **Tasavvufî Şiir Şerhleri,** İst. 2000, s.38.

[232] - Bkz. Kenan Erdoğan, **Niyâzî-i Mısrî Hayâtı Edebî Kişiliği Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni,** Ankara 1998.

Efendi, vaaz ve irşâd hizmetlerine devam etmiş ve seksen yaşında vefat etmiştir. Müellifin en önemli ve tanınmış eseri, **Hediyyetü'l-İhvân'**dır. Eserde müellif, kendisinin de mensûbu olduğu Halvetiyye'nin Sivâsiyye kolu şeyhlerini ele alır. Eserde müellifin çağdaşı olan Niyâzi Mısrî hakkında da bilgiler bulunmaktadır.[233]

21. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1724) ; **Şerh-i Mesnevî, Lübbü'l-lübb, Şerh-i Es'ile-i Ecvibe, Kitâbu'l-Hitâb, Şerh-i Ebyât-ı Heft Suâl, Kenz-i Mahfî, Nakdi'l-Hâl, Silsile-i İsmâil Hakkı, Kitâb-ı Vâridât, Kitâbu'n-Necât, Tuhfe-i Ömeriyye, Şerhu'l-Usûli'l-Aşere, Tuhfe-i Atâiyye, Mecmua-i Hakkı, Huccetü'l-Bâliğa, Şerh-i Nazmü's-Sülûk, Tuhfe-i İsmâiliyye, Müzîlü'l-Ahzân, Şerh-i Erik Dalı, Şerhu Şuabi'l-İmân, Şerh-i Hadîs-i Erbaîn, Tuhfe-i Halîliyye, Hayâtü'l-Bâl, Tuhfe-i Hasekiyye, Vesîletü'l-Merâm, Kitâbü'l-Envâr, Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ, Avziye-i Hakkı, Risâle-i Ahmediyye, Risâle-i Nefes-i Rahmânî, Şerh-i İlâhi-i Çalabım, Lâyiha, Meşîşiyye.**

Osmanlı âlimleri ve şeyhleri arasında eserlerinin çokluğu ile tanınmış bir mutasavvıftır. Bugünkü Bulgaristan sınırlarına dâhil olan Aydos kasabasında 1653'te dünyâya geldi. Doğum yerine nisbeten "Aydosî", bir müddet yaşadığı Üsküdar'a atfen "Üsküdârî", yerleştiği ve hayâtının son kırk yılını geçirdiği Bursa'ya istinâden "Bursevî" ve tarîkatına telmîhen "Celvetî" lâkablarıyla bilinir. Şiirlerdeki mahlası "Hakkî"dir. Anne ve baba tarafından soyu Peygamberimize dayanır. İsmail Hakkı doğduğu zamân, Aydos'ta Celvetî şeyhi Zâkirzâde Abdullah Efendi (ö.1068/1657)'nin halifesi sıfatıyla Osman Fazlî Efendi bulunuyordu. Babası Mustafa Efendi, Osman Fazlî Efendi'yle yakınlık kurmuş olup, İsmail Hakkı'yı daha üç yaşındayken onun huzuruna götürür ve elini öptürürdü. Babasıyla beraber onun sohbet ve zikirlerine katılıp, yedi yaşında

---

[233] - M.Tahir Efendi, a.g.e., c.I, s.560; Şemseddin Sami, **Kâmusü'l-A'lâm,** c.VI, s.4590; Hüseyin Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ,** C.III, s.371-372; Osman Türer, **Şeyh Mehmed Nazmî Hayâtı, Eserleri ve Hediyyetü'l-İhvânı,** (Doktora Tezi) Ankara 1982, s.28-44.

başladığı tahsil hayâtına Edirne'de Hoca Şeyh Abdülbâkî ile devam ederek yanında yedi sene sarf ve nahiv okudu. İcazet aldıktan sonra 1083'te İstanbul'a gelerek o sırada İstanbul'da bulunan Osman Fazlî Efendi'nin Fatih Atpazarı'ndaki dergâhına yerleşti. Burada manevî terbiye ile birlikte zâhirî ilimlere dâir eğitimini de sürdürdü. Kısa zamânda manevî kemâle erişerek, 1674'de Celvetî usûl ve erkânı üzere sülûkünü ikmâl ederek icâzet alıp irşâda başladı. Ölümüne kadar sürdüreceği elli yıllık irşâd faaliyetinin ilk tayin yeri Üsküb'dür. Altı yıl kaldığı Üsküb'den sonra on dört ay Köprülü'de ve üç sene kadar da Usturumca'da bulundu. Rumeli'de geçirdiği bu on yıl zarfında halkın ve devlet erkânının Kur'ân ve sünnete olan ilgisizliklerinden bîzâr idi. Bursa Celvetî şeyhi Sun'ullâh Efendi'nin vefatı üzerine Osman Fazlı Efendi tarafından 1685'te Bursa'ya halife tayin edildi. Burada geçirdiği kırk uzun yıl onun te'lif ve irşâd hayâtının en verimli yılları olmuştur. Bir ara Hicaz, Şam ve Kıbrıs seyahatleriyle birlikte, ordunun manevîyatını takviye etmek amacıyla Avusturya seferlerine katılıp yaralı olarak tekrar Bursa'ya döndü. Tekirdağ ve Üsküdar'da da hizmetlerde de bulunan Bursevî, akabinde tekrar Bursa'ya dönmüş ve orada vefat etmiştir. Kabri Bursa'nın Tuzpazarı semtinde kendi ismiyle meşhûr zâviyesinin hazîresindedir.[234]

Bursevî'nin başta tasavvuf olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, edebiyat, mev'ize ve tecvid sahalarında, kayıp olanlarla birlikte 130 kadar eseri vardır. Eserlerini esas olarak Türkçe ve Arapça olarak kaleme alan İsmail Hakkı zamân zamân Farsça'ya da yer vermiştir. Kitaplarında, yaşadığı döneme göre oldukça sade bir dil kullanmıştır.[235]

Seyyid Mustafa Râsim Efendi, tezimizde incelediğimiz "**Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**" adlı tasavvuf lûgatında büyük oranda İsmâil Hakkı

---

[234]- Bursevî, **Rûhu'l-Beyân,** c.I, (Dâru'l-Fikr), Beyrut ts., s.2; Şemseddin Sami, **Kâmusü'l-A'lâm,** c.II, İst. 1316, s.950; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn,** c.II, s.266; Hüseyin Vassaf, a.g.e., c.III, s.37-45; M.Tahir, a.g.e., c.I, s.120-124; Sâkıb Yıldız, **"Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayâtı",** İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, sayı 1, Erzurum 1976, s.103-126; Ali Namlı, **İsmail Hakkı Bursevî Hayâtı, Eserleri, Tarîkat Anlayışı,** İst. 2001, s.33-113.

[235] - Ali Namlı, a.g.e., s.162-163.

Bursevî'nin eserlerinden faydalanmıştır. Yukarıdaki listeden de görüleceği üzere 33 civarında eserinden alıntı yapılmıştır. Tezimizdeki önemine binâen bu eserleri kısaca tanıtacak olursak;

Şerh-i Mesnevî (Rûhu'l-Mesnevî), Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin ilk 738 beytinin Türkçe şerhidir. 1116'da tamâmlanan eserin müellif hattıyla olan nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndedir. (Genel, nr. 72-74). Eserle ilgili Muti Akkoyun tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[236]

Lübbü'l-Lübb, İbnü'l-Arabî'nin **Futûhât** ve **Fusûs**'undan derlenerek bazı açıklamalarla birlikte Türkçeye tercüme edilen atvâr-ı seb'a, hazarât-ı hams, esfâr-ı selâse gibi çeşitli tasavvufî konuları ihtivâ eden bir eserdir. Bazı kütüphane kayıtlarında Niyâzi Mısrî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya da nisbet edilmiştir.

Bizdeki lûgatta **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** veya sâdece **Es'ile-i Ecvibe-i Hakkı** diye adı geçen bu eserin, Bursevî'nin benzer adlarla kaleme aldığı **Es'ile-i Şeyh Mısrî'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkı, Es'iletü's-Sahafiyye ve Ecvibetü'l-Hakkıyye** (veya **Şerhu'l-Atâ li-Ehli'l-Gıtâ**), **Ecvibetü'l-Hakkıyye an Es'ileti'ş-Şeyh Abdurrahmân** (veya **Ecvibetün Hakkıyyetün Şehdiyye an Esvileti'n-Hakkâniyyetin Abdiyye)** isimli risâlelerinin hangisi veya hangileri olduğu belli değildir. Tahminimizce her üçünden de istifâde etmiştir. Ayrıca Râsim Efendi'nin **Şerh-i Ebyât-ı Heft Suâl** şeklinde zikrettiği eser de tahminimizce yukarda son olarak belirttiğimiz *Ecvibetü'l-Hakkıyye an Es'ileti'ş-Şeyh Abdurrahmân* adlı eserdir. Zîrâ bu eserde yedi soruyu ihtivâ eden bir manzumeye verilen cevaplar ve şerhler bulunmaktadır.

Kitâbu'l-Hitâb, itikat, ibâdet, tasavvuf ve tarîkatlarla ilgili konuların ele alındığı bir eserdir. Îmân ve ibâdet konularının yer aldığı bölümlerde de tasavvufî yorumlara rastlamak mümkündür. 1130'da

---

[236] - Muti Akkoyun, **Rûhu'l-Mesnevî'deki Metot ve Mesnevî'nin ilk On Sekiz Beyti,** Marmara Ü. Sosyal B.E., İst. 1985, 148 s.

tamâmlanan eserin müellif hattıyla olan nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndedir.

Kenz-i Mahfî, Türkçe bir eser olup, bir bölümü mutasavvıflar arasında hadîs-i kudsî olarak meşhûr olan "küntü kenzen mahfiyyen..." rivâyetinin on bölümde değerlendirilmiş ve şerh edilmiş şekline ayrılmıştır. Eserin diğer kısmı ise İsmâil Hakkı'nın vâridâtı ve şerhlerine dâirdir. Eserde yer yer manzumeler de bulunmaktadır.

Nakdi'l-Hâl, *Bursevî'nin 1133-1134 târihleri arasındaki vâridâtı ve* şerhlerinin yanısıra bazı âyet ve hadislerin tasavvufî yorumlarına da temas edilen Türkçe'yle Arapça'nın beraber kullanıldığı bir eserdir. Kitapta çoğunluğu tasavvuf ıstılâhlarından oluşan tasavvufî konular değerlendirilmiştir. Bir ıstılâh sözlüğü olan bizim incelediğimiz Lûgatte Bursevî'nin bu eserinden sık sık istifâde edildiği görülür.

Bizdeki eserde **Silsile-i İsmâil Hakkı** diye ismi geçen eserin asıl adı **Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye** veya **Silsilenâme-i Celvetî**'dir. Celvetiyye tarîkatı silsilesinde bulunan meşâyihin biyografilerine yer verilen Türkçe bir eserdir. İsmail Hakkı kendi varlık anlayışına uygun olarak silsileyi Allâh Teâlâ'dan başlatır. Sonra sırayla İsrâfil, Mikâil, Cebrâil, Hz. Peygamber, Hz. Ali ile devam eden silsile diğer zevâtla sürer. Son kısımda Celvetiyye tarîkatının usûl, âdâb ve erkânıyla ilgili bilgiler verildikten sonra Bursevî silsilenin sonunun başa dönüş olduğunu vurgulayarak silsile ile varlık anlayışını birleştirmiştir. 1137 yılında tamâmlanan eser, İlyas Efendi tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.[237]

Tez konumuz olan eserde **Kitâb-ı Vâridât** ve **Vâridât-ı Hakkı** şeklinde adı geçen eser, kayıtlarda benzer adlarla geçen **Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Kübrâ), Mecmuatü'l-Hutab ve'l-Vâridât, el-Vâridât** ve **Vâridât** isimli eserlerden birine veya hepsinden yapılan alıntılara işâret etse gerektir. Müellifin ismlendirmediği eserlere de

---

[237] - İlyas Efendi, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitâbu's-Silsileti'l-Celvetiyyesi,** Marmara Ü. S.B.Enstitüsü, İst. 1994.

genellikle bu isim verilmiştir. Bu eserlerde Bursevî'nin şiirleri ve Arapça şerhleriyle beraber âyet ve hadislerin tasavvufî yorumlarına da yer verilir.

Kitâbu'n-Necât, akâid konularının ağırlıkta olduğu Türkçe bir eserdir. Rivayete göre Bursevî bu eseri, gönlüne ilkā olunarak, dervişlere itikadî konularda yardımcı olması ve ehl-i inkâr elindeki kitaplara teveccüh etmemeleri için kaleme almıştır. 1131'de tamâmlanan eser, İ.Turgut Ulusoy tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir.[238]

Tuhfe-i Ömeriyye, Bursevî'nin mürîdlerinden Derviş Ömer Nevâlî adına yazılmış Türkçe bir eserdir. Tevhîd ve bazı kısımları, esmâ zikri, esmâ-i seb'a, esmâ-i hamse, seyr ü sülûk, Ömer isminin işârî yorumu, îmân, ihsân, velâyet, nübüvvet ve bazı mekanlarla ilgili sembolik değerlendirmeler eserde ele alınan bazı konulardır.1134'de tamâmlanan eserle ilgili Mehmet Ali Akidil tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[239]

Şerhu'l-Usûli'l-Aşere, Necmüddin Kübrâ (ö.618/1221)'nın **el-Usûlü'l-Aşere** isimli eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Necmüddin Kübrâ bu kitabında insanı Allâh'a ulaştıracak yollarla ilgili bilgiler verdikten sonra, seyr ü sülûkta esas kabûl edilen on makam (tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkabe, rızâ) üzerinde durur. İsmail Hakkı bu eserin şerhini yaparken lafizlar üzerinde fazla durmayıp, eserin ele aldığı konular üzerinde yoğunlaşır.

Tuhfe-i Atâiyye, Bursevî'nin Tekirdağlı müntesiblerinden Hacı Mehmed Atâî'nin talebi üzerine yazılmış Türkçe bir eserdir. Zamân zamân manzumelere de yer verilen eserde, mürşidin lüzûmu, mürîd, velâyet, nübüvvet, Hatmü'l-Evliyâ (İbnü'l-Arabî), Harameyn ile ilgili tasavvufî yorumlar ve bazı fikhî meseleler bulunur.1133'de tamâmlanan eserle ilgili Veysel Akkaya yüksek lisans tezi hazırlamıştır.[240]

Mecmûa-i Hakkı, iki ayrı târihte yazılmıştır. 1101 târihinde yazılan ilk kısımda Osman Fazlî Efendi'nin isimlendirmediği bir risâlesinin

---

[238] - İ.Turgut Ulusoy, **Manevî Ufuklar-I:Kitâbü'n-Necât,** İst. 1983.
[239] - Mehmet Ali Akidil, **İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri ve Tuhfe-i Umeriyyesi,** (Tenkitli metin), Gazi Ü. S.B.E., Ankara 1996.
[240] - Veysel Akkaya, **Tuhfe-i Atâiyye,** Marmara Ü. S.B.E., İst. 1999, 212 s.

istinsahı, Abdurrahman el-Câmî'nin **el-Dürretü'l-Fâhira** adlı risâlesinin istinsahı yer alırken, 1132'de yazılan ikinci kısımda Bursevî'nin bu târihlerdeki vâridâtı ve şerhleriyle beraber Şam'dan Üsküdar'a gelişi ve Üsküdar'da ikâmetinin ilk zamânları ile ilgili önemli bilgiler yer alır.

Hüccetü'l-Bâliğa, konu başlıkları ve tasnifi düzensiz olan Türkçe bir eserdir. Eserde, ma'rifet, ism-i a'zam, insan, ism-i hû, vücûd (varlık), merâtib-i vücûd, mürşidin lüzûmu, sâlikin vasıfları ve sülûkün mertebeleri gibi konular ele alınır.

Tez konumuz olan Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil'de **Şerhu Nazmi's-Sülûk** adıyla geçen eserin tam adı **Şerhu Nazmi's-Sülûk li'ş-Şeyh Ömer ibni'l-Fârız'**dır. Mısırlı meşhûr mutasavvıf İbnü'l-Fârız (ö632/1234)'ın **Nazmü's-Sülûk (et-Tâiyyetü'l-Kübrâ)** adlı kasîdesinin ilk dört beytinin Türkçe şerhidir. Seyyid Mustafa Râsim Efendi İbn-i Fârız'ın bu ve başka eserlerinden yararlanmıştır.

Tuhfe-i İsmâiliyye, Bursevî tarafından 1132/1720 târihinde Şam'dan Üsküdar'a geldikten sonra, daha önce iştirak ettiği Nemçe ve Erdel seferlerinde yol arkadaşı olan Lefkevîzâde Hacı İsmâil Piyâde'nin kendisine ilmihal ile ilgili bazı sorular sorması üzerine yazılmıştır. Îmân ve şubelerinin yanısıra bazı tasavvufî tavsiyelere de yer verilen Türkçe bir eserdir.

Müzîlü'l-ahzân, Bursevî'nin 1134 yılındaki vâridâtı ve şerhlerine dâir Türkçe ve Arapça'nın karışık kullanıldığı bir eserdir. Konular arasında manzumelere de yer verilen eserde hevâ, hubb, vüdd, aşk, refref, himem ve a'mâl, temessül, melâmiyye, kumriyye gibi konular yer alır.

Şerh-i Erik Dalı, diye örnek metnimizde adı geçen eser, kayıtlarda **Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre** başlığı altında yer alan ve Bursevî tarafından Yunus Emre'nin "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü" mısraıyla başlayan şathiyesine, Âşıkpaşazâde (ö.889/1484)'nin "Çıktım bâdem dalına anda yedim üzümü" mısraı ile başlayan on beş beyitlik nazîresini Yunus Emre'ye nisbet ederek yaptığı Türkçe şerhdir.

Şerhu Şuabi'l-Îmân, Bursevî'nin seçkin müntesiblerinden Şem'î Mehmed Bey'in talebi üzerine kaleme alınan, îmânın şubeleri hakkındaki

Türkçe bir eserdir. Yetmiş yedi olarak belirlenen îmânın şubeleri, dokuz ana bölümde toplanarak incelenmiştir.

Şerh-i Hadîs-i Erbaîn, veya kayıtlardaki bazı isimlerde **Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen** şeklinde adı geçen eser, İmam Nevevî (ö.676/1277)'nin meşhûr kırk hadîsinin Türkçe tercüme ve şerhidir. 1137 yılında tamâmlanan eserle ilgili olarak iki tane yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[241] Bu eser aynı zamânda Sami Erdem tarafından latin harfleriyle hazırlanıp, neşredilmiştir.[242]

Tuhfe-i Halîliyye, İsmâil Hakkı'nın, büyük kardeşi Halil Çelebi'nin daha evvel ilmihâle dâir bir risâle talebini dikkate alarak, Üsküdar'da ikâmet ederken yazdığı ve onun adına ithaf ettiği eseridir. Yer yer tasavvufî konulara da temas edilen bu Türkçe eserde îmân ve bazı şubeleri (tevbe, temizlik, kurban, nasihat vs.) ele alınmıştır.

Hayâtü'l-Bâl, adlı eserin büyük kısmını Bursevî'nin 1135 yılında yazdığı manzumeler teşkîl eder. Aynı yıla âit İsmâil Hakkı'nın bazı vâridâtı ve şerhleri, âyet ve hadis yorumları ve muhtelif tasavvufî konularla ilgili kısa değerlendirmeler eserde ele alınan diğer mevzûlardır.

Tuhfe-i Hasekiyye, Osmanlı Devleti döneminde padişah III. Ahmed'in hasekibaşı ve İsmâil Hakkı'nın yakın dostu olan Tûbâzâde Mehmed Ağa adına yazılmış Türkçe bir eserdir. Kelime-i tevhîdin tasavvufî şerhi, Peygamberimizin soyu, bazı Osmanlı müesseselerinin tasavvufî yorumu ile ilmihal ve tasavvufla ilgili bazı meselelerin ele alındığı eserde pek çok manzumeye de yer verilmiştir. 1134 târihinde tamâmlanan eserin son üçte birlik kısmı tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.[243]

Vesîletü'l-Merâm, tasavvufî konularla ilgili Türkçe bir eserdir. Eserde ele alınan bazı konular, îmân, şeyh edinmenin zarureti, Cüneyd

---

[241] - Hikmet Gültekin, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kırk Hadis Şerhi Transkripsiyonu ve *Hadislerin Tahric ve Tenkit Kritiği (İlk yirmi hadis),*** Selçuk Ü. S.B.E.; Ayşe Gültekin, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kırk Hadis Şerhi Üzerine Tahric ve Tenkit Çalışması,** Selçuk Ü. S.B.E., Konya.

[242] - Sami Erdem, **Kırk Hadis Şerhi,** İst. 1998.

[243] - İhsân Kara, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyyesi (3.Bölüm),** Marmara Ü.S.B.E., İst. 1997.

Bağdâdî'nin sahîh bir sülûk ve halvetten faydalanmak için gerekli gördüğü sekiz şart ve izahı, nebî ve velî arasındaki fark, muhabbet vb. dir.

Kitâbu'l-Envâr, İsmâil Hakkı'nın yazdığı doksan sekiz beyitlik kasîdenin yine kendisi tarafından yapılmış Türkçe şerhidir. Eserle ilgili doktora ve yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır.[244]

Tezimizde ele aldığımız **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil** adlı eserde, Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin İsmâil Hakkı Bursevî'ye isnad ettiği **Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ** ve **Avziyye-i Hakkı** diye zikredilen risâlelere kayıtlarda rastlayamadık. **Risâle-i Ahmediyye** adıyla zikredilen eser ise, muhtemelen kayıtlarda **Şerh-i Nazm-ı Ahmed** veya **Ahmedî** ismiyle zikrolunan ve Dukakinzâde Ahmed Bey'e âit hece vezni ile yazılmış şathiye türü yedi beyitlik şiirin Türkçe şerhi olmalıdır.

Risâle-i Nefes-i Rahmânî, Seyyid Abdurrahman b. Abdullah Efendi isimli bir zâta ithaf edilmiş Türkçe bir eserdir. Akşam namazının farzından evvel iki rekat nafile namaz kılmak, abdest âdâbı, misvak kullanmak, abdest ve namazın tasavvufî yorumu, Ramazan, Berat, Regaib, Kadir gecelerinin fazileti, haşru'l-ecsâd ve hû ismi vs. risâlede ele alınan bazı konulardır.

Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil'in kaynakları arasında geçen ve Bursevî'ye âit olduğu bildirilen **Şerh-i İlâhi-i Çalabım** herhalde daha evvel zikrettiğimiz **Şerh-i Erik Dalı**'nda olduğu gibi, kütüphane kayıtlarında İsmâil Hakkı'ya nisbet edilen **Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre** adıyla yazılmış bir dizi risâleden birisinde zikredilen bir ilâhî ile ilgili olmalıdır.

Eserimizde **Lâyiha-i Hakkı** *adıyla zikredilen risâle, muhtemelen* kayıtlarda **Levâih Teteallaku bi-Ba'zi'l-Âyâti ve'l-Ehâdîs** ismiyle geçen eserdir. Bazı âyet ve hadislerle ilgili İsmâil Hakkı'nın kalbine doğan yorumları (lâyıha) ihtivâ eden Arapça bir eserdir. Âyetlerle ilgili yorumlar daha çoktur.

---

[244] - Nevin (Gümüş) Mete, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Diğer Eserlerine Müracaatla Kitâbu'l-Envâr Şerhi ve Şerh Metodu,** Doktora Tezi, Erciyes Ü.S.B.E., Kayseri 1998; Naim Avan, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitâbu'l-Envâr Adlı Eseri,** Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncüyıl Ü.S.B.E., Van 1996.

Tezimizdeki alıntıda **Meşîşiyye-i Hakkı** adıyla zikredilen bu eser, büyük bir ihtimalle kütüphane kayıtlarında İsmâil Hakkı'ya âit eserler arasında gösterilen **Şerhu Salavât-i ibn Meşîş** adlı risâledir. Bu risâle, Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî'nin şeyhi Abdüsselam b. Meşîş el-Hasenî'nin sûfiler arasında meşhûr olan ve muhtelif müellifler tarafından defalarca şerhedilen kısa salavâtının Türkçe tercüme ve şerhidir.[245]

Bütün bu zikredilen eserlerin dışında, müellif Seyyid Mustafa Râsim Efendi daha pek çok ıstılâhın açıklamasının sonunda İsmâil Hakkı'nın ismini herhangi bir eserinin adını belirtmeksizin zikretmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, müellifimiz Bursevî'nin muhtemelen diğer bazı eserlerinden de istifâde etmiş, ya da yukarıda ismi geçen eserlerinden tekraren faydalanmıştır.

22. Abdulganî Nablûsî (ö.1143/1731) ; **Şerh-i Füsûs, Dürr-i Metîn**

Meşhûr Osmanlı âlim ve mutasavvıflarındandır. 1050/1640'da Şam'da doğdu. On iki yaşında babasından yetim kaldı. Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayarak, Hanefî âlimi Şeyh Ahmed-i Ka'î'den fıkıh ve usûl-i fıkıh, Şam'da Şeyh Mahmûd-i Kürdî'den sarf ve nahiv, Hanbelî âlimlerinden Abdülbâkî'den hadis ilmi ve ıstılâhları, Şeyh Mahmûd-i Mehâsinî'den tefsir ilmi okudu. Yirmi yaşında müderrislik payesi alarak eser te'lif etmeğe başladı. Daha sonra tasavvufa yönelerek Kâdiriyye yolunu Seyyid Abdürrezzak el-Hamevî el-Geylânî'den, Nakşibendiyye yolunu da Şeyh Saîd el-Belhî'den tâlim eyledi. Bu iki yolun feyz ve marifetlerine kavuşarak evliyâlıkta yüksek derecelere erişti. Emevî Câmii yanındaki evinden yedi sene dışarı çıkmayarak ilim ve ibâdetle meşgul oldu. Bu arada İbnü'l-Arabî ve Afîfüddin-i Timsânî'nin eserlerini tetkik ve mütalaa etti. İnzivaya çekilmesini çekemeyenlerin dedikoduları sebebiyle yeniden tedris, irşâd ve vaaza başladı. 1075/1664'de İstanbul'a gelen müellif bir süre burada kalıp ders okuttuktan sonra Mısır, Hicaz ve Trablus'ta bir müddet

[245] - İsmail Hakkı Bursevî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri, Tarîkat Anlayışı,** İst. 2001.s.165-213.

konaklayarak eski yeri Şam Sâlihiyye'ye yerleşti. Ömrünün sonuna kadar ilim ve irşâdla meşgul oldu ve burada vefat etti. Kabri Şam'dadır.

Tasavvuf lûgatımızda, **Şerh-i Füsûs** olarak geçen eser, kaynaklarda **Cevâhiru'n-Nusûs fî Hall-i Kelimâti'l-Füsûs** şeklinde zikredilmektedir. **Dürr-i Metîn** adlı eserinin yanında iki yüz civarında olduğu söylenen kitaplarından bazıları **Bevâtınu'l-Kur'ân ve Mevâtınu'l-İrfân, Keşfu's-Sırri'l-Gâmid fî Şerh-i Dîvân-ı İbn-i Fârız, Envâru's-Sülûk fî Esrâri'l-Mülûk, Dîvânu'l-Hakāyık ve Mecmû'u'r-Rekâik** vs. dir.[246]

23. Süleyman Zâtî (ö.1151/1738) ; **Kasîde-i Zâtî**

Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil Lûgatında, halîfe-i İsmâil Hakkı diye kendisine atıfta bulunulan Süleyman Zâtî, Gelibolu'da doğdu. Doğum târihi bilinmeyen müellifin mahlası "Zâtî"dir. Zikredildiği gibi ismâil Hakkı Bursevî'nin talebesi ve halîfesidir. Şeyhi tarafından gönderildiği Gelibolu'da on bir sene hizmet etmiş, daha sonra Keşan'daki Halvetiyye Dergâhı postnişînliği ile görevlendirilerek vefatına kadar bu vazifesini sürdürmüştür. Kabri Keşan'dadır. Tasavvufî şiirlerini hâvî olan **Dîvân'**ıyla **Sevânihu'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır** adlı 846 beyitlik bir mesnevîsi vardır. Mensur olarak, **Yirmi Üç Es'iley-i Mutasavvıfâne Cevapnâmesi** ile **Miftâhü'l-Mesâil** isminde eserleri vardır.[247]

24. Mirzazâde Neylî Efendi (ö.1161/1748)

18. yüzyılın ünlü şahsiyetlerindendir. Kazaskerliğe kadar yükselmiş ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Sade ve ahenktâr bir dille yazdığı mahdut gazellerinde bazen hakîmane, bazen şûhâne fakat samimi bir edâ vardır.

---

[246] - Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn,** Beyrut ts. C.5, s.271; Hüseyin Vassâf, a.g.e., c.I, s.94; Şemseddin Sami, **Kāmûsü'l-A'lâm,** c.4, s.32; Ahmet Rıfat Efendi, **Lûgat-i Târihiyye ve Coğrafiyye,** İst. 1300, s.230; Abdülganî b. İsmail en-Nablûsî, **Ta'tiru'l-Enâm fî Ta'bîri'l-Menâm (İslâmî Rüya Tâbirleri Ansiklopedisi),** ter. Ali Bayram-M.Sadi Çöğenli, İst. 1980, Mukaddime kısmı.

[247] - M.Tahir Efendi, a.g.e., c.I, s.232; Zâtî Süleyman Efendi, **Dîvân ve Sevânihu'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır,** Haz. Mehmet Arslan, Sivas 1994; Ömür Ceylan, a.g.e., s.48

Dîvân'ı doktora tezi olarak hazırlanmıştır.[248] Rumeli kazaskerliği görevini devam ettirirken vefat etti.[249]

25. Müstakîm Mustafa Efendi (ö.1163/1749) ; **Risâle**

Nakşibendî şeyhlerinin âlimlerinden bir zât olup, Konya Ereğlisi'ndendir. Hicrî 1163'de yazdığı **Sohbetü'l-Gāye** ve **Sülûkü Kavîm ve Sırât-ı Müstakîm** adlarında iki tasavvuf risâlesiyle 1173'te kaleme aldığı **Mûcibu'l-İkān** isminde bir risâlesi vardır.[250]

26. İbrâhim Hakkı Erzurûmî (ö.1194/1780) ; **Mârifetnâme**

1115/1703 târihinde Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğdu. Babası, iyi bir eğitim görmüş olan Derviş Osman Efendi, annesi Şerife Hanife Hanım'dır. Bir ilim ve tasavvuf çevresinde, ilâhî aşk terbiyesi içerisinde yetişen İbrâhim Hakkı Erzurum'da okumuş, mensûb olduğu medeniyetin bütün dillerini ve ilimlerini büyük bir vukūfiyetle öğrenmiştir. Kayınbabası ve şeyhi olan İsmâil Fakîrullâh'ın Siirt'in Tillo köyünde bulunan dergâhına yerleşerek onun yerine şeyh olmuş ve ölümüne kadar bu göreve devam etmiştir. İbrahim Hakkı'nın tasavvufî görüşleri Osmanlı tasavvufunun tipik ve canlı bir örneğidir. En meşhûr eseri olan **Ma'rifetnâme**'de marifet, fenâ, bekā, muhabbet ve aşk, velâyet, kerâmet tevekkül, tefvîz ve teslîm, sabır, şükür, rızâ, sâlik, mürşid gibi pek çok tasavvufî konu ve terimlere yer vermiştir. İbrahim Hakkı, tasavvuf ehlinin yazdığı bütün kitapların şerîata uygun olduğunu, özellikle İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının usûl ve furû'a mutabık olmakla beraber okuyucunun anlama kabiliyetinin yetersizliği yüzünden avam arasında şüpheyle karşılandığını ifâde eder. Bütün mutasavvıflar gibi İbrahim Hakkı için de en yüksek gaye marifet ve marifetin en yüce derecesi marifetullahdır. On beş civarında eseri olduğu

---

[248] - Atabay Kılıç, **Ahmed Neylî Dîvânı** (Doktora Tezi) Ege Ü.S.B.E., İzmir 1994.

[249] - Mehmet Fuad Köprülü, **Eski Şairlerimiz,** İst. 1931, http://www .sahife.com/ divan/ index18.htm (27.11.2003); Hamit Dikmen, http://turkoloji.cu.edu.tr/KONUK/dikmen_1.asp (27.11.2003); http://www.tdk.gov.tr/belgin/HazikY.D.htm (27.11.2003)

[250] - M.Tâhir Efendi, a.g.e., C.III, s.27.

kaydedilen müellifin, diğer eserleri arasında **Dîvân, Mecmûatü'l-İrfâniyye, İnsaniyye, Mecmûatü'l-Meânî** ve **Sefînetü'r-Rûh** sayılabilir.[251]

27. Abdullah Salâhî Efendi (ö.1197/1782) ; **Risâle-i Salâhî**

Osmanlı sûfi, edip, mütefekkir ve bürokratlarından olan müellifin asıl adı Abdullah Salâhî Uşşâkî'dir. 1117/1705'de bugünkü Balıkesir'de doğdu. Yaşamı boyunca III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman ve I. Abdülhamid'in saltanatlarını gördü. Babası, "zübde-i zümre-i küttâbîn" lakâbıyla anılan el-Hâc Muhammed el-Bosnevî es-Sarâyî (Muhammed Abdülaziz Efendi)'dir. İlk tahsilini memleketinde gören müellif, yirmi yaşlarında İstanbul'a geldi. Burada önce sarf ve nahiv ilmi tahsil ettikten sonra, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden etkilenerek tasavvufa yöneldi. Bir ara Mısır'a yaptığı bir seyahat dönüşünde Edirne'de tanıştığı Cemâleddin Uşşâkî vâsıtasıyla Uşşâkî Tarîkatı'na intisab etti. Müellif aynı zamânda Cemâliyye'nin Salâhiyye şubesinin de kurucusudur. Edirne'deki yedi senelik inzivâ hayâtı esnasında manevî makamlara nâil olup, kendi ifâdesine göre İbnü'l-Arabî ile mânâ âleminde tanışarak ondan istifâde etti. Abdullah Salâhî, şeyhinin 1164/1750 yılında vefatından sonra Eğrikapı'daki tekkede 1178/1764 târihine kadar irşâd faaliyetinde bulundu. Daha sonra manevî bir işâretle Fatih'deki Tâhir Ağa Tekkesi'ne intikal etti. Buradaki vazifesine devam ederken seksen yaşında vefat etti. Kabri Tahir Ağa Tekkesi hazîresindedir. Mustafa Râsim Efendi, **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil** adlı lûgatında ondan iktibas yaptığı eseri **Risâle-i Salâhî** olarak zikreder. Oysa kayıtlara baktığımızda Abdullah Salâhî'nin pek çok eseri ve risâlesi olduğu görülür. Bunlardan şerh ettiği eserler arasında **Miftâhu'l-Vücûdi'l-Eşher fî Tevcîhi'l-Kelâmi'ş-Şeyhi'l-Ekber, Risâle-i Kudsiyye Tercüme ve Şerhi,**

---

[251] - İbrahim Hakkı Erzurûmî, **Ma'rifetnâme,** İst. 1310, s.514-521; M.Tahir Efendi, a.g.e., c.I, s.33-36; Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., c.I, s.39-40; Mesih İbrahimhakkıoğlu, **Erzurumlu İbrahim Hakkı,** İst. 1973, s.191-192; Âmil Çelebioğlu, **Erzurumlu İbrahim Hakkı,** Ankara 1988, s.42; Mustafa Çağrıcı, **"İbrâhim Hakkı Erzurûmî"** DİA, c.21, s.305-311.

Tercümetü'l-Aşk; te'lif ettiği eserler arasında **Mir'ât-ı Esmâ, Usûl-i Evrâd-ı Uşşâkiyye, Etvâr-ı Seb'a,** ve **Dîvân'**ı sayılabilir.[252]

28. Müfîd Efendi (ö.1217/1803) (Hakkında bilgi bulunamadı)

29. Şeyh Sâdık Üsküdârî (ö.1846) ; **Ma'rifetü'n-Nefs**

Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi'nde şeyhlik yapmış bir zâttır.Türk İslâm sanatlarından "ebru"nun Osmanlı kültürüne kazandırılması ve günümüze ulaştırılmasında büyük payı vardır. Ebru yapmayı Buhara'da öğrenen Şeyh Sâdık, bir çok ebru sanatçısı da yetiştirmiştir. Bunlar arasında oğulları Hazarfen İbrahim Ethem Efendi, Nazif Efendi, Mehmed Aziz Rıfâî sayılabilir. Eseri hakkında bilgi edinemedik.[253]

30. Kıbrısî Efendi ; **Şerh-i Delâil-i Şerîf** (Hakkında bilgi bulunamadı)

31. Abdi Efendi (ö.1054/1644) ; **Şerh-i Fusûsü'l-Hikem**

Meşhûr ismi Abdullah Bosnevî olan zâtın asıl adı, Abdullah Abdi b. Muhammed'dir. 992/1584'de Bosna'da doğdu. Bosna'da başladığı tahsiline İstanbul'da devam etti. Bursa'ya giderek Hasan Kabâdûz'a intisâb etti. Bayramî Melâmîleri'nin önde gelen temsîlcilerindendir. Mısır'a ve hacca gittikten sonra Şam'a gelerek İbnü'l-Arabî'nin kabri yanında inzivaya çekildi. Daha sonra Konya'ya gelerek burada vefat etti.

32. Tarîkatçı Emir Efendi :Tam adı Tarîkatçı Emir Mustafa b. Abdullah'tır. **Tebyînü'l-Merâm** adlı bir eseri olduğu kayıtlarda geçmektedir.

---

[252] - M.Tahir Efendi, a.g.e., c.I, s.197; Mehmet Akkuş, **Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Hayâtı ve Eserleri,** Ankara 1998, s.3-38; Samiha Ayverdi, **Türk Târihinde Osmanlı Asırları,** İst. 1999, Kubbealtı Neşriyât, s.507-508; Ömer Dilmen, **Mir'âtü'l-A'lâm ve Mişkâtü'l-Ahlâm Abdullah Salâhî Uşşâkî,** (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Ü.S.B.E., İst. 2003; Semih Ceyhan, **Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri,** (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Ü.S.B.E., İst. 1998, s.46; M.Erol Kılıç, **"Cemâleddin Uşşâkî",** DİA, c.7, s.314-315; Süleyman Uludağ, **"Halvetiyye",** DİA, c.15, s.392-393.

[253] - http://ebrucu.4t.com/târih.htm (27.11.2003); http://65.122.110.233/Webs/osm/sistem/resimyazi.htm (27.11.2003)

33. Vankulu Lûgati

Vankulu Mehmet Efendi tarafından **Kitâb-ı Lûgat-ı Vankulu** adıyla 1555 yılında yazılan, Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Vankulu Mehmet Efendi, medrese eğitimi görmüş, müftü ve kadılık yapmıştır. Cevherî'nin **Kitâbu's-Sıhah** ve Gazâlî'nin **Kimyây-ı Saâdet** adlı eserlerini Türkçe'ye çevirdi. **Vankulu Lûgatı,** Türkiye'ye matbaanın gelmesinden sonra İstanbul'da İbrahim Müteferrika tarafından 1130/1726 yılında basılan ilk eser özelliğini taşıması bakımından önemlidir. Lûgatın basımı esnasında düzeltmelerini yapan kişi, 1144/1731 târihinde Yenikapı Dergâhı şeyhliğine tayin edilen ve 1157/1744'de vefat eden Safiyullah Musa Dede'dir.[254]

C. Eserin Muhtevâsı :

Müellif, eserin ilk ve son sayfalarında, kitabı yazış sebebi, muhtevâsı ve özellikleriyle ilgili şu bilgileri verir :

" Kur'ân'ın tâ kendisi olan insan-ı kâmil nasıl ilâhî ve kevnî hakîkatleri içine almışsa, bu **İnsân-ı Kâmil** kitabı da zâhir ve bâtın âlimleri arasında îtibarlı bir yeri bulunan *Şeyh İsmâil Hakkı Bursevî ve diğer ehlullâhın eserlerindeki ıstılâhlarla gizlenmiş olan* hakîkat, incelik ve ilâhî sırları ihtivâ eder.

Kitabımızdaki sözler, ehlullâhdan sâdır olan özel ıstılâhlardır. Basîret ehli olmak, cehâlet ve gafletten kurtulmak, Hak'dan mahcûb olmamak, gizli ve açık şirkten arınmak için sebeplere yapışmak gerekir. İşte bu eser, sebeplere sarılmayı sağlamak için ve âlem-i ekvânın mebde'i olan akl-ı evvel, hakîkat-ı muhammediyye, kalem-i a'lâ, tevhîd, tecrîd, tefrîd, taayyünât, merâtib ve bilcümle ehil olmayan kimselerden ıstılâhlar ile gizli tutulan taayyün-i ilâhî ve taayyün-i kevnînin hakîkatlerinin imkânlar mertebesince idrâk edilmesi ve tahkik olunması için kaleme alınmıştır. Ehlullâhın büyüklerinin Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerindeki beyanlarını tahrîr [yazma], tesvîd [müsvedde yapma], cem' [toplama] ve mütâlaa [okuma ve tetkik] etmek sûretiyle bu eseri yazdım.

Bu eserimizde yazılan her bir ıstılâhın zımnında nice uhrevî defineler ve mânevî hazîneler gizlidir. Hakîkat-ı muhammediyye, nefes-i rahmânî ve hakîkatü'l-hakāyık gibi konular tekrar tekrar aynı başlıkla ele alınmıştır. Zîrâ her birinde bulunan rumuz ve

---

[254] - S.Nüzhet Ergun, **Şeyh Galip Hayâtı ve Eserleri,** İst. 1936, s.12; http://www. Folklorkurumu.org/folklora/yoreler/van/unlukisiler.htm (27.11.2003).

işâretler, diğerinde başka bir tâbirle sırları ifâde etmekte ve okuyucuya çeşitli büyük faydalar sağlamaktadır."[255]

Bu ifâdelerden anlaşılmaktadır ki, müellif Mustafa Râsim Efendi, İsmâil Hakkı Bursevî'ye özel bir ilgi ve muhabbet duymakta, onun eserlerine ayrı bir önem vermektedir. Nitekim kitabın muhteviyatına baktığımızda, yapılan alıntıların büyük bir kısmının Bursevî'nin eserlerinden olduğu görülür. Müellif, kitaptaki ıstılâhların Bursevî ve diğer ehlullâhın eserlerindeki gizli hakîkatları, incelikleri ve ilâhî sırları ihtivâ ettiğini beyan etmektedir. Kitapta geçen sözlerin, tasavvuf ehlinin özel ıstılâhları olduğunu söyleyen müellife göre, basîret ehli olup cehâlet ve gafletten kurtulmak, Hak'dan uzak kalmayıp açık ve gizli şirke düşmemek için sebeplere sarılmak gerekir ki işte bu eser, sebeplere sarılmayı sağlayacağı gibi, ehil olmayan kimselerden ıstılâhlarla gizlenen bir takım hakîkatların anlaşılmasını temin edecektir.

Yine kendi ifâdelerinden anlıyoruz ki, müellif tasavvuf büyüklerinin Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerinden istifâde ederken büyük bir gayret sarfetmiş, bunları biraraya getirerek okuyup tetkik etmiş, müsveddeler tutmuş ve sonra eseri kaleme almıştır. Lûgattaki bazı terimler aynı başlıkla tekrar tekrar ele alınmıştır. Bunun sebebini müellif, her bir ıstılâhta bulunan gizli mânâ, rumuz ve işâretlerin farklı kişilerce değişik şekillerde yorumlanmasıyla açıklamış ve bunun okuyucuya büyük faydalar sağlayacağını ifâde etmiştir.

Müellifin sözettiklerinden başka, üzerinde uzun bir zamân çalıştığımız bu eserin diğer bazı özelliklerini de şu şekilde tespit ettik: 628 sayfa (1256 varak)tan oluşan bu kitap, bir tasavvuf terimleri sözlüğü olmakla beraber ihtivâ ettiği konulara baktığımızda, eserin adından da anlaşılacağı üzere genellikle insan-ı kâmil, vahdet-i vücûd, vücûd ve vücûd mertebeleriyle ilgili konular merkezî konumdadır. Yâni İbnü'l-Arabî'nin öncülüğünü yaptığı Ekberiyye mektebinin görüşlerini esas alan bir eserdir. Dolayısıyla Mustafa Rasim Efendi'nin Ekberiyye görüşünün bir temsîlcisi

[255] - Seyyid Mustafa Râsim Efendi, **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil,** vr.1a ve 1256b.

olduğu kanâatine varmak hiç de zor değildir. Zaten kitabın kaynaklarına baktığımızda, kendisinden alıntı yapılan şahısların ekseriyetinin, İbnü'l-Arabî çizgisini devam ettiren, onun temsîlcileri olduğu görülür.

Ancak ne ilginçtir ki, kitabın kaynakları arasında Ekberî mektebin en önemli temsîlcilerinden olan ve özellikle tasavvuf ıstılâhları konusunda en tanınmış iki eserin sâhibi Abdürrezzak Kâşâni'ye hiç yer verilmemiştir. İbnü'l-Arabî, İbn-i Fârız, AbdülKerîm Cîlî, Niyazi Mısrî, İsmail Hakkı Bursevi gibi bu mektebin önde gelen temsîlcilerine yer verildiği halde Kâşânî'nin eserlerinden hiç alıntı yapılmaması acayiptir.

Kâşânî'nin ismi eserde yalnız bir tek yerde geçmektedir. O da "simurg, hebâ, kûh-i kāf ve ankā" ıstılâhlarının açıklandığı ve Bursevî'nin eserinden alıntı yapılan maddedir. Kâşânî'nin adı şu şekilde zikredilir: "Mevlânâ Kemâlüddin Abdürrezzâk Kâşî, Sûre-i Kāf'ın te'vîlinde getirmiştir ki bazılar demişler ki "kāf'dan murâd kalb-i muhammedîdir ve onun verâsında ankādır ki ol Hak'dır." (vr.287-a)

Mustafa Râsim Efendi, bir mukaddime kısmından sonra arap alfabesindeki sırayı takip ederek ıstılâhları açıklamaya başlar. "Evvelki bâb harf-i elif beyanındadır" şeklinde "elif" harfiyle başlayan terimler kısmında, her bir harfle başlayan bölüm, zikrettiğimiz şekilde belirtilir.

Lûgatte ele alınan ilk ıstılâh, "eimme-i esmâ"dır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın önde gelen isimleri zikredilir. Daha sonra "abdest-i hakîkî" kavramı ele alınır ve eser bu minval üzere devam eder. En son açıklanan terim "yokluk"tur. Bazı ıstılâhlar bir-iki kelimeyle açıklanırken, bazılarına birkaç sayfa ayrıldığı görülür. Eserde "tasavvuf" açıklanırken; "Tasavvuf, tezkiye-i nefs ve emre imtisâl etmektir. Tasavvuf, zâhiren ve bâtınen âdâb-ı şer'îye vukufdan ibarettir. Tasavvuf ilâhî ahlâkla ahlâklanmaktır. İlm-i tasavvuf bir ilimdir ki rûhun ma'rifetini mübdi'ine (hâlıkına) keyfiyet sülûkünden bahseder" denilmekte ve "tahallakû bi ahlâkillâh" [Suyûtî, Câmiu's-Sagîr 123] hadîs-i şerîfi zikredilmektedir.

Biz lûgattaki madde başlıklarını tespit ederken zamân zamân zorlandık. Zîrâ her başlık bir ıstılâhı ifâde etmediği gibi, uzun cümleler

halinde veya soru şeklinde olabilmektedir. Meselâ, bir konunun başlığı "ahlâk ve a'mâl ve ef'âl ve akvâlin iktizâsı, sûret-i ahlâk ve ef'âl ve akvâldir ki âlem-i berzahda temessül eder" şeklindedir. Veya bir başlık, "isim müsemmânın aynı mıdır, gayrı mıdır?" tarzında soru olarak gelebilmektedir. Bazı başlıklar deyim şeklindedir. Meselâ, "Allâh hakkı için", "bülbülün çektiği esmâsı", "bir bin olmak", "his gözü", "da'vâda sabit kadem olmak", "zerre-i şems olmak", "âşık olmuşum", "gözünü kapamak-gözünü açmak", "menâmı terk etmek" deyimleri başlık olarak kullanılmıştır. Lûgattaki bazı ıstılâhlar Farsçadır. Meselâ, "tiryâk-i büzürg", "hâb rubûde", "rûz-i kâr", "rûz-i belâ", "mürg-âb", "hestî", "heme-ost", "ez-ost", "yâd-kerd", "yâd-dâşt" bunlardandır.

Müellif eserinde, sık sık "li-muharririhî" başlığıyla şiirlere, beyitlere, mısralara başvurur. Ayrıca, genellikle tasavvufun kaynağı olarak gösterilen âyet-i Kerîmeler ve hadîs-i şerifler de eserde yer alır. Bunların dışında kelâm-ı kibarlar ve atasözleri de zamân zamân kullanılır. Beyitlerin bir kısmı Farsçadır.

Bu tasavvuf lugâtinde, tasavvuf terimlerinin yanı sıra dînî, ahlâkî, fikhî, târihî ve ilmî daha birçok konulara da temas edilmiştir. Meselâ, zamân zamân kurban, hac, zekât, hades, namazın şartları vb. dini konularda bilgiler verilirken diğer taraftan; seyyid-i istiğfâr, sefîne duâsı, havâss-i nâs duâsı gibi çeşitli duâlar aktarılmaktadır. Bunların yanında harf sırasına göre yeri geldikçe "esmâül hüsnâ" zikredilmiş ve açıklanmıştır.

Kitapta çeşitli tarîkat ve tâifeler hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Bunlar arasında, İbâhiyye Tâifesi, İşrâkîler, Meşşâiler, Ashâb-ı Suffe, Üveysî, Bâtınîyye Tâifesi, Senevî Tâifesi, Cebriyye Tâifesi, Hulûliyye Tâifesi, Hıllîye Tâifesi, Hûriyye Tâifesi, Dehriyye Tâifesi, Râfiziyye, Seyyâhûn, Şemrâhiyye Tâifesi, Kaderiyye Tâifesi, Kumriyye, Kerrûbiyân, Mübâhiyye Tâifesi, Mücessime Tâifesi, Melâmiyye Tâifesi, Müheyyimîn sayılabilir.

Eserde, Eyüp'de medfûn bulunan sahâbe-i kirâmın zikredilmesi gibi bazı târihî bilgilere de rastlanmaktadır. Burada şu bilgiler verilir:

"Ebû Saîdü'l-Hudrî (r.a.) Hazretleri Ka'riye Câmii Şerîfi kurbünde medfûndur. Ca'fer ibn-i Abdullâh el-Ensârî (r.a.) Hazretleri Sultân Hamamı kurbünde Hâce Kāsım Câmii mihrâbı zahrında medfûndur. Şu'be (r.a.) Hazretleri Şîşehâne kurbunda mekteb sâhasında medfûndur. Câfer (r.a.) Hazretleri Eğrikapı dâhilinde medfûndur. Abdüssâdık (r.a.) Hazretleri Eğrikapı hâricinde Selvi-i Selâse nezdinde medfûndur. Abdullâh el-Hudrî (r.a.) Hazretleri Eğrikapı dâhilinde Avcıbey mahallesinde kolluğun karşısında köşedeki bakkāl dükkânı önünden aşağı giden sokağın nihâyetinde medfûndur. Ebû Zerri'l-Gıfârî (r.a.) Hazretleri Çınarlıçeşme kurbunda mekteb sahâsında medfûndur. Câbir ibn-i Abdullâh el-Ensârî (r.a.) Hazretleri dâhil-i sûrda Mustafa Paşa Câmii minberi kurbunda medfûndur. Ka'b (r.a.) Hazretleri Abdülvedûd Mahallesi'nde imâm-ı evvel şehriyârı konağı ittisâlinde medfûndur. Ebû Şeybe el-Hudrî (r.a.) Hazretleri "Toklu Dede" diye medfûndur. Hamdü'l-Ensârî (r.a.) Hazretleri toklûdda medfûndur. Muhammed el-Ensârî (r.a.) Hazretleri Ayvânsaray kapısı hâricinde Parmakkapı'da medfûndur. Alemdâr-ı Rasûlullâh Hâlid ibn-i Zeyd b. Eyyûb Ensârî (r.a.) Hazretleri meşhûr olan türbe-i muallâda medfûndur." (vr.313-a)

Eserde verilen târihi bilgiler bununla sınırlı değildir. Meselâ, "hulefâ nasbı" maddesinde, Peygamberimiz'den sonraki halifelerle ilgili târihi bilgiler verilmekte, "benden sonra hilafet otuz senedir" [Ebû Dâvud, Sünnet, 8; Tirmizî, Fiten 48] *hadîs-i şerîfinin açıklaması yapılmaktadır.* Bu açıklamaya göre Peygamberimiz'den sonraki otuz senelik hilafet Hz. Hasan'la bitmektedir ve otuz seneye bâliğ olmaktadır. Bursevî'nin **Tuhfe-i Atâiyye**'sinden yapılan bu alıntıda, daha sonra Ömer b. Abdülaziz'le devam eden hilafetin târihi bilgileri de aktarılmaktadır. (vr.208-b)

Yine İskender-i Rûmî ile İskender-i Yunânî'nin karıştırıldığından bahisle, İskender-i Rûmî'nin ayna sâhibi olan ve veziri Aristoteles olup, kâfir olan İskender olduğu, bu kişiye zülkarneyn-i sânî dendiği; İskender-i Yunânî'nin ise Hızır'ın onun ordusunda mukaddimetü'l-ceyşlik yaptığı, nübüvvetinde ihtilaf bulunan, Hz. İbrâhimle görüştüğü bildirilen, *zülkarneyn-i evvel denilen İskender olduğu anlatılır. (vr.51-a)*

Bu eserde bir çok ilginç bilgilere de rastlanmaktadır. Meselâ, burunda biten kılın cüzzam hastalığından eminlik olduğu ve kıllı insanların yaratılış hikmetinin yaratılış topraklarının otlu yerden alınmış olmasıyla açıklanması gibi. (vr.83-b) Ayrıca semender kuşu ve bukalemun gibi bazı hayvanlar ve özelliklerinden de bahsedilen eserde, semender kuşunun ateşte hoş-dîl olduğu gibi muhakkık ehlinin de gam içinde şâd ve mutlu

olmalarından söz edilirken (vr.85-a), bukalemunun hangi rengin yanına gitse o rengi aldığı ve bunun gibi ehl-i telvîn olan kişilerin de her itikat ehlinin itikadına büründüğü benzetmesi yapılır. (vr.103-b). Enteresan bir bilgi de servi ağacıyla ilgilidir. Burada verilen bilgiye göre, evvel zamânda abidlerden yedi kişi bir nehir kenarında ibâdet edip, vefatlarında oraya defn olunduklarından, her birinin başı üzerinde bir servi ağacı bitmiş ve böylece ilâhî kudretle servi ağacı yeryüzünde ilk defa vücûd bulmuştur. (vr.72-b). Bu tür bilgiler çoğunlukla İsmâil Hakkı Bursevî'nin **Huccetü'l-Bâliğa, Nakd-i Hâl** gibi eserlerinden alınmıştır.

Müellif, bu sözlük içerisinde tasavvuf edebiyatında kullanılan benzetmelerle ilgili bazı terimlere de yer vermiştir. Meselâ, âşüfte, zülf, zünnâr, kadeh, ma'şuk, meyhâne bunlardandır. Ayrıca, özellikle Nakşibendî tarîkatıyla ilgili bilgilerin verilmesi, Ekberî görüşle ilgili bilgilerden sonra en çok dikkati çeken tarîkat olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zîrâ sözlük içerisinde, "halvet der-encümen", "halvet maAllâh", "vukûf-i adedî" vb. gibi bu tarîkate âit terimlerden yeri geldikçe bahsedilmektedir. Ayrıca "Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye usûlü" başlığı altında bu tarîkatın âdâb ve usûlü hakkında bilgi verilmektedir.

Eserde, yeri geldikçe çeşitli gramer bilgileri ve Osmanlıcada, Farsçada veya Arapçada kullanılan bazı kelime ve tâbirlerin anlamları da açıklanmaktadır. Meselâ, "eyitti" kelimesinin Arapçadaki "قال [dedi]" mânâsında, "eydür"ün Arapçadaki "يقول [diyor-der]" mânâsında ve "eyit"in Arapçadaki "قل [de]" mânâsında kullanıldığı beyan edilmektedir.

Sonuç olarak, genel hatları îtibarıyla, oldukça sâde bir dille ve okunaklı bir hatla yazılmış olan eser, tasavvuf terimleriyle beraber pek çok bilgileri de ihtivâ eden, istifâde edilebilecek güzel bir kaynaktır.

D. "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil" Adlı Eserde Vücûd (varlık) ve Vücûd Mertebeleri

Tasavvufta, bir müellifin görüşlerini anlamanın en tutarlı yollarından biri de onun ontolojik (varoluşla ilgili) görüşlerini bilmektir. Bu bakımdan örnek bir konu olarak vücûd ve vücûd mertebelerini ele aldık.

1. Varlık Konusunda Tasavvuftaki Genel Görüşlere Toplu Bir Bakış

Vücûd ve mertebeleri konusu, esasen "vahdet-i vücûd"[256] temel fikrine dayanmaktadır. Kısaca "varlığın birliği" demek olan "vahdet-i vücûd" her ne kadar her zamân bu adla anılmamış[257] olsa bile İslâmın ve daha önceki semavi dinlerin esasını teşkîl eden ve ilk mutasavvıflardan îtibaren bütün büyük mutasavvıfların eserlerinde, şiirlerinde ve kendilerinden nakledilen sözlerinde dikkati çeken ana fikir olan "tevhîd"[258] fikriyle aynı temele oturmaktadır. Hattâ tasavvuf ilmini "tasavvufî metod ve terbiye sistemi içinde bir tevhîd ilmi" olarak târif etmek de mümkündür.[259]

---

[256] - Vahdet-i vücûd, özü Kur'ân ve sünnetten alınan, ilk devir sûfilerince tevhîd olarak geliştirilen ve İbn Arabî tarafından sistemleştirilen bir anlayıştır.(Ebû Nasr Serrâc Tûsî, **el-Lüma'**, Hzl.H. Kâmil Yılmaz, "**İslâm Tasavvufu**",İst.1996,s.539). Vahdet-i vücûd, vücûdun (varlığın) birliği demektir. Sûfilere göre, bizâtihi kâim (kendiliğinden var) olan vücûd birdir, o da Hak Teâlâ'nın vücûdudur. Kâinâtın bütünü Hakk'ın vücûdu ile kâimdir. Taaddüd (çoğalma) ve kesret (çokluk) bu vücûdun taayyünâtında (açığa çıkmasında) olup, kendisi bunların hepsinden münezzehtir. (İsmail Fennî Ertuğrul, **Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî**, İst.1991, s.9)

[257] - Tasavvufî düşüncede varlığın birliği (vahdet-i vücûd) esası değişik adlarla anılsa ve ifâde edilse de temel ilkedir. Bazen kaygı ve maksatların birlenmesi, Hakk'ın irâdesiyle kulun irâdesinin bir olması anlamına gelen "tevhîd-i kusûd", bazen varlığın birlenmesi anlamına "tevhîd-i vücûd" ve bazen de sâdece Bir'i görmek anlamına "tevhîd-i şühûd" şeklinde ifâde edilen bu düşünce, genelde "vahdet-i vücûd" veya ""vahdet-i şühûd" adıyla meşhûr olmuştur. Bu düşüncelerden ilki her ne kadar İbn Arabî (ö.638/1240)'ye, ikincisi İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624)'ye izafe edilse de başlangıçtan beri değişik şekillerde ifâde edilegelmiştir. (H. Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, İst.1997, s.282)

[258] - Sözlükte; bir kılma, bir etme, birleştirme, birleştirilme gibi mânâlara gelen tevhîd, terim olarak, Allâh'ın vahdaniyetine, bir, tek ve eşsiz oluşuna inanmak demektir. (Tevhîd ile alâkalı sufilerin sözleri için bkz. : Kuşeyrî, **Risâle**, s.473-477; Tasavvufta tevhîd ile ilgili görüşler için bkz.:Lütfi Baykal, **Bursevî ve Mısrî'nin Risâlelerinde Yer Alan Vahdaniyet Anlayışı,** (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,1985); İsmâil Hakkı Bursevî, **Şerh-i Kelime-i Tevhîd Risâlesi**, s.80-94; Niyâzi Mısrî, **Risâle-i Tevhîd**, s.95-103.)

[259] - Mustafa Tahralı, **Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler**, (A.Avni Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde), I/49.

Tasavvufa tevhîd ilmi olarak baktığımızda onun anlaşılmasında ve anlatılmasında kullanılan ıstılâh ve tâbirlerin de esasen bu kelime (tevhîd) üzerine bina edildiğini görmekteyiz. Nitekim tezimize konu olan "*Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil*" adlı eserde "ahadiyyet, vahdet, vâhidiyyet" maddesinde şöyle denilmektedir : "Sûfî ıstılâhlarının temeli üç terimden kaynaklanır; ahadiyyet, vahdet, vâhidiyyet."[260] Bu üç terim de yine Allâh'ın birliğini konu alan tevhîd inancını anlatan kelimelerdir. Dolayısıyla vücûd ve mertebeleri konusu, Allâh'ın birliği ile vücûdun (varlığın) hepsinin bir olup onun da ancak Allâh olduğu görüşü arasındaki bağlantıyı kurmak ve Allâh'ın zâtından insana kadar uzanan varlık silsilesinin hakîkatını açıklamak üzere ele alınmıştır. Tez konumuz olan Seyyid Mustafa Râsim Efendi de eserinde daha çok bu hususlara ağırlık vermiş ve çoğunlukla Ekberî [261] ekole mensûb tasavvuf büyüklerinden alıntı yaparak[262] kendisinin de aynı görüşte olduğunu imâ etmiştir. Bu îtibarla vücûd ve vücûd mertebeleri konusu, aynı zamânda Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin bu eserinin de bir nevi özeti ve ana fikri hükmünde olacaktır.

Vücûd konusu, tasavvufun olduğu kadar İslâm felsefesi ve kelâmın da asırlardır en önemli problemlerinden biri olmakla beraber felsefe ve kelâmda tartışılan vücûd problemi bir takım benzerlikler göstermesinin yanısıra tasavvufta ele alınan vücûd konusundan temelde bazı farklılıklar gösterir.[263] Kelâm ve felsefede tartışılan vücûd probleminin neleri ihtivâ ettiği ve tasavvuftaki vücûd anlayışıyla ilgili olan benzerlik ve ayrılıkları konumuzun amacını aşacağından biz burada sâdece tasavvuftaki vücûd konusunu ele almakla yetineceğiz.

Vücûd kelimesi Arapça "vecede" kökünden türemiş olup, sözlüklerde bir şeyi elde etmek, fakirliğe düşmemek üzere zengin olmak,

---

[260] - Seyyid Mustafa Râsim Efendi, **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**, v.15/b.

[261] -Ekberiyye, Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin b. Arabî (ö.638/1240)'nin kurduğu tasavvuf okulu. (E. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara 1997, s.244.

[262] - Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin "**Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**" lûgatine bakıldığında, ekseriyetle İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserlerinden istifâde edildiği görülmektedir.

[263]-Mahmut Erol Kılıç, **Muhyiddin İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri**, (Yayınlanmamış doktora tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst.1995), s.114.

varolmak, varlık sâhibi olmak, bulmak, buluş ve hazır bulunma gibi anlamlara gelmektedir.[264] Sûfî terimi olarak ise genellikle Cenâb-ı Hak için kullanılan bu kelime, özel mânâda bütün varlıkların kendisiyle kāim olduğu hakîkat, Hakk'ın zâtının zâtıyla bulunması, Hak'la Hak olmak ve zâtullâh şekillerinde târif edilmiştir.[265]

Tasavvuf ehli "vücûd" lafzından, mevcûdâtın tümü kendisinden sâdır, kendisiyle var olan hakîkatı yâni zât-ı ulûhiyyeti kastetmektedirler. Vücûd kelimesinin Cenâb-ı Hakk'a sıfat olması hakîkî değil mecâzî ve itibârîdir. Hakîkî olduğu kabûl edilecek olursa, bu kabûl zât-ı ulûhiyyetin vücûd ile muttasıf başka bir hakîkat olmasını, bu da terkîbi (birleşip karışmayı) gerektirir. Bu şekilde vücûdun gerek Cenâb-ı Hakk'a, gerek sonradan olanlara sıfat olmamasına göre, vücûd zât-ı ulûhiyyetin ayn'ı olmuş olur.[266] Durum böyle olunca, vücûd mefhumunu akıl, idrâk, duyu ve kıyas yoluyla anlamak mümkün değildir. Hâdis varlıkların bu mertebeye asla şuuru yoktur.[267]

Vücûdun bu idrâk edilemeyen yönlerine nisbetle sûfiler vücûda çeşitli isimler vermişlerdir. Meselâ; zât-ı vücûd bu mertebede hiçbir isim, sıfat ve fiille kayıtlı olmadığından vücûda "lâ-taayyün" ve "vücûd-i mutlak" denilmiştir. Zât bu mertebede isim, resim, na't ve vasıftan kendi sırâfeti ile hâlis olduğundan "vücûd-i sırf" derler. Bunun üstünde bir mertebe olmamasından dolayı "ezelü'l-âzâl" derler. Aynı şekilde vücûda, "zât-ı sâdic", "ayn-ı kâfûr", "mechûlü'n-na't", "gaybu'l-guyûb", "munkata'u'l-işârât" ve "munkata'u'l-vicdânî" isimleri de verilmiştir.[268]

Sûfilere göre, vücûd birdir fakat büründüğü örtüler (libaslar) muhtelif ve pek çoktur. Bu vücûd bütün mevcûdlarının hakîkatı ve

---

[264]-İbn Manzûr, **Lisânu'l-arab**,III/445-446; **Kâmus Tercümesi**, II/44; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**,s.963.
[265] - Kâşânî, **Istılâhâtu's-sûfiyye**, s.48; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**, v.574/b; Suad el-Hakîm, **Mu'cemu's-sûfiyye**, 1130; E. Cebecioğlu, a.g.e.,s.761.
[266] - Ferit Kam, **Vahdet-i vücûd**, Ankara 1994, s.76-77.
[267] - A.Avni Konuk, a.g.e., I/6; M.Erol Kılıç, a.g.e., s.159.
[268] - A.Avni Konuk, a.g.e., I/4-5.

bâtınıdır.[269] Kâinâtın bütünü Hakk'ın vücûdu ile kāimdir. Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden biri de "Kayyûm" dur. Bu da zâtıyla kāim ve kendisinin dışındakileri kāim eden demektir.[270] Bütün mertebelerde zuhûr eden, Hakk'ın bir olan vücûdudur. Mevcût varlıkların hakîkat ve bâtını bu vücûddur. Varlık sahasına çıkmış her mevcûtta bu vücûd sârîdir. Cisimler âlemindeki her varlık zâhir olduğu şehâdet âleminden önceki mertebeleri bilkuvve kendi hakîkat ve bâtınında taşımaktadır. Bütün mevcûdât bir olan mutlak vücûdun mertebe mertebe tenezzülü netîcesinde zuhûra gelmiştir.[271]

Vücûd (varlık) mertebeleri ise, bu vücûdun ilk mebde'inden son tenezzülüne kadar olan bütün basamaklarını içine alan bir tâbir olup bazen bunun yerine "Küllî mertebeler" (el-Merâtibu'l-külliyye), "Tecellî mertebeleri" (el-Merâtibu't-tecelliyât, el-Mecâlî-i külliyye), "Küllî mezâhir" (el-Mezâhiru'l-külliyye) veya "Beş hazret" (Hazarâtu'l-hamse) gibi başka tamlamaların kullanıldığı da görülür.[272]

Zât-ı ilâhî, gerçekte had ve sınırdan münezzehtir fakat âlemlere nazaran vücûdun çeşitli mertebelerdeki durumları isbât-ı vâcip noktasından tertip ve tespit edilmiştir. Tesbit edilen bu tertip kelâmda da olduğu gibi itibârîdir. Yine bu tertip külliyet îtibarıyla olup, keşfe ve akla göredir; zamânla bir münasebeti yoktur. Çünkü vücûdun tenezzül ve tecellîleri vücûd ile birlikte kadîmdir, başlangıç ve son mahlûka âittir.[273]

Tasavvuf ehlinin yazdıklarına baktığımız zamân, hakîkatında 1 olan vücûd mertebelerini daha iyi anlayabilmek için külliyât itibârıyla 2'ye, 3'e, 4'e, 5'e, 6'ya, 7'ye ilâ-âhir taksim ederek mütâlaa ettiklerini görürüz. Hattâ bu hakîkatı 40'lı ve 100'lü tasnifle anlatanlar dahi olmuştur. Bütün bu tasniflerin hemen hepsi netîcede İbn Arabî'nin yazılarından alınmış ise de o

---

[269] - Cemâleddin b. Fazlullâh el-Hindî (ö.1029/1619), **et-Tuhfetu'l-Mursele**, (Madras 1331), s.9
[270] - İsmâil Fennî Ertuğrul, a.g.e., s.9.
[271] - A. Avni Konuk, a.g.e., I/21,276; II/47,99.
[272] - M.Erol Kılıç, a.g.e., s.61.
[273]- Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar,** İst. 1994, s.222.

mektebe mensûb bazı muhakkik şârihlerce içlerinden bazısı diğerlerine tercih edilmiştir. Meselâ, Abdülkerîm el-Cîlî (ö.820/1417) üçlü tasnifi tercih ederken, *hazarât-ı hamse* adı verilen beşli tasnifi daha çok Sadreddin Konevî (ö.673/1274) esas almış, onun talebesi olan Saîdüddin Fergânî merâtib-i külliyye olarak 6'lı tasnifi esas almış ve literatürde daha fazla kullanıldığı görülen 7'li tasnifi ise Fazlullâh Burhanpûrî tercih etmiştir.[274]

Abdülkerîm Cîlî (ö.820/1417), *Tecellî-i zât* bâbında vücûdu; meclây-ı evvel (ahadiyyet), meclây-ı sânî (hüviyyet) ve meclây-ı sâlis (enniyyet) şeklinde üçlü tasnife tâbi tutmuştur.[275]

Dörtlü tasnife göre vücûdun mertebeleri: 1.Lâhût zât 2. Ceberût, sıfatlar ve ilâhî isimler 3.Melekût, rûhlar ve misâl 4. Nâsût ve şehâdet âlemlerine ayrılmıştır.

"Hazarât-ı hamse" denilen beşli tasnifte ise, yukarıdaki tasniften biraz farklı olarak Melekût âlemi iki mertebe olarak kabûl edilmiştir. Böylece vücûd, 1. Zât-ı sırf, lâ-taayyün, ahadiyyet 2. Vâhidiyyet 3. Ervâh 4. Misâl 5. Şehâdet ve insan-ı kâmil mertebelerine ayrılmıştır.

Yedili tasnifte ise, hazarât-ı hamsenin ikinci mertebesi olan "vâhidiyyet" mertebesi "vahdet" ve "vâhidiyyet" diye iki ayrı mertebe; beşinci hazret de yine "şehâdet" ve "insan-ı kâmil" diye iki ayrı mertebe olarak kabûl edilmiş, böylece mertebe sayısı yedi olmuştur. 1. Lâ-taayyün, ahadiyyet, zât-ı sırf 2. Taayyün-i evvel, vahdet, hakîkat-ı muhammediyye 3. Taayyün-i sânî, vâhidiyyet, hakîkat-ı insaniyye, a'yân-ı sâbite 4. Rûhlar 5. Misâl 6. Şehâdet âlemi 7. İnsan-ı kâmil.[276]

Mertebelerin bu şekilde farklı sayılarda ele alınmasında şu noktaya dikkat etmek gerekir ki "Allâh" mefhumu yedili tasnife göre üç, beşli ve dörtlü tasnife göre ise iki mertebede mütâlaa edilmiştir. Bu farklı mütâlaa âyet-i kerîmelerin yorumundan ileri gelmektedir. İbnü'l-Arabî de vücûdun mertebelere göre açılımını tecelliyâtının seyrine uygun olarak bazen ikili,

---

[274] - M.Erol Kılıç, a.g.e., s.201.
[275] - Abdülkerîm el-Cîlî, **İnsan-ı Kâmil,** (Ter. Abdülaziz Mecdi Tolun), İst 1998, s.131.
[276] - A. Avni Konuk, a.g.e., s.45.

bazen üçlü, bazen beşli, bazen de yedili tasnife göre anlatır. Literatürde en fazla kullanılan yedili tasnif şu şekildedir :

1. Lâ-taayyün (ahadiyyet) mertebesi : Bu mertebeye, âlem-i lâhût, gayb-ı mutlak, gayb-ı hüviyyet, âlem-i lâ-taayyün, amâ, âlem-i ıtlâk, amây-ı mutlak, vücûd-i mahz, vücûd-i baht, vücûd-i mutlak, zât-ı mutlak, zât-ı sırf, ümmü'l-kitâb, beyâz-ı mutlak, nokta-i basîta ve gaybü'l-guyûb da derler.[277]

Bu vücûda "vücûd-i mutlak" denilmesi, bu mertebede hiçbir isim, sıfat ve fiil ile mukayyed olmamasındandır. Taayyün kayıtlarından berî ve mutlak olduğu için "taayyünsüzlük" (lâ-taayyün) mertebesi olarak adlandırılır.[278] İbnü'l-Arabî, Allâh'ın hiçbir isim, sıfat ve fiille kayıtlı olmadığı, bütün taayyün ve nisbetlerin O'nun zâtında eriyip yok olduğu bu mutlak gayb ve bilinmezlik mertebesine ancak selbî yoldan işâret etmiştir. Kısaca bu mertebe sâdece Tenzîh ile tavsif edilebilir.[279]

Ahadiyyet, zât tecellîsinden ibârettir. Hakkıyyet ve halkıyyet îtibarlarının hepsinden tecrîd edilmiş olarak tecellî eden "zât" mertebesidir. Ahadiyyet, isim ve sıfatların eser ve müessirleriyle beraber yokluğunu (in'idâmını) gerektiren mertebedir. Yâni bu mertebede isim, sıfat ve onların eser ve müessirleri Hakk'ın zâtında müstağraktır. Mutlak zât, isim ve sıfatların taayyününün aslı ve dayanağıdır. Bu mertebede Hak Teâlâ kendi kemâlâtını kendi zâtıyla idrâk eder.[280]

"Amâ" tâbiri de mutasavvıfların bu mertebeyi ifâde etmek için kullandıkları bir terimdir. Hadîs-i şerîfte Ebû Rezîn el-Ukaylî, "Allâh âlemi yaratmadan önce neredeydi?" diye sorduğunda Hz. Peygamber "Altında ve üstünde hava bulunmayan amâda idi" cevâbını vermiştir.[281] Amâ, ince bulut demek ise de Efendimiz, "altında ve üstünde hava olmayan" kaydıyla burada maksadın bulut olmayıp, mertebe olduğuna işâret etmişlerdir.

277- Mustafa Tahralı, **Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık**, (A.Avni Konuk , Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde), III/14.

278 - Selçuk Eraydın, a.g.e., s.223.

279 - M.Erol Kılıç, **"İbnü'l-Arabî"**, DİA, XX/501.

280- Tirmizî, Tefsir, 12; A. Hanbel, Müsned, IV/11; İbn Arabî, **el-Futûhâtu'l-Mekkiyye**, c.II, s.310.

281 - İ. Fennî Ertuğrul, a.g.e., s.21.

Cenâb-ı Hakk'ın bu mertebede ismi "ehad" dır.[282] Bu mertebe Allâh'ın zâtına âit olup, âlemlerden münezzeh, mukaddes ve müteâl Allâh'ı ifâde ettiği hatırdan çıkarılmamalıdır.[283]

2. Taayyün-i evvel (vahdet) mertebesi : Bu mertebeye, âlem-i ceberût, taayyün-i evvel, tecellî-i evvel, akl-ı evvel, berzah-ı evvel, cevher-i evvel, hakîkat-ı muhammediyye, rûh-i muhammediyye, nûr-i muhammedî, nûr-i akdem, rûh-i izâfî, rûh-i küllî, gayb-ı muzâf ve kitâb-ı mübîn de derler. Ümmü'l-kitâbda mücmel halde bulunan şeyler, bu mertebede mufassal olduğu için ceberût âlemine, âlem-i esmâ, âlem-i a'yân-ı sâbite, âlem-i mücerredât, âlem-i mâhiyyât ve berzahiyye-i kübrâ denir. Ayrıca, rûh-i evvel, el-kalemü'l-a'lâ, levh-i evvel, levh-i a'zam, hazretü'l-cem', zât-ı mukayyed, amây-ı mukayyed, zuhûrü'l-mezâhir, kenzü'l-künûz, aynü'l-etvâr, hakîkatü'l-hakāyık, cevherü'l-heyûlâ, hazretü'l-vâhidiyyet, et-tecelliyâtü'l-külliyye, künhü's-sıfât, zuhûrü't-tecellî-i'l-ulûhiyye, rûh-i a'zam, rûh-i akdem, rûh-i âhir, berzahü'l-berâzih, akl-ı küllî, en-nefsü'l-külliyye, muhîtu'l-a'yân-ı sâbite, el-kābiliyyetü'l-ûlâ, el-kābiliyyetü'l-mutlaka, el-vahde, el-berzahu'l-câmi', el-haddü'l-fâsıl, aslu'l-usûl, el-berzahu'l-evvel, el-berzahu'l-ekber ve el-berzahu'l-a'zam, mertebe-i vâhidiyyet, vâhidiyyet, dürretü'l-beyzâ, mebde'ü'l-mebâdî, rabbü'l-erbâb, hazret-i ilmiyye, ahadiyyetü'l-cem', makām-ı kābe kavseyn ve sıbgatu'llâh da derler.[284]

Bu mertebe, "mutlak vücûd"un artık kendi ahadiyyetini vâhidiyyete inkılâb ettirmesi sûretiyle taayyünâtına başlamasıdır. Mutlak vücûd açısından bakıldığında, bu mertebe varoluşun başlangıcıdır ama mevcûdât açısından bakılırsa gerçek yaratma (halk) fiili ancak hakîkat-ı muhammediyye mertebesinden sonra (yâni taayyün-i sânî mertebesinden îtibaren) olacak ve bütün mahlukat ondan yaratılacaktır. Bütün

---

[282] -Mustafa Tahralı, **Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler,** (A.Avni Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde), I/46.
[283]- Seyyid Mustafa Rasim Efendi, a.g.e., v.170/a.
[284]- M. Erol Kılıç, a.g.e., s.227.

peygamberlerin nübüvveti ve bütün velîlerin velâyeti bu mertebeden, yâni hakîkat-ı muhammediyyeden neş'et ve zuhûr eder. Bu sebeple ona "sâbitler feleği" benzetmesi yapılır.

Vücûd bu mertebede kendisindeki sıfat ve isimleri mücmelen bilir. Bu mertebede zât, sıfat, mahlûkattan ve mahlûkatın bazısı diğerinden temeyyüz edip ayrılmaz. Burada ilim, âlim ve ma'lûm tek bir şeydir. Bu mertebenin ismi, bütün sıfat, isim ve fitrî kâbiliyetleri içine alan "Allâh"tır. Bu sıfat ve isimlerin eserleri kendisinde görünse de görünmese de yine "Allâh"tır. "Hiç şüphesiz Allâh âlemlerden ganîdir" (Âl-i İmrân 3/97) âyet-i kerîmesi bu mertebeye işârettir.[285]

3. Taayyün-i sânî (vâhidiyyet) mertebesi : Bu mertebeye, âlem-i melekût, âlemü'l-ervâh, âlemü'r-rubûbiyye, âlemü'l-gayb, taayyün-i sâni-i mukaddesî, âlemü'l-emr, âlemü'l-bâtın, âlemü'n-nüfûs, âlemü'l-ukūl-i mine'l-felekiyyeti'l-külliyyeti'l-ulviyye ve'l-muntabaati'l-cüz'iyyeti's-selefiyye, en-nefsü'l-külliyye, el-ervâh, el-arş, el-kürsî, levhü'l-kazâ ve'l-kader, el-levhu'l-mahfûz, rûhâniyyetü'l-cevher, el-heyûlâ, zuhûr-i merâtibi'z-zât, zuhûr-i tecellî-i rubûbiyye ve tecellî-i'l-ulûhiyye derler. Bu hazrete ayrıca, âlem-i misâl, âlem-i hayâl, vâhidiyyet, taayyün-i sânî, tecellî-i sânî, sidretü'l-müntehâ, berzahiyyet-i suğrâ, âlem-i tafsîl, âlem-i misâl-i mutlak, hayâl-i mutlak ve mertebe-i ulûhiyye-i nefsiyye de derler. Melekût âlemi, akl-ı evvelin altında olduğu için rûhlardan, rûhâniyetlerden ve meleklerden ibarettir. Bu melekût âlemine, âlem-i a'yân, âlemü'l-ef'âl, âlem-i ma'kūlât, âlem-i ulvî, âlem-i esmâ, âlemü'l-bâtın, âlem-i rûhânî, nefs-i nâtıka, sidretü'l-müntehâ da denir.[286]

Bu mertebede, ilk taayyün mertebesindeki toplu sıfatlar birbirinden temeyyüz ederler. Vücûd ilk taayyünde her ne kadar isim ve sıfatlarını mücmelen biliyorsa da bu isim ve sıfatların gerektirdiği bütün küllî ve cüz'î mânâların sûretleri ancak bu ikinci taayyün mertebesinde birbirlerinden

---

[285] - A.Avni Konuk, a.g.e., I/13.
[286] - Seyyid Mustafa Râsim Efendi, a.g.e., v.170/b.

ayrılırlar. Âlemdeki eşyânın hakîkatleri demek olan bu sûretlerden tek tek her birinin gerek kendi zâtına ve gerekse kendi zâtının emsâline aslâ şuûru yoktur. Çünkü onların vücûdları ve temeyyüzleri ilmîdir, aynî değildir.[287]

Bu üçüncü mertebede taayyün eden her ilmî sûret, şehâdet âleminde görülen varlıkların herbirinin "hakîkat"ı ve onu terbiye eden "rabb-i hâss"ıdır. Tasavvuf ıstılâhında bu ilmî sûretlere "ayn-ı sâbite" ve hepsine birden "a'yân-ı sâbite" (sâbit aynlar, hakîkatler) denilir. Buna kelâmcılar "ma'lûm-i ma'dûm" (yok olan ma'lûm), filozoflar "mâhiyet" ve Mu'tezile kelâmcıları "şey'-i sâbit" derler.[288] A'yân-ı sâbiteyi "mümkinâtın ilâhî ilimde sâbit olan hakîkatleri" şeklinde tanımlayan sûfîler, a'yân-ı sâbitenin ilâhî ilimde varlığını "feyz-i akdes" olarak kabûl ederken, a'yânın sûretleri olan mümkün varlıkların dıştaki zuhûruna da "feyz-i mukaddes" derler. Başka bir ifâdeyle, "feyz-i akdes" a'yân-ı sâbite ile onlardaki aslî istidatların ilâhî ilimdeki sübûtuna, "feyz-i mukaddes" de a'yân-ı sâbitenin gerekleri ve bağlı unsurlarıyla dıştaki zuhûruna verilen isimdir.[289]

Buraya kadar saydığımız vücûd mertebeleri (lâ-taayyün, taayyün-i evvel, taayyün-i sânî) kadîm olup zamân ve mekân kayıtlarından da münezzehtir. Bu hakîkatlerin kevnî mücerred ve müşahhas (melekût, misâl ve mülk âlemleri) hâle tenezzülü ile vücûd, zamân ve mekân kayıtlarıyla kayıtlanmış olur ki vücûdun bu mertebeleri "gayriyyet" (mahlûk) mertebeleridir.[290]

4. Mertebe-i ervâh : Bu mertebeye, âlem-i melekût, âlemü'r-rubûbiyye, âlemü'l-gayb, taayyün-i sâni-i mukaddesî, âlemü'l-emr, âlemü'l-bâtın, âlemü'n-nüfûs, âlemü'l-ukūl-i mine'l-felekiyyeti'l-külliyyeti'l-ulviyye ve'l-muntabaati'l-cüz'iyyeti's-selefiyye, en-nefsü'l-külliyye, el-ervâh, el-arş, el-kürsî, levhü'l-kazâ ve'l-kader, el-levhu'l-mahfûz, rûhâniyyetü'l-cevher, el-heyûlâ, zuhûr-i merâtibi'z-zât, zuhûr-i tecellî-i rubûbiyye ve tecellî-i'l-

---

[287] - M.Erol Kılıç, a.g.e., s.236.
[288] - M.Tahralı, **Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık**, (A.A Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde), III/17.
[289] - Dâvûd-i Kayserî, **Mukaddemât**, s.18; Ferit Kam, **Vahdet-i Vücûd**, s.92,93.
[290] - Selçuk Eraydın, a.g.e., s.225.

ulûhiyye derler. Bu hazrete ayrıca, âlem-i misâl, âlem-i hayâl, vâhidiyyet, taayyün-i sânî, tecellî-i sânî, sidretü'l-müntehâ, berzahiyyet-i suğrâ, âlem-i tafsîl, âlem-i misâl-i mutlak, hayâl-i mutlak ve mertebe-i ulûhiyye-i nefsiyye de derler. Melekût âlemi, akl-ı evvelin altında olduğu için rûhlardan, rûhâniyetlerden ve meleklerden ibarettir. Bu melekût âlemine, âlem-i a'yân, âlemü'l-ef'âl, âlem-i ma'kūlât, âlem-i ulvî, âlem-i esmâ, âlemü'l-bâtın, âlem-i rûhânî, nefs-i nâtıka, sidretü'l-müntehâ da denir.[291]

Bu mertebe, bir üst mertebedeki "sâbit ayn" ların zâhire doğru bir adım daha atarak bu sefer "basît-mücerred kevnî eşyâ" ya'nî cevher-i basît hâline gelmeleri mertebesidir. Bunlar mebde'ini, kendînî ve bir de benzerlerini müdriktirler. Bunların henüz şekli, rengi, zamân ve mekânla alâkaları yoktur. Zirâ cisim değildirler yâni daha henüz madde ve terkîb oluşmamıştır. Binâenaleyh bize nisbetle bu mertebe de bâtın isminin tasarrufunda olduğundan gözle görünmez.[292]

Bu mertebe, Zât'ın bir nevî ayrılık ve gayrılık ile hâriçte zuhûrundan ibârettir. Gayriyetin başladığı mertebedir.Rûh kendi zâtı ile kāim olup bakā husûsunda bedenin varlığına muhtaç değildir. Mücerred olma bakımından bedene aykırıdır fakat tedbîr ve tasarruf cihetinden bedene bir çeşit taalluk ve alâkası vardır.[293] Bu mertebe zâtî yönüyle tek, nisbî olarak çoktur. Her rûh ayn-ı vâhidenin nisbetlerinden biridir.

5. Mertebe-i misâl : "Âlem-i melekût", "âlem-i berzah", "âlem-i misâl", "gayb-ı imkânî", "misâl-i mutlak", "misâl-i imkânî", "misâl-i mukayyed", "âlem-i hayâl", "âlem-i hayâl-i muttasıl", "âlem-i hayâl-i munfasıl", "âlem-i semseme", "arz-ı hakîkat" v.b. gibi isimler de verilen bu mertebe, bir üst mertebedeki basît ve mücerred şeylerin zâhire doğru bir adım daha atarak "latîf ve mürekkeb kevnî şeyler" hâline, cevher-i mürekkeb hâline gelmesidir. Ancak bu cevherler yine de yırtılma ve yapışma kabûl etmezler. Bu mertebe bir üst mertebedeki ervâh ile bir alt mertebedeki ecsâm arasında

---

[291] - Seyyid Mustafa Râsim Efendi, a.g.e., v.170/b.
[292] - M.Erol Kılıç, a.g.e., s.249.
[293] - M.Tahralı, **Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık**, (A.A Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde), III/18.

bir berzah olduğundan, ervâha nisbetle kesîf ecsâma nisbetle ise latîftir.[294] Misâl âleminin hayâl gücüyle kuvvetli bir münâsebeti vardır. Çünkü hayâl varlığın esası, rûhu ve hayâtıdır. Onda bulunan zât ise ma'budun zuhûrunun kemâlidir. Allâh Teâlâ'ya olan inancımızın ona âit isim ve sıfatlardan ibaret olduğu görülmektedir. Allâh hakkındaki düşüncelerimiz, hayâl âlemine âittir. Hayâl bütün âlemlerin aslıdır, çünkü kendisini hayâlen bildiğimiz Cenâb-ı Hak bütün varlığın aslıdır.[295] Misâl âlemi arş, kürsî, yedi semâ, dört unsur ve bunlarda mevcûd olan herşeyi şümûlüne almıştır.[296]

6. Mertebe-i Şehâdet : "Suver-i âlem", "âlem-i kevn-i fesâd", "âlem-i ecsâm" gibi isimlerle anılan bu mertebe bir üst mertebedeki mürekkeb cevher-i latîfin zâhire doğru bir adım daha ilerleyerek yırtılma ve yapışma kabûl eden mürekkeb cevher-i kesîf hâline gelmesidir.[297] Bu mertebeye şehâdet âlemi denmesi, müşâhedeye müsâit olması ve beş duyunun hepsiyle hissedilmesi sebebiyledir.[298] Bir önceki mertebe olan misâl âlemindeki sûretleri el ile tutmak mümkün olmadığı halde, bu mertebenin varlıklarını el ile tutmak ve başkalarına göstermek mümkündür.

Şehâdet âlemine "kevn ve fesâd" (oluş ve bozuluş) âlemi de denilmiştir. Zirâ "kevn" bir sûretin meydana gelişi, "fesâd" ise bu sûretin dağılıp yok oluşudur. Bu cisimler âlemindeki her sûret devamlı olarak bir oluş ve yok oluş içindedir. Bu ise Allâh'ın isimlerinin gereğidir. Zirâ ilâhî isimler arasında muhâlefet ve zıtlık mevcûttur. Allâh'ın Kayyûm, Hâlık, Mûcid, Muhyî ve Mübdî gibi isimleri varlıkların yâni mazharların zuhûrunu gerektirirken, Kahhâr, Kābız ve Mümît gibi isimleri de mazharların yok

---

[294] - M.Erol Kılıç, a.g.e., s.250.
[295] - Abdülkerîm el-Cîlî, **el-İnsanu'l-Kâmil**, Mısır 1383, c.II, s.25; Y. Nûri Öztürk, **Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İst 1989, s.308,309.
[296] - Cemâleddin Muhammed b. Fazlullâh el-Hindî, a.g.e., s.19.
[297] - M.Erol Kılıç, a.g.e., s.250.
[298] - İsa Çelik, "**Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veyâ Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı**" (Tasavvuf Dergisi, Sayı.10, Ankara 2003), s.170.

olmasını gerektirir. İşte bu mütekābil ilâhî isimler dolayısıyla bu âlemdeki mazharlar her ân bir var oluş ve yok oluş içindedir.[299]

Filozoflar şehâdet âleminde bulunan varlıkları, rûh sâhibi olan ve olmayan diye ikiye ayırırlar. Tasavvuf erbâbına göre ise, rûh sâhibi olmayan hiçbir sûret yoktur. Zîrâ canlı ve cansız varlıkların herbirinin "vâhidiyyet mertebesi"nde sâbit bir hakîkatı vardır ve bu hakîkat onun mutasarrıfı ve rûhudur.[300]

7. **Mertebe-i insan :** Zuhûr mertebelerinin en sonuncusu olan bu mertebe (cismânî, nûrânî, vahdet ve vâhidiyyet mertebelerinden müteşekkil) bütün merâtibi câmi' olan bir mertebedir. Yâni (lâ-taayyün hâriç) kendinden evvel geçmiş bütün zuhûr mertebelerinin hakîkatlerini kendisinde toplar.[301] Mutlak vücûd, bütün ilâhî isim ve sıfatları ile şehâdet âlemine tenezzül ettikten sonra O'nun en mükemmel tecellîsi "büyük âlem"in hülâsası olan "küçük âlem"de yâni insanda, yâni insan-ı kâmilde vuku' bulmuştur. Âlemin hülâsası olan ve kendinden önceki mertebeleri kendinde toplayan "Âdem"de Hak kendi sûretini, yâni sıfat ve isimlerini en mükemmel şekilde müşâhede eder. Fakat bu müşâhede, uzaktan ve kendi vücûdunun hâricinde bulunan bir şeye bakış gibi düşünülmemelidir. Zîrâ hiçbir mertebe "mutlak vücûd"un dışında olmadığı gibi, her bir mertebede tecellî ve zuhûr eden de bu vücûddur. Bu müşâhede Hakk'ın bütün zerrelerde Zât'ı ile zuhûr ve huzûru ile vuku' bulan "zevkî" bir müşâhededir.[302]

İnsan Allâh Teâlâ'nın ilminde varoluş noktasından ezelî varlıktır. Buna "taayyün-i sânî" veya "hakîkat-ı insaniye" diyoruz. Bir de varlık âleminde görünüşü vardır ki bunu da son mertebe olan "mertebe-i insan" olarak vasıflandırıyoruz. Bu keyfiyete işâret için tasavvufta şu ifâde kullanılır : İnsan zuhûrda son fakat mertebede en yüce olan varlıktır. Yâni

---

[299] - M.Tahralı, **Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık**, (A.A Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde), III/22.
[300] - Selçuk Eraydın, a.g.e., s.233.
[301] - M.Erol Kılıç, a.g.e., s.251.
[302] - A.A.Konuk, a.g.e., I/61.

insan gaye varlık olarak ezelî ilimde herşeyden önce vardı. Ancak gaye varlık olduğu için zuhûr edişi en son olmuştur.

Tasavvuf ehlinin bu mertebeden esas kastettikleri "insan-ı kâmil"dir. AbdülKerîm el-Cîlî (ö.820/1417) **İnsan-ı Kâmil** isimli eserinde bu konuda şöyle der : "İnsan-ı kâmil Hz. Muhammed'den (s.a.v.)den ibarettir. Varlıklar âleminde Hz. Muhammed kadar kemâliyle taayyün eden başka bir kimse zuhûr etmemiştir. Onun dışındaki kâmil olan enbiyâ ve evliyâ, kâmilin ekmele ve fâdılın efdâle luhûku gibi Hz. Muhammed'e mülhaktır. Ben eserlerimde insan-ı kâmil lafzını söylediğim vakit murâdım Hz. Muhammed'dir."[303]

Varlıkların her biri ilâhî nûrun aynası olmakla beraber "câm-ı cihân-nümâ" (cihânı gösteren kadeh) ve "âyine-i gîtî-nümâ" (âlemi gösteren ayna) Âdem yâni insan-ı kâmildir. Onda ilâhî nurların sıfatları tamâmıyla zâhir olmuştur. Nûr kendi cemâl ve celâlini insan-ı kâmilde görmüştür.[304]

İnsan-ı kâmile, daha birçok isimler verilmiştir. İnsan-ı kâmil, vâhidiyyet ve a'yân-ı sâbite mertebesi olan üçüncü mertebe ile mütehakkık olduğu için ona "zıll-i ilâh" (İlâh'ın gölgesi) denilmiştir.[305] Ayrıca "zıll-i memdûd" (yayılmış gölge)[306] ve "zıllullâh" (Allâh'ın gölgesi)[307] isimleri de verilmiştir. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1724) insan-ı kâmilin, Hakk'ın kemâllerinin mazharı ve mutlak sırrın masdarı olduğunu, onun "hakîkî gölge" (zıll-i hakîkî) diğer insanların "mecâzî gölge"ler durumunda olduğunu beyân ederek, "gölge" sıfatını insan-ı kâmil ve insanlar için kullanmaktadır.[308]

Mertebelerle ilgili olarak şu ana kadar zikrettiklerimizi özetleyecek olursak; mertebelerin en yükseği "gayb-ı mutlak" ve en aşağısı içinde

---

[303] - Abdülkerîm el-Cîlî, **İnsan-ı Kâmil**, (Ter. Abdülaziz Mecdi Tolun), İst 1998, s.340.
[304]- Azîz b. Muhammed en-Nesefî, **Risâleler**, (Ter: A.A.Konuk, Mevlânâ Müzesi, Ktb.Nu.4523), s.184-185.
[305] - Bkz. Abdurrezzâk el-Kâşânî, **Istılâhâtu's-Sûfiyye**, (Tahkîk: Abdulhâlık Mahmûd, Kahire 1984), "Zıll-i ilâh" maddesi; Seyyid Şerif Cürcânî, **Ta'rîfât**, "Zıll-i ilâh" maddesi.
[306] - Suâd Hakîm, **el-Mu'cemu's-Sûfî**, (Beyrut 1981), s.751.
[307]- Suâd Hakîm, a.g.e., s.158; İ.Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Mesnevî**, II/135; A.A.Konuk, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, C.I, Defter II, s.135; Ken'ân Rifâî, **Şerhli Mesnevî-i Şerîf** (İst. 1973), s.80.

bulunduğumuz "şehâdet âlemi"dir. Şehâdet âleminden geriye doğru manevî urûc (yükseliş) sûretiyle asıl ve menşeine rücû' eden insan, bu mertebeleri ve bunların birbirine nisbetle durumlarını müşâhede eder ve bilir. Bu his ve cisimler âleminde algılanan her bir şey "misâl ve hayâl" mertebesinde mevcûd olan bir varlığın sûretidir. Misâl âlemindeki sûretler ise kendinden önceki "rûhlar âlemi"nin şe'nlari, rûhlar âlemi ise "rubûbiyyet" yâni a'yân-ı sâbite mertebesinin şe'nlerinden bir şe'n ve Allâh'ın isimlerinden bir ismin sûretidir. Hakk'ın a'yân-ı sâbite mertebesindeki isimleri ise O'nun ilk taayyün mertebesindeki sıfatlarının sûretleri ve sıfatlar ise Hakk'ın Zât'ının bir vechidir. [309]

Vücûd ve vücûd mertebelerinin zuhûru, mantıkî ve zihnî olmaktan ziyâde keşfî ve manevî bir konu olduğu için, ancak bir takım sembol ve ıstılâhlar yardımıyla anlatılmağa çalışılmıştır. Zaten tasavvufta ıstılâhların kullanılmasının temel sebeplerinden biri de budur, yâni başka türlü anlatılma imkânı olmayan hususların ıstılâh, tâbir ve semboller yardımıyla insan aklına yaklaştırılması gayretidir. İbn Arabî'de ve onun yolunu takip eden diğer mutasavvıflarda ıstılâhlar ve sembolik anlatımlar önemli bir yer tutmaktadır. İşte bu sebeple, onların yazdıkları eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, kullandıkları ıstılâhların da ayrıca açıklanması gerekmiştir. Bunun için de ya yazdıkları eserlerin sonlarına bir ıstılâh bölümü eklemişler ya da müstakil olarak ıstılâh lûgatleri oluşturmuşlardır. Tez konumuz olan Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil" isimli eseri de bu müstakil lûgatlerden biri olup, tasavvufî konuların daha iyi anlaşılmasında bize rehberlik edecek önemli eserlerden biridir. Ekberiyye Mektebi'nin bir temsîlcisi olduğu kanâatine vardığımız Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin bu tasavvuf lûgatında ele aldığı varlık ve varlık mertebeleriyle ilgili görüşlerinin, şu ana kadar genel olarak toplu bir bakışla verdiğimiz, zikredilen konuyla ilgili görüşler arasındaki yerini tespit etmeye

---

[308] - İ.Hakkı Bursevî, a.g.e., II/135,136.

[309] - M.Tahralı, **Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık**, (A.A Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde), III/24.

çalışacağız. Bu tesbitimizi yaparken, Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil" adlı tasavvuf lûgatında yer alan vücûd ve vücûd mertebeleriyle ilgili konulardan önemli gördüğümüz bir kısmını ele alarak, buralardaki görüşleri inceleyeceğiz.

2. Bu Görüşler Arasında "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil"in Durduğu Yer

Seyyid Mustafa Râsim Efendi, "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil" adlı eserinde varlık, varlık mertebeleri ve bunlarla alâkalı konulara oldukça geniş yer ayırmıştır. Nitekim bu durum, onun muhtemelen Ekberiyye Mektebi'ne mensûb oluşunun da tabiî bir netîcesidir. Zîrâ İbnü'l-Arabî ve onun takipçileri olan pek çok müellif aynı çizgi üzerinde yürümüş ve eserler yazmışlardır. Mustafa Râsim Efendi, bu eserinde varlık ve mertebeleriyle ilgili konularda ekseriyetle İsmâil Hakkı Bursevî'nin fikirlerinden istifâde etmiş ve onun eserlerinden iktibaslar yapmıştır. Bununla beraber o, bu konuda sâdece Bursevî'den değil, Şemseddin Sivâsî, Sarı Abdullah Efendi, Molla Câmî, Süleyman Zâtî, Mustafa Müstakîm, Niyazi Mısrî ve AbdülKerîm Cîlî'nin görüş ve eserlerinden de faydalanmıştır.

Müellifin vücûd ve vücûd mertebeleriyle ilgili olarak lûgatte ele aldığı bir takım terimlerin ışığında, **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil** adlı eserimizin, vücûd ve mertebeleriyle ilgili diğer görüşler arasındaki yerini belirlemeğe çalışalım.

Eserde vücûdla ilgili konulardan birisi, "vücûd-i vâcib ve vücûd-i mümkün"dür. Müellif bu konu hakkında biri Bursevî diğeri Şemseddin Sivâsî olmak üzere iki kişinin fikirlerine yer vermiş ve aynı terimleri iki kere başlık yapmıştır. Bursevî'den yapılan alıntıya göre, vâcib olan varlık, Allâh Teâlâ'nın varlığıdır ve mümkün olan varlık, Muhammed (a.s.)ın varlığıdır ki Hakk'ın varlığından istifâde eder. Öyleyse, vacib ve mümkün varlıktan başka varlık yoktur. Diğerleri, bu mümkün vücudun ışıklarıdır. Yâni Peygamber'in varlığı Hakk'ın varlığından ve diğerlerinin vehm olunan varlıkları, Peygamber'in varlığından ayrılarak ortaya çıkmıştır. Bilinmelidir

ki Allâh Teâlâ vardı ve O'ndan başka zâtıyla vacib olan bir şey yoktu. Sonra O'nun tecellisinin nurundan mümkün hâriçte varlık buldu ve Hakk'a ayna oldu. Nitekim aynaya bakan bir kimseye ayna görünmez, belki tecelli eden görüntünün sûreti görünür. Onun için imkân hazretine ayna dediler. Böylece, görünen insan sûretinde Hak cilâ olur. Zîrâ kâinatı yaratmaktan maksat, Allâh'ın kendi zatını seyr ve temâşâsıdır ki isticlâ mertebesidir. Nitekim cilâ, "ganiyyün ani'l-âlemin" mertebesidir ve vâcib varlık sırf nurdur. الله نور السموات والارض (Nûr,24/35) [Allâh, göklerin ve yerin nûrudur]. Mümkün varlık ise O nurun gölgesidir. الم تر الى ربك كيف مد الظل (Furkān,25/45) [Rabbinin gölgeyi nasıl uzatıp yaydığını görmüyor musun?] Yâni varlık, gölgesini kâinât üzerine uzattı. Acayip bir durumdur ki gölgeye nurdan yakın bir nesne yokken, و نحن اقرب اليه من حبل الوريد (Kâf,50/16) [Biz ona şah damarından daha yakınız] aynı zamânda nura gölgeden uzak bir nesne de yoktur. (vr. 580-a)

Aynı konu hakkında Şemseddin Sivâsî'nin görüşleri de benzerlikler gösterir. Sivâsî'ye göre, vacib varlıkta üç yol vardır: Birinci yol, mütekellimînin çoğunluğunun yoludur. Onlar derler ki, vacib varlık, mümkinat gibi zatı üzerine fazlalıktır. Fakat şu vardır ki vacib varlığın zatının gereğidir. Yâni varlığı kendinden olup başkasından değildir. Mümkün ise böyle değildir, çünkü mümkünün varlığı fâilin eseridir derler. İkinci yol, hukemânın çoğunluğunun yoludur. Onlar derler ki, vacibin varlığı, kendinin aynısıdır. Bu sebeple mahiyet ve zaid varlık yoktur. Fakat zatının aynı olan varlığına külliyet ve umum arız olmaz. Belki zatıyla taayyün eden bir hakiki cüzdür derler. Üçüncü yol, sûfilerin ortak olan yoludur. Onlar dediler ki, O'nun varlığı hukemanın dediği gibi zatının aynısıdır ama şu farkla ki sufilere göre varlık için mertebeler ve mazharlar vardır. Durum böyle olunca haddi zatında o varlık, ne küllîdir, ne cüz'îdir, ne umumidir ve ne de hususîdir. Belki bütün îtibarlar ondan alınmıştır, yâni mutlaktır. Fakat her bir mazharda münâsib bir i'tibâr ile muttasıf olur velâkin hadd-i zâtında ol i'tibârâttan dahi bir şey değildir. O bir mutlak

zâttır ki bütün îtibarlardan münezzehtir ve taayyünler O'nun nurlarının mazharlarıdır ve tecellisi etvarının nüzul mahallidir. Böylece O varlık, zât yönünden herşeyden arınmış, mutlak ve münezzehtir; sıfat yönüyle ise herşeye nüfûz etmiştir. (vr. 580-b)

Bu görüşlerden anlaşılmaktadır ki, Bursevî daha çok varlığın vâcib ve mümkün olmasını Allâh ve Peygamber (s.a.v.) ile açıklamakta ve bunlar dışındaki varlıkların birer vehm olduğunu savunmaktadır. Şemseddin Sivâsî ise, vâcib varlığın üç durumundan yola çıkarak, mütekellimîn ve hukemânın tavırlarını zikrettikten sonra sûfîlerin bu konudaki tutumlarını ortaya koyarak, vâcibin varlığının ne mütekellimînin dediği gibi zâtı üzerine fazlalık ve ne de hukemânın dediği gibi, zâtının aynı olup ancak varlığa külliyet ârız olmayacağından zâtıyla taayyün eden hakîkî cüzdür. Sûfîlere göre vâcibin varlığı zâtının aynı olmakla beraber, varlık için mertebe ve mazharlar vardır. Varlık küllî veya cüz'î olmayıp mutlaktır. Dolayısıyla zât yönünden herşeyden münezzehdir, fakat sıfatlarıyla herşeye nüfûz etmiştir.

Müellif başka bir madde başlığında vâcib ve mümkün varlığı değerlendirirken, bu iki varlığın birbiriyle asla müşareketi olmadığını, keşf ehlinin vâcib varlıktan başkasını nefy ettiğini ifâde ederek, kayıtların mümkün varlığın bâtınına ve vâcib varlığın zâhirine ârız olduğunu söyler. Bu anlatım şekilleri, vahdet-i vücûd görüşünün değişik bir dille ifâdesinden başka bir şey değildir.

Aynı konularla ilgili başka bir madde başlığında, Allâh'ın vücûdu ile eşyâ arasındaki irtibâtın şekli tartışılmış ve mutasavvıfların konu hakkındaki görüşleri serdedilmiştir. Buna göre meselâ, Şeyh Rükneddin Alâi'd-devle (k.s.) , sufilerin azınlığı ve hukemanın ekserisi şu görüştedir ki, mevcûdâta varlık ifâza eyleyen, Allâh'ın sıfatlarından birisidir ki o sıfata feyz-i vücûdî ve vücûd-i âm ve nefesü'r-rahmân derler. Muhyiddin Arabî ve mütekellimînin az bir kısmı ise şu görüştedir ki, eserlerin mebdei olan varlık Allâh'ın varlığıdır ki hakîkatın aynı olup gayrı değildir. Dolayısıyla bütün mümkün varlıklar Allâh'ın varlığıyla mevcûttur. Ya'nî zâtın eşyâya alâka-i maiyyeti vardır fakat o maiyyet bilinmeyen bir keyfiyettedir. Enbiyâ ve

evliyâ ve hukemâ-i muhakkikînden kimse bu maiyyetin sırrına vâkıf olmamışlardır. Bir kısmı bunun sırrına kendi kâbiliyetleri kadar vâkıf olmuşlardır. Meşâyih buna temsîl olarak, mumu gösterirler. Mum gereklidir, aydınlık ise ondan ayrılmaz bir parçadır. (vr.581-a)

Varlıkla ilgili diğer bir başlık da "hakîkî ve zıllî vücûd" dur. İsmâil Hakkı Bursevî'nin görüşlerine yer verilen bu bölümde, hakîkî varlığın a'yân-ı sâbite ile birlikte gizli olduğu, görünen zıllî (gölge) varlığın ise a'yân-ı sâbitenin hükümleri ve eserleri olduğu bildirilmektedir. Bursevî'nin zikrettiğine göre, varlık için iki îtibar vardır : Biri vücûd-i bahttır ki herşeyden münezzehtir. Buna vücûd-i hakîkî derler. İkincisine, vücûd-i zıllî ve izâfî derler. Bu vücûdun eşyâyla bağlantısı vardır. Meselâ, yüz tane ayna karşısına bir mum konulsa, o aynalara aksetmekle yüz bir mum var gibi görünür. Bunun gibi, varlığın eşyâya taallukundan, varlıkta çokluk görünmesi, mumun aynalara taallukundan aksettiği yerde çok görünmesi gibidir. Aslında mum tektir, varlık tek olduğu gibi. (vr.581-b)

Hakîkî ve zıllî vücûdla alâkalı olarak Sarı Abdullah Efendi'nin görüşlerine yer verilen bölümde ise şöyle denilmektedir : Varlık mutlak olarak Hakk'ındır ki hakîkî varlıktır. Eşyâda olan varlık gölgedir. Güneşin kendisiyle yeryüzündeki ışıkları gibi. Yâni güneşin ışıkları güneşten istifâde ettiği gibi halkın gölgesinin varlığı dahi zâtıyla vâcib olan varlıktan istifâde eder. Bu yönden yâni başkasından istifâde etmesi sebebiyle halkın varlığı kendi zâtının aynısı değildir, belki hakîkatı üzere fazladan iştir. Hakk'ın varlığı ise zâtın aynısıdır ki başkasından istifâde etmez. Gerçek odur ki Hakk'ın vasıfları senin eserlerini senden soyup, seninle sende fâil ve müessirin kim olduğu biline. Zîrâ fi'l-asl sen sen değilsin, belki O'nunla sensin. Nitekim bu ma'nâya Kur'ân'da gelir : ما من دابة الا هو اخذ بناصيتها (Hûd,11/56) [Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki dizginlerini O tutmuş olmasın] Ve sen onunla olunca fi'l-hakîka odur, sen sen değilsin. (vr. 582-a)

Bu ifâdelerle anlatılmak istenen şey, varlığın birliği görüşüdür. Dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi İbnü'l-Arabî'nin ortaya koyduğu vahdet-i vücûd fikrini bu görüşleriyle anlatmağa çalışmaktadır.

Varlıkla ilgili bundan sonraki bölümde, "hakîkî ve mutlak varlık" konuları ele alınarak İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine yer verilmiştir. Buna göre, Muhyiddin Arabî ıstılâhlarında mutlak varlıktan bahsedilen Hak Teâlâ'dır. Vücûd-i vâcib ile vücûd-i mümkin arasında berzah olan vücûd-i mutlak bütün eşyâ ve mevcûdât ile sınırlı olup, biri ile sınırlı olmak ve diğeri ile sınırlı olmamağa mâni' olmayarak, yine cümlesi ve küçük ve büyük ve siyâh ve beyâz ve ateş ve nûr ve sâire ile sınırlı olarak birliğinde ve tenezzühündedir. Zîrâ taayyün mutlak varlıkta olur ve mutlak varlık herşeyi içine alır. Varlıklara taalluku i'tibârıyla mutlak varlık ve varlıklara taallukdan kat'-ı nazar münezzeh olan o hakîkî varlıktır. Ve mutlak varlık, vâcib de mümkin de değildir, zîrâ mutlakın mahsûs varlığı yoktur, hangi mertebeye tenezzül ederse o mertebenin sûretiyle görünür ve o mertebenin ismiyle isimlenir. Bilinsin ki varlığın hakîkatı tektir ki onda çoğalmaya imkân yoktur. Çokluk taayyün sebebiyle ve tecelli iledir. Şimdi mutlak varlık, ilâhî tecelli vâsıtasıyla ervâh olur ve ecsâm olur ve rûhani mânâlar ve cismani arazlar olur ve ervâh-ı külliye ve cüz'iyye olur, böyle sürer gider. Mutlak varlık ahadiyyet ile muttasıf olursa ismi ahad ve vâhidiyyet ile muttasıf olursa ismi vâhid olur. Ve mutlak varlık ahadiyyetten ibârettir ki taayyün-i evveldir. Ve izâfî varlık vâhidiyyetten ibârettir ki taayyün-i sânîdir. Ve hârici varlık mümkinâttan ibârettir ki taayyün-i sâlisdir. Zîrâ izâfî varlığın tek başına varlığı yoktur. (vr. 582-b)

Mutlak vücûdla ilgili olarak Bursevî'den yapılan alıntıda da yine İbnü'l-Arabî'nin görüşleri zikredilerek şunlar söylenmektedir:Bütün harfler noktadan meydana geldiği gibi, bütün eşyâ da mutlak varlıktan çoğaldığı için, noktayı mutlak varlığa benzettiler. Rahmânî nefes dahi insânî nefese benzediği için ona bile mutlak varlık ismi verildi. Bilinsin ki, **Şeyh-i Ekber** (k.s. athar) **Fütûhât**'ında ظهر الوجود بالباء [Varlığın zuhûru "bâ" iledir] buyurdu. Meselâ, elif harfi hareke ve sükûn kabûl etmediğinden ve zâtıyla kāim olup, nokta kabûl etmeyip, diğer harflere taalluku olmayıp, bütün harflerin kaynağı olduğu cihetten mutlak varlığa benzer. Yine elife en yakın harf "bâ" harfidir ki bütün harflerin başlangıcı ve mertebe-i sâniyededir.

Aynı şekilde mertebe-i ahadiyyetten ilk zuhûra gelen kalem-i a'lâdır ki "bâ" harfine bir çok yönden benzer, bütün mevcûdâttan mertebe-i ahadiyyete yakın olduğu cihetten ve varlıkların hakîkatlerinin cümlesinin başlangıcı olduğu yönden ve mertebe-i sâniyede vâki' olduğu haysiyyetten. Ve bu "bâ" harfinin şânındandır ki iki tarafi kucaklaştırmıştır. Aynı şekilde o hazretin hasâyıs-ı kerîmesindendir ki ahadiyyet ve beşeriyyeti kucaklaştırmıştır. Nitekim sadây-i لا يسعنى فيه ملك مقرب [310] bu ahadiyyete dâldir. Ve nidây-ı انما انا بشر مثلكم (Kehf,18/110) [Ben sırf sizin gibi beşerim] bu beşeriyyete işârettir. Her âlimin akıl kulağına ulaşmıştır. Şimdi bu hakîkat varlıkların hepsinin başlangıcında bulunup manevî hakîkatleri açıkladıysa, "bâ" harfinde dahi bu mânâ bulunup, bütün kelimelerin ve harflerin kaynağı kabûl edilip, manevî inceliklerin açıklaması kılındı, anla. Mutlak varlık, Hakk'ın fiilidir, zâtın aynısı değildir, tersine zâtın feyzidir. Buna tecellî-i vücûd ve nefesü'r-rahmân ismi verilir. Zîrâ mutlak varlığın tenezzülünün başlangıcı akl-ı evveledir. Ve buna akl-ı küll dahi derler. Bundan sonra nefs-i külliye ve tabîat-ı külliye ve hebâ ve cism-i mutlak ve buna cism-i küll dahi derler ve arş ve kürsî gelir. Ve sonra tabâyi'-i erbaa ve anâsır-ı erbaa ve mevâlîd-i selâse gelir. (vr. 583-a)

Eserde ele alınan vücûdla ilgili terimlerden birisi de "mutlak ve mukayyed vücûd" dur. Bu konuyla ilgili olarak Bursevî'nin görüşlerinden iktibâsla şunlar söylenmektedir : Mutlak varlık ile mukayyed varlık arasında bir kayd ziyâdeliği vardır. O kaydı kaldırınca yine vücûd-i mutlak olur. Meselâ, bir adam hem kâtib ve hem şâir ve hem attâr olsa, ol adama kâtiblik vücûdu verilmekle kâtib denildi, kâtiblik kaydını kaldırınca yine o adam olur. Buna kıyas et. İşte taayyünler ve mâ-sivâ demek bu kaydlar iledir. Mukayyed varlık mutlak varlığın aynısı değildir. Bir yerde uyanıklıkta işittim ki bir kâil-i rûhânî kelâm-ı rûhânî iledir dedikte, işbu heykeline sen ona ben dersin, zât-ı şerîfim değildir. Bu ibâretten anlaşıldı ki ba'zıları

[310] - Sehâvî, **Makâsidu'l-Hasene**, s.565; Aclûnî, II, s.173.

mukayyed varlığı mutlak varlığın aynısıdır, ya'nî yaratılmışların varlığı yaratanın varlığının aynısıdır derler, öyle değildir. (vr. 583-b)

"Vücûd-i *mutlak-ı hakîkî*" başlığı altında, hâlis varlığın Allâh olduğu ve diğer varlıkların Hakk'ın nûru oldukları belirtilerek نور السموات والارض الله *(Nûr,24/35) [Allâh göklerin ve yerin nûrudur]* âyeti *buna delil* gösterilmiştir. Burada denilmektedir ki, hakîkî mutlak varlık, kapsamının kemâli ve ıtlâkı sebebiyle tek bir aynda tek bir haysiyetten bizzât zıtlarla muttasıftır. Bu durum nazarî aklın ötesinde olup nazarî akıl bunu kavrayamaz. Muhyiddin Arabî "**Tecelliyât**" kitabında şöyle buyurur : "Hem gizlisin, hem açıksın, hem de bu ikisisin. Bununla birlikte kayıt ve ıtlâktan münezzehsin. Bu öyle şaşılacak ve acayip bir durumdur ki hem mukayyed ve hem mutlaksın." Buradaki ihtilâf bize göredir, Hakk'a göre değildir. Açıklık ve gizlilik O'na göre aynıdır. Bilinsin ki zamân, hem gecenin varlığı hem de gündüzün varlığı olmaya örnektir. Çünkü gecenin varlığı ve gündüzün varlığı başka başka ise de aslında tek bir varlıktır. Zîrâ varlık bütün zıtları içine alır. (vr. 585-a)

Allâh'ın varlığını daha iyi anlatabilmek ve insanların akıllarına yaklaştırabilmek gâyesiyle mutasavvıflar bazı benzetmelerde bulunmuşlardır. Bununla alâkalı olarak verilen bilgilerde denilmektedir ki : Allâh'ı anlatmak için evliyâullâhın O'nu denize, denizin dalgalarına ve başka şeylere benzetmelerindeki gâye, şüpheleri azaltmak ve kavrayış ve anlayışa yaklaştırmak için akılla kavranabileni hisle anlaşılır hâle getirmektir. Yoksa vâcibu'l-vücûd olan zâtın takdir edilenle bağlantısı ve pisliklerle karışması söz konusu değildir. Allâh bunlardan yüce ve çok büyüktür. Fakat onların denize ve denizin dalgalarına benzetmeleri hazret-i vücûd ve a'yân-ı sâbite üzerine varlığın manevî açılımı içindir, yoksa Allâh'ın zâtı için ve mümküne bağlantı için değildir. Yâni, denizin kendisi varlığın hakîkatı yerindedir ve dalgaları, o hakîkatten ortaya çıkan mâhiyyât-ı kābile yerindedir. Ya'nî hazret-i vücûdu ve onun manevî yayılımını denize ve denizin dalgalarına benzetmektir.Yoksa vâcibü'l-

vücûdun kendisini ve onun mümkün olan zâtlara bağlantısını denize ve denizin dalgalarına benzetmek değildir.

Bilinsin ki, vâcibü'l-vücûdun zâtı herşeyin aynıdır ve herşey ile zâhir olan odur diye vehme kapılmak bâtıldır. Zîrâ herşeyin aynı olan ve herşey ile zâhir olan vâcibü'l-vücûdun zâtı değildir, belki onun mutlak hakîkatıdır. Ona hazret-i vücûd ve vücûd-i mutlak ve vücûd-i âmm derler. Dikkat edilmesi ve iyice anlaşılması gereken bir noktadır. Dolayısıyla Şeyh-i Ekber Hazretleri'nin ve diğer hakîkî keşf ehlinin görünürdeki sözleri, vahdet-i vücûdun vâcibü'l-vücûda yayılması gibi görünürse de, onun ma'nâsı aslında Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd herşeyin hakîkatı olan mutlak hakîkatı ile herşey ile zâhirdir, yoksa pak olan zâtı ve taayyün-i vücûbîsi ile değil, iyi anla.

Hakîkî varlık eşyâya sereyân ederek herşeyin aynı ve herşey ile zâhir olup, tek olan hakîkî zâtın gölgesi ve mutlak varlığın isimleridir. Eşyâya tenezzül eden ancak mertebesidir. Hazret-i vücûd ve vücûd-i izâfî ve vücûd-i âmm ve vücûd-i müşterek ve vücûd-i sârî ve vücûd-i hesti-i mutlak ve vücûd-i sâlis ve vücûd-i âmm-i münbasıt ve nefes-i rahmânî ve tecellî-i sârî ve ayn-ı câmi'a ve rakk-i menşûr ve nûr-i merşûş ve mahbûb ve ma'şûk ve kuvvet-i ezelî ve nokta ve tecellî-i vücûd ve feyz-i zât ve hakîkat-ı mutlaka ve nûr-i zât ve hakk-ı mutlak ve nûr-i hak ve zâhirü'l-vücûd ve zâhirü'l-mümkinât ve nûr ve nûr-i mücerred ve nûr-i vücûd ve kenz-i mahfî ve gayb-ı izâfî ve gayb-ı mutlak ve ahadiyyet ve ahadiyyetü'l-cem' ve vâhidiyyet ve hak ve elif ve taayyün-i evvel ve muhabbet-i ilâhî ve tecellî-i zât ve tecellî-i hak ve amâ ve hazretü'l-cem' ve zât-ı mutlaka ve kitâb ve fi'l-i hak ve hakîkat-ı câmi'a ve şâh-bâz-ı lâ-mekânî ve ankā ve simurg ve murg ve tāir ve hemây-i kudsî ve ışk ve şâhid-i kudsî ve bunların benzeri birçok ibarelerle ta'bîr olunur. (vr. 586-b)

Vücûdla ilgili olarak eserde bahsedilen terimlerden birisi de "vücûd-i mahz ve vücûd-i baht"tır. Bu kavram Molla Câmî'nin ve daha sonra da Bursevî'nin fikirlerinden yararlanılarak kaleme alınmıştır. Câmî'nin fikirlerinin serdedildiği kısımda, şunlar söylenmektedir : Asıl ve hâlis varlık lâ-taayyün yönüyledir. Bu mertebeye ahadiyyet-i zâtiyye derler ki isim ve

nisbetten tamâmen arınmıştır. Gölge varlık ve nefes-i rahmânî dedikleri, öyle bir varlıktır ki ilk ve asıl varlığın zâhiridir. Kısacası varlık aslında birdir ki o da Hakk'ın varlığıdır. Tecellilerin zuhûr etmesi yönüyle belli ve meydanda fakat gaybın bâtın olması yönüyle gizlidir. Mümkün varlık dedikleri şey, güneşin ışığına engel olan cisimlerden meydana gelen gölge gibidir. Mutlak varlığın iki yönü vardır : Bir yönü hakîkî varlık tarafına ve bir yönü yaratılmış varlık tarafınadır.

Konuyla alâkalı Bursevî'nin görüşleri ise şu yöndedir: "Yaratılmış olan mümkünlere ârız olan varlık, Hakk'ın mücerred olan varlığına ters değildir, ancak nisbetler ve îtibarlar yönüyle terstir. Nisbet ve îtibar dediğimiz şeyler zuhûr ve taayyünlerdir. Yâni mümkinâta yakınlaşma sebebiyle meydana gelen çoğalma ve ortaklık hükmünü kabûl ve buna benzer şeylerdir. Varlık için iki yön vardır : Bir yönüyle vücûd-i bahttır ki herşeyden münezzehtir. Diğer yönüyle ise gölge varlıktır ki mümkinâta yakın ve nuru, a'yân-ı mevcûdât üzerine doğup parlayandır." (vr. 587-a)

İsmâil Hakkı Bursevî Hazretleri'nin **Nakd-i Hâl** adlı eserinden yapılan iktibâsta, vücûdun üç mertebesinden bahsedilerek şöyle denilmektedir : "Varlık için üç mertebe vardır. Birincisi zâtıyla mevcûd olup, varlığı başkasından olmaması sebebiyle mutlaktır, mukayyed değildir. Bununla beraber kendisiyle beraber hiçbir şey yoktur ve sırf tenzîhle vasıflardan münezzehtir. İsim, resim ve sıfatla beşerin idrâkinin üstündedir. Bu pâk varlığa gayb-ı hüviyyet ve gayb-ı mutlak ve ahadiyyet derler. Tâbirle ifâde edilemediğinden, vücûd-i baht ve vücûd-i mahz ve vücûd-i mutlak kelimeleriyle ifâde edilmiştir. İkincisi, Allâh ile mevcûd olup, kendi kendine mevcûd olmayan mukayyed bir varlıktır ki arş ve kürsî ve semâvât ve hayvân ve nebât ve ma'den ve diğerlerinden ibârettir. Üçüncüsünde varlık bir mânâdır ki varlık, yokluk ve sonradan meydana gelme ve başlangıcı olmamakla sıfatlanmış değildir. Belki âlemin ve cevherin aslıdır ki akl-ı küll ve felekü'l-hayâttır. Ve âlem bu hakîkatten zâhir olmuştur ki hakîkatların hakîkatıdır. Tamâmen akla uygundur, kadîm ile kadîm ve hâdis ile hâdisdir. Bir küllü ademdir ki câmi'-i hudûs ve kıdemdir. Türlü türlüdür,

mevcûdâtın çokluğuyla kısımlara ayrılmıştır, bilinenlerin tümünden ibarettir. Bu ma'nâyı ta'bîr etmek ve anlatmak, yazı ile ifâde etmeye uygun değildir. Fakat gönül aynası hakîkatı kabûl edip, güneşin duvarda yansımasına benzer şekilde işâret yoluyla anlatılabilir ki bu varlığa vücûd-i âmm derler. Bunun nisbeti, tahtanın kürsüye ve minbere nisbeti gibidir. Bu varlığa bizim dilimizde nefesü'r-rahmân ve ankā ve hebâ denilmiştir. Aynî varlığı yok olup ezel âleminde vâcibe yakın idi denilmesi, emr âleminden ilâhî eserlerin Hakk'ın ilminde taayyünü olduğunu ifâde içindir, yoksa mutlak varlık hiçbir şeyle beraber olmaksızın zât mertebesinde herşeyden arınmıştır. Dolayısıyla bütün hakîkatlar hâricî mevcûdâtın gereği olup hâricî varlıkta eseri meydandadır. Her hayyda hayât ve her âlimde ilm gibi. Ve bu umûr-i külliye hâricî mevcûdâtın ne aynı ne de gayrıdır. Zâhirî ve bâtınî bütün mevcûdât, bu küllî mücerred hakîkatlardır ki karışma ve birleşme yoluyla ortaya çıkar. Yâni üçüncü varlık asıl ve diğer varlıklar fer' değildir. Üçüncü varlıktan vücûd bulan herşey asıl ve fer' de olsa üçüncü varlıktır. Yoksa üçüncü varlık başka ve diğer varlıklar başka değildir. Bütün varlıklar, ismi olup cismi ortada olmayan ankā gibi o üçüncü varlığa sûret düşmüştür. Bu üçüncü varlığa, heyûlâ ve unsur-i a'zam ve şebha ve mâdde-i te'lîf ve inşâ' ve hazâne-i câmi'a ve ümmü'l-kitâb da denir." (vr. 587-b)

Bu ifâdelerden öyle anlıyoruz ki, vücûdun ilk mertebesi zâtıyla var olan mutlak vücûddur. Beşer idrâkinin üstünde olan bu mertebeye, vücûd-i baht, vücûd-i mahz ve vücûd-i mutlak isimleri verilmiştir. İkinci mertebe, kendisiyle mevcûd olamayıp Allâh'la mevcûd olan mukayyed vücûddur ki arş, kürsî, semâvât, hayvân, nebât, ma'den ve diğerlerinden ibârettir. Üçüncü mertebe ise cevherin aslıdır ki akl-ı küll ve felekü'l-hayâttır. Bu varlığa tasavvuf dilinde nefesü'r-rahmân ve ankā ve hebâ denilmiştir. Burada vücûd üç mertebe halinde ele alınmıştır.

"Vücûd-i ıtlâkî" teriminde ise, vahdette kesreti ve kesrette vahdeti görme konusu işlenmiştir. Burada Bâyezid-i Bestâmî Hazretleri'nin "Ben otuz yıldır Hak'la kelimât ederim, halk beni kendileriyle söyleşir sanır" sözleri, kesrette vahdet-i Hakk'ı görmekle yorumlanmıştır. Konuyla ilgili

olarak İbnü'l-Arabî Hazretleri'nden de şu aktarma yapılmıştır : "Şeyh-i Ekber Hazretleri **Futûhât-ı Mekkiye**'nin evvelinde der ki : الاشياء وهو عينها سبحان من خلق [Kendisinin aynı olan eşyâyı yaratanı tesbih ederim] ve dahi kitâblarında buyurur : "Taayyün teşahhusdur ve teşahhus taayyündür." Burada yine varlığın birliği konusu işlenmektedir." (vr. 589-a)

Vücûdla alâkalı olarak ele alınan bir diğer ıstılâh da "vücûd ve adem" dir. Burada, varlıkta şer ve noksan olmayıp ancak ademde bunun söz konusu olduğu ifâde edilerek şunlar söylenmektedir : "Mevcûdâtta şer ve noksân görülse, o mevcûdât arasında olan yokluğa şerri isnâd ve varlığa hayrı isnâd etmek gerekir. Çünkü varlıkta şer ve noksân olmaz, ancak ademde olur. Kılıcın kesmesi ve insanın öldürülmesi varlıktır, ya'nî vücûd varlık ve adem yokluktur. Kātilin kudreti ve aletin kesmeye kabiliyyeti ve öldürülenin öldürülmeyi kabûlü varlıktır. Şer bunlara dayandırılamaz, bunlarda bulunan yokluğa dayandırılır. Zina kendine has bir hareket olup Allâh'ın rızâsı olmadığından haram ve yasaktır, çünkü bâtıldır. İçki içmek te aynı şekilde olup, Allâh'ın rızasına uygun olmadığından haram ve yasaktır, çünkü bâtıldır. Her bâtıl, Hak ehli katında da bâtıldır." (vr. 591-a)

Varlıkla ilgili olarak buraya kadar ele aldığımız terimler ve onlara yapılan yorumlar, görüldüğü gibi vahdet-i vücûd görüşünü anlatan çeşitli konulardır. Burada vücûdun çeşitli yönlerden ele alındığını görmekteyiz. Özet olarak vermek gerekirse, işlenen ana fikir, varlığın aslında bir tek olduğu ve onun da vücûd-i mutlak olan Allâh Teâlâ olduğudur. Başka bir ifâdeyle, bütün bu anlatılanlardan vahdet-i vücûd fikri ortaya çıkmaktadır. Ancak vücûd her ne kadar birse de onun âlemde tezâhürünün bazı aşamaları vardır ki işte buna da vücûdun mertebeleri denmektedir.

"**Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil**" adlı bu eserde, vücûdun mertebeleriyle ilgili konulara da yer verilmiştir. Öncelikle "mertebe ve hazret" terimleri ele alınarak varlığın iki mertebesinden bahsedilmekte ve şunlar söylenmektedir: "Hak Teâlâ'nın zuhûr âlemine yönelmesi sebebiyle mertebeleri ve hazretleri vardır. Birinci mertebe, bütün ezelî ve ebedî taayyünleri içine alır ve bütün ilâhî ve kevnî hakîkatları toplar. Fakat bazı şeylerin diğer bazılarından

ayrıntılı olmaksızın ayırt edilmesine birinci taayyün derler. Bu mertebenin üstünde lâ-taayyün ve ıtlâktan başka bir şey yoktur. Ve bu ikinci mertebe, birinci mertebenin belirginleşmesinden ibarettir ki buna taayyün-i sânî derler. Bu mertebede ilâhî ve kevnî hakîkatlar birbirlerinden ayrılmışlardır. İlâhî hakîkatlar dediğimiz şey, hakîkî vahdet ve nisbî kesrettir. Kevnî hakîkatlar ise bunun aksine hakîkî kesret ve nisbî vahdettir. Ve bu birinci ve ikinci taayyün mertebelerinde kevnî hakîkatların hâricî varlıktan kesinlikle nasibi yoktur. Yâni hâricî çoğalma ile çoğalmaz ve hâricî farklılaşma ile farklılaşmaz." (vr. 486-b) Bunun hemen peşinden "mertebe-i lâ-taayyün ve mertebe-i taayyün" başlığı altında kısaca denilmektedir ki, lâ-taayyün denilen mertebe celâl mertebesidir ve taayyün denilen mertebe cemâl mertebesidir. Bu hususta ele alınan diğer iki terim ise "mertebe-i cilâ ve mertebe-i isticlâ" dır ki bunlardan kestedilen şey Bursevî'nin **Kenz-i Mahfî** adlı eserinden yapılan alıntıyla "Hak Teâlâ zâtıyla zâtına açık ve bellidir ki buna cilâ' mertebesi derler. İsimlerin ve sıfatların tecellîlerine ise isticlâ mertebesi derler ki zâtın taayyünât mertebelerinde ortaya çıkmasıdır. Bir de Hakk'ın kâmil insanda görünmesi vardır ki buna da kemâl-i cilâ derler. Zâten âlemin yaratılmasındaki esas maksat insan-ı kâmildir."şeklinde açıklanmıştır. (vr. 486-b)

Bundan sonraki başlıklarda, birkaç kere üstüste "mertebe-i ahadiyyet" terimi işlenmiştir. Bu maddelerde ahadiyyet mertebesinin lâhût âlemi olduğundan bahisle şöyle denilmektedir : "Ahadiyyet mertebesine, zâtî hüviyyet ve birinci taayyün de derler, zât-ı baht demezler. Çünkü zât-ı baht dedikleri, taayyünsüzlük âlemidir ki zikr olunan mertebenin üstündedir. Ona mutlak gayb derler." (vr. 487-a)

Bu ıstılâhların ardından, kısa açıklamalarla şu terimlere yer verilmiştir. "Mertebe-i zât, mertebe-i sıfât" ki zât-ı ahadiyyeye mertebe-i zât, zât-ı vâhidiyyeye mertebe-i sıfât derler şeklinde açıklanmıştır. Sonra "mertebe-i vahdet"in birinci hazret, "mertebe-i vâhidiyyet" ile "mertebe-i ulûhiyye"nin ceberût âlemi oldukları bildirilmiştir. "Mertebe-i nefsiyye-i levhiyye"nin melekût âlemi, "mertebe-i şehâdet-i mutlaka" nın his hazreti

olduğu ifâde edildikten sonra, "mertebe-i insânîyye" terimi ele alınmış ve "vücûb ve imkânın birleştiği makama insanî mertebe derler. Bu makama ulaşmadıkça kimse veli olamaz." şeklinde açıklanmıştır.

Bundan sonraki bölümlerde, vücûd mertebelerinden bazıları tek tek isim olarak zikredilerek, birkaç kez peşpeşe ele alınmış ve yorumlar getirilmiştir. Bu terimlerden bazıları; mertebe-i hüviyyet, mertebe-i ahadiyyet, mertebe-i vâhidiyyet, mertebe-i ilâhiyye, mertebe-i rubûbiyyet, mertebe-i ism-i rahmân, mertebe-i ism-i rahîm vs. dir.

Bundan önceki bölümde, varlık ve varlık mertebeleriyle ilgili tasavvuftaki görüşleri verirken, vücûd mertebeleriyle ilgili çeşitli tasnifler yapıldığını, vücûd mertebelerinin ikiden yediye kadar farklı sayılarda ele alındığını belirtmiş ve en yaygın kullanılan şekliyle yedili tasnifi esas almıştık. Bu lûgatta da vücûd mertebelerinin farklı maddelerde farklı sayılarda ele alındığını görmekteyiz. Meselâ, bir başlıkta "ehl-i hakāyık indinde merâtib-i vücûd beştir" denilerek vücûd mertebeleri beşli olarak değerlendirilmiş ve şöyle açıklanmıştır : "Biline ki varlığın mertebelerinden ilk mertebe akl-ı evvel ve ikinci mertebe nefs-i külliye ve üçüncü mertebe tabiat-ı külliye ve dördüncü mertebe hebâdır ki buna ankā ve heyûlâ da derler. Beşinci mertebe ise cism-i küllîdir." (vr. 488-a)

Hemen ardından "merâtib-i külliye-i erbaa" maddesinde dört küllî mertebeden bahsedilerek şu açıklamalar getirilmektedir : "Küllî mertebeler dörttür ki bunlar; hayât mertebesi, ilim mertebesi, irâde mertebesi ve kudret mertebesidir. Ve âlemler de dörttür ki bunlar; gayb âlemi, mânâ âlemi, rûhlar âlemi ve şehâdet âlemidir. Yâni hayât mertebesinde evveliyyet-i kübrâ ile gayb âleminin nisbeti, ilim mertebesinde âhiriyyet-i uzmâ ile mânâ mertebesi nisbeti, irâde mertebesinde zâhiriyyet-i ûlâ ile rûhlar âlemi nisbeti ve kudret mertebesinde bâtınîyyet-i uhrâ ile şehâdet âlemi nisbeti ortaya çıkmış ve belli olmuş olur. İlâhî hüviyyetlerin sırrı bütün mertebelere sârî olmakla dört hakîkat ortaya çıkmıştır." (vr. 488-a)

Bundan sonra, "merâtib-i vücûd altıdır" başlığıyla vücûd mertebeleri altılı bir tasnife tabi tutulmuştur. Bursevî'nin eserinden yararlanılan bu

bölümde altılı mertebe açıklanırken şu ifâdelere yer verilmektedir : "Bilinsin ki Hakk'ın varlığı tektir, fakat yüce mertebeleri altıdır. Birincisi, lâ-taayyün mertebesidir. İkincisi, ilk taayyündür ki fi'lî ve infiâlî taayyünleri içine alır. Üçüncüsü, fi'lî taayyünlerin ahadiyyet-i cem'idir ki ulûhiyyet mertebesidir. Dördüncüsü, isimler mertebesidir ki ulûhiyet mertebesinin tafsîlidir. Beşincisi, infiâlî taayyünlerin ahadiyyet-i cem'idir ki imkânî kevn mertebesidir. Altıncısı, kevnî mertebenin tafsilidir ki âlem mertebesidir."

Daha sonra gelen madde başlığında "merâtib-i vücûd yedidir" denilerek bu defa da yedili tasnif esas alınmıştır. Yine Bursevî'den alıntı yapılan bu maddede varlığın yedi mertebesi şöyle anlatılır: "Biline ki hakîkî varlık tek bir gerçektir ki Hakk'ın varlığının aynı ve mutlak varlıktır. Fakat yüce mertebeleri çeşitli sayılardadır. Birinci mertebe, lâ-taayyündür ki bu mertebede Hak Teâlâ'ya Allâh, Rahmân ve sâir isimler verilmez. İkinci mertebe, ilk taayyündür ki bütün fi'lî taayyünleri ve ilâhî vücûbları ve bütün kevnî infiallerin taayyünlerini kendinde toplar, yâni vücûb ve imkân mertebelerini içine alır. Varlığın hakîkatlarının taayyünlerinin ilki budur ve bunun üstünde sâdece lâ-taayyün mertebesi vardır. Üçüncü mertebe, cem'i ahadîdir. Bütün tesirli fiillerin taayyünlerini içine alır ki bu mertebe ulûhiyyet mertebesidir. Dördüncü mertebe, ulûhiyyet mertebesinin tafsilidir ki isimler mertebesi ve isimlerin hazretleridir. Bu iki mertebenin i'tibârı varlığın zâhiri yönündendir ki vücûb onun özel vasfıdır. Beşinci mertebe, cem'-i ahadiyyedir ki bütün infiâlî taayyünleri şâmildir. Ve o infiâlî taayyünlerin şânı teessür ve infiâldir. Ve bu mertebe mertebe-i kevniyye ve imkâniyyedir. Altıncı mertebe, mertebe-i kevniyyenin tafsîlidir ki illetler mertebesidir. Ve bu iki mertebenin keyfiyetleri ilmin zâhiri yönüyledir ki imkân bunun gereklerindendir. Ve o ilmin zâhirinin zâtın kendine hakîkatların sûretleri ve a'yân-ı mümkinât ile tecellîsidir. Sonuç olarak aslında varlık birdir, fazla değildir ki bütün bu mertebeler ve hakîkatlerde sârîdir." (vr. 488-b)

Vücûd mertebeleri bu şekilde değerlendirildikten sonra, "merâtib-i külliye yirmi sekizdir" başlığı altında, akl-ı evvelden insan mertebesine

kadar yirmi sekiz küllî mertebe olduğundan söz edilmekte ve bunun cüz'iyyâtının ise sonsuz olduğu beyan edilmektedir. Akla gelebilecek, neden yirmi sekiz mertebe sorusuna, daha sonra gelen "merâtib-i külliye" maddesinde "küllî mertebeler, ay menzilleri ve tehecci harfleri sayısınca yirmi sekiz tanedir, cüz'iyyâtı için nihâyet yoktur. Hepsi Hakk'ın kelimeleri ve rahmânî nefeslerdir." ifâdeleriyle cevap verilmektedir.

Mertebelerle ilgili olarak ele alınan konulardan biri de "merâtib-i esmâiyyedir" ki burada ebced harflerinden her bir harfin Allâh'ın ismiyle olan bağlantısı ve karşılığı belirtilmektedir. Mustafa Müstakîm'in **Risâle'** sinden yapılan alıntıda, harflere mukābil Allâh'ın isimleri şöyle verilmiştir : "Elife "ا" Allâh ismi, bâya "ب" Rahman, cime "ج" Rahîm, dala "د" Melik, heye "ه" Kuddüs, vava "و" Selâm, zâya "ز" Mü'min, hâya "ح" Müheymin, tıya "ط" Azîz, yâya "ى" Cebbâr, kefe "ك" Mütekebbir, lâma "ل" Hâlık, mime "م" Bârî, nuna "ن" Musavvir, sine "س" Gaffâr, ayına "ع" Kahhâr, feye "ف" Vehhâb, sada "ص" Rezzâk, kafa "ق" Fettâh, râya "ر" Alîm, şına "ش" Kābız, tâya "ت" Bâsit, seye"ث" Hâfiz, hıya "خ" Râfi', zele "ذ" Muizz, data "ض" Müzill, zıya "ظ" Semi', gayına "غ" Basîr isimleri karşılık gelir. Zikredilen bu yirmisekiz isimden başka yetmişbir ism-i şerîfi de bu yirmisekiz isim mânâ yönünden içine alır. Hakîkat ehli bunlara "isimlerin mertebeleri" adını vermiştir." (vr. 489-b)

İsmail Hakkı Bursevî'nin **Lübbü'l-Hakāyık** adlı eserinden faydalanılarak ele alınan "ahadiyyet, vahdet ve vâhidiyyet" terimlerinin açıklamasında, tasavvuf ıstılâhlarına ilişkin Bursevî'nin bir görüşünü yakalıyoruz. Burada Bursevî Hazretleri, sûfî ıstılâhlarının temellerinin bu üç terim üzerine kurulu olduğunu ifâde etmekte ve daha sonra bu terimleri şöyle açıklamaktadır : "Ahadiyyetin zâtından ibaret olan mutlak hüviyyet, gaybu'l-guyûbda gizli hakîkattır. Bu çekirdekte ağacın gizli olması veya henüz babanın sulbünden annenin rahmine aktarılmamış olan nutfe gibidir.

فا حببت ان اعرف [Bilinmeye muhabbet ettim] sözünün gereğince, aslî meyil ve zâtî sevgiye işâret eder ki gizlilik ve açıklık arasında bir vuslattır. Nutfenin bu mertebesi, babanın sulbünden annenin rahmine nakilden kinayedir. Buna hakîkî vahdet derler ki zâtî sevgi ve aslî meyil ve nikâh-ı sârî ve hakîkatların hakîkatı ve berzah-ı câmi' ve ilk tecellî ve hakîkat-ı muhammediyye ve ezelî mertebeler ve ebediyye ve mertebe-i evveliyye ve âhiriyye ve râbıta-i bâtınîyye ve zâhiriyye ve melekût âlemi ve gayb âlemi ve emr âlemi ondan ibârettir. Daha sonra rûhânî ve cismânî kuvvetler mertebesi gelir ki buna hazret-i vâhidiyyet ve taayyün-i sânî ve tecellî-i sânî ve ulûhiyyet mertebesi ve felekü'l-hayât derler ki, varlık mertebelerinin ikincisi olup, "bâ" harfi ona işârettir. الثانية من الوجود كقوله بالباء ظهر الوجود

قال امام الطائفة : الباء يشار به الى اول الموجودات الممكنة وهو المرتبة

[Tâifenin imamı der ki : "Bâ harfi, mümkün olan mevcûdâtın evveline işâret olunan harftir. Mevcûdât-ı mümkine ise vücûddan mertebe-i sâniyedir. İmamın vücûd "bâ" ile zâhir oldu sözü gibi"] Ve'l-hâsıl ulûhiyyet mertebesinden sonra mebdeiyyet mertebesi vardır ki ancak vücûd-i a'yânîye rahmânî nefesin nefesiyle (ya'nî püf demesiyle) a'yânın varlığı bâtın iken zâhir olsun diye ortaya çıkar." (vr. 491-a)

Ahadiyyet, vâhidiyyet ve ahadiyyetü'l-cem' konularında Niyâzi Mısrî'nin görüşlerine de yer verilmiştir ki şöyledir : "Ahadiyyet denilen şey, zâtı bütün sıfatlardan, isimlerden, nisbetlerden ve taayyünlerden arınmış kabûl etmektir. Bu zâtın ismi ahad olur. Vâhidiyyet denilen şey ise, zâtı isimlerin kendisinden meydana gelmesi yönünden değerlendirmektir. İsimlerin zâta nazaran vâhidiyyeti ve sıfatlara nazaran çokluğu dikkate alındığında zâtın ismi vâhid olur. Ahadiyyetü'l-cem' dediğimiz ise, hiçbir sıfatı, ismi, nisbeti ve taayyünü yok kabûl etmeksizin ve isbat etmeksizin zâtı mutlak mânâda değerlendirmektir. Hazret-i vâhidiyyetin nisbetleri zâtta yer almış kabûl edilse, lâ-taayyün mertebesinde yanında bir şey olup olmamasına îtibar edilmez. Ahadiyyette ise yanında bir şey olmaması dikkate alınırken vâhidiyyette yanında bir şey olması dikkate alınır. Yâni

sıfatlar, isimler, nisbetler ve taayyünler O'nda bir olup çokluğu mümkün değildir." (vr. 492-a)

Bunun peşinden aynı konular hakkında AbdülKerîm Cîlî'nin fikirleri aktarılmıştır ki şu şekildedir . "Ahadiyyet; isimlerin, sıfatların, eserlerin ve tesir ettiği şeylerin yâni fiillerinin yok olmasını ister. Vâhidiyyet, Allâh'ın isim ve vasıflarının zuhûruyla âlemin fenâsını ister. Rubûbiyyet ise âlemin bekasını talep eder. Ulûhiyyet, bekasının aynında âlemin fenasını ve fenâsının aynında âlemin bekasını gerektirir. Ve izzet, Hak ile halk arasında münasebet olmamasını gerektirir. Kayyûmiyyet ise, Hak ile kul arasında nisbetin sıhhatini ister zîrâ kayyûm kendisiyle kaim olup başkalarını da kaim kılan zâttan ibarettir.

Biline ki, ahadiyyet mertebesinde vasıf ve isim yoktur. Vâhidiyyet mertebesinde, varlıkta her biri sûretle tasavvur edilmesi yönüyle halk yoktur. Rubûbiyyet mertebesinde ise halk ve Hak vardır. Ulûhiyyette ancak Hak vardır, Hakk'ın sûreti halk ve halkın bâtını Hak'dır. İzzetin tecellîsi yönünden Allâh ile kul arasında nisbet olmaz. Kayyûmiyyetin tecellîsi yönünden merbûb varlık lâzımdır. Allâh, zâhir ismi yönünden eşyânın aynı ve bâtın ismi yönünden eşyânın gayrısıdır."

Lûgatta vücûd mertebeleriyle ilgili daha bir çok başlık ve terim ele alınmıştır. Ancak diğerleri de aktardıklarımızla benzer ifâdeler taşır. Eserde vücûd mertebelerinin tek tek ele alınarak açıklandığı son bir kısım daha vardır ki burada varlık mertebeleri "hazerât-ı hams" geleneğine uygun tarzda beşli tasnife göre değerlendirilerek şu şekilde açıklanmıştır :

Hazret-i evvel : Bu lâhut ve zât âlemidir. Hazret-i evvele, âlem-i lâhût, gayb-ı mutlak, gayb-ı hüviyyet, âlem-i lâ-taayyün, amâ, âlem-i ıtlâk, amây-ı mutlak, vücûd-i mahz, vücûd-i baht, vücûd-i mutlak, zât-ı mutlak, zât-ı sırf, ümmü'l-kitâb, beyâz-ı mutlak, nokta-i basîta ve gaybü'l-guyûb da derler. Mutlak ilâhî gayb, lâ-taayyün yönünden ilâhî zâttır ki buna hakîkatü'l-hakāyık, gayb-ı mechûl ve ahadiyyet-i zâtiyye de denir. Çünkü Hak Teâlâ zâtî ahadiyyet mertebesinde çokluktan, birleşip karışmaktan, sıfattan,

isimden, resimden ve nisbetten münezzehdir. Bu mertebede bütün eşyâ çekirdekteki ağaç gibi mücmel ve basittir. Mertebeler yönünden ilâhî taayyünün başlangıcı zâtî hüviyyet ve sonu "kün" emridir. Nitekim kevnî taayyünün başlangıcı rûh-i Muhammedî ve sonu insan mertebesidir.

Hazerât-ı hamseden birinci mertebeye âlemler yönünden; hazretü'l-hazerât ve gaybü'l-amâ ve sırr-ı lâhût ve sırru's-sırr ve sırru'l-ezel ve hazret-i cem'u'l-cem' ve hazretü'l-ahadiyyet ve zât-ı baht ve aklu'l-ıkāl ve menbe'u'l-feyz-i ve'l-esrâr ve cevheru'l-evvel ve cevheru'l-heyûlâ ve vahdetü'z-zât ve künhü'z-zât da derler. Bu mertebe için "fenâfillah" tâbiri kullanılır ki fenânın fenâsı dediklerinden maksat mutlak fenâdır. Buna hüviyyet-i gayb, aynu'l-cem', makām-ı ev-ednâ, gāyetü'l-gāyât, nihâyetü'n-nihâyât ve taayyün-i evvel-i feyyâzî derler. Lâhût âlemi, isimler ve sıfatlar olmaksızın sırf zâttan ibarettir.

Hazret-i sânî: Bu ceberût ve sıfatlar âlemidir. İkinci hazrete, âlem-i ceberût, taayyün-i evvel, tecellî-i evvel, akl-ı evvel, berzah-ı evvel, cevher-i evvel, hakîkat-ı muhammediyye, rûh-i muhammediyye, nûr-i muhammedî, nûr-i akdem, rûh-i izâfî, rûh-i küllî, gayb-ı muzâf ve kitâb-ı mübîn de derler. Ümmü'l-kitâbda mücmel halde bulunan şeyler, bu mertebede mufassal olduğu için ceberût âlemine, âlem-i esmâ, âlem-i a'yân-ı sâbite, âlem-i mücerredât, âlem-i mâhiyyât ve berzahiyye-i kübrâ denir. Ayrıca, rûh-i evvel, el-kalemü'l-a'lâ, levh-i evvel, levh-i a'zam, hazretü'l-cem', zât-ı mukayyed, amây-ı mukayyed, zuhûrü'l-mezâhir, kenzü'l-künûz, aynü'l-etvâr, hakîkatü'l-hakāyık, cevherü'l-heyûlâ, hazretü'l-vâhidiyyet, et-tecelliyâtü'l-külliyye, künhü's-sıfât, zuhûrü't-tecellî-i'l-ulûhiyye, rûh-i a'zam, rûh-i akdem, rûh-i âhir, berzahü'l-berâzih, akl-ı küllî, en-nefsü'l-külliyye, muhîtu'l-a'yân-ı sâbite, el-kābiliyyetü'l-ûlâ, el-kābiliyyetü'l-mutlaka, el-vahde, el-berzahu'l-câmi', el-haddü'l-fâsıl, aslu'l-usûl, el-berzahu'l-evvel, el-berzahu'l-ekber ve el-berzahu'l-a'zam, mertebe-i vâhidiyyet, vâhidiyyet, dürretü'l-beyzâ, mebde'ü'l-mebâdî, rabbü'l-erbâb, hazret-i ilmiyye, ahadiyyetü'l-cem', makām-ı kābe kavseyn ve sıbgatu'llâh

da derler. El-berzahiyyetü'l-ûlâ, mecme'u'l-bahreyn ve hakîkat-ı muhammediyye, zâtın ilk taayyün ve esmâ-i hüsnâ yönüyle olan mertebesidir.

Kabûl eden ve edilen arasında vâsıta olduğu için hakîkat-ı muhammediyyeye hadd-i fâsıl da derler. Ayrıca bahr-i a'zam ve ism-i a'zam ve ezel-i ezâl ve zât-ı muhît ve adem-i ma'nâ derler. Bu sebepten Hz. Rasûlullâh (a.s.) : اول ما خلق الله روحی ونوری وعقلی [Allâh'ın ilk yarattığı şey, rûhum ve nûrum ve aklımdır][311] buyurdu. Ceberût âlemi, ilâhî isimler ve sıfatlardan ibarettir. Ceberût âlemine, ilim âlemi ve devât da derler. Hakîkat-ı muhammediyyenin zâttan farklılaşarak kendînî göstermesi bu mertebededir.

Hazret-i sâlis: Melekût ve fiiller âlemidir. Üçüncü hazrete; âlem-i melekût, âlemü'l-ervâh, âlemü'r-rubûbiyye, âlemü'l-gayb, taayyün-i sâni-i mukaddesî, âlemü'l-emr, âlemü'l-bâtın, âlemü'n-nüfûs, âlemü'l-ukūl-i mine'l-felekiyyeti'l-külliyyeti'l-ulviyyeve'l-muntabaati'l-cüz'iyyeti's-sele fiyye, en-nefsü'l-külliyye, el-ervâh, el-arş, el-kürsî, levhü'l-kazâ ve'l-kader, el-levhu'l-mahfûz, rûhâniyyetü'l-cevher, el-heyûlâ, zuhûr-i merâtibi'z-zât, zuhûr-i tecellî-i rubûbiyye ve tecellî-i'l-ulûhiyye derler. Bu hazrete ayrıca, âlem-i misâl, âlem-i hayâl, vâhidiyyet, taayyün-i sânî, tecellî-i sânî, sidretü'l-müntehâ, berzahiyyet-i suğrâ, âlem-i tafsîl, âlem-i misâl-i mutlak, hayâl-i mutlak ve mertebe-i ulûhiyye-i nefsiyye de derler. Melekût âlemi, akl-ı evvelin altında olduğu için rûhlardan, rûhâniyetlerden ve meleklerden ibarettir. Bu melekût âlemine, âlem-i a'yân, âlemü'l-ef'âl, âlem-i ma'kūlât, âlem-i ulvî, âlem-i esmâ, âlemü'l-bâtın, âlem-i rûhânî, nefs-i nâtıka, sidretü'l-müntehâ da denir.

Hazret-i râbi': Mülk ve eserler âlemidir. Bu dördüncü hazrete; âlemü'l-mülk ve'ş-şehâde, âlemü'l-âsâr ve'l-ecsâm, âlemü'l-merbûbiyye, taayyün-i

---

[311] - Hâkim, II, 600; Ahmed bin Hanbel, IV, 127; İbn Hibbân, el-İhsân, XIV, 312,313.

sâlis-i şehâdî, âlemü'ş-şehâde, âlemü'l-hiss, âlemü'z-zâhir, âlemü'l-kesîf, el-ecrâmü'l-mahsûsât, hazret-i nâsûtiyye, âlem-i nâsût, âlem-i anâsır, âlem-i eflâk ve encüm, âlem-i mevâlîd, arş-ı azîm, hazretü'l-mülk ve'l-eşbâh ve'l-ecrâm ve'l-eflâk ve't-tabâyı' ve'n-nücûm ve'l-menâzil ve'l-bürûc, sûretü'l-cevâhir, sûretü'l-heyûlâ ve'l-müfredât, mecle'z-zât ve's-sıfât, meclei'r-rubûbiyye ve zuhûr-i tecellî-i'r-rubûbiyye de denir. Cisimler âlemi cismânî şeylerden ibarettir. Eğer şehâdet âlemi bir âlem ve ondan evvelki âlemler de bir âlem kabûl edilirse, âlem iki olur. Bu cisimler âlemine ayrıca, âlem-i halk, âlem-i dünyâ, âlem-i süflâ, âlem-i şehâdet-i mutlaka, âlem-i kevn ü fesâd , âlem-i kebîr-i âfâk ve âlem-i sûret de derler. Mülk âlemine hazret-i nâsûtiyye derler çünkü arşla ilgili hareketin başlangıç yeridir.

Hazret-i hâmis: Nâsût ve insan-ı kâmil âlemidir. Bu beşinci hazrete; insanü'l-kâmil, el-câmi'iyye, el-mazhar, el-mir'ât, âhiru't-tenezzülât, hâtemü'l-mevcûdât, el-illetü'l-gāiyye, hazretü'n-nâsût, âlemü't-teşekkül, âlemü't-tagayyür, âlemü't-teceddüd, âlemü'l-anâsır, âlemü'l-mevâlîdi's-selâse (yâni maden, bitki ve hayvan), âlemü'l-metâli', el-etvâr, âlemü'z-zulmet, âlemü'l-firka, âlemü'l-cehr, âlemü'l-esfel, âlemü't-terakkî, âlemü't-tenezzül, âlemü'l-isyân ve'l-itâat, âlemü't-te'sîr ve't-teessür, âlemü'l-mezâhiri'l-külliyye, âlemü't-terkîb ve't-tefrîk, âlemü'l-vuslat, âlem-i mecle'z-zât, âlemü's-sıfât, âlemü'l-ef'âl ve âlem-i mecle'l-ulûhiyyeti ve'r-rubûbiyye de denir. Beşinci hazret, diğer dört hazreti içine alır. İlk dört hazret birbirinin aynası iken, beşinci hazret olan insan-ı kâmil bu dört hazretin aynasıdır.

Hazerât beştir : Birincisi ahadiyyet, ikincisi vâhidiyyet ve üçüncüsü, nefs-i nâtıka da denilen nefs-i külliyedir ki bütün âlemlerin kalbi hükmündedir. Buna yâkūt-i ahmer, âlem-i melekût ve kelimât-ı mütevassıta da derler. Ve bu âlemin (nefs-i nâtık) başlangıcı, ceberût âleminin sonudur. Dördüncüsü, misâl âlemidir ki bu âlemin başlangıcı ceberût âleminin sonudur. Dördüncüsü, misâl âlemi olup, başlangıcı melekût âleminin sonudur ve bu hazret, gayb âlemi ile şehâdet âlemi arasında vâsıtadır.

Beşincisi, şehâdet âlemi olup gerçekte ahadiyyetin tecellîsidir. Cansız, bitki, hayvan ve her ne varsa bütün bunlarda bu tecellî meydana çıkar. Ancak bu tecellî kemâl mânâda insan-ı kâmilde ortaya çıkar. Sülûk ile bu mesâfeleri geçen sâlik, akl-ı evvele ve zâtî gaybın makamına ulaşmış olur ki gurbetten vatana gelmiş ve tanıdık yüzü görmüş gibi olur. Artık bu sûrette cehd ve gayrete mecburiyet kalmaz. Allâh Teâlâ rûhlar makamında sırrını gizleyip, felek-i a'lâ mertebesinde ortaya çıkardı. Bu ortaya çıkış, insan mertebesine gelinceye kadar artarak devam edip insanda kemâl buldu ve ilâhî sûret üzere tecellî meydana geldi. Bunu iyi anla.

Bilinsin ki, sûfî tâifesinden kâmil evliyâ, ilâhî tenezzülât ile yazıp açıkladıkları ıstılâhlarında dört âlem ve üç berzahı yakînen bilmişlerdir: Bunlar, lâhût âlemi, ceberût âlemi, melekût âlemi ve mülk âlemidir. Lâhût âlemi, zât mertebesidir ki bu mertebede bütün eşyâ müstehlekdir. Bu mertebeye ahadiyyet mertebesi derler. Ceberût âlemi ise vâhidiyyet âlemidir. Hakîkat-ı muhammediyyenin zât mertebesinden farklılaşıp belirgin hâle gelmesi bu mertebededir. Ve bu mertebede eşyânın hakîkatı zât mertebesinden ilmen ayrılmış ise de aynen ayrılmamıştır. Bu âlemde eşyâ düşünce hâlinde mevcût olup gerçekte mevcûd değildir. Ve melekût âlemi, ma'kūlât âlemidir. Eşyâ bu mertebede gerçekten mevcûddur ve bu mertebede eşyânın hakîkatları zât mertebesinden ilmen ve aynen ayrılmıştır. Mülk âlemi ise şehâdet âlemidir. Bu mertebede eşyâ zât mertebesinden ilmen ve aynen ve hissen ayrılmıştır ve bütün eşyâ bu mertebede belirginleşmiştir. Kâmil evliyânın büyükleri, varlığın bu tenezzülâtına hazerât-ı hams derler. Zîrâ sen Hak Teâlâ'nın ilminde mevcûd olman sebebiyle ilmî varlığın sûreti ve ona görünmüş olman sebebiyle de aynî varlığın sûretisin. Ve tenezzülât dörttür : Birisi, akl-ı küll ve onun mertebeleri ikincisi, nefs-i küll ve onun mertebeleri üçüncüsü, suver-i mümkinât ve onun mertebeleri ve dördüncüsü, tenezzülâtın sonu olan sûret-i insan-ı kâmildir. Zikredilen bütün bu mertebelerin hepsine birden mezâhir-i hüviyyet-i zâtiyye derler.

Sonuç olarak, Seyyid Mustafa Râsim Efendi görüldüğü gibi eserde ele aldığı varlık ve varlık mertebeleriyle ilgili bütün konularda, Ekberiyye Mektebi'nin görüşlerine uygun olarak ve bilhassa onun takipçilerinin eserlerinden istifâde ederek bilgiler vermiş ve vahdet-i vücûd fikrinin görüşlerini benimsediğini göstermiştir. Dolayısıyla "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil" isimli bu tasavvuf sözlüğü, İbnü'l-Arabî'nin öncülüğünü yaptığı vahdet-i vücûd çizgisinde ve Ekberî Mekteb'in görüşlerini benimseyen tasavvufî eserler arasında yerini almaktadır.

E. Eserde Ele Alınan ve Haklarında Bilgi Verilen Istılâhlar

Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil" adlı eserinde madde başlığı yapılan ve kendileri hakkında açıklama yapılan ıstılâhlar şunlardır :

ELİF HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1. Eimme-i esmâ (ائمهء اسما)
2. Abdest-i hakîkî (ابدست حقیقی)
3. İbtidây-ı mahlûkāt (ابتدای مخلوقات)
4. İbtidây-ı Kelâm-ı Nebevî (ابتدای کلام نبوی)
5. Ebtanu'l-bevâtın (ابطن البواطن)
6. İbkā-i Hak (ابقاء حق)
7. Ebu'l-ervâh ve Hayâtu'l-ervâh (ابو الارواح ـ حیات الارواح)
8. Ebu'l-akl (ابو العقل)
9. Ebu'l-ecsâm,Ebu'l-beşer,Ebu'l-ervâh (ابو البشر ,ابو الارواح)
10. Ebu'l-evliyâ (ابو الاولیا)
11. Âb-ı hayât-ı âfâkî, âb-ı hayât-ı enfüsî (اب حیات انفسی)
12. Ebu's-sevdân (ابو السودان)
13. Âbâ (ابا)
14. Âbâ ve Ümmehât (ابا و امهات)
15. İbâhiyye Tāifesi (اباحیه طائفه سی)
16. İbnü'l-vakt, Ebu'l-vakt, İbnü's-sebîl, İbnü'l-leyâlî, İbnü'l-mâ' (ابن الوقت , ابو الوقت , ابن السبیل , ابن اللیالی , ابن الماء)
17. İbnü'l-vakt, Ebu'l-vakt (ابن الوقت , ابو الوقت)
18. İbtilâ (ابتلا)
19. Ebrâr (ابرار)
20. Abdâl-ı seb'a (ابدال سبعه)
21. İttihâd (اتحاد)
22. İttihâd ve Hulûl (اتحاد و حلول)
23. İttisâl ve İnfisâl (اتصال و انفصال)

24. İttisâl-i neseb-i karîb ve İttisâl-i hulk-i garîb (قریب و اتصال خلق غریب) (اتصال نسب)
25. İttisâl ve İttihâd (اتصال و اتحاد)
26. Âsâr ve Levâzım-ı âsâr (اثار و لوازم اثار)
27. Eser ve Fi'l ve Sıfat ve Kudret ve Sarf (صفت و قدرت و صرف)
28. Âsâr ve Esmâ ve Sıfât (اثار و اسما و صفات)
29. İsbat ve Nefy (اثبات و نفی)
30. Esîr (اثیر)
31. Fi'l-i Hak (فعل حق)
32. Fi'l, Hâl ve Esbâb-ı fi'l (فعل و حال و اسباب فعل)
33. Ecîrûn, Cebbârûn (اجیر , جبار)
34. Ecsâm-ı tabîiyye
35. Ecrâm-ı ulviyye
36. Ecsâm-ı latîfe
37. Eczâ-i âlem
38. Ecrâm-ı neyyire
39. Ecell-i ma'lûmât
40. İcmâl
41. Ecsâd-ı seb'a
42. Ecr ve sevâb ve fazîlet
43. Ecr ve ecîr olmak
44. Ecel-i insan bir olmak
45. Ecel-i mütenâhî ve Ecel-i rûhânî
46. Ahad ve vâhid (احد و واحد)
47. Ahîdün, vahîdün (احید , وحید)
48. Ahkâm ve âsâr (احکام و اثار)
49. Ahkâm-ı vücûb (احکام وجوب)
50. Ahkâm-ı imkân (احکام امکان)
51. Ahkâm-ı ilâhiyye (احکام الهیه)
52. Ahkâm-ı şer'iyye (احکام شرعیه)
53. İhsân (احسان)
54. Ahadiyyet (احدیت)
55. Ahâdiyyet (احدیت)
56. Ahadiyyet-i sırf (احدیت صرف)
57. Ahadiyyet-i zâtiyye (احدیت ذاتیه)
58. Ahadiyyetü'l-cem' (احدیت الجمع)
59. Ahâdiyyetü'l-cem' (احدیت الجمع)
60. Ahâdiyyet-i cem' (احدیت جمع)

61. Ahadiyyet-imecmû',mecmû'-iahadiyyet(احدیت مجموع ومجموع احدیت)
62. Ahadiyyet-i cem've mecmû'-ı ahadiyyet (احدیت جمع ومجموع احدیت)
63. Ahadiyyetü'l-kesret (احدیت الکثرت)
64. Ahadiyyetü'l-ayn (احدیت العین)
65. Ahadiyyetü'l-mezheb (احدیت المذهب)
66. Ahadiyyet-i zâtiyye (احدیت ذاتیه)
67. Ahadiyyet-i zâtiyye ve ahadiyyet (احدیت ذاتیه و احدیت)
68. Ahadiyyet ve vâhidiyyet ve vahdet (احدیت و واحدیت و وحدت)
69. Ahadiyyet ve vahdet ve vâhidiyyet (احدیت و وحدت و واحدیت)
70. Ahad ve vâhid ve ahadiyyet ve vâhidiyyet ve ahadiyyetü'l-cem' (احد و واحد و احدیت و واحدیت و احدیة الجمع)
71. Ahadiyyet ve vâhidiyyet ve rubûbiyyet ve ulûhiyyet ve izzet ve kayyûmiyyet
72. Hakîkatü'l-hakāyık (حقیقت الحقایق)
73. Vahdet ve ahadiyyet ve vâhidiyyet ve vahdet-i zâtiyye ve ahadiyyet-i zâtiyye ve vâhidiyyet-i zâtiyye
74. Vâhidiyyet (واحدیت)
75. Vühadât (وحدات)
76. Vahdet ve ahadiyyet (وحدت و احدیت)
77. Vahdet-i izâfiyye ve vahdet-i hakîkiyye (وحدت اضافیه و وحدت حقیقیه)
78. Vahdet ve kesret, Vahdette kesret ve kesrette vahdet (و کثرتده وحدت وحدت و کثرت و وحدتده کثرت)
79. Vahdet-i zâtiyye ve Vahdet-i hakîkiyye ve Vahdet-i izâfiyye (اضافیه وحدت ذاتیه و وحدت حقیقیه و وحدت)
80. Vahdet ve Vahdâniyyet ve Vahdet-i mukayyede ve Vahdet-i mutlaka
81. Vahdet-i Vücûd (وحدت وجود)
82. Vahdete zevkle ve şuhûdla ermek
83. Vahdet ve kesret (وحدت و کثرت)
84. Vâhid-i adedî (واحد عددی)
85. Ahass ve eamm (اخص و اعم)
86. İhlâs (اخلاص)
87. İhlâs ve huzûr ve himmet ve inâyet (اخلاص و حضور و همت و عنایت)
88. Ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme neden hâsıldır ?
89. İzâlesi vâcib olan ahlâk-ı zemîme
90. Muttasıf olması ehemm ve elzem olan ahlâk-ı hamîde
91. Ahlâk ve a'mâl ve ef'âl ve akvâlin iktizâsı, sûret-i ahlâk ve ef'âl ve akvâldir ki âlem-i berzahda temessül eder
92. Ahyâr (اخیار)

93. İhvân (اخوان)
94. Ahfa'l-ahfiyâ (اخفى الاخفيا)
95. İhtilâf-ı zâtî ve ihtilâf-ı sıfâtî (اختلاف ذاتى و اختلاف صفاتى)
96. Âdâb-ı mürîd ve âdâb-ı meşâyih (اداب مريد و اداب مشايخ)
97. Kerâmet-i İlmiyye ve Kerâmet-i Kevniyye (كرامت كونيه وكرامتعلميه
98. Âdâb *maa'llâh* ve âdâb *maa-Rasûlullâh* ve âdâb *maa-ehlullâh* ve âdâb maa'l-mülûk ve âdâb-ı ehl ü iyâl ve zîr-destân
99. İdrâk (ادراك)
100. İdrâk-i Hakîkî ve İdrâk-i Hissî (ادراك حقيقى و ادراك حسى)
101. İdrâk-i İcmâlî ve İdrâk-i Tafsîlî (ادراك اجمالى و ادراك تفصيلى)
102. İdlâl (ادلال)
103. Âdem ve Havvâ Ceberûtta ve Melekûtta ve Mülkte Kimlerdir ?
104. Âdem-i Sûrî ve Âdem-i Ma'nevî (ادم صورى و ادم معنوى)
105. Âdem-i Hakîkî ve Âdem-i Hayvânî (ادم حقيقى و ادم حيوانى)
106. Âdem-i Hakîkî, Âdem-i Sûret ve Âdem-i Nübüvvet ve Âdem-i Sohbet ve Âdemü'l-Velâye (و ادم نبوت و ادم صحبت و ادم الولايه ادم حقيقى و ادم صورت)
107. Üzünü Hayrin (اذن خير)
108. İrtibât (ارتباط)
109. İrtibât-ı Şeyh ve İrtibât-ı Mürîd (ارتباط شيخ و ارتباط مريد)
110. İrtibât (ارتباط)
111. Erbaînât (اربعينات)
112. Erihnâ Yâ Bilâl ! Kellimînî Yâ Hümeyrâ !
113. Erâik-i tevhîd (ارائك توحيد)
114. El-ervâh (الارواح)
115. Ervâh-ı âliye (ارواح عاليه)
116. Ervâh-ı tâliye (ارواح تاليه)
117. Ervâh-ı mücerrede-i âliye (ارواح مجردء عاليه)
118. Ervâh-ı mücerrede (ارواح مجرده)
119. Erbâb-ı enfâs (ارباب انفاس)
120. Erkân-ı erbaa-i Ka'be (اركان اربعهء كعبه)
121. Erkân-ı tabâyı' (اركان طبايع)
122. Erbâb-ı teslîk (ارباب تسليك)
123. Erbâb-ı müteferrikûn (ارباب متفرقون)
124. Erbâb-ı irşâd (ارباب ارشاد)
125. Arz-ı mukaddes (ارض مقدس)

126. Erzel-i ömr (ارزل عمر)
127. Erbaa-i ilâhiyye, Erbaa-i tabîiyye, Erbaa-i anâsıriyye, Erbaa-i ahlât, Erbaa-i hakāyık (اربعهء حقايق , اربعهء اخلاط , اربعهء عناصريه , اربعهء الهيه , اربعهء طبيعيه)
128. İrâdet-i İlâhiyye (ارادت الهيه)
129. İrâdet ve Mahabbet (ارادت و محبت)
130. İrâdet-i Mürîd (ارادت مريد)
131. İrâdet-i Şeyh ve İrâdet-i Mürîd (ارادت شيخ و ارادت مريد)
132. Erenler (ارنلر)
133. İrâde-i Tab' ve İrâde-i Hak (ارادهء طبع و ارادهء حق)
134. İrâdeti Cüz'iyye ve İrâdet-i Külliyye (ارادت جزئيه و ارادت كليه)
135. Ezvâc-ı Selâse (ازواج ثلثه)
136. Ezel-i Âzâl (ازل ازال)
137. Ezel, Ebed (ازل , ابد)
138. Esedullâh (اسد الله)
139. Esrârı Ketm Etmek
140. Esmâü'l-hüsnâ (اسماء الحسنى)
141. Esmâ-i zâtiyye ve Esmâ-i sıfât ve Esmâ-i ef'âl (و اسماء افعال اسماء ذاتيه و اسماء صفات)
142. Esmâ-i zât (اسماء ذات)
143. Esmâ-i Sıfât (اسماء صفات)
144. Esmâ-i ef'âl (اسماء افعال)
145. Esmâ-i zâtiyye ve Esmâ-i sıfâtiyye (اسماء ذاتيه و اسماء صفاتيه)
146. Esmâ-i sıfâtiyye (اسماء صفاتيه)
147. Esmâ-i ilâhiyye-i asliyye (اسماء الهيهء اصليه)
148. Esmâ-i ilâhiyye-i seb'a (اسماء الهيهء سبعة)
149. Esmâ-i fenâiyye (اسماء فنائيه)
150. Esmâ-i bekāiyye (اسماء بقائيه)
151. Esmâ-i müfrede (اسماء مفرده)
152. Esmâ-i mürekkebe (اسماء مركبه)
153. İsm-i câmi' (اسم جامع)
154. İsm-i celâl (اسم جلال)
155. Esmâ-i ilâhiyye-i zâtiyye ve Esmâ-i ilâhiyye-i sıfâtiyye ve Esmâ-i ilâhiyye-i ef'âliyye
156. Esmâ-i ilâhiyye ve Esmâ-i kevniyye (اسماء الهيه و اسماء كونيه)
157. İsim ve Sıfat ve Esmâ-i ef'âliyye (اسم و صفت و اسماء افعاليه)

158. Esmâ ve Sıfât ve Zât (اسما و صفات و ذات)
159. İsm-i küllî ve İsm-i cüz'î (اسم کلی و اسم جزؤی)
160. Esmâ-i külliyye (اسماء کلیه)
161. Esmâ-i lafziyye ve Esmâ-i kevniyye ve Esmâ-i ilâhiyye ve Esmâ-i teşbîhî ve Esmâ-i tenzîhî ve Esmâ-i hakîkiyye
162. İsm-i ilâhî ve İsm-i kevnî (اسم الهی و اسم کونی)
163. İsm-i halkî ve İsm-i hakkî ve Esmâ-i ilâhiyye
164. Esmâ-i mütekābile (اسماء متقابله)
165. İsim müsemmânın aynı mıdır, gayrı mıdır ?
166. İsm-i mecâzî ve İsm-i hakîkî ve İsm-i hakîki-i zâhir ve İsm-i hakîki-i bâtın
167. İsm-i hakîkî ve Müsemmây-ı hakîkî (اسم حقیقی و مسمای حقیقی)
168. İsm-i a'zam-ı âlem-i ceberût, İsm-i a'zam-ı tenzîlî ve İsm-i a'zam-ı tekvînî
169. Esmâlar mazharlarının rabbi ve esmâ mazâhiri
170. İnsânın esmâullâhdan her isme mazhar olmağa kābiliyyeti ne vechiledir
171. Esmâ mezâhirleri ne vechile kesb-i merâtib ederler ?
172. Esmâü'n-Nebiyy (s.a.v.)
173. İsrâfil (a.s.)
174. İstihâle (استحاله)
175. İskender-i Rûmî ve İskender-i Yunânî
176. İslâm-ı Hakk ve İslâm-ı abd
177. İstiğrâk ve lezzeti hangi mertebede olur ?
178. İsti'dâdât-ı İlmiyye (استعدادات علمیه)
179. İstitâat (استطاعت)
180. Seyyid-i İstiğfâr (سید استغفار)
181. İstiğfâr ve tevbe-i nasûh (استغفار و توبهء نصوح)
182. İstiğfâr (استغفار)
183. İstiğfâr ve Tevbe ve Tevbe-i nasûh (اسغفار و توبه و توبهء نصوح)
184. İstiânet (استعانت)
185. İstikāmet (استقامت)
186. İstîhâş-i ani'l-halk (استیحاش عن الخلق)
187. İsrâf (اسراف)
188. Eşyânın her birinde iki vech vardır
189. Eşyâya ne mertebede şuûnât ve sâir isim ıtlâk olunur
190. Eşyânın zulmet ve ademden zuhûru
191. İşâret (اشارت)
192. el-Eşbâh (الاشباح)
193. Eşrât-ı sâat (اشراط ساعت)

194. Eşrât-ı suğrâ ve Eşrât-ı kübrâ (اشراط صغرى و اشراط كبرى)
195. Eşbâh (اشباح)
196. Eşbâh-ı kesîfe (اشباح كثيفه)
197. Âşüfte (اشفته)
198. Işık (اشق)
199. İştiyâk (اشتياق)
200. İşrâkiyyûn, Meşşâiyyûn, İşrâkîler, Meşşâîler
201. Isbaayn (اصبعين)
202. Aslu'l-vusûl (اصل الوصول)
203. Aslu'l-usûl (اصل الاصول)
204. Asl-ı tecellî (اصل تجلى)
205. Asl-ı meâdin (اصل معادن)
206. Asl-ı ervâh ve Asl-ı ecsâm (اصل ارواح و اصل اجسام)
207. Asl-ı âlem ve Asl-ı ilâhî-i ma'nevî ve Asl-ı rûhânî ve Asl-ı cismânî
208. Asl ve Fasl (اصل و فصل)
209. Asl ve Fer' (اصل و فرع)
210. Asl-ı vâhid (اصل واحد)
211. Asl-ı insan (اصل انسان)
212. Asl-ı saâdet, Asl-ı şekâvet (اصل سعادت , اصل شقاوت)
213. Usûl-i esmâ (اصول اسما)
214. Usûl-i din (اصول دين)
215. Istılâm (اصطلام)
216. Istırlâb (اصطرلاب)
217. Ashâb (اصحاب)
218. Ashâb-ı suffe (اصحاب صفه)
219. İzâfet (اضافت)
220. el-İtâa (الاطاعه)
221. el-Etvâr (الاطوار)
222. Itlâk-ı esmâ (اطلاق اسما)
223. Itlâk-ı hakîkî-i zâtî ve Itlâk-ı izâfî-i arazî (و اطلاق اضافئ عرضى اطلاق حقيقئ ذاتى)
224. Itlâk-ı hakîkî, Itlâkı izâfî (اطلاق حقيقى , اطلاق اضافى)
225. Hakk'a ıtlâkı câiz olan esmâ ve merâtibdir
226. Hak Teâlâ'ya hangi mertebede Allâh, RahmânRahîm ıtlâk olunur?
227. Hak Teâlâ'ya ıtlâkı câiz olan ve câiz olmayan esâmîdir
228. A'yân-ı sâbite ve A'yân-ı hâriciyye (اعيان ثابته و اعيان خارجيه)

229. Ankā (عنقا)
230. A'yân-ı Sâbite ve Ayn-ı Sâbite (اعيان ثابته و عين ثابته)
231. İ'lâ-i kelimetu'llâh (اعلاء كلمة الله)
232. A'mâl-i bâtıne (اعمال باطنه)
233. A'mâl-i halkiyye (اعمال خلقيه)
234. A'dâm-ı mümkine (اعدام ممكنه)
235. Eûzü-billâhi mine'l-havri ba'de'l-kevri (اعوذ بالله من الحور بعد الكور)
236. el-A'râf (الاعراف)
237. İ'*tikād* (اعتقاد)
238. Ağlamak (اغلامق)
239. Sâlikin her mertebede ağlaması ve istiğfârı ve zikri ne vecihledir ?
240. Ağyâr (اغيار)
241. Ve'l-eflâk, Âlem-i mülk, Ufuk-i a'lâ (والافلاك , عالم ملك , افق اعلا)
242. Âfâk-ı mübîn (افق مبين)
243. Efdal-i benî Âdem (افضل بنى ادم)
244. Ef'âl-i resmiyye
245. Efkâr-ı reddiyye
246. İftikār (افتقار)
247. Efrâd-ı ilâhî (افراد الهى)
248. İfrât ve tefrît (افراط و تفريط)
249. Aktâb (اقطاب)
250. İkbâl (اقبال)
251. İktibâs (اقتباس)
252. İkdâm (اقدام)
253. Akdâm (اقدام)
254. Aktâr (اقطار)
255. İksîr-i a'zam (اكسير اعظم)
256. Ekâmil-i ümmet (اكامل امت)
257. Ekâmil-i *nâs* (اكامل ناس)
258. Ekvân (اكوان)
259. Elif (الف)
260. الم ذلك الكتاب لاريب فيه
261. Ülü'l-emr (اولو الامر)
262. Allâh (الله)
263. Allâh hakkı için
264. Allâh ismi neye delâlet eder ?

265. İlâh-ı mu'tekid (اله معتقد)
266. İlâh-ı mu'tekad, İlâh-i mutlak (اله معتقد , اله مطلق)
267. İlâhiyyûn (الهيون)
268. İlâhiyyât (الهيات)
269. İlhâm-ı rabbânî ve İlhâm-ı melekî ve İlhâm-ı nefsânî ve İlhâm-ı şeytânî (الهام ربانى و الهام ملكى و الهام نفسانى و الهام شيطانى)
270. İlhâm ve Vahy (الهام و وحى)
271. İlhâmiyye Tâifesi (الهاميه طائفه سى)
272. İlhâd (الحاد)
273. Elif (الف)
274. Âl-i abâ (ال عبا)
275. Âl-i Rasûl (ال رسول)
276. Ülfet (الفت)
277. Elf (الف)
278. Ümmü'l-kitâb (ام الكتاب)
279. Ümmetün bi'l-icâbet (امت بالاجابه)
280. Ümmetün bi'd-da'vet (امت بالدعوة)
281. Ümmü'l-kurâ (ام القرا)
282. Ümmü't-tabîa (ام الطبيعه)
283. Ümmü'l-esmâ (ام الاسما)
284. Ümmehât-ı esmâ (امهات اسما)
285. Ümmehâtü'l-kuvâ (امهات القوى)
286. İmâm-ı sûrî ve İmâm-ı ma'nevî (امام صووى و امام معنوى)
287. İmâm-ı hakîkî (امام حقيقى)
288. İmâm (امام)
289. İmâmân (امامان)
290. Emînü'l-vahy (امين الوحى)
291. Ümenâullâh (امناء الله)
292. Emînün, Kaviyyün (امين , قوى)
293. Umûr-i mukaddere (امور مقدره)
294. Emr-i irâdî ve emr-i teklîfî (امر ارادى , امر تكليفى)
295. İmtinân (امتنان)
296. Ümmî ve Ümmü'l-Eşyâ (a.s.) (امى و ام الاشيا)
297. Ümm ve Ümmiyyûn (ام و اميون)
298. İmkân (امكان)

299. Emîrü'l-Mü'minîn (امیر المؤمنین)
300. Encüm-i âlem-i mülk (انجم عالم ملك)
301. İnsân-ı kâmil-i hakîkî (انسان کامل حقیقی)
302. İnsan-ı kâmil ve İnsan-ı hakîkî ve İnsan-ı hayvânî (و انسان حیوانی و انسان کامل و انسان حقیقی)
303. İnsan-ı kâmilin esâmîleri
304. İnsân neyin sûret-i sırrıdır ?
305. İnsânın sûret ve ma'nâsı
306. İnsan, cemî'-i eşyâdan ibârettir
307. İnsanda şeytân ve melek ne vecihle hâsıl olur ?
308. Üns-i rûhânî ve Üns-i ilâhî (انس روحانی , انس الهی)
309. Eniyyet (انیت)
310. Eniyyet ve Hüviyyet (انیت و هویت)
311. Eniyyât-ı Taayyün (انیات تعین)
312. Enâniyyet (انانیت)
313. İntibâh (انتباه)
314. Ensâr (انصار)
315. İnâbet (انابت)
316. İnbisât (انبساط)
317. İnkıbâz (انقباض)
318. İnfiâl (انفعال)
319. İnkılâb (انقلاب)
320. İnziâc (انزعاج)
321. İnhilâl (انحلال)
322. Enmûzec-i Âlem (انموزج عالم)
323. İnhinâ (انحنا)
324. Ân-ı gayr-ı münkasım (ان غیر منقسم)
325. Ân ve zamân (ان و زمان)
326. Enbân-ı kirân (انبان کران)
327. İn'âm ve En'âm (انعام و انعام)
328. İnkâr-ı şerîat ve İnkâr-ı tarîkat (انکار شریعت و انکار طریقت)
329. Ena'llâh (اناالله)
330. Ene'l-hak (انا الحق)
331. Ene'l-Kur'ân (انا القران)
332. İnsilâh (انسلاخ)
333. Enfüs ve Âfâk (انفس و افاق)

334. İnâbet (انـا بـت)
335. Evvel (اول)
336. Ülü'l-elbâb (اولـوا الالـبـاب)
337. On sekiz bin âlem
338. Evtâd-ı Erbaa (اوتـاد اربعه)
339. Üveysî (اويسى)
340. Evrâd-ı aşere (اوراد عشره)
341. Ülü'l-emr kimlerdir ?
342. Ölmek
343. Ölmemek
344. Olmak
345. Olmamak
346. Evliyâiyye Tâifesi (اوليـائيه طـائفه سى)
347. Evliyâya dokunan, ne vechile helâk olur ?
348. Evliyâullâh halktan ne vechile mestûrdur ?
349. Evlenmek
350. Ehl-i vahdet (اهل وحدت)
351. Ehl-i kalb (اهل قلب)
352. Ehlullâh ve ehl-i kalb ve rûh ve ehl-i tab' ve nefs ve ehl-i dünyâ ve ehl-i âhiret
353. Ehlullâh ve ehl-i dünyâ ve ehl-i âhiret (اهل الله و اهل دنيـا و اهل اخرت)
354. Ehl-i inkâr, ehl-i ikrâr (اهل انـكـار , اهل اقرار)
355. Ehl-i melekût (اهل ملكوت)
356. Ehl-i ceberût (اهل جبروت)
357. Ehl-i rü'yet ve Ehl-i şuhûd (اهل رؤيت و اهل شهود)
358. Ehl-i mükâşefe (اهل مكـاشفه)
359. Ehl-i hakîkat (اهل حقيقت)
360. Ehl-i Suffe (اهل صفه)
361. Ehl-i tefrîd (اهل تفريد)
362. Ehl-i hâl ve Ehl-i makām (اهل حـال و اهل مقـام)
363. Ehl-i hevâ ve Ehl-i Hüdâ (اهل هوى و اهل هدي)
364. Ehl-i halvet, Halvet-i sahîha (اهل خلوت , خلوت صحيحه)
365. Ehl-i neseb (اهل نـسب)
366. Ehl-i hakāyık (اهل حقـايق)
367. Ehl-i fark (اهل فرق)
368. Ehl-i cem' (اهل جمع)
369. Ehl-i firâk (اهل فـراق)
370. Ehl-i ıtlâk (اهل اطـلاق)

371. Ehl-i nazar (اهل نظر)
372. Ehl-i inzâr (اهل انظار)
373. Ehl-i rüsûm (اهل رسوم)
374. Ehl-i sûret (اهل صورت)
375. Ehl-i fetret (اهل فترت)
376. Ehl-i kitâb (اهل كتاب)
377. Ehl-i zikr (اهل ذكر)
378. Ehl-i zâhir (اهل ظاهر)
379. Ehl-i ilm (اهل علم)
380. Ehl-i tasarruf (اهل تصرف)
381. Ehremen (اهرمن)
382. Ehl-i istidlâl (اهل استدلال)
383. Ehl-i keşf (اهل كشف)
384. Ehl-i taklîd, Ehl-i istidlâl, Ehl-i mükâşefe (اهل استدلال , اهل مكاشفه)
385. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat i'tikādı
386. Ehl-i sünnet ve'l-cemâat
387. Ehl-i tasavvuf (اهل تصوف)
388. Ehl-i sünnetten ve'l-cemâatten olmayan hâriciyye tâifesi
389. Eyn (اين)
390. În ü ân (اين و ان)
391. İşimiz Allâh'a kaldı
392. Âyine-i gîtî-nümâ (ايينهء كيتى نما)
393. Âyine-i âşıkān (ايينهء عاشقان)
394. Âyine-i esmâ ve sıfât (ايينهء اسما و صفات)
395. Âyât-ı müteşâbihât (ايات متشابهات)
396. Âyât-ı muhkemât (ايات محكمات)
397. Âyet-i Hak (ايت حق)
398. Âyât-ı tenzîliyye (ايات تنزيليه)
399. Âyât-ı tekvîniyye (ايات تكوينيه)
400. Eyitti (ايتدى)
401. Eydür (ايدر)
402. Eyid (ايد)
403. Îkāz (ايقاظ)
404. Îkān (ايقان)
405. Îhâm (ايهام)
406. Îmân-ı gaybî (ايمان غيبى)

407. Îmân-ı şuhûdî (ایمان شهودی)
408. Îmân-ı taklîdî (ایمان تقلیدی)
409. Îmân-ı taklîdî ve Îmân-ı tahkîkî ve Îmân-ı aynî (ایمان تحقیقی و ایمان عینی)
410. Îmân-ı billâh ve îmân-ı bi'r-rasûl ve îmân-ı bi'l-kitâb ve îmân-ı bi'l-melek ve îmân-ı bi'l-kader ve îmân-ı bi'l-âhiret ne vechile hâsıl olur ?
411. Îmân-ı icmâlî ve Îmân-ı tafsîlî
412. İki kere doğma

"BE" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

413. el-Bâsıt , el-Kābız (الباسط , القابض)
414. el-Bâis (الباعث)
415. el-Bâkî (الباقی)
416. el-Bâdî (البادی)
417. el-Bâtın (الباطن)
418. Bâliğun-mübelliğun (بالغ , مبلغ)
419. Bâliğ (بالغ)
420. Bâzâr-ı temessül ve Bâzâr-ı cennet (بازار تمثل و بازار جنت)
421. Balık hikâyesi
422. Bâtıl-ı mutlak ve Bâtıl-ı izâfî (باطل مطلق و باطل اضافی)
423. Bâtıl ve Bâtıl-ı hakîkî ve Bâtıl-ı izâfî (باطل حقیقی و باطل اضافی)
424. Bârika (بارقه)
425. Bâz-geşt (باز کشت)
426. Bâtınîyye Tâifesi (باطنیه طائفه سی)
427. Büt-perest olma
428. Büt-i avâm, Büt-i havâs (بت عوام , بت خواص)
429. Bahr-i a'zam (بحر اعظم)
430. Bahr-i vücûb (بحر وجوب)
431. Bahr-i imkân (بحر امکان)
432. Bahr-i cevb, Bahr-i imkân (بحر جوب , بحر امکان)
433. el-Bedî' (البدیع)
434. Bidâyet (بدایت)
435. Bedel-i mâ-yetehallel
436. Bid'at (بدعت)
437. Büdelâ (بدلا)
438. el-Berr (البر)

439. Berrun-Meberrun (بر , مبر)
440. Birr, Berr, Birr-i vâlideyn ve Birr-i üstâz ve Birr-i şeyh (و بر شیخ و بر و بر والدین و بر استاذ)
441. Berzahiyye-i kübrâ (برزخیهء کبری)
442. Berzahu'l-berâzih (برزخ البرازخ)
443. Berzah-i kübrâ (برزخ کبری)
444. Berzahiyye-i suğrâ (برزخیهء صغری)
445. Berzah-ı suğrâ (برزخ صغری)
446. Berzahu'l-ekber (برزخ الاکبر)
447. Berzahiyyetü'l-ûlâ (برزخیة الاولی)
448. Berzahu'l-a'zam (برزخ الاعظم)
449. Berzah-i evvel (برزخ اول)
450. Berzah (برزخ)
451. el-Burûc (البروج)
452. el-Berzahu'l-câmi' (البرزخ الجامع)
453. Bürhân (برهان)
454. Bürhân-ı limmî (برهان لمی)
455. Bürhân-ı innî (برهان انی)
456. Bürûz (بروز)
457. Birliğe yetmek ve ef'âlde ve sıfâtta ve zâtta birlik
458. Bir bin olmak
459. Bismillâhirrahmânirrahîm (بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم)
460. Besmele-i şerîf, âyet-i kerîmeden midir, değil midir ve fazîleti
461. Pes ve bes (پس و بس)
462. Bast (بسط)
463. Best ü bülend (بست و بلند)
464. Bast-i kalbî (بسط قلبی)
465. Basît ve mürekkeb (بسیط و مرکب)
466. Rahmetün, büşrâ ,gavsün, gaysün, gıyâsün (a.s.) (غوث , غیث , غیاث , رحمة , بشری)
467. Beşîrun, mübeşşirun, nezîrun, münzirun (a.s.) (مبشر , نذیر , منذر , بشیر)
468. Bi-lâ şart-ı şey'in, Bi-şart-ı lâ-şey'in, Bi-şart-ı şey'in (شئ , بشر طشئ , بلا شر طشئ , بشرط لا)
469. Basar ve basîret (بصر و بصیرت)
470. el-Basîre (البصیرة)

471. Bekā - bi'llâh (بقا بالله)
472. Bekā ba'de'l-fenâ (بقا بعد الفنا)
473. Bukā'-i şerîfe (بقاع شريفه)
474. Bakiyye-i vücûd (بقيهء وجود)
475. Bi'l-kuvve ile Bi'l-fi'l (بالقوه , بالفعل)
476. Belâ üç *nev'dir*
477. Bülbülün çekdiği esmâsı
478. Benlik (بنلك)
479. Pindâr (پندار)
480. Büstân-i cân (بوستان جان)
481. Bûkalemûn (بوقلمون)
482. *Bulmak* (بولمق)
483. Bulmamak (بولمامق)
484. Bilmek (بيلمك)
485. *Bilmemek* (بيلمامك)
486. Bilmek, bulmak, olmak (بيلمك , بولمق , اولمق)
487. Bir, bin olmak
488. Bin, bir olmak
489. Beyne'l-harameyn (بين الحرمين)
490. Beyne'l-hazreteyn (بين الحضرتين)
491. Beyne's-sadefeyn (بين الصدفين)
492. Beyne'n-nüshateyn (بين النسختين)
493. Beytullâh (بيت الله)
494. Beyt-i Rahmân (بيت رحمان)
495. Beytü'l-ahzân (بيت الاحزان)
496. Beyâz-ı mutlak (بياض مطلق)
497. Beyâzu'l-vech-i fi'd-dâreyn (بياض الوجه فى الدارين)
498. Bî-kafâ vech (بى قفا وجه)
499. Bî-hodluk (بيخودلق)
500. Pîşüvâ (پيشوا)
501. Bîmâr-ı aşk (بيمار عشق)
502. Bîdâr (بيدار)
503. Bî-kem ü keyf (بى كم و كيف)
504. Piyâle-i şarâb (پيالهء شراب)
505. Bey'at-ı zâhir ve bey'at-ı bâtın (بيعت ظاهر و بيعت باطن)
506. Bey'at-i mutlaka ve Bey'at-i mukayyede (بيعت مطلقه و بيعت مقيده)

507. Büyût-i zâhire-i cismâniyye ve Büyût-i bâtıne-i rûhâniyye ve Büyût-i ma'neviyye-i nûrâniyye (بيوت معنويهء نورانيه)

508. Bî-hodluk (بيخودلق)

"TE" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

509. Tâc-ı saltanat-ı ma'neviyye (تاج سلطنت معنويه)

510. *Tâlî* (تالى)

511. Târîk-i vücûd içinde kalmak (تاريك وجود)

512. Tâbi' ve metbû' (تابع و متبوع)

513. *Te'sîr* (تاثير)

514. Te'lîf (تاليف)

515. Te'yîd (تاييد)

516. *Târeten* (تارة)

517. Te'nîs (تانيس)

518. Tâb-ı hurşîd (تاب خورشيد)

519. *Te'vîl* (تاويل)

520. Tebdîl-i esmâ (تبديل اسما)

521. Tebdîl-i evsâf (تبديل اوصاف)

522. *Tebeddül* (تبدل)

523. Tebeddül-i âfâk ve Tebeddül-i enfüs (تبدل افاق و تبدل انفس)

524. Tebdîl-i ahlâk (تبديل اخلاق)

525. *Tecellî-i sârî* (تجلئ سارى)

526. Tecellî-i vücûd (تجلئ وجود)

527. Tecellî-i zât (تجلئ ذات)

528. *Tecellî-i Hak* (تجلئ حق)

529. Tecellî-i evvel (تجلئ اول)

530. Tecellî-i sânî (تجلئ ثانى)

531. *Tecellî-i ulûhiyyet* (تجلئ الالوهيت)

532. Tecellî-i envâr (تجلئ انوار)

533. Tecellî-i evvel ve Tecellî-i sânî (تجلئ اول و تجلئ ثانى)

534. Tecelliyât-ı üvel ve Tecelliyât-ı sevânî ve Tecelliyât-ı şuhûdiyye ve Tecelliyât-ı vücûdiyye (تجليات شهوديه و تجليات وجوديه)

535. Hakk'ın her zerrede tecellîsi

536. Tecellî-i sıfât ve Tecellî-i zât (تجلئ صفات و تجلئ ذات)

537. Tecellî-i ef'âl ve Tecellî-i sıfât ve Tecellî-i zât (صفات و تجلئ ذات و تجلئ)

538. Tecellî-i ef'âl ve Tecellî-i esmâ ve sıfât ve Tecellî-i zât (تجلیٔ ذات و تجلیٔ افعال تجلیٔ اسا و صفات)

539. Tecellî-i ef'âl ve Tecellî-i sıfât (تجلیٔ افعال و تجلیٔ صفات)

540. Tecellî-i sıfât-ı zâtî ve Tecellî-i sıfât-ı fi'lî ve Tecellî-i sıfât-ı nefsî ve Tecellî-i sıfât-ı ma'nevî ve Tecellî-i sıfât-ı izhârî ve Tecellî-i sıfât-ı zuhûrî ve Tecellî-i cemâlî ve Tecellî-i celâlî ve Tecellî-i rubûbiyyet ve Tecellî-i ulûhiyyet ve Tecellî-i celâl-i ceberût ve Tecellî-i celâl-i azamût

541. Tecellî-i cemâli-i lütfî ve Tecellî-i celâli-i kahrî (و تجلیٔ جلالیٔ قهری تجلیٔ جمالیٔ لطفی)

542. Tecelliyât-ı sûriyye ve Tecelliyât-ı ma'neviyye ve Tecelliyât-ı zevkiyye (تجلیات صوریه و تجلیات معنویه و تجلیات ذوقیه)

543. Tecellî-i zât-ı insânîyye ve Tecellî-i zât-ı ilâhiyye (و تجلیٔ ذات الهیه تجلیٔ ذات انسانیه)

544. Tecellî-i ıtlâk ve Tecellî-i takyîd (تجلیٔ اطلاق و تجلیٔ تقیید)

545. Tecellî-i Hak ve Tecellî-i rûh (تجلیٔ حق و تجلیٔ روح)

546. Tecellî-i hayâlî ve Tecellî-i sûri (تجلیٔ خیالی و تجلیٔ صوری)

547. Tecellî dört nev'dir

548. Tecellî-i ilâhî yek-pâre olmak

549. et-Teceddüd (التجدد)

550. Tecevhür (تجوهر)

551. Tecliye (تجلیه)

552. Tecevva' terânî , Tecerred tasil : (تجوع ترانی , تجرد تصل)

553. Tecerrüd (تجرد)

554. *Tecrîd* (تجرید)

555. Tecrîd-i hakîkî (تجرید حقیقی)

556. Tecrîd ve Tefrîd ve Tevhîd (تجرید و تفرید و توحید)

557. *Tecrîd-i zâhir ve Tecrîd-i bâtın* (تجرید ظاهر و تجرید باطن)

558. Tecrîd-i zâhirî ve Tefrîd-i bâtınî (تجرید ظاهری و تفرید باطنی)

559. et-Tahakkuk (التحقق)

560. *Tahliye* (تحلیه)

561. Tahdîs-i ni'met (تحدیث نعمت)

562. Tahayyüz (تحیز)

563. *Tahayyür* (تحیر)

564. Tahliye (تخلیه)

565. Tahallî (تخلی)

566. *Tahlîs-i minnet* (تخلیص منت)

567. Tedânî (تدانى)
568. Tedellî (تدلى)
569. ve't-Terkîb (والتركيب)
570. Tiryâk-i büzürg (ترياك بزرك)
571. Tertîb (ترتيب)
572. Terk-i fazalât (ترك فضلات)
573. Terk-i dünyâ (ترك دنيا)
574. Terk-i ukbâ (ترك عقبا)
575. Terk-i dünyâ, Terk-i ukbâ, Terk-i hestî, Terk-i terk (هستى , ترك ترك ترك دنيا, ترك عقبا, ترك)
576. Terk-i tedbîr (ترك تدبير)
577. Terk-i taalluk (ترك تعلق)
578. Terk-i mâl , Terk-i evlâd, Terk-i nefs (ترك مال و ترك اولاد و ترك نفس)
579. ve't-Terakkî (والترقى)
580. Terakkî abdin, tecellî Hakk'ındır
581. Terakkî-i cinâniyye (ترقوع جنانية)
582. Tezkiye ve Tasfiye ve Tecliye (تزكيه و تصفيه و تحليه)
583. Teselsül (تسلسل)
584. Tesvîlât-ı nefs (تسويلات نفس)
585. Teslîk ve Teslîk sâhibi (تسليك و تسليك صاحبى)
586. Tesviye (تسويه)
587. Tüsemmâ ve Tesmiye-i mücerrede (تسمى و تسميهء مجرده)
588. Teslîm ve Sa'y (تسليم و سعى)
589. Tesbîh ve Takdîs (تسبيح و تقديس)
590. Tesbîh-i eşyâ (تسبيح اشيا)
591. Teşekkül (تشكل)
592. Teşkîk (تشكيك)
593. Tasfiye-i kalb (تصفيهء قلب)
594. Tasnîf (تصنيف)
595. Tasliye ve Tardiye (تصليه و ترضيه)
596. Tasavvuf (التصوف)
597. Tasarruf (تصرف)
598. Tasarruf ancak Hakk'ındır
599. Taalluk-i a'mâl ve Taalluk-i merâtib (تعلق اعمال و تعلق مراتب)
600. Taalluku kat' etmek
601. Taalluk-i şehvânî ve Taalluk-i hakkānî (تعلق شهوانى و تعلق حقانى)

602. Taalluk, Tahalluk, Tahakkuk (تعلق , تخلق , تحقق)
603. Ta'kîd-i evvel ve Ta'kîd-i sânî (تعقيد اول و تعقيد ثانى)
604. Taayyün-i ilâhî ve Taayyün-i kevnî (تعين الهى و تعين كونى)
605. Taayyün-i ilâhî ve Taayyün-i kevnî üçerdir
606. Taayyün-i ilâhî (تعين الهى)
607. Taayyün-i evvel (تعين اول)
608. Taayyün-i kevnî (تعين كونى)
609. Taayyün-i sânî (تعين ثانى)
610. Taayyünât-ı kevniyye (تعينات كونيه)
611. Taayyün-i evvel-i feyyâzî ve Taayyün-i sâni-i mukaddesî ve Taayyün-i sâlis-i şehâdî
612. Taayün ve Lâ-taayyün (تعين , لا تعين)
613. Taayyün ve Taayyün-i sûrî ve Taayyün-i ma'nevî ve Âfâkda ibtidây-ı taayyün
614. Taayyün-i küllî-i cümelî ve Taayyün-i zâtî ve ahadî ve cem'î ve Taayyün-i sıfâtî ve vâhidî ve farkî ve Taayyün-i fi'lî
615. Taayyünât-ı zâtiyye ve Taayyünât-ı esmâiyye ve Taayyünât-ı sıfâtiyye ve Taayyünât-ı ef'âliyye
616. Taayyün-i evvel ve Taayyün-i sânî ve Taayyün-i sâlis ve Taayyün-i Muhammedî-i mukayyed ve Taayyün-i Muhammedî-i mutlak
617. Taayyün-i Âdem ve taayyün-i Havvâ
618. Taayyün-i sânînin esâmîleri
619. ve't-Tefrîk (والتفريق)
620. Tafsîl-i subûtî ve Tafsîl-i vücûdî (تفصيل ثبوتى و تفصيل وجودى)
621. Tefvîz (تفويض)
622. Tefrîd ve Tecrîd (تفريد و تجريد)
623. Tefrîd ve Tecrîd ve Tevhîd (تفريد و تجريد و توحيد)
624. Takvâ (تقوى)
625. Takvây-ı hakîkat ve Takvây-ı şerîat (تقواى حقيقت و تقواى شريعت)
626. Tekābül-i esmâ (تقابل اسما)
627. Takdîr ve Tedbîr (تقدير و تدبير)
628. Taklîb-i hakāyık (تقليب حقايق)
629. Takyîd (تقييد)
630. Tefâzây-ı zuhûr (تفاضاى ظهور)
631. Takassüm-i hâtır (تقسم خاطر)
632. Tekbîr (تكبير)
633. Tesbîhât-ı selâse (تسبيحات ثلاثه)
634. Teklîfden sâkıt olmamak

635. Teksîr-i kudemâ (تکثیر قدما)
636. Teksîr-i sevâd (تکثیر سواد)
637. Tekvîn (تکوین)
638. Teksîriyye Tâifesi (تکسیریه طائفهسی)
639. Telakkî (تلقی)
640. Telkîn (تلقین)
641. Telakkun (تلقن)
642. Telkîn (تقلین)
643. Telkîn-i kalbî (تلقین قلبی)
644. Telvîn-i ehl-i hicâb ve Telvîn-i ehl-i mükâşefe ve Telvîn-i hakîkî (تلوین اهل حجاب و تلوین اهل مکاشفه و تلوین حقیقی)
645. Telvîn-i nâkıs ve Telvîn-i kâmil (تلوین ناقص و تلوین کامل)
646. Telvîn ve Temkîn (تلوین و تمکین)
647. Telvîn ba'de't-temkîn (تلوین بعد التمکین)
648. et-Telvîn (التلوین)
649. Temessül (تمثل)
650. ve't-Tenzîl (والتنزیل)
651. Tenkıye-i rûh (تنقیهء روح)
652. Tenzîhe ve Telebbüs (تنزیه و تلبس)
653. Tenzîh ve Teşbîh (تنزیه و تشبیه)
654. Tenzîh ve Tahmîd (تنزیه و تحمید)
655. Tenezzül-i ilâhî (تنزل الهی)
656. Tenezzül-i rahmânî (تنزل رحمانی)
657. Tenezzül-i vücûd ve Tenezzül-i sıfât (تنزل وجود و تنزل صفات)
658. Tenezzül-i sûrî ve Tenezzül-i ma'nevî (تنزل صوری و تنزل معنوی)
659. Tenâsühî Tâifesi (تناسخی طائفهسی)
660. "Tenem benem ene tenem benem"
661. et-Tevvâb (التواب)
662. Teveccüh (توجه)
663. Tevekkül ve İ'timâd (توکل و اعتماد)
664. Tevâzu' ve Temelluk (تواضع و تملق)
665. Tevâzu' ve Fütüvvet (تواضع و فتوت)
666. Tevfîk (توفیق)
667. Tevhîd-i ef'âl, Tevhîd-i sıfât, Tevhîd-i zât (توحید صفات و توحید ذات)
668. Tevhîd-i ilmî ve Tevhîd-i aynî (توحید علمی و توحید عینی)
669. Tevhîd-i ef'âl, Tevhîd-i sıfât, Tevhîd-i zât (توحید صفات , توحید ذات)

670. Tevhîd-i lugavî, Tevhîd-i ıstılâhî (توحید لغوی , توحید اصطلاحی)
671. Tevhîd ibtidâ kimden sâdır oldu ?
672. Tevhîd-i mertebe ve Tevhîd-i meşrû' (توحید مرتبه , توحید مشروع)
673. Tevhîd, şerîatte ve tarîkatte ne vechile i'tibâr olunur ?
674. Tevhîd-i aynî ve Tevhîd-i ilmî (توحید عینی , توحید علمی)
675. Tevhîd-i kālî, Tevhîd-i hâlî (توحید قالی , توحید حالی)
676. Tevhîd-i lisânî, Tevhîd-i cenânî ve hakîkî (توحید جنانی و حقیقی)
677. Tevhîd-i hâlis (توحید خالص)
678. Tevhîdin sûret ve hakîkatı
679. Tevhîdü'l-ayn ve Tevhîd-i resmî ve Tevhîd-i hâlî ve Tevhîd-i hakîkî (توحید العین , توحید رسمی , توحید حالی , توحید حقیقی)
680. Tevhîd-i kavlî (توحید قولی)
681. Tevhîd ve ma'rifet (توحید و معرفت)
682. Tevellî (تولی)
683. Tevahhudu
684. Tevâlî (توالی)
685. Tehlîl (تهلیل)
686. Tehzîb-i ahlâk (تهذیب اخلاق)
687. Tehyîm (تهییم)

"SE" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

688. Sebât (ثبات)
689. Süreyyâ (ثریا)
690. Sakaleyn (ثقلین)
691. Sülüs-i leyl (ثلث لیل)
692. Senevî Tâifesi (ثنوی طائفه‌سی)
693. Senâ-i abd, Senâ-i Hak (ثناء عبد , ثناء حق)

"CİM" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

694. el-Câmi' (الجامع)
695. *Câmi'un (a.s.)* (جامع)
696. el-Câmiiyye (الجامعیه)
697. ve'l-Câmiiyye (والجامعیه)
698. *Câmiu'l-mevcûdât ve Âlem-i kübrâ* (جامع الموجودات و عالم کبری)
699. Câmi'u'l-Kur'ân (جامع القران)
700. Câm-ı cihân-nümâ (جام جهان نمای)

701. Câm-ı gîtî-nümâ (جام كيتى نما)
702. Cân (جان)
703. Cânın cânı (جانك جانى)
704. Câbülkā, Câbülsâ (جابولقا , جابولسا)
705. el-Cebbâr (الجبار)
706. Ceberût (جبروت)
707. Ceberût ve Melekūt (جبرروت و ملكوت)
708. Cebrâil (a.s.) (جبرائل)
709. Cebr-i zâtî (جبر ذاتى)
710. Cebr (جبر)
711. Cebriyye Tāifesi (جبريه طائفهسى)
712. Cezbe (جذبه)
713. Cezb-i Hak (جذب حق)
714. Cüz'-i lâ yetecezzâ (جزؤ لا يتجزى)
715. Cesed (جسد)
716. Cism (جسم)
717. Cism-i küll (جسم كل)
718. Cism-i basît ve Cism-i mürekkeb (جسم بسيط , جسم مركب)
719. Ca'l (جعل)
720. el-Cilâ (الجلا)
721. el-İsticlâ (الاستجلا)
722. el-Celîl (الجليل)
723. Celvet (جلوت)
724. Celây-i vatan (جلاى وطن)
725. Celîs (جليس)
726. Cilâ ve İsticlâ (جلا , استجلا)
727. Celâl ve Cemâl (جلال , جمال)
728. Cemâl-i Hak ve Celâl-i mutlak (جمال حق , جلال مطلق)
729. Cemâl-i mutlak, Cemâl-i mukayyed (جمال مطلق , جمال مقيد)
730. Cümle-i eşyâ (جملهء اشيا)
731. Cemî'-i vücûdiyyât (جميع وجوديات)
732. Cumhûr-i mütekellimîn (جمهور متكلمين)
733. Cemâdât (جمادات)
734. Cem'iyyet-i kalb ve Cem'iyyet-i rûh ve Cem'iyyet-i sırr
735. Cem' (جمع)

736. Cem'-i ahadî ve Cem'-i ihâtî (جمع احدی , جمع احاطی)
737. Cem' ba'de'l-fark (جمع بعد الفرق)
738. Cem'u'l-cem' (جمع الجمع)
739. Cem' bilâ fark ve Fark bilâ cem' (جمع بلا فرق , فرق بلا جمع)
740. ve'l-Fark (والفرق)
741. Fark ve Cem' (فرق و جمع)
742. Fark, Cem' ve Cem'u'l-cem' (فرق و جمع و جمع الجمع)
743. Tefrika ve Cem' ve ikisinin maan i'tibârı
744. Tefrika ve Cem'iyyet (تفرقه و جمعیت)
745. Fark, Cem', Cem'-i evvel ve Cem'ü'l-cem' (جمع اول و جمع الجمع)
746. Fark ve Cem' ve Cem'ü'l-cem' ve Cem'-i ahadiyyet (جمع احدیت)
747. Cennetü'l-fenâ-i fi'l-ef'âl ve Cennetü'l-fenâ-i fi's-sıfât ve Cennetü'l-fenâ-i fi'z-zât (جنت الفناء فی الصفات و جنت الفناء فی الذات)
748. Cennet-i sûrî ve Cennet-i ma'nevî (جنت صووی و جنت معنوی)
749. Cennet-i sûrî ve Cennet-i hakîkî (جنت صوری و جنت حقیقی)
750. Cennet-i arziyye ve Cennet-i semâviyye ve Cennetü'l-me'vâ (الماوی جنت ارضیه و جنت سماویه و جنت)
751. Cinân-ı semâniyyenin esâmî ve derecâtları
752. Cennet-i kesîb (جنت کثیب)
753. Cennet-i müeccele ve Cennet-i muaccele (جنت مؤجله و جنت معجله)
754. Cennet-i âcile (جنت عاجله)
755. Cennet ve Cehennemin mazâhiri
756. Cennet-i a'mâl ve Cennet-i ef'âl (جنت اعمال و جنت افعال)
757. Cennetü's-sıfât (جنة الصفات)
758. Cennetü'z-zât (جنة الذات)
759. Cennet-i a'mâl ve Cennet-i ihtisâs ve Cennet-i mîrâs ve Cennet-i hissiyye ve Cennet-i ma'neviyye (میراث و جنت حسیه و جنت معنویه جنت اعمال و جنت اختصاص و جنت)
760. Cünüb-i hakîkî (جنب حقیقی)
761. Cünüb-i bâtınî (جنب باطنی)
762. Cins ile Cism-i mutlak (جنس و جسم مطلق)
763. Cin tâifesi (جن طائفهسی)
764. Cevherü'l-evvel (جوهر الاول)
765. Cevher-i latîf-i rabbânî ve Cevher-i latîf-i nûrânî ve Cevher-i latîf-i rûhânî (جوهر لطیف ربانی و جوهر لطیف نورانی و جوهر لطیف روحانی)
766. Cevher-i ferd (جوهر فرد)
767. Cevher-i heyûlâ (جوهر هیولی)

768. Cevher-i hebâî (جوهر هبائی)
769. Cevher ve Araz (جوهر و عرض)
770. Cû'-i ihtiyâr ve Cû'-i ıztırâr (جوع اختیار و جوع اضطرار)
771. Cû'-i Rasûl (a.s.) (جوع رسول)
772. Cihâd-ı ekber ve Cihâd-ı asgar (جهاد اکبر و جهاد اصغر)
773. Cihâd-ı asgar ve Cihâd-ı ekber (جهاد اصغر و جهاد اکبر)
774. Cihât-ı sitte (جهات ست)

"HÂ" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

775. Hâl ve Makām (حال و مقام)
776. Hâl ve Meleke ve Ahlâk ve Makām (حال و ملکه و اخلاق و مقام)
777. Hubb-i tabîî, Hubb-i rûhânî, Hubb-i ilâhî (حب روحانی , حب الهی)
778. Hubbiyye Tâifesi (حبیه طائفهسی)
779. Hacc-ı sûrî ve Hacc-ı ma'nevî (حج صوری و حج معنوی)
780. Hacc-ı asgar ve Hacc-ı ekber (حج اصغر و حج اکبر)
781. Hacc-ı hakîkî ve Mekke-i hakîkî (حج حقیقی و مکهء حقیقی)
782. Huccetu'llâh (حجت الله)
783. Hicâb-ı ebyaz (حجاب ابیض)
784. Hacletü'l-üns (حجلة الانس)
785. Hicâb-ı nûrânî ve Hicâb-ı zulmânî (حجاب نورانی و حجاب ظلمانی)
786. Hicâb-ı cüz'î ve Hicâb-ı küllî (حجاب جزئی و حجاب کلی)
787. Hicâb, İhticâb (حجاب , احتجاب)
788. el-Haddü'l-fâsıl (الحد الفاصل)
789. Hadîs-i kudsî ve Hadîs (حدیث قدسی و حدیث)
790. Hadîs-i kudsî, Hadîs-i ilâhî (حدیث قدسی , حدیث الهی)
791. Hades-i zâhir ehli (حدث ظاهر اهلی)
792. Hades-i bâtın ehli (حدث باطن اهلی)
793. Hades-i asgar (حدث اصغر)
794. Hades-i asgar (حدث اصغر)
795. Hudûs-i âlem (حدوث عالم)
796. Hudûdu'llâh (حدودالله)
797. Harîsun aleyküm (حریص علیکم)
798. Hareket-i ma'neviyye-i esmâiyye (حرکت معنویهء اسمائیه)
799. Hareket-i nûriyye-i rûhâniyye (حرکت نوریهء روحانیه)
800. Hareket-i tabîiyye-i misâliyye (حرکت طبیعیهء مثالیه)

801. Hareket-i sûriyye-i hissiyye (حرکت صوریهء حسیه)
802. Harem-i İlâhî (حرم الهی)
803. Harem-i Nebevî (حرم نبوی)
804. Harem-i Süleymânî (حرم سلیمانی)
805. Harf ve Kelime (حرف و کلمه)
806. *Hurûf-i ilâhî* (حروف الهی)
807. Hurûf-i ilmiyye (حروف علمیه)
808. Hurûf-i evvel (حروف اول)
809. *Hurûf-i asliye* (حروف اصلیه)
810. Hurûf-i basîte-i âliye (حروف بسیطهء عالیه)
811. Hurûf-i asliye, Hurûf-i ilmiyye ve ayniyye (حروف علمیه و عینیه)
812. *Hurûf-i asliye* ve *Hurûf-i âliyât* ve *Hurûf-i ulviyye* (حروف علویه)
813. Hurûf, Hurûf-i âliyât ve Hurûf-i asliye (حروف عالیات و حروف اصلیه)
814. Hurûf-i tehecci (حروف تهجی)
815. *Hurûf-i mebânî* (حروف مبانی)
816. Hurûf-i şefeviyye ve Hurûf-i cevfiyye (حروف شفویة و حروف جوفیة)
817. Hurûf-i nebe' (حروف نباء)
818. *Hürriyet* (حریت)
819. Hırs (حرص)
820. Harf-i mu'cem (حرف معجم)
821. *Hüzn* (حزن)
822. el-Hasîb (الحسیب)
823. Hiss-i müşterek (حس مشترك)
824. *Hiss gözü* (حس کوزی)
825. Hiss-i zâhirî, Hiss-i bâtınî (حس ظاهرری , حس باطنی)
826. Hiss ve Gayb (حس و غیب)
827. *Hased ve Gıbta* (حسد و غبطه)
828. Hüsn ve Cemâl (حسن و جمال)
829. Hüsn ü ân (حسن و ان)
830. *Hüsn-i melek* ve *Hüsn-i beşer* ve *Hüsn ü ân-i hûr-i cinân* (حور جنان
(حسن ملك و حسن بشر و حسن و ان
831. Hüsn-i ezelî (حسن ازلی)
832. *Hüsn-i habîb* ve *Hüsn-i Rasûl* (a.s.) (حسن حبیب و حسن رسول)
833. Haşr-i cismânî ve Haşr-i rûhânî (حشر جسمانی و حشر روحانی)
834. Hisse (حصه)

835. Hisse-i nûr (حصهء نور)
836. Huzûr-i kalb (حضور قلب)
837. Huzûr-i hak ve Huzûr-i nefs (حضور نفس و حضور حق)
838. Huzûr-i Hak ve Huzûri'l-mükellef (حضور حق و حضور المكلف)
839. Huzûr-i Hak'da âdâb üzere olmak
840. Hazret-i zât ve Hazret-i esmâ ve sıfât ve Hazret-i vâhidiyye ve Hazret-i uluhiyye
841. Hazret-i vücûd (حضرت وجود)
842. Hazret-i gayb-ı mutlak, Hazret-i ervâh-ı ceberûtiyye
843. Hazret-i cem' ve Hazret-i vücûd (حضرت جمع و حضرت وجود)
844. Hazret-i ahadiyyet ve Hazret-i imkân (حضرت احديت و حضرت امكان)
845. Hazret-i ilmiyye (ceberût) ve Hazret-i zâtiyye (lâhût) ve Hazret-i rûhiyye (melekût) ve Hazret-i nâsûtiyye (mülk)
846. Hazerât ve Hazret (حضرات و حضرت)
847. Hazerât-ı hamsin âfâkı ve enfüsîsi
848. Hazret-i evvel (حضرت اول)
849. Hazret-i sânî (حضرت ثانى)
850. Hazret-i sâlis (حضرت ثالث)
851. Hazret-i râbi' (حضرت رابع)
852. Hazret-i hâmis (حضرت خامس)
853. Hazret-i vücûd (حضرت وجود)
854. Hazret-i cem' (حضرت جمع)
855. Hazretü'l-hazerât (حضرت الحضرات)
856. Hazret-i cem'u'l-cem' (حضرت جمع الجمع)
857. Hazretü'l-ahadiyyet (حضرت الاحديت)
858. Hazret-i vâhidiyye (حضرت واحديه)
859. Hazretü'l-cem' (حضرت الجمع)
860. Hazretü'l-vâhidiyyet (حضرت الواحديت)
861. Hazret-i ef'âl (حضرت افعال)
862. Hazretü'l-mülk (حضرت الملك)
863. Hazret-i ahadiyye (حضرت احديه)
864. Hazret-i vâhidiyye (حضرت واحديه)
865. Hazret-i ilâhiyye (حضرت الهيه)
866. Hazret-i kevniyye (حضرت كونيه)
867. Hazreteyn (حضرتين)
868. Hazretü'l-imkân (حضرت الامكان)
869. Hazret-i amâ (حضرت عما)

870. Hazret-i ilmü'l-ezelî (حضرت علم الازلی)
871. Hazret-i ilâhiyye (حضرت الهیه)
872. Hazret-i irtisâm (حضرت ارتسام)
873. Hazret-i nâsûtiyye (حضرت ناسوتیه)
874. Hazretü'n-nâsût (حضرت الناسوت)
875. Avâlim-i ilâhiyye ve Avâlim-i kevniyye ve Avâlim-i ilâhiyye-i külliyye ve Avâlim-i kevniyye-i külliyye
876. Âlem (عالم)
877. Âlem-i misâl-i mutlak (عالم مثال مطلق)
878. Âlem-i misâl-i mutlak ve Âlem-i misâl-i mukayyed (عالم مثال مقید)
879. Âlem-i misâl-i mutlak (عالم مثال مطلق)
880. Âlem-i misâl (عالم مثال)
881. Âlem-i emr ve Âlem-i halk (عالم امر و عالم خلق)
882. Âlem-i kebîr, Âlem-i sagîr (عالم کبیر , عالم صغیر)
883. Âlem-i ilm (عالم علم)
884. Âlem-i zât ve Âlem-i sıfât (عالم ذات و عالم صفات)
885. Âlem-i zât (عالم ذات)
886. Âlem-i sıfât (عالم صفات)
887. Âlem-i gayb, Âlem-i ilm, Âlem-i emr, Âlem-i ilah ve Âlem-i vücûb
888. Âlem-i fenâ (عالم فنا)
889. Âlem-i bekā (عالم بقا)
890. Âlem-i lâ-taayyün (عالم لا تعین)
891. Âlem-i taayyün (عالم تعین)
892. Âlem-i amâ (عالم عمی)
893. Âlem-i gayb-ı hüviyyet (عالم غیب هویت)
894. Âlem-i gayb-ı mutlak (عالم غیب مطلق)
895. Âlem-i ıtlâk (عالم اطلاق)
896. Âlem-i gayb (عالم غیب)
897. Âlem-i sıfât (عالم صفات)
898. Âlem-i icmâl (عالم اجمال)
899. Âlem-i a'yân-ı sâbite (عالم اعیان ثابته)
900. Âlem-i ezelî (عالم ازلی)
901. Âlem-i esmâ (عالم اسما)
902. Âlem-i mâhiyyât (عالم ماهیات)
903. Âlem-i mücerredât (عالم مجردات)
904. Âlem-i ilm (عالم علم)

905. Âlem-i ukūl-i mücerrede (عالم عقول مجرده)
906. Âlem-i imkân (عالم امكان)
907. Âlem-i gayb-ı mutlak (عالم غيب مطلق)
908. Âlem-i mâhiyyât (عالم ماهيات)
909. Âlem-i cem' (عالم جمع)
910. Âlem-i fark (عالم فرق)
911. Âlem-i a'yân (عالم اعيان)
912. Âlem-i misâl (عالم مثال)
913. Âlem-i ervâh (عالم ارواح)
914. Âlemü'l-ef'âl (عالم الافعال)
915. Âlem-i ma'kūlât (عالم معقولات)
916. Âlem-i misâl-i mutlak (عالم مثال مطلق)
917. Âlemü'l-gayb (عالم الغيب)
918. Âlem-i hayâl (عالم خيال)
919. Âlem-i ulvî (عالم علوى)
920. Âlemü'l-emr (عالم الامر)
921. Âlem-i tafsîl (عالم تفصيل)
922. Âlem-i esmâ (عالم اسما)
923. Âlemü'r-rubûbiyyet (عالم الربوبيت)
924. Âlemü'l-bâtın (عالم الباطن)
925. Âlemü'n-nüfûs (عالم النفوس)
926. Âlem-i rûhânî (عالم روحانى)
927. Âlemü'l-ukūl (عالم العقول)
928. Âlem-i dünyâ (عالم دنيا)
929. Âlem-i şehâdet (عالم شهادت)
930. Âlemü'l-âsâr (عالم الاثار)
931. Âlemü'l-hiss (عالم الحس)
932. Âlem-i nâsût (عالم ناسوت)
933. Âlemü'l-halk (عالم الخلق)
934. Âlem-i anâsır (عالم عناصر)
935. Âlem-i eflâk ve encüm (عالم افلاك و انجم)
936. Âlem-i süflâ (عالم سفلى)
937. Âlem-i mevâlîd (عالم موالید)
938. Âlem-i mahsûsât (عالم محسوسات)
939. Âlem-i şehâdet-i mutlaka (عالم شهادت مطلقه)

940. Âlem-i kevn ü fesâd (عالم كون و فساد)
941. Âlem-i kebîr-i âfâk (عالم كبير افاق)
942. Âlem-i sûret (عالم صورت)
943. Âlemü'l-merbûbiyye (عالم المربوبيه)
944. Âlemü'z-zâhir (عالم الظاهر)
945. Âlemü'l-kesîf (عالم الكثيف)
946. Âlem-i lâ-mekân ve Âlem-i mekân (عالم لا مكان و عالم مكان)
947. Âlem-i tedvîn (عالم تدوين)
948. Âlem-i ayn (عالم عين)
949. Âlem-i ma'nâ (عالم معنا)
950. Âlem-i tabîat (عالم طبيعت)
951. Âlem-i ervâh (عالم ارواح)
952. Âlem-i kevn ü fesâd (عالم كون و فساد)
953. Âlem-i cismânî (عالم جسمانى)
954. Âlem-i mevâlîd (عالم موالید)
955. Âlem-i âfâk (عالم افاق)
956. Âlem-i insilâh (عالم انسلاخ)
957. Âlem-i berzah (عالم برزخ)
958. Âlem-i hayâl (عالم خيال)
959. Âlem-i hayâl-i munfasıl (عالم خيال منفصل)
960. Âlem-i a'lâ (عالم اعلى)
961. Âlem-i kül (عالم كل)
962. Âlem-i istihâle (عالم استحاله)
963. Âlem-i tehyîc (عالم تهييج)
964. Âlem-i emr (عالم امر)
965. Âlem-i gayb (عالم غيب)
966. Âlemü'l-ukūl (عالم العقول)
967. Âlem-i melekût (عالم ملكوت)
968. El-Hafîz (الحفيظ)
969. Hafiyyün (حفى)
970. Hıfz-ı ilâhî, Hıfz-ı abd, Hıfz-ı âdâb, Hıfz-ı mutlak (حفظ مطلق, اداب حفظ, حفظ عبد, حفظ الهى)
971. el-Hakk (الحق)
972. el-Hakku'l-hakk (الحق الحق)
973. Hakk (حق)

974. Hakk-ı mutlak, Hakk-ı mukayyed (حق مطلق , حق مقيد)
975. Hak ve Hakkullâh ve Hakku'l-halk (حق و حق الله و حق الخلق)
976. Hakk-ı zâhir ve Halk-ı bâtın olmak
977. Hakka'l-yakîn (حق اليقين)
978. Hak ve Bâtıl (حق و باطل)
979. Hak ile ibâdet ve nefs ile ibâdet etmek
980. Hak ile hak olmak
981. Hak ile bâkî olmak ve Hakk'ın ibkāsıyla bâkî olmak
982. Hak Teâlâ ne vechile ayn-ı eşyâ olur ?
983. Hıkd (حقد)
984. Hakāyık-ı ilâhî ve Hakāyık-ı kevnî (حقايق الهى و حقايق كونى)
985. Hakāyık ve Şuûn ve Rûh-i insanî (حقايق و شؤن و روح انسانى)
986. *Hakāyık-ı ilâhiyye* ve *Hakāyık-ı kevniyye* (حقايق الهيه و حقايق كونية)
987. Hakāyık-ı ilâhiyye, Hakāyık-ı mümkinât (حقايق الهيه و حقايق ممكنات)
988. Hakāyık-ı ilâhiyye (حقايق الهيه)
989. *Hakāyık-ı kevniyye* (حقايق كونيه)
990. Hakāyık-ı kevniyye (حقايق كونيه)
991. Hakāyık-ı rabbânî (حقايق ربانى)
992. *Hakāyık-ı mutlaka* (حقايق مطلقه)
993. Hakāyık-ı mutlaka (حقايق مطلقه)
994. Hakāyık-ı tabîiyye-i erbaa (حقايق طبيعيهء اربعه)
995. *Hakāyık-ı erbaa* (حقايق اربعه)
996. Hakāyık-ı âfâk ve Hakāyık-ı enfüs ve Hakāyık-ı Kur'ân (حقايق قران و حقايق افاق و حقايق انفس)
997. *Hakāyık-ı ef'âl* ve *Hakāyık-ı sıfât* ve *Hakāyık-ı zât* (حقايق افعال و حقايق صفات و حقايق ذات)
998. Hakāyık-ı eşyâ ve Vücûdât-ı eşyâ (حقايق اشيا و وجودات اشيا)
999. *Hakāyık-ı eşyâ* (حقايق اشيا)
1000. Hakîkatü'l-hakāyık (حقيقت الحقايق)
1001. Hakîkat-ı mutlaka (حقيقت مطلقه)
1002. *Hakîkat-ı Muhammediyye* (حقيقيت محمديه)
1003. Hakîkatü'l-insan (حقيقت الانسان)
1004. Hakîkat-ı Hak (celle ve alâ) (حقيقت حق)
1005. *Hakîkat-ı ilâhiyye-i fâile* ve *Hakîkat-ı kevniyye-i kābile* (حقيقت الهيهء فاعله و حقيقت كونيهء قابله)
1006. Hakîkat-ı fâile-i müessire-i ilâhiyye ve Hakîkat-ı fâile-i müteessire-i kevniyye (حقيقت فاعلهء مؤثرهء الهيه و حقيقت قابلهء متاثرهء كونيه)

1007. Hakîkat-ı mutlaka-i fa'âle-i vâhide ve Hakîkat-ı mukayyede-i sâfile ve bu iki hakîkatın ahadiyyet-i cem'i

1008. Hakîkat-ı ilâhiyye ve Hakîkat-ı muhammediyye ve Hakāyık-ı enbiyâ (a.s.) (حقیقت الهیه و حقیقت محمدیه و حقایق انبیا)

1009. Hakîkat-ı muhammediyye (حقیقت محمدیه)

1010. Hakîkat-ı câmia-i insanî (حقیقت جامعهء انسانی)

1011. Hakîkat-ı berzahiyye (حقیقت برزخیه)

1012. Hakîkat-ı muayyene (حقیقت معینه)

1013. Hakîkat-ı Âdem (a.s.) (حقیقت ادم)

1014. Hakîkat (حقیقت)

1015. Hakîkat-ı sırf (حقیقت صرف)

1016. Hakîkatü'l-muhammediyye (حقیقت المحمدیه)

1017. el-Hakem (الحکم)

1018. el-Hakîm (الحکیم)

1019. Hukemâ-i ilâhiyye, Hukemâ-i resmiyye (حکماء الهیه و حکماء رسمیه)

1020. Hukemâ-i ilâhiyye ve Hukemâ-i felâsife (حکماء الهیه و حکماء فلاسفه)

1021. Hikmet (حکمت)

1022. Hikmet-i nazarîyye (حکمت نظریه)

1023. Hikmet-i ameliyye (حکمت عملیه)

1024. El-hikme (الحکمه)

1025. Hükm-i vücûb (حکم وجوب)

1026. Hükm-i imkân (حکم امکان)

1027. Hikmet ve Hikmet-i bahsiyye ve Hikmet-i zevkiyye ve Hukemâ-i ilâhiyye ve Hukemâ-i İslâmîyye ve Hukemâ-i yunâniyye

1028. Hukemâ ve Mütekellimîn ve Sûfiyyîn (حکما و متکلمین و صوفیین)

1029. el-Halîm (الحلیم)

1030. Hilm ve Halîm (حلم و حلیم)

1031. Hulûl-i taallukî (حلول تعلقی)

1032. Hulûl-i civârî (حلول جواری)

1033. Hulûl-i sereyânî (حلول سریانی)

1034. Hulle (حله)

1035. Hall-i terkîb (حل ترکیب)

1036. Halka-i müferraga (خلقهء مفرغه)

1037. Hulûliyye Tâifesi (خلولیه طائفهسی)

1038. Hılliye Tâifesi (حلیه طائفهسی)

1039. el-Hamîd (الحمید)

1040. Hannân (حنان)

1041. Hûr-i ayn (حور عين)

1042. Hûrî (حورى)

1043. Havvâs-ı zâhir (حواس ظاهر)

1044. Havvâs-ı bâtın (حواس باطن)

1045. Hûriyye Tâifesi (حوريه طائفهسى)

1046. Havâss-ı hamse-i zâhire ve Havâss-ı hamse-i bâtıne (خمسهء باطنه حواسخمسهء ظاهره و حواس)

1047. Havâri-i ümmet ve Havâriyyûn (حوارئ امت و حواريون)

1048. el-Hayy (الحى)

1049. Hayât (حيوة)

1050. Hayât-ı sâlik (حيات سالك)

1051. Hayât-ı zâtiyye (حيات ذاتيه)

1052. Hayât-ı zâtiyye ve Hayât-ı rûhâniyye ve Hayât-ı hayvâniyye ve Hayât-ı zâhire ve Hayât-ı bâtına

1053. Hayâtü'l-ervâh (حيات الارواح)

1054. Hayât-ı bâkiye ve Hayât-ı ebediyye (حيات باقيه و حيات ابديه)

1055. Hayât-ı ûlâ ve Hayât-ı sânî (حيات اولى و حيات ثانى)

1056. Hayât-ı fânî ve Hayât-ı bâkî (حيات فانى و حيات باقى)

1057. Hayât-ı bâkiye-i suveriyye ve Hayât-ı berzahiyye ve Hayât-ı cismâniyye-i Hazret-i Rasûl (a.s.)

1058. Hayât-ı zâtiyye ve Hayât-ı ârıza (حيات ذاتيه و حيات عارضه)

1059. Hayât-ı hakkāniyye (حيات حقانيه)

1060. Hayâ (حيا)

1061. Hayâ-i nefsânî ve Hayâ-i îmânî ve Hayâ-i farz ve Hayâ-i mesnûn

1062. Hayâ-i cinâyet ve Hayâ-i kerem ve Hayâ-i istihkār ve Hayâ-i in'âm

1063. Hayret (حيرت)

1064. Hayvân-ı nâtık (حيوان ناطق)

1065. Hayvân-ı gayr-ı nâtık (حيوان غير ناطق)

1066. Hayvân-ı nâtık mefhûmu

1067. Hayvânât-ı ucum (حيوانات عجم)

1068. Hayyiz (حيز)

1069. Hayzü'r-ricâl (حيض الرجال)

"HI" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1070. el-Hâfiz (الحافض)

1071. el-Hâlık (الخالق)

1072. Hâtem-i ekber ve Hâtem-i asgar ve Hâtem-i sagîr ve Hâtem-i kebîr (خاتم اكبر و خاتم اصغر و خاتم صغير و خاتم كبير)
1073. Hâtimü'l-mevcûdât (خاتم الموجودات)
1074. Hâtimü'l-mevcûdât (خاتم الموجودات)
1075. Hâssatu'llâh (خاصة الله)
1076. Hâssa (خاصه)
1077. Hâfikayn (خافقين)
1078. Hâtır-ı Hak (خاطر حق)
1079. Hâtıra (خاطره)
1080. Hâtır (خاطر)
1081. Hâl (خال)
1082. Hâriciyye (خارجيه)
1083. Hâdim ve Mahdûm (خادم و مخدوم)
1084. Hâtır-ı nefsânî ve Hâtır-ı şeytânî ve Hâtır-ı melekî (و خاطر ملكى خاطر نفسانى و خاطر شيطانى)
1085. Hâtır-ı rahmânî ve Hâtır-ı rûhânî ve Hâtır-ı nefsânî ve Hâtır-ı şeytânî
1086. el-Habîr (الخبير)
1087. Hatmü'l-enbiyâ (ختم الانبيا)
1088. Hatmü'l-enbiyâ ve Hatmü'l-evliyâ (ختم الانبيا و ختم الاوليا)
1089. Hatmü'l-evliyâ (ختم الاوليا)
1090. Hacletü'l-üns (خجلة الانس)
1091. Hüdâvendigâr (خداوندكار)
1092. Hırka-pûş olmak (خرقه پوش اولمق)
1093. Hırka ve Tâc (خرقه و تاج)
1094. Hazînetu'llâh (خزينة الله)
1095. Huşû' (خشوع)
1096. *Husûsiyyât* (خصوصيات)
1097. Husûs ehli (خصوص اهلى)
1098. Hızır (خضر)
1099. *Hutbe-i ma'neviyye* (خطبهء معنويه)
1100. Hafî (خفى)
1101. Hulûs (خلوص)
1102. *Halvet der encümen* (خلوة در انجمن)
1103. Halvet (خلوة)
1104. Halvet ve Celvet (خلوة و جلوة)
1105. *Halvet maallâh* (خلوة مع الله)

1106. Halvet-i sûrî ve Halvet-i hakîkî (خلوة سورى و خلوة حقيقى)
1107. Halvet ve celvet zımnında hudâ ve cüdâ
1108. Halvetî tarîkinin hâsiyyeti ve esmâ-i seb'aya meşgūl olmaları
1109. Halvetiyye ve celvetiyye tarîklerini ibtidâ kimler ihtirâ' etmiştir ?
1110. Hulefâ-i erbaa (خلفاء اربعه)
1111. Hulefâ-i selâse (خلفاء ثلاثه)
1112. *Hulefâ-i'r-râşidin* (خلفاء الراشدين)
1113. Halîfe (خليفه)
1114. Halîfe-i zamân (خليفهء زمان)
1115. *Hilâfet-i hakkāniyye, Hilâfet-i insânîyye* (خلافت حقانيه خلافت انسانيه)
1116. Hilâfet-i sırrî (خلافت سرى)
1117. Hulefâ nasbı (خلفا نصبى)
1118. *Halîfe-i zâhir* ve *Halîfe-i bâtın* (خليفهء ظاهر و خليفهء باطن)
1119. ve'l-Halk (والخلق)
1120. El-halku hüve'l-hakku ve'l-hakku hüve'l-halku
1121. Halk ve Tahalluk (خلق و تخلق)
1122. Halk-ı cedîd (خلق جديد)
1123. Havâss-ı nâs (خواص ناس)
1124. Havâss-ı *insan* (خواص انسان)
1125. Havâss-ı rûhâniyyet (خواص روحانيت)
1126. Havâss-ı beşeriyyet (خواص بشريت)
1127. *Havâtır* (خواطر)
1128. Hâb-ı hissî, Hâb-ı gaflet (خواب حسى , خواب غفلت)
1129. Hâb-ı sultānî (خواب سلطانى)
1130. *Hâb rubûde* (خواب ربوده)
1131. Hâb-ı gafletten intibâh
1132. Havf ü recâ, Kabz ü bast, Heybet ü üns (رجا و قبض ,بسط ,هيبت ,انس)
1133. *Havf* ve *Hüzn* (خوف و حزن)
1134. Hayâl-i mutlak (خيال مطلق)
1135. Hayâl-i mutlak ve Hayâl-i mukayyed (خيال مطلق و خيال مقيد)
1136. *Hayâl* ve *Hayâl-i mutlak* ve *Misâl-i mukayyed* ve *Hayâl-i mukayyed*
1137. Hayâl (خيال)

"DAL" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1138. Dâin, med'uvvün, mücîbün, mücâbün (داع , مدعو , مجيب , مجاب)
1139. Dânâ (دانا)

1140. Dâreyn (دارين)
1141. Dâire-i vahdet (دائرهء وحدت)
1142. Deccâl-i enfüsî (دجال انفسى)
1143. Duhân-ı mübîn-i enfüsî (دخان مبين انفسى)
1144. Dürre-i beyzâ (درهء بيضا)
1145. Deryây-ı nâsût (درياى ناسوت)
1146. Deryây-ı nâsût (درياى ناسوت)
1147. Deryây-ı sûriyye (درياى صوريه)
1148. Deryây-ı ma'neviyye (درياى معنويه)
1149. Dürre-i beyzâ (درهء بيضا)
1150. Dürretü'l-beyzâ (درة البيضا)
1151. Derd (درد)
1152. Derd ve Dermân (درد و درمان)
1153. Dervîş-i hakîkî (درويش حقيقى)
1154. Destûr (دستور)
1155. Duâ etmenin tarîki
1156. Duâ-i seyyid-i istiğfâr (دعاء سيد استغفار)
1157. Duâ-i Hazret-i Fahr-i Kâinât
1158. Duâ-i sefîne (دعاء سفينه)
1159. Duâ-i havâss-i nâs (دعاء خواص ناس)
1160. Da'vây-ı ma'rifet ve Da'vây-ı ahlâk-ı hamîde (دعواى اخلاق حميده)
1161. Da'vây-ı rubûbiyyet (دعواى ربوبيت)
1162. Da'vâda sâbit-kadem olmak
1163. Dilsizden murâd
1164. Delîlü'l-hayrât , Musahhihu'l-hasenât, Makîlü'l-asarât, Safûhun ani'z-zellât
1165. Dünyâ ehli
1166. Dünyâ ve âhiret kimlere harâmdır ?
1167. Dünyâ nedir ve dünyâ mel'ûn olmak
1168. Dünyâ neden ibârettir ?
1169. Devât (دوات)
1170. Devâm-ı huzûr (دوام حضور)
1171. Devr-i kamerî (دور قمرى)
1172. Devâi-i nefs (دواعئ نفس)
1173. Dost (دوست)
1174. Dehr (دهر)
1175. Dehr, Dîhûr, Dîhâr (دهر , ديهور , ديهار)
1176. Dehriyye Tāifesi (دهريه طائفهسى)

1177. Dîdâr (ديدار)
1178. Diyâr-ı sûriyye (ديار صوريه)
1179. Diyâr-ı ma'neviyye (ديار معنويه)
1180. Din-i hakîkî (دين حقيقى)

"ZEL" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1181. Zât-ı baht (ذات بحت)
1182. Zât-ı baht ve Zât-ı ilâhiyye (ذات بحت و ذات الهيه)
1183. Zât-ı sırf (ذات صرف)
1184. Zât-ı baht (ذات بهت)
1185. Zât-ı mutlak (ذات مطلق)
1186. Zât-ı mutlaka taalluk
1187. Zâtı mukayyed (ذات مقيد)
1188. Zât-ı muhît (ذات محيط)
1189. Zât-ı ahadiyye (ذات احديه)
1190. Zât-ı ahadiyyet (ذات احديت)
1191. Zât-ı ahadiyye ve Amâ (ذات احديه و عمى)
1192. Zât-ı vâhidiyye ve Zât-ı ilâhiyye (ذات احديه و ذات الهيه)
1193. Zât-ı ahadiyye, Zât-ı vâhidiyye (ذات احديه و ذات واحديه)
1194. Zât-ı ahadiyye-i ulûhiyye (ذات احديهء الوهيه)
1195. Zât-ı Hak Sübhânehû Teâlâ'nın mahlûkāta hulûlü ve iştimâli yoktur
1196. Zât-ı sıfât, Ef'âl-i âsâr (ذات صفات , افعال اثار)
1197. Zât-ı şey' (ذات شئ)
1198. Zât ve ayn vâhide olmak
1199. Zât ve Vücûd (ذات و وجود)
1200. Zât ve Mevcûd (ذات و موجود)
1201. Zâtın mazharı ve mukābili
1202. Zât-ı ahadiyye (ذات احديه)
1203. Zâtıyla ve ilmi ile Hak eşyâyı muhît olmak
1204. Zât (ذات)
1205. Zât ve Sıfât ve İsm ve Nefs mertebeleri
1206. Zât (ذات)
1207. Zirvetü'l-makāmât (ذروة المقامات)
1208. Zerrede arş-ı a'lâ mülâhaza olunmak
1209. Zerre (ذره)
1210. Zerre-i şems olmak
1211. Zikrullâh, Seyfullâh, Hizbullâh (ذكرالله , سيف‌الله , خزب‌الله)

1212. Zikr (ذكر)

1213. Zikr, Zükr (ذكر , ذكر)

1214. Zikr-i muttasıl ehli

1215. Zikr-i dâim (ذكر دائم)

1216. Zikr-i lisân, Zikr-i kalb, Zikr-i sırr (ذكر لسان , ذكر قلب , ذكرسر)

1217. Zikr-i hafî, Zikr-i cehrî, Zikr-i kalbî, Zikr-i nefsî (ذكر قلبى , ذكرنفسى , ذكرخفى , ذكرجهرى)

1218. Zikr, zâkire ve mezkûre mensûb olmak

1219. Zâkiriyyet ve Mezkûriyyet (ذاكريت و مذكوريت)

1220. Zikr-i nisyân (ذكر نسيان)

1221. Zikri habs-i nefs ile etmek

1222. Zikr-i hakîkî (ذكر حقيقى)

1223. Zü'l-celâl-i ve'l-ikrâm (ذوالجلال و الاكرام)

1224. Zû-hurmetin, Zû-mekânetin, Zû-izzetin, Zû-fazlin (ذو عزة , ذو فضل)

1225. Zevkle (ذوقله)

1226. Zü'l-akl (ذو العقل)

1227. Zü'l-ayn (ذو العين)

1228. Zü'l-akl ve'l-ayn (ذو العقل و العين)

1229. Zü'l-ayneyn (ذو العينين)

1230. Zü'l-hakîkateyn (ذو الحقيقتين)

1231. Zihn (ذهن)

1232. Zihâb (ذهاب)

"RI" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1233. er-Râfi' (الرافع)

1234. er-Raûf (الرؤف)

1235. Raûfün rahîmün (رؤف رحيم)

1236. Rü'yet (رؤيت)

1237. Rü'yet ve Müşâhede (رؤيت و مشاهده)

1238. Râbıta (رابطه)

1239. Reîsü'l-ebdâl (رئيس الابدال)

1240. Re'fet (رافت)

1241. Râzıye ve Marzıye (راضيه و مرضيه)

1242. Râfiziyye (رافضيه)

1243. Rabb-i mutlak (رب مطلق)

1244. Rabbü'l-erbâb (رب الارباب)

1245. Rabb-i mukayyed, Rabb-i mutlak (رب مقيد , رب مطلق)
1246. Rabb (رب)
1247. Rütbe-i mazhar (رتبهء مظهر)
1248. Rücû' (رجوع)
1249. Ricâlullâhdan recebiyyûn (رجبيون)
1250. Ricâlü'l-kuvve ve Ricâlü'l-kahr (رجال القوة و رجال القهر)
1251. Ricâlü'l-hannân (رجال الحنان)
1252. Ricâlü'l-feth (رجال الفتح)
1253. Ricâlü'l-ulâ (رجال العلى)
1254. Ricâlü't-tahte'l-esfel (رجال التحت الاسفل)
1255. Racül-i vâhid (رجل واحد)
1256. Racülân ve Ricâlü'l-gınâ bi'llâh (رجلان و رجال الغنى بالله)
1257. Ricâl-i ayni't-tahkîm ve'z-zâid (رجال عين التحكيم و الزائد)
1258. Ricâlü's-salavât ve Ricâlü'l-iştiyâk (رجال الصلوات و رجال الاشتياق)
1259. Ricâlü'l-eyyâmi's-sitte (رجال الايام السته)
1260. Ricâlü'l-mâ' (رجال الماء)
1261. er-Rahmâni'r-rahîm (الرحمن الرحيم)
1262. *Rahmet-i imtinân* (رحمت امتنان)
1263. Rahmet-i îcâb (رحمت ايجاب)
1264. Ridâ ve İzâr (ردا و عزار)
1265. Ridâ' (رداء)
1266. er-Rezzâk (الرزاق)
1267. Rasûlün ve Nebiyyün (رسول و نبى)
1268. Rasûlü'l-melâhim, Rasûlü'r-râhat (رسول الملاحم , رسول الراحة)
1269. Rasûlü'r-rahmet (رسول الرحمة)
1270. er-Reşîd (الرشيد)
1271. Rızâ bi'l-kazâ (رضا بالقضا)
1272. Rızâ bi'l-kalîl (رضا بالقليل)
1273. Rızâ (رضا)
1274. Rızâ ve teslîm (رضا و تسليم)
1275. Rızâullâh ve Rızâ-i rasûlillâh ve Rızâ-i vâlideyn ve Rızâ-i esâtîz ve meşâyih
1276. Rızâ ve Teslîm (رضا و تسليم)
1277. Rağbet (رغبت)
1278. Refîü'r-rüteb (رفيع الرتب)
1279. Refref (رفرف)

1280. er-Rakîb (الرقيب)
1281. Rakk-i menşûr (رق منشور)
1282. Rakam, Ratem, Rabbem (رقم , رتم , ربم)
1283. Rûh ve Sırr (روح و سر)
1284. Rûh-i revân (روح روان)
1285. Rûh-i revân ve Cân (روح روان و جان)
1286. Rûh-i ilâhî (روح الهى)
1287. Rûh-i Muhammedî (روح محمدى)
1288. Rûh-i izâfî (روح اضافى)
1289. Rûh-i küllî (روح كلى)
1290. Rûh-i a'zam (روح اعظم)
1291. Rûh-i akdem (روح اقدم)
1292. Rûh-i evvel (روح اول)
1293. Rûh-i âhir (روح اخر)
1294. Rûhâniyyetü'l-cevher (روحانيت الجوهر)
1295. Rûh (روح)
1296. Rûh-i cüz'î (روح جزؤى)
1297. Rûh-i küllî (روح كلى)
1298. Rûh-i müdebbir (روح مدبر)
1299. Rûh-i emrî (روح امرى)
1300. Rûh-i mahz (روح محض)
1301. Rûhullâh (روح الله)
1302. Rûhü'l-kuds ve Rûhü'l-emîn (روح القدس و روح الامين)
1303. Rûhü'r-rûh (روح الروح)
1304. Rûh-i Muhammedî (روح محمدى)
1305. Rûh-i a'zam (روح اعظم)
1306. Rûh-i küllî ve Ervâh-ı cüz'iyye (روح كلى و ارواح جزئيه)
1307. Rûh-i zâtî (روح ذاتى)
1308. Rûh-i izâfî (روح اضافى)
1309. Rûh-i izâfînin esâmîleri
1310. Rûh ve Cism (روح و جسم)
1311. Rûh cemâl ile ve cesed celâl ile kabz olunur
1312. Rûh, Cesed, Ten (روح , جسد , تن)
1313. Rûh-i avâm ve Rûh-i havâssın seyrleri ve Hâlet-i nevm ve mevtte rûhun bedenden mufârakatleri
1314. fi-Taalluki'r-rûh (فى تعلق الروح)

1315. Rûh-i sultānî ve Rûh-i hayvânî (روح سلطانی و روح حیوانی)
1316. Rûh-i sultānî ve Nefs-i hayvânî (روح سلطانی و نفس حیوانی)
1317. Rûh-i hayvânî, Rûh-i insanî, Rûh-i sultānî (روح انسانی و روح سلطانی)
1318. Rûh-i insanî ve Rûh-i hayvânî ve Rûhü'l-hayât ve Rûh-i ilâhî v
1319. Rûh-i kâmil ve Rûh-i nâkıs ve Rûh-i cüz'î
1320. Rûh-i insanî (روح انسانی)
1321. Rûhü'l-ervâh (روح الارواح)
1322. Rûh-i habîs (روح حبیث)
1323. Rûh-i mücerred ve Cesed-i mücerred (روح مجرد و جسد مجرد)
1324. Rûh-i mutlak (روح مطلق)
1325. Rûh-i Âdem, Rûhü'l ervâh, Rûh-i rûh (روح ادم و روح الاواح و روح روح)
1326. *Rûh-i sultānî, Rûh-i hayvânî, Rûh-i emrî, Rûh-i rûhânî, Rûh-i semâî*
1327. Rûhânî (روحانی)
1328. Rûhâniyyet-i enbiyâ (روحانیت انبیا)
1329. *Rûz-i kâr* (روز کار)
1330. Rûz-i belâ (روز بلا)
1331. Rûz-i hızır (روز خضر)
1332. *Rehbet* (رهبت)
1333. Reyn ve Gayn (رین و غین)
1334. Rey (ری)
1335. *Riyâ ve İhlâs* (ریا و اخلاص)
1336. Riyâdan sakınmak
1337. Riyâzet (ریا ضت)
1338. *Riyâzet-i ehlullâh ve hukemâ*

"ZE" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1339. Zâcir (زاجر)
1340. Zâhid (زاهد)
1341. Zekât-ı hakîkî (زکوة حقیقی)
1342. Zülf (زلف)
1343. Zümrüd (زمرد)
1344. Zamân (زمان)
1345. Zünnâr-i zâhir (زنار ظاهر)
1346. Zünnâr-ı bâtın (زنار باطن)
1347. Zındık (زندیق)
1348. Zevc ve Çift yaratılan eşyâ (زوج)

1349. Zühd (زهد)

1350. Zühd-i hakîkî, Zühd-i şer'î (زهد حقیقی و زهد شرعی)

1351. Ziyâret-i kubûr (زیارت قبور)

1352. Ziyâret-i kubûr-i sülehâ ve İstimdâd-i kubûr-i evliyâ

1353. Ziyârât-ı sâlikân ve âşikān ve Ziyârât-i kubûr-i sulehâ-i sâire

1354. Ziyâret-i hakîkî (زیارت حقیقی)

"SİN" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1355. Sâbikun, Sâikun, Hâdin, Mühdin, Mukaddemun (سائق, هاد,مهد, مقدم)

1356. Sâbık ve Lâhık (سابق و لاحق)

1357. Sâye-i Yezdân, Sâye-i Hüdâ (سایهء یزدان , سایهء خدا)

1358. Sâdât-ı kirâm ve Hâşimî (سادات کرام و هاشمی)

1359. Sâil iki vechiledir

1360. Suâl-i isti'dâdî ve Suâl-i hâlî ve Suâl-i mertebetî ve Suâl-i rûhânî ve Suâl-i tabîi-i mizâcî ve Suâl-i tabîi-i unsurî ve Suâl-i icâbet ve Suâl-i isti'tāî

1361. Sâlik (سالك)

1362. Sâlik kırk yaşına bâliğ olsa dahi mürşide mukârenet ve sülûkle yine feyz-yâb olmak

1363. Sebha (سبحه)

1364. Seb'-i tıbâk (سبع طباق)

1365. Seb'a'l-mesânî (سبع المثانی)

1366. Sebeka'l-müferridûn va'llâhü'l-muîn (سبق المفردون والله المعین)

1367. Sebîl (سبیل)

1368. Sübühât (سبحات)

1369. سبحانی ما اعظم شانی (Subhânî mâ-a'zame şânî)

1370. Sebebe i'timâd olunmayıp ancak müsebbibe i'timâd olunmak

1371. Sebeb zâhir ve müsebbib bâtın olmak

1372. Sebeb-i âdî (سبب عادی)

1373. Sebebi sen terk etmeyesin

1374. Sebeb ve Müsebbeb ve Müsebbib (سبب و مسبب و مسبب)

1375. Sebeb ve İllet (سبب و علت)

1376. Seccâde-i Rasûl ve Seccâde-i sûrî ve Seccâde-i ma'nevî (معنوی سجادهء رسول و سجادهء صوری و سجادهء)

1377. Secde (سجده)

1378. Secde nereden nereyedir ?

1379. Secde-i kübrâ (سجدهء کبری)

1380. Secde-i kalb (سجدهء قلب)

1381. Secde-i insan ve Secde-i melâike (سجدهء انسان و سجدهء ملائكه)
1382. Secde-i hakîkî ve Secde-i mecâzî (سجدهء حقيقى و سجدهء مجازى)
1383. Sidretü'l-müntehâ (سدرة المنتهى)
1384. Sırr-ı lâhût (سر لاهوت)
1385. Sırrı's-sırr (سر السر)
1386. Sırrı'l-ezel (سر الازل)
1387. Sırr-ı a'zam (سر اعظم)
1388. Sırr-ı ilâhî (سر الهى)
1389. Sirâc-i münîr (سراج منير)
1390. Sirâci'l-ümmet (سراج الامة)
1391. Sırr-ı ilm (سر علم)
1392. Sırr-ı hâl (سر حال)
1393. Sırr-ı hakîkat (سر حقيقت)
1394. Sürâdikât (سرادقات)
1395. Serâb ve Nümâyiş-i âb (سراب و نمايش اب)
1396. Sereyân-ı duhûl ve Sereyân-ı hulûl ve Sereyân-ı taalluk (و سريان تعلق سريان دخول و سريان حلول)
1397. Sırrı't-tecelliyât (سر التجليات)
1398. Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyn (سواد الوجه فى الدارين)
1399. Sırr ve Sırr-ı ilâhî (سر و سر الهى)
1400. Sırr ve İ'tidâlât-ı erbaa (سر و اعتدالات اربعه)
1401. Sırr-ı leyletü's-sebt (سر ليلة السبت)
1402. Sırr-ı sırr (سر سر)
1403. Sırr-ı ahfâ (سر اخفى)
1404. Sırr ve Hafî (سر و خفى)
1405. Sırr, Hafî ve Sırr-ı kader ve Sırr-ı Hüdâ (سر و خفى و سر قدر و سر خدا)
1406. Sırr-ı insan ve Sırr-ı Hak (سر انسان و سر حق)
1407. Sürûr-i ehl-i fenâ ve bakā (سرور اهل فنا و بقا)
1408. Saadu'llâh ve Saadü'l-halk (سعدالله و سعدالخلق)
1409. Sefer (سفر)
1410. Sefer-i evvel nüzûlden ve sefer-i sânî urûcdan ibârettir
1411. Sefer der vatan (سفر در وطن)
1412. Sekînet (سكينت)
1413. Sekr ehli ve Sahv ehli (سكر اهلى و صحو اهلى)
1414. Sekr ve zevk (سكر و ذوق)

1415. Sekr ve Sükr ve Sahv-ı evvel ve Sahv-ı sânî ve Sahvü'l-cem' ve Sahv ba'de'l-mahv
1416. Sükr (سكر)
1417. es-Selâm (السلام)
1418. Selâm vermek (سلام ويرمك)
1419. Sultān-ı hakîkat (سلطان حقيقت)
1420. Sultān-ı zâhir ve Sultān-ı bâtın (سلطان ظاهر و سلطان باطن)
1421. Sultān-ı a'zam-ı zâhir ve Sultān-ı a'zam-ı bâtın (سلطان اعظم باطن)
1422. Sultān-ı a'zam-ı zâhire mutî' olmak
1423. Sülûkün evveli ve âhiri
1424. Sülûkün evveli, sâlik-i meczûb ve meczûb-i sâlik (مجذوب سالك)
1425. Sefer-i ilallâh ve Sefer-i lillâh ve Sefer-i alallâh ve Sefer-i maallâh ve Sefer-i fillâh ve Sefer-i anillâh (سفر مع‌الله و سفر فی‌الله و سفر بالله و سفر عن‌الله و سفر الی‌الله و سفرلله و سفر علی‌الله)
1426. Sülûk ilm-i bâtındır
1427. Sülûk-i zâhidân ve Sülûk-i âşıkān (سلوك زاهدان و سلوك عاشقان)
1428. Sülûk ve Sâlik (سلوك و سالك)
1429. Silsile-i ma'neviyye ve Silsile-i sûriyye(سلسلهء معنويه و سلسلهء صوريه)
1430. Silsile sırrı (سلسله سرى)
1431. Silsile-i Şeyh Muhyiddin Arabî (k.s.celî)
1432. Simâ' (سماع)
1433. Senlik (سنلك)
1434. Sen-ben (سن ـ بن)
1435. Sen sen, ben ben (سن سن , بن بن)
1436. Sinn-i sülûk (سن سلوك)
1437. Sünnet-i mutlaka (سنت مطلقه)
1438. Sünnet-i mukayyede (سنت مقيده)
1439. Sünnet-i tarîkat (سنت طريقت)
1440. Sivâ (سوى)
1441. Sivâdü'l-vechi fi'd-dâreyn (سواد الوجه فى الدارين)
1442. Sû-i karîn (سوء قرين)
1443. Sû-i hâtime (سوء خاتمه)
1444. Seher (سهر)
1445. Seherü'l-ayn, Seherü'l-kalb (سهر العين , سهر القلب)
1446. Seyyidü'l-mürselîn, İmâmü'l-müttakîn, Kāidü'l-gurri'l-muhaccilîn
1447. Seyyidü'l-kevneyn (سيد الكونين)
1448. Seyfullâhi'l-meslûl (سيف الله المسلول)

1449. Simurg (سیمرغ)

1450. Simurg ve Hebâ ve Kûh-i Kāf ve Ankā (سیمرغ و هبا و کوه قاف و عنقا)

1451. Seyyâhûn (سیاحون)

1452. Siyâdet (سیادت)

1453. Seyr-i sülûk (سیر سلوك)

1454. Seyr-i ekvân ve Seyr-i vâcib (سیر اکوان و سیر واجب)

1455. Seyr-i Nebî (a.s.) (سیر نبی)

1456. Seyr-i insanî, Seyr-i ilâhî (سیر انسانی , سیر الهی)

1457. Seyr-i rûh-i cismânî ve Seyr-i rûh-i rûhânî ve Seyr-i rûh-i sultānî ve Seyr-i rûh-i kudsî

1458. Seyr-i ıztırârî ve Seyr-i ihtiyârî (سیر اضطراری و سیر اختیاری)

1459. Seyr-i ilallâh, Seyr-i anillâh, Seyr-i maallâh, Seyr-i fillâh (سیر فی‌الله , سیر الی‌الله , سیر عن‌الله , سیر مع‌الله)

1460. Seyr-i ilallâh, Seyr-i fillâh, Seyr-i maallâh, Seyr-i anillâh (سیر عن‌الله , سیر الی‌الله , سیر فی‌الله , سیر مع‌الله)

1461. Seyr-i lillâh, Seyr-i alallâh, Seyr-i billâh (سیرلله و سیر علی‌الله و سیر بالله)

1462. Seyr-i anillâh, Seyr-i billâh (سیر عن‌الله , سیر بالله)

1463. Seyr-i ilallâh, Seyr-i lillâh, Seyr-i alallâh, Seyr-i maallâh, Seyr-i fillâh, Seyr-i anillâh, Seyr-i billâh

"ŞIN" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1464. Şâfin, vâsilun, mevsûlün (شافی , واصل , موصول)

1465. Şâhid ve Şâhid-i ilm ve Şâhid-i tecellî ve Şâhid-i şuhûd (شاهد و شاهد شهود و شاهد علم و شاهد تجلی)

1466. Şâhid ve Meşhûd (شاهد و مشهود)

1467. Şâhid-i kudsî (شاهد قدسی)

1468. Şâhbâzi lâ-mekânî (شاهباز لا مکانی)

1469. Şâri' (شارع)

1470. Şe'n-i küllî-i câmi' (شان کلیّ جامع)

1471. Şuûn ve Hâl (شؤن و حال)

1472. Şe'n ve Şuûnât-ı zâtiyye (شان و شؤنات ذاتیه)

1473. Şuûnât-ı zâtiyye, Şuûnât-ı ilâhiyye, Şuûnât-ı kevniyye

1474. Şuûnât ve Hurûf-i âliyât ve Hurûf-i asliye ve A'yân-ı sâbite ve Hakâyık-ı mümkine ve Mâhiyyât

1475. Şuûnât-ı gaybiyye ve Mertebe-i ahadiyyet(شؤنات غیبیه ومرتبهء احدیت)

1476. Şuûnât-ı zâtiyyeden sıfât, esmâ-i ilâhiyye, ayn-ı sâbite ve rûh hâsıl olur

1477. Şuûn ve Ahvâl (شئون و احوال)
1478. Şuûn-i zâtiyye (شئون ذاتيه)
1479. Şuûn, Kemâl-i cilâ ve Kemâl-i isticlâ (شؤن و كمال جلا و كمال استجلا)
1480. eş-Şuûni'l-ef'âl, eş-Şuûni'z-zâtiyye (الشئون الافعال , الشئون الذاتيه)
1481. Şecere (شجره)
1482. Şecere-i mübâreke (شجرهء مباركه)
1483. Şer'-i zâhir ve Şer'-i bâtın (شرع ظاهر و شرع باطن)
1484. Şerâit-i zikr yirmidir
1485. Şerîat, Tarîkat, Hakîkat (شريعت , طريقت , حقيقت)
1486. Şirk (شرك)
1487. Şirk-i hafî ve "lâ mevcûde illallâh" sırrı
1488. Şirk-i asgar ve Şirk-i hafî (شرك اصغر و شرك خفى)
1489. Şirk-i ekber ve Şirk-i asgar (شرك اكبر و شرك اصغر)
1490. Şirk-i hafî (شرك خفى)
1491. Şirk-i celî ve Şirk-i hafî (شرك جلى و شرك خفى)
1492. Şürb (شرب)
1493. Şarâb (شراب)
1494. Şarâb-ı aşk, Şarâb-ı cennet (شراب عشق , شراب جنت)
1495. Şarâb-ı tahûr, şarâb-ı aşk ve muhabbet ve şarâb-ı ma'rifet-i ilâhiyye
1496. Şath (شطح)
1497. Şuûr (شعور)
1498. Şu'le-i cevvâle (شعلهء جواله)
1499. Şefîun, müşeffe'un (شفيع , مشفع)
1500. Şefâat (شفاعت)
1501. Şefîkun (شفيق)
1502. Şakî ve Saîd (شقى و سعيد)
1503. eş-Şekûr (الشكور)
1504. Şükr (شكر)
1505. Şükr ve Hamd (شكر و حمد)
1506. Şükr-i teklîfî ehli ve Şükr-i teberruî ehli
1507. Şükr-i rûh ve Şükr-i kalıb (شكر روح و شكر قالب)
1508. Şükrân-ı ni'met ve Küfrân-ı ni'met (شكران نعمة و كفران نعمة)
1509. Şekvâ (شكوى)
1510. Şekk ve Zann ve Vehm ve Yakîn (شك و ظن و وهم و يقين)
1511. Şems-i hakîkî (شمس حقيقى)
1512. Şems-i hakîkat (شمس حقيقت)

1513. Şems-i bâtın (شمس باطن)
1514. Şems ve Kamer (شمس و قمر)
1515. Şem' sırrı (شمع سری)
1516. Şemrâhiyye Tâifesi (شمراخیه طائفهسی)
1517. Şevk ve İştiyâk (شوق و اشتیاق)
1518. eş-Şehîd (الشهید)
1519. ve'ş-Şehâdeti (والشهادة)
1520. Şuhûd (شهود)
1521. Şuhûdiyye ve Vücûdiyye (شهودیه و وجودیه)
1522. eş-Şuhûd (الشهود)
1523. Şühâdî (شهادی)
1524. Şuhûd (شهود)
1525. Şehvet (شهوت)
1526. Şehvet-i batn ve Şehvet-i ferc (شهوت بطن و فرج)
1527. Şehvet-i tabîiyye ve Şehvet-i rûhâniyye (شهوت طبیعیه و روحانیه)
1528. Şehvet-perest (شهوت پرست)
1529. *Şehevât yedidir*
1530. Şihâb (شهاب)
1531. eş-Şuhûd (الشهود)
1532. *Şeyh* (شیخ)
1533. Şeyhayn (شیخین)
1534. Şeyh-i kebîr (شیخ کبیر)
1535. *Şeytān ve Nefs ve Celâl* (شیطان و نفس و جلال)
1536. Şeytānın Hak Teâlâ'ya suâli
1537. Şeytānın Rasûlullâh'a suâli
1538. Şeytānın merdûd olması
1539. Şeytânın sıddîkîne ve sâire zuhûru

"SAD" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1540. Sâhib-i tarîkat (صاحب طریقت)
1541. Sâhib-i zamân (صاحب زمان)
1542. Sâhib-i Mûsâ (صاحب موسی)
1543. Sâgirûn (صاغرون)
1544. Sâlihun, muslihun (صالح , مصلح)
1545. Sâdıkun (صادق)
1546. Sâhibü'ş-şefâat, Sâhibü'l-makâm (صاحب الشفاعت , صاحب المقام)

1547. Sâhibü'l-kadem (صاحب القدم)

1548. Sâhibü's-seyf (صاحب السيف)

1549. Sâhibü'l-fazîlet (صاحب الفضيلة)

1550. Sâhibü'l-izâr, Sâhibü'l-hüccet, Sâhibü's-sultân, Sâhibü'd-derecete'r-rafîa, Sâhibü't-tâc, Sâhibü'l-miğfer

1551. Sâhibü'l-izâr, Sâhibü'r-ridâ (صاحب الازار و صاحب الرداء)

1552. Sâhibü'l-livâ ve Sâhibü'l-mi'râc (صاحب اللوا و صاحب المعراج)

1553. Sâhibü'l-kadîb, Sâhibü'l-burâk, Sâhibü'l-alâmet, Sâhibü'l-hâtem

1554. Sâhibü'l-bürhân, Sâhibü'l-beyân, Fasîhu'l-lisân, Mutahharü'l-cinân

1555. es-Sabûr (الصبور)

1556. Fi's-sabri ve'ş-şevki (فى الصبر و الشوق)

1557. Sıbgatullâh (صبغة الله)

1558. Sabg (صبغ)

1559. Sıbgatullâh ve Sabg-ı enbiyâ (صبغة الله و صبغ انبيا)

1560. Sıbga-i Mevlâ (صبغهء مولا)

1561. Sahîhu'l-islâm (صحيح الاسلام)

1562. Sahâbe-i güzînden Eyüp civârında medfûn olanların esâmîleridir

1563. Sohbet (صحبت)

1564. Sohbet-i halkiyye ve Sohbet-i hakkiyye (صحبت خلقيه و صحبت حقيه)

1565. Sohbet-i cismâniyye, Sohbet-i rûhâniyye, Sohbet-i ilâhiyye

1566. Sohbet-i ma'rifetullâh (صحبت معرفةالله)

1567. Sahv ve mahv (صحو و محو)

1568. Sahv ve Sekr ve Mahv (صحو و سكر و محو)

1569. Sıdk (صدق)

1570. Sıddîk, Sıddîka (صديق , صديقه)

1571. Sıddîk ve Ârif (صديق و عارف)

1572. Sırât-ı ma'nevî ve Sırât-ı tevhîd ve Sırât-ı vücûd ve Sırât-ı hissî

1573. Sırât-ı müstakîm (صراط مستقيم)

1574. Sa'k (صعق)

1575. Sufûhun mine'z-zellât (صفوح من الذلات)

1576. Safâ (صفا)

1577. ve's-Sıfât (والصفات)

1578. ve's-Sıfât (والصفات)

1579. Sıfat ve ism ne vechile hâsıldır ?

1580. Sıfat ve Na't (صفت و نعت)

1581. Sıfât ve Âsâr (صفات و اثار)

1582. Sıfât-ı rubûbiyyet (صفات ربوبية)

1583. Sıfât-ı nûriyye ve Sıfât-ı nâriyye (صفات نوريه و صفات ناريه)

1584. Sıfât-ı nefsiyye (صفات نفسيه)

1585. Sıfât-ı zâtiyye ve Sıfât-ı izâfiyye (صفات ذاتيه و صفات اضافيه)

1586. Sıfat-ı celâl ve Sıfat-ı cemâl (صفت جلال و صفت جمال)

1587. Sıfâtullâh ıtlâkı (صفات الله اطلاقى)

1588. Sıfât-ı Hak (صفات حق)

1589. Sıfât-ı hak, Sıfât-ı abd (صفات حق , صفات عبد)

1590. Sıfat-ı hak ve Sıfat-ı halk ve Sıfât-ı subûtiyye ve Sıfât-ı selbiyye

1591. Sıfât-ı zâtiyye-i hak ve sıfât-ı zâtiyye-i abd ve sıfat mevsûfla kāim olmak

1592. Sıfât-ı subûtiyye ve Sıfât-ı selbiyye (صفات ثبوتيه و صفات سلبيه)

1593. Sıfat mevsûfa tâbi' olmak ve Sıfat-ı fazâiliyye ve Sıfat-ı fâziliyye ve Sıfât-ı ilâhiyye asl olmak

1594. Sıfat-ı hayât ve Sıfat-ı ilm ve Sıfat-ı sem' ve Sıfat-ı basar ve Sıfat-ı irâdet ve Sıfat-ı kudret ve Sıfat-ı kelâm

1595. Sıfât-ı mütekābile, Sıfât-ı ulûhiyyet ve Sıfât-ı cemâl ve Sıfât-ı celâl

1596. Sıfât-ı nefsle ve sıfât-ı aklla ve sıfât-ı hakla muttasıf olmak

1597. Sıfât-ı zemîme-i seb'a (صفات ذميمهء سبعه)

1598. Sıfat-ı insan, sıfat-ı hayvânâta girmek

1599. Sıfat-ı vâcib ve Sıfat-ı mümkin (صفت واجب و صفت ممكن)

1600. Sıfât zâtın aynı mıdır gayrı mıdır ?

1601. Sıfat başka, zât başka olmayıp bir olmak

1602. Sıfât-ı ilâhiyye ve Sıfât-ı zât ve Sıfât-ı ef'âl (صفات ذات و صفات افعال)

1603. Sıfât-ı ilâhiyye ve Esmâ-i zâtiyye (صفات الهيه و اسماء ذاتيه)

1604. Salavât-ı şerîf (صلوات شريف)

1605. Salât (صلوت)

1606. Salavât-ı şerîf (صلوات شريف)

1607. es-Samed (الصمد)

1608. Sûretü'l-heyûlâ (صورة الهيولى)

1609. Sûretü'l-cevâhir (صورة الجواهر)

1610. Suver-i mücerrede (صور مجرده)

1611. Suver-i misâliyye (صور مثاليه)

1612. Suver-i ilmiyye (صور علميه)

1613. Suver-i esmâ-i ilâhiyye (صور اسماء الهيه)

1614. Sûret ve Hakîkat (صورت و حقيقت)

1615. Sûret-i hakîkiyye ve Sûret-i mecâziyye (صورت حقيقيه و صورت مجازيه)

1616. Sûret-i hakîkiyye (صورت حقيقيه)

1617. Sûret-i Hak ve Sûret-i Rasûl ve Sûret-i Kur'ân (صورت قران)

1618. Sûret-i insan,Sûret-i akl-ıÂdem,Sûret-i akl-ı evvel, Sûret-i rûh-i Nebî
1619. Sûret-i sıfâtiyye ve Sûret-i zâtiyye ve Sûret-i hakîkiyye-i ma'nevviyye-i ilâhiyye ve Sûret-i sıfât-ı hak ve Sûret-i sultân-ı a'zam
1620. Sûret-i ilâhiyye (صورت الهيه)
1621. Suver-i hissiyye (صور حسيه)
1622. Suver-i mahsûsât ve Suver-i misâliyye (صور محسوسات و صور مثاليه)
1623. Sûret-i ilâhiyye ve Sûret-i abd (صورت الهيه و صورت عبد)
1624. Sûret-i Hak (صورت حق)
1625. Sûret-i kabîha ve Sûret-i hasene (صورت قبيحه و صورت حسنه)
1626. Sûret-i sıfâtiyye (صورت صفاتيه)
1627. Suver-i hissî ve Suver-i ma'nevî (صور حسى و صور معنوى)
1628. Sûfiyye ve Sûfiyye Tâifesi (صوفيه و صوفيه طائفهسى)
1629. Sûfî (صوفى)
1630. Sûfi-i hakîkî (صوفئ حقيقى)
1631. Savm-i hakîkî (صوم حقيقى)

"DAD" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1632. ed-Dâll (الضال)
1633. Dâll ve Dalâl ve İdlâl ve Mudill (ضال و ضلال و اضلال و مضل)
1634. Zıddeyn (ضدين)
1635. Dört zıddı bir yerde cem' etmek
1636. Zımnî olmak

"TI" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1637. Tâ-hâ ve Yâsîn (طه و يس)
1638. Tâhirun ve Mutahharun ve Tayyibun (طاهر و مطهر و طيب)
1639. Tâlib (طالب)
1640. Tâgût-i havâss ve Tâgût-i avâm (طاغوت خواص و طاغوت عوام)
1641. et-Tabâyı' (الطبايع)
1642. Tabâyı'-ı erbaa (طبايع اربعه)
1643. Tabîat-ı külliye (طبيعت كليه)
1644. Tabîat ve Zıll ve Nefes-i rahmânî (طبيعت و ظل و نفس رحمانى)
1645. Tabîat ve Halîkat (طبيعت و خليقت)
1646. Tarîk (طريق)
1647. Tarîkat (طريقت)

1648. Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye
1649. Turuk-i isnâ aşere (طرق اثنى عشر)
1650. Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye usûlü
1651. Tarîki'l-insibağ (طريق الانصباغ)
1652. Tarîkat ehlinin ameli on nesne iledir
1653. Şerîat, Tarîkat, Hakîkat (شريعت , طريقت , حقيقت)
1654. Tarîkat ve Şerîat (طريقت و شريعت)
1655. Taâm etmek
1656. Tıfl-i halîfetullâh (طفل خليفة الله)
1657. Taleb ve Matlûb (طلب و مطلوب)
1658. Taleb ve matlûb, Taleb lâ-matlûb, Lâ-taleb matlûb, Lâ-taleb velâ-matlûb (طلب و مطلوب , طلب لا مطلوب , لا طلب مطلوب , لا طلب ولا مطلوب)
1659. Taleb ve Tālib ve Matlûb (طلب و طالب و مطلوب)
1660. Tur-i Sina (طور سينا)
1661. Tavâli' (طوالع)
1662. Tavâf (طواف)
1663. Tahâret (طهارت)
1664. *Tahâret-i asliye ve Necâset-i asliye* (طهارت اصليه و نجاست اصليه)
1665. Tayy-i mekân (طى مكان)
1666. Tayy-i zamân (طى زمان)
1667. *Tayy-i arz* (طى ارض)
1668. Tayy-i mekân (طى مكان)
1669. Tayyib ve Tāhir (طيب و طاهر)

"ZI" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1670. ez-Zâhir (الظاهر)
1671. *Zâhiru'l-vücûd* (ظاهر الوجود)
1672. Zâhiru'l-mümkinât (ظاهر الممكنات)
1673. ve'z-Zâhir (والظاهر)
1674. *Zâhir ve Mezâhir* (ظاهر و مظاهر)
1675. Zâhir ve Mazhar ve Kadîm ve Muhdes (ظاهر و مظهر و قديم و محدث)
1676. Zâhir-i ilm, Zâhir-i vücûd, Zâhir-i mümkinât
1677. Zâhir-i vücûd ve Zâhir-i ilm ve Bâtın-ı ilm ve Vücûb ve imkân
1678. Zıllullâh (ظل الله)
1679. Zıll (ظل)
1680. *Zıll-i vücûd ve zü'l-zıll ve zıllu'llâh* (ظل وجود و ذو الظل و ظل الله)

1681. Zıll ve Mazlûl (ظل و مظلول)
1682. Zıll-i zâhir ve Zıll-i bâtın ve Zıll-i memdûd (ظل باطن و ظل ممدود)
1683. Zılâlü'z-zılâl (ظلال الظلال)
1684. Zıll-i hakîkî ve Zıll-i mecâzî (ظل حقيقى و ظل مجازى)
1685. ve'z-Zulmetü (والظلمة)
1686. Zulmet (ظلمت)
1687. Zulm (ظلم)
1688. Zalûm (ظلوم)
1689. Zuhûrü'l-mezâhir (ظهور المظاهر)
1690. Zuhûrü't-tecellîi'l-ulûhiyye (ظهور التجلئ الالوهيه)
1691. Zuhûr-i merâtibü'z-zât (ظهور مراتب الذات)
1692. Zuhûrü't-tecellîi'r-rubûbiyye (ظهور التجلئ الربوبيه)
1693. Zuhûr-i Hak (ظهور حق)
1694. Zuhûr-i Hak ilmde ve aynda ne vechiledir ?
1695. Zuhûr ve Butūn (ظهور و بطون)
1696. Zuhûr-i Hak (ظهور حق)

"AYN" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1697. Ârif ve Ârif-i billâh ve Âlim-i billâh (عارف و عارف بالله و عالم بالله)
1698. Âlim ve Ârif (عالم و عارف)
1699. Ârif ve Âbid (عارف و عابد)
1700. Ârif ve Muhakkık (عارف و محقق)
1701. Âbid ve Âşık (عابد و عاشق)
1702. Âşık olmuşum
1703. Âkile-i nazarîyye ve Kuvvet-i kudsiyye
1704. Âşık ve Zâhid (عاشق و زاهد)
1705. el-Âlem (العالم)
1706. Âşık ve ma'şûk bir olmak
1707. Âşık hazret-i ahadiyyet olmak
1708. Âşık ma'şûka taalluk etmek
1709. Abdullâh ve Habîbullâh ve Safiyyullâh ve Neciyyullâh ve Kelîmullâh (عبدالله و حبيب‌الله و صفى‌الله و نجى‌الله و كليم‌الله)
1710. İbâdet ve Ma'rifet (عبادت و معرفت)
1711. İbâdetin makāmât-ı selâsesi
1712. İbâdet, Ubûdiyyet, Ubûdet (عبادت , عبوديت , عبودت)
1713. Ubûdiyyet-i ıztırâr, Ubûdiyyet-i ihtiyâr(عبوديت اضطرار عبوديت‌اختيار)
1714. İbâdetin merâtibi

1715. Âdet, İbâdet, Ubûdiyyet ve Ubûdet (عادت و عبادت و عبودیت و عبودت)

1716. Ubbâd ve Zühhâd ve Uşşâk (عباد و زهاد و عشاق)

1717. İbâdet-i zâtiyye ve İbâdet-i emriyye (عبادت ذاتیه و عبادت امریه)

1718. Abd-i Hak (عبد حق)

1719. Abd-i hakîkî (عبد حقیقی)

1720. Abdü'l-hayy ve Abdü'l-mürîd ve Abdü'l-alîm ve Abdü'l-kādir ve Abdü's-semî' ve Abdü'l-basîr ve Abdü'ş-şekûr (و عبد البصیر و عبد الشکور عبد الحی و عبد المرید و عبد العلیم و عبد القادر و عبد السمیع)

1721. Abdü'r-rabb ve Abdü'l-melik (عبد الرب و عبد الملك)

1722. Ucb (عجب)

1723. Ucme (عجمه)

1724. Acbü'z-zeneb (عجب الذنب)

1725. el-Adlü (العدل)

1726. Adem (عدم)

1727. Adem-i izâfî ve Adem-i sırf (اضافی و عدم صرف)

1728. Azâb (عذاب)

1729. Arş-ı a'zam (عرش اعظم)

1730. el-Arş (العرش)

1731. Arş-ı azîm (عرش عظیم)

1732. Arş-ı a'lâ (عرش اعلا)

1733. Arş-ı âfâkî ve Arş-ı enfüsî (عرش افاقی و عرش انفسی)

1734. Arş-ı hayât, Arş-ı mecîd, Arş-ı azîm ve Arş-ı rahmân ve Arş-ı kerîm

1735. Arş-ı azîm, Arşü'l-hayât, Arş-ı rahmânî, Arş-ı kerîm, Arş-ı mecîd

1736. Arazü'l-cevâhir (عرض الجواهر)

1737. Araz-i mufârık ve Araz-i gayr-ı mufârık (عرض مفارق و عرض غیر مفارق)

1738. Araz ve Cevher (عرض و جوهر)

1739. Urûc ve Nüzûl (عروج و نزول)

1740. Urûc ve Tedânî ve Tedâlî (عروج و تدانی و تدالی)

1741. el-Azîz (العزیز)

1742. Azîz ve Fâzıl ve Mufazzal (عزیز و فاضل و مفضل)

1743. Azîzü'l-arab, Sâhibü'l-ferec, Kerîmü'l-mahrec, Eazzü kabail-i ümem ve Ecell-i tavâyıf-ı benî âdem

1744. Azîmet ve Rûhsat (عزیمت و رخصت)

1745. Uzlet-i sâlikîn ve Uzlet-i muhakkikîn (عزلت سالکین و عزلت محققین)

1746. Aşere-i mübeşşere (عشرهء مبشره)

1747. Işk (عشق)

1748. Aşk-ı ilâhî (عشق الهی)

1749. Aşk (عشق)

1750. Aşk ve Kalem-i a'lâ (عشق و قلم اعلی)

1751. Aşk-ı hakîkî ve Aşk-ı mecâzî (عشق حقیقی و عشق مجازی)

1752. Işk (عشق)

1753. Atāyây-i zâtiyye ve Atāyây-i esmâiyye

1754. el-Azîm (العظیم)

1755. el-Afüvv (العفو)

1756. Afv ve Mağfiret (عفو و مغفرت)

1757. Aklü'l-ıkal (عقل العقال)

1758. Akl-ı evvel (عقل اول)

1759. Akl-ı küll (عقل کل)

1760. Akl-ı evvel (عقل اول)

1761. Akl-ı evvel ve Akl-ı evsat ve Akl-ı âhir ve Akl-ı maâş ve Akl-ı cüz'î ve Akl-ı küllî ve Akl-ı maâd ve Akl-ı kudsî

1762. Akl-ı evvel, Ukūl-i aşere, Ukūl-i tis'a ve Akl-ı küllî ve Rûh-i küllî

1763. Akl-ı evvel ve Akl-ı fa'âl ve Akl-ı küll (عقل اول و عقل فعال و عقل کل)

1764. Akl-ı evvel (عقل اول)

1765. İlm (علم)

1766. Akl-ı evvel ve Nefs-i külliye ve Kalem-i a'lâ ve Akl-ı küll

1767. Akl-ı evvelin esâmîleridir

1768. Akl-ı evvel ve Kalem-i a'lâ ve Rûh-i mutlak ve Dürre-i beyzâ

1769. Akl-ı evvel, Nefes-i rahmânî, Rûh ve Akl (نفس رحمانی و روح و عقل)

1770. Akl-ı evvel ve Nüfûs-i külliye (عقل اول و نفوس کلیه)

1771. Akl-ı küll ve Akl-ı cüz' (عقل کل و عقل جزؤ)

1772. Ukūl ve Nüfûs (عقول و نفوس)

1773. Ukūl-i külliye ve Nüfûs-i külliye (عقول کلیه و نفوس کلیه)

1774. Ukūl ve Nüfûs (عقول و نفوس)

1775. Akl ve Nefs (عقل و نفس)

1776. Akl-ı fa'âl (عقل فعال)

1777. Akl-ı âşir (عقل عاشر)

1778. Akl-ı küll (عقل کل)

1779. Ukūl-i mücerrede (عقول مجرده)

1780. Akl-ı nazarî (عقل نظری)

1781. Akl-ı fa'âl (عقل فعال)

1782. Akl-ı kudsî (عقل قدسی)

1783. Ukūl (عقول)

1784. Akl-ı kâmil (عقل كامل)

1785. Akl-ı fitrî ve Akl-ı halkî (عقل فطرى و عقل خلقى)

1786. Akl-ı nazarî ve Akl-ı ilmî ve Akl-ı mükteseb ve Akl-ı heyûlânî ve Akl-ı bi'l-fi'l ve Akl-ı bi'l-müstefâd ve Akl-ı münfâil ve Akl-ı küll

1787. Akl (عقل)

1788. Ukm, enfüs ve âfâkda ne vechiledir ?

1789. Aks-i müstevî (عكس مستوى)

1790. Aks-i nakîz (عكس نقيض)

1791. el-Alîm (العليم)

1792. el-Aliyy (العلى)

1793. Alemü'l-Hüdâ (علم الهدى)

1794. İlm-i ilâhî ve İlm-i ledünnî ve İlm-i tasavvuf (علم لدنى و علم تصوف)

1795. İlm-i ezelî ve Levh-i mahv ü isbât (علم ازلى و لوح محو و اثبات)

1796. İlm-i hüdâ ve İlm-i mahzûn ve İlm-i meknûn ve İlmin kalbde zuhûru

1797. İlm-i ubûdiyyet ve İlm-i rubûbiyyet (علم عبوديت و علم ربوبيت)

1798. İlm-i nazarî ve İlm-i zevkî ve keşfî (علم نظرى و علم ذوقى و كشفى)

1799. İlm-i zâhir ve İlm-i sûfiyyîn (علم ظاهر و علم صوفيين)

1800. Ulemâ-i zâhir ve Ulemâ-i bâtın (علماء ظاهر و علماء باطن)

1801. İlm-i zâhir ve İlm-i bâtın ve İlm-i tarîkat ve İlm-i hakîkat

1802. Ulemâ-i billâh (علماء بالله)

1803. Ulemâ-i zâhir (علماء ظاهر)

1804. Ulemâ-i muhakkıkîn, Evliyâ-yı kâmilîn (علماء محققين و اولياى كاملين

1805. Ulemâ-i ilâhiyyûn (علماء الهيون)

1806. Ulemâ-i ümmet (علماء امت)

1807. İlm-i billâh (علم بالله)

1808. İlm hicâbdır diyenlere verilecek cevâbdır

1809. İlm-i dirâset ve İlm-i verâset (علم دراست و علم وراثت)

1810. Ulûm ve Maârif (علوم و معارف)

1811. İlmin sûret ve hakîkatı

1812. İlme'l-yakîn, Ayne'l-yakîn, Hakka'l-yakîn (عين اليقين , حق اليقين)

1813. İlme'l-yakîn, Ayne'l-yakîn, Hakka'l-yakîn, Hakîkat-ı hakka'l-yakîn

1814. İllet-i fâiliyye ve İllet-i mâddiye ve İllet-i suveriyye ve İllet-i gāiyye

1815. Amâ (عما)

1816. Amâ-i kevnî (عماء كونى)

1817. Amây-ı zâhir, Amây-ı bâtın, Amây-ı mezmûm ve Amây-ı memdûh

1818. el-Amâ (العما)

1819. Amel (عمل)

1820. Ömr-i evvel, Ömr-i sânî (عمر اول , عمرثانى)

1821. Ankā (عنقا)

1822. Ankā-i mağrib (عنقاء مغرب)

1823. el-Anâsır (العناصر)

1824. Anâsır-ı erbaa (عناصر اربعه)

1825. Anâsır-ı erbaa-i suveriyye ve Anâsır-ı erbaa-i hakîkiyye

1826. Avâm ve Havâss ve Ahass-i havâss (عوام و خواص و اخص‌خواص)

1827. Ahd-i yevm-i mîsâk

1828. Ahid-nâme-i sahîha

1829. Ahde vefâ etmemek

1830. Aynü'l-izz (عين العز)

1831. Aynü'n-niam (عين النعم)

1832. Aynü'l-envâr (عين الانوار)

1833. Ayn-ı hakîkat (عين حقيقت)

1834. Ayn-ı sâbite (عين ثابته)

1835. Ayn-ı vâhide (عين واحده)

1836. Ayn (عين)

1837. Ayn-ı hâricî (عين خارجى)

1838. Ayn-ı mücerred (عين مجرد)

1839. Aynü'l-cem' (عين الجمع)

1840. Îsâ (عيسى)

1841. Îsevî (عيسوى)

1842. Iyânen müşâhede (عيانا مشاهده)

1843. Iyd-i fenâ ve Iyd-i bakā (عيد فنا و عيد بقا)

1844. Iyd-i iâde (عيد اعادة)

1845. Iyd-i ekber (عيد اكبر)

1846. Aynü'ş-şey' (عين الشئ)

1847. Ayn (عين)

1848. Iyân ve ayn (عيان و عين)

"GAYN" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1849. Gāyetü'l-gāyât (غاية الغايات)

1850. Gıdâ-i rûhânî ve Rızk-ı suverî ve Rızk-ı ma'nevî

1851. Gıdânın sırrı ve Gıdây-ı evvel

1852. Garaz ile fâidenin farkı nedir ?

1853. Gurbet-i sûrî (غربت صورى)

1854. Gurbet-i ma'nevî (غربت معنوى)

1855. Gurbet-i kevniyye, Gurbet-i ilâhiyye, Gurbet-i sûrî, Gurbet-i ma'nevî

1856. Gurebâ-i sûriyye ve Gurebâ-i hakîkiyye (غرباء صوريه و غرباء حقيقيه)
1857. Garîblik ittihâzı
1858. Gurâb ve Gurâbu'l-beyn (غراب و غراب البين)
1859. Gurbet ve Garîb ve Gurabâ (غربت و غريب و غربا)
1860. Gazab (غضب)
1861. Gazab ve Hilm (غضب و حلم)
1862. Gudrûf ve Gurdûf (غضروف و غرضوف)
1863. el-Gaffâr (الغفار)
1864. el-Gafûr (الغفور)
1865. Gaflet (غفلت)
1866. Gaflet-i suveriyye ve Gaflet-i ma'neviyye (غفلت صوريه و غفلت معنويه)
1867. Gaflet-i suveriyye ve Gaflet-i ma'neviyye (غفلت صوريه و غفلت معنويه)
1868. Gaflet ba'de'l-intibâh (غفلت بعد الانتباه)
1869. Gılmân (غلمان)
1870. el-Ganiyy (الغنى)
1871. Gavs ve Gavs-ı a'zam (غوث و غوث اعظم)
1872. Gayb-ı ilâhi-i mutlak (غيب الهيء مطلق)
1873. Gaybü'l-amâ (غيب العما)
1874. Gayb-ı mechul (غيب مجهول)
1875. Gayb-ı mutlak (غيب مطلق)
1876. Gaybü'l-guyûb (غيب الغيوب)
1877. Gayb-ı hüviyyet ve Gayb-ı mutlak (غيب هويت و غيب مطلق)
1878. Gayb-ı hüviyyet (غيب هويت)
1879. Gayb-ı evvel (غيب اول)
1880. Gayb-ı sânî (غيب ثانى)
1881. Gayb-ı muzâf (غيب مضاف)
1882. Gayb-ı mukayyed (غيب مقيد)
1883. Gayb-ı şehâdet (غيب شهادت)
1884. Gayb-ı imkânî (غيب امكانى)
1885. Gayb-ı muhâlî (غيب محالى)
1886. Gayb-ı sûrî ve Gayb-ı ma'nevî (غيب صورى و غيب معنوى)
1887. Gayb-ı mutlak (غيب مطلق)
1888. Gayb-ı izâfî (غيب اضافى)
1889. Salâtü't-tevbe
1890. Salâtü'l-husamâ
1891. Gayb-ı mutlak ve Gayb-ı zât-ı ahadiyye ve Gayb-ı zât-ı vâhidiyye

1892. Gayn ve reyn (غين و رين)

1893. Gayn ve deyn (غين و دين)

1894. Gayret-i fi'l-hak (غيرت فى الحق)

1895. Gıybet (غيبت)

"FE" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1896. Fâtih, Miftâh, Miftâhu'r-rahmet, Miftâhu'l-cennet, Alemü'l-îmân

1897. Fâil-i hakîkî ve Fâil-i mecâzî (فاعل حقيقى و فاعل مجازى)

1898. Fâil ve Kābil (فاعل و قابل)

1899. Fâil-i mukayyed ve Fâil-i mutlak (فاعل مقيد و فاعل مطلق)

1900. Fâzıl ve Mefzûl (فاضل و مفضول)

1901. Fâkidü'l-basar (فاقد البصر)

1902. Fâkidü'l-basîret (فاقد البصيره)

1903. Füâd (فؤاد)

1904. el-Fettâh (الفتاح)

1905. Feth-i ilâhî (فتح الهى)

1906. Fütûh (فتوح)

1907. Feth-i karîb, Feth-i melekût ve Feth-i mübîn, Feth-i ceberût ve Feth-i mutlak, Feth-i lâhût

1908. Fütüvvet (فتوت)

1909. Fetk ve Retk (فتق و رتق)

1910. Fücûr-i zâhir ve Fücûr-i bâtın (فجور ظاهر و فجور باطن)

1911. Fehvâniyye ve Mükâfaha (فحوانيه و مكافحه)

1912. Feresü'l-hayât (فرس الحيات)

1913. el-Furkān (الفرقان)

1914. Ferâiz ve Sünen (فرائض و سنن)

1915. Ferâizin farzı

1916. Farzü't-tarîkat (فرض الطريقت)

1917. Farzü'ş-şerîat (فرض الشريعت)

1918. Firâset-i akliyye ve keşfiyye ve ilâhiyye ve firâset-i tabîiyye

1919. Ferdiyyet-i ûlâ ve Kelime-i ferdiyye ve Sıfat-ı ferdiyye

1920. Ferdâniyyet,Ferdâniyyet-i ûlâ, Ferdâniyyet-i sânî, Ferdâniyyet-i sâlis

1921. Ferdâniyyet-i ulûhiyyet ve Ferdâniyyet-i ubûdiyyet ve Vitriyyetü'l-ferdiyye ve Teriyyet-i ahadiyye

1922. Ferişтehler nedendir ?

1923. Fasl (فصل)

1924. Fazl (فضل)

1925. Fıtrat (فطرت)
1926. Fakîr-i şer'î, Fakîr-i hakîkî, Fakr-i hakîkî (فقیر حقیقی و فقر حقیقی)
1927. Fakîr ve Ganî (فقیر و غنی)
1928. Fakîr-i sûrî ve Fakîr-i ma'nevî (فقیر صوری و فقیر معنوی)
1929. Fıkdân (فقدان)
1930. Fikr ve Kıyâs (فکر و قیاس)
1931. Fikr ve Fikret (فکر و فکرت)
1932. Fikr ve Endîşe (فکر و اندیشه)
1933. Felekü'l-eflâk (فلك الافلاك)
1934. Felekü'l-a'zam (فلك الاعظم)
1935. Felek-i atlas (فلك اطلس)
1936. *Felek-i muhît* (فلك محیط)
1937. Felekü'l-bürûc (فلك البروج)
1938. Felek-i sâbite (فلك ثابته)
1939. Fenâ-fillâh ve Bakā-billâh (فنا فی‌الله و بقا بالله)
1940. Fenâ-i cüz'î ve Fenâ-i küllî ve Fenâ-fillâh ve Bakā-billâh
1941. Fenâ ve Bakā (فنا و بقا)
1942. Fenâ-ender-fenâ, Bakā-ender-bakā ve Fenâ-i kâmil (بقا و فناء کامل فنا اندر فنا , بقا اندر)
1943. Fenâ-i tâm (فناء تام)
1944. Fenâ-i rûh (فناء روح)
1945. Fenâ-yi vücûd-i zıllî (فنای وجود ظلی)
1946. *Fenâ-yi vücûd-i mevhûm* (فنای وجود موهوم)
1947. Fenâ-yi hakîkî (فنای حقیقی)
1948. Fehm ve Fühûm (فهم و فهوم)
1949. Feyz (فیض)
1950. Feyyâz-ı âlem (فیاض عالم)
1951. Feyz-i akdes (فیض اقدس)
1952. Feyz-i mukaddes (فیض مقدس)
1953. Feyz (فیض)
1954. Feyz-i mukaddes (فیض مقدس)
1955. Feyz-i ilâhî (فیض الهی)
1956. Feyz-i ilâhî kalbde ne vechile hâsıl olur ?

"KAF" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

1957. el-Kābız (القابض)

1958. el-Kādir (القادر)

1959. Kābiliyyetü'l-ûlâ (قابلیت الاولی)

1960. Kābiliyyet-i mutlaka (قابلیت مطلقه)

1961. Kābe kavseyn ev-ednâ (قاب قوسین اوادنی)

1962. Kıble-i hakîkî (قبلهء حقیقی)

1963. Kıble bir olmak

1964. Kabz ve Bast (قبض و بسط)

1965. Kabz-ı ervâhâ me'mûr olanlar

1966. Kubh-i bâtın ve Kubh-i zâhir (قبح باطن و قبح ظاهر)

1967. Katl-i nefs (قتل نفس)

1968. el-Kuddûs (القدوس)

1969. Kadem-i sıdk (قدم صدق)

1970. Kıdem (قدم)

1971. Kuds (قدس)

1972. Kadem-i cebbâr (قدم جبار)

1973. Kadeh (قدح)

1974. Kudret-i mahlûka ve Kudret-i kadîme (قدرت مخلوقه و قدرت قدیمه)

1975. Kudret ancak Hak'dır

1976. Kader (قدر)

1977. Kuds, Kuddise sırrûh, Kaddesallâhe esrârahüm ve Radiyallâhu anh ve Rahimehullâh ve Eazzallâh

1978. Kaderiyye Tāifesi (قدریه طائفهسی)

1979. Karâbet-i suveriyye ve Karâbet-i ma'neviyye ve Karâbet-i îmâniyye

1980. Kurb ve Bu'd (قرب و بعد)

1981. Kurb-i müfrit (قرب مفرط)

1982. Karîb ve Baîd (قریب و بعید)

1983. Kurb ve Bu'd ve Karîb ve Baîd ve Kurb-i rûhânî ve Kurb-i nevâfil ve Kurb-i ferâiz

1984. Kurb-i nevâfil ve Kurb-i ferâiz (قرب نوافل و قرب فرائض)

1985. Kur'ân (قران)

1986. el-Kur'ân (القران)

1987. Kur'ân-ı azîm (قران عظیم)

1988. Kur'ân-ı kerîm (قران کریم)

1989. Kur'ân-ı mecîd (قران مجید)

1990. Kur'ân-ı lafzî (قران لفظی)

1991. Kur'ân-ı kavlî (قران قولی)
1992. Kur'ân-ı fi'lî (قران فعلی)
1993. Kur'ân-ı fi'lî ve Kur'ân-ı lafzî (قران فعلی و قران لفظی)
1994. Kur'ân (قران)
1995. Kur'ân'ın zahri ve batnı ve haddi ve muttala'ı
1996. Kurbân ne vaktten beri câriîdir ve akîka kurbânının sırrı
1997. Kazâ (قضا)
1998. Kazâ ve Kader (قضا و قدر)
1999. Kazâ ve Kader ve Makzî (قضا و قدر و مقضی)
2000. Kazâ ve Kader (قضا و قدر)
2001. Kazâ-i muallak ve Kazâ-i mübrem (قضاء معلق و قضاء مبرم)
2002. Kutb-i insan-ı kâmil, Kutb-i irşâd, Kutb-i vücûd(قطب انسان کامل)
2003. Kutb-i hakîkî (قطب حقیقی)
2004. Kutb-i enfüsî (قطب انفسی)
2005. Kutbiyyet-i mukayyede ve Kutbiyyet-i mutlaka (قطبیت مطلقه)
2006. Kutb on ikidir
2007. Kalbin yirmi sekiz menâzili
2008. Kalb âlem-i gaybdan ve vech âlem-i şehâdettendir
2009. Kalb bilâ-kazâ vechden ibârettir
2010. Kalb ve Acbü'z-zeneb (قلب و عجب الذنب)
2011. Kalb rûhun halîfesi ve enfüsde kalb âfâkda âdem gibidir
2012. Kalb-i kâmil tecellî-i vâsi' ve kalb-i nâkıs gayr-ı vâsi'dir
2013. Kalb-i âfâk ve Kalb-i insan (قلب افاق و قلب انسان)
2014. Kalbin sekiz yüzü vardır
2015. Kulûb-i nebî beyt-i ma'mûrdan mahlûkdur
2016. Kalb, mahall-i ma'rifet-i ilâhî ve rûh, mahall-i müşâhede-i ilâhî ve sırr, mahall-i rü'yet-i muâyene-i ilâhîdir
2017. Kulûb-i selâse (قلوب ثلاثه)
2018. Kalb-i küllî (قلب کلی)
2019. Kalb-i hakîkî (قلب حقیقی)
2020. Kalbin esâmîleri
2021. Kalemü'l-a'lâ (قلم الاعلی)
2022. Kalem-i a'lâ (قلم اعلی)
2023. Kalem (قلم)
2024. Maksad-ı aksâ , Kalem ve Levh (مقصد اقصی و قلم و لوح)
2025. Kalem-i a'lâ ve akl-ı evvel ve rûh-i muhammedî cevher-i vâhiddir
2026. Kamereyn
2027. Kameriyyü'l-meşreb (قمری المشرب)
2028. Kumriyye (قمریه)

2029. Kanâat (قناعت)

2030. Kani maânî, kani hakāyık

2031. el-Kaviyy (القوی)

2032. Kuvvet-i ezelî (قوت ازلی)

2033. Kuvây-ı rûhâniyye-i insânîyye-i bâtıne(قوای روحانیهء انسانیهءباطنه)

2034. Kuvây-ı hissiyye-i insânîyye-i zâhire (قوای حسیهء انسانیهء ظاهره)

2035. Kuvve-i hayâl ve Kuvve-i vehm (قوهء خیال و قوهء وهم)

2036. Kuvvet-i âkile ve Kuvvet-i rûhâniyye ve Kuvvet-i irfâniyye (قوت عاقله و قوت روحانیه و قوت عرفانیه)

2037. Kuvve-i âkile-i nazarîyye (قوهء عاقلهء نظریه)

2038. Kuvây-ı zâhire ve Kuvây-ı bâtıne (قوای ظاهره و قوای باطنه)

2039. Kuvve-i müdrike (قوهء مدرکه)

2040. Kuvve-i kudsiyye (قوهء قدسیه)

2041. Kuvve-i şeheviyye (قوهء شهویه)

2042. Kuvve-i câzibe ve Kuvve-i dâfia ve Kuvve-i mâsike

2043. Kuvvet-i muharrike ve Kuvvet-i bâise ve Kuvvet-i fâile ve Kuvvet-i şehvânî ve Kuvvet-i gazabiyye

2044. Kuvve-i âkile ve Kuvve-i âmile ve Kuvve-i zihn ve Kuvve-i ilm ve Kuvve-i nefsâniyye-i derrâke

2045. Kuvve-i hevâ-i nefs

2046. Kuvây-ı insânîyyeden şerîf ve hasîs olan kuvve nedir ?

2047. Kuvây-ı hamse-i zâhire, bâtınenin mahalleri, hademeleri nedir?

2048. Kuvvet-i şehvâniyye ve Kuvvet-i gazabiyye ve Kuvve-i nefs-i nebâtiyye ve Kuvve-i nefs-i hayvâniyye ve Kuvây-ı sâire

2049. Kuvây-ı zâhire ve bâtıne ve kuvây-ı sâire emr-i ma'nevîden ibârettir

2050. el-Kahhâr (القهار)

2051. el-Kayyûm (القیوم)

2052. Kayyum (قیم)

2053. Kayyûmiyyet-i Hak (قیومیت حق)

2054. Kıyâmü'l-leyl (قیام الیل)

2055. Kaylûle (قیلوله)

2056. Kıyâmet-i suğrâ ve Kıyâmet-i kübrâ (قیامت صغری و قیامت کبری)

2057. Kıyâmet-i enfüsînin eşrât-ı sâati ya'nî alâmetleri

"KEF" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

2058. Kâşifü'l-küreb (کاشف الکرب)

2059. Kâfin, Mütekeffin (کاف , متکف)

2060. Kâmil, İklîl, Müddessir, Müzzemmil (کامل , اکلیل , مدثر , مزمل)

2061. Kâinât (كائنات)
2062. Kâse (كاسه)
2063. Kâmil-i kâmiller (كامل كاملر)
2064. Kâmil ve Ekmel (كامل و اكمل)
2065. el-Kebîr (الكبير)
2066. Kibr, Mütekebbir, Tevâzu', Temelluk (كبر و متكبر و تواضع و تملق)
2067. Kitâb-ı mübîn (كتاب مبين)
2068. Kitâb (كتاب)
2069. Kitâb-ı mücmel (كتاب مجمل)
2070. Kitâb-ı mufassal (كتاب مفصل)
2071. Kitâb-ı ilâhî (كتاب الهى)
2072. Kitâb-ı nâtık (كتاب ناطق)
2073. Kitâb-ı sâkit (كتاب ساكت)
2074. Kitâb-ı lafzî (كتاب لفظى)
2075. Kitâb-ı mecîd (كتاب مجيد)
2076. Kitâb-ı semâviyye
2077. Kitâb-ı vücûd-i hakîkî ve Kitâb-ı vücûd-i zıllî ve Kitâb-ı mübîn
2078. Kitâb-ı ilâhiyye ve Kitâb-ı Muhammedî
2079. Kesîf (كثيف)
2080. Kesîb (كثيب)
2081. Geçmek demek neden geçmektir ?
2082. el-Kerîm (الكريم)
2083. Kerîmün, Mükerremün (كريم , مكرم)
2084. Kürsî (كرسى)
2085. Kürât-ı anâsır (كرات عناصر)
2086. Kerâmet ve Fütûh ve Vâkıa (كرامت و فتوح و واقعه)
2087. Kerâmât-ı ilmiyye Kerâmât-ı kevniyye (كرامات علميه و كرامات كونيه)
2088. Kerâmet-i kevniyye, Kerâmet-i ilmiyye (كرامت كونيه كرامت علميه)
2089. Kerâmet izhârı nerede câizdir ?
2090. Kerâmet, Mu'cize, İstidrâc, Kâmil (كرامت و معجزه واستدراج وكامل)
2091. Kerrûbiyân (كروبيان)
2092. Keşf ve Keşf-i ilâhî (كشف و كشف الهى)
2093. Keşf-i sûrî ve Keşf-i ma'nevî (كشف صووى و كشف معنوى)
2094. Keşf-i hayâlî, Keşf-i hakîkî-i kalbî (كشف خيالى و كشف حقيقئ قلبى)
2095. Ka'be-i Şerîf (كعبهء شريف)
2096. Ka'be-i Şerîf sırrı
2097. Küfr-i tāgūt ve Küfr-i hakîkî ve Îmân-ı hakîkî

2098. Küfr-i hukemâ
2099. Küffârın hasenâtı mevkûfedir
2100. Kelime-i tevhîd (كلمهء توحيد)
2101. Kelime-i tayyibe (كلمهء طيبه)
2102. Kelime (كلمه)
2103. Kelimât (كلمات)
2104. Kelimât-ı ilâhiyye (كلمات الهيه)
2105. Kelimetullâh (كلمة الله)
2106. Kelâmullâh (كلام الله)
2107. Kelime-i ehemm (كلمهء اهم)
2108. Gülbang-i Muhammedî (كلبانك محمدى)
2109. Kelimât-ı ilmiyye (كلمات علميه)
2110. Kelimâtü'l-mütavassıta (كلمات المتوسطه)
2111. Kelimetü'l-hazret (كلمة الحضرت)
2112. Kelâm-ı nefsî (كلام نفسى)
2113. Kelâm-ı Hak ve Kelâm-ı nefsî ve Kütüb-i ilâhiyye
2114. Kelâm-ı halk ve Kelâm-ı Hak
2115. Kelime-i mukassim
2116. Kelimâtullâh (كلمات الله)
2117. Kelimâtullâh ve Kelimât-ı tâmme ve Kelimetullâh ve Rûhullâh ve Esedullâh ve Seyfullâh ve Huccetullâh ve Bürhân
2118. Küllî zihinde ve cüz'î hâricde olur
2119. Kül-i mecmû'î ve kül-i efrâdî
2120. Küllî ve cüz'î, cüz' ve küll
2121. Kümûn (كمون)
2122. Kümûnde (كموندە)
2123. Kemâlât (كمالات)
2124. Kemâlât-ı insânîyye ve Kemâl-i hakîkî ve Kemâl-i ıtlâkî ve Kemâl-i izâfî ve Kemâlât-ı ilâhî
2125. Kemâl-i zâtî ve Kemâl-i esmâî ve Kemâl-i hakîkî
2126. Kemâl-i zâtî ve Kemâl-i esmâî
2127. Kemâl-i zâtî ve Kemâl-i esmâî ve Kemâl-i cilâ' ve Kemâl-i isticlâ
2128. Kemâl-i ilâhî (كمال الهى)
2129. Künnâ hurûfen âliyâtı lem nukile (كنا حروفا عاليات لم نقل)
2130. Kenz-i mahfî (كنز مخفى)
2131. Künhü'z-zât (كنه الذات)
2132. Kenzi'l-meknûz (كنز المكنوز)
2133. Künhü's-sıfât (كنه الصفات)
2134. Kenz-i mahfî (كنز مخفى)

2135. Künye (كنيه)

2136. Kenz-i mahfî ve halk (كنز مخفى و خلق)

2137. Kün (كن)

2138. Görmek, görmemek

2139. Gözünü kapamak ve ve gözünü açmak

2140. Görmek

2141. Kevn-i sakîl, Kevn-i hafîf (كون ثقيل , كون خفيف)

2142. Kevn-i câmi' (كون جامع)

2143. Kevniyyât (كونيات)

2144. Kûr ü kebûd (كور و كبود)

2145. Kimyâ (كيميا)

2146. Kiyânî (كيانى)

2147. Keynûnet (كينونت)

"LÂM" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

2148. Lübbü'l-lübb (لب اللب)

2149. Lübb (لب)

2150. Libâs-ı şerîat ve Libâs-ı hakîkat ve Libâs-ı takvâ (حقيقت و تقوى)

2151. Lebs-i murakkaât (لبس مرقعات)

2152. Lâhza (لحظه)

2153. Lisân-ı hâl ve Lisân-ı makāl (لسان حال و مقال)

2154. el-Latîf (اللطيف)

2155. Latîfe-i rabbâniyye, Vücûd-i mevhûb (لطيفهء ربانيه و وجود موهوب)

2156. Letāyif-i hamse-i rûhâniyye (لطايف خمسهء روحانيه)

2157. Letayif-i rabbâniyye (لطايف ربانيه)

2158. Latîfe (لطيفه)

2159. Latîfe-i insânîyye (لطيفهء انسانيه)

2160. Latîfe-i ahfâ ve Latîfe-i Muhammediyye ve Latîfe-i hakîkiyye

2161. Letāyif-i hamse (لطايف خمسه)

2162. La'net ve kâfir demek

2163. Likā (لقا)

2164. Lems (لمس)

2165. Levh (لوح)

2166. Levh-i mahfûz (لوح محفوظ)

2167. Levh-i evvel (لوح اول)

2168. Levh-i a'zam (لوح اعظم)

2169. el-Levhu'l-mahfûz (اللوح المحفوظ)

2170. Levh-i mahfûz (لوح محفوظ)

2171. Levhu'l-kazâ ve'l-kader (لوح القضا و القدر)

2172. Levh-i a'zam (لوح اعظم)

2173. Levh-i hadd (لوح حد)

2174. *Levh-i zâtî* ve *Levh-i mahfûz* (لوح ذاتی و لوح محفوظ)

2175. Levh-i kader ve Levh-i kazâ (لوح قدر و لوح قضا)

2176. Levh-i mahfûz, Levh-i mahv ü isbât (لوح محفوظ و لوح محو و اثبات)

2177. Levh-i şehâdet, Levh-i mahfûz, Levh-i batn Levh-i ümmü'l-kitâb

2178. Levh-i hakîkî ve Levh-i fevkânî ve Levh-i tahtânî ve Levh-i mahfûz ve Levh-i suveriyye ve Cüz'iyye ve Levh-i kalb-i insan

2179. Levh-i mahfûz (لوح محفوظ)

2180. Levh-i rubûbiyyet ve Levh-i kudret (لوح ربوبیت و لوح قدرت)

2181. Levâyih ve Levâmi' ve Tavâli' (لوایح و لوامع و طوالع)

2182. *Levh-i fevkānî, Levh-i tahtânî, Levh-i kader ve Levh-i mahfûz*

2183. Levâmi' ve Bevâdir (لوامع و بوادر)

2184. لیس فی جبتی سوی الله (Leyse fî cübbetî sivallâh)

2185. *Leyle-i Kadr* ve Kur'ân

"MİM" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

2186. Mâlikü'l-mülk (مالك الملك)

2187. el-Mâcid (الماجد)

2188. el-Mâni' (المانع)

2189. el-Muahhir (المؤخر)

2190. el-Mü'min (المؤمن)

2191. *Müemmilün, vusûlün, zû-kuvvetin* (مؤمل , وصول , ذو قوة)

2192. المؤمن مرات المؤمن (El-mü'minü mir'âtü'l-mü'min)

2193. Mü'menün-bih

2194. Mü'min-i takî (مؤمن تقی)

2195. Meâl ve Hâl (مال و حال)

2196. Me'lûhiyyet (مالوهیت)

2197. *Müessir* ve *Müteessir* (مؤثر و متاثر)

2198. Müeccelen (مؤجلا)

2199. Müeccel-i vakt (مؤجل وقت)

2200. *Müesserün-fih* (مؤثر فیه)

2201. Mâhiyyâtü'l-mâhiyyât (ماهیات الماهیات)

2202. Mâhiyyât-ı imkâniyye (ماهيات امكانيه)

2203. Mâhiyyât-ı basîte (ماهيات بسيطه)

2204. Mâhiyyet (ماهيت)

2205. Mâhiyyât (ماهيات)

2206. Mâhiyyât-ı mümkine (ماهيات ممكنه)

2207. Mâhiyyet-i ârıza (ماهيت عارضه)

2208. Mâhiyyât, Ca'l-i evvel, Ca'l-i sânî (ماهيات و جعل اول و جعل ثانى)

2209. Mâ-sivâyı nefy ve isbât edenler kaç kısımdır ?

2210. Mâ-sivâ dokuz sınıfdır

2211. Mâye-i tevhîd (مايهء توحيد)

2212. Mâye-i Muhammedî (مايهء محمدى)

2213. Mâl ve meyl-i enfüs ve âfâkdan halâs olmak

2214. el-Mübdi'ü (المبدئ)

2215. Mebde'-i küll (مبدء كل)

2216. Mebde'ü'l-mebâdî (مبدء المبادى)

2217. Mebde'-i evvel ve Mebde'-i sânî ve Mebde'-i sâlis ve Mebde'-i eşyâ ve Mebde'-i merâtib ve Mebde'-i insan

2218. Mebde'-i evvel (مبدء اول)

2219. Mübtedâ' (مبتدا)

2220. Mebde'i's-silsile (مبدء السلسله)

2221. Mebde'-i evvel ve Mebde'-i âhir (مبدء اول و مبدء اخر)

2222. Mebde'-i evvel (مبدء اول)

2223. Mebde'-i küll (مبدء كل)

2224. Mebde'-i evvel ve Akl-ı evvel ve Akl-ı sânî ve Akl-ı sâlis (عقل ثالث و مبدء اول و عقل اول و عقل ثانى)

2225. Mebde' ve Meâd ve Mevlevî fukarâsının devrânı sırları ve Şu'le-i cevvâle resmi ve menâzile keyfiyyeti ne vechiledir ?

2226. Mebde' ve Meâd (مبدء و معاد)

2227. Mebde'ü'l-müntehâ, Müntehe'l-mebde' (مبدء المنتهى , منتها المبدء)

2228. Mübâyaa-i sûrî ve Mübâyaa-i hakîkî (مبايعهء صورى و مبايعهء حقيقى)

2229. Mübâyaanın evveli ve âhiri

2230. Mübâhiyye Tāifesi (مباحيه طائفهسى)

2231. el-Metîn (المتين)

2232. el-Müteâlî (المتعالى)

2233. el-Mütekebbir (المتكبر)

2234. Müterevhin (متروحن)

2235. Mütekellimîn (متكلمين)

2236. Müteallim ve Muallim (متعلم و معلم)
2237. Müteayyin (متعين)
2238. Mütevehhim ve Mütevehhem (متوهم و متوهم)
2239. Müteveccih, Müteveccch (متوجه , متوجه)
2240. Mütecellî, Mütecellâ-leh (متجلى , متجلا له)
2241. Müttakîler (متقيلر)
2242. Mütekâsile (متكاسله)
2243. Mütecâhile (متجاهله)
2244. Mutasavvifîn ve Muvahhidin (متصوفين و موحدين)
2245. Mesnâ ve Mesnevî (مثنى و مثنوى)
2246. el-Mücîb (المجيب)
2247. el-Mecîd (المجيد)
2248. Mecle'z-zât ve's-sıfât (مجلى الذات و الصفات)
2249. Mecle'r-rubûbiyye (مجلى الربوبيه)
2250. Mecle'z-zât ve'l-merbûbiyye (مجلى الذات والمربوبيه)
2251. Meclâ (مجلا)
2252. Mecâlî (مجالى)
2253. Mecma'-i esmâ (مجمع اسما)
2254. Mücerredât (مجردات)
2255. Mecmea'l-bahreyn (مجمع البحرين)
2256. Müctehid (مجتهد)
2257. Mecâzîb (مجازيب)
2258. Meczûb ve Meczûb-i sâlik ve Sâlik-i meczûb ve Sâlik (و سالك مجذوب و مجذوب سالك و سالك مجذوب)
2259. Meczûb, Meczûb-i sâlik, Sâlik-i meczûb, Meczûb ve Mecâzîb ve Mecnûn (مجذوب و مجذوب سالك و سالك مجذوب و مجاذيب و مجنون)
2260. Mec'ûl (مجعول)
2261. Mücessime Tāifesi (مجسمه طائفهسى)
2262. Mecnûn ile Leylâ'nın birbirlerine mükâlemeleri
2263. Mecâzdan hakîkate intikāl etmek
2264. Mecâz ve Hakîkat-ı sırfe (مجاز و حقيقت صرفه)
2265. Mecâz-ı kevnî ve Mecâz-ı evvelî (مجاز كونى و مجاز اولى)
2266. Mecâzî i'tikāt, Hakîkî i'tikād (مجازى اعتقاد , حقيقى اعتقاد)
2267. Mecâz ve Hakîkat-ı sırfe (مجاز و حقيقت صرفه)
2268. Mücâhede-i sâlikîn
2269. el-Muhyî (المحيى)

2270. el-Muhsî (المحصی)

2271. Muhyî, Müncî,Müzekkirün,Nâsırun,Mansûrun(مذکر ,ناصر,منصور)

2272. Muhammedün,Ahmedün,Hâmidün,Mahmûdün(احمد,حامد,محمود)

2273. Muhammed (a.s.) Hakk'ın tenezzülü olduğu gibi, vezîr-i a'zam dahi sultân-ı a'zamın tenezzülüdür

2274. Muhammed (a.s.) ın kapısı ile Hak kapısı

2275. Muhammed (a.s.) nûr-i zâhir ile nûr-i bâtını câmi'dir

2276. Muhammed yetîm

2277. Muhammed, muhyî

2278. Muhammed isminin "hâ"sı, "mîm"i, "mîm" ile "dâl"i neye işârettir?

2279. Muhammed (a.s.) ın ve ecdâd-ı ızâmlarının esâmi-i şerîfleridir

2280. Muhabbet-i ilâhî (محبت الهی)

2281. Mahbûb-i vücûd-i mutlak (محبوب وجود مطلق)

2282. Muhabbet-i Hakk, Muhabbet-i abd (محبت حق , محبت عبد)

2283. Muhabbet-i asliye, Muhabbet-i fer'iyye (محبت اصلیه , محبت فرعیه)

2284. Muhabbet-iakliyye,Muhabbet-i tabîiyye(محبت عقلیه ومحبت طبیعیه)

2285. Muhibb-i hakîkî, Muhibb-i mecâzî (محب حقیقی , محب مجازی)

2286. Muhibb ve Mahbûb (محب و محبوب)

2287. Mahbûb-i ten ve Mahbûb-i cân (محبوب تن و محبوب جان)

2288. Muhabbet-i zât, Muhabbet-i sıfât, Muhabbet-i ef'âl, Muhabbet-i âsâr

2289. Muhabbet üç türlüdür

2290. Nisâya ve râyiha-i tayyibe ve salâta muhabbet

2291. Muhîtu'l-a'yâni's-sâbite (محیط الاعیان الثابته)

2292. Muhît (محیط)

2293. Muhît ve Muhât (محیط و محاط)

2294. Mahkîdir ki

2295. Muhkemât (محکمات)

2296. Mahsûsât (محسوسات)

2297. Muhâsebe-i nefs (محاسبء نفس)

2298. Mihver-i âlem (مهور عالم)

2299. Muhâl (محال)

2300. Ma'dûm (معدوم)

2301. Muhâdese (محادثه)

2302. el-Muhâdese (المحادثه)

2303. Muhdis (محدث)

2304. Mahall-i kiyânî (محل کیانی)

2305. Muhâzara (محاضره)

2306. Mahv (محو)

2307. Mahk (محق)

2308. Muhâzât-ı ilâhiyye (محاذات الهيه)

2309. Muhârebe-i erbâb-ı bâtın (محاربهء ارباب باطن)

2310. Muhaddesûn (محد ثون)

2311. Mahrûmü'l-bidâye, Merzûkü'n-nihâye(محروم البدايه مرزوق النهايه)

2312. Mahrûmü'l-bidâye ve Merzûkü'n-nihâye

2313. Merzûkü'l-bidâye ve'n-nihâye ve Mahrûmü'l-bidâye ve'n-nihâye v

2314. Merzûkü'l-bidâye ve Mahrûmü'n-nihâye mahrûmü'l-bidâye ve Merzûkü'n-nihâye

2315. Mahsûs-i bi'l-izz, Mahsûs-i bi'l-mecd, Mahsûs-i bi'ş-şeref

2316. Muhtârun (مختار)

2317. Mihda' (مخدع)

2318. Mahdûm (مخدوم)

2319. Muhlis, Muhlas (مخلص , مخلص)

2320. Medlûl ve Mefhûm (مدلول و مفهوم)

2321. Medâr-ı âlem (مدار عالم)

2322. Müdârâ (مدارا)

2323. Müdâhane (مداهنه)

2324. el-Müzill, el-Muizz (المذل , المعز)

2325. Müzillü'l-cebâbire (مذل الجبابره)

2326. Mezheb (مذهب)

2327. Mertebe ve Hazret (مرتبه و حضرت)

2328. Mertebe-i lâ-taayyün, Mertebe-i taayyün (مرتبهء لا تعين مرتبهء تعين)

2329. Mertebe-i cilâ' ve Mertebe-i isticlâ' (مرتبهء جلا و مرتبهء استجلا)

2330. Mertebe-i ahadiyyet (مرتبهء احديت)

2331. Mertebe-i ahadiyyet-i zâtiyye (مرتبهء احديت ذاتيه)

2332. Mertebe-i ahadiyyet, Mertebe-i ilâhiyye (مرتبهء احديت مرتبهء الهيه)

2333. Mertebe-i ahadiyyet-i zâtiyye (مرتبهء احديت ذاتيه)

2334. Mertebe-i zât, Mertebe-i sıfât (مرتبهء ذات , مرتبهء صفات)

2335. Mertebe-i vahdet (مرتبهء وحدت)

2336. Mertebe-i vâhidiyyet (مرتبهء واحديت)

2337. Mertebe-i ulûhiyye (مرتبهء الوهيه)

2338. Mertebe-i nefsiyye-i levhiyye (مرتبهء نفسيهء لوحيه)

2339. Mertebe-i şehâdet-i mutlaka (مرتبهء شهادت مطلقه)

2340. Mertebe-i insânîyye (مرتبهء انسانيه)

2341. Merâtib-i a'yân ve Merâtib-i ervâh (مراتب اعيان و مراتب ارواح)

2342. Mevcûdât-ı kübrâ, Mertebe-i vâhidiyyet (مرتبهء واحديت , كبرى موجودات)

2343. Mertebe-i ûlâ (مرتبهء اولى)

2344. Mertebe-i sâniye (مرتبهء ثانيه)

2345. Mertebe-i ulûhiyye (مرتبهء الوهيه)

2346. Mertebetü'l-imkân (مرتبة الامكان)

2347. Mertebe-i vahdet (مرتبهء وحدت)

2348. Mertebe-i hüviyyet, Mertebe-i ahadiyyet, Mertebe-i vâhidiyyet, Mertebe-i ilâhiyye, Mertebe-i rubûbiyyet, Mertebe-i ism-i rahmân, Mertebe-i ism-i rahîm

2349. Mertebe-i ahadiyyet, Mertebe-i ilâhiyye, Mertebe-i hüviyyet, Mertebe-i ism-i rabb, Mertebe-i ism-i rahmân, Mertebe-i ism-i rahîm, Mertebe-i levh-i mahv ü isbât, Mertebe-i ism-i mâhî ve müsbet, Mertebe-i ism-i alîm

2350. Ehl-i hakāyık indinde merâtib-i vücûd beştir

2351. Merâtib-i külliye-i erbaa (مراتب كليهء اربعه)

2352. Merâtib-i vücûd altıdır

2353. Merâtib-i vücûd yedidir

2354. Merâtib-i külliye yirmi sekizdir

2355. Merâtib-i külliye (مراتب كليه)

2356. Merâtib-i külliye altıdır

2357. Mertebe-i zâtiyye ve Mertebe-i ahadiyyet ve Mertebe-i ilm ve Mertebe-i a'yân-ı sâbite

2358. Merâtib-i mümkinât, Merâtib-i vücûb(مراتب ممكنات مراتب وجوب)

2359. Merâtib-i erbaa (مراتب اربعه)

2360. Merâtib-i ilâhiyye, Merâtib-i kevniyye (مراتب الهيه و مراتب كونيه)

2361. Mertebe-i ilâhiyye (مرتبهء الهيه)

2362. Mertebe-i ilâhiyyet ve Mertebe-i ulûhiyyet ve Mertebe-i ulûhet

2363. Merâtib-i tevhîd-i ef'âl ve sıfât ve zât ve mertebe-i ev-ednâ ve mertebe-i kābe kavseyn ve mertebe-i fenâ-fillâh

2364. Mertebe-i rubûbiyyet ve Mertebe-i ulûhiyyet

2365. Merâtib-i esmâiyye (مراتب اسمائيه)

2366. Mertebe-i ahadiyyet (مرتبهء احديت)

2367. Merâtib-i vücûd ve Merâtib-i insan (مراتب وجود و مراتب انسان)

2368. Mertebe-i îmân ve Mertebe-i velâyet ve Mertebe-i nübüvvet ve Mertebe-i risâlet

2369. Mertebe-i fenâ, Mertebe-i bakā (مرتبهء فنا , مرتبهء بقا)

2370. Mertebe-i behâyim, Mertebe-i sibâ', Mertebe-i şeyâtîn, Mertebe-i melâike, Mertebe-i insan

2371. Merhûm ve Ma'lûm ve Ma'rûf

2372. Mürebbî (مربى)

2373. Merbûb (مربوب)
2374. Mürebbâ (مربی)
2375. Merâî (مرائی)
2376. Mer'î (مرئی)
2377. ve'l-Merbûbiyye (والمربوبیه)
2378. ve'l-Mir'ât (والمرات)
2379. Mürekkebât (مرکبات)
2380. Marzî (مرضی)
2381. Mürtâz (مرتاض)
2382. Mürteddi'ş-şerîat ve Mürteddi'd-tarîkat
2383. Maraz-ı cismânî, Maraz-ı rûhânî (مرض جسمانی , مرض روحانی)
2384. Mürg-âb (مرغاب)
2385. Mürşid-i nâtık (مرشد ناطق)
2386. Mürşid-i sâmit (مرشد صامت)
2387. Mürşid ve Müftî (مرشد و مفتی)
2388. Mürşid-i kâmil olanlar ve mürşid-i nâkıs olanlar ne vechiledir ?
2389. Mürşid, vâris-i Hazret-i Nebevî'dir
2390. Mürşidin mürîd mertebesine tenezzülü
2391. Mürşid-i kâmil ve üstâz-ı zâhir mertebeleri
2392. Mürîd ve Murâd ve Mürîd-i hakîkî ve Merede (مرید حقیقی و مرده)
2393. Mürîd kendine ne vechile muâmele etmelidir ?
2394. Mürîd irâdesini şeyhin ve Hakk'ın irâdesinde mahv etmek
2395. Mürûet ve Hüsn-i hulk
2396. Murâkabe (مراقبه)
2397. Murâkabe-i tâmme (مراقبهء تامه)
2398. Müzekkâ (مزکی)
2399. Mizâc (مزاج)
2400. Müzîletü'l-hicâb (مزیلة الحجاب)
2401. Müzîle-i ahvâl (مزیلهء احوال)
2402. Müzahref (مزخرف)
2403. Müsemmiyât ve Hakāyık-ı ilâhiyye ve Esmâ-i ilâhiyye
2404. Müsemmâ (مسمی)
2405. Müsemmâ-yı hakîkî (مسمای حقیقی)
2406. Müsebbibü'l-esbâb (مسبب الاسباب)
2407. Mescûd-i melâike (مسجود ملائکه)
2408. Müstahlef (مستخلف)
2409. Müstahlif (مستخلف)

2410. Müsterşid (مسترشد)
2411. Mesîh (مسيح)
2412. Mess (مس)
2413. Müsâmere (مسامره)
2414. Müsâfir (مسافر)
2415. Mesâcid-i selâse (مساجد ثلاثه)
2416. Mişkât (مشكوة)
2417. Meşhed-i hüsn (مشهد حسن)
2418. Meşhed (مشهد)
2419. Meşâir (مشاعر)
2420. Meşiyyet (مشيت)
2421. Meşiyyet-i ilâhiyye (مشيت الهيه)
2422. Meşhûd (مشهود)
2423. Müşâhede ve Şuhûd (مشاهده و شهود)
2424. Müşâhede-i enbiyâ ve evliyâ (مشاهدهء انبيا و اوليا)
2425. Müşâhede-i Hak, Müşâhede-i abd (مشاهدهء حق , مشاهدهء عبد)
2426. Müşâhede ve Mütālaa (مشاهده و مطالعه)
2427. Müşâhede ve Mükâşefe ve Muâyene (مشاهده و مكاشفه و معاينه)
2428. Müşâhede üç mertebedir
2429. Müşâhede ve Rü'yet ve Rü'yet-i kalbiyye ve Rü'yet-i basariyye
2430. Müşâhede ve Rü'yet (مشاهده و رؤيت)
2431. el-Musavvir (المصور)
2432. Mustafâ, Müctebâ (مصطفى , مجتبى)
2433. Musaddık (مصدق)
2434. Misbâh (مصباح)
2435. Mushaf-ı tekvîni-i enfüsî (مصحف تكوينئ انفسى)
2436. Mushaf-ı tekvîni-i âfâkî (مصحف تكوينئ افاقى)
2437. Mushaf-ı kavlî ve Mushaf-ı fi'lî (مصحف قولى و مصحف فعلى)
2438. Mushaf-ı fi'lî-i nâtık (مصحف فعلئ ناطق)
2439. Mutā', Mutî' (مطاع , مطيع)
2440. ve'l-Matâli' (والمطالع)
2441. el-Matla' (المطلع)
2442. Matlab-ı a'lâ (مطلب اعلى)
2443. Mutlak (مطلق)
2444. Matla' (مطلع)
2445. Mutâlaa (مطالعه)

2446. Mutlak, Mukayyed (مطلق , مقيد)
2447. Mutlak olmak
2448. e'l-Mazhar (والمظهر)
2449. ve'l-Mazâhirü'l-külliye (والمظاهر الكليه)
2450. Mazâhir (مظاهر)
2451. Mazhar (مظهر)
2452. Muzhir (مظهر)
2453. Mazlûl (مظلول)
2454. el-Muizz (المعز)
2455. el-Muîd (المعيد)
2456. Ma'lûm (معلوم)
2457. Ma'rûf (معروف)
2458. Ma'lûmât-ı ezeliyye (معلومات ازليه)
2459. Ma'şûk (معشوق)
2460. Mu'tekadât-ı aşere (معتقدات عشره)
2461. Muâmele-i Hak ve Rasûl ve Muâmele-i şeyh
2462. Ma'kūlât-ı ûlâ (معقولات اولى)
2463. Ma'kūlât-ı sâniye (معقولات ثانيه)
2464. Ma'kūl-i abd (معقول عبد)
2465. Ma'kulât (معقولات)
2466. Maâd-ı ûlâya rücû'
2467. Maâdî
2468. Maâd (معاد)
2469. Maânî (معانى)
2470. Maâlim (معالم)
2471. Mu'lem (معلم)
2472. Muaccel (معجل)
2473. Muaccelen (معجلا)
2474. Mu'cem (معجم)
2475. Mu'cib (معجب)
2476. Ma'bûd-i hak (معبود حق)
2477. Ma'bûd-i bâtıl (معبود باطل)
2478. Muayyen (معين)
2479. Ma'zûl-i mansûb (معزول منصوب)
2480. Mu'tekad (معتقد)
2481. Mu'tekid (معتقد)

2482. Ma'mûl (معمول)

2483. Ma'rifet (معرفت)

2484. Ma'rifet (معرفت)

2485. Ma'rifetullâh (معرفة الله)

2486. Ma'rifet-i Hak ve Ma'rifet-i rûh ve Ma'rifet-i nefs (معرفت حق و معرفت روح و معرفت نفس)

2487. Ma'rifet-i nefs ve Ma'rifet-i Rabb (معرفت نفس و معرفت رب)

2488. Ma'rifetin evvel kapısı ve aklen ve ilmen ve i'tikāden ve kavlen ve hâlen ma'rifet

2489. el-Ma'rifetü (المعرفة)

2490. Mi'râc-ı rûhânî ve Mi'râc-ı cismânî ve Mi'râc-ı ümmet

2491. Mi'râc-ı rûhânî ve Mi'râc-ı ma'nevî ve Mi'râc-ı cismânî

2492. Mi'râc-ı hakîkî ve Mi'râc-ı hayâlî

2493. Maiyyet sırrı

2494. Maiyyet-i sıfât-ı hak mümkün ve maiyyet-i zât ne vechile mümkün ve ne vechile gayr-ı mümkündür

2495. Maiyyet-i bi's-sıfât (معیت بالصفات)

2496. Maiyyet-i Rasûl (a.s.)

2497. Ma'nâ ve Sûret (معنی و صورت)

2498. el-Muğnî (المغنی)

2499. Mağribü'ş-şems (مغرب الشمس)

2500. Magşiyyün aleyh (مغشی علیه)

2501. Muğmâ aleyh (مغمی علیه)

2502. Muğmız (مغمز)

2503. Mağrûr (مغرور)

2504. Mugîs (مغیث)

2505. Magbûn ve Magbûndan magbûn

2506. Mağbûn ve Mağbûndan mağbûn

2507. ve'l-Müfredât (والمفردات)

2508. Müfredât (مفردات)

2509. Mefâtîh-i gayb (مفاتیح غیب)

2510. Mefâtîh-i üvel (مفاتیح اول)

2511. Mefâtîh-i sevânî (مفاتیح ثوانی)

2512. Mefâtîh-i sevâlis (مفاتیح ثوالث)

2513. el-Mukît (المقیت)

2514. el-Muktedir (المقتدر)

2515. el-Mukaddim (المقدم)

2516. el-Muksit (المقسط)

2517. Muktefin ve Mukaffâ (مقتفن و مقفی)
2518. Makām-ı ev-ednâ (مقام او ادنی)
2519. Makām-ı vahdet (مقام وحدت)
2520. Makām-ı kābe kavseyn (مقام قاب قوسین)
2521. Makām-ı kurb (مقام قرب)
2522. Makām-ı fark (مقام فرق)
2523. Makām-ı vesîle (مقام وسیله)
2524. Makām-ı cem' ve Makām-ı mahmûd (مقام جمع و مقام محمود)
2525. Makām-ı samediyyet (مقام صمدیت)
2526. Makām-ı likā (مقام لقا)
2527. Makām-ı kesîb (مقام کثیب)
2528. Makām-ı indiyyet (مقام عندیت)
2529. Makām (مقام)
2530. Makām-ı menâzile (مقام منازله)
2531. Makām-ı cem' (مقام جمع)
2532. Makām-ı isbât ve Makām-ı nefy (مقام اثبات و مقام نفی)
2533. Makāmât-ı sâlikân (مقامات سالکان)
2534. Makāmât-i esmâ-i seb'a (مقامات اسماء سبعه)
2535. Muksim (مقسم)
2536. Mukayyedât (مقیدات)
2537. Mukallid (مقلد)
2538. Muktedî ve Muktedâ (مقتدی و مقتدی)
2539. Mukattaât-ı Kur'âniyye
2540. Mukaddimetü'l-ceyş
2541. Mukarrabîn ve Ebrâr ve Füccâr (مقربین و ابرار و فجار)
2542. Makām-ı nefs, Makām-ı kalb ve Makām-ı sırr (مقام قلب و مقام سر)
2543. Mekînün, Metînün, Mübînün (مکین , متین , مبین)
2544. Mektûb-i ilâhî (مکتوب الهی)
2545. Mekânet ve Mekân (مکانت و مکان)
2546. Mekân, Lâ-mekân (مکان , لا مکان)
2547. Mükemmil (مکمل)
2548. Mekke-i Mükerreme (مکهء مکرمه)
2549. Mükâfaha (مکافحه)
2550. Mükâşefe (مکاشفه)
2551. Mükevvin (مکون)
2552. Mükevvinât (مکونات)

2553. Mekrûh-i tarîkat (مكروه طريقت)
2554. Mekr-i ilâhî (مكر الهى)
2555. el-Melik (الملك)
2556. Melek ve Rûh (ملك و روح)
2557. Melekût (ملكوت)
2558. Melek-i mukarreb (ملك مقرب)
2559. Melik (ملك)
2560. Mülk (ملك)
2561. Melikü'l-mülk (ملك الملك)
2562. Melikü'l-mülûk-i ervâh (ملك الملوك ارواح)
2563. Milâk-i emr (ملاك امر)
2564. Melâike-i erbaa (ملائكهء اربعه)
2565. Mülûk-i fürüs (ملوك فرس)
2566. Melâike (ملائكه)
2567. Melekât (ملكات)
2568. Melâike-i müheyyime (ملائكهء مهيمه)
2569. Melâike-i âlîn (ملائكهء عالين)
2570. Melâike-i sâdât-ı kerûbiyyûn (ملائكهء سادات كروبيون)
2571. Melekden ancak rasûl olur, nebî olmaz
2572. Melâike neden mahlûkdur ve bir hatm-i şerîf mevzi'inde altmış bin melâikenin hâzır olmaları
2573. Meleklerin kanadları insanın kuvveleri gibidir
2574. Melekü'l-mevt
2575. Melâikede muhabbet olup aşk olmamak
2576. Mülk ve Melekût ve Ceberût (ملك و ملكوت و جبروت)
2577. Melâmiyye Tāifesi (ملاميه طائفهسى)
2578. Melzûmun levâzımı ihâtası sırrı
2579. Mel'ûniyyet-i zâhir ve Mel'ûniyyet-i bâtın
2580. el-Mümît (المميت)
2581. Mümkin (ممكن)
2582. Mümkinât ve Makdûrât (ممكنات و مقدورات)
2583. Mümessil (ممثل)
2584. el-Müntakim (المنتقم)
2585. Müntekā (منتقى)
2586. Mennân (منان)
2587. Menba'i'l-feyz-i ve'l-esrâr (منبع الفيض و الاسرار)
2588. el-Münâzele (المنازله)

2589. Menba'ü'l-hayât (منبع الحياة)
2590. Menşe'-i ervâh (منشاء ارواح)
2591. Manzar-ı Hak (منظر حق)
2592. Manzar-ı rûh (منظر روح)
2593. Mine'l-havri ba'de'l-kevr (من الحور بعد الكور)
2594. Minhü bidâ' ve ileyhi yeûdü (منه بداء و اليه يعود)
2595. Men arafallâhu külle lisânuhû ve Men arafallâhu tâle lisânuhû (لسانه من عرف الله كل لسانه و من عرف الله طال)
2596. Men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû (من عرف نفسه فقد عرف ربه)
2597. Münbasit, Munkabız (منبسط و منقبض)
2598. Münassah (منصه)
2599. Menâm-i ma'nevî (منام معنوى)
2600. Menâmı terk etmek
2601. Minnet (منت)
2602. Mün'am-i aleyh
2603. Münâfik-ı şer'î ve Münâfik-ı hakîkî
2604. Münâfik-ı şerîat ve Münâfik-ı tarîkat ve Münâfik-ı hakîkat
2605. Münkereyn hazerâtına Muhyiddin-i Arâbî'nin cevâbı
2606. Münker ve Nekîr
2607. Münkir
2608. Minber sırrı
2609. Münâcât-ı erbâb-ı hâcât
2610. Muvahhad (موحد)
2611. Muvahhid (موحد)
2612. Muvahhid-i hakîkî (موحد حقيقى)
2613. Müvelledât-ı selâse ve el-mevâlîdü's-selâse
2614. Mevkıf-i fenâ (موقف فنا)
2615. Mûceb-i bi'z-zât (موجب بالذات)
2616. Mevcûdât-ı erbaa
2617. Mevcûdât-ı ayniyye
2618. Mevcûd-i mutlak ve mevcûdât-ı mevhûme ve ma'dûmât-ı muayyene
2619. Mevcûd ve Ma'dûm (موجود و معدوم)
2620. Mevcûdât (موجودات)
2621. Mevcûd-i hâricî (موجود خارجى)
2622. Mevt-i irâdî (موت ارادى)
2623. Mevt-i irâdî ve Mevt-i tabîî ve Mevt ve Mevt-i ahmer ve Mevt-i ebyaz ve Mevt-i ahdar ve Mevt-i esved (و موت ابيض و موت اخضر و موت اسود موت ارادىوموت طبيعى و موت موت احمر)
2624. Mevt-i ıztırârî ve Mevt-i ihtiyârî (موت اضطرارى و موت اختيارى)

2625. Mevt-i sûrî ve Mevt-i ma'nevî (موت صورى و موت معنوى)
2626. Mevt-i irâdî (موت ارادى)
2627. Mevtâyı sülehâ mezarına defn etmek
2628. Mevâtın altıdır
2629. Mevtın-ı vâhid (موطن واحد)
2630. el-Müheymin (المهيمن)
2631. Müheyminün (مهيمن)
2632. Mühdî (مهدى)
2633. Muhâcirûn
2634. Mehbit (مهبط)
2635. Müheyyimîn (مهيمين)
2636. Mîzân-ı mahsûs ve Mîzân-ı ma'nevî ve Mîzân-ı aklî ve Mîzân-ı küllî ve Mîzân-ı nazarî
2637. Mîkat
2638. Meyhâne (ميخانه)
2639. Mîkâil (a.s.) (ميكائيل)

"NUN" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

2640. en-Nâfi' (النافع)
2641. Nâ-bâliğ (نا بالغ)
2642. Nâib-i vezîr (نائب وزير)
2643. Nây sırrı (نای سرى)
2644. Nâz ü niyâz (ناز و نياز)
2645. Nâme-i ilâhî ve Nâme-i kur'ân ve Nâme-i büşrâ
2646. Nebiyyü'l-merhamet, Nebiyyü't-tevbe
2647. Nebî ve Velî (نبى و ولى)
2648. Nübüvvet ve Risâlet (نبوت و رسالت)
2649. Netîce-i inâbet zuhûru
2650. en-Necmü's-sâkıb
2651. en-Nücûm (النجوم)
2652. Nücebâ ve Nükebâ (نجبا و نقبا)
2653. Nedâmet-i gāfilîn (ندامت غافلين)
2654. Narh
2655. Niseb (نسب)
2656. Nisbet ve İzâfet (نسبت و اضافت)
2657. Nisbet-i kesbiyye ve Nisbet-i halkiyye (نسبت كسبيه و نسبت خلقيه)
2658. Nisbet-i şerîfe ile zikre meşgul olmak

2659. Neseb ve Haseb ve Neseb-i ma'nevî ve Neseb-i takvâ (و نسب‌تقوی و نسب وحسب و نسب‌معنوی)

2660. Nesnâs (نسناس)

2661. Nüsha-i hakāyık-ı âfâk ve Nüsha-i hakāyık-ı enfüs ve Nüsha-i hakāyık-ı kur'ân ve Nüsha-i hakāyık-ı rahmân

2662. Nesh

2663. Neş'*et-i selâse* (نشات ثلاثه)

2664. Neş'e-i ûlâ ve Neş'e-i sânî ve Neş'e-i sâlis ve Neş'e-i râbi' v

2665. Neş'e-i hâmis

2666. Nass

2667. Nasîhat (نصیحت)

2668. Nasîhat-ı bâtınîyye (نصیحت باطنیه)

2669. Nasîhat-ı bâtınîyye-i Hz. Mısrî (k.s.)

2670. Nasîhat (نصیحت)

2671. Nutk (نطق)

2672. Nazar ber kadem (نظر بر قدم)

2673. Nazar (نظر)

2674. Nazar ve İstidlâl (نظر و استدلال)

2675. *Ni'metullâh, Hediyyetullâh, Urvetü'l-vüska, Sırâtullâh, Sırât-ı* müstakîm

2676. Nuût-i ilâhiyye (نعوت الهیه)

2677. Na't (نعت)

2678. Naîm-i sıfâtî (نعیم صفاتی)

2679. Naîm-i zâtî (نعیم ذاتی)

2680. Naîm-i cismânî, Naîm-i rûhânî (نعیم جسمانی , نعیم روحانی)

2681. Ni'met-i zâhir ve Ni'met-i bâtın (نعمت ظاهر و نعمت باطن)

2682. Neûzü billâhimine'l-havri ba'de'l-kevri(نعوذ بالله‌من‌الحور بعد الکور)

2683. en-Nefsü'l-külliye (النفس الکلیة)

2684. Nefs-i külliye (نفس کلیه)

2685. Nefs-i küll (نفس کل)

2686. Nüfûs (نفوس)

2687. Nüfûs-i nâtıka-i felekiyye (نفوس ناطقهء فلکیه)

2688. *Nüfûs-i mücerrede* (نفوس مجرده)

2689. Nüfûs-i hayvâniyye (نفوس حیوانیه)

2690. Nefs (نفس)

2691. Nefs-i nebâtî ve Nefs-i hayvânî ve Nefs-i insanî

2692. Nefs-i nefîse (نفس نفیسه)

2693. Nefs-i nefsî (نفس نفسی)

2694. Nefsinden geçmek
2695. Nefsini öldürmek
2696. Nefs-i külliye (نفس كليه)
2697. Nefs-i nâtıka (نفس ناطقه)
2698. Nefs-i nâtıka, Nefs-i hayvânî, Rûh-i hayvânî (و روح حيوانى)
2699. Nefs-i nâtıka ve Nefs-i hayvâniyye (نفس ناطقه و نفس حيوانيه)
2700. Nefs-i nâmiye ve Nefs-i emmâre ve Nefs-i hayvâniyye ve Nefs-i levvâme ve Nefs-i nâtıka ve Nefs-i mutmainne ve Nefs-i külliye-i ilâhiyye
2701. Nefs-i nâtıkanın esâmîleri
2702. Nefsin merâtibi
2703. Nefs-i mutmainne (نفس مطمئنه)
2704. Nefs-i emmârenin sûreti ve Nefs-i mutmainnenin sûreti
2705. Nefs-i emmâre ve Nefs-i levvâme ve Nefs-i mutmainne
2706. Nefs-i emmâre ve Levvâme ve Mülhime ve Mutmainne ve Râziye ve Marziyenin sıfât-ı mütenevviaları
2707. Nefs-i emmârenin büyük ve küçük sıfatları
2708. Nefs ve akl ne ile muttasıf olursa, muttasıf oldukları şeyin aynı olurlar, min gayr-ı ittihâd
2709. Nefs-i mutmainne merâtibi
2710. Nefs ve şeytan ve celâl emr-i vâhid olmak
2711. Nefs ve Akl ve Zihin
2712. Nefs ve Akl ve Rûh ve Kalb
2713. Nefs rûhla şey'-i vâhid olmak
2714. Nüfûs-i benî âdem ve Nüfûs-i hayvân
2715. Nefsin gideceği mahal
2716. Nefes-i rahmânî (نفس رحمانى)
2717. Nefes-i rahmânî ve Nefes-i rahmânînin esâmîleri
2718. Nefes-i rahmânî (نفس رحمانى)
2719. Nefes ve Savt (نفس و صوت)
2720. Nefes sırrı (نفس سرى)
2721. Nefh-i rûh (نفخ روح)
2722. Nefh-i nefes (نفخ نفس)
2723. Nefh-i rûh (نفخ روح)
2724. Nefh-i isrâfîl ve Nefh-i cebrâîl (aleyhimü's-selâm)
2725. Nefy ü isbât (نفى و اثبات)
2726. Nifâk-ı şer'î ve Nifâk-ı îmânî ve Nifâk-ı azmî ve Nifâk-ı amelî
2727. Nifâk-ı ekber (نفاق اكبر)
2728. Nokta-i basîta (نقطهء بسيطه)
2729. Nokta-i vücûd-i mutlak (نقطه وجود مطلق)
2730. Nokta-i vahdet (نقطه وحدت)
2731. Nokta-i küll (نقطه كل)

2732. Nokta-i kübrâ (نقطه کبری)

2733. Nokta (نقطه)

2734. Nokta-i beyâz ve Nokta-i siyâh sırrı

2735. Nokta ve Hat ve Sath ve Cism

2736. Nokta-i mecâz ve Nokta-i hakîkî (نقطه مجاز و نقطه حقیقی)

2737. Noktadan hâsıl olan herbir harf bir vücûda işârettir

2738. Nokta ve elif-bâ sırrı

2739. Nokta-i seb'a (نقطه سبعه)

2740. Nokta sırrı (نقطه سری)

2741. Nakşibend ve Nakşibendî (نقشبند و نقشبندی)

2742. Nükebâ (نقبا)

2743. Nikâh-ı cismânî ve Nikâh-ı misâlî ve Nikâh-ı rûhânî ve Nikâh-ı ilmî ve Tezvîc-i sûrî ve Tezvîc-i ma'nevî ve Bülûğ-i sûrî ve Bülûğ-i ma'nevî

2744. Nikâh-ı fuzûlî

2745. Namâz-ı beden ve Namâz-ı nefs ve Namâz-ı kalb ve Namâz-ı rûh ve Namâz-ı sırr ve Namâz-ı hafî ve Namâz-ı zât ve Namâz-ı zâhire v

2746. Namâz-ı hakîkiyye

2747. Namâz iki rek'at olmak

2748. Namâzın rek'atlerinin iki ve üç ve dört olması

2749. Namâz cemî' kuvâsıyla ıslâh-ı vücûd eder

2750. Namâzın zâhiri mukayyed ise de bâtını tavâf gibi mutlakdır

2751. Namâz-ı teheccüd

2752. Namâz-ı teheccüd ve Tarîkat-ı Nakşibendiyye erbâbının bilâ-garaz rızâ-cûyâne harekât ve sekenâtları

2753. Leyâli-i mübârekelerde kılınan regâib ve berât ve kadr namâzları

2754. Namâz mi'râc-ı ma'nevîdir

2755. en-Nûr (النور)

2756. Nûrun, Sirâcün, Misbâhün (نور , سراج , مصباح)

2757. Nûru'n-nûr (نور النور)

2758. Nûr-i hâssa (نور خاصه)

2759. Nûr-i mutlak (نور مطلق)

2760. Nûr-i akdem (نور اقدم)

2761. Nûr-i Muhammedî (نور محمدی)

2762. Nûr-i hissî ve Nûr-i tecellî (نورحسی و تجلی)

2763. Nûr-i Muhammedî (نور محمدی)

2764. Nûr-i zât (نور ذات)

2765. Nûr-i Hak (نور حق)

2766. Nûr-i merşûş (نور مرشوش)

2767. Nûr-i vücûd (نور وجود)

2768. Nûr (نور)

2769. Nûr-i sirâc (نور سراج)

2770. Nûr (نور)

2771. Nevâl (نوال)

2772. Nevât (نوات)

2773. Nûr-i Muhammed (a.s.) (نور محمد)

2774. Nûru'l-envâr ve Nûr-i tecellî (نور الانوار و نور تجلی)

2775. Nûru'n-nûr ve Nûr-i zât (نور النور و نور ذات)

2776. Nûr-i mutlak-ı ilâhî (نور مطلق الهی)

2777. Nûr-i ilâhî ve Nûr-i zât (نور الهی و نور ذات)

2778. Nûr-i ef'âl-i Hak ve Nûr-i sıfât-ı Hak ve Nûr-i zât-ı Hak

2779. Nûr-i zâhir, Nûr-i bâtın, Nûr-i eniyyât nûr-i Muhammed'den ibârettir

2780. Nûr-i vahdet ve Nûr-i şems ve Nûr-i kamer

2781. Nûr-i îmân ve Nûr-i akl (نور ایمان و نور عقل)

2782. Nûr-i yemîn ve Nûr-i cebîn (نور یمین و نور جبین)

2783. Nûr-i şems kamere ve ondan mir'âta ve ondan duvara ve ondan zemîne pertev bırakması ne vechiledir ?

2784. Nûr-i ma'kûlât ve nûr-i mahsûsât neden hâsıldır ?

2785. Nûr-i nefes nûr-i âftâba ve nûr-i zât nûr-i sıfâta galib olmak

2786. Nûr-i muhît (نور محیط)

2787. Nûr-i nübüvvet ve Nûr-i velâyet (نور نبوت و نور ولایت)

2788. Niyyetin umûmu ve husûsu

2789. Niyet-i küllî

2790. Niyetin ahseni ve haseni ve niyetin esvei ve seyyii

2791. Niyyât-ı enbiyâ ve evliyâ

2792. Niyet namazda ne vechile gerekdir ?

2793. Nisan yağmurunun sırrı

"VAV" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

2794. el-Vâsi' (الواسع)

2795. el-Vâcid (الواجد)

2796. el-Vâlî (الوالی)

2797. el-Vâris (الوارث)

2798. el-Vâhid (الواحد)

2799. Vâhidiyyet (واحدیت)

2800. Vâcib (واجب)

2801. Vâcibü'l-vücûd (واجب الوجود)

2802. Vâcid (واجد)

2803. Vâcid, vücûd, mevcûd (واجد , وجود , موجود)

2804. Vâcidûn (واجدون)

2805. Vâris (وارث)

2806. Vâkıa (واقعه)

2807. Vârid-i rûhâniye (وارد روحانیه)

2808. Vârid (وارد)

2809. Vâridât (واردات)

2810. Vâsılîn üç kısımdır

2811. Vâr oldu

2812. Varlık ve vücûd ancak Hak'dır

2813. Varlık (وارلق)

2814. Varlık ve yokluk sâhibleri ne vechiledir ?

2815. Varlık ve bî-hodluk

2816. Vâsıta (واسطه)

2817. Vâsıta ve Dâhil ve Medhûlün-aleyh

2818. Bi'l-vâsıta ile bilâ-vâsıta

2819. Vâsıta-i rûhânî ve Vâsıta-i cismânî (واسطه روحانی و واسطه جسمانی)

2820. Vitrü'n-nehâr ve Vitrü'l-leyl

2821. Vitr-i ahadiyye ve Vitr-i ferdiyye-i vâhidiyye

2822. Vitriyyet-i ahadiyye, Vitriyyet-i ferdiyye(وتریت احدیه و وتریت فردیه)

2823. Vecd ve Tevâcüd (وجد و تواجد)

2824. Vecd ve Mütevâcid (وجد و متواجد)

2825. Vecd ve Tevâcüd ve Vücûd (وجد و تواجد و وجود)

2826. Vicdân ve Vicdâniyyât (وجدان و وجدانیات)

2827. Vecd, Vicdân, Vücûd ve Vücûd-i mümkün (وجود و وجود ممکن)

2828. Vücûb ve İmkân (وجوب و امکان)

2829. Vücûd-i vâcib ve Vücûd-i mümkün (وجود واجب و وجود ممکن)

2830. Vücûd-i vâcib ve Vücûd-i mümkün (وجود واجب و وجود ممکن)

2831. Vücûd ve Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i vâcibî ve Vücûd-i imkânî (وجود و وجود حقیقی و وجود واجبی و وجود امکانی)

2832. Vücûd-i vâcib, Vücûd-i mümkün, Vücûd-i ârızî (وجود عارضی)

2833. Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i zıllî (وجود حقیقی و وجود ظلی)

2834. Vücûd-i vâhid-i hakîkî, Vücûd-i zıllî (وجود واحد حقیقی و وجود ظلی)

2835. Vücûd-i aynî ve hakîkî ve aslî ve vücûd-i zıllî ve sûrî ve fer'î

2836. Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i zıllî (وجود حقیقی و وجود ظلی)

2837. Vücûd-i zıllî (وجود ظلی)

2838. Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i mutlak (وجود حقیقی و وجود مطلق)

2839. Vücûd-i mutlak (وجود مطلق)

2840. Vücûd-i mutlak ile Vücûd-i mukayyed (وجود مطلق و وجود مقید)

2841. Vücûd-i mutlak (وجود مطلق)

2842. Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i mutlak (وجود حقیقی و وجود مطلق)

2843. Vücûd-i mutlak-ı hakîkî (وجود مطلق حقیقی)

2844. Vücûd-i mutlak (وجود مطلق)

2845. Vücûd-i hakîkînin zılli vücûd-i mutlak ve vücûd-i mutlakın zılli vücûd-i âmm ve vücûd-i âmmın zılli vücûd-i zihnî ve vücûd-i hâricîdir

2846. Vücûd-i hâricî, Vücûd-i zihnî, Vücûd-i ilmî (وجود ذهنی و وجود علمی)

2847. Vücûd-i hâricî ve Vücûd-i mümkün (وجود خارجی و وجود ممکن)

2848. Vücûd-i sârî (وجود ساری)

2849. Vücûd-i mutlak, Vücûd-i âmm, Hazret-i vücûd ve Hakîkat-ı mutlaka

2850. Vücûd-i mahz ve Vücûd-i baht (وجود محض و وجود بحت)

2851. Vücûd-i mahz, İlm-i mücerred, Nûr (وجود محض و علم مجرد و نور)

2852. Vücûd-i baht, Vücûd-i mahz, Vücûd-i mutlak ve Vücûd-i âmm

2853. Vücûd, Vücûd-i hâricî, Vücûd-i zihnî, Vücûd-i ilmî, Vücûd-i aynî

2854. Vücûd ve Vâcib ve Mümkin (وجود و واجب و ممکن)

2855. Vücûd-i ıtlâkî (وجود اطلاقی)

2856. Vücûd-i evvel, Vücûd-i evsat, Vücûd-i âhir (وجود اوسطو و جود اخر)

2857. Vücûd ve Sübût (وجود و ثبوت)

2858. Vücûd ve Zât (وجود و ذات)

2859. Vücûd ve Adem (وجود و عدم)

2860. Vücûd ve Mâhiyyet ve Araz (وجود و ماهیت و عرض)

2861. Vücûd ve Nûr (وجود و نور)

2862. Vücûd-i Hak ve Vücûd-i halk(وجود حق و وجود خلق)

2863. Vücûdu izâle etmek

2864. Zâhir-i vücûd, Bâtın-ı vücûd, Vücûd-i sânî(وجود باطن وجود وجود ثانی)

2865. Vücûd-i izâfî, Adem-i izâfî ve Adem-i sırf (عدم اضافی و عدم صرف)

2866. Zenb-i vücûd (ذنب وجود)

2867. Zenb-i vücûd ve Vücûd-i bâkî ve Ayn-ı vâhide sırrı

2868. Vecîhün, Nâsihun, Nasîhun (وجیه , ناصح , نصیح)

2869. Vech-i bilâ-kafâ (وجه بلا قفا)

2870. Vech-i Hüdâ (وجه خدا)

2871. Vech-i âmm, Vech-i hâss, Vech-i küllî (وجه عام وجه خاص وجه کلی)

2872. Vech-i âmm ve Vech-i hâss (وجه عام و وجه خاص)

2873. ve'l-Vahdeh (والوحده)

2874. Vahy (وحی)

2875. Vahşet-i kübrâ ve Vahşet-i suğrâ (وحشت کبری و وحشت صغری)

2876. Vahdet ve kesret i'tibârı

2877. Vahdet-i kesrette ve kesreti vahdette bulmak
2878. el-Vedûd (الودود)
2879. Vedd (ود)
2880. Verkā' (ورقاء)
2881. Vera' (ورع)
2882. Verese-i Rasûl (ورثهء رسول)
2883. Vuslat (وصلت)
2884. Vasl (وصل)
2885. Vasl ve Fasl ve Visâl (وصل و فصل و وصال)
2886. Vusûl (وصول)
2887. Vasiyyet-i Hakkı Efendi
2888. Vasiyyet
2889. Vatan-ı sırr (وطن سر)
2890. Vatan-ı rûh (وطن روح)
2891. Vatan-ı rûh, Vatan-ı cesed, Vatan-ı kevnî (وطن روح و جسد و كونى)
2892. Va'd (وعد)
2893. Vaîd (وعيد)
2894. Va'd ve vaîd (وعد و وعيد)
2895. Vefâ (وفا)
2896. Vakt (وقت)
2897. Vukuf-i adedî (وقوف عددى)
2898. Vukuf-i zamânî (وقوف زمانى)
2899. el-Vekîl (الوكيل)
2900. Vekîlün, Mütevekkilün, Kefîlün (وكيل , متوكل , كفيل)
2901. el-Vehhâb (الوهاب)
2902. Vehhâb (وهاب)
2903. Vehm (وهم)
2904. el-Veliyy (الولى)
2905. Veliyyün (ولى)
2906. Veleh (وله)
2907. Veled-i kalb (ولد قلب)
2908. Velî (ولى)
2909. Veliyyullâh (ولى الله)
2910. Veliyy-i örfî, Veliyy-i hâss ve Veliyy-i kâmil (ولى خاص و ولى كامل)
2911. Vilâyet, Velâyet-i hâssa, Veliyy-i örfî (ولايت ولايت خاصه ولى عرفى)
2912. Veliyy-i âmm-i lugavî, Veliyy-i hâss-ı örfî

2913. Velâdet-i Rasûlullâh (s.a.v.)
2914. Ve leyse fî cübbetî siva'llâh (و لیس فی جبتی سوی الله)
2915. el-Velâyetü (الولایة)

"HE" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

2916. el-Hâdî (الهادی)
2917. *Hâdî* (هادی)
2918. Hâtif (هاتف)
2919. Hâciz (هاجز)
2920. el-Hebâ (الهبا)
2921. Hübûb (هبوب)
2922. Hebâ (هبا)
2923. *Hübût* (هبوط)
2924. Hücûm (هجوم)
2925. Hicret-i zâhir ve Hicret-i bâtın (هجرت ظاهر و هجرت باطن)
2926. Hüdâ, Mehdî, Münîrün (هدی , مهدی , منیر)
2927. Hüdây-ı şerîat ve Hüdây-ı hakîkat (هدای شریعت و هدای حقیقت)
2928. Hidâyet-i âmme ve Hidâyet-i hâssa (هدایت عامه و هدایت خاصه)
2929. Hestî (هستی)
2930. Hümây-ı kudsî (همای قدسی)
2931. Himem ve Amel (همم و عمل)
2932. Hemze ve Elif
2933. Heme-ôst (همه اوست)
2934. Ez-ôst (از اوست)
2935. Heme-ez-ôst, Heme-ôst (همه از اوست , همه اوست)
2936. Hüviyyetü'l-gayb (هویت الغیب)
2937. Hüviyyet-*i* zâtiyye (هویت ذاتیه)
2938. Hüviyyet ve Hakîkat (هویت و حقیقت)
2939. Hüviyyet ve Hakîkat ve Mâhiyyet (هویت و حقیقت و ماهیت)
2940. *Hüviyyet* (هویت)
2941. Hüviyyet-i sâriye (هویت ساریه)
2942. Hüviyyet-i ilâhiyye (هویت الهیه)
2943. *Hüviyyet-i ilâhiyye, Hüviyyet-i kevniyye* (هویت الهیه و هویت کونیه)
2944. Hüve (هو)
2945. Hüve-hüve (هو هو)

2946. Hûş der-dem (هوش در دم)
2947. Hevâcis (هواجس)
2948. Hevây-ı mutlak (هوای مطلق)
2949. Hevâ ve Hevây-ı hak (هوا و هوای حق)
2950. Hevây-ı nefs (هوای نفس)
2951. Heyûlâ-i ûlâ (هیولای اولی)
2952. Heyûlâ-i küll ve Nefes-i rahmânî (هیولای کل و نفس رحمانی)
2953. Heyûlânın esâmîleri
2954. el-Heyûlâ (الهیولی)

"LÂM-ELİF" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

2955. Lâhût (لاهوت)
2956. Lâ-halâ ve lâ-melâ (لا خلا ولا ملا)
2957. Lâ-bi-şart-ı şey, Bi-şart-ı şey, Bi-şart-ı lâ-şey (بشرط شئ , بشرط لا شئ)
2958. Lâyıha (لایحه)
2959. Lâyıhât (لایحات)
2960. Lâ-ayn ve lâ-gayr (لا عین ولا غیر)
2961. Lâ-ma'bûde illallâh (لامعبود الاالله)
2962. Lâ ilâhe illallâh, muhammedün rasûlullâh (لااله الاالله محمد رسول‌الله)
2963. Lâ ilâhe illallâh muhammedün rasûlullâh on ikişer harflidir
2964. Lâ ilâhe illâ ente, Lâ ilâhe illâ ene (لا اله الا انت , لا اله الا انا)
2965. Lâ ilâhe illallâh (لااله الاالله)
2966. Lâ ma'bûde illallâh, Lâ maksûde illallâh, Lâ mevcûde illallâh
2967. Lâ mevcûde illallâh (لا موجود الا الله)
2968. Lâ ma'bûde illallâh, Lâ maksûde illallâh, Lâ mevcûde illallâh
2969. Lâ mevcûde illallâh (لا موجود الا الله)

"YE" HARFİYLE BAŞLAYAN ISTILÂHLAR

2970. Yâ hû veyâ men hû (یا هو و یا من هو)
2971. Yâr-i bâkî (یار باقی)
2972. Yâr-i fânî (یار فانی)
2973. Yâkute-i beyzâ (یاقوته بیضا)
2974. Yâkut-i ahmer (یاقوت احمر)
2975. Yâd-kerd (یاد کرد)
2976. Yâd-dâşt (یاد داشت)
2977. Yâ Allâh, yâ Rabb yâ Rabb yâ Rabb (یا الله , یا رب)

2978. Yâ ibâdî (يا عبادى)
2979. Yâ eyyühe'llezîne âmenû (يا ايها الذين امنوا)
2980. Yed-i yümnâ (يد يمنى)
2981. Yed-i yüsrâ (يد يسرى)
2982. Yed-i ulyâ (يد عليا)
2983. Yed-i süflâ (يد سفلى)
2984. Yedeyn (يدين)
2985. Yedişer aded olan elfâz-ı mütenevvi'a
2986. Yakaza ve Menâm (يقظه و منام)
2987. Yakîn (يقين)
2988. Yalanı komak, gerçeği komak, olmayı komak, olmamayı komak
2989. Yalan söylememek
2990. Yemin (يمين)
2991. Yüzden murâd (يوز)
2992. Yevm-i mîsâk (يوم ميثاق)
2993. Yevm-i mevkıf (يوم موقف)
2994. Yevm-i ilâhî (يوم الهى)
2995. Yevmü't-tegābün (يوم التغابن)
2996. Yevmü'l-hasret (يوم الحسرة)
2997. Yevm-i kesîb (يوم كثيب)
2998. Yokluk (يوقلق)

Görüldüğü gibi, Seyyid Mustafa Râsim Efendi "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil" isimli bu tasavvuf lûgatında yaklaşık 3000 adet tasavvuf ıstılâhına yer vermiştir. Bu ıstılâhlardan bir kısmı birkaç satırla açıklanırken, bazıları sayfalar tutmaktadır. Bu da eserin oldukça hacimli olmasına sebep olmuştur.

D. "Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil"de Geçen Şahıs ve Eser İsimleri

1. Şahıs İsimleri

A- Ali b. Ebî Tâlib, AbdülKerîm Cîlî, Abdi Efendi, Abdullah b. Mübarek, *Abdullah Ensârî, Aristotales, Ahmed-i Sebtî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b.* Abbas, Abdülkadir Geylânî, Alâiddevle es-Simnânî, Ahmed Bedreddin Efendi, Abdullah Nedâyî Kaşgarî, Abdulmüttalib, Ali eş-Şân, Ashâb-ı Kehf,

Ahmed Gazâlî, Abdülvâhid b. Abdülazîz et-Temîmî, Ali b. Musa er-Rızâ, Abdullah b. Hakîk, Abdurrezzak Kâşî, Azrâ', Aşere-i Mübeşşere, Abdurrahman b. Avf, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Cüd'ân, Abdulganî Nablusî, Akşemseddin, Attâr-ı Tebrizî, Hz. Aişe, Ahmed Efendi.

B. Bâyezid-i Bestâmî, Bilâl-i Habeşî, Bâtınîyye Taifesi, Benî Ümeyye, Buhtünnasr, Beyzâvî, Belkıs, Bel'âm, Beyâzî-zâde, Bahâüddin Nakşibend.

C. Cüneyd Bağdâdî, Cemâli-i Halvetî Aksarayî, Ceyb-i Acemî, Cebriyye Taifesi, Cühem b. Safvan, Ca'fer-i Sâdık, Cemşid, Cemâlüddin Yunus b. Yahya, Ca'fer İbn-i Abdullah el-Ensârî, Câbir İbn-i Abdullah el-Ensârî.

D. Dıhye, Dâvûd-i Kayserî, Hz. Dâvud, Dehriyye Taifesi, Dîvâne Çelebi.

E. Ebû Yezid Bestâmî, Ebûbekir Sıddîk, Ebû Talib, Hz. Eyyub, Ebû Zer, Ebû Hüreyre, Ebû Talib Mekkî, Ebû Ali Sînâ, Ebû İlyas Ata, Eflâtun-i İlâhî, Ebû Hamid Gazâlî, Ebu'l-Hasani'l-Harkanî, Ebu'l-Feth Mahmud b. Ahmed b. Mahmud, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basrî, Ebû Amr, Ebû Türâb Nahşî, Ebu'l-Abbas el-Karşî, Ebû Yusuf, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû şeybe el-Hudrî, Ebû Ubeyde, Ebû Hanîfe, Ebu'l-Leys, Ebû Leheb, Ebû Cehil.

F. Fazl-ı İlâhi-i Osman Efendi, Fudayl İyâz, Fahr-i Râzî, Hz. Fâtımetü'z-Zehrâ, Fir'avn, Fâtıme-i Esediyye, Fergânî.

G. Gazâlî.

H. Hz. Hatice, Hızır, Hasan Basrî, Huzeyfe-i Yemânî, Hallâc-ı Mansûr, Habîb-i Acemî, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hasan Harkanî, Hasan Sezâî, Hz. Hârun, Hulûliyye Taifesi, Hılliyye Taifesi, Hakîm Tirmizî, Hâce Muhammed Bahâuddin Nakşibend, Hüseyin b. Akārî.

İ. İsmâil Hakkı Bursevî, İbn-i Fârız, Hz. İbrâhim, İbâhiyye Taifesi, İmam Hasan, İskender, Hz. İsa, İbn-i Abbas, İskender-i Rûmî, İskender-i Yunânî, İbn-i Kesîr, İsmet Necârî, İbn-i Kāid, İlhâmiyye Taifesi, İmâm Suyûtî, İmâm-ı Râgıb, İbrâhim Havvâs, İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı A'zam, Hz. İdris, İsmail Ankaravî, İmâm Gazâlî, İbrâhim Hakkı Erzurumî, İbn-i Arabî, İbn-i Asâkir, Hz. İlyas, Hz. İshak, Hz. İsmâil, İbrâhim ez-Zâhid el-Gîlânî, İmâm Münzirî, İbrâhim b. Edhem, İlyâs Atā, İbn-i Kayyım, İbn-i Meşîş, İbn-i Mes'ud, İmâm Mâlik.

K. Kıbrısî Efendi, Kuşeyrî, Kays-ı Âmirî, Kümeyl b. Ziyâd, Kâşî, Kābil, Ken'ân, Kâdî Beyzâvî, el-Kâşifî.

L. Hz. Lokman, Hz. Lût.

M. Muhammed Saîd Efendi, Muhyiddin-i Arabî, Hz. Mevlânâ, Molla Câmî, Muhammed Üftâde, Müfîd Efendi, Hz. Musa, Hz. Meryem, Mevlânâ Şemseddin Muhammed Sîrin, Hz. Muhammed (s.a.v.), Meşşâiyyûn, Meşşâîler, Muâviye, Mevlânâ Hâce Ârif, Mahmud Şebüsterî, Muhammed Bahâuddin Nakşibend, Münzirî, Mevlânâ Alâaddin Efendi, Ma'rûf Kerhî, Musâ el-Kâzım, Muhammed el-Bâkır, Mûsâ b. Zeyd, Mevlânâ Fenârî, Muhammed el-Ensârî, Mirzazâde Neylî Efendi, Sultan Mahmud Gaznevî, İmam Mâlik, Mücessime Taifesi, Mâlik Dinar, Mısrî Muhammed Efendi, Mevlânâ Abdulgafûr.

N. Neylî Efendi, Nûri Efendi, Nazmi Efendi, İmam Nesefî, Nesîmî, Nizâmeddin, Nev'î, Hz. Nûh, Nûş-i Revân, Necmüddin Kübrâ, Necm-i Dâye, Hâce Nakşibendî, İmam Nablûsî, Niyâzi Mısrî.

S. Seyyid Mustafa Râsim Efendi, Sadreddin Konevî, Seyyid Fazlı-ı İlâhî Osman Efendi, Süleyman Zâtî, Seyyid Şerif Cürcânî, Sâdık Üsküdârî, Suyûtî, Seyyid Nesîmî, Seyyid Muhammed Cemâleddin, Sarı Abdullah Efendi, Hz. Süleyman, Sühreverdî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Süheyb-i Rûmî, Süleyman Çelebi, Sâib, Sivâsî Efendi, Hz. Sâlih, Saidüddin Fergânî, Selmân-ı Fârisî, Seyyid Kasım.

Ş. Şeyh Şâzelî, Şeyh Mahmud Belbânî, Şeyh-i Ekber, Şeyh Murâd, Şeyh Şiblî, Şihâbüddin Sühreverdî, Şeyh Cemâleddin, İmam Şâfiî, Şeybân-ı Râî, Şems-i Tebrizî, Şakîk Belhî, Şemrâhiyye Taifesi, Şeyh Nâzım, Şeyh Sâdık Üsküdârî, Hz. Şuayb, Şemseddin Sivâsî.

T. Talha, Teksîriyye Taifesi, Tenâsuhî Taifesi, Tâlût, Toklu Dede, Tarîkatçı Emir Efendi, Timurlenk.

Ü. Üsâmüddin, Üsküdârî Sâdık,Ümmü Gülsüm, Üveys-i Karenî, Hz. Üzeyr.

Y. Hz. Yunus, Hz. Yusuf, Yazıcızâde, Yûşâ b. Nûn, Yunus Emre, İmam Yâfiî, Hz. Yahyâ, Hz. Yakub.

Z. Zünnûn Mısrî, Zülkarneyn-i Evvel, Zülkarneyn-i Sânî, Züleyhâ, Zeyne'l-Abidin, Hz. Zekeriyya.

2. Eser İsimleri

A. Avârifu'l-Maârif, Avziye-i Hakkı, Ahmediyye, Atâiyye-i Hakkı.

C. Kitâb-ı Câvidân, Câmiu's-Sagîr.

D. Dürr-i Metîn, Dürre-i Beyzâ.

E. Es'ile-i Ecvibe.

F. Fusûsü'l-Hikem, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye.

H. Kitâb-ı Hitâb, Huccetü'l-Bâliğa.

İ. İnsan-ı Kâmil.

K. Kitâb-ı Netîce, Kitâb-ı Hitāb, Kenzü'l-Hakāyık, Kitâb-ı Vâridât, Kitâb-ı Câvidân, Kenz-i Mahfî, Kāmus, Kitâbu'r-Rûh, Kitâbu'l-Envâr, Kasîde-i Mîmiyye-i Fârıziyye, Kitâbu'l-Vâkıât, Kitâbu'n-Necât.

L. Lübbü'l-Lübb, Lübbü'l-Hakāyık, Lâyıhât-ı Sivâsî, Lâyıha-i İsmâil Hakkı

M. Mecmûa-i İsmâil Hakkı, Mir'ât-ı Tecellî, Mi'râciyye, Müzîlü'l-Ahzân, Maksad-ı Aksâ, Ma'rifetnâme, Mantıku't-Tayr, Miftâhü'l-Gayb, Mesnevî, Muhammediyye, Ma'rifetü'n-Nefs, Mirkātü'l-Ma'rifet.

N. Neş'etü'l-Mülûk, Nakd-i Hâl, Kitâbu'n-Necât, Nazmü's-Sülûk.

R. Risâle-i Nakşibendiyye, Risâle-i Kelime-i Tevhîd, Rûh-i Mesnevî, Reşehât, Kitâbu'r-Rûh, Risâle-i Ahmediyye, Risâle-i Latîfe, Risâle-i Nefes-i Rahmânî, Rûhü'l-Beyân, Risâle-i Vesîletü'l-Merâm.

V. Vâridât, Vankulu Lûgatı.

SONUÇ

Bütün ilim dallarında ıstılâhlara (terimlere) ihtiyâç duyulmuştur. Çünkü ıstılâhlar ilimlere âit özel kavramlar olup, adeta ilimlere kimlik kazandıran ve onların anlaşılıp anlatılmasında hayâtî fonksiyona sâhip ögelerdir. Matematikte bir formülün yanlış kullanımı nasıl hatâlı sonuçlara sebep oluyorsa, sosyal bilimlerde ve özellikle insanların dünyevî ve uhrevî saâdetini sağlayan İslâmî ilimlerde de kavramların ve terimlerin yanlış veya eksik anlaşılması önemli menfî sonuçlar doğuracaktır.

Kur'ân, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, İslâm felsefesi ve tasavvufu gibi İslâmî ilimler, doğup geliştikleri süreç içerisinde kendi ıstılâhlarını oluşturmuşlardır. Bu sözü edilenlerin bir ilim dalı haline gelmeleri, kendi ıstılâhlarını meydana getirmeleriyle doğru orantılıdır. Tasavvuf da hicrî II. asırdan îtibaren ıstılâhlarını oluşturmaya başlamış ve bir ilim dalı haline gelmiştir.

Tasavvuf, kāl (söz ve ibare)den çok bir hâl (yaşayış, zevk) ilmi olması hasebiyle anlaşılması için yaşanması ve öğrenilmesi için tadılması gerekirse de, onun söz ve yazı ile anlatılan bir yönü de vardır. Başlangıçtan beri sûfîler, birbirleriyle konuşmuşlar, mektuplaşmışlar ve eserler kaleme almışlardır. Tasavvuf ıstılâhları, bu sohbet ve eserlerde ortak bir dil olarak kullanılmıştır.

Çalışmamız esnasında, tasavvuf târihi boyunca başlıca dört türlü tasavvuf ıstılâhı kullanıldığını tesbit ettik. VI/XII. yüzyıla kadar sûfîler, kaynağı Kur'ân ve hadis-i şerîfler olan zühd, îman, ihlâs, takvâ tevbe, hevâ gibi sade ve temel kavramları kullanmışlardır. Daha sonra VII/XIII. asra kadar, önemli temsîlcileri arasında Aynulkudât Hemedânî, Fahreddin Irakî

ve Mevlâna gibi mutasavvıfların bulunduğu aşk ve sevgi ağırlıklı edebî tasavvuf terimleri kullanılmıştır. Bu tarz terimler mensur eserlerde olduğu kadar mesnevî, dîvân ve şiir tarzı eserlerde de etkili biçimde yerini almıştır. VII/XIII. yüzyıldan îtibaren, öncülüğünü İbnü'l-Arabî'nin yaptığı vahdet-i vücûd görüşü, tasavvuf ıstılâhları alanında da yeni bir çığır açmış, marifet ve hikmet (epistemoloji ve felsefe) ağırlıklı olan bu hareket, kendînî ifâde ve izah için özel bir dil meydana getirmiştir. Bu dönemde, Şeyhü'l-Ekber olarak tavsif edilen İbnü'l-Arabî'ye nisbetle "Ekberiyye Mektebi" teşekkül etmiş, onun talebeleri ve takipçileri tarafından bu mektebin vahdet-i vücûdla ilgili görüşleri ve bu görüşe âit ıstılâhlar yaygınlık kazanmıştır.

Başta İbnü'l-Arabî olmak üzere, bu dönemden başlayarak ekberî müellifler tarafından ilk müstakil tasavvuf ıstılâhı sözlükleri kaleme alınmağa başlamıştır. İbnü'l-Arabî'nin **Istılâhâtu's-Sûfiyye** adlı eseri, tasavvuf ıstılâhları alanında yazılan sözlük tarzındaki ilk eserdir. Bunu takibeden dönemlerde kaleme alınan Fahreddin Irâkî'nin **Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf** adlı Farsça lûgatıyla, Abdürrezzak Kâşânî'nin te'lif ettiği **Istılâhâtu's-Sûfiyye** ve **Letâifu'l-İ'lâm fî İşâret-i Ehli'l-İlhâm** isimli eserleri, vahdet-i vücûd ve ekberî mektep çizgisindeki diğer önemli çalışmalardır. Daha sonraki yüzyıllarda bu çizgi devam ettirilmiş ve özellikle Osmanlı Devleti zamânında yaşayan pek çok sûfî müellif, bu tür terimleri ihtivâ eden lûgatlar yazmışlardır.

Örnek bir lûgat olarak üzerinde çalıştığımız, Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin **Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil** adlı eseri de, XVIII. yüzyıl Osmanlı devrinde kaleme alınan ve daha çok İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûdla ilgili konu ve ıstılâhlarını ihtivâ eden bir tasavvuf sözlüğüdür. Büyük oranda İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserlerinden yararlanılarak kaleme alınan lûgat, tasavvufî konularla birlikte diğer dînî, ahlâkî, fıkhî ve tarîhî konulara da değinmesi bakımından, ansiklopedik tarzda yazılmış değerli bir çalışmadır.

Dördüncü tür tasavvuf ıstılâhları olarak, VI/XII. asırdan îtibaren ortaya çıkıp gelişen tarîkatların, kendilerine has yaşayışları, giyimleri, zikirleri ve mekânlarıyla ilgili kullandıkları terim ve deyimleri

zikredebiliriz. Mevlevîlik, Melâmîlik, Kadîrilik, Rıfâilik, Halvetîlik, Nakşibendîlik ve Bektâşilik gibi büyük tarîkatlarda, zikredilen tarzdaki terimlere sıkça rastlanır.

Günümüzde, el yazması eserlerin bulunduğu kütüphanelerde tasavvufa ve tasavvuf ıstılâhlarına dâir pek çok eserler olduğu anlaşılmaktadır. Bunların araştırılıp gün yüzüne çıkarılması, tasavvuf kültürüne büyük katkılar sağlayacaktır. Biz bunlardan ancak bir kısmına ulaşabildik ve tezimiz içerisinde bunlara yer verdik.

Son yıllarda Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınan tasavvuf ıstılâhı sözlüklerinin sayısında bir artış gözlenmektedir. Bunu, tasavvufa ilginin arttığı şeklinde yorumlamak yersiz olmasa gerektir. Bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmaların da, tasavvufa dâir yazılan eserlerin daha iyi anlaşılmasına ve tasavvuf kültürünün sağlam temeller üzerine oturmasına yardımcı olacağı umulabilir.

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

TASAVVUF ISTILÂHLARI LİTERATÜRÜ VE SEYYİD MUSTAFA RÂSİM EFENDİ'NİN ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL'İ

Doktora Tezi

II

133556
cilt 2

İHSAN KARA

133556
CİLT II

Danışmanı : Doç. Dr. Mahmut Erol Kılıç

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul, 2003

III. BÖLÜM

SEYYİD MUSTAFA RÂSİM EFENDİ'NİN

"ISTILÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL"İ

(METİN)

Mahz-ı Kur'ân olan insân-ı kâmil hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi hâvî olduğu gibi, işbu **İnsân-ı Kâmil** kitabı dahi ulemay-ı zâhir u bâtın beyninde mu'teber olan Bursevî eş-Şeyh İsmâil Hakkı ve sâir ehlullâhın âsârlarından ıstılâhât ile mektûm olan hakāyık ve dekāyık ve esrâr-ı ilâhiyyeyi muhtevî olmuştur.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين الصلوة والسلام على رسولنا محمد اله وصحبه اجمعين

Emmâ ba'd ; ey matlab-ı a'lâdan bî-haber ve gaflette kalan tâlibân ve muhibbân ! Kişi fikr ve endişesinden ibâret olmak üzere me'lûf ve muttasıf olduğu ahvâl ve ef'âl ve sıfâtın aynıdır. Nitekim âlem-i berzaha ne hâl ve ne kevne sıfat ile me'lûf iken intikāl olunur ise, o hâl ile haşrolunacağı gibi. Zîrâ hakîkat ehli olan şerîaten ve tarîkaten ve ma'rifeten ve hakîkaten ehl-i sünnet ve cemaattendir. Sen ancak şerîat mertebesinde ehl-i sünnetsin. Yâ hani mâ-adâsı ve Kur'ân'da vârid olan مثنى و ثلاث و رباع (Nisâ,4/3) [...ikişer,üçer,dörder...] sırrı nice oldu. Yâni hani sende tarîkat kanadı ki, fî-sebîlillâh şer' üzerine içtihâttır. Ve hani sende ma'rifet kanadı ki, Hak Teâlâ'nın merâtib-i tecelliyâtını bilesin ve tesbîh u tahmîd nedir anlayasın ve zât ve sıfât ve esmâ ve ef'âl ve âsârından sırr-ı ilâhîyi duyup, bezm-i dilde zevk-yâb olasın. Yoksa bu makūle kemâlâtla ittisâfa me'mûr mu değilsin ? Ve hani sende hakîkat kanadı ki, sırr-ı vahdetten âgâh ve mukarreb-i dergâh olasın. Ol kelimât ki ehlullâhtan sâdır olmuştur, ıstılâh-ı mahsûstur. Ve ol maânî ki onlardan vücûd bulmuştur, tu'me-i ehl-i husûstur. Eğer sen onu nedir bilmedin ise, bunda bilenler vardır. Ve şer'in zâhirine muhâliftir diye i'tikāt ettinse, bâtınına muvâfıktır ve belki zâhirine dahi mutābıktır. Fe-emmâ fehmde senin kusūrun vardır. Zîrâ derece-i akl-ı cüz'îdesin. Eğer zevkin olaydı, asl-ı maksūda zafer bulurdun. Ve evliyâya ve kelimâtına muhibb ve müştâk olurdun. Zîrâ bizim dediğimiz evliyâ, senin akl-ı kāsırına ve kalb-i bî-idrâkine gelen melâhide makūlesi değildir. اوليائى تحت قبابى لا يعرفهم غيرى [Benim dostlarım kubbelerimin altındadır. Onları benden başkası bilemez,tanıyamaz][1] kubbesinde müstetir olanlardır. Bu devletin evveli, taleb-i şerîattır. Şerîatın zâhir ve bâtınından hâriç olanlardan hiçbir kimse hakîkata vâsıl olmamıştır. Yağ ve kaymak isteyen sütü bulur. Ve la'l isteyen, bedahşânda kânına doğrulur. Ve sırr-ı furkān dileyen, Kur'ân ehli olur. Fefhem. Gel imdi küll basîret ehli olmak arzûsunda isen, bir kimseye sû-i zan olunmamak ve dâm-ı cehl ve gaflette kalınmamak ve âhir nefeste vâkıf olacağımız **[1-a]** ahvâle nâdim ve pişmân olunmamak ve hâib ve hâsir kalınmamak ve çeşm-i basîretlerimiz avn-ı Hak ile açılmak ve vatan-ı asla a'mâ varılmamak ve Hak'tan mahcûb olunmamak ve mahcûbların mübtelâ oldukları şirk-i hafî ve celîden kurtulmak için esbâbına teşebbüs edelim. Ve âlem-i ekvânın mebdei olan akl-ı evvel ve hakîkat-ı muhammediyye ve kalem-i a'lâ ve tevhîd ve tecrîd ve tefrîd ve tevhîd-i zât ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i ef'âl ve cem' ve fark ve ahadiyyet ve vâhidiyyet ve vahdet ve kesret ve taayyün-i evvel ve taayyün-i sânî ve taayyün-i sâlis ve merâtib-i tecelliyât ve mebde' ve meâd ve vücûd-i vâcib ve vücûd-i mümkin ve vücûd-i hakîkî ve vücûd-i mutlak ve vücûd-i izâfî ve zenb ve cûd ve varlık ve yokluk ve hazerât-ı hamse ve bi'l-cümle nâ-ehilden ıstılâhât ile mestûr ve mektûm olan taayyün-i ilâhî ve taayyün-i kevnînin hakāyıkı meh-mâ-emken idrâk ve tahkîk olunması ve her fertte muhtefî olan fuyûzât-ı rabbâniyyenin zuhûru, mücerreb bir mürşîd-i kâmile münîb olup, ahz-ı nefes etmeğe ve me'zûn olup halîfe olmağa menût olmağın müteveccih-i bâr-gâh-ı hazret-i kādi'l-hâcât iken, kâffe-i ulûm-i zâhire ve bâtınayı câmi' ve neşr-i ulûm ve fuhûm ile me'lûf ve bâ-husūs kırk seneyi mütecâviz ehlullâh efendilerimizin mu'teber âsâr-ı celîleleri mütâlaasıyla meşgûl, tarîkat-ı aliyye-i Hazreti Nakşibendiyye ricâline mülhak ve münzevî, bâis-i necât ve hayâtım pîrim, dü-cihânda dest-gîrim efendim Muhammed Saîd Efendi Hazretleri bu misillû rumûzât ve işârât ve beyân ve ıstılâhâtı fehm ve idrâke bir türlü istihkāk ve isti'dât ve kābiliyyetim ve min küll-il-vücûh i'tibâr ve iltifâta sezâ-vâr olmadığım nümâyân ise de, işbu **İnsân-ı Kâmil**'e derc olunan seyr-i menâzil-i kamer adedince 1200 târihinden, 1228 senesine değin haber u âgâhım olmayarak bu fakîri bendeliğe kabûl ve kalben terbiyelerine alıp, i'tikād-ı bâtıla erbâbından mülhid ve zındık ve münkir-i tarîk olanlardan hıfz ve hırâset-i birr ile 1228 târihinde kendilerinin tarîkat-ı aliyyeden olduklarını i'lân ve izhâr ve telkîn-i zikr ve nefh-i nefes-i rahmânî müyesser olup, nâm-bende-gî es-Seyyid Mustafa

---

[1] - Abdurrahman Câmî, **Nefahâtü'l-Üns**, s.45; Gümüşhanevî, **Câmiu'l-Usûl**, s.50.

Rasim olmak üzere 1206 senesinden beri müdevvenâtım olan, bâb-ı hazret defteri mukābilinde arz-ı hâl kitâbetinden ibâret ise de cümleye saâdet-i dâreyn olan Hatmu'l-Evliyâ Muhyiddîn-i Arabî ve Sadreddîn Konevî ve Hazreti Mevlânâ ve Molla Câmî ve Bâyezid-i Bistâmî ve Muhammed Üftâde ve Hüdâyî Mahmûd Efendi ve Seyyid Fazlı-i İlâhî Osman Efendi ve Hatmu'l-Meşâyih Bursevî eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı Efendi ve Üsküdârî Sâdık Efendi ve İnsân-ı Kâmil-i Evvel[2] sâhibi Abdülkerîm Cîlî Efendi ve Neylî Efendi ve Müfîd Efendi ve Sivâsî Efendi ve İbn Fârız ve sâir dikkatinde kutb olmuş ehlullâh-ı ızâm (kaddesallâhu esrârahum) **[1-b]** hazerâtının muammâ-misâl olan türkî ve arabî ve fârisî âsâr-ı celîlelerinden intihâb ve istihrâc ve şerh buyurdukları beyânları tahrîr ve tesvîd ve cem' ve mütâlaaya terğîb ve teşvîk buyurmalarıyla bi-tevfîki'llâhi teâlâ müşârun-ileyhin teveccühât-ı derûniyyeleri, yalnız bu fakîre değil bi'l-cümle avâm ve havâssa sârî olmak ve ilâ-yevmi'l-kıyâm istifâde olunmak için ez-cân u dil mütâlaa eden erbâb-ı afv ü atâ, sehv ü hatâmızı tashîh buyurmaları me'mûliyle istinsâh olunan ıstılâhât nice menâfi-i kesîreyi şâmil olarak birkaç cilt olmak derecelerine resîde oldukta, tarîk-i Hakk'a sâlik olan mübtedî ve mutavassıt ve müntehî ve mütâlaaya kādir olanlar ve bâ-husûs ol misillû mu'teber ve zî-kıymet kitapları hediyyesiyle almağa veyâ sahîhçe yazmağa kudretleri olanlar ve olmayanlar ve yanlış ve tashîhi nâ-kābil yedlerinde tasavvuf kitabı bulunan kimseler, şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkate dâir müşkillerini tatbîk ve hall ve istifâde ederek halleri işbu İnsân-ı Kâmil'e sebt ü derc olunan mürşîd-i kâmil hâline mutâbık ehl-i bâtın himmeti resîde oluncaya kadar kendilerini ve i'tikātlarını mezâhib-i bâtıladan muhâfaza etmek için, müşârun-ileyhin izn-i aliyyeleriyle hurûf-i tehecci üzere gerek icmâl ve gerek tafsîl yirmisekiz bâb üzerine işbu İnsân-ı Kâmil ismiyle müsemmâ olan risâlede, fi'le dâir ıstılâhât âsâr bahislerinde ve vahdet ve kesrete dâir olan ıstılâhât ahadiyyet bahislerinde ve âleme dâir olan ıstılâhât hazerât bahislerinde ve sâir ıstılâhât ve elfâz mahallin gayrîde derc ve tastîr olundu ise de, ehl-i derde ve erbâb-ı hakāyıka suhûlet olmak içi yapılan fihristte her bir ıstılâh evvel ve sânî harfleri i'tibâriyle mahallerine maa-rakam işâret olunup, ehlullâh-ı ızâm efendilerimizin müstaiddîne kimyây-ı ekberden müessir-ter olan kelâm-ı şerîfleri, tıbk-ı nutk-ı latîfleri üzere tanzîm ve ikmâli müyesser olmakla, bi'l-cümle âşikān ve sâdıkān ve muhibbân ve tâlibândan mütevakkı'dır ki bi-tevfîki'llâhi-teâlâ işbu "insân-ı kâmil"i kemâl-i muhabbet ve aşk u şevkle mütâlaa ve esrâr-ı ilâhî kulûb-ı sâdıkîne mün'akis olarak, fütûhât-ı gaybiyye ve füyûzât-ı rabbâniyye meftûh ve mekşûf oldukta, hâlsiz kalmamak için nâ-ehle izhâr etmeyeler. والله يقول الحقّ وهو يهدى السبيل (Ahzâb,33/4) [Allâh ise gerçeği söyler ve doğru yola hidâyet buyurur.]

EVVELKİ BÂB HARF-İ ELİF [ا] BEYÂNINDANDIR

***Eimme-i esmâ** (ائمهء اسما) **:** Hayy, âlim, semî', basîr, mürîd, kādir, mütekellimdir. Eimme-i esmâ, hayy ve âlim ve mürîd ve kāil ve kādir-i vücûd ve muksit.

***Abdest-i hakîkî** (ابدست حقيقى) **:** İki cihânın muhabbetinden ve fikrinden el ve yüz yumaktır. Yâni dünyânın ve âhiretin muhabbetini gönül yüzünden yuya. Bu iki âlemden gönlüne nesne gelirse, abdesti söner. Gîr u abdeste çâre ede. Çûn abdest yeni ve sahîh ola. İki ellerini Hak'tan gayrîden bilmeye. Sağ el bâtın ve sol el zâhir gibidir. Ve sağ âhiret ve sol dünyâ gibidir. Yâni bunların fikrinden el bağlaya. **[2-a]**

Li-muharririhî :

Abdest ile seni yur Allâh,
Komaz üstünde senin levs-i günâh,
Hakk'a tut sen de yolun vakt-i namâz,
Ki odur zâhir u bâtın penâh.

Ma'lûm ola ki vuzû', abdest almaktır ki, şer'-i kadîmdir. Velâkin teslîs bu ümmetin havâssındandır. Ya'nî ümem-i sâlife a'zây-ı vuzû'yu ikişer kere gasl ederlerdi. Bu ümmete ise üçer kere gasl etmek mesnûn oldu. Zîrâ vuzû' mâ-sivâdan infisâl ve salât-ı Hakk'a ittisâle delâlet eder.

[2] - Burada Abdülkerim Cîlî'nin **İnsân-ı Kâmil** adlı eserinden "evvel" diye bahsedilmesinin sebebi, müellifimizin eserinin adının da **İnsân-ı Kâmil** le mevsuf olmasından dolayıdır. Yani müellifimiz kendi eserinden, Abdülkerim Cîlî'nin eserini ayırmak için, onun eserinin sonuna "evvel" ilavesi yapmıştır.

İnfisâl ise, üç nesneye taalluk eder ki, ef'âl ve sıfât ve zâttır. Pes, bu merâtibe delâlet için teslîs mesnûn oldu. Suâl olunursa ki, ümem-i sâlifede bu merâtib niçin i'tibâr olunmadı ? Cevâb budur ki, merâtib-i mezkûrede bi'l-fiil zuhûr-ı kemâl bu ümmetin hasâisindendir. Zîrâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm) her mertebede kâmiller idi. Velâkin ümmetleri cemî' kemâlâtın zuhûruna müstaidd değillerdi. Bu cihetten her mertebede da'vet ve icâbet bu ümmete mahsûs oldu. Bu sebepten Rasûlullâh (s.a.v.) hatmiyyet mertebesin buldu.

Gasl-ı vech , mâ-i tevbe ve istiğfâr ile dünyâya teveccüh ve sahini izâleye işârettir.Ve gasl-ı yedeyn , dâreyne temessük ve taalluku mahvdır. Ve mesh-i re's , bezl-i nefse îmâdır. Zîrâ kelle durdukça şehâdet-i seferî hâsıl olmadığı gibi, nefs dahi bâkî oldukça gazây-ı ekber vâkı' olmaz. Ve gasl-ı ricleyn, tıyn-i tıynet ve kıyâm-bi'l-enâniyyeyi izâleye remzdir. Ve musallî ayağıyla mescide yürür ve ellerin birbiri üzerine vaz' edip dîvân-ı Hakk'a durur ve yüzü ile Hakk'a teveccüh eder. Zîrâ Hak Teâlâ musallînin kıblesinde ve bilâ-keyfiyye karşısındadır ve başı âlem-i melekûta doğrudur. Namâzdan maksûd ise, âlem-i a'lâya teveccüh ve Cenâb-ı Kuds ile münâcaat ve mükâlemedir. Pes bu vücûh sebebiyle a'zây-ı erbaa gasle tahsîs olundu.

Ve demişlerdir ki, vuzû'da ve gusülde su mukadder değildir. Belki şart-ı vuzû' ve şart-ı gusl bulunacak kadar isti'mâl etmek kâfîdir. Şarttan murâd, a'zâ üzerine suyun cereyânıdır, velâkin vuzû'da müstehâb olan budur ki, bir müdden eksik olmaya. Müdd dedikleri bir ratl ve sülüstür. Ratl ile murâd, ratl-ı bağdâdîdir ki dörtyüz seksen diremdir. Pes, bir ratl ve sülüs ratl altıyüz kırk direm eder ki, birbuçuk vakıyyeden ziyâdedir. Ve guslde mendûb olan bir sa'dır ve sa' beş ratl ve sülüs ratldır ki, mecmûu ikibin beşyüz altmış dirhem su olur ki altı vakıyye ve yüzaltmış dirhemdir. Pes, vuzû' ve guslde suyun miktârı hisâb-ı mezkûrdan ekall olsa veyâhut ekser olup hadd-i isrâfa vâsıl olmasa câizdir, velâkin mesnûna riâyet evlâdır, tâ ki isrâf ve tağayyürden necât hâsıl ola. (İsmâil Hakkı Efendi)

***İbtidây-ı mahlûkāt** (ابتدای مخلوقات) **:** İbtidây-ı mahlûkāt ve fermân-ı ilâhî Şeyh-i Ekber (kaddese sırruhu'l-athar) Hazretleri'nin **Neş'etü'l-Mülûk** nâm kitabından intihâb olunup arabîden tercüme olunan emr-i şerîfin sûretidir. Tevki-i refî-i âlî-şân-ı rabbânî ve emr-i şerîf-i cihân mutâ'-ı subhânî, milk-i insânîde halîfe olan rûh-ı kudsîye vâsıl olunacak. Ma'lûm ola ki, bir mûceb-i hikem كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق فتعرفت اليهم فعرفونى [3] kenz-i zâtım, gayb-ı mutlak-ı zâtîde mahfî ve vücûd-ı gayr hımây-ı zâtımdan menfî olup **[2-b]** zâtımdan gayrı bir ahad için zâtım gayr-ı ma'rûfe iken muhabbet-i zâtiyye-i gaybiyye ma'rûf ve meşhûd ve ma'bûd ve mescûd olmayı iktizâ ettikte, kemâl-i zuhûr ve izhâr-ı celâ ve isteclâ için halkı halk ettim ve seni dahi ey habîbim ahsen-i takvîm ve ekmel-i tersîmde cemî' esmâ-i ilâhiyye kemâlâtına kābile ve sûret-i rabbâniyye âsâr ve ahkâmına şâmile olan sûret-i câmi' üzere halk ettim. Ve harem-i muhterem-i gaybımda sürâdikāt-ı azze ve celâl ve sübuhât-ı vech ve cemâlim keşfinde ادبنى ربي فاحسن تاديبى [Beni Rabbim terbiye etti,terbiyemi en güzel şekilde yaptı][4] mefhûmu üzere alâ-i tecelliyât-ı zâtiyye ve âliyât-ı füyûz-ı sıfâtiyye terbiye edip hazerât-ı şuhûdiyye ve merâtib-i vücûdiyyede seni ve sâir ervâhı makām-ı tehâtubda ikāmet edip الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] kavlim ile rubûbiyyetimi size arzettim. Ve sen dahi cemî' ervâh ile بلى (A'râf,7/172) [Evet] deyip vahdâniyyet ve rubûbiyyetime ikrâr ettin ve dahi و موسى و عيسى ابن مريم واخذ نا منهم ميثاقا غليظا واذااخذنا من النبيين ميثاقهم ومنك ومن نوح وابراهيم (Ahzâb,33/7) [Bir zaman peygamberlerden söz almıştık ; hele senden, Nûh'dan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan ve Meryem oğlu Îsâ'dan ki, bunlardan kesin bir söz almıştık] nass-ı kerîm üzere onlardan mîsâk-ı galîzi ahzettim. Yâni arştan tahte's-serâya varınca mahlûka olan zerrâttan hiçbir zerreye gönül vermeyesin diye senden ahdi ahzettim ve ba'dehû و نفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [ve içine rûhumdan üflediğim vakit] kavlim üzere sûret-i ilâhiyye üzere mahlûka olan neş'et-i Âdemiyyeye seni nefh ettim ve seni rûh-ı küllî olan rûhuma nisbet ve izâfet ettim. Ve dahi dîvân-ı kuds-ı celâl ve dîvân-ı azze ve kemâlde sâir abîdim üzere seni takdîm edip, tâc-ı hilâfet ile mükerem ve hulle-i imâmet ile müşerref ve muazzam ettikten sonra sıfât-ı ilâhiyye olan hil'ati sana giydirip vücûd-ı insânî âleminde seni halîfe ve imâm ve mühdî-i enâm ettim. Ve seni yâ Muhammed بين الناس بالحق و لا تتبع الهوى فيضلك عن سبيل الله يا داود انا جعلناك خليفة في الارض فاحكم (Sâd,38/26) [Ey Dâvud ! Muhakkak ki biz seni yeryüzünde bir halîfe kıldık; insanlar arasında adaletle hükmet, keyfine tâbi olma ki seni Allâh yolundan saptırmasın.] fehvâsı üzere milk-i vücûd-ı insânîde halîfe ettim ve kuvây-ı bâtıne-i

[3] - Aliyyü'l-Kârî, **el-Esrâr**,s.269,h.no:353; **Keşfu'l-Hafâ**,II,132; Sehâvî, **Makasidu'l-Hasene**, s.521, h.no:838.

[4] - **Müsned**,IV,158; **Keşfu'l-Hafâ**,I,70; Münâvî,**Feyzu'l-Kadîr**,I,225.

rûhâniyye ve kuvây-ı zâhire-i hissiyye ve a'zâ vü cevârih-i insâniyye olan nâs beyninde hak ve adl ile hükmetmeğe sana emredip, hükümde hevâya ittibâ'dan seni nehyettim. Delâil-i kātı' olan tecelliyât-ı zâtiyye ve hücec-i sâtı' olan vâridât-ı rabbâniyye ile seni müeyyed eyledim. Tâ kîm milk-i havâss-ı insânîde senin hükûmetin tahtında olan benim abîdim dahi nefs ü hevâdan fâriğ olup, kalb-i selîm ile bâb-ı rubûbiyyette vaz'-ı re's edeler ve cem'iyyet-i hâtır ile bana teveccüh edip, benim ubûdiyyetimde ve şuhûdumda olalar, benden gayrıya iltifât etmeyeler. Tâ kîm onların kulûb-ı merâyâsı cemâl-i vahdetime mazhar ve urûs-ı tecelli-i zâtıma meclâ ve manzar olalar ve emr-i ma'rûf-i ibâdet ve emr-i zuhûr u şuhûd senin vücûdunla kāim ola.

Pes, hâlâ ان الله يامر بالعدل و الاحسان (Nahl,16/90) [Haberiniz olsun ki ; Allâh size adaleti, iyilik yapmayı emrediyor] olan bu menşûr-ı cihân-ı mutâ'ı sana irsâl ettim ve buyurdum ki sen dahi bu ni'met-i uzmâ ve mekânet-i zülfânın şükrü makāmında bâb-ı rubûbiyyetimde âkif ve cenâb-ı vahdetimde vâkıf olup, milk-i bedende dâr-ı hilâfet ve makarr-ı saltanat ve mir'ât-ı hazret ve mazhar-ı cemâl-i ulûhiyyet olan kalbin tahtında culûs edesin. Ve dahi vezîr-i **[3-a]** âkıl ve düstûr-ı âdil olan aklı ve sâir erbâb-ı devlet ve erkân-ı saltanat olan kuvây-ı rûhâniyye ve ahlâk-ı ilâhiyye olan ümerâyı ve ecnâd ve asâkiri ve nefsi ve kuvây-ı nefsâniyyeyi ve raiyyet olan sâir kuvây-ı cüz'iyyeyi da'vet edip وانيبوا الى ربكم واسلموا له (Zümer,39/54) [Tevbe ederek rabbinize yönelin; O'na samimi olarak teslim olun] ان اعبد والله واتقوه (Nûh,71/3) [Allâh'a kulluk edin ve O'ndan sakının] وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه (İsrâ,17/23) [Rabbin, kendisinden başkasına kulluk etmeyin diye emretti] mefhûmiyyetini onlara iblağ edesin. Ve sen dahi benim rubûbiyyetim cânibinde ubûdiyyettte kāim olup, benim ahlâk ve sıfâtım libâsı ile onların beyninde zâhir olduğun gibi, onları اطيعوا الله واطيعوا الرسول و اولى الامر منكم (Nisâ,4/59) [Allâh'a itaat edin, Peygambere de itaat edin, sizden olan yetki sahiplerine de itaat edin] emrim üzere benim itâatımda ve râsûl-i vâridim itâatına ve senin itâatına da'vet edesin ve cevânib-i erbaa olan milkin anâsır-ı erbaası ve tebâyi'i bilâdında ve bâdiyede sâkine olan kuvây-ı hissiyye raiyyetine dahi evâmir ve ahkâmı dağıtasın. Tâ kîm onları dahi وان هذا صراطى مستقيما فاتبعوه (En'âm,6/153) [Benim dosdoğru yolum budur, hep onu takip edin!] kavlimden murâd olan tarîk-i akdem ve sırât-ı akvem olan tevhîd-i zâtî tarîki üzere bana da'vet edip, onları benim ibâdetime ve tâatıma idhâl edesin ve dahi ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله (En'âm,6/153) [Sizi O'nun yolundan ayıracak ve paramparça edecek başka yollara sapmayın!] kelâmımdan murâd tarîk-i vahdetten münharife olan sübül-i müteferrika ve mezâhib-i muhtelife ve akāyid-i mütebâyine ittibâından onları nehyedesin. Tâ kîm kuvây-ı bâtına ve zâhire mülûkünden ve ahâlîsinden ve semâvât-ı hakāyık ve maânî sükkânından ve arâzi-i nüfûs ve kulûb imârından bir fert kalmaya. İllâ benim ubûdiyyetim silkine dâhil ola ve cümlesi cemâl-i vahdetim müşâhedesinde huyârâ ve şarâb-ı visâlimden sükârâ olup, sübhân-ı celâlim verâsında لمن الملك اليوم (Mü'min,40/16) [Bugün mülk kimin?] nidâsı vârid oldukta, envâr-ı zâtımda onların istihlakleri hasebiyle cevâb etmeğe istitâatları olmaya. Pes, eğer كما امرت فا ستقم (Hûd,11/112) [Onun için emrolunduğun gibi dosdoğru ol!] emrim üzere benim abîdimi benim cemâlime teşvîk etmekte ve onları benim ibâdetime da'vette me'mûr olduğun gibi, istikāmet edip اعطى كل شئ خلقه (Tâ-hâ,20/50) [(Bizim rabbimiz) herşeyi yaratandır] herşeyin isti'dâdı ve kābiliyyeti hasebiyle benim ibâdetimi ve inkıyâdımı teklîf edecek olursan ve benim ma'rifetim emr-i da'vette senin istikāmetinden kāim ve hâsıl olacak olursa.

Pes, milk-i havâss-ı insânî hilâfetinden biz senin mertebeni ref' ederiz ve umûmen halâyık üzere tasarruf ile zâhir olan hilâfet-i uzmâ ve niyâbet-i kübrâ mertebesin sana vehb edip, seni halîfe-i a'zam ve imâm-ı ekrem ederiz. Tâ kîm senin mazharlığınla cilâ ve isticlâ-i küllî ve şuhûd ve işhâd-ı cem'î ve cümelî ve tafsîlî emri hâsıl ola. Ve ibâdımdan her birisine benim sebîlimden bezl-i rûh ve ifnây-ı vücûd etmiştir. Biz ona مالا عين رات ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر [Hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine gelmeyen] mefhûmu üzere hazerât-ı ilâhiyyede mahzûne olan a'tiyât-ı ilâhiyye ki ile'l-ân hazerât-ı vücûdiyyede muayyene olup kimsenin kalbine nüzûl etmemiştir, i'tâ ederiz ve her birisine isti'dâd-ı zâtîsi hasebiyle ki bir amel-i hayr ile bize takarrub etmiştir, biz ona atâ-i gayr-i meczûz ve nasîb-i gayr-i menkūsu i'tâ ederiz. Ve kaçan-kîm emr-i da'vet tamâm ola ve emr-i zuhûr kemâle bâliğ ola ve hak zâhir olup bâtıl zâhik ola. Ve tekrar sana الى ربك راضية مرضية فادخلى فى عبادى وادخلى جنتى يا ايتها النفس المطمئنة ارجعى (Fecr,89/27,30) [Ve ey tatmin olmuş nefis! Sen rabbinden hoşnut, rabbin de senden hoşnut olarak rabbine dön! Katıl kullarımın arasına, gir cennetime!] hükmü vârid oldukta. Pes, وتبتل اليه تبتيلا (Müzzemmil,73/8) [Herşeyden sıyrılarak O'na yönel!] emrim üzere bana tebettül-i küllî ile mütebettil ve dahi فاتخذه وكيلا (Müzzemmil,73/9) [Sadece O'nu vekil tut!]

menşûruma mütemessil olup, emr-i da'vette ve hilâfette beni vekîl ittihâz edesin ve cenâb-ı vahdetimde ubûdiyyette vâkıf olan ibâd-ı havâssım zümresine dâhil olup, tecelliyât-ı zâtiyye ile müsetter olasın. Ve onların tahtında ahkâm-ı imkâniyye ile müstetir olasın وما انا من المشركين قل هذه سبيلى ادعوا الى الله على بصيرة انا ومن اتبعنى وسبحان الله (Yûsuf,12/108) [De ki : " İşte benim yolum bu ! Kesin deliller ile Allâh'a davet ederim. Ben ve bana tâbi olanlar böyleyiz. Allâh'ı tesbih ve tenzih ederim ve ben müşriklerden değilim !"] ve bu hükm-i vâcibu'l-ittibâa imtisâl edip, mûcebiyle amel edesin. لمن الملك اليوم لله الواحد القهار (Mü'min,40/16) bu âyetin mânâsına şöyle buyurdular ki, mülkten sâlikin kalbi murâd ola. Ve çün Hak Subhânehû ve Teâlâ bu gönüle kahrıyla tecellî eyleye. Pes, ol gönülde لمن الملك sadâsını bırakır. Ve çün velâyet-i kalpte kendinden gayrı görmez, yine kendi cevap verir. لله الواحد القهار ve سبحانى ما اعظم شانى [Kendimi tenzîh ederim, şânım ne yücedir] sadâsı ve انا الحق [Ben hakkım] ve هل فى الدارين غيرى [İki cihanda benden başka kim vardır?] bunun emsâli ne var ise bu makāmdandır. İbtidâ-ı dâire-i vücûd mevcûdâtın emri devridir ve vücûd bir dâiredir ve bu dâire-i vücûdun ibtidâsı akl-ı evveldir. Ve akl-ı evvel bu mevcûdâtın evvelidir ve intihâsı insândır ve dâire-i vücûd insânda tamâm olur ve insân akl-ı evvele muttasıldır. Nitekim dâirenin âhiri, dâirenin evveline muttasıl olur. Ve çün hutût merkez-i dâirenin noktasından hâriç olup muhîte erişirler, ol vakt berâber olurlar. Şöyle ki, onların ortasında bir tefâzul bulunmaz. Eğer tefâzul vâki' olursa, mefzûlün naksına müeddî olur, halbuki böyle değildir. Ve feyz-i subhânînin nisbeti cemî' mevcûdâta berâberdir, tefâvüt kavâbildedir. Nitekim merkez-i dâireden hutût-ı hurûc edip, muhît-i dâireye nisbetleri berâber olduğu gibi. Ve mecmû' mevcûdât Hak tarafına nâzır ve müteveccihtir. Ve feyz-i ilâhiyye nûrunu kabûl edicilerdir, fefhem.

İbtidâ ve intihâ emrin küllîsi Hak'tan nâzildir, tecellî-i zâtî ile ve intihâ Hakk'adır, tecellî-i şuhûdî-i esmâî ile. Şöyle ki, ol emr ân-ı vâhidde nâzildir. Evvelâ hazret-i ahadiyyetten, sâniyen hazret-i vâhidiyyetten mertebe-i akliyyeye nüzûl etmekle, ondan dahi mertebe-i levhiyyeye, ondan tabîat-ı külliyyeye, ondan heyûlâ-i cismiyyeye, ondan arşa, ondan kürsîye, ondan yedi göklere, merâtib-i külliyyeden merâtib-i cüz'iyyeye insâna müntehî olunca[ya] dek, münhadir olduğu halde mürûr ettiği merâtibin ahkâmıyla munsabiğ olduğu halde ve yine tertîb-i mezkûr üzere hazret-i ilâhiyyeye rücû' eder. (İsmâil Hakkı Efendi)

***İbtidây-ı Kelâm-ı Nebevî** (ابتداى كلام نبوى) : Rûh-ı Muhammedî ibtidây-ı ibdâında kelâmı لااله الاالله olup, Cenâb-ı Hak'tan محمد رسول الله ile teşrîf olundu. Tekrar ayn-ı hâricîde Leyle-i Mi'râcda insilâhla hazrete duhûl vâki' oldukta orada dahi ibtidây-ı kelâm-ı nebevî العبد لااله الاالله انا demek oldu ve âhir ihtizârlarında اشهد ان لااله الاالله ile hatm-i kelâm eylediler. (İsmail Hakkı Bursevî'nin **Kitâb-ı Netîce**'sinden nakledilmiştir.) **[3-b]**

***Ebtanu'l-bevâtın** (ابطن البواطن) : Bâtınların bâtını demektir. Ya'nî bâtın merâtibinin iç yüzü demektir.

***İbkā-i Hak** (ابقاء حق) :Cümle eşyâ ibkā-i Hak ile bâkîdir ve Hak ile bâkî olana zevâl yoktur.

***Ebu'l-ervâh ve Hayâtu'l-ervâh** (ابو الارواح , حيات الارواح) : Hakîkat-ı Muhammediyye, tevassut-ı ilm-i zâtî ile hakāyık-ı ervâhın âlem-i lâ-taayyünden taayyün-i evvele hurûclarına vâsıta olduğu ve rûh-ı izâfî hakîkat-ı Muhammediyyeden ibâret olduğu i'tibârıyla ebu'l-ervâh ve hayâtu'l-ervâhtır. Ebu'l-ervâh-ı rûhânî Muhammed (a.s.) dır.

***Ebu'l-akl** (ابو العقل) : Muhammed (a.s.)ebu'l-ervâh oldukları gibi, Cebrâil (a.s.) dahi ebu'l-akldır.Ebu'l-Kāsım, Ebu't-Tâhir, Ebu't-Tayyib, Ebû İbrâhîm ; bunlar Aleyhisselâm'ın künye-i şerîfeleridir.

له اولا ابن وهو القاسم ثم ولدت له زينب ثم رقية ثم فاطمة ثم ام كلثوم ثم ولد له في الاسلام عبدالله فسمى الطيب والطاهر وهؤلاء كلهم كانوا له من خديجة ثم ابراهيم ولد له من مارية القنطية ولد

[O'nun ilk doğan oğlu Kasım, sonra kızı Zeynep, sonra da Rukiyye ve Fâtıma ve Ümmü Gülsüm'dür. Sonra islam döneminde Abdullah doğdu ve Tayyib ve Tâhir olarak isimlendirildi.

Bütün bunlar Hatîce'dendir. Sonra İbrahim Mâriye'den doğdu] Abdullâh ve Tayyib ve Tâhir birdir. Abdullâh islâmın intişârında ve vahyin nüzûlünde dünyâya gelmekle tayyib ve tâhir tesmiye olunmuştur. Pes, üç isim bir zâtın ismi olmuş oldu. İmdi bu esmâ-i şerîfe, evlâd-ı kirâmlarının esâmi-i şerîfeleridir. Bunlara "اب" izâfetiyle Aleyhisselâm'ın künye-i latîfeleri olup, zımnında tahâret ve nezâfet ve tıyb-ı zât ve sıfât ve ahlâk-ı melekiyyeti's-simât ile ve kısmet-i ulûm ve maârif ve merhamet ve re'fet ve âtıfet ile ittisâf ve ittisâmlarını dahi müştemildir. الله اعلم بالصواب [Doğrusunu Allâh bilir]

***Ebu'l-ecsâm, Ebu'l-beşer, Ebu'l-ervâh** (ابو الاجسام , ابو البشر , ابو الارواح) : Ebu'l-ecsâm, arş-ı mecîd ve ebu'l-beşer Âdem-i Safî olduğu gibi, ebu'l-ervâh dahi rûh-ı Muhammedîdir. El-hâsıl rûh-ı Muhammedî rûh-ı mutlaktır ki, cemî' ervâh ve ecsâmı hâvîdir. Ecsâm-ı mütehayyize ve arş-ı hayyizdir. Ve Âdem nefs-i vâhidedir ki, nüfûs-ı beşeriyye onun cüz'iyyâtıdır, ebu'l-ervâhu'l-cismâniyye Âdem (a.s.) dır.

***Ebu'l-evliyâ** (ابو الاوليا) : Hazreti Ali (k.v.) ye ıtlâk olunmuştur.

***Âb-ı hayât-ı âfâkî, âb-ı hayât-ı enfüsî** (اب حيات افاقى ـ اب حيات انفسى) : Âfâkta olan âb-ı hayâtı zulmet içinde Hızır (a.s.) buldu. Enfüste olan âb-ı hayât ki kalpte olan feyz-i ma'rifettir, ona ârifler nâil olmuşlardır.

***Ebu's-sevdân** (ابو السودان) : Hazreti Nûh'un (a.s.) sefînede uyurken sevvâesi münkeşif oldukta, oğlu Hâm görüp setr etmedikten gayrı, gülmek ile Nûh'un bedduâsına uğrayıp yüzü kara oldu. Onun için Hâm ebu's-sevdândır.

***Âbâ** (ابا) : Dörttür, evvelki Muhammed (a.s.) dır ki ebu'l-ervâhtır. İkinci Âdem (a.s.) dır. Üçüncü Nûh (a.s.) dır. Dördüncü İbrâhim (a.s.) dır.

***Âbâ ve Ümmehât** (ابا و امهات) : Ukūl ve nüfûs ve tabâyia, âbâ ; ve eflâk ve encüm ve anâsıra, ümmehât derler. Ya'nî ecrâm-ı ulviyye âbâ ve anâsıra ümmehât derler ki,mürekkebât olan mevâlîd-i selâse bu besâitten tevellüt eder.

***İbâhiyye Tāifesi** (اباحيه طائفه سى) : emr ve nehyi terkedip, harama helâldir derler. (Neûzü billâhi teâlâ)

***İbnü'l-vakt, Ebu'l-vakt, İbnü's-sebîl, İbnü'l-leyâlî, İbnü'l-mâ'** (ابن الليالى , ابن الماء , ابن السبيل , ابو الوقت , ابن الوقت) : İbnü'l-vakt, mülâzimi'l-vakt demektir. Vakt lügatte, zamândan bir miktâra derler. Ve emmâ ıstılâh-ı sûfiyyede isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlün muktezâsı olan hâle derler. Tâat ve şuhûd ve gayrı gibi. Pes, bu hâl şuûn-ı ezeliyyenin fürûundandır, onun için vakitle mukayyeddir. Bundan fehm olunur ki, ebu'l-vakt, ibnu'l-vaktten değildir. Zîrâ ebu'l-vakt dahi gerçi bi-hasebi'n-nişâne mülâzim-i vakttir. Fe-emmâ ân-ı gayr-ı münkasım ile dâire-i dünyâ cemî'-i şuûn olmakla cemî' ânâtta tasarrufu vardır, "eb" gibi. Fefhem cidden. Ve'l-hâsıl sûfî olan kişi ibnü'l-vakt olur, **[4-a]** ya'ni her işi vaktinde eder. Ferdâya salmak ve bir işi vakt-i âhara terk eylemek şart-ı tarîkat değildir. Ya'ni muktezây-ı tarîkat hâzırın hükmüne riâyettir ki ta'cîldir, tesvîk ve te'hîr değildir. Pes, bu hususta işini ferdâya salma ve murâdın ne ise bu saat ve lahzâda husûle getir ! Zîrâ sen ki sûfî ve ehl-i tarîksin, hayırlı işi te'hîr etmek senin mezhebin değildir. Onun için demişlerdir ki ; في التاخير افات [geciktirmede afetler vardır]. Bunda işâret vardır ki, i'tibâr zamân-ı hâzıra ve belki nefesedir, zîrâ mâzî ki yevm-i mîsâk ve müstakbel ki yevm-i âhirettir. Onun için derler ki, hâlâ yevm-i mîsâktayız, dahi o gün münkazî olmamıştır ve sırr-ı âhiret dahi sülûkte münderic olmakla ârifin her zamânı hâzır olup, ibnü'l-vakt olur. Fefhem cidden.

Ârife gerektir ki ibn-i vakt ola, ya'ni hükm-i vakt ne ise ona şuğl-i tâm göstere ve mâzî ve müstakbel mülâhazasından sâde-dîl ola ve çeşm-i basîretin ağmâz ede. Tâ ki vakt-i merhûnu geldikte hükm-i ilâhî ne ise zuhûra gele. Zîrâ her nesne ki müecceldir, eceli geldikte defter-i vücûdu matvî olur ve hâtem-i tamâm ile hatm bulur. Ya'ni tâife-i ehlullâh ehl-i nakddır, bugünkü işini yârına komaz ve bugün vaktim safâ ile geçsin de yârın ibâdet edeyim demez. Elinden gelen ibâdeti hemen yârına koymayıp işlemeğe çalışır. Ya'ni namâzı kılar ve Hakk'ın emr u nehyini begâyet gözetir, yoksa mânend-i gâfilîn, tevfîk-i mühimmât ve tesvîf-i ibâdât etmezler. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***İbnü'l-vakt, Ebu'l-vakt** (ابن الوقت , ابو الوقت) : من عرف نفسه فقد عرف ربه [Her kim ki nefsini bildi, rabbisini bilir.][5] Ve aksi dahi böyledir, ya'ni من عرف ربه فقد عرف نفسه [Her kim ki rabbisini bildi, nefsini bilir.] Bir kimsenin kendi cisminde mutasarrıf olan rûh-i cüz'îsi ki ona nefs-i nâtıka dahi derler, ehl-i vahdet katında nefs ve rûh ve kalb ve akıl ve sırr cümlesi şey'-i vâhiddir. Sıfâtı tebdîl oldukça ve bir i'tibâr ile bir isim verilir. Pes ol nefs-i nâtıkası cisim ve cismânî olmayıp, cesedinin dâhilinde ve hâricinde olmayıp tedbîr ve tasarruf edip, lâ-mekân ve bî-nişân olup ya'ni bedende mevzi'-i mahsûsu olmayıp her neresine parmak ile basarsan orada bi-külliyyet mevcûd olup, tecezzî ve inkısâma kâbil olmayıp elinden bi-külliyye tutan ve gözünden bakan ve dilinden söyleyen ve ayağından yürüyen ve kulağından işiten cümlede tasarruf eden ol nefs-i nâtıka olup ve bedenin eczâsından her cüz'ünde bi-zâtihî ve bi-külliyyetihî mevcûd olup, cümle bedeni muhît ve yine cümleden münezzeh ve müberrâ olup, eğer bir parmağı veyâ eli veyâ ayağı kat' olunsa ona noksân ve zevâl olmayıp ol yine kemâ-kân dâim ve kâim olup cümle cesede dahi fenâ-târî olsa, ona fenâ ve zevâl olmayıp ve bunun emsâli meânî ki had ve kıyâsa gelmez. Kişi kendi nefsinde rûhunu böyle bilip muttali' olsa, işte buna طور اول [tavr-ı evvel] derler. Bundan terakkî edip ثانى طور [tavr-ı sânî] ye yetişe. Tavr-ı sânîde âfâka nazar edip **[4-b]** ya'ni âlemde olan nefs-i külle nazar ede ki ona akl-ı küllî ve rûh-i küllî ve rûh-i izâfî dahi derler, halîfetullâhtır. Ol dahi cism ve cismânî olmayıp, cümle yerlerin ve göklerin dâhilinde ve hâricinde olmayıp, cümle eşyâyı muhît olup, tedbîr ve tasarruf edip, O'na nisbetle a'lây-ı illiyyîn ve esfel-i sâfilîn berâber olup, her mertebede bi-külliyye zâtıyla mevcûd olup, tecezzîye ve inkısâma kâbil olmayıp, cümle yerler ve gökler helâk ve fenâ bulsa O'na zevâl ve fenâ târî olmayıp meselâ; âftâb-ı âlem-tâba nisbet, âlemde ne kadar evler binâ olunsa cümlesine nûr-i ziyâ hâsıl olur, lâkin her hâneye bacasına ve penceresine göre ziyâ hâsıl olur ve ne miktâr hâneleri harâb ve fenâ olsa âftâba fenâ ve zevâl olmadığı gibi Hak Teâlâ ne miktâr insân ve hayvân halk eylese rûh-i izâfî cümlesine hayat verip ve tedbîr ve tasarruf edip ve ne miktar kimse fevt olsa rûh-i izâfî kemâ-kân dâim ve kâim ve merkezinde sâbit olduğunu bilse buna طور ثانى [tavr-ı sânî] derler.

Ba'dehû bundan da terakkî edip kendinin rûh-i cüz'îsini, rûh-i küllîde fânî ve mahv ve muzmahill görüp, rûh-i izâfî ile zinde olup ya'ni kendi akl-ı küll olup طور ثالث [tavr-ı sâlis] i tekmîl eylemektir. Ba'dehû bundan dahi terakkî edip kendi rûhunu rûh-i izâfîde fânî ve rûh-i izâfîyi dahi Hak'ta fânî ve mahv ve muzmahill görüp, cüz'îden ve küllîden halâs olup, cümle ef'âli fi'l-i Hak'ta ve cümle esmâ ve sıfâtı, ism ü sıfâtı Hak'ta ve cümle zevâtı zât-ı Hak'ta fânî ve mahv ve muzmahill müşâhede edip, ليس فى جبتى سواه [Cübbemin altında O'ndan başkası yoktur] لا موجود الا الله [Ancak Allâh vardır] ma'nâsına zevk ile ve hâl ile vâkıf olup, اليوم لله الواحد القهار لمن الملك (Mü'min,40/16) [Allâh "Bugün mülk kimin?" diye soracak ve yine kendi cevaplayacak: "Bir olan, herşeyi kudreti ve hâkimiyeti altında tutan Allâh'ındır"] mefhûmunu müşâhede edip Hak'tan gayrıyı zâhirde ve bâtında eğer zâhir gözünden ve eğer gönül gözünden tolundura. İşte bu طور رابع [tavr-ı râbi'] tamâm oldu. Meselâ, bir tavr enfüs ve bir tavr âfâk ve bir tavr ikisinin cem'idir ve bir tavr cümlesinin zât-ı Hak'ta fenâ ve helâkidir. Ve bu beşinci tavr dahi bu makâma gelince olan etvârı cem' ve tahkîk edip müşâhede ve mülâhaza etmektir. Bu makâm sâhibine ابن الوقت [ibnü'l-vakt] derler. İşte طور خامس [tavr-ı hâmis] budur. Altıncı tavırda bu cümleye kendi mir'ât olup, eğer rûh-i cüz'î eğer rûh-i küllî ve eğer ikisinin cem'i ve eğer zât ve sıfâta kendi mir'ât olup, bu makâmda sâlik kendinden gayrı kimse göremez. Cümle eşyâyı kendine murtabıt görüp, ليس فى جبتى سوى الله [Cübbemin altında Allâh'dan başkası yoktur] ve هل فى الدارين غيرى [İki cihanda benden başka kim vardır?] deyip cümleyi kendine mir'ât görür ve kendini cümleye mir'ât görür. Mir'ât ve mir'âtta muntabı' olan da kendi olur. Bundan evvel ibnü'l-vakt makâmında لا موجود الا الله der idi. Bu makâmda لا موجود الا انا der. Bu makâm da ابو الوقت [ebü'l-vakt] tesmiye olunur, işte "altıncı tavr" budur. "Yedinci tavr"da sâlikin evveli fenâ, âhiri fenâdır demişler. Fenâ-i küllî ile fânî olup, فنا اندر فنا [fenâ ender fenâ] **[5-a]** بقا اندر بقا [bekā ender bekā] olur. Ne hâl ile ve ne makâm ile mevsûf olur. Ne müşâhede ve ne ma'rifet bi'l-külliyye fenâ bulup ta'bîr ve takrîre kâbil olmaz. Mahv-ı küllî makâmıdır. Makâm dediğimiz ta'bîrden lâzım gelir. Bu mertebenin sâhibi bî-nâm ve bî-nişândır. Ancak ehl-i zevk zevk ile bilirler. Pes, ârif bu makâma vâsıl olunca ki makâm-ı cem'dir, farka geldikte hakkânî vücûd hil'ati verilip kendinin hâkîkatına ârif olup ve Hakk'a ârif olur. Bir mecâzî i'tikât ile kendini mukayyed kılmaz demek olur.

---

[5] - **Keşfu'l-Hafâ**,II,262; Aliyyü'l-Kari, **el-Esrâr**, s.337, h.no:506.

Beyit :

Olmayınca buldum yol Hakk'a
Hest olursun hiç edîcek kendini.

Pes, ârifin ma'lûmu oldu ki, cümle âfâkta ve enfüste cilve-ger olan bir zât ve bir hakîkattır, gayrı yoktur.

Beyit :

Cümle varlık bir cân imiş
Maksûd olan ol cân imiş.

Ve ol hakîkat-ı vâhide, mütecezzî ve münkasım değildir, ya'ni bölünmez ve pârelenmez. Cümle mezâhir, ol zâhirin meclâsı ve âyinesidir, her mazharda bi-külliyye zâhir olur,cümle esmâ ve sıfâtı ile zâhir olur ve herkese i'tikādına ve zannına göre her mertebede ve makāmda ve mahalde bir yüz gösterir, eğer zâhirde ve eğer bâtında. Ya'ni her histe mahsûs olan ve her akılda ma'kūl olan ve her gönülde ma'nâ olan ve her sem'de mesmû' olan ve her basarda mebsur olan ve her yüzde yüz gösteren odur. Belki bir yüzden cilve-ger olup ve bir yüzden kendine nâzır olan oldur. Âşık ve ma'şûk ve tâlib ve matlûb ve mu'tekid ve mu'tekad ve i'tikād bir idiyken ârif bilîcek, bir i'tikād ile ârif kendini mahsûs ve mukayyed kılmaz demek olur.

Hikâye olunur ki, bir gün a'mâlar bir yere cem' olup fili görmek istemişler. Kimisi filin kulâğına ve kimisi ayağına ve kimisi karnına ve kimisi hortumuna yapışıp, ba'dehû nizâa düşüp ayağına yapışan, fil bir direk gibidir; kulağına yapışan, fil bir sofra gibidir; karnına yapışan, fil bir küredir demiş, her biri bir gûne i'tikād eylemiş. Ehl-i taklîd hemân böyledir. Her biri bir i'tikād-ı mahsûs ile mukayyed ve mahbûslardır. Takayyüd herbir kimseyi mahbûs eyleyip, cüz'iyyete aldanıp küllîden me'yûs olmuş olur. Emmâ kendinin hakîkatına ârif olan zât-ı mükerem, ârif-billâh olup kendini bir i'tikād ile mukayyed eylemez. Nitekim mürûr eyledi. (**Lübbü'l-Lübb** Hakkı Efendi)

***İbtilâ** (ابتلا) : Mübtelâ olup, bir derde giriftâr olmakla meşakkat çekmeğe derler. Ma'lûm ola ki, İbrâhim (a.s.)üç nesne ile mübtelâ oldu: Biri malını infâk ve biri veledini zebh ve biri nâr-ı Nemrûd'a ilkā' ki evvelkisi tevhîd-i ef'âl ve ikincisi tevhîd-i sıfât ve üçüncüsü tevhîd-i zâta işârettir. Bu ma'nânın hakîkatte İbrâhim (a.s.)a ihtisâsı yoktur. Belki bu üç nesne mevcûd olan **[5-b]** yerde isti'dâdına göre üç ibtilâ vardır velâkin bu üslûb üzerine olmak lâzım değildir, zîrâ tecelliyât ihtilâk ve tenevü' üzerinedir. Yûnus (a.s.) zâhirde zulümât-ı selâse ile mübtelâ olduğu gibi, rûh-i şerîf dahi bu âlem-i nâsuta nüzûl ile üç zulmet ile mübtelâ oldu ki biri; bahr-i dünyâ ve biri hût-ı nefs ve biri hût-ı kālıbdır. Ya'ni rûh bahr-i dünyâya ilkā olundukta hût-ı nefs ona intikām eyledi ve hût-ı nefsi hût-ı kālıb ibtilâ' etti. Ve bu üç zulmet ile mübtelâ olan rûha selâmet nâdirdir, meğer ki Yûnus meşrepte ola. Ve Yûnus âlem-i ecsâmın zulümâtıyla ibtilâdan evvel ve sonra zikre meşgūl olduğu gibi rûh dahi böyledir. Zîrâ âlem-i ervâhta zikr üzere olduğu gibi, âlem-i ecsâmda dahi zikr üzerinedir. Zulümâttan halâs olmazdan evvel zikri şükr bâbındandır. Ve bununla âlem-i gayb ve şehâdette tasarrufu ve hilâfeti zâhir olur. Zîrâ her âlemde makāmına göre zikr ehli olur. Ve Yûnus'un batn-ı hûtta hayâtı memât hükmünde idi, zîrâ zikrden gayrı tasarrufâttan mahcûr idi. Hayât-ı tâze ya hakîkaten ya hükmen memât ile olur. Bundan mefhûm oldu ki, bir kimsenin rûhu zikrullâh ile hût-ı nefsten halâs buldukta, memât hükmünden sonra hayât-ı bâkîye nâil olmuş olur. (Nukile min **Es'ile-i Ecvibe** İsmâil Hakkı Efendi)

***Ebrâr** (ابرار) : Ebrârdan olanlar Hakk'ı kābe kavseynde müşâhede ettikleri gibi, ev-ednâda dahi müşâhedeye tâliplerdir. Pes, Hakk'a vüsûlleri verâ-i hicâbdandır. Onun için Hakk dahi onlara müştâktır, ya'ni onların bî-perde Hakk'ı müşâhedelerine müştâktır. Eğerçi kendi cânibinde aslâ hicâb yoktur. Zîrâ Hakk kendi sıfatı ile muhtecibdir ki, abddır. Bu sebepten abd ona hicâb olmaz, burka-i arûs kendine hicâb olmadığı gibi. Velâkin hicâbın hicâbeti vardır gayra göre. Onu için abd taayyünü hicâbıyla muhtecib olup, lâ-taayyünde müşâhede-i Hakk'a kādir olmaz. İmdi Hakk'ın abde iştiyâkı ne ma'nâya olduğunu bildin.

Meselâ, bir pâdişâh bir kafesin revzenelerinden mâ-verâsında olan kimseyi seyreder. Fe-emmâ ol kimse pâdişâhın ancak karaltısını görür ve pâdişâhın ol halde onu görmeğe zarûreti yokken ona müştâk olur ki kafesin içerisine girse ve yanıma gelip beni bir hôşça güşâde ve bî-perde görse der. Pes, pâdişâhın murâdı ve iştiyâkı kulun ona vaslıdır, yoksa pâdişâhın ona değil. İşte bu iştiyâk-ı ilâhî abdin iştiyâkından gelir ve bu mertebede Hakk'a halk için müştâk ve âşık denilir. Hakîkatı ise muhabbete râci'dir, zîrâ aşk ifrât üzere olan muhabbettir. Bundan fehm olundu ki, sâlikin menzil ve sıla ve kabûlü tedrîcledir. Bu sebepten kalbinde ibtidâ irâdet sıfatı zuhûr eder.

Ba'dehû rü'yây-ı sâdıka, ondan havâtır ve ondan irâdet ve ondan tecelliyât zuhûr eder. Ve makām-ı sem' makām-ı basardan mukaddemdir. Zîrâ ibtidâ dergâha duhûl ve ondan ba'zı hitâbâtı **[6-a]** istimâ' ve ondan cemâl-i ilâhîyi rü'yet ve ona bî-perde vüsûl müyesser olur. Ve bundan zâhir olur ki rü'yet huzûr-ı kalpten ve istimâ' kelâmdan efdal ve elezdir. Onun için mahbûbu müşâhedeye doyulmaz, eğer ki kelâmından ve muhâtabâtından dahi lezzet-i azîme hâsıl olur. El-hâsıl, gerçi ma'rifetullâh aslu'l-usûldur velâkin müşâhede dahi ziyâde hoştur ve semere-i vüsûldür.

Li- muharririhî :

Pây-i azmin kûy-i yâre ermeğe sa'y eyle kîm
Ru'yet-i ma'şûk ey dîl merhem-i yâradır,
Ok gibi atma yabâna hâtırından Hakkı'yı,
Elde tut zîrâ dür-i yektâna verd-i yârdır.

Ma'lûm ola ki, ebrâr şol kimselerdir ki muhabbet-i Hüdâ'yı mücerred evâmir-i şer'a imtisâl ve nevâhîden ictinâb zannıyla himmetlerîn zâhirde ibâdât u tââta ve envâ'-ı hayrât ve hasenâta kasr edip, vesîle ve mürşîdi ve onun yüzünden zuhûr eden aşk ve muhabbet-i rabbü'l-izzeti inkâr ve gafletleri hasebiyle sırr-ı saâdet-i bâtıniyyeden mahrûmlar ve nedâmet ve hasret-i ebediyye ile mehcûrlar ki onlara ebrâr denilmiştir. Ebrârın mezkûr olan ibâdetleri ve tahsîl eyledikleri ilm u amel ve ahlâk ve hasenâtları zümre-i mukarrabînin beşeriyyet hasebiyle eyledikleri zellât ve seyyiât mesâbesinde olduğu halde sekerât-ı mevt üzerlerine havâle olundukta ma'lûmları olup vuslat-ı Hak'tan gayrıya şuğulleri kendilerine nâfi' olmayıp ayn-ı hasâret olduğun yakînen bilirler ve gafletlerine nâdim olurlar ve ol nedâmetle ebedî kalırlar.

Beyit :

Eğer âşık isen yâre, sakın aldanma ağyâre,
Düş İbrâhim gibi nâre, bu gülşende yanâr olmaz.

Ya'ni nâr-ı Nemrûd gerçi sûrette âteş idi, gülşen olduktan sonra onda kim yanar. (Hakkı Efendi)

***Abdâl-ı seb'a** (ابدال سبعه) :* Ba'zılar dediler ki, evtâd-ı erbaa abdâl-ı seb'adandır. Pes, abdâl-ı seb'anın dördü evtâd ve ikisi imâmân ve biri kutbdur ki mecmû' yedi adettir. Abdâl tesmiyesinin vechi budur ki, bunlardan biri göçse kırklardan biri onun yerine bedel olur. Bedelin biri dahi üçyüzlerden biriyle ve üçyüzlerden dahi mü'minlerin sâlihlerinden biriyle tekmîl olunur. Ve ba'zıları dediler ki bunlara Allâh Teâlâ ol kadr-i kuvvet vermiştir ki murâd ettikleri yere gider olduklarında yerlerine kendi misâlinden bedel korlar ve ol bedel dahi kendileri gibi halkla ve züvvârla muâmele kılarlar ve hiç kimse onun bedel idüğün bilmez zîrâ asl heykelindedir. Ve abdâl her asırda yedi adetten ziyâde ve noksan kabûl etmez. Zîrâ onlarla Hak Teâlâ iklîm-i seb'ayı hıfz eyler. Ya'ni her bedel için bir iklîm ta'yîn olunmuştur ki onun velâyet-i tasarrufu ol iklîme mahsûstur, âhire tecâvüz etmez.

Evvelkisi, kadem-i Halîl üzerinedir ki iklîm-i evvele nâzırdır. İkincisi, kadem-i Kelîm üzerinedir ki iklîm-i sânîye müvekkildir. Üçüncüsü, kadem-i Hârun üzerinedir ki iklîm-i sâlise mütevellîdir. Dördüncüsü, kadem-i İdrîs üzerinedir ki iklîm-i râbia mutasarrıftır. **[6-b]** Beşincisi, kadem-i Yûsuf üzerinedir ki iklîm-i hâmisin azîzidir. Altıncısı, kadem-i Îsâ üzerinedir ki iklîm-i sâdisin rûhudur. Yedincisi, kadem-i Âdem üzerinedir ki iklîm-i sâbi'in zâbıtıdır. Bundan fehm olundu ki, vech-i arz kevâkib-i seyyâre üzerine taksîm olunup yedi hisse kılınmıştır ki her hissesine bir iklîm derler. "Kalm" den ahz olunmuştur. Kat' ma'nâsına, zîrâ arz-ı maktûadır. İklîm-i evvel, kevkeb-i zuhâle mensûbdur ki bilâd-ı Hind'dir. Ve iklîm-i sânî, necm-i müşterîye mensûbdur ki bilâd-ı Sîn'dir. Ve iklîm-i sâlis, seyyâre-i merîhe mensûbdur ki bilâd-ı Türk'tür. Ve iklîm-i râbi', neyyir-i a'zama mensûbdur ki bilâd-ı Mâverâü'n-Nehr'dir. Ve iklîm-i hâmis, zühre yıldızına mensûbdur ki bilâd-ı Horasan'dır. Ve iklîm-i sâdis, cirm-i münîr-i utâride mensûbdur ki bilâdi'r-Rûm'dur. Ve iklîm-i sâbi', halîfe-i şems olan tâli'-i kamere mensûbdur ki bilâd-ı Belgrad'dır ki inde'l-âmme "Bulgâr" denilir.

El-hâsıl, Allâh Teâlâ ekâlim-i seb'aya abdâl-ı seb'a yüzünden nazar eder. Onun için her bir bedel, kendine mensûb olan iklîmin umûruna vâkıf ve esrârına âriftir. Ve ilmi ism-i ilâhîsinin şümûl ve ihâtasına göredir. Ve bunların dördünün isimleri, evtâd-ı erbaanın esâmîsidir ki Abdü'l-Hayy ve Abdü'l-Mürîd ve Abdü'l-Alîm ve Abdü'l-Kādir'dir. Ve hâmisin ismi Abdü's-Semî' ve sâdisin ismi Abdü'l-Basîr ve sâbi'in ismi Abdü'ş-Şekûr'dur, zîrâ âhir-i sıfât-ı seb'a kelâmdır ve

şükrün ise lisâna taalluku ziyâdedir. Ve bundan zâhir olur ki, evtâd-ı erbaa fi'l-hakîka abdâl-ı seb'adandır. Nitekim esmâsının ittihâdı ona dâlldir. Ve ba'zıları dediler ki, evtâd abdâldan hâriçtir ve kavl-i evvele göre imâmân ve kutb abdâlda dâhil olup, aded-i abdâl onlarla müstekmil olur. Ve kavl-i sânîye göre, hâriçlerdir. Nitekim esmâsının ihtilâfı dahi ona dâlldir. Tafsîli budur ki, tarîk-i ilâhîde dört erkân vardır ki ma'rifet-i Bârî Teâlâ ve ma'rifet-i nefs ve ma'rifet-i dünyâ ve ma'rifet-i şeytân onun üzerine devreder ve ol erkân-ı erbaa samt ve uzlet ve cû' ve seherdir. Pes, kaçan insân halktan ve kendi nefsinden i'tizâl edip, ikisinin dahi zikrinden sâmit ve zikrullâh ile nâtık olsa ve gıdâ-i cismânîden i'râz kılsa ve menâmı terk etse, bu dört hasletin ictimâ'ı sebebiyle beşeriyyeti melekiyyete ve ubûdiyyeti siyâdete ve aklı hisse ve gaybı şehâdete ve bâtını zâhire tebeddül eder ve bu tebeddülün eseri budur ki, bir mevzi'den rıhlet murâd eylese ol mevzi'a onun bedeline bir hakîkat-ı rûhâniyye nüzûl eder ki, ol mevzi'in ehli ol hakîkat üzerine müctemi' olurlar ve sohbet kılarlar. Zîrâ ol hakîkat onlara ol velînin hey'et-i cesedâniyyesi üzerine temessül ve tecessüd eder ve ol mevzi'in halkı, cesed-i mezkûru ol velînin şahsı olmak **[7-a]** tahayyül ederler. Maa-hâzâ şahsı ol mevzi'den gâibdir. İşte bu ma'nâ ehl-i mevzi'in mücâlese ve muhâdeseye şevk-i cedîdleri olduğu sûrettedir ve kâh olur ki şevk velî tarafından olur, şol cihetten ki kendi makāmına taalluk himmeti vardır. Pes, tecessüd edip ol mevzi'den zâhir olur ve makāmını ziyâret eyler.

Ebû Yezîd Bistâmî'nin Beytü'l-Ebrâr'ı ve Cüneyd Bağdâdî'nin Şûnîbed'de zâviyesi ve İbrâhim bin Edhem'in imâreti ve sâir emâkin-i sülehâ gibi ki, kendileri dünyâdan mefkūd ve himmetleri makāmlarında mevcûddur. Ve zikr olunan terk-i bedel târikin ilmine mukārindir. Ya'ni oradan rıhlet ettiği vakitte bilir ki, kendi yerine bedel terk eylemiştir. Pes, ol kimse ki onun bedeli kalır velâkin kendinin bu ma'nâya vukūfu yoktur, ol kimse bu makām ehlinden değildir, belki yâ sülehâdan veyâ efrâddandır. Şol cihetten ki zikr olunan hısâl-i erbaa ehli değildir ve illâ vukūf ve ıttılâ' hâsıl olurdu, فاطلع وقف [Muttali' oldu ve durdu] demişlerdir ki abdâl bir yerde ikâmet etmezler, meğer ki hasta olalar ve marazlarına muâlece ederler ve tenâvül-i taâm ederler ve libâs giyerler ve abdâl olmazdan mukaddem mütezevvic dahi olurlar, sonra ol hâl üzerine kalırlar. Zîrâ abdâl olmak şer'an ve tarîkaten mufârakati iktizâ eylemez, meğer ki abdâl olduğu halde mücerred buluna. Bu sûrette ihtiyâr-ı tecerrüd eder, zîrâ müsâferet-i dâime, taalluk-i ehl u iyâli münâfîdir. Nitekim erbâbına rûşendir. Fefhem cidden. (Nukile min **Kitâb-ı Hitâbe** İsmâil Hakkı Efendi)

***İttihâd** (اتحاد) **:** Mertebe-i ittihâdın sırrı budur ki, ehl-i îmân aslında nûr-ı vâhiddir ki mezâhir-i muhtelifede zâhir ve nefs-i vâhidedir ki ebdân-ı münkadda bâhir olmuşlardır ve ekārib ve ecânibi beyyinât-ı vâhid sûretin bulmuşlardır. Pes, ihtilâf-ı âlem bi-esrihî onu vâhidü'l-ayn olmaktan ihrâc etmez. Belki onların taayyün ve teşahhuslarındadır ki umûr-i izâfiyyedir. Meselâ, zeydi amrden fark eden taayyünleridir ki insâniyyette birdir. Ve zeydi feresten fark eden teşahhuslarıdır ki hayvâniyyette birdir. Ve zeydi diraht-ı neffâhtan fasl eden sûretleridir ki nebâtiyyette birdir. Ve zeydi hâze'l-hacerden temyîz eden avârızdır ki cismiyyette birdir. Ve zeydi melek ü felekten ayıran taayyün-i hâricîleridir ki cevheriyyette birdir. Ve cevherle araz vücûdda birdir, eğer ki inde'l-akl biri birine mugāyirdir. Pes, vücûd cümleye şâmil oldu ki, vücûddan eamm nesne yoktur. Ve suver-i meâdin ve nebât ve hayvân ve eflâk ve emlâk bu kesret ve vahdet üzerine idrâk olununca, cümle âlem asl-ı vâhide rücû' eder. Onun için sıla-i rahimde bu cümlesi dâhildir, zîrâ ism-i rahmâna muzâftır ki umûm-i tâmmı vardır. **[7-b]** Ve cümle-i nâssın vâhidü'l-ayn olmasına nâzırdır ki, halk biri birine inhinâdan men' olunmuştur. Zîrâ hakîkati kendi nefsine inhinâdır ve cevâzı takdîri üzerine inhinâ bir isimden bir ismedir ki, esmâ-i külliyye-i zâtiyye mazharlardır.

Ma'lûm ola ki, vücûd-i hakîkî ile vücûd-i mecâzî müttehid olmaz. Zîrâ vücûd-i mecâzî emr-i mevhûmdur tecellî-i ilâhî ile müzmahill olup, hakîkat-ı vücûd zuhûr eder. Nitekim zulmet-i şebin vücûd-i mevhûmu, tulû-ı âftâb ile zâil olur, yoksa zulmet-i leyl ile nûr-i nehâr müttehid olmaz. Zîrâ ittihâd-ı isniyyet ve gayriyyeti müvhimdir. Bu mülkte cârî olan ise Hakk'ın kendi taayyünâtıdır. Taayyün ile müteayyin miyânında zıddiyet yoktur, belki müteayyin ile müteayyen arasında vardır. Fefhem cidden. (Hakkı Efendi)

***İttihâd** (اتحاد) **:** Ma'lûm ola ki peygamberân nevvâb-ı Hak'tır diye iddiâ ettiğim yerinde değildir. Bu hususta ben galat ve yanlış söyledim ki, eğer sen menûbü'n-anh olan kimse ile nâibi iki zannedersen ve mülâhaza-i isniyyet yoluna gidersen, inde'l-akl ve'l-keşf zişt gelir hûb gelmez. Ya'ni böyle zannetmek kabîhtir, zîrâ vâkıa mutâbık değildir. Pes, ittihâd zannetmek hasendir, zîrâ hakîkate muvâfıktır. Ve'l-hâsıl nâibin menûbü'n-anh olan kimseyle zuhûrda tesâvîleri ittihâd ve ittifâklarını muktezî ve müstelzimdir. Pes, şahsen taaddüt ve isniyyet, hüviyyeten vahdet ve ittifâkı münâfî değildir. Meselâ, âyinede râî ile mer'î bir olup âyine rü'yete âlet olduğu gibi, enbiyâ (a.s.)ın dahi âyinelerinden sûret-i ilâhiyye tecellî eylemiştir.

Binâen-alâ-hâzâ şâhid ve meşhûd fi'l-hakîka Hak'tır. Ve bu takrîrden fehm olundu ki maksûd emr-i bâtındır, zâhir değil. Pes, nâib ve halîfe gibi Hakk'ın dahi sûret-i hissiyyesi olmak lâzım gelmez. Belki nâib ve halîfede kemâlât-ı Hak zuhûr etmek kâfîdir. Ve bundandır ki vasf-ı evliyâda gelir : اذا رئی نی ذکرالله ya'ni bir kimse basar-ı basîret ile insân-ı kâmilin yüzüne nazar eylese, "Allâh" diye düşer. Ya'ni evliyâyı gördükte, evsâfullâhı onda müşâhede ettikte "Hak" der, zîrâ mertebe-i zuhûrun hükmüdür.

Hülâsâ-i kelâm budur ki taaddüt âlem-i sıfâta göre ve vahdet âlem-i zâta göredir. Sıfâtın taaddüdünden ise zâtın taaddüdü lâzım gelmez. Ve bu makāmın esrârındandır ki makām sıfâta göre taksîm olunup, namâzda سمع‌الله لمن حمده [Allâh hamd edenin hamdini işitti] demek imâma ve ربنا لك الحمد [Rabbimiz hamd senin içindir] demek cemâate ta'yîn olunmuştur, duâ ve âmîn gibi. Makām-ı zâta göre ise, münferid ikisini dahi cem' eder. Belki imâm dahi ba'de'l-fâtiha âmin demekle duâ ve âmini biribirine zamm eder. Pes, nâib ve menûbü'n-anh iki değilmidir dersen, mÂdem ki sen sûret-perest ve zâhir-bînsin, ya'ni bu sûretli **[8-a]** ve sıfatlı câhilin hâli isbât-ı isneniyyettir. Feemmâ ol kimsenin huzûr ve şuhûdu yanında ve keşf ü iyânı önünde birdir ki ol kimse sûretten halâs oldu ve âlem-i ma'nâya ittisâl buldu. Ve'l-hâsıl sûret-perest olan kimse ehl-i hicâbdır. Onun için basarı basîret mertebesine tecâvüz etmez. Basar ise eşyâda eşhâs i'tibârıyla taaddüt görür, zîrâ nazarı mahsûsâte maksûrdur. Mahsûsât ise umûr-i cüz'iyyedir ki her biri âhire zâtiyyât ve araziyyât ile mugāyir ve muhâliftir. Sûretten halâs olan kimse ise ehl-i keşftir. Onun için basarı, basîret mertebesine tecâvüz etmiştir. Basîret ise eşyâda hüviyyât i'tibârıyla vahdet görür, zîrâ iltifâtı ma'kūlâta mahsûrdur. Ma'kūlât ise umûr-i külliyyedir ki orada eşyâ müşahhasâttan tecrîd olunur, külliyet ise vahdetle muttasıftır. Onun için ba'zı ârifîn, ilm-i mîzân ilm-i tasavvufa karîbdir derler. Belki onların yanında hakîkatten gayrı yoktur, zîrâ ilimde ve sanâatte Hakk'a intikāl tarîkini bilirler. فطوبی لهم [Onlara ne mutlu !]

Bundan erbâb-ı inkârın küffâra iltihâkı fehm olunur. Zîrâ küffâr miyân-ı rusulü tefrîk ve Hak ve halkı dahi biribirinden temyîz ettikleri gibi, erbâb-ı inkâr dahi enbiyâ ve evliyâ arasın tefrîk etmişlerdir ve tarîk-i firkate düşüp çıkmaz yola gitmişlerdir. Bundan fehm olunur ki hakāyık-ı eşyânın hakîkat-ı ahmediyye'de ittifâkı ağsân ve fürûun vahdet-i nevâtte ihtifâsı gibidir. Nitekim bu makām-ı latîf, kirâren ve mirâren şerh olunmuştur. (İsmâil Hakkı Efendi)

***İttihâd ve Hulûl** (اتحاد و حلول) : Fenây-ı hakîkî dedikleri bu değildir ki sâlikin aynı ya'ni zâtına kendisi mutlakan fânî ola. Belki murâd sâlikin halkiyyet ciheti fânî olmaktır. Ne kadar ma'şûk âşıkı kendine çeke, âşıkın sıfatlarından bir sıfatın giderip, onun bedeli kendi sıfatlarından bir sıfat verir, tâ ittihâd hâsıl olunca. İttihâdan murâd oldur ki kayd-ı kesret ve izâfât gidip, birliğe girmektir.

Ve hulûl odur ki sûfî-i sünnî hulûl i'tikāt etmeye, ya'ni Allâhu Teâlâ su zarfa hulûl eder gibi kimsenin cesedine hulûl etmemiştir. Zîrâ bu i'tikāt üzere olmak nasrâniyyettir, ya'ni Hak Teâlâ'nın bir nesne ile müttehid olduğu yoktur. Zîrâ ol nesneyi halk etmezden evvel ne vechile gınâ-bi'z-zât ise الان علی ما کان علیه [Şu an, evvel olduğu gibidir] vefkince yine ol gınây-ı tâm üzerinedir. Hak kendine hulûl etmiş, Hak kendi ile müttehid olmuş derler. الله تعالی لا حلول ولا اتحاد معاذ [Allâh Teâlâ hulûl ve ittihaddan korusun !]

***İttisâl ve İnfisâl** (اتصال و انفصال) : Hakk'a ittisâl dedikleri budur ki abd kendi aynını vücûd-ı ahadiyye mülâhaza eyleye ve kendi vücûdunu kendine izâfetle ta'bîr eylemeye. Ya'ni benim vücûdum demekle ta'bîr etmeye, **[8-b]** belki meded-i vücûd ve nefes-i rahmânînin kendine ale'd-devâm ittisâline nazar eyleye. Pes, bu vechile Hak'la mevcûd olduğun bilir ve kendinden nazar-ı kat' edip şirkten halâs olur.

Ve infisâl dedikleri, ittisâl-i mezkûrun mukābilidir ki meded-i vücûdun ittisâlinden gaflettir. Zîrâ eşyâyı zapteden nûr-ı zâttır, "kayyûm" ismine nâzırdır. Nitekim sâyeyi zapteden mazlûl, ya'ni zü'z-zıldır. Bu sebepten mazlûl ne tarafa meylederse zıll dahi ona tâbi'dir. Pes, zıll ile mazlûl arasında irtibât-ı tâm vardır ki ona inde's-sûfiyye ittisâl derler. Ve hakîkatı budur ki abdin vücûd-ı imkânîsine Hakk'ın mededi ya'ni nûru ve nefesi muttasıldır. Ve illâ vücûd-ı abd tarfetü'l-ayn bekā bulmayıp mütelâşî olur. Bu cihetten abde gerektir ki ittisâl-i mededi tahkîk ve mükâşefe ve müşâhede eyleye ve kendine aslâ vücûd vermeye. Zîrâ kendi vücûd-ı zıllî makūlesidir ki vücûd-ı hakîkî râyihasın iştimâm etmemiştir ve hâlâ âlem-i ilmde sâbittir. Nitekim vücûd-ı hakîkî mazlûlün vücûdudur, zıllin değil. Ya'ni abdin görünen vücûdu Hakk'ındır ve şems pertevini vech-i arza tarh etmekle pertev nefs-i şems olmak lâzım gelmez, belki ol pertev şemsin eseridir aynı değildir, zıll mazlûlün eseri olduğu gibi. İşte bunları böylece cân u gönülden tasdîk edip, vücûd

benimdir sanısından halâs olmak ifnâdan ibârettir. Ve'l-hâsıl ifnâdan murâd, kendi taayyününü unutmaktır.

***İttisâl-i neseb-i karîb, İttisâl-i hulk-i garîb**(اتصال نسب قريب و اتصال خلق غريب) Hadîste gelir ki : يا على انت منى بمنزلة هرون من موسى الا انه لانبى بعدى [Ey Ali! Seninle benim durumum, Hârun ile Mûsâ (a.s.)ın durumu gibidir. Dikkat edin, benden sonra nebî yoktur][6] Bu hadîste olan "من" min-i ittisâliyedir ki biri ittisâl-i neseb-i karîb ve biri dahi ittisâl-i hulk-i garîbdir. Zîrâ Ali (k.v.) nin nesebi sâirlerden Rasûlullâh (s.a.v.)a akrebdir ki amm-zâdesidir ve sebep yüzünden dahi hâli böyledir. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet buyurdu ki : "Yâ Ali ! Senin cennette kasrın benim kasrım muhâzâtındadır." Ya'ni ahlâk ve ahvâlde olan şirket-i ma'neviyye, muhâzât-ı mezkûreyi iktizâ etmiştir. Zîrâ Kur'an'da gelir : واذا النفوس زوجت (Tekvîr,81/7) [Ve ruhlar bedenlerle birleştiği vakit] Ya'ni her nefs müşârikine mukârin kılınır velâkin bu ittisâlden hilâfette takaddüm lâzım gelmez. Zîrâ takaddümde kâh olur ki emr-i zâhirî dahi i'tibâr olunur. Ebûbekir Sıddîk (r.a.)ın kiber-i sinni ve islâmda sebki ve Hazreti Risâlet'e mal ve bedeni ile kesret-i hizmeti gibi. Maa-hâzâ min-vech fâzıl olan, min-vech mefzûl olur. Ya'ni Ali'nin ittisâl-i mezkûru, min-külli'l-vücûh Ebûbekir (r.a.)üzerine rüchân **[9-a]** ve fazlını iktizâ etmez. Zîrâ kemâlât-ı insâniyye nisbiyyedir ve kemâl-i hakîkî âlem-i vücûba göre Allâhu Teâlâ'nın ve âlem-i imkâna göre Rasûlullâh'ındır ki bunların kemâlleri kemâl-i itlâkîdir, kemâl-i izâfî değil. Pes, bu takrîrden Râfıziyye'nin Ali hakkında ettikleri da'vâ, bâtıla oldu. والله الهادى الى فهم الحقايق وادراك الدقايق [Allâh hakikatlerin anlaşılması ve incelikleri idrak etmek için yol gösterir] (Kalemü'l-fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkı Bursevî kuddise sırruhu'l-celî.)

***İttisâl ve İttihâd** (اتصال و اتحاد) **:** İttihâd ıstılâhı ile ittisâlin farkı budur ki ittisâlde ayn-ı abd melhûzdur, ittihâdda değil. Zîrâ burada ittihâdla murâd, iki şeyin şey'-i vâhid olması değildir, belki vücûd-ı abdin bi'l-külliye fenâsı ve vücûd-ı Hak'la kıyâmıdır. Ya'ni vücûd dedikleri vücûd-ı Hak'tır ki abd onunla kāimdir, yoksa abdin başka vücûdu yoktur. Şol cihetten ki kendi nefsinde ma'dûmdur. Belki mevcûd olan Hak'tır ki abd onunla kāimdir. Pes, abd için başka bir vücûd-ı hâs olup, vücûd-ı Hak'la müttehid oldu demek küfürdür, zîrâ bu ittihâd muhâldir. Hulûl gibi ki âbın göze hulûlüdür. Zîrâ Hakk'ın bu makūle hulûlün vücûd-i abde hulûlü dahi mümteni'dir. El-hâsıl Hak'la hak olmak ve cemî' eşyâ Hak'la kıyâm bulmak dedikleri, vücûd-ı mümkin bi-nefsihî istimsâk etmeyip, sereyân-ı nûr-i ilâhî ile hayât bulmak ve gāyette mülâhaza-i imkândan halâs olup, aslolan ayna rücû' etmek ve müşâhede-i vahdet eylemektir. Velâkin erbâb-ı zâhir ve mutasavvıfadan niceleri burada ilhâda düştüler ki ehl-i zâhir vücûd-i abdle vücûd-ı Hak arasında mübâyenet-i külliye vardır dediler ve fi'l-hakîka taaddüd-i vücûda zâhib oldular ve ekser mutasavvıfa dahi iki zâtın birbirine hulûlünü tevehhüm eylediler ve vücûd-i abd-i mümkin, vücûd-i Hakk-ı vâcibe istihâle ve inkılâb eder sandılar. Ve bu makūleler kıyâmette meflûc gibi iki kat hâil gelse gerektir, zîrâ sedâdden münhariflerdir. Ve bu ilhâddan halâs olmağa dâmân-ı insân-ı kâmile teşebbüs etmek ve sohbetine mülâzemet eylemek gerektir.

Nazm :

Tuta gör âkıl isen kâmil insân eteğin,
Koma elden ebedî sûret-i Rahmân eteğin,
Cânla kîm ki tutar destini erbâb-ı dilin,
Getirir bir gün ele sevdiği cânân eteğin,
Kimi Mahmûd gibi pây-ı âzâd gözetir,
Kimi çûn bende tutar sıdk ile sultân eteğin,
Münkiri mürşîd edinme kalırsın yolda,
Tutma kâfir elini gözle müslümân eteğin,
Hakkıyâ ! gayret-i Hak şöyle gerek âşıkta,
Çeke âlemden elin silke dil ü cân eteğin.

***Âsâr ve Levâzım-ı âsâr** (اثار و لوازم اثار) **:** Bir şeyi icâda dört şey sebeptir. İbtidâ kudret lâzımdır ve kudrete irâdet lâzımdır ve irâdetten sonra fi'l lâzımdır ve fi'lden sonra âsâr hâsıldır. Meselâ, bir kimsenin yazı yazmağa kudreti olsa, murâd etmeyince ol yazı yazılmaz. Murâd

[6] - Buhârî, **Kitâbü'l-Fezâil-i Ashâb**, Bâb 9.

ettikten sonra işlemesi lâzımdır. Bu cümleden sonra âsârı hâsıl olur ki yazıdır. Fefhem. **[9-b]** Meselâ, şahs-ı kâtip zât ve kâtipliği sıfât ve kitâbeti fi'l ve yazdığı yazı âsârdır. Eserden müessire intikāl etmek, eserden Hakk'ın fi'lini ve fi'linden sıfatını ve sıfatından ismini ve isminden müsemmâsını bulanlar, eserden müessire bu vechile intikāl ederler ki eser Hakk'ın mahlûku ve fi'lin mübda'ı olan tahlîk Hakk'ın sıfatı ve tahlîk sıfatıyla muttasıf olmasıyla Hâlık Hak'ın ismi. Pes, isminden müsemmâsı olan zâta bu vechile intikāl olunur. Ve âsâr, Hak Teâlâ'nın fi'liyle hâsıl olan şeylere derler. Eserden müessire intikāl avâm hâlidir, müessirden esere intikāl evliyâullâh hâlidir. Zîrâ avâm ibtidâ eserleri görür, ondan bu eserlerin bir hâlıkı vardır diye müessire intikāl eder. Emmâ evliyâullâh evvel-be-evvel müessiri görür, ba'dehû Hak ile eserleri isbât eder. Ya'ni âlemde görünen eşyâ hayâldir, fi'l-hakîka görünen Hak olduğun tasdîk eder. Ya'ni avâm eserleri âyine farz edip, eserde Hakk'ı görür ve evliyâullâh Hakk'ı âyine farz edip, ol âyinede eserleri görür. Zîrâ onlarda dıyk yoktur, eserde kalanlar ve müessire muttali' olanlardır. Bir nice karınca bir yerde cem' olup dururlar. Nâgâh görürler ki bir varak-ı sefîd üzere ba'zı hutût tesvîd olunup, ba'zısı ancak yazının yazıldığın görür, kendinden yazılır sanır. Ve ba'zısı kalemi görüp şöyle zanneder ki rakamı yazan kalemdir. Ve ba'zısı pençe-i kâtibi ve ba'zısı cism-i kâtibi görür. Her biri ne görürse hattın yazılmasın ondan zanneder. Ve ba'zısı nazardan dikkat eder görür ki ol cismde bir zât vardır ki bu cümle görünen ona âlettir. Hakîkatte ol cismde mutasarrıf olan ve eliyle kalemi tutup ol hattı yazan oldur.

Hak Subhânehû ve Teâlâ bu âlemi halk ettikte, şekl-i insânî üzere halk etmiştir ki ona insân-ı kebîr derler ki âlem onun şeceresi ve akl-ı evvel tohumu ve Âdem zürriyyeti onun semeresidir. Ve eczâ-i âlemin her biri onun bir uzvu mesâbesinde ve Âdem onun gözünün bebeği yerinedir. Âdeme insân dedikleri onun içindir. Zîrâ lugat-i arapta insân, göz bebeğine derler. Nitekim lugat-i fârisîde dahi göz bebeğine "merdüm" dedikleri sebepten, acem dahi Âdeme "merdüm" demiştir. Pes, bu hutût-ı ef'âl ve nukūş-ı ahvâl ki bu sahîfe-i âlemde ve levha-i etvâr-ı âlem ve Âdemde nakş ve sûret ve resim ve hey'et bağlar. Ba'zılar bu suvâr u eşkâlin ve ef'âl ve ahvâlin sudûrun ve zuhûrun görüp kendinden sâdır olur sanır, dehrîler gibi. Ve ba'zılar eflâka ve nücûma isnâd ederler, müneccimîn gibi. Pes, üslûb-ı sâbık üzere kimi hutût ve nukūşun yazıldığın görür. Emmâ ârifler ve hakîkate vâkıflar bildiler ki bu âlem bir cismdir ve bu cismde mutasarrıf olan ol ma'dûmu'r-resm ve mevcûdü'l-ism olan **[10-a]** zâttır ki bu ortada görünen, cemîan ona âlettir. Pes, herkes kābiliyyet ve isti'dâdınca semend-i himmetin ve rahş-i kuvvet ve kudretin bu meydana sürmüş ve sû-be-sû cüst ü cû ve tek ü pûyla bu arsada bulmuş ve yürümüş emmâ bu sırrın künh ü hakîkatını ne bilmiş ve ne görmüş ve ne bu deryây-ı bî-pâyânın ka'r u gavrına girmiş ve ne kenârının karasına ermiştir. Belki âkıbet makām-ı hayrette ve menzil-i dehşette حق معرفتك ما عرفناك [Seni kendi hasebin ve merteben miktarı değil, kendi hasebimiz ve mertebemiz miktarı bildik] deyip, zânûy teeddüp üzere oturmuştur.

Li muharririhî :

Dal-tabân ol karada işin nedir deryâda,
Girdâb-ı belâ çoktur bahr-ı ummân içinde,
Zünnûn girer bu bahre tâ andan ala behre,
Hevâ gāliptir şimdi çâr-erkân içinde.

***Eser ve Fi'l ve Sıfat ve Kudret ve Sarf** (اثر و فعل و صفت و قدرت و صرف) **:** Ba'zıları kudret ve sarf ikisi birdir demişler, lâkin böyle değil. Meselâ bir kimsede kitâbet etmek kudreti olsa, ol kudreti sarf etmeyince ol kitâbet hâsıl olmaz. Pes, kudret başka ve sarf-ı kudret başka oldu. Fi'lden hâsıl olana eser derler. Eser ve fi'l ve sıfat üçü bir gibidir. Sıfat zâtla kāimdir, yazı yazmaktan ibâret olan kitâbet gibi. Ve eczâ-i kitâbet fi'ldir ve kağıtta mektûb olan nakş eserdir.

***Âsâr ve Esmâ ve Sıfât** (اثار و اسما و صفات) **:** HakTeâlâ esmâ ve sıfâtıyla muhtecib ise de, âsârı hisle ve esmâ ve sıfâtı kalp ile meşhûddur. İşte Hak mer'îdir dedikleri budur, yoksa hiss-i zâhirle Hak mahsûs olmaktan münezzehtir. Ma'lûm ola ki, vezîrü'l-vüzerâ sultân-ı a'zamın vekîl-i mutlakı olduğu gibi, âsâr u ilhâm dahi âftâb-ı vahdetin vekîlidir. Zîrâ Hakk'a göre nüzûl ve suûd yoktur, belki onun nüzûlü âsâr-ı hakîkatın zuhûruyladır. Nitekim her seher felek-i kamere nüzûl eder denildi. Ve demişlerdir ki, الان على ما كان عليه Ya'ni Hak Teâlâ'nın mertebe-i zâtta tenezzühü ke'l-evveldir ki, âlemlerden ganîdir. Belki eşyâya akseden âsâr-ı esmâ ve sıfâtıdır. Nitekim sultânın memleketinde âsâr-ı esmâsı zâhir ve kendi mahfîdir. Feemmâ gözü olan, adlde âdili görür, zulümde zâlimi gördüğü gibi. Ve eserden müessire intikāl eder. Ve şol ki a'mâdır, ne görür ve ne bilir. Ya'ni ol pâdişâh şahs-ı vâhid iken, âsâr-ı muhtelifesi i'tibârıyla onu müteaddid görürler.

***Âsâr ef'âle ve ef'âl sıfâta ve sıfât zâta delîl olmak :** Demişlerdir ki, bu âlemsiz Hak bilinir ve mümkindir demek iyi söz değildir. Zîrâ bir nesnenin hakāyık-ı ef'âli âsârından ve hakāyık-ı sıfâtı ef'âlinden ve hakāyık-ı zâtı sıfâtından ma'lûmdur. Ya'ni âsârı ef'âline ve ef'âli sıfâtına ve sıfâtı zâtına delildir. Vücûd-ı insân dahi gerçi Hakk'a delildir velâkin enfüsten ahz etmeğe değme bir tâlip kādir olmaz. **[10-b]** Belki âlem-i âfâktan ahz eder. Zîrâ âfâk enfüsün tafsîli ve nüsha-i ûlâ-i ilâhiyyedir ve enfüs onun icmâli ve nüsha-i sâniye-i ilâhiyyedir. İsbât ahkâmı âdetî ikâmetten ibârettir.

***İsbat ve Nefy (اثبات و نفی) :** İsbât Allâh Teâlâ'yı bilmek ve görmek ve nefy kendini görmemektir.

***Esîr (اثیر) :** "امیر" vezninde felek-i kamerden aşağı küre-i nâra esîr derler. Ol bir hevâ-i hârredir ki ziyâsı yoktur. Ve ondan aşağı hevâ-i bârid vardır ki "zemherîr" denilir. Kezâ fî ihvâni's-safâ fi'l-i Hak semere-i hakîkat budur ki, abdin kavli ve fi'li fi'l-i hak ve şer olur. Her ne kadar mahcûbuna hafî ise de Hak Teâlâ'nın وما رمیت اذ رمیت ولکن الله رمی (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın, ama Allâh attı] kavl-i şerîfine nazar etmez misin ki Allâh Teâlâ remy-i nebevîyi kendi remyi menzilesinde kıldı. Zîrâ Allâh Teâlâ min-haysu hüve zât-ı mutlakında zâhir olmaz, belki ancak mazharda zâhir olup görülür ve mazharın hicâbiyyeti verâsından fi'lini işler. Bu ecelden mazharı gören Hakk'ı görür. Lâkin onun rubûbiyyetini mir'âtında görür. Ol kimse ki rakam u hatta kâtibin pençesini görmeye, fi'l-i kâtibi kalemin cünbüş ve hareketinden sanır. Maa-hâzâ kalem vâsıta ve onun hareketinde müessir olan kâtiptir. Kalem onun elinde müsahhardır. Pes, mahcûb olan nefs-i kaleme ve mükâşif olan sâhib-i kaleme nazar eder. Onuniçin ehl-i fenâ bir nesnenin yüzünden münfail olmazlar. Meselâ, nefy-i beled veyâ darb veyâ gayrı tarîkle ezâ ve cefâ olunsalar, bilirler ki bu işlerde vâsıta olanlar kâtibin elinde kalem gibidir.

Binâen-alâ-hâzâ, kâtib-i hakîkî olan Hakk'a nazar ederler ve kalemvâr-ı vesâyitten şikâyet edip ağlamazlar. Ve her kârı Allâh Teâlâ'ya izâfet ederler ki müessir-i hakîkîdir. Ve ol te'sîr ve taklîbin tahtında fenâ-i tâm bulurlar. Ma'lûm ola ki bir çekirdek ki vahdet ile muttasıftır, yerden nâbit olduğu vakitte iki şâh üzerine zuhûr eder ki biri zât ve biri sıfâta dâldir. Sonra tekessür eyleyip ef'âl dahi zuhûr eder. Zîrâ ef'âl-i zât ve sıfâtın ictimâ'ıyla hâsıldır. Onun için meseldir ki "yalnız taş dîvâr olmaz". Bil ki, ef'âl-i Hüdây-ı Teâlâ iki kısımdır : Biri âlem-i mülk ve huzûr ve şuhûdda ve biri dahi âlem-i gayb-ı melekûttadır. Her nesne ki bu cihân ve bu cihândadır ona, "mülk" derler. Ve her nesne ki ol cihân ve ol cihândadır, ona "melekût" derler. Ve her nesne ki bu cihân ve ol cihândan gayrıdır, ona "ceberût" derler. Tâ ki mülkü anlayıp ondan geçmeyesin, melekûte erişemezsin. Ve tâ ki melekûtu anlayıp ondan geçmeyesin, ceberûta erişemezsin.

***Fi'l-i Hak (فعل حق) :** Ma'lûm ola ki, "tekvîn" eşyâyı mevcûd kılmak ma'nâsınadır. Meselâ, Hak Teâlâ rızkı mevcûd kılmağa, "terzîk" derler ve sâir şeyleri mevcûd kılmağa, "tahlîk" derler. Ve kıs alâ hâzâ. Fi'l-i Hak bu gözle görünmez, kalb gözüyle görünür. Ve zâhirde görünen mahlûkâttan ibâret olan, ol fi'lin eserleridir. Ya'ni sıfâtın eseri fi'ldir ve fi'lden eser peydâ olur. Tekvîn sıfatıyla yaratma fi'li bulunur. Ve kıs alâ hâzâ. Hayr u şerrin fâili vesîle olur da Hak Teâlâ yaratır ammâ HakTeâlâ'ya şer işledi denmez,yarattı denir. **[11-a]**

Şerrin fâili mezmûmdur ve hayrın fâili memdûhtur. Mümkin için kudret olmadığı beyân olunur ki bu husûsta vahdet-i vücûda kāil olan sûfiyyenin mezhebi oldur ki, vücûd-ı Hak Teâlâ vaktâ ki mertebe-i vahdet ve ıtlâktan kesret ve takyîd merâtibine tenezzül buyurdukta ancak cemî' sıfât ve esmâsının ahadiyyetiyle tenezzül buyurdu. Pes, şu tenezzülde zât-ı pâkî kavâbilin isti'dâtları hasebiyle takayyüd buyurduğu gibi, sıfât ve esmâsı dahi ol isti'dât hasebiyle takayyüd eylemiştir. Pes, ibâdın ilmi ve irâdeti ve sâir sıfâtının küllîsi Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın sıfâtıdır ki ıtlâkı mertebesinden ibâdın isti'dâdâtı hasebiyle takyîd merâtibine tenezzül eylemiştir. İmdi ibâdın ef'âl ve ihtiyâriyyesi yalnız kudretu'llâh ile vâkıadır. Lâkin ibâdın mertebelerine ol kudretin tenezzülünden ve onlardan zuhûrundan ve onların isti'dâdâtı hasebiyle takayyüdünden sonradır. Ve ibâdın kudret-i mezkûreden gayrı başka kudreti yoktur.

Eğer suâl olunursa ki ya ibâdın ef'âl-i ihtiyâriyyesinin muktesebi olmasının ma'nâsı nedir? Cevâb verilir ki, ibâdın isti'dâdâtının husûsiyyâtı vardır. Ve takayyüd-i kudrette ol husûsiyyâtın medhali vardır. İşte bu medhaliyyet ibâdın iktisâbıdır. Pes, ef'âl-i ihtiyâriyye ibâdın müktesebi olmuş olur. Sâlikin mertebe-i ûlâda Cenâb-ı Hakk'ın âlemde mestûr olmak müessiriyyetini ve halkını ve kendinin îcâd olunduğunu müşâhede eylediği hasebiyle ef'âlu'llâhta ef'âl-i ibâd mestûr olup, ef'âl-i ibâdı bulamaz. Bu mertebede sâlik bir şeyh-i fâzıla gāyet ihtiyâcla muhtâc olur ki, ef'âl-i ihtiyâriyye üzerine istidlâli ona ta'lîm edip, şüphesini izâle eyleye. Tâ ki mezheb-i cebriye-i

bâtıla zâhib olmaya. Zîrâ kaderiyye tâifesi, kul fi'linin hâlıkıdır derler. Ve cebriyye tâifesi, ef'âlde ibâdın aslâ medhali yoktur derler. Hasan-ı Basrî Hazretleri fırkateyn-i mezkûreteynin nizâ'larını İmâm Hasân (r.a.)efendimiz Hazretleri'nin pîşe-gâh-ı devletlerine arz u i'lâm ve ser-rişte-i nizâ'ların fasl için isti'lâm eylediklerinde, her kîm ki kader-i hayr u şer Hüdâ'dan olduğuna îmân getirmeye, kâfirdir. Ve her kîm meâsîyi Hüdâ'ya havâle kıla, fâcirdir. Ya'ni inkâr-ı takdîr,mezheb-i cebrdir. Pes, abd-i âciz-i bî-miktâr, Cenâb-ı Kādir zü'l-iktidârdan istitâatı miktârı kendi kesbinde muhtârdır. Ve dîn-i islâm cebr ile kader beynindedir diye tasrîh ve iş'âr buyurmuşlardır. Ve mertebe-i sâniyede Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı kadîmesi sâlike mütecellî olmaktan nâşî sıfât-ı kadîmeyi müşâhede hasebiyle sıfât hâdise mestûr olup, kendi nefsini ve vasfını bilmez olur. Kudret-i kâmile ve ilm-i kâmil ve sâir sıfât-ı kadîme kendinin olmak za'mıyla ubûdiyyeti unutup, rubûbiyyet da'vâsına **[11-b]** başlar. Bu mertebede sâlik, bir mürşîd-i kâmile ziyâde muhtâçtır ki nefste ve vasıfta istidlâli ona ta'lîm eyleye. Tâ ki vücûdiyyîn-i mülhidîn-i dâllîn-i mudillîn mezhebine zâhib olmaya.

Mertebe-i sâlisede, zât-ı Hak sâlike mütecellî olmak hasebiyle fi'linden ve vasfından gāfil ve kesretten mahcûb olduğu halde, ehl-i vahdet olur. Bu mertebede dahi sâlik, fâris-i meydân-ı şerîat ve vâsıl-ı kesret-i hakîkat bir pîr-i kâmil mürşîd-i mükemmele muhtâçtır ki, vücûd-i kesrete ve kendi fi'line ve vasfına ve nefsine istidlâli ta'lîm eyleye. Hattâ mümkini vâcibden temyîz eyleye.(Nukile min Şeyhi'l-Ekber k.s.)

***Fi'l, Hâl ve Esbâb-ı fi'l** (فعل و حال و اسباب فعل) **:** Meselâ, kalkmak yapmak hâl ve kalkmak fi'ldir. Kalkmak hâli, ne mevcûd-i hâricî ve ne ma'dûm-i sıfdır. İbtidâ kalkmak, yapmak kuldan olarak gelir-geçer bir hâldir. Kalkmak hâsıl oldukta, Hakk'ın halk etmesidir. Hâl dahi eğer ki mahlûktur, fi'l gibi. Lâkin kasten mahlûk değildir, teb'an mahlûktur. İrâde-i cüz'iyyeden ibâret olan hâl-i mezkûre ibtidâ kuldan olduğu için, cebrden kurtulur. Ya'ni ef'âl iki nev'dir : Biri ıztırârî ve biri ihtiyârîdir. Iztırârî olan, hareket-i şemme gibidir ve ihtiyârî olan, kalkmak gibidir. Kulda irâde-i cüz'iyye olmakla ef'âl-i ihtiyâriyyesinde kesben medhali olmağın cebr lâzım gelmez.

Ma'lûm ola ki, bir fi'lin vücûd bulması beş şey ile hâsıl olur : Hak'tan bir kudret ki ona kudret-i kadîme derler. Ve halktan bir kudret ki ona kudret-i hâdise derler. Ve Hak'tan bir irâdet ki ona irâdet-i kadîme derler. Ve halktan bir irâdet ki ona irâdet-i hâdise derler. Ve biri dahi Hakk'ın tekvînidir, ya'ni Hakk'ın vücûd buldurmasıdır. Bir fi'lin olmasını veyâ olmamasını ibtidâ kul istedikli olmak ve azm u kasdetmek hâli vâki' olduğu akîbinde ol fi'l öylece beş şey ile vücûd bulur. Azm u irâde ve kudret-i hâdise kul tarafındandır. F'il u kudret, her fi'l ve kudret ki eğer ki zâhiren mezâhirden görünür, lâkin kakîkatte ol fi'l mezâhirde Hak'tan zâhirdir,mezâhirden değil. Pes, fi'l ve kudretin bendeye nisbeti Hakk'ın onun sûretinde zuhûru cihetindendir, bendenin taayyünü cihetinden değil. Fi'llâh mahlûk değildir, âsâr mahlûktur. Bu görünen eşyâ cemîan âsârdır. (Hakkı Efendi)

***Ecîrûn, Cebbârûn** (جبار , اجير) **:** Ecîr, feîl, bi-ma'nâ fâildir, infâz edicidir. Kendine isticâre edenleri, ya'ni ilticâ edenleri ya'ni ecîru'l-müstecîrîndir. Kendine ilticâ ve isticâre edenleri zalemenin zulmünden tahlîs edicidir. Ve bundan mâ-adâ yevm ü kıyâmette mevkıf-i arasâtta ahvâl ü efzâ' yevm-i ma'hûdden cenâb-ı şefâat-meâblarına ilticâ ve isticâre olundukta, Vâhidü'l-Kahhâr'dan şefâat kılıp, girîbân-ı usâtı keşâ-keş-i zebâniyyeden **[12-a]** ve rikāb-ı müznibîn-i tegālli selâsil ü ağlâlden tahlîs edicidir demek olur.

Cebbâr, "cebr"den müştaktır.اغناء من الفقر واصلاح العظم من الكسر [Fakirlikten kurtulmak zengin olmakla, kemiklerin ıslahı da kırılmakladır] ma'nâsına mübâlağa sîgasıdır. Ya'ni mübâlağa ile fakîr ve muhtâcını fakr u fâkaden i'nâ edicidir. Zîrâ Rasûlullâh (s.a.v.) Hazretleri'nin cûd ve atâsına hadd u nihâyet yoktur. فان من جودك الد نيا و ضرتها buna şâhittir. Ve nazm-ı celîlde ولا تبسطها كل البسط (İsrâ,17/29) [Hem de malını büsbütün israf etme] cûd u atâsının haddin efzûn ve hasrdan bî-rûn olduğuna delâlet eder ki, Bârî Teâlâ ifrât-ı cûddan iktisâda i'tidâlde tergîb buyurmuştur. Ve fi'l-hakîka gınâ-i sûrî ve ma'nevî O'nun yed-i kerem-i peyvend ve keff-i cûd-i atâpesendlerinden fakr u muhtâcîne dem-be-dem vâsıl olmaktadır. Ağniyâ-i dünyâdan olan ümmetleri emirlerine imtisâlen dem-be-dem fakr u muhtâcîne îsâl-i nevâl ederler. Kezâlik, ulemâ-i râsihîn olan ümmeti irşâd-ibâd edip, fakr u iflâs-ı cehâletten halkı tahlîs edip, nisâb-ı reşâd ve sedâde mâlik etmekle onları i'nâ-i ma'nevî -i birrle ganî ve iflâs-ı cehâlet ve dalâletten halâs ederler. Ve bir ma'nâsı dahi اصلاح العظم من الكسر ma'nâsına olan cebrden sıyga-i mübâlağa-i ism-i fâil olunca, mübâlağa vechi üzere kesr-i dalâlet ve gavâyetle meksûrü'l-kavî olup râh-i Hüdâ'ya mihneti olmayan güm-râh-ı fâsidi'l-ahvâl olanları râh-ı hidâyete irşâd ve tarîk-i müstakîme vusûle imdâd etmekle ahvâl-i ibâdı ıslâh edicidir demek olur. Yâhut vel-hâsıl Rasûl-i Ekrem ve Nebiyy-i

Mükerem (s.a.v.) Hazretleri'nin vücûd-i şerîfleri ve zât-ı latîfleri umûr-i dünyeviyye ve uhreviyyenin salâhı ve mîzâc-ı kâinâtın kıvâm ve nizâmıdır. اللهم صل و سلم عليه و اله مادام هذه النظام [Allâhım! Bu nizam dâim olsuğu sürece, ona ve âline rahmet ve selam et] (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî**)

***El-ecrâmu'l-mahsûsât, âlem-i mülki'l-ecrâm, âlem-i mülki'l-ecsâm, âlem-i mülk-i ecsâm-i unsuriyye :** Fenâ bulan cisimlerdir.
***Ecsâm-ı tabîiyye :** Fenâ bulmayan cisimlerdir, arş gibi.
***Ecrâm-ı ulviyye :** Göklerin cisimleri demektir.
***Ecsâm-ı latîfe :** İmâdi's-semâvât olan melâikedir ki, saff-ı sânîdedir.
***Eczâ-i âlem :** Yer ve gök ve sâiredir.
***Ecrâm-ı neyyire :** Nurlu cisimlerdir ki, semâvâta derler.
***Ecell-i ma'lûmât :** Allâh Teâlâ'dır.
***İcmâl :** Lâ ilâhe illallâh, tafsîl ; Muhammedün rasûlullâh.
***Ecsâd-ı seb'a :** Ecsâd-ı seb'adan üsrubdur ki kurşundur ve hadîddir ki demirdir ve nühâsdır ki bakırdır ve rasâstır ki kalaydır ve hârsanîdir ki tunçtur ve fıddadır ki gümüştür ve zehebdir ki altûndur ve altûn cümleden kıymet ve hâssiyyet yüzünden a'lâdır, zîrâ otuzaltı bin senede hâsıl olur. Nitekim gümüş onun nısfı olup, onsekiz bin yılda vücûd bulur. Onun için bunlar sâirlerden azîzdir. **[12-b]**

***Ecr ve sevâb ve fazîlet :** Fazîlet-i Ramazân ve aşr-ı Zilhicce ve leyle-i nısf-ı Şa'bân'da ve gayrılarda ve Mescid-i Harâm'da salât-ı vâhide, yüz bin salâta muâdil ve Mescid-i Nebevî'de bin salâta müsâvî ve Mescid-i Aksâ'da beş yüz namâza bedel olmak hakkında vârid olan ehâdîs-i şerîfe, şeref-i ezmine ve emkineye dâl olduğu lâzibdir. Ve salât-ı nehâriyye muhâdese-i maa'llâhdır ve salât-ı leyliyye müsâmeredir. Fefhem cidden.

***Ecr ve ecîr olmak :** Hak Teâlâ her mücâhide yüz derece ihsân etse gerektir ki, beş yüz yıllık yoldur. Pes, bu sûrette üç kısım ecrin ikisi dünyâda ve biri âhirette olur. Ammâ kıymet ve selâmet bulunmadığı sûrette tamâm-ı ecr âhirete kalır. Ve mücâhide gerektir ki, mülâhaza-i ecrde olmayıp tasarruf-ı zâhir ve bâtını Hakk'a terk eyleye. Vâridâtını ifnâ eyleye ve illâ ecîr olur, abd-i hâdim olmaz, fazl u şeref ise ubûdiyyettedir.

Abd-i hakîkî, mâni' ve mu'tî Hak olduğun bilir ve hizmeti mukâbelesinde atâ ve ecr ve feth ve emsâline bakmaz. Zîrâ gedâ-çeşmlik ve ekramü'l-ekramîne isâeti zann gibidir. Hemân bilâ-garaz hizmet-i Hak'ta ol ki, hizmet senin, atâ O'nundur. Gerek karîben gelsin ve gerek baîden ve gerek hiçbir nesne hâsıl olmasın. Zîrâ tâlib-i Hak olan, nesne husûlünü talep ederse ecîr olur. Ya'nî gündelik ile iş işleyene benzer. Suâl olunursa ki Allâh Teâlâ abde muzâf olan amelin ecrini aşre kıldı. Nitekim gelir: من جاء بالحسنة فله عشر امثالها (En'âm,6/160) [Kim bir iyilik ile gelirse, ona on misli verilir] Ve kendine muzâf olan savmın ecrini bilâ-hisâb kıldı.Nitekim gelir:بغير حساب انما يوفى الصابرون اجرهم (Zümer,39/10) [Ancak sabredenlere mükâfatları hesapesız verilir] Pes, bu naks ve ziyâde neden geldi ? Cevâb budur ki ; tefâzul-i mezkûr izâfetten mefhûmdur. Tâ ki Hakk'ın rütbesi abdden mütemeyyiz ola. Bu cihetten Mekke-i Mükereme "Haremullâh" olup Hakk'a izâfetten ötürü onda bir amel yüzbin amele bedel oldu. Zîrâ ulûhiyyet-i muhtereme, saltanat-ı zâhire gibidir. Sultâna hizmetin ecri ise muzâaftır. Zîrâ o bâb-ı fazl ve dergâh-ı keremdir. Ve Medîne-i Münevvere harem-i Rasûl olup, halka nisbetinden ötürü onda bir amel bin amele muâdil geldi. Ve Kudüs-i Şerîf Harem-i Süleymânî olmakla beş yüz ile teşrîf olundu. (İsmâil Hakkı Efendi)

Ecr ve sevâb mertebe-i nefste a'mâl-i seyyiât makūlesidir ki âhâddır, ya'nî bire-bir yazılır. Mertebe-i kalb ise, mertebe-i aşerât ve mertebe-i rûh, mertebe-i mîât ve mertebe-i sırr mertebe-i ulûfdur ki her birinde olan tezâuf hulûsuna göredir. Hulûs ise, esrâr-ı ilâhiyyeden bir sırr-ı azîmdir ki gāyeti nefsâniyyetten ve belki gayriyyetten halâs olmaktır. Ve sırru's-sırr Allâh Teâlâ'nın **[13-a]** والله يرزق من يشاء بغير حساب (Bakara,2/212) [Allâh dilediğine hesapesız nimetler verir] kavl-i şerîfiyle ifâde buyurduğu mertebededir ve ol a'mâliniz sidre-i müntehâya varıp, nihâyet bulup ondan ileri geçmeye. Melâikenin hâmil olup ve bildiği ancak böyle a'mâldir. Ve bundan a'lâ a'mâl vardır ki onu melek bilmez ki onu hâmil ola.

Ve ma'lûm ola ki, nefs ehli bir hasene eder ise on ecir verilir. Ve kalb ehli bir hasene eder ise yüz ecir verilir. Ve rûh ehli bir hasene eder ise bin ecir verilir. Ve sırr ehli bir hasene eder ise bi-gayri hisâb ecir verilir. Nitekim Mekke-i Mükereme'de sâkin olanlara bir haseneye on ecir ve dahi ziyâde verildiği gibi. Kezâlik bir kabâhata on günâh ve dahi ziyâde yazıldığı gibi. Hattâ havâtır ma'füvv iken Mekke-i Mükereme'de ma'füvv değildir. Fefhem. Ve harem-i ilâhîde bir

amel yüz bin ecirle mükâfât olunur ve seyyie dahi ona göredir. Namâz içinde kāim olup tilâvet olunan Kur'ân için yüz hasene yazılır. Ve eğer câlis olup okursa elli sevâb verilir. Ve eğer namâzın hâricinde abdest ile okursa yirmi beş hasene ve eğer bilâ-vuzû' okursa on hasene yazılır. Nitekim sünnetlerde ayakta kılınan namâzlar için bütün sevâb ve kuūden kılanlara nısf sevâb verilir. Fefhem. Ma'lûm ola ki "اجر" üç harftir. Biri elif ve biri cîm ve biri râdır. Elif iâdeden ve cîm cennetten ve râ rü'yetten ibârettir. Ma'nâsı budur ki, ya'nî onlar ki imân getirdiler ve amel-i sâlihât işlediler, onlara iâde (rücû') Allâh Teâlâ'nın zâtınadır. Çûn urûc ederler Allâh Teâlâ'nın zâtına erişirler. Ve cennette Allâh Teâlâ'nın likāsı ile müşerref olurlar. (Nukile min **Şerh-i Ebyât-ı Heft Suâl** İsmâil Hakkı Efendi)

***Ecel-i insân bir olmak :** İnsanın fi'l-hakîka eceli birdir. Eğer muallak ve mübrem yüzünden iki görünür ise de. Zîrâ ilm-i ilâhî mütegayyir olmaz. Meselâ, filan kimse eğer hacc eder ise ömrü seksen sâl ve illâ altmış sene olur diye yazılmış olsa, hacc ettiği sûrette ömrü seksen olur, altmış olmaz. Ve hacc etmediği sûrette ömrü altmış olur, seksen olmaz. Ve mahv u isbât ki ما يشاء و يثبت يمحوا الله (Râd,13/39) [Allâh dilediğini mahveder, dilediğini de bırakır] âyetinden mefhûmdur. Levh-i mahfûza göredir ki bu âlem-i cismânîye nâzırdır. Âlem-i cismânîde ise tagayyürât ve tebeddülât çok vâki' olur. Onun için kâh olur ki hâlde saîd olan malda şakî ve hâlde şakî olan malda saîd olur. Ve insân ve hayvânda bekā müeccel olduğu gibi eşyâda dahi müecceldir. Hattâ münkesir olan çanakların ve zarfların bile inkisârları ecellerinin hulûlleri iledir. Ve cümle zerrât fi'l-hakîka hâmil-i rûhtur. Eğerçi mahcûb olanlar his ve hareketi olmayan eşyâya câmid derler. Feemmâ câmidiyyeti bi-hasebi'z-zâhirdir. Şu kadar vardır ki nebâtta nümüvv olmakla fi'l-cümle hayât melhûzdur. Nitekim işâret-i Kur'âniyye'de gelir : كيف يحيى الارض بعد موتها (Rûm,30/50) [(Allâhın) yeryüzünü ölümünden sonra nasıl dirilttiğini (gör)] Zîrâ **[13-b]** arza hayât verîcek arz hayy olur. Nitekim insân nefh-i rûhla hayy olur. Feemmâ insânın hayâtını nefhle ve nebâtın hayâtını nesîm-i hevâ ve feyz-i bârân ile kıldı. Hevâ ise hayy ismine ve bârân dahi muhyî ismine mazhar olûcak fi'l-hakîka nebât dahi hayat-ı Hakk ile hayy oldu. Ve eğer fehm etmezsen diyeke, ihyâ-i Hakk ile hayy oldu. Ve nümüvvü olmayan ahcâr ve emsâlinin hayâtları mazhar-ı vücûd olmakladır. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Ecel-i mütenâhî ve Ecel-i rûhânî :** Kibâr buyurmuşlardır ki ecel-i insân ikidir : Biri ecel-i mütenâhîdir ki bu nişâne ve dârda miktâr-ı ömrdür. Ve biri dahi ecel-i rûhânîdir ki nişâne-i uhreviyyeye mahsûstur. Ve onun müddeti mütenâhî değildir, gerek cennette ve gerek nârda. Kāle Teâlâ : ثم قضى اجلا و اجل مسمى عنده (En'âm,6/2) [(O Allâh) sonra bir ecel takdîr etti. Adı konulmuş bir ecel de O'nun nezdindedir] Ya'nî ehl-i tefsîr, ecel-i evveli dünyâda miktâr-ı ömre haml eylediler, gerek kalîl ve gerek kesîr. Ve sânîden murâd, ecel-i kıyâmet-i kübrâdır dediler. Ve erbâb-ı hakāyık ömr-i âhirete haml eylediler ki lâ-mütenâhîdir. Zîrâ rûhânî olan nesnenin nihâyeti olmaz. Ecel-i evvel ise böyle değildir, belki cismânîdir. Cismânî ise mütenâhîdir zîrâ dâiresi dıyyıktır. Ve demişlerdir ki mevt, enfâs-ı ma'dûde ve âcâl-i ma'dûdedir. Ya'nî ömrü gerçi mal ve menâl ile takdîr ederler velâkin hakîkatı enfâstır. Ve enfâs ziyâde ve noksân kabûl etmez. Sür'at-i but' ile tefâvüt kabûl eder. Ve sadaka ve sıla-i rahmin ömrü ziyâde kıldığı, bereketi i'tibârıyladır. Yâhut ikisinin fazîletini beyândır. Şöyle ki, eğer bir amel ömrü efzûn etmek şânından olaydı, sadaka ve sıla-i rahim olurdu demektir.

Suâl olunur ise, Hz. Âdem (a.s.) ömründen kırk senesini Hz. Dâvud (a.s.)a hibe etmiştir. Ve mülûk-i mağribden birinin ehli, hadd-i mevte erdikte meşâyih-i kibârdan biri kızını ona fedâ edip, ol hâtun nice müddet dahi hayatta olduğu musarrah ve bunların emsâli mukarrer ve muharrerdir. Pes, ömr ziyâdelik kabûl etmiş olur.

Cevâb budur ki, bunlar hâl-i muallakadır, yoksa mübremât değildir. Nitekim filan kimse eğer hacc eder ise ömrü seksen ve illâ altmış olur denilmiştir. Pes, muallakun-bih bulundukta muallak olan seksen dahi bulunur. Zîrâ ikisi dahi makzîdir ve illâ makzî olmayan nesne vücûd bulmaz. Ve duâ belâ-i nâzile ve gayr-i nâzile nâfi'dir denildiği dahi böyledir. El-hâsıl ilm-i ilâhîde muayyen olan ecelde tefâvüt olmak muhâldir. Ve muallak olsa da olmasa da hakîkatı maktû'dur. Çünkü âlem-i esbâb ve hikmettesin , ba'zı umûrun esbâbına mübâşeret eyle, eğer müsebbebin vücûdunda te'sîri olur ise Allâh Teâlâ'dandır. Ve ol nesnenin husûlü muallakāttandır. Ve eğer te'sîri olmaz ise, **[14-a]** muhkemâttandır. Ve senin hareketin âkibette cehâletten olmuş olur. Ve ecel-i tabîî yüz yirmi senedir velâkin herkese göre külliyet kabûl etmez. Belki bir sâate bile ömür derler ve cümlesi kazâ ve kadere dâirdir. Pes, ان لله ما اعطى وله ما اخذ mûcebince veren ve alan Hak'tır. Ve herşeyin O'nun indinde ecel-i müsemmâı ya'nî muayyeni vardır. Onun için Hakk'a i'tirâz etmek küfürdür, zîrâ muktezâsı hükmünden hurûcdur ve kazâ ve kadere cehldir. Ve o

makūle esrâr burada kaleme gelmez zîrâ şâri' onu ifşâdan nehy etmiştir. Ve şol cihetten ki ukūl-i âmmeye sığmaz. Hemân kaderin hulüvv ü mer'îye münkād gerek. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ahad ve vâhid** (احد و واحد) **:** Ahad öyle Allâh ki zât ve sıfât ve ef'âlinde misli ve nazîri yoktur. Kulun ahad ile vâhid isimlerinden nasîbi, tevhîdin ka'rına dalıp dahi tevhîde müstağrak olmaktır ki hattâ ezelden ebede varınca vâhid-i samedden gayrıyı görmeye. Ve ma'lûm ola ki, ahad evvelü'l-esmâdır. Zîrâ ahad ayn-ı zâta ve vâhid ayn-ı sıfâta delâlet eder. Allâh isminin delâleti ise mertebeyedir. Onun için mertebesiz evvelü'l-esmâ celâledir denilmedi. Nitekim pâdişâhlara melik derler, mertebe i'tibârıyla, zât i'tibârıyla değil. Ve bu makāmdandır ki Allâh Teâlâ'ya واحد لاعن عدد derler. Zîrâ vâhid ve ahad Allâh Teâlâ'yı mertebe-i adediyyeden tenzîh için vaz' olunan derecâtın nihâyetidir.

Bil ki Allâh Teâlâ adedin mebdâı olan vâhidin mebdâıdır, yoksa bi'l-fi'l adedin mebdâı değil. Ve illâ adede mukābil gelip aded gibi ol dahi hâdis olurdu. Onun için ahadiyyette tecellî muhâldir zîrâ onda gayrın vücûdu yoktur, belki zâtın zâta zuhûru vardır. Meğer kîm zât-ı ahadiyye ile nisbet ve izâfet i'tibâr oluna. Bu sûrette zât-ı ahadiyye zât-ı vâhidiyye sûretin bulur ve tecellî muhâl olmaz. Zîrâ zât-ı vâhidiyye ma'den-i kesrettir. Ve bunun nazîri Allâh Teâlâ'ya mutlak ıtlâktır ki bu ıtlâka, ıtlâk-ı zâtî derler, yoksa takyîd mukābelesinde değil. Fa'rif.

Ahad, zât-ı Hak'tan ibârettir. Cemî' izâfât ve i'tibârât-ı sıfât ve kesret-i esmâ ve sıfâtı nefyetmek i'tibârıyla. Meselâ, pâdişâh Bağdat'ı almış dersin, askeri anmazsın ve şu kitabı yazdım dersin, elim yazdı demezsin. İşte bunlar ahadiyyettir. Ve Hz. Peygamberin dahi اعوذ بك منك [Senden sana sığınırım][7] dediği dahi ahadiyyettir. İmdi bu yerlere ve göklere ve dağlara ve sahrâlara ve deryâlara ahadiyyete vâkıf olan kimse nazar eylese, aslâ yerleri ve gökleri ve dağları ve sahrâları ve deryâları görmez. Ancak vücûd-i Hak'tan gayrı onun nazarında bir şey kalmaz. Zîrâ يوم تبدل الارض غير الارض والسموات وبرز والله الواحد القهار (İbrahim,14/48) [Dünyanın başka bir dünyaya, göklerin de başka göklere dönüştürüldüğü gün, onların hepesi tek ve kahhâr olan Allâh'ın huzuruna çıkarılacaklardır] O'nun takdîri ya'nî nakdi olmuştur. Cemî' dünyâ ve âhireti ve nîrânı ve cenneti geçmiş, Hakk ile هو هو menziline vâsıl olmuştur. Bununla birine vermede ve almada ve halk ile muâmele etmekten hâlî değildir. Acîb sırdır, Allâh âgâh eyleye (âmîn).

İmdi bu hâlde olan kimse dâim ahad ismin zikreder, gerekse sâkit ve gerek nâtık olsun. Vâhid, zât-ı Hak'tan ibârettir. Cemî' esmâ ve sıfâtı birle, şol haysiyyet ile ki ol kesret-i esmâ ve sıfât ve vahdet-i zâta mâni' ve münâfî olmaya. Meselâ, dersen ki pâdişâh askeriyle Bağdat'ı almış. Burada asker, zikrettiğin pâdişâhın pâdişâhlığına ve asker Bağdat'ı onun emriyle ve hükmüyle aldığına mâni' ve münâfî olmaz. Bunun temsîli ancak pâdişâha mahsûs değildir, herşeyden buna misâl mümkündür. ففى كل شئ له اية تدل على انه واحد [Herşeyde Allâh'ın bir olduğuna dair delil vardır] Meselâ, şu yazıyı elimizle yazdık desek, vâhidiyyettir. Ve dahi Allâh'ın rahmeti ve gazabı ve mazhar-ı mağfireti ve intikāmı desek, vâhidiyyettir.اعوذبرضاكمن سخطك[Gazabından rızanasığınırım]demek vâhidiyyettir. (Mısrî Efendi) İmdi Hakk'ı bu kemâl ile mütâlaa ve müşâhede, vâhid ismini zikrdir, gerek ise dili sâkit olsun. Zîrâ sıfât makām-ı vâhidiyyette olur.

***Ahîdün, vahîdün** (احيد , وحيد) **:** Esmâu'n-Nebî'den bu ismeyn-i şerîfeyn bir ma'nâyadır. "Ahîd" in hemzesi "vav" dan münkalib **[14-b]** olmuştur. Bu iki isim "ferîd" ma'nâsınadır ki türkçede yalnız demek olur. Hatm-i risâlet ve nübüvvette ve mazhariyet-i zât-ı ahadiyyette ve meclâiyyet-i sıfât-ı celâl ve cemâlde ve dünüvv-i tedellî-i makām-ı kavseyn -ev-ednâda ferîd ve vahîd ve rü'yet-i cemâl-i bâ-kemâl-i ilâhîde mütevahhiddir ki sâir enbiyâ ve mürselîn ve mü'minîn-i kâmilîn bu neş'ede bu a'zâmu'l-lezzât olan naîm-i müşâhede-i zât ile merzûk olup mazhar-ı hitâb-ı لن ترانى olmamışlardır (s.a.v.) (**Delâil** şârihi Kıbrısî Efendi)

***Ahkâm ve âsâr** (احكام و اثار) **:** Ahkâm ve âsâr dediğimiz, vücûd-i abdde ya'nî âlem-i gaybve âlem-i şehâdette mevcûd olan mümkinâttır. Ya'nî umûr-i külliyye ki hakāyıktır, mevcûdât-ı hâricînin lâzımıdır. Ve vücûd-i hâricîde zâhir ve nümâyândır. Her hayyda hayât ve her âlimde ilm eseri gibi, ulûhiyyetin eseri meşhûd ve nazarda mefkūddür. Hükmü bilinir, resmi görünmez. Ve zât, aynda mertebe vâki' olmakla kesret görünür. Ve dahi deryâ bir ma'nâ iken rüzgâr esip dalgalar peydâ olmakla kesret görünür. Yâhut yekpâre bir âb iken müteaddid bardaklara konuldukta kesret görünür. Kezâlik biz dahi yekpâre bir cevher idik, tecellî-i ilâhî ile taayyün bulup eşyâ-i müteaddide olmakla kesret görünür ammâ şems çok mahallere vâki' olmasa ve deryâ üzerine

[7] - İbn Mâce, II, 1262; İbn Hanbel, I, 96.

rüzgâr esmese ve âb bardaklara konulmasa ve bizim taayyünümüz zâil olsa, kesret kalkıp her biri vahdette kalır. Velâkin bir şey bir kere taayyün bulduktan sonra yine aslına rücû' eylese bile eser-i temeyyüz yine bâkiyedir ve bi'l-külliyye mütelâşî olmaz. Nitekim âbdan bir katre ifrâz olunup temeyyüz bulduktan sonra yine ol katre âba katılsa, gerçi naks-ı katre âbdan mütemeyyiz olmaz, ya'nî âbdan seçilmez. Lâkin katre ismi dahi ondan zâil olmaz. Fefhem cidden.

Ve ma'lûm ola ki, vücûd vahdeti i'tibârıyla butündadır, kesreti i'tibârıyla zuhûrdadır. Ve a'yân-ı sâbite zâtı i'tibârıyla butündadır, ahkâm ve âsârıyla zuhûrdadır. Ve vücûdu âyine i'tibâr edersen, onda zuhûr eden a'yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsârıdır. Ve a'yânı âyine i'tibâr edersen, onda dahi zuhûr eden Hakk'ın esmâ ve sıfâtı ve şuûnâtı ve vücûdun tecelliyâtıdır. Bunların zuhûru ne ile zâhir olur? Müteayyin olan vücûd ile zâhir olur. Ve vücûd-i müteayyin ne ile zâhir olur? Â'yânın ahkâm ve âsârıyla zâhir olur. Ahkâm ve âsâr dedikleri meselâ, kalemtraşın hükmü kalem yonmaktır ve eseri kalemdeki yonulmak fi'lidir. İlmde olan asl kalemtraş ayna çıkmaz. Ayna çıkan ve zâhir olan, ilmdeki asl kalemtraşın ahkâm ve âsârıdır. Ya'nî vücûd-i hakîkînin zıllî olan zâhir-i vücûd, ilmde olan a'yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsârın telebbüs edip ayna gelir. İşte ayna gelen a'yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsârıdır. A'yân-ı sâbitenin aslı ebed-el-âbâd ayna çıkmaz. Ya'nî şuûn-i zâtiyye ilme geldikte adı a'yân-ı sâbite, ayna geldikte adı a'yân-ı hâriciyye oldu. Bir dahi zât-ı Hakk gayrı bir şey yoktur.

***Ahkâm-ı vücûb**(احكام وجوب)**:** Ahkâm-ı vücûb dedikleri, esmâ-i fâilede taakkul olunan nâşirâttır.

***Ahkâm-ı imkân** (احكام امكان) **:** Ahkâm-ı imkân dedikleri, hakāyık-ı fâilede taakkul olunan te'sîrâttır.

***Ahkâm-ı ilâhiyye** (احكام الهيه) **:** Hudûdullâh demektir.

***Ahkâm-ı şer'iyye** (احكام شرعيه) **:** Farz, vâcib, sünnet **[15-a]** müstehab, mendûb demektir.

***İhsân** (احسان) **:** İhsân iki ma'nâyadır , birisi iyilik etmektir ve birisi Hakk'ı görür gibi ibâdet etmektir. Dahi ihsân lugatte hayr ve ibâdet ve işlemesi lâyık olan şeye derler. Ve şerîatte, Hak Teâlâ'yı görür gibi ibâdet etmeğe derler. Fefhem. (Hakkı Efendi)

***Ahadiyyet** (احديت) **:** Âlem-i lâhût

***Ahâdiyyet** (احديت) **:** Vücûd-i mutlak

***Ahadiyyet-i sırf** (احديت صرف) **:** Âlem-i lâhût

***Ahadiyyet-i zâtiyye** (احديت ذاتيه) **:** Âlem-i lâhût

***Ahadiyyetü'l-cem'** (احديت الجمع) **:** Âlem-i ceberût

***Ahâdiyyetü'l-cem'** (احديت الجمع) **:** Vücûd-i mutlak i'tibâr olunmaktır.

***Ahâdiyyet-i cem'** (احديت جمع) **:** Cem'in birliği demektir. Meselâ, esmâ-i ilâhiyye doksan dokuz iken, ahadiyyeti i'tibârıyla ol doksan dokuz, bir i'tibâr olunup ol bir, doksan dokuza zamm olundukta yüz i'tibâr olunur. Maa-hâzâ, sûrette doksan dokuz görünür ammâ i'tibârda yüzdür.

***Ahadiyyet-i mecmû' ve mecmû'-i ahadiyyet** (احديت مجموع و مجموع احديت) **:** Ahadiyyet-i mecmû' fenâya dâirdir ve mecmû'-ı ahadiyyet bekāya nâzırdır.

***Ahadiyyet-i cem' ve mecmû'-ı ahadiyyet** (احديت جمع و مجموع احديت) **:** Nice bin pâreyi bir pâre etmeğe ahadiyyet-i cem' derler. Ve bir pâreyi nice bin pâre etmeğe, mecmû'-ı ahadiyyet derler. نصر ـ ينصر ـ نصرا ـ فهو ناصر ...الى اخره cümlesi نصرا dan müştak olduğu gibi cümle eşyâ dahi ahadiyyetten sâdır olmuştur. Fefhem cidden.

***Ahadiyyetü'l-kesret** (احديت الكثرت) **:** Bir vâhiddir ki onda kesret-i nisbiyye taakkul oluna, ya'nî ona kesret münâfî olmaya ve ona makām-ı cem'-i ahadiyyet ve ahadiyyetü'l-cem' derler. (Hakkı Efendi)

***Ahadiyyetü'l-ayn** (احديت العين) **:** Zâtında birdir demektir. Dahi Hakk'ın her bir şey'den ve esmâsından ğınâsı haysiyyeti ile olan mertebesine ıtlâk olunur. Ve ona cem'u'l-cem dahi derler.

***Ahadiyyetü'l-mezheb** (احديت المذهب) **:** Cemî' mezâhibi câmi' olana ahadiyyetü'l-mezheb derler. Muhyiddîn-i Arabî gibi. Zîrâ onlar ilâmla amel ederlerdi.

***Ahadiyyet-i zâtiyye** (احديت ذاتيه) : Ahadiyyet-i zâtiyye, cemî' hakāyıkı câmi' olmakla hakîkatü'l-hakāyık derler. Vücûd-i mahz ve vücûd-i baht, lâ-taayyün i'tibârıyladır. Bu mertebeye ahadiyyet-i zâtiyye derler ki ism ve resm ve nisbetten bi'l-külliyye müberrâdır. Neyistândan murâd, vücûd-i insânînin vatan-ı aslîsi ve mebde-i evveli olan mertebe-i ahadiyyettir ki ona hüviyyet-i zâtiyye ve taayyün-i evvel derler, zât-ı baht demezler. Zîrâ buna âlem-i ceberût derler. Ve zât-ı baht, lâ-taayyün âlemidir ki zikrolunan mertebenin fevkindedir. İşte buna âlem-i lâhût derler. (**Şerh-i Mesnevî** Hakkı Bursevî)

***Ahadiyyet-i zâtiyye ve ahadiyyet** (احديت ذاتيه و احديت) : Ma'lûm ola ki hakîkat-ı vücûd min-haysü-hüve niseb ve i'tibârât mülâhaza olunmaksızın eğer kendine nisbet olunur ise, vücûd-i mutlak ve zât-ı baht ve hestî-i sırf ve gayb-ı hüviyyet ve ahadiyyet-i mutlaka ve ahadiyyet-i zâtiyye derler. Ve bu haysiyyetten onun mertebesi gāyet-i bülenddir ki ona şuhûd erişmez. Eğer zâtiyye kaydıyla mukayyed olarak ahadiyyet-i zâtiyye denilir ise, murâd lâ-taayyün mertebesidir. Ve bilâ-kaydı-zâtiyye olarak mutlakā ahadiyyet denilir ise, murâd evsâ-i taayyünât olan ahadiyyet mertebesidir. (Hakkı Efendi)

***Ahadiyyet ve vâhidiyyet ve vahdet** (احديت و واحديت و وحدت) : Vâcib Teâlâ vaktâ ki cumhûr-i mütekellimîn indinde vücûd-i hâsla mevcûd **[15-b]** bir zât oldu ise, isbât-ı vahdâniyyet ve nefy-i şerîkte hucec ve berâhîne muhtâc oldular. Nitekim kitaplarında mestûrdur. Feemmâ vahdet-i vücûda kāil olan sûfiyye hazerâtı indinde şöyle zâhir oldu ki hakîkat-ı Vâcib Teâlâ vücûd-i mutlaktır. Pes, tevhîd ve nefy-i şerîk üzere delîle muhtâc oldular. Zîrâ vücûd-i mutlakta isniyyet ve teaddüd tevehhüm olunmak mümkün değildir. Lâkin onda taayyün ve takayyüd vardır. İmdi âlemde müşâhede olan eşyâ veyâhut tahayyül olunan veyâhut taakkul olunan müteaddid şeyler nev'an vücûddur yâhut vücûd-ı izâfîdir, vücûd-i mutlak değildir.

Bundan sonra ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ'nın vücûdu için bir vahdet vardır ki zâtı üzerine zâid değildir, belki aynıdır. Ve ol vahdet dediğimiz, vücûd-i Hakk'ı mutlak i'tibâr etmekten ibârettir. Ve bu vahdet, ıtlâkı i'tibârıyla vâhidin na'tı değildir, belki aynıdır. Ve inde'l-muhakkıkîn ahadiyyet-i zâtiyye dedikleri bu vahdettir. Ve adede mensûb olan vahdet ve kesret bu ahadiyyet-i zâtiyyeden neş'et eder. Ve vahdet-i mezkûra cemî' i'tibârâtın intifâıyla i'tibâr olunur ise, ahadiyyet tesmiye olunur. Ve cemî' i'tibârâtın isbâtıyla bile i'tibâr olunur ise, vâhidiyyet tesmiye olunur. (Molla Câmî k.s.)

***Ahadiyyet ve vahdet ve vâhidiyyet** (احديت و وحدت و واحديت) : Usûl-i ıstılâh-ı sûfiyye bu üç lafz üzerine mebnîdir ki ahadiyyet ve vahdet ve vâhidiyyet ve vücûd-i izâfî ve nefes-i rahmânî ve dahi çok esmâ ıtlâk ederler. Ol hüviyyet-i mutlaka ki ahadiyyet zâtından ibârettir. Ol gaybu'l-guyûbda gizli hakîkattır, çekirdekte şecer gizli olduğu gibi. Ve dahi nutfe gibi ki, henüz sulb-i pederden rahm-i mâdere nakletmemiştir. فا حببت ان اعرف [Bilinmeye muhabbet ettim][8] mûcebince meyl-i aslî ve hubb-i zâtîye işâret buyurur ki ol beyne'l-hafâ ve'z-zuhûr vuslattır. Ve bu mertebe-i nutfe, sulb-i pederden rahm-i mâdere naklden kinâyettir. Ve ona vahdet-i hakîkî derler ki, hubb-i zâtî ve meyl-i aslî ve nikâh-ı sârî ve hakîkatü'l-hakāyık ve berzah-ı câmi' ve tecellî-i evvel ve hakîkat-ı muhammediyye ve merâtib-i ezeliyye ve ebediyye ve mertebe-i evveliyye ve âhiriyye ve râbıta-i bâtıniyye ve zâhiriyye ve âlem-i melekût ve âlem-i gayb ve âlem-i emr ondan ibârettir. Ve ondan sonra kuvây-ı rûhâniyye ve cismâniyye mertebesine hazret-i vâhidiyyet ve taayyün-i sânî ve tecellî-i sânî ve mertebe-i ulûhiyyet ve felekü'l-hayât derler ki, sânî-i mertebe-i vücûddur ki, harf-i " bâ " ona işârettir. الى اول الموجودات الممكنة وهو المرتبة الثانية من الوجود كقوله بالباء ظهر الوجود قال امام الطائفة : الباء يشار به [Tâifenin imamı der ki : "Bâ harfi, mümkün olan mevcudatın evveline işaret olunan harftir. Mevcudat-ı mümkine ise vücuddan mertebe-i sâniyedir. İmamın vücud "bâ" ile zahir oldu sözü gibi"]

Ve'l-hâsıl mertebe-i ulûhiyyetten sonra mertebe-i mebdeiyyet vardır ki hâsıl olmaz illâ vücûd-i a'yânîye nefes-i rahmânînin nefesiyle (ya'nî püf demesiyle) hâsıl olur, **[16-a]** vücûd-i a'yânı bâtın iken zâhir olsun için. (**Lübbü'l-Hakāyık**)

***Ahad ve vâhid ve ahadiyyet ve vâhidiyyet ve ahadiyyetü'l-cem'** (و واحديت و احدية الجمع احد و واحد و احديت) : Ahadiyyet dediğimiz, zâtı cemî' sıfât ve esmâ ve niseb ve taayyünâtı

[8] - **Keşfu'l-Hafâ**, II, 132; Aliyyü'l-Karî, **el-Esrâr**, s.269, h.no: 353; Sehâvî, **el-Makasıdü'l-Hasene**, s.521, h.no:838.

kendinden iskātla i'tibâr olunmaktır. Ve bu i'tibâr ile olan zâtın ismi ahad olur. Ve vâhidiyyet dediğimiz, zât kendinden esmânın neş'et etmesi haysiyyetinden i'tibâr olunmaktır. Ve esmânın zâta nazarıyla vâhidiyyeti ve sıfâta nazarıyla tekessürü olarak bu i'tibâr ile olan zâtın ismi vâhid olur. Ve ahadiyyetü'l-cem' dediğimiz, zât mutlak i'tibâr olunmaktır. Cemî' sıfât ve esmâ ve niseb ve taayyünâtı iskāt etmeksizin ve isbât etmeksizin. Bir haysiyyet ile ki, hazret-i vâhidiyyetin nisbetleri zâtta münderic ola. Lâ-taayyünde, yanında şey olmak ve olmamak i'tibârı hiç mülâhaza olunmaz. Ahadiyyette, yanında şey olmamak i'tibârı mülâhaza olunur. Ve vâhidiyyette, yanında şey olmak i'tibârı mülâhaza olunur. Ya'nî sıfât ve esmâ ve niseb ve taayyünât هو هو olup taaddüdü müntefîdir. (Mısrî Efendi)

***Ahadiyyet ve vâhidiyyet ve rubûbiyyet ve ulûhiyyet ve izzet ve kayyûmiyyet**

Ahadiyyet oldur ki, esmâ ve sıfât ve âsâr ve müessirâtlarının ya'nî ef'âlinin in'idâmını taleb eder. Ve vâhidiyyet oldur ki, Hakk Subhânehû ve Teâlâ'nın esmâ ve evsâfı zuhûruyla fenâ-i âlemi taleb eder ve rubûbiyyet bekā-i âlemi taleb eder. Ve ulûhiyyet, ayn-ı bekāsında fenâ-i âlemi ve ayn-ı fenâsında bekā-i âlemi iktizâ eder. Ve izzet Hakk ile halk beyninde adem-i münâsebeti iktizâ eder. Ve kayyûmiyyet, Hakk ile abd beyninde nisbet sıhhatini taleb eder. Zîrâ kayyûm nefsiyle kāim ve gayrıyı kāim kılan zâttan ibârettir.

Ma'lûm ola ki, mertebe-i ahadiyyette vasf ve ism yoktur. Ve mertebe-i vâhidiyyette halk yoktur, bir vechile ki vücûdda her biri sûret ile mütesavver ola. Ve mertebe-i rubûbiyyette halk ve Hakk vardır. Ve mertebe-i ulûhiyyette bir şey yoktur illâ Hakk vardır. Hakk'ın sûreti halktır ve halkın bâtını Hakk'tır. Ve tecellî-i izzet haysiyyetinden Allâh ile abd beyninde nisbet yoktur. Ve tecellî-i kayyûmiyyet haysiyyetinden vücûd-i merbûb lâzımdır. Ve dahi Hakk Subhânehû ve Teâlâ ism-i zâhir haysiyyetinden ayn-ı eşyâdır ve ism-i bâtın haysiyyetinden eşyânın hilâfıdır. (Abdülkerîm Cîlî Efendi)

***Hakîkatü'l-hakāyık** (حقيقت الحقايق) **:** Vahdet ile muttasıftır.Ya'nî hakāyık çoktur, esmâ ve sıfât gibi. Velâkin hakîkatü'l-hakāyık birdir, zât ve müsemmâ gibi. Ve bunun nazîri, azvâ'-i şemsdir ki kürât ve matârih i'tibârıyla mütekessiredir. Feemmâ kurs-i şemsde müctemia olduğu cihetten zû'-ı vâhiddir. Ve bahr birdir, eğerçi cedâvil ve enhâr onu teksîr etmiştir. Ve Âdem nefs-i vâhidedir, eğerçi zürriyyeti i'tibârıyla evlâd ve efrâd kesîredir. Ve rûh-i a'zam birdir ki rûh-i muhammedîdir, eğerçi mahâll-i müteaddideye nisbetle ervâh vâfiredir. Ve felek birdir ki felek-i atlastır. Zîrâ sâir eflâk ondan teşa'ub etmiştir. Ve nevât birdir, eğerçi ondan hâsıl olan şecerenin evrâk ve ağsânı bisyârdır. Hattâ ol nevât-ı vâhideden hâsıl **[16-b]** olan şecerenin meyvesi müştemil olduğu nevâtlar gars olunup hadîka-i uzmâ olsa, yine asl olan ol bir nevâta âid olur.

Ve menbau'l-miyâh birdir ki sahratullâh altındadır. Eğerçi tuûmu bi-hasebi mizâci'l-arz muhteliftir. Ya'nî mürûr ettiği türâbın mizâcından tu'm-ı mahsûs hâsıl olur, gerek azb ve gerek milh. Ve aslü'l-meâdin dahi birdir ki ma'den-i zehebdir. Velâkin mürûr ettiği kuvây-ı arziyenin hâssası hasebiyle meâdin-i muhtelife ve ecsâm-ı kesîre vücûda gelir. Nühâsın nühâsiyyeti asl-ı ma'den cihetiyle değildir, belki kuvây-ı arziyenin galebesi i'tibârıyladır. Bu yüzden evsâfı ârızadır. Onun için iksîrle tagayyür ve tebeddül kabûl eder. Ya'nî evsâf-ı ârızası zâil olup, amel-i iksîr ile sûret-i zeheb zuhûr eder ki zehebiyyeti asl mâddesidir. Bu cihetten izâle-i evsâfla zehebiyyeti kābildir. Pes, bundan istihâle-i hakîkat lâzım gelmez. Meselâ, bir kimse tezkiye-i nefs edip nühâs gibi evsâfından halâs olsa, tecellî-i ilâhî ile vücûd-i mecâzîsi vücûd-i hakîkî sûretine girer. Ya'nî sabg-ı mahsûsla sûret-i hakîkiyyesi zuhûr eder ki sûret-i ilâhiyyedir. Ve bundan, mecâz hakîkate mübeddel olmak lâzım gelmez zîrâ istihâle memnû'dur. Ve aslda vücûd-i mecâzî mümkin olduğu cihetten ma'dûmdur ve ma'dûm mevcûd olmaz, mevcûd ma'dûm olmadığı gibi. Ve ona mümkin diye zâhirde fi'l-cümle vücûd vermek tecellî-i ilâhî sebebiyle ifâza-i vücûddandır. Nitekim nühâs zeheb olmak, tarh-ı iksîrdendir.

Suâl olunursa ki, takrîr-i mezkûrdan mefhûm olan budur ki, evsâf-ı ârıza ki niseb-i muhtelifedir, zât-ı vâhideye taalluk etmiştir ki nefs-i nâtıka ve rûh-i zâtîdir. Maa-hâzâ zâil olan evsâf-ı hasîse nefs-i emmâre ne kadar ve zevâl-i evsâfdan bi'l-külliyye nefs zâil olmak lâzım gelmez ve illâ sâhib-i melek olmak iktizâ eder, bu ise memnû'dur. Pes, mâdde-i nefs bâkiye iken zevâl-i evsâfla hakîkat-ı asliye-i ilâhiyye nice zuhûr eder. Nitekim hakîkat-ı nühâsiyyede evsâf zâil olup kendi kalır. Kendine ise hakîkat-ı zehebiyye denilmez, belki hakîkat-ı nühâsiyye denilir.

Cevâb budur ki, aceb amîk nesneden suâl ettik ki, fehmi gāmızdır. Hâsılı budur ki, fenâ-i evsâfdan sonra bekā-i nefs ilâ-âhiri'l-yakîn midâd-ı mücâhede olup, nefs-i melek ile nefs-i beşeri teşhîs içindir. Feemmâ الفانى لايرد الى اوصافه [Yok olan şey eski vasfına döndürülmez] mûcebince zâil olan evsâf-ı nefsâniyye bir dahi merdûd olmayıp, nefs-i mecâzîye vasf-ı hakîkî ile sabg kabûl edîcek bir dahi nefs denilmez, belki nefs-i saîde denilir ki menfûh-i min rûhillâhtır. Bu cihetten

vücûd-i insânî asl-ı tecellîye rücû' eder ki nefes-i rahmânî ve nûr-i merşûş ve rûh-i ilâhîdir, nühâs zehebiyyete rücû' ettiği gibi. Zîrâ ortada olan hakîkat-ı nühâsiyyeye i'tibâr kalmaz ve hakîkat-ı zehebiyyenin aynı gibi olur. Hattâ iksîrden mesbûğ olan zehebi, zeheb-i ma'denî üzerine tercîh eder. Zîrâ iksîrin havâss-ı eczâsı sebebiyle tarh olunduğu nühâsta keyfiyyet-i zâide zuhûr eder ki asl-ı zehebde yoktur, zîrâ ehl-i zeheb sa'dedir. Ve insanın bu neş'eye nüzûl ve ba'dehû Hakk'a rücû'u ol keyfiyyeti tahsîl içindir. Pes, sülûk ki devrîdir, ol dâireye rücû'u ric'-i kahkarî gibi değildir ki insan verâ-i kazâya gitmektir, belki keyfiyyet-i mahsûsa üzerine devreder.

Ey sâlik ! işte bu takrîrlerden vahdet-i zâtiye ve kesret-i sıfâtiye sırrı zuhûr etti ve لا اله الا الله موجود hakîkatı nümâyân oldu. Ona göre basar-ı hadîdle eşyâya nazar eyle ve kesrette vahdeti mütâlaa kıl. Velâkin kesreti dahi elden koma, tâ ki sıddîk olasın. Zîrâ sıddîk gerçi sıfât-ı nefsâniyyeden ve belki şevb-i gayriyyetten halâs olmuş ve sabg-ı hakîkî ile insibag bulmuştur. Velâkin merâtibi mürâât etmekle fi'l-hakîka sıddîk olur. Pes, bu tarîk-i ikrâr yoludur, inkâr yolu değildir. Fefhem cidden. (**Kenz-i Mahfî** İsmâil Hakkı Efendi) **[17-a]**

Ma'lûm ola ki, zât-ı Hak cümleden müstağnî idi. Diledi ki kendine tecellî ede. Ol halk ki etti, ona vahdet dediler. Ahadin ve vâhidin vücûduna ya'nî zuhûruna sebep oldu. Ya'nî dâire-i vücûdun ortasına berzah olup, her yanına birer i'tibâr ettiler. Çünkü dâire-i vücûdda evvelâ taayyün ve aded ve nisbet i'tibârı yoktu. İktizâ etti ki bunlar i'tibâr olunup zuhûra gele. İbtidâ vahdet zuhûra gelip, ahadin ve vâhidin vücûduna illet oldu. Pes, ahadiyyetle vâhidiyyet beyninde vahdet nisbet oldu. Âlim ile ma'lûm beyninde ilm nisbet olduğu gibi. Ve vahdetin iki i'tibâr-ı zâtîsi vardır. Bir i'tibâr ile adedi ve nisbeti nefyeder ve bir i'tibâr ile adedi ve nisbeti isbât eder. Nefy-i mezkûr i'tibârıyla Hakk'ın zâtına "ahad" dediler. Ve isbât-ı mezbûr i'tibârıyla "vâhid" dediler. Pes, vahdet bu iki i'tibâr beyninde hükm-i vasatiyyet oldu. Maa-hâzâ tarafeynin dahi aynı kendidir.

Bu dâirenin, kavs-ı evveli de vâcib, kavs-ı sânîsi de vâcibdir.

Bu kavs-ı fevkî ahadiyyetten ibarettir.

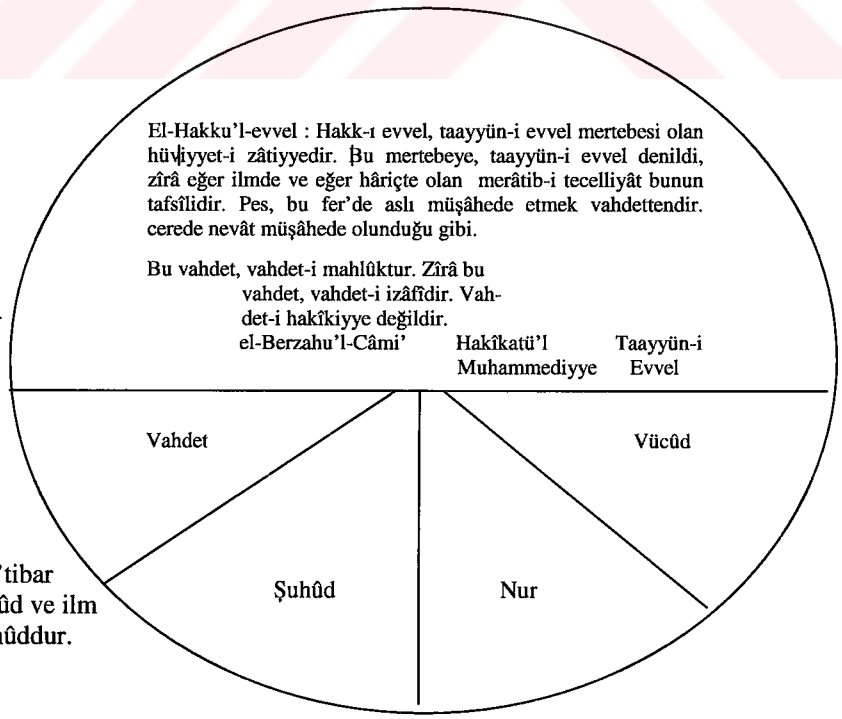

Bunda dört i'tibar Vardır : Vücûd ve ilm ve nûr ve şuhûddur.

Şu tecellî-i evvelde ki, kendi kendisiyle kendi zâtı üzerine tecellî buyurdu. Nisbet-i ilm ve nisbet-i nûr ve nisbet-i vücûd ve nisbet-i şuhûd mütehakkık oldu. Pes, nisbet-i ilm âlimiyyet ve ma'lûmiyyet iktizâ eyledi. Ve nisbet-i nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyeti müstelzim oldu. Ve nisbet-i

vücûd, vâcidiyyet ve mevcûdiyyete tâlib oldu. Ve nisbet-i şuhûd, şâhidiyyet ve meşhûdiyyet istedi. Ve vücûdun zâhirine nûr ve ilmin zâhirine şuhûd dediler. Bu hazrette, ya'nî bu tecellî-i evvel ve taayyün-i evvel hazretinde i'tibârât biribirinden mümtâz değillerdir, belki biribirinin aynıdır. Pes, bir tecellî dahi oldu ki onda cemî' esmâ ve sıfât mufassalen mütemeyyiz oldular. Pes, hakāyık-ı ilâhî ve kevnî biribirinden mütemeyyiz oldular. Bu mertebeye, tecellî-i sânî ve taayyün-i sânî ve ism-i Allâh ve mertebe-i ulûhiyyet ve felekü'l-hayât ve amâ dediler. **[17-b]**

Ma'lûm ola ki, kavs-ı evveli vücûdiyye mezhebi inkâr etti. Ya'nî Hak âlemin aynıdır derler. Ve kavseyni ehl-i zâhir ikrâr etti velâkin vâhidiyyet tarafı mahlûktur, Hak ancak ahadiyyet tarafıdır dediler. Bu sohbetten şirk-i vücûd lâzım geldi. Feemmâ ehl-i Hak kavseyni dahi isbât edip birine zâhir ve birine mazhar i'tibâr edip mezheblerini sarf-ı tenzîh ve sarf-ı teşbîhten kurtardı. Nitekim Sâhib-i **Muhammediyye** ne teşbîhen ve ne ta'tîlen dediler. (Sivâsî Efendi)

***Vahdet ve ahadiyyet ve vâhidiyyet ve vahdet-i zâtiyye ve ahadiyyet-i zâtiyye ve vâhidiyyet-i zâtiyye :** Vücûd-i Hak Subhânehû ve Teâlâ için bir vahdet vardır ki, zât-ı şerîfi üzerine zâid değildir. Ve bu vahdet Hak Subhânehû ve Teâlâ'yı ve zâtını min-haysü-hüve i'tibârdır. Ve bu vahdete ahadiyyet-i zâtiyye derler. Adede mensûb olan vahdet ve kesret bundan neş'et eder. Ve bu vahdet-i Hak Subhânehû ve Teâlâ cemî' i'tibârâtın intifâıyla i'tibâr olunur ise, ahadiyyet tesmiye olunur. Ve cemî' i'tibârâtın sübûtuyla i'tibâr olunur ise, vâhidiyyet tesmiye olunur.

Ahadiyyet-i zâtiyye başkadır. Zîrâ ahadiyyet-i zâtiyye ve vahdet-i zâtiyye asldır. Yalnız ahadiyyet ve adede mensûb ve mahlûk olan vahdet fer'dir. Asl murâd olunur ise, zâtiyye kaydıyla vahdet-i zâtiyye ve ahadiyyet-i zâtiyye ve vâhidiyyet-i zâtiyye denir. Ve eğer fer' murâd olunur ise, zâtiyye kaydı olmayarak vahdet ve ahadiyyet ve vâhidiyyet denir. Velhâsıl vahdet-i zâtiyyeden vahdet-i mahlûka ve vahdet-i mahlûktan ahadiyyet ve vâhidiyyet zâhir oldu.

Ma'lûm ola ki, tecellî-i evvel dedikleri tecellî-i zâtîdir ki zâtın yalnız kendi zâtına tecellîsidir. Yalnız zât dediğimiz, hazret-i ahadiyyettir ki onda na't ve resm yoktur. Zîrâ vücûd-i Hakk-ı mahz olan zâtın vahdeti kendinin aynıdır. Zîrâ vücûd-i mutlakın mâsivâsı ancak adem-i mutlaktır ki lâ-şey'-i mahzdır. İmdi Hak Teâlâ bir şeyden imtiyâz için ahadiyyetinde vahdet ve taayyüne muhtâc değildir. Zîrâ kendinden gayrı şey mevcûd değildir. Pes, onun vahdeti zâtının aynıdır ve menşe-i ahadiyyet ve vâhidiyyet olan vahdet, şu ayn-ı zât olan vahdettir. Zîrâ bu vahdet min-haysü-hüve ayn-ı zâttır. Ya'nî lâ-bi-şart-ı şey'dir ki mutlak demektir. Şöyle mutlak ki, bi-şart-ı lâ-şey' olmasına şâmil ki ahadiyyettir. Ve dahi bi-şart-ı şey' olmasına şâmil ki vâhidiyyettir. Bi-şart-ı lâ-şey' demek, kendi ile bir şey olmamak şartıyla demektir. Ve bi-şart-ı şey' demek, kendi ile şey' olmak şartıyla demektir. Ve zât-ı ahadiyyette olan hakāyık, nevâtta şecere gibidir. Ve zât-ı ahadiyye dedikleri, gaybu'l-guyûbdan ibârettir.

Ma'lûm ola ki, Fahr-i Âlem'in (a.s.) hakîkatı, ism-i a'zamdır. Zîrâ ism-i a'zam cemî' esmâyı câmi' olduğu gibi, hakîkat-ı Muhammediyye dahi cemî' hakāyıkı câmi'dir. Vahdet iki türlüdür : Biri, vahdet-i hakîkiyye ve biri vahdet-i izâfiyyedir. Ve bu vahdet-i izâfiyye kesrete mukābildir. Kesret dahi iki türlüdür, kesret-i hakîkiyye ve kesret-i i'tibâriyye. Ve vahdet-i hakîkiyye-i mezbûre, bu kesrete mukābil olan vahdet-i izâfiyyenin mebdâıdır ve hem kesret-i i'tibâriyyenin mebdâıdır, vahdet-i izâfiyye kesret-i hakîkiyyenin mebdâı olduğu gibi. Kesret-i i'tibâriyyeden murâd kesret-i bi'l-kuvvettir, nevâtta olan kesret-i bi'l-kuvvet gibi. Ve kesret-i hakîkiyyeden murâd kesret-i bi'l-fi'ldir, şecerede olan kesret-i bi'l-fi'l gibi. Ve vahdet-i hakîkiyye vahdet-i nevât gibidir. Ve vahdet-i izâfiyye vahdet-i beden-i şecere gibidir. Ve vahdet-i izâfiyye kesret gibi mahlûktur, zîrâ mahlûka mukābil olan, mahlûktur. Ve vahdet-i hakîkiyye mutlakadır ve vahdet-i izâfiyye mukayyededir. **[18-a]** Emr-i vücûd kavsini müştemile bir dâiredir. Kavs-ı a'lâ, kavs-ı vücûbdur ki esmâ-i ilâhiyye ve niseb-i rubûbiyyeyi müştemildir. Ve kavs-ı esfelî, kavs-ı imkândır ki hakāyık-ı imkâniyye ve suver-i kevniyyeyi müştemildir. Ve insan-ı kâmil kavsını müştemile olan dâirenin mazhariyyetine kāimdir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye ve niseb-i rubûbiyye onunla zâhire ve hakāyık-ı imkâniyye ve suver-i kevniyye onunla kāimedir. İnsan-ı kâmil kavsının ahkâmı beynine bir hadd-ı fâsıldır ki ahkâm-ı vücûb ile ahkâm-ı imkânı birbiriyle imtizâcdan hâfızdır. Zîrâ eğer ahadühü-mânın ahkâmı, âhirin ahkâmı üzere galebe edip birbiriyle imtizâc edecek olursa, ism-i zâhir ahkâmında ihtilâl ve tecellî-i îcâdî hükmünde inkıtâ' lâzım gelir. Zîrâ zuhûr ve izhâr kavs-ı vücûb ahkâmının fi'l ve te'sîrinden ve kavs-ı imkân ahvâlinin infiâl-i teessüründen dir.

Pes, emr-i vücûdun istimrârından ötürü kavseynden herbirinin ahkâmı, merkezinde sâbite gerektir. Zîrâ ahkâm-ı vücûb ile ahkâm-ı imkân tezâyüf tarîki üzere birbirine mütevakkıftır. Ulûhiyyet ve me'lûhiyyet ve rubûbiyyet ve merbûbiyyet gibi. Kezâlik insan kavseyn beynini câmi'dir. Zîrâ kavseyn ahkâmının mazharı ve sıfât ve ef'âlinin masdarı olup tarafeynin cem'inin ahadiyyetidir. (Abdi Efendi k.s.)

Bu kavs-ı fevkîye zâhir-i vücûd derler.
Nûr ondan ibârettir,vâcibât oldur.

Dâire-i vâhidiyyet

Zâhir-i vücûd

Bu zâhir-i vücûdda vahdet, hakîkiyyedir ammâ kesret nisbiyyedir, zâhir-i âlemin hilâfınca. Zîrâ zâhir-i âlemde vahdet nisbiyyedir, kesret hakîkiyyedir.

Bu berzahdır ki, bahr-i vücûb ile bahr-i imkânî birbirine karışmağa komaz. Ona mertebe-i insâniyye derler. Ve mertebe-i ulûhiyyet derler ki hayât ve ilim ve irâdet ve kudret ondadır. Ya'ni burdan sıfâta taayyün-i sânîde i'tibâr olunur ve oradan tafassüle başlar.

Mertebe-i insâniyye, Hakîkat-ı insâniyye, İnsan-ı kâmil

Vahdet ile kesret beyninde berzah olana hakîkat-ı insâniyye derler ki taayyün-i evvel ve taayyün-i sânîye şâmildir. Taayyün-i evvel ,ahadiyyet ve vâhidiyyet beynini câmi'dir ve berzahtır. Ve bu cihetten ona hakîkat-ı Muhammediyye derler. Ve taayyün-i sânî, zâhir-i vücûd ve zâhir-i ilim beynini câmi'dir ve berzahtır. Ve vücûb, zâhir-i vücûdun vasf-ı hâfiyyidir. Ve imkân-ı zâhir ilmin levâzımındandır. Kelime-i berzahiyye olan insan, hakāyık-ı vücûb ile hakāyık-ı imkân beynini bir vechile câmia ve bir vechile fâsıladır. Ve fâsıla ve câmia olmakla tarafeynden mümtâza onun ayn-ı zâidesi yoktur. Tâ kîm tarafeyn cem'inin ahadiyyetinden onu ihrâc eyleye. فهو الجا مع و الفا صل و الرابط و الحا ئل (Abdi Efendi / **Şerh-i Fusûsi'l-Hikem**)

Mümkinin vücûdu haktır, bi-hasebi'l-hakîka. Ya'nî hakîkatı hasebiyle haktır. Zîrâ mümkinin zuhûru, zâhiriyyet-i esmâdır. Esmâ ise mahv-ı haktır, ale'l-hakîkat. Zîrâ a'yân, suver-i esmâ-i ilâhiyye ve mezâhir-i sıfat-ı rabbâniyyedir. Belki zât-ı kadîme ile kāim olan ayn-ı esmâ ve sıfâttır, min-haysü'l-hakîkiyye. Pes, zâhir ve mazhar ayn-ı hak oldu. (Ankaravî / **Şerh-i Nakş-ı Fusûs**)

Bu kavs-ı
tahtîye zâhir-i
ilm dediler. Şuhûd
ondan ibârettir, mümkinât oldur. (Abdi Efendi)

Gayb-ı izâfî, hakāyık ve a'yânı sâbitenin müctemi'idir ve bu mertebeye zâhir-i ilm derler. Zîrâ bâtın-ı ilm, gayb-ı mutlaka olan hâldir. Ve gayb-ı izâfî âlem-i gayb-ı mutlak ile âlem-i ervâh arasında berzahtır. Ve zâhir-i ilm ehl-i tahkîk indinde a'yân-ı mümkinâttan ibârettir. Ve zâhir-i vücûd tecelliyât-ı esmâdan ibârettir. Pes, zâhir-i ilmde imtiyâz ya'nî kesret hakîkîdir ve vahdet nisbîdir. Ve-emmâ zâhir-i vücûdda vahdet hakîkîdir ve imtiyâz nisbîdir. Çünkü taayyün-i sânînin zuhûru taayyün-i evvelden oldu, lâ-cerem onun sûretin tuttu. Bu taayyün-i sânî dahi taayyün-i evvelin müştemil olduğu gibi, vahdete ve kesrete ve berzah-ı fâsıla müştemil oldu. Ve taayyün-i sânînin vahdetine **[18-b]** zâhir-i vücûd dediler ki vücûb oldur. Ve zâhir-i ilmden ibâret olan kesrete ki hakîkiyyedir, imkân dediler. Ve bu vücûb ki ahadiyyetin mertebe-i sâniyesidir, vahdet-i hakîkiyyedir, ahadiyyet sirâyetinden. Ve kesret-i nisbiyyedir, vâhidiyyet sereyânından. Ve bu imkân ki vâhidiyyetin mertebe-i sâniyesidir, vahdet-i nisbiyyedir. Ahadiyyetten bir eser olduğu için kesret-i hakîkiyyedir, vâhidiyyet sirâyetinden. Zîrâ taayyün-i sânî dahi i'tibârât-ı erbaaya

şâmil oldu. Ve bu kesret-i hakîkiyyeye a'yân-ı mümkinât ve hakāyık-ı kevniyye dediler. Ve vahdet-i nisbiyyeye hazret-i irtisam ve âlem-i ma'nâ dediler. Ve ol zâhir-i vücûd ki i'tibâr ile kesreti nisbîdir dedik idi. Yirmi sekiz esmâ-i ilâhiyye-i külliyye onda sâbittir. Ve ol zâhir-i ilm ki i'tibârla kesreti hakîkîdir dedik idi. Yirmi sekiz esmâ-i kevniyye-i külliyye onda sâbittir. Ve hakîkat-ı insâniyye ki ikisine dahi şâmildir. Ve bir berzah-ı fâsıldır ki ism-i câmi'den zuhûra gelmiştir. Ve ism-i câmi' ism-i Allâh ve ism-i Rahmân'dır. Ve yirmi sekiz esmâ-i kevniyye ki nefs-i rahmândandır.

Âlem-i mâsivâ Allâh'dan ibârettir. Kâinât ve mevcûdât ve zâhiriyyet-i hak hem bundan (nefes-i Rahmândan)ibârettir. Bu haysiyetle ki zâhiriyyet-i Hak'dır, hem bâtınadır, belki ayn-ı bâtındır. Ol cihetten ki bâtından ve evvelden ibârettir. Ve zâhiren kesrettir, münâfi-i vahdet değildir. Nefs-i rahmânî dedikleri, vücûd-i izâfîden ibârettir. Suver-i ilmiyye ve a'yân-ı sâbiteye gâhîce zâhir-i ilm derler ve gâhîce zâhir-i vücûd dahi derler. Ve zâhir-i vücûdu gayrı şeye dahi ıtlak ederler. Ol gayr dediğimiz, tecelliyât-ı esmâ gibi. Burada zâhir-i vücûdu zâhir-i mümkinâta ıtlâk ma'nây-ı evvele göredir. Ya'nî suver-i ilmiyye ve a'yân-ı sâbite ma'nâsına olduğuna göredir.

Ma'lûm ola ki, nâzım kalbi sıfât-ı subûtiyye ile tavsîfden sonra sıfat-ı selbiyye ile dahi vasfedip ilm ve cehli onda nefy etti. Ve ilm ve cehl birbirinin nakîzidir. Pes, insanın evvel mertebesi cehldir. Nitekim Kur'an'da gelir : والله اخرجكم من بطون امهاتكم لا تعلمون شيئا (Nahl,16/78) [Ve Allâh sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki, hiçbir şey bilmiyordunuz] Ya'nî insan velîd olup hadd-i idrâke gelince, bir nesne bilmezdi. Sonra mümâreset ve tecârib ile zü'l-ilm oldu. Ve yine erzel-i ömre vusûlde safha-i hâtırı cemî' nukūşdan terâşîde olup, aslına rücû' eyledi.Nitekim Kur'an'da gelir: لكيلا يعلم من بعد علم شيئا (Hacc,22/5) [(içinizden kimisi de) biraz ilimden sonra, bir şey bilmesin diye ömrünün en kötü devresine doğru geri götürülür] Pes, bir vakitte nisbet-i ilm ve vakt-i âhirde nisbet-i cehl ile muttasıf oldu. Ve nihâyette ümmî-i mahz olup cemî' nisebden fenâ ve izâfetten inkıtâ' buldu. Bu nisbetten ne âlim oldu ve ne câhil oldu. Nitekim Allâh Teâlâ'yı zât-ı baht ve hüviyyet-i sırf mertebesinde cemî' nisebden tecrîd ederler. Eğerçi ki bu i'tibârın gayrı vechile izâfât gösterirler. Zîrâ demişlerdir ki الحقايق لولا الاعتبارات لبطلت [İ'tibârlar olmasaydı, hakîkatler bâtıl olurdu] Pes, bundan ahz olundu ki, bir kimse sıfât-ı Hakk'ı mutlakan nefyetse kâfir olur, mu'tezile ve cühemiyye gibi ki, Allâh Teâlâ âlim-bi-zâtihî ve kādir-bi-zâtihîdir derler. Başka sıfat-ı ilm ve sıfat-ı kudret isbât etmezler, bu ise nassa muhâliftir. Zîrâ Kur'an iki mertebeyi nâtıktır, nitekim buyurur : الله غنى عن العالمين (Âl-i imrân,3/97) [Allâh bütün âlemlerden ganîdir] ve yine buyurur : رب العالمين (En'âm,6/45) [Âlemlerin rabbi] (Nukile min **Şerh-i İlâhi-i Çalabım** İsmâil Hakkı Efendi) **[19-a]**

***Vâhidiyyet** (واحديت) **:** Âlem-i ceberût; vâhidiyyet, âlem-i melekût; vâhidiyyet, vücûd-i mutlak. Vâhidiyyet dedikleri, cemî' hakāyık-ı mümkinede hükm-i îcâdî ile müessire olan esmâ-i ilâhiyyedir. Vâhidiyyet-i câmia; âlem-i ceberût, vahdetü'z-zât; âlem-i lâhut, vahdet-i câmia cemî'vühadâta şâmile. Belki herbirinin aynı olmakla, vühadâttan farzan bir vahdet-i mün'adim olmak lâzım gelse, cemî' âlem mün'adim olur. Meselâ; kırk kadar mum yandıkta, bir nûrdan ibâret olmakla eğer sönmek lâzım gelse cemî'si söner. Fe'fhem cidden. [İyi anla]

***Vühadât** (وحدات) **:** Vahdetlerin cem'idir.

***Vahdet ve ahadiyyet** (وحدت و احديت) **:** Cemî' kütübün esrârı Kur'ân'da ve Kur'ân'ın hakāyıkı Sûre-i Fâtiha'da ve Fâtiha'nın besmelede ve besmelenin "bâ" da ve "bâ" nın hakāyıkı dahi noktadır ki, tahte'l-bâdadır. Zîrâ nokta remz-i vahdettir. Ve vahdet ve ahadiyyet menba'-ı vâhidiyyettir. Ve vâhidiyyet mertebesi bi'l-fi'l cemî' esmâ ve sıfâtı müştemildir ki tafsîline nihâyet yoktur. İmdi kesret, i'tibâriyye ve vahdet hakîkiyyedir. Cemî' mevcûdât vahdet ve kesrete şâhidâttır.

Li- muharririhî :

Çünki zâhir olmayı ben diledim,
Her sıfatla kendimi zînetledim.
Her suverle gösterdim zâtımı,
Şekl-i Havvâ üzre gâhî Âdemi.

***Vahdet-i izâfiyye ve vahdet-i hakîkiyye** (وحدت اضافيه و وحدت حقيقيه) **:** Vahdet-i izâfiyye dediğimiz, vahdet-i beden-i şecere gibidir. Ve vahdet-i hakîkiyye dediğimiz, vahdet-i nevât gibidir.

Ya'nî ol ağacın aslı olan çekirdeğin vahdetidir, zîrâ bir ağaç iki çekirdekten hâsıl olmaz. Çünkü ol ağaç meyveye gele, meyve dahi ol çekirdeğine hâmil olur ve ol ağaçta eğerçi meyvenin kesretinden çekirdek dahi mütekessirdir. Velâkin vahdet-i nev'iyye bir çekirdektir.

***Vahdet ve kesret, Vahdette kesret ve kesrette vahdet** (و کثرت و وحدتده کثرت و کثرتده وحدت وحدت) **: Nûri Efendi Hazretleri**'nin hulefâsından biri suâl edip, cevâb vermişler. Benim sultânım meşâyıh-ı ızâm, kesret ve vahdet ve kesrette vahdet ve vahdette kesret buyurdukları merâtib-i erbaanın tevfîk ve tahkîki ve tertîbi ne vechiledir. Ve ba'de'l-kesret ve'l-vahdet, kesrette vahdet buyurdukları onsekiz bin âlemde ve sükkânında ve evsâfında Hakk'ın zuhûru ve tasarrufu ise elbette esmâ-vârdır kesret iktizâ eder, nice vahdet olur. Ve eğer zât-ı Hak murâd ise, hayvân ve nebât ve cemâdâtta kemâl iktizâ eder. Kemâl hôd câmî'-i evsâf olan insandadır derler, hilâf olmaz mı ? Ve dahi benim sultânım zerrât-ı âlemin her zerresinde ve efrâd-ı mevcûdâtın her ferdinde esmâ ve evsâf ve zâtın zuhûrunun merâtibi nicedir ? Ve vahdette kesret buyurdukları nice tahkîk olunur ve hulûl ve ittihâd nice tefrîk olunur ?

Cevâbında buyurdular ki : Vahdet zât ve sıfât ve esmânın ittihâdından ibârettir. Ve deryây-ı vahdet bir nûr-i muhîttir. Zerrât-ı âlemin her biri ol nûrdan müstemeddir ve ol nûr ile mevcûddur. Ya'nî herbiri miktârınca hissedâr ve onunla mertebesince şu'le-dârdır. Ve ol bahrin katarâtından eşyâ bi'l-cümle hissedâr olmakla ol bahrin cümlesi ona hulûl etmek lâzım gelmez. **[19-b]** Lâkin onlarda olan hisse ol bahrdan gayrı değildir. Ammâ mahalline göre mütefâvittir. Acı var, tatlı var, ekşi var, gayrı var, imdi tefâvüt eşyâdadır, katrede değildir, cemî' sular vâhiddir. Evsâfının taaddüdü mahalline tecâvüzden neş'et eder ve ol nûru bu misâl-i mezkûr dahi mübeyyindir. Bir misâl dahi nârdır. Bir şem'den nice çırağ yaksak, nâr birdir. Kıllet ve kesreti, renk ve levni mücâvir olduğu şem'e göredir, ol ona hulûl etmez lâkin ol nârın aynıdır. Tefâvüz ve kesret mezâhiri olan şumû'dan neş'et eder.

***Vahdet-i zâtiyye ve Vahdet-i hakîkiyye ve Vahdet-i izâfiyye** (و وحدت حقیقیه و وحدت اضافیه وحدت ذاتیه) **:** Ma'lûm ola ki, vahdet-i zâtiyye ve vahdet-i hakîkiyye mahlûk değildir ve vahdet-i izâfiyye mahlûktur. Ve vahdet-i keserâtta müşâhede olunur, âlem-i halka göre hakîkat-ı muhammediyyedir ve âlem-i Allâh'a göre hakîkat-ı ilâhiyyedir. Ya'nî hüviyyet-i zâtiyyedir ki cemî' mevcûdâta sârîdir. Vahdet ikidir : Biri, vahdet-i hakîkiyyedir ki bi'l-kuvve mebde-i kesrettir. Ve bu mertebeye ahadiyyet-i zâtiyye ve âlem-i amâ ve zât-ı baht derler. Ve biri dahi vahdet-i izâfiyyedir ki bi'l-fi'l mebde-i kesrettir. Ve bu mertebeye mertebe-i ilâhiyye derler ki makām-ı vâhidiyyettir. Evvelki vahdet, meselâ vahdet-i nevât gibidir. Ve ikinci vahdet, vahdet-i beden-i şecere gibidir. Ve alâ külli takdîr. کنت کنزا مخفیا [Gizli bir hazine idim][9] i'tibârıyla ol hafî, mertebe-i ahadiyyetten mertebe-i vâhidiyyete tenezzül i'tibârıyla zâhir olmuştur. Ve mertebe-i vâhidiyyette mertebe-i sıfâttır ki esmâ ve sıfâtın mezâhiridir. Ve esmânın dahi mezâhiri a'yân-ı sâbite ve a'yân-ı sâbitenin mezâhiri suver-i ilmiyye ve suver-i ilmiyyenin mezâhiri suver-i mücerrede ve suver-i mücerredenin mezâhiri nüfûs-i mücerrede ve nüfûs-i mücerredenin mezâhiri suver-i misâliyye ve suver-i misâliyyenin mezâhiri suver-i hissiyyedir. El-hâsıl bu merâtib birbirine göre ya'nî tahtındaki fevkinde olana nisbetle zıll gibidir ki onun âyinesi vâki' olmuştur. Güneşin nûruna zıll âyine olduğu gibi. Nitekim çekirdeğin zuhûru ağaç iledir ve ağacın rucû'u yine çekirdeğedir. Zâhirde olan ağsân ve evrâkın kesretinde ol çekirdek bâtındır. Pes, bir i'tibâr ile görünen kesrettir, vahdet değil ve bir i'tibâr ile vahdetin kendidir. Zîrâ çekirdek ağaç sûretiyle temessül ve tasavvur etmiştir.

Ma'lûm ola ki, muhakkikler mezhebinde Hak Subhânehû ve Teâlâ vücûd-i mahzdan ibârettir ve onun vahdeti, vahdet-i hakîkiyyedir. Ve şol vahdet değildir ki mukābele-i kesrette ola. Ve Hak Teâlâ'nın vücûdu zâtının aynıdır ve eşyânın vücûdu zâtlarının gayrıdır. Ve her mevcûdun hakîkatı ilm-i Hak'ta olan nisbet-i taayyününden ibârettir. Ve ol hakîkate muhakkıklar ıstılâhınca, ayn-ı sâbite derler. Ve hukemâ ıstılâhınca, mâhiyyet ve mütekellimler ıstılâhınca, ma'lûm-i ma'dûm ve mu'tezile ıstılâhınca, şey'-i sâbit derler. Ve demişlerdir ki, **[20-a]** لایصدر عنه الا الواحد الواحد Ya'nî Allâh Teâlâ'ya ahadiyyeti mertebesinde nisbet i'tibâr olunmayınca ondan sâdır olan ancak vâhiddir ki vücûd-i âmm-i müfâz dedikleridir. Vücûd-i âmmden murâd fi'l-hakîka umûm ve inbisât nisbetidir ki nisbet-i akliyye-i i'tibâriyyedir. Ahadiyyet mertebesinde her cihetten vâhid olan zâttan ibtidâ birden ziyâde şeyin sudûru ya'nî izhâr ve îcâdı muhâldir. Zîrâ ibtidâ birden ziyâde şey izhâr ve îcâd eylese, her cihetten vâhid olmamak lâzım gelir. Sadreddîn Konevî

[9] - Aliyyü'l-Karî,**el-Esrâr**,s.269,h.no:353; **Keşfu'l-Hafâ**,II,132; Sehâvî,**el-Makasıdü'l-Hasene**, s.521, h.no:838.

Hazretleri buyurmuşlar ki, şu vücûd-i âmm dediğimiz a'yân-ı sâbiteden ve mezâhir-i hâriciyyeden mücerred olan vücûd-i Hakk-ı bâtına fi'l-hakîka mugāyir değildir, illâ niseb ve i'tibârât ile mugāyirdir. Ol niseb ve i'tibârât dediğimiz, vücûd-i Hakk'ın a'yân-ı sâbite ve mezâhir-i hâriciyyeye iktirânı sebebiyle ol vücûda hâsıl olan zuhûr ve taayyün ve taaddüd gibidir. Ve îcâd ve iştirâk hükmünü kabûl gibidir. Ya'nî Hak Teâlâ cemî' eşyâya münbasit ve muzâf olacak vücûdu yarattı. Velhâsıl kavs-ı nüzûlîde ahkâm-ı esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye zâhir olur. Ve kavs-ı urûcîde vahdet-i hakîkiyye-i zâtiyye hüveydâ olur. Ve mertebe-i insan çün tenezzülât-ı vücûdun âhiri ve nihâyetidir. Ve nokta-i vahdetin mukābili vâki' olmuştur. Bu takdîrce mebde-i vahdet kemâlâtı insânda mün'akis olmuştur.

Ve vücûd-i âmm, vücûd-i bâtının aynı mıdır, gayrı mıdır ? Niseb ve taaddüd i'tibârıyla gayrıdır, niseb ve taaddüdden kat'-ı nazar aynıdır. Ve vücûd-i âmmdan murâd, vücûdda umûmdur. Ahadiyyet mertebesinde iken bir şeyden ziyâde sâdır olmamıştır. Ve vâhidiyyet mertebesinde nice yüz bin şey birden sâdır olmuştur. Ve ma'lûm ola ki, ol vâhid ki evvelâ Hak Subhânehû ve Teâlâ'dan sâdır olmuştur. Muhakkıklar katında vücûd âmmdır. Nenin üzerine âmmdır ? A'yân-ı sâbite üzerine âmmdır. A'yân-ı sâbite ve a'yân-ı mümkinât üzerine âmmdır. Öyle mümkinât ki, birazı hâlâ vücûda gelmiştir ve birazı dahi vücûda gelse gerektir. Ve muhakkıklar katında bir vücûd yoktur illâ Hakk Subhânehû ve Teâlâ'nın vücûdudur. Ve bu âlem dediğimiz, hakāyık üzerine emr-i zâid değildir zîrâ Allâh'ın ma'lûmudur. Pes, bu hakāyık evvelen ve sâniyen vücûdla muttasıf olurlar. Ma'lûmiyetleri cihetinden ve ilm-i Hak'ta bunların sûretleri müteayyin olduğu eclden. Pes, muhâldir ki bunlar mechûl olalar, zîrâ zât-ı Hakk ile havâdisin kıyâmı muhâldir. Hak Subhânehû ve Teâlâ mâsivâya zarf olmak veyâ mazrûf olmak muhâl olması gibi. Ve bu ma'nâdandır ki, muhakkıklar ve erbâb-ı keşf katında hakāyık câilin ca'liyle mec'ûl değildir. Zîrâ mec'ûl mevcûddan ibârettir. Ve şol nesne için ki vücûd yoktur, ol mec'ûl olmaz. Zîrâ mec'ûl olan şey mevcûd olmalıdır, bu ise ma'dûmdur. **[20-b]** ونودى من وراء سراد قات العزة [Ve izzet perdelerinin ötesinden nidâ edildi] الا كل شئ ما خلاالله باطل "elâ" bunda harf-i tenbîhdir. Ya'nî âlem-i gayb sâkinlerinden bu nidâ erişti ki : "Her nesne ki Hak'tan gayrıdır, bâtıldır ya'nî hâliktir." Ve bu ma'nâyı âyet-i kerîme müeyyiddir: كل شئ هالك الا وجهه (Kasas,28/88) [O'nun zâtından başka herşey yok olmaya mahkumdur] buyurdu, ve "yehliku" demedi.

Ve ma'lûm ola ki, eşyânın vücûdu, Hakk'ın vücûdunda hâliktir. Ya'nî Hak'tan mâ-adâsı bâtıldır. Ve erbâb-ı basîret ve ashâb-ı müşâhede katında ki onlar mazîk-i zamân ve mekândan halâs bulmuşlardır. Pes, bu va'de onlar hakkında ayn-ı nakddır ki yevmün [bir gün] بعيدا ونريه قريبا يرونه ya'nî onların indinde kıyâmet kopmamış iken kopmuş gibidir. (Nukile min **Es'ile ve Ecvibe-i Hakkı**)

***Vahdet ve Vahdâniyyet ve Vahdet-i mukayyede ve Vahdet-i mutlaka :** Vahdet sıfat-ı Hak'tır ve vahdâniyyet vâhidin vahdet ile kıyâmıdır. Ve vahdet sıfat-ı tenzîhdir. Zîrâ Hak'ta seneviyyet ve kesret ve sıfat ve kayd olmaz. Pes, onun vahdeti vahdet-i hakîkiyyedir. Onun için mukābelesinde kesret taakkul olunmaz ve tasavvur-i zıd üzerine tevakkuf etmez. Ve ona vahdet dedikleri, onunla gayrılar i'tibâr olunmaktan tenzîh içindir. Zîrâ كان الله ولا شئ معه [Allâh vardı,O'nunla beraber hiçbir şey yoktu][10] denildi. Ve kezâlik tefhîm içindir, zîrâ istiğnâ ve adem aczi müş'irdir. Pes, Hakk'ın vahdeti kesret mukābelesinde olan vahdet olmadı ki vahdet-i mukayyededir. Zîrâ vahdet-i mukayyede mukābili olan kesret adediyye i'tibârıyla mahlûktur. Belki bu vahdet-i mukayyedenin mebdei olan vahdet oldu ki, vahdet-i mutlakadır. Ve Hak Teâlâ ıtlâk-ı zâtı ile mutlaktır. Ve âlemde her mevcûdun Hakk'a vech-i hâssı vardır ki onunla Hak arasında ol vechile vâsıta yoktur ve ol mevcûd vech-i mezkûr ile Hak'tan müstefîd olmaktadır. Pertev-i şems vâki' olduğu mahall, ol pertevle şemsden dâimâ istifâde ettiği gibi, gerek ol mevcûd bu ma'nâyı bilsin ve gerek bilmesin pes herkeste sırr-ı ilâhî vardır. Velâkin fehm-i muhakkık ve keşf-i sarîh yoktur. Şol fakîr-i dermânde gibi ki, sâkin olduğu hânede defîne vardır.

Pes, Allâh Teâlâ mevcûd idi ki, onunla bile ondan gayri vâcib li-zâtihî yok idi. Sonra mümkin onun nûr-i tecellîsi ile vücûd-i hâricî buldu ve Hakk'a mir'ât oldu. Bu cihetten mümkinin ayn-ı mümkinesi mestûre olup zâhir olan Hak oldu. Nitekim âyineye nazar eden kimseye âyine görünmez. Belki görünen mütecellî olan râînin sûretidir. Onun için hazreti'l-imkâna âyine dediler. Ve bu sûrette görünen, sûret-i insânda Hak olur. Zîrâ kâinâtı halktan murâd, kendi zâtını seyr ve temâşâdır, mertebe-i isticlâdır. Ve insanın telebbüs ettiği libâsın girîbânları "لا" kelimesi sûretinde görünür. Velâkin çi-sûd ki nefy-i vücûd etmemiş ve zâkir-i mahcûb gibi nefyin zâhirinde ve

[10] - Buhârî,**Bedu'l-Halk**,1/Tevhîd,22; İbn Hanbel,IV,431; Aclunî,**Keşfu'l-Hafâ**,II,130.

lafzında kalmıştır. Eğer sûret-i tevhîd kâfî olsaydı, tevhîd-i **[21-a]** mertebe erbâbı ki cemî'-i eşyâdır, cümle necât bulurlardı. Velâkin mertebe nedir ve sırrı ve sâhibi kimdir ? Ma'rifete muhtâçtır. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Vahdet-i Vücûd** (وحدت وجود) **:** Vahdet-i vücûda, nazar ehli muhâldir dediler. Zîrâ zâteyn zât-ı vâhide olmak lâzım gelir. Cevâb budur ki, vücûdda ayn birdir. Zîrâ o ayn, nûr-i tecellî eseridir. İhtilâf ve taaddüd niseb-i vücûddadır, ayn-ı vücûdda değildir. Niseb ise a'yân-ı vücûdiyye değildir, belki ademiyyedir. Pes, zât-ı vâhide nisbeteyn-i muhtelifeteyn cihetinden zıddiyeti kabûl eder. El-hâsıl vâki' olan ahvâl zât-ı vâhidenin ahvâlidir, zât-ı müteaddidenin değil. Ve kibâr buyurmuşlardır ki : انت مراته وهو مرات احوالك Ya'nî sen onun mir'âtısın, o senin ahvâlinin mir'âtıdır. Ve demişlerdir ki, şecere-i Mûsâ'da mütekellim olan Hak idi. Nitekim Hak abdin lisânı ve sem'i ve basarı oldu. Ya'nî hüviyyeti ile, yoksa sıfatı ile değil. Nitekim suver-i muhtelifeye tahavvül eder, maa-hâzâ hüviyyet birdir. Ve Hak sûret-i şecere olup ondan tekellüm eden Hak olduğu gibi, Mûsâ'dan ol kelâmı işiten dahi Hak idi. Pes, Hak sûret-i Mûsâ oldu, Mûsâ sâmi' olduğu cihetten; nitekim şecere oldu, mütekellim olduğu yüzden. Ve şecere yine şecere, Mûsâ yine Mûsâ'dır ki aslâ hulûl yoktur ve bir şey kendi zâtına hulûl etmez. Zîrâ hulûlde iki zât lâzımdır, âb ile zarfı gibi. Burada ise zât bir ve hüküm ikidir. Ve mevâtın hasebiyle hüküm muhtelif olur. Nitekim bir kimse Hak Teâlâ'yı hayâlinde görse, sûret-i ceyyidede görür. Ve eğer hızâne-i hayâlden çıkıp nazar-ı aklî mevtınına dâhil olsa, münezzeh görür, zîrâ hayâl teşbîh ve akıl tenzîh iktizâ eder. Şol cihetten ki, hayâl hisse müsteniddir, akıl ise böyle değildir.

Pes, zât-ı Hak hakîkatı üzere ma'lûm ve mer'î olmak muhâldir. Zîrâ âlim ve ehl-i müşâhede olan kimse elbette mevâtından bir mevtında olmaktan hâlî değildir ki Hakk'a ilim ve müşâhedesi ol mevtın hasebiyledir. Onun için bizim ilmimiz nâfile ve Hakk'ın ilmi gayr-ı mütenâhîdir. Ve mevâtın bi'z-zât tenevvü' üzerinedir. Ve illâ cümlesi mevtın-ı vâhid olmak lâzım gelir, butlânı ise bedîhîdir. Zîrâ mevâtın-ı suveriyye nice ise, mevâtın-ı ma'neviyye dahi öyledir. Nitekim esmâullâh ihtilâf-ı maânî üzere iken ism-i vâhid olmaz. Ve arapta cârîdir ki, üç oğlanın isimlerini "abdullah" vaz' ederler. Lâkin birinde "dal" ın zammı ve birinde "dal" ın fethi ve birinde "dal" ın kesri iledir. Ve ihtilâf-ı harekâttan tagâyür-i esmâ bulunur. Zeyd ve Amr ve Bekir'de bulunduğu gibi. Ve meşhûrdur ki demişler : ولو لا الاعتبارات لبطلت الحقايق [İ'tibârlar olmasaydı, hakîkatler bâtıl olurdu.] (Nukile min **Kitâb-ı Hitâb-ı Hakkı** k.s.)

***Vahdet-i Vücûd** (وحدت وجود) **:** Ma'lûm ola ki, vahdet ehli iki türlüdür : Bir bölüğü derler ki vücûd birdir, ol bir vücûddan gayrı bir vücûd **[21-b]** dahi yoktur. Ol bir vücûd Allâh Teâlâ'nın vücûdudur. İmkân yoktur ki Allâh Teâlâ'nın vücûdundan gayrı bir vücûd dahi ola. Ve bu tâife derler ki, eğer şöyle ola idi ki, hemîşe gündüz ola idi aslâ gece olmaya idi, halk gündüz nedir ve neye benzer, gündüzün keyfiyyetin kat'an bilmeyeler ve anlamayalar idi. Ammâ çünkü gece vardır, halk gündüzü âşikâre bilirler ve anlarlar. Bunun gibi Allâh'tan gayrı bir vücûd ola idi, halk Allâh'ı bilirler ve anlarlar idi. Ammâ çünkü Allâh'tan gayrı bir vücûd dahi yoktur. Ol cihetten halk Allâh'ı bilmezler ve anlamazlar.

Beyit : فردوسي طوسي جهانرا بلندي و پستي تويي
ندانم چه ئي هر چه هستي تويي

[Firdevsi Tûsî dünyânın yüceliği ve alçaklığı sensin, bilmiyorum ki kimsin, her ne varlık varsa sensin]

Ehl-i vahdetin bir bölüğün dahi sözleri budur ki derler : Vücûd iki kısımdır, biri vücûd-i hakîkîdir ve biri vücûd-i hayâlîdir. Vücûd-i hakîkî, Allâh Teâlâ'nın vücûdudur ve vücûd-i hayâlî, âlemin ve âlemde olanların ya'nî dünyâ ve mâ-fîhânın vücûdudur derler. Ve derler ki, bu dünyâ ve mâ-fîhânın vücûdu serâb gibi bir nümâyişdir, fi'l-hakîka vücûdları yoktur ammâ vücûd-i hakîkî ancak Allâh Teâlâ'nın vücûdudur (Teâlâ ve tekaddes). Ve dünyâ ve mâ-fîhânın vücûdu mevcûd gibi görünür. Şol mevcûdât gibi ki, menâmda ve âyinede ve suda görünür. Şöyle ki şâir demiş :

Nazm : غير تو هر چه هست خيال و نمايشت با انكه هيچ نيست پديدار امده

[Senden gayrı ne varsa hayâl ve gösteriştir, Öyle ki görünebilen onunla hiçbir şey yoktur]

Ve bu hayâlât ve nümâyişe âlem tesmiye ettiklerinin vechi budur ki, âlem alâmettir Allâh Teâlâ'nın varlığına. İmdi ehl-i vahdetten bu tâifenin sözü budur. Ma'lûm ola ki vaktâ ki Vâcib Teâlâ cumhûr-i mütekellimîn indinde vücûd-i hâssla ya'nî mahsûs vücûd ile mevcûd olan hakîkat oldu ise ve hukemâ indinde vücûd-i hâss (cüz'-i hakîkî) oldu ise, isbât-ı vahdâniyyette ve nefy-i şerîkte hücec ve berâhîne muhtâc oldular. Fe-emmâ vahdet-i vücûda kāil olan sûfiyyenin indinde keşfle zâhir oldu ki, hakîkat-ı Vâcib Teâlâ hemân vücûd-i mutlaktır. Pes, tevhîd ve nefy-i şerîk isbâtında ikāmet-i delîle muhtâc olmadılar. Zîrâ vücûd-i mutlakta isniyyet ve taaddüd tevehhümü mümkün olmaz. Onda taayyün ve takayyüd i'tibârından gayrı nesne yoktur. İmdi her bir müşâhid veyâ mütehayyil veyâhut münfail olan şey'-i müteaddid ancak bir gûne mevcûddur veyâhut vücûd-i izâfîdir, vücûd-i mutlak değildir.

***Vahdete zevkle ve şuhûdla ermek :** Ehlullâhdan her biri bir yüzden irşâd bulmuşlar ve Hak'tan âgâh olmuşlardır. Hattâ Şeyh Şâzelî hayâl-i zıllden matlûba ermiştir. Ve ba'zılar kayyum elinde olan fetîl ve şem'asından vâsıl olmuşlardır ki bir fetîl yoktur. Şümû' ve kanâdîli îkād eylemiştir ki kanâdîlin kesreti ol fetîlin vahdetine mâni' değildir. Ve kanâdîl itfâ' olunduğu vakitte dahi **[22-a]** fetîl-i mezbûr yed-i kayyimde bâkîdir. Ya'nî şümû' ve kanâdîl ke'l-evvel ademe rücû' eder. Fe-emmâ fetîl söyünmez, yanar.

Ve Zünnûn-i Mısrî Hazretleri bir mürg-i a'mâdan basîret-güşâde olmuşlar. Ve alâ-hâzâ ve bu İsmâil Hakkı (ahlasallâhu kalbehû an şevâibi'l-gayriyye) dolâb-ı kudreti müşâhede edip oradan sırr-ı vahdete reh-yâb olmuştur. Zîrâ dolâb ve âsiyâbın kutbu birdir. Ve çarhın dendanlarına hareket onun üzerine mebnîdir. Saat dedikleri nesne gibi ki, zenberek üzerine bend olmuştur. Zâhirde çarh ve bu kadar dendanlar ve hareketler ve âlât ki vardır, cümlesinin ef'âli emr-i vâhid üzerinedir ki zikr olunan zenberektir. Pes, zâhiri kesret ve bâtını vahdettir. Ve cemî'-i harekât-ı zâhire ve ef'âl-i kesîre, emr-i vâhidin te'sîrindedir. Pes, mükâşif bâtına nazar edip tevhîdi gözler ve mahcûb kesrete bakıp esbâbla müsebbibden ve ef'âlle fâilden gāfil kalır. Onun için husûs ehlinin tevhîdi, tevhîd-i aynîdir ki hüdhüd tahte'l-arzda âbı gördüğü gibi ehl-i husûs dahi tahte'z-zâhir olan ayn-ı bâtına muttali' olmuşlar ve kalblerinde olan ilm gözlerinde müşâhede mertebesine gelmiştir. Ve ehl-i ayn olanlar ilmin kıyl u kālinden halâs olmuşlardır. El-hâsıl müessir bir olunca, âsâr ne kadar çok olursa olsun vahdet hükmündedir. Fe'fhem. Ve'l-hâsıl Allâh için iş tutan kimse mâsivâyı Hakk'a şerîk tutmaz ki, mâsivâ muhdesdir ki Mevlây-ı Kadîm'e hiçbir husûsta müzâhame edemezler. Velâkin halkın ekseri Hak'dan mahcûb olduklarından ötürü havâdis-i mümkineye vücûd verirler ve vücûdda Hakk'ı berâber görürler.

Heyhât ! Vücûd birdir, hattâ balıklar ondan hâsıl ve içinde oldukları suyu göremeden, suyu bize ne asıl şeydir göster diye suâl ettikleri olur. Balık, siz bana sudan gayrı bir nesne gösterin, tâ ben dahi size suyu göstereyim dediği gibi, azher olan vücûd bir olduğunu fehm ve iz'ân etmeyenlere, Hakk'ın vücûdundan gayrı siz bana bir nesne gösterin, tâ ben dahi size Hakk'ın vücûdunu göstereyim diye tâlibine cevâb verebile.

Ma'lûm ola ki, التوحيد اسقاط الا ضافات [Tevhîd, izâfetlerin ıskātıdır] Tevhîd-i hakîkî, taayyünât-ı esmâiyye ve sıfâtiyye perdelerini hark ve oradan zât-ı mücerrede sırrına terakkîdir. Pes, nefy-i şirk ve nefy-i vahdet-i mukayyede vahdet-i mutlaka isbâtına işârettir. Ve buradan derler ki, واحد بلا عدد ya'nî Hak vâhiddir ammâ aded cihetiyle değil. Ya'nî Allâh Teâlâ'nın vahdeti, adedin mebdei olan vahdet değildir. Belki ol vahdetin mebdeidir ki cümle vahdetler Hakk'ın vahdetinden ahz olunmuştur. Pes, vahdet-i Hak bir vahdete muzâf değildir, belki vahdetler ol vahdete muzâfdır. Ve'l-hâsıl Hak Teâlâ vahdet-i zâtiyye ile vâhiddir. Fe'fhem. (İsmâil Hakkı Efendi) **[22-b]**

***Vahdet ve kesret (وحدت و كثرت) :** Halka taalluk etmek Hak'tan inkıtâ'a bâis olduğundan münâferet üzere muhabbet ve muvânesetten evlâdır. Ey sâlik ! İmdi ağyâr-ı bî-vefâdan kesil ve yâr-i bâ-vefâya muttasıl ol ! Zîrâ iki ittisâl bir yerde olmaz ve meşrık ve mağrib bir yere gelmez. Ve sağ ve sol bir olmak memnû'dur, zîrâ ashâb-ı şimâl ashâb-ı yemîn olmaz. Beter sahrây-ı firkatte tekâpû edersin, leb-i deryâyı vasla dahi hareket eyle ve derûn seyre kanâat eyleme. Belki kendini ol lücceye tarh et ve dest ü pâ ur. Eğerçi bî-kenâr girdâbı çok ve emvâc-ı hâilesi hadden artıktır. Niceler gark-âb-ı fenâ olup su başlarından aşmış, niceler dahi azm-i kenâr edip gücüyle karaya düşmüştür. Ve bu makāmdan demişlerdir ki : اكر خواهي سلامت در كنارست [Eğer selâmet istersen kıyıdadır.] Ya'nî insân fenâdan sonra bekā bulup bahr-i cem'den berr-i farka kadem vaz' etmedikçe hatardan halâs olmaz. Zîrâ maksûd olan, vahdeti kesrette mütâlaa etmektir, yoksa vahdeti vahdette değil. Husûsan ki vahdette mütâlaa olmaz. Şol ma'nâdan ki vahdet fenâ-i sırfdır ve o ednâ mertebesidir.

Ve kesret hicâb-ı rakîktir ki âyine-i müşâhededir ve kābe kavseyn pâyesidir. Ve kesretin mezmûm olduğu mübtedîye göredir ki ona حجاب زحمت derler, zâ-i mu'ceme ile. Ve memdûh olduğu müntehâya göredir ki ona حجاب رحمت derler, râ-i mühmele ile. Ve bu makāma işâret edip hadîste gelir : واسئلك لذة النظرالى وجهك الكريم ابدا دائما سرمدا [Senden ebedî, devamlı ve sürekli olarak yüce vechine nazar etme lezzetini isterim.][11] Ve yine hadîste vârid olmuştur ki : صنف من اهل الجنة لا يستتر الرب عنهم [Cennet ehlinden bir grup insan vardır ki, Rab onlardan gizlenmez.] Zîrâ adem-i istitâr ru'yet iktizâ eder. Ru'yet ise râî ve mer'î miyânında nisbettir ki kesret iktizâ eder. Ve ol kesrete âlem-i sıfât ve makām-ı kābe kavseyn derler. Ve mesâfe-i baîdden ve kurb-i müfritten dahi rü'yet müyesser olmaz. Belki i'tidâl-i bûd lâzımdır. Onun için muvâcehe-i nebeviyyede zâir ile mezrûrun mâ-beyni dört zirâ' takdîr olunup ol vecihle hadd-i fâsıl vaz' olunmuştur. Zîrâ hayat-ı nebeviyyede dahi ol vecihle mücâlese ve muvâcehe olunurdu. Ve muallim ve müteallim miyânı dahi ona kıyas oluna.

Ma'lûm ola ki, hâlâ mer'î olan kesret-i eşyâ, mertebe-i vahdete nisbetle emvâc-ı deryâ gibidir ki kesrât-ı emvâc-ı deryâ vahdet-i deryâya nice mâni' olmaz ise, kesret-i eşyâ dahi vahdet-i Hakk'a mâni' olmaz ki, bu cümle kesrât ve ihtilâfât-ı eşyâ vahdet-i mutlaka nisbetle müstehlek ve fânîdir. كما قال الله تعالى : كل شئ هالك الا وجهه (Kasas, 28/88) [O'nun zâtından başka her şey helâk olucudur] Hâlik lafzını sîga-i muzârî üzere getirmeyip sîga-i ism-i fâilde îrâd olunması, hem bu ma'nâyı müeyyid olur ki her şey el-ân hakîkatte fânî ve müstehlektir. Pes **[23-a]** ezelde onunla nice bir âhir şey bile olmadı ise, şimdi dahi onunla bile bir gayri şey yoktur. Ve bu mâsivâ şeklinde görülen eşyâ serâb-ı bakîa gibi ve nokta-i cevvâleden mer'î olan hatt vehmi gibidir ki, ehl-i keşfin ma'lûmudur. Hak Teâlâ Hazretleri ezel-i âzâlde bilâ-i'tibâr-ı eşyâ mevcûd idi. Ya'nî cümle eşyâ şimdi mevcûd da sonra fânî ve müstehlek olacak demek değildir.

***Vahdet ve kesret** (وحدت و كثرت) **:** Hüdâyî Mahmûd Efendi buyurur :

Bir oldu gāyet bidâyet,
Varlık senin buyruk senin.

Ya'nî kahr ve gazâbın meâli Allâh'dır, zirâaynın (iki kolun) mercii gerdan (boyun)a olduğu gibi. Basarın gerçi zâhirde taaddüdü vardır fe-emmâ nazarı müttehiddir. Müteaddid olduğunun hikmeti (sebebi) âlem-i kesrete nâzır olduğudur. Ve kesret fi'l-hakîka iki nesneden ibârettir ki biri dünyâ ve biri ukbâdır. Bir kimse bu iki kesretten iki gözünü iğmâz etmedikçe basîretle cemâlullâha nazara yol açılmaz. Fe'fhem cidden. و ليس وراء عبادات قربة [İbâdetlerin ötesinde kurbet yoktur] Ma'lûm ola ki, meselâ güneşin nûru kamerden havaya ve havadan cama ve camdan revzene ve revzenden mir'âta ve mir'âttan suya ve dahi kuru dîvâra aks-i birle kesreti aşağıya yayılmış idi. Ammâ cemî'si nûr-i vâhid idi. Mezâhir-i kesîre sebebiyle mütekessir olmuş idi. Çünki dîvârdaki suya ve sudaki mir'âta ve mir'âttaki revzene ve revzendeki cama ve camdan havaya ve havadaki kamere devşirilip dahi şemse birikseler nice idi. Bu dahi öyledir. Ve dahi ittisâl ve infisâl hayâl idi, hakîkî değil idi. Nitekim bir sûret bir nice gözgîde, ya'nî âyinede zuhûr bulmakla ne sûret yerinden ayrılmış idi ve ne mir'âta varıp münkasım olmuş idi. Belki hemân mahz-ı nûr idi. Çünkü emvâc bahrde cem' olmakla kesret vahdet-i hakîkiyyeye çıkıp :

هذا البحر بحر على ما كان في القدم وان الحوادث امواج و قطرات

[Bu deniz, kadîm olan şeyler üzerinde bir denizdir, ve muhakkak ki hâdis olan şeyler dalgalar ve damlalardır.]

Vahdet, zâtına nazarladır; kesret, sıfâtına nazarladır. Zât ile sıfât imtizâc ettiği gibi, vahdetle kesret imtizâc edip ne kesret vahdete ve ne vahdet kesrete muhill olur.

***Vâhid-i adedî** (واحد عددى) **:** Meselâ üç adetten vâhidi tenzîl etsek, iki kalır. Onun üç olması vâhid ile idi. Vâhidsiz aded mertebesinden düşer. Vâhid ile yine mertebesine nâil olur. Lâkin aded vâhidi mertebesinden düşüremez. Vâhid adede sârîdir, adedin vâhide sirâyeti yoktur. Vâhid-i adedî bi'l-kuvve vahdette iken cümle adedlerden müstağnîdir ve müşâheddir ve "hüve-hüve" dir. Ammâ bi'l-fi'lde iken şu'le-i cevvâle gibi sıfâtları olan adedlere muhtâçtır ki onunla seyr edip taaddüd-i

[11] - Ebû Hacer, **Mevsûat**, I, 498.

vücûd ve zuhûr bulacaktır. Adedin aslı birdir, cemî'-i adede **[23-b]** sârîdir, seyreder. Ve birden hiç nesne sâdır olmaz ki ol birin gayrı ola. Demişlerdir ki : الواحد لا يصدر عنه الا الواحد Ya'nî vâhidden sâdır olmaz, yine vâhid sâdır olur. Birden ne sâdır olur ise kendinin aynıdır. Taayyünden kat'-ı nazar taayyün ile mugāyirdir. İkinci mertebede taayyün ettikte mugāyir olur, bir tekrâr eder. Yine taayyünü kaldırınca bir kalır. Fe'fhem. Çün vâhid kendini mükerer kıla. Tekrâr-ı evvelden isneyn zâhir olur ve tekrâr-ı sânîden selâse zâhir olur. Ve kıs alâ hâzâ ilâ gayri'n-nihâye. Vâhidin, isneyn ve selâse ve erbaa ve gayrılarından haysiyyet-i husûlü vech-i hâssdır. Ammâ vâhidin ismi zâhir olmaz. Zîrâ ona isneyn ve selâse ve erbaa derler, vâhid demezler. Ve merâtib-i a'dâdda onun ismi ve zâtı müctemi' olmaz. Zîrâ eğer ismi zâhir olsa, ol adedin hakîkatı bâtıl olur idi. Eğerçi ol adede vâhid dahi derler. Nitekim, اربعة واحدة ve ثلاثة واحدة dedikleri gibi. Ve hâkezâ ilâ-sâiri'l-a'dâd. Ve sâlik çün sülûk eyleye ve Hakk'a müteveccih ola, bu vech-i hâss ile mütevecih olur. Onun için ona bir meşâyih (rahimehumu'llâh) buyurmuşlardır ki : "Hakk'ı kendinde talep etmek gerektir". Onun için Mevlânâ Şemseddîn Muhammed Sîrîn el-Meşhûr bi'l-Mağribî buyururlar ki :

Nazm :

Ol ki gezdim ben anın çün ömr-i vâhid sû-be-sû,
Nâgehân buldum onu dilde oturmuş rû-be-rû.
Âhiru'l-emr anı gördüm kûy-i dilde mu'tekif,
Gerçi çok gezdim onu tahsîl için ben kû-be-kû.

Nazm :

Cân u dilde buldum âhir matlab-ı cân u dili,
Bî-haber ândan velî cân hem ânın dil gāfili.
Menzil-i cânân velî hem dil ider ânı taleb,
Gāfil ol cândan kim cân u dilden menzili.
Cân u dilden âb u gil beyninde kılmış ol vatan,
Gerçi geçmiş menzili bu hıtta-i âb u gili.
Herkesin var böyle bir genc-i nihânı gerçi kim,
Kendi kendinin velî herkes tılsım-ı a'zamı.

Ma'lûm ola ki, vâhid-i adedînin nisbetleri olan nısfiyyet ve sülüsiyyet ve rub'iyyet ve gayrıları merâtibe tenezzülden ol bi'l-kuvve idi. Itlâkları i'tibârıyla, ya'nî biriyle mukayyed olmayarak birer birer nısflara ve sülüslere ve gayrılara tenezzül ettikte, ya'nî nısfın biri ve sülüsün biri ve diğer sülüsün biri ve diğer sülüsün biri olarak nısfiyyet ve sülüsiyyet bi'l-fi'l hâsıl olur. Yine vâhid-i adedî vahdettedir. Ya'nî vahdette olana ve iki nısflara ve üç sülüslere ve gayrılara tekrâr tekrâr tenezzül edende ol vâhid-i adedîdir. Ya'nî vâhid-i adedîne ve gayrılara i'tibâr etmek teşbîh ve i'tibâr etmemek tenzîhdir. Bu nısfiyyet ve sülüsiyyet nisbetleri eğerçi vâhid-i adedîde münderiçtir, lâkin aslâ zuhûr bulmaz. Zîrâ indirâcı bi'l-kuvvedir. Mâdem ki vâhid-i adedî, mertebe-i isniyyette tekrârlık ile zuhûr ede, nısfiyyet ve sülüsiyyet nisbetleri zuhûr eder, zîrâ indirâcı bi'l-fi'ldir. Meselâ, vâhid-i adedî birinden hareket etmeksizin ol iki nısflara **[24-a]** ve üç sülüslere nazaran ol vâhid adedinde nısfiyyet ve sülüsiyyet nisbetleri bi'l-kuvve zuhûr bulmaz. Lâkin vâhid-i adedî yerinden kalkıp birer birer ol iki nısfların ve üç sülüslerin her biri üzerine tekrâr tekrâr nisbet olunup yine yerine geldikte, ol vâhid adedinde nısfiyyet ve sülüsiyyet bi'l-fi'l münderic olur. Ve kıs alâ hâzâ.

Ma'lûm ola ki, vücûdun her zerrede zuhûru gibi vâhidin dahi ikide ve üçte ve sâir adedlerde dahi zuhûru vardır. Ve vâhid-i adedînin yanına bir gelmeyince iki demezler. Ve ikinin yanına bir gelmeyince üç demezler. Ve hâkezâ vâhid-i aded tahsîl eder, aded dahi vâhidi tafsîl eder. Ve Hak mûcid-i halk ve halk dahi mufassıl-i Hak'dır. Velâkin halkın mufassıl-i Hak olması, esmâ ve sıfât i'tibârıyladır. Vâhid, vücûd-i mutlak menzilindedir ve aded halk menzilindedir. El-âhir ile Allâh ki bâkîdir, halk fânî olduktan sonra, اخر التنزلات انسان كامل [Âhiru't-tenezzülât, insân-ı kâmildir.]

***Ahass ve eamm** (اخص و اعم) **:** Vücûd-i hakîkîye ahass derler ve mukābili olan vücûd-i mutlaka eamm derler, insana ahass hayvana eamm dedikleri gibi. Ahlât-ı erbaa ve ahlât-ı insâniyye-i mizâciyye, sevdâ ve safrâ ve balgam ve kandır.

***İhlâs** (اخلاص) **:** İhlâs, emânetu'llâhdır. Hasan-ı Basrî Hazretleri der ki : Ben Huzeyfe-i Yemânî'den ihlâs nedir diye suâl eyledim. Ol dahi dedi : Rasûlullâh (a.s.) Hazretlerinden suâl eyledim. Rasûlullâh (s.a.v.) buyurdular : Ben dahi Cebrâil'e ihlâsdan suâl eyledim. Hazreti Cebrâil (a.s.) dahi dedi : Ben dahi Rabbü'l-İzzet'ten suâl eyledim. من اسراري استودعته من احببته من عبادي قال الله تعالى الاخلاص سر [12] Ya'nî Allâh Teâlâ Hazretleri ; ihlâs benim sırrımdan bir sırr-ı azîmdir ki ben onu ibâdımdan sevdiğim kimsenin kalbine vedîat koydum diye buyurur.

***İhlâs ve huzûr ve himmet ve inâyet** (اخلاص و حضور و همت و عنايت) **:** Ya'nî ihlâs ve huzûr ve himmet ve inâyet bir ma'nâyadır. Lâkin fukahâ "ihlâs" ve sûfiyye "huzûr" ve muhakkıkîn "himmet" ve Şeyh-i Ekber Hazretleri "inâyet" diye ta'bîr eder. Ve himmet bir nesne üzerine cem'-i hâtır etmeğe derler ki, maksûd olan ma'nâya kendi nefsi için veyâ gayrı için hâsıl ola.Ve ma'lûm ola ki, vücûd vermemeğe ve hâlıkı mahlûktan ve kadîmi muhdesden temyîz etmeğe ve a'mâl-i sâlihada riyâ ve süm'adan sakınıp, hâlis Allâh Teâlâ için takayyüd edip mâsivây-ı Hak kalbinden bi'l-külliyye çıkmağa ihlâs derler. Ve ihlâsın hakîkatı, şirk-i hafîden halâs olmaktır. Ve şirk-i hafî dedikleri, ma'dûmu ya'nî mâsivâyı mevcûda şerîk kılmaktır. Nitekim Kur'ân'da gelir : وما يؤمن اكثرهم بالله الا وهم مشركون (Yusuf,12/106) [Onların çoğu şirk koşmadan Allâh'a îmân etmezler.] Ve cemî'-i eşyâ fi'l-hakîka ma'dûmdur. Ve zenb-i vücûd dedikleri vücûdda **[24-b]** taaddüd tevehhüm etmektir. Pes, eğer kendi vücûdu ve eğer gayrın vücûdudur, cümlesinden gāib olup vücûd-i vâhid isbât etmedikçe ihlâs hâsıl olmaz. Zîrâ ednây-ı ihlâs tevhîd-i şerîattır ki "lâ-ma'bûde illallâh" dır. Ve ihlâsın a'lâsı tevhîd-i hakîkattır ki "lâ-mevcûde illallâh" dır. Ve ednây-ı ihsân şuhûd-i hayâlî ve a'lâsı şuhûd-i sırrîdir ki bilâ-takayyüd vech-i mutlaka nâzırdır.El-hâsıl, bu şurût bulunan sülûk, hâl ile olmuş olur. Zîrâ ilm-i mücerred ile sülûk olmaz. Ya'nî yalnız bilmek ile olmaz. Ya'nî bir kimse ilim yüzünden cemî'-i makāmâtı bilse velâkin ilim ona ayn ve zevk ve hâl olmasa, ona sâlik denilmez, belki ehl-i ilim ve ehl-i ıstılâh derler. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme neden hâsıldır ?** Âlem-i sagîrde dokuz a'zâ ve dört ahlât vardır ki onlar âbâ ve ümmehâttır. Onlardan hâsıl olan mevâlîd ki hırs ve buhl ve gazab ve şehvet gibi, bunlar müzekkerdir. Ve üç mevâlîd dahi vardır ki onlar hased ve hıkd ve kibirdir, bunlar müennesdir. Pes, bunlar dahi çift olmak isterler ki sâkin olalar. Âdem ve Havvâ gibi tâ onlardan dahi veledler doğa ki, sıfat-ı zemîme onlardır. Pes, hırs hasedle çift oldu ve buhl hıkdla çift oldu ve gazab kibirle çift oldu. Bunlar birbirleriyle sâkindir. Bunlardan doğan veledlerin hesâbı yoktur. Ammâ bu münferid kalan şehvet için çift taayyün kılınmayıp hemen şâhid-bâzlar gibi kendi hevâsında ser-gerdân ve her dem birini arar ve ebleh-hayrân ve şol zâniye avrat gibi hercâyî yürür. Ondan nice veledler hâsıl olur ki insanı kendi dâiresinden çıkarıp sıfat-ı behâim ve sıfat-ı sibâ'a ve sıfat-ı şeyâtîne kor. Bu sıfatlara sıfat-ı zemîme ve ahlâk-ı nâ-pesendîde derler. Ekserî Âdemî zâd yırtıcı canavarlar huyunu tutmuşlar ve sıfâtıyla sıfatlanmışlardır. Meselâ, nice arslan ve kaplan ve kurk (kurd) ve hırs (ayı) ve kelb gibi dâim yırtmaktadır. Ve kimi deve gibi kin tutmaktadır. Ve kimi ağulu yılan gibi sokar. Ve kimi akrep gibi nîş-dâr ve kimi gurâb gibi seyyâr ve kimi hargûş gibi firâr ve kimi tilki gibi tarrâr ve kimi bûzîne-vâr (maymun) mekkâr ve kimi vuhûş gibi efsâr ve kimi tâvûs gibi ra'nâ ve kimi bednûs gibi eshî ve kimi baykuş gibi tenhâ ve kimi hâmûş gibi gûyâ. Ve kıs alâ hâzâ. İşte behâyim ve sibâ' ve şeyâtîn sıfatlarıyla sıfatlanmışlardır. Bu aksâm üzerine sıfat-ı hayvanla muttasıf olup, sûret-i insânda yürürler. Ammâ bu sıfatlardan pâk olmayınca ve tebdîl-i ahlâk etmedikçe ve merâtib-i hayvânîden ve şeytânîden ve belki melekîden geçmeyince insân-sıfat olmaz **[25-a]** ve insân-sıfat olmayınca rûh-i izâfiyle zinde olunmaz ve rûh-i izâfiyle zinde olmayınca urûc vâki' olmaz. Urûc vâki' olmayınca, belki tamâm ermeyince gurbetten vatan-ı aslîye erişilmez.

Velhâsıl tâlib-i Hak olanlar nefs-i emmârenin şehvet başını tîg-i riyâzetle kestiler. Ve kibrin başını tevâzu'la ve hıkd ve hasedin başını i'tikād-ı pâk ile kestiler. Ve gazabın başını hilmle ve buhlün başını sehâ ile kestiler ve hırsın başını tevekkül ile kestiler. Bârî fi'l-cümle on beş kadar ef'âl-i pesendîde kim vardır. Bunlara dahi âbâ ve ümmehât ve ahlâk-ı hamîde derler. Mâ-adâsı bunlardan doğan mevâlîddir ve mevâlîde aded yoktur. Ve kıs alâ hâzâ. İmdi ol on beş aded ef'âl-i pesendîdeyi beyân edelim. Cemî'-i a'mâl-i sâlihanın atası ve anası bunlardır kim bi'l-cümle ahlâk-ı hamîde onlardan hâsıl olur. Evveli namâz, ikinci savm, üçüncü hac, dördüncü zekât, beşinci sadakāt, altıncı zikrullâh, yedinci riyâzet, sekizinci hilm, dokuzuncu edeb, onuncu huşû, on birinci ilim, on ikinci meskenet, on üçüncü tevâzu, on dördüncü sehâ, on beşinci diyânettir. Bunlar âbâ ve

---

[12]- Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, **Mişkatü'l-Envâr "Nurlar Hazinesi"** (Çev: Mehmet Demirci) İstanbul, 1994, s.100, h.no:32.

ümmehâttır. Bâkîsi bunlardan doğan mevâlîddir. İmdi mücâhidînin hâli budur. Eğer sen de der-kâr olup ömrünü zâyi' etmez isen, tiz ol kim tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalb edip ve tecellî-i rûh hâsıl edesin ve tahliye-i sır eyleyip zulumât dalâletinden nûr-i hidâyete yetişesin. يهدي الله لنوره من يشاء (Nûr, 24/35) [Allâh dilediği kimseye nûruyla hidâyet verir] والله ذوالفضل العظيم (Hadid, 57/21) [Allâh çok büyük ihsân sahibidir.]

***İzâlesi vâcib olan ahlâk-ı zemîme :** İ'tikād-ı bâtıl, te'hîr-i tevbe, terk-i ferâiz ve vâcibât, fevt olmuşları terk-i kazâ, istihfâf-ı seyyiât, pâs-ı i'tikād, kemâl-i nefsi iskāt, taallümden istinkâf, i'tikād-ı kavl ü fiilde ittibâ'-ı bid'at, terk-i sünnet, ızhâr-ı ma'siyet, ihfâ-ı ma'siyet, ızmâr-ı ma'siyet, a'mâl-i dîniyyede riyâ, irtikâb-ı münker, fi'l-i münkere rızâ, terk-i emr-i bi'l-ma'rûf, terk-i nehy-i ani'l-münker, fi'l-i münker ile emr, uyûb-i nâsı tecessüs, nâs üzere tekebbür, hâsed mûcebiyle kavl ve amel, muhabbet-i dünyâ, nisyân-ı ukbâ, tûl-i emel, te'hîr-i amel, hubb-i riyâset, hubb-i câh, buhl, hırs, tama', mü'minlere ızmâr-ı hıkd, kat'-ı rahm, gazab li-ecli'n-nefs, sû-i zan, beriyyeye bühtân, sohbet-i fısk, hubb-i fecere, muvâlât-ı kefere, buğz-ı sulehâ, ihânet-i ulemâ, tahkîr-i zuafâ, kendi nefsini medh, maslahat-ı dîniyye olmadıkça gayrii zemm, nefs-i emmâreye ittibâ', kendi ahlâk ve şemâilin ve ilm ve amelin bakınıp ucb etmek, Hakk'ı gerek bilip gerek bilmeyip inkâr-ı inâd, zulm-i ibâd, hubb-i fesâd, sû-i murâd, nifâk-ı müdâhene, ağniyâya li-ecli'd-dünyâ temelluk, ma'bûd-i vâhidden gayrıya rukû', hulf-i v'ad, naks-ı ahd, kizbi zâhir olan kimseyi **[25-b]** tasdîk, tâatte kesel, ma'siyette neşât, terk-i taallüm-i ilm-i hâl, mûceb-i ilimle terk-i amel, tazyî'-i emânet-i hâlık ve halka hıyânet, nisyân-ı mevt ve âhiret, mülâzemet-i zikr-i dünyâ, kıllet-i zikrullâh.

***Muttasıf olması ehemm ve elzem olan ahlâk-ı hamîde :** Îman, i'tikād-ı ehl-i sünnet, ihsân, tevâzu', zikr-i minnet, nasîhat, tasavvuf, gayret, gıbta fî-ameli'l-âhiret, sehâ, îsâr-ı mürüvvet, fütüvvet, hikmet, şükür, rızâ, mülâzemet-i havf ve haşyet min-Allâh hüzn lehû, recâ, buğz-ı fi'llâh, hubb-i fi'llâh, tevekkül, hubb-i humûl, istivâ-i medh ve zemm, mücâhede-i tahkîk, kasr-ı emel, zikr-i mevt, tefvîz, teslîm, temelluk-ı fî talebi'l-ilm, selâmet-i sadr an-hıkd, şecâat, hilm, rıfk, emânet, vefâ-i ahd, incâz-ı va'd, hüsn-i zann, zühd, kanâat, rüşd, mübâderet-i fî ameli'l-âhiret, rikkat, şefkat, hayâ, salâbet fî emr-i dîn, üns-i bi'llâh, şevk-i ilallâh, muhabbetullâh, vakār, zekâ, iffet, istikāmet, edeb, firâset, tefekkür, sıdk, murâkabe, müşârata, muhâsebe, muâyene, kazm-i gayz, afv, niyyet, irâdet-i tûl-i hayât li'l-ibâdet, tevbe, huşû', yakîn, ubûdiyyet, tecdîd-i tevbe, her vakt ferâiz ve vâcibâtı vakitli vaktinde edâ, vaktinden fevt olmuşları kazâ, redd-i mezâlim, irzâ-i husamâ, muhâlefet-i nefs ü hevâ, a'mâl-i dîniyyede ihlâs, ictinâb-ı bid'at, merâtib-i dîniyyede uluvv-i himmet, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker , inde'l- kudret kendi ayıbın görüp izâlesine sarf-ı makdûr, uyûb-i nâsdan tegāful, nefs ve şeytan ile cihâd-ı dâim, devâm-ı istikāmet, fukarâ ve ihvâna hizmet, asgār ve mesâkîn ve eytâm ve her merzîye ve her zaîfü'l-hâle merhamet, kalb-i mü'mine idhâl-i sürûr, sıla-i rahm alâ kaderi'l-imkân, efâdıla iclâl, cîrâna ikrâm, herkese kelâm-ı leyyin, ifşâ-i selâm, it'âm-ı taâm, halkın ezâsına tahammül, mevzî'-i töhmetten tecennüb, hâlık ve halktan istihyâ, sulehâya muhabbet-i fi'llâh, fusekāya buğz-ı li'llâh, tuhûr-i münker için gazab li'llâh, hazz-ı nefs için ızhâr ve gazabdan ictinâb, mü'minlere tevâzu', mütekebbire ızhâr-ı kibr, kavl-i Hak kimden olur ise kabûl etmek, nüzûl-i mihnete sabr, vusûl-i ni'mete şükr, îsâr-ı zühd, ilm, adl, işlerde teennî, a'dâya müdârâ, ahbâba muhabbet, birr ve takvâ üzerine teâvün, hüsn-i samt, terk-i batâlet, hıfz-ı emânet, hıfz-ı ahd, hıfz-ı ırz, havâyic-i halkı mümkin oldukça kazâ, terk-i muâdât, zât-ı beyni ıslâh, ehl-i Hakk'a muvâfakat, ehl-i bid'atten müfârakat, taallüm-i ilm-i hâl, mûceb-i ilmle amel, racâ-i mağfiret ve rahmet-i hâlık, halkın hukūkuna riâyet, mazlûmlara iânet, zâlimlere ihânet, kendi nefsini mehâlikten sıyânet, kabâyihden ferâgat, bükâ-i birrle tevbe ve nedâmet, muhâsebe-i nefs, lüzûm-i tahâret, hıfz-ı tevbe, mülâzemet-i zikrullâh. **[26-a]**

Velhâsıl ne kadar mükevvenât var ise her biri mükevvine tarîk olduğu gibi, ne kadar ahlâk-ı hasene dahi var ise her biri Hakk'a yoldur. Zîrâ vârid olmuştur : تخلقوا باخلاق الله [Allâh'ın ahlâkı ile ahlâklanınız.][13] Ve yine gelir : وستين خلقا من لقيه بخلق منها مع التوحيد دخل الجنة ان لله ثلثمائة[14] Ya'nî Allâh Teâlâ'nın üç yüz altmış hulk-i haseni vardır ki, bir kimse muvahhid olup bu ahlâktan biri ile Allâh Teâlâ'ya mülâkî olsa, ehl-i cennet ola. Bu esnâda Hazret-i Ebû Bekri's-sıddîk (r.a.) suâl edip : "Yâ Rasûlallâh ! Bu ahlâktan bende bir hulk var mıdır ?" dedikte, Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.) buyurdular ki : "Yâ Ebâ Bekir! Bu ahlâkın yalnız biri değil, cümlesi sende mevcûddur". Ve bu ahlâkın Hak Teâlâ احبنى سخا [Bana en sevimli olan şey cömertliktir]

[13] - Suyûtî,**el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.
[14] - Setenî, **Tezkiretü'l-Mevzûât**, s.12.

dedikleri sıfattır. İşte buradan fehm olunur ki, Hz. Sıddîk cennetin sekiz kapısından bile "def'aten vâhideten" dâhil olsa gerektir. Zîrâ ebvâb-ı semâniyenin cümlesinden duhûle sebep olan a'mâl-i câmia olmuştur. Pes, her hulkun sâhibi, ol hulkun cezbiyle Allâh Teâlâ'ya mühtedîdir velâkin birbirlerine nisbetle tefâvütleri vardır. Meselâ, sehâ ile tahalluk eden, sâirden Hakk'a akrebdir. Ve kezâlik âlim-bi'llâh olanlar dahi sâire kıyâs olunmazlar. Şol vecihden ki, ilm sıfat-ı şerîfe-i ilâhiyyedendir. Ve demişlerdir ki : " Beynehû ve beyna'llâh ahsenü'l-ahlâk rızâ ve teslim ve beynehû ve beyne'n-nâs hüsn-i hulk sehâdır.فاعلم ذلك فانه من المهمات [Bunu bil! Muhakkak ki bu mühim şeylerdendir.] (Hakkı Efendi)

***Ahlâk ve a'mâl ve ef'âl ve akvâlin iktizâsı, sûret-i ahlâk ve ef'âl ve akvâldir ki âlem-i berzahda temessül eder :** Ey tâlib-i Hak ! Bu bir beyândır ki, bunun tahtında nice nükteler mündemic ve zımnında nice ukdeler mündericdir. Her nüktesinde nice türlü hayâl mestûr ve her ukdesinde nice türlü meâl mezkûrdur. Her nüktesi nice türlü ma'nâ remz eyler ve her ukdesi nice türlü fehvâ gamz eyler. Her nüktesi âlem-i misâlden muhbir ve her ukdesi âlem-i hayâli müş'irdir. Her nüktesi ahlâkın kavânâtını mübeyyin ve her ukdesi a'mâlin hikâyâtını muayyindir. Ve bu ahlâk ki, kulûb-i insândan mütebâdir olur ve bu a'mâl ki benî Âdemden sâdır olur ve bu ef'âl ki a'zây-ı insândan sâdır olur ve bu akvâl ki elsine-i Âdemden bâhir olur, pes bunların her biri birer libâs giyip kimisi atlâs-pûş olup berzah-ı nûrânîde hırâmân eyler. Ve kimisi pelâs-pûş olup berzah-ı zulmânîde figān eyler. Ve kimisi abâ-pûş olup tabaka-i süflîde giryân eyler. Ve kimisi siyâh-pûş olup dereke-i esfelde tayerân eyler. Ve kimisi beyâz-pûş olup iklîm-i sâminde seyrân eyler. Ve kimisi köhne-pûş olup çâh-ı gayyâda devrân eyler. Ve kimisi abâda iken kabâya girer. Ve kimisi kabâda iken safâya girer. Ve kimisi pelâsda iken halâsda olur. Ve kimisi halâsda iken pelâsa girer. Ve kimisi pelâsda iken safâya **[26-b]** düşer. Ve kimisi cefâda iken vefâya uçar. Ve kimisi safâda gider iken figâna döner. Ve kimisi figânda gezer iken sahrâya göçer. Ve kimisi safâdan safâya düşer. Ve kimisi figândan figâna gezer. Ve kimisi bâğ-ı visâlde bülbül gibi öter. Ve kimisi berzah-ı hayâlde hayyât gibi sürünür. Ve kimisi muânaka-i havrâ ile mesrûr ve kimisi musâfaha-i akārible makhûr ve kimisi gılmân-ı zîbâ ile müşerref ve kimisi şîrân-ı sibâ' ile muharref ve kimisi tabakāt-ı berzahta tâir ve kimisi derekât-ı esfelde hâir ve kimisi gülistân-ı ma'rifette sâir ve kimisi vâdî-i cehâlette dâir ve kimisi ıtlâkta mutlaku'l-inât olmuş ve kimisi takyîdde mahbûs-i nîrân. Ve kimisi takyîdden ıtlâkı özler ve kimisi ıtlâktan işrâkı gözler. Ve kimisi bunların işrâkı ve kimisi bunların ihrâkıdır. Ve kimisi bunların şarkı ve kimisi bunların garbıdır. Ve kimisi bunların ırâkı ve kimisi bunların tarâfıdır. Ve kimisi bunların islâmı ve kimisi bunların selâmıdır.

Eğerçi benî Âdem dünyâda sûret-i insân ile ma'rûf ve Âdem şekliyle mevsûflardır. Velâkin berzahta ve makām-ı mahşerde iki kısma münkasım ve iki zümreye münhasır olalar. Bir kısmı kabâ-pûş olursa, bir kısmı abâ-pûş olur. Ve bir kısmı atlâs-pûş olursa, bir kısmı pelâs-pûş olur. Bir kısmı pelâs-pûş olur ise, bir kısmı beyâz-pûş olur. Ve bir kısmı beyâz-pûş olur ise, bir kısmı siyâh-pûş olur. Ve bir kısmı nemed-pûş olursa, bir kısmı köhne-pûş olur. Bir kısmı safâ-nûş olursa, bir kısmı cefâ-nûş olur. Bir kısmı cefâ-keş olursa, bir kısmı belâ-keş olur. Bir kısmı rûmî olursa, bir kısmı zengî olur. Zengîlerden murâd, berâzih-i süfliyyede dâir olan kuvây-ı nefsâniyyeden kinâyedir. Rûmîlerden murâd, tabakāt-ı ulviyyede tâir olan kuvây-ı rûhâniyyeden hikâyedir. Fe'fhem.

***Ahyâr (اخيار) :** Delîl-i zâhir ile Allâh Teâlâ Hazretleri'ni birleyenlere ahyâr derler. Ve ahyârdan olanlar, kesret-i savm ve salât ve tilâvet-i Kur'ân ve hacc ve cihâd ve bunların gayri a'mâl-i zâhire ile mukayyed olurlar. Nitekim tâbiîn ve tebe-i tâbiînde bunlar kesret üzerine idi. Gerek Harameyn'de ve gerek Şâm ve Mısır ve Bağdad ve Basra ve Kûfe ve emsâlinde ve bunların aralarında ba'zıları sâimu'd-dehr idiler ki, eyyâm-ı iydden gayrıda iftâr etmezler ve ba'zılar bütün geceyi salât ve tilâvet-i Kur'ân'la ihyâ ederler ve ba'zılar gazâya iştigāl gösterirlerdi, Abdullâh bin Mübârek ve emsâli gibi. Ve ba'zılar hacca harîs idi, ehl-i Bağdad'ın ba'zı âbidleri gibi.Ve bu makūle a'mâl, zâhir-i cesede menût olmakla a'mâl-i zâhire dediler. في الزمان الطويل اقل من قليل وهو طريق الاخيار فالواصلون بهذا الطريق [Ve bu tarîk, tarîk-i ahyârdır ki bu tarîk ile zamân-ı tavîlde Hakk'a vâsıl olanlar ekall-i kalîldir] Ya'nî tarîk-i mezbûre tarîk-i ahyâr dediler ki **[27-a]** onun sâlikleri hayrât ve hasenât ve a'mâl-i zâhire-i sâlihaya meşgûllerdir. Pes âmil-i hayr olanlar dahi bi'n-nisbe hayru'n-nâs olurlar. Onun için bunlara ahyâr denildi ki ehl-i hayr demektir. Pes, bu tarîk ile zamân-ı tavîlde Hakk'a vâsıl olanlar ekall-i kalîldir, zîrâ tarîk-i zühddür, tarîk-i uşşâk değildir. Onun için tûl-i zamâna muhtâçtır ki âşıkın üç senede kat' ettiği menâzili onlar otuz senede kat' ederler. Maa-hâzâ bu dahi her birine müyesser olmaz, belki ekseri yolda kalır. Ve bunların eşbehlerinden birisi Fudayl İyâz'dır ki Mekke'de mücâvir idi.

Ey mü'min ! İşte tûl-i zamânda vâsıl olanlar ümem-i sâlife gibi olurlar ki dört-beş yüz sene ibâdet edip, yay gibi kāmetleri bükülür ve ok gibi incelirdi. Allâh Teâlâ bu ümmet-i merhûmeyi böyle tûl-i ömürle muammer kılmadı. Zîrâ maksûd müddet-i kalîlede dahi hâsıl olur, isti'dât ve mürşîd olûcak. Pes, kemân gibi münhanî olmağa hâcet kalmaz.

***İhvân** (اخوان) : Me'mûn halîfe demiştir : İhvân üçtür ; Biri budur ki gıdâ gibidir, insân ona her vakitte muhtâçtır. Ve biri dahi budur ki devâ gibidir, insân ona ahyânen muhtâçtır. Ve biri dahi budur ki dâ' (derd) gibidir, insân ona ebedî ihtiyâç yoktur. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî-i Hakkı**)

***Ahfa'l-ahfiyâ** (اخفى الاخفيا) **:** Yedinci dâireye ahfa'l-ahfiyâ derler. Ya'nî şems doğsa, ay ve yıldızlar gāib olduğu gibi, hakîkat-ı nûr-i vücûd zuhûr edîcek, eşi'a-i nûr-i vücûd dahi zâil ve muzmahill olur.Bu mahalde kesb-i abd kalmaz, zîrâ nefs fâniyedir. Makām-ı sıfâtta hazz-ı nefs vardır. Ve makām-ı zâtta hazz-ı nefs dahi kalmaz. Hulûs ve muhabbet sırf zât iktizâ eder. (Hakkı Efendi)

***İhtilâf-ı zâtî ve ihtilâf-ı sıfâtî** (اختلاف ذاتى و اختلاف صفاتى) **:** Beyne'n-nâs olan ihtilâf yâ zâtîdir veyâ sıfâtîdir. İnsân ile insân arasında hakîkatü'l-hâl ihtilâf-ı sıfâtî yoktur. Lâkin anâsır ve ahlât terkîbinde ve mizâc merâtibinde biribirlerine gāyet mütefâvit olsalar, ona ihtilâf-ı zâtî derler. Eğer bu mezkûratta biribirlerine gāyet yakîn olsalar,ona zâtta birdir derler. İhtilâf-ı sıfâtî dahi bu münâsebet üzerinedir. Sıfât dahi iki türlüdür : Biri sıfât-ı zâhiredir. Meselâ, sûretin levni ve kāmetin mikdârı ve a'zânın kemâli ve noksânı gibidir. Ve biri dahi sıfât-ı bâtınedir. Meselâ, hulk-i hasen Ya'nî ilim ve hayâ ve sabır ve rızâ ve emsâlühâ veyâhut hulk-i habîs ya'nî hıkd ve hased ve gazab ve ucb ve emsâlühâ (Hakkı Efendi)

***Âdâb-ı mürîd ve âdâb-ı meşâyih** (اداب مريد و اداب مشايخ) **:** Cemî'-i ferâiz ve vâcibât ve sünen ve müstehabbâtı riâyetten sonra âdâb-ı meşâyihe riâyet etmektir. İmdi bir Âdem âdâba riâyet etse, cemî'-i ahkâm-ı şer'îyi kemâliyle riâyet etmiş olur. Ve bir edeb dahi budur ki kendi ahvâlinin cümlesini pîre diye ki tâ pîr onu günden güne terbiyet edip hatarlı yerlerden kurtara ve muhâlif olan işlerden âgâh eyleye. Pîre lâzım oldur ki, mürîdini Hüdâ yoluna **[27-b]** eriştire. Ve mürîde lâzım olan oldur ki, vâkıasın pîrden gayrı kimseye demeye ve hem ziyâde ve noksân söylemeye. Bir edeb dahi budur ki, mürîd-i mübtedî birini huzûr ve gaybette murâkıb ola. Ammâ mürîd müntehî olûcak huzûr ve gaybı bir olur. Meselâ, Rasûlullâh aleyhi's-selâm dünyâdan rıhlet ettikte Abdullâh Ensârî adlı bir sahâbi var idi. Oğlu gelip bu kişiye haber verdi ki : " Hazret-i Muhammed aleyhisselâm dünyâdan ukbâya irtihâl etti" dedi. Hemân Abdullâh Ensârî duâ etti ki :"Yâ Rabb! Benim gözlerimi a'mâ eyle ki gayrı yüzüne nazar eylemeyim " Pes, Rabb-i İzzet duâsın makbûl edip gözü a'mâ oldu.

Ey azîz! Ma'lûmdur ki, Ebû Bekir ve Ömer ve Osmân ve Alî hazretlerinin Rasûlullâh aleyhi's-selâma muhabbetleri dahi ziyâde idi. Ammâ onların münâsebeti Muhammed aleyhi's-selâm hazretlerinin rûhuyla idi. Ve ol kişinin zâhiri Rasûlullâh ile idi. Onun için ol kişi müfârakat eleminden bu hâli irtikâb etti. Ammâ onlar hakkında yine vâsıl idiler. Fe'fhem! Üveys-i Karenî Mustafa'yı (a.s.) hakîkatte görmüş idi, sûrette görmeğe mültefit olmadı. Zîrâ sûreti görmek, ma'nen görmek içindir. Çünkü bilâ-sûret ma'nâ müyesser ola, sûret hicâb olur.

Li-muharririhî :

Ey tarîk-i Hakk'a sâlik, edebe gel erkâna gel,
Ey mülk-i himmete mâlik, edebe gel erkâna gel,
Güzeldir gerçi hâl ve kāl, makāma da bir nazar Sal,
Bulmak diler isen visâl, edebe gel erkâna gel,
Tut usûl-i şerîatı, güt edebi tarîkatı,
Diler isen hakîkatı, edebe gel erkâna gel,
Mürşîde uy yabanı kov, ârife uy çobânı kov,
Hakkı'ya uy fülânı kov, edebe gel erkâna gel.

***Kerâmet-i İlmiyye ve Kerâmet-i Kevniyye** (كرامت كونيه و كرامت علميه) **:** Suâl olunursa ki, kerâmet nedir ? Cevâb budur ki, Hak Teâlâ'dan ba'zı ibâdına ikrâm ve in'âmdır. Velâkin kerâmet-i ilmiyye ile olan ikrâmı, kerâmet-i kevniyye ile olan ikrâmından evlâ ve a'lâdır. Ve iki kerâmet

ehli dahi ubûdiyyet ve edeb ile ehl-i istidrâcdan mümtâzdır. Zîrâ ehl-i istidrâc (ya'nî kerâmet-i kevniyye ehli) olanlar memkûrlardır. Ya'nî çâh-ı mekrehe düşmüşlerdir. Şöyle ki, terk-i edebleriyle bile ba'zı füyûz ve küşûf hâsıl olsa, ikrâm-ı ilâhî sanırlar. Maa-hâzâ bî-edeblerin şânı istidrâcdır. Bu cihetten edeb-i şer'î olmayanları şeyh ittihâz etmek memnû'dur, gerekse hâlleri olsun ve gerekse olmasın. Zîrâ hâl dahi edebe mukārenetle makbûldür. Ve ehl-i da'vânın cümlesi edebden hâriçlerdir. Zîrâ hakîkat-ı edeb odur ki, ubûdiyyetle kāim ola. Ve abd kul demektir. Kulda ise efendilik da'vâsı (rubûbiyyet da'vâsı) olmaz. Pes, pâdişâhlar dahi kuldur. Velâkin esbâb-ı dünyeviyye müsâadesiyle kullukların nisyân etseler ve gurûr ehli olsalar, انت عبد [Sen kulsun] diye tenbîhlere muhtâçlardır. Ya'nî isti'dâtları kuvvette ise kıbel-i Hak'tan ya melek vesâtatıyla yâhut bilâ-vâsıta **[28-a]** tenbîh olunurlar. Ve illâ bir âgâh yüzünden tenbîh lâzımdır. Ve Hak'tan âgâh ziyâde kıllet üzere olup, mestûriyyetlerinden ötürü halk-i âleme dahi müseyyeb kalıp biribirlerine müdâhene ile halleri harâb olmuş ve her biri binâ-i münhedim sûretin bulmuştur. Ma'lûm ola ki, terk-i edeb bâis-i tenezzüldür. Belki mûceb-i sehat ve müneffir-i melâike-i rahmettir. Ve bî-edeb olan vâiz ve müderris ve muallim ve emsâli dahi böyledir. Meselâ, bir sâlik Hallâc-ı Mansûr hakkında, "Eğer bir mürşîd olaydı onu irşâd edip ol vartadan tahlîs ederdi " demek bâtıldır. Meğer ki gayrin kelâmını hikâye eyleye. Ya'nî kümmel-i evliyâdan biri Mansûr hakkında kelâm-ı mezbûru söylemiş olsa, bu dahi onun kelâmını nakl etse lâ-be'sdir. (***Nakd-i Hâl-i Hakkı***)

***Âdâb maa'llâh ve âdâb maa-Rasûlullâh ve âdâb maa-ehlullâh ve âdâb maa'l-mülûk ve âdâb-ı ehl ü iyâl ve zîr-destân**

Hazret-i Mevlânâ, Mesnevî-i Şerîf'inde buyururlar ki :

از خدا جو ییم توفیق ادب بي ادب محروم کشت از لطف

[Edebden mahrûm olan, edebin tevfîkini Allâh'ın lutfundan arar.]

والطریق کلها اداب لکل حال ادب ولکل قوم ادب [Tarîkatın tamâmı edebden ibârettir. Her hâlin ve her kavmin edebi vardır] buyurulmuştur. Usûl-i tarîkat hakîkatte edebdir. Ve edebin ma'nâsı, hayâ ve heybet ve şefkattir. Hâsıl bir hüsn-i muâmeledir. Ve âdâbı dört kısma taksîm etmişlerdir : Evvelâ, âdâb-maa'llâhdır. Ol dahi iki kısımdır : Zâhiren âdâb; Tamâm-ı nehc-i şerîat üzere hareket edip, evâmir ve nevâhî-i ilâhiyyeyi کما هی حقها mer'î tutup ve devâm-ı vuzû' ile ubûdiyyet-i Hakk'a âmâde olmaktır. Ve bâtınen âdâb; kalbi, havâtır ve ağyârdan ve fikr-i mâsivâdan hıfz edip, mehmâ-emken zikr u fikr ile devâm-ı âgâhı ve کائنا من کان hiçbir hâtıra hutûruna cevâz vermeyip hubb-i zât-ı ilâhî ile meşgûl olmaktır. یوم لا ینفع مال ولا بنون الا من اتی الله بقلب سلیم (Şuarâ, 26/88-89) [O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar, ancak Allâh'a temiz bir kalp ile gelenler o günde (kurtuluşa erer).] bu rütbe-i celîleye işârettir.

Sâniyen, âdâb maa-Rasûlullâh dahi iki nev'dir : Zâhiren, sünnet-i aliyyeleriyle müteeddib ve bâtınen, hubb-i Rasûlullâh ile müstağrak olmaktır. Hülâsa-i kelâm, kalben ve kālıben ve zâhiren ve bâtınen her halde Hazret-i Allâh ve Rasûlullâh (s.a.v.)efendimiz hazretlerine ittibâ'dır. Sâlisen, edeb maa-ehlullâh dahi iki nev'dir : Biri zâhirî ve biri bâtınî. Âdâb-ı zâhirî oldur ki, ehlullâhın ve şeyhin huzûrlarında zânû-zen-i edeb olup kendileri bir suâl etmedikçe sohbetine râgıb olmayıp, cemî'-i harekât ve sekenâtta hazret-i şeyhe nâ-pesend olan vaz'ı ve sohbetlerinde kat'an muârazayı tecvîz etmeyip her ne ki buyururlar ise vâkıa mutâbık olsun olmasın tasdîk ve mertebe-i kemâlde kendilerine itâat etmektir. Ve huzûr-i şerîflerinde pek söylememek ve münâsebetsiz gülmekten ihtirâz etmek ve âdâb-ı tarîkata muhill her ne ise etmemek lâzıme-i hâldendir. الملوك نصف السلوك خدمة [Mülûka hizmet, sülûkun yarısıdır] buyurulmuştur. Ve dahi mürşîde ednâ i'tikādı, feth-i bâb-ı Hak bilip ancak **[28-b]** şerîfin yüzünden Hakk'a vâsıl olacağım deyû tahsîl-i rızâlarında bir derecelerde olmak lâzımdır ki, farazâ tôk-ı la'neti (la'net halkası) gerdanına halka etse râzı olup ve zerre kadar ikrâh etmeye. Ve âdâb-ı bâtınî oldur ki, dâimâ muhabbet ve hüsn-i i'tikād üzere olup, bir türlü bir emirde i'tirâz etmeye. Hattâ buyurmuşlardır ki : و هرکه اعتراض کند ازین در محروم اعتراض شوم است [İ'tirâz uğursuzdur. Her kimse ki i'tirâz eder, bu kapıdan mahrûmdur.] Sâlikin cümle cürmü ma'füvv olur lâkin i'tirâz cürmü bir vecihle afv olunmaz.

Menkūldür ki, hâcegân-ı âlişân hazerâtından bir zât, sâliklerden bir zât-ı şerîf ile esnây-ı sohbette mesâil-i fıkhiyyeden bir mes'ele sohbeti güzer edip, sâlik-i merkūm fıkıhda mahâreti olduğundan, hazret-i şeyhin suâline cevâb verip ve hakîkat-ı hâl hazret-i şeyhin takrîrine muhâlif vâki' olup azîz hazretleri ber-muktezây-ı hâl sükût buyurmuşlar idi. Meclis âhir olup sâlik-i mezbûr görür ki, kendîde olan nisbet-i şerîfe (râbıta) ve zevk-i bâtınî külliyen mahv olup âhâd-ı

nâs gibi olmuş. Her çend feryâd ve zârî ederek tâat-i Hakk'a sa'y eder. Bir vecihle imkânı olmayıp perîşân-hâl bir müddet mürûrundan sonra hazret-i azîz bir gün huzûr-i şerîflerine getirtip, iltifât ve nevâziş buyurduklarında, nisbet-i şerîfe ve zevk-i bâtınî ve veleh-i kalb kendîde zuhûr eylediğinden hâk-pây-ı şerîflerine yüz sürdükte buyururlar ki : "Hak senin yedinde idi. Hâl böyle iken niye i'tirâz şu'meti sebebiyle bu belâya giriftâr oldun." Ve bu vâkıa sebt-i sahîfe-i rüzgâr ve ehline yâdigâr oldu.

Hemân dâimâ şeyhin huzûr-i âlîlerinde cemî'-i ef'âllerine bir vecihle i'tirâz etmeyesin. Eğer hasbe'l-beşeriyye şeyhinde mekrûh görür isen, hüsn-i te'vîl edip, bunda elbette bir hikmet vardır, ben bu bâbda râcil ve mahkûmum. Bunlar benim üzerime lâzım değildir, Hak ile ne muâmelesi var ise etsin. Bu zât-ı şerîfden benim fevâid-i ma'neviyyem vardır, ancak bana lâzım olan budur diye المريد من لا ارادة له [mürîd, irâdesi olmayandır] mefhûmunu kendine hâl ederek, şeyhinin fikrinden gayrı kendîde bir fikir olmayıp, sâir-i erbâb-ı hâl ister ise hızır olsun, kat'an meyletmeyip ve benim bâis-i necâtım ancak bu zâttır ve feyz ve fütûhum bu zâtın yüzündendir deyû ağyâra meyl ve rükûndan ziyâdesiyle hazer eyleye. Zîrâ felâh bulmaz. Neûzü billâhi teâlâ buyurulmuşdur ki : هرکه بي کجا در همه جنا هه که در همه جا در هيچ جا [Her kimse ki hiçbir yerde değildir, her taraftadır ki her yerde ama hiçbir yerdedir]

Bir zâta dil-beste olan sâlik, cümle ehlullâhın manzûr-i nazar-ı merhametidir. Bir zâta dil-beste olmayan, cümle ehlullâhın münefferleridir. Zâhirde dahi ricâl-i devletten birinin hizmetinde olana sâirleri dahi hüsn-i nazar ederler. Yoksa her birine tereddüt dâiyesinde olan cümlesi beyninde menfûr olur. Ve dahi huzûr-i şeyhde nâfile namâz ve mütâlaa-i kütüb bir vecihle revâ değildir. **[29-a]** Ancak derûnu hazret-i şeyhe müteveccih olup, havâtır ve ağyârdan mehmâ-emken kendini muhâfaza ede. Mütâlaa-i kütüb şart olup ya'nî tashîh-i i'tikād ve tahkîk-i ilm-i hâldir. Bunlar lâ-bü'd olduğuna binâen ba'de't-tahsîl emr-i sülûke kıyâm eyledikten sonra, vakti ancak zikr-i Hakk'a hasr edip, mütâlaa-i kütüb ve kırâat-i Kur'ân ve nevâfil iktizâ etmez. Tâ kalbi zikr-i Hakk'a müstağrak etmeyince nevâfil ile müstefîz olamaz. Namâz-ı nâfile mütevassıt hâli ve tilâvet-i Kur'ân müntehî hâlidir. Mâ-dâm ki derûn fikr-i mâsivâdan halâs olmaya, bu kârlar bî-kârlıktır ve huzûr-ı şeyhde bâlâda mestûr-âdâb ile bulunmak ancak kalbi havâtırdan halâs edip, dâimâ zikr-i Hak'ta müstağrak ve müstehlek etmek içindir. Sırrı budur ki, gerek zikr ve gerek teveccüh devâm-ı âgâhîyi tahsîl için olur. Bu hâlet ise huzûr-ı şeyhde olur. Râbian; âdâb-ı mülûk ve hükkâm şu vecihledir ki, esteîzu billâh : اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولى الامر منكم (Nisâ, 4/59) [Allâh'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de] nass-ı celîl üzere eğerçi ulu'l-emr hakîkî ve mürşîd hakîkî ise dahi ulu'l-emr sûrî, mülûk ve hükkâm vaktindir ve onun âdâbı dahi lâzime-i hâldendir. Hilâf-ı şer'-i şerîf olmayan mevâdda emr-i uli'l-emre itâat vâcib ve ehemmdir. Hattâ eserde vârid olmuştur ki ; mülûk ve hükkâm derilerinizi yüzmek rütbesinde zulm eder ise de yine itâatlarından hurûc etmeyip, nâil-i derecât olasız. Bînâberîn bir vecihle isyâna cevâz göstermeyip dâimâ itâat ve inkıyâd üzere olmaya dikkat ve hilâf-ı âdâb umûrlarına taarruz ve kendilerine nâ-sezâ kelâmdan hazer ve mücânebet edip, hemîşe haklarında tevfîk ricâsında olmak lâzımdır. Ve âdâb-ı ehl ü iyâl ve zîr-destân ve reâyâ budur ki, bunların müennesine ihtimâm ve kendilerini hoş tutup, imkân-ı rütbe mazâyıka çıktırmamaya akdâm-ı birle, estaîzu billâh ; وامر اهلك بالصلاة (Tâ-hâ, 20/132) [Ehline namâz ile emret.] nass-ı şerîfi üzere namâz kılmalarına ve zarûret mess etmedikçe bir vecihle tekdîr olunmamalarına himmet ve sarf-ı mukadderet edip cümle etbâ' ve raiyyeti, evlâd ü iyâli gibi ittihâz ederek ber nehc-i şer'î âsâyiş ve rahatlarını iltizâmdır. Ve âdâb maa-halkıllâh budur ki ululara ta'zîm ve hürmet ve küçüklere şefkat ve merhamet ve nasîhat ve bîmarlara hatır sormak ve fukarâya ihsân ve inâyet ve cümleye sıdk ve ihlâs ile muâmele icrâsıyla bir ferdi tekdîr etmemeyi iltizâm edip ve dâimâ bürdübâr olur.

Şiir:

حکیمانی که دور اندیش بودند
دوای خلق و درد خوش بودند

Mefâdı üzere ale'd-devâm halkın âsâyiş ve rahatını nefsine tercîh-i birrle, halkın rahat ve âsâyişi için kendi rahatını terk etmeyi iltizâmdır. Ve bunlardan fehm olunur ki, insan bu kemâle erişmeye bir müeddibe muhtâçtır. Ve müeddib, ibtidâ vâlideyn **[29-b]** ve sâniyen, üstâz-ı zâhir ve sâlisen, mürşîd-i kâmildir. Buradan demişlerdir ki: من لم يؤدبه الابوان ادبه الملوان Ya'nî bir kimseyi peder u mâderi terbiye etmese, leyl ü nehâr ya'nî havâdis-i rüzgâr onu terbiye ve te'dîb eder ve aklı başında ise, âkibet yola ve erkâna gelir. Ve İskender, muallimine pederinden ziyâde ta'zîm ederdi ve derdi ki: " Pederim beni semâdan arza hazz ve ihbât eyledi. Müeddibim ise,

hazîz-i süflîden evc-i ulvîye çıkardı. Ve pederim hayât-ı fâniyeme bâis ve üstâzım ise hayât-ı bâkiyeye bâdîdir." Ya'nî hayât-ı fâniye hayât-ı ceseddir ki mevt-i tabîiyle fânî ve zâil olur. Onun için hayât-ı dünyâ Kur'ân'da zemm olundu. Ve hayât-ı bâkiye rûhdur ki bedenden mufârakatle fenâ bulmaz. Ve ulûm ve maârif ve edeb yüzünden ona başka kuvvet ve kemâl hâsıl olur ve derece-i a'lây-ı illiyyîn bulur. Ve a'lây-ı illiyyîn mertebe-i ecsâma göre zirve-i tabakāt-ı arşiyye ve mertebe-i ervâha nisbetle pâye-i akl-ı evveldir ki herkesin rûh-i müdebbiri oraya râfî olmaz. Eğerçi oradan hubût etmiştir. Zîrâ ğavâşi-i âlem-i ekvânla muhtecîb olup tarîkte kalır. Meğer ki ervâh-ı âliye-i enbiyâ ve kümmel-i evliyâ ola ki, bunlar tekmîl-i nişâne etmişler ve akl-ı evvel mertebesine dek uçup gitmişlerdir. İşte bunlara tâir-i kudsî derler ki fi'l-hakîka Hak'dan gayrıda karâr etmezler. Gerekse müstevây-ı arş-ı güzer etsinler ve dahi a'lâ tabaka bulsunlar. Ve bunların Leyle-i Mi'râcda tabakāt-ı semâviyyede mütehayyiz ve müteşahhıs göründükleri ümem ve akvâmına nisbetle ba'zı ahvâlden nâşîdir ve illâ ervâh-ı mütehayyize değildir. Onun için insân-ı kâmil hem ma'lûm ve hem meçhûldür. Ma'lûmiyyetleri cesed ve rûhla taayyün ve tehayyüzlerine ve meçhûliyyetleri nûr-i vahdetle mestûr olup makām-ı indiyyette müstekarr olduklarına göredir. فكن معلوما مجهولا وكن لا زمانيا ولا مكانيا [Sen malum ol, meçhul olma ve daima işe yarar ol, lüzumsuz olma!] (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***İdrâk** (ادراك) : İdrâk dedikleri, eğer mahsûsâtı ve cüz'iyyâtı müdrik olur ise, vehm denir. Ve eğer külliyyâtı ve ma'kûlâtı müdrike olur ise, akıl denir.

***İdrâk-i Hakîkî ve İdrâk-i Hissî** (ادراك حقيقى و ادراك حسى) : İdrâk-i hakîkî insâna mahsûstur ki, hayvanın idrâki hissîdir.

***İdrâk-i İcmâlî ve İdrâk-i Tafsîlî** (ادراك اجمالى و ادراك تفصيلى) : Kâmiller demişlerdir ki, idrâk ikidir ki biri ; idrâk-i icmâlî-i gayr-ı aynî ve biri, idrâk-ı tafsîli-i aynîdir. Ve her biri için başka zevk vardır. Bu iki zevki cem' eden yalnız bir zevk ehlinden etemmdir. Nitekim bir kimse aseli zevk etse, sonra aselden şarâb-ı tuffâh tabh edip aseli ol şarâbda zevk etse, zevk-i diğer olur. Ya'nî iki halde bile aseli idrâk etmiş olur. Binâen-alâ-hâzâ, müşâhede ile ilim bir değildir. Ve icmâlden sonra tafsîlin başka hâli vardır. Bu cihetten her ne kadar dırâz **[30-a]** olur ise tecelliyât dahi ol kadar ziyâde gerektir. Tâ ki her tecellîde mâ-kabli müctemi' ola ve müsteîd olan gittikçe terakkî bula. Bu vecihten demişlerdir ki ; Beyit :

شربت الحب كا سا بعد كا س
فما نفد الشراب ولا رويت

[Şarâb-ı muhabbeti kadeh kadeh nûş eyledim, şarâb-ı muhabbetin ne kendi ve ne de ben kandım] Gel imdi bu sırrı kemâ-yenbağî idrâk eyle ve kalîle kanâat etme. Ve kandım ve işim bitti ve gāyete yetti deme. (Hakkı Efendi)

***İdlâl** (ادلال) : Dâl-ı mühmele ile, nazlanmak dedikleridir ki naz ettiği kimseye sûretâ muhâlefet gibi vaz' gösterir. Fe-emmâ fi'l-hakîka murâdı muhâlefet değildir. Belki kemâl-i üns ve inbisâttan mülâtafadır. Ve bunun dahi erbâbı vardır. Benî İsrâil arasında Berh-i Esved gibi ki, Hazret-i Mûsâ (a.s.) ona Hak'la inbisâtından ötürü itâb etmek murâd eyledikte, Hak Teâlâ onu men' eyledi. Zîrâ her kesin bir vech-i hâssı vardır. Ol vecihten Hak ile muâmele eder. Ve ba'zılarına küfr olan muâmele, ba'zılarına küfr olmaz belki îmân olur. Pes, onun hâline vâkıf olmayan kimse onu ikfâr eder. Nitekim Habîb-i Acemî Kur'an'da lahn ederdi. Bir vecihle ki, gayrılara göre ol lahn ifsâd-ı salât eylerdi. Fe-emmâ indallâh ona göre makbûl idi. Hattâ Hasan-ı Basrî bir kere akşam namâzında ona iktidâ edip, Habîb lahn edîcek Hasan-ı Basrî namâzı bozup gitti. Ve ol gece Hasan-ı Basrî'ye vâkıasında dediler ki: "Ömründe bir ibâdet-i makbûle vâr idi. Ol dahi nasîb olmadı". Ve Bilâl-i Habeşî (r.a.) "eşhedü" kelimesinde "şîn-i mu'ceme"yi "sîn" okurdu. Ve onun "sîn"i Allâh Teâlâ'ya gayrın "şîn"inden ehabb idi. İşte mertebe-i nâzın ba'zı âsârı budur ki zikr olundu. Fe-emmâ bir kimse ki bu mertebenin sâhibi olmaya, ona nâz etmek ve lahn eylemek düşmez. Belki niyâz ve ıslâh-ı lisân etmek düşer. Bu cihetten sâlike dahl olunur, meczûba değil. Belki meczûb ihtirâm olunur. Eğerçi fî-nefsi'l-emr iktidâya sâlih değildir. Zîrâ bî-şuurdur ve ona gunc ü delâl gāliptir. Pes, ukalâdan olup dâire-i niyâzda olanın onunla onun mücâneseti olmaz. Ve mücâneset olmadığı yerde ahz-ı feyz etmek müyesser olmaz, belki müteazzir olur. Bu cihetten enbiyâ (aleyhimüsselâm) beşerden ve hem kendi kavmi lisânı üzere ba's olundular. Zîrâ melek ba's olunsa, yine racül sûretine duhûl etmelidir. Nitekim Cibrîl, sûret-i Dıhye'de zuhûr eder ve ilkā-i

vahy eylerdi. كما قال تعالى : ولو جعلناه رجلا (En'âm, 6/9) [Onu insan şeklinde gönderseydik..] Husûsan ki, sûret-i melekiyyeyi müşâhedeye herkeste kuvvet yoktur. Belki gördüğü gibi zehre-çâk ve helâk olur. Ya kemâl-i hüsnünden veyâ gayrı ma'nâdan ötürü. Fe-emmâ cehele-i kavm bu ma'nâdan zâhil olup, kendilerini müşâhede-i meleke mahal görürlerdi **[30-b]** ve bi-hasebi'z-za'm makām-ı isti'dâtta dururlardı.

Pes, vâsıtaya şükr lâzımdır.Zîrâ vâsıta Hak'tan ve melekten istifâza ve halka ifâza ederdi, nebî ve velî gibi. Ya'nî her nebînin ümmeti ahz-ı feyz etmekte nebîye muhtâc oldukları gibi, her velînin kavmi dahi velîye muhtâclardır. Fe-emmâ câhil olanlar kıyâs eylerler ki, velîye zarûretleri yoktur. Belki kitaplardan ahz ettikleri onlara kifâyet eder sanırlar ve bilmezler ki kitâb mürşîd-i sâmit ve velî mürşîd-i nâtıktır. Ve ehl-i zâhir ne kadar kitaptan nutk etseler yine kitâba bakarlar. Zîrâ zevâhirden söylerler ve onunla kıfl-i bâtın feth olmaz. Pes, feth-i bâtın için bir fettâh lâzımdır ki velîdir. Zîrâ Allâhu Teâlâ ona peygambere mutâbaat sebebiyle ulûm-i bâtınayı feth etmiştir. Ol dahi müstaidlere isti'dâtları kadar feth ve neşr eder. Sultân-ı a'zamın ehl-i dîvânı gibi ki, herkes mertebesine göre beytü'l-mâlden ulûfe ahz eder. Ve bunlar sultâna mutâbaat etmedikçe vazîfeye mâlik olmadıkları gibi müstaidler dahi halîfe-i bâtına mübâyaa etmedikçe esrâra vâkıf olmazlar. İşte vâsıtanın sırrı bulundu.

Nazar eyle a'zâda olan gazrûfa ve kuvâda olan kalb ve rûh-i hayvânîye ki ne vecihle vâsıta ve a'râk halk olunmuşlardır ki gazrûf beyne'l-lahm ve'l-azm ve kalb ve rûh-i hayvânî beyne'l-cesed ve'r-rûh tevassut etmişlerdir. Pes, âlem-i âfâk ve enfüs vâsıtadan hâlî değildir.Ve şol nesne ki vâsıtadır, onun bir yüzü ulvîye ve bir yüzü süflîyedir. Ve bundan fehm olundu ki, nüfûs-i kudsiyye ervâha mülhaktır. Eğerçi âlem-i ecsâma dahi taalluku vardır. Ve ervâha taallukuna göre mazhar-ı ulûhiyyettir ki mebde-i te'sîrdir. Ve ecsâma taallukuna göre mazhar-ı rubûbiyyettir ki, bâis-i teessürdür. Zîrâ her merbûb vâsıtadan müteessirdir, vâsıta mâ-fevkinden müteessir olduğu gibi. Ve radi'î olan hâtunların memeleri dahi böyledir ki, mazhar-ı rubûbiyyettir, ciğer mazhar-ı ulûhiyyet olduğu gibi. Veyâhut sedy-i eymen mazhar-ı celâle ve sedy-i eyser mazhar-ı ism-i rabbdır. Zîrâ her nesnenin sağ tarafı, soluna hâkimdir. Ve kâfirlerin nâra duhûlleri celâleden ve mü'minlerin cennete duhûlleri ism-i rabbdendir. Ve ikisi dahi makāmlarında muhallidlerdir. Zîrâ zikr olunan iki ismin imdâdı dâimdir. Ve ba'zı usâtın nârdan yedi bin yılda hurûcu devr-i sünbüleye nâzırdır veyâhut seb-i tıbâk-ı semâvâtı guzer edeydi, zulmânî ve nûrânî hicâblardan halâs olurdu ve aslâ cehennem yüzün görmezdi. Bu cihetten her tabakanın kesâfetini def' için bin sene mahbûs oldu. Zîrâ her yevm indallâh elf senedir. Onun için devr-i sünbüle, âhiret cum'alarından bir cum'adır.

Nazm:

Ey gönül, hûba düşer âlemde nâz,
*Âşık isen sen ona eyle niyâz. **[31-a]***
Bülbülün maksûdu güldür nâleden,
Gâh ırâk eyler makāmın gâh hicâz.
Bakma lutf ü kahra bir hâl üzere ol,
Bak ne yüzden sırr oluptur ser-firâz.
Sâyesinde ola gör ehl-i dîlin,
Kadrin âlî ola ve ömrün dırâz.
Sırr verir sırr-ı ilâhî aşkına,
Kim ki çün mansûr ola aşk-bâz.
Ser gider sırr-ı Hüdâ gelmez dile,
Eylemez insân-ı kâmil keşf-i râz.
Çok belâ çektin bu yolda Hakkıyâ,
Görme zinhâr iş bu feyz-i Hakkı az.

***Âdem ve Havvâ Ceberûtta ve Melekûtta ve Mülkte Kimlerdir ?**

Âlem-i ceberûtta Âdem rûh-i küllî, ya'nî akl-ı evveldir ki nûr-i Mustafâ ve halîfe-i Hüdâ'dır. Ve Havvâ nefs-i külliyyedir ve ricâl ve nisâ, ya'nî evlâd ukūl ve nüfûs-i mücerrededir. Ve âlem-i melekûtta Âdem nefs-i külliyye ve Havvâ tabîat-ı külliyyedir ve ricâl ve nisâ mertebe-i ecsâmda olan mümkinâttır. Ve âlem-i mülkte Âdem ebu'l-beşer ve Havvâ vâlidemizdir ve ricâl ve nisâ onların evlâdıdır.

***Âdem-i Sûrî ve Âdem-i Ma'nevî (ادم صورى و ادم معنوى) :** Âdem-i sûrî, Ebu'l-Beşer (a.s.) dır ve Âdem-i hakîkî akl-ı evvel tesmiye olunan rûh-i Muhammediyyedir. (aleyhisselâtü vesselâm).

Âdem-i ma'nâ, âlem-i ceberûttur. Âdem-i ma'nâ rûh-i izâfîdir. Âdem-i hakîkî halkın evvel mertebesidir. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Âdem-i Hakîkî ve Âdem-i Hayvânî (ادم حقیقی و ادم حیوانی) :** Âdemden murâd, Âdem-i hakîkîdir ki mükâşifdir. Âdem-i hayvânî değildir ki mahcûbdur. Zîrâ Âdem-i hakîkî her nesnenin aslına nazar edip, vahdetten söyler. Âdem-i hayvânî ise, her nesnenin fer'ine bakıp, kesretten söyler. Onun için bin adede bir demez ve belki bir diyeni hissinde tağlîz (halel) ve aklında tesfiye (aşağıya)eyler. Vehm ve hayâli gāliptir ve bu vehm ve hayâldir ki Âdem'e perde olup âlem-i hisde ibkā eder ve kesret ile mübtedâ kılar. Onun için feth-i mutlak mertebesinde vehimde aslâ perde kalmaz. Belki onun sâhibi rûhü'l-kuds âsâ akl-ı mahz ve belki akl-ı evvel var, rûh-ı sırf olur. Ve akd-i süreyyâ ki, menâzil-i kamerin birisidir. Zâhiren yedi yıldızdan ibârettir. Eğerçi fi'l-hakîka on iki yıldızdır ki, beş adedini bbasar-ı hakkânileri ile ancak Rasûlullâh (s.a.v.) görmüşlerdir. Nitekim i'tidâl-i mîzâcın dahi hükmü budur. Ve yedincinin kemâl-i hafâsından tâife-i arab imtihân-ı ebsâr ederler. Ve bâkînin ru'yetinde müşterek olurlardı. Pes, eğer akd-i süreyyâdır ki mütekessirdir. Ve eğer sâir seyyârât ve sevâbittir ki müteaddiddir. Cümlesi aslında bir yıldızdır ki sâirler onun te'sîrinden zuhûr etmişlerdir, şems gibi. Zîrâ Allâh Teâlâ tecellî-i mahsûs ile şemse tecellî eyleyip kursası pür feyezân-ı envâr olup ondan dahi kamer istifâde-i nûr eyleyip, ondan dahi sâirler mertebelerine göre müstefîd ve müstefîz olup izâet ettiler. Pes, bunların mezâhirine ve mahall-i zuhûrlarına nazar edenler, isbât-ı kesret ve cümlesinde zâhir olan [31-b] pertev-i şemsi görenler isbât-ı vahdet ederler. Nitekim cedâvil-i enhâr ve emsâli dahi böyledir. Ve bunda bin bir ism-i ilâhî dahi dâhildir. Zîrâ eğerçi bin bir, aded-i esmâdır velâkin külliyât cihetinden doksan dokuza tenzîl olunmuştur. Onun için a'dâdda muhtar-ı Hak doksan dokuzdur ve doksan dokuz dahi cem'iyyeti yüzünden ism-i celâlede derc olunmuştur. Onun için esmâdan muhtâr-ı Hak Allâh ismidir. Pes, esmânın kesreti tecelliyât-ı vücûdiyye hasebiyledir. Ve onun şuhûdu gāliptir. Nazarı, ism-i vâhide maksûrdur ve belki müsemmâya münhasırdır. Meselâ, bir kimse tulû-i şemsde bütün dünyâ güneştir dese, pertevinin intişârı sebebiyle hak söyler. Maa-hâzâ şems, felek-i râbi'de makāmında devr eyler. Vech-i arza nüzûl etmiştir ve ona hulûl kılmamıştır ve onunla müttehid olmamıştır. Ve bu ma'nâ bu kadar zuhûrda iken huffâş-nazar olanlar intikāl edemezler ve vech-i murâdı mutâlaa yüzünden göremezler. Pes, kabâhat kendi sû-i fehmlerindedir. Maa-hâzâ Hakk'a küllîdir derler ve küllî-i mantıkı onunla temsîl ederler. Bilmezler ki Hakk'ın küllî ve cüz'î olmaktan tenezzüh-i tâmmı vardır. Pes, cemî'-i eşyâ Hakk'ın cüz'iyyâtıdır demek ne kabîh nesnedir. Belki ne cemî'-i eşyâ Hakk'a lâzımdır, lâzımın melzûma lüzûmu gibi. Nitekim pertev-i şems şemse lâzımdır. Şöyle ki, tulû' ettikte ondan mufârakat etmez ve bundan eşyâ, zâtında ayn-ı Hak olmak lâzım gelmez. Tâ ki mezheb-i vücûdiyye lâzım gele, belki zuhûrda ayn-ı Hak'tır denilir. Meselâ, vezîr-i a'zam olan zuhûrda ayn-ı sultândır. Zîrâ onun ahkâmıyla kāimdir, zâtında ayn-ı sultân değildir, belki gayrıdır. Ve bu makāmda bunun fevkine dahi kelâm vardır. Velâkin fehmde kusûr ehline zehr-i kātil gibidir. Fe'fhem. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Âdem-i Hakîkî, Âdem-i Sûret ve Âdem-i Nübüvvet ve Âdem-i Sohbet ve Âdemü'l-Velâye (ادم حقیقی و ادم صورت و ادم نبوت و ادم صحبت و ادم الولایه) :**

Âdem-i hakîkînin evveli ervâhda akl-ı evvel ve ecsâmda ebu'l-beşerdir. Ve âhiri, ervâhda Cibrîl-i Emîn ve ecsâmda nübüvvet cihetinden Cenâb-ı Risâlet (a.s.) dır. Ve velâyet cihetinden Hz. Ali ve âhiri Mehdî (r.anhümâ) dır. Ve bu esnâda gelen Âdem-i hakîkînin adedini Allâh Teâlâ bilir. Suâl olunursa ki; çehar-yârdan Hz. Sıddîk ve Fâruk ve Zü'n-Nureyn (r.anhüm) dahi kümmel-i evliyâdan ve Âdem-i hakîkîdir ki kutb-ı zâhir ve kutb-ı bâtın olmuşlardır. Pes, zâhir olan mertebe-i velâyette Âdem-i hakîkî ibtidâ Hz. Sıddîk i'tibâr olunmak gerektir. Nitekim ba'de'l-enbiyâ bi'l-ittifâk efdalü'l-beşer odur. Ve Âdem sûret-i âlem olup bi'l-fi'l cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhar oldu. Bu cihetten ona Âdem-i sûret dediler. Cenâb-ı Nübüvvet'e Âdem-i nübüvvet dedikleri gibi., cânib-i velâyeti dahi müştemildir. Ve Hz. Ebû Bekr (r.a.)a Âdem-i sohbet **[32-a]** dediler ki, sâir sahâbenin sohbetleri onun sohbetine tâbi'dir. Zîrâ Ebû Bekr Kur'ân'da "sâhib" diye tasrîh olundu. Onun için onun sohbetini inkâr eden kâfir olur. Ve Hz. Ali (r.a.) Âdemü'l-velâye oldu. Nitekim, انا مد ینة العلم و علی بابها [Ben ilmin şehri ve Ali onun kapısıdır] ona dâldir. Ve zuhûr-i nübüvvet Âdem-i sûrettir. Hilâl gibi olup Cenâb-ı Nübüvvet'te bedriyyet mertebesine erdiği gibi, velâyet dahi Âdem-i velâyede hilâl-misâl olup Hz. Hâtemu'l-evliyâda bedriyyet mertebesine erip ondan sonra ilâ-âhiri'z-zamân intikâsa bed' etmiştir. Ya'nî zuhûru münkazî olur, yoksa nefs-i velâyet değil. Ve âhir zamânda muhakk vâki' olur. Ya'nî şemsin mağribden tulû'iyle şahs-ı velâyet sırrını hafâya çekip ışrâk-ı şems-i rûh hilâfına mübeddel olup ancak zulmet-i nefs ve tabîat kalsa gerektir. Ve ol vakitte isti'dâdât ve kābiliyyât bi'l-külliyye muzmahille olur. Âsâr-ı saâdetten nişân görünmez olur. Ve ol vakte dek şems meşrıktan tulû' etmekle her asırda envâr-ı nücûm-ı

velâyet dahi tulû' ve zuhûrdadır. Eğerçi a'yun-i nâsdan nihândır. Zîrâ a'mâl-i kalb gālib olmakla gözüken ancak şems-i zâhirdir, şems-i bâtın değil. Zîrâ kıyâmet kahr ve setre dâirdir. Ya'nî vahdetin tecellîsi, kesret-i kahr ve setr eder. Şimdi ki tekārub-i zamân vâki' olmuştur. Kıyâm-ı kıyâmet hükmündedir. Ve esmâ-i ilâhiyyenin zuhûrâtı az kalmıştır. Onun için Kur'ân'da gelir : لكيلا يعلم بعد علم شيئا (Nahl, 16/70) Ya'nî erzel-i ömürde ilm cehle mübeddel olup melekât mestûr olduğu gibi, âhir-i âlemde dahi zuhûr hafâya tahvîl olunup kemâlât-ı insâniyye verâ-i perdede kalıp dîde-i idrâkten nihân olsa gerektir. Demişlerdir ki :

ای خواجه درد نیست ولکن طبیب هست

Ya'nî derd yoktur, yoksa derde dermân etmeye tabîb bulunur. Nitekim söyler yoktur, yoksa söyleten bulunur, ya'nî taallüm olur. Tûtî olsa, ona göre muallim bulunur, fe-emmâ kābil yoktur. Bu cihetten muallim dahi hafîdir.İşte üstâzla şâkird ve şeyhle mürîd dahi böyledir. Aceb zamândayız ki cevheriyyet haceriyyete mübeddel olmuştur. Fa'rif cidden.

Nazm :

Bulunmaz bahr-ı dîlde cevher-i yektâ deme ey dîl,
Eğer bulmak diler isen öyle cevher, sırrı pâk kıl.
Deme her giz görünmez Yusuf-i Mısrî gibi bir hûb,
Yürü bu meşhed-i hüsn içre çeşm-i cânı bir hôş sil.
Dilersen cevherin pâk ola küdûretten,
Girip ol pôta-i aşk-ı ilâhîye yanıp yakıl.
Demiş, ser-i defter-i irfân olan bu nükte-i ilmi,
Dilersen rabbini bilmek mukaddem nefsini pek bil.
Melâmet ehlinin sonu selâmettir hakîkatte,
Elin tut bir erin, bugün ne derlerse desinler el.
Ne dahi eyler sana esrâr-ı Hak'tan hakkı-i vâkıf.

(Nukile min ***Silsile-i İsmâil Hakkı Efendi***)

***Üzünü Hayrin** (اذن خير) : **[32-b]** Hayr-ı mahz ve rahmet-i baht olup eltâf-ı ilâhiyye ve a'tâf-ı rabbâniyye tebşîrâtına mazhar ve meclâ' olup her bâr cânib-i ilâhîden hayra mazhar olduğu ecilden gûyâ hayr kulağıdır. Simâun li'l-hayrdır ve ümmetinden hayrât ve hasenâtlarını işitici ve lağvlarından tegāfül edip, safv ve safh ile muâmele edicidir demek olur. مروا باللغو مروا كراما واذا (Furkan, 25/72) [Lağva rast geldikleri vakit, kerîmâne geçerler] senâsıyla müsnâ-aleyh ve memdûhdur (a.s.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***İrtibât** (ارتباط) : ان الله خلق ادم فتجلى فيه [Allâh Teâlâ Âdemi halk ettikten sonra onda tecellî etti.] [15] hadîsi mûcebince Hakk'a irtibât yine Hak'ladır, yoksa halk ile değildir. Zîrâ Hak nûr ve halk zulmettir. Nûr ile zulmet miyânında irtibât yoktur, belki nûr ile nûr arasında vardır. Nitekim pertev-i şems kendine delildir. Ve Hak'la âşinâlık ref'-i hicâbdan sonradır. Zîrâ verâ-i hicâbdan olan âşinâlık nâkısdır ki sadra kapıdan bakmak ve belki kapı taşrasında kalmak gibidir ki ol mertebeye ilm ve şuûr derler, ayn ve hak demezler. (İsmâil Hakkı Efendi)

***İrtibât-ı Şeyh ve İrtibât-ı Mürîd** (ارتباط شيخ و ارتباط مريد) : فقراء باب الله Ma'lûm ola ki, ehl-i kemâl ve erbâb-ı irşâd kapılarına müteredddit olan fukarâ-i sâlikîne, fukarâ-i bâbullâh derler. Maahâzâ eğer tâbi' ve eğer metbû' , cümlesi fukarâullâhdır. Nitekim Kur'ân'da gelir : الفقراء الى الله يا ايها الناس انتم (Fâtır, 35/15) [Ey insanlar, sizsiniz hep Allâh'a muhtaç fukarâ] Pes, bâb lafzı tasvîr ve temsîl içindir ki ol kapının sâhibi medhal-i hak ve vesîle-i sırr-ı mutlaktır. Ve bundan gâmız budur ki şeyh mazhar-ı sırr-ı ilâhî olmakla hilâfetine binâen ol bâbullâh gibi oldu ki mürîd olan kimse ol kapıya mülâzemet etmek, hemân bâb-ı Hakk'a mülâzemettir. Nitekim Kur'ân'da gelir : من يطع الرسول فقد اطاع الله (Nisâ, 4/80) [Kim Rasûl'e itaat ederse, Allâh'a itaat etmiş olur]

[15] - Buhârî,Enbiyâ,1; Ebû Dâvud,Sünnet,16,h.no:4693; Malik bin Enes, Muvatta, Kader, 1, h.no:2, Ahmed bin Hanbel,I,251,299,371/IV,186/VI,441; İbn Mâce,Tahâret,77,h.no:525.

Nitekim vezîre itâat etmek, vekîl-i mutlak olduğu cihetten sultâna itâattir. Bu sûretle ol bâbın sâhibi muhakkak olunca fukarâ-i bâbullâh ıtlâkı hakîkat ve illâ mecâz olur. Zîrâ mukallidde sırr-ı hilâfet bi'l-kuvvedir, yoksa bi'l-fi'l değil. Muhakkaktaki gibi. Ve bu sırr-ı mezkûra mebnîdir ki mübtedî olan mürîd, "yâ şeyh" ve şeyh olan, "yâ Allâh" der. Zîrâ mürîdin Hakk'a irtibâtı şeyh vesâtatıyla ve şeyhin irtibâtı bilâ-vâsıtadır. Ve şeyhin mazhariyyeti cihetinden gerçi vâsıta yoktur. Fe-emmâ mahcûb ile mükâşif berâber olmaz. Ve bu sırra dâirdir ki vâsıtaya şükr, hemân mevsût-ı ileyhe şükrdür. Onun için erbâb-ı tevhîde göre şirk olmaz. Zîrâ Hakk'a teveccühleri vech-i mutlaktandır ki kayd-ı i'tibârîdir. Fa'rif cidden. [iyi anla]

Li-muharririhî :

Bugün şükretmeyenler ni'met-i erbâb-ı irşâda,
Yârın şol ehl-i küfrânla vâveylâyı görsünler.
Beter-i nefy eyledik halkı, yeter ey Hakkı-i şeydâ,
Yürü nefy içre göster halka tâ illâyı görsünler
Bu kimdir yâ bu kemdir derse biri, mahcûb-i âkıldır,
Bu gizlidir, bu gizlidir dese ger kendi a'mâdır.

Bu beyit, cümle mahlûkātın Hakk'a irtibâtını ve Hakk'ın bunları kāid olup, sırât-ı müstakîm üzerine olduğunu beyân eder. Ya'nî mükâşife nisbetle fi'l-hakîka bu kimdir diye tecâhül etmek **[33-a]** yoktur. Belki cümlesi mezâhir-i esmâ oldukları cihetten ibâdullâhdır ki ulûhiyyete izâfetle me'lûhlardır. Nitekim enbiyâyı nübüvvette ve evliyâyı velâyette birbirleri üzerine tercîh etmek yoktur. Zîrâ cümlesi halka-i müfraga (dökülmüş) gibidir. Pes, Hakk'a muzâf olanları biribirinden temyîz etmek olmaz. Ve kezâlik bu kimdir ve bu iyidir demek yeri değildir. Zîrâ ehl-i kenîse ve ehl-i mescidin hakîkatte kıblegâhı Hak'tır. Ve amel yüzünden biribirlerinden fark olunurlar ise de ilim yüzünden fark olunmazlar. Zîrâ ilim evsa'dır. El-hâsıl kâfirin hakîkatını bilmek küfr değildir. Belki ol ilim dahi mü'mine taalluk eden ilim gibi bir ilimdir. Şu kadar vardır ki, kâfirin kenîsesini ve hâlini amelde hâl-i mü'min ve mescid ile berâber tutmak küfürdür. Zîrâ şerîat a'mâl yüzünden ahadühümâyı âhardan fark etmiştir. Pes, ilim yüzünden dahi fark eden mahcûbdur ki keşf ve hakîkat-ı hâle ıttılâ'ı yoktur. Bu cihetten ona gāfil ıtlâk olunur. Zîrâ gaflet bir perdedir ki cemî' perdeler onda münderiçtir, eğer cismânî ve eğer rûhânî; eğer zulmânî ve eğer nûrânî. Ve kezâlik bu gizlidir ve bu âşikâredir demeye. Zîrâ Hak Teâlâ âlimu'l-gayb ve'ş-şehâde olduğu cihetten ona göre nisbet-i ilim birdir. Ve ta'lîm-i guyûb ve ta'rîf-i hafâya ettiği ibâda göre dahi gayb ve şehâdet ale's-seviyyedir. Bir kimse, nebiyyullâh veyâ veliyyullâh gaybı bilmez dese, hem hatâ ve hem isâbet eder. Hatâsı budur ki, kelâmının zâhirinden istiğrâk fehm olunur. İsâbeti budur ki, ta'rîf olunmadığı mevâdda ilmi taalluk etmez. Ve illâ Hak'la berâber olmak lâzım gelir. قال الله تعالى : ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء (Bakara,2/255) [Onlar onun dilediği kadarından başka, ilm-i ilâhisinden hiçbir şey kavrayamazlar.] على غيبه احدا الا من ارتضى من رسوله و قال تعالى : عالم الغيب فلا يظهر (Cin,72/26) [O, bütün gaybı bilir fakat gaybına kimseyi apaçık âgâh etmez. İhtiyâr buyurduğu bir rasûlden başka.] Ve rasûlde, bi-tarîki'l-işâre velî dahi dahildir. Ve kezâlik bu gizlidir ve bu gizlidir demeye. Ve illâ hakîkatten mahcûb olmakla kendi a'mâ olmuş olur. Maksûd, a'mây-ı bâtınîdir. Velâkin ولكن تعمى القلوب التى فى الصدور (Hacc,22/46) [Velâkin sînelerdeki kalpler körelir.] ona nâzırdır. Hâsılı budur ki, herkesin hayât-ı zâtiyye ile Hakk'a irtibâtı olmağa kendi hakîkatı ki ona tecellî eden ism-i mahsûsdur, o isim ile Hakk'a nazar eder. Ve Hak Teâlâ ol irtibâtla onu kendi cânibine cezb eyler ve buna sırât-ı müstakîm derler. Velâkin sırât-ı müstakîm-i mahsûsdur ki mukayyeddir, sırât-ı müstakîm-i mutlak değildir. Zîrâ sırât-ı mukayyed tarîk-i rızâ değil, belki tarîk-i sahttır. (***Avziyye-i Hakkı Efendi***)

***İrtibât** (ارتباط) **:** Mertebe-i ulûhiyyette cemî'-i eşyânın Hakk'a irtibât kapısı vardır. İdrâk eyle ki, kelbi kim halk etti diye suâl olunsa, Hak Teâlâ halk etti diye cevâb verirler. Ve böyle cevâb vermez Âdem olmaz. Ve Hak halketti demekle, Hakk'a izâfet kılıp irtibât-ı tâm gösterirler. Ve yine dönüp inkâr ederler. Ve, Hak'la kelbin münâsebeti nedir derler. Aceb cehildir ki, mübtelâ olmuşlardır. **[33-b]** Ve sana bu misâl kâfî değil midir ki ıstabl-ı sultânda olan sâyise; bu kimin har-bendesidir deseler, sultânın diye cevâb verirler. Ve onun sultâna nisbetinden, har-bende sultân olmak lâzım gelmez. Zîrâ sultânın ismi küllî ve har-bendenin ismi cüz'îdir. Bir mevzi'deki vezîr-i a'zam vekîl-i mutlak iken ben sultânım demek câiz olmayınca, har-bende nice ben sultânım diyebilir. Ve kelb nice ben Hakk'ım demek dilinden gelir. Şu kadar var ki, isimleri kadar Hakk'a ve sultâna intisâbları vardır. Ve bu makūle nisbet ve izâfet âlem ve ehl-i âleme lâ-büdd

makūlesidir. Ve hattâ ba'zı urefâ demişlerdir ki : لا تنكر الباطل فى طوره فانه بعض ظهوراته [Bâtılın tavrını inkar etme, zira bu Allâh'ın insanlara ibret olsun diye zuhuratındandır]

Nazar eyle ki, kâzûrâttan müstekreh nesne yok iken zuhûrundan rezzâk ismine dâirdir. Zîrâ nice tarla ve bağ ve bahçelere gıdâdır ki onunla perveriş bulurlar. Ve gülden hoş-bû nesne yok iken ağaçların aslına mezbele veyâhut mezbele suyunu sabb ederler. Tâ ki, onunla kuvvet ve nemâ bula ve gülü rengîn ve râyiha-dâr ola. İşte gülü şemm edersen, dimâğın onunla muattar olup nice emrâz-ı dimâğıyyenin indifâ'ına dahi sebep olur. Bilmez misin ki dıraht-ı gülün rızkı mezbeledir. Baksan istifrâr edersin, ammâ gülünü ne hoş kokarsın. İmdi farz eyle ki, bir nesne ki bâtıldır. Fe-emmâ onda dahi zuhûrât-ı ilâhiyye vardır. Ve sûretin kubhu, ma'nâsının kubhunu iktizâ etmez. Zîrâ kubh-i sûret taayyüne nâzır ve hüsn-i ma'nâ hakîkate dâirdir.

Mervîdir ki, İsâ (a.s.) Havâriyyûn ile giderken bir hınzîra mürûr eylediler. Ve havâriyyûn onun sûretini istikbâh edince Hz. İsâ (a.s.) onları tarîk-i sedâda irşâd edip, "ne aceb beyaz dişleri vardır" diye ol hınzırın dendânlarının beyazlığın tahsîn eyledi. Gûyâ demek oldu ki, "Ey havâriyyûn, her nesneyi ki sûret-i kabîhde görürseniz elbette onlarda cihet-i hasen dahi vardır." Pes, hak-bîn olan kimseye lâzımdır ki, cihet-i halka bakmaya. Belki taraf-ı Hakk'a nazar eyleye. Gerek ol cihet-i halk, sûret-i hasenede olsun ve gerek kabîhada olsun. Şu kadar vardır ki, subhânü'l-hâliku'l-kilâb ve'l-hanâzır ve'l-kāzûrât diye tesbîh olunmak terk-i edeb makūlesidir. (Hakkı Efendi)

***Erbaînât** (اربعينات) : Erbaînât kırk gündür. Nitekim hadîste gelir : الحكمة من قلبه على لسانه من اخلص الله اربعين صباحا ظهرت ينابيع [Kim dört sabahını ihlasla geçirirse, kalbinden lisanına hikmet pınarları dökülür.][16] Maksûd, erbâb-ı tasavvufun riyâzât ve mücâhedât üzerine binâ ettikleri kırk gündür ki aded-i kâmildir. Onun için tînet-i Âdem kırk gün tahmîr olundu ki her günü yevm-i ilâhî hasebiyle bin yıldır. Ve nübüvvet dahi bi-hasebi'l-gālib kırkıncı yılda zâhir oldu. İsâ (a.s.) otuz üç yaşında ref' olunmak, yalnız **[34-a]** Meryem'den tevellüd hasebiyledir ki nısf-ı ömrdür. Maa-hâzâ evâhir-i zamânda nüzûlden sonra kırk yıl dünyâda karar etse gerektir. Pes, mecmû' ömrü dekkākatü'r-rikābı (altmış ile yetmiş yılını) güzer eder. Nitekim ba'zı kümmel yetmiş ve seksen ve doksan yıl muammer olmuşlardır. Eğerçi ki sinn-i nebevî üzere ölmeyenler için "meşreb-i Muhammed üzere değildir" dediler. Tahkîki budur ki cemî'-i meşâribi cem' etmiştir. Şeyhü'l-Ekber (kaddese sırruhu'l-attar) gibi ve sâir erbaînât dahi buna kıyâs oluna. Demişlerdir ki Rasûlullâh (s.a.v.) den i'tikâf sâdır oldu velâkin erbaîn sâdır olmadı. Ve ol ki kable'n-nübüvvet Cebel-i Hira'da tahallî ettiler, kırkın mâ-dûnudur. Belki erbaîn Hz. Mûsâ (a.s.)dan sâdır oldu. Nitekim Kur'ân'da gelir : و واعدنا موسى اربعين ليلة (Bakara,2/51) [Ve bir vakit Mûsâ'ya kırk geceye va'd verdik] Ve bundan Hz. Mûsâ ile Fahr-i Âlem'in mertebede farkları zâhir olur. Zîrâ Fahr-i Âlem (a.s.) kemâl-i isti'dâdlarından sırr-ı erbaîne, erbaînden evvel nâil oldular. Eğerçi nübüvvete göre erbaînden zuhûr vâki' oldu. Pes, ümmet-i merhûme i'tikâf ve erbaînin mecmû'iyle amel ederler. Zîrâ hüdâ-i enbiyâya (a.s.)ittibâ'la emr olunup فبهدا هم اقتده [Onun hidayetiyle ona tâbi oldular] buyuruldu.

Ma'lûm ola ki, Hz. İbrâhim (a.s.)ın elinden küffâr Mekke-i Mükereme'yi aldıklarında Cenâb-ı Hakk'a tazarru' ve niyâz edip ; "Yâ ibrâhîm, Ğâr-ı Hirâ'da (mağara) kırk gün halvet edip kelime-i tevhîde müdâvim ol ki, gîr u Mekke eline gire" diye buyurduğundan İbrâhim (a.s.) dahi ta'lîm-i Hak ile ğâra girip kelime-i tevhîde müdâvemet eyledi. Kırk güne karîb sadrından heybetli sadâlar sâdır olmağa başladı ve yeninden eller sâdır olmağa başladı. Ve eller uzanıp Ka'be-i Mükereme'nin içinde olan putları alıp yere vurmağa başladı. Müşrikîn yine alıp yerlerine koyunca, yine ol eller uzanıp yere vururlardı. Âhir küffâr-ı müşrikîn âciz olup Mekke-i Mükereme'yi koyup gittiler. Ve Hz. İbrâhim (a.s.)ın maksûdu hâsıl oldu. İmdi benim rûhum tâife-i sûfiyye dahi sünnet-i İbrâhim (a.s.)ile âmil olup erbaîn eylediklerinde sırr budur ki, çünkü Hz. Fahr-i Kâinât بيت الله قلب المؤمن عرش الله و قلب المؤمن [Mü'minin kalbi Allâh'ın arşıdır ve mü'minin kalbi Allâh'ın evidir] [17] buyurmuşlardır. Ol nazargâh-ı Hüdâ olan kalb, hîle-i nefs ve hud'a-i şeytâniyye sebebiyle ve arzû-i hubb-i dünyâ ve efkâr-ı mâsivâ, putlar menzilesinde olup bu telvîsât-ı dünyâyı ve levs-i esnâm-ı hevâyı ihrâc edip, beyt-i kalbi tathîr eylemeğe bir gûşede izn-i şeyhle ve onun telkîn ve ta'lîmi ile kelime-i tevhîde müdâvim olurlar imiş. İmdi erbaînin sırrı çoktur. Takrîr-i lisân ve tahrîr-i beyâna gelmez.Ancak keşfe muhtâçtır. (Süleyman Zâtî, Halîfe-i Şeyh İsmâil Hakkı)

---

[16] - Aclunî, **Keşfu'l-Hafâ**, II, 310,311.

[17] - Aclûnî, a.g.e., II, 100.

***Erihnâ Yâ Bilâl ! Kellimînî Yâ Hümeyrâ!**(ارحنا يا بلال , كلمينى يا حميرا)

Hz. Peygamber'in iki halleri olurdu. Biri, da'vet-i ümmetten **[34-b]** kelâl ü melâl geldikte ارحنا يا بلال [Yâ Bilal, bizi ferahlandır] buyururlardı. Tâ Bilâl'in sadâ-i hûbu ile rûh-i şerîfleri mahbûb-i hakîkî cânibine meczûb olup "lî-maa'llâh" hâli zuhûr ederdi. Ve her bâr ki bu hâl gālib olsa, edâ-i risâlet ve iblâğ-ı emânet mümkün olsun için كلمينى يا حميرا [Yâ Hümeyrâ, benimle konuş][18] buyururlardı. Zîrâ nisâ dünyâdandır, insanı beşeriyyete cezb eyler. Zîrâ ecell-i niam-i ehl-i cennettir. Nitekim bu âyette ekser ehl-i tefsîr bu ma'nâya zâhib olmuşlardır. فهم فى روضة يحبرون فاما الذين امنوا وعملوا الصالحات (Rûm, 30/15) [İmdi iman edip salih ameller yapmış olanlar, o vakit onlar bir ravzada neşelenirler.] Ya'nî cennet ravzalarından hüsn-i âvâz istimâ' etmekle mesrûr olurlardı. Eğerçi hubûr, sürûr ma'nâsınadır. Âvâzdan gayrıyla dahi mesrûr olmaya mâni' değildir. Meselâ, bir zât ki nice mücelledât kitap yazıp, ba'dehû yazmaya azîmeti kalmaz. Zîrâ evvel gönül zebândan işitirdi. Zebân gûyâ, gönül müstemi' idi. Ol zaman yazmak azîmeti çok olur. Ammâ şimdi zebân hâmuş, derûn pür-cûş olup, zebân gönülden istimâ' eyler. Bu hâlet gâhî gâhî ba'zı zâta vâki' olur. Ammâ Rasûlullâh (s.a.v.)e her lahza vâki' olurdu. Kavluhû Teâlâ : وما ينطق عن الهوى ان هو الاوحى يوحى (Necm,53/3) [O hevâdan söylemiyor. O Kur'an sadece bir vahiydir.] bu ma'nâdan haber verir. Çün isteyeydi ki zebân-ı gönülden işide, der idi ki; "erihnâ yâ Bilâl" ya'nî na't okumakla beni benliğimden alıp hakîkate ilet. Ve çün isteyeydi ki, gönül-i zebândan işide, der idi ki; "kellimînî yâ Hümeyrâ" ya'nî ey Âişe, tekellüm etmekle beni hakîkatten yine bana getir ki tâ cihân halkı benden fâideleneler buyururlardı. "Erihnâ yâ Bilâl, ezan okumakla bize ferah ver" diye buyururlardı. (Nukile min **Kenzü'l-Hakāyık**)

***Erâik-i tevhîd** (ارائك توحيد) **:** Esmâ-i ilâhiyyedir ki, mezâhir-i zâttır. Erâik-i tevhîd hayy ve âlim ve semî' ve basîr ve mürîd ve kādir ve mütekellimdir.

***El-ervâh** (الارواح) **:** Âlem-i melekûttur.

***Ervâh-ı âliye** (ارواح عاليه) **:** Müheyyime melâikesi demektir.

***Ervâh-ı tâliye** (ارواح تاليه) **:** Akl-ı evvelden sonra olan ervâhdır.

***Ervâh-ı mücerrede-i âliye** (ارواح مجردء عاليه) **:** Ervâh-ı mücerrede-i âliye, âlem ve Âdemden bî-şuûr ve tedbîr-i umûrdan ma'zuldür. Ve bunlar saff-ı evvelde olarak Âdem'e secde ile me'mûr olan melâike a'dâdından hâriçlerdir. Onun için onlara aslında ervâh derler, melâike demezler. Zîrâ melek odur ki, bir kârda istihdâm oluna.

***Ervâh-ı mücerrede** (ارواح مجرده) **:** Hakāyık-ı ayniyyeye dahi bu mertebede sûret ve misâlden mücerred olduğu için ervâh-ı mücerrede derler ki, a'yân-ı sâbitenin zılâli mertebesindedir. Ve bu mertebeye taayyün-i evvel ve gayb-ı izâfî ve âlem-i ceberût derler.

***Erbâb-ı enfâs** (ارباب انفاس) **:** Meşâyih-i ızâma ıtlâk olunur.

***Erkân-ı erbaa-i Ka'be** (اركان اربعهء كعبه) **:** Erkân-ı erbaa-i Ka'beden murâd, hâtır-ı rahmânî ve hâtır-ı nefsânî ve hâtır-ı şeytânî mukābelesinde olan rükn-i hacer-i esved ve rükn-i yemânî ve rükn-i şâmî ve rükn-i ırâkîdir.

***Erkân-ı tabâyı'** (اركان طبايع) **:** Nâr ve hevâ ve mâ' ve turâbdır.

***Erbâb-ı teslîk** (ارباب تسليك) **:** Meşâyih demektir.

***Erbâb-ı müteferrikûn** (ارباب متفرقون) **:** Erbâb-ı mukayyedûn demektir.

***Erbâb-ı irşâd**(ارباب ارشاد)**:**Verese-i Rasûl demektir ki onlara itaat Rasûle itaattir.

***Arz-ı mukaddes**(ارض مقدس)**:**Kudüs-i Şerîf demektir ki tafsîli mahallindedir.

***Erzel-i ömr** (ارزل عمر) **:** Mesela, bir kimse yüz otuz yaşına varsa, kitâb mütâlaasına fütûru olmayıp şuûru yerinde ise, ona erzel-i ömür demezler. Eğer şuûru yoksa ol vakit erzel-i ömre varmış derler. **[35-a]**

***Erbaa-i ilâhiyye, Erbaa-i tabîiyye, Erbaa-i anâsıriyye, Erbaa-i ahlât, Erbaa-i hakāyık** (اربعهء طبيعيه , اربعهء عناصريه , اربعهء اخلاط , اربعهء حقايق) : Erbaa-i ilâhiyye ki, hayat ve ilim ve

[18] - Setenî, **Tezkiretü'l-Mevzûât**, s.196.

irâdet ve kudrettir. Asl-ı vücûd-i âlemdir. Ve erbaa-i tabîiyye ki, harâret ve bürûdet ve büyûset ve rutûbettir. Asl-ı vücûd-ı ecsâmdır. Erbaa-i anâsıriyye ki, nâr ve hevâ ve mâ' ve turâbdır. Asl-ı vücûd-i müvellidâttır. Ve erbaa-i ahlât ki, safra ve sevdâ ve dem ve balgamdır. Asl-ı vücûd-i hayvândır. Ve erbaa-i hakāyık ki, cism ve tegaddî ve hiss ve nutuktur. Asl-ı vücûd-i insândır. Pes, bir kimse sırr-ı terbî' üzerine "lâ ilâhe illallâh" dese ol kimse lisân-ı cemî'-i âlem olur ki, cümle eşyânın lisânından tevhîd etmiş olur. Veyâhut nutkunda nâib-i Hak olup, Hak dilinden zâkir olmuş olur. Ya'nî evvelkisi farka ve ikincisi cem'e göredir. Ve fark ve cem'in meâli birdir. Zîrâ enfüs ve âfâkta mütecellî olan Hak'tır. Pes, Hak kendi kendini zikr eder. El-hâsıl, gayr demek i'tibârîdir ki taayyüne nâzırdır. Ve taayyünâtın gayriyyetinden cemî'-i kâinâtta zâhir olan nûr-i zâtın biri birine mugāyereti lâzım gelmez. Zîrâ nûr-i vâhiddir ki eşyâya sârîdir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***İrâdet-i İlâhiyye** (ارادت الهيه) **:** Kader-i ahvâl-i cüz'iyye ki, her birine irâdet-i Hak taalluk eder. Bunda sıfat-ı irâdet, munkasım ve mütecezzî olmak lâzım gelmez. Belki evvel ve âhir irâdet-i ilâhiyye ihde'l-asıldır. Ya'nî bir irâdettir, iki değil. Eğerçi murâdâta göre taaddüd gösterir. Nitekim tecellî-i vücûd ve feyz-i ilm ve emsâli dahi böyledir. Velâkin kāsırların aklına sığmaz, keşf-i tâmma muhtaçtır. Zâtında ahad, sıfatında vâhid olan Hakk'ın irâdesi yüz bin şey'e taalluk eder. Ammâ sıfatında taaddüd yoktur. Zâtında, sıfatında birdir. Belki sıfatın mütaallikātında taaddüd vardır. Nitekim bir şem' nice âyinelerin karşısında nice bin göründüğü gibi. Fefhem cidden. (Nukile **Mecmua-i Hakkı Efendi**)

***İrâdet ve Mahabbet** (ارادت و محبت) **:** Ancak hayrı murâd etmeğe mahabbet derler. Ve hayrı ve şerri murâd etmeğe irâdet derler. Velâkin irâdet, mahabbetten eammdır. Zîrâ her murâd olan mahbûb olmaz. İrâdet, murâd etmek demektir.

***İrâdet-i Mürîd** (ارادت مريد) **:** Teslîmiyyet demektir.

***İrâdet-i Şeyh ve İrâdet-i Mürîd** (ارادت شيخ و ارادت مريد) **:** Şeyhle mürîd, irâdeti bir gerektir. Zîrâ şeyh kendi irâdetini Allâh Teâlâ'nın irâdetine uydurmuştur, başka irâdeti yoktur. İmdi mürîd dahi irâdetini şeyhinin irâdetine uydursa, hemân Hakk'a uydurmuş olur. Nitekim bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)e imâmu'l-müttakîn esedullâhi'l-gālib Ali b. Ebî Tâlib (k.v.) dedi :"Yâ Muhammed! Rabbin senin duânı ne tez kabûl eder ?" Rasûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki : "Senin dahi tez kabûl eder, yâ ibni ammî. Eğer irâdetini Hakk'ın irâdetine uyduracak olursan. Zîrâ kendi irâdeti ile yürüyene tarîkat eri demezler. **[35-b]**

***Erenler** (ارنلر) **:** Ba'de'l-işâ vârid oldu; "Erenlerin duâsı, pâk eder pası". Erenlerden murâd, Hakk'a erenlerdir. Ya'nî perde-i vücûd münkeşif olup Hakk'ı görenlerdir ki, ondan sabâh ile ta'bîr olunur. Zîrâ zulmet-i eşbâh, zulmet-i leyl gibidir ki leyl, mahsûsât-ı idrâke mâni'dir. Kezâlik zulmet-i vücûd dahi idrâk-i ma'kūlât ve ma'lûmâta perdedir. Ve sabâhın vücûduyla inkişâf hâsıl olduğu gibi, tecellî-i ilâhî ve zuhûr-i nûr-i vücûd ile dahi incilâ hâsıl olup, hacb-i taayyünât zîr-i bâl-i ankā-i vahdette beçe-gânvar (yavru gibi) müstetîr olur. Zîrâ hacb-i kevniyye, kesretten nâşîdir. Kesret eseri münmahî olunca, vahdetten gayrı tecellî kalmaz ki ona sırr-ı hakîkat derler. Ya'nî a'yânın ayn-ı vâhide ve keserâtın merâtib-i tecelliyât-ı esmâ ve sıfât olduğu zâhir oldukta i'tibârât-ı taayyünât fenâ bulur ve katerât gibi deryâya gark olur. Velâkin ermekten ermeğe fark vardır. Pes, âlimler dahi Hakk'a ermişlerdir. Velâkin vusûlleri ilm mertebesindedir ki keşfden mahcûblardır. Ve bu kısımdan ba'zılar vardır ki, keşf dedikleri mezîd-i ilmden nâşî olan huzûr ve def'-i ızdırâbdır derler ve bu ma'nâda hatâ ederler. Zîrâ ilm ne kadar kuvvette ve nazar ve istidlâl yüzünden ma'lûm olan nesne vuzûh olsa keşfin vuzûhu gibi değildir. El-hâsıl, mısbâhla ısbâhın farkı vardır ki, mısbâh ve nûr-i akl bir bâbdan ve ısbâh ve nûr-i rûh kabîl-i âhirdendir. Ve mukallid dahi Hakk'a vâsıldır. Velâkin ta'rîf-i gayr ile gayb mertebesinde vâsıldır (ayn mertebesinde değil). Onun için gayr ile onun arasında fark cüz'îdir. Zîrâ ikisi dahi fi'l-hakîka makām-ı haberde ve gaybdedir, makām-ı keşfde ve müşâhededе değil. Ve "ilm hicâbdır" dedikleri, ol makūle Âdemlere göredir. El-hâsıl, imân ki sıfat-ı dîldir, merâtib-i mütefâvittir. Kavî olsa îkān ve akvâ olsa ihsân denilir. Ve ihsân dedikleri, keşf ve müşâhede ile olan ibâdettir ki bu ibâdette aslâ şirk olmaz. Zîrâ ma'bûdu müşâhedeye makrûndur. Ve şirk dedikleri, vücûd-i ilâhîde taaddüd olmak tevehhümüdür. Nitekim sanem-perest olanların şirkleri, şirk-i mezkûrdandır. Ve zenb-i vücûd dahi şirk-i mezkûr ve tevehhüm-i mezbûra mülhaktır. Ya'nî gerçi mü'min olan, zâhirde müşrik olmaz. Velâkin vücûd-i mümkine vücûd vermekle müşrik olur. Zîrâ vücûd-i mümkin hâliktir ve hâlik ve ma'dûmu, mevcûd-i muhakkaka şerîk kılmak zenb-i azîm ve hicâb-ı kesîfdir. Gel imdi Hakk'a ermek istersen halkı terk eyle ve mâsivâya nazar eyleme. Eğer mâsivâ yoktur, cümle eşyâ

tecelliyâttır dersen, min vech-i ihtâ' ve min vech-i isâbet ettin. İhtâ' ettiğin budur ki, merâtib-i vücûd üzerine yürümedin. Ve isâbetin budur ki, asla nazar eyledin. Ya'nî çünkü asl-ı ehl-i tecellî ve nûr-i Hak'la kāim ve ism-i kayyûm ile dâim ola. Fer'-i vücûd dahi sâye gibi aslından cüdâ olmaz ve mertebesine göre hak olur. Bu makūle esrâr nice kere keşf olunmuş ve bu makām **[36-a]** def'a kaleme gelmiştir.

Ittılâ' ve ilm-i nûr-i tevfîke mevkūftur. جعلنا الله و اياكم من اهل كماله Ba'dezâ, erenlerin duâsı yâ teveccüh-i kalb ve zikr-i lisânla me'an olur ve yâhut münferiden olur. Eğer mecmû'la olursa eseri zuhûr eder, lâ muhâle. Ve eğer yalnız teveccüh-i melekût ile olursa, bu dahi ke'l-evveldir (ya'nî ikisiyle olur gider) zirâ zikr-i lisânî şart değildir. Belki makām-ı şerîat ve hakîkatın miyânını tatbîk içindir. Pes, maksûd-i aslî rükn-i duâdır ki teveccüh-i bâtındır. Ve eğer yalnız âsân ile olursa mevkūfdur ki eseri zuhûr etmese aceb değildir. Zîrâ ol bâbda eğer mertebe-i hakîkatten me'zûn olsa idi teveccüh-i dil dahi bulunur idi. Ve kâh olur ki himmet-i dil kuvvette iken dahi eseri zuhûr etmez ki irâdet-i Hakk'a mevkūfdur. Nitekim Rasûlullâh'ın (a.s.)ebû Tâlib'in îmânı hakkında himmeti kuvvette idi velâkin hidâyet hâsıl olmadı. انك لا تهدى من احببت (Kasas,28/56) [Ey habîbim, sen sevdiğine hidâyet-bahş değilsin] âyeti ona nâzırdır. Ve bunda muhabbet-i habîbe nisbetinde remz-i hafî vardır. Habîbin ol himmeti verâ-i hicâbdan idi. Eğer muhabbet Hak'tan bilâ-vâsıta olaydı ki bu sûrette ittihâd-ı muhabbeteyn olmayı tehalluf etmezdi. Nitekim "ya Ömer ile ya Ebû Cehl ile islâmı azîz eyle" diye duâsında Ömer hakkında müstecâb oldu. Zîrâ terdîd eyledi ve duâsında tereddüdü yok idi. Eğer ikisi dahi me'an derc olunmuş olsaydı ikisinin dahi islâmı zuhûr ederdi. Ve Ebû Tâlib bir kere اطاعك ربك يا محمد dedi. Ya'nî "yâ Muhammed, rabbın sana ne aceb mutî'dir ki her ne murâd edersen îcâd ve icâbet eder" dedi. Cevâbda geldi ki; اطعته اطاعك و انت يا عم لو ya'nî, "yâ amca, senin dahi îmân ve îkān ve ihsân derecâtında itâatın kâmil ve şerâyi' ve ahkâm ve âdâbda mütâbaatın şâmil olaydı sen dahi mutâ' olurdun". Pes, bundan fehm olundu ki, Ebû Tâlib hakkında olan himmet ve tevccüh câzim makūlesinden değildir. Zihnin bir tarafa insiyâkı onun inkişâfı ve husûlünü iktizâ etmediği gibi bâtının hareket-i cüz'iyyesi dahi ona kıyâs oluna. **[36-b]**

Ve kudûret-i kalbiyye, pâs demektir. Ya'nî âyine-i dil taalluk-i mâsivâ ile pâs ve jengâr kabûl eder. Erenlerin duâsı ve nefesi ve nefes-i rahmânî olmakla ol pâsı izâle edip âyineye sakālet ve cilâ verir. Nazar eyle ki, halkın nefesi âyineye kudûret getirir. Enfâs-ı evliyâ ne makūle enfâsdır ki zıddı üzere amel eder, ya'nî pâsdan pâk eder. Ve pâs musahhaf olunca nâs olur. Ve nâs inde'l-ârifîn nisyândandır ve nisyân Hakk'a hicâbdır.Ve hicâb pâs nev'indendir. Pes, nefes-i nefs-i velî pâs ve nâsı pâk eder. Velâkin nâsa taalluku sûretinde dahi murâd pâs-ı kalbdir. Ya'nî nâs pâk ve gamdan halâs olmak dil i'tibârıyladır. Ve kâh olur ki nefes ile nefs-i insân halâs olur, eğer kazây-ı muallak makūlesi ise. Ve bundan işâret vardır ki, enfâs-ı evliyâda te'sîr-i kavî vardır, eğer lafzan ve eğer kahran. Onun için niceler nefes-i kahrla helâk olmuşlardır. Zîrâ bu nefes "kün" emri ile izine mevkūfdur. Eğer "kün" olsa velâkin izin olmasa bî-rûh olup eseri zuhûr etmez. Ve kemâl odur ki, bi-nefsihî müteharrik olmaya. Bu sûrette harekette mecbûr olur. Hak'la Hakk'a duâ olmakla icâbet bulur. Zîrâ Hak kendine ve kendi sûretinde olan halîfeye cefâ etmez. Var imdi duâ eyle gör hayırla ve illâ kahr ve idbârdan havf eyle. فقد نبهتك (Nukile min **Kitâb-ı Vâridât** İsmâil Hakkı Bursevî)

***İrâde-i Tab' ve İrâde-i Hak** (ارادهء طبع و ارادهء حق) : İrâde-i tab' var ve irâde-i hak var. İrâde-i tab'ın müteallikı hazz-ı nefsdir. Ve irâde-i Hakk'ın müteallikı ihlâsdır. İrâdet ve halk Hakk'ın, ve irâde-i cüz'iyye ve azm ve kasd kulundur. Hak Teâlâ sükût va haras olmayıp, ebedî tekellüm üzerine olduğu gibi, şuğulden ferâğ ve bir şuğulün bir şuğule muzâhamesi dahi yoktur. Nitekim duâda يا من لا يشغله شان عن شان Pes, fi'l-hakîka Hak'ta şuğul ma'nâsı olmaz, belki tecellî-i hallâkıyetin devâmı olur. Bu sebepten ahvâl-i âlemin iktizâ ettiği tecelliyât-ı mütenevvi'a ile dâim ve bâkîdir. Ya'nî i'tâ ve men' ve bast ve kabz ve iğraz ve izlâl ve ikrâm ve ihânet ve emsâli onun ef'âlidir ki mahallinde izhâr ve lisân-ı isti'dât taleb ettiği metâlib-i âlemi tekvîn eder. Akl-ı evvel nice tekvîn etti ise tertîb üzerine merâtibi dahi tekvîn etti. Ve silsile-i mevcûdâtı insân derecesine gelince biri birine muttasıl kılıp nizâm-ı bedî' verdi. Ve her ismine bir hakîkatı ve her hakîkatine bir hâli istedi. Mes'ûlüne müsâade eyledi. Nitekim Kur'ân'da gelir: من كل ما سالتموه و اتاكم (İbrahim,14/34) [Size istediğiniz şeylerin hepesinden verdi.] Ve sıddîkta tasdîk ve sıdk ve zındîkta zendeka ve mü'minde îmân ve kâfirde küfr ve müşrikte şirk ve mukırrda ikrâr ve münkirde inkâr ve mübtedi'de bid'at ve sünnîde sünnet onun tekvîni iledir. Ve sahîhde sıhhat ve marîzde maraz ve münâfıkta nifâk ve muhlisde ihlâs ve kāimde kıyâm ve kāidde kuûd ve

mustaci'de isticâ' ve nâimde menâm ve müsteykızda istîkâz ve bâkîde bükâ ve dâhikte dıhk ve câdde cidd ve hâzilde hezl ve lâibde la'b ve mutî'de tâat ve fâsıkta fısk ve müteharrikte hareket ve sâkinde sükûn ve âkilde ekl ve şâribde şürb ve lâbisde telebbüs ve nâkihde nikâh ve kārîde kırâat ve kâtibde kitâbet onun irâdet ve halkı iledir. Eğer bu tekvîn olmasa mükevvenât hayât bulmazdı ve meyyit câmid olurdu. Nitekim ecel-i müsemmâ hulûlünde mevti halk eden dahi odur. Bu mevtle berzaha intikāl ettikten sonra dahi berzahdan olan ahvâl-i mütenevvi'anın halkı ona menût ve haşrda ve cennette ve ilâ-ebedi'l-âbâd olanlar dahi sıfat-ı zâtiyyeye menûttur. Meselâ, irâde-i cüz'iyye ve azm ve kasd kulundur. Câmiye gitmeye azm eder ise, onu yaratır ve mukābili sevâb ve derece verir. Ve meyhâneye gitmeye azm eder ise, onu dahi yaratır. Ammâ râzı olmadığını bilir iken irâde-i cüz'iyyesini sarf ve azm ettiği için azâb eder ve cehenneme ilkā eder. وقس على هذا [Bunun üzerine kıyasla]

***İrâdeti Cüz'iyye ve İrâdet-i Külliyye** (ارادت جزئيه و ارادت كليه) : Lisân-ı âmmede irâdet-i cüz'iyye dedikleri aslında irâdet-i külliyye mukābelesindedir ki irâdet-i cüz'iyye abdın ve irâdet-i külliyye Hakk'ındır. İrâdet-i abd, cüz'iyyet ile ittisâfın sırrı budur ki, Hakk'ın abdda zuhûru bi-hasebi'l-abddır yoksa bi-hasebi'l-Hak değildir. Ve bi-hasebi'l-abd demenin ma'nâsı budur ki, zuhûr-i mezkûr **[37-a]** abdın zuhûrda taayyününe ve bâtında isti'dâdına râci'dir. Abd bir nesneyi irâde eylese Hak'tan kendinde zâhir olan hisse miktârı irâde eyler, yoksa bi'l-külliyye irâde edemez. Zîrâ irâde-i külliyye Hakk'ındır. Gerçi cemî'-i ibâdda olan hısas-ı irâdet onun irâdet-i külliyyesinden müstefâzdır. Her hânenin nûru güneşten rûzinesi miktârı müstefâz olduğu gibi. Bu cihetten Hakk'ın irâdetinde sereyân ve külliyet vardır. Abdin irâdetinde ise sereyân ve külliyet yoktur, meğer ki kendi a'mâline göre ola. Meselâ, cemî'-i hayrâta ve a'mâl-i sâlihâya bir uğurdan niyet ede. Ve vakt-i merhûnuna göre vücûda gelmesini irâde eyleye. İşte bu ma'nâya göre irâdet-i cüz'iyyesinde fi'l-cümle irâdet-i külliyye sırrı dahi bulunur. Eğerçi ki Hakk'ın irâdeti gibi değildir. Ve Hakk'ın cüz'îye irâdeti cüz'î ve küllîye irâdeti küllî demek vechdir.Ve ilim dahi böyledir ki müteallıkına tâbi'dir. Ve bundan Hakk'ın ilim ve irâdeti cüz'î olmak lâzım gelmez, belki cüz'iyyet murâd ve müteallıka nâzırdır. Ya'nî emr-i cüz'îye emr-i ilâhî taalluk etse, ol ilim fî-nefsi'l-emr küllî ise de müteallıkı i'tibârıyla cüz'iyyet ile mevsûfdur. Ve irâdet dahi böyledir. Nitekim ba'zı tecellî-i küllî vâki' oldukta mahall-i tecellî ol kadar tecellîye dîk olunca bir miktârı müstetîr ve geriye âlem-i gayba avdet eder. Ve mahallin tahammülü olduğu kadar vâridât ve füyûz kalır. Pes, mahalline nisbetle tecellî-i cüz'î olmuş olur. Bu sırdan bî-haber olan ulemâ-i zâhir ve ehl-i rüsûm, havflarından ilim ve irâdete cüz'iyyet nisbet etmezler. Belki Hakk'ın ilim ve irâdeti bi'l-külliyye küllîdir derler ve mahalle nazar etmezler ve kābiliyyete bakmazlar. Fe-emmâ erbâb-ı hakāyık bizim zikr ettiğimiz üzeredir. Ve onlar ya'nî ehl-i rüsûm irâde-i cüz'iyyeyi mahall-i kesbe sarf ederler ki mahall-i keyânîdir ve bu mertebeye "cebr-i mutavassıt" derler. Ya'nî fi'l-cümle cebr ve fi'l-cümle ihtiyâr isbât ederler. Ve burası bizim dahi makbûlümüzdür. Zîrâ biz tevhîd ve ubûdiyyetin her birinin muktezâsını isbât ederiz. Binâen-alâ-hâzâ tevhîde göre كل من عند الله deriz, âsyâbı döndüren sudur dediğimiz gibi. Ve ubûdiyyete göre şerri nefsimize isnâd ederiz.

Maa-hâzâ hâlık Allâh Teâlâ'dır, dâneyi un eden değirmendir dediğimiz gibi. Maa-hâzâ âbdan te'sîr olmasa, kuru taş dâneyi un etmediği gibi, ikdâr-ı ilâhî dahi olmasa hiçbir fi'l vücûd bulmaz. Pes, kesb abdindir. Zîrâ mahall-i kesbdir, değirmen taşları gibi. Ve halk Allâh Teâlâ'nındır, te'sîr-i âb gibi. Pes, kâsib ihtiyârı içinde mecbûrdur. Şol şâkird gibi ki üstâzının resm ettiği hânelerin derûnunu envâ'i ısbağla nakş eder. Fe-emmâ mersûm olan miktârdan tecâvüz etmez. Bu cihetten şâkird fi'linde hem mecbûr ve hem muhtârdır. Ya'nî mecbûr olduğu **[37-b]** resm-i üstâza bi'z-zarûre muvâfakiyettir. Ve muhtâr olduğu budur ki ol nakşı kendi eliyle ve ihtiyârıyla işler, üstâz eliyle değil. Ve bunun nazîri budur ki, bir kimsenin eline kâse-i zehir verip içirseler ol kimse ol zehri bi'l-ihtiyâr içmiş olur. Onun için diyet lâzım olur, kısas değil. Fe-emmâ cebrle ağzına sabb olunsa, bu sûrette şârib için ihtiyâr kalmaz. Bir kimse onun zehir idüğün bilip içerse kendi nefsini kātil olur. Ve eğer mecbûr olursa, câbire muzâf olur. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı Efendi**)

***Ezvâc-ı Selâse** (ازواج ثلثه) : Hak Teâlâ insanı ezvâc-ı selâse eyledi ki, biri sâbikūn ve mukarrabûndur ki vech-i mutlak ehlidir. Ve biri dahi lâhikûn ve ebrârdır ki, ona ehl-i yemîn derler. Vech-i mukayyed ve makbûl ehlidir. Ve biri dahi mâridûn ve füccârdır ki, bunlara ashâb-ı şimâl derler ki vech-i mukayyed ve ve merdûd ehlidir. Ve bunlara zevc denildi ki, fi'l-hakîka eşbâh ve nezâire zamm ve ilhâktan ötürüdür ki gerek ricâlden olsun ve gerek nisâdan olsun. Ve tâife-i ûlâ ehl-i islâm-ı mutlaktır. Onun için makāle-i Îsâ'da hikâye-i Kur'ân'da gelir : اموت و يوم ابعث حيا والسلام على يوم ولدت و يوم (Meryem, 19/33) [Selam bana hem doğduğum gün, hem öleceğim gün, hem diri olarak ba's olunacağım gün] Ve Hz. Yahyâ hakkında dahi nazîri vardır. Zîrâ Yahyâ

istişhâd olundu ise dahi ehl-i saâdet ve selâmettir. Husûsan ki, âhirette beyne'd-dâreyn kebş-i mevti zebhle kendinin dahi hayât-ı bâkiyesin iş'âr etse gerektir. Pes, onlar için mevt yoktur. Fefhem cidden. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Ezel-i Âzâl** (ازل ازال) **:** Âlem-i Ceberût. Ma'lûm ola ki, ezel-i âzâlde Hz. Hak'la bile gayr şey yok idi. Belki onun hemân zât-ı mutlakası esmâ ve sıfâtı ile mevcûd idi. Cüneyd-i Bağdâdî Hazretleri hadîs-i şerîf mûcebince الان كما كان [Şu an, olduğu gibidir] buyurmuşlardır. Pes, ezelde onunla nice bir âhir şey bile olmadı ise, şimdi dahi onunla bir gayr şey yoktur. Ve bu mâsivâ şeklinde görünen eşyâ serâb-ı bukîa gibi ve nokta-i cevvâleden mer'î olan hatt-ı vehmî gibidir.

القديمة وفى الحديث دلالة على ان المخلوقات فى هذا العالم الماء وسائرالاجسام خلق منه تارة بالتلطيف بالتكثيف و قد كان الماء على سنالريح والريح قائمة بقدرته

[Hadîsde, bu âlemdeki bütün mahlûkatın sudan yaratıldığına delâlet vardır. Ve diğer cisimler de yine sudan yaratılmıştır, bazan bi't-taltîf ve bazan da bi't-teksîf. Şüphesiz ki su, rüzgarın ağzında ve dişlerindedir, rüzgar ise Allâh'ın kudret-i kadîmesinde kâimdir.]

Bu "mâ'" dan murâd, mâ-i müteârif değildir. Belki bunda olan mâ'dan murâd, her şeyin aslı olan nefes-i rahmânîdir ki heyûlâ-i küllî ve cevâhir-i aslîdir. Ya'nî cemî'-i âlemin heyûlâsı ve aslıdır. Hâkim olan kimse bir emrin ahkâmını murâd eyledikte secl üzere onu ketb eylediği gibi, Hak Teâlâ dahi kable halkı's-semâvât ve'l-arzı levh üzere icrâ-i kalem eyleyip, âsmân u zemînin hilkatinden elli bin sene mukaddem ما كان وما يكون [Olan olur] her şeyi ketb eyleyip **[38-a]** isbât kıldı. Süfehânın sefâhatı ve ulemâ ve hukemânın ilim ve ma'rifeti hem ondan beri zuhûra geldi. Ankaravî (k.s.), ezel ve ebed gerçi ezelde ilim ve kudret ve rubûbiyyet ve emsâli sıfat için taalluk edecek ma'lûm ve makdûr ve merbûb-i hârici yok idi. Belki sübûtu var idi ki Allâh Teâlâ'nın ilminde biri birinden mütemeyyiz ve mütefassıl idi. Ya'nî cemî'-i eşyâda ilm-i Hakk'a göre icmâl yoktur. Şu kadar vardır ki, ilimde olan hâle, temeyyüz ve tefassul-i sübûtî ve ayn-ı hâricîye olan hâle, temeyyüz ve tefassul-i vücûdî derler. Ve ezel Allâh Teâlâ için kabliyyet-i ma'küleden ibârettir. Bu kabliyyet kemâlinin muktezâsı üzere Hak Teâlâ için hükm olunur. Yoksa hâdisât üzerine zamân-ı tavîl ile takaddüm haysiyyetinden değil. Fe-emmâ vücûd-i hâdis için olan ezel şu vakitten ibârettir ki ol vakitte hâdis mevcûd olmaya. Ve cemî'-i âlemin ezeli "كن " kelimesidir. Ve emmâ ezel-i mutlaka ancak Allâh Teâlâ müstahikk, mahlûkāt için bu ezelde ne hükmen ve ne aynen vücûd yoktur. Pes, كنا فى الازل عند الله [Biz ezelde Allâh indindeydik] denilse, ondaki ezel ezeliyyet-i halktır, ezeliyyet-i Hak değil. Zîrâ ezeliyyet-i Hak'da halk mevcûd değildir. Zîrâ bu ezel yalnız Allâh'ın kabliyyeti ile hükmden ibârettir. İmdi ezeliyyet-i Hak bir hükm-i zâtîdir ki, Hak ona kemâli için müstahikktir.

Ma'lûm ola ki, ezel ne vücûdla vasf olunur ve ne adem ile vasf olunur. İmdi Hakk'a göre ezel ebedin ve ebed ezelin aynıdır. Ma'lûm ola ki, ebed dahi Hak Teâlâ için vücûd-i vücûbîsinin muktezâsı üzere olan ba'diyyet-i ma'küleden ibârettir. Allâh Teâlâ adem ile mesbûk olmadığından onun için bekā ile hükm olunur. Ammâ mümkin eğerçi mütenâhî değil ise de inkıtâ' ile hükm olunur. Zîrâ mesbûk bi'l-ademdir. Eğer böyle olmasa Allâh için ba'diyyet sahîh olmazdı. Ve ma'lûm olsun ki, ba'diyyet ve kabliyyet Allâh Teâlâ'nın hakkında iki hükmdür, zamânî değillerdir. Dünyânın ebedi, emrin âhirete tahavvülü iledir. Ve âhiretin ebedi, emrin Hakk'a tahavvülü iledir. Ve âbâdın inkıtâ'ına hükm eylemek lâ-büddür. Âbâd-ı ehl-i cennet ve âbâd-ı ehl-i nâr eğerçi dâim olup hükm-i bekāsı tavîl olursa da. Zîrâ ba'diyyet-i Hak bize lâzım kılar ki, mâsivânın inkıtâ'ına hükm ede. Ve فليس المخلوق ان يسا يره فى بقائه Ya'nî mahlûk için bekāda berâber yürümek yoktur. Ve bu hükmü eğerçi bu kelâmda ibâre-i ma'küleye tenzîl eyledin ise de lâkin bunu keşfen ve ıyânen müşâhede ettin. فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر (Kehf,18/29) [Artık dileyen iman etsin, dileyen küfr.]

***Ezel, Ebed** (ازل , ابد) **:** Hz. Rasûl'ün oğulluğu Zeyd, Hz. Rasûl'e kendi vâsıl olduğu mertebeden haber verip buyururlar ki : "Yâ Rasûlallâh, bir mertebeye vâsıl oldum ki, ol mertebeden nazar olunsa cümle-i milel-i muhtelife ve nahl-ı mütenevvia birdir ki ol mertebe vahdettir." **[38-b]** Cemî'-i milel-i muhtelife onda bir olur. Zîrâ cümlesi ol ayn-ı vâhidin irâde-i külliyye ve tecellî-i muhtelifesinden zuhûra gelir. Ve hakîkatına nazar olundukta cümlesi bir olur. Ve bu mertebeye nisbetle sad hezârân sâl ve yek saat birdir ki ولا صباح ولا ايام ولا شهور ولا اعوام

لا مساء عند الله [19] Bu cümle arz ve eflâk ve âfitâb ve mâh-tâb-ı çâlâktan hâsıl olur. Âlem-i m'anâda bu gûne ahvâl ne kılar. Bu mertebede ezel ile ebed dahi vardır. Ezel ona derler ki ibtidâsı olmaya, âhiri ola. Ebed ona derler ki evveli ola, âhiri olmaya. İftitâh-ı cemî'-i mevcûdât âhir-i ezeldir. Veyâ intihâ-i mevcûdât, evvel-i ebeddir. Pes, mevcûdât ve kâinât i'tibâr olunmadığı mertebede ezel ve ebed biri birine ulaşmış ve ittihâd kılmıştır. Zîrâ ezel ve ebed i'tibârı, mahlûkât ve muhdesât i'tibârıyladır. Mahlûkât ve muhdesât i'tibârı bertarâf oldukta ve vahdet-i mutlaka zuhûra geldikte, ezel ve ebed onda müttehîd olur. Akl-ı muhdesin bu cânibe yolu yoktur. Vücûd-i mutlak, vahdet-i mutlakanın rûhudur. Ma'lûm ola ki, rûz-i ezel tekâlîfin vaz'ı günüdür ve rûz-i ebed, tekâlîfin ref'i günüdür. Ma'lûm ola ki, ba'zı urefâya rûz-i mîsâkdan suâl olundukta, kimi dahi dünkü gün ve kimi dahi hâlâ ol günün içindeyiz dediği hâl-i dâimdir. Bu vecihle onda mâzî ve müstakbel olmaz. Bu sebepten âhiret onlara göre, muaccele ve zamân ve mekân ile mukayyed olan mahcûblara göre, müeccele ve müstakbeledir.

***Esedullâh** (اسد الله) **:** Hazret-i Ali (k.v.) ye ıtlâk olunur.

***Esrârı Ketm Etmek :** İnsan kendine bir musâbih ve hem-râz edinmek kâfîdir. Şöyle ki, eğer hem-meclisi aded kısmından olup edne'l-emr iki olacak olur ise, sırrı zabt ve hıfz edemez ve âhir şuyû'una bâis olur. Bu sebeptendir ki erbâb-ı enfâsın hulefâsı bisyâr olur. Fe-emmâ aralarında sâhib-i nefes birdir ki şeyhin fi'l-hakîka mahall-i hitâbı ve mazhar-ı nefesi ve mehbit-i rûh ve masabb-i feyz odur. Fefhem cidden. فانه لايهتدى اليه الا الخواص واهل الاختصاص Ve meşhûrdur ki, ba'zı esrâr galeyân-ı hâlde tekellüm olunmak lâzım gelse, sahrâlara ve kuyulara söylerler ve ol nefesin te'sîrinden ba'zı nebâtât hâsıl olur. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.) Hz. Ali'ye (k.v.) ba'zı esrâr-ı ilâhiyye ifâza edip tavsiye buyurdukta, Hz. Ali bir vakitte ziyâde galeyânından bî-ârâm olup varıp bir çâha serfürû kıldı ve âh eyledi. Ve ol nefesden bir kamış bitip bir çoban onu oradan kat' eyleyip nefh kıldı ve ol kamışdan esrâr zuhûr eyledi. Ve bu ma'nâ İskender'le bir nedîmine dahi bu vecihle vâki' oldu. İşte buradan قل كل يعمل على شاكلته (İsrâ,17/84) [De ki; herkes yaratılışına göre hareket eder] sırrı zuhûr buldu. Ya'nî o âhın esrârıyla nây-ı mezkûr tekeyyüf etmek câiz olunca, nefes-i rahmânîden tevellüd eden eşyânın hâli dahi **[39-a]** ona kıyâs oluna. Fe-emmâ gāyet dakîk nesnedir ki kuvvet-i derrâke ile intikāl olunmaz. Belki keşf-i sarîh ve ilhâm-ı sahîh mevkūfdur. Ve ona sırr-ı sârî derler. Sırr-ı sârîyi ifşâ etmek memnû'dur. يوم الاحد قبل الاشراق قيل لى بهذه العبارة التركية [Bu türkçe ibâre, Pazar günü işraktan önce bana söylendi] "Söyleme dünyâda hâmuş ola gör." Bundan murâd, bu fakîri mecâlis ve mehâfilde esrâr-ı ilâhiyye söylemekden men' ve zecrdir. Zîrâ esmâahû kābil ve fehmuhû kādir, ziyâde nâdirdir.

Binâen-alâ-hâzâ, söylemek a'nâk-ı hayvânâta ta'lîk cevâhir etmek mesâbesinde olduğundan mâ-adâ isâre-i fitneden dahi hâlî değildir. Zîrâ a'dâ ve hüssâd bisyârdır. Pes, kelâm-ı Hakk'ı sînenden ihrâc ve sûret-i bâtıla idhâl edip güft ü gûya sebeb olurlar. Ve ehl-i akāid, akāidini ifsâd ederler. Ve demişlerdir ki, لا يباع الابل فى سوق الدجاجة [Tavuk pazarında deve satılmaz] İşte ârif kendini ve hakkı muhâfaza etmek lâzımdır. Velâkin ba'zı evkātte taşkınlık zuhûr edip sâmi'ler fehm eder mülâhazasıyla ba'zı kelimât-ı irfâniyye sâdır olur. و الامر الى الله تعالى فى الظاهر و الباطن [İş zâhirde ve bâtında Allâh'a döner]

Li-muharririhî :

Âh kîm taştım döküldüm bahr-i bî-pâyân gibi,
Râzımı açtım, açıldım şol gül-i handân gibi.
Râz-ı yâri nice fehm etsin şu kîm .....[?]
Cevhere eyler nazar har-mühreveş hayvân gibi,
Sandılar Mansûr bu dilden da'vây-ı Hakkı,
Nûr u zulmet bir olur mu şîr yâhud kān gibi,
Gâh olur tebdîl-i câme ile şâh olur gedâ,
Gâh gedây-ı bî-serû pâ görünür sultân gibi,
Hakkıyâ gördün ki yoktur kıymet-i irfân bilir,
Cevâhir-i esrârı sakla sînen içre cân gibi,
(Nukile min **Mecmûay-ı Hakkı Efendi**)

[19] - Kaynaklarda bulunamadı.

***Esmâü'l-hüsnâ (اسماء الحسنى) :** عن ابى هريرة رضى‌الله تعالى عنه Ebû Hüreyre'den rivâyet olundu. (Allâh Teâlâ ondan râzı olsun.) ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم تحقيقا Rasûlullâh (s.a.v.) dedi : ان لله تعالى تسعة و تسعين اسما من احصيها دخل الجنة تحقيقا.[20] Allâh için doksan dokuz isim vardır. Ya'nî sıfât vardır. "İhsâ" dan murâd, saymak değildir. Belki bir kimse ol doksan dokuz ismi kalbiyle hıfz eylese, dahi ma'nâsını bilse, dahi bu isimlerden vâcibine vâcib diye ve muhâline muhâl diye ve câizine câiz diye îmân getirse, dahi mümkün olduğu mertebe ma'nâsıyla amel eylese ve huylansa, ol kimse cennete dâhil olur demektir. Fefhem.

بسم‌اللهالرحمن‌الرحيم هواللهٔ الذى لا اله الا هو الرحمن الرحيم

el-Melik, الملك el-Kuddûs, القدوس es-Selâm, السلام el-Mü'min, المؤمن el-Müheymin, المهيمن el-Azîz, العزيز el-Cebbâr, الجبار el-Mütekebbir, المتكبر el-Hâlik, الخالق el-Bâriü, البارئ el-Musavvir, المصور el-Gaffâr, الغفار el-Kahhâr, القهار el-Vehhâb, الوهاب er-Rezzâk, الرزاق el-Fettâh, الفتاح el-Alîm, العليم el-Kābız, القابض el-Bâsıt, الباسط el-Hâfız, الحافض er-Râfi', الرافع el-Muizz, المعز el-Müzill, المذل es-Semî', السميع el-Basîr, البصير el-Hakem, الحكم el-Adl, العدل el-Latîf, اللطيف el-Habîr, الخبير el-Halîm, الحليم el-Azîm, العظيم el-Gafûr, الغفور eş-Şekûr, الشكور el-Aliyy, العلى el-Kebîr, الكبير el-Hafîz, الحفيظ el-Mukît, المقيت el-Hasîb, الحسيب el-Celîl, الجليل el-Kerîm, الكريم er-Rakîb, الرقيب el-Mucîb, المجيب el-Vâsi', الواسع el-Hakîm, الحكيم el-Vedûd, الودود **[39-b]** el-Mecîd, المجيد el-Bâis, الباعث eş-Şehîd, الشهيد el-Hakk, الحق el-Vekîl, الوكيل el-Kaviyy, القوى el-Metîn, المتين el-Veliyy, الولى el-Hamîd, الحميد el-Muhsiyy, المحصى el-Mübdi', المبدئ el-Muîd, المعيد el-Muhyî, المحيى el-Mümît, المميت el-Hayy, الحى el-Kayyûm, القيوم el-Vâcid, الواجد el-Mâcid, الماجد el-Vâhid, الواحد el-Ahad, الاحد es-Samed, الصمد el-Kādir, القادر el-Muktedir, المقتدر el-Mukaddem, المقدم el-Muahhir, المؤخر el-Evvel, الاول el-Âhir, الاخر ez-Zâhir, الظاهر el-Bâtın, الباطن el-Vâlî, الوالى el-Müteâlî, المتعالى el-Berr, البر et-Tevvâb, التواب el-Müntekim, المنتقم el-Afüvv, العفو er-Raûf, الرؤف Mâlikü'l-mülk, مالك الملك ve'l-İkrâm, ذوالجلال والاكرام zü'l-Celâli el-Muksit, المقسط el-Câmi', الجامع el-Ganiyy, الغنى el-Muğnî, المغنى el-Mâni', المانع ed-Dârr, الضار en-Nâfi', النافع en-Nûr, النور el-Hâdî, الهادى el-Bedî', البديع el-Bâkî, الباقى el-Vâris, الوارث er-Reşîd, الرشيد es-Sabûr, الصبور.

***Selbiyye olan sıfatlardır :** el-Kuddûs, القدوس es-Selâm, السلام el-Azîz, العزيز el-Mütekebbir, المتكبر el-Hakem, الحكم el-Halîm, الحليم el-Azîm, العظيم el-Kebîr, الكبير el-Celîl, الجليل el-Mecîd, المجيد el-Vâcid, الواجد el-Mâcid, الماجد el-Vâhid, الواحد el-Ahad, الاحد el-Evvel, الاول el-Âhir, الاخر ez-Zâhir, الظاهر el-Bâtın, الباطن zü'l-Celâl, ذوالجلال el-Ganiyy, الغنى el-Bâkî, الباقى.

***Vâcib olan sıfatlardır :** el-Melik, الملك el-Alîm, العليم es-Semî', السميع el-Basîr, البصير el-Adl, العدل el-Latîf, اللطيف el-Habîr, الخبير el-Aliyy, العلى el-Vâsi', الواسع el-Hakîm, الحكيم el-Hakk, الحق eş-Şehîd, الشهيد el-Kaviyy, القوى el-Metîn, المتين el-Hamîd, الحميد el-Muhsî, المحصى el-Hayy, الحى el-Kayyûm, القيوم es-Samed, الصمد el-Kādir, القادر.

***Câiz olan sıfatlardır :** er-Rahmân, الرحمن er-Rahîm, الرحيم el-Mü'min, المؤمن el-Müheymin, المهيمن el-Cebbâr, الجبار el-Hâlık, الخالق el-Bâri', البارئ el-Musavvir, المصور el-Gaffâr, الغفار el-Kahhâr, القهار el-Vehhâb, الوهاب er-Rezzâk, الرزاق el-Fettâh, الفتاح el-Kābız, القابض el-Bâsıt, الباسط el-Hâfız, الخافض er-Râfi', الرافع el-Muizz, المعز el-Müzill, المذل el-Gafûr, الغفور eş-Şekûr, الشكور el-Hafîz, الحفيظ el-Mukît, المقيت el-Hasîb, الحسيب el-Kerîm, الكريم er-Rakîb, الرقيب el-Mücîb, المجيب el-Vedûd, الودود el-Bâis, الباعث el-Vekîl, الوكيل el-Veliyy, الولى el-Mübdi', المبدئ el-Muîd, المعيد el-Muhyî, المحيى el-Mümît, المميت el-Mukaddim, المقدم el-Muahhir, المؤخر el-Vâlî, الوالى el-Müteâlî, المتعالى el-Berr, البر et-Tevvâb, التواب el-Müntakim, المنتقم el-Afüvv, العفو er-Raûf, الرؤف ve'l-İkrâm, والاكرام el-Muksit, المقسط el-Muğnî, المغنى el-Mâni', المانع el-

[20] - Buhârî, Tevhîd, 12.

Mâni', الضار ed-Dârr, النافع en-Nâfi', النور en-Nûr, الهادى el-Hâdî, البديع el-Bedî', الوارث el-Vâris, الرشيد er-Reşîd, الصبور es-Sabûr. (Nukile min **Risâle-i Kelime-i Tevhîd**)

***Esmâü'l-hüsnâ** (**اسماء الحسنى**) **:** Cemî'-i eşyâ esmâ-i ilâhiyye ile devr eder. Zîrâ eşyânın vücûdları min-hays-i hüve ademdir. Ve ademden vücûd matlûb olmaz ise de vücûddan matlûbdur. Ve vücûddan murâd, esmâ-i hüsnâdır. Zîrâ vücûd vâcibe müsteniddir ve vâcibin vücûduyla kāimdir. Pes, esmâ-i vücûdiyyenin eşyâya taalluku eşyânın yüzünden Hakk'ı ihyâ eylemektir. Binâen-alâ-hâzâ, halktan bu vecihle nesne matlûb olmasa ibtâl-i Hak lâzım gelmez. Tecelliyât-ı vücûdiyye ise nice hükm ve mesâlihi müştemildir. El-hâsıl, halktan halk matlûb olmaz, min-hays-i hüve. Ya'nî halktan halk matlûb olmadığı gibi halktan Hak dahi matlûb olmaz. Velâkin Hak'dan Hak matlûb olur, min-hays-i hüve. Ve kezâlik Hak'dan halk dahi matlûb olur. Pes, bu bâbı sedd eylemek ahkâm-ı esmâ-i hüsnâyı ibtâl ve âsârını hederdir.

***Esmâ-i zâtiyye, Esmâ-i sıfât, Esmâ-i ef'âl** (**اسماء ذاتيه ,اسماء صفات ,اسماء افعال**) **:**

Bi'l-cümle eltâf-ı ilâhiyye makām-ı rubûbiyyetten tevellüd eder. Onun için on sekiz bin âlem Hakk'ın merbûbudur. Ya'nî hallerine göre ism-i rabden ahz-ı feyz eder. Ve bu rubûbiyyet sebebiyledir ki, Hak'la halkın arasında irtibât vardır. Hâsılı budur ki, Allâh Teâlâ'nın esmâ-i zâtiyyesinin âleme aslâ taalluku yoktur. Bu i'tibâr iledir ki vârid olmuştur : ان الله لغنى عن العالمين (Ankebût,29/6) [Allâh bütün âlemlerden müstağnîdir] Velâkin esmâ-i sıfâtiyye ve esmâ-i fi'liyyesinin taalluku vardır. Bu cihetten رب العالمين denilmiştir. Pes, Allâh Teâlâ'dan tevfîk-i edeb dilemek ism-i rabb vesâtatıyladır. Eğerçi cemî'-i esmâ-i hüsnâ fi'l-hakîka ism-i a'zamdır.Ve esmâ-i zâtiyye غنى عن العالمين mertebesinde iken, müsemmânın **[40-a]** aynıdır. Sıfât mertebesinde tenezzülü i'tibârıyla isimleri tebdîl olur. Ya'nî cemî'-i esmâ her ne kadar zâtın esmâsı ise de lâkin esmâda zâtın zuhûru i'tibârıyla esmâ-i zâtiyye tesmiye olunur. Ve sıfâtın zuhûru i'tibârıyla esmâ-i sıfât tesmiye olunur. Ve ef'âlin zuhûru i'tibârıyla esmâ-i ef'âl tesmiye olunur.

***Esmâ-i zât** (**اسماء ذات**) **:** هوالله Hüva'llâhu, الرب er-Rabb, الملك el-Melik, القدوس el-Kuddûs, السلام es-Selâm, المؤمن el-Mü'min, المهيمن el-Müheymin, العزيز el-Azîz, الجبار el-Cebbâr, المتكبر el-Mütekebbir, العلى el-Aliyy, العظيم el-Azîm, الظاهر ez-Zâhir, الباطن el-Bâtın, الاول el-Evvel, الاخر el-Âhir, الكبير el-Kebîr, الجليل el-Celîl, المجيد el-Mecîd, الحق el-Hakk, المبين el-Mübîn, الواجد el-Vâcid, الماجد el-Mâcid, الصمد es-Samed, المتعالى el-Müteâlî, الغنى el-Ganiyy, النور en-Nûr, الوارث el-Vâris, ذوالجلال zü'l-Celâl, الرقيب er-Rakîb.

***Esmâ-i Sıfât** (**اسماء صفات**) **:** هوالحى Hüve'l-hayy, الشكور eş-Şekûr, القهار el-Kahhâr, المقتدر el-Muktedir, القوى el-Kaviyy, القادر el-Kādir, الرحمن er-Rahmân, الرحيم er-Rahîm, الكريم el-Kerîm, الغفار el-Gaffâr, الغفور el-Gafûr, الودود el-Vedûd, الرؤف er-Raûf, الحليم el-Halîm, الصبور es-Sabûr, البر el-Berr, العليم el-Alîm, الخبير el-Habîr, المحصى el-Muhsî, الحكيم el-Hakîm, الشهيد eş-Şehîd, السميع es-Semî', البصير el-Basîr.

***Esmâ-i ef'âl** (**اسماء افعال**) **:** هوالمبدئ Hüve'l-mübdiü, الوكيل el-Vekîl, الباعث el-Bâis, المجيب el-Mucîb, الواسع el-Vâsi', الحسيب el-Hasîb, المقيت el-Mukît, الحفيظ el-Hafîz, الخالق el-Hâlık, البارئ el-Bâri', المصور el-Musavvir, الوهاب el-Vehhâb, الرزاق er-Rezzâk, الفتاح el-Fettâh, القابض el-Kābız, الباسط el-Bâsıt, الخافض el-Hâfız, الرافع er-Râfi', المعز el-Muizz, المذل el-Müzill, الحكيم el-Hakîm, العدل el-Adl, اللطيف el-Latîf, المعيد el-Muîd, المحيى el-Muhyî, المميت el-Mümît, الوالى el-Vâlî, التواب et-Tevvâb, المنتقم el-Müntakim, المقسط el-Muksit, الجامع el-Câmi', المغنى el-Muğnî, المانع el-Mâni', الضار ed-Dârr, النافع en-Nâfi', الهادى el-Hâdî, البديع el-Bedî', الرشيد er-Reşîd.

Meselâ, ism-i celâlde zât ve ilâhiyyet sıfatı vardır lâkin zuhûrda zât gālibdir. Ve ism-i rahmânda zât ve rahmet sıfatı vardır velâkin zuhûrda sıfat gālibdir. Ve ism-i hâfızda zât ve hıfz fi'li vardır velâkin zuhûrda hıfz fi'li gālibdir. Ve kıs alâ hâzâ. Ma'lûm ola ki, esmâ-i zâtiyye müsemmânın aynıdır. Bu esmâdan murâd, âleme taalluku olmayan esmâdır. Bu esmâya, mefâtîh-i

üvel derler. Ve esmâ-i sıfâtiyye hakîkat-ı ahadiyyet cihetinden müsemmânın aynı ve sûret-i vâhidiyyet cihetinden müsemmânın gayrıdır. Ve bu esmâ-i sıfâtiyyeye mefâtîh-i sevânî derler. Bu esmânın âleme taalluku vardır. Mefâtîh-i sevâlis olan esmâ-i ef'âl gibi. Ya'nî esmâ-i sıfât-ı zâtiyye ve esmâ-i sıfât-ı fi'liyye ma'nâda müştereklerdir. Ehl-i kelâmın bahsettiği, esmâ-i sıfâtiyyedir, esmâ-i zâtiyye değildir. Zîrâ esmâ-i zâtiyyenin hakîkat-ı ıttılâı, şuhûd-i tâmmı, kümmel eyliyâya mahsûsdur.

Li-muharririhî :

Ehl-i fark ve ihticâb isek eğer,
Sahrâ sana oldu deryâdan yakîn,
Ermeyince bu şuhûda hakkile hakkıyâ,
Uçma bu deryâ kenârından sakın.

Allâh, Allâh, Allâh, teslîs eyledi. Zât ve sıfât ve ef'âle işâret için ve hakk-ı evveli beyândan ötürü. Ve câizdir ki evvelkisi, îkāz-ı gāfilîn ve ikincisi, ta'rîf-i ârifîn ve üçüncüsü, telzîz-i vâsılîn için ola. Ba'de-zâ bu lafza-i celâle ism-i a'zamdır ki cemî'-i esmâyı câmi'dir. Eğerçi esmâ-i hüsnânın cümlesi fi'l-hakîka a'zamdır. Velâkin ba'zı hasâis i'tibârıyla ism-i a'zam demişlerdir. Hayy u kayyûm dahi bu kabîldendir. Tafsîli mahallinde mübeyyendir. (Hakkı Efendi)

***Esmâ-i zâtiyye ve Esmâ-i sıfâtiyye** (اسماء ذاتيه و اسماء صفاتيه) :* Allâh Teâlâ zâtında ahad ve sıfâtında vâhiddir. Zîrâ zâtı ahadiyyet mertebesi ve sıfâtı vâhidiyyet mertebesidir. Velâkin cümle-i sıfâtı kendi zâtının aynı mıdır veyâ gayrı mıdır ve yoksa mütekellimîn dediği **[40-b]** gibi ne aynı ve ne gayrı mıdır? Cevâb budur ki, bu mâdde makām-ı esmâyı bilmeğe mütevakkıftır. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye iki nev'dir. Birisi esmâ-i zâtiyyedir ki hakîkatte müsemmânın aynıdır. İkisinin arasında aslâ mugāyeret yoktur. Ve bu esmâ-i zâtiyyenin âleme taalluku yoktur. Ve buna işâret edip Kur'ân'da gelir : وان الله لغنى عن العالمين (Ankebût,29/6) [Allâh bütün âlemlerden müstağnidir] Pes, Hak zâtıyla bu âleme hulûl etmiştir diyenin veyâ zâtına müteallik gayrı söz söyleyenin galatı bundan ma'lûm oldu. Ve biri dahi esmâ-i sıfâtiyyedir ki hakîkat-ı ahadiyye cihetinden müsemmânın aynı ve sûret-i vâhidiyye yüzünden müsemmânın gayrıdır. Ve bu esmâ-i sıfâtiyyenin ve sâir esmâ-i sıfâtiyye-i fi'liyyenin âleme taalluku ve hükmü vardır. Nitekim bu i'tibâr ile Kur'ân'da رب العالمين denildi. Ehl-i nazar tereddüt edip هى لا هو ولا غيره dediği esmâ-i sıfâtiyyedir, yoksa esmâ-i zâtiyye değildir. Zîrâ esmâ-i zâtiyyede fi'l-hakîka bu tereddüt yoktur, belki aynını maktû'dur. Velâkin onun hakîkatına ehlullâhdan kümmel olanlar muttali'dir, gayrılara yol yoktur. Ve kezâlik esmâ-i sıfâtiyyenin dahi min-vechin aynı ve min-vechin gayrı olduğunun hakîkatını dahi Allâh Teâlâ keşf-i sahîh ile onlara bildirmiştir. Tereddüt eden ehl-i kelâm onun ne vecihle aynı ve ne vecihle gayrı olduğun bilmezler. Zîrâ idrâkinden akl kāsırdır. Pes, bu takrîrden sana ulûm-ı kesîre münfetih oldu. (Hakkı Efendi)

Esmâ-i zât ve esmâ-i sıfât ve esmâ-i ef'âl yüzünden arz-ı ihtiyâc, esmâ-i hüsnâ suver-i zâhireden kinâye olan ahkâm-ı mümkinâtın taleb ve taayyün eylediği hazret-i ilâhiyyeden ibârettir ki, hazret-i ilâhiyye zât ve sıfât ve ef'âlden kinâyedir. Ve Allâh, Cenâb-ı Hakk'ın esmâsından bir ismidir. Cemî' esmâ-i ilâhiyyeyi câmi'dir. Ya'nî "yâ Allâh" diyen kimsenin hâline nazar olunur. Ol vakitte "yâ Allâh" demekle hâline muhtas olan ismi murâd eylediği hâlinden istidlâl olunur. Meselâ, teng-i maâşette muzdarib olan kimse "yâ Allâh" dedikte vüs'at-i rızk recâ eder ki "rezzâk" ismini murâd eder. Lafza-i celâle rahmândan eammdır ki onu dahi câmi'dir. Zîrâ mertebe-i rahmân külliyât-ı eşyâyı câmi'dir. Mertebe-i ilâhiyye ise eşyânın külliyât ve cüz'iyyâtını câmi'dir. İns ve cinnin amelleri tekāzây-ı esmâ-i ilâhiyyedendir. İsm-i hüve, Cenâb-ı Hakk'ın esmâsından ism-i zâttır. Ma'nâsı şol sırr-ı gaybîden ibârettir ki şuhûdu mümkin olmayıp cemî'-i mevcûdât onunla zuhûra gelmiş ola. Hüviyyet-i Hakk'ın eşyâda sereyânını şol çekirdeğe temsîl etmişlerdir ki şecer ol çekirdekten vücûd bulup, ol çekirdek ol şecerin vücûdunda sırr olup görünmez ola. Ve şecer neşv ü nemâyı ol sırdan ahz edip nice meyveler getirmiş ola. Ol çekirdek kendi hakîkatın merâtib-i kesrette gösterip, bir iken nice yüz bin ola. Pes, hüviyyet-i sâriyenin eşyâda bu vecihle sereyânını tasavvur eyle. Hakk'ı zikr eden sâlik, kesrette vahdeti duyup kemâ-hiye hakîkat-ı eşyâya ârif ola. Rasûlullâh (s.a.v.) buyurur : **[41-a]** افضل الذكر لااله الاالله وافضل الدعاء الحمد لله [Zikrin efdali "lâ ilâhe illallâh" ve duânın efdali "elhamdülillâh"dır][21] Çün zikrin ve duânın a'lâsı Allâh adıyladır. Pes, her hâcet Allâh adıyla biter. Zîrâ ism-i Allâh, ism-i zâttır ve müstecmi'-i cemî'-i sıfâttır. Ve

[21] - İbn Mâce, Edeb, 65.

ehlullâh ne taleb ederler ise, ancak ism-i zât olan ism-i Allâh ile taleb ederler. Zîrâ cemî'-i esmâ-i sıfât ve esmâ-i ef'âli bu isim câmi'dir. Ammâ ashâb-ı yemîn ki, ubbâd ve zühhâd ve ebrâr ve ahyâr ve ulemâ ve sulehâdır, havâss-ı mü'minîndir. Ne hâcetleri olsa esmâ-i sıfâttan veyâ esmâ-i ef'âlden zikr eylemek ile hâsıl kılarlar. Meselâ, şöyle kîm Allâ Teâlâ'dan rızk taleb etseler, "yâ rezzâk" derler idi. Ve feth taleb etse, "yâ fettâh" ve atâ taleb etseler, "yâ vehhâb" ve gufrân taleb etseler, "yâ gaffâr" ve düşmana fursat taleb etse, "yâ kahhâr" ve aybları örtmek taleb etse, "yâ settâr" ve rahmet taleb etse, "yâ rahmân" ve hastalıktan halâs olmak taleb etseler, "yâ şâfî" ve muâvenete muhtâc olan üftâde, "yâ muîn" ve tevbesini kabûle taleb olan, "yâ tevvâb" derler. **(Avziye-i Hakkı Efendi)**

Ve harf-i nidâ katıp münâcât eylediler ve murâdlarına erdiler. Ammâ ashâb-ı şimâl ki, füccâr ve küffâr ve cühhâl ve eşrârdır. Onların bu devletten nasîbi yoktur. Zîrâ onlar kul olup hâcelerini çağırmadılar. Nice murâdlarından mahrûm kaldılar. Esmâ-i zâtiyye ile zikrullâhdan şâyân olan ehl-i hakāyık, nefy ü isbât ve harf-i nidâ ile zikretmeğe teeddüben, dâimen "Allâh" der. Çün ism-i zâttır. Vâridât, sıfâtu'llâh ile verir alır. Ya'nî esmâ-i sıfâti'llâh tecellî eder. Her ismin atâsından kul mahzûz olur, nasîbin alır. Tecellî-i sıfât, abd-i mukbile liyâkat bağışlar. Ol liyâkata velâyet derler. Ya'nî mukbil ne kadar maslahat başarır ise, sultân ona tevfîk eder. Pes, ol işte nâib-i sultân olur, ona velî derler. Ve eser-i tecellî-i sıfât Allâh'dan muâvenet ve inâyetullâh-i birrle te'sîr kılıp, kul ol sıfât ile sıfatlanır, âlim olur. Ya'nî; sâbir, şâkir, hakîm, kerîm, rahîm, azîz, semî', basîr, halîm, latîf isimlerine mazhar olur. Tecellî-i esmâ-i sıfâti'l-lâh eserinden abd-i mukbil-i kābil, bu vecihle hazz eder. Ve tecellî-i esmâ-i ef'âlin te'sîrinden muzırr olur. Müzill, muntakim, kahhâr, fettâh, mucîb, muğnî, kādir isimlerine mazhar olur. Ve kādi'l-hâcât mucîbe'd-da'vât âlemu's-sırr ve'l-hafiyyât olur. و قس على هذا [Buna kıyasla]

Çün Allâh ism-i zât, müstecmi'-i cemî' sıfâttır. Eserinden gösterir, hemân teveccüh-i tâmm bâtından gerektir. Müdâvemet-i ismu'llâh ile kîm ism-i zâttır, bî-şekk müyesserdir, zâhirdir. Dahi şöyle zikr olunmuşdur ki, dört kısımdır : Kısm-ı evvel, Allâh'dır ki ol câmi'-i küll-i esmâdır. İkinci kısmı, elifi hazf etsen "Allâh" kalır. Yine sıfat-ı hâsdır ki لله ملك السموات والارض (Mâide,5/120) [Göklerin ve yerin hükümranlığı Allâh'ındır] bu vecihle kelâmu'llâh içinde nice yerde mestûrdur. Ve ulemâ dilinde bu, ıstılâh-ı mezkûrdur. Ve üçüncü kısmı, bir lâmın dahi hazf etsen, "leh" kalır. Yine ism-i sıfât-ı hâsdır ve kasemdir. Zât-ı Hakk'a ما فى السموات وما فى الارض له (Nisâ,4/171) Ya'nî ism-i a'zam hakkı için ne ki yerler ve gökler içinde vâr ise onundur. Dördüncü kısmı, **[41-b]** bir lâmın dahi hazf etsen "he" kalır. Pes, ism-i zât "he" oldu. Zammeye delâlet için "vâv" geldi, "hüve" oldu. هو يحيى و يميت وهو على كل شئ قدير (A'râf,7/158) [O hem diriltir hem öldürür, O herşeye kadirdir] (Hakkı Efendi)

***Esmâ-i sıfâtiyye** (اسماء صفاتيه) : الحى El-Hayy ve العليم el-Alîm ve السميع es-Semî' ve البصير el-Basîr ve الارادت el-İrâdet ve القدرت el-Kudret ve المتكلم el-Mütekellimdir. Ve bu esmâ-i sıfâtiyyeye, erâik-i tevhîd ve esmâ-i zâtiyye ve esmâ-i nefsiyye ve esmâ-i seb'a ve esmâ-i evveliyye ve mefâtîh-i gayb ve eimme-i esmâ derler. Ve esmâ-i ilâhiyye dahi derler. Ve esmâ-i insâniyye-i halkiyye vardır ki bu, esmâ-i ilâhiyyeye müşâbihdir. Bu dahi yedidir : Hayy ve âlim ve semî' ve basîr ve irâdet ve kudret ve mütekellimdir. Bunlar esmâ-i ilâhiyyeye müşâbihdir lâkin şu kadar farkı vardır ki esmâ-i ilâhiyye-i müessiredir ve ekvândan ğaniyyedir. Esmâ-i insâniyye-i hakîkiyye ise müteessiredir, müessire değil. Bu esmâ-i sıfâtiyye Hakk'a ıtlâk olundukta adı esmâ-i ilâhiyye, halka ıtlâk olundukta adı esmâ-i insâniyye-i halkiyye derler. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Esmâ-i ilâhiyye-i asliyye** (اسماء الهيهء اصليه) : Hayât, ilm, irâdet, kudrettir.

***Esmâ-i ilâhiyye-i seb'a** (اسماء الهيهء سبعة) : Lâ ilâhe illa'llâh, Allâh, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr'dır.

***Esmâ-i fenâiyye** (اسماء فنائيه): Lâ ilâhe illa'llâh, Allâh, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr'dır.

***Esmâ-i bekāiyye** (اسماء بقائيه) : Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed'dir.

***Esmâ-i müfrede** (اسماء مفرده) : Allâh Allâh, Hû Hû, Hakk Hakk ve emsâlidir.

***Esmâ-i mürekkebe** (اسماء مركبه) : Lâ ilâhe illa'llâhdır.

***İsm-i câmi'** (اسم جامع) : İsm-i Allâh, ism-i Rahmân'dır.

***İsm-i celâl** (اسم جلال) : İsm-i Allâh'dır.

***Esmâ-i ilâhiyye-i zâtiyye ve Esmâ-i ilâhiyye-i sıfâtiyye ve Esmâ-i ilâhiyye-i ef'âliyye :** Merâtib-i ilâhiyye usûl ve merâtib-i kevniyye furû'dur. Ve her fer' ve fi'l bir asl ve bir kuvvet

üzerine mebnîdir. Ve böyle demek dahi mümkündür ki, makāmât-ı kevniyyenin evveli, "mîsâk-ı elestü bi-rabbiküm" makāmıdır. Ve onun mâ-kabli makāmât-ı ilâhiyyedir ki altı aded makām-ı küllîdir ki esmâ-i külliyye-i zâtiyyenin zâhir ve bâtını ve kezâlik esmâ-i ilâhiyye-i sıfâtiyyenin zâhir ve bâtını ve kezâlik esmâ-i ilâhiyye-i fi'liyyenin zâhir ve bâtınıdır.

***Esmâ-i ilâhiyye ve Esmâ-i kevniyye** (اسماء الهيه و اسماء كونيه) : Hak Teâlâ bir sıfat ile muttasıf olarak ilimde kendinin ma'lûmu olur. O ma'lûmiyyetten bir sûret hâsıl olur ki ol sûrete esmâ-i ilâhiyye ve hakāyık-ı ilâhiyye ve müsemmiyât derler. Ve mazharları olan eşyâya dahi isim ıtlâk ederler. Ve esmâ-i ilâhiyye, müsemmânın hakāyıkı olduğu gibi, esmâ-i kevniyye dahi esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkıdır. Ve esmâ-i lafziyye esmâ-i kevniyyenin âsârındandır. Ya'nî Hakk'ın esmâsı, esmâ-i ilâhiyye ve Rasûlullâh'ın esmâsı esmâ-i kevniyyedir. Ve asl-ı müsemmâya vâsıta olan hakîkate esmâ-i ilâhiyye derler. Ve hakîkatü'l-hakāyık ve müsemme'l-müsemmiyât derler. Ve esmâ-i kevniyye Rasûlullâh (s.a.v.) hazretlerinin isimleri demektir. Ya'nî esmâ-i ilâhiyyenin âsârları esmâ-i kevniyye ve a'yân-ı hâriciyyedir. Esmâ dedikleri fi'l-hakîka eşyânın taayyünâtıdır. Zîrâ eşyâ, esmâ-i ilâhiyye ile kāimdir. Ve Hakk'ın zâtının sıfâtına mazhar olduğu için esmâ-i ilâhiyyenin te'sîriyle Hakk'ın sıfatları insanda olur. Ve evliyâullâh mevcûdât-ı hâriciyyeye ve eşyây-ı hâriciyyeye esmâ-i kevniyye derler. Ve yirmi sekiz esmâ-i kevniyyeye Hakk'ın ismidir derler. Bu yirmi sekiz esmâ-i kevniyye, küllîdir.Cüz'iyyâtına nihâyet yoktur. (Nukile min **Mecmûa-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***İsim ve Sıfat ve Esmâ-i ef'âliyye** (اسم و صفت و اسماء افعاليه) : Hayy ve Âlim ve Mürîd ve Kādir, bunlar isimdir. Hayât ve ilim ve irâdet, bunlar sıfattır. Ve sende ve bendeki, âlim ve kādir isimleri ve ilim ve kudret sıfatları dahi **[42-a]** fi'l-hakîka Hakk'ın isim ve sıfatıdır. Ve kıs alâ hâzâ. Meselâ, Hak Teâlâ terzîk yâhut tahlîk sıfatıyla muttasıf oldukta, esmâ-i ef'âl dedikleri rezzâk ve hâlık isimleri zâhir olur. Esmâullâh ve sıfâtullâhdan her birinin bir eseri vardır ki o eser Hakk'ın celâli ve cemâli veyâ kemâli için mazhardır. Meselâ, ma'lûmât, alîm isminin ve ilm sıfatının âsârı ve mezâhiridir. Ve niseb-i zâtından bir nisbetin eseri zuhûr edip zâttan mütemeyyiz olursa, ona isim derler. Ve illâ zâtından mütemeyyiz olmaz ise, sıfat derler ki hak'la hüve-hüvedir, hiye-hüve değil. Sıfât oldur ki, zâtta i'tibâr ola, eseri gayrıya taaddî etmeye. Hayat ve ilim ve irâdet gibi. Esmâ oldur ki, zâtta i'tibâr ola, eseri gayrıya taaddî ede. Halk ve rızk ve kudret gibi. Meselâ, kâtibin sıfat-ı kitâbeti zâhire çıkmadan, ol sıfat-ı kitâbet kâtibin aynıdır. Bir kağıda kitâbet eseri çıktıkta o kâtibin eseri ve ismi olur.

Ve ma'lûm ola ki, eşyâda zâhir olan esmâ ve sıfâttır. Velâkin ism-i bî-müsemmâ ve sıfat-ı bî-mevsûf olmak hasebiyle cemî'-i esmâ ve sıfât dahi hüviyyet-i ilâhiyye sırrıyla devr eder. Pes, esmâ ve sıfâtın tecelliyâtına mazhar olan kimse zâtın tecellîsine dahi mazhardır. Eğerçi ki ikisinin miyânında fark-ı azîm vardır. Ve bundandır ki Rasûl (a.s.) Hak Teâlâ'yı şâbb-ı emred sûretinde müşâhede eyledi. Zîrâ sıfâtın netâyicindendir ki, hakîkatte zât-ı hakka kayd vermez. Ve ma'lûm ola ki, inde's-sabâh bu ibâret-i terkiyye ile vârid oldu. Ve bu libâsla ma'nâ sûret buldu ki her sâhib-i nefes kendi kendine nefes eder. Ya'nî Allâh Teâlâ "gaybu'l-guyûb" mertebesinden nefes-i rahmânî ile teneffüs etmiştir ki, kendi esmâ ve sıfâtını izhâr içindir. Çünki esmâ ve sıfât bî-müsemmâ ve bî-mevsûf kıvâm bulmaz. Lâ-cerem fi'l-hakîka zuhûr eden zâtıdır ki (zât-ı mutlakası)esmâ ve sıfât libâsıyla telebbüs eylemiştir. Binâen-alâ-hâzâ, kendi nefesi kendine râci'dir. Nitekim, كنت كنزا مخفيا [Ben gizli bir hazine idim][22] ona dâldir. Ya'nî الحق كنزا مخفيا كان demedi. Belki كنز مخفى olmayı kendine nisbet etti. Bu sebepten zuhûr eden, halk sûretinde Hakk oldu. Ya'nî Hakk zuhûra geldi ve halk butûnda kaldı. Onun için derler ki, Hüdâ zâhirdir, halk mestûr.(ez–***Vâridât*** eş-Şeyh el-Hâcc İsmâil Hakkı Bursevî)

***Esmâ ve Sıfât ve Zât** (اسما و صفات و ذات) : Emvâcın kesreti ve ihtilâfı, bahri mütekessir eylemediği gibi, esmâ dahi müsemmâyı min-haysi'l-veche müteaddid eylemez. Ve Hak Subhânehû ve Teâlâ vâhid-i bi'z-zâttır. Kesret, esmâ ve sıfât i'tibârıyladır. Ve bu kesret sarâfet-i vahdette kādih değildir. Zîrâ kesret-i esmâ, kesret-i sıfâttan nâşîdir. Ve sıfâtın kesreti taayyünât sebebiyledir ki zâta ârız olmuştur. Ve bu taayyünât ki i'tibârât cihetiyle ârız olmuştur. Hâricde vücûdu yoktur. Ve eşyây-ı mevcûdâta esmâ derler. Ve taayyünât-ı zâtiyyeye esmâ derler. Ya'nî delâleti i'tibârıyla cemî'-i taayyünât esmâdır. Ve ma'lûm ola ki, zâtın bir sıfat ile muttasıf olup zuhûruna isim derler. Dahi **[42-b]** müsemmâyı taayyün eden nesnenin adına isim derler ki isimden ismin medlûlüne ya'nî müsemmâsına ve ondan ism-i hakîkîye ve ondan müsemmâya intikāl ile

---

[22]- Aliyyü'l-Karî,**el-Esrâr**,s.269,h.no:353; **Keşfu'l-Hafâ**,II,132; Sehâvî,**el-Makasıdü'l-Hasene**, s.521, h.no:838.

maksûd hâsıl olur. Ve eşyâ, esmâ-i ilâhiyye ile kāimdir. Ve esmâ dedikleri fi'l-hakîka ol eşyânın taayyünâtıdır. Pes, isim müsemmâya dâl olduğu gibi, her şey dahi Hakk'a dâldir. Ve dâlden murâd, medlûl olmakla dâl olduğu vecihle medlûlün sûretidir. Bu cihetten Hak'dan izhâr-ı nesne yoktur. Velâkin mahcûb olan, sûrete kasr nazar edip a'mâ gibi âyinede mün'akis olan yüzü görmez. Ve bu kelâmdan murâd, Hakk'ı ve rü'yetini temsîldir. Yoksa Hakk'ın rü'yeti bundan âlîdir.

***İsm-i küllî ve İsm-i cüz'î** (اسم کلی و اسم جزؤی) **:** Rûh-i küllîye bir şahsa taalluk ettikte rûh-i cüz'î denildiği gibi, ism-i küllîye dahi bir mazhara taalluk ettikte ism-i cüz'î derler. Bundan mefhûm olur ki, esmâullâha mezâhire taallukundan kat'-ı nazar küllî ve taallukuna nazar ile cüz'î denilir. Ma'lûm ola ki, abd Allâh Teâlâ'ya hemân bir yüzden değil, belki cemî' vucûhdan muhtâçtır ki cemî'-i esmâdır. Ve bu ma'nâ, kümmel evliyâ hâlidir. Zîrâ intisâbları kavî ve isimleri küllîdir. Sâirlerin intisâbları zaîf ve isimleri cüz'îdir. Ve cüz'înin küllîye nisbeti alâ vechi'l-cüz'iyyedir. Meselâ, abd ilme muhtâçtır, âlim ismi yüzünden. Ve kudret muhtâçtır, kādir ismi yüzünden. Ve hayâta muhtâçtır, hayy ismi yüzünden. Ve sem'a ve basara muhtâçtır, ism-i semî' ve ism-i basîr yüzünden. Ve sâir esmâ yüzlerinden dahi Hakk'a muhtâçtır. Ve esmâ-i mezkûre, taalluktan evvel küllî ve ba'de't-taalluk ism-i cüz'î derler.Ve Hakk'ın esmâ-i külliyesi doksan dokuz yâhut bin bir isimdir. Ammâ cüz'iyyesi gayr-ı mahsûredir. Zîrâ esmâ-i cüz'iyyeden murâd, hakāyık-ı mümkinâtta olan taayyünât-ı ilâhiyyedir. Bu ise gayr-ı mütenâhîdir. Pes, esmâ-i cüz'iyyâta nihâyet yoktur. Bin bir ism-i şerîf, ma'nâ cihetiyle doksan dokuzda mündericdir. Ve doksan dokuz dahi lafza-i celâlede mündericdir. İmdi, tecrîd ve tevhîd ehli isen, esmâ-i cüz'iyyey-i fer'iyyeye ve mezâhirine nazar eyleme. Belki esmâ-i külliyye-i asliyyeye nazar eyle. Ve belki ümmehât-ı esmâdan bile ümmü'l-esmâya güzer eyle ki ol isim, cümle esmâ içinde ism-i a'zamdır. Zîrâ asla nazar etmek fer'e nazar etmekten evlâdır. Meselâ, bir kimse pertev-i şemsi ve kameri vech-i arzda ve âb içinde görmekten, bâlâya nazar edip ol nûrları şems ve kamerin kendi dâirelerinde görmek akvâdır. Zîrâ gedâ esmâ-i cüz'iyye ve şâh ism-i a'zam-ı külliyye nâzırdır. Gedâ ta'bîr olunduğu istimdâd hasebiyledir. Zîrâ kamer şemsden istifâde-i nûr ettiği gibi, esmâ-i cüz'iyye dahi ism-i küllîden istimdâd feyz eder. Şöyle ki, eğer imdâd münkatı' olsa, esmâ dahi eşyâdan kat'-ı alâka edip eşyâ dahi bi'l-külliyye fenâ bulur ve âlem-i ademe râci' olur.

***Esmâ-i külliyye** (اسماء کلیه) **:** Esmâ-i külliyye ki îcâd-ı âlem ve tedbîr-i dâreyne müteallikdir. Ol esmâ-i külliyye on ikidir ki zikr olunur : **[43-a]** el-Hayy, el-Alîm, el-Mürîd, el-Kadîr, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Müdebbir, el-Mufassil. Bu on iki esmâ, doksan dokuz esmâyı câmi'dir. Ve Hak Teâlâ dünyâ ve âhireti bu on iki isimle yarattı ve hâlâ yaratmaktadır. Ve sûfiye-i muhakkikîn bi-hasebi's-sulûk ve'l-fenâ ve'l-bekā ihsâ ettikleri esmâ-i külliyye dahi on ikidir ki zikr olunur : Lâ ilâhe illallâh, Allâh, Hû, el-Hakk, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Kahhâr, el-Vehhâb, el-Fettâh, el-Vâhid, el-Ahad, es-Samed. Bunların yedisi esmâ-i fenâ ve bâkî beşi bekādır.Ve minârât-ı haremu'llâh yedi aded ve minârât-ı haremu'n-nebiy beş aded olmak esmâ-i mezkûrenin ahkâmına nâzırdır. Ve Hak Teâlâ insanın enfâs ve ezkârından melâike halk eder. Ya'nî kelime-i tevhîdin on iki harfi ve ba'zan dört kelimâtı aded nice melek halk eder. Ya'nî zikrullâh edenin her bir zikrinden bir yeşil kuş yaratır. Ol kuş kıyâmete dek ol sâlik için istiğfâr eder. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Esmâ-i lafziyye ve Esmâ-i kevniyye ve Esmâ-i ilâhiyye ve Esmâ-i teşbîhî ve Esmâ-i tenzîhî ve Esmâ-i hakîkiyye :** Sâlik ibtidâ esmâ-i lafziyyeye meşgûl olur. Ondan esmâ-i kevniyyeye, ondan esmâ-i ilâhiyyeye intikāl, ondan matlûb-i hakîkîye vâsıl olur. Bu tarîk-i mutâlaka-i haktır. Ammâ esmâullâha meşgûl olan, vâsıtaya bakmayıp hemân müsemmâya rabt-ı derûn eder. Meselâ, sâatin esmâ-i lafziyyesi ve esmâ-i kevniyyesi ve esmâ-i ilâhiyyesi vardır. Ve ondan müsemmâya intikāl olunup, sâat dersin. Lafzen ve mecâzen ismidir. Bir dahi sâatin kendini murâd edersin, esmâ-i kevniyyesi olur. Ya'nî ism-i zâhir terbiyesinde olduğunu bilirsin. Ondan ism-i zâhirin esmâ-i ilâhiyyesine intikāl ve ondan müsemmâya intikāl olunur. Ve hâlâ lisânda telaffuz olunan esmâ-i lafziyye-i mecâziyye ile esmâ-i teşbihiyyeye ve ondan esmâ-i tenzihiyyeye terakkî ve ondan müsemmâya intikāl olunur. Ve bu vecihle zikr-i müsemmâ, hakîkî olan zâta vusûl ve bulûğ içindir ki tertîb üzerine vaz' olunmuşdur ki tâ ki sâlik ukūl-i ûlâ vechiyle idrâk eyleye. Ve her makāmın hükmünü verip, ifrât ve tefrît eylemeye. Âleme taalluk eden esmâya, esmâ-i teşbîhî ve taalluk etmeyen eşyâya, esmâ-i tenzîhî derler. Ve doksan dokuz esmâya, esmâ-i lafziyye-i mecâziyye derler ki esmâü'l-esmâdır. Zîrâ esmâ-i hakîkiyye, melfûz olandan gayrıdır ki taayyünât-ı zâtiyyedir. Ve bu taayyünât-ı zâtiyyeye esmâ dediler. Zîrâ esmâ ile aralarında irtibât-ı kavî ve münâsebet-i tâmme vardır ki ahadühümâ âhir ile kāimdir. Husûsâ ki ism, alâmet-i müsemmâ demektir. Cemî' esmâ ise, alâmet-i Hak'tır. Onun için âlem dediler ki aslında alemdir.

Elif işbâ' içindir. Ve bu alâmet içinde zât-ı Hakk'a delâlette hakîkat-ı muhammediyyeden evsa' ve a'zam yoktur. Ve onun felekine, felekü'l-hayât derler ki cemî'-i eşyâyı muhîttir. İşte âlem-i muhammediyyeye âlem-i a'lâ derler, cümleden mukaddemdir. Ba'dehû âlem-i istihâlettir ki âlem-i fenâdır. Ba'dehû âlem-i ta'mîrdir ki **[43-b]** âlem-i bekādır. Ba'dehû âlem-i niseb ve izâfettir ki kümmel evliyânın bu devr ve tavrda sulûku tamâm olup hayât-ı tayyibe ile hayât bulurlar ve bekā-i ebedî ile bâkî olurlar. Ma'lûm ola ki, esmâ min-vechin ikiye münkasımdır : Biri, esmâ-i lafziyyedir ki ömer ve osman ve ali ve emsâli gibi. Zîrâ bunlar lisânla telaffuz olunur ve evrâka yazılır ve sem' ile mesmû' olur. Onun için erbâb-ı hakāyık esmâ-i lafziyyeye esmâ-i mecâziyye derler. Ömer ve osman ve ali ve sâirleri gibi. Zîrâ mücerred-i lafzîdir. Eğerçi müsemmâya nişândır. Ve biri dahi esmâ-i hakîkiyyedir ki esmâ-i lafziyyenin müsemmâlarıdır. Meselâ, ömer ismü'l-isimdir. Ve bir nesnenin zâtına isim dediklerinin aslı budur ki isim dedikleri, bir nesneye delâlet etmek için vaz' olunan alemdir. Pes, ömer lafzı isim olup onun müsemmâsına delâlet ettiği gibi. Şöyle ki, ömer denilse ol zâtın kendi murâd olunur. Kezâlik ömerin kendi dahi ism-i Haktır. Ya'nî Hakk'ın kudretine ve sâir sıfât-ı kemâliyyesine delâlet eder nişândır. Zîrâ eşyâdan bir nesne yoktur ki delîl-i kudret olmaya.(**Ömeriyye-i Hakkı Efendi**)

***İsm-i ilâhî ve İsm-i kevnî** (اسم الهى و اسم كونى) **:** İsim ikidir ki; biri ism-i inde'n-nâsdır ki bu isme i'tibâr olunmak eşhâsı biri birinden teşhîs içindir. Zîrâ ism-i vesimden ahz olunur ise, alem gibi olur ki nişân-ı müsemmâdır. Ve biri dahi ism-i inda'llâhdır ki bu isme nazar olunmak fi'l-hakîka hakāyıkı biri birinden ifrâz içindir. Ve ism-i evvel ile müsemmâ arasında mutâbakat, zarûriyyâttan değildir. Nitekim ba'zılarına "esed" diye tesmiye ederler, maa-hâzâ ecbândır (korkak). Ve kâfûr derler, maa-hâzâ siyâhdır. Velâkin ism-i sânîde muvâfakat lâzımdır, zîrâ ism-i ilâhîdir. Onun için Rasûlullâh (a.s.) Muhammed ve Abdullâh tesmiye olundu. Zîrâ kıraat-i ba'de âhiri akvâl ve ef'âl ve ahvâlinde mahmûddur. Ve ubûdiyyet-i hakîkiyye ile kāimdir ki ondan da'vâ sâdır olmamış ve bir kimse ondan evvel ma'nâya müteallak-ı nişân bulmamıştır. Eğerçi Allâh Teâlâ onun rütbesini Kur'ân'da bildirmiş ve her makāma îmâ kılmıştır.

El-hâsıl, ism-i ilâhî bâkî ve mu'teber ve ism-i kevnî fânî ve gayr-ı mu'teberdir. Meğer kîm ism-i ilâhîye muvâfık ola. Ya'nî bir kimsenin ismi Muhammed olduğuna göre, kendi dahi her vecihle mahmûd gerektir. Pes, eğer mahmûd olur ise, ism-i kevnî ile ism-i ilâhî bir olur. Ya'nî ism-i kevnî iken ona ism-i ilâhî denilir ki muktezâsı üzere cereyân vâki' olmuştur. Ve esmâ-i ilâhiyyenin defterleri vardır ki inda'llâh mahfûzdur. Sâir esmânın ise defteri yoktur. Meğer ki defter-i a'mâl ola. Nazar eyle ki, havâss-ı nâs ki evliyâdır, makāmlarına göre defterleri vardır, havâss-ı sultân gibi. Fe-emmâ avâm-ı nâsın defterleri olmaz. Zîrâ onlar merâtib ehli değildir. Belki reâyây-ı sultân gibidir. İşte bu ma'nâ üzerine sa'y eyle ki dâire-i avâmdan hâriç olup ehl-i defter olasın ve inda'llâh ismin okunsun. İnde's-sultân ehl-i dîvân esmâsı okunduğu gibi. Aceb nâzik mahaldir. Velâkin ehl-i hâl olup idrâk-ı **[44-a]** hakîkî ile idrâke muhtâçtır. Ve bu hâlden bî-haber olanlara insân-ı hayvânî derler, hakîkî değil. Pes, şol kimse ki, ıstabl-i devâbbda merbût olmaya sezâ ola, kendine insân demesin ve da'vâyı kosun. Zîrâ kişi kendini tezkiye ile iş bitmez. Belki Hakk'ın tezkiyesine muhtâçtır. Ve tezkiyeye şâhid-i hâl ve kāl gerektir. Ve şâhid-i hâl ve hakîkat mestûr ve mefkūd olduğu sûrette şâhid-i kāl ve şerîat-ı zâhir ve mevcûd gerektir. Ve bî-burhân da'vâ müfîd olmaz, ve's-selâm.

Li- muharririhî :

Şu kîm lafz içre ma'nâ bilmez, ism-i bî-müsemmâdır,
Elinde çünki bürhân-ı kavî yok, kârı da'vâdır.
Nice feth eylesin zâhidler işbu müşkil-i aşkı,
Tılsım üzre konulmuş kenzi bir muğlak muammâdır.
Eğer kaydoldu ise defter-i Hakk'a bugün ismin,
Müsemmây-ı Hak iş'ârın yârın makbûl-i mevlâdır.
Yürü mahmûd ol tâ âkıbet mahmûd ola bir gün,
Nasîbi olmaz ukbâdan şunun kîm kârı dünyâdır.
Ubûdiyyet şerefdir, gayrısı ayn-ı siyâdettir,
Ki kul ednâ ve mevlâ cümle a'lâmlardan a'lâdır.
Reh-i fakr u fenâda kimse Hakkı'ya refîk olmaz,
Kani bir meded-i mevlâ kîm tarîk-i Hak'da hem-pâdır.

***İsm-i halkî ve İsm-i hakkî ve Esmâ-i ilâhiyye :** İsim min-vechin ikidir ki; biri, ism-i halkî ve biri dahi ism-i hakkîdir. İsm-i halkî odur ki, onu mevlûde ya'nî doğmuş çocuğa peder u mâderi vaz' ede. Ve ism-i hakkî odur ki, min-indi'llâh tesmiye oluna ve halk arasında şuyû'u olmaya. İşte bu ismin âhirette fâidesi çok olur zîrâ Allâh Teâlâ'ya muzâfdır. Onun için her asırda kutbun,

beynehû beyna'llâh ismi "abdullâh"dır. Ve imâm-ı yemînin, "abdü'r-rab" ve imâm-ı yesârın "abdü'l-melik"dir. Ve sâirlerinin dahi hallerine göre esmâ-i ilâhiyyeleri vardır. Ervâh-ı kudsiyye arasında onunla med'uvv ve meşhûrlardır. Esmâ-i ilâhiyye demek, taraf-ı ilâhîden makāmına göre vaz' olunan isimdir. Anasının babasının koyduğu isim değildir. Hattâ ehllullâh birbirlerini taraf-ı Hak'dan konulan isim ile bilirler, mertebe ve makāmına göre. (**Ömeriyye-i Hakkı Efendi**)

***Esmâ-i mütekābile** (اسماء متقابله) **:** Biri birine zıdd olan esmâya, esmâ-i mütekābile derler. Hâdî ve muzill gibi. Kāle eş-Şeyhu'l-Ekber fi'l-Fusûs : هو اخذ بناصيتها ان ربى على صراط مستقيم ما من دابة الا Ve dâbbeden murâd, mevcûdâttır. Ve dâbbe lafzıyla onun için ta'bîr olunmuştur. Ya'nî dükeli mevcûdât, sâhib-i şuhûd katında asl-ı hayâttır. Ve mevcûdâttan bir mevcûd yoktur illâ Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın nâsıyesinden tutmuş ve yedeyn ta'bîr olunan esmâ-i mütekābilesiyle onda mutasarrıf olmuştur ve tasarruf eder ve onu kendisinden yana çeker. Ve mevcûdâttan her mevcûdun esmâ-i ilâhiyyeden bir ism-i hâssı vardır. Ve ol mevcûdun hakîkatı ol isimden nâşîdir.Ve merci' ve meâli yine ol isme olsa gerektir. Pes, mevcûdâtın her birisi ki bir isme mazhar düşmüştür. Ol ismin muktezâsınca sırât-ı müstakîm üzerinedir. Eğerçi ism-i âhire nisbet, sırât-ı muavvece üzerine ise de. Velâkin **[44-b]** bu mahalde suâl vardır. Suâl eğer derler ise çün dükeli mevcûdât sırât-ı müstakîm üzerinedir.

Pes, ba's-i enbiyâ ve da'vet-i evliyâdan fâide nedir ? Cevâb : İmdi fâide oldur ki enbiyâ ve evliyâ ism-i müzillin mazhariyyetinden ism-i hâdînin mazhariyyetine irşâd ederler. Ve ism-i müzillden ism-i muizz ve ism-i müntakimden ism-i rahmâna da'vet ederler. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulmuştur : يوم نحشر المتقين الى الرحمن وفدا (Meryem,19/85) [Takvâ sâhiplerini heyet hâlinde Rahmân'ın huzûrunda toplayacağımız (gün)] Ve mâ-dâm ki esmâ ve sıfât cânibinden bu ahkâm cârî ola, pes bunların ortasında tekābül-i turuk-i muhtelife iktizâ eder. Ve çün âkibetü'l-âkibet bu hükm-i zât tarafından ola. Tarafın ihtilâfı ortalıktan kalka. Nitekim bu beyitin ma'nâsı mutasaddıktır.

Beyit :

این همه رنکهای بر یزك
هم و حدت کند و هم یکرنك

Ya'nî hakîkate nazaran yek reng-i vahdet ve taayyünâta nazaran reng-â-reng-i kesrettir. Ve her ne ki vücûdda ya'nî görünüşte mevcûddur, münâsebeti hikmet-i azîm üzerinedir. Ve her birinin âferînişinde ve hilkatinde bir murâd ve bir maksûd vardır. Ve bu halâik a'yânla ve a'râzla bî-kâr ve bî-fâide halk olmamışlardır. Eğerçi onların dükeli ef'âli kânûn-i şer' ve tarîk-i müstakîm üzerine değil ise de. Velâkin onlar üzerine ahkâm-ı esmâ-i ilâhiyye cârîdir. İsm-i hâdî gibi. İsm-i muzill ve muizz ve müzill ve gafûr gibi ve müntakim gibi ve mün'im gibi ve bunun emsâli ne var ise. Ve bu halâik kabzateyn vâdisinde ser-gerdândır. Biri, kabza-i hidâyettir ve biri kabza-i dalâlettir. Ve biri, kabza-i yemîndir ve biri kabza-i şimâldir. Ve kabza-i yemîn, kabza-i hidâyetten kinâyedir. Ve kabza-i şimâl, kabza-i dalâletten hikâyedir. Ve kabza-i yemînin ehli, a'mâl-i sedîd ve ef'âl-i müstakîm üzerinde dâirdir, ism-i rahmânın hükmüyle. Ve ism-i hâdînin ve ism-i muizzin tekāzâsıyla ve kabza-i şimâlin ehli, cihet-i inhirâfda ser-gerdândır. İsm-i müzillin ve ism-i kahhârın ve ism-i muzillin iktizâsıyla. Ve kabza-i yemîn ehlini isti'dâd-ı kâmileleri muktezâsınca cihet-i adâlette kodu. Ve kabza-i şimâlin ehlini, kābiliyyet-i nâkısaları hükmüyle sûret-i inhirâfda kāim eyledi. Bu mahalde bu mikdâr işâret kâfîdir.

***İsim müsemmânın aynı mıdır, gayrı mıdır ?** İsimden murâd eğer mücerred lafız olursa müsemmânın gayrı olur. Zîrâ lafız dedikleri gayr-ı kārre olan esvât-ı mukattıadan mü'telifdir. Ve ihtilâf-ı a's'âr ile muhtelif olur. Ve dahi gâh müteaddid ve gâh müttehid olur. Müsemmâ ise böyle değildir. Pes bu elfâz-ı melfûze, esmâ-i ilâhî olmaz. Belki esmânın esmâsı olur . Ve asl-ı esmâ-i ilâhî müsemmâ olan zât-ı ilâhiyyenin evsâf-ı muayyinesidir. Meselâ, rahmân zâtün lehü'r-rahmet ve kādir zâtün lehü'l-kudrettir ki bu sıfatlar Hak Teâlâ'nın zâtının isimleridir. Ve bu hurûfdan mürekkebe olan isimler, esmâ-i ilâhiyyenin isimleri olur. Ammâ eğer isimden murâd sıfat-ı ilâhiyye olur ise ki **[45-a]** Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî'nin re'yi ve mezhebidir, bu takdîrce min-vechin müsemmânın aynı ve min-vechin gayrı olur. El-hâsıl bu hurûfdan mürekkeb olan isim müsemmânın aynı olmaz. Zîrâ eğer müsemmânın aynı olaydı, فاعبد الله مخلصا (Zümer,39/2)

[Onun için Allâh'a dinde muhlis olarak samimiyetle ibadet et] ve dahi امروا الا ليعبدوا الله مخلصين وما (Beyyine,98/5) [Halbuki onlar Allâh'a karşı samimi ve halis mü'min olarak, sadece Allâh'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı] âyetlerinde olan lafza-i celâle ibâdet olunmak lâzım gelirdi. Bu hôd böyle değildir. Ammâ ism-i ayn-ı müsemmâdır denilerek hücceti budur ki derler. Meselâ, bir kimsenin hâtununun ismi zeyneb ve gulâmının nâmı behrâm olsa, ol kimse زينب طالق و بهرام معتق [Zeyneb boşayandır ve Behram boş olunandır] dese, talâk ve ıtâk müsemmâya vâki' olur. İsim müsemmânın gayrı oldu, talâk ve ıtâk müsemmâya vâki' olmayıp isme vâki' olurdu derler. Bunlara cevâb oldur ki, şu zeyneb ve behrâm isimleriyle müsemmâ olan zât mutlaka ve muattak olur demek olur. Ve illâ eğer böyle olmayıp isim ayn-ı müsemmâ oldu. Lisânımız üzere olan nâr, lisânımızı yakar ve dehânımız olan ism-i hâr, dehânımıza batardı. Hâlbuki böyle değildir. Bundan ma'lûm oldu ki esmâ-i melfûze, ayn-ı müsemmâ olmaz. Bir misâl dahi buyurulmuş ki, bir şey'in alâmetini o şey'in aynı sanmak olmaz. Meselâ, kestâneyi yedim dersin. Kestâneden başka kestâne lafzının harfleri asl-ı kestâne berâber mi yenir ? Kestâne demek alâmettir, asl-ı müsemmâ olan kestânedir. Ve eğer müsemmânın aynı olaydı, şeker lafzını telaffuz edenin ağzı tatlı olurdu ve buz diyenin ağzı donardı. Meselâ, sâate hem isim ve hem müsemmâ derler. Dâl olduğu için isim derler ve medlûl olduğu için müsemmâ derler. Zîrâ müsemmânın aynı olan bu isimdir. İşte buna ism-i hakîkî derler. Ve sâat lafzının harflerine i'tibâr olunur ise, ismü'l-isim ve ism-i mecâzî derler.

Ma'lûm ola ki, isim müsemmânın aynı mıdır yoksa gayrı mıdır diye ihtilâf olunmuş. Hak olan budur ki, aynıdır zîrâ şey'-i vâhid kendi kendine dâl olmak i'tibârıyla ism-i hakîkî ve medlûl olmak i'tibârıyla müsemmâdır. Bundan fehm olunur ki, fi'l-hakîka isim müsemmânın aynıdır. Eğerçi bi'l-i'tibâr gayrıdır. İsim ve müsemmâ ne vecihle birdir, isim ve müsemmâ hakîkatte bir olmağın. Meselâ, senin ismin ve müsemmân fi'l-asl mahmûd imiş. Lâkin sen böyle olduğun bilmeyip, ismini muhammed sanır idin. Bir zamândan sonra bildin ki sen mahmûd imişsin, muhammed değil. Pes, senin vücûdun aslı üzere ber-karâr ve ism-i muhammed-i mevhûm senden mürtefi' olduğuna muttali' oldun. Ammâ fi'l-hakîka sen mahmûd olup muhammed olmadığına ancak ma'rifet-i nefsin sebebiyle muttali' oldun. Yoksa nefsin mevcûd olup Hak'da ifnâ ile değil. Zîrâ Hak'dan gayrı nesne yoktur ki sen başka, Hak başka olup da ba'dehû kendini ifnâ edesin. Zîrâ fenâ, ba'de'l-isbât olur. Ve eğer bir kimse mâsivâya isbât-ı vücûd eder ise, tahkîk-i Hak Subhânehû ve Teâlâ'ya işrâk etmiş olur. Pes, mahmûddan bir şeyi noksân bulmadı. **[45-b]** Ve Muhammed mahmûdda fenâ bulmadı ve muhammed mahmûda dâhil olmadı. Ve mahmûddan muhammed hâriç olmadı ve mahmûd dahi muhammede dâhil olmadı. Belki fi'l-asl mahmûd olduğu zâhir oldu. Pes, ol mahmûd nefsini muhammed olmayıp mahmûd olduğunu bildikten sonra nefsini yine kendi nefsiyle bilmiş oldu, muhammed ile değil. Zîrâ muhammed yok idi ki hattâ onunla şey' biline. Pes, ârif ve ma'rûf ve asl ve mevsûl bir olduğu ve râî ve mer'î bir olduğu zâhir oldu. Pes, ârif onun (Hakk'ın) sıfatı ve mevsûl onun zâtıdır. Ve sıfat ile mevsûf şey'-i vâhiddir. Misâl-i mezkûr ile olunan beyân من عرف نفسه فقد عرف ربه [Kendini bilen, Rabbini bilir][23] mazmûn-ı şerîfini beyândır. Pes, misâl-i mezkûru fehm eden kimse vasl ve fasl olmadığını bilmiş oldu. Ve dahi ârif olduğunu ve ma'rûf olduğunu bilmiş oldu. Gayr ona vâsıl olmadı ve gayr ondan munfasıl olmadı. İmdi bir kimse bu mezkûru fehm etti ise şirkden halâs buldu. Ve illâ felâ. (Şeyh Muhammed Belbânî)

***İsm-i mecâzî ve İsm-i hakîkî ve İsm-i hakîki-i zâhir ve İsm-i hakîki-i bâtın :** Lafza-i celâle, merâtib-i lafziyyede ism-i mecâzîdir, ism-i hakîkî değildir. Ve bu mertebede ism-i Allâh bâtın ve ism-i Rabb zâhir i'tibâr olunur. Zîrâ rubûbiyyet mebde-i feyzdir. Ve merâtib-i kevniyyede ism-i hakîkî kutbü'l-vakt (evvel) ve sultân zamândır (sânî). Evvelkisi, ism-i hakîki-i bâtın ve ikincisi, ism-i hakîki-i zâhirdir. Ve merâtib-i ilâhiyyede ism-i hakîkî zât-ı bahttır ki mertebe-i vâhidiyyettir. Pes, ism-i evvel bâtın ve ism-i sânî zâhirdir. Zîrâ sıfât zâtın hârici ve harîmidir. Ve sûfiyye katında isim taayyünden ibârettir. Onun için bunların katında hakîkat dedikleri, taayyünâttır. Yoksa ol taayyünâtın esmâsı değildir. Cümlesi mecâzdır. Ya'nî ulûm-i resmiyyede hakîkat denilen dahi mecâzdır. Ve taayyünât zü't-taayyüne göre mecâzdır. Hakîkat-ı sırf odur ki, ne mesmû' ve ne mübsar ve ne mukırr ve ne mektûb ve ne melfûz ola. (Nukile min **Şerh-i Usûl** Hakkı Efendi)

***İsm-i hakîkî ve Müsemmây-ı hakîkî** (اسم حقيقى و مسماى حقيقى) **:** Her isim ki zâkir ona meşgûl olur, ol ismin rûh ve sırrı vardır ki kesret-i iştiğâl ile zâkir ile rûh ve sırrın arasında münâsebet ve ülfet zuhûr eder. Teshîr-i rûhe'n-nebiyyîn için esmâ-i mahsûsaya iştiğâl edenlerin hâli gibi. Ve bu ülfet-i rûh hâsıl olduktan sonra eğer fütûr-ı azîmetten mahfûz olup meşgûl olduğu

[23] - Aclûnî,**Keşfu'l-Hafâ**, II, 262; Aliyyü'l-Karî, **el-Esrâr**,s.337,h.no:506.

isme muvâzabet eder ise, ism-i hakîkî ile aralarında münâsebet-i uhrâ zuhûr edip ondan sonra müsemmây-ı hakîkîye vusûl ve duhûl müyesser olur, bi-fazli'l-lâhi teâlâ. Ve bu duhûl ile sırr-ı vahdet münkeşif ve tevhîd-i hakîkî vücûd bulur. Esbâbda müsebbibe rücû' dedikleri budur ki, gûyâ enhârdan asl olan bahre vüsûldür ki bahrde kesret yoktur. Zîrâ bahr vâhiddir ki emvâc-ı kesîresi vardır. Ve ol emvâc yine ol bahrin aynıdır. Ve rîh bahri temvîc edip emvâc peydâ olduğu gibi, nefes-i rahmânî dahi bahr-i vücûdu temvîc edip tecelliyât-ı muhtelife göstermiştir. Pes, ol enhâr aslında bahrdir. Velâkin taayyün-i mahsûsî cihetinden enhâr denildi. El-hâsıl, **[46-a]** mâ-i bahrin vahdeti vahdet-i hakîkîdir. Ve miyâh-ı enhârın kesreti dahi kesret-i hakîkiyyedir. Velâkin vahdet-i mâ-i bahr, mevcûde ve kesret-i miyâh-ı enhâr, mevhûmedir ki mecâzî olan enhârın kesretinden tevehhüm olunmuşdur. Pes, bahrde mevcûd olan mâi'l-bahr ve vahdetü'l-mâ' taayyün ve cereyân i'tibârıyla enhârda izâfet-i ârız olup, mâü'l-enhâr denildi. Ve bu izâfet hasebiyle vahdet, kesret sûretinde göründü. Ve mâ-i bahrin, miyâh-ı enhârla maiyyeti, şey'in kendi nefsiyle maiyyeti oldu, gayrı ile değil. Ve bundan وهو معكم اينما كنتم (Hadid,57/4) [O nerde olsanız sizinle beraberdir] sırrı ve maiyyeti dahi ma'lûm oldu.

Nazım :

Feyzle deryâya düştü bu gönül.
Hayret-i kübrâya düştü bu gönül.
Sûret-i âlemden aldı kendini,
Âlem-i ma'nâya düştü bu gönül.
Eylemez her gîz sivâya iltifât,
Cânib-i mevlâya düştü bu gönül.
Kâbe kavseyni geçip gitti öte,
Şimdi ev-ednâya düştü bu gönül.
Sırr-ı Hakk'a verdi bir hôş sûreti,
Feyz-i Hakk'a mâ'ya düştü bu gönül.
Çün tecellî eyledi hurşîd-i zât,
Âftâba sâye düştü bu gönül.
Devlet-i uzmâya erişdi eli,
Kenz-i lâ-yenfâya düştü bu gönül.
Hiç anlamaz nedendir Hakkıyâ,
Bir aceb sevdâya düştü bu gönül.

***İsm-i a'zam-ı âlem-i ceberût, İsm-i a'zam-ı tenzîlî ve İsm-i a'zam-ı tekvînî :** İsm-i a'zam dedikleri, ism-i Allâh'dır ki cemî' esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkını câmi'dir. Ve ona ism-i a'zam-ı tenzîlî derler ki lafz-ı Allâh, ism-i lafzî ve mecâzîdir. Ve hakîkatte ism-i a'zam, mezâhir-i esmâ olan kutbü'l-aktâbdır ki "abdullâh"dır. Ve ona ism-i a'zam-ı tekvînî derler ki ism-i hakîkîdir. Zîrâ isim, müsemmâya alâmet için vaz' olunandır. Lafız ise, mutlak ta'rîf içindir. Pes, müsemmâya delâlet-i külliye ile delâlet eden taayyün makūlesidir. Ol ismin hakāyıkı onunla kāimdir. Ve ehl-i rüsûm gāfil olup mushaf-ı tenzîlîye ta'zîmde ihtimâm edip, mushaf-ı tekvînînin şânına i'tinâ etmezler ve kelâmullâhı tenzîle hasr-ı kıyâs ederler. Bilmezler ki insân-ı kâmili tahkîr etmek, evrâk-ı mushafı temzîkden beterdir. Ve her isim gerçi ism-i Allâh olup, Hakk'a izâfetle ism-i a'zamdır. Velâkin a'zamiyyeti ârifin irfân ve şuhûduna dâirdir. Ya'nî ma'rifeti mikdârı ismin ızamına vâkıf olur. Şöyle ki, ism-i a'zama câhil olana göre ism-i a'zam, ism-i asgar ve ism-i asgara vâkıf olana nisbetle ism-i asgar, ism-i a'zam olur. Bu cihettendir ki ârifler eşyâyı tahkîr etmezler, meğer ki emr-i şer'le ola. Ve her mevcûd ki Hakk'a istinâd etmiştir, ol istinâd bir ismin vâsıtasıyladır ki ol isim ona göre a'zamdır. Ve Hakk'a göre müntehâ ma'rifeti dahi mazhar olduğu ismin sırrıdır. Ya'nî Hakk-ı ma'rifet dedikleri, **[46-b]** ol ismin iktizâ ettiği hakāyık yüzündendir. Nitekim sultân-ı a'zamın merâtibi, esmâsının mezâhirinden fehm olunur. Ya'nî vezîr-i a'zam ve şeyhü'l-islâm ve kādîasker isimleri ki fi'l-hakîka sultânu'l-a'zamın isimleridir. Zîrâ onların merâtibi, sultân-ı a'zamın merâtibidir. Merâtibde olan kimseler merâtibin esmâsının mazharlarıdır. Ve bu cihetten, her mertebe sâhibi hâlinden hoşnûddur. Zîrâ ol mertebenin aleminin ona ihtisâsı vardır, vezîr-i a'zamdan mâ-adâ. Zîrâ onun ismi cümle esmâyı câmi' ve mertebesi cemî' merâtibi hâvîdir. Ve bu sırra binâen, ehl-i cennetten her biri hâlinden râzı olup, eğer libâsında ve eğer gayrıda gözüne kendinden ahsen ve efdal görünmese gerekdir. Pes, dünyâ ve âhirette a'lâların hâli ednâlardan mestûrdur. Ve illâ gāile-i bî-huzûrluk zuhûr eder. Bu ise ism-i vehhâbın nâzır olduğu makām-ı naîmle tena'üme mâni'dir. Fefhem cidden.

Ve Ebû Yezîd Bestâmî'ye suâl edip ism-i a'zam nedir ve kangisidir dediklerinde, cevâb verdi ki; " Siz bana ism-i asgarı gösteriniz, ben dahi size ism-i a'zamı göstereyim." Ya'nî, esmâ-i

ilâhiyyenin cümlesi ism-i a'zamdır, zîrâ azîme muzâfdır. Velâkin halkda sıdk-ı hâl ve mütâlaa-i kemâl yoktur. Ve illâ karıncada sırr-ı süleymân ve zerrede nûr-i hurşîd dirahşân ve katrede feyz-i bahr-i firâvân ve hacerde kıymet-i lü'lü' ve mercân ve hâkde misk-i râyiha-efşân vardır. Pes, i'tikād ve ilim ve şuhûd kemâl üzere olunca, a'zamiyyet ve asgariyyet ve külliyyet ve cüz'iyyet berâber olur. Nazar eyle ki, zâhirde tîn emr-i mehîn iken, ya'nî çamûr bir nâ-çîz şey' iken nefh-i ehl-i tasarruf ile cevhere istihâle eder, ya'nî münkalib olur. Asl-ı ism-i a'zam, kutbü'l-aktâbdır. Zîrâ kutb Hakk'ın cemî' sıfâtını câmi'dir. Hak Teâlâ ism-i a'zam olan kutbü'l-aktâb ile bilinir. Fefhem cidden.

Nazm :

Bakıp mir'ât-ı eşyâya ruh-ı esmâyı görsünler.
Kamû esmâda nûr-i zât-ı bî-hemtâyı görsünler.
Bu âlem âbdır âb içre olmuş mün'akis ol mâh,
Koysunlar sâyenin seyrin felekde ayı görsünler.
Dil-i âşıkda şûriş olmasa hâli mükedderdir,
Neden hâsıl olur serde aceb sevdâyı görsünler.
Şuhûdu tâm olanlar, katrede deryâya baksınlar,
Cihânda zerrede mihr-i cihân arayı görsünler.
İzâat eyleyenler Hakkıyâ şol gevher-i hâli,
Dil-i sengîn içinde durmayıp arayı görsünler.
(Hitâb-ı Hakkı Efendi)

Ma'lûm ola ki, nûr-i velâyet bâtın-ı kutbdadır. Ve ol nûrdan murâd, lafza-i celâlin hakîkatıdır. Onun için lafza-i celâle, merci'-i esmâ olduğu gibi, kutb dahi medâr-ı âlemdir. Ya'nî âlem kutb üzerine devr eder. El-hâsıl kutblar Hakk'ın ism-i hakîkîsidir. Bundan sultânın şerefi dahi fehm olundu. Zîrâ zıll-i hakîkîdir. Pes, bu nazîrden ism-i a'zam fehm olundu. Velâkin ol yerde ki şuhûd ve huzûr yoktur, **[47-a]** ona göre ism-i a'zam sâir esmâ gibidir. Ve ol mahalde ki bu ma'nâ vardır, ona nisbetle cemî' ism-i a'zamdır. Onun için hareket-i sultânı bilen kimse, sultânın ednâ-i tâbi'ine sultâna ettiği ta'zîmi eder. Zîrâ bunların cümlesi esmâ ile dâir ve Hak ile kâimdir. Pes, makāmlarına göre ta'zîm gerekdir.

***Esmâlar mazharlarının rabbi ve esmâ mazâhiri :** Ma'lûm ola ki, esmâlar mazharlarının rabbidir. Hak Teâlâ rabbü'l-erbâbdır, ya'nî cümlenin rabbidir. Hak Teâlâ eşyâyı esmâsıyla terbiye eder. Her hâlde terbiye Hakk'ındır. Istılâh-ı sûfiyyede esmâullâha rabb ile ta'bîr ederler, mazharlarını terbiye ettiği için. Hak Teâlâ'ya rabbü'l-erbâb tesmiye olunur, rabblerin rabbisi olduğu için. Velâkin ism terbiyede vâsıta olduğu için, isme dahi mecâzen rabb tesmiye olunur. A'yân-ı sâbitenin rabbi, ism-i bâtın-ı mutlak ve ism-i evvel ve sim-i alîm; akl-ı evvelin rabbi, ism-i rahmân ; nefs-i külliyenin rabbi, ism-i rahîm ; nefs-i müntabi'anın rabbi, ism-i mâhî ve müsbet ve muhyî ve mümît ; heyûlâ-i külliyenin rabbi, mevcûd ve hâlık ; ukul ve nufûs-i nâtıkanın rabbi, ism-i alîm ve ism-i mufassil ve ism-i müdebbir ; âlem-i hayâl-i mutlak ve âlem-i hayâl-i mukayyedin rabbi, ism-i musavvir ; âlem-i mülkün rabbi, ism-i zâhir-i mutlak ve ism-i âhirdir. Nücûm, mazâhir-i esmâdır. Hak Sübhânehû ve Teâlâ bi-zâtihî hakîkat-ı esmâdır. İmdi şems mazhar-ı ismullâhdır. Kamer, mazhar-ı ism-i rahmândır. Müşterî, mazhar-ı ism-i rabbdır. Zuhâl, mazhar-ı vâhidiyyettir. Merîh, mazhar-ı kudrettir. Zühre, mazhar-ı irâdettir. Utârid, mazhar-ı ilmdir. Ve bâkiyye-i kevâkib-i ma'lûme-i sâbite, kābilü'l-ihsâ olan esmâü'l-hüsnâ mazâhiridir. Ve kevâkibden ma'lûm olmayan sevâbit-i gayr-ı mersûde, kābil-i ihsâ olmayan esmâ mazâhiridir.

Ma'lûm ola ki, taayyünât-ı külliye ve cüz'iyyeden her biri esmâ-i külliye ve cüz'iyyede bir ismin ve ba'zısı nice ismin ve mazhar-ı tâm olanlar bi'l-cümle esmânın mazharlarıdır. Zîrâ mevcûdâttan bir şey yoktur ki esmâ-i ilâhiyyeye mazhar olmaya. Binâen-alâ-zâlik, erbâb-ı müşâhede her şeyin mazhar olduğu ism-i şerîfi müşâhede eder. İsm-i bâtın külldür, ism-i bâtına müteallik ne kadar cüz'iyyâtı varsa, ism-i bâtının mazharlarıdır. İsm-i zâhir külldür, ism-i zâhire müteallik ne kadar cüz'iyyâtı varsa, ism-i zâhirin mazharlarıdır. İsm-i evvel külldür, ism-i evvele müteallik ne kadar cüz'iyyâtı varsa, ism-i evvelin mazharlarıdır. İsm-i âhir külldür, ism-i âhire müteallik ne kadar cüz'iyyâtı varsa ism-i âhirin mazharlarıdır. Meselâ, âlem-i âfâk ism-i zâhire mazhardır, âlem-i enfüs ism-i bâtına mazhardır. Fahr-i Âlem (s.a.v.) "hâdî" isminin mazharı ve mazhar-ı tâmdır ve hidâyet için meb'ûsdür. Ve vücûd-i şerîfleri tecellî-i zâtîye mazhardır. Saltanat-ı halîfe-i rûy-i zemîn, ism-i a'zam mazharıdır. Vezîr-i a'zam, vekîl isminin mazharıdır. Fetvâ ve tedrîs ve ta'lîm ve ulemâ, alîm isminin mazharlarıdır. Ateş, kābız isminin mazharıdır ve husûsâ muîndir yemek pişirmeğe ve soğuktan ısıtır. **[47-b]** Hava, hayy isminin mazharıdır ki

müteharrikdir ve dâimâ hareket üzerinedir ve berrî olan hayvânâtın hayâtına bâisdir. Âb, muhyî isminin mazharıdır ki def'-i helâk eder. Ve cümle şecere ve nebât ve hayvân ve insân hayâtına sebeptir. Türâb, mümeyyit isminin mazharıdır ve bârid ve yâbisdir, zîrâ ecsâdı eritir ve çürütür. Melâike, Hakk'ın tenzîhe dâir "sübbûhun, kuddûsun, bâsitun" ismlerinin ve sâir esmâ-i selbiyyenin mazharlarıdır. Kokusu âlâ olan nesneler, cemâl isminin mazharlarıdır. Acı ve zehr ve emsâli nesneler, celâl isminin mazharlarıdır. İksîr, muhavvil isminin mazharıdır. Zîrâ nühâsı fıdda ve zehebe tahvîl eder. Eşyânın kalbi, mufassil isminin mazharıdır. Kalbin tafsîli nefs-i külliyede olduğu gibi, rûhun tafsîli dahi kalbdedir. Nefs-i külliye ism-i mufassilin mazharıdır ve cemî' nüfûs-i cüz'iyye ondan tefassül eylemiştir. Akl, ism-i müdebbirin mazharıdır. İnsân ve ceviz ağacı, ism-i câmi' mazharıdır ve suver-i eşyâ ve hakāyık-ı mevcûdâtı bi'l-külliye câmi'dir. Hayvân, ism-i müzill mazharıdır ve insân elinde musahhardır. Maâdin, azîz isminin mazharıdır, fî nefsi'l-emr izzet-i vücûdu vardır. Etibbâ ve hakîm ilacı ve marîz olan kimse, şâfî isminin mazharıdır, zîrâ onun yüzünden şifâ hâsıl olur. Nebâtât ve rızka muhtâc olanlar, rezzâk isminin mazharıdır, zîrâ kıyâm-ı hayvân rızkladır. Muâvenete muhtâc olan kimse, muîn isminin mazharıdır.

Cin tāifesi, latîf isminin mazharlarıdır. Onun için eşkāl-i muhtelife üzerine teşekkül ederler. Şeytān zümresi, kābız isminin mazharıdır. Âsî ve kefere ve sâiri, muzill ve müzill ve müntakim ve mütekebbir ve azîz ismlarinin mazharlarıdır. Tâib ve müstağfîr olanlar, tevvâb isminin mazharıdır. Mîzân ehli olanlar, adl isminin mazharıdır. Kalb, câmi' ismine mazhardır ki sûret ve ma'nâyı cem' eylemiştir. Onun için bedende a'râk gibi berzahiyyeti vardır. Ve bu cem'iyyetle niyyeti câmi'-i âleme ve cümle-i ezmâna şâmildir. Zamân, dehr isminin mazharıdır, zîrâ zamân emr-i niseb-i ademîdir ki dehr isminin tecellîsinden hâsıl olmuştur. Hayyâz ve ganem, zâhir ve musavvir ve nâfi' ve hâlık ve emsâli ismlerinin mazharlarıdır. Zaleme gürûhu, cebbâr ve kahhâr ismlerinin mazharlarıdır. Peygamber, mazhar-ı ilmdir. Sultān, mazhar-ı kudrettir. Peygamber, mazhar-ı lutfdur. Sultān mazhar-ı kahrdır. Akl-ı maâş, hakîkat-ı dünyânın mazharıdır. Akl-ı meâd, hakîkat-ı âhiretin mazharıdır. İnsânın lisânı, mazhar-ı ilmdir. İnsânın elleri, mazhar-ı kudrettir. İnsânın kalbi, mufassil isminin mazharıdır. Nebî, Hakk'a mazhardır, velî rasûle mazhardır. Ve kıs alâ hâzâ. (**İnsân-ı Kâmil-i Evvel'**den ve İsmâil Hakkı Efendi'nin **Rûh-i Mesnevî Şerhi'**nden ve sâir âsârlarından intihâb olunmuştur)

***İnsânın esmâullâhdan her isme mazhar olmağa kābiliyyeti ne vechiledir ?** On sekiz bin âlem, on sekiz bin cinsin illetidir demişler. Ya'nî her cinsin zuhûrunu (vücûdunu) her ism muktezîdir. Zîrâ on sekiz bin âlem dedikleri, on sekiz bin cinsdir demişler. Ammâ ba'zı cinsin bir nice illete münâsebeti olduğu, asl-ı illetinden onlara câmi' olduğundandır.**[48-a]** Nitekim esmânın asl-ı illeti tevhîdullâh, on sekiz bin illete câmi'dir. Bu takdîrce her insan on sekiz bin âleme câmi' dir. Ve bu sırdan Yazıcızâde (k.s.) buyurur : "Ka'beteynin çevirse bin cihetin, aksi düşer ona bu sitt cihân." Ve dahi gayrı ta'rîfi vardır, ehline ma'lûmdur. Ve bu cihetten cümle-i esmâ insanın illetidir. Ve her cinsin sıfatıyla muttasıf olmaya insanın bi'l-kuvve kābiliyyeti vardır. Ve esbâbının şurûiyle fi'le gelmek mümkündür. وان من شئ الا يسبح بحمد (İsrâ,17/44) [Hiçbir şey yoktur ki O'nu hamd ile tesbîh etmesin] âyet-i kerîmesinin sırrı bundandır. Ve her insanın rûh-i ulvîsinde Hakk'ın bu cümle esmâ-i mezkûresinin gâh birine ve gâh birine mazhar olması dâimdir. Bir an mazhar olmamak yoktur. Ammâ her hangi isme mazhar olur ise, ol canda ol insanın cümle illetinden kavsi ol isim olur. Zîrâ rûh-i ulvîden (rûh-i a'zam) her nefes aldıkça ol nefesi hatâya ve sevâba ve hevâya sarf etmeye kuvvet ve hayât ol ismin feyzinden ve nûrundan gelir. Zîrâ insan her nefes ki verir, rûh-i ulvîsine verir. Ve her nefes ki alır, rûh-i ulvîsinden alır. Pes, her insanın rûh-i ulvîsine nefes vermesi ve alması, ol hînde kuvâ olan illetten ya'nî mazhar olduğu isimden Allâh'a yoldur dediler. Kemâ kāle aleyhisselâm : الطرق الى الله بعدد انفاس الخلايق [Allâh'a ulaşan yollar, yaratılanların nefesleri sayısıncadır] Ammâ her insanın ihtiyâr-ı cüz'iyyesi ile ve esbâbının şurûiyle hangi illeti diler ise. Ya'nî hâdî ve muzill ismini diler ise, nefes verdikçe onu kavî kılar. Ya'nî rûh-i ulvîsi onu ol isme mazhar kılar. Ve tarîk-i ebrâr ile tarîk-i ahyâr bilindi. Ya'nî insan irâde-i cüz'iyyesini hayra sarf ve şurûında rûh-i ulvîsi onu hâdî ismine mazhar kılar. Ve yâhut irâde-i cüz'iyyesini mey-kedeye gitmeye sarf ve şurûında onu muzill ismine mazhar kılar. Fefhem. Hattâ muzill isminin mazharı olan kimseyi hâdî ismine mazhar olmak için vâiz onu hâdî ismine da'vet eder. Zîrâ bir ismin mazhariyyetinden ism-i âharın mazhariyyetine da'vet vardır. Ednâdan a'lâya terakkî için mazhar olduğu ismin mertebesi ednâ olmakla ism-i âhara nakille mertebe-i a'lâya nâil olur. Pes, herkes bir ismin mazharı olup onun taht-ı tasarrufunda ve kabzasındadır. Eğer cemâl ve eğer celâl, eğer hâdî ve eğer muzill ol şey' ol ismin sırât-ı müstakîmidir. Pes, i'tikādât dahi böyledir. Eğer bir şahsın i'tikādı bir şahs-ı âharın i'tikādına nisbetle eğri görünür ise de kendi zâtında ismin mazharı ve iktizâsı olduğu i'tibârıyla doğrudur. Yayın doğruluğu, eğriliğindedir. İ'tikād-ı dalâlet, muzill ismine göre doğrudur, hâdî ismine nisbetle eğri görünür ise de. Pes, bu ma'nâya ârif olduğu için kimsenin dînine dahl etmez.

***Esmâ mezâhirleri ne vechile kesb-i merâtib ederler ?** Her nesne ki ezelde ve ebedde vâr idi ve olsa gerek idi, cümlesin harf-i elifde gördüm. Bir kimse gerektir ki sözüm **[48-b]** anlıya, ol tâlibler ki matlûba erişmiş olalar, cümle esrârı " الم" de "ا" de görürler. İbtidâsı bu isimdir ki, Allâh'a matlûb olup hiç kalmaz, meğer "هو" kala. Şöyle ki, İbn-i Abbâs'dan (r.a.) sordular ki, Allâh ne demektir ? Eyitti ki, Allâh hüviyyetten ibârettir. الهادى bir isimdir ki hidâyet bununladır. البديع alâmât-ı ni'me'l-mevlâ ve ni'me'n-nasîr bundan zuhûr edip, onu bir makāma erişdirir ki الباقى tâlibin sıfatı olur. Bundan ona bir hil'at verirler ki الوارث ne idüğün bilir. Pes, الرشيد ona yüz gösterir. Pes الضار dan ona zarar-ı sûrî hâsıl olunca, النافع ona merhem olur. المقسط oldur ki onunla bu makāmda lâzım nedir bilir. Pes, المميت mevt-i irâdî ile ölmek ona yüz gösterir, الحى onu zinde eyler, النور onu münevver eyler, المبدئ المعيد bu makāmda onun ibtidâ ve intihâsın kendine gösterir. Ya'nî her an ademe gidip, yine mevcûd olduğun anlar. الظاهر الباطن onun hem zâhirin ve hem bâtının kemâle eriştirir. السميع البصير onu hakîkat-bîn ve hakîkat-şinev eyler. الجبار المتكبر onu pest u nîst eyler. المؤمن المهيمن onu var eyler. القدوس السلام onu terbiyet eyler. الصمد onu yek-tâ eyler. Pes, عالم onu kabûl, هو tahtu'l-heyyinde sâkin eyler. هو dâiresi onu penâh-ı izzette tutar. Ol bir gayrın sözü bunda görünür ki, bir mürîde sordu ki: "Senin mürşîdin kimdir?" Dedi ki: "İsm-i celâl" Dedi ki: "Sen kimsin?" Dedi ki: "İsm-i celâl" Ol bir gayrı mürîde dahi sordular ki: "Nerden gelirsin?" Dedi ki: "Hû" Dediler ki: "Nereye gidersin?" Dedi ki: "Hû." Dediler ki : "Ne istersin?" Dedi ki: "Hû" Dediler ki : "Bu âlemden ne haberin vardır?" Dedi ki: "Hû" (Nukile min **Kenzü'l-Hakāyık**)

***Esmâü'n-Nebiyy (s.a.v.) :** Muhammedün, Ahmedün, Hâmidün, Mahmûdün, Ahîdün, Vahîdün, Mâhin, Hâşirun, Âkibün, Tâ-hâ, Yâ-sîn, Tâhirun, Mutahhirun, Tayyibün, Seyyidün, Rasûlün, Nebiyyün, Râsûlü'r-rahmeti, Kayyim, Câmi', Muktefin, Mukaffî, Rasûlü'l-melâhim, Rasûlü'r-râhati, Kâmilün, Kelîlün, Müddessirun, Müzzemmilün, Abdullâh, Habîbullâh, Safiyyullâh, Neciyyullâh, Kelîmullâh, Hâtemü'l-enbiyâ', Hâtemü'r-rusül, Muhyî, Müneccin, Müzekkirun, Nâsırun, Mensûrun, Nebiyyü'r-rahmeti, Nebiyyü't-tevbeti, Harîsun aleyküm, Ma'lûmün, Şehîrun, Şâhidün, Şehîdün, Meşhûdün, Beşîrun, Mübeşşirun, Nezîrun, Münzirun, Nûrun, Sirâcün, Misbâhun, Hüden, Mehdiyyün, Münîrun, Râin, Med'uvvün, Mücîbün, Mücâbün, Hafiyyün, Afüvvün, Veliyyün, Hakkun, Kaviyyün, Emînün, Me'mûnün, Kerîmün, Mükeremün, Mekînün, Metînün, Mübînün, Müvemmilün, Vusûlün, Zû-kuvvetin, Zû-hurmetin, Zû-mekânetin, Zû-ızzin, Zû-fazlin, Mutâun, Mutîun, Kademü sıdkin, Rahmetün, Büşrâ, Gavsün, Gaysün, Gıyâsün, Ni'metullâh, Hediyyetullâh, Urvetün vüskā, Sırâtullâh, Sırâtun müstakîm, Zikrullâh, Seyfullâh, Hizbullâh, en-Necmü's-sâkib, Mustafâ, Müctebâ, Müntekā, Ümmiyyün, Muhtârun, Ecîrun, Cebbârun, Ebu'l-kāsım, Ebu't-tâhir, Ebu't-tayyib, Ebû ibrâhim, Müşeffeun, Şefîun, Sâlihun, Muslihun, Müheyminün, Sâdikun, Musaddikun, Sıdkun, Seyyidü'l-mürselîn, İmâmü'l-müttakîn, Kāidü'l-izzi'l-muhaccilîn, Halîlü'r-rahmân, Berrun, Müberrun, Vecîhün, Nasîhun, Nâsihun, Vekîlün, Mütevekkilün, Kefîlün, Şefîkun, Mukîmü's-sünneti, Mukaddesün, Rûhü'l-kudüsi, **[49-a]** Rûhü'l-Hakk, Rûhü'l-kıst, Kâfin, Müktefin, Bâliğun, Mübelliğun, Şâfin, Vâsılun, Mevsûlün, Sâbikun, Sâikun, Hâdin, Mühdin, Mukaddemün, Azîzün, Fâzılun, Mufazzalun, Fâtihun, Miftâhun, Miftâhu'r-rahmeti, Miftâhu'l-cenneti, Alemu'l-îmân, Alemu'l-yakîn, Delîlü'l-hayrât, Musahhihu'l-hasenât, Makîlü'l-aserât, Safûhun ani'z-zellât, Sâhibü'ş-şefâati, Sâhibü'l-makām, Sâhibü'l-kadem, Mahsûsun bi'l-izzi, Mahsûsun bi'l-mecîdi, Mahsûsun bi'ş-şerefi, Sâhibü'l-vesîle, Sâhibü's-seyf, Sâhibü'l-fazîleti, Sâhibü'l-izâr, Sâhibü'l-hucceti, Sâhibü's-sultân, Sâhibü'r-ridâ', Sâhibü'd-deraceti'r-rafîati, Sâhibü't-tâc, Sâhibü'l-miğfer, Sâhibü'l-livâ', Sâhibü'l-mi'râc, Sâhibü'l-kadîb, Sâhibü'l-burâk, Sâhibü'l-hâtem, Sâhibü'l-alâmeti, Sâhibü'l-bürhân, Sâhibü'l-beyân, Fasîhu'l-lisân, Mutahhiru'l-cenân, Raûfün, Rahîmün, Üzünü hayrin, Sahîhu'l-islâm, Seyyidü'l-kevneyn, Aynü'n-naîm, Aynü'l-izzü, Sa'dullâh, Sa'du'l-halk, Hatîbü'l-ümem, Alemü'l-hüdâ, Kâşifü'l-küreb, Râfiü'r-rüteb, Izzü'l-arab, Sâhibü'l-ferec, Kerîmü'l-mahrac, Sallallâhü aleyhi ve alâ âlihî. Allâhümme yâ rabbi bi-câh-i nebiyyike'l-mustafâ ve rasûlike'l-murtazâ, tahhir kulûbenâ min külli vasfin yübâidünâ an müşâhedetike ve mehabbetike ve emitnâ ale's-sünneti ve'l-cemâati ve'ş-şevki ilâ likāike yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm ve sallallâhu alâ seyyidinâ ve mevlânâ muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellime teslîmen ve'l-hamdülillâhi rabbi'l-âlemîn.

***İsrâfil (a.s.) :** Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ âlem-i ecsâmda feleki halk etti ki arş-ı azîmdir. Ve ol felek bir müdevvir nesne olmakla âlemde olan mevcûdât devr üzerine geldi, eğerçi müstatîl ise de. Nazar eyle ki, nebâtât kurudukta münkabız olup ser-â-pâ yine döner. Tâ ki ibtidâ ve intihâ sırrı

zuhûr ede. Zîrâ dâire hattî değildir. Ya'nî tûlânî ki nihâyeti olmaya, belki devrîdir. Pes, devrî olduğundan her şey' dahi fi'l-hakîka sûret-i devr üzerine geldi. Tâ ki Hakk'a vuslata delâlet eyleye. Fe-emmâ devr, arş mertebesinde tamâm oldu. Binâen-alâ-hâzâ devr edenler bu mertebeye dek devr ederler ki âlem-i ekvânın nısfıdır. Ve sırr-ı hulûtiyye (hâ-i mu'ceme ile) buraya nâzırdır. Nısfıdır dediğimiz budur ki, arşın fevkinde cism-i küll vardır ki arşın taayyünü onunladır. Ondan şekl-i girî, ondan hebâ, ondan tabîat-ı külliye, ondan nefs-i külliye, ondan akl-ı evvel derecesidir ki âlem-i ekvânın nihâyetidir. Ve seyr-i ekvân burada tamâm olur. Ondan sonra mâ-fevki olan âlem-i vücûb ve kıdeme duhûl vâki' olur ki âlem-i alem ve âlem-i esmâ ve sıfât ve merâtib-i gayb-ı zâttır. Ve bunun gāyeti gaybu'l-guyûb ve batnu'l-butûndur ki mechûl-i mutlaktır. Zîrâ orada isim ve resim ve ibâret ve işâret olmaz. Belki âlem-i hayret-i kübrâdır.

Rasûlullâh (s.a.v.) Leyle-i Mi'râc'da fevka'l-arşa güzer ettikte âlem-i nûra zahh ve tarh olunup orada âlem-i kudretten cünbiş ile yemîn ve yesâra temâyül eyledi. Celvetiyye (cîm ile) zikirde temâyülü bu sûretten ahz ettiler. Bu cihettendir ki cemî' süllâk ve erbâb-ı turuk Hakk'a seyr-i arşa dek tarîk **[49-b]** devreder, kimi zâhiri ve kimi bâtını ile. Seyr-i arşın fevkinde bir dahi zâhirî ya'nî cesed ile devr olmaz. Zîrâ seyr-i bâtınî mebde-i evvel tarafınadır. Ve çünki dâirenin âhiri evveline mültekî ola. Ortada olan hareket, sukûna mübeddel olur ve ancak sûret-i dâire kalır. Cüneyd Bağdâdî ve emsâlinin (kaddesallâhu esrârahüm) nihâyet-i sülûkde devrden rücû' ettiklerinin aslı budur. Bu makāmı bir hôş fehm eden kimse i'tirâzdan halâs olur. Ve bu makāma müteallik dahi kelâm vardır ki, fenâ ve bekā mertebelerine dâirdir. Ya'nî fenâ-i ef'âl ve fenâ-i sıfât ve fenâ-i zât. Ve kezâlik, bekā-i ef'âl ve bekā-i sıfât ve bekā-i zât. Ve mertebe-i cem'u'l-cem'a i'tibâr olunur ki mecmû'u yedidir. Ve İbn-i Abbâs (r.a.) kavli üzerine ki cinânın adedi yedidir. Zikrolunan yedi mertebeye işâret eder. Ve bunların tafsîli tatvîle müeddî olmakla biz yine sadede gelelim ki, Allâh Teâlâ felekten sonra melâike-i erbaayı halk etti ki İsrâfil ve Mîkâil ve Cebrâil ve Azrâil'dir ki bunlar eşrâf-ı âlem-i melekût ve rusül-i melâikedir.

Bunlardan sonra, ammâr-ı semâvâtı halk etti ki onlar mâ-lâ-yuhsâdır. Zîrâ ins ü cinn ve sâirden rûhan ez'âfıdır. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ve bunların cümlesi cünûd'ullâhdır. وما يعلم جنود ربك الا هو (Müddessir,74/31) [Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir] Ve İsrâfil şerefde Mîkâil'in fevkinde ve ondan efdaldir. Ve ne kadar melâike-i levh-i mahfûz var ise etbâ'-ı İsrâfil'dir. Ve Mîkâil Cebrâil'den ve Cebrâil Azrâil'den a'zam ve ekmeldir. Nitekim ba'zı erbâb-ı hakāyık kelâmında mestûrdur. Ve emr-i teklîfîye müteallik olmayan ba'zı ehâdîsde ki Rasûlullâh Cebrâil'den ve Cebrâil Mîkâil'den ve Mîkâil İsrâfil'den ve İsrâfil Rabbü'l-Âlemîn'den rivâyet eder diye gelmiştir. Nitekim besmeleyi fâtihâya vasletmek fezâilinde vârid olmuştur. Zikrolunan müddeâya sened-i kavîdir. Ve bu ma'nâya binâendir ki, bu kitâbda tertîb-i mezkûr üzerine tahrîr olundu. Ve melâike, mutlakan sûret ve şekilde sâir mahlûkāta mübâyinlerdir. Zîrâ Allâh Teâlâ vâsi'dir ki her nev'i bir sûret-i mahsûsa üzerine halk etmeye kādirdir ve tecelliyâtına nihâyet yoktur. Şöyle ki, her tecellîsi bir gûnedir. Nazar eyle kendi hâline, ibtidâ-i temyîzinden biri her gece menâmât-ı muhtelife vâki' olur ki her biri bir sûrettedir ve tekerrür etmek nâdir olur. Ve tekerrür etse dahi sûret-i cedîdeden hâlî değildir. Kur'ân'da tekerrür eden âyât-ı ızâmın te'sîsden hâlî olmadığı gibi. Ve nazar eyle şol insan sûretine ki Âdem'den kıyâmete dek, bu kadar efrâd gelir ve her biri bir sûrette âhara mugāyirdir.

Ve melâike ve ins ve cinn, üç aded hakāyık-ı külliyedir ki sâir hakāyık onlara tâbi'dir. Ve ins ü cinn **[50-a]** zükûret ve ünûset ile muttasıflardır. Zîrâ mevtın-ı şehvet olan arz-ı süflîde tavattun etmişlerdir. Onun için emr u nehye binâen tâat ve isyânla mevsûflardır. Melâike ise böyle değildir. Ekseri ulvî ve mahall-i kudsdedir ve nurdan mahlûklardır. Onun için onlarda ahkâm-ı anâsır olmaz ki ekl ve şirb ve menâm ve cimâ' ve şehevât ve hevâdır. Pes, onları sakaleyne kıyâs edenler hatâ ettiler. Ve hârût ve mârût hakkında âsî oldu diyenler, nassa muhâlif yanlış söz söylediler. Ve melâikeye ervâh dahi derler, zîrâ rûhâniyyetleri gālibdir. Eğerçi şekl-i cism-i latîfde zâhir olmuşlardır. Melâike denildi ki, beşere risâlet ve sâir mesâlihde istihdâmlarından ötürüdür. Pes, melâike-i müheyyime dedikleri, ervâh-ı mahzadır ki mücerredâttır ve mütehayyiz değillerdir. Beden-i insâna müteallik olan rûh-i izâfî ki bedende mütehayyiz değil ve ona hulûl etmiştir. Rûh-i hayvânî gibi. Velâkin âlem-i ulvîde olmakla melâike ıtlâk olundu. Zîrâ kalem-i a'lâ makāmında cilve-gerlerdir.Ve mezheb-i sûfiyye budur ki, fevka'l-arş âlem-i mele'dir. Yoksa âlem-i lâ-halâ ve lâ-melâ değildir, hukemâ zâhib oldukları gibi. Pes, âlem-i kalem-i a'lâ mertebesinden tahte't-türâba dek mahlûkātla memlûdur. Şöyle ki, bir parmak kadar yer âmirden hâlî değildir. Gerek ona ins ü cinn muttali' olup müşâhede kılsın ve gerek olmasın ve kılmasın. Ve ol bir sırr-ı hafîdir ki, nefs-i rahmânî ve ilm-i ilâhî ve şe'n-i gaybînin sereyânına dâirdir. Zîrâ mecmû'-ı âlem dâire-i vücûddur. Ve dâirenin ba'zı mevâzi'i eser-i vücûddan hâlî olmak, tecellî-i sârîye muhâlifdir. Ve acz ve muhal dahi mutasavvir değildir. Nazar eyle kendi zâtına ki nice mine'l-karni ile'l-kadem mâl-â-mâldir. Eğer sûret ile ve eğer ma'nâ ile âlem-i sûret ve dâire-i âfâk ise senin tafsîlindir. Fefhem cidden.

Ve melek ve cinn, biri birleri üzerine ıtlâk olunurlar. Zîrâ istitâr ma'nâsında müştereklerdir. Ve melâikenin tefâsili, **"Kitâbu'l-Hitāb"** nâm eserimizdedir, ondan taleb oluna. Ba'de-zâ İsrâfîl mazhar-ı hayâttır ve suver dedikleri nesne ki şekl-i karndadır. Onun elinde ve ağzındadır. Nitekim hadîsde gelir : كيف انعم و قرء لفم اسرافيل الصور Ya'nî ne vecihle râhat ve naîmde olayım ki İsrâfîl'in ağzına, lokma gibi sûr verilmişdir ki hemân nefh etmeye muntazırdır. Ve bu sûr gerçi boynuz sûretlidir fe-emmâ dünyâda olan karn-i hayvâna min-vechin muhâlifdir ki a'lâsı dıyyık ve ucu vâsi'dir. Ya'nî ağzında olan tarafı dardır zîrâ tecellî-i ilâhî ile'l-ân ve ilâ kıyâmi's-sâat izdirâdda ve nefh olunmaktadır. Sûr ise, cümle mevcûdât-ı hâriciyyeyi ihâta etmiştir ki ondan evsa' nesne yoktur, âlem-i hayâl gibi.Ve ba'zılar ki sûr, sûretin cem'idir dediler. Şol ma'nâya ki ol karnın içerisi suver-i muhtelifedir. Ya'nî her kesin ameline ve hâline göre onda bir sûret vardır ki dünyâdan intikāl edenler sûr içinde ol sûret ile kāim olurlar. Ve ona tenâsüh demezler zîrâ ondan murâd, sûret-i ameldir ki rûh-i insân onunla temessül eder ve temessül etmekle ol sûret dünyâdaki gibi olan suver-i hissiyyeden olmak lâzım gelmez, belki hemân yine rûhdur. Ve rûh sûret hasebiyle tena'üm ve taazzüb eder. Sa'y eyle ki ol berzahda merzûk olasın. Nitekim şühedâ hakkında gelir : بل احياء عند ربهم يرزقون (Âl-i imrân,3/169) [Bilakis diridirler ve Rablerinin indinde rızıklanmaktadırlar] Ve şühedânın yeşil kuşlar sûretinde veyâ ol kuşların havsalalarında oldukları, zikrolunan ma'nây-ı temessüle nâzırdır. Eğerçi fehmi hafîdir fe-emmâ âlem-i hayâle nazar eyle ki ol âlem sana bu bâbda misâl-i celîdir. Zîrâ insân hâbla âlem-i misâle dâhil olur, mevtle âlem-i berzaha dâhil olduğu gibi. Ve dîde-i hayâlle ol âlemin acâyibini seyr eder. Ve gâh olur ki ba'zı lezâiz ile tena'üm eder ve bîdâr oldukta lezzetini dimâğında bulur. Ve gâh olur ki **[50-b]** ba'zı umûr-ı hâileden münkabız olur. Ve yakazaya geldikte ol ma'nânın sıklet ve kudûretini ihsâs eder. Zîrâ âlem-i misâl, ecsâma muttasıl olmakla ikisi hükm-i vâhidde gibi olur, âlem-i berzahın ittisâl ve hükmü gibi. Onun için ol âleme intikāl eden dahi dîde-i rûhla garâyib-i âlem-i melekūtu seyr eder. Ve saâdet ve şekāvetine göre sûret-i hâl bulur. Ve belki âlem-i berzahda olan hâl, âlem-i misâlde olandan eclâ ve akvâdır. Zîrâ âlem-i kesîfin taayyününden bi'l-külliyye münselih olmuştur ve ameli sûretiyle kalmıştır. El-hâsıl âlem-i berzaha göre sûret rûhun kulağı ve gözü ve dili olur ki işitir ve görür ve söyler ve idrâk eyler, meğer ki mâni'i ola. Ve dünyâda merâtib-i ilim ve amelde tefâvüt nice ise, berzahda dahi suverde öyledir. Ve cinânda olan derecât dahi ol vecihledir. Şu kadar vardır ki, gâh olur ki berzahda veyâ haşrde şefâat ve afv ve imdâdla hâlde terakkî bulunur ve derecât-ı cinâniyye ona göre verilir. Ve bundan fehm olunur ki, suver mahbesdir, cesed gibi. Velâkin dünyâda nice âzâdeler vardır ki enfüs ve âfâkda mutlak olmuşlardır.

Pes ona göre neş'e-i berzahiyyede dahi habs-i zindân çekmezler ve murâd ettikleri vecihle teferrüc ederler اللهم اجعلنا منهم وارض عنا كما رضيت عنهم [Allâhım, bizi onlardan kıl ve onlardan razı olduğun gibi bizden de razı ol] Ve şol vakit ki, İsrâfîl nefh-i sûra me'zûn ola, onun nefh-i nefesinden ol suver-i ervâh oradan uçarlar ve vatan-ı aslî diye ebdânı tarafına geçerler. Ve onlarla iştigāle müstaid olan suver-i ecsâma kabirde taalluk edip rahm-i mâderde cenîn-i rûhla müteharrik ve bâd-i sabâ ile baharda ağaçlara su yürüyüp, ol feyzden nemâ ve temâyül buldukları gibi, onlar dahi harekete gelip meb'ûs olurlar ve mevâkıfa doğru yürürler. خيرالامم والقرون اللهماجعلنامن اهل البشرى ومن الذين لاخوف عليهم ولاهم يخزنون بحرمة النبى المبعوث الى [Allâhım!Bizi hayırlı ümmetlere ve hayırlı çağlara gönderilen nebi hürmetine "onlara korku ve hüzün yoktur" müjdesine nail olan büşra ehlinden kıl!] Ve İsrâfîl, mazhar-ı ism-i hayy olduğu için hevâ gibi nefh-i hevâsında hayât hâsıl ola ki, hayât-ı ecsâmdır. Nitekim isrâfîl-i vakt olan evliyânın nefh-i nefesinden dahi hayât hâsıl olur ki hayât-ı kulûb ve ervâhdır. Ve Hak Teâlâ nesîm-i hevâyı halk etti ki ma'nây-ı mezkûre remz içindir. Zîrâ bâd-ı sabânın dahi eşcâr ve nebâtâta taalluk ve te'sîri vardır ki ondan nemây-ı sûrî hâsıl olur. Nitekim rîh-i debûr onun hilâfıdır. Hattâ و اذا البحار سجرت (Tekvir,81/6) [Ve denizler alev alev yandığı vakit] tefsîrinin ba'zı vücûhunda gelir ki, burada tescîrden murâd, miyâh-ı bihârın noksanı ve belki rîh-i debûrun nefhinden bi'l-külliyye fenâsıdır ki içlerinde bir kater su kalmasa gerektir. Zîrâ galeyânla su hevâya münkalib olur. Ve bundan erbâb-ı hevâ ve inkârın hâllerine işâret vardır. Zîrâ her nereye nefes-i nekebâları isâbet eylese kurutur ve feyzden mahrûm eyler. Pes, ol makūlelerin bağlarına varanlar âhir-i hâr gibi kuruyup kalırlar. Ebû Yezid Bestâmî bir def'a zikr ü tâatında halâvet bulmayınca teftîş eyledi, gördü ki hücresinde bir münkerin na'li veyâ asâsı kalmıştır. Yâ na'l ve asâsının sû-i hâlde te'sîri bu mertebede olunca, kendinin ve sohbetinin te'sîri ne kadar olmak gerekdir. Onun için ol makūlelerden ilim ahz edip ve onların kitaplarına nazar edip taklîd edenler ebedî tahkîk yüzün görmediler. Ve te'sîr-i sohbette erbâb-ı inkâr nice ise, melâhide dahi öyledir. Ve hadîsde gelir : الرضاع يغيرالطباع Ya'nî ba'zı süt vardır ki gāyetinde kan olur. Pes, ondan ya'nî kan ehlinden süt emrîn diyenin âhir-i ciğeri kan olur.

Var imdi sen seni öyle meclisden tenzîh ve teb'îd eyle ki hakîkat-ı tesbîhe nâm olasın. Hemân Hak Teâlâ cümlemize dergâhına yol vere. Âmin. (**Necât-ı Hakkı**)

***İstihâle** (استحاله) **:** Ma'lûm ola ki, emr-i acîb halk etmekten Allâh Teâlâ âciz değildir. Pes, hûn-i galîzi misk-i râyihadâr eylediği gibi tab'-ı kesîfi dahi sırr-ı latîfe tebdîl edip halkı hak sûretinde ibrâz eyler. Ve bu ma'nâ halka acib gelir ki, hiç halk hak olur mu derler ve bu emri istihâle tarîkiyle olur sanırlar. هو الله الواحد القهار (Zümer,39/4) [Allâh tektir ve kahredici bir güce sahiptir] Belki tecellî-i vahdet, kesreti kahr edip zât ve sıfât-ı Hak kalır. İksîrle vasf-ı nühâs zâil ve zâtı vasf-ı zeheble munsabığ olduğu gibi. Çünkü bir ehl-i hıred bi-tarîki't-temsîl mahsûsden ma'kūle intikāl ede. Ve ma'nây-ı **[51-a]** murâdı kabûl eyleye. Onun hakkında nazar ve delîle hâcet kalmaz. Ve onun ki akl-ı mühezzebi yok ve vehm ve hayâlden nâşî efkâr fâside ve havâtır-ı kâsidesi zenâbîr (arılar) ve mûr (karınca) ve baûza (sivrisinek) dan çoktur. O makūleye delîl-i kat'î bile fâide etmez. Pes ondan mufârakat evceb ve Hak ile tenhâ oturmak ensebdir.

Ma'lûm ola ki, çünkü seyrin âlem-i vücûbe terakkî eyleye, ol vakitte vâcibi vâcib ile seyr edersin. Bu cihetten derler ki, Hakk'a delîl olan Hak'tır. Hakk'ı bilen dahi Hak'tır. Hak ile halk arasında münâsebet yoktur, eğerçi ki irtibât-ı ma'nevî vardır. Hadîd ile mıknatıs ve sıfat ile mevsûf irtibâtı gibi. Suâl olunursa ki, seyr-i vücûbe kādir olan kimse, imkândan vücûba münkalib olmak lâzım gelir. Zîrâ seyri, basar-i Hak iledir. Cevâb budur ki, inkılâb ve istihâle memnû'dur. Velâkin evsâf-ı abd bi'l-külliyye fenâ buldukta, müşâhede nisbeti dahi fenâ bulur. Ve tâlib-i müşâhede olan kābe kavseyn mertebesine nüzûl eder ki mertebe-i imkândır. Ve mertebe-i imkân, müşâhedeye âyine gibidir. Pes, Hak bu âyineden kendi zâtını seyr eder ki ona isticlâ derler. Nitekim pâdişâh kendi esmâsını merâtibinden seyr eder ve ol merâtib ona âyine gibi olur. Meselâ, vekâlet-i mutlaka ve imâret ve kazâ ve fetvâ ve emsâli gibi ki bunlar merâtib-i sultâniyyedir. Fefhem cidden. (Hakkı Efendi)

***İskender-i Rûmî ve İskender-i Yunânî :** İskender-i sâhib-i âyine ki, İskender-i Rûmî'dir ve Aristatâlîs onun vezîri olmuştur. Ve bu iskender küfredendir. Ve İskender-i Yunânî ki hızır onun mukaddimetü'l-ceyşi olmuştur ve nübüvvetinde ihtilâf olunan bu İskender'dir. Ve İskender'den murâd, Mısır Kâhire garbında olan şehirdir ki, içinde bir püştenin üzerinde mîl ve onun dahi üzerinde âyine vaz' olunmuş idi. Ve onun sânîsine İskender-i Rûmî derler ki, zamânı Hazret-i İsâ'dan (a.s.) mukaddemcedir. Ve Aristatâlîs ona vezîr olmak üzere ma'rûfdur. Ve bu İskender'e Zü'l-Karneyn-i Sânî derler ki küffârdan olmak üzeredir. Ve ol İskender ki Zü'l-Karneyn-i Evvel'dir, ona İskender-i Yunânî derler ki müslimdir. Ve Hazret-i İbrâhîm (a.s.) zamânlarında gelip, şark ve garbı zabt eylemiştir. Ve Hazret-i İbrâhîm Bathâ-i Mekke'de onunla muânaka kılmıştır. Hızır (a.s.) onun vezîri ve mukaddemetü'l-ceyşi idi. Ve bu İskender'dir ki zulmâta dâhil olmuştur. Ve ba'zı ehl-i tefsîr ve şuarâ galat edip sâhib-i âyineyi Zü'l-Karneyn-i Evvel sanmışlardır. Ve Kur'ân'da zikrolunan Zü'l-Karneyn'i İskender-i Rûmî ile tefsîr eylemişlerdir. Feemmâ vâki'-i hâl bizim zikrettiğimizdir. Nitekim İbn-i Kesîr tarihinde dahi tasrîh olunmuştur. (Hakkı Efendi)

***İslâm-ı Hakk ve İslâm-ı abd :** İslâmın lugavîsi ve örfîsi vardır. Ve ibâdın dahi muvâfıkı ve muhâlifi vardır. İslâmın lugavîsi, inkıyâddır. Pes, muvâfık olan ki mü'mindir. Onun (mü'minin) Hakk'a islâmı, tarîk-i rızâdan sülûkü ve ona (Hakk'a)inkıyâdıdır. Ve Hakk'ın dahi ona islâmı, netâyic-i isti'dâdını izhâr edip, ona sevâbıdır. Ve bu ma'nâ onun muktezây-ı isti'dâdıdır. Nitekim gelir. Ve muhâlif olan ki kâfir ve âsîdir **[51-b]** onun islâmı, ismine teslîmi ve tarîk-i sahttan mebde-i cânibine hareketidir. Ve örfîsi budur ki, muvâfık cânibinde zâhir olan ecre sevâb ve muhâlif tarafında bâhir olan cezâya ikāb denilir. Ve muvâfakata dîn ü islâm ve muhâlefete fısk u islâm denilir. Pes, muhâlefet bir vecihledir, cemî' vücûhla değildir. Zîrâ herkes ism-i mahsûsuna muhâlefet etmez. Nitekim Kur'ân'da gelir : ان ربی علی صراط مستقیم (Hûd,11/56) [Şüphe yok ki Rabbim doğru yol üzerindedir]

***İstiğrâk ve lezzeti hangi mertebede olur ?** Âlem-i ervâhda istiğrâk ve şuhûd vardır velâkin lezzet yoktur. Zîrâ istiğrâk mertebe-i zâtta ve lezzet mertebe-i sıfâtta olur. Mertebe-i sıfâtın kemâli ise, âlem-i nâsûte duhûlden sonradır. Pes, insân bu âlem-i nâsûtte tekmîl-i nişâne etmedikçe lezzet nidüğün bilmez. Ya'nî insâniyyeti tekmîl ve hayvâniyyeti külliyen terk etmedikçe lezzet-yâb olmaz. El-hâsıl çünki insân bu âleme kemâlden ötürü geldi. Kemâl ise gıdây-ı rûhânîyi tahsîldedir. Pes, gerektir ki umûr-i sâfile-i cismâniyyeyi bi'l-külliyye terk edip rûhâniyyete tevaggul eyleye. Ve insân-ı kâmil belki ekmel olup merâtib-i zât ve sıfâttan behre-dâr ola, maârif-i mücerredeye

kalmaya ki aseli bilmekle ve bâl demekle ağız tatlı olmaz, belki zevki dahi gerekdir. Vallâhu'l-muîn. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***İsti'dâdât-ı İlmiyye** (استعدادات علميه) **:** Ve isti'dâd ezelen ilm-i Hak'da zâhir olan hakāyık, isti'dâdât-ı ilmiyye ile tesmiye olunur, ammâ isti'dâd ile tesmiye olunması ahkâm-ı esmâyı ve âsâr-ı esmâyı kābile olduğu içindir. Ve isti'dâd-ı insân gerçi gayr-ı mec'ûldür, lâkin atâyâ Hakk'a mensûbdur. Zîrâ o atâyâ gayr-ı mec'ûle ise Hakk'ın hallâkiyyeti o atâyâyı ihrâca müvekkildir. Ya'nî havâle olunmuştur. Kîsede mâl gibi kendinden ele gelmez. Belki bir mahrecin ihrâcına ve yere vaz'ına menûttur. Fefhem.

Nazm :

Kemâle ermeğe insân, isti'dâd lâzımdır.
Tarîka girmeğe ol keşîde zâd lâzımdır.
Bu nakş-ı ma'rifet her levhada sûret-pezîr olmaz.
O nakşa muînde bir hâme-i bih-zâd lâzımdır.
Halîfe olmağa bu mekteb-i âlemde tıfl-ı dil.
Ona ilm-i hakāyık öğretir üstâd lâzımdır.
Siyâset-gâh-ı dehr içre kesilmez ırk-ı emmâre.
Sırrında darb-ı tevhîdle bir cellâd lâzımdır.
Eğer bostân-ı âlemde ser-i serin ere arşa.
Ubûdiyyet makāmında deme âzâd lâzımdır.
Bugün ehl-i fenâya âlem-i fânîde ey Hakkı.
Ne şân ve şöhret ve ne halk içinde âr lâzımdır.

***İstitâat** (استطاعت) **:** Kudrettir ki aczin zıddıdır. Ya'nî insândan ef'âl-i ihtiyâriyye ne makūle ma'nâ ile sâdır olur ise, ona istitâat derler. Ya'nî şol nesne ki size onunla vücûben veyâ nedben emrettim. Ondan kādir olduğunuz mertebeyi alın ve vücûda getirin. Zîrâ Allâh Teâlâ size yüsr murâd eder ki dinde haracı def' etmiştir. Nitekim ba'zı erkân-ı salâtte âciz olsanız veyâ ba'zı a'zânızın özr-i kavîsi olsa ona göre amel edip uhde-i emrden bî-rûn olursunuz.Ve ehl-i hak indinde istitâat arazdır. و الاعراض لا يبقى زمانين **[52-a]** muktezâsınca a'râz iki zamâna kalmaz. Ve bir fi'l için olan kuvvet hem bir âhar fi'l için bakî kalmaz. Belki her bir fi'l için Allâh'dan abde bir kuvvet ve istitâat verilmek lâzım olur ki hattâ ol bende ol fi'li işlemeğe kādir ola.

***Seyyid-i İstiğfâr** (سيد استغفار) **:** اللهم انت ربى لااله الا انت خلقتنى وانا عبدك وانا على عهدك و وعدك ماستطعت اعوذ بك من شرما صنعت ابوء لك بنعمتك على وابوء بذنبى فاغفرلى انه لايغفرالذنوب الا انت

[Allâhım! Sen benim Rabbimsin, senden başka ilah yoktur. Beni sen yarattın ve ben senin kulunum. Ben gücümün yettiği kadar sana verdiğim söz üzerindeyim. Yaptığım kötülüklerden sana sığınırım. Biliyorum, verdiğin nimetlere karşı kusur ettim.Günahlarımı itiraf ediyorum, beni bağışla. Her ne şekilde olursa olsun günahları senden başka kimse bağışlayamaz][24] "ebûü" kelimesi "erciu" ma'nâsınadır. Velâkin ni'metle rücû'un ma'nâsı, ni'metin Hak'dan olduğuna i'tirâf edip şükürle mün'ama dönmektir. Ve zenble rücû' etmek, i'tirâf ve istiğfâr iledir. Pes, demektir ki yâ rabbi ni'met senindir ve senden gelmiştir ve günâh benimdir ve benden olmuştur. (eş-Şeyh İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***İstiğfâr ve tevbe-i nasûh** (استغفار و توبهء نصوح) **:** Rasûlullâh (s.a.v.) tevbe ve istiğfârın ikisini cem' etmiştir. Onun için استغفرالله واتوب اليه demek gerektir. Zîrâ tevbe, dinde mezmûmdan memdûha rücû'dur. Ve istiğfâr, kubh-i ma'siyeti bilip i'râz ettikten sonra taleb-i mağfirettir. Pes, ikisinin miyânında fark vardır ki tevbe, istiğfârdan fi'l-hakîka mukaddemdir. Zîrâ emr-i mezmûmdan fi'l-i mahmûda rücû' etmedikçe taleb-i mağfiret olmaz. Ve'l-hâsıl erbâb-ı hayâlât bir ehl-i yakîne mukārenet edip mecbûr oldukları evhâm ve hayâlâttan tevbe ve istiğfâr etmek gerektir. Zîrâ fesâd-ı bâtınlarıyla fesâd-ı zâhir ehline mülhak olmuşlardır. Pes, fücûr-i sûrîden tevbe ettikleri gibi, fücûr-i ma'nevîden dahi tevbe etmedikçe tevbeleri nasûh olmaz. Ve fücûr-i ma'nevînin eşeddi evliyâya adâvet ve onlar hakkında sû-i makāledir. Nitekim her asırda ulemâ-i rüsûmun ekseri ve onları taklîd eden cühele-i âmmenin hâlleridir. Aceb hâldir ki tekārub-i zamânda esrâr-ı ilâhiyye münkeşife olup yakîn ve itmi'nân-ı mezîd olacak iken, cehl-i bi'llâh

[24] - Tirmizî, Da'vât, 3393

galebesiyle ekser-i nâs a'mâ olmuşlardır. Ve ikrâr ve i'tirâf sadedinde olanlar dahi umûr-i tabîiyye-i hasîseye tevaggul ile behâime ilhâk mertebesin bulmuşlardır. El-hâsıl istiğfâr etmek şurût ve kuyûduna mukârin olmayınca, ma'siyetten ma'dûd olup istiğfâr-ı âhara muhtâc olur. Ve sâir ezkâr dahi ona kıyâs oluna. (Hakkı Efendi)

***İstiğfâr** (استغفار) **:** İstiğfâr üç kısımdır : Biri mübtedîlerin istiğfârıdır ki ibtidâ bey'at ettikleri vakt günâhlarına istiğfârdır. İkincisi, mütavassıt sâliklerindir ki sülûklerinde Hak'dan gayrı ne var ise cümlesinden istiğfârdır. Üçüncüsü, müntehîlerindir ki benliğine istiğfârdır. Nitekim Hazret-i Mûsâ (a.s.)ın istiğfârı gibi. Ma'lûm ola ki, Üftâde Efendi Hüdâyî Efendi'ye buyurdular ki : Her hâlin berzahda bir sûreti vardır ki vâki'-i hâle mutâbıkdır. Nitekim bizden birimiz bir şeyden haber vermek istese, ibtidâ sûretini âlem-i berzahda kalbe nakş eyleyip ba'dehû haber veririz buyurdular. Mertebe-i nefsde istiğfâr birkaç mertebe üzeredir : Evvelen, ahlâk-ı reddiyesini terk iledir. Sâniyen, ol ahlâk-ı reddiyeyi koma'ladır. Ba'dehû ol ahlâk-ı reddiyeye avd ve rücû' etmekten istiğfârdır. Ammâ mertebe-i rûhda istiğfâr, **[52-b]** cehâletten halâsladır. Ammâ mertebe-i sırda istiğfâr, mâsivây-ı Hak'dan halâs iledir. Ve cümlesinden a'lâ istiğfâr, her şeyi bildim demeden istiğfârdır. Zîrâ da'vây-ı ma'rifet, ayn-i vücûd-i enâniyyettir. İmdi lâyık olan oldur ki, cümleden fânî ola. Bu mertebe, mertebe-i enbiyâ ve kümmel evliyâdır. Ba'dehû buyurdular ki : Bu makām-ı fenâ dedikleri, tâife-i hulûtiyyeye dâire-i sâbi'de hâsıl olur. Zîrâ onların sülûkü esmâ iledir. Ammâ bizim tarîkimizde ehl-i sülûk her mertebede fenâ üzeredirler. Zîrâ bizim sülûkümüz ancak tevhîdledir. Ya'nî dediler ki, mebde-i eşyâ Hak'dan bir sıfattır. İfâza-i vücûd eden bu sıfattır. Nazmi Efendi buyurmuş ki :

Beyit :

Görürsen hâlik ve fânî sivâyı,
Bilirsin bâkî ve zâhir Hüdâ'yı. (Nazmi Efendi)

***İstiğfâr ve Tevbe ve Tevbe-i nasûh** (اسغفار و توبه و توبهء نصوح) **:** Tevbe, cemî' maâsîden rücû'dur. Hattâ ba'zı ulemâ demişler ki , eğer ba'zı maâsîden tevbe edip ba'zı âharını alıkoyar ise; meselâ, şirb-i hamrden rücû' etse velâkin sakalını tıraş etmekten fârig olmasa, ona terk derler, tevbe demezler. Allâh Teâlâ tevbe ile emr eylemiştir. Pes, terk sûretinde Hakk'a takarrüb ve rücû'u nâkıs olur ve mahbûbiyyet derecesine eremez. Nitekim Kur'ân'da gelir : ان الله يحب التوابين (Bakara,2/222) [Her halde Allâh çok tevbe edenleri de sever] Ba'zı tefâsîrde gelir ki, tevbe istiğfârın gayrıdır. Pes ikisini bile cem' edip "estağfirullâhe ve etûbü ileyh" diye ki, istiğfâr lisânın ve tevbe kalbin sıfatıdır. Eğer istiğfâr ile iktifâ eder ise, câiz ki kalbinde nedâmet olmaya. Ve kalbinde nedâmet olmayınca kavl-i mücerrede i'timâd olunmaz. Nitekim bir mücrim ta'zîr olunurken bir dahi etmem dese, ammâ kalbi ile etmek kasdı olsa ol i'tizâr bâtıl olur. Ve ba'zı kibâr buyurdular ki, تبت اليك يا رب من كل شئ لا يرضيك [Yâ rabbi! Senin razı olmadığın herşeyden sana tevbe ettim] demek gerektir ki tâ ki amel zâhir ve bâtın ve kavl ve fi'le şâmil ola. Zîrâ insânın bâtınında havâss-ı reddiye ve dimâğında hayâlât-ı fâside çoktur. Pes, tevbe-i nasûh edince derûn ve bîrûnda olan seyyiât mahv olur veyâ hasenâta tebdîl kılınır. Bu sûrette bir kirli Âdemi yûyup ve arıtıp üzerine libâs-ı fâhire giydirmek gibi olur. İşte bu ma'nâ, hammâma girmeğe isti'dâdı olana göredir. Ve illâ külhâncı tahârete meyl etmez. Zîrâ dâimâ kârı denese müteallik nesnedir.Ve tevbe ve istiğfâr vird-i dâimdir. Hattâ enbiyâdan bile ilâ-âhiri'l-ömr sâkıt olmaz. Velâkin enbiyânın tevbesi ne makūle zenbdendir, ümmetleri ona vâkıf değildir. Zîrâ zenbleri bizim zenbimiz cinsinden değildir. Şol sebepten ki, onlarda nûrâniyyet ve letâfet gālib olur. Melek haddine ermişlerdir. Ve câizdir ki, onların tevbeleri rücû'-i dâim ma'nâsına mahmûl ola. Ve mü'mine lâzımdır ki beher yevm yüz kere istiğfâr ve belki dâimâ Hakk'a ittisâli kâr eyleye. Fefhem cidden.

Nazm : **[53-a]**

Cürm ü günâha estağfirullâh, kâr-ı siyâha estağfirullâh,
Nefsime uydum, cânıma kıydım, suçumu duydum estağfirullâh,
Düştüm kapıda, kaldım kapıda, zenb-i vücûda estağfirullâh,
Olunuz âgâh, tûbû ila'llâh, diyelim her gâh estağfirullâh,
Evvel ü âhir, bâtın u zâhir, taksîre bir bir estağfirullâh,
Pür-günâh oldum estağfirullâh, revşyâh oldum estağfirullâh,
Dilde benlik var, tende kemlik var, sende iyilik var estağfirullâh,

Bu durur matlub, mahv-ı zenb et hep, Allâh yâ rabbi estağfirullâh,
Ağlarım her dem, anlarım her dem, söylerim her dem estağfirullâh,
Âzdı çünkîm yôl, oldu sağım sol, der bu Hakkı kul estağfirullâh.
(Nakd-i Hâl-i Hakkı Efendi)

***İstiânet** (استعانت) :Umûr-i dîniyye ve uhreviyyede muâvenet ve müzâheret taleb etsen, Allâh Teâlâ'dan taleb eyle. Zîrâ mü'mine kâfî olan odur. Ve bir esmâ dahi muîndir. Onun için بماء معين فمن ياتيكم (Mülk,67/30) [Kim size bir akarsu getirebilir?] de "Allâhu rabbü'l-âlemîn ve hüve ni'me'l-muîn" demek dahi meşrû' kılınmıştır. اليس الله باحكم الحاكمين (Tîn,95/8) [Allâh hâkimlerin hâkimi değil mi?] de بلى و انا على ذلك من الشاهدين demek gibi. Çünki muîn olan odur. Pes, insân و اياك نستعين (Fâtihâ,1/5) [Bizi doğru yola yönelt] mûcebince kavlinde sâdık gerektir. Ya'nî mücerred duâ kifâyet etmez. Belki kalbinin teveccühü dahi Hakk'a gerektir. Tâ ki zâhir ve bâtın biri birine muvâfık ola. Kāle teâlâ : فاستعينوا بالصبر والصلوة (Bakara,2/153) [Sabır ve salât ile yardım isteyin] ya'nî umûr-i mühimme vâki' olunca sabr ediniz ki sabırla fi'l-mesel koruk, helvâ olur.

***İstikāmet** (استقامت) : فاستقم كما امرت (Hûd,11/112) [Onun için, emrolunduğun gibi dosdoğru ol !] Pes, yâ Muhammed ! Sen istikāmet eyle, istikāmet etmeklik ile emr olunduğun gibi. İstikāmetin ameliyyete şümûlü vardır. Akāyidde istikāmet beyne't-teşbîh ve't-tenzîh tevassut eylemektir. Akāyid-i meşâyih-i sûfiyye gibi. Ve ameliyyâtta istikāmet min-gayr-i tefrît ve ifrât emr olunduğu üzere vezâyif-i ibâdâta kıyâmdır. Zîrâ ibâdetten maksûd, imtisâl-i emrdir, nice emr olundu ise. Eğer bir kimse tilkā'-i nefsden bir ibâdet ihtirâ' eylese ki ol, emr olunmamış olsa, istikāmet etmemiş olur. İmâm Kuşeyrî buyururlar : "Müstakîm ol kimsedir ki sırr-ı menzil-i visâle ermeyince râhdan ona fütûr gelmeye." Ve hakîkatte istikāmet, adem-i rü'yet-i istikāmettir. Ve kalbi ağyâr ve mâsivâdan muhâfazattır. Nitekim Hâce İsmet Necârî buyurur :

Kesî râ dânem ehli istikāmet
Ki bâşed ber serî gûyi melâmet.

***İstîhâş-i ani'l-halk** (استيحاش عن الخلق) : Halktan vahşet üzerine olmaktır. Vahşet ünsün zammile zıddıdır. Vahşî dedikleri şey hayvânâttır ki insânla müste'nis olmazlar ve belki onlardan teneffür ederler. Bu dahi mübtedîlere göredir ki henüz dilleri halktan demîde olmamış ve halk-ı âlem onların taarruzundan selâmet bulmamıştır. Fe-emmâ mü'min ismine mazhar olup halk onlardan emn üzerine olanlardan vuhûş ve tuyûr tevahhuş etmezler. Ve belki müste'nis ve onların gāilelerinden bî-pervâ olurlar. Zîrâ ism-i mezkûrun mazhar-ı tâmmında gāile ve halkı tenfîr edecek hâl olmaz. Nitekim mahkîdir ki, Hatmu'l-Evliyâ (k.s.)evâil-i hâlinde diyâr-ı mağribde iken doludizgîn ile mer'âlarda âhûlara varır ve rumhunun (mızrak)ucu çerâ-gâhda otlayan âhûlara dokunurdu. Ve âhûlar aslâ serlerin mer'âdan **[53-b]** kaldırmazlardı. Zîrâ şeyhin bâtınından onlara emn ve emân aks ederdi. Bu sebepten kendi hâllerine meşgūl olurlardı. Ve sâir ecânibden teneffür ettikleri gibi teneffür etmezlerdi.

İşte buradandır ki, Hârûn er-Reşîd halîfenin bir oğlu târik-i dünyâ ve sâlik-i râh-ı hüdâ oldukta, pederi ona hitâb ve itâb edip, beni beyne'l-mülûk müftazıh eyledin dedikte, oğlu gördü ki bir murg-i vahşî durur. Ey peder, şu murgu da'vet eyle, görelim sana icâbet eder mi dedikte, da'vet edip icâbeti zâhir olmayınca oğlu orada rûhânî edip da'vet edince murg dahi ol sâat icâbet ve gelip başına konunca pederine teşnî' edip, ey peder, sen dahi beni beyne'l-evliyâ rüsvây eyledin dedi ve pederini ilzâm eyledi. Ve ona Ahmed-i Sebtî derlerdi ki zamânında kutb oldu. Ve şeyh-i mezbûr onun vefâtından nice müddetten sonra metâfda rûhâniyyetine mülâkî oldu. Ve "sebtî" nisbetinden suâl eyledi. Ol dahi sebt günü ya'nî cumâ ertesi ki yevm-i yehûddur, onlara rağmen ol günde bir haftalık maâşımı kesb edip bâkî eyyâmda Hakk'a meşgūl olurdum dedi. İşte bu makūleler, الميت يخرج الحى من (Rûm,30/19) [O ölüden diri çıkarır] mazmûnunda dâhillerdir. Zîrâ mezkûrun pederi Hârûn bi-hasebi'ş-şer' hayy ise de, bi-hasebi'l-hakîka meyyittir. Zîrâ kalbi feyz-i ilâhî ile zinde olmamış ve rûhu hayât-ı ilm ve ma'rifetle hayât bulmamıştır. Bu cihetten kendi halîfe-i zâhir ve oğlu halîfe-i bâtın ve mazhar-ı hakîkat-ı ilâhiyyedir.El-hâsıl mâ-sivâdan müstevhiş olanlar, Hak ile müste'nis oldular. Bu yüzden Kays-ı Âmirî ki mecnûn demekle şöhret-yâbdır, âşık-ı leylâ oldukta halktan teneffür edip sahrâlarda karâr eyledi. Ve âhir aşk-ı mecâzî vesâtatıyla aşk-ı

hakîkîye nâil ve ma'şûk-ı hakîkîye vâsıl oldu. Onun için bî-aşk olan Âdem hayvândır. Ve aşk-ı mecâzî ehli dahi sûret-i ilâhiyyenin nısfı üzerinedir. Zîrâ eğerçi aşkı cihetiyle zindedir fe-emmâ müteallikî emr-i mecâzî olmakla mürde gibidir. Ve Kur'ân'da gelir :
وقالت اليهود ليست النصارى على شئ وقالت النصارى ليست اليهود على شئ (Bakara,2/113)
[Yahudiler dedi ki : "Hristiyanlar hiçbir şey üzerinde değil!" Hristiyanlar da dedi ki : "Yahudiler hiçbir şey üzerinde değil!"] Ya'nî yehûd ve nasârâ biri birleriyle müste'nis olmazlar ve biri birlerinin dîninden teneffür ederler. Ve bu âyetten ahz edip, ba'zı meşâyih demişlerdir ki, tâife-i sûfiyye biri birleriyle tebâguz üzere oldukça fâide ve hayırdan hâlî olmazlar. Ya'nî ehl-i bidâyet biri biriyle müste'nis olmak iyi değildir. Belki gayra sükûn ve meyl etmek Hak'dan onları mütevahhiş kılmaya bâis olur. Halkı ise her vecihle terk ve Hakk'a tebettül lâzımdır. Tâ ki ticâretinden pür-sûd ve nâil-i maksûd ola. Ve cemî' süllâk bu tarîk üzere sülûk eylemişlerdir. Eğerçi ba'zıları ba'de't-tekmîl dahi müfâdât ve kehûf (?) ve aktâr-ı **[54-a]** arzda tenhâ mahalleri ihtiyâr kılıp her vecihle halvet-nişîn ve uzlet-güzîn olmuşlardır. Ve bu sûrette gerçi halka fâideli olmazlar fe-emmâ halkta dahi isti'dâd olmayınca onlarla sohbetten ne hâsıl olur. Bu sebeptendir ki, Üsküdâr'da Hazret-i Pîr Hüdâyî'nin etbâ'ı mütekessir oldukta ol nâhiyede bağlar peydâ edip ekserini mücâhedeye koştu. Zîrâ sâir vecihle mücâhede ve şeyhle sohbet ve müşâhedeye henüz rızâları yok idi. Ve şol kimse ki usfûr havsaladır, onun gıdâsı dânedir, yoksa lokma-i ankâ değildir. Ve pîr-i mezkûr dünyâdan irtihâl ettikten sonra hâlden bî-haber olanlar dillerin kâr-ı dünyâya beste edip umûr-ı maâşe iştigâlle yoldan çıkdılar, gittiler. Husûsâ ki niceleri şer' cihetiyle muâmelât-ı muharremeden dahi tehâşî etmeyip anâdil ve tûtiyân yerine, zâğ ve zağanlar konup bâtınlar vîrâne ve tekyeler baykuş-hâne oldu. والامر الى الله تعالى (**Nakd-i Hâl**)

***İsrâf** (اسراف)**:** Me'kûl ve melbûs ve mesken, bunlar insanın zarûriyyâtındandır. Bu sûrette her birinde isrâfdan hazer edip mâ-lâ-büd ya'nî def'-i zarûret mikdârı üzerine iktisâd etmelidir. Zîrâ Kur'ân'da ولا تسرفوا (A'râf,7/31) [İsrâf etmeyiniz] vârid olmuştur. Ya'nî eğer ekl ve şirbde ve eğer gayrıda isrâfdan nehy olunmuştur. Burada meşrûb zikr olunmadığı, me'kûle tâbi' olduğundandır ki fi'l-hakîka ikisi bir addolunur. Eğerçi ki Kur'ân'da gelir : واشربوا (A'râf,7/131) [İçiniz] diye ikisi dahi tasrîh olunmuştur. Zîrâ arz-ı arab hârre olmakla eklden şirbe ihtimâm ziyâdedir. Ve ba'zı kibâr buyurmuşlardır ki, bu üç nesne fi'l-hakîka ikidir. Zîrâ müteehhil makûlesi olmayan kimse mağaralarda dahi sâkin olmak kâbildir. Bu cihetten başka meskene muhtâc olmaz. Belki ihtiyâc def'-i helâk edecek kadar me'kûl ve mat'ûmedir her neden olursa. Ve ba'zı meşrûb vardır ki me'kûl hükmündedir. Nitekim zemzem-i şerîf hakkında gelir : وشفاء سقم انه طعام طعم Ya'nî zemzem şifâ-i maraz olduğundan mâ-adâ ol kadar kuvveti vardır ki gıdâiyyete dahi hâsıldır. Pes, ehl-i riyâzet onunla nice eyyâm taayyüş edebilir. Ve kezâlik, zarûret-i külliyye setr-i avret ve def'-i harr ve berd edecek mikdârı libâsdır. Pes, bu zarûretlerin mâ-adâsı isrâfdır.Ve isrâfla tebzîrin farkı budur ki, tebzîr bir nesneyi lâyık olmayan yere sarf etmektir, gerekse kalîl olsun. Ve isrâf odur ki, bir nesneyi lâyık olan yere maa-ziyâde sarf eyleye. Pes, ol zâide isrâf ve hadd-ı i'tidâlden tebâüddürler. Ve vârid olmuştur ki ; لا سرف فى الخير Ya'nî bir nesne hayr cihetiyle olsa onda isrâf olmaz. Belki teksîr-i mesûbe bâisdir. Ve amel niyyete râci'dir. Nitekim ehlullâhdan biri ziyâfet eyleyip ol gece bin aded şem' îkâd eyledi. **[54-b]** İsrâfdır dediklerinde, itfâ ediniz diye işâret etti. Velâkin her ne kadar "tüf" dediler, hiç birini söndürmeğe kādir olmadılar. Ol azîz dedi ki, imdi bu şem'leri kendi nefesimizle îkād etmedik, belki Hak ile Hak için îkād ettik ki onda isrâf yoktur. Onun için itfâya kādir olmadınız. Zîrâ çerâğ-ı Hakk'ı söndürmeye kimse kādir değildir. Kāle Teâlâ : يريدون ان يطفؤا نورالله بافواههم والله متم نوره ولو كره الكافرون (Tevbe,9/32) [Allâh'ın nurunu ağızlarıyla söndürmeyi istiyorlar. Allâh da, kâfirler hoşlanmasa da nurunu tamamlamayı diliyor!] ile münkirlere dahi işâret vardır. Onun için Allâh Teâlâ onlara rağmen ehlullâhın çerâğların ihyâ ve sikkelerin ibkā etmiştir. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Eşyânın her birinde iki vech vardır :** Ma'lûm ola ki, eşyânın her birinde iki vech vardır. Bir vechi ademe ve bir vechi vücûda nâzırdır. Ve vech-i adem, hazret-i zâta ve vech-i vücûd, hazret-i esmâya göredir. Pes, eşyâ ilmu'llâhda kadîm ve zuhûrda hâdisdir. Ve illetü'l-ilel demek gerçi hakîkatte tevhîd-i zâtî makûlesindendir ki şerîki nefy eder. Fe-emmâ bu illetü'l-ilel lafzını Allâh Teâlâ üzerine ıtlâk etmek câiz değildir. Zîrâ izn-i şer'î vârid olmamıştır. Belki mebde'i'l-küll denilir. Zîrâ feyz-i mukaddes ile tecellî ettikte akl-ı evvel zâhir oldu. Ve bu zuhûr ki kudretin makdûre taallukuyla hâsıl olmuştur. Akıl ve keşfe sığmaz. Ve eşyâya sıfâtullâh demek, Hak Teâlâ eşyâya hakîkat olup eşyâ ol hakîkatın sûreti olduğu i'tibârıyladır. (**Es'ile-i Ecvibe-i Hakkı**)

***Eşyâya ne mertebede şuûnât ve sâir isim ıtlâk olunur :** وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O, nerede olsanız sizinle beraberdir] âyet-i kerîmesinde olan maiyyet, maiyyet-i sıfâtiyyedir, maiyyet-i zât değildir. Zîrâ maiyyet-i zât ind-i ehli't-tahkîk mümteni'dir. Onun için bu eşyâ hakîkatte müstehlekedir ve zât-ı ilâhî katında eşyânın vücûdu yoktur. Gayr ve sivâ demek bu zât mertebesine sığmaz. Ve bu zât mertebesinde eşyâya şuûnât ve esmâ-i ilâhiyye denir. Ya'nî eşyâ müstehleke olarak mertebe-i zâtta iken,eşyâya şuûnât ve esmâ-i ilâhiyye derler. Eşyâ ilme tenezzül ettikte, a'yân-ı sâbite derler. Ve ayna ya'nî ervâha tenezzül ettikte eşyânın rûhâniyyetine, ervâh derler. Ve şehâdete geldikte, ma'den ve nebât ve hayvân ve insân derler. Eşyâ ilmde iken mütemeyyiz olur ammâ birbirlerini görmezler, ancak Hak görür. Meselâ, insânın ve sâir levâzımâtın asılları ilmde kalıp sûretleri zâhir-i vücûd ile âlem-i mülke çıkarlar. Eşyânın ilm ve ayndaki hâli, eşyânın ezelen ve ebeden makāmına göre meşhûd-i Hak olduğu hakdır. İşte cemî' avâlimde Hak eşyâyı tafsîlen müşâhede üzerinedir. Velâkin eşyâ ilm-i ilâhîde ve ayn-ı rûhânîde bi'l-fi'l îmân ve küfr ile muttasıf değildir. Belki ol iki âlemde bu makūle sıfâtın vücûdu bi'l-kuvve ve ayn-ı cismânîde bi'l-fi'ldir. Ya'nî eşyâ ilmde iken basît olup, ma'nâ olduğundan harf ıtlâk olunur. Ve âlem-i misâle **[55-a]** ve bu şehâdet âlemine geldikte, mürekkeb olmakla kelime ıtlâk olunur. Ve eşyânın her biri taayyün-i mahsûs ile müteayyin olup esmâ cihetinden biri birinden mümtâz olmak hasebiyle mâ-sivâ ve gayr ıtlâk olunur. Eğerçi hüviyyet-i sâriye birdir. Nitekim zeyd amrın teşahhusda gayrıdır fe-emmâ hassa-i hakîkatte aynıdır.

***Eşyânın zulmet ve ademden zuhûru :** Eşyâ zulmet ve ademde iken, ism-i nûrun tecellîsinden hâsıl olup hakāyık-ı esmâ ve mâhiyyet-i eşyâyı irâet ve izhâr edip sûret verdi. Nazar eyle ki zulmet-i leylde bir hânede ne idüğü ma'lûm ve mahsûs değil iken, bir şem'in zuhûruyla ne kadar hafâyâ var ise âşikâre olur. Onun için zât-ı Hak'dan "kenz-i mahfî" ile ta'bîr olundu. Zîrâ ol vakitte tecelliyât yoktu. Ve esmâ ve sıfâttan bir eser zâhir değil iken ve âhirette şem'-i hakîkînin dahi zuhûru böyledir. El-hâsıl, cemî' eşyâ esmâ-i ilâhiyye ile devr eder. Zîrâ eşyânın vücûdları min-hays-i hüve ademdir. Ve ademden vücûd matlûb olmaz ise de vücûd, vücûddan matlûbdur. Ve vücûddan murâd, esmâ-i hüsnâdır, zîrâ vücûd-i vâcibe müsteniddir ve vâcibin vücûduyla kāimdir. Pes, esmâ-i vücûdiyyenin eşyâya taalluku, eşyânın yüzünden Hakk'ı ihyâ (izhâr)eylemektir. Binâen-alâ-hâzâ, halktan hiçbir vecihle matlûb olmasa, ibtâl-i Hak lâzım gelmez. Tecelliyât-ı vücûdiyye ise nice hükm ve mesâlihi müştemildir. El-hâsıl halkdan halk matlûb olmaz, min-hays-i hüve. Ya'nî halkdan halk matlûb olmadığı gibi, halkdan Hak dahi matlûb olmaz. Velâkin Hak'dan Hak matlûb olur, min-hays-i hüve. Ve kezâlik Hak'dan halk dahi matlûb olur. Pes, bu bâbı sedd eylemek ahkâm-ı esmây-ı hüsnâyı ibtâl ve âsârını hederdir. (**Avziyye-i Hakkı Efendi**)

***İşâret** (اشارت) **:** İşâret hem maa'l-kurb olur ve hem maa'l-bu'd olur. Ammâ maa'l-kurb olması gayrın huzûruyla biledir.

***el-Eşbâh** (الاشباح) **:** Âlem-i mülk

***Eşrât-ı sâat** (اشراط ساعت) **:** Alâmet-i kıyâmet

***Eşrât-ı suğrâ ve Eşrât-ı kübrâ** (اشراط صغرى و اشراط كبرى)**:**Ulemâ buyurmuşlardır ki; elf ya'nî hicret-i nebeviyyeden bin sene fâsıldır ki eşrât-ı suğrâ ile eşrât-ı kübrâ arasını fasl eder. El-hâsıl binden evvel mürûr eden eşrât-ı suğrâ ve binden sonra zuhûr eden eşrât-ı kübrâdır. El-hâsıl binden evvel olan kıyâmet alâmetleridir. Binden sonra ne kıyâmetler kopesa gerektir. (**Tuhfe-i Atâiyye-i Hakkı**)

***Eşbâh** (اشباح) **:** Cesed.

***Eşbâh-ı kesîfe** (اشباح كثيفه) **:** Ten-i insân.

***Âşüfte** (اشفته) **:** Aşkla deli olmuşa derler.

***Işık** (اشق) **:** Işıkdan murâd, sâliklerden ilhâd ehlidir ki zât ve sıfât-ı Hakk'ı i'tikādda kusurları vardır. Ve hilâf-ı vâki' üzerine akd vâki' olmuştur. Pes, bu tâife mahzûl ve mezmûmlardır. Ve ışık dedikleri tâife ki ekseri hurûfîdir, melâhidedir. Ya'nî şer'den ilhâd-ı meyl eylemişlerdir ki zavâhir-i Kur'ân murâd değildir, belki murâd olan bevâtınıdır diye i'tikād ederler. Ve bundan haşr-i ecsâdı nefy etmek dahi lâzım gelip kâfir olurlar.**[55-b]**Ve ona ilhâd-ı ekber derler. Ve "**Kitâb-ı Câvidân**" okuyanların ekseri ilhâd üzerinedir. Nitekim bilâd-ı ernebûdda gālibdir. Pes, şol ilm ve irfân ki amel-i sâlih ve sülûk ve takvâ üzerine mebnî değildir, şeytânîdir rahmânî değildir. Zîrâ kalbe ilhâm melekden hâsıl olmaz belki hayâl-i dimağdan gelir ki hayâl bu âlemin hâricine nâzırdır, yoksa dâhiline değil. İşte bu mertebeden nice mürtekiblere ba'zı keşf-i süfliyye vâki' olsa onu bir emr-i muhakkık kıyâs ederler. Ve biz bu ma'nânın gavrına erdik diye sadedden çıkıp giderler. Çünki

kemâl-i ma'rifet a'mâl-i sâlihaya mevkūfdur. Bu cihetten tâlib-i ma'rifet olan, ilm-i şer'îye muhtâcdır. Zîrâ ilm-i şer'î olmasa, amel-i şer'î dahi bulunmaz ve bî-ma'rifet Âdeme ârif denilmez. İllâ tesmiye-i mücerrede kabîlinden olur. Nitekim nice ışıklar, hâlden bî-haber olanlara ârif ıtlâk ve galat söylerler.

***İştiyâk** (اشتياق) **:** Vasf-ı iştiyâk insandan munkatı' olmaz. Zîrâ iştiyâk-ı mahbûbî, her mütâlaada hâsıl olan mahâsin-i zâideye ıttılâ'dan gelir. Ittılâ' ise, nefsin-bi-nefs ve nazarin-bi-nazar ziyâde olmaktadır. Zîrâ mahâsin-i mahbûbe gāyet yoktur. Pes, iştiyâk ne vecihle tamâm olur ve incizâb-ı dil nice inkıtâ' bulur. (**Necât-ı Hakkı**)

***İşrâkiyyûn, Meşşâiyyûn, İşrâkîler, Meşşâîler** (اشراقيون , مشائيون , اشراقيلر , مشائيلر) **:** Eflâtûn-ı ilâhînin şâkirdleridir ki iki türlüdür : Birine işrâkiyyûn derler ve birine dahi meşşâiyyûn derler. Öyle ki meclisine varırlar gelirler ve sohbetle müntefi' olurlardı. Zîrâ sohbetten ahz etmek âsândır. Şol sebepten ki gönülden ahz etmeğe riyâzet-i tâmme ve mücâhede-i kaviyye ve teveccüh-i azîm ister. Rûhâniyyet ise, değme hâl ile taltîf olunmaz. Zîrâ bi-hükmi'l-civâr kesâfet-i cism-i tabîî sârî olmuştur.Ve ma'lûm ola ki, mecmû'-ı hukemâ iki fırkadır : Biri meşşâiyân ve biri işrâkiyyedir. Meşşâîler şol tâifedir ki, ders okurlar ve üstâzla mükâleme ederler. Ve üstâzın elfâzından istifâde ederler. Ve işrâkîler onlardır ki, üstâzla mükâleme etmezler. Belki üstâzın mukābelesinde maânî ve hikmeti ahz ederler ve üstâzla hiç kelimât etmezler. Hemân üstâz önünde bir mikdâr otururlar ve kalkıp giderler. Ve onların dersi, tasfiye-i kalbdir. Ve ol maânî ki üstâzın kalbinde vardır. Ve üstâzın önünde oturmakla ol maânî onların kalbine mün'akis olur. Ve işrâkî dediklerine bir vech dahi budur ki üstâzları arkaların güneşe verip, şâkirdleri güneşe karşı otururlar.

***Isbaayn** (اصبعين) **:** Bu hadîs-i şerîfe işâret buyururlar ki, Abdullâh bin Ömer'den İmâm-ı Müslim rivâyet eder. Kāle aleyhisselâm : ان قلوب بنى ادم كلها Tahkîkan benî Âdemin kalblerinin küllîsi beyne ısbaayn, ya'nî iki parmağı ortasındadır. من اصابع الرحمن [25] Allâh'a ısba' ıtlâkı müteşâbihâttandır, yed ıtlâkı gibi. Pes, te'vîlen câiz görenler ısbaayndan murâd, celâl ve cemâldir, dahi kalbde **[56-a]** olan dâiyândır. Ya'nî iki dâîdir demişler. Ya'nî kalb-i kābil ve sâlihdir. Küfre ve îmâna meyl etmeğe ve bu ikisinden birine meyl etmez, illâ ol dâiyeden biri zuhûr etmeyince. Pes, Hak Teâlâ ya dâiye-i îmânı veyâ dâiye-i küfrü ihdâs edip benî Âdemin kalbini taklîb eder. (Hakkı Efendi)

***Aslu'l-vusûl** (اصل الوصول) **:** Âlem-i lâhût.

***Aslu'l-usûl** (اصل الاصول) **:** Âlem-i ceberût.

***Asl-ı tecellî** (اصل تجلى) **:** Nefs-i rahmânî ve nûr-i merşûş ve rûh-i ilâhîdir.

***Asl-ı meâdin** (اصل معادن) **:** Zehebdir.

***Asl-ı ervâh ve Asl-ı ecsâm** (اصل ارواح و اصل اجسام) **:**

منبسط بوديم و يك جوهر همه
بيسر و بى پا بديئم ان سر همه

Ma'nây-ı beyit budur ki, cümlemiz basît ve gayr-ı mürekkeb ve yek cevher idik. İbtidâda cevher-i ferd olduğumuz hâlde bizden müşahhasât-ı ârıza yok idi ki ser u pâ ve bunların emsâli cevârih ve a'zâdan sonra cevher-i ferd olan hakîkatı muhammediyyeden teşa'ub eyleyip فيض نورى انامن‌الله و المؤمنون من [Ben Allâh'dan ve mü'minler de benim nurumun feyzindendir][26] vefkince evvelâ mâhiyyât-ı imkâniyye ve sâniyen, hakāyık-ı kevniyye ile zâhir olup ve her birimiz muktezây-ı hakîkatî üzere bir lisân söyledi. Pes, bu zuhûr ile basitlik terekkübe mübeddel oldu. Ve ferdâniyyet, isniyyete tahavvül buldu. Ve hakîkat-ı muhammediyye hakkında gelir : خلق‌الله روحى اول ما [27] Ya'nî ibtidâ reşş-i vücûd-ı aynı ile merşûş olan rûh-i muhammediyyedir ki, ondan evvel âlem-i emrden âlem-i halk ve ihtirâ'a kadem-i vaz' etmiş yoktur. Ondan sonra sâir ervâh ondan

---

[25] - Müslim, Kader,17; Müsned,II,168,173; Beyhâkî, **Şuabu'l-İmân**, I, 475.
[26] - Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, I, s.619.
[27] - Hâkim, II, 600; **Müsned**, IV, 127; İbn Hibbân, **el-İhsân**, XIV, 312,313.

ahz olundu.Ve câizdir ki, cevher-i vâhidden murâd, كنت كنزا مخفيا [Ben gizli bir hazîne idim][28] hadîsinin medlûlü olan hüviyyet-i ilâhiyye ola. Zîrâ rûh dahi musavvir isminde dâhildir, sûret-i rûhâniyyesi olduğu cihetten. Eğerçi ki ol âlemde ulvî ve süflî ve fevkânî ve tahtânî yoktur. Nitekim bî-ser u pâ ona işârettir. Velâkin Allâh Teâlâ üzerine cevher ıtlâk etmek, kavl-i hukemâdır, kavl-i mütekellimîn değil. Eğerçi Hak Teâlâ bi-zâtihî kâimdir.

Ba'de-zâ ulemâ aslu'l-ecsâm olan zâtta ihtilâf ettiler. Ba'zılar dediler ki, aslı cisimdir ve ba'zılar cisim ve cismânî değildir, cismânî ile murâd, cism-i mutlakın cüz'ü olan cevherdir, mâdde ve sûret gibi. Ve cisimdir diyenler dahi ihtilâf ettiler. Ba'zılar dediler ki, ol zât (hakîkat-ı muhammediyye) bir cevher idi ki nazar-ı bârî teâlânın te'sîri ile eriyip su oldu. Ve eşyâ ol sudan halk olundu. Ve ba'zılar dediler ki, aslu'l-ecsâm dedikleri arz idi ki, taltîfinden mâ' ve mâ'nın taltîfinden hevâ ve hevânın taltîfinden ateş hâsıl oldu. Ve ba'zılar dediler ki, asl-ı mezkûr hevâ idi. Zîrâ hevâ, latîf ve kesîf beyninde tevassut eylemiş ve sühûletle eşkâl kabûl eylemiştir. Pes, ol hevânın taltîfinden ateş ve teksîfinden mâ' ve arz hâsıl oldu. Ve ba'zılar dediler ki, asl-ı mezkûr ateş idi. Zîrâ fazl-ı letâfeti olduğundan mâ-adâ asl-ı hayât ve kıvâm-ı mürekkebât onunladır. Fe-emmâ ol aslın su olmasına kimse zâhib olmamıştır.

Hakîkat-ı muhammediyye **[56-b]** ise, âlem-i ervâha göre rûh-i mahzdır. Eğerçi ki sûret-i rûhâniyyesi vardır. Sonra bi-hasebi'l-merâtib suver-i muhtelifede zâhir olmuştur. Ya'nî tenezzülât-ı rahmâniyye tavran-ba'de- tavrin takallüb ve tatavvur eylemiştir. Pes, ervâh ve ecsâmın aslı odur, ya'nî hakîkat-ı muhammediyyedir. Gereksin cevher-i müzâb (erimiş) dı ve gerek gayrıydı. Bu cevherden murâd, cevher-i rûh-i muhammediyyedir. Eğerçi ki Âdem (a.s.) olmak dahi câizdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : خلقكم من نفس واحدة (Zümer,39/6) [O sizi bir tek kişiden yarattı] Fe-emmâ hakîkate nazar olunsa, nefs-i vâhide rûh-i muhammediyye dahi şâmildir. Zîrâ ervâh-ı fevkânî i'tibârıyla ukûl ve tahtânî i'tibârıyla nüfûs derler. Pes, nüfûs fi'l-hakîka ukûl dedikleridir. Velâkin ba'zı tenezzülât hasebiyle nüfûs ıtlâk olunur. Nitekim akl-ı evvel ve nefs-i külliyye derler. Ya'nî akl-ı evvel, kalem-i a'lâ ve nefs-i külliyye onun levhidir. Levh ise kalemin mir'âtıdır, Havvâ Âdem'in mir'âtı olduğu gibi. Eğerçi ikisi dahi nefs-i vâhidedir. Zîrâ Havvâ Âdem'in dıl'-ı eyseridir, dıl' ise Âdem'in cüz'üdür. Velâkin tecellî-i rahmânî ve ihtirâ'-ı rabbânî ile Âdem şekl-i âharda görünmüş ve nefs-i müennese nikâbın örtmüş ve kâbiliyyet libâsın bürünmüştür. Fe-sübhâne'l-kâdirü'l-hakîm. Ve'l-hâsıl Âdem ve Havvâ arasında ihtilâf-ı teşahhus ve tenavvu'-ı suver vâr ise de bâtın-ı Havvâ Âdem'dir. Zâhir olmak, sıfatın ziyâdeliği hasebiyledir. Nitekim nâr ve nûr hakîkat-ı vâhidedir. Fe-emmâ iştidâd-ı zuhûr hasebiyle nâr denildi. Pes, bâtın-ı nâr nûrdur. Nâr zâhir olmak, ziyâde-i sıfatladır. Ve nâr nûr üzerine nice teferru' etti ise Havvâ dahi Âdem üzerine ol vecihle teferru' etmiştir. Binâen-alâ-hâzâ, nice nâr müennes ve nûr müzekker ise, Havvâ dahi müennes ve Âdem müzekker oldu. Hakîkat-ı muhammediyyenin sâir eşyâ ile sırrı bundan fehm oluna. Ve bu makāmda ehl-i nâr hakkında sırr-ı azîme işâret olundu, eğer fehm edebildin ise. Ve kezâlik ehl-i nûr hakkında dahi remz-i latîf olundu. Pes, hakîkat-ı muhammediyyeden herkesin hissesi ne saâdettir. Onun için ol hisse sende vâr iken ol nûru irtikāb-ı ma'siyetle tahkîr eyleme, belki şânını her hâlde ta'zîm eyle. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Asl-ı âlem ve Asl-ı ilâhî-i ma'nevî ve Asl-ı rûhânî ve Asl-ı cismânî :**

Ma'lûm ola ki, asl-ı âlem vâhiddir ki Allâh Teâlâ'dır. Ve ona asl-ı ma'nevî derler ki âlem-i kıdeme nâzırdır. Ve kezâlik asl-ı âlem vâhiddir ki akl-ı evveldir. Ve ona asl-ı rûhânî derler ki, âlem-i hâdise nâzırdır. Ve kezâlik asl-ı âlem vâhiddir ki cism-i külldür. Ve ona asl-ı cismânî derler ki bu dahi âlem-i hâdise ve imkâna dâirdir. Pes, bi-hasebi'l-merâtib usûl-i âlem bu üç nesnedir ki asl-ı ilâhî-i ma'nevîden esmâ ve sıfât teselsül bulmuştur. Eğerçi sıfât zâttan müfârık değildir. Ve asl-ı aklî-i rûhânîden cümle ervâh müteselsil olmuştur. Nitekim كنت نبيا وادم بين الماء والطين [Âdem su ile çamur arasında iken ben nebî idim][29] ve dahi انا من الله والمؤمنون من فيض نورى [Ben Allâh'dan ve mü'minler de benim nûrumun feyzindendir][30] ona işârettir. Zîrâ nübüvvet tevâbi' iktizâ eder. Ol vakitte ise tevâbi' ervâh-ı kümmel idi ki rûh-i nebevî bi'l-fi'l onlara meb'ûs olup tevhîde ve kendini tasdîke **[57-a]** da'vet kıldı. Ve kezâlik mü'minler onun feyz-i nûrundan olmak, makām-ı rûhâniyyette tayyün iledir. Ve illâ cismâniyyet yüzünden sulb-i nebevîden müteselsil değillerdir. Belki sulb-i Âdem'den hurûc etmişlerdir. Eğerçi sulb-i Âdem dahi sulb-i nebevîden hâric değildir. Zîrâ cümle-i enbiyâ (a.s.) sûret-i muhammediyyedir. Fefhem cidden.

---

[28]- Aliyyü'l-Karî, **el-Esrâr**, s.269,h.no:353; **Keşfu'l-Hafâ**,II,132; Sehâvî, **el-Makasidu'l-Hasene**, s.521, h.no:838.

[29] - Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, II, 129; Şeybânî, **Temyîzü't-Tayyib**, s.126.

[30] - Aclûnî, a.g.e., I, 619.

Ve asl-ı cismânîden cemî' ecsâm tevellüd edip, tabîiyyât ve unsuriyyât ondan müteşa'ibdir. Ve onun âhiri cism-i Âdemdir ki ebu'l-beşerdir. Ve ebu'l-beşerin zürriyyetinin âhiri, sîn vilâyetinde âhir zamânda tevellüd edecek bir veleddir ki âhiru'l-evlâddır. Ya'nî ondan sonra dünyâya bir mevlûd dahi gelmeyip akam-ı sârî olsa gerekdir. Ve kıyâmetin kıyâmı ondan sonradır ki küffâr üzerinedir. Mutlakan fa'rif. Ve bu takrîrden fehm olundu ki vatan üçtür : Biri, vatan-ı gaybîdir ki ekâmil-i nâsın vatanıdır. Ya'nî asl-ı evveldir ki bi-hasebi's-sülûk silsile ol asla müntehî olmadıkça sâlik gurbetten halâs olmaz. Eğerçi ol makām dahi bi'n-nisbe gurbettir ki âşinâsı kıllet üzerinedir. Zîrâ âlem-i gayb mutlaktır ki ol âleme dâhil olana meçhûl derler. Zîrâ âlem-i ecsâm ve ervâhdan güzer etmiş ve âlem-i ilmden âlem-i zâta duhûl kılmıştır ki oranın bâbı her ârife meftûh değildir. Onun için dâhilinde olanın hâli meçhûldür. Ve biri dahi, vatan-ı rûhânîdir. Tabaka-i vüstâ ehlinin vatanıdır ki tabaka-i ûlâ ehli sırr ile dâhil-i âlem-i gayb oldukları gibi, tabaka-i vüstâ erbâbı dahi rûhla dâhil-i âlem-i akl-ı evvel olurlar. Ona asl-ı sânî derler ki ان تؤدوا الامانات الى اهلها ان الله يامركم (Nisâ,4/58) [Allâh size, emanetleri ehline vermenizi emrediyor] âyetinde onlar da dâhillerdir.

Zîrâ bi-hasebi's-sülûk mertebe-i ecsâmdan terakkîleri ve ba'zı emânâtı mahalline te'diyeleri vardır. Ve bu vatanda kalan kemâ-yenbagî gurbetten halâs olmuş olmaz. Belki fi'l-mesel yol ortasında kalmış olur. Ve bu vatanın âşinâsı kesîrdir, evvelki gibi azîz değildir. Ve كنت يتيما فى الصغر وغريبا فى الكبر [Küçüklüğümde yetim ve yetişkinliğimde garib idim] mezmûnu evvelkiye nâzırdır, ikinciye değil. Zîrâ gurbet-i mutlaka ve vatan-ı evvel-i aslî-i mutlak evvelkidir. Ve biri dahi, vatan-ı cismânîdir ki asl-ı sâlisdir. Ve cemî' nâs cesedleriyle bu vatanda sâkinlerdir. Zîrâ cesed, türâbdan me'hûzdur. Pes, türâb cesedin vatan-ı aslîsidir. Onun için ehl-i his ve onunla itlâfı gālib olanlar bu âlemi bakî sanıp bağlar ve bağçeler ve zay'alar ve emsâli hissiyât ve müşâhedâta gönül verip, cesedlerin dahi ona i'mâl ederler. Ve vatan-ı rûh ve sırra hareket kılmazlar. Bu ise gāyet-i denâettir. Zîrâ cesedin türâbdan mahlûk olduğu nefh-i rûhdan ötürüdür. Rûh ise ulvîdir ki emr-i ilâhîdir ve bâtın-ı rûh, sırr-ı Hak'tır. Pes, maksûd bi'z-zât olan vatanı nisyân eyleyip gayr-ı maksûd olan vatanda umûr-i cesediyye-i türâbiyye ile mukayyed olmak, cehlden ve hasâset-i tab'dandır. Zîrâ akrânın bu silsile-i vücûd halkalarının bidâyetin **[57-b]** nihâyete îsâl etmişler ve devri tekmîl eylemişlerdir.

Sana âr değil midir ki, hacca niyyet etmiş iken varıp yol üzerinde bir karyede kalasın ve şehrî iken kurevî olasın. Ve dânişin yok mudur ki âlem-i vücûd, nühâs ve kimyâ gibidir. Ya'nî nühâs ibtidâ-i isti'mâlde rasâsla mutallâ ederler. Zîrâ balâtla isti'mâli mekrûhdur. Ve sonra bir amel-i mahsûsla fıdda ba'dehû zeheb olur ki aslü'l-ecsâddır velâkin tedrîce muhtâçtır. Zîrâ mevlûdü'l-felâsifenin ednây-ı müddet-i cenîn dokuz aydır. Ve ekser müddeti yedi senedir ki, iksîr-i a'zam bu yedi senede terbiye-i kâmileden sonra gelir. Ve yedi ism-i ilâhî ki sülûk için vaz' olunmuştur, yevm-i ilâhî ile yedi bin olur ki her bir isim için bir sene taayyün bulur. Zîrâ devr-i Âdemî ki rûz-i sünbüledir, yedi bin senedir.

Pes, Hak Teâlâ kemâl-i kereminden yedi bin seneyi kırk seneye tenzîl edip, ol müddet-i tavîlede hâsıl olacak kemâli bu müddet-i kasîreye ta'lîk eyledi. Ve yedi bin senede olacak iksîr kırk senede vücûd buldu. Nitekim ûd-i fağfûrînin terbiyesi bu müddettedir. Pes, nühâs hâlini iksîr-i feyzle sûret-i zehebe istihâle murâd eyleyen, kırk sene âlem-i fenâda tekmîl-i fenâ için kûşiş ve ihtimâm eder. Ba'dehû sabg-ı ilâhî bir dahî fenâ ve tagayyür bulmaz., bâkî kalır, fefhem.

Ey ârif! İşte bu takrîrâttan silsile-i ma'neviyye ve ona ihtiyâc nedir ma'lûm oldu. Zîrâ silsile-i ma'neviyyede ilmi hayyen-an-hayyin ahz ederler. Sûret-i silsilede ise böyle değildir. Belki onlar meyyiten-an-meyyitin ahz ve istifâde kılarlar. Ulemâ-i rüsûmun ekseri gibi. Onun için onlardan ahz-ı ulûm edenlere bir kâr-ı kesîre yoktur. Fe-emmâ erbâb-ı hakāyıkın bir dersi ve yek nefesi, hezâr ders ve nefes olur. Bu cihetten tâlib-i hakāyık olan silsile-i suveriyyeye iltifât etmez. Husûsâ ki, bu a'sârda ulemâ-i hakāyıktan gayrısının silsilesi müştebeh ve medhûldür. Zîrâ bu'd-i zamân ile avârız-ı fâside muhâlata etmiştir. Ulemâ-i hakāyık ise böyle değildir. Zîrâ tecellî-i ilâhî ve feyz-i küllî ehli hurşîd ve evza' ilminden rûşendir.

Nazm :

Hakdır aslım, silsilemde mâ-sivâ yoktur ebeden,
Kul hüvallâhu oku vallâhüssamed,
Bir nisebdir bu niseb kîm, nisbeti yoktur onun,
Hakk-ı mutlakta sayılmaz silsile içre aded,
Silsile nûrun-alâ-nûr oldu yâ zencîrdir,
Cümlesi bir halkadır, açma özrün sen saded,
Hâşimîyim derse ger ma'nîde bir âl-i rasûl,

Eyleme onu sakın sehvile bu sûrette redd,
Ben ne Üftâde ne Mahmûd Hüdâyî'yim bugün,
Hakkı-i bî-çâreyim yâ rabbi, yâ allâh meded.

(Silsile-i İsmâil Hakkı Efendi)

***Asl ve Fasl** (اصل و فصل) :* Ma'lûm ola ki, asl vâr ve fasl vâr. Hak Subhânehû ve Teâlâ benî Âdeme ilm-i vâridât verdi. Tâ ki vara asl ve faslını bile, sonra ol aslı araya. Aslı aramanın tarîki budur ki insân ki vârdır evvelâ onun ma'lûmu ve murâdı kendi nefsidir. Pes, kendini anlayıp **[58-a]** bilmek lâzım geldi. Bu takdîrce elbette ben neyim diye kendine bir kere iltifât eder ve düşünür, zîrâ âkıldır. Cevher-i aklın mâ-lezimesindendir, ben neyim diye kendini fikr etmek. Pes, böyle olunca, irâdet ol tarafa gitti. Pes, irâdet ol tarafa gidince insân kendinde konulan cevher-i akl u fikr vâsıtasıyla dâire-i imkâna cevelân eyler, tâ mebdeine varınca. Meselâ, fikr eyler görür ki kendi silsilesi babasına müntehîdir. Ba'dehû görür ki babası silsilesi dahi ceddine müntehî olur. Sümme ve sümme tâ Hazret-i Âdem'e (a.s.) nihâyet bulunca görür ki orada silsile müntehî olur. Ba'dehû arzda ve semâvâtta ve mâ-fîhâda cümlesinde bu fikri böylece isti'mâl eyler. Cümlesini böyle ademe müntehî bulur. Bundan sonra bilir ki, bu kâinâtın mecmû'unun aslı adem ve mecmû'u hâliklerdir. Bu makūle olan şeyler için ise mâhiyyet-i müstakille olmaz. Belki mâ-bih-il-kıyâme muhtâclardır ki mûcididir ve hâlıkıdır. Pes bu tarîk ile aslını bildi ve mebdeine vardı. Eğerçi ki mebdeine varmak yalnız kendi nefsinde fikr ile de hâsıl olur. Zîrâ insân bir mecmûadır ki bütün âfâkı câmi'dir. Lâkin herkesde bu cevher yoktur ki âfâka mürâcaatsız mebde' bula. Pes tarîk ile asl ve mebde' ilm-i muhakkık oldu. Bu tarîk ile asla ilmden fasla ilm dahi hâsıldır. Zîrâ bu ilmden sonra insân kendi cüdâlığını bil-bedâhe bilir. Bundan sonra vaslı aramanın tarîkine sülûk eyler. Zîrâ insân âkıldır dedik. Mücerred bu ilm ise vaslı muktezî ve müntic değildir. Mâ-dâm ki irâdet mukārin olmadıkça. Zîrâ ma'lûmdur ki bilmek başkadır, istemek başkadır. Bir şeyi istemedikçe vuslat kābil olmaz. Pes ol mebde' istenip ve murâd olmadıkça nice müyesser olur. Pes, irâdet insânda bir kuvvettir, basîttir, iki şeye birden taalluk kabûl eylemez. Ya'nî maksûd-i hakîkîye ve gayrıya taalluk kabûl eylemez. Maksûd-i hakîkîye taalluk mâ-vaz'-ı lehûsuna taalluktur. Maksûd-i hakîkînin gayrına taalluku alâ-tarîki'l-ıskāt ve maksûdiyyetini nefy üzere olmalıdır. Nitekim meslek-i hâcegân (kaddesallâhu esrârahüm) böyle vâki' olmuştur. İmdi mürîd, bu tarîk-i mezkûr ile fikr ederek vâcibi isbât ve maksûd-i hakîkîyi buldu ise, îmân-bi'llâh hâsıl oldu. Zîrâ îmân, rabbim sensin ve seni isterim demektir. Fikr burada tamâm olur. Zîrâ dâire-i imkân bi-cümletihâ tamâm olmadıkça vâcib sâbit olmaz. İmdi fikr dahi cümle-i dâire-i imkândadır. Buna binâen hadîs-i şerîfde vâki' olmuşdur ki: تفكروا فى الاءالله ولا تفكروا فى ذات الله [Allâh'ın nimetleri ve eserleri üzerinde düşününüz, fakat O'nun zâtı hakkında fikir yürütmeyiniz][31] Pes, fikr dahi fânî olup ve tamâm olup ademine vâsıl oldu ise, tevâbi' ve levâhıkı ile vardı imkânın kendi etvârı ve kendi ahvâli tamâm oldu. Vâcibe müteallik olan, bâkî kaldı. Zîrâ mümkin ile vâcib arasında münâsebet yoktur ki vâcibe taarruz eyleye. (Hakkı Efendi k.s.) **[58-b]**

***Asl ve Fer'** (اصل و فرع) :* Âhûda sûret-i dem sûret-i miske mütehavvil olduğu gibi, insân-ı kâmilde dahi sûret-i beden sûret-i rûha münkalib olmuştur. Bu sebepten ba'de'l-intikāl inhilâl bulmaz. Nice münhall olur ki, kendi müzekkâ ve musaffâ ve rûh-i ulvînin dahi ona şiddet-i alâkası vardır. Bir vecihle ki hüve-hüve olmuşlardır. Eğerçi cism fürû'dan ve rûh asldandır. Velâkin gâh olur ki asl ve fer' sûret-i vâhideye girerler. Nazar eyle nevâte ki, bittikte şecere sûretinde görünür. Ya'nî ağaç çekirdektir ki ağaç sûretinde zuhûr etmiştir. Ve çekirdek dahi ağaçtır ki, çekirdek sûretinde temessül etmiştir. Pes, bi'l-fi'l çekirdek iken ismi nevâttır. Bi'l-fi'l ağaç oldukta nâmı şeceredir. İsmde ihtilâf, taayyünde olan ihtilâfdan gelmiştir. Ve illâ hemân yine çekirdektir ki cevher-i vâhid üzerine devr eder. Fehmi saûbetli nesnedir ki halkı hayrete düşüren ihtilâf suveri't-tezâttır. Ve illâ cemî' eşyâda tecellî birdir ki ona rûh-i zâtî derler. Eğer bu rûh-i zâtî olmasa, eşyâ vücûd ve kıvâm bulmazdı. Fefhem. (Hakkı Efendi)

***Asl-ı vâhid** (اصل واحد) :* Cümle eşyâ asl-ı vâhidden ve zât-ı ahadiyyeden sâdır olduğuna nazar edip akrabâ ve erhâm biri birlerine tezâhüm ve teâtuf ettikleri gibi, ol dahi eşyâ ile bu muâmeleyi eyleye. Ve illâ sıla-i rahm etmiş olmaz ve âhir gurbet ve firkatte kalır. Çünki verese-i enbiyâ olan ulemâ-i âmilîn bu ihsânı ve keyfiyyetini asran-ba'de-asrin nâsa ta'lîm eyleyip cemî' eşyâya nâfi' olur vecihle hareket ettiler. Eşyâ dahi teşekkür ve mükâfât tarîkiyle onlar için istiğfâr eylediler. Nitekim hadîsde gelir : ان العالم يستغفرله من فى السموات ومن فى الارض حتى الحيتان فى حوف البحر

[31] - Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, VII, 172; Beyhâkî, **Şuabü'l-İmân**, I, 136.

Ya'nî aslü'l-anâsır ve mâye-i hayât olan suda mütekevvin olmuşlar iken, yine fi'l-hakîka insân-ı kâmil yüzünden hayât bulurlar ve kendilerine feyz-i ihsânı onun câm-ı imdâdından alırlar. Bu cihetten eşyâ insân-ı kâmilin meddâh ve senâ-kârı ve hizmetkârıdır ve onun müşâhedesine müştâklardır. Şöyle ki ahsenü'l-eşyâ olan melâike onun mütâlaa-i dîdârına izdihâm ederler.

***Asl-ı insân** (اصل انسان) : خلقكم من طين واحدة (En'âm,6/2) Ya'nî insânın aslı bir nefha-i ilâhiyye ve bir nefs-i Âdemiyyedir ki sonra tekessür eylemişler ve icmâl tafsîle yetmiştir. Bil'âhire yine nefha-i vâhide ile zât-ı ahadiyyeye rücû' ederler. Nitekim gelir: لمن الملك اليوم لله الواحد القهار (Mü'min,40/16) Ya'nî evvel ve âhir mülk Hak Teâlâ'nındır. Vahdetin kesreti kahr ettiği herkese mütecellî değildir. Belki sûret ehlinin vahdeti nefha-i saıkda ve ma'nâ erbâbının vahdeti tecellî-i Hak'tadır. Fefhem cidden. Çünki hâlâ zamân-ı izdiyâddır. Pes, hazer eyle intikāstan ve kasûr üzerine kalmaktan. Ve sa'y eyle ki her gün bin bir tecellî ehli olasın. Ve her bir deminde hezâr nefes-i rahmânî bulasın. Zîrâ şimdi mevsimdir ki henüz bâb meftûhdur. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Asl-ı saâdet, Asl-ı şekāvet** (اصل سعادت , اصل شقاوت) : **[59-a]** Asl-ı saâdet nûrdur ki, rûh ve îmân ondandır. Ve asl-ı şakāvet nârdır ki nefs ve küfr ondandır. Bu cihetten ehl-i îmânın makarrı dâru'n-nûr olan cennet ve ehl-i küfrün müstakarrı dâru'n-nâr olan cehennemdir. Ve nûr ve nâr bir değildir. Ve illâ tâife-i cinnin dahi aslı nûr olmak lâzım gelir, bu ise bâtıldır. Zîrâ cinn mâric-i nârdan, ya'nî duhândan hâlis ve sâfî leheb-i nârdan mahlûktur. Pes ins ile cinnin makāmın bir değildir. Fe-emmâ insin mü'min ve kâfirînin mebde'i birdir ki nûrdur. Zîrâ و نفخت فيه من روحى (Sâd,38/72) [Ona ruhumdan üfledim] de cümlesi mündericdir. Suâl olunursa ki, İnsin kâfiri neden kâfir oldu ki aslı nûrdur. Ve cinnin mü'mini neden mü'min oldu ki aslı nârdır ? Cevâb budur ki, anâsır dedikleri galîz ve kesîf nesnedir ki pes insde galebe eyleye. Fıtrat-ı asliyesinden inhirâf getirir. Bu sûrette rûh-i insân mezbeleye ilkā olunmuş cevhere döner. İşte insin küfrü buradandır. Ve cinn latîf isminde dâhildir. Onun için eşkâl-i muhtelife üzerine teşekkül ederler. Ve nârda nûriyyet sıfatı dahi vardır. Pes, cinnin mü'mini, sıfat-ı nûriyyetten gelir. Zîrâ hiçbir nişâne yoktur ki kābil-i ezdâd olmaya. Bu cihettendir ki şeyâtîn celâl üzerine mahlûk iken, onlardan ehl-i cemâl dahi gelir velâkin kıllet üzerinedir. İns cemâl üzerine mahlûk iken, onlardan ehl-i celâl dahi gelir velâkin kesret üzerinedir. Zîrâ binden biri ehl-i cemâl ve bakîsi ki dokuz yüz doksan dokuzdur, ehl-i celâldir. Pes, وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون (Zâriyât,51/56) [Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] da olan ibâdet ile murâd, kābiliyyet-i ibâdet ve ma'rifettir, yoksa bi'l-fi'l değil. Zîrâ bi'l-fi'l olmak murâd-ı ilâhî değildir ve illâ murâd irâdetten tehallüf etmek lâzım gelir, yoksa ind-i ehli's-sünnet memnû'dur. (Hakkı Efendi)

***Usûl-i esmâ** (اصول اسما) : Lâ ilâhe illallâh, Allâh, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr, Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed, usûl-i esmâ; Hayy ve Âlim ve Mürîd ve Kāil ve Kādir ve Cevâd ve Muksit isimleri ki onlara eimme-i esmâ ve usûl-i esmâ ve ümmehât-ı esmâ ve hakāyık-ı seb'a-i külliye-i asliye dahi tesmiye olunur.

***Usûl-i dîn** (اصول دين) : Akāid-i islâmiyye demektir.

***Istılâm** (اصطلام) : Şol velehe derler ki, kalb üzerine vârid ola. Ya'nî bir sûrettir ki kalb üzerine gālip olur. Heyemâne garîb bir hâlettir.

***Usturlâb** (اصطرلاب) : Kelime-i yunâniyyedir. Istır "terâzû" ve lâb "âf-tâb" ma'nâsınadır. Usturlâb, terâzûy-i âf-tâb demektir. Ya'nî ilm-i usturlâb ile çarha mensûb olan umûr bilinir, ya'nî vakt bilinir ve kuyunun derinliği ölçülür ve bir yüksek yerin yüksekliği ölçülür. Mahsûs risâlesi vardır. (Hakkı Efendi)

***Ashâb** (اصحاب) : Ahbâb ma'nâsınadır. Ve Cenâb-ı Nebevî'ye (a.s.) mülâkî ve musâhib olana dahi ashâb derler. Velâkin insilâhla mülâkāt, hissile mülâkāta karîb olmakla ikisi dahi inde'l-meşâyih bir hükmde kılındı.

***Ashâb-ı suffe** (اصحاب صفه) : Dört yüz kadar fukarâ-i muhâcirîn idi ki, Medîne-i Münevvere'de Mescid-i Nebevî'nin (a.s.) suffesinde sâye-bânvâr vaz' olunan **[59-b]** sakîfede sâkin olurdu.

***İzâfet** (اضافت) : Nisbet ma'nâsınadır. Ya'nî bir nesneye nazar ile hâsıl olan bir ma'nâdır. Meselâ, babaya nazar ile evlatlık ve oğula nazar ile babalık mefhûm olduğu gibi ki ol oğulluk ve babalık izâfetten ibârettir. Dahi izâfet bir nesneyi bir nesneye îsâl ve nisbettir ki "ahadühümâ bi-dûni'l-âhar" müteakkıl değildir. Zîrâ bir nesne bilâ- mebde' olmaz, evlâd bilâ-ebeveyn olmadığı gibi. Ve ebeveyn demek dahi bi-dûni'l-evlâd olmaz, ibtidâ ve intihâ gibi. Zîrâ intihâya nazarla

ibtidâ denir, ibtidâya nazarla intihâ denir. İntihâsız ibtidâ, ibtidâsız intihâ düşünülmez. Buna umûr-i izâfiye derler. Zîrâ ahadühümâ âharsız taakkul olunmaz. (Nukile min **Mecmûa-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***el-İtâa** (الاطاعه) **:** Âlem-i insân.

***el-Etvâr** (الاطوار) **:** Âlem-i insân.

***Itlâk-ı esmâ** (اطلاق اسما) **:** Ma'lûm ola ki, ıtlâk-ı esmâ ıtlâkât-ı tevkîfiyyedir. Ya'nî gerek ehl-i zâhir ve gerek ehl-i bâtın indinde ıtlâk-ı esmâ izn-i ilâhîye mevkūfdur. Ve efendi ve subhân ve sultân ve emsâli ki kümmel evliyâ lisânlarından sâdır ve kalemlerinden cârî olmuştur. Zâhir budur ki vech-i hâsdan ıtlâka me'zûnlardır ve onların halleri vech-i âmdan ahz edenlerin hallerine benzemez. Ve böyle yerlerde kıyâs-ı nefs etmek olmaz. Ya'nî herkes aklına geleni ıtlâk edemez. Mâ-dâm ki vech-i hâsdan me'zûn olmaya. Ve ba'zı ulemâ demişlerdir ki, muhassenâttan olup Cenâb-ı Hakk'a şe'n vermeyen elfâzı ıtlâk etmek murahhasdır. Ba'de-zâ, asâkir-i sultân esmâ-i cüz'iyye mezâhiridir ki ism-i küllî-i sultâna tâbi'lerdir. Onun için tahte'l-livâsındadır. (Hakkı Efendi)

Hakk'ın ve kutbun isimlerini âhara ıtlâk etmek ilhâddandır. Ba'zı küberây-ı ümmet buyurmuşlardır ki, ism-i a'zam meskûtün-anh olması Hakk'ı âlemden temeyyüzdür. Pes, Hakk'a mahsûs olan ismi gayr üzerine ıtlâk etmek ilhâddandır. Nitekim bir kimse kîm bi'l-fi'l kutb-ı vucûd olmaya. Ona kutb ıtlâkı ilhâddandır. Zîrâ fi'l-hakîka kutb, bi'l-fi'l kutbdur, bi'l-kuvve değil. Ve ehlullâh o makūle isimleri kendi üzerlerine ıtlâk etmekten etbâını men' ederler. Zîrâ ahfiyâ olanlar zuhûr etmezler. Ve şöhrete dâl olan elfâzı ıtlâkdan hazz etmezler.

***Itlâk-ı hakîkî-i zâtî, Itlâk-ı izâfî-i arazî** (اطلاق حقیقی ذاتی , اطلاق اضافی عرضی)

Itlâk dedikleri iki kısımdır : Bir kısmı ıtlâk-ı hakîkî-i zâtî ve bir kısmı ıtlâk-ı izâfî-i arazîdir. Itlâk-ı izâfî hâdisdir. Zîrâ hâdis olan takyîdin mukābilidir ki ıtlâk ibâret-i ıtlâk tekābülden nâşîdir. Hâdise muzâf ve mukābil olan ise hâdisdir. Pes bu ma'nâya vâcibü'l-vücûda mutlak denilmez. Belki ıtlâk-ı hakîkî ile mutlak denilir ki ol ıtlâk-ı hakîkî ıtlâk-ı izâfînin masdar ve mevrididir. Nitekim وحده لا شريك له ibâretinde olan "vahdet" ile murâd, mukābil-i kesret olan vahdetin masdarıdır. Yoksa mukābil-i kesret olan vahdetin aynı değildir. Zîrâ bu makūle vahdetten Hak Teâlâ **[60-a]** münezzehdir, zîrâ hâdisdir. Ya'nî her ne ki hâdise mukābil ola, ol şey hâdisdir. Kāide-i külliyedir, fefhem.

Li-muharririhî :

Çünki Hak'dan erişdi halka vücûd,
Hak ile kāim oldu her mevcûd,
Bildirir sırrını ism-i kayyûm,
Gösterir kendini âsâr-ı vücûd.

(Nukile min **Şerh-i Mesnevî-i Hakkı Efendi**)

***Itlâk-ı hakîkî, Itlâkı izâfî** (اطلاق حقیقی , اطلاق اضافی) **:** Rabb-i mutlak Allâh Teâlâ'dır. Allâh Teâlâ'nın ıtlâkı bir şeye nisbet ile değildir, nefsinde mutlakdır. Zîrâ ıtlâk-ı izâfî takyîd mukābili olmakla mukābilinden mukābile hasebiyle kayd-ı ahz edip ol dahi mukayyed olur. Itlâk-ı hakîkî ise ıtlâk-ı izâfînin mebde'idir. Rabb-i mutlak, sâhib ma'nâsına olarak mahlûka dahi ıtlâk olunur, rabb-i mâl gibi.

***Hakk'a ıtlâkı câiz olan esmâ ve merâtibdir :** Hakîkat-ı muhammediyye zât-ı maa't-taayyünden ibârettir. Zât-ı bârî taayyünüyle i'tibâr olundukta ona hakîkat-ı muhammediyye denilir. İmdi esmâü'l-hüsnânın küllîsi onundur ve hem ism-i a'zam oldur. (min **et-Ta'rîfât** li's-Seyyidi'ş-Şerîf)

Akāid-i sûfiyyede mestûrdur ki Allâh Teâlâ ahadiyyeti haddinde cemî' şuûndan münezzehdir. Hattâ kümûn ve bürûzdan dahi münezzehdir. Pes, zâtına bi'z-zât ilmiyle zâtının üzerine nazarı vâki' olup, nâ-gâh görüldüğü vücûba ve sıfât-ı vücûba ve imkâna ve müteallikāt-ı imkâna, ol zât bir kābiliyyet imiş ve ol kābiliyyet mutlak-ı vahdet (zât-ı maa't-taayyün mertebesi)ile ve berzah-ı câmi' ile müsemmâ olan hakîkat-ı muhammediyyedir. Pes, vücûba ve imkâna kābiliyyeti olan hakîkat-ı muhammediyye vâcib oldukta, ulûhiyyet-i fi'liyye olur ve ona ahadiyyet dahi tesmiye olunur. Yâ bi-zâtihî mücmel olur ve böyle oldukta ona lafz-ı Allâh ıtlâk

olunur. Yâhut ol ulûhiyyet-i fi'liyye mertebe-i kerîmesine münâsibe olan sıfât-ı kadîmesiyle mufassal olur ve ona mertebe-i sıfât denilir. Ve kaçan hazret-i vücûb icmâlen ve tafsîlen zılâlini ve mezâhirini iktizâsı sebebiyle ol hakîkat-ı muhammediyye mümkin oldukta, icmâlen ve tafsîlen halk-ı münfail olur ve onun üzerine vâhidiyyet ıtlâk olunur. Nitekim mertebe-i vahdetten sonra olan mertebe vâhidiyyet ıtlâk olunduğu gibi. Pes, cemî' merâtibde Hak ile muhakkak olan muhakkık ârifler indinde tahakkuk ettikte tahkîk fevka'l-merâtib olan vücûd-i mutlak için altı mertebe vardır :

Mertebe-i ûlâ, ahadiyyet-i bahttır ki onda ism ve resm olmaz. Ve mertebe-i sâniye, vücûb ve imkân tahsîsinden mutlak olan kābiliyyet mertebesidir. Ve ona hadd-i fâsıl tesmiye olunur. Kābil ile makbûl beyninde vâsıta olduğu için dahi berzah-ı ekber tesmiye olunur. Sûret-i muhammediyyeye nazar eyle (s.a.v.). Ve mertebe-i sâlise, vücûb mertebesidir. Şevâib-i naks ve âsâr-i imkândan mukaddese ve münezzehedir. Ve ona ulûhiyyet tesmiye olunur. Ve ona lafzu'llâh tesmiye olunur (celle an müşâreketihî gayrihî fîhi). Ve mertebe-i râbia, ale't-tafsîl esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ mertebesidir. Ve ona ceberût tesmiye olunur. Ya'nî Hak Teâlâ'nın mertebe-i esmâya ve mertebe-i sıfâta tenezzülü mertebesidir. Ve mertebe-i hâmise, mekân mertebesidir ki cevhere ve aksâm-ı cevhere ve araza ve aksâm-ı araza tafsîl olunmuştur. Ârif-i kâmil olanlar **[60-b]** bu altı mertebeye nazar ederler ve bu altı mertebede vücûd-i vâhid görürler.

Pes, imdi merâyây-ı müteaddide-i gayr-ı mahsûdede mer'î olan vâhiddir. Eğer mer'îye nazar olunmayıp mir'âta nazar olunsa, ol mir'ât mer'îye hicâb olur. Pes nazar ol vâhide ve rücû' ol vâhide gerektir. Ol zât-ı âlişânı tenzîhe edirmeğe fi'l ve te'sîr edip kendine Hak tesmiye eyledi. Ve teessür ve infiâl edip kendine halk tesmiye eyledi. Ve celîl oldu ol zât-ı münezzehede, kendi zâtını taltîf edip rabb tesmiye eyledi. Ve nefsini kesîf edip ona abd tesmiye eyledi. Ey ârif ! Sen hakîkatini bildikten sonra kendi dilediğini söyle. Eğer bir şey dilemez isen vâdi-i hayrette sâkin ve sâkit ol. O odur, o sizdir, siz nerede olursanız olun o sizdir, hakîkat cihetinden yoksa taayyün ve teşahhus cihetinden değil. (Nukile min **Ta'rîfât-ı Seyyid Şerîf**)

Ma'lûm ola ki, ümem-i sâlifede babaya rabb-i asgar ve Hak Teâlâ'ya rabb-i ekber derlerdi. Sebeb-i evvel ve mürebbî iseler de câhillerin sû-i zanlarından ötürü Hak Teâlâ'dan gayra rabb ıtlâk olunmadı, meğer izâfet ile ola, rabbü'l-mâl ve rabbü'd-dâr ve emsâli gibi. Ve Hak Teâlâ üzerine "eb" ıtlâk olunmadı. Zîrâ halk ile mücânesetten ve halkın ona evlâd mertebesinde olup iânetlerinden ganî ve münezzehdir. Velâkin halîlu'llâh ve habîbu'llâh denilir. Zîrâ hullet ve mahabbet mücâneset iktizâ etmez. Ve cemî' eşyânın hayât-ı zâtiyye cihetinden Hakk'a irtibâtı vardır. Velâkin izn-i şer' vârid olmayan lafzı ıtlâk etmek memnû'dur. Maa-hâzâ mertebe-i halk ve mertebe-i Hakk'ın miyânında fark-ı kesîr vardır.

Ma'lûm ola ki, vücûd ve sübût ve tahakkukta yoktur. İllâ hakîkat-ı vâhide vardır ki ebedî nefsinde taaddüdü yoktur ve adem-i terekkübünden ötürü aslâ taaddüdü kabûl etmez ve cemî' kuyûddan mutlakadır, zîrâ ıtlâk dahi kuyûddur. Ve ol hakîkat-ı vâhide, cemî' niseb ve izâfâtı kabûl eder. Lisân-ı şer'-i şerîfde ol niseb ve izâfâttan, esmâ-i ilâhiyye ile kinâye olunur. Pes, vücûd-i zâhirde (dünyâ) terettübü hasebince ademde müretteb min-gayrı bidâye mütekaddir olan eşyâ-i ma'dûmenin mâhiyyâtı eğer olmayaydı, Hak Teâlâ müsemmâ olduğu esmâ ile müsemmâ olmazdı. İmdi ol mâhiyyâtın zuhûruyla esmâ-i ef'âl zâhire olup zuhûr-i mahlûk ile Hak Teâlâ hâlık tesmiye olundu. Ve zuhûr-i merzûk ile rezzâk tesmiye olundu. Ve abdin irâdetinin zuhûruyla Hak Teâlâ mürîd tesmiye olundu. Ve sülûk zuhûr edip abdin abde hudûsunun zuhûruyla kadîm tesmiye olundu. Ve abde kendi fenâsının zuhûruyla Hak Teâlâ bâkî tesmiye olundu. Ve eşyânın taaddüdü zuhûruyla Hak Teâlâ vâhid tesmiye olundu. Ve kıs alâ hâzâ. Pes cemî' esmâ mücerred niseb ve izâfettir ki zâhire olup taayyün buldu. Ol mâhiyyâta nisbet ve izâfet ile cemî' esmâ zuhûr ve taayyün buldu. Maa-hâzâ, el'ân ve geçmişte ve gelecekte fi't-tahkîk vücûd Allâh Teâlâ'nındır. Ve ol mâhiyyât-ı ma'dûme adem-i aslîsi üzere ölücüdür. Velâkin Hak Teâlâ kulûb ve ebsârı **[61-a]** bir taklîb ile taklîb eder ki ol taklîb mâhiyyât-ı ma'dûmenin cümle-i ahvâlindendir. Pes o taklîb dahi ma'dûmdur. İmdi Hak Teâlâ ol mâhiyyâta kendi vücûdunu mensûb gösterir ve Hak Teâlâ vücûdu üzere bâkîdir. Esmânın kendi kendine vücûdu yoktur, bir şeye nazarla ya'nî nisbetle vücûd bulur. Meselâ, mahlûka nazarla hâlık ve merzûka izâfetle rezzâk denildiği gibi. Ve kıs alâ hâzâ. (Hakkı Efendi).

***Hak Teâlâ'ya hangi mertebede Allâh ve Rahmân ve Rahîm ıtlâk olunur**

Hak Teâlâ'ya ulûhiyyet mertebesine tenezzülde Allâh ve Rahmân ve Rahîm ıtlâk olunur. Ve mertebe-i nebâta tenezzülde ismi başka olur. Ulûhiyyet mertebesindeki ismini mertebe-i külliyyeye ve mertebe-i kevniyyedeki ismini mertebe-i ulûhiyyete ıtlâk etmek, maâz-Allâh-i Teâlâ dalâlet ve zındıkadır. Eğerçi hakîkat-ı vücûd ve cemî'-i mevcûdât zihni ve hârici üzere makūl ve mahmûl olur. Ammâ onun için merâtib-i mütefâvite vardır. Ba'zısı ba'zısının fevkindedir. Ve her mertebeye mahsûs esâmî ve sıfât ve niseb ve i'tibârât vardır ki mertebe-i âharda ol yoktur.

Mertebe-i ulûhiyyet ve rubûbiyyet ve mertebe-i ubûdiyyet ve halkiyyet gibi. Pes, mertebe-i ulûhiyyette olan esâmî, meselâ Allâh ve Rahmân ve sâir esmâ-i zâtiyyeyi merâtib-i kevniyye üzerine ıtlâk etmek, ayn-ı küfr ve mahz-ı zındıka olur. Kezâlik merâtib-i kevniyyeye mahsûs olan esâmî ki hâdis gibi ve mümkin gibi ve sâir acz ve naksa delâlet eden esmâ gibi. Merâtib-i ilâhiyye üzere ıtlâk etmek gāyet-i dalâlet ve nihâyet-i vebâldir.Ve ma'lûm ola ki, fevka'l-merâtib olan vücûd-i mutlak üzerine Hak ıtlâk olunur. Ve ism ve resm olmayan ahadiyyet mertebesine dahi Hak lafzı ıtlâk olunur. Ve sıfât-ı ulûhiyyetten kat'-ı nazar mücmele olduğu halde mertebe-i vücûb üzerine dahi Hak lafzı ıtlâk olunur. Ahadiyyet i'tibârı, vücûd-i mutlaktan sonradır. Vücûd-i mutlakın ve zâtın altışar mertebesi vardır. Halkın vücûdu zâtının üzerine zâiddir. Hakk'ın vücûdu zâtının aynıdır. El-hâsıl, lafz-ı Hak, vücûd-i mutlak ve mertebe-i ahadiyyet ve mertebe-i vücûb üzere ıtlâk olunur. (Hakkı Efendi).

***Hak Teâlâ'ya ıtlâkı câiz olan ve câiz olmayan esâmîdir :** Ba'zı esmâ vardır ki, ma'nâsı dürüst ise dahi ibhâm bulunmakla ıtlâk olunmaz. Cevâd ve kavî ve rahîm ve âlim ve hakîm. Birine, sahî ve celîd ve fakîh ve tabîb demek gibi. Zîrâ bu ıtlâkāt mahlûka göredir. Binâen-alâ-hâzâ, hâlık üzerine ıtlâk olunmaz. Ve nübüvvet-i ûlâda Allâh Teâlâ üzerine "eb" ıtlâk ederlerdi, mürebbî ma'nâsına. Bu şer'de menhî oldu. Zîrâ "rabb" ismi "eb"den muğnîdir. Ve efendi ve sultân ve subhân ve emsâlini ıtlâk ettikleri, ta'zîm-i tâmmı müş'ir olmakladır. Nitekim ba'zı ehlu'llâh ve ehl-i tefsîr ıtlâk etmişlerdir. Bu makūleyi men' etmek, örf-i kadîmi nefy gibidir. Ve hadîsde gelir : لا يجتمع امتى على الضلالة Ve Hakk'a vücûd-i mutlak demek, nitekim ba'zı ekâmilden sâdır olmuştur, sahîhdir. Zîrâ burada ıtlâk ile murâd, ıtlâk-ı hakîkîdir ki mukayyed makāmında **[61-b]** olan ıtlâkın mebde'idir, yoksa mutlak-ı mukayyed değildir. Pes, fehm etmeyenler, ekâmil-i nâsı mezheb-i vücûdî üzerinedir dedikleri bâtıldır. Zîrâ eğer Hak Teâlâ efrâd zımnında mütehallık olan mutlak olsa, onun hakkında الان على ما كان عليه [Şu an evvel olduğu gibidir] demezlerdi ve اثر ليس على الله من الكون [Kâinattan Allâh üzerinde bir eser yoktur] diye söylemezlerdi.Ve Hak Teâlâ'ya zât ıtlâk olunduğu gibi, nefs dahi ıtlâk olunur. Nitekim Kur'ân'da gelir : اعلم ما فى نفسك تعلم ما فى نفسى ولا (Mâide,5/116) [Sen benim nefsimdekini bilirsin, ben ise senin zâtındakini bilemem] Ve ayn dahi denilir. Nitekim Tenzîl'de gelir: ولتصنع على عينى (Tâ-hâ,20/39) [Ve nezâretimde yetiştirilmeni sağladım] Zîrâ bunun müeddîsi, yâ Mûsâ ben sana aynım, ya'nî dîde-bânım ve sen benim gözüm önünde mahfûzsun demektir. Pes, Allâh'ın aynla ta'bîrinde mübâlağa vardır. Gûyâ bütün vücûd ayndır demek ola. Ve yine Kur'ân'da gelir : واصبر لحكم ربك فانك باعيننا (Tûr,52/48) [Rabbinin hükmünü bekleyip sabret, çünkü sen bizim gözetimimiz altındasın] Ya'nî habîb hakkında aynı cem' murâd eyledi. Kesret-i esbâbı cihetinden esmâ-i cemâliyyenin cümlesi uyûndur. Ya'nî her biri hıfz için bir ayndır. İşte bu iki makāmı ayn-ı zât ma'nâsına ahz ettik ki vücûd-i Hak bi'l-külliyye vech ve ayndır ki müteveccihâta göre vech ve mahfûzâta göre ayn denilir. Ya'nî müteveccihlere nazar ile vech ve mahfûzlara nazar ile zât-ı bârîye ayn denilir. Nefsinde bu ıtlâklardan dahi münezzehdir. Ve bundan sıfât-ı ilâhiyyeyi nefy lâzım gelmez. Zîrâ zât maa's-sıfât ve sıfât maa'z-zâttır. Ve ba'zı kelimât-ı kibârda gelir ki : من اظهر الاشياء وهو عينها سبحان [Eşyayı izhar eden Allâh'ı noksan sıfatlardan tenzih ve tesbih ederim, O eşyanın aynıdır] Burada ayn ile murâd, cism-i tabîî ma'nâsına değildir. Ve illâ ilhâd-ı azîm olur ki küfrdür. Zîrâ Hak Teâlâ ile ecsâm-ı eşyâ ayn-ı vâhide olmak lâzım gelir. Eğerçi ta'rîf-i âmm ile müsemmây-ı insân üç nesneden ibârettir ki, cism-i tabîî ve nefs-i cüz'iyye ve rûh-i müdebbirdir. Nazar eyle ki vezîr ve sultân birdir derler. Murâdları, heykelde birdir demek değildir. Zîrâ bunun butlânı bedîhîdir. Belki hükmde birdir demektir. Zîrâ vezîr dahi emr u nehy ve hall u akdde sultân gibidir. Nitekim ıtlâk-ı Kur'ân'dan ma'lûmdur: من يطع الرسول فقد اطاع الله (Nisâ,4/80) [Kim Rasûlullâh'a itaat ederse, Allâh'a itaat etmiş olur] ve dahi انا الذين يبايعونك انما يبايعون الله (Fetih,48/10) [Şüphesiz, sana bîat edenler, Allâh'a bîat etmiş olurlar] ve emsâli gibi. Pes, kelâm-ı mezkûr iki ma'nâya râci'dir. Biri budur ki, eşyâ ve Hakk'ın zuhûru biridir. Vezîr ve sultânın zuhûru bir olduğu gibi. Vezîr, vekîl-i mutlak olmakla esmâ-i sultânîyi hâmil olduğu gibi, eşyâ husûsâ Âdem dahi esmâ-i ilâhiyyeyi câmi'dir. Nitekim hadîsde gelir : ان الله خلق ادم فتجلى فيه [Allâh Âdemi yarattı ve onda tecellî etti][32] Pes, Âdem-i mahlûk ile Hakk-ı mütecellî bir olmaz. Ve illâ mütecellî (Hak) ve mütecellâ-fîh vücûbda ve ezeliyyette berâber olmak lâzım gelir. Velâkin mütecellâ fîh (vezîr) zuhûrda mütecellî (pâdişâh) gibi olur ki onun esmâsıyla kıyâm ma'nâsınadır, yoksa Âdem

[32] - Buhârî, Enbiyâ,1; Ebû Dâvud, Sünnet,16; Mâlik b. Enes, **Muvatta**, Kader,1, Ahmed bin Hanbel, **Müsned,** 1, 251,299,371/IV, 186/VI,441; İbn Mâce, **Sünen**, Tahâret, 77.

ayn-ı Hak olmak ma'nâsına değil. Ve illâ sûret dahi ayn-ı Hak olmak lâzım gelir. Bu ise ilhâd-ı mahzdır. İşte Âdem ve eşyâ hakdır dedikleri, zikrettiğimiz ma'nâya râci'dir. Ve bundan sûretin bâtıl olması lâzım gelmez. Zîrâ sûret dedikleri, hayâl **[62-a]** ise dahi vücûddur ve vücûdda bâtıl olmaz. Ya'nî bâtıl-ı mutlak odur ki ma'dûm ola. Pes, mevcûdda bâtıl bulunmak hakîkî değil belki nisbîdir. Meselâ, şeytâna bâtıl dedikleri muzill olduğu cihettendir. Burası mezâlık-ı akdâmdandır. Bir hôş fehm oluna. Zîrâ bir makām-ı hatar-nâk olmakla icmâl ve ibhâm eyledik. Murâdımız ne idüğün ehl-i dîl bilir.

Ma'lûm ola ki, ان الله خلق ادم على صورته [Allâh Âdemi kendi sûretinde yarattı][33] Ya'nî erbâb-ı zâhir katında Hak Teâlâ üzerine sûret ıtlâk olunmak mecâzdır. Ve âlem-i cisme göre ashâb-ı hakîkat yanında dahi mecâzdır. Velâkin tefâsîl-i merâtibde esmâ ve sıfâtın zuhûruna göre hakîkattır. Ve'l-hâsıl Hak Teâlâ'nın sûret-i hakîkiyyesi vardır ki, sıfât-ı seb'îdir. Ve bu ma'nâya göre sûret denilmese olur. Velâkin taayyünât-ı hâriciyyeye göre her biri bir ismin taayyünüdür. Ale'l-hakîka sûret ismdir denilir. Ve hadîsde gelir : رايت ربى فى صورت شاب امرد [Rabbimi genç bir delikanlı sûretinde gördüm][34] Bunda olan sûret-i hakîkiyyedir. Ya'nî şâbb-ı emred olduğu hâlde sûret ıtlâkı hakîkattır. Zîrâ şâbb-ı emred olduğu zuhûrât-ı sıfâttan bir zuhûrdur. Her mevtında ise zuhûruna göre bir ism-i mahsûsî vardır. Pes, bundan fi'l-hakîka Hak Teâlâ'nın sûreti olmak lâzım gelmez. Zîrâ hakîkatte Hak Teâlâ taayyün ve lâ-taayyünden münezzehdir. Taayyünden münezzeh olduğu budur ki, taayyün mukayyed-i mahsûrdur. Ve lâ-taayyünden münezzeh olduğu budur ki, lâ-taayyün taayyün-i mukayyedin mukābilidir. Mukayyede mukābil olan ise mukayyeddir.

Hak Teâlâ'ya vücûd-i mutlak denildi. Tahtıe etmek hatâdır. Ve Hak Teâlâ'ya vücûd ıtlâkı kayddır derler. Ya'nî onda ıtlâk da var, vahdet te var, benim demem ile değildir. Zîrâ onların murâdları, vücûd-i mukayyed mukābelesinde olan mutlakı ıtlâk değildir. Zîrâ mukābele hasebiyle ol dahi mukayyeddir. Nitekim kesret mukābelesinde olan vahdet dahi Hak'dan menfîdir. Belki Hakk'ın vahdeti, kesret mukābelesinde olan vahdetin mebdei olan vahdettir ki vahdet-i hakîkiyyedir. Kezâlik ıtlâk-ı mezkûrdan dahi murâd, ıtlâk-ı aslî-i hakîkî-i zâtîdir. Yoksa o ıtlâk, ıtlâk-ı i'tibârî-i izâfî değildir. Zîrâ ıtlâk, lâ- bi-şart-ı şey'dir. Yoksa o ıtlâk, ıtlâk-ı bi-şart-ı lâ şey' değildir ki ıtlâk-ı i'tibârîdir ki mukābil-i mukayyed bi-şart-ı şey'dir. Ve hakîkata nazar olunsa Hak Teâlâ'ya ıtlâk-ı hakîkî demek dahi tefhîm içindir ki merâtibi riâyete dâirdir. Ve illâ ibârâttan münezzehdir. (eş-Şeyh İsmâil hakkı Efendi k.s.)

***A'yân-ı sâbite ve A'yân-ı hâriciyye** (اعيان ثابته و اعيان خارجيه) :* Şuûn-ı zâtiyye ilme geldikte adı, a'yân-ı sâbite oldu. Ayna geldikte adı, a'yân-ı hâriciyye oldu. Bir dahi zât-ı Hak gayrı yoktur. A'yân-ı sâbite ezelen ilm-i Hak'da zâhir olan hakāyık a'yân-ı sâbite ile tesmiye olunur. Ammâ a'yân-ı sâbite ile tesmiye olunması, sâbite olduğu içindir. Ve a'yân-ı sâbite ile murâd, hakāyık-ı eşyâ ve maânî-i **[62-b]** gaybiyyedir ki gayb-ı mutlakda müstecenne idi. Tâ ki tecellî-i evvel ve feyz-i akdes ile hazret-i ilmiyyeye mün'akis oldu. Ya'nî hakāyık-ı mümkinât zât-ı bârî sıfatlardan bir sıfatla muttasıf olup, sûret bulup, ilmde sübût bulmasından ibârettir. Ve buna a'yân-ı sâbite derler. Ve ol hakāyık, hazret-i ilmiyyede esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkının sûretleridir ki onların Hak'dan teahhuru bi'z-zâttır, bi'z-zamân değil. İmdi a'yân-ı sâbite ezelî ve ebedî olmak lâzım geldi. Pes, suâl olunup denilir ise ki, onlar her ne kadar ezeliyye ve ebediyye olsalar dahi Hakk'ın ifâzası ile olduklarından teahhur iktizâ etmez mi? Cevâb verilir ki, ifâzadan murâd teahhur-ı bi'z-zâttır. Gayrı şey' değildir ki teahhur-ı zamânî lâzım gele.

Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ tecellî-i evvelde feyz-i akdes ile ilmde kendi kendine tecellî ettikde a'yân-ı sâbitenin kābiliyyât ve isti'dâdât libâslarıyla mütelebbis olup tecellîsinde ancak kendi bilir. A'yân-ı sâbite ilmde iken biri birini temyîze kādir değiller idi. Tecellî-i sânîde feyz-i mukaddes ile ifâza olunan kābiliyyât ve isti'dâdât ile zuhûr buldukta a'yân-ı sâbitenin kendisi hâlâ ilmde olup zuhûr bulan ahkâm ve âsârıdır. Ve isti'dâdât ve kābiliyyât dahi kendinin olmayıp feyz-i akdesden ifâza olunmuştu. Onun için feyz-i akdes isti'dât bahş eyler. Ve feyz-i mukaddes isti'dât besler demişlerdir.

***Ankā** (عنقا) :* İlmu'llâhda olan ayn-ı sâbiteden ibârettir. Nitekim ankānın ismi ve hükmü vardır ve hâriçte vücûdu yoktur. Pes, a'yân-ı sâbitenin dahi ilm-i Hak'da şey'iyyeti ve sübûtu vardır. Feyz-i akdesden vücûd bulmuşlardır. Ve zâhirde onların vücûd-i hâricîleri yoktur. Belki vücûdât onların ahkâmıyla muttasıf olurlar. Ya'nî a'yân-ı sâbite, suver-i ilmiyyedir. Ve ol eserle sûret bulmuşlardır ki hakîkatı yine ilm-i ilâhîdedir. Nitekim tasavvur zihinden sonra lisâna yâhut kaleme

[33] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; İbn Hanbel, II, 244, 251.
[34] - Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, I, 256, h. No: 1409.

gelen şey onun eseridir, yoksa hakîkatı değildir. Belki hakîkatı zihinde olan sûrettir. Ol sûrete ise intikāl ve zevâl yoktur. Ve illâ muallimin ilmi dahi müteallime intikāl etmek lâzım gelir, bu ise muhâldir. Meselâ, hâce ilmi şâkirde öğretir. Hâcenin ilmini şâkird öğrenip olmakla hâce ilmsiz mi kalır ? Şâkirde ilmin eseri intikāl eder, hâcede asl-ı ilm yine bâkîdir. Ve'l-hâsıl a'yân-ı sâbite kalb gibi ismle eşyâ beyninde berzahdır. İsimden alır eşyâya verir. A'yân-ı sâbite ve bâtın-ı vücûd butûnda kalıp zuhûr bulmazlar. Belki a'yân-ı sâbite ilmde kalıp, ahkâm ve âsârı boyasıyla zâhir-i vücûd munsabığ olur. İmdi eşyâ dedikleri, zâhir-i vücûdun ahkâm ve âsâr a'yân-ı sâbite ile insıbâğından hâsıl olmuş olur. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***A'yân-ı Sâbite ve Ayn-ı Sâbite** (اعيان ثابته و عين ثابته) :* Ve a'yân ve ayn-ı a'yân-ı sâbite bir ma'nâyadır. İkinci mertebeye, taayyün-i sânî ve nefs-i küll ve zâti'l-burûc ve âlem-i ervâh ve hakîkat ve ayn-ı a'yân-ı sâbite dahi derler. Ya'nî a'yân-ı sâbitenin mertebe-i ilmden mertebe-i ayna gelmesi i'tibârıyla ayn-ı a'yân-ı sâbite derler. **[63-a]** A'yân-ı sâbitenin esâmîleri suver-i ilmiyye ve mâhiyyât-ı basîta ve a'dâm-ı mümkine ve hakāyık-ı ilâhiyye ve hakāyık-ı kevniyye ve şuûn-i zâtiyye ve hurûf-ı âliyât ve hurûf-ı basîta-i âliye ve âlem-i gayb-ı mutlakdır. Ve bu mertebeye âlem-i ilm ve âlem-i ukūl-i mücerrede ve âlem-i imkân ve hazret-i irtisâm ve suver-i esmâ-i ilâhiyye derler. Ve vücûd-i mutlak, şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'n ile bürünüp kendine görünmesine a'yân-ı sâbite derler. Hakāyık-ı mümkinât ve hakāyıkı'l-insân ve tertîbi'l-ulûhiyye ve besâtati'l-vahdet ve suveri'l-cemâl ve âsâri'l-esmâ ve's-sıfât ve ma'lûmâti'l-hak dahi derler.

***İ'lâ-i kelimetu'llâh** (اعلاء كلمة الله) :* Hak Teâlâ'yla kelimesini âlî kılmak demektir.

***A'mâl-i bâtıne** (اعمال باطنه) :* İhlâsa dâir şeylerdir.

***A'mâl-i halkiyye** (اعمال خلقيه) :* Bu âleme dâir şeylerdir.

***A'dâm-ı mümkine** (اعدام ممكنه) :* A'yân-ı sâbite demektir.

***Eûzü-billâhi mine'l-havri ba'de'l-kevri** (اعوذ بالله من الحور بعد الكور) :* Bu makāma erdikten sonra kibr ve rücû'dan sana sığınırım. İmdi terakkîden sonra tenezzülden Hakk'a sığınmalıdır.

***el-A'râf** (الاعراف) :* Ma'lûm ola ki, a'râf ikidir : Biri enfüsdür ki kalb-i insândır. Zîrâ rûhla nefs arasında berzahdır. Rûh ise cennetten ve nefs ise cehennemdendir. Onun için mâ-sivâya doymayıp هل من مزيد der. Ve kâmilin cehennemi söyünmüştür, zîrâ nefsini tezkiye etmiştir. Bu cihetten onun için havf yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir : لا خوف عليهم ولا هم يحزنون (Yûnus,10/62) [(Haberiniz olsun ki Allâh'ın veli kulları üzerine) hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır] Ve dünyâda onun iki yüzü olmak, biri cismâniyyeti ve biri rûhâniyyeti hasebiyledir. Âhirette ise vech-i vâhid üzerinedir ki vech-i mutlaktır. Ve hükm-i cismâniyyet merfû'dur, zîrâ rûha mülhakdır. Ve bir a'râf dahi, âfâkîdir ki beyne'l-cenneti ve'n-nâr bir sûrdur. Ve bu sûrun bâtını rahmettir ki cennet cânibidir. Ve zâhiri azâbdır ki cehennem tarafıdır. Zîrâ âhirette cennet ve nârdan gayrı âlem yoktur. Ve ehl-i a'râf hakkında gerçi beyne'l-ulemâ' ihtilâf-ı kesîr vardır. Fe-emmâ esahh olan mîzânî kefeleri berâber, ya'nî hasenât ve seyyiâtı müsteviyeh olan kimselerdir. Onun için ol sûrun hâricine bakıp havf ederler ve dâhiline nazar edip tama'a düşerler. Velâkin birinin dahi hükmüyle mahkûm olmazlar. Zîrâ لااله الاالله ehli oldukları cihetten gerçi tama'-ı cennet ederler. Velâkin seyyiât cihetiyle mahbûs olurlar. Ve kıyâmette bakiyye-i teklîf olsa gerektir ki sücûddur. Pes, secdeye da'vet olunduklarında icâbet edip ol secde ile keffe-i hasenât râcih gelip cennete duhûl ederler. Zîrâ Allâh Teâlâ kullarına zerre kadar zulüm etmez. Ve keffe-i mîzân dahi kemâl-i adl-i ilâhîden şol kadar mu'tedildir ki eğer üzerine bir zerre vaz' olunsa onunla rüchân ve tefâvütü zâhir olur. Fe-keyfe ki hasene-i vâhide ile sikali zâhir olmaya. O hôd secde ola ki cemî' a'mâlin ercahıdır. Bundan zâhir oldu ki kelime-i tevhîdin evvelen ve âhiren sâhibine inâyeti vardır ki elbette üzerinde eseri **[63-b]** zâhir olsa gerekdir. Ve hasenât dahi eğer zerre kadar olur ise dahi inda'llâh zâyi' olmaz. Zîrâ muktezây-ı adl-i tâm muhâfaza-i ameldir. Ve illâ zulm lâzım gelir. Kāla'llâhu Teâlâ : وما ربك بظلام للعبيد (Fussilet, 41/46) [Rabbin kullarına zulmedici değildir] Zîrâ burada zulm adlin mukābilidir. Ve gâh olur ki onunla şirk murâd olur. Nitekim ehl-i irfânın duâlarında gelir : ربنا لا تجعلنا مع القوم الظالمين [Rabbimiz! Bizi zâlimler topluluğuyla beraber kılma] ey, fi'n-nâri maa'l-müşrikîn.Ve Hazret-i Lokmân'ın oğluna olan hitâbını hikâyede gelir : يا بنى لا تشرك بالله ان الشرك لظلم عظيم (Lokman,31/13) [Yavrucuğum! Allâh'a ortak koşma, çünkü şirk çok büyük bir zulümdür] Ya'nî gerçi mevzi'inin gayrıya vaz' olunmuş umûr bisyârdır. Fe-emmâ îmân yerine küfr ve tevhîd mahalline şirk ve ihlâs mevzi'ine nifâk vaz' eylemek gibi zulm yoktur. Onun için azîm ile vasf olundu.

Li-muharririhî :

İlm-i tevhîd içre belki ayn-ı tecrîdi gözet.
Zât u ef'âl ü sıfâtın seyrine erdin ise,
Enfüs ü âfâkı ko, şol sırr-ı tefrîdi gözet.

(Necât-ı Hakkı Efendi)

***İ'tikād** (اعتقاد) :* Bir nesneyi kalbinde akd ve rabt etmektir. İ'tikād-ı Şeyh Muhyiddîn-iArabî (kaddese sırruhu'l-celî):Bârî Teâlâ hakkında Şeyh Muhyiddîn-i Arabî Hazretleri'nin i'tikādı oldur ki, ol mevcûd-i hakîkîdir ve vücûdu ayn-ı zâtîdir ve cüz'iyy-i hakîkîdir. Ve sıfât-ı sübûtîsi vardır ki hayat ve ilm ve sem' ve basar ve irâdet ve kudret ve kelâm gibi. Ve ol sıfatlar vücûd-i hâricî hasebiyle onun aynıdır. Ve mefhûm hasebiyle onun gayrıdır. Ve sıfât-ı selbiyyesi vardır. ليس بجوهر ولا جسم ولا عرض ولا حال ولا محل ولا يتحد بغيره ولا يتحد به غيره Ya'nî ol cevher ve cism ve araz ve hâl ve mahall değildir. Ve gayrıyla onun ittihâdı ve gayrın dahi onunla ittihâdı yoktur. Ve ol fâil-i muhtârdır. Ve mûceb-i bi'z-zât değildir. Eğerçi ba'zı eşyânın vücûduna ve ba'zı eşyânın ademine ilm-i ezelîsinin sebki onu müstelzimdir. Ve ma'lûmât-ı ilminde kadîmdir. Ve bi'l-fi'l gayr-ı mütenâhîdir. İcmâlen ve tafsîlen, külliyyeten ve cüz'iyyeten. Ve nübüvvette şeyhin i'tikādı oldur ki nübüvvet mükteseb değil. و ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء (Mâide,5/54) [İşte bu Allâh'ın bir lutfu ve ihsânıdır ki onu dilediğine verir] Ve enbiyâ (aleyhimü's-salâtu ve's-selâm)ın kelâmlarından murâd, mefhûm-i evveldir. Yoksa fakat mefhûm-i bâtınî değildir. Melâhide dedikleri gibi. Meğer şol emsâl-i mazrûbe ki murâd mefhûm-i evvel değildir.

Ve âlem hakkında i'tikād-ı şeyh oldur ki, âlem hâdisdir ve fânî ve zamânîdir. Yok idi oldu ve hiçbir kadîm yoktur, Zât-ı Bârî'den gayrı. Ve arş ve kürsî ve mâ-fîhâ fânî olurlar. Zîrâ ki arş cennetin sakfıdır ve kürsî cennetin arzıdır. Ve yedi kat gökler ve yedi kat yerler helâk olurlar. Ve onların sûretleri tebdîl olur. Ve onun cemî'si cehennem olur. Pes, gerisinin cevfîki sekizinci felekdir. Mevzi'-i cehennemdir. Ya'nî kürsî içinde olan eşyânın cemî'si cehennem olur. Ve yine şeyhin haşr u neşre i'tikādı oldur ki, bu cism unsuru **[64-a]** mevt ile hâlik olup yine bi-aynihî iâde olunur. Ve onun hakîkatı ve rûhu âlemin ekserine bir def'a dahi taalluk eyler. Ve girenler cennette ve cehennemde cism-i unsurîleriyle ebed-el-âbâd muhalliddir. Ve cennet-i hissî hakîkattir ve nâr-i hissî hakîkattir. Ve naîm-i aklî ve hayâlînin gayrı, naîm-i hissî-i hakîkî ve azâb-i aklî ve hayâlînin gayrı, azâb-ı hissî ve hakîkî vardır. Ve felâsife dedikleri gibi azâb-i aklî ve hayâlî dahi vardır.

Ve umûr-i uhreviyyede şeyhin i'tikādı oldur ki sırât ve mîzân ve havz ve suhuf ve bunların emsâli kitâb ve sünnette vârid olduğu gibi cümlesi hissî ve hakîkî ve ma'nevî ve aklî ve hayâlîdir. Ne ân ki yalnız hukemâ i'tikādı gibi ma'nevî veyâ hayâlî ola ve hissî ve hakîkî olmaya. Ve teklîf emrinde i'tikād-ı şeyh oldur ki kul her çend ki velî ve kâmil ve ârif ve müşâhid ve sâhib-i tecellî olsa, hergiz teklîf ondan sâkıt olacak mertebeye erişmez. Meğer ki cünûn veyâ cezbe ile aklı zâil ola. Ol vakitte kalem-i teklîf ondan kalkar ve illâ fe-lâ. Ve her kîm bunun gayrı i'tikād eyleye, kâfir ve mülhiddir.Ve cemî'-i umûr-i şer'iyye, fukahâ ve muhaddisîn ve mütekellimînden ulemâ-i zâhir dedikleri hükm üzerinedir. Ne ân ki ol hükmün verâsında şeyhin i'tikādında bir hükm-i âhar dahi ola. Ve ulemâ ve avâm ahkâm-ı şer'iyyede mütesâviyü'l-akdâmdır. Ne ân ki ahkâm-ı şer'iyye ba'zısı üzerine vâcib ve ba'zısı üzerine vâcib olmaya. İsmâîliyye dedikleri gibi. (Neylî Efendi k.s.)

***Ağlamak** (اغلامق) :* Makbûl olan gözyaşı, ışk ucundan seyl gibi çağlayıp akandır. Yoksa agrâz-ı dünyeviyye ve nefsâniyyeden cereyân edenin inda'llâh kadri yoktur. Belki har-i mühre makūlesidir ki bî-i'tibârdır. Işk-ı mücerredden seyelân eden ise, lü'lü'-i lâlâ ya'nî inci gibidir ki ziyâde makbûl ve mergūbdur. Ehl-i makām olanlar dahi giryân olurlar. Zîrâ aşkdan fenâ buldular ise dahi yine makām-ı heybette dururlar. Ve bu mevtın-ı celâlînin ahkâmıyla mahkûmlardır. Eğerçi avâmla havâssın bükâları arasında fark-ı bisyâr vardır. Zîrâ herkesin hüzn ve bükâsı fehm ve ilmine göredir. Pes, onu ki enbiyâ ve evliyâ mülâhaza edip ağlar. Avâm-ı nâs onu bilmezler. Ve her mevtının ve ehlinin hâline göre giryesi vardır. Ve melâike dahi ağlar velâkin onların ağlamaları insân gibi değildir. Ve kezâlik cemî'-i eşyâda hâllerine göre giryân ve sûzân olmak vardır. Nitekim فما بكت عليهم السماء والارض (Duhân,44/29) [Ne gök ağladı üzerlerine, ne yer!] makāle-i kerîmesi ona delâlet eder. Bu ma'nâdan ötürü giryeyi kadh ve sâhibini cerh eden, cehl-i tâmmından kadh ve cerh eder. Ve havâssın hâlini, hâl-i avâma kıyâs eyler. Maa-hâzâ miyânında fârûk vardır. Ve'sselâmu alâ ehli'l-bükâ.

Denilmiştir ki, bir abde **[64-b]**Hakk'ın muhabbeti olsa, onun kalbine nâyiha (ağlayıcı)ilkā eder. Nitekim buğz eylese mizmâr (düdük)ilkā eder. Ve bu sebeptendir ki Rasûlullâh (a.s.)

hakkında متواصل الاحزان دائم الفكر diye vasf ederler. Pes hüzn, hilye-i'l-üdebâ ve taâmu'l-etkiyâ ve şarâbu'l-asfiyâ ve şiâru'l-ahrâr ve disâru'l-ebrâr ve lezzetü's-sıddîkîn ve halâvetü'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîndir. Ve ol ki الحزن مقام نازل [Hüzn nâzil makāmıdır] demişlerdir. Te'vîli budur ki hüzn mahzûna tâbi'dir, ilm ma'lûma tâbi' olduğu gibi. Pes, mahzûn müttezi' olsa hüznü dahi nâzil olur ve mürtefi' olsa, hüznü dahi âlî olur. Pes, hüznün nâzil olması herkese göre değildir. Bir kimseyi Allâh Teâlâ a'le'l-mevcûdâtın müntehî olduğu a'le'l-makāmâtta ikāmet eylese, gerçi onun sâhibine bir nesnenin fevtiyle hüzn yoktur. Fe-emmâ o makūle uluvv-i makāma ihtirâmda belki kusûr ederim diye hüznden hâlî olmaz. Pes, hüznde nâkıs ve kâmil ve ekmel müşterek oldular.

Ve enbiyâ ve evliyânın meyyit üzerine ağladıkları bundan fehm oluna. Zîrâ câizdir ki âmme-i nâsın fehminden hâriç olan nesneyi mütâlaa ve mükâşefe ile mahzûn olalar ve ağlayalar. Bu hüzn ve girye ve söz kendi üzerlerine olmadığı sûrette, gayr için olmaktan hâlî değildir. Pes, hüzn ve bükâ ehl-i şerîat ve hakîkat arasında cârî ve cemî' ervâh ve ecsâma sârîdir. Kaçan ya'kūb-i rûhun kemâl-i isti'dâdı olsa, mâsivây-ı Allâh'dan i'râz eder. Ve bir nesne üzerine teessüf etmez illâ yûsuf-i kalb üzerine eder. Zîrâ kalb, mir'ât-ı cemâl-i Hak'dır. Pes, mir'ât üzerine teessüf etmek mir'ât vesâtatıyla hâsıl olan şuhûd-i cemâlin fevti üzerine teessüfdür. Pes, enfüsde bu ma'nânın cereyânına âfâk sûret olmakla hâriçte dahi zuhûr etti. Ve ya'kūb ve yûsuf arasında olduğu ihtisâsâttandır. Zîrâ her nebî ve her velî biri birine mugāyir vecihle mübtelâ olmuşlardır. Ve kalb nihâyette rûhdan efdal olmakla yûsuf dahi gāyetinde pederi ya'kūbdan zuhûrda a'lâ oldu. Nitekim saltanatı ona dâldir. Eğerçi bidâyet hasebiyle rûh kalbden evlâdır. (**Avzıyye-i Hakkı Efendi**)

***Sâlikin her mertebede ağlaması ve istiğfârı ve zikri ne vecihledir ?** Sâlik nefs-i emmâre mertebesinde iken gözü yaşı üssî olur ve gāyet acıdır ve her damlasından dağlar kadar günahları afv olunur. Bu mertebede meşgül olacağı, kelime-i tevhîddir. لامعبودالاالله diye ma'nâ verir. Yine şirk-i hafîdedir. Ve duâ ve istiğfârı azâb-ı elîmden halâs içindir, muhabbet için değildir. Ve nefs-i levvâmede zikri, ism-i celâldir. Ve gözü yaşı ılıcak ve şûr su gibi olur. Ve her damlasından dağlar gibi şirk-i hafîsi eriyip riyâsı mahv olur. Ve kelime-i tevhîde vereceği ma'nâ محبوب لا مقصود الا الله مطلوب لا dır. Ve vesvese-i şeytâniyyesinden halâs için çok çok istiğfâr eder. Ve nefs-i mülhimede sâlikin **[65-a]** istiğfârı şirk-i hafîden ve gafletten ve benlikden ve ahlâk-ı zemîmeden halâs olmak içindir. Ve zikri "hû" dur. Ve bu makāmda kelime-i tevhîde vereceği ma'nâ لاموجودالاالله dır. Ammâ eğer fass-ı muhammedîde olup ıskāt-ı izâfât ilmini bilir ise ve bildiği gönülde vecdânî hâl olmuş ise ve şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkat, bu dört şartın cümlesi ile berâber âmil oldu ise, ol vakt لاموجودالاالله dediği sahîh olur. Yoksa hemân ilm-i tasavvufa âşinâ olup irfân-ı kāli sebebiyle لاموجودالاالله der ise hatâdır. Verdiği ma'nâ hâli olmadığından sahîh olmaz, yalan söylemiş olur. Ve bu makāmda sâlikin gözü yaşı tatlı ve soğuk ve pâk su lezzetinde lezîz olur. Ve her damlasından dağlar gibi benlik dağı eriye.

Ve nefs-i mutmainnede sâlikin istiğfârı, şirk-i hafîden ve benlikden tamâm halâs olmak içindir. Ve Hak'dan gayrı gönle ne gelir ise günâh addedip dâimâ istiğfâr eder. Ol cân dâimâ huzûrda, kesrette dahi vahdette olur. Vahdette hayrân ve ba'zı vaktte istiğrâkda olmak arzû eyler. Lâkin vücûdu belâsından tamâm halâs olamayıp, her ân gönül kapısın bekleyip tecellî-i cemâl me'mûl eder. Ve bu makāmda olan cân, insân-ı kâmil addolunur. Lâkin muttasıf olduğu ahlâk-ı hamîdenin her biri bir vücûd olmakla وجودك ذنب لايقاس به ذنب اخر [Vücûdun öylesine bir günahdır ki başka günah ona kıyas olunmaz] dır. Bu vücûdlardan halâsa çâre, fenâ-ender-fenâ iledir. Gerçi tecellî-i ef'âl ile tecellî-i sıfât mütehallî olur, tecellî-i zâta mazhar olamaz. Ammâ bu kemâle kendinin bâkî kalan varlığı müşterek olmak sûretin gösterir. Mensûrun uğradığı hâl bu makāmda varlık bakiyyesiyle idi. Fenâ-ender-fenâda mahv ve fânî olmadığındandır. Ba'zı şeyhler bu makāma vâsıl olan mürîdine hilâfet-nâme verip, tâc-ı kerâmet, hırka-i selâmet ve kemer-i gayret bağlayıp halîfe eder, hatâ etmez. Eğer yoluyla fenâ-i ef'âl ve fenâ-i sıfât ve fenâ-i zât ne gûne hâlettir, gönülde sırrına vâkıf oldu ise ve dahi موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden önce ölünüz][35] mûcebince mevt-i irâdî ile ölüpte mi'râc-ı rûhânî sırrına erdi ise, "irciî" hitâbından lezzet-i rûhânî buldu ise ve vücûd-i sânî birle hayât-ı ebedî bulup makām-ı ubûdiyyete tenezzül edip abd-i mahz oldu ise, ol cân sultân-ı cihân olup seccâde-i irşâda müstehak olmakla tâc-ı kerâmet ve hırka-i selâmet ve kemer-i gayret ona her hâlde lâyık olup seccâde-i irşâd ol cân-ı azîze mübârek olsun. (Üsküdârî Sâdık Efendi k.s.)

[35] - Hâkim, Müstedrek, IV,312; **Keşfu'l-Hafâ**,II,290; Beyhâkî, **Şuabu'l-İmân**,VII,352.

***Ağyâr** (اغيار) : Hak'dan gayrı dediğimiz ki mâ-sivâ ıtlâk olunur ki esmâ ve sıfâtın âsârıdır. Çünki esmâ ve sıfât mertebe-i rubûbiyyette Hakk'ın gayrı gibidir. Onun için cümle âsâra ağyâr derler. Pes bu ağyâr iki kısma münkasım olur ki birine hicâb-ı zulmânî derler ki âlem-i dünyâdır. Zîrâ kesîf ve cismânîdir. **[65-b]** Ve birine dahi hicâb-ı nûrânî derler ki âlem-i âhirettir. Zîrâ latîf ve rûhânîdir. Gûyâ evvelkisi lafz-ı siyâh ve ikincisi ma'nây-ı beyâz gibidir ki ilm-i ledünnî ehli olan, mürekkeb karasın ağzından siler ve ol karadan hâsıl olan ma'nâya da iltifât etmez. Belki feyz-i bilâ-vâsıta ehli olup rüsûmun zâhir ve bâtınından halâs olur.
(**Avziyye-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***Ve'l-eflâk, Âlem-i mülk, Ufuk-i a'lâ** (و الافلاك , عالم ملك , افق اعلا) : Makām-ı rûhun nihâyetine derler ki hazret-i vâhidiyye ve hazret-i ulûhiyyedir.

***Âfâk-ı mübîn** (افق مبين) : Makām-ı kalbin nihâyetine derler.

***Efdal-i benî Âdem** (افضل بنى ادم) : Benî Âdem nev'inin oğullarının efdali, Hatmu'l-Enbiyâ'dır

***Ef'âl-i resmiyye:** Âdet olan fi'iller demektir.

***Efkâr-ı reddiyye :** Gāyet kötü ve fenâ fikirler demektir.

***İftikār** (افتقار) : İhtiyâc demektir. اللهم اغننى بالافتقار اليك [Allâhım! Beni sana muhtaç olmakla zenginleştir][36] İftikārdan murâd, cemî' esmâ-i ilâhiyyenin yüzünden Hakk'a intisâbdır. Bu ma'nâ ise kemâl üzerine Fahr-i Âlem (a.s.)a müyesser olmuştur. Zîrâ hakîkat-ı muhammediyye ve ism-i a'zam birdir. Cemî' esmâ ise ism-i a'zam haytasındadır. Pes, melekde terakkî yoktur. Hilkati def'î olduğu gibi ilmi dahi def'îdir. Meğer kîm nâdir ola. Nitekim Âdem'in ta'lîm ettiği esmâ ile terakkî buldular. İnsânda ise ebedî terakkî vardır. Zîrâ hilkatte etvâr-ı muhtelife üzerine tedrîcle geldiği gibi. Nitekim Kur'ân'da mevâzi'-i kesîrede musarrahdır. İnsân ilmde dahi tedrîcle terakkî üzerinedir. (Hakkı Efendi)

***Efrâd-ı ilâhî** (افراد الهى) : Evliyâullâh demektir. Efrâd, kutbun nazarından hâric olan ricâlu'llâha derler. Efrâd, evliyâullâh ya'nî efrâd-ı evliyâullâhın hakkında Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu'l-ethar) Hazretleri buyururlar ki : ولا عدد يحصرهم Ya'nî onların aded-i muayyeni yoktur. Belki iki, üç ve altı ve on olurlar. Nitekim ba'zı mükâşifîn zâhib olmuşlardır. Ve Hazret-i Hızır (a.s.) ve Hazret-i Ali (r.a.) ve Abdullâh bin Abbâsu'l-Bahr (r.a.)efrâddan olmak üzere musarrahdır. Velâkin sonra Hazret-i Ali ol mertebeden terakkî edip zamân-ı hilâfetinde kutbiyyet-i kübrâ ile dahi mütehakkık olmuştur, hulefâ-i selâse-i mütekaddime gibi. Ve Rasûlullâh makām-ı nübüvvete makām-ı efrâddan irtikā (terakkî)eylediler ve fenâdan sonra bekā buyurdular. Nitekim âlem-i beşeriyyete mertebe-i akl-ı evvelden tenezzül kıldılar. Pes, akl-ı evvel teblîğ-i ahkâm ve da'vet-i enâm için mertebe-i tehîmden aksây-ı merâtib-i vücûda tenezzül ettiği gibi, kutbu'l-aktâb dahi mertebe-i efrâddan, tedbîr ve tasarruf için ihtiyâr olundu. Zîrâ efrâd melâike-i müheyyime meşrebinde ve mezâhir-i esmâ-i zâtiyye-i selbiyyedir ki bunların sekrleri sahvlerine gālibdir. Nitekim aktâb, enbiyâ ve rusul meşrebinde ve mezâhir-i esmâ-i zâtiyye-i subûtiyyedir ki bunların sahvleri sekrlerine gālibdir. Binâen-alâ-hâzâ gerçi melâike-i müheyyime ve tâife-i efrâd, mertebe ve mekânet cihetinden a'lâdır. Zîrâ bahr-i fenâ ve şuhûda **[66-a]** müstağraklardır. Fe-emmâ kalem-i a'lâ ve aktâb-ı cem'iyyet ve ihâta yüzünden evlâdır. Zîrâ makām-ı bekā ve hicâba nâzillerdir ki bu hicâb rütbe-i ev-ednâdan sonra kābe kavseyn perdesidir ki ashâbı, lezzet-i dâime-i nazar ehlidir. Fe'fhem cidden.

Ve huddâm-i sultân, nazîr-i efrâd ve vüzerâ', nazîr-i aktâbdır. Bu sebepten demişlerdir ki : Vüzerâ huddâma müdâhale etmedikleri gibi, aktâb dahi efrâda müdâhale etmezler. Zîrâ efrâd, melâike-i müheyyime gibi mübâyaa-i kutbda dâhil değillerdir. Ve efrâdın keşf-i hâs ve ulûm-i garîbesi olmak, min-külli'l-vücûh mâ-adâ üzerine fazllarını mûceb değildir. Belki min-vechin fâzıllardır. Ve min-vechin fâzıl olan, min-vechin mefzûl olur. Kāla'llâhu Teâlâ : بعضهم على بعض تلك الرسل فضلنا (Bakara,2/253) [O işaret olunan rasuller, biz onların bazısını bazısından üstün kıldık] Ve fi'l-hadîs : انتم اعلم بامور دنياكم [Siz dünyanızın işlerini (benden) daha iyi bilirsiniz][37] Ve efrâddan ba'zıları ilm-i bi'llâhda gerçi ekber olmak câizdir, tedbîr-i memlekette vezîrden ehakk ve a'lem ba'zı huddâm olmak gibi. Velâkin vezîr, sıfat-ı sultân ve kutb, sûret-i ilâhiyye üzerine zâhir olmakla sırr-ı vahdet şerefi onlara besdir. Ve efrâdın telâmizesi olmaz (ya'nî mürîdi olmaz). Zîrâ makām-ı irşâd ve ta'lîme tenezzül etmemişlerdir. Ve hadîsde gelir :

---

[36] - Beysûnî, **Mevsûatu Etrâfi'l-Hadîsi'n-Nebeviyy-i Şerîf**, II, 527.
[37] - Sehâvî, **Mekasıdı'l-Hasene**, 123.

خيركم من تعلم القران و علمه [Sizin hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir][38] Ve sıfât-ı efrâddandır ki müşâhede-i kâmileleri cihetiyle kimse üzerine inkâr ve i'tirâz etmezler. Nazar eyle ki secde ile me'mûr olan melâike mukaddemen اتجعل فيها من يفسد فيها و يسفك الدماء (Bakara,2/30) [Orada fesad çıkaracak ve kan dökecek bir mahluk mu yaratacaksın!] demeleriyle sûret-i i'tirâz iş'âr ettiler. Zîrâ secde ile me'mûr olan melâike-i âliye dâiresinden hâricler ve hicâb-ı melekiyye ile muhteciblerdir. Ve efrâd tasarrufu terk etmişlerdir ve sürâdikāt-ı fenâya dâhil olmuşlar ve tasarruf-i Hak ile iktifâ kılmışlardır. Ve onlar بى يتكلم mûcebince ahkâm-ı şer'iyye söylerler. Maa-hâzâ ahkâma ilmleri sebk etmemiştir ve onlar Hak Teâlâ'yı şürû'da vâki' olan esmâ ile zikrederler, her lafzı ıtlâk etmezler ve hâl-i müşâhedede yüzlerin setr ederler. Ve mevârid-i ilâhiyyeyi telakkîden ötürü zahrları üzerine uyurlar. Ve her gece belki her menâmda bir mi'râc-ı rûhânîleri vardır. Ve ekser ezmân ve ahvâlde lisânlarına cârî olan ماشاء الله كان kelimesidir. Ve ketm-i esrâr ederler. Şol mertebede ki onları pâre pâre eyleseler veyâ minşâr ile kat' etseler ifşâ-i râz etmezler. Ve onların Allâh Teâlâ ile kendi aralarında kadem-i Rasûlullâh'dan gayrı kadem yoktur. Sâirlerin ise kadem-i nebîden mâ-adâ kutb dahi vardır. Ya'nî eğer eimmeden ise ve eğer evtâddan ise üç ve eğer ebdâldan ise dört kadem vardır. Ve hâkezâ zîrâ hayyiz-i ittibâ'da olanların hâli budur.

Ve ba'zı ekâbir-i efrâd vardır ki emâmlarında (önlerinde) aslâ kadem yoktur. Melâike-i müheyyime gibi. Ve efrâddan ma'dûd olan Muhammed bin Kāidü'l-evâkî demiştir ki :"Âlem-i ma'nâya urûcumda önümce bir kadem gördüm ve ondan bana ziyâde gayret galebe eyledi. Orada denildi ki : Emâmında olan kadem-i nebîdir. Pes, benim ızdırâbım zâil oldu." Ve Şeyh-i Ekber buyurdular ki : **[66-b]** İbn-i Kāid tahayyül eyledi ki onu kimse tekaddüm etmemiştir ve onun fevkinde nebîden gayrı yoktur. Zîrâ kendi tarîk-i mahsûsundan gayrısın müşâhede etmemiş idi. Ve ona dediler ki : Şeyh Abdülkādirî hazreti de gördün mü ? Ol dedi ki : Görmedim. Ve bu kelâm Abdülkādir'e aks ettikte dedi ki : "Sadaka İbn-i Kāid. Ya'nî İbn-i Kāid beni ol makāmda görmedi. Zîrâ ben Mihda'da idim." Mihda' (kesr ile) kutbun efrâddan tesettür ettiği mevzi'dir ki hizânetü'l-hila'dır ve onun hâzini kutbdur. Ya'nî kutb ol mevzi'de kıyâm edip evliyâya hila'-i ilâhiyye oradan çıkar ve onun yediyle verilir. El-hâsıl Abdülkādir dedi ki : Ben hizâne-i hil'atte idim ve ona benim elimden şu sıfatlı hil'at çıktı dedi. Ve hil'atinin rengini ve keyfiyetini ta'rîf etti. Ba'dehû İbn-i Kāid sıfat-ı hil'atten suâl olundukta, Abdülkādirin dediği gibi vasf etti ve bildi ki orada kendi kademi fevkinde kadem-i kutb vardır. Ve ona ilbâs olunan hil'at-i ilâhiyye Abdülkādir elindedir ki ol vaktte vâsıta-i Hak ve kutb-i mutlak idi. Pes, bu ikisinin biri ehl-i halvetten ve biri dahi ehl-i celvetten oldu. Ve celvet (cîm ile) nuût-i ilâhiyye ile halvetten hurûca derler. Ve halvet Hak ile muhâdese-i sırdır. Şol vecihle ki aralarında ağyâr yoktur. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***İfrât ve tefrît** (افراط و تفريط) : Tefrît eksiklik, ifrât aşırı. Ma'lûm ola ki, sakal tıraş etmek haramdır. Zen makülesi saçın tıraş etmek gibi. Ve sakalda mesnûn olan zevâidini kass etmektir. Zîrâ sakal insânın zînetidir ve her kesin zîneti kendi hasebiyle olur. Pes, çene altından bir kabza tutup mâ-adâsını kass etse câizdir. Zîrâ bunda ifrât ve tefrît yoktur. İfrât odur ki sakalı uzayıp çehresine zînet olmaktan çıka. Ve efvâh-ı nâsa düşüp sebeb-i gıybet ve mesâvî olalar. Ve tefrît odur ki kabzadan ziyâdesinden ziyâde ola. Ve bu ma'nâya ifrât ve evvelkiye tefrît demek dahi mümkün ola. (**Tuhfe-i Atâiyye-i Hakkı Efendi**)

***Aktâb** (اقطاب) : Cem'-i kutb demektir.

***İkbâl** (اقبال) : Meyl ma'nâsınadır.

***İktibâs** (اقتباس) : Nûr almak ma'nâsınadır.

***İkdâm** (اقدام) : İleri atmak.

***Akdâm** (اقدام) : Ayaklar.

***Aktâr** (اقطار) : Etrâf ma'nâsınadır.

***İksîr-i a'zam** (اكسير اعظم) : İnsân-ı kâmil demektir.

[38] - Buhârî, **Fezâili'l-Kur'ân**,21; Tirmizî, **Sevâbu'l-Kur'ân**,15; Dârimî,Vitr,14.

Li-muharririhî :

Kimyây-ı aşktır iksîr-i a'zamdan murâd,
Feyz-i pâk-i ma'rifettir ârifâ yemden murâd.
Feyz-i rûhi'l-kuds ile cân-bahş olurmuş her nefes,
Bu nefesdir Hazret-i İsâ bin Meryem'den murâd.
Ma'rifet tahsîlidir sermâye-i dilden garaz,
Gevher-i ilm-i ledündür kân-ı âlemden murâd.
Nüsha-i kübrây-ı âlemden elifdir mâ-hasal,
Nokta-i vahdettir terkîb-i Âdemden murâd.
Tercümân-ı sırr-ı bâtındır zebân-ı ârifân, **[67-a]**
Harf-i ma'nây-ı zâhir olmaktır belî femden murâd.
Sûret-i Hak'dır bugün insân-ı kâmil Hakkıyâ,
Bir dem-i berk-i tecellîdir kamû Âdemden murâd.

***Ekâmil-i ümmet** (اكامل امت) :* Ümmetin pek a'lâ kâmilleri demektir.

***Ekâmil-i nâs** (اكامل ناس) :* Ekâmil-i nâsın zâtlarına nihâyet olmadığı gibi, sıfât ve ef'âline dahi nihâyet yoktur. Pes, zâhirleri munkatı' ve sâbit ve bâtınları mevsûl ve müteharriktir ki هو فى شان كل يوم (Rahmân,55/29) [O ise her an bir işte, bir tecellîdedir] sırrına nâzırdır. Ve bu makūlelerin nefesleri tesbîh ve menâmları ibâdettir dedikleri ma'nây-ı mezkûreden ahz olunur. Zîrâ kalbleri âgâh olmakla kalıblarına dahi sârî olup onlara göre hâb ve bîdârı bir olur. Ve bâtınlarında olan nefes-i rahmânî sırrı nefes-i zâhirîye aks edip ol cihetten enfâsları tesbîh olur. Zîrâ Hak Teâlâ kendi zâtını tenzîh ve ef'âl-i cemîlesi üzerine tahmîd eder. Bu cihetten mazhar-ı tâm dahi her cüz'üyle tesbîh ve tahmîd eyler. Zîrâ vücûd-i Hak vech-i mahzdır ki ona göre sem' ve basar ve kelâm birdir. Ya'nî her cânibe teveccüh-i ma'nevî olur ise onun sırrı zuhûr eder. Meselâ, mesmû'a teveccüh etse sem' olur. Ve mübsara ikbâl eylese basar olur. Ve kelâma iltifât bulunsa kelâm olur. Fe-emmâ ey ârif ! Fehmi dakîk ve zevki garîb nesnelerdir ki inâyet-i mahsûsaya muhtâcdır. Gel imdi kemer-i beste-i gayret ol ve teşmîr-i sâk-ı ictihâd eyle. Tâ ki amelin ayna ve aynın Hakk'a ere. Bu ednânın yediyle sana bir feth-i bâb oldu ki sadrın sanduka-i esrâr ve kalbin ne idüğü bilindi. Ve her makāmın ameli ona göre tedârik olundu. (Hakkı Efendi)

***Ekvân** (اكوان) :* Ne kadar muhdesât var ise onlara ekvân derler. Zîrâ kalem-i a'lâdan mertebe-i insâna gelince, külliyât ve cüz'iyyât cümlesine ekvân derler. Zîrâ kevn, mevcûd-i hâricîdir.

***Elif** (الف) :* Vücûd-i mutlak-ı ilâhiyye ya meleğe veyâ rûhânî ve nûrânî bir nesneye muzâf olan ism-i ilâhîden ibârettir.

***الم ذلك الكتاب لاريب فيه :* İnsân-ı kâmil, ya'nî kelâmullâhın evvelinde "الم" zikr olunduğu budur.

***Ülü'l-emr** (اولو الامر) :*Sâhib-i fermân Allâh Teâlâ'yı, ikidir, üçdür dahi ziyâdedir diyen tâife-i bâtıla-i müşrikîn ta'dâd-ı ilâh edip her biri zu'm-ı bâtılaları üzere sâni'-i âlemi add edip beyân eylediler. Evvelâ, tâife-i seneviyye ile tâife-i mecûsiyye zu'm eylediler ki hâlıku'l-âlem ikidir: Birisi, hâlıku'l-hayr ve birisi, hâlıku'ş-şer. Hâlıku'l-hayra, "yezdân" ve hâlıku'ş-şerre "ehremen" tesmiye eylediler. Ve tâife-i nasârâ dahi sâni'-i âlem üçdür demişler. Murâd üçün üçüncüsüdür demektir. Ona ekānîm-i selâse demişler. Uknum, asl ma'nâsınadır ki evvelkisi zât, ikincisi ilm, üçüncüsü hayattır ki bu üçe ekānîm-i selâse derler. Ve nasârâdan ba'zıları dahi zu'm eylemişler, evvelkisi ebdir, hâşâ Allâh ve ikincisi ibndir ya'nî İsâ ve üçüncüsü zevcedir ya'nî Meryem. تعالى الله عن ذلك علوا كبيرا [Allâh Teâlâ, kâfir ve müşriklerin dediklerinden âlî ve büyüktür] Ve tâife-i **[67-b]** tabâyi'în demişler ki: Sâni'-i âlem dörttür ; harâret, bürûdet, rutûbet, yübûset bunlardır demişlerdir. Ve tâife-i eflâkiyyin demişler ki : Hâlık-ı âlem yedidir ; zuhal ve müşterî ve merîh ve şems ve zühre ve utârid ve kamer bunlardır. Pes, imdi bu tâifenin cümlesi hâlık-ı seb'-i semâvât ve sâni'-i cemî'-i mevcûdât ve mahlûkāt olan hallâk-ı cihân ve mâ-fi'l-kevni inkâr eylediklerinde Allâh zü'l-Celâl Hazretleri dahi küffâr-ı müşrikîne tehekkümen ve füccâr-ı mudillîne takrîaten ya'nî gazaben başlarına kakmaktan ötürü, bu cemî' mevcûdâtı ve avâlimi ve sûret-i benî Âdemi halk eyleyen Allâh sizin zu'm-ı bâtılanız ile hâlık add eylediğiniz hâlıkînden ahsendir ki fâil-i muhtâr ve vâcibü'l-vücûddur demek olur ma'nâ. Nitekim âyet-i uhrâda buyurur: لوكان فيهما الهة الا الله (اى : غيرالله لفسدتا) (Enbiyâ,21/22) Ya'nî göklerde derler de yeri ve göğü yaratan Allâh'dan gayrı ilahları olaydı, gökler ve yerler fesâda varırdı buyurur.

Pes, imdi benim rûhum Allâh u Azîmü'ş-şânın vahdâniyyeti nice nass-ı delâil-i sem'iyye ile sâbittir. Ve hâlıkiyyeti kezâlik nice edille-i yakîniyye ile mezkûr ve mazbûttur. Cümlenin ma'lûmlarıdır ki îrâde hâcet yoktur. Nitekim vücûd-i Âdemîde cemî' a'zâ ve eczây-ı benî Âdeme tedbîr-i mecâzî eden aklın bir olmaklığı gibi. Fefhem. Kemâ kāle fi'l-hadîs-i kudsî : سری وانا سره الانسان Ya'nî insân benim sırrımdır, ben de onun sırrıyım. İmdi benim cânım vahdâniyyet-i Hakk'ı kemâl-i mertebe bilmek, kemâl-i yakîne muhtâçtır. Ve kemâl-i yakîn kemâl-i muhabbet sebebiyle olur demişler. Zîrâ Allâh Tebârek ve Teâlâ bir kuluna kerem ve izhâr-ı cemâl eylese, evvelâ onun kalbine kendi muhabbetini ilkā edip ve gayrın muhabbetini ihrâc eder imiş. İmdi ol nûr-i muhabbet ile basîret-i kalb nurlanıp, aynü'l-yakîn hâsıl olup her kanda nazar eylese Allâh Tebârek ve Teâlâ Hazretleri'nin vahdâniyyeti nûrunu müşâhede edip, tevhîd-i hakkānî ve murâd-ı rûhânî hâsıl olup, ona her yüzden rûy-i ezelî ve mahbûb-i lem-yezelî yüz gösterip, hakka'l-yakîne erişip matlub-i a'lâ ve maksud-i aksâ hâsıl olur. (Süleymân Zâtî)

***Allâh** (الله) : هوالله الذی لااله الا هو (Haşr,59/22) [O, kendisinden başka tanrı olmayan Allâh'dır] Mü'minlerin kalbinden çıkmayan ism-i zât, müstecmi'-i cemî'-i sıfât olan Allâh'dır. Öyle Allâh ki " lâ mevcûde illâ hû ". Zîrâ bu mevcûdâtın vücûd ve bekâsı kendi kabillerinden değildir. Belki Allâh Teâlâ'nın îcâd ve ibkāsıyladır. Öyle olduysa bunların varlığı yokluğu ke'l-adem oldu. Zîrâ کل من علیها فان (Rahmân,55/26) [Yer üzerindeki herşey yok olucudur] buyurulmuştur. Kulun bundan nasîbi yoktur. Bu ism-i şerîf, sâir esmâu'llâh gibi huylanmak için değildir. Belki Allâh Teâlâ'nın tâatıyla ve kelâmıyla üns tutmak içindir. Zîrâ lafzatu'llâh Allâh Teâlâ'nın isimlerinden bir isimdir ki cümleye delâlet eder. Bundan gayrı isimler ancak her biri başka başka birer ma'nâya delâlet eder. Meselâ, rahmân rahîme, rahîm gafûra, gafûr şekûra delâlet etmez. Ammâ lafzatu'llâh cemî' esmâ-i ilâhiyyeye delâlet eder. Onun için **[68-a]** buna ism-i zât, müstecmi'-i cemî'-i sıfât denir.

İmdi Allâh öyle Allâh'dır ki yalnız göklerde veyâ yerlerde veyâ sağda veyâ solda veyâ önde veyâ artta istemek cehldir. Belki cihât-ı sittenin cemî'sinde istemek te cehldir. Zîrâ cihât-ı sitte âlem-i şehâdettedir. Âlem-i melekûtte ve ceberûtte ve lâhûtte cihât yoktur, ancak âlem-i şehâdettedir. Hak ise her vârın bir uğurdan mecmû'udur. Onun için Allâh bu mevcûdâtın başka birisi olmaktan münezzehdir. Meselâ, zeydin başka eline zeyd denilmez. Başka ayağına veyâ gözüne veyâ kulağına veyâ ağzına veyâ burnuna veyâ aklına veyâ fehmine veyâ vehmine, muhassal-ı kelâm, a'zâsından bir uzvuna veyâ kuvâsından bir kuvvetine demezler ki zeyd şurasıdır yâ şurasındadır. Belki zeyd deseler, mecmû'unu murâd ederler. İmdi bir kimse Allâh'ı bu kemâlâtla ya'nî bu vecihle mutâlaada ve düşünmekte olsa, ol kimsenin bir saat böyle fikri hayırlıdır, gayrıların bir sene diliyle zikrinden ki bu fikr ile olmaya. Böyle câmi'lik yüzünden olan fikr, sâhibini cezbeye yetiştirir ki جذبة من جذبات الرحمن توازی عمل الثقلین dır. Ya'nî Allâh cezbelerinden bir cezbe, cümle ins ve cinnin ameline berâber olur. İmdi bu câmi'iyyet-i Hak bölünmez illâ insânda bölünür. Zinhâr insândan gayrıda bölünür sanıp yorulmayasın. Zîrâ şecerin vârı meyvesidir. Şecerden maksûd meyve olduğu gibi, varlıktan maksûd Hak'dır. Hakk'ın ise zuhûr-i tâmmı insân-ı kâmildedir. Fefhem. İmdi, ey tâlib ! Sana bilirim bir vehm ârız oldu ki, bu halkın mecmû'u bir uğurdan Allâh ola. Hâşâ sümme hâşâ, hilâf-ı fehm edersin. Yakînin şöyle olsun ki halk Hak olmaz ebed-el âbâd.

Beyit :

Ne ol bu olur, ne bu oldur ol,
Hakîkatte birdir vahdetteki yol.

Cümle ehlullâh-i ızâmın i'tikādı böyledir. Nihâyet halkda aslâ vücûd bulmadıklarından vücûdun vârını Hakk'a isbât ederler. Sen sanırsın ki halka Hak derler. Öyle sanıp vehme düşme. Yoluyla gel ki anlayasın ve illâ yabânda kalırsın. Zîrâ benim cânım halk dahi vücûdun kokusun duymamışlardır. Vücûd Allâh'ındır sen halkın sanırsın. Nihâyet vücûd-i Hak halk sûretinde göründü. Halk öyle zannetti ki vücûd halkın ola. Halk zuhûra gelmek istedi, kendine münâsib bir vücûd bulmadı ki onunla bu âlemde zuhûr ede. Hak Teâlâ gayret edip kendi vücûdunu ona âriyet giydirip izhâr eyledi. Âriyeti yine sâhibine tapşuran borcundan halâs oldu. O vücûdu halkın sanan azâba giriftâr oldu.

***Allâh hakkı için** : Ma'lûm ola ki Allâh hakkı için denilir. Lâkin Rasûlullâh hakkı için denilmez. Belki Rasûlullâh hürmeti için **[68-b]** denilir. Zîrâ mahlûkun hâlık üzerinde hakkı yoktur. Sâir eşyâya olan kasem dahi buna kıyâs oluna. (Hakkı Efendi)

***Allâh ismi neye delâlet eder?** İsm-i Allâh ulûhiyyete delâlet eder ki abdla Hakk'ın arasında irtibât, ulûhiyyet ve me'lûhiyyet iledir. Sultân-ı a'zam ile raiyyet miyânında olan irtibât gibi ki bilâ-culûs raiyyette sultâna irtibât olmaz. Bundandır ki lafz-ı Allâh mertebeye delâlet eder. Saltanat gibi ki tahta culûs eden sultânın mertebesidir. Zîrâ kable'l-culûs mertebe-i saltanat bi'l-fi'l değil belki bi'l-kuvvedir. Pes, Allâh-Allâh diye zikretmek, Hakk'ın ulûhiyyet ve abdin ubûdiyyetini izhârdır. Ve bu izhâr olmasa tevâzu' ve kibriyâ sıfatları ma'lûm olmaz ki âlim olanların hâli tevâzu' ve terk-i riyâset ve câhil olanların hâli da'vây-ı azamet ve kibriyâdır. Ve ulûhiyyet vâhidiyyet mertebesidir. Esmâü'l-hüsnâ ve hakîkat-ı muhammediyye bu mertebededir. Ve ulûhiyyette üç i'tibâr vardır ki biri ibâdet mukābelesinde olan ilâhiyyettir ki ef'âle nâzırdır. Ve biri ubûdiyyet mukābelesinde olan ulûhiyyettir ki sıfâta nâzırdır. Ve biri ubûdet mukābelesinde olan ulûhiyyettir ki zâta dâirdir. Ve ilâhiyyet, hakāyık-ı vücûdiyyenin cemî'sinin ahadiyyet-i cem'inden ibârettir. Âdem (a.s.) cemî' suver-i beşeriyyenin ahadiyyet-i cem'inden ibâret olduğu gibi. Zîrâ ahadiyye-i cem'iyye-i kemâliyye için iki mertebe vardır. Birisi, kable't-tafsîldir. Zîrâ her bir kesret bir vâhid ile mesbûkdur ki kesret ol vâhidde bi'l-kuvvedir. Ya'nî şu'le-i cevvâle nokta ile. Ve şecer çekirdek ile mesbûk olduğu gibi. Ma'lûm ola ki ulûhiyyet bi'l-kuvve ubûdiyyet mertebesidir. Ulûhiyyet bi'l-fi'l ubûdiyyet mertebesidir. İlâhiyyet, bi'l-kuvve ile bi'l-fi'li câmi' olarak ibâdet mertebesidir. Ve ulûhiyyet vahdâniyyet mertebesidir. Ahadiyyette bir şey' i'tibâr olunmaz. Ulûhiyyet ilâhlıktır, ya'nî rubûbiyyettir. Me'lûhiyyet abdliktir, ya'nî ubûdiyyettir. (Hakkı Efendi)

***İlâh-ı mu'tekid** (اله معتقد) **:** Kendi i'tikādıyla tasavvur ettiği ilâh demektir.

***İlâh-ı mu'tekad, İlâh-i mutlak** (اله معتقد , اله مطلق) **:** Allâh Teâlâ buyurdu : انا عند ظن عبدی [Ben kulumun zannı üzereyim][39] Ya'nî ben zâhir olmam, illâ onun sûret-i mu'tekadında zâhir olurum. İsterse ıtlâk eylesin, isterse kayd eylesin. Pes, mahdûd olup ve gönle sığan ilâh ol ilâh-ı mu'tekaddır. Zîrâ ki ilâh-ı mutlak hiçbir nesneye sığmaz. Zîrâ o mutlak iken cemî' eşyânın aynıdır ve kendinin dahi aynıdır ve mukayyed onun aynı değildir. Ve bir şey' için kendine sığar yâhut sığmaz demek mümkün değildir. (Hakkı Efendi)

***İlâhiyyûn** (الهیون) **:** Rahmâniyyûn. Ma'lûm ola ki ilâhiyyûn üç neferdir. Ve ba'zı ahvâlde ebdâle müşâbehetleri vardır velâkin ebdâl değillerdir. Ve onlara ilkā olunan vahy-i ilâhî bir rûz-i şedîdde ya'nî korkulu günde taş üzerinde sürünür zincir âvâzı gibi istimâ' olunur. Ve onlar ol sûret-i şedîdden maksûd-ı ilâhî ne idüğünü **[69-a]** fehm ederler ve amel kılarlar. Ve bu hâlete, کسلسة علی صفوان derler ki hâlât-ı vahyin eşeddidir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***İlâhiyyât** (الهیات) **:** Mertebe-i ulûhiyyette cümle-i esmâ ve sıfât münderic olmakla onlara ilâhiyyât derler.

***İlhâm-ı rabbânî ve İlhâm-ı melekî ve İlhâm-ı nefsânî ve İlhâm-ı şeytânî** (الهام شیطانی و الهام نفسانی و الهام ملکی و الهام ربانی) **:** İlhâm dört kısma münkasımdır. Zîrâ şol ilm ki kalbe tecellî eyleye, netîcesi kurb-i vuslat ola yâhut vuslata sebep ola. Vera' ve ihlâs ve terk ve tecrîd gibi. Ona ilhâm-ı rabbânî derler. Ve şol ilm ki netîcesi taraf-ı Hak'dan ref'-i derecât ola. İhsân ve hayrât ve nevâfil gibi. Ona ilhâm-ı melekî derler. Ve şol hâtıra ki netîcesi tenezzül ve melâmet ola. İştigāl-i fuzûl-i helâl gibi. Ona ilhâm-ı nefsânî derler ve hevâcis derler. Ya'nî helâlden mâ-lâ-büdden ziyâdeyi taleb etmeğe bâis olan hâtıraya ilhâm-ı nefsânî derler. Ve şol hâtıra ki netîcesi bu'd ve azâb ola. İrtikâb-ı menhiyyât gibi. Ya'nî Hak'dan baîd olmak ve azâba müstehak olmak gibi. Ona ilhâm-ı şeytânî derler ve dahi vesâvis derler. Ya'nî her ne vakit ki sana bir şey' tecellî eylese ve sen onu vehle-i ûlâdan nûr-i Hak yâ nûr-i sıfat yâ nûr-i zât olduğun bilsen, ol tecelliyât-ı ilâhiyyeden bir tecellîdir. Fefhem. Ve-ammâ ilhâm-ı ilâhîde mübtedîye tarîk-i amel oldur ki ol ilhâmı kitâb ve sünnete arz eyleye. Eğer şâhidini bulur ise, ol ilhâm-ı ilâhîdir. Eğer şâhid bulamaz ise, tevakkuf edip inkâr dahi etmeye.

***İlhâm ve Vahy** (الهام و وحی) **:** Ulemâ-billâh, teeddüben kendi hallerine ilhâm ve ahvâl-i enbiyâya (a.s.) vahy derler. Nitekim enbiyâya göre da'vet ve evliyâya göre irşâd diye ıtlâk eylediler. İlhâm ve vahy ikisi dahi inde'l-kavm birdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : انا ومن اتبعنی

[39] - Buhârî,Tevhid,15; Müslim,Zikir,18.

ادعوا الى الله على بصيرة (Yûsuf,12/108) [Kesin deliller ile Allâh'a davet ederim. Ben ve bana tabi olanlar böyleyiz] Zîrâ burada ehl-i ittibâ'la murâd, ehl-i basîrettir. Ya'nî ehl-i ilm ve keşfdir ki bunlar dahi Rasûlullâh gibi bi-tarîki'l-irs dâî'-i ila'llâhdır, zîrâ ehl-i rûhdur. Nitekim Kur'ân'da gelir : يلقى الروح من امره على من يشاء من عباده (Mü'min,40/15) [Allâh, emrinde olan rûhu kullarından dilediğine indiriyor] Ya'nî sîga-i "yulkî" ki istimrâra dâldir. Evliyâya dahi şâmildir. Eğerçi evliyâya örfen enbiyâ denilmez. Zîrâ evliyâya olan ilhâm vech-i hâsdandır. Yoksa enbiyâ gibi melek vesâtatıyla vech-i âmden değildir. Bu cihetten evliyâ enbiyâ olmaz. Ma'nây-ı lugavînin sıhhati hasebiyle ıtlâk olunmuş ise de örf ve icmâ'a muhâlifdir. Ve'l-hâsıl ilhâm-ı evliyâya fi'l-hakîka vahy denilir. Zîrâ ilhâm olundukları ma'nâ esrâr-ı Kur'ân'dandır. Ve esrâr-ı Kur'ân dahi Kur'ân add olunur. Tefsîr-i Kur'ân Kur'ân'dan ma'dûd ve ona mülhak olduğu gibi. Ve evliyâya dahi melek nâzil olur. Velâkin nüzûlü sâhibü'ş-şer' olana ittibâ'la ve onun getirdiğini fehm ve ifhâm ile ve sahîh ve sakîm-i temîz iledir ve ba'zı büşr iledir. Ve velînin kalbine nüzûl-i Kur'ân nişânı budur ki ol münzeli fehm eyler. Gerekse kendi lisânından gayrı lisân ile olsun. Ya'nî süryânî ve arabî **[69-b]** lisân ile olsun. Kalbinde ol ma'nâdan halâvet-i tâmme bulur. Pes, ol ki halâvet bulmaya ve nâzil olan ma'nâyı fehm etmeye, ol ma'nâ onun hayâlinden lisânına nâzil olan ma'nâdır, yoksa melek yüzünden kalbine değil. Onun için i'tibâr olunmaz. Zîrâ rûh tabîata meşgûl olmakla nâzil olan hicâb-ı tab' ardından nâzil olur. Onun için münzelün-aleyh, ol münezzilin nüzûlünü hissetmez ve onda zevk ve fehm bulmaz. Zîrâ zevk ve fehm makām-ı dildedir, makām-ı tab'de değil. Ve ol ma'nâya ki ulemâ-i rüsûm ictihâd derler, ulemâ-i hakîkat yanlarında vahy ve ilhâm ve nüzûl derler. Zîrâ ictihâd fi'l-hakîka ilhâmın nüzûlünü teheyyü' eden esbâbı tahsîle derler. (Hakkı Efendi)

***İlhâmiyye Tâifesi** (الهاميه طائفه سى) **:** İlhâmiyye tâifesi onlardır ki Kur'ân hicâbdır ve Kur'ân tarîkat-ı eş'ârdır diye Kur'ân'ı koyup ona bedel eş'âr ve gazel taallüm ederler. Bunlar inse göre olan fırak-ı muhtelifedir ki akîdelerinde zeyg ve dalâl vardır.

***İlhâd** (الحاد) **:** Sâlik hall-i terkîb edip âlem-i asla rücû'undan aslın kendi olmaz. Belki ubûdiyyeti mertebesi bâkî kalır. Tâ ki âlem-i terkîbe rücû'unda ol mertebe ile bekā bula. Ve burada niceler ilhâda düşüp abd, rabb oldu kıyâs ederler. İstihâle ise muhâldir. Ya'nî bir hakîkat ki gayrı hakîkate tahavvül etmek muhâl ola. Feres, insân olmak gibi. Ubûdiyyetin rubûbiyyete adem-i tahavvülü bi-tarîki'l-evlâdır. Belki bu makāmda sırr-ı vahdet zuhûr eder ki vücûd-i imkânî fenâ bulup vücûd-i vâcibî kalır. Ve fenâdan murâd, şuhûd-i vâcib ile mümkinin maglûbiyyeti ve taallukunun zevâli ve mülâhazasının izmihlâlidir, nefs-i taayyünün fenâsı değildir. İlhâd, esmâda ilhâd var ve sıfâtta ilhâd var. Meselâ, fi'l-hakîka hâlık ve râzık Allâh Teâlâ'dır ki insân üzerine hâlık ve râzık diye ıtlâkı, ilhâd-ı mahzdır. İşte bu esmâda olan ilhâda misâldir. Ve insânda Hakk'ın evsâfı ibdâ' olunsa bi-tarîki'l-hilâfe ba'zı âsârı zuhûr etmekten, mertebe-i ubûdiyyet zevâl bulmaz. Belki bu hâlde iken yine abd abd ve Hak Hak'dır. İmdi Hakk'ın sıfâtını halkın sıfâtı oldu sanmak dahi sıfâtta olan ilhâda misâldir. Dikkat mahallidir. Fefhem.

Ma'lûm ola ki, tenzîh-i sarf nefy-i hâlık gibidir. Ve teşbîh-i sarf dahi ilhâd-ı mahzdır. Zîrâ Hak Teâlâ eşyâ ile mukayyed değildir. Ve Kur'ân'da gelir : وذرالذين يلحدون فى اسمائه (A'râf,7/180) [O'nun isimlerinde sapıklık edenleri bırakın] Ya'nî Allâh Teâlâ'nın esmâ-i lafziyyesinde ilhâd budur ki ilâh ismini saneme ıtlâk ve yâhut rahmân ismini inkâr edip Hak üzerine ıtlâk etmedikleri, ilhâddır. Nitekim "hüve" kelimesini inkâr eden münkirler mülhidlerdir. Zîrâ "hüve" isminin esmâ-i ilâhiyyeden olduğuna ulemâ-i müfessirûndan cem'-i gafîr zâhib olmuşlardır. İmâm Fahr-i Râzî ve İmâm Suyûtî ve Usâmeddîn ve emsâli gibi**. [70-a]** Bu tahkîkden murâd, "hüve" zamirdir, esmâullâhdan değildir diyenleri reddir. Ve eğer sana yakîn gelmez ise, Kur'ân'da لااله الا هو (Haşr,59/22) [O'ndan başka tanrı yoktur] âyetine ve "ihlâs" ın evveline ve emsâline nazar eyle, tâ ki sana hüccet ola ve ilhâddan halâs olasın. Ve muktedî ve reîs olan ulemâ-i dîne muhâlefet ile mütâbaat-ı dinden çıkmayasın. Fefhem. (Hakkı Efendi)

***Elif** (الف) **:** Ma'lûm ola ki şu "ا" sûret-i elif midir, hemze midir bilinmek murâd olunsa, eğer müteharrik ise hemzedir. "احد" deki sûret gibi. Ve eğer sâkin olur ise, elif derler. "مثال" deki sûret gibi.

***Âl-i abâ** (ال عبا) **:** Âl-i abâ dedikleri bundandır ki dört kimseyi Rasûlullâh (a.s.)abâsı altına almış idi ki, Hazret-i Ali ve Fâtıma ve Hasan ve Hüseyin (rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn) (Hakkı Efendi)

***Âl-i Rasûl** (ال رسول) **:** Rasûlullâh'ın âli dört kısımdır : Evvelkisi, sûret ve ma'nâda âlidir ki yerine kāim olan imâm ve halîfedir. İkincisi, ma'nâda âlidir, sûrette değil. Sâir evliyây-ı muhammediyye gibi. Zîrâ bunlar sûreten şürefâ olmasalar, ya'nî başlarında yeşil olmasa dahi keşf ve şuhûd yüzünden şerîflerdir. Üçüncüsü, sûrette âlidir, ma'nâda değil. Ya'nî tînet-i unsûriyyesi cihetinden nisbeti sahîhdir velâkin verâset-i ma'neviyyesi yoktur. Zîrâ hutâm-ı dünyâ sebebiyle Hakk'a münharif olmuşlardır. Dördüncüsü, sûrette âlidir velâkin ma'nâdan dahi mütehazzî olmuştur. Ve isti'dâdı kadar nisbet-i ma'neviyye bulmuştur. Ve bunun derecesi, sâniyeden kem-ter ve sâliseden ber-terdir. Zîrâ nazar hünere ve kemâledir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ülfet** (الفت) **:** Ya'nî ülfet, iltiyâm ile ictimâ'a derler. Zîrâ her ictimâ'da iltiyâm ve ittisâl ve tenâsüb olmaz. Pes, muhît olan (dikilmiş esvâb) nesnenin eczâsı müctemi' ve mülteimdir. Kable'l-hıyâta ise mülteim değildir. Belki teferruk ve infisâl üzerinedir.

***Elf** (الف) **:** Ki (lâmın sükûnuyla) aded-i mahsûsdur. Vech-i tesmiye budur ki a'dâd onda müellefedir (cem' olmuş). Zîrâ a'dâd ki âhâd ve işrûn ve miât ve ulûfdur. Elfe bâliğ oldukta mü'telife olur ve bir yere gelir. Ve elfden sonrası tekrâr kabîlinden olur. Ve elif ki (lâmın kesresiyle) hurûf-ı teheccînin evvelidir. Vech-i tesmiye, mebde'-i nizâm olduğudur. Ve Kur'ân'da müellefe şol tâifedir ki kalbleri islâm üzerine te'lîf olunmuştur. Ya'nî onlara sadaka vermek yâ islâm üzerine takrîr veyâ islâma tahrîz veyâ şerlerinden havf içindir. Nitekim Kur'ân'da gelir : انما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم (ilâ âhir) (Tevbe,9/60) [Sadakalar (zekât)ancak; fakirlerin, yoksulların, onu toplamakla görevli memurların, kalbleri islama ısındırılmak istenenlerin...hakkıdır] Burada sadakadan murâd, mâl-i zekâttır. Ya'nî zekât diye ahz olunup masârifine sarf olunan mâldır. Ve müellefeye zekâttan gayrı magānimden dahi i'tâ olunurdu. Nitekim eshe'l-kâinât, ecvede'l-mevcûdât (s.a.v.) hazretleri ganâim-i tâifden Ebû Süfyân'a ve oğullarına yüzer deve verdiler. Maa-hâzâ hakları değil idi. Belki mücerred-i te'lîf için def' olundu. Ve kılıcından kan damlayanlara **[70-b]** onar, yirmişer deve verildi. Zîrâ îmânlarında râsih idiler. Hattâ ba'zı adem-i rüsûh mazannesi olanlara ziyâde verildik te kabûl etmediler ve bizim îmânımız râsihdir, hâşâ tenezzülden dediler (r.anhüm).

Nazm :

Öz ki îmân-ı âşık bî-şek,
İşte îmân olunca böyle gerek.
Cân atar mı göre hakka zâhid,
Kendini yâ gibi tutar çekerek.

Ba'de-zâ burada ülfetten murâd, Hakk ile ülfet ve ictimâ'dır. Ya'nî taallukāt-ı müteferrikasını perîşân edip mecmû'i'l-hâtır olmaktır. Hattâ vesâyây-ı nebeviyyede gelir ki, âhirete mecmû' olduğunuz hâlde gidiniz, perîşân gitmeyin. Ya'nî taallukātınızı taalluk-ı vâhid ediniz. Ve dünyâdan ülfet ve üns-i hak ile gidiniz. Bundan maksûd, sû-i hâtimeden tahzîrdir. Zîrâ sû-i hâtime iki vecihledir : Biri oldur ki libâs-ı îmândan bi'l-külliye münselih olup rıhlet etmektir ki bu hâle vahşet-i kübrâ derler. Neûzü bi'llâh. Zîrâ kâfir, mazhar-ı gazab-ı mutlaktır ki rahmete mukābildir. Ve biri dahi hicâb-ı taalluk ile intikāldir. Gerekse îmân üzerine makbûz olsun. Ve bu hâle vahşet-i suğrâ derler. Zîrâ mahcûb mazhar-ı gazab-ı mukayyeddir ki fi'l-cümle rahmeti münâfî değildir velâkin gazabı mikdârı vahşet içindedir. Pes, bakiyye-i nefsden halâs olanlara aslâ vahşet yoktur. Belki onların hâtimeleri hüsn-i hâtime-i mutlakadır. Ve bu ma'nâ ki Hak ile ülfet ve def'-i alâyık ve avâyıkdır, insân-ı kâmil ile ülfete mevkufdur. Meğer ki Hak Teâlâ'dan bilâ-vâsıta ahz etmeğe müstaidd ola. Velâkin bu ma'nâ enderdir. Nitekim sohbet-i rûhâniyye ile ahz etmek nâdir ve sohbet-i cismâniyyeden istifâde kesîrdir. Ekser-i süllâk mürşîd-i kâmil arayu gezerler ve aktār-ı arza seyâhat ederler. Ve kısm-ı evvelden olanlara, yetîm derler. Zîrâ kimsenin hızânesinde terbiye bulmamışlardır. Ve bu mertebeye işâret edip hadîs-i şerîfde gelir : فى الصغر و غريبا فى الكبر كنت يتيما Ya'nî sıgarda yetîmden murâd, zâhiren Ebû Tālib hızânesinde ve bâtınen mürebbîsi Hak olduğudur. Ve kiberde gurbetten maksûd, zâhiren mekkeden medîneye hicret ve bâtınen makām-ı indiyyette olduğudur ki gurbet-i ilâhiyye kübrây-ı magbûtādır. Ve tūbâ li'l-gurebâ'. Ve kelâm-ı Murtazâ'da (k.v.) gelir ki : شرط الالفة ترك الكلفة ya'nî tekellüf ile ülfet olmaz. Belki garaz-ı nefsi ve ağrâzı ve i'tibârât-ı örfiyye ve âdiyyeyi terkle olur. Husûsâ ki bâb-ı mürşîde müterediddi olanlarda tekellüf ziyâde mezmûmdur. Nitekim hadîsde gelir : امتى براء من التكلف

انا واتقياء [Ben ve ümmetimin etkıyâsı zorluklardan berîdir] hattâ duâda sec' dahi tekellüfdendir, meğerki bilâ-tekellüf vârid ola. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet'ten dahi sec' sâdır olmuştur : انا النبى لا كذب انا ابن عبد المطلب [Ben yalanlanması mümkün olmayan peygamberim, ben Abdülmüttalib'in oğluyum] ve dahi اللهم لا عيش الا عيش الاخره فاكرم الانصار والمهاجرة [Allâhım! Hayat ancak âhiret hayatıdır, ensar ve muhacire ikram et!] **[71-a]** ve emsâli gibi. Ve ülfet ve sohbet ve üns ve vahşetin tefâsili çoktur. Ve mübtedî ile müntehînin farkı vardır. Zîrâ mübtedî her çend terk-i ülfet ve halktan uzlet etse dahi sohbet-i mürşîdi terk edemez ve illâ zâyi' olur. Zîrâ terbiye-i mürşîd-i kâmil tıfla terbiye-i şîr gibidir. Pes, kable'l-vakt nizâm olmaz. Nitekim ona işâreten Kur'ân'da gelir: وازواجه امهاتهم (Ahzâb,33/6) [(Peygamberlerin) eşleri de analarınızdır] Ya'nî nüfûs-i tâhire-i kâmile, etfâl mertebesinde olan nâkısların mürebbîleridir. Ve onlara ümmehât-ı hakîkiyye derler.

Ve Abdullâh bin Mübârek (rahimehullâh) kitâblarıyla mücâlese ederlerdi ve derdi ki, bu kitâblarla mücâlese etmek, Allâh Teâlâ ve melâike ve enbiyâ ve hulefâ ve ulemâ ve evliyâ ve şühedâ ile mücâlesedir. İşte bu kelâma mağrûr olmayasın. Zîrâ onun ol kitâblarla ülfet ve mücâlese ettiği, Hak'dan ders aldıktan sonradır. Ve illâ mübtedîye ilm-i hâlden sonra lâzım olan iştigâl zikirdir. Meğer ki mürşîd bulunmadığı yerde kütüb-i meşâyihe nazar ede ve mütâlaasından terakkiyât bula. Hâtemu'l-Esam'dan (rahimehullâh) dahi mervîdir ki demiştir : Kendi hânene mülâzemet eyle, eğer sâhib dilersen Allâh Teâlâ kâffîdir. Zîrâ herkeste sırr-ı maiyyet vardır. Ve eğer refîk dilersen, yanındaki melâike besdir. Ve Kur'ân sana üns olmağa yeter. Ve mevti zikreyle ki vâizdir. Nitekim Hazret-i Ömer'in (r.a.) hâteminde nakş olunmuş idi ki كفى بالموت واعظا يا عمر [Ey Ömer! Vaiz olarak ölüm kâffîdir] El-hâsıl halvet ve uzlet şerâit-i tarîkattandır. Meğer ki ülfeti mürebbî olan şeyh ile ola. Zîrâ sâlik olan kimse, hâl-i sülûkde kendi şeyhinden gayrı meşâyihle sohbet etmek memnû'dur. Ve gayrı evkātta dahi bi-tarîki't-teyemmün ziyâret eder. Ve illâ lisân-ı türkîde meşhûrdur ki derler : "Çatal kazık yere batmaz" ve "iki sarıklı bir evde olmaz". Fefhem cidden.

Nazm :

Ermeğe ser-i menzile bir mürşîdi arayı gör,
Doğru yoldan çıkma ammâ kîm arayı gör,
Zâhir u mazhar nedir fark eyler isen sâlikâ !
Mürşîd-i kâmil yüzünden ol cihân arayı gör,
Cem' u farkın sırrını deryâda ve sahrâda bul,
Bilmeğe bu cism u cânı âğile kārayı gör,
Gayret-i merdâne kıl olma zebûn-i mâsivâ,
İbret istersen eğer iskender-i dârâyı gör,
Sâğ ve sâlim sandığın mecrûhdur eyle nazar,
Kalbinin her cânibinde nice bin yârâyı gör.
Hakkıyâ ülfet tamâm oldu cihânda halkla,
Hakka bak şimden gerû orayı burayı gör. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı**)

***Ümmü'l-kitâb** (ام الكتاب) : Âlem-i evveldir. Ümmü'l-kitâb, akl-ı evvelden ibârettir ki kitâb-ı vücûdun aslıdır. Onun için ona ebu'l-ervâh demişler. Ve ecsâm, ervâh üzerine teferru' eylemiştir. Pes, ervâhın ebi olunca ecsâmın dahi ebi olmuş olur. Ve evlâd gerek münferit ve gerek müctemi' olsun babadan hayırlı olmaz. Nitekim şâkird her vecihle üstâz rütbesin **[71-b]** geçmez. Gayret-i ilâhiyye sebebiyle ve zikrolunan ümmü'l-kitâba لوح فوقانى derler. Onun levh-i tahtânîsi nefs-i külliyyedir ki لوح قدر dahi derler ki hakîkatte levh-i mahfûz budur. Enfüsde nazîri kalb-i insândır. Zîrâ akl-ı evvelin cemî'-i esrârı müntekış ve cemî' kemâlâtı onda muntabı'dır. Nitekim rûhun cemî' esrârı kalb-i insânda müntekış olduğu gibi. Ba'zı kavlde ümmü'l-kitâb, ulûhiyyettir. Ve ıstılâh-ı kavmde ümmü'l-kitâb, mâhiyyet-i künhü'z-zâttır. Ve ümmü'l-kitâb, hazret-i ahadiyyet-i cem'iyyet-i ilâhiyyeden ibârettir. Ve mertebe-i ilâhiyye, cümle-i esmâiyye-i fi'liyye-i vücûbiyyeyi câmi' ve cemî'-i rubûbiyyeyi şâmil bir mertebedir. (Hakkı Efendi)

***Ümmü'l-kitâb** (ام الكتاب) : Âlem-i lâhût.

***Ümmü'l-kitâb** (ام الكتاب) : Âlem-i ceberût.

***Ümmetün bi'l-icâbet** (امت بالاجابه) : Îmâna gelenlere derler.

***Ümmetün bi'd-da'vet** (امت بالدعوة) : Yehûd ve nasârâdan îmâna gelmeyenlere derler.

***Ümmü'l-kurâ** (ام القرا) : Mekke-i Mükereme.

***Ümmü't-tabîa** (ام الطبيعه) : Aslu't-tabîa demektir.

***Ümmü'l-esmâ** (ام الاسما) : Lafza-i celâledir ki cemî' esmânın merci'idir.

***Ümmehât-ı esmâ** (امهات اسما) :Allâh, Rabb, Rahmân, Rahîm, Mâlik isimleridir.

***Ümmehât-ı esmâ** (امهات اسما) : Hayy ve Âlim ve Mürîd ve Kādir ve Cevâd ve Muksit ve Evvel ve Âhir ve Zâhir ve Bâtın isimleridir.

***Ümmehâtü'l-kuvâ** (امهات القوى) : Ümmehâtü'l-kuvâ sekizdir : Sem' ve basar ve şemm ve zevk ve lems ve kuvvet-i âkile ve kuvvet-i müfekkire ve kuvvet-i hayâliyyedir. Ve hayâlden evsa' nesne yoktur. Hattâ Hak Teâlâ'yı ve âlemi ve hattâ ademi bile tasavvur eder. Maa-hâzâ adem lâ-şey'den ibârettir. Zîrâ vücûd-i muhakkak mukābelesinde olmakla izâfet cihetinden libâs-ı taayyün telebbüs eder. Ve hayâlin evsa'iyyeti bu mertebede iken yine mevâdden mücerred olan maânîyi kabûlden âcizdir. Onun için ilmi, sûret-i lebende veyâ aselde veyâ hamrde veyâ lü'lü'de görür. Ve islâmı, sûret-i kubbede ve Kur'ân'ı sûret-i semende ve aselde ve dînde, nebâtı, sûret-i kaydde (bukağı) ve Hak Teâlâ'yı sûret-i insânda ve suverde seyreder. Ve insânda fikr-i tabîî hayâle musâhibdir ki hayâl dahi hiss ve mahsûsdan ahz eder. Pes, melekde fikr olmaz. Zîrâ fikr tab'-ı unsurînin hükmüdür. İnsân ise tabîat-ı unsuriyye ile akldan mürekkebdir. Çünki akl nûr-i tecellî ile münevver ola, fikrden halâs olur. Onun için ekâmil-i nâs fikr etmezler. Zîrâ melek gibi akl-ı mücerred olmuşlardır. Belki keşfle ve dâiye-i kalble amel ederler. Ve şuarânın şiiri tefekkür ve hayâl mertebesindendir. Onun için şiir dediler ki şuûr ise verâ-i perdeden idrâkdir. Ehl-i mükâşefenin dahi keşfi eğer hayâl mertebesinden ise hazer gerekdir. Vâkıa muhâlif-i mevâddı çokdur. Ve eğer kalb mertebesinden ise keşf-i ayânıdır, ma'mûlün-bihdir. Meselâ, bir sâlik cemî' eşyâyı kendi tesbîhi gibi tesbîh eder görse, işte ona keşf-i hayâlî derler ki sahîh değildir. Zîrâ her nesnenin taayyününe göre tesbîh-i müstakilli vardır ve keşf-i ayânı, mertebe-i vahydir. Kāla'llâhu Teâlâ: نزل به الروح الامين على قلبك (Şuarâ,26/193) [Onu Rûhü'l-Emîn olan (Cebrâil)indirdi] Ya'nî Kur'ân mertebe-i hayâle nüzûl etmedi, tâ ki şiirden fark ola. Belki mertebe-i kalbe nâzil oldu. Onun için Kur'ân'da gelir : وما علمناه الشعر (Yâsîn,36/69) [Biz ona şiir öğretmedik] Pes, şiirde tekellüf ve teammül olur, vahy ve ilhâmda olmaz. Eğerçi hayâl **[72-a]** dahi makāmına göre hakdır. Zîrâ sûret-i zılliyyesi vardır. Kāle Ekberu'l-Ârifîn : انما الكون خيال وهوحق فى الحقيقة [Âlem-i kevn her ne kadar sûret olsa da gerçekte haktır] (Hakkı Efendi)

***İmâm-ı sûrî ve İmâm-ı ma'nevî** (امام صورى و امام معنوى) : İmâm-ı sûrî, sultân-ı a'zam ve imâm-ı ma'nevî, kutbu'l-aktâb ve sâir eimme-i irşâddır ki ilâ-yevmi'l-kıyâm irşâdları dâim ve hâne-i dünyâ onların rükn-i vücûdlarıyla kāimdir. Fefhem.

***İmâm-ı hakîkî** (امام حقيقى) : Aşk-ı ilâhîdir. Ona uy, ya'nî teveccüh-i Hak'da sâkin olup namâz kıl. Ve bu namâzın makbûl olduğunun alâmeti budur ki Hakk'ın cemâlin ayân göre. Kavluhû Teâlâ : واعبد ربك حتى ياتيك اليقين (Hicr,15/99) [Sana ölüm gelene kadar da Rabbine ibâdet et]

***İmâm** (امام) : İnsân-ı kâmildir.

***İmâmân** (امامان) : İki şahısdır ki, biri gavsın yemîninde olur ve nazarı melekûtadır. Ve âharı gavsın yesârında olur ve nazarı mülkedir. Ve bu yesârda olan, yemînde olandan a'lâdır ve gavsa halîfe olan budur. Tafsîli mahallindedir.

***Emînü'l-vahy** (امين الوحى) : Cibrîl aleyhisselâmdır.

***Ümenâullâh** (امناء الله) : Ebdâl-ı seb'a demektir. Ümenâ, ricâlü'l-gaybdan kırk abd kimselere ümenâ derler. Ve ümenâ, emînin cem'idir. Kasrla bunlar melâmiyye tâifesidir ki bâtınlarında olan esrârdan zâhirlerinde eser belirmemiştir. Ya'nî da'vâdan mahfûzlardır. Eğerçi nice kelimât-ı irfâniyye tahrîr ve takrîr ederler. Zîrâ ki ifşây-ı râz etseler hıyânet etmiş olurlar. Emânete ise mutlakā hıyânet olmaz. Fe-keyfe ki emânet-i Hak ola. Kāle Teâlâ : واشفقن منها وحملها الانسان انا عرضنا الامانة علىالسموات والارض والجبال فابينان يحملنها (Ahzâb,33/72) [Evet, biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular. Onu insan yüklendi] Ya'nî emânet-i ilâhiyye ki zâhirde ahkâm ve bâtında hakemdir. Ehl-i mülk ve melekûta ve husûsâ melâike-i cibâle sâirlerden akvâdır. Ve arz olundukta ol bâr-ı kerâne insândan gayrısı tahammül etmedi ve üzerine almadı. Belki insân-ı kâmil ziyâde bâra girdi. Zîrâ insân-ı nâkısın fi'l-cümle ahkâmla muâmelesi vâr ise dahi esrârla münâsebeti olup uhde-i emânetten gelmeyenler dahi insân-ı nâkıs adâdından oldular.

Emânet ikidir : Biri halkın emânetidir ki zâhirdir. Pes, emânet-i nâsda hıyânet etmeye. Gerek kavlî ola ve gerek fi'lî ola. Nitekim vârid olmuştur ki المجلس امانة ve bunun furû'u tefekkür oluna. Ve bir emânet dahi Hakk'ındır ki ferâizdir. Ve sünen dahi onda dâhildir. Zîrâ الله من يطع الرسول فقد اطاع (Nisâ,4/80) [Kim Rasûlullâh'a itaat ederse Allâh'a itaat etmişolur] ıtlâkına göre sırr-ı hilâfet, sırr-ı Hak'dır. Ve emr u nehy-i Rasûl, emr u nehy-i Hak'dır. Ve esrâr-ı ilâhiyye dahi emânettir ki ehline te'diye etmek gerekdir. Zîrâ demişlerdir ki لا يباع الابل فى سوق الدجاجة ya'nî tavuk pazarında deve satılmaz. Belki her nesnenin bir Pazar-gâhı vardır. Ve insân etvâr-ı kevniyyeye mürûr ettiği vakitte telebbüs eylediği melâbis, hakāyık-ı kevniyyeden münselih olup tecerrüd-i tâm ile Hak'da fenâ bulmak dahi emânet-i mezkûreyi te'diyenin ferd-i kâmilidir. Nitekim erbâbına ma'lûmdur.

Ve insânda olan emânet yedidir ki; vücûd ve nefs ve kalb ve rûh ve sırr ve hafî ve ahfâdır. Ve vücûd-i mutlak dedikleri zât-ı mutlakdır. **[72-b]** Ve tecellî ve vuslat ve ibâdet ve beş vakit namâz ve sâire dahi emânet-i Hak'dır. Ve insân, nübüvvet ve risâlet ve velâyet ve îmân ve islâm ve hidâyet ve ma'rifet ve seyr-i ila'llâh ve seyr-i fi'llâh ve seyr-i bi'llâh ve nâsûtiyyetten terakkî ile mükeremdir. Ve ittifâk bunun üzerinedir ki hiçbir mevcûd Âdem (a.s.)ın hakîkatını bilmemiştir. Âdem ise cemî' eşyânın hakāyıkını ma'rifetle müstaid olduğundan gayrı, ma'rifet-i Hak'la dahi müşerref olup feyz-i hâs ve tecellî-i mahza mazhar olmuştur. Ve bu emânet-i kübrâyı ondan gayrı kimse hâmil olmamıştır. Zîrâ gayrısı bu ma'nâya bî-isti'dâttır. (Hakkı Efendi)

***Emînün, Kaviyyün** (امين , قوى) : A'bâ-i risâlâtı ve eskāl-i vahy ve ilhâmâtı takviye-i ilâhiyye ile tahammülde kuvvet sâhibidir. Emîndir, ya'nî esrâr-ı emânâtta ve iblâğ-ı teklîf-i ilâhiyyede me'mûndur. Ve ibâdullâha evâmir ve nevâhî ve sâir ahkâm-ı ilâhiyyeyi tebliğ etmede emânet ile mevsûfdur. Me'mûn dahi emîn gibi umûr-i dünyeviyye ve şuûn-i uhreviyyede emânetlenmiştir. Her fi'linde ve akdinde emânet ve fetânet ile ma'rûfdur demek olur (s.a.v) ma'lûm ola

Dilersen serv-i veş bâğ-ı bekāda câvidân olmak,
Gönül feyz-i ilâhîye gerektir nâv-dân olmak.

Serv, ma'rûf ağaçtır. Zamân-ı evvelde âbidlerden yedi nefer kimse bir nehr kenârında taabbüd edip vefâtlarında orada defn olunduklarından her birinin başı üzerinde bir serv ağacı bitip ibtidâ kudret-i ilâhiyyeden vücûd bulan serv ağacı onlardır. Bu ma'nâya binâen ba'zı bilâdda rağbet edip ve ser-i kapûda serv fidanı dikerler. Belde-i Burûse'de [Bursa] olduğu gibi. Ve servde sırr-ı evliyâ vardır ki bahâr ve hazânı berâberdir ki sâir eşcâr gibi vakt-i hazânda solmaz ve yez gibi rîzân olmaz. Evliyâya cemâl ve celâl müsâvî olduğu gibi. Onun için serve âzâd dediler.

Ve rivâyet olunur ki Mecnûn-i Âmirî bir gün bir bağ-bânı gördü ki bir serv ağacını kesmek murâd eder. Kadd-ı bâde ya'nî kāmet-i leylâya benzer diye kestirmeyip bahâsın verip âzâd etti. Husûs üzerine o serve âzâd dediler. Sonra her serve ıtlâk olundu. Velâkin kaddı ziyâde mevzûn olmadıkça âzâd demezler. Her velîye kâmil ve ekmel demedikleri gibi. Bu makāmda servi câvidân olmakla ya'nî bekā ile vasf eyledi. Zîrâ gayrı ağaçlara göre ömrü tavîl ve emedi baîddir. Gûyâ evliyâyâ hayât-ı ma'neviyye-i bâkiye verildiği gibi ona dahi hayât-ı medîde-i suveriyye verildi. Zîrâ asl-ı vücûdu evliyâya muzâfdır. Nitekim mürûr eyledi. Ve Hızır (a.s.) bir arz-ı yâbise üzerine oturdukta, bereket-i kuûdu sebebiyle ol arz sebze-zâr olduğu gibi ehlullâh nazargâhı olan dağlar dahi ba'zı nebâtât ve eşcârla ter ü tâze olmaktan hâlî değillerdir. Ve cibâlin nazargâh-ı evliyâ olduğu, kendi sûretleri üzere mahlûk olduklarındandır. Sûret-i evliyâdan murâd, hak üzerine devâm ve sebâtları, tecellî-i dâim ile bekālarıdır. Onun için rü'yâda bir dağ yerinden zâil olmuş görünse, dağ gibi kadem-i aşk ve muhabbet üzerine sâbit olan bir velînin âhirete intikāline delâlet eder.

Ve câvidân olmak dedikleridir ki su mecrâlarına vaz' ederler. Ma'nây-ı beyit budur ki: Kalb-i insân feyz-i pâk-i ilâhî bir oluk gibi olmak gerekdir. Tâ ki serv gibi bâğ-ı bekāda câvidân ve bâkî ola. Ya'nî eşcârın, husûsâ servin bekā ve nemâsı feyz-i âb üzerine mevkūf olduğu gibi şecere-i rûhâniyenin dahi neşv ü nemâsı feyz-i Hak üzerine mebnîdir. Pes, terbiye-i âbdan mahrûm olan ağaç, kuruyup kalıp kalîlü'l-ömr, kasîru'l-emed olduğu gibi **[73-a]** terbiye-i feyzden bî-nasîb olan rûhâniyet dahi solup, çok müddet zinde olmaz ve bekā-i medîd bulmaz. Ve buradandır ki, ehl-i zühd ve erbâb-ı aşk ve ashâb-ı hakkın miyânlarında fark-ı bisyâr vardır. Zîrâ aşk dedikleri, ifrâtıyla cezbe-i muhabbettir ki kalb-i insânı âlem-i bekāya cezb eder. Ve sırr-ı kadem ve vücûbu bildirip Hakk'a ittisâl-i kavî peydâ eyler. Ve ol cezbenin sırrı cemî' a'zâ ve kuvâya sârî olup berekâtıyla kıvâm bulurlar. Ve inhilâl ve tefessühden halâs olup ilâ-yevmi'l-kıyâm tâze ve ter kalırlar. Zîrâ ol incizâbdan feyz-i ilâhî ile gönlü mâ-lâ-mâl olur. Ve feyz olan mahall solmadığı gibi, ol vücûd dahi zâhiren ve bâtınen solmaz. Ve mevt dedikleri ona mutlak bir intikāl olur. Pes,

gerektir ki feyz-i ilâhî ehli olmağa sa'y eyleyeler ve tarîkat-ı uşşâka sâlik olup gideler. Tâ ki menzil-i hayât-ı ebedî bulurlar.

***Umûr-i mukaddere** (امور مقدره) : Ma'lûm ola ki umûr-i mukaddere iki nev'dir ki; Biri, muallakāttır ki cüz'iyyâttır. Ve biri dahi mübremâttır ki külliyâttır. Pes, umûr-i külliye esbâb yüzünden tağyîr ve tebdîl kabûl etmez. Zîrâ levh-i mahv ve isbâtta müsbet değildir. Ve belki levh-i ilmde mukarrerdir. Onun için batn-ı ümm ve ilmu'llâh mütebeddil olmaz. Ayn-ı hâricî ve levh-i mahfûz ise böyle değildir. El-hâsıl kazâyây-ı ilâhiyyeye muttali' olanlar ekseriyyâ esbâbdan münkatı' oldular ve hareketi sükûna tebdîl eylediler. Mahcûblar ise, vesâile temessük edip zahmet ve harekette kaldılar. (Nukile min **Şerh-i Ebyât** Şeyh Sa'dî Hakkı)

***Emr-i irâdî ve emr-i teklîfî** (امر ارادی , امر تکلیفی) : Ma'lûm ola ki, emr-i irâdîden me'mûrun tehallüfü câiz değildir. Ammâ emr-i teklîfîden tehallüf câizdir. Emr-i irâdî, Hakk'ın eşyâyı îcâd etmesidir. Elbette ondan tehallüf olunmaz. Ammâ emr-i teklîfî Kur'ân'da îmâna gelin ve namâz kılın ve oruç tutun diye emretmesidir. Bundan tehallüf câizdir. Zîrâ ba'zılar tehallüf edip îmâna gelmediler. Ve ba'zılar terk-i Salât edip bî-namâz oldular. Ya'nî emr-i irâdî, bir şeyin olmasını Hak murâd etti demektir. Ne gûne emr-i irâdî olursa olsun elbette olur. Buna muhâlefet olamaz. Ammâ emr-i teklîfî ki Hak Teâlâ şarabı içmesin dedi. Buna muhâlefet eder ise azâba müstehak olur, etmez ise azâba müstehak olmaz. Ve kıs alâ hâzâ.

***İmtinân** (امتنان) : Subha isti'mâl etmek meşrû'dur. Ya'nî tesbîh ki onunla evrâd ve ezkâr çekilir, mekrûh değildir. Zîrâ add etmek, bir nesnenin hesâb-ı ma'lûmunu zabt içindir. Yoksa hâşâ ki Hakk'a imtinân değildir. Menn ve imtinân Hakk'ındır. Nitekim gelir: لقد منّ الله (Âl-i İmrân,3/164) [Hakikaten Allâh mü'minleri kendisine minnettar kıldı] Bu menn atâ ma'nâsınadır. Ve yine gelir : بل الله یمن علیکم (Hucurât,49/17) [Belki, sizi imana hidayet buyurduğundan dolayı Allâh sizin başınıza kakar] Bu minnettir ki add-ı ni'met ma'nâsınadır. Zîrâ Hak Teâlâ eğer tevbîhle eğer tenbîhle abde imtinân eder. Fe-emmâ abd Hakk'a ve ibâda imtinân edemez. Nitekim hadîsde gelir : المنة تهدم الضیعة Ya'nî ni'met mukābelesinde imtinân etmek, ettiği iyiliği iptâl eder. Meğer ki tenbîh tarîkiyle olur. Meselâ, bir kimse bir kimseye bir mikdâr mâl verir ki onun zarûrâtını izâle eder. Sonra ol medfû'un-ileyh olan kimse ba'zı zarûretinden şikâyet ettikte, dâfi'-i mâl dahi, bizim size verdiğimiz mâlda ona kifâyet var idi demek tenbîhe mahmûldur ki lâ-be'sdir. Ve benim sana minnetim vardır derler. Nitekim elsine-i nâsda mütedâvildir. Ma'nâsı budur ki benim bir işim **[73-b]** vardır ki eğer onu husûle getirirseniz, üzerime ni'met-i azîme tahmîl etmekle her ne kadar imtinân ederseniz revâdır demektir. Ve insân Hakk'a ne vecihle imtinân eder ki tevfîk ve in'âm Hakk'ın ve işlediği amelin sevâbı kendinindir. Pes, eğer ol amelin sevâbı Hakk'a âit ve fâidesi ona râci' olsa ki Hakk'a imtinân etmek câiz ola. Eğerçi avâm-ı nâs, yâ rabbi ! senin için namâz kıldım ve sâim oldum diye i'tikād ederler. Belki a'mâlin Hak için olduğu taleb-i rızâya mahmûldür.

***Ümmî ve Ümmü'l-Eşyâ (a.s.)** (امی و ام الاشیا) : Sınâat-ı hattan biridir. Kitâb yazmamış ve kitâb okumamış iken kütüphâne-i milel-i şettâyı nesh ve ibtâl eylemiştir. Ulûm-i evvelîn ve âhirîni vahy ve ilhâm ile ve ta'lîm ve tevrîs-i rabbânî ile ihâta ve tekmîl eylemiştir. İlm-i levh ve ilm-i kalem, ilm-i Rasûlden ba'zdır ki denilmiştir: فان من جودك الدنیا وضرتها ومن علومك علم اللوح والقلم [Şüphesiz dünya ve içindeki varlıklar senin cömertliğinin eseridir ve levh ve kalemin ilmi de senin ilmindendir] Ve bir ma'nây-ı münâsib dahi zihne tebâdür eder ki ümmî demek, mensûbün ilâ-ümmü'l-eşyâ demektir. Ya'nî cemî' eşyânın vücûdu onun vücûd-i şerîfinin fürû'u olmağın zât-ı şerîfi ümmü'l-eşyâ ve üssü'l-mevcûdât olduğu için ümmî telkîb olunmuş ola (s.a.v.)ümmî, ehl-i hakîkat olan, ümmî fi'l-hakîka âlimdir. Zîrâ câhil olan velî olmaz. Ve âlim-i rüsûm dahi ümmiyet mertebesinde olmadıkça, levh dilinde ilm-i ilâhî müsbet olmaz. Zîrâ bu ma'nânın husûlüne rüsûm ve kavânînden bile kalbi tahliye lâzımdır. Ve ümmî-i mahzın vâsıl-ı ila'llâh olanı nâdirdir. Yûnus Emre ve emsâli gibi. Velâkin ümmînin kelimâtı ulemâdan vâsıl olanlardan külliyetlidir. Aslı budur ki ümmî, ıstılâhâttan ârî olmakla vârid olan hakāyıkı vaz'-ı aslîsinden tağyîr edip libâs-ı ıstılâha komaz. Belki vârid olduğu üzere lisâna getirir. Bu ise musaffâ asele benzer. Eğerçi ki ba'zı mertebe ve makāma münâsib olmayan ol zâttan dahi sâdır olur. Âlim-i ıstılâhî ise, ıstılâh-ı hâdisden ne kadar teneffür etse de arasında yine bir leke ve bir kayd bulunur ki ol mertebeden tahallus etmek asîrdir. Meğer ki kümmel-i evliyâdan ola. Pes, evliyâ arasında bu ma'nâda dahi tefâvüt vardır. (Hakkı Efendi)

***Ümm ve Ümmiyyûn** (ام و اميون) : Kıyâmette ulemâdan bir tâifeyi melekler zecren lehû mahşer yerine getireler ki ilmleri hevâya münkalib olmuş ve kalblerinde bir harf sâbit olmamış ola. Ve bunlar şol ümmü'l-kitâb sırrına ermemiş ve usûl-i kitâbın görmemiş ulemâdandır. Ve asla derler. Ve bir tâife vardır, Muhammed'den (s.a.v.) onlara ümmiyyûn derler. Nitekim buyurur: Kavluhû Teâlâ : هوالذى بعث فى الاميين رسولا (ilh.) (Cum'a,62/2) [O, ümmîlere bir peygamber gönderdi] Ve Hazret-i Peygamber'in ismi Muhammed-i ümmîdir. Ya'nî asl-ı kitâb ki ümmü'l-kitâbdır Hazret-i Server'e (a.s.) keşf olmuştu ve ümmetine hidâyet etmişti. **[74-a]** Onun için ümmî oldular. وايـاكم يسرنـا الله [Allâh, bize ve size kolaylık versin]

***İmkân** (امكان) : Bir şeyin olması ile olmaması berâber olmağa imkân derler.

***Emîrü'l-Mü'minîn** (امير المؤمنين) : İbtidâ emîrü'l-mü'minîn ile mulakkib olan Hazret-i Ömer (r.a.) dir. Zîrâ Hazret-i Ebûbekir'e halîfe-i Rasûlullâh derler idi. Sonra Ömer onun yerine halîfe olunca emîr denildi. Ve halîfe ve emîrin farkı budur ki hilâfet dedikleri, fî-nefsi'l-emr bâtına ve imâret ma'nâsı zâhire râci'dir. Pes, her halîfe olan emîr olmaz. Ya'nî emr ü nehy ve hall-i akdla kıyâm bulmaz. Ekser aktâb gibi. Ve ba'zı ümerâ olur ki hilâfet ile dahi kāim olur. Hazret-i Ömer ve sâir hulefâ' gibi. Ve Hazret-i Ömer'e emîr ıtlâk olunmak, zamânlarında ma'nây-ı imâretin zuhûrundan ötürüdür ki kemâl-i ihtisâbla kāim olup kendi hükm-i cibillîsi ve muktezây-ı zamân üzerine şiddet ve satvet ile muâmele eyledi. Ve elinden tâziyâne-i te'dîb düşmedi. Hattâ kendine yetecek kadar keserât-ı hubze mâlik olduktan sonra halktan deryûze ve cerr edenleri dahi ta'zîr ederdi. Zîrâ kūt-i yevmi olana suâl-i nâs etmek harâmdır. Ve halkı harâmdan mutlakā men' etmek emîr-i belde ve hâkim-i şehr üzerine lâzımdır. (Şeyh İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Encüm-i âlem-i mülk** (انجم عالم ملك) : Ve encüm-i âlem-i mülk; insân-ı kâmil, akl-ı evvel ve rûh-i Muhammed (a.s.) dır demişler. Onun için insân-ı kâmilin vücûdu Ka'be gibi mükerem ve kelâmı âb-ı mîzâb gibi mergūb ve belki âb-ı zemzem-âsâ lezîzdir. Pes, ol ki teşne ve marîzdir, zâhirde Ka'be ve zemzeme ve bâtında rabb-i Ka'beye ve hikmete ve hakîkatte mazhar-ı kâmile ve feyze tâlib olmak gerekdir. يسر الله بفضله [Allâh, fazl-ı keremiyle kolaylaştırır] Suâl olunursa ki, insân-ı kâmilin hâli sükûn mudur, nutk mudur ? Cevâb budur ki, insân-ı kâmil mazhar-ı Hak'dır. Hak ise mütekellim idi ve belki onda aslâ hares ve sükût yoktur. Ve insân-ı kâmilin rütbesi hakāyık-ı arz üzerinedir ki sükûn ve sükûttur. Fe-emmâ zâhirde nâtık değildir. Zîrâ nutk kelâmdan ehassdır. Lisân ile olan kelâmdan müsta'meldir. Hak Teâlâ ise mütekellimdir, nâtık değildir. Ve tekellümden murâd, şuûn-i muhtelife sudûrudur ki "kün" emriyle devr eder. Ya'nî Hak Teâlâ lisândan münezzeh olduğu için kelâmı sıfatıyladır. واقنع يرحمك الله [Kanaatkâr ol, Allâh sana merhamet etsin]

Ve Hak Teâlâ tecerrüd-i zâtı hasebiyle hiçbir vasfla mevsûf olmaz. Meselâ, bu mertebede zât ve vücûd demek bile yoktur. Zîrâ işâreti mümkün olmayan nesneye ism komak olmaz. Ve insân-ı kâmil dahi böyledir. Pes, ona dahi abd ve âşık ve vâsıl demek merâtib i'tibârıyladır ki izâfete nâzırdır. كنت كنزا مخفيا [Ben gizli bir hazine idim][40] i'tibârıyla değildir. Bundandır ki, insân-ı kâmil hem ma'lûm ve hem mechûldür. Ma'lûmiyyetleri cesed ve rûhla taayyün ve temeyyüzlerine **[74-b]** ve mechûliyyetleri, nûr-i vahdetle müstevir olup makām-ı indiyyette müstekarr olduklarına göredir. Fe-kün ma'lûmen ve mechûlen ve kezâ lâ-zamâniyyen ve-lâ mekâniyyen. Ve Hak Teâlâ insân-ı kâmili, sûret-i ilâhiyye üzerine halk etmekle, onun yemîni hacer-i esved ve kalbi Ka'betü'l-maksûd ve cesedi haram-i mutahher ve seri arafât ve nefesi muhsab ve feyzi zemzem ve da'veti sırr-ı minber ve dehânı sırr-ı elbâbdır. Ve beyt-i ma'mûr dahi kalb-i insândır. Eğerçi sûrette yedinci felek üstünde bir hâne-i nûrânîdir ki Hazret-i İbrâhim (a.s.) ona müsteniddir. Fe'fhem. Ve bu beyt ve Ka'be ve arz biri birinin muhâzâtındadır. Ve insân-ı kâmil kabirde suâl meleklerinden bile bî-pervâdır. Zîrâ melek mutlakā onun huddâmındandır. Ve mahdûm murâd etse, hâdime ağız açtırmaz.

Ma'lûm ola ki, ahkâm-ı şerîate ve ef'âl-i tarîkate ve esrâr-ı ma'rifete ve ahvâl-i hakîkate irfânı olana insân-ı kâmil derler. Ve bir yerlere sığmaktan münezzeh olan Allâh Teâlâ insân-ı kâmilin kalbine sığmaktan murâd, Hakk'ı bilmekten ibârettir. Ve insân-ı kâmil odur ki hîn-i inhilâl-i fenâîde cism ve cânın ikisin bile tarh eder ve ancak sırr ile kalır. Velâkin makāmât-ı kevnde rûh ve cesedin her biri lâzım olmakla yine sûrete döner. Fe'fhem cidden. (Nukile min **Nakd-i Hâl**)

---

[40] - Aliyyü'l-Karî,a.g.e.,s.269; Keşfu'l-Hafâ,II,132; Sehâvî,a.g.e.,s.521.

İnsân-ı kâmil, her sûretle munsabığ olur. İnsân-ı kâmile gerçi bi-hasebi'l-meşreb tagayyür gelmez. Velâkin her sûretle dahi munsabığ olmak şânındandır. Ve iki şahsa sûret-i vâhidede görünmez. Nitekim Hak Teâlâ iki şahsa bir sûrette ebedî tecellî etmez. Belki her kesin i'tikādına ve hâline göre tecellî eder. Ve ism-i vâsi'in dahi hükmü , tecelliyâtta tenevvu'dur. Ve bir hâl dahi vardır ki ona nifâk-ı ekber derler. Ol hâlin sâhibi, yetmiş iki milletin mezhebi üzerine görünür. Ve her mezheb sâhibi onu kendi mezhebi üzere olmak i'tikād eder. Ve bu ma'nânın bir sûreti dahi hâbda suver-i muhtelife ve eşkâl-i mütenevviada zâhir olduklarıdır. Gâh şâh ve gâh gedâ ve gâh tâtâr ve gâh hindî ve gâh arab ve acem veyâ gayrı uslûblarda ve sûretlerde görünürler. Sûret-i hayâliyyeleri şeyhâne ve dervîşâne olmakla inhisâr ve ihtisâsı yoktur. Zîrâ ism-i câmi'in mazharıdır. Nitekim pâdişâh esnâf-ı halk libâsına girer ve tebdîl-i câme edip gezer. Ve onu ol hâlde görüp pâdişâh olduğunu idrâk edene ehl-i rü'yet dediler. Ve eğer hey'et-i şâhîden gayrı sûrette görüp teşhîs etmez ise ona ehl-i şuhûd dediler. Zîrâ eğerçi müşâhedesi vardır fe-emmâ pâdişâh olduğunu bilmediğinden fi'l-hakîka ehl-i rü'yet olmaz. İmdi mahcûb ile mükâşifi fark eyle. Zîrâ mahcûb dahi şevâhidi görür. Fe-emmâ şevâhidde esmâyı ve esmâda müsemmâyı görmez. Ve bu ma'nâ basar-ı zâhirle değildir. Zîrâ Hak Teâlâ hissî olmaktan müberrâdır. Belki idrâk-i basîrete mevkūfdur. Pes, Hak Teâlâ mer'î olmak lâzım gelse, **[75-a]** libâs-ı sıfatla telebbüs eyleyip bi-tarîki't-temessül görünür, yoksa bi'z-zât görünmez. Ve burada akıllar hayrân ve diller sekrân ve gözler giryân olup kalmıştır. Ve sen sakın gördüm deme, belki gayrın ahvâlini hikâye eyle. Zîrâ mahbûbu seyr eylemek evlâ ve râzı ketm eylemek a'lâdır. (Hakkı Efendi)

***İnsân-ı kâmil-i hakîkî** (انسان كامل حقيقى)**:** Ma'lûm ola ki kulûb-i insân menba'-i teş'îbdir. Ya'nî hayât-ı hayvâniyye kalbden münşaibdir. Ve hayât-ı hayvâniyye, aktâr-ı sûretin cemî'sinde sârî ve beden-i insânın cevânib-i erbaasında cârîdir. Ve bu kalbin sebebiyle a'zânın küllîsine meded vâsıl olur. Ve bu mededin sereyânıyla sûret-i insâna bekā hâsıl olur. Ve bu emr, âlem-i sûret-i mutlakta dahi böylecesinedir. Eğer ulvî ve eğer süflî.Ve bu kalb, asl-ı âlem-i kebîrdir ki şer'an ve keşfen ve aklen sâbittir. Ve bu ma'nâyı Server-i Kâinât hadîsinde îzâh eylemiştir. Kavluhû (s.a.v.) : ان فى الجسد لمضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسد الجسد كله الا وهى القلب [Haberiniz olsun ki insan vücudunda bir et parçası vardır. O iyi ve sağlam olursa, vücud da iyi ve sağlam olur. Eğer o kötü olursa, vücudun tamamı kötü ve fasid olur. Bilesiniz ki o et parçası kalptir][41]

Ve sûret-i mutlak âleminde kalb olan, şemsdir. Ve şemsin mahalli, eflâkın kalbidir ki felek-i râbiadır. Ve nûrun mededi bu şemsden münteşir olur ve mecmû'-ı kevâkibe muttasıl olur. Ve şol kalb ki sûret-i vücûdiyyenin cümlesidir ki insân-ı kâmil-i hakîkîdir. Vücûbun ve imkânın berzahıdır. Ve zât ve mertebe cihetiyle mir'ât-ı câmi'dir. Ve sıfât-ı zâtın [...?] ve ahkâmın ortasını câmi' düşmüştür. Nitekim âlem-i hadesâta dahi böylecesine câmi'dir. Bu sebepten arz onun hilâfetine mahâl kılındı. Ancılayın arz ki dâire-i evveldir. Ve Hak ile halkın ortasında vâsıta oldur. Ve onun sebebiyle ve mertebesi cihetiyle feyz-i ilâhî ve meded-i sübhânî âlem-i ulviyyeye ve merâtib-i süfliyyeye erişir. Ve ancılayın feyz-i ilâhî ve meded-i sübhânî ki mâ-sivânın bekāsına ve âlem-i kevn ü fesâdın sebâtına sebeptir. Ve eğer ol insân-ı kâmil, âlem-i gaybla âlem-i şehâdetin ortasında berzah olmayaydı, pes iki cânib mugāyir olmazdı. Ya'nî vücûbla imkân mütemeyyiz olmazdı ve âlemden bir şey' nefes-i rahmâniyyeden meded kabûl etmezdi. Ve zuhûrâttan bir nesne, feyz-i subhânîyi bağrına basmazdı. Bu takdîrce cemî' kâinât ademde hâlik ve dükeli mükevvinât dâire-i fenâda sâlik olurlardı. Hâl-bu ki insân-ı kâmil amed-i semâvât ve seyyid-i arziyyât vâkı' olmuştur. Ve bu sırdan ötürüdür ki merkez-i arzdan kürsî-i kerîme ve arş-ı mecîde rıhlet etmesiyle sûret-i arza tebeddül ve hâk-i zaîfe tagayyür gelir. Ve mâ-dâm ki insân-ı hakîkî merkez-i arzda dâir ve âlem-i kevnde sâir ola, vücûd-i arz tebeddülden müberrâ ve sûret-i hâk tagayyürden muarrâdır. Nitekim bir söz ey [yani] kavl-i nebiyy-i sarîh ve ma'nây-ı hadîs-i şerîf tenbîh eder. Kavluhû (s.a.v.) : **[75-b]** لايقوم الساعة وفى الارض من يقول لااله الاالله [وفى رواية] الله الله [42] Ya'nî kıyâmet kopmaz, mâ-dâm ki yeryüzünde "lâ ilâhe illallâh" der kimse ola ve yâhut "Allâh-Allâh" der kimse ola. Ve surûr-i kâinât (s.a.v.) lafzatullâhın tekrârıyla te'kîd eyledi. Zîrâ murâd-ı şerîfleri, arzda şol kimsedir ki kavl-i hakîkî ile "Allâh-Allâh" diye. Eğer böyle olmasa, hadîs-i şerîfinde lafzatullâhın tekrârıyla te'kîd eylemezdi. Ve şüphe yoktur ki Allâh zikrini zikr-i hakîkî üzerine böyle kimse edâ ede. Husûsla, ya'nî cemî' esmâ ile mutasavvire olan ismin zikrinin hakkını her kimse edâ edemez. İllâ şol kimse bu zikrin hakkını edâ eder ki ma'rifet-i tâmme ile hakkı bilmiş ola ve ma'rifet-i bi'llâhda halkın etemmi ola. Ve her asırda halîfetu'llâh oldur. Ve ol insân-ı kâmil bu asrın kâmilidir. Keenne-hû surûr-i kâinât (s.a.v.) hadîs-i şerîfinde bunu işâret eder : لايقوم الساعة وفى الارض انسان كامل Ve buna işârettir ki ya'nî insân-ı kâmil amed-i ma'nevîdir ki

---

[41] - Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsâkat, 107.

[42] - Müslim, İman, 234; Tirmizî, Fiten, 35.

bu gökleri tartıcıdır. Ve yâhut bu gökler, insân-ı kâmilden ötürü mahfûzdur. Ve çün insân-ı kâmil âlem-i âhirete sefer ede. Semâvât münşakk ola ve nücûm mükedder ve arz mütezelzil ola ve bundan sonra kıyâmet kopar. Ve eğer insân-ı kâmilin cennette ve arş-ı mecîdde mazhariyyet cihetiyle sübûtu olmayaydı, pes bu ikisine ya'nî cennet ve arşa dahi hâl vâki' olurdu. Arz ve semâvâta olan hâl gibi. Ya'nî cennet ve arş dahi fenâ bulurdu. Ve cennete insân-ı kâmil sığmaz ve cennet insân-ı kâmilden dahi hâlî olmaz. Ve eğer cehennem dahi insân-ı kâmilden hâlî olaydı cehennemden eser kalmazdı. Ve fîhi sırr. (Hakkı Efendi)

***İnsân-ı kâmil ve İnsân-ı hakîkî ve İnsân-ı hayvânî** (انسان كامل و انسان حقيقى و انسان حيوانى):*

Ma'lûm ola ki insân-ı kâmil dedikleri, hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi bi'l-fi'l câmi' ve âlem-i âfâk ve enfüsü biri birine tatbîke kādir ola. İşte bu bir kitâb-ı kerîmdir ki onun esrârını hacb-i zulmâniyyeden mutahhar olanlar idrâk ederler. Ehl-i hicâba onları ve râzlarını bilmeğe tarîk yoktur. Meğer ki elvâs-ı taallukāttan mutahhar olalar. Ve tathîr eden fi'l-hakîka gerçi Hak Teâlâ'dır. Fe-emmâ insân-ı kâmil mazhar-ı rubûbiyyet olmakla yine onun terbiyesine menûttur. Ve sülûkün evveli i'tikād-ı pâk ve ondan amel-i sâlihdir. Onun için a'mâl-i şer'iyye üzerine mebnî olmayan maârife şeytâniyye derler. Ve insân-ı kâmile insân-ı hakîkî ve insân-ı nâkısa insân-ı hayvânî derler. Zîrâ insân-ı nâkıs nısf-ı sûret üzerinedir, tamâm-ı sûret üzerine değil. Meyyit gibi ki zâhiren insândır fe-emmâ bî-rûh olduğu cihetten cemâd gibidir. Pes, ona insân ıtlâk olunmak mecâz veyâ tesmiye-i mücerrededir. Ya'nî vecihsiz tesmiyedir. Ve kemâl-i insânî nüsha-i ilâhiyye ve nüsha-i insâniyyeye vukūfdur. Ya'nî sûret-i rahmâniyye ile sûret-i insâniyyeyi harf be harf mukābeleye kādir olan, insân-ı **[76-a]** kâmil olur. Nitekim hadîsde gelir : ان الله خلق ادم على صورته [43] Ya'nî Allâh Teâlâ Âdemi, kendi sûreti olan sûret-i hakîkîyye üzere halk eyledi ki hayât, ilm, sem', basar, irâdet, kudret, kelâm ve sâir sıfât-ı kemâlî ki esmâ-i hüsnâ onu müş'irdir. Ve bu kemâlât fi'l-hakîka evsâf-ı Hak'dır. Abdde zuhûruyla abd Hak olmak lâzım gelmez. Nitekim hadîsde : من عرف نفسه فقد عرف ربه [44] Ya'nî bir kimse vücûdunun vücûd-i izâfî ve hâlinin imkân-ı ademî olduğun bilse, rabbini dahi bilir ki vücûd fi'l-hakîka Hak'dır. Ve burada من علم demedi, zîrâ hakîkat-ı ilm Hak Teâlâ'ya mahsûsdur. Ve abdin meblağ-ı ilmi mertebe-i rubûbiyyettir. Onun için müşâhedesi dahi ol mertebedendir. Nitekim : انكم سترون ربكم hadîsi onu müş'irdir. Ve şerîatte bülûğ-i sabî on beşinde, on altısında, on yedisinde ve dahi ziyâdede veyâ noksânda olduğu gibi, bulûğ-i sâlik dahi ekseri bu müddetlerdedir. Ya'nî mebde'-i evvele vüsûlüne dek bu kadar zamân mürûr edip kırk yaşına duhûlde neş'esini tekmîl eder ve fenâdan bekā tarafına gider. Bu sûrette Muhammedü'l-meşreb olanların ekseri altmış üçü tecâvüz etmeyip ol hudûdda âhirete, ya'nî zuhûrdan butûna intikāl eder. Ve ba'zılar dahi sekseni tecâvüz eder. Ve Hatmü'l-Evliyâ ve Üftâde ve Hüdâyî ve sâirleri gibi. Ve her mevcûdun mertebesi, insân-ı kâmil yanında olan mertebesi kadardır. Pes, onun kabûl ettiği, kabûl-i Hak ve reddettiği, redd-i Hak'dır. Bu sebepten insân-ı kâmil kalbinden sükûttan hazer lâzımdır ve illâ helâk-i küllîyi müeddîdir. Ve halkın ba'zı eşhâs hakkında, fülân memdûhdur veyâ mezmûmdur veyâ müteşerri'dir veyâ gayrıdır diye tezkiyeleri ve adem-i tezkiyeleri tevehhümlerine dâirdir, yoksa hakîkaten değil. Zîrâ hakîkat-ı emr Allâh Teâlâ ve mazhar-ı sırrullâh katındadır. Onun için insân-ı kâmile serfürû etmek gerekdir. Şol cihetten ki sultân-ı hakîkî olduğu ef'âl ve akvâli kanun ve her vaz' ve hareketi hikmete mekrûndur. (Hakkı Efendi)

***İnsân-ı kâmilin esâmîleri :** Şeyh ve pîşvâ ve hâdî ve mühdî ve berzahu'l-câmi've dânâ ve bâliğ ve kâmil ve mükemmil ve imâm ve halîfe ve kutb ve sâhib-i zamân ve câm-ı cihân-nümâ ve âyine-i kît'i nümây ve tiryâk-ı büzürg ve iksîr-i a'zam ve kelimetu'llâh ve Kur'ân ve abdullâh ve kitâb ve elif-lâm-mîm. Kelâmu'llâhın evvelinde الم ذلك الكتاب buyurduğu budur. Ve insân-ı kâmile, ölüyü dirilttiği için Îsâ ve âb-ı hayât içtiği için Hızır ve kuş dili bildiği için Süleymân derler. Ve el-câmiiyye ve el-mazhar ve el-mir'ât ve âhiru't-tenezzülât ve hâtemü'l-mevcûdât ve illetü'l-gāiyye ve mertebe-i insâniyye ve hakîkat-i insâniyye ve rûhu'r-rûh ve insân-ı hakîkî ve cennet-i âcile ki insân-ı kâmilin esmâ-i şerîfeleridir. (İmâm-ı Nesefî ve sâirin âsârından müntahabdır.)

***İnsân neyin sûret-i sırrıdır ?** İnsânın muallimi kuvvet-i âkilesine ve mürşîdi kuvvet-i rûhâniyyesine ve Rasûlullâh (a.s.) kuvvet-i irfâniyyesine ve Allâh Teâlâ **[76-b]** sûret-i sırrına işârettir. Pes, Nebî (a.s.) sırru'llâhın taayyünü ve mürşîd dahi ol taayyünün tenezzülü ve muallim

---

[43] - Buhârî,İsti'zan,1; Müslim,Cennet,28; İbn Hanbel,II,244,251.
[44] - **Keşfu'l-Hafâ**,II,262; Aliyyü'l-Karî,a.g.e.,s.337.

dahi ol tenezzülün tenezzülüdür. Pes, cümlesi hakîkatte emr-i vâhiddir lâkin insânda sıfat-ı gālibe i'tibârıyla müteaddid görünür. Kâh nebî ve kâh velî sûretiyle teşekkül eder. Ve çünki mürşîdi rü'yet-i sıfat-ı gālibe i'tibârıyladır. Ve Hızır dahi ol mürşîdin hakîkat-ı sûretidir. Pes, bir kimsede feyz sıfatı gālib olsa, Hızır sûretinde görünür. Fe-emmâ bu ma'nâ Hızır'ın cesed-i unsurî ile hâlâ mevcûd olduğunu münâfî değildir. Nitekim bir kimse aleyhisselâmı görür, gördüğü ise onun misâl-i mahsûsudur. Maa-hâzâ hakîkatı dahi mevcûddur. El-hâsıl, Hızır sıfat-ı gālibeden ibâret olup, râî olan kendi sıfat-ı gālibesini gördüğü gibi. Kâh olur ki Hızır'a cesed-i unsurî olduğu vecihle dahi mülâkî olur. Ya'nî bir Âdem âşikâre Hızır'ı görse, üç ihtimâli vardır : Zîrâ kendinin sıfat-ı gālibesini Hızır'a temessül ile görmüş ola. Ve yâhut Hızır'ın rûhâniyyetini cesed temessülüyle görmüş ola. Ve yâhut Hızır'ın aynını görmüş ola.

Kibârdan nakl olunur : Eğer Hızır rûh-i mahz olup tecessüd tarîkiyle görünmüş olsa, ol vaktte misâlini rü'yete mahmûldür. Eğerçi ki hakîkat-ı rûhânî rü'yete dahi müsâade vardır. Zîrâ Hızır'ın nübüvveti meşhûrdur. Ervâh-ı enbiyâ (a.s.)ise, dünyâ ve âhiret üzerine müsteşrifdir (nâzırdır). Fe-emmâ evliyâ böyle değildir. Ya'nî ervâh-ı evliyâya berzahdan hurûc yoktur. Ya'nî enbiyânın ervâhı hem âhirette, ya'nî hem âlem-i misâlde ve hem dünyâda müşâhede olunur. Ammâ evliyânın ervâhı yalnız âlem-i misâlde görülür, dünyâda görülmez, meğer nâdir ola. Pes, bunlardan birinin misâli görünse, yâ onun himmetinden mahlûk bir melektir ve yâhut onun sûreti üzerine bir misâldir ki Allâh Teâlâ onu ol sûret üzerine ikāmet etmiştir. Tâ ki havâic-i nâsı ve ahkâm-ı âlemi onunla tenfîz eyleye. Nitekim Kur'ân'da gelir : فالمدبرات امرا (Nâziât,79/5) [Dünyanın işlerini bir düzen içinde evirip çevirenlere (and olsun)] Sâbit-i Benânî (k.s.) kabrinde namâz kılarken müşâhede olundu. Kıyâs ettiler ki musallî olan kendidir. O ise onun himmetinden mahlûk, kendi sûreti üzerine mahlûk bir şahıs idi. Ve çünki Hızır'ın merâtibini fehm ettin. İlm-i ledünnî fehm etmek dahi âsân oldu. Zîrâ ilm-i ledünnî و علمناه من لدنا علما (Kehf,18/65) [Biz ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik] makālesinde ledün lafzına muzâf olan ilmdir ki zât ve sıfât-ı Hakk'ı ma'rifettir. Bu ise ta'lîm-i Hak ile olur ki onun bir mertebesi Rasûl (a.s.) ve bir mertebesi dahi Hızır ve mürşîd-i kâmildir. Pes, bundan ve "allemnâhu" sîgasında olan "nûn" mütekellim-i maa'l-gayrın bir noktası dahi zâhir oldu. Fa'lem. (Hakkı Efendi)

***İnsânın sûret ve ma'nâsı :** Ma'lûm ola ki **[77-a]** insân için cesed vardır ki sûretidir. Ve rûh vardır ki ma'nâsıdır. Ve sırr vardır ki rûh rûhudur ki ona rûh-i kuds ta'bîr olunur. Ve sırr-ı ilâhî ve vücûd-i sârî dahi ta'bîr olunur. Eğer insânın muktezây-ı sûreti gālib olursa, ona beşeriyye ve şehvâniyye ta'bîr ederler. Ve eğer muktezây-ı beşeriyyet mütemekkin olursa, sûret ile kayıtlanıp ıtlâk-ı rûhîsinden kayda giriftâr ve sicn-i tabîat ve âdette mahbûs nâ-çâr kalır. Ve eğer insânda umûr-i rûhâniyyet gālib olur ise, devâm-ı zikr ve taklîl-i taâm ve menâm ve kelâm ve emsâlidir. Heykel-i insân letâfet-i rûhî kesbedip su üzerinde yürür ve havada uçar ve duvardan öte geçer. Ve büldân-ı baîde ona ırâk gelmez. Ve kaçan insân muktezây-ı mezkûreyi, ya'nî rûhiyye ve beşeriyyeyi terk eylese ve dâimâ şuhûd-i ilâhîde olup ahkâm-ı sırr-ı ilâhî insânda zâhir olsa ol zamân heykel-i insân rûhuyla bile hazîz-i beşeriyyeden evc-i kudsiyân derecesine urûc-i şâyân olmakla tenzîh ve takdîs mazharı olup hattâ onun sem'i ve basarı ve yedi ve lisânı oldukta yediyle mesh eylese, abrasın teni bars illetinten pâk ve a'mânın gözü rûşen olur. Ve lisânıyla "kün" dese, bi-emri'llâh tekevvün eder ve rûh-i kuds ile müeyyed olur. Nitekim Îsâ (a.s.) hakkında بروح القدس وايدناه (Bakara,2/87,253) [Onu Rûhü'l-Kuds (Cebrâil)ile teyid ettik] buyuruldu. Fefhem. (Nukile min **Kitâb-ı İnsân-ı Kâmil-i Evvel** Abdülkerîm Cîlî)

***İnsân neden ibârettir ?** Rûh ve kalb ve akıl ve nefs ve tab' ve cesed ki müsemmây-ı insân fi'l-hakîka bu umûr-i sitteyi müştemildir. Ya'nî dördü bâtınî ve ikisi zâhirîdir. Sırr-ı insân, sırr-ı Allâh'dır ki cemî' te'sîrât onun cânibinden mütenezzildir. Ve rûh sultân gibidir. Ve kalb taht-gâh gibidir. Ve akl-ı kudsî vezîr gibidir. Ve nefs-i mutmainne harem-i sultânî gibidir. Ma'lûm ola ki insân bu âlem-i nâsuta tenezzülünde üç hâli vardır : Evvelkisi, telebbüs-i mecâzîdir ki sebeb-i hicâbdır. Ya'nî mürûr etti ki tabîiyyât ve anâsır ve mevâlîdin taayyünü ile müteayyin olup her birinin perdesiyle bürünmek ve her tavrda bir gûne görünmektir. Ya'nî rûhu hayvân ve nebât ve sâire olur demektir. Ya'nî tenezzül hâlinin sıfatlarını ârıyla telebbüs etti demektir. Ma'lûm ola ki Allâh Teâlâ insânı cinseyn-i muhtelifînden tertîb etmiştir. Sûreti, âlem-i halktan ve rûhu âlem-i emrdendir. Pes, insânın nisbeti rûhunadır ve rûhun dahi intisâbı Allâh'adır ve Rasûlullâh'adır. Nitekim Kur'ân'da gelir : و نفحت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine ruhumdan üflediğim vakit] Ve hadîs-i şerîfde gelir: انا من الله والمؤمنون منى [اى] من فيض نورى [Ben Allâh'dan ve mü'minler benden

veyâ benim nûrumun feyzindendir][45] Havvâs-ı ibâd bu nisbet ehlindendir. Bu nisbet ehline gālib olan havâss-ı rûhâniyyet ve şevk ve muhabbet ve taleb ve hilm ve kerem ve takvây-ı hakîkî gibi ki derecât-ı âliyyeye incizâb bununla hâsıl olur.

Ve insânın sûreti ve beşeriyyeti tînden halk olunmuştur. Nitekim Kur'ân'da **[77-b]** gelir : هو الذى خلقكم من طين (En'âm,6/2) [O, öyle bir hâlıktır ki sizi bir çamurdan yarattı] Âvâm-ı nâsa gālib olan, havâss-ı beşeriyyettir. Hırs ve şehvet ve hevâ ve gazab ve meyl-i mâsivâ gibi ki derekât-ı sâfileye inhitât, bunların sebebiyledir. Pes, mu'teber olan neseb-i ma'nevî ve neseb-i takvâdır, neseb-i sûrî ve tînî değildir. Onun için hadîs-i şerîfde gelir : بـا نسابكم ولغم ما قبل وما ينفع الاصل من هاشم اذا كانت النفس من باهله يابنى هاشم لا ياتينى الناس باعمالهم وتاتونى Ve haseb ile murâd, hakîkatte ahlâk-ı nebeviyyedir. Nitekim Hazret-i Âişe (r.anhâ) dan hulk-i nebevî suâl olundukta, كان خلقه القران [O'nun ahlakı Kur'ân idi] [46] buyurdular. Ya'nî zevâhir-i Kur'ân'la âmil olduğundan mâ-adâ bevâtınına dahi mâlik ve sıfat-ı Hak ile kāim idi. Ve iftikār-ı hakîkî bu makām ile hâsıl olur. Nitekim insân-ı nâkısa mefâhir-i nefsâniyye ve ârıziyye iledir. Ve bu kelâmda ilhâfı tahkîk üzerine takdîm eyledi. Zîrâ bu emrin ibtidâsı taalluk ve vasatı tahalluk ve intihâsı tahakkuktur. جعلنا الله واياكم من المحققين بفضله وكرمه [Allâh, fazl ü keremiyle bizi ve sizi muhakıkînden kılsın]

Li-muharririhî :

Nazm-ı Kur'ân mücerred sanma ezber gerek,
Âdem-i kâmilde hakkı hûy-i peygamber gerek.

Ma'lûm ola ki, insân evvelen mertebe-i ilmde ma'lûm ve sâbit oldu. Ve sâniyen mertebe-i ervâhda mevcûd-i hâricî-i aynî oldu. Ve sâlisen, mevcûd-i misâlî-i latîf oldu. Ve râbian, mevcûd-i cismânî-i kesîf oldu. Zîrâ insân, rûhânî ve cismânî ve aklânî ve şehevânîdir. Eğer aklı hevâsına gālib olur ise, melâikeden efdal ve eğer nefsi aklına gālib olur ise behâimden edall ve erzel olur. Fefhem.

***İnsân, cemî'-i eşyâdan ibârettir :** İnsân dedikleri, cemî'-i eşyâdan ibâret oldu. Ya'nî eşyâdan her cüz'-i lâ yetecezzâ, hakîkat-i insâniyyeden bir hassayı hâmil oldu. Şöyle ki, eşyânın Hakk'a irtibâtı ol hassa iledir. Zîrâ insân, câmi'-i cemî'-i esmâ ve vesîle-i Hak'dır ve bu sırr-ı azîme nâzırdır. Ol bâzâr ki cennette kurulur ve onda alan ve satan ve satılan kendi olur. Zîrâ vech-i küllî olmakla cümleyi câmi'dir. Pes, eğer orada ve eğer burada kendinden gayrı yoktur. Ve bu sırr-ı acîb üzerine demişlerdir ki : ليس فى الدار غيره ديار

Sâlik kardeş ! Bir hôş fehm eyle ki sen kalbden ibâretsin. Ve şehr-i kalbin fevkānî ve tahtânî tevâbi'i sensin. Sen hem derû dîvâr ve hem serây-ı vücûd ve hem tahtegâh-ı tecellîde oturan hünkârsın. Kesret-i suverden hezâr göründün. Ammâ yine ma'nâda birsin. Ve tecelliyât-ı mütenevviadan mahsûs oldun. Fe-emmâ yine sırsın. Pes, sen seni ifnâ eyle, tâ ki mechûl olasın. Ve yine sen seni isbât eyle, tâ ki ma'lûm olasın. Velâkin bu ma'nâda ilhâd ve zındıka ve hulûl ve ittihâd belâlarından sakınasın. Zîrâ Rabbü'l-Âlemîn sana mîzân gönderdi. Nitekim buyurur : رب العالمين (En'âm,6/45) [Âlemlerin rabbi] ve yine buyurur : غنى عن العالمين (Âl-i İmrân,3/97) [O, bütün âlemlerden ganîdir] Pes, senin ceyb-i vücûdunun **[78-a]** üç yüz altmış bin âlem ser-zede olursa da sûret-i hak senden zâhir olmuş olur. Velâkin abd rabb olmaz. Var imdi sen dahi abd-i rabb ol. Rabb-i abd olmak da'vâsını ko. Zîrâ sende vücûb-i vücûd yoktur. Ve eserinden satve buldun ise de vîrân oldun. Ve vîrân olan yerlerin her cânibine şems tulû' eyleyip pertev-endâz olmaktan, şems ol vîrâna nüzûl etmek ve yâhut onunla müttehid olmak lâzım gelmez. Pes, şeş ciheti gözle, eğerçi ki bî-cihet ol. Nazar eyle Hacı Bayrâm-ı Velî (kaddese sırruhu'l-celî) kemâline ki tarîk-i remze sülûk eyledi ve hetk-i perde etmek lâzım gelmesin için cemâl-i ma'şûku âyine-i temsîlden gösterdi ve hayme-i kelâmı sahrây-ı hakîkatin aksâsına kurdu. Tâ ki sırr-ı vahdet, alem-i cibâl-i vücûd olmaya. Ve her bî-ser ü pâ olan kimse ol cânibe yol bulmaya. Zîrâ Allâh Teâlâ gayûrdur ve abdde dahi gayret-i ilâhiyye gerekdir. (el-gayretü mine'l-îmân, ey zâhiru'l-gayret li-zâhiri'l-îmân ve bâtınuhâ li-bâtınihî) Fefhem. Meselâ ; kol başı yüz kadar elbise-i gûnâ-gûn hazırlatır. Kaldır dükkân, getir dükkân lu'bunda ol elbiseden bostancıya mahsûs olan libâsı giyip, dükkânı bir kere dolaşıp, onu çıkarıp bir pîrî libâsı giyip yine bir kere dolaşıp, çıkarıp başka libâs

[45] - **Keşfu'l-Hafâ**, I, 619.
[46] - İbn Hanbel, VI, 188.

giyip dolaşır. İşte zât bir, sıfât müteaddiddir. Âdeme olan i'tibâr, hüviyyet-i sâriyyeyedir. Sûretin kesreti, ma'nânın kesretini mûceb olmadığına misâldir.(Nukile min **İlâhi-i Çalabım** Hakkı Efendi)

***İnsânda şeytân ve melek ne vecihle hâsıl olur ?** Kur'ân'da gelir : قالتا اتينا طائعين (Fussilet,41/11) [İkisi de "isteyerek huzuruna geldik" dediler] Ya'nî arz ve semâ, emr-i kün sâdır oldukta gûş edip tav'an mütekevvin oldular. Ve kıyâmete dek ibâdet-i zâtiyye ile ibâdet eylediler. "Vemâ hulika leh"leri ne ise, ona hidâyet buldular. Zîrâ ibâdet-i teklîfiyye ins ü cinne mahsûsdur. Şol cihetten ki onlarda münâzaa-i hevâ olduğu vecihle, hükm-i teklîf ıslâh-ı nefsdir. Ve âbidü'l-esnâm ve âbidü't-tâgūt ve'ş-şeytân, âbidü'n-nefs demektir. Zîrâ hevâ sebebiyledir ki nefs şeytâna tâbi' olur. Hattâ şeytânı bile ızlâl ve izlâl eden kendi nefsidir. Pes, şeytân ve melek insânın kendi nefsindedir. Ve dâll ve mudill kendidir. Zîrâ anâsırında olan nâr tekessüf edip, cehennem ve şeytân olup âhir kendi ateşine yanar. Pes, ol ateşi erkenden âb-ı şerîat ve feyz-i ma'rifet ve kevser-i hakîkat ile söndürmek gerekdir. Ve illâ âhirette alevgîr olup, su bulunmadığı mahalde itfâ müşkil olur. Ve melek dahi insânın rûhâniyyetinden ve a'mâl-i sâlihasından vücûd bulur. Bu cihetten hâdî ve mühtedî kendi olur. Ya'nî meleğin onu hidâyet ve irşâdı yine kendine muzâfdır ki mühtedîdir. Fefhem.

***Üns-i rûhânî ve Üns-i ilâhî** (انس روحانی , انس الهی) **:** Üns, dehşet ve vahşeti ref' etmektir. Ya'nî Hazret-i İlâhiyye'nin müşâhede-i cemâlinden **[78-b]** kalbde hâsıl olan eserdir. Ve insana insan dedikleri, her ülfet ettiği nesne ile müste'nis olduğundandır, yâhut ünsü biri biriyledir. Onun için demişlerdir ki : İnsân, medenî bi't-tab'dır ki kıvâmları biri biriyledir. Zîrâ yalnız bir ferd cemî' esbâbla kāim olmak mümkün değildir. Bu cihetten hadîsde gelir ki : اختلاف امتی رحمة [Ümmetimin ihtilafı rahmettir] Maksûd ahkâmda veyâ hiref ve sanâyi'de ihtilâfdır. Ahkâmda ihtilâf, ehl-i ictihâdın edilleye binâen ba'zı ahkâm-ı meşrûada ihtilâflarına dâirdir. Eğerçi hükm-i meşrû' indallâh birdir. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ve insân biri biriyle müste'nis olmak, yâ tabîî veyâ rûhânîdir. Tabîî bisyâr olur. Zîrâ şehevâtta iştirâk gālibdir. Pes, herkes kendi cinsine müncezib olur. Rûhânî, kalîldir ki tecerrüd ehline vâki'dir. Ve üns ki rûhânî ola, bûy-i Hakk'ı istişmâm etmekten nâşîdir. Çünki beynallâh ve beynel-abd hicâblar münharik ola. Bu ma'nâ, havl-i gülşende hârdan dîvârın muhterik olmasına benzer. Ya'nî ol hâr-i muhterik ve hicâbiyyeti zâil olsa, meşâmme bûy-i gülşen vâsıl olup, üns-i rûhânî hâsıl olduğu gibi, sürâdikāt-ı hacbin inkişâf ve irtifâıyla dahi bûy-i vasl istişmâm olunup, üns-i ilâhî husûle gelir. Pes, ol hicâblar, berâzih ve esbâb-ı vahşettir. Onun için bakiyye-i nefs oldukça, sâlik eser-i gazabdan halâs olmaz. Ve Hak ile üns, vahşeti ref' mikdârı olur. Ve zıddının bekāsıyla zıdd-ı âhara yer kalmaz. Fa'rif. Ve bâlâda mürûr etti ki tâife-i sûfiyyenin evâil-i sülûkde biri biriyle müste'nis oldukları iyi ma'nâ değildir, zîrâ Hak'dan tevahhuşa bâisdir. Ve sâlik nâfir ve menfûr olmadıkça Hak ile müste'nis olmaz. Ve makām-ı vasl ve cânib-i sohbet bulmaz. Bu sebeptendir ki erbâb-ı hâl tenhâları ihtiyâr ederler. Ve gâh olur ki dağ başında mağaralara giderler. İşte bundan maksûd, taalluk-i mâsivâdan münkatı' olmaktır. Ve bunun zâhiri halktan Hakk'a firârdır. Velâkin bâtını, Hak'dan Hakk'a rücû'dur. Zîrâ Hak seninle biledir. Gerek tenhâda ve vahdette ve gerek halk içre kesrette. Bu cihetten فرار الى الله [Allâh'a kaçış] ma'nâsını cehlden ilme firârla tefsîr eylediler. Zîrâ kimden kime firâr edersin.

El-hâsıl, ortada hâil olan, gaflet dedikleri ma'nâdır. Velâkin gerçi gaflet bir lafzdır. Fe-emmâ câmi'-i hacb-i zulmâniyye ve nûrâniyyeyi müştemildir. Ve inkıtâ'-ı sûrî, inkıtâ'-ı ma'nevîye vesîledir. Ve şol ki nâsla ihtilât edip "ben deryâyım, mütegayyir olmam" der ve kesrette vahdet da'vâsın eyler. Kelâmı, kizb-i mahzdır. Zîrâ mübtedîye ihtilât kapısı değildir. Ve müntehî dahi hak ile müste'nis olduğu eclden, aslâ kesrete nazar etmez. Meğer ki da'vet ve irşâd-ı nâsla me'mûr ola. Nazar eyle ki, Rasûlullâh (s.a.v.) **[79-a]** kimseyi halîl ve sıddîk ittihâz etmedi. Belki uhuvvet ve sadâkat-ı dîniyye ile iktifâ eyledi ki muktezâsı وتواصو بالحق وتواصو بالصبر (Asr,103/3) [Birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler] mûcebince tevâsîdir.Ve mürîd ve şeyh arasında cârî olan hâl dahi budur. Hattâ mürîd şeyhle müste'nis olmamak gerekdir. Mâ-dâm ki bâtını taallukāttan halâs olmamıştır velâkin şeyhe muhabbet vesîle-i Hak olduğu cihetten Rasûlullâh'a ve belki Allâh'a muhabbettir. Ve hubb-i Hak gālib oldukça cümle muhabbetler bir olur. Katreler deryâ ile müttehid oldukları gibi. Fe-emmâ buraları temyîz etmek güçtür.

Ve demişlerdir ki ; şeyh matlûb ve mürîd tâlibdir. Pes, hareket tâlib tarafındandır. Nitekim seyl deryâya vâsıl olunca hareket eder. Maa-hâzâ deryâ sâkindir. Onun için sâlik dediler. Zîrâ ma'nâda cânib-i Hakk'a hareket ettiği gibi, sûrette dahi âstâne-i şeyhe tereddüd eder. Zîrâ şeyhin âstânesi âstâne-i Ka'bedir. Ve kalb-i şeyh, harem-i muhteremdir ve feyzi zemzemdir. Ve yemîni hacer-i esved, belki yemîn-i nebevî ve yemînu'llâhdır. Ve alâ hâzâ ne kadar şeâir-i zâhire-i muhtereme var ise, insân-ı kâmilde dahi bulunur. Ve hurumât-ı ilâhiyyeyi ta'zîm etmeyen felâh bulmaz.

***Eniyyet** (انیت) : Ma'lûm ola ki, eniyyet Hak Teâlâ'nın zâhirine işârettir. Lâkin zuhûrunun butûnuna şümûlü i'tibârıyladır. Ve hüviyyet, eniyyette emr-i ma'kūledir ki zâhir-i Hak ayn-ı bâtını ve bâtın-ı Hak ayn-ı zâhiri ma'nâsına olarak. Yoksa min-cihetin bâtın ve min-cihetin uhrâ zâhirdir demek ma'nâsına değil. Ve gâh olur ki, kavm-i sûfiyye ma'kūl-i abde eniyyet ıtlâk ederler. Zîrâ eniyyet dedikleri, şâhid ve hâzır iş'âr eder. Ve her şuhûdun gaybı ise hüviyyettir. İmdi hüviyyeti gayb üzerine ıtlâk ettiler ki, ol şehâdet ma'kūl-i abddır. Ya'nî eniyyet herkese muzâf olan hakîkattir. Ve vücûd-i mutlakın taayyün ve tahakkukundan ibârettir.

***Eniyyet ve Hüviyyet** (انیت و هویت) : Abdin zâhiri var ve bâtını vardır. Zâhirine eniyyet ve bâtınına hüviyyet derler.

***Eniyyât-ı Taayyün** (انیات تعین) : Ve sende ve bende olan hakîkattir. Ya'nî vücûdun tahakkukāt ve taayyünâtına inniyât derler.

***Enâniyyet** (انانیت) : Enâniyyet kîm, taayyünâttan ibârettir. Onu ba'zı sûfiyye ketm-i ademe getirdiler. Ref'-i enâniyet âsân ola diye. Bu ma'nâyı külliyen ketm-i ademe iletmek olmaz. İllâ ifrât-ı muhabbet ile olur. Maksûd-i aslî, da'vây-ı enâniyeti ref'dir, yoksa nefs-i enâniyeti ref' değildir. Ve illâ ibâdet, bi'l-külliye kalmak lâzım gelir. Lâkin şu kadar vardır ki, ol enâniyyetin kıyâmı, alâ-tarîki'l-istihlâk ve'l-fenâdır. Ashâb-ı kirâmın mücâhedâtları enâniyyetin bekāsıyla bile da'vây-ı enâniyyetin ref'i üzere idi. Nitekim irsâl-i rusül ve inzâl-i kütübden garaz budur. Küberâ-i hâcegânın dahi sülûkleri bu minvâl üzeredir. (Şeyh Murâd)

***İntibâh** (انتباه) : Uyanmak ve âgâh olmaktır. Ya'nî intibâh demek, inâyet tarîki üzere **[79-b]** Hak Teâlâ, kulunu muhâlif şeylerden men' etmektir. Ve ol men'den maksûd olanı Allâh Teâlâ'dan fehm edip anlamağa, "yakaza" derler.

***Ensâr** (انصار) : Aleyhi'ssalâtü ve'sselâma nusret eden Medîne-i Münevvere ahâlîlerine ensâr derler.

***İnâbet** (انا بت) : Tevbekâr olmak demektir.

***İnbisât** (انبساط) : Yayılmak ve dağılmak ve gönül güşâdeliği demektir.

***İnkıbâz** (انقباض) : Yürek sıkıntısı ve gaflet demektir.

***İnfiâl** (ا نفعال) : Tagayyür etmek.

***İnkılâb** (ا نقلاب) : Bir hâlden bir hâle değişmek.

***İnziâc** (ا نزعاج) : Te'sîr-i va'z ve semâ'dan, kalbin Hak cânibine taharrük ve teveccühüdür.

***İnhilâl** (ا نحلال) : Çözülmek.

***Enmûzec-i Âlem** (ا نموزج عالم) : Nümûne-i âlem demektir. Enmûzec, örnek ma'nâsınadır. Nümûnenin muarrebidir.

***İnhinâ** (ا نحنا) : Rükû' kadar eğilmekdir ki münhiyyün-anhdir.

***Ân-ı gayr-ı münkasım** (ان غیر منقسم) : Arşın müteayyin olan mekân-ı hissi, akl-ı evvelin taayyün-i rûhânîsinin sûretidir. Nitekim arşla müteayyin olan zamân, ism-i dehrin sûretidir ki ona ân-ı gayr-ı münkasım derler ki vücûd-i hakîkî dedikleridir. Ve bu makāmda sıfat, mevsûfun aynı i'tibâr olunur. Ân-ı gayr-ı münkasımdan mâ-adâsı ki mâzî ve müstakbel dedikleridir ki onlar ma'dûmlardır. Zîrâ bunlar zemen-i gayr-ı ferd-i münkasımın nisbet ve izâfetleridir. Niseb ve izâfât ise, umûr-i ademiyyedir. Ân-ı gayr-ı münkasım dedikleri, mine'l-ezel ile'l-ebed zamânın aslı olan bir emr-i mümteddir. (Hakkı Efendi)

***Ân ve zamân** (ان و زمان) : Mertebe-i icmâle ân ve mertebe-i tafsîle zamân denilir. Ve ân ezeldir ve ân ebeddir ve ân kıdemdir. İmdi Allâh Teâlâ ezelin ve ebedin ve kıdemin vücûdudur. Ezel ve ebed ve kıdemin vücûdu olmaksızın, eğer böyle olmasa idi, "vahdehû lâ şerîkeleh" olmazdı. Halbu ki "vahdehû lâ şerîkeleh" olmaklığı vâcibdir. Zîrâ onun şerîki olaydı, o şerîkin vücûdu bi-zâtihî olup bu vücûdu'llâh olmazdı. Böyle olan şerîk, Allâh Teâlâ'ya muhtâc olmayıp rabb-i sânî olurdu, bu ise muhâldir. İmdi Allâh Teâlâ için şerîk ve nidd ve küfv yoktur. (Hakkı Efendi)

***Enbân-ı kirân** (ا نبان کران) : Bâbây-ı ömrün dağarcığına enbân-ı kirân derler. Ve insâna dahi ma'nâ tulumu derler. Zîrâ bâbây-ı ömrün dağarcığının içini dışına çevirsen bir şey yoktur. Lâkin

ne ki isteseler, o dağarcıktan çıkarır, kerâmet gibi. İnsân-ı kâmil ve bu kitâb-ı müstetâb dahi ona benzer. Nitekim Hakk'ın zât ve sıfât ve ef'âl ve âsârına dâir her ne müşkilin vâki' olur ise, bi-hidâyeti'llâhi teâlâ feth olur.

***İn'âm ve En'âm** (انعام وانعام) : İn'âm, îsâlü'l-insân ile'l-gayr ma'nâsınadır. Mûsalün- ileyh nâtık olmak şarttır. Pes, "en'ame fülânün alâ feresihî" denilmez. Ya'nî tavuklara ve kediye, in'âm ta'bîr olunmaz. İn'âm ıtlâkı, insân-ı nâtıka mahsûstur. En'âm, hayvân demektir. (Hakkı Efendi)

***İnkâr-ı şerîat ve İnkâr-ı tarîkat** (انكار شريعت و انكار طريقت): İnkâr iki vecihle oldu ki; biri, inkâr-ı şerîattır ki, Hakk'a ubûdiyyet ve enbiyâya mütâbaattan i'râzdır. Ve biri, inkâr-ı hakîkattir ki, aşkla tahakkuk ve verese-i enbiyâya taalluktan rû-gerdân olmaktır.Ve ikisi ile hâne-i âlem **[80-a]** mâl-â-mâldır ki evvelkisi, mülûk-i selâtînle muhârebedir. Ve ikincisi, erbâb-ı hakāyık ve esâtîn-i dînle münâzaadadır. (Necât-ı Hakkı Efendi)

***Ena'llâh** (انا الله) : وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit te sen atmadın, ama Allâh attı] âyet-i kerîmesinde remy-i nebevî, nefs-i remy-i ilâhî kılındı. Zîrâ hüviyyet benimdir, teşahhus senin vefkince hüviyyet-i ilâhiyye sûret-i şahsiyye-i insâniyyette zâhir olup şecere-i mûseviyye teşahhusundan sadây-ı انى انا الله taayyün bulup, sûret-i şahsiyye-i mukayyede-i şeceriyye zuhûr-i nûra ıtlâk verip, sırr-ı Hakk'a mâni' olmadığı gibi, şecere-i müntehây-ı hakîkat olan peyker-i Muhammedî'den dahi semerât-ı ıtlâk-ı bâliğa iktitâf olunmağa ne hâil vardır. Husûsâ ki, mazhar-ı tâm ve masdar-ı sırr melik-i allâmdır. Ve hakkında ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله (Fetih,48/10) [Şüphesiz sana biat edenler Allâh'a biat etmiş olurlar] buyuruldu. رب العالمين انى انا الله (Kasas,28/30) [Ben âlemlerin rabbi olan Allâh'ım]Tahkîkan, ben şol Allâhım ki âlemlerin rabbiyim. Ol dem ki Hazret-i Mûsâ bu nidâyı ki istimâ' eyledi, şarâb-ı tecellîyi nûş edip, bi'l-külliye kendin ferâmûş eyledi. İmdi, ey tâlib-i ahadiyyet ! Sen dahi vâdi-i eymen-i tarîkata gelip, buk'a-i mübâreke-i mürşîd-i kâmilde beyt-i dıraht-ı vücûd-i şeyh-i vâsıldan sadây-ı انى انا الله ve nidây-ı لا موجود الا الله ı gûş ve cân u dilin serhûş ve akl u fikrin medhûş ede gör. Zîrâ tecellî-i Hak nişâne-i nebâtiyyeden zâhir olmak câiz olunca, nişâne-i insâniyyeden bi-tarîki'l-evlâdır.

***Ene'l-hak** (انا الحق) : Mertebe-i hüviyyette kelâm-ı Hak'dır.

***Ene'l-Kur'ân** (انا القران) : Mushaf-ı fi'lî demektir. Zîrâ Hazret-i Ali (k.v.) buyurdu : وانا الله انا الحق [Ben Hakkım ve ben Allâhım] Hüseyin Mansûr-i Hallâc انا الحق [Ben hakkım] dedi. Ve Cüneyd, سبحانى ما اعظم شانى [Kendimi tesbih ederim, şanım ne yücedir] dedi. Ve Şeyh Şiblî, انا اقول و انا اسمع و هل فى الدارين غيرى [Ben söylerim, ben iştirim, dâreynde benden başka var mı?] dedi. Ve Şeyh Ebû Yezid Bestâmî, ليس فى جبتى سوى الله [Cübbemin içinde Allâh'dan başkası yok] dedi.Ve Şeyh Muhyiddîn-i Arabî, لو عرفتمونى لسجدتمونى [Beni tanısaydınız bana secde ederdiniz] dedi. Ve Şeyh Ebû Tâlib Mekkî, انا اقل من ربى سنتين [Ben Rabbimden iki yaş küçüğüm] dedi. Ve Şeyh Hasan Harkanî, الصوفى ليس بمخلوق [Sûfî mahluk ile değildir] dedi. Ve Fahr-i Cihân ve Maksûd-i İns ü Cân Hazret-i Muhammed Mustafâ (a.s.): من رانى فقد راى الحق [Beni gören gerçekten Hakk'ı görmüştür][47] dedi. Ve Emîrü'l-Mü'minîn ve İmâmü'l-Müttakîn Hazret-i Ali (k.v.) : لا اعبد ربا لم اره [O'nu görmedikçe Rabbe kulluk etmem] dahi ve dahi bunlara benzer nice hadîsler ki defterden okumuşlardır ki mecmû'u kalbden okunup insânın bâtınına taalluktur.

Mahkîdir ki, Hallâc-ı Mansûr'dan da'vây-ı "ene'l-hak" sâdır oldukta, cânib-i Nübüvvet'ten : "Yâ Mansûr! Serden geçmelisin "diye işâret vâki' oldukta, zâhiri üzerine haml edip da'vâsı üzerine musirr olup, âhir ber-dâr olup serden geçti. Zîrâ ârifler demişlerdir ki : "Hazret-i Nübüvvet'in ol ibâreyle murâdları, zâhir seri terk ve vücûd-i zâhirîden fenâ değil idi. Belki da'vâdan fenâ ve ol sırrı setr idi." Pes, demek oldu ki ; "Yâ Mansûr! Eğer bu da'vâ üzerine musirr olursan, sırrı ifşâ ettiğin için seri verirsin. **[80-b]** Gel imdi, dimâğından bu hayâli bîrûn eyle. Bu ma'nâdan fenâ bul ki senin sırrını vermekten murâd, bu fenâdır, yoksa fenâ-i sûrî değildir." Zîrâ ef'âlullâhın fi'l-i abdde galebesinden sâlik dahi temyîz edemeyip, ef'âlullâhı kendi fi'li zannedip, nice kimseler "ene'l-hak" ve "ena'llâh" diye galata düşerler. Zîrâ yakîncakta dediğimiz gibi, kendi âleminde kendi emr-i Hak ile mutasarrıf olup âlem-i kebîrde fuyûzât-ı ilâhiyye bunun

[47] - Buhârî,Ta'bir,10; Müslim,Rü'yâ,11; Dârimî,Rü'yâ,4;

yüzünden olduğun müşâhede ettikte, müstakillen kendi etti zanneder. Heyhât ! Mümkin vâcib olmaz ve vâcib mümkin olmaz. İmkânla vücûbun hakîkatlerin anlayanlar katında muhâlâtın eblağıdır.

Ma'lûm ola ki, nefs-i mutmainnede olan kâmiller, "ene'l-hak" sırrını gönüllerinde mahfî söylerler. Lâkin fass-ı Muhammediyye'de "fenâ-ender-fenâ" da mahv ve fânî olup kendi kendinden bî-haber kendi söz söylemek zuhûr eder ise sahîhdir. Yoksa akl-ı maâş ve akl-ı maâddan habîr olduğu hâlde Hak'dan bir tecellî-i ulûhiyyet olmak sebebiyle derse, hatâdır. Zîrâ bende-i âciz nice "ene'l-hak" söyler. Kul tanrı olmaz, tanrı kul olmaz. Zât-ı pâk-i Hakk'ın kulda ancak emânet bir taalluku vardır ki, ol taallukun hakîkatini yine hakîkatıyla kendi bilir. Ve kendi murâd edip bildirdiği enbiyâ ve evliyâsı bilir. Diyen bilmez, bilen diyemez. İfşâ-i sırr harâmdır ve ızhârı hıyânettir.

Tenbîh: Ba'zı kere nefs tarafından, sûret-i hakda bir hâtıra zuhûr eder ki, sâlik onu ilhâm-ı rabbânî zannedip muktezâsıyla âmil olur. Ol hâtıra ise nefsin hîlesidir ki zikr-i hak'dan baîd etmek diler. Meselâ, birer hatm-i Kur'ân-ı Şerîf eyleyip, muhabbetin olan zevât-ı kirâmın rûhlarına ihdâ eyle. Kuru muhabbete ne i'tibâr diye böyle bir hâtıra ile sâliki yoldan alıkoyması gibi. Fe'fhem. Ma'lûm ola ki, şeyhim Fazlı-i İlâhî (k.s.) den mesmû'umdur ki buyurmuştur : Bu "ene'l-hak" da'vâsı bana evâilimde ârız olup yine tarfetü'l-aynda zâil olmuştur. Velâkin Mansûr'a itâle etmek câiz değildir. Meğer ki mertebede onun fevkinde ola. Kümmel evliyâ gibi. Ve ol vakitte ki Mansûr ber-dâr oldu, Şeyh Şiblî (k.s.) oraya gelip: "İkimiz bir kadehden nûş etmiş idik. Velâkin biz sahve geldik, o sekrde kaldı" dedi. Ya'nî eğer benim gibi sahv ve inâfet bulmuş olaydı da'vâdan halâs olurdu ve helâkden necât bulurdu.

Ey ârif ! Nazar eyle ki, Allâh Teâlâ mansûr-i ber-dârı mübtelâların serdârı eyledi. Tâ ki ibret-i urefâ olup hiçbir kimse bu da'vâda olmaya. Zîrâ bu da'vânın zâhir-i vücûda zararı olduğu gibi, bâtın-ı hâle dahi zararı vardır. Bu sebeptendir ki Mansûr üç yüz yıl meclis-i Rasûl'den (s.a.v.) mahcûb oldu. Tâ ki cümle-i ervâh-ı enbiyâ müctemi' olup şefâat ettiler. Ve Seyyid Nesîmî ve Şihâbuddîn-i Maktûl dahi böyledir ki, gerçi bunlar **[81-a]** dahi fehm-i hasen ile fehm eylemişlerdi. Velâkin şol nesne ki setr için idi, onu izhâr ettiler ve hâllerine gālib olup efrâd-ı nâs gibi melâmiyyeden olmadılar. Zîrâ aslında melâmiyye, zevâhir-i ahvâlde âmme-i nâsla müşârik olanlardır. Onun için ol bâbda nefsleri onlara melâmet eder. Zîrâ hâlleri mestûrdur. Nefs ise zuhûr-i hâl ister, tâ ki cânib-i halkdan âsâr-ı rağbet vücûda gele ve murâd-ı nefs hâsıl ola. İşte kâmilin nefsi kâmile melâmet eder. Zîrâ zebûn ve mağlûbdur. Nâkıs ise kendi nefsini melâmet eder. Zîrâ nefsi gālibdir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

Enbiyâ ma'sûmlar ve evliyâ mahfûzlardır. Enbiyâ (a.s.)isyânı etmek şöyle dursun, hâtırlarına dahi getirmedikleri için ma'sûmlardır. Ammâ evliyâ (kaddesallâhu ervâhahüm) isyânı hâtırlarına getirdikte, Hak Teâlâ muhâfaza ettiği için mahfûzlardır. Ve ismet, imtinâ'-ı bi'l-gayr demektir. Onun için cânib-i Hak'dan ismet olmayıp, herkes kendi nefsiyle ve tab'ıyla tahliye olunsa, isyân şânındandır. Ve ismet ile hıfzın arasında fark budur ki, ismette zâhir ve bâtın mahfûzdur. Hıfz ise yalnız cevârihe göredir. Zîrâ gâh olur ki, dilinin ba'zı havâtır-ı reddiyyesi olur. Velâkin a'zâ ve cevârihi mertebesine çıkmaz ve muktezâsıyla amelden mahfûz olur. Ve ol hâtıra kalbinden silinip gider.

***İnsilâh** (انسلاخ) **:** Mertebe-i hilâfete vaz'-ı kadem eden kâmil. Ashâbdan ma'dûddur. Zîrâ ashâb gerçi Cenâb-ı Nebevî'ye (a.s.) mülâkî ve musâhib olana derler velâkin insilâhla mülâkāt, hiss ile olana karîb olmakla ikisi dahi inde'l-meşâyih bir hükmde kılındı. Menâmla mülâkāt ise böyle değildir. Zîrâ menâmda mer'î olan sûret-i hayâliyye ve insilâhda olan, sûret-i hakîkiyyedir. El-hâsıl, dîde-i hayâliyye ile dîde-i kalbin müşâhedelerinde tefâvüt vardır. Ve asıl olan, dîde-i kalbin müşâhedesiyledir ki insilâhda vâki' olur. Ve insilâh dedikleri, kuyûd-i cismâniyyeden mutlakan cesed me'hûz olmaktır. Onun için insilâhla vuzû'-i müntakız olmaz. Menâmla ise müntakızdır. Ve Rasûlullâh'ın (a.s.) menâmları, insilâh hükmünde olmakla menâmla hades vâki' olmadı. Ve bu ma'nâ onun hasâyisinden ma'dûddur. Pes, gayrısı ne kadar ekmel-i nâsdan olsa, ba'de'l-menâm tecdîd-i vuzû'ya muhtâçtır. Meğer menâmı nâkız-ı vuzû' olmayan hey'et-i mahsûsa üzerine ola. Kuûden menâm gibi ki, bir nesneye istinâd bulunmaya. Ve bu iki mertebeyi fark etmekte suûbet olmakla umûr-i hayâliyyeyi umûr-i kalbiyye gibi zannedip ilhâd ederler ve hakdan udûl eylerler. İkisini biri birine halt edip, ilhâd ederler. Ve umûr-i hayâliyye hakdır dediler. Maa-hâzâ, hak olan nesnenin **[81-b]** hâricde eser-i hakîkîsi vardır. Her emr-i hayâlî ise böyle değildir. Ve burası, mezâlik-i akdâmdandır.

El-hâsıl, insân rü'yâda asel ekl etse, bî-dâr olduktan sonra kendini tok bulmaz. Zîrâ siyme gibidir ki hayâlde hammâma dâhil olur. Maa-hâzâ vücûdunda râhat-ı hammâm mefkūddür. Fe-emmâ insilâh hâlinde ekl etse, ba'de'l-yakaza çâşnîsin damâğında bulur ve pür-mi'de gibi olur. Ve hammâma duhûlü ona göredir ki, vücûdun lezzet ve râhatı meşhûd ve mahsûsdur ki kimyây-ı hâs

gibidir. Zîrâ iksîr, amel-i makbûlden gelip sahîh olunca, nühâsda te'sîri müşâheddir. El-hâsıl menâm ve insilâh hâlinde, rûhun zav'ı cesedin zâhirinden münkatı' olur. Fakat, fe-emmâ mevt hâlinde zâhir ve bâtınından münkatı' olur, cemîan. Ba'de-zâ menâm, avâm-ı nâs ve insilâh, havâs içindir. Zîrâ âlem-i hisden me'hûz olup, âlem-i misâle ve ervâha terakkî ve urûc etmek ehl-i mükâşefenin şânıdır. Ve bu ma'nâda dahi mütefâvitlerdir. Zîrâ her mükâşif, bi-kaderi's-safâ, ya'nî sâfiyyeti kadar mi'râc eyler. Zîrâ insilâh hâli riyâzetle kuvvet bulan akviyânın hâlidir, zuafânın değil. Zîrâ zuafânın insilâh-ı akviyâya iktidârları olmamak hasebiyle Hak Teâlâ'yı insilâh-ı menâmla görürler. Ya'nî insilâh, beyne'n-nevmi ve'l-yakazada ve ol misillü hâlde müşâhede, âlem-i misâl-i mutlakta müşâhededir ki şey'in aynını idrâkidir. Ammâ hâl-i nevmde müşâhede öyle değildir ki, tebdîl üzere olmakla şey'in aynını idrâk olmaz. Ya'nî hâl-i insilâhda ve ol misillü hâlde Cenâb-ı Nebevî'yi görmektir, hâl-i menâmda değil. Ve ma'lûm ola ki, evliyây-ı izâmdan nicelere böyle hâlet elvermiştir ki rûhlarını bedenlerinden insilâhla tecrîd ve münâsebet-i ma'neviyye ile cihât-ı eflâk-ı rûhâniyyeyi tahdîd ederler. Elli, ayaklı ve cemî' a'zâsıyla âyinede görünen sûret gibi olan rûhdur. Ve ehlullâh insilâhda âlem-i misâlde bu rûhun temessülüyle iş görürler. Hattâ tevellüd ede, tevellüd ede otuz-kırk kadar dahi olur. Hattâ İsmâil Hakkı Efendi'nin kırk kadar Hakkı sûretinde göründükleri bu rûhladır.Ya'nî rûh-i revânladır. (Hakkı Efendi)

***Enfüs ve Âfâk** (انفس و افاق) **:** Enfüs, sende dâhil olana derler. Rûh-i cüz'î dahi derler. Ve âfâk, senin vücûdundan hâric olana derler. Rûh-i küllî dahi derler. Ya'nî enfüs, insânın iç yüzü ve âlem-i gayba müteallik ve âfâk, insânın dış yüzü ve âlem-i şehâdetten ibârettir. Ya'nî kendinde olana enfüs ve kendinden hâric olana âfâk derler. Ve âhar kimsenin ve iyâl ü evlâdının enfüsü dahi sana âfâk olur. Demişlerdir ki: Bu âlemsiz Hak bilinir ve mümkündür demek, iyi söz değildir. Zîrâ bir nesnenin hakāyık-ı ef'âli âsârından ve hakāyık-ı sıfâtı ef'âlinden ve hakāyık-ı zâtı sıfâtından ma'lûmdur. **[82-a]** Ya'nî âsârı ef'âline ve ef'âli sıfâtına ve sıfâtı zâtına delildir. Ve vücûd-i insân dahi gerçi Hakk'a delildir. Velâkin enfüsden ahz etmeğe değme bir tâlib kādir olmaz. Belki âlem-i âfâktan ahz eder. Zîrâ âfâk, enfüsün tafsîli ve nüsha-i ûlây-ı ilâhiyyedir. Ve enfüs onun icmâli ve nüsha-i sâniye-i ilâhiyyedir. Ve metn olan kitâblar muğlak olunca, şerhe ve hâşiyeye muhtâcdır.

Suâl olunur ise ki, âfâk enfüsden mukaddem olunca, şerh metinden mukaddem olmak lâzım gelir ki insândır. Cevâb budur ki, metin câmi'ne akl-ı evveldir, cümleden mukaddemdir. Ve âfâkın cümlesi sûrelerini beyândır. Pes, insân vechine gelince, yazılan yazıldı ve düzülen düzüldü. Tâ ki insân taayyün-i nev'îsi ve şahsîsi yüzünden vücûd-i hâricî bulunca, metin ve şerh bi'l-fi'l tamâm oldu ve iki nüsha biri birine mutābık geldi. Zîrâ âfâkta ne makūle maânî ve hakāyık ibdâ' olundu ise enfüste dahi ol vecihle tazmîn olundu. Ve Rasûlullâh (s.a.v.) nev'-i insânın ekmeli oldu.Zîrâ sâirlerde cüz'iyyet ve ba'ziyyet üzerine zuhûr eden kemâl-i ilâhî , onda külliyet üzerine zuhûr ederdi. Ve bir gayr-ı mazharın zuhûruna hâcet kalmadı. Onun için hatmü'l-enbiyâ oldu. Velâkin mertebe-i nübüvvet esrârı tasrîh iktizâ etmeyip, lisân-ı âmme üzerine tekellüm lâzım gelmek ile esrâr-ı ilâhiyyeye remzle iktifâ eylediler.

Ma'lûm ola ki, mezheb-i sûfiyye budur ki fevka'l-arş âlem-i mele'dir, âlem-i lâ-halâ ve lâ-melâ değildir, hukemâ zâhib oldukları gibi. Pes, âlem, kalem-i a'lâ mertebesinden tahte's-serâya dek mahlûkātla memlûdur. Şöyle ki, bir parmak kadar yer âmirden hâlî değildir. Gerek ona ins ü cin muttali' olup müşâhede kılsın ve gerek olmasın ve kılmasın. Ve ol sırr-ı hafîdir ki nefs-i rahmânînin ve ilm-i ilâhînin ve şe'n-i gaybînin sereyânına dâirdir. Zîrâ mecmû'-i âlem dâire-i vücûddur. Ve dâirenin ba'zı mevâzı'ı eser-i vücûddan hâlî olmak tecellî-i sârîye muhâlifdir. Ve acz ve buhl dahi mutasavvir değildir. Nazar eyle kendi zâtına ki nice mine'l-karn ile'l-kadem mâl-â-mâldir. Eğer sûret ile ve eğer ma'nâ ile âlem-i sûret ve dâire-i âfâk ise senin tafsîlindir. Fe'fhem cidden. (**Necât-ı Hakkı**)

***Enfüs ve Âfâk :** İnsân enmûzec-i âlemdir. Pes, insânın vücûdu, cemî' nikât ve letâyifi câmi' ve insânın zâhir ve bâtını cümle-i esrâr-ı haseneyi müştemildir. Velâkin ekser-i nâs medâr-ı âlem olduğun bilmez ve kutbiyyetini ta'zîm edip riâyet kılmaz. Ba'de-zâ âfâk senin vücûdundan hâric ve enfüs, sende dâhil olana derler. Eğerçi ki fi'l-hakîka hâric yoktur. Ya'nî âlemin senden hâric olması, sûretiyledir, ma'nâsıyla değil. Zîrâ âlem, ma'nâsıyla enfüsde dâhildir. Onun için nümûne denilmiştir. **[82-b]**

Suâl olunursa ki, âfâkda nice kāzûrât ve suver-i kabîha ve milel-i muhtelife vardır. Pes, insânda duhûlü ne vecihledir? Cevâb budur ki, insân mutlakā ümûr-i mezkûrenin butûnunu (melekûtunu) hâvîdir. Pes, insân eğer insân-ı hakîkî olur ise, ümûr-i mezkûre bi'l-kuvvedir. Ve eğer insân-ı hayvânî olur ise, bi'l-fi'ldir ki insânın ifrâdında münteşirdir. Meselâ, ba'zı insân-ı hayvânda hırs-ı dünyâ gālib olmakla gûyâ ki hâmil-i cîfedir. Ve ba'zısında sıfât-ı sibâ' ve ba'zısında sıfat-ı yehûdiyyet ve nasrâniyyet veyâ mecûsiyyet veyâ münkere ma'nâları vardır. Pes, hiç bir münker nesne yoktur ki onun sırrı vücûd-i insânda bulunmaya. Ve insân-ı kâmilde bi'l-

kuvve bulunduğu, kemâlini münâfî değildir. Zîrâ onlara kemâli bi'l-fi'ldir. Ve nefsi, nefs-i râziyedir ki netâic-i mütmainnedendir. Velâkin bi'l-kuvve nefs-i emmâreyi dahi hâmildir. (Neylî Efendi)

***Enfüs ve Âfâk :** Âfâk odur ki insânın nefsinden hâric ola. Nitekim enfüs odur ki, insânın nefsinde dâhil ola. Eğerçi cemî' kâinâtın sırrı, zât-ı insânda dâhildir. Fe-emmâ sûreti hâricdir. Pes, ol hâric olan sûrete âfâk derler. Hattâ hâricde ehl ve evlâd ve etbâ'ı bile âfâkdan add olunur. Pes, insân-ı mücerred kendi vücûd-i i'tibârıyla enfüsdür. Ve vücûdunda kuvây-ı bâtına ve a'zây-ı zâhire dâhildir ki mülk ve melekûtu ihâta onlara dâirdir. Ve Kur'ân'da gelir : ایاتنا فی الافاق وفی انفسهم سنریهم (Fussilet,41/53) [İleride biz onlara âyetlerimizi hem uçsuz bucaksız kâinatta, hem bizzat kendilerinde göstereceğiz] Ya'nî nüsha-i âfâk ve nüsha-i enfüsün her biri, hurûf ve kelimât ve âyât ve suveri müştemildir. Ve bunların cümlesi, nokta-i vâhide üzerine mebnîdir ki nokta-i hüviyyet-i zâtiyyedir. Pes, devâttan sahîfe üzerine hurûf ve kelimât kitâbet olunduğu gibi, nokta-i zâttan dahi sahâyif ve hakāyık-ı mâhiyyât üzerine nukūş-ı esmâ nakş olunup taayyünât-ı muhtelife terkîbi ile kitâb gibi tekvîni zuhûra geldi ki evveli, akl-ı evvel ve âhiri, sûret-i insâniyyedir ki menâzil-i külliye aded-i hurûf-i tehecci üzere yirmi sekizdir. Âlem-i ekvânın hakāyıkı, âlem-i vücûbun esrârı ile tatbîk olunduğu gibi âlem-i ekvânda dahi enfüs ve âfâk biri birine tatbîk olunur ki kemâl-i insânî bu tatbîkten zâhir oldu. Meselâ, cism-i insân veyâ re'si arş-ı a'zam ve nefsi ve sadrı kürsî-i mükerem ve kalbi beyt-i ma'mûr ve letâyif-i kalbiyyesi cennât gibidir. Zîrâ âlem-i behişt dahi letâyif-i melekûtiyyedendir. Ve cennet, envâ'-ı zîb ve zîver ile müzeyyen olduğu gibi, kalb-i kâmil dahi envâ'-ı letâyif ve esnâf-ı maârif ile mücellâdır. Bu sûrette kalb ve letâyifi cennete benzer. Ve nefs-i emmâre ve kabâyıhı cehenneme müşâbih olduğu gibi. İnsânın kuvây-ı rûhâniyyesi, melâikeye benzer. Zîrâ bâtın-ı insân âlem-i melekût gibi olunca, kuvây-ı rûhâniyyesi dahi ehl-i melekût gibi olur. Kuvvet-i akliyye ve kudsiyye ve fikriyye ve hayâliyye ve mutasarrıfa ve emsâli gibi. Âlem-i kebîrde on iki burç olduğu gibi, âlem-i sagîrde dahi aynân ve üzünân ve menharân ve sebîlân ve sedyân **[83-a]** ve serr ve fem vardır ki burûc-i isney-aşera gibi sukbeler (delikler) dir.

Ve insânın kuvvet-i bâsıra ve sâmia ve zâika ve şâmme ve lâmise ve nâtıka ve âkilesi, kevâkib-i seyyâre gibi yedi şey'dir. Her birinden bir feyz istifâde olunur, kevâkib-i seb'anın her birinden bir nûr iktibâs olunduğu gibi. Ve riyâset-i kevâkib şems ve kamerle olup, ya'nî ahadühümâ âhardan istimdâd ettiği gibi, riyâset-i kuvâ akl ve nutk iledir ki nutk akıldan istimdâd eder. Zîrâ kuvvet-i nutkiyye kuvvet-i akliyyeye menûttur. Pes, onun ki aklı yoktur, yâ mecnûn yâ hayvândır. Ve nüfûs-i nâtıka-i felekiyye demek, melâike-i müdrike demektir. Nutk burada idrâk ma'nâsınadır, yoksa insândaki gibi tekellüm ma'nâsına değil. Nutk, idrâkin eseridir. Ya'nî şey'in eserinin ismini kendine ıtlâk kabîlindendir. Lisân, kalbin tercümânıdır. Ve bî-tercümân ma'nâ-i mefhûm olmadığı gibi, bî-zebân hakîkat-ı tasdîk ma'lûm olmaz. Onun için i'tibâr-ı îmân, kelime-i şehâdete mevkūf oldu. Ve dahi âlem-i kebîrde, üçyüz altmış gün olduğu gibi, âlem-i suğrâda dahi üç yüz altmış mefâsıl vardır. Ve Tenzîl'de gelir : نحن خلقنا هم وشددنا اسرهم (Dehr,76/28) [Onları biz yarattık ve eklemlerini biz bağladık] Ya'nî a'zâ ile rabt-ı mefâsılı ihkâm ettik. Tâ ki kıyâm ve kuûd ve ahz ve ref' ve harekete kādir olalar.

Ve kamerin yirmi sekiz menzili olup, beher yevm bir menzilde devr ettiği gibi, fem-i insânda dahi yirmi sekiz mahrec vardır ki, tekellüm olunan hurûf ve kelimât ol mahârici devr eder. Ve kezâlik kamer on beş gece zâhir olup, bâkî on dört gece ihfâ olunduğu gibi, tenvîn ve nûn-i sâkine on beş harfe mülâkî oldukta ihfâ olunur. Ve hurûfun dahi on dördü idgām olunur. "Nûn" ve "te" ve "se" ve "lâm" ve "dâl" ve "zâl" ve "râ'" ve "ze'" ve "sîn" ve "şîn" ve "sâd" ve "dâd" ve "tâ" ve "zâ" gibi. Ve âlem-i kebîrde arz ve cibâl ve maâdin ve bihâr ve enhâr ve cedâvil ve sevâkî olduğu gibi, âlem-i sağîrde dahi vardır. Meselâ, cesed-i insân, arz ve izâmı evtâd-ı arz olan cibâl gibidir ki hakāyıkı ricâlullâhdır. Zîrâ evtâd-ı cibâl olmasa vech-i arz muzdarib olduğu gibi, evtâd-ı ricâl dahi olmasa, esâs-ı âlem mütezelzil olur. Onun için zikr-i muttasıl ehli münkarız olmadıkça fenâ-i âlem hâsıl olmaz. Ve insânın muhhı, ya'nî iliği maâdin gibidir. Ve duâ, muhhi'l-ibâdettir. Zîrâ izâm bî-muhh kıvâm bulmadığı gibi, ibâdet dahi bî-duâ sûret bulmaz. Ve insânın cevfi bahr gibidir ki vâsi'dir. Ve insânın kelâmı bahr-i mütevessı' gibidir. Ve bağırsakları enhâr ve urûkı cedâvil ve sevâkî gibidir ki dolanır. Hattâ fasd ki damardan kan almaktır, Kur'ân'da işâreti vardır. Nitekim gelir : ونخل و رمان (Rahmân,55/68) [Hurma ve nar vardır] Zîrâ damar, dıraht-ı hurma gibi bâlâ ve kan dahi rümmân ya'nî nâr tânesi gibi kızıldır. Ve bu işâreti istib'âd etme. Zîrâ ki ولا رطب ولا یا بس الا فی کتاب مبین (En'âm,6/59) [Ne bir yaş, ne de bir kuru yoktur ki her hâl kitâb-ı mübînde olmasın] mûcebince cemî'-i eşyây-ı zevâhir ve bevâtın onda mündericdir. Ve nassı inkâr eden kâfir olur. **[83-b]**

Ve insânın şahmı tıyn ve şa'rı nebât gibidir. Ve burunda biteb kıl, cüzâm marazından emândır. Ve onu eli ile netf etmeyip mikrâz ile kıss etmek gerektir. Ve illâ onunla marazına müeddî olur. Ve münbit şa'r, bir belde-i tayyibe gibidir ki eseri zâhirdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه والذى خبث لا يخرج الا نكدا (A'râf,7/58) [İyi beldenin nebatı Rabbinizin izniyle çıkar, fenâsının ise çıkmaz; çıkan da bir şeye yaramaz] Ve kıllı ve ziyâde sakallı adamlar, kıllı ve sakallı oldukları, gâyet türâbları otlu yerlerden ahz olunmağa mahmûldür. Ve insânın zahri ya'nî arkası sahrâ gibidir ki beriyye (mahlûk) ta'bîr olunur. Ve insânın safâsı olup, ünsiyyeti, vakti imâret ve vahşeti , vakti harâb yerlere benzer. Onun için müste'nis ve münbasit olduğu vakitte binâ-i ma'mûr gibi kıvâmdadır. Ve mütevahhiş ve munkabız olduğu zamân, binâ-i münhedim gibi telâşdadır. Nitekim bu iki hâl beşeresinden belli ve sîmâsından ayândır. Ve onun teneffüsü riyâh gibidir. Nitekim ba'zı müteneffislerde eseri ziyâde zâhirdir. Ve riyâh ya'nî esen yeller güzer edip, bir yerde karâr etmediği gibi, nefesden ibâret olan ömr-i insân dahi böyledir, tez mürûr eder. Onun için i'timâda sâlih değildir. Akar su dahi böyledir. Ve nefes gerçi ânîdir, fe-emmâ bast-ı ilâhî olunca bir nefes bir sene kadar olur ki havârıkdan add olunur.

Ve insânın kelâmı ra'd gibidir. Husûsâ ba'zı esnâf-ı nâs cehûrri's-savt olmakla agāz-ı suhan etse gök gibi gürler. Pes, mutlak kelâm ra'd ve savt-ı şedîd sâika gibi olur ki yıldırıma benzer. Ve sâika ateş-pâredir ki ziyâde serî' ve nâfizdir. Ve onun içinde bir kıt'a âhen vardır ki ziyâde hâssiyyetlidir. Velâkin değme vecihle ele girmez , belki nâfiz olduğu yerde kalır. Ve insânın gamı, sehâb-ı esved ve bükâsı, matar gibidir ki dâne dâne dökülür. Ve dem'le bükâ etmek insâna mahsûsdur. Sâir eşyâ hattâ ervâh dahi bükâ ederler velâkin dem'le değildir, belki hâllerine münâsib olan vecihledir. Ve insânın sürûru, zav'-ı nehâr ve hüznü, zulmet-i leyl gibidir. Nitekim mahzûn olana, "nice böyle kararıp oturursun" derler. Ve yakazası hayât ve nevmi mevt gibidir. Nitekim hadîsde gelir : النوم اخ الموت [Uyku ölümün kardeşidir] Zîrâ nevm hâlinde zav'-ı rûh fi'l-cümle münkatı'dır.Ve ba'de'l-intibâh, الحمد لله الذى احيانا بعد ما اماتنا و رد ارواحنا واليه النشور [Hamdolsun bizi öldükten sonra dirilten Allâh'a ! Öldükten sonra dirilmek O'nadır. Ruhlarımız O'na iade edilir ve dönüş O'nadır] demek meşrû' oldu. Ve insânın vilâdeti, bedâ-i sefer ve mevti, müddet-i seferin inkızâsı gibidir. Ve eyyâm-ı sabâveti, rebî' ya'nî fasl-ı bahâr ve şebâbeti, sayf ve kühûleti, harîf ya'nî güz ve şeyhûheti şitâ' ya'nî kış gibidir. Ve ömrünün seneleri büldân ve şehrleri menâzil ve hefteleri ferâsih ve günleri emyâl ve enfâsı hatvelere benzer ki her nefesi ki teneffüs eder, gûyâ ki bir hatve tahattî eder. Ya'nî ayağıyla bir adım adımlar ve yirmi dört sâatte yetmiş bin hâtırası olur. Eğerçi kendinin ekserine şuûru yoktur. Ve yevm-i kıyâmette **[84-a]** gaflet ile ihrâc ettiği enfâsına nazar edip, her nefesi mukābelesinde bir tûl-i hasret vâki' olsa gerekdir. Gel imdi zikrullâhdan gaflet etme ! Tâ ki hasret ki azâb-ı rûhânîdir, ondan halâs olasın.

Ve arz yedi tabakadır ki sevdâ ve gabrâ ve hamrâ ve safrâ ve beyzâ ve zerkā ve hadrâdır. Ve insânda nezâiri, cisminde olan cild ve şahm ve lahm ve ırk ve asab ve azmdır. Ve merrraten, sevdâsı arz gibidir ki yâbis ve bâriddir. Ve merraten, safrâsı nâr menzilesindedir ki yâbis ve hârdır. Ve demi, hevâya benzer ki hâr ve ratbdır. Ve balgamı, âba müşâbihdir ki berd ve mümtezicdir. Ve miyâh-ı arz ihtilâf üzere olup kimi hulvve kimi mâlih ve kimi müntin olduğu gibi, miyâh-ı beden-i insân dahi böyledir. Ya'nî mâ-i ayn, milhdir. Zîrâ ayn, yağ pâresidir ki eğer âbı mâlih olmasa, ol şahm ya'nî yağ fâsid olur, göz görmez olur. Ve halk-ı basardan maksûd-i aslî vücûd bulmaz ki rü'yet-i şevâhid ve mütâlaa-i dîdâr-ı ulemâ ve sulehâ ve mushaf ve emsâlidir. Ve rîki azbdır. Ve illâ hiçbir taâm ve şarâbın lezzeti bulunmazdı. Nitekim, gālibü's-safrâ olanların merâret-i safrâları rîki dahi fi'l-cümle tağyîr edip, tenâvül ettikleri taâm ve şarâb ağızlarında acı gelir. Ve kulak deliklerinde olan su acıdır. Zîrâ sımâh dâimâ meftûhtur. Ve infitâha göre ba'zı mûzî dûdeler duhûl edip, dimâğına vâsıl olsa insân helâk olurdu. Pes, ol âbın mürr olduğu ve müntin halk olunduğu, hıfz-ı sımâh ve sıyânet-i insân içindir. Meğer ki kazâ-i mübrem ola. Bu sûrette ona bir nesne sedd olmaz ve çâre bulunmaz. (**Huccetü'l-Bâliğa** Hakkı Efendi)

***İnâbet** (انا بت) **:** Kālallâhu Teâlâ : وانيبوا الى ربكم (Zümer,39/54) [Tevbe edip rabbinize yönelin] Ma'lûm ola ki Allâh Subhânehû ve Teâlâ Kur'ân'da taleb ve irâdet ve inâbet ve tevbenin her birin zikr eylemiştir. Ve her biri için ma'nây-ı mahsûs vardır. Eğerçi bi-hasebi'z-zâhir taleb ve irâdet müttehid görünür. Ve inâbet ve tevbe dahi bir add olunur. Zîrâ inâbet, tevbe ve ihlâs-ı amel ile Hakk'a rücû'dur. Tevbede dahi ma'nây-ı rücû' vardır. Velâkin fi'l-hakîka tevbe ma'siyetten tâata ve inâbet, tâattan mutâa rücû'dur ki Allâh Teâlâ'dır. Pes, sû-i hâlden hüsn-i hâle rücû' etmek de hoştur. Ammâ cemî' ahvâlden Hakk'a rücû' etmek ziyâde hoştur. Şol cihetten ki, rücû'-i evvel, sıfat-ı rızâya ve rücû'-i sânî, nefs-i zâtadır. Zât ise sıfatın fevkindedir. Onun için her rızâya vâsıl olanlar zâta vâsıl olmaz. Tefekkür eyle ki, ehl-i cennetin âmm ve hâssı ehl-i rızâdır. Zîrâ cennette gazab olmaz. Velâkin âmmın müşâhedesi makām-ı sıfattan ve hâssın makām-ı zâttandır. Pes, makām-ı kesîbde cümlesi müctemi' olmak müşâhededе berâber olmayı iktizâ etmez. Zîrâ

müşâhede her kesin basîretine göredir. Ve eğer berâber olsalar, derecât-ı a'mâl ve makāmât-ı ulûm ve maârife i'tibâr kalmayıp, hükm-i adl muhtell olurdu. Ve tecelliyât-ı ilâhiyye mâ-lâ-nihâyedir. **[84-b]** İsti'dâdât-ı halk gibi. Onun için her şahsa tecellî başka yüzdendir ki isti'dâdına dâirdir. El-hâsıl, takrîr-i mezkûrdan fehm olundu ki inâbet tevbeden ecell ve ekmeldir. Husûsâ, tevbede kusûr olsa dahi inde'l-ba'z tâib denilir. Meselâ, ba'zı muharremâtı terk ve ba'zı üzerine musirr olmak gibi. Fe-emmâ inâbet, bi'l-külliye rücû'dur. Onun için ba'zı küberâ buyurdular ki, inâbet odur ki âşık ma'şûkta mahv ve mahk olduğu gibi, sen dahi Hak'da müstehlek olasın. Şöyle ki, vücûd ve sıfât-ı vücûdundan eser kalmaya. Bu cihetten dediler ki, inâbet ehl-i nihâyetin hâlidir ki "fenâ-fillâh" dır.

Suâl olunursa ki, fülân kimse fülân şeyhe inâbet etti derler. Pes, mübtedî ne vecihle münîb olur? Cevâb budur ki, mübtedîye münîb demek, bi-hasebi'l-meâldir. Ve bir dahi tecrîd tarîkiyledir ki mutlak ma'nây-ı rücû'u iştimâline göredir. Her Hakk'a rücû' eyleyen ise ale'l-fevr müntehî olmaz. Belki müddet-i tavîlede olur ki ziyâde müstaidd olsa, sinn-i erbaînde tekmîl-i neş'e edip ba'dehû âlem-i bekāda yirmi üç seneye dek kābe kavseyn gāyetine erişir. Fe'fhem cidden.

Ve ekser-i nâsa göre inâbet dahi irâdet gibi lafz-ı mücerreddir. Zîrâ henüz mertebe-i şerîatte evsâf-ı tabîiyyeden tahâret yoktur. Fe-keyfe ki hevâdan ve ahlâk-ı zemîmeden. Ve bu sebepten dediler ki, inâbet ibtidâ tevhîdle olur ki zebânla ikrâr ve dil ile ihlâsdır. Ve bunun fevkinde dahi inâbet vardır ki ârifler makāmıdır. Ve ol inâbet Hak ile halvette üns tutmaktır. Ve halktan istihâş ve teneffürdür. Ve bunun fevkinde olan inâbet, enbiyâ ve kümmel evliyânındır ki üç alâmeti vardır : Evvelkisi, beşâret âzâdı var iken havf üzerine olmak ve makām-ı heybet ve celâlde durmaktır. Kāle Teâlâ : لهم البشرى فى الحيوة الد نيا وفى الاخرة (Yûnus,10/64) [Dünya hayatında da ahiret hayatında da onlar için müjdeler vardır] Ya'nî evliyâ için dâreynde müjde vardır. Pes, evliyâ dahi enbiyâ gibi hüsn-i hâtime ehli oldukların bilirler velâkin setr ederler. Zîrâ enbiyâ gibi meb'ûs değillerdir ki kendi kemâllerin halka izhâr edeler. Pes, buradan enbiyâ ve evliyâ miyânı mefrûk oldu. Eğerçi ikisi dahi ehl-i da'vet ve irşâddır. Pes, evliyâya göre قم فانذر (Müddessir,74/2) [Kalk ve artık uyarıp korkut] hitâbı, ibtidâ kendilerine göredir. Ve ba'zıları dahi bekāya redd olunmadıkları için mutlakā inzârdan hâlîlerdir. Ve redd olunanların nicesi kendi nefslerine meşgüllerdir. Pes, nefsine meşgûl olmak, bidâyete ve nihâyete şâmildir. Fa'lem zâlik.

Ve ikincisi, şeref-i nübüvvet ve velâyet vâr iken hizmetten âr etmezler. Belki ilâ-âhiri'l-ömr taabbüd ve teşekkür ederler. Zîrâ bunlar hakîkat-ı ubûdiyyet ve rubûbiyyeti bilmişler ve kemâlâtı Hakk'a teslîm edip kendileri makām-ı fakr u fenâda mukîm olmuşlardır. Pes, eğer Hakk'a ve eğer halka hizmetten ne vecihle âr ederler.Bunlar selâtîn-i ma'neviyyedir ki şerefleri hâdimiyyet iledir, mahdûmiyyet **[85-a]** ile değil. Selâtîn-i suveriyye ise hilâfınadır.Ve hadîsde gelir: سيد القوم خادمهم [Kavmin efendisi, onlara hizmet edendir] ve Kur'ân'da gelir : اسرى بعبده سبحان الذى (İsrâ,17/1) [Yüce ve her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allâh, kulunu bir gece ...götürdü] Ya'nî şeref-i mi'râc, şeref-i ubûdiyyetin netîcesidir. Ve onda ki ubûdiyyet olmaya, ta'zîm-i rubûbiyyet ve ulûhiyyet dahi olmaz. Ve ta'zîm-i ulûhiyyet bulunmadıkça, umûr-i dîn ve dünyâ muhtell ve müşevvişdir. Hattâ nusret dedikleri mansıb-ı şerîf dahi ta'zîm-i mezkûre menûttur.

Ve üçüncüsü, bâr-i belâ çekmekdir. Ve bu hâlde iken hôş-dil olmakdır. Ya'nî bâr-i girân altında olduklarından müteellim ve müteezzî değillerdir. Belki tevhîd-i ef'âle nâzır olup, لما يريد فعال (Bürûc,85/16) [Dilediğini yapar] mûcebince fâili fi'lde müşâhede ederler. Ve ol hâl onlara hôş gelir. El-hâsıl, cemî'-i halk vezîre ve sultâna varınca aklâm-ı ilâhiyyedir ki kâtib-i evvel onlarla (aklâm ile)elvâh-ı isti'dâdât üzerine şuûn-i ezeliyye tahrîr ederler. Bu yüzden kalemden ağlamazlar, belki kâtibe nazar ederler. Ve kâtib Hak olduğun bilip ve müşâhede kıldıktan sonra bî-elem olurlar. Zîrâ mahbûb yüzünden vârid olan dahi hûbdur. Ve belki ol fi'lde olan te'sîr kendi zâtlarından gelir, hâricden değil. Zîrâ eğerçi cümle-i eşyâ mezâhir-i esmâ ve sıfâttır. Velâkin mecmûa-i âlem insân-ı kâmildir ki esmâ ve sıfâttan mâ-adâ onda bi'l-fi'l sırr-ı zât dahi zuhûr etmiştir. Pes, Hak Teâlâ'nın cemî' şuûnu onun yüzündendir. Ve kişi kendi kendinden ve kendi işinden ağlamaz. Ve bundan fehm olundu ki, arşın muhît ve müştemil olduğu eşyâ, ef'âl-i ilâhiyye zuhûrunda biri birine âlettir ki ism-i zâhire nâzırdır. Ve insân-ı kâmil cümlede müessirdir ki vesîle-i şuûn fi'l-hakîka odur. Hattâ felek-i a'zamı idâre eden dahi feyz-i bâtını ve te'sîr-i ism-i câmi'idir. Pes, min-vechin âlet-i Hak ve min-vechin mazhariyyet-i tâmmesine binâen, nefs-i sırr (ayn) Hak'dır. Fe-emmâ buraları fehm etmekte suûbet vardır.

İmdi nazar eyle ki, her işi zeyd ve amre nisbet etmekte ne kadar şirk vardır ve tevhîd-i hakîkîden zühûldür. Elhamdü li'llâhi Teâlâ zamânımızda tevhîd-i hakîkî ehline müsâdefe ve onlarla sohbet vâki' olup nefes-i nefîslerin almışızdır. Ve bu makūlelere işâret edip ba'zı küberâ buyurmuşlardır ki : العارف ياكل العسل والمحقق ياكل الخنظل [Ârif bal yer, muhakkık ise ebû cehil

karpuzu] Ya'nî muhakkık olanlar, her vecihle bâr-i belâ altındadır dedikleri, zehr-i kātildir. Böyle iken, semender kuşu ateşte hôş-dil olduğu gibi, onlar dahi gam içinde şâd ve hurremlerdir. بهم فى احوالهم السنية وخلصنا عن الاوصاف الدنية بجاه النبى الكريم الذى قلت فيه و انك لعلى خلق عظيم اللهم الحقنا [Allâhım! Ahvâl-i seniye hallerinde bizi onlara ilhak et, "sen yüce ve en güzel ahlak üzeresin" buyurduğun Nebiyy-i Kerîm yüzü suyu hürmetine bizi kötü vasıflardan halas eyle!] (**Nakd-i Hâl-i İsmâil Hakkı Efendi** kaddese sırruhu'l-azîz)

***Evvel** (اول) **:** Öyle Allâh ki cemî' mahlûkātın üzerine sâbıktır.

***Ülü'l-elbâb** (اولوا الالباب) **:** Akıl sâhipleri demektir. Odur, **[85-b]** demek hakîkat cihetiyle eşyâ Hakk'ın aynıdır ve taayyün cihetiyle gayrıdır.Ve hadîs-i kudsîde انا عين الاشياء buyurulmuş. Pes, taayyün i'tibârıyla merâtib-i vücûd zuhûra gelir. İmdi taayyün-i ilâhî i'tibârıyla ma'bûd da odur ve taayyün-i kevnî i'tibârıyla min-haysi'l-hakîka âbid de odur. Bir vech-i muharrir, merâtibe i'tibâr etmeksizin, ma'bûd da odur âbid de odur denilir ise, zındıklıktır, muvahhid şânı değildir. Zîrâ maâz-Allâh-i Teâlâ, ilâhiyyet mertebesini mümkin mertebesine ve mümkin mertebesini ilâhiyyet mertebesine ıtlâk etmektir.

Li-muharririhî :

Her ne yüzden görünse hakdır Hak,
Her tecellîde sırrı var mutlak,
Bakma rûy-i celâle zâhirde,
Bâtın içre cemâl-i hazrete bak.

Diğer ba'zı mükâşiffîn iâde edip hasta yanına vardıkta ve üzerine Kur'ân okunur gördükte demiştir ki : " Hasta olan kendidir. Ve Kur'ân okuyan ve Kur'ân ve onun içinde olan hakāyık dahi odur. Ya'nî Hak Teâlâ'dır. Kārî olan kimsenin taayyün-i mahsûsu yüzünden hastaya Kur'ân okur. Maahâzâ hastanın taayyününden zâhir olan dahi odur ve Kur'ân onun sıfatıdır. Ve sıfat ve mevsûf makām-ı ahadiyyette birdir. Her ne sûrette ki tecellî vâki' olmuştur, odur. Ya'nî sırr-ı sârî hûdur. Velâkin buradan zinhâr ilhâda düşmeyesin. Zîrâ insân-ı kâmil her çend mazhar-ı tâm ve manzar-ı melik-i allâmdır. Yine ona vâki' olan tecellî-i esmâ ve sıfât ve zât kendi hasebiyledir, yoksa Hakk'ın hasebiyle değildir. Onun için terk-i da'vâ etmek edeb-i evliyâdır. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***On sekiz bin âlem :** On sekiz bin âlem, bu i'tibâr iledir ki, yedi gök ve sekizincisi kürsî ve dokuzuncusu arştır. Ve dört dahi anâsırdır ki on üç oldu. Beş dahi hazerât-ı hamse ki on sekiz oldu. Ve bunların her birin bin i'tibâr ettiler, kesreti için. Ya'nî her bir âlemin eczâ-i kesîresi vardır. Pes, bi-hasebi tefâsîli'l-efrâd on sekiz bin âlem dediler. Belki on sekiz kez yüz bin âlemdir. Diğer avâlim on sekiz bindir denilir. Bu i'tibâr ile demişlerdir ki akl-ı küll ve nefs-i küll, onlara kalem ve levh dahi derler, ba'dehû arş ve kürsî ve semâvât-ı seb'a ve anâsır-ı erbaa ve mevâlîd-i selâse ki on sekiz olur. Bunlar külliyâttır. Bunların her birin cüz'iyyât i'tibârıyla bin sayıp, on sekiz bin demişlerdir. Ammâ fi'l-hakîka hadd ve hasra gelmez. (Hakkı Efendi)

***Evtâd-ı Erbaa** (اوتاد اربعه) **:** لا تينهم من بين ايديهم و من خلفهم و عن ايمانهم و عن شمائلهم (A'râf,7/17) [Onlara önlerinden ve arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım] Ya'nî Allâh Teâlâ bu cihât-ı erbaayı evtâd-ı erbaa ile hıfz eder. Ve evtâd dahi bu cihâttan mahfûz olup şeytân onlara duhûl edemez. El-hâsıl evtâd-ı erbaanın biri şarkı hıfz eder ki "abdü'l-hayy" ile mersûmdur. Ve biri garbı hıfz eder ki nâm-ı ilâhîsi, "abdü'l-alîm" dir. Ve biri şimâli **[86-a]** hıfz eder ki "abdü'l-mürîd" ile mersûmdur. Ve biri cenûbu hıfz eder ki "abdü'l-kādir" ile müsemmâdır.Ve bu evtâdın biri, kalb-i Âdem ve biri, kalb-i İbrâhîm ve biri, kalb-i Îsâ ve biri, kalb-i Muhammed üzerinedir. Ve kezâlik birinin imdâdı, rûhâniyyet-i Îsrâfîl'den ve birinin rûhâniyyet-i Mîkâil'den ve birinin rûhâniyyet-i Cebrâil'den ve birinin rûhâniyyet-i Azrâil'dendir. Ve her vetedin, erkân-ı beytten bir rüknü vardır. Ya'nî kalb-i Âdem üzerine olanın rüknü, rükn-i şâmîdir. Ve kalb-i İbrâhîm üzerine olanın rüknü, rükn-i ırâkîdir. Ve kalb-i Îsâ üzerine olanın rüknü, rükn-i yemânîdir. Ve kalb-i Muhammed üzerine olanın rüknü, rükn-i hacer-i esveddir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Üveysî** (اويسى) **:** Üveysî odur ki, كنت يتيما فىالصغر و غريبا فى الكبر [Küçüklüğümde yetim, büyüklüğümde garibdim] işâreti üzerine hiçbir kimsenin sohbet-i cismâniyye ve rûhâniyyesine dâhil olmayıp, belki Rasûlullâh (s.a.v.) gibi ümmî ve muallimi bi'z-zât Allâh Teâlâ ola. Eğerçi

nâdir vâki' olur. Zîrâ ziyâde isti'dâda ve zât-ı meşreb olmağa mevkūfdur. Ve bir sâlikin ki fethi mürşîd elinden olmaya, ona üveysî derler. Gerekse ba'zı şuyûha hizmet etsin. Ve bu ümmet içinde üveys ve üveysiyân olduğu gibi zamân-ı Mûsâ'da (a.s.) dahi "burh-i esved" derler. (bâ-i muvahhidenin zammı ve hâ-i mu'ceme ile) bir şeyhe çerde-bende var idi ki onun meşrebi üzerine gelenlere "bürhiyân" derler. Ve bunların makāmları, makām-ı mahbûbiyyettir. Onun için Hak Teâlâ'ya nâz u niyâzları geçer. Ve sâirlerden kabûle karîn olmayan muâmelât, onlardan makbûldür. Hadîste : اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم ol mertebeye remzdir. Ve bu tâifeye üveysî derler. Ammâ bu yolda tenhâ ve yalnız-baş kurtarıp selâmetlik ile menâzil kat' edip maksûd ve ma'şûk-i hakîkîyi ele getirmek binde bir kişinin işi değildir ve ekall-i kalîldir. النادر كا لمعدوم [Nâdir olan şey, yok gibidir] (Hakkı Efendi)

***Evrâd-ı aşere** (اوراد عشره) **:** Vakt-i muayyeni olmayan evrâd-ı aşerenin

Evvelkisi : لاشريكله له الملك وله الحمد يحيى ويميت وهو حى لايموت بيده الخير وهو على كل شئ قدير لاالـه الا الله وحده [Allâh'dan başka ilah yoktur. Yalnız O vardır, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd da O'na mahsusdur. Diriltir ve öldürür. O ölmeyen diridir, hayır O'nun eliyledir. O herşeye gücü yetendir][48]

İkincisi : سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر ولا حول ولا قوة الا بـالله العلى العظيم [Allâh'ı tenzih ederim. Hamd Allâh içindir ve Allâh'dan başka ilah yoktur, Allâh en büyüktür. Güç ve kudret sahibi olan ancak yüce Allâh'dır][49]

Üçüncüsü : سبوح قدوس ربالملا ئكة والروح [Münezzehsin, mukaddessin, meleklerin ve ruhun Rabbisin][50]

Dördüncüsü : سبحان الله العظيم و بحمده [Azîm olan Allâh'ı tesbih ederim ve hamd O'nadır][51]

Beşincisi : استغفر الله العظيم الذى لا اله الا هوالحى القيوم واساله التوبة [Kendisinden başka bir ilahın bulunmadığı yüce Allâh'dan mağfiret isterim. O diridir ve yeri-göğü herşeyi tutandır. Ben O'na tevbe ederim][52]

Altıncısı : اللهم لا مانع لما اعطيت ولا معطى لما منعت ولا ينفع ذالجد منك الجد [Allâhım! Senin verdiğine engel olabilecek hiçbir şey yoktur. Vermediğini verebilecek hiç kimse de yoktur. Servet sahibinin serveti senin ihsanın yerine geçerek kendisine fayda veremez][53]

Yedincisi : لا اله الا الله الملك الحق المبين [Melik, hak ve mübîn olan Allâh'dan başka ilah yoktur]

Sekizincisi : بسم الله الذى لايضر مع اسمه شئ فى الارض ولا فى السماء وهو السميع العليم [Allâh'ın adıyla ki O'nun adı sâyesinde ne semâda ne yeryüzünde hiçbir şey zarar veremez. O herşeyi işiten, herşeyi hakkıyla bilendir][54]

Dokuzuncusu : اللهم صل على محمد وعلى ال محمد [Allâhım! Salât, Muhammed (a.s.)ın ve âlinin üzerine olsun]

Onuncusu : السميع العليم من الشيطان الرجيم رب اعوذ بك من همزاة الشيطان واعوذ بك رب ان يحضرون اعوذ بالله (Hakk'ın rahmetinden kovulmuş şeytandan, onun vesvesesinden, kuruntusundan ve büyüsünden herşeyi işiten ve herşeyi bilen Allâh'a sığınırım][55]

***Ülü'l-emr kimlerdir ?** İmâm-ı Râgıb **[86-b]** demiştir ki : " Ülü'l-emr ki nâs onlarla mürtedi' ve münzecir olurlar." Onlar dört tâifedir : Evvelkisi, enbiyâdır ki âmme ve hâssanın zâhirleri ve bâtınları üzerine hükümleri cârîdir. Ve ikincisi, vülâttır ki hükümleri zâhir-i kâffe üzerinedir, bâtınları üzerine değildir. Ve üçüncüsü, hukemâ-i ilâhiyyedir ki hükümleri bâtın-ı hâssa üzerinedir, zâhirleri üzerine değildir. Ve dördüncüsü, vâizlerdir ki hükümleri bâtın-ı âmme üzerinedir, zâhir üzerine değildir. İntihâ. Pes, vülâtın emirleri, hukemâ ve vaazanın emirlerinden eamm oldu. Bu sebepten âmme ve hâssadan hilâf-ı şer' nesne sudûr eylese, icrâ-i hudûd ederler ve müsâb olurlar. Gerekse hâssadan olan kimse ehl-i hâl olup işlediği nesne veyâ söylediği söz müte'vil olsun. Zîrâ

---

[48] - Müslim, Mesâcid,139,141; Nesâî, Sehv, 83.
[49] -Müslim, Zikir, 32.
[50] - Müslim,Salât,223; Ebû Dâvud , Tatbîk,11
[51] - Ebû Dâvud, Tatbîk, 869,870.
[52] - Tirmizî, Da'vât, 17.
[53] - Müslim, Mesâcid, 137.
[54] - Ebû Dâvud, Edeb, 101; İbn Mâce, Duâ, 11; İbn Hanbel, **Müsned**, I, 62,66,72.
[55] -Tirmizî, İftitâh,18.

ahvâl-i hâssanın te'vîli âmmeye ihtilâl verir. Pes, hadd-i şer' üzere temeşşî gerekdir. Çünkü muktedî ve metbû' olanda edeb-i şer' ola. Kavl ve fi'line iktidâ lâzımdır. Ve mülûk-i ma'neviyyenin kavânîni ile amel etmek, selâtîn-i suveriyyenin kavânîni ile amelden evlâ ve akvâdır. Zîrâ fi'l-hakîka evzâ-i ilâhiyyedir. Kavânîn-i selâtîn ise böyle değildir. El-hâsıl, ülü'l-emrden murâd, vülât ve ulemâ ve hulefâ ve aktâbdır. Velâkin şol nesne ki vâcib ve mahzûrdur ki delîl-i kat'î ile sâbittir. Ya'nî burada vâcib, ma'nây-ı eamma mahmûldür. Ol ma'nâ tâatu'llâh ve tâat-i rasûlu'llâhdandır. Ona ülü'l-emr olanlar müdâhele etmezler. Belki ikâmetinde ihtisâb ederler. Onların müdâhele ettikleri mübâhât ve ictihâdiyyâttır.

***Ölmek :** كل نفس ذائقة الموت (Ankebût,29/57) [Her nefis ölümü tadacaktır] Zevk-i âmdır. Cemî'-i hayvânâta târîdir. الموت هو صفة وجودية خلقت ضدا للحيوة Ya'nî mevt, hayâtın zıddı olan bir sıfat-ı vücûdiyye-i mahlûkadır ki bünye-i vücûd-i hayvânînin fesâdından ibârettir. قمع هوى النفس و باصطلاح اهل الحق Ya'nî ıstılâh-ı ehlu'llâhda mevt-i ihtiyârî, hevây-i nefsi kam'dan ibârettir. Ya'nî hevây-i nefsi kahr edip, onu hôr ve zelîl etmekten kinâyettir. Ve hevâ, fi'l-asl nefsin şehvete meylinden ibârettir. Sonra meyl-i aşka dahi isti'mâli kesîr oldu. Nitekim, عن هواء فقد حيى بهواء فمن مات denilmiştir. Ya'nî hevâ-i nefsinden mürde olan, hevây-ı aşk-ı ilâhî ile zinde olur.

Pes, ölmenin ma'nây-ı zâhirîsi zıdd-ı hayât olan sıfat-ı vücûdiyye-i mahlûkanın nefse, a'nî rûh-i hayvânîye ârız olmasından ibârettir ki bu ma'nâda cemî'-i havvâs ve avâm müşterektir ki buna "mevt-i âfâkî " derler. Ve ölmenin ma'nây-ı ıstılâhîsi envâ'-ı şedâid ile nefsi kahr ve i'dâma sarf-ı himmet ve hayât-ı ebediyyeye erişmeğe bezl-i miknet ile sâlik fenâ-fillâh menziline, nefsi derece-i fenâya eriştirmekten ibârettir. Bu ma'nâ, erbâb-ı sülûke hâsdır. Ya'nî ölmek iki **[87-a]** türlüdür : Birisi, gerçekten ölmektir. Bunu herkes bilir. Ammâ bir mevt dahi vardır ki havâssa mahsûsdur. موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden evvel ölünüz] [56] kavl-i şerîfi ile ma'lûm olan mevt-i ihtiyârîdir. (Şeyh Cemâleddîn'den)

***Ölmemek :** Ma'nâsı, المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار الفنا الى دار البقاء [Mü'minler ölmezler, bilakis fenâ evinden bakâ evine naklolunurlar][57] vefkince sâlik, mevt-i mustalah-i mezkûr ile derece-i fenâ-fillâha eriştikten sonra, hayât-ı ebediyye ile hayy olup, ölmekten halâs ve bekâ-billâh menzilinde bâkî ve pâyidâr olmağa işârettir. Nitekim Şeyh-i Ekber (kaddese sırruhu'l-ezher) Hazretleri ilm-i ilâhi-i muallim-i hakîkî olan allâmu'l-guyûbdan bilâ-harfin ve savtin taallüm ve bilâ-sehvin ve fevtin kırâat eylediğimiz ecilden mevt-i ıztırârî ihzâr olunmaksızın mevt-i irâdîden sonra hayât-ı ebediyye ile hayy olundukta bu mezkûrât aksâm-i cünûn-i aşktan bizim emsâlimize maksûm bir kısımdır. Ve bu hayât-ı ebediyyeye eriştiklerini beyân buyurmuşlardır. Hazret-i Mevlânâ (kaddesena'llâhu bi-sırrıhi'l-a'lâ) dan كل نفس ذائقة الموت (Enbiyâ,21/35) [Her nefis ölümü tadacaktır] ile المؤمنون لا يموتون [Mü'minler ölmezler] beyanlarını tevfîk için suâl olunmuş. Biri birini münâkız değildir. Zîrâ "küllü nefsin" denilmiş, "küllü kalbin" vârid olmamıştır ki derece-i tezâttan biri birini münâkız ola, buyurmuşlar. Ya'nî şarâb-ı mevti bi-eyyi hâlin mezâk-ı nefse işrâb ettirirler. Sâgar-ı mevt ise, dâire-i kalbe dâir değildir. Fenâdan bekâya intikāl eden, kalbdir demek olur. Ola ki Hazret-i Hallâk erbâb-ı kulûbe ilhâk edip hayât-ı ebediyye ile kuyûd-i mevtten ıtlâk eyleye. Âmin. (Nukile min **Risâle-i Seyyid Muhammed Cemâleddîn**)

***Olmak :** İkiliksiz ve ittisâlsiz birliğe yetmektir. Zîrâ ittisâl ve infisâl isniyyet rütbesinde mutasavverdir. İsniyyet i'tibârı mürtefi' olunca, ittisâl ve infisâle mahall kalmaz. Ya'nî sâlik, tecellî-i tevhîd-i zâta mazhariyyetten nâşî bevârik-i nûr-i zât hânmânsız, hesti-i mümkinât olup, كان الله ولم يكن معه شئ [Allâh vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu] [58] mâ-sadakınca mertebe-i ahadiyyette istihlâk-i eşyâ ile "el-âne kemâ-kâne" rütbesin bulup, hakîkatte ikilik i'tibârı ve i'tikādı mürtefi' olmaktan ibârettir.

Beyit :

---

[56] - Hâkim,**Müstedrek**,IV,312; Aclûnî,**Keşfu'l-Hafâ**,II,290; Beyhâkî, **Şuabu'l-İmân**,VII,352.
[57] - İbrâhim bin Şeybân, **Taarruf**, Bâb.73, s.175.
[58] - Buhârî, Bedu'l-Halk, 1/ Tevhîd, 22; **Müsned**, IV, 431.

Sen ol olmazsın velâkin cehd edersen ey püser,
Bir makāma erişirsin ki senliğin senden gider.

Ola ki Cenâb-ı Hak, tahâret-i maârif-i ilâhiyye ile kalbimizi tathîr ve tecelliyât-ı sıfât-ı kadîmesiyle rûhumuzu tenvîr edip, esrâr-ı vahdâniyyetiyle sırrımızı tahsîs ve kuyûd-i enâiyyetten tahlîs eyleye. Âmin.

***Olmamak :** Kayd-ı isniyyetten külliyen halâs olmaktan ibârettir. Zîrâ taayyünât-ı cismiyye ve nefsiyye ve akliyye ve rûhiyyesi i'tibârıyla ikilik kaydından halâs mutasavver değildir. Ve mertebe-i ahadiyyete erişmek, âlem-i lâ-taayyünde mazhar-ı tecelli-i tevhîd-i zât olup, sırrın vahdeti ol tecellî hükmünde olduğu andadır.

Mesnevî :

Muttasıl nübüvvet sifâl-i dû çerâğ, **[87-b]**
Nûr-i şân-ı memzûc bâşed dû mesâğ.

Muktazâsınca rûhun taayyünü, sırrın vahdetini münâfî olmadığı gibi. Zîrâ rûhun taayyünü fenâpezîr değildir. Nitekim Hazret-i Mevlânâ, (min-külli'l-vücûh evliyenâ kaddesena'llâhu bi-sırrıhi'l-a'lâ) **Mesnevî**'de buyurmuştur: Ya'nî şol kimseler ki cihândan göçmüşlerdir, onları ma'dûm zannetmeyin. Onlar âgaşte sıfattırlar ki sıfât-ı Hak'da onların sıfâtı, şemsin tulûunda kevâkibin bînişân olması gibidir. Ya'nî şemsin tulûu vaktinde, nûr-i kevâkib mağlûb olup gözden gāib olması gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı Kerîm'inde فاذا جميع لدينا محضرون (Yâsîn,36/53) [Hepsi derhal huzurumuzda toplanacaklardır] buyurmuştur. Pes, "muhdarûn" ma'dûm olmadığı ma'lûmdur. Evliyâya öldü denilmez. Şühedâ-i suveriyyeye emvât demek câiz olmayınca, şühedâ-i hakîkiyye olan sıddîklar bi-tarîki'l-evlâdır. Onun için havâss-ı nâsa, ya'nî evliyâya lisân-ı türkîde öldü demek menhîdir. Belki intikāl etti veyâ dünyâdan göçtü demelidir. Eğerçi ki mevt-i âmdır. Ya'nî avâm ve havâssın ruhları bedenlerinden müfârekat eder. Velâkin meyyitten meyyite fark vardır. Belki ba'zı meyyit hayy hükmünde olmakla, ona meyyit ıtlâkı sahîh değildir. Zîrâ kalbi meyyit olanlar ba'de'l-mevt sûr-i isrâfîlde mahbûs ve gayr-i müteharriklerdir. Ve nefsi meyyit olanlar, ya'nî nefsinin hilâfına olanlar, kayddan âzâd olup murâd ettikleri avâlimde seyr etmeğe me'zûnlardır ki dünyâda olan hâlet-i seniyyeleri gibi geşt ü güzâr ederler.

***Evliyâiyye Tâifesi** (اوليائيه طائفه سى) **:** Evliyâiyye tâifesi onlardır ki mertebe-i velâyete kadem basan kimseden teklîf-i şer' sâkıt olur derler. Neûzü bi'llâhi Teâlâ.

***Evliyâya dokunan, ne vechile helâk olur ?** Nizâmeddîn (k.s.) önünden bir tâlib-i ilm-i mutaassıb geçerken, yanında olanlar demişler ki: Bu tâlib-i ilm ehlullâha sebb eder. Münkir-i tarîkat-ı aliyyedir. Der-akab Nizâmeddîn duvara bir çöp ile bir kabir sûreti çizdikte, tâlib-i mezkûr cân vermiş. Kezâlik bir şeyhi bir kimse suya ilkā edip ıslandıkta, ol kimse suya düşüp helâk olmuştur. Eğer suâl olunursa ki, ehlullâh böyle cüz'î şey ile niçin halkın helâkini dilerler, afv etmezler ? Bunda hikmet nedir ? Cevâb verilir ki, ehlullâhda iki hâl vardır. Birinden suâl olunur, birinden suâl olunmaz ki bu makūle şey'de onların müdhali yoktur. Kendileri arada değildir. Belki böyle husûsda âlet menzilesindedirler. Hacer-i esvedin halkın mağfiretine âlet olduğu gibi. Pes, ihlâk Hakk'ındır. Velâkin bunların yüzünden vâki' olmuştur. Fe'fhem.

***Evliyâullâh halktan ne vechile mestûrdur ?** Evliyânın esbâb-ı setri çoktur. Cümleden **[88-a]** biri, zeyy-i avâmda görünmektir. Zîrâ şekl-i havâsda olmakta gerçi meymenet-i müşâbehet-i suveriyye vardır. Velâkin hâlâ mefâsidi çoktur. Cümle-i mefâsidinden biri, ehl-i da'vâ ve riyânın ol şekilde teşekkülüdür.Bir nesne ki şiâr-ı ehl-i bid'at ola, aslında sünnet ise de mehcûrdur. Ve bu a'sârda ehl-i taklîd hasrdan hâricdir. Ve biri dahi budur ki, insân şekl-i havâss ile müteşekkil olup, Hakk'a nâzır olan vechi ile halka müteveccih olsa, bil'âhire halk onu ma'bûd ittihâz ederler. Maksûd ise halkı Hakk'a da'vettir, yoksa halkı halka da'vet değil. Fe'fhem cidden. Zemâneye göre zâhirde kabâ ve bâtında abâ ehli olmak, zâhir ve bâtında abâ ehli olmaktan yeğdir. Zîrâ maksûd, bir nesnenin lübbüdür, kışrı değil. Ve Hak Teâlâ halkın bâtınına ve niyyâtına nazar eder, sûret ve a'mâline nazar etmez. Zîrâ niyyet fâsid olunca, a'mâl sâliha olmaz. Ve evliyânın Hak ile tenhâ olduğu budur ki onlara Hak'dan gayrısı muttali' olmaz.

Ey ârif ! Vâv-ı vilâyet Ka'be duvarında yazılır. Velâkin herkes onu görüp okumaz. Ve sahîfe-i kalbde dahi resm olunmuştur. Fe-emmâ bu gözler onu görmez. Belki ona basîret lâzımdır.

Onun için hadîs-i kudsîde gelir : اولیائی تحت قبابی لا یعرفهم غیری [Velîlerim kubbem altındadır, onları benden başka kimse bilmez][59] Ya'nî evliyâ libâs-ı beşeriyyetle mestûrlardır. Kubbe altında olan kimse kubbe ile muhât ve mestûr olduğu gibi. Ve onları Allâh Teâlâ bilir, gayrı bilmez. Ya'nî gayriyyet mertebesinde kalanlar idrâk etmezler. Belki şevb-i gayriyyetten halâs olanlar bilirler ki ona Hakk ile Hakk'ı bilmek derler. Gel imdi ey yâr-i âkil, yâra ağyâr olma ve yârlardan geri kalma. Sülûk eyle, tâ ki eresin ve sa'y eyle, tâ ki göresin. Ve sen seni görme onu gör. Zîrâ kul isen, sultânı gör. Senden senlik gitmedikçe hicâb açılmaz. Ve varlık zâil olmadıkça yâr seçilmez. Sen mevhûmü'l-vücûdsun. Pes, hayâle uyma ki yanılırsın. Ve Hak'da fânî ola gör ki âhir Hakk-ı mutlak ile anılırsın. Zîrâ Hakk-ı vücûd-i muhakkak bâkî ve sen vehme mülâkîsin. Sa'y eyle ki tevhîdde eserin olsun ve Hakk'ın nâmıyla nâmın kalsın. Ve Muhammed Rasûlullâh denildikçe ümmet-i muzâfeden olduğun zuhûr bulsun. فسیروا هذا جودان ولیس وراءه الا کعبة الحنان المنان الدیان وما علینا الا البلال المبین وعلیك السعی الی ان یاتیك الیقین Ya'nî katreyi deryâya katınca, katre iken katrenin ismi deryâ olur. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi) Evliyâullâh iki kısımdır : Bir kısmı, dâimâ gördüğünü ve bildiğini setr edip من عرف الله کل لسانه ile âmildir. Ve bir kısmı, mükâşefe ve müşâhedesin واما بنعمة ربك فحدث (Duhâ,93/11) [Fakat, Rabbinin nimetini anlatıp açıkla] fehvâsınca, ibrâz ve izhâr edip **[88-b]** من عرف الله طال لسانه ile kāildir.

***Evlenmek :** Kudreti olup şehveti gālib olana, harâmı irtikâbdan ictinâben evlenmek farzdır. Ve hâli ve vahdeti cûş olup ve şehveti mu'tedil ve harâmdan ictinâbı muhakkak olana evlenmek sünnet-i şerîfdir. Ve şehveti sâkin olup evlenmese hiç kaydı değil iken evlenmek efdaldir. Ve eğer beslenme iktidârı olmayıp, kendi için aldığı hâtun zahmet çekeceği indinde gālib iken oldum olası encâmını bilâ-mülâhaza evlenmek mekrûhdur. Ekserî nâs bundan gāfil olduklarından zahmet çekerler. Fe'fhem. Ancak bir kimse evlenecek olsa, vâcibdir ki ona avrat almakta ihtiyât ede. Hangi avratı gerekse almaya, kendi hâline münâsib ola. Avratının ihtiyârına uymaktan sakına. Kaçan kendine münâsib, mutî' olucu ve dîn gözetici ve sehl-i nesne ile kanâat edici, dahi her hâle sabr edici, dahi kendinin tâatında ve teheccüdâtında yardım edici gerek. Erkenlik üzerine sabr et. Zîrâ avratın yaramaz işlerine sabretmekten, avrat almamasına sabr etmek hayırlıdır. Ve şehevât arzusunu açlık ve uykusuzluk ile muâlece edip kesmek âsândır. Dahi sevâbı ziyâdedir. Dahi doğru fikirlerin a'lâsıdır. Husûsâ bu zamân içinde kîm zamân-ı azûz fâsid olmuştur. Peygamber (a.s.) buyurdu : خیرکم بعد الماتین الحفیف الحاذ. وما الحفیف الحاذ یارسول الله ؟ قال: الذی لا اهل له ولا ولد Sizin hayırlınız, benim hicretim bin iki yüz yıl geçtikten sonra olur kîm onun ehli ve iyâli olmaya dedi. Eğer bir kişi evlenmiş olsa, ondan sonra meşâyih-i tarîkata girse, eğer avrat kendine muvâfakat edip ol dahi tevbe edip tâata meşgūl olsa, ol avratı terk etmeye. Zîrâ avrat kîm sâliha ve muvâfıka ola, erine yardım olur, tâata meşgūl olur ise. Eğer avratı kendine muvâfakat etmese, belki dıyk-ı maîşetle erini horlar olsa, Hak Teâlâ'nın kısmet ettiği nesne ile kanâat etmese, eğer ol avratın üzerinde kâbini (nikâhı) vâr ise vere ve ol avratı Allâh rızâsı için terk ede. Ve eğer vereceği olmasa, mâlik olduğu nesnenin vârını vere. Hemân setr-i avret edecek kadarını alıkoya. Ve niyyetinde bu ola ki eğer Hak Teâlâ dünyâdan ona verir ise, kalanın dahi ol avrata ödeye. فنظرة الی میسرة (Bakara,2/280) [Bu durumda ona elverişli bir zamana kadar süre tanıyın] Ya'nî muntazır ola. Müyesser-i vaktine borçlu olan kimse, borcuna verecek nesne bulmasa, dâyine gerektir ki medyûnun eline nesne girinceye kadar bekleye. Fe'fhem cidden.

***Ehl-i vahdet** (اهل وحدت) **:** Ehl-i vahdet iki tâifedir. Ve bunların birisidir ki vücûd birdir, **[89-a]** birden ziyâde değildir ve ol Hakk'ın vücûdudur. Ve bir vücûddan gayrı bir vücûd dahi olmak mümkün değildir. Ve bu vücûdun bâtını bir nûrdur. Ve bu nûrdur ki âlemin cânıdır. Ve bu âlem bu nûrdan mâl-â-mâldır. Ve bu eşyânın kudreti ve görmesi ve işitmesi ve söylemesi ve tutması ve yürümesi bu nûrdur. Ve bunların tabîatı ve hâsiyyeti ve fi'li bir nûrdur. Eğer bir şem' koysalar ve ol şem'in etrâfına âyineler koysalar, pes her âyinede bir şem' zâhir olur. Ve böylece tasavvur eyle ki bu şem' ezelen ve ebeden bir hâl üzere konulmuştur. Ve şol âyineler ki bunun etrâfında konulmuştur. Kimi yeni olur ve kimi eski olur. Ve bu şem' âyinelere âşıktır. Zîrâ cemâline mazhar düşmüşlerdir. Nitekim rûh, cismine âşıktır. Şundan ötürü ki, cisim rûhun sıfâtına mazhar olmuştur. Ve bu nûrdur ki âlemin cânıdır ve efrâd-ı âlem bu nûrun mazharlarıdır. Ve bu nûrun esmâsı ve sıfâtı çoktur. Eğer çok olmayaydı, tevhîdin vücûdu olmazdı. Ve tevhîdin ma'nây-ı mutâbıkası, bir eylemektir. Ve biri bir eylemek mümkün değildir. Ve bir kimse ki nazarını kesretten kese ve dükiliği bir bile ve bir göre, pes dükiliği bir etmiş olur, kendi sırrından.

---

[59] - Abdurrahmân Câmî, **Nefahâtü'l-Üns**, s.45; Gümüşhânevî, **Câmiu'l-Usûl**, s.50.

Ve çok nesneleri bir eylemek, iki tarîk ile olur : Biri tarîk-i ilmle ve biri tarîk-i amel ile. Pes, bu tarîk iki nev' üzerinedir: Biri ilmî ve biri amelîdir. Ve çün bildin ki vücûd birdir. Ve efrâd-ı mevcûdâtın nisbeti bu vücûda biri biri üzerine mukaddem ve muahhar değildir. Zîrâ efrâd-ı mevcûdâtından her ferdin bu vücûda nisbeti, bu kitâbın her bir harfinin mürekkebe olan nisbeti gibidir. Ve bir kimse ki bu nûra erişe, şirkten halâs bulur. Ve çün sâlik bu nûra erişe, kendine alâmetler zâhir ola. Birisi budur ki kendini görmez. Mâ-dâm ki kendini görür, şirk içindedir. Ve gâh hicrân ve gâh visâl peydâ olur. Ve çün bunlar kalmaya, Hüdâ kala ancak. Ve tevhîdde fenâ, bu makāmda hâsıl olur.Ve ehl-i vahdetin bir tâifesi dahi derler ki, vücûd iki kısım üzerinedir. Vücûd-i hakîkî ve vücûd-i hayâlîdir.Vücûd-i hakîkî Hakk'ındır ve vücûd-i hayâlî âlemindir. Ve âlemin hakîkatte vücûdu yoktur. Ve bunların sözü böylecesinedir. Ve bunlardan mâ-adâsı ehl-i vahdet geçinenlere sofistâiyye demişlerdir. Ve kudemâ-i hukemâ, mes'ele-i vücûdda sûfiyyeye muvâfıklardır.Ve merâtibde ve mezâhirde nûrun sereyânına kāillerdir.Ve onlardan remz tarîkiyle menkūldür.Ya'nî tahayyüz-i vahdetten nokta peydâ oldu ve noktanın hareketinden hatt zâhir oldu. Ve hattın hareketinden sath ve sathın hareketinden cism zuhûr etti derler.

Ve tevhîdden sonra olan mertebe, mertebe-i ittihâddır. Ve ittihâdın **[89-b]** mefhûmu bir olmaktır diye mefhûm-i ittihâd, tevhîd mefhûmundan yukarıdır. Zîrâ tevhîdin ma'nâsı bir eylemektir ve ma'nâda şâibe-i teklîf vardır. Ve bu teklîf râyihası ittihâdda yoktur. Ve her gâh ki vâhid-i mutlak sâlikin zamîrinde râsih ola, hergîz ikiliğe nazar etmeyip ittihâda erişmiş ola. Ve ittihâddan sonra mertebe-i vahdettir. Ya'nî birlik demektir. Ve bu vahdet mertebesi, ittihâd mertebesinden yukarıdır. Zîrâ ittihâdın ma'nâsı, bir olmaktır. Pes, bu fehvâdan râyiha-i kesret zâhirdir. Ya'nî kesret râyihası gelir. Ve mertebe-i vahdette kesret râyihası yoktur. Ve bu mertebede sükûn ve hareket ve fikr ü zikr ve seyr ü sülûk ve tâlib ve matlûb ve kemâl dükeli ma'dûm olur. Ve mertebe-i vahdetten yukarı, mertebe-i fenâdır. Ve bu mertebede nefy ü isbât tekābülü yoktur. Ve mertebe-i vahdette bunlar nefy oldular. Ve dâire-i fenâda, ne nefy var ve ne isbât vardır. Ve her nesne ki akla ve fehme ve nutka gelir, dükelisi muntafî olur. واليه يرجع الامر كله [Her iş O'na döner] Velâkin bakā ba'de'l-fenâ ibârettir. Bu fenânın aynında bakā-i Hak ile bâkî olmaktan ve dükeli umûru ve i'tibârâtı ve keserâtı ki bundan evvel nefy etmişti, yine isbât eder. Vâhid-i hakîkînin vücûduyla ve cemî' suverde Hak Teâlâ'yı bilir ve görür. Ve bu makāma cem'ü'l-cem' ve makām-ı mahmûd derler. Fe'fhem. (Sivâsî Efendi)

***Ehl-i kalb** (اهل قلب) **:** İsm-i a'zama mazhar olana ehl-i kalb derler. Ve illâ her ârif ehl-i dil olmaz. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyenin müstevâsı gönüldür. Cism-i nebevînin müstevâsı zirve-i arş olduğu gibi. Ve ehl-i dilin sohbetlerinden gıdây-ı rûhânî ve terbiyelerinden incizâb-ı rahmânî ve nefeslerinden feyz-i hakkānî ve teveccühlerinden ilhâm-ı rabbânî hâsıl olur. Ve şol kimse ki ehl-i kalb ola, ya'nî kendi kalbini vâcid ola, fâkıd olmaya, ona her mekân Ka'be hükmünde olur. Pes, Ka'be tarafına hareket etmek yâ vicdân-ı kalb veyâ hüdây-ı enbiyâ ve evliyâya iktidâ ve ittibâ' içindir. Onun için Ka'be âhiru'l-menâzildir. Hüviyyet-i zâtiyye âhiru'l-makāmât olduğu gibi. Ve bu tafsîle nihâyet olmaz. Zât ve sıfâta nihâyet olmadığı gibi.

***Ehlullâh ve ehl-i kalb ve rûh ve ehl-i tab' ve nefs ve ehl-i dünyâ ve ehl-i âhiret :** Ma'lûm ola ki, ehl-i dünyâ âhiretten memnû'lardır. Zîrâ onların nazarları şehevât ve hevâyadır. Ve ehl-i âhiret dünyâdan mahcûblardır. Zîrâ onların iltifâtları cennât ve derecâtadır. Ve kısm-ı evvel, ehl-i tab' ve nefs ve kısm-ı sânî, ehl-i kalb ve rûhdur. Fe-emmâ ikisi dahi Hak'dan mahcûblardır. Ve şunlar ki ehlullâhdır, mütâlaaları Hak'dır ve meylleri onadır, dünyâya ve ukbâya değildir. Zîrâ dünyâ, hicâb-ı cismâni-i zulmâni-i kesîf ve âhiret, hicâb-ı rûhâni-i nûrâni-i latîfdir. Pes, ikisi dahi hicâb olmaktan hâlî değildir. Bu cihetten ehlullâh iki **[90-a]** tâife arasında ıstıfâ olunup, Hakk'a tahsîs kılındılar. Ve fi'l-hakîka mustafî olup Cenâb-ı Nübüvvet'in (s.a.v.) zâhiren ve bâtınen sîreti üzerine bulundular. Zâhirde sîreti ahkâm-ı ilâhiyye ile ameldir. Velâkin amelleri, taabbüden li'llâh-i teâlâ ve i'zâmen ve iclâlendir, yoksa ecîr olmak cihetinden değil.Ve ehlullâh ehl-i Kur'ân'dır. Ya'nî hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi' kitâb-ı ilâhîdir. Ve bu kitâb-ı ilâhî, kitâb-ı tenzîlî ve tekvînînin mecmûasıdır. Cemî' esrâr ondan istifâde olunur. Zîrâ kitâb-ı nâtık olduğu cihetten, kābil olan tûtîleri söyletir. Pes, bundan fehm olundu ki, dünyâda hem-söyletir kimseye mukārenet etmelidir. Tâ ki isti'dâdı miktârı söylemeğe kādir ola. Zîrâ ola ki hâmuş ola. Bî-haber olmaktan nâşîdir. Ve insânın bu mevtıne nüzûlü ma'rifet-i ilâhiyye içindir. Demişlerdir ki, ehlullâh minnet bâbındadır. Ya'nî her nesneyi ol emrden atâ-i ilâhî bilirler ve esbâba nazar etmezler. Ve kendileri ve ictihâdları vâsıta olduğuna bakmazlar. Ve ehlullâhdan murâd, hâssatullâhdır. Havâss-ı sultân gibi ki ona nüdemâ derler. Ya'nî Hakk'a mahsûs olup bir şey'e bakmazlar. (Hakkı Efendi)

***Ehlullâh ve ehl-i dünyâ ve ehl-i âhiret** (اهل الله و اهل دنيا و اهل اخرت) : Ehl-i dünyâ iki vechiledir : Biri lugavî ve biri örfîdir. Ve ol ki lugavîdir, ehl-i umûm ve husûsa şâmildir. Zîrâ müddet-i ömr tamâm olunca, hayât-ı dünyâ ile hayy olmuşlar ve silk-i beşeriyyette intizâm bulmuşlardır. Ve ol ki örfîdir, umûm ehline göredir. Zîrâ ehl-i dünyâ odur ki taalluk-i mâsivâ eyleye ve umûr-i dünyâ üzerine halkla münâzaa ve muhâsama eyleye ve tevhîdden gâfil ola. Pes, bu makūleye ehl-i dünyâ dediler ki âhiretten yâ bi'l-külliye veyâ bi'l-cümle munkatı'lardır. Ehl-i âhiret dünyâdan munkatı' olduğu gibi. Zîrâ bunlara göre, zevâhirle dünyâda olmak bevâtınla âhirette olmağa münâfî değildir. Nitekim ehlullâhın dünyâ ve âhirette oldukları, Hakk ile olmalarına mani' değildir. Ya'nî bu makūleler her ne mevtında olsa Hakk ile olur. Şöyle ki, sûretleriyle sûretin hükmünü verirler. Ma'nâlarıyla makām-ı Hakk'ı gözlerler. Ve tekmîl-i neşâe edene cemî'-i ezdâd etmek mümkündür. Zîrâ ismi zâtî ve câmi'dir. Husûsâ mübtedîlere göre zevâhirin fâide-i külliyesi vardır. Hattâ demişlerdir ki a'zâ ve kuvâ seyr-ilallâha vesâildir. Pes, zevâhir olmayınca bevâtına intikāl etmek müyesser olmaz. Ve meşhûrdur ki derler : حسا فقد علما من فقد Ya'nî insânın her hissi bir ilme vesîledir. Ve şevâhid-i tevhîd olmasa, Hakk'a nereden intikāl olunurdu. Ve ef'âl-i muhtelife ve ahvâl-i mütenevvia zuhûr etmese, esmâ-i ilâhiyye ne vechile bilinirdi. Pes, dünyâ kimine metâ'-ı belâğ ve kimine metâ'-ı gurûrdur. Ve bu makāmdandır ki ba'zı ekâbir-i muhakkıkîn hissi **[90-b]** ma'nâ üzerine tercîh etmişlerdir. Zîrâ vesîle-i maksûd bi'z-zât olmasa dahi mu'teberdir, zîrâ maksûdu müştemildir ve maksûdu müştemil olan dahi maksûddur. Meselâ, kışr-ı meyve olmasa, meyve hâsıl olmaz. Ve belki evrâkın terbiyede dahl-i azîmi vardır.

Ve bundan fehm olunur ki, şerîat olmayan yerde hakîkat olmaz. Ve ilm-i hâl bulunmayan yerde ilm-i bâtın bulunmaz. Zîrâ ilm-i bâtın ilm-i şerîat üzerine mebnîdir. Hâsılı ahkâm-ı ilâhiyye, hükm-i hakāyıkın kışrı gibidir ve belki mir'âtıdır. Umûr-i vücûdiyye olmasa umûr-i şuhûdiyye yüz göstermez. Pes, her nesne âyinesinden görünür. Bu cihetten âlem Âdem'in ve Âdem dahi Hakk'ın sûretidir. İşte bu âlem-i sûreti bi'l-külliyye reddetmek câiz değildir. Belki merdûd olan taalluktur ve taalluk dil hâlidir. Ve ol dahi iki vechiledir ki ; biri taalluk-i şehvânî ve biri dahi taalluk-i hakkānîdir. Ve ol ki taalluk-i şehvânîdir, mahcûblar sıfatıdır. Ve ol ki taalluk-i hakkānîdir, mükâşifler hâlidir. Ve mükâşiflerin ahvâli muhteliftir. Zîrâ eşyâ zıll-i Hakk olmak üzere müşâhede olunmaktan, ayn-ı Hakk olmak müşâhedesi a'lâdır. Ve ayn-ı Hakk olduğu sûrette ne vechile ayn olduğun ekâmil-i evliyâ bilir. Zîrâ dünyâda umûr-i mustakiz de vardır. Bu cihetten taraf-ı Hakk'ı muhâfaza lâzımdır. Ya'nî celâl ve azametine münâsib olan vechile vasf etmektir. Şol yerde ki "subhâne hâliku'l-kāzûrât" demek memnû' ve terk-i edebdir. Maa-hâzâ cümleyi hâlık odur. Pes, ayn-ı mahlûk, ayn-ı Hak'dır demek dahi bilâ-te'vîl memnû'dur.

Ve te'vîl iki vechiledir : Biri budur ki, ayniyyet hâze'l-mevcûda göre değildir, belki nefs-i vücûda göredir. Nefs-i vücûda göre ise, Allâh Teâlâ kayyûmdur. Ya'nî her mevcûdun kıvâmı onunladır ki tecellî-i sârî hasebiyle her birinde rûh-i zâtı vardır. Ve bir vechi dahi budur ki ayniyyet hâze'l-mevcûda nâzır olduğu sûrette Hakk ile murâd, bâtıl mukābilidir. Zîrâ mevcûd Hak'dır, her kîm olur ise. Ve ma'dûm bâtıldır. Bu cihetten eşyâ Hak'dır. (Ya'nî mevcûdluğu cihetinden). Fe'fhem cidden. Ve bundan gayrı dahi tahkîk vardır. Velâkin ukūl-i zaîfe tahammül eylemez. Nazar eyle ki çekirdek şecer oldukta, nevât sûretinden çıkar. Maa-hâzâ şecer fi'l-hakîka ayn-ı nevâttır. Fa'rif cidden.

Li-muharririhî :

Nice bir alâka nice bir sivâ, gel seninle ehl-i tecrîd olalım.
Nice şehvet nice hevâ, gel seninle ehl-i tecrîd olalım.
Zikr ü fikr et dâim Rabb-i Ekrem'i, maâş için yeme gussa ve gamı,
Görmedin mi İbrâhîm Edhem'i, gel seninle ehl-i tecrîd olalım.
Bu dünyâda bir mürşîde erelim, soyunalım Hakk yoluna girelim,
Alâkayı gönlümüzden sürelim, gel seninle ehl-i tecrîd olalım.
Perîşân ve harâb olup bu kafes-i andelîb, dilden kesile nefes,
Kabâyı ko abâ giy ey bü'l-heves, gel seninle ehl-i tecrîd olalım.
Hakkıyâ uyarsan eğer bu yolda doğru yürü, kalma sağla solda,
Neyler pâdişâhlık bir ednâ kulda, gel seninle ehl-i tecrîd olalım.

(Nukile min **Kenz-i Mahfî** İsmâil Hakkı Efendi)

***Ehl-i inkâr, ehl-i ikrâr** (اهل انكار , اهل اقرار) : İkrâr ile inkâr ikisi bir vücûdda olmaz. Zîrâ ikrâr, "hâdî" isminin mazharıdır. İnkâr "muzill" isminin mazharıdır. Bir kul yâ hâdî ismine mazhar

düşer veyâ muzill ismine **[91-a]** mazhar düşer. Şerîatı inkâr eden ârif-billâh değildir. Hakkı anlasa ve bilse dahi anlaması ve bilmesi taklîddir, tahkîk değildir. Tahkîkde aslâ bir şey'i inkâr yoktur. Mâ-dâm ki inkâr vardır, ol nâkısdır, tamâm değildir. Mülhid ve zındık onun için ârif-billâh değildir, hem dâldir, hem mudilldir. Ârif-billâh ve keşf-i tâm sâhibi ona derler ki, onda aslâ inkâr bulunmaya. Bir âşık, Hakk'ı her yüzden ve her zerreden isbât edip ârif-billâh olsa, ol âşık aslâ bir şey'i inkâr etmezler. Her sıfatı ayn-ı zât ve her ismi ayn-ı müsemmâ ve her zerreyi ayn-ı şems ve her katreyi ayn-ı deryâ görür. Kâfirin ve mülhid ve müşrikin dahi hakîkatına bakıp, cemâlinden hakîkatı müşâhede eder. Aslâ bir mahlûka hakāret nazarıyla bakmaz ve bâtıl gözüyle bakmaz. Zîrâ hak gözü bâtılı görmez, cümle mahlûka bir göz ile bakar. Ol dahi merhamet ve şefkat gözüdür. Zîrâ insân-ı kâmilde aslâ inkâr bulunmaz, Hak Teâlâ'yı hâdî ve muzill ismiyle zikr eder. Çün her fi'lin fâili ve her sıfatın mevsûfu ve her ismin müsemmâsı ve her zevâtın zâtı hak olup, fâil-i hakîkî Bârî Teâlâ olunca, kimin fi'lini ve kimin hareketini eğri görürsün. Eğer eğri görürsen, bin âriflik, bir akçe etmez. Sen dahi Hakk'ın bir yüzünü inkâr edip, hakîkatte münkir olursun.

İmdi, ârif-billâh onun için kimsenin aybını ve noksanını görmez. Onlar Hakk ile Hakk olmuşlar, halkı görmezler ki ayb ve noksân görsün. Gerek halk ona lutf ve vefâ kılsın ve gerek cevr ü cefâ etsin, ser-â-ser fi'line mahbûbun ola, zâtı gibi fi'li dahi mahbûb olur. Ârifin indinde lutf ve gerek kahr ve gerek küfr ve gerek îmân, ârif-billâh cümlesini Hak'dan bilip Hakk'ın her işi onlara mahbûbdur. Ehl-i merâtib hiçbir sâlik kendi nefsinde âlem-i mülkü ve kalbinde âlem-i melekûtu ve rûhunda âlem-i ceberûtu ve sırrında âlem-i lâhûtu mütâlaa etmedikçe ehl-i merâtib olmamıştır. (**Nakd-i Hâl**)

***Ehl-i melekût** (اهل ملكوت) : Melâike demektir. Nefs-i külliye ve nüfûs-i mücerrede ki semâviyye ve unsûriyyedir. Pes, vücûdda bir şey' yoktur ki onun için ceberût ve melekûttan bir akıl ve bir nefs olmaya. Ve bir katre nâzil olmaz, illâ onun ile bir melek nâzil olur diye tahkîk eyler. (**Mir'ât-ı Tecellî** Sarı Abdullâh Efendi k.s.)

***Ehl-i ceberût** (اهل جبروت) : Dâvûd-i Kayserî, **Şerh-i Füsûs**'da ; mutlakā ehl-i ceberût, akl-ı evvel ve melâike-i müheyyime ve gerek mürekkeb ve gerek basît ukūl-i semâviyye ve unsuriyyedir diye buyurur.

***Ehl-i rü'yet ve Ehl-i şuhûd** (اهل رؤيت و اهل شهود) : Meselâ, pâdişâh tebdîl-i câme edip gezerken, onu görüp pâdişâh olduğunu idrâk edene ehl-i rü'yet derler. Ve eğer hey'et-i şâhîden gayrı sûrette görüp teşhîs edemez ise, ona ehl-i şuhûd dediler. Zîrâ eğerçi müşâhedesi vardır, fe-emmâ pâdişâh olduğunu bildiğinden fi'l-hakîka ehl-i rü'yet olmaz. Pes, mahcûb ile mükâşif fark olundu. Zîrâ mahcûb dahi şevâhidi görür. Fe-emmâ **[91-b]** şevâhidde esmâyı ve esmâda müsemmâyı görmez. Ve bu ma'nâ, basar-ı zâhir ile değildir. Zîrâ Hak Teâlâ hissî olmaktan müberrâdır. Belki idrâk-i basîrete mevkūfdur. Pes, Hak Teâlâ mer'î olmak lâzım gelse, libâs-ı sıfatla telebbüs eyleyip, bi-tarîki't-temessül görünür, yoksa bi'z-zât görünmez. (Hakkı Efendi)

***Ehl-i mükâşefe** (اهل مكاشفه) : Ehl-i mükâşefe olanlar, kimseyi tahkîr etmezler. Cemâd hükmünde olanları dahi makāmlarına göre hôş görürler. Zîrâ mütecellî olan müsemmâya ve hâkim olduğu esmâya nazar ederler. Fe'fhem.

***Ehl-i hakîkat** (اهل حقيقت) : Peygamber (a.s.)ın hakîkat-ı eşyâyı müşâhede buyurduğu gibi, her kim Peygamber (a.s.)ın gördüğünü görür ise ehl-i hakîkattır.

***Ehl-i Suffe** (اهل صفه) : Dört yüz kadar fukarây-ı ashâbdır ki suffe-i mescid-i nebevî ve sâyebân-ı harem-i Rasûlullâh'da (s.a.v.) sâkin olurlardı. Bunlar fi'l-hakîka havâss-ı ashâbdan idiler. (Rıdvânullâh-i Teâlâ aleyhim ecmaîn). Zîrâ cemî'-i mâsivâdan dest-efşân olup âlem-i vahdette taabbüd ederlerdi ve fakr u fâka merkezinde dururlardı. (Hakkı Efendi)

***Ehl-i tefrîd** (اهل تفريد) : Kümmel-i evliyâya ehl-i tefrîd derler. Zîrâ seyr-i vâcibe kādirlerdir. Ve bunlar a'le'l-mukarrabîndir. Ve bu makām, seyr-i rûhânînin fevkindedir.

***Ehl-i hâl ve Ehl-i makām** (اهل حال و اهل مقام) : Ehl-i hâl ile ehl-i makāmın miyânında fark vardır. Zîrâ ehl-i hâlin sırrı fenâda olmakla, şuhûdda istihlâki sebebiyle onun yanında dürr ve hacer berâberdir. Onun için iltifât etmez. Ve dürrü hacer yerine vaz' edip bin akçeyi bir akçe mesâbesinde i'tibâr eder. Ve belki nazarından bi'l-külliye sâkıt olur. Fe-emmâ sâhib-i makām olan

kâmil yanında, fark vardır. Zîrâ Hak Teâlâ o makūle nesnelerin miyânını tesviye etmemiştir. Belki havâss-ı zâide ile biri biri üzerine tercîh etmiştir. Ve hakîm-i vâsıl odur ki her zî-hakkın hakkını i'tâ eyleye. (Hakkı Efendi)

***Ehl-i hevâ ve Ehl-i Hüdâ** (اهل هوى و اهل هدى) : Ehl-i hevâ dedikleri, âbid-i esnâmdır. Gerek ol esnâm müşriklerin esnâmı gibi hicârdan ve gayrıdan ma'mûl olsun ve gerek müteallikāt-ı hevâ olan umûrdan mec'ûl olsun. Nitekim Kur'ân'da gelir : وبنى ان نعبد الاصنام (İbrahim,14/35) [Oğullarımı putlara tapmaktan uzak bulundur] Zîrâ ba'zı ehl-i tefsîr burada esnâmı sîm ü zer ile tefsîr etmişlerdir. Zîrâ sîm ü zer olmasa, müteallikāt-ı hevâ olan umûr hâsıl olmaz. Hattâ müşriklerin esnâmı bile akçe ile vücûda gelir. Pes, ehl-i hevâya göre baş put maldır ki onunla her hevâ hâsıl olur. Nitekim ehl-i hüdâya göre re's-i mâl, tecerrüd ve fenâdır. Ya'nî taallukāttan inkıtâ'dır. Zîrâ bu taallukāt mutlakā vüsûl-i Hakk'a berâzihdir. Çünki vüsûl müyesser ola, mâl mahdûm iken hâdim olur. Ve cemî'-i eşyâ dahi nazardan sükūt bulur. Şu kadar vardır ki, hak ile müşâhede olunur. Ve halkiyyet zâil olup hakkiyet vücûd buldukta ki makām-ı sıddîkiyyet ve muhlesiyyettir (feth-i lâmla) hicâb kalmaz. Ve illâ şey' kendi **[92-a]** nefsine hicâb olmak lâzım gelir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Ehl-i halvet, Halvet-i sahîha** (اهل خلوت , خلوت صحيحه) : İnsân Hakk ile muhâdese etmektir, vech-i hâsdan. Ya'nî şol makāmdaki onunla bile Hak'dan gayrı kimse yoktur ki aslında halvet-i sahîh budur. Zîrâ nefs ile muhâdese (kelâm)eden kimse Hakk ile halvet etmiş olmaz, gerekse tenhâda olsun. Şol cihetten ki bâtını ağyârla ihtilâttadır. Fe-emmâ yalnız zâhiri ihtilâtta olsa, ona ehl-i halvet denilir, zîrâ bâtını hâlîdir. Ve bu müntehâ hâlidir.

***Ehl-i neseb** (اهل نسب) : Hakk'ı dâimâ hâtırından çkarmayana neseb ehli derler.

***Ehl-i hakāyık** (اهل حقايق) : Urefâ demektir.

***Ehl-i fark** (اهل فرق) : Fark-ı evvel mertebesinde olana derler.

***Ehl-i cem'** (اهل جمع) : Ehl-i bâtın.

***Ehl-i firâk** (اهل فراق) : Vâsıl olmayan.

***Ehl-i ıtlâk** (اهل اطلاق) : Evliyâullâh.

***Ehl-i nazar** (اهل نظر) : Ulemâ-i zâhir.

***Ehl-i inzâr** (اهل انظار) : Ehl-i baht.

***Ehl-i rüsûm** (اهل رسوم) : Ulemâ.

***Ehl-i sûret** (اهل صورت) : Sûrete aldananlar.

***Ehl-i fetret** (اهل فترت) : Peygembersiz vakitlerde gelenler.

***Ehl-i kitâb** (اهل كتاب) : Yehûd ve nasârâdır.

***Ehl-i zikr** (اهل ذكر) : Erbâb-ı hakāyık.

***Ehl-i zâhir** (اهل ظاهر) : Ulemâ-i rüsûm.

***Ehl-i ilm** (اهل علم) : Muhakkıka derler, mukallide değil.

***Ehl-i tasarruf** (اهل تصرف) : Evliyâullâh.

***Ehremen** (اهرمن) : Şeytân.

***Ehl-i istidlâl** (اهل استدلال) : Ehl-i tasarruf.

***Ehl-i keşf** (اهل كشف) : Sâlikândan ba'zıları ibtidâ halkı, sonra Hakk'ı görürler. Eserden müessire intikāl eden ehl-i istidlâl gibi. Ve ba'zıları ibtidâ Hakk'ı, sonra halkı görürler. Ehl-i tasavvuf gibi. Ve ba'zıları hem Hakk'ı ve hem halkı maan görürler, ehl-i keşf gibi. (Hakkı Efendi)

***Ehl-i taklîd, Ehl-i istidlâl, Ehl-i mükâşefe** (اهل تقليد , اهل استدلال , اهل مكاشفه) : Bir kimse Ka'beye gidenleri işittikte, ehl-i taklîd gibi, Ka'benin varlığına i'tikād eder. Birisi gelip şüphe îrâs etse, derhâl şüpheye varıp bir kat olan i'tikādı maâz-Allâh zâil olur. Ammâ bir kimse Ka'beden gelenleri görse, ehl-i istidlâl gibi, i'tikādı iki kat kavî olmakla bir kimse ona şüphe îrâs etse de delîl-i kat'îsi olmakla i'tikādına kat'an halel gelmez. Ve bir kimse bi'z-zât Ka'beyi görse, ehl-i mükâşefe gibi, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn, i'tikādı üç kat kavî olmakla, i'tikādına hiçbir vechile bir kimse halel îrâs edemez.

***Ehl-i sünnet ve'l-cemaat i'tikādı:** İ'tikād, bir nesneyi kalbinde akd ve rabt etmeğe derler. Pes, ol ma'kūd ve merbût olan ma'nâ mu'tekad olmuş olur. Mu'tekadât-ı aşere gibi ki zât-ı ahadiyye ve sıfât-ı kemâliyye ve takdîs-i zât ve şümûl-i ilm ve ihâta-i kudret ve taalluk-i irâdet ve sem' ve basar ve kelâm-ı ezelî ve ef'âl-i adliyye ve yevm-i âhir ve nübüvvet gibi. Ve sâirleri dahi bunlara kıyâs oluna. Eğerçi aşere-i kelimât ve gayrîler onda mündericdir. Husûsâ i'tikād-ı nübüvvet, inzâl-i kütübü müştemil ve umûr-i meâdı câmi'dir. Azâb ve ten'îm-i kabr ve suâl-i melekeyn ve haşr-i ecsâd ve vezn-i kitâb ve hesâb ve sırât ve cennet ve nâr ve şehâdet-i a'zâ ve şefâat-i ehli'l-kebâir ve emsâli gibi ki kütüb-i kelâmiyye beyân ve tafsîline mütekeffildir. Ve i'tikād-ı mücerred, ilm-i nazardan aşağı mertebedir. Zîrâ âmme-i halkın sıfatı akāiddir, ulûm **[92-b]** değil.

Eğerçi ki ba'zı akāidde tahkîk râyihası vardır ki dört mertebede ehl-i sünnet ve cemâat i'tikādı üzere olalar. Ve ol dört mertebe; şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkattır. Eğer bu dört mertebede ve yâhut ba'zında i'tikādında halel bulunur ise, ilhâddan hâlî olmaz. Ve avâm-ı nâsın i'tikādları ehl-i zevâhirden olan ulemâ-i şerîatın i'tikādlarına tâbi'dir, fehm ettikleri üzere. Ve havâss-ı ibâdın i'tikādları ehl-i bevâtından olan ulemâ-i hakîkatın i'tikādlarına tâbi'dir, onların dahi fehm ü zevk ettiklerine göre. Zîrâ halkın medârik-i ulûm ve ezvâkda tefâvütleri vardır. Pes, bir kimsenin idrâki kāsır ola, onun için derler ki امنت بالله على مراد الله [Allâh'ın murâdı üzerine Allâh'a iman ettim] Husûsâ müteşâbihâtta ki te'vîl-i aklî onda cârî değildir. Zîrâ ta'rîf-i ilâhî olmadıkça, maksûd nedir bilinmez. Ve ba'zı maânî mestûre olduğu ukūl-i zaîfe ehline inâyet-i Hak'dır. Nitekim ehline ma'lûmdur.Ve ba'zı kelimâtta gelir ki ان عرفت فاتبع و ان جهلت فسلم Ya'nî mechûl olan mevâzı'da ekallü'l-emr tasdîkdir. Meğer ki zâhir şer'dir. Etmiş ola ve kābil-i te'vîl olmaya. Bu sûrette bilâ-tevakkuf redd olunur. Ve hayr olan umûrda asl olan, i'tikād ve şerde, adem-i i'tikāddır.Ya'nî i'râz ve adem-i teslîmdir.

***Ehl-i sünnet ve'l-cemâat :** Hakk'a giden turuk ki Fahr-i Kâinât buyurur : الله بعدد انفاس الخلايق الطرق الى mûcebince lâ-biadd ve lâ-yuhsâdır. Bi-tarîki'l-istikrâ' bununla bile tarîk-i müstakîmi üçe hasr etmişlerdir : biri, tarîk-i ahyâr ve biri tarîk-i ebrâr ve biri tarîk-i şüttârdır. Ve tarîk-i ahyâr, kesret-i ibâdet ve tarîk-i ebrâr, tebdîl-i ahlâk-ı zemîme ve tarîk-i şüttâr, cezbe-i cebbârdan ibâret olmakla, evvelen Fahr-i Kâinât âlem-i mülke gelip vahdet-i Hakk'ı akl ile ve nakl ile birledikten sonra melekûta sülûk edip Hakk'ı ayne'l-yakîn-i birle birledikten sonra, ceberûta sülûk edip Hakk'ı hakka'l-yakîn-i birle birleyip lâhûte urûc eyleyip istiğrâk-ı birle Hakk'ı yine birlemiş idi. İmdi delîl-i zâhir ile Hakk'ı birleyenlere, ulemâ-i zâhir denilir. Ve hem onlara ehl-i sünnet ve'l-cemâat dediler. Ve hem ahyâr dediler. Ve bunların müttakîlerine, ebrâr dediler. Ammâ hem delîl-i zâhir ile ve hem ayne'l-yakîn ile ve hem hakka'l-yakîn ile Hakk'ı birleyenlere, hem ehl-i sünnet ve hem ebrâr ve hem mukarreb ve hem ehlullâh dediler. Ammâ hem delîl-i zâhir ile ve ayne'l-yakîn ile ve hakka'l-yakîn ile ve hem istiğrâk ile Hakk'ı birleyenlere, ebrâr ve mukarreb ve ehlullâh ve ehl-i tahkîk dediler. Hâsıl-ı kelâm, cümlesine hem vâris-i zâhirî ve hem vâris-i bâtınî dediler. Ammâ cümlesi de mertebe-i velâyette berâber değillerdir. Mertebede biri birinden fâzıldır, muktezây-ı yakîn ile. Nitekim esmâu'llâhın muktezâları mütefâvit olduğu gibi. (Süleymân-ı Zâtî)

***Ehl-i tasavvuf (اهل تصوف) :** On iki fırka olup, birisi makbûl ve on biri merdûddur. **[93-a]** Ehl-i tasavvuf on iki fırka olup, bir fırkası sünniye ve bâkîsi bid'iyyedir. Sünniye olan, a'mâl ve akāid cihetinden müsnâ-aleyh ve memdûh olanlardır. Ve bid'iyye onların hilâfıdır ki hulûliyye ve hılliye ve evliyâiyye ve şemrâhiyye ve hubbiye ve hûriyye ve ibâhiyye ve mütekâsile ve mütecâhile ve vâkıfiyye ve ilhâmiyyedir. Hulûliyye onlardır ki, vech-i cemîlde sıfat olmakla güzellere nazar etmek câizdir derler. Zen olsun, cüvân olsun harâm olduğunu kayd etmezler. Maâza'llâhi Teâlâ. Ve hılliye onlardır ki, raks ve darb-ı yed helâldir. Ve ba'zı hâlât vardır ki onda şer' i'tibâr olunmaz derler. Ve evliyâiyye onlardır ki mertebe-i velâyete kadem basan kimseden, teklîf-i şer' sâkıt olur derler. Ve şemrâhiyye onlardır ki menâhî ve melâhî, ya'nî çalgı ve sâir lu'b helâldir derler. Ve hubbiye onlardır ki derece-i muhabbette, ahkâm-ı şer'iyye sâkıt olur derler. Onun için aralarında setr-i avret etmezler. Ya'nî ıyâl ü evlâdlarını nâ-mahremden sakınmazlar. Ve hûriyye onlardır ki galebe-i hâllerinde vat'-i hûr da'vâsın ederler. Maa-hâzâ şeytânlarla cem' olur. Onun için ifâkat bulduklarında gusl ederler. Ve ibâhiyye onlardır ki emr ü nehyi terk edip harâma helâldir derler. Ve mütekâsile onlardır ki kesb-i rızk etmekten kuûd edip, ebvâb-ı nâsdan suâl edip dilenirler. Ve mütecâhile onlardır ki zâhirde libâs-ı uşşâk giyip, bâtınları hilye-i takvâ ve ahlâkdan ârî olanlardır. Ve vâkıfiyye onlardır ki ma'rifetullâh talebinde olmazlar. Hakkı ancak Hakk bilir derler. Ve ilhâmiyye onlardır ki Kur'ân hicâbdır ve Kur'ân tarîkat-ı iş'ârdır diye Kur'ân'ı koyup ona bedel iş'âr ve gazel teallüm ederler.

Bunlar insâna göre olan fırak-ı muhtelifedir ki akîdelerinde zeyg ve dalâl vardır. Ve demişlerdir ki cin dahi ins gibidir. Ya'nî onlarda dahi müslim ve yehûdî ve nasârâ ve abede-i evsân

ve mecûsî ve rıfâzî ve sâir mübtedia ve fırâk-ı dâlle vardır. Belki onlar mâric-i nârdan mahlûk olmakla vücûdlarında hiffet ü hevâ gālibdir. Onun için insin kemâl mertebesine bâliğ olmaz. Bu sebepten cennete duhûl etmeyip a'râfda kalırlar. Zîrâ ehl-i berzahdır, a'râf gibi. İns ise zü'l-cenâhayndır ki cemâl ve celâli câmi'dir. Böyle iken onların dahi ekseri gavâşi-i beşeriyye ve tabîiyye ile mülebbes oldukları cihetten berzahda kalmışlar ve ma'rifetullâhda kusûrları olduğu yüzden i'tikādlarında zeyg u dalâl ehli olmuşlardır. Ve dünyâ âhirine dek ehvâ-i nâs efzûn olup, türlü bid'at şu'beleri ve deâvî-i havâss ve avâm ne derecelere yetmiştir. Pes, ehl-i tarîk-i sedîd, sünen-i hüdâya tâbi' olup, kitâbı elden komaz. Ve bâtınını akāid-i fâside ile ifsâd etmez. Ve bâb-ı Hakk'ı koyup ehl-i butlâna uyup gitmez. Zîrâ zamânın ziyâde ihtilâli ve havâss-ı zî ve hey'ette olanların kemâl üzere sû-i hâlleri vardır. Pes, zinhâr fıtrat-ı asliyye sütünün kaymağını bozma ve illâ bir dahi evvelki sûret ve sıfatı bulmaz. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**) **[93-b]**

***Ehl-i sünnetten ve'l-cemâatten olmayan hâriciyye tâifesi:** Hâriciyye, Râfızıyye, Kaderiyye, Cebriyye, Muattıle, Mürciedir. Bunların her biri on ikişer fırka olur. Cümlesi yetmiş iki olur ki cümlesi fırka-i hâlikedir. Zîrâ ehl-i sünnet ve'l-cemâatten hâriclerdir. Ve fırka-i nâciye bunların mâ-adâsıdır. Ve eğer fırka-i mezkûre i'tikādlarında mûceb-i küfr ve münâfî-i îmân vâr ise, muhallid-i fi'n-nâr olurlar. Ve illâ ehl-i kebâir olup, şefâat ile necât bulurlar.

Ve hâriciyye ol tâifedir ki Osmân ve Ali ve Talha ve Zübeyr ve Âyişe ve Muâviye'yi ikfâr ederler. Ve râfızıyye onlardır ki, Ebû bekir ve Ömer'e şetm ve la'n ederler. Ve kaderiyye onlardır ki, hayr ve şer Allâh Teâlâ'nın takdîriyle olduğun neyf ederler. Ve her abd kendi fi'linin hâlıkıdır. Ve İmâm-ı Maturidî bunun hilâfına zâhib olup, kaderiyye her nesne Allâh Teâlâ'nın takdîriyle olduğun isbât edip kabâyıhı Hakk'a nisbet edenlerdir, demişler. Ve cebriyye, fi'l-i abdi Allâh Teâlâ'ya nisbet edip, abd için kudret yoktur, fâil ve muharrik Allâh Teâlâ'dır demişler. Ve ehl-i sünnet katında cebr, ihtiyârı münâfî değildir. Nitekim bir üstâd kağıt üzerine bir nesne resm edip, nakş için şâkirdi eline verse, ol şâkird üstâdının emrine imtisâlen mecbûrdur, lâkin amelinde muhtârdır. Ve bundan gayrı dahi kelâm-ı dakîk vardır ki sırr-ı kadere müteaallik olmakla îrâd ve ifşâ harâmdır. Ve muattıla (kesr-i tâi müşeddide ile) zât-ı Hakk sıfâttan hâlîdir derler. Ve ehl-i sünnet demişlerdir ki, sıfât-ı ilâhiyyeyi nefy etmek ta'tîl ve isbât-ı mekân ve a'zâ etmek teşbîh ve Hakk'ı isbât edip gayrıyı nefy etmek adldir. Ve nefy-i sıfâtta felâsife ve mu'tezile ve sûfiyyenin kavilleri vardır ki bu mahall-i irâdî sadedinden hâricdir. Ve bir muattıle dahi vardır ki nefy-i ilâh edip, sâni'-i âlem yoktur derler. Fe-emmâ ba'zı kibâr buyurmuşlardır ki, mutlakā ta'tîl-i i'tikād eder kimse âlemde mutasavver değildir. Belki ta'tîl, isbât-ı ilâh edenin i'tikād ettiği sıfatı ta'tîldir. Pes, câizdir ki müsbitin i'tikād ettiği sûretten gayrı vechile i'tikādı ola. Velâkin suâl vârid olur ki, hukemâ-i akdemînden bir tâife vardır ki sâni'-i âlemi inkâr eyleyip, zındîk olmuşlardır ki onlara dehriyye derler. Ve dehrî tâifesi dahi dehr ü zamânı tanrı ittihâz etmişlerdir. Zîrâ kudreti, dehre isnâd ederler. Ve Kur'ân'da gelir : وما يهلكنا الا الدهر (Câsiye,45/24) [Bizi ancak zaman helak eder] Cevâb budur ki, dehre isnâd-ı havâdis etmekten bi'l-külliye ta'tîl-i sâni' lâzım gelmez. Maa-hâzâ dehre isnâd-ı havâdis ettikleri, i'tikād-ı ta'tîl ile bile olsa, dehr esmâullâhdan olmakla ol isnâd Hak Teâlâ'ya isnâdı mutazammın olup, bi'l-i'tibâr ta'tîlden hâlî olur.Ve mürcie onlardır ki, îmân vâr iken mü'mine günâhın zararı olmaz derler.

***Eyn** (اين) **:** Mekân demektir.

***În ü ân** (اين و ان) **:** Bî-mekânsan, bu kân mekânındır. **[94-a]** Bî-nişânsan, bu şân nişânındır. În ü ândan fâriğ ammâ în ü ânı vardır. În ü ân demek, türkçe "bundan-ondan" demektir. Pes, bundan ve ondan fâriğdir demektir. Murâd budur ki, taaddüdden fâriğdir demektir. Hadd-i zâtinde ol cevher müteaddid değildir. Belki birdir, cümlenin aslı birdir. Ondan gayrı bir cevher dahi yoktur ki birisi bu birisi o olup bu ve o denile. Ya'nî bunlukdan ve onlukdan fâriğdir. Pes, bu takdîrce în ü ânı vârdır dediği, ya'nî ondan müteşa'ib olan mahlûkāt-ı müteaddid onun în ü ânıdır. Ya'nî onun osu, busudur demektir. Yâhut înden murâd, âlem-i dünyâdır ve ândan murâd, âlem-i âhirettir. Ya'nî iki âlemden fâriğdir demektir. Âşık-ı dîdâr olalıdan în ü ândan fârigem. Mâ-sivâdan kaçmışım, iki cihândan fârigem. Ve bu takdîrce, în ü ânı vârdır dediği, ya'nî eğerçi iki âlemden fâriğdir ve mâ-sivâ olduğu cihetten iltifâtı yoktur. Ammâ iki âlem onundur ve onun içindir. Ve iki âleme شرف المكان بالمكين [Mekânın şerefi, oturan iledir] fehvâsınca şeref veren oldur. Zîrâ on sekiz bin âlem onun şerefine halk olunmuştur ve vücûduna sebep ve vâsıta ol olmuştur. كنزا مخفيا كنت hazînesi ondan mekmûn ve meknûz ve meknûn ve merkûzdur. (Hakkı Efendi)

***İşimiz Allâh'a kaldı :** Ma'lûm ola ki, ba'zı kimseler işimiz Allâh'a kaldı derler. Bundan küfr lâzım gelmez. Nitekim niceler zu'm ederler. Zîrâ kāil-i mezkûrun murâdı budur ki bu kârın bi-

kaderi't-tâkati'l-beşeriyye esbâbına teşebbüs olundu velâkin kâr-ger olmadı. Zîrâ bu makūle esbâba menût olmadığı zâhir oldu. Pes, şimden sonra işimiz bilâ-vâsıta Allâh'a kaldı. Ya'nî evvelden müessir Allâh Teâlâ idiği ma'lûm idi. Velâkin husûl-i kâr ba'zı esbâba taalluk-i kıyâs olunurdu. Şimdi bilindi ki onun husûl ve vücûdu eğer mukadder ise bilâ-sebep âd-ı Hak'dan olur ve illâ şöyle kalır demektir. (Hakkı Efendi)

***Âyine-i gîtî-nümâ** (ايينهء كيتى نما) : İnsân-ı kâmil demektir.

***Âyine-i âşıkān** (ايينهء عاشقان) : Kalb demektir.

***Âyine-i esmâ ve sıfât** (ايينهء اسما و صفات) : Zâta âyinedir. Ya'nî ism ile zât bilindiği için, ism zâta âyine olur. Kezâlik sıfat ile zât bilindiği için, sıfat zâta âyine olur. Meselâ, kitâbet zeydin sıfatı ve kâtip ismi olup zeydle zâtına âyine olduğu gibi. Âyine gerek vücûd-i hakîkî ve gerek a'yân-ı sâbite ezelen ve ebeden mertebe-i butûndadır. Ebedî zâhir olmazlar. Eğer Hak Teâlâ'yı âyine i'tibâr eder isek, onda zâhir olan yâ ahkâm ve âsâr-ı a'yândır ve yâhut esmâ ve sıfât ve şuûn ve tecelliyât-ı vücûddur. Fe'fhem.Ma'lûm ola ki, Hakk'ı âyine tutar isen, Hakk mestûr olur. Ve abdi âyine tutar isen, abd mestûr olur. Zîrâ râî âyineye mün'akis olan sûreti görüp, âyineyi göremez. Kāide-i külliyedir. Bir şey' âyine olsa, rü'yetten sâkıt olur. Zîrâ rü'yet, mir'âtte zâhir olan aksedir, mir'âte değil. Âyine-i insân-ı kâmil olanlar, âyine-i ademde **[94-b]** rü'yet-i cemâl-i vücûd ve kendi pertev-i zâtlarında nûr-i Hakk'ı temâşâ ve şuhûddan hâlî ve zâil olmazlar. Ademden murâd, adem-i izâfîdir ki (adem-i mutlak değil) hakîkat ve mâhiyyet-i âlemdir. Pes, min-haysi'l-mecmû' mâhiyyât-ı cemî'-i mümkinât, teveccüh-i vücûd-i ilâhiyyeye âyinedir. Meselâ, bir şahsın merdümek-i dîdesine nigâh etsen, onda kendini nümâyân görürsün. Azîzim ! âyine-i tevhîd-i ilâhîde bu ma'nâ hâsıldır ki fi'l-hakîka zerrât-ı kâinâttan her zerre bir mir'ât-ı musaffâ ve âyine-i mücellâ ve onda rû-nümâ olan, nûr-i cemâl-i kibriyâdır.

Rubâî :

Vecdânla isbât-ı vücûd eylemişiz.
Fukdânla iskāt-ı kuyûd eylemişiz.
Envâr-ı cemâl-i Hakk'ı seyr etmeğe,
Her zerreyi mir'ât-ı şuhûd eylemişiz.

Pes, imdi ademi âyine farz eylesek, nâziri bir vücûd olur ki ol vücûd, cem'iyyet-i hakāyık ve mâhiyyât olmuş olur ki vücûd-i ademdir. Ya'nî vücûd-i mutlakı vücûd-i âmm ile kayd eyledi. Ve vücûd-i mutlak ki fi'l-i Hak'dır, hâşâ ayn-ı zât değildir. Belki feyz-i zâttır ki tecellî-i vücûd ve nefes-i rahmân ıtlâk olunur. Ve cemî'-i meşâyih-i kibâr tenzîh-i zât-ı mukaddesede müttefiklerdir. Meğer ma'rifetü'l-hakk-ı bi'l-hak vechi üzere hâsıl ola. Âyine, butûn ve zuhûr i'tibârıyla eğer a'yânı, mir'ât-ı nûr-i hakîkatte muâyene eder isen mahcûb ve eğer hakîkat-ı mezkûreyi, mir'ât-ı a'yânda müşâhede eder isen muvahhid olursun. Ve beynehümâ her iki âyinede mer'î olan nûr-i zâtı, cihet-i vahdet ile isbât eder isen, sırr-ı kelime-i tevhîde vâsıl olursun. Ve ehl-i huzûrda olup merci' ve meâb ve sevâb ve ikābı bu âlemde bilâ-hicâb görür ve bilirsin. Zîrâ sıddîk nice bin âyinelerde görünen bir şem'dir deyip, hem ol âyinelerde olan akse nazar eder ve hem aslı olan şem'e nazar ederler. Akse nazar etmesi asla münâfî değildir. Zîrâ sıddîk her neye baktı ise, Hakk'ı görmeğe ol baktığı şey' âyine oldu. Halkta Hakk'ı görür, sonra Hak'da halkı görür. Cem'ü'l-cem mertebesidir. Kesret vahdete ve vehdet kesrete mâni' olmadı. Zîrâ ârif yalnız zâhiri görür ammâ sıddîk hem mazharlara riâyet eder ve hem zâhiri görür. Ma'lûm ola ki evliyâullâhdan bir zât ki makām-ı ahadiyyette ola. Mir'ât gibi olduğundan halk ona nazar eyledikte kendi sıfatlarını görür. Pes, ol zâtın kemâlini ikrâr ve noksanını ikrârdan zerre kadar onun kalbine keder gelmez. Zîrâ râî onda kendi sıfâtını görür. Ya'nî kâmillere nazar edenler, bir ayb görseler, kendi aybını görürler. Zîrâ bir ruhbân Molla Câmî Hazretleri'ni gördükte, âyinenizde bir nokta kadar kara gördüm dedikte, ol kara sensin diye buyurdukları gibi

***Âyât-ı müteşâbihât** (ايات متشابهات) : Anlanamayan âyâte, âyât-i müteşâbihât derler. Ya'nî ondan maksûd ne idiği bilinmeyip tefvîz oluna. Nitekim evâil-i süverde vâki' olan "حم" ve "الم" ve "الر" gibi.

***Âyât-ı muhkemât** (ايات محكمات) : Ma'nâsı belli olan âyâta, âyât-ı muhkemât derler. اقيموا الصلوة واتوا الزكوة (Bakara,2/43) [Namâzı dürüst kılın ve zekâtı verin] gibi.

***Âyet-i Hak** (ایت حق) : Hakk'ın nişânı demektir. **[95-a]**

***Âyât-ı tenzîliyye** (ایات تنزیلیه) : Rasûlullâh (a.s.)ın mübârek kalb-i enverlerine nâzil olan Kur'ân demektir.

***Âyât-ı tekvîniyye** (ایات تکوینیه) : Cemî'-i eşyâya âyât-ı tekvîniyye derler.

***Eyitti** (ایتدی) : Mâzîdir ki قال ma'nâsınadır.

***Eydür** (ایدر) : Muzâri'dir ki یقول ma'nâsınadır.

***Eyid** (اید) : Emr-i hâzırdır ki قل ma'nâsınadır. و قس علی هذا [Buna kıyas et]

***İkāz** (ایقاظ) : Uyarmak ma'nâsınadır.

***İkān** (ایقان) : Cezmle bilmektir. Göz ile görmek gibi değil.

***İhâm** (ایهام) : Bir nesneyi kuvvet-i vehmiyyeye düşürmek ve onu hilâf-ı vâki' üzere göstermektir. Ve bir ma'nâyı hâtıra getirmektir.

***İmân-ı gaybî** (ایمان غیبی) : Ehl-i zâhirin îmânıdır.

***İmân-ı şuhûdî** (ایمان شهودی) : Evliyâullâhın îmânıdır.

***İmân-ı taklîdî** (ایمان تقلیدی) : Mukallidlerin îmânıdır. Îmân beştir: Birisi, îmân-ı taklîdîdir ki avâm içindir. Ve ikincisi, îmân-ı ilmîdir ki ehl-i dil içindir. Ve üçüncüsü, îmân-ı aynîdir ki ehl-i müşâhede içindir. Ve dördüncüsü, îmân-ı hakdır ki ârifler içindir. Ve beşincisi, îmân-ı hakîkattir ki vâkıflar içindir. Ve bir îmân dahi vardır ki ona îmân-ı hakîkatü'l-hakîka derler, îmân-ı enbiyâ ve mürselîndir. Ve onu kendileri bilirler fakat. Zîrâ onların zevkinden, sâirler bî-çâşnîdir. Ve bu altı mertebede kalb avâm için ve sırru'l-kalb ehl-i dil için ve rûh ehl-i müşâhede için ve sırru'r-rûh ârifler için ve sırru's-sır vâkıflar için ve sırr-ı a'zam âlimler ve enbiyâ içindir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***İmân-ı taklîdî ve Îmân-ı tahkîkî ve Îmân-ı aynî** (ایمان تقلیدی و ایمان تحقیقی و ایمان عینی) : یؤمنون بالغیب Ya'nî âhirette olan ahvâle gāibâne tasdîk eder. Yâ îmân-ı taklîdî ile veyâ îmân-ı tahkîkî ile. Zîrâ îmân iki kısımdır : Yâ taklîdî veyâ tahkîkîdir. Ve tahkîkî dahi iki kısımdır : Biri istidlâlî ve biri keşfîdir. Pes, ehl-i istidlâl ve ehl-i keşfden her birisi yâ vâkıftır ilm-i gayba veyâ gayr-ı vâkıftır. Pes, gayr-ı vâkıf olan ilme'l-yakîn mertebesindedir. Bu mertebe sâhiplerinin hâli الاحسان ان تعبد الله کانك تراه وان لم یکن تراه فانه یراك [İhsân, Allâh'ı görüyormuş gibi kulluk etmendir, zirâ sen O'nu görmesen de O seni görür] [60] hadîsinin mâ-sadakıdır. Ve ammâ ilm-i gayba vâkıf olan yâ îmân-ı aynî sâhibidir ki bu mertebeye ayne'l-yakîn derler. Ve bu mertebe ehlinin hâli Cenâb-ı Hakk'ı her hâlde ve her şey'de müşâhededen hâlî değillerdir. معکم اینما کنتم وهو (Hadid,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] sırrın muâyene kılıp efdal-i îmân mertebesine nâil ve vâsıl olmuşlardır. Nitekim Hazret-i Peygamber buyururlar : ان الله معه حیث کان افضل الایمان المرء ان یعلم Ve yâhut îmân-ı hakîkî sâhibidir. Bu mertebeye hakka'l-yakîn derler. Ve bu mertebenin sâhibleri müşâhede-i zât ve sıfât edip kendilerini fenây-ı mutlak kılmışlardır. (Hakkı Efendi)

***Îmân-ı billâh ve îmân-ı bi'r-rasûl ve îmân-ı bi'l-kitâb ve îmân-ı bi'l-melek ve îmân-ı bi'l-kader ve îmân-ı bi'l-âhiret ne vechile hâsıl olur ?** Îmân bir hâne gibidir. Ve onun kapısının iki kanadı vardır. Sağ kanadı, لااله‌الاالله ve sol kanadı, "muhammeden rasûlullâh" dır. Ve erkân-ı beyt-i dîn dörttür. Onlar salât ve zekât ve sıyâm ve haccdır. Pes, bu beyt-i dîni bu erkân-ı erbaa ile ikâmet lâzımdır. Tâ ki onda sâkin olan mü'min nefs-i cehennemin zemherîrinden ve harûrundan mahfûz ola. Zîrâ cehennem kıyâmet gününde mevkife gelip feverân (kaynamak) ve ehl-i mahşer üzerine hamle eylese **[95-b]**gerektir. Ol günde beyt-i dîn içinde müstekinn olan mü'min-i kâmil onun şürûr ve satvetinden emîn olur. Îmân-ı billâh Hak Teâlâ'nın vücûduna ve vücûb-i vücûduna

[60] - Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1.

ve ulûhiyyetine ve rubûbiyyetine ve sıfât-ı kemâliyyesi olan, hayat, ilm, sem', basar, irâdet, kudret, kelâma îmân etmektir. Ve onun zâtında ve sıfâtında ve ef'âlinde şerîki ve nazîri yoktur. Fâil-i muhtâr ve mutasarrıf-ı mutlaktır. Ve vücûb-i vücûd, ezeliyyet ve ihâta ve nezâhet-i zât ona mahsûsdur ki bu sıfâttan abdin aslâ nasîbi yoktur. Abdde olan sıfâtta dahi kemâl-i mutlak Hakk'ındır. Zîrâ abd kuyûd-i beşeriyye ile mukayyeddir. Ve mahall-i keyânînin vüs'at-i tecellîye tahammülü yoktur. Pes, Hak'dan hazzı, isti'dâd ve kābiliyyeti kadardır.Ve Kur'ân'da gelir: ليس كمثله شئ وهو السميع البصير (Şûrâ,42/11) [O'nun benzeri bir şey yoktur. O herşeyi işiten ve bilendir] Ya'nî âlem-i lâ-taayyüne göre ganiyy-i mutlaktır. Kâinâta aslâ misâsı yoktur. Ve insânı gerçi kendi sûreti üzerine halk etmiştir. Velâkin vücûdu zâtının gayrıdır ki Hak'dan müstefâddır. Hakk'ın vücûdu zâtının aynıdır. Pes, mahlûk ona nice muâdil ola.

Ma'lûm ola ki, mürîd fikr ederek vâcibi isbât edip maksûd-i hakîkîyi buldu ise, îmân-ı billâh hâsıl oldu. Zîrâ îmân, rabbim sensin ve seni isterim demektir. Fikr orada tamâm olur. Zîrâ dâire-i imkân bi-cümletihâ tamâm olmadıkça vâcib sâbit olmaz. İmdi fikr dahi dâire-i imkândandır. Pes, fikr dahi fânî oldu ise, imkânın ahvâli dahi tamâm olup vâcibe müteallik olan bâkî kaldı. Pes, hakîkat-ı imkâna ve vâcibe müteallik olan ahvâle ıttılâ'-ı cenâb-ı bârîden i'lâma pek muhtâc oldu ise, fazlen ve keremen ta'lîm-i ibâd için rusül ba's ve kütüb inzâl olunmakla îmân-ı bi'r-rasûl ve îmân-ı bi'l-kitâb dahi hâsıl oldu. Ve inzâl-i kütüb melek vâsıtasıyla olmakla îmân-ı bi'l-melek dahi hâsıl oldu. Ve kitâbda mebde' ve meâd zikr olundu. Mebde'den murâd, her şey ondandır demektir. Pes, îmân-ı bi'l-kader dahi hâsıl oldu. Kitâbda beyân olunan meâddan murâd, iâde-i uhreviyyedir. Pes, îmân-ı bi'l-âhiret dahi hâsıl oldu. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Îmân-ı icmâlî ve Îmân-ı tafsîlî :** Îmân-ı icmâlî, kelime-i şehâdetin mefhûmu ve îmân-ı tafsîlî, امنت بالله وملائكته ...الى اخره [Allâh'a ve meleklerine iman ettim] cümlesinin mazmûnudur. Ve kelime-i şehâdet, şa'b-ı îmânda derc olunduğu, lafzı hasebiyledir. Ve illâ bi-hasebi'l-ma'nâ esâsü'l-külldür. Ve bu tafsîlin furû'-i kesîresi vardır ki îmân ziyâde ve noksân kabûl eder dedikleri, ona dâirdir. Ve illâ îmân-ı fıtrî ki mü'min onun üzerine makbûz olur. Ziyâde ve noksân kabûl etmez. Ve îmân gerçi mertebe-i gaybdır. Velâkin adem-i reybde şehâdet haddine ermedikçe mu'teber değildir. Alâmeti budur ki nefs-i âleme ondan, ya'nî mü'minûne emân sârî ola. Şöyle ki, vücûdunda ve malında ve müteallikātında herkes ondan emn üzerine ola. Nitekim mü'min lafzının müeddâsı budur. Ve bundan fehm olunur ki, îmân her çend mekârim-i ahlâkı müstelzim olsa dahi mekârimin her biri cibillî değildir. **[96-a]** Belki netîcesi kesbe menûttur. Ve illâ "if'al lâ-tef'al" diye emr ü nehy vârid olmazdı. Ve gâh olur ki mekârim ya'nî gayra müteallik olan ahlâk-ı hasene bilâ-îmân dahi olur. Ve onun her dârda sâhibine semeresi vardır. Nitekim Ebû Tâlib hakkında vâki' olmuştur.

Ve bu takrîrden me'hûz oldu ki, Allâh Teâlâ'ya ve Rasûlullâha ve getirdiği nesneye icmâlen ve tafsîlen îmân lâzımdır. Gerek ba'zı müteallikāt-ı îmân kendine vâsıl olsun ve gerek olmasın. Zîrâ fî nefsi'l-emr sübûtu kâfîdir. Ve îmân evvelen, tevhîd-i taklîdî ve sâniyen, bürhân-ı aklî ve sâlisen, tevhîd-i ayânîdir ki her fi'l ve vasf ve zât fi'l-hakîka Hakk'ın olduğunu müşâhededir. Ve islâm, îmânın kışrı gibidir ki inkıyâd fer'îdir. Ve kezâlik derecât-ı îmânın evveli tevbedir. Ondan Allâh Teâlâ'nın kābilü't-tevbe olduğunu tasdîk ve ef'âl-i ibâd üzerine dâimâ muttali' olduğunu murâkabedir. Ve bu sıfat üzerine olan kimse, bir dahi emr-i mekrûha tecâsür etmez. Ve nice tecâsür eder ki meselâ, ahbâbından biri onu bir emr-i mekrûhdan nehy etse, her ne kadar ol mekrûhu işlemeğe rağbeti olsa dostunun ıttılâ'ından elem çekip işlemez. Pes, Hakk-ı Alîm nehy edip muttali' olduğu nesneyi nice işler.Ve ba'dehû derecât-ı îmândan biri, sıfat-ı ihlâsla amel-i sâlih üzerine sâbit olmaktır ki ona inâbet derler. Onun için bu vechile tahkîk-i tevbe etmeyen kimse münîb-i ilallâh olmaz. İşte şeyh elinde tevbe ve inâbet böyle olur. Ve illâ mücerred kıyl ü kāldir. Ve ba'dehû a'mâl-i sâliha nerd-bânı derecât-ı âliyeye terakkîdir ki merâtib-i müşâhededir. Nitekim hadîsde gelir : من عمل بما علم ورثه الله علم مالم يعلم [Bildiği ile amel edene, Allâh bilmediği şeylerin bilgisini de öğretir] [61] Ya'nî amel-i şer'î ile hâsıl olan ilm-i hakîkîye vâsıl olur ki ilm-i ledünnî dedikleridir. Vâsılü's-saâdât îmân ve uluvv-i derecât-ı ilmledir. Ve îmânı câmi' olan kimse, aksây-ı derecâta bâliğdir. Pes, maârif-i ilâhiyye ve müşâhede-i hakîkiyye, îmân ve amel-i sâlih ve takvâ ve sülûk üzerine mebnîdir ve illâ mu'teber değildir. Ve kezâlik sâlik, kavl ve fi'lini müşâhedesi illeti ile etmeye. Belki Rasûlullâh'ın kavl ve fi'line mutâbaat eyleye ve her hâlini îmân üzerine binâ kıla. El-hâsıl îmânla iyân arasında muvâhât ede. Fa'lem zâlik.

---

[61] - Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, II, 165.

***İki kere doğmak :** لن يلج الانسان الى ملكوت السموات حتى يولد مرتين Ma'nâsı budur ki, Hazret-i Îsâ (a.s.) buyurur : Elbette insân melekût-i semâvâta urûc ve duhûl eylemez, hattâ iki kere doğmayınca. Nitekim tuyûr, iki def'a tevellüd eylediği gibi. Ya'nî ibtidâ yumurtası doğar, sonra yumurtanın içinde olan yavrusu doğar. İmdi kemâl-i urûc, nûr-i ilmeyn ile olur. Ya'nî ilm-i şerîat ve ilm-i hakîkat nûruyla kemâl bulur ve zü'l-cenâheyn olup mülkten melekûte, melekûtten ceberûte, ceberûtten Hazret-i Hakk'a urûc edip vusûl **[96-b]** bulur, bi-izni'llâhi Teâlâ. Fahr-i Kâinât (s.a.v.) âlem-i mülke gelip vahdet-i Hakk'ı aklile ve naklile, ya'nî hadîs-i kudsî ve Kur'ân ile bildikten sonra, melekûte sülûk edip Hakk'ı ayne'l-yakîn-i birle birledikten sonra ceberûte sülûk edip Hakk'ı hakka'l-yakîn-i birle birleyip, lâhûte urûc eyleyip istiğrâk-ı birle yine Hakk'ı birlemiş, ya'nî kendi gāib olup, Hak kendini tevhîd etmek mertebesine gelmiş idi. Fe'fhem.

İKİNCİ BÂB BÂ [ب] HARFİDİR

***el-Bâsıt , el-Kābız** (الباسط , القابض) **:** Öyle Allâh ki, kullarının ba'zısına rızkı bol edicidir. Yâhut inde'l-hayât rûhları ecsâd içinde bast edicidir. Kulun el-kābız ile el-bâsıttan nasîbi, kendine zarar veren şeylerin kabzını ve nef' veren şeylerin bastını Allâh Teâlâ'ya ısmarlamaktır. Dahi bu iki hâli murâkabe eyleye de Allâh'dan kabzını adl bilip, üzerine sabr eyleye ve bastını fazl görüp şükr ede. Dahi kabz ve bast sâhibi olupta ehlinin gayrıya esrâr-ı ilâhiyyeyi nahîllik edici olup, ehlinin üzerine esrâr-ı ilâhiyye dökücü olmaktır.

***el-Bâis** (الباعث) **:** Öyle Allâh ki, kubûrda olan eşyâyı koparıp, yevm-i nüşûrde cemî'-i mevtâyı ihyâ edicidir. Kulun bundan nasîbi, evvelen iki ma'nâya îmân getirip zâhiriyle, bâtınıyla âhiretin yapmak üzerine ikbâl edip, yevm-i kıyâmet için hazırlanmaktır. Rasûllere bi-tab'ihî münkād olup, onların hidâyet ettiği şey'e sâlik olucu olduğu hâlde dahi ta'lîm ve tezkîr ile nefs-i câhilesini ihyâ eylemektir.

***el-Bâkî** (الباقى) **:** Öyle Allâh ki, dâimü'l-vücûddur. Fenâ kabûl etmez.

***el-Bâdî** (البادى) **:** Öyle Allâh ki, cemî'-i eşyâyı îcâd edicidir. Nizâm-ı kâmili muhill olan tefâvütten berî olucu olduğu hâlde.

***el-Bâtın** (الباطن) **:** Öyle Allâh ki, hafîdir. Zuhûruyla bilece şiddet-i zuhûrundan ötürü zuhûru, sebeb-i butûnudur. Kulun evvel ve âhir ve zâhir ve bâtın isimlerinden nasîbi, emrinde ihtimâm eyleyip pes, imdi evvelini, âhirini tedbîr eyleye ve zâhirini ve bâtınını ıslâh eyleye.

***Bâliğun-mübelliğun** (بالغ , مبلغ) **:** Kemâlât, bâliğ-i zât ve sıfâtla derece-i ulyâ ve gāyet-i kusvâya bâliğ olmuştur, mübelliğdir. Rabbü'l-âlemînden üzerine tenzîl olunan evâmir ve nevâhî ve ahkâm-ı şerâyi'-i ibâdullâha teblîğ edicidir. Ve irşâd ve hidâyette müsterşidîni terbiye-i irşâd ile mertebe-i kemâlâte eriştiricidir (s.a.v.).

***Bâliğ** (بالغ) **:** İnsân-ı kâmil demektir.

***Bâzâr-ı temessül ve Bâzâr-ı cennet** (بازار تمثل و بازار جنت) **:** Cennette bir bâzâr vardır ki onda sûretler satılır. Velâkin bu bâzâr-ı cennet ki vâr, suver-i müstahseneyi müştemildir. Ve ehl-i cennet bu suver-i mezbûrenin her hangisiyle ki mütelebbis olmak isteseler, ol sûrete duhûl ederler. Ve bu zikrolunan fehvâlar her kimsenin arzûsuna göre olsa gerek. Bâ-husûs ki bir kimse her hangi sûreti ki arzû eylese, arzûsu muktezâsınca ol sûretin tahayyülünü îcâb eyleye. Ve tahayyül, sûret-i mezkûrenin **[97-a]** ihzârına sebep ola. Hâsıl-ı kelâm, hâtır-ı insâna her ne hutûr eylese, fi'l-hâl hutûr ettiği ma'nâ vücûd bula. Ve ol sûretten mütelezziz ve müteşevvik ola. Ve bu bâzâr bir ulu bâzârdır ki bu bâzârda türlü türlü sûretler satılır. Husûsiyle bu makāmdan Server-i Kâinât haber vermiştir : ان فى الجنة سوقا يباع فيها الصور Ve bu sûk ibârettir, Hak (celle ve alâ) Hazretleri'nin lutfundan. Ve bu lutf, kudretin menba'ıdır. Suver-i müstahsenenin ihtirâ'ından müşeyyet sebebiyle ve kuvvet-i bâsırada muntabı' olmak vâsıtasıyla ve intıbâ'-ı sâbitle ne ân ki bu makūle intıbâ'-ı mu'riz zevâlde ola. Âlem-i şehâdette olan uyku gibi. Pes, bu nev'a kudret evsa' ve ekmeldir. Hâric-i hisde olan îcâdın kudretinden. Zîrâ hâric-i hisde olan vücûd iki mekânda mevcûd olmaz. Meselâ, bir kimsenin müşâhedesinde meşgūl olsa, gayrısının müşâhedesinden mahcûb olur. Velâkin bu bâzâr-ı temessülde ittisâ'-ı tâm vardır. Hattâ bu bâzârda bir kimse, bin şahsı bir mekânda görmek istese, hâlet-i vâhidede bu cümleyi bir def'ada göre. Her ne vechile hâtırına hutûr

eder ise, müşâhedesi öylece vâki' ola. Ve bu bâzâra müteallik meşâyih-i izâm çok esrâr yazmışlardır. (Hakkı Efendi)

***Balık hikâyesi :** Hak Teâlâ, vasfında buyurur : رب العالمين Pes, sıfâtına sûret vermese, zâtına neden istidlâl olunurdu. Ve âsârı yüzünden görünmese nerde bulunurdu. Hey meded ki bu deryây-ı evsâf ve âsâra garîk olmuşsun. Yine mâhîler gibi su nedir bilmezsin. Ve bu kadar menâr ve meşhedi senin delâletin için vaz' eylemiştir. Yine yola gelmezsin. Ve Hakk'ı gördüm diyenlerin dahi fi'l-hakîka gördükleri, zulmât-ı anâsırda bir berkdir. Fe'fhem. Ma'lûm ola ki, balıklar dâimâ ondan hâsıl ve içinde oldukları suyu göremedik, ne asl şey'dir, suyu bize göster diye suâl ettikleri ulu balık; siz bana sudan gayrı bir nesne gösterin tâ ben dahi size suyu göstereyim dediği gibi, izhâr olan vücûd bir olduğunu fehm ve iz'ân edemeyenlere, Hakk'ın vücûdundan gayrı siz bana bir nesne gösterin tâ ben dahi size Hakk'ın vücûdunu göstereyim diye tâlibine cevâb verile.

***Bâtıl-ı mutlak ve Bâtıl-ı izâfî** (باطل مطلق و باطل اضافى) **:** Bâtıl-ı mutlak odur ki, mertebe-i ademde kalmıştır. Şerîk-i bârî ve gayrı gibi. Mertebe-i vücûdda olan bâtıl ise, bâtıl-ı izâfîdir. Bir nesnenin min-vechin bâtıl olması, min-vech-i Hak olmasını münâfî değildir. Meselâ, şeytân gibi ki sıfât-ı celâliyye ve esmâ-i kahriyyeye mazhardır. Tarîk-i sevâbın hilâfına da'vet etmekle bâtıldır. Velâkin taht-ı vücûdda dâhil olmak i'tibârıyla hakdır. Zîrâ Hakîm-i Mutlak'ın abes işi yoktur. Pes, bu ma'nâya ليس فى الدار غيره ديار **[97-b]** sahîh olur. Zîrâ mülk ve melekûtte Hakk'ın esmâ ve sıfâtından gayrı yoktur. Velâkin zuhûrâtı mütefâvit ve muhtelifdir ki a'yânın kābiliyyâtına dâirdir.Ve biri dahi سبحان من خلق الاشياء وهو عينها [Eşyâyı yaratanı tesbih ederim ki o onun aynıdır] kelimesidir. Maksûd, cemî'-i eşyâya sârî olan vücûd-i mutlak hasebiyle ayndır demektir. Yoksa taayyün ve teşahhus hasebiyle demek değildir. Zîrâ haze'l-vücûd ile vücûdun mâ-beyninde fark vardır. Maa-hâzâ, teşahhus dahi haktır. Zîrâ bâtıl-ı mutlaktan hâricdir, şerîk-i bârî gibi.Fefhem

***Bâtıl ve Bâtıl-ı hakîkî ve Bâtıl-ı izâfî** (باطل و باطل حقيقى و باطل اضافى) **:** Bâtıl, nefsinde vücûd ve sübût ve tahakkuku olmayana derler. Lisân-ı sûfiyyede iki kısımdır : Bir kısmına bâtıl-ı hakîkî derle. Ne âlem-i ilmde ve ne âlem-i aynda onunla tecellî vâki' olmamıştır. Ona adem-i hakîkî dahi derler. Pes, adem-i hakîkî, vücûd-i hakîkîye mukābil olduğu gibi, bâtıl-ı hakîkî dahi ona mukābildir. Zîrâ müterâdifdir. Ve ikinci kısmına, bâtıl-ı izâfî derler. Onunla tecellî vâki' olan, mevcûdât-ı hâriciyyedir. Ve adem-i izâfî dahi derler. Pes, adem-i izâfî vücûd-i izâfîye mukābil olduğu gibi, bâtıl-ı izâfî dahi ona mukābildir. Zîrâ müterâdifdir. Ve vücûd-i izâfî hakk-ı mecâzî olduğu gibi, adem-i izâfî dahi bâtıl-ı mecâzîdir. Butlânı nefsinde ma'dûm olduğu içindir. Nitekim denilmiştir : الا كل شئ ما خل الله باطل [Dikkat edin! Allâh'ın gayrında olan herşey bâtıldır] Ve mecâzî olduğu, vücûd-i izâfîye meclâ' ve mir'ât olduğu içindir. Pes, şol âyet ki Kur'ân'da gelir : بل نقذف بالحق على الباطل فيدمغه فاذا هو زاهق (Enbiyâ,21/18) [Hayır, biz hakkı bâtılın tepesine fırlatırız da beynini parçalar, bir de bakarsın o anda mahvolmuştur] Onun bi-tarîki'l-işâret ma'nâsı budur ki, mevcûdâtı halk eyledik. Vücûd-i hakkı, adem-i bâtıl üzerine kazf ve remy edici olduğumuz hâlde. Pes, hak bâtılı dâmiğ ve dârib oldu. Ve bâtıl dahi enfüs ve âfâkda zâhik ve zâil oldu. Ya'nî mevcûdât zulmet-i bâtıldan, nûr-i hakka hurûc eyledi. Pes, vücûd-i hakîkî Allâh Teâlâ'nın vücûdu ve vücûd-i izâfî, mâ-sivânın vücûdu ve mâ-sivâ bâtıl-ı izâfî oldu. Onun için Hazret-i Hüdâyî (k.s.) kelimâtında gelir : Mevcûd üzere vücûdu olanın hakîkî, yoksa vücûdu zâil bir vehm-i bâtıl ancak. Pes, Şeyh-i Musallî (k.s.) demek ister ki, bende müstecen olan vücûd-i hakîkînin âsârını, bâtıl olan vücûd-i izâfî üzerine tarh ve remy eyle. Tâ ki ben ol bâtılı demğ ve darb secc edeyim. Ya'nî izhâk ve izâle edeyim. Ve vücûd-i mecâzî ile ittisâfdan ve kendim kevn-i izâfetten halâs olayım. Hâsıl, kesret-i mevhûma zâil ve vahdet-i ma'lûma bâkî ola ve bi'l-fi'l zuhûr bula. Pes, bu ma'nâ فادمغه lafzı فان ادمغه takdîrince olmağa göredir. Ve câizdir ki, "fâ" âtife "fedmeğuhû" emr olup "fe-edmiğhu" bî-takdîrince ola. Velâkin evvelki ma'nâ, nass-ı mezkûre mutābıktır. Zîrâ demğ onda hakka müsteniddir. Fa'ref zâlik. (Hakkı Efendi)

***Bârika** (بارقه) **:** Cânib-i feyz-i akdesden sâlike lâyih olup, ale's-sür'a muntafî ola. Evâil-i keşfdir. Bâ vücûd ân ki maa-hâzâ. Ya'nî böyle olmasıyla bile.

***Bâz-geşt** (باز كشت) **:** Sâlik, mürşîd emriyle gönlünden zikr eylediği **[98-a]** ve dâimâ ışk ve muhabbette olduğu, ol zât-ı zi'l-kemâl ki hazret-i ulûhiyyet ve rabbü'l-izzettir, onunla bile ola. Ve bile ki kendi ve cemî'-i eşyâ zâten ve sıfaten ve ismen ve fi'len onun hıfz ve himâyesinde olup, ondan ayrı bir nesne mevcûd olmayıp ve ondan yakîn bir şey' olmadığı ma'lûm oldukta, maiyyet-i zâtiyye cümleyi muhît olduğun bilip, zevk-i küllî ve safây-ı tâmma vâsıl olup, aslâ kendinde keder kalmaya. Belki keder bildiği ayn-ı zevk ve düşman bildiği dahi kendine dost ola. Ve'l-hâsıl, bâz-geşt demek, Hak Subhânehû ve Teâlâ'ya olan rücû'dan ibârettir. Her bâr zâkir diliyle, kelime-i

tayyibe akabince; Hudâvendâ ! benim maksûdum sensin, dahi senin rızândır demekte sıdk hâli yoksa da tâ sıdkın hakîkatı zâhir oluncaya kadar böyle demekten hâlî olmaya.

***Bâtıniyye Tâifesi** (باطنیه طائفه‌سی) **:** Bâtıniyye dedikleri tâife, esmâ-i ilâhiyyenin ahkâmını ve a'mâl-i zâhire ve ahvâl-i bâtınenin hakāyık ve netâicini inkâr eylemişlerdir. Husûsâ ki esmâ-i Kur'ân'dandır. Ve inkâr-ı Kur'ân ve tekzîb-i ahkâm, küfr-i mahz ve cehl-i sarîhdir. Zîrâ Allâh Teâlâ nefsü'l-emr olan ma'nâyı Kur'ân'la isbât eylemiştir. Ya'nî bâtıniyye tâifesi, zâhir-i şer'i mürâât etmeyen mülhid olur ki, lisân-ı âmmede ona ışık derler. Onun için bâtıniyye dedikleri tâife, fırak-ı dâlleden add olundu. Zîrâ Kur'ân'ı zâhirden bâtına sarf edip, maksûd-i mücerred bâtınîdir derler. Bu ise mezheb-i ehl-i sünnetten hâricdir. Şu kadar vardır ki, meselâ, ikāmet-i salâttan murâd, mi'râc-ı bâtın ve îtâ-i zekâttan maksûd tezkiye-i nefsdir dese ve sûreti ile dahi kāim olsa, ya'nî namâzı kılsa ve zekâtı verse bu söz dürüsttür. Zîrâ bu sûrette zâhir-i şer' dahi ma'mûlünbihdir ki bunda tecelliyât-ı vücûdiyye, tecelliyât-ı şuhûdiyyenin mir'âtı olduğunu i'tikād vardır ki bununla emr ü nehyi abesden tenzîh bulunur. Başın için kālallâhu teâlâ hikâyet-i an Hârûn (a.s.) : قال یاابن ام لاتاخذ بلحیتی ولا براسی (Tâ-hâ,20/94) [Hârun, "Ey anamın oğlu! Sakalımı başımı tutma!" dedi] Bu âyet-i şerîfede "ibn" lafzını "ümm"e izâfet etmek isti'tâf ve terkîk-i kalb için olduğu cümle-i kütüb-i tefsîrde mestûrdur. Pes, bundan fehm olunur ki, isti'tâf ve terkîk dedikleri, ma'nây-ı ta'zîmin gayrıdır. Ya'nî bir kimse Allâh Teâlâ'dan gayrıya bi-tarîki't-ta'zîm kasem etmek kebâirdendir, zîrâ şirkdir. Velâkin başın ve gözün ve yâhut anan ve baban veyâ oğulların ve körpelerin başı için demek isti'tâfa mahmûl olunca, lâ-be'sdir. Nitekim lafzın ma'nây-ı mezkûre mahmûl olduğu musarrahdır. Ve veysi-i münşî nazmında dahi gelir : Gonce-i gülbün ikbâlin olan körpelerin o saâdetli, mürüvvetli güzel başı için. El-hâsıl, bu makūle elfâz, örf-i nâsda yemîne mahmûl olmamakla ıtlâkı lâ-be'sdir. Ve âyet-i **[98-b]** mezkûrede olan izâfet dahi ona îmâ eder. El-hâsıl lugatte yemîn ise de, örfde isti'tâfda dahi isti'mâl olunur.

***Büt-perest olma :** Ya'nî bir nesneyi âdet edip, sürüp gitme.

***Büt-i avâm, Büt-i havâs** (بت عوام , بت خواص) **:** İnsân üç kısımdır : Bir kısmı oldur ki, aslâ bu âleme niçin geldiğin ve maksûd, taleb-i kemâl idüğün bilmez. Mağrûr kalmıştır. Eklde ve şürbde ve cimâ'da ve muhabbet-i evlâdda, bu üçe büt-i avâm derler. İkinci kısmı, maksûd nedir, bu âleme gelmeden maksûd, taleb idüğün bilir. Velâkin muhabbet-i ârâyiş-i zâhire ve ârâyiş-i mâle ve muhabbet-i ârâyiş-i câhe mağrûr olmuş kalmıştır. Tahsîl-i kemâle meşgūl değildir. Bu üçe dahi büt-i havâs derler. Ve bunlardan mâ-adâ bir büt dahi vârdır ki ona nefs-i emmâre derler. Bu cemî'sinden gālibdir. Belki ol altı büt ki zikr eyledik, cümlesi nefs-i emmâre içindir. Bunu kesr eylemek gāyet müşkildir. Üçüncü kısmı, bu âleme gelmeden maksûd, tahsîl-i kemâl idüğün bilirler. Bu âlem-i süflâya ikāmet için gelmedi. Belki sefer üzerinedir. Mücâvir değildir, müsâfirdir ve hem tahsîl-i kemâle meşgūldür. Ol bütler onu mağrûr kılmamıştır. Ve ol insân-ı kâmildir. Nitekim Hak Teâlâ Kelâm-ı Kadîm'inde buyurur : و منهم مقتصد و منهم سابق بالخیرات باذن الله فمنهم ظالم لنفسه (Fâtır,35/32) [Onlardan kimi kendisine yazık eder, kimi orta yolu tutar, kimi de Allâh'ın izniyle hayırda ileri gider] (Hakkı Efendi)

***Bahr-i a'zam** (بحر اعظم) **:** Âlem-i ceberût.

***Bahr-i vücûb** (بحر وجوب) **:** Esmâ-i ilâhiyye ve hakāyık-ı rabbâniyedir.

***Bahr-i imkân** (بحر امکان) **:** Suver-i kevniyye ve hakāyık-ı imkâniyyedir.

***Bahr-i cevb, Bahr-i imkân** (بحر جوب , بحر امکان) **:** Ya'nî sâlik bahr-i imkândan bahr-i cevbe vâsıl olup, beynehümâda olan iplik zâil olsa bile, eseri bi'l-külliye zâil olmaz.

***el-Bedî'** (البدیع) **:** Öyle Allâh ki semâvât ve arzı ve içlerinde olanları bilâ-âletin ve lâ-mâddetin inşâ edicidir. Kulun bundan nasîbi Allâh'ın acâyib-i sun'ini teemmül eylemektir. Hikmet-i garâyibini görmeden ve kemâl-i kudretini tahkîk etmeden ötürü. Münferid olucu olduğu hâlde mübdi' ancak oldur. Bir kimse Allâh'ın ibdâ' ettiği şey'in hilâfı bir şey' ibdâ' ede, ol kimse mübtedi'dir, ona tâbi' olunmaz. Şu ismi bilen kimsenin âdâbındandır. Bid'atten ictinâb edipte sünnete mülâzemet etmeklik. Bid'at oldur ki, kitâbullâhda ve icmâ'-i kurûn-i selâsede aslı olmaya.

قيل : من امر بالسنة على نفسه قولا و فعلا نطق بالبدعة قيل : اصول مذهبنا ثلثة ؛ احدها الاقتداء بالنبى صلى الله تعالى عليه وسلم فى الاخلاق والافعال والاقوال والاعتقاد حتى لايحصل الظفر بالجنة الا بها والثانى صدق المقال و اكل الحلال والثالث اخلاص النية فى جميع الاعمال بالفرائض قبضه الله تعالى مبتدعا يذكر عنده باطلا فيوقع فى قلبه شبهة قيل : من استهان بادب من اداب الاسلام عوقب بحرمان الفرائض ومن استهان

[Denildi ki: Bir kimse kendi nefsinden kavlen ve fi'len sünneti emreder ki bid'atle konuşmuş, bid'ati emretmiş olur. Denildi ki : Yolumuzun usulü üçtür ; Birincisi, cennete kavuşmanın ancak kendisiyle husule geldiği Nebî (s.a.v.)e ahlâkta, fiillerde, sözlerde ve itikatta uymak; ikincisi, sözün doğru ve yiyeceğin helâl olması; üçüncüsü, bütün amellerde niyetin halis olmasıdır. Denildi ki : Bir kimse âdâb-ı islâmiyyeden bir âdâbı hafife alırsa, farzlardan mahrûmiyetle cezalandırılır. Ve kim farzları hafife alırsa, Allâh onun rûhunu bid'atçi olarak kabz eder. Allâh indinde ise bâtıl olarak zikredilir ve onun kalbine şüphe konulur.]

***Bidâyet** (بدايت) **:** Başlamak.

***Bedel-i mâ-yetehallel :** Kıvâm-ı beden olmağa her gün tenâvül olunan taâmdır.

***Bid'at** (بدعت) **:** Bid'at iki vecihledir. Zîrâ ol bid'atin şerîatte asl-ı sahîhi vâr ise, **[99-a]** hayyiz-i medhdedir. Zîrâ Rasûlullâh'ın tahrîz ve Hak Teâlâ'nın da'vet ettiği şerâyi'in tahtında dâhildir. Terâvîh, ef'âl-i hayrdandır. Ve onu eğerçi Rasûlullâh birkaç def'a ikâmet eyledi. Fe-emmâ devâm üzere muhâfaza eylemedi ve halkı dahi ikâmetine cem' kılmadı. Pes, Hazret-i Ömer'in terâvîh üzerine muhâfazası ve halkı onun üzerine cem' ve ikâmetine tahrîz kılması bid'at-ı memdûhadır. Ve eğer kitâb ve sünnetten asl-ı sahîh yok ise hayyiz-i zemm ve inkârdadır. Nitekim Rasûlullâh'ın hutbesinde gelir : و شر الامور محدثاتها وكل بدعة ضلالة Ya'nî kitâb ve sünnete ve yâhut amel-i sahâbeye muvâfık olmayan nesne, bid'at-ı mezmûmedir. Pes, bunlardan fehm olundu ki, bid'at dedikleri, asl-ı sahîhi olmayandır.

***Büdelâ** (بدلا) **:** Büdelâ her asırda on iki nefsdir ki zâid ve nâkıs olmazlar. Bunların abdâlın gayrıdır. Eğerçi ki isim cihetinden mukārebeleri vardır. Ve nükebânın dahi gayrıdır. Eğerçi aded cihetinden müşâreketleri vardır. Ve ehl-i tarîkden ba'zılarına mültebis olup büdelâyı, abdâl zannederler.Tâifey-i mezkûreye büdelâ tesmiyesine vech budur ki, bunlardan biri aralarından gāib olanların makāmına kāim olup cümlesi hükmünde olur ve cümle ile vücûd bulur. Nitekim şiirde gelir :

ليس من الله بمستنكر ان يجمع العالم فى واحد

[Dünya ve âhirette Allâh'ı inkâr mümkün değildir, sonunda âlem bir tekte toplanır] Pes, abdâl ile büdelânın farkı bu oldu ki abdâl biri birine bedeldir ve bedel mübdelün-minhin aynıdır. Nitekim faslında mürûr eyledi. Büdelânın ise, biri bi'l-farz bine bedeldir. Nitekim derler ki ; واحد كالف [Bir bin gibidir] Ve bedel ve mübdelün-minh şahs cihetinden biri birinin gayrıdır. Ve abdâl, yedi kimsedir. Bedel şol kimsedir ki olduğu mekândan gidip, kendi yerine kendi sûreti üzere bir cesed bıraka ve kimse onun o mekândan gittiğine vâkıf olmaya. Ve bunlar, kalb-i İbrâhîm üzeredir (a.s.).

***el-Berr** (البر) **:** Öyle Allâh ki mahlûkāta ihsân edicidir ve birr edicidir. Zîrâ hiçbir ihsân edici yoktur illâ onun müvellâsı Allâh Teâlâ'dır. Şol kimseye ki Allâh Teâlâ yâr ola, onu muhâlefetten saklar. Dahi insâna mensûb olan letâif-i gûnâ-gûnü onda dâim kılar. Dahi fuâdının künclüğünde dâim eder. Ve dahi murâdını hâsıl eder. Dahi zâdını takvâ kılar. Dahi kasdında doğru kılar. Dahi Hak Teâlâ efdâliyle onu emsâli içnde iğnâ eder. Dahi Allâh Teâlâ'ya ikbâlinin mübârekliğiyle muhâlefetten saklar. Kulun bundan nasîbi şol kimse ki, Allâh Teâlâ Hazretleri'nin ona ihsân ettiğini cümleye ihsân edici olur, husûsâ onunla.

***Berrun-Meberrun** (بر , مبر) **:** (Feth-i bâb ile) berr, (kesr-i bâ ile) birrden müştaktır. Kesret-i ihsân ve vefret-i hayr ve in'âm ve sıla-i erhâm ile mevsûf olup, mevâîd ve îfâdâtında sıdka mülâzım ve hulûsa müdâvim olucu ve üli'l-kurbâya sıla edici ve yetâmâ ve mesâkîn ve zuafâya iânet ve imdâd ve in'âm ve ihsân edici demek olur. Ve meberrun dahi, (eberre-yebürrü) den ism-i fâildir. Yine sıdk **[99-b]** ve hulûs edici ve in'âm ve ihsân edicidir demek olur.

***Birr, Berr, Birr-i vâlideyn ve Birr-i üstâz ve Birr-i şeyh** (بر و بر و بر والدين و بر استاذ و بر شيخ):* Birr (kesrle) hayırda tevassu'dur. Bahrin mukābili olan berr (feth ile), berr dedikleri, tevassu'undan ötürüdür ki eğerçi rub'-u meskûne nazarladır. Yâ karadan evsa'dır. Ve berr (feth

ile)allâh Teâlâ'dır ki vâsi'dir. Ya'nî on sekiz bin retkni fetk edip, tevessü'-i dâire-i vücûd ettikten sonra her kesin hâline göre feyzini bast etmiştir. Ve Kur'ân'da gelir : لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون (Âl-i İmrân,3/92) [Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe, siz hayra eremezsiniz] Kesre göre demek olur ki, cennete duhûl ve sevâba vusûl, mahbûbunuz olan emvâli bezle menûttur. Zîrâ mâl, dünyâda nefsin ziyâde meyl ettiği nesnedir. Onun için mâl denildi. Pes, dünyâ alâkası münkatı' olmadıkça derecât-ı ukbâ hâsıl olmaz. Ve fetha göre demek olur ki sırr-ı Hakk'a vâsıl olmak, mahbûb olan nefsi fedâya mevkûfdur. Zîrâ mâl gibi nefs dahi mahbûbdur. Onun için demişlerdir ki, mâl cândandır. Ya'nî şakîk-i rûhdur ki cân gibi sevgilidir. Velâkin her mâldan meyli kat' eden, cândan geçmez. Zîrâ cân mâldan akrebdir ki bedenin asl-ı kıvâmı ona menûttur. Ve mâl ve gıdâ onun levâhikindendir. Ve nefs hakka hasımdır. Ve sen ki düşmana müsâade edesin, dostu bulmazsın. Zîrâ dost ve düşman iki zıddır ki bir yerde müctemi' olmaz. Pes, nefsi katl etmek zarûrî oldu, tâ ki dostla dost olasın ve dosta vusûl bulasın. Ve Kur'ân'da zikr olunan ebrâr şol tâifedir ki, cemî'-i envâ'-ı berri sûreten ve ma'nen fi'le getirmişler ve zâhir ve bâtını ile kāim olmuşlardır ki birr-i vâlideyn dedikleri onun bir sınıfıdır. Ebû Yezîd Bestâmî'den ve gayrıdan, vâlide hakkında a'lâ mertebesi vâki' olmuştur. Ve İbrâhîmeyn'den biri ki İbrâhîm Havvâs'dır yine Benî İsrâil'de gezerken Hızır'a mülâkî oldu. Ve ona suâl etti ki; Yâ Hızır ! Sana ne sebepten mülâkî oldum ? Hızır dedi ki ; vâlidene birrin sebebiyle. Pes, vâlideye birr üzerine olmak, bâis-i mülâkāt-ı Hızır olunca, birr-i üstâz vesîle-i mülâkāt-ı Hazreti'n-Nübüvve ve birr-i şeyh, vâsıta-i rü'yet-i ilâhiyye olur. Zîrâ birr üzerine olmak, i'tikād-ı pâkdan nâşîdir. Buradandır ki şeyhi rü'yet, Hakk'ı rü'yet olur. Nitekim hadîsde gelir : من رانى فقد راى الحق [Beni gören, gerçekte Hakk'ı görmüştür][62] Zîrâ Rasûlullâh (s.a.v.) mazhar-ı kâmil ve sâir mezâhir onun şu'belerindendir. (**Nakd-i Hâl**)

***Berzahiyye-i kübrâ** (برزخيهء كبرى) : Âlem-i ceberût.

***Berzahu'l-berâzih** (برزخ البرازخ) : Âlem-i ceberût.

***Berzah-i kübrâ** (برزخ كبرى) : Âlem-i ceberût.

***Berzahiyye-i suğrâ** (برزخيهء صغرى) : Âlem-i melekût.

***Berzah-ı suğrâ** (برزخ صغرى) : Âlem-i melekût.

***Berzahu'l-ekber** (برزخ الاكبر) : Hazret-i sânî.

***Berzahiyyetü'l-ûlâ** (برزخية الاولى) : Hazret-i sânî.

***Berzahu'l-a'zam** (برزخ الاعظم) : Hazret-i sânî.

***Berzah-i evvel** (برزخ اول) : Hazret-i sânî.

***Berzah** (برزخ) : Ma'lûm ola ki, hazerât-ı hamsin lâhût ile melekûtun beyninde vâki' olan ceberûta hem berzah ve hem ceberût derler. Ve berzah, âlem-i maânî-i mücerrede beyni ile ecsâm-ı mâddiye beyninde meşhûd bir âlemdir ki **[100-a]** ona âlem-i misâl derler. Ve ibâdât ol âlemde münâsibiyle tecessüd eder. Ol âlem, hayâl-i münfasıldan ibârettir. Ve berzah lügatte, iki nesnenin ortasında hâil ve hâciz olana derler. Ve berzah, mevt ile ba's ortasında dahi derler. Ve hukemâ ıstılâhında, âlem-i nufûs-i muntabı'a dahi derler. Ol berzah hakîkatte âlem-i hayâldir. Ve hukemâ-i işrâkî, bu âleme iklîm-i sâmin ve misâl-i mutlak ve âlem-i hayâl derler. Ve bu âlem-i misâlde ecsâm mütecessid ve ervâh müterevvih olur. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***el-Burûc** (البروج) : Âlem-i mülk.

***el-Berzahu'l-câmi'** (البرزخ الجامع) : İnsân-ı kâmile berzahu'l-câmi' derler. Ve hazret-i vâhidiyyete dahi derler ki asl-ı cemî' berâzihdir.

***Bürhân** (برهان) : Delîl ma'nâsınadır. Ve Rasûlullâh (a.s.)a bürhân ıtlâk olunur. Tafsîli, kelimâtullâh bahsindedir.

[62] - Buhârî,Ta'bîr,10; Müslim,Rüyâ,11; Dârimî,Rüyâ,4.

***Bürhân-ı limmî** (برهان لمی) : Eserden müessire intikāldir. Eser müessire delîl olmak (delîl-i hâricî) sûret-i tevhîddir ki من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen, Rabbini de bilir][63] onun mefhûmudur.

***Bürhân-ı innî** (برهان انی) : Müessirden esere intikāldir. Müessir esere delîl olmak, hakîkat-ı tevhîddir ki من عرف ربه فقد عرف نفسه [Rabbini bilen, nefsini de bilir] onun mazmûnudur. Meselâ, sâati gördükte sana ilm gelir ki bu sâatin üstâdı vâr imiş. İşte bu, eserden müessire intikāldir ki bürhân-ı innîdir. Ve sâatçiyi gördükte bilirsin ki bunun masnû'u olarak sâat vardır. İşte bu dahi müessirden esere intikāldir ki bürhân-ı limmîdir. Ve bu takrîrden ma'lûm oldu ki eserden müessire intikālde bürhân-ı innî ta'bîr olunacak iken sehven bürhân-ı limmî ta'bîr olunmuş. الله اعلم بالصواب [Doğrusunu Allâh bilir] (Hakkı Efendi)

***Bürûz** (بروز) : Zuhûr ma'nâsınadır. Ehl-i tasavvuf indinde şöyle ıstılâh olmuştur ki, abdâlândan birisi İstânbûl'da mevcûd olarak mağribde dahi bir sûret ile görünmesine ve iş görmesine ve Cebrâil (a.s.)ın Dıhye sûretinde görünmesine bürûz derler, tenâsüh demezler. (Hakkı Efendi)

***Birliğe yetmek ve ef'âlde ve sıfâtta ve zâtta birlik :** Sâlik hıyn-i urûcda, kavsının hatt-ı mütevehhimi olan makām-ı kurbu güzer edip ve kendi aynı, ayn-ı Hak'da fenâ bulur ki ikisi bir olur demek değildir. Zîrâ hâdis ile kadîm imtizâc etmek muhâldir. Belki vücûd-i kevnî taayyünâttan fenâ bulup vücûd-i vâcib aslı üzerine zuhûr eder demektir. İşte Hak'la birliğe yetti dedikleri budur ki bu sözde ehl-i fehme ilhâd yoktur. Ba'zıları burada ya'nî mertebe-i fenâ-i küllî olan ev-ednâda kalmışlardır ki mertebe-i zâttır. Ve tenezzülü ihtiyâr etmemişlerdir. Ebû Yezîd Bestâmî ve emsâli gibi. Zîrâ bî-gāile mertebedir ki sâhibinin kendi zevkine dâirdir.

Ma'lûm ola ki avâmla havâssın farkı budur ki tâife-i avâm irâdetini, Hak irâdetine uydurmadı. Ammâ havâss irâdetini Hak irâdetine uydurmuşlardır. Zîrâ bi'l-cümle mücâhededen dahi garaz budur ki sâlik irâdetini Hak irâdetine uydura. Meselâ, avâm-ı gāfil sabâh oldukta, bugün neyleyelim derler. Ammâ havâss sabâha dâhil oldukta, bugün Allâh görelim neyler derler. Kendilerini aradan çıkarırlar. Ve bu makāma **[100-b]** ihsân derler. Allâh'ı görür gibi ibâdet eylersin. Nitekim hadîs-i şerîfde vâki' olmuştur: واعبد ربك كانك تراه وان لم تكن تراه فانه يراك [Rabbine O'nu görüyormuşçasına kulluk et, zirâ sen O'nu görmüyorsan da muhakkak ki O seni görür][64] Ve dahi giderek ittibâ'-ı Rasûl ile mâ-bihi'l-iştirâk gālib olup gönül gözü açılır, hicâb-ı ekvân yırtılır. Cemî'-i ef'âli Hak'dan görür olursun. Dahi giderek cemî'-i sıfât-ı Hakk'ı her yerde müşâhede eder olursun. Kaçan ef'âli birlesen ve sıfâtı dahi birlesen, zâtı dahi birler olursun. Meselâ, bir yerde Hakk'ın mümîtliği sıfatın görsen ki bârid ve yâbisdir, rûh ise hâr-i ratbdır, mümîtliğin nakîzidir. Ve suda, muhyîliği sıfatın görürsün. ومن الماء كل شئ حی (Enbiyâ,21/30) [Hayatı olan herşeyi sudan yarattık] Ve nârda kābizliği sıfatın görürsün. Ve hem nâr muîndir. Yemek pişirmeğe ve hem soğuktan ısıtmağa. Ve nebâtâtta rezzâklık tecellîsini gālib görürsün. Bu üslûb üzere eşyâya nazar eder isen, bilirsin ki vasf-ı Hak'dan hâric bir şey' yoktur. Meselâ, kâfirler ki sâkin oldukları beldede her yıl ne kadar bağlar ve bağçeler çoğalıp handekler kazarlar. İmdi ma'lûm ola ki Hakk'ın muînliği sıfatının zuhûrudur. Ve o kâfirler muzill isminin mezâhiridir. Hâdî isminin mezâhiri olan mü'minlere zıddır. Gālib olduğu yerde zıddın ahkâmın gösterirler ve mü'minlerden bir kimseyi bulsalar öldürürler. Zîrâ tekāzây-ı zıddiyettir. İmdi sâlik ol vakt evsâf-ı Hakk'ı her şeyde müşâhede eylemesi hücûm eder, gayrıyı görmez olur. Nitekim Yûnus Emre,

Beyit :

Yitirdim Yûsuf'u Ken'ân ilinde,
Bulundu Yûsuf ve Ken'ân bulunmaz.

Zîrâ insân bu âleme Hakk'ı bilmeğe ve belki görmeğe geldi idi. Bu kere eşyâya nazar etti. Gördü ki kimi nücûmdur, kimi eflâk ve anâsırdır ve mevâlîddir. Ya'nî maâdin ve nebât ve cüvândır. Ve eşyânın her birine suâl eyledikte hiç birisi, tanrıyı gördüm demezler. Pes, yitirmiş oldu Yûsuf'u ken'ân ilinde. Bu kere sülûk ederek ve mücâhede eyleyerek. Ve muallimi Allâh olarak evsâf-ı Hakk'ı görmeğe başladı. Bu kere eydir bu hôd ancak muhyî isminin sıfatıdır, tanrı değildir. Ve nebât bunun neresidir. Bunda gālib olan ancak rezzâklık sıfatıdır. Yûsuf'u bulup, bu kere ken'ânı bulamaz. Evvel mahcûb idi, sonra ehlullâhdan oldu. Dahi gönlünü mebde'den

---

[63] - Aclûnî,**Keşfu'l-Hafâ**,II,262; Aliyyü'l-Karî,**el-Esrâr**,s.337.
[64] - Buhârî,İman,37; Müslim,İman, 1.

ayırmayarak şol ağâcın aslı ve tohumu olan çekirdeği müşâhede eylediği gibi cemî' eşyâda dahi Hakk'ı müşâhede eyler olur. Gâh mahall-i zuhûru görür ki o mazhardır. Gâh evvel mekânını görür, gâh maan görür. Nitekim çâr-i yâr-i bâ-safâdan rivâyet olunur : ما رايت الله قبله او بعده او معه او فيه ما رايت شيئا [Ben ne gördüysem, ondan evvel yâhut sonra veya o şeyle beraber ya da o şeyin kendinde ancak Allâh'ı gördüm, başka bir şey görmedim] İmdi benim rûhum, pehlivânlık bu değildir ki Hazret-i Hakk'ı bir biliş ile bilesin ki gâh unutasın. واذكر ربك اذا نسيت (Kehf,18/24) [Unuttuğun vakit Allâh'ı zikret] dediği olasın. Belki pehlivanlık budur ki, yerken ve içerken ve gülerken ve oynarken, gönlünü bir nefes Hak'dan ayırmayıp, gâfil olmayasın. Öyle olsa, bu ma'nâyı isteyen kimse, mürşîd-i kâmil eteğin pek tutsun. Fe'fhem. **[101-a]** Bir iki olmaz ve iki bir olmaz. Hakk'ın vücûdunu başka ve halkın vücûdunu başka sananlar, vücûd benimdir i'tikādını kaldırınca iki vücûd bir olmuş olmaz. Belki vücûd bir olduğu ma'lûm olmuş olur. Fe'fhem.

***Bir bin olmak :** Vech-i ahadiyyet, merâyây-ı kesretten yüz göstermektir. Ve vech-i ahadiyyet esmâ ve sıfât i'tibâr olunmaksızın zât-ı Hak'dan ibârettir. Merâyây-ı kesret ise, birkaç mertebeden i'tibâr olunur. Zîrâ Cenâb-ı Hak evvelen bi'z-zât zâtına tecellî eyledi ki zâtında esmâ ve sıfâtını müşâhede eyledi. Pes, ma'lûm ola ki zâtın bir sıfat-ı muayyene ile taayyününe ve tecelliyâtından bir tecellî i'tibârına ism derler. Meselâ, zâtın rahmetle taayyününe ve tecellîsine rahman denilir. Ve kahr ile taayyününe ve tecellîsine kahhâr denilir ki müsemmânın aynı ve gayrı olmayan ism bu esmâya nazarandır. Yoksa esmâ-i melfûza ve mektûbeye esmâü'l-esmâ derler. Ve ba'zılar sıfata dahi ism derler. Zîrâ zât esmâ-i mütekâsire beyninde müşterektir. Ve esmâda tekessür, sıfâtın tekessürü sebebiyledir. Muhabbet-i ilâhiyye zâtın ale'l-infirâd taayyün-i ilmiyye ve ayniyye ile her bir sıfattan zuhûrunu müsted'î olmakla, feyz-i akdes kavâbil-i esmâ-i mütekâsireye feyz bahş olup, zât merâyây-ı müteaddidede cilveger oldu. Ba'dehû mir'ât-ı misillû bir hakîkatte sıfâtını müşâhedeye irâdet-i aliyye ve muhabbet-i lem yezeliyyesi taalluk etmekten nâşî, hakîkat-ı muhammediyye mevcûd olup, onun vücûdunda mecmû'-i esmâ tahtında bulunan hakāyık, ilmu'llâhda sâbit olduğu için a'yân-ı sâbite derler ki esmâ-i ilâhiyyenin zılâli mesâbesindedir. Bu mertebeye âlem-i lâ-taayyün ve amâ ve gaybu'l-guyûb ve gayb-ı mutlak ve âlem-i lâhût derler. Pes, hakāyık bu mertebede isti'dâtların fi'le getirmek için her biri lisân-ı isti'dâdıyla cenâb-ı feyz-i akdesden istifâza ve istimdât etmeleriyle ân-ı vâhidde cümleye birden ifâza edip her birinin isti'dâtlarının zuhûra gelmesine taalluk irâde-i aliyyesi ilm-i ezelîsine munzamm olmakla hakîkat-ı muhammediyye ilmden ayna erişip, hakāyık-ı ilmiyye dahi onun (hakîkat-ı muhammediyye) vâsıtasıyla mertebe-i ayna erişdiler.

Pes, hakāyık-ı ilmiyye mertebe-i akliyyeye (ervâh) tenezzül ile her biri mertebe-i aklda kendi taayyün-i akliyyesiyle mümtâz olup, sıfât-ı Hak a'yân-ı sâbite vâsıtasıyla merâyây-ı ervâh-ı mücerrededе mütecellî oldu. Pes, ervâh-ı mücerrede bu mertebede min-vechin vatan-ı aslîsinden cüdâ ve menba'-ı kadîminden âvâre ve şeydâ olmakla cem'iyyet-i ezeliyyesin yâd ve nâliş-i iftirâk ile feryâd edip, bezm-i vahdeti havâstâr ve makām-ı vuslatı talebkâr olduklarında, hazret-i muîd-i tevvâb vâsıta-i hakîkat-ı muhammediyye ile ervâha bu vechile hitâb buyurdular ki, bize vuslat , belde-i ma'mûreye ya'nî âlem-i dünyâya vusûlden sonra mutasavverdir diye buyuruldu. Ba'dehû takāzây-ı ism-i zâhir ile nüfûs-i mücerrede, vâsıta-i tabîat-i külliyye ile cism-i küllîye tenezzül ve besâit-ı eflâk ve anâsırdan ubûr ederek, vesâit-ı nebât ve hayvân ile rütbe-i sûret-i insâniyyeye **[101-b]** eriştiler ki nüfûs-i mücerredenin zılâli menzilesindedir. Ya'nî suver-i nûrâniyye-i nüfûs-i mücerrede, merâyây-ı kavâlib-i beşeriyyeden sûret-nümâ oldu. (Şeyh Muhammed Cemâleddîn)

***Bismillâhirrahmânirrahîm** (بسم الله الرحمن الرحيم) :

Besmele olmasa memdûd eğer,
Bulunur muydu kâinât meger,
Rahmet-i vâsiadan doğdu cihân,
Buldu çün perverişi cism ile cân,
Açdı çün ber nefes-i rahmânı,
Kıldı merkezden evceh seyrânı,
Etti a'lâ ve esfeli ihyâ,
Kimini rast kıldı kimini pâ,
Hakkıyâ merdüm-i çeşmi sil ,
Bak nice rûşendir cemâl-i Hak.
Vemâ erselnâke illâ rahmeten lil âlemîn
Dedi Hak, ey habîb-i hüdâ,
Sûret-i âyine-i esrârım,

Çün ezel-i kābiliyyetin bildim,
Seni âlemlere rahmet kıldım,
Olmasaydın bu kâinâta esâs,
Kanda bulurdu feyzi cinn ve ünâs,
Rahmet-i âmmesin yâ Ahmed,
Senin ile bulur cihân meded.

***Besmele-i şerîf, âyet-i kerîmeden midir, değil midir ve fazîleti :** İmâm-ı Şâfiî (rahimehullâh) besmele-i şerîfi fâtihadan add buyurup, yedi âyet i'tibâr ederler. İmâm-ı A'zam (rahimehullâh) Hazretleri besmele-i şerîfeyi fâtihadan add buyurmayarak, fâtihayı yedi âyet i'tibâr eder (r.anhümâ) Ma'lûm ola ki, ulemây-ı izâm zât-ı vâcibü'l-vücûdun üç bin esmâsı vardır diye buyurdular. Bin ismini melâike bilir, gayrılar bilmez ve bin ismini enbiyâ bilir, gayrılar bilmez. Üç yüz esmâsı tevratta ve üç yüz esmâsı incilde ve üç yüz esmâsı zeburda ve doksan dokuz esmâsı Kur'ân'dadır. Birini dahi Allâh Teâlâ kendi ihtiyâr etmiştir, kimse bilmez. Şu üç bin esmânın ma'nâsı "bismillâhirrahmânirrahîm" de mevcûddur. Her kim besmele-i şerîfeyi kırâat eder ise Hak Teâlâ'yı üç bin esmâsı ile zikr etmiş olur. Fe'fhem. (eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı Bursevî kaddese sırruhu'l-celî)

***Pes ve bes (پس و بس) :** Pâ-i fârisî ile pes, öyle olsa ma'nâsına ve geri kalmak ma'nâsına ve bundan sonra ma'nâsına gelir. Ve bâ-i arabî ile, yeter ve hayli ve ancak ma'nâlarına gelir.

***Bast (بسط) :** Sâlik, sülûkünde gâh zevk ve gâh şevk ile evrâdı olan ism-i şerîfe iştigāl eder. Ona bast ta'bîr olunur. Bast, açmaktır. Ya'nî bir sâatlik müddeti, birkaç sene kadar vüs'atlendirmektir. Ve bast açılmak ve neşât ve güşâde ma'nâsına dahi gelir.

***Best ü bülend (بست و بلند) :** Alçak ve yüksek demektir.

***Bast-i kalbî (بسط قلبی) :** Kalbdeki güşâdelik

***Basît ve mürekkeb (بسیط و مرکب) :** İnsândan ibâret olan mürekkebâtın zıddıdır. Ya'nî ateş ve hevâ ve su ve hâk ve bunlar misillüler basîttir. Ve dakîk, basîttir ve helvâ mürekkebdir. Ve ahad, basîttir ve isneyn mürekkebdir. İş bu anâsır-ı erbaa ile olmayan arş ve kürsî ve eflâk dahi basîttir. Ya'nî basît lügatte, düz demektir. Ve ednâ mertebe, mürekkeb olan iki cerlidendir.

***Rahmetün, büşrâ ,gavsün, gaysün, gıyâsün(a.s.) (رحمة , بشری , غوث, غیث, غیاث) :**

er-Rahmetü, îsal-i hayr irâdesine derler. İsm-i şerîfde "bâ" masdar ola. Nefs, irâde-i hayr ve ayn-i îsâl-i birr demekle mübâlağa kasd **[102-a]** oluna. Çün nizâm-ı silsile-i mevcûdâta inâyât-ı ezeliyye muktezâsınca nesak-i hasen üzerine bâis-i îcâd olmuştur. Gûyâ ayn-ı inâyet-i ezeliyye ve mahz-ı irâde-i lem-yezeliyyedir ki, vücûdu rahmeten li'l-âlemîn olmuştur.Yâhud masdar ile ism-i fâil ma'nâsı murâd ola. Yâhud ism-i masdar ola ki, ayn-ı inâyet-i îsâl ve mahz-ı irâde-i hayr-ı nevâl olduğu muhakkıkan olmuş ola. Her bir kimse ale'l-husûs zümre-i mü'minîn ve mü'minâta ve fırka-i müslimîn ve müslimâta hayr ve birri îsâl edici ve gāyet-i salâhlarını kasd edicidir demek olur. Yâhud masdar bi-ma'nâ mef'ûl ola. Her çend merhûmiyyet sebk-i zunûb iktizâ eder ise de, bu makāmda çün zât-ı kerîmi mâ-tekaddem ve mâ-teahhar hefevâtı ve zellâtı mağfûr ve ma'füvvdür. Bu makāmda merhûmînden afv-ı zellât ve safh-ı hefevât olunmakla inâyât-ı ezeliyye-i rabbâniyyeye mahall ve mazhar kılınmıştır ma'nâsına olmuş ola. Yâhut ümmetinin zünûb ve seyyiâtları afv olunmakla irâde-i îsâl-i hayr ve inâyet-i i'câl-i nevvâl ve birr olunmuştur demek olur. Büşrâda dahi bu ihtimâlât-ı sülüs cârîdir. Ayn-ı beşâret ve mahz-ı meserrettir. Mübâlağaten yâ hakîkaten yâhut beşâret edicidir yâhut kendileri mübeşşirlerdir. Envâ-ı niam lâ-yühsâ ve ecnâs-ı âlây-ı bî-intihâ ile beşâret edicidir yâhut beşâret olunmuştur demek olur. Va'llâhu a'lem.

El-Gavs, avn ve nusret ma'nâsınadır. Ve ilticâ olunmuş kutbu'l-vücûddur ki cemî'-i mehlûfîn ve hâiffîne melce' ve avn ve nusret etmekle mültecâdır. Ya'nî her bir hâif ve muztarr ve her mehlûf-i zi'l-hatar ki sâha-i aliyyesine اغثناه و انصرناه diyerek iltimâs-ı avn ve nusret edip, ilticâ eyleye. Be-her hâl korkduğundan emîn edip avn ve nusretle memnûn ve mesrûr olur.Gays diye, mutahhire derler. Umûm-i nef'-i berekâtta ve ihyây-ı emvât-ı kulûb etmede gaysdır. Belki gaysdan münâfi'i eşmel ve eamm ve ihyâ-i emvâtta âsârı, ekmel ve etemmdir. Zîrâ Cenâb-ı Risâlet-penâh (a.s.) Hazretleri'nin münâfi' ve berekâtların ve ihyâ-ı emvâtları dînen ve dünyâen ve maâşen ve maâden, zâhiren ve bâtınen, ebeden ve müebbedendir. Ol kulûb-i ef'ide ki ihyâsıyla hayât bula, fevz-i ebed ve felâh-ı sermede vâsıl olur. Gıyâs dahi, nusret ve iâne ma'nâsınadır. Ale'l-vechi'l-eblağ, melhûfîn ve hâiffîn ve muztarrîn ve mazlûmîne mugîs ve zahîr olduğundan, ayn-ı inâyet ve mahz-ı gavs ve avn tesmiye olunmuştur.(Nukile min ***Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî***)

Beşîrun, mübeşşirun, nezîrun, münzirun (a.s.)** (بشير , مبشر , نذير , منذر) : Beşîrun, بشر , يبشر , بشرا و بشورا dan fiildir. Büşrâdan me'hûzdur. Müjde ma'nâsına faîl, bi-ma'ne'l-fâildir. Müjde edici, ya'nî muştulayıcı demektir. Mübeşşirun dahi, "beşera" dan tef'îl bâbından ism-i fâildir. Teksîr için büşrâyât-ı kesîre ile tebşîr edici demek olur. Beşîr, sıyga-i mübâlağa olup, ale'l-vechi'l-mübâlağa beşâret edici demek olur. Ya'nî Allâhu Azîmü'ş-şân cânibinden **[102-b]** ityân ettiği evâmir ile mü'temir ve nevâhî ile müntehî olan mü'minînin îmân ve tâât ve hayrât ve hasenâtları mukābelesinde Bârî Teâlâ Hazretleri'nin yümne ve kereme i'tâ buyurdukları ücûr-i mesûbâtı mütezâife ve derecât-ı sâmiye-i cinâniyye ve mehâlik ve mehâvifden selâmet ve envâ-ı niam-ı vâlây-ı rabbâniyye ile mü'min kullara müjde ve tebşîr edici demek olur. Nezîrun-münzirun, ikisi bir ma'nâyı müfîddir. İnzârdan müştaklardır. Nezîr, sıfat-ı müşebbehedir, beşîr gibi. Pes, sübût ma'nâsını müfîd olmuş olur. Münzirun, ism-i fâildir. Hudûs ma'nâsını müfîddir, mübeşşir gibi. Bu vech üzere beynlerinde tefâvüt olmuş olur. İnzâr, tahvîf ile iblâğ-ı haber etmeğe derler. Nitekim ibşâr, ısrâr ile ya'nî sürûr vermekle haber vermeğe dedikleri gibi tahvîf ve inzâr ile haber vericidir ki cânib-i ilâhîden ityân ettiği evâmir ve nevâhîden i'râz edip, küfr ve dalâlette ve ısyân ve gavâyette kalmışları ve zünûb ve seyyiâtı iktirâh edip, tâib ve müstagfir olmayanları nekâlu'llâh ve azâbu'llâh ile tahvîf ve inzâr ettiği için nezîrun ve münzirun isimleri ile tesmiye olunmuştur. (Allâhümme salli alâ Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ecmaîn) (Nukile min ***Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî)

***Bi-lâ şart-ı şey'in, Bi-şart-ı lâ-şey'in, Bi-şart-ı şey'in** (بلا شر طشئ , بشرط لا شئ , بشر طشئ) : Bi-lâ şart-ı şey'in, sırf-ı mutlak demektir. Ya'nî yanında şey' olması ve olmaması kat'an mülâhaza olunmamak şartıyla demektir. Bu mertebe, lâ-taayyün mertebesidir. Bi-şart-ı lâ-şey'in, yokluk ile mukayyed demektir. Ya'nî şey' olmamak mülâhazası şartıyla demektir. Ya'nî bu mertebede ne esmâ ve ne sıfât hiçbir şey' olmamak üzere. Bu mertebeye, mertebe-i ahadiyyet derler. Bi-şart-ı şey'in, varlık ile mukayyed demektir. Ya'nî ancak yanında şey' olmak mülâhazası şartıyla demektir. Bu mertebeye, mertebe-i vâhidiyyet derler. Ve'l-hâsıl, lâ-taayyünde yanında şey' olmak, olmamak i'tibârı hiç mülâhaza olunmaz. Ahadiyyette, yanında şey' olmamak i'tibârı mülâhaza olunur. Vâhidiyyette, yanında şey' olmak i'tibârı mülâhaza olunur. Ahadiyyet ile vâhidiyyet mertebelerini, ilâhiyyet mertebesi şâmildir.

***Basar ve basîret** (بصر و بصيرت) : Basîret, nûr-i kudsle münevver olan kalb için bir kuvvettir ki, onun ile hakāyık-ı eşyâ ve bevâtın-ı eşyâ görülür ve nefs için olan basar ile suver-i eşyâ ve zevâhir-i eşyâ görülür. Ve ol basîret, bir kuvvettir ki hukemâ ona, âkile-i nazariyye ve kuvvet-i kudsiyye derler. Pes, kalbdeki basîret, serdeki basar menzilesinde oldu. Ya'nî ikisi dahi kuvvet-i idrâkiyyedir, lâkin biri ile bâtın ve biri ile zâhir idrâk olunur.

***el-Basîre** (البصيرة) : Kalbde bir nûrdur ki onunla hakāyık-ı eşyâ ve bevâtın-ı küll-i umûr idrâk olunur. Nitekim, basarla mahsûsât ve mübsirât idrâk olunur. Hukemâ buna, kuvvet-i âkile-i nazariyye derler. (Ankaravî)

***Bekā - bi'llâh** (بقا بالله) : Hak ile bâkî olmağa bekā-bi'llâh derler.

***Bekā ba'de'l-fenâ** (بقا بعد الفنا) : Fenâ içinde fenâ demektir.

***Bukā'-i şerîfe** (بقاع شريفه): Medîne-i Münevvere ve Mekke-i Mükereme'ye bukā'-i şerîfe derler.

***Bakiyye-i vücûd** (بقيه وجود) : Vâr demek, dahi benlik vârdır demektir.**[103-a]**

***Bi'l-kuvve ile Bi'l-fi'l** (بالقوه, بالفعل) : Kuvvet, fi'lin hizânesidir. Zîrâ kuvvet olmasa, fi'l vücûda gelmezdi. Zîrâ her ne vâr ise ma'nâ iken bi'l-kuvvedir. Vücûda gelmesi, bi'l-fi'l olur.

Belâ üç nev'dir :** Ba'zı ârifin işâreti üzere belâ üç nev' üzeredir : Biri, ta'cîl-i ukūbet kabîlindendir. Nitekim Yûsuf (a.s.) dan hemm-i ma'hûd sâdır olmakla, yedi sene mescûn olduktan sonra اكرنى عند ربك demekle beş sene dahi mahbûs oldu. Eğerçi gayr-ı mülâyim ile tecellî, tevsî'-i dâire-i dil içindir. Ve bir dahi, imtihân kabîlindendir. Tâ ki Hak katında derecesi halka zâhir ola. Eyyûb (a.s.)ın belâsı gibi. Ve biri dahi, kerâmet bâbındandır. Tâ ki Allâh Teâlâ katında kurbet ve kerâmeti ziyâde ola. Yahyâ (a.s.)ın belâsı gibi. Maa-hâzâ hatâ eylemek değil, "hemmi" hitâbıyla sâdır olmadı. Ve bu belâların cümlesinden âfiyet taleb etmek gerektir. Şol ma'nâya ki nüzûl ettikte nefsinden mahfûz ve himâyet-i Hak'da ola. Ve illâ mihnet sûretinde olan mihnetten (atâ) kimse kaçmaz. Ve suâl-i âfiyetin bir ma'nâsı dahi budur ki ol şiddetin hulûlüne sebep olan ma'siyet ve tenezzülden âfiyettir. (Nukile min ***Es'ile-i Ecvibe-i Hakkı Efendi)

Bülbülün çekdiği esmâsı :** Ve sâir mürgān miyânında mertebesi bülbülün dâstânî esmâ-i sad-hezârdır. Ya'nî bülbülün çektiği bin ismdir. Bülbülün sâir mürgāndan menzilesi, insân-ı kâmilin sâir mevcûdâttan mertebesi gibidir. Zîrâ mazhar-ı ism-i a'zamdır ki cemî'-i esmâ ve sıfâtı câmi'dir. Ve bunda pervâneyi, âteş-i aşkda ihtirâk hasebiyle bülbül üzerine tercîh vardır. Zîrâ bülbül, şemm-i bûyla medhûş ve pervâne, bi'l-külliyye muhteriktir. Bî-hûşda ise eser-i vücûd bâkîdir. Velâkin bu ma'nâ i'tibârîdir. Ve illâ ehlullâhın fenâsı, insilâhladır. Yoksa bi'l-külliyye mufârakat-i rûhla değildir. Ve'l-hâsıl, tafdîl-i pervâne ketm-i râza dâir bir ma'nâdır. Fe'fhem cidden. Bu makāmın tafsîli budur ki, pervânenin hâli, من عرف الله كل لسانه [Kim Allâh'ı bilirse, dili âciz kalır] mertebesine dâir ve bülbülün şânı, من عرف الله طال لسانه [Kim Allâh'ı bilirse, dili uzar] derecesine nâzırdır. Zîrâ ehl-i fenâ-i mutlakda güft ü gû olmaz. Şol cihetten ki, kendi vücûdundan bî-şuûr olan kimsenin gayr-ı şuûru olmaz. Ve bu makāma, "temahhuz" derler. Fe-emmâ ehl-i bekāda kelâm-ı ilâhî tavîl ve takrîr-i esrâr, gayr-ı kalîldir. Şu kadar vâr ki esrârı remzle söylerler ve setrle tecrîd ederler. Meğer ki muhâtab olan kimse tasrîha ehl ola. Ve bu makāma "teşkîk" derler ki vücûd-i vâcib ve vücûd-i mümkini câmi'dir. Ve bu makāmda insân-ı kâmil tavîlü'l-lisân olmasa esrâr-ı ilâhiyye gaybu'l-guyûbda maksûre ve mestûre kalır. Ve bundan zâhir oldu ki, kable'l-vüsûl, güft ü gû eden mübtedî sâlik, bülbüle benzer ki dâstâni dürüst değildir. Zîrâ henüz gülden bûy almağa bed' etmiştir. Çünki bî-hûş ola hâmûş olur ve çünki sahve gele, güft ü gûdan yine hâlî olmaz. Zîrâ hâlini söyler ve sâir mürgānı dahi ol ma'nâya irşâd eyler. (Nukile min ***Şerh-i Ebyât-ı Şeyh Sa'dî Hakkı Efendi)

Li-muharririhî : **[103-b]**

Kurtul bu cihânın oyuncağından,
Bülbül isen, çıkma gül ocağından,
Bir gül idin, koptun ezel bağından,
Gelsün fenâyla solanlar bugün,
Âdem'in zahrini mesh edip Allâh,
Ahd aldı neslinden, gedâ ve ger şâh,
Kimisi yanıldı, kimisi buldu râh,
Gelsin Hak yolunu bulanlar bugün,
Şerîat ırmağı pâk etsin nûrun,
Hakîkat deryâsı ağ etsin özün,
Hakkı, emr-i hakk'a uyarsa sözün,
Gelsin hak nasîhat alanlar bugün.

Benlik** (بنلك) **:** Benlikden murâd, vücûd ve pindâr ve izâfet-i kevniyyedir ki yaramaz nesnedir. Mukābili, tevâzu' ve fenâdır. Ya'nî kendini yok menzilinde tutmaktır demişlerdir ki sâlike kurb-i dergâh, yokluğu mikdârıdır. Pes, bu ma'nâdan hazz-i evfâ gerekdir.(Nukile min ***Şerh-i Rûh-i Mesnevî Hakkı Efendi)

***Pindâr** (پندار) **:** Hakîkatı olmayan şey'e pindâr derler ki sanıdan ibârettir. Benim vücûdum diye sanıya ve zannetmeğe derler. Pindârda kaldı, ya'nî sanıda kaldı ve kendini beğenmekde kaldı demektir. Fe'fhem cidden.

***Büstân-i cân** (بوستان جان) **:** Kalb demektir.

***Bûkalemûn** (بوقلمون) **:** Bûkalemûn dedikleri, bir hayvândır ki kırmızı renkli şey'in yanına gelse, biraz durmakla kendisi kırmızı renkli olur. Ve yeşil renkli şey'in yanına gelse, biraz durmakla yeşil renkli olur. Ve sarı renkli şey'in yanına gelse, biraz durmakla sarı renkli olur. Ya'nî bûkalemûn gûnâ-gûn renkler ile göründüğü gibi, ehl-i telvîn olan zât dahi her i'tikād ehlinin i'tikādını câmi' olur. Görenler, bizim i'tikādımızdadır kıyâs ederler. Maa-hâzâ ol i'tikād ile görünse bile, hilâf-ı şer'-i şerîf ise de ol i'tikādı kabûl etmez ve şer'an tathîri vâcib olan reng-i nâ-pâke boyanmaz.

***Bulmak**(بولمق)**:** Burada bulmakdan murâd, şuhûd ve ayân ile Hakk'ı görmekdir. Hazret-i Şeyh-i Ekber (k.s. ezher) **Futûhât**'ında : نور ومن حيث تجليه فى الصور يشهد ويرى ولكن لايرى الا فى رتبة الرائى الانوار شهادة والحق buyurur. Ya'nî envâr, şehâdettir (âşikâredir) ve Hak nûrdur (vücûd) ve suverde tecellîsi haysiyyetinden râînin rütbe-i isti'dâdına göre Hakk'ı müşâhede ve rü'yeti

muhakkakdır. Ve'l-hâsıl قد جاءكم بصائر من ربكم فمن ابصر فلنفسه ومن عمى فعليها (En'âm,6/104) [Gerçek şu ki size Rabbinizden birçok basiretler (kalb gözü kabiliyeti) geldi; artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhinedir] müeddâsınca, âsâr-ı feyz-i hüdâ, mezâhir-i eşyâdan hüveydâ olduğunu basar-ı basîret ile müşâhede ve rü'yetten ibârettir. Nitekim **Hasan Sezâî** (k.s. âlî) buyurur :

Nazm :

Olalı her zerreden mihr-i cemâli âşikâr,
Dîdeme ayn-ı müessir görünür her bir eser.
Ârif-i bi'llâhı mahcûb eylesin mi mâ-sivâ,
Şu'le-i şemşîr-i mihre zerre olsun mu siper.
(Şeyh Muhammed Cemâleddîn)

***Bulmamak** (بولمامق) : Künh-i zâtı idrâk mahâl olmakdan ibârettir. Hazret-i Şeyh-i Ekber (k.s. ethar) **Futûhât**'ta : **[104-a]** غيب فلها الهو فلا يظهر الهو ابدا فالحق من حيث الهو لايشهد وهويته حقيقته الاسرار Ya'nî esrâr gaybdır ve hüviyyet esrâr içindir ki ebeden zuhûr ve şuhûdu mümkin değildir. Pes, Hakk'ı hüviyyeti ya'nî hakîkati haysiyyetinden müşâhede ve rü'yet mutasavver değildir. العجز عن درك الادراك ادراك muktezâsınca kendi zâtını idrâk ancak zât-ı pâke muhtass ettiği meczûm-i aklı derrâkdir.

Beyit :

Bahr-i efkâra düşüp çekme emek,
Nükte-i çün ve çerâdan el çek.
Gene zâtına erişmez evhâm.
Mütehayyir burada hâss ile âmm.

Lâkin havâssın tahayyürü, avâmın tahayyürü gibi hangi cânibe teveccüh edeceğin bilmemek değildir. Havâssın tahayyürü, bir tahayyürdür ki müstelzim-i ilmdir. رب زدنى تحيرا فيك kavl-i şerîfiyle bu tahayyür irâde olunmuştur. Zîrâ erbâb-ı kulûbun menzil-i âhiri hayrettir. (Nukile min ***Risâle-i Seyyid Muhammed Cemâleddîn***)

***Bilmek** (بيلمك) : Kişi, kendi hakîkatını anlamaktır. Zîrâ من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen, Rabbini de bilir][65] muktezâsınca ma'rifet-i nefs, müstelzim-i ma'rifet-i rabdir. Hazret-i Bâyezîd (k.s. reşîd) buyurmuşlar ki : "Matlûbum olan Cenâb-ı Hakk'a ereyim diye otuz sene envâ'-ı mücâhede ve riyâzât ile taleb kapısın bekledim. Ba'dehû perde-i hestî ya'nî benlik ve varlık mürtefi' oldukta, gördüm ki verâ-i perdeden yine Bâyezîd zâhir olup, Bâyezîd tecellî eyledi. Nazar-i im'ân ile tedkîk eyledim. Gördüm ki ma'nây-ı Bâyezîd'den rû-nümâ olan sıfât-ı rabb-i hamîd imiş. Evvel, ma'nây-ı Bâyezîd'i, ba'dehû rabb-i mecîdi bilip من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen Rabbini de bilir][66] ma'nâsını tahkîk ettim." Pes, ehlullâh indinde ilm, Hakk'ı bilmekden ibârettir. Ya'nî ref'-i hicâb-ı hestî ile hakîkatını ve hakîkatında sıfât-ı Hakk'ı anlamaktır.

***Bilmemek** (بيلمامك): İlmu'llâha nihâyet olmamaktan ibârettir ki ما عرفناك حق معرفتك يا معروف [Seni kendi hasebin ve merteben miktarı bilmedik velâkin kendi hasebimiz ve mertebemiz miktarı bildik] ile ma'rûf ve mevsûfdur. اعرفكم بنفسه اعرفه بربه [Nefsini en iyi bileniniz, Rabbini en iyi bileninizdir] tafsîlince, ma'rifet-i ilâhî, mâ-lâ-yetenâhî olup فوق كل ذى علم عليم (Yûsuf,12/76) [Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen vardır] fevkince erişen, هو كما اعلم و فوق ما اعلم [O benim bildiğim gibi ve bildiğimin fevkindedir] i'tirâfıyla nihâyet-i ilme reh-yâb olamadığın iş'âr edip, يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء (Bakara,2/255) [O, önlerinde ne varsa, arkalarında ne varsa hepesini bilir; onlar ise O'nun dilediği kadarından başka ilm-i ilâhîsinden hiçbir şeyi kavrayamazlar] kelâm-ı mu'cizâdâsınca meşiyyet-i Hak taalluk etmedikçe

---

[65] - Aclûnî,**Keşfu'l-Hafâ**,II,262; Aliyyü'l-Karî,**el-Esrâr**,s.337.
[66] - Bkz. Dipnot 61.

ilmu'llâhdan bir şey' ihâta-i hadd imkânda olmadığından, ilmu'llâhda herkes acz ve kusûrun izhâr eyler. Pes, bu bilmemek avâmın anladığı bilmemek değildir, belki bilmenin bilmesidir. Nitekim Hazret-i Şeyh gavsesinde علم العلم هو الجهل من العلم buyurur. Ya'nî bilmenin bilmesi, bilmekden bilmemekdir ki inkıtâ' yüzünden ma'rifete netîce vermekden ibârettir. İlm-i ilm, ilmin nihâyeti olmadığın bilmekdir. (Şeyh Muhammed Cemâleddîn)

***Bilmek, bulmak, olmak** (بيلمك , بولمق , اولمق) :* Bilmek, bulmak, olmak dedikleri, üç sıfat-ı âliyedir ki değme şahısda bulunmaz ve bulunsa dahi biri bulunur ki ilmdir. Yoksa vicdân ve husûlü nerede olur ki biri ayne'l-yakîn ve biri dahi hakka'l-yakîndir. Ya'nî ayn ve hakdır ki kalbde râsih ve sâbittir. Zîrâ ba'zı ilm ve ayn ve hak vardır ki râsih olmadığından, sâhibi zelzele ve ıztırâbdan hâlî olmaz ve kalbinde itmi'nân ve sükûn bulmaz.

Nazm : **[104-b]**

İlmi ko ayna eriş, tâ cân ve dil bula sükûn,
Ermedinse "kün fe kân"e bulmadı hâlin yekûn.
Her taayyün evveli sensin, senindir bu zuhûr,
Sûretinden Hak senin gösterdi hem yüz bin şüûn.
Oldu Âdem-i evvel ve âhir Muhammed Mustafâ,
Bir elif bir mîmde hatm oldu esrâr-ı kurûn.
Çün gözünle göre ayne'l-yakînin yüzünü,
Bir göre a'yân-ı eşyâyı kamû ayne'l-uyûn.
Gel bugün er noktanın sırrına devr-i cîmden,
Sünbüle bu devr içinde devr eder zü'l-fünûn.
Sırr-ı nahnü'l-âhirûne's-sâbikūn oldu ayân,
Fehm eder Hakkı bu sırrı, vâr ise ehl-i derûn.
(Şeyh Muhammed Cemâleddîn)

Bir, bin olmak : Mahlûk yüzünden tekessür-i zevât, hâlık yüzünden tevehhüd-i zâta mâni' değildir. Eğerçi ayn-ı vâhidedir. Zîrâ mahlûka tekessür-i zevât, hakāyık-ı esmâya râci'dir ki mütekessiredir, hakîkatü'l-hakāyıka râci' değildir ki vahdet ile muttasıfdır. Ya'nî hakāyık çoktur, esmâ ve sıfât gibi. Velâkin hakîkatü'l-hakāyık birdir, zât ve müsemmâ gibi. Ve bunun nazîri, tabaka-i şemsdir ki keserât-ı matârih i'tibârıyla mütekessirdir. Fe-emmâ kurs-i şemsde müctemia olduğu cihetten zav'-ı vâhiddir. Eğerçi cedâvil ve enhârâtı tekessür etmiştir. Ve Âdem nefs-i vâhidedir. Eğerçi zürriyyeti i'tibârıyla evlâd ve efrâdı kesîredir. Ve rûh-i a'zam birdir ki rûh-i Muhammedî'dir. Eğerçi mahâll-i müteaddideye nisbetle ervâh-ı vefîredir. Ve felek birdir ki felek-i atlasdır. Zîrâ sâir eflâk, ondan teşa'üb etmiştir. Ve nevât birdir. Eğerçi ondan hâsıl olan şecerenin evrâk ve ağsânı bisyârdır. Hattâ ol nevât-ı vâhideden hâsıl olan şecerenin meyvesi, müştemil olduğu fidânlar gars olunup hadîka-i uzmâ olsa, yine asl olan bir nevâta âid olur. Ve menba'u'l-hayât birdir ki sahretu'llâh altındadır. Eğerçi tuûmu bi-hasebi'l-mizâci'l-arz muhtelifdir. Ya'nî mürûr ettiği türâbın mizâcından ta'm-ı mahsûs hâsıl olur. Gerek azb ve gerek milh. Ve aslü'l-maâdin dahi birdir ki ma'den-i zehebdir. Velâkin mürûr ettiği kuvây-ı arzın hâssası hasebiyle maâdin-i muhtelife ve ecsâd-ı kesîre vücûda gelir. Meselâ, nühâsın nühâsiyyeti asl-ı ma'den cihetiyle değildir. Belki kuvây-ı arzînin galebesi i'tibârıyladır. Bu yüzden evsâfı ârızdır. Onun için iksîrle tagayyür ve tebeddül kabûl eder. Ya'nî evsâf-ı ârızası zâil olup, amel-i iksîrle sûret-i zeheb zuhûr eder ki zehebiyyeti asl mâddesidir. Bu cihetten izâle-i evsâfla zehebiyyeti kābildir. Pes, bundan istihâle-i hakîkat lâzım gelmez. Meselâ bir kimse tezkiye-i nefs edip, nühâs gibi evsâfından halâs olsa, tecellî-i ilâhî ile vücûd-i mecâzîsi, vücûd-i hakîkî sûretine girer. Ya'nî sabg-ı mahsûs ile sûret-i hakîkiyyesi zuhûr eder ki sûret-i ilâhiyyedir. Ve bundan mecâz, hakîkate mübeddel olmak lâzım gelmez. Zîrâ istihâle memnû'dur. (Nukile min ***Risâle-i Seyyid Muhammed Cemâleddîn Efendi***)

Bin, bir olmak : Hacb-i kesreti ref' edip, mertebe-i ahadiyyete erişmektir. Ya'nî sâlik, vech-i vahdetten hacb-i kesreti ref' edip, mücâhede ve riyâzat ve emâ-i ilâhiyyeye müdâvemet ile mezâhir-i ağyârdan izâle-i taaşşuk ederek, menâzil-i nefsden sefer ve makām-ı kalbe güzer **[105-a]** edip, ondan makām-ı rûha ve nihâyet vâhidiyyete vâsıl ve ondan terakkî ile ayn-ı cem'e ve hazret-i ahadiyyete mütevâsıl oldukta, كان الله ولم يكن معه شئ [Allâh vardı, O'nunla beraber hiçbir şey

yoktu][67] hakîkatı rûnümâ ve الان على ما كان عليه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] sırrı hüveydâ olmağa işârettir. Mâ-hasal-i kelâm, hakîkat-ı insâniyye bezm-i vahdetten âlem-i kesrete ve gayb-ı mutlakdan şehâdet-i mutlakaya tenezzül eyledi ki merâtib-i mezkûreye terakkî ile me'vây-ı kadîmine urûc ve merci'-i müstedîmine vülûc etmekten kinâyettir ki sâlik, esnây-ı sülûkünde âteş-i kahr-ı celâl-i vâhid ile varlık perdelerin sûzân ederek, kalb-i sâlik, mükâşefe-i etvâr ile eşyâda kayyûmiyyet-i Hakk'ı teyakkun edip, لا حول ولا قوة الا بالله [Allâh'a sarılmaktan başka kuvvet yoktur] sırrına ârif ve kendi kuvvet ve kudretinden teberrâ ile zimâm-ı ihtiyâr-ı ibâdı, yed-i kudret-i hâdîde idîken tahkîk etmeğin, ef'âl-i ibâdı fi'l-i hâlıkta ifnâ edip, mazhar-ı tecellî-i ef'âl olur. Ba'dehû keşf-i gıtâ, mûceb-i temeyyüz-i hatâ olup rûh-i sâlik, müşâhede-i envâr ile vâhid-i mutlakı kemâl-i vâhidiyyeti üzere şuhûdundan nâşî, sıfât-ı mümkinâtı sıfât-ı vâcibde ifnâ ile mazhar-ı tecellî-i sıfât olur. Ba'dehû sırr-ı sâlik, muâyene-i esrâr ile dâver-i serâ-perde-i yektâyı, ya'nî zât-ı bî-çûn-ı bî-hemtâyı kemâl-i ahadiyyeti üzere tahakkuk edip, ıskāt-ı izâfât ile ahadiyyet-i zâtı tevhîd ve tecrîd ile كل من عليها فان و يبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام (Rahmân,55/26,27) [Yeryüzündeki her şey yok olucudur, yüce ve iyilik sahibi Rabbin bâkîdir] hakîkatı yüz gösterip, vech-i fâni-i mecâzîden ağmâz ve vech-i bâki-i hakîkî temâşâsında şîfte ve hayrân olup, zevât-ı mevcûdâtı, zât-ı Hak'da ifnâ ile mazhar-ı tecellî-i zât olur. (Nukile min ***Risâle-i Seyyid Muhammed Cemâleddîn Efendi***)

***Beyne'l-harameyn** (بين الحرمين) : Harameynde hacılar ihrâm giydiği gibi, âlem-i lâhût ile âlem-i ceberût beynine "beyne'l-harameyn" ıtlâk olunur.

***Beyne'l-hazreteyn** (بين الحضرتين) : Hazret-i ilâhiyye ve hazret-i kevniyye demektir.

***Beyne's-sadefeyn** (بين الصدفين) : İki dağ demektir.

***Beyne'n-nüshateyn** (بين النسختين) : Enfüs ve âfâk demektir.

***Beytullâh** (بيت الله): Hakîkat-ı beytullâh kalbdir. Beyt-i şerîf ve câmi'-i şerîf dedikleri mecâzdır.

***Beyt-i Rahmân** (بيت رحمان) : Kalbdir.

***Beytü'l-ahzân** (بيت الاحزان) : Şefî'-i Ümmet, Cenâb-ı Nübüvvet, gülşen-sarây-ı adne hareket buyurduklarından sonra, Hazret-i Fâtımetü'z-Zehrâ Makbere-i Bâkî'de altı ay kadar ikāmetlerine binâen, ol makāma beytü'l-ahzân derler.

***Beyâz-ı mutlak** (بياض مطلق): Âlem-i lâhûttur.

***Beyâzu'l-vech-i fi'd-dâreyn** (بياض الوجه فى الدارين) : Bekā-i câh-ı kevneyn demektir. Zîrâ bunun ashâbı sıfâtıdır.

***Bî-kafâ vech** (بى قفا وجه) : Ensesiz yüz demektir. Ya'nî sâfî yüzdür. Her taraftan Hakk'ı müşâhede eder demektir.

***Bî-hodluk** (بيخودلق) : Kendiliksiz demektir. Bayılmak demek değildir.

***Pîşüvâ** (پيشوا) : İmâm ve mürşîd demektir.

***Bîmâr-ı aşk** (بيمار عشق) : Aşk hastası demektir.

***Bîdâr** (بيدار) : Uyanık demektir.

***Bî-kem ü keyf** (بى كم و كيف) : Ne keyfiyyeti ve ne mikdârı vardır.

***Piyâle-i şarâb** (پيالهء شراب) : Şarâb içtikleri kâsedir.

***Bey'at-ı zâhir ve bey'at-ı bâtın** (بيعت ظاهر و بيعت باطن) : Bey'atın bir ma'nâsı, sâhib-i tarîka uymaktır. باع - يبيع dan bey ü şirâ' demektir. Ya'nî bey'atın ma'nâsı, yaramaz huyu satıp, sâhib-i tarîk -Muhammed (a.s.)dır. **[105-b]** Onun huyu ile huylanıp, kavlen ve fi'len ona uymaktır. Çün bildik bey'attir. Maksad, yaramaz huyu satıp iyi huyu almak imiş. Bey'atin hakîkatı budur. Zâhiri, şeyhin elinden aldığın istiğfârdır. Çün sen yaramaz huyu satıp, iyi huyu aldın ve sâhib-i tarîka uymadın ve bey'atin hakîkatı nedir bilmedin, bey'atten düşüp ehl-i bid'at oldun. Sana uymak câiz değildir. Gerçi zâhir bey'atin var, ammâ bâtın bey'atin yoktur. Sana uyanı mülhid ve zındık edersin. İmdi bey'atin hakîkatı nedir bildin ise, sen dahi bildin ki namâz kılmayan ve oruç tutmayan ve yaramaz huyunu terkedip, iyi huy ile huylanmayanların zâhir bey'ati var, bâtın bey'ati yoktur. Hemân o kadar vâr ki şeyh elinden bey'at etmiştir, onlar ehl-i bid'attir, hem dâlldir ve hem mudilldir. Onların sohbetinden kaç. Onlar mübâhiye mezhebindendir, her şeyi mübâh görürler. Helâli ve haramı fark etmezler. Ve onlar cem'de kalıp, farka gelemeyip, hep haktır, haktır gayrı ne

[67] - Buhârî,Bedu'l-Halk,1/Tevhîd,22, İbn Hanbel,IV,431; **Keşfu'l-Hafâ**,II,130.

vardır deyip, muhâsebeyi terk edip, hâline ne münâsib gelirse onu işleyip, helâli ve harâmı fark etmezler. Maâza'llâhi Teâlâ. (Hakkı Efendi)

***Bey'at-i mutlaka ve Bey'at-i mukayyede (بيعت مطلقه و بيعت مقيده) :**

قيل لى وقت اذان العشاء ليلة السبت بهذه العبارة التركية و انا جالس مستمع للاذان [Cumartesi gecesi, akşam ezanı vaktinde ben ezanı dinlemek için otururken bu türkçe ibare bana söylendi] "Evliyânın oğlu, pâdişah oldu." Ya'nî enbiyânın (aleyhimü's-selâm)evlâdından biri kāim-makām-ı nebî olduğu gibi, evliyânın dahi (k.e.) hulefâsından biri, kāim-makām-ı vilâyet olur. Tâ ki silsile-i evlâd-ı sûriyye munkatı' olmadığı gibi silsile-i ma'neviyye dahi munkatı' olmayıp zâhir ve bâtın-ı âlem nizâm bula. Ve ömr-i dünyâ vakt-i merhûnuna dek mütemâdî ola. Ve bu makūle nebi ve velî vaktinin pâdişâhıdır. Ya'nî mülûk-i ma'neviyyedendir. Zîrâ ism-i zâti-i câmi'a mazhardır. Ve onun enfüsde vezîri, akl-ı kudsîdir. Ve âfâkda havâss-ı ashâbının ba'zısıdır. Nitekim Hazret-i Sıddîk ve Fâruk (r.anhümâ); Râsul-i Sakaleyn, Sultân-ı Kevneyn (s.a.v.) Hazretleri'nin zemînde iki vezîri ve Cibrîl ve Mîkâîl (a.s.) âsmânda iki muîni idi. Âsıf bin Berhayâ, Hazret-i Süleymân'ın (a.s.) vezîri olduğu gibi. Ve Hârûn gerçi nişân-ı nübüvvetle mu'lem idi. Velâkin Musâ'nın (a.s.) vezâreti ile dahi kāim idi. Nitekim Kur'ân'da musarrahdır. Bu ma'nâya Hârûn hem vekîl ve muîn isimlerine mazhar oldu. Gayrı nebî ve velî ise vekâlet ve gayrı vezîr ise mücerred-i iânetle kıyâm buldu. Zîrâ vekîl dahi gerçi vekîl-i sultândır. Fe-emmâ vekîl ve halîfe-i aslı sultândır ki vezîrin vekâleti ona iânet içindir. Nitekim aktâb-ı arz, nevvâb-ı İdrîs'dir (a.s.). İdrîs dahi fi'l-hakîka nâib-i nebevîdir. Zîrâ cemî'-i aktâb ve cümle-i nevvâbın makāmât-ı mahsûsaları vardır ki ol makāmât fî nefsi'l-emr makām-ı külli-i nebevînin şu'belerinden ve cüz'iyyâtındandır. Onun için her biri kendi makāmında **[106-a]** bi-kaderi'l-hâl vekîl-i nebevîdir, vekîl-i hakk-ı mutlak değil. Zîrâ Rasûlullâh'ın vesâtatı olmadıkça makām-ı nübüvvet ve velâyet ve rütbe-i saltanat-i vezâret sûret bulmaz ve husûle gelmez.

Nazar eyle ki kamer şemse göre halîfe-i mutlaktır, mazhar-ı evveldir. Ve kamerin misli yoktur. Sâir nücûm ise kamerin şu'beleridir ve şemse intisâbları kamer vesâtatıyladır ve nezâiri çoktur. Ve buradan Hakk'-ı bî-nazîrin bî-vezîr olduğu ma'lûm oldu. Ya'nî vezâret, iânet içindir. Hak ise kendi emrinde müstakil ve muîn-i ibâddır. Bu cihetten Kur'ân'da gelir : وما مسنا من لغوب (Kâf,50/38) [Bir yorgunluk da duymadık] Ya'nî Allâh Teâlâ bu kadar ecrâm-ı azîmeyi halk etmede ta'b çekmedi. Ve bu husûsda melâl görmedi. Zîrâ zü'l-kuvveti'l-metîndir ki sâirler kuvvet ve metâneti ondan istifâde eder. Onun için her üstâz, halîfe ve şâkirdin ve gayrının iânetine muhtâcdır. Ve taayyün-i beşerî ve hükm-i unsurî için ta'b ve melâlden hâlî değildir. İşte bundan hakk-ı mutlak ile hakk-ı mukayyedin miyânında fark zâhir oldu. Zîrâ hakk-ı mutlakın sıfâtı anâsır ve taayyünâta tâbi' değildir. Hakk-ı mukayyed ise böyle değildir. Ve hakk-ı mukayyed dediğimiz, mezâhir-i külliye ve cüz'iyyede bi-hasebi'l-mahall tecellî eyleyen nûr-i zâttır. Şu kadar vardır ki mezâhir-i külliyede kuvvet ve metânet ziyâdedir. Zîrâ esmâ-i zâtiyye, esmâ-i sıfâtiyyenin fevkindedir. Onun için istiâzede gelir : الذاتية و مظاهرها الكلية من الانبياء وكمل الاولياء عليهم السلام اعوذ بكلمات الله التامات اى الجامعات وهى الاسماء [Bütün sıfatlarıyla Allâh'a sığınırım, bu sıfatlar ise esmâ-i zâtiyedir. Mezâhir-i külliye enbiyâdan ve kümmel evliyâdandır, selam onlara olsun] Pes, Hak'da hakîkatte takyîd yoktur. Belki takyîd, mezâhire râci'dir. Nitekim nûr-i şems matârihine ale'l-ıtlâk fâizdir. Velâkin hânelerin revzenelerine göre hânelerle mukayyeddir. Pes, hâneler ol nûru fi'l-hakîka takyîd etmez. Belki takyîd cânib-i hâneye dâirdir. Zîrâ hâne mukayyed olmasa, nûr dahi mukayyed olmazdı.

Nazar eyle ki Ka'be gerçi erkân-ı erbaadan mürekkeb ve sâir buk'alar gibi mukayyeddir. Fe-emmâ zât-ı ahadiyyenin sûreti olmakla, ıtlâkına nişân olsun için tavâf vaz' olundu ki tavâfda cihet-i muayyene ile takyîd yoktur. El-hâsıl Allâh Teâlâ bî-vezîrdir ki ıtlâk-ı hakîkîsi cihetinden her mazhara iânet eder. Ve buradandır ki mezâhir dahi biribirlerine iânet ederler. Çünki hakk-ı mutlak rütbesi takyîd götürmez, zîrâ zât-ı ahadiyyedir. Bu mertebede niseb ve izâfât i'tibâr olunmaz. Ve makām-ı kibriyâ' zât-ı bî-nazîr ve bî-vezîr olmak iktizâ eder. فافهم فانه غامض [İyi anla, çünkü anlaşılması zor bir konu]

Ba'de zâ, evlâd-ı ma'neviyye, evliyâ-i mülûk-i ma'neviyye olunca, iktizâ eder ki halîfe hakîkatte vâhid ola. Nitekim sultân-ı a'zam şirket götürmez. Zîrâ zıllu'llâhdır. Ve zıllin şerîki olmadığı mazlûle tâbi'dir. Zîrâ mazlûlün şerîki yoktur. Onun için medâr-ı âlem olan aktâb dahi her asırda vâhid olur. Ve sâirler onların tahte'l-livâlarına gelirler. Pes, bundan mefhûm oldu ki insân-ı kâmilin bi'l-farz bin halîfesi olsa, **[106-b]** aralarında halîfe-i mutlak bir olur ki müstahlif olan insân-ı kâmilden hilâfet emrinde husûs üzerine ahz-ı nefes etmiştir ki ona nikâh-ı ma'nevî derler. Zîrâ feyz-i hâs, müstahlif-i hilâfet-i mutlakaya sâlih olan kimsenin rahim-i isti'dâdla vâki' olmuş

ve ondan veled-i kalb zuhûr bulmuştur ki merkez-i vücûdda halîfe odur. Âdem'in (a.s.)arzda hilâfeti gibi.

Binâen-alâ-hâzâ, bu makūle sâhib-i nefese ittisâl bulan kimsenin dahi bey'ati sahîh olur ve bil'âhire feyz bulur. Ve asl-ı bey'at ona râci'dir ki bey'at-i mutlakadır. Sâirlerin ise, bey'at-i mukayyededir. Meselâ, sultâna mübâyaa ale'l-ıtlâk mübâyaadır. Ve etrâfda olan vükelâya mübâyaa, ale't-takyîd mübâyaadır. Eğerçi cümle mübâyaa sahîhdir. Gerek bi'l-vâsıta ve gerek bilâ-vâsıta. Ve şol ki fi'l-cümle sâhib-i nefese ittisâl bulmaya, onun bey'ati sahîh değildir. Zîrâ bey'at, peygambere ve vârisedir, yoksa gayr-ı vârise değil. Nitekim bu a'sârın ekser bilâdda hâli budur. Ya'nî kendileri hâlden bî-haber ve bir sâhib-i nefesden me'zûn değil iken da'vây-ı hilâfetten mâ-adâ bir âlây ceheleyi dahi istihlâf edip, gülzâr-ı âlemi sît ü sadây-ı zâgān ile mâl-â-mâl ederler.VeKur'ân'da gelir: وعلم ادم الاسماء (Bakara,2/31) [Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti] Ya'nî Allâh Teâlâ Âdem'in hilâfetini ta'lîm-i esmâ ile tekmîl ve ta'rîf-i hakāyık ile tetmîm eyledi. Pes, bundan maksûd yalnız esmâ-i lafziyyeyi ta'lîm değildir. Bu makūle esmâ inde'l-kavm mecâzdır. Belki esmâ-i hakîkiyyeye dahi şâmildir ki taayyünât-ı esmâ ve mazhar oldukları hakāyık-ı esmâdır ki müsemmây-ı hakîkîye râci'dir.

Pes, esmâ üç türlü oldu ki; biri esmâ-i lafziyye ve biri taayyünât-ı rûhâniyye ve cismâniyye ve biri esmâ-i zâtiyyedir ki taayyünât-ı esmâ üzerine havâle ve cism-i insâna göre rûh-i müdebbir gibi olmuştur. Ve bu cümlesi, müsemmây-ı hakîkî ile devr eder. Ve sülûkden maksûd, bu esmânın merâtibi üzere hakāyıkına vusûl, ba'dehû meclis-i zâta duhûldür. Ve şol ki taayyünât hasebiyle ilmdir, ya'nî âlem-i ekvâna taalluk etmiştir, ona ilm-i kevnî ve illâ ilm-i ilâhî derler. Pes, halîfe mutlakā ehl-i ilm olmak lâzım geldi. Tâ ki kendi Hakk'a ne vechile muttasıl olduğunu bildikten sonra, efrâd-ı raiyyeti dahi ona göre irşâd eyleye ve her tavra ilm-i sahîh ve keşf-i sahîh ile reh-nümâ ola.

El-hâsıl, Hakk'a bî-ilm ve amel vusûl mümkin olmadığı gibi, gayrıyı îsâl etmek dahi mümkin değildir. Ve bu âlemde gerçi cemî' esmâ ve sıfâtın tecelliyâtı zuhûr bulmuştur. Velâkin ehl-i sülûke göre ba'zı esmâ ta'yîn olunmuştur ki külliyet-i ilm ve keşfe medârdır. Bu cihetten irşâd-ı mürşîd ne makūle isme dâir ise, maslahat iktizâ ettiği vechile ta'yîn olunur. Ve herkes kendi yanından zikre iştigāl gösteremez. Zîrâ belki mukaddemi muahhar ve muahharı **[107-a]** mukaddem ahz eder. Ve tertîb-i vaz'ı üzerine temeşşî ettiği sûrette dahi ihsâ ettiği ismin zuhûrâtını teşhîs etmeyince, yâ küfre veyâ cünûne ve emsâline müeddî olur. Ey sâlik ! Eğer bu takrîrât-ı latîfeyi zevkle idrâk ettinse, işi yolundan tuttun ve âhir-i menzile yettin ve illâ çâh-ı cehl ve gurûrda düşüp kaldın ve Hak'dan dûr ve mehcûr oldun.

Li-muharririhî :

Fırsat elde iken gelin bey'ate,
Zikr dilde iken gelin bey'ate,
Bu bey'at hakdır, sırr-ı mutlakdır,
Çü mâni' yoktur, gelin bey'ate.
Ettiler Rasûl bey'atin kabûl,
Pâdişâh ve kul, gelin bey'ate.
Ehl-i şer' olun, tarîkat bilin,
Ma'rifet bulun, gelin bey'ate.
Hakkının eli, hakdurur beli,
Bir durur hak yolu, gelin bey'ate.

Nazm :

Tut sıdk ile kâmil elin, gel bey'at-i rıdvâna gel.
Sevdây-ı milk ü mâlı ko, bu yolda mekr ü âlı ko,
Terk eyle kıyl ü kāli ko, gel bey'at-i rıdvâna gel.
Hak'dan olup rahmet bize, düştü bugün gayret bize,
Mîrâsdır bey'at bize, gel bey'at-i rıdvâna gel.
Netti Rasûl-i Mu'teber, ashâbla tahte'ş-şecer,
İhmâli ko ey bî-haber, gel bey'at-i rıdvâna gel.
Ömrün güzer eyler çü âb, sonra veremezsin cevâb,
Hakkı'dan al pend-i savâb, gel bey'at-i rıdvâna gel.

***Büyût-i zâhire-i cismâniyye ve Büyût-i bâtıne-i rûhâniyye ve Büyût-i ma'neviyye-i nûrâniyye (بيوت ظاهرهء جسمانيه و بيوت باطنهء روحانيه و بيوت معنويهء نورانيه) :**

Kāle subhânehû ve teâlâ : فاذا دخلتم بيوتا فسلموا على انفسكم (Nûr,24/61) Ya'nî siz beytlere dâhil olduğunuz vakitte, السلام علينا و على عباد الله الصالحين [Selâm, bizim ve Allâh'ın sâlih kulları üzerine olsun] ya'nî nefsiniz için selâmet taleb edin, demektir. Büyûtten murâd, büyût-i zâhire-i cismâniyye ve büyût-i bâtıne-i rûhâniyye ve büyût-i ma'neviyye-i nûrâniyyedir. Pes, büyût-i ûlânın selâmeti, şeyâtîn-i insdendir. Ve büyût-i sâniyenin selâmeti, şeyâtîn-i cindendir. Ve büyût-i sâlisenin selâmeti, kahr u azamet ve celâl-i sadmetindendir, ya'nî şiddettendir. İmdi şu makāmâta dâhil olan kimse için mutlakā taleb-i selâmet lâzımdır. "Alâ enfüsiküm" kavl-i şerîfinden mefhûm olan ervâhın selâmı, ervâh üzerine olur. Zîrâ ecsâm ve ervâh beyninde münâsebet yoktur. Bunda cevher-i âlem, şey'-i vâhid olduğuna işâret vârdır ki ol cevher, rûhâniyyet ve nûrâniyyettir. Selâmün aleyküm yâ ehl-i kubûr ! diye selâm vermek, şer'an sahîhdir. Bu selâm dahi ervâhın ervâh üzerine selâmı kabîlindendir. Yâhut ehl-i kubûra selâm vermenin ma'nâsı, onların berzahdan ve gaybetten ve hicâbdan selâmetlerini taleb etmektir. Ve müslimin sebb ve gıybet ve ezâdan kendini hıfz edici olduğunu ifâdedir. Nitekim, siz mevtânıza sebb ve şetm etmeyin, zîrâ onlar geldikleri mahalle gittiler. Belki onlara rahm edin ve haklarında hayırla şehâdet edin. Umulur ki Allâh Teâlâ onlara rahm eyleye ve onları makbûl eyleye ki gafûru'r-rahîmdir. (Nukile min **Şerh-i Ebyât** Şeyh Sa'dî Hakkı Efendi)

***Bî-hodluk (بيخودلق) :** Adem-i vücûd dedikleri, bir bî-hodluktur ki sâlike zikrullâh ile hâsıl olur. Gāhîce beşeriyyete avdet eder. Ammâ, fenây-ı vücûd bundan a'lâdır ki, vücûd-i hakkānî verilip, bir dahî beşeriyyete avdet etmez. Pes, adem-i vücûd, hâl kabîlinden ve fenây-ı vücûd, makāmdan ibârettir. **[107-b]**

ÜÇÜNCÜ BÂB TE (ت) HARFİDİR

***Tâc-ı saltanat-ı ma'neviyye (تاج سلطنت معنويه):** Tâc-ı saltanat-ı ma'neviyye dedikleri, tecellî-i zâttır ki Rasûlullâh'a mahsûsdur. Zîrâ ona vâki' olan tecellî-i zât, âhâd-i enbiyâdan bir ferde müyesser olmamıştır.

***Tâlî (تالى) :** Lugatte, mukaddem-i evvel olana derler. Tâlî ol evvelin ardınca olana derler. Ve nahv ıstılâhında şart ve cezâ dediklerine mantık ıstılâhında mukaddem ve tâlî derler. Ya'nî mukaddem demek, evvel olana derler. Ol evvelin ardınca olana tâlî derler.

***Târîk-ivücûd içinde kalmak (تاريك وجود):** Varlık karanlığında kalmak demektir.

***Tâbi' ve metbû' (تابع و متبوع) :** Metbû' Aleyhi's-salâtü ve's-selâmdır. Ve tâbi' , sahâbî ve sâir veresedir.

***Te'sîr (تاثير) :** Âlem-i insândır. Te'sîr ve müteessir, bir cihetten işler ve bir cihetten işlenir.

***Te'lîf (تاليف) :** Te'lîf odur ki, kendi kelâmına gayrın kelâmını mezc edip, biri biriyle terkîb etmektir.

***Te'yîd (تاييد) :** Kuvvetlendirmek demektir.

***Târeten (تارة) :** Ba'zı kere.

***Te'nîs (تانيس) :** Ünsiyyet demektir.

***Tâb-ı hurşîd (تاب خورشيد) :** Harâret-i şems demektir.

***Te'vîl (تاويل) :** Te'vîl iki vechiledir. Biri budur ki, ayniyyet hâze'l-mevcûde göre değildir, belki nefs-i mevcûde göredir. Nefs-i vücûde göre ise, Allâh Teâlâ kayyûmdur. Ya'nî her mevcûdun kıvâmı onunladır. Tecellî-i sârî hasebiyle, her birinde rûh-i zâtî vardır.Ve bir vechi dahi budur ki, ayniyyet hâze'l-mevcûde nâzır olduğu sûrette Hakk ile murâd bâtıl mukābilidir. Zîrâ mevcûd Hak'dır, her kîm olur ise. Ve ma'dûm bâtıldır. Bu cihetten eşyâ hakdır. Fe'fhem cidden. Bundan gayrı dahi tahkîk vardır. Velâkin ukūl-i zaîfe tahammül eylemez. Nazar eyle ki, çekirdek şecer oldukta nevât sûretinde çıkar. Maa-hâzâ, şecere ayn-ı nevâttır. Fa'rif cidden. Şol yerde ki سبحان خالق القازورات [Pisliği yaratanı tesbih ederim] demek memnû' ve terk-i edebdir. Maa-hâzâ,

cemâleyi hâlık odur. Ayn-ı mahlûk, ayn-ı Hak demek dahi bilâ-te'vîl memnû'dur.(***Kenz-i Mahfî*** İsmâil Hakkı Efendi)

***Tebdîl-i esmâ** (تبديل اسما) :* Güzel olan ismin, muktezâsı dahi güzel zuhûr eder. Ve fenâ olan ismin, muktezâsı dahi fenâ zuhûr edegeldiğinden, Rasûlullâh (a.s.) birkaç kimselerin fenâ olan isimlerini, iyi isimlere tebdîl buyuracak olduklarında; anamızın, babamızın, tesmiye ve vaz' ettikleri isimlerdir diye tebdîl ettirmemeleriyle, sonra fenâ olan isimlerinin muktezâsı fenâ olarak zuhûrunda nâdim olmuşlar, ammâ çi fâide, ya'nî ismi iyi olanın hareketi dahi iyi olur.

***Tebdîl-i evsâf** (تبديل اوصاف) :* Halk, ebedî Hak olmaz. Lâkin Hak Teâlâ كنت سمعه و بصره [Onun işiten kulağı, gören gözü olurum][68] buyurur. Maa-hâzâ, sem'-i abd, sem'-i mahlûktur. Ve basar-ı abd dahi basar-ı mahlûktur. Vechi budur ki evsâf, mütebeddiledir. Eğerçi istihâle-i hakāyık-ı mümteniadır. İksîr-i hâlis gibi ki iksîr nühâsa sirâyet ile nühâs evsâfından hurûc edip, ism-i fıdda ve yâhud ism-i zeheb ile müsemmâ olur. Zîrâ ihtilâf-ı evsâf ve'l-havâs, ihtilâf-ı esmâya bâis olur. Bundan **[108-a]** sonra inde't-tebdîl semere-i hakîkat budur ki abdin kavli ve fi'li hak ve şer' olur, her ne kadar mahcûbuna hafî ise de. Hak Teâlâ'nın وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakitt de sen atmadın, ama Allâh attı] kavl-i şerîfine nazar etmez misin ki Allâh Teâlâ remy-i nebevîyi, kendi remyi menzilesinde kıldı. Zîrâ Allâh Teâlâ min-haysü-hüve zât-ı mutlakında zâhir olmaz. Belki ancak mazharda zâhir olup görülür. Ve mazharın hicâbiyyeti verâsından fi'lini işler. Bu ecilden mazharı gören Hakk'ı görür. Lâkin onun rubûbiyyeti mir'âtında görür. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Tebeddül** (تبدل):* Hakāyıkta olmayıp, suverde olur eşyâyı ihrâk eden ateşin hakîkatıdır. Zâhirde olan cemre ki türkîde ona kor derler, ol ateşin sûretidir. Pes, ol sûrette ihrâka kābiliyyeti olduğu, hakîkat-i nâra ittisâl ve onunla kāim olması sebebiyle ibrâda dahi kābiliyyeti vardır. Onun için كونى بردا (Enbiyâ,21/69) [Serin ol] hitâbıyla bürûdet kabûl edip, İbrâhim (a.s.)ı ihrâk etmedi, belki sönmüş kömür hükmünde oldu. Pes, a'yânda inkılâb ve hakāyıkta tebeddül yoktur. Belki inkılâb ve tebeddül suverde olur. Nitekim Cebrâil (a.s.) beşer sûretinde temessül ederdi. Maa-hâzâ, hakîkat-ı melekiyyesi bâkî idi. Ve insân dahi kendi sûretinden gayri sûrete girse, hâli budur. Ve kimyâda bakır altın olur. Bakırın hakîkatıyla değildir. Belki bakırın hakîkatı, altın olduğu hâlde bâkîdir.

***Tebeddül-i âfâk ve Tebeddül-i enfüs** (تبدل افاق و تبدل انفس):* Kıyâmet gününde arz ve semâ mütebeddil olup, gayrı sûrete girdikleri gibi, âlem-i enfüs hâli dahi böyledir ki insân-ı kâmil olan, Hakk'a vüsûlden sonra başka neşâe ile intişâ eder ki orada kıyâs-ı nefs olmaz. Hâl-i âhireti, hâl-i dünyâya kıyâs câiz olmadığı gibi. Zîrâ neşâe-i âhiret bir vechiledir ki onda (ehl-i cennette) muhâta ve tebeddül ve tegavvut ve hayz ve nifâs ve sâir kāzûrât olmaz. Dünyâ ise böyle değildir. Kezâlik insân-ı kâmilin hâlet-i ahîresi, hâlet-i ûlâsına ve cemî' halkın hâlâtına benzemez. Zîrâ makām-ı evednâdan avdetinde, sıfât-ı Hak libâsıyla bürünüp gelir ki ona celvet derler. (cîm ile) Pes, halk sûretinde olan, Hakk'a kıyâs olmaz. Onun için bu makūlelerin lakablarında ma'lûm ve meçhûl derler. Ya'nî beşeriyyetleri cânibiyle ma'lûmlardır ki halkla müşterekler ve âlem-i mülkde sâkinlerdir. Ve hakîkatleri cânibiyle meçhûllerdir ki halkdan münferidler ve âlem-i gayb-ı mutlakta mütevattınlardır. Onun için onlara, غرباء حقيقيه derler. فطوبى للغرباء [Gariblere ne mutlu] Ve ba'dehû buyurur ki : و برزو الله الواحد القهار (İbrâhim,14/48) [Onların hepsi tek ve kahhâr olan Allâh'ın huzuruna çıkarılacaklardır] Ya'nî satvet-i celâl erişip, tecellî-i vahdet ile cümle mevcûdât makhûr ve müstehlek olur. Ve cümle-i a'yân Hak için bâriz olur. Zîrâ bir nesnenin kışrı izâle olunsa, lübbü zuhûr ettiği gibi, libâs-ı sıfât dahi münselih olunca, zât zuhûra gelir ve asla rücû' eder. Kāle Teâlâ : و اليه ترجعون (Bakara,2/245) [Sonunda döndürülüp O'na götürüleceksiniz]

Suâl olunursa ki, tutalım **[108-b]** evsâf-ı cesed mütebeddil ola. Yâ rûh ne vechile mütebeddil olur ? Cevâb budur ki, rûhun hâlâ bize olan vechi, zâhiridir ki hâdisdir. Ve ol vaktte vech-i bâtını tecellî eder ki kadîmdir. Ve vücûd-i insânî, arş ve kürsîye mülhak olur ki onlara fenâ gelmez. Zîrâ kurb-i ervâhda olan dahi ervâhın hükmüyle mahkûm olur ki bekādır. Zîrâ fevku'l-arş, indi ehlullâh âlem-i melâikedir ki âlem-i ervâhdır. Yoksa hukemâ dediği gibi, lâ-halâ ve lâ-melâ değildir. Fa'lem zâlik. (Hakkı Efendi)

---

[68] - Buhârî,Rikâk,38; İbn Mâce,Fiten,16; **Müsned**,VI,256.

***Tebdîl-i ahlâk** (تبديل اخلاق): Hakîkaten tebdîl-i ahlâkdan murâd, evsâf-ı beşeriyyetten kurtulmaktır. Mâdâm ki beşer sıfâtı olan, ahlâk-ı zemîmeden kurtulmaya, sufât-ı Hak ile muttasıf olmaya. Ya'nî mâdâm ki kendini ve âlemi ol ki gayr-ı Hak'dır unutmaya, her gîz ma'nâ kapısı açılmaz. Kendi beşeriyyetinden geçmeğe, fenâ-fillâh ve Hak ile bâkî olmağa, bekā-billâh derler. Ve hakîkaten tebdîl-i ahlâk buna derler. Lâkin söz ile olmaz, öz ile olur.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye (k.s.) ârif ve ma'rifet nedir diye suâl olundukta, لون الماء لون انائه [Suyun rengi, kabının rengidir] diye cevâb verdi. Ya'nî ârif odur ki, Hak Teâlâ'nın ahlâkıyla tahalluk edip, "keennehû hüve-hüve" görünür. Maa-hâzâ hüve-hüve değildir. Ateş demire sirâyet eylese, ateş sûretine girdiği gibi. Maa-hâzâ demir yine nefsinde demirdir. Ve te'sîr-i iksîr ile nühâs, zeheb olduğu gibi. Maa-hâzâ nühâs yine ke'l-evvel hakîkat-ı nühâsiyye üzerinedir. Şu kadar vârdır ki sıfatı mübeddel olmuştur. Ve sıfatın tebeddülünden zâtın tebeddülü lâzım gelmez. Zîrâ istihâlât-ı zâtiyye memnû'dur. Ve'l-hâsıl nühâsın evsâfı kemâ-yenbağî tathîr olunsa, sabgı (rengi) bâkî kalır ve ebedî mütegayyir olmaz. İşte buna tebdîl-i vasf derler, tebdîl-i zât demezler. Ve bu ma'nânın zevkini sûfiyye-i muhakkikîn bilirler. Zîrâ kendi nefslerinde tatmışlardır. Ya'nî bir kimse sâlik-i sâdık olup, nefsini ahlâk-ı zemîmeden tezkiye eylese, تخلقوا باخلاق الله [Allâh'ın ahlakıyla ahlaklanınız][69] mûcebince ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluk edip, ahlâkda sıfat-ı ilâhiyye ile zâhir olur ve onun hey'etiyle teşekkül eder. Ve bundan gāyeti, sıfat-ı gayriyyetten dahi halâs olup, vücûdunda nûr-i zât-ı ilâhî şu'ledâr olmaktır. Zîrâ bunun sâhibi mâ-sivâdan bi'l-külliyye harâb olmuştur ki الخراب وطن الحق [Harâb, Hakk'ın vatanıdır] mûcebince hizâne-i sırr-ı ilâhî olur. Zîrâ emvâl-i nefîse harâb yerlerde genc olmuştur. Onun için demişlerdir ki ; dîni dervişlerden taleb eyle. Ya'nî dînin hakîkatı, hakîkat dervişlerindedir. (**Tuhfe-iAtâiyye-i Hakkı Efendi**)

***Tecellî-i sârî** (تجلى سارى) : Vücûd-i mutlak.

***Tecellî-i vücûd** (تجلى وجود) : Vücûd-i mutlak.

***Tecellî-i zât** (تجلى ذات) : Vücûd-i mutlak.

***Tecellî-i Hak** (تجلى حق) : Vücûd-i mutlak.

***Tecellî-i evvel** (تجلى اول) : Âlem-i ceberûttur. Tecellî-i evvel, kendi zâtına, zâtıyla tecellî etmektir. Bu tecellîde zâtına ilmi taalluk ve ba'dehû cemî' eşyâya ilmi taalluk etti.

***Tecellî-i sânî** (تجلى ثانى) : Âlem-i melekûttur. Tecellî, zuhûr ma'nâsınadır. Ya'nî görüne gelmek ve Hakk'ın zuhûrudur. Meselâ, rûh insânın gözünden tecellî eder ve kulağından tecellî eder ve sâir a'zâsından tecellî eder. Bu tecelliyâtın cümlesi bir rûhdandır. Fe'fhem.

***Tecellî-i ulûhiyyet** (تجلى الالوهيت) : Âlem-i melekûttur. **[109-a]**

***Tecellî-i envâr** (تجلى انوار) : Guyûbden kulûbe münkeşif olan şey'dir. Ve tecellî erbâb-ı keşf ve şuhûd indinde öyle muhakkak ve meşhûddur ki Cenâb-ı Hudây-ı Müteâl, her nefesde tecellî ile zâhir ve mütecellî olup, tecellîsinde tekrâr olmamakla her ânda tecellî-i diğer ile zâhir ve şe'n-i âhar ile mütecellî olduğu bâhirdir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Tecellî-i evvel ve Tecellî-i sânî** (تجلى اول و تجلى ثانى) : Şecerin cemî' dalları ve budakları ve yaprakları ve meyveleri ve sâir tafsîlâtı çekirdekte mücmel ve münderic iken birisini mülâhaza etmeyerek çekirdek kendi kendine tecellî etmesi, ya'nî kendi kendini görmesi, Hakk'ın tecellî-i evveli mesâbesindedir. Ve ona taayyün-i evvel ve vahdet-i sırf ve kābiliyyet-i mahz ve şuûnât-ı zâtiyye dahi derler. Hüve-hüvedir. Cümle mevcûdât biri birinin aynıdır. Taayyün-i sânîde ilmen temeyyüz buldukta, hiye-hüve olur. Ya'nî çekirdek kendinde mücmel olan şecerin cemî' dalları ve budakları ve yaprakları ve meyveleri ve sâir tafsîlâtı ilmde mülâhaza ederek tecellî etmesi, Hakk'ın tecellî-i sânîsi mesâbesindedir. Ona taayyün-i sânî ve a'yân-ı sâbite dahi derler. Ya'nî sâatin kösteğinde olan halkalar gülçede iken hüve-hüvedir. Halka olup temeyyüz buldukta hiye-hüve olur. Zîrâ zât-ı ahadiyyede, hakāyık-ı nevâtte şecere gibidir, hüve-hüvedir, ya'nî biri birinin aynıdır. Ve vâhidiyyette tefassül eder.

---

[69] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

***Tecelliyât-ı üvel ve Tecelliyât-ı sevânî ve Tecelliyât-ı şuhûdiyye ve Tecelliyât-ı vücûdiyye** (تجلیات اول تجلیات ثوانی تجلیات شهودیه تجلیات وجودیه)

الرحمن على العرش اسوى (Tâ-hâ,20/5) [Kâinatın hükümranlığını O Rahmân yürütmektedir] Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ'nın tecelliyât-ı üveli ve tecelliyât-ı sevânîsi vardır. Ve tecelliyât-ı sevânî, tecelliyât-ı üvel üzerine müterettibdir. Cezânın şart üzerine terettübü ve netîcenin kıyâs üzerine teferru'u gibi. Ve tecelliyât-ı üvelden maksûd, dört erkândır : Evvelkisi, hareket-i ma'neviyye-i esmâiyyedir (a'yân-ı sâbite). Ve ikincisi, hareket-i nûriyye-i rûhâniyyedir (âlem-i ervâh). Ve üçüncüsü, hareket-i tabîiyye-i misâliyyedir (âlem-i misâl). Ve dördüncüsü, hareket-i suveriyye-i hissiyyedir. Ve bu hareket-i suver-i hissiyyeden maksûd, hareket-i arşdır. الامر بينهن يتنزل (Talâk,65/12) [Bunların arasındaki olaylar durmadan meydana gelip devam ediyor] işâreti üzere ne kadar tecelliyât-ı îcâdiyye var ise, eğer dünyeviyye ve eğer uhreviyye ve eğer berzahiyye ve eğer haşriyye ve eğer cinâniyye ve eğer nîrâniyye, zikr olunan tecelliyât-ı üvel üzerine mevkūfdur. Ve bu tecelliyât-ı vücûdiyyeden maksûd, tecelliyât-ı şuhûdiyyedir. Zîrâ tecelliyât-ı vücûdiyyeden tecelliyât-ı şuhûdiyye, şecereden semere gibidir. Eğer şuhûd olmasa, aslâ vücûd olmazdı. Pes, bu takrîr ma'lûmun oldu ise bildin ki Rahmân'ın arş üzerine istivâsı nefsiyle ve zâtıyla değildir. Zîrâ arş ne kadar a'zam olsa, eyn-i mahsûsdur (mekân). Hakk'ın eyn-i mahsûsda istivâsı ise hasr iktizâ eder. O ise hâsırdır, mahsûr değildir. Hakk'ın zâtı arşta mütemekkin değil belki emr-i îcâdî ve tecellî-i hubiyyesinin müstevâsıdır. Arşın maklûbu olan şer', emr-i teklîfînin müstevâsı olduğu gibi. Bir yerde sultânın ziyâde nüfûzu ve hükmünün zuhûru olsa, orada sultân oturur derler. Zikr olunan ma'nâ dahi böyledir. Zîrâ cemî' ahkâm, arşdan beri gelir. Ve cemî' âsâr arşın vücûduyla hâsıl olur. (Nukile min ***Şerh-i Es'ile-i Ecvibe*** İsmâil Hakkı Efendi k.s.) **[109-b]**

Ma'lûm ola ki, arşda tecelliyât-ı vücûdiyyeye vüs'at var ise, kalbde dahi tecelliyât-ı şuhûdiyyeye vüs'at vardır. Onun için kalb arşdan efdaldir. Zîrâ şuhûd, vücûdun netîcesidir. Ve bu şuhûdun istivâsı (kıyâmı) sebebiyledir ki Hallâc'dan ve gayrılardan nice da'vâlar sâdır olmuştur. Zîrâ şuhûd, mevcûda taalluk eder. Mevcûd olmayan şey' görülmez. Zîrâ Zât-ı Hak bir kuluna tecellî ettikte, Hak kendi zâtından sıfat-ı Hak ile muttasıf olanın lisânı ile ihbâr edip, انا الحق der. Ve sıfât-ı ulûhiyyet ile ittisâf, benî Âdemin mertebesidir. Nitekim hadîsde gelir : واتصفوا بصفات الله تخلقوا باخلاق الله [Allâh'ın ahlakı ile ahlaklanınız ve Allâh'ın sıfatlarıyla sıfatlanınız][70] (Nukile min şerh-i mezkûr)

Hakk'ın her zerrede tecellîsi :** ولست ادرك من شئ حقيقته وكيف ادركه وانتم فيه Ma'nâ demektir ki, ben hiçbir nesnenin hakîkatı ne idüğün idrâk ve ihâta edemem. Nice idrâk edeyim ki, hiçbir şey yoktur ki sen onda mütecellî olmayasın. Ya'nî Hakk'a hitâb edip der ki ; Yâ Rabbi ! Senin ki her zerrede bir tecellî-i mahsûsun vârdır ki pes ben ol zerreyi idrâk eylesem, seni idrâk etmiş olurum. Çünki seni hakîkat ve künh üzerine idrâk etmek müyesser olmaz. Belki idrâk olunan, ba'zı levâzım ve havâss-ı hakāyıktır ki esmâ ve sıfâta nâzırdır. Zîrâ bunlar zâtın niseb ve izâfâtıdır. Nisbeti bilmekten ise mensûbun-ileyhi külliyet üzerine bilmek lâzım gelmez. Meselâ, sultân-ı a'zamın ma'lûm olması, nisbet-i saltanat yüzündendir. Eğer bu nisbet olmasa, mechûl-i mutlak kalırdı. Pes, eğer insân ve eğer insânın gayrıdır, hakîkatı üzerine müdrek değildir. (eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı an ***Tuhfe-i Ömeriyye)

***Tecellî-i sıfât ve Tecellî-i zât** (تجلیٔ صفات و تجلیٔ ذات) **:** Suâl olunur ise, Hazret-i Mûsâ (a.s.) Vâdi-i Eymen'de şecereden, انى انا الله kelâmını etmiş ve nûr-i Hakk'ı nâr sûretinde görmüş iken, Cebel-i Tûr'da makām-ı münâcâtta iken رب ارنى انظر اليك (A'râf,7/143) [Yâ Rab! Bana cemâlini göster seni göreyim] dediğinin sırrı nedir ? Cevâb budur ki, tecellî-i evvel mertebe-i sıfâttan idi. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Hak Teâlâ'yı şâbb-ı emerd sûretinde gördüğü gibi. Pes, ona kanâat etmeyip, Rasûlullâh'ın Leyle-i Mi'râc'da hâli olan tecellî-i zât gibi müşâhedeye tâlib oldu. Çünki ol ma'nânın habîbe ihtisâsı vârdı. Taleb kelîm-i müfîd olmadı. Husûsâ ki Tûr, mahall-i kevndir ki âlem-i kevn ve fesâd olan dünyâda vâki' olmuştur. Bu sırr-ı azîm için cebelin istikrârını şart eyledi. Zîrâ istikrâr mümkün değil idi. Şol ma'nâdan ki, tecellî-i ilâhî, mahall-i kevnde vâki' oldu. Ve Hazret-i Mûsâ'nın kevni olan cesedi dahi tahammül edemeyip, sâkıt oldu. Cesed-i latîf-i habîb ise fevka'l-arş sâkıt olmadı. Zîrâ tecellî-i zât mahall-i nûrda ve âlem-i melekûtta idi. Bu cihettendir ki, sidreye nüzûlde Cibrîl'i sûret-i asliyesi üzerine görünce, mağşiyyun-aleyh olmadı. **[110-a]**Hadd-i dünyâda Cebel-i Hirâ'da zuhûrunda ise, mağşiyy olmuştu. Pes, mahall-i kevnde

[70] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

rü'yet-i meleke tâkat olmayınca, zü'l-arşi'l-mecîdin rü'yetine nice tâkat gelir. Ve bundan hâl-i âhiret dahi mütebeyyin oldu. Zîrâ nişâe-i uhrâda anâsır telattuf eder. Dünyâda olan kesâfeti bi'l-külliyye zâil olur. Ve cesed-i zâhir, kalb-i bâtın sûretin bulur. Basîret ile olan rü'yet ise, basar gibi olmamakla erbâb-ı dil dünyâda ona tâkat getirdiler. Zîrâ tecellî-i sıfât ise, onun emri ehvendir. Ve eğer tecellî-i zât ise, berkîdir ki bir lahzada açılır ve kapanır. Eğer müstemirr olsa, berk-i zâhir ihtitâf-ı ebsâr ettiği gibi, berk-i bâtın dahi ihtitâf-ı besâir ederdi. Ve bundan, dünyâda olan berkin hükmü beyân ve sırrı ayân oldu. Tâ ki her basîreti zaîf olan kimse ol tecellîye tâlib olmaya. Vâki' olan hâle kanâat eyleye.

Ma'lûm ola ki, her tecellî dîde-i cân ve dilde rûden (yüzden) gelir. Müstetir olmak, nûr-i ebrûden (kaşdan) gelir. Ya'nî tecellî ki zuhûr-i nûr-i zâttır, yüzde hicâb olmamaktır. Ve Hakk'a nisbetle nikāb-ı vech olmaz. Belki onun nikābı "ridâü'l-kibriyâ'" dedikleridir ki hey'et-i ilâhiyye üzerine halk olunan abddır. Bu ise fi'l-hakîka nikāb değildir, belki âyinedir. Nikāb-ı arûs kendi cemâline nikāb olmadığı gibi. Çünki abd yüzünden hacb-i zulmâniyye-i cismâniyye ve hacb-i nûrâniyye-i rûhâniyye mürtefia ola. Makām-ı ev-ednâda vech-i mahzdan gayrı kalmaz. Ve dîde-i dilin müteallakı, ya'nî nazargâhı olur. Ve bu makāmda isniyyet ve ışk olmaz. Belki vahdet ve zuhûr-ı ma'şûk olur ki râî ve mer'î müttehid i'tibâr olunur.

Suâl olunursa ki; ittihâd-ı mezkûre göre rü'yet ne vechile mutasavver olur? Cevâb budur ki; da'vây-ı rü'yet fi'l-cümle hicâbla mütehakkık olur. Ve illâ fenâ-i sırfda müşâhede olmaz. Velâkin zâttan vâki' olan tecellî ile, esmâdan vâki' olan tecellînin miyânında fark-ı azîm vardır ki, tecellî-i berkîde vâsıta olmaz. Ve mısrâ'-ı sânîde olan istitârın ma'nâsı budur ki, ebrû ki kaşdır, kābe kavseyne remzdir ki makām-ı kurbdur. Bu makāmdandır ki müşâhede hâsıl olan nûr ona dâirdir. Ya'nî kābe kavseynde istitâr olduğu, tecellî-i berkîye göredir. Ve illâ makām-ı kurbda olmadıkça "ridâi'l-kibriyâ'" ma'nâsı vücûd bulmaz ve müşâhede husûle gelmez. El-hâsıl makām-ı ebrû olan kābe kavseyne nüzûlde tecellî-i zât müstetir ve tecellî-i sıfât zâhir olur. Ve dünyâ ve âhirette olan müşâhedelerin ekseri hicâb-ı sıfâta dâirdir ki makām-ı rubûbiyyettir. Fe'fhem cidden. **(Necât-ı Hakkı Efendi)**

***Tecellî-i ef'âl, Tecellî-i sıfât, Tecellî-i zât (تجلي افعال, تجلي صفات, تجلي ذات):**

Tecelliyâtın envâ'ı çoktur. Evvel mertebesi, tecellî-i ef'âldir. Her fi'li fi'l-i Hak müşâhede etmektir. İkincisi, tecellî-i sıfâttır. Sıfat-ı Hakk'ı müşâhede etmektir. Üçüncüsü, tecellî-i zâttır. Zât-ı Hakk'ı müşâhede etmektir. Sivâ cümleten mahv olur. Hattâ esmâullâh ve sıfâtullâh **[110-b]** dahi nazardan düşer. Bu tecellîye tecellî-i ahadiyyet derler. Urûcun nihâyetidir. Bundan sonra ba'zı ehl-i saâdete tecellî-i zât maa's-sıfat olur. Ya'nî verâ-i dâireden tecellî eder. Cemî' eşyâ Hakk'ın sıfatıdır. Tasda olan suda şemsin göründüğü gibi. Ve ba'zına tecellî-i zât maa's-sıfat ve'l-ef'âl olur. Ve ba'zına tecellî-i zât maa's-sıfat ve'l-ef'âl ve'l-ekvân maa sıfâtıhâ ve ef'âlihâ olur. Ya'nî kendinde hâsıl olduğu gibi, âlemde dahi hâsıl olduğunu görmektir. Bu, nüzûlün kemâlidir. Lâkin ba'zı kimse bu tecelliyâtı kendinde görür. Ya'nî kendi vücûdunu, vücûd-i Hak'dan gayr değil görür. Ve sıfatını ve ef'âlini gayr değil görür. İşte bu tecellî sâhibi hakîkate erer. Hakîkat dedikleri budur. Ve bu ma'rifete, ma'rifet-i hakka'l-yakîn derler. من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen, Rabbini de bilir][71] nun tahkîkidir. Ya'nî, من عرف نفسه موجودا بوجود ربه فقد عرف ربه demektir. Ya'nî sâlik kendi nefsini mevcûd bilmese, lâkin rabbisinin vücûduyla mevcûd bilse, tahkîk-i rabbîsini bilmiştir. Ammâ âhar vücûd ile nefsini mevcûd bilse, rabbisini bilmemiş olur. Ve ba'zılar kendini ve cemî' eşyâyı vücûd-i Hak'dan gayr değil görür. Aktâb mansıbıdır. Bu hâl dâim olmak mümkindür. Zîrâ mümkin vâcibden ne gelir ise kabûl eder. Lâkin hikmet-i ilâhiyye bunun adem-i devâmını iktizâ eder anlanır. Zîrâ Habîb-i Ekrem (s.a.v.) : لايسعنى فيه ملك مقرب ولا نبى مرسل لى مع الله وقت [Benim Allâh ile bir vaktim vardır ki o vakitte bana ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yanaşamaz][72] buyurdu. Makām-ı cem'in adem-i devâmını bildirdi.

Ma'lûm ola ki, iyi fi'li ve fenâ fi'li dahi Hak'dan bilerek fenâ fi'li taayyüne nisbet edersin. Zîrâ hâlık ve fâil-i hakîkî birdir. Ya'nî tecellî-i ef'âl vâki' oldukta, her fi'lini Hakk'ın fi'li müşâhede eder. Ve tecellî-i sıfât vâki' oldukta, kendi sıfatını Hakk'ın sıfatı müşâhede eder. Esmâullâh ve sıfâtullâh mâsivânın köküdür. Fenâ-fillâh mertebesinde ilm ve akl ve idrâk ve şuûr ve sâir sıfât mahv olur. Zîrâ fenâ-i sırfla ilm ve şuûr bir yere cem' olmaz. İlm ve şuûru olanın fenâ-i sırfı yoktur. Fenâ-i sırfı olanın ilm ve şuûru olmaz. لى مع الله makāmıdır. (Hakkı Efendi)

---

[71] - **Keşfu'l-Hafâ**,II, 262; Aliyyü'l-Karî, a.g.e., s.337.

[72] - Sehâvî, **Makâsidü'l-Hasene**, s.565; **Keşfu'l-Hafâ**, II, 173.

***Tecellî-i ef'âl ve Tecellî-i esmâ ve sıfât ve Tecellî-i zât (تجلىٔ افعال تجلىٔ اسا و صفات تجلىٔ ذات):** Meselâ, lu'b-i hayâl-i zılle nâzır olan kimse, ol perdenin verâsında suver-i muhtelife ve ahvâl-i mütenevvia ve şuûn-i müteferrika müşâhede eyler ki vehm-i ol, suver-i muhtelifenin harekât ve sekenâtını ol suver-i cemâdiyyeden tevehhüm eder. Lâkin akl cezm eder ki onun fâili vâhiddir. Ve ol suver-i cemâdiyyeyi muharrik ve mutasarrıf ol fâildir. Ve ol ef'âl, ol eşhâsın ya'nî ol sûretlerin değildir. Fi'l-hakîka perde ardında olan fâili, bi-zâtihî ve sıfâtihî müşâhede kılamaz. Pes, tecellî-i ef'âli **[111-a]** müşâhede kılanlar buna benzer. Ya'nî eserden fi'le ve fi'lden fâile intikāl kabîlindendir. Ve tecellî-i esmâ ve sıfât oldur ki, cümle âlemin esmâ ve sıfâtını Hakk'ın esmâ ve sıfâtının aksi ve zılli görmektir. Bu mertebede sâlikin kemâli oldur ki, kendi cemî'-i esmâ ve sıfât-ı Hakk ile muttasıf ola. Hattâ ihyâ ve imâteye varınca illâ vücûb-i zâtî değil. Ya'nî vücûb-i zâtî ile muttasıf olunmaz. Ve tecellî-i zâtî oldur ki, şuhûd-i sâlikde isniyyet ref' olup, râî ve mer'î ve şâhid ve meşhûd ve muhibb ve mahbûb bir olmaktır. (Hakkı Efendi)

***Tecellî-i ef'âl ve Tecellî-i sıfât (تجلىٔ افعال و تجلىٔ صفات) :** Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ'nın ef'âlinde tecellîsi bir meşhedden (mahall-i şuhûd)ibârettir ki abd bu meşhedde kudret-i Hakk'ın eşyâda cereyânını müşâhede eder ve ef'âli ibâddan nefy edip, Hakk'a isbât eder ki muharrik ve müsekkin Hak olduğunu bilir. Ve bu meşhedde abd, meslûbi'l-havli ve'l-kuvveti ve'l-irâdedir. Ve dahi ma'lûm ola ki, fi'li abde isnâd câizdir, yâ hakîkaten veyâ mecâzen. Pes, cebr lâzım gelmez. Ve Hakk'ın tecellî-i ef'âli esmâ ve sıfâtında tecellîsinden hicâbdır. Ma'lûm ola ki, Hak Subhânehû ve Teâlâ esmâsından bir ism ile abde tecellî eylese, abd ol ismin envârı tahtında mustalim (mahv) olur. Aceb hâldir ki bu tecelliyât-ı esmâiyyede mütecellâ-leh olan abd müşâhede etmez, illâ zât-ı sarfı müşâhede eder, ismi müşâhede eylemez. Lâkin mümeyyiz-i esmâyı bilir. Meselâ bilir ki o zât Allâh (sıfat-ı ulûhiyyet) veyâ rahmândır (sıfat-ı rahmettir) veyâ alîmdir (sıfat-ı ilm). Ve ol ism onun hâkimü'l-vaktidir, zevâttan meşhedidir.Hak Subhânehû ve Teâlâ abde ism-i kadîm ile tecellî eylese, ol abde ne kadar Hakk'ın ilminde mevcûd olduğunu bildirir. Pes, ol abdin hudûsu mahv ve muzmahil olup hadesinden fânî ve Allâh ile kadîm olarak bâkî kalır. قدم الموجودات فى العلم الالهى فلزم من هذا الاعتبار [İlm-i ilâhîde mevcûdâtın kıdemi bu itibardan lazımdır] Ve Hak abde ism-i bâtın ile tecellî eylese, cümle eşyâ Hak'la kāim olduğu ol abde münkeşif olup, eşyânın bâtını Hak olduğu ma'lûm-i abd olur. Pes, ism-i bâtın tecellîsi indinde nûr-i Hak ile abdin zuhûru muntamıs ve zâil olup, Hak onun bâtını, o Hakk'ın zâhiri olduğu münkeşif olur. Ve Hak Teâlâ abdine min–haysü ismühû tecellî eylese, abd nefsinden fânî olur. Vallâhu Teâlâ avdan an nefsihî abd ile olur. Ve abd heykeli ile rıkk-ı hadesâttan halâs olur ve kayd-ı ekvândan eseri fekk olup, ahadiyyü'z-zât ve ahadiyyü's-sıfât olur.Ve âbâ ü ümmehât nedir bilmez. فمن ذكر الله فقد ذكره ومن نظرالله فقد نظره [Kim Allâh'ı zikrederse Allâh da onu zikreder ve kim Allâh'a nazar ederse Allâh da onu gözetir]

Ve dahi ma'lûm ola ki, Hak ism-i rahmân ile tecellî eyledikte, cümle esmâ birer birer ol abdin üzerine tecellî eder. Ve abd ol esmâdan kendine vedîa olunan mikdârını ahz ve istîkā eder. Hattâ abdin üzerine ism-i rabb dahi tenezzül eder. Abd onu kabûl ettikte, ism-i rabb tahtında olan esmâ-i nefsiyye-i müşterekeden alîm ve kadîr gibi esmâ dahi nüzûl eder. Onu dahi kabûl ettikte, melik ismi nâzil olur. Ve abd kabûl ettikte, ona Hak Teâlâ **[111-b]** zâtıyla tecellî eder. Pes, üzerine bevâkî esmâ dahi ismen fe ismen bi-kemâlihâ kayyûm ismine müntehî oluncaya dek nüzûl ederler. Ve abdi Allâh Teâlâ takviye edip, ism-i kayyûmda tecellî ettikte (ya'nî kayyûm ismi libâsında) tecelliyât-ı esmâdan tecelliyât-ı sıfâta intikāl eder.

Ma'lûm ola ki, zât-ı Hak Subhânehû ve Teâlâ, abdine sıfâtından bir sıfat ile tecellî eylese, abd ol sıfatı bi-tarîki'l-icmâl kendine milk edinceye dek sa'y edip, ol sıfat ile mevsûf olur. Ba'dehû bir sıfatla dahi tecellî olunup mevsûf olduktan sonra, bir sıfatla dahi tecellî olunur. Ve bu uslûb üzere cemî' sıfâtı istikmâlden zâil olmaz. Pes, abd nefsinden fânî ve abdiyyet nûru muntamıs ve zâil ve rûh-i halkı fenâ bula. Heykel-i abdiyyette rûh-i kuds tesmiye olunan latîfe-i rabbâniyyeyi Hak Teâlâ min-gayri hulûl abdde izhâr ve zâtından munfasıl ve abde muttasıl olmaksızın (alâ vechi'l-aks) kāim kılar ki abdden meslûb olan rûh-i halkîye ivaz ola. İmdi tecellî ol latîfe üzere olmakla, tecellî dahi Allâh Teâlâ'nın üzerine olmuş olur. Lâkin biz ol latîfeye abd tesmiye ederiz ki abdden ivazdır. Ve illâ ne abd vâr ve ne Rabb vâr. Zîrâ merbûbun intifâsı sebebiyle Rabb ismi dahi kalmaz. İmdi onda Allâh vâhid-i kahhârdan gayrı mevcûd olmaz.

Ve dahi ma'lûm ola ki, tecelliyât-ı sıfât dedikleri, abdin sıfât-ı Rabb ile muttasıf olmasını kabûlden ibârettir. Pes, Hak kendi evsâfıyla muttasıf olmuş oldu. Bunda abd için bir şey' yoktur. Ma'lûm ola ki, vücûd-i mutlak, zât-ı sâzecdir ki onda aslâ zuhûr yoktur. Ne ism ve ne na't ve ne nisbet ve ne izâfet ve ne bunların gayrı hiçbir şey zât-ı sâzecde zâhir olmaz. Pes, bunlardan bir şey' zâtta zâhir olur ise, bir manzara nisbet olunur ki zâhir olan şey' ol manzarada görünür. Yoksa zât-ı sırf nisbet olunmaz (manzaraya nisbet olunur). Ve zât-ı sırf sarâfetten nüzûl ettikte, ahadiyyet ve hüviyyet ve eniyyet meclâlarına nüzûl eder ki, ahadiyyette i'tibârât ve izâfât ve esmâ ve sıfât ve

emsâlinden zuhûr yoktur. Hemân kendine ahadiyyet nisbet olunmakla sezâcedden nüzûl etmiştir. Ve hüviyyette dahi mezkûrâtın zuhûru yoktur. Lâkin bunda gāiblik mülâhazası vârdır. Ve bu üç meclâdan sonra meclâ yoktur. İllâ meclây-ı vâhide vardır ki ulûhe ta'bîr olunur ki bu mertebede zât-ı bârîye Allâh ismini ıtlâk ederler. Ya'nî ol mertebe ahadiyyet ve vâhidiyyet mertebelerini şâmil olan ulûhe mertebesidir. (Hakkı Efendi)

***Tecellî-i sıfât-ı zâtî ve Tecellî-i sıfât-ı fi'lî ve Tecellî-i sıfât-ı nefsî ve Tecellî-i sıfât-ı ma'nevî ve Tecellî-i sıfât-ı izhârî ve Tecellî-i sıfât-ı zuhûrî ve Tecellî-i cemâlî ve Tecellî-i celâlî ve Tecellî-i rubûbiyyet ve Tecellî-i ulûhiyyet ve Tecellî-i celâl-i ceberût ve Tecellî-i celâl-i azamût :**

Tecellî-i Hak iki türlüdür : Biri, tecellî-i sıfât-ı zâtî ve biri, tecellî-i sıfât-ı fi'lîdir. Ve tecellî-i sıfât-ı zâtî dahi iki türlüdür : Biri, tecellî-i sıfât-ı nefsî ve biri, tecellî-i sıfât-ı ma'nevîdir. Ve tecellî-i sıfât-ı fi'lî dahi iki türlüdür: **[112-a]** Biri, tecellî-i sıfât-ı izhârî ve biri, tecellî-i sıfât-ı zuhûrîdir. Ammâ tecellî-i sıfât-ı izhârî dediğimiz oldur ki Allâh Teâlâ'nın fi'li mahlûkāta zâhir ola. Mahlûkātta zâhir ile mahlûkāta zâhirin farkı oldur ki, meselâ, Allâh Teâlâ'nın fi'li kîm ihyâ eder. Bir kimsede zâhir olsa, ol kimsede ihyâ etmek zâhir olur Hazret-i Îsâ ve Harakîl (a.s.) gibi. Ve eğer bir kimsede Allâh Teâlâ'nın mümîtliği zâhir. olsa, ol kimse kîme kîm kahr ile nazar eyleye, helâk olur. Nitekim Bâyezîd'de zâhir olmuştur. Eğer bir kimsede Allâh Teâlâ'nın hâlıklığı zâhir olsa idi, ol kimse halk ederdi. Hazret-i Îsâ (a.s.) çamurdan yarasa yaratmıştır, bi-emrillâhi teâlâ. Gayrı ef'âl izhârını buna kıyâs eyle. Ammâ, sıfât-ı fi'lî-i zuhûrî oldur ki, kendi ol ef'âli kendinde müşâhede eyleye. Meselâ, kendini cemî' âleme hâlık yâhut muhyî ve yâhut mümît ve yâhut rezzâk görür. Ammâ, tecellî-i sıfât-ı ma'nevî dediğimiz oldur ki, Allâh Teâlâ'nın sıfâtı bir kimsede zâhir olsa, fi'li zâhir olduğu gibi.Ve Allâh Teâlâ'nın sıfât-ı zâtîsi dediğimiz; meselâ, ilm ve kudret ve irâdet ve semî'lik ve basîrlik ve kelâm gibi.

Allâh Teâlâ (celle zikruhû) bir kimseye ilm-i küllî sıfatıyla tecellî eylese, ol kimse cemî' eşyâya âlim olur. Ve eğer kudret sıfatıyla tecellî eylese, kādirlik zâhir olur. Meselâ, Hazret-i Risâlet Penâh'a olan gibi olur. Kālallâhu Teâlâ : وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın ama Allâh attı] Ve eğer irâdet sıfatıyla tecellî eylese, ol kimse her nesneyi murâd eylese ol nesne olur. Zîrâ onun irâdeti, Hak irâdeti olmuş olur. Ve eğer semî'lik sıfatıyla tecellî eylese, her taraftan, uzaktan ve yakından işidir olur. Hazret-i Süleymân (a.s.) gibi. Ve eğer basîrlik sıfatıyla tecellî eylese, ol kimse her taraftan görür olur. Hazret-i Surûr-i Enbiyâ (a.s.) gibi. Ve eğer kelâm sıfatıyla tecellî eylese, ol kimse her nesneden kelâm işitir. Dâvud ve Mûsâ (aleyhimüsselâm) gibi olur. Allâh Teâlâ'nın kelâmını işitir. Ve hem Allâh Teâlâ söyler. Ve ammâ, şol tecellî-i sıfât-ı zâtî-i nefsî dediğimiz oldur ki, zâttan zâid bir ma'nâya delâlet eylemeye. İlm veyâ kudret veyâ gayrı sıfât-ı zâide gibi. Belki delâlet eylediği ma'nâ zâtın aynı olup, meselâ vâcidlik ve mevcûdluk gibi. Eğer Allâh Teâlâ bir kimseye vâcid sıfatıyla tecellî eylese, ol kimse kendini cemî' âlemin hakîkatı bilir velâkin sûreti değil. Ve eğer Allâh Teâlâ bir kimseye mevcûdluk sıfatıyla tecellî eylese, ol kimse cemî' âlemi zâhir ve bâtın kendi vücûdu görür kîm gayrı yoktur.

İmdi, tecellî-i sıfât ve tecellî-i ef'âl aksâmın bildinse, tecellî-i zât aksâmın dahi işte kîm maksûdumuz bunun beyânı idi, öyle olsa. Ma'lûm ola ki, tecellî-i zât dahi iki türlüdür : Biri, tecellî-i cemâlî ve biri, tecellî-i celâlîdir. Tecellî-i cemâlî dahi iki türlüdür : **[112-b]** Biri, tecellî-i rubûbiyyet ve biri, tecellî-i ulûhiyyettir. İmdi, tecellî-i rubûbiyyet dediğimiz oldur ki, nûr-i cemâl-i Hak zuhûr edip, cemî' mâ-sivâ nazardan gāib ola. Lâkin kendi kendinden mahve varıp akl ve temyîz muzmahil olmaya. Ammâ tecellî-i ulûhiyyet dediğimiz dahi öyledir. Velâkin hayli zamân dâim ve sâbit ola. Ol tecellî-i celâl dahi iki türlüdür : Biri, celâl-i ceberût ve biri, celâl-i azamûttur. Ammâ tecellî-i celâl-i ceberût dediğimiz, bir gāyet kara ve gāyette berrâk bir nûrdur kîm, kişi yâ kendi varlığından ifnâ edip Hak varlığın ibkā eder. İmdi bu ittihâd ve hulûl değildir. Zîrâ ittihâd, iki, bir olmağa derler. Bu makāmda hôd isniyyet kalmamıştır. Zîrâ vücûd-i beşerî mahv ve muzmahil olmuştur. Ve hulûl dahi değildir. Zîrâ hulûl zurûfluk takāzî eder. Ol dahi ikilik olmayınca olmaz. Bu makāmda hôd Hak Teâlâ varlığından gayrı varlık kalmaz ve ammâ ol tecellî-i celâl-i azamût dediğimiz oldur ki vücûd mahve vardığından sonra varlık muzmahil olduğuna ilmi dahi mahv ola. Hemân Allâh Teâlâ'nın varlığı kîm ezelden ebede nicedir, öyle kala. Ya'nî Hak varlığı ile kendi vâr olup, bâkî ola. Kendinin fenâdan sonra bâkî olduğun bilmeksizin. Zîrâ öyle olmasa idi, bakiyye-i beşeriyye kalmış olur. Ol hôd noksândır. Bu makāma, "fenâ-ender-fenâ" derler. Zîrâ fenâsından dahi fânî olmuştur. Ya'nî fenâ olduğun bilmez. Ve dahi "bekā-ender-bekā" derler. Zîrâ Hak Teâlâ'nın bekāsıyla bâkî olmuştur. Kendi bekāsın yitirdiğinden sonra dahi. Ma'lûm ola ki, bu makāmın ehli dahi iki türlüdür: Biri oldur ki kesrette bâkî kalır. Ve biri dahi oldur ki kesretten yine vahdete varır. Dahi vahdette kesreti müşâhede kılar ve hem yine gelir,

kesrette vahdeti müşâhede kılar. فاينما تولوا فثم وجه الله (Bakara,2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin orada Allâh'a durulacak cihet vardır] makāmıdır. Bu makām her zamân kutubdan gayrıya müyesser olmaz. (Cemâli-i Halvetî Aksarâyî)

***Tecellî-i cemâli-i lütfî,Tecellî-i celâli-i kahrî(تجلى جمالى لطفى تجلى جلالى قهرى)**

Hafî buyurulmaya ki, tecelliyât-ı ilâhiyye birkaç kısma münkasımdır . Evvelâ tecellî iki kısma münkasımdır : Biri, tecellî-i cemâli-i lütfî ve biri, tecellî-i celâli-i kahrî. Ve tecellî-i celâli-i kahrî dahi iki kısma münkasımdır : Biri, tecellî-i celâli-i kahri-i zâtî ve biri, tecellî-i celâli-i kahri-i fi'lî ve sıfâtîdir. Ve tecellî-i sıfâtî dahi iki kısımdır : Biri hissî ve biri ma'nevî. Hissî, vâhidiyyet gibi. Ve ma'nevî, ilm ve kudret ve sem' ve basar gibi. Ve bu tecellây-ı ilâhî, bir bendeye zuhûr eyledikte âsârı bu vechile ma'lûm olur ki eğer tecellây-ı celâli-i kahri-i sıfâtî ile bir bendeye mütecellî olsa, fenâ lâzım gelir. Ve mahv-ı levâzım-ı beşeriyyet ve insânî ve izmihlâl-i rüsûm-i cismânî iktizâ eder. Ve bir gayret zuhûr eder ki gayrı bir vechile koymaz ve isniyyetten halâs olur. Ve eğer tecellî-i cemâli-i lütfî-i sıfâtî ile mütecellî olsa, tecellî eylediği şahsı kendinden alıp, **[113-a]** mahv ve müstehlek eder. Lâkin perverde-i lutf eyler. Meselâ, nûr-i şuâ'-i âftâb, sâyeyi alıp mahv eyler. Ammâ pertev-i nûr ile perveriş-yâfte edip, bir vücûd-i nûrânî bahş eder. Ve tecellây-ı lütfî-i cemâli-i zâtî Risâlet-Penâh (s.a.v.)efendimiz Hazretleri'ne Leyle-i Mübâreke-i Mi'râc'da vâki' olmuştur.Ve fenâfi'llâh-i hakîkî ve bekābi'llâh-i tahkîkî ancak zât-ı risâlet-penâhlarına vâki' olup, şân-ı şerîflerinde ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله (Fetih,48/10) [Şüphesiz sana biat edenler, Allâh'a biat etmiş olurlar] zuhûr eyledi. Ve tecellî-i kahrî-i sıfâtî, Cebel-i Tûr'da Hz. Mûsâ (a.s.)a vâki' oldu. Ve bu tecellây-ı celâl-i sıfâtî eğer perde-i tecellây-ı cemâl verâsından zuhûr etmese idi, cümle-i mâ-sivâyı ihrâk ve nâ-bûd ederdi. Ve hafî buyurulmaya ki, zuhûr-i tecellî nûrundan bir zevk-i ma'nevî hâsıl olur. Ba'de's-sahv, bir zevk-i vicdânî ve sürûr-i bî-pâyân zuhûr eder ki ta'bîr ve takrîr olunur hâlâttan değildir.Ve tecellî-i sûrî zuhûr eylese, müşâhede-i şâhid ma'nâya vusûlün verâsında bir zevk ve şevki rü'yet-i visâl hâsıl olur ki ta'bîre gelmez. Ve tecellây-ı sıfât-ı zâti-i ceberûtî zuhûrunda bî-nihâyet ve bî-gāyet-i dehşet ve heybet zuhûr eder. (Hakkı Efendi)

***Tecelliyât-ı sûriyye ve Tecelliyât-ı ma'neviyye ve Tecelliyât-ı zevkiyye (و تجليات ذوقيه تجليات صوريه و تجليات معنويه) :**

Suver-i tecelliyâtın husûsiyyeti, erbâb-ı mükâşefete nisbet-i isti'dâdât ve maânî ve hakāyıkın ihtilâfı üzerine mebnîdir. Ve mütecellî olan zât, eşyânın sûretlerinde onlara münkeşif olur. Meselâ, Hz. Mûsâ'ya Vâdi-i Eymen'de tecellî-i sûrî, libâs-ı şecerde vâki' oldu. Ve Hz. Hâtemü'l-Enbiyâ Risâlet-penâh'a katat-ı civân (kıvırcık saçlı) sûretinde yüz gösterdi. Hz.Risâlet'e Gavs-ı A'zam Muhyiddînü'l-Arabî (k.s.) bu ma'nânın şerhinde buyurmuştur ki : Sâlikler Hak Subhânehû ve Teâlâ Hazretleri'ni tecelliyât-ı sûriyye ile görürler. Ve ol tecelliyât-ı sûriyye, ef'âle mensûbdur. Ve tecelliyât-ı ma'neviyye ile görürler. Ol dahi sıfâta mensûbdur. Ve tecelliyât-ı zevkiyye ile dahi görürler. Ve ol dahi zâta mensûbdur. Lâkin tecelliyât-ı sûriyye ki âsâra mensûbdur. Hak Teâlâ cemî' eşyânın sûretiyle sâlike tecellî eyler. Ve eşyâ dediğimiz, müfredât-ı unsuriyyât ve maâdin ve nebât ve hayvânâttır. Vaktâ ki mevâlîd-i selâsenin birisinde tecellî eylese, ol tecellî eylediği mertebenin mâ-fevkinde bir mertebeye dahi tecellîye ibtidâ eyler. Nitekim her gâh ki mertebe-i maâdinden tecellî eylese ve onun fevkinde olan, mertebe-i nebâta ulaşmak dilese, sûret-i nahlde (hurma) tecellî eyler ki ufukudur. Ve bu nahl, nebâtât içinde mertebe-i hayvâna akreb olduğu hâssasından müşâhede olunmuştur ki nahlde ba'zı hayvân hâleti vârdır. Zîrâ re'sinde hayvân gibi beyni vardır, çıkarılsa kurur. Ve erkekliği, dişiliği olup, beynlerinde taaşşuk cârî olur. Ve gayr-ı zâlik.Ve her gâh ki, mertebe-i hayvândan mertebe-i **[113-b]** mertebe-i insâna intikāl etmek dilese, at sûretinde ya'nî feres sûretinde tecellî eyler ki hayvânâtın ufukudur. Ve feres, hayvânât içinde insâna akrebdir ki zekâveti ve şuûru vârdır. Ve insânın fevkinde bir sûret dahi yoktur ki hattâ ol sûrette dahi tecellî eyleye. Ve tecellî-i sûrînin nihâyeti mertebe-i insânda olur ki Cenâb-ı Hak sâhib-i tecellînin sûretinde mütecellî ola. Ve sâlike bundan müşkil mezâlik-i akdâm yoktur ki sâlik bu tecellîde kendinden gayrı nesne görmez ve cemî' mevcûdâta kendini muhît bulur. Ve سبحانى ما اعظم شانى ve انا الحق ve ليس فى جبتى سوى الله ve هل فى الدارين غيرى bunun emsâli cümlesi bu tecellîden nâşîdir. Ve ekser ehl-i keşfin kademi, bu tecellîde kaymıştır. Ve hukemânın müzille-i akdâmı, tecellî-i ma'nevîde olmuştur. Enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a mutâbaat etmemişlerdir. Ve müdrikât-ı ma'neviyyeye mağrûr olup bâdiye-i zılâlde kalmışlardır. Ve evliyâ, mutâbaat-ı enbiyâ ile mahfûzlardır. Galebe-i sekrde onlardan bir sehv zuhûr ederse, hâlet-i sahvde tevbe ederler. Onun için Hak Teâlâ onları tecelliyât-ı sûrî ve ma'nevî menzillerinden ubûr ettirip, tecelliyât-ı zevkiyye-i zâtiyyeye îsâl ve müzilletü'l-akdâmi hatardan

halâs ve sırlarını tecellî-i zât, reffîü'd-derecât-ı naîm makāmına vâsıl eylemiştir. الله يؤتيه من يشاء ذلك فضل (Hadîd,57/21) [Bu, Allâh'ın bir lutfudur, onu dilediği kimselere verir]

Ma'lûm ola ki, vaktâ ki Allâh Teâlâ zâtı için zâtıyla, zâtından zâtına tecellî eylediyse, tecessüd edecek eşyâ mütecessid oldu. Pes, evvelen arş ve sâniyen kürsî ve sâlisen semâ ve râbian nâr ve hâmisen havâ ve sâdisen mâ' ve sâbian arz zuhûr buldu. Ve tecerrüd edecek eşyâ mütecerrid oldu. Pes, evvelen rûh ve sâniyen akl ve sâlisen basar ve râbian sem' ve hâmisen şemm ve sâdisen zevk ve sâbian lems mevcûd olup ve tecerrüdde olan eşyâ tecessüd eyleyip, mâ-sebakin aksi üzere olup evvelen ma'den ve sâniyen nebât ve sâlisen hayvân ve râbian cin ve hâmisen melek ve sâdisen insân ve sâbian sırr-ı müşâhid oldu. Fe'fhem cidden. (Nukile min ***Risâle-i Nakşibendiyye***)

***Tecellî-i zât-ı insâniyye, Tecellî-i zât-ı ilâhiyye** (تجلىٔ ذات انسانيه تجلىٔ ذات الهيه): Tecellî ikidir : Biri zât-ı insâniyyenin tecellîsidir ve biri, zât-ı ilâhiyyenin tecellîsidir. İkisiyle bile mevcûdât külliyen mahv olur. Ammâ mahv olan, birinde aks ve birinde ayndır (asl). Ya'nî evvelkisi ile aks-i mevcûdât mahv olur ve ikincisi ile ayn-ı mevcûdât mahv olur. Tecellî-i sıfâtîyi ve tecellî-i ef'âlîyi buna kıyâs eyle. Sâlik mâ-dâm ki kendi âleminden münselih olmaya, ya'nî beşeriyyetten çıkmaya, tevhîdât ve tecelliyât ve envâr ve maârif ahvâlleri ki sâlike vâki' olur. Cümlesi sâlikin kendi zâtından nâşî olur. Ya'nî kendinin zâtının tecellîsi olur. Ve riyâzât ve mücâhedât-ı şer'iyye sebebiyle **[114-a]** merâtib-i insâniyyede vâki' olan ahvâl, kemâlât-ı insâniyyedendir. Zîrâ sa'y etmek insânın sıfât-ı asliyesidir. Hakk'a isnâd eylemek mecâzîdir. Ve devr-i insâniyye tamâm olduktan sonra, devr-i ilâhiyyede vâki' olan ahvâl, kemâlât-ı rabbâniyyedendir. İnsâna hilâfeten sıfâttır, asâleten değil. Hakk'a isnâdı, hakîkîdir, insâna isnâdı mecâzîdir. Maksûd-i aslî dahi budur. Zîrâ insân, Hakk'ın kemâlâtın beyân eder, onun için gelmiştir. Kendi kemâlâtın beyân eylemek, Hakk'ın kemâlâtını beyâna vesîle olsun için. (Hakkı Efendi)

***Tecellî-i ıtlâk ve Tecellî-i takyîd** (تجلىٔ اطلاق و تجلىٔ تقييد) : Tecellî-i ıtlâk, ancak zât-ı bârî kendi zâtına ale'd-devâm tecellîsidir. O tecellî dahi ismullâh ve ism-i âhad lehdir. Ve tecellî-i takyîd, vücûd-i mâ-sivâyı tâlib olan rabb ve hâlık ve rezzâk ve rahmân ve emsâli esmâ ile Hakk'ın abde tecellîsidir. Bundan ma'lûm oldu ki, ba'de zuhûri'l-halk Cenâb-ı Hak bir ferde tecellî-i ıtlâk ile arz-ı cemâl eylemedi ve eylemek dahi şân-ı ahadiyyete münâfîdir. Lâkin hasbe'l-hikmet ahz-ı şerâyi' ve tenfîz-i emr ü nehy için dâimâ rütbe-i takyîdde tecellî eyledi. Binâen-alâ-zâlik, ıttılâ'-ı künhü makdûr-i kudret-i beşer olmadığı mukarrer oldu. Ya'nî Hak Teâlâ, tecellî-i ıtlâkla tecellî eylese, bütün âlemi ke'l-evvel ifnâ eder idi. (Hakkı Efendi)

***Tecellî-i Hak ve Tecellî-i rûh** (تجلىٔ حق و تجلىٔ روح) : Rûhun nefs-i hayvânîye taalluku nefsü'l-emr nefs-i hayvânî ile takyîdini iktizâ etmez. Belki rûh tecerrüd-i aslîsi üzerinedir. Pes, o kayd nefsin sıfatıdır, rûhun değil. Bundan fehm olunur ki, Allâh Teâlâ'nın eşyâya tecellîsi dahi böyledir. Ya'nî esmâ ve sıfâtın mecâlî ve mezâhirde zuhûru, hakîkatte ıtlâkını münâfî değildir. Ve eşyânın onun zâtına lüzûmu, zıllin zü'z-zılle lüzûmu gibidir. Zıllin zevâlinden zü'z-zıllin fenâsı lâzım gelmez. Ma'lûm ola ki, rûhun tecellîsi dört türlüdür : Birisi oldur ki, bir nûr-i latîf-i bî-renk ve hem gāyette berrâk olup, tecellî ede. İkinci, rûhun kendisi cemî' sıfâtıyla tecellî ede. Ol bir eclâ ve a'zam ve ehyeb nûrdur kîm sâlik kendi zu'munca eydür kîm bu tecellî-i hakdır. Üçüncü, Hak nûru rûh nûruyla cem' olup, böyle tecellî ede. Sâlike cezm-i küllî hâsıl olur kim Hak tecellî etmiştir. Dördüncü, rûhun kendi zâtı bir vechile tecellî ede kîm mevcûdâtı o günde kendine secde eder görüp, fi'l-hâl na'ra urup "ene'l-hak" der.

İmdi bu azîm muglatadan halâs bulmak, rûh tecellîsiyle Hak tecellîsinin farkını bilmek ile hâsıl olur. Fark dahi altı vechle olur : Evvel oldur ki, rûh tarafından olan tecellî, sâliki ifnâ edemez. Hak tarafından olan tecellî, **[114-b]** sâliki fenâya verir. İkinci oldur kîm, rûh tecellîsi ile sıfât-ı beşerî ya'nî sıfât-ı zemîme zâil olur, ammâ yine avdet eder. Ya'nî rûh tecellîsi verâ-i perdeden olduğu için, sıfât-ı beşerî avdet eder. Ve ammâ Hak tecellîsi bî-hicâb olmakla sıfât-ı beşerî avdet etmez. Üçüncü oldur kîm, rûh tecellîsinden kemâl-i zevk ve itmînân-ı kalb hâsıl olmaz. Ammâ Hak tecellîsinden kemâl-i zevk ve itmînân-ı kalb hâsıl olur. Beşinci oldur kîm, tecellî-i rûhânî ile derd-i matlûb eksilir ve Hak tecellîsiyle ziyâde olur. Altıncı oldur kîm, tecellî-i rûhânîde cür'et ve küstâhlık ve enâniyyet hâsıl olur. Hak tecellîsinde yokluk ve meskenet hâsıl olur. Kaçan kîm rûh hayâl hicâbından dışarı gele. Aksâm-ı envârdan ve bu azîm maglatalardan halâs bula ve beşeriyyet sıfâtından münselih ola. Ve âlem-i kesret müzâyakasından âlem-i ıtlâka çıkıp, pâdişâh-ı ezelîsinden irciî tablunbâzı nefs işitip, pervâz urmak diler. Yine evvel gûyende saldığı dest-i kudrete kona. Va'llâhu a'lem bi's-savâb. (min Cemâlî-i Halvetî Aksarâyî)

***Tecellî-i hayâlî ve Tecellî-i sûri** (تجلیٔ خیالی و تجلیٔ صوری) **:** Ma'lûm ola ki, tecellî-i hayâlî iki nev'dir : Bir nev'i sûret-i ma'kule üzeredir. Ve bir nev'i, sûret-i mahsûsâttır. Fe'fhem. Lâkin mutlak tecellî-i sûrînin menşe'i âlem-i misâldir. Zuhûru şedîd olsa, basar ile mahsûsen müşâhede olunur. Lâkin ale'l-hakîka ol müşâhede basîretle müşâhededir. Şâbb-ı emred sûretindeki tecellî, tecellî-i sûrîdendir.

Li-muharririhî :

Vâlidin nûr-i ilâhîdir, tecellî eyledi,
Cism ü cânın ol tecellînin mahalli eyledi,
Bu taayyün âleminde çünki düştün vahşete,
Üns verdi nûr-i vechinden tesellî eyledi.
Ârif-billâh odur ki geçti cism ü cândan,
Hakkile dil-hânesi içre tecellî eyledi.
Kimîsin deryây-ı ummân-ı şuhûda gark edip,
Kimine irfânla ihsân-ı küllî eyledi.
Kesret-i feyzle kıldı Hakkı'yı deryâ gibi,
Gerçi kîm zâhirde bu halkın ekalli idi.

***Tecellî dört nev'dir :** Ma'lûm ola ki Hz. Şeyh Âlâi'd-Devle es-Simnânî (k.s.) **Urve'** de buyururlar ki : Tecellî dört vechiledir : Evveli, tecellî-i sûrîdir ki onda teşekkül ve levn ve sûret buluna. Meselâ, Mûsâ (a.s.)a dıraht ve ateşten zuhûr eylediği bu kabîldendir.

Beyit :

ترادر وادی ایمن‌که ناکاه
درحتی کوید دانی انا الله

Sâniyen, tecellî-i nûrîdir ki onda teşekkül ve levn ve sûret olmayıp, taayyün bulunmaya. Sâlisen, tecellî-i ma'nevîdir ki cihet-i vahdet ile imkân, kâinen-min-kân hazret-i vâhidiyyette cilve-pîrây-ı nûr-i şuhûd olup, keyfiyyet-i beyâna gelmeye ki hakîkat-ı ışktır. Râbian, tecellî-i zevkîdir ki mutlakan aktâb ve evtâdın fî-müddeti'l-ömr bir kere veyâ iki kere şerefyâb olduk dedikleri vuslat-ı ilâhî olan tecellî, tecellî-i berkî-i zâtîdir. Mette'nallâhu bih. Âmîn.

Azîzâ ! Nûr-i şems-i cihân-tâb, kaçan kurs-i meclây-ı kamere, kamerden dahi bir münevver-i mir'âte, ondan dahi musaykal duvara, ondan dahi zemîne pertev bıraksa, vesâit-i mezkûrenin **[115-a]** kesreti ile sana yüz gösteren pertev-i mezkûr zaîf olur. Meğer güneşe bakıp nûr-i şemsi bilâ-vâsıta gördüğün gibi mi olur. Hâlâ senin güneş nûru dediğin, ancak dâire-i şemsin nûrudur. Acabâ hakîkat-ı şemse gözler mi doyar. Yalnız şems nûru neden ahz eder. Ve bilâ-vechetin velâ-muvâcehetin ne asl, nûri'l-envâra mukābildir. Acebdir ki vasat-ı şemsdeki merkezdir. O merkezden bir nûr müşâhede olunur ki bir vechile mer'î olmaz. Fakîr-i insân vesâit ve niseb ve izâfât muktezâsınca asl-ı mebde'den bu'de düşmüştür. Ve hezârân-hezâr hicâb ile mahcûbdur. Telvîn-i kesretten halâsı müşkildir. İşte kesret-i mezkûr mahalline redd olunup, ya'nî birine yerleştirilip telvînden bir dâşte olsa, temkîne erişir. Bu kere erbâb-ı telvîn, ashâb-ı temkînin zevkinden bî-haberlerdir. Bilâ-telvîn, ba'de't-temkîn olsa idi dâiresini tekmîl etmiş olur idi ki makām-ı hilâfettir. Hz. Şeyh **"Istılâhât"** ta demiştir : Telvîn, hâl-i abd-i münkesiru'l-bâl, hâl-i âhara nakilden ibârettir. Ve inde'l-ekserîn eğerçi bu hâl nâkısdır. Lâkin bizim katımızda, ekber-i makāmât ve ekmel-i hâlâttır. كل يوم هو فى شان (Rahmân,55/29) [O ise her an bir işte, bir tecellîdedir] sırrına mazhariyyeti mûcebdir, diye buyururlar. Pes, imdi tecellîyât-ı ilâhî hadd ve gāyet tutmaz. Ve tecellî, mütecellâ-lehin isti'dâdına göredir. Milâk-i emr ise, hacb-i kuyûdu bi'l-cümle terk ile geçmektir. سبعين حجابا من نور و ظلمة لو كشفها لاحرقت سبحات وجهه كل من ادرك بصره ان الله [Şüphesiz Allâh, nûr ve zulmetten yetmiş perde ile perdelidir. Eğer Allâh bu perdeleri kaldırmış olsa, kime isabet ederse onu yakar] Bir rivâyette ما انتهى اليه بصره من خلقه [Gözün görebildiği alanı yakar] zikr olunmuştur.

***Tecellî-i ilâhî yek-pâre olmak:** Şeyh-i Ekber Hazretleri'nin beyninde vâki' olan "emrun vâhidun" işâreti, ya'nî tecellî-i ilâhî suedâya ve eşkiyâya hakîkatte birdir. Li-kavlihî Teâlâ : وما امرنا الا واحدة (Kamer,54/50) [Emrimiz de bir tek emirdir] Ve bu ikisinin beyninde tezâd ve tebâyün vâki' olmaz. Şol güneş gibi ki bir nice reng-âmîz camlar üzerine pertev salar ve her bir camın rengiyle zâhir olur. Cümlesi bir nûrdur velâkin renkleri muhtelifdir. Pes, her biri isti'dâdı miktârınca ve kābiliyyeti kadarınca tecellîsi nûrundan haz alır. Ma'lûm ola ki, emr-i vücûd zâhir ve bâtını ile müteselsil ve halka-i zincîr gibi biri birine muttasıldır. Ve tecellî-i ilâhî gerçi fî-nefsi'l-emr yek-pâredir. Velâkin zuhûru evkāt-ı müteaddideye taksîm olunmuş ve her kâr zamân-ı muayyeneye merhûn kılınmıştır. Cemî'-i eşyây-ı ayniyye dahi a'yân-ı sâbite-i ilmiyye iken Hak Teâlâ'nın meşhûdu idi. Eğerçi derler ki, ilm kadîm ve taalluku hâdistir. Ona âlimü'l-gaybi'ş-şehâde demek, etvâr-ı vücûd hasebiyle ve bize nisbetledir. Ve illâ ona göre gayb yoktur. Zîrâ gayb ve şehâdetin mecmû'u ile mütecellîdir ki hisse hâzır ve müşâhededen gāib olan eşyânın cümlesi, onun mazhar-ı envârı ve hâmil-i esrârıdır. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi) **[115-b]**

***et-Teceddüd (التجدد) :** Âlem-i insân.

***Tecevhür (تجوهر) :** Kendi nefsiyle kāim olmağa tecevhür derler.

***Tecliye (تجليه) :** Cilâ vermek ma'nâsınadır.

***Tecevva' terânî , Tecerred tasil : (تجوع ترانى , تجرد تصل)**

Evvelkisi, ifnây-ı zâhir-i vücûddur ki riyâzât ile taltîf-i heykeldir. Ve ikincisi, cümle-i taallukātı kat'dan ibârettir. Ve taallukāt, ecsâm ve ervâh ve mâ-fevkine şâmildir. Pes, vuslat ve rü'yetin şartları muhteliftir ve meâl birdir. Zîrâ biri birini müstelzimdir. Ve tecvî'-i nefsde imâta-i nefs vardır. Onun için ba'zı ehâdîsde rü'yet mevte ta'lîk olunmuştur. Ve mevtin ma'nâsı rûhun bedenden alâkası munkatı' olmaktır, ne tarîkle olur ise. Menâm ve insilâh ve fenâ-i ma'nevî ve mevt-i tabîî gibi. Nâim dahi hayâtında iken, menâmında görür. Fark budur ki meyyitin likādan sonra hisse ric'ati yoktur, zîrâ mevtın-ı berzahdadır. Nâim ise böyle değildir, mevtın-ı dünyâdadır. Ve bekāya redd olunan ehl-i fenânın likāsı, meyyitin yevm-i kıyâmette ba'de'l-ba's hâli gibidir ki bir dahi Hak'dan mahcûb olmaz. Onun için ârifler hakkında demişlerdir ki : يكون غدا ان شاء الله كما هم اليوم [Onlar bugün nasılsa, yarın da öyle olur inşallâh] ve yine denildi ki : قيامة العارفين [Âriflerin kıyâmeti] Ve eimme-i hadîsde gelir ki : جوعوا انفسكم لوليمة الفردوس [Firdevs ziyâfetleri için nefislerinizi acıktırınız] Ve bunda agrâz-ı nefsâniyye için, tevcî'-i nefs edeni tahzîr vardır. Nitekim ba'zı nüfûs, sânia savm-i visâle ile şöhreti, vesîle-i celb-i dünyâ eylemiştir. Bu sûrette tecevvu' terânînin ma'nâsı, تجوع حتى ما اعطيك من مراداتك الفانيه [Fânî isteklerinden sana ne verildiyse, tükenir aç kalırsın] demek olur. Zîrâ bu makūleye rü'yet-i hakîkiyye yoktur. Eğerçi ki kesret-i riyâzet sebebiyle ba'zı suver-i hayâliyye zuhûr eder ki hâric-i mertebe-i kalbden rü'yettir. Ve burada çok murtâz dâm-ı gurûra bend olup kalmıştır. Ve garaz-ı nefs için riyâzet ve taabbüd cehâlet-i mahzdır. Zîrâ bu dünyây-ı deniyye ve husûs-i cemî'-i agrâz hulûsa dâirdir. Ya'nî bütün bütün aç durmak ile olmaz, niyyete râci'dir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Tecerrüd (تجرد) :** Soyunmak.

***Tecrîd (تجريد) :** Kābe kavseyn mertebesidir.

***Tecrîd-i hakîkî (تجريد حقيقى) :** Cümle mâ-sivâdan ârî olmak.

***Tecrîd ve Tefrîd ve Tevhîd (تجريد و تفريد و توحيد) :** Vücûddan murâd oldur ki, vücûd-i Hakk'ı sıfâtından tecrîd edesin. Ve ezelden ve ebedden ve sâir ilme ve nazara kesret veren nesnelerden dahi tecrîd edesin ki ona ahadiyyet-i zât derler. Ve tecrîd ona derler ki bir vücûdu zevk edesin. Bu zevk-i ilmîden dahi tecrîd olasın ki ya'nî vücûd-i hakîkîden gayrıyı zevk edip bilmeyesin. Ya'nî hemân Hak Sübhânehû ve Teâlâ kendi kendine ilm-i zâtîsi ile âlim kala, senin ilmin olmayarak. Ya'nî ma'kūlât-ı sâniye ve sâlise ve sâir merâtib-i ilmî kalmaya.Ve tefrîd ona derler ki, çünki makām-ı tecrîd tamâm ola ki makām-ı cem'dir. Ondan farka gelip, halkı Hakk'a da'vet edesin ve da'vet olunan ve sâir envâ'-ı muâmele edenleri dahi Hak'dan gayrı kimse bilmeyesin. **[116-a]** Pes, makām-ı tefrîdde aslâ hicâb olmaz. Ammâ makām-ı tahkîkde eğerçi kîm hicâb-ı hakîkî olmaz. Belki hemân mahzâ zuhûr kesret olup, vahdete hicâb olmaz. Lâkin kesret zâhirde hicâb gibidir. Cem' oldur ki, meselâ çekirdekte şecereyi cemî' budaklarıyla ve yapraklarıyla ve çiçekleriyle ve yemişleriyle mülâhaza eder gibi zât-ı ahadiyyette cemî' sıfât ve ef'âl ve cemî' mâ-sivâyı bir vechile müşâhede edesin ki, kesret vahdete ve vahdet kesrete hicâb olmaya. Ve tevhîd oldur ki, bu mezkûrâtın birisine vücûdu muzâf ve mensûb görmeyesin, ya'nî vücûd vermeyesin. (Cemâli-i Halvetî)

***Tecrîd-i zâhir ve Tecrîd-i bâtın** (تجريد ظاهر و تجريد باطن) :* Meşâyih-i ızâm, tarîk-i ehlullâha sülûk için tecrîd-i zâhiri şart kıldılar. Bâtın tecrîd olunmaz. İllâ tecrîd zâhir ile olunur. Nitekim Ebû Bekr (r.a.) ve sahâbeden gayrıları (r.anhüm ecmaîn) sohbet-i Nebî (a.s.) sebebiyle kemâl-i isti'dâdları var iken, evvelâ dünyâdan zâhirlerini tecrîd eylediler. Ve sâniyen, ahlâk-ı reddiyeden bâtınlarını tecrîd eylediler. Dünyâ ve âhiret biri birine zıt olmakla ictimâ' etmez. Ya'nî ikisi bir yere cem' olmazlar. Zîrâ dünyâ, ehl-i âhiret üzerine harâmdır. Ve âhiret ehli dünyâ üzerine harâmdır. Ve dünyâ ve âhiret, ehlullâh üzerine harâmdır.

***Tecrîd-i zâhirî ve Tefrîd-i bâtınî** (تجريد ظاهرى و تفريد باطنى) :* Tecrîd, alâyık-ı zâhiriyyenin kat'ından ibârettir. Meselâ, hubb-i dünyâ ve mâl ve mansıb ve amm ve hâl ve zen ve ferzend ve habs ve peyvend ve sâire gibi. Pes, sâlik olan kimse bunların cümlesinin muhabbetinden kaçmak gerek.Ve tefrîd, avâik-i bâtıniyyenin kam'ından ibârettir. Ve her mahbûbun gubârından ve her matlûbun âsârından dil âyinesin vechini temyîz edip, açmak gerektir ki tasfiye-i kalb yüzünden ibârettir. Ve çün tecrîd-i zâhirî ve tecrîd-i bâtınî müyesser ola. Pes, uzlete müdâvim ve halvete mülâzım olup, ihtilâttan hazer oluna. Tâ ki âfât-ı zâhiriyye ondan munkatı' ola. Zîrâ küdûrâtın ekseri havâss yüzünden hâsıldır. Ondan sonra zikre müdâvemet olunup, nefy-i hâtıra sa'y oluna. Tâ ki vesâvis-i şeytâniyye ve hevâcis-i nefsâniyye ki âfât-ı bâtınedir halâs ola. Tefrîd, zâtı ferd kılmağa derler. Gerek zât-ı bârî ve gerek kendi zâtı. Ve zât-ı bârîyi ferd kılmak odur ki, onda esmâ ve sıfâta taalluk olmaya. Zîrâ esmâ ve sıfât Hakk'a vesîledir. Yoksa maksûd-i bi'z-zât değildir. Onun için taayyünât ve hakāyıkı cihetinden fi'l-cümle mâ-sivâ denilir. Ve kendi zâtını tefrîd odur ki, vücûdunda merkûz ve mevdu' olan a'zâ ve kuvânın âsâr ve havâssıyla mukayyed olmaya. Belki rûh-i menfûhu kuyûd-i anâsır ve tabâyı'dan tecrîd eyleye. Tâ ki dîde-i sırr meftûh ola. Ve müşâhede sebebiyle mâ-sivâ mensî ola. Zîrâ müşâhede-i mahbûbla enfüs ve âfâk dûr ve cemî' vesâit mehcûr olur. Fa'lem zâlik. (İsmâil Hakkı k.s.)

***et-Tahakkuk** (التحقق) :* Hakk'ı her taayyünde bilâ-kayd velâ-taayyün müşâhede kılmaktır. (Ankaravî İsmâil Efendi) **[116-b]**

***Tahliye** (تحليه) :* Zînet vermek ma'nâsınadır.

***Tahdîs-i ni'met** (تحديث نعمت) :* Hakk'ın verdiğini haber vermektir.

***Tahayyüz** (تحيز) :* Mekânlanmak demektir.

***Tahayyür** (تحير) :* Hayret iki kısımdır : Bir kısmı mahmûde ve bir kısmı mezmûmedir. Memdûhe, müşâhede-i mevlâ ve âlâ ve na'mâ ve velâ ve sıfât ve esmâdan hâsıl olandır. Ve hayret-i mezmûme, dünyâ ve mâ fîhâ ve muhabbet-i mâ-sivâ ve müştehiyât-ı nefs ü hevâdan hâsıl olandır. Pes, şol kimseye ki inâyet-i yezdânî ve hidâyet-i sübhânî delîl ve hâdî ola, ol kimse hayret-i mahmûde ile mütehayyir olur. Ve virdi-i zebânını peygamber-vâr, رب زدنى فيك تخيرا [Rabbim! Sana olan hayretimi artır] duâsını kılar. Ve Hz. İbnü'l-Fârız bu iki kısım hayrete işâret edip buyururlar : وما احترت حتى احترت حبيك مذهبا فوا حيرتى ان لم تكن فيك حيرتى

***Tahliye** (تخليه) :* Bir şey'i bir şey'den hâlî kılmak ma'nâsınadır. Meselâ, kalbi havâtır-ı reddiyeden hâlî kılmak gibi.

***Tahallî** (تخلى) :* Halveti ihtiyârdır. Ve Hak'dan meşgûl eden her bir şey'den i'râzdır.

***Tahlîs-i minnet** (تخليص منت) :* Senin, halka verdiğini unutmağa tahlîs-i minnet derler.

***Tedânî** (تدانى) :* Mi'râcü'l-mukarrabîndir.

***Tedellî** (تدلى) :* Mukarrabînin nüzûlüdür. Ve tedânî indinde Hak Teâlâ'nın mukarrabîne nüzûlüne dahi ıtlâk olunur. Ve tedânî, kurb ma'nâsına dahi gelir. Ve tedellî, pek yaklaşmak ma'nâsına dahi gelir. (Hakkı Efendi)

***ve't-Terkîb** (والتركيب) :* Âlem-i insân

***Tiryâk-i büzürg** (تريـاك بزرك) :* İnsân-ı kâmil.

***Tertîb** (ترتيب) :* Vücûd-i Hak'da tertîb yoktur. Zîrâ tertîb, terkîbdir. Terkîb ise kesrete dâirdir. Cevâb budur ki maksûd, gāyet-i tecelliyâta dek zuhûru tertîbdir. Nitekim sultân-ı zâhir, âlemde birdir. Velâkin vekîl-i mutlak olan vezîr-i a'zam ve onun tahtında olan ehl-i merâtib, sultânın etvâr-ı muhtelife ve merâtib-i mütenevviada zuhûrunu tertîbdir. Ve kutb-ı bâtın dahi sâir aktâb ve ebdâl ile böyledir. Ve tecellîden murâd dahi vücûd-i eşyâyı, merâtib-i muhtelifede ibrâz ve vücûd-i insânı ayn-ı hâricîsine dek ifrâzdır.

***Terk-i fazalât** (ترك فضلات) : Havâyic-i asliyeden olandan ziyâde zâid olan şey'lere, terk-i fazalât derler.

***Terk-i dünyâ** (ترك دنيا) : Nefsin zühdüdür.

***Terk-i ukbâ** (ترك عقبا) : Kalbin zühdüdür.

***Terk-i dünyâ, Terk-i ukbâ, Terk-i hestî, Terk-i terk** (ترك دنيا, ترك عقبا, ترك هستى , ترك ترك) :

Terk-i dünyâ, derûnunda dünyâ muhabbeti ve i'tibârı olmamaktan ibârettir. Ve terk-i ukbâ, ibâdât ve tââtı, arzûy-i cennet-i naîm ve havf-i azâb-i cahîm için etmeyip, belki kulun lâzime-i hâli efendisine ubûdiyyettir, ücret mukâbili cennât-ı âliyât ve dûzahdan necât istemek iktizâ eylemez. Hemân rızây-ı saâdet iktizâsına bezl-i iktidâr ile neyl-i kuvvet-i azîme ibtidâr gerekir. Ve terk-i hestî, varlığını terk etmektir. Ya'nî emâneti sâhibine verip, kendi aradan çıkmaktır. Zîrâ وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب اخر [Varlığın bir günahdır ki ondan daha büyük günah olmaz] kıyâsınca kişiye varlık hicâbından özgü zenb-i azîm **[117-a]** olmaz. Terk ise, dünyâ ve ukbâyı ve varlığı nefs için terk etmişti. Terk-i terk ise, خير الناس من ينفع الناس [İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır] nef'ince dünyâ ve ukbâya ve varlığa Hak için i'tibâr etmekten kinâyettir. Ve dahi zikr olunan terklerden kişiye bir yokluk ârız olur ki yokluğa erişip terke geldim diye sâlifü'z-zikr varlıklardan eşedd bir darlık hâsıl olur. Ol terki dahi terk eyle demektir. Ya'nî ol terkettim demeği dahi terk etmelidir. Ve'l-hâsıl, terk et de, terk ettim da'vâsını etme. Ya'nî terkin olsun da, o terke şuûdun olmasın. Ve dahi inkıtâ' yönünden ma'rifet-i ilâhiyyeye netîce verdim diye kişiye bir pendârcık hâsıl olup, terk-i taleb dâiyesine düşer. Ol terki terk edip, rûz-i şeb sa'y ve talebde pâyidâr ve bî-karâr ol demektir. Ya'nî Hakk'ı anladım diye râhata varmayasın, dahi ileri anlamağa çalışasın. Zîrâ ma'rifet-i ilâhiyyeye intihâ yönünden hadd yoktur. Ya'nî ma'rifetullâhın netîcesine erdim diye, ziyâde-i ma'rifet talebinden fâriğ olmuşdu. Ya'nî terk-i taleb etmişti. Pes, terki terk eyle demek, terk-i terki't-taleb demektir. Ya'nî yine dâimâ talebde ol demektir. (Cemâl Efendi)

***Terk-i tedbîr** (ترك تدبير): Mevlânâ Hâce Ârif'in (k.s.)Hazretleri'nin kelimât-ı dersiyyesindendir ki, her kîm kendi tedbîri kaydında ola, bi'l-fi'l cehennemdedir. Ve her kîm ki Hak Teâlâ'nın takdîri mütâlaasında ola, bi'l-fi'l cennettedir. Buyurmuşlar ki ; yemek yendiği zamânda her uzuv bir kâra meşgüldür. Gönül neye meşgüldür ? Ashâbı cevâb vermişler ki ; Hak Teâlâ'nın zikrine meşgüldür. Buyurmuşlar ki ; Zikr bu mahalde "Allâh" demek ve "lâ ilâhe illallâh" demek değildir. Belki sebepten müsebbibe gitmek ve ni'meti terk-i tedbîr ile mün'imden görmektir. Ma'lûm ola ki, âlem-i kudret, âlem-i takdîr ve âlem-i hikmet, âlem-i tedbîrdir ki takdîr ve tedbîrin her biri Allâh Teâlâ'ya müfevvezdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : الا له الخلق والامر (A'râf,7/54) [Bilmiş ol ki yaratmak da emretmek de ona mahsustur] Ya'nî halk, âlem-i takdîre ve emr, âlem-i tedbîre işârettir. Ve yine gelir : يدبر الامر من السماء الى الارض (Secde,32/5) [Semadan zemine kadar bütün işleri O düzenleyip yönetir] Ya'nî ulvî ve süflî ve rûh ve cesedde tedbîr Allâh Teâlâ'nındır. Ve abdin tedbîr-i nefsânîsi, ârızdır. Onun için ba'zı ahvâlde takdîre muhâlif gelir. Nitekim gelir : العبد يدبر والله يقدر [Kul tedbir alır, Allâh takdir eder] Bu cihetten lâzımdır ki, tedbîri terk edip, tedbîr etmemeği tedbîr ede ki nefsinden fenâdır. Eğer Hak tarafından esbâbla ibtilâ tedbîri gelir ise, hakîm isminin hükmü zuhûr eder. Ve eğer hilâfı zuhûr eder ise ki bir emrin bilâ-esbâb husûlüdür, kadîr isminin mazmûnu zâhir ve sûret-i ûlâda abde lâzım olan sabr ve sûret-i sâniyede şükrdür. Eğerçi sûret-i sabrın sırran şükrü vardır. (Hakkı Efendi)

***Terk-i taalluk** (ترك تعلق) : Suâl olunursa ki, **[117-b]** mertebe-i velâyete vusûle vesîle nedir ? Cevâb budur ki, fenâ-fi'llâhdır. Ya'nî zât ve sıfât ve ef'âlini, Hak Teâlâ'nın zât ve sıfât ve ef'âlinde ifnâ etmektir ki, bundan terk-i taalluk ile ta'bîr olunur. Ve taalluk ve taaşşuk sıfat-ı nefsdir. Pes, meâli tezkiye-i nefsdir ki hakîkat-ı tasavvuftur. Zîrâ mâ-sivâ zâil olmadıkça vech-i Hak zâhir olmaz. Şol cihetten ki mâ-sivâ perdedir. Ve bu makāmın tafsîli çoktur. Ehline ma'lûmdur. Ve insândan her ne makûle günâh sâdır olur ise, ol perde sebebiyle sâdır olur ki o perdeye gaflet dahi derler. Ve isniyyet dedikleri, bu gafletten gelir. Ve o isniyyete zenb-i vücûd derler. Zîrâ vücûdda taaddüd tevehhüm etmekten gelir. Eğer mâ-sivâya alâkası olmasa, şöyle ki, cümlesi gözüne hâlik görünse, vücûd-i vâhidden gayrı kalmaz ki vücûd-i vâcibdir. Zîrâ vücûd-i mümkin vücûd-i vâcibe müzâhame etmez. Nitekim zıyâ-i şemse zıyâ-i şem' müzâhame etmediği gibi. Onun için ârifler yanında vücûd-i vâcib yâd olunsa, yanında vücûd-i mümkini lisâna getirmezler. Hattâ ba'zılar atseden sonra, ya'nî aksırıktan sonra "elhamdülillâh" demek üzerine iktizâ edip "rabbü'l-âlemîn" kelimesini ona ilhâk etmemişler, zîrâ âlem mahlûk olduğu cihetten Allâh yanında anılmaz.

Pes, bundan fehm olundu ki, zenb-i vücûd cemî' zünûbun aslı ve ekberidir. Ve bu zenbden halâs olan kimse, sâir zunûbden dahi halâs olur. Onun için enbiyâdan ve evliyâdan zenb sâdır olmaz ve olsa, mağfûrdur. Ya'nî vahdet-i vücûd nûrunun şefâatıyla mestûr olup, eseri belirmez. El-hâsıl gerçi her nesnede müessir Allâh Teâlâ'dır velâkin vahdet-i vücûd sırrına nâil olan ile, perde-i isniyyette kalan berâber değildir. Bu ma'nâya binâen, câizdir ki enbiyâdan ve evliyâdan sâdır olan, gayra kıyâs olunmaya. Zîrâ âgâh olandan sâdır olan nesne yâ müvel ve yâhut mağlubdur ki mu'teber değildir. Hattâ Bâyezid Bestâmî yanında bir mürîdi aksırdıkta, "elhamdülillâh" deyip, "rabbü'l-âlemîn" demeyince, niçin "rabbü'l-âlemîn" demedin diye suâl buyurduklarında, Hakk'ın yanında mâ-sivâyı anmağı edeb ettim dedikte, her ne kadar öyle ise sen yine "rabbü'l-âlemîn" i söyle diye buyurmuşlardır.

***Terk-i mâl ve Terk-i evlâd ve Terk-i nefs** (ترك مال و ترك اولاد و ترك نفس): Hubb-i mâl ve hırs-ı dünyâ ve buhl ve sâir sıfât-ı zemîme bâkî iken, bezl-i nefs etmek mu'teber değildir. Pes, infâk-ı mâl, terk-i dünyâya işârettir ki dünyâ hicâb-ı zulmânîdir. Ve infâk-ı nefs, terk-i ukbâya remzdir. Ve âhiret, hicâb-ı nûrânîdir ki bunlara hutvetân derler. Ve bu iki hutvenin gâyeti vüsûldur ki cennet içinde cennettir. Zîrâ her ibârette işâret dâhildir. Ve câizdir ki ednâdan a'lâya terakkî bâbından ola. Zîrâ terk-i mâl, tevhîd-i ef'âl ve terk-i evlâd, tevhîd-i sıfât **[118-a]** ve terk-i nefs, tevhîd-i zât mukâbelesindedir ki Hz. İbrâhim (a.s.) dan tevârüs olunmuş millet-i hanefiyye ve islâm-ı hakîkîdir. Zîrâ eğerçi tevhîdât-ı mezkûre ve merâtib-i mestûre kavm-i İbrâhîm'de bi'l-fi'l zuhûr etmedi. Velâkin nişâne-i İbrâhîmiyye mecmû'unu istikmâl etmiş idi. Sonra bu ümmette metbû'ların kemâline tab'iyyet ile her türlü kemâl zâhir olup, ümmet-i vasat oldular. Ve sâir ümemin bulmadıkları mertebeyi buldular. Ve Kur'ân'da gelir : عيلة فسوف يغنيكم الله من فضله انشاء وان خفتم (Tevbe,9/28) [Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allâh sizi fazlından zengin kılar] Ya'nî hikmet-i ilâhiyye mûcebince, fakrın yerine gınâ gelir. Ve fakrden murâd, emvâl-i âdiyenin infâkı ve sıfât-ı fâniyenin zevâli ve nefs-i bî-sebâtın izmihlâli ve gınâdan murâd, bezl-i hayr ve sıfât-ı vücûdiyye-i bâkiyyenin husûlü ve zât-ı hakkânînin vücûdudur. Nitekim hakk-ı nebevîde gelir : و وجدك عائلا فاغنى (Duhâ,93/8) [Ve seni bir yoksul iken bulup zengin etmedi mi?] Çünki insân meyl-i mâl ve muhabbet üzere mecbûldür. Farziyyet-i zekât ve cihâd lâzım geldi, tâ ki müddaîler, sâdıklardan mütemeyyiz olalar. Zîrâ sâdıklar ahd-i kadîme vefâ edip, mâl ü menâl ve ser ü câna kıyarlar ve da'vâlarını hüccet-i neyyire ile isbât ederler. Ve müddaîler, lafz-ı mücerredle şöyle bî-ma'nâ kalırlar. Maa-hâzâ ma'nâ, da'vâdan evvel gerekdir. Ya'nî elindeki malını Hak yoluna bezl ederse ve kendinin sandığı sıfâtını Hakk'ın sıfâtında ifnâ eder ise ve nefsini Hakk'ın zâtında fânî eder ise, infâk ettiği malın yerine hayr ve Hakk'ın sıfâtında ifnâ ettiği sıfâtı yerine, sıfât-ı vücûdiyye-i bâkiye hâsıl ve Hakk'ın zâtında mahv ettiği nefsi yerine, zât-ı hakkânî vücûd bulur. (**Hitâb-ı Hakkı** k.s.)

***ve't-Terakkî** (والترقى) **:** Âlem-i insân demektir. Sâlik her çend tecellî ve inkişâf ehli olsa, yine mâ-dâm ki taalluk-i ten vardır, hicâbdan hâlî değildir. Pes, bu âlem, umûm ve husûs ehline fi'l-cümle hicâbdır. Ve bu sırra işâret edip **Muhammediye**'de gelir :

Nazm :

Eğerçi ona nâzırları kamû hâlinde mahcûbu ,
Velî dünyâ hicâbıydı, kodu kendi habîbullâh.

Dünyâdan murâd, beşeriyyet ve cismâniyyet perdesidir ki, mevt-i sûrî ile zâil olur. Ve bundan maksûd, insân-ı kâmilin makām-ı kesbe erince ve ilâ ebed-el-âbâd, mevtınen-ba'de-mevtının terakkî ve izdiyâd-ı ihâta ve şuhûdiyye işârettir. Kelâm-ı nâzım üzerine gubâr yoktur. Nitekim Muhammed üzerine şerhimizde tahkîk olunmuştur. Suâl olunursa ki, insân hakk-ı şuhûdda bu kadar terakkîden sonra, imkân mertebesinden güzer eder mi ? Cevâb budur ki, imkân âyine mertebesidir. Pes, âyinesiz müşâhede mümkin olmadığı gibi, imkânsız dahi mükâşefe mümkin değildir. Ve'l-hâsıl hicâb-ı imkân ebedî zâil olmaz. Ve illâ mümkin vâcibe munkalib olmak lâzım gelir. Bundan fehm olunur ki, ebrâr tâifesi dâimâ müşâhede üzere değillerdir. Onun için demişlerdir : **[118-b]** مشاهدة الابرار بين التجلى والاستتار [Ebrârın müşâhedesi, tecellî ve istitâr arasındadır] Ve leyl-i sûrî, mahall-i tecellî ve nehâr-i sûrî, mahall-i istitârdır. Zîrâ mükâşefât ve tecelliyâtın ekseri, eshârda ve evvel-i nehârda vâki' olur. Nitekim erbâbına ma'lûmdur.

Li-müellifihî :

Gaflet ehline gece, gündüz olur.
Belâ a'mâya, gece gündüz olur. (Hakkı Efendi)

***Terakkî abdin, tecellî Hakk'ındır :** Ma'lûm ola ki, mümkin değildir ki evvel-i îcâdda cesedi ile hakāyık-ı ilâhiyyenin cemî'siyle bir ahadin tahkîki câiz ola. Lâkin fıtrat-ı ulûhe üzere mecbûle olan kimse, ol mertebede terakkî edip, kendine münkeşif olan eşyâ-i mürettebe ile tahakkuk eder. Abd dâimâ terakkîde ve Hak Subhânehû ve Teâlâ sermeden tecellîdedir. Zîrâ nihâyetsiz olanı tahsîl, tedrîcle müyesserdir. انزل القران دفعة واحدة الى سماء الدنيا [Kur'ân dünya semasına bir defada indirildi] kelâm-ı şerîfi, tahakkuk-i zâtîye işârettir. Ve نزول الايات مقطعة [Âyetlerin nuzûlü bölüm bölümdür] beyânı, zuhûr-i esmâ ve sıfâta abdin şey'en- fe-şey'en maa't-terakkî zâtta tahakkukta olduğuna işârettir. Lâkin cümle-i esmâ ve sıfâttan ibâret olan tecellî-i rahmândan gayrı vusûl-i zâta sebîl yoktur. Zîrâ Hak Subhânehû ve Teâlâ bilinmez, illâ esmâ ve sıfât tarîkinden bilinir. الرحمن علم القران (Rahmân,55/1,2) [Rahman olan Allâh Kur'ân'ı öğretti] işâret eder ki rahmân abd üzerine tecellî ettikte abd, nefsinde lezzet-i rahmâniyyet bulur. Ol lezzet abde ma'rifet-i zât kesb ettirir. Hakāyık-ı sıfât ile mütehakkık olur.

Ma'lûm ola ki, terakkîden murâd, ahvâl ve makāmâttır ki hasâis-i rahmettendir. Nitekim gelir : هو الذى يصلى عليكم (Ahzâb,33/43) [Üzerinize rahmetini ve feyzini yağdıran O'dur] âyetinde tasliyede herkesin hâline göre olan umûr mündericdir. Zîrâ herkes hâline göre tefakkud olunur. Ve bu terakkînin gāyeti, telakkîdir ki erişmek ve kavuşmak ve görüşmektir. Eğerçi mertebe-i vaslde dahi merâtib vardır. Zîrâ ayne'l-yakîn olmadıkça, mutlak likā kifâyet etmez. (Abdülkerîm Cîlî k.s.)

***Terakkî-i cinâniyye** (ترقى جنانية) **:** Cennette bir ağaç vardır ki, ona şecere-i mûnise derler. Her mü'minin hânesine ondan hisse vardır. Gâh olur ki ehl-i cennet ol şecerenin sâyesinde cem'iyyet edip celâl-i hakka müteallik müzâkere ederler ve mertebeleri kadar birbirlerine ifâde-i ulûm ederler. Bu cihetten hâsıl olan ulûmun ulüvvü sebebiyle mertebeleri evvelkiden âlî olur ve makāmlarına avdetlerinde menâzil-i zâide ve derecât-ı âliye bulup, taaccüb ederler ve sebebi ne olduğun bilmezler. Sonra nefes-i rahmândan rîh-i mübeşşire esip, ol derecât ve menâzil, şecere-i mûnise tahtında iktisâb ettikleri ulûm-i ilâhiyyenin semerâtı olduğun i'lâm eder. Onlara ol derecâttan ol kadar lezzet hâsıl olur ki künhünü Allâh Teâlâ bilir. Zîrâ ilm-i lezîzden hâsıl olan semere dahi lezîz olur. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Tezkiye ve Tasfiye ve Tecliye** (تزكيه و تصفيه و تحليه) **:** Nefsi tevhîd ile tezkiye ve kalbi ve rûhu tecrîd ile tasfiye ve sırrı tefrîd ile tecliye gerektir. Tâ ki makām-ı ubûdiyyet ve ulûhiyyet kemâ-yenbağî mütehakkık ola ve fenâ ve bekā biline. Ya'nî nefs-i emmâreye, fi'lini icrâ ettirmemektir. Yoksa emr-i bi's-sûi **[119-a]** nefs-i emmâreden bi'l-külliye zâil olmaz. Ve illâ zât zâil olmak lâzım gelir. Ve nefsi müslümân etmek, serkeşlikten ve harûr olmaktan ıslâh etmektir. Fe'fhem cidden. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Teselsül** (تسلسل) **:** Birbirine bilâ karâr zincir olup gitmektir.

***Tesvîlât-ı nefs** (تسويلات نفس) **:** Hiyel-i nefs demektir.

***Teslîk ve Teslîk sâhibi** (تسليك و تسليك صاحبى) **:** Şeyhliğe, teslîk derler. Ve tâlib-i Hak olanları irşâda kādir olana teslîk sâhibi derler.

***Tesviye** (تسويه) **:** İsti'dâddan ibârettir.

***Tüsemmâ ve Tesmiye-i mücerrede** (تسمى و تسميهء مجرده) **:** Tüsemmâ, isimlenmektir. Bir fâsık kimseye sâlih ismi tesmiye olunsa, tesmiye-i mücerrede kabîlinden olur. Zîrâ ol ismin hâli o müsemmâda yoktur.

Teslîm ve Sa'y** (تسليم و سعى) **:** Mukadder olunan zuhûr eder diye, tâlibe terk-i sa'y etmek revâ değildir. Belki sa'y ve teslîmden her biriyle amel eyleye. Belki sa'yi teslîmden tercîh eyleye. Zîrâ mahallinde sa'y, teslîmden ehemmdir. Visâl-i yâri sa'y ile eğerçi sana vermezler. Yine sen kudretin mikdâr devâm eyle sa'yinde. Mübtedîye, teslîmden ziyâde sa'y lâzımdır, zîrâ teslîm, onların hakkı değildir. Ammâ şunlar ki kişi rızâya dâhil olup, seferlerinin hakîkatin bilmişlerdir. Bi'z-zarûre onlar teslîme mâil ve taarruzdan mu'rizlerdir. Onun için ekseriyyâ mübtedînin makāmı cidden sırfdır ve müntehînin, teslîm ve rızâdır. (Reşehât***)

***Tesbîh ve Takdîs** (تسبيح و تقديس) : Ol Yûnus (a.s.) batn-ı mâhîde müsebbihînden ve Cenâb-ı Hakk'ı mukaddisîn ve zâkirînden olmayaydı, للبث فى بطنه الى يوم يبعثون (Sâffât,37/144) [Mutlaka insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar onun karnında kalacaktı] kalaydı, ya'nî eğer batn-ı hûtte tesbîh etmeyeydi, kıyâmete dek onda kalırdı. Bu âyette, iksâr-ı zikre ve iştigāl-i tesbîh ve fikre tergîb ve tahrîz vardır. Ya'nî Yûnus (a.s.) batn-ı hûtte tesbîh-i rabbânî sebebiyle zulumâttan halâs bulduğu gibi, mü'minlerin nefs-i nâtıkası dahi Yûnus mânendi tesbîh-i rabbânî ve rızây-ı samedânî ile bi'l-külliye Hakk'a tevekkül sebebiyle batn-ı hût menzilesinde olan çâh-ı tabîat zulumâtından halâs bulup, dünyâ ve âhirette müsterîh olur. Ve Hz. Hüdâvendigâr dahi buyururlar ki : "Ey esîr-i nefs-i pür-fiten! Eğer habs-i ten ve mâhi-i bedenden halâs olmak istersen, Yûnus-vâr tesbîh ve takdîsden hâlî olma. Ve illâ mahbûs-i zindân-ı tabîat ve mescûn-i kuyûd-i beşeriyyet, tâ-be-rûz-i kıyâmet kalırsın.

***Tesbîh-i eşyâ** (تسبيح اشيا) : Ma'lûm ola ki, hayât-ı ayn-ı vâhide noksân ve inkısâma kābil değildir. Zîrâ cevher-i ferddir ve her şeyde kemâliyledir. Eğerçi mahall i'tibârıyla tefâvüt vardır. Pes, şey'en şey' olması hayâtladır. Ve ol hayât, hayât-ı Allâh'dır ki eşyâ onunla kāim olur. Ve ism-i hayy haysiyyetinden mevcûdâtın Allâh için tesbîhi, hayâtullâh ile vücûdlarının aynıdır. Ve min haysü ismühü'l-alîm, Allâh için tesbîhleri, eşyânın ilmu'llâh tahtına duhûlleridir. Ve sâir sıfât dahi **[119-b]** bunlara kıyâs oluna. El-hâsıl ahvâl-i mevcûdât, tesbîh add olunur. Ve eşyânın hayâtı eşyâya nisbetle muhdese ve Allâh Teâlâ'ya nisbetle kadîmedir. Ve sâir sıfâtta dahi hükm böyledir. Nitekim bizim vücûdumuz gibi ki ol vücûd-i Hakk'ın bize nisbeti mahlûka ve Hakk'a nisbeti kadîmedir. Ve eşyâ bi-lisâni'l-hâl ve bi-lisâni'l-makāl, Allâh Teâlâ'yı tesbîh ederler. Ve eşyânın bi-lisâni'l-makāl tesbîhi, emr-i hakîkîdir, mecâzî değildir. Ve onu ehl-i keşf işitir. Ve a'zâ ve cevârihin nutku dahi böyledir. Haberde gelmiştir ki : Yevm-i kıyâmette insânın a'mâli gelip "ene amelüke" diye hitâb eder. Ve'l-hâsıl hayy olan şey'in hayâtı tesbîh ve ma'lûm olan eşyânın ma'lûmâtı tesbîh ve kerîmin keremi ve sahînin sehâsı ve sâir eşyânın bulduğu hâlleri tesbîh add olunur. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, Hak Subhânehû ve Teâlâ için vücûd-i evvel vardır. Ve mahlûkāt için vücûd-i sânî vardır. İmdi mahlûkāt vücûd-i evvelde fânîlerdir. Zîrâ Hak Teâlâ mahlûkātı ilminde, adem-i mahzdan îcâd ve ihtirâ' eyledi. Ba'dehû âlem-i ilmîden âlem-i aynîye kudretiyle ibrâz eyledi. Pes, mahlûkātı îcâd, ademden ilme ve ilmden aynadır. Ve bundan ilminde îcâddan mukaddem eşyâyı bilmemek lâzım gelmez. Zîrâ onda zamân yoktur. Ma'lûm ola ki Hak Subhânehû ve Teâlâ sıfat-ı sem'îsini abde iâre (âriyet)ettikte, ol abd kelâmullâhı sem'-i Allâh ile işitir. Ve Hakk'ın gaybda el koyup izhâr etmediği esmâ ve sıfât vardır. Ve ol şol şuûndur ki, onda Hak maa abduhû olur. Ve şol ahvâldir ki onda abd maa rabbuhû olur. Ahvâlin nisbeti abdedir ve mahlûkadır. Ve şuûnun nisbeti, Allâh Teâlâ'ya ve kadîmedir. Ve ol şuûnun i'tâ ettiği esmâ ve evsâfı gayb-ı Hak'da müstetire olandır. Abde nisbet olunan hâl ve ahvâl, Hakk'a nisbet olunduğu vakt, şuûn denir. Zîrâ Hak Teâlâ abde nisbet olunan hâl ve ahvâlden münezzehdir.

***Teşekkül** (تشكل) : Âlem-i insândır.

***Teşkîk** (تشكيك) : Şekke düşürmektir. Ya'nî kelâm sıfatı Hak'da olmak vâr ve halkda olmak vârdır. Lâkin Hak'da olması, kemâl üzeredir ve halkda olması, halkın haddine göredir. Ya'nî halkta kemâl üzere olmaz. İşte böyle bir mâdde, iki mahal i'tibârıyla mütefâvit olmasına, teşkîk derler. İlm ve vücûd ve sâir sıfatlar dahi böyledir.

***Tasfiye-i kalb** (تصفيهء قلب) : Kalbini sâfî kılmaktır. Ya'nî kalbi vesâvisden ve hayâlât-ı mefâsidden saklamaktır.

***Tasnîf** (تصنيف) : Âharın kelâmını, kendi kelâmına mezc etmeyip, kendi kelâmını sınıf sınıf kılmaktır.

***Tasliye ve Tardiye** (تصليه و ترضيه) : Tasliye, salâvât-ı şerîfe getirmektir ve tardiye, "radiyallâhu teâlâ anhü" demektir.

***Tasavvuf** (التصوف) : Tezkiye-i nefs ve emre imtisâl etmek demektir. Ve tasavvuf, zâhiren ve bâtınen âdâb-ı şer'iyyeye vukūfdan ibârettir. Âdâb-ı şer'iyye dediğimiz, hulk-i ilâhîdir ve ba'zı kere mekârim-i ahlâkı ityân ve hilâfından ictinâba dahi denir. **[120-a]** هو التخلق بالاخلاق الالهية التصوف [Tasavvuf, ilâhî ahlâkla ahlâklanmaktır] Ta'rîf: İlm-i tasavvuf bir ilmdir ki, rûhun ma'rifet-i mübdi'ine (hâlıkına) keyfiyyet sülûkünden bahs eder. Riyâzât ve mücâhedât tarîki üzerine. Ma'lûm ola ki, ilm-i tasavvuf, safvet-i ulûm ve hilye-i ulemâ-i rüsûmdur ki ilm-i zâhir, ilmn-i bâtınsız mükemmel ve ilm-i rüsûm ilm-i hakîkatsiz, muavvil olmaz. İlm-i zâhirden murâd, ilm-i tedbîr-i maâş ve tekmîl-i muâmelât-ı nâsdır. İlm-i bâtından maksûd, sıfât-ı kudûrâtten

tasfiye-i dildir ve tezkiye-i nefsdir. Ahlâk-ı mezmûmeden ki müeddâsı تخلقوا باخلاق الله [Allâh'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][73] hilyesiyle mütehallî olmaktır.

Her âlim ki, firîfte-i câh ve esîr-i şehvet olmaya, âhiru'l-emr cezebât-ı silsile-i tevfîk ile bu tâifeye refîk olmak mukarrerdir. Tasavvuf, küllî geçmektir özünden, dahi incinmemektir el sözünden. Tasavvuf, nefsini pâk eylemektir. Fenâyla onu hâk eylemektir. Ya'nî sâlike lâzımdır ki, ibtidâ nefsini evsâf-ı rezîleden tathîr eyleye. Ve onun mu'zamı yedi nesnedir ki , kibir ve hased ve riyâ ve ucb ve gazab ve hubb-i mâl ve hubb-i câhdır. Ve ebvâb-i seb'a-i nâr, bu yedi sıfatın mukābelesinde vaz' olunmuştur. Nitekim ebvâb-ı semâniye-i cennet, sem' ve basar ve kelâm ve yedeyn ve ricleyn ve batn ve ferc ve kalb muhâzâtında konulmuştur. Ya'nî ol yedi sınıf izâle olunmadıkça, insân bi'l-külliye gadab-ı ilâhîden halâs olmaz. Ve ol sekiz uzvun dahi şerîat ve tarîkat yüzünden hükmünü vermedikçe dâr-ı rahmete yol bulmaz ve bulsa dahi ednây-ı derecâtta kalır. Ve demişlerdir ki; ma'füvv ve mağfûr olduğuna kanâat etme. Belki kemâl-i ma'rifet yüzünden derecât-ı âliye sâhibi ol ve illâ tahassürde kalırsın ve nedâmet-i azîme ehli olursun.

***Tasarruf** (تصرف) **:** Erbâb-ı hakāyık buyurmuşlardır ki ; bir kimseye kıbel-i Hak'dan tasarruf ve hall ü akd verilse, teslîm ve edeb budur ki, onu terk eyleye ve tasarruf-i ilâhîye müzâhame göstermeye. Zîrâ hil'at-i ubûdiyyet, abd olduğu cihetten ona hil'at-i ulûhiyyetten, ubûdiyyet evlâdır. Zîrâ hil'at-i ulûhiyyet bi'l-asâle Allâh Teâlâ'nındır. Onun için buyurur : ليعذبهم وانت فيهم وما كان الله (Enfâl,8/33) [Halbuki sen içlerinde iken Allâh onlara azab edecek değildir] Ya'nî a'dâyı muâheze ve onlara ta'zîb etmek ism-i a'zamın tasarrufuna dâirdir ki murâd ettikte, mürîd ve kādir ve kahhâr ve gayrı esmâ-i celâliyyeyi havâle eder ve ism-i mezkûr insânın bi'l-farz hilyesi olsa bile, yine tasarruf-i hakîkî Hakk'ındır. Fa'rif cidden. Demişlerdir ki, Şeyh-i Ekber'e min tarafi'llâh tasarruf teklîf olundukta ; "Yâ rabbi ! tasarruf rubûbiyyet iktizâ eder. Ben ubûdiyyette evlâyım" diye tasarrufu kabûl etmedi. (Hakkı Efendi)

***Tasarruf ancak Hakk'ındır :** Leyletü'l-ahad kendimize müteallik bir husûs için istihâre olundukta, vârid olan beyt-i türkî ma'nîdârdır .

Beyit :

Murâdım hôş ve nâ-hôş ırâk-ı âlemde değil hergiz,
Murâdü'l-mülkü'llâha yazılmaktır bu bâb üzre.

Ya'nî benim âlemde murâdım, hôş ve nâ-hôş olmak değildir. Zîrâ bu maküle izâfetler ve nisbetler kaydında değilim. Benim murâdım, bu bâb-ı mülk ü tasarruf **[120-b]** üzerine الملك لله yazılmaktır. Ve yâhut bâb-ı kalb üzerine bu hükm teslîm-i tahrîr olunup, her tasarrufu mâlikü'l-mülke tefvîz etmektir. Şöyle ki eğer senin hakkında bir tasarruf-i mülk gösterirse, hilâfeten kabûl eyle. Husûsâ ki senin cânibinden hareket olmayıp velâkin لسان الخلق لسان الحق [Halkın lisânı Hakk'ın lisânıdır] mûcebince lisân-ı halktan ma'rûz olan nesneye meğer ilâhî olmadıkça gûş tut ve muktezâsıyla amel eyle. Zîrâ mezmûm olan harekât-ı nefsâniyyedir, harekât-ı hakkāniyye değil. El-hâsıl sen kendi nefsinle bir nesne talebinde olma. Eğer matlûb-i hakîkî tarafından, senin tarafına bilâ-nakl vârid olur ise, ona ikbâl eyle. Zîrâ taraf-ı Hak'dan gelen dahi hakdır. Eğerçi halk elinden olursa da. Hattâ halkın eşerresinden ve belki şeytân elinden olsa dahi makbûldür. Zîrâ i'tâ eden Allâh Teâlâ'dır, îsâl eden her kim olursa olsun. Ya'nî vâsıta-i ni'met, gâh "hâdî" isminden ve gâh "muzill" isminden olur ki ikisi dahi fi'l-hakîka abd-i Hak'dır. Meselâ, Cenâb-ı Nübüvvet'e kabâil-i câhiliyye ve tavâyif-i kefereden vefd ya'nî elçi gelir ve hediyye getirirlerdi ve redd olunmazdı. Zîrâ fî-nefsi'l-emr muharrik ve mûsil Allâh Teâlâ'dır. Bu cihetten vârid olan nesne münkirât-ı şer'iyyeden olmayınca, kabûlü lâzım gelir. Ve demişlerdir ki, sıla-i sultânı kabûl etmek vâcibdir, zîrâ ülü'l-emrdir. Ve onun aslını aramak ve künhünden teftîş eylemek yoktur. Eğerçi ba'zı süllâkın hıyn-i sülûkde kabûl etmemişlerdir, zîrâ mahall-i ihtiyâttır. Ve edne'l-emr kendi tenâvül etmediği sûrette dahi kabûl edip, gayrıya infâk etmelidir. Zîrâ redd etmekte kesr-i hâtır ve fitne-i şöhret vardır. Ve bir sâlik ki âfât-ı nefsinden bî-haber ola, ne vechile tezkiye sâhibi olur. Ve bir nesneye fi'l-cümle mesâg olsa, mahall-i töhmetten hâric olur. Töhmete vukû'dan ise tahzîr olunmuştur. Nitekim gelir : اتقوا مواضع التهم [Töhmet yerlerinden sakınınız !]

---

[73] - Suyûtî, **el-Câmu's-Sagîr**, s.123.

Li-muharririhî :

Çün bilirsin kîm Hakk'ındır her irâdet sûfiyâ,
Gel tasarruf sûretin ko, Hakk'a tefvîz et işi.
Müşterek olur mu mahlûkuyla hâlık, kıl hayâ,
Şirki nefy eden kişidir, hâlis ve muhlis kişi.
Bil nedir âlemde İbrâhim Halîl'in milleti,
Cân ve bâşıyla Hakk'a teslîm olmaktır katî.
Gel kabûl eyle gönülden, Hakk'a Hak'dan da'veti,
Mutmain ol rabbine, kaldır aradan teşvîşi.
Gel vücûdunda seni bulma, onu bulmak dile,
Er sarây-ı vahdete, sa'y eyleyip tevhîdle.
Gözleme ilm ve şuhûdu istikāmet virdiyle,
Hâlini tashîh edip hakk eyle dilden yanlışı.
Mürşîd-i kâmil elinden iç şarâb-ı ma'nevî,
Olasın tâ âlem-i ma'nâda her yüzden kavî.
Bil, âriflerden değildir hâli bu dünyâ olan,
Devr eder onlarla Hakkı, âlemin yaz ve kışı.

Tasarruf-i bâtın kâşife hafî olmaya ki, erbâb-ı hakîkate tasarruf-i bâtın inâyet olunur. Lâkin bu keyfiyyet her bî-ser ü pânın kârı olmayıp, ashâb-ı nisbet-i aliyye ve erbâb-ı teveccüh ve murâkabe **[121-a]** olan zevât-ı kirâmın hâlidir. Ve her bül-heves bu zahmenin fethi dâiyesinde olmaya ki, âfât-ı uzmâ vardır. Meselâ, erbâb-ı ibtilâdan bir şahsın, belâ veyâ marazının def'i veyâ bir sâlike ifâza-i nisbet edip, kalb-i meyyitin ihyâsı murâd olundukta, evvelâ tecdîd-i vuzû' ve iki rek'at namâz kılıp, sâhib-i illetin mukābelesinde kuûd edip, kemâl-i acz ve inkisâr-ı kalb ile dergâh-ı ulûhiyyete ol mübtelânın belâ ve marazının def'i için müteveccih ola. Ya'nî kuvây-ı zâhir ve bâtını ile ol belânın def'ine himmet eyleye. Bi-emrillâh-i teâlâ mündefi' olur. Velâkin her nâ-bahtenin kârı değildir. Ve mukaddem beyân olunduğu üzere, evvelâ ahz-ı tarîkat eylediği zâta veyâhut münâsebeti olan evliyâ-ı kibârdan bir zâta teveccüh edip, tamâm kendine sekr ü mahv ve gaybûbet halâtı zuhûr edip, havâss-ı zâhire külliyen muattal oldukta, vakt-i teveccüh ve murâkabe olmakla bu emr-i hatîrın husûlüne ol vakt şurû' ede. Ve dahi ma'lûm ola ki, hastanın illeti def'ine müteveccih olur ise, nefesini aldıkta içeri almayıp, sağ ve yâhut sol cânibe başıyla def' eder gibi nefesini dışarı vere. Eğer içeri çeker gibi, ya'nî âdetâ nefes alır gibi ederse, alîlin illetini ahz etmiş olur. Ve alîlden illet mündefi' olup, müteveccih olan zâta geldiği, mücerreb ve bî-şüphedir. Kibâr-ı ehlullâh buyururlar ki, Hz. Azrâil (a.s.)ın nüzûlünden mukaddem olur ise, muhtazar-ı mevt olan alîle teveccüh bereketiyle Cenâb-ı Hak ömr ihsân eder. Lâkin Hz. Azrâil (a.s.)ın nüzûlünden sonra olur ise, çâre olmaz.

Beyit :

Bu zevki bilir herkes,
Lâkin eremez her nâ-kes.

ذلك فضل‌الله يؤتيه من يشاء والله ذوا الفضل العظيم (Cum'a,62/4) [Risâlet Allâh'ın lutfudur, onu dilediğine verir. Allâh çok büyük lütuf ve ihsan sahibidir] Ve ziyâret-i kubûr-i ehlullâh dahi böyledir. Meselâ, bir velînin merkad-i şerîfine varmak murâd olundukta, bâlâda zikr olunduğu üzere tecdîd-i vuzû'-ı birle iki rek'at namâz kılıp ol velînin sadrı mukābelesinde kıyâmen veyâ kuûden müteveccih olup, tamâm-ı sekr ve gaybûbet hâsıl oldukta, ol zât-ı şerîfin hâli ve sıfat-ı gālibesi, celâl ve cemâl ve ışk ve bî-hodu her ne ise zuhûr eder. Bu vechile münkeşif oldukta, evvel-i teveccühde rûh-i şerîfini kırâat-i Kur'ân-ı Kerîm ile yâd ve ba'dehû mümkin ise iki rek'at namâz ile tekmîl-i ziyâret ve arkanı ol zâtın kabr-i şerîfine çevirmeyerek, âdâbla birkaç adım ârdın-ârdın giderek avdet eyleyesin.Ve eğer kalb-i meyyitin ihyâsı murâd olunur ise, sâlik şeyh ittihâz ettiği azîzi ile zânû-be-zânû kuûd edip, kalbini azîzine doğrultup, azîzi dahi himmet-i âliye ile müteveccih olur. Eğer azîzi, sâhib-i kuvvet ve sâlik dahi sâhib-i i'tikād ve sâf-ı nihâd olur ise, bir gün yâhut iki gün ve yâhut üç günde nisbet-i azîzân ki menşûr-i velâyet olan veled-i kalbin âsârı **[121-b]** sâlikde zuhûr eder.

Hulâsa-i kelâm, gerek hâlık ve gerek mahlûka ve gerek mürde ve gerek zinde ve gerek marîz ve gerek sahîh her ne ise teveccüh etmenin şurûtu havâss-ı zâhire ve havâtır-ı bâtıniyyeyi def'e iktidârı olmaktır. Ve te'sîri bu şurûta mevkūfdur. Mâ-dâm ki havâss-ı mezkûre beste olmaya, ne ol teveccühün fâidesi ve ne ol murâkabenin âidesi olur. Hemân gözlerin yumup ve başını aşağı

salıverip, halka bir şöhret-i kâzibe-i riyâ arzından gayrı bir fâide yoktur. Eğer havâss-ı bend etmeğe kādir ashâb-ı sekr ve mahvden olur ise, erbâb-ı teveccüh ve murâkabedendir ve illâ felâ. İâzena'llâhu Teâlâ min âfâti't-taklîd. Ve dahi ma'lûm buyurula ki, sâdât-ı nakşibendiyye (kaddesanallâhu teâlâ bi-esrârihimi'l-kudsiyye) hazerâtının cümle-i vazâyiflerindendir ki, her subh ve mesâda sûre-i ihlâs ve muavvizeteyn ve âhir sûre-i haşrı üçer kere tilâveti ihtiyâr ve süllâk-ı tarîkate tavsiye buyurmuşlardır. Zîrâ her bir emrde sünnet-i seniyye-i Hz. Rasûlullâh'a ittibâ'ı iltizâm, usûl-i tarîklerinden bu dahi sünen-i seniyyeden olmakla müdâvemet ederler.

Talluk-i mâ-sivâ değil libâs, libâs-ı vücûdun ârîdir. Saâdet ona ki iş bu denesden ârîdir. Ya'nî yalnız hâricde bedenini müştemil olan libâs değil, bedenin dahi ârîdir. Zîrâ evvelkiden dünyâda üryân olduğun gibi, ikinciden dahi kabirde üryân olursun. Şol sebepten ki mufârakat-i rûhla inhilâl ârız olup, eczâsı perîşân olur. Meğer ki havâss-ı evliyâdan ola. Zîrâ onların berekât-ı rûhâniyyeleri, ecsâd-ı latîfelerine sârî olup, ilâ-yevmi'l-kıyâm infisâhdan ya'nî dağılmaktan masûn olurlar. Ve şühedâ ve evliyâ dahi enbiyâda dâhillerdir. Bu sebepten bunlar, i'tidâl-i mizâclarına göre mahfûzlardır. Pes, saâdet ol mü'min-i kâmile ki, bu libâs-ı ârînin vesah ve denes ve kazûrâttan pâk ve tâhirdir ki ondan murâd, ya'nî kirliliklerinden murâd, taalluk-i mâ-sivâdır. Zîrâ kendi nefsine taalluktan mutahhar olan kimse, eşyâ-i sâireden dahi mutahhardır, mâl ve emlâk ve evlâd gibi.جعلنا الله و اياكم محفوظين [Allâh bizleri ve sizleri korunmuşlardan eylesin] (Hakkı Efendi)

***Taalluk-i a'mâl ve Taalluk-i merâtib** (تعلق اعمال و تعلق مراتب) :* Tarîkatte zenb, seni Hak Teâlâ'dan hacb ve men' eden nesnedir ki merâtib-i dünyâ ve derecât-ı âhiretten, ya'nî bunlardan birine taalluktur. Eğerçi derecât-ı cinân a'mâl-i sâlihaya göre taksîm olunur. Velâkin ameli işleyip, ba'dehû ondan müflis olmak gerekdir. Yâ âhara hibe veyâ adem-i taalluk ile. Ve bir kimse merâtib-i dünyâdan bir mertebenin sâhibi olup, ona taalluku olmasa, ol merâtib ona sedd-i râh ve hicâb-ı Hak olmaz ve illâ hulefâ makūlelerine olurdu. Ve günâh, yalnız şer'de ta'dâd olunan münkerât değildir. Belki bir nesne ki ma'rûf sûretinde olsa velâkin kalbin ona taalluku bulunsa, **[122-a]** ol taalluk onu münker sûretinde kılar. Nitekim Kur'ân'da gelir : وبنى ان نعبد الاصنام واجنبنى (İbrâhim,14/35) [Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak bulundur] Ya'nî İmâm-ı Gazâlî (rahimehullâh)esnâmı, nakdeyn ya'nî dirhem ve dînâr ile tefsîr etmiştir. Zâhir budur ki, mu'zam-ı taallukāttan olmakladır. İllâ cemî' mâ-sivâ esnâmdır, eğer taalluk-i dil bulunur ise. Ve sanem, mahbûb-i dil demektir. Her ne olur ise olsun. İşte mâ-sivâ hicâb olduğu, taalluka dâirdir, yoksa vücûd-i mâ-sivâ değil.Ve demişlerdir ki, eğer vücûd-i mâ-sivâ olmaya idi, kimsenin kemâli zâhir olmazdı. Zîrâ kalbi ma'dûmdan tefrîğ etmenin ma'nâsı olmaz. Belki mevcûddan tefrîğ olunur. Ve dünyâ akva'l-hicâb oldu. Zîrâ cesed türâbdan te'lîf olunmakla, vech-i arzda ve gayrıda olan hissiyât ile ülfeti ziyâdedir. Cesed ise kalb ve kalb dahi nefesin hevâsıyla takallüb eder. Eğer nefes tezkiye olunmadıysa ve illâ cânib-i rûha döner. Fa'rifhu. (Hakkı Efendi)

Taalluku kat' etmek : Ey oğul ! Bend-i taalluku mutlakā üz ve kır, âzâd ol. Zîrâ bu kuyûd-i taallukāt kat' olunmadıkça, mebde'-i asla pervâze çâre yoktur. Ve bu kuyûd içinde kalan kimse, kafesde mahbûs olan murg gibidir. Husûs üzerine sîm ü zerin nice bir taalluku kaydındasın. Zîrâ sîm ü zer ma'deyndir. Ve ma'den mevâlîd-i selâsedendir. Mevâlîd ise mürekkebâttır. Pes, bu terkîbi ifrâd ve bu takyîdi tahlîlden sonra, fevkinde bu kadar anâsır ve tabîiyyât ve besâit ve rûhâniyyât vardır ki cümlesinden güzer etmek lâzımdır. Nitekim **Hüdâyî** (k.s.) **Kelimât**'ında gelir:

Kat'a gāib olup hubb-i vatan,
Vahdet diyârına giden,
Sığmaz oraya cân ü ten,
Sırrıyla seyr etmek gerek.

Bu kelâmda lafz-ı cân ile murâd, âlem-i ervâh ve ten ile murâd, âlem-i ecsâm ve sırr ile murâd, âlem-i emr-i ilâhîdir. Ya'nî ervâh ve eşbâh, âlem-i halkdandır ve sırr âlem-i emrdendir. Pes, âlem-i vahdet-i zâtiyye, âlem-i ervâh ve ecsâma sığmaz. Zîrâ ona nisbetle kesîfdir. Lâ-cerem, ol âlemi seyr etmek, ayn-ı sırra ve ona duhûl dahi kadem-i sırrla olur. يصل الى اللطيف الا اللطيف فلا [Latîfe ancak latîf vâsıl olur] Ve bir yerde ki âlem-i ervâhdan bile tecâvüz lâzım geldi. Pes, sîm ü zer nerede kaldı ki âlem-i anâsırın mâ-dûnu olan mevâlîd mertebesidir.

Li-müellifihî :

Hakkıyâ, kat'-ı taalluk eyle,
Bağlanıp kalma sivâya böyle,

***Taalluk-i şehvânî ve Taalluk-i hakkānî** (تعلق شهوانی تعلق حقانی) :* Taalluk, dil hâlidir. Ol dahi iki vechiledir ki, biri taalluk-i şehvânî ve biri taalluk-i hakkānîdir. Ve ol ki taalluk-i şehvânîdir, mahcûblar sıfatıdır. Ve ol ki taalluk-i hakkānîdir, mükâşifler hâlidir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Taalluk, Tahalluk, Tahakkuk** (تعلق , تخلق , تحقق) :* İbtidâ sâlike esmâ-i ilâhiyye-i fenâiyyeye taalluk lâzımdır ki, taleb ve irâdet ve i'tikāddır. Ba'dehû tahalluk gerekdir ki zâhiren şuğul ve onunla ameldir. Ba'dehû tahakkuk lâzımdır ki, amel-i bâtındır. Ve bu üç mertebe husûle gelmedikçe, insân sâhib-i esmâ olup hilâfete müstehak olmaz. Ve bu a'sârda ki ba'zı esmâ ehline hilâfet verirler, sahîh değildir. Zîrâ ihsâ-i esmâdan **[122-b]** hâsıl olan, umûr-i hayâliyyedir ki ona tahakkuk demezler. Zîrâ tahakkuk dedikleri, sabğla olur. Pes, bir dahi televvün kabûl etmez. Mesbûğun sıbgı zâil olmadığı gibi. Umûr-i hayâliyye ise, tahakkuk ve sabğ kabîlinden değildir. Onun için niceler yedi esmâyı tekmîlden sonra, evsâf-ı nefse rücû' ederler. Belki ba'zıları evvelkiden dahi beter olur. Ma'lûm ola ki, yazı yazmağa başlamak taalluk ve çalışmak ile huylanmak tahalluk ve kemâl bulmak tahakkukdur. (Hakkı Efendi)

***Ta'kîd-i evvel ve Ta'kîd-i sânî** (تعقید اول و تعقید ثانی):* Mertebe-i insâna gelmeğe ta'kîd-i evvel derler. Sülûkle mütederricen urûca tahlîl derler. Ve yine farka gelmeğe ta'kîd-i sânî derler. Ma'lûm ola ki, nefes-i insânî cemî' mahârice mürûr edip, her birisinden hisse-mend olduğu gibi, rûh-i insânî dahi nefes-i rahmânî ile cemî' etvârdan ubûr edip, her birinden feyz-mend olmuştur ki ona ta'kîd-i evvel derler. Ba'dehû asl-ı evvele urûcla tahlîl vâki' olup, ba'dehû ba'zı evliyâya göre tahlîl, ta'kîd-i sânîye mübeddel olur ki, ona hayât-ı sâniye ve bekā- ba'de'l-fenâ derler ki kümmel evliyâ hâlidir. Ve da'vet-i ilallâh eden enbiyâ dahi bu dâirededir. Velâkin ba'zı enbiyâ ba'de'l-fenâi't-tâm kendi vücûdunu tekmîl için akd-ı sânî ile ma'kūd olup, kendilerine meb'ûs olurlar. Ve burada dahi tafsîl vardır ki erbâbına ma'lûmdur.

***Taayyün-i ilâhî ve Taayyün-i kevnî** (تعین الهی و تعین کونی) :* Hak Teâlâ taayyün ve lâ-taayyünden münezzehdir. Velâkin merâtib i'tibârıyla taayyün-i ilâhînin evveli, hüviyyet-i zâtiyye ve âhiri, kelâmdır. Nitekim taayyün-i kevnînin evveli, rûh-i muhammedî ve âhiri mertebe-i insâniyyedir. Ya'nî taayyün-i ilâhî vücûd mertebesi ve taayyün-i kevnî, imkân mertebesidir. Ya'nî cemî' kâinâtın taayyününe mebde' ve menşe' Fahr-i Âlem'dir (a.s.). Kâinâttan murâd, ervâh ve ecsâmdır. Ve ervâh ve ecsâmın her biri bir hakîkati ve bir sırrı mutazammındır. Zîrâ mezâhir-i esmâ ve sıfâttır. Pes, bu kadar esrâr ki âlem-i vücûd onu hâvîdir, cümlesi zât-ı nebeviyyeden intişâr etmiştir. Tafsîli budur ki Fahr-i Âlem'in cihet-i rûhâniyye ve cihet-i cismâniyyeleri vardır. Cihet-i rûhâniyyeleri hilkatte cümleden mukaddemdir. Nitekim hadîsde gelir : اول ما خلق الله روحی [İlk yaratılan şey rûhumdur][74] Pes, ne kadar esrâr-ı rûhâniyye vâr ise cümlesi rûhâniyyet-i nebevîden münşakk oldu. Zîrâ ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ ve sâirler ol mukaddeme tâlibdir. Allâh Teâlâ için fi'l-hakîka taayyün-i isbât etmek câiz değildir. Velâkin esmâ ve sıfâtın merâtibini beyân için taayyün ta'yîn ederler. Ve bundan zâhir olur ki Allâh Teâlâ zuhûruyla her mevcûdun aynıdır, zâtında aynı değildir. Belki hüve-hüvedir. Ve'l-eşyâü eşyâ sırrı melhûzdür. Belki o odur, eşyâ eşyâdır. (Hakkı Efendi)

Taayyün-i ilâhî ve Taayyün-i kevnî üçerdir : Kalbe nazargâh dedikleri, ya'nî Hak Teâlâ sırrı ile nazar eylediği mahall kalbdir. Pes, rûh-i insânî ki **[123-a]** zâhir-i tecellîdir. Onun taayyünü, rûh-i hayvânîden bellidir. Ve sırr-ı insânî ki bâtın-ı tecellîdir. Onun taayyünü, rûh-i insânîden zâhirdir. Pes, taayyün-i evvel, sırr-ı ilâhîdir ki taayyün-i zâtîdir. Ve taayyün-i sânî, rûh-i insânîdir ki taayyün-i sıfâtîdir. Ve taayyün-i sâlis, kalb-i insânîdir ki taayyün-i ef'âlîdir. Ve beden-i insânda üç taayyün dahi vardır ki onlara taayyünât-ı kevniyye derler. Taayyün-i rûh-i hayvânî ve taayyün-i tabîat ve taayyün-i cesed gibi ki cesed ile tabîat anâsırın âsârındandır. Rûh-i hayvânî, rûh-i insânînin müvelledâtındandır ki rûh ile cesed arasında berzah-ı câmi'dir. Ve taayyün-i ilâhînin evveli, hüviyyet-i zâtiyyedir ki ona hakîkat-i mutlaka dahi derler. Cemî' eşyâya feyzin mebde'idir. Ezelde şöyledir dedikleri, bir mebde'-i muayyen i'tibârıyladır. Ve illâ ezel na't-ı selbîdir. Ya'nî Allâh Teâlâ'ya ezelî demek, ibtidâsı yoktur demektir. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

---

[74] - Hâkim,II,600; **Müsned**,IV, 127; İbn-i Hibbân, **el-İhsân**, XIV, 312-313.

***Taayyün-i ilâhî** (تعين الهى) : Âlem-i lâhût.

***Taayyün-i evvel** (تعين اول) : Âlem-i ceberût, taayyün-i evvel, vücûd-i mutlak.

***Taayyün-i kevnî** (تعين كونى) : Âlem-i ceberût.

***Taayyün-i sânî** (تعين ثانى) : Âlem-i melekût.

***Taayyünât-ı kevniyye** (تعينات كونيه) : Akl-ı evvel.

***Taayyün-i evvel-i feyyâzî, Taayyün-i sâni-i mukaddesî ve Taayyün-i sâlis-i şehâdî :** Ba'zı sûfiyye mertebe-i ervâha âlem-i ceberût ıtlâk eyledi. Fe-emmâ inde'l-kümmel ceberût, hazret-i ilmiyye ve lâhût, hazret-i zâtiyye ve melekût, hazret-i rûhiyye ve mülk, hazret-i nâsûtiyyedir. Ve hazret-i ilmiyye, hareket-i esmâiyyenin mebde'idir ki kalem-i a'lâ mertebesi, hareket-i mezkûreden hâsıl olmuştur. Ol hazrete, taayyün-i evvel-i feyyâzî ve hazret-i rûhiyye-i nûriyyeye, taayyün-i sâni-i mukaddesî ve hazret-i hisse, taayyün-i sâlis-i şehâdî derler. (Hakkı Efendi)

***Taayün ve Lâ-taayyün** (تعين , لا تعين) : Lâ-taayyün budur ki, evrâda husûs-i mertebe i'tibâr olunur. Ulûhiyyet ve rubûbiyyet gibi. Zîrâ "elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn" mertebesidir. Pes, bundan fehm olundu ki, "hû-hû" ve "Allâh-Allâh" diye zikr etmekten "lâ ilâhe illallâh" diye zikretmek efdaldir. Zîrâ "hû hû" lâ-taayyüne nâzırdır fakat. Ve "Allâh Allâh" taayyüne dâirdir fakat. Bu cihetten zikr-i câmi' efdal oldu. Ve zikr-i câmi' dediğimiz, "lâ ilâhe illallâh" dır.

Ma'lûm ola ki, lâ-taayyün, baba sulbünde menîye benzer. Taayyün-i evvel, ana rahmine düşen menîye benzer. Zîrâ baba sulbünde iken, menînin kuvvede müstecinn olan tafsîlâtı, hiç mülâhaza olunmaz. Lâ-taayyünde bir şey' i'tibâr olunmadığı gibi. Ammâ menî ana rahmine düştükte, kuvvede olan tafsîlâtın fi'le gelmesi melhûz olur. Her şey'in mebde'i olan taayyün-i evvel gibi. Ya'nî menî, racülün sulbünde iken, lâ-taayyüne misâldir ki onda aslâ ism ve resm yoktur. Menî ana rahmine düştükte, taayyün-i evvele misâldir ki ona ahadiyyet mertebesi dahi derler. Ve taayyünü bi-nefsihîdir, ya'nî zâtının aynıdır ve zâtının üzerine zâid değildir. Zîrâ ba'zı kere şey'in taayyünü, zâtının aynı olur. **[123-b]** Vâcibü'l-vücûdun taayyünü gibi. Ve ilmde şuûnât-ı zâtiyyenin sûretleri olan a'yân-ı sâbitenin taayyünâtı gibi. Zîrâ onların taayyünâtı dahi zâtlarının aynıdır. Vâcibü'l-vücûd gibi. Ve ba'zı kere taayyün, şey'in zâtı üzerine emr-i zâid olur. Kâtibin ümmîden kitâbet ile imtiyâz ve taayyünü gibi. Ve ümmînin dahi kâtibden imtiyâz ve taayyünü, adem-i kitâbetledir. Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ taayyün-i evveli kendi sûreti üzerine halk edip, libâs-ı esmâ ve sıfâtını ona ilbâs etmiştir ve taayyün-i evvele, halîfe-i Hak derler ki nefes-i rahmânî onda zâhir olmuştur. (Hakkı Efendi)

***Taayyün ve Lâ-taayyün** (تعين و لا تعين) : رايت مرسوما على الهوى قوله كنت لا انت ["Küntü lâ ente" sözünü havaya yazılmış olarak gördüm] Bu hitâb taayyün mertebesinde olan vücûdadır. Ya'nî sen كنت كنزا مخفيا [Ben gizli bir hazine idim][75] mertebesinde sen değil idin. Belki ol mertebede ben, ben idim ki zâtım kendi zâtıma zâhir idi. Sonra ahadiyyetimden vâhidiyyetim zuhûra geldi. Ve hüviyyetim, esmâ ve sıfâtım mertebesinde tecellî kıldı. Zâhirde taayyün i'tibârıyla sen,sen oldun velâkin bâtında lâ-taayyün hasebiyle benim benliğim, ke'l-evveldir. Ve belki zâhir ve bâtında zuhûr benimdir. Zîrâ nevâtten nâbit olan şecerenin zuhûru, yine nevâtın zuhûrudur, lâkin sûreti başkadır. Velâkin mertebe-i nevâtte zuhûr-i vücûd icmâlî ve mertebe-i şeceriyyette tafsîlîdir. Ve tafsîlî fi'l-hakîka icmâlînin aynı olunca, zuhûr ve hafâyla tefâvütü zarar vermez. Onun için denilmiştir ki, الان على ما كان عليه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] Ve şol âsâr ki ef'âl-i ilâhiyyeye delâlet eder, şecerenin ağsânında evrâkı gibidir ki ef'âlin suver-i muhtelifede zuhûru, evrâkın zuhûru gibidir ki bahârda zâhir ve hazânda bâtın olur. Ve bu iki hâlette şecere yine evvelki şeceredir. Bu cihetten zât ve esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeye tagayyür gelmez. Belki tagayyür, sûret-i ârızaya gelir. Onun için derler ki, حقايق اشيا ثابتة [Eşyânın hakîkatleri sâbittir] demezler ki, صور الاشيا ثابتة [Eşyânın sûretleri sâbittir] Zîrâ suverde istihâlât vardır, hakâyıkta yoktur. Ve hakîkat-ı vâhide, suver-i muhtelifede zuhûr eder ve ihtilâf-ı suver onun vahdetini münâfî olmaz. Cibrîl'in (a.s.) sûret-i beşeriyyede ve melekü'l-mevtin sûret-i a'râbiyyede zuhûr ve temessülü gibi. Maa-hâzâ hakîkat-i melekiyyeleri üzerine bâkîlerdir. İşte bahâr ve hazân, şecereye nisbetle böyledir. Nazar eyle ki, vücûd-i insânî, hadâset-i sinn ve kiber-i sinnle mütegayyir olur. Maa-hâzâ, latîfe-i insâniyye birdir ve ihtilâf, sûretin levâzımındandır. Eğerçi sûret, hakîkate murtabıttır ve sûret dahi hakîkat gibi hakdır denilir. Zîrâ hakîkate muttasıl olan dahi makāmına göre hakdır denilir velâkin fehmi gāmızdır. (Hakkı Efendi)

---

[75] - **Keşfu'l-Hafâ**, II, 193; Aliyyü'l-Kârî, **el-Esrâr**, s.269.

Li-muharririhî :

Gerçi kîm eşyâ efendi, sûret kesrettedir,
Sûret-i haşhâşa bak, kîm kesreti vahdettedir.
Sorsan eczâ-i aselden mâdde bindir velî,
Şerbet olup nûş kılsan, cümle bir lezzettedir.
Asl u fer'in perdesinde kaldı erbâb-ı nazar,
Aslı, fer' âyinesinde, çeşm-i cân rü'yettedir.
Nokta birdir, harf üçdür, oldu bu üç emr-i kün, **[124-a]**
İkilikte kalma zîrâ ma'nâ bir sûrettedir.

Şeyh-i vakt olsun mürîd ile berâbersen yine,

Hak budur hakkı ki cümle kabza-i kudrettedir.

***Taayyün, Taayyün-i sûrî, Taayyün-i ma'nevî , Âfâkda ibtidây-ı taayyün :**

Ma'lûm ola ki, taayyün bir nesnenin ilmde veyâ gaybde, ya'nî âlem-i ervâhda ba'zı ahvâl ve evsâfla gayrdan müteayyin ve mütemeyyiz olmasıdır. Ve taayyün, zuhûr ma'nâsınadır ve sûreti Hak ma'nâsınadır. Ve taayyün-i evvel, taayyün-i sânînin hakîkatıdır. Ve taayyün-i sânî, taayyün-i evvelin sûretidir. Ve taayyün-i suverîde ibtidâ, "acbü'z-zeneb" dedikleri azm zuhûr ettiği gibi ki dâne-i hardaldan dahi kem-terdir. Ve nişâne-i suveriyye-i insânîde çürümeyip bâkî kalan cüz'-i cismdir. Ve taayyün-i ma'nevîde dahi ibtidâ hâsıl olan kuvvet-i kalbiyyedir. Ve lahm-i sanevberî ki mahall-i kuvvet-i mezkûredir. Lahm-i sanevberînin hudûsu, taayyün-i kalbin kıdemini münâfî değildir. Ve âfâkda ibtidâ, taayyün-i akl-ı evveldir ki rûh-i muhammedîdir. Onun için bu rûh-i şerîf, kalb-i âlemdir. Ve âlemin saâdet-i aslîsi ona menût ve salâh-ı sûrî ve ma'nevîsi ona merbûttur. Zâhir-i cesedin saâdet ve salâhı kalbe menût ve merbût olduğu gibi. Ve bu takrîrden zâhir oldu ki şekâvet dedikleri, emr-i ârızîdir. Nitekim سبقت رحمتی غضبی [Rahmetim gazabımı geçti][76] ona remz eder. Ve bu makāmda dahi kelâm vardır velâkin kalem ve lisâna geşmez. Eğer sen ehl-i kalb isen, takrîr-i mezkûrden ahz edersin ve zevkin yoluna gidersin ve ağyâre duyurmazsın. Ve bi'l-farz fi'l-cümle mat'ûn olsan kayırmazsın. Zîrâ mat'ûn olan şehîd olmaktan ötürü mat'ûn olur. Şehîd ise indallâh şâhid ve hâzırdır. Pes, ne kayırırsan şol ta'nı ki sen orada maiyyet-i hak ilesin. Ve sana ta'n eden, Hakk'a ta'n eder. Bu cihettendir ki enbiyâ ve evliyâya muâraza eden, felâh bulmadı ve âkibeti hayr olmadı. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, اسد الطیر عین الغیر bu ibâret, garîbe yevm-i sebt, ba'de'z-zuhr hevâ üzerinde mersûm göründü. Ma'nâ budur ki, esed ve tayr ki cinsde biribirlerine mugāyirlerdir. Fe-emmâ mugāyeretleri taayyün-i mahsûsları i'tibârıyladır ki bu taayyün dahi hakîkat-ı muayyeneye râci'dir. Ve bu hakîkat dahi ism-i mahsûsla kāimdir. Ve illâ esed, mebde'-i evvel cihetinden tayrın aynıdır. Onun için aynü'l-gayrdır denildi. Zîrâ ağyâr dedikleri, fi'l-hakîka ayn-ı vâhideye râci'dir ki sırr-ı hakîkat dedikleri budur. Pes, cemî' eşyâ tetebbu' olunsa, suver ve taayyünât ve hakāyıkta biri birlerine muhâlif ve baîd fe-emmâ ayn-ı vâhideye rücû'ları cihetinden muvâfık ve karîbdir. Onun için sıla-i rahm lâzım geldi. Zîrâ Rahmân'ın rahmet-i vâsıasıdır ki münteşiredir. Fa'rif cidden. (Hakkı Efendi)

***Taayyün-i küllî-i cümelî ve Taayyün-i zâtî ve ahadî ve cem'î ve Taayyün-i sıfâtî ve vâhidî ve farkî ve Taayyün-i fi'lî :**

Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın âlem-i zuhûra teveccühü haysiyyetinden, mertebeleri ve hazretleri vardır. Mertebe-i ûlâ, bir taayyün-i küllî-i cümelîdir ki cemî' taayyünât-ı ezeliyye **[124-b]** ve ebediyyeye şâmil ve cemî' hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi'dir. Lâkin ba'zı eşyânın ba'zı âhardan imtiyâzı tafsîl olunmaksızın, bu taayyüne taayyün-i evvel derler. Ve bu mertebenin fevkında lâ-taayyün ve ıtlâkdan gayrı şey yoktur. Ve mertebe-i sâniye, mertebe-i ûlânın temeyyüzünden ibârettir. Ve bu mertebeye, taayyün-i sânî derler. Ve bu mertebede hakāyık-ı ilâhî ve kevnî biri birlerinden mümtâzlardır. Hakāyık-ı ilâhî dediğimiz, bir vahdet-i hakîkî ve kesret-i nisbîdir. Ve hakāyık-ı kevnî, bunun hilâfınca bir kesret-i hakîkî ve vahdet-i nisbîdir. Ve bu taayyün-i evvel ve taayyün-i sânî mertebelerinde hakāyık-ı kevnînin vücûd-i hâricîden aslâ nasîbi yoktur. Ve taaddüd-i hâricî ve temeyyüz-i hâricî ile müteaddid ve mütemeyyiz değillerdir.

Ve ma'lûm ola ki, insân-ı kâmilin yalnız sırrı, mertebesi taayyün-i evvel mazharıdır ki ol taayyün zâtî ve ahadî ve cem'îdir. Ve rûh-i sultânîsi taayyün-i sânî mazharıdır ki ol taayyün, sıfâtî

[76] - Buhârî, Tevhîd, 15-22-28-55/ Bedu'l-Halk, 1; Müslim, Tevbe, 14-16; Tirmizî, Deavât, 99.

ve vâhidî ve farkîdir. Ve rûh-i hayvânîsi taayyün-i sâlise mazharıdır ki, ol taayyün, fi'lîdir. Tahte'l-bâi'l-muvahhide olan nokta evvelkiye ve fevka't-tâi'l-müsennât olan iki nokta ikinciye ve fevka's-sâi'l-müsellese olan üç nokta üçüncüye işârettir. Onun için nikāt üçe münhasır oldu. Ve taayyün-i evvel, mertebe-i ahadiyyettir ki Kur'ân'da "ق" ona işârettir. Ve taayyün-i sânî, mertebe-i samediyyettir ki Kur'ân'da "ص" ona işârettir. Ve sâir taayyünât bunların tahtındadır ki Kur'ân'da "والصافات" ona remzdir. Zîrâ merâtib-i ekvânın nihâyetine gelince biri birince saf saf olmuşlardır. Külliyâtı yirmi sekizdir ki "hurûf-i teheccî" adedincedir. Cüz'iyyâtı çoktur. (**Nazmü's-Sülûk Hakkı Efendi**)

***Taayyünât-ı zâtiyye ve Taayyünât-ı esmâiyye ve Taayyünât-ı sıfâtiyye ve Taayyünât-ı ef'âliyye :** Bu taayyünât-ı erbaa, bi'l-kuvve lâ-taayyün ve celâl mertebesindedir. Ve bi'l-fi'l cemâl-i kevnî mertebesindedir. İmdi, mertebe-i lâ-taayyün, kuvvet mertebesi ve mertebe-i taayyün, fi'l mertebesidir. Ve bir nesne evvelâ bi'l-kuvve olmasa, sâniyen bi'l-fi'l mütehakkık olmaz. Pes, kuvvet-i icmâl ve fi'l-i tafsîl olur. (Hakkı Efendi)

***Taayyün-i evvel ve Taayyün-i sânî ve Taayyün-i sâlis ve Taayyün-i Muhammedî-i mukayyed ve Taayyün-i Muhammedî-i mutlak :** Taayyün-i evvel, hakîkat-ı muhammediyye ve taayyün-i sânî, âlem-i ervâh ve taayyün-i sâlis, âlem-i şehâdettir. Tecelliyât bu vechile üçdür. Ve rûh-i muhammedînin tabakāt-ı semâvâtta ve gayrıda bi-hasebi'l-mahal ve'l-makām suver-i muhtelifesi vardır ki ona taayyün-i muhammedî-i mukayyed derler. Nitekim ayn-ı hâricîde olan cesed-i muhammedîye, taayyün-i muhammedî-i mutlak derler. Zîrâ sûret-i ilâhiyye, hakîkat yüzünden onunla tamâm olmuştur. Ve belki sûret yüzü dahi böyledir. Fe'fhem. Bu ma'nâ, şol beyâz varak üzerine vaz' olunan nokta gibi ki ol noktanın altında ak nokta müteayyindir ki ona nûr-i ilâhî derler. Ve ol nokta-i siyâh, âlemdir ki ol ak noktanın taayyünü, ol nokta-i siyâhladır. Ve ol nokta-i siyâhın zuhûru, ol ak nokta iledir. Zîrâ ol nokta-i beyzânın mahalliyeti olmasa, nokta-i sevdâya vücûd nereden gelirdi. Bu ma'nâdan Hakk'ın dahi zuhûru **[125-a]** âlem iledir. Ve âlemin vücûdu Hak ile kāimdir. Gel imdi bu esrârı bir hôş fehmeyle. Ve nûr-i akl ile cânını münevver kıl. Tâ ki mertebe-i ulûhiyyeti bilesin ve Hak hakkında vâcib ve muhâli bir hôş idrâk kılasın. Ve kezâlik, nûr-i îmânla dahi onu tenvîr eyle. Tâ ki Hakk'ı inkâr etmeyesin ve kendi nefsine nisbet ettiği nuûta ârif olasın. (Molla Câmî)

***Taayyün-i Âdem ve taayyün-i Havvâ :** Ma'lûm ola ki, Havvâ Âdem'den ahz olunmuştur. Havvâ, Âdem'in sûret-i kābiliyyesidir. Pes, Âdem bu iki hakîkatı ki fâiliyye ve kābiliyyedir, câmi' oldu. Velâkin hakîkat-ı kābiliyyesi mestûre olmakla Havvâ'da zuhûr etmek lâzım geldi. Bu cihetten Âdem'in taayyünü iki vechile oldu ki biri, kendi hey'eti üzerine taayyünü ve biri dahi hey'et-i Havvâ üzerine taayyünüdür. Ve taayyünün taaddüdü izdivâce akrebdir. Zîrâ bir kimse kendi kendine amel etmekte tefâvüt-i hakāyık hafîdir. İblîs ise böyle değildir. Ya'nî iblîsin hakîkatı yalnız celâliyye olmakla tenâsülü zen ile izdivâc sûretinde olduğu gibi, kendi uyluğuna amel ve muâlece ile dahi tenâsülü mervîdir. Ve sırr-ı beşer ondan akvâdır. Bu cihettendir ki selâmda inhinâdan men' olundu. Zîrâ kendi kendine inhinâ gibidir.

El-hâsıl merâtib-i esmâ ve hakāyıkı mir'ât lâzımdır ki şuhûd-i hakîkî ona dâirdir ki onun sâhibi sıddîktır ve illâ zındîk olur. Ve bundan haraket-i livâta ma'lûm oldu. Zîrâ müzekker, kendi cinsi müzekkerle hakîkat-ı vâhidedir. Ve hakîkat-ı vâhidede hakîkateyn ameli olmak baîddir. Pes, müzekkerin mahalli ile müennesin hâlet-i hayzda mahalli berâber oldu ki ezâ ve kazere iştirâk bulunmakla mukārabesi menhî oldu. Velâkin müennesde zevâl-i ezâ hasebiyle nehy müebbed değildir. Müzekkerde ise, müebbeddir. Zîrâ ezâ ve kazer her hâlde bâkîdir. Ve bundan müennese taaşşuk ve müzekkere adem-i taaşşuk sırrı zâhir oldu. Zîrâ taaşşuk, isniyyet iktizâ eder ve isniyyet taayyünde tefâvütle olur. Racül ile racül arasında ise taayyünde tefâvüt i'tibârîdir. Mer'e ile mer'e arasında taayyünde va hakîkatte tefâvüt olduğu bâhirdir. İmdi keşfin yok ise, şer'in bâri zâhirine tâbi' ol. Tâ ki şehvet-i tabîat ve hevây-ı nefsden halâs olasın. Ve eğer keşf ehli isen, zâhir ve bâtının mecmû'una nâzır ol ki kemâl-i insânî bundadır. والسلام على من اتبع الهوى والله الحفيظ الهدى [Selam, hidâyete tâbi olanların üzerine olsun ve melâm, hevâya tâbi olanların üzerine olsun. Allâh muhafaza edendir] (Hakkı Efendi)

***Taayyün-i sânînin esâmîleri :** Taayyün-i evvel, zât-ı akdes için mertebe-i ûlâdır. Bu mertebe-i sâniyye onun sûretidir. Ve taayyün-i sânîye, mertebe-i sâniye ve mertebetü'l-ulûhiyye ve âlem-i maânî ve hazretü'l-irtisâm ve hazretü'l-ilmi'l-ezelî ve mertebetü'l-imkân ve âlem-i ervâh ve âlem-i melekût ve taayyün-i sıfâtî derler. **[125-b]**

***ve't-Tefrîk** (والتفريق) : Âlem-i insân.

***Tafsîl-i subûtî ve Tafsîl-i vücûdî** (تفصيل ثبوتى و تفصيل وجودى) : İlmde olan tafsîle, tafsîl-i subûtî ve aynda olan tafsîle, tafsîl-i vücûdî derler.

***Tefvîz** (تفويض) : Kendi emrini Allâh'a ısmarlamağa tefvîz derler. Ya'nî bu emri murâd ettiğim hayr ümîdiyledir. Yâ rabbi, eğer hayr ise nasîb eyle diye emrini Allâh'a ısmarlamağa tefvîz derler. Gerek hayr olsun, gerek şerr olsun. Elbette bunu isterim diye musırr olup kalmamalıdır.

***Tefrîd ve Tecrîd** (تفريد و تجريد) : سبق المفردون [77] Ya'nî ehl-i tefrîdin mertebesi ehl-i tecrîdden ve ehl-i tecrîdin mertebesi ehl-i tevhîdden a'lâdır. Ve ehl-i tefrîd onlardır ki, muvahhid olan kimse muvahhidi enfüs ve âfâkdan taktî' ve sırr-ı pâkla idrâk eyleyip, icmâl ve tafsîl nisbetlerinden tecrîd edeler. Gûyâ bunların sûreleri âyete ve âyetleri kelimâta ve kelimesi harfe ve hurûfları noktaya müntehî olup, zât-ı basîti bî-taayyün müşâhede etmişlerdir. Zîrâ taayyünâttan murâd, Hakk'a nisbet îrâs eden esmâ ve sıfâtın suver-i hakāyıkıdır ki meşhed-i hüsn-i ilâhîdir. Pes, merâtib-i taayyünât, asla delâlet için bir âlây-ı furû'dur. Ve kemâl odur ki niseb ve izâfâtı ıskāt edip, Hakk'ı hakk-ı mutlakta müşâhede eyleye, hakk-ı mukayyedde değil. Çünki seyri mebde'-i'l-küle müntehî ola. Sâir erbâb-ı berâzihi sebk etmiş olur. Zîrâ erbâb-ı berzâh henüz gurbette ve sâbık-ı mezkûr, ya'nî ehl-i tefrîd vatandadır. Fe'fhem cidden. Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ ve eşyâ hakîkatte bî-kayddır. Kayd gösteren, suverdir. Suverin kaydından zî-sûret mütekayyid olmaz. Nitekim cesed-i insânın takayyüdünden rûh dahi fi'l-hakîka mukayyed olmaz. Belki ıtlâk-ı hakîkî ile mutlaktır. سبق المفردون denildi. Bu mertebeden sonra mazharda müşâhedeye hâcet kalmaz. Yalnız ekvânı terk etmek zâhid mertebesidir. Hüviyyetin mâ-dûnunu terk ve hüviyyetten dahi fenâ bulmak ârif hâlidir. (İsmâil Hakkı k.s.)

***Tefrîd ve Tecrîd ve Tevhîd** (تفريد و تجريد و توحيد) : Tevhîd, isbât-ı vahdet etmektir ki tevehhüm-i kesretten nâşîdir. Ve denilmiştir : التوحيد اسقاط الاضافات Ya'nî zât-ı Hakk'ı nisbet-i izâfetten tecrîddir. Ve bu zikr olunan mertebe, avâm-ı ehl-i tevhîd mertebesidir. Onun için "kul hüvallâhu ahad" vârid oldu. Ve "lâ ilâhe illallâh" denildi. Ve illâ kesretin vücûd-i mevhûmu muzmahill olsa, vahdetten gayrı kalmaz. Pes, hakîkatte kesret olmayınca, muvahhid ne nefy eder. Ve bunda işâret vardır ki tevhîdin verâsında tecrîd ve tecrîdin verâsında dahi tefrîd vardır ki Kur'ân'da ona işâreten gelir : والسابقون السابقون اولئك المقربون (Vâkıa,56/10,11) [Ve önde gelenler, daima ileride olanlar, işte bunlar Allâh'a yakın olanlardır] Ve hadîs-i şerîfde gelir : سبق المفردون [78] Ya'nî tefrîd ehli, tecrîd ehlini sebkat etti. Nitekim tecrîd ehli dahi, tevhîd ehlini mertebede geçti. Zîrâ ebrâr ile mukarrabîn berâber değildir. Biri sıfâtî ve biri zâtîdir.

Ma'lûm ola ki, Hak gerçi ma'kūlâttan değildir. Zîrâ akl onu idrâk etmekten kāsırdır. Belki oraya keşf dahi sığmaz. Velâkin perde-i taayyün muhterik ve hatab-ı yâbis-i vücûd muhterik **[126-a]** ve taallukāt biri birinden müfterik olup, kalb rûha ve rûh dahi sırra tâbi' olunca, dîde-i sırr ile cemâl-i ilâhî görünür. Ve ol dîde yine Hakk'ın basarıdır. Zîrâ dîde-i kevn, onu görmez ve akl u fikr onun sırrına ermez. Fe'fhem cidden. Senin bu dünyâda basar-ı zâhir ile gördüğün, âlem-i âsârdır ki senin çeşminde cümlesi münderic ve mecmû'dur. Ve sana cismin nice min-vechin perde ve min-vechin âyine ise, âsâr-ı ilâhiyye dahi öyledir. El-hâsıl, basar rûhun aksidir ki basar-ı cisminle eşyâyı seyr edersin. Ve sırr, esmânın aksidir ki eşyâ gözüyle Hakk isticlâ etmiştir. Pes, sûret ma'nâya tâbi' olunca, meyvenin kışrı yabana atılmaz zîrâ meyveyi hıfz için zarfdır ve ekl olunduktan sonra yabana tarh olunduğu, i'tibârını ıskāttır. Çünki sen dahi mezâhir âyinesinden zâhiri gördün ve zâhir dahi seni ol basar ile mutâlaa kıldı. Tevhîd-i tecrîde ermeğe sa'y eyle. Ya'nî şuhûdun âsârdan al ve dışarıdan hâne-i enfüse duhûl eyle. Bir zamân dahi enfüs nüshasını oku ve kitâbına nazar sal. Kaçan ki onu dahi hıfz u zabt edesin. Ezberden okumağa başlarsın ve âlem-i tefrîde erersin ve bu makāmda cümleyi sâbık olursun. Nitekim hadîsde gelir : سبق المفردون [79] Ve cemî' murâbıtta yine mezâhiri bi'l-külliye elden komazsın. Zîrâ asl mayan oradan geldi ve vâliden ve dayın sana mürebbî oldu. Pes, sen dahi ana hakkını gözet ve ona riâyet eyle. Eğerçi mülâhazanda olan aslu'l-usûldur. Ya'nî vâlidene duâ etsen, tâ Havvâ'ya müntehî ve oradan anâsıra ve ondan tabâyı'a ve ondan levh ve kaleme ve akl-ı evvele vara. Ve akl-ı evvelin vâlidi nûr-i

---

[77] - Tirmizî, Da'vet, 128; Müslim, Zikir ve duâ, I,4; Ahmed bin Hanbel, II, 323,411.

[78] - Tirmizî,Da'vet, 128; Müslim, Zikir ve duâ, I, 4; Ahmed bin Hanbel, II, 323,411.

[79] - Bkz. 74 nolu dipnot.

ilâhîdir ki onun tecellîsinden doğmuştur. الولد سر ابيه [Çocuk babasının sırrıdır][80] mûcebince sen dahi akl-ı evvel vâsıtasıyla Hakk ile ulaştın ve silsileni tashîh ettin. Ve nikâhın dürüst olduğu ma'lûm oldu. Ve bundan sonra bilâ-vâsıta nice fuyûza dahi mazhar olursun ki ona vech-i hâs derler. (***Necât-ı Hakkı Efendi***)

Takvâ (تقوى) : Ashâb-ı mücâhedât ve riyâzât tebdîl-i zemîmeye ve nefs-i emmâreyi ondan tezkiye ve pâk etmeğe çalışırlar ki kibr ve riyâ ve hased ve ucb ve gazab ve hubb-i mâl ve hubb-i câh ve emsâli gibi. Ve kalbi nûr-i tevhîd ve huzûr-i maa'llâh ve kat'-i taallukātla tasfiye ederler. Zîrâ kalb âyinedir ki safvet ve sakālet kabûl etmedikçe tecellî-i ilâhîye mazhar olmaz ve taallukāt-ı mâ-sivâdan ona küdûret ve zulmet ve pâs hâsıl olur ve rûhu dahi ma'rifet-i ilâhiyye ile tecliye ederler, ya'nî cilâ verirler. Ve ma'rifet-i ilâhiyye-i makbûle odur ki netîcesi takvâ ve amel-i sâlih ve sülûk ola. Ve illâ ona, ma'rifet-i şeytâniyye-i merdûde derler. Zamânede ehl-i mekr ve istidrâc ve müddeiyân ve fesekanın ma'rifetleri gibi ki kendileri habâset-i tabîiyye ve nefsâniyye ile mülevves ve münecces iken, tayyib ve tahâret da'vâsına düşmüşler ve ma'rifetten dem urmuşlardır. İşte imâret-i bâtın zikr olunan vechile **[126-b]** olur, lâf-ı güzâf ile olmaz. Ma'lûm ola ki, cemî'-i esmâ berzahdır, müsemmâya erinceye dek. Pes, her mertebeye göre bir nev'-i takvâ vardır. Çünki dergâh-ı ilâhî bî-nihâyedir. Binâen-alâ-hâzâ, bir pâye ile mukayyed olmak, sâlike reh-zendir. Belki sırrı ale'd-devâm seyr etmelidir. Tâ ki âfile ve gāribeden bâkiye ve dâimeye vusûl bula ve nûr-i ebedî içinde kala ve istitârdan halâs bula ki makām-ı ekâmil-i evliyâdır.

Takvây-ı hakîkat ve Takvây-ı şerîat (تقوای حقیقت و تقوای شریعت) : Takvây-ı hakîkat odur ki sıfât-ı nefsâniyyeden ve belki şevâib-i gayretten pâk ola. Ve takvây-ı şerîat odur ki, münkerât-ı zâhireden ictinâbdır ki mü'minin sûret ve ma'nâ ve zâhir ve bâtını bu takvâ ile salâh-pezîr olur ve illâ fesâddan halâs olmaz. Ve arz-ı vücûd fesâd kebûl edince âfâka dahi sârî olur. Ve Kur'ân'da gelir : ولا تفسدوا فی الارض بعد اصلاحها (A'râf,7/56) [Yeryüzünü ıslah ettikten sonra fesat çıkarmayın] Ya'nî emr ü nehy zâhiren ve bâtınen ma'lûm olduktan sonra imtisâl ve ictinâb üzerine olunuz ve hilâfından hazer ediniz. (**Hüccetü'l-Bâliğa** Hakkı Efendi)

Ma'lûm ola ki , Yâ Ebâ Zer ! Gerek Mekke'de ve gerek kabîlende ve sâir ebniyyâtta ve cemî' ahvâlde gerek alenen halka karşı ve gerek sırren halktan gizli ve gerek serrâda ve gerek darrâda Hak'dan hazer eyle ve gazabından sakın ki seni emrettiği yerde görsün, nehyettiği mahalde görmesin. Ve havf ve haşyet ve muâmele-i maa'llâh, herkesin ma'rifetine göredir. Onun için dediler ki, takvâ, küfr ve maâsî ve meyl-i mâ-sivâdan perhîzdir ki takvây-ı avâm ve havâssa şâmildir. Ebû Saîd el-Harrâz (k.s.) buyurmuştur ki; حسنات الابرار سيئات المقربين Ya'nî avâm muharremâttan ve havâss şubuhâttan ve ehass-i havâss mübâhâttan ve ba'zı hâlâttan dahi perhîz ederler. Zîrâ tâlib-i Hak olanlar mâ-sivây-ı Hakk'a bezl edip dünyâdan mess-i zarûret ettiği mikdâr ile iktifâ eder.

Ve hakîkat-ı takvâ, iki vechiledir : Biri, nakāyısı nefse isnâd eyleyip, nefsiyle Hak'dan ittikā eder. Ya'nî nefsini Hakk'a vikāye kılar. Ve biri dahi, kemâlâtı Hakk'a izâfet edip, Hakk ile nefsinden ittikā eder. Ya'nî Hakk'ı kendi nefsine vikāye kılar. Meselâ, adem noksân ve vücûd kemâldir. Pes, abd فاتقوا الله حق تقاته [Allâh'dan gereği gibi sakınınız] mûcebince, ademi kendi nefsine ve vücûdu Hakk'a izâfet eder. Zîrâ Hakk ezelen ve ebeden mevcûddur ki ona ma'dûm olmak yoktur. Şol ma'nâdan ki vücûdu zâtîdir. Ve abd, ezelen ve ebeden ma'dûmdur ki ona mevcûd olmak yoktur. Hakk'ın ona izâfe-i vücûdu onu adem-i aslîsinden ihrâc etmez. Pes, eğer Hakk ve eğer abd الان على ما كان عليه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] sırrı üzerinedir. Ve takvâda hukūkullâh ve hukūk-ı ibâd dâhildir. Zîrâ iktisâb-ı me'mûrât ve ictinâb-ı menhiyyâtı müştemildir. Ve demişlerdir ki: Müttakînin fezâil-i zâidesi vardır ki Kur'ân'la memdûh ve a'dâ üzerine mansûr ve şedâidden nâcî ve helâlden merzûk ve zenbi mağfûr ve kalbi pür-nûr **[127-a]** ve ameli mebrûr ve Hakk'a mahbûb ve mübeşşerun min-indillâhdır. Ve takvâ, ilm üzerine mevkūfdur. Zîrâ câhil, me'mûrun-bih ve menhiyyun nedir bilmez. Pes, ilmin sâir fezâil üzerine rüchânı vardır. Ve hadîsde gelir : من يرد الله به خيرا يفقه فی الدين و يعلمه رشده [Allâh kime hayır murâd ederse, onu dinde fakîh (anlayışlı) kılar][81] Ya'nî masâlih-i dîn ve dünyâya mühtedî kılar. Ve demişlerdir ki ; ekber-i zünûbdandır. Bir kimseye "ittekullâh" denilse, ol dahi kabûl etmeyip, "aleyke nefsike" diye cevâb verse, zîrâ evâilde hulefâ olanlar bile ism-i Allâh yâd olunsa yüzlerin yere sürerler. Ve süvâr olanlar dâbbelerinden nüzûl ederlerdi ki bu vaz'dan murâdları ta'zîmullâh ve ta'zîm-i ismullâh idi. Zîrâ kalblerinde istiş'âr-ı havf-ı ilâhî edenler , kalbleriyle dahi serfürû ederler.

---

[80] - **Keşfu'l-Hafâ**, II, 328.

[81] - Buhârî, İlim,10; Müslim, Zekât, 100; Tirmizî, İlim, 1.

Ve vesâyây-ı nebeviyyede gelir: Yâ Ebâ Hüreyre! Bir kimseye "ittekullâh" deseler, ol dahi bu sözden ötürü gazab etse, yevm-i kıyâmette bir mevkıfda nasb oluna ki cemî' melâike ona birer-birer mürûr edip, sen ol kimse değil misin ki dünyâda sana "ittekullâh" denilip sen ondan bî-huzur ve pür-gazab olmuş idin derler. Ol kimseye dahi bu hâlden ziyâde mesâet ve hüzn gelip, hacel ola. İşte dünyâda pend-i nâsıh tutmayan mu'cib ve mütekebbirin âhirette hâli bu makūle şerm-sârı vâh ü zâr olur. (Hakkı Efendi)

***Tekābül-i esmâ** (تقابل اسما) **:** Muhyî ve mümît ve zârr ve nâfi' ve hâdî ve muzill ve emsâli biri birlerinin zıddı olarak tekābül derler. Ya'nî cemî' eşyâ, nefs-i küllîde müctemi' olmakla nefs-i vâhide olup, yek mertebe olmalı iken, tekābül-i esmâ hasebiyle merâtib hâsıl olup, kimi a'lâ ve kimi evsat ve kimi ednâ düşmüştür. Ve tekābül, zıdlık ma'nâsınadır ki ism-i muhyî hudûs iktizâ eder. İsm-i mümît adem-i iktizâ eder kîm beyne'l-ismeyn tekābül vardır. Zât-ı Hak ol hüdûs ve ademden münezzehdir. Zîrâ bunlar vâhidiyyet yönündendir, zât-ı ahadiyyet yönünden değil. Küll-i esmâ zât-ı Hakk ile kāimdir. Hudûs ve adem hôd esmânındır, zât-ı Hakk'ın değil. Mümkinin kendinden vücûdu yoktur, belki mümkinin hakîkati Hakk ile kāimdir. Esmâ-i Hak bi-i'tibâri'l-hakāyık ayn-ı zâttır.

***Takdîr ve Tedbîr** (تقدير و تدبير) **:** Ma'lûm ola ki, âlem-i kudret, âlem-i takdîr ve âlem-i hikmet âlem-i tedbîrdir ki takdîr ve tedbîrin her biri Allâh Teâlâ'ya müfevvezdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: الا له الخلق والامر (A'râf,7/54) [Bilmiş ol ki! Yaratmak da emretmek de O'na mahsustur] Ya'nî halk, âlem-i takdîr ve emr, âlem-i tedbîre işârettir.Ve yine gelir: يدبر الامر من السماء الى الارض (Secde,32/5) [Semadan zemine kadar bütün ileri O düzenleyip yönetir] Ya'nî ulvî ve süflî ve rûh ve cesedde tedbîr, Allâh Teâlâ'nındır. Ve abdin tedbîr-i nefsânîsi ârızdır. Onun için ba'zı ahvâlde tedbîre muhâlif gelir. Nitekim gelir : العبد يدبر والله يقدر [Kul tedbir alır, Allâh takdir eder] bu cihetten lâzımdır ki tedbîri terk edip tedbîr etmemeği tedbîr ede ki nefsinden fenâdır. Pes, eğer Hak tarafından esbâbla ibtilâ tedbîri gelir ise, hakîm isminin hükmü zuhûr eder. Ve eğer hilâfı zuhûr eder ise ki **[127-b]** bir emrin bilâ-esbâb husûlüdür, kadîr isminin mazmûnu zâhir olur. Ve sûret-i ûlâda lâzım olan, sabr ve sûret-i sâniyede, şükrdür. Eğerçi sûret-i sabrın zımnında dahi sırr-ı şükr vardır. Onun için muhakkıklar her hâlde makām-ı şükrde olurlar. Zîrâ bilirler ki her nesne hikmete dâirdir. Ve fi'l-i Hak'da abes ve emrinde hezl yoktur. Meselâ, savm-i şehr-i ramazânla ibtilâ, ıslâh-ı tabîat içindir ki Hak Teâlâ'dan rahmettir. Zîrâ bekā-i tabîat sebeb-i gazab-ı ilâhîdir. Onun için bi-tarîki'ş-şükr salât-ı terâvîh ile kıyâm-ı leyl mesnûn oldu. Tâ ki ni'met-i celîle-i farza naklle mukābele buluna ve abde şükrden kılına. Bu ma'nâdandır ki ubûdiyyete müteallik olan umûru iştigāl etmek fi'l-hakîka küfrdür. Zîrâ hikmeti nefy ve teklîfi abese hamldir. Çünki kâmilin savmi dâimdir ki mâ-sivâdan imsâkdır. Lâ-cerem kıyâmı dâimdir. Gerek bi-tarîki's-sünnet ve gerek bi-tarîki'l-isticâb ola. Bu sırra nâzırdır ki افلا اكون عبدا شكورا [Şükreden bir kul olmayayım mı ?][82] Ya'nî şükründe mürüvvet dahi lâzımdır ki abd vücûdunu tarîk-i ubûdiyyete bezldir. Zîrâ taht-ı minnet-i ilâhiyyededir. Onun için nevâfil-i ibâdât ve sâil-i kurb-i ilâhîdir ki dâire-i ûlâdır. Ba'dehû ferâizdir ki dâire-i sâniyedir. İşte kable'l-ferâiz sünen meşrû' olduğu budur. Ve bu iki dâirede urûcen seyr-i insânî tamâm olup, ba'dehû bekā-ba'de'l-fenâ ile nüzûlen seyr-i ilâhî zuhûr eder. Abdin hey'et-i ilâhiyye üzerine olduğu budur. Ya'nî sıfât-ı hakîkiyye ile sûrette, hilâfette geldiğidir. Makām-ı celvet (cîm ile) budur. El-hâsıl, makāmât-ı mezkûreye terakkî ve seyr etmek mücâhede-i şer'iyye ile olur. Zîrâ bilâ-şer' mücâhede bâtıldır. Mücâhede-i felâsife ve zehânibe gibi. Ve mücâhede-i şer'iyye hakkında demişlerdir ki ; المجاهدة تورث المشاهدة [Mücâhede, müşâhedenin mirâsıdır] Ve yine demişlerdir ki ; التجليات الشهودية نتايج التجليات الوجودية [Tecelliyât-ı şuhûdiyye, tecelliyât-ı vücûdiyyenin netîcesidir] Pes, sırr-ı şerîatten bî-haber olan, a'mâ kalır. Ve bu ma'nâdandır ki ilm-i hâl lâzımdır. Zîrâ ilm-i şer'î, amel-i şer'îye vesîle ve amel-i şer'î dahi ilm-i ilâhîye tarîktir. Bundan mefhûm oldu ki, ilm-i ilâhî, maksûd-i bi'z-zâttır. Bu cihettendir ki ibâdeti ma'rifetle tefsîr ettiler. Ve ilm-i ilâhî cemî' etvârda hilye-i rûhdur ki ondan mufârakat etmez. Sâir ulûm ve ibâdât ise böyle değildir. Belki mevtın-ı dünyâ ile mukayyeddir. Fa'lem zâlik. Va'mel vahzer mine'l-fütûri ve'l-kesel. (Hakkı Efendi)

***Taklîb-i hakāyık** (تقليب حقايق) **:** Bir hakîkatin hakîkat-ı uhrâya tebdîli demektir. Bu ise muhâldir.

---

[82] - Buhârî, Teheccüd, 6.

***Takyîd** (تقييد) **:** Bir i'tikād ile i'tikād etmek demektir. Zîrâ ârif takyîd edeceğini bilir de etmez. Takyîdden mutlak kaydını kaldırmaktır.

***Tefâzây-ı zuhûr** (تفاضای ظهور) **:** Zâhir olmak iktizâsı ola.

***Takassüm-i hâtır** (تقسم خاطر) **:** Hâtır dağınıklığı demektir.

***Tekbîr**(تكبير)**:** Hak Teâlâ'yı kayd-ı cihât ve tahavvülât-ı muhtelifeden tenzîhdir.

***Tesbîhât-ı selâse** (تسبيحات ثلاثه) **:** Meşrû' **[128-a]** olduğu; evvelkisi hiss ve ikincisi hayâl ve üçüncüsü akl içindir. Ya'nî Allâh gerçi musallînin kıblesindedir. Velâkin hiss ve hayâl ve akl ile müdrek olmaktan münezzehdir. Zîrâ vasfı ليس كمثله شئ (Şûrâ,42/11) [O'nun benzeri bir şey yoktur] dir. Pes, teşbîh ve tahayyül ve tasvîr nefs-i insâna râci'dir, Hakk'a değil. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Teklîfden sâkıt olmamak :** İnsân her ne kadar merâtib-i âliyeye vâsıl ve menâzil-i kurbâ dâhil olsa, yine ondan tekâlîf-i şer'iyye sâkıt olmaz. Nitekim ba'zı ışıklar ki ona mülâhade denilir, sâkıt olur diye zu'm ederler. Pes, bu zu'm bâtıldır. Şol cihetten ki Rasûlullâh (s.a.v.) cümlenin fevkinde makām-ı mahbûbîne kadem basmış iken, yine abd-i şâkir olmadığından ötürü kadem-i şerîfleri tûl-i kıyâmdan teverrüm ederdi. Ve bir ma'nâ ki metbû'dan sâkıt olmaya, tâbi'den dahi sâkıt olmaz. Zîrâ tâbi'in taabbüde zarûreti, metbû'dan ziyâdedir ki metbû' tâbi'den ekmeldir.

Ve Leyle-i Mi'râcda Cenâb-ı Nübüvvet dâhil-i dergâh-ı hazret oldukta, ibtidâ kelâmı; انا العبد لااله الاالله [Ben kulum, Allâh'dan başka ilah yoktur] demek oldu. Ya'nî ubûdiyyetine ikrârını takdîm etti. Maa-hâzâ ol makām-ı âlîye vusûl-i da'vâya mütehammil idi. Ma'lûm ola ki kişiden teklîf zâil olmaz, akl zâil oluncaya dek. Ve insân mâ-dâm ki âkil bâliğdir, mevtın-ı teklîfden zâil olmaz. Ya'nî kendinden teklîf-i şer'iyye sâkıt olmaz. Pes, akl zâil ve zâhib oldukta, kendinden teklîf sâkıt olur. Ve bu eclden mecnûnlar hatt-ı teklîfden hurûc ettiler. Hattâ bir kimseyi katl etse, sabî gibi kısâs olunmaz. Meczûblar dahi böyledir. Gerek mevtlerinden bir gün evvel yâhut iki gün mukaddem beşeriyyetten me'hûz olsunlar. Nitekim ba'zı ehlullâha böyle vâki' olmuştur. Ve gerek eyyâm-ı kesîre ve sinîn-i vefîre mevtlerinden evvel beşeriyyetleri ahz olunsun.Ve bunlar esnâf-ı muhtelifedir ki kimi ekûl ve kimi şerûb ve kimi mümsik ve kimi dâhik ve kimi abûsü'l-vech olurlar. Küllîsi neş'elerinin muktezâsı ve mizâclarının müsted'âsı üzere zâhirlerdir. Ve bu takdîr-i mezkûrde aklın şerefini beyân vardır. Kurb-i mevte dek aklın istimrârı, imâret-i temkînden olduğunu beyân vardır. Zîrâ temkîn, iki akldan ahadühümâ âhara muttasıl olmaktır. Ya'nî akl-ı maâş, akl-ı maâde muttasıl olmaktır. Ve hulûl-i ecele dek, ahadühümâ âhara müzâhim olmamaktır. İmdi ol vaktte evvelki zâil, sânî bâkî kalır.

***Teksîr-i kudemâ** (تكثير قدما) **:** Hak Teâlâ, sıfâtıyla kadîmdir demekle teksîr-i kudemâ lâzım gelmez. Lâkin Hak Teâlâ kadîmdir ve sıfâtı kadîmdir diyene göre teksîr-i kudemâ lâzım gelir.

***Teksîr-i sevâd** (تكثير سواد) **:** Karaltı demektir.

***Tekvîn** (تكوين) **:** Yaratmak, ya'nî Hakk'ın vücûd buldurmasıdır. Ve tekvîn, fi'lullâh ve halkullâhdan ibârettir. Kudret ki sıfatullâhdan ibâret olduğu gibi.

***Teksîriyye Tâifesi** (تكسيريه طائفهسی) **:** Tâife-i mezkûre her isimden bir harf ahz edip, ona meşgūl olurlar. Elbette te'sîrin müşâhede ederler. Zîrâ ol harfin rûhu ismle ve ismin dahi müsemmâ iledir. **[128-b]** Bu sûrette bir harfden veyâ bir noktadan müsemmâya duhûl eden kimse, müsemmânın cemî' esmâsına duhûl eder ki ulûmun cümlesi esmâda dâhildir. Zîrâ murâd yalnız esmâ-i mücerrede değildir. Belki hakāyıkı ile biledir. Fe'fhem cidden. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Telakkî** (تلقى) **:** Hak Teâlâ'dan senin üzerine vârid olan şey'i ahzından ibârettir.

***Telkîn** (تلقين) **:** Şeyhin vermesine telkîn derler.

***Telakkun** (تلقن) **:** Mürîdin almasına telakkun derler.

***Telkîn** (تقلين)**:** Şeyhin mürîde telkîn-i kelime-i tevhîd ettiği budur ki, لااله‌الاالله muhît-i külldür. Ve "celâle" ism-i câmi' olmakla, alîm ismi dahi onda dâhildir. Sülûkden ise murâd, ma'rifetullâh ve ilm-i ilâhîdir. Pes, şeyh mürîde telkîn-i kelime-i tevhîd ettiği zamânda gerektir ki ilm-i ilâhî hil'aten üzerine hal' etmeği niyyet eyleye. Tâ ki mürîdin iksâr-ı zikr ile kalbinde envâr-ı ulûm lemeân edip hayr ve şerr ve hak ve bâtılı temyîze kādir ola. Ve ilm-i hakāyıktan gayrı, ilm-i şerâyi'a dahi ihtidâ bula. Bir vechile ki onda cehâlet eseri kalmaya. Gerekse zâhirde kavâid ve rüsûm bilmesin. Ya'nî mantık ve maânî bilmesin. Zîrâ maksûdün bi'z-zât olan nefs-i ilmdir. Ne tarîkle olur ise olsun. Ya'nî ıstılâhla ıstılâhsız. Ve âsârı budur ki her ne kâr ki tutar, cümlesi şer'a muvâfık gelir. Gerekse ondan mukaddem mes'ele ma'lûmu olmasın. Nitekim mağribde bir

muhtesib bütün gün şehri devr eder ve bu kadar iş tutardı. Velâkin ümmî olduğu cihetten akşâm oldukta ulemâyı cem' edip, ol gün vâki' olan mâddeleri birer birer onlara arz ederdi ve cümlesi şer'a muvâfık gelirdi. İşte bu mertebe, hidâyet-i hâssa-i ilâhiyyeye muvâfıktır. Fe-emmâ muhtesib-i mezkûrun dahi hulûs-i niyyet ve safây-ı derûnuna nazar eyle ki maksûd isâbet-i hak ve rızây-ı mutlak idi. Ve mübâyaa enbiyâyadır. Ve eğer onlar intikāl etmişler ise, mübâyaa, makāmlarına kāim olan vârislerinedir. Pes, vârisin gayrıya mübâyaa ve ittibâ'ı yoktur. Zîrâ ilm feyzine mâlik olmayan kimse, gayra nice ifâde eder. Belki dalâl-i nâsa sebep olur. Gerekdir ki, tâlib-i Hak olan, mübâyaada ihtimâm eyleye ve a'mâya tâbi' olmaya. Onun dahi basîreti kör olur. Hiç ayakda olan hâr, nîşter-i akreble bir olur mu ? Ve baytâr ya'nî na'l-bur, attâr rütbesin bulur mu ? Ve kaba hasır dokuyanlar, kalâbdânlı kumâş dokuyanın kâr-hânesine gelir mi ? Ve demişlerdir ki; القوس باربابها اعط [Yayı erbâbına ver] Ve şeyh mürîde ilbâs-ı hırka ettiği vaktte nez' ettiği kavuk veyâ sevble ahlâk-ı zemîmeden ferâğını ve ahlâk-ı hamîde ile tahakkukunu niyyet eyleye. Tâ ki mürîd dahi الله تخلقوا باخلاق [Allâh'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][83] mûcebince libâs-ı ahlâk-ı hasene telebbüs ede. Belki hakka libâs ola ki hak onunla iştikâl bula. Fe'fhem.

Ma'lûm ola ki, meyyit-i hakîkî telkîne muhtâc olduğu gibi, meyyit-i hükmî dahi telkîne muhtâcdır. Ve meyyit-i hükmî câhildir ki feyz-i ma'rifetten kalbinde eser **[129-a]** yoktur. Çünki feyz-i ma'rifet olmaya. Kalb, arz-ı yâbis gibi mürde ve nefs şehevâtla zinde olur. Ve hükm-i tabîat galebesiyle insân iken hayvâniyyet pâyesinde kalır. Ve meyyitin telkîni zikr ile ve kelime-i şehâdet iledir. Pes, telkîn-i zikr olmayan kalb dahi mürde gibidir. Ve telkîn-i mezkûr mübâyaa ile olur. Bu ma'nâdan sülûk-i sahîh ehlinden birine mübâyaa lâzım gelir. Ve illâ murg-i yek-per gibi nâkıs kalır. Zîrâ tâife-i sûfiyye hüsrle zikrettikleri, her nefesleri nefes-i âhir olduğundandır. Muhtazara ise telkîn zikr olunmak sünnetle sâbittir. Bu cihetten her mü'min her nefesde kendi nefsine telkîn zikr edip, mebde' ve meâddan onu âgâh etmek gerektir. Tâ ki mevtın-ı dünyâdan sehv ve nisyânla gitmeye. Belki zikr ve huzûrla intikāl ede ki hayr-ı mukaddem bundadır. Zîrâ ehl-i âhiret ibnü'l-vakt olmakla hadlerini tecâvüz etmezler. Belki nakdü'l-vakt ne ise onunla muâmele ederler ve nefeslerini izâat etmezler. Zîrâ nefes aslü'l-küldür ki muhâfaza-i enfâs eden tamâm ömrü zabt etmiş olur. Ve dünyâ ve âhirette felâh bulur.

Ma'lûm ola ki, hıyn-i telkînde şeyh mürîde; gönlünü Hak Teâlâ'ya verdin mi dedik te, mürîd dahi verdim diye. Bâliğ olduğun günden bu âna gelince, sagîr ve kebîr her ne günâh ki işledin, cümlesine tevbe ettin mi dedik te, mürîd dahi hulûs-i kalble ettim diye. Nakşibendiyye tarîkatında şeyhlik ve mürîdlik olmaz, akd-ı uhuvvettir. Fakîr seni uhuvvetliğe kabûl ettim, sen dahi fakîri kabûl ettin mi dedik te, mürîd dahi ez-cân ü dil kabûl ettim diye. Eğer rûz-i mahşerde benim elime fırsat girer ise, ben seni unutmam. Sen dahi eline fırsat girer ise bizi unutmaz mısın dedik te, mürîd dahi unutmam diye. Bizim tarîkimiz Rasûlullâh ve Ebû Bekr Sıddîk tarîkidir. Ve bu tarîkden güzerân eden meşâyih-i ehl-i yakînin cümlesini ve fakîri dahi bile şeyhliğe kabûl ettin mi dedik te, mürîd dahi ez-derûn kabûl ettim diye. Hâzır mü'minîn bu ahdine şâhid olsunlar mı dedik te, bilâ-tereddüt şâhid olsunlar diye. Bundan sonra üç kere kelimeteyn-i şehâdeteyni cümle berâber söyleyeler. اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا رسول الله حقا و صدقا diyeler. Mâye-i muhammediye dedikleri bu kelimedir ve sırr-ı azîm bundadır. Bundan sonra eğer mürîd ism-i celâle müstaidd ise, şeyh onu telkîn eyleye. Azîzân-ı hâcegân katında tevbe ve inâbet ve ahd-i mîsâk ve telkîn-i zikr ve ilkā-i muhabbetullâh ve birbirlerine rûz-i mahşerde şehâdet, bundan ibârettir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Telkîn-i kalbî** (تلقين قلبى) **:** Meyyit olan kimseye telkîn-i zikrdir ki ona telkîn-i meşâyih derler. Ve zikrden murâd, kelime-i "lâ ilâhe illallâh"dır ki cemî' kütüb-i münzelenin mefhûmu olan şerâyi' bu kelimenin ahkâmındandır. Pes, şeyh-i kâmil mürîd-i sâdıka telkîn-i zikr **[129-b]** ettiği vaktte لااله‌الاالله kelimesini nutk edip, mürîde cemî' şerâyi'-i menzilenin ilmini ilkā ede ve ol teveccüh üzerine nutk ve ta'lîm eyleye. Tâ ki mürîd, ol nefes-i nefîsin te'sîrinden, cehlden bi'l-külliye halâs ola ve şerâyi'-i enbiyâya vukūf bula. Ol sebepten ki cemî' şerâyi'-i menzile ol kelimenin furû'undandır. Ve kimse bir nesnenin aslına, kemâ-yenbağî vâkıf olsa, furû'una dahi vâkıf olur. Ve bundan sonra cemî' şerâyi'-i menzileyi Kur'ân-ı Azîm'den tahrîc eder. Ve Kur'ân-ı Azîm'i dahi hurûf-i hecâdan hangi harfden murâd idi ise ahz edip ve sırr-ı harfi dahi noktada bulur. İşte, العلم نقطة [İlim noktadır] dedikleri budur. Ve teksîriyye tâifesi ki her ismden bir harf ahz edip, ona meşgūl olurlar. Elbette te'sîrin müşâhede ederler. Zîrâ ol harfin rûhu ismle ve ismin rûhu müsemmâyladır. Bu sûrette bir harfden veyâ bir noktadan müsemmâya duhûl eden kimse, müsemmânın cemî' esmâsına dahi duhûl eder ki ulûmun cümlesi esmâda dâhildir. Zîrâ murâd

[83] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

yalnız esmâ-i mücerrede değildir, belki hakāyıkı ile biledir. Zîrâ suver-i hakāyık-ı eşyâ, tecelliyât-ı esmâ ve sıfâtla kāimdir. Ve şerâyi'-i menzile dahi ol esmânın ahkâmındandır. Pes, Hakk'a ârif olan kimse, mâ-sivâya dahi ârif olur. Fe-emmâ her mâ-sivâya ârif olan kimse Hakk'a ârif olmaz. Ve ba'zı âsârda ki gelir : ماتخذ الله من ولی جاهل ولو اتخذه لعلمه [Allâh cahili dost edinmez, eğer edinirse ona kendi ilminden öğretir] Bundan murâd, veliyy-i örfîden cehli izâledir. Zîrâ kalbinde min-indillâh nûr-i makzûf olan kimse, lâ-cerem hak ve bâtılın miyânını fark eder ve şerâyi' ve ahkâmda bî-iştibâh olur.

Pes, eğer velâyetten mukaddem ilm-i ahkâmı vâr ise fîhâ ve eğer yok ise Allâh-ı ganî onu iğnâ eder. Ve suâle ihtiyâc koymayıp, levâzım-ı şer'i ona ilhâm eyler. Eğerçi ulemâ-i rüsûm bu ma'nâya kāil olmazlar. Ve bî-taallüm ilm-i nâfi' hâsıl olmaz derler. Velâkin hakîkatı bizim dediğimiz gibidir. Zîrâ sözümüz, ümmiy-i ârif-i muhakkıkadır, câhil mukallide değil. Bu makāmın semerâtındandır ki Şeybân-ı Râî'den ve Ceyb-i Acemî'den ve Aliyy-i Havâss-ı Mısrî'den nakl olunur . Hattâ İmâm-ı Şa'rânî, Aliyy-i Havvâs'ı şeyh ittihâz etmiştir. Maa-hâzâ, ümmiyy-i mahz idi. Velâkin Kur'ân'ın her neresinden saded açılsa cevâb verir ve mübâhase ederdi, zîrâ kuvvet-i keşfi var idi.

Ve lisân-ı türkîde kasâid ve ilâhiyyât ehli olan Yûnus Emre nâm şeyh dahi kabîl-i mezkûrdandır ki lisânü'l-gaybdır. Maa-hâzâ ümmîdir ki harf-i hecâyı bile okumamıştır derler. Ve adem-i ilhâdı ve hakāyıkta taammuku delîldir ki tarîk-i sahîh üzere Hakk'a vâsıl ve muallim-i min indillâhdır. Ve bu makāmın bir nazîri vardır ki meselâ, bir sâlik mübtedî olsa, kendi lisânından gayrı vechile vârid olan kelimâta ma'nâ veremez. Ve belki lisânla ta'bîrinden bile âciz olur. Fe-emmâ müntehî olunca, vâridâtı her türlü lisân üzere olsa mazmûnunu **[130-a]** idrâkden âciz olmaz ve sırr-ı kelâm ne ise zâhir olur. Ve lisân-ı âharla vâridât olmak şâyi'dir. Meselâ, türkîye lisân-ı türkîden vârid olduğu gibi, fârisî ve arabî ile dahi vârid olur. Ve bundan zâhir olur ki vâridât hak olunca, Hak Teâlâ'nın her lisân ile tekellümü dahi mütehakkık olur. Velâkin teslîmine fehm-i tâm ve fevk-i mâ-lâ kelâm gerekdir. Onun için demişlerdir ki : من لم يذق لم يعرف [Tatmayan bilmez] Ve şol muhakkıklar ki "ahberanî rabbî" demişlerdir. Ne türlü ta'nlar yemişlerdir. Zîrâ Hak'dan bî-haber olan kimsenin ilmi, sahâyifden ve belki mevtâdan me'hûzdür. Eğer bâ-haber olsa, Hak Teâlâ dahi ona ihtâr ederdi. Kālallâhu Teâlâ : قالت من انباءك هذا قال نبانی العلیم الخبیر (Tahrîm,66/3) [Onu bana, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olan Allâh haber verdi dedi] Ve bu ma'nânın nebîye ihtisâsı vardır dersen, kizb edersin. Zîrâ nebî ve velî melek vesâtatıyla ve bilâ-vâsıta ahz ettikleri müttefekun-aleyhdir. Şu kadar vardır ki nebînin hâline vahy derler ve melek ona zâhir olur. Ve velînin hâline ilhâm derler ve melek ona zâhir olmaz.

İşte ey sâlik ! Telkîn-i zikri ve niyyetini ve fâidesini bildin. Pes, muktezâsıyla amel eyle ki hakîkat-ı zikre eresin ve levh-i dilden her türlü ilmi okuyasın ve eline kalem almağa hâcet komayasın. Zîrâ sen kalem-i a'lâ olduğun sûrette ulemâ-i rüsûmun kalem ile nakş ettikleri umûrun ekserine muhtâc olmazsın. Zîrâ iki türlü kalem bir yerde olmaz ve iki muhâlif nakş bir sahîfe üzerine cereyân bulmaz.Ve bu telkîn ki vardır, ibtidâ senin nefsinedir. Zîrâ senin nefsin hevâ ve şehevâta inhimâkla meyyit olmuştur. Çünki bu telkînle hayât bula. Onun hayâtı kalbine sârî olur ve kalbinden rûhuna terakkî eder. Ve cümle-i kuvây-ı bâtınan hayât bulduktan sonra, cismine ve heykeline dahi sereyân eder. Pes, zâhirin, amel-i sâlih ve bâtının ilm-i nâfi' ile kāim olur ve kanadın iki olmakla vücûd âlem-i kudse tayerâna kuvvet bulur.

Ve lisân-ı şerîatte ve hakîkatte ki mübâyaa derler, zikr olunan zikrle cism ve rûhu ihyâ ve zâhir ve bâtını tenvîr içindir. Ve her kim ki bu bey'atten ve nefesden mahrûm ola, arz-ı süflîde karâr edip kalır. Şol bir kanadı münkesir olan kuş gibi ki vakti geldikte akranı vatana ve âşyâna pervâz edince, ol bir kanatla gurbette kalır ve hevây-ı merâma pervâz edemez. Nitekim her şehrde müşâhede olunur. Turna kuşu ve kırlangıç ve leylek ve emsâli gibi. Zîrâ bunlar diyâr-ı uhrâdan gelirler ve fasl-ı bahâr ve tâbistân tamâm olunca yine vatanlarına uçup giderler. Sen dahi âlem-i gaybden âlem-i şehâdete geldin fe-emmâ vücûdun bir kanadını buldun, bir kanadını bulmadın. Akrânın olan sâlikler ve sâirler hatâir-i kudse çıkıp, uçup gittiler ve gurbet-i kevnden vatan-ı **[130-b]** vücûba erdiler. Pes, bu hazân içinde bir kanatla neylersin. Ve tâir-i kudsî olanlar hakkında kemâl-i aczinden noksâna müteallik nice bir söz söylersin.

Ey fakîr, gel tevbeye. Ey hakîr, gel inâbete. Ey zaîf, gel evbeye. Tâ ki kabûl bulasın ve izzete erişesin ve kuvvetten nişânedâr olasın. Sana nasîhat-ı hak edenlere bâtıl nazarıyla nazar etme. Zîrâ bu Hakkı cemî' etvârında hak üzerinedir. Nitekim rabbisi ona ol vechile haber vermiştir. Ve sen i'timâd etmezsen ona ne zarar ve kabûl edersen, ona vehm, sana fâide var. Zîrâ nefs-i vâhideyi ihyâ etmek, cemî' nüfûsu ihyâ etmek gibidir. Şol cihetten ki nişânede şirketleri vardır.

Li-muharririhî :

Eyleme Hakkı'ya râh-ı Hak'da isbât-ı günâh,
Belki nûr-i mahza tebdîl ola her kâr siyâh.
Ben günâhım neydüğün bildim, anınçün ağlarım,
Bildiğim de bana bir cürm oldu başka âh, âh.

Ey Sâlik! Telkîn-i zikri kabûlden sonra, hırkayı dahi kabûl edersen, nûrun-alâ-nûr olur. Ve hırka odur ki, şeyhin nazarı hangi mürîde dokunur ise, onun sevbini veyâ tâcını başından ve üzerinden alır. Bir vechile ki, cemî' ahlâk-ı mezmûme ol hırka ile ve kalensöve (kavuk)ile bile hal' olunur. Zîrâ her sûretin bir sırrı vardır. Ve ref'-i mezkûrun sırrı, ref'-i zemâimdir. Bundan sonra ol nez' ettiği sevbin veyâ kalensövenin gayrı hırka ve tâc giydirir. Ve onunla cemî' ahlâk-ı haseneyi ilbâs etmek niyyet eder. Zîrâ her ref'in sırrı olduğu gibi, her isbâtın sırrı vardır. Ve hırka-i meşâyih dediklerine ve ilbâsına gerçi fukahâ ve muhaddisîn ruhsat vermezler ve asl-ı sahîhi yoktur derler. Velâkin inde'l-muhakkikîn sâbittir. Ve Hazret-i Hızır'dan ve gayrı kümmelden niceler hırka telebbüs etmişlerdir. Sırrı خذوا زينتكم عندكل مسجد (A'râf,7/31) [Her mescid huzurunda zînetinizi (elbisenizi) giyinin] âyetinden me'hûz ve dahi ما وسعنى ارضى ولاسمائى ولكن وسعنى قلب عبد التقى [Yere göğe sığamadım fakat müttakî kulumun kalbine sığdım][84] hadîsinden mefhûmdur. Eğer fehmin var ise fîhâ ve illâ fehm ehline mürâcaat eyle. Nitekim Kur'ân'da gelir: ان كنتم لاتعلمون فاسئلوا اهل الذكر (Nahl,16/43) [Bilmiyorsanız ilim erbâbına sorun] Ve kelâm-ı ekâbirde gelir : خذوا العلم من افواه الرجال [İlmi erkeklerin ağzından alın] Ve bundan sonra taylasân dahi esrâr-ı hâssadandır. Zîrâ onu irhâ' etmekte sırr-ı nümüvv ve ziyâdelik vardır. Ya'nî onun sâhibi her neyi mess eder ve her neye nazar eder ise, onda bir nümüvv ve ziyâdelik müşâhede eder. Ve ol mertebenin husûlü niam-ı ilâhiyyeden olunca, izhâr-ı taylasân etmek, tahdîs-i bi'n-ni'met makülesinden olur. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.) Hazret-i Ali'ye (r.a.)irhâ' risâle ettikte, Hazret-i Ali'de sırr-ı mezkûr zuhûr etti. Hattâ bir kef, ya'nî bir avuç suyla abdest alırdı. Zîrâ ol su, nemâ ve ziyâdelik bulur ve bu cihetten kifâyet-i vuzu' olurdu. Ve bir haşebe-i kasîreyi medd etse tavîl olurdu.

İşte bu umûr ki zikr olundu, **[131-a]** gerekdir ki tahakkuk tarîkiyle ola. Ve eğer teşebbüh ve tahalluk tarîkiyle işlenir ise dahi teberrükden hâlî olmaz. ومن تشبه قوما فهو منهم [Bir kavme benzeyen kişi onlardan sayılır][85] mûcebince mütehallik dahi mütehakkık olur. Mütevâcid, vâcid olduğu gibi. Velâkin şöhretten hazer lâzımdır ki âfettir. Zamânımızda olan erbâb-ı taylasân ve murakkaâtın halleri nümâyandır ki lisâna sığmaz ve kaleme gelmez. Pes, bunu ma'nâsın ve sırrın bulanlar, sûretine ve şekline kalmazlar. Velâkin ما لا يدرك كله لا يترك كله [Bir şeyin tamamına erişilemezse, tamamı terk edilmez] hasebince bi-kaderi't-tâkati ve'l-imkân teşebbüh dahi hoştur.

Li-muharririhî :

Ey güzel yüzlü, yüzün âteşlere yakma sakın,
Nûr-i çeşmin salma ağyâra, ona bakma sakın.
Âlem-i ma'nâda sultân olmadınsa ey gedâ,
İller içinde adını dervîş-vâr takma sakın.

***Telvîn-i ehl-i hicâb ve Telvîn-i ehl-i mükâşefe ve Telvîn-i hakîkî** (اهل مكاشفه و تلوين حقيقى تلوين اهل حجاب و تلوين) **:** Telvîn ikidir : Biri, telvîn-i ehl-i hicâbdır ki merdûddur. Ve biri dahi, telvîn-i ehl-i mükâşefedir ki makbûldür. Ve buna telvîn-i hakîkî ve nifâk-ı ekber derler. Münâfık-ı şer'î cehennemin dereke-i süflâsında olduğu gibi, münâfık-ı hakîkî dahi derece-i âliye-i cennettedir. Ya'nî münâfık-ı şer'î ol mâ-sivây-ı perestedirler ki bir yüzüyle îmân, bir yüzüyle küfr izhâr eyler. Ve münâfık-ı hakîkî, ol hak perestedirler ki şer'-i şerîfe muhâlif olmayarak cemî' esmâ yüzünden olan tecellîyi kabûl eyleye. Fe'fhem cidden. Ve bâtını cemî' suverden muarrâ ve kuyûddan müberrâ ola. Ba'zı sikāttan mesmû'dur ki, telvîn-i hakîkî ehlinden biri vefât ettikte, yetmiş iki fırkanın her birinden Âdem hâzır olup, bizdendir, biz defn ederiz diye iddiâ etmişler. Maa-hâzâ, bir fırkadan değil idi. (**Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

---

[84] - **Keşfu'l-Hafâ**, II, 195, İbn Arabî, **Futuhât**, I, 216, 291.
[85] - Ebû Dâvud, Libâs, 4; Ahmed bin Hanbel, II, 50.

***Telvîn-i nâkıs ve Telvîn-i kâmil** (تلوين ناقص , تلوين كامل) :* Telvîn iki türlüdür : Biri nâkıs ve biri kâmildir. Nâkıs olan, kable'l-cem' olan telvîndir. Ve kâmil olan, ba'de'l-cem' olan telvîndir ki Şeyh-i Ekber Hazretleri'nin, "bizim indimizde telvîn a'lâ ve makbûldür" buyurdukları telvîndir. Ve meşâyihin, telvîn nâkısdır dedikleri, evvelki telvîndir. Ya'nî telvîn, sâlik bir tecellîden tecellî-i âhara ve bir müdrekten diğer müdreke intikāl etmek değildir. Zîrâ bu telvîn nâkısdır. Telvîn-i kâmil oldur ki, sâlikin hakîkati zâhirde cümle ile hem-renk ve kābil ve fi'l-hakîka bî-renk olmaktır. (Hakkı Efendi)

***Telvîn ve Temkîn** (تلوين تمكين) :* Abdin hâlden hâle tenakkul ve tebeddülüne, telvîn derler. Ve bu telvîn, ekser-i sûfiyye indinde makām-ı nâkısdır. Fe-emmâ bizim indimizde ekmel makāmâttır. Ve bu telvînde hâl-i abd كل يوم هو فى شان (Rahmân,55/29) [O ise her an bir işte, bir tecellîdedir] kavl-i şerîfinde hâldir.Ve temkîn, bizim indimizde telvînde tenkîndir. Ba'zıları dedi ki : Ehl-i vüsûlün hâlinden ibârettir. Ma'lûm ola ki, telvîn levndendir. Ya'nî gûnâ-gûn kılmaktır. Ammâ temkîn, bir siyâk üzere kılmaktır. Ya'nî sâlik gâh müstakîm ve gâh tereddüt üzere olur ise, ona telvîn derler. Bir karâr üzere istikāmet bulur ise, ona temkîn derler.

***Telvîn ba'de't-temkîn** (تلوين بعد التمكين) :* Makām-ı temkîn, tavr-ı sâbi'de olur. **[131-b]** Zîrâ âşık ma'şûkun zâtını gördükte, matlub ve maksûduma eriştim, bundan sonra murâdım yoktur diye hiçbir şey' istemez. Telvînden geçip temkîne erer. Ya'nî Hazret-i Hakk'ın kendine olan ta'bîre gelmez mertebelerde lutfunu görüp, secde-i şükrler eder. Bu makāmda kemâl-i temekkün elverir. Yanında varlık ve yokluk bir olur. Yokluk ve ızdırâbdan halâs olur. Ve bu makāma, "fark ba'de'l-cem'" derler. Ahadiyyetten vâhidiyyete geldiğinden ötürü. Ve "cem'ü'l-cem'" derler. Cemî' merâtib-i ilâhiyye ve kevniyye zât-ı hakdan gayrı olmadığı haysiyyetten. Ve bu makāmda sâlik kemâl-i aşkından eşyây-ı cemâliyyede cemâli Hakk'ı müşâhede edip, kemâl-i sürûra nâil ve eşyây-ı celâliyyede kemâl-i gınây-ı Hakk'ı müşâhede edip, yine sürûrda olur. Zîrâ zâtı zât-ı Hakk'ta ve sıfatı sıfat-ı Hakk'ta ve ef'âli ef'âl-i Hakk'da fânî olmuştur. Zâtullâh ve sıfâtullâh ve ef'âlullâh cümleten hüsnâdır, ya'nî ahsendir. Husûsâ âşık nazarında hüsnâdır ve kendinin lâyık olmayan işlerini görse, kendinden sâdır olduğu haysiyyetten kabûl eder. Ve âşık olduğu haysiyyetten kendini ve sivâyı külliyetle nazarından ıskāt edip, dâimâ safâ ve sürûrda olur. Lâkin rahmân ve rahîm sıfatından hissedâr olduğundan ve rahmet ile me'mûr olduğundan, nice dünyevî ve uhrevî meşakkate düşen kimseleri görüp, rahm ve şefkat edip avn ü nusret eder. Ve avne kādir olmaz ise, ihtimâm edip duâ ve tazarrû eder. Bu makāmın âliyâtttan mukābili, akl-ı külldür. Zîrâ bu makāmın sâhibi bu kadar merâtib seyr edip tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalb edip, sırf akl olmuştur. Nefsinin dahi cemî' kuvâsına mâlik olmuştur. Nefs çün nüsha-i âleme mukābildir. Onun nefsi nefs-i küle ve aklı akl-ı küle mukābildir. Nefsi âleminde ve ba'zı seyr ü sülûkunda nefsinden geçip, âfâka hükm eder. Cemî' âleme feyz onun cihetinden olur. Her ne kadar havâdis olur ise, onun ma'rifeti ve izniyle olur. Ol kimseye kutb derler. Medâricde ekseriyâ söylene hâlât-ı garîbe ve küşûfât-ı acîbe, aktâb ahvâlidir, herkese nasîb olmaz. Kula lâzım olan, nefsinin mukteziyâtından geçip Hazret-i Hakk'ın cemî' emrine imtisâl edip, irâdetini irâdet-i Hakk'da ifnâ edip, belki cemî' emri makbûl ve mergūbü olmaktan efendisi her neye lâyık görür ise ziyâde rağbetle kabûl eder. Hattâ tamâm-ı âleme pâdişâhlık verilse, safây-ı hâtır ile kabûl eder. Ba'dehû azl olunsa, belki katl olunsa onu dahi evvelki gibi safâ ile kabûl eder. Her hâl, yanında bir olduğundan temekküne mâlik derler. Her bir hâlde bir türlü lezzet bulduğundan televvünden hâlî değildir. Telvîn ba'de't-temkîn dedikleri bu i'tibâr iledir. (Hakkı Efendi)

***et-Telvîn** (التلوين):* Bir hâlden bir hâle veyâ bir makāmdan bir makāma ânen fe-ânen هو فى شان كل يوم (Rahmân,55/29) [O ise her an bir işte, bir tecellîdedir] muktezâsınca mütekallib ve mütehavvil olmaktır. Ba'zılar katında gāyet a'lâ mertebedir. Ve bu mertebenin makbûliyyeti, ba'de vüsûli'l-cem' **[132-a]**olan telvîndir. Hâl-i bekāda ba'de'l-fenâ tecelliyât-ı esmânın taâkıbiyle metlû' ola. Ve Hazret-i Şeyh Muhyiddîn buyururlar : وهو عندنا اكمل المقامات [O bizim katımızda makamların en mükemmelidir] Murâdları telvînü'l-fark ba'de'l-cem'dir. (Ankaravî)

***Temessül** (تمثل) :* Ma'lûm ola ki, ahvâl-i âhiret temessüldür. Ve temessülü anlamak ednâ kârı değildir. فتمثل لها بشرا سويا (Meryem,19/17) [Ona düzgün bir insan halinde göründü] Cebrâil (a.s.) âlem-i rûhâniyyetten kesret-i beşeriyyeye temessül edip, Hazret-i Meryem'e gönderildi. Ve ashâb dahi onu sûret-i a'râbîde gördüler. ايـاكم وان الى الامرد فان لهم لون كلون الله Şâbb-ı emrede nazardan sakının. Ve bir yerdedir ki, رايت ربى ليلة المعراج على صورة شاب امرد [Mi'râc gecesinde

Rabbimi genç bir delikanlı sûretinde gördüm][86] Bu dahi âlem-i temessüldendir. Temessülde makāmlar vardır. Biri oldur ki, makāma temessül bula. Ve eğer yine ol makāmdan vâki' ola. Hüzünden ve tefekkürden hâlî olmaya. Tefekkür-i Rasûlillâh bir makāmdır. Ve biri hüzündür. Âişe (r.anhâ ve an ebîhâ)eyderler ki : "Rasûlullâh, dâimü'l-fikr ve kesîru'l-ahzân idi." Meger Ebû Bekr muhbir-i temessüldür, haber verip eyder ki : رايت الرب العزة على صورة امى [Rabbü'l-İzzeti ümmî sûrette gördüm] Bu ümm hangi ümmdür. En-nebiyyü'l-ümmîde olan ümmdür. Makām-ı şuhûddur kîm haber bilir ve kîm haber vermeğe kādir olur. Sen bu kadar söylersin. Bilir misin şâhid, ya'nî mahbûb ne için mahbûb olur. Onun için ki hüsn-i ezelîden bir şâhid de hüsn-i bârîden bir şemme temessül etmiştir.

Pes, canım ol kişiye fedâ olsun ki, şâhidlere ve dilberlere tapa. Velev ol şâhidler şâhid-i mecâzî olsun. Zîrâ cemî' âlemde olan hüsn, ol şâhid-i hakîkînin hüsnüdür. Pes, şâhid-i hakîkîye tapan kimseye canımın fedâ olması bi-tarîki'l-evlâdır. Tâ ol makāma erişesin ki yetmiş bin sûreti sana arz edeler. Her bir sûret kendi sûretin şeklinde göresin. Ve bu oldur ki her bir mûy-i sûfda ya'nî her bir posteki kılında yetmiş bin sıfat ve hâssiyyet mündericdir ki her bir vasf ve hâssiyyet bir sûret-i şahsa mütemessil olur. Kişi bu sıfatları görünce, zanneder ki ol ola, ammâ ol değildir, belki ondandır.

Bir vaktte pîrim bana hitâb edip eyder ki : "Ey Muhammed ! Yedi yüz kere Mustafâ (a.s.)ı görüp zannettim ki onu görmüş olam. Bir gün ma'lûm oldu ki kendimi görmüşüm. Beşeriyyet komaz ki rubûbiyyet-i ruhdan sahrây-ı sûrete götüre. Şeyh Bâyezid'den işit, beşeriyyetten şikâyet edip eyder ki : البشرية ضد الربوبيت فمن احتجب بالبشرية جانب الربوبيت Ya'nî her bâr ki beşeriyyet gide, rubûbiyyet gelir. Ya'nî bir Âdemde beşeriyyet sıfatı vâr iken, rubûbiyyet sıfatı olamaz. Zîrâ iki zıd bir yere cem' olamaz. Onun içindir ki ehl-i cennet الحمد لله الذى اذهب عنا الحزن [Bizden hüznü gideren Allâh'a hamd olsun] derler. Beşeriyyet mahzâ hicâbdır ki halkı âlem-i ilâhîden geri tutar. Hak Teâlâ'ya yol nâ-mütenâhîdir. Lâ-cerem her gün yetmiş kere restân-ı ubûdiyyeti, menâzil-i sahrây-ı rubûbiyyete iletmek gerekdir ki yolu bilmiş ola. Ve cümle sâlikân kendinden hüdâ tevfîkiyle gitmişlerdir. Mustafâ (a.s.) hüdâdan halka gelmiştir. **[132-b]**

Temessülde bir makām dahi oldur ki Âişey-i Sıddîka (r.anha)eyder ki : على الله القدرته من زعم ان محمدا راى ربه فقد افترى [Kim Muhammed Rabbini gördü diye zannederse, Allâh'a iftirâ etmiştir] Âişe Hazretleri'ne Efendimiz Hazretleri dedi ki : O'nu ya'nî Hakk'ı gördüm, rü'yet-i hakîkiyye ile. Ammâ İbn-i Abbâs Hazretleri'ne eyder ki : Gördüm, sûret-i temessül ile. Fe'fhem. Kālallâhu Teâlâ : فالمد برات امرا (Nâziât,79/5) [Dünyanın işlerini bir düzen içinde evirip çevirenlere (and olsun)] Ma'lûm ola ki, erbâb-ı te'vîl ba'zı erbâb-ı beşeriyyeyi melâikey-i müdebbireye idhâl etmişlerdir. Velâkin ba'zı erbâb-ı hâlik fehm ettikleri üzere değil, ya'nî ışık tâifesinden ba'zılar dünyâdan intikāl eden ba'zı kümmel, dünyâya cesed ve rûhlarıyla avdet ederler ve nice mecâlisde hazır olurlar. Ve muâmelât-ı beşeriyye kılarlar derler. Bu i'tikādı انهم اليهم لا يرجعون (Yâsîn,36/31) [Onlar artık uydurma tanrılarına dönmeyecekler] nassı reddeder. Pes, onların huzûr ve ba'zı umûrda bulundukları, temessül tarîkiyledir. Ya'nî sûret-i cesedâniyyeleri ile rûhları teşekkül ma'nâsınadır. Nitekim hayâtta olanlardan dahi bu makūle tatavvurât vâki' olur. Ve ba'zı erbâb-ı zevâhir bu makāmı bir hôş fehm edemediklerinden inkâra düşüp, tedbîr-i ervâh yoktur derler. Velâkin galat ederler. Zîrâ fehmi gāmız olan umûrdandır ve bu ma'nânın ziyâde tefsîle mecâli vardır. Velâkin sana îmân kifâyet eder. Şevâhid dilersen, kütüb-i kavmden ve bizim ba'zı âsârımızdan taleb oluna. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***ve't-Tenzîl** (والتنزيل) : Âlem-i insân.

***Tenkıye-i rûh** (تنقيهء روح) : Şirk-i hevâ ve şirk-i hafâdan pâk olup, ayn-ı tevhîde erişmektir.

***Tenzîhe ve Telebbüs** (تنزيه و تلبس) : Allâh Teâlâ nuût-i kevniyye ile muttasıfdır. Feriha ve dahike ve emsâli gibi. Ve hakîkatte tenezzühüne mâni' değildir. Zîrâ tenezzüh suûd ve telebbüs nüzûl i'tibârıyladır.

***Tenzîh ve Teşbîh** (تنزيه و تشبيه) : Gâh olur ki, sen Hakk'ın gınâsı mertebesine suûd edersin ve onu tenzîh edersin. Ve gâh olur ki Hakk senin mertebene tenezzül eder ve Hakk kendini sana teşbîh eder. Buradandır ki, âyât-ı muhkeme ve âyât-ı müteşâbihe denilir. Ya'nî esmâ-i ilâhiyye-i zâtiyye, hakāyık-ı kevniyyeye taalluk etmezden evvel, muhkemât idi. Ve biz ol mertebede mezâhir-i mümkinât idik ki terkîbden ârî ve mücerred olan hurûfa benzerdik. Sonra ki taalluk vâki' oldu, müteşâbihât denildi. Ve biz dahi mezâhir-i müteşâbihât olup, hurûf-i mürekkebe sûretine girdik. Pes, esmânın mertebe-i sıfâtta teşâbühü, mertebe-i zâtta muhkemiyyetini münâfî değildir.

---

[86] - Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, I, 526.

Ve mertebe-i teşâbühde demişlerdir ki : Hasta olmuş anlar. Kur'ân onun denilir. Hasta olan kendidir. Kendi Kur'ân içinde. Maksûd budur ki, hasta olan ve hasta üzerine Kur'ân okuyan ve Kur'ân ve içinde olan hakîkat bir ma'nâdır ki zâhirde suver-i muhtelifede görünmüştür. Fe'fhem.

***Tenzîh ve Teşbîh** (تنزیه و تشبیه) : Tenzîh, Hakk'ı halka benzetmemektir. **[133-a]** Teşbîh, Hakk'ı halka benzetmektir. Tenzîh ile teşbîh zıddiyettir. Ya'nî Hakk'ı halka teşbîhde derhâl tenzîh eder. Ehl-i zâhir ancak tenzîhe râzı olup, teşbîhden havf eder. Ammâ erbâb-ı sülûk, Hakk'ı her mertebede iktizâsına göre tenzîh ve teşbîh ederek, riâyet eder. Eğer yalnız tenzîhe zâhib olur isen, Hakk'ı suver-i tenzîh ile takyîd etmiş olursun. Ve eğer yalnız teşbîhe zâhib olur isen, Hakk'ı suver-i teşbîhe hasr etmiş olursun. Pes, bu takyîd ve tahdîd sahîh değildir. Belki ikisinin miyânını cem' lâzımdır. Nitekim Kur'ân'da gelir : لیس کمثله شئ وهو السمیع البصیر (Şûrâ,42/11) [O'nun benzeri bir şey yoktur] Cümle-i ûlâ tenzîhiyye ve sâniye teşbîhiyye bâbındandır. Ve Hak Teâlâ cihât-ı sitteden münezzeh olmakla gerçi mukayyed olur. Velâkin bu takyîdin farka göre zararı yoktur. Cem'e göre ise, tenzîhden dahi münezzehdir. Zîrâ tenzîh, teşbîh mukâbelesidir. Umûr-i izâfiyyedendir. Nitekim Hak Teâlâ kesret mukâbili olan vahdetten dahi münezzehdir, zîrâ mahlûktur. Pes, Hakk'ın vahdeti nefy-i şirket mukâbelesinde olan vahdet-i hakîkiyye-i ıtlâkiyyedir. Ve cemî' mütekâbilât buna kıyâs oluna. Pes, Hak Teâlâ'nın ne ma'nâ ile muhît olduğunu bildinse, ihâta kaydından halâs oldun. Ve tenzîhin mertebesine göre kayd olunduğu, hakîkatte muzırr olmadığın bildin. Zîrâ Hak Teâlâ değil, belki eşyâ dahi hakîkatte bî-kayddır. Kayd gösteren suverdir. Suverin kaydından zî-sûret mukayyed olmaz. Nitekim cesed-i insânın takayyüdünden rûh dahi fi'l-hakîka mukayyed olmaz. Ve belki ıtlâk-ı hakîkî ile mutlaktır.

Ma'lûm ola ki, mütekellim demiş ki ; Bîzârım ol tanrıdan ki küllîde zuhûr eyleye. Ve sûfî demiş ki ; Bîzârım ol tanrıdan ki küllîde zuhûr etmeye. İkisinin dahi adem-i küfrüne hükm olundu. Zîrâ kelâmları meâldir ki i'tikâdlarına râci'dir. Mütekellimde tenzîh gâlib olmakla ma'nây-ı küllîye nazar kıldı. Ve sûfîde hakîkat gâlib olmakla tecellîye nazar kıldı. Zîrâ cemî' cemâdâtta hayât-ı zâtiyye olduğu gibi ki nefh-i rûh nefes-i rahmânın eseridir. Cemî' hayvânâtta vârdır ki ol nefh, rûh-i zâtînin bi'l-fi'l eseridir. Hiss ve hareketin mebde'i olan rûh hayvânîdir. Cemâdâtta ise, bu rûh-i hayvânî bi'l-fi'l mahsûs değildir. Ve insânda üç türlü rûh vardır ki, biri anâsırında olan rûh-i zâtî ve biri dahi, rûh-i izâfî ve biri dahi, onun eseri olan rûh-i hayvânîdir. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** Hakkı Efendi)

***Tenzîh ve Tahmîd** (تنزیه و تحمید) : Her duâ ki onda nefy ve tenzîh ola, duâların rûhudur. Tesbîhât gibi. Zîrâ tenzîh zâta râci'dir ki rûh gibi bâtındır. Nitekim tahmîd, sıfâta âiddir ki cism gibi zâhirdir. Velâkin bu sırr-ı azîmi zevk etmeğe meşreb-i pâk ister. Fe'fhem cidden.

***Tenezzül-i ilâhî** (تنزل الهی) : Şeyh Muhyiddîn Arabî (k.s.) **[133-b]** Hazretleri, Şeyh Ahmed Bedreddin Efendi'ye âlem-i ma'nâda buyurmuş ki : Tenezzülden murâd, zuhûrâttır ki ona merâtib ve hazerât-ı hamse derler. Evvelâ şuûnât-ı zâtiyye zuhûra geldi ki ona a'yân-ı sâbite derler. Sâniyen, âlem-i ceberût zuhûra geldi ki esmâ ve sıfât onda i'tibâr olunur. Ba'dehû âlem-i melekût zuhûra geldi ki ervâh onda olurlar. Ondan sonra âlem-i misâl ki suver-i hissiyye-i bâtınedir, zuhûra geldi. Ondan sonra, âlem-i şehâdet zuhûra geldi ki eşyây-ı hâriciyyedir. Ondan sonra insân zuhûra geldi ki âhir-i tenezzülâttır. (Sivâsî Efendi)

***Tenezzül-i rahmânî** (تنزل رحمانی) : Farzı kendine muzâf etmeğe ve kendini ehl-i zarûret menzilesine tenzîl etmeğe, tenezzül-i rahmânî derler.

***Tenezzül-i vücûd ve Tenezzül-i sıfât** (تنزل وجود و تنزل صفات) : Hakk'ın vücûdu tenezzül ettiği gibi, sıfâtı dahi tenezzül eder. Hakk'ın kudret sıfatı sende zuhûr etse bile, vücûd benim değildir, Hakk'ındır diye i'tikâd ettiğin gibi, sıfatı dahi benim değildir, Hakk'ındır diye i'tikâd etmelidir. Ma'lûm ola ki, mümkinâta tenezzül eden hazret-i vücûddur. Yoksa zât-ı bâri-i münezzeh değildir. Hazret-i vücûd, mertebe ma'nâsınadır. Ya'nî vücûdun mertebesi tenezzül eder. Vücûd-i hakîkî tenezzülden münezzehdir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Tenezzül-i sûrî ve Tenezzül-i ma'nevî** (تنزل صوری و تنزل معنوی) : Zelle sâdır oldukta, kubhunca i'tirâf-ı birle tevbe-i nasûh edip, evvelkiden ziyâde mücâhede ve riyâzat etmeğe tenezzül-i sûrî derler. Hz. Âdem bir zelle sebebiyle iki yüz yıl ağlayıp mağfûr ve ma'füvv olmasıyla bile saâdet-i nübüvvetle mes'ûd ve bu kadar enbiyâ ve evliyâya übüvvete lâyık oldu. Ve sâlik, sülûkünü bi'l-külliye terk edip, nefs-i emmâre mertebesine rücû'a tenezzül-i ma'nevî derler. İblîs Hz. Âdem'e

secdeden ibâ ettiği sebebiyle külliyetle redd olunduğu gibi, ettiği kabâhati te'vîl edip musırr olmakla kâfir oldu. Ma'lûm ola ki, tenezzül-i sûrî dedikleri ba'zı ârifînin takdîr-i ilâhî muktezâsınca ba'zı menhiyyâtı irtikâbla tenezzülü gibidir ki pes-mânde olup yine mertebesin bulur. Pes, tenezzül-i sûrînin zarar-ı küllîsi yoktur. Tenezzül-i ma'nevî zâhidin ma'nâda tenezzülü gibidir ki derûnunda menhiyyâtı izin ve ruhsat eyledi ve ameliyle zevk-yâb oldu. İşte bu ma'nâda tenezzüldür. Ve ikisinin cem'i şeytânın ve fâsıkların tenezzülü gibidir ki hem zâhirde irtikâb-ı menâhî ve hem derûnunda irtikâbına temennîdir. Evliyâullâhın hâl ve şânı terakkî üzeredir. Her ne kadar bi-hasebi't-takdîr tenezzül-i sûrî bulsa dahi tahte'l-arz mahbûs olan hevâ gibidir ki fürce bulduğu anda yine bâlâya suûd eder. Ammâ şeytân ve fesekānın hâl ve şânı teseffüldür ki hevâya atılan hacer-i sakîl gibi ki her ne kadar sûrette terakkî üzere ise de tab'an teseffülü tâlibdir. Şeytân gibi. Zîrâ merdûd olmazdan evvel sûretâ **[134-a]** terakkîde idi ki meleklere hâce olmuştu. Lâkin ma'nâda tenezzülü der-kâr idi. (Hakkı Efendi)

***Tenâsühî Tâifesi** (تناسخی طائفهسی) **:** Demişlerdir ki, dört tâife vardır ki onlara ehl-i tenâsüh derler. Onlar rûhun avâlimini inkâr eyleyip, berzah ve haşr ve cinânı nefy etmişlerdir. Kıdem-i âleme zâhib olan hukemâ gibi. Evvelkisi ehl-i neshdir. Derler ki, rûh-i insânî beden-i insâna taalluktan hâlî değildir. Bir bedenden taalluku munkatı' olsa, ana rahminde bir bedene dahi taalluk eder. Ve ikincisi, ehl-i mesihdir. Derler ki, rûh-i insânîde hangi hayvânın sıfatı gālib ve râsih ise ona intikāl eder. Meselâ, haram-hôr hınzîr olur. Ve üçüncüsü, ehl-i feshdir. Derler ki, rûh derece-i hayvândan dahi aşağı ise de cism-i nebâtîye taalluk eder. Ve otların ve ağaçların birisi sûretinde mütemessil olur. Ve dördüncüsü, ehl-i reshdir. Derler ki, rûh-i insânî cism-i hayvânîye ve ondan nebâtîye ve ondan ma'denîye ve cemâdîye intikāldir. Sonra tedrîcle yine nebâta, ondan hayvâna, ondan insâna terakkî eder. Ve devrini tekmîl eyledikte bir devre dahi şurû' eyler.

Ve bu dört mezhebin dördü bile bâtıldır. Belki her bedene taalluk eden rûh-i insânî bedeninden mufârakat ettikten sonra, sûr-i isrâfîlde mahall-i muaayyen ve makām-ı ma'lûmunda mütehayyiz ve karâr-dâde olup, ba'dehû kıyâmet-i kübrâda yine cesedine avdet ve ona taalluk eder. Ve ehl-i naîm ise, cennette alâ vechi'l-kemâl mütena'im ve eğer ehl-i cahîm ise, nârda alâ vechi't-tamâm muazzeb olur. Zîrâ berzahda olan lezzet ve elem nısf üzerinedir ki sıfat-ı rûhdur. وجعلنا الله و اياكم من اهل لذت النعيم اعاذنا الله من الم الجحيم [Allâh bizi ve sizi naîm cennetinin lezzet ehlinden kılsın, cehennemin eleminden Allâh'a sığınırız] Ve yine tenâsühî derler ki, dünyâda olan hayvânın birinin sıfatıyla bir kimse sıfatlansa, öldüğü vakit ol kimsenin rûhu o sıfatlı bir hayvân anasının karnında et ve kan iken, ona girer, dünyâda zuhûr eder. Hep bu gezen bu hayvânların ekseri, bunların sıfatıyla olan insanlardır ki bu sûretler ile zuhûr etmiştir. İşte tenâsühî bunlardır ki bunların îmandan aslâ nasîbi yoktur. Bunların hakkında, es-Seyyid Ömer el-Fârız Hazretleri buyurmuşlardır : فمن قال بالنسخ فالمسخ لايق به ابرو وكن عما يراه بعزلة Ya'nî şol kimse ki tenâsühî medhindedir, onun lâyıkı mesh ola. Ya'nî onun gibi kimsenin lâyıkı odur ki sûreti mesh ve tebdîl ola. Ya'nî âhirette insân sûretinden çıkıp, hayvân sûretlerinden bir sûret ile kopa. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***"Tenem benem ene tenem benem" :** Kalem-i ilâhî ile bu vechile mersûm olmuş zâhir oldu. Fe-emmâ ma'nâsı gāyet hafî nesnedir ki değme mükâşife bile müştebihdir. Tafsîl-i kelâm budur ki, insânın müsemmâsı örf-i âmda üç nesneden **[134-b]** ibârettir ki biri heykel-i cismânî ve biri rûh-i hayvânî ve biri rûh-i müdebbir-i insânîdir. Pes, bir kimse "ben" dese, fi'l-hakîka bu üç nesne murâd olur ki, nefs-i nâtıkaya nâzır olan "ene" ki mahall-i hitâb-ı ilâhî ve teklîf-i rahmânîdir. Cesed, rûh-i hayvânînin mahdûmudur. El-hâsıl bu üç nesne müsâadesiyle mahall-i teklîf-i tâm olur. Zîrâ rûh-i insânîde tedbîr ve rûh-i hayvânî mebde'-i hiss ve hareket ve cesed müzâvele-i a'mâle âlet olmasa, maksûd-i şer' hâsıl olmaz. Bu ma'nâdan "ene" diyen bi'l-asâle rûh-i müdebbire nisbetle ve bi't-tabîiye rûh-i hayvânî ve cesede izâfetle "ene" der. Ya'nî yalnız rûh-i hayvânî ve yalnız cesede göre "ene" demek gerçi tâm değildir. Fe-emmâ fi'l-cümle ıtlâkı sahîhdir. Zîrâ bu ikisinin rûh-i revâna ziyâde ittisâli vardır. Şol cihetten ki rûh-i hayvânî rûh-i müdebbirin semeresi ve cesed dahi rûh-i hayvânînin netîcesidir. Bu ma'nâya ten cihetiyle "benim" demek câiz oldu. Ve tenem ve benem ıtlâkı bir sûret üzerine geldi.

Buradandır ki, âlem-i cem'e göre Hakk'a sûret ıtlâk olunmaz. Zîrâ zât-ı ahadiyye sûretten müberrâdır. Fe-emmâ âlem-i farka göre, ıtlâk olunur. Zîrâ âlem-i fark sûret-i esmâ ve sıfâttır ki eşyâ ve kâinât ve mevcûdâtla ta'bîr olunur ve bunlar suverdir ve sûretleri dahi hakîkattir, mecâz değildir. Ve her ıtlâk kendi âlemine münâsib olan vech üzerine olunca, hatâ lâzım gelmez. Teemmül eyle ki, lisân-ı imâmdan "semiallâhu limen hamide" der. Maa-hâzâ imâmın kelâmı, kelâm-ı lafzî makūlesidir. Pes, kelâm-ı lafzîye bu mesağ olunca, kelâm-ı rûhânî hakkında söz kalmaz. Nitekim, واذ قال ربك للملائكة (Bakara,2/30) [Ve Rabbin meleklere buyurdu] âyeti

müştemil olduğu mukāvele-i rûh olmağa kavl vardır. Pes, bi-hasebi'l-merâtib bu izâfât fi'l-hakîka Hakk'ın tenezzühünü münâfî değildir. Ve ıtlâkātta nass-ı Kur'ân üzerine olmayanları redd etmişlerdir. Zîrâ şer' kıyâsât-ı akliyyeyi ve te'vîlât-ı sahîfeyi redd içindir. (Nukile min **Kenz-i Mahfî** İsmâil Hakkı Efendi)

***et-Tevvâb** (التواب) **:** Öyle Allâh ki tevbe eden ibâdın üzerine mübâlağa ile, mağfiret ile rücû' edicidir. Kulun bundan nasîbi, tevbe-i nasûh ile tevbe etmektir. Ya'nî geçmiş zamânda ettiğine nâdim olup ve gelecek zamânda olacağı etmemeğe azm ü kasd edip ve hâlâ edeceğinden ferâgat edip, mücrimlerden i'râz etmekle, hakk-ı abd ise helalleşip, hakkullâh ise kazâsı veyâ kefâreti lâzım olanın kazâsın ve kefâretin etmekle. İşte böyle tevbe olur ise, bundan hazz-ı vâfire fâiz olur. Dahi tevbenin kabûlüde me'mûldür. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Teveccüh** (توجه): Ba'zı küberâ buyurmuş ki, Hazret-i Hakk'a olan teveccühâtın etemmi ve matlûb-i mutlak ile **[135-a]** olan merâtib-i huzûrun ekmeli oldur ki, kuvây-ı cüz'iyye-i zâhire ve bâtıneni tasarrufât-ı muhtelifeden ta'tîl ve ilmi ve i'tikādından, belki küll-i mâ-sivâdan hâtırını fârig kıldıktan sonra, Hazret-i Hakk'a bir vechile teveccüh edesin ki matlûbun olan Hak Teâlâ mutlak ve ma'lûm ola. Ya'nî nefsü'l-emrede vâkı'da olduğu gibi mülâhaza oluna. Ne tenzîh ile mukayyed ve ne teşbîh ile mukayyed. Belki bir vech-i mücmel-i mutlak-i heyûlânî sıfat ola ki cemî' suveri ve umûru kābil ola ki Hazret-i Hak'dan bu vechile fâiz olmuş ola. Ve i'tikād-ı müstahsin ve müstenkir nakşından pâk ola. Azîmet ve cem'iyyet ve ihlâs-ı tâmmın tevehhüdü ile bile. Ve dâimâ yâhut ekser-i evkātte bu hâl üzerine müdâvemet ile bilâ-fetretin ve lâ tevezzü-i hâtırın ve lâ teşetteti azîmetin, Hakk'ın kemâli kemâl-i zâtî olduğuna ve cemî' sıfâtı müstevceb olduğuna cezm ile gerek ol sıfâtın hüsnü âşikâr olsun ve gerek pinhân olsun. Ve dahi hiçbir akl ü fikr ve vehm Hak Teâlâ'nın sırrını ihâta mümkin olmadığını cezmle, belki Hak Teâlâ haber verip كل يوم هو فى شان (Rahmân,55/29) [O ise her an bişte, bir tecellîdedir] buyurduğu üzeredir deyip, eğer diler ise suver-i âlemden her bir sûret üzere zâhir olur. Ve eğer diler ise, cümleden münezzeh olur. Ve hiçbir sûret ve ism ve resm ona muzâf olmak olmaz. Ve eğer diler ise cemî' ahkâm ve esmâ ve sıfât ona sâdık ve mahmûl olur. Ve bu mecmû'-i mezkûr ile bile onun zât-ı pâkı azamet ve celâletine lâyık olmayan her şeyden münezzehdir diyerek, eğer sen vücûd-i mutlakı mebde'den, merâtib-i tecelliyâttan müntehâsına dek böyle mülâhaza eylesen ve bu ma'nâya ale'd-devâm basîret üzere olsan, vâkı'da ancak bir vücûd-i mutlak ve bir vücûd-i mukayyed görüp ve hakîkat-ı vücûdu bu iki vücûdda bir görür ve ıtlâk ve takyîdi onun nisbet ve i'tibârâtından bilirsin. Şekk yoktur ki bu mülâhaza sana bir halâvet-i azîm bahş ve bir zevk-i tamâm i'tâ eder.Ve örf-i sûfîde meşhûr olan ittihâd ve ittisâl ma'nâsını mülâhaza dahi bu kabîldendir. İttihâd dedikleri, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'yı şöyle şuhûd eylemektir ki, Hak Teâlâ vâhid-i mutlak olup, cümle mevcûdât onun ile mevcûd, pes cümlesi onun ile müttehid, lâkin bir şey' onun ile mevcûd nefsinde ma'dûm olmak haysiyyetinden müttehidler, yoksa her bir şey'in vücûd-i hâssı olup, Hak ile müttehid olmak haysiyyetinden değil. Zîrâ bu ittihâd muhâldir.Ve ittisâl dedikleri, abd kendi aynını vücûd-i ahadîye muttasıl mülâhaza etmektir. Lâkin ol vücûd abdin aynıyla mukayyed olmasından kat'-ı nazar edip, vücûdu kendine izâfetten ıskāt ile, pes vücûdun ve nefes-i rahmânînin abd üzerine ale'd-devâm **[135-b]** bilâ-ınkıtâ' meddini muttasıl göre ki hattâ onun ile mevcûd kala. (Nukile min **Şerhi'r-Rubûiyyât**)

***Teveccüh** (توجه): Ey ârif ! Hakk'a teveccüh ettiğin vaktte, vech-i küllîden teveccüh eyle. Ya'nî mahall-i teveccühün vech-i vahdet ve cânib-i hüviyyet olsun. Ve bu ortada olan vech-i muayyen ve sebeb-i hâss ile duâ kılma. Zîrâ ıtlâk-ı hüviyyet senin hâline münâsib ma'nâyı takyîd eder ve husûle getirir. Ma'lûm ola ki, Yûnus (a.s.) batn-ı hûtte tesbîh-i rabbânî sebebiyle zulumâttan halâs bulduğu gibi, mü'minlerin nefs-i nâtıkası dahi Yûnus mânendi tesbîh-i rabbânî ve rızây-ı samedânî ile bi'l-külliye Hakk'a teveccüh sebebiyle batn-ı hût menzilesinde olan çâh-ı tabîat zulumâtından halâs bulup dünyâ ve âhirette müsterîh ola. (Hakkı Efendi)

***Teveccüh** (توجه) **:** İnde's-sabâhi'l-hamîs vârid olan beyt-i türkîdir :

Beyit :

Şol ki yumdu gözün bu dünyâdan,
Yüzüne halka-i recâ bilmez.

Sabâh vaktinde göz açıldığı demde göz yummak ibâreti, letâfetten hâlî olmadığı zâhirdir. Ve halka ta'bîri gerçi bi-hasebi'z-zâhir münâsib görünmez. Fe-emmâ ol vaktte ilhâm olunduğumuz üzere makāma muvâfakati vardır. Ma'nâ demektir, şol kimse ki dünyâ vemâ fîhâ ve belki cemî' mâ-sivâdan göz yumdu ve i'râz eyledi ve Hakk'a yüz tuttu. O makūle âşık gözün hıfz ettiği gibi yüzün dahi hıfz eder. Ya'nî yüzün halka-i recâdan ve gayrıyı arz-ı niyâz çenberinden geçirmez. Ve illâ gerdenine gayrın tavk-ı minnetini alır ve bâr-i girân altında kalır. Minnet-i halkı çekmekten ise, bir cebel-i azîmi yüklenmek esheldir. Zîrâ minnette keder-i rûh ve haml-i cebelde ta'b-ı cism vardır. Azâb-ı rûhânî ise, azâb-ı cismânîde eşeddir. Pes, bundan murâd sâlik gözünü ve gönlünü mâ-sivâya taalluktan kat' edip, hâcâtını Cenâb-ı Hakk'a arz etmeğe tahrîzdir. Zîrâ mahbûb-i mutlak ve matlûbün-minh dahi odur.

Ve sultân-ı a'zam ve sâir ekâbir-i nâs ism-i ganînin tenezzülât ve furû'undandır. Pes, evceb olan asla teveccühdür, fer'e değil. Meğer ki fer'in mazhariyyetine ve Hakk'ın iznine nazar oluna. Zîrâ ârif me'zûn olduğu mâddede tevakkuf etmez ve teveccühü dahi takyîd eylemez. Zîrâ kaydda ıtlâk mulâhazası kuvvet-i akl ve mezîd-i ilm ve ihâta-i müşâhededendir. Nitekim zerreden âftâba ve katreden deryâya intikāl ederler. Ve bu intikāle zerrenin zerreliği ve katrenin katreliği mâni' olmaz. Zîrâ söz intikāl edenin mülâhazasındadır yoksa müntekalün-minh olan nesnenin cüziyyetinde ve takyîdinde değildir. Ve buradandır ki imâmet-i suğrâda kâmil nâkısa iktidâ eder. Zîrâ imâmla tamâm olan, namâzın sûretidir ve ma'nâsı, musallî-i muktedîye râci'dir. Pes, iktidâ edenin münâcâtı dürüst olunca, **[136-a]** zâhiren ve bâtınen namâz sahîh olur. Fe'fhem cidden.

Nazm :

Rûy-i dil meyl-i mâ-sivâ bilmez,
Nefse tâbi' olup hevâ bilmez,
Şol ki yumdu gözün bu dünyâdan,
Yüz urup âleme recâ bilmez.
Vech-i mutlaktadır gözü dâim,
Bu tecellîde hîç kafâ bilmez.
Kîse-i dilde olan irfânı,
Kendine bir gayr-ı gına bilmez.
Dâhil-i bezm-i hak olan Âdem,
Halk-ı âlemden âşinâ bilmez.
Hakkıyâ sırr-ı kibriyâyı bilen,
Zerrece kibirle riyâ bilmez.

(Nukile min **Mecmûa-i Hakkı Efendi**)

***Tevekkül ve İ'timâd** (توكل و اعتماد): Tevekkül, tevhîd-i ef'âlin gāyetidir. Rızâ, tevhîd-i sıfâtın nihâyeti olduğu gibi. Ve tevhîd-i ef'âl oldur ki, ef'âl-i ibâdı fi'l-i Hak olmak üzere müşâhede eyleye. Zîrâ Kur'ân'da gelir : فعال لما يريد (Bürûc,85/16) [Dilediğini yapar] Ve bu müşâhede kuvvet bulsa, halka i'tirâz yeri kalmaz. Eğerçi demişlerdir, insân kendi nefsine farkla ve halka cem'le nazar etmek gerektir, tâ ki selâmet bula. Ve cem'le nazardan cebr-i mutlak lâzım gelir. Şol değirmen taşları gibi ki su onu cebr ile döndürür. Velâkin taş deverâna sebep olmakla mahalliyet mülâhazasıyla kesb ve ihtiyâr derler. Bu sûrette cebr-i mutavassıt lâzım gelir ki ehl-i sünnet zâhib olmuşlardır. Ve bunun fevkinde dahi kelâm vardır ki esrâr-ı kadrden olduğundan bahsine ruhsat yoktur. Mansûr, İbrâhim Havvâs'a dedi ki : Ey battâl ! Ömrünü imâret-i bâtına ifnâ ettin ve vaktini onda geçirdin, pes sen nerdesin ? Fenâ-fillâh mertebesini tahsîlden, ya'nî fenâ-fillâh ki şuhûd-i Hak'da istiğrâk ve zâhir ve bâtından bî-şuûr ve enfüs ve âfâkdan bî-haber olmaktır. Elzem ve levâzımdan olan budur, yoksa tevekkül makāmıyla takayyüd değildir ki imâret-i bâtına mütealliktir. Zîrâ insânın bâtını âhiret ve zâhiri dünyâdır. Pes, hâl-i bâtın ile takayyüd etmek, âhiret ile ve hâl-i zâhir ile takayyüd etmek, dünyâ ile takayyüd gibidir. Ârif-billâh olana ise dünyâ ve âhiret harâmdır. Bu cihetten gerekdir ki zâhir ve bâtın kaydından mutlak ola ve evvel ve âhir olan Hakk'a ittisâl bula.

El-hâsıl fenâ odur ki, rüsûm bi'l-külliye ayn-ı zât-ı ahadiyyede muzmahil ola. Bu sûrette abd kendi fi'lini görmez olur, zîrâ Hakk ile kıyâm bulur. Ve tevekkül ve emsâlinin mülâhazası hâriçte kelır. İşte bu makūle fenâya "sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyn" derler ki Hak'dan zât-ı Hakk'ı taleb edenlerin hâlidir. Ve onun mukābili, "beyâzu'l-vechi fi'd-dâreyn" dir ki Hak'dan kevneyni taleb edenlerin sıfatıdır. Pes, sevâd ki fenâdır, beyâzdan efdaldir ki nefsle bekādır. Ve âlem-i fenâya sevâd dedikleri, siyâdettir. Zîrâ ol âlemde nûr ve zulmet yoktur. Belki zıll-i hakîkî vardır ki ona zav'-ı hakîkî derler ki onun zıddı olmaz. Belki nûru'l-envârdır. Fe'fhem cidden.

Ve dahi ma'lûm ola ki tevekkül oldur ki **[136-b]** kalb-i mü'min Allâh Teâlâ'ya i'timâd eyleye, sebebe i'timâd etmeye. Ya'nî bir nesnenin sebebin bulmadığı zamân muzdarib olmaya. Eğer muzdarib olur ise ona tevekkül demezler. İşe bu mertebe avâm-ı mü'minîn sıfatıdır. Havâssın sıfatı ne olmak gerekdir kıyâs oluna. Vây bize ki her birimiz mâ-sivây-ı Allâh'dan bir nesneye taalluk gösterip, ona dayanmışlardır. Meselâ, ehl-i sûk olanlar sermâyelerine ve ehl-i vazâyif olanlar vazîfelerine ve toprak sâhipleri mahsullerine ve akārât erbâbı kirâlarına ve icârelerine i'timâd etmişlerdir. Ve birkaç kîse malı olanlar, elimizde şey'-i kalîl vardır diye şikâyet eylerler. Ve kâr edemez olduk, nice olur hâlimiz diye ağlarlar. Ve niam-i ilâhiyyeyi kesîr iken kalîl görürler ve tahkîr ederler. اولئك كالانعام بلهم اضل (A'râf,7/179) [İşte bunlar hayvan sürüleri gibi, hatta daha şaşkındırlar!] (Hakkı Efendi)

***Tevâzu' ve Temelluk** (تواضع و تملق) **:** Ba'zı tevâzu' sûreti vardır ki ona temelluk derler. Mezmûmdur. Ve fenây-ı sûrî dahi böyledir. Nitekim ba'zı süllâk pejmürde gezerler ve köhne libâslar giyerler. Velâkin nefsâniyyetleri bâkîdir. Onun için ol hâlet-i mec'ûleden onlara fâide yoktur. Tevâzu' oldur ki, bi'l-külliye bâş olmayı istemeye. Ya'nî onda sevdây-ı riyâset ve câh olmaya. Hattâ tasarrufda muhayyer olur ise, onu bile kabûl etmeye. Zîrâ o makūle tahayyürde mekr-i ilâhî vardır. Zîrâ tasarrufu Şeyh-i Ekber'e teklîf ettik te, kabûl etmedi. Fe'fhem cidden.Ve ubûdiyyetin aslı tevâzu' ve hâl-i fenâda bî-vücûd olmaktır. Temelluk, tevâzu'dan değildir. Zîrâ temelluk, beyne'l-avâm li-ecli'l-maslaha olan muâmeledir. Tevâzu' ise, ma'rifet-i esrârdan nâşî bir sırr-ı azîmdir ki ehlullâha müyesserdir. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Tevâzu' ve Fütüvvet** (تواضع و فتوت) **:** "Sipihre erse ger rif'at yüzünden başı dervişin, yine yüz yerde ve pejmürde-hâl ve bî-ser ü pâdır." Bunda menzil-i hakîkate vüsûlün eserini beyân vardır ki ol eser tevâzu' ve ubûdiyyet dedikleridir. Ve makām-ı fütüvvet bunda dâhildir. Fütüvvet oldur ki, kişi kendinden a'lâdan sâdır olan kelâm-ı hakkı kabûl ettiği gibi, kendinden ednâdan sâdır olanı dahi kabûl etmektir. Nitekim hulefâ ve aktâb kabûl ettiler. Zîrâ hikmet dâlle-i mü'mindir, her nerede bulur ise ahz eder. Ve Hakk'ın zuhûru a'lâ ve ednâda birdir ki tefâvüt kabûl etmez. Pes, bir kelâm-ı hak pâdişâhdan sâdır olmakla, ednâ bir gedâdan sâdır olmakta bir fark yoktur ki ikisinden dahi ahz ve kabûl lâzımdır. Ve illâ derecesinden sâkıt olur. Belki ehlinden derece ehli olmaz. Zîrâ ehl olsa ol ma'nâdan âgâh olur ve izhâr etmezdi. Zamânemiz sâlikleri gibi ki ekserinin ahlâku'llâh ve ahlâk-ı rasûlullâh ve ahlâk-ı havâss-ı ümmetten şuûrları yoktur. Ve fi'l-cümle şuûru olanlar dahi ruûnet-i nefs **[137-a]** ve gılzet-i tab'larından nâşî, inâdlarına musırr ve hevâlarına tâbi' olurlar. El-hâsıl dervîş-i hakîkî deryâ misâlidir ki bulanmaz ve pâdişâh-ı âlem olsa dahi yine derviş-meşrebdedir. Zîrâ ol hakîkatı dervişlik ve meskenet ve inkisâr ile bulmuştur. Nice ol ma'nâdan rücû' edip, hilâfıyla muttasıf olur. Onun için derviş-i hakîkîye abâ ve kabâ sûretinde olmak berâberdir. Fe-emmâ ol ki berzah ehlidir, tağyîr kabûl eder ki nefs-i mülhimenin evâilindedir. Evâilinde olan ise tagayyür ve rücû' kabûl eder. Nefs-i mülhime ve gayrılarda olanların halleri buna kıyâs oluna. Fe'fhem cidden. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Tevfîk** (توفيق) **:** Tevfîkin eseri taleb ve talebin eseri dahi tahsîl-i ilmdir. Ya'nî çünki Hak matlûb ola. Elbet tâlibe onun ilmi lâzımdır. Ve ilm-i nâfi'in müteallakı zât-ı esmâ ve sıfât-ı hakdır ki zâtın vahdetini ve vücûdunu ma'lûm edinip, esmâ ve sıfâtında ilhâd etmeye. Ve Hakk'ı Hakk üzerine i'tikād eyleye. Ve hikmet-i ilmiyye ilm-i kelâmda mübeyyendir. Hikmet-i ameliyye ilm-i fıkhda mufassal olduğu gibi. Pes, i'tikādiyyâtta usûl-i kelâmiyyeye mürâcaat etmelidir ki ehl-i sünnetin icmâ' ve ittifâk ettikleri mu'tekadâttır. Eğerçi ba'zı umûr vârdır ki onun hakāyıkı keşf-i sahîh ile ma'lûm olmuştur. Velâkin ehl-i keşf orada mezheb-i âhar ittihâz etmez. Belki zâhiri üzerine cereyân ederler. Sıfât-ı ilâhiyyede olan akvâl gibi ki kimi zâtın aynı ve kimi gayrı ve kimi lâ-ayn velâ-gayr dediler. Fe'fhem cidden.

Li-muharririhî :

Gel imdi Hakk'ı gör , tevfîk onundur,
Kimindir bu deme, tahkîk onundur.
Lisânında olur ikrâr-ı tevhîd,
Eğer kalbindeki tasdîk onundur.

(**Nakd-i Hâl** İsmâil Hakkı Efendi)

***Tevhîd-i ef'âl, Tevhîd-i sıfât,Tevhîd-i zât** (توحيد افعال توحيد صفات, توحيد ذات)

Tevhîd üç mertebedir : Evvelkisi, tevhîd-i ef'âldir ki sâlik hâl-i sülûkünde bir makāma vâsıl olur ki cemî' ef'âli zevk ile, hâl ile Hak'dan sâdır bilip, âlem-i vücûdda Hak'dan gayrı müessir müşâhede etmeyip, kendi ef'âlinden ve ef'âl-i mâ-sivâdan fenâ bulmuş ola. Bu mertebeye, "fenâ fi'l-ef'âl" derler. Ve ikincisi, tevhîd-i sıfâttır ki sâlik bir makāma vâsıl olur ki eğer celâl ve eğer cemâl, sıfât-ı kemâli Zât-ı zü'l-Celâl'de münhasır müşâhede ede. Gāyetü'l-emr bu sıfât mezâhirdeki envâ'-ı masnûâttır. Sûretâ zuhûr etti ve mütecellî oldu diye i'tibâr ede. Bu mertebede sâlik sıfât-ı mâ-sivâdan fenâ bulmuş olur. Ve bu makāma, "fenâ fi's-sıfât" derler. Ve üçüncüsü, tevhîd-i zâttır ki, sâlik şöyle müşâhede ede ki, zât-ı Hak'dan gayrı hiçbir zâtın vücûdu yoktur. Ve mezâhirde olan vücûd, vücûd-i hakîkî değildir, hayâlî ve izâfîdir, **[137-b]** diye i'tibâr ede. Bu mertebe, âhir-i merâtib-i tevhîddir. Ve zikr olunan merâtib, mertebe-i keşfe mevkūfdur. İllâ tevhîd-i ef'âl tarîk-i istidlâl ile dahi hâsıl olur. Ve lihâzâ ehl-i kelâm "lâ-müesseri fi'l-vücûdi illâ hû" kaziyyesini bürhân ve delîl ile isbât etmişlerdir.

Ma'lûm ola ki, tevhîd şirkin celîsini ve hafîsini nefy eder. Ey abd ! Senin fi'lin ve sıfâtın ve zâtının mecmû'u şirk-i hafîdir. Ef'âl ve sıfât ve zât benimdir sanısının menşei vehm ve hayâldir. Zîrâ vehm ve hayâl gayrı isbât ederler. Pes, sen kendinden gayriyyeti ifnâ ettiğin vaktte ilm-i ilâhî ile sana şirk-i hafî ve celîyi nâfî ve hayâl ve vehmin nefyini müstelzim bir tevhîd zâhir olur. Kaçan والله خلقكم وما تعملون (Sâffât,37/96) [Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allâh yarattı dedi] âyet-i kerîmesinin muktezâsınca sen a'mâli Allâh Teâlâ'dan görmek ile kendinden ve sâir ağyârdan fânî olsan, sana tevhîd zâhir olmuş olur. Lâkin a'mâlin sana nisbeti, nisbet-i kesbiyyedir ve Allâh Teâlâ'ya nisbeti, nisbet-i halkiyyedir. Pes, Allâh Teâlâ hâlıktır, sen kâsibsin. Eğer hayr kesb eder isen, müsâb olursun ve eğer şer kesb eder isen, muâkab olursun.Ve ma'lûm ola ki, tevhîd-i ef'âlin mahall-i zuhûru makām-ı kalbdir. Tevhîd-i ef'âl dediğimiz, âlemde cereyân eden ef'âl ve ahkâmın cümlesi Allâh Teâlâ'nın indinden olduğunu ve Hak Teâlâ فعال لما يريد (Bürûc,85/16) [Dilediğini yapar] olup, hükmünde kimseyi şerîk kılmadığını kalb gözüyle görüp ve ilm-i yakîn ile bilmekdir. Ve tevhîd-i ef'âlin alâmeti, nef' ve zararı Allâh Teâlâ'dan görmekdir. Pes, bir kimseyi medh ve zemm etmez, illâ vesîle cihetinden medh ve zemm eder.

Ve tevhîd-i ef'âlin makāmı, makām-ı muhâzaradır (makām-ı huzûr). Tevhîd-i sıfât, makām-ı mükâşefe ve tevhîd-i zât, makām-ı müşâhede olduğu gibi. Zât sıfât ile ve sıfât ef'âl ile ve ef'âl ekvân ve âsâr ile mahcûbedir. Ya'nî te'sîri fi'lden bilmeyip, sıfâttan bilmek ile tevhîd-i sıfât etmiş olursun. Ve yine te'sîri sıfâttan bilmeyip, zâttan bilmek ile tevhîd-i zât etmiş olursun. Pes, hacb-i ekvânın irtifâ'ıyla bir kimseye ef'âl tecellî eylese, Hak Teâlâ'ya mütevekkil olur. Ve hacb-i ef'âlin irtifâ'ıyla sıfât tecellî eylese, rızâ ve teslîmde olur. Ve hacb-i sıfâtın inkişâfıyla zât tecellî eylese, vahdette fânî olup, mutlakā muvahhid olur. Pes, tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât üzerine mukaddemdir. Ve tevhîd-i sıfât, tevhîd-i zât üzerine mukaddemdir. Peygamberimiz (s.a.v.) Hazretleri secdelerinde bu üç tevhîde işâret edip, "eûzü bi-afvike min ikābike (tevhîd-i ef'âl), ve eûzü bi rızâke min sahatike (tevhîd-i sıfât), ve eûzü bike minke (tevhîd-i zât)" kavl-i şerîfiyle işâret buyurdular. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi) **[138-a]**

Nazm :

Edelim cân u gönülden tevhîd,
Bulalım feyz-i hüdâdan te'yîd,
Amel-i şer'-i şerîf olsa koy,
İlm ü irfân ola gāyette mezîd,
Dile tuhm-i hulûs-i efşân ol,
Yine sünbül ola bis-yâr hasîd,
Şol ki ten-perver ola âlemde,
Etmesin ol gıdâ-i cân ümmîd,
Dedi hazret "من استوى يوماه"
Oldu mağbûn "كل يوم جديد"
Hakkıyâ rûzbih ol dünyâda,
Edesin her nefesde iki ıyd.

***Tevhîd-i ilmî ve Tevhîd-i aynî** (توحيد علمى و توحيد عينى) :* لى ليلة الثلثاء بهذه العبارة التركية والله العليم الخبير العلى الكبير المتعال قيل [Salı gecesi bu türkçe ibâre bana söylendi : "Allâh alîmdir, habîrdir, aliydir, kebîrdir, müteâldir] Senin bu dünyâda olan kelimât-ı irfâniyenin cümlesi, kelime-i tevhîdin netâyicidir. Ya'nî cemî' ulûm ve maârifin aslı, ilm-i tevhîd ve cümle-i kemâlât-ı ilmiyye ve irfâniyyenin ma'den ve menbâsı kelime-i tevhîddir. Pes, bir kimsede ki ilm-i tevhîd ola, sâir

ulûmu dahi ondan istifâza eder. Ve kelime-i tevhîd dahi كشجرة اصلها ثابت و فرعها فى السماء [Kökleri sâbit ve dalları gökyüzünde olan bir ağaç gibi] vasfı üzerine buluna, cemî' kelimât ona müheyyâ olur ve şerh ve tafsîle kudret bulur. Zîrâ tevhîd aslu'l-usûldür ki kemâlât-ı ilmiyye ve ameliyye onun furû'udur. Ve bir kimsede ki, bu ilm-i tevhîd kuvvet üzerine olmaya, lâ-cerem ilhâddan halâs olmaz ve ilm-i dînde metânet bulmaz. İşte bu sebepten ulemâ-i zâhirin ekseri münharifdir. Zîrâ îmân-ı taklîdîden halâs olup, nazar ve istidlâlden hisse-mend iseler dahi tevhîdleri tevhîd-i ilmîdir, yoksa aynî değil. Ve tevhîd-i aynî dedikleri, tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâttır. Pes, "lâ ilâhe illallâh" kelimesi, sûret-i tevhîd ve "lâ mevcûde illallâh" kelimesi hakîkat-ı tevhîddir. Ve sırr-ı hakîkat dedikleri, aynın vâhide olduğudur. Ve her kîm bu vahdeti bi-tarîki'z-zevk idrâk edip "lâ ilâhe illallâh" der ise onun tevhîdi hakîkî olur. Zîrâ kasr-ı ulûhiyyette isbât-ı vahdet-i vücûd ve vücûb-i vücûd vardır. Zîrâ ulûhiyyet, mertebe-i sıfâttır ki zât-ı ahadiyye bu mertebeden tecellî eylemiştir. Pes, bu mertebe esmâ ve sıfât ve zâtı müştemildir. Buradandır ki derler : "Allâh ism-i zât, müstecmi'-i bi-cemî'i's-sıfâttır". Ve bu mertebenin nazîri, saltanattır ki sultânın zât ve sıfâtı bu mertebeden zuhûr eylemiştir. Ya'nî serîr-i saltanata culûs vâki' olmadıkça sultân kimdir ve merâtibi nedir bilinmez. Bu cihetten Kur'ân'da gelir : لا اله الاالله فاعلم انه (Muhammed,47/19) [Şunu bil ki, Allâh'dan başka ilah yoktur] Ya'nî müteallak-ı ilm olan, mertebe-i ulûhiyyettir ki fevkine tecâvüz etmez. Nitekim culûsdan evvel sultânın ahvâline ilm taalluk etmez ve saltanatı mertebesini güzer eylemez. Aceb rûşen misâldir, fehm edebilene.

El-hâsıl, zât-ı Hak min-haysü-hiye ma'lûm değildir. Zîrâ bu haysiyyet ile zât-ı mücerrededir. Belki min-haysü'n-niseb ve'l-izâfât ma'lûmdur. Nitekim bahr-i muhît şuab ve cedâvili ile bilinir. Ve illâ onu ihâta etmiş ve gavrına ermiş ve kenârına çıkmış yoktur. Zîrâ onun kenârı cebel-i kāfdır. Ve Leyle-i Mi'râcda rü'yet husûsunda نور انى اراه [Ben o nûru gördüm]buyurulduğu, zât-ı mücerredeye nâzırdır. Zîrâ bu mertebede müşâhede mümkin değildir ki nûr-i şa'şaânîdir, nûr-i şems gibi. Fe-emmâ merâtib-i izâfâtta **[138-b]** rü'yet mümkindir ki bu merâtibde nûr-i ilâhî nûr-i gayr-i şa'şaânîdir, nûr-i kamer gibi. Bundandır ki nûr-i şemse nazar olunmaz, zîrâ ihtitâf-ı basar eyler. Nûr-i kamer ise böyle değildir. İşte cemî' müşâhid ve şevâhid kamer gibidir ki kamer nice nûr-i şemse âyine oldu ise, eşyâ dahi vücûd-i esmâya âyine olmuştur. Ve âyine, zâhirinde olan tılâsız yüz göstermediği gibi, Hak Teâlâ dahi bî-esmâ ve sıfât yüz göstermez. Belki ridâ-i kibriyâdan görünür ki mazhariyyet-i abddir.

Ve tecellî-i berkî dedikleri, nûr-i zâttır. Onun için ânîdir. Ya'nî bir anda münfetih ve muntabık olur. Ve illâ iki anda müstemirr olsa, ihrâk eder. Zîrâ tâkat-i beşerden hâric nesnedir. Ve meşhûrdur ki Şems-i Tebrîzî Mevlânâ'ya ibtidâ mülâkātında suâl edip; "meselâ, Rasûlullâh mı uludur yoksa Bâyezid mi?" deyince, Mevlânâ mütehayyir olup; "bu ne asl sözdür" dedi. Şems dahi ona dedi ki; "çünki bu sözü istib'âd edersen ve Muhammed (s.a.v.)ile Bâyezîd'in münâsebeti nedir dersen, yandan Rasûlullâh ما عرفناك حق معرفتك [Seni kendi hasebin ve merteben miktarı bilmedik velâkin kendi hasebimiz ve mertebemiz miktarı bildik] diye izhâr-ı acz eyledi. Ve Bâyezîd سبحانى ما اعظم شانى [Kendimi tesbîh ederim, şânım ne yücedir!] diye kendini ta'zîm kıldı" deyince, Mevlânâ müteessir olup, hemân katırından nüzûl etti. Sohbet-i hâssa için halvet-hâneye gitti. Pes, kelâm-ı Bâyezîd merâtib-i tecelliyâta ve kelâm-ı nebevî mertebe-i tecerrüd-i zâta göredir ki bu mertebede Bâyezîd dahi izhâr-ı acz eder. Ve Cenâb-ı Nebevî a'zam-i tecelliyât ve akvây-ı hâlâtla şeref-yâb iken da'vâ sûretinde kelâm etmedi. Ve edeb-i ubûdiyyetle müteeddib oldu ki mertebe-i ekmeliyyettir.

Li-muharririhî :

Hangi âşık ki cân içinde bula, hâlet-i lâ ilâhe illallâh,
Çâşnî bahş-i dimâğ-ı dil ola, lezzet-i lâilâhe illallâh.
Kalbinin âyinesin kim ki sile, çeşmi dîdâr-ı hazrete açıla,
Sebep ola cihânda üns-i dile, sohbet-i lâ ilâhe illallâh.
Kanda baksan görünür pertev-i hû, şeş cihet bu nûrla dolu,
Bast olubdur bu kâinâta kamû, ni'met-i lâ ilâhe illallâh.
Vâr ise serinde akl senin, besleme türlü şehvetle tenin,
Pâk eder bâtınını nûş edenin, şerbet-i lâ ilâhe illallâh.
Hakkile şol ki hakkı hak oldu, kendini verdi ve hakdan doldu,
İzzet-i lâ ilâhe illallâh.

***Tevhîd-i ef'âl, Tevhîd-i sıfât, Tevhîd-i zât** (توحيد افعال, توحيد صفات, توحيد ذات)

Tevhîdin evvelki derecesi, tevhîd-i ef'âldir ki her fi'lde müessir-i hakîkî Hak olduğun müşâhede etmektir. Ve tevhîdin ikinci derecesi, tevhîd-i sıfâttır ki halkta olan, hayât, ilm, sem', basar, irâdet, kudret, kelâm ve emsâli sıfât-ı Hakk'ın aksi ve eser-i tecellîsi olduğunu müşâhede etmektir. Ve tevhîdin üçüncü derecesi, tevhîd-i zâttır ki vahdet-i zâta dâir ve tecellî-i sârî ile sârîdir. Bu makāmdandır ki, "lâ mevcûde illallâh" dediler.

Nazm :

Cihânın cismine cân oldu tevhîd,
Damarda kan yerine doldu tevhîd, ***[139-a]***
Nesîm-i feyz esip, gülzâr-ı câna,
Kamû dilden açıldı geldi tevhîd.
Yeter sağ ve sola bu nefy ü isbât,
Bi-hamdillâh karârın buldu tevhîd.
Fenâ-ender-fenâya erdi âlem,
Aceb yâ noldu şirk ve noldu tevhîd.
Bekā-ender-bekā buldun ey dil,
Bu meclisde deme savuldu tevhîd.
Koma Hakkı bu miftâhı elinden,
Açar ebvâb-ı dâru'l-huld tevhîd.

***Tevhîd-i lugavî, Tevhîd-i ıstılâhî** (توحيد لغوى , توحيد اصطلاحى): Tevhîd lugatte, bir nesnenin vâhid olduğun bilip, vâhiddir diye hükmetmektir. Ve ıstılâhda, zât-ı ilâhiyyeyi niseb ve izâfâttan kat' ve tasavvurât-ı efhâm ve tahayyülât-ı evhâm ve ezhândan tecrîd eylemektir. Ya'nî sâlik kalbini mâ-siva'llâhdan sâfî edip, cemî' metâlibden kat'-ı ümmîd ve cümle-i me'rebden ref'-i gāile-i güft (söylemek) ve şinîd (işitmek)etmekle, devâm-ı huzûr-i maa'llâh ve def'-i şuûr-i mâ-siva'llâh ile iştigāl etmeğe tevhîd derler. (Mısrî Efendi)

***Tevhîd ibtidâ kimden sâdır oldu ?** Asl-ı tevhîd, akl-ı evvelden sâdır olmuştur. Ve Muhammed Rasûlullâh teşrîf-i ilâhî tarîkiyle zuhûr bulmuştur. Eğerçi fi'l-hakîka ikisi dahi sırr-ı ezelîdir. Zîrâ Kur'ân'da mezkûrdur. Kur'ân ise kelâmdır ki aynü'l-cem'den nüzûl edip, kisve-i arabiyyetle iktisâ' etmiştir. Ve kelâm-ı ilâhî kadîm ve gayr-ı mahlûktur. Ve ol makāmda ya'nî zât-ı bahtta, kelâm mütekellimin ve sıfat mevsûfun aynıdır. Onun için teksîr-i kudemâ lâzım gelmez. Ve şol ki tallukāttır, ayn-ı hâricîde vâki' olmuştur. Arabiyyet ve yunâniyyet gibi.

***Tevhîd-i mertebe ve Tevhîd-i meşrû'** (توحيد مرتبه , توحيد مشروع) : Tevhîd-i mertebeyi tavâyıfdan bir kimse inkâr etmemiştir. Fe-emmâ tevhîd-i meşrû'u inkâr etmişlerdir. Zîrâ tevhîd-i meşrû' da'vetten gelir. İnsân ise, hevâsına muhâlif olan da'veti kabûl etmez. Ve tevhîd ikrâr olunsa, fi'l-hakîka ibârete sığmaz. Zîrâ ulûm-i ezvâkdandır. Onun için kelime-i tevhîde da'vet ederler, nefs-i tevhîde değil. Zîrâ nefs-i tevhîdi bir kimse inkâr etmez. Ve tevhîd, halkın ikrâr ve inkârıyla mütegayyir olmaz. Belki mertebesi, hâli üzere bâkîdir. (Hakkı Efendi)

***Tevhîd, şerîatte ve tarîkatte ne vechile i'tibâr olunur ?** Tevhîd, ibâdet için teni şehevâttan ve gönlü hatarâttan ayırmaktır. Ve illâ Hak Teâlâ vâhiddir. Ve şerîatte tevhîd, Hakk'a birdir diye Hakk'ı birlemektir. Ammâ tarîkatte, gönlü Hak'dan gayrıdan ayırmaktır.

***Tevhîd-i aynî ve Tevhîd-i ilmî** (توحيد عينى , توحيد علمى) : Sâlikin sülûküyle, ârifin irfânıyla olan sa'y ve gûşişler bu ma'nâyı, ya'nî Hakk'ı zevk ve vecdân ile şuhûd eylemek içindir. Eğer bu ma'nâ zevkle şuhûd olunsa, hiçbir şey'de şekk ve iştibâh iktizâ eylemez. Zîrâ bu ma'nâyı zevkle şuhûd eylemek tevhîd-i aynî mertebesidir. Ve lisân ile iyân ve tahrîr ile beyân eylemek **[139-b]** tevhîd-i ilmî mertebesidir. Zîrâ bu ma'nâ kālî ve istidlâlîdir, zevkî ve vecdânî değildir.Ve kibâr-ı sûfiyyenin, sıfât zâtın aynıdır dediklerinden murâd, tevhîd-i aynîdir ki zevk ve vecdân mertebesidir. Ve mütekellimînin, ne aynıdır ve ne gayrıdır dediklerinden murâd, tevhîd-i ilmîdir ki kālî ve istidlâlîdir. İmdi bu misâller ki bu husûsda mutâbakat-ı tâm vechi üzerine tenzîr olunmaz. Ancak sâhib-i zevkin zevk ve vecdânına havâle olunur. Meselâ, şems semâ-i râbi'den rûy-i zemîne şu'le bahş eder. Ol bahş eylediği şu'le ve ziyâ' şemsin aynı mıdır, gayrı mıdır ? Şemsin aynı değildir, lâkin gayrı dahi değildir. Ve âyinenin içinde rü'yet olunan aks-i Âdemî ol rü'yetin aynı mıdır, gayrı mıdır ? Aynı değildir, lâkin gayrı dahi değildir. Nitekim Ka'be'ye gidip gören ile

işiten bir olmadığı gibi. Zîrâ bilmek, tevhîd-i ilmîye işârettir ve görmek, tevhîd-i aynîye işârettir. (Hakkı Efendi)

***Tevhîd-i kālî, Tevhîd-i hâlî** (توحيد حالى , توحيد قالى) : Tevhîd-i kālî erbâbı, zu'mlarınca vahdet-i vücûdu bilen kimse muvahhid olur. Belki vâsıl olur. Belki kendilerini derecât-ı kemâlin nihâyetinde olur zannederler. Ammâ zannettikleri gibi değildir. Zîrâ mücerred ma'rifet-i vahdet-i vücûd i'tibâra şâyeste fâideyi müfîd olmaz. Belki gâhîce olur ki vahdet-i vücûda ma'rifet sebebiyle sâlik zındîk olup, tabîat zindânına düşer. Yine nefs-i emmâre makāmına avdet eder. Belki sâlike müfîd olan, şuhûd-i vahdet-i vücûddur ki tevhîd-i hâlî erbâbının şuhûdudur, yoksa mücerred ma'rifet-i vahdet-i vücûd değildir. Şuhûd dediğimiz, bir hâlet-i ızdırâriyyedir ki mücâhede ve riyâzet ve zell-i iftikār ve meskenetten hâsıl olur. Ve bu hâlet dahi sâlike müfîd olmaz, şerîat-ı şerîfeye ittibâ' etmedikçe. Zîrâ bilâ-ittibâ'-i'ş-şerîa, zındıka-i mehlekedir. (Hakkı Efendi)

***Tevhîd-i lisânî ve Tevhîd-i cenânî ve hakîkî** (توحيد لسانى , توحيد جنانى حقيقى)

İbâdetle murâd, tevhîddir. Kemâ kāle Teâlâ : ياايها الناس اعبدوا ربكم [اى وحدوه] (Bakara,2/21) [Ey insanlar! Rabbinize kulluk ve ibadet ediniz] Aslı budur ki, ihlâs-ı ibâdet, tevhî müştemildir. Kāle Teâlâ : ولا يشرك بعبادة ربه احدا (Kehf,18/110) [Ve Rabbine kullukta hiçbir ortak karıştırmasın] küffârda işrâk-ı ibâdet olmakla tevhîdle me'mûr oldular. Eğer ihlâs olaydı, ayn-ı tevhîd olurdu. Kāle Teâlâ : وما يؤمن اكثرهم بالله الا وهم مشركون (Yûsuf,12/106) [Onların çoğu, Allâh'a şirk koşmaksızın iman etmez!] Bundan murâd, şirk-i vücûddur. Pes, isniyyet ehlinin îmân ve tevhîdine i'tibâr yoktur. Zîrâ tevhîdden murâd, tevhîd-i lisânî değildir, belki tevhîd-i cenânî ve hakîkîdir. Bu sebepten şol tevhîd-i kavlî ki fi'l onu tekzîb eder, ya'nî lisânıyla tevhîd ve sâir a'zâsıyla isyân ettiği için sahîh değildir. Pes, burada vahdetle murâd, kesrete mukābil olan vahdet değildir. Zîrâ bu vahdet, mahlûk olan kesret **[140-a]** mukābelesinde olmakla mahlûktur. Belki nefy-i şirkete mukābil olan vahdettir ki kesrete mukābil olan vahdetin mebde'idir. Bunun nazîri, zât-ı mutlakadır. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın ıtlâkı hakîkîdir ki takyîd mukābelesinde olan ıtlâkın mebde'idir. Yoksa takyîd mukābelesinde olan ıtlâk değildir. Ve bu ma'nâyı fehm etmeyenler, Allâh Teâlâ'ya vücûd-i mutlak ıtlâk eden ârif bi'llâha ta'n ettiler. Ve zann eylediler ki Allâh Teâlâ mukayyed ile kāim ve mukayyiddir. Hâşâ, belki eşyâ Hak ile kāimdir.

Ve taayyünât-ı eşyânın zevâlinden, zevâl-i Hak lâzım gelmez. Zîrâ demişlerdir ki, الان على ما كان عليه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] Nitekim şems inde'l-gurûb eşyâdan zav'ını kat' etse, şemse ve zav'ına fenâ gelmez. Belki eşyâya istitâr gelir ki fenâ hükmündedir. Nazar eyle ki bir nesne ateşte galeyân ederken üzerine kef (köpük) gelir. Habâb gibi ki su kabarcığı dedikleridir. Pes, ol kef ve habâb gerçi ol galeyân eden nesneden ve sudan vücûd bulur. Velâkin vücûd-i mevhûmdur ki âhir zâil olur. Ol galeyân eden nesne ve su bâkî kalır. İşte vucûd-i vâcib ile vücûd-i mümkine misâl budur. Hemân fehm edip, vücûd-i hakîkîye ere gör. (Hakkı Efendi)

***Tevhîd-i hâlis** (توحيد خالص) : Tevhîd-i hâlis oldur ki, Hak'dan gayrı ne vâr ise hâlik ve ma'dûm biline. Ve mevcûd-i hakîkî hemân ol görüle. Nitekim "külle şey'in hâlikün illâ vecheh" buna işâret eder. Belki bi-zâtihî kāim ve mevcûd, vücûd-i Hak'dır. Bâkî kâinâtın vücûdu onunla kāimdir. Ve abd kaçan bu i'tibâr ile nazar kılabilir ki cemî' âlemin masdarı ve mebde'i oldur. Ve merci' ve müntehâsı dahi onadır. Ve dahi bu nazarda münkeşif olur ki hakîkatte zikr ve mezkûr oldur. Ve sâlik çün kendi nefsinden ve Hak'dan gayrısından bi'l-külliye i'râz eyleye. Öyle olsa, basîret-i nazarında ondan gayrı kimse görünmez. Ve bu lezzeti zevk etmeyen mahcûb, ehl-i keşfi inkâr edip eyder kîm, bir kişinin dört zirâ' gölgesi ve her nöbet bu kadar batmân yemek yemesi ola. Ol kimse kendinden nice fenâ bulur der. Ammâ bu ta'n gam değildir. Zîrâ ki hemîşe ârifler cühhâle müzhak olurlar. Ve dahi sen bil ki, kütüb-i ilâhiyye kehl-i basar mesâbesindedir ki onunla envâr-ı ebsâr hâsıl olur. Ve dahi enbiya (aleyhimü's-selâm)ın hâli nedir ki tevhîd-i mahzaya da'vet ederler. Ve tevhîd-i hâlis budur ki, "lâ ilâhe illallâh" diye. Bir vechile ki vâhid-i kayyûmdan gayrı basîret-i gözüne diğer nesne görünmeye.

Nazm :

Yürü andelîb-i cân ve dil-i gülzâr-ı tevhîde,
Ki âhir erişir bûy-i hakîkat râh-ı tevhîde.
Yakarlar âkibet hâr ü has sevdâyı dillerden,
Düşenler bir nefs-i pervâne gibi nâr-ı tevhîde. ***[140-b]***
Sana sermâye besdir, vâr ise ger dilde nakd-i ışk,

Yapış bâzâr-ı âlemde hemîşe kâr-ı tevhîde.
Harâb âbâd dest-i şirk olup şu zâhid kîm,
Vücûdun etmedi teslîm bir mi'mâr-ı tevhîde.
Yürü Hakkı gibi sen de de, "لا موجود الا هو"
Gözün açtı ise ger bugün dîdâr-ı tevhîde.

***Tevhîdin sûret ve hakîkatı :** Hakîkat-ı tevhîd, "lâ mevcûde illallâh" ve sûret-i tevhîd, "lâ ilâhe illallâh"dır. İkincisinin ma'nâsı avâm-ı ehl-i îmâna zâhir ve küffâra hafîdir. Ve evvelkisinin ma'nâsı, havâss-ı ehl-i îmâna münkeşifdir ve gayrıya değil. Zîrâ eğer avâm-ı ulemâya dahi münkeşif olsa, kıyl ü kāl eyelemezler idi.

Nazm :

Açanlar dest-i ihlâsla âhir bâb-ı tevhîdi,
İçeler bezm-i vahdette şarâb-ı nâb-ı tevhîdi.
Bu berr-i kesret içre kalma, bahr-i vahdeti gözle,
Yürü vâr bir bilmesin mürg-âb tevhîdi.
İşi çün ehl-i zühdün dâimâ şirk ü riyâdır hep,
Kıyâs etme adûya âşıkā ahbâb tevhîdi.
Nice kere dalıp çıktık belâ deryâsına Hakkı,
Bulunca ka'r-ı dilde şol dürr-i nâ-yâb tevhîdi.

***Tevhîdü'l-ayn ve Tevhîd-i resmî ve Tevhîd-i hâlî ve Tevhîd-i hakîkî (توحيد حقيقى , توحيد حالى , توحيد رسمى , توحيد العين) :** Tevhîdü'l-ayn odur ki, sâlik şuhûd-i gayrdan, hattâ nefsinden bile fenâ bula. Ve bu ma'nâya, temhîz dahi derler ki istihlâk-i küllîdir. Ve tevhîd, eşref-i makāmâttır ki onun mâ-verâsı yâ teşbîh veyâ ta'tîldir. Ve bir kimsede tevhîd-i resmî olmasa, muhalled-i fi'n-nâr olur, zîrâ müşriktir. Ve tevhîd-i hâlî bulunmasa, ehl-i gaflettir. Ve zikr ve emsâli ile muâlece olunsa, gaflet zâil olur. Zîrâ asl bâkî olunca, fer' vücûd bulmak mercûdur. Nitekim eşcârda müşâheddir. Ve şehâdet-i tevhîd, ilme mevkūfdur. Pes, galebe-i zann ve taklîdle şehâdet-i tevhîd olmaz. Kālallâhu Teâlâ : شهد الله انه لااله الا هو والملائكة واولوا العلم (Âl-i İmrân, 3/18) [Allâh, kendisinden başka ilah olmadığı gerçeğine şehadet eyledi, bütün meleklerle ilim büyükleri de..] Ya'nî Hak Teâlâ ulûhiyyet ile kendi nefsi için şehâdet eyledi. İbâdına tenbîh için ki onların tevhîdinden müstağnîdir. Ve kendi nefsini bi-nefsihî muvahhiddir. Nitekim Kur'ân'da gelir: وكفى بالله شهيدا محمد رسول الله (Fetih, 48/28,29) [Şâhid olarak da Allâh yeter, Muhammed Allâh'ın peygamberidir] ona nazîrdir. Ya'nî bir yerde ki Hak Teâlâ bi'z-zât şehâdet-i risâlet eyleye, gayrın şehâdetine hâcet kalmaz. Ve her ism ki zâkir ona meşgūl olur, ol ismin rûh ve sırrı vârdır ki kesret-i iştigāl ile zâkir ile onun arasında münâsebet ve ülfet zuhûr eder. Teshîr-i rûhâniyyeteyn için esmâ-i mahsûsa iştigāl edenlerin hâli gibi. Ve bu ülfet-i rûh hâsıl olduktan sonra eğer fütûr-i azîmetten mahfûz olup, meşgūl olduğu isme muvâzabet eder ise, ism-i hakîkî ile aralarında münâsebet-i uhrâ zuhûr edip, ondan sonra müsemmây-ı hakîkîye vusûl ve duhûl müyesser olur. Bi-fazlillâhi Teâlâ. Ve bu duhûl ile sırr-ı vahdet münkeşif ve tevhîd-i hakîkî vücûd bulur. Esbâbdan müsebbibe rücû' dedikleri, **[141-a]** budur. Gûyâ enhârdan aslı olan bahre vüsûldür ki bahrde kesret yoktur. Zîrâ bahr vâhiddir ki emvâc-ı kesîresi vardır. Ve ol emvâc yine bahrin aynıdır. Ve rîh bahri tehrîk edip, emvâc peydâ olduğu gibi, nefes-i rahmânî dahi bahr-i vücûdu temvîc edip, tecelliyât-ı muhtelife göstermiştir. (Hakkı Efendi)

***Tevhîd-i kavlî (توحيد قولى) :** Tevhîd-i kavlî, sûret-i tevhîddir ki "lâ ma'bûde illallâh"dır. Ve kavl fi'lin vesîlesidir. Kuvvet-i aslî olduğu gibi. Ya'nî tevhîdin hakîkati, kavlden fi'le hâric olmağa, kavlle zikr-i kesîre muhtâcdır. Ve cehr etmek esbâb-ı muayyenesindendir. Zîrâ kavl, lafz-ı mürekkebdir ve lafz, cehr-i kelâmdır. Binâen-alâ-hâzâ tevhîdde asl olan mübtedîye cehrdir. Tâ ki nefs-i esammine ismâ' ede. Ve müntehîye göre, ihfâdır. Nitekim haberü'z-zikri'l-hafî ona dâldir. Zîrâ mübtedî âlem-i sûrettedir ki âlem-i cehrdir. Ve müntehî, âlem-i ma'nâdadır ki âlem-i hafâdır. Zîrâ "küntü kenzen mahfiyyen" mertebesidir ki âlem-i zâttır. Âlem-i sûret ise, âlem-i esmâ ve sıfâttır. Ve zât, esmâ ve sıfât miyânında fârûk olduğu zâhirdir. (Hakkı Efendi)

***Tevhîd ve ma'rifet (توحيد و معرفت) :** Hazret-i Hakk'ı kemâl-i ma'rifet, zâtını vâhid ve ahad "leyse ke-mislihî şey'ün" müşâhede edip, cemî' sıfâtını kadîme ve vâcibe bi-hasebi'l-mefhûm ayn-ı sıfât değil ve bi-hasebi'l-vücûd gayr değil. Ve ekvân dahi ef'âlullâhdan bi-hasebi'l-mefhûm ayn

değil, bi-hasebi'l-vücûd gayr değil. Ve evsâfı kendilerinden bi-hasebi'l-vücûd gayr değil, bi-hasebi'l-mefhûm ayn değil. Ve ef'âli evsâfıyla bu minvâl ile müşâhede etmektir. Zîrâ kendilerinin aklıyla ve ilmiyle ve fi'liyle ve vasfıyla ve zâtıyla ve Hazret-i Hakk'ın fi'liyle ve vasfıyla ve zâtıyla tevhîd ve ma'rifet budur. Ve tevhîd dedikleri, ma'rifettir. Zîrâ Hazret-i Hakk'ı insân tevhîd edemez. Zîrâ Hazret-i Hak (celle ve alâ) zâtında vâhid ve ahaddir. Vâhidi vâhid kılmak ve ahadi ahad kılmak mümkin değildir. Tahsîl-i hâsıl cemî' ukalâ katında muhâldir.

Pes, kulun Allâh'ı tevhîdi, Allâh'ın vâhid ve ahad idüğünü bilmektir. Ve bu bilmek, ma'rifetin ma'nâsıdır. Pes, Hazret-i Allâh'ın zâtında ahad ve sıfâtında ve ef'âlinde vâhid olduğunu nass-ı Kur'ân beyânına îmânıyla ve edille-i akliyye ile şüphesiz bilmeğe "ilme'l-yakîn" derler. Ve cemî' eşyâ ve ef'âl ve sıfât, zât-ı Hak'da fânî ve zât-ı Hakk'ı vâhid ve ahad bâkî görmeğe "ayne'l-yakîn" derler. Ve zâtını zât-ı Hak'da ve ef'âl ve sıfâtını ef'âl ve sıfât-ı Hak'da fânî görüp, zâtında ve sıfâtında ve ef'âlinde mutasarrıf Hak idüğünü hâlen ve şuhûden bilmeğe "hakka'l-yakîn" derler. **[141-b]** Tevhîd ve ma'rifetin kemâli budur. Matlub-i a'lâ bu ma'rifettir. Allâh Teâlâ nasîb eyleye.

***Tevellî** (تولی) **:** Hak Teâlâ'dan senin sana rücû'undur.

***Tevahhudu :** Birliği demektir.

***Tevâlî** (توالی) **:** Biri biri ardınca demektir. Tevessül olunur, vâsıl olunur.

***Tehlîl** (تهلیل) **:** Sâlikin zikr-i kalb ve zikr-i lisânı cem' ederek iştigâline tehlîl ta'bîr ederler.

***Tehzîb-i ahlâk** (تهذیب اخلاق) **:** Ahlâk-ı zemîmeyi ahlâk-ı haseneye tebdîl etmeğe, tehzîb-i ahlâk derler.

***Tehyîm** (تهییم)**:** Ervâh-ı mahzaya tehmîm derler. Ve ervâh fi'l-hakîka mütehayyize değildir. Bu cihetten bilâ-cesed dahi kāimdir. (Hakkı Efendi)

DÖRDÜNCÜ BÂB SE (ث) HARFİDİR

***Sebât** (ثبات) **:** Sâlik tevbe ve rücû' üzerine sâbit-i kadem olmak gerekdir. Zîrâ amel-i hayr devâm üzerine olmadığı sûrette, târiku'l-vird mel'ûn ve mezmûm olunca, tâatten ma'siyete rücû' eden mürted bi-tarîki'l-evlâ mezmûmdur. Ve hadîsde gelir : افضل الاعمال ادومها [Amellerin fazîletlisi devamlı olanıdır][87] Ve Kur'ân'da gelir : ولا ترتدوا علی ادبارکم (Mâide,5/21) Ya'nî îmân ve tâatle Hakk'a ikbâlden sonra, küfr ve ma'siyetle idbâr etmeyin. Zîrâ insânın derekâtı, seyyiât ve cehli kadar olduğu gibi, derecâtı dahi hasenât ve ma'rifeti miktârıdır. Onun için hadîsde gelir : اقرا وارتق Ya'nî cennette irtifâ'-ı derecât, mertebe-i kırâat ve ma'rifeti kadardır. Pes, kırâati hangi âyette tamâm ve ma'nâ hangi mertebede karâr eder ise, onun makāmı odur. (**Nakd-i Hâl**)

***Süreyyâ** (ثریا) **:** Ma'lûm ola ki, süreyyâ, sûretâ yedi ve fi'l-hakîka on iki aded necmdir. Şâm üzerine tulû' eder ki mahall-i kevndir. Ve süreyyânın ıslâh-ı âleme ziyâde taalluku vârdır. Şöyle ki, şehr-i sâlis, rabîin on ikinci sabâhı, taraf-ı şarktan tulû' etmesi, dünyâ ve mâ fîhâya sebeb-i emn ve emândır. Ve yedi aded tabakāt-ı kalbiyye dahi arz-ı vücûda göre böyledir. Sabâhdan murâd, ayn-i abdin şebb gibi fenâ ve zevâli ve şems-i hakîkatin tulû' ve zuhûrudur. Ve seyyârât ki eflâkdır, müteferrikadır. Esmâ-i külliyyeye remzdir ki ism-i a'zamda müctemia oldukta kıyâmet-i kübrâ kāim olur. Zîrâ edvâr-ı cüz'iyye, devr-i vâhide rücû' eder ki devr-i küllîyi câmi'dir. Nitekim Kur'ân'da gelir : لمن الملك الیوم لله الواحد القهار (Mü'min,40/16) [Allâh "Bugün mülk kimin?" diye soracak ve yine kendi cevaplayacak: "Bir olan, herşeyi kudreti ve hâkimiyeti altında tutan Allâh'ındır!"] Ya'nî Allâh Teâlâ tecellî-i sıfat-ı vahdet ile eşyâyı kahr edip, şol sultân-ı a'zam kuvvet-i kahr ile reâyâ üzerine müstevlî olduğu gibi, Allâh Teâlâ dahi saltanat-ı ulûhiyyeti ile cemî' esmâ ve eşyâya cebr edip, tafsîli icmâle ve kesreti vahdete idhâl eder. Ve âsâr ef'âle ve ef'âl sıfâta ve sıfât zâta rücû' edip, hükm-i zât-ı ahadiyye kalır ve makām-ı vâhidiyyet müstetir olur.

Ve İstanbûl şehri ki hâlâ dâru's-saltanat **[142-a]** zât-ı vâhidiyyeye mazhardır.Ve zât-ı ahadiyyeyi takviyet eden, zât-ı vâhidiyyedir. Onun için zâtın kıvâmı sıfâtladır. Muhâcirînin kıvâmı, ensâr ile olduğu gibi. Pes, sıfât za'f kabûl etse, zât müstetir ve muhtecib olur. Bu sırra binâendir ki, bu evkātta İstanbûl'da harîk ziyâde olmağa bed' etmiştir. Zîrâ âhir zamânda ba'zı aktârdan nâr-ı kübrâ zuhûr edip, halkı mahşere sevk etse gerekdir ki arz-ı mukaddesedir.

[87] - Buhârî, İman, 32; Ebû Dâvud, Tetavvu', 27, İbn Mâce, Zühd, 28; Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl, 19.

عليكم بالشام فى اخر الزمان [Âhir zamanda Şam'a göçetmek üzerinize vacib olur][88] ona nâzırdır. Bu sebepten Şâm sâir bilâddan kırk sene sonra harâb olur. Ve halk-ı âlem benü'l-asfer ve gayrı fiten ve havâdisden orada halâs bulur. Zîrâ süreyyânın hükmü budur. Nitekim zikr olundu.

Ve insân rûh-i âlemdir. Ve rûh ibtidâ taraf-ı kademden cezb olunup, lisânda hatm olunur. Etrâf-ı âlemden rûh çekilip, taraf-ı lisân olan Şâm'a müntehî olduğunun aslı budur. Zîrâ lisânü'l-hak ve'l-halk olan Hatmü'l-Evliyâ Şâm'dadır. Eğerçi halk-ı âlem bî-haberlerdir, zîrâ şehevâta meşgüllerdir. Ve ekseriyâ şehvetleri lisâna dâirdir. Mukavvây-ı şehvet-i ferc olan me'kûlâtı mazga (çiğnemek) mukayyedlerdir. Ve husûsâ ziyâde hayvâniyyetlerinden, ta'n-i insân-ı kâmile düşmüşlerdir. An karîb, hasâid-i elsine âteş olup kendilerin ihrâk ettiğin görürler. Ve âteşin bir sırrı dahi budur ki, halkın avâm ve havâssı şehvete mübtelâlardır ki şehvet-i tab'iyyedendir. Dîni terk etmişler ve nefs-i emmâre yoluna gitmişlerdir ki hevâdır. Ve hevâ hüdânın zıddıdır. Ve Kur'ân'ın zâhiri ve bâtını hüdâdır. Onun için ehli yanında mehcûr olmuştur. Nitekim Kur'ân'da gelir : وقال الرسول يارب ان قومى اتخذوا هذا القران مهجورا (Furkân,25/30) [Peygamber de "Ey rabbim! Muhakkak ki kavmim bu Kur'ân'ı bir kenara itti" diyecektir] "Rasûl" de vâris-i rasûl dahi bi-tarîki'l-işâret dâhildir. Pes, zamân-ı mehdîye dek her asırda hâdî ismine mazhar vardır. Velâkin ekser-i nâs muzıll ismine tâbi'lerdir. Ve gâh olur ki muzıll, hâdî sûretinde zâhir olur. A'mâya iktidâ edenler âhir helâke vardılar. Ve çukurlarında ve belki dünyâlarında dahi neler çekseler gerekdir gördüler. Ve hüdâ ehli olmak katî sa'bdır. Zîrâ hüdâ, makzûf fî kalb olan nûr-i ilâhîdir. Onun için ehl-i zulumât ondan mahrûmlardır. Zîrâ eyyâm-ı deccâl gibi kalbleri kararmış ve kasvet kabûl etmiş ve kābiliyyât ve isti'dât eseri bi'l-külliye zâil ve muzmahill olup gitmiştir. (Hakkı Efendi)

***Sakaleyn** (ثقلين) : İns ü cinne sakaleyn derler. Vücûdda teehhürlerinden ötürü. Zîrâ sakîl olan nesne batî-i'l-hareket olur.

***Sülüs-i leyl** (ثلث ليل) : Gecenin üç bölüğünden son bölüğüne, sülüs-i leyl derler. Nücûmîsi, güneş doğuncaya dek i'tibâr olunur. Şer'îsi, imsâk vaktine dektir. Meselâ, sâat altıda imsâk **[142-b]** olunacak geceye tesâdüf etse, ol gecenin sülüsü, sâat dörtten sonradır.Nücûmîsi dahi buna göre kıyâs oluna.

***Senevî Tâifesi** (ثنوى طائفەسى) : Senevî tâifesi ki iki ilâh isbât eder. Biri, hükm-i yezdândır ki hâliku'l-hayrdır. Ve biri, sefîh-i ehrimendir ki hâliku'ş-şürûrdur demişler ve sırr-ı ferdâniyyetten gāfil olmuşlardır.

***Senâ-i abd, Senâ-i Hak** (ثناء عبد , ثناء حق) : Batn-ı arz dâneyi fenâyla terbiye eder. Mürşîd-i kâmil dahi batn-ı kalbde sâlikin habbe-i fuâdını fenâyla terbiye etmek gerekdir. Pes, dâne evvelâ fenâ bulmadıkça sâniyen vech-i arzda bekā bulmadığı gibi, dâne-i fuâd dahi böyledir. Ve bundan fehm olunur ki bir nesnenin ibtidâ fenâ bulan sıfât-ı rezîlesi ve intihâda bekā bulan sıfât-ı cemîlesidir. Nitekim âlem-i sınâîde ecsâd, sıfât-ı reddiyyesinden tezkiye ve tathîr olunmadıkça, iksîr mertebesin bulup nühâs iken meselâ, sîm ü zer mertebesin bulmaz ve ol vasfla zuhûr eylemez. Ve telkîh-i eşcârda dahi mahsûsdur. Ya'nî abdin makām-ı farkda ettiği senâdan, mertebe-i cem'de ettiği senâ ekmeldir. Zîrâ mertebe-i farkda olan senâ, senâ-i muhdesdir ki muhdesden sâdır olmuştur. Muhdesden sâdır olan nesne ise, Hakk'ın zât-ı kadîmine sâlih olmaz. Pes, ona sâlih olan senâ-i kadîmdir ki mertebe-i cem'de sâdır olan senâdır. Zîrâ ol vaktte olan senâ, sırr-ı kadîm ve vücûd-i bâkî ve ezelînin senâsıdır. Abd ol senâya âlet ve zuhûruna mir'ât olmuştur, fekad. Ve Hakk'ın kendi nefsine olan senâsı, Sûre-i Fâtihâ'da buyurur : الحمد لله رب العالمين (Fâtiha,1/2) [Hamd âlemlerin rabbine olsun] ilâ âhirihâ. Eğerçi bu sûre-i celîlenin nısfı rabbin ve nısfı abdindir.

Ve ba'zılar dediler ki, insân ne kadar kâmil olsa, yine Hakk'ın mezâhir-i kemâlâtından bir mazharıdır. Hak ise evsâf ve âyâtı ile her mazharda zâhirdir. Pes, cümlede zâhir olan, cümleden evsa'dır. Ve mazhar-ı vâhid, cümleden evsa' olan Hakk'ın hakkına vefâ etmeğe kādir olmaz. Maahâzâ, Allâh Teâlâ cümleden ganîdir. Pes, abdin senâsına ihtiyâcı yoktur. Velâkin ubûdiyyeti hasebiyle senâ etmek lâzım gelse, yine mertebe-i ulûhiyyete vusûlden sonra senâ eder. Ya'nî zât ve sıfât ve ef'âlini Hakk'ın zât ve sıfât ve ef'âlinde ifnâ edip, Hakk ile senâ eder, nefs ile değil. Nitekim zikr olundu. Zîrâ bu esnâda kendi senâsını senâ-i Hak'da ifnâ etmek vardır. Pes, hakîkatte senâ, Hak'dan Hakk'adır, abdden Hakk'a değildir. Ve bundan, abd Hak olmak lâzım gelmez. Zîrâ bu mertebe sırr-ı vahdetin zuhûruna nâzırdır. Nitekim mirâren şerh olunmuştur.

---

[88] - Suyûtî, **Câmiu's-Sagîr,** II, 464.

Suâl olunursa ki, bu senânın varlıktan nâşî olduğu neden ma'lûm olur ? Cevâb budur ki, bir nesne ki kalb ile mahfûz ve lisân ile melfûz ve üznle mesmû' **[143-a]** ve basarla mahsûs ve kalem ile mektûb ola, mecâza dâirdir. Mecâz ise hakîkatten cüdâdır. Pes, hakîkat-ı sırf odur ki onda âsâr-ı vücûd-i hâricî olmaya. Onun için tefrîd derler. Ol mertebeye ki muvahhid olan muvahhadi enfüs ve âfâkdan taktî' eyleye ve muvahhadi sırr-ı pâkla idrâk eyleye. Ve bundandır ki derler : الان على ما كان عليه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] Fa'rif cidden. [İyi anla] (**Şerh-i Rûh-i Mesnevî Hakkı Efendi**)

BEŞİNCİ BÂB CÎM (ج) HARFİ BEYÂNINDADIR

***el-Câmi'** (الجامع)**:** Öyle Allâh ki, şek olmadığı günde halâiki cem' edicidir. Kulun bundan nasîbi, şol kimse ki ilmle amel mâ-beynini cem' eylese, dahi âdâb-ı cismâniyye ile kemâlât-ı insâniyyesi muvâfık olsa, ona bundan hazz-ı vâfire vardır.

***Câmi'un (a.s.)** (جامع) **:** Bu ism-i şerîfin ma'nây-ı vasfîsi, perâkende ve perîşân olan şey'leri cem' edici demektir. Meselâ, kulûb-i nâsı müteferrika iken, ya'nî her birinin gönlü bir türlü mahalle masrûf olup, perâkende ve perîşân iken, millet-i vâhide üzere cem' ve te'lîf edip, îmân ve islâma delâlet ve hidâyet etmekle sırât-ı müstakîmde ictimâ'-ı nâs ve tevhîd-i ilâhîde i'tilâf ve istinâs hâsıl olup, واصبحتم بنعمته اخوانا (Âl-i İmrân,3/103) [Nimeti sâyesinde kardeş olarak sabahladınız] âyet-i kerîmesine, bu ümmet mazhar olmuşlardır.(s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***el-Câmiiyye** (الجامعيه) **:** Âlem-i insân.

***ve'l-Câmiiyye** (والجامعيه) **:** İnsân-ı kâmil.

***Câmiu'l-mevcûdât ve Âlem-i kübrâ** (جامع الموجودات و عالم كبرى) **:** İnsân.

***Câmi'u'l-Kur'ân** (جامع القران) **:** Hazret-i Osmân (r.a.) dır.

***Câm-ı cihân-nümâ** (جام جهان نماى) **:** İnsân-ı kâmil.

***Câm-ı gîtî-nümâ** (جام كيتى نما) **:** Kalb.

***Cân** (جان) **:** Şeyh Ebû Ali, sana mi'râciyye rihâlesinde cân ıtlâk olunsa, murâd rûh-i hayvânî olur demiştir.

***Cânın cânı** (جانك جانى) **:** İnsânın rûhundan içeri sırrı var imiş ki cânın cânı mesâbesindedir. Bu tertîb üzere ki, evvelâ tertîb-i vücûd kālıb ola ve kālıbda kalb ola ve kalbde rûh ola ve rûhda sırr ola. Nitekim demişlerdir :

Beyit :

Cânda sırr dilde cân, beden dile cây,
Ey nihân-ı nâ-peydâ, ey kemâl-i zuhûr ile pinhân,
Sen gönülde, gönül seni cûyân.

Pes, cânın cânı, nûr ve ol sırr ola. Ve yâhut ol mahbûb-i hakîkîden kinâyet ola. Celle zikruhû ki cânların cânıdır, eğerçi esmâullâh tevkîfiyye olduğu takdîrce bu ma'nâ ıztırâbdan hâlî değildir. Lâkin ıstılâhda kişi mahbûbuna gāyet muhabbetten ve cânından artık sevdiği cihetten "cânımın cânı" demek, ıstılâh olduğu eclden mahalle gāyet mülâyemeti ve nihâyet-i mertebe münâsebeti vardır. Nitekim demişlerdir :

Mesnevî :

Ten-i bî-ışk lâ-şey' lâ-şey',
Çünki bî-cân ola, olmaya hayy.
Işkdır bî-karâr eden feleği,
Câh-ı bâbilde bend eden meliki.

***Câbülkā, Câbülsâ** (جابولقا , جابولسا) **:** Âlem-i misâlin acâyib ve garâyibi nâ-mütenâhîdir. Ve cümle-i acâyibdendir ki **[143-b]** Câbülkā ve câbülsâ ismleriyle iki şehr-i azîm vardır ki her birinin

biner kapısı ve onlarda olan mahlûkātın hadd ve hasrı yoktur. Bu âleme gelecek eşyâ evvelâ âlem-i misâlde tecessüm edip, ba'dehû âlem-i şehâdete gelir. Ondan sonra vefât ettikte dahi yine âlem-i misâle gider. Bu i'tibâr ile âlem-i misâl iki kısım olur : Kısm-ı evvelden câbülkā ile ve kısm-ı sânîden câbülsâ ile ta'bîr olunur. Ve miâd-ı cismânî emri ona mebnîdir. Zîrâ ahlâk-ı marziyye ve a'mâl-i sâlihanın misâli, bu âlemde bostânlar ve çiçekler ve yemişler ve ırmaklar olur. Ve ahlâk-ı reddiyye ve a'mâl-i seyyienin misâli, akreb ve yılanlar ve karanlıklar ve çirk-âb misillü şey'ler olur. Pes, her hangi sıfat dünyâda insâna gālib olur ise, âlem-i berzahda ya'nî uykuda ve mevt hâlinde ol ona münâsib suver ile musavver ve mütecessid olur. Meselâ, eğer kibr sıfatı gālib ise, sûret-i kaplân ve eğer gazab ve hased sıfatı gālib ise, sûret-i kurd ve eğer şehvet ve adem-i hamiyyet gālib ise, sûret-i hınzîr ve eğer hırs ve emel gālib ise, sûret-i sıçân ve karınca sûretinde olur. Pes, tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalb eyleyen, bu sıfatlardan halâs bulur. Ve ekser-i havârık-ı âdât ve keşf-i kerâmât, âlem-i mezkûrden zâhir olur. Ya'nî insân hakîkatı der-kâr olarak fakat o âlemde sûreti tebeddül eder. Ve mecbûr ve mecbûl olduğu ahlâkın sûretiyle temessül edip, Hakk'ın gazabına mazhar olduğunu bilir.

el-Cebbâr** (الجبار) **:** Öyle Allâh ki halkın üzerine dilediğini cebr edicidir. Nâs kāil olsun, gerek olmasın, ol hükmünü geçirir, cemî' mahlûkāta. Kulun bundan nasîbi, nefsinin üzerine zâhiriyle, bâtınıyla ikbâl edip te nefsinin nakāyıslarını fezâil ile ya'nî tâat ve ibâdet ile istikmâl ile cebr eylemektir. Dahi ancak takvâya ve tâate mülâzemet üzere amel eylemektir. Dahi hevây-ı şehvetini kesr eylemektir. Türlü türlü riyâzet ile dahi Hak'dan gayrıdan tereffu' eylemektir. Halka iltifât etmeyici olduğu hâlde. Pes, imdi sekînet-i vakār hılyesiyle bezene, bir haysiyyet ile ola ki nâsın mâ-beyninde havâdisin gelmesi ve gitmesi onu biri birinden ayırmaya. Dahi onda nevâzil (vukūât) te'sîr etmeye. Belki enfüs ve âfâkda irşâdla ıslâha kavî ola. (Nukile min ***Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ)

***Ceberût** (جبروت) **:** Mertebe-i sıfâttır.

***Ceberût ve Melekūt** (جبرروت و ملكوت) **:** Ceberût, cebr-i azîm ve melekūt, mülk-i azîm demektir. Nitekim âhirlerinde olan ziyâde, mübâlağayı müş'irdir. Ve cebr-i azîmden azamet ma'nâsı me'hûzdür. Zîrâ Hak Teâlâ'nın cebbâriyyetine, ma'nây-ı azamet lâzımdır. Ve âlem-i ervâh, mahall-i zuhûr-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye olmakla ceberût ile **[144-a]** ta'bîr olundu. Nitekim makām-ı melâikeye melekūt denildi. Zîrâ Hakk'ın mülk-i azîmine delâlet eder. Şol cihetten ki âlem-i mülkden evsa'dır. Ve evsaiyyetinden hadd ü pâyânı yoktur. Ve ceberût ve melekūtte, ihtilâf-ı ta'bîrât çok vâki' olmuştur. Lâkin Dâvud-i Kayserî **Şerh-i Fusûs**'da mutlakā ehl-i ceberût akl-ı evvel ve melâike-i müheyyime ve gerek mürekkeb ve gerek basît ukūl-i semâviyye ve unsuriyyedir. Ve ehl-i melekūt, nefs-i külliye ve nüfûs-i mücerrede ki semâviyye ve unsuriyyedir. Pes, vücûdda bir şey' yoktur ki onun için ceberût ve melekūtten bir akl ve bir nefs olmaya. Ve bir katre nâzil olmaz, illâ onun ile bir melek nâzil olur diye tahkîk eyler.

Ma'lûm ola ki, ceberût, âlem-i esmâ ve sıfâttandır ve âlem-i mücerredâta dahi derler. Ya'nî ebdândan mücerred zevât ki âlem-i mücerredâtta ne kesîf ve ne latîf cism yoktur. Ya'nî âlem-i azamet ve âlem-i mücerredâtın havzları (a.s.)ın feyz-i envârıyla dökülmüştür. Maksûd, (a.s.)ın feyz-i envârıdır. İbtidâ âlem-i esmâ ve sıfâtın zuhûru ve mücerredâtın husûlü bu feyz ile hâsıl olmuştur. Ve ceberût, Ebî Tâlib Mekkî indinde âlem-i azamettir ki âlem-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi murâd eder. Ekser-i sûfiyye indinde ceberût, âlem-i evsattır ki emriyyâtı muhît olan berzahdır. Ve yine ma'lûm ola ki, ceberût, âlem-i mâhiyyâttır ki mahsûsât ve ma'kūlât ve müfredât ve mürekkebât ve cevâhir ve a'râz, bu cümlenin mâhiyyetleri ve ma'nâsı âlem-i ceberûtta idiler ki, orada ba'zısı bi-tarîki'l-cüz'î ve ba'zısı bi-tarîki'l-küllî idi.Ve mâhiyyât, vücûd ile ademin fevkindedir. Şol cihetten ki mâhiyyet, vücûd ve ademden eammdır. Ve ol mâhiyyet vücûd ve ademin cüz'ü olmak mümkindir. Ey dervîş ! Mâhiyyet mahlûk değildir. Cümle eşyâdan evvel, deryây-ı ceberûttan sâhil-i vücûda gelen iki cevher idi ki biri, akl-ı evvel ve biri, felek-i evveldir. (Hakkı Efendi)

***Cebrâil (a.s.)** (جبرائل) **:** Cebrâilin bâtını akl-ı küll ve zâhiri melekdir. Ve akl-ı küll ve akl-ı fa'âl ve melik-i mülûki'l-ervâh ve rûhü'l-kuds ki ya'nî bu dört ism ile müsemmâ olan mertebenin Cebrâil (a.s.), sûreti ve mazharıdır. Ve cebrâil ve cibrâil ve cibrîl ve dahi gayrı evzân üzerine gelir. Nitekim **Kâmûs**'da musarrahdır. Ma'nâsı abdullâh demektir. Zîrâ âhirinde olan "îl" ve "il" celâle ma'nâsın ifâde eder. Cebr ise "abdullâh" demektir. Cibrîl mazhar-ı ilmdir ki bu i'tibâr ile rûhü'l-kuds derler. Ve mezhar-ı kavldir ki bu cihetten rûhü'l-emîn derler. Rûh olduğu budur ki melâikedendir. Ve terevvuh edip suver-i muhtelifede görünür. Nitekim ba'zı evkātta Rasûlullâh **[144-b]** (s.a.v.) Hazretleri'ne Dıhye sûretinde gelirdi ki Dıhye, ecmel-i ricâl-i arab idi. Pes, hüsn-i melek hüsn-i beşerde tecellî kılardı. Zîrâ hüsn-i melek nûr-i şa'şaânî makūlesinden olmakla

güneşin nâbine kimse tâkat getirmediği gibi, onu dahi rü'yete tahammül etmez. Belki zehre-çâk ve magşiyyün aleyh olur. Nitekim Rasûlullâh'a (a.s.) sûret-i asliyesi üzerine Cebel-i Hirâ'da zâhir oldukta, vâki' oldu. Ve hüsn-i beşer, nûr-i gayr-i şa'şaânîdir. Nûr-i kamer gibi. Onun için herkes ona nazar edebilir. فتبارك الله احسن الخالقين (Mü'minûn,23/14) [En güzel yaratıcı olan Allâh'ın şânı ne yücedir!]

Tefâsîrde gelir ki, Hz. Mûsâ Tûr'dan avdette nikābla gezerdi. Zîrâ tâb-ı tecellîden yüzüne bakmağa kimse tâkat getirmezdi. Sebebi budur ki, ümem-i sâlifenin devri şemsî idi. Bak Rasûlullâh (a.s.)a ki ona vâki' olan tecellî cümle tecelliyâtın fevkinde iken, nikāba muhtâc olmadı, zîrâ devri kamerî idi. Kur'ân'da gelir : لاالشمس ينبغى لها ان تدرك القمر (Yâsîn,36/40) [Ne güneş aya yetişip çarpar...] Ya'nî acem, eyyâm ve devr-i şemsi hesâb eder, arab ise, şehre ve devr-i kamere bakar. Ve bunda âriflere tenbîh vardır ki âyet-i kamer zâhirde memhuvv olduğu gibi, âyet-i mahmudiyye dahi ihfâ olunmuştur. Bu cihetten uluvv-i mertebe ve şarkda şems kamere erişir ve onun mertebesin bulmaz. Zîrâ ekmel-i hakîkî odur ki insânın bâtınında müftî ola ve kâmil-i abd-i rab ola ve aks etmeye. Onun için ümmet-i merhûmenin ehl-i kemâlât olanlarının kerâmâtı âhirette zuhûr ve saltanat-ı tâmmeleri orada bürûz etse gerekdir. Pes, sen onları zâhirde kamer gibi görüp, şânlarını tenkîz ve tenzîl etme. Ve gözün vâr ise bâtınlarında olan hüdâ ve küşûf ve hakāyık ve havârıka bak ve muntazır ol. Tâ ki tecellî nice olur, vakti geldikte göresin ve esrâr-ı muhammediyyeye eresin. Ve bu sırr sırrının evcinden tâife-i melâmiyye kendilerin setr ettiler. Ve ehl-i bekā olanlar, sûret-i avâmda görünüp şâh-ı râh-ı zâhire gittiler. Ve bir dahi rûh olduğu budur ki rûh, vahy ve feyz ma'nâsınadır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ينزل الملائكة بالروح من امره (Nahl,16/2) [O, meleklerini kullarından dilediğine, emrini vahiy ile indirir] Pes, Cibrîl'e hâmil-i rûh olduğu cihetten rûh ıtlâk olundu. Ve vahye rûh ıtlâk olunduğu, kulûb-i meyyiteyi ihyâ ettiği içindir. Veyâ dîn içinde cesedde rûh gibi olduğu içindir. Ve Kur'ân'da gelir : فارسلنا اليها روحنا (Meryem,19/17) [Kendisine Cebrâil'i gönderdik] Bunda rûh zamîr-i azamete izâfette, muzâfın ziyâde şerefine işâret vardır. Bu sebepten cibrîlin nefhini kendi nefhi menzilesine tenzîl etti. Nitekim buyurur : فنفخنا فيه من روحنا (Enbiyâ,21/91) [Kendisine rûhumuzdan üfledik]

Ve Hz. Îsâ'ya (a.s.) rûh denildi. Zîrâ cibrîl ağzından rûh menfûh etti ki hakîkatı rûh-i ilâhî **[145-a]** ve nefes-i rahmânîdir. Onun için nefh ettiği mürdeleri ihyâ eyledi. Zîrâ hayyın eseri hayâttır. Ve Hz. Hızır'da dahi bu nefh ve hayâtın eseri ziyâde zâhirdir. Eğerçi enfâs-ı kudsiyye ehlinin cümlesinin nefesleri müessirdir. Ve kuds, mukaddes ma'nâsınadır. Ve cibrîlin mukaddes olduğu, denes-i ekvândan tahâretidir. Eğerçi ki ekvândandır. Zîrâ kalem-i a'lâdan mertebe-i insâna gelince, külliyât ve cüz'iyyâtın cümlesine ekvân derler. Zîrâ kevn, mevcûd-i hâricîdir. Velâkin kevn ikidir : Biri, kevn-i sakîldir ki tabîat-ı kesîfe üzerine halk olunmuştur. Ehl-i anâsır gibi. Ve biri dahi, kevn-i hafîfdir ki tabîat-ı latîfe üzerine ibdâ' olunmuştur. Ehl-i melekût gibi. Ve cemî'-i melâike tabîat-ı latîfe tahtında dâhillerdir. Ve bunda iki kevnin miyânında fark zâhir oldu. Şu kadar vârdır ki insân kevn-i kesîf olmak, her birinin kesâfetini iktizâ etmez. Enbiyâ ve kümmel evliyâ gibi ki letâfet-i vücûdla melâikeden berter olmuşlardır.

Ez-cümle, Rasûlullâh (s.a.v.) zerka-i arşa hareket etmiştir ki makāmât-ı melâikenin fevkindedir. Ve bundan fehm olunur ki insân neş'ede melekden cem'iyyetlidir. Ve bu cem'iyyet sebebiyle taltîf-i vücûd edip, rütbe-i mele-i a'lâyı güzer eder. Elhamdülillâhi teâlâ. Ve cibrîlin emîn olduğu, vahyî ilâhîye göredir. Zîrâ Allâh Teâlâ onu hıyânet ve zelleden hıfz etmiştir. Ve bunda vahy-i ilâhîye müstehak olan, Ali idi. Cibrîl hatâ edip Muhammed'e tenzîl etti deniliri redd vardır. Zîrâ ukūl ve nüfûs-i kudsiyyede hatâ ve hıyânet olmaz. Ale'l-husûs ki bu makūle ervâhın hayâtları, hayât-ı zâtiyyedir ki rûhları ayn-ı zâtlarıdır. Sâir zî-rûhun hayâtları ise rûhlarıyladır. Bu cihetten dediler ki, melâikenin mevti gaşye makūlesidir. Ve onların ecsâm-ı latîfesi berzaha intikāl eden mü'minlerin suver-i misâliyyeleri gibidir. Nitekim mürûr etti.

El-hâsıl, cibrîl rûhdur. Velâkin sûret-i melekiyye-i sâbitesi vardır. Ve sûret-i a'râbîde zâhir olduğu, sûret-i gayr-ı sâbitesiyledir. Zîrâ hakîkat-ı melekiyye, sûret-i insâniyye üzerine değildir. Meğer ki temessül tarîkiyle ola. Ve Hz. Îsâ'nın rûh olduğu, cibrîl gibi değildir. Zîrâ onun sûreti, sûret-i sâbite-i insâniyyedir. Şol cihetten ki beşerden tevellüd etmiştir ki beşer gibi hakîkat-ı beşeriyye üzerinedir. Pes, ona rûh-i mücessem diyen hatâ etti. Belki rûh-i mücessem cibrîl ve emsâlidir. Fe'fhem cidden. Ve cibrîl gerçi vezîr-i sâni-i semâvîdir. Fe-emmâ hizmet-i vahy ve ifâza-i ilmde olmasıyla, min vechin israfîlden ve mîkâîlden efdaldir. Zîrâ **[145-b]** israfîlin eser-i nefhi, hayât-ı suveriyyedir. Ve kezâlik mikâîlin erzâk-ı ibâda müvekkil olduğu bekā-i sûret içindir. Onun için rızk-ı sedene-i ism kayyûmdandır. Vahy ve ilm ise bâis-i hayât-ı kulûb ve ervâhdır ki hayât-ı ma'neviyye-i ebediyye-i bâkiyedir. Şeref ise ma'nâdadır, sûrette değil. Ve vasf-ı cibrîlde Kur'ân'da gelir : انه لقول رسول كريم ذى قوة عند ذى العرش مكين مطاع ثم امين (Tekvîr,81/19,20,21) [Muhakkak ki Kur'ân, şerefli bir elçinin getirdiği kelamdır! O güçlü bir

elçidir ve arşın sahibinin nezdinde de itibarlıdır. Orada kendisine itaat edilir ve kendisine güvenilir] Ya'nî Kur'ân-ı Azîm sihr değil ve kehânet ve kavl-i beşer ve muhtelik makūlesinden değildir. Nitekim küffâr-ı kureyş ve emsâli zu'm ve iftirâ ederler. Belki cibrîlin kavlidir ki Hak'dan tebliğ tarîkiyle tenzîl etmiştir. Pes, fi'l-hakîka kavl-i ilâhî ve kelime-i rahmâniyyedir. Ve cibrîl, rasûl-i rabbi'l-âlemîndir ki, risâlet ve sefâret ile mürseldir. Ve Hak Teâlâ katında azîz ve zü'l-kerâmedir. Ve şedîdü'l-kavîdir ki medâin-i lûtu taraf-ı cenâhı üzerine ref' etmiştir. Ve inda'llâh mertebe-i âliye sâhibidir. Ve beyne'l-melâike mutâ'dır, zîrâ rusul-i melâikedendir ve emîn-i vahydir. سلام الف الملائكة سائر على و عليه [O'nun ve sâir meleklerin üzerine binlerce selâm olsun] (***Necât-ı Hakkı***)

***Cebr-i zâtî (جبر ذاتى) :** Ma'lûm ola ki, cebr-i zâtî değirmen taşını çeviren su menzilesindedir. İrâde-i cüz'iyye , değirmen taşı fenâ olmuş, iyi un çıkaramıyor derler diye, taşa isnâd ettikleri gibi kula dahi isnâd ederler. Kulun medhali yoktur derler. Üzümü alırsın, çekirdeği bile gelir. Kasd üzümü almaktır. Çekirdeğin bile bulunması bir hâldir. Bu hâl, adem ile vücûd beynindedir. Hakk'ın halk etmesi kasdîdir. Kulun fi'li mahlûkdan olmakla ona dahi mahlûk denir, ona fi'l-i Hak denmez.

***Cebr (جبر) :** Cebr iki kısımdır : Biri makbûl ve biri merdûddur. Makbûlü oldur ki, Hakk'ın cümle emrine imtisâl ve nehyinden ictinâb ettikten sonra kendi için bir fi'l ve bir kudret isbât etmeyip, cümlesini Hak'dan bile. Bu makbûldür. Ve bir cebr dahi vârdır ki abd cümle maâsîyi mürtekib olup ne imtisâl ve ne ictinâb etmeyip ve yine kendi için fi'l ve kudret isbât etmeyip, cümle ettiği fesâdı yine Hakk'a isnâd eder. İşte bu, şeytân fi'li ve mezhebidir. Bu cebr gāyet mezmûmdur. Zîrâ Âdem (a.s.)ın : "Buğdayı ben yedim, ben nefsime zulm ettim yâ rabbi !" dediği için, makbûl oldular. Şeytân : "Ya rabbi ! Bana secdeyi sen ettirmedin" diye Hak Teâlâ'ya isnâd ettiği için merdûd oldu. Hemân insân hayırlı işte cemâd gibi olup, "Hak ettirdi, Hak yaptırdı" demeli. Ve şer işte, "ben kesbettim, irÂdemle hâsıl oldu, yâ rabbi affeyle !" diye tâib ve müstağfir olmalı. Onun için her gece yatarken: "Yâ rabbi ! Eğer benden hayr sâdır oldu ise, keremine hamd olsun,şer sâdır **[146-a]**ise tâib ve müstağfir oldum demeli. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Cebriyye Tāifesi (جبريه طائفەسى) :** Cebriyye şol tâifedir ki onlar, bendenin aslâ ihtiyârı yoktur ve onların hareketi mürteişin hareketi menzilesindedir ve sükûnu, zemînin sükûnu mesâbesindedir derler. Ehl-i hak, bu cebriyye tâifesine cevâb verip derler ki, bu mezheb bâtıldır. Zîrâ biz, hareket-i batşla (hareket-i ihtiyârî) hareket-i irtiâşın (hareket-i ızdırârî) mâ-beynini fark eyleriz ki evvelki ihtiyârladır ve ikincide ihtiyâr yoktur. Pes, bendenin fi'linde eğer ihtiyâr olmayaydı, ona teklîf begāyet kabîh olurdu. Ve sevâb ve ikāb terettübü hem muhâl gelirdi. Ve fi'li ve fi'lin cezâsını onlara isnâd eylemek câiz olmazdı. Halbu ki Hazret-i Kur'ân'da Hak Teâlâ fi'li onlara isnâd eyleyip, و يقيمون الصلوة و يؤتون الزكوة (Tevbe,9/71) [Namâzı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler] buyurdu. Ve cezây-ı ameli onlara isnâd eyleyip, جزاء بما كانوا يعملون (Ahkâf,46/14) [İşledikleri amellere karşılık (orada ebedi kalacaklardır)] dedi. Ve dahi تجزى كل نفس بما كسبت لاظلم اليوم اليوم (Mü'min,40/17) [Bugün her nefis kazandığının karşılığını görecektir. Bugün haksızlık yoktur] buyurdu. Eğer cebriyye derlerse, biz tahkîk bildik ki الله خالق كل شئ (Zümer,39/62) [Allâh herşeyin yaratıcısıdır] fehvâsınca, ve dahi هل من خالق غيرالله (Fâtır,35/3) [Allâh'dan başka bir yaratıcı mı var?] muktezâsınca halk-ı ef'âl eylemede ve onu îcâd kılmada müstakildir. Eğer bendeyi dahi fâil-i fi'l ve mûcid-i amel bilirsen, lâzım gelir ki makdûr-i vâhid kudreteyn-i müstakilleynin tahtında dâhil, bu hôd câiz değildir.

Muhakkıklar buna cevâb verip dediler ki, neam, Hak Teâlâ'nın cemî' ef'âl-i ibâdı halk eylemesi bürhân ile sâbit olduğu gibi bendenin dahi ba'zı ef'âlde kudret ve ihtiyârı olduğu zâhirdir. Hareket-i batş gibi. Bu iki sûreti bir yere cem' edip deriz : Allâh hâlık ve bende bi-hasebi'z-zâhir kâsibdir. Eğer makdûr-i vâhid tahte'l-kudreteyn dâhil olur. Ammâ ciheteyn-i muhtelifeynden dâhil olur. Meselâ, her fi'l Allâh Teâlâ'nın makdûrudur, onu halk eylediği cihetten. Ve bendenin makdûrudur, onu kesb eylediği haysiyyetten. Ve bir emri ciheteyn-i muhtelifeynden iki kimseye izâfet eylemek, şirketi muktezî olmaz. Nitekim kelâm kitâblarında tafsîli beyân olunmuştur. Ve bu mezhebin vâzı'ına, Cühem bin Safvân derler, idi ki Benî Ümeyye devrinde onu katl eylediler.

Ma'lûm ola ki, cebriyye tâifesi fi'l-i abdı Allâh Teâlâ'ya nisbet edip, abd için kudret yoktur, fâil ve muharrik Allâh Teâlâ'dır demişlerdir. Ve ehl-i sünnet katında cebr, ihtiyârı münâfî değildir. Nitekim bir üstâz, kağıt üzerine bir nesne resm edip, nakş için şâkirdi eline verse, ol

şâkird ihtiyârında mecbûrdur. Ve bundan gayrı dahi kelâm-ı dakîk vardır ki sırr-ı kadere müteallik olmakla îrâd ve ifşâsı harâmdır. Kulun ef'âl-i ihtiyâriyyesine irâdesini sarfa, kesb derler ki ne ma'dûm-ı **[146-b]**sırf ve ne mevcûd-i hâricî olmayıp, hâl kabîlinden olmakla kasden mahlûka'llâh değildir. Eğerçi mahlûkdan sâdır olmakla mahlûkiyyet lâzım gelir. Şeytân Hakk'a; secdeyi bana sen ettirmedin dediği için cebriyye mezhebinden oldu. İrâde-i cüz'iyyeyi cebriyye bütün bütün Hakk'a verirler. Ve mu'teziliyye kula verirler. Bizler ikisinin ortasındayız. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Cezbe** (جذبه) : Kesble tahsîli ve nutk ile ta'rîfi mümkin olmayan muhabbet-i zâtiyye. Cezbesi sülûkden evvel olmak vâr, sonra olmak vâr. Eğer cezbe sâlike sülûkden evvel vâki' olur ise, ol sâlik sülûkün nihâyetinde olacak hâli ibtidâsında müşâhede eder. Ve eğer abdde fi'l-cümle meyl ve ikbâl bulunur ise, rakîka-i aşkla cezb eder ve illâ hâli üzerine terk eder. Zîrâ "ganiyyün ani'l-âlemîn" dir. جذبة من جذبات الرحمن توازى عمل الثقلين hadîs-i şerîfi üzere tarîk-i nakşibendiyyede asl-ı sülûk cezbe iledir. Ya'nî ifrât-ı muhabbetledir. Ve cezbe, mebâdi-i vüsûldür. Dâim olur ise hâl olur. Kemâl-i devâm ile sâlikin ihtiyârına girer ise, sâlike makām olur. Cezbesi olmayanların sülûkleri dahi olmaz. Kendilerine fütûr ârız olup yolda kalırlar ve maksûd-i zâta nâil olamazlar. Ammâ cezbe sâlikleri kendi hallerine koymaz. Gönüllerine zevk verip, gayrıdan meylin kesip, mahbûb-i hakîkîye îsâl eder. Zîrâ bilâ-cezbe-i dost sâlik bir yere erişmez. Ne kadar bu yolda nice yollar tek ü puy etse dahi.

Li-muharririhî :

İlâhî, sen beni senden yana cezbeyle her demde,
Koma bende beni, sen ger bana ben meyl eyler isem de.
Senin aşkın bana cezbe yeter bu âlem-i dilde,
Budur hâlet ki yoktur zerresi efrâd-ı âlemde.
Yemek içmek nedir feyz-i ilâhî olmasa câna,
Şu feyz-i pâk kîm yoktur mezâkı sâgar-ı cemde.
Seni çün ahsen-i takvîmde halk eyledi mevlâ,
Bu sûrette eriş sırra, hüner lâzımdır Âdemde.
İlâhî eyle Hakkı bendeni sen kendi zâtınçün,
Koma zât ve sıfâtın hakkıçün kalbini gamda.

***Cezbe** (جذبه) : Cezbe üç kısımdır ki ; biri, kesbî ve ikincisi ile üçüncüsü vehbîdir. Ammâ kesbî oldur ki ihtiyâr-ı cüz'iyye ile tahsîl-i maârif edip, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn halleri yetişip, ba'dehû vâsıl-ı ila'llâh olması, ayn-ı cezb-i hakdır. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir : لا يزال عبدى ان يتقرب الى بالنوافل حتى احبه فاذا احببته كنت سمعه و بصره و لسانه [Kulum nâfilelerle de bana yaklaşmaya devam eder, nihâyet ben onu severim. Onu sevince de işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili olurum][89] ilâ âhir. Ve ikincisi, bilâ-sebep cezb-i hakdır. Cemî' maârifi bilâ-kesb hâsıl edip ve makām-ı a'lâya ve maksad-ı aksâya vusûl bulması ayn-ı cezb-i rahmânîdir ki Peygamber (a.s.) buyurur : جذبة من جذبات الرحمن توازى عمل الثقلين Ammâ üçüncü cezb, meczûb-i avâmdır ki her millette vardır. **[147-a]** Onlar ma'rifetten berîlerdir ve teklîfden hâlî ve fâriğ olduğu eclden nice mugayyibât kalblerine aks olup, gāibden haber verirler. Bu eclden halâyık onlara rağbet ederler. Evliyây-ı ârifîn üzerine onları tercîh ederler. Ammâ ârif-i billâh olan zâtlar, kemâl-i ma'rifetullâh ve muhabbetullâh ile kalbleri pür-nûr olup, muhabbet-i mâ-sivâya rağbet eylemeyip esrâr-ı gaybî olan nesneleri keşf ve izhâr eylemekten gāyet ihtirâz ederler. Hatâ izhâr-ı kerâmet etmek onlara hayz-ı nisâ menzilesindedir. Meğer Hak Subhânehû ve Teâlâ onlardan bir hârık-ı âde nesne izhâr eyleye. Yâhut muktezây-ı hâl ve makām için yâ mutaassıbîn ve münkerîne hüccet ve bürhân için izhâr-ı kerâmet ederler imiş. Bu misillü nesneler için izhâr-ı keşf ve kerâmet mahbûb ve makbûldür demişler. (Hakkı Efendi)

***Cezb-i Hak** (جذب حق) : Cenâb-ı Hak hikmetiyle esrâr-ı zâtını semâ-i amâdan tabîat-ı külliye arzına inzâl edip, havâss-ı esmâ ve sıfâtını izhâr için ol esrârı nutfeler asfâdında pinhân eyledikte, onlar zulumât-ı nefsâniyye ile bir mertebe mahcûb olmuşlar ki mukaddem mâlik oldukları kemâlâtı unutup, mahsûsât ve şehevâta meyl ve rükûn ile makām-ı behâyimde sükûn ve vatan-ı aslîlerini külliyyen ferâmûş ve mebde' ve meâd-ı aslîlerini nesiyyen mensiyyen terk ettikten sonra, iltâf-ı ilâhiyye bir cezbe ile onları huzûra cezb ede ki bi'l-külliyye onlar âdet ve tabâyı'larını

[89] - Buhârî, Rikâk, 38.

unutup yine hazret-i ahadiyyeye avdet ve sıfâtlarını sıfât-ı Hak'da mahve kābiliyyet kesb edeler. Ya'nî tâlib, dünyâ ve âhiret hâline muttali' olup, mâlik-i nûr ve yakîn-i bî-karâr olduysa, şeksiz Hak Teâlâ'nın kerem ve inâyeti cezbesi ona yetişmiştir. Ve aks-i irâdet-i Hak hâsıl kılmıştır. Ve ol cezbe mihmân-ı gaybîdir. Ve ona münâsib gıdâ vermez ve muazzez edip riâyet etmez ise, yine aslına rücû' eder. Hasire'd-dünyâ ve'l-âhiret olup, bu'd ve hicâb-ı hirmân ile mahrûm kalır. Ya'nî o müsâfir-i gaybı tenezzül etmesinin, benim kıymetimi bilmedi diye yine aslına rücû' eder.

Ma'lûm ola ki, cezbe ibâdettir. Çekmekden, ya'nî hak tarafından olana, cezbe derler. Kul tarafından olana, meyl derler. Cezbe Hak Teâlâ'nın fi'lidir. Kulu kendine çeker. Kul yüzünü dünyâya tutup, mâl ve mansıb muhabbetine gönlü merbût iken, nâgâh-ı Hak Teâlâ'nın inâyeti erişip, kulun gönlü yüzünü döndürür. Hattâ ol kul yüzün Hak Teâlâ Hazretleri'ne tutar. Benî Âdemden birine cezbe-i Hak erişse, ol kimse Tanrı Teâlâ'nın muhabbetinden ışk mertebesine vâsıl olur. Ekser-i sâlik cezbe ile ışk mertebesine eriştikte onda kalıp, sahve gelmez. Ya'nî **[147-b]** aklı başına gelmez. Ancak ol ışk mertebesinde dirlik eder. Zîrâ bu âlemde ol mertebede gider. Bunun gibi kimseye meczûb derler. Ve ba'zılar geri gelirler ve kendilerinden haberdâr olurlar. Eğer sülûk edip, sülûkun tamâm eder ise, meczûb-i sâlik derler. Ve eğer sülûk edip, sülûkün tamâm etmeden Hak Teâlâ'nın cezbesi erişir ise, sâlik-i meczûb derler. Ve eğer sülûkün tamâm edip, cezbe-i Hak erişmez ise, ancak yalnız sâlik derler. Bunlar dört kısım oldu. Ma'lûm ola ki, Şeyh Şihâbuddîn Sühreverdî (k.s.azîz) **Avârifü'l-Maârif** nâm kitâbında beyân etmiştir ki ; bu dört aksâmın biri, şeyh olmağa yarar. Ol kısım, meczûb-i sâlikdir. Bâkî aksâm-ı sülüse ki, sâlik ve sâlik-i meczûb ve meczûb, bunlar şeyhliğe yaramaz. (Hakkı Efendi)

***Cüz'-i lâ yetecezzâ** (جزؤ لا يتجزى) **:** Bölünmeyen ve pârelenmeyen şey'e cüz'-i lâ yetecezzâ derler. Ma'lûm ola ki, cevher-i ferdin nefyinde delâil-i felsefiyye olduğu gibi, taraf-ı isbâtında dahi akāvîl-i kesîre ve hucec-i müteaddide vardır. Akvây-ı edille isbât-ı noktaya mebnîdir. Noktanın vücûdu inde'l-hukemâ müttefakun-aleyhdir. Pes, nokta mevcûd olup ve kābil-i kısmet olduğu takdîrce hâlî değil, yâ cevher olur yâ araz. Pes, cevher olur ise, cevher-i ferd olur. Araz olur ise, kābil-i kısmet olmayan mahall ile kāim olur. Pes, mahall-i mezbûr cevher-i ferd olur. Meselâ, cism-i basîtin eczâ-i lâ yetecezzâdan terkîbinde mezâhib-i erbaa vardır. Mezheb-i evvel, cism-i eczâ-i mütenâhiye-i bi'l-fi'lden mürekkebdir ki her biri vechen mine'l-vücûh inkısâm kabûl etmez. Ne kat'an ne kesren ne vehmen ne farzan. Mezheb-i sânî, eczâ-i lâ yetecezzâ bi'l-fi'l müheyyâ ve gayr-ı mütenâhîdir derler. Nizâm-ı mu'tezilî bu silke münselikdir. Mezheb-i sâlis, eczâ-i bi'l-fi'l hâsıl değildir. Ammâ inkısâmât-ı gayr-ı mütenâhiyeye kābildir derler. Cumhûr hukemâ buna zâhibdir. Mezheb-i râbi', eczâ-i cism bi'l-kuvve mütenâhîdir derler. Muhammed Şehristânî mezhebidir. Bi'l-cümle fırak-ı müsbetîn ile fırak-ı bâkiyyîn mâ-beyninde men' ve muârazât müstemirrdir. Lâkin bir pula değmez. Kat'a şer'in nice gümrâhlara bir habl-i metîni bin fikr-i dakîk-i ukalâdan yeğdir. Bir lahza safây-ı dil ile nefy-i havâtır, isbât-ı cüz'-i lâ yetecezzâdan yeğdir.

Cüz ve küll, şey'-i mefhûmîdir ki tasavvur olunduğu vakt onda taaddüd ve iştirâk olmağa mâni' ola. Ya'nî ikiye ihtimâli olmaya. Zeyd gibi. Cüzden külle intikāl olunmaz. Bir pâreyi görmek cüz', kırk pâreyi görmek külldür. Lâkin bir pâreyi görmek ile kırk pâreyi görmüş olamaz. Lâkin cüz'îden küllîye intikāl olunur. Meselâ, bir hasırı zâhirde görürsün, zihninde onun nicesini tutsan, cüz'ü küllünün aynı olduğu için cüz'îden küllîye intikāl olunur. (Hakkı Efendi)

***Cesed** (جسد) **:** Cesedin hudûsünden, kalbin hudûsü lâzım gelmez. Zîrâ cesed hâkden mahlûkdur. Ve mahlûkdan mahlûk olan dahi mahlûkdur ki âlem-i mülke nâzırdır. Kalb ise tecellî-i ilâhî ile zâhir olmuştur ki **[148-a]** âlem-i melekûttendir. Zarfının mudga-i sanevberiyye olduğu, hudûsünü mûceb değildir. Ve'l-hâsıl, hâdise tecellî olmaz. Eğerçi ki hâdis dahi tecelliyâttandır. Pes, kuvâ ve a'zâya sereyân-ı nûr etmek, tecellî-i kalbin reşâş ve reşehâtındandır. (**Rûh-i Mesnevî-i Hakkı**)

***Cism** (جسم) **:** Tûl ve arz ve umkundan bulunmağa kābiliyyeti olana cism derler. Ya'nî cevher, eb'âd-i selâseye kābil oldukta cism derler.

***Cism-i küll** (جسم كل) **:** Cism-i küll, cevher-i hebâînin kabûl ettiği sûret-i evveldir. Ve halâ bununla ma'mûr oldu. Cism-i küll şekl-i istidârede olduğundan, halânın müstedîr olduğu ma'lûm oldu. Velev cism-i küll, suver-i cismiyyenin aslı olmakla zulmet-i imkân onda gālib oldu. Ve âlem-i kudsden ve hazret-i ahadiyyeden gāyet baîd oldu. Ve gurâb ise bu'd ve sevâdda darb-ı mesel olunmuştur. Bu eclden gurâb tesmiye olundu. (Hakkı Efendi)

***Cism-i basît ve Cism-i mürekkeb** (جسم بسيط , جسم مركب) :* Cism-i basît oldur ki, onda kuvây-ı muhtelife olmaya. Ve cism-i mürekkeb oldur ki, onda kuvây-ı muhtelife ola. Nebât ve hayvân ve cinn ve insân gibi. Cesed, her bir rûhdur ki cism-i nârîde ve yâhut cism-i nûrîde zâhir olur.

***Ca'l** (جعل):* Kılmak ma'nâsınadır. Ca'l ve halk-ı hilâfet-i Âdem ca'l bâbındandır ki âlem-i emr, emr-i vücûba nâzırdır. Nitekim cesedi halk bâbındandır ki âlem-i halk ve imkâna dâirdir. Zîrâ ca'l-i âlem bir nesnenin bâtını cânibine taalluk eder. Halk zâhiri tarafına taalluk ettiği gibi. Nûr ve zulmet aslında emrdendir.

***el-Cilâ** (الجلا) :* Zât-ı mukaddesin li-zâtihi fî-zâta zuhûr kılmasıdır.

***el-İsticlâ** (الاستجلا) :* Hakk'ın taayyünâtta kendi zâtı için zuhûrudur. (Ankaravî)

***el-Celîl** (الجليل) :* Öyle Allâh ki celâl sıfatlarıyla mevsûfdur. Ya'nî izz ve mülk ve tekaddes ve ilm ve kudret ve gayruhâ. Ya'nî cemâline kemâl-i zât ve sıfâtın cem'îsinden ibârettir. Kulun bundan nasîbi, nefsini nakāyısdan tenzîh eylemektir. Dahi cemî' ahvâlinde ahlâk-ı fazâil-i âdâbın ecellini ahz eylemekdir. Dahi nefsini türlü türlü kem akāyid, kem hayâlât, kem ahlâk-ı zemîme, kem ef'âlden tenzîh eylemekdir. Dahi nefsine celâl sıfatlarıyla muâmele eyleyip, kahr eylemeğe sa'y eylemekdir. (Nukile min **Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Celvet** (جلوت) :* Kesret ma'nâsınadır.

***Celây-i vatan** (جلای وطن) :* Vatanından âvâre olmuş.

***Celîs** (جليس) :* Hem-dem ve yâr-i vefâdâr demektir.

***Cilâ ve İsticlâ** (جلا , استجلا) :* Cilâ odur ki, mezâhir-i mahlûka evvel Hakk'ın mazharı kendi esmâ ve sıfâtı ve belki kendi kendinde zâhir idi. Zîrâ gayrı mazhar yoktu. Zîrâ mahlûkāttan ibtidâ mazhar, akl-ı evvel ve âhir insândır. Ve taayyün-i ilâhiyyenin evveli, hüviyyet-i zâtiyye ve âhiri kelâmdır. Ve isticlâ odur ki, Hakk'ın zuhûru, taayyünât-ı kevniyye âyinesinde vâki' ola. Allâh Teâlâ'nın taayyünât ile zuhûru, esmâ ve sıfât mertebesindedir. Esmâ ve sıfât ise zâtın sıbgasıdır. Zîrâ esmâ ve sıfâtın tecellîsinden evvel, sûret ve levn yoktu. Allâh Teâlâ'nın mahlûkātı halk etmezden evvel isticlâsı olmakla mahlûkātı halk edip, merâtib-i kevniyyeden kendine mir'ât ve mazhar zâhir oldu. Tâ ki bu taayyünât gözüyle bi'l-fi'l âsâr-ı esmâ ve sıfâtı müşâhede eyleye.Pes, bu envâ'-ı taayyünât, onun zâtına elvân gibi olup, hakāyık-ı kevniyyede sıbgatullâh sırrı zâhir oldu ve bu sıbga fi'l-hakîka ezelîdir. Ya'nî ilmullâhda olan sübûta **[148-b]** göre ayn-ı hâricî vâki' olmuştur. Hattâ kelbin ve hınzîrın sûreti dahi sıbgatullâhdır. Velâkin edeb budur ki, Allâh Teâlâ'ya eşref-i eşyâyı izâfet etmek gerekdir. Onun için, سبحان الخالق القازورات [Pislikleri yaratanı tesbîh ederim] denilmez. Zîrâ makām-ı medhe sâlih değildir. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** İsmâil Hakkı k.s.)

***Cilâ ve İsticlâ** (جلا , استجلا) :* Kemâl-i cilâ, hazret-i zât esmâ ve sıfât i'tibârıyla mezâhirde zuhûr etmekdir. Ve kemâl-i isticlâ, zâtın kendini yine kendi şuhûdudur. Hemîn bu i'tibârât hasebiyle, ya'nî esmâ ve sıfât i'tibârıyla. Ma'lûm ola ki cilâ, Hakk'ın insân-ı kâmil ile zuhûrudur. Zîrâ mazhar-ı tâmdır. Ve isticlâ, sâir taayyünât ile zuhûrudur. Zîrâ mazhar-ı nâkısdır. Eğer insân-ı kâmil ile ve eğer gayrı taayyünât ile zuhûru, esmâ ve sıfât mertebesindedir. (Hakkı Efendi)

***Celâl ve Cemâl** (جلال , جمال) :* Şeytân ve cehennem ve bunlara benzer her ne vâr ise, sıfat-ı celâl ile halk olunup, mazhar-ı kahr-ı ilâhî olmuşlardır. Ve melâike ve cennet ve bunlara benzer her ne vâr ise, sıfat-ı cemâl ile halk olunup, mazhar-ı lutf olmuşlardır. Ma'lûm ola ki, cemâl-i ilâhî celâli mutazammındır. Bu cihetten hiçbir mazhar yoktur ki cemâlinde celâl ve celâlinde cemâl olmaya. Pes, mü'minin cemâli bi'l-fi'l ve celâli bi'l-kuvvedir. Ve kâfirin celâli bi'l-fi'l ve cemâli bi'l-kuvvedir. Ve buradandır ki Hz. Mevlânâ Konya'da ruhbâna mürûr ettikte onlara tapû kılmıştır. Eğerçi zâhir-i şer'a muhâlifdir. Velâkin ba'zı umûr vârdır ki mağlûbü'l-hâlden sudûr etmekle دیوانه را قلم نیست kabîlinden olur. Ve bundan dahi tafsîl vârdır ki bu mahalde keşfi harâm olur. Şeyh Muhyiddînü'l-Arabî (k.s.) buyurmuşlardır ki : Bir kimsenin âhara inhinâsı menhî olmak, inhinâ fi'l-hakîka kendi kendine olmakladır. Ya'nî eğer mertebe i'tibârıyla sıfattan zâta ve farkdan cem'e ve fer'den asla olsa lâ-be's olur. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.) السلام عليك ايها النبى [Selâm sana olsun ey Nebî !] diye tahiyyâtta kendi kendine selâm verdi. Ve merâtibe i'tibâr vârdır. Ve illâ hakāyık bâtıl olmak lâzım gelir. (**Silsile-i eş-Şeyh İsmâil Hakkı** k.s.)

***Cemâl-i Hak ve Celâl-i mutlak** (جمال حق , جلال مطلق) :* Bu şems-i cihâna Hak Teâlâ bir hâssa vermiştir ki eşyây-ı mevcûdâttan bir nesnede onda olan hısâl ve havâss yoktur. Cemî'-i eşyâya perveriş verir. Onsuz bir nesne vücûd bulmaz. Âlemi nûr ile işrâk eylemesi ayn-ı cemâl-i Hak'dır.

Ve nâr ile ihrâk eylemesi, ayn-ı celâl-i mutlakdır. Fe'fhem. Ma'lûm ola ki, halk için olan cemâl cemâl-i celâldir. Ve Hak için olan cemâl, celâl-i cemâldir ki her biri âharı mütelâzımdır. Ve fi'l-mesel, celâl ve cemâlin tecelliyâtları fecr gibidir ki zıyâ-i şemsin evvel-i mebâdîsidir. Nihâyet-i tulû'a varınca cemâl fecre ve celâl zıyâ-i şemse teşbîh olundu. Ve bu zıyâ ol fecrdendir ve ol fecr bu zıyâdandır. İşte bu cemâlü'l-celâl ve celâlü'l-cemâlin ma'nâsı bundan ma'lûmdur. Nûrdan murâd, cemâldir ve zulmetten murâd, celâldir. Ve'l-hâsıl, cemâl **[149-a]** halk için olmak vâr ve hak için olmak vârdır. Halk için olan zaîfdir ki fecrin zıyâsı gibidir. Ve Hak için olan kavîdir ki şemsin zıyâsı gibidir.

Nazm :

Cemâlin arzû eyler gönüller, celâlin perdesin ref' eyle yâ rabb !

Cemâlinden açılır tâze güller, celâlin perdesin ref' eyle yâ rabb !
Gazabdan rahmetedir istinâdım, kahrdan lutfunadır i'timâdım,
Benim arz-ı cemâlindir murâdım, celâlin perdesin ref' eyle yâ rabb !
Tecellî eyelesen diller olur şâd, harâb olan gönüller olur âbâd,
Yeter olduk celâlin ile berbâd, celâlin perdesin ref' eyle yâ rabb !
Yüzün gül gibi arz etmezse yârim, solar âhir gider bâğ ü bahârım,
Cemâlinle geçe leyl ü nehârım, celâlin perdesin ref' eyle yâ rabb !
İlâhî sensin a'lâlardan a'lâ, bu Hakkı oldu ednâlardan ednâ,
Yüzün göster kula ey rabb-i mevlâ, celâlin perdesin ref' eyle yâ rabb !

***Cemâl-i mutlak, Cemâl-i mukayyed** (جمال مقيد , جمال مطلق) **:** Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî ve ey râgıb-ı rumûz-i nâ-mütenâhî ! Ekâbir-i evliyâ ve selâtîn-i asfiyâ cemâl-i bâ-kemâl-i hakkı iki kısm i'tibâr etmişlerdir. Biri cemâl-i mutlakdır. Ol vahdet-i zâtîdir. Min haysü hiye hiye. Ve ârif cemâl-i mutlakı fenâ-fi'llâh ve bekā-bi'llâh hâlinde müşâhede kılar. Ve biri dahi, cemâl-i mukayyeddir. Ve cemâl-i mukayyed oldur ki, mahbûb-i hakîkî, mezâhir-i rûhânî ve mecâlî ve merâyây-ı cismânîden tecellî kıldıkta, muvahhid ol cemâli âyine-i eşyâda müşâhede kıldıkta ayn-ı cemâl-i mutlakın envâr ve pertevin müşâhede eder. Nitekim İbn-i Fârız buyururlar : من جمالها معادلة بل حسن كل مليحة وكل مليح حسنه Pes, her ne kadar dilber-i melâhat-i girdâr ve mehveş-i sabâhat-i âsâr vâr ise ol mahbûb-i hakîkînin cemâl-i bâ-kemâlinden müsteârdır. Pes, muvahhid gâh cemâl-i mutlakı bilâ-kayd ve lâ-ıtlâk müşâhede ederler. Ve gâh bi-hasebi'l-mezâhir ve'l-mahall müşâhede ederler. Nitekim Sultânu'l-Muvahhidîn Ebû Yezîd Bestâmî buyururlar : ثلثين سنة والناس يظنون انا اكلمهم انا اكلم الله و انا اسمع منذ [Ben otuz seneden beri Allâh'la konuşur ve O'nu işitirim, insanlar ise beni kendileriyle konuşur zanneder] Her bâr bu kibâra envâr-ı lâhût gālib ve esrâr-ı ceberût tâli' ve lâmi' ola. Zâhir ve mazhar bunların çeşm-i şuhûduna vâhid olup, isniyyet ve gayriyyet mürtefi' olur. Pes, zâhiren mazhara hitâb eyleseler, murâdları ol mazharda mütecellî olandır. Lâkin halk-ı âlem bu sırrı fehm edemezler.

***Cümle-i eşyâ** (جملهء اشيا) **:** Cümle-i esmâ demektir.

***Cemî'-i vücûdiyyât** (جميع وجوديات) **:** Cemî' varlıklar demektir.

***Cumhûr-i mütekellimîn** (جمهور متكلمين) **:** Ulemâ-i zâhir demektir.

***Cemâdât** (جمادات) **:** Şeyh-i Ekber (k.s. azher) Hazretleri buyurmuşlardır ki : Ulemâ cemâdâtın aklı ve idrâki yoktur derler. Tekellüm eden cemâdât hakkında ol vaktte Allâh Teâlâ onlarda hayât ve ilm halk etmeğe haml ederler. Bizim i'tikādımızda ise, böyle değildir. Zîrâ sırr-ı hayât, cemî'-i eczâ-i âleme sârîdir. Cemâdâtta dahi hayât-ı hakkāniye vardır. Onun için müezzinin savtını işiten ratb ü yâbis, ya'nî yaş ve kuru şey'ler kıyâmet günü şehâdet etse gerekdir. Şehâdet **[149-b]** ise hayât ve ilm üzerine mebnîdir. Mûsâ (a.s.)a vakt-i tecellîde olan indikâk-ı cebel, cebelin azametu'llâhı ma'rifetindendir. Eğer bu ma'rifet olmasa, indikâk hâsıl olmazdı. Zîrâ Mûsâ (a.s.)ın mahall-i münâcâtı olan Tûr'un hayât-ı hakkāniyyesi ve ışk-ı hakîkîsi olmayaydı hareket ve ızdırâba gelmezdi. Nitekim bî-rûh olan kalbden hareket sâdır olmaz. Ya'nî her eşyâya hubb-i ezelî sırrı sârî olmakla her mahlûk münâsibine incizâb ve irtibât buldu. Kimi âşık, kimi ma'şûk oldu. (Hakkı Efendi)

***Cem'iyyet-i kalb ve Cem'iyyet-i rûh ve Cem'iyyet-i sırr :** Cem'iyyet üçtür : Biri, makām-ı ef'âlde cem'iyyet-i kalb ve biri, makām-ı sıfâtta cem'iyyet-i rûh ve biri, makām-ı zâtta cem'iyyet-i sırrdır. Pes, iki îd ile bir cum'a üç aded olduğu gibi, aded-i cem'iyyet dahi üçdür. Pes, cehr-i sırr,

kuvây-ı nefsâniyyeye ismâ' içindir. Ve cehr-i rûh, kuvây-ı kalbiyyeye ismâ' içindir. Ve cehr-i kalb, kuvây-ı nefsâniyyeye ismâ' içindir. Ve mertebe-i nefs için cehr yoktur. Zîrâ nefs ehl-i farkdan olmakla münferiddir. Münferid ise leylde olucudur. Ve leylde olan her ne kadar cehr ve ihfâ beyninde muhayyer ise de. Lâkin münferid-i nehâr öyle değildir. Ve iki îd ile bir cum'a olmaz, illâ cemâatle olur. Pes, onlar için ancak cehr olur. Allâh Teâlâ'dan ihfâ ile kelâl-i lisân ve hayr ile tûlunu isteriz. (Nukile min **Şerh-i Heft Suâl-i Hakkı**)

***Cem'** (جمع) **:** Âriflerden ba'zısı demişler ki, çünki Hak Teâlâ kendi zâtıyla bir kimseye tecellî eyleye. Ol kimse cemî'-i mevcûdâtın zevât ve sıfât ve ef'âlini Hak Teâlâ'nın zât ve sıfât ve ef'âli ışkasından bulunur. Ve kendi nefsini mevcûdât ile şöyle müşâhede eder ki gûyâ cemî'-i mevcûdâtın müdebbiri kendidir. Mevcûdât onun a'zâsı mesâbesindedir. Hiçbir nesne mevcûdâttan birine karîb olmaz. İllâ ol nesneyi kendine karîb olmuş görür. Ve kendi zâtını zât-ı Hakk ile ve sıfâtını sıfât-ı Hakk ile bir görür. Ol ecldeı ayn-ı tevhîdde müstehlek olmuştur. Ve ayn-ı tevhîdde istihlâk bu müşâhedeyi müstelzimdir ki ona ya'nî Hakk'a mensûb olanı kendine mensûb görür. Ve tevhîdde insânın bundan a'lâ mertebesi olmaz. Vaktâ ki basîret cemâl-i zât müşâhedesine müncezib olmakla eşyâ beynini fark edip, mümkin ile vâcibi biri birinden ayıran nûr-i akl, zât-ı kadîmin nûru galebesinde mestûr ola. Kadîmle hâdis beynini temyîz mürtefi' olur. Ol cihetten ki, Hakk zâhir olduğu gibi, bâtıl-ı nâ-çîz nâ-peydâ olur. Ve bu tâifenin örfünde bu hâlete cem' derler.

***Cem'-i ahadî ve Cem'-i ihâtî** (جمع احاطی , جمع احدی): Cem'-i ahadî dedikleri, fark ve tafsîle mukābil olan mertebedir. Ve cem'-i ihâtî, cem'u'l-cem'dir. Ya'nî beyne'l-vahdet ve'l-kesret cemî' mütekābilât ile men'ût olan mertebedir.Ve insân-ı kâmil, hazret-i hakkiyye-i vücûbiyye **[150-a]** ve hazret-i halkiyye-i imkâniyye miyânını cem'-i ihâtî ile cem' etmiştir. Şuhûdda mertebe-i istiğrâkdır. (Hakkı Efendi)

***Cem' ba'de'l-fark** (جمع بعد الفرق): Sâlikin aklı, akl-ı küll ve nefsi, nefs-i küll ve rûhu rûhi'l-kuds oldukta makām-ı cem'e varmış olur. Cem'e gider iken yalnız zâhir olan hakka ve hakîkatına nazar ederdi ve mazharları göremez idi. Farka geldikte mazhara da riâyet eder. Ancak Hak ile olur. Bu mertebede huzûz-i nefsânî bi'l-külliye kalmaz. Hemân şunun hakkı budur, bunun hakkı budur diye yoluyla hareket eder. Hattâ cimâ'ı ve ef'âl-i sâireyi nefsi telezzüz bulmak için etmez. (Nukile min **Mecmua-i Hakkı Efendi**)

***Cem'u'l-cem'** (جمع الجمع) **:** Âlem-i ceberût. Cem'u'l-cem', Hakk'ı halkda ve halkı Hak'da şuhûddan ibârettir. Ahadühümâyı şuhûd âharı şuhûddan mâni' olmaksızın. Zîrâ cem'de fark i'tibârı yoktur. Ve farkda dahi cem' i'tibârı yoktur. Ammâ cem'ü'l-cem'de hem cem' ve hem fark i'tibârı vardır. (Kezâ fî **Şerhi'l-Fusûs** eş-Şeyh İsmâil Ankaravî k.s.azîz)

***Cem' bilâ fark ve Fark bilâ cem'** (جمع بلا فرق , فرق بلا جمع) **:** Cem' bilâ farkda ma'rifet olur, ammâ ubûdiyyet olmaz. Ve fark bilâ cem'de ubûdiyyet olur, ammâ ma'rifet olmaz. Cem' bilâ fark ve fark ba'de'l-cem' hakîkatte hidâyet ve dalâlet bir vücûddan sâdır olduğunu bilip birlemeğe, cem' bilâ fark ve fenâ fi'llâh derler. Bu makāmdan ilhâm-ı rabbânî ile terakkî edip, nûr-i Hakk ile bulmak vücûd-i vâhidin kesret yüzüne nazar edip, latîf yüzünden ne gûne hareket sâdır olduğunu bilip, fark ve temyîz edip, hidâyet ve hareketi ile hareket etmeğe, fark ba'de'l-cem' ve bekā bi'llâh derler. Vahdeti kesrette bulmak, fenâfi'llâhdır. Kesreti vahdette bulmak, bekābi'llâhdır. Cem' ve fark hakkında eş-Şeyh İsmâil Hakkı Efendi buyurmuştur : Cem' ve farkın hükmü, hayât ve ilm ve irâdet ve kudret üzerine dâirdir. Zîrâ ehl-i hakāyık katında hayâtın tab'ı hâr ve ilmin tab'ı bârid ve irâdetin tab'ı ratb ve kudretin tab'ı yâbisdir. Pes, bu tabâyi'in âlem-i sıfât ve esmâda te'sîri vardır. Velâkin bi'l-fi'l harâret üzerine olan sıfatta bâkî tabâyi' dahi bi'l-kuvve mündericdir. Pes, harâret zâhir va gālib ve bâkî, bâtın ve mağlûbdur. Sâir tab' rutûbet ve bürûdet ve yubûset üzerine olan sıfât dahi kuvvet ve fi'lde buna kıyâs oluna. Pes, bu âsâr-ı kevniyye husûsâ kevn-i câmi'-i insânî, mazhar-ı esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye olmakla gerek bi'l-fi'l insân gibi ve gerek bi'l-kuvve sâir mevcûdât gibi. Zîrâ ekvânda sıfâtın ekseri bâtın ve bi'l-kuvvedir. İnsândaki gibi onlarda zuhûr yoktur.

Binâen-alâ-hâzâ, iktizâ etti ki ba'zı efrâd-ı insân tab'-ı harâret ve ba'zı efrâd dahi sâir tabâyi'in zuhûr ve galebesi üzerine tevellüd eyleye. Bu cihettendir ki ba'zı evlâdın tab'ında harâret ve rutûbet gālib **[150-b]** olmaklasırr-ı hayâtla dâirdir. Ve feyz-i ilmle kāim olup, Hakk'a irtibâtı kavî ve âlem-i cem'e intisâbı metîndir. Şöyle ki âbâ-i asliyeye iltihâkda suûbet görmez. Ve seyr-i ilallâhda gubârına göz ermez. Zîrâ bunların nişâelerinde ahkâm-ı vücûb, ahkâm-ı imkân üzerine gālibdir. Nitekim ba'zı evlâdın tab'ında bürûdet ve yubûset gālib olmakla sırr-ı irâdet ve kudret

üzerine zâhir olup, Hak'dan baîd ve âlem-i farkda alâkası şedîd olmuştur. Şöyle ki şecere-i yâbise meyvedâr olmadığı gibi, ol tab'-ı bürûdet ve yubûsetin mağlûbu olan kimseden dahi hayr gelmez ve ber-hurdâr olup onup bitmez. Ve bu ma'nâ zâhirde sıfâta nâzırdır. Velâkin fi'l-hakîka ayn-ı sâbitesinin hâlidir ki onunla bile dâirdir. Zîrâ vücûd-i ilmî Hakk'a ol aynın muktezâsı olan ahvâli i'tâ eder. Pes, ilm-i Hak sâbite olan ma'lûmun hâline tâbi'dir. Eğerçi ki hâricde vücûd-i aynî ve onun âsârı ilm-i ilâhîye tâbi'dir. Velâkin bu i'tibârla ilm-i ilâhî metbû' olmak, i'tibâr-ı evvele göre tâbi' olmasını münâfî değildir.Ve bu makāmın sırrına işârettir. Şol âyet-i şerîfe ki, Kur'ân'da gelir: وما ظلمهم الله ولكن كانوا انفسهم يظلمون (Nahl,16/33) [Ve onlara Allâh zulmetmedi fakat nefislerine kendileri zulmediyorlar] El-cem' şuhûdi'l-hak bilâ halk, cem'ü'l-cem' şuhûdi'l-halk kāimen bi'l-hak. Bu makāma fark ba'de'l-cem' ve sahv ba'de'l-mahv dahi derler. (Ankaravî)

***ve'l-Fark (والفرق) :** Âlem-i insân

***Fark ve Cem' (فرق و جمع) :** Istılâhât-ı sûfiyyede fark ve cem'in ta'rîfi : اليك والجمع ما صلب عنك الفرق ما نسب denilmiş. Ya'nî fark diye, sana nisbet olunan şeylere derler. Ve cem' diye, senden selb olunan şeylere derler. Ve bu terkîblerin dahi tafsîl üzere ma'nây-ı latîfleri oldur ki ikāmet-i vazâyif-i ubûdiyyetten ve ahvâl-i beşeriyyete lâyık olan şeyden her ne şey ki abdin kesbi ola, fark oldur. Ve her ne şey ki kıbel-i rahmândan ibdâ'-ı maânî ve ibdâ'-ı lutf ve ihsânî ola, cem' oldur. Pes, abde bu ikisi dahi lâ-büddür. Zîrâ farkı olmayanın ubûdeti olmaz ve cem'i olmayanın ma'rifeti olmaz. Şunun kîm cem'i yok, irfânı yoktur. Şunun kîm farkı yok, ilhâdı çoktur. Şu misâllerden dahi ma'lûm ola ki, mâ-sivâya i'tibâra fark ve adem-i i'tibâra cem' derler. Ve Hakk'ın vücûdundan gayrı eşyâya vücûd vermek fark ve cemî' eşyânın vücûdu Hakk'ındır diye toplamak cem'dir. Ve fülân kimseyi ben dövdüm ve fülân kabâhati ben ettim diye nefsine isnâd etmek fark ve hayra dâir ettiğin ef'âl-i haseneyi Hakk'a isnâd etmek cem'dir. Ve kıs alâ hâzâ. [Buna kıyasla!]

***Fark, Cem' ve Cem'u'l-cem' (فرق و جمع و جمع الجمع) :** Kemâlât-ı insâniyyede etvâr ve menâzil çoktur. Lâkin usûlü üçdür : Biri fark ve biri cem' ve biri cem'u'l-cem'dir ki ona meşâyih, fark ba'de'l-cem' derler. Ya'nî tefrika-i evvel ile tefrika-i sânînin vasatına cem' derler. **[151-a]** Ya'nî avâm farkda iken ancak halkı görür, aslâ Hakk'ı göremez. Bu işrâkdir. Ve tâlib-i Hak dahi cem'e gider iken ancak Hakk'ı görür. Halka dahi Hak diye i'tikād eder. Maâza'llâhi Teâlâ, bu zındıkadır.Ammâ cem'ü'l-cem' Hakk'ı görür, halkı dahi Hakk'ın esmâsının muktezâsıdır ve taayyünâtıdır. Vücûdları mevhûmdur. Vücûd Hakk'ındır diye hem Hakk'ı ve hem halkı yerli yerinde görüp riâyet eder. Fark-ı evvel avâm hâli, fark-ı sânî ehl-i sülûk hâli. (Mısrî Efendi)

***Tefrika ve Cem' ve ikisinin maan i'tibârı :** Hz. Ali (k.v.) buyurur : زندقة والجمع والتفرقة توحيد التفرقة بلا جمع اشراك والجمع بلا تفرقة Ya'nî yalnız tefrika işrâkdir. Ve yalnız cem' zındıkadır. Ve tefrika ve cem' ikisi bile olur ise, tevhîddir. Ya'nî yalnız farkı olana müşrik derler ki halkı Hakk'a şerîk koştuğu ve şirk-i hafî ettiği için. Ve yalnız cem'i olana, zındîk derler ki her şey'e Hak i'tibâr ettiği için. Hem tefrike ve hem cem'e riâyet olunur ise, tevhîd derler. (Mısrî Efendi)

***Tefrika ve Cem'iyyet (تفرقه و جمعيت):** Tefrika hâli, sâlikin mürşîde mukārenetinden evvel olan hâlidir ki fark-ı hicâbdır. Ve cem'iyyet hâli, sâlikin mürşîde mukārenetinden sonra olan hâlidir ki cem'-i keşfdir. Zîrâ bilâ-mürşîd ve bilâ-sohbet cem'iyyet-i dil bulmak ve keşf-i sahîh ehli olmak nâdirdir. Bundan maksûd budur ki, sülûkümde hâlim perîşân ve âlem-i cem'iyyetten henüz nâm ve nişân yok iken berây-ı cem'iyyet-i dil, insân-ı kâmil ve mürşîd-i hakîkîye mukārenet eyledim. Ve ol dahi benim ıslâh-ı hâlime müteveccih olup, maksûda vusûl müyesser oldu. Tefrika ve cem'iyyet : Tefrika örf-i sûfiyyede, umûr-i müteaddidede taalluk ve ittisâl ile kalb ve kalıbını pejmürde ve perîşân eylemek demektir. Cem'iyyet, müşâhede-i Cenâb-ı Hakk'a mahz-ı iştigāl ile mâ-sivâ'llâhdan kaçıp sakınmakdan ibârettir. Fark ve cem' : Fark mertebe-i hicâbdır ve cem' mertebe-i keşfdir. Ve kābe kavseyn, makām-ı vâhidiyyet ve ev-ednâ, makām-ı ahadiyyettir. Pes, vâhidiyyet sıfâta nâzır, ve ahadiyyet zâta dâirdir. Sâlik hıyn-i urûcda kābe kavseyndedir ki henüz farkdadır. Velâkin makām-ı kurbdadır ki miyânda ancak hatt-ı mütevehhim vardır. Ve kābe kavseyn dâire-i evvelîdir. Ve dâire-i sâniye, ev-ednâdır ki makām-ı cem'dir. Eğer mukadder olup, sâlik ev-ednâdan kābe kavseyne nüzûl eder ise, libâs-ı Hakk ile nüzûl eder ki Hak Teâlâ ne vechile ezdâdı cem' etti ise هوالاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir] gibi insân-ı kâmil dahi fark ve cem' ve halk ve Hakk'ı cem' edip ahadühümâ ile âhardan muhtecib olmaz. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Fark,Cem' ,Cem'-i evvel ve Cem'ü'l-cem' (فرق و جمع و جمع اول و جمع الجمع) :**

Ma'lûm ola ki yevm-i cum'ada hutbe farka ve salât cem'e işârettir. Zîrâ hatîbin yüzü halkdan **[151-b]** yanadır. Ve cihet-i halk ise, cihet-i kesret ve farkdır. Ve vech-i musallî Ka'be'yedir. Ka'be ise, sırr-ı zât-ı ahadiyyeye işârettir. İmdi vech-i musallî şol cihete olur ki o cihet-i Hak'dan yanadır. Cihet-i Hak ise cihet-i vahdet ve cem'dir. Ve fark ve cem' için merâtib-i kesîre vardır. Ehl-i berzah ve hicâb ve gaflet fark-ı evveldedir. Fark-ı evvel, bilâ-Hak şuhûd-i halkdır. Ve muktezâsı iki vücûdu isbâttır ki biri vücûd-i mümkin ve biri vücûd-i vâcibdir. Ve bunu isbât eden kimsenin hâli isniyyettir. O ise şirkdir. Tevhîd-i hakîkîye münâfîdir. Ve bu şirki izâle için "lâ ilâhe illallâh" vaz' olundu. Zîrâ o kelime-i tayyibede olan nefy ile ya'nî "lâ" ile vücûd-i mütevehhimi nefy eder. Ve isbât ile ya'nî "illâ" ile vücûd-i mütehakkıkı isbât eder. Ve ammâ inde'l-muhakkikîn vücûd birdir, gayr değildir. Pes, muhakkıkîn indinde nefy mütevehhimdir, vücûdu yoktur. Zîrâ adem-i aslîsi üzere bâkî olan ma'dûmu nefyin ne ma'nâsı vardır. Ba'dehû şu farkdan sonra cem'-i evvel ve fenâ-i evvel vârdır ki bilâ-halk şuhûd-i Hak'dır ve bilâ-kesret âlem-i vahdette kıyâmdan ibârettir. Zîrâ şu cem' ve şuhûdun ehli olan kimse, وبالاخرتهم يوقنون (Bakara,2/4) [Bunlar, âhirete de kesin olarak inanırlar] kavl-i şerîfiyle müşârün-ileyh olan tevhîd ehlidir. Tevhîd ise ancak niseb ve izâfâtı ıskātla hâsıl olur. Hattâ muvahhid olan kimse tevhîdi ettim demeyi kendi nefsine nisbeti bile ıskāt etmelidir. Hattâ tevhîd hâsıl ola.

Pes, Hak Teâlâ zâtıyla kendi zâtını tevhîd etmiş olur. Ve bu eclden Allâh Teâlâ فاعلم انه لااله الا الله (Muhammed,47/19) [Şunu bil ki, Allâh'tan başka ilah yoktur] buyurdukdan sonra واستغفر لذنبك (Muhammed,47/19) [Kendi kusurların için bağışlanma dile] buyurdu. Fe'fhem.Ya'nî bu âyet-i kerîmede olan zenbin ma'nâsını fehm eyle. Zîrâ dakîkdir. Ve bu mezkûr Allâh Teâlâ'nın "velâkinnallâhe ramâ" kavl-i şerîfine mukābil olur. Ba'dehû şu cem'den sonra cem'u'l-cem' ve evâilü'l-fenâi's-sânî ve'l-bekāü'l-evvel vardır ki cem' ve fark ve abdiyyet mertebesinde olucu zât ve sıfât ve ef'âlin tahassülü bir yere gelse, mezkûr cem'ü'l-cem' dediğimiz ve evâilü'l-fenâi's-sânî dediğimiz, ve'l-bekāü'l-evvel dediğimiz cem' ve fark ve tahassül ve mecmû'un cem'inden ibârettir. Lâkin abdiyyet mertebesinde olan zât ve sıfât ve ef'âl perdesiyle Allâh Teâlâ'nın zât ve sıfât ve ef'âlinden muhtecib olmaksızın ola. Ba'dehû şu cem'-i cem'den sonra bekā-i sânî vardır ki temkînin nihâyetidir. Belki telvîn-i makbûl içinde temkînin gāyetidir. Ve ancak bunun ile vâsıl olan kimse ma'lûm ve mechûl olur ve garîb-i mutlak olur. Pes, ne saâdet öyle gurebâya ! Ve اوليايى تحت قبابى لا يعرفهم غيرى [Velîlerim kubbelerim altındadır. Onları benden başka kimse bilmez][90] kavl-i şerîfiyle garîbliğe işâret vardır. Fe'fhem. (Nukile min **Şerh-i Ebyât-ı Heft Suâl-i Hakkı**)

***Fark ve Cem' ve Cem'ü'l-cem' ve Cem'-i ahadiyyet (فرق و جمع و جمع الجمع و جمع احديت)**

Sâlikin nefsine göre dâbbetü'l-arzı, akl-ı meâddan ibârettir. Akl-ı kâmil dedikleri, akl-ı meâddır. Zîrâ akl-ı meâd, hüsn ile kubhu, cemâl ile celâli **[152-a]** tayyib ile habîsi mû-be-mû ârif ve mümeyyizdir. Adâlet dahi budur. Zîrâ akl-ı meâd sâhibi olan zât-ı şerîf, her şeyi şer'an ve aklen ve hakîkaten mevzû' oldukları mahallerde isti'mâl eder. Meselâ, evâmir-i şer'iyyenin vaz'ı abd-i âkil mükellefin onu vaktine muvâfık işlemesi idi. Her vakti geldikçe onu işler. Kezâlik münkirât-ı şer'iyyenin nehyinin vaz'ı abd-i mükellef, âkil-i mükellefe göre her zamân o menhiyyâtı terk idi. Sâlik-i Hak dahi onları (münkirâtı) her zamân terk eder. Bu ise ayn-ı kemâldir. Fi'l ile terk-i cem' etmiş olur. Zîrâ celâl ile cemâli fark etmeyen, fi'l ile terki cem' edemez. Fi'l ile terki cem' etmeyen, cem'ü'l-cem'e nâil olamaz. Zîrâ cem'ü'l-cem' demek Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı subûtiyyesine ve sıfât-ı selbiyyesine birden mazhar olmaktır. Ya'nî sıfât-ı subûtiyye ile muttasıf ve sıfât-ı selbiyyeden münezzeh olur. Öyle olduğu takdîrce, ef'âl-i subûtiyye olan evâmiri fi'l ile, ya'nî işlemek ile isbât edip, ef'âl-i selbiyye olan menâhîyi terk ile selb etmekle câmiu'l-isbât ve's-selb olup, mazhar-ı sıfât-ı subûtiyye-i ilâhiyye ve mazhar-ı sıfât-ı selbiyye-i ilâhiyye olmakla, mazhar-ı zât-ı kemâliyyeye dahi nâil olmak kābil olur. Bu rütbenin adına cem'-i ahadiyyet derler, cem'ü'l-cem'den sonradır. Cem'ü'l-cem' ise sıfât-ı subûtiyye-i ilâhiyyeyi ve sıfât-ı selbiyye-i ilâhiyyeyi bi-haysü'l-mazhariyyet-i cem'den ibârettir. Bu ise mutlak cem'den, ya'nî cem'-i sırfdan sonradır. Cem'-i sırf ise evâmir-i ilâhiyyeyi işleyip menâhî-i selbiyyeyi terk etmekten ibârettir. Bu ise fark ve temyîzden sonradır. Zîrâ fark ve temyîz dediğimiz, tayyibi tayyib bilip işleyip ve habîsi habîs bilip terk etmektir. Ol sebepten buyurdular ki, farkı olmayanın cem'i olmaz ve cem'i olmayan cem'ü'l-cem'e erişmez. Cem'ü'l-cem'e erişmeyen, cem'-i ahadiyyete nâil olamaz. Cem'-i ahadiyyetsiz cenâb-ı hüviyyete ittisâl nice kābildir. Öyle fehm oluna. Ya'nî evâmiri işlemesi

---

[90] - Abdurrahman Câmî, **Nefahâtü'l-Üns,** s.45; Gümüşhânevî, **Câmiu'l-Usûl**, s.50.

sebebiyle isbât ve nevâhîyi terki sebebiyle selb etmekle, câmiu'l-isbât ve's-selb olmakla cem'ü'l-cem'e nâil olmaktan başka cem'-i ahadiyyet mertebesine dahi nâil olur. (Hakkı Efendi)

***Cennetü'l-fenâ-i fi'l-ef'âl ve Cennetü'l-fenâ-i fi's-sıfât ve Cennetü'l-fenâ-i fi'z-zât (جنت الفناء فى الافعال و جنت الفناء فى الصفات و جنت الفناء):** Demişlerdir ki: Cinân, İbn-i Abbâs (r.anhümâ) zâhib olduğu üzere yedidir : Pes, yediden üç cennet, ehl-i halvetin ve dört cennet dahi ehl-i celvetindir. Ve ol üç cennetten murâd ; cennetü'l-fenâ-i fi'l-ef'âl ve cennetü'l-fenâ-i fi's-sıfât ve cennetü'l-fenâ-i fi'z-zâttır. Bu merâtibe cennet demek, müşâhedât hasebiyledir. Ve illâ fenâda naîm olmaz. Ve ol dört cennetten murâd, zikr olunan üç cennet-i cem'ü'l-cem'dir. **[152-b]** Zîrâ celvetiyye (cîm ile) bekâdan olmakla cem' ve farkı cem' ederler. Bu ma'nâ ise fenâda câri değildir. (Hakkı Efendi)

***Cennet-i sûrî ve Cennet-i ma'nevî (جنت صووى و جنت معنوى) :** Ma'lûm ola ki, şehr-i dil cennet-i ma'neviyyedir. Ve cennet-i sûriyye, aslında mücerred dîvâr ve sâhadan ibâret olup, ile'l-ân ve ilâ kıyâmi's-sâat a'mâl-i mükelleffin ve ahvâl-i mü'minînin suveriyle imâret-pezîr olduğu gibi, cennet-i ma'neviyye dahi kıyâmet-i suğrâ ve kıyâmet-i kübrâ gâyetine dek ma'mûr olmaktadır. Zîrâ kıyâmette olan helâk-i küllî ve fenâ-i tâm def'-i mazarrat makûlesidir. Bu ise celb-i menfaati münâfî değildir. Ya'nî inde'l-ârifîn kıyâmet ıtlâk olunan fenâ-i azîm ki satvet-i tecellî-i celâldir, onunla cümle taayyünât ve eniyyât fenâ bulur. Perde-i taayyünât ise, cemâl-i Hakk'a hicâbdır. Zîrâ ef'âl sıfâtın ve sıfât dahi zâtın nikâbıdır. Bu nikâbın irtifâ'ı ise satvet-i mezkûre yediyle olur. Pes, kable'l-kıyâme der-dest olan kesb ve ba'de'l-kıyâme husûle gelen fazl, bu ikisi hılye-i cennet-i sûriyye ve ma'neviyyedir. Ve cennet-i sûriyye müştemil olduğu adn bilâ-vâsıta yed-i kudretiyle tesviye olunduğu gibi, onun nümû-dârı olan cennet-i ma'neviyye dahi böyledir. Zîrâ ikisi dahi makâm-ı dîdârdır. Ve ma'nâ sûretten efdaldir. Onun için beyt-i dil ki arşullâhdır, Ka'be'den ve sâir mevâtın-ı şerîfe ve bükâ'-i münîfeden ercahdır.(Nukile min **Şerh-i İlâhi-i Çalabım** Hakkı Efendi)

***Cennet-i sûrî ve Cennet-i hakîkî (جنت صورى و جنت حقيقى) :** Cennet ikidir : Biri, cennet-i sûrî ve biri cennet-i hakîkîdir. Bu cennet-i sûrî, yedinci kat gök ile kürsî beyninde Hz. Âdem (a.s.)ın girip çıkdığı cennet-i sûrî budur. Zîrâ cennet-i hakîkîye giren ebedî çıkmaz. (Hakkı Efendi)

***Cennet-i arziyye, Cennet-i semâviyye, Cennetü'l-me'vâ (جنت ارضيه جنت سماويه جنت الماوى):**

Suâl olunursa ki, Âdem'in dâhil olduğu ne makûle cennettir ? Zîrâ eğer cinân-ı arziyyeden ise, hubût ile emretmek ona mülâyim gelmez. Ve eğer cinân-ı semâviyyeden ise, bi'z-zât hulûd iktizâ eder. Pes, ona dâhil olup, اسكن انت و زوجك الجنة (Bakara,2/35) [Sen ve zevcen cenneti mesken edinin] vefkince süknü ittihâz eden Âdem, ne vechile hâric olur ? Cevâb budur ki, Âdem'in dâhil olduğu cennete, cennetü'l-me'vâ derler. Arş-ı a'lânın sağ cânibinde bir makām-ı âlîdir ki ona dâhil olana hulûd iktizâ etmez. Burası mesâil-i müşkiledendir ki ulemâ-i zâhir ona cevâb vermemişlerdir. Hak olan bizim işâret ettiğimizdir ki Hatmü'l-Evliyâ (k.s.) ba'zı tasânîfinde onu tasrîh etmiştir. والعلم عند الله الخبير [İlim, herşeyden haberdâr olan Allâh katındadır]

Suâl olunursa ki, tabakāt-ı ulviyyeden bir tabakaya hubûtu kifâyet eylemez mi idi ? Nitekim hâlâ rûhâniyyetleri felekü'l-kamerdedir. Pes, arza hubûta hâcet nedir ? Cevâb budur ki, arz hazîzdir ve mâ-fevki evcdir. Pes, hubûtta **[153-a]** kemâl, merkez-i âleme hubûttur. Ve biri dahi budur ki, türâb anâsır-ı Âdemin agleb ve a'zamıdır. Bu cihetten arza hubût, asla rücû'dur. Ve biri dahi budur ki, arzın hakāyıkı sülûk-i Âdemin netâyicidir. Zîrâ arzda sükûn ve sükût sıfatları vardır. Dîn ise inde'l-islâm ve teslîm ve inkıyâddır. Pes, Âdem'in arza hubûtu nüzûl sûretinde urûcdur. Husûsâ ki kemâl-i insânînin husûlü ışka mevkūfdur. Işk dahi derde menûttur. Cennette ise derd ve mihnet olmaz, belki zevk ve safâ olur. Bu cihettendir ki dünyâda sâye-perverler dertten bî-haber ve ışkdan bî-behrelerdir. Hani uşşâk ki zevk-i vücûdları belâlar girdabında kalmıştır. Ve hani diller ki mihnetler çenberinden kāmetleri kemân olmuştur. Bu cihetten demişlerdir ki, riyâzât ve mücâhedât ile sülûk edenler, esmâ ile sülûk edenlerden hâl ve makām yüzünden a'lâdır. Zîrâ riyâzât ve mücâhedât fenâ îrâs eder. Bu ise dünyâda zehr-i kātil ve âhirette helvây-ı sükkerîdir. Esmâ ile sülûk ise, zevk îrâs eder. Zîrâ iştigālden âsâr-ı ezvâk-ı rûhâniyye zuhûr eder ki fi'l-hakîka ta'm-ı nefsdir. Onun için âhirette derecât-ı esmâiyye nâzile ve derecât-ı fenâiyye sâidedir. El-hâsıl bir sâlik ki her gece lezâiz-i tenâvül eder ve kırk bin celâle çeker, her çend ki ol derdin âsârından feyz-yâb olur. Yine sırrı berzahdadır. Zîrâ derd nedir bilmez. Nitekim erbâbı bilir. Ve bu makām dahi tafsîli mütehammildir. Velâkin bu **Tuhfe-i Hasekiyye**'de bu kadarla iktifâ olundu. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Cinân-ı semâniyyenin esâmî ve derecâtları :** Cinân-ı semâniyyenin her biri yüz dereceyi müştemildir. Nîrân-ı seb'anın yüz derekeyi iştimâli gibi. Ve her bir derece ve dereke dahi nice bin derece ve derekeyi câmi'dir. Ve a'le'l-cinân cennet-i adndır ki makām-ı rü'yettir. Ondan sonra cennet-i firdevs, ondan cennet-i huld, ondan cennet-i naîm, ondan cennet-i me'vâ, ondan dârü's-selâm, ondan dârü'l-makāmdır. Ve vesîle dedikleri cinân-ı mezkûrenin en a'lâsıdır ki makām-ı Muhammediyye'dir. Dünyâda Ravza-i Mutahhara onun sûretidir. Ve ehl-i cennet, dört tâifedir ki enbiyâ ve evliyâ ve ulemâ ve mü'minûndur. Enbiyâ, erbâb-ı vahy ve evliyâ, ashâb-ı keşf ve ulemâ, ehl-i nazar ve istidlâl ve mü'minler, onlara mukallid olanlardır. Ve bu esnâf-ı erbaa makām-ı rü'yette tefâvüt üzerine culûs edip, rü'yette dahi basîretleri mikdârı tecellî vâki' olsa gerekdir ki ona cennet-i ma'neviyye derler. Ya'nî cennet-i mahsûse olduğu gibi cennet-i ma'neviyye dahi vardır. Ve rü'yet fi'l-hakîka cennet-i ma'neviyyenin âsârındandır. Eğerçi hâricde emr-i hissîdir. El-hâsıl hazz-ı cesed olan naîm, cennet-i sûriyyeye muzâf ve nasîb-i rûh **[153-b]** olan zevk, cennet-i ma'neviyyeye mensûbdur ki cennet içinde cennet dedikleri budur. Bu cihetten küll-i nâs dünyâda hazz-ı cesed ve hazz-ı rûhun esbâbına külliyet ile taalluk etmişlerdir. Ya'nî rü'yet için çeşm-i basîrete cilâ'-i tâm vermişlerdir. Ve hazz-ı cesed için dahi a'mâl-i şer'iyyeye iştigāl-i azîm göstermişlerdir. Eğerçi matlûb-i hakîkî cinâna vüsûl değil, belki rabbi'l-cinâna vüsûldür. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Cennet-i kesîb (جنت كثيب) :** Cennet doksan dokuz derecedir. Yüzüncüsü, cennet-i kesîbdir ki onda naîm olmaz, ancak rü'yet-i Hak olur. (ez **Risâle-i Salâhî Efendi** k.s.)

***Cennet-i müeccele ve Cennet-i muaccele (جنت مؤجله و جنت معجله) :** Ma'lûm ola ki, avâmın cenneti müecceledir ki ferdâdadır. Ve havâssın cenneti muacceledir ki dünyâdadır. Ya'nî rızâ cennetin dâhilinde olur, hâricde olmaz. Zîrâ hârici a'râfdır ki nâr ve nûrun ikisine dahi nâzırdır. Rızâda ise, nâr-ı kahr ve celâl olmaz, nûr-i cemâl olur.

***Cennet-i âcile (جنت عاجله) :** Ma'lûm ola ki, cennet-i âcile kalb-i insân-ı kâmildir ve naîm-i feyz-i ilâhîdir. Ve bâb-ı kalbden duhûl etmek herkese müyesser olmaz. Ya'nî ortada tab' ve nefs vâr iken kalbe duhûl etmek mümkin değildir. Nitekim sırâttan mürûr etmedikçe bâb-ı cinâna erilmez. Ve tab' ve nefs berzahlarından ubûr etmeğe muhtâcdır. Bu cihettendir ki sırâtı ubûrda meşakkat-i azîme vardır. Zîrâ oradan ubûr etmek, dünyâda akabâtı ubûr etmeğe mevkūfdur. Nitekim Kur'ân'da gelir : فلا اقتحم العقبة وما ادريك مالعقبة (Beled,90/11,12) [Fakat o, o sarp yokuşun üstesinden gelemedi. O sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin?] İmdi قبل ان تحاسبوا حاسبوا انفسكم [Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz][91] vefkince nefsimizin muhâsebesin görelim ve akabât-ı sırâtı geçelim ve kevser-i feyzi içelim ve dâr-ı gurbetten vatan-ı asla göçelim. Zîrâ kula vâcib olan, efendisi yanında bulunmaktır. Ve efendi gerçi kulu iledir fe-emmâ kul efendiden gāib ve hücüb-i kesret ile muhtecibdir. (Hakkı Efendi)

***Cennet ve Cehennemin mazâhiri :** Ma'lûm ola ki cennet ve cehennemin cemî' âlemlerde mazharları vardır. Ve bunların a'yânı ki suver-i ilmiyyedir, âlem-i ilâhîde dahi vardır. Ve âlem-i rûhânîde vücûd-i cismânîden evvel vücûdları vardır. Ve Âdem'le Havvâ'nın cennetten ihrâc olmaları ona işârettir. Ve cehennemin dahi âlem-i rûhânîde vücûdu vardır. Zîrâ âlem-i rûhânî, hazret-i ilmiyyede olan nesneye misâldir ve onların vücûduna delâlet eder. Ehâdîsi çoktur. Ve Hazret-i Risâlet (s.a.v.) onların vücûdunu dâr-ı dünyâda isbât eylemiştir. سجن المؤمن و جنت الكافر الديا [Dünya, mü'minin hapsanesi, kâfirin cennetidir][92] Ve âyet-i kerîmede Hak Subhânehû veTeâlâ buyurur: وان جهنم لمحيطة بالكافرين (Tevbe,9/49) [Hiç şüphe yok ki cehennem o kafirleri çepeçevre kuşatır] Ve Sürûr-i Kâinât onların vücûdunu berzah-ı misâlîde dahi isbât eylemiştir. القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران Ve âlem-i insânîde dahi ki cümle-i âlemin münticidir, **[154-a]** onda dahi vücûdları vardır. Zîrâ ki rûhun ve kutbun mertebesi ve onun kemâlâtı cennetin aynıdır. Ve makām-ı nefs ve hevâ-i nefsin iktizâları, ayn-ı cehennemdir. Ve onların âhar mertebeleri dâr-ı âhirettedir. Ve iyiden ve yaramazdan her ne ki bugün bunda işlersin, lahidde enîsin ve kabirde celîsin olur.

Ma'lûm ola ki, hadîs-i şerîfde vârid olmuştur ki, nâr-ı cahîm şehevât ile mahfûz ve cennet-i naîm mekârih ile mestûrdur. Ya'nî şehevât-ı dünyâya tâbi' olan nâra vâki' olur. Hâl buki

---

[91] - Tirmizî, Kıyâme, 25.

[92] - Müslim, Zühd, 1; Tirmizî, Zühd, 16; İbn Mâce, Zühd, 3; Ahmed b. Hanbel, II, 323.

nârı görmez, müştehâsını görür. Ve mekârih-i dîn olan zahmetlere tahammül eden kimse, cennete dâhil olur. Hâlbuki cennete nazar etmez, zahmetleri görür. Ma'lûm ola ki, cehennemin imtilâsı insân-ı kâmilin tabîat ve nefsi mertebesinin tecellîsindendir. Cehennem ise, celâle mazhar olanların yeridir. Nitekim cennetin imtilâsı, insân-ı kâmilin kalb ve rûhunun tecellîsinden olsa gerekdir. Cennet ise, cemâle mazhar olanların mahallidir.

Mahkîdir ki, Mevlânâ'nın (k.s.) bir oğlu muhâlifler tarafında bulunmakla fevt oldukta, Mevlânâ onun namâzına hâzır olmadı ve benden değildir dedi. Maa-hâzâ onun eczâsındandır lâkin eczâ-i merdûdesindendir, makbûlesinden değildir. Aslı budur ki, Mevlânâ'nın bâtınına müseccin olan celâlin semeresidir. Celâl-i bâtın ise, cehenneme mülhakdır, Kābil gibi. Eğerçi cehennem dahi tecelliyâttandır. Fe'fhem cidden.

Suâl olunursa ki, âhiret dünyânın kalbi olmak ilhâddır. Zîrâ vücûd-i hissîsini inkâra müeddîdir. Maa-hâzâ, cennet hâlâ mahlûkdur ki cihet-i ulvîdedir. Ve cehennem dahi hâlâ mahlûkdur ki cânib-i süflîdedir. Cevâb budur ki, âhiretin kalb olduğu kemâl-i letâfetine dâirdir. Gûyâ cesed ve rûh nice ise, dünyâ ve âhiret dahi böyledir. Dünyâ vech-i âhiret üzerine hicâb-ı zulmânî olmuştur. Cesed kalb ve rûh üzerine hicâb olduğu gibi. Ve hicâbdan muhtecibin ademi lâzım gelmez. Meğer ki hissi gālib olanların vehmlerine göre ola. Ve bu takrîrden fehm olundu ki, arş ve kürsî âlem-i tabîat-ı latîfeden ve mâ-adâsı âlem-i tabîat-ı kesîfedendir. Ve latîfe helâk yoktur. Belki gayra göre ihticâb vardır. Bu hücübden mahcûblar, bu âlem-i hissin mâ-verâsını görmediler. Mükâşifler ise, arş ve kürsîye nazar saldılar. Nazar eyle ki, Rasûlullâh (s.a.v.) cenneti temessül ederdi. Ve belki dîde-i hak-bînlerinde ol kadar hiddet ve kuvvet vâr idi ki seb'-i tıbâkdan tîz-pertâb gibi geçerdi ve ona nesne hâil olmazdı. Ve meşârık ve magārib miyânı dahi böyle idi. Zîrâ kalbde perde kalmayınca, kalıbda dahi hicâb kalmaz. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Cennet-i a'mâl ve Cennet-i ef'âl** (جنت اعمال و جنت افعال) : Şol hasene-i suveriyyedir ki a'mâl-i sâlihanın mukābelesine cezâ verilir, matâim-i lezîze ve meşârib-i henîe ve riyâz-ı latîfe ve havrâ-i **[154-b]** latîfe gibi. (Ankaravî)

***Cennetü's-sıfât** (جنة الصفات) : Sıfât ve esmâ-i ilâhiyye sâliki setr etmiştir.

***Cennetü'z-zât** (جنة الذات) : Cemâl-i ahadiyyenin müşâhedesidir. (Ankaravî)

***Cennet-i a'mâl, Cennet-i ihtisâs, Cennet-i mîrâs,Cennet-i hissiyye ve Cennet-i ma'neviyye :** Cennet dârü's-sevâbdır. Ve sevâb mü'mine âid olan ecr-i ameldir. Zîrâ demişlerdir ki ; Cinân üç nev' üzerinedir: Evvelkisi, cennet-i a'mâldir ki mü'minler ol cennete a'mâlle nüzûl ederler. Ve amellerine göre derecât-ı mütefâvite bulurlar. Ve gâh olur ki amelde bir tabakada bulunurlar. Velâkin birinin sinni ziyâde olmakla kesret-i ameline göre derecesi merfû' olur.Ve gâh olur ki zamânla tefâvüt hâsıl olur. Meselâ , şehr-i ramazânda ve yevm-i cum'ada ve leyle-i kadrde ve aşr-ı zi'l-hiccede ve aşûrede olan amel, sâir evkātte olan amellerden fazîletlidir. Ve gâh olur ki mekânla dahi tefâzul hâsıl olur. Mescid-i Harâm'da edâ olunan namâz, Harem-i Nebevî'de olan namâzdan ve Harem-i Nebevî'de kılınan namâz, Mescid-i Aksâ'da kılınan namâzdan ve Mescid-i Aksâ'da olan, sâir mesâcid ve cevâmi'de kılınan salâttan ecrde ziyâdedir. Eğerçi cümlesi namâzdır. Ve gâh olur ki, tefâvüt ahvâlle olur. Meselâ, cemâatle kılınan, münferiden olan namâzdan efdaldir. Ve müttekî imâma iktidâ edenin namâzı, fâsıka iktidâ edenden sevâblıdır. Ve gâh olur ki, nefs-i amelde dahi tefâvüt bulunur. Meselâ, namâz kılmak, yol üzerinde halka eziyyet olacak bir nesneyi izâle etmekden efdaldir. Eğerçi ikisi dahi amel-i hayrdır. Ve gâh olur ki, amel-i vâhidde iki ecr bulunur. Meselâ, akrabâsına tasadduk eden, hem sıla-i rahm ve hem sadaka sâhibi olur. Ecnebiye ise böyle değildir. Ve bir kimse ulemâ ve şürefâ ve etkıyâdan bir kimseye bir nesneyi ithâf ve ihdâ ve ihsân etmek, sâire etmekden efdaldir.

Ve ikincisi, cennet-i ihtisâsdır ki, hadd-i bulûğdan evvel vefât eden etfâl ve kezâlik mecânîn ve ehl-i tevhîd-i ilmî ve ehl-i fetret ve şol kimse ki şevâhik-i cibâlde veyâ aktâr-ı arzda bulunup, ona rasûl vâsıl olmamış ve ol dahi usûl-i şerâyi'a muhâlefet kılmamış, bu cümlesi cennet-i ihtisâsda olurlar. Ve Hak Teâlâ murâd ettiği ibâdına dahi cennet-i ihtisâsdan nasîb verir.Ve üçüncüsü, cennet-i mîrâsdır ki, Allâh Teâlâ dâhil-i cennet olan mü'minlerin cümlesini bu cennetten hissemend eder. Ve ol cennet şol emâkindir ki, ehl-i nâr îmân ehli olmuş olsalardı, ol mesâkine dâhil olacaklardı. Çünki küfrleri sebebiyle muhalledün fi'n-nâr oldular. Yerleri mü'minlere mîrâs olup, onlara taksîm kılındı. Bundan sonra, cennet i'tibâr ile dahi iki kısım olur : Bir kısmı, cennet-i hissiyyedir ki nefs-i hayvâniyyenin lezzât ve şehevâtına müteallikdir. Ekl ve şirb ve nikâh ve revâyih ve nagamât-ı tayyibe ve nisâ-i kâibât ve vücûh-i hisân (güzel yüzler) ve elvân-ı mütenevvia ve eşcâr ve enhâr gibi. Ve bunların cümlesine, naîm-i sıfâtî dahi derler. **[155-a]** Şu kadar vârdır ki, nagamât ve elhân makūleleri gerçi zâhirde hazz-ı sem'dir velâkin fi'l-hakîka

gıdâ-i rûhdur. Onun için tarab ve sürûrengîzdir. Ve bu dünyâda ondan pür-nasîb olan âşıkdır ki zâhide ondan dâreynde behre yoktur.

Li-muharririhî :

Dilberin ağzı gibi her nağme sende dâd-vâr,
Gül-i ruhdan bülbül-i câna aceb feryâd vâr.
Meclis-i zühd-i deryâda olma mutrib-i zahme-zen,
Açma ağzın sırr-ı dilden aramızda yâr vâr.

Ve bir kısmı dahi, cennet-i ma'neviyyedir ki ulûm ve maârifin muktezâsı olan müşâhedât ve intihâc-ı sürûrdur ki naîm-i hissîden elezzdir. Zîrâ naîm-i hissî sevâb-ı ameldir ki cesede tâbi'dir. Cesed ise rûhun fer'idir. Pes, aslda lezzet-i kâmile aslındır. Teemmül eyle ki rûh-i insânî menâmla veyâ insilâhla âlem-i asla rücû' edip, eşyây-ı kadîm olan umûr-i gaybiyye ile müste'nis oldukta bulduğu lezzet-i rûhâniyyeyi, bî-dâr oldukta lezzet-i cismâniyyede bulmaz.

Li-muharririhî :

Yâ ilâhî, cennet-i dîdâr kıl me'vâmızı,
Bezm-i hâssından şuhûd-i zâta ver sevdâmızı.
Âşık ve zâhid miyânında yeter bahs ve cedel,
Vasl-ı dîdârın hakkı fasl eyle bu da'vâmızı.

Ba'de zâ cennet hâlâ mevcûddur. Velâkin ile'l-ân melâike elinden binâ olunmaktadır. Zîrâ a'mâl-i ibâdla terakkî bulmaktadır ve bu binâ kıyâmete dek müstemirrdir. Zîrâ eğerçi insân dünyâdan intikāl edince, ameli munkatı' olur. Fe-emmâ bâlâda takrîr olunduğu üzere ba'zı imdâd-ı hayrla sevâb ve ecr-i mevsûl olup ömr-i sânî hükmü dahi verilir. Pes, insânın iki ömrü vârdır ki biri, hayât-ı fâniye ve âsâr-ı müktesibesi ve biri dahi, hayât-ı bâkiye ve fevâid-i müctelibesidir (celb olmuş). Ve bazı efrâd vârdır ki "hüve'l-hayyü'l-bâkî " mûcebince sırr-ı bekāya mazhardır. Pes, onun ameline inkıtâ' yoktur. Velâkin bu sırr-ı şerîfi fehm eden nâdirdir. Fe'fhem.

Ey mü'min ! Hangi dil ile beyân edeyim ki bu dâstâne nihâyet yoktur. Ve ne makūle kalem ile tahrîr edeyim ki bu şerhin etrâf ve havâşî pek çoktur. Sen insân-ı kâmili ne sandın ! Belki insân-ı kâmil, bekā-i Hak ile bâkîdir ve bekāsı tecellî-i kadîme dâirdir. Gerçi birkaç gün fnâ sûretin buldu ve âlem-i fânîde fenâ ehli ile bir yerde oldu ve ism-i kahhârın zehrlerin yuttu ve kâse-i dem'ine kanlar kattı ve âhî cünbüşünden felekler harekete geldi ve zelzele-i derûnundan yerler derûnun deldi ve sağ oldukça ebed kılmadı, zîrâ ona benzer derd ehli gelmedi. Fe-emmâ bâtın-ı Hakk'ı hak bilir ve sırr-ı mutlakı yine mutlak olan idrâk kılar. Bir salya ne idi ki şehr-i vücûda salındı, âhir yine defteri çalındı, kazâ hatâ etmedi ve hiçbir mahlûk yolsuz gitmedi. İşte geldiler, gittiler ve menzile yettiler. Fi'l-hakîka ise ne menzil **[155-b]** vâr ne durak ve ne vuslat vâr ne firâk, ne gitmek vâr ne gelmek, ne ağlamak vâr ne gülmek. Gel imdi vârı bu vâra verelim, tâ ki erenler gibi biz dahi bir yokluğa erelim.

Li-muharririhî :

Ân kîm âh eylesem, hû ismi aks eyler bana,
Hû desem bin bir aded, esmâ-i hak söyler bana,
Bülbül-i cânım ebed bâğında okur dâstân,
Yâ bahâr olmuş bu âlem yâ hazân, neyler bana.

Ve âlem-i cennet, tabîat-ı latîfe üzerine binâ olunmuştur. Ya'nî tabîat-ı melâike gibi nûr üzerine matbû'dur. Zîrâ kürsî-i kerîmin sathıdır ki fevki arş-ı azîmdir. Ve bu iki felek kemâl-i letâfetten ötürü âlem-i emre mülhakdır. Ve âlem-i emrden olan kerrûbiyân ve müheyyimân fenâ bulmadığı gibi onlar dahi fenâ bulmazlar. Pes, cennet dahi fenâ bulmaz. Ve bi'l-farz fenâ bulsa, onun i'dâm ve îcâdı halk-ı cedîd sırrına dâirdir. Ve fi'l-cümle tagayyür bulmak dahi هالك الا وجهه كل شئ (Kasas,28/88) [O'nun zâtından başka herşey yokolmaya mahkumdur] sırrını tahkîkde kâffîdir. Nazar eyle ki melâikenin mevtleri gaşye makūlesidir. Nitekim ekâbir-i muhakkıkîn zâhib olmuşlardır. Onun için fenâ bulmazlar, zîrâ unsurî değillerdir. Semâvât-ı seb' ve sâir unsuriyyât ise, ekvân-ı fâsidedendir. Velâkin zamânede bu mes'elenin sırrına vâkıf olmuş kimseye rast gelmedim. والله العليم الخبير (Lokman,31/34) [Allâh en iyi bilen, herşeyden haberdar olandır]

Ve sâbiku'z-zikr olan cennet-i ma'neviyye ki ulûm ve maârif ve müşâhedâttır. Ol tecellî-i kalb-i insân olmakla, âriflerin cennet-i muacceleleri kalbleridir. Onun için dünyâda hôş hâtır olup, otururlar. Eğerçi zâhiren hâr-istân-ı bilâdı mesken tutmuşlardır. Onun için hadîsde gelir : حفت الجنة بالمكاره وحفت النار بالشهوات Ya'nî mekârih, tab'an mekrûh ve menfûr olan derdler ve belâlardır ki cesede dâirdir. Pes, cesed, cennet-i kalbin hârdan havlusu gibi olur. Ve kezâlik a'mâl-i şer'iyye dahi böyledir. Zîrâ ıslâh-ı vücûd etmeyenlere meşakkatli gelir. Ve her birinde tecellî-i ilâhiyye vâr idüğün bilmez. Ve a'mâlar mahâbîbden bî-haber oldukları gibi, onlar dahi mahâsin-i a'mâl ve mekârim-i ahlâkdan teneffür ederler. Ve cihet-i hüsnünü görmez, zîrâ sırr nedir bî-haberlerdir. İşte mekân iki türlü olduğu gibi şehevât dahi ona kıyâs oluna. Zîrâ şehevâttan murâd, lezzât-ı bedeniyye ve ef'âl-i seyyiedir ki bunlar nâr-ı tabîatın hükmüdür. Nazar eyle eşyânın mahcûbluğuna ki sabırla cennete girmek dilemez ve cehenneme duhûle isti'câl eder. Pervânenin şu'le şu'le diye ihtirâka acelesi gibi. Gel imdi âşık olup, nâr-ı aşkda sûzân ol, bâri yandığına değsin. Zîrâ yandığı nâr içinde nûrdur. Neylersin nâr-ı şehevâtta yanmayı ki âkibet nursuz kalırsın.

Li-muharririhî :

Yanalım aşk oduna pervâne gibi yanalım,
Bu fenâda bir bekâ bûyuna hôş boyanalım.
Mevsim-i nevruzda nergis nice bî-dâr olur,
Bu bahâr-ı aşk içinde biz dahi uyanalım.
Câm-ı vuslattan niçün mahrûm olursun zâhidâ,
Gel bu bezm-i hâsda aşkın yâresinden kanalım. ***[156-a]***
Tâ-be-key reng-i taalluk verelim bu dillere,
Renk ve bûyundan bu bâğın bülbülâ usanalım.
Nice bir ağyârla ülfet edersin Hakkıyâ !
Kulları şimdengîr ve ey yâr efendi sanalım.

(Necât-ı ve Hitâb-ı Hakkı Efendi)

***Cünüb-i hakîkî** (جنب حقيقى): Cünüb, fi'l-hakîka Hak'dan baîd olandır ki onun tahâreti maâsîden tevbe ve rü'yet-i tâatten rücû' ve mülâhaza-i ağyârdan i'râz ve mâ-sivâya iltifâttan fenâ-i tâm iledir. Ya'nî zâhir-i guslünde insânın bedeninde iğne ucu kadar yer kuru kalsa, cenâbetlikden kurtulmadığı gibi, bâtın-ı guslünde dahi kalbinde zerre kadar mâ-sivâ kalsa cünüb-i hakîkîden kurtulmaz. Ya'nî gönlünü Hak'dan gayrıdan yuyasın. Hiç âlem-i sûretten gönlünde eser kalmaya. Ve illâ eğer bir zerre hayrdan ve şerden gönlünde nesne kalır ise, cünüb-i hakîkîdir. Bu cenâbetle yüz bin yıl başın secdeden kaldırmasan, makbûl-i hazret değildir.

***Cünüb-i bâtınî** (جنب باطنى) : Cünübe iktidâ sahîh olmadı ve a'mâya mekrûh oldu. Meğer ki ulemâ-i müttakînden ola. Zîrâ şerâit-i zâhire yoktur. Ve cünüb-i bâtınî basîreti a'mâ olan kimseye sahîh oldu. Zîrâ şerâit-i zâhiresi vardır. Ve cünüb-i bâtın zen-i dehre taalluk ile mülevvis olup, kurb-i Hak'dan baîd olandır. Ve a'mây-ı basîret, ma'rifetullâhdan ve müşâhede-i cemâl-i hazretten mahcûb ve mahrûmdur. Ya'nî zâhir cünübü vâr ve bâtın cünübü vâr. Ve zâhir gözü vâr ve bâtın gözü vâr. Zâhirlerinde cünüblük ve körlük olanlara iktidâ sahîh değildir. Ammâ bâtınlarında cünüblük ve körlük olanlara iktidâ sahîhdir. El-hâsıl, cünübiyyet Hak'dan ecnebî olmaktır ki cinâyet gibi bir hâldir. Onun için Kur'ân'da gelir : لا يمسه الا المطهرون (Vâkıa,56/79) [Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez] Ya'nî Kur'ân'ı mutahhardan gayrısı mess etmediği gibi, sırr-ı hüviyyet-i zâtiyyeyi dahi taallukāttan mutahhar olmayan mess etmez. Ve tahâret cenâbetten olduğu gibi, taalluktan dahi olur. Zîrâ taalluk insânı Hak'dan baîd eder. Cinâyet musallîyi mescidden dûr ettiği gibi. İmdi namâzla âşinâ olmağa vuzu' ve gusl lâzım olduğu gibi, Hak ile âşinâ olmağa dahi tahâret lâzımdır ki taallukāt-ı fâniyeden inkıtâ'la olur. **(Hitâb-ı Hakkı Efendi)**

***Cins ile Cism-i mutlak** (جنس و جسم مطلق) : Cinsin tahtında envâ' olur. Ve envâ'ın tahtında esnâf olur. Ve esnâfın tahtında efrâd ve eşhâs olur. Meselâ, insânın efrâdı ma'lûmdur, lâkin esnâfı vârdır. Rûm ve arab ve türk gibi. Bu esnâf da nev'in tahtında mündericdir ki nev' dediğimiz, insândır. Pes, insân bir nev' ve feres bir nev' ve hirre bir nev' ve sâir envâ' ki cümlesi hayvânın tahtında mündericlerdir. Ve hayvân dediğimiz, cins-i sâfildir. Cism-i mutlak, cins-i âlîdir, eğer cevhere cins ıtlâk olunmaz ise. Ammâ eğer cevhere cins ıtlâk olunur ise, nitekim ba'zısının mezhebidir, ol vaktte **[156-b]** cevher cins-i âlî olmuş olur. Ve cism-i mutlak cins-i mutavassıttır.

Hayvâna cins derler, nâtıka fasl derler. Cins ile faslın mürekkebine nev' derler. Hayvân-ı nâtık gibi. Ya'nî hayvân lafzıyla, nâtık lafzıyla mürekkeb olan nev' insândır. Hayvân ile sâhil (kişneyici) mürekkeb olsa, ol nev' feresdir. Hayvân ile nâim mürekkeb olsa, ol nev' hirredir. Hayvân ile müfteris mürekkeb olsa, ol nev' eseddir. Ve kıs alâ hâzâ.

***Cin tâifesi** (جن طائفەسی) : Bir vaktte ba'zı tavâyıf-ı cin vech-i arzda mutasarrıf idi. Ve onlara melâike-i arz denilir idi. Zîrâ ol vakte gelince, isyân etmemişlerdi. Ve ebsârdan müstetir olmakta ve ism-i latîfe mazhariyyette ve ba'zı umûrda istihdâmda melâike sıfatında idiler. Nitekim melâikeye dahi istitârlarından ötürü cin ıtlâk olunur. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Cevherü'l-evvel** (جوهر الاول) : Âlem-i lâhût, cevher-i evvel, âlem-i ceberût, cevher-i evvel, rûh-i izâfî, cevher-i evvel, rûh-i Rasûlillâh'dır (s.a.v.). Cevher-i evvel, ma'lûm ola ki, cevher-i evvelin ehl-i tahkîk indinde sıfât-ı müteaddidesi vârdır. Ve her bir sıfatı i'tibârıyla bir isme müstehakdır. Pes, bu cevher-i mezkûre kendisi bi-zâtihî hayy ve gayrıyı ihyâ ettiği için rûh tesmiye olunur. Ve gayb ve şehâdet etvârında takallübü zâhir olduğu için kalb tesmiye olunur. Ve bu cevherin zâtının hakîkati mine'l-bidâye ile'n-nihâye esrâr-ı rûhânînin imtidâdına sebep ve âsâr-ı cismânînin inbisâtına vâsıta olduğu için, nefs tesmiye olunur. Cevher-i asl, gavâşi-i tabîat ve melâbis-i beşeriyyet ile ihticâbı katında nefs ve gavâşi-i mezkûreden tecerrüd edip nûru zuhûr ettikte akl ve Hakk'a ikbâl ve rücû'unda rûh ve ma'rifet ve ıttılâ'ına göre kalb denilir. Pes, cümlesi aslda bir cevherdir. (Hakkı Efendi)

***Cevher-i latîf-i rabbânî ve Cevher-i latîf-i nûrânî ve Cevher-i latîf-i rûhânî** (لطيف روحانى جوهر لطيف ربانى و جوهر لطيف نورانى و جوهر) : Akl ve nefs ve rûh ve kalb dedikleri, İmâm-ı Gazâlî rivâyeti üzere birdir. Ya'nî hakîkatte bir şey'dir ki cevher-i latîf-i rabbânî ve cevher-i latîf-i nûrânî v cevher-i latîf-i rûhânîdir. Dört i'tibâr ile dört ad verilmiştir. İnsâna hakîkat olup, mükellef ve muhâtab olan oldur. (Hakkı Efendi)

***Cevher-i ferd** (جوهر فرد) : Lugat ma'nâsınca, cism-i şerîf-i aleyhisselâmdır. Mütekellimîn ıstılâhında, cüz'-i lâ yetecezzâya dahi cevher-i ferd derler. Ya'nî ne hissen ve ne aklen ve ne vehmen taksîmi kabûl etmeyen gâyet ufak nesneye cevher-i ferd derler. Cemî'-i insân ve eşyâ-i sâire bu cevher-i ferdden mahlûkdur. Ya'nî mütekellimîn indinde cism, cevher-i ferdden mürekkebdir. Cevher-i rabbânî, rûh-i izâfî. Cevherden murâd, bir nesnenin aslı demektir. Fe'fhem. **[157-a]** Cevher, kāim bi-nefsihî ma'nâsına olduğuna göre, Hak Teâlâ'ya cevher ıtlâkı sahîhdir. Lâkin mahall-i araz olmak ihtimâli olduğu için bi'l-külliye selb olunup, Hakk'a cevher ıtlâkı sahîh olmadı.

***Cevher-i heyûlâ** (جوهر هيولى) : Âlem-i lâhût.

***Cevher-i heyûlâ** (جوهر هيولى) : Âlem-i ceberût.

***Cevher-i hebâî** (جوهر هبائى) : Arşla kürsînin hareketlerinden en evvel hâsıl olan eser cevher-i hebâîde, harâret ve yubûset ve bürûdet ve rutûbetin ictimâ'ıdır ki Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'da "ratk" ile ta'bîr olunmuştur.

***Cevher ve Araz** (جوهر و عرض): Ma'lûm ola ki, kendi zâtıyla kalıp ve kıyâmında bir mahalle yâ mevzı'a muhtâc olmayan fakat zât-ı Hak'dır. Ve ulemâ-i rüsûm katında cevher dedikleri ve kāim bi-nefsihî bildikleri ehlullâh katında mevcûd dahi değildir. Belki ol bir emr-i mevhûm ve hakîkat-i ma'dûmdur. Ve âlem, min evvel ilâ âhir cümlesi a'râzdır. Suâl : Eğer derler ise, araz bi-nefsihî kāim olmaz. Ve elbette ona bir mevzi' gerekdir ki ol araz onda hâl (hulûl) ola ve kāim ola. Cevâb : Arazın bi-nefsihî kāim olmadığı müsellemdir. Ammâ arazın cevherde hulûlü vâsıtasıyla, araza cevherle kāim olur. Ya'nî ona bir mevzi' gerekdir ki ol araz mevzi'le kāim ola dedikleri müsellem değildir. Belki araza bir şey'gerekdir ki ol kendi zâtıyla kāim ola ve arazın kıyâmına sebep ola. Ammâ arazın vücûdda hulûlü lâzım değildir. Ve ol arazın kıyâmına sebep olan şey' zât-ı Hak'dır. Onun için araz hâricde bir ândan ziyâde mevcûd olmaz. Neam, araz eğer hâricde bir ândan ziyâde mevcûd olaydı, ona bir mevzi' gerek idi ki ona hâl ve onun kıyâmı sebebiyle iki ve üç ve dört ân ve dahi ziyâde hâricde bâkî olurdu. Ammâ çün arzın hâricde bekâsı yoktur. Belki onun bir kayyûma ihtiyâcı vârdır ki, onun hâricde vücûdu onun da sebeb-i zuhûru ola. Lâ gayr. Ve ol kayyûm, Zât-ı Mutlak'dır.

Pes, bize cüz'-i lâ yetecezzâya ihtiyâc yoktur ve heyûlâ ve sûret-i cismîye hem ihtiyâc yoktur. Ve a'râz biri birine hâldir ve biri birlerine mücâvirlerdir. Ve cümlenin kayyûmu Zât-ı Hak'dır. Ve arazın hâricde vücûdu, bir ândan ziyâde değildir. Ve ol arazın vücûdu zâtında ma'dûm olur. Pes, ol ân hem vücûda ve hem ademe tarafdır. Neam, eğer arazın vücûdu bir ândan ve ademi âhar bir ânda olaydı, elbette araz ol ânda mevzi'a muhtâc olurdu. Ve onun sebeb-i kıyâmı olurdu. "Ve leyse'l-emru kezâlik". Ve teceddüd-i a'râz iki tarîkiyledir. Evvel oldur ki, bir araz ma'dûm olur ve onun misli bir araz-ı âhar mevcûd olur. İkinci oldur ki, bir araz ma'dûm olur ve gîru bi-ayna ol arazın kendi mevcûd olur. Ve çün iki vücûd ya'nî biri giden vücûd ve biri gelen vücûd mütegābirlerdir. Lâ cerem ol araz her bir vücûda nisbet ile kendinin vücûd-i âhara niseb-i gayrı olur. Pes, ân-ı sânîde **[157-b]** mevcûd olan araz, ân-ı evvelde mevcûd olan arazın gayrıdır demek, sâdık olur, vücûdeynin ihtilâfı için. Ve kezâlik ol araz evvelin aynı demek de sâdıktır. Zîrâ ol arazdır ki evvelâ mevcûd idi, ba'dehû ma'dûm oldu. Ondan sonra bir kere dahi ân-ı sânîde mevcûd oldu. Ya'nî ân-ı evvelde ma'dûm olan araz, ân-ı sânîde mevcûd olmağa hâzır olan yine ol arazdır. Ve alâ hâzâ i'tirâz ede.

Bu vechile cevâb verilir ki dünyâda olan mükellef-i bi-ayna âhirette iâde olunandır, onun gayrı değildir. Tâ âhirette müsâb ve muâkab olan, dünyâda mükellef olanın gayrı olmak lâzım gele. Çün sıfat-ı cemâl vücûd-i âlemi iktizâ eyler. Ve sıfat-ı celâl adem-i âlemi taleb eyler. Elbette âlem bir ânda sıfat-ı celâl ve kahr ve galebe-i ahadiyyet ile ma'dûm olur. Ve sıfat-ı cemâl-i rahmet ve galebe-i vâhidiyyet ile gîr ve mevcûd olur. Ve hâkezâ ilâ ebed-el-âbâd gayri'n-nihâye.

***Cû'-i ihtiyâr ve Cû'-i ıztırâr** (جوع اختيار و جوع اضطرار) : Cû' sehri (uyanıklık) mutazammındır. Uzlet, samt-ı lisânı mutazammın olduğu gibi. Ve gāyeti samt-ı kalbdir ki hükm-i civâr ile kalıbdan intikāl eder. Nitekim kalbin dahi ba'zı âsârı kalıbda zuhûr eyler. Ve cû' dahi cû'i'l-ihtiyârdır ki cû'i's-sâlikîndir. Ve cû'i'l-ıztırârdır ki cû'i'l-muhakkikîndir. Zîrâ muhakkık olan kimse, nefsini tecvî' etmez. Belki gıdâsını taklîl eder, eğer makām-ı ünsde ise. Eğer makām-ı heybette ise, kesîru'l-ekl olur ki kesret-i ekli nûr-i hakîkatın kalb üzerine sıhhat-i satvetine delîldir. Sâlikin kesret-i ekli ise Allâh'dan bu'duna ve bâbından tardına ve sıfat-ı şehvâniyye-i behîmiyye ile nefsin istîlâsına alâmettir. Nitekim sâlikin kıllet-i ekli tedbîr-i cismden ferâğı hasebiyle atây-ı ilâhînin kalb ve rûha vürûduna nişândır. Ve cû' bi-eyyi- vech-i kân eğer sâlike ve eğer muhakkıka ahvâl-i azîme ve esrâr-ı celîleye meyl ve vusûle sebeb-i kavîdir. Mâ-dâm ki ifrât üzerine olmaya. Ve illâ zehâb-ı akl ve fesâd-ı mizâca müeddî olur. Ve eğer bir sâlik matlûbe vusûle sâî ise cû' ve riyâzete emr-i şeyhle mübâşeret etmek gerekdir. Ve illâ munkatı'dır ki ya'nî yolda kalmıştır ki menzile vusûle tarîk yoktur. (Hakkı Efendi)

***Cû'-i Rasûl (a.s.)** (جوع رسول) : Rasûlullâh'ın cû'undan murâd, cû'-i batnî değildir. Belki cû'-i rûhânîdir ki kemâl-i isti'dâttan nâşî feyz-i ilâhîye rey ya'nî kanmak gelmeyip dâimâ taattuş ve tecevvu' üzerine olduklarıdır. Ve buna mebnî cânib-i melekûte câzib-i kavî olmakla letâfet-i cesediyyelerinden bi-nefsihî âlem-i ulvîye pervâze mukārib olurlardı. Bu cihetten batnlarına cism-i sakîl olan haceri şedd ederlerdi. Tâ ki onunla istimsâk hâsıl ve vech-i arzda ibâd-ı Hakk'ı irşâd müstemirr ola. Ve bu sırra mebnîdir ki ba'zı **[158-a]** bektâşiyân ve emsâli sürreleri üzerine şedd-i hacer ederler. Eğerçi bu a'sârda mahzâ zînetten olmuştur. Ve dünyâda meksden maksûd, da'vet-i nâs ve irşâd-ı fukarâ ve hudûs-i âleme nazar edip tecellî-i bekā tena'um etmekdir. Ve illâ âhiret dünyâdan hayırlı ve Mevlây-ı Bâkî cümle-i mâ-sivâdan a'zam ve ekber ve likāya evcebdir. Onun için hiçbir nebî hayât ile intikāl arasında muhayyer olmadı. İllâ likā-i Hakk'ı ihtiyâr eyledi.

Suâl olunursa ki, Rasûlullâh'ın hâli İdrîs'den ve gayrıdan akvâdır.Pes, neden iftâr eyledi ? Cevâb budur ki, Rasûlullâh'ın mizâcları i'tidâl üzerine idi. Onun için ifrât ve tefrîtten masûn oldular. Maa-hâzâ i'tidâlde irşâd-ı ümmet vardır. Ve hadîsde gelir ki : عند ربى يطعمنى و يسقينى ايكم مثلى انى ابيت Ya'nî bu haber-i sahîha delâlet eder ki Rasûlullâh'ın taâma zarûreti yoktur. Onun için savm-ı visâl eder. Ve murâd etse ilâ âhiri'l-ömr vasl edip iftâr etmez. Eğer teferrüd etse, hayât-ı dünyeviyye ile zirve-i arşa merfû' olurdu. Leyle-i Mi'râc'da vâki' olduğu gibi. Ve yâhut hıyn-i intikālde cesed-i latîfleri cennete nakl olunurdu. Ve alâ hâzâ. Pes, mîzân-ı hâlde i'tidâl ve keyfiyyetin ifrât ve tefrîti tesviye-i Rasûlullâh'a mahsûsdur. Zîrâ mazhar-ı tâmm-ı ilâhîdir. Sıfât-ı ilâhiyye ise mu'tediledir. Nazar eyle gıdâda olan i'tidâllerine ki اجوع يوما واشبع يوما [Bir gün aç kalayım, bir gün doyayım] buyurdular. Zîrâ iki gün aç olsalar tefrît olur ve iki gün tok olsalar ifrât olur. Pes, bir gün aç ve bir gün tok olmak i'tidâldir. İşte bu ma'nâ havâssa göredir. Fe-emmâ avâma göre mertebe-i şerîatte ولهم رزقهم فيها بكرة و عشيا (Meryem,19/62) [Orada sabah-akşam yiyecekleri rızıkları da vardır] vefkince her gün ikişer taâm vardır. Eğer üç olur ise ifrât ve tefrîttir ve menhîdir. Eğerçi hayvân sıfat olanlar mübtelâlardır. (Hakkı Efendi)

***Cihâd-ı ekber ve Cihâd-ı asgar** (جهاد اكبر و جهاد اصغر) **:** Cihâd ikidir : Biri, cihâd-ı ekber ve biri, cihâd-ı asgardır. Ya'nî futûh-i gaybiyyeye tâlib olan sâlike ictihâd-ı kesîr lâzımdır. Cihâd-ı asgar gibi ki cihâd-ı zâhirdir. Ve cihâd-ı ekber gibi ki cihâd-ı bâtındır. Zîrâ feth-i ilâhî bir nesne ile muallel değildir. Belki esbâb-ı hâriciyye, tahsîn-i ahlâk ve tehiyye-i mahall içindir. Ve fâtih fi'l-hakîka hakk-ı müessirdir. Velâkin esbâb her çend müessir değil ise de esbâba mübâşereti tarîk-i edebdendir. Husûsâ ki onda muhâfaza-i evkāt ve belki murâkabe-i enfâs vardır. Pes, bir nefs ki emr-i şer'î ve tarîkîye bilâ-mukārenetin güzer eyleye, netîcesi hasâret olur. Bu cihetten mücâhede ve riyâzetten hâlî olmamak gerekdir. Va'llâhu'l-hafîz. (Nukile min **Şerh-i Şeyh Sa'dî** Hakkı Efendi)

***Cihâd-ı asgar ve Cihâd-ı ekber** (جهاد اصغر و جهاد اكبر) **:** Cihâd ikidir : Biri asgardır ki a'dâ ile muhârebedir. **[158-b]** Ve bu ma'nâ a'zam-ı umûr-i dîniyyeden olmakla mukābelede efz-i ücret yoktur. Ve dîvân ulûfesi ve tımâr ve zeâmet dedikleri fi'l-hakîka takvâ için sadakadır, ücret-i cihâd değildir. Ve biri cihâd-ı ekberdir ki nefsle mukāteledir ki a'dâ ile mukābeleden eşeddir. Zîrâ düşman pin-hândır ve hîle ve hud'ası bisyârdır. Ve sıddîkiyyet onun katline menûttur. Emr-i müşkildir. Zîrâ cihâd-ı asgar ile cennet ve cihâd-ı ekber ile rü'yet hâsıldır. Va'llâhu'l-muîn. (Hakkı Efendi)

***Cihât-ı sitte** (جهات ست)**:** Ma'lûm ola ki, şeş cihet dedikleri arş-ı muhîtin taayyününden hâsıl olmuştur. Onun için makām-ı ervâhda tahayyüz olmaz. Ve arş-ı muhîtin taayyünü, taayün-i zamâna dahi bâis olmuştur. Ya'nî taayyün-i arş, taayyün-i zamâna sebep olduğu gibi, taayyün-i mekâna dahi sebeptir. Zîrâ kendi taayyününden hayyiz ve hareketinden zamân hâsıl olmuştur. Ve cihât, ahyâz makūlesidir. Ya'nî mahlûka göre, zîrâ hâlıka göre hayyiz olmaz. Ve şol ki fevkiyyete delâlet eder. Fehm olunduğu üzere galebe ve istîlâ ma'nâsına mahmûl olur. Ba'de-zâ arştan müteayyin olan mekân-ı hissî, akl-ı evvelin taayyün-i rûhânîsinin sûretidir. Nitekim arşla müteayyin-i zamân, ism-i dehrin sûretidir. Ona ân-ı gayr-ı münkasım derler ki vücûd-i hakîkî dedikleridir. Ve bu makāmda sıfat mevsûfun aynı i'tibâr olunur. Ve ondan gayrısı ma'dûmdur. Ya'nî o ân dediklerinden gayrısı ma'dûmdur. Gerek mâzî ve gerek müstakbel. Zîrâ bunlar ol zemen-i gayr-ı ferd-i münkasımın nisbet ve izâfetleridir. Nisbet ve izâfât ise umûr-i ademiyyedir.

Pes, bundan zâhir ve bâhir oldu ki vücûd-i hakîkî nokta-i merkez gibidir ki çevresinde olan edvâr-ı taayyünât ona nâzire ve onunla kāimedir. Gerek zamân ve gerek mekân, bu ikisi biri birini müstelzimdir. Zîrâ arşın taayyün ve hareketiyledir. Ve mertebe-i arşiyyeye dek olan sülûk ve seyr taht-ı zamân ve mekândadır. Ve devr-i sûfiyye dahi buradadır. Ve bunun fevkinde olan seyr gerçi akl-ı evvele dek ekvândan add olunur. Velâkin orada zamân ve mekân ve devr i'tibâr olunmaz. Âlem-i vücûbda leyl ü nehâr i'tibârîdir. Pes, şol sâlik ki sırrı âlem-i vücûbda seyr eyleye, lâ-leyl ve lâ-nehâr âlemine dâhil olmuş olur. Zîrâ oranın leyli zât-ı ahadiyyettir ki muktezâsı nûr-i siyâh olmaktır. Ve nehârı zât-ı ahadiyyedir ki hükmü nûr-i beyâz olmaktır. Ve sülûk ve seyr zât-ı ahadiyyeye müntehî olmadıkça etvâr tamâm olmaz. Ve bir mertebenin erbâbı, deryâya müntehî olan seyl gibidir ki hâmûşdur. Ve eğer hareket iktizâ eder ise, hareket-i deryâyla olur. Ya'nî Hakk ile hareket eder. Ve ona hükm-i bekā derler. Fe'fhem cidden.Ve Hak Teâlâ için, şeş cihet onunla doludur dedikleri, onun nûru ve sırrıyla **[159-a]** kāimdir demektir. Zîrâ Allâh Teâlâ kayyûmdur. Ve bundan isniyyet lâzım gelmez. عميق والباعث عن ذلك فى بحر الحيرة غريق والله اعلم بما به حقيق فتقطن لذلك فانه

Nazm :

Ey ki zâtı ganî ve ismi alî,
Izam-ı şânı dehr içinde celî,
Bilmedi kendi zâtını herkes,
Âlem içre ne nebî ve ne velî,
Var mı vasf-ı cemîlinin misli,
Yokdurur zât-ı pâkinin bedeli,
Görünürsen eğerçi her yüzden,
Oldu bilmek seni muhâl velî,
Şöyledir kibriyâ-i zâtın kîm,
Kimsenin ol makāma eremez eli,
Tutulur âlem içre fermânın,
Der çü Hakkı cümle belî.

(Nukile min **Kenz-i Mahfî** İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

ALTINCI BÂB HARF-İ HÂ (ح) DIR

***Hâl ve Makām** (حال و مقام): Hâl, ıstılâh-ı sûfiyyedendir. Ya'nî Cenâb-ı Perverd-gâr'ın bendegânına mücerred-i fazl ve merhametiyle ihsân eylediği hâlâttır ki abdin sa'yde zerre kadar müdhali olmaya. Ve inde'l-ba'z makām-ı sâlik Hakk'ın gerek sa'y ve gerek mevhibe ile tahsîl ve kendine dâimâ milk eylediği keyfiyyâttır. Dâimî değildir. Meselâ, bir müsâfir kibârdan bir zât ile ülfet etse, gâg gâh taâmda bulunup, it'ame-i nefîse ekl eder. Lâkin her bâr olamaz. Ammâ ol devlet-hand (sâhib-i hâne) ol taâm ve tekellüf ile her ân ve zamân mütena'im olur. Pes, makām ve hâl bu vechile ta'bîr olunur ki makām, sâhib-i hânenin hâli ve hâl, müsâfirin hâlidir. Fe'fhem.

Ma'lûm ola ki, sâlik-i râh-ı Hak dâimâ iki hâlden hâlî olmaz. Gâh inbisât ve gâh inkıbâz. Bu dahi mübtedî ve mutavassıt ve müntehî hâline nazarandır. Evvelen, mübtedîde vâki' olan hâlete, bast ve kabz ve havf ve recâ ta'bîr olunur. Ve mutavassıt hâline, inbisât ve inkıbâz ta'bîr olunur. Ve müntehî hâline, tecellây-ı cemâl ve celâl ta'bîr olunur. Ve yine ma'lûm ola ki, demişlerdir ki, hâl marazdır ve makām sıhhattir. Ve ilm-i bi'llâh hâlden eşrefdir. Zîrâ hâlin sıhhati amelle mütemeyyiz ve mütekarrir olur ki mîzândır. Amel hâlden a'lâdır. Zîrâ sâhibü'l-hâl hâlinden ne kadar hoşnûd ise de vakt-i intikālde teberrî edip, nolaydı olmayaydı dese gerekdir. Ve her bir hâl Hakk'a emr-i mukarrib değildir. Dünyâ ise, mahall-i takrîb ve âhiret mahall-i kurbettir. Ve hâlin hükmü âhirettedir, amelin ise dâreyndedir. Ve amel, hâlin mümeyyizi ve mîzânıdır. Ve cennette insânda müstashab olan ilm-i zevkî ve îmân-ı fıtrîdir. Hâl ise, hurûc-i rûhla zâil olur. Ve âlime gerekdir ki ilm-i resmîye mağrûr olmaya. Onun için demişlerdir ki, fitne-i ilm mâldan eşeddir. Zîrâ ilm fakr ve gınâ hâlinde sâhibinden mufârakat etmez. Mâl ise yâ lıss veyâ ihtirâk veyâ inhidâm veyâ gasb ve yâhut gayr-ı âfet ile zâil olur. Fe'fhem.

Ma'lûm ola ki, eşyâ üç kısımdır: Biri mevcûd ve biri ma'dûm ve biri ne mevcûd ve ne ma'dûmdur ki **[159-b]** ona hâl ta'bîr ederler. İrâde-i cüz'iyye dahi bu hâl kabîlindendir. Hâle misâl, maânî-i masdariyyeler gibi ki hâricde vücûdları yoktur. Ma'dûm-i sırf dahi değillerdir. Ve oturmak ve kalkmak ve bunun emsâli gibi ki bir anda olur savuşur. Ya'nî hâl, inde's-sûfiyye mevcûd ile ma'dûm beyninde vâsıta olan hâldir ki ne mevcûd-i hâricîdir ve ne ma'dûm-i sırfdır. (Hitâb-ı Hakkı Efendi)

***Hâl ve Meleke ve Ahlâk ve Makām** (حال و ملكه و اخلاق و مقام) : Hâce Nâsır Tûsî demiştir ki : Keyfiyyât-ı neşâiyyeden her nesne ki zevâli serî' ola, ona hâl derler. Ve batî olur ise, ona meleke derler. Ve ahlak tabîîdir. Ondan intikāl etmek mümkin değildir. Eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı Efendi Hazretleri buyururlarki : Hâl bir ma'nâdır ki min gayr-i tasannu' ve lâ ictinâbin ve lâ iktisâbin kalb üzerine vârid olur. Tarab ve hüzn ve kabz ve bast ve heybet ve üns gibi. Hâle mütegayyir ve mütehavvil olmakla hâl denildi. Nitekim makāma da sâbit ve müstakarr olmakla makām denildi. Ya'nî hâl devâm üzerine olmayıp, sıfât-ı nefs zuhûr ettikte zâil olsa, hâl denilir. Devâm üzerine olup meleke olsa, makām denilir. Ashâb-ı hâl onlardır ki, a'mâl-i sâlihanın envârı onlara te'sîr eyleyip Allâh Teâlâ dahi bi-tarîki'l-mücâzât hâlde (o vaktte) zevk ve vecd verip ve meâlde (gelecekte) keşf ve müşâhede ve muâyene ve ma'rifet hibe eylemiştir. Velâkin istikāmet şarttır. Zîrâ tarîki üzere müstakîm olmayan sâlikin meâli (nihâyeti) dalâl ve ihtilâl ve ihticâbdır. Neûzü bi'llâhi teâlâ.Bundan zâhir oldu ki, a'mâl-i şer'iyye esâsü'l-külldür. Zîrâ a'mâlden hâl ve hâlden makām hâsıl olup, hicâb keşfe ve telvîn temkîne mübeddel olur.

Li-müellifihî :

Her kîm isterse safây-i hâli,
Komasın elden dâim a'mâli.
Ede gör kālini hâle tebdîl,
Neyler insân meyvesiz dalı.

(Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Hubb-i tabîî, Hubb-i rûhânî, Hubb-i ilâhî** (حب طبيعى , حب روحانى , حب الهى):

Mahabbet (mîmin fethiyle) Hakk'a göre, meyl-i ma'nevî ve abde göre, meyl-i nefsânîdir ki bir nesnede bir nev'-i kemâl mülâhaza etmektendir ki üç mertebedir : Birine, hubb-i tabîî derler ki hubb-i avâmdır. Kemâl bulunup cemî' eczâsına sereyân eylese, nikâh ve ictimâ'a müeddî olur. Ve birine dahi, hubb-i rûhânî derler ki hubb-i havâssdır. Bu dahi kemâl bulsa, bilâ-garaz rızâ-i

mahbûbe sa'y iktizâ eder. Ve birine dahi, hubb-i ilâhî derler ki hubb-i ehassdır. Ve bu hubb fi'l-hakîka Hakk'ın abde olan hubbudur. Ve haberde gelir ki, mü'min mü'mini li'llâh sevmedikçe îmân lezzetin tatmaz. Ve muhibb fi'llâhda şart vardır. Biri budur ki, hâlet-i mülâkātta merhamet ile muâmele eyleye. Ve biri dahi budur ki, hâlet-i iftirâkta himâyesinde ola ve onu gıybet etmeye. Ve biri dahi budur ki, vefâ ile muttasıf ola, gaddâr olmaya. Ve biri dahi budur ki, îhâş etmeye. **[160-a]** Belki ünsle sohbet eyleye. Ve îhâşın bir nev'i azamet-i muâmeledir. Ve biri dahi, dünyâ mülâhazasıyla muhabbet etmeye. Ve biri dahi budur ki, mâ-beynde olan ihsânı mükâfât tarîkiyle sevmeye. Zîrâ garaz-ı ihsâna mebnî olmuş olur.

El-hâsıl, mahabbet îmân için makbûldür ve illâ merdûddur. Ve bir kulu Allâh Teâlâ sevse, cemî' halk dahi ona mahabbet ederler. Bundan murâd, mahabbet şânından olanların mahabbetidir. Ve illâ enbiyâ ve evliyâ ve sulehâ ile feseka ve fecerenin münâsebetleri nedir ki biri birlerine seveler, belki buğz edeler. Ve kişi ehl-i Hak katında mebgūz olmak, sû-i alâmettir. (Hakkı Efendi)

***Hubbiyye Tâifesi** (حبیه طائفهسی)**:** Hubbiyye tâifesi, derece-i mahabbette, ahkâm-ı şer'iyye sâkıt olur derler. Onun için aralarında setr-i avret etmezler. Maâza'llâhi teâlâ.

***Hacc-ı sûrî ve Hacc-ı ma'nevî** (حج صوری و حج معنوی) **:** Hazret-i Hak Celle ve Alâ buyurur : ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا (Âl-i İmrân,3/97) [Yoluna gücü yeten her kimsenin Beyt'i haccetmesi de insanlar üzerine Allâh'ın bir hakkıdır] Ey sâlik ! Hüdâ'nın yolu ne sağdan ve ne soldan ve ne yüksekten ve ne alçaktan ve ne uzak ve ne yakîn olur. Belki Hüdâ'nın yolu gönüldedir. Ve bir kademdir eder ki, دع نفسك فتعال ya'nî nefsini terk edip kûy-i Hakk'a gel. Hattâ kendinden geçip, bu meydâna gel. Hz. Muhammed'den (a.s.) sordular ki; Hüdâ nerdedir ? Buyurdular ki; kullarının kalbindedir. قلب المؤمن بيت الله [Mü'minin kalbi Rabbin beytidir][93] budur. Gel iste ki hacc gönül haccıdır. Gönlü nerde olur dersen, işit ki بين اصبعين من اصابع الرحمن قلب المؤمن [Mü'minin kalbi, Rahmân'ın iki parmağının arasındadır][94] Ey azîz ! Sûret-i hacc her kişinin işidir. Ammâ hakîkat-ı hacc her kişinin işi değildir. Belki er kişinin işidir. Gerçi hacc yolunda altûn akçe gider, ammâ Hak yolunda cân ve dil gider. Pes, bu makām şol kişiye müsellemdir ki cândan geçe. من استطاع اليه سبيلا (Âl-i İmrân,3/97) [Yoluna gücü yeten her kimsenin...] budur. Hikâyet olunur ki, Ömer ibnü'l-Hattâb (r.a.) bir gün Hacerü'l-Esved'i takbîl edip eyitti ki; Ey Hacer-i Esved ! Bilirim ki sen bize ne nef' ve ne zarar eder bir tâşsın. Eğer Rasûlullâh seni takbîl etmese, ben dahi takbîl etmezdim. Hz. Alî (r.a.) buyurdular ki : Yâ Ömer ! Belki ol Hacer-i Esved nâfi' ve zârdır ki ahidnâme-i ezel onda mündericdir. Bûseyi ol ahidnâmeye ederler, hacere değil. Cemâl-i Ka'be bu sûret ve dîvârlar değildir ki onu hacılar görürler. Belki ol nûrdur ki kıyâmette ahsen-i sûretle gelip, zâirlere şefî' olur.

Ey azîz ! Hiç ömründe rûh ile hacc etmiş misin ki, الجمعة حج المساكين [Cuma miskinlerin haccıdır] Meğer işitmedin mi Ebû Yezîd Bestâmî (rahimehullâh) bir gün bir kimseye rast geldi. Dedi ki : Nereye gidersin ? Eyitti : Hacca giderim. Dedi ki : Nen var ? Dedi ki : Yedi akçem. Eyitti : Ol akçeyi ver bana ve yedi kere bana tavâf eyle, haccın tamâm olur. Aslı budur ki **[160-b]** اول ما خلق الله روحی [İlk yaratılan şey benim rûhumdur][95] kalıb-ı Bâyezid'de idi. Pes, onunla ziyâret-i Ka'be hâsıl oldu. Şol ef'âl ve akvâl ve harekât ki hacc yolunda vâki' olur, her birinde bir sırr vardır. Lâkin bir gözü açık kimse gerek ki tâ ki onu fehm eyleye. Henüz kalıblar yok iken rûhlar ziyâret-i hacc ederlerdi. واذن فی الناس بالحج یاتوك رجالا (Hacc,22/27) [Bütün insanlara haccı ilan et! Yaya olarak sana gelsinler] Pes, beşeriyyet mâni'dir, Ka'be-i rubûbiyyete erişmeğe. Veyâ rubûbiyyet sahrây-i sûrete gele. Her kişi ki sûret Ka'besine vara, Ka'benin kendini görür. Ve her kîm gönül Ka'besine vara, Hüdâ'yı görür, inşâallâhu teâlâ. Bir gün ola ki her nesnenin asl ve fer'ine vâkıf olup, ne dediğimizi bilesin. وان الفضل بيدی الله يؤتيه من يشاء والله ذوالفضل العظيم (Hadîd,57/29) [Ve gerçekten lütuf ve ihsan Allâh'ın elindedir. Onu dilediğine verir ve Allâh çok büyük lütuf sâhibidir] (Nukile min **Mecmua-i İsmâil Hakkı Efendi** k.s.)

***Hacc-ı asgar ve Hacc-ı ekber** (حج اصغر و حج اکبر)**:** Ma'lûm ola ki, İbrâhim (a.s.) buyurur : Ey ümmet-i muhammed ! Ben size emr-i ilâhî ile bir beyt binâ eyledim. Pes, siz onun ziyâretini kasd ediniz, tâ ki hacc-ı asgar edesiniz. Ve fi'l-hakîka rabb-i beyti murâd ettiniz, tâ ki hacc-ı ekber

---

[93] - Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, II, 99, 100.
[94] - İbn Hanbel, II, 173; İbn Mâce, I, 72.
[95] - Hâkim, II,600, **Müsned**, IV, 127; İbn Hibbân, **el-İhsân**, XIV, 312,313.

edesiniz. Zîrâ Ka'be vahdet-i zâtiyyeye işârettir. Ve ârif olan, der ü dîvâra bakmaz. Belki deyyâre (ahade) nazar eyler. Ve şol ki a'mâ ola, onun çeşminden çi hâsıl ki cemâl-i yûsufu görmez. Ve bundan fehm olundu ki, hacc gazâdan efdaldir. Eğerçi gazâ mukaddemdir. Zîrâ gazâ katl-i nefs-i emmâreye remz olmakla tahliye bâbındandır (hâ-i mu'ceme ile). Hacc ise müşâhede-i rûh kabîlindendir ki tahliye ki (hâ-i mühmele ile)elhamdü li'llâhi teâlâ bu fakîre bu tertîb üzere vâki' olup, iki kere gazâ-i nemçeden sonra iki hacc-ı asgar ve ekber tedârik-i ilâhî ile olmuştur. Ve fi'l-hakîka mebrûr odur ki halktan Hakk'a rücû' edip, bir dahi ma'siyet değil, belki mâ-sivâya iltifât etmeyesin. Zîrâ basarın ol vechi mütâlaadan sonra gayra nazarı harâmdır. Ve eğer Hak'dan halka döner ise, ebedî mahcûb olup kalır. Ve ittifâk-ı ulemâ onun üzerinedir ki mâl-i harâm ile hacc edene sevâb yoktur. Belki haccı merdûddur. Eğerçi hacc ondan sâkıt olur. Ve İmâm-ı Ahmed sâkıt olmaz demiştir. (Hakkı Efendi)

***Hacc-ı hakîkî ve Mekke-i hakîkî** (حج حقیقی و مکهء حقیقی) **:** Vatan-ı mahabbet-i dünyâdan mü'minin kalbine Mekke-i hakîkîdir, ona müteveccih ola ve yedi kere tavâf ede. Ya'nî gönlün yedi mertebesi vardır, onu tavâf ede. Ve her mertebede bir alâmet-i zâhir ola. Evvelki mertebede yeşil nûr ve ikinci mertebede gök nûr ve üçüncü mertebede kızıl nûr ve dördüncü mertebe sarı nûr ve beşinci mertebede ak nûr ve altıncı mertebede kara nûr ve yedinci mertebede bî-renk nûr göre. Ya'nî renksiz bir nûr-i mutlak göre. Her hangi âşık ki Mekke-i hakîkîyi bu tertîb ile tavâf etmeye, haccı makbûl değildir. Zîrâ zât ebedî idrâk olunmaz. Hicâb her bir şey'dir ki matlûbunu senin gözünden **[161-a]** setr eder.

***Huccetu'llâh** (حجت الله) **:** İmâm-ı Gazâlî gibi zâta huccetu'llâh derler.

***Hicâb-ı ebyaz** (حجاب ابیض) **:** Nûrânî hicâba, hicâb-ı ebyaz derler.

***Hacletü'l-üns** (حجلة الانس) **:** Gelin odası ta'bîr olunan hakîkattir.

***Hicâb-ı nûrânî ve Hicâb-ı zulmânî** (حجاب نورانی و حجاب ظلمانی): Hadîs-i şerîfde وحجابه النور [Onun perdesi nurdur] vârid olmuştur. Ya'nî Hak Teâlâ'nın hicâbı nûrdur demektir. İşte bu hadîs-i şerîf, hicâb-ı nûrânîye işârettir. Ve bir rivâyette وحجابه النار [Onun perdesi nârdır] vârid olmuştur. Ya'nî Hak Teâlâ'nın hicâbı nârdır. Bu hadîs-i şerîf dahi hicâb-ı zulmânîye işârettir. Ve bu hicâblar yetmiş bindir. Sâlik için her birini kat' edip geçmek lâzımdır ki hattâ bilâ-hicâbin zât-ı bahta vâsıl ola. Ve bundan ma'lûm olur ki, hicâb-ı tabîat, a'zam-ı hucbdur. Zîrâ nûr ve nâr, mertebe-i Havvâ'dır (a.s.). Ve Havvâ, mertebe-i tabîata işârettir. Nâr dahi mertebe-i tabîata işârettir. Ancak tabîatten nâr ile ta'bîr olunduğu, nûra nisbetle Havvâ'nın şiddet-i zuhûru içindir. İmdi, nârın aslı nûrdur. Velâkin nârda olan vasf-ı zâide sebebiyle nâr ile nûr müfterik ve mütemeyyiz oldular. Pes, nârın rücû'u nûradır. Nitekim bedenin rücû'u keşf ve aşka olduğu gibi. Ve yetmiş bin hicâbın on bini nefs-i emmârede olur. Altmış bini altı tavırda olur ki hicâb-ı nûrânîdir. Kerâmet dahi hicâb-ı nûrânîdir. Eğer sâlik kerâmet ile telezzüz edip mağrûr olup kalır ise mahcûbdur ve vuslat-ı Hakk'a mâni'dir. Meselâ, mıknatıs hadîdi cezb eder. Ammâ mıknatısa sarımsak sürmek, mâni' isminin mâ-sadakı olup cezbden muattal eder.

Pes, ma'lûm oldu ki, halkın müessirdir diye i'tikâd ettiği eşyânın cümlesi vuslata hicâbdır. Ve zulmânî hicâblar ki şehvet ve gazab ve hased ve kibr ve buhl ve hubb-i dünyâ ve mâl ve câh ve riyâ ve hırs ve gaflet dahi bunlar gibi ahlâk-ı zemîmedir. Ve nûrânî hicâblar ki hubb-i namâz ve hubb-i savm ve hubb-i sadaka ve tesbîh ve ezkâr dahi bunlar gibi ahlâk-ı hamîdedir. الله نور السموات والارض (Nûr,24/35) [Allâh, göklerin ve yerin nûrudur] Âftâbın cemâlini âyine-i Muhammed'siz görmek olmaz ki görünen âyine vâsıtasıyla cemâl-i âftâbı ale'd-devâm mütâlaa etmek mümkin olur. Çünki ma'şûku görmek muhâl ola, zarûrî perde ile görmek gerek. Âşık-ı müntehî, kibriyâ ve azamet perdesinden gayrıya muhtâc değildir. Hz. Muhammed (a.s.)eydir ki : ما بینهم و بین ان ینظروا الی ربهم فی الجنة الا رداء الکبریاء علی وجهه [Cennet ehliyle onların Rablerine nazar etmeleri arasında, Allâh'ın vechi üzerinde ancak kibriyâ ridâsı vardır] Cennette rablerini gördükte perdedârı kibriyâ olur. Eğer dersen ki, Rasûl'ün (a.s.)aşkda âyinesi ne idi? İşte ki Hz. Hakk ne der : لقد رای من ایات ربه الکبرا (Necm,53/18) [Vallâhi, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü!] Ebû Bekr (r.a.) suâl etti ki : Yâ Rasûlallâh ! Ol âyet-i kübrâ nedir ? Dediler ki : Hz. Hakk'ı gördüm, bir ravza-i hadrâda ki **[161-b]** onunla benim aralığımda hemân ak yâkuttan bir perde vâr idi. Bu sözü fehm eden kişiye cânım fedâ olsun. (Hakkı Efendi)

***Hicâb-ı cüz'î ve Hicâb-ı küllî** (حجاب جزئی و حجاب کلی) **:** Bevvâb ki perdedâr dahi derler müdâhil ile medhûlün-aleyhin vâsıtasıdır. Velâkin tahkîki budur ki hicâb-ı a'zam, hadîs-i rü'yette musarrah olan ridâi'l-kibriyâya işârettir ki hakîkatı rütbe-i mazhardır. Ve bu rütbe âyineye misâl

olmakla rü'yet ona menût oldu. Basar ile görünen ridâ ve basîret ile görünen, ol ridâ ile mürtedî olandır. Âdet-i arabdır ki baştan ayağa dek ridâ ile bürünür. Görünen ridâdır, kendi değildir. Nitekim çekirdek, ağaç sûretiyle zâhir olur. Çeşm-i zâhir ile görünen ağaçtır. Çekirdek dîde-i bâtın ile müşâhede olunur. Ve bu rütbe-i mazhar ki zikr olundu, herkese göre hakîkat-ı Muhammediyye'den hâsıl olan hissedir. Ve her bir hisse, mazhara göre hicâb-ı cüz'îdir. Pes, hakîkat-ı Muhammediyye hicâb-ı küllî ve a'zam olur.

Bu hôd ma'lûmdur ki, âyine râîye hicâb olmaz, belki vâsıta-i rü'yet olur. Nitekim ridâ mürtedîye göre hicâb değildir, belki hâricden nâzıra göre hicâbdır. Ve kelâm-ı mezkûrda hicâbı Hakk'a muzâf etmeden murâd, Hakk'a hicâb isbât etmek değildir. Zîrâ hicâbla mahcûb olmak, mahdûdün sıfatıdır, Hak ise muhîttir, ihâtasının nihâyeti yoktur. Belki Fahr-i Âlem'in (a.s.) halkla Hak arasında hicâb ve vâsıta ve rü'yete âyine olduğunu beyândır. Nitekim sadr-ı a'zam dahi sultân ile reâyâ arasında hicâb-ı a'zamdır. Ve Hakk'a göre hicâb, ihticâbdır. Ya'nî Hak Teâlâ hâricden hicâb ile mahcûb ve mestûr değildir. Belki kendi sıfâtıyla muhtecibdir. Pes, hicâb ile ihticâbın miyânında fark zâhir oldu. Ve çünki rü'yet ebedîdir, hicâb dahi kāimdir. Onun için "el-kāimu leke" dedi. Ya'nî rü'yete mir'ât olsun için mir'ât olan hicâb kāim ve sâbittir (kendi kendine) ve dâim huzûrdadır. Zîrâ âyine mer'îden gāib değildir. Kınâ'-ı arûs, arûse göre huzûrdadır, zîrâ miyânda vâsıta yoktur. Fe'fhem cidden.

Li-muharririhî :

Çeşmine zâhir iken ol dîdâr,
Görmeyip onu görürsün kuru dâr.
Vâr ilâc ile çeşmine erken,
Nice bir hâb-ı gaflet ol bîdâr. (Hakkı Efendi)

***Hicâb, İhticâb** (حجاب, احتجاب):Hicâb, hâricden âhar nesne ile mestûr olmaktır. İhticâb, kendi hâli ile mestûr olmaktır. Ya'nî Hakk'ın ihticâbı hâricden olmayıp belki kendi sıfâtıyla müstetir olmağa derler. El-hâsıl Allâh Teâlâ sıfâtıyla muhtecib olur. Zîrâ zâhirde görünen eşyâdır. Pes, ol eşyâ ile esmâ ve esmâ ile sıfât ve sıfât ile zât muhtecib olur. Hak Teâlâ zâhir ve bâtında zâhirdir. Ya'nî erbâb-ı irfân ve ashâb-ı müşâhedeye her vechile zâhirdir. Eğerçi mahcûblar Hakk'ı görmeyip ararlar. Velâkin aramak ile bulunmaz.**[162-a]** Zîrâ eniyyet-i mahsûsada değildir. Belki kasd olundukta vecdânla kalbde bulunur ve bilinir.(Hakkı Efendi)

***el-Haddü'l-fâsıl** (الحد الفاصل) : Âlem-i ceberûta el-haddü'l-fâsıl derler.

***Hadîs-i kudsî ve Hadîs** (حديث قدسى و حديث) : Lafzı ve ma'nâsı Hakk'ın olur ise ona Kur'ân derler. Ma'nâ Hak'dan, lafzı Aleyhisselâm'ın olur ise, ona hadîs-i kudsî derler. Ma'nâ ve lafzı dahi Aleyhisselâm'ın olur ise ona hadîs-i şerîf derler.

***Hadîs-i kudsî, Hadîs-i ilâhî** (حديث قدسى , حديث الهى) : Hadîs-i kudsî ona dediler ki, Allâh Teâlâ onu Rasûlullâh'a (s.a.v.)ilhâm veyâ menâmla ta'rîf ve ondan ihbâr etmiş ola. Rasûlullâh dahi ol ma'nâdan kendi ibâretiyle ihbâr eyleye. Binâen alâ hâzâ, Kur'ân, hadîs-i kudsî üzerine mufaddal olur. Zîrâ Kur'ân nazmen ve ma'nen münzeldir. Hadîs-i kudsî ise, lafzen münzel değil belki ma'nen münzeldir, fakat. Ve ehâdîs-i ilâhiyye dahi ilhâm ve menâmladır. Âlem-i melekûtte olan hitâbât-ı ilâhiyyeye münhasır değildir. El-hâsıl hadîs-i ilâhî ve hadîs-i kudsînin ikisi dahi vahydir. Velâkin tevassut-i melek ibâret-i ilâhiyye ile değildir. Meğer ki nâdir ola. (Nukile min **Kenz-i Mahfî** Hakkı Efendi)

***Hades-i zâhir ehli** (حدث ظاهر اهلى) : Cünüb ve abdestsiz kimseler demektir.

***Hades-i bâtın ehli** (حدث باطن اهلى) : Hades-i bâtından murâd, alâmât-ı mâ-sivâ ile televvüsdür. Pes, bu levsden tathîr etmedikçe mescid-i kalbe duhûl ve münâcât-ı bârîye vusûl ve lede'l-hakāyık mümkün değildir.

***Hades-i asgar** (حدث اصغر) : Abdest bozulduğu vaktte hâsıl olur.

***Hades-i asgar** (حدث اصغر): Cünüblükde hâsıl olur.

***Hudûs-i âlem** (حدوث عالم) : Âlem, cemî' eczâsıyla hâdisdir. Ve hudûsün ma'nâsı oldur ki, bir nesne ademden sonra mevcûd ola. Bundan âlemin ibtidâsı olmak ma'lûm oldu. Eğerçi ibtidâsını kimse ilmle ve keşfle ta'yîn etmedi.

***Hudûdu'llâh**(حدود الله):Ma'lûm ola ki,hudûdu'llâh dedikleri, ef'âl-i mükelleflnde olan ahkâm-ı hamsedir. Vücûb ve hatar ve kerâhet ve nedib ve ibâhettir. Pes, hareket veyâ sükûn ile mutasarrıf olan kimse vâcib ve mahtûr ve mekrûh ve mendûb ve mübâhdan, ya'nî bunların birinden hâlî olmaz. Pes, eğer fi'li vâcib olan yerde tasarrufu terkle olur ise, cânib-i Hak'dan tahdîd olunan haddi taaddî etmiş oldu. Terki vâcib olan yerde fi'l ile tasarruf gibi. Pes, bu makûle fi'l ve terkle taaddî eylemek ma'siyettir. Ve eğer vâcibin adem-i vücûbunu ve yâhut menhînin adem-i hurmetini i'tikād eder ise, küfrdür. Hattâ nefs-i mübâh, sâir hudûd gibi ahkâm-ı ilâhiyyeden olduğuna i'tikād etmese, küfr lâzım gelir. Eğerçi husûs üzerine müteallik mübâhı inkâr etmek, küfr değildir. Ve mübâha emr-i sultân lâ-hak olsa vâcib gibi olur. Nitekim emr-i mekrûhdan nehy dahi ol mekrûhu harâm cinsine îsâl eder. Zîrâ Allâh Teâlâ ülü'l-emri kendi menzilesine tenzîl edip, itâatla emr etti ki burada emri vücûb içindir. **[162-b]** Pes, salât-ı regāib ve berât ve kadr ve emsâli ile emrlerin ve şürb-i duhân ve nezâirlerinden nehîlerin hükmleri bundan ma'lûm oldu. Fa'lem zâlik. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Harîsun aleyküm** (حريص عليكم): Harîsun aleyküm, ümmetinin üzerlerine harîsdir. Îmâna gelmelerini ve salâh-ı hallerini murâd edicidir. Harîs ismi, sılasıyla zikr olunup sâir esâmi-i şerîfeye muhâlif olduğu, sılasız hilâf-ı maksûdu mühim olmasın içindir. Zîrâ umûr-i hayrın gayrıda hırs îrâs eden evsâfdandır. Ondan ihtirâz içindir. Ma'lûm ehl-i semâvât ve ehl-i arazîn ve melâike-i kerûbiyyîn ve rûhâniyyîn katlarında cümlenin ma'lûmlarıdır ki vücûd-i şerîfleri رحمة للعالمين [Âlemlere rahmet] ba's olunup, خاتم الانبياء والمرسلين [Nebî ve rasullerin sonuncusu] dir. Cümle ondan nevâl-i şefâat ümniyyesindedirler. Şüphesiz tavâyıf-ı mevâyıf mevcûdât katlarında meşhûr ve ma'rûfdur. كالشمس فى وسط النهار [Güneş gibi gün ortasında] Nübüvvet ve risâletle ve kemâlât-ı nefsâniyye ve mekârim-i ahlâk-ı azîme ve mahâsin-i a'mâl-i hissiyye ile mütehallik ve mevsûfdur ve meşhûr ve ma'rûfdur. Kemâlât-ı ferd-i âferîde üzerine nihân ve pûşîde değildir demek olur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Hareket-i ma'neviyye-i esmâiyye** (حركت معنويهء اسمائيه) : A'yân-ı sâbite.

***Hareket-i nûriyye-i rûhâniyye** (حركت نوريهء روحانيه) : Âlem-i ervâh.

***Hareket-i tabîiyye-i misâliyye** (حركت طبيعيهء مثاليه) : Âlem-i misâl.

***Hareket-i sûriyye-i hissiyye** (حركت صوريهء حسيه) : Âlem-i şuhûd.

***Harem-i İlâhî** (حرم الهى) : Ka'be ve beyt-i şerîf.

***Harem-i Nebevî** (حرم نبوى) : Ravza-i mutahhare.

***Harem-i Süleymânî** (حرم سليمانى) : Kudus-i şerîf.

***Harf ve Kelime** (حرف و كلمه) : Eşyâ ilmde iken basît olup, ma'nâ olduğundan harf ıtlâk olunur. Ve âlem-i misâle ve bu şehâdet âlemine geldikte mürekkeb olmakla kelime ıtlâk olunur.

***Hurûf-i ilâhî** (حروف الهى): Menâzil-i kamer ki yirmi sekizdir ve esmâsı meşhûrdur.Ve menâzil-i mezkûreye sıfât-ı ef'âliyye ta'bîr olunur. Sıfât-ı mezkûreden her biri zâtlarında mücerred ve ef'âl ve hâssalarında mücmeller olup, rabbü'l-erbâbdan müstefîzler ve âlemiyâta müfîdlerdir. Ve ol menâzil-i kamere hurûf-i ilâhî tesmiye olunur. (Hakkı Efendi)

***Hurûf-i ilmiyye** (حروف علميه) : Ezelen ilm-i Hak'da zâhir olan hakāyık, hurûf-i ilmiyye ile tesmiye olunur. Ammâ hurûfla tesmiye olunması, ahkâm ve âsârdan mücerred olarak ilmde zuhûru içindir.

***Hurûf-i evvel** (حروف اول) : Evvel-i mevcûdâttır.

***Hurûf-i asliye** (حروف اصليه) : Şuûn-i zâtiyyeye hurûf-i asliye derler.

***Hurûf-i basîte-i âliye** (حروف بسيطهء عاليه) : A'yân-ı sâbite.

***Hurûf-i asliye,Hurûf-i ilmiyye,ayniyye** (حروف اصليه ,حروف علميه ,عينيه):

Hurûf-i asliye, hurûf-i evveldir ki hurûf-i ilmiyye ve ayniyye ta'bîr olunur. Pes, hurûf-i asliye-i mezkûrenin gayb-ı zâtta kümûnu, hurûf-i rakamiyyenin devâtta kümûnu ve şecerenin nevâtte kümûnu ve a'dâdın vâhidde kümûnu ve a'zây-ı insâniyyenin nutfe-i insâniyyede kümûnu gibidir. Ve dahi ma'den ve nebât ve hayvândan ibâret olan mevâlîd-i selâsenin tabâyı'-ı erbaada

kümûnu gibidir. O tabâyı'-ı erbaa dediğimiz, nâr ve hevâ ve mâ' ve türâbdır. **[163-a]** Ve hurûf-i asliye-i mezkûrenin bürûzu dahi kudret-i ezeliyye ile devâttan hurûfun bürûzu gibidir. İmdi ol hurûf-i asliyenin bürûzu indinde bir harf harf-i âhara, biz bürûzumuzdan ol ben sen idim dese ve cümle-i hurûf dahi harf-i vâhide, biz sen idik dese ve sen şol hazret idin ki bürûzumuzdan ol biz sende idik dese, kavlinde sâdıktır. (Hakkı Efendi)

***Hurûf-i asliye ve Hurûf-i âliyât ve Hurûf-i ulviyye** (حروف اصليه و حروف عاليات و حروف علويه) **:** Lâhût ve ceberût ve melekût ve mülkün her birine şe'n derler. Cümlesine şuûnât-ı zâtiyye derler. Ve dahi hurûf-i asliye ve hurûf-i âliyât ve hurûf-i ulviyye derler. Eşyâya taayyün-i evvelde iken, bu ismler ıtlâk olunur. Ve taayyün-i evvelin evveline bir şey' ıtlâk olunmaz. Taayyün-i evvelde eşyâ ilmen ve aynen mütemeyyiz değillerdir. Lâkin taayyün-i sânîde ilmen mütemeyyizdir. Bu mertebeye a'yân-ı sâbite derler. (Hakkı Efendi)

***Hurûf,Hurûf-i âliyât ve Hurûf-i asliye** (حروف و حروف عاليات و حروف اصليه) **:**

Meşiyyet-i ûlâda olan eşyâya, ıstılâh-ı sûfiyyede butûn ve zuhûr câniblerini mülâhaza ile hurûf ve hurûf-i âliyât ve hurûf-i asliye derler. Ya'nî âlemin hurûf-i âliyâtı vâr ve şecerin ve sâir eşyânın hurûf-i âliyâtı vardır. Eşyâ biribirinden temeyyüz bulmazdan evvel kümûnda iken, eşyâya hurûf ıtlâk ederler. Biri birinin aynıdır, temeyyüz yoktur. Hurûf-i âliyât, şuûn-i zâtiyye ve hakāyık-ı ayniyyeye ve a'yân-ı sâbiteye hurûf-i âliyât derler. (Ankaravî)

***Hurûf-i tehecci** (حروف تهجى) **:** ا,ب,ت,ث ...الى اخره yirmi sekiz hurûfa, hurûf-i tehecci derler ki cemî' terkîbâtın mâddesidir.

***Hurûf-i mebânî** (حروف مبانى) **:** Kelimâtın binâsı, yirmi sekiz hurûf-i hecâ üzerine olmakla, hurûf-i hecâya hurûf-i mebânî derler.

***Hurûf-i şefeviyye ve Hurûf-i cevfiyye** (حروف شفوية و حروف جوفية): Yirmi sekiz hurûfun dördü şefeviyyedir ki "vâv, mîm bâ ve kā" dır. Mâ-adâsı cevfiyyedir. Kelime-i tevhîdde hurûf-i şefeviyyeden harf bulunmadığından fâidesi oldur ki zâkirin zikrine yanında bulunan kimse muttali' olmamakla riyâdan halâs bulup, ihlâs hâsıl olur.

***Hurûf-i nebe'** (حروف نباء) **:** Peygamberân demektir.

***Hürriyet** (حريت)**:** Rakabe-i ağyârdan ve kayd-ı mâ-sivâdan ve şehevât-ı hevâdan âzâd olmaktır. (Ankaravî)

***Hırs** (حرص) **:** Dünyâya ve malına doymamaktır. Ancak el-hâletü hâzihî esnâf ve tüccârda muhtekirler tekessür edip, gāyet insâfsız olduklarından, yedlerinde bulunan eşyâyı saklayıp, birkaç katına satmak âdetleri olup, haddi tecâvüz ettiğinden, bu makūlelere aldanmamak ve mecbûr olup rahne-dâr olmamak için, parası olmayan âhardan istidâne ile mâ-lâ büdden ziyâde alıp, hıfz edip iddihâr etmek lâzımdır. Böylece niyetini uydurur isen, zarûretten muhâfaza olmak için ziyâde şey almak ve saklamak hırs değildir. Ammâ meselâ, iskeleye vardın, odunu var iken biraz dahi alsan, ba'de zamân sana medâr olacak ancak iskelede senden ziyâde muztaribü'l-hâl **[163-b]** ve âciz Âdemler olup onların hiç odunları yok, onlar alsınlar. Eğer kalır ise sen de al. Ve eğer onlar almasın, benim kuvvet-i dâfiam vardır diye onları geri bırakıp senin odunun var iken odun alır isen, işte bu mahzâ hırsdır. Ve sâirini dahi buna kıyâs eyle.

***Harf-i mu'cem** (حرف معجم) **:** Noktalı harfe, harf-i mu'cem derler.

***Hüzn** (حزن) **:** Ma'lûm ola ki, bu kelime aslda huzûnettendir ki "huşûnet-i fi'l-arz" ma'nâsınadır. Zîrâ hemm ve hüznden nefse huşûnet hâsıl olur. Bu dahi avâma göredir. Havâss-ı nâsın hemm ve hüznü başka ma'nâdandır ki fi'l-hakîka kalbe rikkat ve letâfet îrâs eder. El-hâsıl hüzn odur ki, zamân-ı mâzîde fevt olan münfait ve yâhut hâsıl olan mazarrata taalluk eder. Evliyâdan ise fevt olmuş murâd yoktur. Zîrâ maksûd, murâd-ı dîndir, murâd-ı dünyeviyye değildir. Bu sebepten onların hüznü makāmât-ı âliyedendir. Nitekim Ya'kûb (a.s.) Yûsuf (a.s.)için bu kadar zamân mahzûn oldu. Ve kesret-i bükâdan dîdeleri hıyrelendi. Ve âriflerden hiçbir kimse ol hüznü cerh etmedi. Zîrâ enbiyâ ve evliyânın mütehallik oldukları ahlâk ve ittisâf buldukları evsâfın hakāyıkını bilirlerdi.

Husûsâ ki, bu mevtın-ı gurbet ve imtizâc-ı cism ü cânın hükmü, sûzân ve giryân ve püryân olmaktır. Ferhân ve handân ve bî-pervâ olmak değil. Ve nübüvvetin sene-i aşeresine "âmmü'l-hüzn" diye tesmiye olundu. Zîrâ ol senede Hz. Hatîce (r.anhâ) ve Ebû Tâlib dünyâdan intikāl ettiler. Hatîce'ye mahzûn olmak ne sebepten idi ki, ma'lûmdur ki, hândân-ı Rasûlullâh'dır

ve ümmü'l-mü'minîndir. Husûsâ ki, ekser-i evlâd-ı nebeviyye ondan tevellüd etmiştir ve kemâli mansûsun aleyhdir. Ve Ebû Tâlib gerçi câhiliyyet üzerine irtihâl eyledi. Nitekim mecme'un aleyhdir. Hattâ îmânla gitti diyen, hark-ı icmâ' etmiş olur. Velâkin Rasûlullâh'ı dâire-i himâyesine almış ve dâimâ nusretine kemer-beste olmuş idi. Şöyle ki, onun zamânında tâife-i ehl-i şirk, Cenâb-ı Nübüvvet'e ve tahte'l-livâ îmânda dâhil olanlara itâle edemezler ve mezîd ezâ ve cefâ yoluna gidemezlerdi. Bu cihetten ehl-i islâm fi'l-cümle hoş-hâl edeler. Sonra bâb-ı şer ve fitne meftûh olup, kânûn-i ibtilâ alevlendi. Ve fıkdân-ı mukayyende iş başka yüzden oldu. Pes, bu ma'nâ sebeb-i hüzn va bâis-i hemm oldu. Velâkin bu inkisâr onları bil'âhire tîr-veş takvîm ve düşmanlarını yay gibi ta'vîc eyledi. Tâ ki gazve-i bedirde kalîb-i ma'hûd içine ser-nigûn oldular ve cezâlarını buldular.

Ve mervîdir ki, meyve-i şecere-i âlem Habîb-i Muhterem (s.a.v.) **[164-a]** cenâblarının semeretü'l-fuâdları İbrâhim (r.a.) harâm-i ravza-i cennet kıldıkta ağlayıp, فراقك لمحزونون يا ابرهيم و انا على buyurdular. Ya'nî firâk dedikleri ma'nâ, mûceb-i hüzn ve bükâdır. Zîrâ mevtın-ı dünyâ lütf ve kahrı hâvî ve firâk ve visâli muhtevîdir. Ve beşeriyyet kemâl-i incilâ ve inkişâfa mâni'dir. Bu cihetten enbiyâ ağlayu gittiler ve evliyâ anlayu gittiler ve mevtının hükmünü verdiler. Husûsâ ki ilm ve ma'rifet ve müşâhede kuvvet buldukça za'f-ı beşeriyyet efzûn olur. Ve dil ü cân sitem-i cüz'îden müteessir ve ezây-ı kalîlden münfail olup, mütehayyir kalır. Kāle Teâlâ: الانسان ضعيفا وخلق (Nisâ,4/28) [Öyle ya, insan zayıf yaratılmıştır] Pes, bu za'f-ı hakîkîden bî-behre olanlar makām-ı hüznü bulmazlar ve mahzûn olmayanlar, insân-ı kâmil olmazlar.

Ve Fâtıme-i Zehrâ (r.anhâ) ki lisân-ı nübüvvetten kemâli mensûsdur, vâlid-i mâcidleri, şefî'-i ümmet cenâb-ı nübüvvet hazretleri gülşenserây-ı adne hareket buyurduktan sonra ol musîbet-i ciger-gâhdan nâşî ziyâde mahzûn ve ol fecîadan yüreği hûn olup makbere-i bâki'de Hz. Ya'kûb (a.s.) gibi beytü'l-hüzn ittihâz edip, altı ay kadar orada gûşe-nişîn ve halvet-güzîn oldu. Ve hâlâ ol makāma beytü'l-ahzân derler. Ve ba'zı evliyâ cû'la mübtelâ olup ağladıkta, niçin aç olmaktan ötürü böyle ağlarsın diye takrî' ettiler. Ol dahi cevâb verip, Allâh Teâlâ'nın beni aç ettiği, ağlamaktan ötürüdür dedi. Ya'nî her nesnenin bir bahânesi vardır. Ve bu hâlde giryân olmağa bahâne cû'dur. Pes, eğer mahzûn ve gam-nâk ve giryân olmak memdûh olmasa idi, enbiyâ ve evliyâ onunla mübtelâ olmazlardı. Velâkin hüzn ve inkisâr havâssa göre hakîkata râci' olmakla makbûldür. Sâirlerin ahvâli ise, böyle değildir. Pes, mâ-sivâ için mahzûn olmak hakāyık-ı hüznden değildir. İmdi mütâlaa ehli ola gör ki Allâh Teâlâ'nın esmâ-i celâliyyesi vardır ki onun ahkâmıyla ibtilâda avâm ve havâss berâberdir. Ve kemâl odur ki, lutf ve kahrın mecmû'u onda buluna. Tâ ki lutf yüzünden tesellî geldiği gibi, kahrın dahi âyine-i dil jengâr-ı taallukāttan pâk olup, tecellî' vâki' ola. İşte bu sırr-ı ilâhîdir ki eşedd-i belâ' enbiyâya ba'dehû evliyâya havâledir. Ve bir kimseye ki sırr-ı ibtilâ zâhir ola, belâdan ağlamaz. Ya'nî kalbinde ondan renc ve kerâhet bulmaz. Eğerçi bi-hasebi'l-beşer zâhirde ağlar velâkin her ağlamak teslîmi münâfî değildir, belki kemâli müş'irdir. Zîrâ celâl-i Hakk'a mukāvemet etmek kendinin asl-ı vaz'ına cehâlettir. İşte sana bu makāmdan ba'zı emsile îrâd ettiğimiz, tefhîm ve seni derece-i hüznde tesbît içindir. Tâ ki musîbet-zede olanların hüznlerine dahl etmeyesin ve bî-musîbet iken hüznden **[164-b]** hâlî olmayasın. Zîrâ eğer berzahda isen, o musîbet sana yeter. Ve eğer vuslatta isen, bülbülün güle karşı feryâdından sana hisse çıkar. Zîrâ sen vuslatta olsan dahi gurbettesin. Ve gurbetin hükmü, herkesin hâline göre hüzndür. Eğer garîb isen yürü ağlaya git ve handân olmayı âhirete terk et. Velâkin Allâh Teâlâ'dan âfiyet taleb eyle. Ve çün mübtelâ olasın, şer'le ve hakkla sabr kıl ve haddi tecâvüz ve taaddî eyleme. (**Nakd-i Hâl-i İsmâil Hakkı Efendi k.s.**)

***el-Hasîb** (الحسيب) : Öyle Allâh ki küll-i umûrda bana kâfîdir. Dahi kullarını kıyâmet gününde bir koyun sağışınca muhâsebe edicidir. Kulun bundan nasîbi, muhtâcın hâcet-i kifâyetine sebep olmaktır. Dahi nefsini muhâsebe etmektir. Cemî' hatarât ve harekât ve sekenâtında, âhirette hesâb olunmazdan evvel. Zîrâ حاسبوا قبل ان تحاسبوا [Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz][96] buyurulmuştur. Dahi nefsini küçük eylemektir. Allâh Teâlâ'nın rızâsı için ilm ü amel, tâatini çoğaltmakla.

***Hiss-i müşterek** (حس مشترك) : Hiss-i müştereke hâricden sûretler vâsıl olup ve onu idrâk eylediği gibi ona dâhilden dahi sûretler hâsıl olur. Ve onu dahi şöyle idrâk eyler ki guyâ hâricdedir. Onun için sâhib-i ser-sâm ve mahmûm-i safrâvî nice sûretler müşâhede eyler ki hâricde vücûdu yoktur. Ve benî Âdem rü'yâda her ne görür ise ol şol sûretlerdir ki kuvvet-i vehm onu eşkâl-i mütehayyilede peydâ eylemiştir. Meselâ, iki başlı insân ve başsız insân gibi. Ve dahi bir

[96] - Tirmizî, Kıyâme, 25.

ma'nâyı bir sûret ile terkîb, şöyle ki zeyd için sadâkat-ı cüz'iyyeyi isbât eyler yâhut sadâkat-ı cüz'iyyeyi zeydden selb eyler. Ve bu kabîldendir. Sûret-i leben ile ilm, sûret-i kayd ile dîn ve sûret-i deryâ ile veyâ sûret-i âftâb ile sultânın tevehhümü ve bi'l-cümle rü'yâda müşâhede olunan sûretler, vehmin kuvvet-i mütehayyileyi isti'mâlındandır. Ve ol sûretlerin zuhûru hiss-i müşterekdedir. Ve alâ-hâzâ, Hz. İbrâhim'in (a.s.) kuvvet-i vehmi, kuvvet-i mütehayyilesini isti'mâl eyledi ve kebşi hiss-i müşterekde püseri sûretinde zâhir eyledi. Ve ol zebh, püsere şurû' eylemekliğe sebep oldu. فقداء الله من وهم ابرهيم [Allâh'ın yokluğu, İbrâhim'in vehmindendir] Rast ve müstakîm ve beyân vâki' oldu. Ancak enbiyânın rü'yâları ta'bîre muhtâc olmaz. Vehmî değildir, aynını görürler.

***Hiss gözü** (حس كوزى) : Baş gözü demektir.

***Hiss-i zâhirî, Hiss-i bâtınî** (حس ظاهرری , حس باطنی) : İnsâna Cenâb-ı Rabb-i Rahîm nüfûs ve ukūl mukābelesinde on dâne bî-bahâ dürr-i yetîm ibdâ' ve teslîm eylemiştir ki beşi; sem' ve basar ve zevk ve lems ve şemm ile hâsıl olan hiss-i zâhirîdir ki milk ve şehâdet işini işlerler. Ve beşi dahi melekûtîdir ki; rûh-i hayvânî ve rûh-i hayâlî ve rûh-i fikrî ve rûh-i aklî ve rûh-i kudsîdir. Ve bu cümle âlet-i ilmdir ve âlem-i gayba nâzırdır. (Hakkı Efendi)

***Hiss ve Gayb** (حس و غيب) : Hiss ya'nî müşâhede onu idrâk eder. Pes, gayb **[165-a]** odur ki hiss onu idrâk etmeye, belki akl ile ma'lûm ola. Yâ delîl-i kātı' veyâ haber-i sâdık ile. Ve bu makūleye idrâk-i îmân derler. Zîrâ îmân gayba taalluk eder. Şuhûd, şehâdet ve hisse taalluk ettiği gibi. Ve bir nesne gâh hisden gāib ve gâh zâhir olsa, ona gayb demezler, belki şehâdet derler. Zîrâ ba'zı evkātte hisde zâhir olduğu, gayb olmadığına dâldir. Eğer gayb olaydı, fi'l-cümle hisde idrâk olunmazdı.

***Hased ve Gıbta** (حسد و غبطه) : Hadîsde gelir : لا تحاسدوا [97] Ya'nî biri birinize hased etmeyin. Hased, gayrın ni'metini yedinden zâil olduğun istemektir. Ve yâhut ondan zâil ve kendine vâsıl olduğun temennîdir. Evvelki ahbes ve sâhibi şeytândan elvesdir. Ve hased, aklen ve şer'an ve hakîkaten mezmûmdur. Belki hâsid hakîkaten kâfirdir. Zîrâ muârız-ı ulûhiyyet ve mükâbir-i rubûbiyyettir. Ve hadîsde gelir : الحسد ياكل الحسنات كما ياكل النار الحطب [Hased, ateşin odunu yediği gibi hasenâtı yer][98]

Suâl olunursa ki, seyyiât mahv-ı hasenât etmez, meğer küfr ola. Belki hasenât seyyiâtı izhâb eder. Pes, ne vechile seyyiât ekl ve ibtâl eder ki bu ma'nâ ba'zı mübtedi'a mezhebidir, yoksa mezheb-i ehl-i sünnet değil. Cevâb budur ki, hased hâsidi mahsûd hakkında ba'zı akvâl ve ef'âle haml eder ki sevâb-ı hasenâtı mahsûde intikāli mûceb olur. Gıybet ve şetm ve itlâf-ı mâl-i mahsûd ve sa'y-i fî sakk-i deme ve emsâli gibi ki bunlar mezâlimdir. Ve âhirette mezâlim için iktisâs vardır.Ve gâh olur ki hased gıbta ma'nâsına ahz olunur. Sûret-i hasedde olmakla لا حسد الا فى اثنين [Hased (gıpta)ancak iki şeyde câizdir][99] gibi. Nitekim bâlâda mürûr etmiştir. Gıbta odur ki, ni'met-i gayrın mislini taleb eyleye, zevâlini değil. Ve demişlerdir ki, ni'met-i dîniyyede gıbta vâcibedir, îmân gibi. Ve gayrıda câizedir, umûr-i mübâha gibi. Ve ba'zı mevâdde mendûbedir. Şehâdet-i fî sebîlillâh ve'l-mevt-i fî beled-i Rasûlillâh ve tasnîf-i kütüb-i şer'iyye ve tedrîs-i ulûm-i mer'iyye ve iştihâr-i bi'l-hayr ve emsâli gibi. (Hakkı Efendi)

***Hüsn ve Cemâl** (حسن و جمال) : من حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه [Boş şeyleri terketmek, kişinin islâmının güzelliğindendir] "Men" teb'îdiyyedir. Zîrâ mehâsin-i islâm kesîredir ki cümleden biri terk-i mâlâ-ya'nî ve fi'l-i mâlâ-ya'nîdir. Ve hüsn, sûrette tenâsüb-i a'zâdan nâşî tab'a mülâyim bir emr-i mergūbdur ki kulûb ona müncezib ve ebsâr dahi ona tâbi' olur. Hüsnle cemâlin farkı budur ki, hüsn zâtla kāime sıfat değildir. Belki senin li-garazi mine'l-agrâz istihsân ettiğin nesnedir. Gerekse inde'l-gayr müstahsen olmasın. Cemâl ise zâtla kāime bir sıfattır ki senin ve gayrın indinde bi'l-ittifâk müstahsendir. Meselâ Yûsuf (a.s.)a cemâl derler ki inde'l-küll müstahsendir. Hüsn leylâ ise mecnûna göre hasendir, yoksa herkese göre değil. Zîrâ dünyâda leylâdan müstesnâ mahbûbeler vardır. Ve bu âlem-i kevne **[165-b]** meşhed-i hüsn derler. Zîrâ âsâr-ı celîledir ki âyine-i esmâ ve sıfâttır. Esmâ ise hüsnâ ile vasf olunmuştur.Kālallâhu Teâlâ : ولله الاسماء الحسنى (A'râf,7/180) [Halbuki en güzel isimler Allâh'ındır] Ve esmânın hüsnü medlûlâtıdır ki kemâlât-ı

---

[97] - Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvud, Edeb, 47; Tirmizî, Birr, 24; İbn Mâce, Duâ, 5.
[98] - Ebû Dâvud, Edeb, 52; Tirmizî, Zühd, 22.
[99] - Buhârî, İlim, 15/ Zekât, 5/ Ahkâm,3; Ahmed b. Hanbel, II, 9, 36.

ilâhiyyedir ki bu cihetten hüsn iki nev' oldu ki biri, hüsn-i hissî ve cismânî ve biri, hüsn-i ma'nevî ve rûhânîdir. Ve hüsn-i islâm ma'nevîdir. Onun için müslim-i mutî' islâm-ı tâatın fî-nefsi'l-emr hüsnünü idrâk edip kabûl eder ise makbûl ve illâ merdûddur. Zîrâ ağrâz-ı fâsideye mebnî olmuş olur. Ve bu takrîrden hüsn ve kubh evsâfdan olduğu ma'lûm oldu. Âbla bürûdeti ve asel ile halâveti ve miskle rîhi gibi. Pes, islâm "el-mer'ü mevsûfün ve terk-i mâ-lâ ya'nî" onun sıfat-ı hüsnü ve fi'l-i mâ-lâ ya'nî sıfat-ı kubhüdür. Ve Kur'ân'ı hüsn-i savtla tezyîn lâzım geldiği gibi, islâmı dahi terk-i mâ-lâ ya'nî ile tahsîn gerekdir. Ve insânın cemâli, fesâhat-ı lisânı olduğu gibi, islâmın dahi letâfet-i şânı terkliğidir. Zîrâ kelâmdan bir nesnenin zarar ve menfaati olunca, esvât-ı asâfîr menzilesine tenzîl olunur. Ma'lûm ola ki, her kimde ki ilm sıfatı ola, Hak Teâlâ'nın onda ilm sıfatının zuhûrudur. Her nerede ki hüsn ola, Hak Teâlâ'nın hüsn sıfatının pertevidir. Edirnevî Şeyh Bâyezîd (k.s.) buyurur : Kendi hüsnünü hûblar şeklinde peydâ eyledin. Çeşm-i âşıktan onu dönüp temâşâ eyledin.

***Hüsn ü ân** (حسن و ان) : Hüsn, tenâsüb-i a'zâdan hâsıl olan ma'nây-ı rûhânîdir ki kulûb ona bi'z-zât müncezib olur ve bu tenâsübde ân dedikleri dahi dâhildir. Zîrâ ân olmadıkça yalnız tenâsüb-i a'zâ incizâbda kifâyet etmez. Ve ân-ı zâhirî, mecmû'-i esbâb-ı hüsnden hâsıl olan ma'nâdır. Nitekim ân-ı bâtınî, mecmû'-i esmâ ve sıfâttan hâsıl olan külliyettir. Bi'z-zât Rasûlullâh (s.a.v.) ve bi't-tab' veresenin sıfatıdır. Pes, âlemin vücûd-i beşerîlerinden mukaddem olan ânlarının cümlesi onların ân-ı küllîlerinin cüz'iyyâtındandır. Onun için "ene emlehu" buyurduğu Yûsuf (a.s.)a sütr-i hüsn in'âm olmuş iken yine Fahr-i Âlem'de melâhat ziyâde idi ki ol ân-ı bâtınînin âsârındandır. Pes, bu ma'nâya Fahr-i Âlem'e küll-i hüsn in'âm olunmuş oldu ve İmâm-ı Süheylî (r.a.), hüsn ve cemâlin miyânını fark edip demiştir ki : Şey'-i hüsn odur ki, sen onu istihsân edesin ve senin onda garazın ola. Pes, hüsn zâtla muttasıf sıfat değildir. Cemâl ise, sıfat-ı ayndır ki senin ve gayrın cemî'-i ervâhı, rûh-i Rasûlillâh'dan hâsıl olduğu gibi, ervâhın ânları dahi Rasûlullâh'ın ân-ı küllîlerinden cüz'iyyâttır. (**Nazmü's-sülûk Hakkı Efendi**)

***Hüsn-i melek, Hüsn-i beşer, Hüsn ü ân-i hûr-i cinân** (حسن ملك حسن بشر و حسن و ان حور جنان) :

Hüsn-i melek, hüsn-i beşerde tecellî kılar. Zîrâ hüsn-i melek nûr-i şa'şaânî makūlesinden **[166-a]** olmakla güneşin tâbına kimse tâkat getirmediği gibi, onu dahi rü'yete tahammül etmez. Belki zehre-çâk ve magşiyyün-aleyh olur. Nitekim Rasûlullâh (a.s.)a Cibrîl (a.s.) Cebel-i Hirâ'da sûret-i asliyesi üzerine zâhir oldukta vâki' oldu. Ve hüsn-i beşer, nûr-i gayr-ı şa'şaânîdir, nûr-i kamer gibi. Onun için herkes ona nazar edebilir. فتبارك الله احسن الخالقين (Mü'minûn,23/14) [En güzel yaratıcı olan Allâh'ın şânı ne yücedir!] buyurmuşlar ki sürme zînet için ve tûtiyâ illet için göze çekilen nesnedir. Bunda ârifin hâk-i pâyını sürme ve tûtiyâya ve sürme gibi gök renk sipihri (gök) sürme-dâna teşbîh vârdır. Gûyâ cinânda hûr-i ayn ol sürmeden gözlerine çekip tezeyyün ve tecemmül ederler. Ve hûr-i ayn fi'l-hakîka cennet-i kalbde olan melîhlerdir ki ol melâhat onlara urefânın hâk-i pâylarını dîdelerine çekmekden gelmiş. Ve onlara tevâzu' nazarların ve nefeslerin almaktan olmuştur. Mervîdir ki, Bilâl-i Habeşî'nin (r.a.) sevâd-ı vücûdu hûr-i cinâna taksîm olunup, her biri ondan bir hâl ile hüsn ü ân bulsa gerekdir.

***Hüsn-i ezelî** (حسن ازلی) : Şâhid ya'nî mahbûb ne için mahbûb olur. Onun için ki hüsn-i ezelîden bir şâhidde bir şemme temessül etmiştir. Pes, cânım ol kişiye fedâ olsun ki, şâhidlere ve dilberlere tapa. Velev ol şâhidler şâhid-i mecâzî olsun. Zîrâ cemî' âlemde olan hüsn, ol şâhid-i hakîkînin hüsnüdür. Pes, şâhid-i hakîkîye tapan kimseye cânımın fedâ olması bi-tarîki'l-evlâdır. İbn-i Fârız buyururlar : وكل مليح حسنه من جمالها معادلة بل حسن كل مليحة Pes, her ne kadar dilber-i melâhat-i girdâr ve mehveş-i sebâhat-i âsâr vâr ise ol mahbûb-i hakîkînin cemâl-i bâ-kemâlinden müsteârdır. Pes, muvahhid gâh cemâl-i mutlakı bilâ-kayd ve lâ-ıtlâk müşâhede ederler. Ve gâh bi-hasebi'l-mezâhir ve'l-mecâlî müşâhede ederler. (Hakkı Efendi)

***Hüsn-i habîb ve Hüsn-i Rasûl (a.s.)** (حسن حبيب و حسن رسول) : Aşk hâlinde, eser-i isniyyet vardır. Onun için ondan fenâ bulup makām-ı mahbûbiyyet ve ma'şûkiyyete vaz'-ı kadem lâzımdır. Eğerçi ki iştiyâk dedikleri ma'nâ bâkîdir. Zîrâ mahâsin-i habîbi mütâlaa, mütezâyid oldukça seyr-i fi'llâh efzûn olur ve harâret-i dil munkatı' olmaz. Bu cihettendir ki seyr-i fi'llâh nihâyet bulmaz. Zîrâ esrâr-ı hüsn bî-nihâyedir. Ve Râsûlullâh (a.s.) "ene emlehu" buyurdu. Ya'nî Yûsuf benden ebyaz idi. Velâkin bende olan melâhat ona gālibdir. Ve ol melâhat ân dedikleridir ki esbâb-ı hüsnün mecmû'unun îrâs ettiği halâvettir ki Cenâb-ı Nebevî'ye göre esmâ-i hüsnânın cem'iyyetine nâzırdır. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.) **[166-b]**

***Haşr-i cismânî ve Haşr-i rûhânî** (حشر جسمانی و حشر روحانی) **:** Haşr ikidir ki, hem cismânî ve hem rûhânîdir. Yoksa felâsife zâhib olduğu üzere yalnız rûhânî değildir. Pes, hâlâ berzahda olan ervâhın lezzet ve elemleri nısfiyyet üzeredir ki yevm-i kıyâmette haşr-i cismânî ile tâm olsa gerekdir. Zîrâ rûhun bekāsı müttefekun aleyhdir. Ve rûhun cesede taalluku ibtilâ tarîki ile idi. Bu yüzden rûh mütena'im ve müteazzib olmak a'mâl-i cesediyyeden gelir. Çünki rûh ma'rifetle mütena'im ve cehlle müteazzib ola. Cesed dahi a'mâl-i sâliha ile muâkab olur. İşte muktezây-ı adl ve hikmet budur. Ve âhiret, kalb-i dünyâ olmakla ehl-i kalb olanlara hâlâ naîm-i muaccele vardır. (Hakkı Efendi)

***Hisse** (حصه) **:** Hisseden murâd, Şeyhü'l-Meşâyih el-Hâc İsmâil Hakkı Efendi (k.s.) buyurur ki: İnde's-sabâh vârid olan beyt-i türkîdir ki tahayyül ve tefekkürden bir emr-i acîbdir.

Beyit :

Vahdetten vekîl-i mutlak olup âftâb,
Gelir huzûruna her dem eser saâdetten.

Ya'nî âftâbın vech-i arzda pertevinden âsârı olduğu gibi, vahdetin dahi arz-ı kalbde âsâr-ı hasenesi vardır ki ulûm-i maârif-i hakîkiyyedir. Ve âlem-i vahdet, ahadiyyet-i zâtiyyedir ki cemî'-i kesrât, ahadiyyet-i zâtiyyenin sırrını müştemildir. Zîrâ her kesrette bir nûr-i vahdet vardır. Ol kesret ol vahdetle kāimdir. Ve onun zulmeti ya'nî kesreti, nûr-i vahdetle zâildir. Ve bu vahdetlerin merci'i vahdet-i asliyeyedir. Velâkin vahdet-i asliyede tecezzî yoktur. Belki hisse hisse göründüğü kavâbilin taaddüdündendir. Meselâ, pertev-i şems, nûr-i vâhiddir. Velâkin bi-hasebi'l-matârih (mevâzi')eşi'a-i müteaddide görünür. Bu ma'nâyı bu vechile fehm etmeyenler, ilhâda düşerler. Ve herkesde tanrıdan birer hisse vardır derler. Maa-hâzâ Hak birdir ve tecellîsi dahi emr-i vâhiddir. Velâkin senin taayyününün revzenesinden olan akse nazar edip ol nûr bendedir dersin. Maa-hâzâ cemî' âlem dahi bu sözü söyler. Pes, nefs-i nûrda taaddüd yoktur. Belki o nûr müteaddid görünmek, senin cânibindendir. Çünki nûr-i tevhîdle çeşm-i basîretin pür ola. Ol vaktte ne seni görürsün ve ne gayrı görürsün. Dahi ahadiyyet nazarıyla nazar edince şirkden halâs olup sıddîk olursun. Ve sıddîk olmadıkça zındıkadan necât bulmazsın. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Hisse-i nûr** (حصهء نور) **:** Hisse-i nûrdan murâd, ba'zı kibâr buyurmuşlardır ki : Fahr-i Âlem (a.s.) dır. Hz. Îsâ nefh-i rûhi'l-kudsden ve rûhü'l-kuds dahi nûr-i Fahr-i Âlem'den me'hûzdür. Fe'fhem cidden. Demişlerdir ki : Her mü'min huzûr-i Rasûlillâh'da hâzır gibidir. Zîrâ mü'minde envâr-ı akl-ı evvelden bir hisse-i nûr vardır ki ol nûr ile taayyün bulmuştur. Huzûr-i Rasûl'de ise terk-i edeb olmaz. Husûsâ pâdişâhda olmadığı gibi. Onun için erbâb-ı mükâşefe **[167-a]** dâimâ muhâfaza-i ahkâm ve mürâât-ı âdâb ederler. Ve hassa-i nûr dedikleri teba'uz ve tecezzî tarîkiyle değildir. Ol nûr-i akl-ı evvel, kemâl-i besâtatından ötürü şey'-i mürekkeb gibi müteferrik ve mütehassıs olmaz. Belki onun herkese in'ikâsı, pertev-i şemsin zemîne in'ikâsı gibidir. Eğer vech-i arzda cibâlî hâile ve revâzin makulesi olmasaydı, yek-pâre nûr görünürdü. Fe-emmâ ba'zı hâil hasebiyle sâye hâsıl olup, nûr dahi mütecezzî sûretinde göründü. El-hâsıl, pencerelerin hânelerine göre pertev-i şemsin hisse hisse görünmesinden fi'l-hakîka mütecezzî olması lâzım gelmez. Belki ke'l-evvel besâtatı üzerinedir. Nitekim âyine tûlânî veyâhut müdevvir olsa, çehreyi dahi ol vechile gösterir. Maa-hâzâ, çehre-i nâzırda ol keyfiyet yoktur. Ve nûr-i ilâhî ki nûru's-semâvât-i ve'l-arzdır, ona kıyâs oluna. Ve bu uslûb üzerine dilde ma'rifet ve rûhda müşâhede hâsıl olsa, herkes ilhâddan halâs olur ve kayd-ı kesretten necât bulur demişler. Ma'lûm ola ki, kürsî ki ol sadrdır ve arş ki ol rûhdur ve levh-i mahfûz ki ol kalbdir ve kalem-i a'lâ ki ol her bir insânda hakîkat-ı muhammedden bir hassadır ve bu mecmû' dördün ahadiyyeti ki ol ism-i a'zamın sırrıdır. (Nukile min **Şerh-i Ebyât-ı Heft Suâl** İsmâil Hakkı Efendi)

***Huzûr-i kalb** (حضور قلب) **:** Her amelde huzûr-i kalb odur ki mübâşeret olunan amelin mâ-adâsından taleb munkatı' ola. Ve eğer gayra meşgul olursa ona gaflet derler. Meselâ, salâtta huzûr odur ki cemî' a'zâsında istihzâr-ı niyyet buluna. Ma'lûm ola ki, ârifler huzûr-i kalbi cehennem azâbı addederler. Ya'nî namâzda iken huzûr-i kalb, Hakk'ı karşısında görür gibi mütâlaa ve fikrederek müteveccih olmaktan ibârettir. Bu halde kendine ve mütâlaasına şuûru vardır. Ammâ huzûr-i kalbin dahi a'lâsı böyle olur ki kendinden bi'l-külliye geçip, kendini ve mütâlaa ettiğini dahi gāib edip hiç kendine mâlik olmamaktır. Nitekim Hz. Ali (k.v.) namâzda böyle kendinden külliyen geçtikten sonra vücûd-i şerîflerinden oku çıkardıklarını kat'an ve kātiyeten duymadıkları gibi. Fe'fhem cidden. Ârife ihlâs dahi lâzım değildir. Ya'nî ihlâs riyâ etmek ihtimâli olan kimseye

lâzımdır, ârif-i fânîde ise vücûd yok ki riyâ ihtimâli olsun. Pes, ârif-i fânîye göre ihlâs iktizâ etmez. Ammâ ârifler fi'l ve hareketi kendine vermez ve Hak'dan gayrı halkı görmez ki ona ihlâs lâzım ola. Ekâbir buyurmuşlar ki, böyle huzûr-i kalble namâz kılan bir zâtın, bir sârik gelip sağ eliyle ridâsını sirka edip gitti. Ol zât aslâ duymamışlar lâkin sirka eden sârikin sağ eli kurumakla, namâzı ol zât tekmîl ettikte ridâyı götürmüşler ve sirka olduğunu söylemişler **[167-b]** duymadım diye buyurunca, eli kuruyan kimse için duâ ricâ olundukta, yâ rabbi ol aldığını geri vermiş, sen dahi aldığını ver diye duâ edince sârikin eli ke'l-evvel olmuştur. (Hakkı Efendi)

***Huzûr-i hak ve Huzûr-i nefs** (حضور نفس و حضور حق) **:** Huzûr, gaybetin (feth ile) zıddıdır. Maksûd huzûr-i kalbdir. Ya'nî kendi nefsinden gāib olup, Hak ile olmaktır ki ona fenâ dahi derler. Zîrâ iki huzûr bir yerde olmaz ki biri huzûr-i Hak ve biri huzûr-i nefsdir. Meğer ki makām-ı bakāda ve mertebe-i kābe kavseynde ola. Onun için ilmi ma'rifet üzerine tercîh eylediler. Zîrâ âlim sâhibü'l-fâideteyndir ki rabbini ve nefsini müşâhede eylemiştir. Ya'nî müteallik-i ilmi iki nesnedir, ilm iki mak'ûle ta'diye ettiği gibi. Ve bu mertebe fi'l-cümle bakā-i resmle olur, nitekim salâtta vâki'dir. Ya'nî hâl-i salât ki hâl-i münâcâttır, musallî bu hâlde berzahdadır. Ya'nî taraf-ı nefsi ve cânib-i rabbi müşâhededen hâlî değildir ve illâ münâcât demek sahih olmaz. Zîrâ münâcât isniyyet iktizâ eder ki biri münâcîdir (sıyga-i fâil üzere) ve biri münâcâdır (sıyga-i mef'ûl üzere) ve resm-i nefs fi'l-cümle bâkî olmadıkça ma'nây-ı mezkûr husûle gelmez. Fe-emmâ ârif yalnız rabbini müşâhede eyleyen kimseye derler ki müteallik-i ma'rifet-i emr-i vâhiddir, ma'rifet bir mef'ûle ta'diye ettiği gibi. Bu mertebede bakā-i resm yoktur, belki Hakk'ı müşâhede eyleyen Hak'dır bi-nefsihî. Bu sûrette ârif fâide-i vâhide sâhibi olur ve noksânla mu'lem kalır. Ve şol kimse ki nefsini müşâhede eyleye, fakat ya'nî müşâhede-i Hak'dan bî-behre ola, ona müşrik ve ehl-i da'vâ ve gaflet demişlerdir. Ve hâl-i salâtta huzûr dedikleri, cemî' eczâ-i salâtta niyyeti ıstıshâbdır. Ve ne makule namâz kıldığından ve kimin için kılar ve kılınan namâz ile kime müvâcehe eder, gāfil olmamaktır. Ve Kur'ân okurken dahi gerekse namâzın hâricinde olsun, kelâm ve mütekellemden zühûl etmemektir. Ve sâir ezkârda ve ahvâlde dahi bu sünen üzerine olunca, şuhûd-i dâim ehline mülhak olur ve istiğrâk-ı tâm bulur. El-hâsıl, huzûr dedikleri, sıfat-ı kalbdir ki isticlâ'-i ma'lûmdur. Ya'nî bir ma'lûm nesneyi şuhûda getirmektir. Gerek ol ma'lûm olan nesne istihsâr hâlinde ma'lûm olsun ve gerek mukaddemen ma'lûm olup velâkin devâm-ı mülâhazasından bir âik avk etsin ve bir mâni' sebebiyle gaflet ve zühûl tehallül eylesin. Ve isticlâ' demek, bir nesnenin kemâl-i cilâ ve zuhûrunu taleb etmektir. Kemâl-i cilâ ise müşâhedeye mevkufdur. Onun için ayne'l-yakîn ilme'l-yakînin fevkindedir. Zîrâ ilme'l-yakîn nazar ve istidlâl ile hâsıl olur. Bu mertebede olan ma'lûm ise ayn mertebesinde olan gibi mütecellî değildir, Ka'benin ilmi ve müşâhedesi gibi. Ve kalbin hicâbları münkeşif olmadıkça huzûr-i tâm hâsıl olmaz. Ve hücüb ikidir ki biri cismâniyyedir, ya'nî suver-i cismâniyyedir ki hicâb-ı zulmâni-i kesîfdir. Ve biri rûhâniyyedir. **[168-a]** Ya'nî suver-i rûhâniyyedir ki hicâb-ı nûrânî latîfdir. Ve ayn-ı hakîkî bu iki hicâbın verâsındadır. Ve bu iki hicâbı enfüs ve âfâk müştemildir. Suverin evveli arş-ı muhît ve cism-i insân ve akl-ı evvel ve rûh-i Âdemîdir. Fa'rif cidden. فانه ليس ورائك حجاب والله رافع النقاب [Dikkat et, senin arkanda perde yoktur ve Allâh perdeleri kaldırıcıdır] Ve bundan ma'lûm oldu ki, her hâlde huzûr-i kalb lâzımdır. Husûsâ ki halvet hâlinde. Pes, huzûrla maksûd, devâm-ı zikrle efkâr perîşân ve havâtırı tefrîk edip halvette Hakk ile olmaktır. Ve illâ halvetten netîce hâsıl olmaz. Ve Hakk ile huzûrun bir fâidesi budur ki tevhîd-i ef'âli elden komaz ve halk-ı âleme mertebe-i cem' ile muâmele eder. Kendi nefsine fark ile muâmele ettiği gibi. Zîrâ selâmet, bu iki muâmelededir. Ya'nî enfüs ve âfâka göre iki muâmele ile herkes müsterîh olur. Zîrâ bî-râhat olmak müşâhedesizlikten ve tevhîd zaîf olmaktan gelir. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı Efendi**)

***Huzûr-i Hak ve Huzûri'l-mükellef** (حضور حق و حضور المكلف) **:** Furûz-i ibâdât, vakt-i şurû'da huzûr-i Hak'dır. Ve sünen-i ibâdât, huzûri'l-mükellef-i fi'l-ibâdâttır, mükellef olduğu cihetten. Ya'nî namâza durur iken huzûr farzdır. Ve namâz tekmîline kadar huzûrun devâmı sünnettir. Ve fevka'l-küll emr-i mergūb olan, huzûr-i fenâîdir ki cemî' ef'âlde ahkâm-ı ibâdete Hakk mütevellî ola ve musallîde aslâ tasarruf olmaya. Ve demişlerdir ki: İnde'l-ârif huzûrla iki rekat namâz kılmakdan (vahdet olmadığı için) cehenneme duhûl ehvendir. Zîrâ huzûrda ikilik vardır. Eğer kendini aradan çıkarır isen, ancak Hakk kalır. Makbûl olan huzûr budur. (Hakkı Efendi)

***Huzûr-i Hak'da âdâb üzere olmak :** İnsân kendini huzûr-i pâdişâhîde bî-edeb tutamadığı gibi, kendi âleminde huzûr-i rabbi'l-âlemînde gibi dâimâ kendini müeddeb tutar ise, ol kimse huzûr-i Hak'da gibidir. Ya'nî ayak uzatmamak ve sâir nâ-sezâ ef'âli etmemek gibi. Bunu hâl edebilir ise, dâimâ hakîkat-ı huzûr-i Hak'da olmuş olur. İbrâhîm bin Edhem (k.s.) buyurur :

Beyit :

Eller bî-gânelerle âşinâ olmağa çalışır,
Biz ise âşinâlardan bî-gâne ve cüdâ olmak dileriz.
Ve âşinânın Hakk'a varınca merâtibi vardır,
Cümlesinden güzere muhtâcdır.

Ve bu sırra dâirdir ki ol ki gelir : من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen, Rabbini de bilir][100] Ya'nî nefsini kudûrâtten tahliye edip, âyine olmak mertebesine getirmedikçe nefsinde mütecellî olanı bilmez ve görmez. Bu makāmın hakîkatı budur ki insânın sûret-i hayvâniyye kışrıdır ve insân zâhirde bu sûretten ibârettir diye vehm eden, behîme mertebesinde kalmıştır ki ekl ve şürb ve nikâh ve menâm ve zükûretten ibârettir. Pes, ol sûretin lübbü vardır ki rûhdur. Velâkin rûh dahi bi'n-nisbe kışrdır. Zîrâ âlem-i kevnden olmakla mahlûkdur ve hicâb-ı nûrânî makūlesidir. Ve hicâb-ı zulmânî olan sûret-i hayvâniyyeden ubûr lâzım olduğu gibi, hicâb-ı nûrânî olan rûhdan dahi mürûr lâzımdır. Nitekim Hüdâyî Efendi ilâhiyyâtında gelir : **[168-b]**

Geçip sahrây-ı âlemden, güzer kıl arş-ı a'zamdan,
Halâs oldur dile gamdan de gel yâ hû ve yâ men hû.

Zîrâ sahrây-ı âlemden ubûr ile murâd, âlem-i mülkden tecâvüzdür ki âlem-i zulmânîdir. Ve arş-ı a'zamdan mürûr ile murâd, âlem-i melekûtten tecâvüzdür ki âlem-i rûhânîdir. Ve bu ikisi dahi âlem-i kevndendir ki onunla takayyüdde keder ve gamm vardır. Zîrâ mâ-siva'llâhdır. Pes, huzûr mevlâya vusûlde ve hazret-i lâhûte tecâvüzdedir. Onun için de gel yâ hû ve yâ men hû deyip vird-i aktâb ile âlem-i lâhûtiyye ve zât-ı ahadiyyeye işâret eyledi. Pes, insân, kışr-ı cismâniyyetten âbir ve lübb-i rûhâniyyete vâsıl olsa ve lübb-i rûhâniyyeti dahi mâ-fevkine nisbetle kışr bilse, orada karâr edemez. Zîrâ vatan-ı aslîsi değildir. Belki rûhun lübbüne terakkî eder ki mahbûb-i Hak olan ol lübbdür. Pes, bir kimse Hak'dan gayrıyı sevse, kendi nefsinden câhildir. Nitekim gayrıdan kat' taalluk etse, kendi nefsine ârifdir. Bu sebepten rabbini dahi ârif olup tevhîd-i hakîkî ehli olur. Huzûr ve âgâhlık, hâl-i intikālde sebeb-i selâmet olmak bâkî buyururlardı ki eğer bir kimse ulûm-i evvelîn ve âhirîni tahsîl etmiş olsa, nefes-i âhirde ol ilm ona dest-gîrlik etmeyip cümle ma'lûmâtı levh-i müdrikesinden mahv olsa gerekdir. Meğer huzûr ve âgâhlık melekesin hâsıl eyleye ki nefes-i âhirde dest-gîr olacak hemîn budur. Yektelik ganîmettir. Birkaç gün bir bucakta oturup bir mikdâr riyâzet çekmeği ihtiyâr eyleyip, bir meleke hâsıl eylemek gerekdir ki hâtır-ı nefy ve isbât müzâhamesinden halâs ola. (**Reşehât**)

Ma'lûm ola ki, bir kimse meleke-i huzûra mâlik olup, dâire-i vahdete kadem basmış olduysa, ol huzûr-i vahdettir ki hâlet-i nez'inde onunla kalıp dest-gîri olsa gerekdir. Zîrâ bir kimse ulûm-i evvelîn ve âhirîni tahsîl etmiş olsa, onun hâtime-i ömründe bir ilm ona nef' etmeyip levh-i müdrikesinden cümlesi mahv olsa gerekdir. Pes, mülâzım-ı vukūf-i kalbî olmak her zamân lâzımdır. Vukūf-i kalbîden murâd, dâimâ Hak Teâlâ'yı kalbinde tutmakdır. (Nukile min **Ma'rifetnâme-i İbrâhîm Hakkı Erzurûmî** k.s.)

***Hazret-i zât ve Hazret-i esmâ ve sıfât ve Hazret-i vâhidiyye ve Hazret-i ulûhiyye :** Hazret-i ulûhiyye dedikleri, cemî' esmâsıyla hazret-i zâttır. Ve ona hazret-i esmâ ve sıfât ve hazret-i vâhidiyye dahi derler. Nihâyet-i makām-ı rûh dedikleri hazret-i vâhidiyye ve hazret-i ulûhiyye ve ufk-ı a'lâdır. Ve hakîkat-ı muhammediyyeye, berzah-ı câmi' ve berzah-ı evvel ve berzah-ı a'zam ve hazret-i vâhidiyye ve taayyün-i evvel derler.

***Hazret-i vücûd** (حضرت وجود) **:** İlm-i mutlak ve ahadiyyet-i cem', taayyün-i evvel ile olan tecellîye hazret-i vücûd ve ilm-i mutlak ve ahadiyyet-i cem' derler. (ez-**Şerh-i Kasîde-i İbn-i Fârız** k.s.)

***Hazret-i gayb-ı mutlak, Hazret-i ervâh-ı ceberûtiyye :** Hazret-i gayb-ı mutlak, a'yân-ı sâbite ve hakāyık-ı ilmiyye **[169-a]** hazretidir. Ve misâl-i mutlak ile gayb-ı mutlak beyninde hazret-i ervâh-ı ceberûtiyyedir.Ya'nî ukūl ve nufûs-i mücerrededir. (Hakkı Efendi)

***Hazret-i cem' ve Hazret-i vücûd** (حضرت جمع و حضرت وجود) **:** Ahadiyyet-i zâtiyye, cemî'-i hakāyıkı câmi' olmakla hakîkatü'l-hakāyık ve hazret-i cem' ve hazret-i vücûd dahi tesmiye olunur.

---

[100] - Aclûnî, II, 262; Aliyyü'l-Karî, **el-Esrâr**, s.337.

Ve hakîkat-ı muhammediyye zâtın taayyün-i evvel ile esmâ-i hüsnünün küllîsini câmi' olduğu i'tibârıyla ism-i a'zam ondan ibârettir. Ya'nî hakîkatü'l-hakāyık, zât-ı ahadiyyedir ki câmiadır. Cemî'-i hakāyıkı hazret-i vücûda dahi derler. Pes, hakîkatü'l-hakāyık ve zât-ı ahadiyyet ve hazret-i vücûd, bir mertebenin ismi olur. (Şeyh Salâhî Efendi k.s.)

***Hazret-i ahadiyyet ve Hazret-i imkân** (حضرت احديت و حضرت امكان) : Hazret-i ahadiyyete hakîkatü'l-hakāyık ıtlâk olunur.Ve gâhîce hazret-i imkân dahi hakāyık-ı kesîreyi câmi' olmakla hakîkatü'l-hakāyık ıtlâk olunur.

***Hazret-i ilmiyye (ceberût) ve Hazret-i zâtiyye (lâhût) ve Hazret-i rûhiyye (melekût) ve Hazret-i nâsûtiyye (mülk) :** Sâhib-i ta'rîfât ve ba'zı sûfiyye, mertebe-i ervâha âlem-i ceberût ıtlâk ederler. Fe-emmâ inde'l-kümmel, ceberût hazret-i ilmiyye ve lâhût hazret-i zâtiyye ve melekût hazret-i rûhiyye ve mülk hazret-i nâsûtiyyedir. Ve hazret-i ilmiyye hareket-i esmâiyyenin mebde'idir. Kalem-i a'lâ hareket-i mezkûreden hâsıl olmuştur. Ve ol hazrete ya'nî mertebe-i evvele, taayyün-i evvel-i feyyâkî ve hazret-i rûhiyye-i nûriyyeye, taayyün-i sânî-i mukaddesî ve hazret-i hisse, taayyün-i sâlis-i şehâdî derler ki üç aded nokta bu üç taayyüne işârettir ki biri zâta ve biri sıfâta ve biri ef'âle nâzırdır ki ferdiyyet-i ûlâdır. İkinci mertebeye taayyün ve nefs-i küll ve zâti'l-bürûc ve âlem-i ervâh ve hakîkat-ı hak ve ayn-ı a'yân-ı sâbite derler. Ya'nî a'yân-ı sâbitenin mertebe-i ilmden mertebe-i ayna gelmesi i'tibârıyla ona ayn-ı a'yân-ı sâbite derler. Ve ba'zısı bu a'yân-ı sâbite mertebesine taayyün-i sânî demiştir. Ve bu mertebenin icmâline taayyün-i evvel demiştir. Pes, ona göre mertebe-i ervâh taayyün-i sâlis olmak iktizâ eder. Her ne kadar ıstılâh değil ise de. (Hakkı Efendi)

***Hazerât ve Hazret** (حضرات و حضرت) : Hazerât hazretin cem'idir ki aslında "ind" ile ta'bîr olunur. Kurbi'ş-şey' ma'nâsınadır. Zevâttan kinâye dahi olur. Nitekim mekâtîbde huzûrlarına selâmlar olunur diye tahrîr olunur. Ve maksûd ise, ol huzûrun sâhibine selâmdır. Ve hâşiye-i bisâtları takbîl olunur derler. Murâd ise, destini takbîldir. Velâkin huzûra ve bisâta onun melâbisesi olmakla edeben kinâye tarîkiyle sülûk ederler. Hakîkatten eblağdır. Bu makūle mevâzı'da hazret, mertebe ma'nâsınadır, asl-ı vücûd değil. Velâkin mertebeden hazret ile ta'bîrde nükte budur ki Allâh Teâlâ'ya nisbet ile cemî' eşyâ ve cümle-i merâtibde hâzır ve müşâhiddir.

***Hazerât-ı hamsin âfâkı ve enfüsîsi :** Ma'lûm ola ki, âfâkda mevcûd olan vücûdlar zâhir-i âlem-i beşerdir. Ve onlara hazerât-ı hams derler. Âfâkdaki hazerât-ı hamsenin evvelkisi, âlem-i a'yân-ı sâbitedir ki âlem-i gayb-ı mutlakdan ibârettir. İkincisi, âlem-i ceberûttur ki, **[169-b]** ukūl ve nüfûs-i mücerrededen kinâyettir. Üçüncüsü, âlem-i misâl-i mutlakdır ve âlem-i melekûttur ki mevcûdât-ı mücerredenin küllîsidir ki sûret-i misâliyyede havâs-ı hamse-i bâtına ile idrâk olunanlardır. Dördüncüsü, âlem-i mülkdür ki arş ve kürsî ve anâsırdır. Beşincisi, âlem-i insân-ı kâmildir ki akl-ı evvel ve rûh-i Muhammed (a.s.) dır, demişler. Ammâ enfüsde olan hazerât ve avâlim fi'l-hakîka akl-ı evvel-i Âdem-i hakîkîdir ve nefs-i küllî-i havvây-ı hakîkiyyedir. Ve bu zikr olunan avâlimin küllîsi bunlarda mevcûddur. Zîrâ Âdem-i hakîkî, câmi'-i cemî'-i mevcûdât ve hâmil-i mâ-fi'l-arz ve mâ-fi's-semâvâttır.

Demişlerdir ki, mülk âlimlerin şeytânıdır ve melekût âriflerin şeytânıdır ve ceberût vâkıfların şeytânıdır. İmdi bunlara iltifât edip ve bunların ilmine meşgūl olmak, sâliki maksûd-i aslîden geri kor ki kemâl-i ma'rifete yetişmez. Ve kemâl-i urûc, ilm-i şerîat ve ilm-i hakîkat nûruyla olur ki sâlik zü'l-cenâheyn olup mülkden melekûte ve melekûtten ceberûte ve ceberûtten hazret-i Hakk'a urûc edip vusûl bulur. Bâzan Allâh Teâlâ Fahr-i Kâinât aleyhi efdali't-tahiyyât hazretleri âlem-i mülke gelip vahdet-i Hakk'ı hakkile ve naklile birledikten sonra melekûte sulûk edip ayne'l-yakîn-i birle birledikten sonra ceberûte sülûk edip Hakk'ı hakka'l-yakîn-i birle birleyip lâhûte urûc eyleyip istiğrâk-ı birle Hakk'ı bulmuştur. (Süleymân Zâtî)

***Hazret-i evvel** (حضرت اول) : Âlemü'l-lâhût ve hüve âlemü'z-zât. Hazret-i evvele, âlem-i lâhût ve gayb-ı mutlak ve gayb-ı hüviyyet ve âlem-i lâ-taayyün ve amâ ve âlem-i ıtlâk ve amây-ı mutlak ve vücûd-i mahz ve vücûd-i baht ve vücûd-i mutlak ve zât-ı mutlak ve zât-ı sırf ve ümmü'l-kitâb ve beyâz-ı mutlak ve nokta-i basîta ve gaybü'l-guyûb derler. Ve gayb-ı ilâhi-i mutlak, zât-ı ilâhiyyedir, lâ-taayyün i'tibârıyla. Ve ona hakîkatü'l-hakāyık ve gayb-ı mechûl ve ahadiyyet-i zâtiyye dahi derler. Zîrâ Hak Teâlâ ahadiyyet-i zâtiyyesi mertebesinde kesretten ve terkîbden ve sıfattan ve na'ttan ve ismden ve resmden ve nisbetten münezzehdir. Ve bu mertebede cemî'-i eşyâ nevâtte şecere gibidir ki mücmel ve basîttir. Merâtib i'tibârıyla taayyün-i ilâhînin evveli hüviyyet-i

zâtiyye ve âhiri kelâmdır (kün emri). Nitekim tayyün-i kevnînin evveli rûh-i Muhammedî ve âhiri mertebe-i insâniyyedir.

Ve hazerât-ı hamseden avâlim i'tibârıyla mertebe-i evvele, hazretü'l-hazerât ve gaybü'l-amâ ve sırr-ı lâhût ve sırru's-sırr ve sırru'l-ezel ve hazret-i cem'u'l-cem' ve hazretü'l-ahadiyyet ve zât-ı baht ve aklu'l-ıkāl ve menbe'u'l-feyz-i ve'l-esrâr ve cevheru'l-evvel ve cevheru'l-heyûlâ ve vahdetü'z-zât ve künhü'z-zât derler. Ve mâhiyyetü'l-mâhiyyât ve mertebe-i vahdet ve kenz-i mahfî ve zât-ı ahadiyyet derler. Ve bu mertebeye fenâfi'llâh ta'bîr ederler ki fenâ-i fenâ dediklerinden, fenâ-i mutlak murâddır. Ve hüviyyet-i gayb ve aynu'l-cem' ve makām-ı ev-ednâ ve gāyetü'l-gāyât ve nihâyetü'n-nihâyât ve taayyün-i evvel-i feyyâzî derler. Âlem-i lâhût, esmâ ve sıfât i'tibârâtsız zât-ı bahttan ibârettir.

***Hazret-i sânî** (حضرت ثانی) **:** Âlemü'l-ceberût ve hüve âlemü's-sıfât. **[170-a]** Hazret-i sânîye, âlem-i ceberût ve taayyün-i evvel ve tecellî-i evvel ve akl-ı evvel ve berzah-ı evvel ve cevher-i evvel ve hakîkat-ı muhammediyye ve rûh-i muhammediyye ve nûr-i muhammedî ve nûr-i akdem ve rûh-i izâfî ve rûh-i küllî ve gayb-ı muzâf ve kitâb-ı mübîn derler. Ümmü'l-kitâbda mücmel olan, bu mertebede mufassal olduğu için, ümmü'l-kitâb ki zâttır, dahi hazret-i sânîye ya'nî âlem-i ceberûte, âlem-i esmâ ve âlem-i a'yân-ı sâbite ve âlem-i mücerredât ve âlem-i mâhiyyât ve berzahiyye-i kübrâ derler. Ve rûh-i evvel ve el-kalemü'l-a'lâ ve levh-i evvel ve levh-i a'zam ve hazretü'l-cem' ve zât-ı mukayyed ve amây-ı mukayyed ve zuhûrü'l-mezâhir ve kenzü'l-künûz ve aynü'l-etvâr ve hakîkatü'l-hakāyık ve cevherü'l-heyûlâ ve hazretü'l-vâhidiyyet ve et-tecelliyâtü'l-külliyye ve künhü's-sıfât ve zuhûrü't-tecellî-i'l-ulûhiyye derler. Ve rûh-i a'zam ve rûh-i akdem ve rûh-i âhir derler. Ve berzahü'l-berâzih ve akl-ı küllî ve en-nefsü'l-külliyye ve muhîtu'l-a'yân-ı sâbite derler. Ve el-kābiliyyetü'l-ûlâ ve el-kābiliyyetü'l-mutlaka ve el-vahde ve el-berzahu'l-câmi' ve el-haddü'l-fâsıl ve aslu'l-usûl ve el-berzahu'l-evvel ve el-berzahu'l-ekber ve el-berzahu'l-a'zam derler. Ve mertebe-i vâhidiyyet ve vâhidiyyet ve dürretü'l-beyzâ ve mebde'ü'l-mebâdî ve rabbü'l-erbâb ve hazret-i ilmiyye ve ahadiyyetü'l-cem' ve makām-ı kābe kavseyn ve sıbgatu'llâh derler. Ve el-berzahiyyetü'l-ûlâ ve mecme'u'l-bahreyn ve hakîkat-ı muhammediyye, zâtın taayyün-i evvel ve esmâ-i hüsnâ i'tibârıyla olan mertebesidir.

Kābil ile makbûl beyninde vâsıta olduğu için, hakîkat-ı muhammediyyeye hadd-i fâsıl dahi derler. Ve latîfe-i ahfâ ve rûh-i emrî ve ahadiyye-i cem'iyye-i kemâliyye ve vahdet-i evvel-i gayb-ı mutlak evvel-i taayyün ki buldu, ona taayyün-i evvel derler. Ve bahr-i a'zam ve ism-i a'zam ve ezel-i ezâl ve zât-ı muhît ve adem-i ma'nâ derler. Ol sebepten Hz. Rasûlullâh (a.s.) : اول ما خلق الله روحی ونوری وعقلی [Allâh'ın ilk yarattığı şey, rûhum ve nûrum ve aklımdır][101] buyurdu. Âlem-i ceberût, esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeden ibârettir. Ve bu ceberût âlemine, âlem-i ilm derler. Ve bu mertebeye, devât dahi derler. Ve hakîkat-ı muhammediyyenin zâttan temeyyüzü bu mertebededir. Bu mertebeye, âlem-i sıfât, âlem-i icmâl, âlem-i ezelî derler.

***Hazret-i sâlis** (حضرت ثالث) **:** Âlem-i melekût ve hüve âlemü'l-ef'âl. Hazret-i sâlise, âlem-i melekût ve âlemü'l-ervâh ve âlemü'r-rubûbiyye ve âlemü'l-gayb ve taayyün-i sâni-i mukaddesî ve âlemü'l-emr ve âlemü'l-bâtın ve âlemü'n-nüfûs ve âlemü'l-ukūl-i mine'l-felekiyyeti'l-külliyyeti'l-ulviyye ve'l-muntabaati'l-cüz'iyyeti's-selefiyye ve en-nefsü'l-külliyye ve el-ervâh ve el-arş ve el-kürsî ve levhü'l-kazâ ve'l-kader ve el-levhu'l-mahfûz ve rûhâniyyetü'l-cevher ve el-heyûlâ ve zuhûr-i merâtibi'z-zât ve zuhûr-i tecellî-i rubûbiyye ve tecellî-i'l-ulûhiyye.Ve hazerâtın üçüncüsü, âlem-i melekûttur ki ona âlem-i misâl ve âlem-i hayâl ve vâhidiyyet ve taayyün-i sânî ve tecellî-i sânî ve sidretü'l-müntehâ ve berzahiyyet-i sugrâ **[170-b]** ve âlem-i tafsîl derler. Ve âlem-i misâl-i mutlak ve hayâl-i mutlak ve mertebe-i ulûhiyye-i nefsiyye derler. Âlem-i melekût, akl-ı evvel tahtında olduğu için ervâh ve rûhâniyyât ve melâikeden ibârettir. Bu melekût âlemine, âlem-i a'yân, âlemü'l-ef'âl, âlem-i ma'kūlât, âlem-i ulvî, âlem-i esmâ, âlemü'l-bâtın, âlem-i rûhânî, nefs-i nâtıka, sidretü'l-müntehâ derler.

***Hazret-i râbi'** (حضرت رابع): Âlem-i mülk ve hüve âlemü'l-âsâr. Hazret-i râbi'a, âlemü'l-mülk ve'ş-şehâde ve âlemü'l-âsâr ve'l-ecsâm ve âlemü'l-merbûbiyye ve taayyün-i sâlis-i şehâdî ve âlemü'ş-şehâde ve âlemü'l-hiss ve âlemü'z-zâhir ve âlemü'l-kesîf ve el-ecrâmü'l-mahsûsât ve hazret-i nâsûtiyye ve âlem-i nâsût ve âlem-i anâsır ve âlem-i eflâk ve encüm ve âlem-i mevâlîd ve arş-ı azîm dahi bu âlemdendir. Ve hazretü'l-mülk ve'l-eşbâh ve'l-ecrâm ve'l-eflâk ve't-tabâyı' ve'n-nücûm ve'l-menâzil ve'l-bürûc ve sûretü'l-cevâhir ve sûretü'l-heyûlâ ve'l-müfredât ve mecle'z-zât ve's-sıfât ve meclei'r-rubûbiyye ve zuhûr-i tecellî-i'r-rubûbiyye. Âlemü'l-ecsâm,

---

[101] - Hâkim, II, 600; Ahmed bin Hanbel, IV, 127; İbn Hibbân, **el-İhsân,** XIV, 312,313.

cismâniyetten ibârettir. Ve âlem-i şehâdet bir âlem ve ondan evvelki âlemler dahi bir âlem i'tibârıyla âlem iki olur. Âlem-i halk ve âlem-i dünyâ ve âlem-i süflâ ve âlem-i şehâdet-i mutlaka, âlem-i kevn ü fesâd , âlem-i kebîr-i âfâk, âlem-i sûret. Ve bu âlem-i mülke hazret-i nâsûtiyye derler ki mebde'-i hareket-i arşiyyedir.

***Hazret-i hâmis** (حضرت خامس) **:**Âlemü'n-nâsût ve hüve âlemü'l-insânü'l-kâmil. Hazret-i hâmise, insânü'l-kâmil ve el-câmi'iyye ve el-mazhar ve el-mir'ât ve âhiru't-tenezzülât ve hâtemü'l-mevcûdât ve el-illetü'l-gāiyye. Mertebe-i hâmise, hazretü'n-nâsût ve âlemü't-teşekkül ve âlemü't-tagayyür ve âlemü't-teceddüd ve âlemü'l-anâsır ve âlemü'l-mevâlîdi's-selâse, ya'nî el-ma'den ve en-nebât ve el-hayvân ve âlemü'l-metâli' ve el-etvâr ve âlemü'z-zulmet ve âlemü'l-fırka ve âlemü'l-cehr ve âlemü'l-esfel ve âlemü't-terakkî ve âlemü't-tenezzül ve âlemü'l-isyân ve'l-itâat ve âlemü't-te'sîr ve't-teessür ve âlemü'l-mezâhiri'l-külliyye ve âlemü't-terkîb ve't-tefrîk ve âlemü'l-vuslat ve âlem-i mecle'z-zât ve âlemü's-sıfât ve âlemü'l-ef'âl ve âlem-i mecle'l-ulûhiyyeti ve'r-rubûbiyye. Hazerât ve avâlim-i külliye beşdir ki, hazret-i evvel âlem-i lâhûttur. Ve hazret-i sânî âlem-i ceberûttur. Ve hazret-i sâlis âlem-i melekûttur. Ve hazret-i râbi' âlem-i mülkdür. Ve hazret-i hâmis insân-ı kâmildir ki hazerât-ı erbaayı câmi'dir. Ve hazerât-ı erbaa biri birinin âyineleridir. Ve insân-ı kâmil, bu dört hazerâtın âyinesidir.

Ve hazerât beşdir : Evvelkisi, ahadiyyettir. Ve ikincisi, vâhidiyyettir. Ve üçüncüsü, nefs-i nâtıka ile ta'bîr olunmuştur, ya'nî nefs-i külliye demektir. Cemî' âlemin kalbi menzilesindedir. Ve ona yâkūt-i ahmer ve âlem-i melekût ve kelimât-ı mütevassıta dahi derler. Ve bu âlemin (nefs-i nâtık)evveli, âlem-i ceberûtun âhiridir. Dördüncüsü, âlem-i misâldir. Ve bu âlemin evveli, âlem-i melekûtun âhiridir. Ve bu hazret, âlem-i gayb ile âlem-i şehâdet ortasında vâsıtadır. Ve beşincisi, âlem-i şehâdettir. Ve ol **[171-a]** fi'l-hakîka ahadiyyetin tecellîsidir. Cemî' esmâsıyla ve sıfâtıyla suver-i ekvânda ve a'yân-ı hâricîde ya'nî bu tecellî vâki'dir. Cemî' mevcûdât-ı hâricîde, eğer cemâd ve eğer nebât ve eğer hayvân ve dahi bunların nesi var ise. Lâkin bu kadar vârdır ki bu tecellînin husûlü sıfât-ı kemâliyye ile insân-ı kâmilde zâhirdir. Şol sâlik ki sülûk ile bu müsâfâtı tayy eyledi. Ya'nî mevtın-ı vahdet ve insândan mahall-i kesret ve vahşete, ya'nî mertebe-i ahadiyyetten kopup bu âleme gelmiş iken ki mertebe-i insân ve hareket-i nüzûliyyenin gāyeti ve vücûdda i'tibâr olunan müsâfâtın eb'adıdır. Pes, sâlik-i mezkûr sülûkle bu müsâfâtı tayy ve bu müfâzâtı kat' edip, akl-ı evvele dâhil ve makām-ı gayb-ı zâtîye vâsıl ola. Gurbetten vatana ermiş ve âşinâ yüzün görmüş gibi olur. Bu sûrette cehd ve sa'ye zarûreti kalmaz. Allâh Teâlâ makām-ı ervâhda sırrını ihfâ ve mertebe-i felek-i a'lâda izhâr etti. Ve bu zuhûr mertebe-i insâna gelince, mütezâyid olup oarada (insânda) kemâlin buldu. Ve sûret-i ilâhiyye üzerine tecellî hâsıl oldu. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, tâife-i sûfiyyeden evliyâ-i kümmelin tenezzülât-ı ilâhî ve tebeddülât-ı eşyây-ı nâ-mütenâhîde yazdıkları ve beyân kıldıkları ıstılâhlarında dört âlem ve üç berzah yakîn etmişlerdir. Âlem-i lâhût, âlem-i ceberût, âlem-i melekût, âlem-i mülk. Ve âlem-i lâhût, mertebe-i zâttır. Bu mertebede cemî' eşyâ müstehlekdir. Ve bu mertebeye mertebe-i ahadiyyet derler. Âlem-i ceberût, âlem-i vâhidiyyettir. Hakîkat-ı muhammediyyenin mertebe-i zâttan imtiyâzı bu mertebededir. Ve bu mertebede hakîkat-ı eşyâ mertebe-i zâttan ilmen mümtâzdır, aynen mümtâz değildir. Bu âlemde eşyâ bi'l-kuvve mevcûddur, bi'l-fi'l mevcûd değildir. Ve âlem-i melekût, âlem-i ma'kūlâttır. Eşyâ bu mertebede bi'l-fi'l mevcûddur ve bu mertebede hakāyık-ı eşyâ mertebe-i zâttan ilmen ve aynen mümtâzdır. Ve âlem-i mülk, âlem-i şehâdettir. Bu mertebede eşyâ mertebe-i zâttan ilmen ve aynen ve hissen mümtâzdır. Ve cemî' eşyâ bu mertebede mümtâzdır. Ekâbir-i kümmel, tenezzülât-ı vücûda hazerât-ı hams derler. Zîrâ sen Hak Teâlâ'nın ilminde mevcûd olduğun eclden sûret-i vücûd-i ilmiyyesin. Ve ona görünmüş olduğun sebepten, sûret-i vücûd-i ayniyyesin. Ve tenezzülât dahi dörttür : Birisi, akl-ı küll ve onun merâtibi. İkinci, nefs-i küll ve onun merâtibi. Üçüncü, suver-i mümkinât ve onun merâtibidir. Dördüncü, sûret-i insân-ı kâmil ki âhir-i tenezzülâttır. Bu cümle merâtib ki zikr olundu, cümlesine mezâhir-i hüviyyet-i zâtiyye derler. (Hakkı Efendi)

***Hazret-i vücûd** (حضرت وجود) **:** Vücûd-i mutlak.

***Hazret-i cem'** (حضرت جمع) **:** Vücûd-i mutlak.

***Hazretü'l-hazerât** (حضرت الحضرات) **:** Âlem-i lâhût.

***Hazret-i cem'u'l-cem'** (حضرت جمع الجمع) **:** Âlem-i lâhût.

***Hazretü'l-ahadiyyet** (حضرت الاحديت) **:** Âlem-i lâhût.

***Hazret-i vâhidiyye** (حضرت واحديه) **:** Hakîkat-ı muhammediyye.

***Hazretü'l-cem'** (حضرت الجمع) **:** Âlem-i ceberût.

***Hazretü'l-vâhidiyyet** (حضرت الواحديت) : Âlem-i ceberût.

***Hazret-i ef'âl** (حضرت افعال) : Âlem-i melekût.

***Hazretü'l-mülk** (حضرت الملك) : Âlem-i mülk. **[171-b]**

***Hazret-i ahadiyye** (حضرت احديه) : Cem'.

***Hazret-i vâhidiyye** (حضرت واحديه) : Fark.

***Hazret-i ilâhiyye** (حضرت الهيه) : Vücûb-i tarfî.

***Hazret-i kevniyye** (حضرت كونيه) : İmkân-ı tarfî.

***Hazreteyn** (حضرتين) : Hazret-i ilâhiyye ve hazret-i kevniyye demektir.

***Hazretü'l-imkân** (حضرت الامكان) : Âyineye hazretü'l-imkân derler.

***Hazret-i amâ** (حضرت عما) : Tecellî-i evvel.

***Hazret-i ilmü'l-ezelî** (حضرت علم الازلى) : Taayyün-i sânî.

***Hazret-i ilâhiyye** (حضرت الهيه) : Menşe'-i rubûbiyyedir.

***Hazret-i irtisâm** (حضرت ارتسام) : Cemî' eşyânın ilm-i Hak'da mürtesim olması mertebesine hazret-i irtisâm derler. Ve taayyün-i sânîye dahi hazret-i irtisâm derler. Ve a'yân-ı sâbite mertebesine dahi hazret-i irtisâm derler.

***Hazret-i nâsûtiyye** (حضرت ناسوتيه) : Âlem-i mülk.

***Hazretü'n-nâsût** (حضرت الناسوت) : Âlem-i insân.

***Avâlim-i ilâhiyye ve Avâlim-i kevniyye ve Avâlim-i ilâhiyye-i külliyye ve Avâlim-i kevniyye-i külliyye :** Avâlim-i ilâhiyyeden murâd, zât ve sıfât ve ef'âldir ki vücûb ve kıdeme dâirdir. Ve avâlim-i kevniyyeden murâd, akl-ı evvelden mertebe-i insâniyyeye gelince olan avâlimdir. Ve avâlim-i ilâhiyye-i külliyye-i zâtiyyedir. Esmâ-i mülûk ve aktâb ve emsâli gibi. Ve cüz'iyye, reâyâ ve tevâbi'in esmâsıdır. Ve avâlim-i kevniyye-i külliyye yirmi sekizdir ki aded-i menâzil-i kamer ve hurûf-i tehecci ve mefâsil-i yedeyn üzerinedir. Cüz'iyyâtına nihâyet yoktur. Nitekim derler ki, insân yüz yirmi beş kısımdır. Fe-emmâ aded-i efrâdı gayr-ı mahsûredir. Ve avâlim on sekiz bindir dedikleri, i'tibâr-ı âhir ile külliyâta nâzırdır. Ve ne kadar merâtib-i kevniyye vâr ise, gerek külliyât ve gerek cüz'iyyât, cümlesi zılâlât-ı hakāyık ve merâtib-i ilâhiyyedir. Zîrâ merâtib-i ilâhiyye usûl ve merâtib-i külliyye furû'dur. Ve her fer' bir asl ve her fi'l bir kuvvet üzerine mebnîdir. Ve böyle demek dahi mümkündür ki makāmât-ı kevniyyenin evveli, mîkāt-ı "elestü bi-rabbiküm" makāmıdır. Ve onun mâ-kabli makāmât-ı ilâhiyyedir ki altı aded makām-ı küllîdir. Esmâ-i ilâhiyye-i zâtiyyenin zâhir ve bâtını ve kezâlik esmâ-i ilâhiyye-i sıfâtiyyenin zâhir ve bâtını ve kezâlik esmâ-i ilâhiyyenin zâhir ve bâtınıdır. (Hakkı Efendi)

***Âlem** (عالم) : Ma'lûm ola ki, âlem bir âletin ismidir ki ilmden müştakdır. Ve mevcûdâta bir gözden âlem demek câizdir. Zîrâ eğer zât-ı Hakk'ın ve sıfât-ı Hakk'ın idrâkine âlettir. Ve her birine mir'at-ı külliyeden ceberût gibi, melekût gibi ve mülk ve gayb ve şehâdet gibi belki her bir ferde ve cüz'iyyâttan her bir cüz'e âlem demek câizdir. Ve sûretten ve ma'nâdan murâd, âlem-i gayb ve şehâdettir. Ve âlem, cevher-i vâhidden halk olundu dedikleri, akl-ı evvele nâzırdır. Ve bundan gayrı isbât ettikleri mevâd, yine akl-ı evvelin suverindendir. Arş-ı azîm onun suverinden olduğu gibi. Eğerçi âlemin nihâyeti yoktur. Lâkin cümlesi dört kısımda mündericdir ki, âlem-i lâhût, âlem-i ceberût, âlem-i melekût, âlem-i şehâdettir.

Kısm-ı evvel, âlem-i lâhûttur ki, ona gayb-ı mutlak ve âlem-i lâ-taayyün ve amây-ı mutlak ve zât-ı baht ve nokta-i basîta ve ahadiyyet ve vücûd-i mutlak ve gaybu'l-guyûb ve ümmü'l-kitâb ve beyâz-ı mutlak derler. Bu makāmda **[172-a]** ya'nî lâ-taayyün âleminde taayyün ve tecellî ve zuhûr ve butûn ve vahdet ve kesret ve ihtilâf ve ittihâd mutasavver değildir. Belki zât-ı ilâhî henüz dâire-i esmâ ve sıfâta tenezzül etmezden evvel, kemâl-i tenezzühünde genc-i mahfî olduğu mertebedir ki "va'llâhu ganiyyün ani'l-âlemîn" mertebesidir. كان الله ولم يكن معه شئ [Allâh vardı O'nunla beraber hiçbir şey yoktu][102] buradadır. كان ربى فى عماء ما فوقها هواء ولا تحته هواء [Rabbim, altında ve üstünde hava bulunmayan amâda idi][103] bu mertebeye işârettir. Bu dâirede amâdan murâd, adem-i ilmdir. Zîrâ ilm âlimin vücûdundan sonra olur. Pes, ol zamânda âlim ve muallim yok idi ki zât-ı ilâhîye ilm müteallik ola. Ve âlem-i lâhût, ahadiyyet-i zâtiyye dedikleri mertebedir ki mebde'-i cemî'-i taayyünâttır. El-hâsıl bu mertebe hareket-i gaybiyye-i ma'neviyyenin

---

[102] - Buhârî, Bedu'l-Halk, 1/Tevhîd, 22; İbn Hanbel, II, 431; Aclûnî, II, 130.

[103] - Tirmizî, Tefsir, 12; **Müsned**, IV, 11; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

mebde'idir. Sereyân-ı vücûdî ve nefh-i rahmânî onunla hâsıl olmuştur. Bu mertebeye amâ ve kenz-i mahfî ve gayb-ı hüviyyet dahi derler. Ve bu mertebeye fenâ-fi'llâh ta'bîr ederler ki fenâ-i fenâ dedikleri fenâ-i mutlak murâddır. Vücûd-i baht ve hestî-i sırf ve ahadiyyet-i mutlaka dahi derler. Bu mertebeye ne ilmen ve ne keşfen dest-i idrâk erişmez.

Ve kısm-ı sânî, âlem-i ceberûttur ki, ona gayb-ı mutlak ve taayyün-i evvel ve tecellî-i evvel ve âlem-i icmâl ve makām-ı vahdet ve hakîkat-ı muhammediyye ve kitâb-ı mübîn derler. Cemî'-i eşyâ mine'l-ezel ile'l-ebed bu hazrette mahzûndur. Ve bu ol nesneye lâzımdır ki isti'dât hasebiyle âlem-i şehâdete nâzil olur. وعنده مفاتح القيب لا يعلمها الا هو (En'âm,6/59) [Gaybın anahtarları O'nun yanındadır; O'ndan başka onları kimse bilemez] bu mertebeye göredir. Ve ahadiyyet-i câmi'a ve cem'u'l-cem' ve hakîkatü'l-hakāyık ve aslu'l-usûl ve mertebe-i ulûhiyye ve akl-ı evvel ve cevher-i evvel ve ümmü'l-kitâb ve hazînetu'llâh ve vâle-i ekber ve kalem-i a'lâ ve levh-i mahfûz ve âlem-i a'yân-ı sâbite ve âlem-i mücerredât ve âlem-i ilm-i ezelî ve berzahiyye-i kübrâ derler ki âlem-i lâhût ile âlem-i melekût mâ-beyninde berzah vâki' olmuştur. Ve bu makāmda sıfât zâttan müttefik değildir. Belki sıfât zâtla vahdet bağlamıştır. Nitekim Şeyh-i Ekber (k.s.) buyurur : كنا حروفا عاليات لم نقل [Biz konuşmayan âlî harflerdendik.] Hurûf-i âliyâttan murâd, a'yân-ı sâbitedir. Ve bu makām, makām-ı ma'şûktur. Fahr-i Kâinât'ın rûhu makāmıdır ki habîbu'llâhdır. Rü'yet-i zât mertebesidir. "fe-ahbebtü en a'rife" bu mertebeye işârettir. ثم دنى فتدلى فكان قاب قوسين او ادنى (Necm,53/8,9) [Sonra yaklaştı, derken sarkıverdi. Aradaki mesafe iki yay boyu oldu ya da daha az] bu makāma göredir. Rasûl (a.s.) şeb-i mi'râcda beşeriyyetlerinden rûhâniyyet âlemine sefer kılıp bir makāma erdiler ki kemâl-i kurb ve nihâyet-i vuslat idi. Ol makāma, sidretü'l-müntehâ derler ki Cibrîl (a.s.) ol makāmda لو دنوت انملة لاحترقت [Eğer bir karınca büyüklüğü kadar yaklaşsaydım, mutlaka yanardım] dedi. Ol hıynde Rasûl'e refref rû-nümûn oldu ki ışkdır. Ve bir makāma erdi ki envâr-ı zât-ı ilâhî rahşân oldu. "Fe-tedellâ" ol makāmı beyân eder. Ba'dehû tâlib ve matlûb bir makām tuttular ki ondan kābe kavseyn ile ta'bîr ederler. Beşeriyyet ve rûhâniyyet **[172-b]** iki kavs mesâbesindedir ki biri ahadiyyet-i sırf ve biri vâhidiyyettir. Ve kavseynin mâ-beyninde olan zih ki fâsıladır. Ol, makām-ı vahdettir, zât maa's-sıfât dâiresidir. Çünki ol dâirede tecellî-i envâr-i cemâl bi'l-külliye varlığı mahv etmekle ol fâsıla ki sıfat idi tamâm fenâ bulup, sûret-i isniyyet, sûret-i vahdet bağladı. Ev-ednâ ona işârettir. Bu makāmda bî-men ü mâ ve bî-küft ü gû doksân bin kelimât vâki' oldu. Bu kelimât, âlem-i misâlde vâki' olmuştur. Hazret-i Rasûlullâh bu makāmda zâtla esmâ mâ-beyninde berzah vâki' olmuştur. لى مع الله وقت لا يسعنى فيه ملك مقرب ولا نبى مرسل [Benim Allâh ile bir vaktim vardır ki o vakitte bana ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yanaşamaz][104] buna işârettir. Ma'lûm ola ki, cem'u'l-cem' ve hakîkatü'l-hakāyık ve aslu'l-usûl ve ümmü'l-kitâb ta'bîri kısm-ı evvele münâsibdir. Meğer ba'zı i'tibârla bu, kısm-ı sânîye dahi ıtlâk oluna.

Ve kısm-ı sâlis, âlem-i melekûttur. Ona vâhidiyyet ve âlem-i esmâ ve taayyün-i sânî ve tecellî-i sânî ve sidretü'l-müntehâ ve âlem-i misâl ve âlem-i hayâl ve âlem-i rubûbiyyet ve âlem-i emr ve hazret-i ef'âl ve âlem-i ervâh ve berzahiyye-i suğrâ derler ki vücûbla imkân mâ-beyninde berzah vâki' olmuştur. Ve âlem-i tafsîl dahi derler ki Âdem (a.s.)a esmâ-i külliye bu makāmda ta'lîm olunmuştur. Âlem-i lâhûtun mazharı, âlem-i ceberûttur. Ve âlem-i ceberûtun mazharı, âlem-i ervâhdır. Ve âlem-i ervâhın mazharı, âlem-i misâldir. Ve âlem-i misâlin mazharı, âlem-i şehâdettir. تموتون كما تعيشون و تحشرون كما تموتون [Yaşadığınız gibi ölürsünüz ve öldüğünüz gibi haşrolunursunuz][105] işâreti üzere insânın sıfat-ı gālibesi her ne ise ol sıfatın muktezâsı üzere bir sûret-i hayvânda olur. Ve âlem-i misâlde keşf olur. Nitekim bir şeyh bir sûfîyi halvete koydukta, ol sûfîye bir har musallat olup zikr ü fikrine mâni' olmakla şeyhe şikâyet edince, ol har sana yine musallat olur ise, kulaklarından tutup huzûruma getir dedikten sonra, sûfî ol harın kulaklarından muhkem yapışıp şeyhin huzûruna getirirken, aklı başına gelip görür ki yapıştığı kendi kulaklarıdır. Pes, şeyh ona; ey sûfî, ol senin hayvâniyyetinin sûretidir. Henüz dahi mertebe-i insâniyyete kadem basmadın. Sa'y eyle ki insâniyyetin gālib olup, kendini insân sûretinde müşâhede edesin diye onu âgâh eylemiştir. Neûzü bi'llâhi Teâlâ min zâlik. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Âlem-i misâl-i mutlak** (عالم مثال مطلق) **:** Ma'lûm ola ki, insân hâbla âlem-i misâle dâhil olur. Mevtle âlem-i berzaha dâhil olduğu gibi. Ve dâire-i hayâlle ol âlemin acâyibini seyr eder. Ve gâh olur ki ba'zı lezâiz ile tena'um eder. Ve bîdâr oldukta lezzetini damağında bulur. Ve gâh olur ki ba'zı umûr-i hâileden munkabız olur. Ve yakazaya geldikte ol ma'nânın siklet ve küdûretini ihsâs eder. Zîrâ âlem-i misâl, ecsâma muttasıl olmakla ikisi, **[173-a]** hükm-i vâhide gibi olur. Âlem-i

---

[104] - Sehâvî, **Makāsidü'l-Hasene**, s.565; Aclûnî, II, 173;

[105] - Kaynağı bulunamadı.

berzahın ittisâl-i hükmü gibi. Onun için ol âleme intikāl eden dahi dîde-i rûhla acâyib-i âlem-i melekûtu seyr eder. Ve saâdet ve şekāvetine göre sûret-i hâl bulur. Ve bil ki âlem-i berzahda olan hâl, âlem-i misâlde olandan eclâ ve akvâdır. Zîrâ âlem-i kesîfin taayyününden bi'l-külliye münselih olmuştur ve ameli sûretiyle kalmıştır. El-hâsıl âlem-i berzaha göre sûret, rûhun kulağı ve gözü ve dili olur ki işitir ve görür ve söyler ve idrâk eder. Meğer ki mâni'i ola. Ve dünyâda merâtib-i ilm ve amelde tefâvüt nice ise, berzahda suverde dahi öyledir. Ve suver mahbesdir, cesed gibi. Lâkin ba'zı âzâde vardır ki neşâ-i berzahiyyede dahi habs-i zindân çekmez. Ve murâd ettikleri vechile teferrüc ederler.

Âlem-i misâl-i mutlak ki ona hayâl-i mutlak dahi derler, nevmle ve insilâhla mukayyed olan hayâl ve misâlden ihtirâzdır. Ve âlem-i melekût dahi tesmiye ederler. Zîrâ âlem-i mülkden evsa'dır. Ve bu âlem-i melekûtte olan suvere, suver-i misâliyye derler ki suver-i hissiyyeye ya'nî âyinedeki sûrete şebîhdir. Ve bu âlem-i misâle, mertebe-i levhiyye-i nefsiyye dahi derler. Zîrâ mertebe-i ervâhdan sonra taayyün bulmuştur. Vech-i taayyün budur ki mertebe-i ervâh basîta ve mertebe-i ecsâm mürekkebedir. Ve basît-i sırfla mürekkeb-i mahz arasında münâsebet olmayıp ahadühümâdan ifâza ve âhardan istifâza müşkil olduğundan, Allâh Teâlâ mâ-beynde âlem-i misâli halk etti ki iki tarafa dahi münâsebeti vardır. Ya'nî mahsûs-i mikdârı olmakda cevher-i cismânîye ve nûrânî olmakda cevher-i rûhânîye şebîhdir. Pes, âlem-i ervâhdan biri maâni-i ma'kūleye tevârüd eylese, ibtidâ âlem-i misâle mürûr edip, tecevhür eder. İlm, sûret-i lebende tecevhür ve tecessüd ettiği gibi. Ondan tekâsüf edip, sûret-i hisse nüzûl eder. Onun için âlem-i misâlde mer'î olan umûrun hâricde taayyün-i mahsûsası vardır. Nitekim Hz. Yûsuf (a.s.)a mer'î olan on iki kevkeb ve şems ve kamer ve bunların secdeleri ya'nî inkıyâdları sûretleri ile mütehakkık oldu. Onun için قد جعلها ربى حقا (Yûsuf,12/100) [Rabbim onu gerçekleştirdi] dedi. Eğerçi dünyânın yakazası dahi menâmı gibi hayâldir. Onun içi hadîsde gelir : الانام نيام فاذا ماتوا تيقظوا [İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar] Ve sırr-ı mezkûre binâen vahy altı ay kadar rü'yâ ile oldu. Zîrâ vahy-i ilâhî ibtidâ hayâle, ondan kalbe ve ondan hisse nüzûl eder. Nitekim Kur'ân'da gelir : نزل به الروح الامين على قلبك (Şuarâ,26/193) [Onu rûhü'l-emîn olan indirdi senin kalbinin üzerine] Onun için ehl-i kalbde hatâ yok ve ehl-i hayâlde pek çoktur. El-hâsıl münâsebet dedikleri, vâsıta ile olur. Gazarûfun lahm ve azm arasında vesâtatı ve enbiyânın ümem ile Allâh Teâlâ arasında tavassutu gibi. Ve bu makāmdandır ki ehl-i örf, kethüdâ nasb ederler. Ve meşâyıha **[173-b]** göre asâdar ve ser-tarîk denilir. Bunda hikmet budur ki, ahvâl-i insâniyye ekseriyyâ vâsıta ile husûle gelir. Eğerçi ki insânın bir vechi dahi bilâ-vâsıta olmaktır. Fe-emmâ ziyâde nâdirdir ve azîzdir. Üveysî dedikleri tarîk aslda vech-i mezkûre nâzırdır. Ve bu veche remz edip, âlem-i misâlin şehâdet-i mutlakaya akreb olması, bilâ-vâsıta olmakladır. Âlem-i ilme ise kurbu, vâsıta-i rûhâniyyet iledir. Ve bu vâsıtalar tekessür ettikçe insân dahi mahcûb olmaktadır. Var imdi telebbüs eylediğin libâsları birer birer ref' ve hal' eyle ki tâ ki mebde'-i evvele eresin. Ve kendi yüzünü imkânın âyinesinde bî-perde göresin. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i misâl-i mutlak ve Âlem-i misâl-i mukayyed** (عالم مثال مطلق و عالم مثال مقيد) :* Ma'lûm ola ki, bir şey'i âlem-i misâl-i mutlakda müşâhede etmek vâr ve âlem-i misâl-i mukayyedde müşâhede etmek vâr. Âlem-i misâl-i mutlakda yakaza, nevme gālib olduğu sûrette, zâhirde görülen gibi âlem-i misâl müşâhede olunur. Müşâhede-i hissiyyeden farkı yoktur. Her ne kadar kuvây-ı hiss, hissden munkatı' olur ise de. Ve nevm yakazaya gālib olduğu sûrette, ol misillü müşâhedeye rü'yâ denilir. Nitekim bir kimse uyanık hâlinde, Rasûlullâh'ı gördüm diye şeyhine söyledikte, âlem-i misâlde görmüşsün dedikte, bu âlem-i hissde gördüm diye ısrârında, yanında bir kimse vâr mı idi diye suâl buyurdukta, fülân kimse dahi ol mahalde idi dedikte, ol kimse senin Rasûlullâh'ı gördüğünü tahkîk etti mi dedikte, bilemem diye mülzem olmuştur. Ya'nî âlem-i ervâh ile âlem-i ecsâm arasında bir âlem vârdır ki ona âlem-i misâl-i mutlak derler. Rü'yâ âlemi, ol misâl-i mutlakdan ayrılmıştır. Nitekim deryâdan ırmak ayrıldığı gibi. Ol ırmak gibi olan âleme, âlem-i misâl-i mukayyed derler ki her şahsın rü'yâda gördüğü şey'ler ol âlem-i misâlde müşâhede olunup, sonra âlem-i mülkde zuhûra gelir, ta'bîre muhtâc olur. Ve'l-hâsıl âlem-i misâl-i mutlak beyne'n-nevm ve'l-yakazada vâki' olur. Kuûden murâkabe ile bir dalgınlıktır. Ve âlem-i misâl-i mukayyed, nevmde olur. Her ne ki âlem-i ervâhdan âlem-i şehâdete gelecek olur ise, ibtidâ âlem-i misâl-i mutlaka gelip, sonra âlem-i şehâdete gelir. Âlem-i şehâdette her ne vâr ise, birer misli âlem-i misâlde olduğu için, erbâb-ı mükâşefenin ba'zı şeyleri keşf ettikleri âlem-i misâldendir. Lâkin makbûl değildir. İns ü cinn uyuyuculardır, öldükleri vakt uyanırlar. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i misâl-i mutlak** (عالم مثال مطلق) :* Âlem-i misâl-i melekûte, âlem-i misâl-i mutlak ve âlem-i misâl dahi derler.

***Âlem-i misâl** (عالم مثال) **:** Berzaha, âlem-i misâl derler. Âlem-i misâl, suver-i hissiyye-i bâtıneye âlem-i misâl derler. Âlem-i misâl-i insânın âlem-i misâlde beden-i mislîsi vârdır ki nefs-i nâtıkası ya'nî rûhu ol bedende dahi mutasarrıfdır. Ve onun hükmü, beden-i hissî hükmü gibidir. Ve cemî' havâss-ı zâhire ve havâss-ı bâtıne **[174-a]** onda vârdır. Ve tahkîk bu iki bedende müdrik olan nefs-i nâtıkadır. Ve âlem-i dünyâda idrâk, âlât-ı cismâniyye iledir. Ve âlem-i misâlde şebhiyye iledir, ya'nî karaltı iledir, kemik ve lahm ile değildir. Kemik ve lahm ile cisimlenmek, bu âleme mahsûsdur. Ol âlemde cisimlenmek kesîf değildir. Âyinedeki aks gibidir. Ve âlem-i misâl, ervâhla ecsâm arasında berzahdır. Her ma'nâ orada temessül ve tecessüd eder. Meselâ, ilm leben sûretinde ve zevk-i dil, incîr şeklinde görünür. Bu âlem-i misâle duhûle sebep, nevmdir. Onun için pâdişâh mağlûb-i hâb oldu. Tâ ki sûret-i maksûdu âyine-i misâlde idrâk eyleye. Ve bu mertebe avâm içindir. Ve illâ havâss yakazada münselih olurlar. Ya'nî havâss-ı zâhireden meslûb olurlar. Onun için ekserî futûhât-ı gaybiyye insilâhda vâki' olur. Vahy dahi bi-hasebi'l-gālib insilâhladır. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i emr ve Âlem-i halk** (عالم امر و عالم خلق) **:** Havâss-i hamse-i bâtıne ki akl ve kalb ve rûh ve sırr ve hafâ ile idrâk olunanlara âlem-i emr ta'bîr olunur. Ve havâss-ı hamse-i zâhire ki sem' ve basar ve lems ve şemm ve zâika kuvveleriyle idrâk olunan eşyâya âlem-i halk ta'bîr olunur. Bilâ-mâdde halk olunana, âlem-i emr derler, akl-ı evvel gibi. Mâdde ile halk olunana, âlem-i halk derler. Akl-ı evvel vâsıtasıyla halk olunan nefs-i küll ve sâire gibi. Ve âlem-i emr, âlem-i cem'dir. Ve âlem-i halk, âlem-i farkdır. Ve âlem-i halk, âlem-i şehâdettir. Ve âlem-i emr, Hakk'ın hükmünden hâsıl olmuş eser demektir. Ya'nî kün emrinden bilâ-mâdde husûle gelmiş demektir. Öyle olunca, avâlimin cümlesi Hak Teâlâ'nın hükmünden hâsıl olmuş eserler olduğunda iştibâh kalmadı. Bâ-husûs, âlem-i hakāyık ve âlem-i esrâr ve âlem-i ervâh ve âlem-i nüfûs, el-hâsıl vücûd-i insânın mutazammın olduğu ahfâ ve kalıb ve kalb ve rûh ve hafâ ve sırr ve nefs-i nâtıka ki letâyif-i seb'a-i mezkûrenin mecmû'u âlem-i emrdendir. Ve rûh, âlem-i künde dâhil değildir. Çünki âlem-i kevn ve mekândan olmaya, âlem-i mahlûkdan olmaz, belki âlem-i hâlıkdan olur. Çünki âmir mahlûkāt ve eşyâyı zâhir eyleyen ol olunca, rûh hôd âmirdir, me'mûr olmaz. Belki fâil olur, mef'ûl olmaz. Kāhir olur, makhûr olmaz, inşâallâhu teâlâ. الارواح قبل الاجساد بالفی الف سنة خلق Ya'nî ervâhı ecsâddan iki bin kere bin yıl evvel yarattı. Muhakkıklar katında bu halk, izhârdan ibârettir. Bu iki bin kere bin yılın her bir günü bin yıldır. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, rûh âlem-i emrdendir. Ve âlem-i emr, âlem-i vücûba nâzırdır ki onda mâdde ve müddet yoktur. Âlem-i halk ise, ona mukābildir. Böyle iken yine rûhdan halk ile ta'bîr olundu. Pes, fi'l-hakîka mahlûkiyyenin ma'nâsı tecellî ile zuhûra râci'dir. Ya'nî rûhu halk etti demek, izhâr etti demektir. Âlem-i emrden olan eşyâ halk olunmaz. Meselâ, "zeydün kâtibün" ma'nâsı hakîkiyye **[174-b]** üzere içerde bir ma'nâdır. Nefes lafzla dışarı çıkması mecâzîdir. Asl-ı hakîkatı olan dışarı çıkmadığı gibi rûh dahi âlem-i emrden olmakla böyledir. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i kebîr, Âlem-i sagîr** (عالم صغير , عالم كبير) **:** Âlem-i kebîre, insân-ı kebîr dahi derler. El-hâsıl, insân-ı sagîre ki Âdem'dir, âlem-i sagîr dedikleri gibi. Âlem-i kebîr ki âfâkdır, insân-ı kebîr dahi derler. Fi'l-hakîka insâna, insân-ı kebîr ve âfâka insân-ı sagîr ıtlâk olunur. Zîrâ ikisi de kalbi müştemildir. Ve biri birinin nüshasıdır. Ve mâ-beynlerinde fark icmâl ve tafsîl ve sûretledir., fakat. Onun için âlem-i kebîri tahkîr eden, kendi nefsini tahkîr etmiş olur. Zîrâ cemî' tefâsîl, nefs-i insânîde dâhildir. Ve âlem-i kebîrden murâd, âlem-i âfâkdır ki âlem-i misâl-i mutlakdır. Ve haddi, arşdan tahte's-serâya dekdir.

Ma'lûm ola ki, âlem-i kebîrden murâd, âlem-i âfâkdır ki insândan hâric olan kâinâtın cümlesidir. Ona âlem-i kebîr dedikleri, mufassal ve insâna âlem-i sagîr dedikleri, mücmel olduğu içindir. Ve illâ âlem-i sagîr ma'nâda kebîrdir. Ve âlem-i kebîrin hakāyıkından murâd, hakāyık-ı kevniyyedir ki külliyâtı yirmi sekiz ve cüz'iyyâtına nihâyet yoktur. Bi-aynihânın zamiri nisbete gider. Ya'nî akl-ı evvelin âlem-i kebîre ve hakāyıkına nisbeti bi-aynihâ الانسانی الی البدن وقواه نسبت الروح Ya'nî âfâka göre akl-ı evvel, enfüse göre rûh-i insânî gibidir. Ve kezâlik âlem-i kebîr, beden-i insân gibidir. Ve kezâlik hakāyık-ı âlem-i kebîr, kuvây-ı insâniyye gibidir. Pes, beden-i insânın müdebbiri nice rûh-i menfûh ise, âlem-i âfâkın dahi müdebbiri akl-ı evveldir. Ve insânın memâtı, rûhunun mufârakati ile olduğu gibi, âlem-i sûretin fenâsı dahi akl-ı evvelin mufârakati ile olur. Eğerçi akl-ı evvel ile rûh-i insânî fi'l-hakîka birdir. Velâkin âfâk ve enfüs i'tibârıyla müteaddiddir. Ve cemî' avâlimin rûhu bir rûhdur ki rûh-i ilâhîdir ki ya'nî mertebe-i ulûhiyyette ve rûh-i muhammedîdir. Ya'nî mertebe-i ubûdiyyette. Pes, cevher-i âlem ve asl-ı Âdem emr-i vâhiddir ki suver-i muhtelifede zâhir olmuştur. Ve insânın kuvây-ı rûhâniyyesi kuvvet-i mütehayyile ve müfekkire ve hâfıza ve zâkire ve âkile emsâlidir. Ve kuvây-ı hissiyyesi, bâsıra ve

sâmi'a ve şâmme ve zâika ve lâmise makūleleridir. Ve insân min-haysü-hüve câmi'-i avâlim olmakla vücûdunda akl ve rûh ve kalb ve rûhun mecmû'u ibdâ' olundu ve âlem-i âfâk gibi tertîb kılındı. Ve hadîsde gelir : لا يقوم الساعة حتى لايقال فى ارض الله الله [Yeryüzünde "Allâh,Allâh" diyen kimse kalmayıncaya kadar kıyamet kopmaz][106] Ya'nî insân-ı kâmil fi'l-hakîka rûh-i âlemdir ki onunla kıvâm bulmuştur. Ve onun zikri, zikr-i muttasıldır. Nitekim tekrîr-i celâleden mefhûmdur.Ve zikr-i muttasıldan murâd, huzûr ve şuhûdda istiğrâkdır. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i ilm** (عالم علم) : Âlem-i ilm ki esmâ ve sıfât ve âlem-i maânîdir. Min-vechin gayb ve min-vechin şehâdet mertebesidir. Ve şehâdet olduğu sûrette **[175-a]** Hakk'ın kendinden kendine zuhûru i'tibârıyladır. Ve a'yân-ı sâbitenin henüz âlem-i ilmde bi'l-fi'l vücûdu yoktur. Eğerçi vücûddan murâd, zıll-i vücûd-i hakîkîdir ki a'yân-ı mezkûre onun zılli ve ekvân-ı mevcûde dahi a'yânın âsârıdır. Zîrâ a'yân fi'l-hakîka râyiha-i vücûdu şemm etmemiştir. Ve ol mertebede olan tecellîye, feyz-i akdes derler. Onda zâtla esmâ ve sıfât arasında vâsıta yoktur. Ba'dehû feyz-i mukaddesle bi'l-fi'l âlem-i ervâh vücûd-i şehâdî bulup, ma'lûmât-ı ilmiyye taayyün-i rûhla mütekayyid olur. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i zât ve Âlem-i sıfât** (عالم ذات و عالم صفات) : Âlem-i zât, âlem-i tecerrüd ve inkıtâ'dır, leyl gibi. Ve âlem-i sıfât, âlem-i telebbüs ve taallukdur, nehâr gibi. Ve ikincisi demektir ki, Her nehârda atâ ve lutf ve rızk vardır. Zîrâ Allâh Teâlâ nehârı ibtigā-i fasl (taleb)için eğerçi harekette meşakkat vardır. Velâkin "fi'l-harekât berekât" mûcebince berekât mülahazasıyla olan harekâtın meşakkati mağlûb ve sühûlet ve hıffet hükmündedir. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i zât** (عالم ذات) : Âlem-i cem'.

***Âlem-i sıfât** (عالم صفات) : Âlem-i farkdır.

***Âlem-i gayb ve Âlem-i ilm ve Âlem-i emr ve Âlem-i ilah ve Âlem-i vücûb :** Âlem-i gayb, ya'nî âlem-i ilme âlem-i emr ve âlem-i ilah ve âlem-i vücûb dediler. Ve bu âlemde olan terekküb, ictimâ'-i esmâ-i ilâhiyye ma'nâsınadır.

***Âlem-i fenâ** (عالم فنا) : Âlem-i zât.

***Âlem-i bekā** (عالم بقا) : Âlem-i sıfât.

***Âlem-i lâ-taayyün** (عالم لا تعين) : Âlem-i tenzîhdir ve hazret-i evveldir.

***Âlem-i taayyün** (عالم تعين) : Âlem-i teşbîhdir.

***Âlem-i amâ** (عالم عمى) : Lâ-taayyün âlemidir.

***Âlem-i gayb-ı hüviyyet** (عالم غيب هويت) : Lâ-taayyün âlemi.

***Âlem-i gayb-ı mutlak** (عالم غيب مطلق) : Zât-ı baht ve lâ-taayyün âlemi.

***Âlem-i ıtlâk** (عالم اطلاق) : Âlem-i lâhût.

***Âlem-i gayb** (عالم غيب) : Âlem-i gayba, hazret-i lâhûtiyye derler ki mebde'-i zuhûrdur. Ve nâsût ve lâhût aslda ıstılâhât-ı nasârâdandır ki nâsûtî rûhla kāim olan mahalle ıtlâk ederler. Nâsût-i Îsâ ve lâhûtühû gibi. Velâkin sûfiyye indinde lâhûtün nâsûte hulûlü yoktur, belki taalluku vardır. Ve bu taalluk hasebiyledir ki insân, müdebbir ve mutasarrıfdır. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i sıfât** (عالم صفات) : Âlem-i ceberût.

***Âlem-i icmâl** (عالم اجمال) : Âlem-i ceberût.

***Âlem-i a'yân-ı sâbite** (عالم اعيان ثابته) : Âlem-i ceberût.

***Âlem-i ezelî** (عالم ازلى) : Âlem-i ceberût.

***Âlem-i esmâ** (عالم اسما) : Âlem-i ceberût.

***Âlem-i mâhiyyât** (عالم ماهيات) : Âlem-i ceberût.

***Âlem-i mücerredât** (عالم مجردات) : Âlem-i ceberût.

***Âlem-i ilm** (عالم علم) : A'yân-ı sâbite mertebesi.

***Âlem-i ukūl-i mücerrede** (عالم عقول مجرده) : A'yân-ı sâbite mertebesi.

***Âlem-i imkân** (عالم امكان) : A'yân-ı sâbite mertebesi.

---

[106] - Müslim, İman, 234; Tirmizî, Fiten, 35.

***Âlem-i gayb-ı mutlak** (عالم غيب مطلق) : A'yân-ı sâbite.

***Âlem-i mâhiyyât** (عالم ماهيات) : Hakāyık-ı eşyâ.

***Âlem-i cem'** (عالم جمع) : Cem' olacak âlem.

***Âlem-i fark** (عالم فرق) : Taayyün âlemidir.

***Âlem-i a'yân** (عالم اعيان) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i misâl** (عالم مثال) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i ervâh** (عالم ارواح) : Âlem-i melekût.

***Âlemü'l-ef'âl** (عالم الافعال) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i ma'kūlât** (عالم معقولات) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i misâl-i mutlak** (عالم مثال مطلق) : Âlem-i melekût.

***Âlemü'l-gayb** (عالم الغيب) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i hayâl** (عالم خيال) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i ulvî** (عالم علوى) : Âlem-i melekût.

***Âlemü'l-emr** (عالم الامر) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i tafsîl** (عالم تفصيل) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i esmâ** (عالم اسما) : Âlem-i melekût.

***Âlemü'r-rubûbiyyet** (عالم الربوبيت) : Âlem-i melekût.

***Âlemü'l-bâtın** (عالم الباطن) : Âlem-i melekût. **[175-b]**

***Âlemü'n-nüfûs** (عالم النفوس) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i rûhânî** (عالم روحانى) : Âlem-i melekût.

***Âlemü'l-ukūl** (عالم العقول) : Âlem-i melekût.

***Âlem-i dünyâ** (عالم دنيا) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i şehâdet** (عالم شهادت) : Âlem-i mülk.

***Âlemü'l-âsâr** (عالم الاثار) : Âlem-i mülk.

***Âlemü'l-hiss** (عالم الحس) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i nâsût** (عالم ناسوت) : Âlem-i mülk.

***Âlemü'l-halk** (عالم الخلق) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i anâsır** (عالم عناصر) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i eflâk ve encüm** (عالم افلاك و انجم) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i süflâ** (عالم سفلى) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i mevâlîd** (عالم موالید) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i mahsûsât** (عالم محسوسات) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i şehâdet-i mutlaka** (عالم شهادت مطلقه) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i kevn ü fesâd** (عالم كون و فساد) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i kebîr-i âfâk** (عالم كبير افاق) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i sûret** (عالم صورت) : Âlem-i mülk.

***Âlemü'l-merbûbiyye** (عالم المربوبيه) : Âlem-i mülk.

***Âlemü'z-zâhir** (عالم الظاهر) : Âlem-i mülk.

***Âlemü'l-kesîf** (عالم الكثيف) : Âlem-i mülk.

***Âlem-i lâ-mekân ve Âlem-i mekân** (عالم لا مكان و عالم مكان) : Göklerden dışarı olan âleme, âlem-i lâ-mekân derler. Ve göklerden içeri olan âleme, âlem-i mekân derler. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i tedvîn** (عالم تدوين) : Arşdan bu âleme gelinceye değin tertîb olunan âleme, âlem-i tedvîn derler. Ve âlem-i tedvînin evveli kalem-i a'lâdır.

***Âlem-i ayn** (عالم عين) : Âlem-i ervâhdan birisine ayn i'tibâr olunur. Biri birinden kesîfdir. Âlem-i ervâhdan yukarısı ma'nâdır. (Hakkı Efendi)

***Âlem-i ma'nâ** (عالم معنا) : Bâtın âlemi demektir.

***Âlem-i tabîat** (عالم طبيعت) : Makām-ı arşa dek olan âleme, âlem-i tabîat derler. Ve âlem-i tabîatın mâ-fevki, âlem-i ervâh ve maânîdir.

***Âlem-i ervâh** (عالم ارواح) : Âlem-i emr-i ilâhî ya'nî emr-i kün âlemi demektir. Ve âlem-i ervâhda leyl ve nehâr olmaz.

***Âlem-i kevn ü fesâd** (عالم كون و فساد) : Felek-i sâbi'den tahte's-serâya dek ıtlâk olunur.

***Âlem-i cismânî** (عالم جسمانى) : Eflâk ve kevâkib ve erkân-ı erbaa ve mevâlîd-i selâseye ıtlâk ederler.

***Âlem-i mevâlîd** (عالم موالید) : Ma'den ve nebât ve hayvân âlemidir.

***Âlem-i âfâk** (عالم افاق) : Dış âlemi ki içinde olduğumuz âlemdir.

***Âlem-i enfüs** (عالم انفس) : İç âlemi demektir.

***Âlem-i insilâh** (عالم انسلاخ) : Hiss kuvâları kesilip, yakaza hâlidir. Âlem-i insilâh, âlem-i misâldir.

***Âlem-i berzah** (عالم برزخ) : Âlem-i misâl ve melekûttur.

***Âlem-i hayâl** (عالم خيال) : Yâ rü'yâ veyâ merâtib-i istiğrâkdır. Ve berzaha dahi âlem-i hayâl derler.

***Âlem-i hayâl-i munfasıl** (عالم خيال منفصل) : Âlem-i berzah demektir.

***Âlem-i a'lâ** (عالم اعلى) : Ulvî âlemi.

***Âlem-i kül** (عالم كل) : Anâsır âlemi.

***Âlem-i istihâle** (عالم استحاله) : Tebeddül âlemi.

***Âlem-i tehyîc** (عالم تهييج) : Melâike âlemi.

***Âlem-i emr** (عالم امر) : Nefs-i nâtıka.

***Âlem-i gayb** (عالم غيب) : Nefs-i nâtıka.

***Âlemü'l-ukūl** (عالم العقول) : Nefs-i nâtıka.

***Âlem-i melekût** (عالم ملكوت) : Nefs-i nâtıka.

***El-Hafîz** (الحفيظ) : Öyle Allâh ki küll-i eşyâ onun ilminde mahfûzdur. Sehvle, nisyânla zevâli mümkin değildir. Cemî' mevcûdâtı zevâl-i ihtilâlden saklar. Dilediği şeyleri dahi semâvât ve arz içinde olanları saklar. Dahi zıd olan şeylerin ba'zısını ba'zısından hıfz eder. Meselâ, su ateşi söndürmez. Dahi ibâd üzere a'mâl ve ef'âl ve akvâlini hıfz eder. Kulun bundan nasîbi, sırrını şübühât-ı bid'a ittibâ'dan, cevârihini şehevât-ı gazaba inkıyâddan hıfz eylemektir. Dahi, her emrin evsatını ihtiyâr eylemektir. Dahi nefsini ifrât ve tefrît tarafeynine meylden hıfz eylemektir. Husûsâ bâtınını ağyâr mülâhazasından ve zâhirini füccâra muvâfakatten dahi kalb ve cevârihini, dîn emânetini kemliklerden hıfz eylemektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**) **[176-a]**

***Hafiyyün** (حفى) : Faîlün, bi-ma'nâ, fâildir. السرور والفرح واكثر السؤال عن حاله فهو حاف وحفى كفنى حفى كرمى بالغ فى اكرامه واظهر Kezâ fî kāmûs masdarı hifâ gelir. Kesr ü zam ile ve hafâye gelir, kesr ile. Pes, ism beyninde "hafî" ism-i fâil oldukta, mübâlağa ile ikrâm edici ve kazâ ve kader ahkâmının cereyân ve zuhûrunda muzdarib olmayıp, nûr-i sürûr ve ibtihâc vech-i kerîminde tele'lü' ve lemeân edip kazâ-i ilâhîye kemâl-i rızâ ile râzı olup ve evâmir-i ahkâm-ı ilâhiyyeye mübâlağa ile ikrâm ve i'zâm edicidir. Ve dahi alâ- vechi'l-istiksâ taallüm ile eşyâyı âlim ma'nâsına gelir. Pes, علمه شديد القوى (Necm,53/5) [Ona üstün bir güç sahibi öğretti] fehvâsınca vahy-i ilâhî ile ve rûhü'l-kuds ta'lîmi ile eşyâyı kemâ hiye fî nefsi'l-emr âlimdir demek olur. Ve eğer faîl, bi-ma'nâ el-mef'ûl olur ise, "hafâ" nın ma'nâsı inda'llâh ve inde'nnâs mükerem ve mufahham ve mübeccel ve muazzam ve şân-ı şerîfine min-külli'l-vücûh ihtimâm ve i'tinâ

olunmuştur. ما ودعك ربك وما قلى (Duhâ,93/3) [Rabbin seni terketmedi ve sana darılmadı] mantıkınca inâyât-ı rabbâniyyeye mazhar ve himâyât-ı rahmâniyyeye mahall ve makarr ve mükerem ve muvakkar demek olur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**).

***Hıfz-ı ilâhî, Hıfz-ı abd, Hıfz-ı âdâb, Hıfz-ı mutlak** (حفظ الهى, حفظ عبد, حفظ اداب, حفظ مطلق) :* احفظ الله يحفظك [Sen Allâh'ın emirlerine uy, Allâh da seni muhafaza etsin] Bu kelâm-ı latîf, ان تنصروا الله ينصركم (Muhammed,47/7) [Eğer siz Allâh'a yardım ederseniz, O da size yardım eder] gibidir. Ya'nî nusret-i ilâhiyye, cezâ-i amel ve netîce-i kâr olduğu cihetten nusret-i abd üzerine tertîb ettiği gibi, hıfz-ı ilâhî dahi hıfz-ı abdle böyledir. Hıfz, sûret-i müdrekeyi nefsinde zabt etmekdir ki mukābil-i nisyândır. Ya'nî Allâh Teâlâ'nın şer'ini hıfz eyle ki seni emr ettiği yerde görsün, yoksa nehyettiği yerde görmesin. Tâ ki ol dahi zâhir ve bâtın ve mekkâri-i dünyeviyye ve uhreviyyeden hıfz eylesin. Zîrâ isyân, zâhiren ve bâtınen ibtilâdır. Kāla'llâhu Teâlâ : ثم كان عاقبة الذين اساؤا السوا (Rûm,30/10) [Sonra, kötülük yapanların âkibeti en kötüsü oldu] Ve bir dahi sen Hakk'ı huzûr-i dâimle hıfz eyle, tâ ki ol dahi sende وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle berâberdir] sırrına sûret vere ve seni nev-be- nev te'yîd-i melekûtî rütbesine erdire. Ve bir dahi âdâbı hıfz eyle. Tâ ki Hak dahi seni mekr ü keydinden hıfz ede. Kāle Teâlâ : قل من يكلؤكم بالليل والنهار (Enbiyâ,21/42) [De ki: "Sizi gece ve gündüz kim koruyabilir ?"] Ya'nî leyl-i ihticâb ve nehâr-i tecellîde kâlî ve hâfız Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ insân, ihticâbda terk-i edebden ve tecellîde ilhâd ve mekrden hâlî değildir. Suâl olunursa ki, İbn-i Abbâs ol vaktte nâ-bâliğ idi. Ne vechile hudûdu muhâfaza ile me'mûr oldu ? Cevâb budur ki, İbn-i Abbâs'ın kemâl-i akl ve rüşdü onu bâliğ hükmünde kıldı. Hattâ şuyûh-i arab onu hadâset-i sinninde kendi üzerlerine takdîm ederler ve kelâmını ısfâ' edip tercîh eylerlerdi. Ve umûr-i mühimmede meclis-i müşâvere ondan hâlî olmazdı.

Ve bir dahi hıfz-ı mutlakdır ki her vakte göre bir hıfz-ı muayyen vardır. Kimi ācilen ve kimi âcilen gûyâ bir kimseye saltanattan mukaddem "izâ meleket fef'al kezâ ve kezâ" demek gibi oldu. Ve hadîsde gelir : ان الله فى قبلة احدكم Ya'nî kıbleye tükürmekden nehy olundu. Zîrâ Allâh Teâlâ'ya karşı tükürmek gibidir. Şol vechden ki salât, tashîh-i münâcât için Hak, mudillînin gûyâ karşısındadır. Pes, demek odur ki, hudûd-i zâhire ve bâtınayı hıfz eyle, tâ ki Hakk'ı yanında ve önünde bulasın. Ve her ne murâdın vâr ise nâil olasın. Zîrâ huzûr-i Hak insânı vahşetten tahlîs eder. Şol cihetten ki her murâdı tahsîl ile onu müste'nis kılar. Ve mürşîdi olup menzil-i matlûbe îsâl eyler. Eğerçi zâhiri, bir ismden bir ismedir. Velâkin kendinden kendine irşâddır. El-hâsıl **[176-b]** şerâyi' ve âdâb-ı tarîkat ve vuslat-ı menzil ve Hak pîşvâ ve reh-nümâdır. Ve nefs bi-nefs-i Hak seni sevk-i mevâni'den hıfz üzeredir. Zîrâ sırât-ı müstakîm üzerinesin. Şöyle ki eğer sen semtten munharif olamasan Hak seni kendi nefsinle tahliye edip حبلك على غاربك [Bindiğin at, senin yönetimine tâbidir] muâmelesin eyler. Bu sûrette rûhdan bîrûn, hayvân-ı bî-bârî sibâ' iftirâs ettiği gibi, öyle senden hâric-i gümrâhı kıtâ'-ı şükûk ve zünûn-i nefs-i hevâ dünyâyı dûn-i kat' ve yağma eyler ve helâk-i ma'nevîsine sebep olur. İşte Hak'dan cüdâ olanın hâli budur.

***el-Hakk** (الحق) :* Öyle Allâh ki rubûbiyyeti sâbittir. Sâir mevcûdât bâtıldır. Mümkin olduğu haysiyyetten الا كل شئ ما خلا الله باطل [Dikkat edin, Allâh'ın gayrısında olan herşey batıldır] Kulun bundan nasîbi Allâh Teâlâ'yı hak görüp de mâ-sivâyı zâtından bâtıl görüp onları Allâh'ın îcâdıyla görmekdir. Dahi Allâh Teâlâ beni îcâd etti. Hâlbuki ben bir şey değil idim diye tahkîk eylemekdir. Pes, imdi Allâh'ın ibâdetine meşgūl olup, gayrının ibâdetine meşgūl olmaya. Dahi mâ-sivâya hizmet etmeye. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

Hakk-ı nübüvvet ve risâleti hak ve sâbittir. Ve nefsü'l-emre mutâbıkdır. Vechen mine'l-vücûh sübûtunda rayb yoktur. Ve yâhut muhikk ma'nâsına ola. Nefsü'l-emre ve vâkı'a mutâbık olan akvâl ve akâyid ve edyân ve mezâhibden ahkâm-ı hakkı ihkâk edicidir. Ya'nî vaz' ve te'sîs ve tevzîh ve tebyîn edicidir. Ve her zî Hakk'a hakkını îsâl edicidir demek olur (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***el-Hakku'l-hakk** (الحق الحق) :* İbârettir ki şol vücûd-i hakîkîden ki ona her gîz zevâl ermeye, dâim sâbit ola dura. İmdi mevcûdâtın her birinin birer bekāsı yüzü vardır ki ol şey'in vücûd-i zıllîsi onunla kāimdir. Bekāsı yüzüne Hakk denir, fenâsı yüzüne halk denir. كل شئ هالك الا وجهه (Kasas,28/88) [O'nun zâtından başka herşey yokolmaya mahkumdur] ona işârettir. İmdi basîret ile baksan, cemî' eşyâyı görürsün ki bir yüzü dâim ve bir yüzü tebeddül ve tagayyür bulmadadır. Meselâ, insânın ve hayvânın yılda bir kere hukemâ kavli üzere etinden ve kemiğinden ve

sinirinden ve damarından ve derisinden, muhassal cemî' a'zâsından bir uzvu kalmaz yenilir imiş. Zîrâ her gıdâyı yer, evvelki gıdâdan hâsıl olan vücûd fânî olup, sonraki onun yerinde vücûd bağlar. Bu hâl üzerine fânî olup mevcûd olmaktadır. Ol vücûd-i bâkî sebebiyle. Eğerçi لبس من خلق جديد بلهم فى (Kâf,50/15) [Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindeler] fehvâsınca her nefesde yeni yeni vücûd tahsîlindedir. Meselâ bir kimse kırk yaşında olsa, kırk kere ol kimse değişilir imiş demek olur. Ammâ yine ol Âdemdir ki ben yine evvelki gördüğün kimseyim der. İmdi evvelden ol zamâna gelinceye değin duran yüzü, ol hakîkatı yüzüdür ki ol yüzü öldükten sonra da bâkî kalır. Ol değişilen yüzü, hilkat yüzüdür ki su gibi akmaktadır. Hakîkatı yüzü şol ırmak gibidir ki su içinden akar, kendi akmaz. İmdi çâya girip gözünü arka tutar isen kurtulursun. Ve illâ gözün kararıp suya yıkılırsın. **[177-a]** Ya'nî Hakk yüzü akmaz, halk yüzü akar. Sen hemân bâkî olan Hak yüzüne bak. Gözün aç, bu mütâlaadan ayrılma ki Hakk'ı "el-Hakk" ismiyle dâim zikretmiş olasın. Ve illâ gāfilsin. Gerekse dilin zikrde olsun. (Mısrî Efendi)

***Hakk (حق):** Hakk dedikleri, Allâh Teâlâ cânibinden abd üzerine vâcib olan şeydir. Hak Teâlâ kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı şeydir. İbâdet mukābelesinde sevâb i'tâsını Hak Teâlâ kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı gibi.

***Hakk-ı mutlak, Hakk-ı mukayyed (حق مطلق , حق مقيد):** Hakk-ı mutlakın sıfâtı, anâsır ve taayyünâta tâbi' değildir. Hakk-ı mukayyed ise, böyle değildir. Ve hakk-ı mukayyed dediğimiz, mezâhir-i külliye ve cüz'iyyede bi-hasebi'l-mahall tecellî eyleyen nûr-i zâttır. Şu kadar vârdır ki mezâhir-i külliyede kuvvet ve metânet ziyâdedir. Zîrâ esmâ-i zâtiyye, esmâ-i sıfâtiyyenin fevkindedir. Onun için istiâzede gelir : اعوذ بكلمات الله التامات Ey el-câmiatü ve hiye'l-esmâi'z-zâtiyyeti ve mezâhir-i hâlikiyyeti mine'l-enbiyâi ve kümmeli'l-evliyâ aleyhimü's-selâm. Pes, Hak'da hakîkatte takyîd yoktur. Belki takyîd mezâhire râci'dir. Nitekim nûr-i şems matâriha ale'l-ıtlâk fâizdir. Velâkin hânelerin revzenelerine göre hânelerle mukayyeddir. Pes, hâneler ol nûru fi'l-hakîka takyîd etmez. Belki takyîd, cânib-i hâneye dâirdir. Zîrâ hâne mukayyed olmasa, nûr dahi mukayyed olmazdı. Nazar eyle ki Ka'be gerçi erkân-ı erbaadan mürekkeb ve sâir buk'alar gibi mukayyeddir. Fe-emmâ zât-ı ahadiyyenin sûreti olmakla ıtlâkına nişân olsun için tavâf vaz' olundu ki tavâfda cihet-i muayyene ile takyîd yoktur. El-hâsıl Allâh Teâlâ bî-vezîrdir ki ıtlâk-ı hakîkîsi cihetinden her mazhara iânet eder. Ve buradandır ki mezâhir dahi biri birlerine iânet eder. Çünki hakk-ı mutlak rütbesi takyîd götürmez. Zîrâ zât-ı ahadiyyedir. Bu mertebede niseb ve izâfât i'tibâr olunmaz. Ve makām-ı kibriyâ zât-ı bî-nazîr ve bî-vezîr olmak iktizâ eder. Fe'fhem fe-innehû gāmız. (eş-Şeyh İsmâil Hakkı)

***Hak ve Hakkullâh ve Hakku'l-halk (حق و حق الله و حق الخلق) :** Hak, emr-i sâbit ve vâcibe derler ki şer' onu takrîr etmiş ola. Ve hakkullâh odur ki halk üzerine vâcib ola. Tavhîd ve ibâdet gibi. Ve hakku'l-halk odur ki, Hak üzerine kendi îcâbıyla vâcib ola. Adem-i ta'zîb gibi. Pes, cedîd ma'nâsına ahz etmeğe hâcet yoktur. Zîrâ Hak üzerine bir nesne vâcib değildir. Ya'nî halkın îcâbıyla. Nitekim mu'tezile zâhib olmuşlar. El-hâsıl, وعد حق وعد الكريم دين mûcebince vâcibü'l-encâz gibidir. Ve fülân hakkı için demek câizdir. Fülân hürmeti için demek câiz olduğu gibi. Nitekim hadîsde gelir : اللهم انى اسئلك بحق السائلين اليك [Ya Rabbi! Sana yalvaranlar hürmetine istiyorum] Ve hadîs, bi-tamâmihî Câmiu's-Sağîr'dedir. Pes, fukahânın, bi-hakk-ı fülân demek mekrûhdur zîrâ mahlûkun hâlık üzerinde hakkı yoktur dedikleri, hadîse muhâlifdir. Ve hadîs-i muâzda dahi gelmiştir ki: يا معاذ هل تدرى ما حق الله على العباد وما حق العباد على الله Nitekim **[177-b]** mahallinde mübeyyendir. Ve bu mahallin bundan ziyâde basîta tahammülü vardır. Velâkin makāmı değildir. (Hakkı Efendi)

***Hakk-ı zâhir ve Halk-ı bâtın olmak :** Tecellî zâhir olmak ma'nâsınadır. Bu cihetten âlem, zâhir ismine mazhar oldu. Pes, hakîkatte zâhir Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ kenz-i mahfî olan Hak'dır, halk değildir. Ve bu yüzden zuhûr eden zât ve esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyedir. Ve bu makāmda demişlerdir ki Hak zâhir ve halk mestûrdur. Eğerçi halk yanlış fehm eyleyip halk zâhir ve Hak bâtındır derler. El-hâsıl, zâhir ve bâtın Allâh Teâlâ'dır. Velâkin zuhûru esmâ ve sıfâtına ve butûnu gayb-ı zâtına dâirdir. Eğerçi zâtı dahi rûşendir. Zîrâ şevâhid-i tevhîd ta'bîr olunan eşyâ, mezâhir-i esmâdır ki vech-i zât üzerine arûse bürka'ı gibidir. Esmâ müsemmâya mir'âttır. Ve bundan fehm olunur ki, Hak Teâlâ hâricden nesne ile mahcûb değildir. Belki kendi esmâ ve sıfâtıyla muhtecibdir. Zîrâ gayr ve emr hârice yoktur. Bu yüzden âsârı hissile ve esmâ ve sıfâtı kalble şuhûddur. İşte Hak

mer'îdir dedikleri budur. Yoksa hiss-i zâhirle Hak mahsûs olmaktan münezzehdir. Hak, vücûd-i mutlaktır. Hakk-ı mutlak, vücûd-i mutlaktır.

***Hakka'l-yakîn** (حق اليقين) **:** Ayn-ı cem'-i ahadiyyet makāmında hakîkat-ı Hakk'ı şuhûd etmektir.

***Hak ve Bâtıl** (حق و باطل) **:** Hiçbir şey, zâhiren ve bâtınen Hak'dan hâlî değildir. Pes, hiçbir şey bâtıl değildir. Ba'zı ehl-i zâhir eşyâyı Hak'dan gayrı zannedip, ma'nâyı böyle zu'm ederler ki her şey ki Hak'dan gayrı ola, ol bâtıldır derler. Ammâ ehl-i tahkîk, hiçbir şey'i Hak'dan hâlî ve Hak'dan gayrı görmez. Pes, hiçbir şey bâtıl olmaz. İllâ mümteniu'l-vücûd olan adem ve illâ vücûd eğer bâtıl sûretinde ise de bâtıl değildir. Nitekim Şeyh Ebû Medyen Mağribî buyururlar: ظهوراته لا تنكر الباطل فى طوره فانه بعض [Kendi tavrında bâtılı inkar etme, zira batıl bazı zuhurattan ibarettir] Ve Hazret-i Hüdâvendigâr dahi buyururlar ki :

کفر هم نسبت و بخالق حکمتست
چون بما نسبت کنی کفر افتست

Hakk'ın böyleliği, Hâce Nakşibend (k.s.samed) şu hadîs-i şerîfi okuyup, الله معه حيث كان افضل ايمان المرء ان يعلم ان Ya'nî kişinin efdal îmânı, her nerede olur ise, Allâh Teâlâ kendi ile bile olduğun bilmekdir. Ve buyurmuşlar ki, idrâki olan tâlibe bu ta'lîm kifâyet eder. Ey tâlib ! Her nerede olur isen, Allâh Teâlâ seninle biledir. Pes, sen onu kendinin gayrıdan dilersin. O ise sendedir. Pes, nefsini bil ki onu bilesin.

***Hak ile ibâdet ve nefs ile ibâdet etmek :** Hakk'ın tevfîkiyle ibâdet ediyorum diye i'tikād etmek hak ile ibâdet etmekdir. Ben ibâdet ettim diye varlık dâiyesinde olur ise, nefs ile ibâdet etmiş olur. Zîrâ Hak ile ibâdetin ibtidâsı taleb ve rızâ ve intihâsı fenâ-fî'llâhdır. Ya'nî dâimâ her ne işte olur isen Hakk'ın rızâsına muvâfık ve gayr-ı muvâfık olduğunu tedkîk ve tahkîk ederek rızâu'llâhı gözetir isen, Hak ile olup ve her ân Hakk'ı **[178-a]** zâkir olmuş olursun. Ammâ lisânın zâkir olup, amelin rızâu'llâha mugāyir olur ise, böyle zikr etmenin fâidesi yoktur, belki mazarratı vardır. Fe'fhem cidden.

***Hak ile hak olmak :** Geliniz, ibtidâ mebde'-i ezeli görelim. Ve eğer suûbet vâr ise akl-ı evvelden haber alalım. Ve yâhut akl-ı evvelin hulefâsına mürâcaat edelim ve dershâne-i hikmette edîb-i kâmilden ders okuyalım. Ve ebcedi ya'nî eb ü ced ile iftihârı koyalım ve hizmet-i üstâd ve mürâcaat-i bâb ve mülâzemet-i taallüm ile harfden kelimâta ve kelimâttan âyâte ve âyâtten sûrelere çıkalım. Ve reffü'd-derecâttan rif'atler bulalım. Ve hatm-i kelâm edip yine aslımıza dönelim.

Nazar eyle ki, Rasûlullâh (s.a.v.) Leyle-i Mi'râc'da cümle-i terkîbi hall eyledi ve âlem-i tecrîd ve tefrîde vaz'-ı kadem kıldı. Ve Hak ile hak olduktan sonra tekrâr Hakk'ı bir yüzden dahi müşâhedeye döndü. Ve âlem-i kevni elden komadı ve belki dergâh-ı vâlây-ı kibriyâya duhûlünde ibtidâ انا العبد لا اله الا هو [Ben kulum, Allâh'tan başka ilah yoktur] kelimesiyle bede' etti. Ve âyât-ı kübrây-ı Hakk'ı seyr etmek onu Hak'dan alıkoymadı. Zîrâ her âyette harfle bede' etti. Ya'nî müşâhede-i Hak'dan dûr olmadı. Ey münker-i hak ile hak oldu demek dahi seyf-i sârim gibi sana azîm rahne verir. Ve bu ma'nâyı ilhâd ve küfr zannedersin. Kün âleminin sûretinde kaldığından ve câr ü cer dersiyle dolduğundan keynûnet ve sayrûret ma'nâsına zâhib olup, vehm-i gālibin seni istihâle çukuruna düşürür. Burada ise aslâ istihâle yoktur. Ya'nî abd rabb olmak ne ihtimâldir ki abdin hakîkatı imkân ve rabbin hakîkatı vücûbdur. Ve imkân vücûba münkalib olmaz. Binâen-alâ-hâzâ, Hak ile hak olmak, sana perde olan vücûd-i halkî ve mecâzîden fenâ-i küllî bulmaktır. Ve bu ma'nâ gerçi evvelden dahi mutahakkıktır. كل شئ هالك الا وجهه (Kasas,28/88) [O'nun zâtından başka herşey yokolmaya mahkumdur] mûcebince cümle eşyâ mümkin olduğu cihetten hâlikdir. Velâkin ilm kifâyet etmeyip kat'-ı alâkāt ile hakîkat-ı hâli bi'l-fi'l müşâhede lâzımdır. İşte bu makāmda كل من عليها فان و يبقى وجه ربك ذوالجلال والاكرام (Rahmân,55/26,27) [Yer üzerindeki herşey yok olucudur. Yüce ve iyilik sahibi Rabbin bâkîdir] sırrı nümâyân ve bundan كل من فيها demedi. Belki kelime-i isti'lâ ile îrâd eyledi. Zîrâ fenâ bulan avârız, zâttır ki asl-ı vücûd üzerine zâiddir. Pes, ayn üzerine gelen umûrun taayyünü fânî olunca zımn-i vücûdda olan ayn bâkî kalır. Velâkin zımn ile ta'bîr olunduğu, emr-i bâtın olduğu i'tibârıyladır. Ve bundan ise ma'nây-ı hulûl veyâ mezheb-i vücûdiyye lâzım gelmez. Bak imdi ârîflerin hâline ki dâimâ لا موجود الا الله [Allâh'dan başka varlık yoktur] derler. Ve mertebe-i temahhuza vâsıl olduklarından mâ-sivâ değil

belki kendi nefslerini bile mülâhaza etmeyip, şuhûd-i ayn-i vâhidde müstağraklardır. Ve kendi vücûdlarını mülâhaza **[178-b]** etse dahi Hak ile mülâhaza ederler. Zîrâ bu mertebe muhlesiyyet mertebesidir. (Feth-i lâmla). Şevâib-i gayriyyetten tahallusdur. Ya'nî gayr ıtlâk olunan nesnelerin taallukundan munkatı' olmaktır. Ve ağyâr ve mâ-sivâ dedikleri, birkaç nesneden ibârettir: Melek ve felek ve kevâkib ve tabîat ve unsur ve ma'den ve nebât ve hayvân ve insân gibi ki bunların cüz'iyyâtına nihâyet yoktur. Ve cemî'-i eşyâ hak olmak bâtını i'tibârıyla ve halk olması zâhiri i'tibârıyladır. Ve iki sûrette dahi zıll-i vücûddur, hakîkat-ı vücûd değil. Zîrâ hakîkat-ı vücûdda i'tibâr olmaz. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, meselâ fülân kimse Hak'la hak oldu derler. Ve bu söz fi'l-hakîka müveccehdir. Eğerçi kāsırlara göre küfrdür. Zîrâ "oldu" lafzını istihâleye haml ederler. İstihâle ise mümteni'dir. Şol ma'nâdan ki mümkin vâcibe veyâ vâcib mümkine munkalib olmak yoktur. Eğer munkalib olsa inkılâb-ı hakāyık lâzım gelir, bu ise bi'l-ittifâk memnû'dur. Fe-emmâ bizim cevâbımız budur ki, burada sayrûret ma'nâsı yoktur, belki tahakkuk ma'nâsı vardır. Abdin hakîkatı ise, vücûd-i fânînin zevâli ve vücûd-i bâkînin zuhûruyladır. Çünki abdin taayyünât-ı tahtâniyyesi ve fevkāniyyesi fânî ve zâil ola. Vücûd-i mümkin i'tibârı mürtefi' olup, ya'nî varlığını Hakk'a tefvîz edip, ancak vücûd-i vâcib kalır. Pes, burada iki vücûd yoktur ki biri birine munkalib ola. Suâl olunursa ki, yâ sûret-i mümkin mevcûde iken, ne vechile i'tibârdan sâkıt olur. Cevâb budur ki, sûret, emr-i ârızdır ve ârız ma'dûm hükmündedir. Ve bir hânenin içinde sâkini olmasa, ol hâne harâbdır. Pes, insân ki kendi taayyünü mülâhazası fânî ola, hâne-i vücûdu harâb gibi olur. Zîrâ kendi orada değildir. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Hak ile bâkî olmak ve Hakk'ın ibkāsıyla bâkî olmak :** Hak ile bâkî olmak vâr ve Hakk'ın ibkāsıyla bâkî olmak vâr. Ya'nî zâtını zât-ı Hak'da ifnâ eden, Hak ile bâkî olur. Ve zâtını zât-ı Hak'da ifnâ etmeyen, Hakk'ın ibkāsıyla bâkî olur. Lâkin Hakk'ın ibkāsıyla bâkî olmaktan, Hak ile bâkî olmak a'lâdır. Ma'lûm ola ki, kâmil olan bekā-i ilâhî ile bâkîdir. Zîrâ sırrı Hakk'ın sırrına vâsıldır ve onunla birliğe yetmiştir. Ya'nî cihet-i kesreti izâle edip, tecellî-i vahdet bulmuştur. El-hâsıl vücûd-i halk gidip, vücûd-i Hak kalmıştır. Bundan ise Rabb ile abd müttehid olmak lâzım gelmez, hâşâ. Ve kâmilden gayrıları Hakk'ın ibkāsıyla bâkîlerdir. Ya'nî vücûd-i bâkîden vücûdlarına feyz-i vücûd muttasıl olmakla bâkîlerdir. Ve bundan, kâmil ile nâkısın arasında fark zâhir oldu. Zîrâ kâmilin hâli vahdete ve nâkısın hâli kesrete ve isniyyete nâzırdır. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi) **[179-a]**

***Hak Teâlâ ne vechile ayn-ı eşyâ olur ?** Hak Teâlâ ayn-ı eşyâ olmak, tecellî-i zâtı hasebiyledir. Ve sırr-ı hakîkat dedikleri, ayn-ı eşyây-ı vâhidedir. Velâkin niseb ve izâfât cihetinden eşyâ ve ahvâl-i eşyâ müteaddidedir. Ve bu taaddüdden aynın taaddüdü lâzım gelmez. Zîrâ levâzımın taaddüdü ile melzûm müteaddid olmaz. Ve bu makāmın emsilesi çoktur. Cümleden biri, zav'-i şemsdir ki fi'l-hakîka zav'-ı vâhiddir. Velâkin matârihi i'tibârıyla müteaddid olur. Ve biri dahi nevâttır ki ondan şecere hâsıl olur. Ve kesret-i ağsân ve evrâk vahdet-i zâtîye münâfî olmaz. Zîrâ zuhûra gelen kesret onun levâzımıdır. El-hâsıl kesret-i i'tibârâttan vahdet-i hakîkiyye mütegayyir olmaz. Biri dahi rûhdur ki fî-nefsi'l-emr kısmet kabûl etmez iken, a'zâ ve cevârih ve kuvây-ı kesîreye taalluku i'tibârıyla müteaddid gibi görünür. Fe'fhem. İnsân her gördüğü nesneye ayn-ı hakdır demek olmaz ve illâ ilhâd olur. Belki eşyâ ayn-ı hakdır denir ise, yâ zuhûr i'tibârıyla veyâ ayn-ı vâhide i'tibârıyladır. Ve cemî' eşyâ hak olması, bâtını i'tibârıyla ve halk olması, zâhiri i'tibârıyladır. Ve iki sûrette dahi zıll-i vücûddur, hakîkat-ı vücûd değil. Zîrâ hakîkat-ı vücûdda i'tibâr olmaz. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Hıkd** (حقد) **:** (Kesr ile) kin dedikleridir. Nefsinde intikām almak için tutmaktır. Ve kimseye adâvet eyleyip fırsat gözetmektir. Ve deveye dahi zât-ı zığın derler. Zîrâ onda dahi kin sıfatının sûreti vardır. Ve insânda sıfat-ı gālibe ne ise, âhirette ol sıfat üzerine mahşûr olsa gerekdir. Ve demişlerdir ki, fârede ve karıncada hırs ve hımârda ve serçe kuşunda şehvet ve parsda ve arslanda gazab ve kaplanda kibr ve kelbde buhl ve hınzîrda şereh ki ekle hırsdır ve devede ve yılanda hıkd sıfatları gālibdir. Ve hıkdın hakîkatı budur ki, gazab eden kimse fi'l-hâl-i teşeffîden âciz olsa, ol ma'nâ bâtınına rücû' edip hıkd olur ki kalbinde adâvet tutup intikām için fırsat gözetmeğe başlar. Ve ba'zılar dediler ki, hıkd odur ki adâvet ve cidâl için halâyık üzerine kalbde sû-i zan tuta. Ve alâ-külli-takdîrîn nefsi için tezkiye lâzımdır. Ve pâk-dil ve sâf-sîne olup cerâyim-i halkı afv etmekdir. Ve intikāmı ان الله عزيز ذوا النتقام (İbrâhim,14/47) [şüphesiz ki Allâh güçlüdür ve intikam sâhibidir] mûcebince Allâh Teâlâ'ya terk etmektir. Ya'nî gazab ettiği kimse intikāma sâlih olduğu sûrette ve illâ nefsâniyetten hazer eyleye. Hakāyık-ı ilmde iken, hakāyık-ı ilmiyye ve sâir esmâ ile tesmiye olunması.

Ma'lûm ola ki, ezelen ilm-i Hak'da zâhir olan hakāyık ba'zı kere, hakāyık-ı ilmiyye ile tesmiye olunur. Ve ba'zı kere, ma'lûmât-ı ezeliyye ile tesmiye olunur. Ve ba'zı kere, hurûf-i ilmiyye ile tesmiye olunur. Ve ba'zı kere, kelimât-ı ilmiyye ile tesmiye olunur. Ve ba'zı kere, mâhiyyât ile tesmiye **[179-b]** olunur. Ve ba'zı kere, a'yân-ı sâbite ile tesmiye olunur. Ve ba'zı kere, isti'dâdât-ı ilmiyye ile tesmiye olunur. Ammâ hakāyık ile tesmiyesi, vücûd-i aynîde zâhire olan âsâr ve ervâh ve suver ol hakāyıka müstenide olduğu içindir. Ve ammâ ma'lûmât ile tesmiye olunması, ezelde Hak Teâlâ'nın ma'lûmu olduğu içindir. Ve ammâ hurûf-i ilmiyye ile tesmiye olunması, ahkâm ve âsârdan mücerred olarak ilmde zuhûru içindir. Ve ammâ kelimât-ı ilmiyye ile tesmiye olunması, ahkâm ve âsârıyla zuhûru içindir. Ve ammâ mâhiyyet ile tesmiye olunması, vücûd-i aynîde zâhir olan şey'-i asl ve mâdde olduğu içindir. Ve ammâ a'yân-ı sâbite ile tesmiye olunması, sâbite olduğu içindir. Ve ammâ isti'dâdât-ı ilmiyye ile tesmiye olunması, ahkâm-ı esmâyı ve âsâr-ı esmâyı kābil olduğu içindir. Ve hakāyık-ı mezkûre zât-ı aliyyede kâmine olan şuûnun mezâhiridir. İmdi ol şuûn, lisân-ı isti'dâdıyla zât-ı aliyyeden zuhûr taleb edip, zât-ı aliyye onun zuhûrun iktizâ eyledi. Ma'lûm ola ki, hakāyık üçdür : Birisi vücûd ve birisi imkândır. Bu iki hakāyıkı câmi' bir hakîkat dahi vardır ki ona hakîkat-ı muhammediyye derler. Fahr-i Kâinât (a.s.) ol hakîkatın mazharıdır. (Hakkı Efendi)

***Hakāyık-ı ilâhî ve Hakāyık-ı kevnî** (حقايق الهى و حقايق كونى) : Hakāyık-ı ilâhî dediğimiz, bir vahdet-i hakîkî ve kesret-i nisbîdir. Ve hakāyık-ı kevnî, bunun hilâfınca bir kesret-i hakîkî ve vahdet-i nisbîdir. Ve hakāyık ikidir ki biri, hakāyık-ı ilâhiyye ve biri, hakāyık-ı kevniyyedir. Hakāyık-ı ilâhiyyeden maksûd, zât-ı ilâhiyyenin nisbetleri ve izâfetleri va taayyünleridir ki esmâ-i ilâhiyyedir. Ve bu hakāyık biri birlerinden mütemeyyiz ve müteşahhısdır. Zîrâ her birinin başka bir hükmü ve eseri vardır. Ve hakāyık-ı kevniyye akl-ı evvelden mertebe-i insâna gelince olan hakāyık-ı külliyye ve cüz'iyyedir.

***Hakāyık ve Şuûn ve Rûh-i insânî** (حقايق و شؤن و روح انسانى) : Eşyâ zâtta iken, şuûn derler. İlme geldikte hakāyık ve ayna geldikte rûh-i insânî derler. Ve hakāyık, şuûnun sûretidir. (Hakkı Efendi)

***Hakāyık-ı ilâhiyye ve Hakāyık-ı kevniyye** (حقايق الهيه و حقايق كونية): Şuûnât-ı ilâhiyye ki sicn-i gayb-ı zâtta müstecin idi. Takāzây-ı zuhûr ve taleb-i bürûz ettikte "küntü kenzen mahfiyyen" vefkince âlem-i ilmde feyz-i akdes ve âlem-i aynda feyz-i mukaddes ile tecellî-i ilâhî vâki' olup, hakāyık-ı ilâhiyye mezâhir-i kevniyyeyi iktizâ etmekle hakāyık-ı mümkinât vücûde geldi. Ve hakāyık-ı ilâhiyye hakāyık-ı kevniyye üzerine pertev saldı ve bununla istimsâk hâsıl oldu. Zîrâ hakāyık-ı ilâhiyye âyine-i musaffâ ve hakāyık-ı kevniyye ol âyinenin zahrında olan tılâ gibidir ki kesâfetiyle pertev-i rûyi zabt etmiş ve intişârdan hıfz eylemiştir. Nitekim bir kimse pertev-i şemsi zabt etmek istese, bir kesîf çanağa su doldurup, güneşi ol çanakta olan suda mütâlaa eder. Zîrâ çanak, kesâfetiyle zâbit ve su, letâfetiyle kābildir. Ve bu ma'nâ husûs üzerine **[180-a]** cism-i insân ile rûhdan mütâlaa olunur, fe-tezekkir.

El-hâsıl, şuûnât-ı mezkûreden tekāzâ vâki' oldukta, mümkin vücûda geldi. Tâ ki ol şuûnâta âyine ola. Ve şuûn ve esmânın kesretiyle mümkin dahi mâhiyyât-ı kesîre olup, on sekiz bin âlemde bu kadar tefâvüt zuhûr eyledi ki dâire-i hisâbdan bîrûndur. Ve bu ortada mâhiyyet-i muhammediyye ve hakîkat-ı ahmediyye cümleden a'del olmakla, sûreti cemî' avâlimin hüsn-i sûretini câmi' ve ma'nâsı cümle-i esmâya mazhar-ı tâm oldu. Pes, onun ismi, ism-i Allâh ve ismü'r-Rahmândır. Onun için الرحمن على العرش استوى (Tâ-hâ,20/5) [Kâinatın hükümranlığını O Rahman yürütmektedir] vârid oldu. Zîrâ akl-ı evveli âlem-i nâsûte tenzîlden murâd, rahmet-i vâsiayı izhâr ve külliyetini mazhar-ı vâhidde derc etti. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.) Hazretleri'nin zâhir ve bâtını cemî' kemâlâtla mütehallî ve mütehakkık oldu. Bu cihetten Hak Teâlâ onu husûs-i mübâyaada kendi makāmına vaz' edip, ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله (Fetih,48/10) [Şüphesiz sana biat edenler Allâh'a biat etmiş olurlar] buyurdu. Pes, bir kimse Rasûlullâh (s.a.v.)i bir vechile şân-ı âlîsinden tenzîl etse, Hak Teâlâ'yı kadh etmiş olur, neûzü bi'llâhi teâlâ mine'l-küfri ve'l-cehli. (Hakkı Efendi)

***Hakāyık-ı ilâhiyye ve Hakāyık-ı mümkinât** (حقايق الهيه و حقايق ممكنات): Hak Teâlâ bir sıfat ile muttasıf olarak ilmde kendinin ma'lûmu olur. O ma'lûmiyetten bir sûret hâsıl olur ki ol sûrete hakāyık-ı ilâhiyye ve esmâ-i ilâhiyye ve müsemmiyât derler. Ve hakāyık-ı mümkinât dedikleri, zât-ı bârî sıfatlardan bir sıfatla muttasıf olup, sûret bulup, ilmde sübût bulmasından ibârettir. Ve buna a'yân-ı sâbite derler. Ve bu hakāyık-ı mümkinât ilmde sübût bulduktan sonra ayna geldikte,

ya'nî melekûte çıktıkta ahkâm ve âsâr i'tibârıyla vücûd-i hakîkînin taayyün ve temeyyüzüyle vücûd-i mümkine vücûd verilip, vücûd-i hâricî hâsıl olur. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Hakāyık-ı ilâhiyye** (حقايق الهيه) : A'yân-ı sâbite.

***Hakāyık-ı kevniyye** (حقايق كونيه) : A'yân-ı sâbite.

***Hakāyık-ı kevniyye** (حقايق كونيه) : Ma'den ve nebât ve hayvân ve insân.

***Hakāyık-ı rabbânî** (حقايق ربانى) : Rûh-i izâfî.

***Hakāyık-ı mutlaka** (حقايق مطلقه) : Vücûd-i mutlak.

***Hakāyık-ı mutlaka** (حقايق مطلقه) : Âyinede her nesne ki zâhir ola, ol nesne sûret ve şibh ile zâhir olur, zâtıyla değil. Ya'nî böyle zâhir mazharına mugāyirdir. Ammâ hakāyık-ı mutlaka mezâhiri olan efrâddan zâhir olsa, zâtıyla zâhir olur, şibhiyle değil. Pes, bu misillü zâhir ve mazhar biri biriyle müttehidlerdir. Beyne-hümâlarında olan fark ıtlâk ve takyîd ile farkdır. Zâhiri mutlak ve mazharı mukayyed olur. Gören, farkı yoktur der. (Hakkı Efendi)

***Hakāyık-ı tabîiyye-i erbaa** (حقايق طبيعيهء اربعه) : Harâret ve bürûdet ve rutûbet ve yübûsettir.

***Hakāyık-ı erbaa** (حقايق اربعه) : İnde'l-muhakkıkîn hakāyık-ı erbaa i'tibâr olunan dört sıfât-ı zâtiyye vardır ki, hayât ve ilm ve irâdet ve kudrettir. Hak Teâlâ onlarla mevsûfdur. Ve bu dört sıfât-ı zâtiyyenin dört mezâhiri vardır ki, harâret ve bürûdet **[180-b]** ve rutûbet ve yübûsettir. Zîrâ harâret, mazhar-ı sıfât-ı hayât ve bürûdet, mazhar-ı ilm ve rutûbet, mazhar-ı irâdet ve yübûset, mazhar-ı kudrettir. Ve bu hakāyık-ı erbaanın mezâhir-i ma'nevîleri olan hakîkat-ı harâret ve bürûdet ve rutûbet ve yübûsettir ki levh-i mahfûzun kuvvet-i ilmiyyesinin âlâtı ve belki aynı i'tibâr olunmuştur. Ve ma'lûm ola ki, cem' ve farkın hükmü, hayât ve ilm ve irâdet ve kudret üzerine dâirdir. Zîrâ ehl-i hakāyık katında hayâtın tab'ı hâr ve ilmin tab'ı bârid ve irâdetin tab'ı ratb ve kudretin tab'ı yâbisdir. Pes, bu tabâyi'in âlem-i sıfât ve esmâda te'sîri vardır. Velâkin bi'l-fi'l tab'-ı harâret üzerine olan sıfatta bâkî tabâyı' dahi bi'l-kuvve mündericdir. Pes, harâret zâhir ve gālib ve bâkî bâtın ve mağlubdur. Sâir tab'-ı rutûbet ve bürûdet ve yübûset üzerine olan sıfât dahi kuvvet ve fi'lde buna kıyâs oluna. Ve anâsır-ı erbaa dahi bu tabâyı'-ı erbaadan terekküb edip, hâsıl olmuştur. Ve anâsır-ı erbaanın her biri, tabâyı'-ı erbaanın cümlesini câmi'dir. Lâkin gālibi i'tibârıyla ikişeri zâhirdir. Meselâ, ateşte harâret ve yübûset vardır. Ve hevâda, harâret ve rutûbet vardır. Ve suda, rutûbet ve bürûdet vardır. Ve toprakta, yübûset ve bürûdet vardır. Ve anâsır-ı erbaa felek-i kamerin tahtında mütekevvin ve hâsıldır. Ve anâsır-ı erbaadan mevâlîd-i selâse hâsıl olmuştur. (Hakkı Efendi)

***Hakāyık-ı âfâk, Hakāyık-ı enfüs ve Hakāyık-ı Kur'ân** (حقايق افاق و حقايق انفس و حقايق قران):

Hakāyık üçdür : Biri hakāyık-ı âfâk ve biri hakāyık-ı enfüs ve biri hakāyık-ı Kur'ândır. Bunlara nüsah-i selâse derler ki, âyât-ı tekvîniyye ve tenzîliyyedir. Ve bu üç nüshanın aslı ve mebde'i nüsha-i hakāyık-ı rahmândır. Ve kütüb-i erbaa bu dört nüshaya işârettir. Ve makām-ı sırda cemî' vuhadât vahdet-i vâhideye rücû' edip, keserât ve keserâtın müştemil olduğu vuhadât, ayn-ı vâhide olur. Velâkin her bir vahdet vahdet-i câmia ile kāim olmakla bi'l-farz onlardan bir vahdet-i mün'adim olmak lâzım gelse, cemî' âlem mün'adim olur. Zîrâ vahdet, rûh-i kesrettir ki âlemdir. Ve cesed bilâ-rûh kıvâm bulmadığı zâhirdir. Ve bundan izhar-ı kelâm budur ki, meselâ, zeyd vefât ettikte zeyd olduğu cihetten nâtıkıyyeti dahi zâil olur. Fe-emmâ insân olduğu cihetten zâil olmaz. Ve illâ cemî' efrâd-ı insâniyyeden zâil olup, insân hayvân gibi olmak lâzım gelir. Ve bir sâlik ki tevhîd-i hakîkînin nûru tulû' etmeden şems-i hayâtı gurûb etse, eğer sa'y ve mücâhedesine fütûr gelmeyip, ilâ-âhiri'l-ömr müstemirr oldu ise, hâl-i vefâtta فلا تعلم نفس ما اخفى لهم من قرة اعين (Secde,32/17) [Hiç kimse, onlar için nasıl bir sevindirici nimet gizlenmiş olduğunu bilemez] vefkince kurretü'l-ayn olan müşâhede-i zâhir ve hayât-ı ezeliyyesinin sırrı bâhir olup, ezel ve ebed ne vechile müsâfir olduğu bâriz olur. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.) **[181-a]**

***Hakāyık-ı ef'âl ve Hakāyık-ı sıfât ve Hakāyık-ı zât** (حقايق افعال و حقايق صفات و حقايق ذات)

Hak Teâlâ'nın hakāyık-ı ef'âli âsârından ve hakāyık-ı sıfâtı ef'âlinden ve hakāyık-ı zâtı sıfâtından ma'lûmdur. Ya'nî âsârı ef'âline ve ef'âli sıfâtına ve sıfâtı zâtına delîldir. (**Necât-ı Hakkı Bursevî**)

***Hakāyık-ı eşyâ ve Vücûdât-ı eşyâ** (حقايق اشيا و وجودات اشيا) : Hakāyık-ı eşyâ, mertebe-i ilmde ve vücûd-i mutlakın taayyünâtından ibârettir. Ve vücûdât-ı eşyâ, mertebe-i aynda ve vücûd-i mutlakın taayyünâtından ibârettir. Pes, hakāyık-ı eşyâ ve vücûdât-ı eşyâ, mahz-ı hakîkat-ı vücûd haysiyyetinden biri birinin aynıdır. Ve vech-i mutlakın dahi aynı olurlar. Ve bünyelerinde temâyüz

ve tagāyür bi'l-külliye mürtefi' olur. Ve ammâ taayyün haysiyyetinden biri birlerine mugāyirlerdir ve vücûd-i mutlaka dahi mugāyir olurlar. Ma'lûm ola ki, hakāyık-ı eşyâ, mertebe-i ilmde vücûd-i Hakk'ın taayyünâtından ibârettir. Ammâ gayb-ı zâtta müstecinne olan i'tibârât ve şuûnun husûsiyyâtı i'tibârıyla, mutlakā değil. Her gâh ki şuûndan bir şe'n ile mütelebbis olarak vücûd-i Hak kendine tecellî-i ilmi-i gaybî ile tecellî eyleye, hakāyık-ı mevcûdâttan bir hakîkat hâsıl olur ki ona ayn-ı sâbite derler. Ve her gâh ki zâhir-i vücûda hakāyıktan bir hakîkatın ahkâm ve âsârıyla munsabığ olmak sebebiyle müteayyin ola. Mevcûdât-ı aynî-i hâricîden bir mevcûd peydâ olur. وقس على هذا [Buna kıyas et] (Hakkı Efendi)

***Hakāyık-ı eşyâ** (حقايق اشيا) : Ma'lûm ola ki, hakāyık-ı eşyâ sâbitedir ki ona âlem-i mâhiyyât dahi ıtlâk olunur. Ve âlem-i misâl, tamâm-ı mukābelede âyine-i suver-i muntabaa gibi hakāyık-ı mezkûreyi ıtlâkdan kayda getirip, ilmen ve şuhûden cilve-i pezîdâyı manzara-i ashâb-ı hâl edip, bu ilâhiyye ve kevniyye iki mir'ât-ı tecellîden ber-hakîkat-ı yek diğer hezârân suver gösterip, temessül ve teşekkül âlemlerine seyr ü sefer eder. Hakāyıkın taaddüdü, esmâya ve taayyünâta nâzırdır. Ve illâ müsemmâ birdir. Cemî' eşyâ tabîat üzerine mebnîdir. Merâtib-i esmâ ve hakāyıkı mürâât lâzımdır ki şuhûd-i hakîkî ona dâirdir ki onun sâhibi sıddîktır ve illâ zındîk olur. Bu mes'ele, "Fusûs"dan bir mes'eledir. Meselâ, bir kimse ganemi bildikten sonra, levnini bilmek gerekdir ki ebyaz ve esveddir. Ondan sem'le savtını ve şemm ile rîhını ve zevkle ta'mını ve lemsle leyyinetini ve huşûnetini idrâk eyler. Ondan ahlâk ve havâss ve menâfi' ve mazârrını ma'rifete intikāl eder. Ondan, bunların verâsında olan hakîkatını idrâke tecâvüz eder. Pes, bir ganemde hâl böyle olunca, cemî' eşyâ dahi buna kıyâs oluna. Ve cemî' eşyânın hakāyıkını icmâlen ve tafsîlen derk eden, ne mertebeye kadem basmak gerekdir, mülâhaza oluna. Ve ol ki akāyid kitâbında, الاشيا ثابتة والعلم بها متحقق [Eşya sabittir, eşyayı bilip, tanımak araştırmaya tabidir] denilmiştir. Ulemâ-i zâhir derler ki, maksûd cins-i hakāyıka ilmdir, eşhâsı hakāyıka değil. Zîrâ her birine ilm taalluk etmemiştir. Fe-emmâ cevâb âsândır. Zîrâ cemî' eşyânın **[181-b]** hakāyıkını ferd-i vâhid bilmek kifâyet eder. Husûsâ bu kadar kümmel evliyâ bi-tarîki'l-mükâşefe bilmişler ve kāsırlara nice ulûm-i garîbe ta'lîm eylemişlerdir. Bu eşyânın hakāyıkına ilm taalluk etmese hılkati abes olur. Hakîm-i ilâhîden ise abes nesne sâdır olmaz. Zîrâ evliyâullâh cemî' eşyâyı künhüyle böylece bilmelidir ki ol eşyâ ona nerd-bân ola. Ganemi böyle dakāyıkıyla bilmekten murâd, hâlıkı bilmektir. (Hakkı Efendi)

***Hakîkatü'l-hakāyık** (حقيقت الحقايق) : Zât-ı ilâhîdir. Ya'nî cemî' eşyânın hakîkatı demektir. Hakîkatü'l-hakāyık, âlem-i lâhût, hakîkatü'l-hakāyık, âlem-i ceberût, hakîkatü'l-hakāyık, tecellî-i evvel, hakîkatü'l-hakāyık, hazret-i vücûd, hakîkatü'l-hakāyık, hakîkat-ı muhammediyye, hakîkatü'l-hakāyık ki zât-ı ahadiyyedir, câmi'adır. Cemî' hakāyıkı hazret-i vücûda dahi hakîkatü'l-hakāyık derler. Pes, hakîkatü'l-hakāyık ve zât-ı ahadiyyet ve hazret-i vücûd hep bir mertebenin ismi olur.

Ma'lûm ola ki, hakîkatü'l-hakāyık ki Zât-ı İlâhiyye'dir (celle şânuhû) cümle eşyânın hakîkatıdır. Ammâ ol, zâtında vâhiddir ki aded için ona hiç yol yoktur. Lâkin merâtibde tecelliyât-ı münkesire ve taayyünât-ı müteaddide i'tibârıyla gâh hakāyık-ı cevheriyye-i metbûah görünür ve gâh hakāyık-ı araziyye-i tâbia görünür. Pes, zât-ı vâhid sıfât-ı müteaddide vâsıtasıyla cevâhir-i müteaddide ve a'râz-ı mütekessire görünür. Ammâ min-haysü'l-hakîka birdir ki aslâ müteaddid ve mütekessir değildir. Bu ayn-ı vâhid, taayyünât ve takayyüdât-ı mezkûreden mücerred ve ıtlâk hasebiyle hakdır. Ammâ taayyünâtta görünmek vâsıtasıyla hâsıl olan taaddüd ve tekessür haysiyyetiyle halkdır ve âlemdir. Pes, âlem, zâhir-i Hak'dır ve Hak bâtın-ı âlemdir. Âlem, zâhir olmadan ayn-ı Hak idi. Ve Hak zâhir olduktan sonra ayn-ı âlem oldu. Belki fi'l-hakîka bir hakîkattır. Zuhûr ve butûn ve evveliyet ve âhiriyyet, onun nisbet ve i'tibârâtıdır. (Hakkı Efendi)

***Hakîkat-ı mutlaka** (حقيقت مطلقه) : Vücûd-i mutlak.

***Hakîkat-ı Muhammediyye** (حقيقيت محمديه) : Âlem-i ceberût.

***Hakîkatü'l-insân** (حقيقت الانسان) : Nefs-i nâtıka.

***Hakîkat-ı Hak (celle ve alâ)** (حقيقت حق) : Hakk'ın hakîkatı ve sûret-i hakîkiyyesi, cemî' taayyünât ve cümle-i sıfât ve izâfât ile müteayyin olan vücûddan ibârettir. Makām-ı ev-ednâ, ahadiyyet-i aynü'l-cem'i'z-zâtiyyedir ki onda temeyyüz ve isniyyet i'tibârı yoktur. Fenâ-i mahz ve tams-ı küllî makāmıdır. Hakîkat nedir diye suâl olundukta, şöyle cevâb verilmiş ki, hakîkat, zât-ı baht-ı hüdâ, mutlakā tasavvur-i ukūl ve evhâmdan mukaddes ve müberrâ ve verây-ı azze ve gınâda olup, lisân-ı ehl-i hakda ıstılâh olan hakîkat ancak tecellî-i zâtîden ibâret ve fenây-ı mutlakdan

kinâyettir. Ya'nî beşerin aklı erdiği mertebeye göre, hakîkat bu kadar olur, bundan ilerisi acz-i idrâk mertebesidir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Hakîkat-ı ilâhiyye-i fâile, Hakîkat-ı kevniyye-i kābile** (حقيقت الهيهء فاعله و حقيقت كونيهء قابله) **:**

Hakîkat ikidir ki biri, hakîkat-ı ilâhiyye-i fâile ve biri, hakîkat-ı kevniyye-i kābiledir ki hakîkat-ı ûlâdan müessir ve hakîkat-ı sâniyeden müteessir ile ta'bîr olunur. Ve hakîkat-ı **[182-a]** fâile-i müessirenin mazharı müzekkerdir ki sırr-ı kalemdir. Ve hakîkat-ı kābile-i müteessirenin mazharı müennesdir ki sırr-ı levhdir. Pes, sırr-ı ilâhî bu iki hakîkate münhasırdır ki biri birinin âyinesidir. (Hakkı Efendi)

***Hakîkat-ı fâile-i müessire-i ilâhiyye ve Hakîkat-ı fâile-i müteessire-i kevniyye** (متاثرهء كونيه حقيقت فاعلهء مؤثرهء الهيه و حقيقت قابلهء) **:** İnsân iki hakîkatı müştemildir: Birine, hakîkat-ı fâile-i müessire-i ilâhiyye ve birine, hakîkat-ı fâile-i müessire-i kevniyye derler. Ve dâimâ bu iki hakîkatten âsâr-ı kesîre zuhûr etmektedir. Müzekker ve müennesden evlâd tevellüd ettiği gibi. Ve efrâd-ı insân fî-nefsi'l-emr vâhide olup, imtiyâzları teşahhusât-ı muhtelifeye mebnî olmakla zâhirde taaddüd ve tekessür zuhûr etmiştir. Pes, teşahhusâttan tecerrüd olunsalar, nefs-i vâhide kalırlar. Nitekim envâr-ı şems inde'l-gurûb mecmû' olup nûr-i vâhid kalır. Zîrâ evvelden dahi nûr-i vâhid idi. Velâkin dünyâya ve revzenelerden hânelere inbisâtı sebebiyle tekessür etmişti. Pes, tekessürden kat'-ı nazar eden, nûr-i vâhide nazar eder. Efrâd-ı insân dahi nefs-i vâhide ile böyledir. Onun için yevm-i kıyâmette nüfûs-i cüz'iyye nefs-i külliyeye rücû' eder. İnde'l-haşrîne mütekessir sûretinde görünürler. (Hakkı Efendi)

***Hakîkat-ı mutlaka-i fa'âle-i vâhide ve Hakîkat-ı mukayyede-i sâfile ve bu iki hakîkatın ahadiyyet-i cem'i :** Ma'lûm ola ki, hakîkat üçdür: Birisi, hakîkat-ı mutlaka-i fa'âle-i vâhidedir ki (sırf tenzîh) bi-zâtihî vücûdu vâcibedir. Ve bu hakîkat, Allâh Teâlâ'nın hakîkatıdır. İkincisi, hakîkat-ı mukayyede-i sâfiledir ki feyz ve tecellî ile hakîkat-ı vâcibeden vücûdu kābiledir. Ve bu hakîkat, âlemin hakîkatıdır. Üçüncü hakîkat, bir ahadiyyet-i câmi'adır (bu tenzîh ve teşbîhi câmi'dir) ki ıtlâk ile takyîd beynini ve fi'l ile infiâl beynini ve te'sîr ile müteessir beynini cem' eder. İmdi bu hakîkat, min-vechin mutlaka ve min-vechin mukayyededir. Bir cihetten fa'âle ve bir cihetten münfailedir. Ve bu hakîkat, evvelki iki hakîkatın ahadiyyet-i cem'idir. Ve onda, evveliyet-i kübrâ ve âhiriyyet-i uzmâ mertebesi vardır.

Abdülkerîm Cîlî (k.s. celî) der ki : Gurebâ-i şarkdan bir garîb müşâhede olundu ki, lisâm-ı sumt (yaşmak)ile mültesim ve izâr-ı ahadiyyet ile mü'tezir ve ridâ-i celâl ile müteredd ve tâc-ı mahâsin ile mütevvic idi. Dedim ki: Beyân buyurun sizi bileyim ve anlayayım. Dedi ki: Ben mevcûdum ve ma'dûmum ve menfîyim ve bâkîyim ve mahsûsüm ve mevhûmüm. Böyle böyle ezdâd-ı ittisâfdan haber verdi. Pes, ma'lûm oldu ki, bu bir hakîkat-ı külliyeden ibâret imiş. İlhâm olunup bana denildi ki: Ey tâlib-i Hak ! Hak Teâlâ bunu senin için mir'ât kılmış, her ne kadar lâ-hakîkate-leh ise de. Pes, sen Hak için olanı ve kendin için olanı onda muâyene edesin. Lâkin onun havlini senin havlin ittihâz edesin. Ol ecldn onu gördükte idrâk edemezsin. Ol mekânda bir şey' olaydı sen onu hak ile bulur idin. Zîrâ tahkîkan ârif "küntü sem'ahû ve basarahû" hakîkatıyla tahakkuk vaktinde mevcûdâttan bir şey' **[182-b]** ona hafî olmaz. Zîrâ ayn-ı hâliku'l-beriyyâttır. Bundan sonra mutlakā ol mir'âtın nefyi dahi sahîh olmaz. Ya'nî ona göre lâ-hakîkate-leh denilmez. Zîrâ onun intifâıyla sen dahi müntefî olursun. Zîrâ ol senin enmûzecindir (senin örneğindir). Ve ne keyfiyyetle intifâın sahîh olur ki sen mevcûdsun, sıfâtının eseri dahi mevcûddur. Ve isbâtı dahi sahîh olmaz ki onu sanem ittihâz etmiş olursun. Zîrâ mefkūdün ne isbâtı ve ne nefyi sahîh olur. Ve tahkîk Hak Teâlâ seni hayy ve âlim ve semî' ve basîr ve mürîd ve kādir ve mütekellim halk eyledi. Ve evsâfıyla tahliye ve esmâsıyla tesmiye eyledi. Allâh Teâlâ hayydır, sen dahi hayysın. Ol alîmdir, sen dahi alîmsin. Ol semî'dir, sen dahi semî'sin. Ol basîrdir, sen dahi basîrsin. Ol mürîddir, sen dahi mürîdsin. Ol kādirdir, sen dahi kādirsin. Ol mütekellimdir, sen dahi mütekellimsin. Ol zâttır, sen dahi zâtsın. Ol câmi'dir, sen dahi câmi'sin. Ol mevcûddur, sen dahi mevcûdsun. Rubûbiyyet Allâh teâlâ içindir. وكلكم راع وكلكم مسؤل عن رعيته [Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz] hükmünce senin için dahi rubûbiyyet vardır. Ve kıdem Allâh Teâlâ içindir ve senin için dahi kıdem vardır. Şol i'tibâr ile ki sen ilmu'llâhda mevcûdsun ve Allâh'ın ilmi ise ebedîdir. Zâtından mufârakat etmez. İmdi bu müşâhede sana muzâf oldu, onun için olanın cümlesi ve ona muzâf oldu, sana muzâf olanın cümlesi. Ba'dehû Allâh Teâlâ kibriyâ ve azzile teferrüd eyledi ve sen dahi züll ve acz ile teferrüd eyledin. Bu mahalde onun beyni ile senin beyninde nisbet munkatı' oldu. Eğerçi i'tibâr-ı âhar ile beynehümâda nisbet sahîh olur.

Pes, ma'lûm oldu ki, seninle benim beynimde bir vechile nisbet bulunmak sahîh ve bir vech-i âhar ile sahîh değil imiş. Sahîh olmadığı, Hakk'ın kibriyâ ve azzile teferrüdü ve abdin züll

ve acz ile teferrüdü vaktindedir. Ve dahi Cîlî (k.s.) niyâz edip; Yâ seyyidî ! İbtidâ takrîb ba'dehû teb'îd buyurdun dedikte, taraf-ı Hak'dan hitâb oldu ki: Kānûn-i hikmet-i ilâhiyye menzilesine tenzîl ve icrâ ve mîzân müdrike-i beşeriyye tarîki üzere imlâ eyledim ki karîb ve baîdden ahz âsân ola. Fe'fhem. (Nukile min **İnsân-ı Kâmil-i Evvel** Abdülkerîm Cîlî k.s.)

***Hakîkat-ı ilâhiyye ve Hakîkat-ı muhammediyye ve Hakāyık-ı enbiyâ (a.s.) (و حقايق انبيا حقيقت الهيه و حقيقت محمديه) :**

Hakîkat-ı ilâhiyye, şems ve hakîkat-ı muhammediyye, kamer ve hakāyık-ı enbiyâ, sâir nücûm-i neyyire gibi olup, pertev-i kemâlleri dahi ezvâ-i kevâkib gibi sûret buldu. Zâtın taayyün-i evvel ile ma'lûmiyyetin sûretine, hakîkat-ı muhammediyye ve hakîkat-ı muhammediyyenin sûret-i vücûdîsine, kalem-i a'lâ derler. Ve kalem-i a'lâ, hakîkat-ı muhammediyyenin mazharıdır. Ma'lûm ola ki, Hakk'ın hakîkatı ve sûret-i hakîkiyyesi, cemî' taayyünât ve sıfât ve izâfât ile müteayyin olan vücûddan ibârettir. Ya'nî hakîkat, ma'nâya nâzır ve sûret, hisse dâirdir. Ve hakîkat-ı muhammediyye, zât-ı maa't-taayyünden ibârettir. Ya'nî zât-ı bârî taayyünüyle i'tibâr olundukta ona hakîkat-ı muhammediyye denilir. **[183-a]** Ve esmâü'l-hüsnâ onundur. Ve evvelen ve âhiren ism-i a'zam oldur. Ve ondan gayrı eşyâ onun, ya'nî hakîkat-ı muhammediyyenin tecelliyâtının mezâhiridir. Ve kemâlâtının mir'âtıdır. Zîrâ Hak Teâlâ kemâlâtına Muhammed'i mir'ât kıldı ve ol hakîkat-ı muhammedîyi zâhir etti. Pes, hazret-i ilmde cemî' hakāyıkın vücûdu, hakîkat-ı muhammediyye ile mevcûd oldu. Ve onun vâsıtasıyla kemâlât-ı ilâhiyye âleme muzâf oldu. Allâh Teâlâ mu'tîdir ve Muhammed kassâmdır. Ve ayn-i Allâh idrâk olunmadı, illâ sûret-i muhammediyyede. Kemâ kāle Teâlâ : وما ميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın, ama Allâh attı] Muhammed (a.s.) sırr-ı vücûddur ve hakîkatü'l-hakāyıktır ve aynü'l-hakāyıktır. Pes, Hak Teâlâ kendi zâtını ve sıfâtını görmeğe onu mir'ât kıldı. Hakîkat ve mecâz ol mir'âtta zâhir oldu. Ve hakîkat-ı muhammediyye esmâ ile dâir ve her birinin sûretiyle zâhirdir. Hakāyık, suver üzerine mebnîdir, maânî, elfâz üzerine mebnî olduğu gibi. Hakāyık melekûtten ve suver âlem-i mülktendir. Melekût mülkten vâsi' olduğu gibi, hakāyık dahi suverden ziyâdedir. Ya'nî her sûrette esmâ-i ilâhiyye adedince bin hakîkat mündericdir.

Ma'lûm ola ki, Rasûlullâh (s.a.v.) seyyid-i kâinâttır. Zîrâ nûrü'z-zâttır. Cemî' esmâ ve sıfât ve hakāyıka sârîdir. Onun için siyâdet ile ve hakāyık üzerine mutlakā iştimâlle vasf olundu. Ve "Muhammed" denildi ki ayn-ı hâricî i'tibârıyladır. Zîrâ vücûd-i rûhânîleri i'tibârıyla "Ahmed" dir ki bu makāmda hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyye icmâl üzerinedir. Şol sebepten ki esmânın rûhen ve cismen henüz ebû, ebî açılmamış ve nûr-i tecellî-i mutlak envâ'-ı mahlûkāta saçılmamıştır. Pes, rûhâniyyette akl-ı evvel, cismâniyyette ebü'l-beşer Âdem gibidir. Ya'nî Âdem'de kendi zürriyyeti ve taayyünât ve esmâsı münderic olduğu gibi, akl-ı evvelde dahi Âdem'e gelince olan taayyünât münderic idi. Pes, evlâd-ı Âdem suver-i muhtelife üzerine gelip fî-nefsi'l-emr cümlesi الولد سرابيه [Çocuk babasının sırrıdır][107] mûcebince sûret-i Âdem'e râci' olduğu gibi, esrâr-ı meratib-i kevniyye dahi sırr-ı akl-ı evvele râci'dir. Ve her sûret ve sırr taayyüne tâbi'dir. Onun için ba'zısı sûret ve beşerin mecmû'u ile kāimdir. Ekâmil-i evlâd-ı Âdem gibi. Ve ba'zı ensâb, sûret-i mücerrede ile kalmıştır. Zîrâ hacb-i rûhâniyye ve cismâniyye ona perde olmuştur. Bu cihetten sırr-ı ilâhî ve sırr-ı akl-ı evvel istitâr bulmuştur.

Ey tâlib ! Senin hakîkatın ki hakîkat-ı muhammediyyeden bir hakîkat-ı müşahhasadır, pes, hakîkat-ı muhammediyye sendedir. Ve her bâr ki tasliye edersin, ol tasliyenin bir fâidesi dahi sanadır. Ve sen bu sofrada isti'dâdın kadar nevâle-çînsin. Bu cihetten deme ki, hizmet gayradır. Belki şöyle bil ki, gayrısından müstağnîdir. Ve sen sana muhtâcsın, ya'nî kendi hizmetine müftekırsın, zîrâ vücûdundur. Ve vücûdunun kemâli, senin hizmetinledir. Bu sırr-ı azîme binâen hizmet zâhiren iki ve bâtınen bir oldu. İki dediğimiz budur ki: **[183-b]** Bu iki hizmetin sırrı budur ki gayra hizmet sûreti dahi ayna hizmettir. Bu cihetten hadîs-i kudsîde gelir ki خلقت الخلق ليربحوا على لا لارجح عليهم Ya'nî kâinâtı halkdan Hakk'a hizmetlerinde fâide yine halka râci' oldu. Bu sebepten halk demesin ki, Hakk'a salât ve onun için zekât verdim ve sâim oldum ve alâ hâzâ. Ve kezâlik demesin ki, ben Rasûl'e salavât getirdim ve sünnetini ihyâ ettim veyâ şeyhin beden ile veyâ mâl ile hizmetinde oldum. Zîrâ bu cümlede ribh hâdimedir, mahdûma değil. Şu kadar vardır ki, gayra hizmetin sûretinde gayrın kemâlini vücûdunda izhâra âyine oldun. Ve fi'l-hakîka sen sana mir'âtsın. İşte sen sana hizmet edersin dediğimiz budur. Ve seni bu fenâ yoluna irşâd eyledim ki aslını ve fer'ini amelde bir bilesin velâkin aynda ve amelde merâtib üzerine yürüyesin. Nitekim demişlerdir ki, لولا الاعتبارات لبطلت الحقايق [İtibarlar olmasaydı hakîkatler bâtıl olurdu] Hâşâ

[107] - Aclûnî, II, 328.

merâtib-i vücûdda abes yoktur. Ve belki cümlesi hikmet-i bâliğa üzerine mürettibdir. Ve bu makāmda asl ve fer' biri birinden mütemeyyiz olur.

Li-muharririhî :

Yâ Rasûlallâh, vücûdun sûret-i Hak'dır senin,
Vechini görmek şuhûd-i rabb-i mutlakdır senin,
Her ne denli vâr ise esmâ-i zât-ı kibriyâ,
Zâtını tezyîn için dîbây-ı evfakdır senin.
Rahmeten li'l-âlemîn olmak senin şânındadır,
Cümle hakkında dilin zîrâ ki eşfakdır senin.
Ümmet-i merhûmenin kadri nola âlî olmasa,
Olmağa âlî livân altında elyakdır senin.
Ahmedâ yâ Mustafâ yâ murtazâ yâ müctebâ,
Âşıka kalbin gibi câmın mürevvakdır senin.
Âftâb-ı iltifâtın etme Hakkı'dan dirîğ,
Kim kapın zerrât-ı bî-kadrine mülhakdır senin.

***Hakîkat-ı muhammediyye** (حقيقت محمديه) **:** Hakîkat-ı muhammediyyenin iki yüzü vardır: Bir yüzü âlem-i vahdetedir ve bir yüzü âlem-i kesretedir. Ol yüzü ki âlem-i vahdete mukābildir, latîfdir. Ol letâfet sebebiyle, bâtında olan zât-ı mahfî zuhûr bulup mecmû'-i sıfât-ı Hak ile mevsûf oldu. Ve bir yüzü ki âlem-i kesretedir, bu âlem-i kesrete mukābil olan yüzü sebebiyle ve münâsebetiyle, ol zât-ı şerîfde mahfî olan sıfât zuhûr bulup vücûda geldi. Ve bu vücûd münâsebetiyle mecmû'-i sıfât-ı Hak münâsib vücûdlar ile vücûd bulup, ayân olup âlem-i kesret zâhir oldu ve her şey bir sıfatın mazharı oldu. Ve her sıfat bir şey için mâhiyyet oldu. Ol sebepten Hazret-i Risâlet (s.a.v.) buyurur : رب ارنى الاشياء كما هى derdi. Ya'nî yâ rabbi, mecmû'-i sıfâtlarını bana göster demek olur. Öyle olsa, bâtında ve zâhirde olan esmâ ve sıfâtı câmi' olan zât hakîkat-ı muhammediyyedir. Öyle olsa, lafz-ı Allâh ism-i zât müstecmi'-i cemî'-i sıfâttır. Ve sıfât dahi müstecmi'-i zât-ı hakîkat-ı muhammediyyedir. Ve mecmû'-i eşyâyı muhîttir. "Allâhu ekber" diye ona derler. Ve Tanrı Teâlâ'nın varlığı birdir. Ya'nî vücûd birdir. Bâtının ve zâhirin mebde'i varlığı oldur. Ne bâtın zâhirden **[184-a]** gayrı ile vücûd bulur ve ne zâhir bâtından gayrı ile vücûd bulur. Bâtının varlığı, hakîkat-ı muhammediyyedir. Ve zâhirin varlığı dahi oldur. Ne bâtın vücûd bulur ve ne zâhir vücûd bulur. Ânsız ki sebeb-i kevniyyettir ve vücûd-i âlemîndir.

Ey sâhib-i basîret ! Bir garîb ma'nâ dinle kîm hak neye derler ve bâtıl neye derler. Tâ ki bu ma'nâdan hakkı kendinde bulmağa yol ola. Ma'lûm ola ki, hak varlığa derler ve bâtıl yokluğa derler. Öyle olsa, vücûd-i bâtın ki âlem-i ervâh ve nûr ve latîf-i bî-renkdir. Mertebe-i zât ve hakîkat-ı muhammediyyedir. Ve vücûd-i zâhir ki sıfât-ı zât ve zıyâ'-i nûr-i ervâhdır, ve adem, mertebe-i kesret ve zulmettir. Bu ademden murâd, adem-i izâfîdir, adem-i mahz değildir. Varlık, sıfat-ı nûr-i ahadiyyet ve yokluk, sıfat-ı zulmet-i kesrettir. Varlık, sıfat-ı zıyâdır ve yokluk, sıfat-ı zulmettir. Varlık, sıfat-ı hayâttır ve yokluk, sıfat-ı memâttır. Varlık, sıfat-ı ilmdir ve yokluk sıfat-ı cehldir. Hâsılı kelâm, adem-i mahz ona derler ki, onda zât ve sıfât olmaya. Zîrâ zât ve sıfât, varlık sıfatıdır. Varlık sıfatının dahi nihâyeti yoktur. Ammâ sekiz sıfât vardır ki zât-ı şerîf onlar ile kāimdir. Nûr, vara derler. Istılâh-ı meşâyihde bunlara sıfât-ı semâniye derler. Ol, hayy, alîm, semî', basîr, mürîd, kādir, mütekellimdir. Ve mâ bâkî esmâ ve sıfât ve esmâ-i ef'âlidir.

İmdi ey tâlib-i Hak, sen seni iste ki sıfât-ı Hak sende ayândır. Ve her neye kîm baksan, Hak'dan özge nesne yok, hemân Hak'dır. Zîrâ kîm her ne ki vardır, varlığı ile vardır. Varlık, Hakk'ın zâtı yüzüdür. Zîrâ Hakk'ın zât-ı şerîfi nûrdur. Ve dahi nûr, on sekiz bin âlemin varlığıdır. Nitekim Allâh Teâlâ buyurur : الله نور السموات والارض (Nûr,24/35) [Allâh göklerin ve yerin nurudur] Zîrâ evvel kendi vâr idi, mâ bâkî mevcûdât onun nûru varlığı ile ayân olup vücûd buldu. Nûr, varlığa derler. Zıyâ onun sıfatıdır. Bu takdîr üzere varlıkdan artık nesne yoktur. Varlıktaki nûr, cümle eşyâya muhîttir. Ve cemî' eşyâ ol varlık nûru ile kāimdir. Kavluhû Teâlâ : كل شئ شهيد والله على (Bürûc,85/9) [Allâh herşeye şâhittir] Öyle olsa, hiçbir şey vücûdsuz ayân olmaz. Çün cemî' eşyâ Hakk'ın vücûduyla zâhir oldu. Lâ-cerem her şeye şâhid oldu. Ya'nî zâhir ve ayân edici oldu. Nitekim Şeyh Mahmûd Şebüsterî (rahmetullâhi aleyh) visâl bâbında buyurmuştur: Karîb oldur ki saçıla ona nûr, baîd oldur ki varlıktandır ol dûr. Ya'nî Hakk'a kurb-i visâl bulan oldur ki Hakk'ın varlığıyla vâr oldu ve Hak'dan ırâk oldur ki varlıktan dûr oldu. Ya'nî vücûda gelmedi.

İmdi ey tâlib-i Hak, im'ân-ı nazar ve dikkat-i birle fikr eyle, gör ki Hakk'ın şerîki ve nazîri ve zıddı ve misli ve hem-tâsı yoktur. Zîrâ varlığın zıddı ademdir. Nitekim Risâlet Penâh

buyurdu : ان الله تبارك وتعالى خلق الخلق فى ظلمة ثم رش عليه من نوره [Allâh mahlûkatı zulmette yarattı, sonra onların üzerine nûrundan saçtı][108] Ey tâlib-i Hak ! Bu hadîs-i şerîf **[184-b]** mûcebince yokluk içinde görünen Hakk'ın varlığı nûrudur ve sıfât zıyâsıdır. Ammâ eşyâ zıddıyla bilindi ve zâhir oldu. Bu takdîr üzere, varlığın zıddı yokluk ve dirliğin zıddı ölümdür. Mahmûd Şebüsterî buyurur :

Nazm :

Adem bir âyinedir, aksidir Âdem,
Ne nesnedir bu aksin aynı Âdem.
Cihânın çünki aynı oldu insân,
Bu ayn içinde olur şahs pinhân.
Neye kîm baksan gören çün oldur,
Hemân bu göz arada kuru yoldur.
Gören gözdür desen, bu söz değildir,
Gören, göz bebeğidir göz değildir.
Cihânın gözü sensin, gözün âç bak,
Ki göz bebeğinin nûrudur ol Hak.
Cihân insândadır, insân cihândır,
Sözü anlayana bu söz ayândır.
Sadefdir bu cihân, dürrüdür insân,
Velî dûr eyleyendir onu ısyân.

Hakîkat-ı muhammediyye ve hakîkat-ı insâniyye kābil ile makbûl beyninde vâsıta olduğu için ve ahadiyyet ile vâhidiyyet beyninde hadd-i fâsıl olduğu için ismi, hakîkat-ı muhammediyye olur. Ve vâcibât ile mümkinât beyninde hadd-i fâsıl olur ise (kutbiyyet mertebesi)ismi, hakîkat-ı insâniyye olur. Ve hakîkat-ı muhammediyye, insâna ve hayvâna ve meleğe ve yere ve göğe ve cemî' eşyâya şâmildir. Her şeyin onda hissesi vardır. Ammâ insân-ı nâtık mefhûmu, yalnız efrâd-ı insâna şâmildir. فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجة كانه كوكب درى يوقد من شجرة زيتونة كمثل مشكوة (Nûr,24/35) [O'nun nûru içinde çerağ bulunan bir camekan gibidir. Bu camekanın içinde bir kandil vardırcam olan kandil de sanki bir inci yıldız gibidir.] ilâ kavlihî teâlâ ولو لم تمسسه نار نور على نور (Nûr,24/35) [Ateş dokunmasa bile ışık verir. Nur üzerine nur] el-âyet. Mişkâttan murâd, mertebe-i ûlâdır. Ve zücâceden murâd, mertebe-i sâniyedir. Mısbâhdan murâd, mertebe-i sâlisedir. Nûrun-alâ-nûrdan murâd, mertebe-i râbiadır. Hakîkat-ı insâniyye nefsü'l-emrde şey'-i vâhiddir. Ammâ onun için merâtib-i muhtelife ve i'tibârât-ı müteferria vardır. Müdebbirînden olduğu i'tibârıyla, "nefs-i nâtıka" derler. Ve zü-ciheteyn olup, bir ciheti mebde'-i küle ve bir ciheti nefs-i hayvâniyyeye nâzır olup, beyne'l-ciheteyn münkalib olduğu için "kalb" derler. Ve nefs-i hayvâniyye cihetinden i'râz edip mebde'-i küll cihetine ikbâli olduğu i'tibârıyla "akl" derler. Ve hayât-ı zâtiyyesi olup hayât bedene sebep ve kuvây-ı bedeniyye ondan mükteseb olduğu i'tibârıyla "rûh" derler. Ve ciheteyn-i mezkûreynden duhûl edip envâr-ı sıfât-ı subhâniyyeyi bi'z-zât kendi zâtında bulduğu i'tibârıyla "sırr" derler. İlâ gayri zâlik. Zikr olunan usûl, ekser-i ulemâ-i şer' katında makbûldür. Şeyh Ebû Alî Sînâ "**Mi'râciyye"** risâlesinde der : Revân ıtlâk olunsa, murâd nefs-i nâtıkadır. Ve cân ıtlâk olunsa, rûh-i hayvâniyyedir buyurur. Ve hakîkat-ı insâniyyenin âlem-i âfâkda tafsîlen zuhûrâtı olduğu gibi, âlem-i insânda dahi icmâlen zuhûrâtı vardır. Hakîkat-ı insâniyyenin enfüsde olan mezâhirinin evvelkisi, sûret-i rûhiyye-i mücerrededir ki âfâkda mezâhiri olan sûret-i akliyyeye (akl-ı evvele) mutābıktır. İkincisi, sûret-i kalbiyyedir ki nefs-i külliyenin **[185-a]** sûretine mutābıktır. Üçüncüsü, nefs-i hayvâniyye sûretidir ki tabîat-ı külliye ve nefs-i muntabia-i felekiyye sûretine mutābıktır. Dördüncüsü, rûh-i hayvâniyye tesmiye olunan duhâniyye-i latîfe sûretidir ki heyûlâ-i külliyeye mutābıktır. Beşincisi, sûret-i demeviyyedir ki cism-i küll sûretine mutābıktır. Altıncısı, sûret-i a'zâniyyedir ki âlem-i kebîrin ecsâmına mutābıktır. Bu mezâhir-i insâniyyede tenezzülâtı i'tibârıyla beyne'n-nüshateyn tetābuk hâsıl olmuştur. (Nukile min **Mecmûa-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***Hakîkat-ı câmia-i insânî** (حقيقت جامعهء انسانى) :* Hakîkat-ı câmia-i insânî, kalbden ibârettir. Mecmû'-i kâinât gerek ulvî ve gerek süflî onun mufassalı olmuşlardır. Pes, kalb cümle eşyânın icmâli düşmüştür. Ya'nî hakîkat-ı câmia-i insâniyye bir mücmeldir ki kâinât-ı ulvî ve süflî onun

[108] - Tirmizî, İman, 18; **Müsned**, II, 176.

mufassalıdır. Ve bu hakîkat-ı câmia-i insâniyyeyi sanevberiyyi'ş-şekl olan gönül dedikleri et pâresi hâmildir.

***Hakîkat-ı berzahiyye** (حقیقت برزخیه): Hakîkat-ı fâiliyyenin hakîkat-ı kābileden istifâzası vardır. Zîrâ insânın hakîkati hakîkat-ı berzahiyyedir. Ya'nî hazret-i ilâhiyye ve hazret-i kevniyyeyi câmi'dir. Hazret-i ilâhiyye fâile ve müessire ve hazret-i kevniyye kābile ve müteessiredir. Rûh-i sultânî hazret-i fâiliyyenin mazharı olmakla hazret-i kābiliyyenin mazharı olan kalbden istimdâd eder. Aslı budur ki kalbin bedene ittisâli vardır. Şöyle ki, hakîkat-ı beden-i insânî kalble mütehakkık olmuştur. Ve insânın zâhir bedeni âlem-i şehâdettendir ve bâtını âlem-i melekûttendir. Maârif-i rûhâniyyeden cevâriha âsâr münhadir olduğu gibi, tâât-ı bedeniyyeden dahi rûha ve kuvâsına âsâr mürtefi' olur. Tâât-ı şer'iyye ve ibâdât-ı mer'iyyenin cümlesi takviye-i rûh ve terakkî-i kalb içindir. Onun için Fahr-i Âlem (a.s.): ارحنا یا بلال [Bizi ferahlandır ey Bilâl!] buyururlardı. (**Şerh-i Rûh-i Mesnevî** eş-Şeyh İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Hakîkat-ı muayyene** (حقیقت معینه) : اسد الطیر عین الغیر Bu ibâret-i garîbe, yevmü's-sebt ba'de'z-zuhr hevâ üzerinde mersûm göründü. Ma'nâ budur ki, Esed ve tayr ki cinsde biri birlerine mugāyirlerdir. Fe-emmâ mugāyeretleri taayyün-i mahsûsları i'tibârıyladır ki bu taayyün dahi hakîkat-ı muayyeneye râci'dir. Ve bu hakîkat dahi ism-i mahsûsla kāimdir. Ve illâ esed, mebde'-i evvel cihetinden tayrın aynıdır. Onun için "aynü'l-gayr" denildi. Zîrâ ağyâr dedikleri, fi'l-hakîka ayn-ı vâhideye râci'dir ki sırr-ı hakîkat dedikleri budur. Pes, cemî' eşyâ tetebbu' olunsa suver ve taayyünât ve hakāyıkta biri birlerine muhâlif ve baîd fe-emmâ ayn-ı vâhideye rücû'ları cihetinden muvâfık ve karîbdir. Onun için sıla-i rahm lâzım geldi. Zîrâ Rahmân'ın rahmet-i vâsiasıdır ki münteşiredir. Fa'rif cidden. Bâ hâme-i mûmâ ileyh.

***Hakîkat-ı Âdem (a.s.)** (حقیقت ادم) : Hakîkat-ı Âdem ki ona latîfe-i rabbânî derler. Ve hem sırr-ı zübde-i melekût derler. Ol mürekkebdir, rûhânîden ve cismânîden ve ol mevcûdâtın ekmelidir. Ve bu cümle âferînişden maksûd, oldur. (Hakkı Efendi)

***Hakîkat** (حقیقت) : Hakîkat dedikleri, senin evsâfının **[185-b]** âsârını senden selb etmektir. Hak Teâlâ'nın evsâfı sebebiyle. Zîrâ sana fâil ve sende fâil ve senden fâil odur, sen değilsin. ما من دابة الا هو اخذ بنا صیتها (Hûd,11/56) [Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki dizginlerini O tutmuş olmasın] buyurdu. Ve hakîkat dedikleri, aslın zılli gibidir. Ya'nî müsemmâ ile ismin ortasında olan vâsıtaya hakîkat derler. Ve hakîkat dedikleri mestûrdur, ma'lûm değildir. Lâkin nûr-i Muhammed (a.s.) vâsıtasıyla rûşen ve ma'lûm olur. Nitekim bir karanlık yerde olan şey'ler her ne ise görünmez iken, o mahalle mum yakınca, ol şey'ler her ne ise cümle göründüğü gibi. Ve ma'lûm ola ki, her mevcûdun hakîkati ilm-i Hak'da olan nisbet-i taayyünden ibârettir. Ve ol hakîkate muhakkıklar ıstılâhınca "ayn-ı sâbite" derler. Ve hukemâ ıstılâhınca, "mâhiyyet" ve mütekellimler ıstılâhınca, "ma'lûm ve ma'dûm" ve mu'tezile ıstılâhınca, "şey'-i sâbit" derler. (Hakkı Efendi)

***Hakîkat-ı sırf** (حقیقت صرف) : Hakîkat-ı sırf dedikleri, lisânla melfûz ve kalem ile mektûb vesem' ile mesmû' ve sâir kuvâlarıyla melhûz olmayan şey'dir. Tafsîli, mecâz-ı tecessüddedir. Hak Teâlâ, Muhammed (a.s.)ın ve Muhammed (a.s.), enbiyânın ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm), evliyâu'llâhın ve evliyâu'llâh, bi'l-cümle eşyânın hakîkatleridir.

ان خیالاتیکه دام اولیاست
عکس مه رویان بستان خواست

Ma'lûm ola ki, Mevlânâ'nın bu kelâmı, imkân vücûbun zılâli olup, imkânda müessir ancak vücûb olup ve sûrette fâil hakîkat olduğun beyân buyurup, hakîkatsız sûret ve cevabsız imkân serâb gibi aslâ vücûdu olmayıp, hemân bir vehm olduğun işâret buyurdular. Ya'nî bu cümle âlem ve cemî' eşyâ ki görünür ve siz kendinizi ve cümle mevcûdâtı görürsünüz. Ve görmediklerinizi dahi sem' ile görenden ve bilenden işitirsiniz. Ol cümlesi evliyâu'llâhın dâmları ve tuzakları ve vehîmeleridir. Ya'nî kulûb-i evliyâ cümle eşyâya zî rûhuna ve bî rûhuna hakîkat olmuştur. Cümle rûşen eden ve göze gösteren ve cümleden işleyen gerek celâl ve gerek cemâl işlenen onların irâdesiyledir. Sen işini kendinden bilmen vehmdir. Sırrdan habîr olmadığına mebnîdir. Bilsen söylemez idin. Vukūfuna mâni' olan kendi cehlindir. Ehline sor ki öğrenesin. Kezâlik enbiyâu'llâh kulûb-i evliyâya hakîkat olmuştur. Evliyânın vücûdları cümle enbiyâdandır.

Sen ise onları meyyit sanırsın. Kezâlik nebiyy-i âhiri'z-zamân seyyidinâ Muhammed (s.a.v.) Hazretleri cümle enbiyâ kulûbuna hakîkat olmuştur. Cümle enbiyâdan işlenen ve zuhûr eden, Muhammed (a.s.) dandır. Vücûdları dahi oldur. Sen onu ne sanırsın. Bu sebeptendir ki sana ve cümle eşyâya "hayâlât" ta'bîr olundu. Hakîkatlerin bilmeyip kendilerini başka bir mevcûd hayâl ettikleri eclden. Kezâlik Hak Teâlâ Muhammed (a.s.)a hakîkat olup, ol habîbine kemâl-i muhabbetinden bi'z-zât onu kendi zâtına mir'ât edip, kendi ve cümle kemâlâtı Muhammed (a.s.) yüzünden **[186-a]** zâhir olmuştur. Gerek ol Muhammed (a.s.) rûhâniyyeti hâlinde ezelde ve gerek hızırın cismâniyyeti hâlinde ebedde olsun. Sen onu gayrı gûne bilirsin. El-hâsıl Hak Teâlâ'nın tecellîsi her hâlde, her zamânda, her mekânda, her şey'de, ezelde ve ebedde bi'z-zât kalb-i Muhammed (a.s.)dır. Onun vâsıtasıyla cümle enbiyâsınadır. Ve enbiyâ kulûbu vâsıtasıyla evliyâ kulûbunadır. Ve evliyâ kulûbu vâsıtasıyla cümle mü'minlerin kalblerinedir. Ve kulûb-i mü'minîn vâsıtasıyla kulûb-i kâfirînedir. Ve kulûb-i kâfirîn vâsıtasıyla hayvânâtadır. Ve hayvânât vâsıtasıyla nebâtâtadır. Ve nebâtât vâsıtasıyla cümle maârife ve sanâyiadır. Ve maârif ve sanâyı' vâsıtasıyla cümle hayrlı işleredir. Ve hayrlı işler vâsıtasıyla cümle şerleredir. Ve şerler vâsıtasıyla ihtiyârıyla işlenen işleredir, ve's-selâm. Çünki bu sırrı anladın, ârif-billâh olup hayâlâtı olmaktan kurtuldun. Aks meh rûyâni bustân hudâ est. Ya'nî mâ-sebakdan ma'lûm oldu ki, bu cümle âlemin ve cemî' eşyânın hakîkatleri evliyâu'llâh olunca, eşyâ ve cümle âlem evliyânın aksleri ve sûretleri ve cisimleri olup, onlar latîf ve rûhânî ve nûrânî olduklarından meh rûy-i bustân oldular. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, Hz. Kümeyl bin Ziyâd (r.a.) Hz. Alî (k.v.) Hazretleri'ne hakîkatten suâl edip; ما الحقيقة ؟ dedi. Ya'nî hakîkat nedir bana haber ver dedi. Emîrü'l-mü'minîn: ؟ مالك و الحقيقة buyurdu. Ya'nî yâ Kümeyl, sen ki henüz mücerred sâhib-i dil ve makām-ı fenâdan gāfilsin, hakîkatle ne gerek sana. Ol sûkda ne bâzârın var. Ma'rifet-i hakāyıka ise halâyıkdan inkıtâ' ve bu kemâlâta harîdâr (müşteri) olana cân ve tenden fedâ gerekdir. Zîrâ bu merâm, kemâl-i isti'dâttan sonra nûr-i tevfîk ve hidâyete mevkūfdur ve vufûr-i cezebât inâyete masrûfdur. Yine Kümeyl dedi ki : ؟ اولست صاحب السر يابامام Ya'nî yâ imâm, sen beni sâhib-i sırrından saymadın ve nazar-ı isti'dâtla nazar etmedin ve merhamet yediyle murâd kapısın açmadın. Emîrü'l-mü'minîn buyurdu ki : بلى ولكن يترشح عليك ماتطفخ منى Ya'nî yâ Kümeyl, mahrem-i esrâr ve kābil-i istifâza-i envârîn dersin. Lâkin böyle değil. Belki sen ancak ol mertebeye müstaidsin ki kaçan benim deryây-ı bâtınım cûş ede. Onun reşehâtı senin kalb ve kalıbına fâiz ola. Yoksa böyle değildir ki mücerred makām-ı fenâya isti'dâdla sana mertebe-i idrâk-i hakîkate erişmek ola. Heyhât, nerede onlar. Kümeyl yine dedi ki: ؟ او مثلك يخيب سائلا Ya'nî yâ imâm, sen misillû devletlü sâilini kanda nâ ümmîd etse gerek. Emîrü'l-mü'minîn buyurdu ki : الحقيقت كشف سبحات الجلال من غير اشارة

[186-b] Ya'nî hakîkat dedikleri, vech-i bâkînin tulû'udur. Sıfât-ı hicâbların ondan keşf etmek sebebiyle. Tâ ol vech-i bâkînin subhâtı ya'nî azamet ve celâli cümle mâ-sivâyı fânî ve müstehlek ede. Şöyle ki, hiçbir şey'e işâret kalmaya. Zîrâ cümle-i eşyâ bi'l-külliye müstehlek olunca neye işâret etmeli. Pes, Hz. Emîrü'l-Mü'minîn (r.a.) sâliki makām-ı fenâya hidâyet ve sıfât ve hicâblarından geçip arsa-i keşf-i zâta vusûle da'vet etmiş olur. Hz. Kümeyl (r.a.) beyânı ziyâde edip dedi ki : محو المعلوم مع صحو المعلوم Ya'nî hakîkat oldur ki heste-i mevhûmdan ibâret olan vücûd-i kevnî mahv olup, ma'lûm-i hakîkî âftâbı gamâmı kesretten zâhir olmaktır. Ya'nî tarîk-i ilmden ayâna gelip, akl-ı nûrânîyi cünûn-i ilâhî birle azl etmektir. Tâ şunun gibi ki imâm-ı muhakkık ya'nî Ca'fer-i Sâdık (r.a.) buyurmuşlardır : Aşk bir cünûn-i ilâhîdir ki zât-ı ma'lûm sıfât-ı kesreti gamâmdan onunla dışarı gelip ve kendi zât-ı i'tibârâttan sâfî olup, nûr-i aşk-ı ilâhî ve hubb-i zâtı birle keserât-ı akliyye ondan mürtefi' olur. Tâ bu makāmın sâhibi derece-i ihlâsa yeter. Pes, Emîrü'l-Mü'minîn (r.a.) bu makāma işâret edip, buyurdular ki : كمال الاخلاص نفى الصفات Ya'nî kemâl-i ihlâs, mertebe-i vâhidiyyetten âlem-i ahadiyyete urûc etmektir. Tâ sâlik ilmden ayna ve gûşdan âgûşa gelip zebân-i hâl ile bu terâneyi ede.

Beyit :

عقل را معزول كرديم
و هوا را حد زديم

Yine Kümeyl: زدنى بيانا dedi. Hz. Emîrü'l-Mü'minîn (r.a.) buyurdu ki : السر لغلبة السر هتك Ya'nî hakîkat oldur ki, sırr galebesiyle akl perdesi çâk ola. Eğerçi yâ Kümeyl, senin sırrın tâlib-i hakîkattır. Lâkin sırrın henüz zaîfdir ki aklın onun setrine kādir ve kalbin ihfâsına kābildir. Pes, bu hâlde sen sâhib-i hakîkat olmazsın. Sana ancak bu makāmda âmil ve ârif denilir. Ammâ

kaçan sırrın kavî olup, saltanatı akl üzerine hâkim ola ve perde-i akl pertev-i aşkla sûhte olup, nûr-i akl zûr-i sırrile tehettük bulup tâb-ı âftâb ile nûr-i kamer muntamıs olduğu gibi muntamıs ola. Pes, bu zamânda sâhib-i hakîkat olursun ve sâlik-i râh-ı hüdâya bu makām, müstehleklik makāmıdır. Lâkin herkesin müstehlekliği isti'dâdı mikdârınca olur. Çün Kümeyl bin Ziyâd'da kuvvet-i isti'dât ziyâde idi. Pes, يا امام بيانا زدنى dedi. Lâ cerem İmâm-ı Alî (k.v.) ve (r.a.) buyurdu ki : جذب الاحديت لصفة التوحيد Ya'nî galebe-i sırrın kuvvetinin nihâyeti, nûr-i zâtın cezbesiyle olan kuvvetidir. Ve hazret-i ahadiyyet ki aslâ onda i'tibâr-ı kesret yoktur. Sıfat-ı tevhîdin hilâfıncadır ki ol vâhidiyyetten kesret-i i'tibâriyyeyi müştemildir. Zîrâ bu hazret, esmâ ve sıfât menşe'idir. Pes, hakîkat nedir ? Cezbe-i ahadiyyet sebebiyle sıfat-ı tevhîdde olan keserât-ı i'tibâriyye **[187-a]** mürtefi' olup, vahdet-i sırf olmaktır, min gayr-i i'tibâr-i esmâ ve sıfât. Kümeyl Ziyâd, vuzûh taleb edip : بيانا زدنى dedi. Lâ cerem İmâm-ı Alî (k.v.) buyurdu ki : الازل فيلوح على هياكل التوحيد اثاره Ya'nî hakîkat ol nûrun zuhûdur ki zâtı ola ve ol nûr vech-i bâkî nûrundan ibârettir نور يشرق من صبح ki ol ezel-i âzâldan işrâk edip, mezâhir-i sıfât-ı ilâhî ve mecâli-i zât-ı nâ-mütenâhî üzere lâyıh olmuştur ki bu ikisi a'yân-ı mevcûdâttan ibârettir. Ve bu mezâhire, heyâkil-i tevhîd derler. Ona işârettir ki nefs mezâhire nefs-i bâkî mülâhazasıyla ki onda vârdır, zâhirin gayrı değildir. Ya'nî mezâhir-i heyâkil-i tevhîd demekle şuna işâret ederler ki cemî' mezâhirde vech-i bâkî der-kârdır. Pes, bu vech-i bâkî mülâhazasıyla ol mezâhir zâhirin gayrı değildir.

Binâen-alâ-hâzâ, ba'zı ârifler كل شئ هالك الا وجهه (Kasas,28/88) [O'nun zâtından başka herşey yokolmaya mahkumdur] âyet-i kerîmesinde demişlerdir ki, "vechühû" de zamîr-i mecrûr câizdir ki şey'e râci' ola. Ya'nî her şey' sûret yüzünden fânîdir. Pes, Hz. Kümeyl zevk ve şevkle inân-ı ihtiyârî destinden gidip, bî-hôdâne : بيانا زدنى dedi. Hz. Emîrü'l-Mü'minîn buyurdular ki : اطف السراج فقد طلع الصبح Ya'nî yâ Kümeyl ! Beyân-ı ilmden geç ve sırr-ı hadd-i akldan güzer kıl ki nûr-i Hak âftâb-ı âlem-tâb gibidir. Ve nûr-i akl, çerağ mesâbesindedir. Pes, çünki tebâşîr-i nûr-i Hak ve âsâr-ı tecelliyât-ı cemâl mutlak ezel matla'ından tulû' edip hucre-i dilde işrâk etti. Gerekdir ki sirâc-i akl-ı vehhâc dest-i gayret-i pür ibtihâc-ı birle müntafî ola. El-hakîkatü ve'ş-şerîatü, beyân-ı tarîkatte zikr olunan hadîs-i şerîfde ki hakîkatten nakd-i hâlle ta'bîr olunmuştur. Ma'nâsı budur ki, ahvâl-i seniyyenin gāyeti, huzûr-i maa'llâh ve müşâhede-i ilâhiyyedir. Zîrâ nakd, hâzır ma'nâsınadır ki hilâf-ı nesîedir. Nakd ile ta'bîr olunduğu, ma'rifetten re's-i ma'llâh ta'bîr müşâkelet tarîkiyledir.

Ma'lûm ola ki, lisân-ı halkta ki şerîat ve hakîkat derler, fî-nefsi'l-emr biri birinin aynıdır. Fe-emmâ ma'nây-ı hakîkatı her âmı fehm edemediğinden, zâhir ahkâma müteallik olan mertebeye şerîat ve bâtın ahvâle müteallik olan mertebeye hakîkat derler. Nitekim esmâ-i ilâhiyyeden zâhir ve bâtın onu iktizâ eder. Ya'nî ism-i zâhir, ahkâm-ı zâhireyi ve ism-i bâtın, ahvâl-i bâtıneyi istid'â eder. Ve vahdetlerinin sırrı leben ve zebedden fehm olunur. Ya'nî leben gerçi zebedi müştemildir fe-emmâ evvel emrde leben zâhir ve zebed bâtındır. Ve ikisi şey'-i vâhiddir. Çünki zebed müteayyin ola dersen ki bu süttür ve bu kaymakdır. Yoksa demezsin ki ikisi dahi süttür. Zîrâ taayyün-i hâricîde tefâvüt ismlerinde ihtilâf iktizâ eder. Maa-hâzâ kaymak sütten tekevvün etmiştir. Kan ve misk ibtidâda emr-i vâhiddir. Sonra taayyün-i mahsûs **[187-b]** sebebiyle miskdir denilir. Pes, hakîkat-ı vâhide üzerine iki sûret zâhir olmakla, sûretlerin tefâvütlerinden nâzır olanlara hayret geldi. Ve ikisi bir nesnedir. Deme ki cür'et edemediler. Fe-emmâ su ile süt böyle değildir. Zîrâ burada hakîkateyn-i muhtelifeyn i'tibâr olunur. Onun için sütünki kaymak olmaz, belki ikisinden iki muhtelif zuhûr eder ki her bir eser aslının sûretidir. Ve bu takrîrden hakāyık-ı eşyâda ittifâk ve suverde ihtilâf fehm olundu. Ya'nî sütün ve kaymağın hakîkatleri müttehid olup, taayyün-i mahsûs yüzünden ihtilâf-ı esmâ lâzım geldiği gibi, cemî' eşyâ dahi hakîkatü'l-hakāyıkın tecellîsine nisbetle böyledir. Ya'nî hakîkat şol mertebe-i ahadiyyete derler ki cemî' hakāyıkı cem' eylemiştir. Ve ol hakîkate hakîkat-ı ilâhiyye derler. Ve hâlâ emr-i vücûd ol hakîkatın nefsi ve zuhûrudur ki onun üzerine umûrdan ne kadar tehâlüf ve tekābül ve temâsül cârî olursa, cümlesi hakîkattir. Sırr-ı kader dedikleri, ahvâl-i zâhire-i mevcûdât olduğu gibi. Fe'fhem cidden. El-hâsıl, zâhirde hakîkat dedikleri, emr-i bâtın-ı vücûddur. Velâkin emr-i vücûd, mir'ât-ı ahvâl-i kesîre-i mütevâfıka ve mütehâlife olmakla ol ahvâlin cümlesine hakîkat dediler. Zîrâ hakîkat âyinesinden zâhir olan yüz mecâz yüzü olmaz. Belki yine hakîkat olur. Binâen-alâ-hâzâ, bu âlemde mecâz dedikleri, i'tibârîdir. Zîrâ cemî' eşyâ hakîkatü'l-hakāyıka mahall-i cevâz ve ubûrdur. Pes, aslü'l-asla dek vusûle merâtib-i kesîre olmakla gûyâ her mertebeye hakîkat demediler. Zîrâ sâlik henüz cevâz ve ubûrda ve pey-ender-pey seferde ve harekettedir ki menzilü'l-menâzile dâhil ve şuhûd-i sâhibi'd-dâre vâsıl ve likāsına nâil olmamıştır. Bu cihettendir ki sâlik hem gurbette ve hem vatanda ve hem vuslatta ve hem firkattedir. Zîrâ gerçi dostun elçisi dahi dosttur. Fe-emmâ vâsıta yüzün görmek mevsût yüzün görmek gibi değildir. Bu ma'nâdan ötürü derler ki, نصف المواصلة المراسلة

[Haberleşme, ulaşmanın yarısıdır]

Li-muharririhî :

Hatt-ı hakkıda eğerçi vardır hakkı yüzü,
Bir midir ammâ hakîkatte özü ile izi.
Özü deryây-ı iddettir şâm içinde mevc urur,
Destidir ma'rifetten halka nazm eyler diri.
Ey bu irfân defterinden ders-i hak,
Zikriniz hayr ola âhir sizde unutmak bizi.

Ba'de-zâ, mevcûdun hakîkatı hazret-i ilmiyyede olan ayn-ı sâbitedir ki ehl-i rüsûm "mâhiyyet" derler. Ve ol ayn gerçi ilmu'llâhda sâbit ve meşhûd-i hakdır. Velâkin fî-nefsi'l-emr ma'dûmdur. Zîrâ imkânla mevsûfdur. Pes, ayn-ı hâricîde olan vücûd, bi-hasebi'l-i'tibâr vücûddur. Ve illâ vücûd mutlak Hakk'ındır ki vücûd-i hakîkîdir. Ve eşyâda olan vücûd, zıllîdir. Kursa-i şemsle vech-i arzda envâr ve eşi'ası gibi. Ya'nî şuâ'-i şems, şemsden müstefâd olduğu gibi, vücûd-i zıllî-i halk dahi vücûd-i vâcib **[188-a]** li-zâtihîden müstefâddır. Bu cihetten, gayrıdan müstefâd olması sebebiyle, vücûd-i halk kendi kendinin ayn-ı zâtı değildir. Belki hakîkatı üzerine emr-i zâiddir. Vücûd-i Hak ise ayn-ı zâttır ki gayrıdan müstefâd değildir. Zîrâ bir nesne ki zâtîdir, gayra müftekır olmaz. Belki gayra müftekır olan, arazî makūlesidir. Ve fi'l-hakîka hakîkat odur ki, evsâf-ı Hak senin âsârını senden selb eyleye ve senin ile sende fâil ve müessir kim olduğu sâbit ola. Zîrâ fi'l-asl sen sen değilsin. Belki onunla sensin. Nitekim bu ma'nâya Kur'ân'da gelir : ما من دابة الا هو اخذ بنا صيتها (Hûd,11/56) [Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki dizginlerini O tutmuş olmasın] Ve sen onunla olunca, fi'l-hakîka odur, sen sen değilsin. المعين على درك الحقايق والله [Hakîkatleri anlamada Allâh yardımcınız olsun]

Ve dediler : اياك نعبد (Fâtiha,1/5) [Sadece sana kulluk ederiz] hıfz-ı şerîattır ki iltizâm-ı ubûdiyyettir. واياك نستعين (Fâtiha,1/5) [Sadece senden yardım dileriz] ikrâr-ı hakîkattır ki müşâhede-i rubûbiyyettir. Pes şerîat, teklîf-i halk ve hakîkat, tasrîf-i Hak'dır. Onun için sırr-ı hakîkat dediler. Zîrâ hakîkatın sırrı aynın vahdetidir. Ve semâvât-ı ervâh ve arâzi-i nüfûsda ve ecrâm-ı ulviyye ve süfliyyede ayn-ı vâhide ve ilâh-ı vâhideden gayrı yoktur. Onun için gelir : ما ترى فى خلق الرحمن من تفاوت (Mülk,67/3) [O Rahman'ın yarattığında hiçbir nizamsızlık göremezsin] Ya'nî eğer âlemde taaddüd-i ilâh ve kesret-i ayn olaydı, tefâvüt ve fesâd kabûl ederdi. Pes, itfâk-ı azîm ve nizâm-ı bedî' üzere olduğu ve tecelliyât-ı sıfâtiyye ve ef'âliyyenin nesak-ı acîb bulduğu, ma'nây-ı mezkûre dâirdir. Velâkin mütâlaa-i basîret ve müşâhede-i hakîkatte ziyâde kuvvet lâzımdır. Ve dediler : Her şerîat ki hakîkat ile müeyyed olmaya, makbûl değildir. Ve her hakîkat ki şerîat ile mukayyed olmaya, mahsûl değildir. Yürü imdi inkârı ref' edip şerîat ve hakîkatı isbâta sa'y eyle. Zü'l-cenâhayn ol. Ve illâ fi'l-mesel, ağzınla kuş tutsan yine bu havada uçmazsın ve Mûsâ ile Hızır sûretin bulmazsın. Bu âb-ı hayâttan bir katre içmezsin. Ve senin hızırın, hakîkat-ı muhammediyyedir ki zât-ı maa't-taayyüni'l-evveldir ki ism-i a'zamdır. Ve ol hakîkatın mezâhiri olan hakāyık-ı külliyedir ki ulemâ-billâhdır. Yoksa ulemâ-i rüsûm değildir. Zîrâ bu âlem onların fehm ettiği gibi lafz-ı mücerred değildir. Belki maâni-i hakîkiyyeyi müştemildir. Fe-emmâ bâb-ı melekût ve maârif-i münfetih olmakla, şehevât-ı melekiyye ve rüsûmiyyeyi izâle lâzımdır. Nitekim bâbü'l-ilm-i billâh münfetih olmakla gününe lemha kalmamağa mevkūfdur. Yâ bu kadar taayyünât-ı vücûdiyye ve şehevât-ı tabîiyye ve a'râz-ı nefsâniyye perdeleri vâr iken, cemâl-i hakîkat nice zâhir ve rûy-i ma'nâ ne vechile bâhir ola. Ve mina'llâhi't-tevfîk li-fehm-i külli celîl ve dakîk.

Li-muharririhî :

Kalmadan feyz cû isen yürü levh-i sâf et,
Bu nefsin katresin cânın garîk-i bahr evsâf et.
Vücûdun şehr-i dâri'l-mülkî içre nefse zulm etmeye,
Yeter kıldın taaddî halka Allâh için insâf et.
Bu ism ve resmin erbâbı eser bulmaz hakîkatten,
Bu ma'nâdan haberdâr olmadınsa nice bir lâf et. ***[188-b]***
Çü yoktur sende sırr-ı hüdhüd ve simrağ âlemde,
Tutalım bil Süleymân kendini tâ zerre-i kāf et.
Yürü Hakkı yürü Hak'dan eser bulmaksa maksûd,
Tarîk-i Hak'da kendin payrav-i ahyâr-i islâf et.

Hakîkatü'l-muhammediyye (حقيقت المحمديه) **:** Zâtın taayyün-i evvel ve esmâ-i hüsnâ i'tibârıyla olan mertebesidir. (Ankaravî) Zât-ı maa't-taayyünden ibâret ve vahdet-i hakîkiyyenin zılli ve vücûd-i mutlakın bir mertebe tenezzülü ve taayyün-i evveli olan hakîkat-ı muhammediyyenin esmâ-i şerîfeleridir : Vahdet, vahdet-i mukayyede, vahdet-i izâfiyye, hazret-i vâhidiyye, nefs-i vâhide, akl-ı evvel, akl-ı küll, feyz-i mukaddes, cevher-i evvel, latîfe-i ahfâ, berzah-ı evvel, berzah-ı a'zam, berzah-ı ekber, berzah-ı câmi', tecellî-i evvel, hadd-i fâsıl, rûh-i a'zam, ahadiyye-i cem'iyye-i kemâliyye, rûh-i muhammedî, nûr-i muhammedî, kalem-i a'lâ, dürre-i beyzâ, rûhâniyyet-i muhammediyye, nüfûs-i külliye, ebü'l-ervâh, hakîkatü'l-hakāyık, rûh-i emrî, nûr-i akdem, taayyün-i evvel, âlem-i ceberût, bahr-i a'zam, ism-i a'zam, ezel-i âzâl, zât-ı muhît, Âdem-i ma'nâ, evvel, âhir, zâhir, bâtın.

Ma'lûm ola ki, sırr-ı şefâat oldur ki Hak Teâlâ iki âleme feyz etmek dilese, peygamberimiz (a.s.) vâsıtasıyla eder. Zîrâ Hak Teâlâ kendi kemâlâtına onu mir'ât bıraktı. Evvel hakîkat-ı muhammediyye zâhir oldu. Hazret-i ilmîde hâdisdir. Ebedîdir, vücûd-i aynı ile. Ve ezelîdir, vücûd-i ilmî birle. Pes, (a.s.)ın vücûduyla âlem tamâm oldu. Onun için âlemin rûhu oldu. Hak Teâlâ insânı kemâlatla mevsûf kıldı. Cemî' âlemlere halîfe oldu. Ve derler ki, mü'minin bir yüzü vardır, Allâh'dan yana. Eğer mü'minin ol yüzü zâhir olsaydı, Hak'dan gayrısı ona ibâdet ederlerdi. Onun için kîm insân Hakk'ın mazharıdır. Mutasarrıf ve mutasarrafun-fîh bir hakîkattır. Rûhun (mutasarrıf) hüviyyeti, ol şahsın (mutasarrafun-fîh) hüviyyetidir. Pes, rahmetu'llâh sâbık oldu, cemî' eşyânın üzerine. Ve muhîttir,eşyâyı. Pes, mevcûdâtın Hakk'a irtibâtı, iki türlüdür : Bir ciheti oldur ki, vâsıtasız ve bir ciheti oldur ki vâsıta ile ola. Muhakkıklar ol vâsıtasız olana "vech-i hâs" derler. Onunla Hak arasında vâsıta yoktur. Pes, Muhammed evvel-i delâil oldu Rabb'a. Zîrâ cevâmiu'l-kelim il geldi. Cevâmiu'l-kelim hakāyık-ı ilâhiyyenin ümmehâtıdır. İmdi iş bu delîlle rûh-i muhammedî hakîkatte kendi nefsine yine kendi delîldir. Zîrâ kendi ile rabbi arasında imtiyâz ve fark yoktur. İllâ i'tibârladır ve taayyün iledir. Bu nazar olmaz, illâ mahbûb-i hakîkî müşâhedesiyle olur ki muhib, ayn-ı mahbûbdur. Eğer insân muttasıf olmasaydı, bu kemâlâtla âlemi tedbîre nice kādir olaydı. Pes, Hz. Râsul'ün ayn-ı sâbitesi mazharı vâki' oldu. İsm-i câmi'in ve ism-i muhîtin cemî'-i esmâullâhı ve incilin Hz. Rasûl'ün dahi a'yân-ı sâbitesi muhîttir, cemî' a'yân-ı sâbiteyi. Onun için her bir insânın vücûd-i mutlakdan nasîbi vardır ki kişinin a'yân-ı sâbitesidir ki Hakk'ın mir'âtında kendinin ayn-ı sâbitesin görür. Allâh Teâlâ a'yân-ı sâbiteyi mir'ât gibi zâhir eyledi. **[189-a]** tâ kîm zâtıyla ol müşâhedesinde mir'âtte tecellî eyleye. Tâlibler dahi Hakk'ı her yerde müşâhede eyleyeler, ne yüzden olursa. Allâh'ı seyr edeler, rûhla.

Ma'lûm ola ki, قبضت قبضة من نور وجهى فقلت لها كن روح محمدى fehvâsınca Hak kendi nûr-i vechinden bir kabza nûra hitâb edip, habîbimin nûru ol diye buyurulduğu bir kabza nûra, rûh-i muhammedî ve nûr-i muhammedî ve hakîkat-ı muhammediyye ve kalem-i a'lâ derler. Hakîkat-ı muhammediyyeye cevheriyyeti i'tibârıyla, nefs-i vâhide ve nûrâniyyeti i'tibârıyla ve mahall-i nukūş-i ulûm-i ilâhiyye ve müdrik-i esrâr-ı nâ-mütenâhiye olduğu i'tibârıyla akl-ı evvel tesmiye olunup, onların mahall-i tafsîline nüfûs-i külliye ve akl-ı küll tesmiye olunur.

Ma'lûm ola ki, ol gayb-ı mutlak, evvel-i taayyün ki buldu, ona taayyün-i evvel derler. Ve âlem-i ceberût ve bahr-i a'zam ve ism-i a'zam ve ezel-i âzâl ve zât-ı muhît ve Âdem-i ma'nâ derler. Ol sebepten Hz. Rasûlullâh (s.a.v.): اول ما خلق الله ر وحى و نورى و عقلى [Allâh'ın ilk yarattığı şey, benim rûhum ve nûrum ve aklımdır][109] buyurdu. Ve Muhammed (a.s.)evveldir ve âhirdir ve zâhirdir ve bâtındır. Evvel olduğu, bu i'tibâr iledir ki vücûdu ism-i a'zamdır. Hak Teâlâ zâtıyla tecellî eyledi zâtına. Muhammed(a.s.) ol tecellîden zuhûra geldi. Ve âhir olduğu budur ki, cemî' hakāyık urûc eyleseler, Muhammed (a.s.)ın hakîkatına vâsıl olurlar ancak. Ve zâhir olduğu, ol ma'nâyadır ki Allâh Teâlâ'nın sıfâtı onun zâtında zâhir oldu. Ve bâtın olduğu, bu ma'nâyadır ki gaybu'l-guyûbun maârifi evvel ona feyz oldu. Fe'fhem cidden. (Nukile min **Mecmua-i İsmâil Hakkı Efendi**)

Şeyh Abdullâh Nedâyî Kaşgarî Hazretleri'nin fârisî risâlesinden tercüme olunmuştur : Hamd-ı kâmil Allâh-ı rabbi'l-âlemîne olsun ki, ondan gayrı mevcûd yoktur. Ve tahiyyât-ı vâfire ol Rasûl-i Ekrem'e olsun ki maksûd-i âferîniş ancak oldur. Hak Teâlâ diledi ki kendini zâhir ve âşikâre eyleye. Ve zâtında olan sıfâtını hüveydâ eyleye. Kendi nûrunu âlem-i zâhir temessülâtıyla bede' eyledi. Kendi zâtını kisve-i halk ile mütelebbis eyleyip, kendini zînetledi.

---

[109] - Hâkim, II, 600; **Müsned**, IV, 127; İbn Hibbân, **el-İhsân**, XIV, 312,313.

Mesnevî :

Çünki zâhir olmayı ben diledim.
Her sıfatla kendimi zînetledim.
Her suverle gösterdim zâtımı.
Şekl-i Havvâ üzere gâhî Âdemi.

Hangi nakş ile zuhûr murâd eyledi ise, hemân ol nakş ile ayân olup göründü. Şol nûr-i mezkûr ki âlem-i lâhût onunla münevverdir. Âlem-i ceberûta geldi ve kisve-i ceberûtî ile kisvelendi. İsm-i rûh ile kendini tesmiye eyledi. Pes ol nûr-i münezzelin âlem-i ceberûtta ismi rûh oldu. Ve çünki âlem-i ceberûttan âlem-i melekûte geldi ve kisve-i melekûtîyi giydi. İsm-i şerîfine, "kalb" dedi. Ve çünki âlem-i melekûtten âlem-i nâsûte geldi. Kendi nâmını kalıb ve cism eyledi. Ve bu âlem-i nâsûte, âlem-i mülk-i zâhir derler. Hüdâ'dan gayrı kimsede vücûd-i hakîkî yoktur. Zîrâ cemî' âlemdeki vücûd onun vücûdudur. Ve bi-hasebi'l-hakîka ayn-ı eşyâdır. Hem Hak Teâlâ kāim-i becâ olandır ve fi'l-hakîka ondan gayrı bir kimse yoktur. Nazar eyle, her yerde onun cemâli ayândır.**[189-b]**Velâkin bilmek gerekdir ki âlem-i mülk dedikleri, anâsır-ı erbaadan ibârettir ki hâk, bâd, âb,ateştir. Çünki bu dördün aslı nûrdur. Eğer nûr tenezzül eylese, nâr olur. Nâr kesîf olsa, bâd olur. Bâd taharrük eyleyip kesîf olsa, âb olur. Eğer âb kesîf olsa, hâk olur. Maa-hâzâ cümlesi bir vücûddur ve bir nûrdan sûret bulmuştur. Şeker kamışı gibi ki ondan gûnâ-gûn şeker olur. Maa-hâzâ bu kamıştır, cemâl-i sıbgatullâhdan âlem pür-renk oldu. Her ne yere baksan nûr-i dost onda musavverdir. Pes, demek tahkîk oldu ki Hz. Risâlet Penâh buyurmuşlarki : الله و الخلق كلهم من نورى انا من نور [Ben Allâh'ın nûrundanım ve bütün halk benim nûrumdandır][110] Ya'nî ben Allâh Teâlâ'nın nûrundanım ve cümle halk benim nûrumdandır. Mazmûn-i hadîs-i şerîf üzere cümlesi bir nûrdur ve Hüdâ'nın vücûdundan gayrı vücûd yoktur. Her ne görür isen, yârdır, ağyâr değildir. Ondan gayrı gördüğün, vehm ve zandan gayrı ve pendârdan gayrı değildir. Hestî-i hakîkî ki Hak'dır, ondan gayrı gördüğün eşyâ i'tibârîdir. Varlık (vücûd) ki Hüdâ'nın zâtıdır, cümle eşyâ ondadırlar ve ol dahi cemî' eşyâdadır. Her neyi ki ârif söyler, onun nişânıdır.

Ma'lûm ola ki, dervîş şol kimsedir ki müteallik-i vücûd olan şey'i nefy eder ve elinde mevcûd olanı bezl eder ve eline geleni bahş eder. Eğer eline bir şey' gelmez ise seccâde-i temkînde bir karâr üzere oturur. Zuhûr eden kazâya râzı olur. Ve eğer âlem-i celâlden belâ erişir ise sâbir olur. Nefsini zincîr-i şerîatte mukayyed eder. Gönlünü zikr-i Hüdâ'da musaffâ eder. Aklını ma'rifet-i rabbânîde mücellâ kılar. Rûhunu huzûr-i âgâhîde müstağrak eyleyip muhabbet âteşinde yakar. Ve her ne ki âlem-i sıfâtta ola, ondan fânî olur. Âlem-i vahdette bâkî olur. Ve dahi kendisi bî-renklik âleminde sâkindir. Kendinden yırtar ve halka diker, ya'nî kendine lâzım iken halka bezl eder. Su gibi, rengi zarfının rengindedir. Ya'nî bî-renk olup kendine talluk tutma. Hüdâ dostları indinde makbûl ol. Câm-ı cem gibi cemâl-i cihândan nişân göster. Âftâb gibi, pîr ü cevân üzere tavd-efşân ol. Kâr-ı bende, Hüdâ'ya muntazır olmaktır. İkrâr-ı bend etmemek, bî-edebliktir. Tâlib-i Hüdâ dâimâ ibâdete sa'y eder ve eylediği amel görünmez, belki istiğfâr eder. Ve kerem-i bârîden ümîd-vâr olur, ve's-selâm.

***el-Hakem** (الحكم)**:** Öyle Allâh ki, hükmünü ve kazâsını kimse redd edemez. Kulun bundan nasîbi nefsinin üzerine şehevâtını terk etmekle hükm eylemektir. Dahi Allâh Teâlâ'nın hükmüne teslîm eyleyip te emrine deve yedilir gibi yedlemektir. Allâh Teâlâ'nın emrine ve kazâsına ihtiyâren râzı olmaz ise, icbâren geçire. Eğer bir kimse onun için küllü şey'de lütf-i mahz vâr olduğunu bildiğinden ötürü tav'an râzı olsa, ol kimse dünyâda bir hôşça râzı ve marzî olduğu hâlde geçinir.

el-Hakîm** (الحكيم)**:** Öyle Allâh ki, hikmet sâhibidir. Ya'nî, kemâl-i ilm ve ihsân ve itkāndan ibârettir. Dahi öyle Allâh ki hakîmdir. İ'tâ ve men', emr ve nehy, tedbîr ve takdîr ettiği şey'lerin cem'îsinde dahi küll-i şey'i yerli yerine vaz' edicidir. Dahi cemî' eşyânın halkını muhkem edicidir. Kulun bundan nasîbi, kuvvet-i ilmiyyesi tekmîlde ahlâk-ı zemîmeden, dünyâya meylden ictinâb eylemekdir. Dahi dünyânın zehârifine rağbetten nefsini tezkiye eylemekdir. Dahi Allâh Teâlâ'ya kurbiyyet îcâb eden şey'lere iştigāl eyleye. Hattâ Allâh Teâlâ'nın يؤت الحكمة فقد اوتى خيرا كثيرا ومن (Bakara,2/269) [Hikmet verilene ise çok çok hayır verilmiş demektir] mûcebince âmil olmak için dahi nefsin üzerine hükm eylemektir, hevâsı huzûzunu terk etmekle. (Nukile min ***Esmâü'l-Hüsnâ) **[190-a]** الشريعت و الطريقت الحكمة المسكوت عنها ا سرار الحقيقت التى لا يعلمها علماء الرسوم

[110] - Benzeri için bkz. Aclûnî, I, s.619.

الحكمة المنطوق بها علم [Şeriat ilmi, konuşulan hikmettir. Tarikat ise susulan hikmettir. Hakikat sırlarını ulemâ-i rüsûm bilmezler]

***Hukemâ-i ilâhiyye ve Hukemâ-i resmiyye** (حكماء الهيه و حكماء رسميه) :* Şeyh-i Ekber Hazretleri mağrib diyârında sefîneye rükûb vaktinde, ilâ-âhiri'l-ömr olacak ahvâli münkeşif olmuştur. İşte bu misillü zevât-ı kirâma hukemâ-i ilâhiyye derler. Ve onlar ki hukemâ-i resmiyyedir, icmâlde kalmışlardır ve tafsîlden haberleri yoktur. Zîrâ oraya resm duhûl etmez. Belki keşf duhûl eder. Keşf ise ihtisâs-ı ilâhîdir ki kesble vücûd bulmaz.

***Hukemâ-i ilâhiyye ve Hukemâ-i felâsife** (حكماء الهيه و حكماء فلاسفه) :* Hukemâ-i ilâhiyyenin enbiyâya ittibâ'ları vardır. Ammâ hukemâ-i felâsife, peygamberâne ittibâ' etmeyip, akılla yürüyenlerdir.

***Hikmet** (حكمت) :* Hikmet, mü'minin gāib ettiği cevherdir ki kimde tesâdüf eder ise ahza çalışır.

***Hikmet-i nazariyye** (حكمت نظريه) :* İstidlâl ile şey'i isbât etmeğe hikmet-i nazariyye derler.

***Hikmet-i ameliyye** (حكمت عمليه) :* Hikmet-i ameliyye erbâbı olanlar Rasûl'e ittibâ' etmezler. Kendi akıllarınca şey' bulmağa çalışırlar.

***El-hikme** (الحكمه) :* Hakāyık-ı eşyâya ve havâssına ve ahkâm ve âsârına ve levâzımına âlim olmaktır. Alâ mâhiye aleyh ve muktezâsıyla amel kılmaktır.

***Hükm-i vücûb** (حكم وجوب) :* İnsânın neş'esinde rûhâniyyeti gālib olmağa hükm-i vücûb derler ki bu makūleler tez yapılır.

***Hükm-i imkân** (حكم امكان) :* İnsânın neş'esinde cismâniyyeti gālib olmağa hükm-i imkân derler ki bu makūleler geççe yapılır.

Hikmet ve Hikmet-i bahsiyye ve Hikmet-i zevkiyye ve Hukemâ-i ilâhiyye ve Hukemâ-i islâmiyye ve Hukemâ-i yunâniyye : Hikmet ki eşyâyı alâ-mâ-hiye aleyh ma'rifettir ki ikidir : Biri, hikmet-i bahsiyyedir ki tâife-i felâsife akl ile bahs etmişlerdir. Ve hakāyık-ı eşyâyı budur diye ta'yîn eylemişlerdir. Meselâ, insânın hakîkatı, hayvân-ı nâtık ve hayvânın hayvân-ı sâhil ve esedin, hayvân-ı müfteris olmak gibi. Ve ecrâm-ı ulviyye ve süfliyyenin her birine bir râh komuşlar ve havâdise müteallik söz söylemişlerdir. Nitekim kütüb-i hikmet-i bahsiyyede mestûrdur. Ve bunların ba'zısı hakka mutâbık ve ekseri bâtıldır. Husûsâ ki redd-i şerîatı mutazammın ola. Ve biri, hikmet-i zevkiyyedir ki vicdân ve keşf ile ma'lûm olmuştur ki hakāyık-ı zât ve sıfâta müteallikdir. Ve bunların cümlesi hak ve vâkı'a mutâbıktır. Eğerçi ki ba'zısı ind-i avâmi'l-ulemâ' medhûldür. Fe-emmâ dâhil etmek akl yüzündendir. Bu ma'nâ ise vahy ve ilhâm yüzünden hâsıl olsa, akldan hâricdir. Pes, tavr-ı aklda olmayan nesneyi akl nice idrâk ve idrâk etmediği mâddeye ne vechile dâhil eder. Ve binâen-alâ-hâzâ dâhili bâtıl ve kavli sâkıt ve kendi mezmûmdur. Nitekim ba'zı erbâb-ı hakîkate müteallik risâleler tahrîr edip, içinde onları ikfâr etmişlerdir. Velâkin kâfir oldur ki küfrü kabûl eder. Pes, onlar küfrü kabûl etmeyince, gayrın mücerred ikfârıyla kâfir olmazlar. Ve ehl-i kıyl ü kālin mütegayyir sözleriyle bulanmazlar. Ve evvelkide felâsife dedikleri gibi, ikincilere hukemâ-i ilâhiyye derler. Ve felâsife dahi islâmiyye ve gayr-ı islâmiyyedir. Gayr-i islâmiyye, hukemâ-i yunâniyyedir ki şerâyi'-i mâziyeye**[190-b]** inkıyâd göstermemişlerdir. Ve Hak Teâlâ'nın hakkında ratb ü yâbis sözler söylemişlerdir.

Ve hukemâ-i islâmiyyenin allâmesi, Ebû Alî Sînâ'dır. Ve Aristotalis mezhebine zâhib ve tarîkine sâlik olmuştur. Onun için Aristotalis gibi merdûddur. Fârâbi ve emsâli dahi ona kıyâs oluna. Hukemâ-i ilâhiyye; Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezid-i Bestâmî ve Sehl Tüsterî ve Şeyh-i Ekber ve ferzendi şeyh-i kebîr Konevî ve gayrılardır ki bunlar hakāyık-ı eşyâda bir vefk-i esmâyı kemâ-yenbağî bahs etmişlerdir. Bir vechile ki biri birlerine mugāyeretleri yoktur. Belki ba'zı ibârâtta bile müttefiklerdir. Zîrâ bunlar mebde'-i vâhidden ahz etmişlerdir. Ve ehl-i inzâr ise böyle değildir. Ve işrâkî oldukları sûrette dahi hirâfât-ı riyâziyye makūlesidir ki aslâ i'timâd yoktur. Zîrâ Hüdâ'ya ittibâ' etmemişlerdir. Belki hevâlarına tâbi' olup, bilâ-mürşîd sülûk etmişlerdir. Pes, hikmet-i zevkiyye ehli olanın tarîklerine sâlik olup onlardan birinin irşâdıyla matlûba vusûl hâsıl ola. Ve Cibrîl (a.s.) ki akl-ı mahz idi velâkin makām-ı sırr-ı ilâhî pûyegâhı olmamakla Leyle-i Mi'râcda sidretü'l-müntehâda karâr etti. Pes, akl-ı mahz olmayanlar ol makāma adem-i vusûlü bedîhîdir. Kālallâhu Teâlâ : وما منا الا له مقام معلوم (Sâffât,37/164) [Bizden her birimiz için belli bir makam vardır] Ma'lûm ola ki, hikmet iki kısma münkasımdır. Zîrâ ilm-i hikmet ki mevcûddan bahseder. Görelim ol mevcûda bizim ihtiyâr ve kudretimizin müdhali olacak olur ise, hikmet-i ilmiyye derler. Ve hikmet-i ilmiyye dahi üç kısımdır. Zîrâ ki eğer şahs-ı vâhidin a'mâline taalluk eder ise ilm-i ihtilâk derler. Bu ilmden maksûd, iktisâb-ı fazâil ve ictinâb-ı ani'r-rezâildir. Eğer

a'mâl-i ehl-i menzile taalluk eder ise, ilm-i tedbîri'l-münzel derler. Maksûd bu ilmden ol cemâatın ülfeti ve muvânesetidir. Ve eğer bir şehr kavminin ahvâline taalluk eder ise, ilm-i siyâset derler. Bu ilmden maksûd, nizâm-ı ahvâl-i milk ve saltanat ve intizâm-ı silsile-i akd-i memleket ve raiyyettir. Bunlarda dahi kütüb-i müdevvene çoktur. Ammâ cümlesinden şerîat-ı nebeviyye gınâ vermiştir. Hikmet-i nazariyye dahi üçdür. Zîrâ mevcûddan bahs, mutlakan mâddeden münezzeh olur ise, ilm-i ilâhî ve hıyn-i bahsden münezzeh olur ise, ilm-i riyâzî derler. Mutlakan mâddeden münfekk olmaz ise, ilm-i tabîî derler. Ba'zılar mantıkı dahi hikmette münderic kıldılar. Vech ihrâcıyla bu cümleden garaz, tahsîl-i i'tikādât-ı sahîhedir ve vesîle-i saâdet-i ebediyyedir ve vâsıta-i siyâset-i sermediyyedir. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Hukemâ ve Mütekellimîn ve Sûfiyyîn** (حكما و متكلمين و صوفيين) : Hukemâ, yalnız akl ile gidip, peygamberâna ittibâ' etmezler. Ammâ mütekellimîn, hem akılla gidip ve hem peygamberâna dahi ittibâ' ederler ve hukemâ gibi külliyen hatâda olmazlar. Ammâ sûfiyyîn, peygamberâna ittibâ'larından başka ancak keşf ile giderler ve isâbet ederler. Ya'nî hukemâ, sıfatı maâza'llâh külliyen inkâr edip, her ne ye baksalar zâttır diye i'tikād ederler. Ve mütekellimîn, sıfata i'tibâr ederler. Ve sûfiyyîn, sıfata niseb **[191-a]** ve i'tibârâttır, zâtla kāimdir derler.

el-Halîm** (الحليم) : Öyle Allâh ki, günahkârların ukūbetine acele etmez, tevbe etsin diye. Kulun bundan nasîbi, halîm olup, kendine ezâ edenlere nefsi için intikām eylememektir. Ve dahi nefsine gazabını yutturmağa amel eylemekdir. Dahi gazabı nârını hilm ile söndürmekdir. (Nukile min ***Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ)

***Hilm ve Halîm** (حلم و حليم) : Hilm odur ki, bir mücrimi cürmü hâlinde muâhezeye kādir iken, hâli üzerine terk edip mükâfâtı te'hîrliktir. Pes, halîm ona derler ki, kudreti vâr iken ve mâni' yok iken muâhezede ta'cîl etmeye. Ve sabûrla halîmin farkı budur ki sabûrda ba'd-i zamân muâheze ihtimâli gālibdir. Halîmde dahi adem-i muâheze râcihdir. Meselâ, bir mücrim ba'zı evkāt-ı fâzılada vefât eylese, hurmet-i vakt için suâl-i kabir ondan merfû' olur. Fe-emmâ muziyyi-i vaktten sonra muktezây-ı hilm budur ki bi'l-külliye suâl-i mezkûr terk oluna ve muhâsebe-i nefsi rûz-i kıyâmete te'hîr oluna. Ve bundan fehm olundu ki, hilm gerçi keyfiyyât-ı nefsâniyyedendir. Fe-emmâ Hak Teâlâ'ya nisbetle terk-i muâheze ma'nâsına me'hûzdür. Rahmet gibi ki, infiâl-i nefsânîdir, Hakk'a göre îsâl-i ni'met murâddır ve gazab ki berây-ı intikām, hûn-i ciğerin galeyânıdır. Hakk'a izâfetle mağdûb-i aleyh olan kimsenin mücâzâtı gibi cezâ etmekdir. Ve sâir nuût-i kevniyye ki Hak Teâlâ'ya isnâd olunur, ona kıyâs olunur. Eğerçi ba'zı sıfâtı te'vîl etmeyip hâli üzerine ibkā ve ilmini Hakk'a tefvîz etmek dahi kavâid-i ehl-i hakāyıktır. Ve eserde gelir ki, كاد لحليم يكون نبيا Ya'nî nefsi heyecân-ı gazabdan zabt eden kimse mertebe-i nübüvvete karîb olur. Zîrâ kemâl-i hilm, sıfât-ı enbiyâdandır. Onun için ümmetlerinin ezâ ve cefâsına sabr ederler ve muâhezeden iğmâz eylerler. Ve muâheze değil belki hidâyetle duâ kılarlar. Nitekim duâ-i nebevîde gelir : اللهم اهد قومى فانهم لا يعلمون [Allâhım! Kavmimi hidâyete erdir, onlar bilmiyorlar] Demişlerdir ki الحلم حجاب الافات ya'nî hilm âfât-ı âfâkiyyeden perdedir ki niceler hilmle necât buldular. Ve niceler dahi acele ve gazab ile helâk oldular.

Lâ-siyemmâ, gazab sıfât-ı menba'-i zemîmedendir ki ebvâb-ı seb'a-i nârın beridir. Ve hilm, ahlâk-ı hasenenin milhidir ki aks-i müstevâ düştükleri dahi bedâyi'dendir. "Küllün fî-felek" gibi. Ve Eflâtun-i İlâhî demiştir ki, şütuvvet ve batşe kādir olmayana halîm demezler. Nitekim zâhid, ba'de'l-kudret târik-i dünyâ olan kimseye derler. Yoksa bulmadığı nesneyi nice terk eder ve zâhid olur. Ve bunun nazîri gazâdır. Ya'nî bir kimse kâfir-i zindeyi katlle gâzî olur, yoksa mürdeyi değil. Ve bir kimseye kuvvet-i şehveti vâr iken, terk-i zinâ etti denilir, yoksa amel-mânde oldukta değil. Onun için Allâh Teâlâ târikü'ş-şehve olan şâbbın hâli ile beyne'l-melâike mübâhât eder. Zîrâ muktezây-ı şehveti li-ecli'llâhi teâlâ terk eder, yoksa kādir olmadığından değil. Ve alâ-hâzâ her nesnenin kemâli vaktine göredir. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi) **[191-b]**

***Hulûl-i taallukî** (حلول تعلقى) : Rûhun bedene hulûlü gibidir.

***Hulûl-i civârî** (حلول جوارى) : Yanı başında demektir. Âbın gûzeye hulûlü gibi.

***Hulûl-i sereyânî** (حلول سريانى) : Ateşin kömüre sereyânı gibi.

***Hulle** (حله) : İki kat olan sevbdir ki biri biri üzerine hulûl etmiş ola. Astarlı entâri gibi. Cem'i "hulel" gelir.

***Hall-i terkîb** (حل تركيب) : Hall-i kuyûd demektir.

***Halka-i müferraga** (حلقهء مفرغه) : Sağı ve solu ve üstü ve altı yoktur. Her tarafı odur.

***Hulûliyye Tâifesi** (خلوليه طائفهسى) :* Hulûliyye tâifesi onlardır ki, vech-i cemîlde sıfat-ı hak olmakla güzellere nazar etmek câizdir derler. Zen olsun cüvân olsun.

***Hılliye Tâifesi** (حليه طائفهسى) :* Hılliye tâifesi onlardır ki, raks ve darb-ı yed halâldir ve ba'zı vârdır ki onda şer' i'tibâr olunmaz derler. Neûzü bi'llâhi teâlâ.

***el-Hamîd** (الحميد) :* Öyle Allâh ki, zâtında mahmûddur. Ya'nî öğülmüştür. Eğerçi kîm hamd olunmaz ise de. Zîrâ وان من شئ الا يسبح بحمده (İsrâ,17/44) [Hiçbir şey yoktur ki O'nu hamd ile tesbih etmesin] buyurulmuştur. Kimi lisân-ı hâlle ve kimi lisân-ı makālle. Kulun bundan nasîbi, Allâh Teâlâ zâtı için, gayrı için değil, hamd eden mukarrabînin silkine dirlemeğe sa'y eylemekdir. Dahi şu ismin nûruyla ziyâlanmağa sa'y eylemekdir. Akāyidini tenkîhda, ahlâkını tehzîbde, a'mâlini tahsînde. (Nukile min **Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Hannân** (حنان) :* Rahîm ma'nâsınadır.

***Hûr-i ayn** (حور عين) :* Cennet hûrîleri ya'nî pembe gibi tenleri akdır. Ve gözleri kara olmak üzere nisâ demektir.

***Hûrî** (حورى) :* Cennet câriyeleridir.

***Havvâs-ı zâhir** (حواس ظاهر) :* Hicâb-ı zulmânî.

***Havvâs-ı bâtın** (حواس باطن) :* Hicâb-ı nûrânî.

***Hûriyye Tâifesi** (حوريه طائفهسى) :* Galebe-i hâlde vat'-ı hûr ya'nî hûrîye cimâ' da'vâsın ederler. Onun için ifâkat bulduklarında iğtisâl eder,

***Havâss-ı hamse-i zâhire ve Havâss-ı hamse-i bâtıne** (حواس خمسهء ظاهره و حواس خمسهء باطنه)*
Bâsıra, sâmi'a, şâmme, zâika, lâmise kuvvetlerine havâss-ı hamse-i zâhire derler. Ve hiss-i müşterek, hayâl, hâfıza, müfekkire, vâhime kuvvetlerine havâss-ı hamse-i bâtına derler. Ya'nî hiss-i müşterek, havâss-ı hamse-i zâhire-i mezkûreden alıp hayâle verir. Hayâl dahi hâfızaya ve hâfıza dahi müfekkireye ve müfekkire dahi vâhimeye verir. Bu on aded kuvvetler hayvânda dahi vardır. Lâkin insânda akl ve sırr ve rûh-i izâfî ve sâir kuvvetler ziyâdedir. Ve fehm, fenâ-i idrâk demektir. Envâ'-i idrâkden biri ilm, biri zann, biri şekk, biri vehmdir. Bunlar biri birinden aşağıdır. Cümlesinin aşağısı vehmdir. Havâss-ı hamse-i zâhire ve havâss-ı hamse-i bâtına, bu âlem-i hisde olan mevcûdât-ı hâricî, havâss-ı hamse-i zâhire ile ya'nî görmek ve işitmek ve koklamak ve tatmak ve yapışmak kuvvetleriyle ne gûne mahsûs ve meşhûd olur ise. Çeşm-i zâhir ile mübsir ve mer'î olmayan, rûhâniyyât-ı çeşm-i basîret ve havâss-ı hamse-i bâtına ile öyle mahsûs ve mübsir ve mer'î olur. Havâss-ı hamse-i bâtınadan murâd, kalb ve rûh ve sırr ve hafî ve ahfâdır. Bunların ki hükmü tamâm cârî ola, âlem-i rûhânî bunlar iledir ki manzûr olur.

***Havâri-i ümmet ve Havâriyyûn** (حوارئ امت و حواريون) :* Havârî, sâfî ve hâlis ma'nâsınadır. Ve havâriyyûn, ashâb-ı asfiyâdır ki tereddüt ve televvünden akîdeleri sâfî ve seyf ve sinân ile ikāmet-i dîn etmeğe himmetleri vâfî ve ilzâm-ı mütekebbirîn için hüccet ve bürhânları kâfîdir. Bu fasılda havârî ile murâdımız, **[192-a]** her asırda meşreb-i Zübeyr üzerine olan veliyy-i hâssdır ki vâhide münhasırdır. Kutbü'l-aktâb gibi birden zâid ve noksân olmaz. Pes, dünyâdan intikāl edince, yerine bir gelir, iki gelmez. Mervîdir ki yevmü'l-ahzâbda Rasûlullâh (a.s.) : "Bana haber-i kavmi kim getirir" diye buyurdukta, Zübeyr : "Ene yâ Rasûlallâh" dedi. Orada lisân-ı nübüvvetten sâdır oldu ki : ان لكل نبى حواريا وحوارى الزبير [Her nebînin havârîleri vardır, benim havârîm Zübeyr'dir] Suâl olunursa ki, havârî, hâlis ve sâfî ma'nâsına olunca, muktezây-ı hâl-i vâhide adem-i inhisâr idi. Onun için İmâm-ı Süheyl Hazret-i Ensârı ve Kureyş'den hulefâ-i erbaayı ve Zübeyr'i ve Osmân bin Maz'ûn'u ve Hamza bin Abdülmuttalib'i ve Câfer bin Ebî Tâlib'i ve bunların emsâlini havâriyyûn addeyledi. El-hâsıl havârî odur ki nusret-i dînde iki hasleti cem' eyleye ki evvelkisi, seyf ve sinân ve şecâat ve ikdâmdır. Ve ikincisi, hüccet ve bürhân ve ilm ve ibâdettir. Ve Rasûlullâh zamânlarında gerçi seyfle ensâr-ı dîn çok idi. Velâkin dîn-i meşrû'un sıhhati üzerine ikāmet-i delîl ile kıyâm ve ol ma'nâda tasallüb ve ihtimâmın Zübeyr'e mezîd ihtisâsı vâr idi. El-hâsıl Rasûlullâh'ın sırr-ı mu'cizesi Zübeyr'e mîrâs gibi idi. Ya'nî Rasûlullâh mu'cizât-ı kāhire ve beyyinât-ı bâhire ile lâ-siyemmâ âyât-ı Kur'ân-ı zâhir ile tahaddî eyleyip, sıdk-ı da'vâsı üzerine beyyine ve hüccet-i bâliğa îrâz eylediği gibi, Zübeyr dahi ehl-i inkârı reddedip sıdk-ı şer'-i mübîn üzerine bürhân izhâr eyledi. Bu husûsda kerem olup tahaddî ve taleb-i muâraza kıldı. Ve her kim Rasûlullâh'dan sonra bu makāmın ehli ve bu mîrâsın sâhibi olur ise, ol kimse havâri-i ümmet olup,

husûs-i velâyet ile ser-efrâz olur. Bu ma'nânın nazîri, hadîs-i mübâyaada vâki' olan nehy-i suâldir. Nitekim gelir : واسروا كلمة خفية ولا تسالوا الناس Ya'nî ashâbdan bir nefere mübâyaada ibâdet ve adem-i iştirâk ve ikāmet-i salât ve itâat-i rasûl ve ülü'l-emr ile tavsiyeden sonra isrâr-i kelime edip ve kimseden bir nesne istemeyesiniz diye buyurdular. Ve onlar bu ma'nâya ziyâde müste'hil olmakla tahsîs olundular. Bu cihetten akd ve bey'ati şöyle muhâfaza ettiler ki ellerinden asâları veyâ hâl-i rükûbde kamçıları sâkıt olsa, şunu bana alıver diye kimseden istemezlerdi. Bu sıfat ile ittisâfda hôd ziyâde suûbet vardır. Onun için herkese müyesser olmadı. ومن الله الاعانة [Yardım Allâh'tandır] (Nukile min **Kitâb-ı Hitâb** İsmâil Hakkı Bursevî k.s.)

***el-Hayy** (الحى) **:** Öyle Allâh ki, hayât-ı zâtiyye ile münferiddir. Kulun bundan nasîbi, Allâh Teâlâ'nın tâatıyla hayy olmağa çalışmaktır. Kemâ kālallâhu teâlâ : امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون ولا تحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله (Âl-i İmrân,3/169) [Ve sakın Allâh yolunda katledilenleri ölüler sanmayın. Bilakis diridirler ve Rablerinin indinde rızıklanmaktadırlar]

***Hayât** (حيوة) **:** Bir sıfattır ki sâhibinin âlim ve müdrik olmasını îcâb eder. Çünki gördün ki bu ism, Allâh Teâlâ'nın ismlerinden bir ismdir. Bildin ki Allâh Teâlâ **[192-b]** cemî' eşyâya ilmi muhîttir. Zîrâ zâtında nice mutlak ise, her bir sıfatında da öyle mutlakdır. İmdi bu mevcûdâttan bir şey' yoktur ki Hak onu künhüyle bilmeye. Ve dahi mevcûdâttan bir mevcûd da yoktur ki ol Hakk'ı bilmeye. Nitekim buyurmuştur, âyet : وان من شئ الا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم (İsrâ,17/44) [Hiçbir şey yoktur ki O'nu hamd ile tesbîh etmesin. Fakat siz onların tesbihlerini anlayamazsınız] Zîrâ işittin ki cemî' halk, Hak bilinmek için halk olunmuştur. Ve eğer bu mahlûkāttan bir zerre veyâ bir şemme Hakk'ı bilmese idi, ol şey' halk olunmaz idi. Çünki gördün ki halk olunmuş, bildin ki Hakk'ı âlimdir. Eğerçi halkı bilmez ise de Hakk'ı bilir. Zîrâ halk ne idüğün bilmez çoktur, ammâ Hakk'ı bilmez yoktur. Velâkin Hakkı da ne idüğün bilmez çoktur. İmdi her eşyâdan her neye baksan, onda Hakk'ı bilmeğe bir alem vâr idüğün müşâhede ve mütâlaa etsen, Hakk'ı "el-hayy" ismiyle zâkir olmuş olursun, dilin sâkit ise de. (Mısrî Efendi)

***Hayât-ı sâlik** (حيات سالك) **:** Sâlikin vücûd-i izâfîsi, deryây-ı vahdetten ayrılıp, kemâlâtından dûr olmuş iken, yine deryây-ı vahdete erişmekle ol kemâlâtı yine bulmak hayât gibi olup, bu hâle hayât ıstılâh ettiler. Zîrâ hayât ayn-ı vâhide olduğundan, noksân ve inkısâma kābil değildir. Zîrâ cevher-i ferddir ve her şey'de kemâliyledir. Eğerçi mahall i'tibârıyla tefâvüt vardır. Pes, şey'in şey' olması hayâtladır. Ve ol hayât hayâtullâhdır ki şey' onunla kāim olur. Hakk'ın sâir sıfatları dahi böyledir. Vücûd-i mutlak ve hakîkat-ı Muhammediyye gibi.

***Hayât-ı zâtiyye** (حيات ذاتيه) **:** Ukūl ve nüfûs-i kudsiyye makūlesi olan ervâhın hayâtları, hayât-ı zâtiyyedir ki rûhları ayn-ı zâtlarıdır. Zîrâ rûhun hayâtları ise rûhlarıyladır. Bu cihetten dediler ki, melâikenin mevti gaşye makūlesidir. Ve onların ecsâm-ı latîfesi, berzaha intikāl eden mü'minlerin suver-i misâliyyeleri gibidir. (Hakkı Efendi)

***Hayât-ı zâtiyye ve Hayât-ı rûhâniyye ve Hayât-ı hayvâniyye ve Hayât-ı zâhire ve Hayât-ı bâtına :** İnsân üç türlü hayâtı hâvîdir ki biri hayât-ı zâtiyye ve biri hayât-ı rûhâniyye ve biri hayât-ı hayvâniyyedir. Ve bunlar biri birinin tenezzülüdür. Ve aslu'l-küll, hayât-ı zâtiyyedir ki tecellî nûrunun bâtınıdır. Onun için her hayât-ı zâhire, bu hayât-ı bâtına ile kāimdir. Ve hayât-ı zâhirenin mufârakati, hayât-ı bâtınanın mufârakatini müstelzim değildir. Onun için meyyitin hayât-ı zâtiyyesi vardır. Bu hayât olmasa, nice meyyitler tekellüm etmezlerdi. Hattâ ashâb-ı Şehy İbn-i Arabî'den Bedr-i Habeşî gasl için serîr üzerine vaz' olundukta, gāsil onun heybetinden mütehayyir olunca, bedr-i mezkûr feth-i ayn edip gāsile, "iğsil" dediği ve emsâli bu makāmdandır.

Ma'lûm ola ki, mütekellim demiş ki; "Bîzârım ol tanrıdan ki küllîde zuhûr eyleye". Ve sûfî demiş ki ; "Bîzârım ol tanrıdan ki küllîde zuhûr etmeye". İkisinin dahi adem-i küfrüne hükm olundu. Zîrâ kelâmları müvelleddir ki i'tikādlarına râci'dir. Pes, mütekellimde tenzîhe gālib olmakla, ma'nây-ı küllîye nazar kıldı. Ve sûfîde hakîkat gālib olmakla, tecellîye nazar kıldı. Zîrâ cemî'-i cemâdâtta hayât-ı zâtiyye olduğu gibi ki nefh, rûh-i nefes-i rahmânînin eseridir. Cemî'-i hayvânâtta **[193-a]** vârdır ki ol nefh, rûh-i zâtînin bi'l-fi'l eseridir ki mebde'-i hiss ve hareket olan rûh-i hayvânîdir. Cemâdâtta ise, bu rûh-i hayvânî bi'l-fi'l mahsûs değildir. Ve insânda üç türlü rûh vârdır ki, biri anâsırında olan rûh-i zâtî ve biri dahi rûh-i menfûh-i izâfî ve biri dahi onun eseri olan rûh-i hayvânîdir. (Hitâb-ı Hakkı Efendi)

***Hayâtü'l-ervâh** (حيات الارواح) **:** Fahr-i Âlem (a.s.)dır.

***Hayât-ı bâkiye ve Hayât-ı ebediyye** (حيات باقيه و حيات ابديه) **:** Hızır (a.s.)ın ömrüne hayât-ı bâkiye derler. Ve onun ömrüne, hayât-ı ebediyye dahi derler.

***Hayât-ı ûlâ ve Hayât-ı sânî** (حيات اولى و حيات ثانى) **:** Hayât-ı ûlâ dünyâya gelmek ve hayât-ı sânî ölmezden evvel mevt-i irâdî ile ölmek demektir.

***Hayât-ı fânî ve Hayât-ı bâkî** (حيات فانى و حيات باقى) **:** واجعل الحجاب الاعظم حيات روحى Ya'nî Fahr-i Âlem (a.s.)ı hayât-ı rûhum kıl.Ya'nî imdâd-ı feyzini dâim eyle. Ve hadîsde gelir : انا من الله و المؤمنون منى [Ben Allâh'tan ve mü'minler de bendendir][111] Pes, bir rûh yoktur ki ol rûh-i a'zamdan müstefâd olmaya ve bekāsında ondan imdâd bulmaya. Ve bu hayât ibtidâ rûhun ve sâniyen bedenindir. Bedenin hayâtına i'tibâr olunmamakla hayâtı rûha muzâf kıldı. Husûsâ o makūle hayât-ı azîme sebeb olan vücûd-i şerîfi, hayât-ı hakîre vesîle etmek edebden hâricdir. Pes, işâret olunduğu üzere, Fahrî Âlem ebu'l-ervâh ve hayâtü'l-ervâh oldu. Onun için ba'zı kibâr buyurmuşlardır: Fahr-i Âlem cedd-i Îsâ (a.s.) dır. Hz. Îsâ nefh-i rûhu'l-kudsden ve rûhu'l-kuds dahi nûr-i Fahr-i Âlem'den me'hûzdür. Fe'fhem cidden.

Ve ilm-i şuhûdla hayât-ı rûh hâsıl olmadıkça insân meyyit hükmündedir. Zîrâ hayât-ı rûh, hayât-ı maksûdedir. Hayât-ı nefs-i hayvânî böyle değildir. Ve Fuzûlî kelimâtında gelir : Şehîd-i aşk olup feyz-i bekā kesb eylemek hoştur. Ne hâsıl bî-vefâ dehrin hayât-ı müsteâdından. Ya'nî şehâdette hayât-ı bâkiye vârdır ki hayât-ı fâniyeden efdaldir. Ve bu, hayât hasebiyledir. Mü'minler ve velîler hakkında vârid olmuştur : اولياء الله لا يموتون ولكن ينقلون من دار الى دار [Allâh'ın velî kulları ölmezler fakat bir evden diğerine naklolunurlar] Ve ba'zı rivâyâtta evliyâullâhdan bedel, "el-mü'minûn" düşmüştür. Meâli birdir, zîrâ maksûd mü'min-i kâmildir. Bu hayât-ı bâkiye sebebiyledir ki ebdân-ı kümmel tefessuh etmez. Zîrâ ilm-i hakîkî ve şuhûd-i hakkānî ile tefessuhu mûceb olan afv-ı nâttan münekkādır.

Li-müellifihî :

Çürümek istemez isen sen de,
Ola gör feyz-i ilmle zinde.

Rûh-i muhammedîde iki ma'nâ melhûzdür: Biri hayâtü'l-ervâh ve biri, sırrü'l-hakāyık olmaktır. Ve hakîkatte hayâtla sırr birdir. Zîrâ herkeste olan hakîkat-ı muhammediyye hassası, zikr olunan hayâtla mütehakkık olmuştur. Fe'fhem. Ve câizdir ki rûhla murâd, rûhu'n-nübüvvet ola. Pes, ma'nâ demek olur ki, (a.s.)ın kurbetini ve semere-i kurbet olan safâsını ve şuhûdunu benim sırr-ı hakîkatım kıl. Pes, bu sûrette takdîr ve te'vîle hâcet kalmaz. (İ. Hakkı Efendi k.s.)

***Hayât-ı bâkiye-i suveriyye ve Hayât-ı berzahiyye ve Hayât-ı cismâniyye-i Hazret-i Rasûl (a.s.) : [193-b]** Hadîsde gelir ki, Rasûlullâh (s.a.v.) buyurdular ki: "Benim size hayât ve memâtımdan her biri hayırlıdır." Hâzır olan ashâb (r.anhüm) suâl edip: "Hayâtınız hayırlı olduğu ma'lûm fe-emmâ memâtınız ne vechile hayırlıdır" dediklerinde, cevâb buyurdular ki : "Sizin bana her isneyn ve hamîs geceleri amelleriniz arzolunur. Eğer hayırlı bulursam hamd ederim ve eğer hilâfın dahi bulursam, sizin için istiğfâr eylerim."[112] Pes, bundan birkaç işâret hâsıl oldu. Evvelkisi budur ki, Rasûlullâh (s.a.v.) cümle kâinâttan hayırlı iken, hayât-ı bâkiye-i suveriyye ihtiyâr etmedikleri, ümmete nef' için idi. Zîrâ hayât-ı dünyâda istiğfâr ettikleri gibi berzahda dahi ümmet için istiğfâr ederler. Pes, dünyâda maksûd-i teblîğ hâsıl olunca, intikāl etmek evlâ oldu. Tâ ki ümmetin müsteadlarına dahi sırr-ı hilâfet zuhûr ede. Ve kāimakām-ı nebevî olmakla şeref-yâb olalar. Onun için ulemâ-i ümmet, enbiyâ-i benî isrâîl rütbesinde kılındı ki onlarla enbiyâ gibi dîn ve dünyâ masûn ve mahfûzdur.

Ve ikincisi budur ki, muktezây-ı hikmet budur ki bi'l-âhire her kemâl, zuhûrdan butûna intikāl ve mebde'-i evvele irtihâl eyleye. Husûsâ ki hayy ve kayyûm Allâh Teâlâ'dır. Ya'nî hayy odur ki bâkî ve dâim olup, ona fenâ mutlakan târî olmaya. Pes, insân-ı kâmil eğer çi fenâ-i ma'nevî ile hayât-ı bâkiye bulur. Velâkin intikāl ma'nâsına olan fenâ ona lâ-büddür. Zîrâ fenâ-i sûrî, neş'e-i uhrâya intisâba bâbdır. Lâ-siyemmâ, insân gerçi sırrı ile kadîm-i mutlaka muzâfdır. Fe-emmâ tecellî ile hudûsuna binâen mahlûkdur. Nitekim hadîsde gelir : اول ما خلق الله روحى [İlk yaratılan şey rûhumdur] [113]

---

[111] - Aclûnî, I, s.619.
[112] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, I, 509.
[113] - Hâkim, II, 600; **Müsned**, IV, 127, İbn Hibbân, **el-İhsân**, XIV, 312,313.

Ve üçüncüsü budur ki, Rasûlullâh'a göre hakîkat-ı memât yoktur. Belki bir dârdan bir dâra intikāl vardır. Bir hâneden bir hâneye intikāl gibi. Zîrâ meyyitten intifâ' olunmaz. Belki hayy olandan intifâ' olunur. Çünki Rasûlullâh'ın memâtı, hayâtı gibi hayr oldu. Pes, memâtı hayât hükmünde olmuş oldu. Ve mervîdir ki, onların hayâtı ümmetin salavâtına merhûndur. Salavât hôd evkāt-ı leyâlî ve eyyâmda meşârık-ı arz ve megāribinde olan âbidlerinden müstemirrdir. Ya'nî bir vakt yoktur ki onda salavât getirmek olmaya. Binâen-alâ-hâzâ, dâimâ kabirlerinde hayât ile mutasarrıflardır. Ve hayât-ı berzahiyyeleri, hayât-ı cismâniyelerine karîb olur vechiledir. Onun için hayâtları tahsîs olundu. Ve illâ şühedâ ve sulehâ dahi hayât-ı berzahiyye ile ahyâdır. Velâkin onların hayâtları mertebesinde değildir. El-hâsıl Rasûlullâh'da iki kemâl vârdır ki ümmetinin teveccühüyle hâsıl olmuştur. Biri hayât-ı berzahiyyedir ki salavât-ı ümmete merbûttur. Nitekim mübeyyendir. Ve bu ma'nâ, gayret-i ilâhiyye bâbındandır. Zîrâ cümle-i kemâlât-ı beşeriyye onun yüzünden hâsıl iken, ba'zı kemâl-i nebevî ümmet yüzünden hâsıl olmak, gayret-i ilâhiyyenin hükmüdür. Nitekim sultân, raiyyet üzerine emr ve nehy ve hükûmet eder. Velâkin sultânın dahi tahta culûsu raiyyet elindedir. Ve zikr olunan iki türlü kemâl, sâir ümemin teveccüh ve duâsıyla **[194-a]** olmayıp, bu ümmetin teveccüh ve duâsına ihtisâsına vech budur ki, Rasûlullâh (s.a.v.) Hak Teâlâ'nın kemâlâtına mazhar-ı tâm olduğu gibi, bu ümmet-i merhûme dahi Rasûlullâh'ın kemâlâtına mazhar-ı tâm oldu. Pes, kemâl-i isti'dâd ve tekābül-i mer'eteyn iktizâ etti ki ol ma'nâların zuhûru yine ümmete mevkūf ola. Ve bu kemâle mebnîdir ki yevm-i haşrde ekâmil-i ümmet "nefsî, nefsî " demezler. Belki onların kemâlleri, metbû'larının kemâline tâbi' olmakla havf ve hüznden min külli'l-vücûh müberrâlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir : خوف عليهم ولا هم يحزنون الا ان اولياء الله لا (Yûnus,10/62) [Haberiniz olsun ki, Allâh'ın veli kulları üzerine hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır]

Ve dördüncüsü budur ki, yevm-i isneyn ve hamîsin sâir eyyâm üzerine min ba'di'l-vücûh tefâvütü vardır. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.)isneyn için, yevm-i velâdetimdir ve hamîs için yevm-i arz-ı a'mâldir diye sâim olurlardı. Bu sebepten ümmete dahi zikr olunan iki günü sâim olmak mesnûn oldu. Ve yevm-i isneyn ve yevm-i velâdet-i nebevî olmakla ol gün ebvâb-ı cinân meftûha oldu. Şehr-i ramazânda olduğu gibi. Ve yevm-i hamîs dahi, yevm-i cum'a civârında vâki' olmakla şeref buldu. Yevm-i cum'a, yevmü'l-mezîd, yevm-i câize ve bekādır. Pes, ona münâsib olan, ondan mukaddem olan gün yevm-i defter ve yevm-i arz ola. Tâ ki herkesin isti'dâdına göre vaktinde câize verile. Onun için gece ve gün a'mâl-i ibâd levh-i mahfûza ve Rasûlullâh (s.a.v.)e arz olunur. Ve lâ-hayr ve lâ-şerr olan ıskāt olunduktan sonra, şerr olan nesneler dahi istiğfâr-ı peygamber ile defterden muzmahill olup, bâkî kalan hasenât ile fazâhattan necât ve rif'at ve derecât husûle gelir.

Beşincisi budur ki, sûret-i hayrda hamd etmek ferah ve sürûra ve sûret-i şerrde istiğfâr etmek gamm ve hüzne delâlet eder. Pes, her ne kadar istiğfâr-ı Rasûlullâh (a.s.) tiryâk ise de zehr-i maâsîden firâr eyleye. Ve ol cenâb-ı âlînin teessüfüne bâis olmaya. Zîrâ onu âzürde etmek, ziyâde kabâhattir. Hattâ demişlerdir ki, her mü'min huzûr-i Rasûlullâh'da hâzır gibidir. Zîrâ mü'minde envâr-ı akl-ı evvelden bir hisse-i nûr vârdır ki ol nûr ile taayyün bulmuştur. Huzûr-i Rasûlullâh'da ise terk-i edeb olmaz. Husûsâ pâdişâhda olmadığı gibi. Onun için erbâb-ı mükâşefe dâimâ muhâfaza-i ahkâm ve mürâât-i âdâb ederler. Ve hisse-i nûr dedikleri, teba'uz ve tecezzî tarîkiyle değildir. Zîrâ ol nûr-i akl ve kemâl-i besâtından ötürü şey'-i mürekkeb gibi müteferrık ve mütehassıs olmaz. Belki onun herkese in'ikâsı, pertev-i şemsin in'ikâsı gibidir. Eğerçi vech-i arzda cibâl-i hâile ve revâzin makūlesi olmaya, bin pâre nûr görünürdü. Fe-emmâ ba'zı hâil hasebiyle sâye hâsıl olup, nûr dahi mütecezzî sûrette göründü. El-hâsıl pencerelerin hânelerine göre, pertev-i şemsin hisse hisse görünmesinden fi'l-hakîka mütecezzî olması lâzım gelmez. Belki ke'l-evvel besâtati üzerinedir. Nitekim âyine tûlânî ve yâhut **[194-b]** müdevvir olsa, çehreyi dahi ol vechile gösterir. Maa-hâzâ çehre-i nâzırda ol keyfiyyet yoktur. Ve nûr-i ilâhî ki "nûrü's-semâvât-i ve'l-arz" dır, ona kıyâs oluna. Ve bu üslûb üzerine dilde ma'rifet ve rûhda müşâhede hâsıl olsa, herkes ilhâddan halâs olur ve kayd-ı kesretten necât bulur demişlerdir.

Altıncısı budur ki, istiğfâr vird-i kadîmdir ki enbiyâ ve evliyâ ona iştigāl göstermişlerdir. Velâkin herkesin istiğfârı kendi zellesine göre ve makāmına nazar iledir. Ve kişi günâhda musırr olunca gayrın istiğfârından dahi müntefi' olur. Ve gâh olur ki istiğfâr etmek, bâisinden selâmet-i taleb veyâ adem-i ısrârı ricâ olur. Ümmet için olan istiğfâr-ı nebevî gibi. Zîrâ Rasûlullâh (s.a.v.)in istiğfârı, ümmetin bi'l-fi'l günâhına göre olduğu gibi, ümmetin ol ma'siyet üzerine ısrâr etmeleri için her taarruzdan hâlî değildir.

Ve yedincisi budur ki, gerçi enbiyâ ma'sûm ve evliyâ mahfûzlardır. Velâkin ismet ve hıfzda olan imtinâ'-i zenb, imtinâ'-i bi'l-gayrdır. Pes, Hak Teâlâ takdîr ettiği kazâ vâki' olmak için perde-i ismet ve hıfzı hetk eder. Ve bu sebeple abdden zelle sâdır olur. Ve kazâ yerini bulup, eseri vukû'undan sonra zelle ile münharif olan mahall-i istiğfâr ile mülteim olur ki ona tevbe-i nasûh

derler. Ve abd yine ke'l-evvel olur. ان الله يحب التوابين (Bakara,2/222) [Allâh çok tevbe edenleri sever] nassı ve التائب من الذنب كمن لا ذنب له [Günahtan tevbe eden, günahsız gibidir][114] hadîsi dahi ona nâzırdır. Zîrâ makām-ı mahbûbiyyet, makām-ı âlîdir. Ve bundan fehm olunur ki musırr olana Allâh Teâlâ buğz ve adâvet eder. Ve insân beşer olduğu cihetten şerr ondan cüz'dür. Nişânesi dahi yedeyn ya'nî cemâl ve celâl ve teşbîh ve tenzîh sırrı üzerine tahmîr olunmakla hatâdan sâlim değildir. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.) hatâyı cümleye nisbet etti. Maa-hâzâ ashâb arasında ekâmil-i nâsdan kimseler vâr idi ki hulefâ gibi. Velâkin müttekîye lâzımdır ki takvâsı üzerine bi-kaderi'l-istitāa devâm göstere ve umûr-i dîniyyeyi hark eden esbâbdan tehâşî eyleye. Ve dâimâ, ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا او اخطانا (Bakara,2/286) [Ey Rabbimiz! Eğer unutarak veya kasdımız olmayarak yaptıysak bizi muâhaze buyurma!] diye duâ ede. Demişlerdir ki, vesâil-i nisyân ve hatâ üzerine dahi hükmü merfû' ise de muâheze câizdir. Eğerçi her câiz olan nesne vâki' değildir. Ve insân hatâ ile zehr tenâvül etse mühlik olduğu gibi, sâir hatâyây-ı beşeriyye dahi böyledir. Pes, mağrûr olmayıp nefs ve şeytândan her dem Hakk'a istiâze eyleye. (Nukile min **Şerh-i Heft Suâl-i Hakkı**)

***Hayât-ı zâtiyye ve Hayât-ı ârıza** (حيات ذاتيه و حيات عارضه) : Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ'nın hayâtı hayât-ı zâtiyyedir. Ve halkın hayâtı, hayât-ı ârızadır. Ve hayât-ı ârıza iki vechiledir : Biri, nefh-i rûhla olan hayâttır ki Âdem hakkında vârid olmuştur. Ve biri dahi, eser-i rûh-i izâfî olan rûh-i hayvânîdir ki demdir. Ya'nî ciğer kanı üzerinde olan buhâr-ı latîfdir ki demin uruka **[195-a]** cereyânı ile ol buhâr dahi sârîdir. Ve alâ külli't-takdîrîn zâtî değildir. Ve zâtî olmayan müsteârdır. Onun için bi'l-âhire kabz ve ahz olunur. Hayât-ı zâtiyye-i ilâhiyye ise, ezelî ve ebedîdir. Pes, gayrın hayâtına kıyâs olunmaz ve künhü üzere bilinmez. Eğerçi ba'zı vücûhla ta'rîf eylemişlerdir. Velâkin ol hayâtın vücûdu ve sıhhati âsârından ma'lûm ve meşhûddur. Nazar eyle ki, eşyâ nefes-i rahmândan vücûda gelmiştir. Ve bağ ve bağçeye düşen nemden nebât ve eşcâr tâzelenir ve hayât bulur. Ve ol hayât ki su yüzünden vücûda gelir ki ona dirlik ve nemâ derler, suyun eseridir. Pes, eğer suda hayât olmasa ve muhyî ismine mazhar kılmasa, ومن الماء كل شئ حى (Enbiyâ,21/30) [Hayatı olan herşeyi sudan yarattık] mûcebince isâbet ettiği yerde hayâttan eser olmazdı. Zîrâ mürdede zindelik olmadığı gibi zindelik eseri dahi olmaz. Ve bu makāmdan dediler ki, her şeyde rûh-i müdebbir vârdır ki ol şey' ol rûhla zindedir. Velâkin ba'zında eseri hafîdir. El-hâsıl kalem-i a'lâdan gāyet-i mahlûkāt olan insâna dek tecellî birdir. Mahâll i'tibârıyla müteaddid görünür ise de. Ve cümlenin zuhûru nefes-i rahmânîye menûttur. Ve tahte's-serâdan fevka's-serâya varınca, cemî' ityân ervâh ve ecsâmla meşhûn olduğu gibi, her mahlûk dahi mertebesine göre rûhdan hissemend olmuş ve hayât bulmuştur.

Binâen-alâ-hâzâ, âlemde hayy olmadık nesne yoktur. Eğer meyyit ise de. Zîrâ cümlesi hayyın eseridir. Ve sırr-ı hayâtın zuhûru olmadıkça keşf-i sahîh olmaz. Meğer tevfîk-i ilâhî erişip nikāb-ı celâl merfû' ve vech-i cemâl mekşûf olup, sırr-ı hayâtın sereyânı ve feyz-i nefesin cereyânı nümâyân olur. Ve ne vechile diri, diriyi ekl eder veyâ mess eyler veyâ üzerinde yürür. Ve alâ hâzâ, zuhûr bulur. Ve bu makāmda mükâşife ağyâr kalmaz. Zîrâ her gördüğü, yârin eseri ve her işittiği, dostun haberi ve her kemâli, onun nazarı olur. Velâkin mahall-i hatardır. Zîrâ ilm ve şuhûd ve ameli biri birinden fark etmelidir ki mescid ehli meyhâneye ve kenîseye girmez. Ve "hak, hak, hû, hû" diyen, sanma baş urmaz. Vücûd-i âmmın şuhûdu, halkı sıfâtta biri birinden temyîz etmekten seni men' etmesin. Zîrâ âlem-i cem'e, âlem-i fark mîzân konulmuştur. انما الخمر رجس [İçki murdardır] denildikten sonra dahi sana اشرب الخمر [İçki iç] demezler. Bi'l-farz deseler, mekr-i ilâhî kabîlindendir ki mertebe-i irfânına mahakdır.

Ey âşık ! Eğer Allâh Teâlâ sana "hayy" ismi ile tecellî etse, "abdü'l-hayy" oldun ve hayât-ı sermediyye buldun ve ebedî sûreten ve ma'nen solmadın ve yerler seni yemek harâm oldu. Şol cihetten ki yerin yübûseti senin hakkında rutûbet mertebesin buldu. Ve ravzan feyz-i bâkî buldukça solmaz. Ve sen gerçi ferşdesin fe-emmâ arşdasın. Ve eğerçi arşdasın velâkin zü'l-arşi'l-mecîd yanındasın ki mak'ad-i sıdkdasın. Fe-emmâ tecellî televvün edinceye dek ve bu dünyâdan intikāl edip gidinceye dek, şol hayât-ı fâniye **[195-b]** ehlinin cefâsını çek. Zîrâ esmâ-i celâliyye mevtınında bulundun. Onun için mahcûblar ve a'mâlar sana celâlle nazar ederler. Eğer cemâlini görseler, kul ve kurbân olurlardı ve kullukta pâdişâhlık mertebesin bulurlardı. Nitekim bu kavmin hakkında dediler : هم ملوك تحت الاطمار وان للفقراء سلطنة يوم القيمة [Onlar dünyada halk nazarında sultandır ve hiç şüphesiz fakirlerin saltanatı kıyamet günündedir] İşte hayâtın sırrını duydun ve bu hayât sana nereden mufâz olur bildin ki ol ma'nâ ve feyz sana rûh-i insân vesâtatıyladır. Zîrâ Allâh Teâlâ'ya irtibâtın onunladır. Ve onlar ki bu hayâtı mürde kılmışlardır, onlar sûret-i insânda

[114] - İbn Mâce, Zühd, 30; Aclûnî, I, 296.

hayvânlardır ki hayvânda nefs-i hayvâniyyeden gayrı eser yoktur. Ve bu heykelin kıvâmı gerçi onunladır velâkin heykelinden ve mizâc-ı tıbbîden halâs olmayan kimse ol hayât ile münâsebet etmez ve müfîz-i hayâtı gözetmez. Nitekim demişlerdir ki, من خاف على هيكله لم يرى الله جهارا علنا كل [Her kim heykelinden korkarsa, Allâh'ı cehren ve alenen göremez] Ve hayât-ı ebediyye erbâbının nazarları şöyledir ki, kime dokunur ise hayât bahş olur. Meğer ki mahallin kābiliyyeti olmaya. Nazar eyle ki dağlar sebâtta ricâl hükmünde ve yâhut bi'l-aks olmakla cihet-i câmia sebebiyle ricâlin dağlar nazîri oldu. Ol cihetten onlardan yeşillik gitmedi. Ve ekseri mevâzi'i sebz-i ter kaldı. Sahrâlar ise, dağların feyzine muhtâc oldu. Pes, yerlerin feyzine dağlar mabde' ve bahâne olduğu gibi. Kurumuş sînelerin hayât ve nemâsına dahi ricâlullâh vâsıta ve vesîle oldu.

Li-muharririhî :

İlâhî, bizi evliyâya kul et,
O sultānların feyzini bol et.
Çü dilden dile vardır özge yol,
Bizi iş bu yollarda parça pûl et. (**Necât-ı Hakkı**)

***Hayât-ı hakkāniyye** (حيات حقانيه) :* Ve hayât dedikleri ma'nâ, dünyâda mestûr ve âhirette zâhir olmak خلق الله ادم على صورته [Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı][115] Sûret-i ilâhiyyeden murâd, sıfât mertebesidir ki, hayât, ilm, sem', basar, irâdet, kudret, kelâmdır. Pes, sûret-i Âdem, bu sûret-i ilâhiyye üzerine gelmiştir. Zîrâ bi'l-fi'l mazhardır. Ve insânın sırrı, Hakk'ın zâhiri ve sûretidir. Fe-emmâ Hakk'ın sırrı, sırr-ı insânın bâtını ve hakîkatıdır. Ve bu sırr-ı ilâhî, ism-i a'zamdan ibâret olan "kâf"e izâfet olundu. Onun için câmi' denildi. Zîrâ cemî' esrârı câmi' ve cümle hakāyıka şâmildir. Ve Fahr-i Âlem (a.s.) onun hakîkatı ile zuhûr eylemiştir ki Hakk'a dâldir. Zîrâ avâlim içinde hakîkat-ı muhammediyye âlem-i a'lâdır. Ve zât-ı Hakk'a delâlet eden eşyâda, hakîkat-ı muhammediyyeden evsa' ve ulu yoktur. Onun için bu hakîkatın feleki hayâttır. Ya'nî bu hakîkatın hayâtta felek-i arş gibi ihâta-i tâmmı vârdır. Zîrâ cümleye sârîdir. Kiminde hakkānî ve kiminde sûrî. Pes, hayâttan evsâ' yoktur. Cemâd demek, i'tibâr-ı zâhirledir. Meselâ, meyyitin hayât-ı hakkāniyyesi vârdır ki mükâşefe ile bilinir. Eğerçi ki zâhiri cemâddır. Ve hacerin dahi bu ma'nâya hayâtı vârdır. Onun için Hz. Mûsâ'nın (a.s.) sevbini alıp firâr eyledi. Nitekim tefâsîrde mübeyyendir. Ya'nî Hz. Mûsâ (a.s.) **[196-a]** beden-i şerîflerini kavmine göstermediklerinden, kavm-i sâhib-i illet zannında iken, bir gün Mûsâ su kenarında soyunup esvâbını bir taş üzerine koyup suya girdikte, esvâbını taş alıp firâr etti. Verâsından uryânen billûr gibi ten-i saâdetleriyle gidip kavmine göründü. Bî-illet olduğu ma'lûm oldu. Ol taş sâhib-i hayât olmasaydı, esvâbı nice alıp giderdi. Fe'fhem cidden. Bu sebeptendir ki, kıyâmet gününde müezzinin savtını işiten ratb ü yâbis şehâdet etse gerektir. Nitekim hadîsde musarrahdır. Şehâdet ise hayât ve ilm ehline mahsûsdur. Ve me'kûlât ve meşrûbâttan sıhhat-i vücûd ve bekā-i beden hâsıl olmak hayâttandır. Zîrâ mahz-ı cemâddan nemâ hâsıl olmaz. Ve bu sırr-ı azîmdir ki ehlullâh bilir. Ve Kur'ân'da dahi buna şâhid vardır. Nitekim gelir : وان الدار الاخرة لهى الحيوان (Ankebût,29/64) [Âhiret yurdu ise asıl hayat odur!] Dâr-ı âhirette eşyânın hayâtı zâhir ve dâr-ı dünyâda mestûredir. Sırrı budur ki dünya kalıb ve âhiret kalb gibidir. Biri kesîf-i cismânî ve biri latîf-i rûhânîdir. Ve âhirette kalb, kalıb sûretiyle tasavvur eylese gerekdir. Onun için âhirete "âlem-i sıfat" demişlerdir. Zîrâ dünyâda olan sıfât-ı kalbiyye orada sıfât-ı kalıbiyyeye duhûl eder. Nitekim Kur'ân'da gelir : فتاتون افواجا (Nebe',78/18) [Siz bölük bölük geleceksiniz] Bu âlemde olan hayâtın zuhûruna kesâfet-i mizâc mâni' olmuştur. Ehlullâhın kemâl-i letāfetleri olmakla, idrâk ederler. Ve bu mevtında rü'yetten men' olunmak, bu sırr üzerine mebnîdir. Onun için erbâb-ı basîret ve bâtın ve vecdân için idrâk-i şuhûda mâni' yoktur. فاعرف واغتنم [Anla ve zenginleş]

Li-muharririhî :

Hâsıl olmaz zelle tecellî-i Hakk,
Rûşen olur mu hânesi mutlak.
Hâne kîm revzenesi yoktur onun,
Nûr-i hurşîdden olubdur muğlak.
Görür her cism ü cân içre bir özge cân, cân ehli,
Bilir bu remmzi ey Hakkı hayât-ı cāvidân ehli.

---

[115] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; İbn Hanbel, II, 251.

Li-muharririhî :

Her kimîn zâtında vâr sırr-ı hayât,
Cümle ahvâli olur tayyibât.
Nefh-i Cibrîl erdi çünki Meryem'e,
Doğdu Îsâ'dan bu denli beyyinât.
Ger nefes aldınsa kâmilden bugün,
Tâze bittin bu nefesden hayvân,nebât.
Tûti-i rûha kafes olup bu hâk,
Verdiler ona gıdâ kand-ı nebât.
Sûret-i âlem kamu telvîn ise,
Ârife temkînden besdir sebât.
Ger fenâ ve bekādır hâl-i dil,
Yoktur âlemde bekā için bir ân.
Menzile erdi bu denli reh-revân,
Dur sen de sâlik isen Âdem'i ân.
Evvel ü âhir çü yârin hak durur,
Hakkıyâ, ağyâra etme iltifât.

***Hayâ** (حيا) **:** Hayâ ikidir : Biri Hak'dandır ki utanıp Hakk'ın nehy ettiği yerde bulunmamaktır. Ve biri dahi halktandır ki terk-i edebden ihtirâzdır. Zîrâ edeb odur ki umûr-i müstahsene riâyet eyleye. Onun için bu makūle umûra riâyet etmeyene, edepesiz ve hayâsız derler. Eşrâf yanlarında ayağın uzatmak ve kahkaha ile gülmek gibi. (Hakkı Efendi)

***Hayâ-i nefsânî ve Hayâ-i îmânî ve Hayâ-i farz ve Hayâ-i mesnûn :** Hayâ-i nefsânî, hayâ-i infiâl-i nefsânîdir ki muktezâsı bâis-i melâmet olacak nesneyi terkdir. Ve bir hayâ dahi odur ki mûcebi sebeb-i ukūbet olan nesneden i'râzdır. Ona **[196-b]** hayâ-i îmânî derler. Pes, hayâ-i nefsânî, melâmet-i halka ve hayâ-i îmânî, havf-i Hakk'a râci'dir. Ve bu iki hayânın ictimâ'ı, umûr-i dîn ve dünyânın intizâmına bâisdir. Ve Hak Teâlâ'nın hayâ ile mevsûf olduğu, muâmeleye göredir. Nitekim hadîsde gelir : ان الله حيى كريم يستحيى اذا رفع العبد اليه يديه ان يردها صفرا حتى يضع فيها خيرا Ya'nî burada hayâ, alâ sebîli't-temsîl cârîdir. Pes, demek olur ki, kerîm olan kimse sâil-i muhtâcı tahyîb etmediği gibi, Allâh Teâlâ dahi sıfrü'l-yed redd etmez. Ve yine gelir : ان يعذبه ان الله يستحيى من ذى الشيبة ا لمسلم Ya'nî ta'zîbi terk eder ve ehl-i hayânın muâmelesi gibi muâmele eder. Ve Kur'ân'da gelir : ان الله لا يستحيى ان يضرب مثلا ما بعوضة (Bakara,2/26) Ya'nî Allâh Teâlâ baûza ile darb-ı mesel etmeği terk etmez. Şol kimsenin terki gibi ki baûzanın hakāretine bakıp, onunla temsîli terk eylemez.

Ba'de-zâ hayânın farzı ve sünneti vardır. Hayâ-i farz budur ki, Allâh Teâlâ seni emr ettiği yerde görmemekten ve nehy eylediği yerde bulmaktan hayâ edesin. Onun için vuzûda gasl-i vech ederken, اللهما جعل وجهى وجه الحياء [Allâhım! Yüzümü hayâ yüzü kıl] diye duâ eyle. Tâ ki her vechile utanır yüzlü olasın, utanmaz olmayasın. Ve hayâ-i mesnûn odur ki halvette keşf-i avret etmeyesin. Halk yüzüne halkdan hayâ ettiğin gibi, halvette dahi Hak'dan hayâ edesin. Ve latîfe-i insâniyyenin her cüz'ünü biri birinden setr edesin. Ve mahremin olan hâtunun ve câriyenin avretine dahi nazar etmeyesin. Eğerçi inde'ş-şer' nazar etmek mübâhdır. Velâkin isti'mâl-i edeb, efdal ve evlâdır. Husûsâ ki, mushaf ve sulehâ yüzüne bakdığın gözü müstehcen yerlerde isti'mâl etmek, makām-ı ma'rifet ve müşâhedeye münâsib değildir. Onun için Hz. Alî (k.v.) mevzı'-i edebe nazar etmedi. Ve Rasûlullâh'a nazar ettiğim göz ile oraya nice nazar edeyim dedi. Ve Hz. Osmân (r.a.) yemîni ile mess-i avret etmedi. Zîrâ hâl-i mübâyaada yemîn-i mübâreke-i Rasûlullâh'a el urmuş idi. Ve her kemâl ve edeb Rasûlullâh'da mevcûd idi. Velâkin havâss-ı ümmette bi-hasebi'l-hâl ba'zısı gālib oldu. Meselâ, Hz. Sıddîk'da vasf-ı sıdk ve Hz. Fârûk'da vasf-ı adl ve Hz. Zi'n-nûreyn'de vasf-ı hayâ ve Hz. Murtazâ'da vasf-ı ilm gibi (r.anhüm). Onun için her biri bir vasfla müştehir oldu. Ve her vasfın hakîkatı, yerinde vücûd buldu. Eğerçi cümlesi her mertebenin ashâbı ve her kemâlin erbâbıdır. Fa'rif.

Ve bu makāmdandır ki tâife-i sûfiyye meşy ettikleri yerde pabuçları üzerine nazar ederler ve etrâfa bakmazlar. Zîrâ erbâb-ı hevâya müşâreketle terk-i edeb vâki' olduğundan gayrı, nazarları nice umûr-i müstakbeheye dokunur. Husûsâ, mahall-i şehevâta ve vücûh-i ehl-i inkâra nazar etmek, sûreten ve ma'nen bâis-i hasâret ve noksân olur. Ve istihdâdda kendi avretine ve hitânda **[197-a]** gayrın sev'esine ve cerrâh ve tabîbin dahi nâ-mahreme nazarları müstesnâdır ki mevâzı'-i

zarûrettendir. Ve demişlerdir ki, الضرورات تبيح المحظورات [Zâruretler mahzûrâtı mübah kılar] Ve Hazret-i Ka'benin derûnunda etrâfa nazar etmeye. Mahcûb ve mükâşif, ikisine dahi râci'dir. Zîrâ Ka'be makām-ı ahadiyyete nâzırdır. Huzûr-i Hak ise makām-ı celâl ve heybettir. Velâkin esmâ ve sıfâtını mütâlaa tarîkiyle seyr etse, lâ-be'sdir. Zîrâ görmemekten, görmek evlâdır, edebine mukārin olunca. Muvâcehe-i nebeviyyeye olan muâmele dahi ona kıyâs oluna. Ve ezvâc-ı mutahhere merâkidini ziyâret dahi böyledir. Onun için ba'zıları hâric türbeden teveccüh ederler. Zîrâ kabirleri cesedlerini zamm etmekle müşâhede-i kubûr, mütâlaa-i ecsâd gibi olur. Zamân-ı hayâtlarında ise karîben görmek yokdu, gerekse mestûre olsunlar. Belki baîden şeyhlerini görmek câiz idi. Lâkin hicâb âyetleri nâzil olduktan sonra, ashâb efendilerimiz ezvâc-ı mutahherâta ferâceli ve ferâcesiz hiç nazar edemediler. Velâkin merâtib müşâhede ve nazar tefâvüt üzerinedir. Herkesin eğer türbelerde ve eğer gayrıda nazarda hâli ne idiğün Hak bilir ve mücâzâtı ona göre olur. Çünki insân telvînât-ı nefsden halâs olmaya, her hâlle ağmâz-ı ayn gerekdir. Nazar eyle ki cenâze-i ecnebîde, imâm olan kimse meyyitin sadrı muhâzâtında mıdır, değil midir bilmeye. Ve bu makūle mütâlaadan gāib ola. Ve adem-i gaybûbeti sûretinde bi-kaderi't-tākat tekellüf ede. Zîrâ hadîs-i nefs menhî ve sebeb-i butlân salavâttır. Ve ba'zı havâtır ki gelir, gider, onun zararı olmaz. Zîrâ âlem-i hisden bi'l-külliye münselih olmak herkesin kârı değildir. Belki kümmel evliyâ hâlidir. İşte eczâ-i salavâtın ba'zısı makbûl ve ba'zısı merdûd olmak, hadîs-i nefse göredir. Gel imdi, dîvân-ı Hak'da dururken vesveseden ve hadîs-i nefsden ve emsâlinden hazer ve hayâ eyle. Tâ ki makbûl-i mutlak olasın. Ve bu ma'nâdandır ki, salâtta cemâat meşrû'dur. Zîrâ cemâatte şefâat vardır. Ve şefâate zarûret olmasa dahi şeâir-i islâmiyyeyi icrâ ve izhâr etmek takviyet-i dîne nâzırdır. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı**)

***Hayâ-i cinâyet ve Hayâ-i kerem ve Hayâ-i istihkār ve Hayâ-i in'âm :** Demişlerdir ki, hayâ vücûh üzerinedir. Evvelkisi, hayâ-i cinâyettir. Âdem (a.s.) hâli gibi ki şecere-i menhiyyeden ekl edip, üzerinden libâs menzû' olunca firâr eyledi. Bizden mi firâr edersin denildikte, "bel ahyâün minke" diye cevâb verdi. Ve ikincisi, hayâ-i keremdir. Fahr-i Âlem'in (s.a.v.) hayâsı gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir : ان ذلكم كان يؤذى النبى فيستحيى منكم (Ahzâb,33/53) Ya'nî ba'de ekli't-taâm hâne-i Rasûl'de meks etmeniz, onu bî-huzûr eder ve sizi hâneden ihrâc etmekten hayâ eyler. Ve üçüncüsü, hayâ-i istihkārdır. Hz. Mûsâ (a.s.) hâli gibi ki münâcâtında : "Yâ rabbi ! Bana ba'zı hâcât-ı zarûriyye ârız olur ki hakāretinden sana arz etmekten hayâ ederim " dedik te, Cenâb-ı Rahmân ve Rahîm **[197-b]** buyurdu ki, milh ve acîn ve alef ve şâtına varınca benden taleb eyle ve utanma. Zîrâ Cenâb-ı Hak esmâ yüzünden mahlûkun her mertebesine nüzûl eder ve gayb olmaz. Ve eğer mülûk bu irtibâtı bileydi, onlar dahi reâyâya bu muâmeleyi ederdi. Velâkin idrâke sırr-ı hilâfet lâzımdır. Hilâfet ise, enbiyâ ve evliyâda olur. Dördüncüsü, hayâ-i in'âmdır. Hayâ-i bârî teâlâ gibi. Yevm-i kıyâmette abd, sırâtı ubûr ettikten sonra yedine bir mühürlü kağıt verip, derûnunda yazılmış ki, فعلت و فعلت ولكن على ملاء الناس [Her ne yaptınsa yaptın fakat insanların gözü önünde yaptın] Şerm-sâr olmayasın diye zunûbunu izhâr ve uyûbunu keşf etmedim. Yürü mağfiret ettim diye. Ve'l-hamdülillâhi alâ in'âmihî ve ifdâlihî ve alâ envâi keremihî ve nevâlihî. Mervîdir ki, Hz. Âdem'e (a.s.)akl ve hayâ ve îmân arz olundukta Âdem aklı kabûl edince, îmân ve hayâ akla tâbi' oldular. Pes, bî-akl olan kimsenin ya'nî ahmağın hayâ ve îmânı olmaz. Şol cihetten ki akl ilmin âlidir. Çünki vâsıta bulunmaya, mevsût-i ileyh dahi vücûd bulmaz. Ve ilm ve ma'rifet olmayınca hayâ neden hâsıl olur. Bu ma'nâdandır ki hâricde mekân-ı hayâ, basar ve dâhilinde basîrettir. A'mâda hayâ olmaz. Çünki basîret meftûha ola, basar dahi ona tâbi' olur. Ve a'mâ olduğu sûrette dahi, min külli'l-vücûh hayâya haml eder. Zîrâ kâmil olan insânın indinde gāib ve hâzır ve hicâb ve keşf ve amâ ve ibsâr berâberdir. المقول ويكون جميع الخلق عندك حقيقة دون مؤل فليكن عقلك من العقل الاول حتى يكون علمك من الفيض الاقدس [Aklın akl-ı evvelden olsun ki ilmin feyz-i akdesten mekûl olur ve o zaman bütün halk senin katında te'vîlsiz hakikat olur] (Hakkı Efendi)

***Hayret** (حيرت): Hayret ikidir : Evvelki hayret, anlayamadığından mezmûmdur. İkinci hayret, azametinden hayrettir. İşte bu hayret makbûldür. Fe'fhem cidden.

***Hayvân-ı nâtık** (حيوان ناطق) : İnsân demektir.

***Hayvân-ı gayr-ı nâtık** (حيوان غير ناطق) : At ve sâir hayvânâta derler.

***Hayvân-ı nâtık mefhûmu :** Ma'lûm ola ki, insân hayvân-ı nâtık mefhûmunun bir i'tibârıyla aynı ve i'tibâr-ı âhar ile gayrıdır. İmdi vasf-ı mahlûk kendi zâtının min vechi'l-inkısâm gayrıdır ve min vechi't-terkîb ayn-ı zâtıdır. Ve Hak Sübhânehû ve Teâlâ'da emr böyle değildir ki onda inkısâm ve terkîb muhâldir. (Hakkı Efendi)

***Hayvânât-ı ucum** (حيوانات عجم) : Hayvân-ı gayr-ı nâtık demektir.

***Hayyiz** (حيز) : Kalakdan ibârettir. Ve hayyiz dedikleri, mütekellimîne göre ferâğ-i mütevehhimdir.Ve hukemâya göre, ferâğ-ı mevcûddur. Ve hayyiz dedikleri mevcûd mu yoksa mütevehhim mi diye suâl olunur ise inde'l-hukemâ mevcûd ve inde'l-mükellimîn mütevehhimdir. Ve ferağ, içi boş demektir. Ve hayyiz mekâna dahi ıtlâk olunur. Bizim hayyizimiz hevâdır, balıkların hayyizi su olduğu gibi.

***Hayzü'r-ricâl** (حيض الرجال) : Kerâmetü'l-velîye, hayzü'r-ricâl dedikleri bu cihettendir ki hâtunlara hayz görmek, vücûdlarında harâret bulunup, evlâd getirmek mümkin olduğu gibi sâlikler mâ-dâm ki cezbededirler, elbette matlûbe vâsıl olurlar. Ve dahi mürşîdin sâlikin terbiyesinde zahmeti, sâlikda cezbe zuhûruna dekdir. Ba'de'z-zuhûr min-vechin zahmetten kurtulur. (Müstakîm Nakşibendî) **[198-a]**

YEDİNCİ BÂB HARF-İ HI (خ) DIR

***el-Hâfız** (الخافض): Öyle Allâh ki, küffâr-ı eşkiyâ ile a'dâsını ib'âd ile hıfz edicidir. Ya'nî aşka erdiricidir, ihtiyârları sebebiyle, zîrâ ilm ma'lûma tâbi'dir.(Nukile min **Esmâü'l-Hüsnâ**)

***el-Hâlık** (الخالق): Öyle Allâh ki, eşyâyı takdîr edicidir, hikmeti iktizâ ettiği üzere. Kulun bundan nasîbi, nefsi için bir fi'l görmeyip, illâ ol fi'lde Allâh Teâlâ'nın fi'lin görmekdir. Pes, imdi, bir çöp kımıldayamaz ve bir ma'dûm zâhir olmaz illâ Allâh Teâlâ'nın emri ve irâdetiyle olur. (Nukile min **Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Hâtem-i ekber ve Hâtem-i asgar ve Hâtem-i sagîr ve Hâtem-i kebîr** (و خاتم صغير و خاتم كبير و خاتم اكبر و خاتم اصغر): Hâtemân-ı velâyet dörttür: Hâtem-i ekber, Îsâ bin Meryem (a.s.) dır. Ve hâtem-i asgar, Şeyh Muhyiddîn (r.a.) dır. Ve hâtem-i kebîr, Alî bin Ebî Tâlib (k.v.) dir. Ve hâtem-i sagîr, Muhammed ki mehdîdir (r.a.). (Hakkı Efendi)

***Hâtimü'l-mevcûdât** (خاتم الموجودات) : Âlem-i insân.

***Hâtimü'l-mevcûdât** (خاتم الموجودات) : İnsân-ı kâmil.

***Hâssatu'llâh** (خاصة الله) : Hakk'a mahsûs olup, bir şey'e bakmaz demektir.

***Hâssa** (خاصه) : Fülâna mahsûs demektir.

***Hâfıkayn** (خافقين) : Mağrib ile meşrık beyni.

***Hâtır-ı Hak** (خاطر حق) : Bir şey' ona muârızaya kâdir olmaya demektir.

***Hâtıra** (خاطره) : Kalbe gelen şey'dir. Ya'nî esnây-ı teveccühde sâlikin hâtırına sûretsiz ma'nâ cihetiyle bir hâtıra hutûr eder ise, ol hâtıraya "takāl" derler. Münkirâttan olur ise, ol hâtıraya "kabz" derler. Lâzım ve müstahsenâttan olup kendine safâ verir ise, "bast" derler. Hamd ile ziyâde olur. Bu mertebeye "makām-ı sâlik-i gayr-ı meczûb" derler. Onların bundan a'lâ makāmları yoktur. Mertebe-i ubûdiyyet, bu derecede tamâm olur. Onlar ki bûy-i vuslatı kokmadılar ve bâb-ı muhabbeti açıp kitâb-ı aşkı okumadılar, her bâd hicâb-ı nûrânî ile mahcûblardır. Onlara firdevsiyân derler.

***Hâtır** (خاطر) : Hâtır, kalb üzerine vârid olan hitâbdan ibârettir. O hâtır dedikleri rabbânî olsun ve yâhut melekî olsun yâhut nefsânî olsun yâhut şeytânî olsun, min gayr-i ikāmetin ya'nî bilâ-devâmin.

***Hâl** (حال) : Hâlden murâd, mürşîdin istiğnâ âleminde gâhî müstağrak-ı bahr-i vusûl-i zât olduğudur ki ol vaktte gönlü irşâddan müstağnî olur.

***Hâriciyye** (خارجيه) : Ol tâifedir ki Osmân ve Alî ve Talha ve Zübeyr ve Âyişe ve Muâviye'yi ikfâr ederler. Maâza'llâhi teâlâ.

***Hâdim ve Mahdûm (خادم و مخدوم) :** Seyyidü'l-kavm olanlar, erbâb-ı irfâna hâdimlerdir ve inda'llâh mahdûmlardır. Zîrâ ibtidâda hâdimlerdir. Sülûkleri gerek cezbe ile olsun ve gerek olmasın. İntihâda mahdûmlardır ki cemî'-i esmâ-i kevniyye-i ilâhiyye onlara hâdimdir. İsm-i rahmân, Rasûlullâh (s.a.v.)e hâdim olduğu gibi. Zîrâ bu ism-i şerîf, cemî' esmânın hakāyıkını câmi'dir. Zîrâ Kur'ân'da gelir ki : و رحمتی وسعت کل شئ (A'râf,7/156) [Rahmetim ise herşeyi kuşatmıştır] Pes, onların sûret-i muhammediyyeleri tılsım-ı zevâtın hakāyıkıdır. Eğer zâhirine nazar eder isen hâşimîdir ve eğer bâtınına bakar isen ilâhî ve rahmânîdir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Hâtır-ı nefsânî ve Hâtır-ı şeytânî ve Hâtır-ı melekî (خاطر نفسانی و خاطر شیطانی و خاطر ملکی) :**

Nefsden gelen hâtıranın alâmeti budur ki nefs bir nev'-i taâm ister. Hâzır ise ekl edip fâriğ olur. Hâzır değil ise tedârikte olur. Ol gün **[198-b]** olmadı ise yârın yine ol nev'i ister. Musırr olup nev'ini değişmez. Musırr olduğu nev'ini icrâ etmedikçe nev'-i âhar ile mukayyed olmaz ise nefsdendir. Ammâ şeytândan gelen hâtıranın alâmeti budur ki bir nev'-i taâm ister. Bulunmadıysa nev'-i âhar ister. Meselâ elma ister, bulunmadıysa emrûd ister ve sâir şey' ister. Hâsılı envâ'-ı mütenevviasıyla gönülde vesvese edip elbette birkaç nev' ile işledir. Bir nev' ile musırr olmaz. Ondan ma'lûm olur ki şeytândandır. Ammâ melek vâsıtasıyla olan hâtıranın alâmeti budur ki bu kenz-i mahfîde hitâb-ı elestte "belâ yâ rabbi" diyen bî-perde ve bî-nikāb ben idim. El'ân hâzır ve nâzır odur. İkrâr eden ben idim. Şimdi yine huzûrda mevcûdum. Huzûr-i Hak'dan ol ândan bu âna değin bir lahza dûr olmadım. Beynimizde hicâb ve perde ancak benim varlığım ve gafletim olmuştur. Hâşâ kîm perde ve hicâbı ve buhli ola deyip âh ü enîn ile zikre meşgûl olur. Ve dahi bilâ-vâsıta ilhâm-ı rabbânî ne hâlettir, onu ta'rîf mümkin değildir. Fakîr haddim değil bileyim. Zîrâ hâldir, kāl ile ta'rîf olunmaz.

Muhyiddîn Arabî (k.s.) Hazretleri buyurmuş ki : الحال لا یعرف بالقال [Hâl söz ile bilinmez] Ma'lûm-i saâdettir. Hâtır-ı nefsânî ve hâtır-ı şeytânî ve hâtır-ı melekî ve hâtır-ı hakkānî, kâmiller havâtır-ı mezkûrûnu mübtedî sâlikler fark ve temyîz edemeyeceklerinden bu vechile beyân buyururlar ki, evvelen havâtır ve evhâm ve vesvese kalbin tahtından vârid ve vâki' olur ise nefsânîdir. Ve eğer kalbin sol cânibinden gelir ise, ol hâtıra şeytānîdir. Ve eğer kalbin sağ cânibinden gelir ise melekîdir. Ve eğer fevk-i kalbden gelir ise, hakkānîdir ve kabîl-i ilhâmdandır. Bunları bu üslûb üzere fark etmek erbâb-ı kemâl hâli olup, ancak bu havâtırı farkın bir eshel tarîki dahi vârdır ki eğer şehevât ve telezzüzât ve fikr-i dünyâ olur ise, ya'nî hilâf-ı şer' ve mugāyir-i rızây-ı Hak olan havâtır olur ise, be-her-hâl nefs ve şeytân fikridir. Ve nefsle şeytân havâtırının dahi birbirlerinden farkı şu vechiledir ki eğer nefsânî ise bir arzu üzere musırr olup âhara tecâvüz etmez. Ve eğer şeytânî ise ısrâr bulunmayıp, bir âhar isyâna tecâvüz eder. Meselâ, nefse şarâb içmek vesvesesi verse, musırr olup dâimâ şarâb iç diye ibrâm edip, eğer esbâbı mefkūd olup kabûl olunmaz ise, müselles şer'î diyerek müsellesi teklîf eder. Buna dahi ruhsat bulamaz ise, arâkın katresi harâm değil, sekr rütbesine varmak lâzım diyerek arâka tergîb eder. **[199-a]** Buna dahi zafer-yâb olamaz ise, anberiyye ve sâir ervâh-ı habîse gibi ağaç kavunu rûhu mi'deye kuvvet verir diyerek onları tergîb eder. Bu dahi olmadığı sûrette afyon ve ma'cûn, hulâsa anber-i çîne dek tenezzül eder. Şeytân hîle-kâr ve nefs pelîd ve ahmak olup şeytânın murâdı bir isyân ettirmek olduğuna binâen, böyle hareket eder. Bu farkın fâidesi budur ki vesvese şeytânî olduğu ma'lûmun oldukta istiâze ile mündefi' olur, sâir esbâbı def'e hâcet kalmaz. İstiâze ile iştigāl ettiği ânda bu vesvesenin ref' olacağı nass-ı celîl ile sâbittir.

Ve hâtır-ı melekî, dâimâ ibâdât ve tâât ve zikrullâhı müşevvikdir. Ve hâtıra-i hakkānî dahi hubb-i ilâhî ve muhabbet-i Rasûlullâh ve ibâdât ve tâât ve terk-i maâsî ile zuhûr eder. Bu havâtır-ı erbaayı gerek hakkānî ve gerek nefsânî, külliyen nefy etmek, lâzime-i hâl-i sâlikdir. Zikrullâh ile iştigāl, cümleden efdaldir. Bu makāmda bir suâl vârid oldu ki, hâtır-ı hakkānî olduğu sûrette, selbi ne vechile lâzım olur. Cevâb verilir ki, Hak için hâtıra-i hakkānîye selb câizdir. Meselâ, farz-ı kifâye, farz-ı ayn için terk olunduğu gibi, hulâsa-i kelâm, efkâr ve havâtırı külliyen terk ve selb edip hemân zikr-i Hakk'a sa'y üzere dikkat etmek, emr-i ehemm ve elzemdir. Ve bu havâtırın def'ine tarîk ve tedbîr oldur ki, sâlik zikr-i şerîfe esnây-i iştigālde, fikr-i mâ-sivâ zuhûr eyledikte hemân istiğfâr ile meşgûl ola. Eğer mündefi' olmaz ise, tecdîd-i vuzû' eyleye. Ve eğer yine mündefi' olmaz ise gusl eyleye. Ve eğer mizâcında müsâade olup illetindan havf etmez ise, soğuk su ile gusl etmenin fevâid-i azîmesi vardır. Yine mündefi' olmaz ise ahz-ı tarîkat eylediği zât-ı şerîfe müteveccih olup, bu havâtır ve mevâni'in def'ini lisân-ı kalble niyâz eyleye. Eğer mündefi' olmaz ise, libâsını tebdîl edip elbise-i tâhire ile bir hâlî mahalde iki rek'at namâz kılıp, zikre iştigāl ederek kemâl-i huzû' ve huşû' ve niyâz ile dergâh-ı ulûhiyyetten bu katîanın def'ini niyâz eyleye. Eğer mündefi' olmaz ise, kırk-elli kere kuvvet ve cem'iyyet-i hâtır ile "yâ fa'âl" ism-i şerîfine meşgûl ola. Ve yine mündefi' olmaz ise, nefesini zûr ile burnundan içeriye çeke. Yine mündefi' olmaz ise, cehren kelime-i mübâreke-i "lâ-ilâhe illallâh" ile meşgûl ola. Eğer mündefi' olmaz ise,

ma'lûm ola ki bu, inkıbâs-ı hakkānîdir ve âsâr-ı tarîkattendir. Ve sâlike netîcesi hayr olur hâli üzere terk eyleye. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Hâtır-ı rahmânî ve Hâtır-ı rûhânî ve Hâtır-ı nefsânî ve Hâtır-ı şeytânî :** Ka'bede hannân ve mennân ve deyyân direklerinin üç aded olduğu, insân-ı kâmilin havâtırına işârettir ki hâtır-ı rahmânî ve hâtır-ı rûhânî ve hâtır-ı nefsânîdir. Ve zâhirde erkân-ı Ka'be dört olduğu, hâtır-ı şeytânî inzimâmıyladır ki bu hâtır avâmda olur, havâsda olmaz. Pes, rükn-i hacer-i esved, hâtır-ı rahmânî, rükn-i yemânî, hâtır-ı rûhânî ve rükn-i şâmî, hâtır-ı nefsânî ve rükn-i ırâkî, hâtır-ı şeytânî mukābelesindedir. Ve evtād-ı erbaa, erkân-ı erbaay-i mezkûreye nâzırdır ki onların biri, abdü'l-hayy ve biri, abdü'l-alîm ve biri, abdü'l-mürîd ve biri, abdü'l-kādirdir. (Hitâb-ı Hakkı Efendi)

***el-Habîr** (الخبير) **:** Öyle Allâh ki cemî' eşyânın bevâtınını bilir. Kulun bundan nasîbi, kendi bevâtın-ı ahvâlinden gāfil olmayıp, belki ıslâhıyla müştagil olup, dahi kalbî, bedenî âleminden cârî olan şey'lere habîr olup dahi şol sıfatlar ki kalb onunla muttasıf olur, hayrdan şerden kalb onu ahz eylemekdir. **[199-b]** (Nukile min **Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Hatmü'l-enbiyâ** (ختم الانبيا) **:** Hatmü'l-enbiyâdan murâd, şerefbahş-i serîr-i nübüvvet ve zînet-i ârây-i hâne-i risâlet, mütekeffil-i saâdet-i dâreyn, sultānü'l-kevneyn, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) cenâblarıdır ki dâire-i enbiyâ onunla tamâm olmuş ve halka-i mürselîn onunla nihâyet bulmuştur. Bu bir hazrettir ki cemî' hazarât ona ser-fürû kılmış ve bu bir mebde'dir ki cümle nihâyât onu vâlid bilmiştir. Zîrâ hatmiyyeti, mebdeiyyetini münâfî değildir. Zîrâ hatmiyyet kemâlât-ı ilmiyyeye dâirdir. Zîrâ Allâh Teâlâ enbiyây-ı mütekaddime ve ümem-i mâziyye zamânlarında dahi zât ve esmâ ve ef'âli cihetten ma'lûm ve şerâyi' ve ahkâm yüzünden mutâ' ve ma'bûd idi. Velâkin بعثت لاتمم مكارم الاخلاق [Güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim][116] mûcebince mekârim-i ahlâk ki senin ile gayrın arasında olan ahlâk-ı kerîme ve sıfât-ı hamîdedir, henüz nâ-tamâm idi. (Sarı Abdullâh Efendi)

***Hatmü'l-enbiyâ ve Hatmü'l-evliyâ** (ختم الانبيا و ختم الاوليا) **:** Suâl olunursa ki, cemî' turuk Hz. Alî'ye müntehîdir. Bu ma'nâdan ötürü zâhir olan bu idi ki İmâm Alî hatmü'l-evliyâ ola. Ve hem ashâb tâbiînden efdaldir. Pes, mefdûl olan ne vechile hatmü'l-evliyâ olup, rütbe-i azîme bulur. Cevâb budur ki, bir nesnede hatmiyyet i'tibâr olunmak, ibtidâya mübeyyendir. Ya'nî bir emrin ibtidâsı olmadıkça, intihâsı olmaz. Ve ibtidâ ve intihânın mecmû'undan vasat hâsıl olur. İmâm Alî ise bidâyet-i velâyettir ki kamerden hilâl gibidir. Ya'nî zuhûr cihetinden böyledir. Yoksa hakîkat cihetinden kamer gibidir. Zîrâ onun cennette kasrı, Rasûlullâh'ın kasrı berâberindedir. Pes, ikisinin miyânında olan münâsebet, şems ve kamer münâsebeti gibidir. Ya'nî kamer şemse nice âyine ise, İmâm Alî dahi Rasûlullâh'a öyle âyinedir. Bu cihetten hatmiyyet Alî'nin ve zuhûr-i hatmiyyet Şeyh-i Ekber'indir. Nazar eyle ki, bedriyyet şehrin vasatında olur. Bu ma'nâdan hatmiyyet dahi ümmet-i merhûmenin müddeti olan elf-i senenin evâsıtında ola. Nitekim şeyhin zuhûru, beş yüzden sonradır. Bu ma'nâya, hikmette hatmiyyet iktizâ etmekle bu vechile hatmü'l-enbiyâ taayyün olundu. Ve bunun hakîkatı يختص برحمته من يشاء (Âl-i İmrân,3/74) [Rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder] kabîlindendir. Ya'nî nübüvvette hatmiyyet, (a.s.)ın ve velâyette hatmiyyet Hz. Alî (r.a.)in ve zuhûr-i hatmiyyet, Şeyh-i Ekber'indir (k.s.).

Pes, hatmü'l-evliyânın tahsîsi, hatmü'l-enbiyânın tahsîsi gibidir. Ve nihâyetü'l-evliyâ ile bidâyetü'l-evliyâ gûyâ ki böyledir. Belki İmâm Alî'nin fazl-ı zâidesi vardır. Ve bu ma'nâdandır ki cemî' hakāyıka rumûz ve işâreti vardır ki sâir ashâbdan ol rumûz ve işârât sâdır olmamıştır. Ve bu bidâyet ve nihâyetin **[200-a]** aralarında cihet-i câmia külliyet üzerine olduğundan, âhir zamânda Hz. Mehdî'ye vezîreyn ya'nî bu ikisinin rûhâniyyetlerinden mehdî müebbed olsa gerekdir. Fe-emmâ bu takdîr olunan maânîye duhûle sâhib-i kıdem lâzımdır. Zîrâ bu makāmın münkeri çok ve a'dâsı hadden artıktır. (Hakkı Efendi)

***Hatmü'l-evliyâ** (ختم الاوليا) **:** Hatmü'l-evliyâ üç adeddir: Evvelkisi, Hz. Îsâ (a.s.)dır ki Hz. Âdem'den devr-i âhire dek hilâfet-i âmme ve velâyet-i şâmile onunla hatm olunur. Onun için kıyâmette ona iki haşr vardır ki biri enbiyâ ile ve biri ümmet-i muhammediyye iledir. Ve onun hatmiyyetinde hatmü'l-enbiyâyı ta'zîm vardır. Zîrâ Îsâ sâhibü'l-kitâb ve kelime-i cenâb-ı vehhâbdır. Maa-hâzâ bi-hasebi'z-zamân akrebü'l-enbiyâ ve hukemâ-i veled-i pâkîze-i rasûl-i kibriyâdır. Zîrâ cennette vâlidesi Meryem, eazz-i hândân ve harem olsa gerekdir. İkincisi, Hz.

[116] - Mâlik bin Enes, **Muvatta**, Hüsnü'l-Huluk, I, 8; Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, II, 381.

Muhammed, mehdî-i muntazardır. Hilâfet-i hâssa-i muhammediyye onunla mahtûm olsa gerekdir. Ve esah olan nesl-i Fâtime-i Zehrâ'dan olmakdır. Ve kenz-i Ka'beyi o ihrâc etse gerekdir. Benü'l-asferin zuhûrundan sonra ve Hz. Îsâ'nın nüzûl ve deccâlin hurûcundan evvel ve Hz. Mehdî zuhûrda hacer-i esved yanında takallüd-i seyf edip, müntehây-i hadd-i küfre dek feth eyleyip, âlemi dârü'l-islâm eylese gerekdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : ليظهره على الد ين كله (Fetih,48/28) [Diğer bütün dinlere üstün kılmak için] Üçüncüsü, hatm-i ekberdir ki devr-i muhammedînin evâsıtında gelmiştir ki Şeyh Muhyiddîn Arabî'dir. Ve evliyâ arasında ondan ekber olmaz. Şeyh-i Ekber diye şâyi' olmuştur. Ve Hak Teâlâ ona, انت مراتى وانت بيتى وانت اكبر مشهدى [Sen benim aynamsın, sen benim evimsin ve sen meşhedimin büyüğüsün] diye hitâb-ı izzet eylemiştir. Ve Hz. Şeyh hatm-i hâssdır ki ol meşreb üzerine bir velî gelmemiştir ve ilâ yevmi'l-kıyâm gelmez. Zîrâ gelmek câiz olsa, hatmiyyeti münâfî olur. Pes, hatm-i evliyâ, hatm-i enbiyâ gibidir. Ve ba'zılar yine انت الولد الاكبر [Sen en büyüğün oğlusun] diye hitâb vârid olduğu Hz. Şeyh'in a'zam-i enfâs-i kudsiyyesi olmağa mahmûldür. Zîrâ sagîr, kebîrin nefes-i nefîsinden cân bulsa kebîr olur. Ve kebîr dahi ekbere göre böyledir. Pes, sa'y edip dâireye duhûl ve feyz-i nefese vusûl ve mak'ad-i sıdka hulûl lâzımdır.

Ma'lûm ola ki, hatmü'l-evliyâdan murâd, şeyh-i ekber ve misk-i ezfar ve kibrît-i ahmer Şeyh Muhyiddîni'l-arabiyyi'l-endülüsiyyi't-tâîdir (k.s.) ki Dımaşkı'ş-Şâm'da Sâlihiyye'de âsûdedir. Ve hatmü'l-evliyâ olduğu, mertebe-i mahsûsaya göredir. Yoksa onunla ırk-ı velâyet munkatı' olmak ma'nâsına değil. Zîrâ ondan sonra bî-hisâb evliyâ gelmiş ve dahi gelmektedir. Velâkin cümlesi hatmü'l-evliyânın nezâretindedir. Hattâ Şeyh Ali Eş-Şân'ın ehass-ı hulefâsından olan İsmâil bin Sevdkîn ki şeyhle türbede hem-civârdır, Şerh-i Tecelliyât' da şeyhden nakl edip demiştir ki, " dünyâda ilâ âhiri'z-zamân ne kadar evliyâ gelecek ise cümlesinin ervâhı şeyh huzûruna ihzâr olunup, şeyh onların ağızlarına nefh etmiş ve nefes vermiştir.**[200-b]**Ve cümlesinin ulûm-i hakîkiyyeden hissemend oldukları, ol nefhin eseridir. Zîrâ âdet-i ilâhiyye üzere bu makūle merâtibe vusûl, enfâs-i tayyibe-i evliyâya menûttur. Gerek Hızır (a.s.) olsun ve gerek gayrı olsun. İşte bu âlem-i misâlde olan nefhadır ki yâ ihzâr-ı mezkûr ile veyâ menâmdadır. Ve gâh olur ki hisde dahi olur. Ya'nî bir kimse galebe-i hâl zamânında gayr üzerine nefh eder veyâ onunla muânaka eyler veyâhut hırkasını hırkasını çıkarıp onun üzerine giydirir. Bu turuk-i muhtelifeden biri ile nefs sârî olup, ol gayr dahi tâze cân bulur ve tedrîcle gayriyyetten kurtulur ve âsâr sâhibi olur. Ve'lhamdülillâhi Teâlâ. (Hitâb-ı İsmâil Hakkı Efendi)

***Hacletü'l-üns** (حجلة الانس) : Gelin odası demektir.

***Hüdâvendigâr** (خداوندكار) : Hz. Mevlânâ (kaddesenallâhu bi-sırrihi'l-a'lâ) ya hüdâvendigâr ıtlâk olunur.Ve pâdişâha dahi hüdâvendigâr derler. خذ ما صفا دع ما كدر "iyisini al kötüsünü bırak".

***Hırka-pûş olmak** (خرقه پوش اولمق):Sâlike makām-ı kalbi tahsîl etmek gerekdir. Zîrâ ziyâde vüs'attendir. Sırr-ı Hakk'a cilve-gâh oldu. Ve belki kalb libâs-ı Hak'dır. Nitekim, قلب عبدى ما وسعنى ارضى ولا سمائى ولكن وسعنى [Yere göğe sığamadım fakat mü'min kulumun kalbine sığdım][117] ona remz eder. Bundandır ki ehl-i irâdet olanlar ba'de tahsîl hırkatü'l-bâtın, zâhirde dahi hırka-pûş olurlar. Kemâl-i ahlâkın sırrını bilmeyenler ise hırka-i dervîşe dahl ederler. Eğerçi kâr-ı hırka bu a'sârda müşkil oldu. Zîrâ bî-mağz olan, kışra döndü. Zîrâ bâtında hırka-pûş olmak mertebesini bulmayan, zâhirde hırka-pûş olsa da müfîd olmaz. Fe'fhem cidden.

Li-muharririhî :

Ey gönül yüz tut hakka, her vechile mevlâya gel.
Âlem-i ednâyı ko, a'lây-ı ev-ednâya gel.
Nazm-ı Kur'ân okudunsa mekteb-i ta'lîmde,
Zâhir ü bâtın nedir, zevk eyleyip ma'nâya gel.
Hırka ve tâc ile olmaz ger bu ma'nâ ebed,
Kıl nazar âl-i abâya sünneti ihyâya gel.
Hûb olmaz âşıka nâz eylemek bu bâbdan,
Tut nefes her dem niyâz, dergeh-i vâlâya gel.
Evvelâ şer'i nemek eyle gıdây-ı hâline,
Şeyh Hakkı gibi sonra sükkeri halvâya gel.

[117] - Aclûnî, II, 195; İbn Arabî, **el-Futûhât**, I, 216,291.

Li-müellifihî :

Alalım bir hızır elini, gel derviş hırka giyelim.
Tutalım nefes yolunu, gel derviş hırka giyelim.
Bülbülün murâdı bûdur, âşıkın maksûdu hûdur,
Tarîk-i tecrîd budur, gel derviş hırka giyelim.
Abâdır sevbi fakîrin, şöhreti olmaz hakîrin,
Sözün dinleyelim pîrin, gel derviş hırka giyelim.
Hakkı gibi eğer sende, Hakk'a oldun ise bende,
Neyler fâhir câme tende, gel derviş hırka giyelim.

(Nukile min **Silsile-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***Hırka ve Tâc** (خرقه و تاج) :* Bir sâlikin fî-nefsi'l-emr hâl ve mezâk ve tahkîki olmasa velâkin hüsn-i i'tikādla erbâb-ı tâc ve hırkaya libâsla dahi taklîd ve teşebbüh eylese, nef'-i azîmi zuhûr edip berekâtıyla müstes'id olur. Nitekim gelir : من تشبه قوما فهو منهم [Bir kavme benzeyen kimse onlardan sayılır][118] Ya'nî kavme müteşebbih odur ki sûreti onlara muvâfık ola. Bu sûrette hükmen kavmden ma'dûddur. Ve eğer muhakkık ise, hakîkaten idâd-ı kavmdendir. Bu a'sârda libâsla teşebbüh etmek nedret üzerinedir. Ekser, libâsda dahi hevâsına tâbi'dir. Ve libâsla imtiyâz etmek, avâm-ı nâsa muvâfakattan ihtirâzdır ki **[201-a]** muvâfakat-i mezkûrenin zarar-ı azîmi vardır. Ve havâssa teşebbühdür ki fâide-i külliyyeyi müştemildir. Nitekim remz olundu. Ve sırr-ı libâs, ما وسعنى ارضى ولا سمائى hadîsinden me'hûzdür. El-hâsıl libâsda esmâ-i ilâhiyyenin ve belki ism-i a'zamın iştimâli sırrı vardır. Nazar eyle ki müştemil olan kimdir. وكان الله بكل شئ محيطا (Nisâ,4/126) [Ve Allâh herşeyi kuşatmıştır] muhît iken, meşmûl-i kalb-i abd olmak olmak nedir. هوالاول والاخر (Hadîd,57/3) [O ilk ve sondur] Fe'fhem cidden. Bu mertebeye câhil olup, kisvenin aslı yoktur diyenin asl-ı nikâhı yoktur (veled-i zinâdır). Ve kitâbü't-tâc ve 'l-hırka kütüb-i şerâyi'de nerede yazılıdır diyenin yazısı defter-i şimâldedir. Nitekim zikr-i cehrîde delîl isteyene ne diyeyim diyenin dili kelime-i şehâdetten tutulmuştur. (Hakkı Efendi)

Hazînetu'llâh (خزينة الله) : Âlem-i ceberûttur.

Huşû' (خشوع) : Basar ve sâir a'zâ-i cevârihi sâkin ola. Ve durup oturdukta ve gittikte sefîhâne evzâ' ve harekât etmeye. Nitekim zamâne şehr oğlanları ve civânları, belki pîrleri, belki ulemâsı, belki meşâyihi bile değme hâlle bile tek durmazlar ve hiffetten hâlî olmazlar. Zîrâ kalblerinde heybet ve celâl-i ilâhî tecellîsi yok ve vesvese ve mülâhazaları hadden artıkdır. (**Tuhfe-i İsmâiliyye-i Hakkı**)

Husûsiyyât (خصوصيات) : Nev' nev' isti'dâdât demektir.

Husûs ehli (خصوص اهلى) : Ehl-i sülûk ve havâss demektir.

Hızır (خضر) : İnsân-ı kâmile, âb-ı hayât içtiği için hızır derler. Hızır basttan ibârettir, İlyâs kabzdan ibâret olduğu gibi. Hızırdan murâd feyyâzdır ki melikü'l-mülûk-i ervâh olan rûhü'l-kuds murâd olunur. Zîrâ ehl-i velâyet fenâ-i tâm bulduklarında Allâh Teâlâ onları rûhü'l-kudsün nefhi ve feyzi vesâtatıyla ihyâ eder. Hz. Îsâ (a.s.)ı ihyâ eylediği gibi. Ya'nî hızır ile murâd, bâtın mertebesinde zikr olunan rûhü'l-kuds ve zâhir mertebesinde onun feyzine mûsil ve müeddî olan mürşîd-i kâmildir. (Hakkı Efendi)

Ma'lûm ola ki Hızır (a.s.)ashâbdan ma'dûddur. Nitekim erbâb-ı hadîs yanlarında müsbettir. Ve demişlerdir ki, Hızır basta mazhardır. Onun için ba'zılar dediler ki Hızır'dan murâd, sıfat-ı basttır. Pes, bu ma'nâ, vücûd-i hızırı nefy etmez. Zîrâ Hızır'ın ehlullâh ve nice dil-teşne müstaiddlere sâkî olduğu mâ-lâ-kelâmdır. Ve sâkîden murâd, feyzdir. Feyz dahi, nefes-i rahmânî dedikleridir. Nitekim hadîs-i şerîfde gelir : انى لاجد نفس الرحمان من قبل اليمن [Ben Rahmân'ın nefesini Yemen istikametinde buluyorum][119] Maksûd-i Nebevî, Veysel Karânî'nin ammîsi olan Usâmü'd-dîn'e işârettir ki ol vaktte yemen'de kutbü'l-abdâl idi. Ve onun kutbü'l-abdâl olduğu Fahr-i Âlem'in (a.s.) kutbiyyet-i uzmâsını münâfî değildir. Zîrâ ol kutbiyyet, bu kutbiyyetten şu'be-i cüz'iyyedir. Ve bundan fehm olunur ki ba'zı evliyâya bidâyette feyz-i ilâhî bi'l-vâsıta ve ba'zılarına bilâ-vâsıtadır. Ve vâsıtanın dahi ekmel-i mezâhiri Hızır (a.s.)dır. Onun için "eriş yâ

[118] - Ebû Dâvud, Libâs, 4; **Müsned**, II, 50.
[119] - Aclûnî, I, 217.

hızır" diye **[201-b]** elsine-i avâmda bile meşhûrdur. Eğerçi gayrı evliyâ dahi müstaidleri irşâdlarında feyz-i nefs ederler ve Hızır yerine kāim olurlar. Ve Hızır cemî' evliyâya nihâyette vâkıfdır. Eğerçi ki bidâyette ba'zılarına vâkıf değildir. Ve muttali' olmadığı olmak dahi câizdir ki gayret-i ilâhiyye yanındandır. Ve bu maküle evliyâ, efrâd dedikleri kabîlden olur. Zîrâ onlar kutbü'l-aktâbın taht-ı tasarrufunda değillerdir. Ve hızır lakabdır. Zîrâ bir arz-ı yâbise üzerine cülûs ettikte kudret-i ilâhiyye ile muhaddar olurdu. Ve namâz kıldığı zamân dahi çevresi kiyâh-ı sebzle tâzelenirdi. Cebrâil (a.s.)ın râkib olduğu feresü'l-hayâtın basdığı yer yeşillendiği gibi. Ve âmmenin rûz-i hızır dediği, bu makāmdandır. Zîrâ ol günlerde vech-i arz nebâtâtla hayât-ı nev bulur.

Ve onun künyesi, "Ebü'l-Kabâs" ve ismi "Balyâ" dır ve pederinin ismi "Melkân" dır. Ve ba'zılar Hızır'ın nâmı, "Melkân bin Melyân bin Kelyân bin Sem'ân bin Sâm ibni Nûh" dur dediler. Suyûtî (r.a.) tefsîr-i Sûre-i Kehf'de İbn-i Abbâs'dan rivâyet eder ki, Hızır Hz. Âdem (a.s.)ın sulbî oğludur. Âhir zamânda ricâli tekzîb için ömrü tavîl olunmuştur. Ve İbn Asâkir demiştir ki, Âdem'e mevt hâzır oldukta, evlâdına vasiyyet eyledi ki ba'de'l-vefât cesedi onların sâkin oldukları mağarada bile ola. Sonra Tûfân-ı Nûh oldukta cesedini mağaradan çıkarıp sefîneye aldılar. Ba'dehû Nûh (a.s.) sefîneden hurûc ettikte oğullarına dedi ki: "Evlâd-ı Âdem'den her kim Âdem'i defn eder ise Âdem ona tûl-i ömr ile duâ eylemiştir." Pes, evlâdı defne kıyâm gösterdiklerinde Hızır aralarında bile idi. Ve cümleden evvel tevellî ve mübâşeret eyledi. Hak Teâlâ dahi va'd eyleyip hayât-ı bâkiye verdi. Bu sûrette dahi Hızır Âdem'in evlâd-ı sulbiyyesinden olur. Ve ba'zıları dediler ki, Hızır ebnâ'-i mülûkden idi. Sonra ihtiyâr-ı zühd edip târik-i dünyâ oldu. Ve ba'zılar dediler ki Hızır havâli-i Şîrâz'da tevellüd etmiştir. Ve İlyâs onun ceddinin ammidir. Ve ba'zılar dediler ki, Zü'l-Karneyn'in halası oğludur ki sefer-i zulmâtte onun mukaddemetü'l-ceyşi olup askeri için su tetebbu' ederdi. Âb-ı hayâta müsâdefe edip şürb ve iğtisâl etmesiyle hayât-ı ebediyye buldu. Nitekim kavl-i meşhûr ve muavvelün-aleyhdir.

Ve ba'zılar dediler ki, Hızır ikidir: Biri, Hızır-ı Zü'l-Karneyn ve biri dahi Hızır-ı Mûsâ'dır ki evliyâ-i benî isrâîldendir. Ve Hızır'ın nübüvvet ve hayâtı ind-i erbâb-ı hakāyık müttefekün-aleyhdir. Ve muzâf olduğu Zü'l-Karneyn'den murâd, Zü'l-Karneyn-i Evvel'dir ki ona İskender-i Yunânî derler. Hz. Mûsâ'ya mülâkî olan ve seddi binâ eyleyen ve zulmâta duhûl eden oldur ki Kur'ân'da mezkûr ve nübüvveti muhtelefun-fîhdir. Yoksa Zü'l-Karneyn-i Sânî değildir ki ona İskender-i Rûmî derler. İskenderiyye'de sâhib-i mîl ve âyine bu İskender'dir ki kâfirdir. Ve onun vezîri, Arestâtâlîs dedikleri **[202-a]** hakîm-i meşhûrdur. Ve ekser ulemâ ve ve şuarâ bu bâbda hatâ edip yunânîyi rûmî zanneylemişlerdir. Ve yunânîyi rûmî zannıyla sâhib-i âyine diye zikr eylemişlerdir. Ve demişlerdir ki, Hızır'ın mevtine aslâ delîl yoktur. Ve illâ fülân pâdişâh gününde ve fülân şehirde ve fülân vaktte vefât etmiştir diye şâyi' olurdu. Nitekim sâirleri şuyû' bulmuştur.

Ve Şeyh-i Ekber Hazretleri ve Ebû Tâlib Mekkî ve Hakîm Tirmizî ve sâir sâdât-ı ümmet (kaddese esrârahüm) hayâtına zâhib oldukları delîl-i kātı'dır. Zîrâ ehl-i keşîf-i sahîh, hatâ üzerine olmak memnû'dur. Ba'zıları memâtına zâhib oldukları âyet ve hadîse cevâb budur ki, âyet-i kerîme dünyânın adem-i bekāsına dâirdir. Pes, fânîde olan dahi fânîdir. Eğer fenâsı te'hîr olunduysa bile demektir. Nitekim iblîs hakkında انك من المنظرين (A'râf,7/15) [Haydi mühlet verilenlerdensin] denildi. Maa-hâzâ âkibet meyyittir. Ve iblîs yüz yirmi senede bir kere tecdîd olunduğu gibi, hızır hakkında dahi musarrahdır. Zîrâ yüz yirmi sene ömr-i tabîîdir. Pes, ömr-i tabîî nihâyete erdikte tekrâr izn-i Hak ile mâü'l-hayâttan nûş edip, bi-hasebi'l-hikmet tâzelenir. Ve ba'zı akvâlde, melâikeden olmağa zâhib oldular. Melâike ise ilâ-yevmi'l-kıyâm münzarîndir (mühlet verilmiştir). Pes, hâlâ Hızır ve eğer İlyâs ve eğer Îsâ velâyet mertebesiyle kāimlerdir. Ve Hızır ve Îsâ bu ümmetten olmak temennî etmişler idi. Lâ-cerem havâss-ı Hak olmakla duâları müstecâbdır. Ve sohbet ve rivâyetleri dahi ind-i ehli'l-hadîs sâbittir. و الالياس فى الارض و عيسى و ادريس فى السماء ذهب العظماء من العلماء الى ان اربعة من الانبياء فى زمرة الاحياء الخضر [Ulemâ-i ızam, enbiyâdan dört kimsenin hayatta olanlar zümresinden olduklarına zâhib olmuşlardır : Yerde Hızır ve İlyas, gökte İsâ ve İdris'tir.]

Demişlerdir ki, Hızır karada ve İlyâs deryâda olurlar. Ya'nî bi-hasebi'l-gālib halleri budur. Ve illâ Hızır deryâda dahi ba'zı evliyâya zâhir ve sefîneye dâhil ve ba'zı sulahâya muâveneti bâhirdir. Zîrâ ikisi hakîkat-ı vâhide gibidir. İshak ve İsmâil gibi (a.s.). Onun için zebîhde ihtilâf olundu. Pes, her hangisine nisbet olunur ise sahîhdir. Zîrâ sıfat-ı teslîmde iştirâkleri vardır. Ve İlyâs'ın sıfat-ı terevhun ve imdâd ve iânette iştirâkleri olduğu gibi. Suâl olunursa ki, Hızır basttan ve İlyâs kabzdan kinâyedir dedikleri, cevâb budur ki, bu kelâm Hızır ve İlyâs'ın vücûdlarını nefy etmez. Hızır'ın gerçi hayâtı sâbittir. Velâkin bi-hasebi'l-gālib zâhir olan râînin sıfat-ı gālibesidir. Ve yâhut ervâhdan bir sûrettir. Ve bast dedikleri, Hızır'ın kuvây-ı mizâciyye ve rûhâniyyesi âlem-i şehâdet ve gayba mebsût olduğudur. Ve sâlikin hızırı, ayn-ı basttır (güşâdeliği). Nitekim İlyâs, ayn-ı kabzdır (darlığı). Ve Hızır'ın vücûdu ve dünyâda bekā-i hayâtı ve mevâzı'-ı zarûrette zuhûr ve imdâdı mukarrerdir.Ve bu fakîr Hakkı'ya اراه الله اياته الكبرى [Allâh ona en

büyük mucizeyi gösterdi] tarîk-i hacda ve Mekke-i Mükereme'de husûsâ Hicr-i İsmâîl'de ve inde Bâb-ı Beyti'ş-Şerîf **[202-b]** birkaç def'a zâhir olup, sırrımı keşf ve müşkilimi hall ve hayr ile duâ eyleyip جعلك الله من الانفاس diye teşrîf eyledi. Ve kendinin Hızır olduğun ta'rîf kıldı ve hakkında aslâ şübhem kalmadı.

Ve suâl olunursa ki, Hz. Mûsâ ve Hızır'dan hangisi a'lemdir ? Cevâb budur ki, her biri min vechin a'lemdir, mutlakan değil. Eğerçi ان عبدا من عبادی بمجمع البحرین هو اعلم منك hadîsi Hızır'ın a'lemiyyetini iktizâ eder. Velâkin mukayyed ve muhassîsdir (tahsîs). Nitekim Mûsâ'nın هل اتبعك على ان تعلمن مما علمت رشدا (Kehf,18/66) [Öğretildiğin ilimden bana gerçeği öğretmen şartıyla sana tabi olabilir miyim?] buyurduğu ve Hızır'ın انا على علم علمته الله و انت على علم علمك الله dediği ona dâldir. Zîrâ Mûsâ'nın Hızır'a mutâbaati, Hızır'dan ism-i bâtın iktizâ eylediği ba'zı esrâr-ı velâyeti taallüm için idi. Bundan hôd Hızır'ın mutlakan efdaliyyeti lâzım gelmez.

Suâl olunursa ki, yedi yüz yirmi târihinde Medîne-i Münevvere'de deveciler meydânında arbedede vâki' olup, birbirlerine taş atıp cenk eder iken, Hızır (a.s.) orada bulunmakla başına taş dokunup şikest ve üç ay kadar ondan verem-nâk olduğu nedir ? Cevâb budur ki, mecmeu'l-bahreyn sırrıdır. Zîrâ insân-ı kâmil, bahr-i vücûb ve bahr-i imkânın hakāyıkını cem' eylemiştir. Mertebe-i imkânın hükmü ise ibtilâdır. Gazve-i Uhud'da Rasûlullâh'a (s.a.v.) vâki' oldu. Pes, vereseye dahi ibtilâ-i sûrîden mîrâs vardır. Ve setr-i hâle medâr ve ihtiyâr-ı nâsa dâirdir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Hutbe-i ma'neviyye** (خطبهء معنویه) **:** Vâridât-ı ilâhiyye demektir.

***Hafî** (خفی) **:** Râziye makāmının sâhibine hafî derler. Bu, makām-ı hafâ ve ihtifâdır. Sâlikin ef'âli ve sıfâtı ve zâtı, ef'âlullâh ve sıfâtullâh ve zâtullâhda muhtefî olduğundan ötürü. Bu makāmda nefs-i râziyeyi rûh-i hafî tasarruf eder. Ya'nî sâlik bu makāmda ef'âlullâhdan gayrı görmez. Hâlbuki sâir nâs gibi ef'âlullâh zımnında eder. Kendi kendini bilmez. Hafâ ve ihtifâdadır. Ya'nî halk gibi her işini görür ammâ kendi yok gibi hafîdir. Ya'nî halkın sarılmaması için kendini setr eder. Ma'lûm ola ki, fi'lullâh ile masnûât beyninde şey' yoktur. Gayriyyeti bilâ-i'tibârdır. Onun için rûhun nazarı fi'lullâha düşer. Ve ol ânda mahbûbunun hükmünü mutazammın olan fi'li görüp kemâl-i muhabbet eder ve rızây-ı küll ile râzı olur. Onun için bu makāmın nefsine râziye derler. Bu makām, nefisden külliyetle geçip Hakk'a teveccüh makāmı olduğundan, kabirden çıkıp mahşere varmağa benzer. Ve mağrib ve meşrıkı seyr edip, seddeyne varmağa benzer. Bu makām makām-ı hafâdır. Fi'lullâhda zât-ı insân mahfî ve muzmahill olduğundan, bu makāmın sâhibine hafî derler. Mazhar-ı irâdet ve meclâ-i âsâr-ı kudrettir. Ve menzilü's-seyri fî esrâr-i sıfât-i rahmândır. Ve şuhûd, sırru's-sübhândır, her mevcûdda. Ve makām-ı nefs-i râziyedir. Onun için menba-i fünûn-i kerâmet ve mahall-i sunûf-i fevâzili'l-âdettir. **[203-a]**

***Hulûs** (خلوص) **:** Hulûs, bir nesne şevbinden sâfî olmaktır. Ya'nî bir nesnede ki şevb olup, ondan pâk olsa ona hâlis ve ol fi'le ya'nî onu pâk kılmağa ihlâs ve sâhibine muhlis derler. Ve gâh olur ki şevbi olmayana dahi hâlis derler ki nitekim Kur'ân'da gelir : من بین فرث و دم لبنا خالصا (Nahl,16/66) [Bağırsakları ile kanı arasından halis bir süt] Zîrâ leben aslından hâlisdir, yoksa feresin râyihası ve demin levni karıştıktan sonra tasfiye olunmamıştır. Eğerçi ki iki murdarın arasından süzülüp gelir, zîrâ mecrâsı başkadır. Bu cihetten iki tarafa ittisâlinden hem-civârının eseri ona sârî olmaz. Ba'zı sulehânın fâsık olan ebeveynden zuhûru gibi. Ve bundan fehm olundu ki insânın hâli iki vechiledir : Biri budur ki, umûr-i beşeriyyeye mülâbese ile safâ-i bâtınını tekdîr etmiştir. Bu cihetten tasfiyeye muhtâcdır ve süllâkın ekseri bu kabîldendir. Onun için mürşîd-i kâmile şiddetle ihtiyâcları vardır ve bunlar mahrûmü'l-bidâye ve merzûkü'n-nihâyedir. Ve biri dahi budur ki, safâ-i fıtratı üzerine bâkîdir. Ve bunlar ekall-i kalîldir ve bunlara mahdûm ve merzûkü'l-bidâye ve'n-nihâye derler. Eğerçi bunlar dahi fi'l-cümle mürşîd-i kâmile muhtâclardır zîrâ yoksa safvet-i kalb kifâyet etmez. Şol cihetten ki, hicâb-ı zulmânî ile mahcûb değil ise dahi hicâb-ı nûrânî bâkîdir ve bu iki hicâbdan güzer etmedikçe Hakk'a hak üzere vusûl mümkün değildir. Pes, terbiye ile niceler hâlis iken ahlas olurlar, fa'rifhu. Ve bu kabîldendir, Hz. Ali ve İmâm Câfer-i Sâdık ve Sehl ibni Abdullâh et-Tusterî ve Şeyh Muhyiddîni'l-Arabî ve Şeyh Abdülkādir el-Geylânî ve emsâli (r.anhüm). Ve seyyidü't-tāife Cüneyd-i Bağdâdî buyurmuştur ki : İhlâs, beyna'llâh ve beyne'l-abd bir sırr-ı azîmdir ki onu melek bilmez ki kitâbet eyleye ve şeytân bilmez ki ifsâd eyleye ve hevâ bilmez ki Hak'dan imâle eyleye. Pes, ihlâs ehlinde zerre kadar riyâ olmaz. Zîrâ riyâ, cânib-i halkı mülâhaza ve ihlâs, taraf-ı hakkı müşâhede ile olur. Ve Kur'ân'da gelir: و نحن له مخلصون (Bakara,2/139) Ya'nî ehl-i islâmın ihlâsı odur ki yehûd iddiâ ettiği

teşbîhden ve nasârâ kāil olduğu teslîsden teberrâ edeler ve belki mâ-sivânın cümlesinden tearrî kılalar ve âyine-i vücûdda Hak'dan gayrı sûret göstermeyeler.

Li-muharririhî :

Eğer buldunsa kân-ı cân ü dilde cevher-i ihlâsı,
Sana müjde ki oldun evliyâ içinde hâssu'l-hâss.
Dür-i deryây-ı vahdettir bilirsen işbu ihlâsı,
Ser u pâyı bir edip ola gör bu kulzüme gavvâs.
Bu hâli bilmez ehl-i kāl olan sorma onu bundan,
Ne bilsin ders-i aşkı ebcedi fehm etmeyen eşhâs.
Bu dâr içre salınmaz değme kes olursa ger hallâc,
Ki bunda aşk-bâzân-ı ilâhîdir olan rakkās.
Yed-i gayretle dâmân-ı nübüvvet tuta gör hakkı,
Saâdetle müyesser olasın çûn sa'd bin vakkās.
(Nakd-i Hâl-i Hakkı)

Halvet der encümen (خلوة در انجمن)**:** Pîrimiz, dû cihânda dest-gîrimiz, efendimiz Hâce Muhammed Bahâüddîn Nakşibend (k.s.) Hazretleri'nden suâl buyurmuşlar ki : Sizin tarîkinizin binâsı neyin üzerinedir? Buyurmuşlar ki:Halvet der encümen. Zâhirde halkla, bâtında Hak'la olasın. Ya'nî gizli ve âşikârede Hakk'a meyl ve muhabbetle olup, dâimâ ol zât-ı bî-hemtâyı tālib ola ki aslâ halk ile ülfet **[203-b]** ve bir kâr ile meşgul olmak onun muhabbetine mâni' olmaya.

Beyit :

Derûnu âşinâ ol dışarıdan bî-gâne revşin tut,
Aceb zîbâ revşdir âkıl ol dîvâne revşin tut.

Zikrden maksûd, gönül hemîşe Hak Teâlâ'dan âgâh ola. Muhabbet ve ta'zîm vasfıyla eğer erbâb-ı cem'iyyet sohbetinde bu âgâhlık ki hâsıl ola, hülâsa-i zikr hâsıl olur. Tālibe üç nesne lâzımdır ki onlardan istiğnâya mecâl yoktur : Evvelkisi, devâm-ı vuzû' ve ikincisi, hıfz-ı nisbettir (her işinde Hak'dan gāfil olmamak) ve üçüncüsü, lokmada ihtiyât etmektir. Buyururlar ki, ulular "lâ ilâhe illallâh" ma'nâsında demişlerdir ki, zâkir merâtib-i sülûkde gâhî "lâ ma'bûde illallâh" ve gâhî "lâ maksûde illallâh" ve gâhî "lâ mevcûde illallâh" der. Seyr-i ilallâha şurû' etmezden evvel "lâ ilâhe illallâh" dedikte "lâ ma'bûde illallâh" ma'nâsını fikr etmek gerekdir. Ve seyr-i ilallâhda "lâ maksûde illallâh" ma'nâsını fikr etmek gerekdir. Tâ ki seyr-i ilallâha müntehî olup seyr-i fi'llâha kadem basmaya, "lâ mevcûde illallâh" ma'nâsını fikr küfrdür. Ve yine buyururlardı ki, her tālib ki sünneti kendine farz kılmaya, dîninin noksânındandır. Ba'zı sünnetler Rasûlullâh (a.s.)a farz idi. فتهجد به نافلة لك (İsrâ,17/79) [Sana mahsus nafile olarak teheccüd namâzı kıl] buna işârettir. Sünen ve âdâb-ı şer'iyyeyi kemâ-yenbagî iltizâmdan lâ-büddür ve cümle zâhir ve bâtın saâdeti buna mevkufdur. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Halvet** (خلوة)**:** Vakt ma'nâsınadır. Ya'nî halvet dedikleri, Hak'la olmaktır. Yoksa her nesneden inkıtā' ve tesettür demek değildir.

***Halvet ve Celvet** (خلوة و جلوة) **:** Halvet, sırrın Hak ile muhâdesesidir ki bir haysiyyet ile ki gayrı görmeye. Ve celvet, nuût-i ilâhiyyeye mülâbis olarak abdin halvetten hurûcudur.

***Halvet maallâh** (خلوة مع الله) **:** Hak ile halvettir.

***Halvet-i sûrî ve Halvet-i hakîkî** (خلوة سورى و خلوة حقيقى) **:** Sâlik olan kimse halvete gire, mescide girer gibi bismillâhirrahmânirrahîm diye, meşâyihin ervâhından meded taleb ede kendi şeyhi vâsıtasıyla ve halvete hâlisan Allâh için gire. Ve Allâh'dan gayrıdan i'râz kıla ve halvetini kabir menzilesinde kıla ve kendini Allâh'a gider bile. Gözüyle Allâh'dan gayrısını zâhirde terk kıldığı gibi, kalbiyle dahi terk ede. Bağdaş kurup otura yâhut diz çöküp otura, teşehhüdde oturur gibi. Yâhut iki dizi üzerinden miyânına çille kuşanıp otura. Ve'l-hâsıl, ne vechile oturmakla kalbi rahat olursa öyle otura. Tâ kîm a'zâsı müteellim olup gönlü teşvîş çekmeye. Başını aşağı kıla, ta'zîm üzere müteveccih ola ve iki gözünü yuma. Hak Teâlâ'nın "ene celîsün men zekeranî" dediği kavlini ya'nî her kim ki beni zikrederse, ben onunla bile otururuz mazmûnunu mülâhaza kıla. Ondan sonra şeyhinin hayâlini iki gözü arasında kıla, zîrâ şeyh onun refîkidir. Tarîkde dahi şeyh

ma'nâ cihetiyle ve rûhâniyyetle onunla biledir. Zîrâ her kim ki hakîkaten gerçek şeyhdir, onun rûhâniyyeti cemî' mürîdlerinin rûhâniyyetiyle biledir, eğerçi mürîdleri bin aded olur ise de. Ondan sonra kalbini zikrin ma'nâsına meşgûl kıla, **[204-a]** mertebesi mikdârınca ma'nây-ı ihsânı mülâhaza edici olduğu hâlde. Ya'nî Allâh Teâlâ görür durur gibi ola, eğer kendi onu görmez ise de. Allâh Teâlâ onu hôd görür durur diye bu vechile mülâhaza kıla. Ondan sonra lisânını gönlüne tâbi' kıla. Diliyle "lâ ilâhe illallâh" derken, mertebesine göre "lâ ma'bûd" "lâ murâd" "lâ mahbûb" "lâ matlûb" "lâ maksûd" ma'nâlarını mülâhaza kıla. Zîrâ kişi halvete girmezden evvel, nûr-i tevhîdi safahât-ı kâinâttan müşâhede kılmasa, ona feth-i hakîkî hâsıl olmaz. Kaçan ma'nây-ı zikr galebe etse, kalb üzerine dahi mezkûrun huzûru nûru işrâk edip zâhir olsa, zikr ma'nâsının mülâhazasını terk ede. Ma'nây-ı ihsânı mülâhaza ede. Pes, zikr ede, Allâh'ı görür gibi. Ondan sonra kaçan ma'nây-ı ihsân galebe etse, sırrıyla murâkabe ede. Murâkabe-i hâs bula. Şöyle kîm, kendini ölüp fânî olur gibi kıla. Ve dahi kendi vücûdundan ve idrâkinden ve şuûrundan kaça. Allâh'la ola. Kendiliği ara yerden götürülmüş ve mahv olmuş, ke-ennehû hiç vücûda gelmemiş gibi ola. Pes, bu hâl üzere müstemirr ola. Mâ-dâm ki hadîs-i nefsden sâkin ve sâkit ola. Kaçan, nefse havâtır görünmeğe başlasa, yine zikre meşgûl ola. Tâ kîm hadîs-i nefsi munkatı' olup, ma'nây-ı zikr galebe edince.Ammâ halvet-i hakîkî oldur ki, Rasûlullâh (s.a.v.) ona işâret edip dedi: لی مع الله وقت لایسعنی فیه ملك مقرب ولا نبی مرسل [120] Ya'nî benim için Allâh'la bir vakit vardır kîm, onda ne melek-i mukarreb sığar ve ne nebiyy-i mürsel sığar dedi.

Ey tâlib ! Kendini fânî kılmağa sa'y eyleyesin. Senliğini koyup ona kaç. İnşâallâh-i teâlâ bu meşreb-i azbden sen dahi nasîb-dâr olasın. Ve halvete giren zâkire, gerekmez kîm halvetinde bir kelime söz söyleye. İllâ meğer kîm, ol söz söylemek üzerine şerîatte müttakîn olmuş ola. Yâhut kendinin sadrında olduğu emrde hâlinin ıslâhında onu söylemeğe muhtâc ola. Pes, halvete giren, ne vakt kîm bir kelime söylese ki onu söylemeğe zarûret olmaya, kalbinin nûrâniyyetinden birâz nûr ol kelime ile bile çıkar. Ziyâde söylese, şol kelimelerden kîm onu söylemek zarûrî değildir, onunla bile çıkar. Şol nûrlar kîm zikretmekle onun kalbine dolmuştu. Pes, onun kalbi nûrdan hâlî kalır. Neûzü billâh. Kaçan sâlik halvete girip halâyıkdan kesilmek kasd etseler, gerekdir kîm ol halvet şeyh huzûrunda ola. Dahi şeyhin zâhir emriyle ola, yâhut bâtın emriyle ola. Zîrâ mürîdin şeyhiyle kaçan râbıtası sahîh olsa, dahi onun emrlerine ve işâretlerine kendi teslîm olmuş olsa, ol mürîd vâkıasında şeyhi görür. Ve ol şeyh ona vâkıasında emr eder ve nehy eder. Dahi vâkıasın hall eder. Dahi keşf günü kasdı için, dahi kerâmât-ı ayânı tahsîl etmek için halvete girse, ihlâs-ı sırf şartına riâyet eylemese, şeytân onda tasarruf eder, onınla oynar. Dahi **[204-b]** maskaralığa alır. Dahi bâtıl nesneleri hak sûretinde ona gösterir. Zîrâ mürîdlerimizden birisi horasanda düstursuz ve dahi vakitsiz halvete girdikte, şeytân hızır sûretinde ona geldi. İmdi dilermisin ki sana ulûm-i ledünniye hâsıl ola. Ol mürîd dahi dilerim dedi. Ol mürîdin dahi cereyân-ı lisânla maârifden söz söylemeğe meyli vâr idi. Pes, şeytân ağzını aç dedi. Pes, ağzını açtı, şeytân ağzına tükürdü. Ondan sonra bir kitâb tasnîf etti kîm maârifden nice bâbı müştemil idi. Çün kîm tasnîfini arz kıldı ve vâkıasını hikâyet etti. Ben dedim, ey miskîn ol gördüğün şeytândır. Hızır sûretinde seninle oynadı. Ve Allâh'ın zikrinden ve tâatından seni meşgûl kıldı. Vâr bu kitâbı mahv eyle ve tevbe eyle dedim. Tahkîk şeytân sâlihler sûretinde çok gelir. Ammâ Rasûlullâh sûretine giremez. Ve'l-hâsıl düstursuz girmek mazarrattan hâlî değildir. Maâza'llâh-i Teâlâ. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı Efendi**)

***Halvet ve celvet zımnında hudâ ve cüdâ :** Kalem-i ilâhî ile bu vechile mersûm olmuş. Zâhir oldu ki, evvelkisi, hâ-i mu'ceme ile zebân-ı fârisîde esmâ-i ilâhiyyeden vâcibü'l-vücûd ma'nâsına ve ikincisi, cîmle firâk ve dûrî demektir. Türk "ayrı" der. Ve bu iki kelimenin miyânında tecnîs hattı olduğu zâhirdir. Ve iki nokta halveti ve celveti noktaları gibidir. Asl halvet ve fer' celvet olduğu gibi ki evvelkisi hâ-i mu'ceme ve ikincisi cîmledir. Hudâ dahi mu'cem ile makām-ı halvet ve cüdâ makām-ı celvettir. Ve bunun şerh ve beyânı budur ki, "febeleğnâ yekûnü'l-abdü rabben" muktezâsınca fenâ-i küllî istihlâk-i mahzdır ki abdin hakla hak olduğu makāmdır. Halvet-maa'llâh ve makām-ı hudâyı zuhûr eder. Ve bu mertebeye, "kenzü'l-hak" derler ki onda abd için zuhûr yoktur. Ve burada maiyyet tefhîm içindir. Yoksa halvet-maa'llâhın zâhirinde isnîniyet görünür. O makām ise makām-ı vahdettir ki abdin taayyünü mahv olup, ke'l-evvel vücûd-i Hak kalmaktır. Zîrâ vücûd-i mümkin vücûd-i vâcibe müzâhame edemez. Pes, fî-nefsi'l-emr ma'dûm iken sülûk hasebiyle dahi ma'dûmiyyeti meşhûd olur. Ve i'tibâr zâil olup ancak sûret kalır ki müteaddiye değildir. Hüdâyî dediğimiz dahi bu ma'nâyadır ki fenâ-i abd ve bakā-i Hak'dır. Ve illâ sayrûret ve istihâle muhâldir. Bu cihetten "yekûnü'l-abdü rabben" cümlesinde olan "kâne" mahzâ tahakkuk ve fenâ-i abdiyyeti ifâdedir. İşte bu makām-ı fenâ ki zikr olundu, halvet ve hüdâyî makāmıdır. Bundan sonra makām-ı bakā zuhûr eder ki evsâf-ı Hak ile celvet ve bürûzdür. Ve bu makāma, cîmle celvet ve cüdâyî derler ki makām-ı müşâhede ve makām-ı kābe kavseyn ev-ednâdır. Zîrâ

[120] - Sehâvî, **Makāsidü'l-Hasene**, s.565; Aclûnî, II, 173.

cüdâdan murâd, bu'd-i müfrit değildir ki mâni'-i rü'yettir. Belki bu'd-i mu'tedildir. Zîrâ bu'd-i müfrit mâni'-i rü'yet olduğu gibi ki mahcûblar hâlidir. Kurb-i müfrit dahi mâni'-i rü'yettir ki ehl-i halvet olanlar hâlidir. Zîrâ makām-ı halvet ve fenâda zâhir olan **[205-a]** bi-zâtihî li-zâtihî hakdır ki orada abdin hakîkatından eser yoktur.Pes, râî mer'îde müstehlek olunca şuhûd müyesser olmaz. Bu cihetten cüdâlık (cîmle) ya'nî kurb-i mutavassıt ve bu'd-i mu'tedil lâzım geldi. Tâ ki müşâhede müyesser ola. Ve bu cihetten celvetî (cîmle)evvel-i halvetî olup, dâiresin tekmîlden sonra. Celvetî oldur ki, makām-ı ekmelîndir. Pes, her halvetîye lâzımdır ki makām-ı bekāya rücû'la celvetî sûretine duhûl eyleye. Hudâ ve halvette noktaların fevkānî ve cüdâ ve celvette tahtânî olduğu, takrîr-i mezkûrdan mefhûm oldu. Ya'nî halvetî makām-ı a'lâya urûc eder ki mebde'-i evveldir. Ve bu mertebe ism-i âhire nâzırdır ki seyr-i urûcînin hatmidir. Nitekim ism-i evvel seyr-i nüzûlînin bed'i i'tibârıyla ve zâhir vücûd-i Hakk'a nazarla ve bâtın vücûd-i halk hasebiyle ıtlâk olunur. Ve celvetî (cîmle)esfele nüzûl eder ki makām-ı kābe kavseyndir. Ve bu makāmda gelir : فانی قریب (Bakara,2/186) [Ben çok yakınım] Ya'nî bu makāma makām-ı karîb ve münâcât ve müşâhede derler ki lezzet bu makāmdadır yoksa makām-ı fenâda değildir. Nitekim ; واسئلك لذت النظر [Dâima güzel yüzüne bakmanın zevkini istiyorum][121] hadîsinde mürûr etmiştir.

Suâl olunursa ki, halvet ve celvet ve hudâyî ve cüdâyîden hangisi efdaldir? Cevâb budur ki, celvet ve cüdâyî, makām-ı ehl-i da'vet ve irşâddır ki makām-ı enbiyâ ve kümmel evliyâdır. Eğerçi ba'zılar halvet ve hüdâyî makāmın ihtiyâr etmişlerdir. Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) gibi. Zîrâ makām-ı da'vet, makām-ı belâ ve mıhnet ve makām-ı halvet, makām-ı sükûn ve râhattır. Nazar eyle ki, halkla ihtilât ve sohbet edenler, ne eziyyetler çekerler ve ne şiddetler görürler. Ve bu makāmdan Cenâb-ı Nübüvvet (a.s.) buyurur ki : ما اوذی نبی مثل ما اوذیت Fe-emmâ maksûdî nebevî, netâyic-i eziyyet ve cefâ olan tecelliyât-ı ilâhiyyeyi beyândır. Zîrâ ibtilâ, âyine-i kalbe sebeb-i karîb-i incilâdır. Nitekim bu zevkden zâik olanlar bilirler ve ona göre kazâya râzı ve belâya sâbir olurlar. Ve belki cemî' nisebden fenâ bulup, her hâlde Hakk'a iclâlen ve i'zâmen taabbüd ederler ve ubûdiyyette lezzet-i hakîka bulurlar. Ve bu makāmın fevâidindendir ki, ba'zı küberâ buyurmuşlardır ki, felek-i maârif devr ettikte, hurûf-i menkūta-i fevkāniyye hâdis olur. Zîrâ ulûm ve maârif, derecât-ı kurb ve visâle sebeptir ki derecât-ı cinândan a'lâdır. Pes, felek-i maârif ahlâk ve ahvâl ve kerâmât makāmıdır. Ve kaçan felek-i a'mâl devr etse, hurûf-i menkūta-i tahtâniye zuhûr ederler ki hakāyık ve makāmât ve münâcât mertebesidir. Zîrâ a'mâl-i sâliha, gerçi ecsâd-ı süfliyye âsârıdır. Velâkin vesîle-i hakāyıktır. Ve kaçan felek-i müşâhede devr etse, hurûf-i yâbise, ya'nî gayr-i menkūta-i hâdise olur. Ve felek-i müşâhedede zikr olunan ahvâl ve hakāyık ve emsâli nesneler mefkūddür. Ve bu felek, cümle i'tibârâttan müberrâdır. Zîrâ cümleden a'lâdır. Felek-i arş-ı mecîd gibi. Eğerçi erbâb-ı müşâhede dahi ehl-i hakāyıktır. Zîrâ müşâhede, tecellî-i berkîye gālibdir.

Suâl olunur **[205-b]** ise ki, besmele tahtında olan "bâ-i muvahhide" nedir? Cevâb budur ki : Nokta-i ahadiyyettir. Zîrâ "bâ" "elif" den sonradır ki taayyün-i evvel-i zâtîdir. Onun için noktası muvahhidedir. Ve tâ-i müsennât, taayyün-i sânî-i sıfâtîdir. Onun için iki nokta ile mu'lemdir. Ve sâ-i müsellese, taayyün-i sâlis-i ef'âlîdir. Onun için üç nokta ile mersûmdur. El-hâsıl, elif ki yedi noktadan ibârettir ki taayyün-i esmâ-i seb'adır. Nokta-i ahadiyyeti müştemildir ki "nûn" dedikleri budur. Ve onun hakîkatte taayyünü yoktur. Fi'l-hakîka taayyün akl-ı evvelindir ki evvel-i âlem-i ibdâ'dır. Taayün, bi-hasebi'l-etvâr mertebe-i insâna gelince tenezzül etmiş ve mertebe-i insânda taayyünât-ı zât ve sıfât ve ef'âl gāyet ve nihâyete yetmiştir. Ve hurûf-i teheccî müştemil olduğu yirmi sekiz harf, mertebe-i insâna gelince yirmi sekiz menzilden ibâret ve onun esrârına işârettir. Ve cümlesi eğer harf ve eğer taayyün-i kevnî nokta-i vâhideye râci'dir ki suver-i muhtelifede teşekkül etmiştir. فسبحان العظیم الظاهر الباطن فی الظاعن و الواطن [Zannımda ve hakikatte zahir, bâtın ve yüce olan Allâh'ı tesbih ederim.]

Nazm :

Noktadan fehm olunur cümle esrâr-ı hurûf,
"Mâ arafnâk" dedi Hazret-i Sultān-i Rusül.
Nice mümkin ki ola künhü ile Hak ma'rûf,
Zâtını ister isen perde-i gayba nazar et.
Bu şehâdette o türlü türlü sıfatla mevsûf,
İlmi bir nokta dedi ârif olanlar ammâ.
Kıldı câhiller onu bunca fetvâ ile zayîf,
Keşfe er tâ ki tecellî ile onu bilesin.

[121] - Ebû Hacer, **Mevsûat**, I, 498.

Akl-ı kāsırla nice mümkün ola ona vukūf,
Habbetü'l-kalb bile nokta-i zât-ı Hakkı.

Ma'lûm ola ki, celvet (cîm ile) halvetten sonradır. Nitekim "muhammeden rasûlullâh" sırrı "lâ ilâhe illallâh" sırrından sonradır. Zîrâ "lâ ilâhe illallâh" halkda olan ef'âl ve sıfât ve zâtı, Hakk'ın ef'âl ve sıfât ve zâtında ifnâdır. Ve "muhammeden rasûlullâh" zikr olunan ef'âl ve sıfât ve zâtı Hakk'ın ef'âl ve sıfât ve zâtıyla ibkādır. Pes, evvelkisi, halvetiyye mesleğidir (hâ-i mu'ceme ile). Ve ikincisi, celvetiyye tarîkidir ki (cîm ile) ve bir ibâret dahi budur ki halvetiyye urûcda makām-ı ev-ednâdadır. Ya'nî fenâ makāmında olup bekāya avdet etmemektedir. Celvetiyye ise, nüzûlde makām-ı kābe kavseyndedir. Ya'nî kendini tekmîl ve irşâd için ev-ednâdan ya'nî cem'den farka avdettir. Ve bu nüzûl urûc-i mezkûrdan sonradır ki mu'teberdir. Zîrâ urûcda vâki' olan kābe kavseyn gerçi makām-ı kurbdur. Fe-emmâ berzahdır. Ya'nî âlem-i sıfâta dâirdir. Sıfât ise vech-i zât üzerine hicâbdır. Ef'âl vech-i sıfât üzerine hicâb olduğu gibi. Buradan fehm olundu ki, celvet (cîm ile) gāyetü'l-merâtibdir ki ekmeliyyettir. Halvet ise, vasattır ki kâmiliyyettir. Pes, halvetî (hâ-i mu'ceme ile) celvetî olmadıkça ekmel olmaz. Bu cihetten ikisi birbirine merbût nesnelerdir. Kutbiyyet-i kübrâ sırr-ı celvetiyye (cîm ile) husûlünden sonra olur. Zîrâ makām-ı takyîddir ve teblîğdir. Ve halvetî sırr-ı celvet bulsa, celvetî olur (cîm ile). Gerçi nâmı halvetîdir. **[206-a]** Zîrâ nazar, ma'nâya ve hakîkatedir. Sûrete ve ism-i mücerrede değildir. Onun için bu evsâfdan bî-haber ve bî-mazâk olanlar ne halvetîdir ve ne celvetîdir. Zîrâ mücerred dâirede bulunmak kifâyet etmez. Meğer ki i'tikādı pâk ve intisâbı dürüst ola. Bu sûrette من احب قوما فهو منهم [Bir kavmi seven kimse onlardan sayılır] mûcebince mülhak kısmından olur. Zîrâ kelimât-ı lafziyyede ilhâk câiz olduğu gibi, kelimât-ı hakîkiyyede dahi cârîdir. Velâkin miyânda fi'l-cümle münâsebet ve cihet-i câmi'a lâzımdır. Onun için Kur'ân'da mâdde-i ilhâkda ومن صلح (Râd,13/23) [İyi olanlar] ile takyîd olunmuştur. Şimdi halk bu ma'nâdan gāfil olup kimi haseb ve kimi niseble iftihârdan hâlî değilllerdir. Fe-emmâ mukayyed değildir. Ve illâ revâfız ve şîa ve imâmiyye ve emsâli dahi Hz. Alî'ye (k.v.)intisâbla müntefi' olmak lâzım gelirdi. Heyhât. Ma'lûm ola ki, mezheb-i şâfiîden hanefîye intikāl eden kimse mefzûlden (ednâ) fâzıla (a'lâ)intikāl eder. Hanefîden şâfiîye intikāl ise, bunun aksidir. Onun için takrîr lâzım gelir. Eşbâhda musarrahdır. Nazîri, celvetî ve halvetîdir. Ya'nî (cîm ile) celvetî hâtemü'z-zarf ve efdalü's-sulbdür. Onun için (hâ-i mu'ceme ile) halvetîye intikāl eden celvetî, ta'zîr olunur. (Nukile min **Kenz-i Mahfî** Hakkı Efendi)

***Halvetî tarîkinin hâsiyyeti ve esmâ-i seb'aya meşgūl olmaları:**Tarîk-i halvetiyyenin bir hâssiyet-i uhrâsı vârdır ki âhar tarîklerde yoktur. Ol hâssiyet budur ki meşâyih-i halvetiyye evvelâ mürîde kelime-i tevhîde müdâvemetle emr ederler. Tâ kalbinden mâ-sivallâh müntefî oluncaya dek. Vaktâ ki kalbinden mâ-sivâ gidip hubbü'llâh ile kalbi memlû' oldukta ism-i celâleyi telkîn ederler. Tâ kalbi nûr-i ism-i celâl ile münevver oluncaya dek. Ba'dehû ism-i hûyu tilâvetle emr ederler. Makām-ı hû, makām-ı aşk olduğu için. Pes, mürîd aşk-ı ilâhîye vehle-i ûlâda tâb-ı âver tahammül olmakla yine zikr-i kelime-i tevhîd ile emr ederler ki bu zikrin makāmı makām-ı tathîr ve mâ-sivâdan fenâ makāmıdır. Bu hâlde bu zikr sâlike nâfi'dir. Ba'dehû ism-i celâl zikriyle emr ederler ki onun makāmı, makām-ı tenvîr olmakla sâlikin kalbi münevver olup, aşk-ı ilâhîye isti'dâd hâsıl ola. İmdi ol sâlik nâr-ı aşk-ı ilâhîde muhterik ve deryây-ı hayrete müstağrak ve mütehayyir oldukta ism-i râbi' ki "hak" dır, ona müdâvim olana şûrîdelik evzâ' ve ahvâlinden sükûnet hâsıl olup, temkîn gele. Bu makām makām-ı temkîn olup, sâlik cemî' irâdetinden geçip sâkin olup karâr ve temkîn buldukta, "hayy" ismini zikr ile emr ederler. Dahi "kayyûm" ismini zikr ile emr ederler ki mevt-i irâdî ile öldükten sonra kendine hayât-ı ebedî ve kıyâm-ı sermedî hâsıl ola. Pes, sâlike hayât hâsıl olunca, nefs ve şeytān ile mücâhedeye muhtâc olduğundan "ism-i kahhâr" ı zikr ve müdâvemetle emr ederler ki kendine kuvvet ve düşmanı olan nefs ve şeytān üzerine istîlâ ve galebesi olup, mazarratlarından emîn ola.

***Halvetiyye ve celvetiyye tarîklerini ibtidâ kimler ihtirâ' etmiştir? :** Demişlerdir ki, Şeyh İbrâhim ez-Zâhid el-Kîlânî'ye gelince usûl-i esmâ üzerine sülûk yok idi. Sonra onun eyyâmında esmâdan usûl olan seb'a ve isnâ aşereyi intihâb edip, onun üzerine tedrîcle ihsâ ettiler ve halvet çıkardılar (Hâ-i mu'ceme ile). Ve âhir celvete erdiler (cîm ile). İşte bu ma'nâdan zâhid-i mezkûr halvetin nokta-i fevkāniyyesini tahtına tenzîl edip, celvet eyledi (cîm ile). Ve nisbet-i celvetiyye ibtidâ ondan kalıp, reîsü't-tāifetü'l-celvetiyye oldu. Mukaddem bu i'tibâr yok idi. Eğerçi celvet (cîm ile) halvetten evlâdır derler idi. Vech-i evleviyyet budur ki halvet (hâ ile) makām-ı ev-ednâdır ki mahall-i cem'dir. Ve ona dâire-i sâniye derler. Zîrâ dâire-i ûlâ makām-ı kābe kavseyndir ki makām-ı sıfâttır. Ve sâlik hıyn-i urûcda kavsının hatt-ı mütevehhimi olan makām-ı kurbu güzer edip ve kendi aynı ayn-ı Hak'da bi'l-külliye fenâ bulur ki ikisi bir olur demek değildir.**[206-b]** Zîrâ hâdis ile kadîm imtizâc etmek muhâldir. Belki vücûd-i kevnî taayyünâttan fenâ bulup, vücûd-i

vâcib aslı üzerine zuhûr eder demektir. İşte Hak'la birliğe yetti dedikleri budur ki bu sözde ehl-i fehme ilhâd yoktur. Ve ba'zılar burada ya'nî fenâ-i küllî olan ev-ednâda kalmışlardır ki mertebe-i zâttır. Ve tenezzülü ihtiyâr etmemişlerdir. Ebû Yezîd Bestâmî ve emsâli gibi. Zîrâ bî-gâile mertebedir ki sâhibinin kendi zevkine dâirdir.

Ve makām-ı celvet (cîm ile) nüzûl i'tibârıyla kābe kavseyndir ki makām-ı sıfât ve farkdır. Ve sâlik bu makāmda hay'et-i Hak üzerine cilâ ve zuhûr bulup, makām-ı zâtta uryân olduktan sonra burada libâs-ı esmâ-i ilâhiyye ile telebbüs eder. Bu ise makām-ı tebliğdir ki makām-ı enbiyâ ve kümmel evliyâdır. Ve ziyâde suûbetten اشد البلاء على الانبياء ثم على الاولیا ثم الامثل فالامثل [Belaların en şiddetlisi enbiyaya ve sonra evliyaya gelir, sonra derecesine göre diğerlerine gelir][122] denildi. Ve yine hadîsde gelir : ما اوذی نبی مثل ما اوذیت Pes, ibtilâda enbiyâya muvâfakat ve tebliğde onlarla iştirâk hâli kendi zevkine meşgūl olmak hâlinden evlâ oldu. Bu cihettendir ki bu ümmet ruhbâniyyetten nehy olundu. El-hâsıl eğer bir sâlik halvette kalır ise, nisbeti celvetî olsa (cîmle) dahi halvetîdir. Ve eğer oradan hurûc edip meşhed-i sıfâta nüzûl ve duhûl eder ise celvetî olur. Gerekse nisbeti halvetî olsun. Pes, celvete tarîk-i halvetten gayrı yol yoktur. Ve halvet fenâfi'llâhdır. "Lâ ilâhe illallâh" ona nâzırdır. Ve celvet bekādır ki "muhammedün rasûlullâh" ona dâirdir. Ve bu bekāya, bekā-i resm derler ki abdin Hak ile bekāsı, resminin bekāsıyladır ki abd bu makāmda hem kendine ve hem rabbine şuûr ve ma'rifeti vardır. Makām-ı fenâda ise kendi nefsine şuûru yoktur. Çünki iki ilm bir ilmden hayrlıdır ki farkları, örf-i ilm farklarıdır. Lâ-cerem bâkî fânîden efdal geldi. Zîrâ hayr-i müteaddîsi vardır.

Ey mü'min ! Bu icmâli bildin ise, turuk-i Hak'da olan tefâvütü ve ahvâl-i süllâkı **[207-a]** fark eyledin. Ve bundan Zâhid-i Kîlânî'nin şeref-i azîm-i zuhûr etti. Zîrâ tarîk-i sahâbede olduğu ma'lûm oldu ki tevhîd ve mücâhede ve zühd ve takvây-ı hakîkîdir. Ve biri dahi budur ki, bir nokta ile iki mertebeye işâret eyledi. Ve hânın cîme avdetini beyân kıldı. Zîrâ hâ muahharadır cîmden. Nitekim celvetî dahi muahhardır halvetîden. Ve hânın rücû'u cîme olduğu gibi, halvetînin rücû'u dahi celvetîyedir. Zîrâ celvet nihâyetü'l-merâtibdir. Fe-emmâ celvetî (cîm ile) halvete rücû' etmez. Zîrâ halvetten çıkana bir dahî halvet olmaz. Meğer ki i'tibârla ola. Nitekim Fahr-i Âlem (s.a.v.) kable'n-nübüvvet Gār-ı Hirâ'da halvette idi. Sonra makām-ı nübüvvette celvette oldu. Tâ ki nihâyet-i tebliğ ve gāyet-i da'vet oldu ve ol vaktte "Sûre-i Nasr" nüzûl edip واستغفره (Nasr,110/3) [O'ndan bağışlanma dile] denildi. Ya'nî min- ba'd kendini ke'l-evvel gafr ve setr eyle ki tafsîlin tamâm olup dâire-i icmâle duhûlün karîb oldu ki ol ma'nâ mevt-i tabîî ile hâsıl olur. Fe'fhem cidden.

Ve bundan celvet ehline (cîm ile) نحن الاخرون السابقون sırrı zuhûr eyledi. Zîrâ cîm mukaddem, hâ muahhardır. Sûret bulup hâ dahi cîme rücû' ettiği gibi, akl-ı evvel dahi elif-i ahmedden mîm-i muhammede nüzûl eyledi. Maa-hâzâ, elif dahi bu mîmdir ki "em edem" dir ki çâr-ı sıfâtla sûret-i Muhammed'de zuhûr edip âhir Muhammed kendi sûret-i asliyesine rücû' etmiştir. Pes, Âdem'in takaddümü Muhammed'in takaddümünü münâfî olmadı. Ve halvetînin (hâ ile) takaddümü dahi böyledir. Zîrâ tevhîd esmâdan mukaddemdir. Onun için "lâ ilâhe illallâh" ünvânü'l-esmâ ve efdalü'l-ezkârdır. El-hâsıl bu sırr-ı bedî' üzerinedir ki kurûn-i muahharada gelip meşreb-i sahâbe üzerine olanlar, mukaddem gelip bu meşreb üzerine olmayanlardan mukaddem i'tibâr olunur. Onun için nice kurûn-i ahîre ehli vârdır ki adâd-ı sahâbeden yazılır. Meşrebinin hükmü müşâhede-i Cenâb-ı Nübüvvet üzere. Eğerçi bu makāmın münkeri çoktur. Velâkin bizim kelimemizin yüzü onlara değildir. Fe'fhem cidden.

Nazm :

Ey nisbetim eden suâl, ben celvetîyim celvetî,
Celvet dürür çün kîm meâl, ben celvetîyim celvetî.
Hakdır benim aslım belî, sûrette halk oldum velî,
Oldu tarîkim çün celî, ben celvetîyim celvetî.
Evvel benimdir iş bu nûr, âhir benimdir bu zuhûr,
İsterse sen halvette otur, ben celvetîyim celvetî.
Hak zâhir midir her yana, vasl üzereyim her dem ona,
Devr eylemek neyler bana, ben celvetîyim celvetî.
Devr-i kamerde gelmişim, ol devri dilde bulmuşum,
Bu yolda Hakkı olmuşum, ben celvetîyim celvetî.

(Nukile min **Silsile-i İsmâil Hakkı Efendi** k.s.)

[122] - İbn Mâce, Fiten, 23; Tirmizî, Zühd, 57; Dârimî, Rikâk, 67.

***Hulefâ-i erbaa** (خلفاء اربعه) : Hulefâ-i erbaanın cümlesi Hakk'a vâsıllardır. Velâkin Ebû Bekr'in neş'esinde ma'rifet ve Ömer'in neş'esinde şerîat ve Osmân'ın neş'esinde tarîkat ve Alî'nin neş'esinde hakîkat gālibdir. (Rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn) (Hakkı Efendi)

***Hulefâ-i selâse** (خلفاء ثلاثه) : Hz. Ömer ve Hz. Osmân ve Hz. Alî (r.a.) dir. Ömer hançer ile Osmân katîlen Alî ok ile şehâdet **[207-b]** rütbelerin bulmuşlardır. Ancak Hz. Rasûlullâh (a.s.) Hz. Osmân'a bir gün evvelce katl olunacağını îmân edip bana gelir misin, yoksa iâne ve muhâfaza edeyim mi diye buyurduklarında, gelirim diye iâne niyâzında olmadılar (r.a.). (Hakkı Efendi)

***Hulefâ-i'r-râşidîn** (خلفاء الراشدين):Çâr-yâr-ı güzîn (r.teâlâ aleyhim ecmaîn).

***Halîfe** (خليفه) : İnsân-ı kâmil demektir.

***Halîfe-i zamân** (خليفهء زمان) : Mürşîd-i kâmil demektir.

***Hilâfet-i hakkāniyye ve Hilâfet-i insâniyye** (خلافت حقانيه و خلافت انسانيه) : Hilâfet-i hakkāniyye oldur ki halkı irşâd için emr olunur. Ve hilâfet-i insâniyye oldur ki kuvây-ı insâniyyeyi irşâda emr olunur. Ya'nî kişi kendi kuvâsını emre imtisâl ettirmek demektir. Ve insân kendi kuvâsını irşâda halîfedir. (Hakkı Efendi)

***Hilâfet-i sırrî** (خلافت سرى) : Ma'lûm ola ki, erbâb-ı enfâsın nefes-i nefîsleri muttasıl olup, sırr-ı hilâfet zuhûr etmek müstahlifin zuhûrdan butûna intikāl ve irtihâlinden sonradır. Zîrâ ki iki sıddîk bir yerde müctemi' olmaz. Onun için bir şehirde iki halîfe olmak, iki rûh bir bedende olmak gibidir. Pes, eyyâm-ı müstahlifede halîfeye i'tâ olunan maânî mîrâs kabîlinden değil belki hediyye ve atiyye kabîlindendir. Zîrâ mîrâs halef olmağa mevkūfdur. Nitekim şer' yüzünden vâlid vefât etmedikçe oğluna mîrâs yoktur. Belki vâlidi tarafından ikrâm ve in'âm vardır. Çünki müstahlif muhtazar ola. Onun nefes-i ahîri halîfenin hilâfetine muttasıl olur. Şöyle ki, tarfetü'l-ayn infisâl bulunmaz. Eğer kutb-i vücûd ise, zîrâ kutb medâr-ı âlemdir. Ve bekā-i âlem ittisâl-i enfâsa mevkūfdur. Ve illâ ân-ı vâhidde âlem-i fenâ bulmak lâzım gelir. Şol cihetten ki bî-rûh cesed mütelâşîdir. Kāle Teâlâ : لا تاخذه سنة ولا نوم (Bakara,2/255) [Ne gaflet basar O'nu ne uyku] Ya'nî sine ve nevm gaflet makūlesindendir. Gafletle ise nizâm-ı âleme halel gelir. Pes, bundan evtâd-ı erbaa ve ebdâl-i seb'a sırrı dahi zâhir oldu ki bunlar dahi me'mûr olundukları etrâf ve eknâfı nefs-i rahmânî ile zabt ve hıfz ederler. Eğerçi insânın hıfz-ı mukayyedi Hak Teâlâ'nın hıfz-ı mutlakı gibi değildir. Zîrâ cemî' merâtibde alâ vechi'l-kemâl zabt-ı avâlim eden Allâh Teâlâ'dır. Ve bundan fehm olunur ki eczâ-i âlemden bir nesneye gerek insân ve gerek gayrı, fenâ ve helâk târî olmak iktizâ eylese, ol vaktte Allâh Teâlâ'nın hıfzına müvekkil olan insân-ı kâmili nev'an gaflet ile mübtelâ edip, ol esnâda ol nesnenin rûh-i insânîsini veyâ rûh-i hayvânîsini veyâ rûh-i nebâtîsini kabz eder. Bu sebepten remz edip demişlerdir ki, bir kimse namâz üzere dâim olsa, ona mevt zafer bulmaz. Zîrâ huzûr-i maa'llâh ehlidir. Onun için Rasûlullâh'a (s.a.v.) semm-i hayber dört seneden sonra, intikāllerine karîb te'sîr eyledi. Zîrâ mevt tabîat üzerine vârid olur, rûh üzerine değil. Ve ol tabîate beşeriyyet derler.

Nazm :

Gel imdi mürşîd-i kâmilden eyle ahz-ı nefes, ***[208-a]***
Reh-i dalâle düşüp tâ yeki hevâ ve heves.
Dıraht-ı vâdi-i îmânda nâr nûr oldu,
Derûn-i Mûsâ'yı pür-şu'le kıldı vakt-i kabs.
Nefes ne vechile menfûh olursa rahm-i dile,
Veled o şekille eyler tecellî âleme pes.
Vücûd-i kâmil-i insân sûret-i Hak'dır,
Bu sırra vâkıf olup bir nefes alırsın pes.
Seri semâya erer ehl-i tâcın ey Hakkı,
Bu hırkaya hased eyler felekdeki atlas.

***Hulefâ nasbı** (خلفا نصبى) : Gerçi hâdî ve mürşîd fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'dır ve cemî' te'sîrât ondan gelir. Velâkin enbiyâ ve hulefâ onun nûruna âyine oldukları için eser-i saâdet onların yüzlerinden görünür. Ve ol eserin husûlüne sebep olur. Bu sebepten Rasûlullâh (s.a.v.)ebû Mûse'l-Eş'ârî ve Muâz'ı Yemen'e halîfe gönderdi. Tâ ki orada olanlara ta'lîm ve telkîn yakîn edeler. Ve

onların sebepleriyle niceler tarîk-i îmân ve tâate sâlik ve niceleri dahi milk-i terakkîye mâlik olalar. Ve Emîrü'l-Mü'minîn Hz. Alî (k.v.) Osmân ibn-i Hanefî'yi Basra'ya halîfe gönderdi. Ve bu ma'nâ ilâ hâze'l-ân ulemâ ve meşâyih aralarında ma'mûlün-bih olup kaldı. Bundan fehm olunur ki bu makûle iş tutmanın garaz-ı aslı halkı zâhir ve bâtına irşâdla ihyâ-i dîn etmekdir ki dîn vaz'-ı ilâhîdir. Pes, her kîm bu vaz'ı te'yîd ve bu rüknü teşyîd eder ise, mazhar-ı rahmet ve hilâfında olan mazhar-ı gazab ve la'net ve te'yîd etmek zâhir ve bâtına vukūf-i tâmmile olur. Pes, onda ki ilm-i hâl yok ve ilm-i ezvâkdan bî-haber ve bî-mezâkdır. Ne vechile bir şehrde halîfe olur. Onun hilâfeti, hilâfet-i şeytâniyyedir ki dâll ve mudilldir. Nitekim evliyâdan biri Bağdâd'dan dönüp giderken, yolda şeytâna rast geldi. Ve şeytâna suâl edip Bağdâd'da yerine kimi halîfe koyup çıkdın dedikte, Beşîr'i alıkoydum dedi. Meğer ol vaktte Bağdâd'da İmâm-ı Yûsuf şâkirtlerinden Beşîr derler bir kimse dâll ve mudill olup Bağdâd halkını tarîk-i ehl-i sünnetten çıkarırdı ve Kur'ân mahlûkdur diye i'tikādlarını çevirirdi. Maa-hâzâ Kur'ân mahlûk değildir ve Allâh Teâlâ'nın kelâm-ı kadîmidir. İşte Beşîr halkı idlâl etmekte Bağdâd halîfesi oldu. Ve şeytâna mutâbaatla şeytân sûretin buldu. Pes, bu makūlenin vücûdunu ref' etmek ülü'l-emre lâzım geldi. Zîrâ bu makūle kimse eğer âlim sûretinde ise de câhildir. İfsâd-i fi'l-arz etmekten men' olunduğu gibi, âlim-i bâtıl dahi men' olunur. Nazar eyle ki İmâm-ı Ebû Yûsuf gibi müctehide şâkird olmuş iken, ilmle nice dalâlete düştü ve hayydan meyyit çıktı. Ve meyyitten meyyit olanlar dahi ona kıyâs oluna. Nitekim kendi nefsin bilmeyenleri halkın nefsini ıslâh için halîfe gönderirler. Ve şol ki ümmîdir, nice muallim olur. Ve şol ki a'mâdır, nice kāid olur. Ve şol ki hastadır, nice tabîb olur. Ve şol ki mübtedîdir, nice delîl olur. **[208-b]**

Ve **Futûhât-ı Mekkiyye**'de gelir ki: Bir zamânda bir zâhid bir dişi eşek beslerdi. Suâl edip, bu hımârı ne için beslersiniz, ona müteallik hôd eşiniz yoktur dediklerinde zâhid dedi ki, takāzây-ı şehvet vâki' oldukça ona yakîn olurdum ve şehvetimi teskîn ederdim dedi. Dediler ki, şerîatımızda dişi hayvâna yakîn olmak harâmdır. Pes, nice zâhid olur şol Âdem ki helâl ve harâmı bilmez. Orada ol zâhid ağlayıp tevbe ve istiğfâr eyledi. Ve ol hâl ile geçen namâzlarını kazâ ve tekrâr eyledi. Bundandır ki ni'met tâzelendikçe şükr tâzelendiği gibi, günâh dahi vâki' oldukça tevbe teceddüd etmelidir. Ve eğer ma'lûm ve eğer mechûl cümle hatâlar üzerine istiğfâr kılmalıdır. Vây şol câhile ki hatâyı sevâb i'tikād ede ve küfr ve îmânı biribirine halt edip cehennem yoluna gide. (Hakkı Efendi)

Hulefâ-i evliyânın evveli Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a.) dır ki hilâfet-i zâhire ve bâtınayı cem' etmiştir ki hem halîfe ve hem kutb olmuştur. Ondan bu uslûb üzerine Hz. Ömer (r.a.) dır. Ve ondan Hz. Osmân câmiu'l-Kur'ân'dır (r.a.). Ve ondan mecmeu'l-esmâ Cenâb-ı Murtezâ'dır (k.v.). Ve onların bu tertîb üzere oldukları müsâade ve ömürlerine râci'dir. Ve her birinin fazâil-i mahsûsası yüzünden min-vechin fâzıl ve müreccih olduklarındandır. Fa'lem zâlik ve teemmel. Ve ondan mertebe-i hilâfet-i zâhire ve bâtına İmâm Hasan'a (r.a.)intikāl etmiştir ki onların altı ay kadar hilâfetleriyle الخلافة من بعدى ثلثون سنة [Benden sonra hilâfet otuz senedir][123] mazmûnu husûle gelmiş ve otuz sene onların müddet-i hilâfetleriyle tamâm olmuşlardır. Ve bu müddetin bu uslûb üzerine tamâmından çeharyârın hilâfete müteayyin oldukları zâhir oldu. Eğerçi zamân-ı saâdetlerinde remzle işâret eylediler. Ve tasrîh edip, bundan sonra Ebû Bekr halîfe olur diye söylemediler. Husûsâ ki bilirlerdi ki sahâbe (r.anhüm)aralarında bilâ-vâsıta Hak'dan ahz etmeğe kādir kimseler vâr idi. Pes, onların ictimâ' ve taayyünleri, Hak Teâlâ ve Rasûlullâh'ın taayyünü gibi idi. Aceb esrâr-ı ilâhiyye ki tavr akldan bîrûn ve dâhil-i dâire idrâklerinden derûndur. Ve ondan sonra hilâfet-i zâhire ve bâtına Ömer ibni Abdülazîz-i'l-Emevî 'ye intikāl eyledi. Zîrâ İmâm Hüseyn (r.a.) mertebe-i şehâdet bulup serîr-i hilâfet-i zâhireye culûs etmemiştir. Ve Muâviye ve ondan sonra Ömer-i mezbûre gelince mülûkden ma'dûd idi. Ve Ömer ki hilâfeteyn ile kāim olanların altıncısıdır. Ondan sonra on ikiye gelince hilâfet-i mezkûre kimlere intikāl ettiği ma'hûd değildir. Şu kadar vârdır ki âhir zamânda zuhûr edecek mehdî-i muntazar ol on ikinin biridir. Velâkin hilâfete karîb ba'zı mülûk dahi gelmiştir. Melik-i Sâlih ve emsâli gibi. İşte bu zikr olunan on iki halîfe kutb-i zâhir ve bâtın olup, iki tarafı **[209-a]** cem' ederler. Ve iki saâdetle müstaid olanlardır. Fe-emmâ yalnız hilâfet-i bâtına ile halîfe olan bisyâr ve adüvleri bî-şümârdır. Zîrâ gerçi her asrda medâr-ı âlem ve gavs-ı a'zam vâhid olur. Fe-emmâ mertebe-i irşâda eren aktāb çoktur ki bunlar tecellî-i aynî erbâbıdır. Kutb-i vücûd ise tecellî-i hakkıya mazhardır. Ve bunların cümlesi fi'l-hakîka üstüvâne-i âlem ve müstened ve mihrâb-ı benî Âdemdir. Zîrâ bunlar olmasa âlem-i vücûd kıvâm bulmaz ve tarfetü'l-ayn bâkî olmazdı. El-hâsıl nefes-i rahmânî bunlardadır ki âlemin zâhir ve bâtınına nefh eder. Ve böyle nefha ile âlem dahi dem-be-dem cemî' eczâsıyla böyle gider. **(Tuhfe-i Atāiyye-i Hakkı Efendi)**

[123] - Ebû Dâvud, Sünnet, 8; Tirmizî, Fiten, 48.

***Halîfe-i zâhir ve Halîfe-i bâtın** (خليفهء ظاهر و خليفهء باطن): Ve hulefâ-i enbiyânın evveli hulefâ-i erbaa, hâne-i dînin çâr-erkânıdır. İmdi nasb-ı sultân etmek umûr-i vâcibedendir. Zîrâ nizâm-ı âlem emr-i dîne ve emr-i dünyâya şâmildir. Pes, ikāmet-i cem'a ve kıyâm-ı sûk ve techîz-i esbâb ve siyâsât ve hudûd ve emsâli, sultânın vücûduna menûttur. Velâkin saltanat umûr-i izâfiyyeden olmakla asker ve reâyânın husûlü dahi lâzım geldi. Hall ü akd ve emr ü nehy ise itāate mevkūfdür. Bu cihetten sultāna itāat vâcib oldu. Kālallâhu Teâlâ: اطيعوا الله واطيع الرسول واولوا الامر منكم (Nisâ,4/59) [Allâh'a itaat edin, Peygambere de itaat edin, sizden olan yetki sahiplerine de itaat edin] Nazar et sultān-ı a'zamın şerefine ki Allâh Teâlâ onu itāatte kendi menzilesine tenzîl eyledi. Bu cihettendir ki emr-i mübâhda sultāna itāat eyleyen, vâcib sevâbıyla müsâb olur. Ve sultānı sebbetmek Hakk'ı sebbetmeğe müeddîdir. Zîrâ ism-i a'zama mazhardır. Onun için onun elinden gelen, sâirin elinden gelmez. Ve sultān zıllullâhdır. Ya'nî hakîkat-ı ilâhiyyenin sâyesidir. Ve sâyenin vücûdu sâhib-i sâye ile devr eder. Pes, hakîkat-ı vücûd vâhiddir. Fe'fhem cidden. Fe-innehû sırrun azîm. Ve sultān, tāat-i Hak'da ne kadar best-pâye olsa, yine zâhidin a'lâ-pâyesinden a'lâdır. Dârü's-saltanat, sâir bilâddan efdaldir. Zîrâ cem'iyyet-i uzmâya mazhardır. Ve haremullâh cümleden a'lâdır. Zîrâ makām-ı şerîfdir. Ya'nî şerîfin darü'l-karârı Mekke olmakla Mekke dahi sâir bilâd üzerine şeref-i zâid bulmuştur. Pes, sultān-ı a'zam, şerîfin müeyyidi ve dârü's-saltanat, dârü'l-hilâfet olan Mekke'ye tâbi'dir. Fa'lem zâlik.

Suâl olunursa ki, sultān olduğu yerde kesret nedir ? Cevâb budur ki, zât ve sıfâtın ictimâ'ındandır ki ona makām-ı kābe kavseyn derler. Nitekim Kur'ân'da gelir : خليفة فى الارض يا داود انا جعلناك (Sâd,38/26) [Ey Dâvud! Muhakkak ki biz seni yeryüzünde bir halife kıldık] Ya'nî Allâh Teâlâ kendi zât-ı ahadiyyesinden "nûn-i cem'"le ta'bîr eyledi, vâhidiyyeti i'tibârıyla. Ya'nî makām-ı ulûhiyyeti hasebiyle ki kesret esmâ ve sıfât ektizâ eder. Makām-ı hilâfet dahi böyledir. Zîrâ makām-ı ulûhiyyetin zıllidir. Çünki ma'nây-ı mezkûr için sebb-i sultāndan nehy olundu. Nitekim hadîsde gelir : لا تسبوا السلطان فانه فى الله فى ارضه [Sultana sövmeyin, o Allâh'ın yeryüzündeki gölgesidir] Binâen-alâ-hâzâ, hayr duâ lâzım geldi. Ve bu hayr duâ Hak Teâlâ'yı medh ve senâdır ki bu dahi bir sırr-ı azîmdir. Ve sultāndan **[209-b]** sâdır olan umûrun cümlesi ism-i a'zamın te'sîrindendir. Onun için sultān kalem gibidir ki kâtib ezelullâhdır. Ya'nî onun yüzünden olan te'sîr-i Hakk'a müsteniddir. Zîrâ kalemin kendinde te'sîr olmaz, belki kâtibde olur. Bu sebepten ehlullâh bu makāmda hâmûş oldular. Eğerçi ba'zı esbâb-ı zâhire hasebiyle fi'l-cümle kıyl ü kāl götürür. Fe-emmâ esbâb dahi fi'l-hakîka müsebbibü'l-esbâbda müstehlekdir. Ve sultānın hâtemi, insân-ı kâmilin kalbi mesâbesindedir. Ya'nî gerçi mührde yazılan yalnız sultānın ismidir. Fe-emmâ cemî' umûr-i âmmenin husûlü ol mühre mevkūf ve fi'l-hakîka onda münderic olmakla cümle ahvâli câmi'dir. Kalb dahi böyledir ki cemî' esmâyı câmi' bir mührdür. Ve cümleyi ihâta ona menûttur. Onun için sultān gibi vâhid olur. Nitekim gelir : ما جعل الله لرجل من قلبين فى جوفه Ve bu ma'nâdandır ki, derler: Dervîş kendi başına sultān olup gezer. Zîrâ bu sözün iki ma'nâsı vardır. Birisi budur ki, eğer saltanattan murâd râhat dedikleri ma'nâ ise dervîşde bu ma'nâ akvâdır. Zîrâ umûr-i memâlike iştigāli yoktur. Ve biri dahi dervîş odur ki sâhib-i dil ola. Dil ise câm-ı cihân-nümâdır. Pes, kalbin ihâtası sultānın ihâtasından ziyâdedir. Onun için kendi başına bir Âdem iken başka bir sultān oldu. (**Tuhfe-i Atâiyye-i Hakkı Efendi**)

Ey ârif! Saltanat-ı sûrînin fevka'l-melhûz esrârı olunca, hilâfet-i ma'neviyyenin hâli nice olmak gerekdir. Ve gâh olur ki hilâfet-i ma'neviyye ehli halîfe-i zâhir dahi olur. Ve halîfe odur ki onun sîreti akvâl ve ef'âl ve ahvâlde sîret-i nebeviyye üzerine ola. Onun için her halîfe sultān olur fe-emmâ her sultān halîfe olmaz. Zîrâ ba'zı selâtînde eser-i gazab olur. Halîfede adlden gayrı yoktur. Onun için halîfe zann üzerine olur. Velâkin tasarrufâtta berâber olurlar Nitekim hadîsde gelir : صلوا خلف كل بر و فاجر [Sâlih ve fâcir, herkesin arkasında namâz kılınız][124] Ya'nî halîfeye iktidâ sahîh olduğu gibi, sultāna dahi sahîhdir. Zîrâ mezheb-i ehl-i sünnette sultān hakkında ya'nî mezheb-i ehl-i sünnette ismet şart değildir. İster imâmet-i suğrâ olsun ve ister imâmet-i kübrâ olsun. Ve bu ma'nâya remz için Rasûlullâh'dan (s.a.v.) sehv sûretinde ba'zı ahvâl vâki' oldu. Eğerçi fî-nefsi'l-emr sehv değil idi. Belki istiğrâka nişân ve hükm-i beşeriyyeti beyân ve sırr-ı teşrî'-i ayân idi. Fe'fhem cidden.

Enbiyânın cümlesi hulefâ-i hakdır. Ve ümem-i sâlifede altı bin sene içinde ancak yirmi beş kutb gelmiştir. Zîrâ enbiyâ kesîr olmakla aktāba hâcet yok idi. Belki aktāb ba'zı zarûrette geldi. Fe-emmâ bu ümmet-i merhûmenin ilâ-âhiri'z-zamân aktābı çoktur. Zîrâ verese-i enbiyâdır ki enbiyâya bedeldir. Ve bu ma'nâ aktāb-ı ümmetin kemâline delâlet eder. Ve bu sırr-ı serîden gāfil olan kimse, Haseneyn hazerâtının nübüvvetine zâhib olur. Zîrâ İmâm Hasan ve İmâm Hüseyn'in (r.anhümâ) cihet-i velâyet ve hilâfetleri nübüvvete bedeldir. Ve illâ velâkin Rasûlullâh

[124] - Dârimî, Salât, 63; Aclûnî, II, h.no:1744.

ve hâtemü'n-nebiyyîn emri muhtall olur. Zîrâ hatm-i nübüvvet odur ki ondan sonra ne nebiyy-i müşerri' **[210-a]** ve ne hôd nebiyy-i mütâbı' gelmeye. Haseneyn ise nübüvvetleri takdîri üzerine nebiyy-i mütâbı' olmak lâzım gelir. Enbiyâ-i Benî İsrâîl gibi ki şerîat-ı Mûsâ'ya tâbi' idi. Aceb zamânda bulunduk ki gayûru kalîl ve tabîbi alîldir. Her gördükleri hâceyi fakîh zannederler ve her işittikleri mülhidi şeyh sanırlar. Neûzü billâh.

Li-muharririhî :

Şeyh odur, hüccet ve bürhânı onun,
Elde ve dilde kitâb ve sünnet ola.
Yanmaya nâr-ı bid'at içre bugün,
Tâ ki yârın durağı cennet ola.

Ve hulefâ-i enbiyânın evveli, ebu'l-beşer Âdem'dir. Nitekim Kur'ân'da gelir : انى جاعل فى الارض خليفة (Bakara,2/30) [Ben yeryüzünde muhakkak bir halife tayin edeceğim] Ve âhiri Rasûlullâh'dır. Nitekim âyet-i sâbıkadan mefhûmdur. Ve Rasûlullâh hakkında lafz-ı hilâfet olmadığı, ondan a'lâ vechile ta'bîr olunmakladır. Nitekim Kur'ân'da gelir : انما يبايعون الله ان الذين يبايعونك (Fetih,48/10) [Şüphesiz sana biat edenler Allâh'a biat etmiş olur] Ve yine gelir : من يطع الرسول فقد اطاع الله (Nisâ,4/80) [Kim Rasulullah'a itaat derse Allâh'a itaat etmiş olur] Ve sâir ta'zîmât ki onların hakkında vâki' olmuştur. Hiçbir nebî husûsunda vâki' olmamıştır. وما ارسلناك الا رحمة للعالمين (Enbiyâ,21/107) [Biz seni bütün âlemlere sadece ve sadece bir rahmet olarak göndermişizdir!] انك لعلى خلق عظيم (Kalem,68/4) [Muhakkak ki sen en güzel bir ahlâka sahipsin] لعمرك انهم لفى سكرتهم يعمهون (Hicr,15/72) [Ömrüne kasem olsun ki hakikaten onlar sarhoşlukları içinde ne halt ettiklerini bilmiyorlardı] لولاك لولاك لما خلقت الافلاك [Yâ Muhammed, sen olmasaydın sen, felekleri yaratmazdım ben][125] ve emsâli gibi. Zîrâ enbiyâ ve evliyânın vücûdâtı bu rahmete dâhildir. Şöyle ki, vücûd-i şehâdi-i Rasûlullâh ile feth-i bâb gayb olmasa ve semâvât-ı ervâh ve arâzi-i ecsâdın retki onunla fetk bulmasa, hiçbir ferd râyiha-i vücûdu şemm etmez ve tengnây-ı ademden çıkıp sahrây-ı pehnâ-ver-i vücûda adım atmazdı.

***ve'l-Halk** (والخلق) :* Âlem-i mülk demektir.

El-halku hüve'l-hakku ve'l-hakku hüve'l-halku: Şeyh Muhyiddîn Arabî (k.s.) buyurur: الخلق هو الحق والحق هو الخلق Zâhir ma'nâsı, halk hakdır, hak halkdır diye ittihâd-ı fehm olunur. Maâza'llâhi Teâlâ. Onun için ulemâ-i zâhir bu kelâmın zâhir ma'nâsın fehm edip, bâtın ma'nâsından bî-haber olmakla böyle zât-ı şerîfin küfrüne hükm etmiştir. Maâza'llâhi Teâlâ. Kendini âlim zanneden câhilden Allâh'a sığındık. Hiç mümkün müdür ki halk Hak olsun ve Hak halk olsun. Hak Hak'dır, halk halkdır. Bu kelâmın bâtın ma'nâsı, halk Hak'dır dediği, halkın vücûdu ve varlığı hayâl ve gölge gibi olup, وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] fehvâsınca kıyâmı ve hareketi Hak ile olduğundan, cümle vücûdun ve varlığın hakîkatı Hakk'ındır. Halk Hakk'ın perdesidir. Ehl-i zâhir perde altındadır. Perdeye bakarlar. Âşık-ı sâdıklar ve gözü açıklar, perdeyi kaldırıp yârin cemâline bakarlar.

"Lâ ilâhe illallâh" demenin hakîkat-ı ma'nâsı halkı ve kendini nefy edip Hakk'ı isbât etmektir. Nitekim Peygamberimiz (a.s.) buyurur : وجودك ذنب لايقاس عليه ذنب اخر Ya'nî senin benliğin sana azîm günâhdır ki sâir günâhlara kıyâs olunmaz. İmdi bu hadîs-i şerîfin fehvâsınca asl nefy lâzım olan, kendi vücûdundur. İsbâtı lâzım olan, Hakk'ın vücûdudur. İmdi azîz-i müşârün ileyhin "el-halku hüve'l-hakku" dediği, "lâ ilâhe illallâh" demek imiş. "Lâ ilâhe illallâh" deyip "ve bi'l-kaderi hayrihî ve şerrihî mina'llâhi teâlâ" deyip "ve kul küllün min indi'llâh" deyip her şey' Hakk'ındır, halkın kaziyyede müdhali yoktur. يضل من يشاء ويهدى من يشاء (Fâtır,35/8) [Dilediğini şaşırtır, dilediğini doğru yola çıkartır] deyip, hayrın ve şerrin hâlıkı Allâh'dır **[210-b]** deyip, bi'l-külliye nefy edip ma'nâyı isbât etti. Bundan cebriyye mezhebini fehm etme. Zîrâ hakîkate vâsıl olmayınca, dört kitâbı okusan, cebrî ile mürîdi fehm edemezsin. Ve ehl-i zâhir olanlar ise, her şey fânîdir ve her iş Hakk'ındır diye dili ile söylerler. Tekrâr Hakk'ı unutup halka bakar ve hakîkat-ı vücûd isbât edip şirk ederler. Müşrik-i hakîkî olduklarından kendilerinin haberleri yoktur. Müşârün-ileyhin "el-halku hüve'l-hakku" dediği, kāla'llâhu teâlâ : بنى ادم وحملنا هم فى البر والبحر

[125] - Aclûnî,II, 164; Şevkânî, **Fevâidu'l-Mecmu'a**, s.326.

ولقد كرمنا (İsrâ,17/70) [Şanım hakkı için biz Âdem oğlunu şerefli kıldık, karada ve denizde araçlarla taşıdık] bu âyetin ma'nâsıdır. Ya'nî ben azîmü'ş-şân benî Âdemi mükerem kıldım. Dahi âlemde ne vâr ise insânda hep vârdır. Ya'nî insân âlem-i kebîr ve âlem sağîr-i câmi'dir. Ya'nî Hak ile kāim olduğu hâlde Hakk'ı kendi vücûdunda bulmak ve isbât etmek, müşârün-ileyhin "el-halku hüve'l-hakku" dediği, kesreti vahdette bul demektir. "Ve'l-hakku hüve'l-halku" dediği, vahdeti kesrette bul demeği remz etti. Hakîkatte halk, hak, kesîf, latîf, hidâyet, dalâlet, nefs, rûh, bir zâtın ismidir. Nitekim esmâ i'tibârıyla "yâ hâdî" "yâ muzill" dersin. İmdi bu nutklar lafzla, sûretle bilinmez. Zîrâ hulûl ve ittihâd fehm olunur. Hakîkatte ne hulûl ve ne ittihâd var. Hak Teâlâ hulûlden ve ittihâddan münezzehdir. Tâ mürşîd-i kâmilden terbiye alıp, onun himmetiyle kendi vücûdunun ilmi keşf olmayınca, kendi bilgin ile ebedî şirkden halâs olmazsın.

Ey gāfil-i derd-mend ! Senden ve benden ve cümleden, sen ve ben oldur. Hakîkatte ne sen varsın ve ne ben varım. Varlık cümle onundur. Sen onu ben zannedip, zannile şirkde kalmışsın. Eşref-i Sultān (k.s.)ın, "bilmezem ben beni ben miyim, yâ sen olmuşum" dediği, bu remze işârettir. Cümle vücûd ve varlık onundur. Sen fânîsin. Ol murâd ve hareketiyle senin anâsırından zuhûr eder. Ol murâdu'llâhdır. Eğer şer'a muvâfık olup, hayr ise rûhâniyyetten zuhûr etmiştir. Eğer şer'a muvâfık olmayıp, şer ise ona şeytânî derler. Hakîkatte ikisi dahi bir zâttan sâdır olur. Kör olan ehl-i sûret seni ben zannedip müşrik olur. (Hakkı Efendi)

***Halk ve Tahalluk** (خلق و تخلق) : Cibillî olana halk ve kesbî olana tahalluk derler ki erbâbıyla sohbet ve kendi nefsiyle tekellüf ve taallümden hâsıl olur. Bu sebepten hadîsde gelir : فحسن خلقى اللهم كما حسنت خلقى Evvelkisi feth ve ikincisi zammiledir. Hadîsde gelir : واحسن الى من اساء اليك صل من قطعك واعف عمن ظلمك ve hilm milhu'l-ahlâkdır ve hasenü'l-hulk seyyiü'l-hulkun zıddıdır ve mekârim-i ahlâk, sefsâf-ı ahlâkın mukābilidir. Ve mekârim-i ahlâk, gayr ile olan muâmelâta göredir. Mâ-adâsına nuût derler ki kendi nefsinden sûret-i ilâhiyyeyi tashîh için tahalluktur.

Ve hâsılı hüsn-i hulk budur ki bâis-i rızây-ı ilâhî olan işi işleyesin ve sebeb-i saht olan kârı terk edesin. Gerek Hak hakkında ve gerek halk husûsunda. Çünki senin muâmelen rızâ vechiyle ola. Ba'zı eşhâsın zemmi **[211-a]** zarar vermez. Zîrâ iki mütekābili irzâ etmek müşkildir. O husûsda sana sana bed hûy olanlar, fî-nefsi'l-emr hüsn hulkunu münâfî olmaz. Nazar eyle ki, Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.) و انك لعلى خلق عظيم (Kalem,68/4) [Muhakkak ki sen en güzel bir ahlaka sahipesin] mazmûnuyla mevsûf iken واغلظ عليهم (Tevbe,9/73) [Onlara karşı sert davran] ile dahi me'mûr oldular. Pes, hüsn halk makāmına göredir ki ârif billâh bilir. Ve ârifin bir hâli vârdır ki ona nifâk-ı ekber derler. Herkese bir sûret ile görünür. Şol cihetten ki mazhar-ı esmâdır. Pes, onun sûreti sûret-i câmi'adır. Bu sûrette hüsn-i halk milel-i muhtelifeye ve insân ve cân ve melek ve ma'den ve nebât ve hayvâna şâmildir. Zîrâ kâmilin bunlardan her biriyle başka hüsn-i muâmelesi vârdır ki ehl-i sûret bu ma'nâdan bî-haberdir.

***Halk-ı cedîd** (خلق جديد): Halk-ı cedîdden murâd, haşr-ı ecsâddır. Bu âlem ayn-ı vâhidde a'râz-ı müctemiadan ibârettir. Âlem her ânda ademe gidip, onun misli yine vücûda gelmededir. Pes, ârif katında bu i'dâm ve îcâd ve kevn ve fesâd kıyâmetten bir nev'dir. Halk-ı cedîdi her ân müşâhede edip, Cenâb-ı İzzeti bu şânla mütecellî görür. Nitekim Hz. Hüdâvendigâr dahi bu ma'nâya işâret buyururlar ki, âlem-i gaybın ahvâli hâssan Hakk'a peydâ ve bedîddir. Yoksa sâir halk-ı âlem bu halk-ı cedîdden bî-haber ve baîddir. Ma'lûm ola ki, بل هم فى لبس من خلق جديد (Kâf,50/15) [Doğrusu onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içindeler] mûcebince emr-i vücûd hâlâ i'dâm ve îcâd miyânında dâirdir. Ve a'râzda bâkî olmadığı gibi, cevâhir addettikleri ecsâdda dahi bekā yoktur. Zîrâ ecsâd dahi nefs-i hayvâniyye üzerine ârız olmakla sâir a'râz gibidir. Onun için iâdede aynın gayrıyı muâheze lâzım gelmez. Zîrâ âsî olan lahm ve şahm ve azm ve emsâli değildir, belki nefs-i hayvâniyyedir. Rûh-i hayvâniyye ise, rûh-i bâkîden mütevellid olmakla ona fenâ târî olmaz. Ve müsemme'l-insân üç nesneden ibârettir: Biri heykel ve biri nefs-i hayvâniyye ve biri rûh-i müdebbirdir. Ve heykeli cevâhirden addetmek hatā-i azîmdir. Ve bu mezlakada mütebahhirlere zelle vâki' olmuştur. وما علينا الا البلاغ [Bizim görevimiz tebliğ etmektir]

***Havâss-ı nâs** (خواص ناس) : Evliyâullâh demektir. Havâss, hâssalar demektir.

***Havâss-ı insân** (خواص انسان) : İnsâna mahsûs umûru ve insânın umûru.

***Havâss-ı rûhâniyyet** (خواص روحانيت) : Niseb ehline gālib olan, havâss-ı rûhâniyyettir. Şevk ve muhabbet ve kerem ve hilm ve takvây-ı hakîkî gibi ki derecât-ı âliyeye incizâb bununla ya'nî şevk ve muhabbet ve sâire ile hâsıl olur.

***Havâss-ı beşeriyyet** (خواص بشريت) **:** İnsânın sûreti ve beşeriyyeti tînden halk olunmuştur. Kur'ân'da gelir : هو الذى خلقكم من طين (En'âm,6/2) [O öyle bir hâlıktır ki sizi çamurdan yarattı] Avâm-ı nâsa gālib olan, havâss-ı beşeriyyettir. Hırs ve şehvet ve hevâ ve gazab ve meyl-i mâ-sivâ gibi ki derekât-ı sâfileye inhitātı bunların sebebiyledir. **[211-b]**

***Havâtır**(خواطر)**:**Havâtır,efkârdan ibârettir.Ya'nî insânın kalbine gelen fikirlerdir.

***Hâb-ı hissî, Hâb-ı gaflet** (خواب غفلت, خواب حسى): Bir şey'i hissedip, meşgūliyyet sebebiyle âhar şey'i hissetmemeğe hâb-ı hissî denilir. İki şey'i dahi gaflet sebebiyle hissedemez ise hâb-ı gaflet denilir.

***Hâb-ı sultānî** (خواب سلطانى) **:** Sabâh namâzını kıldıktan sonra, işrâk namâzı vakti girinceye kadar uyumağa hâb-ı sultānî derler.

***Hâb rubûde** (خواب ربوده) **:** Uykuya kalmış, uyumuş gibi.

***Hâb-ı gafletten intibâh :** Ba'de'l-işrâk bu mısrâ'-ı latîf vârid oldu ki "hâba varmak hâbdır ammâ ki ba'de'l-intibâh". Burada intibâh iki ma'nâya mahmûldür: Biri, salât-ı teheccüd için menâm-ı hissîden bî-dâr olmaktır. Ve biri dahi, hâb-ı gafletten uyanmaktır. Pes, evvelkiye göre demek olur ki, kaylûle etmek, geceyi ihyâ edene göredir. Nitekim âdet-i selef-i sâlihîn ve belki sünnet-i seyyidi'l-mürselîndir. Ve Hatmü'l-Evliyâ (r.a.) buyurmuştur ki ; sünen-i nebeviyyenin cümlesin ihyâ ettim. Hemân bir sünneti benden fevt oldu. Ve ol sünnet budur ki, Cenâb-ı Nübüvvet, kerîmesi Fâtıma (r.anhâ) hânesinde kaylûle ederdi. Benim ise, kızım ve dâmâdım olup, hânelerinde kaylûle etmek müyesser olmadı. Ya'nî gerçi kızları oldu velâkin kable't-tezvîc intikāl eylediler. İşte bu takrîrden iki fâide hâsıl oldu. Fe'fhem cidden.

Ve Hatmü'l-Evliyâdan sünnet-i mezkûre fevt olmak, gayret-i ilâhiyye bâbındandır.Cenâb-ı Nübüvvet'in makām-ı vesîleye vusûlü, duâ-i ümmete menût olduğu gibi ki bu dahi bâb-ı mezkûrdandır. Fa'rif cidden. Ve bundan fehm olundu ki, ihyâ-i leyl etmeyenler için kaylûle yoktur. Zîrâ kaylûle, bakiyye-i menâmı tekmîl ve kıyâmdan hâsıl olan fütûru izâle ve tecdîd-i neşât içindir. Gāfile ise bu ma'nâ mefkūddür. Ve hâb hâb üzerine olmak, tağlît-ı hicâb ve teksîf-i tab'a bâisdir. Onun için taklîl-i gıdâ ve samt ve halvet ve sihr ve emsâli ile riyâzet ve mücâhede ederler. Tâ ki terkîk-i hucb ile mütâlaa-i âlem-i gayb etmek müyesser ola. Nitekim şürûtun ba'zısı "**Vesîletü'l-Merâm**" nâm kitâbımızda meşrûhdur. Ve ikinciye göre, demek olur ki, gerçi menâm-ı hissî dahi hôştur. Zîrâ sebeb-i râhattır. Fe-emmâ hôş olduğu, gafletten bî-dâr olduktan sonradır. Pes, şol kimsenin ki çeşm-i cânı bî-dâr olmamıştır, ona ne hâb kapısıdır. Belki hâbı terk edip, dîde-i dili îkāza çalışmak gerekdir. Zîrâ zâhir noksân bulmadıkça, bâtın kemâl kabûl etmez. Ya'nî ahvâl-i bedeniyye ve umûr-i cismâniyye zebûn ve zaîf olmağa muhtâcdır. Tâ ki hâlât-ı rûhâniyye ve tecelliyât-ı rahmâniyye gālib ve kuvâ ola. El-hâsıl hissile ma'nâ bir yerde cem' olmaz ve mecâz ile hakîkat, izdivâc bulmaz ve meşrık ve mağrib bir araya gelmez. Pes, terk-i hestî ehli olmadıkça vücûd-i bâkî ele girmez ve tâlib matlûba ermez ve dîde cemâl-i mahbûbu görmez.

Nazm : **[212-a]**

Yâ ilâhî, hâb-ı gafletten uyar çeşm-i dilim,
Şîşe-i sâfî gibi pür-nûr kıl âb ü gilim.
Dûr kılma bendeni her gîz harîm-i kurbden,
Dâmen-i maksûde bulsun dest-i res tâ ki elim.
Feyzin ile mezra'-ı hâlim bula neşv ü nemâ,
Harman-ı ömrümde zîrâ yoktur aslâ hâsılım.
Düşmüşüm bu dâr-ı gurbette ziyâde vahşete,
Mûnisim ol râh-ı vaslında bana göster ilim.
Derd ü mihnet bâbını çekmeğe yok râhatım,
Bu emânet-i bârî evcinden bükülmüştür belim.
Hakkıyâ, doğrandı tîğ-ı gamla bağrım pâresi,
Belki her pâresi oldu nice yüz bin dilim.

(Nukile min **Müzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı k.s.)

***Havf ü recâ, Kabz ü bast, Heybet ü üns** (خوف و رجا ,قبض و بسط , هيبت و انس)

Havf ve recâ, mübtedîlerin hâli ve kabz ve bast mutavassıtların nişânı ve heybet ve üns müntehîlerin şânıdır. Ve havf, gelecekte olan mekrûhdan hazer olunan şey'dir. Ve recâ, gelecekte tama'dan ibârettir. Ve havf ikidir : Ya'nî iki nesneden korkulur : Biri, nefsin hevâsından ya'nî

istek ve arzulardan. Ve biri, Allâh Teâlâ'dan havf etmeyenden. Nitekim Hitâbât-ı Mûseviyye'de gelir : يا موسى خف من الذى لا تخاف منى Yâ Mûsâ, benden korkmayandan kork.

***Havf ve Hüzn** (خوف و حزن) : الا ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون (Yûnus,10/62) [Haberiniz olsun ki Allâh'ın veli kulları üzerine hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır] Ya'nî evliyâ-i örfiyyede havf olmadığı, cemî' berâzihden ubûr eyleyip gāyetü'l-gāyâta vusûlledir ki onun verâsında bir gāyet yoktur. Ve hüzn olmadığı, ya'nî Hakk'a vâsıl oldukta havf olmadığındandır. Zîrâ havf, umûr-i müstakbeleye ve hüzn, umûr-i mâzîye göredir. Ehlullâhın mâzî ve muzâri'leri bir olmuştur. Tefekkür eyle ki, bir yolcu veyâ bir bezirgân, bahrden menzile ve iskeleye dâhil ve vâsıl olmadıkça mâl ve cân havfından halâs olmaz. Pes, selâmet pâyesine erişmedikçe, sermâye ziyândan korunulmaz.

***Havf ve Hüzn** (خوف و حزن) : Havf, yâ bir mekrûhun teveccühünü veyâ bir mahbûbun fevâtını tevakku'dur ki zamân-ı müstakbele göredir. Nitekim hüzn, zamân-ı mâzî i'tibârıyladır. Velâkin imâret-i maznûne veyâ ma'lûmeye tevakkuf eder. Nitekim recâ ve tama' ki tevkı'-i mahbûbdur. Bu dahi imâret-i mezkûreden nâşîdir. Ve havfın zıddı emndir ki ikisi dahi umûr-i dîniyye ve dünyeviyyede cârîdir. Ve emn ve kanût, küfrdür dediklerinin ma'nâsı budur ki, emn âcizden olur. Allâh Teâlâ hakkında acz i'tikād etmek ise küfrdür. Ve kanût leîmlerden olur. Ve Hak Teâlâ hakkında i'tikād-ı lüüm dahi küfrdür. Pes, mü'min beyne'l-havfi ve'r-recâ olmak gerekdir. Recâ va'de dâirdir ve havf vaîde nâzırdır. Ve insân, ameli cihetinden bu iki hâlet arasında müttereddiddir. Ve havf ve recânın fevkinde kabz ve bast vardır. Ve kabz ve bastın fevkinde heybet ve üns i'tibâr olunur. Ve heybetin muktezâsı, istîlâ-i celâlle kendi nefsinden gaybûbet ve ünsün hükmü, tecellî-i cemâlle sahv ve ifâkattır. Pes, havf ve recâ mübtedîlerin hâli ve kabz ve bast mutavassıtların nişânı **[212-b]** ve heybet ve üns müntehîlerin şânıdır. Eğerçi müntehîler fi'l-hakîka izâfâttan münselihlerdir. Fe-emmâ dâimâ makām-ı celâl ve kibriyâda dururlar ve heybet-i makāmdan terk-i edeb etmezler ve da'vâ yoluna gitmezler. Belki hâmûş olurlar. Ve şol sâlikler ki nihâyet-i makāmâta vâsıl değillerdir, onlardan nice da'vâ sâdır olur. Zîrâ ma'rifet ve müşâhedeleri noksân üzerinedir. İşte müntehîlerin havfı, makām-ı heybetten nâşî olan ma'nâdır. Yoksa onlar için gam-ı müstakbel yoktur. Zîrâ cümle-i berâzihi güzer etmişlerdir. Pes, neden havf ederler. Kāla'llâhu Teâlâ : لا خوف عليهم ولا هم يحزنون (Yûnus,10/62) [Onlar üzerine hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır] Meselâ, kāsıd-ı Mekke ki mâl ve benûnu mahfûz olduğu hâlde Ka'be'ye dâhil olsa hüzn ve havfdan halâs olur. Zîrâ seferi gāyet buldu ve yolda gelirken bir nesnesi dahi zâyi' ve fevt olmadı. Ammâ gayrın hâli böyle değildir. Bu cihetten her merhaleden ve esnây-ı tarîkde havfdan hâlî değildir. Ve bir sevdiği nesne zâyi' oldu ise, onun hüznüne düşer ve teessüf eder. Fe-emmâ bir nesne ki mefkūd olup tahsîli müteassir veyâ müteazzir olsa, onun fikrini kalbinden ihrâc edip kazâya nazar etmek gerekdir. Ve demişlerdir ki, her kîm ki müsterîh olmak dileye, irâdet-i Hakk'a tâbi' ola. Zîrâ hükm Allâh Teâlâ'nındır. Ve abd-i mahkûm, rabb-i hâkim üzerine tahakküm edemez. Zîrâ hilâf-ı hakîkattır ki Rabb'ın şânı rubûbiyyet ve abdin hâli merbûbiyyettir. Ve bir kimse hem fâil ve hem kābil olmaz. Meğer ki bi'l-i'tibâr ola. Bu sûrette fâil-i mukayyed olur, fâil-i mutlak olmaz. Belki fâil-i mutlak Allâh Teâlâ'dır ki cemî' ahvâlde müessirdir. Müteessir olması mümteni'dir.

Ve ma'nây-ı mezkûrden nâşîdir ki insân iki hakîkatı müştemildir ki biri, hakîkat-ı fâile-i vücûbiyye ve biri dahi, hakîkat-ı kābile-i imkâniyyedir. Ve hakîkat-ı ûlâ, rûh-i müdebbirin bâtınına ve hakîkat-ı sâniye, nefs-i hayvâniyyenin zâhirine göredir. Ve nefs-i hayvâniyye rûhdan müteessirdir. Ammâ heykele göre müessirdir. Zîrâ mebde'-i hiss ve harekettir. Bu cihetten cemî' ihsâs-ı a'za ve harekât-ı bedeniyye ona menûttur. Ve rûh-i müdebbir, akl vesâtatıyla tedbîr-i ümûr etmektedir ki bu tedbîr ile insân hayvândan mümtâz olur. Ve hayvânda olan te'sîrât ve idrâkât hayât-ı hayvâniyyenin âsârıdır. Onun için, celb-i menfaat ve def'-i mazarrat ederler. Ve bir koyun meselâ aslâ kurt görmemiş olsa, gördükte ondan firâr eder ve mazarrat olacağın idrâk eyler. Zîrâ Allâh Teâlâ her mahlûku halk ettikte "mâ halaka lehû" olan ma'nâya hidâyet etmiştir. Ve ba'zı hayvânâtı insâna karîb kılmıştır. Feres gibi ki rü'yâ sâhibidir. Ve maymûn gibi ki kuvvet-i idrâki cihetinden ta'lîm kabûl eder. Hattâ demişlerdir ki derzîlik öğrenir ve pâs-bânlık eder. Ve alâ hâzâ, nezâir-i kesîresi vârdır. Nitekim tefsîrimiz **Rûhü'l-Beyân**'da Sûre-i A'lâ'da bir mikdâr tafsîl olunmuştur.

Ve ba'zı kütüb-i mu'teberde gelir ki, Allâh Teâlâ vahy edip, buyurmuştur ki: **[213-a]** يا موسى خفنى وخف نفسك وخف من لا يخافنى [Yâ Mûsâ! Benden kork, nefsinden kork ve benden korkmayandan kork!] Nefsinden havf eyle dediği, hevây-ı nefsinden havfa râci'dir. Zîrâ eğerçi enbiyâda hevâ olmaz ki ismet-i Hak ile bi'l-fi'l mahfûzlardır. Velâkin fî-nefsi'l-emr nefs ehl-i

hevâdır. Ve bekā imkâna göredir ki Kur'ân'da Hz. Dâvud (a.s.)a hitâben gelir: ولا تتبع الهوى (Sâd,38/26) [Keyfine tabi olma] Ya'nî imkân olmadığı mevzu'da nehy olmaz. Bu sebepten melâike hakkında nehy olmaz. Zîrâ nûrdan matbû' olmuşlardır. Ve ahbâr-ı ilâhî ki adem-i isyânlarına dâirdir. Kemâ kāle teâlâ : لا يعصون الله ما امرهم (Tahrîm,66/6) [Allâh kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler] hakîkat-ı hâli beyândır. Ve câizdir ki imkân dahi ola. Nitekim makām-ı medh onu iktizâ eder. Velâkin her câizü'l-vukū' olan nesne vücûd-i hâricî iktizâ etmez. El-hâsıl melâike mahlûktur ve her mahlûk, zâtında mümkindir. Pes, şol nesnenin ki zâtı mümkin ola, onun hakkında evsâf mütezâdda dahi mümkindir. Eğerçi enbiyâya göre imtinâ'-ı bi'l-gayr vardır ki ismettir. Ve melâikeye göre galebe-i rûhâniyyet ve letâfettir.

Ve ba'de-zâ Allâh Teâlâ'dan havf etmeyenler, a'dâullâhdır. Pes, evliyâ a'dâdan havfla me'mûr olduklarından, emre imtisâlen bu mevtında oldukça düşmanlardan havf ettiler. Zîrâ düşmanlar mezâhir-i celâliyyedir ki mezâhir-i cemâliyyeye onlardan isâbet-i zarar etmek mutasavverdir. Nitekim muhsinlere şükr ediniz diye emretti. Pes, bu ma'nâda dahi imtisâlen li'l-emr şükr ettiler. Yoksa mutlakā muhsinler ellerinden onlara ni'met vüsûlünden ötürü değil. El-hâsıl, iki hâlde dahi ya'nî eğer havfda ve eğer şükrde emre tâbi'lerdir, yoksa gayrı ma'nâya değil. Ve her nerede emre imtisâl buluna, onda meymenet ve şeref vardır. Gerek imtisâl eden onun esrârını bilsin ve gerekse bilmesin. Bilenler mükâşifler ve bilmeyenler mahcûblardır. Fa'rif cidden.

Ba'de-zâ, enbiyâ (a.s.) havfla me'mûr oldukalrı sûrette sâirleri bi-tarîki'l-evlâdır. Bu sebepten vâiz ve nâsih ta'yîn olunmuştur. Tâ ki bî-havf olanları tahvîf eyleyeler. Gerek Allâh Teâlâ'dan havf ve gerek hevây-ı nefsden havf ve gerek Allâh'dan havf etmeyenlerden havf ola. Velâkin kelâm-ı hikmet ve mev'ıza-i hasene ile tahvîf ve va'z gerekdir. Tâ ki mev'ûz olanlar teneffür etmeyeler. Ve tahvîfin gāyeti, Allâh Teâlâ'yı talebdendir. Nitekim Kur'ân'da bi-tarîki'l-işâre gelir : و يحذركم الله نفسه (Âl-i İmrân,3/28) [Allâh sizi kendisinden sakındırır] Zîrâ bu tahzîr, mübtedîlere göre azâbdan ve mutavassıtlara nisbetle celâl-i kibriyâdan ve müntehîlere izâfetle talebdendir. Ve talebden tahzîrin ma'nâsı, nisbet-i talebden fenâdır. Zîrâ hakîkat-ı tevhîdde izâfât olmaz. Gel imdi bu tevhîde vâsıl ola gör. Ya'nî bi-tarîki'z-zevk ve'ş-şuhûd ele getir. Tâ ki evhâm ve hayâlâttan halâs olasın ve isniyyetten necât bulasın. Ve illâ şirk-i hafî içinde kalırsın ki ona zenb-i vücûd derler ki vücûdda taaddüd **[213-b]** tevehhüm etmektir. Ve enfüs ve âfâk bu ma'nâda birdir. Ya'nî kendi vücûdunda şirkten halâs bulsan, âfâkda dahi Hakk'a kendi mahlûkunu şerîk kılmaktan kurtulursun. Zîrâ nefsin şirkindendir ki esnâmı ve emsâlini Hakk'a şerîk kılar. Çünki bu âlem mutlakā niseb ve izâfâttır. Ve cümlede emr-i rabbânî birdir. Pes, Hakk'ı kendine şerîk kılmakta fâide nedir. Belki bu ma'nâ ahvaliyyettendir. Ve çünki basîret nûr-i tevhîdle mükahhal ve hadîd ve nazarında vâhidden gayrı görünmez. İşte havf bu makūle nesnedendir ki Hak Teâlâ'ya mümteni'i nisbet edesin. Onun için Kur'ân'da gelir : ان الله لايغفر ان يشرك به (Nisâ,4/116) [Doğrusu Allâh kendisine şirk koşulmasını mağfiret buyurmaz] Zîrâ gafr, setr ma'nâsınadır. Ve şerîkin fi'l-hakîka vücûdu yoktur. Tâ ki gufre muhtâc ola. Sâir maâsî ise böyle değildir. Belki onlar için vücûd-i hârici-i muhakkak vardır. Ve şerîk ittihâz ettikleri, vehmden nâşîdir. Ve bu vehmi def' için Kur'ân'da gelir : و الهكم اله واحد (Hacc,22/34) [Hepinizin ilahı bir tek ilahdır] Ve dahi gelir : "Lâ ilâhe illallâh". Suâl olunursa ki, cemî' eşyâ, sırr-ı hafî müştemil olunca cümlesine secde etmek niçin câiz olmadı ? Husûsâ ki Rasûlullâh (s.a.v.) mazhar-ı tâmdır. Cevâb budur ki, bu suâl bâlâda zikr olunan mâdde-i imtisâlî miyânındandır. Ya'nî insân ki min-haysü't-taayyün mahlûktur, hâlıkının emrine tâbi'dir. Ve Hak emr etmediği nesneye secde etmek câiz değildir. Eğer emr etse vâcib olurdu. Nitekim ebu'l-beşer Âdem (a.s.)a secde etmek lâzım geldi. Zîrâ ol husûsda melâike me'mûr idiler. Ve emr-i ilâhîye imtisâl vâcibdir.

Suâl olunursa ki, Âdem'den gayrıya secde câiz değildir ki cihet-i mukayyededendir. Hak Teâlâ ise mutlak-ı hakîkîdir. Fe-emmâ Âdem nev'ine secde câiz olmak görünürdü. Zîrâ mecma'-i esmâdır. Meselâ, bir hânenin bir penceresinden aks eden zav'-ı şemse, şems budur ancak demek olmaz. Zîrâ sâir hânelerin revzenelerine dahi aks etmiştir. Fe-emmâ cemî' matārihe nisbetle demek câizdir. Zîrâ bunda istîâb ve ihâta vardır. Gerek sen ona şems deve gerek zav' de. Cevâb budur ki, insân dahi mukayyeddir. Zîrâ mutlak olan onun bâtınıdır ki secde onadır. Ve zâhiri, sâir eşyâ gibi mukayyeddir. Ve mukayyede secde câiz değildir. Gerek ise mutlak i'tibârıyla olsun. Zîrâ îhâmdan hâlî olmaz. Husûsâ ki teşbîh ve tenzîh miyânında olan şerîat-ı mu'tedile ona mâni'dir. Maa-hâzâ, bâtını cihetiyle dahi mukayyeddir. Şol ma'nâya ki onun mazhar-ı tâm olduğu, bi-haseb-i nefsedir, yoksa bi-hasebi'llâh değildir. Teemmül eyle ki eğer dünyânın iki kutrü (taraf)arası on ol kadar dahi olaydı, yine cümlesine nûr-i şems vefâ ederdi. Velâkin beş yüz yıllık mesâfe arasında münhasır ve mahbes olmuştur. Bu ma'nâdan **[214-a]** demişlerdir ki, bu âlem-i imkân zindândır. Belki zindân içinde zindândır. Zîrâ sırr-ı ilâhî, beden-i insâna taalluk etmiştir. Beden ise, ezyakü's-sücûndur. Onun için kümmel eviyâya bile, tecelliyât birden çok vâki' olsa, mahallin dıykından bir mikdârı geri döner. Nitekim Şeyh-i Meşâyihi'd-Dünyâ Sadreddîn Konevî (k.s.) tasrîh etmiştir. İşte bu

kelâm-ı iknâî sana besdir. Eğer fi'l-cümle idrâkin vâr ise. Ve illâ yüz bin misâl gûş etsen, bir fâidesi bile olmaz. والحمد لله على تفهيمه و تعليمه [Anlatmayı ve öğretmeyi nasib eden Allâh'a hamd olsun] (**Nakd-i Hâl-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***Hayâl-i mutlak** (خيال مطلق) : Âlem-i melekût., tecellî-i evvel.

***Hayâl-i mutlak ve Hayâl-i mukayyed** (خيال مطلق و خيال مقيد) : Hayâl iki kısımdır: Bir kısmı mutlak ve bir kısmı mukayyeddir. Mukayyed olanı, rü'yâ âlemidir ki mutlak olan, o rü'yâ âleminin aslıdır. Ve mutlak olanı deryâ gibidir. Ve mukayyed kısmı herkesin kuvve-i hayâliyyesine saçmıştır. Ma'lûm ola ki, hazerâtın evveli, âlem-i amâdır. Ve ikincisi, âlem-i ervâhdır. Ve üçüncüsü, âlem-i misâldir ki ona hayâl-i mutlak derler. Zîrâ enbiyâyı ve evliyâyı ve melâikeyi ve ukūli ve nüfûsü, ehlullâh mükâşefeleri vaktinde, âlem-i misâlde görürler. Ve âlem-i misâle, âlem-i berzah dahi derler. Ve ta'rîfin dahi böyle kıldılar ki : هو عالم فيه الارواح و برزخ فيه الاجساد [O, içinde ruhlar olan âlemdir ve içinde bedenler olan berzahdır] Ve dördüncüsü, âlem-i hayâl-i mukayyeddir. Ya'nî hayâl-i mukayyed, insânın kuvve-i mütehayyilesine derler. Ol dahi bir âlemdir. Onun dahi aslı âlem-i misâldir. Zîrâ ekâbir-i rusül (a.s.) demişlerdir: Her kişinin hayâli, ufacık ırmaklar menzilesindedir. Ve ufacık ırmaklar, âlem-i misâl-i mukayyeddir. Beşincisi, âlem-i şehâdettir. Ol iki kısımdır : Birisi, âlem-i melekûte müteallliktir. Ol, arş-ı mecîd ve kürsî ve seb'-i semâvâttır. Ve birisi, âlem-i mülke müteallliktir. Anâsır-ı erbaadan mütevellid olan hayvânât ve nebâtât ve maâdendir ki esfel-i sâfilîndir. (Hakkı Efendi)

***Hayâl ve Hayâl-i mutlak ve Misâl-i mukayyed ve Hayâl-i mukayyed :** Ma'lûm ola ki, lisân-ı sûfiyyede hayâl, sûret ma'nâsına müsta'meldir. Nitekim Şeyh-i Ekber (k.s. athar) nazmında gelir: انما الكون خيال وهو حق فى الحقيقة Ya'nî âlem-i kevn eğerçi sûrettir velâkin hakîkatte hakdır. Zîrâ mezâhir-i esmâ ve sıfâttır. Pes, Hakk'ın bâtıl mukābilidir. Bâtıl ikidir: Biri bâtıl-ı hakîkîdir ki adem-i mahzdır. Ve biri bâtıl-ı izâfîdir ki şeytân gibi ve sâir mevcûdât-ı hâriciyye gibi. Meselâ, bir şey bâtıl-ı izâfî olmak, fi'l-cümle hak olmayı münâfî değildir. Zîrâ hak gibi tecellî-i vücûdda dâhildir. Ve hayâl-i mutlak ve misâl-i mutlak emr-i vâhiddir ki arşdan tahte's-serâya dek, mevcûdât-ı hâriciyyedir. Ve kezâlik hayâli mukayyed ve misâl-i mukayyed dahi emr-i vâhiddir. Âlem-i rü'yâ ve âlem-i berzah gibi. Pes, hayâlâttan murâd, cemî' ekvân ve suver-i hâriciyyedir. Dâm-ı evliyâdır. Evliyâda enbiyâ dahi dâhillerdir. Zîrâ velâyet cihet-i câmi'dir. Dâm olduğu budur ki, **[214-b]** dâm ile şikâr-ı sûrî kayd olunduğu gibi, eşyâ ile dahi şikâr-ı ma'nevî sayd olunur ki ulûm ve maârif ve hakāyıktır. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî-i Hakkı**)

***Hayâl** (خيال) : Şeyh İsmâil Hakkı Efendi (k.s.) hayâli üç vechile beyân buyurmuşlardır: Evvelkisi budur ki, hayâl yok gibi olur, kalbin i'tibâr ve mülâhazasında. Ya'nî vücûdu vâr ise de adem hükmündedir. Zîrâ kendi zaîf ve âsârı kalîldir. Maa-hâzâ ârızın vücûdu ma'dûm ve şeref-i zevâl üzerine olan vücûd, emr-i mevhûmdur. İkincisi budur ki, rûh-i sultânî yanında, hayâl-i ten adem gibidir. Zîrâ zıll mesâbesindedir. Zıllin zü'z-zılle nisbetle vücûdu adem hükmünde olduğu gibi, cesed dahi rûh-i sultâniyye göre böyledir. Hakîkatte vücûd zü'z-zıllin ve rûh-i sultânînindir. Üçüncüsü budur ki, bir nesnenin kalbde mürtesim olan sûret-i hayâliyyesi yok gibidir. Zîrâ emr-i i'tibârîdir ki hâricde hakîkatı yoktur. Fe-emmâ ol ki Yûsuf (a.s.) rü'yâ hakkında قد جعلها ربى حقا (Yûsuf,12/100) [Rabbim onu gerçekleştirdi] diye hak ile ta'bîr eyledi. Maa-hâzâ rü'yâ dahi hayâl kabîlinden idi. Zâhiri üzerine cereyân eyledi. Ve illâ dünyâ dahi hâb makūlesidir. Onun için İmâm Alî (k.v.) ve (r.a.) buyurur : الناس نيام فاذا ماتو انتبهوا Ya'nî, halk uykudadırlar, öldükleri vakit uyanırlar. Nitekim Hz. Mevlânâ buyurur: Sen dünyâyı hayâl üzerine cârî bil. Ya'nî dünyâ ve umûr-i dünyânın cümlesi hayâlâttır, hâb gibi. Onun için hadîsde gelir : الدنيا كحكم النائم [Dünya, uyuyanın hükmü gibidir]

Mervîdir ki bir kimse İmâm-ı Ali'ye gelip, bir şahs hakkında, fülân benim vâlidem ile ma'nâda ihtlâm da'vâsın eder. İkāmet-i hadd olunsun diye. İmâm-ı Alî dahi buyurur ki, götür hasmın güneşte ikāmet eyle de gölgesine darb eyle. Zîrâ ikisi de hayâldir diye buyurmuşlardır. Zîrâ hayâl, yakaza ve menâmda teşebbüh eden sûrete derler ki karaltı ile ta'bîr ederler. Burada tahayyül ve tasavvur murâd olunur. Ya'nî bir nesneyi kuvvet-i hayâliyyeye ilkā etmektir. Ya'nî mürgān-ı ervâh menâmda akfâs-ı ecsâddan tayarân ve ol kayddan halâs olduklarında ne sevd-i zamâna müteallik gam ve fikr kalır ve ne bu şahsı ol şahsı tahayyül ve tasavvur kalır. Belki bu cümlenin suveri, âyine-i dilden zâil olur ve levh-i hâtır sûret-i heyûlâniyye bulur. Bundan ahz olunur ki insânın bu endîşe ve hayâli ile mübtelâ olduğu, rûh-i sultânînin cesede taalluku

hasebiyledir. Onun için hayvânât-ı ucumde ya'nî hayvân-ı gayr-ı nâtıkta bu kayd yoktur. Zîrâ onların rûhları rûh-i hayvânîdir, fakat.

Ma'lûm ola ki, cemî' idrâkât-ı insâniyye ve ulûm ve maârif ancak mukaddem-i dimağda olan kuvvet-i muhayyile ile tahsîl ve iktisâb olunur ki ol idrâkât, cins-i hayvândan insânı temyîz eden nâtıkiyyetten ibârettir. Allâh Teâlâ ol hayâli mir'ât-ı mücellâ gibi kılmıştır ki mahsûsât ve ma'kūlâttan her şeyin misâli **[215-a]** ol mir'âtta muntabı' olup idrâk olunur. Bu mir'ât-ı hayâl ile (kuvve-i hayâl âyinesi) mir'ât-ı hissiyyenin (dünyâ âyinesi) farkı budur ki mir'ât-ı hissiyyede ancak mahsûsât muntabı' olur, ma'kūlât değil. Hayâlde ise hissiyyât ve ma'kūlâtın cümlesi muntabı' olur. Ve hayâlin iki kısmına ma'rifet, usûl-i tarîk-i ma'rifet Allâh'dan bir asl-ı azîmdir ki vücûdu'llâha nisbet, cemî' ekvânın vücûdu hayâl menzilesindedir. Hakk'ın vücûdu hakîkîdir. Hukemâ, insânın beynini üç hâne farz etmişlerdir. Hiss-i müştereki en evvelki hânenin evvelinde i'tibâr etmişlerdir ki ona mukaddem-i dimağ derler. Ve kuvve-i hayâliyyeyi hâne-i mezkûrun âhirinde i'tibâr etmişlerdir. Ve hiss-i müşterek, havâss-i hamse-i zâhireden aldığını hayâle verir. Yine ma'lûm ola ki ma'rifet-i eşyâda nazar ve istidlâl ve sâniyen kuvvet-i hakîkat-ı hâl gerekdir. Onun için hadîs-i şerîfde رب ارنی الاشیاء کما هی vârid olmuştur. Ve dahi bu mahlûkāt suver-i ilmiyyenin aks ve âsârıdır, aynı değildir. Nitekim âyinede görünen, ayn-ı mer'î değildir, belki eseridir. Pes, bu aksin hakîkatte vücûdu olmamakla hayâl ile ta'bîr olunur. (Hakkı Efendi)

***Hayâl** (خیال) **:** Ef'âl sıfâta ve sıfât zâta hicâb olduğu gibi, kalb dahi rûha ve rûh dahi sırra hicâbdır. Ve hicâbın a'zamı, hicâb-ı hissdir ki meşâir-i müdrikâttır. Ba'dehû hicâb-ı hayâldir. Ve hayâl, dimâğın batn-ı evveli muahhar ında bir kuvvettir ki müdrekât-ı hissi hıfz eder. Ve sâliklerin ekseri bu hayâlde kalmışlar ve onu aynü'l-yakîn zanneylemişlerdir. Ve ba'dehû hicâb-ı vehmdir. Ve vehm, dimâğın tecvîf-i evsatının âhirinde bir kuvvettir ki mahsûsâta müteallik olan maânî-i cüz'iyyeyi idrâk eder. Şecâat-i zeyd ve sehâvet-i amr gibi. Ve bu kuvvet, cemî' kuvây-ı cismâniyye üzerine gālibe ve hâkimedir. Eğerçi ki hayâl cümleden evsa'dır. Zîrâ hakkı ve âlemi, hattâ ademi bile tasvîr eder. Ve vâkıâtın suveri hayâle mensûbdur. Onun için ilmi, sûret-i lebende veyâ aselde veyâ hamrde ve islâmı sûret-i kubbede ve Kur'ân'ı sûret-i semende ve dîni sûret-i kaydda ve Hakk'ı sûret-i insânda görür. Ve hayâl dedikleri, menzil-i vahy değildir. Belki mahall-i vahy, kalbdir. Ve hayâlâtın fenâsı mukarrerdir. Ve insâna ba'zı hayâlât vâki' olur ki akîbinde lezzet ve inbisât hâsıl olur ki melekî ve rûhânî olduğuna delâlet eder. Ve eğer futûr ve kesel gelir ise nefsânî ve şeytānîdir. Ve ba'zı mevâtında şeytān temessül edip, "ene rabbüke" der. Mağrûr olmayıp reddetmek gerekdir. Ve ehl-i esmâda bu makūle temessülât çok vâki' olur. Tevhîde temessük edenler ise, mahfûzlardır. Ve ehl-i kalb ile ehl-i hayâlin beyninde fark budur ki ehl-i hayâlin rûhu tabîata maşgūl olmakla tilâvetinde lezzet olmaz. Zîrâ Kur'ân hayâlinden lisânına nâzil olur, kalbine tecâvüz etmez. Zevk-i hâl ise kalbde olur. Onun için ehl-i kalb olan, mütelezziz olur ve nâzil olanı dahi fehm eder. Gerek lisânı üzerine nâzil olsun ve gerek olmasın. Ve mü'minin kalbine Kur'ân nâzil olmak, nüzûl-i Hak'dan ibârettir, zîrâ sıfat-ı ilâhiyyedir. Sıfat, mevsûfu mufârakat etmez. Bu sebeptendir ki ما وسعنی ارضی ولا سمائی...الی اخره [Yere göğe sığamadım][126] vârid olmuştur. **[215-b]**

Ma'lûm ola ki, âlem-i sûretten murâd, âlem-i hissdir. Ve onda âlem-i misâl dahi dâhil olmak câizdir. Zîrâ onda suver-i eşyâ temessül eder. Pes, misâl-i hayâlî, misâl-i hissî gibi olur. Ve eğerçi ki fi'l-hakîka cemî' eşyâ, hayâl-i mahzdır. Fe-emmâ hayâl olmak, hakkāniyyetini münâfî olmaz. El-hâsıl suver-i hayâliyyenin cümlesi, mü'mine göre sûret-i hakda dâhildir. Nitekim bir kimse âlem-i hayâlde Rasûlullâh (a.s.)ı görse, hissen onu görmüş gibi olur. Zîrâ hayâl bir pertevdir ki ol âftâb-ı hakîkîye muttasıldır. Fe'fhem cidden. Lâkin bilmek gerekdir ki hayâl-i mezkûr, mücerred zihinde kurduğun sırf hayâl gibi değildir. Meselâ, zihninde ayasofya kubbesi kadar bir inci tahayyül etsen ki fi'l-hakîka onun vücûdu yoktur, imdi ehlullâhın mevcûdâta hayâl dedikleri bu ma'nâya değildir. Belki eşyânın kendi katında vücûdu olmadığından, hayâl dediler. Pes, ma'lûm oldu ki ehlullâhın i'tibâr ettikleri bu hayâldir. Yoksa ol zihninde bilâ-vücûd kurduğun ve tasavvur ettiğin hayâl değildir. (İsmâil Hakkı Efendi)

[126] - Aclûnî, II, 195; İbn Arabî, **Futuhât**, I, 216,291.

SEKİZİNCİ BÂB HARF-İ DÂL (د) DİR

Dâin, med'uvvün, mücîbün, mücâbün (داع , مدعو , مجيب , مجاب) : Dâîdir ki بالتى هى احسن ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم (Nahl,16/125) [Rabbinin yoluna hikmet ile ve güzel öğütler ile davet et. Onlarla da en güzel şekilde mücadele et] fehvâsınca, Cenâb-ı Risâlet Nisâbları, ibâdullâhı her bâr Allâh'a ve sebîlullâha ki sırât-ı müstakîmdir, da'vet edicidir. Ve dahi duâ edicidir. Cenâb-ı mücîbü'd-da'vât hazretleri'nin merâsim-i ubûdiyyet ve âdâb-ı rubûbiyyetine mürâî olup, huşû'-i tâm ve huzû'-i tamâm ile kādiyü'l-hâcâtın dergâh-ı muallâsına duâ ve arz-ı hâcât edicidir. Med'uvv, da'vet olunmuştur. Ya'nî Allâh-ı Azîmü'ş-şân, Hz. Cenâb-ı Risâlet Nisâbları'nı Leyletü'l-İsrâ'da zât-ı pâkına da'vet edip ve mak m-ı kābe kavseyn-i ev-ednâya îsâl ve rü'yet-i müşâhede-i cemâl-i bâ-kemâl ile şeref-yâb-ı visâl eylemiştir. Mücîbün, icâbet edici. Ya'nî da'vet-i ilâhiyyeye icâbet ve ümmetinden her bir ahadin da'vetine icâbet edici idi. Ve hâcât için, suâle dahi icâbet edip mes'ûlât ve me'mûlât-ı nâsı tenfîz edip, hâcât-ı muhtâcını kazâ edicidir demek olur. Mücâb, ism-i mef'ûldür. İcâbet olunmuştur. Ya'nî kâffe-i inâma nebî ve rasûl ba's olunup, emr-i bârî ile nâsı dîn-i mübîne da'vet ettikte nâs da'vetine icâbet edip, fevc fevc dînullâha dâhil oldular. الحمد لله على دين الاسلام و على توفيق الايمان [İslam dini üzerine ve iman tevfiki üzerine kılan Allâh'a hamd olsun] tehallüf edip ins ü cinden da'vete icâbet etmeyenler hubs ü hüsrânda kalıp "lâ-şey'" makūlesi olmakla, adem-i icâbetleri gayr-ı mu'tebere olduğu eclden mücâb-ı cümle-i mevcûdât tesmiye olundu (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Dânâ** (دانا) : İnsân-ı kâmil.

***Dâreyn** (دارين) : Dünyâ ve âhiret.

***Dâire-i vahdet** (دائرهء وحدت) : Ba'zı meşâyıh, bin, bin bir olmak remziyle dâire-i vahdete işâret etmişlerdir.

***Deccâl-i enfüsî** (دجال انفسى): Dervîş-i sâdıka göre, kendi nefsinin mekrlerinden ibârettir. Şerîat-ı garrânın i'tikādiyye (hakîkiyye) ve ameliyye olan mesâilinin her birerleri hakîkate mutābık olup, te'vîl iktizâ etmez iken, zu'mları üzere te'vîl ederler. Ve âyât-ı kerîme ve ahâdîs-i nebeviyyenin zevâhirini bi'l-külliyye terk ve hevây-ı nefslerine mutābık zu'm-ı bâtıllarınca **[216-a]** her birine te'vîl diye ma'nây-ı bâtın yazıp ve nusûsdan murâd ancak bu te'vîldir demek dahi deccâl-i enfüsî kabîlindendir. Eğer ol mesâil-i dünyeviyye ve i'tikādiyye, ferâiz ve vâcibâtın evâmirinden ise te'vîlâtı terk ve istihlâle vesâil olmaktır. Ve eğer ol mesâil-i dünyeviyye ve i'tikādiyye ferâiz ve vâcibâtın menhiyyâtından ve münkirâtından ise, onu dahi nefsinin hevâsına uygun te'vîl ile halline zâhib ve işlemesine musırr olmaktır. Fi'li ile mürtekib-i kebîre olduğundan gayrı, istihlâli ile kâfir olduğunda şüphe yoktur. Ve sâlike bu meşrebden ziyâde şerli deccâl olmaz. Zîrâ sâhibini küfre ulaştırıcı meşreb, cümle meşreblerin şerîri ve hınzîrıdır. Bu meşrebde iken mürd olur ise, ebedî kâfirler ile bile nâr-ı cahîmde ve derk-i esfelde muazzab ve muhalled kalmasında iştibâh etmesin. Neûzü bi'llâhi teâlâ. Bu meşrebde olanlara vasiyyetim oldur ki, bu meşreb deccâl-i enfüsî olduğun şüphesiz bilip, hakkı kabûl edip, te'vîl-i zu'm-i bâtıldan kaçıp, terkettiği evâmirin ilmine sâî olup, irtikâb ettiği menâhîden birden kaça. Buna mehdî-i enfüsî derler. Zîrâ şerîat ile hakîkat, ehl-i tahkîk katında ikisi birdir. Birisi sûrettir ve birisi ma'nâdır. Onu ayrı gören, kimi gabâvetinden ve kimi şakāvetindendir. Ve kimi cehâletindendir ve kimi taannüt ve inâdındandır. Bunların cümlesi sâhibine zararlı meşreblerdir. Bir sâat mukaddem sâlik-i hakka göre bu misillü meşreblerden kaçmak, üzerine farz-ı ayndır. Eğer kaçar ise nefsinin meşreb-i mehdîsi yetişip ve îsây-ı rûhânîsiyle cem' olup, meşreb-i deccâl-i enfüsîsini katl etmiş olur. يهدى من يشاء الى صراط مستقيم ذلك هدى الله [Allâh, dilediğini hidayete erdirip, doğru yola ulaştırır]

Ma'lûm ola ki, hurûc-i deccâl insânda akl-ı meâşın sıfât-ı rubûbiyyet ile ve kibr ve istîlâ ile ve taleb-i ulüvv ile zuhûrundan ibârettir. (Mısrî Efendi k.s.) Ve yine ma'lûm ola ki, Sadreddîn Konevî Hazretleri buyurdular ki: Deccâl, dünyânın hakîkat-ı mazharıdır. Onun için ki sağ gözü kördür, ya'nî hakkı görmez. Îsâ (a.s.)ın zuhûru vakti, fecr-i uhrânın tulûu zamânıdır. Çünki akl-ı maâd zuhûr ede, akl-ı maâş fânî olur. Ve enfüsde mehdî çıkmak, ibârettir akl-ı küllînin ve rûh-i a'zamın zuhûrundan ki ol rûh havâssa nefs-i rahmân ile olur. Herkese olmaz. و نفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] bu rûha işârettir. Bu dahi mürşîd-i kâmil, Hz. Allâh'dan

halîfe olup, tâlibe rûh nefh eder ki ona "mâye-i muhammedî" derler. Ve enfüsde dâbbetü'l-arz çıkmak, ibâtettir nefs-i levvâmenin zuhûrundan. Bir elinde asây-ı Mûsâ ve bir elinde mühr-i Süleymân olup, asâ ile mü'minin yüzünü sıvayıp, ehl-i cennet olduğu zâhir olur. Ve mührü kâfirin yüzüne basıp kâfir olduğu zâhir olur ki nefs-i levvâmenin bir yüzü nefs-i mülhimeyedir. Ve bir yüzü **[216-b]** nefs-i emmâreyedir. Saîd ve şakî olmağa imkânı vardır. Mülhimeye tâbi' olur ise saîd eder ki zâhir olur ve salâh-ı hâli yüzünde nişân verir. Ve ammâ emmâreye tâbi' olur ise, şakî olduğu zâhir olur ve fesâd hâli yüzünde nişân verir. Bize lâzım olan, kendi vücûdumuzda ve enfüsde zuhûr eden alâmet-i hakâyıklardır, yoksa ol âfâkda olacağı intizârdan ne hâsıl olur. Ve dahi Hz. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Her peygamber, ümmetini deccâl ile korkutmuştur" diye hadîs-i şerîflerinde enfüsî olmasını iş'âr ederler. Zîrâ deccâl-i meşhûrun kendi zamânlarında zuhûr etmeyeceğini hôd bilirler idi. Yâ niçin tahvîf ederler idi. Onlar hôd cehlden ve kizbden müberrâ ve muarrâ olduklarına zerre ve şemme îmânı olan şekk getirmez. (Mısrî Efendi)

***Duhân-ı mübîn-i enfüsî** (دخان مبين انفسى) : Sâlik-i Hakk'a göre, kalbinin kapanıklığından ibârettir. Bir yaramaz fi'li irtikâbı sebebiyle ve bir münâfık kimse ile görüşmesi hasebiyle. Eğer gaflet ile nice evkât geçirir ise, hizlânına bâis olup Hak Teâlâ'nın sıfat-ı celâliyyesine mazhar olup vâsıl-ı ka'r-ı cahîm bulmakla hırmân-ı rü'yet olur. Sâlik-i Hakk'a elzem olan ezel tedârik edip lezzet-i zevk-i visâl tahsîline bin cân ile mübâderet eyleye.

***Dürre-i beyzâ** (درهء بيضا) : Âlem-i ibdâ'ın evveli olan akl-ı evvele, âlem-i ervâha göre dürre-i beyzâ ve âlem-i ecsâma nisbetle yâkūte-i hamrâ derler. Ma'lûm ola ki yâkūte-i hamrâ nefs-i külliyeden ibârettir. Böyle tesmiye olunmasının vechi, cisme taalluk zulmetiyle kendi nûrâniyyetinin imtizâcıdır. Dürre-i beyzâ ta'bîr olunan akl-ı mufârakin hilâfınca. (Hakkı Efendi)

***Deryây-ı nâsût** (دريای ناسوت) : Çâr unsur ile terkîb olunan ecsâmdır.

***Deryây-ı sûriyye** (دريای صوريه) : Dünyâ.

***Deryây-ı ma'neviyye** (دريای معنويه) : Âhiret.

***Dürre-i beyzâ** (درهء بيضا) : Akl-ı evvel.

***Dürretü'l-beyzâ** (درة البيضا) : Âlem-i ceberût.

***Derd** (درد) : Muhabbet ifrâta varır ise, derd olur. Sâhibine ehl-i derd derler. Bu bir belây-ı mûsili's-saâdedir ki giriftâr olmayan bilmez. من لم يذق لم يعرف [Tatmayan bilmez] Sâhibini iki cihân sevdâsından fârig kılıp, mübtelâsından gayrının fikrini koymaz. Dervîşâne uzlet ve tenhâ yerlerde halvet ve halkın kârlarından ve sohbetlerinden nefret, ol zamânda yüz tutar. Ve bu derd, gönüllerde mâdde peydâ eder. Ba'zısını sükûte müdâvim kılar ve ba'zısını hây-i hûya mülâzım eder ve ba'zısını seyyâh edip gezdirir ve ba'zısını pür-celâl eder. Ve ba'zılarını cemâl-i mukayyede mübtelâ eder. Ve ba'zılarını tekye tekye yeldirir. Ve ba'zılarını feryâd ile halka bildirir. El-hâsıl حسنات الاسرار سيئات المقربين [Sırların hasenâtı mukarrabînin seyyiâtıdır] şânlarında buyurulup, her ne işleseler ol derd ile makbûl-i hazret olur. Ve bu ilm-i derdde ilm-i aşk mahtûmdur. ختامه مسك (Mutaffifîn,83/26) [Sonunda misk gibi kokar] fehvâsınca eğer feth olur ise, sâlike gāyette terakkî olup, saâdet nerd-bânı bir kadem dahi urûc eder. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Derd ve Dermân** (درد و درمان) : Bu terkîb, yevm-i hamîs işrâkında vârid olup, **[217-a]** yetîm-i nef' için şerh olundu. "Sa'y edelim derd-i aşkın dermânına erişmeğe". Ya'nî evvelen derd-i aşkı tahsîl edip, ba'dehû dermânına vâsıl olunca ictihâd gerekdir. Eğerçi fi'l-hakîka derd ve dermân ve ictihâdın cümlesi ihtisâs-ı ilâhî ve atā-i rabbânîdir. Ve dermândan murâd, ma'şûk-i vusûl ve dâirey-i fenâya duhûldür. Bir vechile ki nisbet-i aşk zâil olup isniyyet mahv ola. Velâkin semeresi, bekā-billâhdan sonra zuhûr eder. Zîrâ makām-ı bekā, makām-ı zât ve sıfâttır. Fe'fhem cidden. Bu yolda bir merd aşkın meydânına erişince, ibtigâ-i vesîleye işârettir. Ve vesîle dahi tarîk-i aşkdan gerekdir, tarîk-i zühdden değil. Zîrâ zâhid, tab'ı ile bâkî ve Hak'dan mahcûbdur. Eğerçi herkes hâline göre fi'l-cümle vâsıldır denilir. Velâkin cemî' etvârda irşâda kādir olmadıkça teslîk hâsıl olmaz ve sâlik tekmîl-i neş'e edip mebde'-i evvele vusûl bulmaz. Ve bu makūleye "ehl-i berzah" ıtlâk ederler.

"Yüz yere ko yollar gibi." Ya'nî insân esfel-i sâfilîn tab'a merdûd olmakla, a'lây-ı illiyyîn-i sırra vusûle dek tevâzu' ve ubûdiyyet yolun tutup, yol gibi yüzün yere koymak gerekdir. Zîrâ sâlikde da'vây-ı riyâset olmaz. Ve dağ gibi yücelik, insân-ı kâmilin sıfat-ı bâtınasıdır. Zâhirde

ülüvv-i câh olmak zuhûr-i bi'l-hak olmakla ma'nây-ı mezkûru münâfî değildir. Nitekim ba'zı sıddîkîn evâhir-i hâlde ism-i zâhir ile zuhûr bulmuşlardır. Hilâfet-i hulefâ-i erbaa ve emsâli gibi.

"Hizmet eyle kullar gibi". Ya'nî eğer mürşîd ele getirdik ise, ona abd-i memlûk gibi hizmet eyle. Zîrâ hizmetin fi'l-hakîka Hakk'adır ki mürşîd mazhar-ı Hak'dır. Bi'l-fi'l sen dahi mazhar-ı Hak'sın velâkin bi'l-kuvve. Zîrâ zuhûr sırr-ı ilâhî ve bürûz emr-i tecellîdedir. Ve hizmetin gâyeti, mahdûmdan nefes-i rahmânî zuhûr eder ki eser-i telkîh-i ma'nevîdir. Ve bu nefes zuhûr etmedikçe, hayât-ı dil husûle gelmez. Ve hizmette bezl-i vücûd ve terk-i âr vârdır ki zâhiren sebeb-i fethdir. Eğerçi ki fettâh Allâh Teâlâ'dır ki ism-i bâtından zâhir ve bâtın-ı sâlike tecellî eyler. Pes, te'sîr herkesin bâtınından gelir. Hâricden dâhil yoktur. Mahcûb olanlar kıyâs ettiği gibi. Ve bundan tecellî-i vücûdun umûmuna intikāl olunur ki bâis-i ma'rifet ve sırr-ı vahdettir. Fa'rif cidden.

"Feyz-i Hakk'ın seller gibi ummânına erişince". Ya'nî seller alçaklara akıp, çağlaya çağlaya ummâna eriştiği gibi, sen dahi ummân-ı feyze erişesin. Ve ilm-i ilâhî ve ma'rifet-i hakkāniyye ve vâridât-ı rabbâniyye kalbine taşkın gele. Gerek feyz-i bi'l-vâsıta ve gerek bilâ-vâsıta. Velâkin bilâ-vâsıta olan, bi'l-vâsıta olandan akvâdır. Zîrâ vesâtata mürûrda nev'an mezc ve terkîb hâsıl olup, feyz-i cedîd ise de aşk gibi olur. Onun için yağmur yağdıkta Rasûlullâh (s.a.v.) başlarını açıp "hadîs-i ahd-i yerinî" buyururlardı. Pes, henüz nüzûl eden bârân, kuyularda **[217-b]** ve zarflarda birkaç günden beri müctemi' olan su gibi değildir.

"Kalma işbu telvîn içre, karâr eyle temkîn içre". Telvîn, mezmûma işârettir ki kable't-temkîn olan telvîndir. Zîrâ bu telvîn nefs ve tab' ve ba'zı hucb-i kevniyye ile bekā ve ihticâba dâirdir. Ba'de't-temkîn olan telvîn ise tecelliyât-ı ilâhiyyenin tenevvu'una nâzırdır. Pes, telvîn-i evvel, alâmet-i naks ve telvîn-i sânî, imâret-i kemâldir ki na't-ı ilâhîdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : كل يوم هو فى شان (Rahmân,55/29) [O ise her an bir işte, bir tecellîdedir] Ve temkîn, makām-ı rüsûh ve istikrârdır. Nitekim Tenzîl'de gelir : ان الله يمسك السموات والارض ان تزولا (Fâtır,35/41) [Doğrusu Allâh, dengeleri bozulmasın diye gökleri ve yeri kudreti ile tutuyor] Ve şiirde gelir : كل يوم تتلون غير هذا بك احمل Ve bu telvîn ki şâir, mahbûbuna nisbet etmiştir. Red ve kabûl ve takrîb ve ib'âda göredir ki mahbûba göre icmâldir. Zîrâ bi-hasebi'l-vakt maslahata nâzırdır. Velâkin muhibbin husûlesi tek olup, red ve ib'âddan ızdırâbına binâen, televvün-i habîbi müstahsen görmedi. Muhabbet ve aşkta kemâli ve mahbûb ve ma'şûkda fenâ-i küllîsi olaydı, lütf ve kahr ona bir olurdu. Pes, böyle demek dahi kendi televvününden geldi. Ve melâikenin Âdem (a.s.) hakkında ettikleri kelimâta benzediği fi'l-hakîka kendi hâllerini tasvîrdir.

"Furkānı gör tekvîn içre, kırâate erişince". Maksûd, tevhîd ve tecrîd ve tefrîde işârettir. Zîrâ furkān ki âlem-i kebîr ve kelâm-ı tekvînîdir, nüsha-i âfâkdır. Âsâr-ı tevhîdi mütâlaadan nüsha-i enfüse intikāl etmelidir ki nüsha-i enfüs dahi eğerçi kelâm-ı tekvînîdir. Velâkin Kur'ân gibidir. Ya'nî Kur'ân kütüb-i ilâhiyyenin hakāyıkını cem' edip, muhtasar-ı kelâm-ı ilâhî ve icmâl-i kelimât-ı rahmâniyye olduğu gibi, vücûd-i insânî dahi muhtasar-ı âlem muhtasar-ı Hak'dır. Binâen-alâ-hâzâ, kemâl-i insânî odur ki nüsha-i ûlâ mütâlaasından, nüsha-i sâniye muâyenesine intikāl ile tafsîli icmâlde dercle mertebe-i amâda mustakarr ola. Ve belki nüsha-i enfüsden dahi terakkî edip, nüsha-i hakāyık-ı ilâhiyye müşâhedesiyle ehl-i tefrîd ola. Ve bundan fehm olunur ki nüsha-i ilâhiyye dörttür: Evvelkisi, nüsha-i âfâk ve ikincisi, nüsha-i enfüsdür ki bunlar kelâm-ı tekvînîdir ki ikisinde dahi esrâr-ı hurûf ve kelimât ve âyât ve suver mündericdir. Ve üçüncüsü, nüsha-i Kur'ân'dır ki kelâm-ı tenzîlîdir. Ve dördüncüsü, nüsha-i hakîkatü'l-hakāyıktır ki tekvîn ve tenzîl ile muttasıf değildir. Belki tekvîn ve tenzîlin mebde'i olan âlem-i cem' ve tenzîhdir. نسئال الله قراءة هذه النسح جميعا [Allâh'tan bu nüshanın hepsini okumayı dileriz] (âmîn).

"Muhabbetten meyden içen, mest olup kendinden geçer". Ya'nî sâlikde muhabbet-i ilâhiyye gālib olsa, aşk dedikleri hâlet zuhûr edip, şuûru zebûn ve idrâki mağlûb eder. Züleyhâ ve onun meclisinde olan nisâ' gibi ki hüsn-i Yûsuf'u mütâlaada âlem-i hissden gāib olup, parmakların kestiler. Bunda işâret vârdır ki dilde eser-i muhabbet zuhûr etmedikçe sülûkde lezzet olmaz. Ve riyâzet-i mücerrede dahi böyledir ki fâidesi azdır. Pes, makām-ı muhabbet ve aşka vusûl **[218-a]** gerekdir.

"Âşık kendin ekip biçer, cânâna erişince". Kendin ekip biçmekten murâd, hicâb-ı zulmânî olan cismden güzer ve hicâb-ı nûrânî olan rûhdan ubûrdur. Zîrâ bu ikisi, makām-ı kevndir. Ve bunların mâ-verâsı âlem-i vücûbdur. Ve âlem-i kevn ve hudûsun seyri âlem-i vücûb ve kıdem-i seyrine göre terkîb ve takyîdden hâlî değildir. Zîrâ merâtib-i eşyâdır. Seyr-i âlem-i vücûb ve kıdem ise basît ve mutlaktır. Zîrâ derecât-ı esmâdır. Ve seyr-i sânî erbâbı, seyr-i evvel ashâbına göre ekall-i kalîldir. Zîrâ hucbü mutlakā hark edip, gaflet dedikleri ma'nâdan yakazaya gelmek ziyâde suûbetlidir. Meğer ki ahkâm-ı vücûb, ahkâm-ı imkâna gālib olup, tevfîk-i bârî yâri ola. Ve cân ü tenin mâ-verâsı "sırr-ı mücerred" dedikleridir ki mazhar-ı tecellî-i zâttır.

"Anlayasın sağ ve solun, gözleyesin doğru yolun". Sağdan murâd, âhiret ve soldan maksûd, dünyâ ve doğru yoldan matlûb, Hak'dır ki müteveccih-i Hak olan sâlik sağ ve sola inhirâfdan masûn ve hucb-i zulmânî ve nûrânîden mahfûzdur.

"Şâm içinde Hakkı kulun, dîvânına erişince". Ya'nî Dımaşkı'ş-Şâm'a hicret eyleyen abd Hakkı sohbetine erişirsen, Hakk'a erişirsin. Zîrâ mazhar-ı Hak ve vesîle-i mutlakdır. والله الداعی و الهادی [Davet eden ve hidayete erdiren Allâh'tır] (Nukile min **Vâridât-ı Hakkı** k.s.)

***Dervîş-i hakîkî** (درویش حقیقی) **:** Dervîş-i hakîkî, deryâ misâlidir ki bulanmaz ve pâdişâh-ı âlem olsa dahi yine dervîş meşrebindedir. Zîrâ ol hakîkatı dervîşlik ve meskenet ve inkisâr ile bulmuştur. Pes, nice ol ma'nâdan rücû' edip, hilâfıyla muttasıf ola. Onun için dervîş-i hakîkî kabâ ve abâ sûretinde olduğunun ona göre aslâ farkı yoktur. Fe-emmâ ol ki berzah ehlidir, tagayyür kabûl eder. Zîrâ nefs-i mutmeinnenin evâilindedir. Evâilinde olan ise, tagayyür ve rücû' kabûl eder. Nefs-i mülhime ve gayrıda olanların hâlleri bi-tarîki'l-evlâ buna kıyâs oluna.

Li-muharririhî :

Bakmayalım azz ve şân-ı dünyâya,
Gel seninle dervîş olalım gönül.
Girelim hırka-i fakr ü fenâya,
Gel seninle dervîş olalım gönül.
Dünyâ nedir, oğlan oyuncağıdır,
Şâha ve gedâya gam ocağıdır,
Tedârik zamânı, fırsat çağıdır,
Gel seninle dervîş olalım gönül.
Bu yolda hâk-sâr olmayan kişi,
Âh ü efgān olur âhir işi,
Hak Teâlâ sever gerçek dervîşi,
Gel seninle dervîş olalım gönül.
Nazar eyl ibn-i Âdem neyledi,
Fakr ü fenâ deryâsını boyladı,
Şeyh Hakkı Hak için hak söyledi,
Gel seninle gönül dervîş olalım.

***Destûr** (دستور) **:**(Feth-i dâl ile) İzin ve icâzet ma'nâsınadır. (**Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Ef.)

***Duâ etmenin tarîki :** Demişlerdir ki, bir duâ okunduğu vaktte üç kere iâde oluna ki hissî ve hayâlî ve aklî mertebelerinden teveccüh buluna. Zîrâ hiss ve hayâl cismâniyyete dâir ve akl rûhâniyyete nâzırdır. Ve insân bu iki hakîkatı câmi'dir. Ve akl, cevher-i nefs ve emr-i rûhâni-i şerîfdir ki milâki'l-kuvâ ve'l-a'zâdır. Zîrâ hâricde a'zânın tasarrufâtı dahi onun idrâk ve tedbîrine menûttur.

Li-muharririhî :

*Cevher-i akl içredir küll-i şeref, **[218-b]***
Ona nisbet gayrısı hem çün sadef.
Her ne sehm-i ma'rifet atılır,
Akl-ı kudsîdir ona lâ-büd hedef.

Ve her duâ ki onda nefy ve tenzîh ola, duâların rûhudur. Tesbîhât gibi. Zîrâ tenzîh zâta râci'dir ki rûh gibi bâtındır. Nitekim tahmîd sıfâta âiddir ki cism gibi zâhirdir. Velâkin bu sırr-ı azîmi zevk etmeğe meşreb-i pâk ister. Suâl olunursa ki, her nesne kazâ ve kaderle olunca, duânın nef'i nedir ? Cevâb budur ki, duâ iki vechiledir. Bir duâ vardır ki celb-i sevâb ve menfaat içindir ki sâir ibâdât gibidir. Belki muhhi'l-ibâdâttır. Ya'nî insânın bedeni azm ile ve azm dahi muhh ile, ya'nî kemik içinde olan ilik dedikleri nesne ile kıvâm bulduğu gibi, ibâdât dahi duâ ile kıvâm bulur. Ve bir kimse ba'de'l-ibâdet dergâh-ı Hakk'a ref'-i yed edip taleb-i kazâ-i hâcet etmese, Hak Teâlâ'ya cefâ etmiş olur ve âlem-i hakîkatten infisâl bulur. Zîrâ ba'de'd-duâ elin yüzüne mesh etmek, asla rücû' sûretidir. Pes, duâ etmese ve elin yüzüne sürmese, evveli ittisâl ve âhiri infisâl olur. Ve bunun beyânı budur ki, ibtidâ ibâdete şurûu halkdan infisâl ve Hakk'a ittisâl sûretidir ki ibtidâ-i dâire gibidir. Ve elin yüzüne sürmek, intihâ-i dâire gibidir ki dâire-i intihâda ibtidâya

mülâkî olur. Emr-i vücûd ise devrîdir, hattî ve mustatîl değildir. Pes, bî-duâ ve bî-mesh olan kimse Hak'dan geldi velâkin Hakk'a dönmedi. Dönmek ise farzdır. Nitekim devrânîlerin devrinde ona işâret vardır, eğer devrleri rûhânî ise. Ve eğer cismânî ise, cismle Hakk'a dönülmez. Hak Teâlâ'nın ecsâm gibi taayyünü yoktur. Belki cismin Hakk'a dönmesi, rûha tab'iyyet iledir. Rûh ise enfâs-ı rahmâniyye ve âsâr-ı ilâhiyyedendir. Bu sûrette rûhla Hakk'a dönmek, mahlûkla hâlıka dönmek demek değildir. Zîrâ mahlûk hâlıka vâsıta olmaz. Belki eser ile müessire intikāldir. Velâkin bu eser, sâir âsâr gibi değildir. Eğerçi sûretâ mahlûktur. Belki eser-i kadîmdir ki zuhûru hâdisdir. فافهم فهذه هی الغاية و ليس وراء عبادات قربة

Ve bir duâ dahi vardır ki def'-i ikāb ve mazarrat içindir. Kazâ dahi ikidir : Biri, mübrem ya'nî muhkem ve maktū' ve biri dahi muallak ve gayr-ı meczûmdur. Ve mübrem olanların ekseri umûr-i külliyedir ki duânın onda te'sîri yoktur. Belki duânın te'sîri, muallakāt makūlelerindedir. Ya'nî ol kaziyye-i muallaka nice kazâ olundu ise, def'ine dahi çâre kazâ olundu. Pes, duâ kazâ bâbından olunca, kazâ ile kazâ mündefi' olmuş olur. A'dâya mukābelede silâh götürmek ve isti'mâl etmek gibi. Ya'nî eğer düşmanın tarafında olan zararın indifâı, isti'mâl-i silâha menût ise, onunla mündefi' olur. Ve eğer isâbeti meczûm ise, fâide etmez. Onun için demişlerdir ki, ok bî-ecelin bedenine batmaz ve bâ-ecelin zırhından geçer. Ve kazânın muallak **[219-a]** ve gayr-ı muallak olduğu, kula nisbetle meçhûl olmakla, esbâba teşebbüs lâzım geldi ve terk eden sırr-ı kadere câhil oldu. Eğerçi Hakk'a göre her emr-i makzî ma'lûmdur. Hadîs-i şerîfde gelir : سماء الدنيا حين يبقى ثلث اليل الاخير يقول من يدعونى فاستجيب له من يسالنى فاعطيه من يستغفرنى فاغفرله ينزل ربنا كل ليلة الى [127] Gecenin sülüsânı geçip sülüs-i ahîri oldukta, rabbimiz Hak Subhânehû ve Teâlâ semâ-i dünyâya nüzûl edip, buyurur: Bana kim duâ eder ise isticâbe ederim. Benden kim murâd ister ise, i'tā ederim. Bana kim istiğfâr eder ise, mağfiret ederim buyurur. Bu nüzûlden murâd, âsâr-ı hakîkatten bir eserin zuhûrudur. Ve illâ Allâh Teâlâ nüzûl ve urûcdan münezzehdir. Ve ecsâm ve a'râz halk-ı cedîd ile dâimâ müteceddid olduğu gibi, ervâh ve kulûb, tecelliyât-ı mütenevvia ile müteceddiddir.

Ma'lûm ola ki, harâma mülâbis olan sû-i hâl ehline duâ müstecâb olmak müstab'addır.Zîrâ Hakk'ın nehy ettiği nesneyi irtikâbla, Hak'dan baîd olanın Hak ile arasında hicâb-ı azîm vardır. Ve duâ âlem-i sûrette vâki' olmakla, ol hicâbı hark edip, âlem-i ma'nâya duhûl edemez. Ve harâm onun yoluna sedd olup, duâyı geri döndürür. Nitekim mâl-ı habîs ile hacceden "lebbeyk" dese, cânib-i semâdan melek ona, لا لبيك ولا سعديك و حجك مردود عليك [Lebbeykin ve sa'deykin kabul değildir, senin haccın reddedilmiştir] diye cevâb verir ve lebbeyk kavlini harem-i kudsden reddeder. İsticâbet, duâdandır. Kat' ma'nâsına. Zîrâ cevâb suâli kat' eder. Ve isticâbet icâbettir. Eğerçi hakîkatı, tecerrî-i cevâb ve cevâba teheyyü'dür. Velâkin icâbetin isticâbetten kıllet-i infikâkı olmakla, icâbetten isticâbet ile ta'bîr olundu. Ve libâs-ı harâm ile duâ nice ise, libâs-ı harâm ile namâz dahi böyledir. Zîrâ tahâret-i sevb şarttır. Gerek tahâret-i suveriyye ve gerek tahâret-i ma'neviyye ile. Ve duâ dahi ibâdettendir. Çünki harâma mülâbise ile duâ kabûl olmaya, sâir ibâdât dahi kabûl olmaya. Pes, haccın eş'as ve ağber olduğu bî-fâide ve âbidin ta'b-ı ibâdeti bî-âide olur. Onun için îmân olmadığı yerde, rehbâniyyet abes olur. بامداد هدايته و توفيقه والله الهادى الى طريقه والممد للعبد (Necât-ı Hakkı Efendi)

Duâ talebdir ki, matlûbün-minh olan Hakk'a tezellül ve ilticâ ve izhâr-ı ubûdiyyetten ibârettir.Ve hadîsde gelir : الدعاء مخ العبادة[Duâ ibâdetin iliğidir][128] Ya'nî beden-i azm muhhile ve beden dahi azm ile istimsâk ettiği gibi, muhh-i ibâdet dahi duâdır ki kıvâm-ı ibâdet duâ iledir. Onun için ibâdet duâ ile mahtûm olmak gerekdir ve illâ Hakk'a cefâ etmiş olur. Zîrâ kerîmden nesne taleb olunmamak, kerîme eziyyettir. Nitekim nîmden matlûb olunmak, ona eziyyettir. Ve duâda ref'-i yed etmek, bâtında olan tezellül ve ubûdiyyete nişândır. Ve abd, sûret ve ma'nâyı câmi' olmakla, iki yüzden Hakk'a ilticâ etmelidir. Nitekim ekmeli'l-mevcûdât (s.a.v.)istişfâda ve gayrıda ref'-i yed ederler ve duâda mübâlağa ederlerdi. Ve zâhidin **[219-b]** ricâsı atā ve ârifin ricâsı Allâh Teâlâ'dır. Ve im'ân-ı nazar eyle ki mağfireti duâ ve ricâ ile mukayyed kıldı. Tâ ki abd mağrûr olmaya ve ubûdiyyetle kāim ola. Eğerçi Allâh Teâlâ'nın afv ve mağfiretine fi'l-hakîka kayd yoktur. Onun için و يغفر ما دون ذلك لمن يشاء (Nisâ,4/48) [Bunun dışında dilediğini mağfiret buyurur] diye mağfireti mutlak îrâd eyledi. Onun için bir tevhîdle bin şirkden tecâvüz eyler ve tedkîk mülâhaza kıl ki mağfireti tamâm-ı mübâlâtla takviyet eyledi. Zîrâ inde'l-kerîm atā istiksâr olunmaz. Pes, afv ve hatâ dahi muâmele-i atā gibidir. Fa'rif cidden.(Hakkı Efendi)

Sabâh namâzı sünneti ile farzı arasında, zevâl-i îmândan muhâfaza için okunacak duâdır. İmâm-ı Münzirî'nin kütüb-i ahâdîsinden **Tergîb ve Terhîb** nâm kitâbı üzerine düşen **Feth-i Karîb**

[127] - Buhârî, Teheccüd, 14.
[128] - Tirmizî, Daavât, 1; Aclûnî, I, 403.

nâm şerhinde mestûrdur. Zübdetü'l-mükâşifîn ve hülâsa-i ehli'l-yakîn, mazhar-ı sırr-ı ezelî ve ebedî ve sermedî Şeyh Muhammed bin Hakîm et-Tirmizî'den (k.s.) menkûldür ki buyurmuşlar: Rabbü'l-azzeyi (c.c.) vâkıamda bin kere gördüm. Her kerede suâl edip, yâ rabbi , zevâl-i îmândan havf ederim. Bana bir duâ ta'lîm eyle dedim. Her kere vâki' olan suâlimde, sabâh namâzının sünneti ile farzı arasında kırk bir kere bu tesbîhi oku diye bana emr eyledi. Ve ol duâ ve tesbîh budur ki zikr olunur: لااله الاانت اسئلك ان تحيى قلبى بنور معرفتك يا الله يا الله ارحمنى يا ارحم الراحمين يا حى يا قيوم يا بديع السموات و الارض يا ذالجلال و الاكرام يا الله [Ey diri ve canlı olan, göklerin ve yerin yaratıcısı olan, celâl ve ikram sâhibi olan Allâhım, senden başka ilah yoktur, senden ma'rifetinin nûruyla kalbimi diriltmeni isterim. Yâ Allâh! Yâ Allâh! Ey merhametlilerin en merhametlisi! Bana rahmet et!]

Ve bu duâ, kitâb-ı mezkûrda bu uslûb üzere yazılmıştır. Ziyâde ve noksanı yoktur. Ba'zı mecmûalara bakıp, ziyâde ve noksân ile ettikleri tafsîlâta iltifât olunmaya. Ba'de-zâ kırk bir kere okunduğunun sırrı budur ki, kırk aded-i kâmildir. Kırk birinci, ahadiyyet ve ferdâniyyete işârettir ki nitekim tarîkat-ı celvetiyyede (cîm ile)i'kāb-ı salât-ı mektûbede kırk bir kere salavât-ı şerîfe mesnûndur. Ya'nî her vaktte sünnet-i tarîkattir ve zulmet-i şirk ve cehl ve gafletten halâs için, vakt-i şâfiîde ebvâb-ı semâvât meftûh olup, nûr-i tevhîd ve ma'rifet ve inkişâf ile münevver, ol vaktin semerâtıyla müntefi' ve münâfii ile müstes'id oldular. Bu sebepten mezheb-i hanefîde dahi sünnet-i fecri, vakt-i şâfiîde kılmak, müstehabdır. El-hâsıl fecr ikidir: Biri, fecr-i tecellî-i mevlâdır ki îcâd-ı kâinât onunla hâsıl ve her mâhiyyete nûr-i zuhûr etmekle vâsıl olmuştur. Nitekim hadîsde gelir : ان الله خلق الخلق فى ظلمة ثم رش عليهم من نوره [Allâh mahlukatı zulmette yarattı, sonra onların üzerine nûrundan saçtı][129] Ve biri dahi, fecr-i dünyâdır ki tenvîr-i eşyâ onunla vücûda gelmiştir. Ve nûr dahi ikidir : Biri nûr-i vücûd ve biri dahi nûr-i sabâhdır. Pes, fecr-i tecellîde nûr-i vücûd alanlar ve ol demde atāy-ı ilâhiyyeden semere-i tevhîd ve ma'rifet bulanlar, fecr-i dünyâda dahi bi-tarîki't-tefe'ül nûr-i sabâhın zuhûru vaktinde ol semereyi takviyet ve ahd-i ezeli tecdîd için aded-i mezkûr üzerine duâ ederler ve evvel ve âhiri biribirine tatbîk ve zâhir ve bâtını telfîk ve ezel ve ebedi tevfîk için, beyne'l-havf ve'r-recâ **[220-a]** Hakk'a doğru giderler. Ol çemen-ârây-ı cihân cümlemizi hayât-ı tâze ile handân ve ulûm-i taayyüniyye ve maârif-i hakîkiyye ile ma'mûr ve hayr-ı âkibet ve hüsn-i hâtime ile mesrûr eyleye, âmin. (Hakkı Efendi)

Akşâm namâzının sünnetinden sonra, okunacak duâdır : ثبت قلبى على دينك و طاعتك يا مقلب القلوب [Ey kalpleri çekip çeviren Rabbim! Kalbimi dînin ve tâatin üzerine sâbit kıl][130] Akşâm namâzının sünnetinden sonra okuya ve ardınca yedi kere, اللهم اجرنى من النار [Allâhım! Beni cehennemden koru] diye. Tâ ki tāat ve tevhîd üzerine sâbit olup, cehennemin yedi kapısı onun hakkında mesdûd ve ebvâb-ı semâniye-i cennet meftûh ola. Burada dînden murâd, tevhîddir ki hâl-i kalbdir. Nitekim tāat, hâl-i kālıbdır.Ve evvelkisi, ikincinin esâsıdır. Zîrâ şecerenin aslı gibidir. Ya'nî bir ağacın kökü sağ olsa kendi dahi sağ olur ve meyve verir. Kezâlik i'tikād ve îmân dahi dürüst olsa, münâfık hâli gibi olmasa, ondan semerât-ı a'mâl vücûda gelir. Pes, olan tevhîd üzerine sebâtı dilemekdir. Zîrâ tāat üzerine sebât, ona tâbi'dir. Ve bunda ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ هديتنا (Âl-i İmrân,3/8) [Ey Rabbimiz! Bizleri hidayetine erdirdikten sonra kalblerimizi kaydırma] mazmûnuna işâret vardır. Ya'nî Allâh Teâlâ mukallibe'l-kulûbdur ki kulûbu bir hâlden bir hâle taklîb ve tahvîl eder. Meselâ, îmâna ve tāata tahvîl ettiği gibi, واعلموا ان الله يحول بين المرء وقلبه (Enfâl,8/24) [Bilin ki Allâh hakikaten kişi ile kalbinin arasına girer] mûcebince hüsn-i hâleti dahi sû-i hâle tebdîl eder. Ve hadîsde gelir : قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن [131] Ya'nî mü'minin kalbi, beyne esâbi'-i kudrettir. Usbu'-i cemâl ve usbu'-i celâl arasındadır ki bir usbu'dan bir usbu'a onu taklîb eder. Ve taklîb ve uzağa kıldığında zulm etmiş olmaz. Belki ol ma'nâ onun levh-i mahv ü isbâtta hâline tâbi'dir. Velâkin esâbiu'l-kahhâr demedi, belki îmân, muktezây-ı rahmet olmakla, rahmânla ta'bîr eyledi.

Li-muharririhî :

Bin tecellî bir dem içre, berk urur bir dem gelir,
Gâh setr edip yüzün gözün nice bin dem gelir.
Bu şuûn-i gayb seyr edip şehâdet âlemin,
Her nefesde hezârân âlem ve Âdem gelir.

---

[129] - Tirmizî, Tefsir, 12; **Müsned**, IV, 11; İbn Mâce, Mukaddime, 13.
[130] - Tirmizî, Daavât, 85.
[131] - İbn Hanbel, II, 173; İbn Mâce, I, 72.

Neylesin feyz-i ilâhî hâr-i haşin gülşene,
Bir gül ter-vâr ise ona semâdan nem gelir.
Her kimin çeşmin cemâl-i yâre açıldı ise,
Tâ ebed-i bâğ-ı cihânda hâtırı hurrem gelir.
(Necât-ı Hakkı Efendi)

***Duâ-i seyyid-i istiğfâr** (دعاء سيد استغفار) : Mü'mine gerekdir ki her sabâh ve akşâm seyyidü'l-istiğfârı dilinden komaya ki budur : ابوء لك بنعمتك على و ابوء بذنبى فاغفرلى انه لا يغفر الذنوب الا انت اللهم انت ربى لا اله الا انت خلقتنى وانا عبدك و انا على عهدك و وعدك مااستطعت اعوذ بك من شر ما صنعت [Yâ Allâh! Sen benim rabbimsin. Senden başka ilah yoktur. Beni sen yarattın ve ben senin kulunum ve ben iman ve ubudiyyetimde gücüm yettiği kadar senin ahd ü mîsakın üzereyim. Yâ Rabbi1 Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım ve senin bana in'âm ve ihsân ettiğin nimetleri ikrâr ve i'tiraf ederim. Kendi kusur ve günahlarımı da ikrar ve i'tiraf ederim. Yâ Rabb! Sen beni afv ü mağfiret eyle, zira senden başkası günahları afv ü mağfiret edemez][132] Bir kimse bu istiğfârı sabâh diyip, ol gün vefât etse ve yâhut akşam söyleyip ol gece intikāl eylese, cennete dâhil ola. Kelâm-ı mezkûrda "ebûü" kelimesi "erciu" ma'nâsınadır. Velâkin ni'metle rücû'un ma'nâsı, ni'metin Hak'dan olduğuna i'tirâf edip, şükrle mün'ime dönmektir. Ve zenble rücû' etmek, i'tirâf ve istiğfârladır. Pes, demektir ki, yâ rabbi, ni'met senindir ve senden gelmiştir. Ve günâh benimdir ve benden olmuştur. Nitekim Hz. Âdem (a.s.) dan bi-tarîki'l-hikâye gelir: **[220-b]** ربنا ظلمنا انفسنا [Rabbimiz, nefislerimize zulmettik] futûh-i rûhânî bulmak için duâdır.

Bu âşüfteye bir vakt bir aceb hâlet oldu ki nice zamân Hüdâ'nın nâmın dilime götürmeğe kādir olmadım. Tâ ن والقلم وما يسطرون (Kalem,68/1) [Nûn, Kaleme ve satır satır yazdıklarına yemin ederim] cemâli bana yüz gösterip, bu bî-çâreyi nevâhat edip dedi: قل هو الله احد (İhlâs,112/1) [De ki : O Allâh'tır, tektir] Bilir misin ki bu ne makāmdır ve ne hâlette olur. Hakîkatı budur ki nâm-ı Hüdâ'yı Hüdâ ile okumak hâletinde olur. Zîrâ kadîmi hâdis-i mahlûk kendi zebânına getirmeğe hakîk değildir. Buyurmuşlardır ki, من عرف الله ما قال الله ومن قال الله ما عرف الله [Allâh'ı bilen Allâh der, Allâh diyen Allâh'ı bilir] Zîrâ maksûd olan, onun zâtını bilmektir. Vaktâ ki bile ismini zikre hâcet kalmaz. Ya'nî mücerred ismini yâd edip hakîkatından âgâh olmaya, Hakk'ı bilmiş olmaz. İşte ki ne diyor: Her kişi ki Hüdâ'yı bile Allâh demez. Ve her kişi ki Allâh diye, Hüdâ'yı bilmez. Bilir misin ki Hüdâ'yı Hüdâ ile okumak nedir. Tâ ki nokta olmayasın, Allâh demiş olmazsın. Ya'nî tâ ki fânî ve mücerred olmayasın, Hakk'ı Hak ile okumuş olmazsın. Cümleden biri budur ki pîr mürîdine evrâdında buyurur ki muttasılan "lâ ilâhe illallâh" diye. Çün bu makāmdan geçe eder ki "Allâh" demek ile emr eyler. Zîrâ bu makāmda nefyden geçip, cümle rahtı vücûd-i mutlaka tapşırır. Çün nokta-i harf-i hüve ol iki makāmı ki iki lâzım ortasındadır, geçip aslâ ağrâz kalmayınca hemân "hû hû hû" demek ile emr eyler. Pes, bu makām, makām-ı tevhîddir. Zîrâ bu iki makām, cümle râh-ı hüdâ sâliklerinin makāmıdır. Çün bu makāmdan geçe, cümle garaz gide, hûdan gayrı nesne kalmaz. Onda "kul hüvallâhu ahad" dan gayrı nesne lâyık olmaz.

Bu remzleri ve bu sözleri anlamak müşkildir. Ammâ bunların sırrına erişmek, bu evrâda müdâvemet etmekle olur. Gerçi ki Hüdây-ı Azze ve Celle Hazretleri'nin ezkâr ve evrâd bilene, mertebesi çoktur. Fe-emmâ bu hakîr fütûh-i rûhânî bulduğum, bu virdlerdir ki zikr olunur. Ammâ bu ezkârın gayrı âlemi vardır. Ol ezkâr budur ki zikr olunur. Ol duâ budur. Cemî' evkātta bu duâ mücerrebdir:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على محمد و اله اجمعين
اللهم انى اعوذ بك باسمك من المكنون المخزون السلام القدوس الظاهر الطاهر يا دهر و يا ديهار يا ديهور
يا ازل يا من لم يزل يا ابد يا من لم يلد و لم يولد ولم يكن له كفوا احد يا هو يا هو يا هو يا من لا هو
يا من يعلم اين هو الا هو يا كان يا كينان يا روح يا كاينا قبل كل كون يا مكونا لكل كون اهيا شراهيا
يا مجلى عظايم الامور سبحانك على حلمك بعد علمك سبحانك على عفوك بعد يا كاينا بعد كل كون اجساوث
قدرتك فان تولوا فقل حسبى الله لا اله الا هو عليه توكلت لعرش العظيم ليس كمثله شئ وهو السميع اذونى
اللهم صل على محمد بعدد كل شئ كما صليت على ابرهيم و على ال ابرهيم انك حميد مجيد

[Rahman ve rahîm olan Allâh'ın adıyla başlarım. Hamd âlemlerin rabbi olan Allâh'a mahsustur. Salat ve selam Muhammed (a.s.)ın ve âlinin ve cümlesinin üzerine olsun. Allâhım! Senin isminle sana sığınırım. Meknûn, mahzûn, selâm, kuddûs, zâhir, tâhir isimlerinle sana sığınırım. Yâ dehr

[132] - Buhârî, Deavât, 1; Tirmizî, Daavât, 15; Neseî, İstiâze, 57; İbn-i Hanbel, IV, 122.

veyâ deyhâr, yâ deyhûr, yâ ezel, yâ men lem yezel, yâ ebed, yâ men lem yelid velem yûled velem yekün lehû küfüven ahad, yâ hû, yâ hû, yâ hû, yâ men lâ hû, yâ men ya'lem eyne hû illâ hû, yâ kâne, yâ keynâne, yâ rûh, yâ kâyinen ba'de külli kevnin, yâ mekûnen li-külli kevnin ehînen şerâhiyen, ilminden sonra hilmin üzere seni tesbih ederim, kudretinden sonra afvın üzere seni tesbih ederim, senden başka güç ve kudret sahibi yoktur, yüce arşın rabbine tevekkül ettim, O'nun benzeri hiçbir şey yoktur, O işitendir görendir. Allâhım! Muhammed'e İbrâhim'e ve İbrâhim evlâdına rahmet ettiğin gibi bütün şeyler adedince rahmet et, çünkü sen hamîdsin, mecîdsin]

Ey azîz ! Bu duânın kadri azîmdir. Bu duâ levh-i mahfûz üzerinde yazılıdır. Ve bu duâ Hz. Muhammed (a.s.) dan gayrı kimseye nâzil olmuş değildir. (**Kenzü'l-Hakāyık**) **[221a]**

***Duâ-i Hazret-i Fahr-i Kâinât:**

اللهم اجعل فی قلبی نورا وفی بصری نورا وفی سمعی نورا ومن امامی نورا ومن فوقی نورا
خلفی نورا ومن ومن تحتی نورا وعن یمینی نورا وعن شمالی نورا واجعلنی نورا
اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه

[Allâhım! Kalbimi nur kıl, gözümü nur kıl, kulağımı nur kıl, arkamı nur kıl, önümü nur kıl, üstümü nur kıl, altımı nur kıl, sağımı nur kıl, solumu nur kıl, beni nur kıl.] Ya'nî, ey benim rabbim, bana göster senin katında sevâb ve fâide sâbit olan şey'i sâbit göster. Ve bî-fâide olan şey'i bî-fâide ve bâtıl göster. الهی الهی خلصنا عن الاشتغال بالملاهی و ارنا حقایق الاشیاء کما هی Ya rabbi, yâ rabbi, bizi halâs eyle mâ-lâ-ya'nîye meşgûl olmakdan. Ve nefsü'l-emrde olduğu gibice hakāyık-ı eşyâyı bize göster. وحب من یحبك وحب عمل یقربنی الی حبك اللهم اختمنا بالخیر والسعادة امین یا معطی السائلین اللهم انی اسئلك حبك Yâ rabbi, senden seni sevmek dilerim. Dahi seni sevenlere muhabbet etmek dilerim. Dahi şol ameli dilerim ki ol amel sebebiyle sana muhabbet hâsıl ola.

Rasûlullâh (a.s.) şürb-i leben ettiklerinde: اللهم بارك لی فیه و ذدنی منه diye duâ ederlerdi. Ya'nî leben, ilm-i fıtrat sûreti olmakla, ziyâdeliğini taleb ederdi. Sâir et'ime ve eşribeden ise duâyı bereket üzerine iktisâr kılarlardı. Mazâyıka ve şiddet vaktinde bu duâyı okuyalar ki Fahr-i Kâinât (aleyhi ekmeli't-tahiyyât) onu İmâm-ı Hasan'a (r.a.) ta'lîm etmiştir: "Allâhümma'kzif fî kalbî racâeke va'kta' racâî ammen sivâke hattâ lâ ercû ahaden gayreke. Allâhümme vemâ zaufet anhü kuvvetî ve kasara anhü amelî ve lem tentehi ileyhi rağbetî ve lem tebluğhü mes'eletî ve lem yecri alâ lisânî mimmâ a'taytü ahaden mine'l-evvelîne ve'l-âhirîn mine'l-yakîni fe-hussanî bihî yâ erhamerrâhimîn".

***Duâ-i sefîne** (دعاء سفینه): وما قدرالله حق قدره والارض جمیعا فی قبضته یوم القیمة والسموات مطویات بسم الله مجریها و مرسیها ان ربی لغفور رحیم [Yüzüp gitmesine de durmasına da bismillah. Muhakkak ki Rabbim gafûr ve rahîmdir, Allâh'ı lâyık olduğu şekilde takdîr edemediler halbuki kıyâmet günü yeryüzü tamâmen O'nun kabza-i kudretindedir, gökler de yine O'nun yed-i kudretinde dürülmüşlerdir] Sırrı budur ki Hz. Nûh (a.s.) tarîkatına mütâbaat ve tayy-ı arza işârettir. Duâ-i diğer, sefîneye râkib oldukta, deryâ içinde bunu okuya: "Yâ hayyü yâ kayyûm". Sırrı, hayâtı sâriyeye işârettir ki su hayâtın sûretidir. Zîrâ her nesnenin aslı sudur. Nitekim Kur'ân'da gelir : حی وجعلنا من الماء کل شئ (Enbiyâ,21/30) [Hayatı olan herşeyi sudan yarattık] Ve arş-ı a'zam dahi semâvât ve arzın halkından mukaddem, mâ-i azb üzerinde idi. Nitekim Kur'ân'da gelir : علی الماء وکان عرشه (Hûd,11/7) [Daha önce arşı su üstünde idi] Ve bahr-i muhît, hâlâ olan bihârın gayrıdır. Zîrâ arzın halkından evvel, âlemi su muhît idi. Sonra arz, onun zebedinden halk olundukta çekilip etrâf-ı âlemde kalmıştır. Sâir bihâr ise, tûfân-ı nûhdandır. Ya'nî ol vaktte emr-i Hak ile semâdan beyâz kar gibi ve arzdan ziyâde harr su, munassab ve münfecir olup, sonra arz kendinden münfecir olanı ibtilâ' edip, semâdan nâzil olan su ise hâli üzerine kalıp, deryâ oldu. Ve deryâ yedi adeddir ki ; bahr-i muhît ve bahr-i habeşe ve bahr-i fâris ve bahr-i şînezer ve bahr-i hind ve bahr-i tibet ve bahr-i sîndir. Ve bunun gayrı vechile dahi ta'bîr **[221-b]** etmişlerdir.

Ve enhâr dahi yedidir: Fırat ki nehr-i Kûfe ve Dicle ki nehr-i Bağdâd ve Secân ki nehr-i masîa ve Seyhûn ki nehr-i Hind ve Ceyhân ki bilâd-ı ermenide nehr-i edene ve Ceyhûn ki nehr-i Belh ve Nîl ki nehr-i Mısr'dır.

Duâ-i diğer : اعوذ بالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم (ثلث مراة)
هو الله الذی لا اله الا هو عالم الغیب والشهادة هو الرحمن الرحیم هو الله الذی لااله الا هو الملك
القدوس السلام المؤمن المهیمن العزیز الجبار المتکبر سبحان الله عما یشرکون هو الله الخالق البارئ
المصور له الاسماء الحسنی یسبح له ما فی السموات والارض وهو العزیز الحکیم (ثلث مراة)

(Haşr,59/22,23,24) [Kovulmuş şeytandan, işiten ve bilen Allâh'a sığınırım, O kendisinden başka tanrı olmayan Allâh'tır. Görülmeyeni de bilir görüleni de, O rahmandır ve merhametlidir. O kendisinden başka tanrı olmayan Allâh'tır. Bütün mülkün sahibidir, mukaddestir, selâmete erdirendir, güven sağlayandır, görüp gözetendir, üstündür, zor kullanma gücüne sahiptir, uludur, yücedir ve onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir. O yaratan, yoktan vareden, varlıklara şekil veren Allâh'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih eder. O üstündür ve hikmet sahibidir]

Bunu böylece kıraât eden kimseya Hak Teâlâ yetmiş bin melek müvekkil kılıp, akşama dek ol kimseye salât ederler. Ve ol günde fevt olsa, şehîden ve bunu geceye duhûl vaktinde kıraât eylese, yine va'd-i mezkûre nâil olur diye Rasûlullâh (s.a.v.) buyurdu.

***Duâ-i havâss-i nâs (دعاء خواص ناس) :** رب زدنی علما وتوفیقا [Rabbim, ilmimi ve tevfîkimi artır] havâss-ı nâsın duâsıdır ki onunla Hak Teâlâ'dan celb-i terakkî ederler. Ve şiir-i esmâda nefes-bi-nefes ve menzil-bi-menzil giderler. Zîrâ amelden murâd, ilm-i ilâhîdir, ilm-i ahkâm değildir. اللهم اغفر رمزات الالحاظ و سقطات الالفاظ و شهوات الجنان و هفوات اللسان Ya'nî yâ Allâh, muahhar-ı aynla vâki' olan işârâtın zenbini ve elfâzda vâki' olan hatâların vizrini ve kalbde mustakarr olan hevây-ı nefsin ma'siyetini ve lisânda sâdır olan zellâtın günâhını setr ve mahv eyle demektir. الجود باولیائك والوصول الی منازل اصفیائك فارحمنا برحمة خاصة تعم اجزاء الوجود انك اهل لكمال الفضل و مزید اللهم انا نسئلك اللحوق Ey benim Allâhım ! Tahkîk, biz senin evliyâ kullarına lâhık olmak isteriz. Ve senin sâfî kulların menzillerine ermek isteriz. İmdi eczâ-i vücûda âmm olan rahmet-i hâssan ile bizlere rahm eyle. Yâ rabbi sen kemâl-i fazl ve mezîd-i vücûde ehlsin.

اعوذ بعفوك من عقابك و اعوذ برضاك من سخطك و اعوذ بك منك [Allâhım! Cezandan affına, gazabından rızana ve senden yine sana sığınırım][133] Peygamberimiz (s.a.v.) Hazretleri secdelerinde bu kavl-i şerîfleriyle tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâta işâret buyurmuşlardır.

اللهم اغفر امت محمد اللهم فرح امت محمد اللهم ارحم امت محمد [Allâhım! Muhammed ümmetine mağfiret et, Allâhım, Muhammed ümmetini ferahlandır,Allâhım, Muhammed ümmetine merhemet et] Bu duâyı günde on kere tilâvet eden, büdelâdan add olunur. Buhârî'de mestûrdur ki Rasûlullâh (s.a.v.) buyurmuştur : "Kişi döşeğine yatacağı vaktte abdest alıp, sağ yanına yatıp bu duâyı okursa, eceli geldiyse fıtrat-ı islâm üzere vefât eder." Ol duâ budur : و بنبیك الذی ارسلت امری الیك و الجات ظهری الیك رهبة و رغبة الیك لا ملجاء ولا منجاء منك الا الیك امنت بكتابك الذی انزلت اللهم اسلمت نفسی الیك و فوضت [134] Ya'nî yâ Allâh ! Nefsimi sana teslîm eyledim. Ve emrimi sana tefvîz eyledim. Ve arkamı sana sığındırdım. Sana rağbeten ve senden havfen senden ancak sana sığınırım. İnzâl eylediğin kitâbına îmân eyledim. Ve irsâl eylediğin peygamberine îmân eyledim. اللهم غیبنی فی حضورك اعنا بلطفك وامح بظهور تجلیك جمیع صفاتی **[222-a]** Yâ rabbi, beni huzûrunda gāib ve mahv eyle. Ve senin tecellînin zuhûruyla cemî' sıfâtımı dahi mahv eyle.

Def'-i düşman için günde üç kere okunacak duâdır : (ثلث مراة) الله وهو السمیع العلیم و نارا محرقة لا یصلون الی بقول ولا بفعل ولا بمكر ولا بسحر من الیوم الی الغد ومن الغد الی الابد فیكفیكهم اللهم اجعل بینی و بین خصمانی جبلا عائلا و سدا منیعا و سیفا قاطعا و حجرا محجورا وحبا فقیرا و ماء مغرقة بسم‌الله الرحمن الرحیم اللهم اجعل بینی و بین اعدائی [Yâ Allâh ! Benim beynim ile düşmanlarımın ve husamâmın beyninde bir cebel-i âlî kıl. Ve bir sedd-i mâni' ve bir seyf-i kātı' ve bir hicr-i mahcûr ve bir derîn kuyu ve bir gark edici su ve bir yakıcı ateş kıl ki onlar bana kavl ile ve fi'l ile ve mekr ile ve sihr ile vâsıl olamayalar ve zafer bulamayalar.Bu günden yârına dek ve yârından ebede dek.]

***Da'vây-ı ma'rifet ve Da'vây-ı ahlâk-ı hamîde(دعوای معرفت و دعوای اخلاق خمیده**

Bir kimsede terk vâr ise, ol kimse ehl-i ma'rifettir. Ya'nî terk, ma'rifetin amelinden ve dânânın alâmetinden ibârettir. Ma'rifet da'vâsında olanların, sıdk ve kizbi bize ma'lûm olmaz. Zîrâ kalb hâlidir. Ona bizim hissimizin ıttılâ'ı olmaz. Ammâ ahlâk-ı hamîde da'vâsında olanlar gerçeği mi söyler ve o hulk onda mevcûd mudur, yoksa mevcûd değil midir ? Onu bilmek âsândır ki fi'linden ma'lûm olur. Zîrâ hiss onu idrâk eder. Da'vâ ehli ey mü'min, tevhîdle sülûkün fâidesi budur ki tevhîd sâlikin evhâmını izâle ve hayâlâtını ifnâ edip makām-ı ayna îsâl ve meclis-i hazrete îdhâl eder. Esmâ ile sülûkde ise, hatr çoktur. Zîrâ hayâl gālib olup, sâlik bir makāmın sâhibi oldum

---

[133] - Müslim, Salât, 222.

[134] - Ebû Dâvud, Edeb, h.no:5046.

sanır. Maa-hâzâ, vâsıl olduğu makām hayâlîdir. Makām-ı kalbî ve aynî değildir. Hattâ ba'zı müdeeiyâna musâdefe vâki' oldu ki ben her gece mi'râc ederim diye da'vâ ederdi. Maa-hâzâ zâhirde aslâ şer'a riâyeti yoktur. Ve bana münkirât sûretinde olan nesneler sedd-i râh olmaz diye i'tikād eylemiştir. Bî-haberdir ki vârid olan hitābât ve hâsıl olan elfâz ve maânî hayâlden gelir. Bu ise mekr-i ilâhîdir.

Evliyâ-i kibârdan Ebû Alî Rudbârî (k.s.) den suâl olunmuş ki, bir kimse ki istimâ'-i melâhî eder ve bana helâldir der. Zîrâ ben bir dereceye erdim ki ihtilâf-ı ahvâl bana te'sîr eylemez, diye da'vâ eyler. Bu makūlenin hakkında ne dersiniz dediklerinde, cevâbında Ebû Alî buyurdu ki, نعم قد وصل ولكن الى سقر Ya'nî öyle makāma vâsıl olmak da'vâsın eden vâsıl oldu velâkin cehenneme vâsıl oldu. Yoksa cennete ve hakka değil. Zîrâ harâm olan nesnenin helâl olacak makāmı yoktur. Belki her makāmda helâl olan helâl ve harâm dahi harâmdır. Pes, kuvvet-i hâllin tahlîl-i harâmda te'sîri yoktur. Belki her bâbda mürâât-ı şer' lâzımdır. Gerek ise ol harâm olan nesne, harâm-li-gayrihî olsun.

Ey mü'min ! Mezâlik-i akdâmın biri dahi bu makāmdır. Zîrâ bir mezheb sâhibi, bir nesnenin halline zâhib olmakla sâir **[222-b]** ashâb-ı mezâhibin ihtilâfı vâr iken, onunla amel etmek husûsâ havâss-ı nâsa mercûhla ameldir. Zîrâ akvâ olan mahall-i ihtilâfda ihtiyâttır. Velâkin bu a'sârda böyle ehl-i ihtiyât olmaz. Bir velînin tenezzülüne müteallik veyâ kendine mahsûs olan hâliyle amel ederler. Terakkîye müteallik umûrun yanına uğramazlar. Kibâr ise bâis-i terakkî olan umûrda hass (kandırma)etmişler ve mâ-adâsından tenfîr ve tahzîr eylemişlerdir. İşte bu asrda âlem, hak sûretinde bâtıl ile meşhûndur. (Nukile min **Silsile-i Hakkı Efendi**)

***Da'vây-ı rubûbiyyet** (دعوای ربوبیت) : Da'vây-ı rubûbiyyet, kişi haddini cehldendir. Zîrâ insânın haddi ubûdiyyettir. Onun için demişlerdir ki, رحم الله امراء عرف قدره ولم يتعد طوره [Tavrını bozmadan kendi kadrini bilen kişiye Allâh merhamet etsin] Bu cihetten sırr-ı rubûbiyyet, ubûdiyyette mestûr olur. Bi-hükmi'l-vakt ubûdiyyetle iştigāl lâzımdır. Yoksa hâdim, da'vây-ı mahdûmiyyet etmek, kalb-i hakîkattır. Velâkin bu makāmın ehli, ekall-i kalîldir. Zîrâ cümle-i berâzihden halâsa muhtâcdır. Onun için kümmel da'vâdan hâmûş ve ehl-i berâzih tavîlü'l-lisândır. Ve şöyle ki demişlerdir: من عرف الله طال لسانه [Allâh'ı bilenin dili uzadı] Bundan murâd, ma'rifet-i ilâhiyyeyi basttır, yoksa da'vâ değil. Ve demişlerdir ki, muhibb imtihân olunagelmiştir. Zîrâ da'vâdan hâlî değildir ki seyl-veş hurûşu ve nişîb ü zeberde sît ü sadâsı vardır. Mahbûb ise böyle değildir. Belki hâlis ve mahlasdır ki onda imtihâna sâlih eser kalmamıştır. Ve şol ki meşşâk-ı dünyâdır, hükm-i beşeriyyettir. Ve illâ ekâmilin hayâtları, hayât-ı tayyibe ve ayşları ayş-ı sâfîdir. Fa'lem zâlik va'mel. (Hakkı Efendi)

***Da'vâda sâbit-kadem olmak:**Meselâ seyl dedikleri su, deryâya vâsıl olmadıkça, firâz ü nişîbe yürümekden ve çağlayıp sadâ vermekden hâlî olmaz. Kaçan dünyâda fenâ bula ve onunla şey'-i vâhid ola, zikr olunan sıfat ya'nî çağıltı mahv olur ve sadâ kesilir. Kezâlik, lutf ü kahr nisbetleri vücûd-i sâlikde fenâ bulsa, şöyle ki şen ve kahra gam-nâk olmasa, "lem yelid ve lem yûled" sırrına vâsıl olup, derd ü gamdan halâs olur. Pes, mâ-dâm ki âlem-i nisbettedir, ya'nî kesret ve isniyyet perdelerinde kalmıştır, ona huzûr yoktur ve vahdetten bî-haberdir. Ve vahdetten bî-haber olan ise Hak'dan firâk üzerinedir. Ehl-i firkat ise cahîm-i ma'nevîdedir. Ve ol ki cahîmdedir, naîmin zevkini ne bilir. Ve bu mertebeye vusûl, ziyâde asîrdir. Zîrâ tezkiye-i nefs, tasfiye-i vücûddan sonra hâsıl olur. Bana hâr ü gül berâberdir diye da'vâ eylemek, kifâyet eylemez. Belki ol da'vânın sıhhati onu hâr-i hırâşîde kıldıkta, müteellim ve müteezzî olmaktan zâhir olur. Zîrâ fenâ-i küllîde teezzî olmaz, belki bekā-i vücûdda olur. Ve alâ hâzâ. Ya'nî cemâl ü celâl ve kahr ü lutf yanımda birdir diye da'vâ edenlerin da'vâsı, iş başında belli olur. İbrâhîm (a.s.) اسلمت لرب العالمين (Bakara,2/131) [Teslim oldum rabbü'l-âlemîne] deyip, da'vây-ı teslîm ettikten sonra Nemrûd'un oduna ilkā olunur iken, ol da'vâ üzere kalıp, da'vâdan rücû' **[223-a]** etmeyip, teslîm fi'li dahi kendinden vâki' oldu. İşte da'vâ böyle olmalı. Yoksa kuru da'vâya ne i'tibâr. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Dilsizden murâd:** Kuvve-i hayâliyyedir ki dîdesi vârdır. Zîrâ hâb ki düşdür, dîde-i hayâl ile hâsıl olur. Velâkin hâmûşdur. Onun için lisân-ı zâhir ondan mütercim, rü'yâsını ta'bîr eder. Dahi dilsizden murâd, mürşîd-i kâmil ola. Zîrâ demişlerdir ki, من عرف الله كل لسانه velâkin irşâd hâlinde inhilâl-i ukde vâki' olup, من عرف الله طال لسانه ile muttasıf olur. Pes, dilsizlik ehl-i hakîkate göre kemâldir. Onun için ba'zı urefâ nâ-ehle kelâm murâd etse, mün'akidü'l-lisân olurdu. Onun için böyle yerlerde sıfat-ı hayvâniyye ile ittisâf gerekdir. Zîrâ hayvânın lisânı vâr velâkin tekemmülü yoktur. Ve demişlerdir ki kartal dedikleri kuş ebkemdir. Aslı budur ki Hârûn (a.s.)intikāl ettikte

melâike onu defn edip dîdelerden setr etmişlerdi. Meğer kartal kuşu muttali' idi. Pes, ol sırrı ya'nî medfen-i Hârûn'u Benî İsrâîl'e ifşâ etmesin diye Hak Teâlâ onu beste-zebân eyledi. (Nukile min **Şerh-i Erik Dalı** Hakkı Efendi)

***Delîlü'l-hayrât, Musahhihu'l-hasenât, Makîlü'l-asarât, Safûhun ani'zzellât:** Delîlü'l-hayrât, hayrât ve hasenât-ı fi'liyye ve kavliyye ve i'tikādiyyeye velâyet edicidir. Musahhihu'l-hasenât, hasenâtı tashîh edicidir. Ya'nî kabûl-i hasenâtın şerâiti olan îmân ve islâma halkı hidâyet edip, sıfat-ı îmân ve islâmla mevsûf olduklarından sonra hasenâtları kavlen ve fi'len ve akden ve hulkan makbûl olmuş olur. Ve illâ şerâit-i hasenât mevcûd olmasa, hasenât makbûl olmaz. Pes, musahhihu'l-hasenât ismiyle müsemmâ oldukları, bu vechiledir. Va'llâhu a'lem bi's-savâb. Makîlü'l-asarât, "ekāle-yukîlü" den ism-i fâildir. Nesh ve ibtāl edici ma'nâsınadır. Asarât, "asûre" nin cem'idir. Türkçe, sürçmek ma'nâsına. Ya'nî ümmetinin zellât ve hefevâtını ikāle ve izâle edicidir. Tâib ve müstağfir olup, mu'teziren istiğfâr edip gelenlere, mâzî ile muâheze buyurmayıp, afv ve safh ile muâmele buyururlar idi. Ve hefvât ve zellât-ı nâsı ikāle edici idi. Mahv ve izhâb edip, irhâb ve ir'âb buyurmazlar idi (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Dünyâ ehli:** Allâh Teâlâ enbiyâyı, iktidâ-i süedâ ve iblîsi ittibâ'-i eşkiyâ için halk eyledi. Ve enbiyânın bidâası âhiret ve iblîsin dünyâdır. İblîs dünyâyı kâfirlere arz ettikte, semeni ya'nî bahâsı nedir dedikte, iblîs dahi, terk-i dîndir dedi. **[223-b]** Onlar dahi kabûl edip, dîni dünyâya verdiler. Ve zâhidler bi'l-külliye i'râz eylediler. Ve râgib olanlar, dîn ve dünyânın ikisinden geçmeyip, iblîse dünyâdan bize bir mezâka ver görelim çeşnisi nicedir dediler. İblîs dahi bunlardan rehn istedikte sem'lerini ve basarlarını rehn kodular. Onun için ehl-i dünyâ ahbâr-i dünyâyı istimâ' ve zînetlerini müşâhede etmeği severler. Zîrâ sem'i ve basarları iblîsde rehndir. İblîs dahi kabz-ı rehn edip, bunlara bir mezâka verdi. Bu cihetten zâhidlerin nasîhatlerine kulak tutmadılar ve ayb ü gabâyıh-ı dünyâyı görmeyip zehârif ve metâini istihsân eylediler.Onun için hadîsde gelir: حبك الشئ يعمى و يصم Ya'nî bir şey'in muhabbeti, ol şey'in kabâyıhını göstermez. Zîrâ ol muhabbet, kişiyi a'mâ ve sağır eder. Ya'nî ba'zı hubb vardır ki insânı tarîk-i rüşdü ibsârdan ve istimâ'-ı hakdan esamm kılar. Meğer ki orada akl-ı râdii veyâ dîn-i zâciri ola. Maksûd-i hakdan gayrıya i'tirâf-ı muhabbet lâyık olmadığın beyândır. Zîrâ hubb-i dünyâ, Âdemi âhiretten ve Hak'dan cüdâ kılar. Onun için dediler ki iblîsden halâsa çâre budur ki dünyâsını ona veresin, tâ ki dînin senin için kala. Zîrâ insân onun dünyâsına taarruz ettikçe ol, dînine taarruzdan hâlî olmaz. Ve infâk-ı mâl etmek terk-i dünyâdandır. Velâkin Âdem türâbdan mahlûk olup, hükm-i türâb yubûset olmakla, kabz ve imsâk ona lâzım geldi. Ve çünki her nesnenin ilacı zıddıyladır. İnsân ol rezîleden halâs bulmağa, fedây-ı mâl ve belki bezl-i rûha muhtâcdır. Zîrâ infâk-ı ağniyâ, emvâli cebden ihrâc ve bezl-i fukarâ, ağyârı kalbinden izâle ve sarf-ı müceyyez, ervâhı mecâri-i akziyeden adem-i iddihârdır. Ve zebân-ı fârisîde gelir :

ان درم دادن سخی را لایق است
جان سپردن خود سخا بی عاشق است

Pes, evsâf-ı vücûddan bi'l-külliye fenâ bulmadıkça sehây-ı rûh ve tahâret-i nefs hâsıl olmaz.

Li-muharririhî :

Harâb oldu dünyâ harâb oldu dîn,
Nazar eyle ibretle ey hurde-bîn.
Yıkıldı sarây-ı şipenc-i cihân,
Bozuldu kamû resm-i dîn-i mübîn.
Çekildi cefâ bâğına ehl-i ilm,
Serin, hırkaya çekdi ehl-i yakîn.
Hani bülbül-i hûş-nevây-ı irem,
Hani reng-i rûy-i gül-i nesterîn.
Otur tekyelerde nice yevm-i şûm,
Sözün bilmeze döndü kürsî-i dîn.
Kesip biçmede halk biribirin,
Ne hâsıl bize dünyâdan ba'd-ezîn.
Nefes vermeden kaldı erbâb-ı dil,
Ne demdir bu dem Hakkıyâ bil hemîn.

***Dünyâ ve âhiret kimlere harâmdır?** Hadîsde gelir : حرام على اهل الدنيا وهما حرامان على اهل الله الدنيا حرام على اهل الاخرة والاخرة [Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır. Velîlere ise her ikisi haramdır][135] Burada harâm, memnû' ma'nâsınadır. **[224-a]**Ya'nî ehl-i dünyâ âhiretten ve ehl-i âhiret dünyâdan ve ehlullâh ikisinden bile memnû'lardır. Zîrâ her tâifenin isti'dâdı bir ma'nâyadır. Suâl olunursa ki, çünki zühd lâzım idi. Bu mekâsib ve hıref ne için vaz' olundu ? Cevâb budur ki, mekâsib ve hıref Allâh Teâlâ'nın ilm-i muhît ve kudret-i tâmmesine delâlet eden umûrdandır. Ve tefsîrde وعلم ادم الاسما (Bakara,2/31) [Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti] da gelir ki, Allâh Teâlâ Âdeme mekâsibden bin hırfet ta'lîm eyledi ve buyurdu ki: Yâ Âdem, evlâdına ifâde eyle ki eğer tâlib-i dünyâ olur ise, bu hıref ya'nî bu sıfat ile taleb etsinler, yoksa dîn ve ahkâm-ı şerâyi' ile taleb etmesinler. Ya'nî kādılık ile taleb etmesinler, zîrâ dîn dünyâya vesîle olmaz. Belki dünyâ dîne vesîle olur. Ve bir dahi mükâsib, celb-i gınâ için değildir. Belki def'-i zarûret ve sa'y-ı masâlih-i müslimîn içindir. Zîrâ dünyâ mezraa-i âhirettir. Ve bir dahi, hâl-i avâmdır, hâl-i zâhid değil. Ve bir dahi, dünyây-ı fâniye taleb ile hâsıl olunca, âhiret-i bâkiye bi-tarîki'l-evlâ talebe menût olmağa lâyıktır. Her matlûbun ise esbâb-ı mahsûsası vardır. Fa'rif. **(Hitâb-ı Hakkı Efendi)**

***Dünyâ nedir ve dünyâ mel'ûn olmak :** Mel'ûn olan dünyâ nedir diye suâl olunur ise, her ne şey ki seni rabbinden meşgûl eder ise, dünyâ odur. Yoksa yalnız kumaş ve mâl ve evlâd ü iyâl ve sâir eşyâ dünyâ değildir. Hak'dan gāfil olarak riyâ ile olunan ibâdet bile dünyâdır. Ya'nî her nesne ki taalluka sâlih ola, mel'ûndur. Ve mel'ûn olan fi'l-hakîka taalluktur. Ârifin mahlûka taalluku hicâbdır. (Hakkı Efendi)

***Dünyâ neden ibârettir?** Suâl olunursa ki, dünyâ nedir? Cevâb budur ki, dünyâ a'râz-ı zâile ve lezzât-ı fâniyedir ki evveli semâ-i seb'anın muka'arından i'tibâr olunur. Ve âhiri tahte's-serâdır ki bu cümleye, âlem-i kevn ü fesâd derler. Ve dünyâ tahsîs olunduğu, mu'zam-i hicâb olmakladır. Ve illâ cemî' mâ-sivâ Hakk'a perdedir. Gerek ulvî ve gerek süflî. Zîrâ ef'âl-i ilâhiyye sıfâta ve sıfât dahi zâta hicâbdır. Ve on sekiz bin âlem ve yetmiş bin perde dedikleri, esmâ ve sıfâtta dâhildir. Pes, makāmât-ı sülûk zulmet ve nûr ve dünyâ ve âhiret perdelerinden hâlî değildir. Ve zâhidin âhireti, ârifin dünyâsıdır. Ve ilm-i zâhir ve bâtın dünyâ ve âhiret gibidir. Pes, zühd-i âbid terk-i dünyâ ve zühd-i ârif terk-i mâ-sivâdır. Ve her ne ki abdla mevlâ miyânında hicâb ola, ona şeytân derler. Ebyazı ve esvedi olur, ârifler bilirler. Lisâna ve kaleme gelmez. Zîrâ ekser-i nâs, kābil-i hitâb değildir. Ve bir kimse dünyâyı an-asl terk etmek, fi'l-i hayr için taleb-i dünyâdan hayırlıdır. Zîrâ sûfî "ibnü'l-vakt" tır ki hükm vakte tâbi'dir. Pes, hayr için tahsîl-i mâl ile me'mûr değildir. Belki الخير ما اختاره الله [Hayr, Allâh'ın tercih ettiğidir] mûcebince ihtiyâr-ı Hakk'a tâbi' olmak **[224-b]** gerekdir. Yoksa kendi irâdet ve ihtiyârıyla dûr etmek, mahz-ı tenezzüldür. Zîrâ halkdan her vechile dûr ol ve mâllarına ve mertebelerine iltifât etme. Tâ ki onlar dahi sana muhabbet edip, buğz ve adâvetten halâs olasın. Zîrâ tıbâ'-ı nâs hubb-i dünyâ üzerine mecbûldür. Pes, bir kimseye mahbûbunda münâzaa etseler, ona buğz ederler ve iltifât etmeyip kendi hâllerine olsalar, ona muhabbet ederler. Nazar eyle kilâba ki bir cîfe üzerine müctemi' olsalar, aralarında ne vechile biribirleri üzerine hücûm vâki' olur. Hemân خل الدنيا وما فيها لاهلها vefkince cîfeyi kilâbla tahliye edip, dünyâya dahi حبلك على غاربك diye küşâd vermektir.

Suâl olunursa ki, nice enbiyâ ve hulefâ-i zâbit-i dünyâ ve hâkim-i halk ve ins ü cinn öldüler. Bu makūle teshîr, zühde mâni' değil midir ? Ve Şeddâd ve Cemşîd ve Fir'avn ve Buht-i Nasr ve bunların emsâli a'dânın kabûl ettikleri dünyâya neden ikbâl gösterdiler ? Hattâ nicesi bu ma'nâ için istişhâd olundu. Hz. Osmân ve Alî ve İmâm-ı Hasan (r.anhüm) ve nezâiri gibi. Cevâb budur ki, bunlar dünyâya tenâfüs tarîkiyle duhûl etmediler. Belki emr-i Hakk'a tâbi' olup, ıslâh-ı âlem için ism-i zâhir ile zuhûr ettiler. Bu cihetten bunlar fi'l-hakîka ehl-i tecerrüddür ki âlâyiş-i dünyâdan pâklardır. Onun için Hz. Dâvud ve Süleymân (aleyhimü'sselâm) kesb-i yedleriyle taayyüş ederler ve milk ve devlete iltifât etmezlerdi. Bu sebepten dünyâyı hilâfeten ve niyâbeten zabt ettiler. Ve ma'nâda dervîşlikleri bâkî idi. Pes, şunlar ki zâhirleri dervîşdir ki dünyâyı gördükte ne vechile ikbâl edeceklerin bilmezler. Onlar, erbâb-ı irfân arasında ve ehl-i îmân miyânında münâfık gibidir.

Suâl olunursa ki, اخر ما يخرج من رؤس الصديقين حب الجاه ne ma'nâyadır? Cevâb budur ki, hubb-i câh eğer nefsânî olursa, ondan halâsın suûbetine işârettir. Zîrâ âhiriyyetle muttasıfdır. Ve eğer rahmânî olur ise "yahrucü" "yazheru" ile tefsîr olunur. Bu sûrette murâd, ism-i zâhir ile zuhûrdur. Zîrâ insân-ı kâmil, cümle-i esmâyı kābildir. Ve câh, inde'n-nâs makbûl olmaktır. Gerek

---

[135] - Necmüddîn Kübrâ, **Tasavvufî Hayat**, s.48. (Hadis literatüründe kaynağı bulunamadı)

menâsıb ve merâtibden bir nesne sûretinde olsun. Hilâfeten hulefâ gibi. Ve gerek olmasın, zîrâ zuhûr mansıba menût değildir. Ale'l-husûs, bu a'sârda ehl-i mansıb olmak, tarîkatten advledir. Meselâ şeyh olan kimse, müftî ve kādî olmaz. Dervîşliği münâfîdir. Velâkin bunlar ve sâir erbâb-ı menâsıb zühd ve tecerrüd ihtiyâr edip, İbrâhim bin Edhem gibi dervîş olurlar. Zîrâ tarîk-i terkin mâni'i yok ve buna dek sâliki çoktur. Fa'rifhu. (Hakkı Efendi)

***Devât** (دوات) : Âlem-i ceberût.

***Devâm-ı huzûr** (دوام حضور): Dâimâ kalbinde ancak Allâh Teâlâ mülâhaza ve tefekkür olunmağa, devâm-ı huzûr derler.

***Devr-i kamerî** (دور قمرى) : Yedi bin yıl.

***Devâi-i nefs** (دواعئ نفس) : Nefs-i emmârenin **[225-a]** istediği şeylerdir.

***Dost** (دوست) : İbrâhim Edhem (k.s.) buyurur: Bir gece hâbda gördüm ki bir firişte, elinde bir tomar tutup bir nesne yazar. Dedim: Ne yazarsın ? Dedi : Hüdâ'nın dostları adını yazarım. Dedim : Benim adımı dahi yazdın mı ? Dedi : Yok. Dedim : Ben onlardan değilim ve onların dahi dostu değilim. Ammâ dostlarının dostuyum. Bu sözde iken, bir firişte dahi geldi, dedi : Tomarı geri baştan başla ve bunun adını tomarın başına yaz ki benim dostlarımın dostudur diye buyurdu. Ebû İlyâs Atā dedi : Eğer kādir değil isen ki ona yapışasın, bâri dostlarına yapış. Eğer mertebede onlara erişmez isen de sana şefî' olurlar. (Hakkı Efendi)

***Dehr** (دهر) : Dehr, zamân ma'nâsınadır.Ya'nî zamânın tenezzülâtından sene ve senenin tenezzülâtından şehr ve şehrin tenezzülâtından yevm oldu. Nitekim rûhun tenezzülâtından nefs olduğu gibi. Ya'nî esmâ-i ilâhiyyenin her biri sâir esmâyı câmi'dir. Ve Uyeyne'den mervîdir : Dehr, inda'llâh iki gündür. Biri dünyâ ve biri âhirettir. Dünyâda şânı, emr ü nehy ve ihyâ ve imâte ve a'tā ve men' ve i'zâz ve izâle ve emsâl-i zâlik. Ve âhirette şânı, hisâb ve ikāb ve suâl ve cezâ ve sevâbdır. Ammâ muhakkikîn katında yevm, ân ma'nâsına ve şe'n, tecellî ma'nâsınadır. Pes, tecellî-i ilâhî bi-haseb-i isti'dâd kābiliyyet mütecellâ-leh, her ânda nev'-i âhar ile pey-â-pey müteâkib ve mütevellî olmadadır. Pes, tecellî-i ilâhî nâ-mütenâhîdir. Pes, her ânda şe'ni dahi nâ-mütenâhîdir. (Hakkı Efendi)

***Dehr, Dîhûr, Dîhâr** (دهر , ديهور , ديهار) : Dehr, ne dîhûr ne dîhâr ne evvel ve ne âhirine. Bak bu deme. Dehr, zamân ve dîhûr (kesr ile) âsmândır. Ve dîhâr (kesr ile) zemîndir. Ve bu üçü esmâ-i ilâhiyyeden dahi addolunmuştur. Nitekim ba'zı ahâdîsde gelir : "Yâ dehr, yâ dîhâr yâ dîhûr" velâkin كهيعص يا bunlar gibi değildir. Ya'nî bu hurûf-i mukattaa üzerine harf-i nidâ duhûlü gerçi ism olduğun iş'âr eyler. Nitekim ba'zılar zâhib oldular. Velâkin her harf, bir ism-i mahsûsun evveli olmak zâhirdir. Meselâ, "kâf" kâfî ve "hâ" hâdî ve "yâ" men ya'lemu ve "ayn" adl ve "sâd" sameddir. Ve alâ hâzâ, sâir esmâ-i muvâfıka ona kıyâs oluna. Bu sebepten mecmû'u bir ism olmaz. Belki her biri ism-i müstakil olur. Ve dehr, zamân ve ism-i ilâhî olmak ramazan gibidir ki hem vakt-i mahsûsun ismi ve hem Hak Teâlâ üzerine ıtlâk olunmuştur. Ma'nây-ı beyt budur ki, dehr demek aslında zamân-ı gayr-ı münkasımdır. Ya'nî ân dedikleri nesnedir ki cemî' ezmine sâat ve yevm üsbû' ve şehr ve sâl ve dehr-i tavîl gibi şeyler ba'zı avârız hasebiyle onun taayyünâtındandır. Pes, tecellî-i âmm ile eşyâ nice ise tecellî-i ân ile dahi ezmine öyledir. Ve ezminenin tefâvüt ve kesretinden ânın vahdetine mâni' yoktur. Nazar eyle ki, şems bir senede **[225-b]** yirmi sekiz menzil devr etmekle fusûl-i erbaa müteayyin olur. Maa-hâzâ, fi'l-hakîka devr bir devrdir. Nûr bir nûr olduğu gibi. Ya'nî nûr-i şems aslında nûr-i vâhid olup, matārihi onu taksîm ettiği gibi, devrini ve fusûl-i erbaayı dahi taksîm eden menâzil-i mezkûredir. Ve evvel ve âhir bir demdir ki lafz-ı adem onu müştemildir. Zîrâ Allâh Teâlâ'ya nazaran ezmân olmaz. Bu cihetten enbiyâ ve evliyânın dahi bevâtını üzerine zamân cereyân etmez. Belki onlar lâ-leyl ve lâ-nehâr âleminde seyr ederler. Eğerçi zâhirleri zamânla mukayyeddir. Onun için devr-i zamân hasebiyle cüvân ve pîr olurlar. Ve leyl ve nehârın hükmünü verirler. Zâhir-i cesed, âlem-i kayddan ve bâtını, âlem-i ıtlâkdandır. İşte beytte âlem-i ıtlâka tergîb ve tahrîz vardır. Tâ ki ârif-billâh zamân ve mekânla mukayyed olmaya. Belki فاينما تولو فثم وجه الله (Bakara,2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin, orada Allâh'a durulacak cihet vardır] sırrına nazar ede ve kendini Ka'be-i ahadiyyette bile ve devr ve hareketi ona göre ede. Ve namâzda olan sûret-i takyîdi, ıtlâk-ı bâtına zebûn ve mağlûb eyleye. El-hâsıl, her yüzden sırr-ı sûreti tahsîl ve hükm-i neş'eyi tekmîl kıla.

Nazm :

Nûr-i Hak görmek diler isen, gözle ehlullâhdan,
Onların sîmâlarında vâr nişân-ı ol şâhidin.
Olmasaydı Âdem-i kâmil bugün ger vâsıta,
Kîm verirdi gûş-i uşşâka haber dergâhdan.
Dehr odur, dîhûr odur, dîhâr odur bildin ise,
Menzil-i vahdet gözet, çıkma bu doğru râhdan.
Mâh kalbin, mihr rûhundur senin ey bî-haber,
Yum gözün rûşen-i dil isen, meyl-i mihr ü mâhdan.
Bir demin yüz bin dem olsa, yine bir demdir hemân,
Oldun ise devr ma'nâ sırrına âgâhdan.
Hakkıyâ, gülzâr-ı âlem çün hazân olmaktadır,
Eyler isen bir gül-i bî-hâr için kıl âhdan.

***Dehriyye Tâifesi** (دهريه طائفهسى) **:** Hukemâ-i akdemînden bir tâife vârdır ki sâni'-i âlem-i inkâr eyleyip, zındîk olmuşlardır ki onlara dehriyye derler. Ve Kur'ân'da gelir : وما يهلكنا الا الدهر (Câsiye,45/24) [Bizi ancak zaman helak eder] Cevâb budur ki, dehre isnâd-ı havâdis etmekten bi'l-külliye ta'tîl-i sâni' lâzım gelmez. Maa-hâzâ, dehre isnâd-ı havâdis ettikleri, i'tikād-ı ta'tîl ile bile olsa, dehr esmâullâhdan olmakla ol isnâd Hak Teâlâ Hazretleri'ne isnâdı mutazammın olup, bi'l-i'tibâr ta'tîlden hâlî olur. Ve'l-hâsıl dehrîler, zamân devr ettikçe eşyâ ot gibi biter ve ot gibi yiter diye sâni'-i âlemi ve cennet ve cehennemi maâza'llâh-i teâlâ inkâr ederler.

***Dîdâr** (ديدار) **:** Dîdâr, hazret-i imkânda görünen cemâldir. Ve imkân dedikleri, mir'ât-ı hazrettir. Ve illâ rü'yet nice olur. Ve rü'yet kābe kavseynde olur.

***Diyâr-ı sûriyye** (ديار صوريه) **:** Dünyâ.

***Diyâr-ı ma'neviyye** (ديار معنويه) **:** Âhiret.

***Dîn-i hakîkî** (دين حقيقى) **:** Kur'ân'da gelir: ان الدين عند الله الاسلام (Âl-i İmrân,3/19) [Doğrusu Allâh indinde din islamdır] Ya'nî dîn-i hakîkî, Allâh Teâlâ'ya her emrinde teslîm olmak ve inkıyâd göstermektir. Zîrâ her asrda her olan iş muktezây-ı hikmettir. Gerek lutf ve cemâl sûretinde olsun ki muvâfık-ı tab'dır. Ve gerek kahr ve celâl **[226-a]** sûretinde olsun ki muhâlif-i tab'dır. Âsîlerin halk olunmasında ve halka tefâvüt üzere ni'met verilmekte ve bunların emsâlinde hükm ve masâlih vârdır ki dünyâda erbâb-ı hakîkate zâhir ve âhirette cemî' halka bâhir olsa gerekdir. Fe's-sükûtü evcebün.

DOKUZUNCU BÂB HARF-İ ZÂL (ذ) DİR

***Zât-ı baht** (ذات بحت) **:** Âlem-i ıtlâk, âlem-i lâhût, âlem-i lâ-taayyün. Zât-ı baht, zât-ı Hakk'ı tefekkürden men' ve nehy olundu. Ve Kur'ân'da gelir : فاعلم انه لا اله الا الله (Muhammed,47/19) [Şunu bil ki Allâh'dan başka ilah yoktur] Ya'nî müteallik-i cemî'-i ulûm mertebe-i ulûhiyyetir ki sıfât-ı Hak'dandır. Rubûbiyyet gibi. Pes, ulûhiyyet mertebesinin mâ-fevki idrâkden bi'l-külliye hâricdir. Zîrâ zât-ı bahttır. Ol mertebede ism ve sıfat ve hükm ve resm mülâhaza olunmaz. هذا هو الحقيق zât-ı ahadiyye taleb olunmaz. İllâ esmâ ve sıfâttan bir şey' ile taleb olunur. Ya'nî kerîmdir ve rahîmdir ve hâlıktır ve âlimdir dersin. Esmâ ve sıfâttan mücerred olduğu hâlde ona ilm taalluk eder. Zîrâ ol zât çün ukūl ve küşûfden ganîdir ki hakîkat-ı Bârî Teâlâ kimsenin ma'lûmu değildir. Pes, mutlakā taleb olunmaz. Belki bir vech-i muharrer bir ism veyâ bir sıfat vâsıtasıyla taleb olunur. Ve zât şol hakîkatten ibârettir ki kāim bi-nefsihî ola. Ve zât ve hakîkat ve hüviyyet ve mâhiyyet elfâzü'l-ma'nâ müttehidetü'l-mâ-sadakdır. (Hakkı Efendi)

***Zât-ı baht ve Zât-ı ilâhiyye** (ذات بحت و ذات الهيه) **:** Merâtib-i ilâhiyyede ism-i hakîkî, zât-ı bahttır ki mertebe-i ahadiyyettir. Ve zât-ı ilâhiyyedir ki mertebe-i vâhidiyyettir. Ve zât-ı baht, mertebe-i lâ-taayyündür.

***Zât-ı sırf** (ذات صرف) **:** Âlem-i lâhût.

***Zât-ı baht** (ذات بهت) **:** Âlem-i lâhût.

***Zât-ı mutlak** (ذات مطلق) **:** Âlem-i lâhût. Zât-ı mutlaka, vücûd-i mutlaktır. Ve zât-ı mutlaka, vâhidedir. Bir vahdet ile ki ayn-ı zâttır. Ammâ vahdet-i esmâiyye küll mecmû'udur. Ya'nî cemî' eşyâ, şey'-i vâhid gibidir. Min-vechin ayn-ı zât ve min-vechin gayr-ı zâttır. Ve bu mertebe-i

vâhidiyyette kesret ve vahdet i'tibâriyyedir, hakîkiyye değildir. Ve ayn-ı evvel ki bu ism-i câmi'in sûretidir. Hazret-i ilmiyyede min-vechin onun aynıdır. (Hakkı Efendi)

***Zât-ı mutlaka taalluk :** Suâl olunursa ki, zât-ı mutlaka talluk mümkün değildir. Pes, zât-ı hak matlûb olmak, ma'kūl ve mutasavver olmaz. Cevâb budur ki, zât min-haysü-hiye matlûb olmak muhâl ise de kemâli cihetinden matlûb olmak câizdir. Kemâli ise, esmâ ve sıfâtıdır. Ve esmâ ve sıfât ki hakāyık-ı ilâhiyyedir. Onlara taalluk etmek, mezâhire taalluktan evlâdır. Hakāyık-ı kevniyyedir. Pes, Hak Teâlâ esmâ ve sıfât vâsıtasıyla matlûbdur ve bu vâsıta ile zâta taalluk hâsıl olmasa, mücerred-i mezâhire taalluk etmekte fâide olmaz. Zîrâ mezâhir kışr ve esmâ ve sıfât lübb ve müsemmâ lübbü'l-lübdür. Ve müsemmâ her çend gayb ise de yine kulûb-i ekâmile berk gibi tecellîsi vardır. Onun için atāyây-ı zâtiyye ve atāyây-ı esmâiyye derler. Ya'nî esmâ mertebesinden hâsıl olan atāyâ başka ve zâttan fâiz olan başkadır ki tecellî-i zât tecellî-i sıfâtın fevkindedir. Onun için tecellî-i berkîde olan ulûm, gayrıda yoktur. **[226-b]** Ve kābe kavseyn mertebesinin makbûl olduğu, ev-ednâdan sonradır ki bu mertebede aslâ hicâb yoktur. Urûcda ise, sıfât zâta perdedir. Gel imdi "elhamdülillâh" mertebesinde bi'l-mahvi'l-küllî "makām-ı hû" da vâcib-i kadîm olduğun gibi, "rabbü'l-âlemîn" mertebesinde dahi mümkin-i hâdise nüzûl eyle. Tâ ki hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi cem'le berzahiyyetin zâhir olup, ekâmil-i insândan olasın. Ve neş'e-i vücûdun sâir neş'etten etemm olup, feyz-i mutlak-ı küllî bulasın.

Nazm :

Âlem-i zât içre hû ve âlem-i esmâda hû,
Zikrle hû fikrle hû sûret ve ma'nâda hû,
Bir tecellîdir ki sârîdir cemî' âleme,
Çeşm-i hakbînde görünür baksa her ârâde hû,
Zikr-i hûdur her nefesde virdi kutb-i âlemin,
Kutb-i vakt olmak dilersen hû de bu dünyâda hû.
Feyz-i hûdur âsyâb-ı çarhı dâim döndüren,
Oldu te'sîr eyleyen heb ceyş-i eşyâda hû.
Hakkıyâ, zât ve sıfâtın hûdurur olan muhît,
Devr eder dilde ânınçün âğla kārada hû.

***Zâtı mukayyed** (ذات مقيد) **:** Âlem-i ceberût.

***Zât-ı muhît** (ذات محيط) **:** Âlem-i ceberût.

***Zât-ı ahadiyye** (ذات احديه) **:** Taayyün-i ilâhîdir.

***Zât-ı ahadiyyet** (ذات احديت) **:** Âlem-i lâhût.

***Zât-ı ahadiyye ve Amâ** (ذات احديه و عمى) **:** Zât-ı ilâhiyye sıfâttan mücerred i'tibâr olunsa, ona zât-ı ahadiyye ve amâ dahi derler. Bi'l-kuvve mebde'-i kesrettir, nevât gibi.

***Zât-ı vâhidiyye ve Zât-ı ilâhiyye** (ذات احديه و ذات الهيه) **:** Zât-ı ilâhiyyenin cemî' sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfı i'tibâr olunsa, ona zât-ı vâhidiyye ve zât-ı ilâhiyye derler ki bi'l-fi'l ma'den-i kesrettir, beden-i şecere gibi.

***Zât-ı ahadiyye, Zât-ı vâhidiyye** (ذات احديه و ذات واحديه): Esmâ ve sıfât merâtibinin zuhûru ve erbâbının taayyünü.

***Zât-ı ahadiyye-i ulûhiyye** (ذات احديهء الوهيه): Mertebe-i vâhidiyyet-i ulûhiyyeye tenezzülünden sonradır. Nitekim merâtib-i saltanat olan, vezâret ve fetvâ ve kazâ ve sâirenin zuhûru ve merâtib-i merkūme ehlinin taayyünü. Pâdişâhın tahta cülûsundan evvel olan hâli, ba'de'l-cülûs zât-ı vâhidiyyesi mertebesine tenezzülden sonra olduğu gibi. (Hakkı Efendi)

***Zât-ı Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın mahlûkāta hulûlü ve iştimâli yoktur :** Belki mahlûkāt onun sütûru (hicâbı) ve esmâ ve sıfâtın mezâhiridir. Pes, mahlûkāt ile zâhir olan, ancak mertebe-i ulûhiyyettir, zât-ı aliyye değildir. Zîrâ zât-ı aliyye غنى عن العالمين dir. Ve ulûhiyyet mertebesi, vâhidiyyet mertebesidir. Esmâü'l-hüsnâ ve hakîkat-ı muhammediyye bu mertebededir. Demişlerdir ki, Allâh Teâlâ'nın zâtından bahs olunmaz, sultān-ı a'zamın bahs olunmadığı gibi. Belki âsârı hasebiyle ef'âl ve sıfâtından bahs olunur. Pes, evvel zâtı ve ondan esmâsı ve ondan sıfâtı ve ondan ef'âli diye tertîb olunur. Velâkin sefâyin bahr-i muhîte müntehî oldukta, mâ-verâya

tecâvüz edemediği gibi, ukūl ve idrâkât dahi mertebe-i sıfâta dek vâsıl olup dâire-i zâta dâhil olmaz. Pes, onun zâtına duhûl dedikleri, vâhidiyyeti cihetindendir ki sıfât zâtı müştemildir, yoksa ahadiyyeti cihetinden değil. Ve ba'zı berk-ı zâtî tulû' etmek, nitekim enbiyâda ve kümmel kulûbunda vâki' olur. Takrîr olunan ma'nâyı münâfî değildir. Zîrâ berk-ı zâtî, nûr-i şa'şaânî olmakla onu ve gayr-ı kārdır. Ve illâ insân ondan muhterik olur, cebel-i tūr mütelâşî olduğu gibi. (Hakkı Efendi)

***Zât-ı sıfât, Ef'âl-i âsâr** (ذات صفات , افعال اثار) : Meselâ, şahs-ı kâtib zât ve ism, kâtibliği sıfât, kitâbeti fi'l, yazdığı **[227-a]** yazı âsârdır. Zîrâ zâtın bir sıfat ile ittisâfından esmâ ve esmâdan dahi eşyâ hâsıl olur.

***Zât-ı şey'** (ذات شئ): Şey'in hakîkat ve nefsidir. Mâhiyyet ma'nâsına dahi gelir.

***Zât ve ayn vâhide olmak :** Medh, zât ve sıfata taalluk eder. Ve zemm ancak sıfata taalluk eder, zâta tecâvüz etmez. Zîrâ zât ayndır. Ve ayn vâhidedir ki sırr-ı hakîkat dedikleri budur. Kesret-i taayyünâtın vahdete zararı yoktur. Revzenelerden aks eden zav'-ı şems gibi ki zav'ın taaddüdü revzenelerin taaddüdü hasebiyledir. Ve illâ şems, kemâ-hiye ayn-ı vâhide ve zav'ı dahi kemâ-hüve zav'-ı vâhiddir. İşte sana bir mikdâr işâret ki vâki' oldu. Seni icmâlden tafsîle irşâd içindir. Şuûn-i ilâhiyyeye nihâyet yoktur. Ve tecelliyât-ı Hak hadden artıktır. Ve her nesne Hakk'a mûsildir. Yâ lutf yüzünden ism-i latîfe mazhar ise veyâ kahr yüzünden ism-i kahhâra mazhar ise, Hakk'a mûsildir. Zîrâ Hak câmiu'l-esmâdır. Fa'lem zâlik va'mel. (Hakkı Efendi)

***Zât ve Vücûd** (ذات و وجود) : Zât, bir nesnenin nefsine ve hakîkatına derler. Ve zât ile vücûdun miyânında fark vardır. Zât, bâtın ve vücûd zâhir i'tibârıyla ıtlâk olunur. Ve bu makūle ıtlâk tefhîm ve ta'rîf içindir. Ve illâ zât-ı Hak fi'l-hakîka zât ıtlâk olunmaktan dahi münezzehdir. Ve'l-hâsıl Allâh Teâlâ'nın vücûdu vâcib ve mâ-sivânın vücûdu mümkindir. Mümkin ise vâcibe mümâsil olmaz. Ve kezâlik vâcib, mümkinin tasavvuruna sığmaz. Tasavvura gelen, evhâm ve hayâlâttır ki Allâh Teâlâ onların cümlesinden münezzehdir. Ve Hakk'ı idrâk muhâl olmakla zâtu'llâhda tefekkür etmekten nehy olundu. Zîrâ ki zât mertebesi enbiyâ ve evliyâya münkeşif olmamıştır, fe-keyfe gayruhû. Onun için ما عرفناك حق معرفتك denildi. Ya'nî fi'l-cümle ma'rifet vardır ki tākat-ı beşeriyye vefâ ettiği mertebedir. Velâkin künh-i zât mertebesine tākat-ı beşeriyye vefâ etmediği mertebedir. Ona ma'rifet taalluk etmez. Hakîkatı budur ki Allâh Teâlâ vahdeti ve mezâhir ve evsâfdan tecerrüdü i'tibârıyla idrâk olunmaz. Bu cihetten نور انى اراه buyuruldu. Fe-emmâ hayât ve ilm ve irâdet ve gayrı evsâfla ittisâfı idrâk olunur. Bu ma'nâdan راى قلبى ربى denildi. Zîrâ bu vechile müdrik ve müdrek miyânında münâsebet vardır ki me'lûhiyyet ve ulûhiyyettir. Onun için Kur'ân'da فاعلم انه لا اله الا الله denildi. Ya'nî müteallak-i ilmi mertebe-i ulûhiyyet kıldı. Zîrâ bu mertebenin fevkinde eser ve vasf ve hükm yoktur. Zât-ı baht mertebesidir. Bundan fehm olunur ki tecellî-i zâtînin taayyünü, hazret-i ilâhiyyedendir, yoksa zât-ı ahadiyyeden değildir. Zîrâ zât-ı ahadiyyede tecellî ve eser olmaz. Ve tecellî-i ulûhiyyet tecellî-i sıfâttandır. Zîrâ ulûhiyyet sıfat ve nisbettir. Suâl olunursa ki, bundan zâhir olur ki tecellî-i zât yoktur. Cevâb budur ki, ef'âlde ve sıfâtta tecellî olduğu gibi, zâtta dahi vardır. Velâkin künh-i zât mertebesinden değildir. Belki bir berk-ı ânî ve zâtın şemme-i lem'ânıdır.

Li-müellifihî :

*Olsa Âdemde hiss-i selîm, **[227-b]***
Bilinir bûy ile anber ve ôd.
Nefs-i pâkladır ehl-i dilin,
Olduğu âlem içinde ma'hûd.
Perde-i kesret içre âhir kâr,
Şems-i vahdet açılmayıp kala mı.
Bilmeyen nefesin hakîkatını,
Rabb-i rahmânı anlayıp bile mi.
Gördüğün demde Âdemin vechin,
De taaccüb edip Allâh Allâh.
Gösterip şekl-i gedâda kendin,
Serîne giymiş o sultān külâh.

(Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Zât ve Mevcûd** (ذات و موجود) : Ma'lûm ola ki mutlak zât şol emrdir ki cümle esmâ ve sıfât taayyünleri husûsunda zâta müstenid olurlar. Ammâ vücûdda değil. İmdi her ism veyâ sıfat ki bir şey'e istinâd eyleye, ol şey' zâttır. Gerek ma'dûm olsun, ankā gibi ve gerek mevcûd olsun, sâir eşyâ gibi. Ve mevcûd iki nev'dir: Bir nev'i vücûd-i mahzdır ki Zât-ı Bârî Tebârek ve Teâlâ'dır. Ve bir nev'i, vücûd-i mülhak bi'l-ademdir ki zevât-ı mahlûkāttır. Ma'lûm olsun ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın zâtı nefsinden ibârettir ki onunla mevcûddur. Zîrâ kāim-bi-nefsihîdir. Ve kāim-bi-nefsihî bir şey'dir ki hüviyyeti ile esmâ ve sıfâta müstehakdır. İmdi ol kāim-bi-nefsihî her sûret ile tasavvur olunur ki ol sûreti onda olan her ma'nâ iktizâ eder. Ya'nî kāim-bi-nefsihî dedikleri, bir şey'dir ki her vasfla muttasıf olur ki ol vasfı onda olan her na't taleb eder ve vücûd bile müstehak olur. Her isme ki ol ism mefhûme delâlet eder ki ol mefhûmu onda olan kemâl iktizâ eder. Ve nihâyeti olmamak ve künhü ile idrâk olunmamak Hakk'ın cümle-i kemâlâtındandır. Ve kendi kemâlâtını ancak kendi idrâk eyler.

Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ'nın zâtı gayb-ı ahadiyyettir. Âlemde dahi her ibâret min-vechin ahadiyyet üzere vâkıadır. Lâkin vücûd-i kesîreden ma'nây-ı ahadiyyeti müstevfîh değildir. Ol eclden hiçbir ibâret mefhûmuyla idrâk olunmaz ve hiçbir işâret ma'lûmuyla mefhûm olmaz. Zîrâ eşyâ yâ ezdâdıyla veyâ münâsibiyle idrâk olunur. Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın ise zât-ı bî-misâline vücûdda ne münâsebet var ve ne muzâdd vardır. Pes, Hakk'ın zât-ı bâtınını ta'bîr ile beyân mümkün olmadığından, ins ve cân idrâkinde hayrândır. Zîrâ fuhûm ve efkâr ve ukūl ve ebsâr ile idrâk olunmaktan münezzeh azîmü'ş-şândır. Ve ilm-i hadîs ve ilm-i kadîm künh-i zâtına taalluk etmez. Zât ve sıfât ba'de'l-işrâk zuhûr eden rübâî-i hakîkat-ı nişândır. "Yüzündür ehl-i zâtın kıblegâhı". Yüzden murâd, vech-i ahadiyyettir ki cemî' esmâ ve sıfât onda müstehlektir. Onun için ehl-i zâta kıblegâhdır. Zîrâ ehl-i sıfât olanlar, vech-i vâhidiyyete teveccüh ederler. Pes, zâtı olanların mihrâbı bilâ-vâsıta ve sıfatı olanların nazargâhı bilâ-vâsıta zâttır. Nitekim kābe kavseyn ev-ednâ bu iki mertebeye işâret eder. Şu kadar vardır ki ehl-i cem' ve fark olanlara zât ve sıfât, ahadiyyet vechi üzerine tecellî eyleyip, bi'l-külliye ihticâbdan halâs olmuşlardır. Ve ehl-i zât ve sıfâtın min-haysü'l-hakîkat tefâvütleri olmakla, ehl-i zât Hak'dan bilâ-vâsıta istifâza ederler. Ehl-i sıfât ise böyle değildir. Belki yâ vâsıta-i şeyh **[228-a]** veyâ vâsıta-i peygamber veyâ gayrı vesâitten ahz ederler. Taayyün-i hilâfet ve tahsîs-i ba'zı esmâ gibi. Fe'fhem.

"Nola berk görünse çeşme gâhî". Tecellî-i berkî-i zâtîye işârettir ki kümmel evliyâya mahsûsdur. Ve gâhî dediği budur ki berk-ı zât, nûr-i şa'şaânî olmakla, devâm-ı istimrârı mütecellâ-lehin vücûdunu ihrâk ve ifnâ eder. Pes, ol mertebenin tecellîsi, ânî ve lemhîdir. Ve rü'yet-i cenâb-ı rubûbiyyet, rü'yet-i kamere ve vakt-i zahîrede (öğle vakti) şemse teşbîh olunduğunun vechi budur ki tecellî-i rubûbiyyette olan nûr, gayr-ı şa'şaânîdir, kamer gibi. Ol mertebede olan zuhûr, şemsin vakt-i zahîrede zuhûru gibidir ki ol vaktte eşyâ münkeşif olup, gözlüye gizli kalmaz. Teşbîh bu i'tibârladır. Ve illâ şemsin nûru, şa'şaânîdir ki tfrîk-i basar eder. Ve'l-hâsıl, tecellî-i zât, tecellî-i şems ve tecellî-i sıfât, tecellî-i kamer gibidir. Ve muhrik olan, tecellî-i zâttır, tecellî-i sıfât değil. Pes, bir kimse bir saat ve dahi ziyâde kamere nazar etmekten dîdesi hıyrelenmez, güneşe nazar etse ân-ı vâhidde olur, ziyâde olmaz. Subuhât-i vech-i Hak münkeşif olmadığının sırrı budur. Burada çeşmden murâd, dîde-i sırrdır, dîde-i rûh değil. Zîrâ rûh mahlûkdur. Ve dîde-i mahlûk ile hâlık görünmez. Belki dîde-i gayr-ı mahlûk ile görünür. Bundandır ki, derler: "Kendini gören yine kendidir". Ya'nî nûr tecellî ile görünür ki vech-i hâss-ı mutlaka nâzırdır.

"Serâ-perdendir ef'âl ve sıfâtın". Ya'nî zâtın, sıfâtın ile muhtecib ve sıfâtın dahi ef'âlin ile müntekibdir. Bundandır ki, ehl-i bidâyet ef'âle ve ehl-i tavassut sıfâta ve ehl-i nihâyet zâta nâzırdır. Meselâ bir kimse bir mülevven nesne görse, nakşına hayrân olup kalır ve kudret-i sâni'den gāfil olur. Ve ol nesne aslında bî-nakş olduğunu mütālaa edemez. Zîrâ bu mütālaaya kādir olsa, nakşını görmez ve bilâ-levn olan aslını görüp, hayretten kurtulur. Pes, gülün rengine aldanmamak gerekdir, zîrâ ârızîdir. Ve onda bûy iştimâm edip ol bûyla sâni'a intikāl etmek gerekdir. Sıfât-ı hüsne ve belki hüsn-i sıfâta bak dedikleri, ma'nây-ı mezkûre dâirdir.

"Nice görsün seni gözler kemâ-hiye". Ya'nî ihticâb-ı mezkûr vâr iken zâtın min-haysü-hiye görünmez. Belki bi'l-vâsıta görünür. Nitekim rûh-i insânî bedene taalluku yüzünden görünür, tecerrüdü yüzünden görünmez. Pes, beden rü'yet-i rûha âyine olur. Onun için derler ki, bilâ-mazhar tecellî mümkün demek, iyi söz değildir. Velâkin âyinenin âyine olduğunu bilip, bedene nazar eden ile, rûha nazar edenin miyânında fark vardır. Meselâ bir kimse pâdişâhı görse, mütenekkir vechile görse, pâdişâhı görmüş olmaz, zîrâ pâdişâh olduğun bilmez. Pes, mahcûb ve mükâşifin hâlleri bundan bilinir. (Nukile min **Kitâb-ı Vâridât-ı Hakkı** k.s.)

***Zâtın mazharı ve mukābili :** Zâtın mazharı esmâ ve esmânın mazharı a'yân-ı sâbite ve a'yân-ı sâbitenin mazharı a'yân-ı hâriciyye ki âlem-i şehâdettir. Ya'nî şuûn-i zât-ı ahadiyyeden sıfât ve sıfâttan esmâ ve esmâdan a'yân ve a'yândan **[228-b]** suver-i ilmiyye ve suver-i ilmiyyeden suver-i

mücerredât ve suver-i mücerredâttan suver-i misâliyye ve suver-i misâliyyeden suver-i hissiyye bürûz etmiştir. Buna, tertîb-i zuhûr-i vücûd derler. Zîrâ zâtın mukābili lâhût ve ilmin mukābili ceberût ve a'yânın mukābili melekûttur.

***Zât-ı ahadiyye** (ذات احديه) **:** Zâtın adem-i zuhûru, esmâ ve sıfâtın adem-i zuhûrundandır. Şöyle ki eğer esmâ ve sıfâttan hâricde eser olaydı, zât-ı ahadiyye kenz gibi mestûr ve mahfî kalmazdı. Ve zât-ı ahadiyyeye kenz denildi ki gaybda meknûn ve bî-nişân olmakladır. Belki ba'zı defâinin hâricde fi'l-cümle alâmet-i mevzûası vardır ki onunla mahalline nakl olunur. Nitekim ba'zı mutalsam nesnelere imâret komuşlardır. Fe-emmâ zât-ı ilâhiyyeye ebtan-ı küll-i bâtın olan mertebe-i gaybda iken, aslâ alâmet yokdu. Şol nevât gibi ki, tahte'l-arzda medfûndur. Ve henüz onda vech-i arzda nişân nâ-bûddur. Bu cihetten orada nevât olduğunu kimse bilmez. Çünki vech-i arza hâric olup, inşikākından nısfeyn ola. Bir bölüğü zâta ve bir bölüğü sıfâta nişân olup neşv ü nemâ buldukça şecere sûretine girer ve ağsân ve evrâk sâhibi olup gāyetinde meyve zuhûr eder ki asl-ı şecere olan çekirdeği müştemildir. İşte her şey' aslına rücû' eder dedikleri budur. Mselâ, nevât vech-i arza gelip ve beden-i şecere zuhûr edip ağsân ve evrâk mertebelerin devrden sonra meyve sûretine duhûl etmekte etvâr-ı muhtelife i'tibâr olunur ki tahte'l-arzda iken bu etvâr ve i'tibâr yoktur. Ve nevât-ı meyve min-vechin evvelkinin aynı ve min vechin gayrıdır. Aynı olduğu budur ki nevât ol şecere keyfiyyetiyle tekeyyüf eylemiştir. Şöyle ki bir kimse ol nevâtı görmek murâd eylese, şecereye nazar eder. Ve şecereye nazar etmek, ona nazar etmek gibi olur. Ve gayrı olduğu budur ki nevât meyve-i şecere sûretinde zuhûr etmiştir ki şecereye nisbetle, pederden veled gibidir. Ve meşhûrdur ki derler : الولد سر ابيه [Çocuk babasının sırrıdır][136] Ya'nî pederden nutfe sûreti zuhûr edip, ondan tekevvün etmekle veled dahi hadd-i insâniyyete dâhil olup, peder sûretine girdiği gibi, nevât-ı medfûneden dahi şecere zuhûr edip ondan meyve hâsıl olmakla meyve dahi çekirdeği i'tibârıyla nevât-ı ûlâ sûretine dâhil olup, asl ve fer' müttehid gibi oldu. İşte Hak ile âlemin misâli budur. Ya'nî âlem ve Âdem zât-ı ahadiyyenin esmâ ve sıfâtıyla tecellîsinden vücûd bulup, mufassal isminin zuhûrâtı tamâm olduktan sonra واليه ترجعون [Dönüş O'nadır] vefkince tafsîl icmâle reddolundu ve niseb ve izâfâttan hâsıl olan umûr-i ârıza zâil ve muzmahill oldu. Velâkin kimine mevt-i irâdî-i fenâî ve ba'zına mevt-i ıztırâri-i tabîî ile husûle geldi. (**Kenz-i Mahfî** Hakkı Efendi)

***Zâtıyla ve ilmi ile Hak eşyâyı muhît olmak :** Allâh Teâlâ zâtı ile ve ilmi ile cemî' eşyâyı muhîttir. Ve Allâh Teâlâ dâhil-i âlem ve hâric-i âlem değildir. Ve muttasıl-ı âlem ve munfasıl-ı âlem değildir. Ya'nî Allâh Teâlâ eşyâyı ilmi ile muhît olduğu gibi, Allâhu a'lem zâtıyla dahi muhîttir. Ulemâ-i zâhir, ilmi ile muhît **[229-a]** olduğunu ikrâr ve zâtı ile muhît olduğunu mukadder gözeterek inkâr ederler. (Nukile min **Maksad-ı Aksâ**)

***Zât** (ذات) **:** Zât-ı Hak çekirdek ve eşyâ şecer mesâbesindedir. Varlık tuhumdur, ağaç hayâldir. Bostanda gûn-â-gûn nebâtât ve ezhâr ve eşcâr olduğu gibi. Zât-ı Hak için dahi envâ'-i esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyye vardır ki eşyây-ı hâriciyye onların mezâhiridir. Eşcâr çekirdeğin mezâhiri olduğu gibi. Pes, cümlenin aslı çekirdek gibi emr-i vâhiddir. Nitekim Nev'î nazmında gelir : "Gülşende gûne-gûn nedir bu şükûfeler, âb u hevâsı bir kamûnun, bağbânı bir". Ağaç çekirdekte bâtın iken zâhir oldu ve çekirdek zâhir iken bâtın oldu. Bundan, âlem hak yüzüne ridâ gibi olmak lâzım geldi. Hadîs-i kudsîde gelir : "el-kibriyâu ridâî" dediği âlemdir. Arabın âdetidir ki baştan ayağa dek bürünür. Görünen ridâdır, mezîdi görünmez. Kezâlik baş gözüyle görünen âlemdir, Hak görünmez. Belki Hak gönül gözüyle görünür. Nitekim hadîsde gelir : راى ربى قلبى Ve kezâlik görünen ağaçtır, çekirdek görünmez. Belki çekirdek gönül gözüyle görünür. Zîrâ her nesnenin melekûtunu mükâşefe etmek, basîretle olur, basar ile olmaz. Zîrâ basar ve sâir havâss mülkü müşâhede içindir, melekûtu değil. Tuzak gibi ki sayd u şikâre âlettir. Ve eşyây-ı mevcûde, bostân-misâl olan zât-ı hüdâda çekirdek vâr olan esmâ ve sıfâtın aks ve âsârıdır. Ya'nî bostanda bütün eşcâr çekirdeğin sûreti olduğu gibi, zikr olunan suver-i eşyâ dahi esmâ ve sıfâtın tecelliyâtıdır. Pes, ol eşcâr meyvehây-ı gûn-a-gûn hâsıl olduğu gibi, suver-i mevcûdât ile Hakk'ın tecellîsinden dahi envâ'-ı ulûm ve ezvâk hâsıl olur. Şöyle ki eğer ol tohum ve onun fer'i ve tafsîl-i sûreti olan şecer olmasa meyve mefkūd ve onun yüzünden telezzüz adîm olduğu gibi, suver-i mevcûdesiz dahi tahsîl-i maârif ve ahz-i ulûm ve celb-i ezvâk etmek mümkün değildir. Âyinesiz suver görünmediği gibi. (Hakkı Efendi)

---

[136] - Aclûnî, II, 328.

***Zât ve Sıfât ve İsm ve Nefs mertebeleri :** Ma'lûm ola ki, ağacın vücûdu bi'l-külliye olarak tohumda bi'l-kuvve mevcûddur. Kaçan ki fi'le gelir ağaç olur. Ve ağacın üç mertebesi vardır: Biri, mertebe-i zât ve biri, mertebe-i vech ve biri, mertebe-i nefsdir. İmdi ağacın tohumu, ağacın zâtıdır. Çünki ağaç kemâle erişip meyve vere, ağacın vechidir. Ve ağaç ki tohumunda tamâmen bi'l-külliye, vücûduyla bi'l-kuvve mevcûd idi. Fi'le gelip ağaç oldukta, kemâlin bulup kâmil oldu. Bu iki mertebe bile ağacın nefsidir. Ve ağacın sıfâtı, zâtı mertebesindedir. Ve ağacın esâmîsi, vechi mertebesindedir. Ve ağacın ef'âli, nefsi mertebesindedir. Şol cihetten ki sıfat salâhiyyettir ve ism alâmettir ve fi'l hâssiyettir. İmdi ey sâlik ! Allâh Teâlâ'nın zâtını ve sıfâtını ve ef'âlini ve esmâsını bu sözden bil ve anla. Meselâ, mumun mâddesi ve sûreti ve gāyeti vardır. Mâddesi, fitil ile bağdır ve sûreti, dökülüp **[229-b]** mum olmasıdır ve gāyeti, yanıp şu'le-pâş olmasıdır. İmdi mumun mâddesi zâtı ve sûreti vechi ve sûretiyle maan gāyeti, nefsi mertebesidir. Fe'fhem cidden.

***Zât (ذات) :** İnde's-sabâh bu ibâret terkibe ile vârid oldu. Ve bu libâs ile ma'nâ sûret buldu ki "her sâhib-i nefes kendi kendine nefes eder". Ya'nî Allâh Teâlâ ki gaybü'l-guyûb mertebesinden teneffüs-i rahmânî ile teneffüs etmiştir. Kendi esmâ ve sıfâtını izhâr içindir. Çünki esmâ ve sıfât bî-müsemmâ ve bî-mevsûf kıvâm bulmaz. Lâ-cerem fi'l-hakîka zuhûr eden zâttır ki esmâ ve sıfât libâsıyla telebbüs eylemiştir. Binâen-alâ-hâzâ, kendi nefesi kendine râci'dir. Nitekim كنزا مخفيا كنت [Ben gizli bir hazine idim][137] ona dâldir. Ya'nî كان الحق كنزا مخفيا demedi. Belki kenz-i mahfî olmayı kendine nisbet etti. Bu sebepten zuhûr eden halk sûretinde hak oldu. Ya'nî Hak zuhûra geldi ve halk butûnda kaldı. Onun için derler ki : "Hüdâ zâhirdir ve halk mestûr" على عكس اعتقاد الناس [İnsanlar bunun aksine inanırlar] (Hakkı Efendi)

***Zirvetü'l-makāmât (ذروة المقامات) :** Makāmların a'lâsı.

***Zerrede arş-ı a'lâ mülâhaza olunmak :** Zemîn-i fânî, bâkîye ve kālıb gönle mübeddel ola. Kişi bir makāma erişir ki arş-ı mecîdi her zerrede görür. Ululardan biri der ki: "Her zerrede üç yüz altmış hikmet-i ilâhiyye vardır. Ammâ hâl budur ki her zerrede yüz bin hikmet-i nâ-mütenâhî vardır. Ve bu bir zerredir ki mevcûdâta sığmaz. Ve cümle mevcûdât ona zerre görünür. Merd-i müntehî bir zerrede yedi yer ve yedi gök görür. Be-her zerre cümle mevcûdâtın âyinesidir. Çünki bir zerrede mevcûdâtı görür. Bilmezem ki mevcûdâtı ne görür. Hz. Alî (k.v.) (r.a.): "Mâ nazartü fî şey'in illâ ve raeytu'llâhe fîh". Pes, her nazar Hüdâ'nın âyinesidir. Ve cümleden ma'rifet-i Hüdâ müyesserdir.

***Zerre (ذره) :** فى كل ذرة ما فى الكل Ya'nî zerre dedikleri şey', âftâbın zuhûru gibi zâhir olsa ve kuvvetinde olan kemâl-i zâtı fi'le gelse, ol dahi âftâb olur. Velâkin esmânın kuvvet ve fi'li ile zuhûrunda tefâvüt olmakla hakāyık-ı muhtelife i'tibâr olunur. Bu sebepten derler : لبطلت الحقايق لو لا الاعتبارات Ma'lûm ola ki, her nesne bu kemâl ile mevsûf olmadı, mertebe-i nâkısda kaldı. Gerçi zerâir-i mevcûdâtta her zerre kendi nefsinde etemm ve ekmeldir. Ve min-vechin ona ism-i küll ıtlâk olunmak kābildir. Ve cemî'-i esmânın ahadiyyette zât ile ittihâdı vardır. Pes, cüz' ayn-ı küll ve ayn küll-i cüz' olur ki demişlerdir : التوحيد شهود كل شئ فى كل شئ Sıfât ayn-ı zât ve zât ayn-ı sıfâttır. ليس هو اللفظ بل هو ذات المسمى باعتبار صفة وجودية كالعليم والقدير او عدمية كالقدوس والسلام الاسم باصطلاحهم Ya'nî ıstılâh-ı sûfiyyede ism, lafz değildir. Belki zât müsemmâdır. Bir sıfat-ı vücûdiyye yâhut bir sıfat-ı ademiyye i'tibârıyla.

Ma'lûm ola ki, cemî' eşyâda bi'l-fi'l mevcûd olan ne ise, bir zerrede dahi bi'l-kuvve mevcûd olan oldur. Şöyle ki o zerrenin kuvvetinde olan ma'nâ, bi'l-fi'l mütecellî olsa, cemî' eşyâ **[230-a]** ile berâber olur. Nazar eyle ki, sivrisinek dedikleri bir hakîr mahlûk iken, izn-i ilâhî ile Hz. İbrâhim (a.s.)a cünd olup, asker-i nemruda mukābil geldi ve âhir onu hezm ve perîşân eyledi, mahzûl kıldı. Sâiri dahi buna kıyâs oluna. Pes, bir ismde binbir ism dâhildir. Ancak ahkâm-ı zuhûru izn-i Hakk'a bakar. Bu sebeptendir ki hasmı hakîr görmek olmaz. Ve ehlu'llâh cemî' eşyâya eğer küllî ve eğer cüz'î ta'zîm nazarıyla nazar ederler. Meğer zâhir-i şerîat bi-hasebi'l-hikmet onu tahkîr ile emr etmiş ola. Kefere ve feseka gibi. Hattâ Sadreddîn Konevî (k.s.) buyururlar ki: كل شئ فيه كل شئ Ya'nî her bir şey'de küll-i şey' mevcûddur ki zerrede cümle eşyâ mevcûddur. İmdi mevcûdâtın hâli mütekābil-i âyineler gibidir ki cemî'ası her birinde bulunur. (Cîlî k.s.)

[137] - Aclûnî, II, 173; Sehâvî, a.g.e., s.521.

***Zerre-i şems olmak:** Zerre-i vücûd, mevcûd-i envâr-ı şems hakîkatında mahv ve mübeddel olmaktan ibârettir. Ya'nî zulmât-ı vücûdât-ı mevhûmeyi envâr-ı şems-i hakîkat izâle ve ifnâ ve sâlike vücûd-i hakkānî i'tā ile kuyûd-i evsâf-ı beşeriyyetten âzâd ve âlem-i ıtlâkda evsâf-ı ilâhiyye ile bir murâd olmaktan kinâyettir. Nitekim Cenâb-ı Hak kelâm-ı kadîminde zıll-i mustalahdan zıll-i lağvîye intikāl vechiyle ثم جعلنا الشمس عليه دليلا ثم قبضناه الينا قبضا يسيرا (Furkan,25/45) [Güneşi de ona etken kılmışızdır] buyurdu. Ya'nî enfüsde olan şems-i hakîkat ve zılâli menzilesinde olan vücûdât-ı mevhûmeye âfâkda olan şemsi ve zılli delîl kıldık. Tâ ki emr-i maânî ve ma'kūlât, suver ve mahsûsât ile istidlâl oluna. Ondan sonra, ol zılli yüz kabz-i yesîr ya'nî tedrîc ile kabz edip, derece-i istivâya eriştirdik. Pes, şems-i hakîkat dahi matla'-i bedenden ibtidâ' tulûunda zıll-i vücûd-i mevhûmu ya'nî varlık hicâbı hadden efzûn olup, kesret-i halkdan gayrı bir nesne görmez. Şems-i rûh bir futûh, bâlây-i ma'rifet-i ilâhiyyeye suûd eyledikçe, zıll-i hicâbı mahv ve müntakıs olarak hadd-i istivâya erişir, haddini bulur. Nitekim küre ile irtifâ' olunduğu vaktte ibrenin gölgesi üzerine toplanıp müstevâ olmakla aslâ gölge görünmez. A'nî mahv-i vücûd-i mevhûm ile fenâ-fi'llâh menziline erişip gözüne eşyâdan eser görünmez olup, والسموات و برزو الله الواحد القهار يوم تبدل الارض غير الارض (İbrâhim,14/48) [Dünyanın başka bir dünyaya, göklerin de başka göklere dönüştürüldüğü gün, onların hepsi tek ve kahhâr olan Allâh'ın huzûruna çıkarılacaklardır] hakîkatı yüz gösterir. Ve ba'dehû tekmîl-i merâtib-i kusvâ ve cemî'-i esmâ-i ilâhiyye için imtidâd zıll-i vücûd-i mevhûb-i hakkānî ile kesrette sırr-ı vahdeti müşâhede edip, cemî' esmâ-i ilâhiyyeyi makām-ı kalbde cem' eder ki ان الله خلق ادم على صورته [Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı][138] ve تخلقوا باخلاق الله [Allâh'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][139] bu ma'nâya işâret ve الرحمن على العرش استوى (Tâ-hâ,20/5) [Kâinatın hükümranlığını O Rahmân yürütmektedir] bu fehvâdan kinâyettir. İşte zerre-i şems olmak kelâmının muhtasarca ta'bîr-i maânîsi budur. Ola ki şems-i hakîkat-ı muhammediyye, manzara-i rûhumuzdan hâne-i kalbimizi işrâk ile zulmet-i cehlden tahlîs ve abd-i hâssi'l-hâss edip, kurb-i Hak'da resîde-i derece-i ihtisâs eyleye, âmin. (Nukile min Seyyid Muhammed Cemâleddîn)

***Zikrullâh, Seyfullâh, Hizbullâh (ذكرالله , سيف‌الله , حزب‌الله) :** Fahr-i Kâinât (aleyhi efdalü't-tahiyyât) efendimiz'e zikrullâh ve seyfullâh ve hizbullâh tesmiyesinin vechi budur ki, zikrullâh Allâh'ın zikridir. Kitâbullâh gibi ki onda tafsîl-i dîn vardır. **[230-b]** Bunların dahi zât-ı pâkında ve sıfât-ı mazharat-i sırr-ı erselnâsında tafsîl-i küll-i şey' ve tebyîn ve tevzîh-i dînu'llâh olmakla zikrullâh ismiyle tesmiye olunmuştur. Yâhut zikrullâhdan mübâlağa ile istiğrâkından ayn-ı zikrullâh olmuştur. Ve yâhut zikr-i nebîsiz zikrullâh makbûl olmadığından, zikri gûyâ zikrullâhdır. Onun için zikrullâh tesmiye olunmuştur. Ve yâhut Allâh'ın mezkûru ve memdûhu ve müsnâ-aleyhi olduğu eclden zikrullâh denildi. Mezkûru'llâh veyâ zikrullâh yâ hakîkaten veyâ hükmen zikrullâh demek olur. Seyfullâh, a'dâullâh-i mütemerridîn ve maânidîn ve müşrikîn ve kâfirîne rasûlü'l-melâhim olan Nebiyy-i Ekrem'e ba's-i cihâd ile emr buyurup, واقتلوهم حيث ثقفتموهم (Bakara,2/191) [Ve onları nerede yakalarsanız öldürün] قاتلوا المشركين كافة (Tevbe,9/36) [Müşriklere karşı topluca harbedin] nazm-ı kerîmin fehvây-ı kerîmesince küffâr-ı müşrikîn ve a'dây-ı mülhidîni katl ve istîsâl eylediği için seyfullâh tesmiye olundu. Ve fasl-ı husûmât ve kat'-ı müşâcerâtta ve eczâ-i ahkâm-ı şer'ullâhda ve her zî Hakk'a hakkını îsâl etmede mânend-i seyf-i sârim olmakla seyfullâh denilmiştir.

Hizb, tāife ve cünd ma'nâsınadır. Hizbullâh Allâh'ın cündü demektir. Murâd-ı Nebî (a.s.) dîn-i ilâhîyi te'yîd ve nasr etmekle i'lâ-i kelimetu'llâh edip, onunla evliyâullâh ve a'dâullâh üzerlerine ve cünûd-i tavâgit ve şeytânîn gürûhuna gālib ve mansûr ve muzaffer olmuşlardır. فان حزب الله هم الغالبون (Mâide,5/56) [Şüphe yok ki gâlip gelecek olan Allâh taraftarlarıdır] Vâhide hizb ıtlâk olunmak, cümle-i hizbullâh ve cünûdullâha muktedâ ve imâm olduğuna binâendir. ان ابرهيم كان امة قانتا (Nahl,16/120) [Muhakkak ki İbrâhim başlı başına bir ümmet idi] kabîlindendir (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Zikr (ذكر) :** Bu zikr ki nüfûs-i hayvânâtta cârîdir. Onların enfâs-ı zarûriyyeleridir. Zîrâ nefes çıkıp girmekte, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın gayb-ı hüviyyetine işâret olan "he" yi demiş olur. Gerek dilesinler ve gerek dilemesinler. Ya'nî gerek bu ma'nâya ârif olsunlar ve gerek olmasınlar. Ve "Allâh" isminde olan "he" dahi hemîn bu "he"dir. Ve "elif" lâm-ı ta'rîf içindir. Ve "lâm"ın

---

[138] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; İbn Hanbel, II, 244, 251.
[139] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

müşedded olması, mübâlağa içindir. Yoksa ism-i zât hakîkatte ol "he" dir ki her nefesde bi'z-zarûrî cârîdir.Ve ol ism-i şerîfin cereyânısız hiçbir şey'hayâta müstehak olmaz (**Reşehât**)

***Zikr** (ذكر) : Zikr, gafleti izâleden ibârettir.

***Zikr, Zükr** (ذكر , ذكر) : Lisânla zikre zikr denir. Ve kalble ve harf ve savtsız zikre zükr denir. Kezâlik (zammeyle) ve bu zükre "fikr" dahi derler. "Elimi çekmiştim cümle halkdan, dilimde zikr idi kalbimde zükr" (evvelki zâl kesr ile ikinci zâl zammiledir). قال النبى عليه السلام لا عبادة كالتفكر (Beyzâvî)

***Zikr-i muttasıl ehli :** Zikr-i muttasıl ehlinden murâd, imed-i semâvât olan ricâl ve aktâbdır ki onların her biri hayâtlarında nefes-bi-nefes zikr-i dâim üzerine oldukları gibi, intikāllerinde dahi ol nefes kendinden sonra gayrı bir müstaide intikālle âlem tâze hayât bulmaktadır, kıyâmete dek. Ve insân-ı kâmilin zikri, zikr-i muttasıldır. Nitekim tekrîr-i celâleden mefhûmdur. Ve zikr-i muttasıldan murâd, huzûr ve şuhûdda istiğrâkdır.

Suâl olunursa ki, zikr-i dâim ne vechile hâl olur ki yakazada iştigāl-i kesîre **[231-a]** ve menâmda gaflet-i mutlaka vardır. Cevâb budur ki, الذين هم على صلوتهم دائمون (Meâric,70/23) [Onlar namâzlarını vaktinde kılarlar] bi-tarîki'l-işâre mefhûm olan devâm-ı hakîkîdir, devâm-ı sûrî değil. Fi'l-hakîka ise insân cemî' ahyân ve ahvâlde zâkirdir. Zîrâ her kârda Hak ile kāimdir, nefs ile değil. Ve menâmı dahi yakazadan bir nev'dir. Onun için hadîsde gelir : عيناى ولا ينام عينا قلبى ينام [Gözlerim uyur fakat kalbimin gözü uyumaz][140] Pes, menâmda îmân zâil olmadığı gibi, müşâhededе dahi zâil olmaz. Söz hemân tezkiye-i nefs ve ıslâh-ı vücûd etmektedir. Ve Hak ile hâzır olmak mertebesinin fevkinde dahi mertebe vardır. Ehline ma'lûmdur.

Ma'lûm ola ki, devâm-ı zikr odur ki ondan aslâ tahallül ve fütûr ve kesl olmaya. Ve zikr-i lisânî olmadığı yerde zikr-i kalbîye meşgūl olup, eğer devâm-ı zikr bulunmaz ise, feth-i melekût-i kalb dahi bulunmaz. Bu ortada aşk ve muhabbet zikr-i dâime muîndir. من احب شيئا اكثر ذكره [Bir şeyi seven kimse onu çok zikreder] ona nişândır. Ma'şûk-i hakîkînin dilde aşk ve muhabbeti müstemirr olunca, dahi onun ismini yâd etmekten hâlî olmaz. Ve ism-i mecâzi-i lafzîyi zikr ederek medlûle ve medlûlden ism-i hakîkîye ve ondan müsemmâya intikāl edip, zikrden maksûd (husûl) hâsıl olur. Ve müsemmâya vüsûlden sonra olan hâle zikr demezler. Belki orada zikr hatādır, huzûr olduğu için. Zîrâ ol makāmda zikr mezkûrun ve ism müsemmânın aynıdır. Pes, bir mevzû'da ki izâfet-i ism ve nisbet-i zikr sâkıt ola, o ayniyyettir. Aynda ise isniyyet olmaz. Belki ilmde olur ki âlim ve ma'lûm ve ilm ve zâkir ve mezkûr ve zikr dersin. Fe-emmâ aynda demezsin. Zîrâ bir nesne kendi kendini zikr etmek olmaz. Şol kâmil ki mertebe-i fenâdan sonra bekāya redd olunup zikr eyleye, ona ekmel derler. Zikri bir mertebeden bir mertebeye göredir. Ve Hak onun lisânından zâkirdir. Ve alâmeti, lisân muhterik olduğudur. Fe'fhem cidden. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Zikr-i dâim** (ذكر دائم) : Sâlikin devâm üzere zikri, şerbet-i müshile gibidir ki mevâdd-i fâside-i nefsâniyye ve tabîiyyenin cümlesini izâle ve ihrâc eder. Ve derûn-i insânı ağrâz ve emrâz ve ednâsdan tathîr edip mâ-sivâya müteallik eser komaz. Zîrâ mâ-sivâ zulmet ve zikrullâh nûrdur. Ve tulû'-i şemsle zulmet-i leyl bi'l-külliye zâil olduğu gibi, nûr-i zikrle dahi zulmet-i beşeriyyet muzmahill olur. Ve ona sabâh-ı tecellî derler. Ve zikri, devâm ile kayd etti. Zîrâ zikrullâhda fütûr ve teferruk-i azîmet vâki' olmakla munkatı' olsa, ma'nây-ı maksûd husûle gelmez. Ve ol devâmın vakti yoktur. Belki herkesin isti'dâd ve kābiliyyetine göredir. Ba'zı kābil vardır ki evâil-i fethi on gün, on beş gün halvet ve devâm-ı zikrle olur. Eğer mürşîd-i kâmil terbiyesinde ise ve illâ müfîd olmaz. Zîrâ bi-nefsihî ictihâdda tenezzül ve terakkî ma'lûm değildir. Ve evâhir-i feth on sene ve dahi ziyâdede olur. Zîrâ tevhîd ve tecrîd ve tefrîd ve âfâk ve enfüs tertîb ve tedrîc üzerinedir. Pes, maksûd-i aslî müddet-i tavîlede ele girer. Belki kırk yıl fenâdan sonra mertebe-i velâyetin nihâyetine erer. Belki bundan sonra yirmi üç yıl bekāyla dahi nihâyetü'n-nihâyete vâsıl olur. Nitekim erbâbına ma'lûmdur. **[231-b]** İmdi ba'zı küşûf-i kevniyye ve tecelli-i amelî vâki' olmakla mağrûr olan, iş bitti sanmasın. Zîrâ evvelinden âhirine dek meydân çoktur. والعون من الله تعالى [Yardım Allâh'tandır]

Nazm :

[140] - Buhârî, Teheccüd, 16; Müslim, Müsâfirîn, 125.

Savdır derûnundan sivâyı şerbet-i tevhîd ile,
Za'f-ı dilden var halâs ol kuvvet-i tevhîd ile.
Zikr-i dâim olmasa feyz-i hüdâ bulmaz devâm,
Câm-ı vahdet nûş ede gör kesret-i tevhîd ile.
Âsmân-ı gayba mi'râc eyler âhir cân ü dil,
Bu şehâdetten alır pâ kudret-i tevhîd ile.
Seyr-i fi'llâha nihâyet yok dedi ehl-i kemâl,
Açılır bir demde bin der-himmet-i tevhîd ile.
Her ne denli darb-ı zikr eylersin ey merd-i kavî,
Gerden-i nefsini kesersin şiddet-i tevhîd ile.
Hâtem-i zikr-i hüdâyla Süleymân ol yürü,
Hakkıyâ zabt et cihânı şevket-i tevhîd ile.

***Zikr-i lisân, Zikr-i kalb, Zikr-i sırr** (ذکر لسان , ذکر قلب , ذکرسر) : Zikr üç nev'dir : Evvelkisi zikr-i lisân, ikincisi zikr-i kalb, üçüncüsü zikr-i sırrdır. Zikr-i lisân ve zikr-i kalb kāl ile telkîn olunur. Lâkin zikr-i sırr, hakîkatte sırr olup kāl ile tefhîm olunmaz. Sadren-an-sadrin hâlen telkîn olunur. Kālallâhu Teâlâ : ومنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخيرات (Fâtır,35/32) [Onlardan kimi kendisine yazık eder, kimi orta yolu tutar, kimi de Allâh'ın izniyle hayırda ileri gider] âyet-i şerîfinde, sultān-ı mısr-ı velâyet Hz. Zünnûn (k.s.) buyururlar ki: منهم ظالمة لنفسه den murâd, zâkir-i bi'l-lisân maa'al-gaflettir. Ve مقتصد den murâd, zâkir-i bi'l-kalb maa'l-huzûrdur. Ve سابق بالخيرات dan murâd, müstağrakün bi'l-mezkûr olan zâkir-i sırrdır. Zikrin bâlâda derc olunduğu merâtib-i selâsesi olup, evvelâ sâlike akāid-i dîniyye ve âdâb-ı şer'iyyeyi ba'de't-tashîh قل‌الله ثم ذرهم فی خوضهم یلعبون (En'âm,6/91) [Sen Allâh de, sonra bırak onları daldıkları batakta oynaya dursunlar!] kelime-i mübâreke-i ism-i celâli telkîn buyururlar. Hasbe'l-isti'dâd ba'zı zâta ta'yîn-i aded ve ba'zısına isti'dâdına göre enfâs-ı tayyibe-i azîzânın hâssası ba'zı zâtta bir günde ve ba'zı zâtta üç günde ve kırk günde ve üç ayda ve bir senede ve üç senede mukteziyât-ı kābiliyyât üzere nisbet ta'bîr olunan menşûr-i velâyet ki evvelâ hareket-i kalb, sâniyen lisân-ı kalb ism-i celâli nâtık olup, her hâlde dâimâ hâh-nâ-hâh Cenâb-ı Hakk'ı zâkir olmaktır. Veled-i kalb dahi tesmiye ederler ki bu hâlet zuhûr eder ise,

دام همه جابا همه کس در همه کار
میدار نهفته چشم دل جانب یار

Hâb ve bîdârîde ve ekl ve şirbde ve cümle ahvâlde zarûrî Cenâb-ı Hakk'ın zikrinden bir an fâriğ olmaz. رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكرالله (Nûr,24/37) [Nice adamlar vardır ki ne ticaret, ne alım-satım onları Allâh'ı anmaktan alıkoymaz] bu zevât-ı kirâm hakkındadır. Ve'l-hâsıl, tarîkat-ı aliyye-i nakşibendiyyede usûl-i zikr üç mertebe olup, zikr-i lisân ve zikr-i kalb ki sâlike mahsûs ezkârdan olmakla bâlâda tahrîr olunduğu üzere ikisi bi'l-müşâfehe telkîn olunur. Biri dahi, zikr-i sırrdır ki sırren telkîn olunur. Rütbe-i kemâle resîde oldukta zikr-i kalb ve zikr-i lisânı cem' edip, bu vechile iştigāle "tehlîl" ta'bîr ederler. Ve bundan mâ-adâ furû'-i tarîkatten olmak üzere ba'zı ezkâr dahi vardır ki zikr-i evrâd ve zikr-i hayret ve zikr-i maiyyet ve ezkâr-ı zarûriyye gibi ki bunların ne olduğu ve sûret-i iştigāli ta'lîm hazret-i pîrân ile **[232-a]** ma'lûm olan hâlâttandır.

Ve dahi sâlik-i mübtedî, ferâiz ve sünnetten gayrı fezâil-i a'mâlden bir şey' ile iştigāl etmeyip, ancak zikr ile meşgūl olur. Ve mutavassıt olur ise, salât-ı nevâfil ile ve müntehî tilâvet-i Kur'ân ile iştigāl eder. Eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı Efendi Hazretleri, **Ahmediyye** nâm eserinde buyururlar ki: Zikrin kesreti için aded ta'yîn olunmadı. Şu kadar vardır ki sûfiyyeden erbâb-ı bidâyet olanlar, muhâfaza-i evkāt edince şebân-rûz tevhîdi yetmiş bine dek ihsâ ederler. Ve eğer ihsâ ettikleri esmâ-i müfrededen ise, yüz yirmi bine dek çekerler giderler. Ve ashâb-ı nihâyet olanlar, mahfûzü'l-enfâs olmakla her bir nefesleri bir tesbîh ve her bir tesbîhleri mâ-lâ-yuadd ve yuhsâ mertebesine bâliğ olup, bu ma'nâya veliyyullâh bir günde ehlü'l-arz ve semânın ibâdeti kadar ibâdete kādir olur. Ya'nî ihlâs-ı kavsı cihetinden merâtib-i mie ve ulûf taz'îf olunur.

Ve Erzurûmî İbrâhim Hakkı Efendi, **"Ma'rifetnâme"** sinde buyururlar ki: Zâkir, lisânıyla tilâvet-i isme meşgūl olmak, şol vakte dek lâzımdır ki kalbden hucb ref' olup hücüb ref' olup şuhûdu bula. Pes, kalbi müşâhede-i mezkûr ile zikr-i lisânîden müsteftî olur. Zîrâ abd ol hazrette zikr etmek münâsib değildir. Onun için tekrâr-ı ism, âdâb-ı huzûra münâfîdir. Nitekim bir kimse sultān huzûruna dâhil olup, makām-ı hizmette ona mukābil dursa, ol zamân ism-i sultānı ale't-

tevâlî tekrâr etmek iktizâ etmez. Zîrâ onu mecnûn addedip huzûr-i hümâyundan ihrâc ederler. (Hakkı Efendi)

***Zikr-i hafî, Zikr-i cehrî, Zikr-i kalbî, Zikr-i nefsî (ذکرخفی , ذکرجهری , ذکر قلبی , ذکرنفسی) :**

Zikri ihfâ eylemek, âlem-i ervâha ve cehr eylemek, âlem-i ecsâma râci'dir. Ve hadîsde خير الذكر الخفى [Zikrin hayırlısı gizli olandır][141] vârid olduğu, mertebe-i ervâha terakkîye tahrîkdir. Zîrâ mertebe-i ervâhda olan taayyün-i nûrî rûhânî olmakla taayyün-i cismânîye göre hafîdir. Nazar eyle ki Âdemin sûret-i cesed-i âyinesi mahsûs ve rûhâniyyeti gayr-ı mahsûsdur. Belki sûret yüzü ma'nâya âyine vâki' olmuştur. Pes, rûhun mahsûs olduğu bu âyine perdesindendir, yoksa bî-perde değil. Onun için esmâ ve sıfât vech-i Hakk'a nikāb olmuştur. Zîrâ Hak nûrü'n-nûrdur ki bilâ-nikāb mer'î olmaktan berîdir. Eğerçi mer'î olduğu dahi bi-hasebi'l-abddır, bi-haseb-i nefse değildir. Biz yine sadede gelelim ki, mertebe-i ervâhın nazîri, âlem-i lisândır ki nefes için onda temevvüc olmaya. Ya'nî iki cismin tesâdümü sebebiyle orada temevvüc-i hevâ olmaya. Belki insân lisâna getirdiği nesneyi ancak kendi işite, gayrıya taaddî etmeye. Meğer ki nâdir ola. Ve ona şer'de "ihfâ" derler. Ve bundan ahfâ olur ise, ya'nî lisâna gelmez ise "zikr-i kalbî ve nefsî" derler ki onu kendi kulağı dahi işitmez. Belki kalbi ile idrâk eder ve nefsinde zikr olduğun bilir. Zîrâ kalbi orada hâzırdır, eğerçi kulağı hâzır değildir. Zîrâ orası âlem-i gaybdır, yoksa âlem-i şehâdet değildir. Âlem-i gaybda ise âlem-i şehâdetin hükmü yürümez. Meğer nâdir ola ki bâtında sadâ ve savt halk olunmakla hiss dahi onu idrâk eyleye. Nitekim ba'zılarına vâki' olmuştur. **[232-b]** Hattâ bu fakîr bir def'a ki nehârda istilkā etmiştim. Bâtınımdam cehrle zikr âvâzı geldikte kalkıp oturdum. Ve etrâfımda olanlar âyâ bu zikri işittiler mi diye infiâl hâsıl oldu. Nitekim bir gece seher-i a'lâda beyt-i mükeremeyi tavâf eylerken mîzâb-ı zeheb mukābelesine geldikte Ka'benin ol cânibinden ba'zı muhâtabât-ı gaybiyye vâki' olup, ben dahi tevakkuf ettim ve mütehayyir olup kaldım. Ve ol makām-ı âlîde gecelerde bunun gibi çok vâki' oldu. Hattâ bâb-ı Ka'bede melâike-i erbaa ve hulefâ-i erbaanın selâmı alındı. Ve Şeyh Abdülkādir el-Geylânî (k.s.) hatîme dâhil olup, selâm verdi. Ve ona serfürû olundu. Ve Hızır (a.s.) bâtında olan mülâhazamı ki bir âyet-i şerîfeye müteallik idi, keşf etti. Ve tebessüm edip ol bâbda ba'zı maânî söyledi. Ve bana hayr duâ eyleyip gāib oldu. Ve ol duâ ne olduğu gayrı tahrîr etmezdedir. El-hâsıl bilâ-temevvüc nefesle olan zikr-i hafî, lisânî ise de rûhânî gibidir. Zîrâ ikisi dahi hafîdir. Ve mertebe-i ecsâmın nazîri yine âlem-i lisândır. Velâkin tesâdüm-i cismeyn ile temevvüc-i hevâ şartıyla ki bu sûrette lisâna gelen nesneyi kāil istimâ' ettiği gibi, gayrı dahi gûş eyler. Ve şer'de ona "cehr" derler. Nitekim salât-ı cehriyyede imâmın tilâveti mesmû' ve sırriyede gayr-ı mesmû'dur. Ve ihfâ cehrin netîcesidir. Zîrâ nüzûle göre gerçi evvel-i ahfâ, ba'dehû hafî, ba'dehû cehrdir ki âlem-i ahfâ, âlem-i ilm ve âlem-i hafî, âlem-i ervâh ve âlem-i cehr, âlem-i ecsâmdır ki âlem-i ecsâmın evveli, arş-ı a'lâ ve âhiri, sûret-i insâniyyedir. Fe-emmâ suûde göre aksidir ki evvel âlem-i cehr, ba'dehû hafî, ba'dehû ahfâdır. Ve mürşîd-i kâmil, mürîd-i müstaidde ibtidâ cehr ile emrettiği, ma'nây-ı mezkûredendir. Zîrâ ibtidâ perde-i cism münharik olmadıkça perde-i rûh yırtılmaz. Ve rûh dahi letâfet-i zâide bulmadıkça, âlem-i ilme terakkî etmez. İşte âlem-i bi'l-merâtib harekâtı böyle olur. (Hakkı Efendi)

***Zikr, zâkire ve mezkûre mensûb olmak :** Demişlerdir ki, huzûr mertebesinde zikr olmaz. Belki zikr hicâba göre olur. Bu cihetten Hakk'ın celîs-i zâkir olduğu verâ-i hicâbdandır. Tecell-i mezkûr vâki' oldukta, zikr zâil olup, vahdet zuhûr eyler. Ya'nî zâkir ve mezkûr ve zikr nisbetlerinde isniyyet vardır. Pes, niseb mürtefi' olunca, kesret kalmaz. Ve bundan fehm olundu ki, bir zikr vardır ki "huzûr-i maa'llâh" iledir. Bu zikr zâkire mensûbdur. Zîrâ bunda bekā-i resm ve makām-ı abdiyyet vardır. Ve bir zikr dahi vardır ki mezkûre muzâfdır. Ya'nî zikr eden mezkûrdur, zâkir değil. Ve bunda huzûr mu'teber değil, zîrâ resm ve abdiyyet fânî ve mazhar yüzünden hakk-ı bâkî zâhirdir. Ve bu mertebeye "kurb-i ferâiz" derler. Abd Hakk'ın kuvâsı olur. Ya'nî Hak abde mazhar olur. Ve bu mertebeye işâret edip hadîsde gelir : "İnna'llâhe yekūlü alâ lisân-i abdihî semia'llâhu limen hamidehû". Gerçi lisân abdindir velâkin kāil ve zâkir Allâh Teâlâ'dır. Ve bu mertebenin alâmeti **[233-a]** ihtirâk-ı lisândır.

Ve Şeyh-i Ekber (k.s.ethar) kendi nefsinden ihbâr edip: "Bir kere beş-altı sâat kadar müstemirren Hak benim lisânımdan zikretti " diye buyurmuşlardır. Ve kaçan zikr kalbde mütmekkin ve râsih olsa, kalb dahi nutk eder ve zâkir onun nutkunu işitir. Ve kezâlik cümle cesedinin ve belki cemî' kâinâtın tevhîd ve zikr ve nutkunu simâ' eder. Ve kalbinde nâtık olan yâ melekdir ki zikrden mahlûktur ve yâhut ervâhdan bir rûhdur ki onu ya'nî zikri müstelzimdir, yoksa Hak değildir, ba'zılar tevehhüm ettikleri gibi. Zîrâ Hakk'ın abde akreb olması, zikrini muktezî değildir. Ve nazîri, kabrde tilâvet-i Kur'ân veyâ salâttır. Ya'nî bir kimse hayâtında tilâvete veyâ salâte ziyâde meşgūl olsa, mevtinden sonra kabrinde onun sûretinde bir melek veyâ bir rûh yevm-i

[141] - Ahmed bin Hanbel, I, 172, 180, 187.

haşre dek tilâvet veyâ namâz kılar ve sevâbın ona hibe eder. Ve ona gayr-ı mevt derler. Zîrâ amel munkatı' olmayınca ecr dahi lâ-yenkatı' câri olur. Ve bu sırr üzerinedir ki Kur'ân'da gelir : الذين هم على صلوتهم دائمون (Meâric,70/23) [Onlar namâzlarını vaktinde kılarlar] Ya'nî dünyâda zikr-i muttasıl ehli vardır ki huzûr-i dâimleri sebebiyle salât ve sâir ibâdetleri dahi dâimdir. Ve ecrleri mâ-lâ nihâyedir. Zîrâ kemâl-i ihlâsları yüzünden ecrleri ülûf mertebesindedir. Ve dünyâda amelleri müstemirr ve gayr-ı maktû' olunca hâl-i berzah dahi onun üzerine terettüb eder. Zîrâ min-vechin berzahın dünyâya ittisâli vardır. Salât-ı mağribin nehâra ittisâli gibi. Zîrâ gurûb-i hayât, gurûb-i şems gibidir. Fe'fhem cidden. (**Hitāb-ı Hakkı** k.s. celî)

***Zâkiriyyet ve Mezkûriyyet** (ذاكريت و مذكوريت) : فاذكرونى اذكركم (Bakara,2/152) [O halde siz beni zikredin, ben de sizi anayım] muktezâsı üzere zâkiriyyet, mezkûriyyet ile ve mezkûriyyet dahi zâkiriyyet ile devr eder. Zîrâ abd zâkir olunca, Rabb mezkûr ve Rabb zâkir olunca, abd mezkûr olup, her biri zâkiriyyet ve mezkûriyyet sıfatlarıyla kāim olur. Pes, abd-i zâkir, zikrde ve mezkûrda fenâ bulup, zâtından eser kalmasa, mezkûr olan Hakk ol zâkirin halîfesi olur. Nitekim اللهم انت الصاحب فى السفر و الخليفة فى الاهل ona remz eyler. Bu sûrette kaçan zâkiri taleb etsen mezkûru bulursun. Zîrâ zâkir Hak'da fânîdir. Ve kaçan mezkûru taleb etsen, zâkiri bulursun. Zîrâ zâkir Hakk ile bâkîdir. Onun için demişlerdir ki : "Kaçan beni görürsen, onu görürsün ve kaçan onu görürsen, beni görürsün". Ya'nî biz ikimiz birliğe yetmişizdir ki biribirimize âyine olmuşuz. Pes, abdin mir'âtı Hak'dır. Nitekim kurb-i nevâfilde gelir: "Küntü sem'ahû ve basarahû". Ve Hakk'ın mir'âtı dahi abddır. Nitekim kurb-i ferâizde gelir : الله تعالى على لسان عبده سمع الله لمن حمده قال [Allâh Teâlâ kulunun lisânı üzerine buyurdu ki; "Allâh hamdedenin hamdini işitti"] Ve Cüneyd-i Bağdâdî'den suâl olunup, ârif kimdir denildikte, لون الماء لون انائه [Suyun rengi kabının rengidir] diye cevâb verdi. Ya'nî su ile zarfının levni birdir. Meselâ, bir kızıl renk şişede su, kızıl renk olur. Ve sâir elvân dahi ona kıyâs oluna. Ve şuâ'-i şems, câmdan aks etse, câmın levni ile mütelevvin olur. Ya'nî câm yeşil ise, aks eden nûr dahi yeşil renk alır. Maa-hâzâ, nûrun ve suyun aslında levni **[233-b]** yoktur. İmdi tecellî hâlini dahi buna kıyâs eyleye. Ve bil ki Hak sana senin levninde görünür. Zîrâ onun levni olmaz. Nitekim âhirette halkın suver-i i'tikādâtına göre tahavvül eder. Ya'nî ol görülen, onun sûret-i i'tikādıdır. Vech-i mutlaktan ise ancak ekmel olanlara görünür. Zîrâ onlarda vech-i mahsûs yoktur. Belki cümle esmâyı câmi'dir. Fe'fhem cidden. (Nukile min **Mecmua-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***Zikr-i nisyân** (ذكر نسيان) : Bir kere لاالهالاالله demek ile kāili necât ve saâdet mertebesin bulur. Velâkin اذكروا الله ذكرا كثيرا (Ahzâb,33/41) [Allâh'ı çok çok anın] mûcebince mertebe-i şerîatte her gün birkaç kere zikr eyleye. Ve tarîkat mertebesinde yedi yüze dek vird ede ve eksik etmeye. Zîrâ esmâ-i seb'ayı taz'îf üzerine dâirdir ve zikr-i nisyân mukābilidir. Yakaza ve huzûr, gafletin mukābili olduğu gibi. Ve bundan fehm olunur ki Hak Teâlâ kul ile bile olunca, pes kul kendi ile bile olanı nice unutur ve ondan gāfil olur. Ve çün ol sana karîb ola, sen dahi ona karîb ola gör ve a'mâ olma. Belki onu göre gör. (Hakkı Efendi)

***Zikri habs-i nefs ile etmek :** Ba'zı ârifân, habs-i nefesi kayd etmeyip, hemân üç veyâ beş veyâ yedi tâ yirmi bire dek tek tek adedlere yek nefesde meşgūl olurlardı. Her üç adedde bir kere محمد رسول الله kelime-i mukaddesesini soldan sağa, gûyâ sînesine tahrîr eder gibi lisân-ı hâl ile kırâat ede. Ba'de-zîn, اللهم انت مقصودى و رضاك مطلوبى diye lisân-ı kalb ile okuya. Birkaç gün bu vechile üç adede müdâvim olup, eser-i harâreti müşâhede etmez ise, yedide bir veyâ dokuzda bir, tâ yirmi bire dek tek tek adedlere müdâvim ola. Eğer eser-i harâret ve cezbe zuhûr etmez ise, tekrâr üçden bede' ede. Ve eğer habs-i nefes eder ise, teklerde nefesini ıtlâk edip vech-i meşrûh üzere a'dâd-ı mezkûrede محمد رسول الله kelimesini melhûzen tahrîr ede. Ve انت مقصودى و رضاك مطلوبى اللهم diye kalben kırâat ede. Yine eseri zuhûr etmez ise libâs ve ekl ve şürbüne dikkat eyleye ki muharremâttan bir şey' olmak iktizâ eder. Libâs ve gıdâsını tenzîf ede. Ve eser-i harâret hangi adedde zuhûr eder ise, ol adede muvâzabat eyleye. Tâ ki cezebât-ı ilâhiyye zuhûr ede. Cezbe zuhûr ettikte kendini cezbeye verip, zikri terk ede. Tâ ki ifâkat bulup ol hâlden kendine geldikte yine zikr ile meşgūl ola.

***Zikr-i hakîkî** (ذكر حقيقى) : Zâkir olan kimse zikrullâha sa'y ettiği vaktte, ol zikr ile mezkûr olan zât-ı bârîye sa'y etmiş olur. Zîrâ zikr-i hakîkî mezkûrde (Hak'da) fenâ ve zikr-i bi's-sürûr-i mezkûr ile huzûrdan ibârettir. Ve salâttan dahi murâd budur. Nitekim Rasûlullâh (a.s.) "erihnâ yâ

bilâl" buyurdu. Ya'nî yâ bilâl, ezân okumakla bize ferah ver diye buyurdu. Zikrin hakîkatı, Hakk'ın kendi zâtıyla kendi zâtına tecellîsinden ibârettir. Ya'nî sâlik zikr ettiği vakt, Hak Teâlâ kendi lisân-ı ma'nevîsi ile kendini zikr eyledi diye i'tikād-ı tâmm ile kendini aradan çıkarabilir ise, hakîkat-ı zikr etmiş olur. Zikr dedikleri, ehl-i zikrin **[234-a]** mezkûru zihninde hâzır kılmaktır.

Nazm :

Âşık olanlar Hakk'a, sürün zikrullâhı sürün,
Savtınız tâ arşa çıka, sürün zikrullâhı sürün.
Mürdeleri zinde kılar, bendler onunla açılır,
Münkir bu dili ne bilir, sürün zikrullâhı sürün.
Eğer ölü eğer diri, eğer cüvân eğer pîrî,
Zikrle zinde yürü, sürün zikrullâhı sürün.
Bu halkaya hâzır olup, bu merkeze nâzır olup,
Dâim Hakk'ı zâkir olup, sürün zikrullâhı sürün.
Bir kâmilin elin alın, Hakkı gibi Hakk'ı bulun,
Bir ağızdan cümle gelin, sürün zikrullâhı sürün.

***Zü'l-celâl-i ve'l-ikrâm** (ذو الجلال و الاكرام) **:** Öyle Allâh ki istiğnâ-i mutlak sâhibidir. Öyle Allâh ki fazl-ı âmm sâhibidir. Kulun bu ikisinden nasîbi, Allâh'ın ni'metine şükr eder ve Allâh'a tezellül ve tevâzu' eder. Ve şol kimse ki Allâh'ın ikrâmını bile, gayrıya şükretmez. Pes, imdi Hak Teâlâ in'âm eylese, küfrân-ı ni'me olan kul geyrıya şükr eder. Halbuki rızk veren Allâh'dır. Ve abd-i fâcir gayrıya hizmet eder. Halbuki Allâh Teâlâ i'tā eder. فقد اخطاء طريق الرشد و سلك طريق السوء والعبد اذا سال غيره [Bir kul başkasına vesile olduğu halde doğru yolu sapıtıp kötü yola düşebilir.] (Nukile min **Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Zû-hurmetin, Zû-mekânetin, Zû-izzetin, Zû-fazlin** (ذو حرمة , ذو مكانة , ذو عزة , ذو فضل) **:** El-hurume (bi'z-zammi)istihkâkı helâl olmayıp, vâcibü't-ta'zîm ve lâzimü't-tekrîm olmaklık ma'nâsınadır ve mehâbet ma'nâsına çok gelir. Pes, zû-hurmetin demek, hukūkuna mürâât ve tevkîr ve ihtirâmı herkesin zimmetine lâzım ve farzdır. Ta'zîminde taksîr ve hetk, hurmeti muharremdir demek olur. Ve yâhut aynullâh indinde manzûr olmakla, mehâbet ve heybetle mevsûfdur demek olur. Mekânet, menzile ve mertebe ma'nâsınadır. Zû-mekânetin, teennî ve vakar ve inda'llâh mertebe-i uzmâ ve menzile-i kübrâ sâhibidir demek olur. İsm-i mekînde bu ma'nâ tafsîl olunmuştur. Zû-izzetin ve zû-kuvvetin, ve galebe sâhibi ve adîmü'l-misli nebiyy-i mükeremdir demek olur. Zû-fazlin, fazl ve kemâl ve derecât-ı refîa sâhibidir demek olur. Fazl-ı rasûlullâh'a hadd ve hasr yoktur ki beyân hayyiz-i imkânda ola. (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Zevkle** (ذوقله) **:**Keşfle demektir. Zevkden murâd, bedenin tedbîrini terk ve ondan taallukunu kat'dır. Ve illâ rûh-i menfûha zevk ve veca' yoktur. Pes, insân dünyâ ve âhirette rûh-i hayvânîsi mertebesinde mübtelâ ve muazzebdir. Ve zevk demek, tecelliyât-ı ilâhiyye mebâdînin evvelidir. Zevk ne mertebede olur. Kişinin matlûbu eazz oldukta, ona vusûl elezz olur. Maa-hâzâ, zât-ı baht ile bile sıfât i'tibâr olunmaz. Ve cemî' âsâr ancak tecelliyât-ı esmâ ve sıfâttandır. Ve bu ecldendir cem'-i evvelde fenâ hıyninde fânî-fi'llâh olan kimse için zevk olmaz (ev-ednâ mertebesidir, onda isniyyet olmaz). Zîrâ zevk, kābe kavseyn mertebesinde olur, ev-ednâ mertebesinde olmaz. Zîrâ ol hıynde sâlik kendine mâlik değildir. Zevki kim anlasın. Zîrâ zevk dedikleri, âlem-i sıfâtta olur ki bâkî olan kimsenin şânındandır. Fânî ise kendi zâtından fânîdir. **[234-b]** Nerede kaldı ki sıfât ve ef'âlinden fânî olmaya. İmdi ona ne keyfiyyette zevk hâsıl olur. Ve bu ecldenir ehl-i cennet ehl-i naîmdir deriz. Zîrâ onun için nikâh ve libâs ve şürb ve misillü ni'metler vardır. İmdi onlar ehl-i sıfâttır. Ve-emmâ ehl-i nâr için aslâ naîm yoktur. Zîrâ nârda onların nüfûsu dünyâda fâniye olan nüfûs sûretleri üzeredir. Ya'nî dünyâda nefslerini nârdan kurtarmadılar ki âhirette dahi kurtarsınlar. (Nukile min **Mecmua-i Hakkı Efendi**)

***Zü'l-akl** (ذو العقل) **:** Şol kimseye derler ki, halkı zâhir ve Hakk'ı bâtın göre.

***Zü'l-ayn** (ذو العين) **:** Şol kimseye derler ki, Hakk'ı zâhir ve halkı bâtın göre.

***Zü'l-akl ve'l-ayn** (ذو العقل و العين) **:** Şol kâmile derler ki, halkı Hak'da ve Hakk'ı halkda müşâhede eyleye. Ve bi-ahadühümâ ani'l-âhir muhtecib olmaya. Hz. Şeyh-i Ekber, bu rubâîyi buyurur: فى الحق عين الخلق ان كنت ذا عقل و ان كنت ذا عين و عقل فما ترى سوى عين شئ واحد فيه بالشكل

ففی الخلق عین الحق ان کنت ذا عین و [Halkta Hakk'ın gözü vardır. Eğer göz sahibi isen Hak'da da halkın gözü vardır. Eğer akıl sahibi isen ve eğer göz ve akıl sahibi isen, bir şeyin gözünden başkasını görmezsin, o şey'-i vâhidde bütün şekiller vardır.]

***Zü'l-ayneyn** (ذو العینین)**:** Şöyle iki göz sâhibi demektir ki, eşyâ ve mevcûdâtın zâhirine bakar, Hakk'ın eseridir ve sûretidir der. Bâtınına bakar, Hak'dır der. Ammâ şaşı gibi olan ehl-i hicâb, vâhidi kesîr görür. Nitekim şaşı biri iki gördüğü gibi.

***Zü'l-hakîkateyn** (ذو الحقیقتین) **:** İnsân zü'l-hakîkateyndir ki biri, hakîkat-ı fâile ve biri, hakîkat-ı kābiledir. Ve hakîkat-ı ûlâ cihetinden müessir ve hakîkat-ı sâniye cihetinden müteessirdir. Ve min-vechin teessürü, min-vechin te'sîrine mâni' değildir. Zîrâ hem fâile, hem kābile olması i'tibâr-ı kün iledir, i'tibâr-ı vâhid ile değil. Ve mahalline ve isbât-ı i'tibâr vardır. Ve illâ isâet-i edeb lâzım gelir.

***Zihn** (ذهن) **:** İdrâkin kuvvetinden ibârettir. Zîrâ nefs-i nâtıka için iki kuvvet vardır ki, biri âkile ve biri âmiledir. Kuvvet-i âkile, bir kuvvettir ki cemî' eşyânın sûretleri onda müntekış olur. Âyinede sûret muntabı' olduğu gibi. Lâkin bu kuvvet ile âyinenin farkı budur ki âyinede ancak mahsûsâtın sûretleri hâsıl olur. Ve kuvvet-i âkilede gerek mahsûsât ve gerek ma'kūlât cemî' eşyânın sûretleri müntakış olur. Ve bu kuvvet-i âkileye "zihn" tesmiye olunur. Ve onda hâsıl olan nakşa "ilm" tesmiye olunur. Ma'lûm ola ki, zihnden murâd, hiss ile müdrek olmayan, vücûda mir'ât olan kuvve-i nefsâniyye-i derrâkedir. Ve nefs ve akl ve zihn zâten müttehid ve i'tibâren mütegāyirlerdir. Zîrâ müdrik olduğu cihetten akl ve mutasarrıf olduğu yüzünden nefs ve müstaidd olduğu haysiyyetten zihn derler.

***Zihâb** (ذهاب) **:** Kişi mahbûbunu müşâhede sebebiyle, her bir mahsûsî hissden kalbin gaybıdır. Ol mahbûb ne olur ise olsun.

DOKUZUNCU BÂB HARF-İ RÂ (ر) DIR

***er-Râfi'** (الرافع) **:** Öyle Allâh ki mü'minleri saâdet ile, evliyâsını takarrüb ile ref' edicidir, ya'nî kaldırıcıdır. İhtiyârı sebebiyle şol kimse ki himmetini dünyâ zehârifinden ve şehevâtından ref' etse, Allâh Teâlâ onu ufuk-i melâikeye ref' eder. Şol kimse ki, himmetini dünyâ zehârifine **[235-a]** ve şehevâtına, ya'nî hayvânât ile müşterek olduğu nesnelere kasr etse, Allâh Teâlâ esfel-i sâfilîne indirir. Er-râfi' ile el-hâfız ismlerinden kulun nasîbi, bâtılları ve ehillerini alçak eylemektir, hakkı ve ehlini yüksek eylemektir. Pes, imdi lâyık olan oldur ki Allâh'ın a'dâsına düşmanlık ve evliyâsına dostluk eyleye.

***er-Raûf** (الرؤف)**:** Öyle Allâh ki şiddet-i rahmet sâhibidir. Kulun bundan nasîbi, re'fet ve lutfla ihvânına muâmele eylemektir. Dahi Allâh Teâlâ'nın rahmetindendir, ibâdını ukūbet îcâb eden eşyâdan saklamak. Ve ağyâra i'timâd ya'nî kendinden gayrıya i'timâd etmek mülâhazasından saklamak ve melik-i cebbâr olan Allâh Teâlâ'ya sıdkla rücû' ve cemî' ahvâlinde onunla istiğnâsı hasebiyle emsâline ya'nî mahlûka arz-ı hâcât etmekten sakınmaktır.

***Raûfün rahîmün** (رؤف رحیم)**:** Re'fet, şiddet-i merhamet ma'nâsınadır. Rahmet ve merhamet, rikkat-i kalb ve mağfiret ve atf ma'nâsınadır. Pes, raûf, mübâlağa ile şefkat ve kesret ve vefret-i merhametle merhamet edicidir. Ve duafâ ve mesâkîne rikkat-i kalb ile atūfet ve mağfiret ve şefkat edicidir demek olur. Ve mü'minîn ve mü'minâta mübâlağa vechi üzere merhamet ve re'fet ve atf ve mağfiret edicidir demek olur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Rü'yet** (رؤیت) **:** Ma'lûm ola ki, rü'yet ile ilm arasında fark vardır ki her rü'yet, mer'înin bi-tarîki'l-ihâta ilmini iktizâ etmez. Onun için Kur'ân'da gelir : لا تدرکه الابصار (En'âm,6/103) [O'nu gözler idrak edemez] Ya'nî ebsâr Hakk'ı görse de yine ihâta etmez. Zîrâ Hak Teâlâ muhîttir, muhât ve mahsûr değildir. Bu cihettendir ki bir nesneyi insân görüp dururken, yine ilmi onu ihâta etmez ve künhü ile bilmez. Ve illâ kendi nefsini dahi bilmek lâzım gelir. Maa-hâzâ, kendi vücûdunu görür velâkin ona ilmi, ba'zı avârız ve levâzımıyladır, yoksa hakîkatı ile değil. Onun

için ba'zı kibâr من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen, Rabbini de bilir][142] makālesini şartiyye sûretine koyup, لكنه لم يعرف نفسه فلم يعرف ربه [Fakat nefsini bilmeyen Rabbini bilmez] demişlerdir. Pes, menfî olan, künhüyle ma'rifettir, yoksa ba'zı levâzımıyla ma'rifet değil. Ve illâ insân câhil-i mutlak olmak lâzım gelir. Neam, câhil olması mâ-sivâya göredir. Nitekim انه كان ظلوما جهولا (Ahzâb,33/72) [İnsan ise cidden çok zâlim, çok câhil bulunuyor] âyetinde zâhib olmuşlardır. Pes, bu cehûliyyet mâ-sivâya taalluk edince, zalûmiyyet nefse dahi taalluk eder. Ve nefse zulm odur ki, hevâsı mevzı'ine hüdâ ve bu'dü mahalline kurb ve mecâzı yerine hakîkat ve halkiyyeti makāmına hakkiyet vaz' oluna. Ve bir zulm-i nefs dahi vardır ki, bu mezkûrun mukābilidir. Nitekim âsî olan kimse, kendi nefsine zulmeder derler. Zîrâ vebâlini çeker ve ondan zahmet görür. Ve rü'yetin bir ma'nâsı dahi budur ki, gördüğü nesneyi teşhîs ve temyîz eyleye. Meselâ, pâdişâhı tebdîl-i câmede görmekle, hey'et-i makāmesi üzere görmek, indinde berâber olur. Her hâlde bildiği için ve illâ ona müşâhede derler. Pes, her müşâhede rü'yet olmaz. Onun için Hak Teâlâ'nın cemî' halk ve âsâr ve envârını görürler. Velâkin havâss olanlar, hem görürler ve hem bilirler. Avâm olanlar ise, görürler velâkin bilmezler. Ve bu makāma karîbdir ki **[235-b]** ba'zı ulemâ akılla ba'zı mesâili isbât ve tahkîk etmişlerdir ki hakāyıka muvâfıktır. Velâkin keşfe mukārin olmadığı cihetten, min-vechin mecrûhdur. Ehl-i hakāyık ile dûn-i menzile miyânında olan ba'zı muvâfakāt gibi ki burada kaleme gelmez. Gûyâ رمية من غير رام و كيفما اتفق kabîlinden olur. Ona ise i'tibâr yoktur. İşte mürşîde mukārenet ve insân-ı kâmile hizmet, müşâhede ve rü'yetin mecmû'unu tahsîl içindir. Zîrâ mebde'i a'mâ gibidir ki basîreti güşâde olmağa ilâca muhtâcdır. Ve hayra çeşm, bî-kehhâl rûşenâ olmaz. Çünki bî-basardır. Deryâda balık gibidir ki su içinde suyu görmez ve bilmez ve su nerdedir diye taleb eder. Ey nice müflisler, hânelerinde defîne var iken bilmez ve zarûret çekerler. Ve meşhûrdur ki Sultān Mahmûd Gaznevî, bir sâile bir matbûh tavuk içinde beş yüz altın irsâl eder. Sâil dahi ol tavuğun kolun ve kanadın ekmel edip, beş yüz altını müştemil olan gövdesini bilmeyip, iki dirheme bey' eder. İşte cehlin gāyeti budur. Pes, ilm-i makbûl ve cehl-i makbûl lâzımdır. Fa'rif cidden.

Nazm :

Bildin mi kendi zâtını ey bî-haber nedir,
Rûh-i vücûd içindeki zer ve gevher nedir.
Mihmân iken bu hâne-i dilde Cenâb-ı Hakk,
Yâ Hakk'a firâr eyle bu emr-i sefer nedir.
Sâliklerin sülûküne encâm var mıdır,
Tâ gāyetinde ehl-i dile müstekarr nedir.
Mihrâb-ı ma'rifette imâm oldun ise ger,
Osmân nedir bildin efendi Ömer nedir.
Tahmîr-i tıynete neden el urdu kabzeteyn,
Bu nef' içinde Âdeme bunca zarâr nedir.
Hakkı safây-ı hâtırı gör âyineye bak,
Şimden geri derûnun içinde keder nedir. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Rü'yet** (رؤيت) : Ulemâ-i zâhir zâhib oldular ki rü'yet, mesâil-i muhtelifun-fîhâdandır ve zarûrât-ı dînden değildir. Pes, ona îmân getirmek vâcib değildir. Ve ulemâ-i bâtın onu i'tikādiyyâttan derc ettiler. Zîrâ ârifin matmah-ı nazarı, müşâhede-i cemâldir. Ve ruûsây-i tarîkatten Sehl bin Abdullâh et-Tüsterî (k.s.) demiştir ki : "Ebsâr Allâh Teâlâ'yı görür velâkin ihâta ve idrâk-i nihâyet ile değil." Ya'nî Allâh Teâlâ mer'î olmaktan muhât ve mahsûr olup, nihâyeti olmak lâzım gelmez. Belki herkese tecellî kendi hasebiyle olur. Ve kendi hasebi mahsûr olmakla, haseb-i Hak dahi mahsûr olmak iktizâ etmez. Nazar eyle kamere ki şemsden istifâde ettiği nûr kendi hasebiyledir, yoksa şemsin hasebiyle değildir. Zîrâ şemsin cirmi, dâire-i kamerden kerrâtla evsa'dır. Ve sâir nücûm dahi kamere göre böyledir. Ve ma'rifet dahi bu kıyâs üzeredir. Ya'nî ما عرفناك حق معرفتك denildiği, haseb-i Hak iledir. Fe-emmâ haseb-i abde göre عرفناك حق معرفتك denilir ki gāyet-i imkândır. فاعلم انه لا اله الا الله ona nâzırdır. El-hâsıl müteallak-ı ilm, mertebe-i ulûhiyyettir ki mertebe-i zât maa's-sıfâttır. Pes, mertebe-i zât-ı bahte ya'nî niseb ve izâfâttan mücerred olan zât-ı ayniyyeye ilm ve idrâk sığmaz. Fa'lem zâlik.

[142] - Aclûnî, II, 262; Aliyyü'l-Kârî, **el-Esrâr**, s.337.

Ba'de-zâ rü'yette birkaç i'tibâr vardır : Biri, "rü'yetü'l-hak bilâ-halk" tır. Ya'nî Hakk'ı vicdân **[236-a]** ve halkı fıkdân etmektir. Ve şerâbı görüp (şîn-i mu'ceme ile) serâbdan bi'l-külliye gāib olmaktır. Ve biri, "rü'yetü'l-halk bilâ-hak" dır. Ya'nî halkı vicdân eyleyip, Hakk'ı fıkdân etmektir. Ve serâbı görüp (sîn-i muhmele ile) şerâb bi'l-külliye gāib olmaktır. Ve biri dahi, "rü'yetü'l-hak maa'l-halk ve rü'yetü'l-halk maa'l-hak" dır. Ya'nî Hakk'ı halkda müşâhede etmektir, âyât-ı tevhîdle. Ve halkı Hak'da muâyene etmektir, esmâ ve sıfâtıyla. Ve iki rü'yeti cem' edip, biriyle birinden muhtecib olmamaktır. Ve demişlerdir ki : Ehl-i cennet cennette naîm ve tasarrufları hâlinde Hakk'ı halkda görürler. Ya'nî halk Hakk'a âyine olur. Ve makām-ı kesîbe dâhil olduklarında halkı Hak'da görürler. Ya'nî Hak halka mir'ât olur. Bu sıfatla cennete rücû' ederler. Pes, hakîkatü'l-emr halkı fıkdân ve Hakk'ı Hak'da vicdândır. Zîrâ makām-ı kesîbde Hakk'ı Hak ile müşâhede ederler. Ve ba'zılar demişlerdir ki : Hakk'ı halkda görmek, Hakk'ı Hak'da görmekten etemmdir. Velâkin mazmûn-i sâbıka muhâlifdir. Ve onun murâdı budur ki, lezzet-i şehvet kābe kavseyndedir, yoksa ev-ednâ makāmında şuhûd ve lezzet mefkūddur. Fe'fhem cidden.

Nazm :

Cemâlin şem'ine pervâne-veş yakdım perr ü bâli,
Fenâ-ender-fenâya verdim âhir aşkla bâli.
Cemâl-i hakkı mir'ât-ı şuhûd içre nice görsün,
Şunun kîm sûret-i halka ola ma'nâda ikbâli.
Yazıklar ona kîm zevk-i hakîkat tatmadı âhir,
Zehrden bilmedi halvâ nedir fark etmedi balı.
Temâşâsında bu hüsnün kalır hayrete bu diller,
Bu gözler seyrârilmez seyrle âh ol yüzü eli.
Elifden bâyı fark eden hemân bir noktadır baksan,
Kamûda çeşm-i hak-bîne görünür hakkıyâ hâli.

(Nukile min **Kitâb-ı Müzîlü'l-Ahzân** eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı k.s.)

***Rü'yet ve Müşâhede** (رؤيت و مشاهده) :* Ba'de'l-intibâh, bu beyt-i türkî vârid ve sem'-i câna vâsıl oldu ki: "On sekiz bin âlemin oldu vücûdu bir hayâl, bu hayâl içre koma kendin ayâna bul mecâl". Bu beyt, hakîkkat-ı sübhün vakt-i bîdârîde vâki' olduğu menâm, âlem-i hayâlden olmakladır. Ya'nî menâm nice hayâl ise, âlem-i yakaza dahi öyle hayâldir. Nitekim hadîsde gelir : الناس نيام فاذا ماتوا تيقظوا Ya'nî nâs gafletten halâs olmazlar, meğer ki mevt-i tabîî ile berzaha intikāl edeler. Veyâ mevt-i irâdi-i fenâî ile Hak'da fenâ bulalar ve âlem-i taayyünden lâ-taayyüne gideler. İşte bu iki sûretin biriyle âgâh olurlar. Bu makāmdandır ki Hz. Murtazâ'dan (k.v.) menkūldür: لو كشف الغطاء ما ارددت يقينا [Senin gözünden perde kalksa bile yakîni göremezsin] Maksûd fi'l-hakîka mekşûfü'l-gıtā' olduğuna remzdir. Zîrâ gıtā-i sûrînin adem-i inkişâfından, ya'nî mevt-i tabîînin henüz adem-i vukū'undan, gıtā'-i ma'nevînin adem-i inkişâfı lâzım gelmez. Belki mevt-i irâdî ehli olanlar, gayrıların mevt-i tabîî ile muâyene kıldıklarını bi'l-fi'l dünyâda muâyene kılarlar. Zîrâ onların bâtınları bî-perdedir. Mahcûblar ise, böyle değildir. Nitekim Kur'ân'da gelir : فكشفنا عنك غطاءك فبصرك اليوم حديد (Kâf,50/22) [Şimdi senin perdeni açtık, artık bugün gözün herşeyi görüyor] Ve keşf-i gıtādan murâd, **[236-b]**husûl-i yakîn ve itmi'nândır. Bu ise nefs-i mutmainne ehline mevtın-ı dünyâda hâsıldır. Ve ona "rü'yet-i kalbiyye" derler. Nitekim Kıssa-i İbrâhîm (a.s.) de gelir : تحيى الموتى قال اولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبى رب ارنى كيف (Bakara,2/260) Ya'nî Hak Teâlâ'nın tuyûr-i erbaayı Hz. İbrâhim'in gözüne karşı ihyâ kıldığı, İbrâhim'i müşâhede-i basariyyeden rü'yet-i kalbiyyeye nakl ve terakkî için idi. Onun için erâet ile ta'bîr olundu. Zîrâ müşâhede, rü'yet kabîlinden değildir. Belki müşâhede eammdır ve rü'yet ehassdır ki kemâ-yenbağî idrâkdir. Ya'nî rü'yet, bir nesneyi her ne makūle sûrette görse, kemâ-yenbağî idrâkdir. Mükâşifler hâli gibi ki Hak Teâlâ'yı her yüzden müşâhede ederler ve müşâhedelerinde şübhe etmezler. Zîrâ rü'yet-i nefsiyye ehli olmuşlardır. Ve bundan fehm olundu ki, rü'yet-i basardan murâd, rü'yet-i kalbiyyeye intikāldir. Ve bu âlemin sûretini müşâhede etmek, tahsîl-i maânî-i esmâ ve sıfât içindir. Yoksa mücerred mütâlaasıyla iltizâz ve ihtizâz için değildir. Nitekim erbâb-ı gurûr hâlidir ki bağ ve bağçe ve şükûfe ve ezhâr ve hıyâz ve riyâzla anlanırlar. Ve ömrlerini sûrete sarf ederler. Ve görmezler ki Kur'ân'da mestūrdur : الدنيا وهم عن الاخرتهم غافلون يعلمون ظاهرا من الحيوة (Rûm,30/7) [Onlar dünya hayatının görünen kısmını bilirler, âhiretten ise gâfildirler] Ya'nî imâret-i dünyâ ve iştigāl-i kalıb, kefere ve fecere sıfatıdır. Ve imâret-i âhiret ve

ıslâh-ı kalb, mü'min hâlidir. Çünki dünyâ ve âhiret bir yerde müctemi' olmaz. Zîrâ biribiriyle zıddır. Bu sebepten ehl-i âhiret dünyâyı terk etmek zarûrî vâki' olmuştur. Ehlullâha mecmû'-i dâreynden ve ecr ve muâvaza mülâhazasından ferağ ve i'râz lâzım olduğu gibi. İşte bundan fehm olundu ki, mübâh dedikleri nesne, havâssı imtihân içindir. Onun için dünyâya fitne denildi. Ve dahi خلق لكم ما فى الارض (Bakara,2/29) [Yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı] âyetinde lâm, imtihâna haml olundu, خلق لاجل امتحانكم [Sizi imtihan etmek için yarattı] ma'nâsına. Pes, şol metâ'-ı dünyâ ki mübâh olduğu sûrette imtihân içindir ki ondan ihtirâz lâzımdır. Yâ mekrûh ve harâm ve müfsid olsa, hâl nice olur. Gel imdi, şehvet-i tab' ve hevây-ı nefsin üzerine cereyânı sersende sâlih olmayan nesnelerle müddeây-ı bâtılın üzerine istidlâli bırak ve ekvândan göz yum ve âlem-i vücûbe doğru açıl git ki âlem-i tekaddes ve tenezzühdür. Yoksa âlem-i tedennes ve taalluk değildir. Kālallâhu Teâlâ : ومن اياته منامكم بالليل والنهار (Rûm,30/23) ya'nî gece menâmla gaflette oldukları gibi, gündüz yakazada dahi gaflette kalmışlardır. Zîrâ basîret ki çeşm-i dilde güşâde olmadıkça dîde-i zâhir bînâ olduğu fâide etmez. Bu sebepten Allâh Teâlâ onlara a'mâ demiştir. Nitekim gelir : ومن كان فى هذه اعمى فهو فى الاخرة اعمى (İsrâ,17/72) [Her kim ki bu dünyada körlük ettiyse, o artık âhirette de kördür] Ve yine gelir : ولكن تعمى القلوب التى فى الصدور فانها لا تعمى الابصار (Hacc,22/46) [Zîrâ hakîkat şudur ki, gözler kör olmaz fakat sînelerdeki kalpler körleşir] Ve kulûbün amâsı taalluk-i mâ-sivâ ile ihticâbıdır ki hiceb-i zulmâniyye ve nûrâniyyeye şâmildir. Velâkin hiceb-i zulmâniyye ziyâde kesâfeti cihetinden hiceb-i nûrâniyyeden ezarrdır. Ve jengâr-ı âyine-i kalb dedikleri, bu makūle nesnelerdir. Zîrâ kalbin bir yüzü Hakk'a ve bir yüzü halkadır. Pes, Hakk'a nâzır olan yüz halkla muhtecib **[237-a]** olunca, ol hâle amâ denilir.

Meselâ, insân bir zulmânî çâh içinde otursa, rûy-i şemsi nerede görür. Gerekse gözü olsun. Bu sebepten a'mâ hükmünde olur. Ve on sekiz bin âlemin vücûduna hayâl ya'nî karaltı denildi. Zîrâ vücûd-i muhakkıkı yoktur. Belki vücûd-i muhakkık Allâh Teâlâ'nındır ki vücûd-i mâ-sivâ muhayyel ve mevhûmdur. Şöyle ki zerreyi izhâr eden perteve-i şems olduğu gibi, âleme sûret veren dahi nûr-i Hak'dır ki nûr-i merşûş-i şâmil hasebiyle ifâza-i vücûd edip, onun ile sûretleri zuhûr bulmuş ve niseb ve izâfât vücûd bulmuştur. Pes, eğer Hak âleme ifâza-i feyz-i vücûd etmeyeydi, râyiha-i vücûdu nerede şemm ederlerdi ki belki âlem-i ademde kalırlar giderlerdi. Bu cihettendir ki, hâlet-i asliyeleri üzerine hâlâ ketm-i ademdedir denilir. Ve bu karaltıdır ki ayn-ı halkda ayn-ı Hakk'a hicâb olmuştur. Zîrâ sûret ma'nâya hicâbdır. Şecere nevâta hicâb olduğu gibi. Eğerçi ki inde'l-mükâşif hicâb yoktur. Zîrâ arûse kendi burka'i hicâb olmaz. Belki gayr olduğu i'tibârîdir. Ve insân ridâi'l-kibriyâ ve âlem bu ridânın cüz'iyyâtıdır. Bu cihetten insân-ı mükâşife perde yoktur. Belki icmâli yüzünden, tafsîli her yüzden görür. Zîrâ icmâl odur ki, tafsîlden ibâret ola. Pes, Âdem ve âlem bir ma'nâdır ki sûret-i Hak'dır. Ya'nî Hak, âlem ve Âdem yüzünden esmâ ve sıfâtıyla tecellî eylemiştir. Ve şol ki mükâşifdir, karaltıya nazar eylemez. Belki eşyâda hakāyık-ı esmâ ve sıfâtı müşâhede eder ve esîr-i sûret olmaktan kurtulur. Ve suvere taalluku bu müşâhededen ötürü olur, gayrı mülâhaza ile değil. Bu sebepten âlem ona hicâb olmaz, belki âyine olur. Âyine ise sûret-i mer'iyyeye perde değildir ve illâ âyine demezler.

Gel imdi ey ârif ! Nazar eyle ki herkesde göz bir iken, biri bir ve biri iki görmek nedendir. Ve biri yâr ve biri ağyâr seyr eylemek ne ma'nâdandır. Hiç değildir, illâ ahvaliyyetten ve perdedendir. İşte bu ma'nâdandır ki bu hayâl ve karaltı içre koma kendini ve perdeyi keşf eyle ve ayn-ı basîret müşâhedesiyle ayâna er ve aynı bir gör. Ve bu ma'nâya mecâl ve kudret bul. Ve illâ zulmette kalırsın ve a'mâlıktan ne bulursun. İşte subh-i kıyâmet geldi, ne zaman uyanırsın. Ve karaltıya nice bir dayanırsın ki beyt-i ankebût gibi zaîfdir. القوى المتين و منه اعطاء القوة والتمكين والله [Allâh kavî ve metîndir, kuvvet ve temkîn veren O'dur] (Nukile min **Kitâb-ı Kenz-i Mahfî** eş-Şeyh İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Râbıta** (رابطه) : Ba'zı sahâbe teheccüdde Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.)e iktidâ etmişlerdir ki iktidâ, irtibâtta cihet-i câmia olmakla kâfîdir. Nitekim nefs-i niyyet âbid ile ma'bûd arasında râbıtadır. Fa'rif cidden. Ma'lûm ola ki, ehlullâh ile sohbet etmeğe dahi râbıta derler. Ve râbıta zikr yerine şeyhi bir vech-i muhabbet gönülde tutmaktan ibârettir. **[237-b]** Nefsi bilmeğe ve Hakk'ı bulmağa ve zevk-i küllîye vâsıl olmağa sâlike râbıtadan yakîn yol yoktur diye şu kelâmı kasem-bi'llâh ile te'kîd buyurmuşlardır: Râbıtanın zâhirde misâli, yola gidici iki Âdemin el ele verip sohbetle yola gitmelerine benzer. Fe'fhem cidden.

***Reîsü'l-ebdâl** (رئيس الابدال) : Bilâl-i Habeşî (r.a.) Hazretleri'dir.

***Re'fet** (رافت) : Ulemâ-i zâhir indinde şiddet-i rahmettir. Ve rahmet eğer sıfât-ı fi'lden olur ise, îsâlü'l-hayr ve def'ü'ş-şerr ma'nâsına olur. Ve eğer sıfât-ı zâttan olur ise, irâdet-i îsâli'l-hayr ve

def'ü'ş-şerr demek olur. Ve hakîkatı ehl-i îmâna kemâlât-ı ma'neviyyeyi ifâzadır. Ma'rifet ve tevhîd gibi. Ve ulemâ-i bâtın demişlerdir ki : Re'fet maklûbdur. Ya'nî "reefe" "refee" den maklûbdur ki ref' bir münharık nesneyi hıyâtet ve ıslâhla mülteim kılmaktır. Allâh Teâlâ'nın dahi raûf olduğu, rahmetinin âsârındandır ki ibâdın dinlerinde fâsid olan umûrunu, sebeb-i salâh olan esbâbı telkîn ile ıslâh eyler. Nitekim, vâize nâsih ve tevbeye dahi nasûh dedikleri, umûr-i dînde vâki' olan perîşânlığı cem' ettikleri içindir. Ve Rasûlullâh (s.a.v.) dahi raûf ve rahîm ile vasf olundu. Ve raûfun takdîm kılındığı, netîceye ihtimâm içindir. Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet, rahmet-i külliye-i ilâhiyye olmak hasebiyle halkın umûr-i dîniyyesini ıslâh eyledi. Belki umûr-i dünyeviyyeye dahi nizâm-ı tamâm verdi. Ve Kur'ân'da gelir : ولا تفسدوا فى الارض بعد اصلاحها (A'râf,7/56) Ya'nî vech-i arz ve ahvâl-i ibâd nizâm bulduktan sonra hilâfına zâhib olup, ifsâddan hazer ediniz. El-hâsıl Cenâb-ı Risâlet ki mazhar-ı sıfât-ı Hak'dır, Hakk'ın raûfiyyeti sırrıyla kāimdir ve şân-ı âlîsi dâimâ re'fet ve rahmettir. Pes, verese ki mezâhir-i evsâf-ı nebeviyyedir, onlara dahi lâzım olan, enfüs ve âfâkı mürâât ve umûr-i dîniyye ve dünyeviyyeyi muhâfaza ve dâire-i âlem-i îcâdı murâkabedir. Ve bu ma'nâ mefkūd olsa, menâzil-i kalbiyyeden biri müntakıs olmakla, kamer-i kalb dahi devrine nizâm veremez ve yirmi sekiz menzilin her birine kemâ-yenbağî giremez. Ve hâricde kalmakla âvâre olur. Pes, merkez-i vasl Hakk'ı nerde bulur. Va'llâhü'l-hâdî. (Hakkı Efendi)

***Râzıye ve Marzıye** (راضيه و مرضيه) **:** Nefsin sıfatlarıdır. Nefs Hak'dan râzı olduğu için râziye ile ve Hak nefsden râzı olduğu için merzıye ile tavsîf olundu. ارجعى الى ربك راضية مرضية (Fecr,89/28) mûcebince, ey nefs rabbine rücû' eyle, râzı olduğun hâlde, merzî olduğun hâlde. Mertebe-i rızâ, sıfâtın a'lâ mertebesidir. Nitekim tevekkül, merâtib-i ef'âlin nihâyetidir. Ve avâm-ı nâs, rızâya âhirette cennette ve havâss-ı nâs, dünyâda nâil olurlar. Zîrâ avâmın cenneti müecceledir ki ferdâdadır. Ve havâssın cenneti muacceledir ki dünyâdadır. Ma'lûm ola ki, sâlik Hazret-i Hak'dan ne vârid olur ise hüsn-i kabûl ile kabûl eder. Pes, Hazret-i Hakk'ın kazâ ve kaderi dünyâda tab'ına mülâyim ve gayr-ı mülâyim olsa, farksız hüsn-i kabûl ile kabûl eder. Belki nâ-mülâyemeti tercîh eder. Zîrâ mülâyimi, huzûz-i nefsdir ve nâ-mülâyimi, murâd-i Hak'dır. **[238-a]** Murâd-ı Hakk'ı huzûz-i nefsi üzerine tercîh muhibbîne lâzımdır. Eğer âhiret ni'metine dâir ise, yine Hazret-i Hak'dan hikmetle sâdır olduğu haysiyetten râzı olur. Lâkin muktezî-i şer olunca kendinin isti'dâdının muktezâsı olduğunu bilip, kendi kendisini levm ve ta'yîr eder (ayıplamak). Eğer hubb-i zât ve sıfât ve ef'âl kemâlinde olsa, kendi bi'l-külliye aradan çıkıp, kazâu'llâhı hüsn-i kabûl ile kabûl eder ve safâ ve sürûruna halel gelmez. Lâkin ma'siyet ve muhâlefet, emr-i Hakk'a muhâlif olduğu haysiyyetten ona rızâ vermez ve onu kabûl etmez. Meğer ki emr-i ilâhî öyle vârid olmakla sâdır olur. Ve ona tevbe ve istiğfârı ta'cîl eder, muhâlefeti haysiyyetinden.

***Râfızıyye** (رافضيه): Râfiziyye tāifesi, Ebû Bekr ve Ömer'e şetm ve la'n ederler. Ve bunlardan bir tāife kâfirlerdir ki dâbbetü'l-arzdan murâd, Alî ve ashâbıdır ki kıyâmetten evvel dünyâya rücû' edip, a'dâdan intikām alırlar, vech-i arzı adlle doldururlar diye i'tikād ederler. Bu ise nassa muhâlifdir. Nitekim sûre-i yâsînde gelir : الم يروكم اهلكنا قبلهم من القرون انهم اليهم لا يرجعون (Yâsîn,36/31) [Baksalar ya, kendilerinden evvel ne kadar kavimler, ümmetler helak etmişiz, onlar artık uydurma tanrılarına dönmeyecekler] Ve İbn-i Abbâs (r.anhümâ) ya kavli mezkûr arz olundukta, بئس القوم نحن اذا نكحنا نساءه و قسمنا ميراثه dedi. Ya'nî Alî dünyâya rücû' edeydi, hayy olurdu. Hayyın ise, hâtunları nikâh ve mîrâsı kısmet olunmaz. Nitekim fıkıhda gelir ki, bir hâtuna zevci vefât etti diye haber verseler, ol dahi ba'de'l-iddet âhara tezevvüc edip ondan evlâd dahi getirse, sonra zevc-i evveli kudûm etse ol hâtun yine zevc-i evvelinin menkûhasıdır ki nikâh-ı sâbık üzere bâkîdir. Pes, nikâh-ı sânî fâsid olmuş olur. Ve nikâh-ı fâsidde iddet lâzım olmakla ba'de'l-iddet yine zevc-i evvele akd olunur.

***Rabb-i mutlak** (رب مطلق) **:** Hak Teâlâ'dır.

***Rabbü'l-erbâb** (رب الارباب) **:** Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri'dir, ism-i a'zam i'tibârıyla. Ve rabbü'l-erbâb, taayyün-i evveldir, menşe' ve mebde' ve cemî'-i esmâ i'tibârıyla. Ve Hak Teâlâ gāyetü'l-gāyât-i küllehâdır. Ve Hz. Peygamber mazhar-ı taayyün-i evveldir, rubûbiyyet-i mahza ile. (Süleymân Zâtî Efendi)

***Rabbü'l-erbâb** (رب الارباب) **:** Âlem-i ceberûttur.

***Rabb-i mukayyed, Rabb-i mutlak** (رب مقيد , رب مطلق) **:** Benî Âdemin ekseri hüdây-ı mevhe ve hüdây-ı masnûa perestiş ederler. Zîrâ bu Âdemin her birisi kendi ameli ile bir nesne tasavvur

eylemiştir. Ve ol tasavvur ettikleri masnû'larına perestiş ederler. Ve her kişinin musavviri, kendinin mevhûm-i masnû'u olur. Pes, bu takdîrce kendi masnû'larına taparlar. Ve bilmezler ki cemî' ömrlerinde bunun üzerine olmuşlardır. Ve rabbü'l-erbâbdan ki rabb-i mutlakdır, gâfillerdir. Hüdây-ı mukayyed gayrıdır ve hüdây-ı mutlak gayrıdır ve vech ma'nâsı gayrıdır ve zât gayrıdır. Ve her nesnenin bir ismi vardır ki ol ism ona "rabb" düşmüştür. Velâkin rabb gayrıdır ve rabbü'l-erbâb gayrıdır. Ve her kimse ki rabb-i mukayyedle mukayyeddir, cemî' evkātte halk-ı âlem ile cenkde ve inkârda ve i'tirâzdadır. **[238-b]** Ve her kimse ki rabb-i mukayyedin terbiyesinden halâs oldu ve rabb-i mutlak dâiresine erişti, pes ol kimse büt-perest olmaktan kurtuldu. Ve bir gözden âlem-i halk ile sulh eyledi. Ve i'tirâzdan ve inkârdan kurtuldu. Zîrâ Hak Teâlâ'yı mutlak tutmakda dahi takyîd vardır. Ya'nî mutlakdan dahi mutlak tutmalıdır. Hak Teâlâ'ya mutlakdır demek dahi kayddandır. Yâ ne yapmalı der isen, sükût edip müteveccih olmalıdır. Ya'nî kendi zâtında ıtlâk vardır. Benim demem ile değildir. Eğer Hakk'ı ıtlâk ettim der isen, takyîd etmiş olursun. Sana yakîn hâsıl oldukça Hakk'ın ıtlâklığı zâhir olur. Senin ıtlâk etmenle yakîn hâsıl olmaz, mukayyed olur, fe'fhem.

***Rabb** (رب) **:** Demişlerdir ki, Hak Teâlâ ezelde rabb idi ki rubûbiyyeti ilminde olan a'yân-ı mümkine-i sâbite üzerine idi. Zîrâ Hak kendi nefsi üzerine rabb olmak sahîh değildir. Ve a'yân ol vaktten beri merbûb idi. Ve Hak'dan ayn-ı vücûdu taleb edip, mümkin oldukları cihetten iftikār gösterirler idi. Ve Hak dahi onlara ayn-ı rahmet ile nazar ederdi. Pes, âlem ilmde kadîm ve zuhûrda hâdis oldu. Ve vücûd-i hâricîde ol imkân vâr idi velâkin kevn (vücûd) yok idi. Zîrâ kevn, emr-i vücûdîye verler. Ve hazretü'l-ilmde bi'l-kuvve kevn vâr idi. Ona binâen ilmu'llâhda olan emr-i sübûti-i imkânîdir, yoksa kevnî değildir. Ve hâricde olan emr-i vücûdî hem imkânîdir, aslına nazar ile ve hem kevnîdir, fer'ine binâen. Bundan, sübût ile vücûdun farkı zâhir oldu ki vücûdda olan zuhûr-i tâm sübûtte yoktur. Zîrâ sübût ilm, vücûd ayndır. El-hâsıl, eğerçi ezelde ilm ve kudret ve rubûbiyyet ve emsâli sıfât için taalluk edecek ma'lûm ve makdûr ve merbûb yok idi. Belki sübûtu vâr idi ki Allâh Teâlâ'nın ilminde biribirinden mütemeyyiz ve munfasıl idi. Hakk'a nazar ile, biribirine nazar ile değil. Zîrâ biribirine nazar ile olan temeyyüz âlem-i ervâhda olur, âlem-i ilmde değil. Ya'nî cemî' eşyâda ilm-i Hakk'a göre icmâl yoktur. Şu kadar vardır ki, ilmde olan hâle temyîz ve tafsîl-i sübûtî ve ayn-ı hâricîde olan hâle, temyîz ve tafsîl-i vücûdî derler.

Ma'lûm ola ki, tedbîrât-ı kevniyyenin esrârını mütezammıne olan rubûbiyyet-i külliye haysiyetinden cemî' mevcûdât-ı ayniyyeye zât-ı mukaddesenin nisbeti i'tibârıyla rabb lafzı, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın ism-i şerîfidir. Zîrâ ekvândan her ne şey' ki zâhir ola, ol şey' ism-i rabbânînin sûretidir, ya'nî mazharıdır. Hak Sübhânehû ve Teâlâ onu ol ism ile terbiye eder. Ol eclden rabb, mürebbî ma'nâsınadır dediler. Ve rabb ve abd ta'bîrleri vâhidiyyet mertebesine tenezzülüne göredir. Yoksa ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinde ism ve resm ve sıfat i'tibâr olunmaz. Terbiye Hak Teâlâ'nındır, ism vâsıtasıyla. İmdi isme de rabb ıtlâkı câiz olur, vâsıta olması hasebiyle. (Hakkı Efendi)

***Rütbe-i mazhar** (رتبهء مظهر): Mazhar olanların rütbesi demektir. Ridâ-i kibriyâ dahi derler. Ya'nî rütbe-i mazhariyyet ki ridâ-i kibriyâ derler, insândan ebedî zâil olmaz. Ya'nî ne bu dünyâda ve ne ukbâda. Zîrâ âyine-i idrâkdir. Pes, rütbe-i mazhariyyet zâil olsa, râî ve mer'î demek dahi zâil olur. Gerek ol râî **[239-a]** ve mer'îye rabb de ve abd de. Ya'nî rütbe-i mezkûreye hakîkatı i'tibârıyla rabb de veyâ sûreti ve mazhariyyeti i'tibârıyla abd de. Ve zevâl-i mezkûrden lâzım gelir ki tecellî bi'l-külliye ma'dûm ola. Bu ise hikmete muhâlifdir. Zîrâ Hak Teâlâ atāsını istirdâd etmez. Pes, emr-i vücûd dâim ve tecellî-i ilâhî bâkîdir. (Nazmı's-Sülûk Hakkı Efendi)

***Rücû'**(رجوع):و اليه المصير (Mâide,5/18) Ba'de'l-mevt rücû' ancak onadır. Bundan maksûd, ba's ve haşri ikrârdır. Ve Hakk'a rücû' etmek, irtifâ'-i vesâit ma'nâsınadır. Ya'nî vâsıtaları (hayvâniyyet, nebâtiyyet ve sâir sıfatları) kaldırmak ile asla vâsıl olur. Ve illâ insân her hâlde huzûr-i Hak'da (ilmde) dir. Ve Hak için mekân-ı muayyen ve gayr-ı muayyen ile taayyün yoktur. Bu ma'nâ ehl-i fenâ ve ehl-i müşâhede olanlara rûşen ve peydâdır. Ya'nî her şey' aslına rücû' eder demek, hemân taayyünü kalkmaktan ibârettir, iskāt-ı izâfât gibi. Meselâ, katreden katrelik taayyününü kaldırınca deryâ olur. Vücûd birdir, gûn-â-gûn renkle başka başka görünüp taayyün bulan vücûdât-ı fer'iyye, ol vücûd-i aslînin zıllidir. Nitekim bir şem', nice bin âyinelerde nice bin göründüğü gibi, âyine tekessür ettikçe şem' de tekessür eder. Fe'fhem.

Ma'lûm ola ki, nüzûle ta'kîd ve urûce tahlîl derler. Terkîb ve kuyûd etmedikçe, mebde'-i evvele vüsûl müyesser olmaz. Zîrâ basîte besâtetle hareket lâzımdır. Her ne kadar basît olur ise de evvelki gibi basît olamaz. Zîrâ evvelki basît, kable't-terkîb idi. Fe-emmâ sonraki basît, ba'de't-tahlîldir. Basît-i mutlak ile basît-i mukayyed bir değildir. Zîrâ sonraki basît, ba'de't-tahlîl demekle

mukayyeddir. Nazar eyle ki, hubzün aslı ki dakîkdir, sonra dakîk tahmîr ve terkîb olunup nân olur. Ve bu nânı bir kimse aslına rücû' ettireyim dese, bi'l-külliye sûret-i asliyesine duhûl etmez. Velâkin terkîbi kurutup, ba'dehû rîze rîze edip elekten eletmeğe muhtâcdır. Tâ ki un gibi zerre zerre ola. İşte aslına rücû' etti. Zîrâ ol rîzeler, hubzden hâsıl olan rîzelerdir, yoksa dakîkin rîzeleri değildir. Zîrâ dakîk, sûret-i hubze girip husûs-i tecellî olmuşken aslına rücû' etmek vâsi' ismine muhâlifdir. Bu cihetten gerçi sâlik sülûkü devr eder fe-emmâ keyfiyyet-i zâide ile devr eder. El-hâsıl hall-i terkîb edip âlem-i asla rücû'undan aslın kendi olmaz. Belki ubûdiyyeti mertebesi bâkî kalır. Tâ ki âlem-i terkîbe rücû'unda ol mertebe ile bekā bula. Ve burada niceler ilhâda düşüp, abd rabb oldu kıyâs ederler. İstihâle ise muhâldir. Ya'nî bir hakîkat ki gayr-ı hakîkate tahavvül etmek muhâl ola. Feres, insân olmak gibi. Ubûdiyyetin rubûbiyyete adem-i tahavvülü, bi-tarîki'l-evlâdır. (Hakkı Efendi)

***Ricâlullâhdan recebiyyûn** (رجبيون): Recebiyyûn ki her zamânda kırk neferdir. Zâid ve noksân olmaz. Ve ba'zılar nisâ cinsinden dahi olur dediler. Onların hâlleri budur ki azamet-i Hak ile kāim olurlar ve vücûdlarında heybet-i azîme bulurlar. Ve onlarda kavl-i sakîlin sırrı vardır. Zîrâ recebiyyûn ile tesmiye olunduklarının vechi budur ki şehr-i recebin gurresinde vücûdlarında sıklet hâsıl olur. Bir mertebede ki gûyâ semâ üzerlerine yıkılıp tahtında kalırlar ve aslâ harekete mecâlleri olmaz. Ya'nî ellerin ve ayakların ve göz kapakların tahrîk etmeğe ve kıyâm ve kuûde ve sâir muâmelâta kādir olmaz. Ve ibtidâ gün ki **[239-b]** bu hâlet onlara vâki' olur, üzerlerine bir nesne örterler ve şöyle akşama dek yatarlar. İkinci ve üçüncü gün birer mikdâr hıffet bulmağa ve tekellüm etmeğe başlarlar. Ve şehr-i recebin ibtidâsından gurre-i şa'bâna dek bu hayret ve sıklet içinde müstemirr olurlar. Ve bu esnâda onlara çok türlü küşûf ve tecelliyât hâsıl olur. Ve ba'zı mugayyibâta ve acâib-i kevâine ıttılâ' hâsıl olur. Ve gurre-i şa'bânda bendleri çözülür ki neşât bulurlar ve bu hâl üzerlerinden zâil olur ve nazar-ı ilâhî kesilir. Ve sene-i âtiye recebine dek bir dahi bu hâli ve ıttılâ' ve keşf ve nidâyı bulmazlar ve sahve gelirler. Velâkin ba'zılarında cüz'î semeresi kalır. Ve bi'l-külliye meslûb olmaz. Ya'nî ol sekrden gerçi sahv bulurlar fe-emmâ kimi sahv-i küllî bulur ve kiminde sekr-i cüz'î kalır. Ve her biri evvelinden sanâat ve ticâreti ne ise ona meşgūl olur ve kesb kılar. Ve ehl-i tarîkden bunları bilenler kalîldir ve bunlar müteferriklerdir. Ya'nî kimi şâmda ve kimi diyarbekrde sâkin olurlar. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâlü'l-kuvve ve Ricâlü'l-kahr** (رجال القوة و رجال القهر):Bunlar sekizlerdendir. Kur'ân'da âyetleri budur : اشداء على الكفار (Fetih,48/29) [Kâfirlere karşı çok çetindirler] Esmâ-i ilâhiyyeden isimleri ذو القوة المتين (Zâriyât,51/58) [Sarsılmaz kuvvet sâhibi O'dur] vasfları فى الله لومة لائم لا تاخذهم dir. Ve bunlar hem fa'âle erbâbındandır, ya'nî himmet ve teveccüh etseler, nüfûsde te'sîri zuhûr eder. Ve bu ma'nâ ile halk arasında şöhretleri vardır. Ya'nî ehl-i tasarruf olmakla ma'rûflardır. Zîrâ murâd ettikleri nesneyi vücûde getirirler. Ve teveccühlerinin semeresi vücûd bulur. Eğerçi fenâ-fi'llâh ehlinden bu makūle nesne sâdır olmaz. Zîrâ mutasarrıf-ı hakîkî ve muhyî ve mümît Allâh Teâlâ'dır. Pes, Hakk'ı vekîl ittihâz edip kendisi tasarruf göstermemek evlâ ve akvâdır. Ve ol makūle mutasarrıflar meczûb-i kavî hükmündedir ki ihtirâm olunur. Velâkin onlara kurbetten hazer lâzımdır. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâlü'l-hannân** (رجال الحنان): Bunlar on beşlerdendir. İbâdullâhın mü'min ve kâfirleri üzerine şefkat-i gālibeleri vardır. Halka ayn-i vücûdle nazar ederler, ayn-ı kazâ ve hükm ile bakmazlar. Ve Hak Teâlâ onlara velâyet-i zâhire ve tasarruf-i hükm vermiştir. Zîrâ zevk ve makāmları riyâset-i âmme ve kıyâm-ı bi-emri'l-halk getirmez. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâlü'l-feth** (رجال الفتح) : Bunlar yirmi dörtlerdir. Zîrâ Allâh Teâlâ ehlullâhın kulûbüne feth ettiği maârif ve esrârı bunların yüzünden fetheder. Ve bunlar artıp eksilmez. Zîrâ Allâh Teâlâ onları aded-i sâât üzere kılmış ve her sâat için onlardan bir racül ta'yîn eylemiştir. Pes, her kîme kim sâât-i leyl ü nehârdan bir sâatte ulûm ve maârifden bir nesne feth olsa, ol sâat için müteayyin olan racülün tarafından fethdir. Ve onlar vech-i arzda mutasarrıf fertlerdir ki ebedî müctemi' olmazlar. Ve mekânlarına mülâzemet ederler. Ve onların ikisi yemînde ve altısı mağribde ve dördü meşrıkde ve bâkî sâir cihâtte olurlar. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâlü'l-ulâ** (رجال العلى) : Bunlar ebdâl-i seb'adan gayrıdır. Ricâl-i maârici'l-ulâ ma'nâsınadır. Zîrâ her nefesde Allâh Teâlâ'ya mi'râc edip ilm-i hâss tahsîl ederler. Pes, onlar nefes-i sâid ile devr ederler. **[240-a]** Ve onların ahvâline muttali' olmayan ehl-i tarîk, adedlerine nazaran onları ebdâl tahayyül ederler. Nitekim ebdâl kırk nefsdir diyenlere göre, ba'zılar recebiyyûn adedleri

hasebiyle ebdâldır kıyâs ederler. Maa-hâzâ, recebiyyûn başka ebdâl başkadır. Zîrâ adedde iştirâk, ittihâdı müstelzim değildir. Belki fark eden hâlleri ve zevkleridir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâlü't-tahte'l-esfel** (رجال التحت الاسفل) : Bunlar on birdir. Ve ba'zılar nisâdan dahi olur. Onlar dahi her asrda aded-i mahsûs üzere gelirler. Vech-i tesmiye budur ki, onlara nefes-i rahmânî nüzûl eder ki gıdâları ve sebeb-i hayât-ı ma'neviyyeleridir. Ve her nefes-i dâhilde bu nefesi nâzil ve dâhil bilirler. Ve kendilerinden hâric olan nefse ma'rifet ve şuûrları yoktur. Zîrâ emr-i dâhil ile mukayyedlerdir. Ve onlar on bir oldukları, feyz-i ilâhî kalem-i a'lâdan biri müteveccih olmakladır ki on bir mertebedir. Ya'nî kalem ve levh ve arş ve kürsî ve semâvât-ı seb'adır. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Racül-i vâhid** (رجل واحد) :Bu racül-i vâhidin (birlerden) cemî' avâlime dakāyik-i mümteddesi ve ittisâl-i ma'nevîsi vardır. Ve gâh olur ki mer'e dahi olur. Zîrâ kemâl-i insânînin racüle ihtisâsı yoktur. Belki mertebe-i imâmet nisâya dahi hâsıldır. Ve ol bir şahs-ı garîbdir ki onun hâline vâkıf olmayan ehl-i tarîk, her asrda vahdetine nazaran onu kutbü'l-vakt tahayyül eder. Garâbık ise değme ârife ma'rifetle âşinâlık vermez. Ve her vâkıf, ol amelin bâbına duhûl edip sırrına ermez. Fe-tûbâ li'l-kurebâ. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Racül-i vâhid** (رجل واحد): Bu racül-i vâhidin makāmı hasebiyle ona سقيط الرفرف بن ساقط العرش derler. Kebîru'ş-şân, azîmü'l-hâldir. Şuğuli kendi nefsine ve rabbinedir. Ya'nî bekā-i resm ehlidir ki iki şuhûdla mütena'imdir. Ve ona âlim derler. Zîrâ iki mef'ûle müteaddîdir. Ve bir kimseye nazar etse veyâ bir kimse onu görse, rü'yetinden te'sîr ve teessür hâsıl olup mezîd hâle bâis olur. Zîrâ nazar-ı evliyâ, nazar-ı Hak'dır. Velâkin zamân-i hâl ve vakt-i tecellîde olan nazarın ziyâde te'sîri vardır. Hattâ mısrda ol hâlde bir kimse hücresinden çıkıp, yâ fülân yâ fülân diye hitâb ettikte, hâzır olmadıklarından inde'l-bâb bir kelbe yâ kelb demesiyle, ol nazar kelbe te'sîr edip, kilâb-ı mısr onun gelip gittiği yerde bile giderlerdi ve çevresinden mufârakat etmezlerdi. Birkaç günden sonra ol kelbe "ihsâ'" (bu hâlden evvelki hâline rücû' eyle) dedi. Kilâb dahi başından perîşân oldular. Ve Şeyh-i Ekber Hazretleri buyurmuşlardır ki : Ben zamânımda ol racül-i vâhide Konya şehrinde rast geldim. Ve onu şedîdü'l-hayâ ve sâhibü'z-zülli ve'l-inkisâr buldum. Ve maârif-i ilâhiyyede lisân-ı azîmi vâr idi. Ve onun sıfatı beni i'câb eyledi. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Racülân ve Ricâlü'l-gınâ bi'llâh** (رجلان و رجال الغنى بالله) : Ya'nî racülâna, ricâlü'l-gınâ bi'llâh derler. Allâh Teâlâ bu makāmı onlarla hıfz eyler. Ya'nî gerçi dünyâda ağniyâ-i nüfûs çoktur. Velâkin ol ağniyâda şevb vardır. Ve gınâ-i nefs onlarda künhü üzerine değildir. Fe-emmâ ol iki racülde kemâl üzerinedir. Onun için sâhib-i makām olmuşlardır. Ve bunlar her **[240-b]** asrda iki olur ve nisâdan dahi olur. Ve onların nihâyetleri bidâyetlerinde ve bidâyetleri dahi nihâyetlerindedir. Ya'nî ömrleri berâberdir. Ve onların biri Allâh Teâlâ'ya muzâfdır ki ekmeldir. Ve biri dahi nefsine muzâfdır ki ednâdır. Ve biri âlem-i şehâdete imdâd eder. Pes, her gınâ ki âlem-i mülkde hâsıldır, onun ifâzasındandır. Ve biri dahi âlem-i melekûte imdâd eder. Pes, her gınâ ki âlem-i melekûtte vârdır, onun yüzünden vücûd bulur. Ve bu iki merd-i gınânın dahi istimdâd ettikleri bir rûh-i ulvî vardır. Ve ol rûh-i ulvînin gınâsı, gınâullâhdır, gınâ-i billâh değildir. Zîrâ Hak ile mütehakkıktır. Onun için ol ikisi bundan istifâza ederler. Esmâ-i ilâhiyye ism-i a'zamdan istimdâd ettikleri gibi. Pes, eğer bu rûh-i ulvîyi ol ikiye izâfet eder isen, ricâlü'l-gınâ üç olur. Ve eğer rûhun rûhâniyyetine ve bunların beşeriyyetine nazar eder isen, ricâlü'l-gınâ iki olur. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâl-i ayni't-tahkîm ve'z-zâid** (رجال عين التحكيم و الزائد) : Ricâlullâhdan on nefer dahi vardır ki onların makāmları duâda lisân-ı inbisâta ziyâde husûsiyyetleridir. Ya'nî inbisât ve recâ ile duâ ederler. Gāyet ile zül ve zarâet gösterirler. Ve hâlleri îmân bi'l-gaybın ziyâdeliğidir. Ya'nî bir gayb ki onlara şehâdet ola, onun mâ-verâsında bir gayb-ı âhara dahi îmânları ziyâde olur. Ve ol gaybı tahsîlde yakînleri artar. Ve bu hâl ile terakkîden hâlî olmazlar. Zîrâ kābiliyyetlerine kanâat gelmez. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâlü's-salavât ve Ricâlü'l-iştiyâk** (رجال الصلوات و رجال الاشتياق) : Ya'nî ricâlü'l-iştiyâk beş neferdir ki ayn-ı müşâhedede iken iştiyâk onları muzdarip kılmış ve harâret-i dil ciğerlerini kebâb eylemiş. Zîrâ şevkle iştiyâkın farkı vardır. Şevk odur ki mahbûba mülâkî olmakla zâil olur. İştiyâk, mütālaa-i hüsn-i cemâl ettikçe kuvvet bulur. Ve bu mütālaaya kādir ve bu iştiyâk ile zâhir olanlar, ehl-i tarîkin mülûkünden ma'dûddur. Ve ricâl-i mezkûreye, ricâlü's-salavât dahi derler. Zîrâ her

biri ferâizden bir namâzın hakîkatına muhassdır. Onun için adedleri beştir. Ve bunlar leyl ü nehârda salavât-ı dâime üzerinedir ki teveccühlerine fütûr gelmez ve münâcâtları halel nedir bilmez. Hattâ ba'zı ehl-i keşf şöyle tahayyül ederler ki ol ricâl, fî-nefsi'l-emr a'yân değildir. Belki her bir vaktte kılınan namâz, onların birinin sûretiyle tecessüd etmiştir. Velâkin bu keşf sahîh değildir. Belki hayâlden nâşîdir, hakîkatten değil. Fe-emmâ hakîkat budur ki onlar hakāyık-ı sâbitedir. Ve ba'zı evliyânın taalluku eflâke veyâ seyyârâte veyâ gayrıya olduğu gibi, bunların dahi taalluku salavâta vâki' olmuştur. Ve hakîkat-ı salavât bunlarla kıvâm bulur ve esrârı bunlarla açılır. Zîrâ her ayn ve ma'nâ ve cevher ve arzın husûs üzerine sırrı bir nâmûse ya'nî bir tarafa müsteniddir ki bi-hasebi'l-kābiliyye sûret-i sırr onun âyinesinde cilvegerdir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâlü'l-eyyâmi's-sitte** (رجال الايام الستة) **:** Bunlar her zamânda altı aded nefsdir ki zâid ve nâkıs olmazlar. Ve ayyâm-ı sitteden murâd, Allâh Teâlâ'nın **[241-a]** âlemi halk ettiği eyyâmdır ki evveli yevmü'l-ahaddır ki ya'nî eyyâmdan ibtidâ zuhûr eden gün, pazar günü dedikleridir. Sıfat-ı sem'den vücûd bulmuştur. Onun için cemî' hâl ademde iken, "kün" hitābını işitmiştir. Ba'dehû, yevmü'l-isneyndir ki "pazartesi" günü dedikleridir. Ve onun hareketi, sıfat-ı hayâttan vücûd bulmuştur. Onun için eczâ-i âlemden bir cüz' yoktur ki onda sıfat-ı hayât olmaya. Yevmü's-sülesâdır ki "Salı" günü dedikleridir. Ve onun hareketi sıfat-ı basardan hâsıl olmuştur. Onun için cemî' eşyâ hâlıkını müşâhede etmektedir. Velâkin kendi aynı cihetindendir, yoksa hâlıkının aynı cihetinden değil. Ba'dehû yevm-i erbaâdır ki "Çarşamba" günü dedikleridir. Ve onun hareketi, sıfat-ı irâdetten gelmiştir. Onun için cemî' eczâ-i âlem, mûcidinin ta'zîmini kasd eyler. Ba'dehû yevmü'l-hamîsdir ki "Perşembe" günü dedikleridir. Ve onun hareketi, sıfat-ı kudrete istinâd etmiştir. Onun için cemî' efrâd-ı âlem hâlıkına senâ etmeğe kādirdir. Ba'dehû yevmü'l-cum'adır ki sıfat-ı ilmden vücûda gelmiştir. Onun için cemî' kâinât mûcidini âlimdir. Velâkin kendi zâtı hasebiyle, yoksa mûcidinin zâtı hasebiyle değil.

Ba'dehû yevmü's-sebttir ki "cumartesi" günü dedikleridir. Onun hareketi, sıfat-ı kelâmdandır. Onun için cemî' eşyâ hâlıkını tesbîh eyler. Pes, sıfât-ı seb'a mukābelesinde eyyâm-ı seb'a ta'yîn olundu ve âlem umûmen sıfât-ı Hak ile zuhûr eyledi. Zîrâ amel-i Hak'dır. Ve herkesin ameli, şâkilesi, ya'nî kendi kemâline münâsib olan vech üzerinedir. Nitekim Kur'ân'da gelir : قل كل يعمل على شاكلته (İsrâ,17/84) [De ki, herkes kendi yaratılışına göre hareket eder] Ve âlemin ameli altı günde vâki' oldu ki evveli yevm-i ahad ve âhiri yevm-i cum'adır. Ve ol vaktte yevm yirmi dört saatten ibâretti. Sonra şems ve kamer halk olundukta, nûr ve zulmet zâhir ve birbirinden mütemeyyiz oldu. Ve evvel-i eyyâm-i üsbû' fi'l-hakîka yevm-i ahaddir. Zîrâ yevm-i ibtidâdır. Velâkin örfen yevm-i sebt kılındı. Zîrâ âhirü'l-eyyâmi's-sitte olan cum'adan sonradır. Pes, âhirden sonra vârid olan, evvel olmağa münâsib görülüp, evveliyyete ihtiyâr olundu.

Ve efdal-i eyyâm-i üsbû', yevm-i cum'adır. Allâh Teâlâ onda neş'e-i insâniyyeyi halk eyledi. Pes, arz ve semâ ve cemî' mevcûdâtın halkına, neş'e-i mezkûre illet-i gāiyye olmakla, kendi efdalü'l-mevcûdât olduğu gibi, halk olunduğu gün dahi efdalü'l-eyyâm oldu. Ve zâhir oldu ki cihât-ı sitte, vücûd-i insân sebebiyle zuhûre gelmiştir. Onun için Allâh Teâlâ cihât-ı sitte ve eyyâm-ı sitte mukābelesinde ricâl-i sitteyi halk edip her birini bir cihet ve bir yevmin sırrı üzerine taslît ve hıfzı üzerine havâle kıldı. Ricâl-i sitte hiccîrlerinden ma'lûmdur. Ve hiccîr (kesr-i hâ ve teşdîd-i cîm ile) de'b ve şândır. Ve ol hiccîr bu âyettir ki zikr olunur : ستة ايام وما مسنا من لغوب ولقد خلقنا السموات والارض وما بينهما فى (Kâf,50/38) [Şânım hakkı için, biz gökleri ve yeri ve arasındakileri altı günde yarattık] Ve bi'l-cümle bu âlemde bir emr yoktur ki aded-i muayyene mahsûr ola. İllâ onun mukābelesinde Allâh Teâlâ'nın ricâli vardır ki her asrda **[241-b]** ol emri hıfz için ta'yîn olunmuşlardır. Fe-emmâ bundan, cemî' ricâl mahsûr olmak lâzım gelmez. Ya'nî emr-i mahsûr üzerine mahsûr olan ricâl her zamânda zâid ve nâkıs olmazlar. Fe-emmâ bu âlemde dahi ricâl vardır ki onlar için aded-i muayyen yoktur. Onun için her asrda zâid ve nâkıs olur. Pes, evliyâullâh tabakāt-ı müteaddide ve esnâf-ı mütefâvitedir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ricâlü'l-mâ'** (رجال الماء) **:** Bunlar bir tāifedir ki deryâlar ve ırmaklar ka'rlarında sâkin, Hakk'a ibâdet ederler. Ve halk onların hallerine muttali' değillerdir. Nitekim tarîkat-ı ehlullâhda imâmü'l-vakt olan Şeyh Ebu's-suûd bin Şibli'l-Bağdâdî (k.s.) buyurur ki : Bir def'a kenâr-ı diclede idim. Hatırıma geldi ki acaba sular içinde dahi taabbüd eder ibâd var mıdır dedim. Benim hatırıma gelen henüz tamâm olmadan gördüm ki nehr münşakk olup, içinden bir kimse zuhûr eyledi. Neam yâ eba's-suûd, Allâh Teâlâ'nın kulları vardır ki ka'r-ı âbda ibâdet ederler. Ve ben onlardanım. Ve ben belde-i tikriyettenim. Ve tikriyet (kesrle) Bağdâd üstünde otuz fersah yerde, nehr-i dicle kenarında bir belde-i kebîredir ki kal'a-i hasînesi vardır. Ve ol kal'ayı sâni-i mülûki'l-fürs olan Şâbûr bin Erdeşîr bin Bâben binâ eylemiştir. El-hâsıl şehrinden hicret edip, bu suda bende sâkin oldum. Ve

bâis bu oldu ki fülân zamanda orada ba'zı havâdis zuhûr eylese gerektir. Ben dahi kahr-ı ilâhîden lutfuna sığınıp geldim dedi ve yine suya daldı. Şeyh buyurur ki : Ol kimsenin taayyün ettiği müddet-i münkaziye oldukta, ihbâr ettiği üzere ol şehre âsâr-ı gazab-ı ilâhî zâhir oldu. Bundan fehm olunur ki ol kimsenin rûhâniyyeti gālib olmakla, su içinde nefesi münhabis olmaz ve nefesinde sıklet ve küdûret bulmazdı. Ve kezâlik remz vardır ki الفرار مما لا يطاف من سنن المرسلين vefkince ukūbet-i ilâhiyyeden, muâfâtına ilticâ eylemek ve havf-ı satvetten, eşrâr arasından hicret etmek, emr-i meşrû'dur. Ve evliyânın ba'zı mugayyebâta ıttılâ'ı, ta'rîf-i ilâhî iledir. Onun için subh-i sâdık gibi nûru bâhir ve eseri zâhirdir. Ve'l-hamdüli'llâhi teâlâ. (Nukile min **Kitâb-ı Hitāb** Eş-Şeyh İsmâil Hakkı k.s.)

***er-Rahmâni'r-rahîm** (الرحمن الرحيم) : Öyle Allâh ki, dünyâda ve âhirette ni'metleri ihsân edicidir. Ondan gayrı bir kimse bir kimseye bir habbe ve bir dâne vermeğe kādir değildir. Kulun bundan nasîbi, zâhir ve bâtınıyla Allâh Teâlâ'ya teveccüh eylemektir. Dahi ancak Allâh Teâlâ'ya dayana ve sığına. Dahi sırrını ancak Allâh Teâlâ'nın zikrine meşgūl kıla. Dahi ancak Allâh Teâlâ'dan yardım taleb eyleye. Dahi Allâh Teâlâ'nın gāfil kıldığını, gaflet tarîkinden Allâh Teâlâ'ya döndüre. Ve va'z ve nasîhatle ve lütf tarîkiyle, ünf tarîkiyle değil. Dahi Allâh Teâlâ'nın âsî kıldığına rahmet gözüyle baka, horluk gözüyle bakmaya. Dahi küll-i ma'siyet ki âlemde cârî olur, nefsine ma'siyet gibi bile. Ol ma'siyeti âlemden gidermeden taksîremmâ eylemeye. Dahi ne kadar muhtâcîn **[242-a]** vâr ise, hâcetlerini gücü yettiği kadar görüvere. Dahi komşusundan ve köyünde bir fakîri terk eylemeye. İllâ hâcetini görmekle ve fakrını def'le kāim ola. Yâ malıyla, yâ câhıyla, yâ hakkında şefâatıyla gayra sa'y etmekle. Eğer bunlardan âciz olur ise, duâ ile ve hüzn izhârıyla yardım eyleye. Onun üzerine hâcetini revâ etmek sebebiyle sanki ona ortak ola. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Rahmet-i imtinân** (رحمت امتنان): Vehbî olan velâyetin ismine, rahmet-i imtinân derler.

***Rahmet-i îcâb** (رحمت ايجاب) : Kesbî olan velâyetin ismine, rahmet-i îcâb derler. Rahmet, ihyâ ve ibkā eder demektir. Onun için, rahmet-i ilâhiyye gālib ve taalluku akdemdir.

***Ridâ ve İzâr** (ردا و عزار) : Baştan aşağı örtülene ridâ derler. Yarı belden aşağı örtülene izâr derler. Ve dahi ridâ sıfât-ı Hak ile zuhûrdan ibârettir.
***Ridâ'** (رداء) : Bekāyı bürünmek ma'nâsınadır.

***Er-Rezzâk** (الرزاق) : Öyle Allâh ki rızka muhtâc olanların küllîsinin rızıklarını vericidir. Kulun bundan nasîbi, bunun ma'nâsını tahkîk eylemektir. Yakînen bilmek için ki buna lâyık olmaz, illâ Allâh Teâlâ lâyık olur. Pes, imdi rızka muntazır olmaya, illâ Allâh Teâlâ'dan olmasına muntazır ola. Pes, imdi "külliyâ" emrini Allâh Teâlâ'ya ısmarlayıp, ona tevekkül eyleye. Dahi elini Allâh'ın hazâini kıla. Ve lisânını, nâsla Allâh beyninde vuslat kıla. Erzâk-ı rûhâniyye ve cismâniyyenin vusûlünde irşâd ve ta'lîm ve sarf-ı mâl ve duây-ı hayr ile, dahi bunun gayrı ile, hattâ bu sıfattan hazz-ı vâfire yetişe. Fe'fhem. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Rasûlün ve Nebiyyün** (رسول و نبى) : Rasûl, "feûl" sıygası üzere bi-ma'nâ mef'ûldür. Mürsel demektir. Taraf-ı Hak'dan kâffe-i inâma risâlet ile meb'ûs ve gayr-ı metlüvv olan kitâb-ı rabbânî ile mübeşşerdir. Ve vaz'-ı şerîat ile mükeremdir. Lafz-ı nebî, irtifâ' ma'nâsına olan nübüvvetten "faîl" bi-ma'nâ "fâil" sıygası üzere reffü'ş-şân demektir. Cümle üzerine ulüvv ve irtifâ'ı olucu demektir. Yâhut nebe'den ism-i fâildir. Muhbir-ani'llâh demektir. Lugatte ma'nâsı budur. Ammâ ıstılâhda olan ma'nâsı, ilhâm-ı rabbânî ile müşerref zât-ı sütûde sıfât ve kemâlât-ı nefsâniyye ile mevsûf dâi-i ila'llâh olan kimsedir. Va'llâhu a'lem.

***Rasûlü'l-melâhim, Rasûlü'r-râhat** (رسول الملاحم , رسول الراحة) : Melâhim, vakāyı'-ı kebîredir ki onda kıtâl olur. Hattâ luhûm-i kutelâ çok olan ma'rekeye mülhame derler. Onda lahm çok olduğuna binâen. Pes, rasûlü'l-melâhim demek, cihâdla me'mûr vakāyı'-ı azîme sâhibi ülü'l-azm rasûldür demek olur.

***Rasûlü'r-rahmet** (رسول الرحمة) : Emrine mutî' olan tavâyıf-ı mü'minîne râhat eriştirici rasûldür. Ve temerrüd eden küffâr-ı hâk-sârı hümûm ve gumûm ve âlâm ve şedâide ilkā edicidir. Ve dahi ümmet-i sâlife, üzerlerine ta'yîn olunan tekâlîfde meşakkat-i kesîre ve ecr-i kalîl olmuş iken, onların zamân-ı bi'setinde meşakkat, ref' ve tahfîf ve tāât ve ibâdâtın ecr ü mesûbâtı noksân olmayıp, belki muzâaf kılınmıştır. Ve nâsa cânib-i ilâhîden getirdiği ahkâm-ı şer'iyye ve evâmir ve

nevâhî ve akāid-i hakkayı teblîğ ve maânî ve esrâr-ı furkāniyyeyi takrîr ve beyân buyurdukta, kalıp nâsdan dağdağa-i **[242-b]** reyb ve gümânı kam' ve izâhe edip, râhat-resân oldukları eclden, rasûlü'r-râhat tesmiye olunmuştur. Rasûlü'r-rahmet dahi, esâmi-i kerîmelerindendir. Ma'nây-ı vasfîsi oldur ki, "rahmeten li'l-âlemîn" ba's olunmuş, mazhar-ı ilhâmât-ı ilâhiyye ve mahall-i ebhâs-i Kur'âniyye, sâhib-i şerîat-ı garra ve vâzı'-i kavânîni sem'ha-i hanefiyye-i beyzâdır (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***er-Reşîd** (الرشيد) **:** Öyle Allâh ki, mevcûdâtı gāyetine sürücüdür, sedâd tarîki üzere. Min-gayr-i işâretin müşîrin ve lâ tesdîdi müseddidin. Kulun bundan nasîbi, şol kimse nâsa dîn ve dünyâdan kendilere lâzım olan yerde tedâbir-i sâibeye delâlet eylemekdir. Pes, imdi muktezây-ı akl ve şer'a tâbi' ola. Muktezây-ı hevâ ve tab'ından kaça. Fikri hatāy-ı zelleden ve ef'âli fesâddan masûn olsun için.

***Rızâ bi'l-kazâ** (رضا بالقضا) **:** Kazâya rızâ demektir.

***Rızâ bi'l-kalîl** (رضا بالقليل) **:** Kanâat bi'l-mevcûd, Hak'dan gelen nesneye râzı olmaktır. Kanâat bi'l-mevcûd, mevcûda kanâat etmektir.

***Rızâ** (رضا) **:** Dâim belâya kāil olup Allâh Teâlâ'dan bilmektir.

***Rızâ ve teslîm** (رضا و تسليم) **:** Rızây-ı Hak Teâlâ'yı taleb, yine Hakk'ın rızâsı içindir. Yoksa izhâr-ı keşf ve kerâmet için ve nefsin safây-ı rûhânîsi için olmaz. Zîrâ terk-i edebdir. Sa'y ve mücâhede ve lutf ve ihsân ve zikr ve fikr ve hayr ve hasenât ve in'âmın Hak rızâsı için olup, cennet ve hûr ve kasûr ve huzûr-i yezdân için olmasın, kâmil olsun. Ve nefsin kemâli sebebiyle kutb olayım ve gavs-ı a'zam olayım ümîdiyle olmasın. Ve cümle ef'âl ve akvâlin mukābelesinde Hak'dan ücretim rü'yettir me'mûliyle olmasın. Ücret me'mûlü ağasından ancak ırgatlara olur. Merdân-ı hüdâ onu irtikâb etmezler. Hak Teâlâ ezelde seni her ne makāma lâyık görüp halk etti ise, ihsân eder. Amelin mukābelesinde velî olmak me'mûlün olsa, me'mûlü terk edip اسئلك رضاك [Rızanı isterim] demeli. Hattâ amelin mukābelesinde ücret olarak Hak Teâlâ seni kutb eder. Me'mûl ettiğinde senede bir kere tecellî-i cemâl edecek ise, me'mûlü terk edip اسئلك رضاك [Rızanı isterim] desen, belki günde bir kere tecellî-i cemâl eder. Bâb-ı rızâda tarîk-i Hakk'ın harem-i kudse akreb olanı ve gāyetle ahsen ve âsânı budur ki, sende ef'âl ve akvâl ve ibâdât ve hayrât ve hasenât ve zikr ve fikr ve huzûr ve murâkabenin ve cemî' ef'âl-i hasenenin hâssasından ve nûrundan ve ecrinden bi-gayr-i hisâb olursa dahi bir zerre kadar kendi nefsin için hıfz etmeyip, cümle enbiyâ ve evliyâ ve mü'minîn ve mü'minâtın ve usât-ı müslimînin ervâhına hediyye eyleyip, amel-i sâlihden bir amel etmemişsen ve inda'llâh kıymet eder bir fi'l senden sâdır olmamıştır. Sen hemân mutlak bir topraksın. Toprakdan dahi alçaksın. Zîrâ toprakda neler var ki nice bin emâneti hıfz edip rûy-i zemînde olan mahlûkun rızkların bitirip, nice mekrûhları tebdîl edip pâk eyler. Sende ne hâssa **[243-a]** vardır ki benim lâşem yere düşse, ol mahalde çürüse, yerinde bir dahi ot bitmez deyip, nefsine fırsat verip, "ene" deyip âsî olma. Zîrâ Bâyezîd-i Bestâmî (k.s.) Hazretleri, yetmiş yıllık ibâdeti ve tāat sevâbını, rızâen-lillâh sırrına vâkıf oldukta, iki pâreye satıp taksîm etmiştir. Zîrâ nefs kendinden sâdır olan amelleri rûhi'l-kuds ile Hakk'ın beyninde perde ve hicâb olduğun bilip, hîle ile ücret me'mûlüyle sevâbdır, nûrdur diye gönülde saklar ki senin rûhun tecellî-i cemâlden mahcûb ola. Ol nûr ki abd ile Hak beyninde hicâb ve perde ola. Bana lâzım değildir demek kemâl-i irfândandır. Cümle gaflette Hak'dan mahcûb esrâr-ı ilâhîye vâkıf olamadıkları ancak ilm ve amellerine ittikā edip derler ki, huzûr-i Hakk'a vardığımızda elimiz boş bulunmasın dedikleridir. İbâdetlerimiz ve nâfilelerimiz ve hatm ve Kur'ân ve zikr ve tevhîd ve ihlâsımız ve sevâblarımızın cümlesi yedimizde sermâye-i saâdettir. ان الله لا يخلف الميعاد (Âl-i İmrân,3/9) [Şüphesiz Allâh sözünden caymaz] dır. Va'd-i kerîmi vardır ki amelimiz ücreti isyânımızı afv edip, elbette cennete idhâl eder ve bize hûri kızları ihsân eder ümîdiyle من رحمة الله لا تقنطوا (Zümer,39/53) [Allâh'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin] âyetini okurlar. El-ân mukarrebîn kullarına ihsân eylediği cennet-i irfândan gāfil olup, cennet dediği cennetin adı nedir bilmez. Hânenin lâzım olan sâhibidir. Bilmeyen hânesinin tâlibidir. Bilmeyip ve kalb-i selîmi bulmayıp gelecekte ararlar. الانتظار اشد من النار [Beklemek, ateşten daha şiddetlidir] ücret-i me'mûlüyle ibâdet edenler, şu kadar bu kadar oruc ve sâir ibâdât hediyyelerim ile yâ rabb kapına geldim. Kabûl edip hediyyelerim mukābelesinde bana cennet ve hûr ve gılmân ve kasûr ihsân eyle diye bedende olan metâ'ları pâdişâhlar pâdişâhına gösterdikte, Hak Teâlâ yüz yirmi dört bin peygamberinin ve habîb-i fahr-i âlemin ve ümmetinin insân-ı kâmillerinin ihlâsıyla bî-farz ve bî-illet mutlak rızâsı için eyledikleri tāatı, hazînelerini açıp, ol sâile ya'nî âbide gösterdi. Ol sâil kendi

yedinde ittikâ ettiği şirk-i hafîyle ve gafletle olan cemî' ibâdâtı metā'ını arz ettiğinden nice nâdim olmaz. Maa-hâzâ, ولا يشرك بعبادة ربه احدا (Kehf,18/110) [Ve Rabbine kullukta hiçbir ortak karıştırmasın] buyurulmuştur. Şirk-i hafîyle ve ucbla ücret me'mûlüyle pür-garaz ve pür-illet olan ibâdâtı öyle kerîm ve alîm pâdişâha arz etmek, gaflet ve hamâkattir. Ârif ve âgâha lâyık olan budur ki bâb-ı şâha ki fenâda gönül kapısıdır, ol lutfe vardıkta bi'l-cümle nehy-i dest ve bî- vücûd ve muhtâc ve aç, zelîl ve fakîr ve hakîr ve nâ-çâr olup, huzûr-i ma'nevîde bu yeni burak, nehy-i dest elleri bağlı mahv ve fânî olup, lâ-şey' olup, durmalıdır. Muhammediyye kitâbında demiş, bu makām için ki , kapımızda zelîl oldur dur huzûrâtı elleri bağlı, ki ya kîm aynımız sana ayân ola bilâ-ayn. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Rızâ ve Teslîm** (رضا و تسليم) **:** Kendilerinin tadbîr ve tasarruflarını aradan kaldırıp, haklarında her ne vâki' olur ise, **[243-b]** râzı ve teslîm olurlar. Ve halkın reddi ve kabûlü onkların katında berâberdir. Matlûbları husûle gelmesiyle mesrûr veyâ adem-i husûlüyle mağmûm olmazlar. El-hâsıl fenâ-fi'llâh hâsıl olmayınca, rızâu'llâha nâil olunmaz. Fenâ-fi'llâh dedikleri senin senliğinve benliğin ya'nî vücûd benimdir sanılarını bi'l-külliye gidermekten ibârettir.

***Rızâullâh ve Rızâ-i rasûlillâh ve Rızâ-i vâlideyn ve Rızâ-i esâtîz ve meşâyih :** Hadîs-i şerîfde gelir ki: "Bir kimse vâlideynine nazar-ı rahmetle nazar etse, defter-i ameline bir hacc-ı makbûle sevâbı yazılır." Dediler ki: "Yâ rasûlallâh! Yâ günde yüz kere dahi nazar etse dahi böyle midir?" Buyurdular ki: "Yüz kere dahi nazar etse her nazarına bir hacc yazılır." El-hâsıl mü'minin maksûdu rızâullâh olunca hânedeki sebeb-i rızâyı koyup, hâricde rızâ taleb etmenin ma'nâsı yoktur. Eğerçi a'mâlde biri birine nisbetle tefâvüt çoktur. Fe-emmâ Allâh ve Rasûlullâh'ın rızâsından sonra rızâ-i vâlideyn cümlenin fevkindedir. Ve rızâ-i vâlideynde rızâ-i esâtîz ve meşâyih dâhildir. Fe-emmâ bunların hukūku şereflerinden ve hurmetlerinden ve vâlideynin hukūku ta'b ve zahmetlerinden ötürüdür. (**Tuhfe-i Atāiye-i Hakkı Efendi**)

***Rızâ ve Teslîm** (رضا و تسليم)**:** Rızâ ya'nî kendi nefsinin rızâsından çıkıp, Allâh Teâlâ'nın rızâsına duhûl etmektir. Bu ise ahkâm-ı ezeliyyeyi teslîm ve tedbîrât-ı ebediyyeye tefvîzdir ki onda nizâ' ve i'tirâz-ı nefsânî yoktur. Mevt-i tabîîde olmadığı gibi. Ya'nî fenâ-i hissîde nüfûs mürde olup, ahkâm-ı ilâhiyye hakkında çün ve çerâ etmediği gibi, gerekdir ki fenâ-i ma'nevîde dahi bu hâl vâki' olup, ahkâm-ı ezeliyye hakkında cedel etme ve i'tirâz ve muhâlefet tarîkine gitme. Zîrâ onun aklından Hakk'ın ilmi evsa'dır. Akl dahi hôd onun atāsıdır. Çünki herkesin mûceb-i isti'dâdı üzerine her nesne ezelde takdîr ve ebedde tedbîr olunup ahkâm ve ibram olundu ki noksanı kābil değildir. Zîrâ takdîr ilm-i tâm ve tedbîr hikmet-i bâliğa üzerine mebnîdir. Bu cihetten abde lâzım olan, kabûl ve rızâdır, yoksa redd ve saht değildir. Ve tab'a muhâlif olan takdîri redd etmek değil, belki âşık olan onu tab'a muvâfık olan gibi, kabûl eder. Zîrâ ma'şûkta fânîdir. Ve fânîden sayt ü sadâ gelmez. Belki hükm ma'şûkundur. Ve bu makāmda ba'zı urefâ demiştir, Her ki Eyyûb'un belâsın sevdiğinden çekmedi, giymedi ol yâr elinden hil'at-i abd-i şekûr. Ey mü'min, insânın beyne ve beynullâha olan ahlakın ahseni rızâ ve teslîmdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : عند الله الاسلام ان الدين (Âl-i İmrân,3/19) [Doğrusu, Allâh indinde din islamdır] İslâm ile murâd, fi'l-hakîka islâm-ı hakîkîdir ki millet-i ibrâhîm dedikleri budur. Zîrâ İbrâhîm (a.s.) nâr-ı nemrûda tarh olunduğu vaktte cebrâil ona gelip, iânet sadedinde oldukta, "lâ hâcet" dedi. Ve Hakk'a hâlini arz hakkında dahi lisâna bir kelime getirmedi. Nitekim ba'zı ârifler demişlerdir ki, ben cemî' umûrumu mahbûb-i hakîkî olan Allâh Teâlâ'ya ısmarlamışımdır. Dilerse beni lutfuyla ihyâ eylesin ve dilerse imâte eylesin ki onun lutf ve kahrı benim indimde berâberdir. **[244-a]** Zîrâ lutf ve kahrın mebde'i mahbûbdur. Çünki muhibb mahbûba vâsıl ve belki onda fânî ola. Cemî' izâfât ve kuyûd dahi fânî olur ki ez-cümle lutf ve kahrdır. Pes, zâta meşgūl olan kimseye sıfata iştigāl kapısı olmaz. Zîrâ sıfat zâtın perdesidir. Ef'âl sıfatın ve âsâr dahi ef'âlin perdesi olduğu gibi. Pes, şol kimse ki kendi irâdetiyle hucb-i zulmâniyye-i beşeriyye ki âfât makūlesidir, ondan mürde ola. Ya'nî ol hicâbları izâle eyleyip, taayyünâttan vücûdunda eser kalmaya. Allâh Teâlâ onu sâbık-ı gāyeti nûruyla ihyâ ve tenvîr eyler. Ve zulmet yerine nûr ve mevte bedel hayât getirir ki ona hayât-ı hakkāniyye derler. Zîrâ fânî eriyip ve akıp gittikçe bâkî zuhûr eder. (Hakkı Efendi)

***Rağbet** (رغبت) **:** Rağbet dedikleri, üç türlüdür: Biri, nefsin sevâba rağbeti ve biri kalbin hakîkata rağbeti ve biri sırrla Hakk'a rağbetidir.

***Refîü'r-rüteb** (رفيع الرتب) **:** Merâtib ve makāmâtı refî' ve âlîdir. Merâtib-i hissiyye cihetinden rif'at ve şân ve i'tilâ-i mekân sâhibidir. Ve makāmât-ı gaybiyye cihetinden ki vüsûl-i ilallâha

mevsûle rüteb ve makāmâttır. Cümleden rüteb ve makāmâtı a'lâ varmaktır. Ol cihetten refîü'r-rüteb tesmiye olundu. Ve dahi derecât-ı cinândan Rasûl (a.s.) hazretleri'nin derecâtı cümleden erfa' ve kurb-i hazrette dahi merâtib-i cümle-i mukarrabînden erfa'dır. Onun için refîü'r-rüteb tesmiye olundu. Allâhu a'lem bi's-savâb. (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Refref** (رفرف) **:** Şol bisât-ı arîzdir ki üzerine cülûs ederler. Nitekim Leyle-i Mi'râcda sidreden güzer etmek murâd olundukta, burâk sidrede kalıp orada bir yeşil refref zâhir olup, onun üzerine cülûs ettiler. Ve ilâ mâşâallâh gittiler.Ve bu refref gerçi ahâdîsde zikr olunmamıştır velâkin inde'l-meşâyih müttefekün-aleyhdir. Ve yeşil olduğu, nûr-i ahdara işârettir ki nûr-i rûhdur. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet'in (s.a.v.)ümmetini da'vet ve irşâdı makām-ı rûhdan vâki' olmuştur ki makām-ı a'deldir. Onun için etbâı çoktur ve kemâl-i i'tidâli şuradan ma'lûmdur ki Allâh Teâlâ ونفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] buyurmuştur, ونفخت فيه من سرى [İçine sırrımdan üfledim] dememiştir. Pes, rûhad avâm va havâss ve mutî' ve âsî berâberdir. Ve bu iştirâk sebebiyle da'vet ve kabûl âsândır. Mertebe-i sırr ise, havâssa mahsûsdur ki onun için Hazret-i Nûh (a.s.)ın da'vetini ekall-i kalîl kabûl etti. Zîrâ da'veti, mertebe-i tenzîh-i sırfdan ve makām-ı sırrdan idi. Ve bu şerîat-ı muhammediyyenin kemâlini gör ki tenzîh ve teşbîhin ikisini bile cem' etti. Cem'de ise sühûlet vardır, zîrâ halkın fehmine akrebdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : ليس كمثله شئ وهو السميع البصير (Şûrâ,42/11) [O'nun benzeri bir şey yoktur, O herşeyi işiten ve bilendir] Ve bundan gayrı dahi nice nuût-i kevniyye vardır. Dahk ve ferah ve ityân ve istihzâ ve mekr ve emsâli gibi ki kemâl-i kevnî mertebesinden zuhûr etmiştir. Eğerçi Allâh Teâlâ ganiyyün-bi'z-zâttır. Velâkin bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfât merâtib-i muhtelife i'tibâr olunmak, fî-nefsi'l-emr gınây-i mezkûru münâfî değildir.

Ve hadîs-i kudsîde gelir ki, سر الانسان سرى و سرى سره Ya'nî insânın sırrı, sırr-ı Hakk'ın zâhiri ve sûretidir. Ve Hakk'ın sırrı, sırr-ı insânın bâtını ve hakîkatıdır. Ve sırr-ı insândan murâd, hakîkat-ı insâniyyedir ki sûret-i ilâhiyye üzerine zâhir olmuştur. Nitekim hadîsde gelir : على صورته خلق الله ادم [Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı][143] Ve hakîkat-ı mezkûre mertebe-i gaybdan menzile-i şehâdete tenezzül ettikte, Allâh Teâlâ ona cemâl ve celâli ile tecellî eyleyip **[244-b]** cânib-i şarkîsinde nûr-i cemâl ve cânib-i garbîsinde zulmet-i celâl îdâ' eylemiştir. Ve nûr-i cemâle bir melek hâdimdir ki ol hakîkat sâhibini Hakk'a da'vet ve hidâyet eder. Ve zulmet-i celâle bir şeytān havâle kılmıştır ki sâhibini bâtıl ve dalâle çeker. Ve her kimin ki hakkında kadem-i sıdk ya'nî inâyet-i ezeliyye sebk etmiştir ve ol melek onu nûr-i cemâl vesâtatıyla Hakk'a cezb eder. Ve refref-i himmet üzerinde mi'râc-ı rûhânî eyleyip, vatan-ı asla vâsıl olur ve kalb ve kalıbı nûrâniyyet bulur. Ve her kim ki gāyet-i mezkûre ve feyz-i akdesden mahrûm ola, ol şeytān onu zulmet-i celâl vesâtatıyla bâtıla cerr edip, kalb ve kalıbı zulmet içinde kalmağa bâis olur. İşte kurenâ-i sû'den men' olunmak ma'nây-ı mezkûr içindir. Zîrâ cinnin şeyâtîni olduğu gibi, insin dahi şeyâtîni vardır ki insânı ağvâ ve idlâl ve izlâl ederler. İnsânda ise cehl ve gavâyete meyl ziyâdedir. Pes, ednâ bahâne ile nûrdan ziyâde nâra tahavvül eder. Ve mesel-i meşhûrdur ki derler: "Üzüm üzüme göre kararır". Ya'nî sâlihlere yâr olanlar sâlih ve fâsıklara musâhib olanlar dahi fâsık olurlar. Zîrâ sohbet cezzâb ve sârîdir. Ve rıdâ' tağyîr-i tab' etmek mukarrerdir. Ya'nî iyinin sütü dahi iyidir. Zîrâ iyilik onun cemî' eczâsına sârîdir. Pes, iyi adamın kanı dahi süttür. Onun için haccâm-ı nebî olan Muammer (r.a.) dem-i hacamatı nûş etti. Ve dem-i nebevî ona şerbet geldi. Fe-emmâ hani böyle i'tikād ve muhabbet. Ve yaramaz kişinin sütü dahi kandır. Zîrâ bedel ki cümle-i a'zâya sereyân etmiştir. Onun için ba'zı ulemâ ve urefâ ki vâldelerinin gayrıdan fi'l-cümle şîr-hûr olmuşlardı. Âhir yollarına geldi ve ol berzahdan halâs olunca zahmet çekdiler. İşte refref-i hüdâya cülûs etmek herkesin şânından değildir. Ve illâ herkes zât-ı Hakk'a mühtedî olup, kābe kavseyn ev ednâya urûc lâzım gelirdi.

Ve bir refref dahi vardır ki ona "refrefü'd-dürr ve'l-yâkūt" derler ki ba'zı isrâ onda Cenâb-ı Nübüvvet ve Cibrîl (a.s.) semâ-i dünyâda onun üzerine cülûs etmişlerdir. Ve orada ba'zı tecelliyât-ı ilmiyye hâsıl oldukta, Cibrîl mağşiyyun-aleyh olmuştur. Zîrâ insân ve melek bilmediği ve görmediği nesneyi, hakîkatı üzerine bilse ve görse hayrete düşer ve mütelâşî olur. Onun için Ashâb-ı Kehf hakkında gelir ki: لواطلعت عليهم توليت منهم فرارا ولملئت منهم رعبا (Kehf,18/18) [Onlarla karşılaşsaydın, mutlaka onlardan kaçardın ve gördüklerin karşısında korku dolardı için] Ya'nî bu firâr ve ru'b hakîkat-ı hâle ittılâ'ladır. Ve illâ nice mahcûb ve câhiller onları görüp, sâire kıyâs ederler. Ve nefslerinde firâr ve kalblerinde ru'b ve havf hâsıl olmaz. Fe-emmâ şunların kîm ilm-i mukaddem ve temkîn-i kalbi ola, mahall-i hatarda bî-pervâ olurlar. Ve onlara mübtedîler gibi mezîd ızdırâb gelmez. Ve tecelliyât-ı ilâhiyye dahi böyledir. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet'e vahy fücâeten geldikte, mütelâşî olmadı. Zîrâ mücâhedesi sebk etmişti ve ol ma'nâya müteheyyi' idi. Ve

[143] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; İbn Hanbel, II, 244, 251.

Cibrîl'in ol hâlde ona muânaka ve sıkması, kendi rûhâniyyetini ona ilkā için idi. Nitekim şeyh-i kâmil ile mürîd-i müstead arasında ba'zı evkātte cârîdir. Ya'nî şeyhin mürîdi kendi nefsine zamm etmesi veyâ hırkasını ona ilbâsı veyâ femini takbîli veyâ mine'l-karn ile'l-kadem **[245-a]** nefh-i nefesi onu ihyâ ve hâlini ona ilkā içindir. Ve ne kadar hakāyık-ı ilâhiyye ve tecelliyât-ı rahmâniyye vâr ise, ilm ve amel arasından tevellüd eylemiştir ki ilm latîf ve amel kesîfdir. Zîrâ ilm kalb-i latîfin ve amel kalıb-ı kesîfin hâlidir. Belkıs gibi beyne'l-cinn ve'l-ins tevellüd eylemiştir. Zîrâ vâlidesi insiyyedir ve pederi cinnî idi. Onun için Belkıs sûret-i hissiye kabûl etti ve beşer arasında tevellüd eyledi. Ve eğer aksi olaydı, inde'l-cinn tevellüd ederdi ve inde'l-ins eser belirmezdi. Zîrâ cinne rûhâniyyet gālibdir. Onun için eğer melek ve eğer cinn latîf ismine dâhillerdir. Eğerçi her birinin letāfeti bir yüzdendir. Zîrâ melek nûrdan ve cinn mâric-i nârdandır. Ve bundan zâhir oldu ki, ilm-i mücerred ve amel-i mücerredle sâlik Hakk'a ermez. Belki ikisini bile cem' etmek gerekdir. Zîrâ latîf ve kesîfin ictimâ'ından âyine zuhûr eder. Nitekim âyine dedikleri camdan ve zuhûrunda olan tılâ'-i üsrubdan ibârettir ki evvelkisi latîf ve ikincisi kesîfdir. Şol ki ilm-i mücerredle kalmıştır, ona aşk derler ki tāife-i mezmûmdur. Ve şol ki amel-i mücerrede meşgüldür, ona zâhid derler ki bu tāife hôr-bîndir. Hôd-bîn ise hak-bîn olmaz ve nefsle rûh bir yerde cem'iyyet bulmaz. Ya'nî nefsde istiklâl olmayıp, rûha tâbi' olmak gerekdir. Âyinenin tılâsı âyineye tâbi' olduğu gibi. Fe'fhem cidden. El-hâsıl, tılâ kafa ve âyine vechdir. Çünki kafa veche tâbi' ola, mecmû'u vech olur. Fe-emmâ vech kafaya tâbi' olsa, mecmû'u kafa olur. Bu ise ehl-i kemâl sıfatı değildir.

Nazm :

Gönül âyinesin sâf et, tecellî eyleye tâ Hak,
Hakk'ın dîdârına tâlib olan, çeşmin açar mutlak.
Dilersen râkib-i refref olup Hakk'a rücû' etmek,
Bülend et himmeti, uçma hevây-ı nefsde alçak.
Nazar kıl şeş cihetten pertev-i şems-i tecellîye,
Hüdâdan gayrı var mı bir görünür dîdene pek bak.
Ne görsün bu ciğerde dâğ-i derdi şol ki a'mâdır,
Ne bilsin ilm-i hâli şol ki sadrı olmadı münşakk.
Komazlar bezm-i feyze ehl-i zühdü bir ayak aslâ,
Veren uşşâk-ı hakdır fi'l-hakîka meclise revnak.
Açarlar bâb-ı Hakk'ı kar' eden tālibler ey Hakkı,
Hüdâ fettâhdır elbette kalmaz bu kapı muğlak.

(Nukile min **Kitâb-ı Müzîlü'l-Ahzân**)

***er-Rakîb** (الرقيب)**:** Nâsın cem'îsinin ahvâlin murâkabe edicidir. Dahi eşyânın küllîsini murâkabe edicidir. Pes, imdi semâvât ve arzda Allâh'ın ilminden miskāl zerre baîd olmaz. Ya'nî şol hâfızdır ki ibâdın ef'âl ve akvâl ve ahlâkından bir şey' ona gāib olmaz. Kulun bundan nasîbi, nefsi üzerine rakîb olup da Allâh Teâlâ kendinin üzerine sırrında ve alâniyetinde muttali' olduğunu bilmekdir. Dahi şeytān ansızdan fırsat bulup gaflet üzere helâk etmesin için, kalkanın ahz eylemekdir. Pes, imdi mülâhaza eyleye şeytānın gelecek yerlerini, tarîk-i mecârîleri dahi sedd eyleye.

***Rakk-i menşûr** (رق منشور) :* Vücûd-i mutlak.

***Rakam, Ratem, Rabbem** (رقم , رتم , ربم) :* Bu üç kelime, alem-i ilâhî ile mersûm olmuş zâhir oldu. Zâhir olan budur ki, bu âlem-i esmâ ve sıfât rakam makūlesidir ki nakş-ı ilâhîdir. Ve retem ki tezkîr için usbuga akd **[245-b]** ettikleri hayttır (unutmamak için parmağa iplik bağlamak). Âlem-i mezkûr dahi tezkîr bâbındandır. Onun için يا ايها الناس diye hitāb-ı ilâhî vârid oldu. Zîrâ âlem-i kesrete nüzûl miyânında berâzi-i kesîre olmak sebebiyle vahdet olup, abde göre Hak'dan bu'd zuhûr etti. Bu cihetten derler ki, "gözden ırak olan gönülden ırak olur". Zîrâ beyne'l-habîbeyn vâki' olan mesâfât, hicâbdan hâlî değildir. Ve hicâb mûris-i nisyândır. İşte bu mahcûblar hâlidir. Fe-emmâ ekâmil-i mükâşifîn makām-ı indiyyette karâr-dâdedir. Ve kelâm-ı cerh ve tebdîl onların a'dâsına göredir. Ve kelimât-ı mezkûrede Hak ile Hakk'ın irtibâtına remz vardır zîrâ rakam ki kâtibdir, ketb ise bir harfi bir harfe zamm etmektir. Tâ ki kelime vücûd bula. Bundan ratem ve cem' ma'nâsı zâhir oldu ki beyne'ş-şey'eyn melhûzdür. Ve ratemde dahi ma'nây-ı zamm vardır ki ma'kūd ve ma'kūdün-bih ile hâsıldır. Bu cihetten gāyet-i işâret ratem oldu. Ya'nî ondan Rabb ile merbûb arasında olan irtibât zuhûr buldu. Maa-hâzâ, ratem ile rabbem kelimeleri tecnîs hattı üzerine vârid olduğundan letāfetten hâlî değildir. El-hâsıl âlem-i esmâ ve sıfât kabîlindendir ki

"rabbü'l-âlemîn" mertebesine dâldir. Ve ol mertebenin tafsîli âlem ve icmâl ve ihtisârı Âdemdir. Ve âlem âyine-i esmâ ve Âdem mir'ât-ı müsemmâdır. Bu cihetten ma'lûm oldu ki, ادم على صورته ان الله خلق [Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı][144] ya'nî Hakk'ın sûret-i hakîkiyyesi ve sûret-i mecâzîsi vardır. Âlem-i cem'e göre sûret-i hakîkiyye ve âlem-i farka göre sûret-i mecâziyyedir. Ve sûret-i hakîkiyyeden murâd, esmâ-i seb'asıdır. Fe'fhem cidden.

Ve sırr-ı rubûbiyyet dedikleri, izâfet-i mezkûredir. Pes, bu âlemde "rabbüm" denilir (bâ-i muvahhidenin zammıyla)allâh Teâlâ benim rabbümdür ve ben onun merbûbuyum ve miyânımızda nisbet-i esmâ ve izâfet-i sıfât vardır. Sultân-ı a'zamın vükelâsı ile aralarında bi-hasebi'l-merâtib niseb ve izâfât olduğu gibi. Ve âlem-i hakîkatte "rabbem" denilir (bâ-i muvahhidenin fethiyle). Mansûr انا الحق dediği gibi. Velâkin bu sırr-ı sırrı inde'l-kümmel mestûr ve mahfûz olmakla tekmîl-i nişâe edenler bu makûle da'vâyı lisâna getirmezler ve da'vâyı edenlerin hâlini terk-i edebe nisbet ederler. Zîrâ kâmil odur ki cem' ve farkın ikisini dahi mürâât ve muhâfaza eyleye. Tâ ki bâtını tevhîd-i hakîki ve zâhiri ubûdiyyet-i mahza üzerine olmakla nizâm-ı enfüs ve âfâk halel-pezîr olmaya ve cem' ve fark yerini bula ve deryâ ve sahrâ sırrı zuhûra gele. Bu cihetten rabbüm Allâh'dır demek, sahîh oldu. Nitekim Ekmeli'l-Mevcûdât (a.s.) "ene" demedi ya'nî câmiu'l-hazreteyn iken zâhirde hazret-i kevniyyeye nâzır oldu ve hazret-i ilâhiyyesini setr eyledi. Ve onun انا سيد الناس يوم القيمة [Ben kıyamet günü insanların efendisiyim] buyurduğu, da'vây-ı mezkûreden hâricdir. Zîrâ bu siyâdet ki kendi nefsi için isbât etti, siyâdet-i kevniyyedir. Maa-hâzâ onunla dahi iftihâr etmedi. Belki ihbârı, mücerred ümmete tenbîh için idi. Tâ ki yevm-i kıyâmette berây-ı şefâat devr-i ebvâb etmeyeler **[246-a]** ve doğru dergâh-ı muhammedîye geleler. Maa-hâzâ, enbiyâdan da'vâ sâdır olsa, uhdesinden gelmeğe kādirlerdir. Evliyâ ise onlar gibi değillerdir. Eğerçi ashâb-ı kerâmâttır. Ve kerâmât mu'cizâttan ma'dûddur. Zîrâ kerâmet ile mu'cizenin miyânında fark vardır. Ve efrâd-ı ümmetten her kim ki da'vâ sadedinde oldu, âhir mahcûc ve mülzem olup, uhde-i da'vâdan hurûc müyesser olmadı. Fe-emmâ terk-i da'vâ edenler âsûde-hâl oldular. (Nukile min **Kenz-i Mahfî** eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı k.s.celî)

***Rûh ve Sırr** (روح و سر) : Akl-ı evvel fevkinde olana rûh denilir. Ve kümmelîn kavline göre, rûh âlem-i ervâhda mahlûkdur. Lâkin sırr-ı mahlûk değildir. Ehlullâh demişlerdir ki, kalb-i insân ve nefs-i nâtıka ve rûh-i insânî ve hakîkat-ı insâniyye ve latîfe-i rabbâniyye, belki akjl-ı maâd cümlesi berâberdir ki rûh-i revândır. Ve bu esmâ ile müsemmâ olan kalb-i insân ol akl-ı küll olan rûh-i izâfî birle ol zamân hayât-ı câvidân bulur ki hayvân ve melek mertebelerin kat' edip insân-ı kâmil mertebesine vâsıl olmuştur.

***Rûh-i revân** (روح روان) : Rûh-i izâfîdir. Rûh-i revân, nefs-i nâtıkadır.

***Rûh-i revân ve Cân** (روح روان و جان): Revân aslında rûh-i insânî ma'nâsınadır ki hukemâ ona nefs-i nâtıka derler. Sâdât-ı sûfiyye katında nefs ve rûh ma'nâsına olan cân ve kalb bir ma'nâyadır. Beyt-i mesnevîde Hz. Mevlânâ'nın cândan murâdı, rûh-i revândır ki rûh-i izâfîdir, yoksa rûh-i hayvânî değildir. Zîrâ şeref-i küllî ile müşerref olan rûh-i menfûhdur. Rûh-i hayvânî menfûh değildir. Belki rûh-i menfûhun âsârındandır. Şeyh Ebû Alî Sînâ **Mi'râciyye Risâlesi** 'nde der: Revân ıtlâk olunsa murâd, nefs-i nâtıkadır. Ve cân ıtlâk olunsa, rûh-i hayvâniyyedir buyurur. Ve insân uykuda iken gezen rûha dahi rûh-i revân derler. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Rûh-i ilâhî** (روح الهى) : Asl-ı tecellî demektir.

***Rûh-i Muhammedî** (روح محمدى) : Âlem-i ceberût.

***Rûh-i izâfî** (روح اضافى) : Âlem-i ceberût .

***Rûh-i küllî** (روح كلى) : Âlem-i ceberût.

***Rûh-i a'zam** (روح اعظم) : Âlem-i ceberût.

***Rûh-i akdem** (روح اقدم) : Âlem-i ceberût.

***Rûh-i evvel** (روح اول) : Âlem-i ceberût.

***Rûh-i âhir** (روح اخر) : Âlem-i ceberût .

***Rûhâniyyetü'l-cevher** (روحانيت الجوهر) : Âlem-i melekût.

---

[144] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; İbn Hanbel, II, 244, 251.

***Rûh** (روح) : Kalb demektir. Rûh nefes-i rahmânîdir. Rûh vech-i mahsûs üzere olunan ilm-i gaybdır.

***Rûh-i cüz'î** (روح جزؤی) : Nefs-i nâtıka.

***Rûh-i küllî** (روح کلی) : Nefs-i küll.

***Rûh-i müdebbir** (روح مدبر) : Nefs-i nâtıka.

***Rûh-i emrî** (روح امری) : Hakîkat-ı muhammediyye.

***Rûh-i mahz** (روح محض) : Cibrîl (a.s.)a rûh-i mahz derler ki rûhu ayn-ı zâtîdir.

***Rûhullâh** (روح الله) : Îsâ (a.s.)a rûhullâh dediler. Tafsîli, kelimâtullâh bahsindedir.

***Rûhü'l-kuds ve Rûhü'l-emîn** (روح القدس و روح الامین) : Cebrâil (a.s.) mazharü'l-ilm ve'l-kavldir ki evvelki i'tibâr ile rûhü'l-kuds ve ikinci i'tibâr ile rûhü'l-emîn derler. (Hakkı Efendi)

***Rûhü'r-rûh** (روح الروح) : Ma'lûm ola ki, insân-ı kâmil rûhü'r-rûhdur. Ya'nî ervâh-ı beşeriyyeye rûh olduğu gibi, ervâh-ı melekiyyeye dahi rûhdur. İns ve cinn ve melek ve sâir eşyânın bekâsı ona menûttur. Nitekim rûh-i müdebbir rûhi'r-rûh ya'nî rûh-i hayvânînin rûhudur. Ve rûhi'r-rûh dahi rûh-i ilâhînin zâhiridir. Onun için sırr-ı insân sırr-ı ilâhîdir ki onun yüzünden zâhir olan âsârdan cümlesi âsâr-ı Hakk'a râci'dir. **[246-b]** Kamer yüzünden zâhir olan nûr, şemse râci2 olduğu gibi. Rûhü'r-rûhdan murâd, rûh-i müdebbirdir. Ve rûhdan murâd, rûh-i hayvânîdir ki rûh-i evâbindir. Onun mebde'i olan rûh-i müdebbir rûh-i meftûhdur. Ve belki rûh-i menfûhun sırrı olan rûh-i zâtîdir ki kümmel evliyâ bu rûhların hakâyıkı ile mütehakkıklardır. Rûh bi'z-zât zerât-ı bedenden her bir zerre ile biledir. Ve hem her bir zerreyi muhîttir. Ve hem ondan âgâhdır. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i Muhammedî** (روح محمدی) : اول ما خلق الله روحی[Allâh'ın yarattığı ilk şey rûhumdur][145] Ya'nî reşş-i vücûd-i aynî ile merşûş olan rûh-i muhammedîdir ki ondan evvel âlem-i emrden âlem-i halk ve ihtirâ'a kadem vaz' etmemiştir. Aleyhisselâmın hakîkatı ilmde evvel-i hakâyık olduğu gibi, rûh-i saâdetleri dahi âlem-i melekûtte evvel-i ervâh oldu. Ve rûh-i şerîfleri vâsıtasıyla âlem-i melekûtte ervâh halk olundu. Ve sûret-i şerîfleri vâsıtasıyla âlem-i mülkde suver halk olundu. Pes, sûreti zuhûrundan sonra ol suvere müteallike olan rûhlarında suver-i mezkûre kâmine ve mestûre oldu. Kelimât-ı lafziyyenin maânîde kemûnü gibi. Vaktâ ki sûret zâhir oldu, ervâh kâmine oldu. Maânînin kelimât-ı rakamiyyede kemûnü gibi. Kezâlik ervâh dahi hakâyık-ı ilmiyyede kâmine oldu. Kezâlik hak yık dahi şuûn-i zâtiyyede kâmine oldu. Kezâlik şuûn dahi vahdet-i zâtta kâmine oldu. Pes, şuûn hakâyıkla hakâyıkta zâhir oldu. Lâkin ol şuûn ahkâm ve âsârıyla zâhir oldu, aynıyla değil. Kezâlik hakâyık dahi ervâhda ervâhla zâhir oldu. Lâkin ol hakâyık ahkâm ve âsârıyla zâhir oldu, aynıyla değil. Kezâlik ervâh dahi suverde suver ile zâhir oldu. Lâkin ol ervâh ahkâm ve âsârıyla zâhire oldu. İmdi, suver şekliyle zâhire ve ervâh şekliyle bâtınadır. Zîrâ ervâhın taayyün bulacak şekli yoktur. Pes, suverde ervâh, ahkâm ve âsârıyla zâhire olur, şekliyle değil. Zîrâ onun dahi şekli yoktur. Kezâlik Hak Sübhânehû ve Teâlâ bunların küllîsinde ahkâm ve ef'âl ve âsârıyla zâhir oldu, şekille değil. Zîrâ Hak Teâlâ şekilden münezzehdir. Pes, onun zuhûru küllü şey'den azherdir. Pes, Hak Teâlâ'nın hakkında zuhûr ve butûn sâdık ve sâbittir. Nitekim buyurur : هوالاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur, görünen ve görünmeyendir] Pes, evvel olduğu, şuûn ve ef'âl ve ahkâmıyla zuhûruna nisbet iledir. Yoksa onun için kendine emrin rüc'una nisbetle evvel ve âhir vardır demek değildir. Ve dahi kümmel-i vâsılînin kulûbüne nisbetle onun için âhir ve zâhir vardır demek değildir. Ve Hak Teâlâ kâfirîn ve câhidînin kulûbüne nisbetle bâtındır. Pes, Hak Teâlâ butûn vaktinde zâhir ve zuhûr vaktinde bâtındır. Ve ayn-ı zuhûrunda evvel ve ayn-ı evvelinde dahi evveldir. Ve Hak Teâlâ evvel ve âhir ve zâhir ve bâtını muhîttir. Nitekim buyurur : والله من ورائهم محیط (Bürûc,85/20) [Fakat Allâh arkalarından kuşatmıştır] (Hakkı Efendi)

***Rûh-i Muhammedî** (روح محمدی) : Ma'lûm ola ki, vesîle-i cennette dâr-ı nebevîde olan şecere-i tûbânın ağsânı guref-i cinâna dolduğu gibi, Fahr-i Kâinât (aleyhi efdali't-tahiyyât) Hazretleri'nin kalb-i münîrleri vesîle cenneti menzilesinde olup, rûh-i mukaddesleri اول ما خلق الله روحی [Allâh'ın yarattığı ilk şey rûhumdur][146] mantîki ile miftâh-ı ervâh **[247-a]** olup, enbiyâ ve evliyâya vesîle-i rûh-i izâfî olmakla ve ale't-tertîb sâir ervâh-ı benî Âdem ve cemî' zî-rûh olanlara kezâlik vesîle

---

[145] - Hâkim, II, 600; İbn Hanbel, IV, 127; İbn Hibbân, **el-İhsân**, XIV, 312, 313.

[146] - Bkz. 131 nolu dipnot.

olup, ağsân-i rûh-i a'zamı cemî' sâhib-i vücûd olanların hecerât-ı kalblerine teselsülen dâhil ve mütevâsıl olup, cümle ervâh yerlerini bulmuştur. Ve Hz. Fahr-i Kâinât onun için buyurmuşlardır: انا من الله والمؤمنون منى [Ben Allâh'tan ve mü'minler de bendendir][147] Pes, imdi ervâhın cümlesi âlem-i lâhûtte ahsen-i takvîmde olur ki ol hakîkate حجلة الانس (gelin odası) tesmiye olunur ki vatan-ı aslî ile muanvendir. Ondan esfel-i sâfilîne nüzûl eyledi ki âlem-i ecsâmdır. Kemâ fi'l-kelâmi'l-kadîm ma'lûmdur. Evvelen âlem-i lâhûtten âlem-i ceberûte nüzûl eyledikte nûr-i âlem-i ceberût ile mülebbis olup, beyne'l-harameyn rûh-i sultânî kisvesin giydikte ondan âlem-i melekûte nüzûl edip, nûr-i melekût ile rûh-i revânîyi kisvelenip ondan âlem-i mülke nüzûl edip nûr-i mülk ile rûh-i cismânîyi kisvelenip, envâ'-i envâr ve hıl'at-i yezdânî ve saltanat-ı kâmurânî ile mükerem ve muhterem oldu. Lâkin niceler bu eltâf-ı aliyyenin kadrini bilmezler.

Ve ma'lûm ola ki, bu kadar bin ervâh fi'l-hakîka bir rûhdur ki mahaller ve bedenler ile mütekessir görünür. Nûrlar gibi ki fi'l-hakîka bir nûrdur. Lâkin rûhun hükmü kavâbilde muhtelifdir. Zîrâ mizâcları ve eşkâlinin sûretleri muhtelifdir. Vaktâ ki Allâh Teâlâ şu ervâhın mütemeyyiz olarak bekāsını bildi ise, onlar için ecsâd-ı berzahiyye halk eyledi ki hâlet-i nevmde ve ba'de'l-mevt berzaha intikāllerinde mütemeyyiz olalar. Ve âhirette dahi onlar için ecsâm-ı tabîiyye halk eyledi. Âlem-i dünyâda ecsâm-ı unsuriyye halk eylediği gibi. Ve ebedü'l-âbâd bu temeyyüz üzere olurlar. Pes, vahdet-i ayniyye olan evvelki hâle ebedî rücû' etmezler. Ya'nî lâ-taayyünden evvel ben, sen ; sen, ben isek de taayyün bulduktan sonra mahv olmayıp bir vech-i bâlâ ebedü'l-âbâd mütemeyyiz olurlar. Ya'nî lâ-taayyünden evvel ben,sen; sen, ben idik. Taayyün bulduktan sonra ben, sen; sen, ben olamayız. Ve bir rûh dediğinden murâd, cism-i âlemin müdebbiri olan rûh-i a'zamdır. Lâkin nûr-i şems münkasım olduğu gibi, ol rûh-i vâhid dahi münkasım olup, bi-hasebi'l-eşhâs biribirinden mütemeyyiz oldular. Nitekim bilâd ve menâzil hasebiyle envâr-ı şems biribirinden mütemeyyiz olduğu gibi. Fe'fhem. Meselâ, bir havzın içine bir mikdâr sagîr ve kebîr bardaklar koyup, havzın suyu havzın içinde olarak o bardakların içine girse, yine havzın içinde olduğu hâlde bardaklardan kat'-ı nazar suyu havzda görsen, bir görünür. Ve bardakları da görürsen nice bin görünür ise de yine birdir. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i a'zam(روح اعظم):** Ma'lûm ola ki, rûh-i a'zamın âfâkda olması i'tibârıyla mezâhir ve esmâsı akl-ı evvel ve kalem-i a'lâ ve nûr-i muhammedî ve nefs-i külliye ve levh-i mahfûz ve bunların gayrısıdır. Ve enfüsde olması i'tibârıyla dahi mezâhir ve esmâsı, sırr ve hafî ve rûh ve kalb ve kelime ve fuâd ve sadr ve akl ve nefsdir. Bunların her biri nass-ı kātı' ve bürhân-ı sâtı' ile sâbittir. Kemâ kāla'llâhu teâlâ : فانه يعلم السر واخفى (Tâ-hâ,20/7) [O, gizlice söylenenleri de, gönülden geçenleri de bilir] قل الروح من امر ربى (İsrâ,17/85) [De ki, ruh rabbimin emrindendir] ان فى ذلك لذكرى لمن كان له قلب (Kâf,50/37) [Şüphesiz ki bunda aklı olanlar için ibret vardır] ما كذب الفؤاد ما راى (Necm,53/11) [Gözün gördüğünü kalb tekzîb etmedi] **[247-b]** لك صدرك الم نشرح (İnşirâh,94/1) [Biz, senin göğsünü açıp genişletmedik mi ?] ونفس وما سويها (Şems,91/7) [Nefse ve onu yaratana] Pes, imdi rûh-i a'zamın envârı kulûbe ve ilmullâhda râsihîn olanlara müdrek olduğu i'tibârıyla sırr tesmiye olunur. Ammâ hakîkatı Allâh'dan gayrıya hafî olduğundan hafî ve rubûbiyyet-i beden ve masdar-ı hayât-ı hissiye ve menba'-i feyezân alâ kuvây-ı nefsâniyye olduğu i'tibârıyla rûh, ammâ envâr-ı istifâza edip ve nefs-i hayvâniyyeye ol envârı ifâza eylemek ile beyne'l-Hak Sübhânehû ve Teâlâ ve beyne'n-nefsi'l-hayvâniyye takallüb eylediği i'tibârıyla kalb, ammâ nefes-i rahmânîde zuhûr eden kelime-i nefes-i insâniyyede zuhûr eden kelime misillü olduğu i'tibârıyla kelime ve ammâ mübdi'inden (hâlıkından) teessür eylediği i'tibârıyla fuâd ve ammâ masdar-ı envâr-ı beden olup beden üzerine tasaddur eylediği i'tibârıyla sadr ve ammâ mübdi'i olan kahhârın kahrı ve fer'inden hâsıl olan havf i'tibârıyla rû' ve ammâ zâtını ve mevcûdunu taayyün-i hâss ile takayyüd ve taakkul edip, idrâk ve zabt ve hasr eylediği nesneleri tasavvur eylediği i'tibârıyla akl ve ammâ bedene taalluk eyleyip ve tedebbür eylemesiyle nefs tesmiye olunur. (Süleymân Zâtî – halîfe-i Hakkı)

***Rûh-i a'zam (روح اعظم) :** Akl ol vücûd ile adem beyninde râbıta ve hudûs ile kıdem taallukuna vâsıtadır ki cebneyn i'tibârında cânib-i yemînine ki gayb-ı mutlak tarafıdır ona rûh-i a'zam derler. Rûh-i a'zamın tercümânı akl-ı külldür ve hâzini nefs-i külliyedir. Bir fehvây-ı kerîme, فيه من روحى و نفخت (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] Rûha nefes-i rahmânî dahi derler. Zîrâ rûhun ismi mevcûd ve cismi ma'dûmdur. İsmi mevcûd olduğu zâhirdir. Ammâ resmi ma'dûm olduğu budur ki fi'l-hakîka ol cevherin bir resmle mersûm olması mutasavver ve ma'lûm değildir. Zîrâ resm, cism

[147] - Aclûnî, I, 619.

ve cismânîde olur. Cism ve cismânî olmayanda ise resm muhâldir. Ammâ bir rivâyet vardır ki her zî rûhun rûhu ki ol rûh-i a'zamın birer pertevidir. Her birinin resmi ve şeklî kendi bedeninini resmi ve şekli üzeredir demişler. Buna şâhiddir ki âlem-i hûbdaki âlem-i misâlde görünen bu beden-i kesîf değildir, âhar nesnedir. Lâkin yine bu beden resmi üzeredir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ cismi nefse ve nefsi kalbe ve kalbi rûha hil'at vermiştir. Bu cismin nakşı nice ise, onların dahi nakşı öyledir demişler. Nitekim âftâb dördüncü günde durup, âleme pertev salıp, cemî' zerrât-ı âleme pertevi düşüp, her cisme ki pertevi düşer, ol pertev ol cismin resmi üzere mürtesim olup, ve ol cismin zılli dahi yere düştükte ol resm üzere düşer. Kezâlik ol rûh-i a'zam dahi kendi makāmında durup âleme pertev salmıştır. Pes, a'yân ki mâhiyyât-ı eşyâdır, her birinin üzerine ol rûh-i a'zamın pertevi düştükte her şey'in mâhiyyeti ne şekl üzere ise, ol pertev dahi ol mâhiyyetin resmi üzere mürtesim olup ve ol mâhiyyetin zılli dahi ki bu âleme gelip, zuhûr eden bedendir. Ol dahi ol resm üzere mürtesimdir. Pes, her şey'in rûhunun ve bedeninin resmi ol şey'in mâhiyyetinin resmi üzere olmuş olur. **[248-a]** Meselâ, Rûh-i a'zam âftâb mesâbesindedir. Ve mâhiyyât-ı eşyâ ecsâm mesâbesindedir. Ve ebdân ve ecsâm zılâl mesâbesindedir. Ve bu mahlûkātın rûhları ol cevherin pertevleri olduğu gibi, aklları ve nefsleri dahi kezâlik her biri ol cevherin birer pertevidir. Zîrâ ol cevhere rûh-i küll dedikleri gibi, akl-ı küll ve nefs-i küll dahi derler. Pes, bu i'tibâr ile aklları ve nefsleri dahi onun pertevleri olur. Ve bu dahi ma'lûm ola ki ol rûh-i a'zamın pertevinin cemî' eczâ-i kâinâta ve efrâd-ı mümkinâta şecerden ve hacerden ve seng ve mederden her birine taalluku vardır. Ve her birinin mertebesince hayâtı vardır. Lâkin hayâtları insânın ve sâir hayvânâtın hayâtı mertebesinden dûn olmakla hayâtları teşhîs olmadığına binâen, cemâdât diye ad verilmiştir. Ne ân ki hiç hayâtları olmaya. Hayâtları var olduğuna delîl budur ki zîrâ Hak Teâlâ buyurur : وان من شئ الا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم (İsrâ,17/44) [Hiçbir şey yoktur ki O'nu hamd ile tesbih etmesin, fakat siz onların tesbihlerini anlayamazsınız] Bu zâhirdir ki hayâtı olmayan tesbîh etmez. Pes, ma'lûm oldu ki eşyâdan bir şey' yoktur, illâ onun kendi mertebesinde hayâtı var imiş. Ve aklları ve nefsleri dahi ona göredir. Pes, rûhun resmi husûsunda kimse söz söylememiştir ve söylmeğe dahi canı yoktur. Zîrâ cânib-i şer'den mahall-i hitāb ve ma'raz-ı itābda vâki' olur. El-hâsıl rûh fi'l-asl birdir. Merâtib hasebiyle yedidir. Rûh ve nefs ve akl ve kalb ve sırr ve hafî ve ahfâdır. Nefs-i emmâre ve levvâme ve sâir gibi. Ve akl dahi fi'l-asl birdir. Merâtib hasebiyle ondur. Ukūl-i aşere dedikleri yedi feleklerin ve bir kürsînin ve bir arşın aklları ki cem'an dokuzdur. Bir dahi akl-ı evvel ki bunun il akl on olur. Ve nüfûs dokuzdur. Rûh-i insân eğerçi âlem-i halkdandır. Ve halk mütehayyizdir. Fe-emmâ fî-nefsi'l-emr sırrın tenezzülüdür. Sırr-ı insân ise vücûd-i mutlaka mazhardır. Pes, zâhirde tahayyüz olmadığı gibi, mazharda dahi tahayyüz yoktur. Rûh ve cân ten taayyünüyle müteayyin olmuştur. Onun için bedenden mufârakatinden sonra beden sûretiyle teşekkül eder. Ervâhın hıyn-i mülâkātında maâriflerine niseb budur. Ve illâ birbirlerin fark etmemek lâzım gelirdi. Ve rûhda bu sûret-i beden kable't-taalluk bi'l-kuvve idi. Sonra hâdis oldu. Ve rûh bir cism-i latîfdir. Sâfîdir demeye ve içmeye ve şehvete mahal değildir. Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri onu peygamberimiz Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Hazretleri'nin nûrundan yaratmıştır. Ve rûh-i hayvânî ve nefs ve beden âlem-i halkdandır. الا له الخلق والامر (A'râf,7/54) [Bilmiş ol ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur] buyurulmuştur. Ve rûh akl âleminden dışarı olur. Ve akl ile onu ta'bîr mümkün değildir. İmdi takrîr-i mezkûr-i mâ-sabakda dedikleri mazmûne şâhiddir. Ya'nî pertev-i rûh-i a'zamdan herkese hisse verilmiştir ki her birinin resmi ve şekli kendi bedeninin resmi ve şekli üzeredir dediklerine, takrîr-i mezkûr şâhiddir.

Ma'lûm ola ki, rûh ve akl ikisi bir ma'nâyadır. Nitekim kalem ve dürre-i beyzâ dahi denilir. Rûh ıtlâki nefes-i rahmânîden **[248-b]** müteayyen olmak i'tibârıyladır. Ve akl ıtlâkı, kendi nefsini ve mûcidini taakkul etmek i'tibârıyladır. Nitekim kalem, taraf-ı kevne nâzır olup te'sîr ve imtidâdladır. Ve dürre-i beyzâ yâkute-i hamrâ mukābelesindedir ki zulmet-i heykele taallukundan kat'-ı nazarladır. Ve bu makāmda ism-i nebevî Ahmed'dir ki ziyâde hâmiddir. Ve hamdinden livâü'l-hamd halk olunmuştur. Ve bir i'tibâr ile dahi akl ve rûhun beyninde fark vardır. Zîrâ işâret-i hissiye kabûl etmeyip, cüz'-i cism olmayan ikidir. Biri rûh ya'nî nefs-i nâtıkadır ki tedbîr ve tasarruf ile ecsâma taalluku vardır. Ve biri akldır ki onda tedbîr ve tasarruf ile taalluk-i mezkûr yoktur. Belki idrâke âlettir. Beden-i insânda bu kadar a'zâ ve cevârih vardır. Her biri bedenden cüz'dür. Lâkin rûh ile akl-ı cüz' bedenden değildir. Hemân bedene taallukları vardır. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i a'zam** (روح اعظم) : Allâh Teâlâ'nın bir ulu meleği vardır ki adına rûh-i a'zam derler. Ve vâsıta-i feyz-i ilâhî olan melâikenin reisi rûh-i a'zamdır. Ve ol meleklerin saff-ı evvelindedir. Ve başında bî-hisâb saçları vardır. Ve cümle melâike ve arş ü ferş ona nisbet olunsa bir insânın elinde gûyâ bir inci dânesi gibi veyâ saçına bir inci asılmış gibidir. Hak Teâlâ emr edeydi, bu cümle

varlığı bir lokma ede idi. Ve boğazından bir nesne geçmemiş hiss ede idi. Bu cümle ki zikr olundu, eğer felek eğer melek, insân-ı kâmilin kalbine konulsa idi var mıdır yok mudur bilmeyeydi ve tutmayaydı. Nitekim Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) bu makāma vâsıl oldukta tāliblere tergîb için buyurmuştur : لو ان العرش وما هواه الف الف مرة فی زاویة من زوایا قلب العارف ما احس به Ya'nî arş ki muhît-i âlem-i ecsâmdır, bu kadar azamet ile bin kere bin arş ve ne ki içinde vâr ise, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşesine konsa idi, ârif onu hiss etmeye idi. Ve ol gönül ki yerlere ve göklere ve arş ve kürse sığmayan Hak Celle ve Alâ hazretin sığmıştır. Kalbin vüs'ati bu mertebede olsa acemi olur. Nitekim hadîs-i kudsîde gelmiştir : ما وسعنی ارضی ولا سمائی ولکن قلب عبدی المؤمن [148] Yerlerime ve göklerime sığmadım, mü'min kulumun kalbine sığdım diye buyurmuştur. Ya'nî ol gönül, âyine-i Hak olmaktır. Ya'nî bir kulun azameti bu kadar olunca, hâlıkın azameti ne kadardır var kıyâs eyle. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i küllî ve Ervâh-ı cüz'iyye** (روح کلی و ارواح جزئیه): Allâh Teâlâ cemî' eşyâyı mine'l-ezel ile'l-ebed def'aten vâhideten müşâhede kılar. Pes, rûh-i küllîye eğer kendi ahvâlini ve eğer sâir eşyânın ahvâlini kable'l-vukū' mütālaa kılmak müyesserdir. Zîrâ külliyeti cihetiyle kable't-tesviye mizâcü'l-unsurî mevcûddur. Onun için vakt-i tesviye hâzır ve müşâhid ve ba'de'l-mufâraka dahi bedenini murâkıb ve salât-ı cenâzesinde huzzâra müşârikdir. Ounun için sâcid ve mescûddur. Ervâh-ı cüz'iyye ise hıyn-i tesviyede mahlûkadır. Bundan zâhir olur ki yevm-i misâkda الست بربکم [Sizin Rabbiniz değil miyim?] de muhâtab olan ervâh-ı kümmeldir ki bi'l-fi'l vücûd-i hakîkî ile mevcûd idiler. Sâir ervâh-ı cüz'iyye **[249-a]** ise, bi't-temessül hâzır idi. "Velein süllim" tezkiye-i mezkûre vaktine dek ihtifâdan hâlî değiller idi ki ol ihtifâ onları hükm-i ademde kılmıştı. Ervâh-ı külliye-i kümmelde ise ale'd-devâm kemâl-i zuhûr vâr idi. Ve ihtifâdan murâd, ademden ihtirâzdır. Zîrâ tecellî-i vücûd ademe münkalib olmak muhâldir. Ve her mevtına göre rûhda seyr ve müşâhede vardır. Eğerçi ki mutlakā mütehayyiz değildir. Belki onun tahayyüzü tahayyüz-i bedene tâbi'dir. Zîrâ bedenin sûretiyle musavverdir. Ve gâh olur ki bi-hasebi'l-a'mâl tāir-i ahdar ve gayrı sûrette dahi temessül eder. Pes, sıfat-ı âliye i'tibârıyladır, yoksa tenâsüh tarîkiyle değildir. Zîrâ insân ism-i câmi' mazharı olmakla cemî' eşyâ suveriyle temessüle kādirdir. Ayn-ı vâhide şecere-i vâhide gibidir. Ya'nî ayn-ı vâhide, cümlemiz bir ayndan mahlûkuz demekdir. Ve câizdir ki şecere-i kebîre kesret-i ağsân ve evrâk hasebiyle bir bağçe hükmünde olduğu gibi, vücûd-i insânî dahi kesret-i kuvâ ve cevârih ile vücûdât-ı kesîre hükmünde ola. Ve bunda seyr eden rûh-i muhammedîdir ki her rûhda ibdâ' olunmuş hisse-i hafiyyedir. Pes, cism-i muhammedî taayyün-i mahsûsuna gelince dîdehây-ı enbiyâ ve evliyâdan âlem-i beşeriyyeti seyr eyledi. Ve kable'l-enbiyâ ve'l-evliyâ dahi bi'l-fi'l nübüvvet ile muttasıf olmakla, âlem-i mezkûru mütālaa kıldı. Ve cüz'înin kıyâmı küllî ile olmakla, cüz'înin her hâli küllîye muzâf oldu. Nitekim Şeyh Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) buyururlar ki : "Cemî' enbiyâ benim tahte'l-livâmda mahşûrlardır." Maksûd-i metbûun tahte'l-livâsında olmakla nisbet etti. El-hâsıl ervâh-ı külliye-i kümmel, mutlakan seyre kādirlerdir. Gerek seyr eden onların dîde-i hakîkat bînleri ola. Ve gerek metbû'larının dîdesiyle idrâk edeler.

Ba'de zâ ma'lûm ola ki, bu seyre seyr-i basît derler. Hakîkat-ı seyr bâdâm bağçesine bi'l-fi'l duhûlle olur ki taayyün-i beşerîye mevkūfdur. Zîrâ seyrden murâd, tahsîl-i ma'rifettir. Ma'rifet-i kâmile ise, bu neş'enin vücûduna menûttur. Onun için ism-i Muhammed bu neş'ede ıtlâk olundu. Zîrâ hakîkat-ı muhammediyyet bi'l-fi'l akvâl-i sâdıka ve ef'âl-i sâliha ve ahvâl-i müstakîme zuhûruna mevkūfdur. Bu ise tamâm-ı neş'eden sonradır. Eğerçi ki kâmiller mâderleri velâdetinden mukaddem kâmillerdir. Gerek mâder-i karîb gerek mâder-i baîd. Zîrâ husûl için mehiyyâ olan nesne hâzır gibidir. Ve harak-ı âde tarîkiyle dahi ba'zı cenînden savt-ı tesbîh mesmû' olunmuştur. Eğerçi ayn-ı hâricî ile mevcûd değildir. Fa'rif cidden. صفا الروح و الملائکة یوم یقوم (Nebe',78/38) [O gün, Cebrâil ve melekler saf saf duracak] Burada rûhdan murâd, menfûhün-minh olan rûhdur ki rûh-i küllîdir. Ve cemî' ervâh ondan müstefîz olmakla saff-ı vâhid hükmündedir. Ve kezâlik rûh-imâm ve melâike cemâattır. Zîrâ imâm yalnız saff-ı vâhid hükmündedir ki ahadiyyetü'l-cem'dir. Ve Hakk'ın ehl-i sufûfa tecellîsi mecmû'-i ahadiyyetindedir. Ahadiyyet mecmû'da değildir. Zîrâ eşhâs-ı sufûfdan her şahs ilm ve huzûru kadr-i Hakk'a münâcaat etmektedir. Pes, tecellîde icmâl olmak, tafsîl-i sufûf **[249-b]** ve eşhâsı münâfîdir. El-hâsıl herkese hâline göre Hak'dan tecellî vardır. Yalnız imâma tecellî olmak kifâyet etmez. Zîrâ pâdişah sarayına nûr-i şems mün'akis olup, sâir raiyyet hâneleri nûrdan mahrûm olmak gibi olur. Ve bundan zâhir olur ki bekā mertebesi, mertebe-i fenâdan akvâdır. Zîrâ fenâda eşyâyı şey'-i vâhid kılıp ahadiyyette cem' etmek vardır ki tecelliyât-ı muhtelife i'tibârını münâfîdir. Bekāda ise her mazhar ismine göre zâhir ve nûr-i Hak her birinde alâ haddin bâhirdir. Bu cihetten

[148] - Aclûnî, II, 195.

ba'zı ârife ki ehl-i bekā değildir, zındıktır dediler. Zîrâ onda eşyâyı ve eşyâda olan tecelliyât-ı muhtelifeyi inkâr vardır. Ya'nî hâli inkâr hükmündedir. Pes, sıddîk odur ki muhakkık-ı bâkî-bi'llâh ola ve her mertebede nazar-ı mahsûs bula. Gerekse vech-i küllî-i feyzîden kalbi dola. Ve sen dahi bu cümleyi bir hôş fehm eyle. Tâ varta-i ilhâdda kalmayasın ve esfel-i dereke-i inhirâfa düşüp tenezzül bulmayasın.

Ma'lûm ola ki, Rasûlullâh'ın rûhu beden-i saâdetlerine taalluktan evvel rûh-i küllî ve beden-i saâdetlerine dâhil oldukta rûh-i cüz'î denildi. Ve sâirin ervâhı rûh-i küllînin cüz'üdür. Ve cemî' eşyâ ve mevcûdât rûh-i muhammedî olan akl-ı küllden halk olundu. Havvâ Hz. Âdem (a.s.)ın eğesinden hâsıl olduğu gibi, nefs-i küll dahi akl-ı küllden hâsıl oldu. Medâricdedir ki umûr-i cüz'iyyede rûhun ve aklın tasarrufu oldukça ervâh-ı cüz'iyye ve ukūl-i cüz'iyye derler.Ve illâ rûh cevher-i vâhiddir. Onda külliyet ve cüz'iyyet tasavvur olunmaz. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i zâtî** (روح ذاتی) : Ba'de'l-intibâh vârid olan bu beyt-i türkîdir. Beyt: "Rûhumuzdan rûh üfürdün âleme, feyzimizden feyz verdin Âdeme". Hitāb Hak Teâlâ'dandır. Velâkin bu kelâm fi'l-hakîka akl-ı evvel lisânındandır ki ibtidâ Âdem-i hakîkî odur. İbtidâ havvây-ı hakîkiyye nefs-i külliye olduğu gibi. Ve her mertebenin hâline göre Âdemi ve havvâsı vardır. Her vaktin bir mahmûr ve ayazı olduğu gibi. Zîrâ bu acûz (dünyâ) ki taayyün-i kadîm ve bir köhne-i kadîmdir. Bu âna dek zâhirde ve bâtında ne sûretler gösterdi. Ve ilâ yevmi'l-kıyâme dahi ne peykerler gösterir. Pes, ömr-i cihân köhne ise de teceddüd-i taayyünâtına göre yine tâzedir. Onun için şeb-i mi'râcda mer'e-i şâbbe sûretinde zâhir oldu. Ve sûret-i dünyâ böyle olduğu gibi, sûret-i dîn dahi böyledir ki ihmâli cihetinden ba'zılarına göre köhnelenir ise, isti'mâli yüzünden ba'zılarına nisbetle tâzelenir. İşte dîn ve dünyâ ile'l-ebed bu iki ma'nâdan hâlî değildir. Çünki rûh-i ezel-i insânî reîsü'l-ervâhdır. Lâ-cerem cümle-i ervâh rûh-i insândan müstefâzdır ki nefes-i rahmânî onun vesâtatıyla sâir eşyâya sârî olmuştur. Ve ervâh-ı eşyâya, ervâh-ı zâtiyye derler ki kıvâm-ı vücûdları ona menûttur. Eğerçi ki zâhirde nicesinde hiss ve hareket yoktur. Zîrâ rûh-i zâtî, emr-i bâtındır ki onu ehl-i zâhir ihsâs edemezler. Belki mükâşifler idrâk ederler. Fe-emmâ rûh-i insânî, rûh-i hayvânî dedikleri eserlerinden idrâk **[250-a]** olunurlar. El-hâsıl, onsekiz bin âlemde olan mevcûdâtın rûhları rûh-i muhammedînin âsârındandır ki tecellî-i âmmdır. Ve husûs üzerine dahi mü'minlere sârîdir. Nitekim hadîsde gelir: انا من الله والمؤمنون من فيض نورى [Ben Allâh'danım ve mü'minler de benim nûrumun feyzindendir][149] Ve feyz-i Âdem dahi feyz-i muhammedîden me'hûzdür. Zîrâ كنت نبيا وادم بين الماء والطين [Âdem su ile çamur arasında iken, ben nebî idim][150] Rûh-i nebevî dahi makām-ı ervâhda iken bi'l-fi'l nebî olup, kendinden müstefâz olan ervâh-ı enbiyâ ve evliyâyı da'vet eyledi. Ve ebu'l-beşer Âdemin vech-i arzda makām-ı hilâfette olacağı dahi orada müteayyin idi. Ve muktezây-ı makāmı olan ulûm-i ilâhiyye dahi ol vaktten müstefâd olup, sonra taayyün-i cismânîsinde وعلم ادم الاسماء (Bakara,2/31) [Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti] mûcebince kendine ifâza olundu. Pes, cümle-i kemâlât rûh-i nebevîye muzaf olup, her nebî ve velînin isti'dâdı mikdârı taayyün-i hâricîlerinde zuhûr eyledi.Bu cihetten hakîkat-ı ilâhiyye şems ve hakîkat-ı muhammediyye kamer ve hakāyık-ı enbiyâ ve evliyâ sâir nücûm-i münîre gibi olup, pertev-i kemâlleri dahi ezvâ'-i kevâkib gibi sûret buldu. Ve âfâk ve enfüs envâr-ı zâhire ve bâtına ile mertebe-i kemâlde doldu ve âlemin yüzü her vechile güldü.

Nazm :

Ey rûh-i muhammed, sana her cisim ceseddir.
Bu feyz-i ferâvân-ı dilin câyı ceseddir.
Ey nûr-i nebî, cümle-i envârı sipherin,
Her dîde-i hak-bîn ile heb sana rasaddır.
Ey seriyy-i sırr-ı ahadî, feyz-i divânın,
Dil-teşnelere zâhir ve bâtında mededdir.
Ey ahmed-i ahad, hamdin için verdi livâ kîm,
Tahtında onun askeri, bî-hadd ve adeddir.
Şer'in yoluna gitmeyen erbâb-ı dalâlin,
Kahr ve gazab-ı hazret-i hak önüne seddir.
Hakkı kuluna eyle nazar ey şâh-ı âlem,
Kîm subh ve mesâ' eşiğin ol hâke mesneddir.

[149] - Aclûnî, I, 619.
[150] - Aclûnî, II, 129; Şeybânî, **Temyîzü't-Tayyib**, s.126.

***Rûh-i zâtî** (روح ذاتی) **:** Cemî' eşyâda tecellî biridir ki ona rûh-i zâtî derler. Eğer bu rûh-i zâtî olmasa, eşyâ vücûd ve kıvâm bulmazdı. Bu yüzdendir ki insânın gıdâsı dahi rûhdur. Zîrâ kayyûm ismi tahtında dâhildir. Ve rûh-i müdebbirin bedenden mufârakatinden sonra meyyitte rûh-i zâtî bâkîdir ki anâsırda olan hayâta dâirdir. Usûl-i anâsır ise bâkîdir. Eğerçi fer'i fânîdir. Ve avârızın fenâsından usûlün fenâsı lâzım gelmez. Böyle iken hâlâ rûh-i zâtî ıtlâk olunan sırr-ı ilâhî rûh-i hakîkînin zâhiri ve eseridir. Ve a'yân-ı sâbite, suver-i ilmiyyedir ve ol eserle sûret bulmuşlardır. Hakîkatı yine ilm-i ilâhîdedir. Nitekim tasavvur-i zihnîden sonra lisâna yâhut kaleme gelen onun eseridir, yoksa hakîkatı değildir. Belki hakîkatı, zihinde olan sûrettir. Ol sûrete ise intikāl ve zevâl yoktur. Ve illâ muallimin ilmi dahi müteallime intikāl etmek lâzım gelir. Bu ise muhâldir. Bu esnâda tahavvül sûretinde görünen aslın bir sûret ile zuhûrudur ki ona eser derler. Onun için bu âlem, âsâr-ı Hak ve şevâhid-i kādir-i mutlakdır. Ve eğer bu âsâr ve şevâhid olmasa, asla intikāl etmek müyesser olmazdı. Nitekim bir harâb dârdan eser-i bakiyye kalmasa, mukaddemâ orada dâr **[250-b]** olduğu ma'lûm olmaz. Ve bu âsâr ve eşyâda hâkim ve müessir olan esmâ-i ilâhiyye-i cemâliyye ve celâliyyedir. Ve esmâ-i ilâhiyye dahi hükmde ism-i a'zama merbûttur. İsm-i a'zam ise müsemmây-ı hakîkî ile devr eder. Bu cihetten eğer zât-ı Hak ve tecellî-i esmâ ve sıfât olmayaydı, on sekiz bin âlemden eser bulunmazdı. İşte bundan zâhir oldu ki, her nesne ki bu âlemde bi'l-fi'l mevcûddur ve dahi şimden sonra vücûd-i kevnî bulsa gerekdir. Âlem-i imkânda bi'l-kuvve sâbit idi. Şecere nevâtta sâbit ve ondan nâbit olduğu gibi. Bu cihetten vücûd-i hâricî ile mevcûd olana mümkin ve rûh ve sırrına vâcib derler. Pesi sırr, vâcib hâli üzere bâkîdir. Eğerçi mümkinin sûreti etvâr-ı muhtelifede tagayyür kabûl etmektedir. Onun için mümkine kābil dahi derler. Zîrâ her sûreti hâmildir. Nitekim taltîf-i vücûd edenlere metrûhin dediler. Zîrâ rûhâniyyetleri gālib olmakla her sûretle temessül ederler. Hızır (a.s.) dahi onlardandır. Fe-emmâ melâike ve cinnin eşkâl-i muhtelifede zâhir oldukları, beşer gibi tezkiye hasebiyle değildir. Belki aslda latîf ismi tahtında dâhil olduklarındandır. Onun için derûna ve urûka girerler ve melâike ilhâm ederler ve cinn vesvese kılarlar. Nitekim metrûhin dahi urûc eder. Ve melâike içinde tesettür eder. Ve belki onların bâtınlarına dâhil olur. Zîrâ insân-ı kâmil her sûreti kābildir ve her hakîkate dâhildir ki her mevcûdun keyfiyyet-i mizâcını ve muktezây-ı mâhiyyetini ve ahkâm-ı zâtını fehm eder. Meselâ, ünûset sırrı ne olduğun bilmek murâd etse, avrat sûretine girer. Maa-hâzâ hakîkat-ı zükûreti ve sûret-i asliyesi bâkîdir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i izâfî** (روح اضافی) **:** Ma'lûm ola ki, rûh-i izâfîden birkaç kelime yazalım. Tâ sen isti'dâdın ve dânişin kadar rûh-i izâfîden nesne bilesin. İmdi bu rûh-i izâfî eğerçi bir rûhdur ammâ muhît-i âlemdir. Ve belki âlem ondan peydâ olmuştur, âlem-i sagîrin nutfeden peydâ olduğu gibi. İmdi öyle olunca, bu rûh-i izâfî âlemin ve cemî' avâlimin hayâtıdır ve müdebbiridir. İmdi şöyle mefhûmun olsun ki, bu rûh-i izâfî bir rûhdur, ammâ bu rûhun zâhiri ve bâtını vardır. Zâhirinden âlem-i ecsâm yaratıldı. Ya'nî eflâk ve encüm ve anâsır-ı erbaa ve tabâyı'-ı erbaa, bunlar âlem-i mülkdür ki zâhir oldu. Gelelim bâtınına ve bâtınından hayât-ı âlem oldu. Ya'nî eflâkin ve encümün ve anâsırın ve tabâyı'ın hayâtı oldu. Ya'nî âlem-i melekût zâhir oldu. Ve bu rûh-i izâfînin bâtını ki âlemin hayâtı oldu, müdebbir-i âlem ve mutasarrıf-ı âlemdir. Her ne diler ise eder. Ve bunun çok hizmetkârları vardır. Her birini bir işe nasb ve ta'yîn etmiştir ve ol kendi işine meşgüldür. Eflâk ve encüm ve seyyârât ve sâbitât ve anâsır ve tabâyı', bunların cümlesi kendinin hizmetkârlarıdır. Ve bunlar zâhiren kendinin sıfatlarıdır. Ve Allâh Teâlâ'nın sıfâtı bunda mütemeyyiz oldu. Ve esmâ-i Hak bunda zâhir oldular. Ya'nî rûh-i izâfînin bunda tecellîsinden âbâ ü ümmehât peydâ oldular. Ve bu âbâ ü ümmehât dâimâ tecellîdedir. Ve bunların tecellîsinden mevâlîd-i selâse peydâ oldular. **[251-a]**

Ma'lûm ola ki, bu rûh-i izâfî âlemin ve âlemde olanların hayâtıdır ve cemî' avâlimi muhîttir. Ve her kim kalbini sâf eder ise ve bu âlemin nukūşundan pâk eder ise, rûh-i izâfînin aksi kalbinde mün'akis olup zâhir olur ve kendinin hayâtı olur. Ve rûh-i izâfînin bâtını bir yerden gelip bir yere gitmez. Dâimâ hâzırdır ve âlemi muhîttir. Ve çün sen kendi âyine-i kalbini jeng-i mâsivâdan pâk ve saykal-i hubb-i ilâhî ile musaykal ve tâb-nâk edesin. Rûh-i izâfînin bâtını mün'akis olup hâne-i kalbini pür-ziyâ edip rûşen eyler. Pes, imdi bu rûh-i izâfînin bâtını bir yerden gelip bir yere gitmez, dâim sâbittir. Velâkin senin kalbinin âyinesi dünyânın humûm ve gumûm-i kederleri ile mükedder olup, rûh-i izâfînin in'ikâsına kābiliyyetten kalmış. Mâ- dâm ki bu kudûrât-ı dünyeviyyeden pâk olmaya, rûh-i izâfînin nûru ile münevver olup ve onun hayâtı ile zinde olmaz. Eğer rûh-i izâfî ile zinde olmak müyesser olur ise, âlemde görmeyip bilmediklerini ilhâm-ı rabbânî ile bilir ve anlarsın. Ve mebde' ve meâdın kıbel-i Hak'dan keşf olup enbiyâ ve evliyânın rvâh-ı tayyibeleriyle mükâleme müyesser olur.

İmdi ey birâder, âbâ ü ümmehât ve maâdîn ve nebâtât ve hayvânât, her biri bunların isti'dâdları mikdârınca rûh-i izâfînin bâtınından hissedâr olurlar. Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ hepesiyledir, yoksa hepesinde değildir. Ya'nî Hak Celle ve Alâ cümle ile biledir, yoksa cümlede

değildir. Zîrâ cümle ona zarf olamaz. Cümle ile olunca, cümle ile biledir. Ve cümle sendedir dersen, hatâ edersin. İmdi cümleyi diri kılan rûh-i izâfîdir. Ol ne bir yerden geldi ve ne bir yere gitti. Hak Teâlâ ne kadar insân ve hayvân halk eder ise, cümlesine rûh-i izâfî nefh edip diri kılar. Bârî Teâlâ buyurur : و نفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] Fîhi zarfdır. Cemî' zî-rûha şümûlü vardır. Bu âyet bu sırra işârettir. Ne kadar insân ve hayvân olurlar ise, rûh-i izâfîye aslâ zevâl olmayıp, kemâ-kân dâim ve bâkîdir. Bir yere girip çıkmaz. Meselâ, güneş gibi cümlenin penceresinden şu'le verir, ammâ girip çıkmaz. Ve yine ne kadar evler harâb olsa güneşe zevâl olmadığı gibi, rûh-i izâfî dahi ne kadar insân ve hayvân halk olunur ise nefh edip diri eder. Ve ne kadar insân ve hayvân olur ise, rûh-i izâfî dâim ve bâkîdir. Güneşin evin bacasından, penceresinden giren zerreler güneşten ayrı olmadığı gibi, herkesin rûhu dahi Hak'dan ayrı değildir. İnsânın vücûdu su gibidir, akar. Rûh-i izâfî ark (oluk) gibidir, yerinde durur, ammâ içinden dâimâ su akar. Ve bir misâl dahi, insânın vücûdu dibsiz bardaklar gibidir. Meselâ, bir deryânın içine bir çok dipesiz bardaklar koysan, ol bardaklar ol deryânın suyu ile dolsa, insânın hayâtı ona benzer. Ba'dehû ol bardakları deryâdan çıkarsan, deryânın suyu yine deryâda kalır. Gidip gelen, dolan boşalan bardaklar olduğu gibi, cümleyi diri kılan, rûh-i izâfîdir. **[251-b]** İmdi gidip gelen rûh-i izâfî olmayıp, anâsır-ı erbaa olduğunu isbât edelim. Kāle'n-Nebiyyü (a.s.): كل شئ يرجع الى اصله [Herşey aslına rücû eder] Kāla'llâhu Sübhânehû ve Teâlâ : وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة اخرى منها خلقناكم (Tâ-hâ,20/55) [Sizi topraktan yarattık, yine sizi ona iâde edeceğiz, hem de ondan sizi bir defa daha çıkaracağız] Ba'zı evliyâu'llâh buyurur : Ey ârif ! Ol gayrı değil, oldur giden oldur gelen. Ne gider ol ne de gelir gider. Görünür sûretâ. Oldur giden oldur gelen dediği, anâsırdır. Ne gider ol ne gelir ol dediği rûh-i izâfîdir. Fe'fhem cidden.

***Rûh-i izâfînin esâmîleri :** و نفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] mûcebince rûh-i izâfînin nice esâmîsi vardır. Akl-ı evvel ve akl-ı küllve nefs-i küll ve cevher-i evvel ve kalem-i a'lâ ve levh-i a'zam ve arş-ı a'zam ve kelime-i ehemm ve melek-i mukarreb ve rûh-i ekmel ve rûh-i efdal ve rûh-i lâ-yefnâ ve rûh-i ârif ve rûh-i nâtık ve rûh-i kuds ve rûh-i muhammedî ve rûh-i revân.Ve nefhada rûh, zâta muzâf olmakla bu sebepten ona rûh-i bâî ve rûh-i izâfî ve rûh-i zâti ve rûh-i sultânî ve rûh-i insânî ve nûr-i muhammedî ve Âdem-i ma'nâ ve şems-i bâtın ve şems-i hakîkat ve nokta-i vahdet ve nokta-i küll ve nokta-i kübrâ ve sırr-ı a'zam ve letîfe-i rabbâniyye ve emr-i rabbânî ve cevher-i rabbânî ve hakîkat-ı rabbânî ve aşk-ı ilâhî ve mebde'-i evvel ve menşe'-i ervâh ve sultān-ı hakîkat ve sırr-ı ilâhîdir.

Ehlu'llâh demişlerdir ki: Rûh-i insânî bu âlem-i ecsâma gelmezden evvel, âlem-i amâda idi. Ve âlem-i âmâ ise âlem-i maânîden kinâyettir. Hak Teâlâ'nın ilm-i ezelîsinde olan sûretlerden ibârettir. Zîrâ ki Hak Teâlâ'nın ilminde mevcûd olan cemî' eşyânın sûretleri vardır ki nev'an bizim taakkul ve tasavvurumuz gibidir. Eğerçi ilmu'llâh zâtında gayrı değildir. Lâkin nukūş-i ilmiyye i'tibârıyla ona âlem-i amâ ve âlem-i maânî denilmiştir. Ve âlem-i amânın aslı, âlem-i lâhuttur ki ehlu'llâh ıstılâhında vücûd-i akdesden ibârettir ve mertebe-i ahadiyyete işârettir. Pes, âlem-i amâda sıfâtu'llâh ile rûh-i insânî beyninde münâsebet olduğu azîm, izzet ve rif'attir. Rûh-i insânî olan emr-i rabbânî, a'lây-ı illiyyîni amâdan bu esfel-i sâfilîn bedene nüzûl etmiştir.

***Rûh ve Cism (روح و جسم) :** Âlem bî-insân olmaz. Kalıb bî-rûh olmadığı gibi. Fe-emmâ insân bî-âlem olur. Rûh bî-kalıb olduğu gibi. Ya'nî kalıb bî-rûh olsa, çürüyüp fenâ bulur. Fe-emmâ rûhun bekāsı kalıba muhtâc değildir. Zîrâ ervâh-ı kümmel ecsâddan nice bin sâl mukaddem halk olunmuştur. Ve dünyâdan intikāl edenlerin ervâhı dahi suverde hâlleri üzere dâimlerdir. Zîrâ ervâh âlem-i emrdendir ki onda mâdde ve müddet yoktur. Cism ise âlem-i halkdandır ki onda mâdde ve müddet vardır. Pes, burada rûh ve cismin farkı zâhir oldu. Eğerçi لنا من امره روح وجسم mazmûnu üzere ehlu'llâh indinde iki cevher dahi âlem-i emrdendir. Zîrâ cism rûhun tenezzülüdür. Ve münezzelin sûrette mâdde ve müddetten olduğu fi'l-hakîka aslı gibi olmayı münâfî değildir. Şu kadar vardır ki, vâsıta iledir. Vâsıta ise, tertîb-i hâricîye göredir, hakîkate göre değildir. **[252-a]**

Nazar eyle ki, kalb mertebesi rûhdan sonra müteayyin olmuştur. Ve istifâdesi dahi bi-hasebi'l-gālib rûhdandır. Fe-emmâ kalbin ba'zı hâli vardır ki bilâ-vâsıta Allâh Teâlâ'dan ahz eder. Zîrâ kalb câmi' ismine mazhardır ki sûret ve ma'nâyı cem' eylemiştir. Onun için bedende a'râf gibi berzahiyyeti vardır. Ve bu cem'iyyetle illeti cemî' âleme ve cümle-i ezmâna şâmildir. Bu sebepten ehl-i dilin ecri gayr-ı memnû'dur. Ya'nî gayr-ı maktû'dur.

Ma'lûm ola ki, semâ rûh-i ulvî ve arz cesed-i süflî içindir. Ve cesedin arzda medfûn olduğu bi-tarîki'l-emânedir. Ve illâ meâlde makarrı cennet-i âliyedir. Pes, arz mevtın-ı hilâfet olmakla semâdan efdal olmak lâzım gelmez. Zîrâ maksûd kemâle vesîle olmaktır. Ve cesed rûha tâbi'dir. Pes, arz dahi semâya tâbi'dir. Pes, cesed ve arzın her biri kābil-i rûh ve semânın her biri

fâildir. Ve kābil, fâilden müteessir ve münfaildir. Derece-i te'sîr ise esmâ-i zâtiyyeye râci'dir. Ve Kur'ân'da gelir : الرجال قوامون على النساء (Nisâ,4/34) [Erkekler kadınlardan üstündürler] (Hakkı Efendi)

***Rûh cemâl ile ve cesed celâl ile kabz olunur :** Cemâl eliyle rûh kabz olunur ki mütelâşî olmaz. Ve celâl ile cesed kabz olunur ki mütelâşîdir. Ervâh ecsâddan iki bin yıl evvel halk olundu. Rûh ne vakit sûretlenir. Rûh için taalluktan evvel sûret-i berzahiyye yoktur. Zîrâ bu sûret-i taalluk üzerine mebnîdir. Onun için sûret onda tasavvur eder. Kable't-taalluk ise sûret-i insânda değil idi. Belki tahakkuku kendi mevtınına göre idi. Rûhun, hizmet için kemer-bend oldum dediği, heyâkil-i insânî ve nefs-i hayvânîye taallukunu beyândır. Zîrâ hizmet bu taalluka mevkūfdur. Eğerçi ki rûh bedenden hâric değil, dâhil de değildir. Belki melzûmun lâzımı ihâtası gibi bedeni muhîttir.

Li-müellifihî :

Bilmek istersen eğer bu rûhu,
Terk et işbu beden-i meşrûhu.
(Ya'nî beden ve nefse müteallik şeyleri terk et demektir.)

***Rûh, Cesed, Ten** (تن, جسد, روح): Fâliki'l-isbâh olan Allâh Teâlâ, ervâhı ecsâda redd ettikten sonra, ervâh-ı mücerrede ve basîtayı tene muttasıl ve müteallik eyler. Ve bu sebeple ten-i merkebin sûretinde ibrâz eyler. Ve yâhut âzâd iken bende ve mutlak iken kayd edip munkabız ve mahbûs eyler. Her teni giyer ve kendine müteallik olan rûhla yüklü eyler. Şöyle ki ten merkeb gibi hâmil ve rûh mahmûl olur. Eğerçi ki rûh-i izâfînin bedene hulûlü yoktur. Velâkin taallukunun âsârı müşâhed ve mahsûsdur. Zîrâ bu taalluk hasebiyle ten dahi her türlü bâr altında kalır. Onun için meyyitin cesedi âzâd ve tekâlîfden ma'zûl ve kuyûddan mutlakdır. Bunda işâret vardır ki, rûh ve cesed, âlem-i ahadiyyet ve emre göre ahadiyyetü'z-zât ve âlem-i vâhidiyyet ve halka nisbetle müteaddidü'z-zâttır. Pes, bi-hasebi's-sûret farkları, bi-hasebi'l-hakîka cem'lerine mâni' değildir. Belki ikisinin dahi vücûdu, âlem-i emr-i ilâhîdendir. Ve bu sırra remz edip ba'zı kasâid-i ekberiyyede gelir : لنا من امره روح وجسم Pes, rûh **[252-b]** bedene taalluk etmek hasebiyle emr-i vâhid olup, فتشابها و تشاكلا الامر hasebince biri birinden fark ve imtiyâzları kalmaz. Ve bundan fehm olunur ki, beden-i insân iki nesneyi hâmildir ki biri rûh-i hayvânî ve biri dahi rûh-i insânîdir. Ve ebdân-ı kümmel, ervâhla yekrenkdir. Ya'nî bedenleri rûh olmuştur. Onun için ebdânla makām-ı ervâha seyr etmişlerdir. Hz. İdrîs ve Îsâ ve Fahr-i Âlem (a.s.) gibi. Ve bundan ahz olunur ki rûh ne vechile diler ise, temessül ve teşekkül eder. Nitekim tāife-i müterevvihînden menkūldür. Velâkin temessül ve teşekkül sıfâta göredir.

Li-müellifihî :

Duhûl eyleyip sûret-i rûha vâr,
Per açıp âlem-i kudse şâhîn vâr.
Yeter bâr-i ten ile süflîde kal,
Bırak bâri bir hâlle tut makāl. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i avâm ve Rûh-i havâssın seyrleri ve Hâlet-i nevm ve mevtte rûhun bedenden mufârakatleri :** Ehlullâh bedende cânı esbe teşbîh etmişlerdir. Zîrâ kat'-ı râhda iştirâkleri vardır. Eğerçi ki biri kat'-ı râh-ı ma'nâ ve biri kat'-ı râh-ı sûret eyler. Ve eyeri bedene teşbîh etmişlerdir. Zîrâ at eyerden tecrîd olunduğu gibi, cân dahi bedenden tecrîd olunur. Allâh Teâlâ ata müşâbih olan canları eyer gibi olan bedenlerden ârî ve mücerred eyler. Ya'nî hâb hâlinde Hazret-i Bârî ol bârı üzerlerinden alır ve taalluklarından tecerrüd eder. İşte النوم اخ الموت [Uyku ölümün kardeşidir] haberinin sırrı budur. Zîrâ mevtte cânın ziyâsı, bedenin zâhir ve bâtınından munkatı' ve menâmda zâhirinden munkatı'dır, fakat.

Pes, hâlet-i menâmda ziyâ-i rûhun zâhir-i cesedden tecerrüd ve inkıtâ' ve mufârakati eyer ve at hikâyesi gibidir. Bundan fehm olunur ki min-vechin beden rûha râkibdir. Eyer ata râkib olduğu gibi. Eğerçi ki min-vechin dahi rûh bedene râkibdir. Bunda işâret vardır ki, beden rûhun kesâfet ve sıkletine sebeptir. Eyer ile at girân bulduğu gibi. Bu sebeptendir ki, sâlike mertebe-i şerîatte ıslâh-ı tabîat ve mertebe-i tarîkatte ıslâh-ı nefs lâzımdır. Zîrâ nefs ve tabîat sakîl olmak hasebiyle, rûh-i hafîf dahi ona taalluk etmekle esfel-i sâfilînde kalmış ve a'lây-ı illiyyîne harekete mecâl bulmamıştır. Murg-i per-beste tayrâna mecâl bulmadığı gibi. Kaçan ıslâh-ı mezkûr ile

sıklet-i vücûd hiffet ve neşâta mübeddel ola, rûhun pervâzına hâil kalmaz. Ve âlem-i ma'nâda murâd ettiği yerde seyerân ve tayerân eyler. Bu cihetten ervâh-ı avâm ile havâssın farkı vardır. Ya'nî ervâh-ı avâm hâb-ı hissîde seyr ehli bile olsa, yine ervâh-ı havâssın seyri gibi değildir. Zîrâ ervâh-ı havâss tezkiye-i nefs ve tabîat sebebiyle mücellâ ve musaykal âyine gibi olmuştur ki cânib-i gayb ve âlem-i ma'nâdan mün'akis olan suver-i muhtelifeyi kabûl eyler.

Li-müellifihî :

Âyine sâf olûcek rûşen olur,
Güler elbette çehresi şen olur.
Feyz-i hak verse perveriş câna,
Gül-i vahdet açılır gülşen olur. (Hakkı Efendi)

***fî-Taalluki'r-rûh** (فی تعلق الروح) :* Ya'nî şol rûh ki ona rûh-i müdebbir ve rûh-i menfûh ve rûh-i yâî ve rûh-i izâfî ve rûh-i sultânî ve rûh-i insânî derler ki mahall-i taayyünü dimağdır. Rûh-i hayvânînin **[253-a]** mahall-i taayyünü kalb olduğu gibi. Ol rûhun heykel-i insânîye taalluk-i azîmi vardır ki ona taalluk-i tedbîr ve tasarruf derler. Rûh-i hayvânînin taallukuna taalluk-i sereyânî dedikleri gibi. Pes, ol taalluk-i tedbîr gerçi كل نفس ذائقة الموت (Âl-i İmrân,3/185) [Her nefis ölümü tadacaktır] mûcebince hâl-i mevtte bedenden munkatı' olur. Bu cihetten ona rûh-i mufarrık derler. Fe-emmâ anâsıra olan taalluku bâkîdir. Zîrâ nefh-i rûhdan murâd, hayâtla tecellîdir. Ve ol hayât sûret-i haykelden dahi zâil olmak lâzım gelmez. Bu ma'nâdan ötürü rûh-i müdebbirin dünyâ ve âhirette merkebi bâkîdir. Ya'nî dünyâda merkebi heykel-i kesîf olduğu gibi, âhirette merkebi ehl-i cennete göre latîf ve ehl-i nâra göre kesîf olur. Ve âlem-i berzah ki beyne'd-dünyâ ve'l-âhirettir, orada taalluk yâ hayât-ı dünyâda olan bedenedir, eğer beden kâmil ise. Zîrâ enbiyâ ve sıddîklerin ve şühedâ ve emsâlinin heykellerine fenâ ve intihâ gelmez. Ve yâhut anâsırdır, eğer beden çürüyüp fenâ bulursa. Eğerçi bu taalluk hayât-ı dünyâ taalluku gibi değildir. Zîrâ hayât-ı dünyâda zâhirde zav'-ı rûh vardır. Ba'de'l-mevt ise bu zav' yoktur. Ve alâ külli hâlin, bedene veyâ anâsıra alâkadan hâlî değildir. Ve dünyâ, âhiretin sûret ve kalıbı ve âhiret, dünyânın ma'nâ ve kalbidir. Ya'nî insân bu mevtın-ı dünyâda oldukça, âlem-i hiss ve sûrettedir. Ve ona nisbetle âhiret, ma'nâ ve kalb gibidir ki kalb hâlâ hâline göre hafî olduğu gibi, âhiret dahi dünyâya göre hafîdir. Eğerçi vücûd-i hakîkîsi vardır. Kalbin vücûdu olduğu gibi. Ve âhirette kalb kalıb sûretine girip, rûh-i müdebbir hayât-ı dünyâya göre sûreti nice müdebbir ise, orada ya'nî âhirette dahi sûret-i bedeni hıfz ve tedbîr ve ibkā eder. Pes, rûh dâreynde bilâ-merkeb ve bilâ-alâka kalmaz. Ve felâsife ve ba'zı tâife-i mutasavvıfa ki tecerrüde zâhib olmuşlardır, bâtıldır. Zîrâ tecellîye zevâl lâzım gelir. Allâh Teâlâ ise atāsını istirdâd etmez ve âlem-i sûreti bilâ-tecellî komaz. Ve ile'l-ebed mevtınına göre sûret ve rûh bir yerde devr eder ve birbirinden münfik olmaz. El-hâsıl, ebed sırr-ı isticlâya nâzırdır. Bu cihetten tahsîl-i kemâlden sonra tecerrüd iktizâ etmez. Belki muktezây-ı hâl ile'l-ebed teşekkül ve temessüldür ki sûret-i tecellî onda azherdir. Ve mevtın-ı âhiretin başka esması dahi vardır ki bekā iktizâ eder. Meselâ, bâkî isminin tecellîsi âhirette olur. Pes, bekā-i sûret lâzım gelir. İşte sırr-ı tecellîden bâ-haber ve bî-haber olanların hâlleri budur ki bâ-haber olanlar latîfe-i insâniyyeyi bilâ-merkeb alıkoymaz ve sûret-i ilâhiyye-i rahmâniyyeyi levâzımıyla isbât ederler. Zîrâ rûh-i mücerredde cümle-i esmânın tecellîsi olmaz. Zât-ı mücerredde olmadığı gibi.

Ve ayş ve tena'üm ikidir ki, biri rûhânî ve biri cismânîdir. Ve yalnız biri nâkısdır. Pes, kemâl-i insânîye münâsib olan, her yüzden ihrâz-ı naîm etmektir. Zîrâ sûret-i naîmin ehl-i ma'nâya tenezzülü yok, belki envâ'-i tecellîye medâriyyeti çoktur. Zîrâ vücûd-i aynî, âyineye tılâ-i üsrub gibidir ve onun hükmü naîm sûretidir. Ve âhirette sûret ma'nâya hâil olmaz. Ve dünyâda ehl-i kemâle göre hâil olmadığı gibi. Eğerçi iki mevtının biribirlerine göre **[253-b]** fi'l-cümle farkı vardır. Zîrâ dünyâda hicâb ne kadar rakîk olsa, yine beden-i kesîf bi'l-külliye kesâfetten çıkmaz. Bu cihettendir ki emrâzla mübtelâ olur. Cennette ise emrâz ve evcâ' olmaz.

Nazm :

Tılsım-ı cismi hallet, kenz-i cânı bulmak istersen.
Hazâin ehli ol âlemde, sultān olmak istersen.
Kamû enhâr-ı esmâyı derûne eylegil icrâ,
Eğer deryâ gibi feyz-i hüdâdan dolmak istersen.
Yürü bahr-i muhît-i aşk-ı pâkı bula gör evvel,
Dür-i ma'nâ için baştan ayağa dolmak istersen.
Bu gurbetten vatan-ı semenine azm-i râh eyle,

Varıp tâ mik'ad-ı sıdk içre âhir kalmak istersen.
Yedu'llâh sırrı ile hakkıyâ bâzûya kuvvet ver,
Eğer nefs-i şakînin nicesini bulmak istersen.

(Nukile min **Kitâb-ı Müzîlü'l-Ahzân** eş-Şeyh İsmâil Hakkı k.s.)

***Rûh-i sultânî ve Rûh-i hayvânî** (روح سلطانی و روح حیوانی) :* Rûh-i sultânî zât ve rûh-i hayvânî sıfat mertebesindedir. Onun için taşsız diyâr olmaz derler (ya'nî sıfatsız zât olmaz). Ef'âl-i ilâhiyye zât ve sıfâtın ictimâ'ına mübtenî olduğu gibi, ef'âl-i insâniyye dahi bu iki rûhun ezvâcına mevkūfdur. Ve ne kadar sıfât-ı ilâhiyye vâr ise, bu ef'âl ve âsârın vücûdundan mukaddem gyb-ı zât-ı ahadiyyede bâtın olduğu gibi, rûh-i hayvânî dahi rûh-i sultânînin bedene taallukundan evvel onun bâtınında müstecin ve bi'l-kuvve idi. Taalluk-i mezkûrda zâhir ve bi'l-fi'l oldu. Velâkin rûh-i sultânî hâlet-i insilâhda (murâkabe-i evliyâda) ve menâmda ve mevtte bedenden mufârakat eyler. Eğerçi ki fenâ bulmaz. Fe-emmâ rûh-i hayvânî yalnız mevt hâlinde mufârakat eyler ve fenâ bulur. Ol vaktte rûhun taayyünü cesed sûretinde olur. Ba'de-zâ, ten ve cân aslda ahadiyyü'z-zâttır. Ya'nî âlem-i emre göre bin pâre cevherdir. Eğerçi ki âlem-i halka göre müfterık ya'nî başka başka olmuşlardır. Ten cândan ve cân dahi tenden mestûr ve mahfî değildir. Zîrâ ten cânın nikābı ve mazharıdır. Âyineye nikābı perde olmadığı gibi, câna dahi ten perde değildir. Velâkin kimse için cânı görmekliğe icâzet yoktur. Zîrâ cân latîfdir ve latîfe, havâss-ı zâhire ile rü'yet taalluk etmez. Nitekim Tenzîl'de gelir : لا تدركه الابصار وهو يدرك الابصار وهو اللطيف الخبير (En'âm,6/103) [O'nu gözler idrâk edemez, bilakis O gözleri idrâk eder. Şüphesiz ki O lütuf sâhibidir ve her şeyden haberdardır] Pes, rü'yet lâzım gelse, rütbe-i mazhardan bi'l-vâsıta görülür ki ol rütbe zâhirin nikābıdır. Ve'l-hâsıl rü'yet verâ-i nikābdandır. Rü'yet-i çehre-i âftâb, verâ-i rakîkden olduğu gibi. Rü'yet-i câna destûr olsa, mer'î olmak şânındandır, zîrâ mahlûkdur. Mahlûk ise ne kadar latîf olsa, idrâki mümteni' değildir. İdrâk olunmamak, za'f-ı terkîbdendir. Ve illâ Allâh Teâlâ insânı rü'yet üzerine ikdâr eylese, basar dahi basîret kadar idrâk eder. Onun için âhirette terkîb-i uhrâ üzerine olup, hâlıka bile rü'yet taalluk etse gerekdir. Zîrâ dünyâda ervâh, ecsâm sıfatıyla zâhir olmuştur, âhirette ise aks üzerinedir. Rûhda bu sûret-i beden kable't-taalluk bi'l-kuvve idi, sonra hâdis oldu. Pes, cânı ten sûretiyle tasavvur etmekle, teni rü'yet, cânı rü'yetin aynı oldu. Nitekim levni müşâhede, zî-levni müşâhedenin kendidir. Ten ise **[254-a]** cânın levni ve rengidir. Fe'fhem.

Li-muharririhî :

Cemâl-i şâhid-i maksûde perdedir bu beden,
Görür o cânı, beden perdesin yakıp kül eden.
Eğerçi cilve-i yâre nikābdır nâzı,
Velî niyâz yüzünden gör onu erkenden.
Andelîb-i dil nice feryâd ü efgân etmesin,
Çünki gül-i sadberg-i cân kat kat hicâb altındadır.
Mezra-i vahdette bitmiş dâne iken bu vücûd,
Şimdi kesrette nihân olup türâb altındadır.

***Rûh-i sultânî ve Nefs-i hayvânî** (روح سلطانی و نفس حیوانی)**:** Rûh-i sultânî, nefs-i hayvânîye taalluk etmiştir. Nefs-i hayvânînin ise kuvâsı ya'nî buhâr-ı latîfe kuvvetleri etrâf-ı bedene muttasıl, husûsa buhar-ı latîfî ki nefs-i hayvânî buharın mahmûlüdür. Eczâ-i cesede sârîdir. Bu bu takrîb ile nefs-i hayvânî ve onun kuvâ ve havâssı rûh-i sultânînin eşyâ-i hâriciyyeyi mütālaasına vâsıta ve âlettir. Şöyle ki, eğer bedenden alâkayı kat' eylese ve mufârakat kılsa, bu şuhûd ve huzûr, gaybete ve tecellî-i istitâre mübeddel olur. Binâen-alâ-hâzâ, rûh-i sultânî evvel-i emrden hücüb-i zulmâniyyeyi hark eyledi ve revzene-i basarı sedd edip, çeşm-i basîreti açtı ve sûret ile takayyüdü kodu ve resm-i mâ-sivâyı levh-i dilden yudu. Şöyle ki zuhûru butûna ve da'vâsı ma'nâya ve taklîdi aşk ve muhabbet ve hâlete mütehavvil ve muâmele-i suveriyye ve kāliyyesi, muamele-i ma'neviyye ve hâliyyeye mütebeddil oldu. Nitekim demişlrdir : جاء الحال و ذهب القال Ya'nî hâl gelince, kāl gider. Fe'fhem.

Rûh-i sultânînin gerçi bedene hulûlü yoktur. Fe-emmâ tedbîr ve tasarruf ile ona taalluk etmiştir. Beden ise kesîf ve rûh ise latîfdir. Ve latîfin kesîfe taalluku hemân bir murgü kafese habs etmek gibidir. Pes, kafes cevv-i hevâda tayerândan murga pâ-bend olduğu gibi, taalluk-i mezkûr dahi âlem-i ulvîde seyerândan rûha kemend olmuştur. Ve âlem-i ulvî onun cilve-gâhıdır. Binâen-alâ-hâzâ, her gâh ki makām-ı asliye-i urûca sebep, hâdis ve peydâ ola, beden menâmla müsterîh

olur. Rûh dahi aslına rücû'la sükûn bulur. Ma'lûm ola ki, vücûd-i insânın deminden tesâud eden buhâra, ehlu'llâh rûh-i hayvânî ve hukemâ, nefs-i hayvânî ıtlâk etmişlerdir. Hayât ve hareket-i irâdiyyeyi ve kuvve-i hissi hâmil olan bu rûhdur. Ve bu rûh-i hayvânîye nefs-i emmâre dahi derler. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i hayvânî ve Rûh-i insânî ve Rûh-i sultânî** (روح حیوانی و روح انسانی و روح سلطانی) :* Ve sırr-ı rûh üçdür : Biri rûh-i hayvânî ve biri rûh-i insânî ve biri rûh-i sultânîdir. Ve ıstılâh-ı îşânda bahs olunan rûh, bu rûh-i sultânîdir ki rûh-i a'zamdır. و نفخت فیه من روحی (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] bu sırrdan ibârettir. Bu rûh hakîkat-ı muhammediyye ve envâr-ı ahmediyyeden mahlûk bir vedîadır ki âlem-i müşâhededen zât-ı ahadiyye ile üns etmiştir. Ve bu üç rûhun ta'rîfleri, Seyyid Şerîf'in **"Ta'rîfât"** kitâbında meşrûhdur. Ve sırr oldur ki Cenâb-ı Allâh (c.c.) Hazretleri'nin insân-ı hakîkî kalbine vedîa eylediği bir latîfe-i rabbâniyye ve kalb-i mü'minde bir emânet-i ilâhiyyedir. Ve bu sırra Hz. Rabbü'l-Âlemîn'den gayrı bir ferdin ıttılâ' ve vukûfu yoktur. **[254-b]** Ve Âdem bu sırr sebebiyle mescûd-i melâike oldu. Ve şeytân merdûd-i Hak olmasına, bu sırra adem-i vukûfudur. Kalb, mahall-i ma'rifet-i ilâhî ve rûh mahall-i müşâhede-i ilâhî ve sırr mahall-i rü'yet-i maânî-i ilâhîdir. Ve hakîkat-ı emânet, latîfe-i sırrdır ki وهو معکم اینما کنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] budur. Zîrâ rûhun âlem-i lâhûtta iken ismi başka ve âlem-i ceberûta tenezzülde başka ve âlem-i melekûte tenezzülde başka ve âlem-i mülke tenezzülde ismleri başka başkadır. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, ervâh ol âlemden sefer eyleyip, akl-ı küllden nefs-i küle gelip, ondan eflâke, ondan nücûma, ondan anâsıra, ondan cemâde, ondan nebâte, ondan hayvâna, ondan insâna gelip, ondan akla vâsıl olup, ondan akl-ı maâde avdet edip, akl sermâyesiyle ol ile ya'nî ol tarafa sefer edip, geldiği âlemlerden hâsıl ettiği hicâblar, yetmiş bin nûrânî ve yetmiş bin zulmânî hicâb vardır denilmiştir. Bu hicâbları bu seferlerde tahsîl etti idi. Ol akl sermâyesiyle sülûk ve riyâzet ile ve tertîb-i mürşîd ile birer birer zikr olunan hicâbları kaldırıp Hak gözüyle Hakk'ı kendinde ve her şey'de müşâhede eyleyip, hayât-ı câvidâna yetişip, ölmezden evvel ölüp kimyây-ı sırf olduktan sonra dedi ki, cân tenden ten cândan mestûr olmaz. Her dem müşâhede-i dîdâr olur.(Hakkı Efendi)

***Rûh-i insânî ve Rûh-i hayvânî ve Rûhü'l-hayât ve Rûh-i ilâhî ve Rûh-i kâmil ve Rûh-i nâkıs ve Rûh-i cüz'î :** فینفخ فیه الروح* Sıyga-i ma'lûm üzerinedir. Nitekim irsâl-i melek ona karînedir. Zîrâ irsâl-i melekden murâd, nefh-i rûhdur. Pes, nefhi nâfiha isnâd etmek evlâdır. Husûsâ nefhi fâile tertîbden dahi zâhir olan ma'lûmiyyettir. Nefh dedikleri kuvvet ile irsâl olunan hevâdır. Menfûh, tecvîf-i kalbden hâric olan hevâdır ki ona rûhü'l-hayât derler. Ve ol hevâ kalbden akma hurûcundan her nerede munkatı' olur ise, mevzı'-i inkıtâ'ına harf derler. Burada rûhla murâd, rûh-i hayvânîdir ki mebde'-i hiss ve harekettir. Ve onun mahall-i taayyünü kalbdir. Ve bu rûh nefhî ilâhî olan rûh-i insânînin eseridir. Rûh-i insânînin mahall-i taayyünü dimağdır. Onun için akl dahi oradadır ve ilm akldan tevellüd eder. El-hâsıl rûh-i hayvânî ve kuvâ nefes-i rahmânîden hâsıl oldu (feth-i fâ ile) ve nefs-i nâtıka-i cüz'iyye, nefs-i küllden vücûd buldu (sükûn-i fâ ile). Pes, hayât nefes-i rahmânîye ve ilm ve idrâk nefs-i nâtıkaya muzâf oldu. Eğer bu neş'enin tabîatına nazar olunur ise, hamâ' ve mesnûn ve salsâl ve türâbdandır denilir. Ve eğer nefs-i küllden ve Hakk'a muzâf olan rûhdan olduğuna bakılır ise, hâfız ve âkil ve derrâk ve mutasavvir ve zâkirdir denilir ise, işte nefs-i nâtıka kuvây-ı hissiyye ve ma'neviyye vesâtatıyla iktisâb-ı ulûm etmek şânındandır. Zîrâ bu kuvâ tahsîl-i murâd için esbâb gibidir.

Ve bundan ahz olundu ki, insân üç hayât ile hayydır: Biri budur ki, hayât-ı asliye ile hayydır ki hiss ve idrâk olunmaz. Hayât-ı cemâd gibi. Ve biri dahi budur ki, hayât-ı rûh-i hayvânî ile hayydır ki ona hiss taalluk eder.**[255-a]**Hayât-ı hayvânât gibi. Biri dahi nefs-i nâtıkasıyla hayy olduğudur. Ve bundan fehm olundu ki hayât-ı insân hayât-ı zâtiyye değil, belki ârızadır. Çünkü da'vây-ı ene ile şuhûd-i mahyîden gâib oldu. Mevt-i ârız ile ibtilâ buldu. Gûyâ denildi ki, çünki senin aslın mevt idi ki bî-rûh idin. Pes, yine aslına reddolundun. İmdi insân berrîdir ki hayâtı hevâdandır. Bi'l-fi'l-hayâtı mâdun olduğu gibi. Çünki hevâ ile hevây-ı nefs miyânında müntereddid oldu. Lâ-cerem helâki lâzım geldi. Zîrâ varta-i da'vâya düşüren hevâdır. Ve nefs-i hayvâniyyenin şekâveti bu hevâdandır. Ve nefs-i nâtıka dâreyne saîdedir. Zîrâ ervâh-ı ilâhîden nefh olunmuştur. Rûh-i hayvânî ona dâbbe gibidir. Ve ihsâs-ı azâb ve elem eden bu rûhdur.

Ve muhaddisînden İbn-i Kayyım, **"Kitâbu'r-Rûh"** da demiştir ki, gâlıt olanlar zannederler ki melek cenîne rûh-i kadîme-i ezeliyye ile irsâl olunup, ol rûhu ona nefh eder. Nitekim bir kimseye bir vâsıta ile bir hil'at irsâl ve ilbâs olunur. Bu ise dalâl ve hatâdır. Belki nefh cesedde hudûs-i rûha sebeptir. Gıdâ, sebeb-i nümüvv-i cism olduğu gibi. Pes, mâdde-i rûh nefh-i melekden ve mâdde-i cism rahime sabb-ı mâdandır. İntihâ bi'l-ma'nâ. Gâlıt-ı mezkûrlar burada galat etmişlerdir. Zîrâ melek ol rûha ve türâb bedene eb olmak zannetmişlerdir. Belki vâlid-i rûh

nûr-i Hak'dır. Nitekim erbâb-ı keşf zâhib olmuşlardır. Ve nefh-i melek ile rûh hâdis olmaz. Belki ol mâddede muztemir olan rûh-i ilâhî zâhir olur.

Pes, rûh anâsır ve mevâlîdle devr eder. Velâkin zuhûru sebebe mevkūfdur ki nefh-i melekdir. Eğer çi rûh-i kâmil ile rûh-i nâkısın farkı vardır ki rûh-i kâmil kable'l-cesed mahlûkdur. Rûh-i nâkıs ise tesviye-i cesedde cenîn iken hâdis olur. Zîrâ evvelkisi küllî ve ikincisi cüz'îdir. Ve küllînin eseri budur ki mizâc-ı anâsırı cüz'î ile taayyünden evvel devr eylediği etvâra vukūfu ve nice ahvâle ıttılâıdır. Rûh-i cüz'îde ise bu ma'nâ mefkūddür. Eğerçi mâddesi i'tibârıyla hayât-ı asliye ile hayydır. Ya'nî kümmelînin ervâhı mukaddem yaratılıp, avâmın ervâhı rahm-i mâderde yaratılır. Zîrâ kalem-i a'lâ vesâtatıyla tecellî-i evvel cümleye sârîdir. Ba'de-zâ, nutfeden erbaînât ile mevlûd hâsıl olduğu gibi, mürşîd-i kâmilden dahi rahm-i isti'dâdda mevlûd-i rûhânî hâsıl olur ki ona "tıfl-i kalb" derler. Ve bu nefh-i rûh ke'l-evvel mahallin kābiliyyetinden sonra vücûd bulur. Ya'nî cenîn erbaînlerini tekmîl etmedikçe nefh-i rûh olunmadığı gibi, sâlik dahi şerîat ve tarîkat mertebelerini istikmâl etmedikçe kalbine rûh-i ma'rifet ve hakîkat nefh olunmaz. Ve demişlerdir ki, bidâyet-i nübüvvet olan fenâ-i tâm indinde Allâh Teâlâ akl-ı fa'âl yüzünden nefh eder ki ona "melik-i mülûki'l-ervâh" ve "rûhü'l-kuds" derler ki Hakk'ın ihyâ-i kulûb ve ifâza-i hayât-ı bâkiyede vâsıtasıdır. Ve onun suver-i muhtelifesi vardır ki tâlibân-ı feyzin her birine bir yüzden nefh vâki' olur. Nitekim erbâb-ı feyze ma'lûmdur. Çünki Allâh Teâlâ'nın insâna tecellîsi celâl ve cemâlin mecmû'uyladır. **[255-b]** Lâ-cerem, esmâ-i cemâliyye ve celâliyye ile muttasıf olan insândır. Binâen-alâ-hâzâ, âlemde ne kadar cemâliyyât ve celâliyyât vâr ise, onların sıfât-ı cemîle ve sıfât-ı rezîlesi insânda mevcûddur. Şu kadar vârdır ki, insân-ı kâmilde cemâl zâhir ve celâl bâtındır. İnsân-ı nâkısda ise celâl zâhir ve cemâl bâtındır. Ve insân-ı kâmil ki halîfe-i Hak'dır, mescûd-i cemî'-i kâinâttır. Zîrâ ibtidâ'-i nefhinden intihâ-i kemâlinde âlem-i misâlde sultān-ı a'zam gibi bir serîr-i misâlîye iclâs olunur. Ve melâike onun müşâhedesine izdihâm ederler. Müşâhede-i sultān için reâyâ izdihâm ettikleri gibi. Çünki bâb-ı velâyet ilâ yevmi'l-kıyâm mensûhdur. Lâ-cerem, يلقى الروح من امره على من يشاء (Mü'min,40/15) [Emrinde olan rûhu dilediğine indiriyor] mûcebince her asrda ifâza-i rûh cârî ve sırr-ı velâyet ehline sârîdir. Va'llâhü'l-feyyâz. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i insânî** (روح انسانی) : Nefs-i nâtıka.

***Rûhü'l-ervâh** (روح الارواح) : Rûh-i a'zam.

***Rûh-i habîs** (روح حبیث) : Nefsânî Âdemlerin rûhudur.

***Rûh-i mücerred ve Cesed-i mücerred** (روح مجرد و جسد مجرد): Rûh-i mücerred, eser-i rûh-i ilâhî ve cesed-i mücerred, bir kuru şüphedir.

***Rûh-i mutlak** (روح مطلق) : Ma'lûm ola ki, rûh-i mutlak, bir melek sûretindedir ki aslında akl-ı evvel dedikleridir. Ve cemî' eşyâ ondan ahz-ı feyz-i rûh etmişlerdir. Ve ol rûh emr-i vâhiddir ve cemî' ervâha müsâvîdir. انا من الله و المؤمنون من فیض نوری [Ben Allâh'danım ve mü'minler de benim nûrumun feyzindendir][151] buyurulmuştur. Ya'nî ben âyine-i Hakk'ım ve sâir eşyâ dahi bana âyinedir. Vücûd-i insânîde olan kuvây-ı muhtelife, aslında yekpâredir ki rûh denilir. Velâkin rûhun cesede taallukundan, merâtib ve etvâr zuhûr edip, esâmi-i muhtelife ile tesmiye vâki' oldu. Nitekim saltanat dedikleri, emr-i vâhiddir. Velâkin mühr yüzünden vezîr ve fetvâ yüzünden müftî ve kazâ yüzünden kādî denilir. Sırr cânibi dahi böyledir. (Hakkı Efendi)

***Rûh-i Âdem ve Rûhü'l ervâh ve Rûh-i rûh** (روح ادم و روح الاواح و روح روح) : Rûhü'l-kuds, rûhu'llâhdır ki rûhü'l-ervâhdır. Hayta-i kün tahtına duhûlden münezzehdir ve mahlûk değildir. Zîrâ vücûh-i Hak'dan vech-i hâsdır ki vücûd ol vechile kāimdir, Âdemde menfûhün-fîhdir. Rûh-i Âdem mahlûk ve rûhullâh mahlûk değildir. Ve dahi ma'lûm ola ki, mahsûsâttan her şey' için rûh-i mahlûk vardır ki sûreti onunla kāimdir. Ve rûh ol sûretin ma'nâsı gibidir. Sûret dahi lafzı gibidir. Ba'dehû ol mahlûk olan rûhun, rûh-i ilâhîsi vardır ki ol rûh-i mahlûk, rûh-i ilâhîsiyle kāimdir. Ve rûh-i ilâhî dediğimiz, rûh-i kudsdür. Pes, imdi rûhü'l-kudse insânda olduğu hâlde nâ-ehl olan onu mahlûk görür. İki kadîm mümkün olmadığı için الا الله تعالی وحده و یلحق بدایة جمیع اسمائه و صفاته فلا قدم [Tek olan Allâh'tan başkasında kıdem yoktur. Bütün esmâ ve sıfatlarının bidâyeti de zâtına eklenir] esmâ ve sıfâtının infikâkı muhâldir. Ve mâ-sivâ mahlûk ve muhdesdir. Meselâ, insân için cesed vardır ki sûretidir. Ve rûh vardır ki ma'nâsıdır. Ve sırr vardır ki rûh-i rûhudur ki rûh-i kuds

[151] - Aclûnî, I, 619.

ile mu'teberün-anhdir. Ve o rûh-i kudse "sırr-ı ilâhî" ve "vücûd-i sârî" dahi ta'bîr olunur. (Abdülkerîm Cîlî k.s. celî)

***Rûh-i sultânî , Rûh-i hayvânî ve Rûh-i emrî ve Rûh-i rûhânî ve Rûh-i semâî:** Rûh-i sultânî cümle havâsdan fenâ bulmadıkça menzil-i vasle yol bulmaz. Gerçi ki kemâlâtı dahi bunlar iledir. Ya'nî havâssın vesâtatıyla hâsıldır. Velâkin fî-nefsi'l-emr havâss-ı zâhir hicâb-ı zulmânî ve havâss-ı bâtın hicâb-ı rûhânî makûlesidir. Ve bu iki hicâb dahi nûrü'l-envâra perdedir. Hicâb-ı zulmânî urûc i'tibârıyla mukaddem ve nüzûl i'tibârıyla muahhardır. Ya'nî Hakk'a gider iken, hicâb-ı zulmânî evvel ref' olunur. **[256-a]** Ve sâniyen hicâb-ı nûrânî hark olunur. Fe-emmâ Hak'dan halka nüzûl hıyninde evvelâ nûrânî ve sâniyen zulmânî ref' olunur. Suâl olunursa ki, rûh-i sultânî menâm veyâ insilâhda bedenden mufârakat edince, beden ne ile kāim olur ? Cevâb budur ki, rûh-i hayvânî ile kāimdir ki rûh-i sultânînin pertevidir. Ve bu rûh bedene sârî ve mebde'-i âsâr ve harekâttır. İnsân menâm ve insilâhla me'hûz ola, havâss-ı zâhire ve bâtınaya idrâk ve şuûr kalmaz, cümlesi muattal olur. Vücûd-i insânda rûh-i emrî sultān ve akl-ı kudsî vezîr ve kuvây-ı rûhâniyye ve cismâniyye cünûd-i rûhdur. Ve aslında ehl-i hilâfet, tenezzül-i rûh olan kalbdir ki mazhar-ı sırr-ı ekberdir. Ve onu ism-i câmi' halîfe nasb edip, cemî' kâinât kalbin mübâyaasına gelirler, hilâfetini tebrîk ederler. Ve kutb-i vücûd ve sâir verese-i aktāb onun ya'nî kalbin sırrıyla kāimdir. Ve halîfe-i zamân ki mürşîd-i kâmildir, onun taht-ı mübâyaasında olmayan fi'l-hakîka câhiliyyet üzerinedir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye biribirine musahhar olduğu gibi, mezâhir dahi böyledir. Ve enbiyâ ve evliyâ mutâbaat ile me'mûrlardır. Ve bilâ-mürşîd râh-ı hüdâ bulup menzil-i maksûde ermek güçtür. İmâm-ı A'zam (r.a.) buyurur : Nefs-i insâniyye, ibârettir cevher-i müşrik-i rûhânîden. Vaktâ ki bedene müteallik ola, nûru mecmû'-i a'zâya erişir. Ona "hayât" derler. Kaçan insân uyusa, ol nûrun taalluku bedenin zâhirinden munkatı' olur., fakat. Ammâ eğer zâhirinden ve bâtınından taalluku munkatı' olur ise, ona "mevt" derler. Ol sebepten mevt ve nevm cins-i vâhiddendir demişlerdir.

Mes'ele eğer suâl etseler, rûh nedir ? Cevâb, rûh üç nev'dir : Evvelki rûh-i sultāniyye, ikinci rûh-i rûhâniyye, üçüncü rûh-i cismâniyyedir. Mevzi'-i rûh-i sultāniyye gönüldür. Ve mevzi'-i rûh-i rûhâniyye, kebeddir. Ve mevzi'-i rûh-i cismâniyye et ve ken ve damarlar arasındadır. Eğer suâl etseler, kaçan insân uyursa rûh çıkar gider mi yoksa gitmez mi ? Cevâb; rûh-i sultânînin pertevi olan rûh-i rûhâniyye çıkar ve rûh-i cismâniyye çıkmaz. Ve rûh-i rûhâniyye aklla çıkar. Yerler ile gök arasında seyr eder. Kaçan akl rûh-i rûhâniyye ile bile olsa, gördüğü düşü fehm edip bilir. Kaçan akl rûh-i rûhâniyye ile bile olmasa, gördüğü düşü fehm edip bilmez. Ve rûh-i rûhâniyye, rûh-i revân dedikleridir. Ve'l-ilmü inda'llâh. (Hakkı Efendi)

***Rûhânî** (روحانى) **:** Ma'lûm ola ki rûhânîler iki kısımdır: Bir kısmı ervâhdır ki semâviyyâtta tasarruf ederler. Ve onlara ehl-i melekût-i a'lâ derler. Ve bir kısmı dahi onlardır ki, araziyyâtta tasarruf ederler. Ve onlara ehl-i melekût-i esfel derler. Onlar maâden ve nebât ve hayvânât üzerine müvekkillerdir. Ve enbiyâ (a.s.) kelimâtında gelmiştir : ان لكل شئ ملكا [Herşey için bir melek vardır] Ve hadîs-i şerîfde dahi gelmiştir : ينزل مع كل قطرة ملك Ve ehl-i keşf derler: Tâ yedi melek olmayınca, ağaçda bir yeprak yaratılmaz. Âdetu'llâh böyle cârî olmuştur. Ammâ hakîkat-ı Âdem ki ona **[256-b]** latîfe-i rabbânî derler ve hem sırr-ı zübde-i melekût derler. Ol mürekkbdir iki âlemden, cismâniden ve rûhânîden. Ve ol, mevcûdâtın ekmelidir. Ve bu cümle-i âferînişden maksûd oldur. Ve ervâh-ı nârîler ki cinnlerdir. Ona ehl-i melekût-i esfel derler. Onlardan ba'zıları nev'-i insân üzerine musallatlardır. Ve iblîs onların seyyidi ve reisidir. Ve onlardan ba'zıları teklîfe kābil ve vahy-i ilâhîye muhâtablardır. Ve onların mâhiyyât ve mefhûmâtında ihtilâf çoktur. Her biri kendi makāmlarından haber vermişlerdir.

Ve ma'lûm ola ki, rûhü'l-kuds cebrâil (a.s.) dir, rûh-i mukaddes ma'nâsına. Zîrâ alâik ve avâikden kuds-i zâtî ve tahâret-i asliyesi vardır. Husûsâ ki hâmil olduğu vahy-i ilâhî, kulûb-i ibâdı ednâs-ı taallukāttan tathîr ve takdîs eder. Ve cibrîlin husûs üzerine feyzi, Hazret-i Îsâ (a.s.)adır. Vâlidesi Meryem'e nefh edip ol nefhden Hz. Îsâ tevellüd etmiştir. Bu sebepten Hz. Îsâ rûhânîdir. Zîrâ rûhdan tevellüd eden rûhânîdir. Pes, rûhânî oldur ki rûh onun cüz'ü ola. Ve onun sinni otuz üç olmak, peder-i cismânî cihetinden taayyünü olmadığından ötürüdür. Ve illâ altmışından ziyâde gerek idi. Ve onun rûhâniyyetinin âsârındandır ki nice mevtâyı ihyâ eyledi ve nefesinden marazîye şifâ hâsıl olurdu. Ve bu ümmetten dahi ol feyz-i nefh üzerine tevellüd edip, vâris-i Îsâ olanlar bisyârdır. Velâkin bu ümmetin kemâlleri ism-i bâtına nâzır olmakla ihyâları ekseriyâ kulûbe taalluk eyledi. Eğerçi ki fi'l-cümle hârikulâde ecsâda dahi taalluk etmiştir. Nitekim Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) bi-gayr-ı kasd bir karınca katl etmişti. Sonra nefh edip ol karınca bi-izni'llâh hayât buldu. Ve kezâlik bir timsâh bir acûzün veledini ibtilâ' edip Nil'e dalmıştı. Sonra Zünnûnü'l-Mısrî

(k.s.) ol timsâhı da'vet eyledi. Veled-i mezkûru cevfinden hayyen ilkā ettirdi. Hût Hz. Yûnus'u ilkā ettiği gibi. Ve bu makūle ehl-i enfâs olanlar, kalb-i Îsâ üzerinedir. (Hakkı Efendi)

***Rûhâniyyet-i enbiyâ** (روحانیت انبیا) : Bir ânda hem makāmlarında ve hem istedikleri mahallerde görünmeleri, ebu'l-beşer Âdem (a.s.) Hazretleri'nin rûhâniyyetleri felek-i kamerde mütehayyizdir. Eğerçi fi'l-hakîka ervâha tahayyüz yoktur velâkin ba'zı ahvâl hasebiyle ahyâzda temessül ederler. Onun için Leyle-i Mi'râcda rûh-i mûsevî felek-i sâdisde mer'î oldu. Maa-hâzâ, kabirlerinde namâz kılarlardı. Zemîn ile felek-i sâdisin miyânı ise birkaç bin yıllık mesâfedir. Pes, bundan mefhûm oldu ki ervâh için tahayyüz yoktur. Ve eğer tahayyüz olsa, bir yerde mahbûs kalırlardı. Belki mütehayyiz sûretinde göründüğü, ecsâm ve ahvâle nâzırdır. Zîrâ ecsâm mütehayyizedir. Ve ahvâl dahi ecsâma tâbi'dir. Ve bu ma'nâdandır ki kubûrda mevtâya selâm verirler. Maa-hâzâ, ervâh-ı süedâ **[257-a]** illiyyîndedir. Ya'nî yâ makāmât-ı arşiyyede veyâ makām-ı ervâhdadır. Zîrâ nice ervâh-ı kudsiyye vardır ki kalem-i a'lâ makāmına dek urûc eder ve onun hâlini ancak Allâh Teâlâ bilir. Ve ma'lûm ola ki, ervâh-ı süedâ bi-haseb-i izn-i ilâhî emkine-i müteberrikede (Mekke ve Kudüs'de) huzûrları müttefekun-aleyhdir. Hattâ selâm vermek için kendi tavattun ettikleri hânelerine dahi vârid olurlar. Velâkin onların selâmlarını ehl-i gaflet olanlar hissetmezler. Ve huzûrun sebebi ıtlâkdır. Ya'nî onlar için teşrîfen habs yoktur. Cemî' âlemde seyr ederler. Eğerçi makāmât-ı muayyeneleri vardır ki hakîkatı suverdir. Ve suverden evsa' nesne olmamakla makāmât-ı arşiyye ve kanâdîl-i muallaka ve illiyyîn ve a'lâsı onda dâhillerdir. Ya'nî hâl-i hayâtta iken ıtlâklık mertebesini bulduğu için bu mertebeleri kesb edenler buna kādirdir. Ve illâ onlar dahi bir mevtında mahbûs ve mukayyed kalırdı. (Hakkı Efendi)

***Rûz-i kâr** (روز کار) : Zamân demektir.

***Rûz-i belâ** (روز بلا) : Kālû belâ günü demektir.

***Rûz-i hızır** (روز خضر) : Bundan murâd, aslında âb-ı hayât nûş eden, Belyâ bin Melkâ bin Fâliğ bin Gābir bin Şâlih bin Erfahşed bin Sâm bin Nûh (a.s.)ın lakâbıdır ki bir gün bir arz-ı yâbis üzerine cülûs ettikte, hayât-ı belyâdan te'sîr zuhûr edip, ol mahall yeşillenip ter ü tâze olmakla Hızır talkîb olundu. Sonra teberrüken beyne'n-nâs ismi olup kaldı. Vasat-ı bahârda yevm-i ma'hûde rûz-i hızır dedikleri buradan ahz olunmuştur. Zîrâ ol eyyâmda sebzeler kuvvetlenir ve şükûfeler açılır ve arz-ı yâbise-i meyyite hayât-ı cedîde bulur. (**Silsile-i Hakkı Efendi**)

***Rehbet** (رهبت) : Ma'lûm ola ki, rehbet üç türlüdür : Biri tahkîk-i vaîd için zâhirin rehbiyetidir. Ve biri, takallüb-i ilm için bâtının rehbiyetidir. Ve biri, emr-i sebakı tahkîk için sırrın rehbiyetidir.

***Reyn ve Gayn** (رین و غین): Reyn, pasdır ki kalb ile îmân arasında hâil ve hicâb-ı kesîfdir. Ve gayn dedikleri, pas-ı reynden ehaffdır ki muâmele-i kesretten nâşî olan hicâb ve telvîndir. Ve hadîsde gelir : انه لیغان علی قلبی [Bâzen kalbim perdelenir][152] Velâkin kalb-i Rasûl üzerinde olan gayndan bahs olunmaz. Zîrâ efrâd-ı ümmetin hâli gibi değildir. Nitekim tasliye-i Hak dahi böyledir ki sırrını kendi bilir.

***Rey** (ری) : Her makāmda tecelliyâtın gāyeti. Lugat ma'nâsı, kanmak demektir.

***Riyâ ve İhlâs** (ریا و اخلاص) : Riyâ, cânib-i halkı mülâhaza ve ihlâs, taraf-ı Hakk'ı müşâhede ile olur. Riyâ odur ki, ettiği mülâhaza-i ağyâr ile ihlâsı terk ede. Bu sıfattan tahallî etmekte ziyâde suûbet vardır. Zîrâ ıslâh-ı vücûd ve tezkiye-i nefs etmeyen kimse Hak'dan gayrıyı mülâhaza etmekten hâlî değildir. Pes, ol mülâhaza bekā-i vücûddandır. Eğer nefs ve sıfât-ı nefs fenâ-i tâm bulsa, ağyâr nazardan sâkıt ve yâr-i hakîkî çeşme mütecellî olurdu. Koyun yanında namâz kılan şebâne riyâ gelmediği gibi, ona dahi halk yanında ettiği a'mâlden riyâ gelmezdi. Zîrâ vücûd-i halk mevhûm ve vücûd-i Hak mütehakkık ve ma'lûmdur. Ve âkil odur ki mütehakkık ve ma'lûmu koyup, mevhûme iltifât etmeye. Ve Kur'ân'da gelir : ولا یشرك بعبادة ربه احدا (Kehf,18/110) [Rabbine kullukta hiçbir ortak karıştırmasın] Ya'nî kendini ve amelini Hak için hâlis kılan kimseye bâb-ı müşâhede meftûh ve cemâl-i vahdet mekşûf olur, gayrıya değil. El-hâsıl, **[257-b]** riyâ şirkdir ve şirk tevhîdi münâfîdir. Pes, mürâyî müşrikdir ve müşrik fi'n-nârdır. Pes, mü'mine gerekdir ki mertebe-i ihlâsa vâsıl ola. Velâkin ihlâsın tabakātı vardır. Aşerâtta ve miede ve ulûfde i'tibâr olunur. Mertebe-i aşerât, mertebe-i kalbdir ki vâhid-i ke'l-aşredir. Ve mertebe-i mie mertebe-i rûhdur ki vâhid-i ke'l-miedir. Ve mertebe-i ulûf, mertebe-i sırrdır ki vâhid-i ke'l-elfdir.

[152] - Müslim, Kitâbü'z-Zikr, 41; Dârimî, Vitr, 26.

Bu sebeptendir ki bir âmil-i hakîkî ve muhlis-i hakkânî bir günde ehl-i semâvât ve arzın ameli kadar amel etmeye kādir olur. Zîrâ ihlâsı, iksîr-i a'zamdır. Ve mürâyî âhâd mertebesindedir. ويل لمن غلبه احاده على عشراته [Kendi benliği akrabâ-i taallukâtına galip gelen kimseye yazıklar olsun!] (Hakkı Efendi)

***Riyâdan sakınmak :** Kişinin ibâdetine halkın vukūfu ve adem-i vukūfu berâber olmaktır.
***Riyâzet** (ریا ضت) **:** Riyâzet iki kısımdır : Biri riyâzetü'l edeb ve biri riyâzetü't-talebdir. Riyâzetü'l-edeb tab' ve nefsden hurûcdur. Ve riyâzetü't-taleb, bi't-taleb murâd olan şey'in sıhhatidir. El-hâsıl ahlâk-ı nefsiyyenin tehzîbinden ibârettir. Ve sırr-ı ma'rifet, ayn-ı riyâzettir. Ve riyâzet, tahsîn-i ahlâk veyâ tasfiye-i mahall içindir ki ma'rifete vesîle ve feth-i bâb-ı tecellîye rîhadır. Binâen-alâ-hâzâ, ma'rifetu'llâh kemâl üzerine olunca, ifrât-ı riyâzete hâcet kalmaz. Ve ba'zı riyâzet vardır ki semeresi olmaz. Olsa dahi makāsıddan değildir. Riyâzet-i felâsife gibi. Zîrâ onlar kuvvet-i riyâzetle harekât-ı eflâkı işitmişlerdir ve ba'zı mertebe-i ezvâk-ı hâle yetişmişlerdir. Eflâtûn-i İlâhî gibi. Velâkin taraf-ı efkâr ve nazar-ı gālib olup sülûk-i tarîk ve îmân-ı şer'î nâ-bûd olmakla ma'rifetleri kāsıra ve âlem-i hiss ve mülkü mütecâvize değildir. (Hakkı Efendi)

***Riyâzet-i ehlullâh ve hukemâ :** A'mâl iki türlüdür : Biri a'mâl-i bedeniyyedir. Salât ve savm ve cihâd ve sâir a'mâl-i hissiyye gibi. Ve biri dahi, a'mâl-i nefsâniyyedir ki ona riyâzet derler. Tahammül-i ezâ ve sabr ve telezzüzât-ı nefsâniyyeden kalîle rızâ ve mevcûde kanâat etmek. Kifâyet mertebesi değil ise de. Ve nefsi şekvâdan habs etmek gibi. Ve ashâb-ı efkâr ya'nî hukemâ ki ba'zı futûhda ehlullâh ile müşterek olmuşlardır. Ya'nî halvet ve riyâzet edip, tarîk-i nazardan fikr ile vâsıl ve ehlullâh dahi riyâzet ve mücâhede edip, tarîk-i îmândan keşf ile nâil olmuşlardır. Bunların gerçi tarîkleri muhtelif ve meâlde müdrekleri birdir. Velâkin sûretâ müdrekde iştirâklerinden, zevkde dahi iştirâkleri lâzım gelmez. Pes, fi'l-hakîka iki müdrek miyânında tefâvüt bulunmuş olur. Ya'nî idrâk-i ehlullâh akvâdır ki tagayyür kabûl etmez. İdrâk-i ehl-i nazar (hukemâ)ise böyle değildir. Bu iki idrâkin miyânında fark, hayâl ile kalbin farkı gibidir. Zîrâ hayâl ile mülâhaza olunan şey', kalble tahkîk olunan gibi değildir. El-hâsıl, riyâzet dedikleri ahlâk-ı nefsâniyyeyi tehzîbdir ki zulmât-ı tab'dan halâs ola ve tahammül-i ezâ ve emsâlinde suhûlet bula. Zîrâ şerâyit-i tarîkatten biri dahi "ademü't-teezzî bi-eze'n-nâs" dır. Bu ma'nânın husûlü elbette kesret-i riyâzete mevkūfdur. Tâ ki bakiyye-i nefs kalmadıkda zelûl ola. Ve bi'l-cümle riyâzet inde'l-muhakkikîn tahsîl-i ahlâk ve inde'l-hukemâ tasfiye-i mahall içindir. El-hâsıl mahall gayra meşgūl iken, ne teveccüh-i rûhânî kābil ve ne hôd vârid-i gaybî hâsıldır.**[258-a]**Onun için demişlerdir ki, ثبت العرش ثم انقش Ya'nî esâs olmadıkça binâ kurulmaz ve âyine pâk olmadıkça yüz görünmez. Ma'lûm ola ki, Hakk'a yol iki vechiledir: Biri telkîn-i zikr ve muktezâsı olan mücâhedât ne yüzden zuhûr eder ise, onunla amel etmektir. Meselâ, terk ve tecrîd ve inzivâ ve erbaîn der-halvet gibi. Perhîz ve riyâzât ve seyâhât ve sıyâmü'd-dehr ve kıyâmü'l-leyl gibi. Bunlar piyâde dervişler ve tabîatte serkeşler yoludur ki mücâhede onlara kötek ve terbiye olup, onunla şeyhe râm ve râbıta-i üstâd ve Hakk'a yol bulsalar gerekdir.

Ve biri dahi, telkîn-i râbıtadır ki günde beş vakt namâz, senede bir bir mâh ramazân sâim olup muhabbet ve hulûsla şeyhi der-hâtır edip mümkün olan ikrâm ile hizmetinde kusur etmeyip, belki cümleyi şeyh muhabbetine ya'nî şeyh yoluna fedâ eyleye. والده و ماله و نفسه و الناس اجمعين لا يؤمن احدكم حتى اكون احب اليه من [Hiç biriniz, ben ona babasından, çocuğundan, malından, nefsinden ve insanların hepsinden daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz][153] Öyle i'tikād eyleye ki indinde kendi nefsine göre şeyhden güzel ve muhabbetli ve kâmil ve mükemmil ve kendini Hakk'a ulaştırıcı kimse olmaya. Böyle muhabbetle ehl-ikemâle dost olanların işleri dâim safâ olup, zahmetsizce elleri şeyh elinde ve gönülleri şeyh gönlünde sırr-ı Muhammed (a.s.)ile sırları hem-dem olup, cümle ehlullâh ile Cenâb-ı Hakk'a ve Zât-ı Mutlak'a vâsıl olmak, zurefâ ve ehl-i basîret ve ashâb-ı firâset kârıdır. الاخلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقين فهو فى عيشة راضية [O gün birçok dostlar birbirine düşman olur, ancak müttakîler hariç. Onlar razı oldukları bir yaşayış içindedir.] işin bilen güç işlemez لا خرج فى الدين [Dinde zorlama yoktur] ârifin yolun uzak etmez العلم نقطة كثرها الجاهلون [İlim bir noktadır, onu câhiller çoğalttı]

Ma'lûm ola ki, riyâzetten maksûd, taallukāt-ı cismâniyyeyi bi'l-külliye nefy edip teveccüh-i küllî ile âlem-i ervâh ve âlem-i hakîkate müteveccih olmaktır. Ve sülûkden maksûd, bende kendi ihtiyâr ve kesbiyle tarîk-i Hakk'a mâni' olan taallukāttan geçmektir. Ve bunun tedbîrlerinin tarîki oldur ki zikr olunan taallukātın her birini kendine arz eyleye. Her hangisini terke kādir olur ise, bile ki ol taalluk mâni' değildir ve gālib olmamıştır. Ve her hangisinden ki

[153] - Buhârî, İman, 8; Müslim, İman, 16.

geçmeye ve gönlünü ona murtabıt göre, bile ki ol mâni'-i râh-ı Hak'dır. Ondan kat'ına tedbîr eyleye. (Hakkı Efendi)

ONBİRİNCİ BÂB ZÂ (ز) HARFİDİR

***Zâcir** (زاجر) : Kalb-i mü'minde vâiz-i Hak'dır ki râîden ibârettir.

***Zâhid** (زاهد) : Tezkiye-i nefs edene zâhid derler. Ya'nî amelinde muhlis olan kimse tezkiye-i nefs peydâ eder. Lâkin mukarrabîn gibi tasfiye-i kalb edemez. Fe-emmâilm-i bâtına sâlik olur ise, imtisâl-i emr-i şeyh ve iştigāl-i zikr ile tezkiye-i nefs ettiği gibi, tasfiye-i kalbe dahi nâil olur ve müsâfir üç sınıfdır: Bir sınıfı oldur ki dünyâya sefer eyler. Re's-i mâlı dünyâdır ve rebhi ma'siyet ve nedâmettir. Ve bir sınıfı âhirete sefer eyler. Re's-i mâlı tāat ve ibâdettir ve rebhi cennettir. Ve bir sınıfı ilâha sefer eyler. Re's-i mâlı mağfiret ve rebhi likāullâhdır. Tasavvufdan evvel makām-ı zühddür ki **[258-b]** cümle mevcûdâttan i'râzdır. Pes, sıfât-ı Hak sûfîye cümleden safâ verip zâhid sûfi-i hakîkî olur. Ondan sonra fakr yüz gösterir ki Bâyezid'in اذا تم الفقر فهو الله [Bütün ihtiyaçlardan hâlî olan ancak Allâh'tır] diye cevâb verdiği bu makāmdır. Bir gün Bâyezid'e sordular ki: Zâhid kimdir? Hüvel fakîr. Fakîr kimdir? Hüve's-sûfî, diye cevâb verdi. Sûfî kimdir dediler. Dedi ki : Hüva'llâh. Mürtedsin eğer ömrünü bu kelimâtı anlamaya sarf etmeyesin. Zîrâ bunu bilmemek zarar-ı azîmdir ki aslâ ona tedârik kābil olmaz. Bu kelimâtın ma'nâsı odur ki, fenâ ender fenâ makāmına erişip kendinde aslâ kendilik kalmayıp Hak ile hak olmuştur demektir.

***Zekât-ı hakîkî** (زكوة حقيقى) : Hakîkî zekât Hak yolunda cân vermektir. Ya'nî varlığından geçmektir. Zekât lugatte paklığa derler. Her yerde ki paklık buluna, onda zekât bulunur. Ammâ şer' ıstılâhında zekât, mâlik-i zekâtına ıtlâk olunur.

Demişlerdir ki, her nesnenin zekâtı kendi cinsindendir. Meselâ, dârın zekâtı onda beyt-i ziyâfet ittihâz etmekdir. Ve ağniyânın zekâtı, infâk-ı mâl ve fukarânın zekâtı kalbinden ağyârı ihrâc ve cemî' enfâsı tarîk-i Hakk'a bezldir. Onun içindir ki evliyâdan bir tāifeye "مفلسون" derler. Zîrâ malı değil belki sâir ibâdâtı bile mutlakā bezl ederler ve kendileri için bir nesne ibkā etmezler. Zîrâ kendilerine fazl-ı ilâhî kâfîdir. Ve evliyâ nisâba mâlik olsalar, onlara dahi avâm gibi zekât vermek lâzımdır. Zîrâ eğerçi ellerinde bulunan mâl fi'l-hakîka Hakk'ındır. Velâkin Hak Teâlâ ol malın tasarrufunu onlara tefvîz eylemiş ve zekâtla bi-tarîki'l-hilâfe emr kılmıştır. Pes, Hakk'ın malından emr-i Hak ile Hak için zekât verirler. Ve bu husûsda fakîr ganîden efdaldir. Zîrâ abd memlûk-i Hak'dır. Memlûk ise bir nesneye mâlik olmaz. Onun içindir ki, abd-i mahz olanlar milklerinde bir nesne ibkā etmezler ve fakr-i zâtî ile sûreten ve ma'nen kāim olurlar. Rasûlullâh (s.a.v.)ın mâl ve saltanat kabûl etmediğinin sırrı budur. Zîrâ dünyây-ı deniyye ile şân-ı âlîsi miyânında münâsebet yoktur. Herkesin zâtına izâfet olunan şânına göredir. Enbiyâ ve evliyâ sırr-ı Hakk'a ve ilm-i ilâhîye mâliklerdir. Bu gınâ-i tâm onlara kâfîdir.

Ma'lûm ola ki, Rasûlullâh (s.a.v.) zekât kabûl etmezlerdi. Zîrâ zekât, vesah-i mâldır. Ve sadaka dahi kabûl etmezlerdi. Zîrâ sadaka, terahhum tarîkiyle verilen mâldır. Bu ma'nâ ise tahkîri müstelzimdir. Onun için Rasûlullâh hakkında fakîr idi diyeni ta'zîr-i şedîd etmek lâzımdır. Ve bu cihettendir ki inde'ş-şâfiiyye rûh-i Rasûlullâh için fâtiha okunmaz, zîrâ tahkîr ve terahhumdan hâlî değildir. Ve inde'l-hanefiyye câizdir, zîrâ fâidesi okuyana râci'dir. Velâkin hediyye kabûl ederlerdi. Zîrâ hediyye bi-tarîki'l-ikrâm verilir. Ve bir kimse bir sâili hâiben reddeylese, ol kimseye yedi gün melâike rahmet nüzûl etmeye. Velâkin zamânede sâillerin ahvâl-i muhtelifesi vardır. **[259-a]** Ba'zı sâile sadaka vermek, ma'siyete iânettir. Zîrâ kūt-i yevmi olana suâl ve deryûze etmek harâmdır. Meğer ki ref' ettiği nesneyi hediyye diye vere. Ve fetâvây-ı zînede gelir : Mâl-i harâmdan zekât yoktur. Velâkin mâl-i helâlin zekâtını mâl-i harâmdan verse câizdir. Zîrâ mâl-i harâma gasb ile mâlik olmuştur. Pes, mislini müstehakkına zâmin olursa, hurmet kalmayıp zekât için me'mûr olur. (Hakkı Efendi)

***Zülf** (زلف): Zülfden murâd, mürşîdin tālibden yana tenezzül buyurup, kelimât-ı câzibe söylediğidir.

***Zümrüd** (زمرد) : Nefs-i külliye demektir.

***Zamân** (زمان): Ma'lûm ola ki, zamân, dehr dedikleridir. Ân-ı gayr-ı münkasımdır. Ey sâlik sen hâlâ mîsâkdasın ki seninle ol âlemin arasında zamân olmak i'tibârîdir ki taayyün-i hâricîye tâbi'dir. Ve illâ ervâha göre tahayyüz ve zamân ve mekân yoktur. (Hakkı Efendi)

***Zünnâr-i zâhir** (زنار ظاهر) : Perde-i zulmânî demektir.

***Zünnâr-ı bâtın** (زنار باطن) : Perde-i nûrânî demektir.

***Zındık** (زندیق) : İ'tikādı bozuk demektir. Ma'lûm ola ki Sehl bin Tüsterî (k.s.) Hazretleri'nden suâl etmişler, bir şahsın hakkında ki dermiş : Ben bir kayık gibiyim. Hareket etmem illâ hareket ettirdikleri vakt hareket ederim. Süheyl Hazretleri buyurmuş ki : bu sözü söyleyen yâ sıddîkdir veyâ zındîkdir. Eğer sıddîk ise şol i'tikādla söyler ki eşyânın kıyâmı Hak iledir ve cüz'iyyât ve külliyyâtın hâlıkı Hak'dır. Ve bu i'tikādın vücûduyla ahkâm-ı usûlün şerâyıtını ve hudûd-i ubûdiyyetin gāyetini yerine getirir. Ve ammâ zındîkın bu kavlde işâreti ve alâmeti nefsini rakabe-i teklîfden ıskāt ve ihrâc edip, dinden münhali' olup ve rüsûm-i şer'îden munkatı' olmaktır. اللهم اعذنا من الفتن و يسرلنا متابعت نبيك محمد صلى الله تعالى عليه وسلم [Allâhım! Bizi fitnelerden koru ve bize nebin Muhammed (s.a.v.)e uymada kolaylık nasib eyle]

***Zevc ve Çift yaratılan eşyâ** (زوج) : Allâh Teâlâ her nesneyi zevc halk etmiştir. Nitekim Kur'ân'da gelir : ومن كل شئ خلقنا زوجين (Zâriyât,51/49) [Herşeyi çift çift yarattık] Pes, her nesnenin hâricde zevci olmamak, zihnde ademini müstelzim değildir. Ve husûsâ nûr ve zulmet derler. Pes, nûr ve zulmet biribirine zevc ve tenâsüb ve tezâd ile mütenâsib olur. Ve demişlerdir ki, mâ-siva'llâhın cümlesi zevcdir. Nitekim derler : hulüvv (tatlı) ve hâmız (ekşi) ve ebyaz ve esved ve zeker ve ünsâ ve fevk ve taht ve yemîn ve yesâr ve kudâm (ön) ve half (arka) ve mâzî ve müstakbel ve zât ve sıfât ve arz ve semâ ve berr ve bahr ve şems ve kamer ve leyl ve nehâr ve sayf (yaz) ve şitâ (kış) ve cennet ve nâr, ilâ gayr-i zâlik. Mimmâ lâ-yuhsâ. Ve bunların ezvâc olması, mümkinetü'l-vücûd olup muhdesin mukābil ve muârızdan ferd münezzeh olduğuna delâlet eder.

Suâl olunursa ki, Hak ve halk ve Rabb ve abd derler. Pes, Hakk'ın dahi zevci olmak lâzım gelir. Cevâb budur ki, bu zevc lafzî makūlesindendir. Ta'rîf ve nisbet için tezvîc olunur. Ve illâ halk Hakk'a mukābil gelmez. Zîrâ halk mahlûk ve Hak hâlıkdır. Ya'nî **[259-b]** Rabb ve abd ta'bîri vâhidiyyet mertebesine tenezzülüne göredir. Yoksa ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinde ism ve resm ve sıfat i'tibâr olunmaz. Pes, Hakk'ın dahi zevci olmak lâzım gelmez. Ve bir dahi izdivâc-ı âlem sıfâta göredir. Zîrâ eşyâ mezâhir-i esmâ ve sıfâttır. Bu vechile Rabb ile merbûbun miyânında münâsebet ve irtibât vardır. Ve illâ Zât-ı Bârî kuyûd ve hudûd ve künhü üzere tasavvur ve şuhûddan müberrâdır. Ve bundan kutbü'l-aktâba dahi işâret vardır. Zîrâ kutb-i vücûd her asrda ferd-i vâhiddir. Ve cism-i vâhidde iki rûh olmadığı gibi, bir dünyâda da iki kutb olmaz. Nitekim bir ülkede iki pâdişâh olmaz. Velâkin eğer kutbun ve eğer pâdişâhın nezâiri vardır. Sâir aktâb ve hilâfete müstaid olan eşhâs gibi. Onun için biri zuhûrdan butûna intikāl ettiği gibi, nazîri onun makāmına istihlâf olunur. Şemsin gurûbunda kamer istihlâf olunduğu gibi. Bundan fehm olunur ki, bir kimse kemâlâtta ne kadar ferd ve lâ-nazîri olsa, yine misli mutasavverdir. Pes, külliyet esmâsına nazar edip, hâline mağrûr olmaya.

Li-müellifihî :

Dâr-i hakdır kemâl-i insânî,
Ne için ede kemâl ehli gurûr.
Düşmeye yıldızın yere çü felek,
Olma her giz ulüvvüne mağrûr.

Ya'nî bir kimse, doksan dokuz esmâya ve ism-i a'zama mâlikim diye mağrûr olmaya. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Zühd** (زهد): Zühd ki, dünyânın içinde olan ve dünyâya müteallik olan her ne vâr ise, cümlesini terk edip ve muhabbetini dahi terk edip leyl ü nehâr makdûrunu âhirete masrûf etmek zühd sıfatıdır. Ma'lûm ola ki, âşıkın irfânında ve ma'rifeti makāmında zâhidlerin zühdü kâsiddir ki revâc ve i'tibârı yoktur. Pes, takvânın ma'nâsı nedir ki o dahi zühdden ma'dûddur. Bu makāmın keşf ve beyânı budur ki zühd aslında ahlâk-ı Hak'dan değildir. Tahalluk ise ahlâk-ı Hak ile olur. Pes, zâhid kendine zâhid demekle kimin ahlâkıyla tahalluk etmiştir. Ya'nî zâhid olacağına ârif veyâ âlim olmak gerekdir. Eğerçi ki ehlullâh katında ilm ve irfân birdir. İrfânın nisbet-i hâssa olduğu, ehl-i rüsûmden teşhîs içindir. Ve takvâ dedikleri, zühd dedikleridir ki vera' bâbından olan perhîzdir. Ve bu makāmın ehlinin bi-hasebi'l-gālib zühdü bârid ve riyâsı gālib olmakla zühd ve takvâsına i'tibâr olunmadı. Zîrâ âşık olmayan zâhidin hatâsı sevâbına gālibdir. Nitekim zamâne mutaassıblarında müşâhiddir. Kaçan zâhid âşık olsa, ol zühd onun hakkında terk-i dünyâdan ibârettir. Terk-i dünyâ ise hakîkatte ârif ve âşıkın sıfatıdır. Ve bu ma'nâya dahi mâ-siva'llâhdan perhîz olur ve ikisi hakîkatte birdir. Zîrâ dünyâ mu'zam-i ecsâm ve hicâb olmakla tahsîs olunur.

Ve illâ târik-i dünyâ demek târik-i mâ-sivâ demektir. Ve takvânın iki cânibi vardır: Evvelkisi, kendi nefsiyle Hak'dan ittikādır. Ya'nî nakāisi kendi nefsine isnâd ile Hakk'a isnâddan **[260-a]** ittikā etmiş olur. Pes, Hakk'ı kendi nefsine vikāye kılmış olur. Pes, vücûdu Allâh'a ve ademi nefse izâfet etmek gerekdir. Zîrâ Hak mevcûd ve cemî' kemâlâtla mevsûfdur. Ve nefs min haysü hiye ma'dûm ve kemâlâtı mevhûmdur. Eğerçi ki üzerine vücûd feyezân eylemiş ve kemâlâtla ittisâf görünmüştür. Velâkin hâlâ adem-i aslîsi üzerinedir ve kemâl Allâh'ındır. Pes, bu takrîrden ba'zı evliyânın kendilerine kemâl-i Hakk'ı izâfet kıldıklarının hakîkatı zâhir oldu. Zîrâ murâdları, kendileri mazhar oldukları yüzden kemâlât-ı Hakk'ı beyândır. Ne ân ki kemâlât-ı Hak gibi kemâlât iddiâ eylemek değildir. Zîrâ bu ma'nâ şirkden nâşîdir. Tevhîd-i hakkānî ehline ise şirk olmaz. Zîrâ onların yanında vücûd birdir. Fe-emmâ kesret ehli sûret-i da'vâya bakıp cerh ve kadh ederler. Ehl-i zühdün mezmûm olduğu budur. Âşık ise vahdete nazar edip, teslîm eder. Ya'nî bu, şu ismin mazharıdır ve bu şunun hissesidir diye teslîm eder. Ehl-i irfânın makbûl olduğu budur.

El-hâsıl, zühd ve takvânın mezmûm olması, zâhid-i bâride göredir. Fe-emmâ âşık-ı ârife göre, evsâf-ı celîledendir. Nitekim İbrâhim bin Edhem (k.s.)e zâhid-i horasânî derler. Maksûd, terk-i dünyâ demekdir ki saltanat-ı dünyâdır. Ve bundan gayrı âlem-i ekvân seyrini dahi terk edip, ondan dahi zâhid olmuştur. Zîrâ âlem-i vücûbun seyri, âlem-i imkânın seyrinin fevkindedir. Zâhid dünyâdan i'râz ettiği gibi, ârif dahi seyr-i ekvândan i'râz eder. Ve dünyâ mansıbı zâhid yanında hôr olduğu gibi, seyr-i ekvân dahi ârife göre denîdir. Bu sebepten kuşûf-i süfliyyeye i'tibâr olunmamıştır. Meselâ, mevâlîd ve anâsırın keşfi ve keşf-i kubûr ve keşf-i zamîr ve keşf-i melek ve keşf-i cinn gibi. Zîrâ bunlar ekvândan olmakla kümmel evliyâ bunlara iltifât etmezler, ilm-i bi'llâha nazar ederler. Ve tevhîdden tecrîde ve tefrîde terakkî kılarlar. Ve kuşûf-i süfliyyede mü'min ve kâfir berâberdir. Zîrâ ma'kūlât-ı rûhâniyye makūlesidir. Ve rûhda cümlenin ale's-seviyye iştirâki olduğu gibi, kuşûfunda dahi iştirâki vardır. Pes, ba'zı âdâbından sâdır olan havârık-ı âdeye bakıp, sırât-ı sevîden inhirâfdan muhâfaza lâzımdır. Zamânemizin mukallidleri bu makūle vartalarda kalmışlardır. Bir kimsenin zâtında ahkâm-ı şerîat ve âdâb-ı tarîkat yok iken, ba'zı umûruna nazar olunup yoldan çıkarlar. Eğer onda hakîkat-ı dîn olaydı, enbiyâ ve evliyâ mesleğine sülûk ederdi ki edebdir. İnsân terk-i edeble tenezzül bulmuştur. Pes, terakkî nereden gelir. Ve bu makūleler felâsife meşâribine mazharlardır. Ve bunlara tâbi' olanlar dahi etbâ'-ı felâsife gibidir. Hey yazık ki muhammedü'l-meşreb olanlar terk olunup, o makūle a'râf ehline ittibâ' oluna. Ve bu dalâl, zâhidin dalâlinin fevkindedir. Zîrâ zâhid fi'l-cümle kapıdadır ki şerîattır. Fe-emmâ bu da'vâya düşenler, cüzzâm zahmetine uğramış gibidir ki ilâc-pezîr olmaktan kalmışlardır. Zîrâ enfüslerine noksân isnâd eylemezler. Belki maksûde erdim **[260-b]** ve Hakk'ı gördüm diye da'vâ eylerler. Bilmezler ki Hakk'a erince yetmiş bin hicâb vardır, kimi zulmânî ve kimi nûrânî. Pes, âlem-i ilâhîde seyr-i vâcibe kadem basmadıkça yarım sülûk ile tefâhurün ma'nâsı nedir. عصمنا الله و اياكم من الاكوان الى الاغيار [Allâh bizi ve sizi âlemlerden ağyâra muhtaç olmaktan korusun] (Hakkı Efendi)

***Zühd-i hakîkî, Zühd-i şer'î** (زهد حقيقى و زهد شرعى) : Ba'zılar zâhib olmuşlardır. Zühd imsâkı mübâh olup elde bulunan nesneyi terkdir. Pes, ma'dûmu ve imsâki mübâh olmayan nesneyi terk etmek zühd add olunmaz. Burada zühdle murâd, zühd-i hakîkîdir ki terk-i mâ-sivâdır. Eğerçi zühd-i şer'î dahi onda dâhildir. Velâkin havâss-ı evliyâdan ba'zılar, tesettür için tecemmülü ihtiyâr edip sûret-i dünyâ ile zâhir olmuşlardır. Pes, bu makūlelerde tecemmül-i sûrî zühd-i hakîkîyi münâfî değildir. Zîrâ maksûd, terk-i taallukāttır, yoksa terk-i suver-i taallukāt değil. Fe'fhem. (Nukile min **Silsile-i Şeyh İsmâil Hakkı** k.s.)

Zühd, mübâh olan nesneyi terk etmekdir. Zîrâ imsâki mübâh olmasa onu terk etmek farzdır. Âlât-ı lehv ve emsâli gibi. Ve ba'zı erbâb-ı hakāyık buyurdular ki, zühd bi'l-külliye dünyâdan i'râz ve araz ü metâını terkdir. Bir vechile ki terk ettiğin nesneye bir dahi kalbin meyl etmeye. Şöyle ki, eğer nev'an meyl bulunur ise, ona sûreten terk ve ma'nen adem-i terk derler. Pes, evvelki zühd şerîat mertebesinde olanların zühdüdür ki onlar gerçi ellerinde bulunan emvâli terk etmişlerdir. Ya'nî az şey' ile iktifâ etmişlerdir. Velâkin bi'l-külliye vücûddan fenâ bulmamışlardır. Ve bunlara zâhid derler ki âşıkların hilâfıdır. Ve bunların sülûkü, tarîk-i âhirete ve cennete ve derecâta ve hûr-i gılmâna ve emsâlinedir. Ve ikinci zühd, hakîkat pâyesinde olanların zühdüdür ki mâ-siva'llâhdan bi'l-külliye i'râz etmişlerdir ve varın yoğa satmışlardır. Ve bunlara âşık derler ki sülûklari Hakk'a ve rü'yet-i dîdâra ve tecelliyâta ve emsâlinedir. Pes, zâhid âşık olmaz velâkin her âşık zâhid olur. Nitekim İbrâhim bin Edhem ve Şeyh Attâr ve emsâli bu kabîldendir. Şu kadar vârdır ki, insân Hakk'a vâsıl olduktan sonra dünyâdan ona zarar gelmez ve elinde ba'zı eşyâ bulunsa dahi zühdüne mâni' olmaz. Zîrâ kalbi ile terk ehlidir. Nitekim Ebû Hâmid'in birâderi Şeyh Ahmed Gazâlî'ye ba'zı nâs itâb edip, beslediği efrâs için, siz bu atları neylersiniz, siz hôd zâhidsiniz dediklerinde, biz bu atları kazığa bağlarız, yoksa kalbimize değil, diye cevâb ettiler.

Ma'lûm ola ki, zühd zamân-ı evvelde idi ki toprakdan bir abdest ibriği ve lifden bir eski yastığı ve altında bir postu olan ağlayıp, bunların âhirette muhâsebesin nice veririz derler idi. Zamânenin meşâyihinde ve mürîdlerinde müddaîler zuhûr etti ki semmûr giyerler ve küheylân atlara binerler ve zîb ve zîneti sevip her hâlde husûsâ taâmda avâm-ı nâs ve belki mülûkü taklîd ederler. Ve hırslarından harâm ve helâli cem' edip küfr ve îmânı bir yere getirirler. Ey nice sâlihler güzer etti ki babalarından intikāl eden mîrâsı, şüphelidir diye kabûl etmediler ve isâbet ettiler. (Hakkı Efendi) **[261-a]**

***Ziyâret-i kubûr** (زيارت قبور) : Bir sâlih kimse makbereye uğrayıp, sıdk ve ihlâsla bir fâtiha-i şerîf kıraat ve sevâbını orada medfûn olanlara ihdâ edip bir mezâr kenârında bir mikdâr uzandı. Gördü ki bir beyâz bulût gelip pâre pâre olup her pâresi bir kabr içine girdi. Pes, ol sihâb-ı ebyâz okuduğu fâtiha idi ki sevâbı hisse hisse olup her meyyitin rûhu onunla müntefi' oldu. Yâ bir fâtiha-i şerîfenin sevâbı böyle olunca, hatm-i şerîfin sevâbı nice olmak gerekir, kıyâs oluna. Fe-emmâ evlâ olan budur ki ebeveyne ve üstâza ve sevdiği kimsenin rûhu için müstakil okuya ve bâ-husûs meşâyih-i ızâmın ervâh-ı kudsiyyeleri için müstakil okuya ve kimseyi onlarla müşterek etmeye. Tâ ki bütün sevâbı onlarla ihrâz eyleye. Mülûk kısmı yalnız taâma oturduğu gibi. Fa'rif cidden.

Nice bükā'-i şerîfe ve emâkin-i latîfe vardır ki avâmın idrâkinden hâricdir. Fe-emmâ her kîme kîm ta'rîf-i ilâhî vâki' ola. Onun dâire-i ihâtasında dâhildir. Bükā' vardır ki oradan revâyih-i tayyibe tenessüm olunur. Nitekim Ebû Yezîd Bestâmî 'ye vâki' oldu. Ve orada yüz elli seneden sonra meşâyih-i kibârdan Ebu'l-Hasani'l-Harkānî zuhûr eyledi. Ve kubûr vardır ki oraya nesîm-i cennet hübûb edip, eseri bilinir ve mahalli bulunur. Fe-emmâ hani meşâm ki istişmâm eyleye. Ebvâb-ı riyâzet mesdûde oldu ve çeşm-i basîret kapandı ve hânmân-i idrâk ve şuûr, nâr-i şehevât-i hevâ ile yandı. Ve pîrân-ı tarîkat ile sohbet hâba döndü ve âstânelere zâğlar kondu ve zağanlar tûtî yerine kaldı. Ve bülbüle yer kalmayıp, berk-i gülü bâd-ı sarsar aldı. Ve bâğ ü bahâr soldu. Ve كل يوم يرزلون vefkince günden güne neler oldu. لا حول ولا قوة الا بـا لله (Hakkı Efendi)

***Ziyâret-i kubûr-i sülehâ ve İstimdâd-i kubûr-i evliyâ :** İnsânın bir kâr-ı mühimmi ve emr-i müşkili olsa, اذا تحيرتم فى الامور فا ستعينوا من اهل القبور [Sizler işlerinizde şaşkınlığa ve hayrete düştüğünüz vakit, kabir ehlinden yardım isteyiniz][154] vefkince ervâh-ı evliyâdan istiânet ve istimdâd etmek meşrû'dur. Velâkin şefâat mülâhazasıyla veyâ esrâr-ı Hakk'ın evliyâda kemâl-i zuhûru ve tecelliyâtının onlarda nihâyet-i bürûzu hasebiyle ve illâ câhil ve mahcûba göre, mezâlik-i akdâmdandır. Ve ehl-i kubûrdan murâd, ehl-i fenâdır, ya'nî fenâ-i irâdî erbâbıdır. Nitekim hadîsde gelir : موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden önce ölünüz][155] ya'nî mevt-i ıztırârî ile fenâ bulmazdan evvel, mevt-i ihtiyârî ile fenâ bulunuz. Bu sûrette ehl-i kubûr olmak fenâ-i ma'nevîden kinâye olur. Pes, ehlullâhın ebdânı ervâhına göre kubûr gibi olmuş olur. Ve hadîsde gelir ki, "Eğer bir kimse zümre-i ihyâda meyyit görmek isterse Ebû Bekr'e nazar etsin". Ya'nî Ebû Bekr hâl-i hayâtında memât sırrını bulmuş ve ölmezden evvel ölmüştür. فسبحان المحيى المميت [Dirilten ve öldüren (Allâh'ı) tesbih ederim] Ve bir kimse, hüsn-i zan ettiği bir kimseye, bizi hâtırdan ihrâc etmeyin demek istimdâd makūlesindendir. Ve ziyâret-i kubûr-i sâlihâ edenlerin dahi istimdâddan murâdları, mülâhaza-i şefâattir. Yoksa onları tanrı yerine komak değildir. Hâşâ muvahhidde bu i'tikād ola. Fe-emmâ bu makāmın hakāyıkından gāfil olan ulemâ-i rüsûmun ba'zıları ve onları taklîd eden cühele züvvârı men' ederler ve ziyâret **[261-b]** husûsunda ratb ü yâbis söz söylerler. Fe-emmâ cümlesi husûs-i Hak'da mükâbire eylerler. Bu makām ol makām-ı âlîdir ki ona ârifler dâhil olurlar ve onun esrârını onlar bilirler ve semerâtını vecdânla onlar bilirler. Be hey mahcûb, bir kâmili hayâtında hânesinde ziyâret etmek ne ise, intikālinden sonra kubûrunda ziyâret dahi öyledir. Zîrâ onlar inda'llâh ahyâdır.Nitekim hadîsde gelir: المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار الى دار [Mü'minler ölmezler, sadece evden eve naklolunurlar] [156] Onun için mü'min-i kâmil olanlara öldü demek menhîdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : ولا تقولو المن يقتل فى سبيل الله اموات (Bakara,2/154) [Allâh yolunda öldürülenler için asla ölüler demeyin] İşte bu makūlelere öldü diyenler ve kabirlerini ziyâretten men' edenler, fi'l-hakîka kendi kalbleri öldüğünden öldü derler. Öyle meyyite söz söyleyenler, öldükleri vaktte onlara öldü demek zindelikden ve kalbin hayât-ı ma'rifetle hayy olduğundandır. Fe'fhem cidden.

---

[154] - Aclûnî, I, s. 85.
[155] - Hâkim, **Müstedrek**, IV, 312; Beyhâkî, Şuabu'l-İmân, VII, 352; Aclûnî, II, s.290.
[156] - Kaynaklarda bulunamadı. Benzeri için bkz. Bursevî, **Temâmu'l-Feyz**, s. 48 (İkinci kısım).

Li-muharririhî :

Şular kîm zinde-dildir ma'rifetle, onlar ölmezler,
O gûne evliyâ öldü diyenler hakkı bilmezler.
Hayât-ı bâkiye bulmak değildir herkese behre,
Bulanlar bu hayât-ı câvidânı fânî olmazlar.
Nola şeytân olursa secde-i Âdemden âr eden,
Ki onlar Hazret-i Hakk'a hakîkat secde kılmazlar.
Kerâmât-ı bülend-i evliyâyı söyleme Hakkı,
Cevâhir satma nâdâna ki onlar onu almazlar.

***Ziyârât-ı sâlikân ve âşikān ve Ziyârât-i kubûr-i sulehâ-i sâire :** Sâlihleri ve âşıkları ziyâret eyle. Zîrâ kalbleri nazargâh-ı ilâhîdir. Ve ziyâret-i kubûr eyle ki sûret-i fenâdan ma'nây-ı fenâya intikāl edesin. Ve kubûr-i sâlihâ ziyâretin ganîmet bil. Zîrâ âsâr-ı makāmından hâlî değildir. Ve kubûr-i ecsâdda ihyây-ı hakîkiyye bulursun. Bu ganîmeti cümlenin fevkinde bilesin. Ve ebeveyn ziyâretini eyle, tâ ki ukūl ve nüfûsun sırrına vâsıl olasın. Ve gazâ eyle, tâ ki nefsin münkesir ola. Ve hacc eyle, tâ ki rabbü'l-beyte eresin. Ve eğer nefsin kābız isminde ise, bast için âsâr-ı Hakk'ı seyre çık. Ve sefer ü seyâhatini, garaz-i sahîha binâ kıl. Ve illâ zamâne memkûrları gibi hatavâtını izâ'a ve nakd-i ömrünü israf edersin. Zîrâ kuru sevdâdan fâide hâsıl olmaz.

Ma'lûm ola ki, ey mü'min, evliyâya âlî nazar eyle, tâ ki âlî olasın. Ve sefer ü seyâhatinde kubûr-i sâlihâyı ziyâretten hâlî olma. Zîrâ hayât-ı cismâniyyelerinde ziyâret etmiş gibi olursun. Ve sana onların yüzünden imdâd-ı ilâhî erişir. Zîrâ onlar kubûrda ahyâ-i hakîkiyye makūleleridir. Nitekim şühedâ hakkında mansûsdur. Ve hayât-ı cismâniyyede vâki' olan tedbîr ve tasarruf rûh-i insâniye muzâf olduğu gibi, hayât-ı rûhâniyyede dahi ona muzâfdır. Ve Kur'ân'da gelir : برات امرا فالمد (Naziât,79/5) [Dünyanın işlerini bir düzen içinde evirip çevirenlere yemin olsun] Ya'nî melâike-i müdebbire olduğu gibi, beşer-i müdebbire dahi vardır. Zîrâ kâmil-i beşer, ind-i ehli's-sünnet melâikeden efdaldir. Ve şol ma'nâya ki fâzıl kādir ola, efdal dahi kādirdir. Ve bu ma'nâyı inkâr eden kimse ehl-i sünnetten olmaz. Zîrâ بل احياء عند ربهم (Âl-i İmrân,3/169) [Bilakis Rablerinin indinde diridirler] işâretini redd etmekten hâlî değildir. Belki tedbîrin memnû' olduğu ehl-i tenâsüh mezhebine göredir. Zîrâ müdebbir olan rûh, **[262-a]** cesed-i âhara hulûl edip tedbîr etmez, belki temessül tarîkiyle görünür, temessüle ise tenâsüh demezler. Nitekim ehline ma'lûmdur.

İşitmedin mi Hızır ve İlyas'ı ki bahr ve berrde hâlâ tedbîr ederler ve mesâlih-i ibâdda bulunurlar. Ve gûşuna girmedi mi şol aktāb ki bu kadar müddet-i tavîleden beri dünyâdan intikāl eylemiştir. Böyle iken yine mutāfda ve gayrı mevâzı'da suver-i cesedâniyyeleriyle temessül ederler. Nicelerini murâdâtına irşâd ederler, nice mütehayyirlere ta'lîm eylerler. Velâkin eğer inkâr üzerine olursan, orada cihet-i câmi'a mefkūd olup bu cihetten mahrûm olursun. Zîrâ düşmana dosttan feyz olmaz. Ve ba'zı bilâdda kubûr kenârlarına reyhân ve emsâli nesneler ki gars ederler, meşrû'dur. Zîrâ tesbîh etmeleri hasebiyle ervâh-ı mevtâ ol tesbîhle müste'nis olurlar ve bereket bulurlar. Onun için makberede biten sebzeleri koparmak ve eşcârlarını kat' etmek yoktur. Ve ervâh-ı mevtâ, tesbîh-i cemâdla müntefi' olunca, duâ-i mü'minîn ve kırâat-ı Kur'ân-ı Mübîn ile ne denli müntefi' olurlar, kıyâs oluna. Ve mezheb-i ehl-i sünnet budur ki insân kendi amelinin sevâbını âhara hibe etmek câizdir. Farz olsun nâfile olsun. Ve farz için muhâsebe yoktur, zîrâ vaktinde edâ olunmuştur. Ve Hak Teâlâ onu ecr-i amelden mahrûm etmekten ganîdir. Zîrâ gayra muhsin olan, ihsânı Hak'dan öğrenmiştir. Pes, mahlûk sıfat-ı hâlık ile tahalluk etmesiyle, Hak'dan başka ihsân bulur. Ve inde'l-hanefiyye mezheb budur ki a'mâl-i birrin cümlesinin sevâbı rûh-i meyyite ve müntefeun-bihe olur. Salât ve savm ve hacc ve sadaka ve kırâat-i Kur'ân ve duâ ve zikr gibi. Ve sünnet-i ensârîdir ki (r.a.) meyyiti haml ettikleri vaktte yanınca sûre-i bakara okurlar ve ol hay'et üzerine götürürler ve sevâbın meyyite ihdâ ederlerdi. Ve bundan cenâze yanınca zikr etmek dahi meşrû' olduğu dahi mefhûm oldu. (Hakkı Efendi)

***Ziyâret-i hakîkî** (زيارت حقيقى) : Hakîkat-ı ziyâret odur ki Ka'be mü'mini tavâf eyleye ve ayağına gele. Onun için urefâdan biri, Ka'beyi yerinde müşâhede etmeyince, yâ rabb Ka'be nice oldu dedikte, hitāb-ı ilâhî vârid olup, cāriyelerimizden birini istikbâl için gitti diye buyurdu. Meğer ol vaktte Râbia-i Adeviyye'yi ziyârete gitmiş idi. Ve Ka'benin yerinde gaybeti temessül tarîkiyledir. Velâkin ayn-ı râîde mefkūd görünür. Nâ-ehl tavâf ettiği vaktte muallak göründüğü gibi, nazîri Ravza-i Şerîfe'de vech-i mübârek-i nebevînin ikbâl ve i'râzıdır. Ya'nî muvâcehede zâlim ve âdil cem' olsalar, hâlet-i vâhidede zâlimden mu'riz ve âdile mukbil görünür. Zîrâ âlem-i

misâl, câmiü'l-ezdâddır. Zîrâ hakîkat-ı mutlakanın vücûh-i kesîresi vardır ki her biri bir tarafa nâzırdır. Ve bu ma'nâ kābil ve adem-i kābilden gelir. (Hakkı Efendi)

ON İKİNCİ BÂB HARF-İ SÎN (س) DİR

Sâbikun, Sâikun, Hâdin, Mühdin, Mukaddemun (سابق, سائق, هاد, مهد, مقدم):

Sâbık, sebekat edip cümleden mukaddem olacak demektir. Kemâ kāle (a.s.) : نحن الاخرون السابقون [Biz dünyaya en son gelen ümmet olmakla birlikte kıyamet günü en önce haşrolunacak ümmetiz][157] ve Şeyh Şihâbü'd-dîn Ömer bin Muhammed es-Sühreverdî **[262-b]** (r.a.) Hazretleri, **"Avârif"** de derc olunduğu üzere buyurmuştur : Rasûl-i Ekrem (a.s.) والطين والجسد اى لا روحا ولا جسدا وكان الرسول عليه السلام سابقا على جميع الانبياء - كنت نبيا وادم بين الماء وفى رواية بين الروح [Âdem su ile çamur arasında iken ben nebi idim][158] min haysü'l-hakîka cemî' enbiyâdan mukaddem olduğu içindir. Eğerçi min haysü's-sûret müteahhir ise de demek olur. Ve sâik, sevk edici demektir. Yevm-i kıyâmette ümmetini dâr-ı cennete sevk edici demek ola. Yâhut dünyâda halkı dîn-i islâma da'vet ve dîn-i mübîne nâsı sevk edicidir demek ola. Zamân-ı hayâtlarında bi-nefsihî ve kurb-i hazrete rücû'larından sonra dahi Kur'ân-ı Azîm'in ve ahâdîs-i şerîfelerinin maânî-i latîfesi ve verese-i enbiyâ olan ulemâsı, nâsa beyân etmeleriyle tergîb ve terhîb ile turuk-i cinâna sevk edicilerdir. Cenâb-ı şerîfelerinden niyâbeten ve hilâfeten. Pes, sâik olmaları yevmü'l-kıyâmete dek munkatı' olmaz.

Hâdin, hidâyet edicidir. Tarîk-i hakkı beyân ve sırât-ı müstakîme hidâyet ve delâlet edicidir demek olur. Mühdin, tuhfe ve hediyye ihdâ edici. Ashâb ve ahbâbına bilâ-şarti'l-iâne hediyye ve tuhfe ihdâ ederlerdi. Ve kendileri dahi hediyye kabûl ederlerdi. Tehâbba bâis olup, افضل الاعمال الحب فى الله البغض فى الله buyurulduğuna binâen, تهادوا تحابوا fehvâsınca ashâb ve ahbâbıyla mühâdât buyurup, isticlâb el-hubbü fi'llâh eyledikleri için mühdî denildi. Ve harem-i şerîfe ihdâ-i hedâyâ ve hedy sevk ve îsâl eylediği için mühdî ismiyle müsemmâ olunmuştur. Mukaddem ism-i şerîflerinin ma'nâsı gerçi bi-hasebi's-sûret âhir-i enbiyâ ve'l-mürselîndir. Lâkin bi-hasebi'l-hakîka cümleden mukaddemdir ki hakîkat-ı muhammediyye mazhar-ı hakîkat-ı rûh-i a'zamdır. Rûh-i a'zamın sübûtu cümleden akdem ve esbakdır. Hakîkat-ı muhammediyye, hakîkat-ı rûh-i a'zam olup, bede' ve hatm-i nübüvvet ve risâlet, vücûd-i Muhammed ile olmuştur. Pes, bi-hasebi's-sûret müteahhir ve bi-hasebi'l-hakîka mukaddem olmuş olur. Nitekim denilmiştir: "Âhar âmed bûd fahri'l-evvelîn" ya'nî enbiyâü'l-evvelîn ve rusul-i mukaddemînin nübüvvet ve risâletleri, nübüvvet ve risâlet-i muhammediyyeye hilâfetle olmakla, cümlenin fahrleri olmuştur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Sâbık ve Lâhık (سابق و لاحق) :** Sâbık ile murâd, mukarrebûn ve lâhık ile murâd, ebrârdır. Ve bir dahi sâbık ile murâd, fazl ile selefi sebk eden ve lâhık ile murâd, ilmde selefe lâyık olandır. Ve bir dahi sâbık rûh ve lâhık kalbdir. Rûhla cesedin izdivâcından hâsıl olmuştur. Pes, rûh ve cesed peder ve mâder gibi mukaddem ve kalb ferzend gibi muahhardır. Ve bu dahi câizdir ki sâbık ile murâd, ümem-i sâlife ve belki enbiyâ-i mâziye ve lâhık ile murâd, ümmet-i merhûme ve belki evliyâ ola. Ya'nî hakîkat üzere onu ne enbiyâ ve ne ümemim havâssı ve avâmı bildi. Demişlerdir ki, ulûm-i evliyâ ulûm-i enbiyâdan yedi deryâdan katre gibidir. Ve ulûm-i enbiyâ dahi Fahr-i Âlem (a.s.)ın ilminden, bihâr-ı seb'adan katre gibidir.

***Sâye-i Yezdân, Sâye-i Hüdâ (سايهء يزدان , سايهء خدا):** Vâris-i Rasûlullâh (a.s.)a sâye-i yezdân derler. Evliyâullâh demektir. Ya'nî abd-i Hak olan kimse sâye-i yezdân olur, yoksa abd-i mâ-sivâ değil. Ve'l-hâsıl sâye-i **[263-a]** hüdâdan murâd odur ki, mâ-sivâ ıtlâk olunan avâlimin taallukātından fenâ bulması ve meyyit gibi bî-haber olmuş ve feyz-i tecellî ile hayâta ermiş ve basîretle Hakk'ı görmüş ola. Ve illâ bunun gayrı kimse, teslîk ve irşâda kādir olmaz. (Nukile min **Şerh-i Mesnevî-i Hakkı Efendi**)

***Sâdât-ı kirâm ve Hâşimî (سادات كرام و هاشمى):** Sâdâta hâşimî dedikleri, Rasûlullâh (s.a.v.)ın cedd-i sânîleri Hâşim'e nisbetledir. Ve Hz. Alî'ye tekrîm edip "kerrema'llâhu vecheh" dedikleri,

---

[157] - Buhârî, Enbiyâ,54 / Tevhîd,35; Müslim, Cuma,19,20; Nesâî,Cuma,1; Dârimî, Mukaddime,8.
[158] - Aclûnî, II, s.129.

ebeveyn cihetinden hâşimî olmakladır. Zîrâ pederleri Ebû Tālib ve vâlideleri Fâtıme-i Esediyye'dir ki ikisi dahi hâşime müntehîdir. Ve demişlerdir ki, sâdât-ı kirâm Zeyne'l-âbidîn bin Hüseyn bin Alî (r.a.) den müteselsil olmuşlardır. Zîrâ kerbelâ vâkıasında İmâm Hüseyn ve sâir akrâbası şerbet-i şehâdet nûş ettiklerinde, Zeyne'l-âbidîn henüz radî' olmakla keff-i cevrîden keff eyleyip ba'zı nisâ ve hânedân ile Dımeşkı'ş-Şâm'a götürmüşler idi. بقيت السيف انمى عددا mûcebince zürriyyet-i zeyniyye nemâ bulup, gittikçe mütekessir oldular. Velâkin çerâkese zamânına gelince, yeşil imâme ile imtiyâz yok idi. Belki gayrı vechile müteayyinlerdi. Sonra destâr-ı sâdât yeşil renge tahvîl olundu ve nice zamân siyâdetleri vâlideden olanlar, serlerinde alâmet taşırlar ve bütün alâmet götürmezler idi. Sonra yekpâre yeşil sarındılar. Ve ilâ-hâze'l-ân müstemirr oldu. Zîrâ ana tarafından olanların siyâdetlerinde dahi şüphe yoktur. Ve illâ Haseneyn (r.anhümâ) zürriyyet-i Rasûl'den olmamak lâzım gelir. Zîrâ intisâbları, vâlideleri Fâtıma (r.anhâ) tevassutuyladır. Ve hak budur ki, bu makūle mâddelerde emrin vuzûhu vâr iken, iştibâh etmek za'f-ı akldandır. Ve belki ihtilâf vâki' olmak, ba'zı furuk-ı dâllenin inâdlarına mebnîdir. Hezelehümu'llâh.

Li-muharririhî :

İki gül, gülbüni birdir haseneyn,
Âlem-i sûrete sırrdır haseneyn,
Kandılar gerçi şarâb-ı hûne,
Âb-ı hayvâna hazırdır haseneyn.

Ba'de-zâ hâşimî birkaç vechiledir: Evvelkisi, sûreten ve ma'nen hâşimîdir. Zâhirde nesebi muhkem ve bâtında takvâ ile ilmdir. Pes, böyle olanın hâli nûrün-alâ-nûrdur ki tarafeynden şeref bulmuştur. Ve bu makūle ile musâheret etmekte mezîd fâide vardır. Ve ikincisi, niseb-i tıyni cihetinden zâhirde siyadeti mukarrere velâkin bâtında nefsi gayr-ı mutahheredir. Ve bunlar "ve âlihi't-tayyibîne't-tāhirîn" de dâhil değillerdir. Zîrâ ricsiyle muttasıf ve nefsiyle mütelevvis olan kimse tasliyede duhûle sezâ olmaz. Onun için evliyâ hakkında (k.s.) derler ki, ta'zîme dâirdir. Ve illâ onların ervâhı bundan mukaddem-i mukaddesedir. Pes, mukaddes olmayan kimseyi takdîs etmek olmadığı gibi, ehl-i rics olanı dahi tatyîb ve tathîr etmek olmaz. Zîrâ ta'zîme mahall değildir. Pes, bundan fehm olundu ki, ma'siyet insânı muhakkar eyler, şerîf ise de. Ve tāat Âdemi muazzez eder, zelîl ise de.

Li-muharririhî :

Gel imdi ma'siyetten kaç, şarâb-ı zühd ve tāat iç.
İbâdet-veş bulunmaz bâis-i izzet cihânda hiç.

Ve üçüncüsü, siyâdet-i ma'neviyyedir ki zâhirde âl-i Rasûl değil velâkin bâtında takvâ ile nisebdir. **[263-b]**Onun için hadîsde gelir ki: "Benim âlim zâhirde takvâ ve şerîat ve bâtında takvây-ı hakîkat ile muttasıf olandır".Ve bu ma'nâdandır ki, سلمان منا اهل البيت [Selmân bizden, ehl-i beytimizdendir][159] vârid oldu. Maa-hâzâ, Selmân ehl-i beytten olmadığından mâadâ arabdan bile değildir. Ammâ hükmen ehl-i beyttendir. Zîrâ fârisiyyü'l-asldır. Fe-emmâ tathîr-i kalb ve izâle-i rics ile âl-i Rasûl ve ehl-i beyt-i nebevîye mülhak olmuştur. Vây onlara ki, bâri ma'nen olsun ehl-i beyte iltihâkda ictihâd etmeyeler. Ve âl-i Rasûl hakîkî gittiği râh-ı rasta gitmeyele ve pend-i pîrânı dahi tutmayalar.

Ve nakîbü'l-eşrâf, sûret-i ism-i Muhammed'e hâdimdir ki hâşimiyyettir. Zîrâ alâmet-i hadr (yeşil) nişân-ı zâhirdir. Nitekim takvâ nişân-ı bâtındır. Zâhirin hâdimi ehl-i zâhir olduğu gibi. Ve böyle demek dahi olur ki, ehl-i bâtının iki hâdimi vardır ki, biri zâhir ve biri bâtındır. Meselâ, zâhirde sâdâttan ve bâtında aktâbdan olan kimse, zâhirde nakîb-i zâhirin tahte'l-livâsında ve bâtında kutbun zîr-i tasarrufundadır. Ve gâh olur ki kendi bi-nefsihî kutbü'l-aktâb olmakla cemî' eşrâf ve aktâb onun taht-ı tasarrufunda olur. Eğerçi min vechin nakîb tarafından mahkûmdur. Fe-emmâ nakîb bilmez ki mahkûm hâkimdir. Bu sûrette nakîb mahkûm olur. İşte âlem-i sûretin zabtı bir türlü ve âlem-i ma'nânın dahi bir türlüdür. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Sâil iki vechiledir :** واما السائل فلا تنهر (Duhâ,93/10) [Ve sakın el açıp isteyeni azarlama] Ve sâil iki vechiledir: eğer sâil ma'rûf olursa, Allâh Teâlâ'dan veyâ kutb-i vücûddan veyâ sultān-ı a'zamdan veyâ ümerâ ve ağniyâdan taleb eyleye. Zîrâ bunlar is'âf-ı murâda akderdendir. Nitekim

[159] - Hâkim, **Müstedrek**, III, 598; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, 69261; Aclûnî, I, s.558.

hadîsde gelir : اللهم اغننى بالافتقار اليك [Allâhım, beni sana muhtaç olmakla zenginleştir][160] Ve Allâh Teâlâ'nın gayrıdan taleb etmek ve sâil olmak mülâhazasıyladır. Ve illâ memnû'dur. Nitekim Kur'ân'da gelir : يا ايها الناس انتم الفقراء الى الله (Fâtır, 35/15) [Ey insanlar! Allâh'a muhtaç olan sizsiniz] Ya'nî herhangi kapıya mürâcaat etseniz, mazharda zâhiri mülâhazasıyla dakk-ı bâb ediniz. Fe'fhem. Ve eğer sâil-i ilm olursa, onu dahi zâhiren ve bâtınen ehlinden suâl eyleye. Nitekim mürûr eyledi. Zîrâ ilm ki sütūrda veyâ sudûrdadır, kışrıdır. Belki ilm esrârda ve vahy kulûbda ve ibtilâ nüfûsdadır. Ya'nî sırr-ı insân mazhar-ı ilmdir ki onunla Hak arasında vâsıta yoktur. Bundandır ki derler : Cismin verâsında rûh-i mücerred ve rûh-i mücerredin fevkinde ayn-ı mücerred ve ayn-ı mücerredin fevkinde sırr-ı mücerred vardır. Ve rûhun kalbde olduğu, نزل به الروح الامين على قلبك (Şuarâ,26/193) [Onu rûhü'l-emîn olan (Cebrâil)indirdi] de mefhûmdur. Ve ibtilânın nüfûsda olduğunu beyâna hâcet yoktur. Hattâ veca'-i mevt bile nefs-i hayvâniyye üzerine gelir. كل نفس ذائقة الموت (Enbiyâ,21/35) [Her nefis ölümü tadacaktır] kelâmında nefsle murâd, nefs-i nâtıkadır. Zevkden murâd, bedenin tedbîrini terk ve ondan taallukunu kat'dır. Ve illâ rûh-i menfûha zevk ve veca' yoktur. Pes, insân dünyâ ve âhirette rûh-i hayvânîsi mertebesinde mübtelâ ve muazzebdir. (**Hitâb-ı Hakkı**)

***Suâl-i isti'dâdî ve Suâl-i hâlî ve Suâl-i mertebetî ve Suâl-i rûhânî ve Suâl-i tabîi-i mizâcî ve Suâl-i tabîi-i unsurî ve Suâl-i icâbet ve Suâl-i isti'tâî :** Suâlden murâd, suâl-i isti'tâîdir, suâl-i istiftâî değil. Nitekim Kur'ân'da gelir: و اتاكم من كل ما سالتموه (İbrâhim,14/34) [O size istediğiniz herşeyi verdi] Ya'nî her nesne ki lisân-ı isti'dâdla mes'ûldür, icâbet olunmuştur. **[264-a]** Ve suâl, envâ'-i muhtelifedir ki, insân her ne maküle hâlle mütehakkık ve her ne makāmda müstekarr ise suâl ona râci'dir. Ya'nî herkes hâl ve makāmına göre nefsine ilkā olunduğu vechile suâl ve mertebesini tecâvüz etmez. Zîrâ tecâvüz edeyim dese dahi istihzâr edemez. Meğer kîm vech-i küllî ve makām-ı ıtlâkından teveccühe kādir ola ki onun istihzârı sâirlerden eammdır. Ve suâl-i isti'dâdî dedikleri, suâl-i zâttır. Esmâ-i ilâhiyyenin suâli gibi ki zâttan zuhûr-i kemâlât taleb ettiler. Ve onların lisânlarına lisân-ı zât derler. Ve kezâlik a'yân-ı sâbitenin, vücûdât-ı hâriciyye istedikleri gibi. Ve bu suâlin icâbeti, icâbet-i zâtiyyedir ki suâlden teaahhur etmez. Belki suâl ve icâbet, maiyyet üzerinedir. Şol cihetten ki mertebe-i zâtta zât ve esmânın biribirinden temâyüzü yok ve merâtibde ihtilâfı mefkūddur.

Ve bir suâl dahi vardır ki, suâl-i hâlî derler. Ya'nî lisân-ı hâlle suâldir. Fakîrin taleb-i dünyâ için huzûr-i ganîde kıyâmı gibi. Onun için meşhûrdur ki derler: الحال انطق من لسان المقال لسان Ya'nî bir nesneyi lisân-ı kāl ile taleb etmekten, lisân-ı hâlle taleb etmek evlâdır. Zîrâ lisân-ı hâlin delâlet ve te'sîri lisân-ı kālden ziyâdedir. Onun için hadîsde gelir : صلوا كما رايتمونى اصلى [161] Ya'nî keyfiyyet-i salâtımı mütālaa edip ona göre ikāmet-i salât ediniz ki onun zihninizde rüsûhu, lisânla ta'lîmin rüsûhundan ziyâdedir. Bu hôd zâhiridir, zîrâ bâtınına kimse karışmaz ve ta'lîm olunmak dahi kābil değildir. Zîrâ zevk-i hâl lisâna gelmez ve kalem ile tahrîr olunmaz. İşte hâl ve fi'lin te'sîri, te'sîr-i kavlden ezîddir. Ve isti'dâd ziyâde hafî ve gāmız olmakla sâhib-i isti'dâdın ona şuûru yoktur velâkin hâle şuûru vardır. Zîrâ zâhirde suâle bâis olan, hâldir.

Ve bir suâl dahi vardır ki, ona suâl-i mertebetî derler. Ya'nî bir kimse her ne mertebede bulundu ise, ol mertebenin lisânıyla suâldir. Meselâ, kāzaskerin mertebesi fetvâ taleb eder. Zîrâ örfde fetvâ kazâdan a'lâdır. Lisân-ı mertebe ise a'lâyı ister ve yâhut olduğu mertebenin sebâtını diler. Mertebe-i fetvâ ve vezâret ve saltanat gibi. Zîrâ derecelerinde bunlardan a'lâ yoktur ki matlûb ola.

Ve bir suâl dahi vardır ki, ona suâl-i rûhânî derler. Ya'nî lisân-ı rûhla suâldir ki yâ ilme veyâ gayba taalluk eder. Meselâ, suâl vaktinde ve yâhut ba'dehû muhtâc olduğu ilmi taleb eder. Zîrâ ilm onun gıdâsıdır ki hayvân ve nefs-i nebâtiyye taleb-i rızk ve gıdâ ettiği gibi, ol dahi taleb-i ilm ve ma'rifet eyler. Ve yâhut bir mertebenin aynını suâl eder. Zîrâ ilm başka ve ayn ve müşâhede başkadır. Meselâ, bir kimse fenâ ve bakā ve sâir makāmât ne idüğün bilir. Velâkin zevkle ona vâsıl olmuştur. Asel ve halvâ demekten ağız tatlı olmaz. Belki bi'l-fi'l tatmak gerekdir. Ey niceler ruhbân gibi riyâzetler ettiler ve çileler çekdiler velâkin makām-ı aşk ve muhabbete vaz'-ı kadem etmediler ve mazâk-ı vecd ve hâletten bir nesne tatmadılar. Pes, kuru zahmetten **[264-b]** fâide nedir ?

Ve bir suâl dahi vardır ki, ona suâl-i tabîi-i mizâcî derler. Lisân-ı mizâcla suâldir Tâ ki mizâc i'vicâc ve inhirâfdan masnûn ve i'tidâl ve istikāmete makrûn olup, terkîb-i vücûd halelden

---

[160] - Beysûnî, **Mevsûat**, II, 527.

[161] - Buhârî, Ezan, 18,60/Edeb,27/Ahbâru'l-Ehad, 1; Dârimî, Salât, 42; Ahmed b. Hanbel, I, s.53.

halâs ola ve nizâm ve kuvvet bula. Ve mizâc dedikleri, tabâyi'-i erbaanın birbiriyle imtizâcından nâşî olan keyfiyyettir ki beden ve bünye onun üzerine terkîb olunmuştur. Ve imtizâc-ı mezkûr fi'l-ve infiâlle sarâfet-i asliyeden nüzûl ve tagayyürledir. Ve illâ umûr-i mütezâddide bir yerde müctemi' olmaz. Nazar eyle ki, hûr-i ayn nûrdan mahlûk iken keyfiyet-i mahsûsa ile istimtâ'ı kabûl eder. Ve iblîsin aslı nâr iken, yine nâr ile ihtirâkı kabûl eder. Zîrâ nâriyyetten tagayyür olunup mizâc-ı mahsûs ile tekeyyüf eylemiştir. Ve aslına nazarla ekserî azâb-ı zemherîr ile olacakdır.

Ve bir suâl dahi vardır ki, ona suâl-i tabîi-i unsurî derler. Tâ ki anâsırın her biri gālib ve mağlûb olmayıp müsâvât üzerine kala ki ol müsâvâta adl derler. Nitekim hadîsde gelir : بالعدل قامت السموات والارض Ya'nî ecrâm-ı ulviyye ve süfliyyenin eczâsı ta'dîl olunmakla bulunduğu gibi, semâvât-ı ervâh ve arâzi-i ecsâm dahi böyledir. Onun için hâl-i gālib ehlinin hâli perîşândır. Ve rûh ifrâtla munkabız olsa, sebeb-i mufârakat-i bedendir. Ve inbisât-ı zâid dahi batar ve hiffeti hâmil olup, mecnûn gibi hâlet îrâs eder. Ve bu sebeptendir ki, beyne'l-halk dahi ism-i adlin cereyânı lâzımdır. Tâ ki ahvâl-i nâs ifrât ve tefrîtten masûn ola. Onun için Allâh Teâlâ istikāmet ile emr eyledi ki murâd istikāmet-i i'tidâliyyedir. Hattâ mezîd-i cehr iktizâ etmeyen yerde, beyne'l-cehri ve'l-ihfâ okumak ve söylemek gerekdir. Ve israf ve tagayyür ve tehevvür ve cübn ve emsâli dahi ona kıyâs oluna. Ve Hak Teâlâ'nın yedi aded sıfatı vardır ki, hayât ve ilm ve sem' ve basar ve irâdet ve kudret ve kelâmdır. Ve ba'zılar sem' ve basar yerine ism-i cevâd ve maksutun eseri olan cûd ve iksâtı vaz' etmişlerdir ki iksât adl demektir. Nitekim Kur'ân'da gelir : ان الله يحب المقسطين (Mümtehine,60/8) [Allâh adaletli olanları sever] Zîrâ Allâh Teâlâ cûdla aynı müntedden kâinâtı îcâd eylemiş ve ism-i muksit ve adlle âleme nizâm-ı tâm vermiştir. Bu cihetten herkesin şehr-i vücûdunda zikr olunan sıfât-ı seb'in âsârı lâzımdır tâ ki ma'mûr ola ve illâ harâbdır. Ve Kur'ân'da gelir : اعدلو هو اقرب للتقوى (Mâide,5/8) [Adaletli olun, zira takvaya en yakın olan odur] Ya'nî takvây-ı hakîkîye mûsil olan esbâb çoktur. Velâkin adl beyne'l-ahvâl cümleden akrebdir. Ve kâfirin küfrü cihetinden adli yoktur. Zîrâ küfr ve şirk zulm-i azîmdir. Velâkin riâyet-i hukūk ve muhâfaza-i ahvâl ettiği için âdil denilir. Zîrâ bu muâmele beynehû ve beyne'l-halkdır yoksa beynehû ve beyna'llâh değildir. Nitekim hadîsde gelir : فى زمن الملك العادل ولدت [Âdil melik zamanında doğdum][162] Maksûd, kisrâ ya'nî Nûş-i Revân'dır ki (küffâr pâdişâhı) mebde'-i nûr-i vücûd ve matla'-i âftâb-i cûd olan Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.)in velâdetleri onun zamânında vâki' olmakla, pertev-i adlinden eser aks **[265-a]** eyleyip ol dahi adlle kıyâm için nâib-i Hak oldu. Ve bu hadîs müştemil olduğu adli ehl-i hadîs taakkul ve derk edemediklerinden mevzûiyyetine zâhib olmuşlardır. Ve bunun emsâlinde dahi âdetleri budur. Fe-emmâ biz bu maküle mevâzı'da kibâr-ı muhakkikînin keşf-i sahîhine istinâd ederiz ve gayr-ı sahîhdir diyenlere adem-i zabt ve sû-i fehm isnâd eyleriz. Zîrâ şunun ki tab' ve mizâcı taltîf olunmuştur ve letâfet-i tab' ve mizâcla hâli ta'dîl kılınmıştır, aklı dahi mühezzeb ve mukaddes değildir. Ve akl-ı kudsî veyâ keşf-i sarîh olmadıkça hakāyık idrâk olunmaz. ومن قال بالعقل القاصر فقد ضرب الحديد البارد [Kim yetersiz aklıyla konuşursa, soğuk demiri dövmüş gibidir] Ve demişlerdir ki insân âlim olmaz ise, bâri âkil gerekdir.Ve sâlik olduğu sûrette kâmil gerekdir ki nefsini âlimden tekmîl eyleye.Vemükemmil gerekdir ki âlemi kendi nefsinden tekmîl ede.

Ve kemâlin zıddı noksândır. Pes, nâkısdan hâsıl olan eser dahi nâkısdır. Onun için akl-ı kāsır ehline ve erbâb-ı hevâya mukārenet edenlerde eser-i kemâl ve hüdâ olmaz. Ve demişlerdir ki esmâ-i ilâhiyye-i asliye dörttür ki hayât ve ilm ve irâdet ve kudrettir. Ve hakāyık-ı tabîiyye dahi dörttür ki harâret ve bürûdet ve rutūbet ve yübûsettir. Ve anâsır-ı terkibiyye dahi dörttür ki, nâr ve hevâ ve mâ' ve türâbdır. Ve ahlât-ı insâniyye-i mizâciyye dahi dörttür ki sevdâ ve safrâ ve balgam ve demdir.

Ve ervâh beşdir ki, rûh-i hayvânî ve rûh-i hayâlî ve rûh-i fikrî ve rûh-i aklî ve rûh-i kudsîdir. Ve îmân dahi beşdir: îmân-ı taklîddir ki avâm içindir. Ve îmân-ı ilmîdir ki ehl-i delîl içindir. Ve îmân-ı aynîdir ki ehl-i müşâhede içindir. Ve îmân-ı hakdır ki ârifler içindir. Ve îmân-ı hakîkattır ki vâkıflar içindir. Ve bir îmân dahi vardır ki ona îmân-ı hakîkatü'l-hakîka derler. Îmân-ı enbiyâ ve mürselîndir. Ve onu kendileri bilirler, fakat. Zîrâ onların zevkinden sâirler bî-çeşnidir.

Ve envâr sekizdir ki, hilâl ve kamer ve bedr ve kevkeb ve nâr ve şems ve sirâc ve berkdir. Ve a'zâ dahi sekizdir ki, aded-i cinâna tâbi'dir. Kalb ve sem' ve basar ve lisân ve yed ve batn ve ferc ve ricldir. Ve ebvâb-ı cehennem yedi olduğu, sıfât-ı seb'-i nefse nâzırdır ki kibr ve riyâ ve hased ve gazab ve ucb ve hubb-i mâl ve hubb-i câhdır. Nitekim merâtib-i nefs dahi yedidir ki emmâre ve levvâme ve mülhime ve mutmainne ve râziye ve marziyye ve sâfiyedir.

---

[162] - **Mevzûât-i Aliyyü'l-Kârî Tercemesi**, s.127. (Haz. Ahmed Serdaroğlu, Ankara, 1966)

Ve esnâf-ı mâ-siva'llâh dokuzdur ki melek ve felek ve kevkeb ve tabîat ve anâsır ve ma'den ve nebât ve hayvân ve insândır ki mürettebdir. Ve sâlik bu dokuz taayyünün berzahından halâs olmadıkça ve nikābını keşf etmedikçe ve çenberinden geçmedikçe vatan-ı asla ve vasla varmaz ve mahbûb-i hakîkî yüzün görmez.

Ve ukūl ondur ki, ukūl-i aşere demekle meşhûrdur. Evvelkisi, akl-ı evveldir ki ما خلق الله اول [Allâh'ın ilk yarattığı] dır. Ve ondan eflâk-ı tis'aya taalluk eden ukūl-i tis'adır. Ve akl-ı evvel mebde'-i küll olmakla cemî' ukūlun teşevvuku onadır. Ve akl-ı evvele akl-i küll ve akl-ı eflâke akl-ı evsat ve akl-ı insâna akl-ı ahyar **[265-b]** demişlerdir. Ve Rasûlullâh (a.s.)ın taayyün-i latîfleri cümle-i taayyünât ve etvârla devr eylemiştir. Tâ ki mertebe-i insâna gelip taayyün-i hâricî ve küllî ile taayyün bulmuştur. Ve bu taayyünât ona perde olmamıştır. Zîrâ cümlesi kendi taayyünü cüz'iyâtındandır. Evlâd ve evlâd ve evlâd gibi. Onun için Hakk'a rücû'u sâirlerden ekmeldir ve kelime-i tevhîd aslda birdir ki لااله‌الاالله dır. Sonra celâle akl-ı evvel sûretinde temessül etmekle محمد رسول‌الله denildi. Ve iki kelimenin dahi hurûfu on ikişer olmakla tevhîd on iki bâb oldu. Zîrâ her bir harf usûl-i isnây-ı aşereden bir asla râci'dir ve her asl yüz ismi müştemildir. Bu yüzden bin iki yüz olur. Belki bin ismi hâvîdir ki bu cihetten on iki bin olur. Onun için esmâyı on ikiye tenzîl edip on ikiyi dahi iki kısm edip, yedisin esmâ-i âftâb ve beşin esmâ-i bakāiyye kıldılar. Nitekim ehline ma'lûmdur. Ve bu esmânın cümlesi ekvâna nâzırdır. Pes, bu ebvâbdan bi-tarîki'l-mükâşefe ve'l-müşâhede ve'l-maânîye duhûl etmedikçe, sadr-ı ahadiyyette vech-i müsemmâ cilve-ger olmaz. Vây ol sâlike ki hakāyık-ı eşyâdan bir hakîkatte vukūf eyleye ve mâ-verâsına vâkıf olmaya ve cehl ve gaflette kala.

Nazm :

Mecrây-ı cân-ı âşık içre tüter anber-i lâ ilâhe illallâh,
Emr-i hak ile kân-ı dilde biter cevher-i lâ ilâhe illallâh.
Bitse arz-ı derûnda ihlâs meyvesi onun hâssü'l-hâss,
Şerr-i şirkden elbette olur halâs mazhar-ı lâ ilâhe illallâh.
Nedir âlemde sîne-i Âdem sûret mushaf-ı esrâr-ı kadem,
Hâtırından çıkarma gil her dem ezber-i lâ ilâhe illallâh.
On sekiz bin cihâna bir hôş bak gûyâ oldu mescid-i mutlak,
Vardır onda berây-ı hutbe-i mutlak menber-i lâ ilâhe illallâh.
Cümle ezkâra Hakkıyâ serdir belki serlerde çü tâc-ı zerdir,
Dil ü cân ve üstüne serâ-serdir zebûr-i lâ ilâhe illallâh.

Ve yine ma'lûm ola ki, duâ ve suâl alâ-külli hâlin netîceden hâlî değildir. Ve bu ma'nâdan gāfil olan, murâdım olmadı diye ma'nâda Hakk'a acz isnâd eyler. Hak ise hakîmdir ve hikmet ilme tâbi'dir. Ve ilm dahi ma'lûmun hâline nâzırdır. Çünki bir kimse lisân-ı isti'dâddan bir nesneyi ezelde taleb etmiş olmaya, ayn-ı hâricîde ya'nî cânib-i ebedde husûle gelmesi muhâldir. Ve suâl-i isti'dâdı lisân-ı zâtla olur. Ve bir suâl dahi vardır ki, ona suâl-i hâlî derler ki lisân-ı hâlle suâldir. Fakîrin huzûr-i ganîde kıyâmı gibi. Ve bir suâl dahi vardır ki, ona suâl-i mertebetî derler ki lisân-ı mertebe ile suâldir. Kāzaskerin mertebesi vezîr veyâ müftî olmak suâli gibi. Ve bir suâl dahi vardır ki, ona suâl-i rûhânî derler ki lisân-ı rûhla suâldir. Ve onun mes'ûlü ulûm ve maârif-i ilâhiyye ve makāmâttır. Ve bir suâl dahi vardır ki ona suâl-i tabîi-i mizâcî derler. Lisân-ı mizâcla suâldir. Tâ ki inhirâfdan masûn ve i'tidâle makrûn ola. Ve illâ terkîbi muhtell olur. Ve suâl-i tabîi-i unsurî dahi ona karîbdir ki anâsırın müsâvâtını suâldir. Tâ ki gālib ve mağlûb olmaya. والله المسؤل والمجيب

(İsmâil Hakkı Efendi)

***Sâlik** (سالك)**:** Mutlakā gidici demektir. Ve dahi bir hâlden bir hâle ve bir makāmdan bir makāma intikāl edene sâlik derler. Ve sâlik şol kimsedir ki makāmâta hâli ile yürüye, ilmi ile değil. Pes, ilm **[266-a]** onun için ayn olur. Ve sâlik dört kısımdır: Bir kısmı sâlik-i mahzdır ve bir kısmı meczûb-i mahzdır ve bir kısmı sâlik-i meczûbdur ki onun sülûkü cezbesinden mukaddem ola. Ve bir kısmı meczûb-i sâlikdir ki onun cezbesi sülûkünden mukaddem ola.

Ve sâlik üç kısımdır: Bir kısmı âşık meşrebdir. Ve bir kısmı muhibb meşrebdir. Ve bir kısmı mukalliddir. Ammâ onlar ki âşık meşrebdir, taleb-i hakda yüz bin kahrlar ve cefâlar ve belâlar görseler, hiç aynında değildir. Belki cefâsı arttıkça şevki ve zevki ziyâde olup arzûy-i visâlden yüz döndürüp bir lahza karâr edemez. Dünyâ ve âhiret onlara harâm olubdur. Zîrâ muhabbet-i âhiret perde-i nûrânî ve muhabbet-i dünyâ perde-i zulmânîdir. Ve kişinin kendi varlığına hicâb ve nikāb-ı dost derler. Ammâ âşıka perde-i nûrânîden ve zulmânîden kurtulmak

âsândır. Zîrâ nâr aşkla dönmez, aşk nârı ol perdeleri yakar ve yuğ eder. Ammâ nikāb-ı dost ki beşeriyyettir, onu Hak Teâlâ yed-i kudretiyle götürür. Ona cezbe-i Hak derler. Mâ-dâm ki cezbe-i Hak erişmeye, ol perdeden kimse kurtulmaz. Ammâ şunlar kîm muhibb meşrebdir, onların ekseri hicâb-ı nûrânî olur. Meselâ, zühd ve takvâ ve gayrı tāat gibi ve ameline mağrûr olmak gibi. Ve Hak yolunda çok cefâya tākat getiremeyip Hakk'ın muhabbetini terk eder. Ammâ şunlar kîm mukallidlerdir, görürler uşşâkı şevk ve zevk ve safâ içinde. Bu yolu âsân sanıp heves ederler. Ve görür ki bu hevesden dünyâları şuğulden kalırlar. Bî-ihtiyâr bu muhabbeti ve hevesi terk ederler. Şol zamân ki yine bir âşık görseler geri heves eder mâbeynde kalırlar. Bu hevesler onlara perde ve hicâb olup, zulmette kalırlar. Ammâ şunlar kîm ne aşkı var ve ne muhabbeti var ve ne hevesi var, onlar dâll ve mudilldir ve merdûd-i hakdır ve ins-i şeytânîdir. Allâh'a sığınırız onların şerrinden. Şunlar kîm gönüllerinde Hak muhabbeti yok, alâmet-i şakāvettir. Neûzü billâhi teâlâ.

Sâlik için üç menzil vardır : Menzil-i evvel âlem-i fenâ ve menzil-i sânî âlem-i cezbe ve menzil-i sâlis âlem-i kabzadır. Kaçan sen âlem-i fenâda olsan, "lâ ilâhe illallâh" kavli üzere dâim ve sâbit ol ve çok zikreyle. Ve kaçan âlem-i cezbede olsan "Allâh Allâh" zikri üzere dâim ol ve bu kelimeye müdâvemet eyle. Ve ancak âlem-i fenâda zikrin "lâ ilâhe illallâh" oldu. Ve âlem-i cezbede zikrin "Allâh Allâh" oldu. Ve âlem-i kabzada zikrin "hû hû" oldu. Zîrâ sen mâ-dâm ki âlem-i fenâda sâliksin, senin üzerine gālib olan vücûd-i adlî âlemindir. Ve mâ-dâm ki âlem-i cezbede sâliksin, senin üzerine gālib olan vücûd-i fazlî âlemindir. İmdi âlem-i fenâda zikrin "lâ ilâhe illallâh" kılındı. Zîrâ ol vaktte senin üzerine müstevlî olan vücûd-i adlî ve sıfât-ı mezmûmen âlemidir. Ve âlem-i cezbede zikrin "Allâh Allâh" kılındı. Zîrâ ol vaktte senin üzerine müstevlî olan vücûd-i fazlî ve sıfât-ı mahmûden âlemidir. Zîrâ kelime-i "lâ ilâhe illallâh" ın hâsiyyeti nefy ve mahvdadır. Ve kelime-i "Allâh" ın hâsiyyeti takvâ ve tenzîhededir. Ve mâ-dâm ki sen âlem-i fenâdasın, nefy ve mahve **[266-b]** gāyet muhtâcsın. Zîrâ ol vaktte senin üzerine gālib olan, sıfât-ı mezmûmendir. Ve mâ-dâm ki âlem-i cezbedesin, takviye ve tenzîhe gāyet muhtâcsın. Zîrâ ol vaktte senin üzerine gālib olan sıfât-ı mahmûdendir. Ve ammâ âlem-i kabzanın "hû hû" zikrine mahsûs olması şundan ötürüdür ki sen bu kabza âlemine vâsıl olsan, sıfât-ı adliyyenin küdûrâtı senden zâhib ve zâil olur. Ve senin üzerine fazliyyenin envârı işrâk eyler. Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın bilâ-vâsıta sana tasarrufu muttasıl olur. Ve ol vakt sen sana nisbet ile yok olursun. Ve Hak Teâlâ'ya nisbet ile mevcûd olursun. Ve sana nisbet ile fânî olursun. Ve Hak Teâlâ'ya nisbet ile bâkî olursun. İmdi bu kabza âleminde zikrin "hû" kılındı. Zîrâ mevcûd "hû" dur ve bâkî dahi "hû" dur. Ve âlemü'l-fenâ kavlimizin ma'nâsı oldur ki, sâlik ve mürîd olan kimse âlem-i fenâda nefsini ve vücûdunu nefy eder. Ve sıfât-ı mezmûmesini dahi mahv eyler. Ve âlemü'l-cezbe kavlimizin ma'nâsı oldur ki ol sâlik cezbe-i meleke düştü. Ve âlem-i kabza kavlimizin ma'nâsı oldur ki, ol sâlik Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın kabzasına düştü ki bilâ-vâsıta Hak Teâlâ onda tasarruf eder. Fe-hâzihî menâzilü's-sâlikîn.

***Sâlik** (سالك) **:** Ma'lûm ola ki, mücâhede-i fî-sebîli'llâh edip nevm ve istırâhatı terk eylese, eczâ-i türâbiyye ve mâiyye ve nâriyye ve hevâiyyesi eriyip kalb-i sâlik hücübden ârî bulunmakla çeşm-i dil ile âlem-i melekûte nazar eder ve bu sebepten likā-i Hakk'a müştâk olur. Sâlik ki gaybü'l-guyûba müteveccihdir, gerekdir ki âlem-i mülk ve melekûtten göz yuma ve sohbet-i yâr için ağyârı terk eyleye. Zîrâ henüz ağyâr âlemindedir. Çünki ağyâr-ı yâr ola, Hak'dan gayrıyla ihtilât kalmaz. Nitekim Bâyezid Bestâmî (k.s.) buyurmuştur ki : otuz senedir ki Hak ile sohbet ederim, halk ise beni kendileriyle sohbet eder kıyâs eder. Ya'nî Ebû Yezîd halkın bâtın-ı hakîkatına, halk ise Bâyezid'in zâhir-i halkiyyetine nazar eder. Pes, mükâşifin nazarı bir vâdiden ve mahcûbun vâdi-i âhardandır. Fa'rif cidden. (Şeyh İsmâil Hakkı Efendi- nukile min **Şerh-i Necmeddin Kübrâ**)

Ma'lûm ola ki, sâlike âfet üç yerden duhûl eder. Evvelkisi, sakam-i tabîattır ki ekl-i harâmdan nâşîdir. Ve ikincisi, mülâzemet-i âdettir ki nazar ve istimâ'-i harâm ve gıybettir. Ve üçüncüsü, fesâd-ı sohbettir ki nefsinde heyecân eden şehvete tâbi' olmaktır. Ve muhâlefet-i nefs re's-i ibâdettir. Ve cemî'-i devâ muhâlefet-i hevâdadır. Zîrâ sâlike mertebe-i şerîatte salâh-ı tabîat ve mertebe-i tarîkatte ıslâh-ı nefs lâzımdır. Zîrâ nefs ve tabîat sakîl olmak hasebiyle rûh-i hafîf dahi ona taalluk etmekle esfel-i sâfilînde kalmış ve a'lây-ı illiyyîne harekete mecâl bulmamıştır. Murg-i per-beste tayerâna mecâl bulmadığı gibi. Ya'nî sen ki sâlik senin tenin ve kalbin ve rûhun ki bu üç görünen letāyifin ittihâdına vücûd derler. Riyâzetle, ibâdetle ve cezm ü azmle ve derd ü aşkla bu vücûdun habâsetini ve mâ-sivâsını yıkıp ve yakıp, bu ten ve kalb ve rûhu cemî' gıll ü gışdan pâk ve sâf **[267-a]** eyleyip, ol nûr-i ilâhînin tecellîsi ve mazharı olup, bu cüz'î olan vücûdunu şuhûd ile bulup küllü mutlakin miyânına tarh edip mahv-ı sırf ol. Tâ ki cüz'iyyet zilletinden necât bulup küll olasın.

Nazm :

Gelin ey sâlikler hakka erelim,
Menzil-i vuslatta demler sürelim.
Ömür akar su deryâya erişir,
Ömr-i kalîl içre çok iş görelim.
Maksûd-i ticâret hak ise eğer,
Cümle seymâyemiz ona verelim.
Nice bir hayrette gezeriz böyle,
Mürşîd-i kâmilden bir yol soralım.
Efkârı dağıtıp ve sağla sola,
Alâka defterin bir yerde dürelim.
Sefer ü seyâhat nice bir hakkı,
Er olup bir yerde oturalım. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

Ma'lûm ola ki, bir sâlik ki sülûkün gāyetine ere, onun için bir dahi meslek kalmaz. Meselâ, bir hacı Ka'beye vâsıl ola, tarîki tamâm olur. Ve oradan vatana avdet eder. Yoksa yemene ve aktār-ı arza doğru çıkıp gitmez. Bu sebepten dediler ki, sülûk devrîdir, yoksa hattî değildir. Ve bir dâirenin intihâsı ibtidâsına mültekî ola. Bir dahi onda imtidâd ve devrân kalmaz. Ve Kur'ân'da gelir : الا ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون (Yûnus,10/62) [Haberiniz olsun ki Allâh'ın velî kulları üzerine hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır] Ya'nî evliyâ-i örfiyyede havf olmadığı cemî' berâzihden ubûr eyleyip gāyetü'l-gāyete vusûlledir ki onun verâsında bir gāyet yoktur. Ve hüzn olmadığı, matlûb fevt olmadığındandır. Zîrâ havf umûr-i mustakbeleye ve hüzn umûr-i mâzîye göredir. Ehlu'llâhın ise mâzî ve muzâri'leri bir olmuştur. Tefekkür eyle ki bir yolcu veyâ bir bezirgân berr ve bahrden menzile ve iskeleye dâhil ve vâsıl olmadıkça mâl ve cân havfından halâs olmaz. Pes, selâmet pâyesine erişmedikçe sermâye ziyândan kurtulmaz. Ve hâlâ bu dünyâda kâmiller vardır ki nübüvvete karîb olan mertebeye vâsıllardır. Velâkin ırk-ı nübüvvet eğer teşrîan ve eğer mütābaaten munkatı' olmakla ol mertebede kalırlar ve yukarı çıkmazlar. Ve bunlardır ki gāyetü'l-gāyete ermişler ve hayât-ı bâkiye bulmuşlar. Şöyle ki eğer dünyâda duralar ve eğer intikāl edeler, yanlarında berâberdir. Zîrâ ömrden maksûd tahsîl-i kemâldir ki emr-i tedrîcîdir. Onlar ise bu kemâlin bi'l-fi'l sâhibi olmuşlardır. Bu cihetten ömr ve zamâna zarûretleri kalmamıştır. Sâirler ise böyle değildir. Onun için insân-ı nâkıs her ne kadar muammer olsa eğer sâlik ise fâidesi vardır. Ve bu makāma işârettir ki, hadîsde gelir : طوبى لمن طال عمره وحسن عمله [Ömrü uzun ve ameli güzel olan ne mutlu!][163] Ve eğer sâlik değil ise, نملى لهم ليزدادوا اثما (Âl-i İmrân,3/178) [Biz onlara sırf günahlarını artırsınlar diye mühlet tanıyoruz] vartasına vukū'dan Hakk'a istiâze etmek gerekdir. Ma'lûm ola ki, sâlikin ikinci günü evvelki gününden aşağı ise, mağbûn ve merdûddur. Eğer ikinci günü evvelkiden terakkîde ise, makbûldür. Ya'nî yalnız bir ismin mazharı olmak ile ve bir ismin hâssasıyla hâssalandığından işi oldu bitti sanır. Belki cemî'-i esmâi'llâhın sûretleri sende zuhûr eder ise, ol zamân kâmil olursun ve illâ felâ. Zîrâ bir ismin hâssasıyla hâssalandığın için nefsin ölmez. Nefsin taht-ı hükûmetindesin. El-hâsıl sâlikin ikinci günü evvelki gününden tenezzülde ise merdûddur. Eğer terakkîde ise matlûba nâil ve vâsıl olur. **[267-b]**

***Sâlik kırk yaşına bâliğ olsa dahi mürşîde mukârenet ve sülûkle yine feyz-yâb olmak :** Demişlerdir ki su, feyz-i ilâhî ve imâm mürşîd-i kâmil sûretidir. Ve vakt, eyyâm-ı şebâbettir. Ve türâb, bî-feyz ve bî-mâ ya olan mukalliddir. Pes, eyyâm-ı şebâbette mürşîd-i kâmil bulmasa ve feyz-yâb olmasa, mukallide ittibâ' etmeye. Belki eyyâm-ı şebâbet güzer eder ise dahi mürşîd-i kâmil taleb edip kazâ-i mâfât eyleye. Zîrâ gerçi "es-sûfî ba'de'l-erbaîne bâridün" demişlerdir. Fe-emmâ müctehid ve murtâz olan sâlik erbaînden sonra dahi felâh bulup feyz-zâb olmak kābildir. Eğerçi nâdir ve türâb sıfat-ı firâkdır. Onun için hicrâna düşenler başlarına toprak saçarlar. Teyemmümde sere mesh meşrû' olmadığının aslı budur. İmdi bundan ma'lûm oldu ki musallî ve sâlik namâz ve münâcâtın fevtine sebep olan umûrdan ihtirâz edip, tenebbüh-i küllî lâzımdır. و من الله الاعانة و الامداد و الارشاد الى السداد [Yardım, imdâd ve doğruluğa irşad Allâh'tandır]

***Sebha (سبحه) :** Hebâ demektir.

[163] - Tirmizî, Kitâbü'z-Zühd, 21,22; Dârimî, Kitâb-ı Rikâk, 30; Ahmed b. Hanbel, IV, 188,190.

***Seb'-i tıbâk** (سبع طباق) : Yedi kat gökler.

***Seb'a'l-mesânî** (سبع المثانى) : Fâtiha-i şerîfeye ıtlâk ederler.

***Sebeka'l-müferridûn va'llâhü'l-muîn** (سبق المفردون والله المعين) : Ehl-i tefrîd âhar üzerine sebekat ettiler.

***Sebîl** (سبيل): Mu'tâdü's-sülûk olan tarîka, sebîl derler. Sebîl ve sırât miyânında fark budur ki tarîk, matrûk olan yoldur. Mutlakā gerek mu'tâdü's-sülûk olsun ve gerek olmasın. Sebîl ondan ehassdır ki mu'tâdü's-sülûk olduktan sonra alâ sebîli'l-kasd olan yoldur. Ya'nî ol yol ki mu'tâdü's-sülûk ola ve ondan aslâ iltivâ ve i'vicâc olmaya, ona sırât derler. Binâen-alâ-hâzâ اهدنا الصراط المستقيم (Fâtihâ,1/6) [Kendilerine nimet verdiğin mesutların yoluna] da olan vasf yâ sıfat-ı kâşifeye mahmûldür veyâ sırât, tarîk ve sebîl ma'nâsına me'hûzdür. Zîrâ sebîl ile murâd, fî-sebîlillâhdır ki mebzûl ma'nâsında örf olmuştur. Zîrâ maksûd rızâullâhdır ki onun netîcesi bezl-i rûhdur. Ya'nî cemî' berâzihden âbir ve suverden mutahhir olup, ef'âl ve sıfât ve zât-ı Hakk'a vâsıl olanlarve hays-lâ-haysde hatt ve cell vücûd edenlerdir. Pes, Hakk'a ermek gafletten intibâh ve sırr-ı vahdetten âgâh olmakladır.

***Sübühât** (سبحات):Mezâhirden ibâret olup, tecelli-i zâtiyye-i ilâhiyye ol mezâhiri keşf eylemiştir. Ve böyle keşf eylemiş olduğu, kavmin keşfle ma'lûmu olup, beyân eyledikleri esrârdandır. Ma'lûm ola ki mevcûdât ve mahlûkāt bi'l-cümle taht-ı âsârda ve âsâr dahi müessir ile müessirun-fîh beyninde nisbet ve nisbet-i merkūmenin tahakkuku dahi bi'l-gayr olduğu (bi'z-zât değil) müsbettir. Ya'nî nisbet için bi-nefsihâ vücûd-i hakîkî olmayıp, ayn-ı zilâldir. Ve ayn-ı mezkûre dahi vücûd ıtlâk olunmak ihtimâli yoktur. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***سبحانى ما اعظم شانى** (**Subhânî mâ-a'zame şânî**): Bâyezid-i Bestâmî (k.s.) nin ما اعظم شانى سبحانى [Kendimi tesbih ederim, şanım ne yücedir!] dediği, makām-ı esmâ ve sıfâta nâzırdır. Ve Rasûlullâh (s.a.v.)in makām-ı aczde سبحانك ما عرفناك حق معرفتك buyurduğu, künh-i zât i'tibârıyladır. Her bâr ki ol sultānü'l-ârifîne tecell-i vahdet galebe edip, vücûd-i mevhûmîsi muzmahill **[268-a]** ve mütelâşî olmasıdır. Lisân-ı hakîkatle zât-ı Hak ondan tekellüm edip, dedi ki: سبحانى اى انزهنى عما لا يليق بشانى Ya'nî ben tenzîh ederim zâtımı, şânıma lâyık olmayan şeylerden. ما اعظم شانى ne aceb azîmdir benim şânım. و ليس فى جبتى سوى الله yoktur benim vücûdum cübbesinde Allâh'dan gayrı. Ya'nî gayriyyet ve isniyyet mürtefi' olup, vücûdum âyine-i Hak oldu. Ve Hak'dan gayrı vücûdumda nesne kalmadı. "Lâ ilâhe" ma'bûd-i hakîkî yoktur, "illâ ene" illâ benim, âgâh olun. Ey mertebe-i kesrette kalanlar, bana ibâdet eylcyin. Erbâb-ı hakîkatın bu mertebede bu üslûb üzere kelâmı çoktur. Velâkin mahcûbân-i beşerînin bundan haberleri yoktur.

***Sebebe i'timâd olunmayıp ancak müsebbibe i'timâd olunmak:** Hak Teâlâ cemî' işini birer gûne sebep ile görür. Ammâ sen sebebe i'timâd etmeyesin. Meselâ bir Âdemin yüzünden keder görülse, sen ol Âdemi görmeyip ol kederi Hak'dan bilmelisin. Maâza'llâhi teâlâ zikrolunan sebepler, hâtırına dahi gelecek olursa, şirk-i hafîdir. Hemân tevbe ve istiğfâra meşgūl olasın. Ve'l-hâsıl hakkında her ne vâki' olur ise, sebebinden bilmeyip, müsebbibü'l-esbâbdan bilmek ehl-i istidlâl hâlidir. Rabbim cümlemizi böyle gaflâttan îkâz ve hıfz ve emîn eyleye. Âmîn.

Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ bir işi inde'l-esbâb işler, yoksa bi'l-esbâb işlemez. Ya'nî fi'l-hakîka esbâbın te'sîri yoktur. Belki müessir-i hakîkî Allâh Teâlâ'dır. Ve ba'zılar işimiz Allâh'a kaldı derler. Onun ma'nâsı budur ki işimiz, teşebbüs ettiğimiz esbâba müteallik olmadığı cihetten vücûd bulmadı. Şimden sonra vücûd bulursa, bilâ-sebep ve yâhut sebeb-i hafî ile Hakk'a râci'dir. Ya'nî Hak Teâlâ kādirdir ki murâd ettiği vechile onu vücûda getire. Pes, kalbinde rızk husûsu için ıztırâb bulanlar, esbâba teşebbüs etmelidir. Eğerçi esbâbda te'sîr yoktur lâkin esbâb yüzünde bulunmak edeb-i tarîkat, belki farz veyâ mendûbdur. Demişlerdir ki, malını seven meftûn ve âlini seven ya'nî iyâl ve evlâdını seven mağbûn ve hâlini seven mecnûndur. Bak imdi halk-ı âlem ne makūle bendlerle mukayyed olmuşlardır. Ve ekser-i nâs ve belki ulemâ zannederler ki mâ-sivâ dedikleri hemân şol ellerinde bulunan mâl ve menâl ve bağ ve bağçe ve emsâlidir. Maa-hâzâ, bütün âlem hicâbdır, gerek zâhiri ve gerek bâtını ve gerek ilmi ve gerek ameli. (İsmâil Hakkı Bursevî k.s.)

***Sebeb zâhir ve müsebbib bâtın olmak :** العطاء والمنع Ma'lûm ola ki, mâni' ve mu'tî fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'dır. Bi-hasebi'l-gālib hükmü ibâdın yüzünden zâhir eder. Zîrâ âlem-i hikmet, âlem-i vesâittir. Onun için ni'metin zuhûrunda vâsıtaya şükür lâzım ve hilâfında keff-i dem vâcibdir ki muktezây-ı tevhîd müsebbibe nazardır, esbâba değil. Şol cihetten ki sebeb zâhir ve müsebbib bâtındır. Ve bir nesnede bâtından te'sîr olmadıkça zâhirde bir nesnenin eseri **[268-b]** zuhûr etmez. Nitekim bir şecerenin fer'ine nemâ aslından gelir. Ve atā ve men' maslahattan hâlî değildir. Zîrâ atāda mu'tî lehe ikrâm veyâ istidrâc vardır. Ve men'de dahi yâ memnû'ün anhe menhiyâttan himâye veyâ adem-i isti'dâdına işâret vardır. Zîrâ herkes ecr-i azîme ve fukārâ-i bâbu'llâha hizmete sezâ değildir. Pes, makām-ı atāda şükr ve mertebe-i men'de sabr lâzımdır. Zîrâ küfrân mûceb-i selb-i ni'met ve ceza' ve ıztırâb bâis-i celb-i ni'mettir. Ve halâkiyyet-i hak kābiliyyete râci'dir. Ve illâ cebr lâzım gelir ki fıtrat-ı asliyenin hakāyıkına muhâlifdir.

Suâl olunursa ki, herkes tıynet-i asliyesi üzerine vârid ve zâhir olunca, mahall-i fazlda imtinân-ı ilâhî nedir ? Zîrâ abdin müstaid olduğu nesnede imtinân olmaz. Cevâb budur ki, bu makām gavâmız-ı ulûmdandır ki bahsi mehcûrdur. Şu kadar vardır ki ba'zı eşyâ esbâbına menût olmakla esbâbını izhâr etmekte imtinân câizdir. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.) hazerât-ı ensâra (r.a.) hitāb edip buyurdular ki, ضلالا فهداكم الله بى الم يكونوا على شفا حفرة من النار فانقذكم الله بى الم تكونوا Ya'nî bâ-i sebebiyye ile da'vây-ı sebep kıldılar. Maa-hâzâ onların hidâyet ve infâzı ilm-i ilâhîde müsbet ve mukadder idi. Çünkü izhârı Hakk'a menût oldu. Lâ-cerem sebep yüzünde imtinân bulundu. Nesnenin ziyâde ve noksân kabûl etmesi dahi bu makāmdan tirâş olunur. Zîrâ esbâba menût olan nesnede ziyâdelik olur. Eğerçi her biri kazâdır. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

Meyvenin hâsıl olmasının zâhir sebepleri ve kalb âşinâlığının bâtın sebepleri, senin derûnun ile âşinâlığının esbâbı vardır. Ve meyvenin bahte olmasının evkātı vardır. Meselâ, meyve bahte olmasının esbâbı, hâk ve âb ve hevâ ve ateş ve âftâb ve mehtâb ve ihtilâf-ı leyl ü nehârdır. Bunların cümlesi esbâb-ı zâhiredir. Gayrı sebepleri dahi vardır. Zuhal ve müşteri ve sâir nücûm-i sevâbit dedikleri gökler gibi. Dahi âlem-i gaybdan olan feriştehler gibi. Melek-i rîh ve melek-i bârân ve melek-i âsmân ü zemîn ve bu düvekilînin ma'bûdu bir olmasa cümle vücûd adem ve cümle mevcûdât ma'dûm olurdu. Pes, bir meyvenin bahte olmasına bu kadar sebep olunca, derûnla âşinâ olmağa dahi esbâb lâzımdır. Ba'zı zâhirî ve ba'zı âlem-i gaybdandır. Esbâb-ı zâhiri, meselâ namâz ve savm ve tilâvet-i Kur'ân ve bunun emsâli a'mâl-i zâhire ve ba'zı dahi gaybdır ki huşû' ve huzû' ve muhabbet ve şevk ve niyyet-i sâdıkadır. Pes, kişi kalbiyle âşinâ olması, bu zikr olunan esbâbla hâsıl olur. (Nukile min **Kenzü'l-Hakāyık**)

***Sebeb-i âdî** (سبب عادى) **:** Erbâb-ı hakāyık demişlerdir ki, Allâh Teâlâ esbâb-ı âdiyyeyi vesâit-i halk etmiştir. Tâ ki muvahhid ve müşriki imtihân ve temyîz ede. Pes, fi'li vesâite nisbet eden mü'min-i vesâit ve kâfir-i billâhdır. Ve Hakk'a izâfet eden mü'min-i billâh ve kâfir-i bi'l-vesâittir. Zîrâ şer' ve akl delâlet eder ki "lâ fâile illallâh" . Eğerçi ef'âli halkan ya'nî bi-hükmi'l-îcâd ve'l-ibdâ' **[269-a]** Hakk'a ve kesben ya'nî bi-hükmi't-teveccüh ve'l-kesb halka izâfet ederler. Velâkin eğer kalbi vesâite rükûn eyleyip, inde'l-esbâb mutmain ve inde'l-fıkdân muzdarib olursa, şirk-i hafî olur. Ve eğer vicdân ve fıkdânda ancak Allâh Teâlâ'ya sükûn ve i'timâd ederse, mü'min-billâhdır, mutlakan. Ve fi'li zâhirde sebebe nisbet ettiği şer'le teeddübündendir. Ve illâ müessir Allâh Teâlâ olduğunu bilir. Ve fi'l-hakîka vâsıta ve sebep nazardan sâkıttır. Zîrâ vâsıta mazhardır, murâd ise zâhire nazardır. Gerek mazharda ve gerek mutlak olsun. Ve bundan zâhir oldu ki, fi'l-mesel Allâh diyen mahrûm kalmaz. Mâ-sivâ ile mukayyed olan ise merzûk olsa da bereket bulmaz. ولا حول ولا قوة الا بالله ولا يكون الا ما اراد الله (Hakkı Efendi)

***Sebebi sen terk etmeyesin :** Sebep seni terk eder ise zararı yoktur. Ma'lûm ola ki, Cenâb-ı Hak abdini kendi hikmetiyle sebeplerde kāim kılmışken abd kendinin sebepten tecrîdini murâd etmesi, himmet-i aliyyeden vesîle-i inhitātıdır (aşağı düşme). Zîrâ Hak Teâlâ abdini her neye ki idhâl etse, ya'nî her ne işe nasb etse onda ona muîn olur. Ve her neye ki abd kendi arzûy-i nefsiyle dâhil olur. Hak onda onu kendi nefsine ısmarlar ki onun uhdesinden gelemez. Pes, rızây-ı Hak budur ki abdini her ne hâlde ikāmet eder ise, onda mekes eyleye. Tâ ki onu Hak idhâl ettiği gibi, yine ondan Hak ihrâc ede. Zîrâ abdin şânı ol değildir ki kendi kendine sebebi terk eyleye. Belki lâzime-i hâli oldur ki sebep onu terk edinceye dek teslîm olup, sâkin ola. Nitekim bir kâmil demiştir ki, nice kere sebebi terk eyledik, yine ona muhtâc olup avdet kıldım. Ba'dehû sebep beni terk eyledikte avdet iktizâ etmedi. Pes, tedbîr ve ihtiyârı terk ve umûru Hakk'a tefvîz selâmettir.

***Sebeb ve Müsebbeb ve Müsebbib** (سبب و مسبب و مسبب) : Ma'lûm ola ki, abdest alırsan, namâza abdest sebeptir. Namâz müsebbebdir. Eğer namâzı kılarsan, müsebbebi mûcebdir. Kılmaz isen sebep kendi kendine müsebbebi mûceb olmaz. Fe'fhem. Meselâ, bir maslahatın vardır ki on kuruş ile husûle gelecektir. Mübelliğ-i merkûmu müsebbib olan Allâh Teâlâ'dan duâ ederek niyâz ettikten sonra müterakkib olursun. Hak Teâlâ mübelliğ-i merkûmu bir sebep ile ya'nî bir kulu ile veyâ bulmak ile sana îsâl eder. Ol sebep dediğimiz, taayyün ve zuhûr edecek kimsedir. Pek sakınacak yerdir. Ol sebep olan kimse taayyün ve zuhûr ettikte ol sebebi hiç görmezsin ve i'tibâr dahi etmezsin. Ya'nî mübelliğ-i merkûmu ol taayyün eden sebepten bilmezsin. Yine müsebbibden bilerek ve müsebbibden gâfil olmayarak, tâ işini bitirdikten sonra ol sebebe dahi riâyet edersin. Ammâ müsebbibden zerre kadar gâfil olup, yalnız sebebe müstenid olur isen, mezâlik-i akdâmdandır. Gâyet dikkat olunacak yerdir. Meselâ bir kimse bir kimseyi bir ağaya intisâb ettirse, ol müntesib olan kimse ol intisâb ettirmeyi ancak müsebbibü'l-esbâb olan Allâh Teâlâ'dan bilip gayrıdan bilmeye. Ba'dehû sebep olan kimseye **[269-b]** dahi senâ ederek riâyet ede. Gâyet dikkat olunacak hâldir, maâza'llâhi teâlâ. Müsebbibü'l-esbâb olan Allâh Teâlâ'dan zerre kadar gâfil olup ancak sebebe i'timâd olunur ise, korkulur. Fe'fhem.

***Sebeb ve İllet** (سبب و علت) : Ma'lûm ola ki, sebep ile illetin farkı budur ki, sebep müsebbebin vücûdunu muktezî değildir. Ammâ illet ma'lûlün vücûdunu muktezîdir. Zîrâ güneş doğsa elbette gündüz bulunur. Ammâ bir kimse abdest alsa namâzı muktezî değildir. İstediği vaktte namâzı kılar. Sebep ile müsebbebe misâl, abdest ile namâz ve illet ile ma'lûle misâl, tulû'-i şemsle vücûd-i nehârdır. Fe'fhem.

***Seccâde-i Rasûl, Seccâde-i sûrî, Seccâde-i ma'nevî** (سجادهء رسول سجادهء صورى سجادهء معنوى) :

Fülân kimse fülân kimsenin halîfesidir derler. Maa-hâzâ, silsile-i hilâfet Rasûlullâh'a müntehî olunca, fi'l-hakîka halîfe-i Rasûl olur ki halîfenin halîfesi dahi halîfedir. Ve bu ma'nâya remz eder, şol kelâm-ı meşhûr ki fülân seccâde-i Rasûl'de oturur derler. Zîrâ ol seccâdeye ibtidâ Rasûlullâh ve ba'dehû hulefâ oturmuşlardır. Pes, hakîkatte seccâde Rasûlullâh'ındır. Gerek seccâde-i sûriyye ve gerek seccâde-i ma'neviyye. Ve seccâde-i Rasûl'ü ve seccâde-i halîfeyi çekinmek ve ona basamak yoktur dedikleri, ehl-i mertebeden kat'-ı nazardır. Ya'nî ehl-i mertebe olmayan Âdem ona vaz'-ı kadem etmez. Yoksa her neye ki Rasûl vaz'-ı kadem etmiştir, mutlakā ona basamak yoktur demek değildir. Ve iilâ hulefâ minber-i Ras'ul'e çıkmayıp gayrı mevzı'da hitâbet etmek lâzım gelirdi. Eğerçi ki derece-i ulyâya teeddüben basmamışlardır. Ve bu sırra dâirdir ki ba'zı menâbire eyyâm-ı cum'ada çûga ve emsâli nesne döşerler. Zîrâ ol minber aslda makām-ı Rasûl'dür. Ve Rasûl ona hâfî ya'nî bilâ-huf basmıştır. Bilâ-vâsıta onun bastığı yere basmak edeb olmayıp, üzerine perde çekilip vaz'-ı kadem olundu. İşte ehl-i mertebe ile gayrın miyânında fark olduğu zâhir oldu.

***Secde** (سجده): Ma'lûm ola ki, secde avrete ser-fürû ve inkıyâd etmek gibidir ki ol ma'nâdan secde ile ta'bîr olunur. Nitekim hâlet-i izdivâcda müşâhiddir ki şâh ü gedâ ve a'lâ ve ednâ ol hâlde sâcid gibi olurlar. Velâkin ehl-i müşâhedenin secdesi ayn-ı vâhideye göre ve ehl-i hicâbın secdesi taayyün-i hâricîye nisbetledir. Onun için avâm-ı nâs cimâ'ı şehvet-i tabîiyyeye ve havâss-ı nâs şehvet-i rûhâniyyeye binâ eder ki biri nefsle ve biri Hak ile harekettir. Ve nikâhda sırr-ı hakîkat bulunmadıkça sifâh (zinâ) gibi olur. Bu cihetten mukallide taklîd olunmaz, belki muhakkıka taklîd olunur. Şol kimsenin ki sülûkde nisebi sahîh olmaya ve belki mukallide müntehî ola, ona irâdet dürüst olmaz ve illâ zinâ gibi olur. Ve bu makāmın fehmi gāmızdır. **[270-a]** Hemân basîreti açıp, cân gözü açık olanları göregör. (Hakkı Efendi)

***Secde nereden nereyedir?** Mescûd, sâcidden efdaldir. Ve efdali mefdûle teşbîh etmek kalb-i hakîkat makūlesidir. Meğer ba'zı fevâid izhâr için ola. Pes, Âdemin mescûd-i melâike olmasından fazl ve rüchânı zâhir oldu. Ve secde fi'l-hakîka âlem-i farkdan âlem-i cem'e ve taraf-ı nâsûtten taraf-ı lâhûte ve cânib-i şehâdetten cânib-i gayba ve mertebe-i imkândan mertebe-i vücûbadır ki sırr-ı insân mertebe-i imkân ile mertebe-i vücûbu câmi'dir. Onun için ism-i zâhir yüzünden, misâl-i berr ve sahrâ ve ism-i bâtın cihetinden mânend-i deryâdır. Velâkin vücûb-i vücûdun Hakk'a ihtisâsı vardır. Eğerçi sırr-ı insânda tecellî etmiştir. Bu sebeptendir ki ba'zılar da'vây-ı rubûbiyyet etmişlerdir. Fe-emmâ sırr-ı vücûbun zuhûruna mazhar olan, vâcib olmak lâzım gelmez. Pes, gerekdir ki ubûdiyyette edebe riâyet oluna. Zîrâ Rasûlullâh (s.a.v.)ubûdiyyeti ihtiyâr etmişlerdir. Onun için buyurur : انا سيد ولد ادم ولا فخر [164] Ya'nî benim fahrim ubûdiyyetledir, yoksa gayrı

[164]- Ebû Dâvud, Sünnet, 13; İbn Mâce, Zühd, 37; Aclûnî, I, s.203.

siyâdetle değildir. Ve insânda fi'l-hakîka vücûb-i vücûd olmadığına infiâlât ve inkılâbâtı delîldir. Nitekim vâlidiyyet ve mevlûdiyyet ve dahk ve bekâ ve saht ve sakam ve şebâb ve hirem ve bunların emsâli sıfât, sıfât-ı hâdis-i beşeriyye ile muttasıfdır. Pes, insânın bâtını gerçi temkîndedir velâkin zâhiri telvîndedir. Ve kalbi kamere nâzır olmakla sür'at-i havâtır ve kesret-i zamâir-i esmâ ve sıfâtın tecelliyât-ı mütenevviasına işâret olmakla fî-nefsi'l-emr mertebe-i temkînde istikrârına mâni' değildir. Fe'fhem cidden. (Nukile min **Şerh-i Rûhi'l-Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Secde-i kübrâ** (سجدهء كبرى) **:** Ma'lûm ola ki, secde-i kübrâ cemîan melâikenin Âdeme secdesidir. Ve bu secde Âdemin hakîkatinden hakîkatinedir. Zîrâ melâike Âdemin esmâsında dâhildir. Ya'nî cemî' eşyânın hâssası ve hakîkati ile Âdeme ta'lîm olunan esmâya dâhildir. Ve esmânın mezâhiri dahi hakîkat-ı Âdemde dâhildir. Ve bu hakîkat-ı câmiaya cemî' tefâsil-i eşyâ ser-fürû etmiştir. Onun için insâna musahhar olmadık sûret ve ma'nâ yoktur. Ve makām-ı cem'de secde Hakk'a olmakla, Âdeme secde Hakk'a secde oldu. Ve bu sırr-ı şerîfe işâret için cenâze namâzı meşrû' oldu. Velâkin cenâze namâzında rükû' ve secde olmadı. Zîrâ teveccüh Âdemin bâtınınadır ki gayr-ı mahlûkdur. Zâhirine değildir ki mahlûkdur. Melâikenin sûret-i Âdeme secdesi ol sûreti hakîkate mihrâb olmasına binâen li-ecli's-maslaha idi. Pes, bu ümmet ki teşbîh ve tenzîhi cem' etmiştir, onların şânlarına evlâ olan, iki tarafı riâyettir. Fe'fhem cidden. Ve secdeden murâd, fenâ-fi'llâhdır. Ka'be ona işârettir. El-hâsıl kuvây-ı insâna fenâ gelse ya'nî fânî olsa, vücûd-i insânî cemî' taayyünâttan halâs bulsa, cemî' taayyünât onun zâhir ve bâtınına secde eder. Zîrâ mazhar-ı Hak'dır ki Hakk'a zuhûr-i tâmmı onun âyinesi nûrundadır. Ve hakîkatte sâcid ve mescûd emr-i vâhiddir. Taaddüd merâtib hasebiyledir. Zîreâ cemî' esmânın **[270-b]** merci'i Allâh isminedir. Eğerçi zâhirde esmâ-i kesîredir ve her birinin hükm-i mahsûsu vardır. لبطلت الحقايق لو لا الاعتبارات [Eğer itibarlar olmasaydı, hakikatler bâtıl olurdu] (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** Hakkı Efendi)

***Secde-i kalb** (**سجدهء قلب**)**:** Secdeden murâd, secde-i kalbdir ki ezelî ve ebedîdir. Ve bu secdenin hükmü budur ki Hz. İbrâhim (a.s.) Hakk'a inkıyâd-ı tâm edip ان الدين عند الله الاسلام (Âl-i İmrân,3/19) [Doğrusu Allâh indinde din islamdır] mûcebince her emre zâhiren teslîm üzerine oldu. Ve bu secdedir ki âriflere halâvet-i dimâğ verir ve bu secdede cemâl-i Hakk'ı görür. Pes, bu secdenin ehli yere ve göğe baş eğmez ve Hak'dan gayrıya serfürû kılmaz. Bundan fehm olunur ki, burada gök zikri iktifâ kabîlindendir. Vech-i tahsîs mahall-i secde olan yer ile tekābülünden ötürüdür. Ya'nî secde zikr olunduğu mahalde semâ zikr olunmak iki mukābili zikr etmek gibidir. Ve bundan secdenin mu'zam-i efâl-i salât olduğuna delâlet vardır. Onun için Allâh Teâlâ secdeyi ihtiyâr etmiştir. Ya'nî ef'âl-i salâttan ona secdeden makbûl nesne yoktur. والهكم اله واحد (Kehf,18/110) [İlâhınız ancak bir tek ilâhtır] Suâl olunursa ki, cemî'-i eşyâ sırr-ı hakîkî müştemil olunca, cümlesine secde etmek ne için lâzım olmadı ? Husûsâ ki, Rasûlullâh (s.a.v.) mazhar-ı tâmdır. Cevâb budur ki, bu suâl mâdde-i imtisâli nisyândır. Ya'nî insân ki min-haysü't-taayyün mahlûkdur, hâlıkının emrine tâbi'dir. Ve hak emr etmediği nesneye secde etmek câiz değildir. Eğer emr etse vâcib olurdu. Nitekim ebu'l-beşer Âdem (a.s.)a secde etmek lâzım geldi, zîrâ ol husûsda melâike me'mûr idiler. Ve emr-i ilâhîye imtisâl vâcibdir.

Suâl olunursa ki, Âdem'den gayrıya secde câiz değildir ki cihet-i mukayyededendir. Hak Teâlâ ise mutlak-ı hakîkîdir. Fe-emmâ Âdem nev'ine secde câiz olmak görünürdü, zîrâ mecmu'-i esmâdır. Meselâ, bir hânenin bir penceresinden aks eden zav'-i şemse şems budur ancak demek olmaz. Zîrâ sâir hânelerin revzenelerine dahi aks etmiştir. Fe-emmâ cemî' matāriha nisbetle demek câizdir. Zîrâ bunda istîâb ve ihâta vardır. Gerek sen ona şems de ve gerek zav' de. Cevâb budur ki, insân dahi mukayyeddir. Zîrâ mutlak olan onun bâtınıdır ki secde onadır. Ve zâhiri sâir eşyâ gibi mukayyeddir ve mukayyede secde câiz değildir. Maa-hâzâ, insân bâtını cihetiyle dahi mukayyeddir. Onun mazhar-ı tâm olduğu, bi-haseb-i nefsedir, yoksa bi-hasebi'llâh değildir. (Hakkı Efendi)

***Secde-i insân ve Secde-i melâike** (**سجدهء انسان و سجدهء ملائكه**)**:** Her musallî-i münferid melâikeye imâm olur ve melâike onun halefinde ona secde ederler. Velâkin asl ile fer' ya'nî Âdem ile zürriyyetin farkı budur ki, Âdeme olan secde, müteallimin muallime olan secdesidir. Ve melâikenin musallîye secdesi Kur'ân'da ve salâtta olan secdesinden ötürüdür. Pes, secdede müctemi' ve sebepte muhtelif oldular. Ve Kur'ân'da gelir ki اسجد وا لادم (A'râf,7/11) [Âdem'e secde edin] Ya'nî gerçi sücûd Allâh Teâlâ'nın gayrıyadır velâkin ibâdet Allâh'adır, gayra değildir. Zîrâ şirkden a'zam nesne yoktur. Ve bir kimse Allâh'ın gayrıya Allâh'ın emriyle secde eylese, ol secde Hakk'a tāat ve kurbettir. Ve bilâ-emr secde etse, ma'siyet ve bu'ddur. Ve burada gayr

demek i'tibârîdir. **[271-a]** Zîrâ Âdem yâ kıble veyâ mihrâb veyâ mazhar-ı nûr-i zât-ı vehhâbdır. Pes, iki sûrette dahi secde Hakk'adır. Fe'fhem cidden.

***Secde-i hakîkî ve Secde-i mecâzî** (سجدهء حقيقى و سجدهء مجازى) **:** Ma'lûm ola ki, secde-i hakîkî Hak'dan gayrıya vücûd vermemekle olur. Alnını yere koymakla olan secde mecâzen secdedir. Secde beşdir ki, biri namâz secdesi ve biri Kur'ân secdesi ve biri sehv secdesi ve biri teşekkür secdesi ve biri ta'zîm secdesidir. Meleklerin Âdem'e secdesi ta'zîm için idi. Ve secde mutâvaat eylemek içindir. Çünki iblîs secde ile me'mûriyetten mukaddem âmir kabîlinden idi. Pes, eğer secde eylese me'mûr kabîlinden olmak lâzım geldiğinden secdeden ibâ eyledi. Secde fenâya nâzırdır ki makām-ı zâta duhûl etmek ba'de'l-fenâi'l-küllîdir. Velâkin Ka'be ki sûret-i sırr-ı zâttır, ona şeytān duhûl eder. Metāfa duhûl ettiği gibi. Zîrâ sûret ile sırrın miyânında fark vardır. Pes, fikr eyle ki secde her nerede vâki' olsa insân ol mahalde ve ol demde mahfûz olur. Ve her nerede secde olmasa, Ka'be olursa da ol mekânda ve ol sâatte masûn olmaz. Bu cihetten amare-i haremullâh olanlara gerekdir ki hâllerine mağrûr olmayalar. Zîrâ bir kimse ki hâmil-i nefs-i emmâre olsa, Ka'beyi kendine hücre ittihâz etse bile müfîd olmaz. Ve eğer hâmil-i nefs-i mutmainne olsa, Ka'benin hâricinde olsa bile ismete makrûndur. Zîrâ enbiyâ (a.s.)ın ma'sûm ve evliyânın (k.s.) mahfûz oldukları, sûret-i Ka'be ile mukayyed olmakla değildir, belki sırrına dâirdir. Pes, şol kimse ki ehl-i kalb ola, ya'nî kalbini vâcid ola, fâkıd olmaya, ona her mekân Ka'be hükmünde olur. Pes, Ka'be tarafına hareket etmek yâ vicdân-ı kalb veyâ hüdây-ı enbiyâ ve evliyâya iktidâ ve ittibâ' içindir. Onun için Ka'be âhirü'l-menâzildir. Hüviyyet-i zâtiyye âhirü'l-makāmât olduğu gibi. Ve bu tafsîle nihâyet olmaz. Zât ve sıfâta nihâyet olmadığı gibi. (Nukile min **Şerh-i Kitâbü'l-Envâr** eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Sidretü'l-müntehâ** (سدرة المنتهى)**:** Âlem-i melekûttur. Sidretü'l-müntehâ bir şeceredir ki felek-i sâmin olan kürsî ile semâ-i sâbia miyânında kāimdir. Felek-i bürûcun muka'arındadır diyenlerin dahi murâdları budur ki, beyne'd-dâreyn hadd-i berzahı onun için ağsân ve furû'u âlem-i bâlâya ser çekip, ehl-i cinâna naîm ve usûlü ehl-i nîrâna zakkûm olmuştur. Zîrâ semâvât-ı seb' âlem-i kevn ü fesâddan olmakla muka'ar-i mezkûrdan aşağısı hadd-i cahîmdir. Ve a'râf ki divâr-i cennettir, miyân-ı dûzah ve behişti fasl içindir. Dünyâ serâblarının âlî divârları olduğu gibi. Velâkin arzın fî-nefsi'l-emr küreliği süknü için besâtatını münâfî olmadığı gibi, sûr-i mezkûr dahi riyâz-i cennet addolunup ins ve cinnden ba'zı tavâyıf orada sâkin olsalar gerekdir. Ve sidre-i müntehâ ıtlâk olunmak, melâike hâmil olduğu a'mâl-i ibâda urûc olmakladır. Ve illâ onun fevkinde âlem kılma ve onun mâ-verâsına varınca a'mâl-i hakkiyye göre. **[271-b]** Sidreler vardır ki, ilm-i ilâhîye mufavvizdir. Ve sidre makām-ı cebrâîldir. Ve dimâğ-ı insânî mukayyed akl olduğu gibi, pes, ilm ve vahy ve ilhâm taraf-ı kürsîden ahz olunup mahalline ilkā olunur.

Ve tûbâ bir şecere-i âliyedir ki muhammedü'l-makāmdır. Pes, ulüvv-i derecede vesîle fevkinde makām olmadığı gibi, ulüvv-i kāmette dahi tûbâ gibi yoktur. طسم de "tâ" tûbâya ve "sîn" sidreye ve "mîm" Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.)işârettir. Te'hîri sırr-ı hatmiyyet içindir ki eğer nübüvvât ve eğer hakāyık onunla hatm olunmuştur. Binâen-alâ-hâzâ, ibtidâ-i âlemden biri olan zuhûrât-ı esmâ ve tecelliyât hakāyık-ı hatmü'l-enbiyâda mecmû' olduktan sonra, hatmü'l-evliyâya gelince mertebe-i velâyette tefassül bulup hicretten altıyüz otuz sekiz senesinden sonra zuhûr butūna intikāl etmeğe bede' edip ilâ hâze'l-ân ki bin yüz otuzuncu sâl hicrettir, emr-i mezkûr kuvvet bulup ashâb-ı merâtibe inkırâz ve husûsâ hükm-i saltanat ve hilâfete zevâl gelmek hasebiyle ancak merâtib-i mücerrede ve makāmât-ı mahza kalmıştır. Şimden sonra dahi mie sâniye başına varınca neler olacakdır, Allâmü'l-Guyûb bilir. Ve ba'de'l-vukū'-i zuhûrât, ashâb-ı tevârîh kitâblarında kayd olunmuştur. Ve beyt-i mezkûrde kadd-i ma'nevî-i nebevîyi irtifâ'-i azîmde kāmet-i tûbâya teşbîh vardır. Muhassal teşbîh budur ki sidretü'l-müntehâ şecere-i tûbâya göre pest olduğu gibi. Nitekim makāmlarının ulven ve süflen tefâvütleri ona dâldir. Ehl-i sidre ve sâir makāmât-ı felekiyye ashâbı olan kudsiyânın makāmât-ı ma'neviyyeleri dahi makām-ı nebevîye göre pesttir. Onun için Leyle-i Mi'râcda müstevâya kadem bastı ve kılıcın haysü velâ hays dedikleri makāmın zirvesine asdı. Ve lihâzâ melâike hakkında lisânlarından "vemâ minnâ illâ lehû makāmun ma'lûmun" vârid oldu. Rasûlullâh'ın ise makāmı mechûl kalıp bir nebî ve bir velî ona ıttılâ' bulmadı. Hattâ Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) ol mak ma bi-tarîki's-seyr duhûl murâd ettikte, nûr-i şa'şaânîsinden muhterik oldu. Ve mısrâ'-ı sânîde teşbîh-i serv-i zımnîden müfâd-i mülahhas budur ki, serv-i kadem keşîde-i bostân-ı cihân gibi olan nüfûs-i fâzile-i beşeriyye, her ne kadar irtifâ'-ı şânda misl oldularsa da yine senin ta'zîm ve tevkîrin için vüzerâ ve ümerâ-i mülûk ve selâtîne serfürû ettikleri gibi onlar dahi ulüvv-i cenâbına serfürû ederler. Zîrâ senin ser ü kaddin ma'nâda ol kadar evc-i ekberdir ki onların sana nisbetle irtifâ'ları, bir çemen-i kûtâh kāmetin, kāmet-i serv-i bâlâya nisbet-i irtifâ'ı gibidir. Pes, yerde ve gökte olan erbâb-ı makāmâtta senden

âlîşân ve kāmetkeş yoktur. ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء (Hadîd,57/21) [Bu Allâh'ın bir lutfudur, onu dilediği kimselere verir] (Nukile min **Vâridât-ı İsmâil Hakkı Efendi**) **[272-a]**

Li-muharririhî :

Ger sadef-dâr olmadınsa ebr-i nisân isteme.
Tuhm-i ihlâs ekmedinse feyz-i bârân isteme
Etmedikçe mâye-i fakr ü fenâyı der-miyân,
Aşk bazârında vâr kâlây-ı irfân isteme.
Deyû nefsi zabt edip zincire çekmezsen eğer,
Âlemi teshîr için mühr-i süleymân isteme.
Âyinen pâk eyle jengâr-ı taalluktan yürü,
Çün yüzün yok bu yüz ile vech-i rahmân isteme.
Ehl-i dilden hakkıyâ himmet dile bin cân ile,
Ni'met-i himmet yeter bir gayr-ı ihsân isteme.

Li-muharririhî :

Mübtelâdır dertle bir gam-güsâr ister gönül,
Âlem-i ağyâr içinde kaldı yâr ister gönül.
Bunda her gîz fasl-ı da'vâ olmadı gider gider,
Kāzi-i hak bulmak için kande hâr ister gönül.
Bâri bir gün çünki derdest olmadı câm-ı murâd,
Düştü ayakdan ebed bir pâyidâr ister gönül.
Tāir-i kudsî gibi pervâz edip tâ arşdan,
Yeryüzünde şimdi bir cây-i karâr ister gönül.
Şâm ve şarkı deşt edip devr eyledim bu âlemi,
Hakkıyâ bir yerde durmaz eski dâr ister gönül.

Ma'lûm ola ki, sâlik bir makāma erişir ki ne kendin bilir ve ne hâlin bilir ve ne kimseyi bilebilir. Garîb fi'd-dâreyn olur. Gurbetle garkın farkı vardır. Gurbette istiğrâkına fi'l-cümle ilmi vardır. Ammâ garkda kendi üzerine fi'l-cümle ilmi dahi gark olur. Ve gaybetle garkın farkı, garkda nûr nûr vahdete yetişmiş iken, yine çıkar, ammâ gaybette gāib olur gider. (Cemâli-i Halvetî)

***Sidretü'l-müntehâ** (سدرة المنتهى):* Ma'lûm ola ki, sidretü'l-müntehâdan Cibrîl (a.s.)ın terakkî etmediği, aklın verâ-i tabîiyyâta temeşşî etmediğine dâldir. Zîrâ kürsî ve arş tabîiyyâttandır ki (unsuriyyât değil) ziyâde letāfet ile muttasıfdır. Ve onların verâsı âlem-i ervâhdır. Aleyhissalâtü vesselâm sidreye vüsûllerine dek her âlemde bir nesneye mahmûl oldular ki sûret-i incizâb idi. Onda âlem-i kevnin esbâbı müntehî olunca, refref-i ahdara râkib oldular. Refrefden maksûd, himmet-i âliye ve kâmiledir. Her âleme göre merkûb başkadır. Mübtedî sâliklere göre himmet feres sûretinde görünür.

Ve yine ma'lûm ola ki sidretü'l-müntehâ mahlûkun seyr-i fillâhda bâliğ olduğu mekânın nihâyetidir. Ve sidreden sonra bir mekânet yoktur. İllâ Hak Subhânehû ve Teâlâ'ya mahsûs mekânet vardır ki mahlûk için onda kadem yoktur. Ve sidrenin mâ-verâsına bülûğ-i mahlûk mümkin olmaz. Zîrâ mâ-verâ-i sidrede medmûs, matmûsdur ki adem-i mahza mülhakdır. Lâ vücûde leh. Fîmâ ba'de's-sidretü'l-müntehâ ve ilâ zâlike'l-işâret fî kavl-i cibrîl (a.s.) li'n-Nebiyyi (s.a.v.) : لو تقدمت شبرا لاحترقت Ve "lev" harf-i **[272-b]** imtinâ'dır. Tekaddüm mümteni'dir. Ammâ makām mezâhirde hakkın zuhûrudur. Ve bu zuhûr hakkın hakāyık-ı hakkiyye ve maânî-i halkiyyeden kendi için şeyde olan tecellîsidir. Ve sidre bir makāmdır ki onda sekiz hazret vardır ve her hazrette bilâ-hasr menâzir-i ulyâ vardır. Ve menâzir-i mezkûre ehl-i hazerâtın ezvâkı hasebince biribirinden mütefâvittir. Hazret-i ûlâda, Hak Subhânehû ve Teâlâ abdin bâtını haysiyyetinden ism-i zâhiriyle tecellî eder. Ve hazret-i sâniyede abdin zâhiri haysiyetinden ism-i bâtınıyla tecellî eder. Ve hazret-i sâlisede rûhu haysiyetinden ism-i Allâh ile tecellî eder. Ve hazret-i hâmisede tecellî-i mertebedir ki abdin aklında zuhûr-i rahmândır. Ve hazret-i sâdisede, abdin vehmi haysiyetinden tecellî-i hakdır. Ve hazret-i sâbia ma'rifet-i hüviyyettir ki Hak Teâlâ onda abdin iniyyeti haysiyetinden tecellî eder. Ve hazret-i sâmine abdden mutlakan ma'rifet-i zâttır. Hak Subhânehû ve Teâlâ bu makāmda heykel-i insâniyyetin zâhirinde ve bâtınında kemâliyle tecellî eder. Bâtınen bi-bâtınin ve zâhiren bi-zâhirin ve hüviyyeten bi- hüviyyetin ve eniyyeten bi-eniyyetin. Bu hazret-i a'le'l-hazerâttır. Bunun mâ-ba'di ahadiyyettir. اهل الله تجلى الاحدية للخلق

شئ من ذلك فانما هو تجلى الهى له به ليس لخلقه فيه مجال فلا ينسب ذلك الى الخلق بل هو للحق ومن هنا منعوا و ليس فيها للخلق مجال به لانها محض الحق و هى من خواص الذات الواجب وجوده فاذا حصل للكامل (Hakkı Efendi)

***Sırr-ı lâhût** (سر لاهوت) : Âlem-i lâhût.

***Sırrı's-sırr** (سر السر) : Âlem-i lâhût.

***Sırrı'l-ezel** (سر الازل) : Âlem-i lâhût.

***Sırr-ı a'zam** (سر اعظم) : Rûh-i izâfî.

***Sırr-ı ilâhî** (سر الهى) : Rûh-i izâfî.

***Sirâc-i münîr** (سراج منير) : Fahr-i Âlem (a.s.) dır.

***Sirâci'l-ümmet** (سراج الامة) : İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) ye sirâci'l-ümmet denildi.

***Sırr-ı ilm** (سر علم) : Ol ilme âlim olanın hakîkatinden ibârettir.

***Sırr-ı hâl** (سر حال) : Hâlde olan murâdu'llâha ma'rifetten ibârettir.

***Sırr-ı hakîkat** (سر حقيقت) : Sırr-ı hakîkat dedikleri, aynın vâhide olduğudur. Ya'nî cemî' kâinât bir tecellî üzerine mebnîdir. Eğerçi avâm ve havâssa göre tecelliyât-ı muhtelife dahi vardır. Pes, cemî' tecelliyât tecellî-i vâhide rücû' eder ve kesretler vahdete döner. Bu cihettendir ki tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât derler ki cemî' ef'âl ve sıfât Hakk'a râci' olduktan sonra cümle-i zevât dahi Hakk'a rücû' eder. Ba'zı kasâidde gelmiştir:

Hasta olmuş anlar Kur'ân onu dinler,
Hasta olan kendidir kendi Kur'ân içinde.

Bu kelâmdan maksûd, sırr-ı hakîkatı beyândır. Ve sırr-ı hakîkat dedikleri, aynın vahdetidir.(Hakkı Efendi k.s.)

***Sürâdikât** (سرادقات) : Perdeler.

***Serâb ve Nümâyiş-i âb** (سراب و نمايش اب) : Uzaktan su sanırsın, meğer su değil duman imiş. Onun için ona serâb ve nümâyiş-i âb derler.

***Sereyân-ı duhûl, sereyân-ı hulûl, sereyân-ı taalluk** (سريان دخول و سريان حلول و سريان تعلق): Sereyân üç nev'dir: Sereyân-ı duhûl, mazrûfun zarfa sereyânı gibidir. Ve sereyân-ı hulûl, mâ-i verdin varak-ı verde sereyânı gibidir. Ve sereyân-ı taalluk, rûh-i insânînin bedene taalluku gibidir. Ya'nî rûh-i insânînin bedene taalluku, rûh-i izâfînin âfâka ve cemî' eşyâya taalluku gibidir. Fe'fhem (Hakkı Efendi)

***Sırrı't-tecelliyât** (سر التجليات): Küllü şey'i küllü şey'de müşâhede kılmaklıkdır. Ve bu zevkin husûlü ol zamânda olur ki kalb ahadiyyet-i cem'i beyne'l-istimâ müşâhede kıla. Zîrâ her ism, cemî' esmâyla muttasıf ve müttehiddir, mertebe-i ahadiyyette.

***Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyn** (سواد الوجه فى الدارين) : **[273-a]** Fenâ-fillâh hâline derler. Şol haysiyyetten ki sâlikin zâhiren ve bâtınen ve dînen ve dünyeviyyen vücûdu kalmaya. Ve fakr-ı hakîkî ve adem-i aslîsine rücû' edip cümle vücûdu Hakk'ın göre. Onun için اذا تم الفقر فهو الله [Bütün ihtiyaçlardan hâlî olan ancak Allâh'tır] demişlerdir. (Ankaravî)

***Sırr ve Sırr-ı ilâhî** (سر و سر الهى) : Sırr dedikleri latîfe-i rabbâniyyedir ki bâtın-ı rûhîdir. Pes, eğer bir derece dahi tenezzül eylese, rûh tesmiye olunur. Bir derece dahi tenezzül eylese, kalb tesmiye olunur. Ve cem'i esrâr gelir. Ve sırr-ı ilâhî zuhûr bulsa, ona nûr derler. Zîrâ nûr odur ki onunla şey' idrâk olunur. Pes, bu sırra zuhûru i'tibârıyla nûr ve butûnu i'tibârıyla sırr dediler. Ve sırr diye teveccüh-i îcâdîden Hakk'ın her bir şey'e mahsûs olan teveccühüne derler. له كن فيكون انما قولنا لشئ اذا اردناه ان نقول (Nahl,16/40) [Bizim herhangi bir şey için sözümüz, onu murâd ettiğimiz zaman sadece ona "ol" dememiz iledir, o da hemen oluverir] Kavl-i şerîfinde bu sırra işâret vardır. Ve bundan ötürü denilmiştir ki Hakk'ı bilmez illâ Hak bilir ve Hakk'a muhabbet etmez illâ Hak muhabbet eder ve Hakk'ı taleb etmez illâ Hak taleb eder. Zîrâ ancak bu sırr-ı

Hakk'a tâlibdir ve Hakk'a muhibdir ve Hakk'a ârifdir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.); "Rabbimi rabbim ile bilirim" dedi. (Hakkı Efendi)

***Sırr ve İ'tidâlât-ı erbaa** (سر و اعتدالات اربعه) **:** Ma'lûm ola ki, sırr ve i'tidâlât-ı erbaa halkda Hakk'ın butûnu ve Hak'da halkın butûnudur. Ba'zılar dedi ki, sırr şol i'tidâlden ibârettir ki i'tidâlât-ı erbaayı câmi' ola. Ve i'tidâlât-ı erbaa dediğimiz, ma'neviyye ve rûhâniyye ve misâliyye ve hissiyyedir.

***Sırr-ı leyletü's-sebt** (سر ليلة السبت) **:** Vârid olan beyt-i türkîdir:

Kamû ecsâm için ervâh geldi.
Kamû ervâh esrârla doldu.

Bu beyitte üç tabakaya işâret vardır ki ecsâm ve ervâh ve esrârdır. Ecsâm mahall-i taayyün-i ervâh ve ervâh dahi mahall-i taayyün-i esrârdır. Pes, maksûd bi'z-zât esrârdır ki ecsâm ve ervâh ona vesîle ve vâsıtadır. Ve rûh ile cesed arasında nefs-i hayvâniyye tevassutu lâzım olduğu gibi, kalble sırr miyânında dahi rûh-i müdebbirin tevassutu lâ-büd olmuştur. Bu cihetten zât-ı ahadiyyeden fâiz olan sırr-ı ilâhî makām-ı sırra ve ondan makām-ı rûha ve ondan kalbe nâzil olur. El-hâsıl rûh ol feyzin mîzâbı gibidir. Ve rûh mahlûkdur, sırr değil. Onun için müşâhede-i hak dîde-i sırla olur, rûhla değil. Zîrâ mahlûkun hâlık ile münâsebeti yoktur. Şol cihetten ki mahlûk hissiyâttandır, Hak ise mahsûs değildir. Ve hissiyâttan olmadığı sûrette dahi hisse taalluku vardır. Sırr ise mâ-sivâya taalluktan berîdir. Bu cihetten müşâhede dîde-i sırra mevkûfdur. Ve Rasûlullâh (s.a.v.)ın hakkında dahi Hakk'ı baş gözüyle gördü dedikleri müeldir. Zîrâ Leyle-i Mi'râcda terkîbleri müstevây-ı arşda karâr verip, sırla seyr-i basît etmişlerdir. Ve sırr-ı sârîleri sûret-i cesedle temessül edip rü'yet dîde-i sûretle vâki' oldu. Fe'fhem cidden. Ve burası zevkine dâhil olur ise لن ترانى (A'râf,7/143) [Beni kat'iyyen göremezsin] sırrı ve نور انى اراه ma'nâları dahi mübeyyen olur. Zîrâ Mûsâ'dan nefy olunan rü'yet-i beşeriyye-i hissiyyedir. Ve Cenâb-ı Nübüvvet'in istib'âd buyurdukları zât-ı ahadiyyeye göre olan rü'yettir. Zîrâ bî-niseb ve izâfât rü'yet müyesser değildir. Meğer ki ân-ı gayr-ı münkasımda tecellî-i berkî ola. Pes, rü'yet-i mezkûre zât-ı vâhidiyyeye taalluk eder ki ona tecellî-i rubûbiyyet derler. **[273-b]** Onun için isbât-ı rü'yete müteallik olan husûsda rubûbiyyet ve nefyde hüviyyet tasrîh olunmuştur.Nitekim isbâtta gelir: انكم سترون ve nefyde gelir: لاتدركه الابصار (En'âm,6/103) [O'nu gözler idrâk edemez] zîrâ zamîmeden murâd hüviyyettir. İdrâk ise bi-tarîki'l-ihâta olana derler. Hüviyyet-i zâtiyye ise muhîttir, muhât değil. Makām-ı sıfât ise zât gibi değildir. Zîrâ sıfât-ı ilâhiyye zâta perdedir. Ve bir şa'şaânî nesneyi verâ-i rakîkden görmek mümkündür. Nitekim gamâm-ı ebyaz rakîk verâsından güneş seyr olunur. Ve âyine misâl olan kamerden dahi görünür. Zîrâ kamer mazhardır ve mazharda zâhir berk gibi değildir. Belki mir'ât-ı mutallâdan rü'yet gibidir. Fe'fhem cidden.

Ba'de-zâ, gerçi ecsâm ervâhla ve ervâh dahi esrâr-ı ilâhiyye ile birdir. Velâkin bi'l-fi'l tecellî vâki' olmayınca sâhibine ârif-billâh denilmez. Pes, rûh-i insânînin kemâlâtından bî-haber olan kimse cism-i mahzdır ki insân-ı hayvânîdir. Ve kemâlât-ı mezkûreden âgâh olup velâkin âlem-i esrâra terakkî etmediyse, ol dahi nâkısdır. Zîrâ kemâlât-ı rûhâniyyede mü'min ve kâfir müşterekdir, müşâhedât-ı sırriyyede değil. El-hâsıl mertebe-i ervâh mertebe-i ma'kûlâttır. Mertebe-i ecsâm mertebe-i mahsûsât olduğu gibi. Ve idrâk-i aklîde her millet müşterekdir. İdrâk-i sırrî ise mü'min-i kâmile mahsûsdur. Zîrâ makām-ı sırr makām-ı rûhun fevkindedir. Nitekim güzer etti. İşte âgâh-ı hak olan hânesinde defîne olduğuna âgâh olan gibidir. Ve gāfil olan dahi defîneden gāfile benzer. Ve hânede defîne olmakdan çi-sûd ki sâhibi bî-haber ve müflisdir. Ve eğer bu tefâvüt olmasa, derecât-ı cinâniyyede dahi tefâvüt olmazdı. Ve bundan Âdem'in arza hubûtunun sırrı ma'lûm oldu. Zîrâ onun dâne-i hıntayı ekli hubûtuna bir bahâne idi. Yoksa bi-tarîki'l-gazab değil idi. Ve demişlerdir ki, sâyede hâsıl olan meyvede temkîn olmaz. Nazar eyle şol لا شرقية ولا غربية (Nûr,24/35) [Ne doğuya ne de batıya âit olmayan] vasfıyla mevsûfe olan şecerenin zeytine ki nice sâfî ve nûrîdir. Ve müşâkka elem çekme ve gamına gamlanma. Zîrâ gül hârda biter. Ve her muhitin tahtında bir mihnet-i ilâhiyye vardır. Cemî' enbiyâ ve cümle evliyâ râh-ı derd ve belâ üzerine yürümüşler gitmişler ve âhir menzile ve envâ'-ı zevk ve sefâya yetmişlerdir. والله الهادى و منه ارشادى [Hidâyet veren Allâh'tır ve irşadım ondandır]

Nazm :

İdüp fazlınla çeşm-i sırrı bîdâr tecellî eyle yârab tecellî,
Bizi kıl mazhar-ı dîdâr tecellî eyle yârab tecellî.
Bu cism ü cân hicâbından halâs et hemîşe bâde-nûş et,
Şuhûdun ile ehl-i ihtisâs et tecellî eyle yârab tecellî.
Beşer-i sâri-i gayb-ı hüviyyet bi-feyz-i câri-i mîzâb-ı rahmet,
Bi nûr-i pâk-i sultân-i risâlet tecellî eyle yârab tecellî.
Kemâl-i ilmle ma'mûr eyle şuhûd-i aynla pür-nûr eyle,
Bu Hakkı kulunu mesrûr eyle tecellî eyle yârab tecellî.

Sırr bir latîfedir ki, Âdem'in gönlüne Hakk'ın emânetidir. سر در همه ساری از همه عاری Ve ona Hak'dan gayrı muttali' yoktur. Âdem'in mescûd-i melâike-i ızâm olduğuna sebep ve bâis-i sırr idi ki Âdem'in iblîs balçığın görüp, istikbâr etti.

ان کنج الهی که درین خاك وجودست
سر نیست که ان قبلة ارباب سجودست **[274-a]**

Pes, gönül mahall-i ma'rifet ve muhabbettir ve rûh mahall-i müşâhededir ve sırr mahall-i muâyenedir. Ve hakîkat emânet-i latîfe-i sırdır ki وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] buna işarettir. Ve sırr rûhdan eltafdır. Ve sırrın tahâreti hakk-ı mutlak-ı câmi'a ittisâli ve ahkâm-ı takyîdiyyenin zevâliyledir. Ve sırrdan murâd, hassa-i tecellî-i cem'îdir ki ayn-ı sâbite-i hakk-ı mutlaka ol haysiyyeti ile müstenid ve murtabıttır. Ve ahkâm-ı takyîdiyyeden murâd, ol tecellîye meclâ olan ve onu takyîd eyleyen ayn-ı sâbite ile mukayyed olmak sebebiyle ârız olan umûrdur. Zîrâ tecellî ve sıfâtının ahkâmı, mir'âtı olan meclâya tâbi'dir. Ya'nî ol tecellînin ayn-ı sâbite ile muayyeni sebebiyle ârız olan umûrdur. (Hakkı Efendi)

***Sırr-ı sırr** (سر سر) **:** Hak Teâlâ'nın abdden teferrüd eyledi ki ya'nî kendine mahsûs olan şey'dir. İcmâl-i ahadiyyette vâhidin hakāyıka nefsü'l-emrde oldukları vech üzere cem' ve iştimâlinde tafsîl-i hakāyıka ilm gibi. Ve عنده مفاتح الغيب لا يعلمها الا هو (En'âm,6/59) [Gaybın anahtarları O'nun yanındadır, O'ndan başka onları kimse bilemez] buyurmuştur. Ma'lûm ola ki, sırrı's-sırr vücûd-i mutlaka mazhar ve sâir merâtib ise sıfât ve ef'âle meclâdır. (Hakkı Efendi)

***Sırr-ı ahfâ** (سر اخفى): Allâh Teâlâ vahdet-i zâtîsi cihetinden والله غنى عن العالمين (Âl-i İmrân,3/97) [Allâh bütün âlemlerden ganîdir] mûcebince idrâk ve mutâlaa olunmak muhâldir. Ve esmâ ve sıfâtı "rabbü'l-âlemîn" olmak vefkince idrâk ve müşâhede kılınır. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.) ma'nây-ı evvele göre نور انى اراه buyurdu. Maa-hâzâ Leyle-i Mi'râcda rü'yet hâsıl olmuştu. Velâkin mezâhirde müteayyin ve mecâlîde sârî olan nûr-i sıfâtı nûr-i mutlak-i ahadîye delîldir. Onun için Tenzîl'de gelir : يهدى الله لنوره من يشاء (Nûr,24/35) [Allâh nuruna dilediğini hidayet buyurur] Ve bu nûr-i mücerred vücûd-i mutlakdır ki insân-ı kâmilin sırr-ı ahfâsı vücûd-i mutlaka mazhardır. Zîrâ bu mertebede taayyünât-ı selbiyye ve îcâbiyye yoktur. Belki zât-ı baht vardır. Mazhariyyet bahânesiyle ki tecellî-i berkî ve zâtî hâsıl olur. Ve illâ âlem-i zâta bir vechile yol bulunmaz ve irtibât hâsıl olmaz. Ammâ ba'zı ârifler dediler ki, fî gayr-ı mazhar tecellî-i zâtı memnû'dur. Bu fakîrin muktezây-ı zevki budur ki tecellî-i zâtîye mazhar olan, zikr olunan sırr-ı ahfâdır. Fe-emmâ sırr-ı ahfâ ekvân kabîlinden değildir. Zîrâ ekvânda tecellî-i zât müşâhede olunmaz. Ma'lûm ola ki, sırr-ı ahfâ gayr-ı mahlûkdur ki vücûd-i mutlakın mazharıdır. Ya'nî cemî' taayyünât selbiyye ve îcâbiyyeden ıtlâk-ı zâtî ile mutlak olan vücûdun mazharıdır. (Şeyh İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Sırr ve Hafî** (سر و خفى) **:** Sırr, ıstılâh-ı ehl-i tahkîkde kalb-i insânda ibdâ' olunmuş bir latîfedir. Bedende rûh gibi ki mahall-i müşâhededir. Nitekim rûh mahall-i muhabbet ve kalb mahall-i ma'rifettir. Ve ba'zıları mertebe-i sırrı fevka'r-rûh i'tibâr ettiler. Ve ba'zılar dediler ki, sırr dedikleri kalb ve rûh arasında bir latîfedir ki ma'den-i esrâr-ı rûhâniyyedir. Nitekim hafî dedikleri rûh ile hazret-i ilâhiyye miyânında bir latîfedir ki muhbit-i envâr-ı rubûbiyyettir. Onun için يعلم السر و اخفى (Tâ-hâ,20/7) [O gizlice söylenenleri de gönülden geçenleri de bilir] nassında hafî te'hîr olunmuş ya'nî terakkî tarîkiyle, zîrâ sırdan ahfâdır. Ya'nî eltaf ve eazz ve eşref ve hazret-i

ilâhiyyeye akrebdir. Ve bu latîfe-i sır ki zikr olundu, her insânda neş'e-i **[274-b]** ûlâda mevcûddur. Fe-emmâ hafî, neş'e-i uhrâda münteşî olur. Ya'nî velâdet-i sâniye olmadıkça, vücûd pezîr olmaz. Ya'nî sülûk ile mevt-i irâdîden sonra hayât-ı ebedî ve bekā-i sermedî bulanda zuhûr eder. Bu sebepten her insân gerek mü'min ve gerek kâfir cümlesi ma'den-i esrâr-ı rûhâniyyedir ki ma'kūlâttır. Velâkin mü'min ve muvahhid olmadıkça muhbit-i envâr-ı rabbâniyye ya'nî ehl-i mükâşefât ve müşâhedât ve hakāyık-ı ulûm-i ledünniye olmaz. Ve'l-hâsıl, mertebe-i rûhâniyyette mü'min ve kâfir müşterekdir. Zîrâ cümlesi rûh-i mahlûk tahtında dâhildir. Felâsife ve rehâbine ve emsâli, bu mertebede kalmışlardır ki cemî' mahsûlleri ma'kūlâttır. Ve ol ki müşâhedâttır, mü'min ve sâlikin hazzıdır. Ve rûh ibtidây-ı emrde kalbden işrâkdır. Zîrâ lakbe feyz rûh cânibinden gelmiştir. Ammâ intihâ-i emrde kalb rûhdan efdaldir. Zîrâ arş-ı kalb sıfat-ı rahmâniyyenin mahall-i istivâsıdır. Rûh ise böyle değildir. Pes, kalb cümle merâtibi ve cemî' kuvâyı câmi'dir. Arş-ı a'zam cümle ecsâmı hâvî ve muhît olduğu gibi. Ya'nî kürsî ve semâvât-ı seb' demek i'tibârî olduğu gibi rûh ve nefs ve emsâli dahi böyldir. Ve illâ mecmû'u hakîkat-ı vâhidedir. Velâkin i'tibârı mukteziyât-ı merâtibdendir. Onun için demişlerdir ki, لولا الاعتبارات لبطلت الحقايق [Eğer itibarlar olmasaydı hakikatlar bâtıl olurdu] Ve bundan ârif-billâh olana kesrette vahdet sırrı münkeşif ve hüviyyât ve hakāyık-ı muhtelifeden hüviyyet-i ilâhiyye ve hakîkat-ı muhammediyye zâhir ve bâhirdir. Bir vechile ki cemî' ıztırâbât ve telvînâttan necât bulur. (**Nazmü's-Sülûk** Hakkı Efendi)

***Sırr ve Hafî ve Sırr-ı kader ve Sırr-ı Hüdâ** (سر و خفی و سر قدر و سر خدا) **:** Sırr-ı hüdâ sırr-ı kader gibidir ki sırr-ı kader, şuûn-i ilâhiyyeyi vâkıadır. Ya'nî ilmde olan sırr-ı takdîr sûret-i eşyâda zâhir olmuştur ki evveli i'tibârıyla ilm ve kudret ve âhiri i'tibârıyla şuûn ve hikmettir. Pes, hâlâ eşyâ ilm-i ilâhîde olan sûret üzerinedir ki aslâ tahallüf etmemiştir. Ve sırr-ı hüdâ dahi budur ki, suver-i esmâ ve sıfâttır. Şol ma'nâdan ki hadîsde gelir : كنت كنزا مخفيا [Ben gizli bir hazine idim] [165] ya'nî hadîs-i kudsîde Hak Teâlâ Hz. Dâvud (a.s.)a hitāb edip kenz-i mahfî gibi olduğunu ihbâr etti. Zîrâ gayb-ı zâtta ki henüz tecellî yoktu ve şehâdet bî-nişân idi, ol hâlete hafî ve sırr denilirdi ki meknûn ve müstecinn idi. Sonra ki tecellî vâki' oldu, ol sırr ve hafî olan zuhûra ve sûrete geldi. Pes, bu eşyâ sûret-i Hak olup, sırr onda muztemir oldu. Zîrâ görünen sûrettir, sırr değildir. Eğerçi sırr dedikleri sûrete girmiştir. Fe-emmâ eşyâ sırrın zâhiridir. Bâtını esmâ ve sıfât ve zâttır. Fe'fhem.(Hakkı Efendi)

Sırr-ı kader dedikleri, şe'n-i gaybîdir. Ya'nî ayn-ı sâbitenin muktezâtı olan ahkâm ve ahvâldir ki insândan beher vakt sudûr ve zuhûr etmektedir. Velâkin ma'rifeti mahcûblardan hafîdir ve bahsi dahi haber-i mutlaka tarîk olduğu cihetten memnû'dur. Hattâ Hz. Üzeyr (a.s.)iksâr-i suâl-i kader eyledikte, hitāb-ı ilâhî vârid oldu ki لئن لم تنته لامحون اسمك عن ديوان النبوة diye vârid olmuştur. Ve bu kelâmın lisân-ı işâret üzerine ma'nâsı budur ki, yâ Üzeyr, **[275-a]** taleb eylediğin sırr-ı kader, mertebe-i nübüvvet lisânına münâsib değildir. Zîrâ nübüvvet seneviyyet ya'nî rabb ve abdin mertebelerini fark ve emr ü nehy ve teklîf iktizâ eder. Amel ise tahcîr (men') bâbındandır, ilm gibi mütevassa' değildir. Belki mertebe-i velâyete münâsibdir. Zîrâ her havsala ona tahammül etmez. Pes, sen ki nebîsin, o makūle ma'nâdan teftîş etme. Ve illâ dîvân-ı nübüvvetten dîvân-ı velâyete tenezzül etmelisin. Suâl olunursa ki, her nebîde mertebe-i velâyet dahi vardır. Pes, velâyeti mertebesine göre men' olunmamak gerek idi. Cevâb budur ki, enbiyâ makāmât-ı ma'rifette tefâvüt üzerinedir. Ve mertebe-i nübüvvet ümmete nâzır olmakla künhü üzerine keşf-i sırr-ı kader muktezây-ı hikmet olmadı. Ve bundan ma'lûm oldu ki, bu ma'nâ Rasûlullâh'dan gayrıya göredir. Zîrâ Rasûlullâh'ın havsala-i isti'dâdına her ma'nâ gencâyiş bulur. Ve cihet-i nübüvveti ol sırra ıtlâ'ından mâni' olmaz. Zîrâ cevâmiu'l-kelîm sâhibidir ki esrâr-ı kesîreyi elfâz-ı kalîlede derc ve ihfâ eder. Binâen-alâ-hâzâ, ilm ve amel biribirine mütedâhil olup, ihtilâl-i dîn lâzım gelmez. الله اعلم حيث يجعل رسالته (En'âm,6/124) [Allâh, risâletini kime vereceğini daha iyi bilir] (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Sırr-ı insân ve Sırr-ı Hak** (سر انسان و سر حق): Ma'lûm ola ki, esrâr çoktur. Zîrâ her nev'in ve sınıfın ve ferdin esrâr-ı hâssası vardır. Onun için sırr-ı beşere melek ve sırr-ı mülûke reâyâ ve sırr-ı enbiyâya evliyâ ve sırr-ı evliyâya ulemâ ve sırr-ı ulemâya ümmiyyûn ve sırr-ı havâssa avâm vâkıf ve muttali' değillerdir. Zîrâ vech-i hâssdandır. Allâh Teâlâ ile kendileri arasındadır. Ve husûs üzerine iki sırr-ı azîm vardır ki biri sırr-ı insân ve biri dahi sırr-ı Hak'dır. Sırr-ı insân hakîkat-ı muhammediyyeden ibârettir ki hakîkat-ı ilâhî sûreti üzerine zâhir olmuştur. Nitekim hadîsde gelir : خلق الله ادم على صورته [Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı] [166] Sûret-i ilâhiyyeden murâd, sıfât-ı

[165] - Aclûnî, II, 132.
[166] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; **Müsned**, II, 244, 251.

seb'-i mürettebedir ki hayât ve ilm ve sem' ve basar ve irâdet ve kudret ve kelâmdır. Pes, sûret-i Âdem bu sûret-i ilâhiyye üzerine gelmiştir. Zîrâ bi'l-fi'l mazhardır. Ve insânın sırrı sırr-ı Hakk'ın zâhiri ve sûretidir. Fe-emmâ Hakk'ın sırrı sırr-ı insânın bâtını ve hakîkatıdır. Ve bu sırr-ı ilâhî ism-i a'zamdan ibâret olan اللهم انه سرك الجامع الدال عليك de olan sırrın kâfına izâfet olundu. Onun içi câmi' denildi. Zîrâ cemî'-i esrârı câmi' ve cümle hakāyıka şâmildir.

Ma'lûm ola ki, insânın hakîkati rûhu mertebesindedir. Zîrâ insânın sırrı mahlûk demek, şer'an müşkildir. Zîrâ şer'an sâbit olmuştur ki ol mahlûk olan rûhdur. Pes, sırra mahlûkdur der isek, ol rûh mahlûk olmamak lâzım gelir. Şol sebepten ki sırr-ı insânî rûhdan bir mertebe içeri ve ileridir. Ve hiç sırra mahlûk denmek kimseden işidilmemiştir. Pes, eğer sırra mahlûk denilir ise te'vîl ile demek gerekdir. Ve ol sırr dediğimiz, Cenâb-ı Hak'dan bir sırr-ı ilâhîdir ki onu kimse bilmez illâ Allâh Teâlâ bilir. Kalıbın kıyâmı rûhla olduğu gibi, rûhun dahi kıyâmı nûru'llâh ve sırru'llâh iledir. Ve yine ma'lûm ola ki, hadîs-i kudsîde gelir : سرالانسان سری وسری سره ya'nî insânın sırrı benim sırrımın zâhiri ve sûretidir. Ve benim sırrım insânın sırrının bâtını ve hakîkatıdır. **[275-b]** Ve bu sırr-ı insân, hakîkat-i insâniyyeden ibârettir ki hakîkat-i ilâhiyye sûreti üzere zâhir olmuştur. Nitekim hadîsde gelir . خلق الله ادم على صورته [Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı] [167] ve bu hakîkattır ki mertebe-i gaybdan mertebe-i şehâdete tenezzül ettikte Allâh Teâlâ ona cemâl ve celâliyle tecellî eyleyip, cânib-i şarkîsinde nûr-i cemâlini ve cânib-i garbîsinde zulmet-i celâlini ibdâ' edip, meleki kabza-i cemâlin hâdimi ve şeytânı kabza-i celâlin hâdimi eyledi. Meleki ve cinni ise bu hakîkat üzere halk etmedi. Zîrâ melek yalnız cemâl ve cinn yalnız celâl üzerine mahlûkdur. Ve sâir mevcûdâtta olan kemâlât fi'le gelmeyip kuvvette kaldı. Eğerçi ki her zerre âftâbın nûrunu müştemil ve her katre deryânın sırrını muhtevîdir. İnsân dahi bu cem'iyyet-i azîm ile dâir ve sırr-ı ilâhî ile zâhir olup, sûret-i tenezzülde terakkî bulur. (Nukile min ***Şerh-i Rûh-i Mesnevî*** İsmâil Hakkı Efendi)

***Sürûr-i ehl-i fenâ ve bakā** (سرور اهل فنا و بقا) **:** Bakā ve fenâ hâsıl olmayan kimse için sürûr yoktur. Zîrâ öyle olan kimsenin sürûru emr-i ârızî ile hâsıl olan sürûr-i ârızîdir ki an-karîb zâil olur. Ve ammâ ehl-i fenâ ve bakānın sürûru, emr-i zâtî ile hâsıl olan sürûr-i zâtîdir ki ahvâlden bir hâl ile mütegayyir olmaz. Ve bu eclden havâs için tesellî hâsıl olmaz. İllâ Allâh Teâlâ'ya vüsûlden sonra hâsıl olur. Ma'lûm ola ki, sürûr ona derler ki, bâtın-ı sâlikde makām-ı rûh-i evâilîdir. Rûh-i evâilin şöyle ferah ola ki meselâ zâhir-i sebepte dahk ve kahkaha gibi bâtında dahi sâlikin sürûru bu minvâl üzere ola. Beşâşet vechinde dahi kalbin sürûru var olduğu zâhir ola. İmdi bu sürûra dıhek-i rûh derler. Sırdan murâd sâlikin havsalası vâsi' olup dahi sürûr dışarıya lemeân edip zuhûr bulmaya. Bu makām, اولیائی تحت قبابی لا یعرفهم غیری [Velîlerim kubbem altındadır, onları benden başka kimse bilmez][168] makāmıdır. (Cemâli-i Halvetî)

***Saadu'llâh ve Saadü'l-halk** (سعدالله و سعدالخلق): Saadu'llâh demek, Allâhü Azîmü'ş-şânın'ın saâdetli kullarıdır ki ilm-i ezelîde saad ve fevz ve felâh ve zafer ve salâhı ve hayr ve birrle necâhı sebekat etmişti. Onun için saadu'llâh tesmiye olundu. Saadu'l-halk mahlûkāt içinde cümlenin mesrûru ve zümre-i süedânın es'adi ve izâfet-i ilallâh ile teşrîf ve is'âdı irâdet-i ilâhiyye ve inâyet-i rabbâniyle olmakla, saâdet-i ebediyye ile mes'ûd ve siyâdet-i sermediyye ile mevdûd ve mahbûbdur. Kezâlik halka izâfet, mef'ûle izâfet kabîlindendir. Halkın saadi demek halkı saâde ve fevze erişdirici demek olur. Halk, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) sebebiyle saâdet-i ebediyyeye erişmişlerdir. Ol sebepten saadü'l-halk denilmiştir

***Sefer** (سفر)**:** İnde'l-meşâyih dörttür: Sefer-i evvel, seyr-i ilallâhdır. Ya'nî mertebe-i nefsden vücûd-i hakîkî cânibine olan seyr-i ma'nevîdir. Ve sefer-i evvel, mebde'-i tecelliyât-ı esmâdır. Ve nihâyet-i sefer-i evvel, vech-i vahdetten ref'-i hicâb-ı kesrettir. Ve sefer-i sânî, seyr-i fi'llâhdır. Ya'nî sıfâtu'llâhla muttasıf ve esmâu'llâhla mütehallik olmaktır. Ve bu sefer-i sânî nihâyet-i hazret-i vâhidiyyettir. Ve bu seferin nihâyeti, vücûd-i kesret-i ilmiyyeden ref'-i hicâb kılmakdır. Ve sefer-i sâlis ki seyr-i maa'llâhdır. Ve bu sefer-i sâlis ayn-ı cem'e ve hazret-i ahadiyyete sâlikin terakkî kılmaklığıdır. Eğer şâibeten isniyyet bi'l-külliyye mürtefi' olmaz ise, makām-ı kābe kavseyn derler. Ve eğer bi'l-külliye mürtefi' olur ise, makām-ı ev-ednâ denir ki nihâyet-i velâyettir. Ve bu sefer-i sâlisin nihâyeti **[276-a]** zevâl-i takayyüdât ve ezdâddır. Zâhiren ve bâtınen, fî mertebet-i ahadiyyet-i aynü'l-cem'. Sefer-i râbi' ki seyr-i ani'llâhdır, tekmîli't-tālibîn ve istirşâdi'l-müsterşidîn bu makāmdır. Bekā ba'de'l-fenâ ve sahv ba'de'l-cem' ve fark ba'de'l-cem'

---

[167] - Bkz. 151. dipnot.

[168] - Abdurrahman Câmî, **Nefahâtü'l-Üns**, s.45; Gümüşhânevî, **Câmiu'l-Usûl**, s.50.

dahi derler. Ve bu sefer-i râbi'in nihâyeti, Hak'dan halka rücû' edip şuhûdü'l-vahdet fi'l-kesret ve'l-kesret fi'l-vahdet kılıp, mütecellî-i'l-Hak fi'l-halk ve muzmahillü'l-halk fi'l-Hak'dır. (Ankaravî)

Sefer lugatte kat'-ı mesâfeye derler. Şer'de üç gün üç gece seyr kasdıyla hurûca derler. Ve ıstılâhda, zikr ile Hak Teâlâ'ya teveccüh-i şurû' eden kalbden ibârettir. Sefer-i fi'llâh, ahadiyyet-i aynü'l-cem'de zıddın kaydının zevâlinden ibârettir. Ya'nî bunda zâhir ve bâtın mukābili olmaz. Sefer-i sâlikân üçtür. Ma'lûm ola ki, ârif kendinin mebde' ve meâdını bilip nefsine ve rabbine ârif olmak, kendinin nerden gelip nereye gideceğini bilmek, esfâr-ı selâseyi bilmeğe mevkūfdur. İnsân için üç sefer vardır. Eğer hakîkate nazar olunsa, insânın seferine hadd ve add yoktur. Lâkin bu üç sefer cümleyi câmi'dir. Bu üç seferi tekmîl etmeyince nefsine ârif olup kâmil ve mükemmil olmaz.

Sefer-i evvel, her bir kimsenin zâtu'llâhda bir hakîkatı vardır. Kaçan kîm ol hakîkatın âlem-i hiss ve şehâdete gelip zâhir ve mahsûs olmasını Hak Teâlâ murâd etse, ibtidâ ol hakîkatı akl-ı küllde tasvîr eder ki mir'âtullâhdır. İlâ mâşâallâh onda durup terbiye olduktan sonra nefs küle gelir. Ba'dehû arş ve kürsîden güzer eder. Ondan felek-i zuhal ve felek-i müşteri ve feleki'l-merîh ve feleki'ş-şems ve feleki'z-zühre ve feleki'l-utārid ve felek-i kamer ve küre-i nâr ve hevâ ve âb ve toprak ve ma'den ve nebât ve hayvân ve melek ve cinn ve onlardan insâna gelir. Ol hakîkat nertebe-i insâna gelince bu merâtibin her birinde nice mehâlik ve vartalara uğrayarak insâna vâsıl oldukta, nısf-ı dâire tamâm olur. Esfel-i sâfilîn mertebesidir ki hakk'a rücû'a mebde' olur. Mebde'e vâsıl olup cem' olmaz ise bu mertebeye fark kable'l-cem' derler. Herkesin gördüğü seferdir ki Hakk'ı başka görür ve halkı başka görür. Sefer-i sânî müyesser olan sâlik, mürşîd-i kâmil dâmenine yapışıp yine akl-ı küle tayerân edip içeriden sefer-i ma'nevî ile sefer eyleyip vuslat bula. Buna hakîkat dahi derler. Ve bu vuslat hâsıl olmaz illâ akl-ı külden mertebe-i insâna gelince. Her bir mürûr ettiği mertebeden bir renk ve bir hulk ve bir sıfat-ı reddiyye ve ahlâk-ı nâ-pesendîdeyi pîr-i kâmil vâsıtasıyla bırakıp ke'l-evvel mücerred ve pâk olup bî-renk olmayınca akl-ı küle avdet ve vusûl müyesser olmaz. Mâ-dâm ki sâlik akl-ı küle avdet edip akl-ı küll olmaya, ehlullâh katında nâ-bâliğdir. Ya'nî rûh-i cüz'îsini rûh-i küllîde ifnâ etmeyen demektir. Sâlikin bülûğu akl-ı küle yetişmek ile olur. Mertebe-i velâyet bu makāmdır. Akl-ı küle vâsıl olunca, meblağ-ı ricâle yetişir. Ona hakîkat-ı muhammediyye derler. اول ما خلق الله عقلی [Allâh'ın ilk yarattığı şey aklımdır] [169] buyurdukları budur. Bu makāmda bî-renk olup vahdet tutar. Bu makāmda sâlikin aklı akl-ı küll ve nefsi nefs-i küll ve rûhu rûhü'l-kuds olur. Bu makāma, makām-ı cem' derler. Meczûb-i Hak ve hayret ve hemiyân makāmlarıdır. Hâlıkı ve mahlûku fark etmez. Hâlık va mahlûk birdir, hakîkat i'tibârıyla. Halka mazhariyyetine göre i'tibâr ederler. Bu makāmda kalır ise âharın tekmîl ve irşâdına lâyık olmaz. Fenâ-fi'llâh ve seyr-fi'llâh mertebesidir. Vücûdu katresini deryây-ı bî-pâyâna bıraktı, bî-ser ü pâ oldu. Ne kendinden ve ne âlemden haberi vardır. Bu makāmdan geçip farka gelip bekā-bi'llâh mertebesine vâsıl ola.**[276-b]**

Sefer-i sâlis, seyr-i ani'llâh ve bekā-bi'llâhdır. Ya'nî Hak'dan halka seyr ü seferdir. Ve ba'de'l-cem' yine farka gelmekdir. Âharı irşâd veyâ kendi noksanını tekmîl için bir mertebeye nüzûl-i ma'nevî ile tenezzül eder ve kendini beşeriyyet libâsında gösterir. انما انا بشر مثلكم (Kehf,18/110) Ya'nî ben dahi sizin gibi beşerim der. Pes, bu makāmda yine yemek ve içmek ve uyumak ve nikâh ve cimâ' etmek gerekdir. Velâkin nefsi telezzüz bulmak için etmez. Hemân şunun hakkı budur, bunun hakkı budur diye riâyet eder. Ve ferâizden mâ-adâ türlü türlü savmlar ve salâtlar ile mukayyed olmaz. Kesrette ve vahdette dâimâ salât içindedir. Zâhiri halk içinde halk ile ve bâtını Hak'ladır. Pes, kâmilin bu makāma tenezzülü ayn-ı terakkîdir. Bu makāma gelince, nefse ve zenbe ârif olup kendini bir i'tikād-ı mahsûs ile mukayyed eylemez. Ya'nî cemî' i'tikādâtı câmi' olmuş olur. (**Lübbü'l-Lübb** *Hakkı Efendi*)

***Sefer-i evvel nüzûlden ve sefer-i sânî urûcdan ibârettir :** İnsânın tûl-i evveli ya'nî neş'e-i cismâniyyesi cihetinden tıyndir ki türâb ve mâ' ile muhtelittir. Ba'dehû nutfe ve ba'dehû alaka ve ba'dehû mudga ve ba'dehû izâm ve ba'dehû lahm ve ba'dehû nefh-i rûhla sûret-i uhrâdır. Pes, insânın hilkat-i tabîiyyesinin kemâli, târât-ı seb'-i mezkûr üzerine mebnî olduğu gibi, neş'e-i rûhâniyyesinin tamâmı dahi etvâr-ı muhtelife üzerine ubûra mevkūfdur. Zîrâ sülûk-i râh-ı Hak'da gerekdir ki menâzil-i anâsır-ı kesîfeden merâtib-i mevâlîde sefer eyleye. Ba'dehû derecât-ı tıbâyı'a terakkî kıla. Ba'dehû âlem-i ervâha müteveccih ola. Ba'dehû âlem-i ilme duhûl ede. Ba'dehû ayn-ı hakîkate kemer-beste-i azîmet olup gide. Ve bu hakîkate cennet-i muzâf derler. Nitekim Kur'ân'da gelir : فادخلی فی عبادی وادخلی جنتی (Fecr,89/29,30) [Katıl kullarımın arasına, gir cennetime!] ve bu cennetin kapısına sürâdikāt-ı izzet çekilip hânedânından nazar-ı halk bi'l-külliye munkatı' olur. Ve melâike-i mukarrabîn bile onlara ıttılâ'dan kalır. Onun için insân-ı kâmil ma'lûm ve

[169] - Aclûnî, I, s.275.

mechûldür. Ya'nî âsâr-ı hissiyyesi cihetinden ma'lûm ve hakāyık-ı ma'neviyyesi yüzünden mechûldür. Hak Teâlâ ma'lûm ve mechûl olduğu gibi. Fe'fhem. ولا تسال فانه بالعبارة لاينحل El-hâsıl kāsıd-ı Ka'be olan kimse her gün bir menzile intikāl ve bir makāma irtihâl eylediği gibi, ona kerrât-ı harekât ve merâtib-i nüzûl derler. Sâlik râh-ı vahdet olan, dahi nefes be-nefes bir ism-i ilâhîden bir isme sefer, bir hâlden bir hâle güzer edip matlab-ı a'lâ ve maksad-ı aksâya dek sa'y ve seyr eder. Ve ol esfâr ve hâlâta etvâr derler ki hâl-i sekr-i vecde olan menâzile dâirdir. Nitekim nüzûlde dahi ol etvâr üzerine yürüyüp her birinden ubûr etmiş idi. Sefer-i evvel ki nüzûldür, gāyetine gurbet derler. Zîrâ makām-ı ayndan cüdâ düşüp esfel-i sâfilîn olan nefse ve vücûd-i unsurîye tenezzül etmiştir. Bu mertebe ise onun yeri değildir. Belki oraya sefer etmesi esmâ-i ilâhiyyeyi seyr ve sıfât-ı Hakk'ın hakāyıkına ıttılâ' ve cemâl-i ef'âli müşâhede içindir. Ve sefer-i sânî ki urûcdur, vatanına teveccühdür ki nefsini bulduktan sonra rabbisini dahi bulmağa azîmettir. Pes, buldukta vatana dâhil olur. Velâkin bu mertebeye min-vechin gurbet derler. Zîrâ ol mertebenin âşinâsı ekall-i kalîldir. Ve ona işâret edip hadîsde gelir : فطوبى للغرباء من امتى [Ümmetimin gariblerine ne mutlu!][170] **[277-a]**

***Sefer der vatan** (سفر در وطن) :* Sâlik vatanında seferde gibi olmaktır. Dahi sâlik sıfât-ı beşeriyyesinden sıfât-ı melekiyyeye ve sıfât-ı zemîmesinden sıfât-ı hamîdeye intikāl eyleye. Zîrâ habâset erbâbından bir kimse her nereye sefer etse, habâseti kendinden ayrılmaz. Kendinin habâsetinden geçmeyince. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Sekînet** (سكينت) :* Tuma'nînetten ibârettir. Sekînet şol tuma'nînettir ki sen onu yağmur yağdığı geçinceye vaktte nefsinde bulursun. Ya'nî sekînet, dinlenmek ve vakār ma'nâsına gelir.

***Sekr ehli ve Sahv ehli** (سكر اهلى و صحو اهلى) :* Sekr ehli sahv ehline göre pest-pâyedir. Zîrâ sekr cünûn gibidir. Onun için sekr-i gālib ehli meslûbü'l-akl ve'l-ihtiyâr olup ba'zı tekâlîf-i şer'iyyeyi ikāmet edemezler. Meselâ, hâl-i cezbe sâkıt olup ifâkat bulunca namâza kıyâm edemez. Ve kiminin sekri dahi beş-on gün mümtedd olur. Hattâ İbn Fârız (k.s.) Hazretleri on iki gün kadar ve dahi ziyâde sekr hâli mütemâdî olup, sahve geldikte yirmi-otuz beyt yazıp yine sekri hâline müşâhede ettiklerini yazarak dîvân-ı âsârlarını te'lîf ve inâyet buyurmuşlardır. Namâz re'sü'l-ibâdâttır ve derecât-ı cinâniyye, tāat mukābelesindedir. Ve sırr-ı bekā olmadıkça ona sahv derler, ibâdet vücûd bulmaz. Zîrâ fenâ ehli sekerân gibidir ki dünyâ ve ukbâdan habîr değildir. Onun için Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) gâhîce kırk gün kadar sahve gelmez ve ifâkat bulmazdı. Çünki bir gün ol hâlden ifâkat buldu, rabbü'l-âlemînden edâ-i salât edecek kadar sahv istedi. Onun için namâz vaktinde ifâkat bulurdu ve akl-ı kâmil ile namâz kılardı.

Ve Bağdâd'da Şeyh Şiblî dahi böyle idi. Ve böyle sekr hâlinde mahfûz olup, edâ-i ferâiz edenler makbûllerdir. Zîrâ üzerlerine lisân-ı zenb cârî olmaz. Ya'nî o hâlden bî-haber olanlar onların namâz kılmadıklarını gördükte, şunlar namâz kılmadılar ve Hakk'a âsî oldular derler. Fe-emmâ ifâkat bulup edâ-i farz ettikte kimse onların hakkında söz söylemez. İşte meczûb ile müfîk (ifâkat bulan) olan arasında fark budur. Ve bir kimse meczûb-i küllî olsa mecnûn gibi olur, ya'nî sukūt-i salâttır. Velâkin mecnûn bî-akl olandır ki akl gelse kazâ lâzım gelmez. Meczûb ise böyle değildir. Belki onun mağlûbiyyeti Hakk'a incizâbındandır. Onun için ol hâlden ifâkat buldukta salâtını kazâ eder.

***Sekr ve zevk** (سكر و ذوق) :* Istılâhât-ı kavmden biri, sekr ve zevkdir. Sekr âlem-i aşkdandır. Sâlik tâ ki şarâb-ı aşkı nûş edip rütbe-i sekre varmaya, akl sıfât-ı beşeriyyeden halâs olup, râh-ı Hak'da canbâz ve dilber olamaz. Ve zevk, netîce-i tecelliyât-ı ilâhiyyedir. Ya'nî sâlik zevk-i müşâhede ve rü'yet-i visâl şarâbını nûş etmedikçe bu zevke vâsıl olamaz. (Hakkı Efendi)

Sekr ve Sükr ve Sahv-ı evvel ve Sahv-ı sânî ve Sahvü'l-cem' ve Sahv ba'de'l-mahv : Sekr bir hâlettir ki, akl üzerine ârız olur. Şarâbdan ve menâmdan ve aşkdan vücûd bulur. Pes, şarâbdan ve menâmdan olan zâhirdir. Aşkdan olan budur ki, gâh olur ki âşıkın kalbine vârid-i kavî gelip kendinden gāib olur, ya'nî kendinden geçer. Pes, sekr mutlakā gaybetten akvâ ve etemmdir. Zîrâ her gaybette kuvvet olmaz. Husûsâ ki sekrde tarab ve iltizâz vardır. Ya'nî rûhâniyyet-i insân ki cevher-i akldan ibârettir. **[277-b]** Cemâl-i mahbûbe müncezib oldukta şuâ'-i akl nefisden baîd olup, hiss dahi mahsûsdan gāib olur. Ve bâtın-ı insâna ferah ve neşât ve hareket-i inbisât nâzil olur. Zîrâ âlem-i tefrika ve temyîzden ol vaktte dûrdur. Ve sırr-ı insâna dehşet ve heymân gelir. Zîrâ

[170] - Müslim, İman, 232; Ahmed b. Hanbel, I, 398/ IV, 73; Tirmizî, İman, 13; İbn Mâce, Fiten, 15.

şuhûd-i cemâl ile nazarı mütehayyir olur. Pes, bu hâlete "sükr" derler. Zîrâ evsâf-ı mezkûrde sükr-i zâhire müşâreketi vardır. Şu kadar vardır ki sükr-i ma'nevîde nûr-i aklın müstetir olduğu nûr-i şuhûdun galebesindendir. Sükr-i zâhirde ise zulmet-i tabîatin geşeyânındandır. Ve nûr zulmet ile müstetir olduğu gibi, nûr-i gālib ile dahi müstetir olur. Nûr-i kevâkib nûr-i şemsin galebesiyle müstetir olduğu gibi. Pes, bundan tecellî ile akl-ı kudsînin farkı zâhir oldu. Eğerçi ki miyânları gāyet rakîkdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : يكاد زيتها يضئ ولو لم تمسسه نار (Nûr,24/35) [Zeytinden ki yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile ışık verir] Ya'nî zeyt ki rûh-insânîdir, nûr-i akl ile muzî' olur. Zîrâ nûr-i akl rûhun zav'ı ve ziyâsıdır. Ya'nî kurbet olur ki rûh-i insânî Allâh Teâlâ'ya ârif ola. Nâr ve nûr-i ilâhiyye ve tecellî onu mess etmezden evvel velâkin azametu'llâh ve celâl-i kibriyâ-i ukūl ile idrâk olunmaktan ibâ' ve imtinâ' eder. Zîrâ ukūl ve samt hudûs ile mersûmdur. Pes, nûr-i akla nûr-i tecellî-i kıdem taalluk etmek lâzımdır. Tâ ki tavr-ı beşerde olan mertebede Hak Teâlâ idrâk oluna. Ba'de-zâ sükr-i mezkûr fec'e-i müşâhede ile hâsıl olur. Zîrâ tedrîcle üns hâsıl olup şiâ'-i akl yine âlem-i nefse ve hisse avdet eder ve tekrâr mahsûsâtı ma'kūlâttan temyîz hâsıl olur. Ve bu hâlete ya'nî kendine gelmeye sahv derler ki sükrden ifâkattır. Nitekim Yûsuf (a.s.) nâgâh-ı nisâ' Züleyhâ üzerine tulû' ettikte taktî'-i eydî ettiler. Zîrâ ansızdan görmeleriyle şuhûd-i cemâlde hayret galebe eyledi ve evsâf-ı vücûddan gāib oldular. Maa-hâzâ, Züleyhâ muhabbette onlardan eblağ idi. Velâkin hâl-i şuhûd kalbinde mütemekkin olmakla dâire-i temyîzde sâbit oldu.

Ve sekr, makāmât-ı seniyyedendir ki iki sahvi vardır. Bir sahvi kable's-sekr olan sahvdir ki erbâb-ı hicâbın sahvidir. Bu sahv tefrika-i mahza olmak hasebiyle bir nesne değildir ve belki mezmûmdur, zîrâ gaflet dedikleridir. Ve bir sahv dahi ba'de's-sekr olan sahvdir ki ona sahv-i sânî ve sahvü'l-cem' ve sahv ba'de'l-mahv derler. Ol sahv hâl-i şerîfdir ki gāyeti makām olmaktır. Ve bu sahv sekrden eazzdır, zîrâ cem' ve tefrikanın mecmû'unu müştemildir. Ve bir vechi dahi budur ki sâlik sekr ve cem' üzerine ubûr etmedikçe kimse ona nâil ve vâsıl olmaz. Ve sekrin müfâdı budur ki hadesi mahv eder. Zîrâ müşâhede-i cemâl-i kıdemin netîcesidir. Ve nûr-i kıdem zulmet-i hadesi izâle eder. Şu kadar vardır ki erbâb-ı bidâyete nûr-i şuhûd bevârik gibidir ki mütecellî ve müstetir olur. Ve müşâhid dahi müsbit-i hades olan sahv-ı evvel ile sekr-i mâhî arasında müterеddid kalır. Ve bu hâlete telvîn derler. Ve kaçan hâl-i müşâhede müstekarr olup **[278-a]** müşâhid erbâb-ı nihâyetten olsa, mahv-i hades devâm ve isbât-ı kıdem karâr bulur. Ve bu hâlete devâm-ı vecdândan ötürü temkîn derler. Velâkin temkîn dahi merâtib üzerinedir. Telvîn gibi makbûl olan, temkînde telvîn bulmaktır. Fe'fhem cidden. Ya'nî Hakk'ın gûn-â-gûn tecelliyâtını anlamaktan ibârettir. Ya'nî herşeyi Hakk'a verdikten sonra telvîn vâki' olur ise de temkîndir.

***Sükr** (سكر)**:** Ma'lûm ola ki, merâtib-i tecelliyât-ı zevkiyye dörttür ki mertebedir. Ya'nî evveli zevkdir ki tatmakdır. İkincisi şürbdür. Üçüncüsü reydir ki kanmakdır. Dördüncüsü sükrdür ki zehâb-i akldır. Ya'nî ser-i hûş ve mest olan arz ve semâyı ve mecnûn dahi eşyâdan bir nesneyi idrâk ve teşhîs etmediği gibi, ol dahi ecsâm ve ervâh ve elvân ve a'râz nedir bilmez. Belki âlem-i müşâhededе heyemân ve hayret üzerine kalır. Ervâh-ı mühimme gibi. Bu sebepten kendinden sâdır olan akvâl ve ef'âle şuûru yoktur. Nitekim mansûrdan sâdır oldu. Bu dahi sekr-i gālibde sâdır olursa muâheze olunmaz ve illâ muâheze olunur. Zîrâ hisse ve akla karîb oldukça onun hükmüyle mahkûm olur.

Ve mahkîdir ki, Bâyezid (k.s.) sekr-i gālib hâlinde ba'zı kelimât-ı hâricesinden ötürü seyfle darb ettiler, te'sîr etmedi. Zîrâ ol vaktte Bâyezîd mağlûb olmakla sâdır olan kavl ve fi'l Hak'dan sâdır olur. Hak ise hâkim ve gālibdir ve mahkûm ve mağlûb değildir. Suâl olunursa ki, Bâyezid'i kılıç kesmeyince Mansûr dahi ber-dâr olmakla te'sîr etmemek lâzım gelir. Maa-hâzâ salb ve helâki meşhûrdur. Cevâb budur ki, Mansûr'dan sâdır olan da'vâ sekr hâlinde idi. Fe-emmâ salbi ifâkat hâlinde vâki' oldu. Mevt ise tabîat üzerine vârid olur. Ya'nî insân tabîat ve hiss ve sahv mertebesine tenezzül etmedikçe mevt tārî olmaz. Ve Şihâbüddîn'in ve Nesîmî'nin selh-i cildi ve emsâli dahi bu minvâl üzerinedir. Ba'de-zâ, hâlet-i sekrde mahfûz olan velî, gayr-ı mahfûzdan ekmeldir. Ve da'vâyı terk edeb makūlesindendir. Ey nice ekmel geldi ki sekr-i gālibde hâlet-i sahv gibi muâmele etti. Maa-hâzâ bâtını nâr içinde yanar ve başında te'sîr-i feyz-i tecellîden değirmen taşları dönerdi. Fe-emmâ mahfûz olmakla sâir ehl-i temkîn gibi cereyân eyledi.ve bunlar fi'l-hakîka hâlleri üzerine gāliblerdir, yoksâ hâl bunlar üzerine gālib değildir. Velâkin bu meslekde olanlar ekall-i kalîldir. Ve biz zamânımızda bu kabîlden bir kimseye rast geldik, fakat iki değil. Ve demişlerdir ki, her makāmın âmiri vardır. Pes, eğer satevât bâkiye olsa hâlikin cürmü olmaz. Ve ba'zı evkātte galebe-i hâlin zararı dahi olmaz. Enbiyâ (a.s.)a bile vâki' ve onlara hâl mâlik ve gālib olurdu. Ve bu bâbdandır ki yevm-i bedrde Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.) Hak ile olan müşâhededе buyurdu : ان تهلك هذه العصابة فلن تعبد من بعد اليوم Ve ol makāmda Ebû Bekr Sıddîk (r.a.) ziyâde

temkîn gösterip, teskîn-i harâret-i nebeviyye ve telvîn-i cânib-i ifâkat eyleyip derdi ki : لك ما وعدك ان الله منجر

Nazm : **[278-b]**

Bu aşkın mübtelâsı zühdle takvâ nedir bilmez,
Şu kîm mağlûb olubdur lâ-cerem da'vâ nedir bilmez.
Gönül kîm daldı deryây-ı fenâya sâhile bakmaz,
Düşer girdâba gûyâ akla kara nedir bilmez.
Tecellî satvetinden kendin âhir bî-şuûr eyler,
Olub mest-i fenâ dünyâ ve mâ fîhâ nedir bilmez.
Bu yer cezb-i ilâhîdir akldan bunda bahs olmaz,
Bilen ders hakîkat-ı fıkhla fetvâ nedir bilmez.
Muhabbetten dimâğ-ı câna Hakkı çeşni ver kîm,
Bu sohbette muhabbet tatmayan halvâ nedir bilmez.

(Nukile min **Kitâb-ı Müzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı Bursevî)

***es-Selâm** (السلام): Öyle Allâh ki selâmet sâhibidir. Küllî âfâk-i nakîsadan ya'nî zât-ı şerîfi hudûs-i aybdan ve sıfât-ı noksândan ve ef'âl-i şerr-i mahzdan sâlimdir. Kulun bundan nasîbi kalbi, hıkd, hased, irâdet-i şer' , kasd-ı hıyânet irtikāb-ı maâsî , iktisâb-ı âsâmdan sâlim eylemekdir. Ve dahi Hak Sübhânehû ve Teâlâ bizi yüz binde bir suçumuzdan ötürü tutsa idi, hiç cehennemden çıkmaz idik. Yâ biz bir karındaşımızın bir suçundan niçin geçmeyiz. الانصاف نصف الدين [İnsaf dinin yarısıdır] değil midir? (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Selâm vermek** (سلام ويرملك): Namâzda selâm vermek, halka rücû'dur ki farkdır. Ve salâta duhûl Hakk'a rücû'dur ki cem'dir. Ve her makāmın huzûru bir gûnedir. Fa'rif cidden. Ve demişlerdir ki tekbîre-i ûlâ bir ve selâm iki oldu. Zîrâ tevhîdle Hakk'a duhûl ve isniyyet ile Hak'dan mufârakat hâsıldır. (Hakkı Efendi)

***Sultān-ı hakîkat** (سلطان حقيقت): Rûh-i izâfî. السلطان ظل الله [Sultan Allâh'ın gölgesidir][171] Sultān hakîkat-ı ilâhiyyenin zıllidir.

***Sultān-ı zâhir ve Sultān-ı bâtın** (سلطان ظاهر و سلطان باطن): Sultān, kalb-i âlemdir. Ve kalb salâh-pezîr olunca sâir a'zâ dahi olur. Sultān, bâis-i hayât-ı âlem ve sebeb-i nizâm-ı umûr-i benî Âdem olduğundan, ednâ amel ve ekall hâl ile sâirlerden makbûl olur. Ve cemî' esmâ ism-i a'zama murtabıt olduğu gibi, cemî' ibâd dahi sultān-ı a'zama muttasıldır ki hâric olan dâll ve mübtedi'dir. Ve demişlerdir ki, erbâbü'd-düvel mülhemûn, zîrâ mülûk ve ümerâ ve ulemâ esmâ-i külliye mezâhiridir. Ve semâvâtta bunlar için efâzil-i melâike ta'yîn olunmuştur ki dâimâ ilhâm-ı Hak ederler. Hicâbı latîf olanlara te'sîr edip, amel ederler ve makbûl-i ilâhî olurlar. Ve hicâbı kesîf olanlar hakdan münharif kalırlar. Ve eğer zâhir-i şer'e tâbi' olmazlar ise, merdûd-i Hak olurlar. Ve sultān, vücûd-i insânda rûh-i emrî ve akl-i kudsî vezîr ve kuvây-ı rûhâniyye ve cismâniyye cünûd-i rûhdur. Ve aslında ehl-i hilâfet tenezzül-i rûh olan kalbdir ki mazhar-ı sırr-ı ekberdir. Ve onu ism-i câmi' nasb edip cemî' kâinât onun mübâyaasına gelirler ve hilâfetini tebrîk ederler. Ve kutb-i vücûd ve sâir verese-i aktāb onun sırrıyla kāimdir. Ve halîfe-i zamân ki mürşîd-i kâmildir, onun taht-ı mübâyaasında olmayan fi'l-hakîka câhiliyyet üzeredir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye biribirine müstehir olduğu gibi, mezâhir dahi böyledir. Ve enbiyâ ve evliyâ mutābaât ile me'mûrlardır. Ve bilâ-mürşîd râh-ı hüdâ bulup, menzil-i maksûde erilmek güçdür. Ve Kur'ân'da gelir ki : فبهدا هم اقتده (En'âm,6/90) [Sen de onların gittiği yoldan yürü] **[279-a]**

Ve hüdâ iki türlüdür :Biri hüdây-ı şerîattır ki ulemâ-i zâhir onun ile mukayyeddir. Ve biri hüdây-ı hakîkattır ki ona ulemâ-i hakîkat mütekeffildir. Ve bu âna gelince silsile-i cismânî ve rûhânî dâim ve müstemir ve muttasıldır. Ve Devlet-i Osmâniyye mehdîye ve devlet-i hilâfet Hz. Îsâ'ya müntehîdir. Ve bu hilâfet ve devletten sonra ehl-i sünnet ve'l-cemâat ve bid'at ve dalâlet ismi ve medlûlü mürtefi' olup, sûret-i âleme ma'nây-ı celâl-i küllî müstevlî olup, ne kıyâmetler kopsa gerekdir. والله العليم الحكيم [Allâh en iyi bilen, hikmet sahibidir]

[171] - Sehâvî, **Mekâsıdı'l-Hasene**, 123.

El-hâsıl sultān-ı zâhir, hakîkat-ı ilâhiyyenin zılline mazhardır. Ve sultān-ı bâtın kutbü'l-vücûddur ki ol hakîkatın kendine mazharıdır. Pes, ikisi dahi gerçi serîr-i nâzda câlisdir. Fe-emmâ kutbun cülûs ve nazı gibi cülûs ve naz yoktur. Zîrâ serîr-i kutbiyyet cümle-i avâlimi müştemil ve mübâyaa dahi ulviyyât ve süfliyyâta şâmildir. Pes, bu makūle halîfe-i a'zamın nâzı ve hâli ne olmak gerek kıyâs oluna. Onun için bir nesne mazhar yüzünden matlûb olsa, ibtidâ kutb-i vücûddan taleb olunur. Zîrâ kutbdan akdar mahlûk yoktur. Ondan sonra sâir aktābdan matlûbdur. Alâ kader-i merâtibihim. Ve bu taleb müyesser olmadığı hıynde kutbun sûreti olan sultāna mürâcaat olunur. El-hâsıl talebde evlâ a'lâdan talebdir, ednâdan değil. Ve mahlûkāt içinde a'le'l-küll kutb-i vücûd ve ba'dehû sultān-ı zâhirdir. Zîrâ bunların ismlerinde külliyet vardır ki külliyet ile tesallut ve tekattub etmişlerdir. Ve kutb-i vücûd her asrda bir şahsdır ki midâd-ı âlem ve nazargâh-ı ilâhîdir. Ve ondan taleb etmek fi'l-hakîka Hak'dan talebdir. Onun için halka mürâcaat lâzım gelmez. Mürâcaat fi'l-hakîka Hakk'adır. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Sultān-ı a'zam-ı zâhir ve Sultān-ı a'zam-ı bâtın** (سلطان اعظم ظاهر و سلطان اعظم باطن) : Her asrın sultānı ikidir : Biri sultān-ı a'zam-ı zâhir ve biri sultān-ı a'zam-ı bâtındır. Ve sultān-ı bâtından murâd, ol asrda irşâd için müteayyin olan kimsedir ki herkese lâzımdır ki onu arayıp bulup mübâyaa eyleye. Tâ ki mübâyaa-i suveriyye ve ma'neviyye ile zü'l-yedeyn ola ve şeref-i âlî bula. Ve o makūleyi sebb etmeye ki dîn ve dünyâsında zarar çeker. Ve dînen istidrâc üzerine olduğu sûrette bi'l-âhare halâs olmaz. Ey mü'min, aceb sırr-ı ilâhîdir ki sana ibrâz olundu ve ifâde kılındı. Eğer sen bu işâretle amel kılarsan meyte-i câhiliyyetten kurtulursun ve kabre duhûlün vaktinde sündüs-i istibrâk döşenip misk ü anberle örtülürsün. Ve âhirette mîzân-ı zeheble tartılırsın. Ey sâlik ! Bedende sultān rûh-i revânın ve akl vezîrin ve nefs-i mutmainne hândânın ve kuvây-ı bâtıne ve a'zây-ı zâhire hüddâmın ve kalb taht-gâhın ve vücûd memleketindir. Pes, sa'y eyle ki kalbini düşmân olan nefsin elinden tahlîs edesin. Ve illâ serîrsiz sultān olmaz. Ve aklını sıfat-ı maâşiyyeden sıfat-ı maâdiyye ve kudsiyyeye tahvîl eyle. Zîrâ vezîrsiz sultān olmaz. Sultān-ı bî-vezîr **[279-b]** ancak Allâh Teâlâ'dır ki onun vezîre ve muîne ihtiyâcı yoktur. Belki vezîre dahi iâneti o eder. Pes, vezîrin sultāna muîn olduğu, Hakk'ın ona muîn olmasıyladır. Ve bundan fehm olunur ki iânet bir ismden bir ismedir, yoksa müsemmâya değildir. Zîrâ müsemmâ bî-ihtiyâcdır. Ve dahi mücâhede eyle ki nefs-i emmâren levvâme ve mülhime mertebelerine vâsıl olup, ondan sonra itmi'nân ve rızâ bula. Ve itmi'nânın dahi evâil ve evâsıtına mağrûr olma, belki nihâyetine ve vusûle ihtimâm eyle. Zîrâ niceler kable'l-vusûl mürtedd olmuşlardır. Bir hânede tavukdan horoz avâzı gelse, ol hânede hayr kalmaz derler. Ya'nî fi'l-mesel iki sarıklı bir hânede olmaz derler, bu sebeptendir. Ba'zı tavuklar horoz gibi sıyâh ettikte handân olanlar onunla ferah ederler. Tâ ki kendini horoza teşbîh etmeye ve muktezây-ı cibilliyetinden men çıkmaya ki yumurtlamaktır. Senin dahi nefsin ان الله يامركم ان تذبحوا بقرة (Bakara,2/67) [Allâh size bir inek kurban etmenizi emrediyor] mûcebince zebha muhtâctır. Ya'nî seyf-i riyâzât ve mücâhede ile hevâsı gerdanını kat' edesin. Tâ ki rûh-i sultānîye muârazası munkatı' ola ve herkes haddini bile ve taaddî etmeye. Ey sâlik ! Vücûdun memleketinde böyle cihân-dâr ve şehinşâh ve mazhar-ı ism-i a'zam-ı Allâh iken taaccüb tahtından cüdâ olasın. Ve hüddâmın sana müsâade etmeyip böyle bî-fer kalasın. İsm-i a'zamdan taleb etsen sana imdâd etmez mi ?

***Sultān-ı a'zam-ı zâhire mutî' olmak:** Nasbü'l-imâm, burada imâmetten murâd, imâmet-i âmmedir. Ya'nî halk üzerine vâcibdir ki kendi üzerlerine imâm ve sultān nasb edeler. Zîrâ icmâ' ümmet üzerine vâki' olmuştur. Ve hadîsde gelir : من لم يعرف امام زمانه مات ميتة جاهلية [172] Ya'nî her asrda bir sultān nasb edip ona mübâyaa etmek lâzımdır. Ve terki câhiliyyet ve bid'ate dâirdir. Şer' ve sünnetten sonra ise câhiliyyet ve bid'at olmaz. Ve nasbın fâidesi, ihtilâl-i dünyâyı intizâma tebdîl ve zulmden nâşî olan tefrikayı adl yüzünden cem'iyyete tahvîldir. Ve emvâl ve harem ve zürriyyeti sıyânet ve bu cihetten fârig ve âzâde olup, dîni ikāmettir. Pes, çünki ikāmet-i ahkâm vâcibdir. Ona vesîle olan nasb-ı sultān dahi vâcibdir. Zîrâ zikr olunan ma'nâ her mevzı'da bir serdâr veyâ fi'l-cümle bir şevket ehli muhtâr nasb etmekle olmaz. Belki kapısı mükemmil ve asker ve esbâbı ve cihât-ı sittin ve ekâlîm-i seb'anın himâyesine akder ve akvâ bir müreccah ve mufaddal ve müşekkek kimse lâzımdır. Nitekim Tālût hakkında gelir : وزاده بسطة فى العلم والجسم (Bakara,2/247) [Allâh ilimde, cisimde ona büyük bir üstünlük verdi] Ya'nî halkın nazarı zâhiren ve bâtınen iki nesneyedir. Havâssın nazarı sultānın nazarı, sultānın ilm-i vâfirine ve kemâl-i bâtınınadır ki fi'l-hakîka heybet ona menûttur. Ve avâmın nazarı, tūl-i kāmet ve azm-i terkîbedir ki zâhirde uzmet ve celâlet ona merbûttur. Pes, sultānda ikisi dahi lâzımdır. Ve ilm-i kâmil ve re'y-i

[172] - Ahmed b. Hanbel, IV, s.96.

tâmmı müsted'î ve re'y-i tâm dahi emvâl ve hazâini müstelzimdir. **[280-a]** onun için Allâh Teâlâ buyurur : والله يؤتى ملكه من يشاء (Bakara,2/247) [Allâh mülkünü dilediğine verir] Ya'nî nefs-i mülk Allâh'dan olduğu gibi, mülk-i ilm ve sâir dahi zâd-i hakdır. Onun için derler ki halk dediği olmaz, zîrâ halk câhildir. Belki Hak dediği olur. Zîrâ vücûb-i itâatte Hak Teâlâ onu kendi menzilesine tenzîl etmiştir. Ve sultān mübâh olan nesne ile emr etse, amel edene ecr gerekir. Ve sultānın ismeti lâzım değildir. Ve hadîsde gelmiştir ki صلوا خلف كل بر و فاجر [173] Ya'nî imâmın birr olduğu adl ve fâcir olduğu zulmüdür. Ve bu iki sûrette dahi iktidâ etmek gerekdir. Zîrâ imâmın nasbından olan maslahat, mefsedesine gālibdir. Nitekim derler : الناس على دين ملوكهم [İnsanlar meliklerinin dini üzeredir]. Fe-emmâ sultāna dahi lâzımdır ki ilm ve amel ile ma'mûr ve hüsn-i sîret ile makbûl-i cumhur ola. Zîrâ hadîsde gelir : كلكم راع و كلكم مسؤل عن رعيته [Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz]Ve herkes hâline göre râî olunca, hâl-i sultān nice olmak gerekdir.

Bu cihetten râhat kaydında olmak gaflettir. Zîrâ ayş ve işret ve râhat âhirettedir. Ve sultāna lâzımdır ki kesret-i asâkire i'tibâr etmeye ve illâ zelîl olur. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın azîz ismi ile tecellî eylediği kuldur. Pes, ne vechile diler ise a'dâsı üzerine gālib eyler. Ve bir sultāna murâd-ı ilâhî hayr olsa, ona bir vezîr-i sâlih halk eder. Tâ ki nisyân ettiği umûra hayrı ona tezkîr eder. Ve eğer zikrinde ve hatırında ise iânet eyleye. Ve gâh olur ki yüzünden te'yîd-i dîn hâsıl olur. Nitekim hadîsde gelir : ان الله ليؤيد هذا الدين بالرجل الفاجر [Allâh bu dini fâcir olan bir kişiyle destekler] [174] Ve sultāna sebb etmek menhîdir. Zîrâ bî-fâidedir ve kendi nefsinden gaflettir. Şol cihetten ki sultānda olan uyûb raiyyette dahi vardır. Pes, sen kendi mülk-i vücûdunu hıfz ve kuvây-ı bâtına ve a'zây-ı zâhirene zabt ve siyâset ettin mi ki âfâtta olan uyûba nazar edersin. Velâkin eğer şurûtu bulunur ise sultāndan kelime-i hakkı ketm etme ve rıfkla ifâde eyle. Zîrâ a'zam-ı cihâddır. Ve hadîsde gelir : انما اخاف على امتى الائمة المضلين [Ümmetim için saptırıcı önderlerden korkarım][175] Mudilleden murâd, ehl-i hevâ ve şehvet ve erbâb-ı müdâhene ve ashâb-ı fitnedir ki zâhir ve bâtında sâlik-i dîn olanlara rehzen olmuşlar ve şeytanat mertebesin bulmuşlardır. Ve selâtîn-i a'sâr ve vükelây-ı emsârda dahi ol denli kuvvet ve meleke-i temyîz yoktur ki ol makūleleri ta'zîb etmeyeler. Ve zecr ve siyâset edip vücûdlarını aksây-ı arza teb'îd ve belki katl ile nikâl âzâde edeler. Bu fesâddan şimden sonra allâhu a'lem necât yoktur. Belki tekārüb-i zamân olmak **[280-b]** hasebiyle zamân-ı mehdîye dek muttasıldır.

Ve sultān zıllu'llâhdır ki kutbun nâibidir. Pes, aktâb olanlar niçin tahta oturmazlar ve halkın işini adlle bitirmezler deme. Zîrâ eğerçi derler ki, النائب كالقاضى [Nâib kadı gibidir] Velâkin vezîr şeref-i sultānı nerde bulur ve kul nice pâdişâh olur. Ve âmmenin huzûr-i kutba gelmeğe iktidârları yoktur. Belki onların mısdâk-ı hâli bu hadîsdir ki : فى ارضه ينتقم به ثم ينتقم منه الظالم عدل الله [Zâlim, Allâh'ın yeryüzündeki adaletidir. Onunla intikam alır sonra ondan intikam alır] Ve yine gelir : كما تكونون يولى عليكم Ya'nî vâli-i velâyetin vechi adl ve muâmele-i zulm vücûdu hâl-i raiyyete tâbi'dir. Kutb sana ne vechile muâmele-i lutf eylesin ki kahra müstehak ve sezâsın. Ve senden cerîmeyi nice afv eylesin ki mûceb-i cezâsın. Gel imdi evvelâ sultān-ı a'zam dîvânına bir vesîle bul. Ondan sonra sıdk-ı hizmet yüzünden mukarreb ol. Zîrâ hadîs-i kudsîde gelir ki, نوال خيرات مقرب حق dır. Ya'nî Hakk'a takrîb eder. İşte bu ma'nâ bezl-i sıfâta göredir. Ve eğer bezl-i zâta dahi kādir isen, kurbun vusla ve vuslun hakka ve hakîkate müeddî olur. Ve nefsin sağ ve sol mülâhazası kaydından kurtulur. Ve ayn-ı vahdette kesretten halâs olursun. Ve şeyh ve mürîd ve tekye ve vezâyif vartasından necât bulursun. Bu fakîr hakkının emr-i hakka tâbi' olup ihtiyârı terk etti ki bu a'sârda mahcûblara ganî aceb ekledi. Ve esmâ biribirine tedâhül ettiği ve tekārüb-i zamân olup ma'nây-ı ilâhî ne olduğu bilinmedi. Gel feresden nüzûl eyle, hâke düştüğün zamândır. Zîrâ bu hareketle menzile eremezsin. Gel saltanatı terk eyle ve tâc-ı hilâfeti ko. Zîrâ kul olacağın demlerdir. Şimden sonra seni ta'zîz ve te'yîd edecek kimlerdir. Ey çok ibret gördün fe-emmâ neden a'mâ oldun. Ne düşersin anâsır çukurlarına, aslâ basîretin yok mu? (İsmâil Hakkı k.s)

***Sülûkün evveli ve âhiri:** Sülûkün evveli intibâh-ı kalb, âhiri ba'de'l-vüsûl bekā-bi'llâhdır. Ya'nî seyr-ani'llâhdır. Sülûkün evveli mevâlîd ve anâsırdandır. Ondan tabîiyyâta ve ondan ervâha ve ondan ceberûtadır ki âlem-i sıfâttır. Ve ondan âlem-i lâhûtadır ki âlem-i zâttır. Çünki sâlik ان الله يامركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها (Nisâ,4/58) [Allâh size, emânetleri ehline vermenizi

[173] - Dârimî, Salât, 63; Aclûnî, II, Hadis no: 1744.
[174] - Buhârî, Cihâd, 182/ Megâzî, 38; Müslim, İman, 46; İbn Mâce, Fiten, 35; A b. Hanbel, III, 309.
[175] - Müslim, İmâret, 170; Ebû Dâvud, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 32.

emrediyor] mûcebince vakt-i nüzûl-i evvelde telebbüs eylediği libâslardan tecerrüd ede ve emânâtı mahalline tâdiye eyleye. Ve sırr-ı mücerredin Cenâb-ı Hazret'e mülâkât vakti gele. Melâikey-i nûriyye istikbâl edip müjde ve tehniye edeler. Ve onu Hazret-i Zât'a i'zâz ve ikrâmla idhâl eyleyeler. Ve ol makām-ı âlî makām-ı hüviyyet olmakla onun zikri yâ "hû" veyâ "men hû" veyâ "men lâ ilâhe illâ hû" dur. Aktāb bu vechile zikr ederler. İşte bu mertebeye "tahlîl" derler ki makām-ı ev ednâdır. Ve ba'dehû eğer kābe kavseyne nüzûl-i sânî mukadder olup nüzûl eder ise, makām-ı farka gelir ki makām-ı halkdır. Velâkin bu nüzûl min ba'di ona hicâb olmaz. Belki kābe kavseyn ile ev-ednâ bir olur. Ve zevk ve lezzeti bundan sonra bulur. Ve irşâd-ı nâs **[281-a]** bu ta'kîde menûttur ki makām-ı celvetîdir (cîmle). (Hakkı Efendi)

***Sülûkün evveli, sâlik-i meczûb ve meczûb-i sâlik(سالك مجذوب و مجذوب سالك):**

Evvelâ bezl-i vücûd ve sâniyen feth-i ilâhî gerekdir. Buna sâlik-i meczûb derler. Aksine meczûb-i sâlik derler. Mutlakā meczûb olmak ise, sülûkü nefy etmez. Belki cezbeden sonra dahi sülûke muhtâcdır. Tâ ki tertîb üzerine etvârın esrârı muhakkık ola. Zîrâ bir nesneyi dûrdan görmekle kadem-be-kadem yürüyüp seyr etmek bir değildir. Belki basar ile kadem berâber gerekdir. Meselâ, meyhâne kapısı önünden mürûr ederken içerde olan hamrin râyihasından mest olmak, nûş edip bi'l-fi'l mest olmak gibi değildir. Böyle fehm eyle ki âlem-i hayâl âlem-i hiss gibi değildir. Ya'nî gerekdir ki kemâl-i insânî taayyün-i hâricî mertebesin bula, yoksa hayâl mertebesinde kalmaya. Zîrâ rü'yâda sultān olmak, bi'l-fi'l hâricde saltanatı müstelzim değildir. Süllâkın ekseri bu berâzihde kalmışlardır ve menzil-i maksûde vâsıl olmamıştır. Fe'fhem.

Ma'lûm ola ki, sülûkden murâd, âlem-i esfelden âlem-i a'lâya urûc edip ma'nâda kat'-ı avâlim ve menâzildir. Yoksa Hak Teâlâ cihât ve zamândan ve mekândan münezzehdir. Ammâ zâtıyla ve ilmiyle cemî' eşyâyı muhîttir. Ve Hakk'a yol yok iken, sülûkün ma'nâsı nedir. Tarîkatten murâd, kalbden Allâh'a seyrdir. Zâhiren ve bâtınen mevâni'i kat' eylemeklik ile. Ve Allâh'a giden, evvelâ hiss-i Âdemîdir, tevfîk-i ezelî sebebiyle. Sâniyen akl olur. Şol akl ki Rasûlullâh buyurur : العقل نور فى القلب يفرق بين الحق والباطل Akl-ı maâş değil. Ve ba'dehû nûru'llâh ile gider. Velâkin her sâlik nûru'llâha yetişip tekmîl-i sülûk edemeyip vusûl-i ila'llâh hâsıl edemez. Kimi hiss makāmında ve kimi akl makāmında mahcûb kalıp, binde biri tahsîl-i kemâl-i ma'rifet ile vâsıl-ı ila'llâh olmaz. Zîrâ hiss-i hayvâniyeleri gālib olup, şöhret-i dünyâya mâil olup akılları dahi akl-ı maâşa mübeddel olmakla evc-i rif'atten âlem-i süflâya nüzûl etmişlerdir. Ammâ hidâyetu'llâha mazhar olanlar tarîk-i Hak'da geyret edip münkir ve mutaassıbların ağvâsına bakmayıp ve kimseden âr eylemeyip, bilmediklerini ehl-i kemâlden tahsîl edip, ma'rifet-i bâlâya ve saâdet-i uzmâya erişip seyr-i ila'llâhdan seyr-i fi'llâha yetişip, makām-ı kavseyn ev-ednâ sırrına vâkıf olup, müflihîn zümresinden olur.

Pes, imdi vâsıl-ı ila'llâh olan tāifeden biri ehl-i tasavvuf ve biri ehl-i vahdettir. Tāife-i ehl-i tasavvuf demişler ki, sâlikden Hüdâ'ya yol yoktur. Zîrâ Zât-ı Bârî nâ-mahdûd ve nâ-mütenâhîdir ve evveli ve âhiri yoktur ve bir bahr-i bî-pâyândır ve zerrât-ı mevcûdâtı muhîttir. Ve tamâmet-i âlem onun azameti yanında bir bahr-i muhîtten katredir. Belki dahi kemterdir demişlerdir. Ve ehl-i tevhîd demişler ki, sâlikden Hüdâ'ya yol yoktur. Zîrâ hakîkatte vücûd-i Hak'dan gayrı vücûd yoktur. Cemî' mevcûdât zıll ve hayâldir. كل من عليها فان (Rahmân,55/26) [Yeryüzündeki herşey yok olucudur] mûcebince ancak vücûd-i bâkî hakdır. İmdi vücûd-i Âdemî ârızî bir nesnedir. Kemâ kāla'llâhu teâlâ : ونحن اقرب من حبل الوريد (Kâf,50/16) [Biz ona şah damarından daha yakınızdır] **[281-b]**ve bu seyr-i sülûkde esfâr-ı ma'dûd îrâd ederler.

***Sefer-i ilallâh ve Sefer-i lillâh ve Sefer-i alallâh ve Sefer-i maallâh ve Sefer-i fillâh ve Sefer-i anillâh (سفر الى الله و سفرلله و سفر على الله و سفر مع الله و سفر فى الله و سفر بالله و سفر عن الله) :** Ba'zılar dörde kasr etmişlerdir ki, sefer-i ilallâh ve sefer-i alallâh ve sefer-i fillâh ve sefer-i anillâhdır. Ve sefer-i ilallâh, vech-i vahdetten hücüb-i kesreti ref' eylemekden kinâyettir. Ve sefer-i alallâh, vücûh-i kesretten hicâb-ı vahdeti ref' eylemekden işârettir. Ve sefer-i fillâh ahadiyyet-i ani'l-cem'de olan zıddeyn ki zâhir ile bâtındır. O kayd-ı zevâlden ibârettir. Eğer seyr-i fillâhdan suâl olunur ise, ona nihâyet yoktur. Onun menâzili ve makāmâtı bî-şümârdır. Ve sefer-i anillâh inde'r-rücû' ani'l-hakki ile'l-hak, makām-ı istikāmette ayn-ı vahdeti sûret-i kesretten ve sûret-i kesreti ayn-ı vahdetten isbât ve irşâd-ı ibâd ile müstedâm-ı fi'l-makāmdır. Kemâ kālallâhu teâlâ : فاستقم كما امرت (Hûd,11/112) [Onun için emrolunduğun gibi dosdoğru ol!] ondan ibârettir diye buyurmuşlardır. (Süleymân Zâtî halîfe-i İsmâil Hakkı)

***Sülûk ilm-i bâtındır :** İlm-i bâtın nefsi bilmekdir. A'mâl ve ahlâk ve i'tikād ve ef'âl ve akvâl ve harekât ve muâmelâttan rızâu'llâha müteallik olanı ahz edip, hilâf-ı rızâ olanı terk cihetiyle. Bu

takdîrce ilm-i zâhir ilm-i bâtına muvâfık oldu. Ol eclden buyurdular ki باطن يخالفه ظاهر فهو باطل كل [Her bâtın ki zâhir ona muhalif olursa o batıldır] Hakk'ın rızâsı ve adem-i rızâsı şerîatte sekiz mesele ile bilindi : Farz, vâcib, sünnet, müstehab, mendûb, mübâh, mekrûh, harâm. Altısı ile amel rızâya muvâfıkdır. İkisinden ihtirâz lâzımdır. Hakku'l-insâf bunları âlim ve muktezâları ile âmil olup, ya'nî bunlar ef'âl-i mükellefînden olmakla altısını işlemek ile rızâ hâsıl olduğu gibi, mekrûh ve harâmı işlememekle rızâ hâsıl olur. Amelinde muhlis olan kimse tezkiye-i nefs peydâ eder, lâkin tasfiye-i kalb hâsıl edemez. Evvelâ bir Âdem bunları cümle cüz'iyyâtı ile ihâta ve her biri ile amel mümkün değildir. Zîrâ ba'zı kere hîle-i nefs zuhûr edip harâmı farz sûretinde gösterir. Ammâ ilm-i bâtına sâlik olanlar imtisâl-i emr-i şeyh ve iştigâl-i zikr ile tezkiye-i nefs hâsıl eyledikleri gibi, tasfiye-i kalbe dahi nâil olurlar. Zîrâ suver-i eşyâdan her sûret ki vardır, sâlikin birer sıfatına alâmet olmuştur. Gerek mezmûme ve gerek memdûha. Lâ-cerem mezmûmeyi terk ve memdûhayı ahz ile teşvîş-i hâtırdan kurtulup, cem'iyyet-i dil hâsıl ederler. Bunları görmeğe keşf ve müşâhede derler. Görüp ve bilip ve beynlerini temyîz etmeye ilm-i keşf ve ilm-i müşâhede derler. Ya'nî zâhirde olan ahlâk-ı hamîde bâtında olan tayyibâta işârettir. Pes, zındıkların sûrete ne i'tibâr, bizim bâtınlarımız ma'mûrdur dediklerine i'tibâr olunmaya. Evvelki, dervîşin sıfatı olan mezmûmeyi terk ve ikinci, mürşîdin hâli olan memdûhayı ahz etmekdir. Bu zikr olunan sûretler nevm hâlinde görünür ise, "vâkıa" ve "rü'yâ" ve "terkîb" derler. Ve her birini münâsibince edâya "ta'bîr" derler. Ammâ esnây-ı teveccühde sâlikin hâtırına sûretsiz ma'nâ cihetiyle bir hâtıra hutûr eder ise, ol hâtıraya "tefe'ül" ya'nî "fâl-i hayr" derler. Münkirâttan ya'nî fenâ şeylerden olur ise, ol hâtıraya "kabz" derler ki tutulmakdır. Lâzım ve müstahsenâttan olup kendine safâ verir ise, "bast" derler ki **[282-a]** açılmakdır. Hamd ile ziyâde olur. Bu mertebeye "makām-ı sâlik-i gayr-ı meczûb" derler. Onların bundan a'lâ makāmları yoktur. Mertebe-i ubûdiyyet bu derecede tamâm olur. Onlar bûy-i vuslatı kokmadılar ve bâb-ı muhabbeti açıp kitâb-ı aşkı okumadılar. Bunlar her bâr hicâb-ı nûrânî ile mahcûblardır. Onlara "firdevsiyân" derler. Ve bu ilm-i bâtında ilm-i muhabbet mektûbdur. Feth olur ise, inâyetten sâlike bir kapı açılmış olur. Zîrâ ilm-i bâtında ilm-i şerîat gibi edeb lâzımdır. Ol cihetten الطريقة كلها ادب [Tarîkatın tamamı edebdir] buyurulmuştur. Ednây-ı edebi terk ile sâlik muâheze olunur. Ammâ muhabbete endâze yoktur. Mahbûb ne yüzden tecellî eder ise zarûrî muhabbet ol tarafa meyl eder. Gerek celâl olsun ve gerek cemâl olsun. الضرورات تبيح المحظورات [Zarûretler mahzûrâtı mübah kılar] onun makāmı olup, muhabbeti yüzünden zuhûr eden zellât ve seyyiâtı ma'zûr ve ma'füvv olup رفع الخطاء والنسيان عن امتى zeylinde dâhil olur. Bu mertebeye vâsıl olan sâlik, bi-avnillâh isyân ve hatâdan mahfûz olur demekdir. Yoksa isyân etmek zarar vermez demek değildir. Eğer muhabbet ifrâta varır ise derd olur, sâhibine "ehl-i derd" derler. Bu bir belây-ı mûsil-i's-saâdedir ki giriftâr olmayan bilmez. من لم يذق لم يعرف [Tatmayan bilmez] Sâhibini iki cihân sevdâsından fârig kılıp mübtelâsından gayrının fikrini komaz. Dervîşâne uzlet ve tenhâ yerlerde halvet ve halkın kârlarından ve sohbetlerinden nefret ol zamânda yüz tutar. Ve bu derd gönüllerde mâdde peydâ eder. Ba'zısını sükûta müdâvim kılar ve ba'zısını hây-i hûya mülâzım eder. Ve ba'zısını seyyâh eder gezdirir. Ve ba'zısını pür-celâl eder ve ba'zılarını cemâl-i mukayyede mübtelâ eder. Ve ba'zılarını tekye tekye yeldirir. Ve ba'zılarını feryâd ile halka bildirir. El-hâsıl, حسنات الابرار سيات المقربين [Ebrârın sevapları mukarrabînin günahlarıdır] şânlarında buyurulup her ne işleseler ol derd ile makbûl-i hazret olur. Ve bu ilm-i derdde ilm-i aşk mahtûmdur. ختامه مسك (Mutaffifîn,83/26) [Sonunda misk gibi kokar] fehvâsınca eğer feth olur ise sâlike gāyette terakkî olup saâdet terdebânını bir kadem dahi urûc eder. تحرق ماسوى المحبوب العشق نار Aşk bir ateşdir ki mahbûbdan mâ-adâsını yakıp kül eder. Kendini dahi bilmez. Ol vechile dosta yol bulur. İkbâli dâim zâta olur. Mezâhirden el çeker. Ol kadar yanar yakılır ki aklı ve ilmi dahi yanıp ma'şûkunu ve ma'şûkuna tālib olduğunu dahi unutup hemân bir yanmak kalır. Ol mertebeye, "hakka'l-yakîn" derler. Zevk-i bîrûnun ki vuslattan ibârettir eğer sâlik ol zevk ile mest-i bî-hôdluğa yüz tutar ise ona "âlem-i istiğrâk" ve "makām-ı istihlâk" ve "cem'-i sırf" ve "dâire-i bîzbân" derler. Bu makāmın netîcesi fenâfillâhdır ki ona "âlem-i lâhût" derler. يولد مرتين لن يلج ملكوت السموات من لم [Kişi iki kere doğmadan, gök melekleri sidreyi geçemez] Ve bu makāmın sâhibleri bî-şuûr ve bî-ilmdir. Ve nisyân-ı küll ya'nî hak'dan gayrıyı unutmak bu dâirede zuhûr eder. موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden önce ölünüz][176] bu makāma işârettir. Ve bunlar bu menzilde mükellef olmazlar. Vücûdları bîmâr şekl ya'nî hasta şekl olup harekete mecâlleri olmaz. Ve bunlar kendi âlemlerinde çok temâşâ ederler. Galebe-i zevkden nâşî beyâna kādir olmazlar. Ya'nî kemâl-i istiğrâkda olmakla mükellef olmaz fe-emmâ aklı başında oldukça sükūt-i teklîfe

[176] - Hâkim, **Müstedrek**, IV, 312; Beyhâkî, Şuabü'l-İman, VII, 352; Aclûnî, II, s.290.

mecâl yoktur. Ve bu makāma, "seyr-i fillâh" ve "şuhûd" ve "vusûl" dahi derler. Vücûd-i beşeriyyelerinden **[282-b]** bi'l-külliye fânî olup, vücûd-i hakkānî ile bu âleme irşâd için teveccühlerine "bekā billâh" derler. Ve ilmlerine irfân derler ve hâllerine cezbe derler. Eğer cezbe ile kendilerine meskenet ve tevâzu' zuhûr eyleyip irfânları hasebiyle nefslerinde bî-vücûd ve Hak'la mevcûd olduklarını bilip Hak Teâlâ kendilerine sıfât-ı subûtiyyesiyle âlet olup, görmeleri ve işitmeleri ve işlemeleri Hak ile olup, Hak'sız kendilerini ve cümle âlemi ma'dûm-i sırf bilmişler ise ona "makām-ı tıfliyyet" ve "menzile-i acz ü fakr" ve "mertebe-i kurb-i nevâfil" derler. ليس فى الدار غيرى [Evdeki benden başkası değildir], سبحانى ما اعظم شانى [Kendimi tenzih ederim, şanım ne yücedir!], الفقير لا يحتاج الى الله [Fakîr Allâh'a ihtiyaç duymaz], ليس فى جبتى سوى الله [Cübbemin içinde Allâh'dan başkası yoktur], الفقر فخرى [Fakirlik övüncümdür] bu makāmdadır. Ve eğer cezbe kendilerine şecâat verip yüzlerinde mehâbet ve sohbetlerinde halâvet ve nutklarında isâbet v nazarlarında isti'lâ zuhûr eylemiş ise, onlara "sâhib-i tasarruf" ve "zû kuvve" derler. Ve nutklarına "intāk-ı hak" ve "melâm-i mutlak" derler. Eğer nazarlarına dûş olan nesne tebeddül ve tagayyür kabûl eder ise, "nazar-ı inâyet" derler. Ve makāmlarına "racüliyyet" ve "hurriyet" ve "bülûği tâm" ve "kurb-i ferâiz" derler. Zîrâ bunlar Hak Teâlâ'nın sıfât-ı sübûtiyyesine âlet olup, Hak Teâlâ ne işlese bu ehl-i saâdetlerin yüzünden işleye. Zîrâ bunlardan zuhûr eden, kendilerinin değildir, cümle Hak'dandır. وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın fakat Allâh attı], قل كل من عند الله (Nisâ,4/78) [De ki:"Hepsi Allâh tarafındandır"] bu makāma işârettir. Bu makāma "makām-i cem'i'l-cem'" ve "bekā ba'de'l-fenâ" dahi derler. Ve bu menzil sâhiplerinin irfânlarına "ilm-i ledün" derler. İlm-i ledün demek ilm-i kurb demektir. Ya'nî ilm-i zât-ı mutlaktır. İlm-i hakîkat dahi derler. Ve bu ilm, ilm-i ubûdiyyetin ve ilm-i şerîatin ve muktezây-ı ukūl-i melâike ve ins ü cinnin tamâm-ı hilâfı düşmüştür. الرحمة وظاهره من قبله العذاب فضرب بينهم بسور له باب باطنه فيه (Hadîd,57/13) [Ve aralarına, kapısı olan bir sur çekilecektir; içinde rahmet, dışı ise azab olacaktır] âyet-i kerîmesi ilm-i ledünnü işâret eyleyip, ahâlîsi olan fukarâ ve dervîşâna ve meşâyih-i ülü'l-ihtirâma nihâyet-i mertebe hasb-i hâl olup gāfil ve münkirîne ilâ tahte's-serâ mezemmet olmuştur. Zîrâ bu ilm dâhilinde olan ayn rahmet olup, her ne kadar zevk-i vecdânî ve kurb-i sultān olduysa da. Lâkin hâricde olan gāfillere ziyâde azâb-ı nâr ve nirân ve bu'd ve hüsrân ve tuğyân görünmekle visâl-i yârdan dûr ve makāsıd-ı dünyâ ümniyyelerine mağrûr oldular. Ol cihetten buyurdular ki, akl bu yolda kûtâhdır ve naklin fâidesi yoktur. Ve müşâvere dahi bu bâbda memnû'dur. Müşâvere, min-vechin ma'lûm olan şeyde olur.

Li-muharririhî :

Muvahhid kanda kîm baksa ayân ender ayân sensin,
Gözünden ehl-i inkârın nihân ender nihân sensin.

***Sülûk-i zâhidân ve Sülûk-i âşıkān** (سلوك زاهدان و سلوك عاشقان) :* Zâhidlerin sülûkü, tarîk-i âhirete ve cennete ve derecâta ve hûr ü gılmâna ve emsâlinedir. Ve âşıkların sülûkü Hakk'a ve rü'yet-i dîdâra ve tecelliyâta ve emsâlinedir. Zâhid âşık olmaz velâkin âşık zâhid olur. Şu kadar vardır ki insân Hakk'a vâsıl olduktan sonra dünyâdan ona zarar gelmez ve elinde ba'zı eşyâ bulunsa zühdüne mâni' olmaz. Zîrâ kalbi ile terk ehlidir. Ve'l-hâsıl sülûk ehlinden niceleri kat'-ı râh edemeyip **[283-a]** ve tertîb üzerine geldikleri yola gidemeyip, kimi mevâlîd ya'nî âlem-i mülk bâğına bend ve kimi anâsır çâhına efkende ve kimi tabîiyyât mertebesinde beste ve kiminin dahi âlem-i ervâha vusûlde pây-ı hareketi şikeste olup, her biri bir rehzen yüzünden helâk olmuşlar ve bir berzah içinde kalmışlardır. Zîrâ cemî' berâzihden ubûr ile mevsûf bir mürşîd-i kâmilin irşâdına mevkūfdur. Ma'lûm ola ki, mezâhirde "mu'tasım bi-hablillâh" olmak dediklerinin ma'nâsı oldur ki kitâb ve sünnet ile âmil olup, sâlikin zâhirinde zerre kadar şer'-i şerîfe muhâlif vaz'ı olmaya. Nitekim kutbü'l-muvahhidîn Mevlânâ Alâaddîn Efendi (k.s.) buyururlarmış ki : Tâlib-i sâdıka lâzım olan oldur ki dâimâ cismi ile şerîatte ve akl ve rûhu ile tarîkat ve hakîkatte olup, sırrı ile bilâ-keyf vuslatta ola. (Hakkı Efendi)

***Sülûk ve Sâlik** (سلوك و سالك) :* Ma'lûm ola ki, sülûk lugat-i arabda, "reften" ma'nâsınadır ki gitmekdir. Ve sâlik mutlakā gidicidir ki acem ona "revende" der. Nitekim geliciye "âyende" der. Sülûk gerek âlem-i berde seyâhat olsun ve gerek âlem-i bahrde ve gerek âlem-i zâhirde sefer olsun ve gerek âlem-i bâtında olsun. Ammâ ıstılâh-ı ehl-i tarîkat ve erbâb-ı hakîkatte bu sülûk reft ve seyr-i mahsûsdur ki cehlden ilme ve ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye ve kendi vücûdundan vücûd-i Hakk'a harekettir. Ya'nî âlem-i ervâhdan beri güzer ettiği merâtib-i vücûdda ilm ve nuût-i

kevniyye ve ilâhiyye ile ittisâf ve cemî'-i i'tibârât ve cümle-i taallukāttan ve belki kendi nefsini ihsâsdan fenâ-i küllî ve Hak ile bekā-i zâtî lâzımdır ki sülûk mükemmel ve küll-i makāsıd muhassal ola. Pes, sâlik muhassil ve sülûk tahsîl ve kezâ sâlik mücâhid ve sülûk mücâhede ve kezâ sâlik nâfî ve müsbet ve sülûk nefy ve isbâttır ki kendini ya'nî benliği ve mâ-sivâyı nefy ve vücûd-i Hakk'ı isbât edip âlem-i taayyüne göre sûret-i tevhîd olan "lâ ilâhe illallâh" ve âlem-i lâ-taayyüne göre hakîkat-ı tevhîd olan "lâ mevcûde illallâh" sırrıyla kāim ve bu istiğrâk ve ihâta üzerine dâim olmaktır ki evveli sülûk ve âhiri vusûldür. Ve bu ma'nâdan ötürü demişlerdir ki : خطوتان وقد وصلت [İki adım atsan, muhakkak ulaşırsın] Nitekim nazm-ı fârisîde öyle gelir.

Nazm :

هرچه بینی نیك بین بـا این و انت کار نیست
یك قدم بر نفس خود نه وان دیکر در کوی دوست

Ya'nî menzil-i ilâhî iki hatvedir ki biri mâ-sivâdan i'râz ve biri hakk-ı mutlaka ikbâldir. Lâkin bu esnâda zâhirde rehber gerekdir ki mürşîd-i kâmildir. Ve bâtında muîn lâzımdır ki aşk-ı pâkdır. Pes, aşk-ı ilâhî beyne'n-nûreyn bir nârdır ki mâ-sivâsızdır. Onun için makām-ı aşk ve şevk ve muhabbetten hissemend ve halâvetinden behre-ver olmayanlar lezzet nedir bilmezler. Ve dünyâdan bî-mezâk çıkıp giderler. Ve böyle bî-mezâk olanların nâle ve riyâzetlerine i'tibâr yoktur. Ya'nî ahlâkullâh ile tahalluk gösterip ruhbânlık ederler. Zîrâ aslü'l-usûl olan ma'nâ fevt olmuştur. Belki ifrât-ı riyâzât ile kendi nefslerine yok yere azâb ederler. Âşıka ise dünyâ ve âhirette azâb yoktur. Demişlerdir ki : Sırr-ı ma'rifet, ayn-ı riyâzettir. Ve riyâzet tahsîn-i ahlâk veyâ tasfiye-i mahall içindir ki ma'rifete vesîle ve feth-i bâb-ı tecellîye **[283-b]** derîçe (pencere) dir.

Binâen-alâ-hâzâ, ma'rifetullâh kemâl üzerine olmayınca, ifrât-ı riyâzete hâcet kalmaz. Ve ba'zı riyâzât vardır ki semeresi olmaz ve olsa dahi makāsıddan değildir. Riyâzet-i felâsife gibi. Pes, sâlik de tarîki üzerine taleb lâzımdır. Zîrâ Kur'ân'da gelir : وابتغوا اليه الوسيلة (Mâide,5/35) [O'na yaklaşmaya vesîle arayın] Ve bundan fehm olundu ki sülûk dedikleri talebdir. Ve matlûb-i hakîkî Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ tālib matlûbu ta'yîn etmedikçe talebi sahîh olmaz. Ve illâ mechûl ve mübhemi taleb lâzım gelir. Ve talebde dahi zâhiren ve bâtınen esbâb-ı muayyene gerekdir. Zâhirde olan esbâb minhâc-ı sünnet üzerine ameldir. Ya'nî şâri'den vârid olduğu vasf üzerine amel ve mukārenet-i muallim ve şeyhdir. Ve bâtında olan, îmân ve ihlâs ve ihsândır. Zîrâ îmân me'mûrun-bihdir ki asl-ı saâdâttır. Ve ihlâs ve ihsân îmânın levâzımındandır ve onlarla mukayyeddir. Nitekim Kur'ân'da gelir : مخلصين له الدين (Beyyine,98/5) [Dinlerinde Allâh'a karşı samimi] Ve yine gelir : وهو محسن (Nisâ,4/125) [İyilik yaparak] Ve ednây-ı ihlâs tevhîd-i şerîattır ki "lâ ma'bûde illallâh" dır. Ve a'lâsı tevhîd-i hakîkîdir ki "lâ mevcûde illallâh" dır. Ve ednây-ı ihsân şuhûd-i hayâlî ve a'lâsı şuhûd-i sırrîdir ki bilâ-takyîd vech-i mutlaka nazardır. El-hâsıl bu şurût bulunan sülûk hâl ile olmuş olur. Zîrâ ilm-i mücerred ile sülûk olmaz. Ya'nî bir kimse ilm yüzünden cemî' makāmâtı bilse velâkin ilm ona ayn ve zevk ve hâl olmasa ona sâlik denilmez. Belki ehl-i ilm ve ehl-i ıstılâh derler. Ya'nî her bildiği kendine ayn olmalıdır. Ya'nî her ne kadar Mekke-i Mükereme'yi gözümüz ile görmedik ise de aynı görmüşlerden ziyâde yakîn hâsıl ettik deyip mücerred bilmekde kalmamalıdır. İlmi ayn oldu demek budur. Ya'nî mertebe-i ayna gelmelidir.

Ve sülûk evvelâ, bir amel-i meşrû'dan amel-i âhara intikālidir ki her biri vechi'l-kurbe olmak şarttır. Gerekse ol amel fi'lden fi'le olsun ve gerek terkden terke olsun ve gerek fi'lden terke olsun ve gerek terkden fi'le olsun. İşte bunlar dört mertebedir ki onlar için hâmis yoktur. Ya'nî sâlik-i sûret (yolcu) menzilden menzile intikāl ettiği gibi, sâlik-i hakîkat dahi ilmden ilme intikāl eder. Velâkin ol amel nefs-i fi'l olmak lâzım gelmez. Belki gâh olur ki terk sûretinde bulunur. Meselâ, öğle ve ikindi ve yatsı namâzlarının evvel sünnetlerini terk eden şimdi kılmağa devâm eylese terkden fi'le gelmeğe misâldir. Ve bir nâ-meşrû' fi'l işler iken onu işlememek, fi'lden terke gelmeğe misâldir ve kıs alâ hâzâ. Zîrâ gerekdir ki sâlikin evkātı, emr-i meşrû'u veyâ nehy-i meşrû'u istîâb eyleye. Ya'nî sâlik müddet-i ömründe cemî' evâmir-i şer'iyyeye imtisâl ve nevâhi'-i şer'iyyeden ictinâb eyleye. Tâ ki vakti bilâ-amel güzer eylemeye ve fi'l vâcib ve mendûba taalluk eder. Terk harâm ve mekrûha taalluk ettiği gibi. Zîrâ tarîk-i havâsda mübâha taalluk olmaz ki mübâh onlara göre mahz-ı imtihân-ı ilâhîdir. Meğer ki zarûriyyâttan ola. Ya'nî sâlikîne gerekdir ki zarûriyyâttan ziyâde mübâhları terk eyleye. Tâ ki harâmdan uzak ola.

Ve sâniyen, bir ismden bir isme intikāldir ki terakkiyât-ı ma'rifete işârettir. Menhî isminden kerîm ismine intikāl etmek gibi. Zîrâ her ismin tahtında maârif-i kesîre ve hükm-i vefîre vardır. Ve sâlisen, tecellîden tecellîye intikāldir. Zîrâ her ma'rifet mûceb-i tecellî değildir. **[284-a]** Ve tecelliyâtın evveli, tecellî-i ef'âl ve ikincisi, tecellî-i sıfât ve üçüncüsü, tecellî-i zâttır. Ve bu üç

mertebeye tecellî-i aynî derler ki husûs ehlinin hâlidir. Ve ehl-i umûm ve ehl-i ilmi irşâda kādir olanlar bunlardır. Sâirlerin tevhîd-i tecellîsi ilmidir ki onlar mertebe-i irşâda vâsıl değillerdir. Zîrâ irşâd aynla olur, ilmle olmaz. Bu esfârda bir hâlden bir hâle ve bir makāmdan bir makāma intikāl edene sâlik dediler. Ve bu makāmâtın külliyâtı mazbût ve cüz'iyyâtı mahsûrdur. Zîrâ kâmile göre her nefesde hak ile bir kıyâm olduğu gibi, nâkısa göre bir zelle vâki' olur ve bir hatar bulunur. Ya'nî âgâhlara her nefesde bir kurbet hâsıl olduğu gibi, nâkıslara dahi gafletleri sebebiyle her nefesde bir zelle ya'nî bir bu'd hâsıl olur. Ve bu akābetten ubûra mücâhedât-ı bedeniyye ve riyâzât-ı nefsiyye lâzım olduğundan gayrı, ahvâl-i sülûke kemâ-yenbağî vâkıf bir mürşîde mukārenet lâzımdır. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Silsile-i ma'neviyye ve Silsile-i sûriyye** (سلسلهء معنويه و سلسلهء صوريه) **:** Dâire-i evliyânın silsile-i ma'neviyyesi vardır ve silsile-i sûriyyesi yoktur. Silsile dediğimiz budur ki nefes-i rahmânî birinden birine taalluk eder. Ve âhir zamâna dek bu nefes munkatı' olmaz. Zîrâ insân-ı kâmil rûh-i âlemdir. Ve rûh bedenden mufârakat etmekle beden nice fenâ bulursa, insân-ı kâmil dahi münkariz olunca sûret-i âlem dahi fenâ bulur. Ve silsile-i sûriyye dediğimiz budur ki, sırr-ı velâyet ve kutbiyyet evlâda intikāl etmez, belki müstaidde intikāl eder. Zîrâ bu mertebe sûretle kāim olmaz, belki ma'nâyla kıyâm bulur. Eğer evlâdda ol ma'nânın verâsetine isti'dâdı vâr ise fîhâ ve illâ gayrıya intikāl eder. Nitekim aktābdan biri serîr-i kutbiyyetten nüzûl ve âlem-i berzaha duhûlü vaktinde kutbiyyeti oğlu için ricâ olundukta, hitāb-ı izzet vârid oldu ki, mîrâs değildir. Pes, kutbiyyeti âhara intikāl edip oğluna dahi ba'zı ulûm-i peder verildi. Ma'lûm ola ki, meşâyihden nefes almağa ve inâbe etmeğe, "silsile-i ma'neviyye" derler. Ve bu silsile-i ma'nevî için Eş-Şeyh İsmâil Hakkı (k.s.) Hazretleri buyurur ki : "Benim silsilemden ya'nî hulefâmdan yâ sûriyye veyâ ma'neviyye bir kimse zuhûr etse gerekdir ki bilâd-ı rûm ve Anadolu'nun velâyeti onunla ihtimâm bulsa gerekdir." لله على انعامه السابق وافضاله اللاحق حمدا لا انقطاع له ولانفاد اذ هو الخالق والرازق والحمد [Allâh'ın geçmiş ve gelecek bütün nimetlerine hamd olsun. Öyle bir hamd ki kesinti ve tükenmek bilmez. Çünkü O yaratan ve rızık verendir]

***Silsile sırrı** (سلسله سرى) **:** Ey ârif-i şuûn-i hak ve ey vâkıf-ı sırr-ı mutlak ! İş bu silsile Allâh Teâlâ ile bede' olundu. Zîrâ Allâh Teâlâ mebde'-i cemî'-i kâinât ve menşe'-i cümle-i mevcûdâttır ki hubb-i zâti-i ma'nevîsi ile ism-i nûrdan tecellî eyleyip îcâd-ı âlem eylemiş ve mertebe-i nâsût-i insâna gelince tertîb-i bedî' ile tertîb kılmıştır. Ve âlem-i ibdâ'ı sûret-i mushafda ibdâ' eyleyip, akl-ı evveli süver-i tekvîniyyeye kelime-i ûlâ gibi etmiştir. Ve Kur'ân'da gelir: والقمر قدرناه منازل (Yâsin,36/39) [Aya da bir takım duraklar tesbit ettik] Ya'nî Allâh Teâlâ seyr-i kamer için yirmi sekiz menzil takdîr eyleyip tertîb-i kâinâtı dahi yirmi sekiz mertebe kıldı. Ve hurûf-i teheccî'i dahi onun üzerine binâ kılıp, adedini yirmi sekiz kıldı. Eğerçi ba'zı i'tibâr ile **[284-b]** dahi yirmi sekizden ziyâde otuz ikiye bâliğ olur. Ve insân bu yirmi sekiz menzili devr edip, noktadan harf ve harfden kelime ve kelimeden sûre olmuştur. Hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi cem' etmiştir. Bu sebepten insâna "Kur'ân-ı fi'lî" derler ki kevn-i câmi' demektir. Yoksa Kur'ân gibi gayr-ı mahlûkdur demek değildir. Zîrâ Kur'ân âlem-i cem' ve vücûbdan kelâm-ı tenzîlîdir. İnsân ise âlem-i fark ve imkândan kelâm-ı tekvînîdir. Velâkin fehm-i esrâr etmeyen nâdân, "ene'l-Kur'ân" diyen hakkında dahl eder. Ve rabbü'l-âlemînin âlem ve Âdemi halkdan murâdı, esmâ ve sıfâtını izhâr ve sırr-ı zâtını ibrâzdır. Zîrâ nokta, hurûf ve kelimât olmadıkça tafsîl bulmaz. Hak Teâlâ'nın ise bir ismi mufassal ve biri dahi müdebbirdir. Binâen-alâ-hâzâ, takdîr ve tedbîr-i ezelîsi üzere şuûnât-ı muhtelife tafsîl eylemiştir ki âlem ve ahvâl gûn a gûn âlemdir. Ve Âdem onun icmâlidir. Pes, tertîb-i kâinât maslahat ve hikmeti müştemil olmuştur. Onun için nikâh sâir nevâfil-i hayrâttan efdaldir. Zîrâ onda sırr-ı îcâd vardır. Ve îcâdda kâinât müteselsil olduğu gibi, nikâhda dahi zürriyyet zuhûruyla silsile mümtedd olur. Ve kıyâmete dek hâneler ehl-i tevhîdden hâlî olmaz. Nazar eyle ki, küffârla muhârebe olunmak i'lâ-i kelimetullâh içindir. Maa-hâzâ küffâr dahi ibâdullâhdır. Velâkin küffârın hâli şirkdir. Ve kelime-i küfr dedikleri, da'vây-ı şerîkdir. Kelimetullâh ise kelime-i tevhîd ve îmândır. Kelime-i tevhîd ise âlî gerekdir. Zîrâ vücûd-i hak hak ile vâhiddir. İmdi izhâr-ı tevhîd lâzım geldi. Bu cihetten tāife-i sûfiyye cehr ile zikr ederler. Zîrâ cehrde zikrini i'lâ vardır. Ve nikâhla ehl-i tevhîde bekā geldiği gibi, enfâs-ı tayyibenin biribirine ittisâli ile dahi bekā gelir. Çünki nikâh-ı sûrîye kāilsen, nikâh-ı ma'nevîye dahi kāil ol ki silsile-i ma'neviyyedir. Zîrâ silsile-i ma'neviyye olmasa halk-ı âlem bî-rûh kalıp hayvân gibi kalır.

Suâl olunursa ki, silsile-i ma'neviyye nedir ? Cevâb budur ki, dünyâda enbiyâ (a.s.) verese zuhûr etmekdir ki onların mîrâsları ilm-i billâhdır. Ve ol vârislere hulefâ derler ki evlâd-ı sûriyye pederleri birine kādir oldukları gibi, evlâd-ı ma'neviyye dahi enbiyâ makāmına kāim olurlar. Eğerçi nefes-i nafîs-i hakîkat vârisden vârise ve velîden velîyedir. Velâkin bu bâbda re's olan nebîdir. Bu sebepten gûyâ halef olanlar hemân nebî makūlesinden ahz-ı nefes etmiş gibi

olurlar. Onun için hadîsde gelir : طوبى لمن رانى ولمن راى من رانى [Ne mutlu beni görenlere ve beni görenleri görenlere][177] Ya'nî sırr-ı ilâhî birdir velâkin sûreti muhtelif âyinelerde zuhûr etmiştir. Pes, mürşîd ve mürebbîlerin kesretinden sırr-ı vahdet müteaddid olmak lâzım gelmez. Bu yüzden cümle-i enbiyâ ve cemî'-i evliyâ fi'l-hakîka cihet-i vâhide üzerinedir. Ve mukaddem ve muahhar geldikleri i'tibârladır ki her zaman halkı irşâda dâirdir. Ve Hâtemü'l-Enbiyâ'ya gelince sırr-ı enbiyâ nice ise, Hz. Mehdî'ye muttasıl oluncaya dek sırr-ı evliyâ dahi böyledir. (Nukile min **Silsile-i Hakkı Efendi**)

***Silsile-i Şeyh Muhyiddîn Arabî (k.s.celî) :** Hz. Şeyh Muhyiddîn Arabî (k.s. azîz)in **[285-a]** silsilelerini ve kaç kâmilden hırka ve sûf ilbâs olunduğunu zikr eder. Minhüm ya'nî onlardan eş-Şeyh Cemâlüddîn Yûnus bin Yahyâ. Şeyh bunlardan Mekke-i Mükereme hareminde müvâcehe-i Ka'bede hırka giymişlerdir. Şeyh Cemâlüddîn dahi şeyh-i vakt Abdülkādir bin Ebî Sâlih bin Abdullâh el-Geylânî yedinden giymişlerdir. Onlar dahi Abdülvâhid bin Abdülazîz et-Temîmî'den giymişlerdir. Onlar dahi Şiblî Hazretleri'nden giymişlerdir. Ve Şiblî Hazretleri dahi Ebû Kāsım-ı Cüneyd ile hem-sohbet olup onlardan ahz eylemişlerdir. Ebu'l-Kāsım Cüneyd dahi Ma'rûf Kerhî'den ahz eylemişlerdir. Ol dahi Alî ibni Mûsâ er-Rızâ'dan, onlar dahi pederleri Mûsâ el-Kâzım'dan, onlar dahi pederleri Ca'fer es-Sâdıktan, onlar dahi pederleri Muhammed el-Bâkır'dan, onlar dahi pederleri Zeynü'l-âbidîn'den, onlar dahi pederleri emîrü'l-mü'minîn Hz. Hüseyin (r.a.)den, onlar dahi pederleri emîrü'l-mü'minîn Ali bin Ebî Tālib (k.v.)den, onlar dahi Muhammedü'l-Mustafâ (s.a.v.)den ahz eylemişlerdir. Ve Muhammed Mustafâ (s.a.v.) dahi Cibrîl (a.s.)dan ahz eylemişlerdir. Ve Cibrîl (a.s.) dahi Hz. Allâh (c.c.)dan ahz eylemişlerdir. Ve Şeyh Muhyiddîn (r.a.) Şeyh Cemâlüddîn Yûnus'dan sordu ki: Cibrîl Hüdâ'dan ne ahz eylediler? Buyurdu ki : Ben dahi Abdülkādir-i Geylânî'den sordum ki ol ondan ne ahz eyledi. Buyurdu ki : اخذ عنه العلم والادب Ya'nî ondan ilm ve edeb ahz eyledi. Ve minhüm, dahi onlardan eş-Şeyh Ebî Abdullâh Muhammed bin el-Kāsım bin Abdurrahmân et-Temîmî el-Farisî, Şeyh bunların elinden hırka giymiştir. Ve Takiyyüddîn Abdurrahmân bin Meymûn ibn-i Ebu'n-nûr-i Zeyd'den dahi giymiştir.

Ve Hz. Şeyh buyurdu ki : Bu iki şeyh buyurdular ki, hırkayı Ebu'l-Feth Mahmûd bin Ahmed bin Mahmûd'dan giymişlerdir. Ol dahi Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed el-Basrî'den, ol dahi Ebu'l-Feth Şeyhu'ş-şuyûhdan, ol dahi Ebî İshâk bin Şehriyârü'l-mürşîdden, ol dahi Hüseyn bin Akārî'den, ol dahi Şeyh-i Kebîr Abdullâh bin Hakîk'den, ol dahi ceddi Ca'fer'den, ol dahi Ebû Amr ve Istahrî'den, ol dahi Ebû Türâb Nahşî'den, ol dahi Şakîk Belhî'den, ol dahi İbrâhim bin Edhem'den, ol dahi Mûsâ bin Zeyd'den, ol dahi Üveys-i Karenî'den, ol dahi Ömer bin El-Hattāb'dan ve Ali bin Ebî Tālib'den (r.a.ecmaîn) ve Ömer ve Ali (r.anhümâ) dahi Hz. Fahr-i Âlem (s.a.v.) den ahz eylemişlerdir. Ve minhüm, dahi onlardan eş-Şeyh Ebu'l-Hasan Ali bin Abdullâh bin Câmi', Şeyh bunların elinden hırka giymiştir. Ebu'l-Hasan dahi Hızır (a.s.) dan giymiştir. Ve minhüm dahi onlardan Ebu'l-Abbâs (a.s.) ki Şeyh onunla çok kere mülâkāt ve mükâlemât ve mutārahât eylemiştir.

Hikâyet: Hz. Şeyh Futûhât-ı Mekkiyye yirmi beşinci bâbda buyurmuştur ki Sâhib-i Mûsâ **[285-b]** Hızır (a.s.)ın Hak Teâlâ bu âna dek ömrünü derâz eylemiştir. Bir gün şeyhim Ebü'l-Abbâs el-Karşî bir kelâm buyurmuşlar idi. Ve onu kabûlde tevakkuf eyledim. Çün menzile geldim, bir şahıs gördüm. İbtidâ bana selâm verdi ve yâ fülân, Ebü'l-Abbâs'ın sana dediği şey'de kelâmını tasdîk eyle dedi. Geri şeyh katına geldim. Şeyh bana, yâ ebî abdillâh ben sana her söylediğim mes'elede Hızır senin yanına gelip ve sana fülânı tasdîk eyle demekliğe muhtâc oldum dedi. Pes, bildim ki ol kimse Hızır imiş. Bundan ma'lûm olmuştur ki Hızır (a.s.) şeyhin cümle-i şuyûhundandır. (Neylî Efendi k.s.)

***Simâ'** (سماع) **:** Esvât-ı tayyibe istimâ' etmekdir. Eğer muharrik-i hevâ ve şehvet olursa harâm ve eğer muharrik-i aşk ve şevk ve vecd ve hâl ve üns ve huzûr olursa helâldir. Zîrâ helâlin vesîlesi helâl ve harâmın zerîası harâmdır. Onun için müştebihâtta sedd-i zerâyi' ve terk-i vesâit eyleyip, hudûda mukārebe etmemek gerekdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: تلك حدود الله فلا تقربوها (Bakara,2/187) [Bunlar Allâh'ın koyduğu sınırlardır, sakın bu sınırları aşmayın, yaklaşmayın] تلك حدود الله فلا تعتدوها (Bakara,2/229) [İşte bunlar Allâh'ın tayin ettiği huduttur, sakın bunları aşmayın] Ve esvât-ı tayyibede memdûh olan فكلوا مما ذكراسم الله عليه (En'âm,6/118) [Allâh ismi ile kesilmiş hayvanlardan yeyin] sırrı üzere garaz-ı sahîh ve hâl-i sahîha mukārin olan makālâttır.

[177] - Ahmed b. Hanbel, V, 248, 257, 264.

Yoksa ولا تاكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه (En'âm,6/121) [Üzerlerine Allâh ismi anılmamış olanlardan yemeyin] remzi üzerine garaz-i fâsid ve hicâb-ı nefsânîye mukārin olan kelimât değildir. Pes, erbâb-ı hâlik ne makūle kelimâtı olursa, gerek sûret-i hakîkatte ve gerek sûret-i mecâzda makbûldür. Ve erbâb-ı kālin mutlakā merdûdudur. Zîrâ cesedi bî-rûhdur. Ve gâh olur ki simâ'la devr ve raks murâd olur. Ger sebep ve arada müsebbib tarîkiyle. Ve simâ' ne makūleye câiz olursa, devr dahi ona câiz olur ve illâ harâmdır. Zamâne lâiblerinin hâli gibi. Çünki bu icmâl ma'lûmun ola, garazın hak ise amel edersin ve halâs olursun. Ve illâ necâtı nerde bulursun. Vallâhu'l-müncî. (Hakkı Efendi)

***Senlik** (سنلك)**:** Üftâde Efendi (k.s.) buyurur: Bilmezsin kim durur kendini nîhân eyleyen. Ehl-i irfân dediler sen çıkmayınca aradan. Senden murâd, vücûd müştemil olduğu perdedir ki kevndir. Çıkmayınca dediği, ol izâfeti ıskāt etmektir. Zîrâ tevhîd, ıskāt-ı izâfettir mutlakā. Ya'nî vücûden ve zâten ve sıfaten ve fi'len fe'fhem. Ya'nî vücûd ve zât ve sıfat ve fi'l cümle Hakk'ındır diye tevhîd-i hakîkî etmelidir. (Hakkı Efendi)

***Sen-ben** (سن ـ بن)**:** Muhabbet-i Hak olanda sen-ben olmaz. Esîr-i mâl ve ferzend ve zen olmaz, dû âlemden ferâgat etmeyince. Kemâ-hiye cümle eşyâ rûşen olmaz. Eğer dânâ isen dünyâdan el çek. Tarîk-i hakda ondan rehzen olmaz.

***Sen sen, ben ben** (سن سن , بن بن)**:** Sen sen oldun, ben ben oldum. Ne sen ondan ne ben. Sen ben olsan, ben sen olsam hem sen onsun hem ben. Mısra'-ı evvel şecereye, mısra'-ı sânî nevâta misâldir. Senden zuhûra geldim ben. Gerçi senden zuhûra geldim ben. Eylemişsen zuhûr benden sen. Ya'nî hakîkate hitāb eder ki sen yarattın beni **[286-a]** ben sana âyine oldum.

***Sinn-i sülûk** (سن سلوك) **:** İbtidâ mübâyaadan sonra mükâşefe evvelinden i'tibâr olunan vakte sinn-i sülûk derler.

***Sünnet-i mutlaka** (سنت مطلقه) **:** Sünnet-i nebeviyyedir.

***Sünnet-i mukayyede** (سنت مقيده) **:** Meşâyihin ve gayrıların sünneti sünnet-i mukayyededir.

***Sünnet-i tarîkat** (سنت طريقت) : Ma'lûm ola ki, mâ-sivâdan munfasıl olmak, kat'-ı alâka ile olur. Pes, infisâl onun vücûdundan inkıtâ'ı müstelzim olmaz. Eğerçi ekâmil-i nâsın ekseri zühdle ve tecerrüdle gelip gitmişlerdir. Zîrâ Rasûlullâh (s.a.v.) ve mebde'i's-silsile Hz. Ali (k.v.) terk-i küllîyi ihtiyâr etmişlerdir. Velâkin izn-i şer' ve işâret-i hakîkat ile dünyâ ile izdivâc lâzım gelirse lâ-be'sddir. Nitekim Sadrüddîn el-Konevî (k.s.) kendini sûret-i tecemmülde gösterdi. Ve der idi ki mülûkâne geçinelim ve fakîrâne yatalım. Ve Ebû Hâmid Gazâlî'nin birâderi Ahmed Gazâlî dahi bu üslûb üzerine idi. Hattâ birgün bu atları böyle neylersiniz ki kayd ü alâkadır dediklerinde, biz onları kazığa bağlarız, yoksa kalbimize bağlamayız diye cevâb verdi. El-hâsıl bizim sünnet-i tarîkat dediğimiz budur ki meselâ namâzın farzı ve sünneti vardır ki farzı fi'l-hakîka huzûr-i kalble olmakdır ve sünneti mükellef olduğu cihetten cihet-i teklîfle hâzır olmaktır. Ya'nî kendinin mükellef ve me'mûr olup sâcid ve âbid-i hak olduğun ihzârdır ki bu ma'nâ hak ile huzûra ma'nî değildir. Zîrâ salât münâcâttır ki dâî ve med'uv arasında bir hâlettir. Pes, kendinden bi'l-külliye münselih olsa münâcî denilmez. Zîrâ ol vaktte Hak bi-nefsihî münâcî olmuş olur. Bu yüzden salât hâlet-i berzahiyyedir ki rabb ve abd miyânını cem' eyler. Ve sâir ibâdâtın sünneti dahi böyledir. Bekā-i resmle olmak sünnettir. Zîrâ Hz. Nübüvvet'in sünneti âlem-i bekādandır ki cem' ve farkı câmi'dir. Ve vücûd-i dünyâya şer'le taalluk dahi sünnettir. Ya'nî gerçi her makāmda şer' lâzımdır. Velâkin vücûd-i dünyâya taalluk lâzım değildir. Zîrâ eğer lâzım olsa, niceler dünyâyı bi'l-külliye tarh etmezlerdi. Çünki vücûd-i dünyâya taalluk ede. Maa-hâzâ, ol vücûdu terki gibi fi'li dahi farz değildir. Bâri ol taalluk nikâh-ı şer' ve izn-i hakîkat ile ola. Nikâh-ı şer' budur ki taalluk ettiği nesne şer'de murahhas ola. Ve izn-i hakîkat budur ki taalluku kendi nefsâniyyeti ile olmaya. Belki huzûr-i kalble ola. Bu sûrette kendi cânibini dahi fi'l-cümle mülâhaza etmek muzırr olmaz. Belki sünnettir. Ve illâ cebr-i mutlak lâzım gelir. Ve burası bir makām-ı âlîdir ki ekâmil-i nâsın hâlidir. Zîrâ fenâ ve bekādan bî-haber olan kimse, bu sırrı fehm eylemez. Ve fehm etse dahi amel ve zevk fehmin gayrıdır. El-hâsıl sâlike dünyâyı terk lâzım geldi velâkin vücûdunu terk değil. Belki alâkasını terkdir. Ve bî-alâka iken zikr olunan vechile zâhir-i vücûda taalluk sünnettir, yoksa farz değildir ve illâ emr müşkil olurdu. (**Necât-ı İsmâil Hakkı** k.s.) **[286-b]**

***Sivâ** (سوى) **:** Gayr demekdir.

***Sivâdü'l-vechi fi'd-dâreyn** (سواد الوجه فى الدارين) : Fenâ-fillâh hâline derler. Şol cihetten ki sâlikin zâhiren ve bâtınen ve dînen ve dünyeviyyen ve uhreviyyen vücûdu kalmaya. Ve fakr-ı hakîkî ve adem-i aslîsine rücû' edip, cümle vücûdu Hakk'ın göre. Onun için, اذا تم الفقر فهو الله [Bütün ihtiyaçlardan hâlî olan ancak Allâh'tır] demişlerdir.

***Sû-i karîn** (سوء قرين)**:** İnsân şeytânı demektir. Neûzü billâhi teâlâ. (Hakkı Efendi.)

***Sû-i hâtime** (سوء خاتمه) **:** İki vechiledir : Biri oldur ki, libâs-ı îmândan bi'l-külliye münselih olup, rıhlet etmekdir ki bu hâle vahşet-i kübrâ derler, neûzü billâhi teâlâ. Zîrâ kâfir, mazhar-ı gazab-ı mutlakdır ki rahmete mukābildir. Ve biri dahi, hicâb-ı taalluk ile intikāldir. Gerekse îmân üzerine makbûz olsun. Ve bu hâle vahşet-i suğrâ derler. Zîrâ mahcûb, mazhar-ı gazab-ı mukayyeddir ki fi'l-cümle rahmeti münâfî değildir. Velâkin gazabı mikdârı vahşet içindedir. Pes, bakiyye-i nefsden halâs olanlara aslâ vahşet yoktur. Belki onların hâtimeleri hüsn-i hâtime-i mutlakdır. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Seher** (سهر) **:** Az uyumak.

***Seherü'l-ayn, Seherü'l-kalb** (سهر العين , سهر القلب) **:** Seherü'l-ayn oldur ki göz uyumaz ve seherü'l-kalb oldur ki kalb uyumaz ve gaflete dalmaz. Pes, her uyumayan gafletten halâs olmaz. Ve her uyuyan dahi ehl-i gafletten olmaz. Dîde-i kalb uyumasa nefes tesbîh ve nevm ibâdet yerine geçer. Ve bu makāma "makām-ı kayyûmiyyet" derler ki abd Hak ile kāimdir. Hak'da nevm olmaz, nitekim Kur'ân'da gelir : لاتاخذه سنة ولا نوم (Bakara,2/255) [Ne gaflet basar O'nu ne uyku] Ve kezâlik a'zâ ve cevârih ve kuvâ abd ile kāimdir. Ve abd Hak ile kāim olunca cümle muzâfâtı dahi Hak ile kāim olur. Bu sırr-ı kayyûmiyyete bi'l-fi'l vâsıl olmadıkça ism-i mezkûr ile tahalluk mümkün olmaz. Zîrâ abd mazhar-ı esmâ ve sıfât olunca cemî' eşyâya onun ismin te'sîr vâsıl ve terbiye hâsıl olur. Pes, gāfil Âdem kayyûm olmaz. Ve geceleri hâb-âlûde olan kimsenin bostanı saky ve terbiyeden kalıp pür mahsûl olmaz. Ve müsâmere-i ağyâr ile seher eyleyen, berekât-ı seherden mahrûm olur.

***Seyyidü'l-mürselîn, İmâmü'l-müttakîn, Kāidü'l-gurri'l-muhaccilîn :**

Seyyidü'l-mürselîn ecille-i enâm olan zümre-i mürselînin (salavâtullâhi aleyhim ecmaîn) hazretleri'nin ecell ve efhemi ve a'zam ve ekremleridir. Mansıb-ı nübüvvet ve merkez-i risâlette enbiyâ ve mürselîn nebîlerinde fark yoktur. لا نفرق بين احد من رسله (Bakara,2/285) [O'nun peygamberleri arasında hiçbirini diğerinden ayırdetmeyiz] buna nâtıkdır. Velâkin kesret-i mesûbât ve cevr-i rif'at ve derecât-ı kasûr ve denüvv ve takarrüb-i mevfûr cihetinden فوق بعض درجات و رفعنا بعضهم (Zuhruf,43/32) [Bir kısmını diğerine derecelerle üstün kıldık] mısdâkınca derecâtları mütefâvittir. Muhammed (a.s.) bu cihetten cümle-i enbiyâ ve mürselînin seyyid-i efdal ve emcedidir. Bu cihetten seyyidü'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ismiyle müsemmâdır. İmâmü'l-müttakîn, zümre-i müttakînin ve fırka-i müteverriînin muktedâları ve imâm-ı hümâmlarıdır. Ve vera' ve takvâ ehli olanlar Cenâb-ı Risâlet-penâh Hazretleri'ne fi'l ve kavl ve akd ve seyr-i ahlâkda iktidây-ı tâm etmeyince, vera' **[287-a]** ve takvâları kâmil olmaz. Ol cihetten zât-ı saâdet-simâtları imâmü'l-müttakîn ismiyle müsemmâdır.

Kāidü'l-gurri'l-muhaccilîn, el-gur, cem'-i agar. Ve agar sıfat-ı müşebbehedir. Gurre sâhibi demekdir. Gurre diye, atın alnında olan beyaza derler. Pes, gurre diye, alınları beyaz ve münevver olanlar demekdir. Muhaccilîn lafzı cem'-i muhaccildir ki ism-i mef'ûldür. Kolları ve ayakları bileklerinden ve topuklarından yukarı geçmiş ve dirseklerine ve dizlerine erişmiş beyazı olan atlara derler. İmdi kāidü'l-gurri'l-muhaccilîn demenin ma'nâsı, envâr-ı vuzu' ile alınları ve kolları ve ayakları yevm-i mîzânda mevkıf-ı arasâtta beyaz ve münevver olan mü'minîn-i mü'minât ve müslimîn-i müslimâtı ve vuzu' ve tahâret-i kâmile ve nezâfetle edâ-i salât eden ümmetini dâr-i cinâna yedicidir demek olur. Ve muhaccilin bir ma'nâya dahi ihtimâli vardır. Halhal ma'nâsına hacılden ism-i mef'ûl ola. Ya'nî alınları âsâr-ı sücûddan beyaz ve nûrânî ve kolları ve ayakları nurdan halhallar ile muhalhal olup münevver olan mü'minîn-i mü'minâtı cennât-ı âliyâta yedici demek olur. Zîrâ yevm-i mîzânda mevkıf-ı arasâtta alâmeten li-ehli'l-cennet ehl-i cinâna nûrdan halhal giydirirler. Ol halhal hacl ismiyle müsemmâdır. İmdi mutlakā gurr-i muhaccilîn ehl-i cinân demektir. Pes, imdi kāidü'l-gurri'l-muhaccilîn, ehl-i cinânı yedicidir. Dâr-i sevâb olan cinâna ileticidir demek olur.

***Seyyidü'l-kevneyn** (سيد الكونين) **:** Dünyâ ve âhiretin ulusudur. Ya'nî ehl-i dünyâ ve ehl-i âhiretin bi'l-cümle ulusu ve mahall-i mürâcaatlarıdır. Fi'l-hakîka Rasûl neş'e-i ûlâ ve uhrâda cemîan mevcûdâtın seyyididir. Ve her bir abd seyyidinden himâye ve iânet ümîd ettiği gibi,

mevcûdât dahi cenâb-ı merâhim-meâblarından himâye ve şefâat ricâsıyla mürâcaat ederler. Neş'e-i ûlâda merci'-i cümle-i enâm olup, her yerleri âsâr-ı feyz-i nebevî ile müteessir ve envâr-ı mişkât-ı risâlet-i mustafaviyye ile münevver oldukları mahall-i mirâ' değildir. Ve neş'e-i uhreviyyede şefâat-ı uzmâ ile fasl-ı kazâda şâyân-ı şefâatları olanlara imdâd ve iânetleri ve inkāzları muhakkak ve makām-ı vesîlede ve makām-ı mahmûdda şefâatleri her müstehakka vâsıl olur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Seyfullâhi'l-meslûl** (سيف الله المسلول): Ashâbdan Hâlid ibni Velîd (r.a.) Hazretleri'ne seyfullâhi'l-meslûl derler. Tafsîli kelimâtullâh bahsindedir.

***Simurg** (سيمرغ) **:** Vücûd-i mutlak.

***Simurg ve Hebâ ve Kûh-i Kāf ve Ankā** (سيمرغ و هبا و كوه قاف و عنقا) **:**

Ma'lûm ola ki simurgun isminde ihtilâf etmişlerdir. Şeyhu'l-meşâyih Muhyiddîn Arabî (k.s.) **Istılâh**'ında buyurmuş ki, simurgdan murâd, hebâdır ki âlem-i ecsâdda mündericdir. Ve hebâdan murâd, heyûlâdır. Ve kûh-i kāfdan murâd, cism-i külldür. Ve demişler ki, hebâ ilmullâhda olan a'yân-ı sâbiteden ibârettir. Ve nitekim ankânın ismi ve hükmü vardır. Ve hâricde vücûdu yoktur. Pes, a'yân-ı sâbitenin dahi ilm-i Hak'da şey'iyyeti ve sübûtu vardır ki feyz-i akdesden vücûd bulmuştur. Ve zâhirde onların vücûd-i hâricîleri yoktur. Belki mevcûdât onların ahkâmıyla muttasıf olurlar. Ve ba'zılar onların üzerinedir ki ankādan murâd, **[287-b]** Hakk'ın vücûd-i mutlakıdır ki mezâhirin ve taayyünâtın suverinde muhtefîdir. Nitekim Şeyh Attâr **Mantıku't-Tayr'**ında sûret-i murgānda îrâd eylemiştir. Ya'nî bir müddet bu kuşlar sülûkde ve tayerânda simurgu taleb eylediler. Ve kat'-ı menâzilden ve dere tepe geşt-i güzârdan sonra onlara ilm hâsıl oldu ki simurg kendileri imiş. Bu takdîrce kāf, vücûd-i mecâzi-i imkâniyye olur. Ve ba'zıları demişler ki ankā nefs-i insâniyyedir ve kāf onun bedenidir. Ve ba'zılar demişler ki simurgdan murâd âftâb ve kāf felekü'l-eflâkin cismidir ki âlemi ihâta eylemiştir. Ve Mevlânâ Kemâlüddîn Abdürrezzâk Kāşî, Sûre-i Kāf'ın te'vîlinde getirmiş ki ba'zılar demişler ki, kāfdan murâd, kalb-i muhammedîdir. Ve onun verâsında ankādır ki ol Hak'dır. Ve bundandır ki makām-ı kalbe erişmeyince ma'rifet-i Hak müyesser olmaz. Nitekim kûh-i kāfa yetişmeyince ankânın rü'yeti nasîb olmaz, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Seyyâhûn** (سياحون)**:** Ma'lûm ola ki, enfâs-ı benî Âdemden hâsıl olan melâikeye seyyâhûn derler. Onlar dâimâ yeryüzünde sefer ve seyâhat eyleyip meclis-i zikr taleb ederler. Pes, nerede cem'iyyet-i zikr ve tezkîr bulurlar ise biribirlerini oraya da'vet ederler ve hâzır olurlar. Onun için ehl-i zikre riâyet-i âdâb lâzımdır. Ya'nî zikrullâh ile her bir nefesden melek hâsıl olur. Lâkin kendi kendine her bir teneffüs olanın nefesinden melek hâsıl olmaz. (Hakkı Efendi)

***Siyâdet** (سيادت) : سيد القوم خادمهم hadîs-i şerîfi mûcebince insânda sırr-ı siyâdet zuhûr etmedikçe hizmet-i dîne ta'yîn olunmaz.Ve siyâdet ahlâk-ı ilâhiyye ile tahallukdur. Hak Teâlâ ise ibâdından ivaz talebinde değildir. Ve her ne makūle ihsân olur ise ayn-ı minnettir. Ve onlardan karz ve ivaz ahz etse yine ibâdın menfaatine râci'dir.

***Seyr-i sülûk** (سير سلوك) **:** Muhabbet ile seyr-i sülûk edenlerin bidâyetlerinde vâsıl oldukları, gayrıların nihâyetlerde vuslatlarından ekserdir. Ya'nî gayrıların nihâyetlerinden bunların bidâyetleri efdaldir ki gayrıların nihâyâtta bulduklarını bunlar bidâyâtta bulurlar. Zîrâ kuvvet-i incizâb ve kemâl-i isti'dâdlarından semâya nûrdan nerd-bân ile urûc eylerler. Ya'nî bin Âdemi bir eylerler. Pes, bir konağı üç konak eden nerde ve üç konağı bir konak eden nerde. İşte mevâlîd ve anâsırdan tedrîc ile seyr edenler gāyet geç vâsıl olurlar. Meğer ki üstâz-ı hâzık ve mürşîd-i kâmile mukārin olalar. Ehl-i cezbe ise def'ay-ı sülûk eylerler. Onun için ibtidâ onlara sıfât-ı ilâhiyyeden, sırr-ı hayât-ı sâraya münkeşif olurlar ki mu'teber olan bu inkişâfdır, yoksa seyr-i ekvân değil. Zîrâ seyr-i ekvânın berzahı çok ve kuşûfu süfliyedir. Ve ekser-i süllâk bu vartaya düşmüşler ve berâzihde kalmışlar ve bunu kemâl sanmışlardır. Heyhât vallâhü'l-hafîz. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Seyr-i ekvân ve Seyr-i vâcib** (سير اكوان و سير واجب) **:** Seyr-i ekvân demek, tasavvuf ve keşf ve kerâmet istemekden ibârettir. Bunlara meyl eylemez ise, seyr-i vâcib derler. Ma'lûm ola ki, rûha dek olan seyre, seyr-i ekvân derler ki makām-ı sülûkün zühdü mertebesindedir. Ve bunun **[288-a]** mâ-verâsında olan seyre seyr-i vâcib derler ki zühdün fevkinde olan aşkla hâsıl olur, yalnız riyâzet ve emsâli ile değil. Ya'nî bir kimse mü'min olsun kâfir olsun, seher yüzünden ki terk-i hâbdır ve halvet cihetinden ki terk-i ihtılâttır ve taklîl-i gıdâ yüzünden ki riyâzettir. Ve bunlardan birine tevaggul eylese, elbette bi-tarîki hârik-ül-âde eser-i mahsûsunu müşâhede eder ve ondan nice nesneler sâdır olur ki gayrılardan sâdır olmaz. Havada uçmak ve su üzerinde yürümek ve ba'zı mugayyebâta ittibâ' ve tayy-i arz ya'nî bir sâatte İstanbul'dan Mekke-i Mükereme'ye gitmek gibi.

Velâkin mu'teber değildir. Zîrâ umûr-i kevniyyenin âsârıdır. Hattâ bu makūlenin makām-ı rûhda olan ma'rifeti dahi makbûl değildir. Belki ma'rifet-i makbûle odur ki makām-ı sırra vusûlden sonra ola ki netâyic makūlesidir.

Ma'lûm ola ki, seyr-i vâcib seyr-i mümkini tekmîl etmeğe mevkūfdur. Ve seyr-i vâcib mertebesine terakkî bulan kimse ekall ve nâdirdir. Zîrâ ekser-i ehl-i sülûk seyr-i ekvânda kalmıştır. Seyr-i ekvân ise seyr-i vâcibe göre aşka nazarla zühd gibidir. Beynehümâda bu'd-i kesîr vardır. Zîrâ Hak yanında halkın kadri yoktur. Ve bu ecIden süllâk Süleymân (a.s.)ın mülküne nazar etmeyip belki ondan a'lâya nazar ve i'tibâr ettiler ki seyr-i vâcibdir. Ve bu mezkûr olan seyr-i vâcibe tahlîl ba'de't-ta'kîd derler. Ve emânâtı ehline te'diye ancak bu seyr ile hâsıl olur. Nitekim nazm-ı celîlde vârid olmuştur. Zîrâ insân mersad-ı a'lâdan mehbit-i esfele nüzûlü hıyninde onun hâli ta'kîd olur. Zîrâ merâtib-i mevcûdâttan mertebe-i külliye ve mertebe-i cüz'iyyenin her biri üzerine ubûr ettikçe ol mertebeden bir emânet almıştır ki ol mertebenin sırrıdır. Ve onu kendi nefsi üzerine akd eyleyip, ondan aşağı mertebeye nüzûl ederek nihâyete ermiştir. Pes, maâd-i ûlâya rücû'u hâlinde ki ya'nî dünyâdan gîr ve sülûkla rücû'u hâlinde ol rücû' fenâ-i evvelde olur. Ol ahz eylediği emânâtı erbâbına edâ edip gayrdan âriyet aldığı her bir libâsdan tecerrüd edip, mücerred olduğu hâlde mebde'-i evvele vâsıl olur. Pes, Allâh Teâlâ cemî' esmâ ve sıfât ve kemâlâtı, tecellîsinin hil'atini ona ilbâs eder. Pes, yine nüzûlü hıyninde ki ya'nî bekā âlemine geldiği hıynde arz-ı vücûdda halîfe olmaklık berâtı yedinde olarak her bir mevtında küll-i libâs ile telebbüs eder ki ol telebbüs Allâh Teâlâ'dan ona atā ve fazl-ı ebedî olup, aslâ ondan selb ve nez' olunmaz. (Nukile min **Şerh-i Ebyât Heft Suâl** Hakkı Efendi)

***Seyr-i Nebî (a.s.)(سیر نبی):** İnsândan ba'zısı eflâke suûd eyleyip, sûrî ve ma'nevî bir makāma seyr eyledi ki melek ondan âciz oldu. İdrîs ve Îsâ (aleyhimüsselâm) ve bizim peygemberimiz (a.s.) hazerâtı gibi. Zîrâ eğerçi İdrîs ve Îsâ (aleyhimüsselâm)a ba'zı eflâk karâr olup, onda sâkin oldular. Lâkin bizim peygamberimiz (a.s.) hazretleri cesed-i şerîfleriyle âlem-i terkîbin bâlâsına seyr eyleyip, ba'dehû rûh ve sırr-ı şerîfleriyle bir makāma seyr eylediler ki onda makām yok ve ancak bu seyr sebebiyle melâike **[288-b]** ve insânın cümlesinin üzerine fâzıl ve âlî oldular. Mescid-i Aksâ'da enbiye (aleyhimüsselâm)a Leyle-i Mi'râcda imâm olmaları fazlından başka ve sidre-i müntehâda melâikeye imâm olmaları fazlından mâ-adâ ve şekk yoktur imâm olan muktedîlerden efdal olur. Ve cesediyle eflâke urûc etmeye kādir olmayan kimse için salât vaz' ve ta'yîn olundu ki onunla mi'râc-ı ma'nevîyi tahsîl edip mahrûm kalmaya. Maa-hâzâ mükâşiflere ba'zı kere melekût zâhir olup, onu müşâhede ederler. Melekûte urûc ve suûd edip müşâhede eden zâtlar gibi. Cenâh-ı ma'nevî ise cenâh-ı sûrîden akvâdır. (Hakkı Efendi)

***Seyr-i insânî, Seyr-i ilâhî** (سیر انسانی , سیر الهی) **:** Nevâfil ibâdât vesâil-i kurb-i ilâhîdir ki dâire-i ûlâdır. Ba'dehû ferâizdir ki dâire-i sâniyedir. İşte kable'l-ferâiz sünen meşrû' olduğunun sırrı budur. Ve bu iki dâirede urûcen seyr-i insânî tamâm olup, ba'dehû bekā ba'de'l-fenâyla nüzûlen seyr-i ilâhî zuhûr eder ki abdin hey'et-i ilâhiyye üzerine olduğudur. Ya'nî sıfât-ı hakîkiyye ile sûret-i hilâfette geldi gider ki makām-ı celvet (cîm ile) budur. El-hâsıl makāmât-ı mezkûreye terakkî ve seyr etmek mücâhede-i şer'iyye ile olur. Zîrâ bilâ-şer' mücâhede bâtıldır. Mücâhede-i felâsife ve rehâbine ve emsâli gibi. (Hakkı Efendi)

***Seyr-i rûh-i cismânî ve Seyr-i rûh-i rûhânî ve Seyr-i rûh-i sultānî ve Seyr-i rûh-i kudsî :**

Değilim oddan ve sudan veyâ toprakdan yâhut yelden,
Ben erken vâr idim erken henüz yok idi bu ezmân.

Ya'nî anâsır-ı erbaa ve mevâlîd-i selâse halk olunmadan evvel, âlem-i lâhût ve ceberût ve melekût vâr idi. Âlem-i ervâhda rûhum mahlûk iken, zemîn ve semâvât yok idi. Ya'nî rûhâniyyetim cismâniyyete gālibdir. Rûhum hâkim ve nefs ve tabîatım mahkûmdur demektir.

Semâda seyr eder sözüm cihânı tuttu envârım,
Mukaddesler cemî'si benim sırrımda ser-gerdân.

Seyr-i cismânî cümleye câiz değildir. Ammâ seyr-i rûhânî câizdir. Zîrâ rûh-i cismânînin seyri âlem-i nâsûttadır. Ve rûh-i rûhânînin seyri âlem-i melekûttadır. Ve rûh-i sultānînin seyri âlem-i ceberûttadır. Ve rûh-i kudsînin seyri âlem-i lâhûttadır. Avâlim-i erbaa feyzi âlem-i gayb-ı amâdan alırlar. Rûh-i kuds sâhibleri âlem-i ebdânda iken mâ-fevka'l-alâ ve mâ-tahte's-serâ kendilerine münkeşif olup, guyûbât kendilerine ayân olur. Kesâfet-i unsurîleri nûrâniyyete tebdîl

olduğu için âlem-i melekûtun seyri rûhla ve âlem-i ceberût ve lâhûtun seyri sırrladır. (Hakkı Efendi k.s.)

***Seyr-i ıztırârî ve Seyr-i ihtiyârî** (سیر اضطراری و سیر احتیاری): Seyr iki nev'dir: Bir nev'i ıztırârî ve bir nev'i ihtiyârîdir. Iztırârî olan seyr oldur ki bir kimse bu neş'e-i dünyeviyyede ism-i hâdî muktezâsı üzere âlem-i aslına teveccüh eylemez. Ve bu dünyâda ol hakîkatle âşinâlık kılmaz. Belki muktezây-ı nefsi üzere seyr eder. Pes, âhiru'l-emr mevt-i ıztırârî gelip, onu fenâ kılıp, âlem-i aslına gider. Velâkin ol hakîkatten **[289-a]** behre-ver olmaz. Belki bu âlemde onu bilmediyse onda dahi bilmez. Ve hayr ve şer kesb eylediğinden mâ-adâ her ne ise gayrı bir behre bulmaz. Ammâ seyr-i ihtiyârî oldur ki sâlik-i âmil bi-irşâd-i şeyh-i kâmil, tarîk-i tasfiyeye sâlik olup, ve tezkiye-i derûne iştigāl kılıp, hattâ sıfât-ı unsuriyye ve nebâtiyye ve hayvâniyyeden kurtulup ve seyrânı ağyâr ve mâ-sivâdan hâlî bulup, tâb-ı tecellî-i ahadiyyetle bâtını münevver oldukta, kendi asl ve hakîkatını bu neş'ede bulur ve rabbisini bilir ve onunla âşinalık kılar. Pes, Hz. Mevlânâ'nın; aslından dûr kalan kimseler, yine rüzgâr vaslını dilerler, diye buyurduğundan murâdı budur, fe'fhem.

***Seyr-i ilallâh, Seyr-i anillâh, Seyr-i maallâh, Seyr-i fillâh** (سیر فی‌الله , سیر مع‌الله , سیر عن‌الله , سیر الی‌الله) : İbtidâ sülûkden cem'e varmağa seyr-i ilallâh ve cem'den farka rücû' etmeğe seyr-i anillâh denilir. Ba'dehû bekā-i Hak ile bâkî olup merâtibe tenezzül ile Hakk'ı cemî' merâtibde müşâhede eyledikte, ya'nî cemî' merâtibi Hak ile seyr etmeğe seyr-i maallâh denilir. Ve Hakk'ı halkla ve halkı Hak'la ve vahdeti kesret ve kesreti vahdetle müşâhede kılar. Kesreti ayn-ı vahdet ve vahdeti ayn-ı kesret olup, ne kesret sâtir-i vahdet ve ne vahdet mâni'-i kesret olmakla seyr-i fillâh denilir. Ve seyr-i fillâhda gāyet ve nihâyet olmaz. Ona binâen, tenevvuât-ı tecelliyât-ı ilâhiyye ve tatavvurât-ı rabbâniyyeye hadd ve gāyet yoktur. Pes, seyr-i maallâh şecere ve seyr-i fillâh semere ve netîcesi kelime-i celîle-i "lâ ilâhe illallâh" olur. (Hakkı Efendi)

***Seyr-i ilallâh, Seyr-i fillâh, Seyr-i maallâh, Seyr-i anillâh** (الی‌الله, سیر فی‌الله , سیر مع‌الله, سیر عن‌الله سیر): Erbâb-ı vahdet sülûkü dört mertebe üzerine vaz' etmişlerdir ki seyr-i ilallâh, seyr-i fillâh, seyr-i maallâh, seyr-i anillâhdır. Bunların üçü terakkî içindir. Dördüncüsü ba'de'l-istikmâl avdettir.

***Seyr-i lillâh ve Seyr-i alallâh ve Seyr-i billâh** (سیرلله و سیر علی‌الله و سیر بالله):

Bu üçü bâlâda muharrir dört aded seyrlerde mündericdir. Ol vechden ki Şeyhü'l-Muhakkikîn Muhyiddîni'l-Arabî (r.a.) buyurur ki: Seyr dörttür. Evveli menâzil-i nefsden, ufuk-i mübîn tarafına seyrdir ki ol makām-ı kalbin nihâyetidir ve tecelliyât-ı esmânın mebde'idir. Ve ikinci, sıfâtullâh ile muttasıf ve esmâullâh ile mütehakkık olmakdır ki ufuk-i a'lâdır. Ve ol makām-ı rûhdur ve nihâyet hazret-i vâhidiyyettir. Ve üçüncü, aynü'l-cem' cânibine terakkîdir ki ol, makām-ı kābe kavseyndir. Ve ol makāmda henüz ikilik az çok bâkîdir. Her gâh ki ol bakiyye-i isniyyet mürtefi' ola, ona makām-ı ev-ednâ derler. فکان قاب قوسین او ادنی (Necm,53/9) [Aradaki mesafe iki yay boyu oldu, ya da daha az] ona işârettir. Ve ol, nihâyet-i velâyettir. Ve dördüncü, avdettir. Ya'nî istikmâlden sonra geri dönmekdir, tekmîl-i nefs-i nâkıs için. Ve muhakkıklardan ba'zılar üç mertebe üzerine ihtisâr eylemişlerdir ki seyrin biri, teyakkun-i nefs makāmındadır. Ve biri, tahalluk-i kalbdir. Ve biri, tahakkuk-i rûhdur ki ef'âl ve sıfât ve zât bu üç mertebeden ibârettir. (**Lübbü'l-Hakâyık**)

***Seyr-i anillâh, Seyr-i billâh** (سیر عن‌الله , سیر بالله) : Seyr-i anillâh, ya'nî keşfen ve şuhûden bevâtın-ı eşyâda **[289-b]** Allâh Teâlâ'nın rubûbiyyetinden seyr edip, havlden ve kuvvetten kendisini berî kılıp, havli ve kuvveti Allâh Teâlâ'ya isbât etmekdir. Seyr-i billâh, ya'nî hayâtı Allâh Teâlâ'nın hayâtı ile fenâ olup, beşeriyyetini görmeyip, ya'nî yokluğa müstağrak olup, Hak'kı Hak'la ki vücûd-i mutlakdır, tevhîd eylemekdir. Gûyâ ki el-ân ademden vücûda gelmemiş gibi ola. Bu makāmın ribhi ve fâidesi, dâim tahalluk bi-ahlâkillâh ve fenây-ı ahvâldir. Hakk'ı tevhîd ettikte sâlik kendini mahv edip, Hak Teâlâ kendi zâtını yine kendi tevhîd eyledi demekdir.

***Seyr-i ilallâh, Seyr-i lillâh, Seyr-i alallâh, Seyr-i maallâh, Seyr-i fillâh, Seyr-i anillâh, Seyr-i billâh :** İmâm-ı Ali (k.v.) Hazretleri, seyr yedi makām üzeredir diye buyurmuşlardır: Evvelkisi, seyr-i ilallâhdır ki ağrâz-ı dünyeviyyeden ba'zı şâibe ile olarak makāmât-ı sülûkde Allâh Teâlâ'ya teveccühden ibârettir. İkincisi seyrullâhdır ki, ağrâz-ı dünyeviyyeyi kat' edip belki ağrâz-ı uhreviyyeye nazar ve murâkebât-ı irfâniyyenin husûlüne i'tibâr ile olarak makāmât-ı sülûkde Allâh

Teâlâ'ya teveccühden ibârettir. Üçüncüsü, seyr-i alallâhdır ki ağrâz-ı uhreviyyeden ve murâkebât-ı irfâniyyenin husûlünden nazarı kat' edip belki esmâ ve sıfâtı şuhûd ile makāmât-ı sülûkde Allâh Teâlâ'yı müşâhededen ibârettir. Dördüncüsü, seyr-i maallâhdır ki maiyyetullâh ve huzûr-i indallâh ile esmâ ve sıfâtı şuhûddan ibârettir. Hadîs-i şerîfde الاحسان ان تعبد الله كانك تراه [İhsân, Allâh'ı görüyormuşsun gibi ibâdet etmendir][178] vârid olmuştur. Ve âyet-i kerîmede, اقرب اليه من حبل الوريد و نحن (Kâf,50/16) [Biz ona şah damarından daha yakınızdır] buyurulmuştur. Bunlar maiyyet ve huzûra delîldir. Ve bu seyr, seyr-i isniyyettir. Zîrâ maiyyet isniyyet iktizâ eder. Beşincisi, seyr-i fillâhdır ki esmâ ve sıfât ve isniyyet ve maiyyet kesretini kat' ile tecelliyât-ı zâtiyye için abdin mütecellâle olmasından ibârettir. Ve tecelliyât-ı zâtiyyenin taaddüdü, mütecellâle hasebiyledir, zât hasebiyle değil. Zîrâ bi-hasebi'z-zât tecellî-i zâtî için taaddüd yoktur. Zîrâ zât için sırfiyyet ve vahdet ve ıtlâkat lâzımdır. Belki onda olan taaddüd, nâzır-ı vâhidin mürâyây-i kesîreye mün'akis olan sûretlerin taaddüdü gibidir. Şiir :

وما الوجه الا واحد غير انه
اذا انت عددت المرايا تعدد

Altıncısı, seyr-i anillâhdır ki makām-ı farkda tekmîl-i nefs için Hak'dan halka rücû'la seyrden ibârettir. Yedincisi, seyr-i billâhdır ki وما رميت اذ رميت ولكن‌الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın fakat Allâh attı] kavl-i şerîfi muktezâsı üzere ba'de'l-fenâ, bekā ile seyrden ibârettir. (Hakkı Efendi)

ON ÜÇÜNCÜ BÂB HARF-İ ŞIN (ش) DIR

***Şâfin, vâsilun, mevsûlün** (شافى, واصل, موصول)**:** Şâfî, şifâ vericidir. İlel ve emrâz ve eskām-ı rûhâniyyeye ki cehâlet ve dalâlet ve akāyid-i bâtıla ve ahlâk-ı seyyie ve a'mâl-i fâsidedir. Onlardan kulûb ve cevârih-i nâsı halâs edici bir tabîb-i hâzık-ı rûhânîdir ki tıbb-ı rûhânî ile emrâz ve eskām-ı mezkûreye mübtelâ olan marazâya ilâc edip şifâ verici demek olur. الشئ الى الشئ بلغه وانتهى اليه واصل وصل ma'nâsına olan vuslden ismî hâsıldır. "vasale vuslaten ve vâsale muvâsaleten ve visâlen" **[290-a]** Vasalenin ve vâsalenin masdarlarıdır. İkisi dahi afâf-i hubb ve duâ-i rabb ile olan mülâkāt ve müvâsaledir. Pes, ism-i nebîde vâsıl isminin ma'nâsı, merâtib-i âliye ve derecât-ı sâmiyeye bâliğ ve müntehîdir demek olur. Ve visâl, cemâl-i bâ-kemâl-i ilâhîye eriştiricidir. Aşk ve muhabbet-i ilâhî bihârına müstağrak olup, afâf-ı hubb ve da'vet-i rabb ile mertebe-i kābe kavseyn ev-ednâya vâsıl ve cemâl-i bâ-kemâl-i ilâhînin müşâhedesine nâil olmuştur demek olur. Ve bir ma'nâ dahi budur ki, sıla-i erhâm zevi'l-kurbâ ve muvâsele-i yetâmâ ve mesâkîn ve duafâ edicidir demek olur. Mevsûlün, esnâf-ı niam ve eltāf-ı ilâhiyye ve avârif-i a'tāf-ı rabbâniyye ile mevsûldür demek olur. Allâhu a'lem, (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Şâhid ve Şâhid-i ilm ve Şâhid-i tecellî ve Şâhid-i şuhûd** (شاهد وشاهد علم وشاهد تجلى و شاهد شهود)**:** Şâhid, kalbde hâzır olan eseri müşâhededir. Ol bir müşâhededir ki meşhûdunu müşâhededen hâsıl olmasının sıhhatine şehâdet olunur. Meşhûdunu müşâhede ya'nî bu şehâdet yâ ilm-i ledünnî veyâ vecd ile veyâ hâl ile veyâ tecellî ile veyâ şuhûd ile ya'nî lehüvesine şehâdet eder, aleyhine değil. O müşâhedenin eserine, ilm ile olur ise "şâhid-i ilm" hâl ve tecellî ile olur ise "şâhid-i tecellî" ve şuhûd ile olursa "şâhid-i şuhûd" denir. Ve'l-hâsıl şâhid kalbde hâsıl olan bir eserdir ki Hakk'ı müşâhededen hâsıl olur. Ve bu bir eserdir ki kalbin meşhûdunu müşâhedesi hayâlât makūlesi olmayıp, meşhûd-i muhakkak olup, bununla ya'nî bu eserle isbât olunur. Ve bu şehâdet yâ ilm-i ledünnî veyâ vecd veyâ hâl veyâ tecellî veyâ şuhûd ile olur, fe'fhem. (Hakkı Efendi) Şâhid, lugatte hâzır demekdir. Ve ıstılâh-ı kavmde kalb-i insânda hâzır olan şey'den ibârettir. Ve şâhidin zikri insân üzerine gālib olur. İmdi ol gālib ilm olur ise, şâhid-i hakdır. (Seyyid Şerîf k.s.)

***Şâhid ve Meşhûd** (شاهد و مشهود)**:** والسماء ذات البروج (Bürûc,85/1) "on iki burc sâhibi olan semâ hakkı için" واليوم الموعود "dahi kıyâmet günü hakkı için" و شاهد و مشهود ehl-i tefsîr, şâhid ve meşhûda çok ma'nâ yazılmıştır. Şâhidden murâd, Hz. Rasûlullâh ve meşhûddan murâd, ümmeti ola. Veyâ şâhid ümmet-i muhammed ve meşhûd, ümem-i sâlife veyâ şâhid Allâh Teâlâ ve meşhûd

[178] - Buhârî, İman, 37.

halâyık veyâ şâhid kirâmen kâtibîn ve meşhûd benî Âdem, ilâ gayri'n-nihâye ma'nâ vermişlerdir. Ammâ ehl-i tahkîke göre şâhidden murâd, vahdet-i zâtı ayn-ı cem'de müşâhede kılan kimsedir. Ve meşhûd, zât-ı ahadiyyettir ve tenkîrleri ta'zîm içindir. Takdîr-i kelâm dahi şol müşâhede-i zât-ı hakîkî eden ârif hakkı için ki onun kadr-i azîmini Allâh'dan gayrı idrâk edemez. Ve meşhûd olan zât-ı vâcibü'l-vücûd hakkı için ki onun azamet-i kibriyâsına ukûl ve ifhâm tâkat getiremez, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Şâhid-i kudsî** (شاهد قدسی) **:** Vücûd-i mutlak.

***Şâhbâzi lâ-mekânî** (شاهباز لا مکانی) **:** Vücûd-i mutlak.

***Şâri'** (شارع) **:** Şer' ehli ve Kur'ân ve hadîs ve peygamberân demektir.

***Şe'n-i küllî-i câmi'** (شان کلی جامع): Hakîkat-ı muhammediyyenin aslı demektir. Ma'lûm ola ki, Zât-ı Bârî şol şe'n-i küllî-i câmi' ile müteakkal olmuştur ki onun ya'nî şe'n-i küllînin fevkinde mertebe-i lâ-taayyün vardır. **[290-b]** Ve bu sûret-i ilmiyye, kalem-i a'lânın hakîkatıdır. Ve sûret-i ilmiyye dediği, şe'n-i küllî-i câmi' ile zâtın taakkulundan hâsıl olan sûrettir. (Nukile **Molla Câmî** k.s.sâmî)

***Şuûn ve Hâl** (شؤن و حال) **:** Şuûn, ahvâl-i zâttır. Ve hâl, inde's-sûfiyye mevcûd ile ma'dûm beyninde vâsıta olan hâldir ki ne mevcûd-i hâricî ve ne ma'dûm-i sırfdır. (Hakkı Efendi)

***Şe'n ve Şuûnât-ı zâtiyye** (شان و شؤنات ذاتیه) **:** Ve hurûf-i asliye ve hurûf-i âliyât ve hurûf-i ulviyye lâhût, ceberût, melekût, mülkün her birine şe'n derler. Cümlesine şuûnât-ı zâtiyye derler. Dahi hurûf-i asliye ve hurûf-i âliyât ve hurûf-i ulviyye derler. Eşyâ taayyün-i evvelde iken, bu ismler ıtlâk olunur.ve taayyün-i evvelin evveline ya'nî lâ-taayyüne bir şey' ıtlâk olunamâz. Taayyün-i evvelde eşyâ ilmen ve aynen mütemeyyiz değillerdir. Lâkin taayyün-i sânîde ilmen mütemeyyizdir. Bu mertebeye a'yân-ı sâbite derler. (Molla Câmî k.s.)

***Şuûnât-ı zâtiyye, Şuûnât-ı ilâhiyye, Şuûnât-ı kevniyye :** Eşyâ ilme gelmezden evvel, kuvvede iken ya'nî taayyün-i evvelde şuûnât-ı zâtiyye ve ilme geldikte ya'nî taayyün-i sânîde şuûnât-ı ilâhiyye ve ayna geldikte ya'nî taayyün-i sâlisde şuûnât-ı kevniyye derler. (Hakkı Efendi)

***Şuûnât ve Hurûf-i âliyât ve Hurûf-i asliye ve A'yân-ı sâbite ve Hakâyık-ı mümkine ve Mâhiyyât:** Meşiyyet-i ûlâda olan eşyâya ıstılâh-ı sûfiyyede mücerred zâtına nazar ile kable't-temâyüz şuûnât derler. Butûn ve zuhûr câniblerini mülâhaza ile hurûf-i âliyât ve hurûf-i asliye derler. Ve mertebe-i ilmde ba'de't-temâyüz a'yân-ı sâbite ve hakāyık-ı mümkine derler. Hukemâ ona mâhiyyât derler. (Hakkı Efendi)

***Şuûnât-ı gaybiyye ve Mertebe-i ahadiyyet** (شؤنات غیبیه و مرتبهء احدیت):

Taayyün-i ilâhînin evveli olan âleme mertebe-i ahadiyyet derler ki ahadiyyet, lâ-taayyün âleminin zıllidir. Ve mertebe-i ahadiyyette şuûnât-ı gaybiyye i'tibâr olunur ki sıfâtullâh bu şuûnâtın mezâhiridir. Ve esmâullâh dahi bu sıfât-ı vâhidiyyenin ve a'yân-ı sâbite dahi esmâ-i ilâhiyyenin ve suver-i ilmiyye dahi a'yân-ı sâbitenin ve suver-i mücerrede dahi suver-i ilmiyyenin ve suver-i misâliyye dahi suver-i mücerredenin ve suver-i hissiyye dahi suver-i misâliyyenin mezâhir ve mecâli ve âyinesidir. (Nukile min **Şerh-iRûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Şuûnât-ı zâtiyyeden sıfât ve esmâ-i ilâhiyye ve ayn-ı sâbite ve rûh hâsıl olur:**

Şuûnât-ı zâtiyyeden sıfât hâsıl olur. Ve zât ile sıfâtın ictimâ'ından esmâ-i ilâhiyye hâsıl olur. Ve esmâdan ayn-ı sâbite hâsıl olur. Ve a'yân-ı sâbiteden ervâh hâsıl olur. El-hâsıl Cenâb-ı Perverd-gâr (celle zikruhû)a'yân-ı sâbiteyi esmâ ve sıfâtla terbiye eder. Ve a'yân dahi ervâhı terbiye eder. Ve ervâh dahi ecsâdı terbiye eder. (Hakkı Efendi)

***Şuûn ve Ahvâl** (شئون و احوال) **:** Ma'lûm ola ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ sıfat-ı sem'iyyesini abde iâre ettikte ol abd kelâmullâhı sem'illâh ile işitir. Ve Hakk'ın gāibde alıkoyup izhâr etmediği esmâ ve sıfât vardır. Ve ol şol şuûndur ki onda Hak maa abd olur. Ve abde nisbet olunan şuûn mahlûkdur. Ve şuûnun nisbeti Allâh Teâlâ'ya oldukta kadîmedir. Ve o şuûnun i'tā ettiği esmâ ve evsâfa gayb-ı Hak'da müste'sire olandır. Zîrâ biraz eşyâ vardır ki Hakk'a nisbet olunduğu vakit şuûn derler. Halka nisbet olunduğu vakit ahvâl derler.

***Şuûn-i zâtiyye** (شئون ذاتيه) **:** Ma'lûm ola ki, şuûn-i zâtiyye her bir şe'n için bir ahadiyyet vardır ki ahadiyyet ile **[291-a]** men'ûte olan zâta onun adem-i mugāyereti ol ahadiyyet haysiyyetiyledir. Zîrâ ahadiyyet şuûn-i zâtiyyeden her şe'nde sereyân-ı zâtî ile sârîdir. Pes, tilke'ş-şuûndan her bir şe'n zât-ı ahadiyyenin aynıdır. Ve şuûndan her bir şe'n şân-ı âharın aynıdır, zât-ı ahadiyyede şuûnun istihlâkı i'tibârıyla. Ve zât dahi cemî' şuûnun aynıdır, onlarda onun adem-i inhisârı i'tibârıyla. (Salâhî Efendi)

Ma'lûm ola ki, şuûn-i zâtiyye dediğimiz, a'yân ve hakāyıkın zât-ı ahadiyyede nukûşunu i'tibârdır. Nitekim ağacı ve budaklarını ve yapraklarını ve çiçeklerini ve yemişlerini çekirdekte i'tibâr gibi. Ve bu şuûn-i zâtiyye hazret-i vâhidiyyede zâhir olur ve ilm ile tafassul eder. Şuûn ve hakāyık biribirine müteşâbihdir. Kendi üzerlerine şey' terettüb etmektir. Zîrâ hakāyık-ı kevniyye esmâdan ibâret olan hakāyık-ı ilâhiyye üzerine müterettibdir. Ve hakāyık-ı ilâhiyye dahi şuûn-i zâtiyye üzerine müterettibdir. Pes, terettübde biribirine müşâbih oldular. Pes, ekvân esmânın zılâl ve sûretidir. Ve esmâ dahi şuûnun zılâlidir. (Hakkı Efendi)

***Şuûn ve Kemâl-i cilâ ve Kemâl-i isticlâ** (شؤن و كمال جلا و كمال استجلا):

Hazret-i zü'l-celâl-i ve'l-ifzâl ezel-i âzâlde mevcûd ve onunla bir şey' yok idi. Ol yerde ki henüz ne levh ve ne kalem vâr idi. Henüz cümle a'yân ketm-i ademde idi. Hak Teâlâ kendini kendiyle bilir idi. Ve cemâl ve kemâl-i zâtîsini kendi ile görür idi. Ve ancak bu bilmek ve bu görmek ile gayb-ı hüviyyet-i zâtiyyesinde indirâc ve indimâcı olan cümle şuûn ve sıfât-ı mütenevviasını gayr ve geyriyyetin zuhûruna ihtiyâc şâibesi olmaksızın bilirdi ve görürdü. وان الله لغنى عن العالمين (Ankebût,29/6) [Allâh bütün âlemlerden müstağnîdir] âyet-i kerîmesinden mefhûm olan istiğnâ sadâsını tarîk nişînân-ı zulmet âbâd-ı adem olan eşyânın gûşuna urup buyurdu. Milk-i ademde istiğnâ ile ferd benem. Bana gayrın salah ve cengi erişmezdi. Âşık da kendim, ma'şûk da kendim, aşk da kendim. Ağyârdan dâmâne gubâr ve toz oturmamıştır. Ammâ ol kemâl-i zâtîsi zımnında kemâl-i esmâîsi ki gayr ve sivâ i'tibârına mevkûfdur. Velev bi-nisbetin ve i'tibârin müşâhede buyurdu.

Ve ıstılâh-ı sûfiyyede bu kemâl-i esmâîye "kemâl-i celâ ve isticlâ" derler. Rûhen ve misâlen ve hissen mütemâyizetü'l-ahkâm, mütehâlifetü'l-âsâr olan ol şuûn ve i'tibârât hasebiyle, merâtib-i kevniyye ve mecâli-i halkiyyede Hak Teâlâ'nın zuhûruna "kemâl-i isticlâ" derler. Ve merâtib-i mezkûrede Hak Teâlâ kendini yine kendinin şuhûduna "kemâl-i celâ" derler. Tâ şöyle ki, makām-ı cem'-i ahadiyyette kendini kendinde kendi ile görürdü. Kezâlik merâtib-i tafsîl ve kesrette dahi kendini kendinde kendinin gayrı ile görür. Yâhut kendini kendinin gayrı görür. Yâhut kendini kendinin gayrı ile kendinin gayrıda görür. Nakşını bî-renk urup **[291-b]** nîk ü bedi bî-renk gösteren aşkdır. كل يوم هو فى شان (Rahmân,55/29) [O ise her an bir işte, bir tecellîdedir] cilvegerliğindedir. Cümle şuûnuyla kendini görmek diler.(Nukile min **Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye-i Fâriziyye** li- Molla Câmî k.s.)

***eş-Şuûni'l-ef'âl, eş-Şuûni'z-zâtiyye** (الشئون الذاتيه , الشئون الافعال) **:** Hakāyık-ı a'yân-ı sâbitedir. (Ankaravî k.s.)

***Şecere** (شجره) **:** İnsân-ı kâmil.

***Şecere-i mübâreke** (شجرهء مباركه) **:** Zeytin ağacıdır.

***Şer'-i zâhir ve Şer'-i bâtın** (شرع ظاهر و شرع باطن)**:** Enbiyânın (aleyhimüsselâm) dünyâya taallukları yoktur. Belki kavmlerini dîne da'vet ederler ki şer'-i zâhirdir. Veyâ tevhîd-i hakîkîye irşâd ederler ki şer'-i bâtındır. Zîrâ velâyet mertebesi nübüvvetin lübbü gibidir. Fe'fhem. (**Silsile-i Hakkı Bursevî**)

***Şerâit-i zikr yirmidir :** Ma'lûm ola ki, zikrullâhdan mukaddem beş şart vardır. Ve hâl-i zikrde on iki şart vardır. Zikrden fârig olduktan sonra üç şart vardır. Beş şartın evvelkisi, tevbedir. Tevbenin hakîkatı oldur ki kişi günahlarına ve kusurlarına nâdim olduktan sonra kavlen ve fi'len ve irâdeten mâ-lâyânîyi terk etmekdir. İkincisi, gusl veyâ abdesttir. Üçüncüsü, sükût ve sükûndur. Dördüncüsü, zikre şurû'u indinde şeyhinin himmetini kalbi ile istimdâd etmekdir. Beşincisi, şeyhinden eylediği istimdâdı (a.s.) dan bilmekdir. Zîrâ kişinin şeyhi nâib-i Rasûlullâh'dır. (s.a.v.).

On iki şartın evvelkisi, mekân-ı tāhir üzere kıbleye karşı teşehhüdde oturur gibi oturmakdır. Yâhut bağdaş kurup oturmakdır. İkincisi, ellerini uylukları üzere komakdır. Kemâ fi't-teşehhüd. Üçüncüsü, buhûr ve odd misillü râyiha ile meclisi tervîh etmekdir. Zîrâ mecâlis-i zikr melâikeden ve cinlerin mü'minlerinden hâlî olmaz. Ve râyiha-i tayyibe onların gıdâsıdır. Dördüncüsü, eğer mümkün ise pâk lkibâs giymekdir. Beşincisi, eğer mümkün ise hâl-i zikrde karanlık mahall ihtiyâr etmekdir. Penceresini kapamak veyâ âhar vechile karanlık etmekle. Zîrâ

böyle etmekde huzûr-i kalb vardır. Altıncısı, huzûr-i kalb hâsıl olmak için gözlerini yummakdır. Yedincisi, şeyhinin hayâlini gözü önünde tahayyül etmekdir. Ve bu edeb inde'l-meşâyih âdâbın müekkedlerindendir. Sekizincisi, sadâkat üzere tālib-i Hak olmakdır. Sadâkat dediğimiz, sâlikin gizli âlemi ve âşikâre âlemi kendi ilminde müsâvî olmakdır. Ya'nî riyâdan sakınıp her hâlde Hak Teâlâ'dan korkmakdır. Dokuzuncusu, amelini pâk edip talebinde ihlâs üzere olmakdır. Onuncusu, ta'zîm üzere kelime-i tevhîd zikrini ihtiyâr etmekdir. On birincisi, her bir kere "lâ ilâhe illallâh" dedikçe ma'nâsını mülâhaza eyleye. On ikincisi, mâ-sivâyı kalbinden nefy edip Hak'dan gayrı mevcûd-i hakîkî olmadığını bilmekdir. Ba'de'z-zikr olan üç şartın evvelkisi, vakt-i sükûtte huşû' ile sükût etmekdir. İkincisi, nefsini kavî düşman bilip, **[292-a]** kerrâtla zemm etmekdir. Zîrâ zemm-i mezkûr kalbi ve basîreti tenvîr ve hicâbları ref' ve havâtır-ı nefsâniyye ve şeytâniyyeyi kat'da esra'dır. Üçüncüsü, kable'z-zikr ve ba'de'z-zikr su içmemekdir. Zîrâ akîb-i zikrde su içmek kalbi suya doyurup zikre iştihâ kalmaz.

Şerâit-i sülûk sekizdir: İ'tikād, terk-i i'tirâz, devâm-ı vuzu', devâm-ı halvet, devâm-ı savm, devâm-ı sükût, devâm-ı zikr, devâm-ı nefy-i havâtırdır. Şart-ı evvel i'tikāddır. Ma'lûm ola ki i'tikāddan murâd, mürîdin şeyhe i'tikādıdır. Ya'nî mürîd şeyhe rabt-ı kalb edip Allâh Teâlâ tarafından bana feyz olur ise bunun tarafından olur, gayrıdan olmaz diye. Zîrâ kalbi oraya bend olmasa ıztırâba düşer. ومن ثبت نبت [Kim sebatkâr olursa, verimli olur] sırrı zuhûr etmez. Bu sebepten mürîde gerekdir ki mukaddem yakîn geldiği şeyhi bilip ona intisâb eyleye. Ve illâ feth-i akd edip kabl-i tamâmü'l-emr birine dahi intisâb lâzım gelir. Mübâyaa ise mel'abe değildir. Belki fi'l-hakîka mübâyaa Allâh'a ve Rasûl'edir. Ve eğer istihâre veyâ ta'rîf-i ilâhî ile müteayyin olsa akvâ olup, bir dahi tezelzül kabûl etmez. Ve onun ki talebi kuvvette i'tikād-ı kuvâsı vardır, sülûkde futûru olmaz. Belki ser-menzil-i vüsûle dek gayret eder.

Şart-ı sânî terk-i i'tirâzdır. Ya'nî Allâh Teâlâ'ya ve şeyhe i'tirâz etmemekdir. Ve kemâl-i istislâm ve inkıyâd üzerine ola. Şöyle ki seneler mürûr eyleyip kendine aslâ bir nesne münkeşif olmasa men' ve atā ve kabz ve bastın hikmeti vardır deyip, kalbini hoş tuta. Ve garaz-ı nefsânîden ârî ola. Ve abd-i hâlis olup hizmet-i hakkı ücret ile etmeye. Belki iclâlen lillâh ve i'zâmen leh eyleye ki bu ma'nâ Hakk'ın rubûbiyyetini ma'rifetten gelir. Ve illâ ecîr olur. Ecir ise müsâcir kapısında âriye gibidir ki hizmetten ma'zûl ve bâbdan merdûd olur. Söz ise bâb-ı Hak'da idi. Kavl kul olmakdadır. Çünki mâni' ve mu'tî ve müessir-i hakîkî Allâh Teâlâ'dır. Pes, şeyhe i'tirâzın yeri kalmaz. Ve iki i'tirâz dahi fi'l-hakîka küfrdür. Zîrâ Hakk'a i'tirâzdır. Halkın şeyhe i'tirâz etmesi fi'lhakîka Hakk'a râci'dir. Zîrâ şeyh eğer kâmil ve Hak'da fânî ve Hak ile bâkî ise, onun kavli ve fi'li Hakk'a muzâfdır. Nazar eyle âyete ki gelir: فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم (Nisâ,4/65) [Yok yok! Rabbine kasem olsun ki onlar aralarında çıkan çapraşık işlerde seni hakem yapmadıkça iman etmiş olmazlar] Ya'nî hükm-i rasûle kāil olmayanlardan îmânı nefy eyledi. Vâris-i Rasûl dahi Rasûl hükmündedir. Bu cihetten hükm-i Hakk'a ve hükm-i Rasûl'e ve hükm-i vârise i'tirâzdır ve eden kâfir olur. Ve i'tirâz etmek adem-i i'tikāddandır. Çünki şart-ı evvel olan i'tikāddır ki esâs-ı sülûk ve mebnây-i mübâyaa ve intisâbdır, mefkûd ola, sülûkden fâide olmaz. Ve nakz-ı ahd lâzım gelir. Kālallâhu Teâlâ : فمن نكث فانما ينكث على نفسه (Fetih,48/10) [Onun için her kim cayarsa, sırf kendi aleyhine cayar] Ve ba'zı ehl-i nifâk ki taksîm-i ganâim husûsunda Cenâb-ı Nübüvvet'e itāle ederlerdi. Cenâb-ı Nübüvvet buyururlar idi ki: ben kāsım, mâni' ve mu'tî değilim. Sen kāsıma me'mûr olduğu mâddede i'tirâz etmen, keyfiyyet-i mahsûsa üzerine kısmet eyle diye emr etmek Hakk'a i'tirâzdır. Onun için dediler ki, hasûd olan kimse fi'l-hakîka kâfirdir. Zîrâ kısmet-i Hakk'a râzı değildir. Ve râî bâtılı ile **[292-b]** tağyîr-i kısmet ve tebdîl-i hikmet etmeğe sa'y eder. Nitekim iblîs dahi bu ma'nâdan ötürü secde husûsunda Hakk'a i'tirâz edip kendini Âdemden âlî gördü. Ve nefsü'l-emrden gāfil oldu. Ve böyle etmesiyle kusûr-i ma'rifetini bilirdi. Nazar eyle ki zâhirde Ka'be-i suveriyyede sükût lâzım olunca, Ka'be-i hakîkatte feth-i dehâna mutlakā kudret olur mu. Fe-keyfe i'tirâz vâki' ola. Çünki Hakk'ın sana maiyyetî sırrı vardır. Sen sultān meclisinde olduğunu bilip edebe riâyet eyle. Ve kelâmı fi'l-mesel endâze ile söyle. Ve lisân-ı hâl ve kāle i'tirâz ve adem-i kabûl getirme.

Şart-ı sâlis, devâm-ı vuzu'dur. Ya'nî sâlike lâzımdır ki tahâret-i dâime üzere ola. Zîrâ hadîsde gelir : دم على الطهارة يوسع عليك الرزق [179] Ya'nî tahâret-i zâhire üzere devâm göstermek rızk-ı ma'nevînin kesretine bâisdir. Ve rızk-ı sûrîden murâd, me'kûlât ve meşrûbâttır ki sebeb-i nümây-ı cism-i hayvândır. Ve rızk-ı ma'nevîden maksûd, maârif-i ulûmdur ki bâis-i bakā-i rûh-i insânîdir. Ve tahâret-i zâhire kazûrâttan olduğu gibi, tahâret-i bâtına dahi necâset-i ma'neviyyedendir. Ahlâk-ı seniyye ve benât-ı fâside ve uzmât-ı kâside gibi. Ve hadîsde gelir: بنى الدين على النظافة [Din, temizlik esasları üzerine kurulmuştur] Pes, sâlik zâhiren ve bâtınen nazîf olmadıkça bâb-ı rızk mutlakā ona meftûh olmaz. Bu cihetten kalbe keşf ve ilhâm dileyenler

[179] - Ali el-Muttakî, **Kenzu'l-Ummâl**, XVI, 44154.

tahârete mülâzemet etmelidir. Zîrâ devâm-ı feyz ve vârid-i ilâhî, devâm-ı tahâretledir. Ve sebeb-i tevassu'-i rızk budur ki arz ne kadar tayyibe olsa o kadar münbit olup bir habbe yedi sünbüle ve her sünbüle yüzer dâneyi müştemil olduğu gibi, arz-ı vücûd dahi böyledir. Husûsâ ki vuzû'da sırr-ı infisâl vardır. Salâtta sırr-ı ittisâl olduğu gibi. Ve âlem-i halk dıyk ve âlem-i hak vâsi'dir. Çünki vuzû'da sırr-ı infisâl vardır ki lâ-cerem mütevazzî olan kimse âlem-i dıykdan munfasıl olup, âlem-i vâsi'a muttasıl olur. Ve bir dahi zâhir ve bâtında darlık görmez.

Suâl olunursa ki, ashâb (rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn) devâm-ı vuzû'-i zâhire ve bâtıne üzere iken ibtilâ-i fakrından nâşî oldu. Cevâb budur ki, sahâbede fakr yok idi. Zîrâ ganâim ile müstağnî idiler. Fe-emmâ zâhiri bâtına ya'nî fakr-ı hakîkîye tatbîk için zühd ihtiyâr ettiler. Nitekim Kur'ân'da gelir : فمنهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظرو (Ahzâb,33/23) [Kimi şehid oldu, kimi şehid olmayı bekliyor] zühdlerine işâret etti. Zîrâ terk-i dünyâ üzerine muâhede-i ilâhiyye vâki' olmuştur. Bu sebepten mâ-sivâyı terk edip Hakk'ı ihtiyâr ettiler. Ve bu fakr üzere hüccet olsa gerekdir. Ağniyâya Hz. Süleymân ve ehl-i derde Hz. Eyyûb ve ehl-i hicrâna Hz. Ya'kûb hüccet olduğu gibi. Dünyâda ihtiyâr-ı zühd ve terk-i dünyâ edenlerin saltanatları ukbâda zuhûr eder. Çünki dünyâ fânî va harâb ve âhiret bâkî ve cevherdir. Lâ-cerem, âkil olan ukbâyı ihtiyâr eder, dünyâyı değil. Ve âlâyiş-i mâ-sivâ ile mülevvis olmaz. Kur'ân'da gelir : الا المطهرون لايمسه (Vâkıa,56/79) Ya'nî Kur'ân'ı muhdis mess etmediği gibi, sırr-ı hüviyyeti dahi muhdis-i taallukāt olan idrâk etmez. Belki cümleden mutahhir olan dil bilir. Cenâb-ı Nübüvvet bilâ-tahâretin zikri kerâhet ederlerdi. **[293-a]** Belki vuzû'-i devâm üzere olurlardı. Zîrâ vuzû' ile zikrde Hakk'ı ta'zîm vardır. Zîrâ Hak Teâlâ tayyib ve tâhirdir. Hattâ zarûrette teyemmüm ederlerdi. Ve suya beş-on hatve kalsa dahi yine ihtimâm ederlerdi.

Ve ba'zı ehl-i takvâ Muhammed ismini bilâ-vuzû' dillerine almazlardı ve ism-i şerîfe ta'zîm kılarlardı. Mahkîdir ki, Sultān Mahmûd Gaznevî'nin âyâz oğlu Muhammed ibrikdârı idi. Bir gün âyâz oğlu nerededir dedi, Muhammed demedi. Fe-emmâ âyâz bunda munfasıl oldu. Ve âyâ huzûr-i sultānda oğlum hakkında ne kabâhat eyledi ki Muhammed diye suâl etmedi dedi. Sonra sultāndan istikşâf olundukta ol dahi, bilâ-vuzû' olduğum cihetten ta'zîmen ism-i şerîfi lisânıma almadım, belki âyâz oğlu ta'bîr eyledim diye cevâb verdi. İşte bu mertebeler dakāyık-ı takvâdandır. Eğerçi zevâhire müteallikdir. Zîrâ zevâhir delâil-i bevâtın olduğu yüzden mer'îdir.

Şart-ı râbi' halvettir. Ya'nî ebnâ-i cinsi ile sohbeti terk edip bir tenhâ yerde oturmakdır. Eğerçi halvet-i hakîkiyye yoktur. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın maiyyeti ve melâike ve ervâhın huzûru vardır. Ve kezâlik nûrânî ba'zılar vardır ki oturduğun ev ve halvet-hânen o nûrânîler ile ve seninle ma'mûrdur. Ve onlar seni mubsirdir. Gerek zulmânî ve gerek nûrânî olsun. Nitekim ba'zılar halveti zulmette ihtiyâr ederler. Tâ ki havâs bir hôş mesdûd olup ülfet-i hissiyye ülfet-i bâtıneye intikāl eyleye. İşte mekânın, seni ibsâr ve mütâlaası vardır. Eğerçi sen onu görmezsin. Nice halvet edersin ki halvet-hâneye muhtâcsın. Ve halvet-hâne ise mekândır ki hâmil-i rûh-i zâtîdir. Ve üzerinde şa'rin ve elinde tesbîhin bile sana musâhibdir. Sana senin halvetin bi'l-izâfedir ki hâricde olan halka nisbetledir. Ve bundan ma'nây-ı murâkabe mefhûm oldu. Zîrâ murâkabe odur ki Hakk'ın sana ıttılâ'ını istihsâr edesin. Ya'nî der-hâtır edip bilesin. Ve Hak seninle olduğunu mütālaa kılasın. Nitekim Kur'ân'da gelir : الم يعلم بان الله يرى (Alak,96/14) [Acaba o, Allâh'ın herşeyi görmekte olduğunu bilmiyor mu?] ve yine gelir : ونحن اقرب اليه من حبل الوريد (Kâf,50/16) [Biz ona şah damarından daha yakınız] Sen tenhâda olsan dahi murâkabe vâr iken bu ilmle ya'nî Hakk'ın sana muttali' olduğu ilmiyle istimdâd lâzımdır. Cemî' ahvâlde kalbe mülâzım olmalıdır. Ve illâ murâkabe-i tâmme olmaz.

Ba'dehû halvete duhûl eden sâlike iki akd lâzımdır. Evvelkisi budur ki, i'tikād eyleye ki Allâh Teâlâ'nın misli yoktur. Bu cihetten her ne türlü sûretle halvete tecellî eyleyip "ena'llâh" derse i'timâd etmeye. سبحان الله امنت بالله [Allâh'ı tenzih ederim, Allâh'a iman ettim] deyip ol sûretten kalbiyle i'râz eyleye ve hemân zikre meşgūl ola. Ve illâ ilhâda ve sû-i i'tikāda düşüp sadedden çıkar ve mudill ismine dâhil olur. Halvetin ise bu makūle hayâlâtı çoktur. Husûsâ ümmî makūleleri dalâle akrebdir, zîrâ kuvvet-i ilmiyyeleri yoktur. Ve iblîs halvette ve hâricde müdâhaleden hâlî değildir. Hattâ beyne's-semâ-i ve'l-arz kürsî nasb edip üzerinde **[293-b]** oturur ve ulûhiyyet da'vâ eder. Niceler, ben tanrıyı âşikâre gördüm diye da'vâ eder, dalâlete düşer. Maahâzâ gördüğü şeytāndır. Ve vesvese-i şeytāniyye ile ilkā-i melek beyninde fark budur ki şol ma'nâyı ki melek ilhâm eder, akabind lezzet hâsıl olup ma'nevî ferahlanır ve sûretine tagayyür gelmez ve ilm-i cedîd vücûde gelir. Ve şol ma'nâyı ki şeytān ilkā eder, akabinde elem ve fütûr hâsıl olur. Ve şeytānî olmakla sûretine dahi tagayyür gelir. Zîrâ şeytān kābız ve melek bâsit ismine mazhar düşmüşdür. İşte elinde bu makūle mîzân olunca hak ve bâtıl ve hayr ve şerri teşhîs edersin ve mahfûz ve ma'sûmlar yoluna gidersin. Ve hâlin keşf-i sahîh ve menzilin hakk-ı sarîh olur bi-iznillâhi teâlâ.

Ve akd-i sânî budur ki halvete duhûl ettikte Hak'dan gayra himmeti taalluk etmeye. Belki matlûbu Hak ola. Ve bi'l-farz cemî' kâinât kendine arz olunsa Cenâb-ı Nübüvvet'in Hak ile olan muâmelesini mülâhaza eyleye. Ya'nî Allâh Teâlâ Leyle-i Mi'râcda buyurdu ki, ذلك خلقته لاجلك يا احمد انا وانت وما سوى [Ey Ahmed! Ben ve sen ve ikimiz hâricinde ne varsa ben onu senin için yarattım] orada Cenâb-ı Nübüvvet dahi buyurdu ki, يا رب انت وانا وما سوى ذلك تركته لاجلك [Yâ Rabbi! Sen ve ben bunların dışındakileri bunun için terk ettim] Ve eğer bir nesneyi kabûl ede, orada vukûf etmeye. Zîrâ mâ-fevki olan eşyâ inkişâf bulsa keşf-i ilâhîye intikāl eyleye ve süfliyâttan hazer eyleye. Ve illâ berzahda kalır. Hattâ ekvânın cümlesi berzahdır. Gerek ise ervâh mertebesi olsun. Zîrâ ervâh hücüb-i latîfe-i nûrâniyyedir. Ecsâm, hücüb-i kesîfe-i zulmâniyye olduğu gibi. Ve mertebe-i ervâhın mâ-fevkinde berâzih-i ma'neviyye vardır ki erbâbı bilir. Tevfîk-i ilâhî olunca her mâ-sivâdan ubûr ve mürûr etmek âsân olur. Hemân kârı yolunda tuta gör. Nitekim bâlâda dahi işâret olundu. Ve akvâ ve sâil mürşîd-i kâmildir. Zîrâ berâzih zuhûr ettikte oradan ubûra vesîle olur. Ve ukubâttan necâta yol bulur. والحمد لله على توفيقه و الهامه و تعريفه [Bütün hamd ve senâ, Allâh'ın ta'rîfi, ilhâmı ve tevfîki üzeredir]

Şart-ı hâmis, devâm-ı savmdır. Zîrâ vakt-i halvet sâir evkāt gibi değildir. Belki zamân-ı rûhâniyyet ve mertebe-i samediyyettir ki mertebe-i melâikedir. Melâike ise nûrdan matbû' oldukları için eklden ve şürbden ve şehevâttan uzaklardır. Ve kavl-i meşhûrdur ki derler: "Tecevvu' terânî tecerrüd tasil". Burada tecevvu'dan murâd, şehevât-ı tabîiyyedir. Ve tecerrüdden maksûd, taallukāt-ı nefsâniyyeden inkıtā'dır ki cemî' mâ-sivâdan inkıtā' onda dâhildir. Nitekim Kur'ân'da buyurur : قل‌الله ثم زرهم Bu âyetten mefhûm oldu ki, enân metrûk olmak lâzım gelir. Sâir kâinât bi-tarîki'l-evlâdır. Ve yine Kur'ân'da buyurur وتبتل اليه تبتيلا (Müzzemmil,73/8) [Herşeyden sıyrılarak O'na yönel] Bu âyetten inkıtā'-i küllî fehm olunur, zîrâ mutlakdır. Ve sâlike lâzım olan واتو البيوت من ابوابها (Bakara,2/189) [Evlere kapılarından girin] mûcebince ibtidâ mücâleset, Hakk'a bâb-ı perhîzden duhûl etmekdir ki taklîl-i gıdâ ve terk-i şehevâttır. Zîrâ ba'zı küberâ'-i tarîkat buyurmuşlardır ki: كل من خاف على هيكله لم يرى الله جهارا Ya'nî bu hôd ma'lûmdur ki heykelin kıvâmı gıdâ-i tabîiyledir. **[294-a]** Pes, taklîl-i gıdâ ile tabîata za'f ve zübûl gelmese, heykel dahi fenâ bulmaz ve mağlûb olmaz. Bu sûrette heykel ve tabîat rü'yet-i Hakk'a hâil olur. Zîrâ rü'yet-i Hak yâ şuhûd ile olur ki basar-ı nâfize veyâ esmâ ve sıfâtıyla vücûd bulur ki basîret-i hârreye menûttur. Basîretin infitâhı ise hissin infilâkıyla zuhûra gelir. Hiss kuvvetli oldukça basîret zaîf olur ve belki a'mâ kalır. Bu sebepten ehl-i halvet devâm üzere sâim olurlar. Tâ ki mecrây-ı dem olan urûk tazyîk ve menba'-ı feyz-i nûr olan basîret tevsî' olunup rü'yete mecâl ola.

Suâl olunursa ki, savm-i devâmîde kerâhet vardır. Zîrâ savm-i dehrîdir. Ve halvetin dahi aslı şer'-i muhammedîden değildir. Belki erbaîn dedikleri şerîat-ı Mûsâdan takrîr olunup kalmıştır. Bizim şer'imizde olan i'tikāfdır ki aşr-i ahîr-i ramazândadır. El-hâsıl nüzûl-i nebevîden sonra halvet-i nebeviyye ve halvet-i sahâbe vâki' olmamıştır. Ve savm-i dehrde fâide olmadığı hadîs-i şerîf ile sâbittir.

Cevâb budur ki, halvetten murâd, mürşîd-i kâmil ile sohbettir. Zîrâ kişi bi-nefsihî mütehallî olmakda ya'nî mürşîdsiz yalnız olmakda nef' yoktur. Belki hayâlât-ı fâside yüzünden inhirâfâta müeddî olur. Ve sohbetin te'sîri mücâhedeye mevkūfdur. Sahâbe-i kirâm ise dâimâ cihâd ve mücâhede ve sohbet-i nebeviyye üzere idiler. Onun için sohbetinden müntefî' oldular. Ve cihâdlarına şâhid budur ki, رجعنا من الجهاد الاصغر الى جهاد الاكبر [Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz][180] Ya'nî küffâr ile olan darb ve harb cihâd-ı asgar ve nefsle olan mücâhede cihâd-ı ekberdir. Çünki bu a'sârda cihâd-ı asgar mütarred değil ve alâ takdîri'l-itrâd nefer-i âm olmadıkça farz-ı ayn olmaz. Herkes ona iktidâr eylemez. Lâ-siyemmâ mürşîdin sohbete taayyünü menkûldür. Zîrâ mücerred-i ehl-i örfle defâkatten terakkî bulunmaz. Lâ-cerem mürşîd-i kâmil bulunan yerde halvet ve mücâhede ve sohbet sâir hizmetten evlâ olur. Ve Cenâb-ı Nübüvvet'in kable'n-nübüvvet cebel-i hirâda halvet ve takrîr-i mûsevî kifâyet etti. Zîrâ halvet tahsîl-i kurb-i hazret içindir. Sen zâhir-i şer'de bulunup velâkin bâtın-ı hakîkate vâsıl olmak, tahsîl-i vusûl içindir. Esbâbına teşebbüs lâzım geldi. Tâ ki nûr-i ma'rifet ve sırr-ı hakîkat lâyıh ve lâmi' ola. Ve savm, mâ-sivâdan halvete muîndir. Zîrâ havâtır-ı fâside agdiye-i muhtelifenin netâyicidir. Ve savm-i dâim, bâtını tathîr ve tahsîn-i ahlâk-ı mürîd olduğu zâhirdir. Ve kerâhete dâir olan hadîs herkese göre değildir. Nazar eyle ki, savm-i visâlden nehy ve tahzîri şefkate haml etmişlerdir. Binâen-alâ-hâzâ, kādir olana men' yoktur. Ve meşârib-i nâs muhtelifedir. Ba'zılar vardır ki kaviyyü'l-mizâcdır. Savm-i visâl dahi eylese i'tidâlden hâric olmaz. Lâzım olan ise, mir'ât-ı i'tidâldir. Ve ba'zılar vardır ki zaîfü'l-mizâcdır. Pes, bu makūlenin i'tidâli gecede bir kere iftār-ı mu'tedildir. Ve savm-i dehrde

[180] - Aclûnî, I, s.424.

herkese i'tiyâd gelmez ve her mizâc gıdâdan **[294-b]** teneffür eylemez. Zîrâ tabîatın aslı şehvettir ve nefsin desâyisi çoktur. Pes, nefs ve tabîat öyle değildir ki taâma meyl etmeye. Meğer ki ıslâh-ı vücûddan sonra ola. Bu cihetten küberâ'-i tarîkat ittifâk ettiler.

Taâm-ı şerîat ikidir ki kable'l-işâ' olan akşam taâmıdır. Ve avâm-ı nâs bi-hasebi'l-gālib bir günde üç def'a taâm ederler. Ona taâm-ı şer'î demezler, belki taâm-ı hayvânî derler, menhîdir. Ve hadîsde gelir : احب ان اجوع يوما و اشبع يوما [Bir gün aç, bir gün tok olmayı severim] Ya'nî ta'dîle işâret ederler. Zîrâ iki gün mütevâliyen aç veyâ iki gün mütetâbian tok olmak i'tidâlden hâricdir. Pes, hâl-i insân ruhsat ve azîmet miyânında dâirdir ki iftār ruhsat ve savm azîmettir. Ve sâim için iki ferah vardır. Biri iftār vaktinde ve biri likāullâh hâlinde. Zîrâ netîce-i savm rü'yettir. Nitekim mürûr etti. Pes, savm-i dehr ba'zı emzice ve eşhâsa göre ayn-ı azîmettir. Ve azîmet fevka'r-ruhsattır. Ya'nî takvâ fetevânın fevkindedir, ondan râcihdir. Eğerçi ruhsat ve fetvâ şer'îdir. İşte buradan tarîkatın ma'nâsı mefhûm oldu. Ya'nî tarîkat odur ki şer' içinde âmme-i ahkâm ile âmil olduğu gibi, hâssaten hasâil ile dahi âmildir. Avâm-ı nâs suûbetten ötürü onunla amel etmez. Ve Hak Teâlâ güç buyurmamıştır der. Fe-emmâ demez ki mendûb ve müstahsendir. Belki kendi umûr-i mu'tâde-i âdiye ve örfiyyesini tercîh ve istısvâb eder. Ve hatâ olan nesneleri emr-i heyyin addeder. İşte bu makūleler savma muhtâclardır. Tâ ki me'lûf oldukları müştehâttan fitâm hâsıl olup, umûr-i rûhâniyye ile insân-ı kâmil sûretine gireler.

Hey Âdem ! Hiç idrâkin yok mu ki teemmül edesin ve muttali' olasın ki bu ümmet-i merhûmede müşârün-ileyh bi'l-benân olanlar ne sebeple derecât-ı âliyeye ermişler ve kemâlât ile mevsûf olup şöhret-i tâm bulmuşlar ve mak'ad-ı sıdka girmişlerdir. Onların eyyâmında hezâr ekl ve şürb ve hâb ve gaflet ehli gelmiştir ki birinin nâmı sahîfe-i âlemde bâkî kalmamıştır. Ve kaldığı sûrette dahi bed-nâmlık ile kalmıştır. Fe-emmâ ahyâ-i leyâlî eyleyip vuzû'-i işâ'la salât-ı fecri edâ edenler ve savm-i dehr mak'adi olanlar ve halvet-hânelerde münzevî olup terk-i ıhtılât ve terk-i ayş ve işret eyleyenler ve bunların emsâli garâyim-i cümlede rüsûh bulanlar ile'l-ebed yâd olunur. Ve hâlden haberdâr olanlar onlar gibi azîmet ehli olmadıklarına tahassür eyleyeler. Hele bâri onlar kadar hâli yok ise yine inkâr etmezler. Fe-emmâ senin sû-i hâline bak ki ehl-i hâli ehl-i kāl kadar mu'teber tutmazsın ve şânlarını tezlîl edersin ve muhabbetlerini kendine sermâye-i ticâret-i âhiret edecek iken, buğz ve adâvetler ile haserât-ı azîmeye düşersin. Ve âhir nâr-i hırmân ve âteş-i bu'd-i katîada yanıp pişersin.

Şart-ı sâdis, devâm-ı sükûttur. Ma'lûm ola ki mahall-i sükûnda sükût etmek sıfat-ı ricâl ve mevzi'-i nutukda nutuk etmek eşref-i hısâldir. **[295-a]** Ve aksi etmek rezâildendir. Fe-emmâ ashâb-ı mücâhedenin sükût ihtiyar ettiklerinden merâmları budur ki, kelâmda hazz-ı nefs vardır. Onun için pîrân-ı tarîkat şehvet-i kelâmdan hazer ile tavsiye ederler. Onun için lâf-keşler ve dilin çiğneyip tekellüm edenler, şer'de mezmûm oldular. Sumt-i câhiliyyet menhî olduğu gibi. Nitekim hadîsde gelir : لاتنم بعد الاحتلام ولا صمات يوم الى الليل Ya'nî ehl-i câhiliyyetin nüsükünden idi ki bir gün ve bir gece sükût ile i'tikāf ederlerdi. Ve bu ma'nâyı kurbet addederlerdi. Sonra islâmda o makūle sumâttan nehy olunup, zikrle ve hadîs-i hayrla me'mûr oldular. Pes, şol kimsede ki, şehevât-ı kelâm yoktur ve ol âfetten afîf ve masûndur, söylese efdaldir. Ve şol kimse kîm mekr-i nefs ve şehevât-ı tab'dan me'mûnü'l-fâile olmayıp söyleyeceği hayr ise dahi imsâk eyleye. Ve imsâk etmediği zâhirin kemâli butûna intikāl eyleyip, muhâdese-i ilâhiyye ve müsâmere-i rahmâniyyeye bâis olur. Demişler ki, hikmet on cüz'dür ki dokuzu samt ve biri uzlet-i nâsdır. Pes, ehl-i uzlet ve halvet olup sumt eden kimse cemî'-i eczâ-i hikemiyyeyi ihrâz etmiş olur.

Ve mahkîdir ki Yûnus (a.s.) batn-ı hûttan hurûc ettikte tavîlü's-sumt idi. Ne için tekellüm etmezsin diye suâl ettiklerinde, benim batn-ı hûte duhûle dilim sebep oldu dedi. Ve sükûtun ta'rîfinde demişlerdir ki, ترك الكلام مع القدرة عليه [Kudreti olduğu halde konuşmayı terk etmektir] Pes, ahras hakkında sükût etti denilmez. Zîrâ kelâma kudreti yoktur. Ve Hz. Zekeriyyâ (a.s.) hakkında gelir : قال ايتك الا تكلم الناس ثلثة ايام الا رمزا (Âl-i İmrân,3/41) [Buyurdu ki : "Âyetin, insanlara üç gün sadece işaretten başka söz söyleyememendir] Ya'nî üç gün zikrden gayrı kelâma kādir olmazsın. Pes, Zekeriyyâ bu hâlden evvel kelâma kādir idi. Velâkin bu müddette in'ikād-ı matlûbu olan ma'nâya alâmet olmakdan ötürü oldu. Tâ ki kalb ve lisân şükr-i ni'mette istiğrâk bula. Zîrâ tarafeynden zamân-ı akdde veled olmak hûr-i ıyndendir. Ve mûceb-i mezîd şükrdür. Ve enbiyâ (aleyhimüsselâm) ma'sûm olmakla in'ikād-ı mezkûr âyât-ı ismetten oldu. Ve beşeriyyete mürâât ve muhâfazaya muhtâc olmakdan geldi. Ve biri dahi cezâ-i vifâk kabîlindendir. Zîrâ duâ lisân-ı kālle vâki' oldu. Nitekim Kur'ân'da gelir : اذ نادى ربه نداء خفيا (Meryem,19/3) [Rabbine nidâ etmişti] Ya'nî duâsını ihfâ ile etti, cehr etmedi. Zîrâ duâ münâcaât kabîlindendir. Hak ile münâcâat ise cehr götürmez, zikr gibi değildir. Nitekim gelir : ادعوا ربكم تضرعا و خفية (A'râf,7/55) [Rabbinize yalvara yalvara ve için için duâ edin] Ve zikrde cehr etmek nefse râci'dir, yoksa Hakk'a değil. Nitekim gayrı âsârımızda mübeyyendir. El-hâsıl Zekeriyyâ'nın duâsı lisân-ı

zâhir ile vâki' olmakla, şükrü dahi lisân-ı zâhire tefvîz olunup, ma'nây-ı in'ikād bu emri te'kîd kabîlinden oldu. Tâ ki şükrde istiğrâk-ı tâm buluna. Ve münâfî olan nesne ki kelâm-ı nâsdır, tahallül etmeye. Ve remz ve işâret etmek bi'l-fi'l tekellüm gibi değildir. Ondan ötürü def'-i zarûret edecek kadar remz ile iktifâ olundu. **[295-b]**

Suâl olunursa ki, insân-ı kâmilin hâli sükût mudur, nutuk mudur ? Cevâb budur ki, insân-ı kâmil mazhar-ı Hak'dır. Hak ise mütekellim-i ebedî ve belki ondan aslâ haras ve sükût yoktur. Ve insân-ı kâmilin rütbesi hakāyık-ı arz üzerinedir ki sükûn ve sükûttur. Fe-emmâ zâhirde sükûttan bâtında dahi sükût lâzım gelmez. Belki onun kalbi devr-i kamer gibi serî'dir. Pes, Hak ile olduğu cihetten ol dahi mütekellim-i ebedîdir. Eğerçi her bâr zâhirde nâtık değildir. Zîrâ nutk kelâmdan ehassdır ki lisân ile olan kelâmda müsta'meldir. Hak Teâlâ ise mütekellimdir, nâtık değildir. Zîrâ lisândan münezzeh olduğu için kelâmı sıfatıyladır. Ve tekellümden murâd, şuûn-i muhallaka sudûrudur ki "kün" emriyle devr eder. Ve'kna' yerhamekallâh.

Şart-ı sâbi' devâm-ı zikrdir. Suâl olunursa ki, devâm-ı zikr sükûtla nice müctemi' olur. Maa-hâzâ sükût devâm-ı zikre zıddır. İctimâ'-ı ezdâd ise câiz değildir. Ve zikr Hakk'a göredir. Pes, kelâm-ı dünyâ ve halkla muhâdeseyi terk etmekden, zikri terk lâzım değildir. Zîrâ zikr kelâm-ı nâsdan değildir. Ve zikr mübtedîye göre, mukābil-i nisyândır. Ve müntehîye göre istimrâra mahmûldür, tevbe gibi. Mücrimin tevbesi ma'siyetten tāate rücû'dur. Ve mutî'in tevbesi halkdan Hakk'a bilâ-fasl rücû'-i dâim ve huzûr-i kāimdir. Ve devâm-ı zikr odur ki ondan aslâ tahallül ve fütûr ve kesl olmaya, ya'nî usanmak gelmeye. Ve zikr-i lisânî olmadığı yerde zikr-i kalbîye meşgūl olup, eğer devâm-ı zikr bulunmaz ise feth-i melekût-i kalb dahi bulunmaz. Bu ortada aşk ve muhabbet zikr-i dâime muîndir. من احب شيئا اكثر ذكره [Kişi sevdiği şeyi daha çok zikreder] ona nişândır. Pes, ma'şûk-i hakîkînin dilde aşk ve muhabbeti müstemirr olunca dahi onun ismini yâd etmekden hâlî olmaz. Ve ism-i mecâzî-i lafzîyi zikr ederek, lafzın tahtında olan medlûle ve medlûlden ism-i hakîkîye ve ondan müsemmâya intikāl edip, zikrden maksûd olan vusûl hâsıl olur. Ve müsemmâya vusûlden hâsıl olan hâle zikr demezler. Belki orada zikr hatādır. Zîrâ o makāmda zikr mezkûrun ve ism müsemmânın aynıdır. Ya'nî ilm mertebesinde isniyyet vardır. Ol vakt bunları sen olduğun ecldn diyebilirsin. Lâkin ilm mertebesinden mürûr edip ayniyyette sen kalmazsın ki bunları diyebilesin. Zîrâ bir mevzı'daki izâfet-i ism ve nisbet-i zikr sâkıt ola, o ayniyyettir. Aynda ise isniyyet olmaz. Belki ilmde olur ki âlim ve ma'lûm ve ilm ve zâkir ve mezkûr ve zikr dersin. Fe-emmâ aynda demezsin. Zîrâ bir nesne kendi kendini zikr etmek olmaz. Ve şol kâmil ki mertebe-i fenâdan sonra bekāya reddolunup zikr eyleye, ona ekmel derler ki zikri bir mertebeden bir mertebeye göredir. Ve Hak onun lisânından zâkirdir. Ve alâmeti, lisânın muhterik olduğudur. Fe'fhem cidden.

İşte bundan, zikr gerek mecâzî ve gerek hakîkî olduğu mefhûm oldu. Zîrâ zikr-i mecâzî lafızla ve nefsle olan zikrdir. Ve zikr-i hakîkî, ma'nâ ile ve Hak ile olan zikrdir. Ve bu mertebeye vusûle değin ekser-i evkātta zikr lâzımdır. Nefsin hicâb-ı kesîfi onunla zâil ola. Ve hicâb galîz olunca, ahfâ ile olan zikrin nefse te'sîri olmaz. **[296-a]** Belki darb ve teşdîde muhtâcdır. Ve Hak asamm ve gāib değildir. Öyle iken darb ve cehr etmek nefs-i asamm ve gāibe göre olur. Zîrâ ehl-i nisyândır ki tezkîr ve ehl-i samemdir ki ref'-i savt olunur. Çünki bu perdelerden güzer ede, iş gayrı yüzden olur. Nitekim remz olundu. Ve zikr-i cehrîyi inkâr etmek hakāyıkdan bî-haber olmakdan nâşîdir. Zîrâ mertebe-i cehrde ki âlem-i mülkdür, cehr lâzımdır. Ve mertebe-i ahfâda ki âlem-i melekûttur, ahfâ lâzımdır. Ve bunun mâ-verâsı lâ-cehr velâ hafâdır. Nitekim tafsîli gayrı âsârımızdadır. Ve sâlike lâzımdır ki nehârda kelime-i tevhîd ve leylde esmâ-i müfredeye meşgūl ola. Kelime-i tevhîdden murâd, "lâ ilâhe illallâh"dır ki efdalü'l-ezkârdır. Zîrâ nefyi ile âlem-i lâ taayyünü ki gaybettir ve isbâtı ile âlem-i taayyünü ki şehâdettir, kelime-i tevhîd bu ikisini müştemildir. Ve esmâ-i müfrededen murâd, "Allâh Allâh, Hû Hû, Hak Hak" ve emsâlidir. Münâsebet budur ki nehâr âlem-i sıfâta nâzır olmakla terkîbe akrebdir. Nitekim "lâ ilâhe illallâh" gibi. Ve leyl âlem-i zâta dâir olmakla basîta akrebdir. Lafzatullâh ve ism-i hû gibi.

Pes, evvelkisi esvâb-ı hallâl ya'nî gayr-ı muhrim gibidir ki mahît ve mülteim ve ikincisi ihrâm-ı muhrim gibidir ki gayr-ı mahît ve mürekkebdir. Zîrâ burada nesce i'tibâr olunmaz. Yalnız lafz-ı zeydin terkîbine i'tibâr olunmadığı gibi. Zîrâ lafzın cüz'ü ma'nânın cüz'üne delâlet eylemez ki ona "müfred-i mantıkî" derler. Ve bir müfred dahi vardır ki ona nokta ve müfred ve basît-i hakîkî derler. Ve nokta elifin nihâyetidir. Zât, esmâ ve sıfâtın gāyeti olduğu gibi. Ve gecelerde esmâ-i müfredeye meşgūl olmak, şeyhin işâretine mevkūfdur. Zîrâ sâlikin muktezây-ı hâli ne ise vaktine göre ta'yîn olunan ism odur. Pes, sâlik kendi indinden bir türlü ismi ihsâ edemez. Ve ihsâ etse dahi ona râyedemez, çok süremez. Belki ba'zı te'sîrât-ı hâilesi zuhûr edip uhdesinden gelemez ve tefrîk-i hâle sebep olur. Ve bu ma'nâ gıdâ gibidir. Ya'nî ehl-i halvete ism şeyhin yüzünden ta'yîn olunduğu gibi, ahvâl-i gıdâ dahi ona râci'dir. Ya'nî taklîlde ve nev'ini ta'yînde. Zîrâ her vaktte bir türlü gıdâ ekl olunmaz. Zîrâ sâlik marîz gibidir. Ve marîzin hâlini tabîb bilir. Veyâ tıfl ve radî' gibidir. Ona sâlih olan şîr veyâ ona karîb-i ümm muvâfıkdır ve illâ helâke müeddî olur. Ve

bu makāmdandır ki sâlik ile meczûbun farkı vardır. Ya'nî bir kimse hâl-i sülûkünde meczûb olmasa, onun ibtidâ ismi kelime-i tevhîddir ve illâ celâledir. Zîrâ meczûbun nefy ve isbâta zarûreti yoktur. Velâkin tekmîl-i merâtibe değin yine sülûke muhtâcdır. Bu ma'nâdan ötürü evvelki sâlike meczûb derler ki cezbesi müteahhiredir. Ve sânîye, meczûb-i sâlik derler ki cezbesi mütekaddimedir. Ve makbûl olan, sâlik-i meczûbdur ki âdet-i ilâhiyye üzere câri olmuştur. Zîrâ ilmi hem kesbî ve hem irsîdir. Meczûb-i sâlikin ise yalnız irsîdir.Ve irs ve hibe **[296-b]** bilâ-taab olmakla kadri bilinmez. Fe-emmâ ki ma'nây-ı örf, nitekim Kur'ân'da gelir : فوقهم ومن تحت ارجلهم لاكلوا من (Mâide,5/66) [Elbette hem üstlerinden yerlerdi, hem ayaklarının altından] Ya'nî fevkden ekl-i ilm-i vehbî ve tahttan ekl-i ilm-i kesbîdir. Ve bunun kıyâmette sûreti vardır. Zîrâ Allâh Teâlâ arzı tebdîl ettikten sonra hazîretü'l-kudsde olan arz-ı meydândan mekkedir ki beyzâ olsa gerek, kursa-i müdevvire gibi. Ya'nî hubz-i nakî ve beyâz olup, ehl-i cennet henüz cennete dâhil olmadan taht-i ercülden ol hubz-i semîneden tenâvül edip, ba'dehû cennette fevklerinde olan şecere-i sidrenin furû'undan dahi tenâvül etseler gerekdir. Ve şecere-i mezkûrun furû'u ehl-i cennete naîm olduğu gibi, usûlü dahi ehl-i nâra zakkûm olsa gerekdir. İşte insân da böyledir ki cennet ve cehennemin berzahıdır. A'râf gibidir. Ve gāyet-i emr budur ki ehl-i nârda olan tabîat mertebesi nâra tarh olunup, insân-ı kâmil yalnız rûhâniyyetle dâhil-i cennet olsa gerekdir. Ve ol bakiyye-i matrûhaya "kadem-i cebbâr" derler. Nitekim ba'zı ahâdîsde vârid olmuştur. Eğerçi ulemâ-i rüsûm gayrı ma'nâlar verirler. Ammâ murâd, bizim zikrettiğimizdir. Ve zikr-i mübâhesede nihâyet yoktur ve taksîmâtı ihsâdan çoktur. Ve zevkiyyâta müteallik olanların niceleri bizim eserlerimizde ve niceleri dahi kütüb-i kavmdedir. Ve her kîm ehl-i zikr olmadıysa dünyâdan vahşetle gitti. Ve yâhut ehl-i zikre ittisâl bulmadıysa hasâretten işi bitti. Zîrâ ehl-i zikr rûh-i âlemdir. Ya'nî cesedin bekâsı rûhun taallukuna menût olduğu gibi, âlemin bekâsı dahi ehl-i zikrin bekāsına merbûttur. Nitekim hadîsde gelir : لا تقوم الساعة حتى لا يقال فى الارض الله الله [Yeryüzünde "Allâh,Allâh" denilmeyinceye kadar kıyamet kopmaz] [181] Ya'nî celâlenin tekrârı zikr-i muttasıla delâlet eder. Nitekim ulemâ-i hakāyık zâhib olmuşlardır. Eğerçi ulemâ-i rüsûm gayrı ma'nâya haml ederler.

Ve ehl-i zikre ittisâl etmek, evvelâ i'tikād-ı pâk ve sâniyen mübâyaa iledir. Nitekim yukarıda dahi remz olundu. Ve mübâyaanın gāyeti zikr-i muttasıl yüzünden insân-ı kâmil olup, medâr-ı âlem ve gıdâ-i kâinât olmakdır. Zîrâ cümle feyzi insân-ı kâmilden ahz ederler. Şol cihetten ki insân-ı kâmil halîfe-i Hak'dır. Bu cihetten kamer şemsden istifâde edip sâir nücûma envâr bahş olduğu gibi, insân-ı kâmil dahi Hak'dan istifâde edip sâirleri dahi ondan müstefîz olurlar. Ve buradandır ki her mâddede gālibâ vâsıta lâzımdır. Fe'fhem.

Şart-ı sâmin, nefy-i havâtırdır. Gerek hayr ve gerek şer. Zîrâ kalbde mahmûde bulunduğu sûrette dahi vâridât-ı ilâhiyye müzâhame eder. Pes, kalbe feyz-i hâss-ı ilâhî isteyene gerekdir ki kalbi ağyâr ile âşinâ etmeye ve efkâr yoluna gitmeye. Gerek efkâr ve havâtır hayr-ı mergûb-i fîh olsun ve gerek şerr-i mergûb-i anh olsun. Zîrâ hayr müzâhame ettiği sûrette şer bi-tarîki'l-evlâdır. Zîrâ iki zıd bir yerde müctemi' olmaz. Ve zıd olmadığı sûrette dahi a'lâ vâr iken mahall-i feyz-i ednâ ile iştigāl etmek münâsib değildir. Ulüvv-i himmeti münâfîdir.**[297-a]** Ve havâtıra müteayyin olan ba'zı tahkîkāt-ı müteferrikāt kitâbımızdadır. Ve kesret-i havâtır ve hücûm-i hevâcis bi-hasebi'l-gālib ağdiye-i reddiye veyâ müştehiyâttan veyâ muharremâttan veyâ taallukāttan gelir. Pes, lokma-i helâl tayyib ve mu'tedil ve zikrullâh kesîr ve muttasıl olunca, havâtır mütekallile olup, giderek bi'l-külliye zâil ve aslından münkali' ve muzmahill olur. Ve yerine vâridât-ı ilâhiyye ve tecelliyât-ı rahmâniyye zuhûr etmeğe başlar. Ve hâne-i dil sohbet-i ağyârdan kurtulur ve taallukāt-ı mâ-sivâdan necât bulur ve sâhibi Hak ile hak olur. Fe'fhem cidden.

Ve bir vaktte kîm şeyhim Seyyid Fazlı-i İlâhî (k.s.)ulemâdan bir kimseyi halvet-nişîn etmiş idi. Birkaç gün havâtır-ı fâsideden necât ve halâs olamayıp, hâli müşevviş olunca aslından suâl olundu. Meğer ol kimsenin vâfir-i nukûd-i akçesi ve siyâb-ı fâhiresi vâr imiş. Ol taalluk evcinden kalbini cem' edemeyip ve şeyh buyurdu, ol eşyânın cümlesini furûhat edip, ve semenini tefrîk edeler. Fi'l-hakîka ol kimse ondan sonra birkaç güne değin mükâşefeye kadem bastı. Zîrâ alâyık bir berzahdır. Bu sebeplerdendir ki Yûşa' bin Nûn azm-i gazâ etmek murâd ettikte teehhül sadedinde olanları ve binâ-i buyût edip sukûfunu henüz ref' etmeyenleri ve koyun ve deve alıp velâdetine iştigāl edenleri ıstıshâb etmediler. Zîrâ hâlleri sûret-i ikbâlde edbâr idi ki meyyit etseler dahi geriye çekinme halleri vâr idi. Teveccüh-i ilâhi-i küllî gerekdir ki mübâşeret olunan kâr suhûlet ile husûle gele. Ve bu makāmdandır ki Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.) geriye nazar ederlerdi. Nazar ettikte bütün dönerlerdi. Yoksa boyunlarını çevirip iltifât etmezlerdi. Nitekim âdet-i halâyıka muhâldir. Ve bu cihettendir ki Leyle-i Mi'râcda yemîn ve yesâra iltifât olunmadı. Zîrâ Hakk'a teveccühü münâfîdir.

[181] - Tirmizî, Fiten, 35.

Ve mahkîdir ki, İmâm-ı Râzî, Şeyh Necm-i Dâye'nin halvetine girdikte tâlibler dersden kaldılar diye havâtır-ı fâside sebebiyle uhde-i halvetten gelemeyip dışarı çıktı. Ve münâfi'-i halvet ve fevâid-i sohbetten mahrûm oldu. Ve onun tefsîrinde gerçi tevhîd ve maârife müteallik çok nesne tahrîr eylemiştir. Velâkin taklîddir. Alâmeti budur ki, ba'zı es'ile îrâd eyleyip bilâ-cevâb alıkoymuştur. Ve sonra gelenler bir bir cevâb yazmışlardır. Eğer kendinin makām-ı hakîkatte zevk sâhibi olaydı, ol suâllere cevâb vermeğe kādir olurdu. Nitekim Mevlânâ Fenârî Hakîm Tirmizî (k.s.) yüz elliden ziyâde suâl yazıp alıkoydu. Tâ ki şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ ve'd-dîn Muhyiddîni'l-Arabî (k.s.) âlem-i şuhûdu teşrîf ettikte, kitâb-ı Fütûhât-ı Mekkiye 'de alıkoyup ol suâllere cevâb yazdı. Zîrâ çekinmek murâdı, müddeî olanları imtihân idi. Tâ ki cevâb vermeyenler da'vây-ı hakîkat etmeyeler. Nitekim Şeyh-i Sânî Sadrüddîn el-Konevî (k.s.) kitâb-ı **Miftâhü'l-Gayb'**da zâiklere alâmetlerini gösterdi.Tâ ki ol alâmât bulunmayan kimse **[297-b]** bizim de hakāyıkda zevkimiz vardır diye da'vâ etmeyeler. Zîrâ da'vâya şâhid lâzımdır ki burada zikr olunan alâmâttır. Ya'nî ol alâmât, zevk-i hakîkînin nişânlarıdır. Pes, mefkūde olunca da'vâ dahi bâtıle olur.

Ve şerâit-i cüneydiyye sekizdir. Hâsılı ebvâb-ı cennet dahi sekizdir. Ve cennet-i âcile kalb-i insân-ı kâmildir ve naîmi feyz-i ilâhîdir. Ve bâb-ı kalbden duhûl etmek herkese müyesser olmaz. Ya'nî ortada tâbi' ve nefs var iken kalbe duhûl etmek mümkün değildir. Nitekim sırâttan mürûr etmedikçe bâb-ı cennete erilmez. Ve tab' ve nefs berzahlarından ubûr etmeğe, zikr olunan sekiz şart, sekiz cennetin miftâhıdır. Bu cihettendir ki sırât-ı ubûrda meşakkat-i azîme vardır. Zîrâ oradan ubûr etmek, dünyâda ukubâtı ubûr etmğe mevkūfdur. Nitekim Kur'ân'da gelir : مالعقبة فلا اقتحم العقبة وما ادريك (Beled,90/11,12) [Fakat o, o sarp yokuşun üstesinden gelemedi, o sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin?] İmdi حاسبوا انفسكم قبل ان تحاسبوا [Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz][182] vefkince nefsimizin muhâsebesini görelim ve ukubât-ı sırâtı geçelim ve kevser feyzi içelim. Ve dâr-ı gurbetten vatan-ı asla göçelim. Zîrâ kula vâcib olan, efendisi yanında bulunmakdır. Ve efendi gerçi kulu iledir. Fe-emmâ kul efendiden gāib ve hücüb-i kesretle muhtecibdir.

Nazm :

Geliniz keşf-i hicâb eyleyelim,
Girelim cennet-i visâl-i ebede.
Nice bir nefse azâb eyleyelim,
Erelim bâr-gâh-i sultāna.
Zevk-i envâ'-ı hıtāb eyleyelim,
Yakalım âteş-i aşk içre dili.
Varlığı cümle harâb eyleyelim,
Şol kadar olalım harâb-âbâd.
Yıkalım her yanını bâb eyleyelim,
Bizi bizden suâl eden hakkı,
Ona hak ile cevâb eyleyelim.

Ba'de-zâ, bu meslekin berâzihi çoktur ve mehâliki hadden artıkdır. Velâkin dâmen-i zikre teşebbüs edip hulûsla meşgûl olan kimse mehâfetten emîn ve kat'-ı mesâfât-ı ser-menzile karîb ve ashâb-ı vatana karîn olur. Hattâ demişlerdir ki, tertîb üzerine sülûk edenin hâli gayrılardan düşvârdır. Onun için kat'-ı mefâviz ve bevâdî etmiş bir delîl-i âgâha muhtâcdır. Zîrâ evâil-i hâldeki dîdelerden hücüb-i zâhire-i hissiyye, meselâ cüdrân ve hîtân ve emsâli gibi zâil oldukta, herkes kendi hânesinde ve makāmında hayr ve şerden ne hâl üzere ise, görünmeğe başlar. Pes, bu makūle nesneler münkeşif oldukta mükâşefe lâzımdır ki ağmâz-ı ayn eyleye. Ve settâr ismine bakıp uyûb-i nâsı setr eyleye. Ve kimsenin râzını ifşâ etmeye ve sû-i hâlini söyleyip rüsvây etmeye. Nitekim küşûf-i süfliyyede kalanların halleri budur ki, ba'zı mugayyebâttan haber verirler ve halk arasında şöhret taleb ederler. Bunlar mekr-i aslîdir. Bu cihetten gerekdir ki hemân zikre meşgūl olup, zikrin gayrını selb eyleye. Ve münkeşif olan umûr-i cüz'iyyeye iltifât kılmaya. Belki Hak Teâlâ'dan o makūle keşflerin zevâlini taleb eyleye. Zîrâ bî-fâide nesnedir ve sâlikin hâli müşevveş olur. Ve bir vaktte Hz. İbrâhim (a.s.)erbâb-ı fıskın hâli münkeşif oldukta helâkleri için duâ edince, hitāb-ı bârî vârid oldu ki, yâ İbrâhim, nice zamândır ki ben onların bu makūle hâllerine **[298-a]** muttali' iken, yine muâhezede acele etmem. Belki setr edip hilm ile muâmele kılarım. Pes, ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallik ol deyince, İbrâhim (a.s.) ba'de-zâ o makūle ahvâllere mukayyed

[182] - Tirmizî, Kıyâme, 25.

olmayıp evvâh-ı halîm oldu. Ve pîrân-ı tarîkimizden, Bursa'da âsûde olan Şeyh Muhammed Üftâde Efendi (k.s.) buyurmuştur ki : "Evâil-i hâlimde cemî' eşyâdan tesbîh işitirdim. Ve vakt-i zarûrette bevl edecek mahall bulamazdım. Ve bundan müsterîh oldum." Ve buradandır ki derler: Keşf-i kubûrdan sana fâide nedir ? Zîrâ meyyit yâ mün'imdir veyâ muazzebdir. Ve ehl-i naîm ise sana fâidesi ve nef'i ve ehl-i azâb ve cahîm ise sana zararı nedir ? Pes, iyisi o makûle nesneden mahcûb olalar.(Temmeti'r-Risâlet-i fî Şerâiti'l-Cüneydiyye.) (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

Şerîat, iltizâm-ı ubûdiyyet ile emrden ibârettir. Ma'lûm ola ki âlem-i elestte herkes Hakk'ı ne vechile bildi ise, âlem-i dünyâda dahi ol vechile bilip gidersin. Halkı hâlıkına tefvîz edip kendi işine bak. Meşreb ve muâmeleni Fahr-i Âlem Efendimiz gibi şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkatle tarîk-i Hakk'a gitmenin kolayına bak. Fe'fhem.

***Şerîat, Tarîkat, Hakîkat** (شريعت , طريقت , حقيقت) **:** Şerîat, Peygamberimiz'in (a.s.) sözüdür. Ve tarîkat Peygamberimiz'in işidir. Ve hakîkat, Peygamberimiz'in gördüğüdür. Ya'nî hakîkat, eşyâyı müşâhede buyurduklarıdır. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.) buyurmuştur : والحقيقت احوالى الشريعت اقوالى والطريقت افعالى [Şeriat sözlerim, tarîkat davranışlarım, hakîkat hallerimdir][183] İmdi sâlike gerekdir ki mâ-lâ büd kaderi öğrene ve amel ede. Ve ilmi tarîkatten kezâlik ola ki mâ-lâ büddür öğrene, onu dahi yerine getire. Hattâ envâr-ı hakîkat, sa'y ve didişmesi mikdârı yüz göstere. İmdi ma'lûm ola ki, her kim ki Peygamber (a.s.)ın sözünü kabûl edip onun ile âmil olur ise, ehl-i tarîkattir. Ve her kim ki Peygamber (a.s.)ın gördüğünü görür ise, ehl-i hakîkattir. Ve her kimde kîm bu üç nesne vardır, ol kimse merd-i kâmildir. Ve her kimde kîm bu üç nesnenin ikisi ola yâhut ancak biri ola, ol kimse nâkısdır. Ve ol kimsede ki bu üç nesneden biri dahi olmaya, ol kimse behâim makūlesidir. Ve ol kimse ki şerîatte âmil ve tarîkatte kâmil ve hakîkate vâsıl ola, ol kimse merd-i kâmil olup halka pîşvâ olmağa lâyık olur. Ammâ ol nâkıslar ki ke'l-en'âmdır belki en'âmdan dahi kemterdir. (Hakkı Efendi)

***Şerîat, Tarîkat, Hakîkat** (شريعت, طريقت, حقيقت):Dîn-i Muhammed ki aksâm-ı selâse üzeredir. ان الدين عند الله الاسلام (Âl-i İmrân,3/19) [Doğrusu Allâh indinde din islamdır] şerîat, tarîkat, hakîkattir. Kısm-ı evvel şerîattır ki usûl-i şerîat, بنى الاسلام على خمس [184] ya'nî mebnây-i islâm beş rükn üzeredir. Biri kalb ve lisân ile kelime-i şehâdettir ve biri temâm-ı erkânla edây-ı salâttır. Ve biri riâyet-i şurûtuyla siyâm ve ikisi zekât ve hacdır. Bir kimse bunlara muvâzabat göstere, müslim-i tâm ve ehl-i şerîattır. Kısm-ı sânî tarîkattır ki, merâtib-i selâse üzeredir : Biri tasfiye-i dil **[298-b]** ve biri tezkiye-i nefs ve biri tenkiye-i rûhdur. Tasfiye-i dil, kalbi vesâvisden ve hayâlât-ı mefâsidden saklamakdır. Ve tezkiye-i nefs, nefsi müslümân ya'nî ıslâh eylemekdir. Ve tenkiye-i rûh, şirk-i hevâ ve şirk-i hafâdan pâk olup, ayn-ı tevhîde erişmekdir. Kısm-ı sâlis-i hakîkattır ki ol dahi üç derecedir. Vusûl-i hazrettir ki yakîn-i bî-kemâne ve visâl-i bî-firâke erişmekdir. واعبد ربك حتى ياتيك اليقين (Hicr,15/99) [Sana ölüm gelene kadar da Rabbine ibadet et!] mâ-sadakınca biri mertebe-i ilme'l-yakîn ki ibâdet ve ezkâra mahsûsdur. Ve biri, mertebe-i ayne'l-yakîn ki müşâhededen ibârettir. Ve bu müşâhede makāmında zan ve gümân ve şekk kalmaz, mahv olur. Ve biri, mertebe-i hakka'l-yakîn ki fazl-ı hakdır, her kîm ki bu kapıya mülâzımdır, elbette feth-i bâb olur. Hakka'l-yakîn istiğrâkını keşf eder. ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذوا الفضل العظيم (Cum'a,62/4) [Risâlet Allâh'ın lutfudur, onu dilediğine verir. Allâh çok büyük lütuf ve ihsan sahibidir] Ve dahi cemî'-i halâyık Hazret-i Hakk'ı bulmağa tālib ve esmâ-i hüsnâsına râgıbdır. İlme'l-yakîn ile Hakk'ı bilmiştir. Ayne'l-yakîne dil-bendelerdir. Ve hakka'l-yakîne âşıklardır. Ve cümlenin ukūlü ve nüfûsu teşne-i zülâl-i hakîkattır. Bal, bal demekle ağız tatlı olmaz. Sa'y ile fehm ve hâlle ma'lûm ve mekşûfdur. Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak ve Rabbü'l-Felek râziye ve marziye menziline resîde edip فادخلى فى عبادى وادخلى جنتى (Fecr,89/29,30) [Katıl kullarımın arasına, gir cennetime!] hitābına muhâtab ashâb-ı nâciye ve erbâb-ı âliye gürûhuna mülhak eyleye, âmîn, bi-câhi nebiyyi'l-emîn, âmîn. (Hakkı Efendi)

***Şirk** (شرك) **:** Ma'lûm ola ki, şirk ikidir: Biri zâhir-i ulûhiyyete, esnâma ibâdet ile müzâhamedir ki küffâr-ı şerîatın hâlidir. Ve biri dahi bâtın-ı ulûhiyyete, hevâya mutâbaat ile müzâhamedir ki küffâr-ı hakîkatın hâlidir. Ve şirkden mutlakā halâs olmayan, vahdetten haber bilmez. Zîrâ nefsin nisyân ve hatâsı budur ki tarîk-i vahdetten adûl edip dalâl-ı şirke düşmüşdür. Şirkle mahlût olan îmân ise makbûl değildir. Kālallâhu Teâlâ : وما يؤمن اكثرهم بالله الا وهم مشركون (Yûsuf,12/106)

---

[183] - Kaynağı bulunamadı. (Ömer Dağıstânî, **Fetvalar**, s.75 de geçmektedir]

[184] - Buhârî, İman, 1,2/ Tefsir, 2,30; Müslim, İman, 19,22; Tirmizî, İman, 3; Nesâî, İman, 13.

[Onların çoğu, Allâh'a şirk koşmaksızın iman etmez] Ve şirkden murâd, vücûdda tevehhüm-i taaddüddür. Ya'nî vücûd-i vâcib ve vücûd-i mümkin isbât etmekdir. Vücûd-i mümkin ise ma'dûmdur. Pes, onu isbât etmek cehldir. Meğer ki bi-hasebi'l-i'tibâr ola. Zîrâ emr ve nehy onun üzerine mebnîdir. Ve salâtın nevâfili bu vücûda ya'nî vücûd-i mümkine şirk tarîkiyledir. Ferâizi vücûd-i vâcibe şükre dâir olduğu gibi. Ahd-i ezeli unutmuştur ki ikrâr ve tevhîd ve amel-i bi'ş-şerâyi'dir. İlm, sıfat-ı rûh ve amel, sıfet-ı ceseddir. Zîrâ bilâ-ma'rife olan müşâhede mûteber değildir. Nazar eyle ki cemî' nâs eşyâyı müşâhede ederler, fe-emmâ sûretin görürler ve hakîkatın bilmezler. Tebdîl-i câmede sultânı görüp bilmeyenler gibi. Çünki nefsde şirk ve hilâf-ı tevhîd ve terk-i amel ola, felah bulmaz. نسئل الله ان يسهل طريقنا اليه ويقوى توكلنا عليه [Allâh'ın yolumuzu ona kolaylaştırmasını dileriz, biz ona tevekkül ettik]

Şirk, من كبائر الشرك بالله تعالى ya'nî Allâh Teâlâ'ya mahlûkāttan bir nesneyi ulûhiyyete şerîk kılmakdır. Gerek ol **[299-a]** şerîke vâcibü'l-vücûd ve gerek ibâdete müstehak desin. Eğerçi müşriklerin ekseri şerîk isbât ettikleri nesneye vâcibü'l-vücûd dememişlerdir. Belki Hak Teâlâ'nın ulûhiyyetine ve hâlıkıyyetine ikrâr edip, ibâdet-i esnâmı Hakk'a takrîb kılmışlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ما نعبدهم الا ليقربونا الى الله زلفى (Zümer,39/3) [Biz onlara sadece bizi Allâh'a yaklaştırmaları için tapıyoruz] Pes, şirk ile gâh olur ki mutlak küfr murâd olunur. Gerekse arada ibâdet-i sanem bulunmasın. Zîrâ küfr şirkden hâlî değildir. Nitekim Kur'ân'da gelir : لمن يشاء ان الله لا يغفر ان يشرك به و يغفر مادون ذلك (Nisâ,4/48) [Doğrusu Allâh kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz! Bunun dışında dilediğini mağfiret buyurur] Ya'nî bu âyet-i kerîmede şirkden murâd küfrdür. Ve illâ yehûdî ve nasârâ ve emsâli mağfûr olmak lâzım gelir. Zîrâ onlara ehl-i kitâb olmakla müşrik denilmez. Belki kâfir denilir. Pes, eğer müşrik ve eğer müşrikin gayrı kâfirdir. Mutlakā mağfûr değildir. Ve gâh olur ki müşrik ile esnâma ibâdet edenler murâd olunur. El-hâsıl burada şirkden murâd, mutlakā küfrdür ki ekber-i kebâirdir. Pes, şol kimseden kîm elfâz-ı küfr veyâ ef'âl-i küfr sâdır olur, bunda dâhildir. Meselâ, saneme secde etmek veyâ mushaf-ı şerîfi mezbeleye ilkā eylemek veyâ üzerine oturmak veyâ emsâli gibi. Zîrâ şâri' bu maküle ma'siyetleri alâmet-i tekzîb kılmıştır. Pes, bunu işleyenin bâtınında tasdîki var ise de i'tibâr olunmaz. Belki küfrüne hükm olunur.

Ve küfrün hükmü beşdir : Evvelkisi, cemî'-i ef'âl-i hayrı bâtıl olmakdır. Eğerçi sudûru cebr ile yâhut sebkat-ı lisân ile değil ise de. Velâkin haccı kazâ eder ve gayrı ibâdâtı kazâ etmez. Zîrâ hac ömrîdir, ya'nî ömrde bir kere farzdır ve memâta dek vakti bâkîdir. İkincisi, mütezevvic ise nikâhı münfesih olmakdır. Üçüncüsü, zebîhası harâm olmakdır. Ya'nî mürteddin boğazladığı murdârdır. Pes, ondan ekl etmemek gerekdir. Zîrâ مما لم يذكر اسم الله عليه (En'âm,6/121) [Üzerlerine Allâh ismi anılmamış olanlar] kabîlindendir. Dördüncüsü, mürteddi katl etmek helâldir. Pes, onu öldüren kimseden diyet lâzım gelmez. Beşincisi, tevbe üzerine cebr etmekdir. Tevbeden murâd, dediği sözden rücû'dur. Yoksa mücerred kelime-i şehâdet getirmek değildir. Onun için bir kâfire îmân telkîn olunsa, dîn-i islâmın mâ-adâsı olan edyân-ı bâtıleden berî oldum diye söyletmek gerekdir. Zîrâ Kur'ân'da gelir : انى برئ مما تشركون (En'âm,6/78) [Ben sizin şirk koştuğunuz şeylerden uzağım] Ve eğer mürtedd olan kimse irtidâdını inkâr eder ise, inkârı tevbeden addolunur. Ve eğer tevbe ve rücû' etmez ise katli vâcib olur ve cehennemde ebedî kalır. Ve bundan sonra şirk ikidir : Biri, şirk-i celî ve biri şirk-i hafîdir. Celîden murâd, küfrdür. Nitekim şerh olunmuştur ve şirk-i hafîden murâd, riyâdır. Nitekim lisân-ı fârisîde demişlerdir: Mürâî herkesî ma'bûd sâzed, mürâî râ ez ân koftend müşrik. Ya'nî mürâî olana müşrik dediler. Zîrâ herkesi ma'bûd ittihâz eder ve ibâdeti gayrı için eyler, Hak için eylemez. Ve demişlerdir : Savme riyâ dâhil olmaz. Onun için hadîs-i kudsîde gelmiştir: الصوم لى وانا اجزى به [Oruç benim içindir ve onun mükafatını ben veririm] [185] Velâkin âhirette sâir ibâdât sevâbı gibi ehl-i hukūka def' olunmakda ihtilâf vardır. Ba'zı ulemânın muhtârı adem-i def'dir. (Nukile min **Kitâb-ı Şerhi'l-Kebâiri'l-Hakkı** k.s.)

***Şirk-i hafî ve "lâ mevcûde illallâh" sırrı :** Ey sâlik ! şirk-i hafîden halâs olmaya sa'y et ki muvahhid-i hakîkî **[299-b]** olasın. Ve şirk-i hafîye zenb-i vücûd derler ki vücûdda taaddüd tevehhüm etmekdir. Ve bu zenb mağfûr olmak, "lâ mevcûde illallâh" sırrının zuhûruyladır. Onun için bu kelimeyi lisân ile tekellüm eylese velâkin hakāyıkından bî-mezâk olsa şirkden halâs olmaz.Zîrâ kemâl dedikleri, lafzla değil belki ma'nâ ve hakîkat iledir.

[185] - Buhârî, Savm, 3.

Li-muharririhî :

Gelin tevhîd sırrından haberdâr olalım bugün,
Geçip sûretten ma'nâ ile yâr olalım bugün.
Deyip cân ü gönülden biz de "lâ mevcûde illâ hû"
Koyup bu varlığı yoklukda hôş-vâr olalım bugün.
Girip bu halkaya âğaz-ı bir eyleyip cümle
Bu tevhîdi hemvâr olalım bugün,
Nedir cehr nedir ihfâ bu iki bir durur kat'ā,
Bu vasf içre şuhûd-i zâta karâr olalım bugün.
Yârın erbâb-ı zikr ile hüdâyı görelim dersen,
İsmâil Hakkı gibi bî-dâr olalım bugün.

***Şirk-i asgar ve Şirk-i hafî** (شرك اصغر و شرك خفى) :* Ma'lûm ola ki, riyâ etmeğe şirk-i asgar derler ve Hak'dan gayrıya i'tibâr etmek ve bir fi'li mahlûka isnâd etmek şirk-i hafîdir. Ya'nî şunu zeyd etti ve bunu amr etti diye isnâd etmek şirk-i hafîdir. Ve kendine ve halka vücûd vermek şirk-i hafîdir. Meselâ, bir Âdemin yüzünden keder görülse, sen ol Âdemi görmeyip ol kederi Hak'dan bilmelisin. Ve medâr-ı maâşı îrâdından ve kesbinden bilmeyip Hak'dan bilmelisin. Maâzallâhi teâlâ. Zikr olunan sebepler hâtıra ki dahi gelecek olsa şirk-i hafîdir. Tevbe ve istiğfâra meşgûl olasın. (Hakkı Efendi)

***Şirk-i ekber ve Şirk-i asgar** (شرك اكبر و شرك اصغر) :* Şirk ve küfr ikidir : Biri ekberdir ki kavl ve fi'linden küfre delâlet eden nesne sâdır ola. Bu sûrette vücûben tecdîd-i îmân ve tecdîd-i nikâh lâzımdır. Ve biri asgardır ki, kavlinden ve fi'linden sâir zünûb sâdır ola. المعاصى بريد الكفر mûcebince maâsi-i kebîre küfrün rasûlü ve sagîre ve kebîrenin mukaddimesidir. Pes, maâsî mutlakā küfre vesîledir. Ve âsî olan kimse müşrik gibi olur. Zîrâ nefs ve şeytânı Hakk'a şerîk tutup onların hevâ ve vesvesesine tâbi' olmuş olur. El-hâsıl, mü'mine gerekdir ki, ilâh-ı vâhid olan Hakk'ın emrine imtisâl ve fermânına mutî' ola. Yoksa fahşâ ve münker ile emr eden nefs ve şeytâna mutî' olmaya. Ve illâ gâh ona ve gâh bunlara itâatle müşrik olur. Ve şirkden Allâh Teâlâ'ya istiâze lâzımdır. (Hakkı Efendi)

***Şirk-i hafî** (شرك خفى):* Yedin makbûzu seyf ü sinân ve lisânın me'hûzü hüccet ü bürhân ve kalbin şânı i'tirâf ve iz'ândır. Pes, gerekdir ki yed ile mezâhir-i kahr ve gazab-ı ilâhî olan kenâyis ve büyût-i hamr ve müctemi'-i fısk ü fücûr hedm ve tahrîb oluna. Ve lisânla hüccet ve bürhân ibrâz olunup, halkın zünûn ve şükūku def' ve zikr-i kesîr ile evhâm ve hayâlât-ı bâtıle izâle oluna. Ve kalble dahi vahdet-i vücûd i'tikād olunup, kesretten nâşî tevehhüm ve taaddüd ki şirk-i hafîdir, sâha-i kalbden baîd kılına. Ve illâ zâhir şeâirallâh ve haremâtullâh olan umûru adem-i mürâatla harâb olduğu gibi, bâtın dahi âlâyiş-i efkâr ve taallukāt-ı fâniye ile berbâd olup, Ka'be kenîse ve beyt-i ma'mûr harâbâta münkalib olmakla âfâk ve enfüs dahi sûret-i mücerrededе kalır ve gûyâ bir emr-i mevhûm olur. (İsmâil Hakkı Efendi) **[300-a]**

***Şirk-i celî ve Şirk-i hafî** (شرك جلى و شرك خفى) :*Hüccetü'l-İslâm İmâm-ı Gazâlî'den menkūldür ki, şirk-i celî ve şirk-i hafî eşhâs-ı nâsa göre muhtelifdir. Pes, avâma göre şirk-i celî küfrdür. Ve şirk-i hafî oldur ki lisânla tevhîd ve kalble gayr-ı hakka iştigāl oluna. Ve avâmın şirk-i hafîsi havâssa nisbet şirk-i celîdir. Ammâ havâssa nisbet şirk-i hafî oldur ki esbâb-ı dünyeviyyeye iltifât oluna. Bu dahi hâssu'l-hâssa nisbet şirk-i celîdir. Ve hâssu'l-hâssa göre şirk-i hafî oldur ki naîm-i âhirete iltifât ve tāâtı celb-i sevâba veyâ def'-i ikāba vesîle ede. Pes, ma'lûm oldu ki, hubb-i mâsivâ maraz-ı rûhânî ve mûceb-i bu'd-i subhânîdir. Ve'l-hâsıl şirkin hafîliği ve celîliği eşhâsın mertebede ihtilâfı iledir. Zîrâ esbâb-ı dünyeviyyeye iltifât etmek hâslara göre şirk-i hafî ve hâssu'l-hâslara göre şirk-i celîdir. (Hakkı Efendi)

***Şürb** (شرب) :* Tecelliyâtın üstüdür.

***Şarâb** (شراب) :* Şarâbdan murâd, ma'rifetullâhdır ki netîcesi muhabbetullâhdır. Ve şarâbın netîcesi, aşkdır. Aşkla muhabbet bir ma'nâyadır.

***Şarâb-ı aşk, Şarâb-ı cennet** (شراب عشق , شراب جنت) :* Şarâb-ı aşkı nûş eyleyen ve onun keyfiyyet-i ma'neviyyesini bulan kimse cennet-i adnin rahîkına ve onun keyfiyyetine bakmaz ve onu buna benzetmez. Zîrâ cennet şarâbı, zâhiri terbiye ve aşk şarâbı, bâtını tasfiye içindir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Şarâb-ı tahûr ve şarâb-ı aşk ve muhabbet ve şarâb-ı ma'rifet-i ilâhiyye :** Istılâhât-ı sûfiyyeden biri, şarâb-ı tahûrdur ki mü'minât-ı sûfiyân için âmâde kılınmıştır. Bu şarâbı nûşdan hâsıl olan sekr, visâl-i ilâhîdir. Ve biri dahi, şarâb-ı aşk ve muhabbettir ki Cenâb-ı Hak hâss kulları için müheyyâ kılmıştır. Bunun sekri mâ-sivây-ı mahbûblarını terk ve mahbûb-i hâss-ı matlûbu kabûl etmekden ibârettir. Ve biri dahi, şarâb-ı ma'rifet-i ilâhîdir ki hâssu'l-hâss olanlara ihzâr olunmuştur. Bu şarâbı nûşdan hâsıl olan eser-i muâyene ve müşâhededir. Zîrâ bu şarâbda sekr olmaz ki ayn-ı sahvden ya'nî sırf sahvden ibârettir. (Hakkı Efendi)

***Şath** (شطح) **:** Bir kelimeden ibârettir ki onda ruûnet ve da'vâ râyihası ola. Ve muhakkikîn olan zevât-ı kirâmdan vukû'u nâdirdir.

***Şuûr** (شعور) **:** Kerâmât-ı evliyâyı tasdîk ile muttasıf olan sâlik, hissinden gâib oldukta söylediği kelâma şuûru olmaz. Ya'nî dediğini bilmez. Ve onda hiss ve fehm ve idrâk ve ihtiyâr olmaz. Ve hâlet-i beşeriyyete avdet etmedikçe ona şuûr hâsıl olmaz. Ya'nî sâlike bî-şuûrluk hâli, tecellîye tahammül edememekten hâsıl olur.

***Şu'le-i cevvâle** (شعلهء جواله) **:** Biri asl ve biri fer' ya'nî biri zâhir ve biri mazhar olmada ve ikisi de ihdâ olmada şemsle kamer gibidir. Şems Hak ve kamer akl-ı evvel gibidir. Şu'le-i cevvâle dahi ahadîdir. Nice yüz bin görünür. Mazharı dahi onun gibidir. Ve'l-hâsıl şu'le-i cevvâleye basarla nazar edenler, dâireyi görürler. Ammâ basîretle nazar edenler, dâirenin bir noktadan ibâret olduğunu tahkîk ederler. Nokta-i vâhide **[300-b]** şeklinde olan şu'le, nokta-i kesîreden ibâret olan dâire gibi görünür. Pes, basara göre dâire ve basîrete göre nokta-i vâhidedir. Şu'le-i ayn-ı vâhide dâirede şu'le-i cevvâle gibidir. Cemî' görünen noktalar, ol nokta-i cevvâleden ibârettir. Zîrâ şu'le-i cevvâle nokta ile mesbûk olduğu, şecere çekirdek ile mesbûk olduğu gibidir. Şu'le-i cevvâle esmâ ve sıfâtın kesreti zât-ı ilâhiyyenin vahdetini münâfî değildir. Zîrâ kesret-i vücûdât kesret-i hakāyıkdan ve kesret-i hakāyık dahi kesret-i esmâ ve sıfâttan nâşîdir. Ve mebde'-i evvel vâhiddir. Dâirede nokta-i merkez gibidir ki dâirenin cemî' nukātı ona nâzırdır. Ve her cânibden onunla dâirdir. Ve tecellî-i evvel-i küllî cümleyi câmi'dir. Bine bir denilir, ammâ bire bir denildiği gibi değildir. Bir dâire nice bin noktadan hâsıldır ve her nokta dâirenin merkezinde olan noktaya nâzırdır.

***Şefîun, müşeffe'un** (شفيع , مشفع) **:** Şefî', şefâat edicidir. Ve müşeffe' şefâati indallâh makbûldür. İzn-i ilâhî ile usât-ı mü'minînin afv ve mağfiret-i zünûb ve seyyiâtları için ve etkıyâ-i mü'minînin ref'-i derecât ve neyl-i makāmâtları için şefâat edici ve şefâatı indallâh her husûsda makbûl ve mu'teberdir demek olur (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Şefâat** (شفاعت)**:** Şefâat makāmına îmân getirmek şu'bedendir. Ve îmânın kemâli ona i'tikād etmekle ve hakdır demekledir. Ve haber-i sahîhde Rasûlullâh (s.a.v.) buyururlar ki: انا سيد الناس Ya'nî Âdemden tâ gāyete dek cemî'-i nâs üzerine teşrîf-i siyâdet benimdir. Binâen-alâ-hâzâ, kıyâmette şefâate muhtâc olduğunuz vaktte benden gayrıya mürâcaat etmeyin. Zîrâ murâdınız benden hâsıl olur, gayrıdan değil. Onun için mevkıfda olan halâyık enbiyâ-i ızâmı devr edip onların dahi her biri bir vechile i'tizâr ettikte âkibet Rasûlullâh (s.a.v.) kapısında nâil-i merâm olunsalar gerekdir. Zîrâ mervîdir ki âhirette Allâh Teâlâ'nın kahr-ı şedîdi ve ceberût-i azîmi zuhûr etse gerekdir. Bir vechile ol heybetten cemî' havâss dem-beste ve lâl oldukta, hatmü'l-enbiyâ (a.s.)ıztırâr ve ihtiyâc-ı halka bakıp tahte'l-arşda mahâmid-i mahsûsa ile Hak Teâlâ'ya hamd eyleyip secde ettikte, Allâh Teâlâ ona va'd ettiği makām-ı mahmûdu ihsân eyleyip, feth-i bâb-ı şefâat vâki' olsa gerekdir. Ve bu ma'nâda melâike ve nâsın ona iftikārı zâhir olmakla melâike üzerine dahi sultān ve rüchânı bâhir olsa gerekdir. Pes, bâb-ı şefâat meftûh oldukta melâike ve enbiyâ ve rusül ve mü'minîne, halka şefâat etmek için izin verilip, herkes ol hizmete bi-kaderi'l-makām kemer-beste olsa gerekdir. Ve bunların şefâatlarıyla cehennemde mü'min-i şer'î kalmadıkta, âhir erhamü'r-râhimînin ism-i rahmân muktezâsınca **[301-a]** şefâatı zuhûr eyleyip, edille-i akliyye ile muvahhid olanları dahi cehennemden ihrâc etse gerekdir. Ve bu muvahhidlerden murâd, te'vîlen "illallâh" diyenlerdir, tahkîkan değil. Onun için onlara mü'min-i şer'î demezler, belki muvahhid-i aklî derler. Fa'rif cidden.

Ve şefâat etmek, tahlîs-i usât ve tahfîf-i hesâb-ı arasât için olduğu gibi, ezdiyâd-ı derecât için dahi olur. Nitekim dünyâda dahi cârîdir ki şefâatle kiminin cürmünden tecâvüz ederler ve kiminin dahi hakkında pâye verirler. Veyâ bi'l-fi'l mansıb-ı âlî ile müşerref kılarlar. Ve dünyâda şefâat, bir kaziyye hâkime merfû' olmadıkçadır. Merfû' oldukta şefâat hudûda taalluk eder ise,

meşrû' değildir. Belki ol hudûdu mümkün oldukça hâkime arz etmezden evvel bir şüphe bulup def' etmek gerekdir. Ve ehl-i kebâir bilâ-tevbe intikāl ederler ise ehl-i sünnet indinde meşiyyet-i hakdadır ve onlara dahi şefâat câizdir. Şefâate ruhsat vermeyenler hacîl olsalar gerekdir. Ve demişlerdir ki, yetmiş üç fırkada derc olunan fırka-i nâciyeden murâd, bilâ şefâat necât bulanlardır. Sâirleri şefâat ile halâs olurlar. Meğer kîm akîdelerinde küfrü müstelzim nesne ola. Bu sûrette kâfire şefâat olmaz.

Ve demişlerdir ki: şol muvahhid ki ona da'vet-i nebeviyye bâliğ olmamışdır, şevâhik-i cibâlde veyâ aktār-ı baîdede bulunmakla. Pes, o makūleler dâhil-i nâr olmazlar ki şefâate muhtâc ola. Belki şefâat da'vet-i nebeviyye bâliğ olan ehl-i tevhîdin âsîlerinedir. Bundan mefhûm oldu ki, nâr bi-zâtihâ muvahhidin hulûdunu iktizâ etmez. Ne makūle muvahhid olur ise olsun. Velâkin etemm olan ilm ve îmânın miyânını cem' etmekdir. Pes, iblîsin ve sâir şirkde ona tâbi' olanların vahdet-i vücûdu bildikleri kifâyet etmez. Belki tevhîd-i ulûhiyyet ve îmân-ı nübüvvet dahi lâzımdır. Ve Rasûlullâh (s.a.v.)ümmet-i merhûmenin âsîlerine şefâat edince, ümmetinin âmillerinden dahi niceler münker-i tarîkat olanlara şefâat etseler gerekdir. Velâkin edne'l-emr ilm-i bâtını ehline teslîm etmekdir. Ve illâ sû-i hâtimeye bâis ve müeddî olur. Bundan zâhir olur ki fukarâ-i hakîkiyye taârüf lâzımdır. Zîrâ onlar için kıyâmette bâb-ı şefâatte şân-ı âlî ve yed-i gālibe ve kelâm-ı mesmû' vardır. (**Şuab-ı Îmân** Hakkı Efendi)

***Şefîkun** (شفيق)**:** Mukîmü's-sünneti mukaddes-i rûhi'l-kudsi, rûhi'l-hakki ve rûhi'l-kısti. Eş-şefîk, "şefekat"ten ism-i fâildir. Şefekat, nâsdan izâle-i mekûha himmet ve teveccühünü sarf ve bezl etmeğe derler. Pes, şefîk esmâ beyninde cümle-i nâsdan zararlı olan seyyiât-ı mekrûhâtı izâle etmeğe himmet edip, menâfi' ve hasenâta erişdiricidir demekdir. Be-her hâl Rasûl-i Ekrem cümleye şefîk ve merhamet ve şefkat edici olduğu, fevz ve felâh-ı ebediyyeye bâis olan dîn-i islâma nâsı da'vet ve hizlân-i sermediyyeye sebep olan küfr ve şirkden men' ve zecr etmesidir. Mukîmü's-sünnet, sünnet-i ilâhiyye ki **[301-b]** emir ve nevâhîsi ve ferâiz ve vâcibâtıdır, ikāmet edicidir. Ya'nî her bir sünnet-i ilâhiyyeyi yerli yerine ikāmet edip, devr edicidir. Mukaddes, Cenâb-ı Nezâhet Nisâb (a.s.) Hazretleri'nin zât-ı kerîmeleri ve sıfât-ı celîleleri ve siyer-i aleyhleri şevâib-i nakāyısdan münezzeh ve mukaddes ve kemâlât-ı hissiyye ve akliyye ve nefsâniyye ve rûhâniyye ile muttasıf ve müessesdir.

Rûhü'l-kuds, rûh mâ bihî kıvâmü'l-enfüs ma'nâsınadır. Kuds (zamm-ı kāf ve sükûn-i dâlle ve zammeteyn ile) masdardır, ammâ ism de olur. Ya'nî bu kelime iki türlü okunur. "kudsün" "kudüsün" gibi. Tuhûr ve nezâfet ma'nâsına bu ism cibrîl-i emînin dahi ismleridir. Rûh-i mukaddes ve nefs-i mutahher ma'nâsınadır ki şevâib-i kusûr ve alâyık-ı cismâniyyeden ve avâyık-ı bedeniyyeden tecerrüd ve idnâs-ı beşeriyyeden mukaddes ve evsâh-ı tabîat-ı hayvâniyyeden mutahherdir. Ve zevâtü'l-enfüs olan tavâyıf-ı hayvâniyye ve insâniyye ve cinniyye ve ahlâs-ı kudsiyyenin kuddâm ve milâkidir. Rûh-i cesedi'l-kevneyn ve ayn-ı hayâtı'd-dâreyndir.

Rûhü'l-hak , hakk'ın rûhudur. Ya'nî umûr-i hakkiyyenin milâk-ı kıvâmıdır. Yâhut Hak ismullâh ola, rûhü'l-hak, rûhullâh gibi. Hakk'ın ibdâiyyâtından min-gayr-i sebkin mâddetin ve müddetin îcâd eylediği cevherdir ki künh-i hakîkatını Allâh'dan gayrı kimse bilmez. Rûh-i a'zam, Muhammed Mustafâ'nın rûh-i mükeremidir ki mazhar-ı tecelliyât-ı zât-ı ilâhiyyedir ki ondan gayrı mazhar-ı zât-ı ilâhî yoktur ki لا يسعنى ارضى ولا سمائى ولكن يسعنى قلب عبدى المؤمن [Yere göğe sığamadım fakat mü'min kulumun kalbine sığdım][186] den murâd, tecelliyât-ı zât-ı ilâhiyyeye mazhar ve meclâ kalb-i Muhammed ve rûh-i Ahmed'dir ki rûh-i a'zam oldur. Rûhi'l-kıst , adâlet ve intisâfın ki nizâm-ı âlemdir, kıvâmı ve milâkı Muhammed Hazretleri'nin sebeb-i vücûd-i mevcûdât olan zât-ı kerîmeti's-saffânlarıdır (s.a.v.) (**Delâil-i Şerîf** Şârihi Kıbrısî Efendi)

***Şakî ve Saîd** (شقى و سعيد) **:** Demişlerdir ki, insân dört kısım üzerinedir. Ya'nî emr-i zâtî ve ârızî i'tibârıyla. Pes, bir kısmı saîd-i bi'n-nefs ve'r-rûhdur ki evvelen ve âhiren ve zâhiren ve bâtınen libâs-ı saâdettedir. Enbiyâ ve ehl-i tāat gibi. Ve bir kısmı, bunların hilâfınadır ki şakî-i bi'n-nefs olup libâs-ı şekāvettedir. Küffâr ve ehl-i ısrâr-ı alâ kebâir gibi. Ve bir kısmı dahi şakî-i bi'n-nefsdir ki libâs-ı saâdettedir. Bel'am ve bersîsa ve iblîs ve emsâli gibi ki bunların meâlde libâs-ı saâdetleri libâs-ı şekāvete mübeddel olmuştur. Ve bir kısmı dahi saîd-i bi'n-nefsdir ki libâs-ı şekāvettedir. Bilâl ve Suheyb ve Selmân ve nezâiri gibi ki bunların âkibette libâs-ı şekāvetleri libâs-ı saâdete mübeddel olmuştur. Bu cihetten saâdeti zâtiyye olana şekāvet-i ârıziyye zarar vermedi. Ve kezâlik şekāveti asliye olana dahi saâdet-i fer'iyye nâfi' olmadı. Kāle Teâlâ: وكان من الكافرين (Bakara,2/34) [Zâten kâfirlerden idi] Ya'nî iblîs dokuz bin veyâ otuz bin yıl âbid-i hak olup saâdet-i ârızadan sonra âhir şekāvet-i zâtiyyesine rücû' etti. Zîrâ ilm-i ilâhîde kâfirlerden ve

[186] - Aclûnî, II, s.195.

şakîlerden idi. İlm-i ilâhî ise mütegayyir olmaz. Bu ma'nâ için batn-ı ümmde olan kitâbet-i müteahhire, ilmullâhda olan kitâb-ı mukaddimeye nâzırdır ki tebeddül kabûl etmez. Ve bu kitâbette mahv ve isbât yoktur. Ve ba'de'l-vilâde **[302-a]** olan ahvâl-i hârice, levh-i mahfûza dâirdir ki mahv ve isbât kabûl eder. Onun için şekāvet-i ârıza ile şakînin şekāveti resmi mahv olunup, batn-ı ümmde kitâbet olunan saâdet-i asliyesine rücû' eder. Ve ne kadar merzûkü'n-nihâye vâr ise bu bâbdandır. Ve kezâlik sâdet-i ârıza ile saîdin resm-i saâdeti dahi izâle olunup, batn-ı ümmde mersûm olan şekāvet-i zâtiyyesine mütehavvil olur. Ve cümle mahrûmü'n-nihâye olanlar bu kabîldendir. Pes, icmâlden nice umûr-i külliye ma'lûm oldu.

Evvelâ, وما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون (Zâriyât,51/56) [Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] mûcebince gerçi maslahat ve hikmet-i halk ibâdet husûsundadır. Fe-emmâ ibâdetin bi'l-fi'l vukū'u emr-i irâdî ve teklîfinin mecmû'u üzerine müterettibdir. Ve adem-i vukû'u yalnız emr-i teklîfîye nâzırdır. Bu cihetten murâd-ı ilâhı irâdetten tehallüf etmek lâzım gelmez. Ve ayn-ı sâbite dahi hükm-i teklîfi kābil değildir. Pes, bu makūle mahalde halk kabûl-i teklîfden tehallüf eder. Fe'fhem. Ve sâlisen halkın edyânda ihtilâfı hâdî ve muzill isimlerine râci'dir. Tâ ki herkesin cevherinde istibdâ' olunan emr-i gaybı şehâdete gele ve özr maktû' ola. Kāle Teâlâ : فقد جاءكم بشير ونذير (Mâide,5/19) [İşte size hem müjdeleyen, hem de korkutan bir peygamber geldi]

Ve râbian elvâh dörttür ki, biri levh-i şehâdettir ki âsâr-ı ef'âl onda müsbettir. Ve biri levh-i mahfûzdur ki umûr-i saâdet ve şekāvet-i ârıza onda mektûbdur. Onun için dîvân-ı suadâdan dîvân-ı eşkiyâya ve dîvân-ı eşkiyâdan dîvân-ı suadâya nakl olunur. Ve leyle-i berâat ona nâzırdır. Ve biri levh-i batndır ki onda saâdet ve şekāvet-i zâtiyye sebt olunur ve hâricde ona göre ehl-i saâdetin defter-i ameli nûrânî ve ehl-i şekāvetin dîvân-kârı zulmânî yazılır. Ve biri dahi levh-i ümmü'l-kitâbdır. Ya'nî ilm-i ilâhîdir ki onda hakîkat-ı saâdet ve şekāvet-i zâtiyye imlâ olunur. Pes, levh-i batnda olan sûret-i defter, hakîkat-ı defterden istinsâh olunmuştur. خذوا النعل بالنعل ona mukābil ve muvâfıkdır. Nüsha-i enfüs ve âfâk gibi. Çünki bu makāmın esrârını bu vechile bilesin ve hakîkatü'l-emre vâkıf olasın. Bundan sonra sana müşkil kalmaz. Vehm ve hayâl ve zann ve şübhe pây-i idrâkine beste olmaz. Ve ba'de'l-ilm beste-zihn olursun. Ve sadef-vâr ağzını yumup cevherin batnında hıfz eylersin. Zîrâ zamânede nâdâna keşf-i râz etmek olmaz. Ve illâ kerder-i hınzîr ta'lîk-i cevher etmek gibidir. Lâ-siyemmâ bu makāmda esrâr-ı mektûme vardır ki lisâna ve kaleme gelmez. Zîrâ kazâ ve kaderden bahs olunmaz ve كلموا الناس على قدر عقولهم [İnsanlara akılları mikdarı konuşun] haddinden bîrûn olana cây-ı halâs bulunmaz. Ve demişlerdir ki, duâya tevfîk icâbetten ötürüdür. Pes, gāfil, müteyakkız bir değildir. El-hâsıl gerçi kazâya göre iş kalmamıştır. Belki كان ما كان ya'nî olan oldu. Ve جفا لقلم mûcebince emr-i kader mahtûmdur. Velâkin akziye-i muhtelife ve evkāt-ı mukaddere hasebiyle حبلى و اليلة remziyle âlem-i gaybdan âlem-i şehâdete şuûn-i ilâhiyye zuhûr etmekdedir ki bu zuhûrât ile bidâyet ve nihâyet bir olsa gerekdir. Fe'fhem cidden.

Ve hadîsde gelir ki: "eğer siz günah etmeseniz, Allâh Teâlâ sizi def' edip yerinize günah işleyen ve istiğfâr eden getirirdi, tâ ki esmâsından **[302-b]** her biri gıdâsını ahz ede ve hükmünü vere ve mazmûnu sûret bula. Pes, eğer saîd olmasa, rahmân ve emsâli esmâ ve eğer şakî olmasa, kahhâr ve nezâiri esmâ butûnda kalırdı. Ve kezâlik eğer şakî saîd olmasa, gaffâr ve uhrâyı yüz göstermezdi. Ve eğer saîd şakî olmasa yâ mukallib veyâ muhavvil denilmezdi. Ve bundan fehm olundu ki, dünyâda min külli'l-vücûh ma'sûm yoktur. Onun için عفى الله عنك (Tevbe,9/43) [Allâh seni affetti] ve dahi ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك وما تاخر (Fetih,48/2) [Allâh senin geçmiş ve gelecek günahlarını mağfiret buyuracak] denildi. Ma'lûm ola ki, evlâdın ba'zısı habîs ve şakî olmağa iki sebep vardır ki, biri cismânî ve biri rûhânîdir. Şol ki rûhânîdir, umûr-i kesîredir ki ta'dâd olunmaz. Şübheli veyâ habîs taâmın kuvvetinden hâsıl olan nutfe ana rahminde alaka ve cenîn iken habîs gıdâlarla terbiye ve ba'de't-tevellüd kulağına ezân ve ikāmeti terk ve emâkin-i cinniyeye ihzâr ve emsâli makūlesi şeyler ile hükm-i imkân gālib olup, kişi nefs ve tabîata zebûn olur ve fıtrat-ı ûlâdan münharif kalır ve ta'dîli güç olur. Eğerçi ehl-i inkıyâd ise de. Ve sahradan cevher olmak kābildir. Ve kişinin habâisine sebep rûhânî vâlideyninde olan celâl-i bâtındır. Bâtın-ı Âdem'de olan celâlden Kābil ve bâtın-ı Nûh'da olan celâlden Ken'ân doğduğu gibi. Zîrâ bunların esbâb-ı zâhiresinde kusûr yok idi. Pes, bunların gibilerde şekāvet-i evlâd esbâb-ı zâhireye menût değildir. Onun için nisebe ta'n etmek ya'nî "bu kimse fülanın oğlu değil midir, yâ ondan ne olacakdır" dememek gerekdir. Zîrâ celâl-i bâtından veled-i şakî geldiği gibi, gâh olur ki cemâl-i bâtından dahi veled-i saîd gelir. Âzer'den Hz. İbrâhim (a.s.) tevellüd ettiği gibi. Velâkin fî nefsi'l-emr şakînin şekāveti ve saîdin saâdeti ümmü'l-kitâbdadır ki ilm-i ezelîdir. Pes, esbâba istinâd bi-hasebi'z-zâhirdir. Ve illâ ba'zı ekâbir buyurmuşlardır ki : قبل من قبل لا لعلة و رد من رد لا لعلة Ya'nî makbûlün

kabûlü ve merdûdun reddi illet üzerine mebnî değildir. Belki ezelî bir ma'nây-ı gayr-ı mec'ûldür. Nitekim erbâbına ma'lûmdur. Aceb hâldir ki bir Âdemin zâtında eser-i saâdet var iken şükrün bilmez ve esbâb-ı saâdeti inkâr ile hâlin te'yîd kılmaz. Husûsâ ki eser-i saâdet olduğu sûrette dahi âkibet herkese ma'lûm değildir. Meğer ki havâss-ı ibâddan ola. Nitekim Kur'an'da gelir : لهم البشرى فى الحيوة الدنيا وفى الاخرة (Yûnus,10/64) [Dünya hayatında da âhiret hayatında da onlar için müjdeler vardır] Ya'nî evliyâya dünyâ ve âhirette müjde vardır. Ve ol müjdenin ba'zısı mevtten birkaç sene mukaddem ve ba'zısı ihtizâra karîb ve ba'zısı dahi kubûrdan meb'ûs olduktan sonradır. Velâkin bu müjdelerden kendilerine yakîn gelir. Zîrâ bürhânları vardır fe-emmâ gayrılara gelmez. Meğer ki i'tikādları tâm ola. Ve onlar dahi bu maküle râzı "edeb maa'llâh" edip kimseye ifşâ etmezler ve kaleme getirseler remz ve takrîzle iktifâ ederler. Zîrâ bunlar da'vet-i ilallâh ederler. Fe-emmâ onlar gibi bi'setleri yoktur. Enbiyâ ise kendilerini izhârla me'mûrlardır. Onun için mu'cizâtla müeyyedlerdir. Eğerçi evliyânın **[303-a]** dahi mu'cizât hükmünde kerâmât-ı ilmiyye ve berâhîn-i keşfiyyeleri vardır.

***eş-Şekûr** (الشكور) **:** Öyle Allâh ki kendine itâat edenlere şekûrdur. Dahi azıcık amele çok cezâ edicidir. Dahi mücâzât eder. Yesîru't-tāât kesîru'd-derecât dahi sevâb-ı cezîl a'tā eder. Amel-i kalîl üzere eyyâm-ı ma'dûdede dahi mütekayyiden tāâtı kabûl eder. Kulun bundan nasîbi ihsândan kalîle şükr eyleyip de Allâh'ın ni'metlerinin şükrünü bilip de Allâh'ın tāatları üzerine müdâvemet eylemekdir. Dahi nâsın ihsânlarına şâkir olmakdır. Zîrâ nâsın en'âmına şükr etmeyen Allâh Teâlâ'nın en'âmına da şükr etmez. Fe'fhem. (Nukile min **Şerhü'l-Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Şükr** (شكر) **:** Hadîs-i şerîfde gelir : من لم يشكر الناس لم يشكر الله [İnsanlara teşekkür eden, Allâh'a şükretmiş olur][187] Ya'nî halka şükr etmek meşrû' oldu. Maa-hâzâ ni'met Allâh Teâlâ'nındır. Mün'im-i hakîkî olduğu cihetten şükre müstehak odur. Pes, halka şükr etmek vâsıta yüzünden Hakk'a meyldir. Yoksa mazhariyyetinden kat'-ı nazar halka şükr olmaz. Çünki halk mazhar olduğu cihetten Hak oldu. Bu cihetten mazhara şükr etmek zâhire şükr hükmünde kılındı. Ve hayr olan nesne Hak elinden ve şer olan nesne şeytān yedinden kabz olunur. Zîrâ hadîsde gelir ki : والشر لا اليك ve Kur'ân'da gelir : بيدك الخير (Âl-i İmrân,3/26) [Hayr yalnız senin elindedir] Ya'nî Hak Teâlâ hayrı kendi yedine nisbet eyledi ve şerrin zikrini etmedi. Pes, edeb bu oldu ki şer Hakk'a muzâf olmaya. Eğerçi hâliku'l-hayr ve'ş-şerdir ve irâdet dahi onundur. Ve Kur'ân'da gelir : قل كل من عند الله (Nisâ,4/78) [De ki : "Hepsi Allâh tarafındandır"] Ya'nî makām-ı hakîkate nazar olunur ise, hasene ve seyyie Hak'dandır demelidir. Ve müşâhededе mertebeleri tefâvüt üzerinedir. A'lâsı budur ki merâtibe riâyet oluna. Ve emr-i ilâhî vârid olan nesne muhâfaza kılına. Ve illâ ihtilâl-i azîm vâki' olur.

***Şükr ve Hamd** (شكر و حمد): Hak Teâlâ'ya bî-nihâye hamd etmenin ma'nâsı, bî-nihâye hamde müstehakdır demekdir. Eğerçi hamd dahi fî-nefsi'l-emr gayr-ı mütenâhîdir. Zîrâ cennette dahi bâkîdir. Nitekim ehl-i cinân hakkında gelir : واخر دعواهم ان الحمد لله رب العالمين (Yûnus,10/10) [Duâlarının sonu da elhamdülillahi rabbi'l-âlemîndir] Çünki hamd izhâr-ı kemâldir. Kahr dahi kemâlât-ı ilâhiyyeden olmakla onun üzerine dahi hamd olunur. Nitekim derler: "elhamdülillâhi alâ külli hâlin sive'l-küfri ve'd-dalâl". Velâkin şükr olunmaz. Zîrâ şükr ni'met-i sırfda olur. Nitekim لئن شكرتم لازيدنكم (İbrâhim,14/7) [Celalim hakkı için, şükrederseniz elbette size ihsanımı artırırım] onu müş'irdir. Pes, eğer kahra şükr olsa, mezîd kahr taleb etmiş olur ve bu ise memnû'dur. Zîrâ meşrû' olan, taleb-i âfiyet ve selâmet ve lutfdur, hilâfı değildir. Pes, lisân-ı âmmede vakt-i ma'siyette "şükr olsun yârab senden gelene" dedikleri hatādır. El-hâsıl şükr ancak lutfda olur. Hamd ise lutf ve kahrın mecmû'unda cârîdir. اللهم اجعلنا من الحامدين و الشاكرين [Allâhım! Bizi hamdedenlerden ve şükredenlerden kıl!] Kālallâhu Teâlâ: وهو الولى الحميد (Şûrâ,42/28) [O gerçek koruyucu olup övülmeye layıktır] وهو الغنى الحميد (Lokman,31/26) [O herşeyden müstağni ve övülmeye layıktır]

***Şükr-i teklîfî ehli ve Şükr-i teberruî ehli :** Şükr iki nev'dir : Biri şükr-i teklîfî ve biri şükr-i teberruîdir. Me'mûr olduğu ibâdâtı kemâliyle bilâ-kusûr eden, şükr-i teklîfi yerine getirmiş olur. Ve me'mûr olduğundan **[303-b]** ziyâde ibâdete meşgūl olur ise, şükr-i teberru'u dahi yerine getirmiş olur. Rasûlullâh (s.a.v.)efendimiz şükr-i teberrû'u yerine getirmek için, me'mûr olduğu ibâdetten başka ibâdetlere kemâl-i iştigālinden mübârek kadem-i şerîflerine şiş ârız oldukta, Hz.

[187] - Tirmizî, Birr, 35; Ahmed b. Hanbel, II, 258, 295, 303; Ebû Dâvud, Edeb, 11,12.

Âişe (r.anhâ) vâlidemiz :mâ tekaddeme vemâ teahhara mağfûrsunuz, bu kadar meşakkati ne ihtiyâr buyurursunuz dediklerinde, şükr-i teberrû'yu yerine getirmeyeyim mi diye buyurmuşlardır. İşte asl-ı şükr dedikleri böyledir. Yoksa ağızdan şükr lafzını demek değildir. Şükr-i teklîfî ehli makām-ı muhibbiyette ve şükr-i teberrû'î ehli makām-ı mahbûbiyyette kāim olmuş olur.

Ve şükr üç vechiledir : Biri cemî' a'zâ ile olur. Ve biri kalb ile olur. Ve biri lisânla olur. Ammâ hamd yalnız lisân ile olur. Ve şükr ni'met mukābilidir. Hakk'a ni'met mukābili a'zâ ile şükr, ibâdet etmekden ibârettir. Ve Hakk'ın iyiliği mukābili a'zâ ile hizmetinde bulunmak teşekkürdür. Ve kalb ile muhabbet etmek teşekkürdür. Ve lisân ile medh etmek teşekkürdür. Ve'l-hâsıl şükr kalb ile olur ve a'zâ ile ya'nî fi'l ile olur. Ve lisân ile olur ki iyilik eden kimsenin ni'metini tefekkür ve ona muhabbet kalbin şükrüdür. Ve mün'imi medh ve senâ etmek lisânın şükrüdür. Ve mün'ime hizmet etmek a'zânın şükrüdür. Mervîdir ki, bir def'a Bağdad'da harîk vâki' olup dükkân-ı Şiblî mahfûz oldukta, Şiblî o ma'nâdan ihbâr olununca, elhamdülillâh dedi. Sonra bu mukābelede hamd için çok kere tevbe ve istiğfâr kıldı ve ol ma'nâyı kendine günâh bildi.

***Şükr-i rûh ve Şükr-i kalıb** (شكر روح و شكر قالب) : Sâlik şükrü kendine vâcib bilmek gerek ki edâsında kendini kāsır göre. Şükr-i ni'mette ve kendini onda mahv göre. Zîrâ Hüdâ'nın bir adı Şekûr'dur ve bir adı Hamîd'dir. Ancak zâtına lâyık şükr ve hamdi yine kendi edebilir. Çünki sen aczini mu'terif olasın, mukarrerdir ki ol senin cânibinden yine şükr eder. Buyurur ki: الرب بالرب شكرت [Rabbimi rabbimle şükrettim] bu ma'nâdan ve عرفت ربى بربى [Rabbimi rabbimle bildim] terkîbinde olan ne demekdir bilenler, benim kelâmımı fehm ederler. Ya'nî rabbimi rabbimle şükr ettim diye, kendi arada olmayarak شكر الرب نفسه بنفسه فهو الشكور bu ma'nâdır. Bu şükr-i rûhdur. Ammâ şükr-i kalıb budur ki, Mustafâ (a.s.) buyurur ki : Bir kimse "elhamdülillâh" dese, yeri nûrla doldurur. İkinci def'a dese, semâvâtı nûrla doldurur. Üçüncü def'a dese, gök ile yer arasını doldurur.

***Şükrân-ı ni'met ve Küfrân-ı ni'met** (شكران نعمة و كفران نعمة) : Şükrân-ı ni'met, ni'meti bilir ve küfrân-ı ni'met, ni'meti bilmez demekdir.

***Şekvâ** (شكوى): Cenâb-ı Hakk'a şekvâ kazâya rızâyı münâfî değildir ve sabrı münâkız değildir. Zîrâ bu, makzîden şikâyettir, kazâdan değil. Makzî kazâ olunmuş demekdir. Meselâ küfr gibi. Kâfirin küfrünü kazâ eder ve kazâya rızâ olunur ammâ mukzîye ya'nî küfre değil. Zîrâ küfr râzı olunacak nesne değildir. Ve makzî olan şey' emr-i müstahsen ise, kazâya ve makzîye maan râzı olunur. Fe-emmâ emr-i müstakbeh ise yalnız kazâya râzı olunup makzîye olunmaz. Eğer suâl olunursa ki, Allâh Teâlâ'dan gayrıya şekvâ nice mutasavverdir. Halbuki ind-i ehli't-tevhîd "lâ mevcûde illallâh" der. Pes, her kime şekvâ olunsa yine hakîkatte ol şekvâ onadır. Lâkin murâd, hüviyyet-i ilâhiyyenin taayyün-i cüz'î ile müteayyin olduğu vechdir. Ammâ vech-i hakîkiyye ki **[304-a]** cemî' taayyünâtı câmi'a olan mertebe-i ilâhiyyedir ki Hak Subhânehû ve Teâlâ bu vechi kıble-i hâcât-ı cümle-i mevcûdât eylemiştir. Pes, lâyık olan budur ki her ne maksûd ve merâm var ise Cenâb-ı Hakk'ın hüviyyet-i mutlakası tarafından olur. (Hakkı Efendi)

***Şekk ve Zann ve Vehm ve Yakîn** (شك و ظن و وهم و يقين) : Bir şey'i bilmekde tarafeyn müsâvî olur ise, ona şekk ta'bîr olunur. Ve eeğer bir tarafı gālib ve râcih ve âhar tarafı mağlûb ve mercûh olursa, gālib ve râcih tarafına zann derler ve meğlûb ve mercûh tarafına vehm derler. Meselâ, zeydin dârda olduğuna ilmi gālib ve olmadığına mağlûb olsa, zannederim ki zeyd dârdadır denilir. Ve yine dârda olmadığını dahi vehm ederim. Ammâ yakîn cümlesinden a'lâ ilmdir ki bir şey'i bilâ-şekk velâ şübhe nefsü'l-emre mutābık bilmekdir.

***Şems-i hakîkî** (شمس حقيقى) : Allâh Teâlâ'dır.

***Şems-i hakîkat** (شمس حقيقت) : Rûh-i izâfîdir.

***Şems-i bâtın** (شمس باطن) : Rûh-i izâfîdir. Şems zerre olmak, şems-i hakîkat-ı vahdet, meşârik-ı zerrât-ı kesretten tulû' etmekdir. Şems-i hakîkat-ı vahdet mertebe-i hakîkat-ı muhammediyyeden ibârettir. Zîrâ nûr ıtlâkı ol mertebede sahîh olur. Nûr-i akdem ve feyz-i mukaddes derler. Zerrât-ı kesret ise birkaç mertebeden i'tibâr olunur ki envâr-ı şems-i hakîkat-ı muhammediyye, zerrât-ı ervâh-ı kudsiyyede tâbân ve ervâh-ı mukaddese-i nüfûs-i zâkiyyede lemeân ve nüfûs-i tāhire-i kavâlib-i unsuriyye-i zâhireden nümâyân olmakdan ibârettir. Ol ecIden hakîkat-ı muhammediyyeye "ebü'l-ervâh" ve "hakîkatü'l-hakāyık" derler. Eşbâb-ı kesîfe, ervâh-ı latîfenin zılâli menzilesindedir. Ervâh-ı kudsiye-i ceberûtiyye ve nüfûs-i tāhire-i melekûtiyye ve ecsâm-ı

kesîfe-i nâsûtiyye, mertebe-i ilâhiyyede hilâfet-i ezeliyye ile müstahlef olan hakîkat-ı muhammediyyeye itâat ve inkıyâd ile rûz-i şeb zât-ı hakka mutî' ve münkâdlardır. İttifâk-ı muhakkikîn üzere vücûd-i kesîf-i unsurîyi zılle teşbîh edip buyurur : "habîbim görmedin mi rabbin zılli ne keyfiyet ile medd eyledi". Ya'nî nûr-i şems-i hakîkat, vâsıta-i nüfûs-i mücerrede ile zıll-i eşbâh-i unsuriyyeyi ne keyfiyet ile med eyledi. Zîrâ zıllin meddi bir nûra ve nûr ile zıll beyninde bir şahsın tevassutuna mütevakkıfdır. Ol şahsın zıllini ol nûr medd eyleye. Eğer a'yân-ı imkâniyyenin ilm-i ezelîde bi'l-kuvve sükûnetine meşiyyet-i ezeliyyesi müteallik olsa, ilm-i ezelîde bi'l-kuvve sâkin kalırlardı. Lâkin hikmet-i aliyyesi kuvveden fi'le gelmelerini muktezî olmakdan nâşî, imtidâdlarını müsted'î olup envâr-ı şems-i hakîkat-ı vahdet, ziyâ-bahş-i arâzi-i ebdân-i kesret oldu. İşte şems zerre olmak kelâmından muhtasarca teşbîh ve tevzîhi budur. Ya'nî nûr ile şahsın beyninde olan gölgeye nisbet ve izâfet derler. Hâlık ile mahlûk beyninde olan halk sıfatı gibi. (Nukile min **Risâle-i Seyyid Muhammed Cemâleddîn Efendi**)

***Şems ve Kamer** (شمس و قمر)**:** Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ şemsi kendi zâtını ta'rîf için ve kameri mazhara remz için halk etmiştir. Ve kamer dahi şems gibi tecellî ve zuhûrda vüs'at **[304-b]** üzerinedir. Velâkin nûr-i şemsin zav'ı gālibdir. Ve herkes ki şemse nazar eder onunla kaldım zanneder. Maa-hâzâ bilâd-ı islâm ve bilâd-ı küfre berâber tulû' edip rahmet-i vâsia-i vücûdiyye nişânı olmuştur. Ve tecellî-i zât-ı ilâhî dahi böyledir. Ve her musallî Hak ile münâcât eder. Ve ol münâcâtta âharın ona müzâhamesi yoktur. Maa-hâzâ, Hak ile tenhâ kaldım kıyâs eder. Hak ise musallî olanların cümlesiyledir. Ve bu ma'nâda halkın biribirlerine hased ve gayreti yoktur. Husûsâ ki tezkiye-i nefs edenler vech-i mutlakdan teveccüh ederler. Ve kendi teveccühleriyle cemî' halkın teveccühü emr-i vâhiddir. Fe-emmâ bir nesne mahsûr olup birinin yanında mefkūd olmakla, fâkıd olanın vâcid hakkında elbette gayreti zuhûr eder. Ve ona melâmet etmeğe başlar ve rakîb olur. İşte melâmet ol nesnenin ya'nî maksûdun mahsûriyyetinden gelir. Pes, gayr-ı mahsûre melâmet taalluk eylemez. Ve ba'zı evliyâya suâl olunup متى تستريح ؟ denildikte اذا لم اراه ذاكرا dediği mervîdir. Ya'nî zâkir-i mahcûb görmeyip, belki cümle zâkirleri ehl-i müşâhede gördüğüm hâlde müsterîh olurum ve yâhut hak'dan gayrı zâkir görmediğim vaktte demekdir. Zîrâ zâkir Allâh Teâlâ'dır, kevn değildir. Belki kevn lisân-ı hakdır. Pes, bundan fehm olundu ki gayretullâh olur yoksa ala'llâh olmaz. Zîrâ gayret-i ala'llâh odur ki kişi kendinden gayrıyla olduğun istemeye. Tarîk-i Hak ise halkı Hakk'a da'vete tahrîz üzerine mebnîdir. Pes, burada gayret-i kevniyye muhâldir. Ve illâ bir kimse âharın ehl-i hüdâ ve ehl-i hak olduğun istememek lâzım gelir ki küfr ve dalâldir. Acebdir ki ârif geçinirken bir şâir kadar olamaz ki şâir demiştir.

Beyit :

Keşke sevdiğimi sevse kamû ehl-i cihân,
Sözümüz ortada hep kıssa-i cânân olsa.

Nazm :

Gel seninle sevelim cân ü gönülden yâri,
Verelim yoluna ol yârin efendi vârı,
Aşkla şevkledir bezm-i fenânın zevki,
İçelim bir-iki dem câm-ı muhabbet bârî,
Ömrümüz âhla efgânla geçdiyse nola,
Hârsız olmaz imiş iş bu fenâ gülzârı,
İstinâd etme sakın fasl-ı bahâr-ı ömre,
Sür'atiyle güzer etmekdedir âb-ı cârî,
Hakkıyâ hakka sığındım heves-i fânîden,
Yâr-i bâkî vâr iken neyleye dil ağyârı.

(Nukile min **Kitâb-ı Müzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı k.s.)

***Şem' sırrı** (شمع سرى)**:** Ba'zı meşâyih ziyâfet eyleyip bin kadar şem' îkād eyledikte, ba'zı hâzırîn isrâfdır diye ta'n edince ol dahi isrâf ise itfâ ediniz diye ruhsat verdikte ol şumû'un hiç birisini söndürmeğe kādir olmadılar. Pes, şeyh kerâmet-i temkîn buyurdu ki Hak yaktığı çerağ sönmez. Ya'nî o çerağları biz kendi nefsimiz eliyle îkād etmedik ki isrâf ve harâm ola. Belki dest-i Hak ile îkād olunmuştur ki ihlâsa mukārindir ki onun için firûzândır. Zîrâ asl-ı hakîkatı olan bir şem'in karşısında nice âyineler konsa, aslı olan şem' sönmedikçe aksi ve fer'i olan şem'ler sönmez. Eğer

hakîkati olan şem' söner ise cümlesi birden söner, fe'fhem. **[305-a]** İmâm-ı Gazâlî (r.a.) bir çocuğun elinde yanmış şem'a gördükte, ol şem'ayı nereden getirdin diye suâl ettikte, derhal çocuk ol şem'aya "püf" deyip söndürüp, İmâm-ı Gazâlî'ye şem'a nereye gitti diye suâlinden çocuğun irfânından çok hissemend olmuşlardır diye buyurulmuştur. Ya'nî bu suâl, cemî' eşyâ yoktan nice vârolduğunu îmâ için suâl olunmuş olmakla, çocuk dahi şem'aya "püf" deyince, nereden geldi ise oraya gittiğini îmâ etti.

***Şemrâhiyye Tâifesi** (شمراخیه طائفهسی) :* Onlardır ki menâhî ve melâhî helaldir derler. Neûzü billâhi teâlâ.

***Şevk ve İştiyâk** (شوق و اشتیاق) :* Hadîs-i kudsîde gelir : شوق الابرار الی لقائی واتا الیهم لاشد شوقا الا طال Ya'nî ebrârın şevki likādan evvel olan hâldir. Likāda şevk muhabbete mübeddel olur ki mukarrabînin sıfatıdır. Ve mukarrabîn ebrârın fevkindedir. Cihet-i fark budur ki ebrârda bakiyye-i vücûd vardır. Ol bakiyye sebebiyledir ki şevkden hâlî değildir. Mukarrabînde ise, bu ma'nâ mefkūddur. Zîrâ cemî' berâzih vücûddan ubûr edip ayn-ı mücerrede mertebesine vâsıl olmuşlardır. Ve hadîs-i mezkûrda Hakk'a muzâf olan şevk müşâkeleye mahmûldür.

Ve ba'zılar demişlerdir ki şevk ile iştiyâkın miyânında fark vardır. Şevk odur ki rü'yet ile sâkin-i ahkâm olur. İştiyâk ise likā ile ziyâdelik bulur. Ya'nî iştiyâk odur ki âşık ma'şûka vusûlü hâlinde bâtını ma'şûk cânibine müncezib ola. Yâ ziyâde-i lezzâta neyl veyâ devâm-ı lezzât için. Zîrâ insân bir murâda vâsıl olmakla bi'l-külliye recâ kesilmez. Ol sebeptendir ki maksûd olan yalnız ol matlabın vücûdu değildir. Belki devâmı veyâ keyfiyetinin ziyâdeliği dahi matlûbdur. Veyâ saltanat veyâ vezâret veyâ gayrı câhın matlûb olan nice müddet devâmıdır, yoksa bir sâat husûlü değildir. Pes, bu kavle göre visâl hâlinde nev'an firâk bulunmuş olur. Ma'lûm ola ki, şevk odur ki mahbûba mülâkî olmakla zâil olur. Ammâ iştiyâk ise mütâlaa-i hüsn-i cemâl ettikçe kuvvet bulur. Ve mütâlaaya kādir ve bu iştiyâkla zâhir olanlar ehl-i tarîkin mülûkünden ma'dûddur. (Hakkı Efendi)

***Şevk ve İştiyâk** (شوق و اشتیاق) :* Şevk odur ki, mahbûb zikr olunduğu vaktte muhibbin kalbi heyecân eyleye ve mahbûbe vusûl için muztarib ola. Kaçan ki vâsıl olur, sükûn bulur. Seylâb gibi ki nişîb ü firâzdan savt-ı hâil ile güzer edip deryâya vusûlde ıztırâbı gider ve savtı bi'l-külliye kesilir ve hareket deryânın olur. Zîrâ katre deryâda mahv olduğu gibi, cûylar dahi deryâya göre katre gibidir. Bu cihetten müntehî deryâ gibidir ki bî-savt ü sadâdır. Sâirler ise seylâba benzerler. Ve bundan fehm olundu ki şevk dedikleri ma'nâ kable'l-visâldir ki bu'ddandır. Çünki visâl ve kurb-i tâm hâsıl ola. Ol vaktte muhibbin hâline iştiyâk derler. Pes, bunun hâli şol andelîbe benzer ki gülden cüdâ iken feryâd ettiği gibi, istişmâm-ı bûy-i visâl ettikten sonra dahi **[305-b]** âh ü nâleden hâlî olmaz. Zîrâ evvelki efgān bu'd ve firâk ve ikincisi, havf-i firâk içindir ki vaslın istimrârı mevhûmdur. Husûsâ ki muhibb müşâhede-i mahbûb ettikçe mehâsin-i cemâle ıttılâ' müsnâ-ileyh olup, gittikçe iştiyâk ve ateş efzûn olur ve kanmak gelmez. Ve demişlerdir ki şevk, evsâf-ı muhabbettendir ki mutarrid ve mün'akis olur. Ya'nî her muhib müştāk olur ve her müştāk dahi muhibb olur. Ve kezâlik muhibb olmayan müştāk olmaz ve müştāk olmayan dahi muhibb olmaz. Gel imdi bu câm-ı şevkden bir cür'a nûş ede gör ve muhibbler yoluna gide gör. Ve illâ ruhbân gibi riyâzet-i mücerrededen fâide bulmazsın. Belki kuru zâhid olur kalırsın. Bizim ise sözümüz zühd ve takvâda değil belki aşk ve şevk ve muhabbettedir. Zîrâ zühd ve takvânın gāyeti cennet ve aşk ve şevkin nihâyeti vuslat-ı hazrettir. Ve hadîs-i kudsîde gelir : شوقی الی لقاء الابرار الا طال ya'nî tāife-i ebrâr mukarrabînin tahtındadır. Henüz râhı menzile yetirmemişler ve serîr-i vasla geçip oturmamışlardır. Çünki bunlar fi'l-cümle bu'd ve firâk ehlidir. Lâ-cerem Hak Teâlâ onların likāsına müştākdır. Ya'nî kendi cenâbı onlarla nice bî-perde ise. Zîrâ Hakk'a göre perde ve bu'd ve firâk yoktur. Onların dahi kendiyle bî-perde olduğun taleb eder. Zîrâ hayfdır ki mahbûb muhibbe vâsıl ola ve muhibb onun yüzünü müşâhededen a'mâ ve mahcûb kala.

Ve demişlerdir ki, "çü görmez yusufun yüzün, çi hâsıl çeşm-i a'mâdan". Ve Hasan-ı Basrî'den mervîdir ki, buyurmuşdur : النظر الی الوجه الحسن عبادت Ya'nî gerçi her tecellî Hak Teâlâ'nın âsâr-ı cemâlindendir fe-emmâ husûs üzerine hüsn-i sıfâta mazhar olana başka nazar-ı ilâhî vardır. Bu cihetten onun yüzüne bakmak ibâdettir. Evlâd ve ehl ve civârı yüzlerine nazar etmek gibi. Zîrâ müştehây-ı emrede ve ecnebiyâna nazardan hazer etmek gerekdir. Ey âşık tefekkür eyle hüsnün işâretini ki seni sûretten sırra irşâd eyledi. Zîrâ eğer basîretin güşâde ise, meşhed-i hüsn-i cemâl olan âlemde cemî' eşyâya hüsn-i sıfât-ı ilâhiyye olmak üzere nazar edersin. Ve her bir nazarın bir ibâdet-i makbûle yerine geçer. Ve zâhidlerin bî-fâide mücâhedeleri gibi mücâhededen halâs olursun ve nakd-i ameli kîsende hazır bulursun. İşte ma'rifet ve müşâheden nazar eyle seni ne dereceye erdirdi ki cemî' evkātın amele masrûf olmuş gibi oldu. Ve fi'l-mesel

"az kazan çok ye" dedikleri budur ki azda çok bereket bulursun ve bir gün ömrün bin gün kadar mahdûd olup sâirden ziyâde muammer olursun. Fe'fhem cidden. Ve demişlerdir ki, cennet âsâr-ı visâlden bir eser ve nâr harâret-i infisâlden bir şerâredir. Pes, bunda visâle tergîb ve firâkdan terhîb vardır. Velâkin muhabbetin ibtilâsı çoktur. Binâen-alâ-hâzâ, sabr lâzımdır. Zîrâ muhabbet da'vâdır. Onun için muhibb olanlar yanıp yakılmakdan hâlî değillerdir. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***eş-Şehîd** (الشهيد): Öyle Allâh ki ondan bir şey' gâib olmaz. Kulun bundan nasîbi nefsini tasfiyeye sa'y edip hattâ ehl-i şuhûddan olup da Allâh Teâlâ'nın امة وسطا لتكونوا شهداء على الناس وكذلك جعلناكم (Bakara,2/143) [Ve işte böyle sizi doğru yola çıkarıp, ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahitleri olasınız] kavlinin muhâtabı silkine dizilmekdir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**) **[306-a]**

***ve'ş-Şehâdeti** (والشهادة) **:**Âlem-i mülk şehr-i kalb demekdir. Şuhûd-i zât vahdet iktizâ eder. Tecellî-i sıfât kesret iktizâ ettiği gibi. Pes, bu ikisinin cem'i min-vechin müşkildir. Ammâ erbâbına âsândır. Hakk'ın sıfâtına muttali' olanlar Hakk'ı sıfâtı yüzünden müşâhede ederler. Ammâ havâs Hakk'ın zâtına muttali' olmalarıyla zâtı yüzünden müşâhede ederler. (Hakkı Efendi)

***Şuhûd** (شهود): Şuhûd dediğimiz, bir hâlet-i ıztırâriyyedir ki mücâhede ve riyâzet ve züll ve iftikâr ve meskenetten hâsıl olur. Bu hâlet dahi sâlike müfîd olmaz, şerîat-ı şerîfeye ittibâ' etmedikçe. Zîrâ bilâ-ittibâ'-i'ş-şerîa zındıka-i mühlikedir. Buyururlardı ki şuhûdun iki ma'nâsı vardır : Biri, zât-ı mukaddesi libâs-ı mazhar ile zuhûrdan müşâhede etmekdir. Ve biri dahi oldur ki ol zât-ı mukaddesi perde-i mezâhirden müşâhede eyleye. Birlik ve ferdiyyet na'tıyla hemelik ve sıfatsız bu şuhûda sûfiyye (k.s.) "şuhûd-i ahadiyyet-i der-kesret" derler. Hz. Risâlet-penâh (s.a.v.) bi'setten sonra bu şuhûdda idiler. (Hakkı Efendi)

***Şuhûdiyye ve Vücûdiyye** (شهوديه و وجوديه) **:** Ehl-i tasavvuf iki nev'dir : Bir nev'e şuhûdiyye ve bir nev'e vücûdiyye derler. Şuhûdiyye olanlar mahbûbunun aşkının galebesi sebebiyle her şey'ini şuhûdunda mahbûbu sanırlar. Ammâ nefsü'l-emrde değildir. Ve vücûdiyye olanlar şuhûdunda ve nefsü'l-emrde Hakk'ın vücûdundan gayrıyı görmezler. Sâir kesret serâb gibi görünür, ammâ yoktur. Ya'nî şuhûdiyye tâifesi, başıyla bir Âdemi huzûrundan geçer iken görse, ol Âdem kâtil olduğunu keşf ettiğinden kısâs olacağını mülâhaza ile şuhûdunda onu başı ile görmez, başı kesik görür. Maa-hâzâ öyle değildir. Ve ma'lûm ola ki, ehl-i tasavvufun fırak-ı dâllesinden olan bir vücûdiyye tâifesi dahi vardır ki bu dediğimiz vücûdiyye ol tâife değildir. (Hakkı Efendi)

***eş-Şuhûd** (الشهود): Ben görürüm demeklik külliyen kalkıp, Hakk'ı Hak'la gördüm demekdir. Ve şuhûd, lâ-teşbîh rû-be-rû görmek demekdir. Müşâhedede isniyyet vardır. Ve şuhûd kalb gözüyle görmek demekdir. Ya'nî görmek bilmekden ibârettir.

***Şühâdî** (شهادى) **:** Âlem-i şehâdette basar ile görülene şühâdî derler.

***Şuhûd** (شهود)**:** Şuhûd ve rü'yet birdir. Şuhûd odur ki, ibtidâ meşhûde ilm taalluk eyleye ki ona i'tikād derler. Ba'dehû meşhûdu mütālaa hâsıl oldukta, eğer i'tikād ettiği hey'et üzerine bulursa kabûl ve ikrâr eder ve illâ redd ve inkâr eder. Nitekim hadîs-i tahavvül ona dâldir. Ya'nî kıyâmet gününde Allâh Teâlâ suver-i muhtelifede tecellî etse gerekdir. İ'tikādı üzerine olmayan sûreti inkâr etse gerekdir. Ve bu makūlelere i'tikādât-ı cüz'iyye derler. Ol i'tikādların ashâbı dünyâda **[306-b]** mu'tekidlerini ne vechile tasvîr ve hayâllerine ihzâr ettiler ise, ol sûret-i mahsûsada zuhûr etmedikçe ma'bûdumuzdur demezler. Pes, esmâ-i ilâhiyyenin kesreti hasebiyle suver-i ma'bûdât-ı kesîre hâsıl olur ki ona "âlihe" derler. Nitekim kureyşden her tâife için sanem-i mahsûsa vâr idi ki ona ibâdet ederlerdi ki şirk-i celî mertebesidir. Ve ibâdât-ı suver-i mec'ûle şirk-i hafî sûretidir. Onun için kümmel evliyâda i'tikād-ı mukayyede yoktur. Zîrâ vücûdlarını kuyûddan ıtlâk eylemişler ve Hakk'a ism-i câmi' yüzünden teveccüh-i küllî kılmışlardır ki bunların hâllerine rü'yet derler. Ya'nî her ne sûret ki görürler, onda vech-i mutlaka nazar ederler ve Hakk'ı ol sûrete tahsîs etmezler. Zîrâ umûm-i tecellî ona mâni'dir. Pes, bunlar rü'yet ve şuhûdun mecmû'unu cem' ederler. Binâen-alâ-hâzâ, her rü'yet şuhûd olur velâkin her şuhûd rü'yet olmaz. Zîrâ sûret-i külliyede suver-i cüz'iyye dâhildir. Fe-emmâ suver-i cüz'iyyede külliye dâhil değildir. Zîrâ mutlak ile mukayyed mâ-beyninde fark vardır. Ve bi'l-kuvve dâhil olduğu sûrette dahi mütālaaya muhtâcdır. İ'tikādât-ı cüz'iyye ehli ise bu mütālaadan gāfillerdir. Ve gāfil olmadıkları takdîr üzerine dahi i'tikādlarını sûret-i cüz'iyyeye tahsîs ettiklerinde hatā ettiler. Zîrâ emr-i ilâhîye

muhâlifdir. Ve Kur'ân'da gelir : قل‌الله ثم ذرهم (En'âm,6/91) [Sen Allâh de, sonra bırak onları] Maksûd esmâ-i cüz'iyyeye teşebbüsden men'dir. Zîrâ onda Hakk'ı takyîd vardır ki sırfiyyet-i hüviyyet ve ıtlâk-ı zâtın aslâ muktezâsı değildir. Ve muhakkıklar bu mertebenin sâhibine zındık derler. Pes, gerekdir ki her yüzde vech-i mutlaka nazar edip tahsîs ve takyîdden ihtirâz edeler. Ve âyinelerde olan vücûh-i kesîreden a'mâ olmayalar. Nitekim tarîkat-nâmelerde îrâd ederler ki bir sâlik hâl-i sülûkünde cemî' eşyâyı kendi tesbîhi ile tesbîh eder vechile mükâşefe etse, ol sâlik mükâşif değildir, belki ehl-i hayâldir. Pes, mükâşif-i müstakîm odur ki eşyânın her ferdini ism-i mahsûs ile tesbîh ettiğini istimâ' ede. Zîrâ esmâ-i muhtelifenin mezâhir-i muhtelifesi vardır ki her mazharın tesbîhi ismine göredir.

El-hâsıl, kemâl-i hakîkî odur ki eşyâyı nefy etmeyip yerli yerinde isbât eyleye. Ve böyle iken yine onda şirk olmaya. Belki nûr-i Hakk'ın mezâhir-i mütenevviada tecellîsine bakıp yine vahdet-i zâtiyye mütâlaasından kalmaya. Zîrâ selb etse, halk-ı eşyâyı abese haml etmiş olur. Onun için ehl-i bekā, ehl-i fenâdan râcih geldi. Zîrâ nazarları ev-ednâdan sonra kābe kavseyndir ki lezzet-i şuhûd dahi bundadır. Velâkin erbâbı kıllet üzerinedir. Ekser-i süllâk halvet ve fenâ tarafın tutmuşlardır. Tutmayanların dahi hâlleri taklîddir. Nitekim zamânımızda kesreti vardır. Hattâ niceler vahdet-i vücûda müteallik resâil tahrîr ve fenâ ve bekāya dâir sözler takrîr ederler. Maahâzâ, vahdet ve kesretten ve sırr-ı hakîkatten aslâ haberleri yoktur. Zîrâ ol dâireye resmle duhûl etmişlerdir, zevkle değil. Pes, hatāları sevâblarına gālib gelir. والعياذ بالله تعالى [Sığınma Allâh Teâlâ'yadır] (Nukile min **Kitâb-ı Vâridât-ı Hakkı**)

***Şehvet** (شهوت): Hazz-ı tabîata şehvet derler. Ya'nî nefsin kendi tab'ına mülâyim olan **[307-a]** nesneyi taleb ve ona meylidir. Her ne olur ise olsun avâmın bildiği gibi cimâ'a mahsûs değildir. Ve'l-hâsıl şehvet bir nesneyi iltizâzla irâdettir. Ya'nî nefsine lezzet talebinde ola, onun hâline şehvet derler. Ekl ve şürb ve sâir lezâiz istemek gibi. Şerîatte vera' odur ki mübâhât makūlesinden takvâdır. Zîrâ iksâr-ı mübâhât etmek, hırmân-ı münâcâta sebeptir. Husûsâ fî-nefsi'l-emr mübâh-ı kat'î olmaya. Zîrâ erbâb-ı şehevât nice muharremât ve habâseti bile istitābe edip, hadd-i helâl-i tayyibeden ictinâb etmişlerdir. Ve bu makūle habâset ve husûsâ reddiyesi olan nesneleri tenâvülle tabîat-ı fâside olup, bir dahi sülûke yaramaz. Zîrâ tabîat-ı sâniye tabîat-ı ûlâya göre hicâb üzerine hicâb olur. Pes, sâhibi bu perdelerden nerde necât bulur. Ve çünki tabîat şerîatle salâh bula. Nefs dahi tarîkatle salâh bulmağa bede' eder. Zîrâ ekser-i hevâ şehvet dedikleri âfetin semerâtıdır ki şehvet kuvvet buldukta hevâ ve sevdâ dahi efzûn olur. Lâ-siyemmâ şehvet-i ferc, şehvet-i batna tâbi'dir. Onun için mücerred olanlar savmla me'mûrlardır. (Hakkı Efendi)

***Şehvet-i batn ve Şehvet-i ferc**(شهوت بطن و فرج): Dâimâ hayvân gibi yiyecekler ile uğraşmağa "şehvet-i batn" derler. Ve dâimâ hayvân gibi cimâ' etmeğe uğraşmağa "şehvet-i ferc" derler.

***Şehvet-i tabîiyye ve Şehvet-i rûhâniyye** (شهوت طبيعيه و روحانيه) : Nefsle olana "şehvet-i tabîiyye" derler ve hak ile olana "şehvet-i rûhâniyye" derler.

***Şehvet-perest** (شهوت پرست) : Hz. Mevlânâ şehvet-perest olanları büt-pereste teşbîh edip buyururlar ki: Her kîm ki ferc lezzetiyle mukayyed olup, onu kendine âyin ve huy eylese ve lezzet-i dîniyyeden berî olsa, لكم دينكم ولى دين (Kâfirûn,109/6) [Sizin dininiz size, benim dinim de bana] onun içindir. Zîrâ şehvet-perestlik ona dîn ve âyin gibi olmuştur. Ondan rücû'u, kâfirlerin büt-perestlikden rücû'u gibidir. Hemân onları böyle deyip onlardan teberrî etmek gerekdir.

***Şehevât yedidir** : Ma'lûm ola ki, şehevât mutlakā yedidir. Nitekim Kur'ân'da gelir : حب الشهوات من النساء والبنين والقناطير المقنطرة من الذهب والفضة والخيل المسومة والانعام والحرث زين للناس (Âli-İmrân,3/14) [İnsanlara, kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, başıboş güzel atlar, davarlar, ekinler cinsinden şehevât sevgisi süslü ve çekici kılındı] Semâvât-ı seb' bu yedinin mukābelesindedir. Nitekim sırrı şimdi gelir. Sonra bu şehevât-ı mufassala beş nesnede derc olundu. Nitekim Kur'ân'da gelir : لعب و لهو و ذينة و تفاخر بينكم وتكاثر فى الاموال والاولاد اعلموا انما الحيوة الدنيا (Hadîd,57/20) [Biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda bir övünme, mal ve evlatta çokluk yarışından ibarettir] Sonra bu beş dahi iki nesnede derc olundu. Nitekim Kur'ân'da gelir : انما لحيوة الدنيا لعب ولهو (Muhammed,47/36) [Dünya hayatı bir oyundan ve eğlenceden ibarettir] Sonra bu iki dahi bir kelimede cem' olundu. Nitekim Kur'ân'da gelir : واما من خاف مقام ربه و نهى النفس عن الهوى (Nâziat,79/40) [Her kim de Rabbinin

makamından korkmuş ve nefsini de kötü arzulardan korumuş ise] Ya'nî hevâ, envâ'-i şehevâtı câmi'dir. Pes, sîm ü zer dahi bu hevâda dâhildir. Çün semâvât-ı seb', zikr olunan şehevât-ı seb' mukābelesindedir. Semâvât-ı seb' ise âlem-i kevn ü fesâddan olmakla hicâb-ı zulmâniyyeden ma'dûddur. Ve hicâb-ı zulmânînin inhirâfı, hicâb-ı nûrânînin inhirâfına vesîledir. Fe'fhem. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Şihâb** (شهاب): Şeytânlar göklere çıkmağa çalışıp, göklere yaklaşınca **[307-b]** şihâb atarlar. Bini birden recm olunur. Gökten atılan ve aşağı inerek görünen nesneye şihâb derler. Ya'nî ba'zı ehl-i hakîkat, şihâb şu'le-i kürre-i ateşdir ki hevâ-i gālib ile ateşden munfasıl olur demiştir. Ya'nî yıldız düştü diye gördüğü kıvılcım gibi ateş pâresine şihâb derler. Yıldız düşmez, eğer yıldız düşer ise dünyâ harâb olur. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***eş-Şuhûd** (الشهود) : Hakk'ı halkla görmekdir. (Ankaravî)

***Şeyh** (شيخ) : İnsân-ı kâmil.

***Şeyhayn** (شيخين): Ebû bekr ve Ömer (r.anhümâ)ya şeyhayn derler. Dahi İmâm-ı A'zam ve Ebû Yûsuf'a şeyhayn derler. Şeyhayn beyne'l-kavm, Şeyh-i Ekber ve Şeyh Sadreddin Konevî'ye şeyhayn derler.

***Şeyh-i kebîr** (شيخ كبير) : Sadreddîn Konevî'ye şeyh-i kebîr derler.

***Şeytān ve Nefs ve Celâl** (شيطان و نفس و جلال) : Ma'lûm ola ki, şeytān ve nefs ve celâl fi'l-hakîka emr-i vâhiddir. Lâkin bi-hasebi'ş-şerîat şeytān ve bi-hasebi't-tarîkat nefs ve bi-hasebi'l-hakîkat celâl ıtlâk olunur. (Hakkı Efendi)

***Şeytānın Hak Teâlâ'ya suâli :** Ser-i mahcûrân iblîs-i pür-dalâlet ve tuğyân, Hak Teâlâ'ya dedi ki: "İlâhî, secde etmeyeceğimi takdîr edersin, yine secde ile emr edersin" dedikte, cevâb-ı ilâhî vârid oldu ki : "Böyle takdîr ettiğimi ne zamân bildin. Sücûdla emrden evvel mi veyâ sonra mı ?" İblîs dedi ki : "Ba'de'l-emr bildim." Hak Teâlâ buyurdu ki : "Ben dahi seni bu sebepten muâheze ettim." Velâkin bir kimseye ayn-ı sâbitesi münkeşif olup, kable'l-vukū' mukaddem muttali' olsa Âdem gibi nisyân ile îkā'-i nehye mübâderet edip sonra nefsi üzerine ikāmet-i hüccet eyler. ربنا ظلمنا انفسنا (A'râf,7/23) [Rabbimiz! Nefislerimize zulmettik] gibi ki bunda evlâdına ta'lîm ve te'dîb vardır.(**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Şeytānın Rasûlullâh'a suâli :** Bir vaktte Rasûlullâh (s.a.v.)ile iblîs arasında ba'zı mezâkire cârî oldukta, İblîs dedi ki: "Yâ Muhammed, Allâh Teâlâ gerçi seni hidâyet için halk etmiştir. Fe-emmâ fi'l-hakîka hidâyet senin elinde değildir. Ve beni dahi gerçi dalâlet için halk etmiştir. Velâkin dalâl dahi benim yedimde değildir. Zîrâ hâdî ve muzill Allâh Teâlâ'dır." Ve bu esnâda hitāb-ı ilâhî vârid oldu ki, "iblîs gerçi ki kâzibdir fe-emmâ bu sözünde sâdıkdır." Bu ma'nâdan Kur'ân'da gelir : ليس لك من الامر شئ (Âl-i İmrân,3/128) [Bu işde sana bir sorumluluk yoktur] Pes, bunda ma'lûm oldu ki irsâl-i rusulde hikmet-i ilâhiyye, ehl-i îmânı cennet ve sevâb ile tebşîr ve küffârı nâr ve ikābla inzâra ve akl-ı mücerred ile idrâki müteyessir olmayan umûru tebyîn ve tafsîldir, yoksa cebr değildir. Ve mu'cizât ile müeyyed olan enbiyânın hâli bu olunca, hâl-i evliyâ nice olmak gerekdir kıyâs oluna. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Şeytānın merdûd olması :** Şeytān (aleyhi'l-la'ne) sıfât-ı Hakk'ı bilip zât-ı Hakk'ı bilmediğinden Âdem'in kalıbını gördükte, Âdem'i başka zannıyla secde etmekden ibâ ve istikbâr eylediğinden merdûd oldu. Şeytānın ayblıları Hak'dan talebi, yâ rab ibâdından emvâl ve enfâsı iştirâ edip, cenneti onlara verdin. Velâkin hükm-i şer' budur ki mebî'in gaybı zuhûr ettikte **[308-a]** redd olunur. Pes, hükm-i şer'le ibâdını bana reddeyle. Zîrâ malları ve nefsleri ayblıdır dedikte, Hak Teâlâ : "Belâ, hükm-i şer' budur velâkin müşteri mebî'i aybı ile kabûl edince reddolunmaz" diye mucîb olunca, iblîs hacîl olup hâiben gide. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Şeytânın sıddîkîne ve sâire zuhûru :** Şeytānın sıddîkîne zuhûrunun ibtidâsı, hakîkat-ı ilâhiyyedir. Onları iğvâ edip derki: Allâh hakîkatü'l-vücûdun cemî'i değil midir ve siz cümle-i vücûddan değil misiniz ve Hak hakîkatsiz değil midir. Onlar dahi, "neam" derler. İblîs der ki: "Niçin nefsinize ta'b verib a'mâl ve ibâdât edersiniz, mukallidlerin ettiği gibi" diye iğvâ eder. Onlar dahi ameli terk ederler. A'mâl-i sâlihayı terkden sonra onlara فانتم هو و هو لا يسال عما يفعل افعلوا ما شئتم لان الله حقيقتكم [Dilediğinizi yapın, zira sizin hakikatınızı Allâh bilir, sizler O'na

âitsiniz. O ise yaptığından sorulmaz] Bu iğvâ ile zinâ ederler, hamr içerler, sirka ederler, hattâ bu maasî sebebiyle giderek a'nâklarından îmânı hal' ederler, tezenduk ve ilhâda düşerler. ذلك الافراد فمنهم من يقول بالالحاد و منهم من يدعى فى [O inkârcılardan bazıları ilhâd ve küfrü söyler ve benimser, onlardan bir kısmı da bu konuda ifrâda gidip rubûbiyyet iddiâ etmiştir] Bundan sonra kaçan bunlar âharı katl etseler ve kısâs taleb olunsa ve işledikleri münkirâttan suâl olunsalar, iblîs bunlara cevâb-ı ta'lîm edip der ki: İnkâr ediniz nefslerinize temekkün vermeyin. Zîrâ siz bir kimseyi katl ettikte fâil olmadı, illâ Allâh oldu. Siz sizsiniz "mâ entüm hüve" i'tikād-ı nâsda ve'l-hâsıl "yemîn niyyet-i müstahlif" üzeredir. Pes, onlar dahi yalan yere yemîn edip biz bir şey' işlemedik derler. Ve gâhîce iblîs libâs-ı hakda onlara münâcî olur. Meselâ, Abdülkādir Geylânî sahrâda iken bir gün şeytān idlâl kasdıyla انى انا الله وقد ابحت لك المحرمات فاصنع ما شئت diye hitāb eyledi. Ya'nî ben Allâhım, harâm şeyleri sana mübâh kıldım, dilediğini işle, sana göre hatā değildir dedikte, Hz. Şeyh onu reddedip كذبت انك شيطان diye cevâb verdi. Ya'nî kâzibsin, tahkîksin, şeytānsın ve bâtılsın, zîrâ Hak Teâlâ fahşâ nesne ile kuluna emr etmez.

Pes, ey tālib ! Hakîkat nazar eyle şerîat-ı şerîfeye ki ne mertebelerde a'zamdır. Ve ona temessük eden ne gûne selâmet ve necât bulur. Ve şeytān âbidi riyâya düşürmek için der ki : Yâ âbid, ibâdetini gizle. Zîrâ Allâh Teâlâ gizli ameli sever. Pes, amelini gizlemek sebebiyle seni sever. Kezâlik ihlâsına muttali' olup nâs dahi seni severler. Pes, eğer ol âbid şeytāna tâbi' olup, muhabbet-i halk niyyetiyle amelini gizler ise riyâya düşer. Hâlbuki riyâya düşdüğüne haber ve âgâhı yoktur, neûzü billâh. İşte şeytān insânın içerisinden böyle vesvese verir ve bu kelâmları bir âhar insân lisânı ile dahi söyler. Sen onu insân sanırsın. Rabbim şerrinden cümlemizi hıfz ve emîn eyleye, âmîn. (Hakkı Efendi)

ON DÖRDÜNCÜ BÂB SÂD (ص) HARFİDİR

***Sâhib-i tarîkat** (صاحب طريقت) : **[308-b]** Muhammed (a.s.) dır.

***Sâhib-i zamân** (صاحب زمان) : İnsân-ı kâmildir.

***Sâhib-i Mûsâ** (صاحب موسى) : Musâhib-i Mûsâ demekdir.

***Sâgirûn** (صاغرون) : Murâd hevâdır ki ümmü't-tabîadır. Zîrâ âlem-i ervâhda makām rûhundur, hevâ ve tabîatın değildir.Ve hadîsde gelir: حبك الشئ يعمى و يصم Pes, hevâ sebeb-i samem olmakla samem ile mevsûf oldu. (Hakkı Efendi)

***Sâlihun, muslihun** (صالح, مصلح): Sâlih, her fesâd ve halel ve sûrî ve ma'nevîden hâlis ve sâlimdir. Muslih, her fesâd-ı sûrî ve ma'nevî ve her halel-i hissî ve aklî umûr-i maâş ve maâddan izâle ve halâs edicidir.

***Sâdıkun** (صادق): "Sadaka-yasdaku-sıdkan" dan ism-i fâildir. Vâkıa ve nefsü'l-emre mutābıka ahbâr-ı sahîhayı ihbâr edip gerçek söyleyici ma'nâsınadır. Gayb ve şehâdetten ihbârında ve va'd ve vaîdinde ve umûr-i dünyeviyye ve uhreviyyeden ve havârık-ı âdâttan ve emr-i mi'râcdan ve sâir hasâyıslarından ve mugayyibâttan ve fi'l-cümle cânib-i ilâhîden verdiği ahbârlarında sâdıkdır demek olur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-iKıbrısî**)

***Sâhibü'ş-şefâat, Sâhibü'l-makâm** (صاحب الشفاعت , صاحب المقام) : Sâhibü'ş-şefâat, şefâat sâhibidir demek olur. Ya'nî habâis edip irtikâb-ı zünûb ve maâsî eden ümmetinin zünûb ve maâsîsinden afv ve tecâvüz olunmayı Bârî Teâlâ'dan suâl ve ricâ edicidir. Ve suâl ve ricâsı makbûl ve gayr-ı merdûddur demek olur. Ve ba'zı ümmetinin zünûb ve seyyiâtı cihet-i uhrâdan afv olunmuştur. Dahi ref'-i derecâtlarına şefâat edicidir. Sâhibü'l-makāmdır. Ya'nî Hakk'a mûsile-i makām sâhibidir ki ol makāmda nev'-i tasarruf ve tetayyub ile mütehakkık olmuştur. Meselâ, a'lây-ı rüteb-i makāmāt-ı ıstıfâiyye ve esnây-i derecât-ı takarrübât-ı ilâhiyyede mütehakkık olmuştur ki makāmına bir nebiyy-i mürsel ve bir melek-i mukarreb erişmez ki buyurmuştur: لى مع الله وقت لا فيه ملك مقرب ولا نبى مرسل [Benim Allah ile bir vaktim vardır ki o vakitte ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber bulunmaz] [188] Ve bundan mâ-adâ dahi makām-ı mahmûd sâhibidir ki onda evvelîn ve âhirîn hamd ve senâ ve medh ve sitâyiş ederler ki vesîle dedikleri makāmdır ki makām-ı şefâattır. Ve dünyâda makām sâhibidir ki mihrâb ve minber ona müsellemdir. Ve fasl-ı hitāb-ı müstetād ve fasl-ı kazâ-i bi'l-adl sâhibidir. Ve kıstâs-i müstakîm

[188] - Sehâvî, **Mekâsidu'l-Hasene**, s.565; Aclûnî, II, s.173.

ile zî hakka hukûkunu îsâl edici, makām-ı hükm ve fasl-ı kazâ sâhibidir demek ola. Va'llâhu a'lem.

***Sâhibü'l-kadem** (صاحب القدم): Kadem diye, ilmullâhda kul için sâbit olan şey'dir. Saâdet ve şekāvetten eğer saâdete muhtass olur ise ona "kadem-i sıddık" derler. Eğer şekāvete muhtass olur ise "kadem-i cebbâr" derler. Pes, bu kademân ilm-i Hak'da ehl-i saâdet ve ehl-i şekāvetin müntehây-ı fâyıklarıdır. Ve bunlar "el-hâdî" ve "el-mudill" ismlerinin merkez-i ihâtalarıdır. Bu makāmda esmâ beyninde sâhibü'l-kadem makāmât-ı saâdât ve merâtib-i kurubâtta kadem-i sıdk sâhibidir. Ya'nî ilm-i tahakkuk ve temekkün sâhibidir. Televvünden ve tezelzülden münezzehdir. Saâdât-ı ezeliyye ve saâdât-ı ebediyyeye mazhar ve meclâdır demek olur.

***Sâhibü's-seyf** (صاحب السيف) **:** Seyf sâhibi demekdir. Ya'nî taraf-ı Hak'dan meb'ûs nebî ve rasûldür. Ve cihâdla me'mûr ülü'l-azmdendir ki teblîğ-i risâlet edib ve nâsdan **[309-a]** emr-i ilâhî ve hükm-i rabbânîden rû-gerdân olup temerrüd ve taannüt eden küffâr-ı muânidîn ve mütemerridîni seyf ü sinâna havâle buyurup, ısrâr edenleri tu'me-i seyf ü sinân ve ekele-i samsam hârimü'l-bünyân ederlerdi. Buna binâen, sâhibü's-seyf ismiyle müsemmâ olmuştur.

***Sâhibü'l-fazîlet** (صاحب الفضيلة) **:** Fezâil ve kemâlât sâhibidir. Nefs-i nefîseleri ve zât-ı kerîmeleri fezâil ve kemâlât ve melekât-ı kudsiyye ile muttasıf ve kemâl-i zâtı ve sıfâtı derece-i âliyeye vâsıldır ve naks-ı kusurdan zâtı ve sıfâtı münezzehdir demekdir. Ve ma'lûm ola ki, her ism-i şerîf ki sâhibi ile terkîb olunmuştur, devâm ve istimrâr-ı ittisâf ifâde eder. Seyf ve şefâat ba'zı ehibbâya hâsdır diye suâl olunur ise, cevâb verilir ki, bir sıfatla ittisâf mümârese ve mülâbeseyi müstelzim değildir. Hıyn-i mülâbesede ol sıfat sâhibi ol sıfat ile mevsûf olduğu gibi, adem-i mülâbesette dahi ol sıfatla mevsûfdur denilir. Va'llâhu a'lem.

***Sâhibü'l-izâr, Sâhibü'l-hüccet, Sâhibü's-sultân, Sâhibü'd-derecete'r-rafîa, Sâhibü't-tâc, Sâhibü'l-miğfer :** El-izâr el mahfedir. Ve me'hazları kuvvet ve takviye ma'nâsına olan "ezr" dendir. والرداء ملحفة معروفة والسيف والقوس والقفل والزيتونة والدين والرساح

***Sâhibü'l-izâr, Sâhibü'r-ridâ** (صاحب الازار و صاحب الرداء) **:** Siyâb-ı zıhâre ve siyâb-ı bıtâe lâbis ve beşeriyyeti hasebiyle âkil ve şârib ve lâbis ve şey'-i nev'i olan ehl-i karyenin ziy ve libâsına mülâbisdir. قل انما انا بشر مثلكم يوحى الى انما الهكم اله واحد (Kehf,18/110) [De ki : "Ben sırf sizin gibi beşerim, ancak bana şöyle vahyolunuyor: İlâhınız ancak bir tek ilahtır!"] âyet-i kerîmesi fehvâsınca sûret-i beşerde me'kül ve meşârib ve melâbisde benî nev'ine mülâsebette ve mümâselette muvâneset ve muvâfakat emr-i mukarrerdir. ملكا لجعلناه رجلا و للبسنا عليهم ما يلبسون ولو جعلناه (En'âm,6/9) [Eğer onu bir melek yapesaydık, yine onu bir insan şeklinde gönderecek ve onları içinde bulundukları şüpheye yine düşürecektik] bu ma'nâyı müeyyiddir. Ve yâhut izâr ve ridâdan murâd, zevâhir-i ahkâm-ı şerîat ve bevâtın-ı şerîat ve esrâr-ı hakîkat ola. Sâhibü'r-ridâ, sâhib-i envâr-ı ahkâm-ı şerîattır demek ola. Ve dahi sâhibü'l-izâr demek, sâhibü'l-kuvvet ve'l-galebe ma'nâsını dahi müfîd ola. Ve sâhibü'r-ridâ, sâhibü's-seyf ve'l-kavs ma'nâsına olduğu sûrette mücâhid-i fî-sebîlillâh ma'nâsına olmuş olur. Ve sâhibü'd-dîn ya'nî zeyn-i fazâil ve vişâh-ı kemâlât ile müzeyyen ve muhallâ ve müveşşeh olduğuna zeyn-i zâhirîsi ki ridâ ve izârdır ki خذوا زينتكم عند كل مسجد (A'râf,7/31) [Her mescid huzurunda zînetinizi (elbisenizi) giyinin!] buna delâlet edicidir. Ve izâr ve ridâ sâhibi demekden murâd, zâhir ve bâtını ihâta ve şümûl ve inbisât-ı tâm sâhibidir demek ola.

Sâhibü'l-hüccet, hüccet sâhibidir demek. Berâhîn-i kātıa ve mu'cizât-ı sâtıa sâhibidir ki da'vây-ı nübüvvetine delîl-i taleb edenlere izhâr etmişlerdir. Şakku'l-kamer gibi ve neb'ul'l-mâi min beyni'l-esâbi' gibi. Bedr-i kûhda mâ-i kalîl ile cemâat-i kesîreyi kandırmak gibi. Dahi buna benzer mu'cizâtlar gibi. Ve Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân cümle-i mu'cizâttandır ki cemîan ins ve cinn ittifâk ve ittihâd edeler. Gāyette aksar sûresinin mislini getiremezler. **[309-b]** Ve Kur'ân-ı Kerîm akvây-ı hücec ve emten-i berâhîndendir. Onun sâhibidir. Taraf-ı Hak'dan üzerine tenzîl olunup bi-cemîi'l-fâzıh ve maânîhi mübelliği olduğu hasebiyle sâhib-i ıtlâk olunmuştur.

Sâhibü's-sultān, hükm ve galebe sâhibidir. Cemî' mücâdele ve muâraza meslekine sâlik olup, muâraza ve mücâdele edenlere gālib ve her birlerini ifhâm ve ilzâm-ı hüccet ile üzerlerine gālib olmuştur. Ve sultān ve bürhânı âmmeten cümleye galebe ile şâmildir. Allâhu Azîmü'ş-şân hüccet ve bürhân ve kuvvet ve sultānla Nebiyy-i Muhterem (a.s.) Hazretini i'dâ-i zeyn üzerine sübûten ve beyânen ve lisânen ve bürhânen gālib ve mansûr buyurmakla sâhibü'l-hüccet ve

sâhibü's-sultān ismleriyle tesmiye olundu. Sâhibü'd-derecâti'r-rafîa, makāmât ve derecât-ı seniyye sâhibidir ki cümleten ashâb-ı makāmât ve erbâb-ı merâtib ve derecât onun katında ba'zı derece ve makāma mahsûs ve menhuttur. Sâhibü't-tâc, tâc sâhibi demekdir. Tâc melik-i a'zamın başına urulduğu iklîle derler. Tâc sâhibi demek, âlem-i mülk ve melekût ve gayb ve şehâdette sâhib-i tasarruf ve mâlik-i mülk ve melekûttur. Ve sâhib-i miğfer dahi sâhib-i tâc demekdir. Rûz-i rest-âhîzde mevkıf-ı arasâtta sâhib-i livâü'l-hamd olup ve Âdem (a.s.) ve min dûnihî taht-ı livâsında olduklarında nûrdan tâc ve iklîl ve miğfer-i celîl ile muazzez ve mükerem ve merciun-ileyhi küll olmakla sâhibü't-tâc ve sâhibü'l-miğfer ismiyle müsemmâ olmuştur. Ve Leyle-i Mi'râcda Cibrîl-i Emîn burâk ve nûrdan tâc getirip ilbâs ve irkâb ve da'vet-i dergâh-ı rabbü'l-erbâb ettiği eclden, sâhibü't-tâc ve sâhibü'l-miğfer ile müsemmâ olmuştur. والله اعلم بالصواب و اليه مرجع و المآب [Doğrusunu Allah bilir]

***Sâhibü'l-livâ ve Sâhibü'l-mi'râc (صاحب اللوا و صاحب المعراج):** Sâhibü'l-livâ, sâhibü'l-alemdir ki dünyâda livâü'z-zafer, ukbâda livâü'l-hamd sâhibidir ki Âdem (a.s.) ve min dûnihî tahte'l-livâsında mecmû' olup, ehvâl ve efrâ'-ı yevm-i kıyâmetten taht-ı himâyesinde ve şefâat-i ümniyyesinde inâyetinde olacaklardır. Sâhibü'l-mi'râcdır. Mâ fevk-i seb'-i semâvât vaktinde cennetü'l-me'vâ olan sidretü'l-müntehâya ve kābe kavseyn ev-ednâya bir gecenin bir cüz'ünde cesed ve rûha urûc edip, müşâhede-i cemâl-i bâ-kemâl ve visâl-i hazret-i zi'l-celâl ve'l-cemâl ile nâil-i a'zam-ı nevâl olmuştur. ادنى فاوحى الى عبده ما اوحى ما كذب الفؤاد ما راى افتمارونه على ما يرى ثم دنى فتدلى فكان قاب قوسين او (Necm,53/8-12) [Sonra yaklaştı, derken sarkıverdi, aradaki mesâfe iki yay boyu oldu ya da daha az, kuluna verdiği vahyi verdi, gözün gördüğünü kalb tekzîb etmedi, gördüğü şey hakkında onunla tartışmak mı istiyorsunuz?] âyet-i kerîmesini mütâlaa eden bu maânîye vâsıl olur. الله اعلم بالصواب [Doğrusunu Allah bilir]

***Sâhibü'l-kadîb, Sâhibü'l-burâk, Sâhibü'l-alâmet, Sâhibü'l-hâtem:** Sâhibü'l-kadîb, sâhib-i kadîb demek, sâhib-i asâ demekdir. Asâya ittikâ sünneti seniyye ve âdet-i haseneleri olduğu için sâhibü'l-kadîb tesmiye olunmuştur. Bi'setinden tavâyıf-ı ümem beyninde بان دينهم المعوج لم يعم من بعد ما اخبر الاقوام كاهنهم mısdâkınca evsâf-ı cemîlesinde sâhibü'l-hirâve diye mezkûr idi. Bundan akdem enbiyâ ve mürselînin dahi ittihâz-ı asâ dâb-ı şerîfleri idi. **[310-a]** Münâfi'-i kesîresi olduğu Bârî Teâlâ (celle şânuhû) Hz. Mûsâ (a.s.)ı وما تلك بيمينك يا موسى (Tâ-Hâ,20/17) [Sağ elinde tuttuğun nedir yâ Mûsâ?] hitābıyla muhâtab ettikte و اهش بها على غنمى ولى فيها مارب اخرى قال هى عصاى اتوكؤ عليها (Tâ-Hâ,20/18) [Mûsâ "o âsamdır, ona dayanırım ve onunla davarlarıma yaprak çırparım, başka ihtiyaçlarımı da görür" dedi] diye cevâb verip istilzân-ı mükâleme için bast makāl eyledi.

Sâhibü'l-burâk, burâk diye devvâb-ı cinândan bir dâbbedir ki hımârdan büyük ve katırdan küçük idi. Gözü erdiği yere basar idi. Leyle-i Mi'râc'da Cibrîl-i Emîn emr-i ilâhî ve da'vet-i rabbâniyle Rasûl-i Ekrem (a.s.)ı kurb-i hazrete îsâl için gelip burâkı getirip ve beytü'l-mukaddese ve ondan semâvât-ı seb'a ve sidretü'l-müntehâ ve cennetü'l-me'vâya ve kābe kavseyn ev-ednâya ve ilâ mâ-şâallâh mine'l-ulâya îsâl olunduğu için, sâhibü'l-burâk ve sâhibü'l-mi'râc tesmiye olundu.

Sâhibü'l-alâmet, alâmet-i hâtemü'n-nübüvve ile muallem ve beyn-i ketfeyhi'ş-şerîfeyn mühr-i nübüvvet ve hâtemü'r-risâlet ile mahtûm ve alâmet-i şerîfe ile mu'lem olduğu eclden sâhibü'l-alâmet tesmiye olunmuştur. Sâhibü'l-hâtem dahi bu ma'nâyadır ki mühr-i nübüvvet sâhibidir ki cemîan enbiyâ ve mürselînin hâtemi olup, nübüvvet ve risâlet onda hatm olunduğu için, mühr-i nübüvvet ve hâtem-i risâlet ile mahtûm olduğuna binâen, sâhibü'l-hâtem tesmiye olundu. Ve hâtem sâhibi idi demek, ins ü cinne ve âlem-i melek ve melekûte tasarrufu ve hükmü nâfiz idi demek ma'nâsına olması dahi muhtemeldir.

***Sâhibü'l-bürhân, Sâhibü'l-beyân, Fasîhu'l-lisân, Mutahharü'l-cinân:**

Bürhân, hüccet, delil ma'nâsınadır. Bürhân sâhibidir. Taraf-ı Hak'dan ityân ettiği umûr yakîn ifâde edici hüccetler ile ve deliller ile isbât edip herkesin şükûk ve evhâm ve zünûnunu yakîne tebdîl edicidir. Zîrâ bürhân yakînât ve müşâhedât ile mesrûrdur. Ez-cümle havârık-ı âdât olan mu'cizât-ı bâhiresi ve Kur'ân-ı Azîmü'ş-şânı akvây-ı hücec ve ahkam-ı berâhîndendir. Sâhibü'l-beyân, beyân sâhibidir. Cemî' mühimmât-ı dîniyye ve dünyeviyye ve hükm-i masâlih-i ilmiyye ve ameliyyeyi bi'l-cümle beyân buyurup, beyânda her müşkil ayân olduğu eclden sâhibü'l-beyân tesmiye olunmuştur. Fasîhu'l-lisân, azbü'l-beyânı fesâhatın rütbe-i kusvâsına erişmişti. Mutahharü'l-cinân, esrâr-ı ilâhiyye ve ma'den-i envâr-ı tecelliyât-ı rabbânî olan cenâb-ı

âlişânları mâ-sivallâha meylden mutahhar idi. Ya'nî hubb-i ilâhî ve nûr-i îmân-ı sübhânî ile memlû ve envâr-ı cemâlullâh ve esrâr-ı celâlullâh ile münevver ve meşhûn idi. Cibrîl-i Emîn (a.s.) hâlet-i mübâsette ve Leyle-i Mi'râcda iki def'a şakk-ı sadr buyurup, altın leğen içinde kalb-i şerîflerini kemâ kâne yenâm eyledikleri mahallinde mezkûrdur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***es-Sabûr** (الصبور) **:** Öyle Allâh ki günah **[310-b]** işlerim diyen kulunda acele etmez. Belki ecl-i müsemmâya te'hîr eder. Kulun bundan nasîbi, üç türlü sabırla sabr eylemekdir. Evvelkisi, tâat üzerine sabrdır. Eğer sabr eder ise üç yüz derece verilir. Her bir derecenin mâ-beyni yer ile gök mâ-beyni kadardır. İkincisi, maâsî üzerine sabrdır. Eğer sabr eder ise, altıyüz derece verilir. Üçüncüsü, mesâib üzerine vehle-i ûlâda sabrdır. Eğer sabr eder ise, dokuz yüz derece verilir. Her birinin mâ-beyni süreyyâdan serâyâya varıncadır. Ammâ evvel-be-evvel انا لله و انا اليه راجعون (Bakara,2/156) [Biz Allah'ınız ve nihayet O'na döneceğiz] deyip من مصيبتى و اخلفنى خيرا منها اللهم اجرنى [Allahım, beni kendi musîbetimden kurtar ve beni ondan hayırla çıkart] deyip bundan sonra cezâ' ü fezâ etmeyip kimseye şikâyet etmemek şartıyla hattâ cenâb-ı kudse ve mahall-i kerâmet-i ünse varınca eğer böyle eder ise, bu ismden hazz-ı vâfire fâiz olur.

Pes, imdi Peygamber (a.s.) "esmâ-i hüsnâ" yı tilâveti sebebiyle cennete girecek kimseleri dört şart ile meşrût kılmıştır : Evvelkisi, zahr-i kalbdir. Ya'nî ezberden her sabâh ve akşam o esmâ-i hüsnâyı okumakdır. İkincisi, her birinin ma'nâsını başka başka bilmekdir. Üçüncüsü, esmâ-i hüsnânın yirmi üçüne vâcib diye ve yirmi birine selbiye diye ve elli beşine câiz diye îmân getirmekdir. Dördüncüsü, her biriyle tahalluk eylemekdir.Zîrâ تخلقوا باخلاق الله buyurulmuştur. Pes, imdi her kimse dünyâda Allâh Teâlâ'yı doksan dokuz sıfat ile bilmeğe gelmiştir. Zîrâ bir kimse Allâh Teâlâ'yı doksan dokuz sıfat ile bilmese ol kimse dahi ilmden bir nesneyi bilmemiş olur. Eğer on iki ilmde fâik olursa da. Zîrâ Hak Subhânehû ve Teâlâ rasûlüne evvelâ الذى خلق اقرا باسم ربك (Alâk,96/1) [Yaratan Rabbinin ismiyle oku] buyurmuştur. Tefsîr-i Kâzî 'de buyurur ki, bundan delâlet-i nasla anlandı ki her kişiye evvelâ farz-ı ayn olan Allâh Teâlâ'yı bilmekdir. Ve Allâh Teâlâ'yı bilmezden evvel sâir ulûma meşgûl olmakdan anlandı ki, Allâh Teâlâ'yı bilmek bize lâzım değil, Peygamber (a.s.) lâzımdır demek oldu. Neye vardı aceb bildin mi ahvâli.

Beyit :

Kişi Hakk'ı bilmeğe geldi cihâna,
Yanılır arada dürlü bahâne.

Pes, imdi Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın bir sıfatı "el-mukaddem" dir ve bir sıfatı "el-muahhar" dır. Pes, imdi Hak Subhânehû ve Teâlâ azametiyle ba'zı şey'i takdîm ve ba'zı şey'i te'hîr etmiştir. Meselâ, semâvâtı te'hîr etse âlem fesâda varırdı. Ve kıs alâ hâzâ. Gayra delâlet nassladır. Bundan anlandı ki ehemmini takdîm eyleye. Eğer etmez ise ellerine bir kazma kürek alıp dîn-i islâmı yakmış olurlar ve hemnâ-ehleline birer keskin kılıç vermiş olurlar. Zîrâ bizim şerîatımızda harâmîye kılıç satmak câiz değildir. Tutalım kendileri iyi adamlar imiş, yâ hani azdırdıkları adamlar. Tâ ki ol azdırdıkları adamları bulup ıslâh etmeyince olmaz. Eğer kılıç verdikleri adamları bulup ıslâh ederler ise tevbelerini kabûl ederim diye buyurdu, Allâh Teâlâ. Zîrâ enbiyâ (a.s.) ın zamânında hâl şimdiki gibi olmuştur. Böylece vahy olmuş, ondan nakl-i bi'l-ma'nâ olmuştur. Muhassal-i kelâm, ehl-i sünnet ve cemâat i'tikādın tashîh etmezden evvel ilm-i hâlin gayrı ilm ta'lîm edenler hem dâll ve hem mudill olurlar imiş. Bu i'tikād ise "**Vasiyyetnâme**" ve "**Tarîkat-ı Muhammediyye**" dahi akāide müteallik olan kitâbları ehlinden okumakla olur. Sâir ulûmun câiz olması bu i'tikādı tahsîlden **[311-a]** sonra olur. İlm-i hâli tahsîl etmezden evvel gayrı ilmi tahsîl edenler Allâh Teâlâ'yı ve nefslerini unutmuş olurlar. Zîrâ كالذين نسوا الله فانسيهم انفسهم ولا تكونوا (Haşr,59/19) [Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın!] buyurulmuştur. Dahi tertîbi terk ile kişi âsî olurmuş. Allâh Subhânehû ve Teâlâ'yı vâcib ve muhâl ve câiz olan sıfatlarıyla bilmezden evvel gayrı ilme meşgûl olanlar dîn-i islâmı tagyîr etmiş olurlar. Zîrâ ولامرنهم فليغيرن خلق الله (Nisâ,4/119)[Onlara Allah'ın yarattıklarını değiştirmelerini emredeceğim] buyurulmuştur. Tagyîr nice olur denilir ise, الجن والانس الا ليعبدون وما خلقت (Zâriyât,51/56) [Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] buyurulmuştur. Buna meşgûl olunmaz ise tagyîr lâzım gelir. والصلوة والسلام على رسوله خير الانام الحمد لله على الاتمام (Nukile min **Şerh-i Esmâil Hüsnâ**)

***Fi's-sabri ve'ş-şevki** (فى الصبر و الشوق) : Ba'zı kibâr buyurmuşlardır ki sabrla şevk ikisi bir yerde müctemi' olmaz. Ulüvv ve süfl bir yerde müctemi' olmadığı gibi. Ya'nî mahall-i sabr mahall-i likāın gayrıdır. Zîrâ sabr makām-ı hicâbda olur ki heykel-i tabîî ile iştigāl makāmıdır. Heykel-i tabîî ise makām-ı ulvîye urûcdan memnû'dur, zîrâ kesîfdir. Meğer ki ervâh-ı kudsiyyenin heyâkil-i latîfesi İdrîs ve Îsâ ve Cenâb-ı Nübüvvet ve emsâli gibi (aleyhimüssalâtü vesselâm). Pes, sabr sıfat-ı nefsâniyyedir ki nefsi kerâhet ettiği nesne üzerine habs etmekdir. Şevk ise, sıfat-ı rûhdur ki âlem-i ulvîye cezb eder. Zîrâ nefs süflî olduğu gibi rûh dahi ulvîdir. Pes, cesed nefsi süflîye cezb eder. Onun için agleb hâli sabrdır. Zîrâ makām-ı cesed makām-ı imtihândır. El-hâsıl mevtın-ı hayât-ı dünyânın hâli sabrdır ve hükmü imtihândır. Ve insân bu mevtında oldukça hükm-i mevtına tâbi'dir. Ve bu ma'nâdan ekser-i nâs değil belki ekser-i süllâk bile gāfildir. Ve bu cihettendir cemî' melâikeyi bir perdede kıyâs ederler. Maa-hâzâ melâike-i arzla melâike-i semâ miyânında fark vardır. Zîrâ melâike-i arz me'mûr ve menhîdir cemîan. Melâike-i semâ ise me'mûrdur fakat. Zîrâ ulvîde olan hemcivâr-ı ervâhdır. Süflîde olan ise ecsâm ve insân-ı kesîfdir. Bu sebepten melâike-i arz bi-hasebi'l-mevtın emr ü nehyde ins ü cinne tâbi'dir. İnsân-ı kâmil halîfe-i arz ve asl-ı cesed türâb olmakla ibtilâ ve imtihândan hâlî değildir. Ya'nî gerçi ıslâh-ı vücûd ettiği cihetten rûhâniyyetinde küdûret yoktur fe-emmâ bu mevtında oldukça, heykel-i tabîî bi'l-külliye rûh hükmüne girmek muhâldir. Onun için âsâr-ı firâk ve imtihândan hâlî ve onun hüzn ve bükâsı sâirler üzerine gālibdir. Herkesin nuût-i kevniyye ve ilâhiyyesi ma'rifeti mikdârıdır. Çünki ma'rifet-i ilâhiyye kâmile ola, nuût ve evsâf dahi ona göre olur. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet kendini ahşâ ve etkā olmakla vasf etti.

Ve bu ma'nâdandır ki cehlden nehy olundu. Ve haşyet ulemâya mahsûs oldu. Nitekim Kur'ân'da gelir : انما يخشى الله من عباده العلمؤا (Fâtır,35/28) [Allah'tan ancak ilim sahibi olan kulları korkar] Zîrâ haşyet oldur ki bir nesnenin âkibetine ıttılâ' olup havf eyleye. Binâen-alâ-hâzâ, şol yerde ki ilm-i kat'î ve ma'rifet-i tâmme yoktur orada haşyet dahi olmaz. Eğerçi fi'l-cümle havf vardır. Ve ekser-i nâs cehâletlerinden ötürü havf ve heşyetten arîlerdir. Zîrâ eğerçi Hak onlarladır velâkin onlar Hak'la değillerdir. Şol cihetten ki mahcûblardır. Meselâ, bir kimse basîr olup celîsini görmek a'mâ olup celîsinin haberiyle kalmak gibi değildir. Bu sebepten derler ki, الخبر كالمعاينة ليس ya'nî muâyene ve müşâhede, haber ve şuûrdan kuvvetlidir. Şu kadar vardır ki haber ve muâyenenin tarîkidir ki evvel haber ve ba'dehû muâyenedir. Nitekim demişlerdir ki العين احيانا والاذن تعشق قبل Ya'nî insân evvel kulakdan âşık sonra müşâhede tālib olur. Ve buradandır ki kable'n-nübüvvet İsrâfîl (a.s.)üç sene mukārenet-i nebeviyye eyledi. Şöyle ki Cenâb-ı Nübüvvet onun savtını işitir velâkin kendini görmezdi. Tâ ki vakt-i vahyde guyûbet şehâdete mübeddel oldu ve dîdelerine melâike görünmeğe başladı ve rü'yâya dahi hâcet kalmadı. Zîrâ dîde-i hayâlden dîde-i hiss akvâdır. Pes, hayâli müşâhedeye tebdîl etmek gerekdir.

Nazm :

Basîret ehli ol eriş ıyâna,
Sakın mağlûb olma bu keyâna.
Hakk'a vâsıl olan bilmez nedir halk,
Şuhûd ehli kulak tutmaz beyâna.

(**Müzîlü'l-Ahzân** Hakkı Efendi)

***Sıbgatullâh** (صبغة الله) : Âlem-i ceberût.

***Sabg** (صبغ) : Nîl-i mübârek ki enhâr-ı cennettendir. Felek-i kamerin etrâfından arza mansıb olup, bahr-i zulmeti **[311-b]** şakk edip bâdiyeye döküldükte orada re's-i bâdiyede İdrîs amel edip maksim binâ eyledi. Ve lâzım gelen mertebesini Mısır'a doğru icrâ edip mâ-adâsını beriyye ve beyâbâna saldı. Ve eğer bu taksîmi etmeyeydi nice arz-ı ma'mûre suya gark olurdu. Oradan demişlerdir ki, eğer Nîl bahr-i mâlih-i zulmete mürûr etmeyeydi, lezzet-i zâidesinden içilmezdi. Nitekim sâir lezâiz-i niam-ı cinâniyye dahi böyledir. Ve Fırat dahi Nîl gibi enhâr-ı cennettendir ki Nîl Mısır'a ve Fırat Kûfe'ye mürûr eder. Buna "sabg" derler ki mahallin levn ve keyfiyyeti ile televvün ve tekeyyüfdür. Nitekim şuâ'-i şems zücâc-ı mülevvene aks eylese, zücâc her ne makûle renkde ise sarıdan ve kızıldan ve maviden ve emsâlinden, şuâ' dahi ol levn ile mülevven olur. Maa-hâzâ, kendi nefsinde onun böyle levn-i mahsûsu yoktur. Ve ârif dahi tecellî-i ilâhî ile böyledir. Meselâ, cemre fahme veyâ hadîde sârî olsa, kızıl ateş görünür. Ve nazar etsen hû hû

dersin. Fe-emmâ fi'l-hakîka ke-ennehû hüve makûlesidir. لا يكون ربا فانت انت و هو هو فما معنى انا هو فاعرف الاشارة جدا فان الرب لا يكون عبدا و كذا العبد [İşâreti iyi anla! Çünkü Rab kul olmaz aynı şekilde kul Rab olmaz. Sen sensin O O'dur. Mana ben O'yum demek değildir]

Li-muharririhî :

Vücûd iklîmine dâhil olup seyr eyle etvârı,
Bu etvârı düzen kimdir kim eyler bu aceb kârı.
Nedir bu türlü iş bugün dükkân-ı sun' içre,
Alan kimdir satan kimdir kuran kimdir bu bâzârı.
Dil onundur söz onundur aceb mansûr-veş böyle,
Ene'l-hak söyleyen niçin olur şol dâr serdârı.
Aceb sırr-ı ilâhîdir görünür vech-i mutlakdan,
Temâşâ eyleyip kendin şuhûd eyler bu âsârı.
Yürü Hakkı çıkarma cür'a-dânından,
Ne bilsin bî-mezâk Âdem bugün lezzetli güftârı.

***Sıbgatullâh ve Sabg-ı enbiyâ** (صبغة الله و صبغ انبيا) : Nazar eyle bir bâğa ki bağbân bir ve ol bâğa perveriş için cârî olan su bir iken, ol bâğın müştemil olduğu eşyânın her biri bir yüzden zuhûr edip ihtilâf-ı elvân gösterir. İhtilâf-ı elsine gibi. Pes, bunlara sıbgatullâh derler ki her biri sıbg-ı mahsûs ile mesbûgdur. Onun için sabbâğlar derece-i nübüvvete karîbdir. Zîrâ derece-i nübüvvette sıbg dedikleri bâtın-ı halka ve onların derecesinden zâhir siyâba göredir ki şuûnât-ı muhtelife-i ilâhiyyeye nâzırdır. Ve cümle şuûndan biri dahi sıbg-ı enbiyâ ve evliyâdır. Fa'rif cidden. Ve bunda nutfe-i Âdemîde olan mâddeye dahi remz vardır. Zîrâ nutfede dâne-i hardaldan kemter nesne vardır ki ulûk ondan vâki' olur. Pes, teemmül eyle ki ol mâdde ne vechile kan rengine girer. Ve ba'dehû et pâresi olur. Ve erbaîn-i sâlisde zâhir ve musavvir ve emsâli esmânın te'sîrinden sıbg-ı kudret hâsıl olup, ol kıt'a-i lahm a'zâ ve cevârih sûretiyle temessül edip, menfûhü'r-rûh oldu ve cenîn iken ba'de'l-vilâde tıfl ve sabî ve mürâhik ve bâliğ ve şâb ve kehl ve şeyh ıtlâk olundu. Ve demişlerdir ki, kudretin makdûre taallukunu ve keyfiyyetini Hak Teâlâ'dan gayrısı bilmez. Meğer ba'zı husûs-i mâddede kümmel evliyâya ta'rîf-i ilâhî vâki' ola. Fikr eyle ki nahl ki bal arısıdır, mahlûk iken ol dahi dakîk-i san'atını dîdelerden **[312-a]** setreyler. Onun için kimse onun tertîbine muttali' değildir. Pes, Hak Teâlâ'nın keyfiyyet-i sun'una nice ıttılâ' hâsıl olur. Ve cenîn nice menfûhu'r-rûh olur ve akîke süheyl-i yemenîden nice nice te'sîr gelir. Ve şükûfelerde envâ'-ı muhtelife ne vechile zuhûr bulur. Ve nice nesneler vardır ki dû-renk ve rengârenk, meselâ tâvus ve emsâl murgânda olan ihtilâf-reş ki her nazarda insân تبارك الله احسن الخالقين (Mü'minûn,23/14) [En güzel yaratıcı olan Allah'ın şanı ne yücedir!] der. Ve bu elvân-ı muhtelife âlem-i sıfâtın hükmüdür ve illâ zâtta levn olmaz. Bu cihettendir ki mahcûblar bu âlemin sıfât-ı hüsnüne dil-firîb olmuşlardır. Ve aslında olan lemâzeciyye nazara zafer bulmamışlardır. Onun için bu sıfâtta kalanlar, hüsn-i sıfâttan a'mâlardır ki hüsn-i sıfât dediğimiz, sıfât-ı hüsnün bâtınıdır. Ve bu bâtına muttali' olanları sıfât-ı hüsn ferîkte kılmayıp asla nazar ile eşyâyı bir görmüşler, ve elvânı hattâ libâsda bile terk eylemişler ve ahadiyyet sırrı üzerine amel kılmışlardır. Velâkin bu sırr-ı dakîki hangi nükte-şinâsdır ki fehm eyleye ve ona göre muammâ söyleye. (Hakkı Efendi)

***Sıbga-i Mevlâ (صبغهء مولا):** Cümle mahlûkâttan evvel zâhir ve bâtın-ı hüdâ mazharı zâhir mi, onda sıbga-i mevlâ nedir. Sıbga-i mevlâ nedir başka suâldir. Ya'nî cümle-i mahlûkāttan evvel Hüdâ'nın mazharı zâhir mi idi ve ona âyine var mıdır ? Cevâb budur ki, cilâ ve isticlâ derler. Cilâ odur ki mezâhir-i mahlûkadan evvel Hakk'ın mazharı, esmâ ve sıfâtı ve belki kendine kendinde zâhir idi, zîrâ gayr-ı mazhar yok idi. Zîrâ mahlûkāttan ibtidâ mazhar akl-ı evvel ve âhir insândır. Ya'nî taayyün-i kevnînin evveli rûh-i muhammedî ve âhiri neş'e-i insâniyyedir. Ve taayyün-i ilâhînin evveli hüviyyet-i zâtiyye ve âhiri kelâmdır. Onun için etfâlde cenîn iken ibtidâ' sem' zâhir oldu. Sonra vilâdetinde basar ve bir müddetten sonra kelâm zâhir olur. Ve bu tertîb-i tabîî tertîb-i hakîkî üzerinedir. Pes, kelâmdan sonra taayyün yoktur.

Ve isticlâ odur ki, Hakk'ın zuhûru taayyünât-ı kevniyye âyinesinde vâki' ola. Ve böyle demek dahi vechdir ki cilâ Hakk'ın insân-ı kâmil ile zuhûrudur. Zîrâ gayrılar mazhar-ı nâkısdır. Pes, sıbga-i mevlâ bu takdîrce başka suâl olmaz. Zîrâ insân-ı kâmil ile ve eğer gayr-ı taayyünât ile zuhûru esmâ ve sıfât mertebesindedir. Esmâ ve sıfât ise zâtın sıbgasıdır. Zîrâ esmâ ve sıfâtın tecellîsinden evvel sûret ve levn yok idi. Ba'zı hukemânın, beyaz elvândan değildir dediği hakîkatte bu sırra dâirdir. Zîrâ beyâz, asl üzerine vâriddir, sâir elvân gibi değildir. Sâir elvân, beyâz üzerine ârızdır. Nitekim rûh-i insân levn ile muttasıf değildir. Çünki mütelevvin olan cesede

taalluk ede, mazhar hasebiyle mütelevvin olur. Nitekim nûr-i şems mebnânın levniyle televvün eder. El-hâsıl Allâh Teâlâ'nın mahlûkātı halk etmezden evvel isticlâsı olmamakla, mahlûkātı halk edip merâtib-i kevniyyeden kendine mir'ât ve mazhar zâhir oldu. Tâ ki bu taayyünât-ı kevn ile bi'l-fi'l âsâr-ı esmâ ve sıfâtı müşâhede eyleye. Pes, bu envâ'-ı taayyünât **[312-b]** onun zâtına elvân gibi olup, hakāyık-ı kevniyyede sıbgatullâh sırrı zâhir oldu. Ve bu sıbga fi'l-hakîka ezelîdir. Ya'nî ilmullâhda olan sübûta göre ayn-ı hâricî vâki' olmuştur. Hattâ kelbin ve hınzîrın sûreti dahi sıbgatullâhdır. Velâkin edeb budur ki Allâh Teâlâ'ya eşref-i eşyâyı izâfet etmek gerekdir. Onun için سبحان الخالق القازورات [Pislikleri yaratanı tesbih ederim] denilmez. Zîrâ makām-ı medhe sâlih değildir.

Ve eğer sıbga-i mevlâ başka suâl ahz olunur ise, kalbe işâret olmak dahi mümkündür. Ve kalbin sıbgası halkın sıbgası televvününden pâk olup, şuhûd-i envâr ve küşûf-i esrâr ile mütelevvin ve envâ'-ı maârif ve ulûm ile mütecellî olmasıydı. Ve bu takrîrden fehm olundu ki ehl-i nisyânın ya'nî ehl-i gafletten ki onlar gafletleri sebebiyle insân addolunmazlar. Derece cihetinden insâna akreb olanı sabbâgdır. Zîrâ insân hüsrân içindedir. Meğer kîm nüfûsu îmân ve cevârihi amel-i sâlih ile sabg eyleye. Ve sebbâg zâhiren elvân-ı muhtelife sabg eylediği gibi, insân-ı kâmil dahi bâtınen ihtilâf-ı mütenevvia ve tecelliyât-ı mütelevvine ile sabg olunur. Zîrâ Allâh Teâlâ her lahzada bir şe'n-i azîmdedir. Ve onun şe'ni ehl-i kulûbe tecellîdir. Pes, kalb her lahza levn-i mahsûs-i tecellî ile televvünden hâlî değildir. Nitekim sevâb-ı sabbâg her gün levn-i mahsûs ile insibâgdan hâlî değildir. Ve maksûd-i a'zam televvün ve telvîni ibrâzdır. Ve bu ma'nâ sabbâgda izhâr olmakla insân-ı kâmile müşâkil kılındı.

Ve haberde gelir ki, Îsâ (a.s.) bir küpten muhtelefetü'l-elvân siyâb çıkardı. Nitekim kalb birdir ve tecelliyât mütenevvi'dir. Ve kalbin tenevvu'undan nâşîdir ki hâricde mühr-i nübüvvet elvân üzerine görünür ve her levnde bir gûne okunurdu. Eğer sabbâg olan bu ihtilâf-ı elvândan vücûd-i insânîde olan ihtilâf-ı tecelliyâta intikāl edip, şuhûd-i beyyin ile müşâhede etseydi sabbâg-ı hakîkî ve insân-ı kâmil olurdu ve san'atında Hakk'a tarîk bulurdu. Velâkin gāfile tarîk yoktur. İlm içre olsa ya'nî her ilmin cânib-i Hakk'a tarîki vardır. Velâkin ol tarîk mahsûsu fehm etmeğe muhtâcdır. Ve kalbin insibâgı gerçi ma'nevîdir velâkin âsârı beşerede ve gayrıda zâhir olmakla sûrî gibidir. Ve Yûnus Emre kelimâtında gelir : "Sordum sarı çiçeğe benzin neden sarıdır, cevâb verdi ki bana, böyle âşık benzi sarı olur." Ya'nî âşık havf-ı firkatten sufretle muttasıf olur. Ve her sarı levn gördüğü yerde onu kendi müşâkili bilir. Ve her levn dahi buna kıyâs oluna.

Suâl olunursa ki, bî-levn olmak mı efdaldir, yoksa pür-levn ? Cevâb budur ki, bî-levn olmak zâta göredir ki mertebe-i kübrâdır. Ve pür-levn olmak sıfâta göredir ki fazîlet-i uzmâdır. Ve meşâyih katında ısbâg dörttür: Biri, mertebe-i tabîatta nûr-i esvedle sabgdır. Ve biri dahi, mertebe-i nefsde nûr-i ahmerle ve biri dahi, mertebe-i rûhda nûr-i ahdarla ve biri dahi, mertebe-i sırda nûr-i ebyaz ile sıbgdır. Ve bunlardan makbûl olan ahdar ve ebyazdır. Velâkin fenâ hâlinde olan nûr-i siyâh makbûldür. Zîrâ ol **[313-a]** siyâhlığın aslı nûrdur. Tabîat-ı beşeriyyede olan siyâhlık merdûddur. Zîrâ aslı zulmettir. Ve böyle demek dahi mümkündür ki nefs-i emmâre mertebesinde tesvîd ve nefs-i levvâmede ta'yîr ve mülhimede teşhîb ve mutmeinnede tebyîz ve râziye ve marziyede tezhîb olunur. Merâtib-i iksîrde olduğu gibi. Pes, zehebiyyet sıbg-ı hâsıldır ki sâir ecsâdda yoktur, kümmel hâline işârettir. Ol ki لون الماء لون انائه [Suyun rengi kabının rengidir] derler âlem-i sıfâta râci'dir. Zîrâ hakîkatte zâtta levn olmaz. Velâkin inâ ile mânın kemâl-i ittihâdı olmakla şöyle ki ahadühümâya işâret âhara işârettir, mâ' dahi inânın levniyle mütelevvin oldu. Ve bu makāmın şerhine nihâyet yoktur. İşâret olunan kâfîdir. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** İsmâil Hakkı Efendi)

***Sahîhu'l-islâm** (صحيح الاسلام): Allâh-ı Azîmü'ş-şân'ın taraf-ı şerîflerinden nâzil olan evâmir-i kevniyye ve şer'iyye ve nevâhî ve ahkâm ve kazâyâya mutî' ve münkād ve zât ve sıfât ve esmâ ve ef'âl-i ilâhiyyeye şâyân olan evsâf ile tavsîf ve şevâib-i nakāyısdan tenzîh ve tesbîh ve tehlîl ve takdîs ile makām-ı ubûdiyyete islâm ve inkıyâdı sahîh abd-i kâmildir. Ve ahkâm-ı kazâ ve kadere rızâ ve teslîmi tâm ve serrâ ve darrâya âmm ve şâmildir. Ve maa-hâzâ, te'sîs-i kavâid-i islâm ve te'yîd-i usûl ve mebânî îmân ve ihsân edici demek ma'nâsına "sahîhu'l-islâm" ismiyle tesmiye olundu denilse baîd değildir.

***Sahâbe-i güzînden Eyüp civârında medfûn olanların esâmîleridir:** Ebû Saîdü'l-Hudrî (r.a.) Hazretleri Ka'riye Câmii Şerîfi kurbünde medfûndur. Ca'fer ibn-i Abdullâh el-Ensârî (r.a.) Hazretleri Sultān Hamamı kurbünde Hâce Kāsım Câmii mihrâbı zahrında medfûndur. Şu'be (r.a.) Hazretleri Şîşehâne kurbunda mekteb sâhasında medfûndur. Câfer (r.a.) Hazretleri Eğrikapı dâhilinde medfûndur. Abdüssâdık (r.a.) Hazretleri Eğrikapı hâricinde Selvi-i Selâse nezdinde medfûndur. Abdullâh el-Hudrî (r.a.) Hazretleri Eğrikapı dâhilinde Avcıbey mahallesinde kolluğun

karşısında köşedeki bakkâl dükkânı önünden aşağı giden sokağın nihâyetinde medfûndur. Ebû Zerri'l-Gıfârî (r.a.) Hazretleri Çınarlıçeşme kurbunda mekteb sahâsında medfûndur. Câbir ibn-i Abdullâh el-Ensârî (r.a.) Hazretleri dâhil-i sûrda Mustafa Paşa Câmii minberi kurbunda medfûndur. Ka'b (r.a.) Hazretleri Abdülvedûd Mahallesi'nde imâm-ı evvel şehriyârı konağı ittisâlinde medfûndur. Ebû Şeybe el-Hudrî (r.a.) Hazretleri "Toklu Dede" diye medfûndur. Hamdü'l-Ensârî (r.a.) Hazretleri toklûdda medfûndur. Muhammed el-Ensârî (r.a.) Hazretleri Ayvânsaray kapısı hâricinde Parmakkapı'da medfûndur. Alemdâr-ı Rasûlullâh Hâlid ibn-i Zeyd bin Eyyûb Ensârî (r.a.) Hazretleri meşhûr olan türbe-i muallâda medfûndur.

***Sohbet** (صحبت) **:** Ma'lûm ola ki, sohbet lugatte mutlak mülâzemettir, bir sâat olur ise de. Onun için ekser-i ulemâ ashâb-ı Rasûlullâh (a.s.) hakkında bu ma'nâyı ahz edip kesret-i sohbeti olmayana dahi ıtlâk etmişlerdir. Ve sohbet örfde, kesret-i mülâzemet ve tûl-i lübse **[313-b]** derler. Onun için musâhebet ve istıshâb ictimâ'dan eblağdır. Zîrâ ictimâ'a tûl-i lübs mu'teber değildir. Pes, her ıstıshâb ictimâ' olur ve her ictimâ' sohbet olmaz. Ba'de-zâ, sohbet iki vechiledir : biri kable'l-kemâl olan sohbettir ki umûr-i lâzimedendir. Biri dahi ba'de'l-kemâl olan sohbettir ki umûr-i vâcibeden değildir. Onun için ekser-i ulemâ-i billâh tekmîl-i sülûkden sonra uzlet ihtiyâr etmişlerdir.

Demişlerdir ki, sebeb-i sohbet cinsiyyettir. Pes, şol kimse ki ahass-ı evsâfda meselâ tâat ve ma'rifet gibi âhara mücânis olup onun hasen hâliyle mütehallik ola, şükr-i beliğ lâzımdır. Burada sohbet ile murâd, yâ rûhun cesed veyâ Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile olan sohbetidir. Zîrâ sohbet, mülâzemet-i insân ve hayvân ve mekân ve zamân ve emsâlinden eammdır. Asl olan rûhun bedene mülâzemetidir. Velâkin lisân-ı kavmde sohbet ıtlâk olunsa, erbâb-ı sülûk sohbetinde şâyi'dir. Ve sâliklere lâzımdır ki vakt-i sohbette sülûklerine terakkîye medâr olan ahvâli müzâkere edeler, sadedden çıkmayalar. Ve illâ israf-ı vakt ve izâat-ı zamân etmiş olurlar.

Li-müellifihî :

Ger terakkî cû isen kendin tenezzülden sakın,
Merkez-i hak üzere sâbit ol tezelzülden sakın.

Mevtâ hükmünde olan ağniyâ ile sohbet edenler, kalblerini hubb-i dünyâ ile imâte eyleyip belây-ı nefse düşerler. Buradandır ki dervâze edenler ya'nî dünyâ için devr-i ebvâb eyleyenler mel'ûnlardır. Ya'nî derecât-ı mukarrabînden baîdlerdir. Ey mü'min ! Mâl ve bedenle fî-sebîlillâh hizmet etmedikçe mertebe-i velâyet hâsıl olmaz. Bu cihetten gerekdir ki sâlikin gınâsı Allâh ile ola. Yoksa mâ-sivâ ile ganî olan, fî-nefsi'l-emr fakîrdir, sûrette ganî ise de. Kālallâhu Teâlâ : ووجدك عائلا فاغنى (Duhâ,93/8) [Ve seni bir yoksul iken bulup zengin etmedi mi?] Ve fi'l-hadîs . اللهم اغننى بالافتقار اليك [189] Ya'nî her kimin ki iftikārı Hakk'a ola, gayra olmaya, ol kimse ganîdir. Zîrâ öyle ganînin fakrı olmak gınâ-i azîmi müş'irdir.

Li-muharririhî :

Mâl ve câha nice bir taptık yeter Allâh'ı gör,
Şâh isen de kulluğa bel bağlayıp ol şâhı gör.
Âkıbet hâk-i hakîre düşmeden ey bî-basar,
Gel gözün aç yolun üstünde kazılmış çâhı gör.
Uymaz isen râh-ı hakda mürşîde nefse uyup,
Gör ne yola döndüre seni dil-i gümrâhı gör.
Âyinende görmek ister isen eğer vech-i hakkı,
Cân gözün aç âlem içre bir dil-i âgâhı gör.
Hakkıyâ bülbül isen bir gül-i bî-hâre sen,
Her seher bîdâr olup derd ile durma âhı gör.

(Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Sohbet-i halkiyye ve Sohbet-i hakkiyye** (صحبت خلقيه و صحبت حقيه):* Sohbet üç vechiledir : Evvelkisi, sohbet-i cismâniyye ve ikincisi, sohbet-i rûhâniyyedir ki bu ikisine sohbet-i halkiyye

[189] - Beysûnî, **Mevsûat**, II, 527.

derler. Ve üçüncüsü, sohbet-i hakkiyyedir ki bilâ-vâsıtadır. Velâkin bu mertebe eazz ve enderdir. Zîrâ ziyâde taltîf-i vücûda mevkûfdur. Meğer ki hükm-i vücûbu hükm-i imkânîye gālib ola ve sühûletle muktezây-ı fıtrat vücûda gele. ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء (Cum'a,62/4) [Risâlet Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir] (Hakkı Efendi)

***Sohbet-i cismâniyye, Sohbet-i rûhâniyye, Sohbet-i ilâhiyye :** Sohbet üç türlüdür: Biri, sohbet-i cismâniyyedir ki efvâh-ı meşâyihden ahz olunur. Ve biri, sohbet-i rûhâniyyedir ki ervâh-ı kümmelden istifâde olunur. Gerek intikāl etmiş olsun ve gerek hayâtta bilâd-ı baîdde bulunsun. Ve biri dahi, sohbet-i ilâhiyyedir ki bi'z-zât Hak'dan istifâdedir. Sohbet-i ûlâ aglebdir. Zîrâ ekser-i nâs **[314-a]** hiss ile ülfet eylemiş ve âlem-i sûrette ahz ede gelmiştir. Ve sohbet-i sâniye nâdirdir. Zîrâ şahseyn mâ-beyninde münâsebet-i rûhâniyye olmak taltîf-i mizâc ve ta'dîl-i tab'la olur. Kesâfet-i unsuriyye ve galebe-i hükm-i imkân ise ona mâni'dir. Ve sohbet-i sâlise azdan azdır. Zîrâ münâsebet-i sırriyye-i zâtiyyeye mevkûfdur. Bu ise münâsebet-i rûhâniyyeden es'abdır. Üveys el-Karenî (r.a.) de bu münâsebet olmakla bi'l-fi'l Hak Teâlâ'dan ahz ile ser-firâz ve onun tarîkine "üveys" derler.

Ma'lûm ola ki, nüfûs-i mutmeinne irşâd yüzünden üç vech üzerinedir : Biri budur ki, Hak'dan bilâ-vâsıta ahz edip terbiye bulmuşlar ve kimsenin sohbet-i rûhâniyye ve cismâniyyesine muhtâc olmamışlardır. Bunlar üveysî meşreblerdir ki kibrît-i ahmer makûlesidir. Ve bu makāma işâret edip Hâce-i Âlem (a.s.) buyurur : ان الله ادبنى فاحسن تاديبى [Beni Rabbim te'dîb etti de benim edebim ne güzel oldu] [190] Ve bir hadîsde dahi gelir : كنت يتيما فى الصغر و غريبا فى الكبر [Küçüklüğümde yatim, büyüklüğümde garib idim] Ve biri bi'l-vâsıta sohbet-i rûhâniyye ile ahz etmişlerdir. Bunlar işrâkî meşreblerdir ki nâdirdir. Zîrâ taltîf-i rûh ve isti'dâd-ı kavîye muhtâcdır. Ve biri dahi bi'l-vâsıta sohbet-i cismâniyye ile ahz etmişlerdir ki bunlar kesret üzerinedir. Nitekim Hz. Mevlânâ (k.s.), Şems-i Tebrizî (dâme şemsuhû) sohbetine dâhil ve Şeyh-i Kebîr ya'nî Hz. Sadreddîn el-Konevî (şerrahallâhu sudûr) mu'tekadiyye, Şeyh-i Ekber (kaddese sırruhu'l-athar) meclisine vâsıl olup, terbiye bulmuşlardır. Ve alâ hâzâ ekser-i ehl-i sülûk bu dâirededir. Zîrâ sohbet-i cismâniyye yüzünden istifâde âsândır. Ve onlara ki bî-sohbet ve bî-mücâhede feth-i mükâşefe hâsıl olmuştur. Bunların ekseri hâllerini hatmedemeyip şerbet-i cünûn içmişlerdir ve dîvânelik zincirine geçmişlerdir. Pes, her hâlde Hak'dan yâ bi'z-zât veyâ bi'l-vâsıta te'yîd ve inâyet lâzımdır. Ve illâ gāyeti yâ ilhâd ve zındıka veyâ cünûndur. Li-muharririhî :

Reh-zen-i sâlik-i hakdır zinhâr hem-dem-i ehl-i fünûn olma sakın,
Dâhil-i sohbet-i âkil ola gör ehl-i cünûn olma sakın.
(Hitâb-ı Hakkı Efendi)

***Sohbet-i ma'rifetullâh (صحبت معرفةالله):** Cenâb-ı Hâce-i Ahrâr (k.s.) Hazretleri, ârifi ârif eden sohbet-i ma'rifetullâhdır ki tāât ve ibâdât ile bir ömrde vâsıl olunmayan hâle sohbet ile fi'l-hâl nâil olursun diye vasiyyet buyururlardı. Ya'nî ehli ile hem-meclis ve hakāyık kitâblarıyla me'lûf olmakdır. Dahi buyururlardı ki, çün erbâb-ı cem'iyyet sohbetinde oturup ve gönlün Hak Teâlâ ile bir getirip karâr tutmuş ola, ona zikr etmeye ihtiyâc yoktur. Zîrâ ki zikrden garaz, bu nisbetin husûlüdür. Zikr ondan ötürüdür ki gönülde gizli olan muhabbet âşikâre ola. Zîrâ sohbetten murâd, ulûm-i nâfia ve ulûmdan dahi maksûd, mükâşefe ve şuhûddur. Onun için ekser-i ulemâ, rü'yeti ma'rifet üzerine tercîh etmişlerdir. Zîrâ ma'rifet gaybetten hâlî olmaz. Maksûd ise huzûra ermekdir.

Li-müellifihî :

Nice bir nûr-i cemâlin benden saklayıp dîdemi târîk edesin,
*Vermeyip vuslat-ı zâtınla sükûn cânımı aşkla tahrîk edesin. **[314-b]***

***Sahv ve mahv (صحو و محو):** Istılâhât-ı kavmden biri, sahv ve mahvdir. Sahv âlem-i beşeriyyetten ve mahv âlem-i fenâdandır. Mahv iki kısım olup biri mahzâ inâyet-i ahadiyyet ve biri kesb-i abdladır. Cenâb-ı Hakk'ın mahv ve isbâtı oldur ki abdden küfr ve ma'siyet ve beşeriyyeti imhâ ve îmân ve tāat ve hakkāniyyeti isbâttır. Ve abdin mahv ve isbâtı oldur ki sa'y ve ictihâd ile zâhiren ve bâtınen kendinden ahlâk-ı zemîme ve ef'âl-i reddiyyeyi mahv edip, ahlâk-ı hamîde ve ef'âl-i haseneyi isbât-ı birle ubûdiyyet-i tâmmeye kıyâm göstermekdir. Sahvu'l-ma'lûm maa mahvu'l-mevhûm. Hakîkat dedikleri, sahvu'l-ma'lûm maa mahvu'l-mevhûmdur. Hz. Ali (k.v.)

[190] - Aclûnî, I, s.70.

buyurmuştur. Ya'nî ol mevhûmu mahv etmek i'tibârını izâledir. Ve vücûd-i mevhûmda ziyâde kesret vardır. Ve tecelliyât dahi mevhûmât yüzünden vâki' olmuştur. Esmânın mezâhiri münmahî olduktan sonra esmâ ve sıfât dahi zâtta müstehlek olur. (İsmâil Hakkı Bursevî k.s.)

***Sahv ve Sekr ve Mahv** (صحو و سكر و محو):Sahv diye, akvây-ı vârid ile ba'de'l-gayba ihsâsa rücû'a derler. Ve sekr, vârid-i kavî sebebiyle gaybetten ibârettir. Ve mahv evsâf-ı âdeti ref'den ibârettir. Ba'zılar dedi ki, illeti izâleden ibârettir.Ve ba'zıları dahi dedi ki, mahv şol şeydir ki Hak onu setr eyleye.(Hakkı Efendi)

***Sıdk** (صدق)**:** Sıdkda mertebe-i ulyâ ve derece-i kusvâya bâliğ olduklarından, ayn-ı Hak ve nefs-i sıdk olmuşlardır. Onun için mübâlağa kasdı için sıdk ismiyle tesmiye olunmuştur (s.a.v.). Sıdk ıstılâh-ı sûfiyyede şevâib-i sıfât-ı nefsâniyyeden pâk olmağa derler ki tasavvuf hakîkatte bu ma'nâdan ibârettir. Nitekim Hüdâyî (k.s.) kelimâtında gelir :

Nazm :

Tasavvuf nefsini pâk eylemekdir,
Fenâ ile onu hâk eylemekdir.

Pes, şol sâlikde ki huzûz-i nefsden şâibe ola, sıdkı bâtıl olur ve irşâda kādir olmaz.

***Sıddîk, Sıddîka** (صديقه , صديق) **:** Eğrilmeden ipliği üstâz-ı hallâca verdim, üstâz yumak ederken ben hôş giydim bezini. Ma'lûm ola ki, bezden murâd sıddîkiyyettir ki fi'l-hakîka libâs-ı Meryem (a.s.) dır. Zîrâ onun hakkında gelir : وامه صديقة (Mâide,5/75) [Anası da gayet doğru bir kadın idi] Ve Meryem'den murâd, nefs-i mutmainnedir. Zîrâ nefs-i insân, nefs-i mutmainne olmadıkça libâs-ı sıddîkiyet ile telebbüs ve kamîs-i ekmeliyyet ile takammusa müste'hile olmaz. İşte bu münâsebet-i tâmma libâs-ı Meryem'dir denildi. Ve illâ libâs-ı Ebû Bekr (r.a.) olduğu dahi rûşendir. Ve Hz. Ali (k.v.) kasem edip tesmiye-i sıddîk semâvîdir derdi. Ya'nî Meryem'e cânib-i Hak'dan sıddîka denildiği gibi, Ebû Bekr'e dahi sıddîk denildi. Ve zikr olunan bezin husûlü mukaddem iplik ve yumak olmağa muhtâcdır ki iplik tefrika ve yumak cem'iyyet sûretidir. Pes, tefrika hâli, sâlikin üstâza ya'nî mürşîd-i kâmile mukārenetinden evvel olan hâlidir ki fark-ı hicâbdır. Ve yumak ba'de'l-mukārene olan hâlidir ki cem'-i keşfdir. Onun için yumak olmayı üstâza nisbet eyledi. Zîrâ bilâ-sohbet cem'iyyet-i dil bulmak ve keşf-i sahîh ehli olmak nâdirdir. **[315-a]** Bundan maksûd budur ki, sülûkümde hâlim perîşân ve âlem-i cem'iyyetten henüz nâm ve nişân yok iken, berây-ı cem'iyyet-i dil insân-ı kâmil ve mürşîd-i hakîkîye mukārenet eyledim. Ve ol dahi benim ıslâh-ı hâlime meşgûle ve tefrikamı cem'e îsâle müteveccih iken, kemâl-i isti'dâdım olduğu cihetten kârım ve sâil ve esbâb vesâtatına kalmayıp, teshîl-i ilâhî ile müyesser oldu ve netîce-i hakîkat zuhûr buldu ve çok çok ictihâda hâcet kalmadı. ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء (Hadîd,57/21) [Bu Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir]

Bundan fehm olunur ki, kalbi rüsûmden hâlî ve ikbâl-i ilâhiyyeden mâlî olan sâlik, sâir ehl-i taallukāt gibi zahmet ve ta'b çekmeyip zamân-ı kalîlde mertebe-i sıddîkiyyete ve makām-ı indiyyete vâsıl ve nâil olur. Eğerçi ki kemâl-i cem' ve farkın husûlü kırk sene mürûruna menûttur. El-hâsıl müsteadd ve gayr-ı müsteaddın miyânında fark olduğu gibi, mürşîd-i kâmil ve nâkısın miyânında dahi fark vardır. Husûsâ ki, ehl-i da'vâya mukārenetten, gurûrdan gayrı nesne hâsıl olmaz. Pes, sâlike vâcibdir ki وكونوا مع الصادقين (Tevbe,9/119) [Doğru insanlarla beraber olun] mûcebince ehl-i sıdka mülâzemet eyleye. Tâ ki sohbet-i hakkāniyye yüzünden derece-i sıddîkiyyete vaz'-ı kadem ede. Zîrâ sıdk bilâ-ziyâdetin velâ noksânin doğru söylemekdir. Vâkı'a mutābık ola ve illâ kizb olur. Ve bu ma'nânın suûbetinden ötürü onunla sevâb-ı âhiret matlûb olan atiyyeye "sadaka" dediler. Zîrâ sıdk (kesrle) şiddet ma'nâsına dahi gelir. Sadakada ise şiddet vardır. Zîrâ nefs-i insân buhl üzerine olduğundan, verdiği malı sühûlet ile veremez. Ya'nî fi'l-hakîka nefse kalsa vermez ammâ o buhlden geçince severek verir. Ve Kur'ân'da gelir : هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم (Mâide,5/119) [İşte bugün, sadıklara sadakatlerinin fayda vereceği gündür] Ve sıdk, umûr-i dîniyye ve dünyeviyyeye şâmildir. Hattâ tevhîd-i sıdk odur ki kalbi lisânına mutābık ola ve kalbinde dahi ef'âl-i şirk olmaya. Ve şerâyi' ve ahkâmı rızâullâh için işleye, riyâ ve sum'a karıştırmaya ve illâ dîninde kâzib olur. Zîrâ insânda sıdk-ı taleb eseri adem-i melâl ve fütûr ve cem'-i himmet ve devâm-ı huzûrdur. (Nukile min **Şerh-i Bâdâm** Hakkı Efendi)

***Sıddîk ve Ârif (صديق و عارف) :** Ârif ile sıddîkin miyânında fark budur ki ârif-billâh şol fânîdir ki hakāyık-ı eşyâyı hakîkat-ı vâhidede fânî kılmıştır ve sırr-ı vahdete bir hüviyyet mir'âtından nazar eylemiştir. Aftâba hiddet-i nazardan basarı müteferrik olup basarından eşyây-ı hissiyye gaybûbet etmekle nûr-i vâhidi seyr eden gibi. Ve sıddîk odur ki âhâd-ı vücûdun cümlesinden alâ hiddetin vahdete nazar eyleye. Ve kesret-i eşyâ rü'yet-i vahdetten ona mâni' olmaya. Şöyle ki kesrât-ı müteaddideden vahdet-i vâhideyi mütālaa eyleye. Şemsin mezâhiri olan kamer ve sâir kevâkibden, nûr-i yektây-ı şemse nazar eyleyen gibi. Maa-hâzâ her pertev bir mazhardan görünmüş ve o pertev her mazharda başka bir şekle bürünmüştür. İşte buna "tevhîd-i âmm" derler ki ârifde bu tevhîd mefkûddür. Onun için sıddîk olan, ârifin zındıkasına hükm eder. Zîrâ zındîk münkir-i âlemdir ki onun sırrı fi'l-cümle ârifde dahi vardır. **[315-b]** Farksız cem'e zındıka dedikleri budur. Pes, ârif bu kadar sıddîkin itāb-ı tâşıyla isti'dâdı var ise zındıkadan halâs olur ve gide gide sıddîkiyyet mertebesin bulur ve her nesneyi alâ mâ hüve aleyh müşâhede kılar. Nitekim Ebû Bekr Sıddîk (r.a.) den mervîdir ki buyurur : ما رايت شيئا الا و رايت الله قبله [her gördüğüm şeyde önce Allah'ı görürüm] ve bu mertebe sıddîkden gayrıya hâsıl olmaz. Ol kimse aksây-ı derecât-ı kemâle bâliğ olursa da, pes, ey ârif! Sa'y et ki sıddîk olasın ve zikr olunan müşâhedeyi bulasın. Ya'nî sıddîk, nice bin âyinede görünen bir şem'adır deyip hem akse nazar eder ve hem aslı olan şem'a nazar ederler. Akse nazar etmesi asla münâfî değildir. Zîrâ sıddîk her neye bakdı ise Hakk'ı görmeye ol baktığı şey âyine oldu. Halkda Hakk'ı görür, sonra Hak'da halkı görür. Cem'ü'l-cem mertebesidir. Kesret vahdete ve vahdet kesrete mâni' olmadı. Zîrâ ârif yalnız zâhiri görür ammâ sıddîk hem mazharlara riâyet eder ve hem zâhiri görür.

Ma'lûm ola ki, evliyânın gāyet-i merâtibi sıddîkiyyettir ve velî bi'l-fi'l nebî-i örfî olmaz. Ve sebeb-i sıddîkiyyet sıdk-ı mutlakdır ve her hâlinde istikāmettir. Nitekim Yûnus Emre (k.s.)arkasıyla dağdan hatab taşırdı ve eğri odun yüklenmez, hep doğrusun alırdı. Şeyhi ona vechinden suâl edince bu kapıya eğrilik sığmaz diye cevâb verdikte, şeyh dahi ona ; söyle yunusum söyle demesiyle dem yürek olup, Yûnus'un bu kadar kelimât-ı irfâniyye söylemesine bâis oldu. Ve ol kelimât, beyne'l-kümmel makbûledir. Zîrâ kemâlden nâşîdir ki erbâbı bilir. Yoksa cemâl ve celâlle muhtelit değildir. Erbâb-ı berâzih makālâtı gibi. Ve sıdk ve istikāmette kelâm çoktur. Hemân vücûdu her yüzden kizbden tahlîs etmek gerekdir. Ve illâ الا عباد الله المخلصين (Sâffât,37/40) [Allah'ın hâlis kulları için] zümresinden olmaz ve dest-i şeytān-ı racîm ve hatar-ı azîmde kalır. (Hakkı Efendi)

Sırât-ı ma'nevî ve Sırât-ı tevhîd ve Sırât-ı vücûd ve Sırât-ı hissî : Kālallâhu teâlâ : بكم عن سبيله وان هذا صراطى مستقيما فاتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق (En'âm,6/153) [Benim dosdoğru yolum budur, hep onu takip edin! Sizi O'nun yolundan ayıracak ve paramparça edecek başka yollara sapmayın!] Ma'lûm ola ki, dünyâda olan dîn-i meşrû' ve vaz'-ı ilâhîye sırât-ı ma'nevî derler ki üzerine istikāmet etmek suûbetli olmakla, musallî olan her namâzda اهدنا الصراط المستقيم (Fâtihâ,1/6) [Kendilerine nimet verdiğin mesutların yoluna] diye sebâtla duâ eyler. O tarîkin istikāmeti hatt-ı müstevâ üzerine olmakdır. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.) bir hatt-ı müstevâ çizip, iki cânibine hutût dahi çekdi ki ol hatt-ı müstevâ sırât-ı tevhîddir, levâzım ve hukûkuyla bile. Ve iki cânibinde olan hutût, sırât-ı tevhîdden inhirâf sûretidir, hâkezâ. Pes, müşrikin sırât-ı vücûd üzerine kademi vardır velâkin sırât-ı tevhîd üzerine kademi yoktur. Ve muattılın sırât-ı vücûd üzerine dahi kademi yoktur. Zîrâ zu'munca âlemi sâni'den ihlâl eylemiştir. Bu cihetten bu iki tāife mevkıfdan doğru nâra giderler ve münâfıklar îmân **[316-a]** ve amellerinin sûretleriyle mukābele olunup, cennete nakl ve naîminden tu'mdan sonra nâr-ı cehenneme sarf olunurlar.

Sırât, âhirette hissîdir ki sûret-i şer'dir ve şer' üzerine meşy etmek ziyâde dakîk olmakla sırât-ı hissî dahi edakk oldu. Ve onun üzerine yürümek, şer' üzerine yürümek sûreti oldu. Pes, herkesin burada meşy-i ma'nevîsine göre orada dahi meşy olup kimine edakk ve kimine dakîk ve kimine arîz görünür. Nitekim Kur'ân'da gelir : نورهم يسعى بين ايديهم وبايمانهم (Tahrîm,66/8) [Nurları önlerinden ve sağlarından koşarak] Ya'nî sa'y denildi, sa'y ise meşydir. Orada ise sırâttan gayrı tarîk yoktur. Ve îmân tahsîs olundu. Zîrâ mü'minin âhirette şimâli olmaz. Nitekim kâfirin yemîni olmaz. Ve sırât üzerinde olan âlât ve esbâb-ı azâb, usât-ı mü'minîni orada imsâk ve habs edip inâyet-i ilâhiyye veyâ şefâat-ı nebeviyye erişinceye dek ol vechle mahbûs ve muazzeb kalalar. Ne nâra düşeler ve ne hôd cennete kıyâm göstereler. Ve ol âlât ve esbâb fi'l-hakîka benî Âdemin suver-i a'mâlidir. Ve her kim bu dünyâda afv eder ise allah teala dahi orada ondan afv ede. Ve her kim fakir-i medyuna mühlet verse allah teala dahi ona mühlet vere. Ve her kim hukuku ibâdı istiyfa eder ise allah teala dahi kendi hakkını ondan istiyfâ eder. Ve her kim bu ümmet üzerine teşdid eder ise allah teala dahi ona teşdid ede. Pes, insan dünyada ibadallah ile ne muamele eder ise hak dahi ahirette ona ol vechile muamele ede. Ve bundan zahir oldu ki insanın sözüne gelen

hayran ve şerren kesb-i yedîdir. Bu cihetten gerekdir ki mekarim-i ahlakı iltizam eyleye. Ve istikamet üzerine yürüye. Ta ki ukbada sırat-ı hissiden cehenneme münharif olmaya ve ateşe düşmeye. Ve bir kimse bu takrir üzerine yürüse sırat üzerine yürümesi asan ola ve zelelden kurtula.

Li-muharririhî :

Yâ ilâhî sırât üzerine duranlardan eyle bizi,
Doğru yürüyüp cennete girenlerden eyle bizi.
Sakla ateşten tenimiz yakma oda hurmetimiz,
Havz-ı kevserin başına erenlerden eyle bizi.
Entel hayy entel bâkî sürme kapından müştâkı,
Varıp cemâlini görenlerden eyle bizi.
Pervâz eyleyip dünya güzer edîcek fenâda,
Ukbâ bağçesinde gülün derenlerden eyle bizi.
Ağlayıp inleyip hakkı der yâ rab zâtın hakkı,
Bezm-i vahdette zevkini sürenlerden eyle bizi..

***Sırât-ı müstakîm** (صراط مستقيم): Sırât hakdır ve vâki'dir. Ve âsârda vârid olduğu üzere vasfı budur ki kıldan ince kılıçdan keskindir ki cehennem üzerine kurulsa gerekdir. Müminlerin ayakları sabit olup oradan cennete yol bulsa gerekdir. Ve münafıkların ayakları sürçüp cehennem üzerine vâki' olsalar gerekdir. Ve sıratın zuhuru herkesin envar-ı a'mâli kadardır. Onun için kimine dakîk görünür. Ameli kalîl ise. Ve kimine arîz görünür, nûr-i ameli kesir ise. Zira ahirette olan sırat-ı mahsus dünyada olan sırat-ı müstakimin ya'nî **[316-b]** şer'in sûretidir. Pes, asla şer'i olmayan zulmet-i mahzada kalır. Ve şer' ehli olan dahi ilmine göre bulur. Ve cehennem üzerinde olan sırat üzerinde yedi aded cisr vardır ki her cisr cehennem içinde kırk yıllık yol mikdârı gâib olmuştur. Etrafından ateş alevleri çıkar. Ve ol cisrlerin üzerinde ateşden aletler vardır ki beni Âdemin a'mâl-i kabihası sûretleridir ki âmil olanları orada habs ve imsak eyler. Tâ ki inayet-i hak erişe veya şefaat-i rasul yetişe. Orada kalıp muazzeb olurlar. Ve her cisr üzerinde üç bin yıllık yol mikdarı akabe vardır ki bini suûd ve bini istivâ ve bini hubûddur. Ve ol cusûr üzerinde melâike ta'yin olunmuştur. Halkı orada rasad ederler. İbtidâ ki cisrde iman-billahdan sual ederler. Eğer mümin-i muhlis ise ikinci cisre geçer ve illa orada bin yıl kadar mahbus olup kalır. Ve ikincide salâttan ve üçüncüde zekâttan ve dördüncüde sıyamdan ve beşincide hacdan ve altıncıda taharetten ve yedincide mezalimden sual ederler. Cevaba kadir olmayanlar devr-i sünbüle seneleri adedince yedi bin yıl oralarda mahbus olup kalırlar.

Ve dünyada müşrik olanlar, gerçi sırât-ı vücûd üzerinde bulunmadılar ki vücûd-i hakkı an-asl inkar etmediler. Ve lakin sırat-ı tevhid üzerinde bulunmadılar ki hak tealaya şerik isbat ettiler. Ve muattala dedikleri ki sâni-i âlemi an-asl inkâr ederler, onlar sırat-ı vücûd üzerinde bulunmadılar. Ve müşriklerin sırat-ı tevhide kademleri olmamakla isbat-ı vücud ettiklerine itibar olunmayıp muattala ve sair kefere ile mevkıfdan nâra sevk olunup dünyada sıratları müstakim olmadığından naşi onlar için sırat üzerine erişdiklerinde cehenneme îkā' olunsalar gerekdir. Şu kadar vardır ki münafıkların dünyada lisan mertebesinde imanları olmakla cennete ve naîmine nazar eyleyip tu'ma düşseler gerekdir. Pes, nazar mertebesi naîm bulduktan sonra adl-i hak ile cehenneme sarf olunup amelleriyle mukabele olunurlar. Ve sırat-ı müstakim edakk olduğundan teshîl-i tarîk için her rekatte "ihdinassıratalmüstakim" demek meşrû' oldu. Ve her kim ki dünyada mücrimin cürmünü afv eyleye, âhirette Allâh Teâlâ dahi ondan afv ede. Ve medyun-i fakire mühlet verene Allâh Teâlâ dahi suhulet ile muamele eyleye. Ve hakkını istiksâ edene ve sâir umûrda teşdîd edenlere Hak Teâlâ dahi teşdîd eyleye. Pes, insan ne kadar mekarim-i ahlak ile muamele eder ise ahirette kârı ona göre sehl ola ve zâyi' olmaya. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Sa'k** (صعق)**:** Tecelli-i rabbânî indinde olan fenâdan ibarettir. Sa'k gaşydir ki iğmâ dahi derler. Türkîde bayılmak ile ta'bir ederler. Akla nev'an perde ârız olmakla hâsıl olur. Aklı gitmek değildir. Pes, bazılar katında iğmâ ile gaşy birdir ki ba'zı illet hasebiyle a'zâya fütûr gelip sehv-i lâhık olmakdır. Ve bazılar fark edip demişlerdir ki iğmâ butûn-i dimâğın balgam-ı bâridi galizden imtilâsıdır. Gaşy ise âfâttan bir âfet sebebiyle kalb zaîf olup, kuvânın muattal olmasıdır.(Hakkı Efendi)

***Sufûhun mine'z-zellât** (صفوح من الذلات) : Ya'nî zellelerini hata ve sehv ve min-gayrı kasd işledikleri zellât ve hefevâtlarını mübalağa ile afv ve safh edici idi. Asla muaheze ve serzeniş buyurmazlar idi (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**) **[317-a]**

***Safâ** (صفا) : ایاك والحسد و حفظ الحسد و انتظار الرصد Ya'nî Hz. Mûsâ'ya iblis (aleyhilla'ne) dedi ki, safâ olan kalbden korkarım. Alâmet-i safâ bu üç nesnedir : Evvelkisi, haseddir. Ve ikincisi cesedini haramdan hıfzdır. Ve üçüncüsü, mevti gözetmekdir. Kalbin safâsı bu üç şey iledir. Safâ ona derler ki ol halde kendine ilmi ve gayrıya iltifâtı dahi kalmamaktır. Zira bu ilm ve iltifat tecelliyi safi olmaya komaz giderir. Meşâyihin telvin dedikleri budur. (Cemâl-i Halvetî)

***ve's-Sıfât** (والصفات) : Âlem-i mülk.

***ve's-Sıfât** (والصفات) : Âlem-i insân.

***Sıfat ve ism ne vechile hâsıldır ?** Meselâ "alîm" sıfat olmağa ve ism olmağa ihtimali vardır. Mücerred mefhumdan kat'-ı nazar zâta delâleti murâd olunur ise sıfat olur.Ve mefhumu ve eseri murad olunur ise ism olur. Ya'nî alîm demek, zât-ı hak demek olur ise sıfat denilir. İlm ile muttasıf olan zât demek olur ise ism denilir. Ya'nî hakkın sıfat ve esmâsı şey'-i vâhiddir. Velâkin münferiden münferidâ beyan olundukta hakkın sıfatına ve esmâsına ne zaman sıfat ve ne zaman ism denilir. Âleme taallukdan kat'-ı nazar sıfat ve âleme taallukuna nazarla ism denilir. Ve'l-hâsıl sıfat oldur ki zâtta i'tibâr ola, eseri gayrıya taaddî etmeye. Hayat ve ilm ve irâdet gibi. Esmâ oldur ki zâtta i'tibâr ola, eseri gayrıya taaddî ede. Halk ve rızk ve mevt gibi. Ve zât ile kāim olana sıfat derler.

***Sıfat ve Na't** (صفت و نعت) : Sıfat, ma'nâyı tālib olan şeydir, âlim gibi. Ve na't, nisbeti tālib olan şeydir, evvel gibi. Ma'lûm ola ki, ma'nâya dâir olan evsâfa na't ve medh ve zemme dâir olan evsâfa sıfat ta'bîr olunur. Kemâl-i hakkın tenevvu'u sıfâttadır. Ve mecâli-i hakda evvel zâhir olan sıfattır. Ve ba'de'z-zuhûru's-sıfât zâhir olan zâttır. Ve bu i'tibâr ile mertebe-i sıfât esmâdan a'lâdır. Ve sıfat ikidir: Biri kendi nefsindedir, âhara geçmez. Sıfat-ı hayat ve sıfat-ı hüsn ve emsâli gibi. Ve biri âhara dahi geçer. Sıfat-ı kerem ve emsâli gibi. (Hakkı Efendi)

***Sıfât ve Âsâr** (صفات و اثار) : Ma'lûm ola ki bilcümle mevcudat ve mâ-sivâ ya mazhar-ı sıfât-ı hüdâ veyâ âsâr-ı cenâb-ı kibriyâdır. فاينما تولوا فثم وجه الله (Bakara,2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin orada Allah'a durulacak cihet vardır] mısdâkınca her tarafa müteveccih olursan, zât-ı hüdâya müteveccih olursun ki fi'l-hakîka sıfâta ya âsârda teveccüh zâta teveccühdür. Ve bu mahalde hazerât-ı evliyâ "lâ mevcûde illallâh" zikrine müdavim olup mükevvinatı belki kendi nefslerini dahi sıfât ve âsâr-ı ilâhîde mahv görürler. Zîrâ fi'lullâh mahlûk değildir, âsâr mahlûkdur. Bu görünen eşyâ cem'an âsârdır. Ya'nî hakkın mazharıdır diye sıfâta bakarak zâta intikāl ederler. Sıfat salâhiyyettir, sıfât niseb ve izâfâttır. Ademî emrlerdir ve yoktur, illâ zât-ı vâhide min cemî'i'l-vücûh sıfât-ı semâniye ve sıfât-ı seb', hayy ve alîm ve kādir ve mürîd ve mütekellim ve semî' ve basîrdir.

***Sıfât-ı rubûbiyyet** (صفات ربوبية) : Rubûbiyyet sıfatı rablik sıfatıdır ki terbiye edicilik ve tanrılık iddiası sıfatıdır. Eğer insanda zuhûr **[317-b]** ederse, enfüsde deccâlin hurûcundan ibârettir. (Hakkı Efendi)

***Sıfât-ı nûriyye ve Sıfât-ı nâriyye** (صفات نوريه و صفات ناريه) : Hayr amele sıfât-ı nûriyye derler. Zira sıfat-ı nuriyye dedikleri a'mâl-i hayriyyeden hâsıl olur. Sıfât-ı nâriyye a'mâl-i şerden hâsıl olduğu gibi. Ve bu amel-i hayr musâhibden ve gıdâdan hâsıl olur. Ve bu amel-i şer dahi musâhibden ve gıdâdan hâsıl olur.

***Sıfât-ı nefsiyye** (صفات نفسيه) : Ahlâk-ı zemîme demekdir.

***Sıfât-ı zâtiyye ve Sıfât-ı izâfiyye** (صفات ذاتيه و صفات اضافيه) : Sıfâtullâhda iki i'tibâr vardır. Eşyâya taallukundan kat'-ı nazar, ona sıfât-ı zâtiyye derler. Ve eşyâya taalluku i'tibarıyla sıfât-ı izâfiyye derler.

***Sıfat-ı celâl ve Sıfat-ı cemâl** (صفت جلال و صفت جمال) : Şeytan ve cehennem ve buna benzer her ne ki var ise sıfat-ı celâl ile halk olunup mazhar-ı kahr-ı ilahi olmuşlardır. Ve melaike ve cennet ve

buna benzer her ne ki var ise sıfat-ı cemâl ile halk olunup mazhar-ı lutf-i ilâhî olmuşlardır. (Hakkı Efendi)

***Sıfâtullâh ıtlâkı** (صفات الله اطلاقی) : Eşyâya sıfâtullâh demek, Hak Teâlâ eşyâya hakîkat olup eşyâ ol hakîkatın sûreti olduğu i'tibârıyladır. Ya'nî kable'l-keynûne Hak eşyânın zâhiri ve eşyâ Hakk'ın bâtını idi. Fe-emmâ ba'de'l-keynûne Hak eşyânın bâtını ve eşyâ Hakk'ın zâhiri oldu. İmâm Yafiî buyurmuşlar ki, sıfâtullâh Allâh Teâlâ'nın bekāsıyla kāimdir. Ve ef'âlullâh Allâh Teâlâ'nın ibkāsıyla kāimdir. Temme kelâmuhû.Ve zâhirdir ki bekā ile kāim olan, ibkā ile kāim olandan mertebelidir.

***Sıfât-ı Hak** (صفات حق) : صفات الله ليست عين ذات ولا غيرا سواه ذا انفصال Ya'nî eşyâya sıfât-ı hak demek, Hak Teâlâ eşyâya hakîkat olup, eşyâ hakîkatın sûreti olmak i'tibârıyladır. Ve sûret hakîkatın aynı olmadığı bedîhî olup, eşyâyı Hakk'a sûret demek ne cihetledir. Sûret-i cismânîyi hakîkat-ı rûhânî i'tibâr etmek cihetiyledir. Ve illâ sûret-i cismânî ile hakîkat beyninde hiç münâsebet yoktur. Sûret-i cismânî hakîkata rûhânî olmak cihetiyledir. Ve eşyânın vücûdu Hakk'ındır. Ve eşyânın Hak Teâlâ'nın vücûdundan başka ayrı bir vücûdları yoktur ki ayrıla demekdir. Bu tahkîke göre hulûl ve ittihâdî ve vücûdî mezheblerinin ve eserleri müessirden ayrı bilenlerin butlânı zâhir oldu. Zîrâ ikiliği lisânlarıyla makarr olmuş olurlar. Sıfât-ı hak, Allâh Teâlâ'nın künh-i zâtı ne basarla ve ne basîretle idrâk olunmaz. Belki idrâk olunan tecelliyât-ı sıfâtiyyesidir. Sıfât âlemine göre ise sûret memnû'dur. Hadîs-i sahîhde gelir : ربی فی احسن صورة رایت [Rabbimi en güzel sûrette gördüm][191] Zâtına göre sûret mecâzdır. Nitekim hadîsde gelir : نور انی اراه sıfâtına göre hakîkattır. Zîrâ evsâf mezâhir i'tibârıyladır ve zât zâhir i'tibârıyladır. Pes, i'tibâr ile cemî'-i eşyâ suver-i hakdır demek câizdir. Ya'nî her sûrette zâhir olduğu için her biri ona sûret olur. (Hakkı Efendi)

***Sıfât-ı hak, Sıfât-ı abd** (صفات حق , صفات عبد) : Üveysi Karenî (r.a.) فاوحی الی عبده ما اوحی (Necm,53/10) [Kuluna verdiği vahyi verdi] dan haber verip dedi ki, یکون العبد عیشه کعیش الله تعالی اذا تم عبودیة Der ki, kaçan kulluk tamâm ola, kulun îşi ma'bûdun îşi gibi olur. Ya'nî bende dahi sıfât-ı hüdâ ile ki hayât ve ilm ve sem' ve basar ve irâdet ve kudret ve kelâm ve bakādır muttasıf olur velâkin Hüdâ'da kadîm ve bendede ebed olur. Ebu'l-Hasan Harkānî buyurur ki, من ربی سنتین انا اقل **[318-a]** der ki ben hüdâdan iki yaş küçük oldum. Ya'nî demekdir ki gerçi hüda ezel ve ebeddir ammâ bende dahi ezel değil ise de ebeddir. Hüseyin Mansûr (r.a.) der ki, benimle rabbim arasında fark, hemân iki sıfattır. Sıfat-ı zâtiyye ve sıfat-ı kāimiyyettir. Fark budur ki biz onunla kāim olduk ve zâtımız ondandır. Dahi Ebû Bekr (r.a.) der ki, fakir oldur ki ne kendine muhtac ola ve ne rabbisine muhtac ola. Zira ki اذا تم الفقر فهو الله dır. İhtiyac hod henüz noksandır çün noksan gidip kemal bula, "tahallakû bi-ahlâkillâh" bu makāmdır ki mertebe-i bülenddir. Her kişiye ol tevfik verilmez ki bu mertebeyi idrak eyleye. Bu mikdar beyana kanaat gerek. (Hakkı Efendi)

***Sıfat-ı hak ve Sıfat-ı halk ve Sıfât-ı subûtiyye ve Sıfât-ı selbiyye** : Şeyh Muhyiddin Hazretleri'nin "Biz Hak Teâlâ'yı vasf etmedik illâ biz ol vasfın aynı olmuşuz" kelamına olunan itirazın menşei kavaid-i ehl-i sünnete adem-i ilmdir. Zira bu kelam kavaid-i ehl-i sünnet üzerine mebnidir. Ve ol kaide budur ki onlar hak sübhanehu ve teala için sıfât-ı zâide isbat ederler. Gāibi hazır üzerine kıyas tarikiyle. Ve onların gāibden muradları hak sübhanehu ve tealadır ki bizim idrakimizden gāibdir. Hâzır ve şâhidden muradları bizim idrakimiz sıfatıyladır. Ve ehl-i sünnet şöyle buyurmuşlardır ki hayat ve ilm ve sem' ve basar ve irâdet ve kelam ki bizde zât üzerine zaid sıfatlardır ve bizim ayn-ı zâtımız değildir. Pes, layıkdır ki hak sübhanehu ve tealada dahi bu sıfatlar zat üzerine zaid olalar ve onun aynı olmayalar. Ve kıyas-ı gāib ale'ş-şâhid kâhî sahîh olur. Eğer makîs ve makîsün-aleyh beyninde âlât-ı müştereke olur ise ve çün beynimizde sıfâtta iştirâk oldu. Şöyle ki bizim sıfatlarımız ile hak sübhanehu ve tealanın sıfatları mefhumda müşterek oldular. Eğerçi levazımda muhtelifler ise de. Pes, bizim kendi sıfatlarımızı müşahedemiz onu müşahede oldu. Ve onun dahi kendi sıfatlarını müşahedesi bizi müşahede oldu. Pes, biz ol vasf ile mevsuf olmuşuz. Ol vasf bizim sıfatımızdır. Belki biz yani mümkinat ol vasfın aynı olmuşuz demek sadık oldu. Zira sıfat-ı hak çün zat üzerine zaidlerdir. Elbette kendi zatları hasebiyle mümkin ve zat-ı hak ile vacib olurlar. Ve vacib bil-gayr oldular. Pes, imkanda bizim kabilimizden

[191] - Tirmizî, Tefsir, 39; Ahmed b. Hanbel, IV, 243.

oldular. Ve ala haza kelam-ı şeyh rahmetullah kelam-ı ehl-i sünnetin aynıdır. Ve bir cemaat kemal-i nâdâniden ona muhalif zannettiler.

Sual eğer derler ise, kıyas-ı gāib ala şahid delil zayıfdır. Kelam-ı şeyhi böyle umur-i zaife üzerine bina etmek mümkün olmaz. Hususa ki şeyh rahmetullah futuhatta ve risale-i celalede ve gayrılarında kıyas-ı gaib ala şahidi taz'if edip ve onu nefy eylemiştir. Cevab, çün bu kelam-ı şeyh rahmetullah kavaid-i ehli sünnet üzere sahih gelmiş ola. Hasm şeyhi tekfire vasıl olamaz. Dilerse **[318-b]** ol kavaid kavi olsun dilerse zayıf olsun. Bâ vücûd-i ân ki bir cevab dahi îrâd edecekdir ki hiç kimse onu vâkı'a kādir olmaya inşâallahu teâlâ. Cevab-ı diğer: Ma'lûm ola ki Bâri Teâlâ'nın sıfatları iki nev'dir : Biri sıfât-ı subûtiyedir. Hayat ve ilm ve iradet gibi. Ve biri sıfât-ı selbîdir. ليس بجسم ولا جوهر ولا عرض [Cisim, cevher ve araz değildir] dahi bunların gayrı gibi. Ve her iki nev'i isbât onları tasavvur ve fehme mevkûfdur. Zîrâ mâdâm ki tasavvur ve fehm olunmaya. Onu nefy ve isbât mümkin olmaz. Ve gâhî hayat ve ilmi ve emsâlini tasavvur eyleriz ve kendimizde ve emsâlimizde buluruz. Ba'de-zâ hayat ve ilmi hak sübhanehu ve teala için isbat eyleriz. Sâir sıfât-ı sübûtî dahi bu kıyâs üzeredir. Pes, bu sıfatlar ki hak teala için isbat eylemişizdir, ve hakikatte bizim sıfatlarımızın mümasilidir. Eğerçi levazımda muhteliflerdir. Ve bu mana sıfat-ı selbide dahi ziyade zahirdir. Mesela cismi tasavvur eyledik ve bildik ki o cisim mümkini'l-vücûddur. Pes, onu vacibü'l-vücuddan selb eyledik. Ve baki sıfat-ı selbi dahi bunun üzerine kıyas olunmak layıkdır. Pes, şeyhin bari tealayı hiçbir vasfla vasf eylemedik illa ki biz ol vasfın aynı olmuşuz dediği kelam-ı müstakim oldu. Ve şeyhin bu kavlinden muradı mümkinattır. Ve fusus nüshalarında böyledir ki biz hakkı bir vasfla vasf eylememişizdir. İlla ki ol vasf bizim için olmuştur. Yani bizim için ol vasfın manendi vardır. Eğerçi bizim sıfatlarımız hâdis ve mütenâhi't-taallukdur. Ve onun sıfatları kadim ve gayr-ı mütenâhi't-taallukdur. Çün bu kelam kema-yenbagî mütesavvir oldu. Lâ-cerem bî-şâye-i tecsîm ve teşbih خلق الله ادم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][192] nin ma'nası zahir ve bahir oldu.

Suâl: eğer derler ise, meşayih-i ızamdan ve ulema-i kiram-ı islamdan bir cemaat demişlerdir ki sıfat-ı subutiyyeden lafz-ı hayat ve ilm ve gayrılarının hak teala üzerine ve insan üzerine ıtlakı bir manaya değildir. Belki iştirak mücerred lafzdadır. Cevab: Onların muradı oldur ki sıfat-ı hak çün araz değildir, her zamanda müteceddid ola. Ve hâdis ve mütenâhi'l-eser değildir. Lâ-cerem zat-ı hak ile kāim olan sıfâtın efradının mahiyet-i şahsiyyesi, zat-ı insan ile kāim olan sıfât efrâdının mahiyet-i şahsiyesine muhalifdir. Eğer muradları bu olmasa biz hak teala için vechlerden bir vechle tasavvur etmediğimiz mutlak sıfatları isbat lazım gelir. Ve bu ma'nâdan bizim sıfâta cehlimiz lazım gelir. Halbu ki ilm ve kudret ve hayat ve gayrılarının mefhûmu vâcibde ve mümkinde bedîheten birdir. Ve bunu inkâr mükâberedir. Ya'nî i'tirâz ve inâd ve kibrdir. (Mirzazâde Neylî Efendi)

***Sıfât-ı zâtiyye-i hak ve sıfât-ı zâtiyye-i abd ve sıfat mevsûfla kāim olmak :** Ulûhiyyet ve rubûbiyyet hakkın sıfat-ı zâtiyyesidir, gınâ gibi. İlm dahi hakkın sıfat-ı zâtiyyesidir. Ve hayat hak tealanın sıfatıdır, keyfiyyeti kimsenin ma'lûmu değildir. Kur'ân dahi sıfat-ı ilâhiyyedir. Ve sıfat mevsûfla kāimdir. Fe'fhem.

Sıfât-ı subûtiyye ve Sıfât-ı selbiyye (صفات ثبوتيه و صفات سلبيه) : Hacı Bayrâm : "kendübânlar ol şehrin minaresindedir" demekle gönlü şehre teşbîh eylemişdir. Ya'nî bilâ vechi't-tesmiye olsa dahi ona gönül ıtlak olunmaz. Onun gönlü ki şehir olmadı ona gönül denilmez. Gerek ism-i mücerrede olsun. Ve kezalik insan-ı hayvânîye insan derler. Sûretâ insan-ı hakîkî ile iştirâkinden ötürü. Fe-emmâ fi-nefsi'l-emr insan değildir. Zira sıfat-ı hayvaniyyesi mesturdur. يوم تبلى السرائر (Târık,86/9) [Sırların ortaya dökületeceği gün] de zâhir olup suret-i insaniye muzmahill olur. Dünyada memsuh olanların halini teemmül eyle ki nice sûret hınzır ve kıredeye istihâle eylediler. Velâkin gönlü sıfat-ı subûtiyye ile tavsifden sonra sıfat-ı selbiyye ile dahi vasf edip ilm ve cehli ondan nefy etti. İlm ve cehl biribirinin nakîzidir. Pes, insanın evvel mertebesi cehldir. Nitekim Kur'an'da gelir : والله اخرجكم من بطون امهاتكم لاتعلمون شيئا (Nahl,16/78) [Ve Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz] yani insan velid olup hadd-i idrake gelince bir nesne bilmezdi. Sonra mümareset ve tecarib ile zü'l-ilm oldu. Ve yine erzel-i ömre vusûlde saf- hâtırı cemî' nukûşdan teraşide olup aslına rücu' eyledi. Nitekim kuranda gelir : لكى لا يعلم بعد علم شيئا (Nahl,16/70) [Biraz ilimden sonra bir şey bilemez olsun] **[319-a]**

Pes, bir vaktte nisbet-i ilm ve vakt-i âhirde nisbet-i cehl ile muttasıf oldu. Ve nihayette ümm-i mahz olup cemî' nisebden fenâ ve izâfâttan inkıta' buldu. Bu sebepten ne âlim ve ne de câhil oldu. Nitekim allah tealayı zat-ı baht ve hüviyyet-i sırfda cemî' nisebden tecrîd ederler.

[192] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.

Eğerçi ki hakka bu i'tibârın gayrı vechile izâfât gösterirler. Zîrâ demişlerdir ki, لبطلت الحقايق لو لاالاعتبارات [İtibarlar olmasaydı hakikatler batıl olurdu] Pes, bundan anlaşıldı ki bir kimse sıfât-ı hakkı mutlakan inkâr etse, kâfir olur. Mu'tezile ve cüheyne gibi ki Allâh Teâlâ âlim bi-zâtihî, kādir bi-zâtihî derler. Başka sıfat-ı ilm ve sıfat-ı kudret isbat etmezler. Bu ise nassa muhalifdir. Zîrâ kuran iki mertebeyi nâtıkdır. Nitekim buyurur : والله غنى عن العالمين (Âl-i İmrân,3/97) [Allah bütün âlemlerden ganîdir] ve yine buyurur : رب العالمين (En'âm,6/162) [Âlemlerin rabbi] Yani tâif-i mezbûran allah teala âlim bi-ilmihî ve kādir bi-kudretihî deyip sıfatı inkâr ederler, neûzü billâhi teâlâ. Ammâ evliyâullâh ve mütekellimîn âlim bi-ilmihî ve kādir bi-kudretihî demeyip sıfatı inkâr etmezler.

Ve evliyâullâh hakkın sıfatı olan ilmi ve kudreti misillü umûr-i nisebiyyedendir derler. Lâkin mütekellimînin umuru vücûdiyedendir derler. İşte evliyâullâh ile mütekellimînin farkları bu kadardır. El-hâsıl Şeyh Nâzım (k.s.) selb sıfatı, ilm ve cehl ile fenâ-i tâm hâlinde olan inkıtâ' ve tecerrüde işâret eyledi. Pes, çünki kalb fî-nefsi'l-emr ilm ve cehlden berî oldu, sâir sıfattan dahi tecerrüd buldu. Âlim ve câhil olmadığı gibi, ma'lûm ve mechûl dahi olmadı. Eğerçi ma'lûm ve mechûldür, ya'nî ma'lûmiyyeti, ma'lûmiyyet-i hak gibidir. Zîrâ onun ma'lûmiyyeti âsâr-ı sıfattan istidlâl olunur. Ve mechûliyyeti gayb-ı zâtta müstekarr olup cemî' uyûnu elân muhtefî olduğudur. Onun için cemî' eşyâ insan-ı kamili taleb edip bulamazlar. Zîrâ fi'l-hakîka yerde ve gökte değildir ki ma'lûm-i melâike ve sakaleyn ola. Ve bu cihettendir ki **[319-b]** erbâb-ı berâzih arasında ihtilâfât-ı fâhişe vardır. Ve insan-ı kâmil hakkında tatvîl-i kelâm ederler. Ya'nî kimi redde ve kimi kabûle müteallik söz söylerler. Bilmezler ki inde'l-bâb olanlar sadrda olanları bilmezler ve dünyâ gözü ile bakanlar ehl-i âhireti görmezler. Nitekim âhiret gözü ile nazar edenler dahi ehil kimlerdir ne bilirler. Ve Kur'an'da gelir : وتريهم ينظرون اليك وهم لا يبصرون (A'râf,7/198) [Ve onların sana baktıklarını görürsün de onlar görmezler] Sâlik kardeş! Bu makāmda dahi kelâm vardır. Velâkin lâl olmak gerek ve mütekellimin yüzünü görmeye a'mâ olup ayn-ı sâbiteden başka bir ayn bulmak gerek. Bu kadar sana be'sdir. (Nukile min **Şerh-i İlâhi-i Çalabım** İsmâil Hakkı Efendi)

***Sıfât-ı subûtiyye ve Sıfât-ı selbiyye** (صفات ثبوتيه و صفات سلبيه) : Ba'zı eşyâ Hak Teâlâ'nın sıfât-ı subûtiyyesine mazhar düşmüşdür, âlimler ilm sıfatına mazhar olduğu gibi. Ba'zı eşyâ dahi Hak Teâlâ'nın sıfât-ı selbiyyesine mazhar düşmüştür, câhiller cehl sıfatına mazhar düştüğü gibi. Suâl olunursa ki, cehl Hakk'a sıfat olmak mümkün değildir. Cevâb oldur ki, mecâzen ve i'tibâren sıfattır. Ya'nî selb tarîkiyle sıfattır, izâfet tarîkiyle değil. Subûtiyye gibi hakîkaten değildir. Evvelki, Hak Teâlâ sıfât-ı subûtiyye ile subût tarîkiyle muttasıfdır. İkinci, sıfat-ı selbiyye ile selb ve münezzehlik tarîkiyle muttasıfdır. İlm ve cehl Hakk'ın sıfatıdır ammâ ilm sıfat-ı subûtiyyesidir, cehl sıfat-ı selbiyyesidir. Ya'nî iyi sıfatı sübût ile isnâd ederler. Meselâ, Hak Teâlâ hayât sıfatıyla muttasıfdır derler. Ammâ fenâ sıfatını selb ile isnâd ederler. Meselâ, adem-i cehl Hakk'ın sıfatıdır derler ve Hak Teâlâ memât sıfatıyla muttasıf değildir diye selb ile ma'nâ verirler. Ve kıs alâ hâzâ. (Hakkı Efendi)

***Sıfat mevsûfa tâbi' olmak ve Sıfat-ı fazâiliyye ve Sıfat-ı fâziliyye ve Sıfât-ı ilâhiyye asl olmak** : Ma'lûm ola ki, sıfat şol şeydir ki sana hâlet-i mevsûfu bildirir. İmdi mevsûfun hâlini sıfatı vâsıtasıyla zevk edersin ki onun sıfatı yâ tab'a mülâyim bulunur veyâ muhalif. Pes, mevsûfun hâli ona göre bilinir. Ve sıfat mevsûfa tâbi'dir ve mevsûfun vücûduyla mevcûd ve in'idâmıyla mefkûd olur. Ve ulemâ-i arabiyye indinde sıfat iki nev'dir : Biri, fazâiliyye ve biri fâziliyyedir. Sıfat-ı fazâiliyye zât-ı insâna müteallikdir, hayât gibi. Ve sıfat-ı fâziliyye insâna ve gayrıya taalluk eder, kerem ve emsâli gibi. Ve muhakkikûn demişlerdir ki, esmâ-i ilâhiyye ya'nî nefsinde vasf ifâde eden esmâ ki nuhât ona nuûtiyye derler ki iki kısımdır: Kısm-ı evvel, esmâ-i zâtiyyedir. Ahad, vâhid, ferd, samed, azîm, hayy, azîz, kebîr, müteâl ve emsâli gibi. Kısm-ı sânî, esmâ-i sıfâtiyyedir. Alîm kadîr gibi ki bunlara esmâ-i nefsâniyye dahi derler. Mu'tî ve hallâk gibi ki bunlara esmâ-i ef'âliyye dahi denilir. Ve sıfât-ı ilâhiyyede asl olan rahmândır. Zîrâ ihâta ve şümûlde Allâh ismine mukābildir. Allâh ile rahman beyninde fark budur ki rahmân cem' ve umûm ile mazhar-ı vasfiyyettir. Ve ism-i Allâh mazhar-ı ismiyyettir. Ve bu rahmân misillüye sıfat ıtlâk olunduğu gibi, ism dahi ıtlâk olunur.

Ma'lûm ola ki, ism-i rahmân merâtib-i vücûddan mertebe-i zât alemidir. **[320-a]** Kemâl-i müstev'ibiyyete şümûl şartıyla ki onda nazar-ı halkdan gayrı naks yoktur. Ve ism-i Allâh zât-ı vâcibü'l-vucûd alemidir. Lâkin kemâl-i hakkıya şümûl ve vasf-ı naks-ı halkîye umûm şartıyla. Ve Allâh âmm ve rahmân hâssdır. Ya'nî rahman ismi kemâlât-ı ilâhiyyeye muhtassdır. Ve Allâh ismi Hak ile halka şâmildir. Her bâr ki rahmân kemâlâttan bir kemâl ile tahsîs olunsa ma'nâsı kendi mahallinden ol kemâle lâyık bir isme intikāl eder. Rabb ismi ve melik ismi gibi ki bu ismlerden

her biri kendi zımnında olan vasfı i'tā ettiği ma'nâya münhasırdır. Ve ism-i rahmân böyle değildir. Zîrâ rahmânın ma'nâsı cemî' kemâlâtı câmi' zât demekdir. İmdi rahmân sıfât-ı ilâhiyyenin cümlesini câmi' sıfattır.

Ma'lûm ola ki, sıfat idrâk olunmaz, zîrâ nihâyeti yoktur. Ammâ zât müdrekdir. Meselâ, abd kaçan mertebe-i kevniyyeden mertebe-i kudsiyyeye terakkî eylese ona keşf olur ki Allâh Teâlâ zâtının aynıdır. Buyurulmuşdur ki, من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen Rabbini de bilir][193] Pes, abd zât-ı rabbini bilir ammâ sıfâtını bilemez. Ve kaçan abd sıfat-ı ameliyyeyi hâsıl etse bile tafsîl üzere ol sıfatı idrâk edemez. Belki kalbine nâzil olduğu mikdâr hâsıl olur. Ve sıfat-ı ilmiyye dahi vücûdda ne mikdâr Âdem-i mevcûd olduğun idrâk etse dahi her birinin alâ hiddetin ismleri nedir bilmez. Eğer onu dahi bilse evsâfları ne olduğunu bilmez. Ba'dehû zâtları ba'dehû enfâsları ba'dehû hâlâtları ilâ mâ-lâ yetenâhî gāyetini idrâk muhâl olur. Bâ kî sıfât dahi böylecedir ki mufassalen istîâba tarîk toktur. Belki icmâlen idrâk olunur. Ehlullâhdan ekseri bu mes'eleden mahcûblardır.

Ma'lûm ola ki, idrâk-i zât bi-tarîki'l-keşf senin ilminden ibârettir ki sen osun, o sendir, ittihâd ve hulûl olmaksızın. Zîrâ abd abddir ve rabb rabbdir. Ve bu ma'rifet ilm ve ıyânın fevkindedir. Ve sahk ve mahk-i zâtî dedikleri hâlinden hâsıldır. Ve bu keşfin alâmeti oldur ki kâşif evvelâ nefsinde fânî olur, zuhûr-i rabbile. Sâniyen rabbinden fânî olur, sırr-ı rubûbiyyet zuhûruyla. Sâlisen sıfâtı müteallikātından fânî olur, mütehakkıkāt-ı zâtî ile. Pes, bu hâl hâsıl oldukta zât idrâk olunmuş olur. Ve fi'l-hakîka ne sıfatı müdrike ve ne zâtı müdrikedir.

Ve dahi ma'lûm ola ki, ahadiyyet mertebesine göre eğer sen ol olursan, sen değilsin, belki ol oldur. Zîrâ tecelliyât-ı ahadiyyede zikr-i ente ve zikr-i hüve câiz olmaz. Ve eğer ol sen olursa ol ol değildir. Belki sen sensin. Pes, bu tecellîde hâsıl olan kimse bilsin ki bu tecellî tecelliyât-ı vâhidiyyedendir. Ma'lûm ola ki, ba'zı kavlde ümmü'l-kitâb ulûhettir ve Kur'ân ahadiyyettir ve furkān vâhidiyyettir ve kitâb-ı mecîd rahmâniyyettir. Ve âhar kavlde ıstılâh-ı kavmde ümmü'l-kitâb mâhiyyet-i künhi'z-zâttır ve Kur'ân zâttır ve furkān sıfâttır ve kitâb vücûd-i mutlakdır. Ve bu iki kavlin birbirine muhtelif olması i'tibârîdir. **[320-b]** ma'nây-ı murâd ise birdir. Ve dahi hakāyık-ı vücûdun cemî'si ve mertebelerinde hıfzları ulûhet tesmiye olunur. Ya'nî ulûhet hakāyık-ı vücûddan ve mertebelerinden ibârettir. Hakāyık-ı vücûddan murâd, mezâhirde zâhir olan ahkâm-ı mezâhirdir. Zâhir dediğimiz hakdır ve mezâhir dediğimiz mahlûkdur. Merâtib-i ilâhiyyenin şümûlü ve cemî' merâtib-i kevniyye-i vücûdiyye her birine taattî îtā etmesi ulûhetin ma'nâsıdır. Ve onun rubûbiyyeti ulûhet mertebesinde i'tibâr olunan ism ismullâhdır ki bu mertebede mürebbiye ve bu ism-i Allâh zât-ı vâcibe mahsûsdur. Mezâhir-i zâtta a'lâsı ulûhetin mazharıdır. Zîrâ bu mazharın her mazhar üzerine şümulü zahirdir. Ve ahadiyyet ulûhet tahtında olan esmânın a'lâsıdır. Ve vâhidiyyet ahadiyyetten tenezzülât-ı hakkın evvelidir. Ve vâhidiyyetin şâmil olduğu mertebelerin a'lâsı mertebe-i rahmâniyyetiir. Ve mezâhir-i rahmâniyyetin a'lâsı rubûbiyyettir. Ve merâtib-i rubûbiyyetin a'lâsı melik ismindedir. Ve bunlar birbirinin tahtındadır. Ya'nî ulûhetin tahtında ahadiyyet ve ahadiyyetin tahtında vâhidiyyet ve vâhidiyyetin tahtında rahmâniyyet ve rahmâniyyetin tahtında rubûbiyyet ve rubûbiyyetin tahtında melik ismidir. Ve ulûhet zıddını câmi' olmakla kıdem ve hudûs ve hak ve halk ve vücûd ve adem-i muhîttir.

İmdi mertebe-i ulûhette vâcib, vâcibin zuhûrundan sonra müstehilen dahi zuhûr eder. Ve müstehil kezâlik müstehilin zuhûrundan sonra vâciben dahi zuhûr eder. Ve bu mertebede hak teala sûret-i halkda zâhir olur. Nitekim "Rabbimi sûret-i şâbb-ı emredde gördüm" diye vârid oldu. Kezâlik halk dahi hak sûretinde zâhir olur. Nitekim Allâh Teâlâ "Âdemi kendi sûretim üzere halk eyledim"[194] ve Rasûlullâh'ın (a.s.) انا اعرفكم بالله و اشدكم خوفا منه [Ben içinizde Allah'ı en iyi bileniniz ve O'ndan en çok korkanınızım][195] buyurduğu bu ulûhet sırrına işârettir. Ve kimisinin hayretleri bu tecelli-i âm-ı ilâhidedir. Ve havf ancak allahdan olduğuna binâen ما يفعل بى ولا بكم ما ادرى hadis-i şerifiyle işaret buyurdu. Ve tecelli-i ulûhenin haddi ve gāyeti yoktur. Pes, imdi ulûhenin eseri meşhûd ve nazarda mefkûddür. Hükmü bilinir, resmi görünmez. Ve zât dedikleri şey aynda görülür, aynda bilinmez. Meselâ, bir adam görürsün ve müteaddid vasıflara ve meziyetlere sâhip olduğunu da bilirsin. Lâkin o evsâfın aynını görmezsin belki bazı vasfına âlim ve ba'zına bî-habersin. İmdi zât mer'iyyedir, evsâf mechûledir. Vasfın eseri görünür nefs-i vasf ebedi görünmez. Meselâ, harbde şecaatli bir adamın harbe ve çerpışmaya adım atması şecaat eseridir, şecaatın aynı değildir. Ve yine sahînin atâsı eser-i keremdir, nefs-i kerem değildir. Zîrâ sıfat zâtta kâminedir. Sadreddin Konevî (k.s.) buyurmuş ki: كل فيه كل شئ Ya'nî her bir şey'de

---

[193] - Aclûnî, II, s.262.

[194] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244, 251.

[195] - Ahmed b. Hanbel, V, 434.

küll-i şey' mevcûddur ki zerrede cümle eşyâ mevcûddur. İmdi mevcûdât mütekābil-i âyineler **[321-a]** gibidir ki cem'îsi her birinde bulunur. (Nukile min **İnsân-ı Kâmil** Abdülkerim Cîlî)

***Sıfat-ı hayât ve Sıfat-ı ilm ve Sıfat-ı sem' ve Sıfat-ı basar ve Sıfat-ı irâdet ve Sıfat-ı kudret ve Sıfat-ı kelâm :** Ma'lûm ola ki îmânın a'lâ mertebesi şehâdet ve ednâ mertebesi, tarîk-i müslimînden ezâ ve cefâ olacak nesneyi izâledir, taş, diken ve sâir mevânî' gibi. Velâkin şu'be-i îmândan bir şu'be-i külliye vardır ki dokuz nesneden ibârettir ki her birine kemâ-yenbağî îmân lâzımdır. Evvelkisi, vücûd-i sânia ya'nî Allâh Teâlâ'nın vücûd-i vâcibini tasdîkdir. Zîrâ farazâ vücûdu olmasa kâinât neden vücûda gelirdi. Pes, cemî' kâinâtta mebde'-i evvel Allâh Teâlâ'dır ki onları ism-i nûru ile izhâr eylemiştir ve vücûdu dahi vâcibdir, ya'nî mümkin değil. Zîrâ mümkin hâdisdir, hâdis ise gayra muhtâcdır. Pes, Hak Teâlâ'nın vücûdu vâcib olmasa gayra müftekırr olmak lâzım gelir. Kālallâhu Teâlâ : يا ايها الناس انتم الفقراء الى الله (Fâtır,35/15) [Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz] ya'nî cemî' nâs Hak Teâlâ'ya muhtâcdır. Eğer zâtında ve eğer sıfâtında ve eğer bakāsında. Zât-ı hak ise sıfât ve bekāsı gibi halka muhtâc değildir. Onun için buyurur : والله غنى عن العالمين (Âl-i İmrân,3/97) [Allah bütün âlemlerden müstağnidir] ya'nî âlemleri halk eylediği, esmâ ve sıfâtının merâtibini izhâr içindir, yoksa zâtında ihtiyâcından değildir. Onun için ârifler demişlerdir ki, الان على ما كان عليه ya'nî âlemin vücûdundan Allâh Teâlâ müteessir olmamıştır ve hak üzerinde eser-i kevni yoktur. Belki zât-ı kerîmi bir şân-ı âlî üzerine ber-karârdır. Ve bundan fehm olunur ki, kutbü'l-aktāb ve sultān-ı zâhir olanlar dahi zikr olunan sırr-ı vücûbun sûretleri birer olur ve ikişer olmaz. Zîrâ ser birdir, eğerçi a'zâ müteaddiddir. Ve kalb dahi birdir, eğerçi kuvâ bisyârdır.

İkincisi, tevhîddir ki sıfât-ı celâlin ya'nî sıfât-ı selbiyenin evvelidir. Ve bu sıfâtın dahi aslı "lâ ilâhe illallâh" kelimesidir ki gayrın ulûhiyyetini nefy ve Hakk'ın ulûhiyyetini isbât eder. Ve Hakk'ın ulûhiyyeti dahi sıfât-ı selbiyyesiyle sâbittir. Pes, Allâh Teâlâ cism ve maânî değildir ve umûr-i cismâniyenin levâzım ve havâssı onda olmak muhâldir. Onun için zâtında ve sıfâtında ve ef'âlinde bir nesneye benzemez, ihtiyâcı yoktur. Ve vücûdunun evveli ve âhiri olmak mutasavver değildir. Ve küffârın isbât-ı şerîk ettikleri vehmlerinden nâşîdir. Zîrâ fi'l-hakîka şerîkin vücûdu yoktur. Nitekim evlâd isnâd ettikleri dahi böyledir. Zîrâ evlâd olmak mücâneset ve müşâbehet iktizâ eder. Ubûdiyyet ile velediyyet bir yerde müctemi' olmaz. Cemî' eşyâ ise Hakk'ın mahlûku ve mülkü ve kullarıdır. Ve demişlerdir ki yehûd ve nasârâ mücerred kelime-i şehâdet getirmekle müslim olmazlar. Belki yehûdiyyet ve nasrâniyyet ve sâir edyân-ı bâtılada teberrî eyledim demek gerekdir. Rasûlullâh (s.a.v.) ın ismini bilmek şarttır. Ba'de-zâ, "lâ ma'bûde illallâh" avâmın ve "lâ maksûde illallâh" havâssın ve "lâ mevcûde illallâh" ahassu'l-havâssın **[321-b]** tevhîdidir. Pes, tevhîd-i evvel ve sânî ehlinde şirk-i hafî vardır. Tevhîd-i sâlis ehlinde yoktur. Zîrâ şirket-i vücûd vehminden halâs olan kimsede Hak'dan gayrı mülâhaza kalmaz. Ve belki mülâhazadan bile necât bulup sırr-ı vahdet ile kāim ve ayn-ı hakîkatte dâim olur.

Üçüncüsü, sıfat-ı hayâta îmandır. Ya'nî Allâh Teâlâ hayydır ve hayât sıfatı onun zâtıyla kāimdir ma'nâsınadır ki sıhhat-i ilm ve kudreti mûcebdir. Ve ecsâmda hayât dedikleri, ciğerde olan demin buharıdır ki uruka sârî olmuştur. Bostan saky edenlerin açtıkları ince yollar gibi. Ve bu dem tuğyân üzere olsa, aslı ifsâda mübeddel olmakla hacamat ile ihrâc olunur. Ve ifâza-i hayat edecek mikdârı baki kalır. Ve cemi' eşyada hayat-ı zatiyye vardır ki ol hayat ile hakka irtibat bulmuştur. Ve bu hayat-ı hakikiyye-i zatiyye ruh-i insanı ve hayvanı îras ettiği hayattan gayrıdır. Keşf-i sahih ile bilinir. Zira haricde eseri yoktur. Belki mahsus olan mücerred sıfat-ı hayatın mevsufu olan nesnedir. Cemadda dahi hayat vardır. Zira sırr-ı hayat-ı hakikiyye sereyan etmedikçe haricde vücud-i aynı olmaz. El-hasıl cümle mevcudatta sırr-ı hayat vardır. Ma'dûmât-ı mutlaka olanlarda yoktur. Zira rayiha-i vücudu iştimam etmemişlerdir.

Dördüncü, sıfat-ı ilm-i hakka imandır. Yani allah teala âlimdir ve ilm sıfatı onun zâtıyla kāim bir ma'nâdır ki cemî' ma'lûmâta taalluk eder. Külliyat olsun cüz'iyat olsun. Pes, bir zerre yoktur, ilm-i hakdan hâric ola. Kumların adedini ve yaprakların adedini bilir. Cümle eşya onun ilminde hazırdır. Ve ilmi cehl ve fikrden sonra değildir, belki kadîmdir. Ve cemî' eşyâyı künhü üzerine bilir. Sâirlerin ilmine ise şuûr derler. Zîrâ verâ-i hicâbdan bilmekdir. Meğerki enbiya ve kümmel evliyanın ulûmu ola. Ve cemî' kâinâtın ilmi, hakka nisbetle yedi deryadan bir katre gibidir. Onun için Kur'an'da gelir : وما اوتيتم من العلم الا قليلا (İsrâ,17/85) [Size ilimden ancak az bir şey verilmiştir] Ve bu hitābda gerçi Rasûlullah (s.a.v.) dahildir. Velâkin onun kıllet-i ilmi ilm-i hakka göredir. Pes, onun dahi sâire göre ilmi yedi deryadan bir katre misalidir. Ve ilm-i ilâhî dedikleri, Allah Teâlâ'nın zât ve sıfât ve ef'âline müteallik olan ilmdir. İlm-i rüsûm dedikleri, ilm-i ekvândır. Onun için ulemâ-i rüsûm ve ulemâ-i zâhir derler. Zîrâ bildikleri, hakāyık-ı ilâhiyyenin zâhir resmidir ki ukul ve ârâ ile hâsıldır, yoksa küşûf ve tecelliyât ile değil.

Beşincisi, sıfat-ı irâdete îmandır. Yani allah teala müriddir. Ve sıfat-ı iradet onun zatıyla kāim bir ma'nadır. Ekvan ve ahkama taalluk eder. Ne kadar fi'l-i iradi var ise fi'l-i beşer gibi ve ne kadar fi'l-i tabîi var ise fi'l-i hacer ve şecer ve meder gibi, cümlesi onun iradetinden münbaisdir. Pes, eğer onun iradet-i ezeliyyesi taalluk etmese bir nesne husule gelmez. Ve eğer halk-ı cihân **[322-a]** ser-mû bir nesne naks veyâ bir zerre şeyi ziyade kılmak murad etseler, murad-ı hak olmadıkça vücud bulmaz. Ve her nesne onun iradeti ile olmak rızasını müstelzim değildir. Zîrâ küfr ve maasi gibi nesneler gerçi iradetledir, fe-emmâ rızasıyla değildir. Belki ol küfr kâfirin ve maâsî âsînin muktezây-ı isti'dâdıdır ki iradet-i cüz'iyyesini sarf etmekle allah teala dahi halk eder. Ve her asrda adillerden ve zalimlerden sadır olan şuun-i mahluka hikmet üzerine caridir . Onun için lisan-ı hakikat itāleden kāsırdır. Eğerçi lisan-ı şeriat bi-hasebil makam medh ve zemme ruhsat verir. Ve ehl-i hakāyık buyurmuşlardır ki insandan mürid odur ki onun iradeti olmaya. Yani iradet mertebesinden fena bula. Ve kalbinde hakkın iradeti zuhûra gele. Pes, fi'l-hakika allah teala mürid ve abd murâddır. Zîrâ iradet ademe taalluk eder, vücûda değil. Abd ise mümkin olduğu cihetten mevcud ise dahi ma'dum hükmündedir. Allah Teala ise mevcud-i hakikidir. Pes, mürid olmak mevcudun sıfatı ve murad olmak ma'dumun şanıdır. Binâen-alâ-hâzâ, hak teala murad olmaz. Fefhem cidden. Ve iradet insana göre niyyet gibidir ki kasd-ı kalbîdir. İlm ise böyle değildir. Onun için bir kimse iman ve küfrü bilmekle mü'min ve kâfir olmaz, belki kasd ve iradet ile olur. Nitekim yevm-i savmı bilen kimse niyyet etmedikçe sevab-ı savmı bulmaz. Zira niyette akd ve ikbal vardır. İlmde ise bu ma'nâ mefkûddur. Demişlerdir ki, cemi' makāmātın evveli, iradet ve âhiri yakîndir. Pes, iradeti olmayanın yakîni dahi olmaz. Meğer kim matlûb, velâ taleb kabîlinden ola. Yani bazı müstaidlerin matlub ayağına gelir. Ve bazılar dahi nice zaman iradet ve ictihad ile tahsil ederler. Ve bazılar dahi hırman üzerine kalırlar. Zira ya taleb etmek şarttır veyahut matlub olan ma'nâ isti'dâddan hâricdir. والحكم لله العلى الكبير اعملوا فكل ميسر لما خلق له [Hüküm, yüce ve büyük olan Allah'a âittir. İyi biliniz ki her kolaylık kendi gâye ve maksadına uygun yaratılan içindir]

Altıncısı, sıfat-ı kudrete imandır. Yani allah teala kadirdir. Ve kudret onun sıfat-ı zâtiyyesidir ki her ne makûle makdûre taalluk etse bî-tavassut-i âlet vücûda gelir. Makdûr, taht-ı kudrette dahil olana derler. Pes, kudret muhâl ve mümteni' olana taalluk etmez. Zira muhâl ve mümteni'in taalluk-i kudrete salahiyyeti yoktur. Bu cihetten noksan muhâl ve mümteni'dedir, yoksa kudrette değildir. Nazar eyle ki ilmullahda sabit olan a'yân-ı ma'dûmeye kudret taalluk etmekle mertebe-i aynda vücûd-i harici ile vücud kabul edip her biri suver-i mahsusası ile temessül eder. Mümteniât dedikleri ise, ketm-i ademde kalmıştır. Zira vücud-i harici iktiza eder hali yoktur. Ve demişlerdir ki, allah teala kendi nefsi üzerine kudret ile muttasıf değildir. Belki halk üzerine kādirdir.**[322-b]** Pes, vech-i kudret halk üzerine mevsûf olur, zât üzerine değil. Ve bundan fehm olundu ki Allâh Teâlâ kendi gibi halk etmeğe veyâ mümteni' üzerine kādir değildir demek sû-i edeb makūlesidir. Ve kādir midir diye suâl etmek dahi hatā-i mahzdır ki cevâba sâlih değildir. Ve eğer Allâh Teâlâ aded-i enfâs-ı ehl-i cenneti bilir mi diye suâl etseler, böyle cevâb vermek gerekdir ki Allâh Teâlâ bilir ki enfâs-ı ehl-i cennetin adedi yoktur. El-hâsıl, Hak Teâlâ'nın sıfât-ı celîlesini sıfât-ı mahlûka kıyâs etmeyip, şân-ı âlîsine sezâ olmayan vechle tekellüm etmemek gerekdir. Va'llâhü'l-hafîz.Ve demişlerdir ki kudret-i müessire Allâh Teâlâ'nındır. Velâkin abd mecbûr olmak lâzım gelmez. Zîrâ mahall-i eser-i kudret-i ilâhiyye olduğu cihetten kâsibdir. Pes, Hak Teâlâ onda tenfîz-i meşiyyet etmekle abdin hareketi, hareket-i cemâdât menzilesinde olmak lâzım gelmez. El-hâsıl cebr-i ilâhî dedikleri, abdden sıhhat-i fi'li münâfî değildir. Kavs gibi ki sehmin remyine mahaldir. Pes, sehmin remyi râmînin remyine muzâfdır. Velâkin kavs ol kudretin zuhûruna mahaldir. Kavsin mülâyemeti veyâ salâbeti ol sehm-i merminin hâlini, ya'nî kudret-i râmî cihetiyle takyîd ettiği gibi abdin dahi husûsiyyet-i isti'dâdı kudret-i ilâhiyyeyi ol fi'lin hâlet-i mahsûsa üzerine zuhûrundan takyîd ettiğinden ötürü bu mertebeye kesb denildi ve kavsa ve abde nisbet olundu. Eğerçi kudret Allâh Teâlâ'nın ve râmînindir.

Ve yedincisi, sıfat-ı sem'a îmândır. Ya'nî Allâh Teâlâ semî'dir. Ve sem' onun sıfatıdır ki onunla kemâl-i sıfât-ı mesmûât münkeşif olur. Bundan zâhir oldu ki sem' ilmin gayrıdır. Zîrâ ilm ma'lûmâta ve sem' mesmûâta taalluk eder. Ve Hak Teâlâ'nın sem'i âlet ile değildir. Onun için karîbden ve baîdden işitir. Ve leyle-i zulmâda sahra-i samma üzerinde olan nemle-i sevdâyı müşâhede ettiği gibi ve ol mûr ayağının hareketini dahi idrâk eyler. Duâ edenlerin duâsını işitip isticâb eyler. Ve hamd edenlerin hamdini işitip mücâzât eyler. Sem'ine avârız tatarruk etmez ve tagayyürden münezzehdir. Ve abdde dahi kemâl-i sıfatı zuhûr ve sem' mertebesi kuvvet bulsa, harekât-i eflâki ve bahr-i muhîtte tesbîhât-ı hûtu ve emsâlini işitir. Ve kurb ve bu'd keyfiyyeti zâil olur. ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء (Mâide,5/54) [işte bu Allah'ın bir lütfu ve ihsânıdır ki onu dilediğine verir]

Ve sekizincisi, sıfat-ı basara îmândır. Ya'nî Allâh Teâlâ basîrdir. Ve basar onun bir sıfatıdır ki onunla kemâl-i nuût-i mubsarât münkeşif olur. Bu dahi sıfat-ı ilmin gayrıdır. Ve Hak

Teâlâ'nın rü'yeti câriha ile değildir. Onun için zulmette ve nûrda görmek ona berâberdir. Ve cemî' eşyâyı hâl-i ademde iken müşâhede eyler. Ve ona göre icmâl ve tafsîl birdir. Pes, ilmde olan eşyâda tafsîl-i hâricî vardır. Abdin hâli ise böyle değildir. Belki müşâhedeyi terettüb ve tevakkuf iledir. Ve icmâl **[323-a]** ve tafsîl ile taallukdur. Velâkin tezkiye-i vücûd ve izâle-i kuyûd edenlerin basarlarında ol kuvvet vardır ki ba'zı evkātta meşrık ve mağribi seyr ederler ve bir nesne hâil olmaz. Zîrâ zerkâ-i yemâme dedikleri hâtun, ismid dedikleri sürme ile iktihâl kuvveti ile üç günlük mesâfeden görür idi. Pes, muâlece-i cismâniyye ile bu mertebe kuvvet-i basar hâsıl olunca, muâlece-i rûhâniyye ile ne kadar kuvvet-i müşâhede hâsıl olur kıyâs oluna. Ve demişlerdir ki abde mümkündür ki bi-kaderi'l-isti'dâd sıfât-ı Hak ile muttasıf ola. Şu kadar vardır ki vücûb-i vücûdla muttasıf olmaz. Zîrâ bu ma'nâ Hakk'a mahsûsdur.

Ve dokuzuncusu, sıfat-ı kelâma îmândır. Ya'nî Allâh Teâlâ'nın mütekellim olduğuna îmândır. Ve kelâm onun bir sıfatıdır ki hulk ve damak ve lisân ve ibâret ve harf ve savt ile değildir. Belki nefes-i rahmânî dedikleri mertebe-i amâda ya'nî cemî' merâtib-i hakāyıkın taayyünâtı mertebesinde ayndan ve mertebe-i ilmden zâhir ve sâdır olmuş bir tecellî-i ilâhîdir. Pes, onun kelâmı sükût-i sâbıkdan olmadığı gibi, onda sükût-i lâhık dahi yoktur. Belki ezelî ve ebedî mütekellimdir. Şu kadar vardır ki muhâtaba taalluku i'tibârıyla zuhûr ve hafâ ile muttasıfdır. Eğerçi Hakk'a nisbet ile zuhûr ve hafâ birdir. Ve burada muhâtabdan murâd, eşyâ-i mükevvinedir ki bi-hasebi'l-kudreti'l-ilâhiyye mütenâhî değildir. Eğerçi min haysü hiye ecsâm mütenâhîdir. Ve hitâb-ı hakkı istimâ' eden kâinât elbette sahrây-i vücûda gelir. Nitekim Kur'ân'da gelir : كن فيكون (Yâsîn,36/82) [Ol der o da oluverir] Zîrâ ehl-i hakāyık ve ba'zı erbâb-ı zâhir "kün" hitâbını hakîkate haml edip demişlerdir ki a'yân-ı sâbite âlem-i ilmde iken hitāb-ı ilâhîyi istimâ' edip âlem-i ayna hâric olmuşlardır. Şu kadar vardır ki, ol âlemde olan istimâ' bu âleme kıyâs olunmaz. Ya'nî sübût-i ilme göre olan sem' vücûd-i hâricîdeki gibi değildir. Pes, âkile lâzımdır ki halt-ı merâtib etmeye. Ve şâri-i a'zam bir emri ne vechile isbât etti ise ol dahi isbât edip keyfiyyetinden bahs etmeye. Ve gāibi şâhid üzerine kıyâs eylemeye. Zîrâ Allâh Teâlâ a'yân-ı sâbiteye kelâm-ı kadîmini ve "kün" hitābını istimâ' etmeğe kādirdir, ne vechile olursa. Ve demişlerdir ki hâl-i îcâdda ibtidâ mertebe-i sem' zuhûr etti. Rahm-i mâderde cenînde zuhûr ettiği gibi. Onun için hâmile avratı tezevvüc etmek yoktur. Zîrâ arz-ı gayrı saky etmek lâzım geldiği gibi, vat'ile hiss-i sem' cenîn dahi kuvvet bulur. Ve ibtidâ kelâm-ı ilâhîden istimâ' olunan, الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] makālesidir. Nitekim elsine-i mükevvinâttan ibtidâ sâdır olan "belâ" kelimesidir. Ve bunda "elif" ile mebdeiyyet-i ûlâya ve "bâ" ile taayyün-i sânîye işâret vardır. Pes, "bâ" fi'l-hakîka elifdir ki yedi noktadan ibârettir. Mümkin ile vâcibin mertebelerini fark için tahtına bir nokta vaz' olunmuştur ki ol nokta hem temyîz-i merâtib ve hem irşâd-ı hakāyık içindir. Çünki kelâm-ı fi'li olan insân **[323-b]** noktaya nâzır oldu. Kezâlik kelâm-ı lafzî olan Kur'ân dahi "bâ" ile bede' olunup, "bismillâh" denildi. Ve lafzda olan mebdeiyyet ma'nâda olan mebdeiyyete dâl oldu.Ve bundan هو الاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir] sırrı zuhûra geldi. Ba'de-zâ, sıfât-ı hayâttan sıfat-ı kelâma gelince olan sıfât-ı seb'aya "sıfât-ı ikrâm" dediler ki "sıfât-ı sübûtiyye" ıtlâk olunur. Pes, bu sıfât-ı külliyede sıfât-ı selbiyye ve sıfât-ı sübûtiyyeye imân bilindi ki mecmû' dokuzdur. Ve merâtib-i kemâlin âhiri kelâmdır. Ve kelâm maklûb-i kemâldir. Ve bu sıfât-ı seb' ahîredir ki Allâh Teâlâ Âdem (a.s.) ı ve evlâdını onun üzerine halk eyledi. Ve Âdem ol sıfât ile zuhûr bulup sûret-i rahmâniyye ile mütehakkık oldu. (Hakkı Efendi)

***Sıfât-ı mütekābile ve Sıfât-ı ulûhiyyet ve Sıfât-ı cemâl ve Sıfât-ı celâl :** Ma'lûm ola ki, sıfât-ı ulûhiyyet üns ve heybet i'tibârıyla iki sıfat-ı asliyeye münhasırdır. Biri cemâl ve biri celâldir. Ve sıfât-ı mütekābile, rahmet gibi gazab gibi rızâ gibi saht gibi hidâyet gibi idlâl gibi ağrâz gibi izlâl gibi gufrân gibi intikām gibi men' gibi in'âm gibi bunların cümlesi ol iki sıfât-ı asliyeye râci' olurlar ki cemâl ve celâldir. Ve her cemâlin bir celâli vardır. Heymân gibi ki cemâl-i ilâhîden hâsıl olur. Ve her celâlin bir cemâli vardır. Ve ol cemâl Hak celle ve alâ hazretlerinin kahrında müstetirdir. Kemâ kālallâhu teâlâ : ولكم فى القصاص حيوة يا اولى الالباب (Bakara,2/179) [Ey akıl sâhipleri ! Ayrıca kısasta sizin için hayat vardır] ve ârif-i rabbânî Hz. Ali (k.v.) nin kavl-i şerîfi bu ma'nâyı müeyyiddir. سبحان من اتسعت رحمته لاوليائه فى شدة نعمته واشتدت نعمته لاعدائه فى سعة رحمته [Ni'metinin şiddetinde evliyâsı için rahmetini genişleten ve rahmetinin genişliğinde düşmanları için ni'metini şiddetlendiren Allah'ı tesbih ederim] ve bu iki sıfat-ı asliyenin âhirette iki mazharı vardır ki ona cennet ve cehennem derler. Ve bu cennet ile cehennemin her âlemde ona münâsib mazharları vardır. Vücûd-i insânda dahi bunların ya'nî cennet ve cehennemin vücûdları vardır. Zîrâ makām-ı kalb ve makām-ı rûh bunların kemâlâtı ayn-ı naîmdir. Ve makām-ı nefs ve hevâ ve muksiyâtı ayn-ı cahîmdir. Şeyh Attâr (k.s.) bir beytinde buyurur :

Beyit :

Cennet cehennem senin ile biledir,
Ve arş ve kürsi dahi senin ile biledir.

Her sâlik ki makām-ı kalbe ve makām-ı rûhâ urûc eyleye ve ahlâk-ı hamîde ile ve sıfât-ı marziyye ile muttasıf ola envâ'-ı naîm ile mütena'im olur. Ve her sâlik ki nefsin lezzâtıyla ve müştehiyâtı ile tevekkuf gösterse esnâf-ı belâ ile müteazzib olur. (Hakkı Efendi)

***Sıfât-ı nefsle ve sıfât-ı aklla ve sıfât-ı hakla muttasıf olmak :** Nefs cismin ma'bûdudur. Kaçan cism sıfât-ı nefsle muttasıf olsa ayn-ı nefs olur, min gayr-i ittihâdin. Ve akl nefsin ma'bûdudur. Kaçan nefs aklın sıfâtıyla muttasıf olsa, ayn-ı akl olur, min gayr-i ittihâdin. Ve Hak Teâlâ aklın ma'bûdudur. Kaçan akl sıfât-ı hak ile muttasıf olsa, akl ayn-ı hak olur, min gayr-i ittihâdin. Zîrâ akl akldır, hak hakdır. Lâkin akl hakkın sıfâtıyla muttasıf olduğu için hak denir. Ya'nî akl hak hükmünde olur, sırf hak olmaz. Fe'fhem.

***Sıfât-ı zemîme-i seb'a (صفات ذميمه سبعه) :** Ma'lûm ola ki, sıfât-ı rezîleden yedi aded sıfât-ı zemîme vardır ki cehennemin ebvâb-ı seb'ası ol yedi sıfâtın mukābelesinde vâki' olmuştur. **[324-a]** Şöyle ki ol sıfâtı tezkiye etmeyen hakkında ebvâb-ı cehennem meftûh kalır. Ol ucb ve kibir ve riyâ ve gazab ve hased ve hubb-i mâl ve hubb-i câhdır. Ve sıfat-ı gazab ki mezmûmdur fe-emmâ mahallinde sıfat-ı ilâhiyyedir. Ve kibir dahi böyledir. Ve demişlerdir ki, mütekebbire tekbîrlik etmek dahi tevâzu'dandır. Ve alâ hâzâ ne kadar sıfât-ı mezmûme vâr ise cümlesinde cihet-i medh dahi ta'yîn olunup, ümmet-i merhûme onun her cânibiyle amel etti. Ya'nî cânib-i zemminden ictinâb ve cânib-i medhini iktisâb etti. Tālib olan bunları sorsa bilirdi, bilse sorardı. Sormaz ne bilsin, bilmez ne sorsun. Sıfât-ı zemîme ve sıfât-ı hamîde-i insâniyye ehl-i basîrete lâyıkdır ki sıfât-ı zemîmeye ayn-ı hakāretele nazar eylemeye. Zîrâ sıfât-ı hayvâniyyeden her bir sıfat sıfât-ı hamîde-i insâniyye cevherinin sadefidir ya'nî kabıdır. Ez-cümle sıfat-ı kibir ülüvv-i himmet cevherine sadefdir. Ve sıfat-ı hırs mezîd-i taleb cevherine sadefdir. Ve sıfat-ı şehvet muhabbet cevherine sadefdir. Ve sıfat-ı gazab salâbet cevherine sadefdir. Ve sıfat-ı buhl, imsâk cevherine sadefdir. Ve sıfat-ı hıkd, intikām cevherine sadefdir. Ve bu sıfât-ı hamîde-i insâniyye dahi sıfât-ı rabbâniyye cevâhirinin asdâfıdır. Zîrâ ülüvv-i himmetten kibriyâ ve azamet ve sıfat-ı talebden irâdet ve meşiyyet ve sıfat-ı gıbtadan gayriyet ve sıfat-ı muhabbetten rahmet ve sıfat-ı salâbetten kahr ve mehâbet ve sıfat-ı imsâkden kabz ve celâlet ve sıfat-ı intikāmdan adl ve kudret müteferri' olur. Bu vechile evsâf-ı ilâhiyyeden bir sıfat yoktur ki mir'ât-ı kābiliyyet-i insâna mün'akis olmaya. Ve hadîs-i خلق الله ادم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][196] bu ma'nâya işâret edip insân-ı kâmilin halîfe-i hak olduğuna beşârettir. Ya'nî aşk-ı mecâzîyi rızâullâha sarf ederek aşk-ı hakîkî olduğu gibi, sıfat-ı mezmûmeleri dahi tashîh eder ise sıfat-ı memdûhe olur. Ya'nî kötü Âdemden iyi evlâd doğduğu gibi, kötü sıfattan dahi iyi sıfat zuhûr eder. Her sıfat-ı mezmûmeye hor bakmamaya şâmildir.

***Sıfat-ı insân, sıfat-ı hayvânâta girmek:** Rasûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki: "Benim ümmetim âhirette on bölük haşr olur". Kimi maymun ve kimi hınzır dahi gayrı sûretlerde ki فتاتون افواجا âyetinin tefsîrinde Kāzî Beyzâvî beyân etmiştir. Ve ol hayvânların sûretine girmesinin sebebi nedir denildikte dünyâda iken ol hayvânların huyuyla huylanıp ve sıfatıyla sıfatlandığı için âhirette ol sıfata girerler diye buyurdular. Meselâ, maymûn ki sıfatı kûd ve gıybettir. Ve hınzırın sıfatı haram yemekdir. Şimdi bir kimsenin ekseri huyu ve sıfatı kûd ve gıybet olsa, ol kimsenin her ne kadar sûreti insân ise de sîreti ki içerisidir, maymûn olmuştur. Görünmez olduğu zaman kendini ol sûret ile bulur. Ve mahşerde **[324-b]** ol sûret ile kalkar. العياذ بالله تعالى [Sığınma Allah'adır]

Meğer kim tevbe edip ol sıfattan kable'l-mevt halâs ola. Meselâ, vâkıanda tilki görünse kendi sıfatındır. Onu Hak Teâlânın sana gösterdiği remzdir ki hîle sıfatından halâs olmağa çâre eyleye diye. Ve maymun görsen gıybeti terk eyle demeye remzdir. Ve hınzır haram yemeyi terk eyle demeye remzdir. Ve solcan görse hased sıfatı ve arslan görse halkı rencide etmek sıfatı ve karınca veyâ kartal görse kendi yeyip kimseyi it'âm etmemek ve cem'-i mâl etmek sıfatı ve ayı görse kendini büyük görmek sıfatı ve katır görse, yalan söylemek sıfatı ve dombay görse yiyip içip yatanlar sıfatı ve tavus görse, zînetli libâs giymek sıfatı ve fil görse livâta etmek sıfatı ve deve görse kin tutmak sıfatı ve kaplumbağa görse nâ-mahreme bakmak sıfatı ve şeytân görse, bahîllik sıfatı ve keklik görse münâfıklık sıfatı ve karga ve saksağan görse, ma'rifetim var diye laf urmak

[196] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244, 251.

sıfatı ve bit ve pire görse beyhûde ve fâidesiz yere düşünmek sıfatı ve baykuş görse mürâyî şeyhler sıfatı ve yılan görse, müsâvî edip Âdem etin yemek ve halkı dili ile incitmek sıfatı ile sıfatlanmaya remzdir. Ve kıs alâ hâzâ. Ve şeyhin telkîn eylediği zikr ile ol sıfatlar mahv olur ise, ekseriyâ gördüğü mürşîd-i kâmil ve evliyâ ve enbiyâ ve emsâli olur. İşte sîreti insân-ı kâmil sîretine tahvîl olduğuna işârettir.

***Sıfat-ı vâcib ve Sıfat-ı mümkin** (صفت واجب و صفت ممكن) **:** Mümkin ile vâcib beyninde bir mertebe vardır. Oraya vâcib tenezzül ettikte mümkin sıfatıyla muttasıf olur. Ve mümkin terakkî ettikte vâcib sıfatıyla muttasıf olur. Bu mertebeye amâ derler. (Hakkı Efendi)

***Sıfât zâtın aynı mıdır gayrı mıdır ?** Mütekellimîn sıfat zâtın ne aynıdır ve ne gayrıdır derler. Ve hukemâ sıfat zâtın aynıdır derler. Ve ehl-i hakîkat mertebe-i ahadiyyete göre sıfat zâtın aynıdır ve mertebe-i vâhidiyyete göre sıfat zâtın gayrıdır derler.

***Sıfat başka, zât başka olmayıp bir olmak :** Sıfât fuhûm-i ukūl haysiyetiyle gayr-ı zâttır ve tahakkuk-i husûl hasebince ayn-ı zâttır. Meselâ, âlim sıfat-ı ilm i'tibârıyla bir zâttır. Ve kādir sıfat-ı kudret i'tibârıyla ve mürîd sıfat-ı irâdet i'tibârıyla birer zâttır, hafî değildir. Bu sıfatlar bi-hasebi'l-mefhûm birbirlerine mugāyir oldukları gibi, zâta dahi mugāyirlerdir. Ammâ bi-hasebi't-tahakkuk ve'l-husûl bu sıfâtlar ayn-ı zât olduğu yerde vücûdât-ı müteaddide yoktur, belki vücûd-i vâhid vardır. Ve esmâ ve sıfât ol zât-ı vâhidin nisbet ve i'tibârâtıdır. Ya'nî mefhûmu i'tibârıyla başka ve tahakkuk i'tibârıyla birdir. Meselâ, bir şeyin yüz bin ismi olsa, ol şeyin ya'nî ol zâtın taaddüdünü mûceb olmaz, yine birdir. Ya'nî sıfâtın vücûdu başka ve zâtın vücûdu **[325-a]** başka değildir. Sıfât ve zâtın vücûdu birdir. Ya'nî vücûd i'tibârıyla bir, mefhûm i'tibârıyla müteaddid görünür. Nitekim vâhid-i adedi, nısfiyyet ve sülüsiyyet ve rubuiyyet ve gayrı nisebler i'tibârıyla müteaddid göründüğü gibi, sende ve bende olan ilm sıfatı cüz'î ve mukayyeddir. Bununla Hakk'ın küllî ve mutlak olan ilmine vâsıl ve muttali' olursun. Ya'nî mahlûkun ittisâfı câiz olan sıfatlar abdde cüz'î ve mukayyed olarak zâhirdir. Pes, bu cüz'î ve mukayyed sıfatlar sebebiyle Hak Teâlâ'nın küllî ve mutlak olan sıfatlarına ıttılâ' hâsıl, ya'nî sende olan cüz'î sıfat ile onda olan küllî sıfatı bilesin. Her kimde ki ilm sıfatı ola, Hak Teâlâ'nın onda ilm sıfatının zuhûrudur. Her nerede ki hüsn ola, Hak Teâlâ'nın hüsn sıfatının pertevidir. Ve kıs alâ hâzâ. (Sivâsî Efendi)

***Sıfât-ı ilâhiyye ve Sıfât-ı zât ve Sıfât-ı ef'âl** (صفات الهيه و صفات ذات و صفات افعال) **:** Cemî' sıfât-ı ilâhiyye bir i'tibâr ile iki kısımdır. Biri, sıfat-ı cemâl ve biri sıfat-ı celâldir. Her sıfat ki lutf ve rahmete müteallikdir, cemâl tahtındadır. Ve her sıfat ki kahr ve gazaba müteferri'dir, celâl tahtına dâhildir. Ve her cemâlin celâli ve her celâlin cemâli vardır. Ve kelâm-ı Ali (k.v.) : سعة رحمته سبحان من اتسعت رحمته لاوليائه فى شدة نعمته واشتدت نعمته لاعدائه فى [Ni'metinin şiddetinde evliyâsı için rahmetini genişleten ve rahmetinin genişliğinde düşmanları için ni'metini şiddetlendiren Allah'ı tesbih ederim] bu ma'nâya işârettir. Ve i'tibâr-ı âharda dahi cemî' sıfât iki sıfata râci'dir. Biri sıfât-ı zâttır ki ümmehât-ı sıfât ve eimme-i seb'a gibi; ve biri sıfât-ı ef'âldir ihyâ ve imâte gibi ve îcâda menşe' olan sıfât gibi.

Ve ma'lûm ola ki sıfât, hicâb-ı zâttır. Nitekim ef'âl hicâb-ı sıfâttır. Ve abdin nazarında hicâb-ı sıfâtla zât-ı Hak muhtecibdir. Sıfat hicâb-ı ef'âlle mahcûbdur. Ve ef'âl dahi hicâb-ı âsâr-ı ekvânla mahcûbdur. Kaçan ki sâlike ref'-i hicâb-ı ef'âlle sıfât tecellî eyleye. Ona rızâ ve teslîm mertebesi hâsıl olur. Ve keşf-i hicâb-ı sıfâtla zât-ı Hak mütecellî olsa, sâlik vahdette fenâ bulur ve muvahhid-i mutlak olur ve hadîs-i كنت سمعه و بصره [Duyan kulağı, gören gözü olurum][197] makāmına vâsıl olur. Ya'nî basarla esere bakıp, basîretle Hakk'ın fi'lidir diye eserden fi'le ve fi'lden sıfâta ve sıfâttan zâta intikāl etmek hâl ile olur, yalnız lafzını bilmekle olmaz. Ya'nî Hak Teâlâ bir kuluna sem' sıfatıyla tecellî eder ise ol kul her şeyden kelâm-ı Hakk'ı istimâ' etmeğe başlar. Ve sâir esmâsıyla tecellî eder ise, ol esmânın hâli kulda zuhûra başlar. (Hakkı Efendi)

***Sıfât-ı ilâhiyye ve Esmâ-i zâtiyye** (صفات الهيه و اسماء ذاتيه) **:** Azîzâ ! Sıfât-ı ilâhiyye ve esmâ-i zâtiyye Hak'dan münfek olmaz. Ve zıll-i memdûd dedikleri âsâr ve ef'âlden âlem-i vücûda tenezzül eylemiş bir latîfedir. Lâkin merâtibe mürâât lâ-büddür ki evvelâ mahlûkātın hazret-i ilmde hükm-i mâhiyet-i sâbitesi olup, ba'dehû hükm-i rûhâniyyeti, ba'dehû hükm-i sûret ve tabîatı, ba'dehû bu cümlenin ictimâından hâsıla hey'et-i ma'neviyyesi ki sereyân-ı tecellî-i zuhûriyyedir. **[325-b]** Ba'dehû zuhûr-i mezkûrun gāyetidir ki kemâl-i zuhûrunu îcâb ve hurûf ve elfâz ve

[197] - Buhârî, Rikâk, 38.

maânîyi şâmil bir kitâb olur. İşte bu zikr olunan ahkâm-ı hamse celâlet-i cemâlin icmâlen subuhâtıdır. Bundan sonra hükm-i sâdis makām-ı selbdir ki كان الله و لم يكن معه شئ [Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu][198] ma'nây-ı şerîfinin müeddâsıdır. Mir'ât-ı tecellî sıfâtiyyûn ile zâtiyyûn Hızır (a.s.) her müsteadde ifâza-i nefes ile me'mûr değildir. Velâkin Şeyhü'l-Ekber (k.s. athar) Hazretleri zamanlarından ilâ yevmi'l-kıyâme ne kadar havâss-ı evliyâ geldi ve gelir ise, cümlesinin dehânına Şeyh-i Ekber Hazretleri nefh etmiştir. Bundan murâd, ilm-i ilâhîye onun intisâbını tahkîkdir. Bundan bi'l-vâsıta olan feyz ile bilâ-vâsıta olan feyzin farkı zâhir oldu. Bi'l-vâsıta feyz-i ilâhî olanların ekseri mezak ve meşreblerinde sıfâtî ve bilâ-vâsıta olanlar zâtî olurlar. Ve zâtiyyûn sıfâtiyyûndan rütbede a'lâdır. Eğerçi ki sıfâtiyyûn hâlet-i bekāda zâtiyyûndan neş'ede ekmeldir. Pes, bu makûle sıfâtiyyûna zâtiyyûn dahi derler. Velâkin her zâtî olana sıfâtî demezler. Zîrâ câiz ki makām-ı zâttan nüzûl etmemiş ola. Ve rütbe-i zâta kadem basmayan sıfâtî, zâtî olandan rütbede esfeldir. Zîrâ sıfâtî olmak kābe kavseyn mertebesidir ki makām-ı aşkdır. Ve zâtî olmak, ev-ednâ mertebesidir ki makām-ı fenâdır. Ya'nî ol makāmda her nesneden husûsâ ki ol makāma mûsil ve sebeb-i karîb olan aşkdan bile fenâ vardır. Ve bu ma'nâyı zevkle bilmek muammâyı keşf ve feth etmekden as'abdır. Zîrâ muammây-ı hakîkîdir ki muammây-ı mecâzî ve i'tibârînin fevkindedir. Pes, muammây-ı i'tibârîyi halle kādir olan, muammây-ı hakîkînin halline kādir olmaz. (Hakkı Efendi)

***Salavât-ı şerîf** (صلوات شريف) : اللهم صل على سيدنا محمد و على ال محمد وسلم [Allahım, Efendimiz Muhammed (a.s.)a ve âline salât u selâm et] Bu salât-ı meşhûre Kur'ân'da âyet-i tasliyeden me'hûzdür. Velâkin siyâdetle vasf etmek انا سيد الناس dan ve ال محمد derc olunmak على فعمموا اذا صليتم [Üzerime salavât getirdiğinizde onu umûmileştirin] hadîsinden müstefâddır. Pes, "seyyidinâ" demekde ta'zîm-i tâm olup, lafz-ı hadîse münâsib olmakla terk olunmamak gerekdir. Ve taammüm-i salât iki vechiledir ki, biri enbiyâya göredir. Zîrâ cümlesi meb'ûs olmakla tasliyeye müste'hillerdir. Onun için meşhûrdur ki derler : و على اله و صحبه و سلم و على جميع الانبياء والمرسلين وصلى الله على سيدنا محمد [Allah, Efendimiz Muhammed (a.s.)a, âline ve ashâbına ve bütün enbiyâ ve mürselîne salât u selâm etsin]

Ve biri dahi âl ve ashâba göredir. Fe-emmâ enbiyâya tasliye bi'l-asâle ve evliyâya bi't-tab'iyyedir. Zîrâ verese-i enbiyâ olanlar dahi enbiyâ hükmündedir. Ve vâris olmayanlar dahi vârislere mülhakdır. Zîrâ dâire-i rahmet vâsiadır. Onun için duâda ta'mîm olunmak lâzımdır. Ya'nî duâyı kendi nefsine kasr etmeyip akrabâ ve cümle-i mü'minîni ve ehl-i hukûku dahi zikr etmelidir. Tâ ki onlar dahi eser-i duâ ile müntefi' olup, rahmet-i âmme sırrı zuhûr ve rûy-i isti'dâd bürûz ede. Bu cihetten insân biribirine nisbetle a'z'a gibidir. Fe-emmâ hani bu sırrı fehm eden ve bu ma'rifet yoluna giden. فكن انت فاهم السر يا رجل **[326-a]** Ve bu salâtta siyâdetten gayrı vasf zikr olunmadı. Zîrâ Muhammed isminin işâreti kâffîdir. Ya'nî Muhammed kerete ba'din uhrâ mahmûd demekdir. Böyle yerde hamd ise akvâl ve ef'âl ve ahvâle taalluk eder. Pes, Muhammed odur ki cemî' akvâlinde sâdık ve ef'âlinde müstahsen ve ahvâlinde marzî ola. Bu cûd-i kemâl-i mutlakdır. Ve âl-i rasûlden murâd, sîret-i nebeviyye üzerine olan kimselerdir. Gerek akrabâdan olsun ve gerek olmasın. Zîrâ karâbet-i mücerrede ile intisâb sahîh değildir. Belki karîb odur ki müttekî ola ve eğer takvâsıyla bile karâbet-i tıyniyyesi dahi olursa münâsebet-i müekkede olup, dünyâda ve âhirette şânı mürtefî' olur. (**Necât-ı İsmâil Hakkı Efendi**)

***Salât (صلوت):** اللهم صل و سلم على سيدنا محمد عدد ما احاط به علمك وما جرى به قلمك Ey sırr-ı salavâta vukūfa tālib ve ey nûr-i selâmla tenvîr-i vücûda râgib! Bu dahi salavât-ı câmiadan bir salât ve kelimât-ı tâmmetten bir kelimedir ki her harfi bir âyet ve her âyeti yüz dört kitâbdır. Ve Kur'ân'da gelir : واحصى كل شئ عددا (Cinn,72/28) [Herşeyi sayıp tesbit etti] Ya'nî Allâh Teâlâ her nesnenin adedini muhîttir. Zîrâ her nesnenin mir'ât-ı vücûdundan mütecellîdir. Pes, salât-ı mezkûrede ilmin ihâta ettiği eşyânın adedince demek mâ-lâ-nihâye demekdir. Zîrâ tecelliyât-ı dünyeviyye ve uhreviyye bir hadd-i ma'lûm ile mahsûr değildir. El-hâsıl ibtidây-ı salât akl-ı evvel mertebesinde i'tibâr olunur, vücûd-i kevnî i'tibârıyla. Ve âhiri yoktur zira ömr-i âhi ret ömr-i ebeddir. Ve teksîr-i salât-ı ilâhiyyeden her nefes-i rahmânîde bin bir ve belki mâ-lâ-nihâye salâtın rasûle ittisâline işâret hâsıl olur. فسبحان الله العظيم الجليل القادر و يعطى مالا غاية له فى الباطن و الظاهر Ve kezâlik sırr-ı ma'tûf dahi böyledir. Ya'nî Allâh Teâlâ kalem-i a'lâyı halk ettikte onun için nefs-i külliye halk etti ki levh-i mahfûz derler. Ve bu kalem için üç yüz altmış dendân kıldı ki her bir dendânı ile levh-i mahfûz üzerine üç yüz altmış aded ulûm-i icmâliyye kitâbet eyledi ki kıyâmete

[198] - Buhârî, Bedu'l-Halk, 1/ Tevhid, 22; Ahmed b. Hanbel, IV, 431.

dek olan ulûm-i halkiyye-i kevniyyedir. Ve ulûmun cüz'iyâtına nihâyet yoktur. Ulûm-i uhreviyye dahi ona kıyâs oluna. Pes, bundan dahi adem-i inhisâr lâzım geldi. Zira kalemin cereyan ettiği umurun cüz'iyâtı gayr-ı mütenâhîdir.

Li-muharririhî :

Ey rasûl-i müctebâ vey habîb-i murtazâ,
Sallallâhu aleyke ve sellim teslîmâ.
Çün salât ve selâmın oldu kilîd-i miftâh-ı rızâ,
Sallâllâhu aleyke ve sellim teslîmâ.
Halka hâlıka dersin, tecelliye mazharsın,
Güneş gibi azhersin, bir vech-i münevversin.
Bir zât-ı mutahharsın, âyinesin esmâya,
Sallallâhu aleyke ve sellim teslîmâ.
Âyinesin esmâya, nişânsın müsemmâya,
Buldun hakdan himâye, aldın feyzden mâye.
Urûc ettin semâya, çıktın burc-i amâya,
Sallallâhu aleyke ve sellim teslîmâ.
Eyledi hak hazreti, nâsa seni rahmeti,
Edib sen de şefkati, dedin âhir ümmetî.
Bu hakkının hizmeti, dilinde vird-i vakti,
Sallallâhu aleyke ve sellim teslîmâ.

Ey mü'min, salât-ı rasûlden murâd (s.a.v.) **[326-b]** şânını ta'zîm ve onunla takarrüb-i ila'llâhi'l-azîmdir. Zira Rasul beyna'llâh ve beyne'l-ibâd vâsıtadır. Ve vâsıtaya şükr etmek ve medh ü senâsın edip duâsında bulunmak vâcibdir. Onun için hadîsde gelir : لم يشكر الناس لم يشكر الله من لم [İnsanlara teşekkür eden, Allah'a şükretmiş olur][199] yâ umûm-i nâsa şükr etmemek böyle olunca husûs-i nâsa göre hâl nice olur. Husûsâ Rasûlullâh ehass-ı nâs ola. Zîrâ dergâh-ı hakda ondan mukarreb yoktur. Nitekim لی مع الله وقت [Benim Allah'la bir vaktim vardır][200] ona delîl-i kâfî ve ادم و من دونه تحت لوائی یوم القیمة ve emsâli bürhân-ı vâfîdir.

Ve salavât-ı şerîfede salât ü selâmın mâ-beynini cem' etmek gerekdir. Meselâ "aleyhissalâtü vesselâm" diye yalnız selâm ile iktifâ etmeye. Zîrâ inde'ş-şâfiî salâtı dahi demek vâcibdir. Nitekim Kur'ân ikisini cem' edip gelir : صلوا علیه وسلموا تسلیما (Ahzâb,33/56) [Haydi siz de ona çok salât ve selâm getirin] Pes, hilâfdan hurûc evlâdır. Eğerçi inde'l-hanefiyye vâcib değildir. Belki selâm üzerine iktifâ eylese kâfîdir. Ve bu fakîrin bu bâbda fehm ettiği budur ki zikr-i salât ism-i bâtına ve zikr-i selâm ism-i zâhire râci'dir. Zîrâ salât ki Hak Teâlâ'nın rahmet-i mahsûsasıdır, hazz-ı rûhdur. Ve selâm ki mekrûhdan selâmettir, nasîb-i ceseddir. Şir'ada gelir ki, Rasûlullâh Hazretleri hâlâ kabr-i münîfinde hayydır. Pes, ahyâya selâm ne vechile ise, ona dahi öyledir. Ve bu takrîrden salât ve selâmı cem'in hikmeti zâhir oldu.

Suâl olunursa ki, Rasûlullâh hakkında وهو حی فی قبره الان [O kabrinde şu anda diridir] dediklerinin ma'nâsı nedir? Cevâb budur ki, mizâcları a'delü'l-emzice olup berekât-ı rûhâniyye dahi beden-i nazîf-i latîflerine sârî olmakla hâlâ nedâret-i cism-i şerîfleri hayât-ı dünyeviyye hâli gibidir ki zebûl ve tagayyür gelmemiştir. Bu cihetten rûh-i ulvînin ona ziyâde irtibât ve ittisâli vardır ki hayatları hayât-ı hissiyye gibidir ki sâir nufûs-i tayyibenin hayâtından akvâdır. Ve hâlâ muvâcehede müsellem olan müslimlere işrâk ve ittilâ' üzerinedir. Onun için âdâbla selâm verilir. Ve selâmın fâidesi iki vechile olup, biri cesed-i mutahharelerine îsâl-i ezâ ve mekrûhdan teslîmdir. Ve biri dahi verese-i ümmete îsâl ve ezâdan imtinâ'ı iş'ârdır. Zîrâ Rasûlullâha eziyyet etmek Hak Teâlâ'ya eziyyet hükmünde olduğu gibi verese-i rasûle eziyyet dahi Rasûl'e eziyet gibidir. Velâkin hani bu sırrı fehm eden ârif ! Vay ki ekall-i kalîl kaldı. Belki ekser-i nâs lisânla selâm verirler ve bâtınlarında ezâ muzammerdir. Ve Rasûl'e teslîm ederler ve mülâhaza-i vereseden gâib ve bî-haberlerdir. Pes, onlar ki ezâ ve cefây-ı evliyâyı iltizâm etmişlerdir, onlar için selâm yoktur. Ehl-i sünnetten ve amel-i şer'den ve sırr-ı bâtından hâriclerdir. Ey mü'min ! Bu sırr-ı azîme Hak seni, hakk-ı bürhânı yüzünden vâkıf kıldı. Hamd ve şükr ve senâ eyle **[327-a]** ve sûret-i sırr-ı Rasûl'den cüdâ olma ve salavât ve teslîmâta meşgûl ol tâ ki evliyânın علیهم صلوة من ربهم و رحمة [Salât ve rahmet Rablerinden onların üzerine olsun] feyzinden behre-mend olasın.

---

[199] - Tirmizî, Birr, 35; Ebû Dâvud, Edeb, 11,12; Ahmed b. Hanbel, II, 258,295,303.
[200] - Aclûnî, II, 173.

Li-muharririhî :

Ey dil nedir halvet ve celvet,
Vere gör rûh-i rasûle salavât.
Hizmet et vakti iken dünyâda,
Hasretin nef'i nedir vakt-i fevât.

Ba'de-zâ, ey teşne-i zilâl-i visâl ve ey arzû-mend-i müşâhede-i cemâl, salavâtın envâ'-ı kesîre ve ecnâsı vafîresi vardır. Nitekim İbn-i Meşîş'in salavâtı üzere şerhimizde mübeyyendir. Burada maksûd ba'zı salavât-ı câmia îrâdı ve ol vechile talebe-i maârifin irşâdıdır. يدل على الكثير والقليل [Az, çoğa delâlet eder] mûcebince hafne ile beydere îmâ olundu ve katre ile kalzeme işâret kılındı. (**Necât-ı İsmâil Hakkı Efendi**)

***Salavât-ı şerîf** (صلوات شريف): Ma'lûm ola ki, elsine-i halâyıkda dâir olan salavât-ı şerîfe bî-nihâyedir. Her mevcûdun ism-i mahsûsu yüzünden Hakk'a teveccüh-i hâssı ve hakîkat-ı muhammediyyeden hâssası mikdârı rûhâniyyet-i nebeviyyeyye intisâbda ihtisâsı vardır ki ol teveccüh hasebiyle dergâh-ı vâlây-ı kibriyâya arz-ı hâcât ve mertebesine göre münâcât eyler. Ve ol intisâb-ı rûhânî ve ihtisâs-ı cinânî sebebiyle bi-kaderi'l-kābiliyye medh ü senâ söyler. Velâkin Şeyh Sâdeddîn el-Hamevî (k.s.) nakli üzere külliyât üzere külliyât-ı salavâttan on iki bin salavât-ı şerîfe mazbûttur ki ba'zısı Peygamber (a.s.)ile ma'lûm olmuş ve ba'zısı sâk-ı arş-ı azîmde mektûb olduğu üzere elvâh-ı melekûtten ahz olunmuş ve ba'zısı dahi ehlullâha bi-tarîki'l-ilhâm gelmiştir. On iki bin salavâtın şuyû' ve tahsîsine vech budur ki kalb-i insâna vârid olan feyz-i ilâhî on bir mertebeden nüzûl eder ki levh ve kalem ve arş ve kürsî ve semâvât-ı seb'adır. Ve bu mecmû'un ahadiyyeti i'tibârıyla on iki aded olur. Velâkin her mertebede bin bir aded esmâ-i ilâhiyye mütecellî olmak hasebiyle a'dâd-ı salavât-ı mütedâvile on iki bine mütefassıl olmuştur. Pes, hakîkat-ı muhammediyye esmâ ile ve her birinin sûretiyle zâhir olmak sebebiyle merâtibin hakāyıkını riâyeten ve hakk-ı tatbîki kazâen aded-i mahsûsa ihsâr lâzım geldi.

Ve bir vech dahi budur ki "lâ ilâhe illallâh" kelimesi hattaen ve resmen on iki harf olduğu gibi, "muhammedun rasûlullâh" kelimesi dahi böyledir. Pes, her harfin mukābelesinde bin aded salavât ta'yîn olundu. Zîrâ basît müterekkib olsa, ednâ mertebe iki cüzden ve a'lâ mertebe bin cüzden müterekkib olur. Zîrâ bin, merâtib-i a'dâdın nihâyetidir. Onun için âhâd ve aşarât ve mîât ve ulûf derler. Ve bu sebeptendir ki insân için dört mertebe verilip nefs ve kalb ve rûh ve sırr denilmiştir.Ve bu sırra binâen Kur'ân'da gelir: وان يوما عند ربك كالف سنة مما تعدون (Hacc,22/47) [Bununla beraber Rabbinin indinde bir gün, sizin sayacaklarınızdan bin sene gibidir] Hâsılı budur ki hakāyık-ı suver üzerine mebnîdir. Maânî elfâz üzerine mebnî olduğu gibi. Hakāyık âlem-i melekûtten ve suver âlem-i mülkdendir. Melekût mülkden vâsi' olduğu gibi hakāyık dahi suverden ziyâdedir. Ya'nî her sûretten esmâ-i ilâhiyye adedince bin hakîkat mündericdir. **[327-b]** Bu sebeptendir ki bir kelâmda maânî-i evvel ile iktifâ etmezler. Belki kādir olup işâret-i fehm eyleyenler maânî-i sevânî ve sevâlis beyân ederler. Ve nekâtte müzâhame yoktur derler.

Li-muharririhî :

Olsa ma'nâyla gönül me'lûf,
Harf-i vâhid olur yanında ulûf,
Lafz-ı vâhid misâl-i boğçadır,
Sad kumâş oldu içinde melfûf.

Ba'de-zâ salavât-ı meşhûre ve mütedâvile budur ki zikr olunur : محمد و على ال محمد و سلم اللهم صل على سيدنا Zîrâ bu salât Kur'ân'da âyet-i tasliyeye muvâfıkdır. Nitekim gelir : ان الله وملئكته يصلون على النبى يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليما (Ahzâb,33/56) [Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygamberin şânını yüceltirler. Ey iman edenler! Haydi siz de ona çok salât ve selâm getirin!] Ve salevâttan bir dahi vardır ki her biri on bine mütezâif olur. Ol salavât budur

ki zikr olunur : واستقبل الفرقدان و بلغ روحه و ارواح اهل بيته منا التحية والسلام و بارك و سلم عليه كثيرا
Nitekim tefsîr-i fârisî sâhibi اللهم صل على سيدنا محمد ما اختلف الملوان و تعاقب العصران وكر الجديدان Hüseyin el-Vâiz el-Kâşifî'nin salavât bâbında cem' eylediği risâle-i aliyyesinde mestûrdur. Aslında Sultân Mahmûd Gaznevî'den şuyû' bulmuştur. Zîrâ Fahr-i Âlem (a.s.) bir dervîş-i medyûna vâkıasında, vârisinin deynini Sultân Mahmûd Gaznevî edâ etsin ve sıdkına delîl ister ise her gece getirdiği altmış bin salavât-ı mestûreyi kendine izhâr eyle diye buyurdu. Dervîş dahi emâneti teslîm ettikte sultân-ı merkûm ağlayıp صدق رسول الله و صدق العلماء [Rasûlullâh ve ulemâ doğru söyledi] dedi. Sultân-ı merkûm ise her gece yatakta üç kere ve sabah kalktıkta dahi üç kere salavât-ı mezkûreyi getirir ve hâlini kimseye bildirmezdi. Velâkin ulemâdan, her bir salât on bine bedel olduğun işitmiş ve sıdkla zikr olunan vechle altışar kere okumayı mu'târ edinmiş idi. Onun Hak Teâlâ onun altı kere tilâvet ettiği salavâtı altmış bin yerine kabûl eyledi. Ve bir salât dahi vardır ki onunla bir kere musallî olan, yağmurların katarâtı kadar sevâb bulur. Ve ol salât budur ki zikr olunur : اللهم صل على سيدنا محمد و على ال محمد عدد الحسنات زين العابدين Zeyn burada hasenâta sıfattır ki kenefi'r-rahmet ma'nâsınadır. Ve bu salât dürre-i gayr-ı meskûbe kabîlindendir. Ya'nî deliksiz inci kabîlindendir. Bu mahalde şerhi kābil değildir.

Li-muharririhî :

Feth olur bâb-ı âsmân-ı murâd,
Diyelim rûh-i rasûle salavât.
Cism ü cân ağzına gelir hoş dâd,
Diyelim rûh-i rasûle salavât.
Şem'-i aşkı uyandırıp duralım,
Ey gönül sağ ve solumuz görelim.
Salavât ile hazrete erelim,
Diyelim rûh-i rasûle salavât.
Nefes-i pâkla döner eflâk,
Salavâtıyla durur merkez-i hâk.
Eyledinse bu sırrı ger idrâk,
Diyelim rûh-i rasûle salavât.
Çünki emr eyledi allah ve rasûl,
İmtisâl eyler elbet kul.
Hakkıyâ hakka olmaya makbûl,
Diyelim rûh-i rasûle salavât.
Kokalım bûy-i muhammedi gülde,
Yakalım od-ı muhabbet-i dilde,
Gayrı sermâye çü yoktur elde,
Diyelim rûh-i rasûle salavât.

(İsmâil Hakkı Efendi k.s.) ***[328-a]***

Bâyezîd-i Bestâmî Hazretleri'nin sırr-ı şerîflerine vârid olan salavât-ı şerîfdir : اللهم صل و سلم على سيدنا محمد نور الذات السارى فى جميع الاسماء والصفات eş-Şeyh İsmâil Hakkı Bursevî Hazretleri'nin sırr-ı şerîflerine vârid olan salavât-ı şerîfleridir : سيدنا محمد المشتمل الحقايق

اللهم صل و سلم على Ey musallî-i rûh-i rasûl ve ey müsellim-i cism-i pâk-ı makbûl, bu salavât-ı mezkûre ehl-i dil yanında ecmeli's-salavât ve eşmeli't-teslîmâttır. Fe'fhem cidden. (Necât-ı Hakkı Efendi)

***es-Samed** (الصمد): Öyle Allah ki muhtâcun ileyh olan seyyiddir. Kulun bundan nasîbi vardır. Ya'nî fehemât-ı nâsı görmeye sa'y eden için nasîb vardır. Zîrâ bir kimse tevhîdde pek olsa ve dinde mütesallib olsa ol kimse şubuhâtın gelmesi ile ve beliyyâtın teâkibiyle yerinden ayrılmaz. Böyle olur ise tahkîk bundan hazz-ı vâfir olur. Şu vasf ile Allâh'ı bilenin hakkında ve nefsini fânî ve zevâl üzere bilip dahi keynâtı ayn-ı fenâ ile mülâhaza eyleye. Pes, imdi dünyânın hitâmından zühd eyleye ve helâline bile rağbet eylemeye, nerde kaldı ki harâmına. Ve samed oldur ki, cemî' hâcetlerin teveccühü ona ola. İmdi samediyyet-i mutlak Hakk'ın olduğundan, mevcûdâtta bir mevcûd yoktur ki bu sıfattan onda bir hisse olmaya. Zîrâ cümle bir uğurdan Hakk'ın vech-i tâmmıdır ki ne zerre kadar kusûru var ve ne şemme kadar ziyâdesi vardır. Zîrâ vücûdda tekrâr yoktur. İmdi cemî' eşyâ birbirine muhtâcdır. Hattâ a'lâya ednâ ve ednâya a'lâ muhtâcdır. Cümleden a'lâ olan peygamberlerdir. Cemî' halk Hakk'ı bilmeye ve anlamaya onlara muhtâcdır. Ve cümleden ednâ olan dünyâdır. Onlar da ya'nî peygamberler de dünyâya muhtâcdır. Hattâ niceleri fevt-i lâ-yemût mikdârı dünyâ tahsîl etmek için kendini ücrete verdi. Tâ ki onlar böyleler ki cemî' eşyânın birer yüzü Hakk'a muttasıldır. İhtiyâc o yüzden yine onadır, gayrıya değildir. Ve dahi bir şeyi hor görmeyeler. Cemî' yüzden Allâh'a ibâdet eyleyeler. Kavluhû teâlâ : فثم وجه الله اينما تولوا (Bakara,2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin orada Allah'a durulacak cihet vardır] hâsıl olup her şeye ihtiyâcı var olduğunu bilip her yüze fakîrlik gösterip fakr-i tâmme erip "fe hüvallâh" mertebesini bulalar. Bu zevke eren kimse samed isminin zâkiridir, eğerçi dili sâkit ise de. (Mısrî Efendi)

***Sûretü'l-heyûlâ** (صورة الهيولى) : Âlem-i mülk.

***Sûretü'l-cevâhir** (صورة الجواهر) : Âlem-i mülk.

***Suver-i mücerrede** (صور مجرده): Ervâh-ı mücerrede ve nüfûs-i mücerrede demektir.

***Suver-i misâliyye** (صور مثاليه) : Suver-i misâliyye dedikleri, insân gölgesi gibi cisimlenir. Ondan evvel ma'nâdır.

***Suver-i ilmiyye** (صور علميه) : A'yân-ı sâbite.

***Suver-i esmâ-i ilâhiyye** (صور اسماء الهيه) : A'yân-ı sâbite demektir.

***Sûret ve Hakîkat** (صورت و حقيقت): Sûret hisse dâir ve hakîkat ma'nâya nâzırdır.

***Sûret-i hakîkiyye ve Sûret-i mecâziyye** (صورت حقيقيه و صورت مجازيه): Hakk'ın sûret-i hakîkiyyesi ve sûret-i mecâziyyesi vardır. Âlem-i cem'e göre sûret-i hakîkiyye ve âlem-i farka göre sûret-i mecâziyyedir. Ve sûret-i hakîkiyyeden murâd, esmâ-i seb'asıdır. (Hakkı Efendi)

***Sûret-i hakîkiyye** (صورت حقيقيه) : Ka'be ve Hacer-i Esved rumûz ve işârât makûlesidir. Zîrâ Allâh Teâlâ mekân **[328-b]** muhât ve yemîn ile mevsûf olmakdan münezzehdir. Velâkin fî nefsi'l-emr merâtib ve menâzil i'tibârıyla hakāyıka râci'dir. Onun için خلق الله ادم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][201] kelâmında vâki' olan sûretten murâd gerçi sûret-i hakîkiyyedir ki külliyât-ı esmâ ve sıfâttan ibârettir. Lâkin sûrette ıtlâk-ı suver mecâz olur. Fe-emmâ tenezzülât-ı rahmâniyye hasebiyle hakîkattir. Onun için şâbb-ı emred sûretiyle temessül eyledi. Nitekim hadîsde vâki'dir. Ve merâtib üzere mâşî olan kimseye zelel ve isâr yoktur. Pes, bu eşyâ zâhir-i esmâ olmakla sûret-i Hak üzerinedir. Eğerçi ki esmâ ism-i a'zamın vesâilidir. Binâen-alâ-hâzâ, Ka'beye da'vetten maksûd cezb-i kulûbdur. Tâ ki beytten rabbü'l-beyte terakkî edeler. Zîrâ beyt sırr-ı ahadiyyeti müştemil ve onun sûretiyle kāimdir.

Sûret-i hakîkiyye; ان الله خلق ادم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][202] hadîsinde olan sûret-i hakîkiyye ile murâd, sıfât-ı seb'adır ki hayat, ilm, sem', basar, irâdet, kudret,

[201] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.
[202] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.

kelâmdır. Pes, bu sûretle murâd, sûret-i ma'neviyyedir, sûret-i hissiyye değil. Bu sûrette hak üzerine sûret ıtlâkı mecâz olur. Zîrâ hakîkatte Hak'da sûret olmaz. Fe-emmâ tecelliyât yüzünden hakîkattir, zîrâ eşyâ ve esmâ suverdir. Ya'nî eşyâya suver demek esmâ onunla mütecellî olduğu cihettendir. Şöyle ki, ahadühümâya işâret uhrâya işârettir. Binâen-alâ-hâzâ, eşyâya ıtlâk olunan esmâya da ıtlâk olunur. Fe-emmâ bu zuhûr ve tecellîden kat'-ı nazar, Hakk'ın zâtı zâtına zâhirdir, bilâ-sûretin. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Sûret-i Hak ve Sûret-i Rasûl ve Sûret-i Kur'ân** (صورت حق و صورت رسول و صورت قران) :* Bir kimse rasûlullâh (s.a.v.)i görmek dilese, Kur'âna nazar eylesin. Zîrâ Kur'ân onun sûretidir ki cemî' ahkâm-ı hakāyıkı ile kāim olmuştur. Pes, sûret-i rasûl ile sûret-i Kur'ân birdir. Ve vâris-i rasûl olan velî dahi rasûle ilhâk olunmuştur. Ve onun ki çeşm-i basîreti nâ-binâdır, mushaf-ı kavlîyi ta'zîmle eline alıp yüzüne gözüne sürer fe-emmâ ol mushaf-ı fi'li-i nâtıkı tahkîr eyler. Meselâ ehlullâha ihânet eyler. Maa-hâzâ ehlullâh mushaf-ı fi'lîde dâhildir ve belki mushaf-ı fi'lînin nümûnesidir. Onun için âlime sûret-i Hak demek insân-ı kâmil iledir. Kaçan insân-ı kâmil bu mevtından intikāl eyleye, âlem sûret-i Hak'dan cüdâ düşüp başına kıyâmet kopar. Zîrâ rûhdan mufârakat edip yalnız cesedle kalır. Bu mevtında tekmîl-i nişâne etmeyen cesed, insân-ı kâmil olmayan meyyit gibidir ki bî-rûhdur ve onun âleme irtibâtı yoktur, yalnız sûretledir. Pes, sûretten cüz' âlem ve ma'nâdan hâricdir. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

Ma'lûm ola ki, ان الله خلق ادم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][203] ya'nî Âdemi sıfât-ı seb'a üzerine halk eyledi ve âyinesini nûr-i zât ve esmâ ve sıfâtla musaffâ ve mücellâ kıldı. Ve her asrda olan mülûk ve selâtîni kutb-i vücûda misâl ve zıll şeklinde ibrâz eder. Onun için her kimse ki sultâna nazar saldı, kutbu görmüş olmadı. **[329-a]** Meğer ki ol sultân halîfe-i zamân ola. Hulefâ-i erbaa ve emsâli gibi. Buradandır ki ehl-i sûret sûreti gözettiler ve halk kapılarına düştüler, neûzü billâhi teâlâ. Ve ehl-i hakîkat ma'nâya muttasıl oldular ve Hak kapısına düştüler ki ebvâb-ı aktābdır. Zîrâ Hak bu ebvâbda bulunur, yoksa yerde ve gökte taleb olunmakla bulunmaz. Ve taleb ettiğin yine kendi sırrındır. Velâkin ona vâsıl oluncaya dek gayra muttasıl olup el eteğin tutarsın, sonra görürsün ki tuttuğun kendi dâmındır ve ortada gayr yoktur, belki bir vücûddur. Velâkin zuhûr ve butûnla tefâvüt üzerinedir. (Necât-ı Hakkı Efendi)

Sûret-i insân ve Sûret-i akl-ı Âdem ve Sûret-i akl-ı evvel ve Sûret-i rûh-i Nebî (a.s.) : Ey tālib-i Hak ! İnsânın zâhirde iki sûreti vardır ki gayrı hayvânda yoktur: Biri dili ve biri elidir. Biri mazhar-ı ilm ve biri mazhar-ı kudrettir. Eliyle tutar, mazhar-ı kudrettir zîrâ türlü sıfatlardan gelir. Ve diliyle söyler, mazhar-ı ilmdir. Ve cemî' ilm ve hikmet ve nükte dilden gelir. Çün âlem-i sagîrde insân ilm ve kudreti akl ile böyle tasarruf etti. Ve âlem-i kebîrde dahi akl ile ilm ve kudretin biri peygamber oldu ve biri sultān oldu. Peygambar mazhar-ı ilmdir ve sultān mazhar-ı kudrettir. Peygamber mazhar-ı lutfdur ve sultān mazhar-ı kahrdır. Peygamber sûret-i akl oldu ve sultān sûret-i akl-ı Âdemdir. Pes, Hz. Rasûl (a.s.) sûret-i akl-ı evvel ola. Ve akl-ı evvel sûret-i rûh-i nebî ola (a.s.). Pes, Hz. Rasûl (a.s.)akl-ı evvelden iki i'tibârla haber vermiştir ki nûrdan ve rûhdan bir nesne murâd ola. Çün akl-ı evvel rûh-i Muhammed Mustafâ (a.s.) olunca bu cihetten buyurmuştur ki ان الله تعالى خلق ادم على صورته[204] ya'nî Âdemi onun sûreti üzerine yarattı. Ya'nî halaktü muhammed misâline bu mahalden mülhidler ve müşebbihler Hak Teâlâ'ya ircâ'-ı zamîrle sûret ta'yîn ettiler, misl ü mânendi bulunur dediler, küfrü mürtekib oldular. Neûzü billâhi teâlâ. Hak Teâlâ bî-mesel ve bî-mânenddir. Ammâ Allâh Teâlâ Âdemi toprakdan akl-ı evvel sûretinde yarattı ve evlâdı ki sâir Âdemlerdir onun nutfesinden yaratıldı. Âdem safî sûretinde ve cemî' Âdemin sûreti akl-ı evvel sûretidir. Pes, evlâd-ı Âdem dahi ne sıfat kîm Âdem-i safîde var idi, onunla muttasıf oldular. Ol muallim oldu, bunlar dahi muallim oldular. Ol halîfe oldu, bunlar dahi halîfe oldular. Ammâ bu sözler insân-ı kâmil hakkındadır. Kavluhû teâlâ : يعلمون والذين لا يعلمون قل هل يستوى الذين (Zümer,39/9) [Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?] Pes, âlim ile câhil bir olmadı. Gerçi sûretâ hılkat-i beşeriyyette ise dahi. Zîrâ اولئك كالانعام بل هم اضل (A'râf,7/179) [İşte bunlar hayvan sürüleri gibi, hatta daha şaşkındırlar] (Hakkı Efendi)

Sûret-i sıfâtiyye ve Sûret-i zâtiyye ve Sûret-i hakîkiyye-i ma'nevviyye-i ilâhiyye ve Sûret-i sıfât-ı hak ve Sûret-i sultân-ı a'zam :

[203] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.
[204] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.

Allâh Teâlâ والله غنى عن العالمين (Âl-i İmrân,3/97) [Allah bütün âlemlerden ganîdir] vefkince zâtında âlemlerden ganîdir. Ve onu künhüyle idrâk etmek mümteni'dir. Onun için Cenâb-ı Nebevî ihsâ-i senâda izhâr-ı acz eyledi. Zîrâ künhü bilinmedikçe **[329-b]** mechûl üzerine ne vechile senâ etmek kābil olur. El-hâsıl mechûl-i mutlaka ilm taalluk etmez, matlûb dahi olmaz. Belki bir nesne matlûb olmağa mevkûfdur. Ma'lûmiyyet ise evsâf yüzünden olur. Hak Teâlâ ise evsâfı ile ma'lûmdur. Hakk'ı sûrette gösteren evsâfıdır, yoksa zâtı değildir. Ve sûret-i sıfâtiyyesinden sûret-i zâtiyyesi lâzım gelmez. Nitekim Cebrâil (a.s.)a'râbî ve dıhye sûretinde zâhir olurdu. Ve ol sûret onun sûret-i melekiyyesi değildi. Pes, sûret-i beşeriyyede zâhir olmak hakîkat-ı melekiyyesine mâni' olmadı.

Binâen-alâ-hâzâ, Allâh Teâlâ dahi ahseni's-suver olan sûret-i insâniyyede zâhir olmak câizdir. Nitekim hadîsde gelir : رايت ربى فى صوورت شاب امرد [205] Ya'nî rabbü'l-âlemîni tâze ve mahbûb civân sûretinde gördüm. Ve bu sûrette gördükleri dahi teşbîh içinde tenzîhe dâirdir. Zîrâ şâbb-ı emred tecerrüde delâlet eder. Ve hadîsde gelir ki, ان الله خلق ادم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][206] ya'nî gerçi sûretten murâd, sûret-i hakîkiyye-i ma'neviyye-i ilâhiyyedir. Fe-emmâ insân sûret-i sıfât-ı ilâhiyye üzerinedir demek sahîhdir. Zîrâ hadîsde gelir ki باخلاق الله تخلقوا [Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][207] Pes, Allâh Teâlâ'ya göre ma'nâ olan nesne insâna göre sûrettir. Zîrâ her ma'nâ ki mazharda zâhir ola, mevtınına göre sûret bulur. Tefekkür eyle ki ma'nây-ı aklî lafzla sûret bulur. Ya'nî ol ma'nânın sûretidir. Şöyle ki ma'nâyı görmek isteyen lafzı görür. Nitekim rûhu görmek isteyen cesede nazar eder, zîrâ cesed onun mir'atıdır. Ve insân sûret-i hâriciyyesiyle sûret-i sıfât-ı hak olunca, sûret-i hayâliyyesiyle dahi mir'at olur. Zîrâ sûret-i hayâliyye sûret-i hâriciyyeye tâbi'dir ve onun emri sûret-i hâriciyyeden ehvendir, zîrâ latîfdir. Ve sana bu bâbda bu misâl kâfîdir ki vezîr-i a'zam sultān-ı a'zamın sûretidir. Zîrâ onun hükmüyle ve kemâlât-ı sıfâtiyyesiyle zâhirdir. Şöyle ki hemân pâdişâh demek vezîr demektir. Maa-hâzâ, bilirsin ki zât-ı pâdişâh ve zât-ı vezîr bir değildir. İşte mü'min, bu bir mebhas-ı latîfdir ki sana eshel vechile üzerine gün gibi rûşen delîl ile takrîr olundu ve ilhâd-ı vâfirâttan bununla halâs oldun. Eğerçi fi'l-hakîka idrâk zevke mevkûfdur.

Li-muharririhî :

Ey görün âyinelerden yârin dîdârını,
Kim ki bu gün yârini görse unutur yârını.
Nice görsün yûsuf-i ken'ânı şol a'mâ olan,
Girmeğe dil-hânesine yak cesed diye urbanı.
Her göz onu görür ammâ gördüğün bilmez nedir,
Nice teşhîs etmeye hayfâ ki kul hünkârını.
Gel der-i dîvâra bakma dârda yâri gör,
Bağdân maksûd güldür al gül-i bî-hârını.
Hakkıyâ halkın nidersin göz göre a'mâların,
Rü'yet-i hak istersen gör ülü'l-ebsârı.

***Sûret-i ilâhiyye** (صورت الهيه)**:** Ehl-i zâhir sûret-i ilâhiyyeyi mecâza haml ederler. Şol ma'nâdan ki والله غنى عن العالمين (Âl-i İmrân,3/97) [Allah bütün âlemlerden ganîdir] mûcebince hüviyyet-i ilâhiyye sûret-i müteşahhısadan müteberrî ve câmia-i niseb ve izâfâttan **[330-a]** mütearrîdir. Pes, onun sûreti fi'l-hakîkadır ki sûret-i kemâliyye-i sıfâtiyyeye râci'dir. Nitekim ان الله خلق ادم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][208] hadîsinde zâhib olmuşlardır. Fe-emmâ zât-ı bahttan kat'-ı nazar mertebe-i tecellî-i sıfâttır ki makām-ı rabbü'l-âlemîndir. Lafz-ı sûret ma'nây-ı hakîkate mahmûl olmak lâ-be'sdir. Zîrâ mertebe-i zât müsâade etmediği sûrete mertebe-i sıfât müsâade eder. Şol cihetten ki eşyâ zâhir-i esmâdır. Ve bu makāmda ism müsemmânın aynı ve sûretidir. Meselâ, senin ismin fi'l-hakîka teşhisindir ve sana zeyd demek meselâ ismü'l-esemdir ki inde'l-kavm mecâzdır. Gerekse ma'nây-ı mevzû'-ı lehde müsta'mel olsun. Ve sana insân deseler, yalnız nefs-i nâtıka murâd olmaz. Belki müsemmây-ı insân örf-i âmmede üç nesneden ibârettir. Heykel-i

---

[205] - Aclûnî, I, s.526.
[206] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.
[207] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.
[208] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.

cismânî ve rûh-i hayvânî ve rûh-i kadîme-i rahmânîdir. Pes, bu sûrette dahi insâniyyete dâhil olup hakîkate mahmûl oldu, mecâza değil. Ve her nesne makām ve mevtınına göre tasavvur ve temessül-i mahsûsu sûret-i hakîkiyyesini münâfî olmaz. Cibrîl sûret-i dıhye ve melekü'l-mevt sûret-i a'râbîde temessül etmek hakîkat-ı meşekiyyelerini münâfî olmadığı gibi. Nitekim âlem-i misâlde ilm-i sûret lebende temessül eder. Maa-hâzâ, ilm ma'nâdır ayn değildir. (İsmâil Hakkı)

Ma'lûm ola ki, insân âlem-i asgar ve mâ-adâsı âlem-i ekberdir. Ya'nî katre deryâya nümûne olup, feyz-i deryâ onda münderic olduğu gibi, insân dahi üstünlüğüyle âlem-i ekberin esrârı onda dâhildir. Zîrâ sûret-i ilâhiyye üzerine halk olunmuştur. Sûret-i ilâhiyyeden murâd, sûret-i hakîkiyyedir ki sıfât-ı ilâhiyyeden ibârettir. Hayât, ilm, sem', basar, irâdet, kudret ve emsâli gibi. Ve bu sıfât insânda müctemi' ve mâ-adâsında müteferrikdir. Eğerçi her zerrede behrin hâli vardır velâkin kuvvet ve fi'lle tefâvütleri vardır. Bir zerre ki cemî' esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyyeyi câmi'dir. Bu cihetten zâtında zuhûr eden şey' kalîldir. Mâadâsı butûndadır. İnsân ise böyle değildir, onun için medâr-ı âlemdir. Ve her vechile zemâm-ı tasarruf onunyedinde birine teslîm olunmuştur. Ve bundan zâhir olur ki insân her bir ferd-i âlemden efdaldir ve mecmû'-i efrâd-ı âlemle berâberdir. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.)efdalü'l-halkdır, mutlakā. Ya'nî Rasûlullâh'da Âdem ve min-dûnihî olanların kemâlleri mevcûddur ki sırr-ı ıstıfâ-i Âdem ve necât-ı nûh ve hıllet-i ibrâhim ve kelâm-ı Mûsâ ve emsâlidir. Ve bunlar sıfât-ı mezkûrenin her biriyle birbirleri üzerine fâzıl oldukları gibi, Rasûlullâh (s.a.v.) ol sıfâtın mecmû'unu cem'le her birisinin üzerine râcih olmuştur. Eğerçi bu icmâ'la mecmû' min haysü'l-mecmua berâberdir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Suver-i hissiyye** (صور حسيه) **:** Âlem-i şehâdet demekdir.

***Suver-i mahsûsât ve Suver-i misâliyye** (صور محسوسات و صور مثاليه) **:** Suver-i mahsûse suver-i misâliyyenin emsilesidir. Ve suver-i misâliyye ervâh-ı mücerredenin ve ahvâlinin emsilesidir. Ve ervâh-ı mücerrede ve ahvâl-i esmâ-i ilâhiyyenin emsilesidir. **[330-b]** Ve esmâ-i ilâhiyye şuûn-i zâtiyyenin emsilesidir. Kezâ, kāle Mevlânâ el-Câmî Abdurrahmân (k.s.) fî Şerhi'l-Füsûs. Ya'nî esmâ-i ilâhiyye şuûn-i zâtiyyede müstecin idi. Ve ervâh-ı mücerrede ve ahvâli esmâ-i ilâhiyyede müstecin idi. Ve suver-i misâliyye ervâh-ı mücerrede ve ahvâlinde müstecin ve suver-i mahsûsât suver-i misâliyyede müstecin idi.

***Sûret-i ilâhiyye ve Sûret-i abd** (صورت الهيه و صورت عبد) **:** Abd ne kadar sûret-i ilâhiyye üzerine olsa, yine abddir ki memlûkdür. Ve sıfat iftikār üzerine bâkîdir. Ve rabbü'l-âlemîn dahi nuût-i kevniyye ile her çend ki sûret-i abde nuzûl ede. Yine rabdir ki mâlikdir ve sıfat-ı gınâ üzerine bâkîdir. (Necât-ı Şeyh İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Sûret-i Hak** (صورت حق) **:** Basîret ehlinin yanında görünen sûret hakdır. Muhammed, Mustafâ ve Ahmed ve Mahmûd esmâdır. Basîret dîde-i kalbdir. Basar çeşm-i kalıb olduğu gibi. Ya'nî basar ile mahsûsât ve basîret ile ma'kûlât idrâk olunur. Ve cümle ma'kûlâttan biri dahi sûret-i hakdır, hakîkat-ı hak değil. Zîrâ hakîkat-ı hak idrâk olunmakdan müberrâdır. Onun için وهو معكم (Hadîd,57/4) [O sizinle beraberdir] nassında olan ma'nâyı maiyyet-i sıfâtiyyeye haml ederler, maiyyet-i zâtiyyeye değil. Belki maiyyet-i zâtiyye dedikleri, nisbet-i irtibâtiyyedir ki sıfatla mevsûf ve taayyün ile müteayyin ve hâl ile zi'l-hâl ve mutlak ile mukayyed arasında cârî olan nisbet gibi bir nisbettir. Bu nisbetten ise taayyün-i hakîkî lâzım gelmez. Onun için derler ki, hâlâ eşyâ râyiha-i vücûdu şemm etmemişler, belki zuhûr eden nisbet-i esmâ-i ilâhiyyedir. Nisbet ise umûr-i vücûdiyyeden değildir. Ve esmâda cümle esmâ dâhildir. Ve bunlar sûret-i hak olduğu ma'nây-ı hakka dâl olduklarıdır. Pes, ol suvere muttali' olan hakāyıka dahi muttali' olmuş olur. Meğer ıttılâ' verâ-i hicâbdan ola. El-hâsıl, zeyd ve amrın rûh-i insânîsini görmek murâd eylese, sûret-i amre nazar etmelidir ki ol sûreti görmek hemân rûh görmekdir. Zîrâ rûhun bedene hulûl ve onda tahayyüzü olmamakla kemâl-i tecerrüdden fi'l-hakîka mer'î değildir. Pes, mer'î olmak lâzım gelse bedene taalluku cihetinden sûret-i bedende görünür. Ve hakîkatte beden ona âyine gibidir, âyineye mün'akis olan görünür, nefs-i âyine görünmez. Fe subhâne'l-mıuhtecib. Sûret-i hak dahi bu kıyâs üzere mütālaa oluna. Ya'nî eşyâ esmâ-i ilâhiyye ile kāimdir. Ve esmâ-i ilâhiyye dedikleri, fi'l-hakîka ol eşyânın taayyünâtıdır. Pes, ism müsemmâya dâl olduğu gibi, her şey' dahi Hakk'a dâldir. Ve dâlden murâd, medlûl olmakla dâl olduğu vechile medlûlün sûretidir. Bu cihettendir ki Hak'dan azher nesne yoktur. Velâkin mahcûb olan sûrete kasr-ı nazar edip a'mâ gibi âyinede mün'akis olan yüzü görmez. Ve bu kelâmdan murâd, Hakk'ı ve rü'yetini temsildir. Yoksa Hakk'ın rü'yeti bundan âlîdir. Onun için tevhîd ve tecrîd ve tefrîd derler. Ya'nî tevhîd âfâka ve tecrîd enfüse ve tefrîd bu ikisinden **[331-a]** kat'-ı nazar olan mertebe-i külliyye-i zâtiyyeye göredir. Onun için seyr-i ekvânda kalanlar Hak'dan fi'l-hakîka mahcûblardır. Pes, gerekdir ki muvahhidi ism-i

mef'ûl sıygası üzere âfâkdan tecrîd edip şirk-i âfâkîden halâs olduktan sonra enfüsden dahi tecrîd etmekle şirk-i enfüsîden dahi necât bulup müferrid olan ism-i fâil sıygası üzere nitekim hadîsde gelir : سبق المفردون [209] ya'nî müferrid olan mücerridi sâbık ve mücerrid dahi muvahhidi sâbıkdır. Ve ehl-i tefrîd kümmel-i evliyâdır. Seyr-i vâcibe kādirlerdir. Ve bunlar a'le'l-mukarrebîndir. Ve bu makām seyr-i rûhânînin fevkindedir. Zîrâ rûh mahlûk olmakla seyr-i ekvânda kalır. Pes, ol rütbeye sırr-ı insân belki sırrı's-sırrı insân gerekdir ki gayb-ı mutlaka nâzırdır. Ve bunun âlem-i ekvânda nazîri şemsdir. Zîrâ şems kamerin fevkinde ve kamer dahi sâir kevâkibin fevkindedir. Cümlesinin nûru âfîl ve gāribdir. Pes, nazar-ı şemsin zâtına tecellî eden nûr-i ilâhi-i dâimedir ki mebde'i'l-envârdır. Bundan zâhir olur ki cemî' eşyâ suver-i Hak olunca insân bi-tarîki'l-evlâdır. Zîrâ eşyânın mazhariyyeti cüz'iyyet ve insânın külliyet vechi üzerinedir. Nitekim hadîsde gelir : صورته الحقيقة ان الله خلق ادم على صورته. اى ; على [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı, yani hakîkatının sûretinde yarattı][210] ve bu sûrete nümûne olmak için vech-i kümmel dahi hasen kılındı. Ya'nî havâss-ı evliyâdan olanlardan hüsn-i sıfâtı vardır ki yüzlerinin hüsnüdür. Zîrâ "hüsn-i sıfâtî hüsn-i zâtî"ye tâbi'dir. Pes, onun ki hüsn-i zâti-i tahkîki ola, hüsn-i sıfâtı ve ârızîsi dahi olur. Ve Lokmân Hakîm ki siyâh-çerde idi, yine kendi cinsine nisbetle melâmet-i tâmmesi var idi. Zîrâ zeşt-rûy olmak umûr-i menfûreden olmakla enbiyâ ve evliyâ ondan mahfûz olup, hassânü'l-vech olmuşlardır. Ve Fahr-i Âlem (a.s.) da kemâl-i tâmme olmakla sûrette dahi Yûsuf (a.s.) dan emlah idi. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Sûret-i kabîha ve Sûret-i hasene** (صورت قبيحه و صورت حسنه) : İnsân isyânla sûret-i kabîhaya girer, ne kadar hayrı olursa da. Tevbe tāatla sûret-i haseneye dâhil olur. Her çend zâhirde zişt-i rû olur ise de fe-emmâ sûret-i hasenenin eseri yevm-i kıyâmette sûret bulur ki yevm-i sıfattır. Ya'nî vücûd-i insânîde sıfat-ı gālibe ne ise âhirette onun sabgıyla munsabığ olup zuhûr eder. Ve ol sûret bu mevtında aklî ve ma'nevî ve mevtın-ı haşrda hissî ve sûrîdir. (İsmâil Hakkı Efendi **Risâle-i Ahmediyye**)

***Sûret-i sıfâtiyye** (صورت صفاتيه) : ان الله لا يهدى كيد الخائنين (Yûsuf,12/52) [Gerçekten de Allah hâinlerin hilesini başarıya ulaştırmaz] وارادوا به كيدا فجعلنا هم الاخسرين (Enbiyâ,21/70) [Ona bir tuzak kurmak istediler, biz de kendilerini daha fazla hüsrâna uğrattık] Keyd dedikleri, hafiyyet-i gayra mazarrat irâdesinden ibârettir. Mahlûkdan vâki' olur ise, hîle-i seyyiedir ve Allâh Teâlâ'dan vâki' olur ise halkın a'mâline mücâzât için bi'l-hak tedbîrden ibârettir. Pes, keyd abdden hakîkat ve Allâh Teâlâ'dan mecâzdır. Ve istihzâ ve mekr ve muhâdea ve dahk ve ferah ki bunlar nuût-i kevniyyedendir. Kezâlik Allâh Teâlâ'dan mecâzdır. Velâkin zâhir olan kavm-i sûfiyye indinde bunlar tenezzülât-ı kevnîdir. Ve her bir makām için vasf ve na't vardır ki ol makāma nisbet ile hakîkattır. Hak Teâlâ'nın hakkında sûret gibi. Ve sâbittir ki Peygamberimiz (a.s.) Hak Teâlâ'yı şâbb-ı emred sûretinde gördü. Hak Teâlâ'nın **[331-b]** zâtı ise ol sûretten münezzehdir. Ve bu mezkûr şundan ötürüdür ki tecell-i hak suver-i sıfâtiyyeyi hâmil olan makām-ı rubûbiyyette vâki' olur. Zâtın tenezzühü makāmında değil. Ve şekk yoktur ki niseb ve izâfât vech-i zâta kınâ' gibidir. Halbuki verâ-i hicâbdan rü'yete imtinâ' yoktur. Bulut rakîk-i ebyâz verâsından rü'yet-i şems gibi. Ve merâtib üzere mâşî olan cürm ve hatāda vâki' olmaz. (**Nakd-i Hâl**'den tercümedir)

***Suver-i hissî ve Suver-i ma'nevî** (صور حسى و صور معنوى) : Suver-i hissî gibi suver-i ma'nevî dahi olsa gerekdir. Biri imâtet ve biri ihyâ içindir. Suver-i evvel imâtet-i nefs ve imâtet-i kuvây-ı nefs içindir ki âsâr-ı nefsden ve kuvây-ı nefsden kat'an eser ve hayât kalmamaktır. Buna fenâ fillâh makāmı derler. Ondan bekā billâh için bir sûr dahi örülse gerekdir ki Hak ile hayât-ı ebedî hâsıl olmak için örülen surdur. İmdi bu iki suru ören israfil-i ma'nevî olan mürşîd-i kâmillerdir. (**Şerh-i Kasîde-i eş-Şeyh İsmâil Hakkı** Efendimizin halîfesi Süleymân Zâtî Efendi k.s.)

***Sûfiyye ve Sûfiyye Tāifesi** (صوفيه و صوفيه طائفەسى) : Ma'lûm ola ki, sûfiyyedeki "yâ" yâ-i nisbetiyedir. Sûfa mensûbdur demekdir. Sûf diye lugatte koyun yününe derler. Bunlar dahi şöhret kapısını terk eyleyip yünden düzülmüş abâ ile abâ-pûş olduklarından ötürü onlara tāife-i sûfiyye tesmiye olunmuş ola. Yâhut terk ve tecrîdde ashâb-ı suffeye müşâbih olduklarından sûfiyye tesmiye olunmuş ola. Yâhut tasfiye-i kalbden ibâret ola ki bunlar ahlâk-ı zemîmeden kalblerini pâk eyleyip ve ahlâk-ı hamîde ile kalblerini musaffâ eylediklerinden ötürü tāife-i sûfiyye tesmiye olunmuş ola. Yâhut usûl-i esmâ ile etvâr-ı seb'a olan yetmiş bin hicâbı ref' edip makām-ı safâya

[209] - Tirmizî, Dâvet, 128; Müslim, Zikir ve duâ, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 244, 251.
[210] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.

vusûl bulduklarından ötürü tâfe-i sûfiyye demişler ola. Yâhut mutlakā tasavvufdan ibârettir ki Hz. Peygamber (a.s.) buyurur : التصوف ترك الدعاوى و كتمان المعانى [Tasavvuf, da'vâyı terk ve ma'nâları gizlemektir][211] tasavvufun dahi sırrı azîmdir. Ehline ma'lûmdur. Bununla iktifâ olunsun. (Süleymân Zâtî halîfe-i İsmâil Hakkı)

***Sûfî** (صوفى) **:** Istılâh-ı mutasavvıfada ilm ve tasavvursuz hâl ile makāmât üzere meşy ve seyr eden zâta sûfî derler. Ve sûfî iki kısımdır : Biri vücûdiyye ve biri şuhûdiyyedir. Ve sûfî sûrette koyun yününden aba giyici ve ma'nâda mukarreb demekdir. Ve sûfî odur ki zâhir-i şer'e hâlini tatbîk ede. Pes, mücerred ıtlâk-ı bâtın ve huzûr-i dil gerekdir. Zâhire iltifât yoktur demek ilhâddır.

***Sûfi-i hakîkî** (صوفئ حقيقى): Ma'lûm ola ki, sûf-i hakîkî ki zevk-i zâik ve nefes-i rahmânîye lâhık ola. Her nefesde iki ıyd eder. Ya'nî dâhil olan nefesde bir ıyd ve hâric olan nefesde bir ıyd eder ki ikisi fi'l-hakîka bir nefes addolunur. Eğerçi ıyd ikidir ki duhûl ve hurûc i'tibârıyladır. Iydden murâd, seyr-i cemâl ile sürûr ve zevk-i visâl ile hubûrdur. İşte âşıklar bu iki ıydi ettikleri vaktte **[332-a]** zâhidler dahi bunların iki ıydlerine bedel örümcek gibi sinek sayd edip kadîd ederler. Zîrâ zâhidler bayrama ermek nedir bilmezler. Belki kurban bayramında halk lahm-i kurbana meşgul oldukları gibi, onlar dahi a'mâle sa'y ederler ki lahm-i cenneti ekl edeler ve naîm-i âhiret ile mütena'im olalar. Maa-hâzâ rü'yet-i cemâl-i ilâhî naîm-i cennetin fevkindedir. Velâkin من لم يذق لم يعرف [Tatmayan bilmez] mûcebince ağzının tadını bilmeyen Âdeme ne demelidir. Ya'nî zâhidlerin zühd ve ibâdetiyle dünyâda ve ukbâda ni'metler taleb etmesini örümceğin ağ ile sineği kadîd etmesine teşbîh etmişlerdir. Asl-ı matlab ni'mettir sandıkları için. Asl-ı matlab ise mün'im-i hakîkîye vâsıl olmaktır.

***Savm-i hakîkî** (صوم حقيقى): Ma'lûm ola ki, savm-i hakîkî nefsi taallukāttan kat' ve rûhu mâ-sivallâhdan fıtāmdır, ya'nî kesmektir. Onun için savm-ı avâmı gıybet ve kizb ve nemîme ve yemîn-i kâzibe ve mer'e-i ecnebiyyenin muhâsinine şehvet ile nazar etmek mufattır olduğu gibi, savm-ı havâssı dahi fikr-i mâ-sivallâh mufattırdır. Onun için ehlullâh savm-i dâim üzerinedir. Zîrâ iftār eyleseler dahi kalbleri ağyârdan hâlîdir. Pes, herkesin iftārı hâline göredir. Ma'lûm ola ki savm-i hakîkî odur ki mâ-sivây-ı hakdan imsâk eyleye ve nefsini onun şehevât ve taallukātından men' ede. Ve onun iftārı likāullâh iledir. İşte للصائم فرحتان [Oruçlunun iki sevinci vardır][212] budur. Biri, ind-i iftār-ı tabîî ve biri, ind-i iftār-ı hakîkîdir ki ıyd-i ekber dedikleri budur. Ve savm sıfat-ı samediyye olmakla beşeri melek mertebesine îsâl eder ki mertebe-i nûrdur. Buradandır ki rü'yeti teveccu' üzerine mebnî kıldılar. Eğerçi riyâzet inde'l-muhakkikîn tahsîn-i ahlâk ve inde'l-kümmel tasfiye-i mahall içindir. Ve alâ külli hâlin müntebih feth değildir. Belki feth minnet-i ilâhiyye bâbındandır. Eğer sebep ve müntebih olaydı feth müktesib olmak lâzım gelirdi. Zîrâ her kemâl ise ihtisâs-ı ilâhîdir. Eğerçi mahcûblara göre ba'zısı müktesib görünür. Heyhât. (Hakkı Efendi)

ON BEŞİNCİ BÂB HARF-İ DÂD (ض) DIR

***ed-Dâll** (الضال) **:** Öyle Allâh ki cemî' şer ondan sâdır olmuştur.

***Dâll ve Dalâl ve İdlâl ve Mudill** (ضال و ضلال و اضلال و مضل) **:** Dâll, kendisi dalâlete düşücü; dalâl, kendinin dalâlete düştüğü; idlâl, halkı dalâlete düşürmek; mudill, âharı dalâlete düşürücü demektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Zıddeyn** (ضدين) **:** Ancak vücûdda mevcûd olup zamânda ve mekânda mevcûd olmamak. Ateş ile su birbirine zıd ise de bir ânda vücûdda cem' olur, mekânda değil. Zıddeyn-i mezkûreyn bir kabda müctemi' olamadığı gibi. Zîrâ vücûd zıddeyn ve nakîzeyne zarf olur. Ammâ zamân ve mekân zarf olamaz. Ya'nî vücûdda iki zıd ve iki nakîz cem' olur. Gece ve gündüz ve kara ile beyaz gibi. Ancak zamân ve mekânda cem' olmaz. Ya'nî beyaz esvâb kara olmaz ve kara esvâb beyaz olmaz. Ammâ vücûdda kara ve beyaz müctemi'dir. Ya'nî vücûdda iki zıd cem' olur. Zıd dediğimiz, gece ile gündüz ve kara ile beyaz gibi. Velâkin ezdâd zamân ve mekânda cem' olmaz. Bir sevb bir anda hem beyz ve hem kara olmadığı gibi. Ammâ vücûdda beyaz ve kara cem' olur.

[211] - Kaynaklarda bulunamadı.
[212] - Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 30.

[332-b] Ya'nî ateş ile su birbirine zıd ise de fenâ fillâh ve bekā billâh mertebesinde olanların indinde birbirine zıd değildir.Zıddeyn ile nakîzeyn beyninde fark budur ki, nakîzeyn bir yere cem' olur ve ne ikisi bile mürtefi' olur. Gece ve gündüz gibi ki bir anda gece ile gündüz cem' olmaz. Ve ikisi birden dahi âlemden hadm olmaz. Zıddeyn dahi ikisi bir yere cem' olmaz. Ammâ ikisi bile mürtefi' olur. Siyâh ile beyaz gibi. Zîrâ şey'-i vâhid bir anda hem siyâh ve hem beyaz olmaz, ammâ başka başka renk olur.

Suâl olunursa ki, insân cümle-i eşyânın nümûnesi ve cemî'-i ahlâkın mecmûası olunca, ezdâdı cem' etmek lâzım gelir. Şahs-ı vâhid ise hem mü'min ve hem kâfir olmaz. Ve kıyâm ile kuûd bir anda cem' olmaz. Ve sâir sıfât-ı mütekābile dahi ona kıyâs oluna. Cevâb budur ki, sıfât-ı mütekābilenin zuhûru efrâd-ı insâna göredir. Yoksa şahs-ı vâhide nisbetle değildir. Pes, her bir şahsda cem'i mümkün olan sıfât bi'l-fi'l ve mâ-adâsı bi'l-kuvvedir. Zîrâ mü'min olmak şânından olduğu gibi hilâfı dahi şânındandır. Eğerçi mü'mine göre eser-i hâricîsi yoktur. Ve kezâlik kâfir olmak şânından olduğu gibi. Mü'min olmak dahi böyledir. Eğerçi kâfire göre imanın dahi haricde eseri yoktur. Zîrâ bi'l-fi'l mü'min ve bi'l-fi'l kâfir olmadığı gibi, bi'l-fi'l kâfir dahi bi'l-fi'l mü'min olmaz. Hak Teâlâ'yı cem'-i ezdâdla bildim dedikleri budur ki, Hak Teâlâ'nın zât-ı mutlakasının tecellîsi âmmdır ki mü'min ve kâfir ve mutî' ve âsîye şâmildir. Ve sıfât-ı mütekābilesi dahi müteallikātı cihetiyledir. Meselâ, lutf ve kahr iki şahsa göredir ki latîf ve kahhârdır. Ve evveldir, ya'nî ba'zısının ibtidâsına göre. Âhirdir, ya'nî intihâya göre. Ve belki bir vaktte birine göre mübtedâ ve birine göre müntehâdır. Ve zâhir ve bâtın dahi böyledir. Ya'nî vücûd-i hak i'tibârıyla zâhir ve vücûd-i halk i'tibârıyla bâtındır. Zîrâ kenz-i mahfîyi izhâr demek hakkı izhârdır, yoksa halkı izhâr değil. Zîrâ ba'zı âhar demişler ki, hüdâ zâhirdir mahlûk mestûr fe-emmâ aceb hâldir ki mahcûb olanlar bunun hilâfına zâhib olmuşlardır ve tenzîh-i mutlakta kalıp şer'in zâhirini fehmden bilememişlerdir. Zîrâ Kur'ân'da gelir : ليس كمثله شئ وهو السميع البصير (Şûrâ,42/11) [O'nun benzeri bir şey yoktur, O herşeyi işiten ve bilendir] Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Dört zıddı bir yerde cem' etmek:** Hak Teâlâ'nın evveliyeti demek, mertebe ma'nâsınadır. Evveliyet mevcûdât gibi değildir. Ve ezeliyyeti dahi na't-ı selbîdir. Ya'nî ezelî odur ki evveli yoktur. Velâkin nüzûl i'tibârıyla evvel ve urûc i'tibârıyla âhir ve tecellî hasebiyle zâhir ve gışâ-i suver i'tibârıyla mugşî olduğu cihetten bâtındır. Nitekim هو الاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir] bu dört zıddı câmi'dir. İşte Hak Teâlâ'nın mutlaklığı bu ezdâdı câmi' olduğundan dahi zâhirdir. Ve evliyâullâh cem'-i ezdâd eylemişlerdir. Nitekim هو الاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir] **[333-a]** nazmı ona dâldir. Ya'nî hüviyyet-i ilâhiyye bu dört sıfâtla muttasıf olmuştur ki insân-ı kâmil dahi ahlâk-ı Hak ile mütehallikdir. Pes, insân-ı kâmil hem delîl ve hem medlûl ve hem kābil ve hem makbûldür.

***Zımnî olmak :** Ma'lûm ola ki, bir kimse mürşîdinin hizmetinde iken, ol kimseyi mürşîdi yağmurlu günde bir hizmete gönderse, ol kimse dahi derûnunda kat'ā menfaat-i zımnî hatırına gelmeyerek ol yağmur meşakkatine katlanarak ol hizmete gider iken yolda bin altın bulsa, bilâ-garaz olduğu için gāyet makbûldür. Eğer bir kimse dahi böyle hizmete gidenin yolda bin altın bulduğunu işitse ve niyetinde mürşîd rızâsı olmayıp, yolda gider iken fülân bin altın bulmuş ben dahi bulurum, mürşîdin rızâsı neye lâzımdır derse, zımnî olmuş olduğundan evvelki gibi makbûl değildir. Fe'fhem.

ON ALTINCI BÂB HARF-İ TÎ (ط) DIR

***Tâ-hâ ve Yâsîn** (طه و يس) **:** Bu iki ismeyn-i şerifeyn, esâmi-i rasûlden olması alâ kavl-i ba'zdır. Ma'nây-ı latîfleri müteşâbihâttandır. Hakîkatının ilmi Allâhu Azîmüşşân'a müfevvezdir. Ma'nây-ı ibâdet ve taabbüd ve takarrübdür. Nûr-i ma'nevîyi müştemil ve hâvîdir.

***Tāhirun ve Mutahharun ve Tayyibun** (طاهر و مطهر و طيب) **:** İsti'dâd-ı ezelî-i zâtî ve muktezây-ı feyz-i akdes olan tahâret-i fıtriyye ve nezâfet-i cibilliye ile ittisâf-ı iktizâsında olmakla bi-zâtihî tāhirdir. Ve bi-hasebi'l-feyzi'l-mukaddes fuyûzât-ı tahâret ve tecelliyât-ı nezâfet ve ifâza-i ilâhiyyesi ile mutahhar ve mücellâ kılınır. مطهر عما سوى الله kılınmış demek olur. Tayyib fî-nefsihî ve zâtihî tayyibdir. Bir muktezây-ı feyz-i akdes itābe-i rabbânî ile mutayyibdir. Ve mûcebü'l-feyzi'l-mukaddes seyyid ve ulu ve büzürg-vârdır. Ya'nî seyyidü'l-kevneyn cemî'-i

mahlûkātın ulusudur. Bi-tahsîs-i Nebiy (a.s.) ki buyurmuştur : انا سيد ولد ادم ولا فخر (s.a.v.) [Ben âdemoğlunun efendisiyim ama bununla övünmem][213] (Nukile min şerh-i **Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Tâlib** (طالب) **:** Ma'lûm ola ki, tālib üç kısımdır : Biri, âşık-meşreb ve ikincisi, muhibb-meşreb ve üçüncüsü, mukalliddir. Pes, imdi kaçan mukallid âşık ile sohbet eylese ma'şûk olur. Derd-mend olmak dilersen, sâhib-i derdi bul. Şöyle kîm cümle amellerden âşık ile musâhabet eylemek efdaldir. Zîrâ a'mâl-i sâliha sebeb-i cennettir. Ve âşık ile sohbet eylemek sebeb-i visâl-i Hak'dır. Ammâ nihâyet-i mertebede iki sıfâttan dışarı olmak alâmet-i şekāvettir. İmdi her kim ki iki cihânda rahmet ve rahat dilerse bu sıfatları kendine âdet eyleyip muttasıf ola ki ilmdir ve hikmettir ve tevâzu'dur. Ve meskenet ve hulk ve muhabbet ve rahm ve şefkat ve lutf ve kerem ve sabr ve şükr ve sahî ve mürüvvet ve tevekkül ve kanâat ve sıyâm ve kıyâm ve Hakk'ın gayrıya muhabbet etmemektir. Pes, imdi her kim ki bu sıfatları kendine âdet edip muttasıf olmak dilerse insân-ı kâmil ile musâhabet eylesin ki ondan gayrı dermân ve çâre yoktur. Fe'fhem cidden. **[333-b]**

Bu asrın iktizâsı budur ki, insân-ı kâmil eteğin elden bırakmayıp sohbetinden hâlî olmayasın. Riyâzât-ı şâkkanın zamânı geçmiştir. Hâlâ olan halkda kemâl-i isti'dât ve kābiliyyet zuhûrunun zamânıdır. Lâkin insânın kābiliyyet ve isti'dâdı her neye tālib ise Hak Teâlâ onu verir. İlm ma'lûma tābi'dir demenin ma'nâsı dahi budur. Eğer suâl eder isen ki, nâsın ekseri mudil cânibinde yürür, isti'dâtları buna mı tālib idi dersen, cevâb; gerçek böyledir lâkin kābiliyyet ve isti'dâdımız tālib-i hâdî midir yokssa tālib-i mudill midir, meçhûl olduğu eclden mükellef olduk. Pes, imdi bize lâzım olan budur ki ubûdiyyetin hikmetini bulup müşâhede üzere olalım.

***Tāgût-i havâss ve Tāgût-i avâm** (طاغوت خواص و طاغوت عوام) **:** Tāgût-i havâss mâ-sivallâhdır. Tāgût-i avâm sîm ü zer olduğu gibi her ne ki vuslat-ı Hakk'a mâni' ola. Ol sâlike tāguttur. Tāgût-i avâm nefsdir. Tāgût putlar demektir. Ma'lûm ola ki tāgûttan murâd, cemî'-i mâ-sivâdır. Pes, insân cemî'-i mâ-sivâdan hattâ kendi nefsine bile taalluktan münkatı' olup halvet-hâne-i sırrı tahliye etmedikçe îmân-ı hakîkî onda makām tutmaz. Ve taalluk-i mezkûr var iken da'vây-ı îmânda olanın işi bitmez. Zîrâ yâr ve ağyâr bir yere müctemi' olmaz. Pes, taalluk-i mâ-sivâ gafletten ve vücûd-i mümkini isbât etmek vehmden nâşîdir. Onun için "lâ ilâhe illallâh" denildi. Ya'nî bu kelime vehm-i nâsı def' içindir. Ve illâ fi'l-hakîka "lâ"nın vücûdu yoktur. Ve vücûd yalnız dâire-i vücûbdur. Kavseyn olmak hatt-ı imkânî tevehhümündendir. Ve îmân-ı resmî-i hicâbi-i gaybî avâmın ve hakîki-i keşfî-i şuhûdî havâssındır. Velâkin şuhûdu mertebe-i ulûhiyyeti tecâvüz etmez. Gāyeti ehl-i bidâyet ile îmân-ı bi'l-gaybda iştirâkdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : قل هو الله احد (İhlâs,112/1) [De ki : O Allah'tır, tektir"] Ve hadîsde gelir ki "kul hüvallâhu ahad okuyan Hakk'a iman getirmiş olur" şol ma'nâdan ki "ahad" lafzı Hak Teâlâ'ya mertebe-i adediyyeden tenzîh için vaz' olunan derecâtın en nihâyeti için vaz' olunmuştur. Ve niseb ve izâfât sâkıt oldukta abdin mertebe-i ma'rifeti tamâm olur. Pes, onun mâ-verâsında tasdîkden gayrı iş kalmaz. Ve tasdîk odur ki Hakk'ı künh-i zâtı mertebesinde ancak Hak bilir diye. (Hakkı Efendi)

Tāgût; فمن يكفر بالطاغوت و يؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى (Bakara,2/256) [Artık her kim azgınlara küfredip Allah'a iman ederse, işte o en sağlam kulpa yapışmıştır] bundan ya'nî küfr-i tāgûttan murâd, cemî' mâ-sivâdır. Takdîm olunduğu tahliye bâbından olmakladır. Zîrâ mâ-sivâdan murâd taayyünât-ı hâriciyye-i cüz'iyyedir. Ve vahdet ol taayyünâtın hâvî olduğu vuhâdâtın cem'idir ki hakîkat-ı îmân ve i'tikād onunla kāimdir. Ve kıyâmette olan ihtilâf-ı tecellî, yevm-i mîsâkda olan ihtilâf-ı tecellîdendir. Zîrâ ikisi de hazreti't-temsîldedir. Eğer evvelen ve âhiren bir sıfat ile tecellî vâki' olaydı kimse inkâr etmezdi. Ve ba'zılar dediler ki, yevm-i mîsâkda olan tecellî sûret-i vâhide üzerine idi, muhtelif değil idi. Zîrâ temessül **[334-a]** eden ervâh iman ve küfr mevtınında değil belki fıtrat-ı asliye ve kābiliyyet-i ûlâ üzerine idi. Pes, bin pâre kābiliyyetten bin pâre tecellî vâki' oldu. Ammâ yevm-i mevkıf yevm-i mîsâk gibi değildir. Belki dünyâda olan tecelliyât-ı muhtelife ihtilâfât-ı i'tikādâtı iktizâ etmekle tecelli-i âhiret ona binâen öyle olur. Hattâ makām-ı kesîbin tecellîsi dahi mevkıfın tecellisi gibi muhtelifdir ki ihtilâf-ı i'tikādâta tâbi'dir. Ve kesîbden avdette ehl-i kusûr ve mülk arasında rü'yet dahi başka gûnedir ki makām-ı kesîbde olana mugāyirdir.

Ve bunun aslı budur ki Allâh Teâlâ için min haysü nefsihi ahadiyyetü'l-ayn ve min haysü sıfâtihî kesret-i tecelliyât vardır ki her biri âhara muhâlifdir. Ve illâ tekrâr lâzım gelir. Allâh Teâlâ ise vâsi'dir. Pes, mezâhir-i esmânın hâline göre tecellî eder. El-hâsıl eğer yevm-i mîsâkda ahadiyyet-i fıtrata nazar olunur ise, tecellî-i ilâhî sûret-i vâhide üzerine olmak görünür. Ve eğer âlem-i ecsâmda olan tefâvüt-i hâl ve ihtilâf-ı akāide bakılır ise, tecellî suver-i kesîrede olmak gösterir. Zîrâ ebed ezelin aynasıdır. Eğerçi bi'l-kuvve ve bi'l-fi'l arasında tefâvüt vardır. Onun için

[213] - Aclûnî, I, 616.

kable'l-büluğ vefât eden sıbyân hakkında iki rü'yet vardır. Biri fıtratları hâli ve biri dahi ba'de'l-büluğ olan küfr ve îmânları i'tibârıdır. Onu ise ancak Allâh Teâlâ bilir. Fa'lem zâlike. (Hakkı Efendi fi'l-hitāb)

***et-Tabâyı'** (الطبايع) **:** Âlem-i mülk.

***Tabâyı'-ı erbaa** (طبايع اربعه) **:** Tabâyı'-ı erbaa dedikleri ki harâret ve yubûset ve rutûbet ve bürûdettir. Bunlar tabîat-ı külliyenin aksâmındandır. Bu tabâyı'-ı erbaadan anâsır-ı erbaa ve anâsır-ı erbaadan mevâlîd-i selâse hâsıl olmuştur. Ve tabâyı'-ı erbaa, nâr ve hevâ ve mâ' ve türâbdır.

***Tabîat-ı külliye** (طبيعت كليه): Tabîat-ı külliye ki hakîkat-ı külliye-i ilâhiyyedir, ulûhiyyetin zâhiriyyetidir. Ve ulûhiyyet tabîiyyet-i külliyenin bâtınıdır. Ve tabîat-ı külliye nişânesi nişâne-i vâdidedir ki hakîkatı ile ya'nî bâtını olan ulûhiyyet mertebesiyle suver-i hakkāniyye-i vücûbiyyeyi ve suver-i halkiyye ve kevniyyeyi câmi'dir. Ve tarafeynin kemâli ile zâhiredir. Ve hakîkiyyenin ahkâmı ile muttasıfadır. Ve tabîat-ı külliyeden murâd, nefs-i külliyedir. Ve tabîat-ı külliyeye nefes-i rahmânî dahi derler. يدبر الامر يفصل الايات (Ra'd,13/2) [Her işi O düzenler ve delilleri açıkça beyan eder] mısdakınca akl ism-i müdebbirin ve nefs ism-i mufassalin mazharıdır. Ve çün Cenâb-ı Hak nefs-i külliyeyi bu mertebeye nasb eyleyip inşâ ve terkîbin miftâhını yedine tefvîz etti ve ona iki kuvvet verdi : Kuvvet-i ilmiyye ve kuvvet-i ameliyye ki bu kuvvet ile Cenâb-ı Hak'dan vâsıta-i akl ile ve vech-i hâs ile ilm ahz edip kuvvet-i ilmiyyesiyle heyûlây-i küllde inşâ ve terkîb eyleye. Ve onu suver-i muhtelife ile zuhûra getire ve onun zuhûru kendi sebebiyledir ki ol tabîat-ı külliyedir ki nefs-i külliyye ile kuvvet-i ilmiyye ona âlettir. Ve bu tabîat-ı külliyye bir hakîkattır ki keyfiyyât-ı erbaayı câmi'dir ki harâret ve bürûdet ki fi'l ve esere mütealliktir **[334-b]** ve yübûset ve rutûbet ki infiâl ve te'sîre mütealliktir. Tabîat-ı külliye-i ilâhiyye cemî' avâlim kavâbilini ve mevâddini hâsıra olan tabîat-ı külliye-i ilâhiyyedir ki min vechin cemî' suverde fâile ve min vechin cemî' suverde münfaile oldur.

Ve tabîat-ı küllden murâd, mebde'-i hareket-i cemî'-i mevcûdât-ı kevniyyedir. Zîrâ arşın fevkinde cism-i küll vardır ki arşın taayyünü onunla, ondan şekl-i kürsî, ondan hebâ, ondan tabîat-ı külliye, ondan nefs-i külliye, ondan akl-ı evvel derecesidir ki âlem-i ekvânın nihâyetidir. Ve seyr-i ekvân burada tamâm olup ondan sonra mâ-fevki olan âlem-i vücûb-i kıdeme duhûl vâki' olur ki âlem-i ilm ve âlem-i esmâ ve âlem-i sıfât ve merâtib-i gayb-ı zâttır. Ve bunun gāyeti gaybü'l-guyûbdur ve batnü'l-butûndur ki meçhûl-i mutlaktır. Zîrâ orada ism ve resm ve ibârât ve işârât olmaz. Belki hayret-i kübrâdır. Ve Rasûlullâh (s.a.v.) Leyle-i Mi'râcda fevka'l-arşa güzer ettikte âlem-i nûra zecc ve tarh olunup orada âlem-i kudretten cünbüş ile yemîn ve yesâra temâyül eyledi.

Ma'lûm ola ki, akl-ı evvelden bi-hasebi't-tecellî ba'zı merâtib zuhûr edip gāyetinde cism-i küllî dedikleri vücûd buldu ve rûh cism sûretine münkalib oldu. Pes, âlem-i cismânî ki eflâk ve kevâkib ve erkân-ı erbaa ve mevâlîd-i selâsedir, ol cism-i mutlaktan hâsıl oldu. Onun için ona heyûle'l-küll derler. Ve bir heyûlâ dahi vardır ki ona heyûle't-tabîa derler ki husûs üzerine anâsır-ı erbaadır. Zîrâ felek-i kamerin tahtında olan kâinât ki maâden ve nebât ve hayvândır, bu dörtten tekevvün eyleyip yine inhilâl ve fesâdda ona intikāl eder. Ve bu heyûle't-tabîa heyûle'l-küll tahtında dâhildir. Pes, arş-ı muhît ve mâ-dûnu cism-i mutlaktan me'hûzdur. (Nukile min **Es'ile-i Ecvibe-i Hakkı**)

Ma'lûm ola ki, tabîat-ı külliyeden sonra zâhir olan cevher-i hebâdır. Ve ba'zılar ona ankā derler. Cism-i küll cebelinde ihtifâsı sebebiyle. Ve âlem-i ecsâma mâdde olduğu cihetten hukemâ ona heyûlâ dediler. Ve onun vücûdu kalem ve levh ve tabîattan sonradır. Ve onların vesâtatı sebebiyle hakāyık-ı selâse ile zâhir oldu ki tûl ve arz ve umkdur. Tûlü akldan, arzı nefsden umku tabîattandır. Ve hakāyık-ı selâsenin zuhûrundan sonra cismiyyet-i hakîkati ism-i musavvir ve fa'âlden kabûl eden ibtidâ arşdır. (Hakkı Efendi)

***Tabîat ve Zıll ve Nefes-i rahmânî** (طبيعت و ظل و نفس رحمانى): Ma'lûm ola ki, tabîat ve zıll ve nefes-i rahmânî bu üçü bir cevherdir. Ehlullâh demişlerdir ki hukemânın tabîat dedikleri bir kuvvettir ki cemî' ecsâma sirâyet edip cism onunla kemâl-i tabîîsine vâsıl olur. Zîrâ buna zıll deriz. Zîrâ vücûd-i izâfîdir ki nefsine ma'dûm olan mümkinât ile ahkâmı üzerine münbasıttır. Nitekim Hak Teâlâ kelâm-ı kadîminde: الم تر الى ربك كيف مد الظل (Furkân,25/45) [Rabbinin gölgeyi nasıl uzatıp yaydığını görmüyor musun?] buyurmuştur. Ya'nî vücûdu mümkinât üzerine bast eylediğini duyurmuştur. Ve tabîat-ı merkûme kendi nefsinde bir hevây-ı sâzec (sâde) ve ârî **[335-a]** olup, suver-i hurûfla muhtelif bulunan nefes-i insâna müşâbih olduğu için ve a'yân ve hem kelimât-ı insâna mümâselet bulduğu için ehlullâh ona zıll tesmiye eyledikleri gibi, nefes-i rahmânî dahi tesmiye etmişlerdir. (**Ma'rifetnâme-i Hakkı**)

Tabîat ehl-i nazar indinde ecsâmda bir kuvvet-i hâriciyyeden ibârettir ki cism onunla kemâl-i tabîîsine vâsıl olur. Ve ehl-i hak indinde tabîat, melekût-i cisme ıtlâk olunur ki cemî'-i kuvvet-i sârîden ibârettir. Ol ecsâm gerek unsurî ve gerek felekî ve gerek basît, gerekse mürekkeb olsun. Pes, tabîat-ı külliye izhâr-ı cismde nefes-i küllînin altı gibidir. Ve efrâdı nüfûs-i mücerrede-i cüz'iyyenin altları gibidir. Cism-i külliyenin sûreti arşdır. Zîrâ arş bir cismdir ki cemî' ecsâmı muhîttir.

Ma'lûm ola ki, zâhirde yola giden ayak lâzım olduğu gibi, bâtında dahi sülûk edene tabîat ayak gibidir. Ve ehlullâh indinde tabîat dedikleri cemî' mevcûdâta sârî olan ma'nây-ı rûhânîden ibârettir. Ol mevcûdât ukûl olsun yâhut nüfûs-i mücerrede olsun ve yâhut nüfûs-i gayr-i mücerrede olsun, yâhut ecsâm olsun, her ne kadar ehl-i nazar indinde bu tabîat ecsâma sâriye olan kuvvetten ibâret ise de. Ve ehl-i nazar indinde olan tabîat, ehlullâh indinde olan tabîat-ı külliyenin fevkindedir, aynı değildir.

Ma'lûm ola ki, âlem-i rûhânî ve cismânîyi muhîta olan tabîat-ı külliye hazret-i imkâniyyedir ki bu hazret hakāyık-ı mümkinâtı câmiadır. Ya'nî tabîat hakîkat-ı vâcibi ve hakîkat-ı mümkini câmi' olan berzahdan ibârettir. Ve tabîat-ı külliye hukemâ ıstılâhı üzeredir ki nefes-i rahmânîden ibârettir. Buna heyûlâ-i külliye-i asliye dahi derler ki heyûlâ-i cismiyyenin gayrıdır. Ve tabîat aslü'l-külldür ve ünûsetle muttasıfdır. Pes, herkesin zâtında ol ünûset sıfatı vardır ki nisâ ol sıfatın mezâhiridir. Zîrâ kişi kendi kendini sevmek olmaz. Binâen-alâ-hâzâ, muhabbet sûret bulmağa bir ayna lâzım geldi ki ol ayna nisâdır. Zîrâ sen kuvvet-i fâile ve nisâ kuvvet-i kābilenin sûretleridir. Ve fi'l-hakîka sen bu iki hakîkatın câmi'isin. Ve melek aklı ve hayvân şehvet-i mahzayı ve cin ve ins şehvet ve aklı cem' eylemiştir. (Hakkı Efendi)

***Tabîat ve Halîkat** (طبیعت و خلیقت) **:** Ma'lûm ola ki, tabîat ve halîkat bir ma'nâyadır ki bir nesnenin hakîkatı demekdir. Heykelin aslı tabîat ve tabîatın hakîkatı dahi anâsırdır. Pes, tabîat, cemî' eczây-ı vücûda sârîdir ki vücûdun kıvâmı onunladır. Ve cemî' eşyâ tabîat üzerine mebnîdir. Onun için onlardan havâss ve ahvâl-i muhtelife zuhûr eder. Zîrâ cesed-i yâbisde nemâ olmaz, cemâdât gibi. Ve tabîat fi'l-hakîka merkeb-i nefs-i emmâredir. Onun için riyâzât ile tabîat zaîf olsa, nefs-i emmâre mefâsid ve makābihe yol bulmaz. Ol dahi hevâsını icrâ yüzünden zaîf olur. Ve ekl ve şürbün hakîkatte mebde'i nefs-i nebâtîdir. Nitekim hiss ve hareketin mebde'i nefs-i hayvânî ve tedbîr ve tasarrufun menşe'i nefs-i insânîdir.

Ma'lûm ola ki, ba'zı eş'ârda elsiz ve dilsiz **[335-b]** ve sağır ve kötürüm elfâzıyla ba'zı eşyâya remz olunmuş olmakla eş-Şeyh İsmâil Hakkı Efendi Hazretleri keşf ve beyân buyurur : Kötürüm tabîata derler. Ya'nî ayaksızdan murâd, tabîat-ı insâniyyedir ki harâret, bürûdet, rutûbet, yübûsetin mecmû'unu cem' eden hakîkattır. Fi'l-hakîka mak'adlık vasf olunur. Zîrâ beden-i insânda sâbit ve mukîmdir. Eğerçi ki mebde'-i harârettir. Husûsâ ki tabîattan ümm ile ta'bîr olunur. Havâtîn ise hânelerinde istikrâr ile me'mûrlardır. Nitekim tenzilde gelir : وقرن فی بیوتکن (Ahzâb,33/33) [Evlerinizde vakarla oturun] Pes, bî-hareket olan hükmünde oldu. Ve makām-ı tabîata işâret edip Kur'an'da gelir : ثم انشاناه خلقا اخر (Mü'minûn,23/14) [Sonra da ona değişik ve güzel bir mahluk olarak hayat verdik] ve bu tabiatın zevali ve inhilali mevt-i suriye menuttur. Zira mevt-i tabiat üzerine varid olur. Onun için ol vaktte cümle a'zâ ve kuva muattal kalır. Ve nevm mislü'l-mevt olmakla onda dahi fi'l-cümle ihsas ve şuur zail olur. Eğerçi ki bi'l-külliye beden muattal olmaz. Zira zav'-ı rûh bâtında bâkîdir. Tālib-i gıda olan nefs-i nebâtiyyedir, nefs-i hayvaniyye değildir. Zira hayvan gıdayı hayvan olduğu cihetten taleb etmez. Belki nebat olduğu cihetten taleb eder. El-hasıl nefs-i cüz'iyye ki nefs-i insandır, cism-i tabiinin veledidir. Ve cism-i tabiiye nefs-i nebatiyye derler. Pes, cism-i tabii nefs-i cüz'iyyenin ümmü ve rûh-i ilâhi ebidir. Ve cism-i tabii menşe-i nevm olmakla nevmi ona izafet eyledi. (Hakkı Efendi)

***Tarîk** (طریق) **:** Tarik dedikleri, kendinde ruhsat olmayan merasim-i meşrudan ibarettir. Ve bu merasim Hak Teâlâ'nın merasimidir ki ibâdâttır.

***Tarîkat** (طریقت) **:** Tarikat iki nesneden ibarettir : Biri müridden hizmet ve biri şeyhden nefesdir. الطریقة کلها ادب yani tarikatlerin cümlesi edebden ibarettir. Malum ola ki Peygamberimiz in işine tarikat derler. Her kimse kim peygamber (a.s.) ın ettiğini eder ise, ona ehl-i tarikat derler.

***Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye:** Resm cihetiyle ve etraf-ı süluku ihata tarikiyle on bir kelime üzerine mebni kılınmıştır: hoş derdem, nazar-berkadem, sefer-der vatan, halvet-der encümen, vukuf-i adedi, vukuf-i zamani, vukuf-i kalbi, yâd-kerd, bâz-geşt, nigâh-dâşt, yâd-dâşt. Şerhleri mahallindedir. Tarikat-ı aliyye-i nakşibendiyyenin hatm-i hâce usûlü gerek münferiden ve gerek

cemaat ile hakka müteveccih olarak yedi kere fâtiha-i şerife ve yüz kere salavât-ı şerîfe ve yetmiş kere elem neşrahleke ve bin kere ihlâs-ı şerîf, def'a yedi kere fâtiha-i şerîfe ve def'a yüz kere salavât-ı şerîfe tilâvet oluna. Ancak asl-ı usûl hakkın zâtını ve sıfâtını ve esmâsını ve ef'âlini ve âsârını anlamaktır. Ve hatm-i hâce-i nakşibendiyye husûl-i makāsıd-ı dünyâ için furû'dandır. Fe'fhem. Ma'lûm ola ki, tarîk-i nakşibendiyye âyin olup ehâlisine mahsûs olan hatm-i hâcegân dedikleri ber-vech-i bâlâ olmakdır. Fâtihâ ve salavât ve ihlâs ve elem neşrahleke sûrelerini tilâvet edip, duâ etmekden ibârettir.

***Turuk-i isnâ aşere** (طرق اثنى عشر) : Tarîk-i Nakşibendî, tarîk-i Mevlevî, tarîk-i Kādirî, tarîk-i Halvetî, tarîk-i Celvetî, tarîk-i Rufâî, tarîk-i Sa'dî, tarîk-i Bedevî, tarîk-i Gülşenî, tarîk-i Şâzelî, tarîk-i Berberî, tarîk-i Bektāşîdir. **[336-a]** Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye usûlü, kutb-i dâire-i ehl-i temkîn Hz. Hâce-i Nakşibendiyye (k.s.) tarîkinde tālibân ve sâlikâna elzem ve ehemm olan umûrdandır: Evvelâ lafza-i celâleyi bir me'zûn olmuş zât-ı mücerrebden telekkun ve kabûldür. Bunlara tālib derler. Ve celâle-i şerîfeyi telekkundan sonra serhadd-i nihâyete îsâl eden zikr-i sâlik hâsıl ve ve isti'dâd-ı tâmmı tahsîl kılan tāliblere nefy ve isbât telkîn olunur. Bunlara sâlik derler. Eğer me'mûr olduğu vech üzere sa'y ve ihtimâm ile zikre mülâzemet edip gāyet-i kâr ve nihâyet-i esrâra vukûf-i tâm müyesser olur ise, sâlik rütbe-i ulyây-ı hilâfete irtikā eder. Ve bu tarîkat-ı âliyyede fi'l-asl kat'ā lisânı yoktur, kalbi olur. Eğer celâlede ve eğer nefy ve isbâtta.

Ve bu tarîkat-ı celîlede üç kol dahi ayrılmıştır. Birine tarîk-i şüttār derler. Bunların zikrleri gāyet güç ve kalbîdir. Ve birine tarîk-i nûrbahşî derler. Ve birine tarîk-i kübrevî derler. Bu ikisinde zikr lisânîdir. Tâ kalbe vusûl bulunca. Kalbe vardık ta zikr hafî olup nakşibendî olurlar. Ve pîr-i kâmil ki telkîn-i zikre me'zûndur, kendinden tâ Risâlet-Penâh (a.s.)a varınca an'ane ile mülekkan ola. Ednâ mertebe tālibâna telkîn-i zikr husûsunda bu kadarca saâde ona kâfîdir. Eğer telkîne me'zûn olmamış ise taklîd tahkîke mevsûl olunca sa'y eder ise, vardıkça tedrîc ile mükemmil ve ekmel olur. Ve bu tarîkat-ı aliyyede sâlik sa'y ve müdâvemet-i zikr-i şerîf ile bir dereceye vâsıl olur ki mâ-sivallâh kalbinden bi'l-külliye zâil ve i'tibârdan sâkıt olup ancak zât-ı bahta müteveccih olur. Ve mâ-sivâya âlem derler ve ıstılâh-ı sûfiyyede âlem-i kebîr derler. Ve insâna âlem-i sagîr derler.

Ve bu âlem on cüz'e münkasımdır : Beşi âlem-i halk ve beşi âlem-i emrdendir. Âlem-i halk anâsır-ı erbaa ve nefsdir. Ve âlem-i emrden olan kalb ve rûh ve sırr ve hafî ve ahfâdır. Bu beşe letāif-i hamse-i bâtıniyye derler. Ve bunlar usûl-i unsuriyye-i bedeniyye olduğu gibi, letāif-i bâtıniyyenin dahi asılları vardır. Pes, sâlik muhammedî meşreb olup dahi seyr ü sülûk edip letāif-i hamsede tertîb ile mahz-ı fazl ve inâyet-i rabbânî birle seyrini tekmîl eyledikte letāifin asllarında dahi seyre başlayıp bi-tevfîkillâhi teâlâ bu dahi tamâm oldukta dâire-i imkânda seyr-i ilallâh ile seyri kemâl-pezîr olsa, ona fânî-fillâh ismiyle tesmiye etmek sahîh olur. Bu zikr olunan merâtibde seyr ü sülûk ise henüz tarîkat-ı aliyye-i nakşibendiyyenin mütevassıt sâliklerinin hâli olup, bu makûle sâlike takayyüd ve ihtimâm edeceğine i'timâden meşîhat ve telkîne izn verirler. Fe'fhem.

***Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye usûlü :** Ma'lûm ola ki, tarîkat-ı aliyye-i nakşibendiyye zâid ve nâkıs olmayarak aslı üzere tarîkat-ı sahâbedir (rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn) **[336-b]** ve o tarîkat-ı sahâbe zâhiren ve bâtınen devâm-ı ubûdiyyetten ibârettir ki sünnet-i şerîfe ve ve azîmete kemâl-i iltizâm ve ibâdât ve âdât ve muâmelâtta vâki' olan harekât ve sekenâtta bid'at ve ruhsattan ictinâb-ı tâm ile hâsıl olur. Alâ tarîki'z-zühûl ve'l-istihlâk Hak Teâlâ ile huzûrun devâmı ile bile. Bi-aynihâ sahâbe tarîkatı olan tarîkat-ı nakşibendiyye, şu mücâhede-i zekiyye-i mestûre ile olarak ve aslına sâlikine muhabbet cihetinden kemâl-i irtibâtlarıyla hâsıl olan insibağ ve in'ikâs tarîkidir.

***Tarîki'l-insibağ** (طريق الانصباغ): Şol tarîkdir ki onda kulûb-i vâsılînde meşhûn maârif-i ilâhiyyenin envârıyla kulûb-i sâlikîn münevver olur. Ve tarîk-i in'ikâs şol tarîkdir ki onda âyine-i kulûb-i vâsılînden kalıp tāhire-i sâlikîne maârif-i ilâhiyyenin sûretleri mün'akis olur. Muhabbet cihetinden irtibât denildi. Zîrâ bu tarîkat-ı aliyyede muhabbet asl-ı asîldir. Zîrâ ma'hûde-i ma'neviyye bu tarîkatte muhabbet irtibâtıyla kalbden kalbe suver-i mahsûsanın âyineye in'ikâsı gibi mün'akis olur. Mücâhede dediğimiz alâ tarîki'z-zühûl ve'l-istihlâk Allâh Teâlâ ile devâm-ı huzûrdan ibârettir. Mücâhedenin zekiyye olması, riyâ ve sum'a çirk-âbından pâk olmasıdır. Mestûre olması, ol mücâhedeye Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dan gayrı birinin ıttılâ'ı olmamak haysiyyetiyle ağyârdan hafî olmasıdır. Ya'nî bu tarîkat-ı aliyye ibâdât-ı cismâniyyeye tevakkuf etmeyip, belki cezbe-i zâtiyye-i rûhâniyye tarîki olmakla bu tarîkin erbâbı olmakta şeyh ve şâbb ve sağîr ve kebîr berâber ve rûhâniyyetin husûlü mümkün ve müyesserdir. Ya'nî tarîkat-ı aliyye erbâbı olan müstaidlere ifâza ve îsâlde ahyâ ve emvât berâberdir. Zîrâ cismâniyyet haysiyyetinden hayâtta olan meşâyihin sâlikîne ifâza ve îsâli gibi, rûhâniyyet haysiyyetinden âhirette olan meşâyihden dahi ba'zen ifâza-i tarîkat-ı aliyye vâki' olmuştur. Ya'nî bu bir tarîkattır ki intihâsı

ibtidâsında münderic ve bu tarîkatın ibtidâsı âhar tarîklerin intihâsıdır. Zîrâ gayrı tarîklerin erbâbı bilâ-cezbe sülûk ederler ve onlara cezbe intihâda hâsıl olur. Ve tarîk-i nakşibendiyye böyle değil. Ya'nî bu tarîkatın ibtidâsı âhar tarîklerin intihâsı olmak cezebât-ı hubbiyye-i zâtiyye sebebiyledir ki ol cezebât sebebiyle vâsıta-i tarîkat-ı aliyye olan Sıddîk-i Ekber (r.a.) Hazretleri şu tarîki tafdîl buyurdu. Hz. Nebî (a.s.)a olan nisbeti sıddîkiyye-i hubbiyye tarîkatıyla olduğu için bu nisbet cemî' nisbetlerin ekmel ve a'lâsıdır. Bu eclden ba'zı meşâyih, bizim nisbetimiz sâir nisbetlerin fevkindedir ki Sıddîk (r.a.)a muttasıladır demiştir. Ve bu tarîkat-ı nakşibendiyyenin kavî aslı vardır ki bir kimse onlara nâil olsa **[337-a]** her şeye nâil olmuş olur. Kemâl-i ittibâ'i'n-nebî (a.s.), asl-ı evvel budur. Ve muhabbetü'ş-şeyhi'l-kâmil ve asl-ı sânî dahi budur. Lâkin şu muhabbet sa'y ile bulunur şey değildir. Belki onda sa'y bî-fâidedir. Belki şu muhabbet Allâh Teâlâ'nın cümle-i ihsânındandır ki onunla ibâd-ı mü'minînden dilediği kuluna in'âm eder. Pes, bi-şurûtihâ sohbet-i mezkûre şu emr ile bile, ya'nî kemâl-i ittibâ'i'n-Nebî (a.s.) ve muhabbetü'ş-şeyhi'l-kâmil ile olunca, in'ikâs ve insibâğa kâfîdir.

Sohbet mertebesinden sonra, kesîru'l-fâide olan merâtibden râbıta mertebesidir. Râbıta dediğimiz, mürîd olan kimse hayâlinde şeyhinin sûretini tahayyül etmektir. Ve bu rabıta dahi sohbet-i mezkûre gibi in'ikâs ve insıbâğa kâfîdir. Zîrâ bu râbıta sebebiyle mürîd cemî' ahvâlinde hilâfdan mahfûz olmakla şeyhinin velâyeti himâyesinde olur. Hattâ kendinin ihtiyârını terk ile şeyhinde fânî ve ihtiyâr-ı şeyh ile bâkî olup, şeyh vâsıtasıyla envâr-ı ilâhiyye mürîdin kalbine mün'akis olur. Ba'dehû mürîd râbıta-i mezkûreye devâm ederse şeyh vâsıtasıyla mün'akis olan envâr min-gayr-i vâsıtatin in'ikâsa terakkî bulup şeyhe ihtiyâcı kalmaya. Bu eclden ba'zı ârifîn; ey mürîd şeyhi kalbine idhâl ve onda iskân eyle. Ol sebeple ârif-billâh olursun demiş. Zîrâ meşâyih (rahimehullâh) fuyûzât-ı ilâhiyyenin menba'larıdır. Bir kimse ki menba'-ı mâi-hânesine idhâl eyleye, ol kimse ol menba'ın feyzine nâil olur. Ya'nî ol râbıta şeyhin gaybetinde olur ise de huzûrundaki gibi fâidesi müşâhede olunur. Zîrâ râbıta muhabbete mebnîdir. Halbuki muhabbet gaybette dahi müfîd olur. Huzûrda müfîd olduğu gibi. Pes, imdi râbıta-i mezkûre gerek gaybette ve gerek huzûrda olsun sâlikân hakkında zikrden ve vukûf-i kalbîden ziyâde fâideli olur.

Râbıta mertebesinden sonra iltizâm mertebesidir ki ol iltizâm meşâyih-i nakşibendiyye indinde muan'anen vâride olan cümle ezkârdan şeyhinden ahz ve telekkun eylediği evrâdı mürîd iltizâm etmekden ibârettir. Ya'nî şeyhinden telekkun olunan zikr-i lafza-i celâle ve kelime-i tevhîd gibi. Ya'nî sülûk üzerine takdîm-i cezbe ile müstaid olan mürîd için ism-i zâtı telekkun eylemek münâsibdir. Buradaki cezbe mübtedîler cezbesidir ki ol cezbe müşâhede-i kalbiyyeden ibârettir. Ol müşâhede sebebiyle Cenâb-ı Hakk'a kalbin teveccühü hâsıl olur. Ya'nî şol mürîd ki takdîm-i cezbeye müstaid olmayıp, belki takdîm-i sülûke müstaid ise ona münâsib olan kelime-i tevhîdi telekkun eylemekdir. Gerek lafza-i celâle ve gerek kelime-i tevhîd kalble telekkun olunur. Kalb dediğimiz, rûh-i emrî beyni ile nefs-i nâtıka beyninde mütevassıta olan külliyyâtı ve cüz'iyyâtıdır ki bir latîfeden ibârettir. Bu kalb kendi ile tekellüm olunur bir lisândır. **[337-b]** ve kendi ile görülür bir gözdür ve kendi ile işitilir bir kulakdır ve kendi ile idrâk olunur bir müdrikdir. Ve dahi bu kalb ve müşârikleri olan rûh ve sırr ve hafî ve ahfâ cümlesi âlem-i emrdendir, ya'nî fevk-i arşdandır. Zîrâ âlem-i emr his ve hayâlden ve cihet ve mekândan hârice olan mevcûdâttan ibârettir ki Hak Teâlâ Hazretleri onu min-gayr-i mâddetin "emr-i kün" ile halk eylemiştir. Ya'nî tecelliyât-ı irâdiyye ile halk eylemiştir, âhar eşyâ gibi anâsıradn mahlûk değildir. Bu âlem-i emrden olan beş latîfeleri âlem-i halkdan olan beş latîfeler ile alâ tarîki't-taaşşuk terkîb eyledi. Hattâ ol taaşşuk sebebiyle letâif-i âlem-i emr, letâif-i âlem-i halkın taht-ı hükmünde makhûredir.

Âlem-i halk dediğimiz, mâddeten unsurdan mahlûk olan şeylerdir. Âlem-i halkdan olan beş latîfenin biri, nefs-i nâtıka ve dördü anâsır-ı erbaadır. Ve rûh dediğimiz, bâtın-ı kalb ve kalbden eltaf bir latîfe-i rabbâniyye-i ceberûtiyyedir. Ve mertebe-i sırr, sâlikînin âlem-i ceberûta duhûlü mahallidir. Zîrâ sâlik evvelâ mertebe-i kalbe dâhil olur. Ve ol mertebeyi ba'de'l-kat' mertebe-i rûha urûc eder. Ve ol mertebeyi dahi ba'de'l-kat' mertebe-i sırra urûc eder. Ve mertebe-i sırrdan dahi âlem-i ceberût müşâhedesi makāmına urûc eder. Hafî dediğimiz, sırrın bâtını ve sırrdan eltaf âlem-i sıfâta mülâzime bir latîfe-i lâhûtiyyedir. Ve mertebe-i hafî mertebe-i hayret ve istiğrâkdır. Ahfâ dediğimiz, bâtın-ı hafîdir ki âlem-i zâta mülâzım ve zâtın tecelliyâtına bir latîfe-i lâhûtiyyedir. Latîf-i mezkûrelerin bâtınları zâhirlerinden ekberdir. Kaçan sâlik mertebe-i ahfâya vâsıl olsa, cemî' letâif ahfâ ile şey'-i vâhid gibi müttehid olurlar. Zîrâ letâifin cümlesi aslında hakîkat-ı vâhide idi. Etvâr ve merâtib i'tibârıyla müteaddide olmuştur. Bu makāmda nefs-i nâtıka dediğimiz, rûh-i emrînin nefs-i hayvâniyyeye taallukundan hâsıla hakîkat-ı insâniyyeden ibârettir. Bu takdîrce nefs-i nâtıka kalbin gayrı olmuş olur.

Anâsırdan murâd, nâr ve mâ' ve hava ve türâbdır. Bu beş letâif-i süfliyyeden her birinin ol letâif-i ulviyyeye nisbeti vardır. Pes, nârın rûha ve havanın hafîye ve mâ'ın ahfâya ve türâbın sırra ve nefs-i nâtıkanın kalbe nisbeti vardır. Ve bu nisbet sebebiyle anâsır-ı erbaadan müretteb olan bedende ol letâif-i ulviyyeden her birinin mahall-i mahsûsu vardır. Kalb-i hakîkînin mahalli,

sol memenin tahtında sanevberî şeklinde yürek ta'bîr olunan et pâresidir. Ve rûhun mahalli, sağ memenin tahtında, yine zikr olunan et pâresinin mislidir. Ve sırrın mahalli, sol cânibde olan yüreğin fevkindedir. Ve hafînin mahalli, sağ cânibde olan mahall-i rûh fevkindedir. Ve ahfânın mahalli, sırr ile hafînin beyninde **[338-a]** vasat-ı sadrdadır. Ve nefs-i nâtıkanın mahalli dimâğdır. Dimâğ dediğimiz, re'sde havâss-ı hamse-i bâtınenin hânesidir. Ol havâss-ı bâtıne kendilerinde vedîatullâh olan sırr ile tasarrufları kalb vâsıtasıyladır.

Memleket-i bedende kalb sultân ve nefs-i nâtıka vezîrdir. Anâsır-ı erbaa nefs-i nâtıkada münderic olur. Ve indirâcının tarîki oldur ki Allâh Teâlâ anâsırın evvelâ basîtlerini terkîb eyleyip mecmû'u emr-i vâhid gibi olduktan sonra, ondan tıbâ'ı ile mürekkeb olan anâsır-ı câmia tabîatı halk eyledi. Ve ol tabîat dediğimiz, hayâtı kabûl eden mizâc-ı mu'tedildir. Ba'dehû bu mizâc-ı mu'tedilden hakîkat-ı hayvâniyyeyi halk eyledi. Ba'dehû hakîkat-ı hayvâniyyeden nefs-i nâtıkayı halk eyledi ki o hakîkat-ı nev'iyyedir. Pes, anâsır tabîat-ı külliyenin tahtında münderic oldu. Ve tabîat-ı külliye maa-mâ-fîhâ hakîkat-ı hayvâniyyede ve hakîkat-ı hayvâniyye dahi maa-mâ-fîhâ nefs-i nâtıkada münderic oldu. İmdi bu vâsıtalar ile anâsır nefs-i nâtıkada münderic oldu. Pes, bu eclden nefs-i nâtıkanın kıyâmı anâsır ile oldu. Ve hayât-ı anâsır nefs-i nâtıka ile oldu. Bundandır ki nefs-i nâtıka kemâlât ile muttasıf oldukta anâsır dahi nefs-i nâtıkaya ittibâen kemâlât ile muttasıf oldu.

Zikr olunan mahallerin her biri zikrullâh mahallidir. Zîrâ kalb ve rûh ve sırr ve hafî ve ahfâ zâkirlerdir. Ve her birinin mahalli, mahall-i zikr olur. Lisân-ı kalble zikr etmenin keyfiyyeti, meselâ lisânı damağa ve dişleri dişlere vaz' edip nefes hâli üzere zikr ederek kalbde lafza-i celâleyi ma'nâsı ile tahayyül etmektir. Lafza-i celâlenin ma'nâsı dediğimiz, Hak Teâlâ vâhiddir ve şerîki ve nazîri yoktur, hâlık-ı âlemdir ve âlem onun mahlûkudur ve ona muhtâclardır ve Allâh Teâlâ aslâ bir şeye muhtâc değildir diye hakîkat-ı îmânımız üzere sıfât ve esmâ i'tibârından âriye, zât-ı mutlakasıdır, min-gayr-i inkıtā'in. Ma'nây-ı mezkûr üzere lafza-i celâlenin kalbde tahayyülü müstemirr ola ve zâkir olan kimse hâcet ve emr-i dünyâya iştigāl indinde lisânıyla tekellüm eyleyip hayâli tahayyül-i mezkûrdan munkatı' olmaz. Zîrâ kalbin mezkûre huzûru ve mâ-adâsının nisyânı indinde şu kuvây-ı vehbâniyyenin mâ-verâsında olan zikrin duhûlü için adem-i inkıtā'-i hayâl bir medhaldir. Zîrâ bir şeyi zikr etmenin hakîkatı, ol şeyin mâ-adâsını nisyândır. Pes, Hakk'ı zikr dâim olunca, mâ-sivâyı nisyân dâim olur ve matlûb dahi budur. Ve kaçan Hakk'ın gayrıyı hâtıra ihtāra tekellüf etse dahi zâkirin kalbine aslâ gayr-ı hutûr etmemek haddince zikr zâkirin kalbinde sâbit ve râsih oldukta zikr-i kalb rûha intikāl eder. Ba'dehû zâkir lafza-i celâleyi rûhda tahayyül eder. Tâ zikr rûhda dahi rüsûh bulup meleke olunca, zikr sırra intikāl eder. Ve sırrda dahi lafza-i celâleyi ale'd-devâm kalbin mücâhedesi sürer.

Mertebe-i sırrda ukubât çoktur. Ekser-i sâlikîn **[338-b]**zikr-i sırrda dalâlete düşer. Kuvvet-i mücâhede ile halâs bula ve zikr-i sırrda dahi rüsûh bulduktan sonra hafîye intikāl eder. Ve bu mertebede zâkir tahayyül-i mezkûrdan munkatı' olmayıp sebekat eden üç mertebede eylediği mücâhededen ziyâde mücâhedeye ihtimâm eyleye ki matlûbu olan mezkûr-i celle zikrenin hafîde dahi huzûru rüsûh bulup meleke ola. Ba'dehû zikr-i ahfâya intikāl eder. Ve bunda dahi tahayyül-i mezkûre ale'd-devâm mürâât-ı edeb-i birle cidd-i tâm ve ziyâde ihtimâm eyleye. Ve bu mertebe tecellî-i zât-ı ilâhiyye mertebesidir. Zâkir bu mertebede teyakkuz üzere olup zât-ı mukaddese-i mutlakaya müteveccih ola. Mercûdur ki ol tecellîye nâil olup kendine vasl-ı tâm ve temkîn-i fi'l-makām hâsıl ola, inşâallâhu teâlâ. Ba'dehû zikr-i dimağda olan nefs-i nâtıkaya intikāl eder. Ve bunda dahi mücâhedeye ihtimâm ile tahayyül-i mezkûre sa'y-i beliğ lâzımdır. Ya'nî zikrin rüsûhu kalbde ne asl lâzım ise ale't-tertîb sâirinde dahi öylece lâzımdır. Nitekim zikr olundu.

Pes, zikr-i latîfe-i nefsde dahi rüsûh bulduğu vakt sultân-ı zikr hâsıl olur. Ya'nî zikr galebe edip zâkirin cemî' bedenine yayılır ve zâkir cemî' bedeninden lafza-i celâle zikrini istimâ' eder. Kalbinden ve sâir bedeninden istimâ' ettiği gibi. Belki zikr cemî' âfâka âmm olup hacerden ve şecerden ve sâir eşyâdan sâlik lafza-i celâle zikrini istimâ' eyler. İmdi zikrin cemî' insâna ve âfâka umûmu indinde لا اله الا الله محمد رسول الله zikr-i şerîfi telekkun olunup ona müdâvemet olunur. Kalble zikr, kelime-i tevhîdin keyfiyyeti zikr-i lafza-i celâledeki gibi lisân hanak-ı a'lâya, diş dişe, dudak dudağa olarak, taht-ı sürrede zâkir nefesini bilâ-külfetin habs edip, ondan kelime-i "lâ" yı müntehây-ı dimâğa dek çeke. Ve ondan kelime-i "ilâhe" yi sağ omuzu cânibine ve onda kelime-i "illallâh" ı kalbe çekip re's-i kalbe darb ede.

Pes, bu üç tahayyül ki dimâğ ve ketf ve kalbde olundu idi. Letāifin küllîsini muhît olur. Ya'nî lâ-i ma'kûs gibi. Kalb ve rûh ve sırr ve hafî ve ahfâ ve nefs-i nâtıkanın mecmû' mahallerini ol tahayyül-i lâ ve tahayyül-i ilâhe ve tahayyül-i illallâh kaplar. Ya'nî tahayyülât-ı selâseden başka kelime-i tevhîdin ma'nâsını "lâ ma'bûde illâ zâtillâh" diye zâkir mülâhaza eyleye. Zîrâ nefy-i ma'bûdiyyetten nefy-i maksûdiyyet eblağdır ve "lâ ilâhe illallâh" ın âhirinde "muhammeden rasûlullâh" ı tahayyül edip zâhir ve bâtın cemî' ahvâl ve makāmâtta Fahr-i Kâinât (aleyhi efdalü't-tahiyyât)efendimiz'e ittibâ'ı murâd eyleye. Ve nefesi müsâade eylediği mikdâr kelime-i tevhîdi

evvel-i nefesde tekrarlar. Ba'dehû tek olarak üçde, yâ beşte, yâ yedide, yâ dahi ziyâdede nefesi irsâl edip teneffüs eyleye. Ya'nî habs-i nefes ile zikre meşgûl olmak cezbe zuhûru içindir. Nitekim her bir kelime-i tevhîd akabinde "lâ maksûde illâ zâtullâh" ma'nâsını tahayyül eyler idi. Kezâlik irsâl-i nefesden sonra dahi "allâhümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî" kelâmını **[339-a]** ya lisânen veyâ kalben zikr ve ma'nâsını tahayyül eyleye. Ve biraz istirahattan sonra minvâl-i meşrûh üzere nefes-i âharda zikre şürû' eyleye. Lâkin nefeseyn beyninde ıstırahat esnasında tahayyül-i mezkûrdan gaflet etmeyip alâ hâl tahayyülün istimrârına riâyet eyleye. Pes, aded yirmi bir olunca netice ve faidesi zahir olur. Ol netîce meşâyih-i nakşibendiyyeye nisbeti olan mâ-sivâdan zühûl ve cemî' eşyâda Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın zât ve sıfâtının kudsiyyeti nûrlarını müşâhedeye istiğrâkdan ibârettir. Ve eğer netîce-i mezkûre yirmi bir aded nihâyetinde zâkire zuhûr etmez ise âdâbında kusûr vâki' olmuştur. Pes, zâkir zikri âdâba riâyetle yine baştan başlayıp kavlini ve fi'lini amelen ve i'tikâden ve ittibâ'en lissünneti makāsıd zât-ı hakdan ibaret olan mezmun-i zikre mutābık eyleye. Zîra zâkirin mâ-sivâda maksudiyyeti bâkiyye ve sünnet-i seniyyeye muhalefeti sabite olsa, zâkirin fi'li kavline uymamakla kizbi zâhir olup sâdıkînden olamaz. Bu eclden şurût ve âdâbına riayetle zikre yeniden başlamak lazım gelir.

Kelime-i tevhidin husûl-i netice hakkında yirmi bir adede münhasır olması emr-i lâzım değildir. Belki dahi ziyade adedde zâhir olmak vâki'dir. Pes, zâkire zikr-i kelime-i tevhîd-i tayyibede gereği gibi mücahede eyleyip maksudiyyet-i masiva olan menfî ve müntefî ve maksudiyyet-i hak olan müsbet ve sabit ve netice-i mezkure zahir oldukta, zakir murakabe erbabı olmakla onun için murakabe sahih olur. Murakabe dediğimiz, alâ tarîki'l-müşâhede zâkirin kalbi ism-i zâtın ma'nâsı olan zâtullâh-i sırfa mefhum-i iman üzere istiğrak ve istihlak tarikiyle mülazemetten ibarettir. Pes, emr-i kalb mutlakā intifâ-i ilme müntehi olup mebadi-i fena kalbe hasıl olduğu vakt "la ilahe illallah" ile zikr-i lisânî caiz olur. Leyl ü nehar ekall-i mertebe zikr-i lisânî beş bin gerekir. Ya'ni abdin ihtiyârı kalmayıp her emrde hakka rücû' eylemek mertebesi hasıl olunca velayet-i suğranın evvel derecesi zâkire hasıl olup ol zâkir bekā-billâh mertebesini bulur. Pes, bu hıynde kemal-i takarrüb için sâlike nâfile namâza meşgul olmak layık olur. Pes, mahzâ Allâh Teâlâ'nın fazlı ve keremi ile velayet-i suğrâ gāyete resîde olduğu vakt, sâlik velayet-i kübrâ ile müşerref olur ki ol velâyet-i enbiyâ (aleyhimüsselâm) dır.

Ve sâlik-i mezkûre tilavet-i kurana iştigal caiz olur. Bâ-husus tilavet-i kuran salâtta ola. Zîra salâtta olan tilavet-i kuran hâric-i salâtta olan tilavetten evlâdır. Velâyet-i kübrâ ile müşerref olan zât üzerine inâyet-i aliyye müştemile ve mebâdi-i fenâfillâh tâmme ve derecât-ı velâyet-i kübrâ ve suğrâ ihâta ve usûl ve zılâlden ibâret olan berzahla munkatıa olduğu vaktte ol zâkir mele-i a'lâ ya'nî melâike (aleyhimüsselâm) velâyetiyle müşerref olur. Ba'dehû sâlik kemâlât-ı nübüvvet ile müşerref olur, ya'nî irşâda lâyık olur. Ve bu kemâlât-ı nübüvvetin verâsında **[339-b]** Allâh Teâlâ mâni'-i menî' vaz' etmiştir ki inâyet-i ilâhiyye sâlikînin üzerine müştemil olmadıkça sâlikîni ol kemâlâta vusûlden men' eder. Bu kemâlât-ı nübüvvet ile teşerrüf Allâh Teâlâ'nın fazlıdır ki dilediği kuluna ihsân eder. Allâhu azîmüşşân fazl-ı azîm sâhibidir. Kemâlât-ı nübüvvete nâil olmak kolay ve âsân iş zannolunmuştur. Kemâlât-ı nübüvvetin ednâ derecesi, elli bin yıllık mikdâr olunca, ebedü'l-âbâd inâyât-ı ilâhiyye olmadıkça ona vusûl mümkün olmaz. Nitekim şâir demiştir : كيف الوصول الى سعاد و دونها و دونهن حنوف [Saadete ve saadetin dışındakilere nasıl ulaşılır, zirâ saadetin dışındakiler kötülüğe çok meyillidir] Urefây-ı muhakkıkîn şu beyt ile ol matālib-i aliyyenin suûbet-i husûlünden ta'bîr ederler, şu beyânda mezkûr olan fusûl tarîkat-ı nakşibendiyyenin tezkîr cihetinden icmâline işârettir, icmâl nerede tafsîl nerede. Zîrâ bu tarîkatın beyân-ı şânına nice kitâblar kâfî ve vâfî olmaz. Velâkin kendine inâyet-i ezeliyye olan zâta şu beyândaki icmâl az şey değildir, ona kifâyet eder. لا يتحمل عطايا الملك الا مطاياه [Melikin hediyelerini taşımak mümkün değildir, ancak beraberinde ihsan edeceği vasıta ile mümkündür] bu bir darb-ı meseldir ki bir emr-i azîmi erbâbından gayrısı işlemeye kādir olmayıp ancak o erbâbı onu işlemeye muhtâc ola. Ol vaktte bu darb-ı mesel isti'mâl olunur. Ve bu te'lîf misillü ile erbâbı amel eylesin. Ya'nî musannif buyurdu "fe sannefehul fakîru Muhammed Murâd gafarallâhu lehû ve li vâlideyhi ve limen tevâledâ ve li sâir-i ehibbâihî ve li cemî-il mü'minîne vel mü'minât velhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn ve sallallâhu alâ ahmedihî ve muhammedihî ve alâ ahibbihî ve sellim ve bârik ve kerem." (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Tarîkat ehlinin ameli on nesne iledir:** Evvelki, Allâh Teâlâ'yı bilmekdir. İkincisi, delîl taleb etmekdir. Zîrâ delilsiz yola gidilmez. اول دليل ثم السبيل [Önce delil sonra yol] denilmiştir ki meşhûrdur. Üçüncüsü, irâdettir ki şeyhe teslîmi kemâl mertebede ola, hattâ denilmiştir: لا ارادة له المريد من [Mürîd, irâdesi olmayandır] ve mürîde gerekdir ki şeyhe bi-gāyet-i muhibb ola. Ve demişlerdir ki şeyh mürîdin merkebidir. Her çend ki irâdet-i mürîd kavî ola merkeb dahi kavî olur.

Dördüncü, buyruk tutmakdır. Gerekdir ki sâlik şeyhin buyurduğunu tutucu ola. Dünyevî ve uhrevî işi kîm işlese şeyhin izniyle işleye. Beşinci, terkdir. Gerekdir ki, şeyhin icâzeti ile fuzulâtı terk eyleye. Mâ-lâ büd kadri alıkoya. Altıncısı, takvâdır. Gerekdir ki müttakî ola ve perhizkâr ola. Rast sözlü ve rast işli ola ve helâl-hôr ola. Ve sırr ya'nî azîz tuta ve yakîn bile ki sâlike peydâ olan keşâyişkâr aleyhimüsselama mutâbaat ile olur. Sekizincisi, az uyumakdır. Dokuzuncusu, az yemekdir. Onuncusu, uzlettir. Ya'nî cefâreye kapanmak değildir. Halk ile zâhirde görüşür ammâ derûnu teneffür üzere olmalıdır. Ehl-i tarîkin ameli ve alâmeti budur. Ve bu on nesnenin kavî eserleri vardır. Sâlikin sülûkünde çün şeyhin hizmetinde mürîd bu on nesneye muvâzabat göstere. Sâbit-kadem ola, zîrâ iş sâbittedir. İmdi bu tarîk ile âkibet bir yere erişe ki hakîkat ona yüz göstere. Ve eğer bu on nesneden biri eksik ola, sülûk tamâmen müyesser olmaya **[340-a]** ve sâlik menzil-i maksûde erişmeye. (**Kenzü'l-Hakāyık**)

***Şerîat, Tarîkat, Hakîkat** (شريعت , طريقت , حقيقت) **:** Suâl olunursa ki, kemâl-i âdemî ne vechile husûle gelir ? Cevâb budur ki, bir kâmil ve mükemmilin teslîk ve tekmîli ile olur ki ona mürşîd ve rehnümâ dahi derler. Zîrâ tarîk-i zâhirde menzil-i maksûde vusûl delîl ile hâsıl olduğu gibi, tarîk-i bâtında dahi matlab ve maksûda neyl mürşîd-i kâmil ile olur. Ve bundan, tarîkat dedikleri lafzın ma'nâsı zâhir oldu. Zîrâ tarîk-i şerîatte mürebbî çok bulunur velâkin tarîk-i hakîkatte mürebbî az bulunur. Bâ-husûs şimdiki hâlde ve bir san'atın üstâzı azîz olsa, san'at lafzına sezâ olur. Kezâlik bir tarîkatın mürşîdi nâdir olsa, tarîkat demeye mahall olur. El-hâsıl tarîkatın mürşîdi ve ehlinin mürebbîsi kıllet üzerine ve şurût ve kuyûdunda suûbet-i tâmme bulunduğundan tarîkat denildi. Gûyâ tarîkat ıtlâk olunan umûrun ferd-i ekmelidir.

Suâl olunursa ki, şân-ı şerîatı tenzîl lâzım gelmez mi ? Cevâb budur ki, belki ta'zîm ve i'lâ lâzım gelir. Zîrâ şerîat hakîkate hâdimdir. Ve fî-nefsi'l-emr hakîkatın mayasıdır, şîr semenin mayası olduğu gibi. Pes, süt olmayan yerde kaymak ve yağ olmadığı gibi, şerîat olmayan yerde dahi hakîkat olmaz. Nazar eyle ki, iskender nerede ise hızır oradadır. Ya'nî âb-ı hayâta nâil olmak iskenderle maiyyetin semeresidir ki hızır maslahat-ı asker olan âb için mukaddeme oldu ve hizmette bulundu. Ona âb-ı hayvân verildi. Pes, bir kimse ki şerîata hizmet etmeye, hakîkate nâil olamaz. Belki nâil olduğu maârif-i şeytâniyye makûlesi olur. Ve bundan fehm olunur ki, herkesin hakîkate vusûlü şerîata hizmeti kadardır. Suâl olunursa ki, şerîata hizmet eder fe-emmâ hakîkate nâil olduğu yoktur. Pes, ol niçin mahcûbdur ? Cevâb budur ki, hizmeti müsellem olsa dahi şurûtu üzere olduğu müsellem değildir. Pes, şurût olmayınca meşrût nice husûle gelir. Zîrâ amelde asl olan amel-i şer'îdir. Ve şer'î ve sâlih olduğu budur ki şâri'den ne vechile ta'yîn olundu ise, zâhiren ve bâtınen ol vech üzerine amel eder. Fe'fhem cidden.

Li-muharririhî :

Ey tarîkat erleri meydâna geldim ben bugün,
Nice şîrâneden merdâne geldim ben bugün.
Ey hakîkat pirleri benden tutun peymâneyi,
Bezm-i aşka cümleden mestâne geldim ben bugün.
Ger mürîd olmak dilersen şeyh-i vaktim şübhesiz,
Devr-i câm-ı feyz için devrâne geldim ben bugün.
Dâye-i rûh-i revânım, bendedir ümmü'l-kitâb,
Şîr-i havrân ulûmâne geldim ben bugün.
Bir melek idim felekden nâzil olup hakkıyâ,
Yeryüzünde sûret-i insâna geldim ben bugün.

(Tuhfe-i Atâiyye-i Hakkı Efendi)

***Tarîkat ve Şerîat** (طريقت و شريعت) **:** Kāle Rasûlullâh (s.a.v.) : راس مالى والحقيقة رخصة الحال الشريعت اقوالى والطريقت اطورى والمعرفة [Şeriat sözlerim, tarîkat davranışlarım, marifet herşeyim olan ana sermayem ve hakîkat hallerimdir] zekerehû Hz. eş-Şeyh Mahmûd Hüdâyî el-İskenderî (k.s.) fî **Kitâbi'l-Vâkıât** lehû. Ma'lûm ola ki, şerîattan akvâl ile ta'bîr eyledi. Zîrâ lisân-ı cibrîlden telakkuf olunan **[340-b]** nazm-ı kerîmin mefhûmu olan ahkâm ve şerâyi' ve hakāyıkdır ki nâsa kavlle ifâde ve tebliğ olunur. Ve tarîkatten etvâr ile ta'bîr eyledi. Zîrâ tarîkat sîret-i mahsûsa-i nebeviyyedir ki zâhiri riyâzât ve mücâhedât ve bâtını kat'-ı menâzil ve terakkî-i makāmâttır. Ve bu umûrun cümlesine etvâr derler ki sâlik onunla bir halden bir hale tahavvül eder ve ömrü oldukça takallübât-ı tecelliyât üzerine seyr edip gider. Pes, tarîkat fi'l-hakîka merâsim-i meşrûadır ki azâim ve ruhsatın mecmû'unu müştemildir. Zîrâ azâim ma'mûlün bihâ olduğu gibi, ruhas dahi vaktine

göre ma'mûlün bihâdır. Nitekim gelir : ان الله يحب ان يؤتى اليه بالرخص ya'nî ruhsat ile amel eyleyen dahi mahbûb-i ilâhîdir. Pes, mahbûbiyyeti zû-azîmete kasr edenler galat ve hatâ ettiler. Belki zü-azîmet odur ki mahallinde ruhsat ile dahi amel eder. Ve illâ teşdîd-i nefsle şerîatten hâric olur. Zîrâ şerîat teşdîdden men' etmiştir. Tarîkat ise şerîate merbûttur ve belki ayn-i şerîattır. Zîrâ şerîat merâsim-i ilâhîdir ki ikāmeti lâzımdır. Pes, ol hizmet ile kāim olmak tarîkattır. Ve hizmet-i mezkûrenin herkes uhdesinden gelmediği zâhirdir. Zîrâ suver-i a'mâl-i şer'iyyede bu kadar kusur ve noksan var iken kat'-ı alâyık ve avâik ve tecerrüd-i ammâ sivallâh ile kāim olmak nice kābildir. Bu cihetten fi'l-cümle bu ma'nânın uhdesinden gelenlere erbâb-ı tarîkat dediler ki halleri terakkî ve ictihâddadır.

El-hâsıl tarîkat derecât-ı mütefâvite-i şerîatın bir tabaka-i fevkāniyyesidir. Cennet mutlakā tabaka-i adni müştemil olduğu gibi. Ve bundan fehm olundu ki umûm içinde lâ-büd husûs ehli dahi vardır. Kanlar arasında misk olduğu gibi. Ve insân vasf-ı zâidle birbirinden mümtâz olagelmiştir. Nitekim قل انما انا بشر مثلكم (Kehf,18/110) [De ki: "Ben sırf sizin gibi beşerim] buyurdu. Ya'nî beşeriyyette şirket gösterdi. Sonra "yûhâ ileyye" dedi, vech-i ihtisâs bildirdi. Çünki ehl-i vahy olanlar vasf-ı zâidle âmmeden mümtâz oldular. Ehl-i ilhâm olanlar dahi ihtisâs buldular. Zîrâ gittikleri tarîkate mahcûblar gitmediler. Lâ-cerem herkes gāyet-i tarîke göre menzil buldu. Ya'nî kiminin tarîki cennete ve kiminin cennet içinde cennete mûsil oldu. Ve umûm-i tarîk ve husûs-i tarîkden münharif olanlar Ka'beye eremeyip âhir türkistana çıktılar.

Ve kezâlik bu dahi fehm olundu ki, ferâize müsâraat lâzım geldiği gibi nevâfile dahi müsâraat lâzımdır. Zîrâ bir amel ki insânı makām-ı mahcûbiyyete îsâl eyleye mahcûbdur. Pes, şol kimse ki nevâfili terk etti, isâet-i ebedî eyledi. Zîrâ من تطوع خيرا فهو خيرله ya'nî farzla iktifâ etmekden nâfileyi farza zammetmek evlâdır. Bu cihetten sünen-i nebeviyye ve müstehabât-ı meşâyih zuhûra geldi. Zîrâ ferâiz vücûd-i vâcib mertebesidir, nevâfil ise vücûd-i mümkine göredir. Pes, iki ni'metin uhdesinden gelmeğe, iki türlü şükr lâzım geldi ki biri farz ve bir nâfiledir. **[341-a]** Ve insân-ı kâmil sûret-i ilâhiyye üzerine olmakla her ne kâr gösterdi ise cümlesi makbûl geldi. Onun için erbâb-ı tarîkat tarîkatte kâmil ve menzile vâsıl olanlara muhâlefet ve i'tirâz etmediler. Ve belki sîret-i haseneleriyle amel eylediler. Tâ ki onların vâsıl olduğu menâzile vusûle vesîle ola. Ve erbâb-ı inkâr ol sîret-i haseneyi inkâr etmekle batn-ı şer'a ta'n etmiş oldular. Ve belki zâhir-i şer'le bile amel eylemediler. Zîrâ ictihâd ve riyâzâtı lâf-ı güzâf sandılar ve hükm-i şer' değildir kıyâs ettiler ve zann-ı fâsid kıldılar.

Ve tarîkatın evveli irâdet ve âhiri yakîndir. Zîrâ bu irâdetten murâd, husûs-i irâdettir. Nitekim erbâb-ı şerîatın irâdeti umûm-i irâdettir. Ve yakînden murâd, ilm-i sahîhin kalbde rüsûhudur. Onun için râsih-i fi'l-ilm olan mutlakā âlimden akvâdır. Ekser-i ehl-i şerîatın yakîni ise zanniyât makûlesidir. Onun için ednâ bahâneyle i'tikādlarına ve amellerine halel gelir. Ve decâcile ve şeyâtînin hibâlesine tutulanlar o makûlelerdir. Zîrâ yakînde sıdk ve temkîn üzerine olan kimse kâzibe ve ehl-i telvîne ittibâ' etmez. Ve kelâm-ı müzahrefe ve vesvese-i müzeyyenesini kulağına almaz ve kalbinde tutmaz.

Ey sûfî ! Gör imdi âlem-i celâl ve kahrın suûbetini ki muzill isminden görünmüştür. Ve mezâhiri çok ve esbâbına müsâadesi hadden artıktır. Pes, kaçan bu hâristândan çıkarsın ve bu diyâr-ı evhâmı ve hayâlâtı ne zaman yıkarsın. Ve cemî' mâ-sivâyı âteş-i aşka ne demde yakarsın ve gülşen-i vasla düşersin. Ve hâdî isminin iânetiyle semâvâtta menâzil-i melâikeye ererisin. Eğerçi beşersin, işte bu güçlükden ötürü bu meşakkatler çekilir ve bezm-i tarîkatte zehrler içilir. İşitmedin mi şol beşeri ki îmânla makbûz olan rûhu gördükte melâike taaccüb edip derler ki, من الشيطان سبحان من نجى هذا العبد işte sana bu bir misâldir. Var imdi her damarda olan şeytânı ve ve necâtı ne yüzdendir teemmül eyle. Eğer bu necât âsân olsa, âşıkların bağrı yanıp tütmezdi. Ve İbrâhim Edhem saltanat-ı belhi terk etmezdi. (İsmâil Hakkı Bursevî k.s.)

***Taâm etmek:** İbrâhim Edhem (k.s.) den mervîdir ki, demiştir : "Akşam taâmından bir lokmayı terk etmek, mücâhede-i nefs tarîkiyle kıyâm-ı leylden hayırlıdır." وجد وعاء شر من بطن ملئ بالحلال فما Bir kab ki ya'nî bir batn ki helal lokma ile bile iyi değil, haram ile dolarsa maâzallâhi teâla. Zîrâ bir kimse nısf-ı batna kadar taâm etse ya'nî tâ-be-leb karnını taâm ile doldurmayıp belki yarı aç yarı tok taâm etse, kendine iki fâide hâsıl olur. Kendisi sıkıntısız taâm ile telezzüz etmiş ve mevlâsını râzı kılmış olur. Pes, hazz-ı dünyâ ve hazz-ı âhireti cem' etmiş olur. Bu ecldendir (a.s.) البسوا واكلوا واشربوا فى انصاف البطون فانه جزء من النبوة diye buyurdu. **[341-b]** Takrîr-i mezkûrden ma'lûm oldu ki, dünyâ dedikleri bir şeydir ki seni Hak Celle ve Alâ'dan meşgûl eyleye. Ve dahi her bir şey ki hakk'a teveccühün üzere sana muîn ola, ol şey âhiretten ibârettir. Eğer sûretâ dünyâdan ma'dûd ise de.

Ma'lûm ola ki, Rasûlullâh (s.a.v.) batnı üçe taksîm buyurmuşlardır: Bir bölüğü taâm etmeğe ve bir bölüğü su içmeğe ve bir bölüğü nefes almağa tahsîs buyurdular. Ya'nî bütün bütün su içecek yer kalmayınca ve nefes almayacak kadar batnı taâm ile doldurmaktan men' buyurdular. Ve'l-hâsıl ölmeyecek kadar ekl-i taâm farz ve karnı doyunca yemek mübâh ve karnı doyduktan sonra ziyâde yemek harâmdır. Ma'lûm ola ki, Hz. Mevlânâ nüktelerindendir ki her şol kimse ki bu ekl ve şürbden ictinâb etmeye, pelîdlikten halâs olup onun teni tathîr-i ilâhîden nasîb almaz ve ahlâk-ı ehl-i beytle mütehallik ve ezvâk-ı âl-i abâyla mütelezziz ve mütezevvık olmaz. (Hitāb-ı Hakkı Efendi)

***Tıfl-i halîfetullâh** (طفل خليفة الله) : Hakîkatı bilmek gâyet güçtür. Zîrâ bilen bilmiştir ve bulan bulmuştur ve olan olmuştur. نسال الله الموت ثم الحيوة ثم الكلام sâlik Hakk'a vusûlden sonra ona يلقى الروح من امره على من يشاء من عباده (Mü'min,40/15) [Allah, emrinde olan rûhu kullarından dilediğine indiriyor] âyetinde mezkûr olan rûh-i mahsûs nefh olunur ki rûhü'l-kudsdür. Âdem-i vakt dedikleri, ol tıfldır ki Âdem (a.s.)a cemî' melâike secde ettiği gibi ona dahi cemî' kuvâ inkıyâd eder. Bundan sonra kelâma gelir. Ya'nî Âdem melâikeye ta'lîm-i esmâ eylediği gibi ol tıfl dahi ol feyz-i mahsûs ile nemâ bulup, evvelâ kendi vücûdu müştemil olduğu akvâya ifâza, ondan ol kuvânın hâricde mazharı olan a'zâya, ondan sâir efrâda ifâza eyler. Ve bunun feyzinden hâric olan kimse üç yüz altmış türlü ilmi bilse câhil kalır. Zîrâ maksûd-i bi'z-zât bu ilmdir, mâ-adâ değil.

Nazar eyle ki kalbde ma'rifet lisânda tecvîd ve yedde hüsn-i kitâbetten efdaldir. Zîrâ kalbin ma'lûmu Allâh Teâlâ'dır ve Allâh'dan şerîf ma'lûm ise yoktur. Ve zikr olunan tıflın dâiresinde olanlar dahi onun sülûkü gibi sülûk eylerler. Ya'nî evvel-i nokta mertebesinden taayyün ederler. Ondan etvârdan geçip mertebe-i kelâmda işleri biter. Ve makām-ı kelâmın hakāyıkı çoktur. Mertebenin sâhibi bî-ihtiyâr söyler ve herkesin hâline göre nutk eyler ve söylediği hep hakāyık olur. İsterse necât sûretinde olsun ve muâmelât kabîlinden olsun, ol tıfl pâdişâhdır. Ve pâdişâhın işlediği ve men' eylediği kânundur ki mazbûttur.

Sidre ve tûbâ iki ağaçtır ki Kur'ân'da طسم de "tā ve sîn" ile onlara işâret olunmuştur. Nitekim "mîm" ile Mustafâ (a.s.)a remz olunmuştur. Sidre, kürsî ile semâ arasında dünyâ ve âhiretin miyânında haddî berzahdır. Müteaddil-i a'mâl ve mütenezzil-i ahkâmdır. Onun için sidre-i müntehâ denilmiştir. Makām-ı cibrîl (a.s.) **[342-a]** onun zirvesidir. Cebrâil, sûret-i akl-ı küll olduğu gibi, akl-ı insânî dahi sûret-i akl-ı cüz'îdir. Pes, akl bir cibrîl gibidir ki sidre-i dimâğın zirvesinde olur. Onun için bir kimse rüyâsında cibrîli görse sûret-i aklı görmüş olur. Zîrâ cibrîl kendi taayyünü makāmından enbiyâdan gayrıya zâhir olmaz. Ve belki rü'yâda temessül edenlerin cümlesi misâl kabîlindendir, hakîkat değildir. Velâkin ol emsâl ile hakîkatın arasında kemâl-i ittisâl ve nihâyet-i taalluk olmakla misâle muttasıl olan asla dahi muttasıl olmuş olur. Bu makāmın bahsi ârızîdir. Bu sidreye hadd-i berzahî demenin ma'nâsı budur ki dâreynin hakāyıkını câmi'dir. Onun için ağsân-ı ehl-i cennete naîm ve usûl-i ehl-i nâra zakkûmdur.

İnsân-ı kâmilin esfelinde olan nefs ve tabîat ve a'lâsında olan kalb ve rûh buna işârettir. Onun için insân-ı kâmil gıdâ-i kâinâttır. Ya'nî herkes eğer ehl-i cemâl ve eğer ehl-i celâldir, gıdâyı insân-ı kâmilden ahz eder. Ve şecere-i tûbâ cennet-i adnde muhammedü'l-makāmdır ki her dare ondan bir gusn mütedellîdir. Pes, sidre hakîkat-ı berzahiyye olduğu gibi, tûbâ dahi naîmiyye oldu. Ve bunun âfâkda sûreti kutbdur ki cemî' evliyâ ondan istifâza eder. Ve enfüsde kalbdir ki cemî' kuvâ ondan müstefîddir. Zîrâ arz-ı kalb cennet gibidir. Ve cemî' enhâr-ı cennet asl-ı tûbâdan cereyân ettiği gibi, cemî' fuyûz dahi kalbden tefeccür eder. Ve cennet-i adn ve tûbâ yed-i kudretle bilâ-vâsıta halk olunduğu gibi kalb dahi hak ile hak için halk olunmuştur. Ve kesîb ki makām-ı tecellîdir, cennet-i adnde olduğu gibi, enfüsde makām-ı tecellî dahi kalbdedir. Ve "mîm" hakîkatü'l-hakāyık-ı küllîdir. Ve "tā-sîn-mîm" te'hîr olundu, sırr-ı hatmiyyet için. Husûsâ ki "mîm" "yâ" yı müştemildir. Ve "yâ" dahi hurûf-i teheccînin âhiridir. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Taleb ve Matlûb** (طلب و مطلوب) : Ma'lûm ola ki, sâlik-i hakka evvel-i menâzil talebdir. Ve taleb bir nesnenin vücûdundan tefeyyüş ve tahassül etmektir. Gerek ol nesne ayn olsun ve gerek ma'nâ olsun. Zîrâ aynın vücûd-i hâricîsi olduğu gib, insân ve emsâli gibi, ma'nânın dahi vücûd-i zihniyyesi vardır, ilm ve ahzâbı gibi. Ve matlûb fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ cümle-i mevcûdâta mebde'-i evveldir. Ve bu taleb ki dilden münbais olur, onun dahi mebde'i tevfîk-i ilâhîdir ki abdin inâyet-i ezeliyye ve riâyet-i ebediyyeye ihtisâsıdır. Zîrâ tevfîk muvâfakattendir. Ve muvâfakat bir ma'nâdır ki abdi emr-i şer'e muhâlefetten hıfz eder. Onun için tevfîk kemâl bulsa, ona ismet ve hıfz-ı ilâhî derler.

Ey sâlik ! Bir hôş tefekkür eyle ki muvâfakat yüzünden Hak ile barışırsın ki onda rızâ vardır. Ve muhâlefet yüzünden bozuşursun ki onda gazab vardır. Pes, iki zıd bir yerde nice

müctemi' olur. Ba'de-zâ, tevfîkin eseri taleb ve talebin eseri dahi tahsîl-i ilmdir. Ya'nî çünki Hak matlûb ola, elbet tālibe onun ilmi lâzımdır. İlm-i nâfi'in müteallikı **[342-b]** zât ve esmâ ve sıfât-ı hakdır ki zâtın vahdetini ve vücûdunu ma'lûm edinip esmâ ve sıfâtında ilhâd etmeye ve Hakk'ı hak üzerine i'tikād eyleye. Ve hikmet-i ilmiyye ilm-i kelâmda mübeyyendir, hikmet-i ameliyye ilm-i fıkhda mufassal olduğu gibi. El-hâsıl ilm-i hâl olmayan yerde sülûk sahîh değildir. Onun için tarîkat-nâmelerde ilm-i hâli takdîm ederler. Ve "talebü'l-ilmi farîzatün alâ külli müslimin" vefkince talebini îcâb eylerler ve ümmî-i mahza rağbet kılmazlar. Ba'de-zâ, ba'zı kimselerin hâli taleb-i bilâ-matlûbdur ve ba'zılarının hâli matlûb-i bilâ-talebdir ve ba'zılarının hâli dahi lâ-taleb velâ matlûbdur. İşte bu kısm-ı ahîr sâliklerin hâlidir ki matlûba mücâhede ile vâsıl olurlar. Zîrâ mücâhede ayn-ı sâbitelerinin aksidir. Ve şart bulunmadıkça meşrût bulunmaz. Ve bu makûle olan sâlik evvelen mahrûm ve âhiren merzûkdur. Ve sülûkü âdet-i ilâhiyye üzerine vâki' olmuştur. Zîrâ Allâh Teâlâ eşyânın netâyicini tertîble ve esbâba menût olduğu halde izhar eylemiştir. Ve matlûb-i bilâ-taleb meczûblar hâlidir ki nâdir vâki' olur. Hz. Ömer (r.a.) ve sahrat-i fir'avn halleri gibi ki evvel-i emrden ilm-i zarûrî ile meczûb olmuşlardır ki ona ni'met-i gayr-ı müterakkibe derler. Ve bu makûlelere mahdûm derler, evvelkilere hâdim dedikleri gibi. Fe-emmâ lâ-taleb velâ matlûb olmak hırmân sûretidir. Ya'nî tālib matlûb olmaz ise mahrûmdur. Kısm-ı evvelin sülûku şurûtu üzerine ise, âhirette matlûb ayağına gelmek ihtimâli vardır. Zîrâ Allâh Teâlâ izâat-ı icrâ etmez. Meğer ki dünyâdan ya şeriatte veya tarîkatte irtidâdla intikāl ede. Bu sûrette mahrûm-i ebedîdir. Ya'nî eğer şerîatte irtidâdla güzer eder ise kâfirdir. Ve eğer tarîkatte irtidâdla irtihâl etti ise, sâir ehl-i umûm gibi mahcûbdur. Ve bu hicâb ebedî zâil olmaz. Gerekse âhirette cennette müşâhede-i rubûbiyyet vâki' olsun. Zîrâ verâ-i perdeden müşâhede ile bî-perde müşâhede bir değildir. Gel imdi talebi elden koma, matlûba erince. Tâ ki dünyâda mahrûm isen de âhirette merzûk olasın ve mukarrabîn gibi derece-i ihtisâs bulasın. Ve illâ kamer-i kalbin muhâk olup bî-nûr ve fer kalır ve çarh-ı saâdette bile yüzün kalmaz. Ve kalb ve rûhunda zav' olmayınca ba'de'l-mevt melekûte nereden ve ne vechile duhûl edersin. Zîrâ duhûl-i mezkûre az ve çok münâsebet ve cihet-i câmia lâzımdır. Fe'fhem cidden. (**Nakd-i Hâl**)

***Taleb ve matlûb, Taleb lâ-matlûb, Lâ-taleb matlûb, Lâ-taleb velâ-matlûb** (لا طلب ولا مطلوب , طلب و مطلوب , طلب لا مطلوب , لا طلب مطلوب) : Talebde dört i'tibâr vardır: Biri, taleb ve matlûbdur. Ya'nî tālib olan matlûbunu vicdândır. Ve biri, taleb velâ-matlûbdur. Ya'nî tālib olan matlûbuna adem-i vusûldür. Nitekim enbiyâ (a.s.)allâh Teâlâ'dan **[343-a]** ba'zı mesâil suâl ettiler, fe-emmâ her birinde mücâb olmadılar, zîrâ hikmete muhâlif idi. Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.)ammı Ebû Tālib hakkında imanına tālib oldu ve sırf-ı himmet eyledi fe-emmâ te'sîr etmedi. Pes, her himmet müessire olmadığı bundan ma'lûm oldu. Ve biri dahi, lâ taleb matlûbdur. Ya'nî lâ-taleb husûl-i maksûddur ki nitekim ni'met-i gayr-ı müterakkibe derler ki bu kabîldendir. Ve meczûblar halleri gibi ki sülûk ve mücâhedesini sa'y etmek yok iken takaddüm-i cezbedir.

Ve biri dahi, lâ-taleb velâ-matlûbdur ki ekser-i nâsın hâli budur. Zîrâ esbâba adem-i teşebbüsleri cihetinden murâdları hâsıl olmaz. Zîrâ Allâh Teâlâ gerçi esbâbla işlemez velâkin inde'l-esbâb işler. Maa-hâzâ, murâd ne idüğü hatırına dahi gelmez tâ ki taleb eyleye. Ve bundan ma'lûm oldu ki evvel-i taayyün matlab lâzımdır. Ve matlab ne idüğün bilmediği sûrette ta'yîne muhtâcdır. Ya'nî matlab-ı a'lâ ve maksad-ı aksâ Allâh Teâlâ'dır. Ve ona vusûle esbâb-ı kesîre vardır ki keyfiyyet-i sülûk ma'lûm olmamakla mürşîd-i kâmile muhtâc olmuştur. Ve sâir metālib dahi ona kıyâs oluna.

Ve bu takrîrden murâdımız budur ki, murâdım rızâullâhdır diyen kimse Allâh Teâlâ'nın evsâfını ve rızâdan maksûd ne idüğünü bilmelidir. Tâ ki ona göre teveccüh üzere ola ve teveccühünde galat etmeye. İşte buradan fehm olundu ki her kar'-ı bâb eden kimseye kapı açılmaz. Belki ol ekseridir yoksa küllî değildir. Pes, ba'zı mürîd matlûb ve murâdına ermediği gibi ba'zı ehl-i himmet dahi ihtimâm ettiği nesneye vâsıl olmaz. Meselâ, Hak'dan saltanat taleb etse, ol ma'nâya müstead olmayınca emr-i âdî üzerine hâricde vücûdu muhâldir. Fî-nefsi'l-emr umûr-i mümkinedendir demek kifâyet etmez. Zîrâ her mümkin olan nesne vücûd-i hârici iktizâ etmez. İşte bu ma'nâ ecânibe göredir. Fe-emmâ şol kimse ki şehzâdedir, onun tarîkinde bulunmuştur. Pes, yâ rabbi bana bi'l-fi'l saltanat ver dese, kendi zâtında müstaid olduğu emr-i mümkünü taleb etmiş olur. Vezâret gibi ki herkes ona müstaiddir, gerek evlâddan olsun ve gerek gayrıdan. Ve velâyet mertebesi dahi böyledir. Zîrâ bâb-ı velâyet meftûhdur. Nübüvvet gibi değildir ki onun bâbı mesdûddur. Bu cihetten nübüvvet-i örfiyye taleb etmek memnû'dur, zîrâ muhâldir.

El-hâsıl vezâret ve velâyet birdir ki talebi câizdir. Ve saltanat ve nübüvvet dahi birdir ki onları talebin fâidesi yoktur, zîrâ ihtisâsı ilâhîdir. Kālallâhu Teâlâ : يختص برحمته من يشاء (Âl-i İmrân,3/74) [Rahmetiyle imtiyâzı dilediğine bahşeder] Eğerçi hakîkate nazar olunsa cemî'

merâtib-i külliye ve cüz'iyye ihtisâs-ı ilâhîdir. Fe-emmâ merâtib-i aliyyede ihtisâs zikr olunmak şeref-i azamete binâen imtinân-ı ilâhî kabîlindendir. Fa'rif cidden. (Hakkı Efendi)

***Taleb ve Tālib ve Matlûb** (طلب و طالب و مطلوب) **:** Merd-i tālibden ve mürîd-i sâdıktan evvel-i maksûd **[343-b]** olan, taleb ve irâdettir. Ya'nî dâim Hakk'ı tālib ola. Taleb çünki kişiyi mahbûb-i hakîkîye eriştire, onda vücûd-i tālib mahv olup, onda tālib ve matlûb bir olur. من طلب شيا وجد وجد budur. Tālibler ve matlûblar sûrette iki kısımdır. Tālib onlardır ki hakikatı isterler. Matlub onlardır ki hakikat onları ister ki onlar ile üns tuta. Enbiyadan bir cemaat ki talib-i hüda idiler, onların reisi İbrahim Halilullah ve Musa Kelimullah idi. Musa hakkında buyurur ki ولما جاء موسى لميقاتنا (A'râf,7/143) Yani Musa vade yerine geldi pes, bu taleb için Hazreti İbrahim hakkında buyurur: واتخذ الله ابرهيم خليلا (Nisâ,4/125) Yani İbrahim'i dost edindi. Pes, evvelden dost olan sonradan dost olan ile beraber olmaz. Bu talebe fakr derler. Evveli الفقر فخرى [Fakirlik benim iftihârımdır][214] dir. Âhiri fenâdır ki اذا تم الفقر فهو الله [Bütün ihtiyaçlardan hâlî olan ancak Allah'tır] amma bir güruh ki matlublardır, onların reisi Muhammed Rasûlullâh'dır. Dahi onun ümmetidir ki gör ki musa hakkında "câe" dedi. Yani geldi demekdir. Ve Mustafâ (a.s.) hakkında اسرى بعبده (İsrâ,17/1) denildi. Yani getirdi (da'vet) kulunu ki Muhammed (a.s.) dır.

Pes, ma'lumdur ki, gelen götürülen gibi değildir. Lakin tālib ve getirilen matlub olur. Enbiya hüdanın namına and içerler. Hüda muhammedin canına ve yüzüne ve kalbine and içip "le umrüke" "vedduhâ" "velleyli" buyurur. Musaya dağa nazar eyle dedi. Ve muhammede rabbine nazar eyle dedi. Ve ümmeti hakkında der ki: her kim bana bir zira' yakın ola ben ona bir kulaç yakın olurum. Ve tālib-i râh olanın şeraiti çoktur. Amma bir mufassal şartı budur ki cümle yetmiş iki milleti bir bilmekdir. Eğer fark eyleye, ol fark hicab-ı rah olur. Mezhebden talibin maksudu oldur ki bir mezheb ihtiyar ede ki onu maksuduna eriştire. İbtiday-ı halde terk-i adetten yek mezheb yoktur. Şöyle ki onlardan biri demiştir : Şiir bi'l-farisiyye:

فبثه ما ان برون العار عارا
لا مسلمون ولا مجوس ولا يهود ولا نصارا

çünki talebin âhirine erişe. Matlub mezhebinden gayrı mezhebi olmamak gerek. Mansur-i hallac'a sordular ki ne mezhebdensin, cevab verdi ki, rabbim mezhebindenim. Çünki erbab-ı tarikat hüda tealâ mezhebi üzere olalar, muhlis olurlar. İhlas hôd bu tarikin şartıdır. Rasulullah (a.s.) der : her kim kırk sabah ihlas üzere ola, onun kalbine hikmet akar. Pes, hüda teala mezhebi budur. Pes, talibler dahi mezhebden dûr olmak gerek. Şol mezheb ki âgâhlık verip kişiyi hüdaya eriştire, ol mezheb islamdır. Amma eğer hiç âgâhlık vermeye küfrden artıkdır. Zira hakikat-ı küfr oldur ki talibe bir taksir vaki' ola ki matlubdan devr ola. **[344-a]** talibin işi mezheb sahibiyle olur mezheb ile olmaz.

Benim dediğim oldur ki talibe lazımdır ki hüdayı ne dünya ve ne ahirette ve ne cihette talib ola, belki kendi kalbinde isteye. Zira kalb-i mümin beytullah ve arşullahdır. Her ki tavaf-ı kalb ede maksuda erişe. Ve her ki kalb yolun galat ede, şöyle dûr olur ki gayrı kendini bulmaz. Bir gece bayezid dedi ki: "ilahi yol nicedir". Cevab geldi ki, sen yoldan kalkdın bana eriştin. Kişi ki matluba erişe taleb-i rah dahi hicab olur. Terk etmek gerek. Zinhar zanneyleme ki kadı hemedani küfrü medhadip islamı kadh eyler. Bil ki her nesne ki talibi yoldan alıkoya ol küfrdür. Belki hakikat oldur ki merd-i sâlik küfr ve islamı terk eyleye. Zira küfr ve islamdan kişiye kendiyle oldukça biri lazımdır. Çünkü kendinden halas ola. Küfr ve islam eğerçi sana talib ola, bulmayalar. Ta ki hod pür şekilden fâriğ olmayasın. Hüda-perest olmazsın. Ta ki bende olmayasın, âzâd olmazsın. Ta ki iki âlemden göz yummayasın, Âdem ve Âdemiyyet makāmına ermezsin. Ta ki kendinden kaçmayasın, kendine erişmezsin. Ta ki kendini hüda yolunda feda etmeyesin, makbul-i hazret olmazsın ve cümleye yol bulmazsın. Ta ki fakir olmayasın, gani olmazsın. Ta ki fani olmayasın, baki olmazsın. (Ankaravî)

***Tur-i Sina** (طور سينا) **:** Musa (a.s.) ın mahall-i münacatıdır. Ve tur-i sina şam ile medyen arasındadır.

***Tavâli'** (طوالع) **:** Şol envâr-ı tevhiddir ki ehl-i ma'rifetin kulubuna tulû' edip sair envarı müntamis ve zâil kılar.

---

[214] - Aclûnî, II, s.87; Aliyyü'l-Kârî, **el-Esrâr**, s.254.

***Tavâf** (طواف) : Ka'beyi tavâf ederler.Ya'ni hariminde devr ederler ve bir yerde karar edip durmazlar.

***Tahâret** (طهارت) : Ba'de'l-intibâh varid olan beyt : "Olmasa sırr-ı tahâret sârî, feyz-i hak Âdeme olmaz sârî".Ve bu beyt şol hadis-i şerife işaret eder ki gelir: دم على الطهارة يوسع عليك الرزق [Temizliğe devam et ki rızkın geniş olsun][215] Ya'ni tevsî'-i rızk sûri ve ma'nevi taharet-i zahire ve batına üzerine mevkufdur. İşte sereyandan murad, cümle a'zâ ve kuvâya sereyandır. Ve taharet necasetin mukabilidir. Pes, ne kadar münkirat-ı kavliyye ve fi'liyye ve havatır-ı faside ve niyyât-ı kâside ve kusur-i batıla var ise cümlesi necis hükmündedir ki necs-i zâhir mâ-i tâhirle tathir olunduğu gibi, necs-i bâtın dahi hilâfıyla tathir olunmak gerekdir. Ve hadisde gelir ki : على النظافة الجنة ve cennet âlem-i letâfettendir ki enfüsde kalb-i insândır. Pes, ibtidâ kalbi mertebe-i şerîatte inhâs-ı hakîkiyye ve hükmiyyeden ba'dehu mertebe-i hakikiyyette taallukât ve mâ-sivâdan tathir etmelidir. Ve taharet-i zahire dahi gerçi necaset-i hakîkiyycye göredir. Fe-emmâ bazı tâhir vardır ki onun tahareti nâkısadır. Mesela, bir kimsenin bedeninde ve libasında necs olmasa inde'ş-şer' pakdır denilir, fe-emmâ **[344-b]** taharet-i vuzu' olmasa, yine tahareti bi-hasebi't-takvâ noksan üzerinedir. Onun için sûfiye-i muhakkikîn taharet-i dâimeyi şurût-i sülukden addedmişlerdir. Pes, hâl-i menâmın gayrıda onlar için bî-vuzû' olmak, kanun-i tarikatten haricdir. Ve vuzû' üzerine nâim olan kimse yine taharet-i sâbıkası üzerinedir. Onun için menâmâtına ya'ni rüyalarına itibar olunur. Ve ittisal ve devam-ı vuzû'nun sırrı devam-ı münacaat içindir. Zira vuzû' ibadete duhulün mukaddimâtındandır. Ve salât münâcât-ı ilâhiyye ve zevk mükâşefe ve müşâhede içindir. Bu sebepten taharet üzerine olan kimse nakz-ı vuzû'ya dek musallî hükmündedir. Ve hakka ittisâl ne kadar devam üzerine olsa, feyz dahi ona göre olur ki rızk-ı ma'neviden murad budur.

Pes, bundan fehm olundu ki, bilâ-vuzû' olan sufî sâfî ve tâhir değildir. Zira eğer safâ ve tahâreti olsa safây-ı hâtırla meclis-i münacâta dahil olurdu. Velâkin adem-i taharetle hâric-i bâbda kaldı. Tasavvufdan murad ise dâhil-i beyt-i dil olmakdır ki havâss-ı nâs sıfatıdır. İşte taharet davasını edenlerin niceleri necis oldu. Zira davalarına göre libâs-ı takvâdan ârî olmak uryânen edâ-i salât gibi oldu. Ve her şart-ı salât ki mefkud ola, butlân-ı salât-ı şer'iyyeyi müstelzim olduğu gibi, şart-ı tarikat dahi salât-ı hakîkiyyeye göre böyledir. Bundan zâhir oldu ki şeriat hakikate babdır ki tâlib-i hakîkat olana şeriat farziyyet cihetinden eşittir. Tekbîre-i ihrâm gibi ki namâza duhule babdır. Onun için ferâizden ma'dûd oldu. Ve bir kimsenin ki zâhirinde farz ve sünnet olmaya, onun hakikatine itibar yoktur.

Nazm :

Allah allah mazhar-ı allah olan sultāna bak,
Kibriyâdan perde-pûş olan azîmü'ş-şâna bak.
Şâhiddir kîm arş-ı a'lâ tahtına evlâ durur,
Kābe kavseyn ev-ednâda olan seyrâna bak.
Ondadır sırr-ı ezel nûr-i hüdây-ı lem yezel,
Aç gözün insân isen ol sûret-i rahmâna bak.
Cilvesinden cilve-i tāvus kudsîdir hacil,
Bak harâmına o sırr-ı dilkeşin ayâna bak,
Akl-ı külldür kîm bilir ilm-i ledünnî dersini.
Fayz-i Hak'dan sînesinde mevc uran ummâna bak,
Bir nebîdir kîm ona ümmet olubdur enbiyâ,
Sancağı altında yârın kesret-i insâna bak.
Bir deminle yâ rasûlallâh ihyâ kıl beni,
Derd-mendindir bu kul ol haste-i cânâna bak.

Havâss-ı zâhirenin ve a'zânın ve lisânın ve hayâlin ve zihnin ve aklın ve kalbin ve nefsin ve rûhun ve hakîkat-ı insâniyyenin ve sırrın tahâretleri, havâss-ı zâhirenin tahâreti muhtâcun ileyh olmayan idrâkâta ıtlâkındandır. Pes, sem' ve basar ve şemm ve zevk ve lemsi muhtâcun ileyh olmayan müdrekâta sarfla tencîsden hazer lâzımdır. Ve a'zânın tahâreti mevâzîn-i akliyye ve ahkâm-ı şer'iyye ve nesâyih ve tenbîhâttan ma'lûm olan **[345-a]** i'tidâlât dâiresinden hâric olan tasarrufâta ıtlâkdandır. Husûsâ lisân ki onun iki vechile tahâreti vardır ki biri sumta mahsûsdur, meğer ki müfîd ola. Ve biri dahi tedbîr ettiği umûrda mürâat-ı adle mahsûsdur. Pes, bir nesnenin beyânında naks etmeye ve içinde olmayıp zâtı iktiza etmediği ziyade nesne ile dahi vasf eylemeye ve illâ zulmdür. Şehâdet-i zûr kabîlindendir. Ve bir harfi harf-i âharla tercüme eylese ki

[215] - Ali el-Muttakî, **Kenzü'l-Ummâl,** XVI, 44154.

ma'nâlarında tefâvüt olmasa, "fâ" ile "vâv" gibi, aslı tağyîr etmiş olur. Sâdıklar zümresinden hâric olur. Ve ba'zı kütüb-i münzelede gelir ki, عجب ربك من مشاء بلا ضرورة ومن ضحاك بلا عجب Ya'nî hükm-i ilâhî budur ki insan bir mevzi'den bir mevzi'e zarûret-i kaviyye olmadıkça hareket ve meşy etmek ve muktezâ bulunmadıkça gülmek menhîdir.

Ve hayalin tahareti i'tikādât-ı faside ve tahayyülât-ı reddiyye ve âmâl ve emâni meydanında cevelandandır. Ve bu ma'na ziyade suûbetten ekall-i kalîle müyesser olmuştur. Onun için emâni ve emsali zemm olunmuştur. Husûsâ ki sıfat-ı yehûddur. Nitekim Kur'anda gelir : تلك امانيهم (Bakara,2/111) [Bu onların kendi kuruntuları] ve yine gelir : يود احدهم لو يعمر الف سنة (Bakara,2/96) [Her biri en az bin sene yaşamayı arzu eder] Ve zihnin tahareti, efkâr-ı reddiyye ve istihzârât gayr-ı vâkıa ve gayr-ı müfîdedendir. Ve ba'zı havâss-ı evliyâ buyurmuştur ki, elli senedir mâ-sivallâh fikri derûnuma girmemiştir ve Hak'dan gayrı hiçbir mülahaza bana erişmemiştir. Ve aklın tahareti netayic-i efkâr ile takayyüddendir. Ma'rifet-i Hakk'a ve garâib-i havâs ve ulûm-i esrâra muhtass olan mevâzı'da zira akl nihâyet-i ma'rifetten kāsır ve gāyet-i idrâkden âcizdir. Pes, kuds-i zâta mülâyim olan adem-i takayyüddür. Ve kalbin tahâreti tevzî'-i himem ve teşîet-i arâyimi mûceb olan taallukāta takallübdendir. Ve taallukātın dahi esbab-ı celiyye ve hafiyyesi vardır. Sırrına mühtedî olup ona göre amel lazımdır. Ve nefsin tahareti, ağrâzdan ve belki kendi aynındandır. Zira nefs âmâl ve emânı ve taaşşuk-i eşyâ ve netâyic-i ezhân ve tahayyülât olan teşevvukāt-ı kesîrenin hamîresidir.

Pes, bu makûle umûr-i rezîleye maya olan nefsi aslından kal' edip furû'undan dahi bi'l-külliye necât ve elvâsından taharet-i zât lazımdır. Ve rûhun tahareti, Hak Teâlâ'dan mercû olan huzûz-i şerîfedendir. Ma'rifet ve kurb-i zât ve müşâhede ve sâir naîm-i rûhânî ile ihtisâs gibi. Zira demişlerdir ki, şol emr ki senin üzerine hükmü gālib olur, ya tabîidir mutlakā celb-i menfaate müteallik olsun istifâi'z-zât-i cismâniyye gibi. Veya def'-i mazarrata müteallik olsun, esbâbi'l-ümm-i bedeniyyeden ictima ve perhiz gibi. Ve yahut rûhânîdir. Ulûm-i nâfia iktisâbına ve ahlâk-ı mahmûde tahsiline ihtimam ve cehâlât ve ahlâk-ı mezmûmeden ictinâba iğnâ gibi. Ve yahut nefsânîdir. Câh ve menâsıb-ı şerîfe ile takayyüd ve ağrâz-ı nefsâniyyeyi münâfî olan nesneyi def' etmek gibi. Pes, her ne makûle ma'nâ ki seni **[345-b]** vasat-ı i'tidâlîden etrâf-ı rûhâniyye-i nefsiyyeye ve tabîiyye-i hissiyyeye ve gayrılara ictizâb ve incizâbdan hâlî olmaya, ondan mutlakā tahallus ve taharet gerekdir. Br vechile ki aslâ onda mâ-sivallâha iltifat bulunmaya. NitekimKur'ân'da gelir : ما زاغ البصر وما طغى (Necm,53/17) [Göz görüp şaşmadı ve sınırı da aşmadı] ve taaşşuk etmek değil belki tahdîs-i nefs-i bi't-taaşşuk etmekten bile hazer eyleye. Zâhiren ve bâtınen maksûd olan taharet-i rûhdur. Ya'nî zamân-ı irtibât-ı tedbîrîde sohbet-i mizâc-ı tabîi ve ona muttasıl olan havâss-ı mazarradan mülevvis olduğu nesnelerden halâsıdır. Ve hakîkat-ı insâniyyenin tahâreti, cem'iyyet-i insâniyyede olan maâni ve hakāyıkı fıkdân ve tağyîr-i tecellîdendir ki hakîkat-ı kābilin ahkâm-ı imkâniyyede selametine mevkufdur. Ekser-i nâs bu ahkâm-ı keserâtın zebunu ve mağlublarıdır. Ve sırrın tahareti, hakk-ı mutlak-ı câmia ittisâli ve ahkâm-ı takyidiyyenin zevâliyledir. Sırdan murâd, hisse-i tecelli-i cem'îdir ki hakk-ı mutlaka ol hisse haysiyyeti ile müstenid ve murtabıttır. Ve ahkâm-ı takyîdiyyeden murâd, ol tecelliye meclâ olan ve onu taayyün eyleyen ayn-ı sâbite ile maiyyet sebebiyle ârız olan umûrdur. Zira her tecelli ve sıfâtın ahkâmı, mir'âtı olan meclâya tābi'dir. Ve bu taharet-i mezkûre isticlâb-ı rızk-ı hissî ve ma'nevî edip bâis ziyade olur. Nitekim hilâfıyla ittisâf sebeb-i noksandır. Nitekim hadisde gelir : دم على الطهارة توسع عليك الرزق [216] ya'ni taharet-i zâhire ve bâtına üzerine dâim ol, tâ ki rızkın her yüzden muvassa' ola.

Suâl olunursa ki, hazerât-ı ashâbda her türlü taharet vardı. Pes, ekseri dünyada niçin muzâyaka üzerine olurlar. Cevab budur ki, onların hâli kıyasdan haricdir. Zira onların helalden ictinabları gayrıların haramdan ictinablarından akvâ ve ekser idi. Ve onların fakr-ı hakikatleri ki mâ-sivallahdan bi'l-külliye boşalmakdır. Gālib olmakla sûret-i fakrı dahi kabûl eylediler. Tâ ki zâhiren ve bâtınen Hakk'a müftekır olalar. Ve her makāmda tayyibât ve lezâiz yerine hakkı bulalar. Ve kuds-i zâile muânaka kılalar. Ve kendilerini deryây-ı gınây-ı tâmme salalar. El-hâsıl mükevvinâttan bi'l-külliye kesileler. Zira dünyanın inda'llâhi teâlâ cenâh-ı buûda kadar kadri yoktur. Ve ol kadar mikdârı olaydı kâfire bir cür'a su vermezdi. Pes, mü'min ve kâfirin müşterek olduğu dünyây-ı deniyyeyi havâss âr edip kabul etmediler. Bu cihettendir ki kemâlât-ı rûhâniyye ile ile dahi iktifâ eylemediler. Zira rûh müşterekün-fîhdir. Belki âlem-i esrârda terakkî eylediler ki bu âleme vusûl, hasâis-i ehl-i îmândandır. Onun için âhirette küffâr mahcûblardır. Zira bâlâda mezkûr olduğu üzere hisse-i tecelli-i cem'îden bi'l-fi'l behre-mend değillerdir. Ve hadisde gelir : من اخلص الله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه [Kim kırk sabah ihlasla Allah'ı

[216] - Ali el-Muttakî, **Kenzü'l-Ummâl**, XVI, 44154.

zikrederse, hikmetli sözler kalbi vasıtasıyla dilinden akar][217] ya'nî zuhûr-i yenâbî'-i hikmet, cezâ-i ihlâsdır. Bilki ihlâs ve zuhûrun her biri fi'l-hakîka **[346-a]** ayn-ı minnet ve mahz-ı fazl-ı ilâhî bâbındandır. Pes, ihlâs-ı mezkûr taleb-i zuhur için olursa halis olmaz. Binâen-alâ-hâzâ, kalbi ondan tathir ve tahlis lazımdır. Nitekim kelâm-ı kibârda gelir : الاخلاص فقد منح الخلاص من الاغراض من رزق الطهارة حتى عن رؤية Ya'ni umum üzerine ağrazdan ve husus üzerine ihlasdan halas olup ehl-i ihtisas zümresine mülhak olur. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Tahâret-i asliye ve Necâset-i asliye** (طهارت اصليه و نجاست اصليه)**:** Demişlerdir ki, asliye-i ûlâ ki gayr-i mec'ûldür, kābil-i atā-i zâtiyye ve esmâiyyedir ki evvelkisi bilâ-vâsıta ve ikincisi bi'l-vâsıta olan müneh-i ilâhiyyedir. Ve necâset-i asliye-i ûlâ ki bu dahi gayr-i mec'ûledir. Mezkûrun hilâfınadır ki gayr-ı kābildir. Zira kāzûrât üzerinde cennet olmadığı gibi, dil-i murdarda dahi feyz-i ilâhi olmaz. Bu sebepten mü'min ezeli ve kâfir ezelîdir. Eğerçi iman ve küfr ezelde olmaz, belki ebedde olur. El-hasıl ezelde olan bi'l-kuvve ve ebedde olan bi'l-fi'ldir. Velâkin bâtın-ı hâlde nazar kuvvete ve zâhir-i hâlde fi'ledir. Ve sıbyânın iman ve küfrleri ki bâtın-ı hâldir, onun için onlarla mahşûr olurlar. Ve sebeb-i necâset galebe-i ahkâm-ı imkân ve havâss-ı imkânın ise vesâitidir ki mâni'-i kabûl-i bârândır. Zira matar-ı vâsıl ve nâzil velâkin mahall-i gayr-ı kābildir. Ve sâir isti'dâdât-ı mütevassıta dahi ona kıyâs oluna. Ya'ni herkesin feyz-i bâtını tahareti kadardır. Ma'lûm ola ki, hadis-i kudsîde gelir ki, "bir kimse bî-vuzû' olup taharet etmese, bana cefâ eder. Taharetten sonra vakt-i mekrûh değil ise namâz kılmasa bana cefâ eder. Ve kıldıktan sonra dua etmese bana cefâ eder. Ve duâ ettikten sonra ben dahi onun duâsını müstecâb etmesem ona cefâ etmiş olurum." Kemâ fi'l-**Futuhâti'l-Mekkiyye. (Hitāb-ı İsmâil Hakkı k.s.)**

***Tayy-i mekân** (طی مکان) **:** Mevâzi'-i baîde birkaç adımda varmak gibi, birkaç adımda Ka'beden istanbul'a ve İstanbul'dan Ka'beye varıp gelmek gibi.

***Tayy-i zamân** (طی زمان) **:** Ezmân-ı kesîrede olacak işler, ezmân-ı kalîlde hâsıl olmak gibi.

***Tayy-i arz** (طی ارض) **:** Eğerçi insân-ı kâmil bir yere sığmaz. Cennete sığdığı cennet hasebiyledir. Fe-emmâ zâhir-i hâlde ednâ bir gāziye yüz derece ihsân olunup her iki derecenin arası yüz yıllık mesafe olunca sâir sıddıklara ve enbiyaya atā olunan derecât-ı âliyenin tûl ve arzı akılla ne vechile ihâta olunur. Ey mü'min ! Sana şu kadar bir remz edelim ki her icmâlde bir tafsîl mündericdir ve her tengâda bir sahrâ vardır. Meselâ cesed-i insânî ki bir-iki zirâ' nesnedir ki muhâttır. Ve ona taalluk eden rûhun vüs'ati ne kadardır ki muhîttir. Pes, cennet dahi gerçi ecsâmdan olmakla mütenâhiyedir. Velâkin seyri hasebiyle gayr-ı mütenâhîdir. Nitekim insânın medd-i basîri karîb görünür. Fe-emmâ meblağ-ı rü'yetine iki-üç günde ancak vusûl hâsıl olur. **[346-b]** Ve bunun hilâfı olan tayy-i arz dahi ona kıyas oluna. Onun için ba'zı evliya yevm-i arafe vakt-i asrda altı aylık yoldan arafata varıp vakfe ederler. Ve ba'zılar dahi kuş gibi uçarlar. Ve ba'zılar dahi insilâhda iken melaike yediyle kendilerini tarfetü'l-aynda orada bulurlar. Zira melaike ecsam-ı latif oldukları cihetten onlar için mesafe yoktur. Nitekim cibril (a.s.) tarfetü'l-aynda sidreden menzil-i nebeviye nüzul eylerdi ki mâ-beyni bu kadar bin yıllık yoldur.

***Tayy-i mekân** (طی مکان)**:** Davutpaşa semtinde kâin bir eskici için bî-namâz i'tikādıyla sû-i zan eden kimse mahalle imamını da'vet ettikte, eskiciye da'vetliyim yarın gece gelirim dediğinde, ol bî-namâz gitme diye diye tenbih etmişken mahalle imamı yine ol eskicinin iftarına gidip sofra başında oturur iken, eskici kendi odasının penceresinin perdesini kaldırıp akşam namâzını Medîne-i Münevvere'de maan kılalım diye ol pencereden mahalle imamıyla gidip Medîne-i Münevvere ahâlisiyle cemaat olup akşam namâzını kılıp etrafı temaşa ederek yine pencereden sofra başına gelip taâm ederler. İşte bu tayy-i mekâna misâldir.

***Tayyib ve Tāhir** (طیب و طاهر)**:** ان الله طیب Tayyib ile tāhirin farkı budur ki tayyib nefse mülâyim ve onunla istilzâz olunur nesnedir. Tāhir ise nazîfdir. Nezâfet ve nekāvet ise paklıkdır. Nezâfet, sevb ve beden ve beyt ve emsali gibi ki tenzîf-i lübâb ve ef'ide ve efvâh ve evânî ve nezâiri hakkında âsâr varid olmuştur. Ve hadisde gelir : الاسلام نظیف فتنظفوا فانه لا یدخل الجنة الا نظیف ya'ni cennete tāhir ve bâtını pak olan dâhil olur. Ve ba'zılar dediler ki, tayyib ve tāhir arasında fark-ı umûm min-vechindir. Meselâ, za'ferân tayyib ve tāhirdir ve misk tayyib ve gayr-ı tāhirdir, zîra aslı demdir. Ve onu tağyir eylese mâni'-i vuzû'dur. Eğerçi nâfice-i miskle namâz caizdir, eğer

[217] - İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Mevzuât**, II, 224.

kadîm ve gayr-ı müntin ise. Ve nefs-i misk helal ve seyyid-i envâ'-ı tayyibdir. Ve türab tāhirdir, tayyib değil, zîra bî-râyihadır. Ve tayyib nefes, hatırı hoş adam demektir. Ve tahâret-i kalb, rezâilden paklıktır. Ve rızk-ı tayyibe odur ki dünyada leziz ve tab'a mülayim bi-hasebi'ş-şer' helal olmakla âhirette tab'a azâbdan hâlis ola. Pes, her tayyib helal olmaz. Ve mâl-i tayyib odur ki kesb-i habîsden ve zulm ve gazab ve ribâ ve emsalinden hasıl olmaya. Ve amel-i tayyib odur ki zâhir ve bâtın-ı müfsidâttan pak ola. Riya ve ucb ve ağrâz-ı fâside gibi. Ve hâl-i tayyib odur ki zâhirinde edeb-i şer' ola ve bâtınında ilhâd ve telvîn bulumaya. Ve insân-ı tayyib odur ki, necâset-i cehl ve fısk ve kabâyıhdan mütetahhir ve mütehallî ve ilm ve tāat ve mehâsin ile mütehallî ola. Ve Hak Teâlâ'nın tayyib ve zâhir **[347-a]** olduğu sıfât-ı selbiyyedendir. Ezeliyyet ve ebediyyet ve kıdem ve bekā ve emsâli gibi. Ve ma'naları subbûhün kuddûsün ma'nalarına raci'dir ki her naks ve âfetten berî ve ahkâm-ı imkâniyye ile arıdır. Ve tatarrukuna dahi imkan yoktur demekdir. Ve biri dahi budur ki etyabü'l-ırk olan Rasûlullâh (s.a.v.) tayyib ve tahbîb olundu. Redâyih-i tayyibenin envâ'ı gibi. Ve sûm ve basal ve pırasa ve emsali mekruh kılındı. Zira tayyibde zevk-i üns ve muhadara vardır ki sıfat-ı ruhdur. Ruh ise nefes-i rahmanidir. Ve envâ'-ı tayyib bu nefesden hâsıl olur. Ve bu ma'naya işaret edip hadisde gelir : المؤمن اطيب من عمله و الكافر اخبث من عمله ya'ni mü'minin tayyib-i zâtîsi ameli tayyibi tevellüd eyledi ki cânib-i rûha nâzırdır. Zira zâtı avârız-ı reddiyye ve mugayyirât-ı fıtrattan sâfîdir. Ve kâfirin hubs-i aslîsi ki hubs üzerine mecbûl olduğudur, amel-i hubs tevlîd eyledi ki cânib-i nefse râci'dir. Pes, asl-ı tayyib rûhda oldu ki ondan amele sârî oldu. Onun için mü'min zâten ve sıfaten pakdır. Ve asl-ı hubs nefsdendir ki ondan fi'le gelir. Onun için kâfir zâten ve vasfen habîsdir. Ve burada zâttan murâd, tabîattır. Zira tecelli-i evvel hasebiyle cümle-i halk yeksândır. Ve bu takrîrâttan zâhir oldu ki tayyib habîsin zıddıdır ki ceyyid ve mahbûb ve helâl ve habîs reddî ve mekrûhun her birine ıtlâk olunur ve zâhir ve bâtına şâmildir. (Hakkı Efendi)

ON YEDİNCİ BÂB HARF-İ ZÂ (ظ) DIR

***ez-Zâhir**(الظاهر):ÖyleAllâhki vücûdu zâhirdir, arz ve semâda delâilin kesretiyle.

***Zâhiru'l-vücûd** (ظاهر الوجود) : Vücûd-i mutlaktır.

***Zâhiru'l-mümkinât** (ظاهر الممكنات) : Vücûd-i mutlaktır.

***ve'z-Zâhir** (والظاهر) : Âlem-i mülk.

***Zâhir ve Mezâhir** (ظاهر و مظاهر) : Zâhir dediğimiz Hak'dır. Ve mezâhir dediğimiz mahlûkdur. Zâhir ve mazhar hicâb-ı a'zam ve ridâ-i kibriyâ âyine misâl olan mazhar-ı tâmdır. Zâhiri görmek isteyen mazhara baksınlar. Ya'ni Hz. Hakk'ı görmek isteyen Hz. Rasûlullâh (s.a.v.)e nazar eylesinler. Ma'lûm ola ki Hak Teâlâ'nın her mahlûkda bir zuhûru vardır. Pes, ol her mefhûmda zâhirdir ve her fehmden bâtındır. İllâ şol kimsenin fehminden ki diye "âlem sûret-i Hak'dır" ve Hak onun hüviyyetidir. Ve her mazharda zâhir olur. Her bâr ki bir nesne bir nesnede görünür olsa, zâhir ve mazharın gayrıdır. Ammâ bir şeyde vücûd zâhir olsa, hakîkat i'tibârıyla zâhir mazharın aynıdır. Ya'ni zâhir bir şeydir ve mazhar bir şey'-i âhardır. Ve yine ol nesne ki zâhirden mazharda görünür, ol nesne şebh ve sûrettir, zât ve hakîkat değildir. Lâkin vücûd-i Hak hesti-i mutlak ki her yerde zâhirdir, ayn-ı mazhardır.Ve her mezâhirde zâtıyla zâhirdir. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Zâhir ve Mazhar ve Kadîm ve Muhdes** (ظاهر و مظهر و قديم و محدث) : Ma'lûm ola ki, zâhir ve mazhar merâtib-i zuhûrda şey'-i vâhiddir ve birbirlerinden infisâlleri yoktur. Pes, bunlar **[347-b]** ne vechile birbirinden mümtâz oldular. Ve zâhire kadîm ve mazhara muhdes dediler. İmdi ma'lûm ola ki, kadîm ibârettir şol nesneden ki vücûdunun evveli ve mebde'i olmaya. Ve bu ma'nâ iki kısım üzerinedir : eğer vücûdunda mebde' olmaz ise ya'ni vücûdu kendinden ise ona "kadîm-i bi'z-zât" derler. Ammâ eğer vücûdunda mebde' olur ise ve vücûdu üzerine zaman sebekat etmediyse ona "kadîm-i bi'z-zamân" derler. Besâit gibi, ya'ni mürekkeb olmayan müfredât gibi.Ve hukemâ mezhebinde her nesne ki kadîm-i bi'z-zâttır, kadîm-i bi'z-zamândır.

Ve muhdes dahi iki nev' üzeredir. Biri muhdes-i bi'z-zât ve biri muhdes-i bi'z-zamândır. Ve hâdis-i zâtı âlem-i kevn ü fesâdın eşhâsı gibidir. Ve her nesne ki hâdis-i zamânîdir, hâdis-i zâtîdir. Ve âlem cemî' eczâsıyla zâten ve zamânen hâdisdir. Ve her anda bir âlem dahi hâdis ve müteceddid olur. Ve kadîm ve muhdes ki vâcib ve mümkindir, birbirinden cüdâ değillerdir. Ve ale'd-devâm kadîmin mümkinâtın sûretinde zuhuru vardır. Ve fî nefsi'l-emr her nesne ki vardır, ikincisi olur, min cihet'il-hakîkat.

Beyit :

همه حقست جز حق نیست حقا
چه جای نفی لا وجه اثبات الا

***Zâhir-i ilm, Zâhir-i vücûd, Zâhir-i mümkinât:** Zâhir-i ilm ehl-i tahkîk indinde a'yân-ı mümkinâttan ibârettir. Zâhir-i vücûd tecelliyat-ı esmadan ibarettir. Zira zâhir-i ilmde olan imtiyaz hakikidir. Ve vahdet nisbiyyedir. Ve amma zahir-i vücudda vahdet hakikiyyedir. Ve imtiyaz nisbidir. Yani itibaridir. Zahir-i mümkinat mümkinatın ayan ve sıfatı ve suratlariyle tecelli-i hakdan ibarettir. Ve zahir-i mümkinat vücud-i izafi ismiyle dahi tesmiye olunur. Ve gah olunur ki zahir-i mümkinata zahir-i vücud ıtlak ederler. Bundan malum oldu ki, vücud-i izafi ve zahir-i vücud ve zahir-i mümkinat bir ma'nayadır. (Hakkı Efendi)

***Zâhir-i vücûd ve Zâhir-i ilm ve Bâtın-ı ilm ve Vücûb ve imkân :** Vâcibât ve mümkinât ve şuhud ve nur-i taayyün-i saninin vahdetine zahir-i vücud dediler ki vücub oldur. Ve kesret-i hakikiyyeye zahir-i ilm dediler ki imkan oldur. Ve nur zahir-i vücuddan ibarettir. Vacibat oldur. Ve şuhud zahir-i ilmden ibarettir. Mümkinat oldur. Gayb-ı izafi hakāyık ve a'yan-ı sabitenin müctemiidir. Ve bu mertebeye zahir-i ilm derler. Zira batın-ı ilm gayb-ı mutlakda olan haldir. Ve gayb-ı izafi âlem-i gayb-ı mutlak ile âlem-i ervah arasında berzahdır.

***Zıllullâh (ظل‌الله) :** Nâsa Rasulullah (s.a.v.)in mehabetli olması, hakikaten ism-i a'zama mazhar olduğu içindir. Nitekim sultanın nâsa mehabetli olması sûreten ol ism-i câmi'a mazhar olduğu içindir. Bu ecIden السلطان ظل الله varid oldu. Yani sultan hakikat-ı ilahiyyenin zıllidir. Pes, zıll-i heybet ve celalde bu mesabede olduğu vaktte hayal eyle sahib-i zıll ne mertebede olsa gerekdir. (Hakkı Efendi)

***Zıll (ظل) : [348-a]** الصحة فی کل ظل راحة فی کل ضح منحر فی کل بلق رحمة فی کل حمی Evvelkisi demekdir ki, her sâyede bir rahat olduğu gibi her istitārda dahi bir sükûn vardır. Ya'ni şems-i tecellî dâimâ berk-ı zâtî makûlesinden olsa güneş sûreti yaktığı gibi, berk-ı zâtî dedikleri tecelli dahi kalbi ihrâk eder ve insân ona tākat getiremez. Ve cümle-i âlem sâye-i Hak'dır ki esmâ ve sıfâtın hakāyık ve mâhiyyâtının suveri olmakla esmâ ve sıfât dahi onunla müsterîh olmuştur. Buradandır ki ekâmil-i nâs âlemde zuhûr taleb ederler ve kendilerine âyine olmağa müstaid isterler. Zîrâ ahlâk-ı ilâhiyye ile muttasıflardır. Zîrâ Hak Teâlâ kenz-i mahfî iken esmâ ve sıfâtıyla tecellî eylemiştir ve kemâlini ihfâ etmemiştir. Pes, kâmil dahi kenz-i mahfî gibidir ki kendinin kendine zuhûruyla iktifâ etmeyip âyineden dahi zuhûr etmiştir. Ve şol üstâzlar ki dünyada hünerlerini gayrıdan ketm ve ihfâ ederler, sırr-ı mezkûrden bî-haberlerdir. Velâkin söz müstaidde göredir ve illâ nâ-kābile ta'lîm etmek şûre-zâra tohum-efşân olmak gibidir. Ve kelâm-ı mezkûrden fehm olunur ki leyl zıll olmak hasebiyle mahall-i râhat olduğu gibi, Allâh Teâlâ leyli libâs ve nevmi rahat kılmıştır. Leyl-i zâtta dahi karar böyledir, ya'nî onda rahat vardır. Bu cihetten Ebû Yezîd Bestāmî (k.s.) âlem-i bekāya ya'nî sıfâta reddolundukta kabûl etmeyip âlem-i fenâda ya'nî zâtta karârı taleb eyledi. Zîrâ âlem-i zâtta ya'nî âlem-i cem'de rahat ve âlem-i sıfâtta ya'nî âlem-i farkda mihnet vardır. Şol cihetten ki âlem-i zât âlem-i tecerrüd ve inkıtā'dır, leyl gibi. Ve âlem-i sıfât âlem-i telebbüs ve taallukdur, nehâr gibi.

Ma'lûm ola ki, yevmü'l-erbiâ kaylûlede iken zâhir olur ki Beyâzî-zâde fetâvâsından olmak üzere bir mecmû'ada tahrîr olunmuş ki ba'zı kitâb, celâle ya'nî lafzatullâh yazdıklarında sâyesi zuhûr eder ki maa-hâzâ celâledir, sâye olmamak gerek idi. Sırrı budur ki kâtib olan kimse mücâz ve me'zûn olmak gerekdir. Ya'nî kitâbet-i celâliyye me'zûn olan kâtibin hattında zıll olmaz. Belki zıll lafz-ı varak üzerine vâki' olmak, kâtibin me'zûn olmadığından ya'nî mücâz ve me'zûn olup kemâle ermediğindendir. Şöyle ki eğer nefsinde olan zilleti fenâ fillâh ile izâle etmiş ve yitip yine Hak ile bitmiş olaydı zât-ı Hak'da sâye olmadığı gibi onun dahi zâtında sâye olmazdı. Ve zâtında sâye olmayanın sıfâtında dahi sâyesi olmaz. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.)in vücûdlarının sâyesi yokdu. Zîrâ mazhar-ı tâm idi. Ve bundan maksûd vücûd zıllinin i'tibârını ref' ve kaydını izâledir. Ve illâ zâhirde sâye olmamak Cenâb-ı Nübüvvet'e mahsûsdur. Zîrâ kemâl-i insânîde şerîki yoktur. Ve bu mahall gavâmızdandır. **[348-b]** Bir hoş fehm oluna.Vallâhu'l-hâdî.

***Zıll (ظل) :** Zıll dedikleri, nefsinde ma'dûmât olan mümkinât ve ahkâm-ı mümkinât üzerine münbasıt olan vücûd-i izâfîden ibârettir ki ona nefes-i rahmânî derler. Ve nefes-i rahmânîye hukemâ tabîat tesmiye ederler. Refîü'd-dercât-ı zü'l-arş kelâmındaki arş tabîat-ı külliye ta'bîr

olunan nefes-i rahmânîye işârettir. Ma'lûm ola ki, sâye merbûbiyyet ve şems rubûbiyyet mertebesidir. Sâyenin kıyâmı şemsle olduğu gibi, merbûbun kıyâmı dahi rabb iledir. Ve sâyeye zıll dedikleri gibi, merbûba dahi vücûd-i zıllî derler. Ve bu vücûdun merâtibi çoktur. Zîrâ ecsâm ervâhın zılli ve ervâh dahi taayyünât-ı ıyâniyye ve suver-i ilmiyyenin zılli ve taayyünât ve suver dahi taayyünât-ı şuûniyyenin zılli ve bu cümlesi lâ-taayyün mertebesinde olan hüviyyet-i zâtiyyenin zıllidir. Pes, vücûd-i aslî ve ilmî ve hakîkî ezelen ve ebeden bu hüviyyetindir. Ve vücûd-i fer'î ve vehmî ve i'tibârî zılâlâtındır.

Ma'lûm ola ki, nûr-i şems asl ve metbû' ve nûr-i kamer ve sâir kevâkib fer' ve tâbi'dir. Cümlesi nûr-i şemsden müstefâddır. Ve nûr-i şemsle sâir sâir envâr muzmahill olduğu gibi, nûr-i şems-i hakîkî ile dahi envâr-ı mecâziye münmahî olur. Ve illâ hadd-i müfîd ve hadd-i müstefîd mümtâz olmamak lâzım gelirdi, hâce ile şâkird belli olmadığı gibi. Nûr-i âftâb sâye ile zâhir olduğu gibi, nûr-i hakîkat dahi sâye-i vücûd ile ma'lûm ve mer'î olur. Zîrâ vücûd-i zıllî (bizim vücûdumuz) ol nûrun âyinesidir. Ve âkin sâye isbât etmek mazharda zâhirin zuhûru i'tibârıyladır. Ve illâ fî nefsi'l-emr sâyeden dahi mücerreddir. Nitekim terakkî edip buyururlar. Ve rûhun hizmet için kemer-bend oldum dediği, heyâkil-i insânî ve nefs-i hayvânîye taallukunu beyândır. Zîrâ hizmet bu taalluka mevkûfdur. Eğerçi rûh bedenden hâric de değil dâhil de değildir. Belki melzûmun lâzımı ihâtası gibi bedeni muhîttir.

Li-müellifihî :

Bilmek istersen eğer bu rûhu,
Terk et işbu beden-i mecrûhu.

Ya'nî beden ve nefse müteallik olan şeyleri terk et demektir. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî-i Hakkı**)

***Zıll-i vücûd ve zü'l-zıll ve zıllu'llâh** (ظل وجود و ذو الظل و ظل‌الله) :* Bâtın-ı halk vücûd-i Hak'dır. Nitekim demişlerdir ki انما الكون خيال وهو حق فى الحقيقة Ya'nî kevnin hayâl ve sûret makûlesi olduğu hayâl-i mücerrededen mahza olmasını müstelzim değildir. Zîrâ Hakk'ın merâtibi vardır. Pes, her mertebe hakdır. Şu kadar vardır ki ba'zı merâtibe butlân-ı izâfî derler. Meselâ, menâmda görülen sûret-i hayâliyye hakdır. Zîrâ ayn-ı hâricîde sûret-i hakîkiyyesi vardır. Ve sûret-i hakîkiyyeye mukâbil olan sûret-i zılliyye dahi sûret-i hakîkiyyeden ma'dûddur. Nitekim Kur'ân'da gelir: قد جعلها ربى حقا (Yûsuf,12/100) [Rabbim onu gerçekleştirdi] Suâl olunursa ki, dünyâ dahi ekvândan olmakla nice hakdır? Cevâb budur ki âhirete mukâbil olduğu cihetten hakdır. Suâl olunursa ki, âhiret dahi hayâldir zîrâ ekvândandır. Onun için âhiretten Hakk'a firâr ile emr vârid olmuştur. Cevâb budur ki, âhirette olan "tâ-i tesniyet" **[349-a]** ta'yîn-i mertebe için ârız olmuştur. Maksûd evvel ve âhir olan Allâh Teâlâ'dır. Vücûd-i Hak ise vücûd-i hakîkîdir. Pes, vücûd-i hakîkînin zılli dahi böyledir. Belki zıll zü'z-zıllden fenâ bulup zılliyet i'tibâren ve hükmen kalmıştır. Nazar eyle ilmullâha bak gör. Eğer zıll ma'lûmât-ı ilâhiyyeden ise nice selb edebilirsin.

Ve bundan fehm olundu ki, Şeyh Nâzım (k.s.)un kelâmında olan bin nutku hakîkat-ı insâniyyeden ibârettir ki hakîkat-ı vücûbiyye ve hakikat-ı imkâniyyeyi câmi'dir. Pes, zıll-i vücûd ki cânib-i beşeriyyettir, hakîkat-ı imkâniyyenin âsârındandır. Eğerçi ki hakîkat-ı imkâniyye dahi hakîkat-ı vücûbiyyenin etvârındandır ve ona muhâziyedir. Fe'fhem cidden. Ve bu ma'nâdan haberdâr olan ârif-billâh bilir ol hadîs-i şerîf ki gelir : فى قوله عليه السلام ان الله خلق ادم على صورته الصفات السبع المرتبة من الحياة والعلم والارادة والقدرة والسمع والبصر والكلام وهى التى اشار اليها الصورة اى ظل الحقيقة الالهية وهى عبارة عن [Yani, hakîkat-ı ilâhiyyenin gölgesidir ki yedi sıfat mertebesine delâlet eder; hayat, ilim, irâde, kudret, sem', basar ve kelam. Ve bu Peygamber (s.a.v.)in şu sözüne işaret eder : Muhakkak ki Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][218] السلطان ظل الله [Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir][219] ve bundan rûnümâ oldu ol sırr-ı kelâm ki **Muhammediyye**'de gelir : "Ârifin bir yüzü Hak cemâlinden yana gözükse, ola dî ma'bûdây-i şehriyâr" ya'nî insân-ı hakîkînin perdesi hakîkat-ı insâniyyedir. Eğer bu perde onu setr etmese mescûd-i halk olurdu. (Hakkı Efendi)

***Zıll ve Mazlûl** (ظل و مظلول) :* Hakāyık-ı mümkinâta sârî olan tecellî-i ilâhî ol künhü üzerine idrâke mâni'dir. Zîrâ tecellî-i ilâhî bilinmedikçe hakāyık dahi ma'lûm olmaz. Onun için

[218] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244,251.
[219] - Aclûnî, I, s.457.

demişlerdir ki لا يعرف الله الا الله ya'nî vücûd-i kevnî vücûd-i zıllîdir. Zıll vücûd-i hakîkî olan mazlûlü fi'l-cümle idrâke vesîledir, künhüyle değil. Nitekim sâye pertev-i şemse ve pertev dahi nefs-i şemse delîldir. El-hâsıl zıllin nûra delâleti zıddiyeti iledir. Bu cihetten mümkin-i vâcibi idrâk muhâldir. Zîrâ zulmet ile nûrun arasında münâsebet yoktur. Fe-emmâ nûr-i şems şemse izâfetle delîldir zîrâ kendi nûrudur. Pes, şemsi bilen yine şems olur. Fe'fhem cidden. Ve ârifler dediler ki, vücûdun cümlesi kelimâtullâhdır ve vâridât-ı rusulillâhdır. Ve her nâtıkın nutku ilm-i ilâhî ve sırr-ı rabbânîdir velâkin fehm lâzımdır. Ve ba'zı ârifîn buyurdular ki âhiret lafzında olan "tâ" ârızdır ve lâhıkadır. Aslı âhirdir ki Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ âhiret urûc-i ibâdetin nihâyetidir. Husûsâ ki kıyâmet-i kübrâ, fer'i asla ve kesreti vahdete ve tafsîli icmâle redd içindir. (Hakkı Efendi)

***Zıll-i zâhir ve Zıll-i bâtın ve Zıll-i memdûd** (ظل ظاهر و ظل باطن و ظل ممدود) :* Kur'ân'da الم تر الى ربك كيف مد الظل (Furkân,25/45) [Rabbinin gölgeyi nasıl uzatıp yaydığını görmüyor musun?] âyeti sâye-i yezdân olan evliyânın nakşı ve onların vücûdlarına işârettir ki ol zıll-i hakîkî şems-i zât-ı hakkın nûruna delîl ve bürhândır. Ya'nî zıll zâhiri olan eser nûr-i şems-i hâricîye delîl olduğu gibi, zıll-i bâtınî olan evliyâ dahi nûr-i şems-i zât-ı hakka delîldir ki ol zıll ile nûr-i Hakk'a istidlâl olunur. Zâtın sebebi ile râhat-i uzmâ bulunur. Pes, bundan evliyâyı zıll-i memdûde teşbîh eyledi ki fi'l-hakîka evsâf-ı cennettendir. **[349-b]** Nitekim Kur'ân'da gelir : وظل ممدود (Vâkıa,56/30) [Yayılıp uzanmış gölgelerde] Maksûd mâye-i râhat olduğun beyândır. Eşyâ ezdâdıyla mütebeyyin olur. Eğerçi evliyânın Hakk'a zıddiyyeti yok ve belki Hakk'ın hüviyyeti ile zâhir olmuşlardır. Şu kadar vardır ki onlarda vücûb-i vücûd sıfatı yoktur. Belki hudûs-i eşyâ ve imkân-ı kâinâtta onların dahi hudûs-i vücûd ve imkân-ı zâtları dâhildir.

Hulâsa-i kelâm budur ki, bir kimse sâyeye ve onun adem-i bekāsına nûr-i şems ile istidlâl ettiği gibi, sâlik dahi mâ-sivânın fenâsına sâye-i yezdân olan evliyânın irşâd-ı delâleti hasebiyle intikāl eder ve ol fenâyı bi'l-fi'l vücûdunda müşâhede kılar.ve gurûb etmek şânından olan tecelliyâta mağrûr olmaz. Zîrâ kevkeb-i kalb ve kamer-i rûh ve şems-i sırrın envârının bekāsı yoktur. Pes, onları matlab-ı a'lâ ittihâz etmek muktezây-ı himmet-i âliye değildir. Belki sırrı's-sırra terakkî lâzımdır ki tecellî-i zât hâsıl ola. Zîrâ sırrı's-sırr vücûd-i mutlaka mazhar ve sâir merâtib ise sıfât ve ef'âle meclâdır. Pes, âfâkda kamer şemsden ve şems dahi çerâğ-ı kudretten istifâde-i nûr kıldığı gibi, enfüsde dahi rûh sırrdan ve sırr dahi sırru's-sırrdan ahz-ı feyz eder. Çünki sâlik bi'l-külliye Hakk'a müteveccih ola ve ef'âlden sıfâta ve sıfâttan zâta terakkî kıla. Ve rûhdan sırra ve sırrdan sırru's-sırra hareket eyleye ve matlab-ı a'lâyı gözete. Hak Teâlâ dahi onu mâ-sivâdan kendi zâtına kabz edip onun ef'âl ve sıfât ve zâtını kendi ef'âl ve sıfât ve zâtında ifnâ eyleye ve ona vech-i bâkî ile tecellî kıla. Pes, irşâd için halka irsâl olunmak bu mertebenin husûlünden sonradır. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî-i Hakkı Efendi**)

***Zılâlü'z-zılâl** (ظلال الظلال) :* Ma'lûm ola ki, bu eşyâya zılâlü'z-zılâl dediler. Zîrâ a'yân-ı sâbite tecellî-i ilâhînin zılâlidir. Ve bu cümle zılâlât Hakk'a sücûddadır. Şol cihetten ki zıll zü'z-zıll ile devr eyler ve ona tâbi' olur. Ve çünki seyrin âlem-i vücûba terakkî eyleye, ol vaktte vâcibi vâcib ile seyr edersin. Bu cihetten derler ki Hakk'a delîl olan Hak'dır ve Hakk'ı bilen dahi Hak'dır. Zîrâ Hak ile halk arasında münâsebet yoktur,eğerçi ki irtibât-ı ma'nevî vardır. Hadîd ile mıknatıs ve sıfat ile mevsûf irtibâtı gibi. Suâl olunursa ki, seyr-i vâcibe kādir olan kimse imkândan vücûba münkalib olmak lâzım gelir. Zîrâ seyri basar-ı Hak'ladır. Cevâb budur ki, inkılâb ve istihâle memnû'dur. Velâkin evsâf-ı abd bi'l-külliye fenâ buldukta müşâhede nisbeti dahi fenâ bulur. Ve tālib-i müşâhede olan kābe kavseyn mertebesine nüzûl eder ki mertebe-i imkândır. Ve mertebe-i imkân müşâhedeye âyine gibidir. Pes, Hak bu âyineden kendi zâtını seyr eder ki ona "isticlâ" derler. Nitekim pâdişâh kendi esmâsını merâtibinden seyr eder. Ve ol merâtib ona âyine gibi olur. **[350-a]** Meselâ, vekâlet-i mutlaka ve imâret ve kazâ ve fetvâ ve emsâli gibi. (Hakkı Efendi)

***Zıll-i hakîkî ve Zıll-i mecâzî** (ظل حقيقى و ظل مجازى) :* İnsân-ı kâmil mazhar-ı kemâlât-ı Hak ve masdar-ı sırr-ı mutlaktır. Onun için insân-ı kâmile ilticâ heman Hakk'a ilticâdır. Bu sırra binâen cennette vesîle makāmı Rasûlullâh (s.a.v.)e mahsûs oldu. Zîrâ cemî'-i kemâlât-ı suveriyye ve ma'neviyyeye onunla tevessül olunur ve cümle makāsıda vusûl onunla bulunur. Pes, onun şerîatı sâyesinde olanlara cennet ve hakîkatı zıllinde bulunanlara kurbet ve vuslat vardır. Şöyle ki ehl-i cennet derecât-ı cennet sâyesinde müstazill oldukları gibi, ehl-i hakîkat dahi makāmât-ı hakîkat pâyesinde müsterîh olurlar.

Pes, insân-ı kâmil zıll-i hakîkî ve nâkıs zıll-i mecâzî ve sâir zılâl dahi evhâm ve hayâlâttır. Ve bunda tenbîh vardır ki bî-mürşîd hayâlden halâs olmak güçtür. Ve illâ herkes vücûd-i mecâzî isbâtından halâs olurdu ve isniyyetten necât bulurdu. Pes, erbâb-ı irşâdın dînine teşebbüs etmek

umûr-i vâcibedendir. Ve sâye-i yezdân vâris-i Rasûlullâh'dır (a.s.). Rasûlullâh hakkında ise Kur'ân'da gelir : و يزكيهم (Cum'a,62/2) ya'nî tezkiyeyi Rasûlullâh'a nisbet eyledi. Zîrâ nuût-i ilâhiyye ile mütehallik ve sırr-ı cem'le mütehakkıkdır. Pes, vâris-i kâmil olanlar dahi böyledir. Ve hayâl ikidir : Biri yakazada ve biri menâmda. İkisinden dahi güzer lâzımdır. (Hakkı Efendi)

***ve'z-Zulmetü** (والظلمة) **:** Âlem-i insân.

***Zulmet** (ظلمت) **:** Kendi ile bile gayr-ı münkeşif olmadığından ilm-i bi'z-zâta gâhîce zulmet ıtlâk olunur.

***Zulm** (ظلم) **:** Bir nesneyi mevzi'inin gayrıya vaz' ve Hak'dan bâtıla taaddîdir ki cevr derler. Ve gayrın milkinde tasarruf ve haddi tecâvüzdür.

***Zalûm** (ظلوم)**:** Nefsine mübâlağa ile zulm edici demektir. Zulemâ ateş dedikleridir ki cisme hıkdân-ı âbdan ve câna inkıtâ'-i feyzden gelir. Ve yâhut âb ve feyzi bulur. Fe-emmâ kanmak mertebesinde olmaz. Onun için demişlerdir ki,

Beyit :

شربت الحب كاسا بعد كاس
فما نفدت الشراب ولا رويت

[Sevgiyi bardak bardak içtim, ne şarap tükendi ve ne de sevgiye karşı olan doyumsuzluk]

Ve bunun aslı budur ki, kanmak kıllet-i isti'dâddan nâşîdir. Pes, şunun ki kābiliyyeti kemâl üzerinedir, ebedî kanmaz. Zîrâ Allâh Teâlâ feyyâzdır ki sâir sıfâtı gibi feyyâziyyeti dahi munkatıa ve mahdûde değildir. Bu cihetten ben kandım diyen hakîkat-ı ilâhiyyeyi ihmâl etmiş olur ve belki Hakk'ı acze nisbetle küfr mertebesini bulur. Ve bu makāmdandır ki seyr-i fillâha nihâyet yoktur. Ve feyz dedikleri aslında tecellî-i hubbî-i zâtî ve sıfâtîdir. Velâkin âsârı olan ulûm ve maârifin kalbe insıbâb ve fuyûzâtı i'tibârıyla feyz denildi. **[350-b]** Ve bunda fi'l-hakîka feyzi âba teşbîh vardır. Zîrâ âbla cesed zinde olduğu gibi, feyzle dahi rûh hayât bulur. Pes, feyz rûhu'r-rûh olur. Nitekim Kur'ân'da gelir : يلقى الروح من امره على من يشاء من عباده (Mü'min,40/15) [Emrinde olan rûhu kullarından dilediğine indiriyor] Ya'nî vahy ve ilhama ruh ıtlak olundu. Zira ruh sebeb-i hayat-ı cism olduğu gibi, vahy ve ilham dahi bais-i hayat-ı candır. Ve sıyga-i muzari ki yulkîdir, feyz ve ilhamın adem-i noktaına işarettir. Zira sırr-ı velayet bakidir, hakk-ı baki gibi. Onun için Hak Teala'ya veli denildi. Nitekim gelir : والله ولى المؤمنين (Âl-i İmrân,3/68) [Allah da mü'minlerin velisidir] nebi ıtlak olunmadı. Maa-haza münbi' ve muhbirdir. Nitekim gelir : ولا ينبئك مثل خبير (Fâtır,35/14) [Sana hiç kimse, herşeyden haberdar olan Allah gibi haber veremez] ve yine gelir : قال نبانى العليم الخبير (Tahrîm,66/3) [Onu bana, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olan Allah haber verdi dedi] zira nübüvvet-i örfiyye munkatıadır. Ve mutlak-ı inbaın bekāsı lafz-ı mezkurun sıhhat-i ıtlakını müstelzim değildir.

Ve bazılar ki enbiyaya evliya ıtlak ederler, hakikat hasebiyledir, yoksa örf-i şer' hasebiyle değil. Ve bu ıtlakın dahi başka şart ve kaydı vardır ki ehline malumdur. Onu bilmeyen, her veliye nebi ıtlak eder. El-hasıl hakka ıtlak-ı nübüvvet sahih olmayınca ba'de'n-nübüvvet gelen evliyaya dahi ıtlak etmez. Ve illa halt-ı meratib gelir. Ve icmaı dahi hark etmek iktiza eder. Ve halt-ı mezahib caiz olmadığı gibi halt-ı meratib dahi caiz değildir. Zira her mertebenin ehli birbirinden mertebe ile mütemeyyizdir. Yani nebi nübüvvetle evliyadan ve veli velayetle avam-ı nasdan müteşahhısdır. Nitekim rusül ve enbiya ve evliya aralarında dahi bazı sıfatla temeyyüz vardır. Halil ve kelîm ve habîb ve emsali gibi. Hususa ki mizan-ı halde min küllil vücuh i'tidâl cenab-ı nübüvvete mahsusdur. Pes, sairlerin kimi cemal ve kimi celal ve kimi bast ve kim, kabz ve kimi üns ve kimi heybet ve kimi dahi gayrı evsafla birilerinden temayüz bulurlar. Nazar eyle Hz Yahya (a.s.)a ki her giz gülmedi ve teemmül eyle hâl-i İsâ'yı ki (a.s.) daim inbisat üzerine idi. Pes, Yahya nevhayı Hz. Nuh'dan aldı. Ve İsa cemali habibden istifade eyledi. Zira habibin oğludur. Şol manadan ki validesi Meryem cennette habibe tezvic olunsa gerekdir. Ve bu manadan ahir zamanda hilafet-i mutlakayı hatm edip şer'-i nebeviden muktedi olacakdır. Hilafet ise enbiyanın fi'l-hakika evladına intikāl eder. Fe'fhem cidden. Ve Hz. Yakub'un hilafeti Yusuf (a.s.)a intikāl etmekle **[351-a]** sâir evladı mertebe-i velayette güzer ettiler. Ve onların silsileleri kedd ve anâ üzerine üç-dört yüz sene kadar firavun elinde esir idiler. Zira cedleri ki ihvan-ı yusufdur, yusufu çaha tarh edip bilahare bey' olunmaya ve habs-i zindan çekmeye vesile olmuşlardı. Pes, bi-tariki'l-hikmet manay-ı mezkur onlara ceza-i vifak vaki' oldu. Nitekim imam ali ve hasan ve hüseyin (r.anhüm) hazeratına rütbe-i hilafette niza' ve muaraza ettiklerinden silsile-i muaviye dahi şecere-i adlden

ber-hurdâr olmayıp bilahare münkarız oldular. Ve seyf-i ebi müslim ile emr-i imamet ahibbe-i habibe intikāl eyledi. Fa'rifhu. (Hakkı Efendi)

***Zuhûrü'l-mezâhir** (ظهور المظاهر) : Âlem-i ceberût.

***Zuhûrü't-tecellîi'l-ulûhiyye** (ظهور التجلي الالوهيه) : Âlem-i ceberût.

***Zuhûr-i merâtibü'z-zât** (ظهور مراتب الذات) : Âlem-i melekût.

***Zuhûrü't-tecellîi'r-rubûbiyye** (ظهور التجلي الربوبيه) : Âlem-i mülk.

***Zuhûr-i Hak** (ظهور حق) : Şeyh-i Ekber (k.s. athar) Hazretleri buyurur : Hak Teâlâ mümkinde zuhûr ettikte mümkin teddüb etmelidir. Ya'nî mümkinden ne kadar hayr sâdır olursa Hakk'a isnâd edip ve günâh sâdır oldukta sûret-i taayyün ve teşahhusdan ibâret olan kendine isnâd etmelidir. Hak bende zuhûr etti diye cümlesini Hakk'a isnâd etmek bî-edeblikdir. Zîrâ zuhûr-i Hak'dan murâd, zuhûr-i esmâdır ki müsemmây-ı hakîkîye dâldir. Vezîr ve emîr ve defterdâr ve emsâli sultān-ı a'zama dâl oldukları gibi. Ma'lûm ola ki, Vâcib Teâlâ mümkinâtın mâddesi değil ve mevzû'u değil zîrâ bunlardan münezzehdir. Ve Vâcib Teâlâ ile mümkinât beyninde olan alâka alâka-i zuhûr ve kabûldür. Alâka-i ittisâl ve hulûl ve duhûl değildir. Ya'nî zuhûr Hak'dan kabûl-i mümkinâttır. Zeyd kāimdir ve kāiddir ve şâirdir ve kâtiptir diye sıfatlarını zeydin üzerine haml ettikleri gibi, Hak Teâlâ üzerine dahi eşyâyı birer birer **[351-b]** haml edip Hak felekdir ve şemsdir ve kamerdir diye haml etmek ile Hakk'ı mevzû' addetmek câiz değildir.

***Zuhûr-i Hak ilmde ve aynda ne vechiledir?** İlmde olan hakāyıkın ba'zısı tābia ve ba'zı âharı metbû'adır. Pes, tābia olan muhâta ve metbû'a olan muhîtedir. Hangi şey ki aslda olmaya fer'de zâhir olmaz. Kezâlik eğer kahr üzere lutfun galebesi ve lutf üzere kahrın galebesi omayaydı, ilmde tābiiyyet ve metbûiyyet vukû' bulmazdı. İmdi ilmde olan zuhûru bildiğin gibi, kezâlik aynda olan zuhûru dahi bilirsin. Pes, vücûd-i aynîde evvel zuhûr bulan Peygamberimiz (s.a.v.) Hazretleri'nin rûh-i nazîfleridir. Pes, (a.s.) ın hakîkatı evvel-i hakāyık olduğu gibi, rûh-i saâdetleri dahi âlem-i melekûtte evvel-i ervâh oldu. Ve rûh-i şerîfleri vâsıtasıyla âlem-i melekûtte ervâh halk olundu. Ve sûret-i şerîfleri vâsıtasıyla âlem-i mülkde suver halk olundu. Pes, suverin zuhûrundan sonra ol suvere müteallika olan rûhlarında suver-i mezkûre kâmine ve mestûre oldu. Kelimât-ı lafziyyenin maânîde kümûnu gibi. Vaktâ ki sûret zâhir oldu, ervâh kâmine oldu. Maânînin kelimât-ı rakamiyyede kümûnu gibi. Kezâlik ervâh dahi hakāyık-ı ilmiyyede kâmine oldu. Kezâlik hakāyık dahi şuûn-i zâtiyyede kâmine oldu. Kezâlik şuûn dahi vahdet-i zâtta kâmine oldu. Pes, şuûn hakāyıkla hakāyıkta zâhir oldu. Lâkin ol şuûn ahkâm ve âsârıyla zâhire oldu, aynıyla değil. Kezâlik ervâh dahi suverde suver ile zâhire oldu. Lâkin ol ervâh ahkâm ve âsârıyla zâhire oldu. İmdi suver şekliyle zâhire ve ervâh şekliyle bâtınedir. Zîrâ ervâhın taayyün bulacak şekli yoktur. Pes, suverde ervâh ahkâm ve âsârıyla zâhire olur, eşkâliyle değil. Zîrâ ervâhın şekli yoktur. Kezâlik şuûn dahi hakāyıkta ahkâm ve âsârıyla zâhire olur, eşkâliyle değil. Zîrâ onun dahi şekli yoktur. Kezâlik Hak Teâlâ bunların küllîsinin ahkâm ve ef'âl ve âsârıyla zâhir olur, şekliyle değil. Zîrâ şeklden münezzehdir. Pes, onun zuhûru küllü şey'den azherdir. (Hakkı Efendi)

***Zuhûr ve Butûn** (ظهور و بطون): Zuhûr dedikleri ma'nâ, hakîkatın suver-i taayyünâtla telebbüsünden ibârettir. Butûn hakîkatın adem-i telebbüsünden ibârettir. Ve bu telebbüs dediğimiz, ayn-ı kesrettir. Ve hakîkatın adem-i telebbüsü, ayn-ı vahdettir. Ma'lûm ola ki, ism-i nûr ile müsemmâ olan vücûd ve vücûd-i hâricî şey'-i vâhiddir. Ve bu vücûdun zuhûruna nefes-i rahmânî ıtlâk olunur. Ve bu zuhûra tecellî-i şuhûdî ve tecellî-i vücûdî dahi derler. Ve zuhûr-i mezkûr, esmânın suveri olan ekvânda Hakk'ın ol suver ile zuhûrundan ibârettir. Fe'fhem cidden. **[352-a]**

***Zuhûr-i Hak** (ظهور حق) :

Zuhûrundan görünmezsin bu çeşme,
Eğerçi feyz-i nûrundur dû çeşme.

Bu beyt-i sânih ve lafz-ı lâyihde çeşm-i evvelden murâd, nasr ve mısrâ'-ı ahîrde çeşme su çeşmesi ma'nâsınadır ki iki göz feyz-i nûrda iki çeşmeye teşbîh olunmuştur. Zîrâ "dû" lafzı zebân-ı fârisîde "iki" demektir. Ba'de-zâ, bu makāmda mertebe-i avâm vardır ki mertebe-i ehl-i hicâbdır. Ve mertebe-i havâss vardır ki mertebe-i ehl-i keşfdir. Pes, Hak Teâlâ ehl-i hicâbdan muhtecibdir. Ya'nî perde-i taayyün ve takyîdde kalanlar bu dünyâda mütālaa-i nûr-i ilâhî etmekden mahrûm oldular. Zîrâ eğerçi müşâhedeleri vardır fe-emmâ meşhûd olan Hak olduğunu bilmeyince onun hâline rü'yet demezler, belki mutlak şuhûd derler. Meselâ, pâdişâhı tebdîl-i câmede gören onun

pâdişâh olduğunu bilmeyince nazarının fâidesi olmaz. Zîrâ bu nazara nazar-ı hayvânî derler, nazar-ı insânî demezler. Hayvân manzûru olan eşyâyı kemâ-yenbeğî temyîzden âciz olduğu gibi, insân-ı hayvânî dahi böyledir. Pes, onun nazarı gûyâ perdeye taalluk edip perde mâ-verâsından a'mâ olur. Burada hôd fî nefsi'l-emr perde yoktur. Belki idrâk olunmamak yâ kemâl-i zuhûrundan ötürüdür, nûr-i şems çeşm-i huffâşdan muhtecib olduğu gibi. Zîrâ envâr-ı şemsin zuhûru mâ-lâ-kelâmdır. Fe-emmâ dîde-i huffâşda mütâlaaya tâb ü tüvân olmayınca nûr-i şemsin kemal-i zuhuru ona perde olur. Ve yahut kemal-i kurbundan ötürü idrak olunmaz. Hava gibi ki ayn nazarından muhtecibdir. Zira a'yüne temas ve ittisali vardır. Suyun balık gözüne ittisali olduğu gibi ki bu cihetten balık su nedir bilmez ve görmez ve su talebinde olur. Maa-haza daima su içindedir. Onun için avam-ı nâs ya huffâş ve yahut balık gibi olmuşlardır ki nûr-i cemal-i ilahinin kemal-i zuhuru didelere ziyade ittisali var iken yine görmezler ve görseler dahi bilmezler.

Pes, hâdim mahdumunu ve âbid ma'budunu görmeyince, vera-i perdede olan hizmet ve ibadetten ne hasıl olur. Onun İmam Ali (k.v.) ye sual edip, هل رايت ربك [Rabbini gördün mü?] dediklerinde, لا اعبد ربا لم اره [O'nu görmeksizin Rabbe kulluk etmem] diye cevab verdi. Onun için ehl-i mükâşefe ve müşâhede ve maâniye mahdûm ve ma'budu ayân gördüler. Ve her ne makule perdede göründü ise bildiler. Hiç onlara göre bir sûret-i münker gelmedi. Zira umum-i tecelliden vech-i ahadiyyete nazar saldılar ve vech-i ıtlâkdan Hakk'a Hak ile nazar eylediler. Eğerçi ayân gördükleri dünyada oldukça fi'l-cümle hicâbdan hâlî değildir. Zira bu mevtında zahir ve batın müttehid olmaz ve olsa dahi tegâyür ve ihtilâfdan kurtulmaz. Pes, emr-i zahir emr-i batın gibi değildir. Ve âhiret emr-i batının zahiri olmakla orada kalb kalıb sûretine girip kayd-ı kalıb kalmaz. Bir hoş fehm etmek gerekdir ki insan ilhad ve takyidden halas ola.

Nazar **[352-b]** eyle ki, iki göz nuru aslında nur-i hakdır ki güneşe faiz olan nur gibi göze faiz olup onunla idrak hasıl olur. Fe-emma gözün mazhariyyeti ve taayyünü nura perde olup mahsusata kayd eder. Eğer ol taayyün perdesi zail olsa onunla ma'kulat ve maneviyat dahi idrak olunurdu. Ve bu mananın suûbetinden ötürü inkar-ı rü'yet edip cevâzını nefy ettiler. Maa-hâzâ, her mertebeye göre bir türlü idrak hasıldır ki mükaşif yanında onda galat yoktur. Ve bilâ-mazhar vech-i ıtlakdan nazar sahihdir demek iyi söz değildir demişlerdir. Pes, gözün var ise ridâ-i kibriyâdan ona baksana. Fe'fhem. Ridâ-i kibriyadan murad, âlem-i âfâk ve enfüsdür. Ona bak sana bak zatınla bak. Ola ki nurunu göstere hak yahu. Ma'lum ola ki, âlemin zuhurundan evvel hak zahir ve âlem bâtın idi. Amma halkın zuhurundan sonra hak batın ve âlem zahir oldu. Nitekim ağaç çekirdekte batın iken zahir oldu. Ve çekirdek zahir iken batın olduğu gibi. Bundan âlem, Hak yüzüne ridâ gibi olmak lazım geldi. Hadîs-i kudsîde الكبرياء ردائى [Kibriyâ (büyüklük) benim ridâmdır][220] dediği âlemdir. Ya'ni kibriyâ âlemden ibârettir. (Nukile min **Kitâb-ı Vâridât-ı Hakkı** k.s.)

ON SEKİZİNCİ BÂB HARF-İ AYN (ع) DIR

***Ârif ve Ârif-i billâh ve Âlim-i billâh** (عارف و عارف بالله و عالم بالله) :* Ârif, Hak Teâlâ'nın zât ve sıfât ve esmâ ve ef'âlinin esrârına vâkıf olandır. Nitekim ârif-i billâh derler, âlem-i billâh dedikleri gibi. Ve ârif-i billâh ve Hak'dan âgâh olan gece ve gündüz ya'nî cemî' evkātta ve cümle-i ahvâlde ahvâl-i dünyâdan uyumuş ve gözleri âlâyiş-i gafletten ve mâ-sivây-ı Hak'dan zâhil ve bî-şuûrdur. Ya'nî ehlullâh yakaza hâlinde hiss ile müştegil ve muâmelât-ı halka mütevaggıl iken rûhları âlem-i ma'nâya âric ve cesedlerinden gûyâ hâricdir. Şöyle ki, teellüm olan kimse hissden me'hûz olduğu gibi, bunlar dahi ahval-i ecsâddan bî-şuûrlar ve ahkâm-ı ebdândan münselihlerdir. Nitekim الم نشرح لك صدرك (İnşirâh,94/1) [Biz, senin göğsünü açıp genişletmedik mi?] bu sırra remz eder. Ya'nî ârif şerh-i sadr vâki' oldukta halkla Hak'dan ve Hak'la halkdan muhtecib olmaz. Bu ma'nâya telvîh eyler ol hadîs-i sahîh ki gelir: صنف من اهل الجنة لا يستتر الرب عنهم ولا يحتجب [Cennet ehlinden bir sınıf vardır ki Rab onlardan gizli kalmaz ve araya perde koymaz] Ârifde ercih olan cânib rûh ve sırrdır. Gayrıda gâlib olan nefs ve tabîattır. Ârif-i billâh cennete dâhil oldukta mertebe-i nefs ve tabîatı dûzaha tarh olunur. Ârifler (a.s.) ın vârisleridir, vâris mevrûs gibi olur. Ve ba'zı kümmel vardır ki vücûdlarında ahkâm-ı vücûb ve kıdem ahkâm-ı mekân ve hudûs üzerine gâlib ve râcihdir. Ve bundan mâ-adâ esbâb-ı ârıza ve ahvâl-i mâniadan dahi masûn ve mahfûzlardır.

Ve âlim-i billâh olana min-haysiyyeti'l-ıstılâh "ilâhî" ve ârif-i billâh olana "rabbânî" derler. Zîrâ Kur'ân'da her ne mevzû'da ki ârif zikr olundu, duâsı rabbin ismine tahsîs kılındı. İsm-i

[220] - İbn Mâce, Zühd, 16; Ebû Dâvud, Libâs, 25; Müslim, Birr, 136.

rabb ise **[353-a]** ismullâha tâbi'dir. Nitekim Kur'ân'da gelir: الحمد لله رب العالمين (Fâtiha,1/1) [Hamd âlemlerin Rabbinedir] bu sebepten miyânlarında fark, sultân ve vezîr gibi oldu ki mertebe-i ulûhiyyet mertebe-i saltanat ve mertebe-i rubûbiyyet mertebe-i vezâret gibidir. Fe'fhem.Ma'lûm ola ki, ârif kendini bilir yerine koyup meclis-i şeyhe dolu vardıkta şeyhden ahz ettiğini vaz' edecek yer bulamaz. Zîrâ kandil su ile dolu olduğu vakt yağ koymaya yer kalmaz. Evsâf-ı rezîleden boşalmak gerek tâ ki kābil-i nûr ve câlib-i safâ ve câzib-i zevk-i ma'rifet ola. (Hakkı Efendi)

***Âlim ve Ârif** (عالم و عارف): Âlim şol kimsedir ki Allâh Teâlâ ona ulûhiyyetini ve zâtını işhâd ve izhâr eyleye ve onun üzerine hâl zâhir olmaya. Ve ilm âlimin hâlinden ibârettir. Ve ârif şol kimsedir ki Hak Teâlâ ona nefsini âşikâre kıla. Pes, onun üzerine ahvâl zâhir ola ve ma'rifet ârifin hâlinden ibârettir. Ve âlim olan kimsenin sıfatı haşyettir ki bir nesnenin netîcesine ıtlâ'ından hâsıl olur. Gayrın hâli havfdır ki mutlakā şâri'i vaîdinde tasdîkden gelir. Pes, âlim tabîb-i hâzıka benzer ki muzırr olan nesneleri tenâvül etmez. Ve gayrısı marîze benzer ki tabibin dediğine itimad edip amel eder. Gerekse ol nesnenin hakikatını bilmesin. Ve Hak Teala'nın halk ettiği nesnelerden ve tenzîl ettiği ulûmdan murâdı, ibâdı kendi tarafına irşâddır. Onun için bir kimse ulûmu cem' edip velâkin Hakk'a delâleti ne yüzden olduğunu bilmese, ol kimse nefsine zahmet-i mücerrede verip maksûd-i a'zamdan mahrûm olur. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Ârif ve Âbid** (عارف و عابد): Ârif, âbid olmadıkça ârif olmaz. Ve ilm-i hâl bi'l-ittifâk ferâizdendir. Onun için kable's-sülûk takdîm olunur. Ve illâ maslahattan mefsedet ziyade olur. El-hâsıl ilm-i mükâşefe ilm-i muamele üzerine mebnidir. Onun için Kur'ân'da gelir : الا ليعبدون وما خلقت الجن والانس (Zâriyât,51/56) [Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] zîrâ bunda murad ibâdet yüzünden ma'rifettir. Onun için ibadet tahsis olundu. Eğerçi ki maksud bi'z-zât ma'rifetullâhdır. Bu sebeptendir ki hadîs-i kudsîde ma'rifeti garaz ve maslahat kıldı. Nitekim buyurur: كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف [Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, bilineyim diye mahlûkatı yarattım][221] Pes, nazar eyle ki ilm-i hâlden ârî olan âbidin hâline ve kezalik âbid olmayan ârifin ma'rifetine aslâ i'tibâr yoktur. Zîrâ biri câhil ve biri mülhid makûlesidir. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Ârif ve Muhakkık** (عارف و محقق) **:** Ârif ile muhakkık miyânında fark budur ki ârif dâim asel ve muhakkık hanzal ekl eder. Ya'ni muhakkık olan ârifin fevkinde ve mertebe cihetinden ondan a'lâdır. Onun için derd ve belâ çenberine giriftâr ve yiyip içtiği zehr-i mârdır. Zîrâ belâ herkesin isti'dâdına göredir. onun için hadîsde gelir : اشد البلاء على الانبياء ثم الاولیا ثم الامثل فالامثل [Belâların en şiddetlisi enbiyaya ve sonra evliyaya gelir. Sonra derecesine göre diğerlerine gelir][222] ve sebebi tecellî-i dildir. Tâ ki tecelliyât-ı ilâhiyye akse kābil ola. Zîrâ anâsır ve tabâyı'da gılzat ve kesâfet ve taallukāt-ı dilde dahi aslda ya'nî temelinde şiddet vardır. Pes, **[353-b]** insan anâsırını ne kadar taltîf ve taallukātını kat' ve küdûrâtını izâle ederse, kalbi o kadar cilâ bulur. Bu ise bi-hasebi'l-gālib esmâ-i celâliyyenin istîlâsıyladır. Onun için Hak Teâlâ mezâhir-i kahr olanları mezâhir-i lutf olanlar üzerine havâle kılar. Tâ ki onları ol vechile kemâline îsâl eyleye. Bu ma'nâ dahi birkaç vechiledir : Yâ şehâdet iledir nitekim Hz. Yahyâ'ya ve ba'zı enbiyâya ve evliyâya dahi vâki' oldu. Hulefâ-i selâse ve haseneyn ve emsâli gibi. Veyâ darb ve habsledir. İmâm-ı A'zam ve ve İmâm-ı Ahmed'e ve nezâirine vâki' olduğu gibi. Veyâ nefy ve aksâ iledir. Sultānü'l-ulemâyı belhden ve seyyidü'l-aktāb Fazlı-i İlâhî'yi İstanbul'dan ihrâc ettikleri gibi. Ve yâhut gayrı vechile eziyyet iledir ki mezâhiri bisyâr ve mübtelâları bî-şümârdır. Bu cihetten hiçbir nebî ve bir velî cihâna müsellem gelip gitmemiştir. Zîrâ hikmet-i ilâhiyyeye muhâlifdir. İşte zimâm-ı emr ekser hâlde süfehâ yedine teslîm olunduğunun aslı budur. (Hakkı Efendi)

***Âbid ve Âşık** (عابد و عاشق) **:** Âbidin müteallik-i himmeti cennettir. Ya'nî sa'y ve ictihâdı cennete duhûl garazıyladır. Dahi mâ-verâsına taaşşuku yoktur. Bu makûlelere âbid derler. Sâhibü'l-mâ' ve'l-mihrâbdır. Ya'nî hemân abdest ve namâz bilir ve zâhirden gayrıya taalluku yoktur. Ve onun yanında aşk ve âşık ve ma'şûk hikâyesi mehcûrdur. Ve Züleyhâ ve Yusuf nedir bilmezler. Ve Mecnûn ve Leylâ ve Ferhad ve Şirîn ve Azrâ' kimlerdir hatıra getirmez ve keyfiyyet-i hallerinden suâl eylemez. Pes, bu makûle âbidin hâli âşıka nisbetle pesttir. Zîrâ hadîs-i kudsîde gelir : ومن اظلم ممن عبدنی لجنة او نار الم یکن مستحقا لان اعبد ولو لم اخلق جنتا و نارا Ya'nî

[221] - Aliyyü'l-Kârî, **el-Esrâr**, s.269; Aclûnî, II, s.132.
[222] - İbn Mâce, Fiten, 23; Tirmizî, Zühd, 57; Dârimî, Rikâk, 67.

recâ-i cennet ve havf-i nâr ile ibâdet eden kimse اظلم خلق الله dandır. Zîrâ i'z'âmen lillâh ve iclâlehû ibâdet yerine garaz-ı nefsle ibâdet vaz' eylemiştir. Bu ise kuldan efendiye nisbetle ziyâde denâettir. Şol cihetten ki kul ecîr olmaz.

Âbid-i mezkûr ise, ubûdiyyetini mülâhaza etmeyip kendini ecîr yerine koymuştur. Pes, ibâdet ulûhiyyet içindir, yoksa hazz-ı nefs için değildir. Suâl olunursa ki, çünki hâl zikr olunan vech üzerinedir. Yâ taleb-i cennet ile me'mûr olmak nedir? Cevâb budur ki, bizim dediğimiz niyyet ve kasda râci' bir ma'nâdır. Bu ise bedenle olan ibâdeti münâfî değildir. Ya'nî beden-i insân amel ile mükelleftir ki muktezâsı cennettir. Ve kalb-i insân ihlâsla me'mûrdur ki meâli ihtiyâr-ı Hak'dır. Pes, zâhirin amel-i hayr yüzünden cenneti gözlesin ve bâtının ihlâs-ı niyyet cihetinden Hakk-ı Mutlak olsun. Tâ ki zâhiren âbid ve bâtınen âşık olasın. Ve zâhiren ve bâtınen âbidler mertebesinde kalmayasın ve illâ cenâh-ı vâhid üzerine kalırsın ve Hakk'a pervâz edemezsin. Ve enbiyânın (aleyhi müsselâm) ان اجری الا علی الله (Yûnus,10/72) [Benim mükâfâtımı ancak Allah verir] buyurdukları, zâhirde mertebe-i ubûdiyyete göredir. bu ise taalluk-i mâ-sivâdan hür olduklarına münâfî değildir. Şol cihetten ki **[354-a]** zâhir-i şer' zâhir-i bedene ve bâtını kalbe nâzırdır.

Ve tefâsîrde dahi gelir ki, iman ve tāat fî nefsi'l-emr hüsnünden ötürü ma'mûlün bihdir ve illâ makbûl değildir. Ya'nî garaz-ı nefs için olan iman ve amel merduddur. Ve burada garaz havf ve recâdır. Nitekim mürûr etti. Ve bunun emsâli şol kimsedir ki imanın hüsnünü bilmeyip mücerred cem'-i mal için küfrden rücû' ede ve müslüman ola. Nitekim her asrda böyle yeni müslümanlar ve yalancı mü'minler çoktur. Pes, bu makûle müslümân fi'l-hakîka münâfık olduğu cihetten cennetten mahrûm olduğu gibi, kasdını cennete hasr eden mü'min dahi Allâh Teâlâ'nın kurbet ve vaslından mahrûmdur. Çünki meâlde mahrûmdur. Sûretâ merzûk olduğuna i'tibâr yoktur. İşte burası âkile mahall-i ibrettir. الی طریق المحققین والمرشد الی التحقیق بحقایق الیقین والله الهادی [Allah hakîkatı arayanların yoluna sevk edicidir ve yakînin hakîkatlarını tahkîke irşâd edicidir] (İsmâil Hakkı)

***Âşık olmuşum :** Muhibb olmuşum demektir.
***Âkile-i nazariyye ve Kuvvet-i kudsiyye :** Âkile-i nazariyye dedikleri basîrettir. Ya'nî basîret bir kuvvettir ki hukemâ ona âkile-i nazariyye ve kuvvet-i kudsiyye derler.
***Âşık ve Zâhid (عاشق و زاهد) :** Her âşık olan zâhid olur. Zîrâ terk-i mâ-sivallâh eden terk-i dünyâ dahi etmiş olur. Velâkin her zâhid olan âşık olmaz. Zîrâ terk-i menâsıb ve menâfi'-i dünyâ eden, terk-i naîm ve derecât-ı âhiret etmek lâzım gelmez. Pes, âşık ki ifrât-ı muhabbet ehlidir, ulüvv-i himmet sâhibidir. Aslı budur ki aşk ateş misâlidir ki mâ-sivâ-sûzdur. Zühdde ise efserdelik vardır. Ve zâhide göre menâsıb-ı dünyâ nice ise âşıka göre seyr-i ekvân böyledir. Ya'nî seyr-i ekvândan seyr-i vâcibe terakkî etmedikçe gerçek âşık olmaz. Âşık olan ülü'l-emrdendir, zâhid olan değil. Pes, âşıkın siyâset-i âmmesi vardır. Zîrâ zevâhire ıttılâ'ından mâ-adâ bevâtına dahi işrâkı vardır. Zâhidin ise fetvâsı yalnız zuhûra göredir.

Li-muharririhî :

Zâhidin îmânı dilde âşıkın cânındadır,
Münkirin hakkında söz yok şüphe îmânındadır.
Hârdan güldür murâd olan hacerden la'ldır,
Ger talebkâr oldun ise her güher kânındadır.
Âşık-ı bî-dil nice ârâm kılsın bir nefes,
Kîm sipher-i âsânın ârâmı devrânındadır.
Her letāfet-i şîr fıtrattan gelir cân ü dile,
Her kesâfet Âdemin tab'ındadır kānındadır.
Zîver-i hikmet dilersen sohbet-i hakkıya yol,
Gevher-i esrâr zîrâ derc-i irfânındadır.
(Avziye-i Hakkı Efendi)

Li-muharrirî :

Dervîşim gerçi yalan değildir,
Hak'dır sevdiğim kalan değildir.
Hakk'ı bilendir ârif-i billâh,
Yoksa bu halkı bilen değildir.
Mevlâyı bilip bulandır azîz,

Mansıb ve câhı bulan değildir.
Âşık bülbül gibi ağlayan olur,
Gül gibi dâim gülen değildir.
Dervîş odur kîm tatlı dil verir,
Halkı sokmağa yılan değildir.
Evliyâ vârı yok eyleyendir,
Yoksa varlıkta kalan değildir.
Her dem tâzedir gönül gülşeni,
Gâh açılır gâhî solan değildir.
Sarrâf odur kîm cevheri ola,
Yoksa boncuğu olan değildir.
Doğru ok nedir gökleri geçe,
Demir kalkanı delen değildir.
Hakkı kul bugün şahbâz olupdur,
Kendini her zâğa salan değildir.

***el-Âlem** (العالم) **:** Zıll-i sânîdir, indallâh. Ve zıll-i evvel suver-i avâlimdir. Fî âlemi'l-hak ve fi'l-hakîka bu âlem değildir, illâ zuhûr-i hakdır. Suver-i mümkinâtta ve min haysü't-taayyünât bu âleme sevâd-ı gayr-ı mümkin tesmiye olunur. Zîrâ min haysü'l-hakîka mümkinin vücûdu yoktur. **[354-b]** İllâ hemân bu niseb ve izâfâttır. Ve fî nefsi'l-emr vücûd Hakk'ındır. Pes, âlem sûret-i Hak ve Hak hüviyyet-i âlemdir. (Ankaravî)

***Âşık ve ma'şûk bir olmak:** Âşık hicâb-ı azamet ve kibriyâ dedikleri perdedir ki rütbe-i mazhardır. Bu perdeden kat'-ı nazar ma'şûktan gayrı yoktur. Ol perde dahi dîdâr-ı ma'şûka âyinedir. Şöyle ki zevâline imkân yoktur. Ve illâ mümkin vâcibe münkalib olmak lâzım gelir. Pes, âyine mün'akis olan sûrete perde ve hicâb değildir. Gaym-ı rakîk çehre-i âftâba nikāb olmadığı gibi. Görünen hemân odur, gayrı değildir. Zîrâ hikâye-i mâhîde gelir ki bir gün mâhiyân cem'iyyet edip fülan mâhî âbı görmüştür derler. Gelin varıp suâl edelim diye huzûruna varırlar. Ol mâhî dahi söz bu ortada âbdan gayrı nesne var olduğunu bana gösterin, ben dahi size âbı göstereyim diye cevâb verir. Ya'nî mâhînin vücûdu âba perdedir, zîrâ âb içinde hâsıl olmuştur ve ona âbdan gayrı nesne yoktur. Hüdâyî (k.s.) kelimâtında gelir .

Nazm :

Zuhûru perde olmuştur zuhûra,
Gözü olan delîl ister mi nûra.

Li-müellifihî :

Âşıka vasl-ı hüdâdır zâhir ü bâtın merâm,
Anınçün mâ-sivâyı kendine eyler harâm.
Yüz yere kor âşık-ı miskîn göğe kılmaz nazar,
Başı arşa erse de çün ser ü bağ etmez hırâm.
Vâr iken Hak gayra isbât-ı vücûd etmek neden,
Küfr olur her kîm ki emr-i secdeye olmaya râm.
"mâ rameyte iz rameyte" sırrını sırrını fehm eyleyip,
Kıl ubûdiyyetle zât-ı pâk-ı hakka ihtirâm.
Hakkıyâ menzil-i vasla erem der isen eğer,
Gözle âdâb-ı tarîki bak nûr-i eser-i kirâm.

(Nukile min **Şerh-i Mesnevî-i Hakkı Efendi**)

***Âşık hazret-i ahadiyyet olmak :** Bir kimse amel-i sâliha meşgul olsa ve can ve gönülden müteveccih-i hazret-i izzet olsa ve terk-i taalukāt-ı sûrî ve belki ma'nevî etse ve kesb-i ahlâk-ı hamîde ve terk-i ahlâk-ı zemime etse ve feraiz-i ilahi ve sünen-i nebeviye kıyam gösterse, âşık hazret-i ahadiyyet olup cümle mugayyebat ona açılır.

Li-muharririhî :

Gelin girelim âteş-i aşka,
Diller verelim âteş-i aşka.
Âşık olalım fenâ bulalım,
Secde kılalım âteş-i aşka.
Vücûdu kıl kāl bulasın tâ hâl,
Cism ü cânı sâl âteş-i aşka.
Hani bir âşık hani bir sâdık,
Ciğeri yanık âteş-i aşka.
Her kîm uyandı aşka boyandı,
Hakkı kul yandı âteş-i aşka.

***Âşık ma'şûka taalluk etmek:** Gayr-ı sultān-ı aşk hiç kesî li meni'l-mülk râ nedâd cevâb, ışk (kesrle)aşka render-i hareket ile aşka leblâb dedikleridir. Ya'nî sarmaşık otudur ki ağaçlara ve duvarlara sarmaşıp çıkar. Âşık da ma'şuka müteallik-i gālib ve şiddet-i hevâ olmakla âşık tesmiye olundu. Zîrâ mebde'-i taalluk ve menşe'-i taaşşuk ma'rifettir. Pes, ma'rifetten muhabbet peydâ olur ki irtibât-ı rûhânîdir. Ve her ne denli ma'rifet kuvvet bulsa muhabbet müteekkide olup aşk dedikleri hâlet zuhur eder. İfrât-ı muhabbettir. Çünki Hak Teâlâ "fe ahbebtü en a'rife" mazmûnu üzerine îcâd-ı halkı hubb-i zâtı üzerine binâ eyledi. Sırr-ı muhabbet âleme sârî olup tabâyı' ve anâsır ve mevâlîd ve insâna şâmil oldu. Velâkin ba'zı efrâd-ı ins ve cinde hakîkaten veyâ mecâzen adem-i zuhûru umûr-i ârızadan geldi. Ve aşk taltîf-i dile gālib ve vesîle-i vusûl olmakla **[355-a]** umûr-i rûhâniyyeden olup, âlem-i hikmete göre âşıka azâb-ı cismânî revâ olmadı. Eğerçi ki dünyâda âlâm-i hicrle mübtelâdır ki azâb-ı rûhânîdir. Zîrâ âşıkın sırrı kesret-i vücûdiyye ve tefâsîl-i sıfâtın mazharıdır.

Binân-alâ-hâzâ, âşık nisbet-i isniyyetten halâs olmamıştır. Bu cihetten aşk onu ateş gibi ihrâk edip zeferâttan hâlî değildir. Ve ateş hatabı demâr mertebesine îsâl ettiği gibi aşk dahi taallukāt-ı âşıkı izâle edip âlem-i fenâda kül gibi eyler. Pes, muhterik olan vücûd-i beşerî ve taayyün-i cismânîsi değil belki taallukāt-ı kevniyyesidir. Ecsâm olsun ervâh olsun ki taallukāt-ı cismâniyye hicâb-ı zulmânî ve taallukāt-ı rûhâniyye hicâb-ı nûrânîdir. Ve ervâha hicâb denildiği, makām-ı ecsâm olduğundandır. Nûr zulmete mukābil olduğu gibi. Ve tekābülden kayd hâsıl olmakla nûr-i kevn nûr-i mukayyed ve hâdis olup nûrü'l-envâr vusûle perde oldu. Zîrâ nûrü'l-envâr mutlak ve kadîmdir. Ve mukayyed ve hâdis mutlak ve kadîme irtibât bulmak muhâldir. Onun için لا يعرف الله الا الله dediler.Ya'ni hazret-i ilâhiyye vech-i mutlak ile idrâk olunur, mukayyed ile değil. Ve çünki aşk taayyünâtı mutlakā ihrâk eyleye, miyânda müteayyinden gayrı kalmaz ki vâhid-i kahhârdır. Ve bu mertebeye vusûle aşk vesîle olmakla kıyâmet-i suğrâda لمن الملك اليوم (Mü'min,40/16) [Bugün mülk kimin?] suâline لله الواحد القهار (Mü'min,40/16) [Bir ve kahhâr olan Allah'ındır] diye aşk mucîb oldu.

Murâd budur ki, aşk-ı ilâhî mâ-sivâ-sûz olup sırr-ı ahadiyyet zuhûruyla keserât bi'l-külliye makhûr oldu. Ve sırr-ı âşık rûviyeden necât bulup mebde'-i evvele seyr etti. Ve fer' asl ile birliğe yetti. Ve aşkda ma'nây-ı tasallut olmakla sultān ıtlâk olundu. Pes, bu takrîrden ev-ednâ mertebesi mefhûm oldu ki makām-ı vahdettir. Ve makām-ı vahdette nisbet ve izâfet kalmayıp aşk muzmahill olur. Ve fenâdan sonra bekā bulan muhabbet-i sâfiye ile kalıp hayât-ı hissiyye ile taayyüş edip gider. Ve bu ma'nâ dahi hâsıl oldu ki Hakk'a nisbet ile âşık ve müştāk bir olmaz. Nitekim ba'zı ahbârda vârid olmuştur. Âşık ve müştāk olan abdin kābe kavseyn hâline göredir. Zîrâ Hak Teâlâ abde her hâlde bî-perde vâsıl ve nâzırdır. Ammâ abd hicâb-ı nisbette oldukça Hakk'a verâ-i hicâbdan nâzırdır. Onun için Hak ona âşıktır ki abdin kendine vusûlünü talebden kinâyedir. Pes, âşık nısf-ı visâlde olunca aşkdan bî-behre olanların hâli nice olmak gerekdir ki mâhî gibi suda olduklarını bilmezler ve bilenler dahi sormazlar. Onun için onlara insân-ı hayvânî derler, hakîkî değil. (Hakkı gufira zenbihî nukile min **Kitâb-ı Vâridât**)

***Abdullâh , Habîbullâh, Safiyyullâh, Neciyyullâh ve Kelîmullâh** (صفى الله و نجى الله و كليم الله و حبيب الله و عبد الله): Bu esmâ-i vasfiye lafzatullâh tahsîs ve zımn-ı ihtisâsda teşrîf ve ta'zîm için izâfet olunmuştur. İsm-i evvelin ma'nây-ı vasfîsi Allâhü Azîmü'ş-şân'ın **[355-b]** ve zâyif-i ubûdiyyetini edâ ve hukûk-i rubûbiyyetini vefâda mücidd ve sâî demek olur. Lafzatullâh alem-i zât müstecmi'-i cemî'-i sıfât olmakla izâfet-i abd-i ilallâh bu ma'nâyı remz ve îmâ eder ki merâtib-i esmâ ve sıfât celâl ve cemâlden hangi esmâ vasfında tecellî buyurulur ise merâsim-i ubûdiyyeti ve

hukûk-i uhûd-i ibâdâtı vefâda والضراء فى السراء (Âl-i İmrân, 3/134) [Bollukta ve kıtlıkta] müstedîm ve müstakîm abd-i şekûrîdir demek olur.

Habîb, bi-ma'nâ faîl bi-ma'nâ mef'ûldür. Mahbûb ma'nâsınadır. Allâhü Azîmü'ş-şân'ın ibâdına muhabbeti rızâsından ibârettir. Öyle olunca habibullahın manay-ı safisi Allah zü'l-celal Muhammed (a.s.) ın cemi ef'al ve akval ahval ve akāidinden razı ve cenab-ı risalet meabları marzî olmuştur. Rızaullah ve muhabbetullaha mazhariyyet ile rütbe-i hıllet ve derece-i teklim ve safvet ve sâir meratib-i rusül ve enbiyayı (a.s.) tecavüz ve tasâüd edip rütebâ-i uzmâ ve derecât-ı ulyânın zirve-i ulyasına gāyet-i kusvâsına vasıl olmuşlardır. Meratib ve derecat-ı samiyeleri kurb ve dünüvv ve tedellide makāmât-ı âliyeleri muhayyer-i ukûl ve melekdir. Ruhü'l-kudsün leyletü'l-isrâda busegâh-ı imlâk olan kâb-ı arşa intisâblarında mümâşetleri sidretü'l-müntehâya müntehi olması bu ma'naya şahiddir.

Safî, faîl bi-ma'nâ mef'ûldür. "safvetü'ş-şey' hâlisuhû" "vasafâ- yasifû-sıfâen" halasa ani'l-kederi ma'nâsınadır. Ve's-safî mâ yastafîhu'r-reîsi li-nefsihî mine'l-magnemi mâ beynlerinde kısmet olunca, emvâl-i ganâimden mağnemde reîs-i kavm olan melik kendi nefsi için bakınıp ıstıfâ eyleyip olduğu şey'-i nefsiye safîdir. Pes, safiyyullâh cemî' mahlûkāt ve mevcûdâtın içinden Bârî Teâlâ Hazretleri intihâb ve ihtiyâr ettiği enfes-i mevcûdât ve efdal-i mahlûkāt demek olur.

Necî, faîldir. Necevtehû ve necven ve nâceytehû münâcâten sârertuhû ma'nâsınadır. Sırrımı filan kimseye gizli söyledim demek olur. Pes, neciyyullâh, esrâr-ı ilâhiyyeye mazhar ve münâcât-ı rabbâniyyeye mahall ve makarr olup münâcât-ı hafiyye ile her bâr kalb-i şerîf teveccühât-ı ilâhiyyeye müştagil ve mutazarrı' ve envâr-ı esrâr fuyûzât-ı rabbâniyye ile dem-bedem nefes-i şerîfleri müstenîr ve müstefîz olmaktadır demek olur. Ol bir sırr-ı mektûm ve remz-i mahtûmdur ki hakîkatını derk hayret-i efzâyi ukûl-i beşerdir ki فيه انه بشر و انه خير خلق الله كلهم و مبلغ العلم [İlmin bâliğ olduğu nokta beşâret ve müjdedir. Bu beşârete nâil olanların hepsi hayırlı kullardır] mertebesince icmâlen ma'lûm-i beşer olmuşlardır. Hakîkatını kemâ hüve Hakk'a derkde ukûl ve ulûm-i ulemâ âcizlerdir.

Kelîmullâh, الكليم الذى يكلمك **[356-a]** Kelîm ol kimsedir ki seninle tekellüm eder ola. Allâh'ın kelîmi ol zât-ı sütûde sıfâttır ki mahall-i nüzûl kelâm-ı lafzı ve ve mazhar-ı sünûh kelâm-ı nefsi olup kendi dahi her bâr bârgâh-ı kibriyâda münâcât-ı hakkıyede ve da'vât ve tazarruâtta sırren ve cehren kāziyü'l-hâcâta arz-ı hâcetta ve münâcâtta ola. Vallâhu a'lem.

***İbâdet ve Ma'rifet (عبادت و معرفت):** Kemâl-i cilâ ve isticlâdan murâd, ibâdet ve ma'rifettir. Nitekim gelir : وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون (Zâriyât,51/56) [Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] Zîrâ ibâdet-i şer'iyye ki minhâc-ı sünnet üzerine olana derler. Ma'rifet-i sahîha hattâ amel-i şer'î ve takvâ ve sülûk üzerine mebnî olmayan ma'arife maârif-i şeytāniyye demişlerdir. Pes, ma'rifet-i makbûlenin vesîlesi amel-i şer'îdir. Onun için ibâdet tasrîh olundu. Ve Kur'ân'da gelir : ما خلقنا هما الا بالحق (Duhân,44/39) [İkisini de noksansız ve ciddi olarak yarattık] ya'nî "bâ" "lâ" ma'nâsınadır ki "li'l-hakki" demektir. Ve hakdan murâd, Hakk'a ibâdettir. Ve "bâ" da ma'nây-ı âhar dahi vardır ki ehline ma'lûmdur. Ve yine gelir: الناس اعبدوا يا ايها (Bakara,2/21) [Ey insanlar! Rabbinize kulluk ve ibadet ediniz!] ve burada ibâdeti tevhîdle tefsîr ettiklerinin vechi budur ki muhâtab olanlar ki Tāife-i Kureyş'dir müşrik idi. Onun için gelir : ولا يشرك بعبادة ربه احدا (Kehf,18/110) [Rabbine kullukta hiçbir ortak karıştırmasın] ve tāife-i mezkûre hâlıkdan suâl olunca gerçi Allâh'dır derlerdi velâkin ibâdât-ı esnâmla Hakk'a şerîk isnâd ettikleri münâfi'-i tevhîd idi. Onun için i'tirâf-ı rubûbiyyet ettikleri mu'teber olmadı. Ve tevhîdle me'mûr olanların muktezâsı ibâdeti Hakk'a tahsîsdir. Onun için mü'minler lisânından "iyyâke na'büdü" denildi ki bunda ehl-i şirki teşrîkleri için redd vardır. Çünki teşrîk-i rubûbiyyet cehlden nâşîdir. Burada dahi ma'rifetle tefsîr olunmağa sâlihdir. Zîrâ Hak'dan gayrıya ibâdet etmek yâ istiklâlen veyâ teşrîken cehl-i mahz ve makām-ı celâli ademi idrâkdendir. Onun için gelir : وما قدروا الله حق قدره (En'âm,6/91) [Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar] bu cihettendir ki ma'rifetle me'mûr oldular ki hükmü tevhîd ve tahsîs-i ibâdet-i bi'l-hakdır.

Suâl olunursa ki, çünki îcâd-ı âlemden maksûd olan insândır ki ma'rifet ve ibâdetle me'mûrdur. Maa-hâzâ kimse ne nebî ve ne hôd velî Hakk'ı hakîkatı üzerine idrâk etmemiştir. Onun için seyyidü't-tāife Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) demiştir ki : لا يعرف الله الا الله [Allah'ı Allah'tan başkası bilmez] Cevâb budur ki, maksûd-i aslî Allâh Teâlâ'yı esmâ ve sıfâtıyla ma'rifettir, yoksa künh-i zâtıyla değil. Zîrâ فاعلم انه لا اله الا الله (Muhammed,47/19) [Şunu bil ki Allah'tan başka ilah yoktur] kelâmında muallak-ı ilm olan mertebe-i ulûhiyyettir ki makām-ı vâhidiyyettir. Pes, taalluk-i ilm zât-ı vâhidiyyeyedir, zât-ı ahadiyyeye değil. Ve Kur'ân'da gelir : ويحذركم الله نفسه

(Âl-i İmrân,3/28) Ya'nî Allâh Teâlâ sizi zâtından tahzîr eder ki tālib-i zât olmayınız, belki tālib-i esmâ ve sıfât olunuz ki sizin muktezây-ı isti'dâdınız zâtı esmâ ve sıfât zımnında bilmekdir, yoksa min-haysü-hiye değil. Ve bir dahi âyet-i mezkûre nisbetten inkıtâ'a remz eder. Zîrâ taleb-i nisbet izâfettir ki ma'nây-ı isniyyetten hâlî değildir. Zîrâ tālib ve matlûb ve taleb i'tibâr olunur. Bu ise fenâ-i zâtta mefkûddur. Ya'nî tālibin talebi taayyün-i mahsûsu i'tibârıyladır, yoksa lâ-taayyün hasebiyle zât Hak'da fânîdir. Fânîde ise taleb ve sâir evsâf ve nuût-i kevniyye melhûz değildir. Ve mertebe-i bekāda melhûz olmak tevhîd-i hakîkîyi münâfî değildir.

İbâdet niyyet i'tibârıyla üç nev'dir : Bir nev'i cennet ümîdi ve cehennem havfı için olmayıp hâlisen li-vechillâh ibâdet etmekdir. Ve bir nev'i, cennet ümîdi için ibâdet etmekdir. Ve bir nev'i, cehennem havfı için ibâdet etmekdir. A'lâsı evvelkisidir. Demişler ki: "beyne'l-halk ihtilâf vâki' olmuştur." **[356-b]** Abd olan kimse tarîk-i ubûdiyyette hangi tarîkde sâbit-i kadem olmak gerek. Ba'zılar demiş ki, edâ-i sıyâm ve salât ve hizmet-i heyâkil ve musalliyâttır. Ve ba'zılar demiş ki, rubûbiyyeti ikrâr ve temcîd ve ihsânı i'tirâfdır. Ve bir tāife demişler ki, hazrete ihsân ile takarrüb etmekdir. Veyâhut ehline ihsân etmekle ve nasîhat iledir. Ve müteahhirîn demişler ki, ibâdet üç nev'dir : Birisi ebdâna müteallik savm ve salât gibi ve duâ ve münâcaat gibi. İkinci nüfûsa müteallikdir. İ'tikādât-ı sahîha ve temcîd ve tevhîd-i Hak gibi. Üçüncü, muâmelât-ı halkda insâf ve müzâraât ve münâkehât ve edây-ı emânette sıdkla ve nasîhat-ı ebnây-ı cins ve cihâd-ı a'dây-ı dîn gibi. Ve tahkîka karîb olanlar demişler ki, ibâdet üçtür : Biri, ibâdet-i Hak ve biri kavl-i savâb ve biri amel-i sâlihdir. (Hakkı Efendi)

***İbâdetin makāmât-ı selâsesi:** Hak Sübhânehû ve Teâlâ makām-ı selâsenin ma'rifet ve yakînine işâret buyurur ki, "yâ Muhammed rabbine ibâdet eyle, makām-ı şerîatte hattâ sana ilme'l-yakîn hâsıl olunca. Ve bundan sonra ibâdet eyle, makām-ı tarîkatte kalbini pâk etmeklik ile, hattâ ayne'l-yakîn görünce. Ve bundan sonra ibâdet eyle makām-ı hakîkatte rûhunu ve sırrını tathîr etmeklik ile. Hattâ hakka'l-yakîne vâsıl olunca." Şol kemâl-i hakîkî ki âlem-i dünyâda mevt-i hakîkî ile hâsıl olur. Ondan murâd, makām-ı selâsede bu üç vechile olan ibâdettir. Kemâl-i hakîkî dediğimiz, mevt gelinceye dek ibâdet eden kimsenin mevtiyle hâsıl olan kemâl-i hakîkîdir. Ya'nî şerîatte, tarîkatte, hakîkatte yoluyla bulunarak fevt olana kemâl-i hakîkî hâsıl olur. (Hakkı Efendi)

***İbâdet, Ubûdiyyet, Ubûdet** (عبادت , عبودیت , عبودت): Ubûdiyyet tevâzu'dur ve tevâzu' hilâf-ı riyâsettir. Pes, hakîkat-ı ubûdiyetle kāim olan kimsede sevdây-ı riyâset olmaz. Zîrâ bir kişi hem reis ve hem mer'üs olmak nice mümkün olur. Ve burada üç mertebe vardır ki, ibâdet ve ubûdiyyet ve ubûdettir ki ilâhiyyet ve ulûhiyyet ve ulûhet mukābilidir ki biri mertebe-i ef'âle ve biri mertebe-i sıfâta ve biri mertebe-i zâta nâzırdır. Kālallâhu Teâlâ: يا ايها الناس اعبدوا ربكم (Bakara,2/21) [Ey insanlar! Rabbinize kulluk ve ibadet ediniz!] bu âyette vârid olan emr, üç mertebeye dahi şâmildir. Bu ma'nâdan herkes mertebesine âbiddir. Ve ekmel odur ki cümle-i merâtibi ihrâz ve ihâta eyleye ve hitāb-ı teşrîfe sâlih ola. Nitekim Ebû yezid Bestāmî (k.s.latîf) buyurmuştur ki : "Halk yevm-i kıyâmetten havf eder. Ben havf etmem.Zîrâ Hak Teâlâ beni kendine muzâf edip bir kere "abdî" dese bana besdir" buyurur. (Hakkı Efendi)

***Ubûdiyyet-i ıztırâr ve Ubûdiyyet-i ihtiyâr** (عبودیت اضطرار و عبودیت اختیار) : Ubûdiyyet ikidir : Biri, ubûdiyyet-i ıztırârdır ki edây-i ferâizdir. Ve biri dahi, ubûdiyyet-i ihtiyârdır ki edây-ı nevâfildir. Ve ferâizde cemâat meşrû' oldu. Zîrâ ubûdiyyet-i ıztırâr Hakk'ı müşâhedesiz olmadı. Belki huzûr-i tâm ve tenzîh ve celâl-i ma'bûdu ma'rifet-i kâmile lâzım geldi. Ve huzûr-i tâm olmayınca cemâate zarûret-i kaviyye vâki' oldu. Zîrâ efrâd-ı cemâatten her birinin salâttan **[357-a]** birer cüz'ü makbûl olsa, hey'et-i ictimâiyyesi salât-ı vâhide-i makbûle sûretinde olup, eczâ-i bâkiye-i gayr-ı makbûleye şefâatle cümlenin kabûlünü îcâb eder. Bâ-husûs kırk nefer bir velî örfü hükmündedir dediler. Velînin ise ameli makbûl ve recâsı ma'mûldür.

***İbâdetin merâtibi :** Dünyâda ibâdet iki vechiledir ki; biri mertebe-i îmânda tahayyül-i Hak üzerine ve biri mertebe-i ıyânda şuhûd-i Hak üzerinedir. Ve tahayyül ve şuhûdun farkı nice ise îmân-ı bi'l-gayb ve îmân-ı bi'l-ıyânın farkı dahi öyledir. Ve âlem-i hakîkate göre îmân-ı şuhûdî asl ve îmân-ı hayâlî onun tenezzülâtındandır. Velâkin âlem-i sûrete göre, îmân-ı hayâlî mukaddemdir ki bir nesne ibtidâ hayâle ve ondan kalbe nüzûl eder. Ve hayâlin hisse istinâdı cihetinden hicâbiyyeti kesîf olmakla ekser-i mü'minîn îmân-ı hayâlî mertebesinde kaldılar. Zîrâ ref'-i hicâb etmekde usret vardır. Meğer ki Allâh Teâlâ'dan teysîr ola. Ve bu tefâvütten ötürü âhirette nihâyet-i ezvâku'l-mü'minîn dünyâda ârîflerin zevk ettikleri şuhûddur. Ve yine âhirette nihâyetü'l-ârifîn dünyâda enbiyânın mertebe-i şuhûdlarıdır. Ve enbiyâ ile mürselîn ve mürselîn ile ülü'l-azm ve ülü'l-azm ile Rasûlullâh'ın halleri ona kıyâs oluna. Pes, mü'mine gayret lâzımdır. Tâ ki ilm-i

şuhûdda derecât-ı âliye ehli ola ve ekâmil-i nâsın buldukları ezvâkı bula, bi-fazli'llâhi teâlâ. (Hakkı Efendi)

***Âdet ve İbâdet ve Ubûdiyyet ve Ubûdet** (عادت و عبادت و عبودیت و عبودت) : Ma'lûm ola ki, hizmet ve ibâdet fâil-i mutlak beyne'l-halk dört kısma münkasımdır : Bir kısmına âdet derler. Ve ikinci kısmına ibâdet derler. Ve üçüncü kısmına ubûdiyyet derler. Ve dördüncü kısmına ubûdet derler. Pes, cümle-i ibâdullâh ol rabb-i ilâh hazretine zikr olunan dört kısım üzere ibâdet ve tâate meşgüllerdir. Meselâ, tâife-i avâm ki cehele gürûhundandır, Hak Teâlâ Hazreti'ne âdet üzere hizmet ve tâat ederler. Ol âdet şol mertebeye derler ki savm ve salâtın ve hacc ve zekâtın kitâb-ı kavli üzerine ferâiz ve vâcibâtın ve sünen ve âdâbın okuyup amel etmezler, belki hemân taklîd-i mahz mertebesinde kalmışlardır. Zîrâ eğer namâz kılmayıp oruç tutmasalar küfrlerine hükm olunur diye halkdan korkularından yatıp kalkarlar. İbâdet nâmıyla müsemmâ olan mertebeye mülâzemet ve müdâvemet eyleyen ulemâ-i zâhir ve tâife-i ubbâd ve zühhâddır. Bunlar Hak Teâlâ Hazreti'ne ücretle hizmet ederler. Meselâ, ettikleri hizmetin âhirette netîcesin ve sevâbın mülâhaza edip mücâhede ederler. Şöyle kîm kendilerine yakîn hâsıl olsa ki ettikleri amelin âhirette nef'i o kadar diye hizmetlerinden ferâgat ederlerdi. Ve nef'i olduğu takdîrce dahi ettikleri hizmetleri mikdârınca ücretlerin alırlar. Zîrâ bu tâife teslîm ve rızâda **[357-b]** değillerdir. Teslîm ve rızâda olmayan kimseler ücret ile hizmet etmiş olurlar.

Ammâ tâife-i havâss, Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazreti'ne ubûdiyyet üzere hizmet ederler. Meselâ, kendi menzillerin cehennemde görüp ve ismlerini levh-i mahfûzda şekâvet üzere müşâhede etseler, zerre kadar hizmet ve ibâdetlerinde naks etmezler. Belki abd-i mahz oluruz diye kemâl-i teslîm ve rızâda olurlar. Pes, ubûdiyyet bu mertebeye derler. Hiç olmazsa bâri kişi Hak Teâlâ Hazreti'ne bu mertebede ibâdet ve tâat etmek gerek. Halbuki bu dahi kemâl değildir. Fe-emmâ ubûdet şol mertebedir ki ahass-i havâssdan olan tâife-i kümmelîn ve zümre-i ârifîn ve vâsılîn Hak Teâlâ Hazreti'ne ol mertebede hizmet ve ibâdet ederler. Ve ubûdetin ma'nâsı budur ki, tâife-i sâlikîn sülûk ederek bir mertebeye varırlar ki vücûd-i mecâzîlerin hakîkata tebdîl edip beşeriyyetleri mahv-i mutlak iken geri sahve gelip duruş ve reftârları seyr-i fillâhda maallâh olup her ne işler ise Hak ile işlerler. Meselâ, işitmeleri Hak ile ve görmeleri Hak ile ve duymaları Hak ile ve yürümeleri Hak ile ve'l-hâsıl cemî' harekât ve sekenâtları Hak ile olur. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.) ; احببته کنت سمعه و بصره و لسانه و یده و رجله فبی یسمع وبی یبصر وبی ینطق وبی یبطش وبی یمشی لایزال العبد یتقرب بالنوافل حتی احبه فاذا [Kulum nafilelerle bana yaklaşmaya devam ederse, ben onu severim. Ben onu sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benimle duyar, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar ve benimle yürür] [223]

Ey azîz ! Senden istedikleri bu mertebedir. Ve bundan aşağısı cümle-i naks üzeredir. Zîrâ hakāyık-ı eşyâya ıttılâ' bu mertebede hâsıl olur. Ve hakîkaten cemî' ef'âl ve ahvâl bu mertebede Hakk'ın olur. Nihâyet bu kadar vardır ki, bu ef'âl senin sûretinden zâhir olur. Lâkin sen âletsin, ol fâildir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Ubbâd ve Zühhâd ve Uşşâk** (عباد و زهاد و عشاق) : Ubbâd ve zühhâd ve uşşâk miyânında fark vardır. Ya'nî ubbâd onlardır ki ibâdât-ı şer'iyyede ihtimâm ederler. Velâkin târik-i dünyâ değillerdir. Ve zühhâd onlardır ki ahkâm ve evâmir ile kıyâmlarından mâ-adâ kanâat ehli olmuşlardır ve zehârif-i dünyâdan i'râz kılmışlardır. Velâkin henüz arzûy-i nefsleri bâkîdir. Ve uşşâk onlardır ki zâhirleri âdâb-ı şer'îyi muhâfazada ve bâtınları taallukāt-ı dünyeviyyeden ve belki iltifât-ı mâ-sivallâhdan munkatı' olmakla huzûr-i maallâhda olmuşlardır. Pes, onların dünyâları ve ukbâları Hakk'a fedâ olduğundan mâ-adâ cism ve cânları dahi mebzûldür. Şöyle ki Hak'dan bedel bir nesneye dest-dırâzlık etmemişlerdir. Zîrâ Hakk'a bedel yoktur. Hakk'ı bulan cemî' makāsıdı bulur. Ve cemî' makāsıdı bulan gâh olur ki Hakk'ı bulmaz. Pes, Hak'sız mâ-sivâyı bulmakda nedir fâide ve Hak'sız cennete duhûlde nedir lezzet. Var imdi bir hoş fikr eyle ve talebin için bir matlab-ı a'lâ ta'yîn kıl ki cümle matālib onda münderic ola. Nitekim derler : **[358-a]** کل الصید فی جوف العراء واللہ یقول الحق Ya'nî bir ova bul ki cümle avlar ol ovada müctemi' ola. Ol ovayı buldukta istediğin avı milk edersin.

***İbâdet-i zâtiyye ve İbâdet-i emriyye** (عبادت ذاتیه و عبادت امریه) : Suheyb Hazretleri'nde iki nev' ibâdet vardır ki, biri ibâdet-i zâtiyye ve biri ibâdet-i emriyyedir. Avâm-ı nâsda ise ibâdet-i emriyye (me'mûr olduğu ibâdet) vardır, fakat. Ve ibâdet-i zâtiyye eşyânın ve melâikenin ve ehl-i cennetin ibâdetidir ki teklîfe menût değildir. Belki fıtrat-ı asliyenin muktezâsı olan ubûdiyyettir.

[223] - Buhârî, Rikâk, 38.

Pes, Suheyb'in hakkında zenb ıtlâk olunur nesne yoktur. Zîrâ Hakk'a inkıyâddan gayrı kârı yoktur. Gerek emr-i teklîfî olsun ve gerek olmasın. Gûyâ teklîf onun ibâdet-i zâtiyyesini takviyet içindir. Bu sebepten me'mûr olmasa dahi selâmet-i fıtrat onu ısyândan men' eder. Zîrâ melek meşrebindedir ki münâzaa-i tabîiyye ve nefsâniyyesi yoktur. Ve bu meşrebde olan kimse cennet ve cehennem kaydında olmaz. Ya'nî havf ve recâdan münkatı'dır. Ve kezâlik mübahda tasarrufu dahi yoktur. Belki cemî' kârı şer'îdir. Fa'rif.

***Abd-i Hak** (عبد حق)**:** Muktezây-ı ma'rifet budur ki abd-i Hak olanlar mâ-sivâdan hür olurlar ve bir nesneye mâlik olmazlar ve olsalar dahi milklerinden ihrâc ederler. Hattâ üzerlerinde telebbüs ettikleri libâslarını ve kamîslerini bile bir mu'temedlerine temlîk edip onun yedinden istiâre edip giyerler.Ve bunda ubûdiyyet-i ihtisâs ile tahakkuk vardır ki kümmel evliyâ hâlidir. (Hakkı Efendi)

***Abd-i hakîkî** (عبد حقیقی)**:** Abd-i hakîkî dâimâ der ki, اخبرنی ربی Ya'nî rabbim bana haber verdi der. Ve ol haber bir ilmdir ki hayy ü kayyûmdan ahz olunur. Ve ahz eden kimseye hayât-ı ebediyye îrâs eder. Bu eclden Allâh Teâlâ یلقی الروح من امره علی من یشاء من عباده (Mü'min,40/15) [Allah, emrinde olan rûhu kullarından dilediğine indiriyor] buyurdu. Pes, ilkā-i ilm ve feyzden ilkā-i rûh ile ta'bîr buyurdu. Zîrâ rûhun bedeni ihyâsı gibi, ilm ve feyzde dahi ihyâ-i mahall vardır. İlkā-i mezkûr, hâlde ve istikbâlde olur. (Hakkı Efendi)

***Abdü'l-hayy ve Abdü'l-mürîd ve Abdü'l-alîm ve Abdü'l-kādir ve Abdü's-semî' ve Abdü'l-basîr ve Abdü'ş-şekûr** (عبد الحی و عبد المرید و عبد العلیم و عبد القادر و عبد السمیع و عبد البصیر و عبد الشکور) **:** Ki dördüncüye gelince evtād-ı erbaanın ve ondan yedinciye varınca ebdâl-ı seb'anın esâmîleri bu vechile yedi adede bâliğ olmuştur.

***Abdü'r-rabb ve Abdü'l-melik** (عبد الرب و عبد الملك)**:** Abdü'r-rabb kutbun sağında olan imamın ismidir ki muhâfaza-i âlem-i melekût üzerine maksûddur. Ve abdü'l-melik kutbun solunda olan imamın ismidir ki müşâhedesi âlem-i mülk üzerine mahsûrdur. Kutb intikāl ettikte sâhib-i yesâr olan abdü'l-melik kāim-makām olur. Ya'nî kutb ölür ve sağdaki sola geçer. Ya'nî kutb dünyâ için me'mûr olduğundan sol tarafındaki mu'teberdir. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.) **[358-b]**

***Ucb** (عجب) **:** Ucb (zamm ile) kendin görmek dedikleridir. Ya'nî bir kimse bir mertebeye müstehak olmak tasavvur eyleye ve liyâkat zu'muna düşe ve tevfîk Allâh Teâlâ'dan olduğun bilmeye, onun hâline ucb derler. Ve demişlerdir ki ehl-i minnet bâbullâhdadır. Ya'nî her nesneyi evvel emrden atā-i ilâhî bilirler ve esbâba nazar etmezler. Ve kendileri ve ictihâdlarının vâsıta olduğuna bakmazlar. Pes, şol kimse ki amelini gördü, kudret ve tevfîk Allâh Teâlâ'dan olduğunu bilmeyip sıfat-ı Hak'dan mahcûb kaldı. Ve şol kimse ki kendini gördü, vâhid-i hakîkîye câhil olup zât-ı Hak'dan mahcûb oldu. Ve bu rü'yet nefsden nefse olmakla mezmûm oldu. Eğer Hak'dan Hakk'a olaydı memdûh olurdu.

***Ucme** (عجمه) **:** Lisân-ı âhardan bir lafz lisân-ı araba nakl olunur ise ona ucme derler.

***Acbü'z-zeneb** (عجب الذنب) **:** Kuyruk dibi demektir. Ol çürümez.

***el-Adlü** (العدل) **:** Öyle Allâh ki adl sâhibidir. Adl fi'li ondan sâdır olur. Kulun bundan nasîbi a'zâsının mâ-beyninde adâlet eylemektir. Pes, imdi nefsini isti'mâl eylemeye illâ tāatullâhda isti'mâl eyleye, maâsîde eylemeye. Dahi Allâh Teâlâ üzerine tedbîr-i hikmette i'tirâz eylemeye. Belki küllîsini Hak Teâlâ'dan hak ve adl bile. Dahi cemî' emrinde ifrât ve tefrîtten ictinâb etmekdir. Hattâ düzelmek için Allâh Teâlâ'nın ve kezâlik جعلناکم امة وسطا (Bakara,2/143) [Sizi ortada yürüyen bir ümmet kıldık] muhâtabının tahtında dâhil ola.

***Adem** (عدم)**:** Yokluk demekdir. Fârisîde "nîst" tir. Onunla ya'nî adem ile mâhiyyet mevsûf olunca hiç olur ki ona "ma'dûm" derler.

***Adem-i izâfî ve Adem-i sırf** (اضافی و عدم صرف) **:** Adem-i sırf odur ki onun gerek ilmde ve gerek hâricde vücûdu yoktur. Şerîk-i bârî gibi. Mümkin iki kısımdır : Bir kısmına vücûd-i hâricî i'tā olunmuştur ki ona adem-i izâfî ve mevcûdât-i hâricî derler. Ve mümkinin bir kısmına dahi vücûd-i hâricî i'tā olunmamıştır. Böyle mümkine mümteni'-i gayr-ı hakîkî derler. (li'ş-Şeyh İsmâil Hakkı Bursevî)

***Azâb(عذاب):** Ancak rûh-i hayvânîye olur. Bu dünyâda ne kadar umûr-i rûhâniyye varsa, gerek revâyih-i tayyibe ve gerek gayrı, kıyâmette cümlesi cennete ilhâk olunur. Zîrâ demişlerdir ki كل شئ يرجع الى اصله [Herşey aslına rücû eder] El-hâsıl âlem-i envâr ve mevtın-ı cemâl ve mahall-i lutfdan olanlar yine nûr ve lutf ve cemâle râci' ve makarr-ı zulmet ve mekân ve celâl ve vâdi-i kahrdan olanlar dahi zulmet ve celâl ve kahra merdûd olalar. Bu sebeptendir ki şeref-i izâfetle müşerref olan rûh-i insânî ve rûh-i emrî ve rûh-i ilâhî azâb hâlinde muazzeblere taalluk etmeyip belki muazzeb ve muâkab olanlar medâr-ı maâsî olan rûh-i hayvânî ile muazzeb olalar. Ve mü'min-i âsînin îmânı dahi vakt-i azâbda cehennemden hâric, bâbda mevkûf ve muntazır ola.

Ma'lûm ola ki, âlem-i berzahda ya'nî kabrde rûh-i hayvânînin melekûtîsi **[359-a]** olan rûhâniyyeti ve beden berâber muazzeb olurlar. Zîrâ fi'l-i ma'siyette berâber idiler. Nitekim bir topal kimse bir a'mâ kimsenin arkasına râkib olup maan bâğa varıp üzüm sirka etseler, ikisini berâber te'dîb ettikleri gibi. Zîrâ fi'l-i sirkat ikisinden bile hâsıl olmakla maan te'dîb olunurlar. Azâb ve elemi beden-i insânda hangi kuvvet hisseder ? Vücûd-i insânda azâb ve elemi idrâk eden, nefs-i hassâis-i hayvâniyyedir, nefs-i nâtıka değil. Pes, hudûd-i dünyeviyye ve ukûbât-ı uhreviyyenin mahalli nefs-i hayvâniyyedir. Bu ma'nâda ya'nî ihsâs-ı darb ve kat' ve katlde insân ve hayvân müşterekdir. Ve Kur'ân'da gelir: كل نفس ذائقة الموت (Âl-i İmrân,3/185) [Her nefis ölümü tadacaktır] ya'nî zevkle ta'bîr olunduğunun aslı budur ki nefs-i nâtıkanın bedenden mufârakati vaktinde elem-i mevti zevk eden nefs-i hayvâniyyedir ki beden ve heykele müteallikdir. Onun için mağlûbü'l-hiss olan kimseye elem-i mezkûr âsân ve illâ düşvârdır. Ve neşve-i züleyhâ taktî'-i enâmil ettiklerinde bî-şuûr olduklarından elem-i taktî'i ihsâs etmediler. İşte âşık hâli ve insân-ı kâmilin meâli dahi böyledir. Ma'lûm ola ki, veca'-i mevt nefs-i hayvâniyye üzerine gelir. كل نفس ذائقة الموت (Âl-i İmrân,3/185) [Her nefis ölümü tadacaktır] kelâmında nefsle murâd, nefs-i nâtıkadır. Zevkden murâd, bedenin tedbîrini terk ve ondan taallukunu kat'dır. Ve illâ rûh-i menfûha zevk ve elem ve veca' yoktur. Pes, insân dünyâ ve âhirette rûh-i hayvânîsi mertebesinde mübtelâ ve muazzebdir. (Hakkı Bursevî)

***Arş-ı a'zam (عرش اعظم) :** Rûh-i izâfî demektir.

***el-Arş (العرش) :** Âlem-i melekût.

***Arş-ı azîm (عرش عظيم) :** Âlem-i mülk.

***Arş-ı a'lâ (عرش اعلا):** Arş-ı a'lâya felekü'l-eflâk ve felek-i atlas ve felek-i a'zam dahi derler. Arş-ı esmâ-i mukayyedenin müstevâsıdır. Ya'nî mahall-i zuhûrudur. Meselâ, ism-i zâhir bu âleme dâirdir ve bu âlemi terbiye ile me'lûfdur.

***Arş-ı âfâkî ve Arş-ı enfüsî (عرش افاقی و عرش انفسی):** Arş-ı âfâkî halk ve hikmet âleminde kalb-i kâinâttır. Ve arş-ı enfüsî ki kalbden ibârettir. Emr-i kudret âleminde arşullâhdır.

***Arş-ı hayât ve Arş-ı mecîd ve Arş-ı azîm ve Arş-ı rahmân ve Arş-ı kerîm :** Evvel ki arş-ı hayâttır ki mertebe-i ahadiyyettir. İkinci arş-ı mecîddir ki akl-ı evveldir. Üçüncü, arş-ı azîmdir ki nefs-i külldür. Dördüncü, arş-ı rahmândır ki cismâniyyâtı muhîttir. Beşinci, arş-ı kerîmdir ki kürsîdir. Ve Rasûlullâh (a.s.) buyurur ki : قلب المؤمن عرش الله [Mü'minin kalbi Allah'ın arşıdır][224] Suâl olunursa ki, kalbin arşla münâsebeti ne cihettendir ki kalb-i mü'mini arşla ta'bîr buyurdu ? Cevâb budur ki, arş berzahdır. Ervâhla ecsâm arasında ki âhir-i ukûldür ve evvel-i nüfûsdur. Ve kalb dahi kezâlik berzahdır. Rûhla cism miyânında ki âhir-i rûhdur. Ve kalb evvel-i cismdir. Ve berzaha lâzımdır ki bâlâdan feyz-i ahz ede ve mâ-dûnuna vere. Yukarıdan müstefîd ola ve aşağı müfîd ola. **[359-b]**

***Arş-ı azîm, Arşü'l-hayât, Arş-ı rahmânî, Arş-ı kerîm, Arş-ı mecîd:** Arş-ı azîm ki levh-i mahfûzdur, nefs-i nâtıka-i külliyeden ibârettir. Ve arşü'l-hayât ki arş-ı hüviyyettir ve müstevây-ı zâttır. Ve arş-ı rahmânî ki evvelü'l-eflâkdir, müstevây-ı sıfat-ı rahmândır ve mevcûdât-ı erbaayı câmi'dir. Ve mevcûdât-ı erbaa; tabîat ve hevâ ve cism ve felekdir. Ve arş-ı kerîm ki kürsîdir. Ve arş-ı mecîd ki akldır. Ma'lûm ola ki, arş cemî'-i eflâk-i ma'neviyye ve suveriyyeyi muhît felekdir. Sathı mekânet-i rahmâniyyedir. Ve bu felekin hüviyyeti mutlak vücûddur. Vücûd-i aynî olsun veyâhut vücûd-i hükmî olsun. Ve bu felek için zâhir ve bâtın vardır. Bâtını âlemü'l-kudsdür ki âlem-i esmâ ve sıfât-ı Hak'dır. Ve âlem-i kuds dedikleri, meclây-ı kesîb ile ta'bîr olunur ki ehl-i

[224] - Aclûnî, II, s.100.

cennet Hak Teâlâ'yı müşâhedeye sevk olundukları günde bu kesîbe gelip Hakk'ı müşâhede ederler. Ve bu felekin zâhiri âlem-i âlâyişdir ki mahall-i teşbîh ve tecsîm ve tasvîrdir. Bu ecldeı sakf-i cennet oldu. Her ne vakt ki arş-ı mutlak zikr olunsa murâd bu felekdir. Arş-ı mecîd ve arş-ı kerîm ve gayrıları mukayyeddir. (Nukile min **İnsân-ı Kâmil-i Evvel** Abdülkerîm Cîlî)

***Arazü'l-cevâhir** (عرض الجواهر) **:** Âlem-i mülk.

***Araz-i mufârık ve Araz-i gayr-ı mufârık** (عرض مفارق و عرض غير مفارق) **:** Araz iki kısımdır : Biri araz-ı mufârık ve biri araz-ı gayr-ı mufârıktır. Araz-ı mufârık, boyanın bize urûzu gibi. Araz-ı gayr-ı mufârık, kesmekliğin bıçağa urûzu gibi. Bi'l-fi'l dahk-ı hakîkat insânın araz-ı mufârıkıdır. Bi'l-kuvve dahk araz-ı lâzımî ya'nî gayr-ı mufârıkıdır.

***Araz ve Cevher** (عرض و جوهر) **:** Araz, bi-nefsihî kāim olmayıp cevher ile kāim olan şeye derler. Renk ve adım ve söylemek ve oturmak ve kalkmak ve sâir bunlar misillü kendi kendine kāim olamayan ne ki var ise onlara araz denir. Ve cevher bi-nefsihî kāim olan şeydir. Fe'fhem.

***Urûc ve Nüzûl** (عروج و نزول) **:** Istılâhât-ı kavmden tahlîl, hall-i terkîb demektir. Ya'nî sâlik hall-i terkîb kuyûd etmedikçe mebde'-i evvele vüsûl müyesser olmaz. Ya'nî urûc cem'e gitmektir, nüzûl farka gelmektir. Kemâl bundadır. Ma'lûm ola ki, sâlik mertebe-i ahadiyyete erince mürûr ettiği etvârın emânâtını te'diye edip akd ettiği havâss ve ahkâmı tahlîl eyleye. İşte sâlike fenâ-i küllî bu urûcda vâki' olup "allâhu ahad" sırrı zâhir olur ve "halvet-i maa'llâh" bulur. Niceler bu urûcun gāyetinde vakf ihtiyâr etmişlerdir. Ebû Yezîd Bestāmî (k.s.) gibi. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Urûc ve Tedânî ve Tedâlî** (عروج و تدانى و تدالى) **:** Ve menâzile urûc ki ibârettir sâlikin nefs-i nâtıkası mâ-fevka gitmekden. Heykel-i cismâniyyeden tecerrüd ve insilâh etmek tarîkiyle ve kuyûd-i mizâciyyeden inşirâh ve intılâk vâsıtasıyla kasden ve ihtiyâren ve melâbis-i melâike ve ervâh ile mütelebbis olup suver-i nâsiyye ile mütemessil olmak sebebiyle âlem-i kudse urûc etmekdir. Ve çün sırr-ı vecd âyinesiyle tedrîciyle urûc ede. Ve hakāyık-ı zâttan her bir hakîkatı kendi aslına ulaştıra. **[360-a]** Ve ân ki onun mertebesidir, onda koya. Meselâ, cesedi zemînde koya. Ve nefsi merâtib-i nüfûsda koya. Ve rûhu mertebe-i ervâhda ve aklı mertebe-i ukûlde. Müstehlikü'l-ayn mestûrü'l-eyn olur. Ve kābe kavseyn bu cümle ile hakîkate mütehakkık olur. Ve muhakkıklar bu makāma "tedânî" derler. Ve birisi dahi oldur ki tecellî-i zâtiyye ile tenezzül-i Hak'dır. Nitekim sırrın bu mertebede pervây-ı mi'râciyyesi olmaz ve merâtib-i halkiyyeye tecâvüz etmek pervâsı kalmaz. Ve hakîkat-ı zâtiyye ve ıtlâk-ı ilâhiyye-i halkiyyeyi külliyetle yakar. Ve bu mertebede sâlikin kalb ve akl ve rûh ve cismi toplu olur. Ve lisân-ı hâline lâl derler. Ve birisi dahi, menâziledir. Ve menâzilenin sûreti şöyledir ki abdden tarafa tenezzül-i ilâhî vâki' olur. Hazret-i esmâiyyeden bir hazret ile. Ve abdin dahi urûcu vâki' olur, tenezzül-i ilâhiyye zamânında. Pes, mülâkāt-i zarûrî olur. Ya tarîk-i vasatta veyâhut a'lâ ve esfele karîb yerde. Ve çün abdin urûcuna Hakk'ın irâdeti teâlî kabûl ede. Elbette abdin dahi kasdı ve azîmeti ve rıhleti fi'l-hâl vâki' olur.

***el-Azîz** (العزيز): Öyle Allâh ki küll-i şeyin üzerine gālibdir. Kulun bundan nasibi nefsini aziz eylemektir. Pes, imdi nefsine istihanet yani horluk eylemeye. Dünyaya tama' etmekle dahi nasdan sivâ ile ve onlara ihtiyac ile nefsini kir pas eylemeye. Dahi nefsi üzerine gālib olmaktır. Ve nefsini kahr eyleyip hevasından men' eylemektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâi'l-Hüsnâ**)

***Azîz ve Fâzıl ve Mufazzal** (عزيز و فاضل و مفضل): عز ـ يعز ـ عزا galebehû ma'nasınadır. عليه و صعب ومن عز بزاى demek olur. Bundan ism izzet gelir. Galebe ve kuvvet manasınadır. Pes, azîz kuvvet ve galebe manasına izzetten sıfat-ı müşebbehedir. Kuvvetli ve galebeli demektir. Ve şerîf ve muvakkar manasına. Yani vakarlı ve şerâfetli demektir. Pes, Muhammed (a.s.)azîzdir demek, mükerem ve muhterem ve muvakkır ve mufahhamdır demektir. Ve a'dâsı üzerine galebe ve zafer sahibidir. Ve kuvvet ve kudretlidir ki her ne emre emr-i ilahi ile teveccüh eylese ikāmet ve infâzına kādir ve ref' ve def' ve kam' ve kal'-i mekâyid-i a'dâ ve şatavât ferâına ve kayâsire ve ekâsire ve cebâbire ve mekûr-i şeyâtîn ve uhrâda kuvvet-i kāhire sahibidir demek olur. Fâzıldır, ya'ni fazilet sahibidir. Fazail-i kemalat ve fevazıl-ı kerâmât ile muttasıfdır. Nakāyıs ve rezailden münezzehdir. Ve efdâl ve ihsân sahibidir demeyi dahi müfîd olsa baîd değildir. Mufazzal, fazâil ve kerâmât ve derecât-ı sâmiyân ve ecûr-i mesûbân ve a'zam-ı kurubât ile cemî' enbiyâ ve mürselîn ve emlâk-i mukarrabîn üzerlerine tafaddül olunmuştur demektir (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Azîzü'l-arab, Sâhibü'l-ferec, Kerîmü'l-mahrec, Eazzü kabail-i ümem ve Ecell-i tavâyıf-ı benî âdem :** Kabâil-i arabın eşref ve ekremi olan kureyşin eazz ve ekremi olan benî hâşimin **[360-b]** eazz ve ekremi ve ecell ve efhamı belki ayn-ı izzetidir. Takrîr-i meşrûh üzere eazz-i eazz-i eazz olunca arabın mafzulleri olan tavâyıf-ı acemden eazz olması bi-tarîki'l-evlâ olmuş olur, yahut iktifâ kabîlindendir. İzzü'l-arab ve'l-acem demektir. سرابيل تقيكم الحر kabîlindendir. Ba'zı nüshada izzü'l-arab zabt olunduğuna göre, izz-i izzeden olmuş olup izzü'l-arabdır demek olur. Ya'ni eazzü izzet-i kabâil-i arabdır. Ya'ni efdal ve ekrem ve eşref kabâil-i arabın efdal ve eşref ve ekremidir demek olur. Sâhibü'l-ferecdir. Ya'ni Cenâb-ı Rasûlullâh (s.a.v.) hıyn-i muzâyakada şiddet ve belvâda ilticâ ve istimdâd ve istiâne olunsa, meselâ bâri-gâh-ı kibriyâya dest-i niyâz ber-dâşte kılıp يا رب بهم و بالهم عجل بالنصر والفرج diye iksâm-ı ala'llâh olunsa, Allâhu Azîm ol muksîmi iksâmında bârr edip havâyicini kazâ ve dank ve şiddet belvâsını ferece mübeddel kılmış لو اقسم على الله لا بره mazmûnunca emr-i mukarrer olduğu için "sâhibü'l-ferec" tesmiye olunmuştur.

Kerîmü'l-mahrec, mazâyık-ı beşeriyye renknây-ı alâyık ve avâik-ı samâniyyetten saat-i kazây-i rûhâniyyet ve melekiyyet mahreci ki ومن يتق الله يجعل له مخرجا و يرزقه من حيث لا يحتسب (Talâk,65/2,3) [Her kim de Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu nasib eder. Onu, hatır ve hayaline gelmeyen cihetten rızıklandırır] fehvây-ı şerîfesince ve ان اكرمكم عند الله اتقيكم (Hucurât,49/13) [Haberiniz olsun ki Allah yanında en itibarlınız, Allah'tan en çok korkanınızdır] mazmûn-i münîfince takvây-ı kâmiledir ki onun a'lây-ı merâtibiyle ve esnây-ı derecâtıyla muttasıf olduğu için "kerîmü'l-mahrec" denildi. Veyahut aslâb-ı tâhirîn ve erhâm-ı tâhirâttan gelip âlem-i kevn ü şehâdette zuhûr etmekle "kerîmü'l-mahrec" diye tesmiye olundu ki kerâyim ve kerâmâ mezâhir-i vücûdları mecâli-i şuhûdları olmuştur(s.a.v.)(Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Azîmet ve Ruhsat (عزيمت و رخصت):** Tarîkat-nâmelerde mazbût olan umûrun cümlesi ma'mûlünbihdir. Zîra kübera-i ümmet onu yalnız keşfe binâen etmemişlerdir. Belki nusûsdan istinbât eylemişlerdir. Ve fetvâ ile amel âmmenin ve fetvâ ve takvânın mecmû'uyla amel hâssanındır. Ya'ni mahallinde ruhsat ve mahallinde azîmet meşrû'dur. Pes, hadd-i zarûrette ruhsat ile ayn-ı şer'dir ki azîmet gibi makām-ı mahbûbiyyete mûsildir. Bu cihetten bir kimse azîmeti bi'l-külliye terk etmek ve dâimâ ruhsat ile âmil olmak kusûrdandır. Kemâl odur ki salât ve zekât ve sıyâm ve sadaka ve emsâlinde azâyim ile dahi amel ede. Meselâ, ferâiz üzerine iktifâ etmeye, belki her birinin nevâfilinden dahi ahz ede. Üzerime borç değildir demeye. Zîrâ ziyâde denânet etmiş olur. Şol ma'nâdan ki ferâiz vücûd-i vâcib ve nevâfil vücûd-i mümkin mertebesinde teşekküre dâirdir. Zîrâ insân cihet-i hak ve halkı câmi'dir. Ve Hak kemâl-i rahmetinden cihet-i halka müteallik olan mertebeyi halka ihâle etmiştir. Tâ ki mürüvveti olduğu ve olmadığı zâhir ola. Ya'ni şol kimsenin ki mürvet ve ahlâk-ı hamîdesi vardır, ferâiz üzerine iktisâr etmez. Belki nevâfile dahi müsâraat eder. Ve nezr etmek gerçi kurbettir velâkin **[361-a]** ağzı cânibinden evsa' olmak ma'nây-ı mezkûre nâzırdır. Ve kurb-i kıyâmette akam olup efrâd-ı insân kıllet bulsa gerekdir. Ve âhirü'l-emr bakiyyenin cümlesi bilâ-adedin ma'lûm nefha-i ûlâ ile helâk olsa gerekdir. Zîrâ ol vaktin hükmü kesretin vahdete rücû'udur. Nitekim neş'e-i ûlâda dahi böyle idi. Nitekim gelir: خلقكم من نفس واحدة (Zümer,39/6) [O sizi bir tek kişiden yarattı] ya'nî insânın aslı nefha-i ilâhiyye ve bir nefs-i Âdemiyyedir. Sonra tekessür etmişler ve icmâl tafsîle yetmiştir. Bilâhere yine nefha-i vâhide ile zât-ı ahadiyyeye rücû' ederler. Nitekim gelir: لمن الملك اليوم لله الواحد القهار (Mü'min,40/16) [Allah, bugün mülk kimin diye soracak ve yine kendi cevaplayacak, bir olan, herşeyi kudreti ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır] ya'nî evvel ve âhir mülk Hak Teâlâ'nındır. Vahdetin kesreti kahr ettiği herkese mütecellî değildir. Belki sûret ehlinin vahdeti nefha-i sa'kda ve ma'nâ erbâbının vahdeti tecellî-i Hak'dadır. Fe'fhem.

Çünki hâlâ zamân-ı izdiyâddır. Pes, hazer eyle intıkāsdan ve kusûr üzerine kalmaktan ve sa'y eyle ki hergün bin bir tecellî ehli olasın. Ve her bir deminde hezâr nefes-i rahmânî bulasın. Zîrâ şimdi mevsimidir ki henüz bâb meftûhdur. Ve demişlerdir ki, melekü'l-mevt herkese sûret-i ameli ile gelir. Eğer saîd ise tûbâ ona ve eğer şakî ise veyl ona. Ve bundan bir sırr-ı ilâhi dahi sünûh etti ki mülk fi'l-asl cemâl üzerine mecbûldür. Ve onun sûret-i celâlde zuhûru amele göredir. ve mülk kemâl-i letâfetten tatavvur ehlidir. Ya'nî suver-i muhtelifede zuhûr eder. Ve ihtilâf-ı suver onun hakîkat-ı melekiyyesini tagayyür etmez. Ve bed-kârların ameli bedî sûretinde görünür. Kabz-ı ervâh habîse-i celâliyyede muâlecesi Hak ile olan muâmele-i cemâliyyesine ve me'mûnü'l-gāile olmasına mâni' olmaz. Ve mülk insânın cüz'ü gibidir. Zîrâ insân cemâl ve celâli ve câmi' ve lutf ve kahrı müştemildir. Pes, celâl onun cüz'üdür ki sûret bulup yine kendine kahr eder. Ve cemâl dahi onun cüz'üdür ki ol dahi sûret bulup yine kendine lutf eder. Bu sûrette insandan haric nesne yoktur. Pes, niye gülersin ve kimden ağlarsın. Sa'y eyle ki gülmek ve ağlamak ve hayat ve mevt yanında beraber olup hayy ve kayyûma eresin. Ve izâfâttan halas olup âlem-i tefrîdde cemâl-i

vahdet göresin. Var imdi azrailden hûy etme (terleme). Kabzateyn hükmüne nazar eyle ve dâire-i hikmetten bîrûn olma.

Nazm :

Çok şükr bin nefes aldım Hüdâ'dan bu nefes,
Söylerim bülbül gibi çün eldedir işbu kafes.
Muntazırdır her nefes azraile canım benim,
Bâğ-ı kudse eylerim zîrâ ki pervâne heves.

(**Kitâbü'n-Necât** *İsmâil Hakkı Bursevî k.s.*)

***Uzlet-i sâlikîn ve Uzlet-i muhakkikîn** (عزلت سالكين و عزلت محققين) : Halkla muhâlatadan hurûcdur. Ya'nî halkla ülfetten munkatı' olmaktır. Mevt-i tabîî ile öleceği gibi. Zîrâ meyyit yârân ve ahbâbdan mufârakat edip bir dahi onların meclislerine duhûl ve sohbetlerine değil belki yüzlerini bile görmezler. Şol cihetten ki meyyite bu âlem-i gayb ve dâhil olduğu âlem-i berzah şehâdet olur. Pes, sâlik ki gaybü'l-guyûba müteveccihdir. Gerekdir ki âlem-i mülk ve melekûttan gözünü yuma ve sohbet-i yârân **[361-b]** için sohbet-i ağyârı terk eyleye. Zîrâ henüz ağyâr âlemindedir. Çünki ağyâr ona yâr ola, Hak'dan gayrıyla ihtilât kalmaz. Nitekim Ebû Yezîd El-Bestâmî (k.s.) buyurmuştur ki, otuz senedir ki Hak'la sohbet ederim. Halk ise beni kendileriyle sohbet eder kıyâs ederler. Ya'nî Ebû Yezîd halkın bâtın-ı hakkiyyetine, halk ise Ebû Yezîd'in zâhir-i halkiyyetine nazar eder. Pes, mükâşifin nazarı bir vâdiden ve mahcûbun vâdi-i âhardandır. Fa'rif cidden.

Ve uzlet sumt-i lisâna sebeptir. Zîra ehl-i uzlet olan kimse muhadese edecek kimse bulmayınca sükut eder. Sükut ise şerâit-i sülûkdendir. Ve bundan fehm olundu ki burada uzlet ile murad, müridin uzletidir ki ecsâmla uzlet ani'l-ağyârdır. Fe-emmâ muhakkıkların uzleti kulûbla ekvândandır. Zira onların kalblerinde hakdan ve ilm-i ilahiden gayrı yoktur. Ve ehl-i uzletin niyyeti ikiden hâlî değildir. Ya halkın şerrinden veyâ kendi nefsinin onlara şerr-i müteaddîsinden berîdir ki sânî evvelden erfa'dır. Zira kendi nefsine sû-i zan etmek gayra sû-i zan etmekten evlâdır. Ve uzletin aslı havâss-ı hamse-i zâhireyi halvet ile ya'ni tenha oturmak sebebiyle mahsûsâtta tasarrufdan azl etmektir. Havâss-ı hamseden murad, meşâir-i tâhiredir ki sem' ve basar ve şemm' ve zevk ve lemsdir ki bunların her biri bir nesnenin şuûr ve idrâkine âlet ve mahalldir. Meselâ, sem' ile mesmûâta ve basarla mubsırâta ve şemmle meşmûmâta ve zevkle mezvûkât ve lemsle melMûsât idrâk olunur. Ve mahsûsât umûr-i hissiyyedir ki zikr olunan umûr-i hamse ile idrâk ve ıttılâ'ın müteallikidir. Zîra sem' ya'ni kulakta kuvvet-i sâmi'a olmasa işitilmek şânından olan savtlar idrak olunmaz. Savtların ise her birinde bir keyfiyet ve mutazammın olduğu bir mana ve bir halet vardır. Kelamullah ve kelam-ı beşer ve asvât-ı hayvanat ve asvât-ı melâhî gibi. Pes, sem' bu makule nesnelerin casusudur ki haricden ahz edip kalbe idhal ve isal eder. Kalb dahi onunla galibine göre ya hüda veya heva canibine meyl eder. Onun için şer' bazı nesnenin simaına ruhsat vermedi. Zira sadedil onu işittikte kalbinde nakş bağlar. Ve âhir-i tarîk hakdan udûlüne sebep olur. Sair havassın ahvalini dahi hal-i sem'a kıyas eyle ki her biri tefasil-i bediayı müştemildir. İnsan halkla ülfet ve ihtilat ettikçe bu havassın afatından selamet bulmaz. Çünki ehl-i halvet ve uzlet ola. Bunları mahsusatta tasarrufundan uzlet etmiş olur ve belalarından kurtulur. (Hakkı Efendi)

Uzlet, hazret-i izzete tahsil-i kurbiyyet, halkdan mücânebet iledir. Ve havass-ı batınanın şuhud-i ruhaniyyesi havass-ı zahirenin seddine mevkufdur. Ve nitekim bu kalıb-ı cismaniyyenin havass-ı zahiresi var ise **[362-a]** kalbin dahi havass-ı batınası vardır ki onun vasıtasıyla âlem-i gaybı idrak eyler. Gözü vardır ki müşahedat-ı gaybiyye eder. Ve sem'i vardır ki istimâ'-i kelam-ı ehl-i gayb eder. Ve kuvvet-i şammesi vardır ki onunla ravayih-i gaybiyyeyi iştimam eder. Ve kuvvet-i zaikası vardır ki muhabbet-i rahmani ve halavet-i imanı ve ta'm-ı irfanı zevk eyler. Ve nitekim kalıbın his ve lemsi cemi azada var ise ve cemi aza ile melmusattan nef' ederse kezalik cevher-i akl mertebe-i kalbde bu mesabededir. Pes, kalb dahi akl vasıtasıyla cemî' ma'kulattan fayda ahz eder. Ve her gâh ki havass-ı zahiriyye uzlet sebebiyle kendi müdrikâtından ma'zûl olursa pes, havass-ı batınenin yolu ol âleme açılır. Bu takdirce tebdil-i manevi hasıl olur. Ve bi'l-külliye ebdâllar silkine münharıt olur.

Eğerçi demişler ki mertebey-i büdelaya vusul, erkân-ı erbaaya mütevakkıfdır. Uzlet ve cû' ve sumt ve seherdir. Lakin uzlette bir hâssa vardır ki bâkî üç hasleti câmi'dir. Zira sumt be-her hâl lâzıme-i uzlettir. Ve inkıtâ' ve inzivadan ibaret olmakla ağleb-i evkâtta cû'u müstelzimdir. Fe'fhem. Ve seher dahi lazime-i cû'dur. Ve uzlet iki rütbedir ki inde'l-muhakkikin uzlet-i kalbdir ki ekvân ve hudusât ve keserâttan uzlettir. İkincisi, uzlet-i iradettir ki kalıb uzletidir. Ağyardan ve eşhas-ı nâsdan uzlettir. Hususa iştigāl-i zikrde uzlet-i nâs şarttır. Meğer pîr-i kâmilin sohbeti ola.

Zira bu tarîk rehbersiz olmaz ve sâlik bu yolu ba'de'l-kābiliyyet ve'l-isti'dât mürşîdsiz kat' eylemek nâdirü'l-vukû'dur. Ve mürîdin merd-i kâmile ihtiyacı zaruridir. Beyza misali. Zira beyzada tayriyyet isti'dâdı mevcuddur. Lakin bir murgün ol beyzada terbiyesi olmasa ondan tayrın hurûcu müteazzir olurdu. Bu takdirce beyza-i vücûd-i insan dahi muhtac oldu. Bir murg balığın tasarruf ve terbiyesine tâ ki ol murg-i hakiki onu beyza-i vücûd-i mecaziyyeden dışarı getire ve li-hâzâ sürûr-i kâinât bidayeti halinde mürg-i cibrile muhtac oldu.Tâ ki beyza-i vücûddan kuvvet-i tayerânla kābe kavseyn mertebesine getirdi. Ve gûyâ Hz. Risâlet'in vücûd-i beşeriyyesi beyzası kaz yumurtası misalindedir ki onu tavuk altına korlar. Çün Sürûr-i Kâinât şeb-i mi'râcda deryây-ı ulûhiyyete erişti ve cibril sidretü'l-müntehâ deryâsında tevakkuf eyledi. Ve Sürûr-i Kâinât batvâr bilâ-tevakkuf deryây-ı ev-ednâya duhûl eyledi. Ve her beyza ki murg-i kâmilsiz ve terbiyesiz tayeran murad etse felasife gibi esfel-i sâfilinde kendini şübühât-ı kâside ve hayâlât-ı fâsideye bırakır. Ve her giz murg mertebesine erişmez. Belki isti'dâd-ı mer'iyyesi şöyle bâtıl olur ki eğer bin **[362-b]** nebî ve veli onda tasarruf eyleseler ve onun beyza-i vücûdunu nübüvvet ve velâyet balı altına getirseler, fayda etmeye. Zira beyzanın sarısına halel erişip kuvve-i tayriyyet fâsid olmuştur ki beyza-i vücûd-i insânîde bir i'tikād-ı fâside zuhuru gibi. Ol i'tikād-ı fâsid onun kalbinde edille-i şübühât ile müekked olsa, hacerde nekş olmuş gibi râsih ve sâbit olsa, bir mertebeye değin ki levh-i zamîr onunla mümtelî olup sûret-i âharın gencayişine mecal kalmaz. Ve ol şübühât-ı kâsideyi bürhân-ı kātı' zanneder. Ve bir âhar kimseyi mezhebine muvâfık görmese dalâlete haml eder.

Ve sûret-i sâniye ki beyza dîk olsa isti'dâd-ı tayriyyet yine fâsid olur. Beyza-i vücûd-i insânî mevt-i ıztırârî ile şikest olur. Pes, mürîd-i sâdıka gerekdir ki zerka-i kalbiyyesi i'tikād-ı kabîha ile fâsid veyâ melekü'l-mevt darbesinden beyza-i vücûdu şikest ve kâsid olmaksızın bir şeyh-i kâmilin tasarrufunda ola. Ve kâlimiyyet beyne yede'l-gassâl mahv-i tasarruf eyleye. Tâ ki şeyh dahi ecniyyet-i levs ve habâisini mürîdin dâmen-i vücûdundan zâil eyleye. Ve şeyh-i kâmil ve mükemmil oldur ki kuvvet-i velâyetle tekmîl-i nâkısân mertebesine vâsıl ve isti'dâdât-ı muhtelife ve irşâdın tarîkini keşf ve ayân nazarıyla görmüş ola. Ve bu merâtibi zevk ve vecdân kuvvetiyle bilmiş ola. Ve ondan sonra irşâd-ı tālibîn için bu âleme gönderilmiş ola. Ve ulûm-i şerîat ve irfân-ı tarîkat ve ahvâl-i hakîkatı câmi' ola. Ve cümle emrâz-ı kalbiyyeye muttali' ola. Tâ ki tabâbeti nümâyân ve izâle-i mühlikât nefse şâyân ola. Fî zamânina meşîhat cühhâle düşmüştür. Onun için ekser-i halâyık bed-hâl ve giriftâr-ı sû-i hâl âmâl olmuşlardır. Rehberlik da'vâsın ederler, hakîkatte kātı'-ı tarîkdir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Aşere-i mübeşşere** (عشرهء مبشره) **:** Hz. Ebû Bekr ve Ömer ve Osmân ve Ali ve Talha ve Zübeyr ve Ebû Ubeyde ve Sa'd ve Saîd ve Abdurrahmân bin Avf (rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn)

***Işk** (عشق) **:** Vücûd-i mutlak.

***Aşk-ı ilâhî** (عشق الهى) **:** Vücûd-i izâfî.

***Aşk** (عشق) **:** Ba'zı mutasavvifîn ıstılâhınca aşk Hak Teâlâ'dan bahsdir. Aşk, ifrât-ı muhabbetten ibarettir. Aşk derd ve belâ demektir. Ma'lûm ola ki aşk esrâr-ı hüdânın usturlabıdır. Yani ilm-i usturlab ecrâm-ı ulviyyenin ahvâli mazbût olduğu gibi, aşk ile dahi Hakk'ın esrâr-ı ulviyyesi malum olur. Esrâr-ı ilâhiyye âlem-i gaybdandır, âlem-i gayb ise âlem-i şahadetin fevkindedir. Eflâk küre-i arzın fevkinde olduğu gibi. Nitekim enfüsde dahi ruh cesedin fevkinde ve sırr dedikleri mertebe dahi ruhun fevkindedir. Ve safha-i levha-i usturlab gibidir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Aşk ve Kalem-i a'lâ** (عشق و قلم اعلى) **:** Çün kalem tahrîrde idi. Ya'ni aşkdan gayrı maânîyi yazmakta dirlik eyledi. Ve müsâraat ve bî-pervâlık **[363-a]** gösterdi. Zira uhdesinden gelmeya kādir idi. Çünki aşkın tahrîrine geldi. Ya'ni hakîkat-ı aşkı yazmaya gelince kendi üzerine yarıldı ve münkesir oldu. Ya'nî acz gösterdi. Zîra hakkı beyândan kāsır idi. Ya'ni fi'l-cümle beyân eder idi. Ve'l-hâsıl kalem her yerde amel eder velâkin aşkda değil. Zira kalem resmdir ve âlem sûrettir, mecâzdır. Ve aşk âlem-i melekûttandır ve hakîkattır. Pes, nice kaleme gelir. Ve kezâlik kalem nâ-mütenâhîdir, aşk ise gayr-ı mütenâhîdir. Ve mütenâhî ve mahsûr ise gayr-ı mütenâhî ve nâ-mahsûre vefâ etmez. Nitekim Kur'ân'da gelir : ولو ان ما فى الارض من شجرة اقلام و البحر يمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت كلمات الله (Lokman,31/27) [Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa, deniz de mürekkep, arkasından da yedi deniz ilave etseniz, yine de Allah'ın kelamı tükenmezdi] Aşk hôd kelimât-ı Hakk'ın bir güzîdesidir. Ba'de-zâ, bu kelâmda bi-tarîki'l-farz hâl-i kaleme işâret vardır. Ya'nî farazâ kalem aşka gelse te'sirinden pâre pâre olur. Nitekim cebel-i tûr vakt-i tecellîde pâre pâre olup sebât ve karâra mecâl kalmadı. Bundan fehm olunur ki kıraat ve kitâbet ile meşgûl olmak aşkdan mukaddemdir. Sultān-ı aşk ise zuhûr ettikte rüsûm mütelâşî olur ve edevât muattal kalır.

Li-müellifihî :

Hayret-i aşka düşen insânın,
Okuyup yazmağa aklı ermez.
Kâr-ı akldır okuyup yazmak,
Âşıkın fikrine sivâ girmez.

Ve bu kelâmda kalem-i a'lâya dahi işâret vardır. Zîrâ Allâh Teâlâ nukûş-i kâinâtı kalem-i a'lâ vâsıtasıyla sebt ve tahrîr etmiştir. Ve kalem-i a'lâ ibtidây-ı hilkatte bi'l-fi'l aşk mertebesinde değildi. Belki muhabbet-i mutlaka makāmında idi. Zîrâ aşkın gāyeti rûhun bedene taallukundan sonra zâhir oldu. Zîrâ aşk kalem-i a'lânın cüz'îsi olan kümmelînin rûhları bedene taallukundan sonra zuhûr bulur. Nitekim çekirdek arza gars olunduktan sonra şecerin kemâli zuhûra geldiği gibi. Çünki bu neş'eye tenezzül edip hakîkat-ı aşk ile bi'l-fi'l mütehakkık oldu, kâr-ı aşk nihâyetin buldu, maksûd hâsıl oldu. Ya'nî "küntü kenzen" sırrı hâsıl oldu ve inkisârının vakti geldi. Pes, acz gösterdi. Zîrâ aşk kemâlât-ı insâniyyedendir. Belki nihâyetü'n-nihâyettir. Onun için kutbü'l-aktābdan ziyâde kādir ve ziyâde âciz yoktur. Fe'fhem cidden.

Li-müellifihî :

Emr-i Hak'la kalem-i a'lâ,
Yazdı her sûreti bir vech-i etemm.
Çünki nöbet erişti insâna,
Hatm edip hattı onunla dedi temm. (Hakkı Efendi)

Aşk, ifrât-ı muhabbettir. Onun için Allâh Teâlâ'ya âşık denilmez. Zîrâ sıfat-ı celîlesi hadd-i i'tidâldedir. Belki muhibb denilir. Nitekim Kur'ân'da gelir : يحبهم و يحبونه (Mâide,5/54) [Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler] Ve muhabbet, zât ve sıfâtın izdivâcından hâsıl olan meyl-i ma'nevîdir. Pes, zât-ı vâhidiyyenin şânıdır. Zîrâ zât-ı ahadiyye istiğnâ-i tâm üzerinedir. Ba'zı mevâzı'da ki Hakk'a âşık ıtlâk ederler, muhabbet-i müteekkideye mahmûldür. Veyâhut âşıkın hâli i'tibârıyla mukābeleden nâşî bi-hasebi'l-mukābele ıtlâkdır. Nitekim Süleyman Çelebi mevlidinde gelir : **[363-b]** "Gel habîbim sana âşık olmuşam". Ya'nî kābe kavseyn i'tibârıyla bana âşık ve sana ma'şûk derler. Ve bil-akis fe-emmâ kurb-i ev-ednâ hasebiyle bana muhibb ve sana mahbûb derler. Onun için habîbullâh denildi, aşîkullâh denilmedi.

Pes, muhabbet bir nûrdur ki nâr-ı aşka müeddîdir. Nâr-ı aşkın harâret-i zâidesi muntafî ve zâil oldukta lübbü olan muhabbet müteekkide olur. Bu cihettendir ki fenâ-i küllî erbâbının hâline muhabbet derler, aşk demezler. Zîrâ âşıkın isniyyât ve taayyünâtı yanıp kül oluncaya dek aşk ateşi pây-i merdlik etmişdi. Sonra ihtirâka sâlih nesne kalmadıkta nâr-ı aşk i'tidâle avdet eyledi. Onun i'tidâli ise nûrdur. Eğerçi ki hâlet-i bekāda dahi fi'l-cümle harâret bâkîdir. Onun için keşnî kelâmında gelir : " Bî-vücûdem aşk odu bilmem nem yandırır." Fe-emmâ bu harâret-i bâkiye mestûrdur. Henüz fenâ-i tâm bulmayan âşıkın harâret-i zâhiriyyesi gibi değildir. Pes, aşk berâzihdendir, ubûr ve fenâsı lâzımdır. Tâ ki habîbullâh sırrı ki zirvetü'l-makāmâttır, zâhir ola. Ve ol ki Eşref-zâde nazmında gelir : "Ben bu aşkdan bir nefes ayrılmazam." Ve Yazıcızâde kelâmında gelir: "Aşk elinden gerekmez aslâ necât." Ya'nî yâ ifrât-ı muhabbete mahmûldür veyâ hâl-i vaktlerini beyândır.

Ma'lûm ola ki, aşk sıfat-ı Hak değildir velâkin muhabbet sıfat-ı Hak'dır. Sıfat-ı Hak ise kadîm bi'l-gayrdır ki Allâh Teâlâ'dır. Pes, kadîm ile hâdis ve mahlûk ile gayr-ı mahlûk arasında fark-ı azîm vardır. Suâl olunursa ki, aşkın zuhûru hâdis değil midir? Cevâb budur ki, zuhûrunun hudûsundan aslının hudûsu lâzım gelmez. Nitekim rûh-i menfûh nâsût ki kāim olduğu mahaldir, onda zuhûru hâdisdir. Velâkin rûh âlem-i emrden olmakla bir yüzü âlem-i kıdem ve vücûba nâzırdır. Pes, âlem-i halkdan olduğu nitekim اول ما خلق الله روحى [Allah'ın ilk yarattığı şey rûhumdur][225] ona dâldir, âlem-i emrden olduğunu münâfî değildir. Nitekim Kur'ân'da gelir : قل الروح من امر ربى (İsrâ,17/85) [De ki : "Ruh Rabbimin emrindendir"] Ve âlem-i emr âlem-i ihtirâ'ın evveli olmakla ona âlem-i îdâ' derler ki âlem-i vücûba muttasıldır. Ve her nesne civârının hükmünü ahz eder. Fe'fhem cidden.

Ve muhabbet zühdün mukābelesidir ki Hakk'a incizâb-ı ma'nevîdir. Kaçan ki kuvvet ve şiddet bula, ona aşk derler. Pes, muhabbet nûr ve aşk nârdır ki mâ-sivâyı ve alâkāt-ı kevneyni ihrâk

[225] - Hâkim, **Müstedrek,** II, 600; Ahmed b. Hanbel, IV, 127.

eder. Onun için ba'zı uşşâk demiştir : " Yana aşk oduna sıza bi-nârin beyne nûreyn." Ya'nî iki nûr ki biri, i'râz-i ammâ sivallâh ve biri dahi ikbâl-i alallâhdır. Bu ikisi miyânında nâr-ı aşk olunca insânın hiss ve hâşâk mertebesinde olan taallukātı muhterika olur ve menzile tez erer. Zîrâ aşk-ı âşık tâziyânedir ki merkeb-i nefsi sürer.

Li-muharririhî :

Şol çeşm-i dil ki görmez vech-i yâri, ânı neylerler,
Çün yok ânda Yûsuf, bir dahi ken'ânı neylerler.
Eğer bûy almaz ise gülşen vasl-ı ilâhîden,
Dil-i bülbül nevâ ve meşâm-ı cânı neylerler.
Bu sohbetten garaz, ervâh-ı kudse mülhak olmaktır, ***[364-a]***
Bu müddeây-ı anâsırda kalan hayvânı neylerler.
Bu bezm-i aşka gelmekden murâd ol câmı içmekdir,
Gönülde feyz olmazsa bedende kanı neylerler.
Cehâlet Âdeme cennette bir nâr-ı kübrâdır,
Çü zevk-i ma'rifet hôr gılmânı neylerler.
Cihân âyine-i Hak, sûret-i Rahmân'dır mutlak,
O yüzden Hakkıyâ a'mâ olan insânı neylerler. (**Nakd-i Hâl**)

***Aşk-ı hakîkî ve Aşk-ı mecâzî** (عشق حقیقی و عشق مجازی) :* Âşıklar, gerek mecâzî ve gerek hakîkî olsun râh-ı Hak'da bize kılavuzdur. Aşk-ı mecâzînin vusûl-i Hakk'a vesîle olduğu budur ki aşk-ı hakîkî ma'şûk-i hakîkîye vâsıta olduğu gibi, aşk-ı mecâzî dahi aşk-ı hakîkîye tarîkdir. Zîrâ aşk-ı afîf sırr-ı insânı taltîf ve hümûmu hemm-i vâhid ve teferruk-i hâtırı kat' ve hizmet-i mahbûbu lezîz ve ma'şûkun emrine imtisâlde olan ta'b ve meşakkati teshîl eyler. Pes, bu iki aşkın miyânında hicâb-ı rakîkden gayrı yoktur. Müteallîklerinin tagāyürüdür ki ma'şûk-i mecâzîye ma'şûk-i hakîkî vaz' olunsa, der-dest olan aşk ona vusûlde kâr-ger olur ve kifâyet eyler, gayrı bir aşka dahi ihtiyâc kalmaz. Fe'fhem cidden.

Li-müellifihî :

Zuhûru gözlere girmiş, yine yok onu bir görmüş,
Bu sırra var mı hiç ermiş, bu zevki var mı hiç tatmış.

Ve'l-hâsıl, halkla Hak arasında irtibât ve taalluk aşk ve muhabbet iledir. Ve bu ma'nâ galebe eylese, levh-i dilde sûret-i ma'şûkdan gayrı kalmaz ve dîde-i Hak'dan gayrı nazar inzâr olacak nesne bulmaz. Pes, aşkdan gayrı Hakk'a ve şuhûduna mürşîd ve hâdî olmaz.

Li-müellifihî :

Olmasa ger bâl ü per insâna aşk u şevkden,
Kuvvet-i bâzûyla mümkün müdür pervâz dürüst.
Tekye gâh âlem içre besdürür dervîşe aşk,
Aşk ona hem dosttur ma'nâda hem hem bir öz ki post.

(Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** *Hakkı Efendi)*

Aşk için her ne şerh ve beyân söyleyem. Ve aşk şudur ve ahvâli budur diye ta'yîn eyleyem. Çünki aşka geldim ve onunla bi'l-fi'l mütehakkık oldum. Ve aşk ne olduğunu vücûdumda zuhûrundan bildim. Ol şerh ve beyândan hacâlete düşerim ve sözümden utanırım. Zîrâ ettiğim şerh ve beyânı vâkı'a mutābık bulamam. Ve hakîkat-ı aşkı cümle güft ü gûdan berter bulurum. Zîrâ onun hakîkatı âşık ile kāim bir ma'nâdır. Pes, aşk beyâna sığmaz ve deftere girmez ve takrîr ve tahrîr götürmez. Onun için ne kadar hakāyıka müteallik kütüb-i müellefe varsa rumûz ve işârât kabîlindendir ki hakāyıkın ba'zı âsâr ve ahvâlidir, künhü değil. Zîrâ künhü ehl-i hakîkat ile kāimdir. Ve ehlullâh katında cemî' esmâ ve elfâz mecâzdır. Zîrâ bir nesne ki lisânla melfûz ve sem'le mesmû' ve kalem ile mektûb ve kalb ile mahfûz ola, mecâza mahmûldür. Gerek hakîkat-ı örfiyye ve mecâz-i örfî olsun ve gerek olmasın, hakîkat bunun mâ-verâsındadır. Ve'l-hâsıl aşk hâldir. Hâl ise kāle sığmaz. Zîrâ kāl tengdir ki âlem-i mülk ve şehâdettendir. Ve hâl vâsi'dır ki

âlem-i melekût-i gaybdandır. Âlem-i mülk âlem-i melekûte nisbetle ise, bir sahrây-i bî-pâyânda bir hayme **[364-b]** gibidir. Pes, hâl bu kadar vüs'atle kāle nice sığar.

Ve ol ki ba'zılar demişlerdir : Lisân-ı hâl ile aşk demiş ki ; "iki cihânda benim mekânım zâhir değildir. Ben bir ankāy-i mağribim ki nişânım zâhir değildir." Bunda mekân-ı aşkın adem-i zuhûru aşkın bî-mekân olduğundan kinâyedir. Zîrâ aşkın kalbe taallukundan onda temekkünü lâzım gelmez. Nitekim rûh-i sultânî dahi bedene göre böyledir. Ya'nî rûh-i sultânî bedene taalluk etmekle beden ona mekân olmaz. Ve ankāy-ı mağrib dahi kûh-i kāfa göre ona kıyâs oluna. Zîrâ kāfda onu görmüş yoktur. Meğer ba'zı ahbâr-ı zaîfede vârid olduğu üzere İskender görmüş ola. Pes, aşk tahayyüz ve ittisâl ve infisâl, ya'nî bir mekânı olmak ve ittisâli ve ayrılması olmak ve bunların emsâli evsâfdan berîdir. Velâkin her kemâli aşk bildirir ve her cemâli aşk gösterir. Yûnus Emre (k.s.) rumûzunda gelir :

Beyit :

Yûsuf yüzünde ne gördü Züleyhâ,
İşi efgān olubdur aşk elinden.

Ya'nî Züleyhâ'ya tecellî-i aşk vâki' olup Yûsuf (a.s.) ın yüzünde cemâl-i Hakk'ı müşâhede kıldı. Onun ettiği aşk-bâzlığı gayrılar etmediler. Ve **Muhammediyye'** de gelir :

Beyit :

Buldu Meryem bikrken bir şemme hüsnünden eser,
Ol sebepten taptılar İsâ'ya çend-în mâh ü sâl.

Ya'nî İsâ (a.s.)a taptıkları, aşkın ucundan idi. Zîrâ aşkla ol hüsn-i ilâhî şemmesine muttali' oldular ve nâ-çâr ser-füru kıldılar. Pes, şuhûd-i Hakk'a sebep olan aşk, hakîkatte ibârete sığmaz. Meşhûd gibi. Zîrâ sıfat-ı Hak'dır. Nitekim Hüdâyî kelimâtında gelir :

Beyit :

Bu kâinât etti zuhûr,
Mevc urdu çün deryây-ı aşk.

Ve'l-hâsıl rûhu bilen, aşk dahi ne olduğunu bilir. Bu ise tecellî-i ilâhî ile hâsıl olur. Pes, bu idrâkden mahcûb ve gāfile hisse yoktur. Ve bunda işâret vardır ki aşk-ı hakîkîye vusûlde küft ü gû da kesilir. Zîrâ muktezâsı fenâ-i küllîdir. Nitekim pervâne sûzân olmazdan mukaddem aşkdan haber verdi. Zîrâ henüz haber mertebesinde idi. Sonra ki sûzân oldu, haber munkatı' oldu. Zîrâ rücû'u mümkün değildir. Nitekim Yûnus Emre kelimâtında gelir :

Beyit :

Derdim bilinmez, dermân bulunmaz,
Gittim gelinmez, aşkın elinden.

Ve ba'zılar demişlerdir ki, الفانى لا يرد الى اوصافه [Fenâ makamına ulaşan kimse, kurtulduğu kötü vasıflara geri çevrilmez] Suâl olunursa ki, aşkın muktezâsı fenâ-i küllî olunca, bekā-i nefsden nâşî olan hacâlet ki nice olur ? Cevâb budur ki, bundan murâd, fî nefsi'l-emr iki mertebenin miyânını farkdır ki mertebe-i haber ve mertebe-i ayândır. Gerek orada hacâlet olsun ve gerek olmasın. Ve bir dahi bi-tarîki't-temsîl vâriddir. Maksûd eğer zuhûr-i aşkda vücûd-i nefs olsa, verdiğim haberden hacâlete düşerdim demektir. Ve bir dahi hacâlet aşkın ba'zı merâtibine **[365-a]** göredir. Yoksa sekr-i küllî hâline değildir. Zîrâ ol vaktte nefsde şuûr kalmaz. Pes, hacâletinden gelir.

Li-müellifihî :

Gark-ı deryây-ı fenâ olsa gönül,
Kalmaz onda vücûd-i nefsânî.
Ehl-i dil aşkı değişmez kevne,
Bir pula almaz ehl-i nefs onu.
(**Lübbü'l-Lübb** Hakkı Efendi)

***Işk (عشق):** Işk (kesr-i aynla)ifrât-ı muhabbettir.Ya'nî iki rûhun birbirine ziyâde iltifât ve teânukudur. Zîrâ aşka hareket ile sarmaşık dedikleri ottur ve harr ve bürûdet-i hevâdan sarmaşık solup hazan olduğu gibi, âşık dahi şiddet-i muhabbetten sararıp solar ve sarı çiçeğe döner. Ve ifrât-ı muhabbetten fehm olundu ki ışk âhir-i merâtib-i muhabbettir ki makām-ı kābe kavseyndir ki çünki ev-ednâdan rücû' vâki' ola, ol ifrât tedrîcle zâil olmağa başlar ve âhir muhabbet-i hâlise kalır. Ve bu mertebede nisbet ve isniyyet kalmaz. Ya'nî halkiyyet yüzünden belki hakikatten naşi niseb-i ilahiyye kalır. Ve isniyyet vücud-i mümkinin zahirine göre olur. Ve illa âlem-i bekāda fi'l-hakika isniyyet olmaz, âlem-i fenadaki gibi. Zira vücud Hakk'ındır mutlakā. Ve aşkı tahrik eden istimâ'-ı asvât-ı hasenedir ki ıstılahda ona " semâ' " derler. Ve ney dedikleri alete mübtela olan dahi bu makāmdan mübtela olmuştur ki erbab-ı berzah halidir. Ve onun gāyeti fenâ-i mutlakdır. Zîra âlem-i hakikat kıyl ü kāl ve sayt ü sadâ götürmez. Zira erbab-ı hakāyık, maânîye nazar ederler, esvâta değil. Şol cihetten ki zevk-i ma'nâ dâimdir, zevk-i esvât ise inkıtâ'-i esvâtla munkatı'dır. Ve bâkî fânîden evlâdır. Ve hadîsde vârid olan ارحنا يا بلال [Bizi ferahlandır ey Bilal!] ve dahi كلمينى يا حميرا [Benimle konuş ey Hümeyrâ!][226] tahrîk ve teskîne işârettir.Velâkin tarîki üzere hareketti. Fe'fhem cidden.

Aşk hakîkatte rakîka-i kalbiyyedir ki taltîf-i anâsır ve tabâyı'a bâisdir. Bu cihetten mecâz hakîkat olmuştur. Ya'ni bir kimsede ki aşk-ı mecâzî ola ve dâire-i sıfattan çıkmaya, ol mecâz onu letāfet-i aşk sebebiyle hakikate döndürür. Ve mecnun gibi âşık-ı mecâzi iken âşık-ı hakiki olur ve âlem-i sûretin kaydından kurtulur. Zira sıfât-ı hüsnün makbûle olduğu hüsn-i sıfâtı müşâhede iledir. Çünki bu müşâhede olmaya, sıfât-ı hüsnün cümlesi ona kayd olur. Bu vechdendir ki bir mahbûba nazar etmekle bir file nazar etmek berâber ola. Zira ikisi de Hak Teâlâ'nın cemîl-i sun'udur. Pes, sun'unda sâni'a nazar başka ve sâni'dan zâil olup nefs-i sun'a ya şuhûtla veya gayrı vechile nazar başkadır. Bak imdi âriflerin nazarıyla, gayrıların nazarı miyânında ne kadar tefâvüt vardır, ma'lûm ola. Sayyâd-ı ezel istedi ki kendi aşkını mecnunun gönlüne koya. Ammâ mecnunda ol tākat yoktu ki **[365-b]** tahammül edeydi.

Pes, evvel onu aşk ile bahte ettiler tâ ki aşk-ı ilâhî yüküne tahammül ede. Maksûd budur ki zât-ı âftāb eğerçi nevâzendedir ammâ şuâsı sûzendedir. Bu ol makāmdır ki âşık ma'şûksuz olmaz ve onun cemâlsiz tākat ve hayâtı yoktur. Vasl-ı ma'şûk ile dahi karâr tutmaz. Vasl yükünü çekmeğe kādir olmaz ki ma'şûk dîde-i âşıkı yakar tâ ki kendine hem-renk ede. Ol günü hatırına getir ki الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] cemâli sana cilve etti. Hiç bir cân yoktur ki onu görmeye ve işitmeye. Ammâ hicâblar gālib olup ba'zısı unuttu. Ve ba'zısına hôd makām ola, yol vermediler. Rasûlullâh der ki; ben sehv etmem ammâ sehv ettirirler.من دنياكم ثلث حبب الى [Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi] bu ma'nâdır. Eğer ona namâz ve nisâ ve tîb mahbûb olmasa zerre kadar dünyada karâr etmezdi. Bu üç gûne muhabbeti onun kalbine dünyâda karâr için kayd kılınmıştır. Tâ ki dünyâda birkaç gün zahmet-i halkı ihtiyâr eyleye. Ve illâ ol vaktte himmet-i muhammedî nerde ve şugul-i halk nerde. Âşık-ı mübtedî ki dünya ona hicab olmuştur, henüz bahte olmuş değildir ki onun için sırr-ı aşka yol bulmadı ve medhûş oldu ammâ kendi bilmez ki ne oldu. Dâimâ mahzûn olup bî-karâr yürür ki sırr-ı dil bilmez. Meselâ, olur ki on yaşında oğlan bâliğ olmadan avrat tanır ammâ murâdına erişmeğe kendinde liyâkat yok. Çünki bâliğ ola, murâdına kasd eyler. Eğer murâd hâsıl ola fe hüve'l-murâd ve illâ derûnundan maksûd eder durur. Ve bu tāifeden ba'zı olur ki aslâ kendine ne hâl olduğun bilmez ve mütehayyir ve muztarib yürür. Bilmez ki kendine الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] makāmından bir hâlet erişip ve ondan bir hayâl kalmamıştır. Ve ol hayâlden mütehayyir ve âşüfte olmuştur. Cemâl-i leylâ der ki, ey mecnûn eğer bir gamze edersem sad hezâr mecnûn sıfat bizim gamzemiz üftâdesi olur ki mecnûn dahi der ki, fâriğ ol ki eğer senin gamzen mecnûna fenâ verirse yine visâl-i lutfun bekā verir. Ya'ni eğerçi fenâ ma'şuktan ise bakā dahi yine ondandır. Aşk mahremleri bilirler ki aşk ne nesnedir. Amma muhanneslere yani karı sıfatta olan erlere aşkdan bir alâmet ve melâmetten gayrı nesne hâsıl olmaz. Hil'at-i aşk herkese verilmez ve her kişi aşka lâyık dahi olmaz. Ve her kişi ki aşka lâyık ola, hüdâya lâyık olur. Aşk âşıktan gayrıya kuru efsâne gelir. Ol makûle kimseye aşk harâmdır.

Li-muharririhî :

Garîk-i bahr-i aşk olan ayrılmaz kenârından,
Harîk-i nâr şevki olan geçer vech-i vârından.

[226] - Setenî, **Tezkiretü'l-Mevzûât**, s.196.

Tecellî dâğına duran cemâl-i hazreti ne görsün,
Çıkar Mûsâ gibi aşkın elinden ihtiyârından.
O veche nâzır olan bu kazâdan kurtulur tahkîk, ***[366-a]***
Eder mir'âtına aksi tecellî-i rûy-i yârinden.
Şecerâtı "ena'llâh" der olur envâra mişkat,
Tutuşmuş vâdi-i eymen bu aşkın tābi'-i nârından.
Ümmîdin kesme ey Hakkı sakın eltāf-ı mevlâdan,
Ki bülbüller değil hâlî nehârın intizârından.

Aşk, birkaç mertebeden i'tibâr olunur : Evvelkisi budur ki, aşk fi'l ve tefsîr-i zebânda kavl makûlesidir. Fi'l ise te'sîr-i ercah ve izâhda akvâ ve ifâdede eşmeldir. Onun için fi'l bî-gûş ve bâ-gûş olana şâmildir. Kavl ise bâ-gûş olana mahsûsdur. Ve bu makāmdandır ki denilmiştir : واذا المقال مع الفعال وزنت رجح الفعال و حف كل مقال İkincisi budur ki, lisân fer' ve kalb asldır. Aşk ise kalb sıfatıdır. Tefsîr zebânın sıfatı olduğu gibi. Pes, nûr-i şems nûr-i kamerin aslı olduğu gibi, tefsîr-i kalb dahi tefsîr-i lisânın aslıdır. Ve aslın fer' üzerine meziyyeti vardır. Onun için nûr-i şems nûr-i kamere gālibdir. Üçüncüsü budur ki, zebân âlettir. Ve âlet ile hâsıl olan ma'nâ tertîb-i hurûfa ve serd-i kelimâta ve mürûr-i zamâna mavkûfdur. Zîrâ zebân lisân-ı kāldir ve kāl ise kayddır. Aşk ise böyle değildir, ya'nî âlete muhtâc değildir. Bî-âlet olan nesne ise def'îdir, zîrâ hâldir ve hâl ise ıtlâkdır. Ma'lûm oldu ki, lisân-ı hâl lisân-ı rûhun gayrıdır. Nitekim denilmiştir : من لسان المقال لسان الحال انطق

Suâl olunursa ki, نطقت الحال دلت الحال ke'n-nataki ma'nâsınadır. Müşebbehün-bih ise vech-i şebhde müşebbehden akvâdır. Burada vech-i şebh ma'nâyı izâh ve zihne onu îsâldir. Pes, lisân-ı hâl nice intak olur? Cevâb budur ki, zikr olunan ma'nâ husûs-i mâddeye göredir. burada intak, mücerred-i evvel ma'nâsınadır. Pes, lisân-ı hâl lisân-ı kālden evvel olmuş olur. Fe'fhem cidden. Dördüncüsü budur ki, herkesin lisânı takrîr-i huccette mutāvaat kılmaz ve îzâh-ı merâma da müsâade etmez. Ve belki gâh olur ki kelâmda halâk-ı maksûd dahi derc olunup suûbet-i hâle veyâ hırmân ve hizlâna sebep olur. Lisân-ı hâl ise bunlardan eslemdir. Hulâsa-i kelâm budur ki lisân ile aşkı tefsîr etmekten ise, aşkı kendi hâline koymak yeğdir. Zîrâ bir yerde aşkın vücûdu olmasa tefsîr-i lisân fâide etmez ve olsa tefsîr-i lisâna hâcet kalmaz. Zîrâ aşk âlem-i hakîkatten ve tefsîr-i zebân âlem-i mecâzdandır. Pes, fi'l-hakîka mecâz hakîkatı şerh ve beyâna kādir değildir. Aşkın zuhûru takrîr ve beyân istemez. Zîrâ şems gibi gözlüye gizli değildir ve setre imkân yoktur. Nitekim Sâib kelimâtında gelir :

Beyit :

عشق از پرده فانوس برون می اید
این نه شمعیست که فانوس کند تسخیرس

Murâd-ı fânus, dil veyâ fânûs bedendir. Fânûs nûr-i şemsi zabt ve setre kādir olmayıp şu'lesi perde- bîrûn olduğu gibi **[366-b]** ve fânûs-i dil ve fânûs-i beden ile aşkın hâli dahi böyledir. Ma'lûm ola ki eğer sana güneşin vücûduna delil gerekse, güneşden yüz bükme ve çevirme yani güneşe delil olan yine güneşin nûr-i mustatîl ve münteşiridir. Zâtına muttasıldır yoksa delil ol nûrun aksinden hâsıl olan sâye değildir. Zira hâdis kadîme delil olmaz belki fi'l-hakika hâdise delil kadîmdir. Pes, güneş kendi sayesine delildir. Onun için Kur'an'da gelir : ثم جعلنا الشمس عليه دليلا (Furkân,25/45) [Güneşi de ona etken kılmışızdır] ve demişlerdir ki güneş olmayaydı gölge bilinmezdi. Nur olmayaydı zulmet bilinmezdi. Eşya ezdâdıyla mütebeyyin olur. Ve Hz. Mevlana aşkı güneşe ve aklı sâyeye teşbih eyledi. Zira nûrun yanında sâye bî-mikdâr olduğu gibi, aşkın yanında akl dahii bî-i'tibârdır. Pes, aşka nişan taleb olunsa yine kendi nişandır. Ve illa akl ona nişan olmaktan ve onu hakikat üzerine tarif kılmaktan aciz ve kāsırdır. Sâye gibi güneşin nurunu tarife iktidârı yoktur. Zira zulmet makulesidir. Ve nur ile zulmet arasında münasebet ve cihet-i câmia yoktur. Meğer ol cihet-i câmia zıddiyet ola. Ve beden gibi ki ruhu tarifden acizdir. Zira ruhu tarif eden yine kendi âsârıdır ki a'zâ ve kuvâda münteşirdir. Ve şecere gibi ki rutubet-i bâtınesini tarif eden zahirinde müşahede olunan nezâret ve tarâvetidir. Yoksa nefs-i şecere ve ağsân ve furû' değildir. Ve illa şecere-i yabise dahi dâl olmak lâzım gelir.

Li-müellifihî :

Şâhid-i zât hak olup eşya bilinir,
Bu şehâdetiyle o gayb-ı nûr-i hurşîd,
Eyleyince zuhûr görünür cürm,
Münîri bîrûn-i nûr-i şemsle.

Nûr-i kamer muzmahill olduğu gibi, nûr-i aşkla nûr-i akl mütelâşi olur. Pes, akl-ı maâş bedene tâbi' ve beden dahi zulmet-i şeb veya sâye gibi olmakla ol zulmetin inkişâfı nûr-i aşkla hâsıl oldu. Ve yine inkişafdan sonra zahir ve bâtın-ı vücûd âyine sûretin buldu. Ecrâm-ı neyyire birbirine hâil olmadığı gibi, a'zâ ve kuvâ dahi birbirine rûşen göründü. Eğerçi ki şem'-i dil fânus bilenle bölündü.

Nazm :

Dem-â-dem mücmir-i dil içre nâr-ı aşkı yaksınlar,
Meşâm-ı cânla şol anber-i tevhîdi koksunlar.
Yeter pinhâne-i aşk-ı ilâhî ehl-i irfâna,
Varıp şol mescid-i zühd ve bâbı cümle yakarsınlar.
Bahar oldukta meyl-i gülşen eyler lâ-cerem bülbül,
Su gibi meclis-i aşka derûn erbâbı aksınlar.
Şarâb-nâb lâ-büd habbe-i dilden olur cârî,
Hele sirâyet bürîcek gözle ki uşşâk çaksınlar.
Revân oldukta âhir rûh-i hakkı bâğ-ı firdevse,
Temâşâ etmekçün hûr-i ayn ol damda çıksınlar.

***Atāyây-i zâtiyye ve Atāyây-i esmâiyye :** Ma'lûm ola ki, atāyây-i zâtiyye feyz-i zâttır, bilâ-vâsıta. **[367-a]** ve atāyây-i esmâiyye feyz-i zâttır, bi'l-vâsıta. Ve melâike insânın kuvâsıdır.Ve ol zâtı izhâr ve onun yüzünden ihbâr kabza-i zâttadır.Bu sebepten zuhur-i feyz meşiyyet ile menuttur. Ve zat birdir. Zira bir raiyyete iki sultândan ulufe olmadığı gibi, bir abde dahi iki mâlikden feyz ü meded olmaz. (**Necât ve Atāyâ-i İsmâil Hakkı**)

***el-Azîm** (العظيم)**:** Öyle Allah ki azamet ve celal sahibidir. Yani gāyet uludur, kudret-i şan yönünden. Kulun bundan nasibi kendi misli Âdem üzerine ululanmamaktır. Belki Allah Teala üzerine ikbal için ve emrine ve nevahisine inkıyad ile nefsini hakir ve zelil eylemektir. Dahi ictihad eyleye Allah Teala'nın marazisini ululamada ictihad eyleye. Ma'lum ola ki, azîmet ululuk manasınadır. Mutlak azamet Allah Teala'ya mahsus bir sıfattır. Zira uluhiyyet sıfatlarındandır. Uluhiyyet Allah'a mahsusdur. Halka bundan hisse ancak budur ki her şeyde Hakk'ın azametini müşahede ve mütālaa ede. Tâ ki el-azîm ismini zâkir olmuş ola. Eğer her şeyde azamet-i Hakk'ı müşahede ve mütālaa nice olur dersen, bil ki her bir mahluk Hak Teala'nın sıfatını bulmaya bir tarîk ve bir yoldur. İmdi ism-i azîme mazhar olan arş-ı azîmdir. Arşın azametinden bilindi ki Allâh Teala azîmdir.

Ey karındaş, bunu bildin ise bil ki her ne kadar mevcudat var ise her birisi başka başka bir arş ve kürsî yedi kat yer ve yedi kat göktür. Cümleden edna olan mahluk ki zerredir, ol zerrenin zahiri zerredir amma bâtını arş-ı azimdir. Cümle mahlukāt onun bâtınında vardır. Hak Teala'nın sen bildiğinin arşa teveccühü nice ise ol bilmek zerreye dahi öyledir. Bilmez misin insanın yüreğinde şu siyahca noktanın içindeki sahranın azametini ki her köşesinde nice nice arşın ve şemsin ve mâhın ve nücûmun vücûdu bulunur. Ve her mevcûdun bâtını öyledir. Cemisinin bâtınında ol azamet vardır. Lâkin bazısında bi'l-fi'l ve bazısında bi'l-kuvvedir. İnsanın cümlede makbul olduğu onda azamet bi'l-fi'l olduğu içindir, yoksa gayrılarda bu azamet olmadığı için değildir. Pes, imdi her mevcud Allah'ı bilip ve tesbih ve tehlil eder. Ol arş misali olan gönül iledir. Yoksa zerrenin ne haddi vardır Allah'ı bilmeye. Allah'ın azametini yine Allah bilir. Fe'fhem hattā ta'lem. Bu mütālaaya kādir isen el-azîm ismine meşgul ve layık olursun. Ve illâ lâ gerekse dilin sâkıt olsun. (Mısrî Efendi)

***el-Afüvv** (العفو) **:** Öyle Allah ki seyyiatı mahv edip maâsiden tecavüz edicidir. Kulun bundan nasibi afv ancak Allah Teala'dan olduğunu bilip ondan taleb eder. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Afv ve Mağfiret** (عفو و مغفرت)**:** Allah Teala nefsin seyyiatını hasenât-ı rûha tebdîl eder ki bu ma'nâ ebrâr hâlidir. Ve ona makām-ı mağfiret derler ki gafr ve setr makāmıdır. **[367-b]** yani afv

ile mağfiretin farkı vardır. Afv seyyiatı külliyen izâledir. Mağfiret ise seyyiâtı setrdir. Yani hasenâtı sûretiyle ibrâdır. Zira setrden mesturun aynını izâle lâzım gelmez. Ve bu makāmın ricâli evvelkiye göre kalîldir. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Aklü'l-ıkal** (عقل العقال) : Âlem-i lâhût.

***Akl-ı evvel** (عقل اول) : Âlem-i ceberût.

***Akl-ı küll** (عقل كل) : Âlem-i ceberût.

***Akl-ı evvel** (عقل اول) : Hakîkat-ı muhammediyye, akl-ı evvel ; dürre-i beyzâ , akl-ı evvel rûh-i izâfî demektir. Akl-ı evvel taayyün-i evvel demektir. Akl-ı evvel, halkın evvel mertebesidir. Ve akl-ı küll dahi derler. Akl-ı evvel amâdır ki bu amânın tafsîli levde zâhir olur. Ba'dehu mertebe-i tabiat ba'dehu mertebe-i heyûlâda sûret-i cism müteayyin olur. Ba'dehu arş, ba'dehu kürsi-i kerîm.

***Akl-ı evvel ve Akl-ı evsat ve Akl-ı âhir ve Akl-ı maâş ve Akl-ı cüz'î ve Akl-ı küllî ve Akl-ı maâd ve Akl-ı kudsî :** Ukûl üç kısım üzeredir : Bir kısmı akl-ı evveldir ki enbiyâ ve kümmel evliyânın ukûlü bu aklda dâhildir. Ve bir kısmı akl-ı evsattır ki ukûl-i eflâkdır. Ya'ni eflâkde sâkin ve mütehayyiz olanların ukûlüdür. Muharrekât-ı eflâk olsun ve gayrıları olsun. Ve bir kısmı akl-ı âhirdir ki ukûl-i cüz'iyyedir. Ve ekser-i nâsın aklı bunda dâhildir. Onun için akl-ı cüz'î ve akl-ı maâş derler, akl-ı küllî ve akl-ı maâd demezler. Zira akl-ı maâd nüfûs-i kümmelin aklıdır ki akl-ı kudsîdir. Şol cihetten ki maâd yalnız âhiret değildir. Belki mebde' olan maâda dahi şâmildir. Onun için kudsî denildi ki kuds, şevâib-i taayyünât ve emsâlinden tekaddes ve tetahhardır. Ve akl-ı maâş akl-ı maâdın mukābilidir ki onunla umûr-i dünyeviyye idrâk olunur. Nitekim akl-ı maâd umûr-i uhreviyyeye taalluk eder. Pes, umûr-i dünyâ ile umûr-i âhiret miyânında fark ne denli ise, akl-ı maâş ile akl-ı maâdın dahi farkları böyledir. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Akl-ı evvel ve Ukūl-i aşere ve Ukūl-i tis'a ve Akl-ı küllî ve Rûh-i küllî :** Akl-ı evvel ile eflâk-ı tis'anın mecmû'-i ukûlu on olur. Onun için hukemâ ukûl-i aşere isbât ederler. Zira her feleke göre bir akl vardır ki ol akl onun müdebbiridir. Beden-i insânîye rûh müdebbir olduğu gibi. Ve ol aklın bekāsı ol felekin bekāsına sebeptir. Rûh-i müdebbir insânı bekā-i bedene sebep olduğu gibi. Ve vücûd-i insânîde rûh ile kuvâ ve a'zâ nice nizâm bulmuş ise rûh-i müdebbir-i felek ile dahi melâike ve umûr-i semâviyye nizâm bulmuştur. Ve her bedenin rûhu rûh-i küllîye râci' olduğu gibi, her semânın aklı dahi akl-ı küllîye râci'dir. Ve rûh-i küllî ile akl-ı küllînin meâli birdir. Zîrâ akl-ı evvelden murâd, rûh-i muhammedîdir ki Âdeme nefh olunan rûh-i izâfi-i şerîf ol rûh-i muhammedîye muzâfdır. Ve onun tabakāt-ı semâvâtta ve gayrıda bi-hasebi'l-mahal ve makām suver-i muhtelifesi vardır ki ona taayyün-i muhammedî-i mukayyed derler. Nitekim ayn-ı hâricîde olan cesed-i muhammedîye **[368-a]** taayyün-i muhammedî-i mutlak derler. Zîrâ sûret-i ilâhiyye hakîkat yüzünden onunla tamam olmuştur. Ve belki sûret yüzü dahi böyledir. Onun için buyurur : انا املح ya'nî gerçi Yûsuf benden ebyaz idi velâkin bende olan melahat ona gālibdir. Ve ol melâhat esbâb-ı hüsnün mecmû'unun îrâs ettiği halâvettir ki Cenâb-ı Nebevî'ye göre esmâ-i hüsnânın cem'iyyetine nâzırdır. (**Nakd-i Hâl**)

***Akl-ı evvel ve Akl-ı fa'âl ve Akl-ı küll** (عقل اول و عقل فعال و عقل كل) : Rûh-i Muhammed (a.s.)a akl-ı evvel ve akl-ı fa'âl ve akl-ı küll derler. Zîrâ rûh-i Muhammed (a.s.) bilâ-mâdde ve bilâ-vâsıta emr-i bârî ile halk olunduğu için akl-ı evvel tesmiye olunur. Ve cemî' eşyâ kuvvede olup rûh-i Muhammed vâsıtasıyla fi'le geldiği için akl-ı fa'âl tesmiye olunur. Ve cemî' eşyâ ondan tefassül edip yine onda müctemi' olduğu için akl-ı küll tesmiye olunur. Ve akl-ı evvel ilm-i ilâhînin vücûdda teşekkülüne mahaldir, zîrâ kalem-i a'lâdır. Ba'dehû ilm ondan levh-i mahfûza nâzil olur. Zîrâ akl-ı evvel levhin icmâlidir ve levh onun tafsîlidir. Bil ki akl-ı evvel ilm-i icmâli-i ilâhînin tafsîlidir. Ve levh onun tebeyyün ve tenezzülü mahallidir. Ve akl-ı evvelde olan esrâr-ı ilâhî levhe sığmaz. Nitekim ilm-i ilâhîde olan esrâr akl-ı evvele sığmadığı gibi. İmdi ilm-i ilâhî ümmü'l-kitâbdır ve akl-ı evvel imâm-ı mübîndir. Ve levh kitâb-ı mübîndir.

Ve ma'lûm ola ki akl-ı evvel ve kalem-i a'lâ nûr-i vâhiddir. Abde nisbetle akl-ı evvel tesmiye olunur ve Hakk'a nisbetle kalem-i a'lâ tesmiye olunur. Ve akl-ı evvel ki Muhammed (s.a.v.) Hazretleri'ne mensûbdur, Hak Sübhânehû ve Teâlâ Cibrîl (a.s.) ı ondan halk eyledi. İmdi Muhammed (a.s.) Cibrîl'in ebi ve cümle âlemin aslı oldu. Ve ma'lûm ola ki, rûh-i Muhammed (a.s.)a vufûr-i taakkulî olmakla akl-ı evvel denildi. Ve tecerrüdü olmakla rûh denildi. Ve sâhibü'l-kalem veyâhut tecellî ile münşak olmakla kalem denildi. Ve sadef-i mevcûdâtın cevheri olmakla dürre denildi. Ve nûrâniyyeti i'tibârıyla nûr denildi. Ve sıfât-ı melekiyyesi olmakla melek denildi. Ve ma'rifeti i'tibârıyla kalb denildi. Ve cüz'iyyâtı idrâki i'tibârıyla nefs denildi. Pes, bu esmâ-i

muhtelife ile müsemmâ olan bir zâttır ve cümlesi evveliyyet-i hakîkiyye ile muttasıfdır. Velâkin birbirinden ba'zı sıfât hasebiyle mümtâz olmuşlardır. Fe'fhem.

Li-muharririhî :

Eyledi Hak akl-ı evvelden cihâna ibtidâ,
Buldu Âdemle binâ-i âlem âhir intihâ.
Evvel ve âhir bir oldu gitti âhir ikilik,
Fasl-ı nısf-ı dâire vasl oldu buldu şekl-i hâ.
Fatka nisbet biri ulvî ve biri süflî denilir,
Cevher-i vâhiddir ammâ ratkla arz u semâ.
Âdemi deryâ edip kıldı gıdâsını semek,
Verdi her deryâyla hûtun hayâtın ol hüdâ.
Kim ki bildi nefsini ol bildi âhir rabbini,
Vahdete remz etti işbu sözde şâh-ı enbiyâ. ***[368-b]***
Hakkıyâ şol halkanın devrini tekmîl eyledin,
Vahdeti kesrette buldun âferin olsun sana.

***Akl-ı evvel** (عقل اول): Akl-ı evvel melek iken âhir beşer sûretine girdi. Ve âkibet yine cennette aslına rücû' eyleyip melek meşrebinde olsa gerekdir. Zîrâ müddet-i tavîleden sonra bu avârız-ı mutavassıta ve keyfiyyât-ı muhtelife zâil olup اللهم اجعلنى نورا [Allahım! Beni nûr kıl!] vefkince nûr-i melekî ile zuhûrundan sonra ki nûr-i sıfâttır nûr-i zât ile dahi münevver olup, cümle-i efrâddan sâye mahv olup mazlûl kalır ki "kenz-i mahfî" mertebesidir. Eğerçi sûrette naîm-i sıfâtla tena'üme mâni' yoktur. Fe'fhem.

Suâl olunursa ki, arşın mâ-fevki ve ferşin mâ-tahtı nedir. Ve bu âlem nerde tamam ve yine müntehî olur ? Cevâb budur ki, arş-ı a'lânın mâ-fevki âlem-i cilâdır. Zîrâ makām-ı ervâhdır ki mâ-lâ-nihâyedir. Ve akl-ı evvel bu makāmdan seyr edip mertebe-i insâna gelmiş ve esmâ-i ilâhiyyeye sebeb-i zuhûr olmuştur. Ve bu akldır ki evveliyyet ve âhiriyyet ve zâhiriyyet ve bâtıniyyet esrârını cem' eylemiştir. Zîrâ Hakk'ın evveliyyeti, nüzûlen mebde'-i seyr ve âhiriyyeti urûcen müntehây-ı seyr olmakladır. Ve zâhiriyyeti vücûd-i Hak ve bâtıniyyeti vücûd-i halk i'tibârıyladır. Fe'fhem cidden.

Akl-ı evvel ki rûh-i Muhammedîdir cemî' ervâh ondan istifâde-i feyz etmişlerdir. Ve âlem-i cism ve cismânî halkına dek ve ba'de'l-halk ilâ kıyâmi's-sâat ve ile'l-ebed bekā-i ervâh ve nemâ-i ecsâm onun hıfzına menût ve feyzine merbûttur. Ve akl-ı evvelin hilâfeti ism-i bâtına râci'dir ki müstahlifin esmâ ve sıfât ve nefsini hâvîdir. Ve âlemde olan rûhi'l-hayât onunla mahfûzdur ki nefesi nev-be-nev âleme sârîdir. Ve bu makāmdandır ki ekâmil-i nâsdan nefes ve izin ahz ederler. Tâ ki ol nefes yüzünden rûh-i zâtînin âsârı zuhûra gele. Zîrâ gavâşî-i kevniyye ile muhtefî olmuştur.

Li-muharririhî :

Yâ ilâhî, bir nefes ver tâ ki hârım gül ola,
Açıla hâlim gülistânı dilim bülbül ola.
Dâstân idem on iki ismi bin bir perdede,
Bâğ-ı dilde her biri bir dâne-i sünbül ola.
Tıfl-ı dilde her ne denli kābiliyyet yok ise,
Feyz-i akdesden meded kıl tâ ki akl-ı küll ola.
Nicesin kıldın burâk-ı himmet câna sevâd,
Kuvvet-i dil ver bana da tâ sana düldül ola.
Yâ ilâhî, bezm-i vasla da'vet eyle kulların,
Onların biri de şâha Hakkı kul ola.

***İlm** (علم): Yâ aklın veyâ veyâ keşfin eseridir. Ve eşref-i sıfât-ı insâniyye akldır. A'lây-ı sıfât-ı ilâhiyye ilm olduğu gibi. Zîrâ Allâh Teâlâ'ya âkildir denilmez. Şol sebepten ki akl-ı evvel mahlûktur ve akl onun zâtiyyesidir ki mertebe-i ilmden tenezzül etmiştir. Bu cihetten nâmına akl denilmiştir. Ve ilm insâna dahi nisbet olunur. Eğerçi sıfat-ı zâtiyyesi değildir. Velâkin zuhûru mikdârı âlim olur. Nitekim Kur'ân'da gelir: ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء* **[369-a]** (Bakara,2/255) [Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka ilm-i ilâhisinden hiçbir şeyi kavrayamazlar] Ya'nî "min ilmihî" lafzında olan zamir Allâh Teâlâ'ya râci' olmakla ilmin Hakk'a

izâfet ve ihtisâsı lâzım geldi. Ve halkda zuhûr eden ilm dahi ilm-i Hak olmakla insâna izâfeti Hakk'a izâfetini münâfî değildir. Nitekim rûh-i insânî derler. Maa-hâzâ, و نفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] makālesinde rûh izâfîdir. Ve sâir kelimât buna kıyâs olunup, avâmın ehl-i mahalle dedikleri sırla amel lâzımdır. Velâkin ehli gāyette kıllettedir. Zîrâ izâfâttan halâs olmamışlardır. Ve demişlerdir ki, التوحيد اسقاط الاضافات ya'nî sen kendi nefsinde Hakk'a muzâf olunca, sana muzâf olan kemâlât-ı ilâhiyye dahi Hakk'a muzâfdır. Ve sen ol kemâlâtı kendi nefsine nisbet etmek hatādır. Meğer ki mazharının sırrını bir hoş fehm edesin ve makām-ı fark ve cem'e riâyet eyleyesin ve sende seni göresin ve seni o ve onu sen demeyesin. Fe'fhem cidden fe- innehû amîk.

Ve ma'lûmun olsun ki âlemden murâd, âlimdir (kesrle). Ve âlem ve âlim sensin. Velâkin ilmin tecellî mertebesinde değildir. Ya'nî henüz hafâdadır. Zîrâ ilm-i kâmil ve şuhûd-i şâmil ehline irtidâd yoktur. Nitekim demişlerdir ki, لو وصلوا ما رجعوا [Keşke rücû ettikleri şeye ulaşabilseler] Âlemin seninle kıvâmı, senin Hakk'a kıvâmınladır. Zîrâ sen rûh-i âlemsin. Ve eğer âlem rûh kabul etmezse yine sen sensin ki rûha zevâl gelmez. İmdi eğer ehl-i Hak isen hakkıdan bu ma'rifetlerle tahallî eyle ve amel kıl. (Nukile min **Kitâb-ı Vâridât-ı Hakkı** k.s.)

***Akl-ı evvel ve Nefs-i külliye ve Kalem-i a'lâ ve Akl-ı küll :** Akl-ı evvel, vücûd ile adem beyninde râbıta ve hudûs ile kıdem taallukuna vâsıtadır ki ve cenbeyn i'tibârında taraf-ı yesârına ki nefs-i külliye cânibidir, akl-ı evvel derler. Taraf-ı yemîni ki kalem-i a'lâdır, akl-ı küll derler. Ve akla akl-ı evvel dedikleri, âlem-i ibdâ'ın evveli olmak hasebiyledir. Onun için akl-ı evvele, âlem-i ervâha göre dürre-i beyzâ ve âlem-i ecsâma göre, yâkûte-i hamrâ derler. Zîrâ o âlemde olan nûrâniyyeti bu âlemde olan zulmet taayyün ile imtizâc eylemiştir. Ve bu akldır ki Âdem beyne'l-mâ'-i ve't-tıyn ve beyne'l-ilmi ve's-sîn iken bizim Peygamberimiz bi'l-fi'l nebî idi. Ya'nî ilmde iken ayna gelmezden evvel. (İsmâil Hakkı k.s.)

***Akl-ı evvelin esâmîleridir:** Âlem-i ceberût ve hakîkat-ı muhammediyye ve akl-ı küll ve amâ ve rûh-i a'zam ve rûh-i muhammedî ve nûr-i muhammedî ve kalem-i a'lâ ve rûh-i izâfî ve taayyün-i evvel ve cevher-i bedî' ve dürre-i beyzâ ve yâkûte-i hamrâ ve levh-i kazâ gibi.

***Akl-ı evvel ve Kalem-i a'lâ ve Rûh-i mutlak ve Dürre-i beyzâ:** Akl-ı evvel ve kalem-i a'lâ ve rûh-i mutlak ve dürre-i beyzâ rûh-i Rasûlullâh'dır (s.a.v.). Ve bu rûh amâ-i kevnî mertebesinde tecellî ve zuhûr ve taayyünde sâir ervâh-ı müheyyime ile berâber ve belki onlar ile müttehiddir. Ve bunların **[369-b]**cümlesi elifden nokta gibidir, basîttir. Ve onlarda nuût-i kevniyye bi'l-kuvvedir. Zîrâ henüz libâs-ı vücûd-i hâricî bulmamışlar ve yetmiş bin hicâb perdesin örünmemişlerdir. Onun için onlara cevâhir ve ukûl-i mücerrede derler. Sonra tertîb-i kâinât ve izhâr-ı esmâ ve sıfât için mezkûr akl-ı evvele hareket-i kevniyye derler. Ya'nî nokta-i vâhide terkîb ile elif ve elif dahi tağyîr-i sûret ile hurûf-i mütenevvia olup "yâ" da müntehî olduğu gibi, akl-ı evvel dahi nefs-i külliye mertebesine tenezzül eyleyip ba'dehû mertebe-i insâna dek istirsâl etti ve sûret-i insâniyyede kemâlin bulup ol mertebede kaldı. Ve ebu'l-beşer Âdem (a.s.) ol sûrete ibtidâ mazhar oldu. Ve zâhir ve bâtında taayyünü kābiliyyet-i mizâc ve isti'dâd-ı zâtı kadar kıvam buldu. Zîrâ Allâh Teâlâ vâsi' olduğu cihetten sûret-i vâhidede tecellî etmeyip tecelliyât-ı mütenevvia gösterdi. Ve ol sûretten murâd, kendi zâtını suver-i muhtelifeden seyr eder idi. Zîrâ esmâ-i hüsnü ve sıfât-ı ulyâsının kesreti ol tenevvu'u iktizâ ederdi. Ve cemî' suverin tahammülü sûret-i muhammediyye oldu ki rûhâniyyetinden "levlâke" ekmeliyyetine tābi'dir. Onun için hatmü'l-enbiyâ ve "ene aslaha" sırrıyla muttasıfdır. Ve bundan fehm olundu ki âlem-i ervâhda ki âlem-i tehîmîdir, kalanlar cenâh-ı vâhid üzerine kaldılar. Ve âlem-i melekûte tenezzül edip ecsâm-ı latîfe temessül eden melâike neş'ede onlardan ekmel oldu. Zîrâ âlem-i şehâdete çıkıp ismleri teneffüs idi. Nitekim insânın ekmeli melâike-i melekûtiyyeden efdal oldu. Zîrâ insan gerçi beşeriyyeti ile cism-i kesîfdir fe-emmâ neş'esi câmiadır. Onun için melâike üzere mutlakā mufazzaldır ve Hakk'a ziyâde makbûldür. Vezîr-i a'zam gibi ki hizmet-i sultândan munfasıl ve haremden bîrûn olmakla sultāna sâirlerden takarrüb ziyâdedir. Zîrâ memleket-i sultānı muhâfaza eder. Hudemâ-i sultān ise bu hizmet-i muhâfazadan mahrûmlardır. Ve efrâd dedikleri tāife-i evliyâ onların meşrebleri üzerinedir. Pes, kıyâs eyle ki akl-ı evvelin hareketinde ne kadar bereket oldu. Ve bu mertebe âlem-i bekāya remz eder. Ve şeyh olan kimsede bu sırr-ı fenâ ve bekā ve bu tenezzül-i vücûdî olmadıkça mürîd olan ondan intifâ' etmez. Zîrâ terbiyeden âcizdir ki kendi dahi mahcûbdur ve belki a'mâdır. A'mâ ise kāid-i kavm olmaz. Ve bu rumûzdan ulûm-i kesîre teşa'ub eder. Fehmin varsa müstefîd olursun, fe'fhem.

***Akl-ı evvel, Nefes-i rahmânî, Rûh ve Akl** (عقل اول و نفس رحمانی و روح و عقل): Kütüb-i ilâhiyyeden murâd, yüz dört kitâbdır. Ve bunların ekseri suhuf makûlesidir. Velâkin taglîben kitâb ıtlâk olundu. Husûsâ ki cümlesi mektûb olduğu cihetten kitâbdır. Ve kütüb-i kevniyyeden murâd, cemî' kâinâttır ki hurûf ve kelimât ve âyât ve suveri müştemildir. Ve aslda kitâb ikidir ki, biri kitâb-ı vücûd-i hakîkî ve biri kitâb-ı vücûd-i zıllîdir. Ve kitâb-ı evvel hurûf ve emsâlini hâvî olduğu **[370-a]** gibi, kitâb-ı sânî dahi müştemildir. Kur'ân'da ona remz edip gelir : فی رق منشور والطور و کتاب مسطور (Tûr,52/1,2,3) [Kasem olsun o Tûr'a, satır satır yazılmış kitaba, ince deri üzerine] zîrâ tûr fi'l-hakîka hüviyyet-i zâtiyye-i ahadiyye ve kitâb dahi kitâb-ı vücûddur ki onda hurûf ve emsâli satır ve kütüb ve nakş olunmuştur. Ve "rak" la murâd, nefes-i rahmânîdir ki mâhiyyât-ı mümkinât üzerine neşr ve bast olunmuştur. Nefes-i insânî a'yân-ı elfâz üzerine medd olunduğu gibi. Ve yenbû'-i nefes olan yürekden nefes-i memdûd olan ibtidâ hemze müteayyin olduğu gibi, yenbû'-i gaybdan dahi nefes-i rahmânî mebsût olunca akl-ı evvel mertebesi vücûda geldi.

Ümmü'l-kitâb akl dedikleridir ki kitâb-ı kevnînin ümmü ve aslıdır. Nitekim hadisde gelir: اول ما خلق الله روحی[Allah'ın ilk yarattığı şey rûhumdur][227] yine gelir: اول ما خلق الله العقل [Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır][228] Pes, bu makāmda ruh ve akl ikisi bir ma'nâyadır. Nitekim kalem ve dürre-i beyzâ dahi denilir. Rûh ıtlâkı, nefes-i rahmânîden müteayyin olmak ve akl kendi nefsini ve mûcidini taakkul etmek i'tibârıyladır. Nitekim kalem taraf-ı kevne nâzır olup te'sîr ve imtidâ iledir. Ve dürre-i beyzâ, yâkûte-i hamrâ mukābelesindedir ki zulmet-i heykele taallukundan kat'-ı nazarladır. Ve bu makāmda ism-i nebevî Ahmed'dir ki ziyâde hâmiddir. Ve hamdinden levhu'l-hamd halk olunmuştur. Ve bir i'tibârıyla dahi akl ve rûh beyninde fark vardır. Zîrâ işâret-i hissiyye kabûl etmeyip cüz'-i cism olmayan ikidir ki biri rûh, ya'nî nefs-i nâtıkadır ki tedbîr ve tasarruf ile ecsâma taalluku vardır. Ve biri akldır ki onda tedbîr ve tasarruf ile taalluk-i mezkûr yoktur. Belki idrâke âlettir. Ya'ni beden-i insanda bu kadar a'zâ ve cevârih vardır, her biri bedenden cüz'dür. Lâkin rûh ile akl cüz'-i beden değildir. Hemân bedene taallukları vardır.

Li-muharririhî :

Ey dil, bu rûhu sanma kîm cism-i beşerden gizlidir,
Âsârıdır velî ba'zı basardan gizlidir.
Şol kîm gözü açıktır Hakk'a niçin bürhândır,
Hiç Ka'bede der mi kişi kalbe nazardan gizlidir.
Maksûd-i bülbül güldürür kîm bûy-i cânın güldürür,
Hikmet nedir kîm böyle bu şol verd-i terden gizlidir.
Nâdân olan şol cevheri mühre sanır neylesin,
Sîm ü zerin mâhiyyeti lâ-büd hacerden gizlidir.
Hakkı kamu erbâb-ı hak ferzend-i akl güldürür,
Esrâr-ı evlâdı kamû sanma pedrden gizlidir.

***Akl-ı evvel ve Nüfûs-i külliye** (عقل اول و نفوس کلیه) **:** Fi'l-hakîka akl-ı evvel Âdem-i hakîkiyye ve nefs-i külliye havvây-ı hakîkiyyedir. Zîrâ Âdem-i hakîkî câmî'-i cemî'-i mevcûdât ve hâmil-i mâ fi'l-arz vemâ fi's-semâvâttır.

***Akl-ı küll ve Akl-ı cüz'** (عقل کل و عقل جزؤ) **:** Akl-ı küll ki hakîkat-ı muhammediyyedir. Ve akl-ı küll hakkında Hak Teâlâ ما زاغ البصر (Necm,53/17) [Göz görüp şaşmadı] dedi. Pes, her kim ki akl-ı küllün vârisidir, ol dahi ما زاغ البصر (Necm,53/17) [Göz görüp şaşmadı] sırrının mazharıdır. Ve ol ki akl-ı cüz' mertebesindedir, herşeye mâil olup Hak'dan dûr olur. Hemân cüz'iyyetten külliyete gelmelidir. Ya'nî küllînin sıfatlarıyla muttasıf olup cüz'îden kurtulmalıdır. Ve akl-ı küll ki rûh-i a'zamdır, rûh-i insân ibtidâ bu rûhdan tenezzül edip merâtib-i vücûda gelmiştir ki eflâk ve anâsırdan nüzûl ve mevâlîd-i selâseden **[370-b]** urûc ile sûret-i insâna gelip, yine bu rûhu kalbinde bulup, tekrâr ona vâsıl olmuştur. (Hakkı Efendi)

***Ukūl ve Nüfûs** (عقول و نفوس) **:** Ukûle, melâike-i karrûbîn derler. Ve nüfûsa melâike-i rûhâniyyûn derler. Ve âlem-i ervâha dahi ukûl derler. Ve eşyâya toptan ukûl ve nüfûs derler.

---

[227] - Hâkim, **Müstedrek**, II, 600; Ahmed b. Hanbel, IV, 127.
[228] - Ebû Nuaym, **Hilye**, VII, 318; Gazzâlî, **İhyâ**, I, 122.

***Ukūl-i külliye ve Nüfûs-i külliye** (عقول كليه و نفوس كليه) :* Suâl olunursa ki, ashâbdan sonra efdal-i ümmet kimdir ve ne mekûlelerdir ki kāim-makām-ı nebevîdir ? Cevâb budur ki, kâmil ve mükemmil olanlar sâirden efdaldir. Sîret-i metbû' üzere gelmişlerdir ki irşâd ve tebliğdir. Ve bunlara âlem-i ervâha göre ukûl-i külliye derler. Ve âlem-i ecsâma göre nüfûs-i külliye derler. Ve ervâh içinde akl-ı evvelden gayrı merâtib ve menâzil üzere temeşşî edip âlem-i insâna gelmiş yoktur. Ve ondan murâd, rûh-i muhammedîdir ki sâirleri onun şu'beleridir. (Nukile min **Atāiyye-i İsmâil Hakkı** k.s.)

***Ukūl ve Nüfûs** (عقول و نفوس) :* Âlem-i ervâha fevkānî i'tibârıyla ukûl ve tahtânî i'tibârıyla nüfûs derler. Pes, nüfûs fi'l-hakîka ukûl dedikleridir. Velâkin ba'zı tenezzülât hasebiyle nüfûs ıtlâk olunur. Nitekim akl-ı evvel ve nefs-i külliye derler. Ya'ni akl-ı evvel kalem-i a'lâ ve nefs-i külliye onun levhidir. Levh ise kalemin mir'âtıdır, havvâ Âdemin mir'âtı olduğu gibi. Eğerçi ikisi dahi nefs-i vâhidedir. Zîrâ havvâ Âdemin dıl'-ı eyseridir. Dıl' ise Âdemin cüz'üdür. Velâkin tecellî-i rahmânî ve ihtirâ'-i rabbânî ile Âdem şekl-i âharda görünmüş ve nefs-i müennes nikābın örünmüş ve kābiliyyet-i libâsın bürünmüştür. فسبحان القادر الحكيم

***Akl ve Nefs** (عقل و نفس) :* Her nesnenin mâ-fevkine akl ve mâ-tahtına nefs derler. Akl nefs-i nâtıka demektir.

***Akl-ı fa'âl** (عقل فعال) :* Lisân-ı şer'de Cibrîl (a.s.)a akl-ı fa'âl derler.

***Akl-ı âşir** (عقل عاشر) :* Cebrâil (a.s.)a akl-ı âşir derler.

***Akl-ı küll** (عقل كل) :* Cebrâil (a.s.) dır. Akl-ı küll rûh-i izâfîdir.

***Ukūl-i mücerrede**(عقول مجرده):*Müheyyime melâikesine ukûl-i mücerrede derler.

***Akl-ı nazarî** (عقل نظرى) :* Ulemâ-i zâhirin fikr ile bulmak dâiyesine akl-ı nazarî derler.

***Akl-ı fa'âl** (عقل فعال):* Âlem-i süflînin ukûlünün mebde'idir. Ya'nî ay felekinin aklı demektir.

***Akl-ı kudsî** (عقل قدسى) :* Ehl-i mükâşifin aklı demektir.

***Ukūl** (عقول) :* İnde's-sûfiyye ukûl, ervâh-ı mücerrede ile tesmiye olunur. Ve ukûlden murâd, akl-ı eflâkdir.

***Akl-ı kâmil** (عقل كامل):* Ma'lûm ola ki, akl-ı kâmil dedikleri akl-ı maâddır. Zîrâ akl-ı maâd hüsn ile kubhu ve cemâl ile celâli ve tayyib ile habîsi mû-be-mû ârif ve mümeyyizdir. Adâlet dahi budur.

***Akl-ı fıtrî ve Akl-ı halkî** (عقل فطرى و عقل خلقى):* Nazar-i ûlâda akl-ı fıtrî ki aşk ve muhabbet ve nazar-i sânîde akl-ı halkî ki nefs-i küllîden ibârettir.

Akl-ı nazarî ve Akl-ı ilmî ve Akl-ı mükteseb ve Akl-ı heyûlânî ve Akl-ı bi'l-fi'l ve Akl-ı bi'l-müstefâd ve Akl-ı münfail ve Akl-ı küll : Ma'lûm ola ki, kalbe ulemâ-i rüsûm akl-ı nazarî ve akl-ı ilmî ve akl-ı mükteseb ve akl-ı heyûlânî ve akl-ı bi'l-fi'l ve akl-ı bi'l-müstefâd ve akl-ı münfail ve akl-ı küll derler. Ve hukemâ-i yunân cevher-i mufârık **[371-a]** derler. Ve ba'zı mutasavvıfa kalb derler. Ve ba'zısı kalbden mahall-i kābil derler. Ve ba'zısı kalbe nefs-i nâtıka derler. Ve ba'zısı mutlakā nefs ve rûh ve nûr derler. Ve meşâyih tarîkinden bir gürûh, levh ve kalem ve rûh-i kudsî derler.

***Akl** (عقل) :* Evvelâ Allâh Teâlâ aklı yarattı. Ba'dehû buyurdu ki : "Yâ akl, ikbâl eyle" ya'nî beri gel. Akl emre imtisâl edip ikbâl eyledi. Ba'dehû Hak Teâlâ : "yâ akl, idbâr eyle" ya'nî geri git buyurdukta geri gitti. Pes, Hak Teâlâ izzet ve celâline kasem edip "yâ akl senden ekram mahlûk yaratmadım. Senin ile ahz ederim ve senin ile i'tā ederim ve senin ile sevab veririm ve senin ile ikāb ederim" diye buyurdu. Ukkāb ilmden ibârettir ki akl-ı evveldir. Ve yine ukkāb kalemdir ki akl-ı evveldir. Mukaddemen sebepesiz vücûd bulan olup vaktā ki akl-ı evvel âlem-i kudsde mevcûd olanların a'lâsı oldu ise, kuşun tayerânda a'lâsı olana ukkāb tesmiye olundu. (Hakkı Efendi)

***Ukm, enfüs ve âfâkda ne vechiledir?** Ba'zı eşhâs yâ ma'kûd veyâ hôd akîmdir. Bu sûrette teselsüle çâre yoktur. Onun için hadisde gelir : سوداء ولود خير من حسناء عقيم ya'nî sevdâ-i velûdun hesnâ-i akîm üzerine siyâdet ve rüchânı vardır, zîrâ ehl-i silsiledir. Bu cihettendir ki Kur'ân'da akîm te'hîr olundu. Nitekim gelir : و يجعل من يشاء عقيما (Şûrâ,42/50) [Dilediğini de kısır bırakır]

Bu ma'nâ kalem-i a'lâ için nefs-i külliye halk olunup sırr-ı ünûset mebde'-i eşyâ kılındı. Ve Kur'ân'da inâsı takdîme vech budur. Nitekim gelir : يهب لمن يشاء اناثا (Şûrâ,42/49) [Dilediği kimseye kız bahşeder] İşte mezâhir-i esmâ zükûret ve ünûset sırrı üzerine cârîdir. Ve niceleri dahi ikiden hâlîdir. Ve akm esmâda değil belki bi-hasebi'l-hikmet taayyünâttadır. Ve taayyünâtta akm olduğu gibi isti'dâdda dahi vardır. Onun için mürşîd-i kâmil yüzünden herkes rahm isti'dâdına feyz alıp ricâl gibi tasarruf sâhibi olmaz. Belki kimi kâmil ve kimi nâkıs ve kimi akîm kalır. ذلك تقدير العزيز العليم (En'âm,6/96) [Bütün bunlar, üstün ve güçlü olan ve herşeyi en iyi bilen Allah'ın takdiridir] Ve Kur'ân'da gelir ki الله اعلم حيث يجعل رسالته (En'âm,6/124) [Allah risâletini kime vereceğini daha iyi bilir] ya'nî irsâl olunmağa ve zürriyyet-i suveriyye ve ma'neviyye ehli olmağa kim lâyık olduğunu Allâh bilir ve mahalline göre muâmele kılar. İşte bu makâmdandır ki gelir : فمن وجد خيرا فليحمد الله ومن وجد خلا فه فلا يلومن الا نفسه [Kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin ve kim de tersini bulursa ancak nefsini kötülesin] aceb sırr-ı ilâhîdir fehm edene. Ve aceb mahall-i şükrdür, kābil ve mukabbil olana. (Hakkı Efendi)

***Aks-i müstevî (عكس مستوى) :** Evveli sânî ve sânîyi evvel etmekdir. مع الوجوب الوجوب مع الامكان الامكان [İmkân vücûbla ve vücûb imkânla beraberdir] gibi sonraki kāide makbûldür. İnd-i ehl-i basîret, ilm-i ezelîde eşyâ bâtın, Hak zâhirdi. Sonra Hak bâtın eşyâ zâhir oldu. Aks-i müstevî buna derler. Yine Hak Hak, eşyâ eşyâdır. Aks-i müstevî olmakla Hak eşyâ ve eşyâ Hak **[371-b]** olmak lâzım gelmez. İmkânsız vücûb bilinmez. Taayyün olmasa Hak bilinmez, aynasız şey görünmediği gibi. Ezelde Hak Teâlâ eşyâya âlim olmak cihetiyle Hak eşyânın zâhiri olup, eşyânın vücûdu ezelde mücerred Hak Teâlâ'nın ilminde olduğu i'tibârıyla eşyâ Hakk'ın bâtını olduğu gibi, ba'de'l-keynûnet Hak Teâlâ eşyânın hakîkatı olmak cihetiyle Hak eşyânın bâtını olup eşyâ hakîkate sûret olduğu i'tibârıyla eşyâ Hakk'ın zâhiri oldu demektir. El-hâsıl eşyâ Hak'dan, Hak eşyâdan merâtibden hangi mertebede olur ise olsun, tarfetü'l-ayn infisâl etmez demektir. Vuslat dedikleri bu tahkîki bir vech-i zevk vecdânı bilmekten ibârettir. والله على ما نقول وكيل هو حسبى و نعم الوكيل [Allah söylediklerimize vekîldir, O bana yeter ve O ne güzel vekîldir!] (Hakkı Efendi)

***Aks-i nakîz (عكس نقيض) :** كل انسان حيوان وكل ما ليس بحيوان ليس بانسان [Her insan hayvandır ve her hayvan olmayan insan değildir] buna aks-i nakîz derler.

***el-Alîm (العليم) :** Öyle Allah ki cemî' ma'lûmâtı bilicidir. Hiçbir şey onun üzerine gizli değildir. Dahi Allah Teala bir ilmi bir ilmden meşgul kılmaz. Nitekim bir şân bir şândan meşgul kılmadığı gibi. Kulun bundan nasibi, emrinin nereye varacağını bilip te kıyamet gününde fayda olan yerlerde sa'y eylemekdir. Dahi ilm-i dîne çalışmaktır. Husûsâ ki maârif-i ilâhiyye, öyle maârif-i ilâhiyye ki Allah Teala'nın zât ve sıfât ve ef'âlinden bahseder. Zîrâ eşref-i ulûmdur. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***el-Aliyy (العلى):** Öyle Allah ki mübalağa ile mertebesi âlîdir. Bir haysiyyet ile ki hiçbir rütbe yoktur, illâ onun rütbesinden aşağıdır. Kulun bundan nasibi, nefsini tāatullahda bezl eyleyip te ilm ve amelde cehdini bezl eylemektir. Hattâ kemâlât-ı nefsâniyyede ve merâtib-i ilmiyye ve ameliyyede ins ü cinnin üzerine fâik ola. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

Ma'lûm ola ki, el-aliyy ulüvvettir. Yüksek manasına mutlak ulüvv Allah'a mahsusdur. Amma halka göre derecesi akrânından yüksek olana âlî derler. Bu ma'nâ ise cemî' mahlûkāta sirâyet etmiştir. Zîrâ cemî' eşyânın her birinde bir kemâl vardır ki âharda yoktur. Ol şey ol kemâl ile gayrıdan derecede âlîdir. Meselâ, insân cümle halkdan âlîdir, câmi'-i kemâlât olduğu haysiyyetten. Ammâ bir mekes ondan âlîdir. Şol cihetten ki mekes uçar, insan uçamaz. Bir karıncada dahi bir kemâl olur ki insân-ı kâmilde olmaz. İmdi bu ulüv cemî' eşyaya sirâyet etmiştir. Şöyle ki hiçbir şey yoktur ki onda bundan bir hisse olmaya. Ya'ni herşeyin kendine mahsus bir kemali vardır ki ol şey ol kemalde gayrılardan âlîdir. Ol şeyin vücûda gelmesine sebep ol kemâlidir. Hakk'ın ol yüzden bilinmesi ol kemâl iledir. İmdi ârif herşeyde ol kemâli arayıp bulduklarındandır ki bir şeye hakāret nazarıyla bakmazlar. **[372-a]** Hz. Peygamber (a.s.) sahâbe ile giderken, bir kokmuş kelb cîfesini görüp, cümlesi kokusuna tahammül edemeyip burunlarını tutarak geçtikte Hz. Peygamber ; "ne güzel dişleri var" diye kemâline bakın, noksanına bakmayın demek istedi. İmdi herşeyde kemâline nazar etmek mertebesini bulan kimse derece-i âliyeye yetişmiş olur. Ham dahi Hakk'ı "el-aliyy" ismiyle zâkir olmuş olur. Gerek ise uykuda olsun. Zîrâ böyle ârifin uykusu hayırlıdır, bu ma'nâya câhil olanların zikrinden ve ibâdetinden. (Mısrî Efendi)

***Alemü'l-Hüdâ** (علم الهدى) : Hüdâ ki envâr-ı ilâhiyyeden kalb-i mü'minînde bir nûrdur ki ayn-ı îmân ve mahz-ı islâmdır ve ihsândır (a.s.), bu nûr-i ilâhî olan hüdânın alemidir. Ya'nî alâmetidir ki bu nûr-i hüdânın vücûdu muhabbet-i Rasûlullâh ve adây-i buğz-i Rasûlullâh ile bilinir. Ve hüdânın alâmetidir demekten murâd budur. Yâhut hüdânın cebel-i şâhiki ve tavd-i şâmihidir. İktibâs-ı envâr-ı hüdâ ol cebel-i şâhik ve tavd-i şâmihden alınır. Yâhut alem, livâ' ma'nâsına ola. Alemü'l-hüdâ, livâ'-ı ilâhî demek ola (a.s.). hüdâ ve salâh ve felâh ve fevz ve necâhın sancağıdır. Cünûd-i mühtedîn ve cuyûş-i müsterşidîn bi'l-cümle onun isr-i şerîfine iktidâ ve tahte'l-livâsına ictimâ' ve intimâ' ederler. Onun için alemü'l-hüdâ ismiyle müsemmâ kılınmıştır (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

Ulûm-i ilâhiyye kalbde bir hâldir. Ehl-i dil olanlar gâh celâl-i zât ve gâh cemâlden seyr edip, cem' ve farkla deryâ ve sahrâyı cem' ederler. Ve ilâ ebed-el-âbâd ravza-i vücûdları imdâd-ı nesîm-i feyzle şâd-âb ve pür-nemâ olur. İşte bu takrîrden fehm olundu ki bu âlem mevcud olsa da olmasa da ve Hak ma'rifet-i muhdes ile bilinse de bilinmese de Hak Teâlâ kendi zâtında kâmildir. Pes, mümkinin vücûdu rütbe-i vücûdun kemâli vema'rifet-i hâdisenin vücûdu rütbe-i ma'rifetin kemâli içindir. Rütbenin kemâli ise zâtın kemâlinin gayrıdır. Meselâ, sultân-ı a'zam tahtına cülûs etmese dahi yine zâtında kâmildir. Fe-emmâ cülûsuyla merâtib-i esmâ zuhûra gelir. Ve raiyyet ile kendi arasında irtibât vücûd bulur. İşte ilm-i ilâhî dedikleri, bu irtibât ve nisbeti bilmektir. Ya'nî rabb ile merbûb arasında irtibât ne vechiledir ve kâinât ondan ne vechile intişâ' etmiştir, onu bilmektir. İlm-i ilâhî derler ki esmâ ve sıfât ve ef'âle müteallliktir. (H. Efendi)

***İlm-i ilâhî ve İlm-i ledünnî ve İlm-i tasavvuf** (علم الهى و علم لدنى و علم تصوف): Kur'ân'da gelir : ان للقران ظهرا و بطنا [229] zâhire ve bâtına müteallik ulûm vardır ki zâhire müteallik olan mertebesine ilm-i şerâyi' ve ahkâm ve bâtına müteallik olan ulûmu yetmişe dek **[372-b]** bâliğ olur ki bu cümleye ilm-i ilâhî ve ilm-i ledünnî ve ilm-i tasavvuf derler. Bu ulûm-i bâtınanın ulûm-i zâhireye muhalefeti yoktur. Eğerçi te'vilinden âciz olanlar muâraza ederler. Ve ekseri decâcile-i fukahâ ferâine-i muhaddisindir. Neuzu billahi teala min zâlik. Zira bunlar ulum-i resmiyyeye itibar edip tavr-ı aklın fevkinde bir iş yoktur zannederler. Bilmezler ki sidretü'l-müntehanın ma-favki ervahla meşhundur. Fe'fhem cidden. Bu ulum-i batıne insanın ruhu mertebesindedir. Ve bî-ruh olan kalıba itibar olmadığı gibi, ilm-i bâtından hâlî olan kimseye dahi itibar yoktur. Onun için ârif olanlara rağbet ederler. Zira meşayih-i tarîkat ilm-i alîmin bâtınına nâzırlardır. Ulemâ-i rüsûm zâhirine dâir oldukları gibi. Ve ulemâ-i meşayih dedikleri, mevâzı'da meşayih lafzı hâssı âmm üzerine atf kabîlindendir. Rûhu melaike üzerine, insanı hayvan üzerine atf gibi. Pes, her şeyh âlim olur fe-emmâ her âlim şeyh olmaz. Her rûh melek olur ve her melek rûh olmaz. Ve kezalik her insan hayvan olur ve her hayvan insan olmaz.

Ve bundan malum oldu ki meşîhatın şartı, ilmdir. Ve illa cahil olan şeyh olmaz. Meğer ki ümmi-i muallem min indillah ola. Bu ise kati nadirdir. Yunus ve sair gibi. Zira onlar her müşkili aklın mâ-verâsından muttali' olup hallederler. Ve malum ola ki, cebrail (a.s.)ilm-i ledünne habîr olmadı. Ol eclden melaikede aşk ve muhabbet-i zât yoktur. Ancak her birerleri memur oldukları nesneye itaat üzere olurlar. Ve dahi peygamberâne ilm-i ledün cebrail vâsıtasıyla vahy olunmadı. Her birerlerine birer tarîkle işâret olundu. Mesela, Âdem ve Havvâ'ya şecere-i bür, yani buğday ağacı sûretinde ekl ile malum oldu. Ve Nûh'a hıyn-i tavâfında gemiye binip mâ-i tufana gitmesiyle bilindi. Eyyûb'a hastalık hâlinde, Yûnus'a balık karnında, İbrâhim'e ateş-i Nemrûd'a ilkā zamanında, Mûsâ'ya Hızır'a mülâkāt vaktinde, Îsâ'ya yehûdun katl ile hücumları vaktinde, Yûsuf'a çâh içinde, Ya'kub'a firkat-i Yusuf zamanında, İsmâil ve İshak'a zebhle memur oldukları vaktte ve Muhammed ve Ahmed ve Mustafâ'ya (a.s.) Leyle-i Mi'râc'da rü'yet-i cemâl zi'l-kemâl (c.c.) ve amm-i nevâlühû müyesser olmuştur. (salavâtullâhi ve selâmühû aleyhim ecmaîn). Hz. Ebû Bekr'e Hz. Rasûl ile Mekke'den hicret ettikleri gecenin gündüzü mihmân ve pinhân oldukları gārda ki ثانى اثنين اذ هما فى الغار اذ يقول لصاحبه لاتحزن ان الله معنا (Tevbe,9/40) [İki kişiydiler. İkisi mağrada iken, o sırada arkadaşına "mahzun olma, çünkü Allah bizimle beraberdir" diyordu] âyet-i kerîmesiyle işâret olunmuştur. Ve İmâm-ı Ali'ye Leyle-i Mi'râc'dan sonra Peygamber (a.s.) remz eyleyip zikr-i cehri kendilerine vazife kılmıştır. Ammâ habs-i nefesi ve ol hazrete ya'ni (a.s.)a **[373-a]** bir vech-i muhabbet râbıta eylemeyi ve teveccüh ve murâkabeyi ve bezl-i mâl ve cân ile hizmeti, Ebû Bekr'e nişân ve alâmet vermiştir. Ve bunlara sonra bu saâdete nâil olan ehl-i basîret üç şey ile vâsıl oldular : Telkîn-i zikr ve şeyhe râbıta ve bezl-i makdûr ile hizmet. الرفيق والله ولى التوفيق هو حسبى و نعم [Allah muvaffakiyet dostudur, O bana dost olarak yeter ve O ne güzel arkadaştır]

[229] - Kaynaklarda bulunamadı.

Beyit :

د ر بشر د رو پوش کشت است افتاب
فهم کن والله اعلم بالصواب

Ma'lûm ola ki, Mûsâ'nın Hızır'dan taallümü ile me'mûr olduğu ilmden murâd, ilm-i bâtınîdir ki bi-tarîki'l-işâret taallüm oluna. Yoksa bi-tarîki'l-mükâşefe taallüm olunan ilm-i bâtınî ve bi-tarîki'l-ibâre taallüm olunan ilm-i zâhirî değildir. Bir Âdem ta'lîm-i ilm ehli olmasıyla, ilm-i bâtın ehli olmasını lâzım gelmez. Ve bir nesne ki muallem min-indillâh ola velâkin ibâd ol ilmi Hakk'ın gayrıdan dahi ta'lîm etmek mümkün ola, ona ilm-i ledünnî demezler. Mahlûkun ta'lîm edemeyeceği ilme ilm-i ledünnî derler. Ol ta'lîm Hak ile olur, gayrı vechile olmaz. Zîrâ indallâh mu'teber olan ilm-i ilâhîdir ki Hakk'a ve Hakk'ın esmâ ve sıfâtına râci'dir ki ona hakâyık-ı ilâhiyye derler. Nitekim kalem-i a'lâdan mertebe-i insâna gelince olan ulûm-i halkiyyeye ulûm-i hakâyık-ı kevniyye derler.

***İlm-i ezelî ve Levh-i mahv ü isbât** (علم ازلی و لوح محو و اثبات) : Hz. Rasûl (a.s.), sahâbeden her kim evvel hatm-i Kur'ân ederse Fâtıma (r.anhâ) yı ona veririm diye alenen buyurdular. Ve Hz. Ali (r.a.) ya dahi üç ihlâs bir fâtiha bir hatm-i şerîf yerin tutar diye sırran ta'lîm buyurdular. Hz. Ali dahi üç ihlâs, bir fâtihayı okuyup Hz. Fâtıma'yı aldılar. İşte bu Hz. Ali'ye ta'lîm buyurmaları ilm-i ezelîye misâldir. Ashâba ta'lîm buyurmaları levhe misâldir. Meselâ, bir nesne ba'zı şurût üzerine mevkûf olsa, ol şartı kesb etmek dahi kazâdandır. Ve meşrûtun vücûdu ona mütealliktir. Onun için bu makûle umûr-i cüz'iyyeye "muallakât" derler ki levhde ol vechile müsbettir ve fî nefsi'l-emr kazâda tagayyür yoktur. Belki tagayyür makzînin sûretindedir. Pes, levh-i mahv ü isbâta nazar eden mütegayyir olmak tevehhüm eder. İhtilâf ise ahvâldedir, hakîkatte değil. Meselâ, haccederse ömrü seksen ve illâ altmış olur diye yazılmıştır. Binâen-alâ-hâzâ, haccı makzî ömr dahi seksen olmak lâ-büddür. Zîrâ ilmullâh mütegayyir olmaz. Ve eğer makzî değil ise ömr dahi altmış olur. Bundandır ki sıla ve sadaka ezdiyâd-ı ömr ve rızka sebep olur. Zîrâ onlara ta'lîk olunmuştur. Ve ezdiyâd ve noksân birbirine nisbetledir. Yoksa altmış sâl muammer olan kimsenin ömrü nakz olunmuş olmaz ve seksen olanın dahi ziyâde olmaz. Ve şol âyet ki Kur'ân'da gelir : الا فی کتاب وما یعمر من معمر ولا ینقص من عمره (Fâtır,35/11) [Yaşatılanın ömrünün uzatılması veya kısaltılması bir kitapta yazılıdır] Bunun ma'nâsı, hadd-i ma'lûmu tecâvüzle olan ziyâde, veyâ taahhürle olan noksân değildir. **[373-b]** Zîrâ bu ma'nâ muhâldir. Nitekim Kur'ân'da gelir : ساعة ولا یستقدمون فاذا جاء اجلهم لا یستاخرون (A'râf,7/34) [Müddetleri gelince bir an geri de kalmazlar, öne de geçemezler] Belki bâlâda işâret olunduğu üzere bi'n-nisbet ziyâde ve noksandır. El-hâsıl seksende ve altmışta vefât edenlerin her biri istîfâ-i ömr ve istikmâl-i müddet etmişlerdir, bilâ ziyâdetin velâ noksânin.

İşte bundan fehm olundu ki eğer bir nesne ta'lîk kabul ederse, ziyade ve noksan suretini kabul eder ve illa kabul etmez. Ve hakîkatü'l-emrdir ki âlem-i ayn-ı hâricî levh-i mahfûza nâzırdır ki mahv ü isbât kabul eder. Onun için kâfir ve fâsık, mü'min ve mutî' olur. Ve bilakis ve batn-ı ümm ilm-i ilâhîye nâzırdır ki kâbil-i mahv ü isbât değildir. Onun için ilmullâha ümmü'l-kitâb denildi. Zîrâ batn-ı ümmle birdir. Ya'nî rahm-i mâderde cenîn istikbâl-i cesed edip menfûhü'r-rûh olduğu vaktte emr-i ilâhî ile müvekkil olan melek tahrîr ettiği ömr ve rızk ve ecel ve saâdet ve şekâvet Allâh'a mutâbıktır. Ve levh-i mahfûzda olan mahv ü isbât dahi mükellefin hâlini asla ircâ' içindir. Meselâ, kâfir ki mü'min olsa gerekdir, ilm-i Hak'da mü'mindir. Eğerçi levhde kâfirdir. Sonra ki mü'min olur, levhde dahi îmânı sâbit olup sûret-i ilmiyye vücûd bulur. Ve aksi dahi böyledir.

***İlm-i hüdâ ve İlm-i mahzûn ve İlm-i meknûn ve İlmin kalbde zuhûru :** Cümle ilm üç kısımdır : Biri, benî Âdemin ilmidir. Ve biri, ferîştehlerin ilmidir. Ve biri, sâir mahlûkâtın ilmidir. Ammâ bir ilm dahi vardır ki ilm-i hüdâdır. Ona ilm-i mahzûn ve ilm-i meknûn derler. Bu ilm-i meknûnu âlim-i rabbânîden gayrı kimse bilmez. Ammâ âlim-i rabbânî kimdir bilinmedi. Buyurur ki : اطلب العلم ولو بالصین [İlim Çin'de de olsa taleb ediniz][230] Pes, ilmi tâ çine dek ara ki

[230] - Elbânî, Daîfe, I, 600-609. (Elbânî, hadisin bâtıl olduğunu söylemiştir)

علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل [Ümmetimin bilginleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir][231] kimlerdir bilesin. Pes, yola râh-ı amelden gitmek gerek. Ammâ amel ten değil, belki kalb amelidir. Buyururlar ki : من عمل بما علم اورثه الله مالم یعلم [Bildiği ile amel edene, Allah bilmediklerini de öğretir] [232]

Ve ma'lûm ola ki, ilm üçtür : Biri, ilm-i ahkâmdır ki sirâc-i bedendir. Ve biri ilm-i tevhîddir ki sirâc-ı kalbdir. Ve biri, ilm-i hâldir ki sirâceyn-i mezkûreynin sirâcıdır. Ma'lûm ola ki ilmin kalb-i insânda zuhûru, bir tecellî tarîkiyledir, yoksa hâricden değildir. Ve Kur'ân'da : الاسماء وعلم ادم (Bakara,2/31) [Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti] âyetinde olan ta'lîm, ma'nây-ı mezkûru münâfî değildir. Zîrâ eğer murâd, ism-i bâtından bâtın-ı Âdeme ifâza ise, ism-i bâtın Âdemin sırrı olmakla esmâ-i eşyâ sırr-ı Âdemden rûha ve rûhdan kalbe mufâz olup, mertebe-i sırrda müstetir olan maânî-i tecellî-i ilâhî ile mertebe-i kalbde zuhûr eder. Ve ona "vech-i hâss" derler. Ve eğer ism-i zâhirden zâhir-i Âdeme ifâza ise ki melek vâsıtasıyladır, ona "vech-i âmm" derler. Bu sûrette dahi ta'lîmden maksûd, hicâb-ı kalbi izâledir. Yoksa zâhirden bâtına idhâl tarîkiyle değildir. (Nukile min **Kenzü'l-Hakāyık**)

***İlm-i ubûdiyyet ve İlm-i rubûbiyyet** (علم عبودیت و علم ربوبیت) **:** Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.azîz) dedi ki : İlm ikidir : Biri, ilm-i ubûdiyyet **[374-a]** ve biri ilm-i rubûbiyyettir. Geri kalanı heves-i nefsdir dedi. Acebdir şol kimseden kîm bu tarîka girdikten sonra zikrullaha ve murâkabeye ve mâsivây-ı i'râza meşgul olmaksızın hakîkata vâsıl olmak ister. Ve kendine ilm ve kemâl elzem iken kelâma kādir olacak mikdâr ıstılâhâta ve maânî istihrâcına gider. İlm-i ehâdîse kanaat edip ziyâdeye tālib olmaz.

***İlm-i nazarî ve İlm-i zevkî ve keşfî** (علم نظری و علم ذوقی و کشفی) **:** Demişlerdir ki, ilmi nazar ve istidlâl tarîkiyle olsa, ondan muhâlefât sâdır olur. Zîrâ Hak'dan mahcûbdur. İlm-i zevkî ve keşfî ise böyle değildir. Zîrâ makām-ı heybet ve celâl onu sû-i makāl ve fiâlden men' eder. Meğer ki kazâ-i mübrem ola. Bu sûrette tenfîz-i emr için akl meslûb ve mükâşif dahi mahcûb olur. Nezar eyle bir kimse gāibâne sultāna sebbeder, huzûruna vardıkta terk-i âdâb edemez, meğer ki a'mâ ola.

***İlm-i zâhir ve İlm-i sûfiyyîn** (علم ظاهر و علم صوفیین)**:** Ulemâ-i resmiyye beyninde mütedâvil olan ulûmdan hangi nev' olursa olsun herkese bezl ve neşr ile hâsıl olur. Bezl gerek münâfıka ve gerek mübtedi'e olsun ve gerek müşrike olsun. Lâkin ma'rifet ve yakînden ibâret olan ilm-i sûfiyyîn böyle kimselere hâsıl olmaz. Zîrâ ilm-i sûfiyyenin mevâcîdinin zuhûru ve müşâhedâtının keşfi ve hakāyıkı beyânında olan kelâm kimseye hâsıl olmaz. İllâ mü'min ve mûkın olan kimseye hâsıl olur. Zîrâ bu mezkûrât evliyây-ı sûfiyye indinde ahdullâhdır. Ve havâss-ı halkullâh indinde vedîatullâhdır. Ve ahdullâh ise zâlimlere müyesser olmaz. Pes, ilm-i sûfiyye cidd-i beliğ ile mansıb ve riyâset tahtında mağbûn olan kimseye ve hubb-i mâldan geçmeyen ganîye hâsıl olur diyen kimse, âşikâre günâh ve bühtân-ı azîm irtikâb etmiştir. Ve ma'lûm ola ki, ilm-i zâhir hubb-i dünyâ ve ittibâ-i hevâ ile hâsıl olur. Fe-emmâ ilm-i sûfiyyîn muhibb-i dünyâyla ve musırr-ı hevâyla hâsıl olmaz. Bir kimseye ki ilm-i sûfiyyîn hâsıl olmuştur ve ol kimse muhibb-i dünyâ ve musırr-ı hevâ değildir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Ulemâ-i zâhir ve Ulemâ-i bâtın** (علماء ظاهر و علماء باطن) **:** Şeyh-i Ekber (kaddese sırruhu'l-athar) buyurmuşlardır ki, Kur'ân bikr kalmıştır, ya'nî ulemâ-i rüsûma nisbetle. Zîrâ onlar nazar-ı akla ve tertîb-i mukaddeme muhtaclardır. Pes, onların ilmi tefekkürîdir. Ulemâ-i hakîkat ise bu tertîbden ganîlerdir. Zîrâ onların ma'rifeti tezekkürîdir. Pes, enbiyâ ve evliyânın ulûmu vahy ve ilhâmdır. Ve vahy ve ilhâmda ise kat'an hatā yoktur. Onun için ulûm-i sûfiyye-i muhakkıkîn savâb-i mahzdır. Şu kadar vardır ki ol mâddede ki ulemâ-i zâhir ictihâd edip isâbet ederler, isâbetleri intihâendir, ibtidâen değildir. Erbâb-ı basîret ise hem ibtidâen ve hem intihâen musîblerdir. Ya'nî ulemâ-i zâhir ibtidâen hatā ederlerse, intihâda isâbet **[374-b]** ederler. Ancak ulemâ-i bâtın hem ibtidâda ve hem intihâda isâbet eder. Aslâ hatā etmezler. Velhâsıl vus'-i beşerde olan mertebede Hakk'a vusul yalnız aklla ve ilmle hasıl olmaz. Aşka ve keşfe muhtacdır.

Demişlerdir ki, taleb-i insan ilmle sâkin olmaz. Nitekim aç olan su ile doymaz. Ve susuz olan dahi nânla kanmaz. Pes, teşneye su lazım olduğu gibi, ilm ehline dahi ayn lazımdır. Aynsız ilm serabdan âb gibidir. Ma'şukun zâtına ve sıfâtına ilm ona vusulün aynı değildir. Nitekim bir sayfa üzerinde musavver olan şekl-i sultān resmen aynı ve aynen gayrıdır. Mâ-dâm ki müsemmây-

[231] - Aclûnî, II, s.64.
[232] - Aclûnî, II, 265.

ı hakikisine rü'yet taalluk etmeye. Kanaat için yalnız ilme şevk lazım değildir. Belki taleb-i mücerred kifayet eder. Ve ma'luma vusûle aşk-ı müfrit ve şevk-i azîm gerekdir. Bu aşkdır ki onunla ilm-i billâh min hays müşahede hâsıl olur. Ve aşkın kuvvet ve darbıyla binâ-i mülk ve melekût yıkılır. Zîrâ insan kendini saman gibi sebük kılmadıkça câzibe-i kehribây-i aşkla Hakk'a müncezib olmaz. Ve tîr-i kec kemandan çıktıkta rüsvâ olduğu gibi, akl dahi aşk yanında böyledir. Akl bulunsa şer' dahi lazımdır. Ve şer' bulunsa aşk dahi lazımdır. Pes, şer'le kıyam ve şer'in emrettiği zikrde devamla aşk ve aşkdan dahi mükaşefe ve muayene hasıl olur. Nice riyazet ehli vardır ki aşka kadem basmamıştır. Maa-hâzâ ba'zı küşûfdan hâlî değildir. Velâkin kuşûf-i süfliyye makûlesidir ki riyâzetin netâyicindendir, mu'teber değildir. Zîrâ evveli nûr-i muhabbet ve âhiri nâr-ı aşk üzerine mebnî değildir. Nâr-ı aşk mâ-sivâ-sûzdur. Bu nâr-i hânmân vücûd bulursa süfliyyât ve ulviyyâttan eser kalmaz, cümlesi muhterik olur. Eğer yalnız riyazet kifayet etse, işrâkiyye tâifesi dahi murâda ererler ve mücerred mutâlaa-i kütüb ile vusûl mertebesin bulsa sevâd-hân olanlar dahi bu zevki sürerlerdi.

Li-müellifihî :

Olmaz ise aşk-ı mutlak vâsıta,
Halk-ı âlem Hakk'a bulmaz râbıta.
Rişte-i aşka dilin kıl muntazam,
Bu durur uşşâk içinde zâbıta.

***İlm-i zâhir ve İlm-i bâtın ve İlm-i tarîkat ve İlm-i hakîkat :** İlm-i zâhir on iki fen üzerine olduğu gibi, ilm-i bâtın dahi on iki fen üzerinedir demişler. Beyne'l-avâm ve'l-havâss ve'l-ahassu'l-havâss her birinin isti'dâdlarına göre. İmdi on iki ilm dahi dört ilme munkasım ve münhasırdır : Evvelki, zâhir-i şerîattır ki emr ü nehy gibi. İkincisi, şerîatın bâtınıdır ki ilm-i tarîkattır. Üçüncüsü, tarîkatın bâtınıdır ki ma'rifet tesmiye olunur. Dördüncüsü, batnü'l-bevâtındır ki ilm-i hakîkat tesmiye olunur. Fe'fhem cidden.

***Ulemâ-i billâh** (علماء بالله) **:** Ulemâ-i bâtın demektir.

***Ulemâ-i zâhir** (علماء ظاهر) **:** Delîl-i zâhir ile Allah Teâlâ Hazretleri'ni birleyenlere ulemâ-i **[375-a]** zâhir derler.

***Ulemâ-i muhakkıkîn ve Evliyâ-yı kâmilîn** (علماء محققين و اوليای كاملين) **:** Hak Teâlâ'nın nâibleri ve halîfeleri ve peygamberânın vârisleri demektir.

***Ulemâ-i ilâhiyyûn** (علماء الهيون) **:** Evliyâullâh demektir.

***Ulemâ-i ümmet** (علماء امت) **:** Ulemâ-i rüsûmdur. Ya'nî Rasûlullâh'ın vükelâsı demektir. العلم نقطة كثرها الجاهلون ilm bir noktadır, câhiller çoğalttı. Ya'nî câhiller, mevhûmu muhakkak zannıyla çoğalttılar. Mevcûd-i hakîkî ise nokta gibi birdir. Sâir eşyâ onun sıfatlarıdır.

***İlm-i billâh** (علم بالله): İlm-i billahdan maksud, Allah Teala'yı ilm ve müşahede tarîkiyle bilmek değildir. Belki kendi ile halk arasında irtibât ve âlemin ondan intişâsı haysiyetinden bi-kaderi't-tâkati'l-beşeriyye ilm demektir.

***İlm hicâbdır diyenlere verilecek cevâbdır:** Kavl-i meşhûrdur ki, حجاب. ای ؛ حجاب من الجهل العلم diye tebyîn etmişlerdir. Yoksa ümmîler fehm ettiği üzere değil. Zîrâ onun ilmi mutlakā hicâbdır. Ve okumak-yazmak sâlike perdedir diye i'tikād ederler ve bu i'tikād sahîh değildir. Zîrâ tarîkat-nâmelerde tahrîr olunduğu üzere ibtidâ ilm-i hâl lâzımdır. Ve bu lüzûm müttefekün-aleyhdir. Ve sâir ulûmu okumak vâcib değildir. Onun için mukaddem tahsîl-i ilm-i hâl edip, hâl-i sülûkde bu kıyl ü kāli seddetmelidir. Zîrâ halvet ile ikisi müctemi' olmaz. Ve tekmîl-i sülûkden sonra dahi nisbet-i ilmden fenâ bulmak gerekdir. Eğer ilm-i zâhir ve eğer ilm-i bâtın. Zîrâ zâta vusûl, izâfâttan inkıtā'la olur. Ve ehl-i zâhirin hicâbı pindârdan gelir, yoksa nefs-i ilmden gelmez. Zîrâ ilm, sıfet-ı şerîfe-i ilâhiyyedir. Bu cihetten bir kimse her türlü ilmi Hakk'a vesîle ve sıfat-ı ilâhiyye olmak üzere isti'mâl edip kendine izâfet-i kemâlden ve ucbdan biri olsa, ilm ona nûr-i ilâhî ve sebeb-i müşâhede-i dîdârdır. Zîrâ vesîle-i ayne'l-yakîndir. Ve nûr odur ki onunla idrâk olunur. Pes, nûr olmadığı yerde a'mâ ne idrâk eder. Ancak ilm hicâbdır ve ârif-i billâh okumak neyler ve ders-i ulûma iştigāl bu'd-i Hakk'a sebep olur. Bunlar ve bunların emsâli kelâma meâldir. Ehl-i ta'nın ve kāil-i câhilin fehm ettiği gibi değildir. Zîrâ cümle üzerine ilm-i hâlin vücûbu

müttefekün-aleyhdir. Nitekim hadîsde gelir: طلب العلم فريضة على كل مسلم [ilim taleb etmek her müslümana farzdır][233] Bir gûy tarîkat-nâme kitabında cühelânın mutlakā sûfiyyeye isnâd eyleyip umûm üzerine tahtıe kıldığı hatādır. Zîrâ her ferîkin mukallidi ve muhakkıkı ve belki mü'mini ve kâfiri olur. Fısk ü fücûr ve ilhâd ve zındıka kadîmdir. Her ikrâra bir inkâr ve her îmâna bir zünnâr ve her bir nûra bir nâr ve her güle bir hâr levm olduğu şimdi mi bilinmiştir.

Beyit :

Sanma kîm âlemde her bir Âdemi insân olur,
Kimisi insân olur ise kimisi şeytān olur.

***İlm-i dirâset ve İlm-i verâset** (علم دراست و علم وراثت): Kāle İbn-i Mes'ûd (r.a.): قبل ان يرفع عليكم بالعلم Ma'lûm ola ki, kurb-i kıyâmet**[375-b]**olunca, mukaddemâ amel ve ba'dehû sudûrdan ilm ve ba'dehû nefs-i mushaf mürtefi' olup, sadr-ı evvelde tilâvet ve hükmü mensûh olan âyât gibi bi'l-külliye Kur'ân mensûh ola. Ve ol vaktte insân-ı hakîkî kalmayıp tāmme-i kübrâ insân-ı hayvân üzerine kopesa gerekdir. Nitekim şemsin magribden tulû'u ona remz eder. Ve ilmin intifâ'ı fi'l-hakîka, râvîlerinin helâk ve intikāli iledir. Zîrâ ulemâ enbiyânın veresesidir. Pes, vâris olmayınca mîrâs mevrûs-i anhden beytü'l-mâle intikāl ettiği gibi, ilm dahi aslına rücû' eder. Ve ecânibe mîrâs olmadığı gibi, nâ-ehle dahi intikāl-i ilm olmaz. Zîrâ cevâhiri a'nâk-ı hanâzîre ta'lîk gibi olur. Ve ilm-i mezkûrdan murâd, ilm-i dirâset ve ilm-i verâsettir. Ve ilm-i dirâset ulûm-i kesbiyye ve ahkâmiyyedir. Ve ilm-i verâset, ulûm-i keşfiyye ve hakîkiyyedir. Ve ulûm-i kesbiyyeye medâr olan ulûm-i âliye dahi onda dâhildir. Mâ-adâsı felâsifeye mülhakdır. Pes, ilm-i şer'î ve hakîkî lâzımdır. (Nukile min **Vâridât-ı Hakkı**)

***Ulûm ve Maârif** (علوم و معارف) : Ma'lûm ola ki, ulûm ve maârif iki nev'dir : Biri hakkānî ve biri şeytānî. Hakkānî olan zâhirde kitâb ve sünnete muvâfık ve bâtında zevk erbâbı hakāyıka mutābık olandır. Bundan mâ-adâsı şeytānîdir. Husûsâ amele mukārin olmayan ilm dahi mu'teber değildir, zîrâ gayr-ı nâfi'dir. Ma'nây-ı kelâm budur ki, bana Fahr-i Âlem (a.s.) ı bir ta'rif ile ta'rif eyle ki mevârid ve mesâlik-i cehlden onunla selâmet bulayım ve her mevtın ve mevzı'a göre kemâ-yenbagî ehl-i ilm olayım.

Li-muharririhî :

Murg-i câna uçmağa ilm ve amelden iki per,
Yoksa olurdu hevây-ı cehelede zîr ü zeber.

***İlmin sûret ve hakîkatı :** "كهيعص " (Meryem,19/1) nüzûl ettikte, Rasûlullâh "alimtü" buyurdular. Cebrâil orada ; "Yâ Muhammed, benim bildiğim ilmi sen neden bildin" dedi. Pes, ma'lûm oldu ki, Cebrâil'in tenzîl ve ta'lîm ettiği, ilmin sûretidir yoksa hakîkatı değildir. Belki hakîkatını Allâh Teâlâ ve Rasûlullâh ve hatmü'l-evliyâ ve kümmel-i beşer bilir. Ve sırrı budur ki, melek insânın cüz'üdür ki insân cem'iyyet-i neş'ede melekden ekmeldir. Zîrâ esmâ-i cemâliyye ve celâliyyeyi câmi'dir. Melek ise yalnız cenâh-ı cemâl üzerinedir. Bu sebeptendir ki melekte muhabbet olur, aşk olmaz. Nûrdur. Ve asl-ı melek nûr-i sıfâttır. Melekde aşk olmaz ki aşk nârdır. Belki nâr ve nûr insânda olur. Ve şol ki nâr-ı aşkdır, anâsır ve ahkâmını ihrâk içindir. Ve şol ki nûrdur, kalb ve rûhu tenvîr içindir. Velâkin insânın nûru nûr-i zâttır. Zîrâ nefhada rûh zâta muzâf olmuştur. Bu sebepten ona "rûh-i yâî" ve "rûh-i zâtî" ve "rûh-i izâfî" ve "rûh-i sultānî" ve "rûh-i revân" derler. Velâkin âsârı kümmel evliyâda zâhir olur. Ekser-i süedâda bulunan tecelliyât-ı sıfâtiyye ve esmâiyyedir. Fa'rif.

***İlme'l-yakîn, Ayne'l-yakîn, Hakka'l-yakîn** (علم اليقين , عين اليقين , حق اليقين): Enbiyâ ve evliyânın îrâd eyledikleri ulûm ve maârifle Hakk'ı bilmeğe ilme'l-yakîn ve müşâhede-i kalbiyye ile vahdet-i hakîkîyi müşâhede kılmağa ayne'l-yakîn ve makām-ı cem'-i ahadiyyette Hakk'ı müşâhede kılmağa hakka'l-yakîn derler. Ya'nî ilme'l-yakîn, delilden hâsıl olan ilmdir. Ve ayne'l-yakîn müşâhede ve keşfden hâsıl olan ilmdir. Hakka'l-yakîn hakîkat-ı Hakk'a ilmden hâsıl olan şeydir. Zîrâ ehl-i yakîn, yakîni üç kısma taksîm etmişlerdir : Biri, ilme'l-yakîn bilmek ve biri ayne'l-yakîn görmek ve biri hakka'l-yakîn kendi ol olmaktır. **[376-a]** Meselâ, şecâat var olduğun

[233] - İbn Mâce, Mukaddime, 17.

bilmeğe ilme'l-yakîn ve âharın şecâatın gözüyle görmeğe ayne'l-yakîn ve şecâ' kendinde sâdır olmağa hakka'l-yakîn derler. Ma'rifetullâh dahi bu üslûb üzeredir. Fehm eden eder. (**Lübbü'l-Lübb** Hakkı Efendi)

***İlme'l-yakîn, Ayne'l-yakîn, Hakka'l-yakîn :** İlme'l-yakîn, ilm-i şerîattır ki okumak ve işitmekle hâsıl olur. Ve ayne'l-yakîn, ilm-i tarîkattır ki amel-i bî-riyâ ve nûr-i îmân ve ref'-i hicâb-ı nûrânî ve ma'rifet-i rabbânî sebepleriyle dîde-i dili güşâde eyleyip, nûr-i cemâl-i Hakk'ı âyine-i rûh-i izâfîde müşâhede etmekle hâsıl olur. Ve hakka'l-yakîn, ilm-i hakîkattır ki Cenâb-ı Hak (celle ve alâ) nın ilmidir. Hakka'l-yakîn mertebesi, mertebe-i enbiyâ ve evliyâdır. Ve ba'zı havâss-ı ehlullâha Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın fazl ü inâyeti zuhûr edip, galebât ve zevk ve şevk ve kesret-i muhabbet ve aşkdan aklı mütehayyir ve ma'zûl olup lisân-ı hakka'l-yakînden انا الحق güftârına âğâz edip ليس فى الدارين غيرى kelâmı zebânından cevâb olur. Pes, imdi bu makāma makām-ı aşk denir ki onun cümlesi onun hükmündedir. Kendi perverd-gârına bendelik eyle ki sana bu yakînler hâsıl olup, hakka'l-yakînle murâd olan ma'rifet-i zâtiyyeyi âyine-i muhammedîde müşâhede eyleyip âlem-i bekāda kendini fânî kılasın.

***İlme'l-yakîn, Ayne'l-yakîn, Hakka'l-yakîn, Hakîkat-ı hakka'l-yakîn :** İlm üç kısımdır : İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn. Zîrâ ahîreyn ilm-i yakînin merâtibinden olmakla ilmden ma'dûddur. Derece-i ihsân îmândan olduğu gibi. Maa-hâzâ, îmân gayba ve ihsân müşâhedeye taalluk eder. Ve ilme'l-yakîn, delîl ile hâsıl olan ilmdir ki dahl ü şüphe etmeye. Ve illâ ilm denilmez. Onun için yakîne muzâf oldu. Zîrâ yakîn ilmin kalbde rüsûh ve istikrârına derler, nefs-i ilme demezler, ulemâ-i rüsûm vehmettiği gibi. Ve ayne'l-yakîn müşâhede ve keşfle hâsıl olan ilmdir. Ve her aynda rüsûh olmadığından bu dahi yakîne muzâf oldu. Ve hakka'l-yakîn ayne'l-yakîn mertebesinin sırrı ve hakîkatıdır. Meselâ, **[376-b]** bir kimse Mekke şehrinde Ka'be olduğun bilir ve bu hususda asla şüphe yoktur. Ona ilme'l-yakîn derler. Sonra ki varıp Ka'be'yi müşahede eder, yakîni vuzûh bulur. Ona ayne'l-yakin derler. Ba'dehû ayn-ı sîreti açılıp Ka'be'nin Hakk'a muzâf olup beytullah olduğun sırrını bilse, ve ma'nevî ahadiyyet-i zâtiyye Ka'be ile sûret bulduğun iz'ân kılsa ve sâir esrâr-ı külliye ve cüz'iyyesine muttali' olsa, ona hakka'l-yakîn derler. Ve ayniyette rüsûh lâzım geldiği gibi, hakîkatte dahi iktizâ etmekle lafz-ı Hak dahi yakîne muzâf oldu. Zîrâ ba'zı hakikat vardır ki mertebe-i sıfâtta olmakla ıztırâb kabûl eder. Mertebe-i zât ise böyle değildir.

Ve hakîkat-ı hakka'l-yakîn vardır ki Rasûlullâh'a mahsûsdur. Pes, ol mertebeye duhûle kimse kādir değildir. Ebû Yezîd Bestāmî ol mertebeye duhûl murâd ettikte, oradan bir nûr-i şa'şaânî zâhir olup Ebû Yezîd'i ihrâk eyledi. Şu kadar vardır ki ehl-i kemâlin mertebelerine vusûl ve duhûl mümkün olduğu sûrette ırakdan olsun seyr olunur. Yerden, gökte olan yıldızlar seyrân olduğu gibi. Ve dünyâda raiyyet, pâdişâhı tahta cülûsun görürler ve seyrân-ı mütālaa kılarlar. Fe-emmâ ol makāmın lezzeti ne olduğun idrâk edemezler. Nitekim bal demekten ağız tatlı olmaz, belki yemekden olur. Fe'fhem. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***İllet-i fâiliyye ve İllet-i mâddiye ve İllet-i suveriyye ve İllet-i gāiyye :** İllet-i gāiyye, zihinde mukaddem ve hâricde muahhardır. Ve her şeyin vücûduna dört illet lâzımdır : Evvelkisi, illet-i fâiliyye; ikincisi, illet-i mâddiye ; üçüncüsü, illet-i suveriyye ; dördüncüsü, illet-i gāiyye . işte dört illet bunlardır. İllet, sebep ile ve bilâ-sebep Hak Teâlâ'nın abdine tenbîhidir. Dahi bir şeyin vücûduna veyâ ademine sebep ola.

***Amâ** (عما) **:** Lâ taayyün mertebesine amâ derler. Amâ, âlem-i lâhût ; amây-ı mutlak, âlem-i lâhût. Amây-ı mukayyed, âlem-i ceberût. Amâ, vücûd-i mutlak; amây-ı kalb, kalb körlüğü demektir. Amâ, hakkiyye ve halkiyye ile muttasıf olmayan hakîkatü'l-hakāyıktan ibârettir. Zât-ı mahzdır, lâ-hakkiyye velâ halkiyyedir. Bir mertebeye muzâf olmaz. Adem-i izâfet sebebiyle vasf ve ism iktizâ etmez. İmdi amâ, ahadiyyete mukābil oldu. Nitekim ahadiyyette esmâ ve sıfât muzmahill olup, onda hiçbir şey için zuhûr olmadığı gibi, kezâlik amâda dahi onlar için mecâl-i zuhûr yoktur. Amâ ile ahadiyyet beyninde fark oldur ki, ahadiyyet bi-muktezi't-teâlâ zâtın zâtta hükmüdür ki zuhûrü'z-zâti'l-ahadîdir. Amâ ise, zâtın ıtlâk muktezâsıyla hükmüdür. Ma'lûm ola ki, **[377-a]** sâil suâl edip, يا رسول الله اين كان ربنا قبل ان يخلق الخلق؟ [Yâ Rasûlallâh! Halk yaratılmadan önce Rabbimiz neredeydi?] Cevâbında buyurdular ki : (الحديث) كان فى عماء [Amâda idi] [234] Eğer sâilin halkdan murâdı âlem-i cismânî ise amâ hazret-i vâhidiyyetten ibâret olur ve illâ ahadiyyetten ibârettir. Fe'fhem.

---

[234] - Tirmizî, Tefsir, 12; Ahmed b. Hanbel, IV, 11; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

***Amâ-i kevnî** (عماء كونى) **:** Mümkin ile vâcib beyninde bir mertebe vardır ki oraya vâcib tenezzül ettikte mümkin sıfatıyla muttasıf olur. Ve mümkin terakkî ettikte vâcib sıfatıyla muttasıf olur. Bu mertebeye amâ derler. Ma'lûm ola ki Hak Teâlâ insanı kendi sûreti üzere halk etmiştir. Velâkin Âdemin vücûdu zâtının gayrıdır. Hak'dan müstefâddır. Hakk'ın vücûdu ise zâtının aynıdır. Pes, mahlûk ona nice muâdil olur. Velâkin bahrü'l-amâ dedikleri mertebe ki beyne'l-Hak ve'l-halk berzahdır, bu makāmda mümkin esmâ-i ilâhiyye ile ki âlim ve mürîd ve emsâlidir, muttasıf olduğu gibi, Hak dahi mümkin gibi tebeşşüş ve dıhk ve ferah ve mugîs ve ekser-i nuût-i kevniyye ile muttasıf olmuştur. Ve hakîkatte Hakk'ın sıfâtı yine kendi nefsinindir. Ve Hakk'ın sana ve senin sıfâtına nüzûl ettiği, kerem ve rahmetindendir. Ve senin dahi ona ve sıfâtına urûc ettiğin, sûret-i ilâhiyyenin hükmü ve uluvv-i hikmetindendir. Hak'da hakîkatte hareket olmaz. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Amây-ı zâhir ve Amây-ı bâtın ve Amây-ı mezmûm ve Amây-ı memdûh :** Çeşm-i dil, rü'yet-i dâreynden a'mâ olmadıkça vech-i hakîkat ona mütecellî olmaz. Pes, amâ birkaç vechile oldu : Evvelkisi amây-ı zâhirdir ki onunla havâssa dahi ibtilâ hâsıldır. Pes, her bir amây-ı zâhir amây-ı bâtını müstelzim olmaz. İkincisi, amây-ı kalbdir ki mezmûm olan şol amâdır ki şevâhid-i tevhîdi rü'yetten hicâb ve şâhid-i hakîkatı kemâ-hiye müşâhededen nikābdır. Üçüncüsü, amây-ı memdûhdur ki rü'yet-i mâ-sivâdan ihticâbdır. Ya'nî mâ-sivâ olduğu cihetten ve illâ Hak olduğu yüzden mütālaa ayn-ı basîret ve inkişâfdır. Pes, bunun hakîkatı taalluka râci'dir. Şöyle ki, eğer ilmen veyâ aynen bir nesneye taalluk bulunursa ol taalluk onun hakkında ya hicâb-ı zulmânî veyâ hicâb-ı nûrânî olur.

Ma'lûm ola ki, amâ dedikleri, menşe'-i esmâ ve sıfât olan hazret-i vâhidiyyetten ibârettir. Ve bu hazret taayyün-i evvel ile müteayyin olur. Zîrâ mahall-i kesret ve zuhûr-i hakāyık ve niseb-i esmâiyyedir. İmdi bu hazret akl-ı evvelden ibârettir. Zîrâ bu kavle kāil olan kimse hazret-i mezkûreye "hazret-i imkân" tesmiye eder. Ve "hazretü'l-cem' " beyn-i ahkâmi'l-vücûb ve'l-imkân ve "hakîkat-ı insâniyye" dahi tesmiye eder. Ve bu hazreti şöyle ta'rîf eder ki, Hak Teâlâ bu hazrette sıfât-ı halkla mütecellî oldu der. Ve bu amâ mertebesi, berzah-ı câmi' ile müsemmâ olan hazret-i ilâhiyyedir. Ve hazret-i ilâhiyye hazret-i vâhidiyye olmağı gösterir. Fe'fhem cidden.

***el-Amâ** (العما)**:** Hazret-i ahadiyyettir. İnde'l-ba'z ve bu mertebeye amâ dedikleri Hak'dan gayrı bir ahadin dîde-i idrâki ona ermediğindendir. Ve basar ve basîret **[377-b]** onu görmediğindendir. Ve ba'zılar, mertebe-i vâhidiyyettir demişler. Ve bu tāifenin katında amâ, gaym-i rakîk ma'nâsınadır. Ve gaym-i rakîk ise hâil-i beyne's-semâi ve'l-arzdır. Ve hazret-i vâhidiyyet dahi hâil-i beyne semâi'l-ahadiyyet ve beyne arzi'l-kesrettir. Ammâ hadîs-i nebeviyyeye münâsib olan evvelki mertebedir. Zîrâ Hz. Rasûl'den bir arabî suâl edip; السلام : فى عماء ما فوقه هواء ولا تحته هواء يا رسول الله اين كان ربنا قبل ان يخلق الخلق ؟ فقال عليه [Yâ Rasûlallâh! Halk yaratılmadan önce Rabbimiz neredeydi? Rasûlullâh buyurdu ki : "Altında ve üstünde hava bulunmayan amâda idi"][235] (Ankaravî)

***Amel** (عمل)**:** Erbâb-ı hakāyık demişlerdir ki, Allâh Teâlâ a'mâlden ferâizi ve ef'âl-i salâttan secdeyi ve akvâl-i salâttan zikri ve ibâdetten savmı ihtiyâr etmiştir. Bu sebepten, لى وانا اجزى به الصوم [Oruç benim içindir, onun mükâfâtını ben veririrm][236] buyurdu. Pes, savm evsâf-ı ilâhiyye ve salât ef'âl-i abdiyye i'tibâr olunur ki makāmına göre ikisi dahi muhtârdır. Nitekim ilm-i zâhir ve ilm-i bâtının her biri kendi nefsinde kemâldir. Eğerçi bi-hasebi'l-izâfe biri kışr ve biri lübbdür. Fe'fhem.

***Ömr-i evvel, Ömr-i sânî** (عمر اول , عمرثانى) **:** İnsânın iki ömrü vardır ki biri hayât-ı fâniye ve âsâr-ı müktesebesi ve biri dahi hayât-ı fâniye ve fevâid-i mütecelliyesidir. Ve ba'zı efrâd vardır ki هو الحى الباقى mûcebince sırr-ı bekāya mazhardır. Pes, onun ameline inkıtâ' yoktur. Velâkin bu sırr-ı şerîfi fehm eden nâdirdir. Fe'fhem. Ve ömr dedikleri, nefesdir, yoksa mâh ve sâl değildir. Eğerçi avâm-ı nâs şuhûr ve a'vâm addederler. Fe-emmâ şuhûr ve a'vâm ol nefesin tefâsilindendir. Ân dehrin aslıdır ve dehr ondan basîttir. Ya'nî asl-ı zamân, dehr dedikleridir ki ân-ı gayr-ı münkasımdır. Sonra mâzî ve müstakbel ve yevm ve leyl ve üsbû' ve emsâli ondan niseb-i

---

[235] - Tirmizî, Tefsir, 12; Ahmed b. Hanbel, IV, 11; İbn Mâce, Mukaddime, 13.
[236] - Müslim, Sıyam, 30.

muhtelife olmuştur. Ve niseb-i izâfât, ma'dûmâttır. Onun için Allâh Teâlâ üzerine zaman câri olmaz. Belki onun tecellîsi zamânın bâtını ve devr-i arş zâhiridir. Ve sâlikin hâli her bir nefesde رب زدنی علما [Rabbim! İlmimi artır] diye duâdır. Zîrâ her nefesde mezîd-i ilm hâsıl olmasa mağbûn olur. Nitekim eserde gelir : من استوا یوماه فهو مغبون [İki günü eşit olan aldanmıştır] ya'nî burada yevmle murâd, ân-ı gayr-i münkasımdır. Ve ekâmil-i nâsın her ânda ilmi mezîd olmakta ve ma'rifet-i ilâhiyyesi terakkî bulmaktadır. Ve sâirlere dahi gerekdir ki bâri her saatte ve edne'l-emr her yevm-i şer'îde ilm-i ilâhîde terakkî bulalar. Tâ ki bir yevmin devri bî-fâide olmaya. Ve aslı budur ki nefes muhafaza olunmasa saate sârî olur. Ve saat yevme ve yevm üsbû'a ve üsbû' şehre ve şehr seneye ve sene dehre sirâyet etmekle mecmû'-i evkât telef olup, hüsrân-ı azîm hâsıl olur. Fe'fhem.

***Ankā** (عنقا) : Vücûd-i mutlak. Ankā şol hebâdır ki onda Allâh Teâlâ ecsâd-ı âlemi feth eyledi. Ve ol hebâya ankā tesmiye olunması, ankā gibi ismi mevcûd, aynı mevcûd olmadığındandır.

***Ankā-i mağrib** (عنقاء مغرب) : Ma'lûm ola ki, ism müsemmâyı fehmde muayyin ve hayâlde musavvir ve nefsde muhassir ve fikrde müdebbir ve zikrde muhâfız ve aklda mûcid olan şeyden ibârettir ki gerekse müsemmâ mevcûd olsun, gerek ma'dûm, gerek hâzır, gerek gâib olsun. Müsemmâya âlim ve vâkıf olmayan kimseye müsemmâyı ta'rîf evvelâ ismiyle olur. İsmin müsemmâya nisbeti, zâhirin bâtına **[378-a]** nisbeti gibidir. Pes, imdi ism bu i'tibâr ile müsemmânın aynıdır. Ba'zı müsemmâ nefsinde ma'dûm ve ismde mevcûd olur. Ankā-i Mağrib gibi. Zîrâ ankānın vücûdu yoktur, illâ ismdedir. İsm-i ankā ankāya vücûd kesb ettirdi. Ondan sonra ankānın sıfâtını bilirsin ki ol sıfâtı li-zâtihî bu ism iktizâ eyledi. Ve ism müsemmânın aynıdır. Ankāya göre şol i'tibârla ki ıstılâhda ankā-i mağrib bir şeydir ki ukûl ve efkâra garîb ve acîb gelir ki nefsinde hey'et-i mahsûsa ve gayr-ı mevcûdedir. Azameti cihetinden ankānın zâtı böyle mülâhaza ve bu hükm üzere i'tibâr olunur. Ammâ ism-i ankā bu hükm üzere değildir. Gûyâ ism-i ankā bu ma'nâya vaz' olunmadı. İllâ bir ma'kûl ma'nâya vasf-ı küllî için vaz' olundu ki vücûdda rütbesini hıfz ede ki mün'adim olmaya. Ve zannolunmaya ki vücûd zâtında bu hükmde değildir. İmdi ism müsemmâsı ma'rifetine sebîldir. İsm-i ankā ismullâh gibi değildir. Zîrâ ankānın müsemmâsı nefsinde adem-i mahzdır. Allah isminin müsemmâsı ise nefsinde vücûd-i mahzdır. İmdi ism-i ankā ismullâha mukābil olması müsemmâya vusûl ondan gayrı ile mümkün olmamak i'tibârıyladır. Ankā bu i'tibârla muğrib-i mevcûddur. Kezâlik Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın ma'rifetine tarîk yoktur, illâ esmâsı tarîki vardır. Zîrâ esmâ ve sıfâttan her biri Allah isminin tahtında dâhildir. İmdi Hakk'a vusûl esmâ ve sıfât vesîlesiyle mümkün olur. El-hâsıl Allâh'a vusûl ismullah tarikiyle hasıldır.

Ve dahi ma'lumun olsun ki tahkikan ismullah ol ismdir ki vücuda hakikatıyla tahakkuk kesb ettirdi. Ve onunla sebil-i tarikatı vâzıh oldu. Ve insanda kâmin ve hafî olan manaya hatm oldu. Ve onunla merhûm olanlar rahmana muttasıl oldu. Pes, imdi her kimse ki nefs-i hatme nazar eyledi, ism tarîki ile maa'llâhdır. Ve ol kimse ki menkûşâtı okudu, ol kimse sıfât ile maa'llâhdır. Ve ol kimse ki fek hatm eyledi, ol kimse vasf ve ismi tecâvüz eyledi ki ol kimse maa'l-Hak bi-zâtihî Hak'ladır. Ve sıfât-ı Hak'dan mahcûb dahi değildir.

Ve ma'lûm ola ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ bu ism-i celâli insana mir'at kıldı ki insan onda vechine nazar eyledikte كان الله ولا شئ معه [Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu][237] hakikatını bile. Ve ona ol vaktte keşf olur ki hayatı hayatullah ve ilmi ilmullah ve sem'i sem'ullah ve basarı basarullah ve iradeti iradetullah ve kelamı kelamullahdır. Hakk'a göre bunun cümlesi bi-tarîki'l-asâledir. Ve ol vakt bilir ki bunun cem'isi kendine mensûb olduğu bi-tarîki'l-âriye ve'l-mecâzdır. Ve Allah Teâlâ'da bi-tarîki'l-mülk ve't-tahkîkdir. Kālallâhu Teâlâ : والله خلقكم وما تعملون (Sâffât,37/96) [Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı] Ve mevzı'-ı âharda **[378-b]** buyurdu : انما تعبدون من دون الله اوثانا وتخلقون افكا (Ankebut,29/17) [Siz Allah'ı bırakıp da bir takım putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz] Onların halk ettikleri şey Allah Teâlâ'nın halk ettiği şeydi. Ammâ bi-tarîki'l-âriye ve'l-mecâz mahsûsdur. Ve bu ismullah mir'atında vechine nâzır olan kimse zevkle bu ilmi kesb eder. Ve onun indinde ulûm-i tevhidden ilm-i vâhidiyyet mevcûd olur. Ve bu meşhed sahibi Allah Teala'ya dua edene mucîb olur. Ol vakt ismullah mazhar olur. Ba'dehu kaçan terakki edip vücûd-i vâcib ile keder-i ademden sâfî olsa ve Allah'ı hubs-i hadesden zuhur-i kıdem ile pak eylese, ol vakt kendi mir'atı ismullah olur. Ve ism-i Allah ile kendi mir'atın mütekābileyn gibi her birinde olan uhrâda bulunur. Ve bu meşhed ve bu makāma göre Allah Teala'ya dua ediciye mucîb olan Allah Teala olur. Ve ol kimsenin gazab ettiğine Allah

[237] - Buhârî, Bedu'l-Halk, 1/Tevhîd,22; Ahmed b. Hanbel, IV, 431.

Teala gazab eder. Ve onun razı olduğundan Allah Teala razı olur. Ve onun indinde ulum-i tevhidden ilm-i ahadiyyet ve mâ-dûnu bulunur. Ve bu meşhed ile tecelli-i zâtî beyninde bir latife vardır ki ol latife odur ki bu meşhed sahibi yalnız furkan tilavet eyler. Fe-emma tecelli-i zâtî sahibi cemî' kütüb-i münzeleyi tilavet eder. Fe'fhem cidden. (Nukile min **İnsân-ı Kâmil-i Evvel** Abdülkerîm Cîlî)

***el-Anâsır** (العناصر) **:** Âlem-i insân demektir.

***Anâsır-ı erbaa** (عناصر اربعه)**:** Vücûd-i insan anasır-ı erbaadan nice terkib olunur. Kâlallahu Teala : قل الروح من امر ربی (İsrâ,17/85) [De ki: "Ruh Rabbimin emrindendir"] fehvasınca Hakk'ın emri toprağa geldi. Topraktan ot bitti. Ot hâki topraktan aldı. Ba'dehu ot suyu yağmurdan aldı. Ba'dehu ot ateşi güneşin hararetinden aldı. Ba'dehu ot havayı rüzgardan aldı. İmdi bu anâsır ottan hayvana gelir, hayvandan insana gelir. Peder-i ma'neviden murad, hadd-i büluğda akl-ı maâşdır ki baba menzilesinde velede tedbir ve tasarruf eyler. Ve ma'nevî ümmden murad, mecmû'ü'l-anâsırdır ki kuvây-ı beşeriyye ondan tevellüd eyler. Zîrâ âb ile hâk mazhar-ı saâdet-i sıfâttır. Zîrâ âb ile hâk münbitler ve muhyîlerdir. Amma ateş ile bâd muhrikler ve mümitlerdir. النور والظلمة فی السحاب فسبحان من جمع هذه الاضداد فی جسم واحد کما جمع بین الماء والنار و بین [Bulutlarda nurla zulmeti ve suyla ateşi cem' ettiği gibi, tek bir cisimde bu zıtları cem' eden Allah'ı tesbih ederim] İmdi bu eclden insan ümmü'l-kitâb ve mir'at oldu, celâlen. Ve mecmûatü'l-kevn oldu, cemâlen. Onun için câmiu'l-mevcûdât ve âlem-i kübrâ tesmiye olundu. Zîrâ insanın dünyada âb ile hâki gâlibdir. Ve âhirette nâr ile hevâsı gâlib olduğu gibi. (Hakkı Efendi)

***Anâsır-ı erbaa-i suveriyye, Anâsır-ı erbaa-i hakîkiyye:** Ebû Ali Sînâ'nın العناصر الاربعة قدیمة [Dört unsur kadîmdir] dediğinden muradı, anâsır-ı hakikidir, anâsır-ı kevn ü fesâd değildir. Âlem-i dünyânın erkân ve tabâyı'ından başka âlem-i hakîkatın dahi tabâyı' ve erkânı vardır, âlem-i dünyânın gibi dört rükn ve dört tabîat-ı sûrîdir ki âb ve hâk ve ateş ve hevâ ve harâret ve bürûdet ve rutûbet **[379-a]** ve yübûsettir ki âlem-i dünyanın medarı bunların üzerinedir. Bu dört erkânın hakikatları bunlardır ki, zikr olunur: وجعلنا من الماء کل شئ حی (Enbiyâ 21/30) [Hayatı olan herşeyi sudan yarattık] ve dahi وکان عرشه علی الماء (Hûd,11/7) [Daha önce arşı su üstünde idi] kelamlarından fehm olunan âbdır. Ve ان الارض لله یورثها (A'raf 7/128) [Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır, ona varis kılar] kelâmından fehm olunan hâkdır. نار الله الموقدة التی تطلع علی الافئدة (Hümeze,104/6,7) [O, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Ki tırmanıp kalblere çıkan bir ateş] âyetinden fehm olunan ateştir. Ve ولا تسبوا الریح فانه من نفس الرحمن [Rüzgâra sövmeyiniz! Çünkü o Rahman'ın nefesindendir][238] kelâmından fehm olunan hevâdır.

Bunların tabîatları; meselâ ateşin tabîatı gazabdır. Ve hevânın tabîatı gaflettir. Ve suyun tabîatı meyletmektir. Ve toprağın tabîatı sıklet vermekdir. Bunların süflî olan tabîatlarından halâs olursan, sâfî rûh olursun. وهو معکم اینما کنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] fehvâsınca Hak'dan ayrı bir şey yoktur. Rûh Hak'dan ayrı değildir. Sen Hak'dan ayrılmak murâd etsen dahi Hak senden ayrılmaz. Bir mâ-dâm ki vardır, ol Hak ile kâimdir. Senin Hak'dan ayrı olmaklığın rûhâniyyet ile hareket etmeyip nefsâniyyet ile hareket etmekliğindir, ya'nî anâsıra uymaklığındır. Ya'nî Hakk'ı anlayıp, bilip mahv-i mutlak olduktan sonra halkın sıfatını terk edip Hakk'ın sıfatı, ya'ni iyi huy ile huylanmaktır. Çün rûha uysan rûhun ülfeti Hak'ladır, sultândır. Nefse uyarsan sultân iken kul olursun. Fe'fhem.

Nazm :

Ey gönül, nefsü'l-emrde nolduğun bilmez misin,
Mazhar-ı sırr-ı ilâhî olduğun bilmez misin.
Saff-ı evvelde değilmiydin ezel bezminde sen,
Semme vechullâh namâzı kıldığın bilmez misin.
Nice bir meyl-i vatan kılmazsın ey dil nice bir,
Bunca dem gurbet ilinde kaldığın bilmez misin.
Sen seni ko, sende sen onu bulup vahdette ol,
Mâ-sivânın kesretinden dolduğun bilmez misin.
Zâhir ü bâtın kazâ kıl zenbini ihmâli ko,

[238] - Ahmed b. Hanbel, II, 252; Hâkim, **Müstedrek**, II, 272.

Üstüne bâr-i emânet olduğun bilmez misin.
Hakkıyâ şimden geri ser ver bu deryâdan yürü,
Hayret-i kübrây-ı aşka daldığın bilmez misin.

***Avâm ve Havâss ve Ahass-i havâss** (عوام و خواص و اخص خواص): Ehl-i âhiret ile ehlullâhın sûretâ farkları budur ki, ehlullâh cennet-i adn ve firdevsde sâkin olup câme-i sündüs giyerler ve şarâb-ı tesnîm-i hâlis içerler. Ehl-i âhiret ise onlardan aşağıda olurlar. Ve libâsları istibrak ve şarâbları memzûcdur. El-hâsıl, avâm ki menhiyyât-ı şer'iyyeden ictinâb ve a'mâl-i saliha-i mer'iyyeyi iktisâb etmişlerdir, onlar cennât-ı semâniyenin tabaka-i uhrâsında mukîmlerdir. Ve havâss ki nefsi sıfât-ı zemîmeden tezkiye ve kalbi ahlâk-ı hamîde ile tahliye etmişlerdir. Ve onlar tabaka-i vustâda sâkinlerdir. Ve ahass-i havâss ki rûhu maârif-i ilâhiyye ile tecliye ve sırrı meyl-i mâ-sivâ ve taalluk-i ağyârdan tecrîd etmişlerdir ki tabaka-i ûlâda mütevattınlardır.

Ma'lûm ola ki, avâm-ı nâs ism-i zâhire ve havâss-ı nâs **[379-b]** ism-i bâtına mazharlardır. Onun için avâmın ekser-i ahvâli zâhirdir. Ve izhârında dahi harac yoktur. Meğer nâdir ola. Fe-emmâ havâssın ahvâli bunun hilâfınadır. Ya'nî evliyâullâh zâhir umûrunu idâre etmekte zahmet çeker,ammâ bâtın umûrunu kolaylık ile görürler. Avâm-ı nâs, havâss-ı nâsın mukābilidir. Umûm ve kesretlerinden ötürü avâm denildi. Zîrâ kâfirin mü'mine göre kesreti olduğu gibi, âsînin dahi mutî'a göre ve münkirin mukırra göre ve mahcûbun dahi vâsıla göre kesreti vardır. Ma'lûm ola ki, avâm ma'siyet işlemekle muâkab olduğu gibi, havâss dahi gaflet etmekle muâteb olur. Nitekim Ebû Yezîd Bestāmî (k.s.) buyururlardı ki : "Avâma ma'siyetten ictinâb nice lâzımsa, havâssa dahi gafletten ihtirâz öyle vâcibdir. Fe'fhem.

***Ahd-i yevm-i mîsâk :** اوفوا بعهدى اوف بعهدكم (Bakara,2/40) [Ahdime vefâ edin ki ahdinize vefâ edeyim] mûcebince ibtidâ ahd-i yevm-i mîsakda olan ikrâr ve onun mûcebiyle ameldir. Ve ol ikrâr zâhirde "belâ" demektir. Ve bâtında Hakk'a ve emrine münkād olmaktır. Hakk'a münkād olmak, rubûbiyyetini teslîm edip tevhîd üzerine sebâttır. Emrine münkād olmak, enbiyâ yüzünden gelen teklîf-i ilâhiyyeyi kabûldür. Nitekim Kur'ân'da gelir: يـاايها الذين امنوا امنوا (Nisâ,4/136) [Ey iman edenler, iman edin] Maksûd, yevm-i mîsakda fıtrat-ı asliye üzerine olduklarını tezkîr ve ayn-ı hâricîde ehl-i tebliğ olan vesâit tarafından ahdlerini tecdîddir. Zîrâ hücüb-i beşeriyye ile mahcûb olmalarıyla deryâ dibine dalanın hâline dönmüşlerdir.

Ma'lûm ola ki, eğer Hak'la ve eğer halkla ahdini hıfz etmelidir. Zîrâ nakz-ı ahd eden ma'lûn olur. Nitekim Kur'ân'da gelir: فبما نقضهم ميثاقهم لعناهم (Mâide,5/13) [Sonra verdikleri bu sözü yalanladıkları içindir ki biz onları lanetledik] Zîrâ ahde vefâ etmekte Allâh Teâlâ ile olan ahdler dahi dâhildir. Velâkin eğer şer'an ahdi nakz etmeğe mûceb varsa nakz eder ve kefâretle ismden kurtulur. Meselâ, ahdim olsun anama ve babama kelâm etmeyeyim dese, veyâ vallâhi komşuya veyâ fülan kimseye bir dahi selam vermeyeyim dese, bu makûle söz söylemek meşrû' olmayınca ahd ve yeminini nakz edip söyler ve selam verir. Ve onun keffâreti ya bir kul âzâd eylemek veya on miskine sadaka-i fıtr kadar nesne vermektir. Ya'ni her miskine beş yüz yirmi dirhem buğday veya bahâsını veyâhut ona göre hesâbıyla nesne verir. Veyâhut miskinin vücûdun setr edecek kadar libâs giydirir. Bunlardan birisine kādir olmaz ise, üç gün muttasıl sâim olur. Nitekim mahallinde mübeyyendir. (Hakkı Efendi)

***Ahid-nâme-i sahîha:** Ahid-nâme husûsunda İbn-i Mes'ûd rivâyetiyle masâbîhde gelir ki bir gün Rasûlullâh (a.s.)ashâbına hitāb edip : "Sizden biriniz âciz olur ki sabah ve mesâ' indallâh-i teâlâ ittihâz-ı ahd eyleye" diye buyurdu. **[380-a]** Onlar dahi " Yâ Rasûlallâh, ne vechile ittihâz-ı ahd edelim" diye keyfiyyetinden isticbâr edince, cevâbda ifâde buyurdular ki: "Her sabah ve akşam böyle diyesiniz ki و انى لااثق الا برحمتك فاجعل لى عندك عهدا توفيته يوم القيامة انك لا تخلف الميعاد وان محمدا عبدك و رسولك فلا تكلنى الى نفسى فانك ان تكلنى الى نفسى تقربنى من الشر و تبعدنى من الخير فاطر السموات والارض عالم الغيب والشهادة انى اعهدا ليك بانى اشهد ان لا اله الا انت وحدك لا شريك لك اللهم Pes, bir kimse inde's-sabah ve'l-mesâ' bu ahd ile mülâzemet eylese onun üzerine nurdan mühr örülüp tahte'l-arş vaz' olunur. Ve kıyâmet gününde bir münâdî nidâ edip nerdedir ki şol kimseler, onların Allâh katında ahdleri vardı dedikte müttehiz-i ahd olanlar kıyâm ve cennete duhûl edeler. Bu ahidnâme husûsunda fukahâ-i muhaddisûn ittifâk üzerinedir. Hattâ fukahâ demişlerdir ki : " Ahidnâmeyi kefenin sadrı ya'ni sağ göğsü üzerine yazsalar, meyyit kabirde ondan müntefi' ola ve münker ve nekîr elinden sühûletle kurtula. Ve meyyitin alnına besmele yazılmakta dahi fâide-i azîme vardır. Eğer alnına olmaz ise kefenden alnı mahalline kitâbet oluna. Ve zemzemli kefen ve sâir teberrüke sâlih eşyâ dahi ona kıyâs oluna. (**Hitāb-ı Hakkı**)

***Ahde vefâ etmemek:** Eizze-i kirâmdan bir kimse vardı ki râh-ı tevekküle sâlik olup bir dağ başına çıktı. Ve orada cebelî olan meyvelerden ekl etmemek üzere ahd etti. Bir gün iftar vaktinde bir ağaçtan meyve koparıp ısırdıkta ahdi hatırına gelip ol meyveyi yere bıraktı. Ve dönüp mağarasına girip oturdu. Ve ol asrın pâdişâhının ba'zı müvekkilleri ki ol dağa harâmîler için çıkmışlardı, şeyhi orada görünce bu dahi harâmîdir diye alıp şehre indirdiler. Ve harâmîlerin ellerin kestiler. Ve şeyhin dahi bir elin kat' eyleyip ikincisini kat' etmek murâd ettiklerinde âlem-i celâlin heybetinden şeyh ağlayıp, hele bu elim kabâhatte bulundu ki ağaçta meyveye uzandı. Âyâ öbür elimin suçu ne idi dedikte, orada hazır olanlardan şeyhin ahvâli teftîş olundukta bildiler ki bî-günâh bir âşıkullâh, azîz-i âgâhdır, i'tizâr edip hâli üzere terk eylediler. İşte gayret-i ilâhiyyeyi gördün neler etti. Ve celâlî muâmelesi ne gâyete yetti ki ahdin unutup dest-i dirâzlık etmekle ona dahi harâmîler cezâsın eyledi.

Li-muharririhî :

Devr-i ezel ettiğimiz ahde vefâ eyleyelim,
Kudret elin tuttuğumuz ahde vefâ eyleyelim. ***[380-b]***
Emreyledi vefâ ile gönderdi safâ ile,
Kalmayalım cefâ ile ahde vefâ eyleyelim.
Ahddir bize ahd-i kavîm yoktur ahd ehline cahîm,
Budur sırât-ı müstakîm ahde vefâ eyleyelim.
Güttüler ahdi enbiyâ, böyle gittiler evliyâ,
Biz de seninle Hakkıyâ ahde vefâ eyleyelim.

***Aynü'l-izz** (عين العز)**:** İzz, şerâfet ve siyâdet ma'nâsını müş'ir ve iştihâr ve kerâmet ma'nâsını müfîddir. Aynü'l-izz, şerâfet ve siyâdet ve kerâmetin aynıdır. Yâhut şerefen ve keremen sâdâtın hayırlısı ve efdalidir demek ola.

***Aynü'n-niam** (عين النعم) **:** Ni'metlerin aynıdır. Ya'nî mün'im-i hakîkî Allâh zü'l-celâlin niam-ı zâhire ve bâtınesinin aynıdır. Ya'nî vücûd-i şerîfi mahz-ı niam ve ayn-ı atā ve keremdir. Yâhut aynü'n-niam yenbû'ü'n-niamdır ki niam-ı zâhire ve bâtınenin menba'ıdır ki cemî' in'âmât-ı ilâhiyye ve ihsânât-ı rabbâniyye ondan zuhûr ve feyezân ederler. Zîrâ kutb-i dâire-i vücûd ve mümidd-i kevâin-i şuhûddur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Aynü'l-envâr** (عين الانوار) **:** Âlem-i ceberûttur.

***Ayn-ı hakîkat** (عين حقيقت) **:** Ma'lûm olan vücûd-i Hakk'ın sübûtu ve mevhûm olan vücûd-i imkânînin mahvı ayn-ı hakîkattır. Ya'nî ma'lûmun sahvı ve mevhûmun mahvından ibârettir.

***Ayn-ı sâbite** (عين ثابته)**:** Bir nesnenin ilm-i ezelîde müteayyin olması nisbetinden ibârettir. Ma'lûm ola ki her gâh ki şuûndan bir şe'n ile mütelebbis olarak vücûd-i Hak kendine tecellî-i ilmî-i gaybî ile tecellî eyleye, hakāyık-ı mevcûdâttan bir hakîkat hâsıl olur ki ona ayn-ı sâbite derler. Ve her gâh ki zâhir-i vücûd hakāyıktan bir hakîkatın ahkâm ve âsârıyla munsabıg olmak sebebiyle müteayyin ola, mevcûdât-ı hâricîden bir mevcûd peydâ olur. Ve kıs alâ hâzâ. (Hakkı Efendi)

***Ayn-ı vâhide** (عين واحده) **:** Sırr-ı hakîkat demektir. Ve cümlemiz bir ayndan mahlûkuz demektir. Şecere-i vâhide gibi.

***Ayn** (عين) **:** Ayn demek, zât demektir.Cemî' görünen bir zâttır.Yine cümlesinden münezzehdir. Ayn mertebesine âlem-i ervâh derler.Feyz-i mukaddes ile hâsıl olur.

***Ayn-ı hâricî** (عين خارجى)**:** Âlem-i ervâh ve bu âlem-i anâsıra ayn-ı hâricî derler.

***Ayn-ı mücerred** (عين مجرد) **:** Her şeyden soyunmuş zât demektir.

***Aynü'l-cem'**(عين الجمع)**:**Mertebe-i zât-ı baht demektir. Aynü'l-cem'e varmazdan evvel, vahdet-i vücûdu anlamazdan evvel ve hakka'l-yakîn mertebesin bulmazdan evvel demektir.

***Îsâ** (عيسى) **:** Mevtāyı dirilttiği için insân-ı kâmile îsâ derler.

***Îsevî** (عيسوى) **:** Her kimse ki hâssa-i îsâya vâris ola, ona îsevî derler.

***Iyânen müşâhede** (عيانا مشاهده) **:** Bâtın gözüyle görmek demektir.

***Iyd-i fenâ ve Iyd-i bakā** (عيد فنا و عيد بقا) **:** Ma'nevî ıyd demektir.

***Iyd-i iâde** (عيد اعادة) : A'mâl sebebiyle kalb üzerine âid olan tecelliyâttır.

***Iyd-i ekber** (عيد اكبر): Ancak likāullâha ıyd-i ekber derler. Bu ise dünyâda iken makām-ı kalbde olur. Ve ukbâda iken makām-ı kesîbde olur. Nitekim ahbâr-ı sahîhde **[381-a]** vârid olmuştur. Ve bu likāullâhda avâm-ı mahcûbûn havâssa tābi'lerdir. Ba'dehû avâm, menâzil-i farkiyye-i beşeriyyelerine reddolunurlar. (Nukile min **Şerh-i Ebyât Heft Suâl-i Hakkı**)

***Aynü'ş-şey'** (عين الشئ): Nefsü'ş-şey' demektir. Şeyh Muhyiddîn (rahimehullâh) Fass-ı Mûsâ'da buyurdu ki : "Çün Mûsâ cevâb-ı Fir'avn'da Hakk'ı ayn-ı âlem kıldı. Pes, Fir'avn dahi Hz. Mûsâ'ya muhâtabayı ol lisân ile eyleyip dedi ki eğer benden gayrı bir ilâh-ı diğer tutarsan ben seni elbette mahbûslardan eylerim. Zîrâ ki sen bir nesne ile cevâb verdin ki ol cevâb beni müeyyiddir. Zîrâ Hakk'ı cümle âlemin aynı kıldın. Ve eğer dersen ki ayn bende, sende birdir, ben cevâb veririm ki ben beni seninle mertebede fark eyledim, yoksa aynı fark etmedim. Zîrâ ayn müteferrik olmaz ve münkasım olmaz. Ve benim mertebem sende tahakküm mertebesidir. Ve ben aynda senim, lâkin mertebede senin gayrınım." Çün Mûsâ Fir'avn'dan bu ma'nâyı fehm eyledi, onu âgâh eyledi ki sen benim üzerime musallat olamazsın. Ve dedi ki sana bir mu'cize getirirsem dahi benim üzerime musallat olmak diler misin. Fir'avn dahi sâdık isen ol mu'cizeyi getir dedi. (Hakkı Efendi)

***Ayn** (عين): Ayn ki zât-ı Hak'dır, gerçi vâhiddir velâkin vücûh-i kesîresi vardır ki âsâr ve şuûndur. Ve bu âsâr ve şuûna ebed-el-âbâd inkıtâ' gelmez. Zîrâ Allâh Teâlâ mütekellim-i ebedîdir ve her eserinde bir ilm-i cedîd vardır. Zîrâ vâsi'dir. Onun için âlim-i billâh olan kimse ebedî müteattıştır. Ya'nî ona kanmak gelmez. Zîrâ kanmak dedikleri ki ona "rey" derler, nihâyete göredir. Şân-ı ilâhiyye ise müntehî değildir. Pes, rey nereden hâsıl olur. Bu cihetten her sâlik ki ben kandım diye, nâkısdır. Pes, sülûk ki bir ismden bir isme hareket ve seferdir, gerçi makām-ı zât hasebiyle müntehîdir. Zîrâ zâtın mâ-verâsında rütbe-i uhrâ yoktur. Velâkin mukîm olduğu sûrette dahi mütālaa-i elvândan hâlî değildir. Nitekim zikr olundu. Bu cihetten derler ki : " Seyr-i ilallâha nihâyet olur, seyr-i fillâha nihâyet olmaz". Nazar eyle ulemâ-i zâhir hâline ki kavâid-i ilmiyye kavânîn-i resmiyyenin inkıtâ'ıyla onların müdrikâtı dahi tamam olur. Ammâ ulemâ-i hakāyıkın küşûfuna nihâyet yoktur. Zîrâ bu ilmin kavâidi ve haddi ma'lûm olmaz. Belki bir vadettir ki kesreti nihâyet bulmaz.

Nazm :

Ârif isen yokluğa ver vârını,
Yok ve vârı ver bulasın yârini.
Bir tabîb-i hâzıka teslîm ol,
Hikmet üzere ede tâ bîmârını.
Kışr içinde lübbü eyle cüst ü cû,
Dâr içinde ara vâr deyyârını.
Vâsıl-ı dergâh-ı hak oldun ise,
Kimseye keşf eyleme esrârını.

***Ayn** (عين): Hak Sübhânehû ve Teâlâ herşeyin aynıyım diye هو الاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur, görünen ve görünmeyendir] kavl-i şerîfiyle tenbîh buyurdu. Ammâ herşeyin aynı olduğu âlem-i ilmde ve âlem-i aynda **[381-b]** mezâhir-i esmâ ve sıfâtında zuhûru ile olucudur. Ve eşyânın gayrı olduğu, zâtında ihtifâsı ve sıfâtıyla müşâhebet-i halkdan isti'lâsı ve hasr ve taayyünden tenezzühü sebebiyledir.

Ve ma'lûm ola ki mâhiyyât-ı Hak Teâlâ'nın kemâlâtı sûretleridir. Ve esmâ ve sıfâtının mazharlarıdır. Evvelen ilmde, sâniyen aynda zâhir olup bi-hasebi's-suver Hak tekessür eyledi. Halbuki vahdet-i hakîkiyye ve kemâlât-ı sermediyyesi üzeredir. Ve kendi hakîkat-ı zâtını ne ile idrâk ederse hakāyık-ı eşyâyı dahi onunla idrâk eder, emr-i âharla değil. Akl-ı evvel gibi. Zîrâ ol hakāyık hakîkat cihetinden ayn-ı zâttır. Her ne kadar taayyün cihetinden gayrı ise de. Ve gayr onu idrâk edemez, ol cümleyi idrâk eder. Pes, vücûd ayn-ı Hak olduğun bildinse فى انفسكم افلا تبصرون (Zâriyât,51/21) [Kendinizde de! Hâlâ görmeyecek misiniz?] ve نحن اقرب اليه من حبل الوريد (Kâf,50/16) [Biz ona şah damarından daha yakınızdır] ve وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] kavl-i şerîflerinin sırrını dahi bilmiş oldun.Ve kezâlik سمعه وبصره

كنت [Duyan kulağı, gören gözü olurum][239] ve bunun emsâli lisân-ı işâret ile tevhîde tenbîh eden esrârdan olan şeyleri dahi bilmiş oldun.Vallâhu a'lem. (Hakkı Efendi)

***Iyân ve ayn** (عيان و عين) **:** Ma'lûm ola ki, îmân ve ıyân ve aynın farkları budur ki meselâ, duvar üzerinde olan nesneyi bilmek dilersen, bir kimsenin ihbârıyla bilmek mertebe-i îmândır. Ve eğer bir ağacın ucuna bir ayna bağlayıp ve ol ağacı yukarı kaldırıp aynadan ol nesnenin aksin görsen mertebe-i ıyândır. Ve eğer duvar üzerine çıkıp ol nesnenin kendini görsen, mertebe-i ayndır. Mir'at vâsıtasıyla olan gibi değildir. Ve ırakdan bakmak gibi dahi değildir. Belki ayn-ı hakîkatı müşâhededir. Onun için fukahâ mir'atla ve ırakdan görmekle hükm etmeyip, belki yakînden ayn-ı zâhir-i birle görmeyi sahîh görürler. İmdi meşâyih dahi bakiyye-i beşeriyyet hâlinde iken olan tecellîyi tamam addetmezler. (Cemâl-i Halvetî Aksarâyî)

ON DOKUZUNCU BÂB HARF-İ GAYN (غ) DIR

***Gāyetü'l-gāyât** (غاية الغايات) **:** Hazret-i evvel demektir.

***Gıdâ-i rûhânî ve Rızk-ı suverî ve Rızk-ı ma'nevî :** Rızk iki nev'dir : Biri hissîdir. Cüsûm için esnâf-ı me'kûlât ve meşrûbât gibi. Ve biri aklîdir. Ervâh için envâ'-i ulûm ve maârif gibi. Allâh Teâlâ ba'zı merzûkunu ba'zı üzerine tafdîl etmiştir. Pes, rızk-ı suverî ile tagaddîde tefâzul bulunduğu gibi, rızk-ı ma'nevî ile tagaddîde dahi tefâzul bulunur. Bu sebeptendir ki zâhire avâm ve bâtına havâss merâtib ve derecâtta tefâvüt üzerinedir. Ve insan bu âleme celb-i gıdâ ve tahsîl-i ulûm için gelmiştir. Nitekim Kur'ân'da gelir : وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون (Zâriyât,51/56) [Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] Zîrâ İbn-i Abbâs ibâdeti ma'rifet ile tefsîr etmiştir. Velâkin ma'rifet-i makbûlenin tarîki ibâdet olduğun iş'âr için **[382-a]** muktezây-ı zâhirde adûl olundu. Ve gıdâ-i rûhâniyye ki ulûm-i hakîkiyye ve maârif-i ilâhiyye ve fuyûz-i rabbâniyyedir. Suâl olunursa ki, cümle-i halk gıdâ-i rûhânî ile merzûk ve mütegaddî olmak lâzım gelir. Cevâb budur ki her mâdde husûsu umûma tatbik etmek iktiza etmez. Belki cümlesi rızk-ı suverî ile merzuk ve bazısı rızk-ı manevi ile dahi merzuk olmak kâfidir. Ve biri dahi budur ki الله ولئن سالتهم من خلق السموات والارض وسخر الشمس والقمر ليقولن (Ankebut,29/61) [Celalim hakkı için, onlara "kim o yerleri ve gökleri yaratıp, güneşi ve ayı kendi emrine boyun eğdirdi?" diye sorsan Allah derler] mucebince bî-marifet Âdem olmaz. Ve biri dahi budur ki husus-i marifet herkesin bilkuvve îdâ' olunmuştur. Velakin fi'le hâric olması isti'dâda nâzırdır. اطعمك الله (Hakkı Efendi)

***Gıdânın sırrı ve Gıdây-ı evvel:**Ma'lûm ola ki arz-ı vücûdu ıslâh etmeyen kimse mahsûl-i hikmet-i ilâhiyye ve maârif-i rabbâniyye ümid etmek baîddir. Hattâ ekl-i helal sûretinde bile gaflet ile tenâvül eylemek dahi tenezzüldür. Zîrâ sırr-ı gıdâ ibtidâ-i hayâttır. Ve vücûd-i hayâttan sonra bekā-i hayâttır. Pes, hayât ve bekā gıdâdan mütevelliddir. Ve gıdânın cemî' mevcûdâta sereyânı vardır. Velâkin insan ve hayvanda azher ve nebâtta zâhir ve cemâdda hafî ve ukûlde ahfâdır. Zîrâ ukûl dahi ilm ve idrâkla hayydır. Ve gıdânın merâtibi vardır ki, gıdâ-i evvele müntehî olur. Ve gıdâ-i evvelden murâd, tecellî-i Hak ve feyz-i mutlakdır ki bekā-i kâinât ona menûttur. Şöyle ki, eğer nûr-i ilâhî halkdan bir nefes munkatı' olsa, cümlesi ademe dâhil olur. Ve insân-ı kâmil, taayyün-i evvel ve mecmu'-i cemî'-i esmâ ve mazhar-ı tecellî-i zât omakla gıdâü'l-kâinâttır. Ve kalb ihlasla ve nefes imanla ve rûh tevhidle ve sırr âdâbla tagaddî etmedikçe kemâl-i insânî hâsıl olmaz. Belki bu mertebelerden sonra halkı hidâyet ve irşad ve nushla müstes'ad olup makām-ı rasûl ve hâl-i Âdemi-i hakîki ile tahakkuk bulmaktır ki bi-cemî'i'l-vücûh saâdet-i ebediyyeyi ihrâz etmek makāmât-ı mezkûreye vusûl ve menâzil-i kemâl ve tekmîle duhûlledir. Ve bu insândır ki sâhibü'l-vakt ve'z-zamân ve mutasarifü'l-ekvân ve mevzı'-ı nazar-ı rahmân ve mahall-i evâmir-i sübhân ve sırru'l-kudreti mahremü'l-i'lândır. Onun için عباد الله المخلصين (Beyyine,98/5) [Allah'ın muhlis kulları] a'yün-i ehl-i şirk ve nifâkdan mestûrlar ve envâ'-i belâ ve imtihân tahtında makhûrlardır. Bu sebepten eserleri nâ-bedîd ve dûr-bîn olmayanlara idrâkleri baîddir. Meğer ki ta'rîf-i ilâhî vâki' veyâhut zevk-i sahîh câmi' ola. انك اهل الكمال الفضل و مزيد الجود اللهم انا نسئلك اللحوق باوليائك و الوصول الى منازل اصفيائك فارحمنا برحمة خاصة نعم اجزاء الوجود (İsmâil Hakkı Efendi) **[382-b]**

[239] - Buhârî, Rikâk, 38.

***Garaz ile fâidenin farkı nedir?** من اخلص الله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه hadîs-i şerîfi mûcebince bir Âdem kırk sabah Allah için hulûs ile ibâdet eylese, kalbinden lisânı üzerine hikmet pınarları zâhir olur. Lâkin ancak hikmet pınarı zâhir olsun niyyetine ve bu garaz için ibâdet etmiş olsa, ancak rızâullâh niyetiyle olmadığı için bu fâide-i azîmeden mahrûm olur. Hattâ mürîdin biri bir vech-i muharrir kırk sabah ancak hikmet pınarı açılmak için ibâdet edip, bir şey zuhûr etmediğinden şeyhine; hadîs-i şerîfin mazmûnu üzere amel ettim, bir şey zuhûr etmedi diye suâl ettikte, sen ummân-ı hikmet pınarları feth olsun için ibâdet ettiğin için feth olmaz. Eğer rızâullâhı garaz ve zuhûr-i yenâbî'i bu garaza terettüb edecek fâide olmak üzere niyyet edeydin, zuhûr ederdi diye cevab vermişlerdir. El-hâsıl, fâideyi garaz addetmek fenâdır, zîrâ rızâullâha garaz olmalıyken zuhûr-i yenâbî'i garaz addedersen mahrûm olursun. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Gurbet-i sûrî** (غربت صورى) : Şems-i cihân.

***Gurbet-i ma'nevî** (غربت معنوى) : Şems-i cân demektir.

***Gurbet-i kevniyye, Gurbet-i ilâhiyye, Gurbet-i sûrî ve Gurbet-i ma'nevî :** Gurbet ki vatandan bu'ddur, iki vechiledir : Biri gurbet-i kevniyyedir. Âlem-i kalem-i a'lâdan yirmi sekiz menzil mürûrundan sonra esfel-i sâfilinde kalan âvârelerin hâlidir ki ney gibi neyistân-ı ezelden kesilip feryâd ü figânda kalmışlardır. Ve bu makûle garîbler mezmûmlardır. Zîrâ kütüb-i ilâhiyyenin nüzûlü ve enbiyâ ve evliyânın bi'set-i zuhûrları vatan-ı aslîye ircâ' için vesâit ve delâildir. Çünki bu âlem-i kevn ü fesâdın temâşâ ve taallukātında kaldılar. Vatan-ı aslîsin nisyân eden garîbe döndüler.

Ve ikinci gurbete, gurbet-i ilâhiyye derler. Âlem-i asla rücû' ve batn-ı evvele avdet ve makām-ı ulvîye suûd edenlerin hâlidir ki bunlar ebnâ-i cins arasından hurûc ve hâne-i garba duhûlle âşinâlardan dûr ve cümleye bîgâne olup, yalnız Hak ile müste'nis olmuşlardır. للغرباء فطوبى [Gariblere ne mutlu!] makālesi fi'l-hakîka bunların şânındadır. Eğerçi garîb-i sûrîye dahi işâret vardır. Nitekim mâ-ba'dında beyân onu mübeyyendir. Ya'ni şol kimse ki gurbette iken vefât etse salâh-ı hâlle mevsûf olduğu sûrette ona dahi beşâret-i ilâhiyye ve kerâmet-i rahmâniyye vardır. Zîrâ inkisâr-ı kalble intikâl eylemiştir. Ve bu sebepten انا عند المنكسرة قلوبهم mazmûnundan hissemenddir. Ve bu gurbet-i sûrî eğer gurbet-i ilâhiyye ehlinden dahi olursa iki saâdetle müstes'id olur ki biri saâdet-i sûriyye ve biri saâdet-i hakîkiyyedir.

Ve bundan fehm olunur ki garîb-i sûrî ne vechile vatana avdete azîmet **[383-a]** ve âşinâlar yüzün görmeğe müştāk ise, garîb-i kevnîye dahi lâzımdır ki âlem-i vücûba mukbil ve esbâbına müteşebbis ola, ve bi'l-farz kable'l-vusûl esnây-ı tarîkatte kalırsa dahi matlûb onun ayağındadır. Nitekim Kur'ân'da gelir : ومن يخرج من بيته مهاجرا الى الله ورسوله ثم يدركه الموت فقد وقع اجره على الله (Nisâ 4/100) [Ve her kim Allah'a ve Peygamber'e hicret kasdıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki onun ecri Allah'a aittir.] هذا المقام و سارع فى الوصول الى الملك العلام فاعرف [Bu makamı anla ve meliki'l-allâma ulaşmakta acele et] Arz-ı garîb, zâhirde vatandan gayrı olan mevzı'dır ve bâtında makām-ı rûhdur ki mertebe-i emrdir. Ve âlem-i emr âlem-i halka göre garîbdir. Zîrâ âşinâsı ekall-i kalîldir. Ve cesed-i insân-ı kâmil dahi rûha tab'iyyetle garîbdir. Zîrâ garîbin makāmı dahi garîbdir. Bu cihetten insân-ı kâmilin rûhâniyetiyle maârife nâdir olduğu gibi, cismâniyetiyle dahi sohbet azdır. (Hakkı Efendi)

***Gurebâ-i sûriyye ve Gurebâ-i hakîkiyye** (غرباء صوريه و غرباء حقيقيه) : Gurebâ ikidir : Biri gurebâ-i sûriyyedir ki asl-ı sûriyyeden baîd düşmüşlerdir. Ve biri dahi gurebâ-i hakîkattır ki mevâtın-ı kevneynden ya'nî ekser-i nâsın mukayyed olduğu menâzil-i cismâniyye ve rûhâniyyeden baîd düşmüşlerdir. Ve seyr-i ekvândan seyr-i vâcibe terakkî kılmışlardır. Ve bu iki tāifenin hakkında gelir: من مات غريبا فقد مات شهيدا Bu şehâdet tāife-i ûlâya göredir. Zâhir-i şehâdettir ki melâikenin şuhûd ve huzûrudur. Ve tāife-i sâniyeye göre bâtın-ı şehâdettendir ki Hakk'ın müşâhede ve muâyenesidir. Ve bâtın-ı şehâdete, "sıddîkiyyet" derler ki zâhir-i nübüvvettir. Pes, saâdet-i gurbet-i zâhirenin nihâyeti cennet ve saâdet-i gurbet-i bâtınenin netîcesi rü'yettir. Ve rü'yet cennetin fevkindedir. Sıddîkiyyet şehâdetin fevkinde olduğu gibi. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Garîblik ittihâzı :** Ey tālib-i hak ! Dünyâda bir vechile ol ki kendini garîbü'd-diyâr tahayyül eyle. gerçi zâhirde vatandasın. Zîrâ hâlin gurbet hâline banzer bir emr-i garîbdir. Halkla muhtelit olma. Ve fî nefsi'l-emr hâif ve zelîl ol. Nitekim garîb olan kimse mevânis bulmadığından, mütevahhiş ve hâif ve zelîldir. Ve dünyâda bekāyla tahdîs-i nefs etme, zîrâ âfâtîdir. Ve vatan ittihâz edip tekessür-i taallukāt etme. Belki garîbin taalluku kadar taalluk eyle. Ve âşinâların varsa

dahi bîgâne olmaya sa'y eyle. Zîrâ mâ-sivâdan munkatı' olmadıkça yâr-i hakîkîye muttasıl olmazsın. Ve garîb vatana arzu ettiği gibi, sen dahi vatan-ı rûha ve vatan-ı sırra arzu kıl ki biri âlem-i melekût ve biri âlem-i lâhûttur.

Ve ebu'l-beşer Âdem (a.s.) türâbdab mahlûk olmakla gerçi cennetten vatanına ihbât olundu. Velâkin bu vatana vatan-ı cesed derler ki vatan-ı kevnîdir. Ve vatan-ı kevnîde olan, garîb gibidir. Ve garîbden maksûd, saâdete vusûl ve ba'dehû vatana avdet ve dâreyne duhûldür. Nitekim Âdemin hübûtundan murâd, esmâ-i hüsnâyı izhâr ve sıfât-ı ulyâyı ibrâz idi. Bu sebepten **[383-b]** ba'd-i tamâmi'l-maslaha yine vatan-ı rûha avdet eyledi. Eğerçi dünyâda dahi min vechin vatanda idi. Zîrâ mükâşife karîb ve baîd birdir. El-hâsıl sen kendini dünyâda bir yolcu hayâl eyle ki dünyâ senin sebîl gibi mümiddin ve âhiret menzil ve makarrındır. Kālallâhu Teâlâ: وان الاخرة هى دار القرار (Mü'min,40/39) [Âhiret ise durulacak yurttur] Ve ibn-i sebîl hakîkatü's-sakîl olunca ne vechile sür'at ve sühûletle kat'-ı râh ederse sen dahi bâr-i dünyâyı üzerinden tahfîf edip yolunu âsân tut. Ve ukubât-ı âhireti sühûletle güzer eyle. Ve müsâfir kifâyet miktârı zâd ile sâlik olduğu gibi, sen dahi fuzûl-i dünyâyı terk edip zâhid ol ve kalîle kanâat eyle. Ve yolcu menzil-bi-menzil maksada doğru seyr ü hareket ettiği gibi, sen dahi ism-i kevneynden ism-i ilâhîye ve ism-i ilâhîden müsemmây-ı hakîkîye sefer veseyahat eyleve tekmîl-i esfâr eyleyip âhir menzil-i vahdette karar et.

Ve Tirmizî rivâyetinde وعد نفسك فى اصحاب القبور ziyâdesi dahi vardır. Ya'ni kendini meyyit gibi bil. Zîrâ demişlerdir ki, كل ات قريب [Her gelecek yakındır] ve belki taayyünâtını izâle eyleyip fenâfillâha er ki cismin cânına kabir gibi olsun. Nitekim vârid olmuştur ki, قبل ان تموتوا موتوا [Ölmeden evvel ölünüz][240] mısdâkınca âmil olasın. Zîrâ tûl-i emele düşme, belki emelini kasr ve amelini medd eyle. Eğer nâgâh mevt gelirse seni kâr-ı Hak'da ve âhirete mühennâ bulsun. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Gurâb ve Gurâbu'l-beyn** (غراب و غراب البين) :* Gurâb, cism-i küllden ibârettir ki cevher-i hebâyı kabûl eden sûret odur. Vaktâ ki şu ism-i küll üzerine zulmet-i imkân gālib olup suver-i cismâniyyenin aslı oldu ise ve âlem-i kuds ve hazret-i ahadiyyet gāyet baîd oldu. Bu'd ve sevâdda darb-ı mesel olan gurâbın ismiyle tesmiye olundu. Ve ma'lûm ola ki vakt-i tûfânda Nûh (a.s.) gurâbı, su çekilip rûy-i arzın zuhûrundan haber getirmek için irsâl ettikte, deryâ üzerinde bir lâşeye meşgûl olup, haber getirmediğinden "gurâbü'l-beyn" tesmiye olunup, teşe'üm olunup gurbeti onun isminden istihrâc ettiler. Dünyâda hôd şems gibi garîb yoktur, zîrâ adîmü'n-nazîrdir. Ve heyâkil-i ulviyye ve tedâvîr-i felekiyyeden onun seyr ü hareketine benzer yoktur. Velâkin fânîdir, zîrâ emsile-i mesbûkdur. Onun için kıyâmette zevâl bulsa gerekdir. اذا الشمس كورت (Tekvîr,81/1) [Güneş dürüldüğü vakit] (Hakkı Efendi)

***Gurbet ve Garîb ve Gurabâ** (غربت و غريب و غربا) :* Garîb, taleb-i maksûd için mufârakat-i vatandan ibârettir. Ba'zılar demiş ki, hâlde teferrüd hakîkatten nâşî hâlden gurbettir. Ya'nî hâlden ayrılmaktır. Ve ma'rifetten dehşetten nâşî Hak'dan gurbettir. Ve garîb, vatandan mütebâid olana derler. Ve her nesne ki cinsi arasında adîmü'n-nazîr ola, garîb denilir. **[384-a]** Ulemâya gurebâ derler. Zîrâ cühhâl arasında kalanları vardır. Ve kümmel evliyâya gurebâ derler. Nitekim gelir : و طوبى للغربا [Gariblere ne mutlu!] Zîrâ ekall-i mine'l-kalîl olduklarından mâ-adâ seyr ü sülûkde bu'dları vardır. Şöyle ki onların vâsıl olduğu nihâyetü'n-nihâyâta sâir efrâd kadem basmamışlardır. Ve bu kelimenin cevher-i hurûfu müştemil olan esmânın cümlesinde ma'nây-ı bu'd melhûzdur. Hurûf-i cinni mutazammın olduğu elfâzda ma'nây-ı istitâr mu'teber olduğu gibi. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Gazab** (غضب) :* Gazab şeytândandır. Onu ya'nî gazabı yenmek gerekdir. Zîrâ gazab nefs-i emmâre ve sıfât-ı zemîmenin eşeddidir.

***Gazab ve Hilm** (غضب و حلم) :* Hadîs-i şerîfde gelir : لا تغضب [Öfkelenme][241] Ya'nî ashabdan bir kimse ki ismini ta'yînde ihtilâf etmişlerdir, Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.)e gelip: "Yâ Rasûlallâh, bana vasiyyet eyle, bir amel ile emreyle ki onunla âmil olup necât bulayım" dedikte, لا تغضب diye gazabdan ve muktezây-ı gazab olan kavl ve fi'l-i nâ-meşrû' ve lâ-müstahsenden nehy ettiler. Ve ol sahâbi üç kere tekrar tekrar suâl edip, her keresinde لا تغضب ile mücâb oldu. Zîrâ kuvvet-i

[240] - Hâkim, **Müstedrek**, IV, 312; Aclûnî, II, s.290.
[241] - Buhârî, Edeb, 76.

gazabiyyesi gālib olduğu nûr-i firâsetle kalb-i nebevîye mün'akis olunca, hâle münâsib olan vechile tavsiye eyledi. Nitekim bir kāil İbn-i Abbâs (r.a.)a gelip : " kātil için tevbe var mıdır?" diye suâl ettikte "yoktur" diye cevab verdi. Zîrâ ol kimsenin seffâk olduğun bilirdi. Onun için bi-tarîki'z-zecr nefy-i tevbe eyledi. Ve bir gayrı dahi gelip, "kātile tevbe var mıdır?" deyince "vardır" dedi. Zîrâ bunun hâli evvelkiye mugāyir olduğu ma'lûm idi. Onun için hakîm-i ilâhî derler şol kimseye ki her nesnenin sırrına vâkıf ve mevzı'ına vâzı' ola.

Ve gazab, hâlet-i nefsâniyyedir ki dem-i kalbin irâdet-i intikām için galeyânından hâsıl olur. Onun için hadîsde gelir : "Gazabdan hazer ediniz zîrâ gazab ibn-i Âdemin vücûdunda bir et pâresidir. Bu sebepten damarları müntefih olur." Ve hadîs-i âharda "gazab şeytāndandır" diye şeytāna isnâd olundu. Zîrâ şerr makûlesidir. Şerr ve iğvâ ve tesvîl ise, şeytān ve nefse nisbet olunur. Ve şeytān nârî mahlûk olmakla, ona mensûb olan gazab dahi nârî oldu. Onun için sizden biriniz gazab etse, tevazzi' veyâ iğtisâl ede diye emr vârid oldu. Zîrâ ateşi su söndürür. Maksûd iğrâz-ı dünyâdan idbâr ve Cenâb-ı Hakk'a ikbâlle ol ateşin harâretini bedenden tebrîd ve riyâzetle kuvây-ı hayvâniyye zayıf olmakla tedrîcle nâr-ı gazab muntafî olur. Onun için ten-perver olanlarda gazab gālibdir. Bu cihetten ba'zı erbâb-ı ma'rifet demişlerdir ki : " Mağlûb-i tab'-ı hayvânî olan, def'-i gazab edemez." Belki ona riyâzet sebebiyle gālib-i ale't-tab' olan kādir olur. **[384-b]** Ve eğer bu ma'nâ olmayaydı "lâ tağzab" mâ-lâ-yutāk ile teklîf olurdu. Pes, herkesin ihtiyârı elindedir ki bir nesnenin esbâbı yüzünden tarîkine sülûk vehusûlüne sarf-ı makdûr edince maksûd hâsıl olur. Böyle iken asl-ı gazab ve sâir usûl-i sıfât-ı zemîme bi'l-külliye münkali' olmaz. Ve illâ beşer melek olmak lâzım gelir. Bu cihettendir ki dünyâda mücâhede ve emr ü nehy bâkîdir. Ve ismet dedikleri imtinâ'-i bi'l-gayr ma'nâsına bir hâlettir ki mürtefi' olsa insân önceki hâline rücû' eder.

Ba'de-zâ, hadîs-i mezkûrda nehy olunan gazabdan murâd, nefsânîdir. Zîrâ lillâh olan gazab ki gazab-ı rahmânîdir, meşrû'dur. Ve insan rahmet ve gazaba mazhardır. Ya'ni insân-ı nâkıs min-vechin merhûm ve min-vechin mağdûbdur. Ve gazab-ı Hak, irâdet-i intikām ma'nâsınadır ki sıfat-ı zâtiyyedir. Zîrâ her sıfat ki Hak Teâlâ hakkında bidâyeti cihetiyle mutasavver olmaya, nihâyetine mahmûldür. Meselâ, rahmet ki rikkat-i kalbdir, Hakk'a göre in'âm ve ihsândır. Ve gazab ki feverân-ı dem-i kalbdir, Hakk'a göre irâdet-i mezkûredir. Ve sâir sıfât-ı müteşâbihe dahi ona kıyâs oluna. Ferah ve dıhk ve tebeşşüş ve tekebbür ve istihzâ ve mekr ve hayâ ve nezâiri gibi. Ve bunda hilm-i hımârî dediklerini zemm vardır. Nitekim demişlerdir ki : فلم يغضب فهو حمار من استغضب Maksûd, Hakk'a muhâlif olmayacak vechile gazabdır. Ve sür'at-i intikām âdât-ı kirâmdan değildir. Ya'ni gazab-ı fillâh iktizâsı vaktinde hilm edip, gazab-ı fillâh etmeyen hımârdır. Onun için öyle hilme, hilm-i hımârî derler. Bu cihetten ehlullâh tarîkinde, alâmât-ı zâikadandır ki zîrâ şâyet ol münfail olduğu nesne sâbit olmaya veyâ onu ref' eder bir nesne ârız ola, veyâhut nazar-ı ahadiyyet onu kendi nefsinden nefsine kılar, gayrıdan kılmaz. Zîrâ nefsi cümleyi câmi'dir. Bu sebepten kendinden kendine olan nesneye munkabız olmak olmaz. Fe'fhem. Fe-innehû amîkun.

Ve zâhir-i gazab, insandan mutlakā ilâ hulûli'l-ecl merfû' olmaz. Ve bâtın-ı gazabın ba'zısı nefes-i ahyardan evvel olan enfüsde munkatı' ve zâil olur. Eğer saâdetle hatmi mektûb ise ba'zısı dahi ba'zı mevâkıfa te'hîr olunup, vakt-i merhûnunda mürtefi' olur. Ve şol ki şekāvetle hatmi mektûbdur, ebedî kabza-i şimâlde mazhar-ı celâl olup kalır. غضبه و عقابه و شرفنا برحمته و ثوابه حفظنا الله و اياكم من موجبات [Allah'ın gazabı ve azabını icab ettirecek şeylerden Allah bizi ve sizi muhafaza eylesin, rahmeti ve sevabı ile de bizi şereflendirsin] Ve demişlerdir ki kuvvet-i şehevâniyyeden kuvvet-i gazabiyyenin mefâsidi ekserdir. Zîrâ darb ve katl ve hedm ve kesr ve kat' ve sâir fesâdât kuvvet-i gazabiyyenin âsârıdır. Zîrâ abd nice kere sebeb-i gazab-ı ilâhî olacak kârda bulunup و يعفوا عن كثير (Mâide,5/15) [Bir çoğunu da açıklamadan geçiyor] vefkince **[385-a]** ma'füvv ve mûceb-i gazabdan sâlim olmuştur. Pes, abde dahi lâzımdır ki bu ma'nâyı mülâhaza eyleyip ibâdullâh ile hüsn ü hulk ve afv ü safh ile muâmele eyleye. Nitekim hadîsde gelir : الله تخلقوا باخلاق [Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanınız][242] Ve Hak Teâlâ'nın üç yüz altmış ahlâk-ı hasenesi vardır ki Hz. Sıddîk (r.a.) da müctemi' olmuşdu. Pes, mecmû'u olmadığı sûrette bâri kelime-i tevhîdle ba'zısı müctemi' olsa, yine sebeb-i fevzdir. (Hakkı Efendi)

***Gudrûf ve Gurdûf** (غضروف و غرضوف) : Taâmdan lahme dağılan kuvveti gudrûf dedikleri lahmden alıp kemiğe verdiği ve feyze sebep ve vâsıta olduğu için, lahm ile kemik arasında gudrûf vâsıtadır. İnsanın vücûdunda olan kemiğin ucunda olan yumuşak yerdir ki ona gudrûf derler. Dahi "el-gurdûf" derler. El-gurdûf (gaynın ve sad-ı mu'cemenin zammı ve rânın sükûnuyla) kemiğin ucunda olan yerdir. Ve ona gudrûf dahi derler. (**Vankulu**)

---

[242] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

***el-Gaffâr** (الغفار) **:** Öyle Allâh ki tevbe edeni mübâlağa ile mağfiret edicidir. Şu şartla ki, îmân getirip, dahi a'mâl-i sâlihât işleyip, dahi ölünce bunun üzerine sâbit olursa. Kulun bundan nasîbi, karındaşlarını setr eylemektir. Kendi üzerine setrini sevdiği gibi. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***el-Gafûr** (الغفور)**:** Öyle Allâh ki mübâlağa ile mağfiret edicidir. لو لا مغفرته لهلك الناس جميعا [Allah'ın mağfireti olmasaydı, bütün insanlar helak olurdu] Kulun bundan nasîbi, gayrıdan setr eylemektir. Nitekim kendi üzerine setr olunmasını sevdiği gibi. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Gaflet** (غفلت) **:** Her amelde huzûr-i kalb odur ki mübâşeret olunan amelin mâ-adâsından taleb munkatı' ola. Ve eğer gayra müştagil olursa ona gaflet derler. Meselâ, salâtta huzûr odur ki cemî' eczâsında istihzâr-ı niyyet buluna. Zîrâ hadîs-i şerîfde لا صلوة الا فى الحضور vârid olmuştur. Zîrâ gaflet bir perdedir ki cemî' perdeler onda mündericdir. Eğer cismânî ve eğer rûhânî ve eğer zulmânî ve eğer nûrânî. Hattâ gaflet yetmiş bin perdeden ibârettir. Gafleti kaldırabilirsen, yetmiş bin hicâbı kaldırmış olursun. (Nukile min **Şerh-i Hadîs-i Erbaîn** İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

Gaflet nedir dersen, bil ki gaflet üçtür : Evvelki gaflet, Hakk'ı koyup halka meşgûl olmaktır. İkinci gaflet, ölümü unutup dirliğe meşgûl olmaktır. Üçüncü gafletten murâd oldur ki kesr-i şuhûd edesin, gönül karargâhı zikrullâh ola. Hacdan murâd oldur ki tanrı evin ziyâret edesin. Ve ziyâretten murâd, evsâfını anmaktır.Belki asl müslümanlık kelime-i lâ ilâhe illallâhdır.(Hakkı Efendi) **[385-b]**

***Gaflet-i suveriyye ve Gaflet-i ma'neviyye** (غفلت صوريه و غفلت معنويه)**:**

من لم يترك النوم لم يترك النوم (ey;gaflet) ya'nî hâbı terk etmeyen, gafletten halâs olmaz. Zîrâ gaflet-i suveriyye-i cesediyye, gaflet-i ma'neviyye-i kalbiyyeye bâbdır. Ya'nî kesret-i hâb gaflettir. Hazerât-ı hamsin evvelkisi, gayb-ı mutlaktır ki onun âlemine âlem-i a'yân derler ki hazret-i ilmiyyede sâbittir. İkincisi, âlem-i ervâh-ı ceberûtiyye ve melekûtiyyedir ki âlem-i ukûl ve nüfûs-i mücerrededir. Üçüncüsü, âlem-i misâldir ki âlem-i melekûttur. Dördüncüsü, âlem-i şehâdet-i mutlakadır ki âlem-i mülkdür. Ve bu âlem gayb-ı mutlak-ı evvel mukâbelesindedir. Beşincisi, bu avâlim-i erbaayı câmi' olan âlem-i insândır. Ve âlem-i mülk ve âlem-i misâle mazhar ve misâl dahi ceberûta ve ceberût dahi a'yâna ve a'yân dahi esmâya ve hazret-i ahadiyyeye ve esmâ dahi hazret-i ahadiyyet ve müsemmâya mazhardır. Ve bu beş aded âlem güzer olunmadıkça sâlik olan hakîkatü'l-hakāyık menzilesine vusûl bulmaz. Ve bu beş âlem on sekiz bin hicâbın icmâlidir. Ve on sekiz bin dahi yetmiş bin perdenin muhtasarıdır. Ve yetmişden murâd, nefs ve kalem ve levh ve hebâ ve cism ve arş ve cinân-ı semân ve nîrân-ı seb' ve eflâk-ı seb'a e erkân-ı seb'adır ki mecmû'u otuz beşdir. Ve zuhûr ve butûn i'tibârıyla yetmişdir. Ve bin bir ismin tecellî-i hâricîsi i'tibârıyla yetmiş bindir. Ve bu cümlenin icmâli gaflettir. Pes, gaflet mürtefi' olup, basîret açılsa maksûd bilâ-hicâb cilveger-i nazar olur. Ehlullâhdan Yunus Hazretleri'nin "adım adım" ilâhisini İsmâil Hakkı Efendimiz'in şerhinden intihâb olunmuştur. "Var mı istîsâr-ı esmâ müstecin zâtında mı" ya'ni Hak Teala esmâsı içinden ihtiyâr eyleyip seçen zâtında müstecin eylediği esmâ varmıdır ? Cevâb budur ki, hadîsde gelir : او علمته احدا من خلقك او استاثرت به فى علم الغيب عندك او انزلته فى كتابك اسئلك بكل اسم سميت به نفسك Pes, Allah Teâlâ'nın esmâsı vardır ki ona mümteniât derler. Ona tecellî-i ilâhî vâki' olmamıştır. Belki gayb-ı mutlak ve sicn-i zâtta kalmıştır. Şöyle ki ona ilm-i nebî ve ilm-i velî taalluk etmemiştir. Zîrâ taalluk etmek tecellî ve zuhûra göredir. Onda ise aslâ zuhûr yoktur. Mümkinât ise böyle değildir. Ya'nî mümkinât ol esmâdır ki onunla tecellî-i ilâhî vâki' olmuştur ki âsâr-ı mevcûdedir. Arşdan tahte's-serâya varınca. Ve hadîsde gelir . اول ما خلق الله العقل [Allah'ın yarattığı ilk şey akıldır][243] ya'nî ademden sonra vücûdla iftitâh olunan akldır. Velâkin bu adem ile murâd, ehl-i hakîkat katında adem-i min-vecdir ki adem-i bi'l-fi'ldir. Yoksa adem-i sırf değildir ki adem-i mutlaktır. Adem hâsıl olur, vücûd hâsıl olmaz. Mümkin olanın vücûd-i fi'lîsinden evvel vücûd-i bi'l-kuvvesi vardır. Onun için mümkin dendi. Zîrâ bi'l-kuvve zâtının imkânı vardır. Meselâ, dâne-i hıntaya nazar etsen zâhirde bi'l-fi'l sâk ve sünbülesi yoktur. Fe-emmâ bâtında bi'l-kuvve vardır. Pes, zâhir inde'l-adem bâtındır ve bâtın inde'l-vücûd zâhirdir. Hak dahi böyledir. Ya'nî Hak bâtın ve kenz-i mahfîdir. Halkı halk edip

[243] - Ebû Nuaym, **Hilye**, VII, 319; Gazzâlî, **İhyâ**, I, 122.

zâtın sıfat ile izdivâcı vâki' oldukta, halk zâhir oldu. Pes, halk zâhir ve hak bâtındır. Bâtın-ı hak halkdır. Nitekim zâhir-i halk hakdır. Ol nesne ki zâhirdir, Hakk'a nisbetle bâtın oldu. Pes, Hakk'ın kalbi halk ve halkın kalbi Hak oldu. Ve halk Hakk-ı bâtından zuhûra geldi. Onun için mümkin denildi. Ve mümkinâta nihâyet yoktur. Nitekim bâlâda işâret olundu. Zîrâ Hak Teâlâ'nın hallâkiyyetine nihâyet yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir : كل يوم هو فى شان (Rahman,55/29) [O ise her an bir işte, bir tecellidedir] ve yine bir mahalde gelir : بل هم فى لبس من خلق جديد (Kāf,50/15) [Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindeler] ve bir dahi budur ki suver-i cismiyye müntehî oldukta, suver-i berzahiyyeye intikāl eder. Ve suver-i berzahiyyeden dahi suver-i uhreviyyeye tahavvül eder. Ve Kur'ân'da gelir : يا ليتنى كنت ترابا (Nebe',78/40) [Keşke ben toprak olaydım] Ya'nî kıyâmette ba'de'l-iktisâs hayvânâtın ekseri türâba istihâl eder. Türâb-ı âhiret dahi suverden bir sûrettir. **[386-a]** Pes, mevcûd vücûddan çıkmaz ve vücûd ile tecellî bir vechile zâyi' olmaz. Fehminde suûbet vardır.

Ve bu makāmın misâli budur ki, bir kimse mütezevvic olsa, onun sulbünde bi'l-kuvve olan nutfe bi'l-fi'l hâricde zâhir olup, eseri olan evlâd zâhir olur. Pes, zâtında müstecinn olan veled izdivâc hasebiyle sıfat mertebesine tenezzül eder. Ve ol ki mütezevvic değildir, onun nutfesi sulbünde kalıp hâricde eseri mümteni' olur. Pes, ol nutfe gerçi onunla kāimdir, fe-emmâ vücûd-i hâricîsi yoktur. El-hâsıl bu makûle nutfeye ebedî vücûd yoktur. Zîrâ vücûd veled sûretinde olmakladır. Onda ise nikâh olmayınca veled dahi olmaz. Ve çünki nikâh olup veled teferru' ede, ol velede ebedî zevâl yoktur, zîrâ vücûddur. Vücûd ise dâimâ suver-i muhtelifede takallüb etmededir. Ya'nî ol veled vefât etse, sûret-i cismiyyesi anâsıra tahavvül olup sûret-i berzahiyyeye tebeddül eder. Ve rûh için bedene taalluktan evvel sûret-i berzahiyye yoktur. Zîrâ bu sûret taalluk üzerine mebnîdir. Onun için sûret-i insânda tasavvur eder. Kable't-taalluk ise sûret-i insânda değil idi. Belki tahakkuku kendi mevtınına göre idi. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** İsmâil Hakkı Efendi)

Hem ahad zâtında vâhiddir sıfâtı cümleten,
Aynı mı yâ gayrı mı innî ve gâh innâ nedir?

Cümleten lafzı, mâ-ba'dine merhûndur. Ya'nî Allâh Teâlâ zâtında ahad ve sıfâtında vâhiddir. Zîrâ zâtı ahadiyyet mertebesi ve sıfâtı vâhidiyyet mertebesidir. Velâkin cümle-i sıfâtı kendi zâtının aynı mıdır veyâ gayrı mıdır. Cevâb budur ki, bu makām esmâyı bilmeğe mütevakkıfdır. Zîrâ esmâ-i ilâhiye iki nev'dir : Birisi esmâ-i zâtiyyedir ki hakîkatte müsemmânın aynıdır. İkisinin arasında aslâ mufârakat yoktur. Ve bu esmâ-i zâtiyyenin âleme taalluku yoktur. Ve buna işâret edip Kur'ân'da gelir: وان الله لغنى عن العالمين (Ankebût,29/6) [Allah bütün âlemlerden müstağnidir] Pes, Hak zâtıyla bu âleme hulûl etmiştir diyenin veyâ zâtına müteallik gayrı söz söyleyenin galatı bundan ma'lûm oldu. Ve biri dahi esmâ-i sıfâtiyyedir ki hakîkat-ı ahadiyye cihetinden müsemmânın aynı ve sûret-i vâhidiyye yüzünden gayrıdır. Ve bu esmâ-i sıfâtiyyenin ve sâir esmâ-i sıfâtiyye-i fi'liyyenin âleme taalluku ve hükmü vardır. Nitekim bu i'tibârla Kur'ân'da رب العالمين denildi. Ehl-i nazarın tereddüt edip هى لا هو ولا غيره dediği esmâ-i sıfâtiyyedir, yoksa esmâ-i zâtiyye değildir. Zîrâ esmâ-i zâtiyyede fi'l-hakîka bu tereddüt yoktur. Velâkin onun hakîkatına ehlullâhdan kümmel olanlar muttali'dir, gayrılara yol yoktur. Ve kezâlik esmâ-i sıfâtiyyenin dahi min vechin aynı ve min vechin gayrı olduğunun hakîkatını dahi Allâh Teâlâ keşf-i sahîh ile onlara bildirmiştir. Tereddüt eden ehl-i kelâm onun ne vechile aynı ve ne vechile gayrı olduğun bilmezler. Zîrâ idrâkinden akl kāsırdır. Pes, bu takrîrden sana ulûm-i kesîre münfetih oldu. فكن من الشاكرين (A'râf,7/144) [Şunu al ve şükrünü bilenlerden ol!] İnnî ve innâ ve cealtü ve cealnâ ve halaktü ve halaknâ ve bunların emsâlinde olan ihtilâfa cevâb budur ki, efrâd zâta ve cem' sıfât ve esmâya nazarladır. Zîrâ tecelliyât-ı vücûdiyye zât-ı ahadiyyenin esmâ ve sıfâtının teveccühât-ı ma'nevîsiyle hâsıldır. Velâkin kesret-i esmâ ve sıfâta bakıp Allâh Teâlâ'ya zât-ı cem'le hitāb etmek yoktur. Zîrâ kesreti mevhûm olmakla tevhîdi münâfîdir. Meselâ, türkîde Allâh Teâlâ'ya hitāb olunsa "yâ rabbi sen" denilir, "yâ rabbi siz" denilmez. Mahlûka siz diye hitāb olunsa, ta'zîmen evcehdir. Hutbelerin unvânlarında اشهد ان لا اله الا الله [Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet ederim] dedikleri **[386-b]** her şâhidin husûs-i şehâdetini tasrîh içindir. Fe-emmâ şehâdet-i nübüvvette و نشهد ان سيدنا محمدا عبده و رسوله [Efendimiz Muhammed'in Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna şehâdet ederiz] denilir. Burada şirkin zararı yoktur.

Ve kelimât-ı ekberiyyede gelir ki, kaçan abd kendi nefsinden nûn-i nef'al ile kinâye eylese, ol nûna nûn-i ta'zîm demezler. Ve kaçan Hak'dan zamîr-i ifrâd ile kinâye eylese sultān-ı tevhîd onun kalbinde galebe etmesinden nâşîdir. Zîrâ kalbinde akden ve ilmen ve müşâhedeten ve

aynen bu tevhîd zâhir olunca, nutkunda dahi lafzen zâhir olur. Zîrâ onun müfred demesi cemî'-i külliyetine bâdîdir. Ve abdden sâdır olan nûn-i nef'alüye nûn-i cem' derler. Zîrâ abd eğerçi ferdâniyyü'l-latîfe ve vahdâniyyü'l-hakîkadır. Velâkin terkîb ve heykel ve kalıbı cihetinden böyle değildir. Ve insanda bir cüz' yoktur illâ ki Hak Teâlâ insanda olan hakîkat-ı rabbâniyyeden mutâlebe etmiştir ki ol cüz' üzerine kendine lâyık olan ibâdeti ilkā eyleye. Pes, eczâ'-i insâniyyenin cümlesi ibâdet-i mahsûsa ile mükellef ve muhâtabdır. Bu cem'iyyet sebebiyledir ki abddir. و لك نصلى و نسجد و اليك نسعى و نخفد و اياك نعبد و غير ذلك من الخطابات [Ancak sana namâz kılar, ancak sana secde eder, sana koşarız, ancak sana kulluk ederiz] Meselâ, kalbden mutâleb olan huzûr ve basardan mutâleb olan şuhûd ve secdegâha nazar ve sem'den mutâleb olan istimâ'-i kelâm-ı Hak ve yedden mutâleb olan huzûr-i salavâtta yemîn-i evliyâyı yesâr üzerine vaz' ve lisândan mutâleb olan tilâvet-i kur'an ve alâ hâzâ. Pes, namâzı kılan gerçi bir şahs-ı insânîdir velâkin cemî' eczâsının ibâdette medhali vardır. Onun için "nusallî" der. Kaçan bu eczânın mâ hulika lehi bulunmasa veyâ ba'zının bulunup ve ba'zının bulunmasa ol ibâdet yâ bâtıl veyâ nâkıs olur. Ulemâ-i rüsûm bu mahalle cevâb veremeyip mütehayyir olurlar. Zîrâ makām-ı ta'zîm değil ki nûn-i nef'al îrâd eyleye. El-hâsıl vahdete göre vahdet ve kesrete göre kesret i'tibâr olunur. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** İsmâil Hakkı Efendi)

Ma'lûm ola ki husûs üzerine Rasûlullâh (a.s.)ümmeti arasındadır. Zîrâ şerîatının bakāsından mâ-adâ hulefâsı müteselsildir. Rasûlullâh'ın maiyyet-i hitābîsi cesed-i eniyyetine göredir. Maa-hâzâ ruhlarının cesedlerinden mufârakati dahi sâir ervâhın ecsâdından mufârakat-i gibi değildir. Onun için cesedine kemâl-i ittisâli vardır. Onun için وهو حى فى قبره [O kabrinde canlıdır] denilmiştir. Ve şefâatı mevtın-ı ukbâya mahsur değildir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ولو انهم صبروا حتى تخرج اليهم لكان خيرا لهم (Hucurât,49/5) [Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette haklarında hayırlı olurdu] Ya'nî ehl-i mahşere gerekdir ki ebvâb-ı enbiyâya baş vurmayıp Rasûllâh'ın hurûcuna dek sabr edeler. Zîrâ bu iş onun yüzünden biter ve hâlâ kabr-i münîfinden dahi muhtaclar şefâat için dâimâ hurûcdadır. Nitekim mükâşifler katında rûşendir. Pes, sırr-ı muhammedînin zâhiren ve bâtınen imdâd etmediği vakt yoktur. Meğer şerîatı veyâ tarîkatı cihetinden kimsenin hakkında melâl zuhûr eyleye.

Pes, herkes hisse-i muhammediyyeyi hoş görmek ve riâyet etmek gerekdir, zîrâ emânettir ve emânete hıyânet kebâirdendir. Âdem (a.s.) cennette ol hisseye ta'zîmden zühûl etmekle kendi kanadından kendine ok erişti ve cennetten hurûcuna sebep oldu. Ve onlar dâimâ onu âzâd ederler, halleri nice olur. Bir kimsenin gıyâbında terk-i edeb etmek iyi değilken, huzûrunda ne vechile ola. Zîrâ hisse-i muhammediyye hâlâ herkesle hâzırdır. Ve sultân meclisinde olana gerekdir ki sultândan gaflet etmeye. Bu sebeptendir ki **[387-a]** kazây-ı hâcette kıbleye istikbâl ve istidbâr etmeye. Zîrâ istikbâl ederse hurmeti hetk etmiş olur. Ve istidbâr ederse, yâ hakîkaten veyâ hükmen muvâcehe-i Rasûlullâh'a gülmüş olur. Pes, Hakk'a ve Rasûl'e karşı keşf-i avret etmek ne fezâhattir. Ve hükmen dediğimiz budur ki eğerçi kabr-i nebevî haremullâhdan on merhale dûr olan mahaldedir. Velâkin aksāy-i arza dek hükmü vardır. Zîrâ Rasûlullâh'ın hakîkatte eyn-i vâhidede münhasır olduğu yoktur. Ve kafadan rü'yetleri muvâceheden rü'yetleri gibidir. Zîrâ hazret-i muhâzât-ı tâmmesi vardır. Bu sebeptendir ki kabr-i münîfinin her cânibinde ta'zîm olunur, yalnız muvâceheye kasr olunmaz. Zîrâ onu her cânibde taleb etsen orada bulursun. Pes, gerekdir ki her hâlde şuhûd ve huzûr ehli olasın. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** Hakkı Efendi)

Ma'lûm ola ki, ey sûfî, gerçi "kâne" âleminden "kün" sahrâsına düştün ve haymeni kazây-ı vücûdda kurdun. Fe-emmâ hâlâ hangi vücûdla mevcûd ve hangi bekā ile bâkîsin. Eğer hakîkat-ı vücûd ve bekāya erdinse, bir dahi sana mevt yoktur. Eğer sûret-i vücûd ve zâhir-i bekāyla kaldınsa, güzer edecek yüzün yoktur. İmdi gel bu hakkı kitâbından hak üzerine bir ders al. Tâ ki butlândan ve evhâm ve hayâlâttan halâs olasın ve feyz-i hakîkî ve bekā-i câvidânî ile nemâ bulasın. Fikr eyle ibtidâ hâlini ki "kün" den geldin. Ya'nî Allâh Teâlâ ilm-i ezelîsinde sâbit olan a'yâna "kâne" mertebesinden tecellî edip "kün" deyince, ol a'yân cümle bu hitābı işittiler. Ve kevni ya'nî vücûd-i hâricîyi gözleyip sefer-i ma'nevî ile âlem-i ervâhda "hebâ" dedikleri menzile indiler ve ol ribâta döküldüler, düştüler. Ve "elhamdülillâh" kelimesine meşgûl oldular. Neş'e-i âhirette kabirden meb'ûs olunca yüzlerin ve gözlerin silip "elhamdülillâh" dedikleri gibi. Zîrâ makām-ı ervâhda vücûd-i evvel ve makām-ı ba'sde vücûd-i bâkî buldular. Zîrâ ortada olan vücûd ve ademe i'tibâr yoktur. Belki onlar vücûd-i evvel sâbık sırrına lâ-hakdır. Ve zikr olunan iki mevtında dahi şemm-i râyiha-i vücûd etmek hamdi müstelzimdir. Çünki ibtidây-ı mahlûk, akl-ı evveldir ki rûh-i muhammedîdir. Onun hamdinden livâü'l-hamd zuhûr etti. Velâkin ol âlemde aklî ve ma'nevî idi. Sonra cedd-i nebî olan İbrâhim (a.s.)izhâr-ı sırr edip akd-i livâ eyledi. Ve mülûk ve meşâyih arasında akd-i livâ etmek ilâ yevmi'l-kıyâm bâkî kaldı. Ve sırr-ı cem'iyyet livâü'l-hamdda zuhûr buldu ki yevm-i kıyâmette nasb ve ref' ve cemî' mü'minîn onun altına cerr olundu. Ve her kâmilin makāmı kadar bir livâsı oldu. Pes, eğer ol âlemde ya'nî akl-ı evvel deminde ahmed

ya'nî kesîru'l-hamd oldunsa bugün bu ni'met-i vücûda ve hidâyet-i hâssaya dahi çok hamd edersin. Zîrâ bu vücûdun, ol vücûdun sûretidir. Ve bir kemâl ki hakîkatte ola, sûrette dahi olur. Ve bu "kün" hitābıdır ki âlem-i ervâhda tekrâr olundu. Ya'nî bu hitābla âlem-i ilmden âlem-i ervâha geldikleri gibi, âlem-i mîsâkda dahi suver-i zerrâta girdiler ve الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] diye hitāb olundular. Ve onlar dahi بلى (A'râf,7/172) [Evet] diye cevâb verdiler. Zîrâ ol âlemde küfr ve îmân yoktu. Onun için muktezây-ı fıtrat üzerine ikrâr ettiler. Sonra hücüb-i müterâkime-i beşeriyyet ile mahcûb olduklarında evvelki demleri unuttular ve inkâra düştüler. **(Necât-ı İsmâil Hakkı Efendi) [387-b]**

***Gaflet-i suveriyye ve Gaflet-i ma'neviyye** (غفلت صوريه و غفلت معنويه) **:** Demişlerdir ki : من لم يترك النوم لم يترك النوم . اى ؛ الغفلة Ya'nî hâbı terketmeyen gafletten halâs bulmaz. Zîrâ gaflet-i suveriyye-i cesediyye, gaflet-i ma'neviyye-i kalbiyyeye bâbdır. Ya'nî kesret-i hâbınla kendini bilmeden kaldın ve gaflet-i ma'neviyyeye daldın. Pes, bu ma'nâdan niçin gāfilsin ve nice bir gafletten uyanmazsın. Zâhiren ve bâtınen bîdâr olacak zaman gelmedi mi. Nitekim Kur'ân'da gelir : الم يان للذين امنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله (Hadîd,57/16) [İman edenlerin, Allah ve inen gerçek anıldığı zaman kalblerinin yumuşama zamanı gelmedi mi?] Ya'nî mücerred mü'min olmakla huşû' hâsıl olmaz. Pes, huşû'u dahi tahsîl lâzımdır ki kemâl-i îmândan ve tamâm-ı murâkabeden ve nihâyet-i müşâhedededendir.Vezikr vaktinde gafletin nişânı, a'zâ ve cevârihin süst olduğudur.

El-hâsıl, hâba tevagguldan gaflet-i dil ve gaflet-i dilden dahi a'zâya süstlük hâsıl olur. Pes, tāat vaktinde süstlük tabîattandır. Ve ol ki ıslâh-ı tabîat eyleye, tāata müsâraat eder. Zîrâ ol vaktte bâr-i girân-ı nefs zâil ve vücûdda hiffet ve neşât hâsıl olur. Bir vechile ki aç olan kimse mâide-i hâzıraya nice neşît ise, ol dahi tāata öyle neşît olur. Zîrâ bilir ki tāat gıdây-ı rûhdur. Tahkîki budur ki, magmaz-i şeytān dedikleri, alakayı izâbe ve ifnâ ve ihrâk etmedikçe neşât-ı tāat hâsıl olmaz. Ve ol magmaz Rasûlullâh (s.a.v.) den bi'l-fi'l ihrâc ve tarh olunmuştur. Nitekim şerh-i sadrda mübeyyendir. Ve kümmel veresede eseri kayy ile hâsıl olur. Kayy ol alakayı izâbeden sonradır. İzâbe dahi kesret-i darb-ı tevhîd üzerine mebnîdir. **(Avziye-i Hakkı Efendi)**

***Gaflet ba'de'l-intibâh** (غفلت بعد الانتباه) **:** Bu beyt-i türkî vârid ve sem'-i câna vâsıl oldu ki

Beyit :

On sekiz bin âlemin vücûdu bir hayâl,
Bu hayâl içre koma kendin ıyâna bul mecâl.

Bu beyt, hakîkat-ı subhun vakt-i bîdârîde olmadığı menâm âlem-i hayâlden olmakladır. Ya'nî menâm nice hayâl ise âlem-i yakaza dahi öyle hayâldir. Lâkin yakaza menâmdan bir mikdâr kuvvetlicedir. Nitekim hadîsde gelir : الناس نيام فاذا ماتوا تيقظوا Ya'nî nâs, gafletten halâs olmazlar, meğer ki mevt-i tabîiyle berzaha intikāl edeler. Veyâ mevt-i irâdi-i fenâî ile Hak'da fenâ bulalar ve âlem-i taayyünden lâ-taayyüne gideler. İşte bu iki sûretin biriyle âgâh olurlar. Gel imdi şehvet-i tab' ve hevây-ı nefsin üzerine cereyânı ko ve sende sâlih olmayan şeylerle müddeây-ı bâtılın üzerine istidlâli bırak. Ve ekvândan göz yum ve âlem-i vücûba doğru açıl git ki âlem-i tekaddüs ve tenezzühdür. Yoksa âlem-i tedennüs ve taalluk değildir. Kālallâhu teâlâ : ومن اياته منامكم بالليل والنهار وابتغاؤكم من فضله (Rûm,30/23) [Yine geceleyin uyumanız, gündüzün de nimetlerinden nasibinizi aramanız O'nun ayetlerindendir] Ya'nî gece menâmla gaflette oldukları gibi, gündüzde yakazada dahi gaflette kalmışlardır. Zîrâ basîret ki çeşm-i dildir, güşâde olmadıkça, dîde-i zâhir bînâ olduğu fâide etmez. Bu sebepten Allâh Teâlâ onlara a'mâ demiştir. Nitekim gelir : ومن كان فى هذه اعمى فهو فى الاخرة اعمى (İsrâ,17/72) [Her kim ki bu dünyada körlük ettiyse, o artık âhirette de daha kördür] Ve yine gelir : الابصار ولكن تعمى القلوب التى فى الصدور فانها لاتعمى (Hacc,22/46) [Zîrâ hakîkat şudur ki, gözler kör olmaz fakat sinelerdeki kalpler körleşir]

Ve kulûbun **[388-a]** amâsı, taalluk-i mâ-sivâyla ihticâbdır ki hücüb-i zulmâniyye ve nûrâniyyeye şâmildir. Velâkin hücüb-i zulmâniyye ziyâde kesâfeti cihetinden hücüb-i nûrâniyyeden azarrdır. Ve jengâr-ı âyine-i kalb dedikleri, bu makûle nesnelerdir. Zîrâ kalbin bir yüzü Hakk'a ve bir yüzü halkadır. Pes, Hakk'a nâzır olan yüz halkla muhtecib olunca, ol hâle amâ denilir. Meselâ, insân bir zulumât-ı çâh içinde otursa, rûy-i şemsi nerde görür, gerekse gözü olsun. Bu sebeptan a'mâ hükmünde olur.

Ve on sekiz bin âlemin vücûduna hayâl ya'nî karaltı denilir. Zîrâ vücûd-i mütehakkak yoktur. Belki vücûd-i muhakkak Allâh Teâlâ'nındır ki vücûd-i mâ-sivâ muhtell ve mevhûmdur. Şöyle ki zerreyi izhâr eden pertev-i şems olduğu gibi, âleme sûret veren dahi nûr-i Hak'dır ki nûr-i merşûş hasebiyle ifâza-i vücûd edip nûr-i Hakk'ın feyzi ile sûretleri zuhûr bulmuş ve niseb ve izâfât vücûd bulmuştur. Pes, eğer Hak âleme ifâza-i feyz-i vücûd etmeyeydi râyiha-i vücûdu nereden şemm ederlerdi. Belki âlem-i ademde kalırlar giderlerdi. Bu cihettendir ki hâlet-i asliyeleri üzerine hâlâ ketm ve ademdedir denilir. Ve bu karaltıdır ki ayn-ı halkda ya'nî gözde ayn-ı Hakk'a ya'nî zâta hicâb olmuştur. Zîrâ sûret-i ma'nâya hicâbdır. Şecer nevâte hicâb olduğu gibi. Eğerçi inde'l-mükâşif hicâb yoktur. Zîrâ arûse kendi bürka'ı hicâb olmaz, belki gayra göre hicâb olur. Burada ise gayr yoktur. Belki gayr olduğu i'tibârîdir. Ve insân ridâi'l-kibriyâ ve âlem bu ridânın cüz'iyyâtıdır. Bu cihetten insân-ı mükâşife perde yoktur. Belki icmâl-i nûrundan, tafsîli her yüzden görür. Zîrâ icmâl odur ki tafsîlden ibâret ola.

Pes, Âdem ve âlem bir ma'nâdır ki sûret-i Hak'dır. Ya'nî Hak âlem ve Âdem yüzünden esmâ ve sıfâtıyla tecellî eylemiştir. Ve şol ki mükâşifdir, karaltıya nazar eylemez. Belki eşyâda hakâyık-ı esmâ ve sıfâtı müşâhede eder ve esîr-i sûret olmaktan kurtulur. Ve suverde taalluk bu müşâhededen ötürü olur, gayrı mülâhaza ile değil. Bu sebepten âlem ona hicâb olmaz, belki âyine olur. Âyine ise sûret-i mer'iyyeye perde değildir ve illâ ona âyine demezler. Gel imdi ey ârif, nazar eyle ki herkesde göz bir iken biri iki görmek nedendir. Ve biri yâr ve biri ağyâr seyr eylemek ne ma'nâdandır. Hiç değildir, illâ ahvâliyyetten ve perdedendir. İşte bu ma'nâdandır ki bu hayâl ve karaltı içre koma kendini ve perdeyi keşfeyle. Ve ayn-ı basîret müşâhedesiyle ıyâna er ve aynı bir gör. Ve bu ma'nâya mecâl ve kuvvet bul. Ve illâ zulmette kalırsın ve a'mâlıkdan ne bulursun. İşte sayh-ı kıyâmet geldi. Ne zaman uyanırsın. Ve karaltıya nice bir dayanırsın ki beyt-i ankebût gibi zayıfdır. والله قوى المعين و منه اعطاء القوة والتمكين [Allah kuvvetli ve yardımcıdır, kuvvet ve temkin ondandır]

Nazm :

On sekiz bin âlemin oldu vücûdu bir hayâl,
Bu hayâl içre koma kendin ıyâna bul mecâl. ***[388-b]***
Gel serâbı ko ser-i âba eriş tâ kanasın,
Kim serâb içre su bulmak tālibe oldu muhâl.
Sûret-i âyinedir âlem velâkin göz gerek,
Tâ muhakkak göre ol yüzden yüzü bî-ihtimâl.
Sûret-i âlem sana sa'y et ki perde olmasın,
Bakma dîvâr-ı verde gel dîdeni dayyâra sal.
Gülşene havli çekilmiştir eğerçi hârdan,
Kıl güzer hârı ve gülşende gül-i ra'nâyı al.
Ders okurlar işbu hikmet-hânede tahkîkden,
Kıyl ü kāle bakmaz ey Hakkı bugün erbâb-ı hâl.

(Nukile min **Kenz-i Mahfî** *İsmâil Hakkı Efendi)*

***Gılmân** (غلمان) : Cennet gulâmları demektir.

***el-Ganiyy** (الغنى) :Öyle Allâh ki âlemlerden ganîdir. Tafsîli "mugnî" ism-i şerîfi beyânındadır.

***Gavs ve Gavs-ı a'zam** (غوث و غوث اعظم) : İnsân-ı kâmilin her halde sıfatı iane ve igâsedir. Onun için kutb-i vücûd olana gavs-ı a'zam ve sâir aktāba dahi mertebelerine göre gavs derler. Zâhiren ve bâtınen avn ü nusretleri şâmildir. Husûsan ağniyâdan olanlar fukarâya menfaat-i ecsâd olan emvâli infâk ettikleri gibi, evliyâdan olanlar dahi dervişâna kuvvet-i ervâh olan maârifi bezl ederler ve mertebelerine göre sırrı beyân ederler. (**Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

Ve kutba ne vakt gavs ıtlâk olunur denirse, kendinden istimdâd ve istigâse olunup kendine ilticâ olunduğu vakt ıtlâk olunur, gayrı vaktte değil. Fe'fhem. Mugîs, Allâh Teâlâ'dır. Ya'nî igâse ve zarûret deminde iânet sıfat-ı ilâhiyyedir. Eğerçi mezâhiri dahi vardır. Onun için kutb-i a'zama gavs dediler. Zîrâ bâzen Allâh Teâlâ ya kendi bizzât veya tahtellivâsında olan ricâlle bilvâsıta igâse eder. Ve izn olmak hareket ve mübâşeretin rûhudur. Onun için izn-i ilâhî olmayan mevzu'da kavl ve fi'l akîm olur ve onun hakîkatı dahi tasarruf-i ilâhîye âid olur. Zîrâ me'zûn olmadığı yerde nefsle ve me'zûn olduğu yerde Hak ile mutasarrıf olur. Ve gâh olur ki mugîs ma'nâsı muzmahill olup, mutasarrıf-ı mutlak Hak olur. Var imdi ikisinin arasını fark edegör. Bir bak sen kiminlesin ve sen kimsin ve senin senliğin nedir.

***Gayb-ı ilâhi-i mutlak** (غيب الهيّ مطلق) : Âlem-i lâhût. Ya'nî lâ-taayyün i'tibârıyla zât-ı ilâhiyye demektir.

***Gaybü'l-amâ** (غيب العما) : Âlem-i lâhût.

***Gayb-ı mechul** (غيب مجهول) : Âlem-i lâhût.

***Gayb-ı mutlak** (غيب مطلق) : Âlem-i lâhût.

***Gaybü'l-guyûb** (غيب الغيوب) : Âlem-i lâhût.

***Gayb-ı hüviyyet ve Gayb-ı mutlak** (غيب هويت و غيب مطلق) : Lâ-taayyün i'tibârıyla zât-ı hakdan ibârettir. Gayb-ı hüviyyet hafî değildir. Gayb-ı hüviyyet ehl-i tahkîk ıstılâhında lâ-taayyün i'tibârıyla Hak Teâlâ'nın zâtından ibârettir. Ya'nî şol ıtlâk-ı hakîkî şartıyla ki ıtlâkla dahi mukayyed değildir. Ve bu mertebede mümkin değildir ki ona hiçbir ilm ve bir idrâk müteallik ola. Bu cihetten mechûl-i mutlaktır. (**Reşehât**)

***Gayb-ı hüviyyet** (غيب هويت) : Mertebe-i ahadiyyettir. **[389-a]**

***Gayb-ı evvel** (غيب اول) : Mertebe-i ahadiyyettir.

***Gayb-ı sânî** (غيب ثانى) : Mertebe-i vâhidiyyet.

***Gayb-ı muzâf** (غيب مضاف) : Âlem-i ceberût.

***Gayb-ı mukayyed** (غيب مقيد) : Âlem-i ceberût.

***Gayb-ı şehâdet** (غيب شهادت) : Kalb-i insân.

***Gayb-ı imkânî** (غيب امكانى) : Şehâdete zuhûru mümkün olduğu için gayb-ı imkânî derler.

***Gayb-ı muhâlî** (غيب محالى) : Mevt-i ıztırârî ile rûhun cesedden taalluku munkatı'a oldukta urûc eylediği âleme gayb-ı muhâlî derler. Âlem-i şehâdete avdet muhâl olduğu için.

***Gayb-ı sûrî ve Gayb-ı ma'nevî** (غيب صورى و غيب معنوى) : Istılâhât-ı kavmden biri, gaybdır. Bu gayb iki nev' olup, birine gayb-ı sûrî ve birine gayb-ı ma'nevî ıtlâk ederler. Gayb-ı sûrî oldur ki havf ve dehşet-i ilâhiyyeden veyâhut bir savt istimâ'ından sâlike bir guyûbet hâsıl olur ki kendinden geçip bî-hôd olur ve hiss ve hareketten kalır. Ve gâh olur ki kendini bilir lâkin söylemeğe ve hareket eylemeğe kādir olmaz. Ve gayb-ı ma'nevî oldur ki ol dahi haşyet ve azamet ve vahşet ve haybet-i ilâhiyyeden hâsıl bir hâlettir. Sâhibi halkdan ve kendinden gāib olur. Lâkin Hz. Perverd-gârdan gaflet ve guyûbeti olmaz. Fe'fhem.

***Gayb-ı mutlak** (غيب مطلق) : Vücûd-i mutlak.

***Gayb-ı izâfî** (غيب اضافى) : Vücûd-i mutlak. Gayb-ı izâfî, âlem-i gayb-ı mutlak ile âlem-i ervâh arasında olan berzaha derler. A'yân-ı sâbite mertebesine gayb-ı izâfî derler. Gayb-ı izâfî odur ki mâ-tahtına göre gayb ve mâ-fevkine nisbetle şehâdettir. Nitekim a'yân böyledir. Zîrâ Hak Teâlâ ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinden zuhûra müteheyyi' oldukta, tecellî-i akdes ile gayb-ı zâtta olan eşyây-ı basîte, mertebe-i ilme tenezzül edip müterettib oldu. Ba'dehû mertebe-i rûha tenezzül edince vücûd-i hak zuhûrda kuvvet buldu.

Gayb-ı izâfî, hakāyık ve a'yân-ı sâbitenin müctemi'idir. Ve bu mertebeye zâhir-i ilm derler. Bâtın-ı ilm gayb-ı mutlakda olan hâldir. Ve gayb-ı izâfî âlem-i gayb-ı mutlak ile âlem-i ervâh arasında berzahdır ki gayb-ı evvele istinâd etmiştir. Zîrâ mebde'idir. Nitekim âlem-i ervâhın istinâdı gayb-ı sânîyedir. Zîrâ ol dahi mertebe-i ervâhın mebde'idir. Ve her mertebe-i sâfile mertebe-i âliyenin âyinesi ve sırrının sûretidir. Ve emr-i vücûd âhir-i merâtibeden böyledir. Ve bu ma'nâdan mertebe-i a'yâna vücûd-i zıllî-i kadîm ve mertebe-i ervâha vücûd-i zıllî-i hâdis derler ki zıllü'z-zılldir. Ve zıll-i evvele bi'l-kuvve ma'den-i kesret derler. Nitekim çekirdek bi'l-kuvve ma'den-i kesret ve beden-i şecere bi'l-fi'l masdar-ı kesrettir. Ve bir nesne kuvvette olmasa, fi'le gelmek muhâldir. (Hakkı Efendi k.s.) **[389-b]**

Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ için ind-i ehli't-tahkîk iki haysiyyet-i mu'tebere vardır ki bir kere zât-ı aliyyesi haysiyyetinden i'tibâr olunup ganiyyün mine'l-âsâr denilir. ان الله غنى عن العالمين (Âl-i İmrân,3/97) [Allah bütün âlemlerden ganîdir] vefkince belki sıfâttan dahi ganîdir. Zîrâ her bir mevsûf mahdûddur. Allâh Teâlâ ise bir gayb-ı mutlaktır ki hadd ü vasf olunmaz. العزت عما يصفون سبحان ربك رب (Sâffât,37/180) [Güçlü ve ulu Rabbin, onların isnâd ettikleri vasıflardan münezzehtir] müfâdınca ve Hak Teâlâ bu haysiyyetten ebedî bilinmez. Nitekim buna işâret edip

buyurmuşlardır ki : ما عرفناك حق معرفتك [Seni kendi hasebin ve merteben miktarı bilmedik] Ve kavl-i âhardan العجز عن درك الادراك ادراك [İdrâki idrâkten âciz olmak idrâktir] denilmiştir.

Ve bir kere dahi esmâü'l-hüsnâsı haysiyyetinden i'tibâr olunup şu âsâr onun mezâhiridir denilir. Zîrâ âsâr evsâfdan ma'lûm olur. Ve Hak Teâlâ meselâ, ilm ve kudret ve irâdet ile mevsûf olup, onların halleri ma'lum ve makdûr ve murâddır ki mezâhir-i Hak'dır. Ve sâir sıfât ve âsârı buna kıyâs eyle. Ve âriflerin Hakk'a ma'rifetleri ancak şu haysiyyetten vâki'dir. Şek yoktur ki cemî' âlem onun sıfâtının âsârıdır. İmdi bir kimse sıfât haysiyyetinden Allâh Teâlâ'nın sûretini bilmek dilerse, şu âleme nazar etsin. Görmez misin ki meselâ bir insân bir hâne binâ eylese ve onu yağlasa ve kapılarını musanna' yapesa ve duvarı üzerine güzel yazılar yazsa, ba'dehû gâib olsa ol sâni'in zâtını bize bildirmek mümkün müdür. Meğer bir kimse gelip bu sanâyi'in cümlesi bir kimsenin san'atıdır diye bildirir. İmdi biz ol sâni'in zâtını bilmek murâd eylesek, bize mümteni'dir. Zîrâ onun zâtı eserinden bilinmez illâ ol kimseyi bi-şahsa görmek ile bilinir. İmdi onu esmâ ve sıfâtıyla bilmek mümkün olabilir. Binâya nazar edip bennâ' olduğunu ve dühne nazar edip dühhân olduğunu ve san'-ı ebvâba bakıp neccâr olduğunu ve kitâbete bakıp kâtip olduğunu biliriz. Pes, şu evsâfın cümlesinden bize hâsıl olan şu sâni'-i vâhid, bennâ' , dühhân, neccâr, kâtib olduğudur. Ba'dehû şu evsâf-ı erbaanın cümlesiyle ol sâni'i vasf eyledikte bizim indimizde bir sûret-i mahsûse-i mütehayyile zâhir olur ki ol sâni' hakîkat-ı emrde ol sûret üzere değildir. Belki ma'dûmetü'l-hakîka olan ol sûret-i mütehayyile beyniyle ol sâbitü'l-hakîka olan mevsûfun zâtı beyninde hâricde münâsebet bile yoktur. İmdi bir kimse sıfâtullâhın âsârı olan şu âlem-i hâdise üslûb-i mezkûr üzere nazar eylese, zâhir olur ki âlem Hak Teâlâ'nın sûretidir. Meğer esmâ ve sıfâtı haysiyyetinden âlem sûret-i Hak'dır. (Abdülganî Nablûsî (k.s.) Hazretleri'nin **Dürr-i Metîn** nâm risâlesinden tercüme olunmuştur.)

Ma'lûm ola ki, gayb-ı hüviyyet-i zâtta indirâc ve indimâcları haysiyyetinden hakāyık-ı mevcûdâta şuûnât-ı zâtiyye ve hurûf-i âliyât derler. Ve ol şuûnât bir mertebede hazret-i zât-ı mukaddesden ve birbirlerinden mümtâz değillerdir, ne ilmen ve ne aynen. Ve bu mertebeye gayb-ı evvel ve taayyün-i evvel derler. Ve bundan aşağı bir mertebe dahi vardır ki ona gayb-ı sânî ve taayyün-i sânî derler. Ve bu mertebede hakāyıka a'yân-ı sâbite denilir. Eğerçi hakāyıkın bu mertebede imtiyâz-ı aynîsi yoktur, ammâ imtiyâz-ı ilmîsi vardır. Ve bu mertebede a'yân-ı sâbite kesret-i nisbiyye ya'nî kesret-i i'tibârî ile mütekessiredir, kesret-i hakîkiyye ile değil. Ve bu mertebede onlardan vücûd-i hâricî müntefî olmak i'tibârıyla ma'dûmlardır.

Ve mertebe-i sâlise, mertebe-i ervâhdır. Ve bu mertebeye "mertebe-i zuhûr-i hakāyık" **[390-a]** derler ki ervâh-ı basît-i mücerrededir. Ve hakāyıkın zuhûrundan murâd, her bir hakîkatın kendi nefsine zuhûru ve âhara zuhûrudur. Ve mertebe-i râbia, mertebe-i âlem-i misâldir. Ve mertebe-i hâmis, mertebe-i âlem-i ecsâmdır. Ve mertebe-i sâdise, cemî' merâtibi câmi' olan mertebedir. Ve bu mertebe insân-ı kâmil mertebesidir. Ve hafî olmaya ki hakāyık-ı mertebe-i ûlâdan her ne kadar dûrda ise ahkâm-ı mâ-bihi'l-imtiyâz, ahkâm-ı mâ-bihi'l-ittihâd üzerine ziyâde gālib olur. Ve hakāyıkın mertebe-i ûlâdan ıraklığından murâd, ahkâm-ı mâ-bihi'l-imtiyâzın ahkâm-ı mâ-bihi'l-ittihâd üzerine galebesidir. والله سبحانه و تعالى اعلم [Allah Subhânehû ve Teâlâ en iyisini bilir] (Molla Câmî k.s. efendimiz hazretlerinin ba'zı mesnevî ebyâtını şerh eylediği **Risâle-i Latîfe** 'den bi-tarîki't-tercüme menkûldür.)

Ma'lûm ola ki, bu fasl yalnız giden tāliblerin hâlin beyân eder. Bildin ki eğer tālib Hak Teâlâ'nın cezbesi makām-ı ahadiyyet-i zât ve sıfât-ı meşrıkından tulû' edip cemî' kevâkib-i his ve cân nurunu mahv ve muzmahill edip, cemî' makāmât ve derecâtı seyr kıldırıp, bî-vâsıta Hak Celle zikre kendini vâsıl kıldırsa, kerem ve lutfundan olur. Belki vâki'dir. Cezbe توازى عمل الثقلين الرحمن [Rahman olan Allah, insanların ve cinlerin işlerini tevzî eder, düzenler] bu cezbe ile meczûb olan sâhib-i saâdet tenhâ ve yalnız sülûk etse olur. Zîrâ inâyet-i Hak Sübhânehû ve Teâlâ ve rûh-i Hz. Rasûl-i Kibriyâ (s.a.v.) onu mürebbîdir. Helâk olacak yerden ya'nî ilhâddan ve zulumât-ı nefsâniyye ve huzûz-i cismâniyye ve vesvâs-ı şeytāniyye ve hicâb-ı rûhânî ve nûrânîden geçirirler. Ve sülûkün tamâm edip cemî' kemâlât ve derecât ve makāmâtı hâsıl kılıp matlûb ve maksûduna vâsıl olur. Bu tāifeye "üveysî" derler. Nitekim tâcü'l-meczûbîn ve muktedi'l-vâsılîn ol merd-i sâdık-ı hakkānî Üveys Karnî (k.s.), Hz. Sultān-ı Enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'in zamān-ı saâdetlerinde idi. Mülâkāt-ı zâhirî olmamıştı. Lâkin makbûl-i Hz. Rasûl ve ashâb olmuştu. Ammâ bu yolda tenhâ ve yalnız baş kurtarıp, selâmetle menâzil kat' edip maksûd ve ma'şûk ele getirmek ekall-i kalîldir. النادر كالمعدوم [Az bulunan, yok gibidir] Bildin ki yalnız giden tālib cemî' ulûmun ıstılâhâtına vâkıf ve fıkh ve hadîs ve tefsîr mütālaasına kādir olup, ilmle amel kasd edip ve terk-i mâ-sivây-ı hak edip kendini tecrîd edip ve alâyık ve avâyıkı terk edip, durduğu şehrden bir şehre dahi intikāl ede ve onda olmaya.

Li-müellifihî :

Ânı söylerim ki geldi bâşıma,
Sanma bir sözdür ki bî-yâr düşme.
Ârif oldur ki gördüğünden söyleye,
Görmediğin nicesi şerh eyleye.

(Nukile min **Kitâb-ı Silki't-Tālibîn ve'l-Âbidîn** *Abdullâh el-Simâvî el-meşhûr bi'l-ilâhî)*

Ma'lûm ola ki,**[390-b]**ârifin cemâl-i Hakk'ı mütālaası nefs-i mutmainneye vusûlden sonradır. Zîrâ nefsin itmi'nân ve sükûnu cilâ'-i âyinedendir. Ve âyine mücellâ ve musaykal olmadıkça sûret-nümâ olmaz. Bundan murâd, hakîkat-ı tecellîdir ki dâimdir, yoksa gārib değildir. Zîrâ mertebe-i aklda olan tecellî-i gû gibi ve mertebe-i kalbde olan tecellî-i kamerî ve mertebe-i rûhda olan tecellî-i şemsî, bunların cümlesi âfil ve gāribdir. Pes, sâlik bu mertebelerde olan levâyıh ve levâmi' ve tavâli'a mağrûr olmaya. Belki tecellî-i sırrîye mazhar olmaya sa'y eyleye ki tecelliyât-ı mezkûrenin bâtınıdır. Nitekim Hz. İbrâhim'den (a.s.) bi-tarîki'l-hikâye gelir : انى وجهت وجهى للذى فطر السموات والارض حنيفا وما انا من المشركين (En'âm,6/79) [Şüphesiz ben bir muvahhid olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim] Ya'nî vech ki bir nesnenin hakîkatı ve aynıdır, mertebe-i sırrdır. Onun için arz ve âsumânın fâtırına ya'nî yerin ve göğün hâlıkına tevcîh-i vech olundu. Zîrâ şems ve kamer ve nücûm, semâvâtın müştemil olduğu ecrâmdır ki hâdisdir. Rûh ve kalb ve akl gibi. Pes, onlara tavcîh-i vech etmek vâcibden mümkine ve kadîmden hâdise udûldür. Binâen-alâ-hâzâ, şirkden halâs değildir. Zîrâ ibâdette hâlık ve mahlûku tesviye lâzım gelir. Bu sûrette vâcib olan budur ki vech-i mü'min mahlûkāt-ı enfüsiyye ve âfâkiyyeden fâtır ve hâlıka müveccih olup ibâdet ve teveccüh ona tahsîs kılına. İşte buradan küffârın ibâdet-i esnâm ve nücûm etmekte hatāları ve sâliklerin vücûdlarında olan merâtib-i gıtāları ma'lûm oldu. Ya'nî her kimde ki zâhir ve bâtında hanefiyyet sırrı olmaya, ol müşrikdir. Ya'nî eğer zâhirde hanîf değilse şirk-i celî ile müşrikdir. Ve eğer bâtında hanîf değilse şirk-i hafî ile müşrikdir. Fe'fhem cidden. (**Kenz-i Mahfî** Hakkı Efendi)

Ma'lûm ola ki, nefs-i emmârede olan sâlik, mürşîd-i kâmil terbiyesinde olduğu halde telkîn-i zikr müyesser oldukta devâm üzere "lâ ilâhe illallâh" kelimesin zikr edip, bu kelime-i tevhîdin hâssası ve nûru ve şerâfeti inâyet-i Hak'la sâlike ma'lûm oldukta, emmâre dâiresinden halâs olur. Nefsi nefs-i levvâmeye dâhil olur. Nefs-i levvâmede devâm üzere "allah, allah, allah" deyip ism-i zâtı zikreder. İsm-i a'zam hürmetine sâlik nefsine levm ve tevbîhinden fâriğ olup, âzâd oldukta nefsi nefs-i mülhimeye dâhil olur. Nefs-i mülhimede dâim "hû, hû, hû" deyip bu muhassenâtı câmi' olan ism-i a'zam hürmetine sâlikin gönlüne ilhâm vâsıtasıyla ilhâm-ı rabbânî dolup, zevk ve şevkle safây-ı rûhânî ihsân olunup, muhabbetullâh mîzâb-ı hakdan gönlünü pür-nûr ve kalbini mesrûr edip ârif ve âgâh olur. Hayâl-i fâsidesinden halâs olup, ilhâm ile hayâli avn-i Hak'la fark eder, şüphe etmez. Ondan nefsi nefs-i mutmainneye gelip, bu makāma dâhil oldukta "hak, hak, hak" ism-i şerîfini devâm üzere zikr eder. Ve zikr-i kalbî sâlike bu makāmda bî-ihtiyâr hâsıldır. Ondan nefsi nefs-i râziye makāmına terakkî edip "hayy, hayy, hayy" ism-i şerîfine müdâvemet edip, hayât-ı ebedî buldukta, nefsi nefs-i marziye makāmına gelip,**[391-a]**"kayyûm, kayyûm, kayyûm" ism-i şerîfini hafâda ve sırrında zikr eder. Ondan nefsi nefs-i makām-ı kudsîye erdikte, insân-ı kâmil olup, "yâ kahhâr, yâ kahhâr, yâ kahhâr" ism-i şerîfine müdâvim olup, ol makām makām-ı kutbiyyet ve gavsiyyet olmakla sırrına vâkıf olan bilir. Vuslatta huzûr-i dâim bulup vâris-i sırr-ı muhamedî olur diye yazmışlar. Bildiğimiz ma'nâ değildir. "allâhümme yessirlenâ"

Ve meşâyih-i ızâm bu tertîb-i esmâya "etvâr-ı seb'a" tesmiye edip sâlikler kat'-ı merâtib ettikçe dâim-i esmâlarını değişip makāmlarına münâsib ism-i şerîfin tekrârıyla izin verirler. Ve sâlik-i râh-ı hakîkat olan tālib, dîdâr-ı dervîşân fukarâsı müdâvemet eylediği ism-i şerîflerin her an te'sîrin ve hâssasın ve kerâmetin ilme'l-yakîn bilirler ve ayne'l-yakîn görürler ve hakka'l-yakîn vâkıf-ı esrâr olurlar. Ve ağyâra esrâr-ı ilâhîden bir harf haber vermezler. Ve tarîkat karındaşlarından ârif ve âgâhların gördüktene makāmda olduğun bilip kendisi dahi a'lâ mertebeye ermeğe علو الهمة من الايمان [Himmetin yüceliği imandandır] deyip kendine himmeti âlî oldukta bu risâleye ve insân-ı kâmilde münderic ıstılâhâta nazar buyurup kendi hâli kendine ma'lûm olup, kimseye suâle muhtâc olmaz. (Nukile min **Ma'rifetü'n-Nefs** Üsküdârî Sâdık Efendi k.s.)

***Lâyıha:** mevcûd-i hakîkî birdir, artık değil. Ve ol ayn-ı vücûd-i hak ve hesti-i mutlakdır. Lâkin onun için çok merâtib vardır. Mertebe-i ûlâ, lâ-taayyün ve adem-i inhisâr ve ıtlâkdır. Bir haysiyyetten her kayddan münezzeh ve her i'tibârdan mukaddesdir. Kemâl-i kibriyâsı her nuût ve sıfât ve izâfetten muarrâ ve zât-ı ulâsı elfâz ve lugat-i delâletten müberrâdır. Ne nakl için onun

nuût-i celâlinden zebân-ı ibâret ve ne akl için onun künh-i kemâline imkân-ı işâret vardır. Hem erbâb-ı keşf onun hakîkatın idrâk etmekten hicâbda ve hem ashâb-ı ilm onun künh-i ma'rifeti imtinâ'ından ıztırâbdadır. Ve bi'l-cümle ol zât-ı bî-çûnun gâyet-i nişânı bî-nişânlık ve nihâyet-i irfânı hayranlıktır.

***Lâyıha:** Mertebe-i sâniye, mertebe-i taayyündür. Bir taayyünle ki cemî' taayyünât fi'liyye-i vücûbiyye-i ilâhîyi ve cemî' taayyünât-ı infiâliyye ve kevniyyeyi câmi'dir. Ve bu mertebe taayyün-i evvel demekle müsemmâdır. Zîrâ ki hakîkat-ı vücûdun evvel-i taayyünâtı budur. Ve bunun fevki lâ-taayyündür, gayrı değildir.

Mertebe-i sâlise, cem'-i ahâdîdir ki cemî' taayyünât-ı fi'liyye-i müessireyi câmi'dir. Ve bu mertebe mertebe-i ulûhiyyettir. Mertebe-i râbia, mertebe-i ulûhiyyetin tafsîlidir. Ve mertebe-i esmâ ve hazret-i esmâdır. Ve bu iki mertebenin i'tibârı zâhir-i vücûd haysiyyetindendir ki vücûb onun vasf-ı hâssıdır. Mertebe-i hâmise, cem'-i ahadîdir ki cemî' taayyünât-ı infiâliyyeye şâmildir. Ve ol taayyünât-ı infiâliyyenin şânı te'sîr ve infiâldir. Ve bu mertebe mertebe-i kevniyye ve imkâniyyedir. Mertebe-i sâdise, mertebe-i kevniyyenin tafsîlidir. Mertebe-i ileldir. Ve bu iki mertebenin urûzu zâhir-i ilm i'tibârıyladır ki imkân bunun levâzımındandır. Ve ol zâhir-i ilm zâtın kandine suver-i hakāyık ve a'yân-ı mümkinât ile tecellîsidir. Pes, fi'l-hakîka vücûd birdir, ziyâde değil. حيث كان الله ولم يكن معه شئ [Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu][244] (Nukile min **Lâyıhât-i Sivâsî Efendi** k.s.)

Ma'lûm ola ki, **[391-b]** bir def'a Rasûlullâh (a.s.)aşr-i ahîr-i ramazânda i'tikāf edip savm-ı visâl ettiler. Ya'nî akşamlarda iftar etmeyip birkaç geceyi adem-i iftārda birbirine mütatābi' kıldılar. Hazarât-ı ashâbdan (r.a.) orada ya'nî mescid-i nebevîde bi'l-fi'l mu'tekif olanlar ol hâle nazar edip onlar dahi savm-i visâlde Rasûlullâh (a.s.) ı taklîd eylediler. Lâkin onların bu taammuku Rasûlullâh (a.s.) hazretine hoş gelmedi. Zîrâ aralarında zuafâdan kimseler vardı. Ve henüz onlardan savm-i visâl sırrı zuhûr etmemişdi. Binâen-alâ-hâzâ, şefkat-i nehy ve tenzîh edip buyurdular ki : " Siz kendi hâlinizi bana kıyâs edip savm-i visâl etmeyin. Zîrâ ben ind-i rabbi'l-âlemîn beytûtet ederim. Ya'nî gecelerim ki onun katında zayf-ı kerîm olduğum cihetten ol bana it'ām ve sikā eder. Ya'nî evvelâ cinândan suver-i at'ime-i nefîse ve eşribe-i lezîze gönderir ki onunla damağım bi'l-fi'l çeşnîdâr olup bana şiba' ve rey hâsıl olur." Husûsâ ki urûku nûr ile mümtelî olan hûn ile memlû olan gibi değildir. Zîrâ nûrun kuvveti vardır ki sâhibü'n-nûra bedel mâ-yetehallele ihtiyâc komaz. Kan ise zayıfdır. Onun için gıdâ yüzünden ciğerden dâimâ imdâda muhtacdır.

Ve sâniyen, âlem-i sırdan ezvâk ve mevâcîd ve ulûm ve maârif ve hükm hâsıl olur ki gıdây-ı sûrîden ma'nâ olur. Zîrâ ol hâlde insân beşeriyyetten münselih ve müncezib olmakla mağlûbü'l-hiss olan marîz gibidir. Ve marîz hiss-i beşeriyyete gelmedikçe bir hafta aç dursa helâk olmaz ve gıdâya ihtiyâc göstermez. Ve belki onun dahi âlem-i hayâlde nice at'ime ile telezzüzü olur ki hisse geldikte damağında lezzet bulur. Onun için dediler ki ekâmil-i nâsın umûr-i hayâliyyesi umûr-i hissiyye gibidir ki bi'l-fi'l vücûd-i mütehakkıkı vardır. Yoksa simyâ dedikleri gibi değildir. Zîrâ simyâ hakāyıkı olmayan bir âlây-ı umûr-i hayâliyyedir ki meselâ kendini hamama girmiş tahayyül eder, maa-hâzâ vücûdunda bi'l-fi'l râhat-ı hamam hissetmez. Umûr-i zevkiyye ise böyle değildir, nitekim mürûr etti. Ve onun ki bu ma'nâdan haberi vardır ve bu zevkden çeşnisi vardır, savm-ı visâl ona murahhasdır. Onun için ekâmil-i ümmetin niceleri savm-i visâl ettiler ve mülûk-âne müherrâ ya'nî kemâlince matbûh olmuş taâmlar gibi lezâiz-i ma'neviyye tenâvül eylediler. Mahkîdir ki Muhyiddîni'l-Arabî (k.s.) Hazretleri mağribde iken dokuz ay kadar müddette iftar etmedi. (Nukile min **Avziye-i İsmâil Hakkı Efendi** k.s.)

Beyit :

Kulillâhümmede bak mâlikü'l-mülk teemmül kıl,
Kimin kul eylemiş kimi derinde şerre paşadır.

Bunda merâtib-i esmâya işâret vardır ki bu merâtib ile taayyünât arasında temâyüz ve tefâzül hâsıl olup, bu "kul" hitābının ibâreti habîbedir **[392-a]** ve işâreti habîbü'l-habîbedir. Ve kāil fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'dır. Pes, habîbe hitābda habîb farkına riâyet vardır ki واستغفر لذنبك (Muhammed,47/19) [Kusurların için bağışlanma dile!] makālesinde olan zenbden murâd fi'l-hakîka odur. Zîrâ cânib-i fark ebrâra göre hasenât ve mukarrabîne göre seyyiât gibidir. Eğerçi a'lâ ve ednâ ol cânibe amel etmeye memurlardır. Ve illâ keşf-i hakîkat lâzım gelir. Onun için bu makûle zenbe zenb demezler, belki hakîkat-ı tevhîd derler. Günâhı nefse isnâd etmek gibi. Maa-

[244] - Buhârî, Bedu'l-Halk, 1/Tevhîd, 22; Ahmed b. Hanbel, IV, 431; Aclûnî, II, s.189.

hâzâ hâlık Allah Teala'dır ki mâlikü'l-mülkdür. Ve mülkünün tahtında sûrî ve ma'nevî olan emlâkin cümlesi dahildir. Pes, ilm dahi mülk-i azîmdir ki mü'min ve mukallid bile âhirette onunla saîd olup derecât ehli olur. Ve âlim ki mü'min olmaya, ilm ondan menzû' olup âhirette şakî ve ehl-i derekât olur.

Binâen-alâ-hâzâ, izzet ilmle ve zillet ol ilmi intizâ'la hâsıl olur. Nitekim arabdan Ümeyye İbn-i Ebi's-Salattan menzû' oldu. Ve nicelerine âhir demlerinde ilm ve yakîn ilhâm olundu. Ve Kur'ân'da gelir : ففروا الى الله (Zâriyât,51/50) [O halde hemen Allah'a koşup sığının] ya'nî cehlden ilme firâr ediniz. Ve illâ وهو معكم (Hadîd,57/4) [O sizinle beraberdir] sırrı üzerine kimden kime firâr etmek mümkündür. Bundan fehm olunur ki sâhibü'l-ilm olan gûyâ ki taht-nişîndir. Gerekse pâdişâh bi'l-fi'l olmasın. Ve ehl-i cehl olan gûyâ ki ma'zûldür. Gerekse bi'l-fi'l pâdişâh olsun. Zîrâ rütbenin hükmü ilmdir. Pes, ol rütbe sâhibinin ki ilmi olmaya rütbe onu kendinden azletmiştir. Onun için ona "mensûb-i ma'zûl" derler. Nitekim evvelkisi, "ma'zûl-i mansûb" dur. Ve bunda lafza-i celâle takdîm olunduğu, mütekassim-i emlâk-i mülûk olduğu cihettendir.

Pes, sultân-ı a'zam-ı zâhir, melikü'l-mülûk-i ecsâmdır ki lafza-i celâlenin zılli onda zâhir olmuştur. Onun için cemî' esmâ ol celâle mübâyaa ettikleri gibi, cemî' beşer dahi onun zılline mübâyaa ederler. Ve halîfe-i a'zam-ı bâtın, melikü'l-mülûk-i ervâhdır ki lafza-i mezkûrenin hakîkatı onda zâhir olmuştur. Onun için takattüb ettikte cemî' ulviyyât ve süfliyyât ona mübâyaa eder ve taht-ı teshîrine dâhil olur. Gerek o ma'nâya şuûru olsun ve gerek olmasın. Rûhü'l-kudse dahi melikü'l-mülûk-i ervâh derler. Zîrâ hâlet-i fenâda nefh-i rûh eden odur. Nitekim Fahr-i Âlem (a.s.) Hazretleri'ne Kur'ân'la nefh edip ifâza kıldı ve onunla bekā billâh hâsıl oldu. Ve ervâh eğerçi melâikedir, eğer rûhânî ve eğer cismânî. Velâkin ervâh-ı kümmel dahi onda dâhildir. Pes, sultân ve halîfe mutlakā ism-i a'zama mazhardır. Ve sâir ümerâ ki paşa ta'bîr olunur, ol ism-i küllînin cüz'iyyâtındandır ki onun nefhiyle taayyün bulup emîr ve halîfe-i sânî olmuştur ki nazîrleri şems ve kamerdir. Ve bunlardan aşağı olanlar reâyâ mertebesidir ki esmâ-i cüz'iyye mezâhiridir. Ve bu merâtib, tekābül-i esmânın suveridir. Ve illâ fi'l-hakîka nefs-i küllîde müctemi' oldukları cihetten nefs-i vâhidedir. El-hâsıl tertîb-i menâzil-i ma'neviyye nice ise, tertîb-i merâtib-i suveriyye **[392-b]** dahi öyledir ki fevkānî ve tahtânîyi müştemildir. Zîrâ tecellî-i ilâhîden murâd, zuhûr-i etvâr ve şuhûd-i ayndır. Onun için padişahlık hıssesi yoktur. Ve herkes dahi kul değildir. Pes, onun ki kemâli cümlenin fevkindedir, pâdişâh-ı sûrî gibi, onun cemî' merâtibe tasallutu vardır. Kemâl-i izâfî ehli olan ise böyle değildir, sâir ümerâ gibi. Ve onunla kemâli yok, belki noksân-ı mutlak ehlidir. Mağlûb ve zebûndur, reâyâ gibi. Bundan zâhir oldu ki kemâl-i sûrî ve kemâl-i ma'nevî merâtibde birbirine mukābildir. Pes, vay ol kimseye ki kemâl-i ma'nevîde kemâl-i izâfî ehli ola, nücûm gibi. Ve saâdet-i kübrâ ol câna ki kemâl-i ma'nevîde kemâl-i mutlak ehli ola, kamer ve şems gibi. Ve bu kemâlden ubûdiyyet-i mahza ehli olanlar hissemend olurlar ki bunlar mâ-sivâ kulluğundan müberrâlardır. Nitekim kemâl-i sûrîden hâdim-i sultân olanlar behremend olurlar ki bunların yüzleri fi'l-cümle mâ-sivâya nâzırdır. Gerçi selâtîn-i sûrîden ve ümerâsından niceler hilâfet-i bâtın ile dahi mütehakkık olup zâhir ve bâtını cem' etmişler ve iki mertebeyi cem'le ser-firâz olmuşlardır. Ve bu beyitte şuûn-i Hakk'a işâret vardır. و يحكم ما يشاء يفعل الله ما يشاء [Allah ne isterse yapar ve dilediğine hükmeder] (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

Beyit :

Serîr-i ma'rifet üzere kimi şehvâr oturmuş,
Tecellîden vücûdu nûruna baksın ser-â-pâ.

Mısrâ'-ı evvelin ma'nâsı beyt-i sâbıkda tahkîk olundu. Ma'rifet-i zât ve sıfât-ı Hakk'a taalluk eden ilm-i küllîdir. Velâkin o ma'nâdan ma'rifet ile ta'bîr ettikleri ulemâ-i zâhir ve ulemâ-i hakîkatı temyîz içindir. Ya'nî çünki ehl-i rüsûme ulemâ diye ıtlâk ettiler ve şuûrlarına ilm dediler. Pes, lâzım geldi ki ehl-i hakāyıka urefâ ve melekelerine ma'rifet derler. Ve bu ta'bîr ile miyânları mümtâz ola. Ve illâ ilm ma'rifetten eşrefdir, zîrâ sıfat-ı Hak'dır, ma'rifet ise sıfat-ı halkdır. Ve mısra'-ı sânî terakkî bâbındandır. Zîrâ ehl-i ma'rifet olan ehl-i tecellî olmaz. Meğer ma'rifeti ba'de't-tecellî ona mahmûl ola. Onun için derler : من عرف الله كل لسانه ya'nî fenâ hâlinde Hakk'ı bilenin lisânı kelîl olur. من عرف الله طال لسانه avdette onun lisânı uzun olur. Evvelkisi, vusûl ve fenâ hâline ve ikincisi, avdet ve bekā hâline işârettir. Ve ol ma'rifet ki kable'l-vusûl ola, ba'de'l-vusûl olandan ez'afdır. Zîrâ haber ile müşâhede gibidir.Ve İmâm-ı A'zam hakkında كان من العارفين ve İmâm-ı Şâfiî hakkında كان من الواصلين demişlerdir. Zâhir olan budur ki ba'de'l-vusûl olan ma'rifettir. Nitekim ba'zı mükâşifînin mükâşefesi onu te'yîd eder. Ve İmâm-ı A'zam'ın mahfili metāfdan hâric ve mîzâb-ı zehebe mukābil olduğu dahi ma'nây-ı mezkûru müeyyiddir. Zîrâ

Rasûlullâh (a.s.) hâlet-i bakādaki Medîne'de oldukları hâlidir, mîzâb-ı zehebe (altınoluk) doğru teveccüh ettikleri ve hâlâ mihrâb-ı nebevî ol tarafadır. Ve metāf, hâlet-i fenâya nâzırdır ki hâlet-i vusûldür. Onun için mahfil-i Şâfiî dâhil-i metāfda ve bâb-ı beyte mukābildir. Eğerçi ki evtād-ı erbaadandır. Pes, mahfil-i hanefî hâric-i metāfda olmak vuslat ve fenâdan sonra olan hâle remzdir ki hâlet-i bekādır. Ve bu remz ile Ebû Hanîfe Şâfiî'den efdaldir **[393-a]** demek câizdir. Eğerçi ki cümlesi hak üzerinedir. Ve tecellî inkişâfdır ki kalbin perdesi zâil olup envâr-ı gayb-ı basîrete nümâyân olur ve bu ma'nâ kuvvet bulsa ser-â-pâ vücûda sârî olur. Zîrâ kalbin nûr-i eniyyeti tecellîye ve cesedin nûr-i eniyyeti dahi kalbe tābi'dir. Ve bu makām sem'in fevkindedir. Kemâ lâ yahfâ. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

Eimme-i erbaa; İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Şâfiî ve İmâm-ı Ahmed ve İmâm-ı Mâlik'dir. (radiyallâhu anhüm). Ma'lûm ola ki bu dört imâm asl-ı fazl ve hakîkat-ı kemâlde لا يدرى اين طرفاها كالحلقة المفرغة kabîlindendir. Fe-emmâ tertîb-i merâtib i'tibârıyla tefâvüt üzerinedir. Hulefâ-i erbaanın tefâvütleri gibi. Onun için İmâm-ı A'zam, Hasan-ı Basrî'den, Hızır'dan Mûsâ menzilesindedir ki bunların gerçi herbiri merâtib-i erbaada kâmiller ve şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkatte asllardı. Velâkin İmâm-ı A'zam'ın neş'esi gālib olan şerîat ve ilm-i zâhirdi, Mûsâ gibi. Ve Hasan-ı Basrî'nin neş'esinde gālib olan hakîkat ve ilm-i bâtın idi, Hızır gibi. Onun için İmâm şemsü'l-meşreb olup "sirâcü'l-ümmet" denildi ve mezhebi âfâka münteşir oldu. Ve nübüvvet-i enbiyâ nübüvvet-i muhammediyye ile hatm olunduğu gibi, mezâhib dahi onunla mahtûm olsa gerekdir. Ve Hasan kamerü'l-meşreb oldu. Şemsin feleki evsa' olmakla İmâm mazhar-ı ism-i rahmân ve Hasan mazhar-ı ism-i rahîm oldu. Ve Kur'ân'da gelir : سراجا و قمرا منيرا و جعل فيها (Furkân,25/61) [İçlerinde bir kandil (güneş), bir de nurlu bir ay varetti] ya'nî sirâcın kamer üzerine takdîminde İmâm'ın Hasan üzerine takdîmine işâret vardır. Zîrâ İmâm mazhar-ı ism-i evvel ü zâhir ve Hasan mazhar-ı ism-i âhir ü bâtındır. İsmeyn-i evveleyn ise takdîm-i ilâhî ile mukaddemlerdir. Nitekim Kur'ân'da gelir : هو الاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir] Ve Bursa'da mütevâri-i hâk olup merâtib-i erbaada kemâl bulan Kemâl Dede buyurmuştur : " İmâm-ı A'zam için teveccüh ettikte gördüm ki bir deryâ içinde gavs ederdi. Oradan gelip onu çıkardılar ve karada lâzımsın diye sâhile koydular." Ya'nî âlem-i hakîkatte iken, ictihâd mertebesine tenzîl ettiler. Tâ ki nef'i âmm ola, enbiyâ gibi. Ve İmâm-ı Şâfiî'nin evtād-ı erbaadan olduğu müttefekun-aleyhdir. Velâkin ism-i ilâhîsi ve erkân-ı erbaa beyninde hangi rükne nâzır olduğu ma'lûm değildir. Ve İmâm-ı Ahmed hakkında Hızır (a.s.) sıddîkdir diye şehâdet etmiştir. Sıddîk ise muhlasdır (feth-i lâmla). Muhlas, inde's-sûfiye şürb-i gayriyyetten halâs olandır ki mertebesi mertebe-i nübüvvete mukāribdir. Ve Şeyh-i Ekber Hazretleri Fütûhât-ı Mekkiyye'de Ahmed bin Hanbel meşreb-i Ömer (r.a.) üzerine gelen aktābdandır demiştir. İmâm-ı Mâlik'in kemâline hôd şeyh-i mezbûrun onun mezhebi üzerine intişâsı azher-i delîldir. Zîrâ metbû' ve sâhibü'l-mezheb kâmil olmasa, tābi' ve mukallid dahi kâmil olmaz. Ve bu takrîrden fehm olundu ki eimme-i mezkûre hakkında, aşkdan ders vermemişler ve meclis-i sükârâya girmemişlerdir dedikleri, müelldir. Ya'nî ictihâd ve istinbâta iştigālleri sebebiyle âmme ile zevke müteallik sohbet etmediler. Ve hâssa husûsunda remz ve îmâ ile iktifâ eylediler, ziyâde temkîn ile telebbüslerinden ve ridâ-i bekā ve sahvla mürtedî olduklarındandır. Zîrâ her vâsılın bir makāmı ve her sâlikin bir tarîk-i mahsûsu vardır. Onun için kendi tarîki üzerine görmediği sâliki tarîkatten ecnebî kıyâs eder. Ve bu makāmın ba'zı esrâr ve emsilesi hitābda îrâd olunmuştur. الله وایاکم من الواصلین الی ذروة التحقیق دون الواقفین فی وسط الطریق جعلنا [Allah bizi ve sizi tahkîk zirvesine ulaşanlardan eylesin, yolun ortasında kalanlardan değil] (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**) **[393-b]**

***Lâyiha** :Eğerçi hakîkat-ı vücûd, mevcûdât-ı zihnî ve hâricî üzere makûl ve mahmûl olur ammâ onun için merâtib-i mütefâvite vardır. Ba'zısı ba'zısının fevkindedir. Ve her bir mertebeye mahsûs esâmî ve sıfât ve niseb ve i'tibârât vardır ki mertebe-i âharda ol yoktur. Mertebe-i ulûhiyyet ve rubûbiyyet ve mertebe-i ubûdiyyet ve halkiyyet gibi. Pes, mertebe-i ulûhiyyette olan esâmî meselâ, Allâh, Rahmân ve sâir esmâ-i zâtiyeyi merâtib-i kevniye üzerine ıtlâk etmek ayn-ı küfr ve mahz-ı zındıka olur. Kezâlik merâtib-i kevniyyeye mahsûs olan esâmî meselâ, hâdis gibi, mümkin gibi ve sâir acz ve naksa delâlet eden esmâ gibi, merâtib-i ilâhiyye üzere ıtlâk etmek, gāyet-i dalâl ve nihâyet-i vebâldir, maâza'llâhi teâlâ. Ahmed Baba'ya Allâh ve Allâh'a Ahmed Baba diyen zındıklardır. (Nukile min **Lâyiha-i Sivâsî Efendi**)

***Lâyiha** : Hak Sübhânehû ve Teâlâ zuhûruyla her yerde hâzır ve bendenin zâhir ve bâtınına nâzırdır. Zihî hasârettir ki sen dîdeni likāy-ı yârdan ayırıp çehre-i ağyâra dikmişindir. Ve ol mahbûb-i hakîkînin rızâsın basıp özge yola sapmışsındır. (Nukile min **Lâyiha-i Sivâsî Efendi**)

***Lâyiha:** Hakîkat-ı hestî cemî' şuûn ve sıfâtla ve niseb ve i'tibârâtla her mevcûdun hakāyıkıdır. ولهذا قيل هو كل شئ فيه كل شئ [Bunun için denildi ki : O herşeydir, herşey O'ndadır] her kudret ve fi'l ki eğerçi zâhiren mazhardan görünür, lâkin hakîkatte ol fi'l mezâhirde Hak'dan zâhirdir, mezâhirden değil. Şeyh-i Ekber (k.s.) Fass-ı Hikmet-i Aliyye'de buyurur ki : ان يضاف اليها فعل لا فعل للعين بل الفعل لربها فيها فاطمانت العين [Ayn için fiil yoktur, belki fiil o aynda onun Rabbi içindir. Binâenaleyh, ayn fiil ona izâfe olunmaktan mutmain oldu] [245] Pes, kudret ve fi'lin bendeye nisbeti Hakk'ın onun ya'nî bendenin sûretinde zuhûru cihetindendir, bendenin taayyünü cihetinden değil. Ya'nî mâ-sivâ dedikleri bendenin taayyünüdür. Pes, ol fi'l ve kudret ve vücûdu mâ-sivâdan bilmeye. والله خلقكم وما تعملون (Sâffât,37/96) [Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı] belki bendenin vücûd ve kudret ve fi'lini Hazret-i Bî-çûn tarafından bil. (**Lâyiha-i Sivâsî Efendi**)

***Lâyiha :** Her bâr ki bir nesne bir nesnede görünür olsa, zâhir mazharın gayrıdır. Ya'nî zâhir bir şeydir, mazhar bir şeydir. Ve eyzan ol nesne ki zâhirden mazharda görünür, ol şibh ve sûrettir, zât-ı hakîkat değil. Lâkin vücûd-i Hak ve hesti-i mutlak ki her yerde zâhirdir, ayn-ı mazhardır. Ve her mezâhirde zâtıyla zâhirdir, şibhiyle değil. (**Lâyiha-i Sivâsî Efendi**)

***Lâyiha :** Zât zât olduğu haysiyyetten cümle esmâ ve sıfâttan müberrâ ve türlü niseb ve izâfâttan muarrâdır. Lâkin zât-ı bî-çûnun bu cümle ile ittisâfı âlem-i zuhûra teveccühü i'tibârıyladır. Şol tecellî-i evvelde ki kendi kendisiyle kendi zâtı üzerine tecellî buyurdu. Nisbet-i ilm ve nisbet-i nûr ve nisbet-i vücûd ve nisbet-i şuhûd mütehakkık oldu. Pes, nisbet-i ilm âlemiyyet ve ma'lûmiyyet iktizâ eyledi. Ve nisbet-i nûr **[394-a]** zâhiriyyet ve mazhariyyeti müstelzim oldu. Ve nisbet-i vücûd vâcidiyyet ve mevcûdiyyete tâlib oldu. Ve nisbet-i şuhûd şâhidiyyet ve meşhûdiyyet istedi. Ve yine bunlar gibi zuhûr ki lâzım-ı nûrdur, butûn ile mesbûkdur. Ve butûn için takaddüm-i zâtî ve evliyyet vardır, zuhûra nisbet ile. Pes, ism-i evvel ve âhir ve zâhir ve bâtın müteayyin oldu. Ve bu kadar niseb ve i'tibârât tecellî-i evvelde vücûd buldu. Kezâlik tecellî-i sânî ve tecellî-i sâlisde ilâ-mâ-şâ-Allâh niseb ve izâfât mütezâif olur. Her bâr niseb ve esmâsının tezâufu ziyâde oldukta, zuhûru da ziyâde olur. Belki bir cihetten niseb ve esmâsı ziyâde oldukça, hafâsı ziyâde olur. (**Lâyiha-i Sivâsî Efendi**)

***Lâyiha:** Kesret-i şuûnun vahdet-i zâtta indirâcından murâd, cüz'ün küllde indirâcı ya mazrûfun zarfda indirâcı değildir. Belki murâd, evsâfın mevsûfda ve lâzımın melzûmda indirâcıdır. Meselâ, nısfiyyet ve sülüsiyyet ve rub'iyyet ve hamsiyyetin ilâ-gayri'n-nihâye vâhid adedinin zâtında indirâcı gibidir. Ve bu nisbetler eğerçi zât-ı vâhidde mündericlerdir. Lâkin ma'nâ iken aslâ zuhûr bulmazlar. Mâ-dâm ki zât-ı vâhid merâtib-i isneynde ve sülüsede ve erbaada ve hamsede tekrârlık ile zuhûr etmeye. Kaçan ki bu merâtibde zuhûr ede, her bir mertebeye münâsib bir nisbet zuhûr eder. Pes, burada ma'lûm olur ki Hz. Hakk'ın (celle ve alâ tekaddes ve teâlâ) cemî' mevcûdâtı ihâtası, melzûmun levâzımı ihâtası gibidir. Küllün cüz'ü, zarfın mazrûfu ihâtası gibi değildir. تعالى الله عما لا يليق بجناب قدسه [Cenâb-ı kudsüne lâyık olmayan şeylerden, Allah âlî ve yücedir] (**Lâyiha-i Sivâsî Efendi**)

***Lâyiha :** Fenâ ondan ibârettir ki bâtın-ı bendeye Hazret-i Hak varlığının zuhûru müstevlî olmak vâsıtasıyla mâ-sivâya şuûru olmaya. Ve fenây-ı fenâ oldur ki şuûru olmadığına da şuûru kalmaya ve hafî olmaya ki fenây-ı fenâ fenây-ı sâdicde mündericdir. Zîrâ ki sâhib-i fenânın fenâsına şuûru olsa, sâhib-i fenâ olmazdı. Şol cihetten ki sıfat-ı fenâ ve fenâ ile mevsûf olmak mâ-sivây-ı Hak kabîlindendir. Pes, ona şuûr münâfi-i fenâ olur. (**Lâyiha-i Sivâsî Efendi**)

Ma'lûm ola ki, haşrü'l-ecsâd-i hak, ya'nî haşr-i cismânî vâkı'dır ki kıyâmette neş'e-i âhire olsa gerekdir. Bu haşri inkâr eden cehlinden inkâr eder. Zîrâ her ma'nânın bir lafzı olduğu gibi, har hakîkatın dahi bir sûreti vardır. Tefekkür eyle ki Âdem-i hakîkî ki akl-ı evveldir, mertebe-i ervâhdan ne vechile güzer edip ayn-ı hâricîye geldi ve taayyün-i cismânî buldu ve sûret ve ma'nâyı cem' eyledi ki rûhla ceseddir. Pes, bu tafsîl icmâle âid olup berzaha rücû' ettikten sonra bir kere dahi tafsîle avdet edip sûret-i heykele girmek mahz-ı hikmet ve tecdîd-i sûrettir. Ve sırr-ı tecdîd ne olduğun bilmeyen Kur'ân'ı bilmedi. Zîrâ Kur'ân : بل هم فى لبس من خلق جديد (Kâf,50/15) [Doğrusu onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içindeler] buyurdu. Pes, insân dâimâ i'dâm ve

---

[245] - **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, A.Avni Konuk (Haz.Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), c.II, s.142.

îcâd miyânındadır. Ve bu sırr-ı rakîkdir ki ârif-billâha sezâdır. فافهم والله المرشد [Bil ki Allah mürşîddir]

Li-muharririhî :

Cümle-i eşyâda hû ve cümle-i esmâda hû,
Sâha-i sahrâda hû ve lücce-i deryâda hû.
Âlem-i dünyâda hû ve merkez-i ukbâda hû,
Cennet-i me'vâda hû ve vuslat-ı mevlâda hû.
Her nefesde hû ve bu hâkî kafesde âh ve hû.
Her hevesde hû ve sırda demî-dem sevdâda hû.
Dürre-i beyzâda hû ve yâkût-i hamrâ içre hû.
Tâ ezelden tâ ebed-i serrâda hû darrâda hû,
Bu namâz ve bu rükû' ve bu secde içinde,
Rabbiya'llâhü'l-azîm ve rabbi'l-a'lâda hû.
Hakkıyâ, hû veyâ men hû diyenler kutb olur,
Diye gör her hâlde vird eyleyip dünyâda hû.

(Nukile min **Risâle-i Nefes-i Rahmânî** Hakkı Efendi) **[394-b]**

Ma'lûm ola ki, mü'minin nûru alnının nûrudur. Ya'nî mü'minin nûrları birkaç nev' üzeredir : Îmân nûru ve tâat ve îkān ve keşf ve tecellî nûrları gibi ki küllîsi nûr-i velâyet tahtında mündericdir. Zîrâ mü'minler umûmen ve husûsen evliyâullâhdır. Lâkin cebhe ile hâsıl olan nûr-i secde, ahass-i envârdır. Nitekim ancak hacc arafededir. Zîrâ salât akdem ve ahass ibâdâttandır ve secde ef'âl ve erkân-ı salâttandır. Zîrâ a'lâ ve ednâdan zillet ve ubûdiyyet ancak secde ile tahakkuk eder. Ve abd onda şeytândan tahallus edip Hakk'a takarrüb eder. Nitekim Kur'ân'da gelir : واسجد واقترب (Alâk,96/19) [Allah'a secde et ve O'na yaklaşmaya bak!] Ve cebhe mahall-i nûr ve zuhûrdur. Pes, salâtın cebhede olan nûru a'zâ-i sâirede olan nûrdan ziyâde ziyâlı olmakla bu eclden ekâbir dâimâ Hak Teâlâ'ya her bir nâfile ile takarrüb ederler. Bâ-husûs ki nevâfil-i salâtla ve akşamda ve sabahda nevâfil-i salâta müdâvemet ederler. Allâh Teâlâ sizi ve bizi ehl-i nûr ve sürûrdan eyleye, âmin.

Ma'lûm ola ki cemî' esmâ ve sıfâtın hakāyıkını câmi'a olan mertebe ki mertebe-i ulûhiyyettir لااله‌الاالله kelimesinde lafza-i celâlde olan mertebeye delâlet eder.Ve bu لااله‌الاالله kelimesiyle şehâdet ancak Hakk'ın Hakk'la Hak'da şehâdetidir. Pes, sâir esmâ böyle değildir. Meselâ ism-i rahmân lafza-i celâle gibi her ne kadar ihâta-i tâmmesi varsa da rahmân için mertebe yoktur. Ve yine bu i'tibârla dahi Hakk'ın Hak'la Hak'da şehâdetidir. Zîrâ ulûhiyyet ilâh ile me'lûh beyninde bir nisbettir. İmdi dâimen ve ebeden lisân-ı tevhîd onu söyler, zîrâ onun sırrı zâil olmaz. Ve eğer zâil olaydı rubûbiyyet bâtıl olurdu, bu ise muhâldir. لااله‌الاانت şu kelime fakat Hakk'ın Hak'la Hak'da şehâdetidir. İmdi o tevhîd ol mukābelede gûyâ mahrec cevâba hurûc etmiştir. لااله‌الاانت ile لااله‌الاالله beyninde fark vardır ki evvelki muvahhide nisbetle an-hicâb-ı şehâdet ve ikinci an-keşf-i şehâdettir. Ve bu şehâdet an-keşf kabîlindendir. Kavl-i Yûnus (a.s.) ki : لا اله الا انت سبحانك انى كنت من الظالمين (Enbiyâ,21/87) [Senden başka ilah yoktur, seni tenzih ederim ve ben gerçekten zalimlerden oldum] dedi. Zîrâ onlar makām-ı huzûr-i hitābda idi, her ne kadar nefsi esfel-i sâfilînde ise de. Ve bu dahi şehâdet-i an-keşf kabîlindendir. (a.s.)efendimiz'in kavl-i şerîfi ki : لا احصى ثناء عليك كما اثنيت على نفسك [Seni hakkıyla övemem ve sen kendini övdüğün gibisin][246] buyurdu. Halbuki kendileri a'lâ-i illiyyînde idi. لااله‌الاهو Şu kelime Hakk'ın Hak'la Hak'da şehâdetidir, nefsinde hüviyyeti i'tibârıyla ve ol hüviyyet lafza-i celâledir ki harf-i hâ ile işâret olunan hüviyyettir. Ve Allâh Teâlâ'nın كل شئ هالك الا وجهه (Kasas,28/88) [O'nun zâtından başka herşey yok olmaya mahkumdur] kavl-i şerîfinde olan vech, lafzla işâret olunan hüviyyettir. Ve ol vech Hak tarafına olan vechdir ki halka nisbetle hüviyyetin zâhiridir. Zîrâ Allâh Teâlâ ganiyyün ani'l-âlemîndir. Ve Allâh Teâlâ bundan mukaddem olduğu üzeredir. Ve yine bu i'tibârla dahi Hakk'ın Hak'la Hak'da şehâdetidir ki tecrîd ve tefrîdin hakāyıkındandır. لا اله الا انا Şu şehâdet cemîan halk ile Hakk'ın Hak ile Hak'da şehâdetidir. Lâkin mâhiyyât ve hakāyıkın **[395-a]** zâtları i'tibârıyla ve bu kabîldendir. Şecereden Hak Teâlâ'nın يا موسى انى انا الله

[246] - Müslim, Salât,222; Ebû Dâvud, Salât, 148; Tirmizî, Deavât, 75, 112.

(Kasas,28/30) [Yâ Mûsâ ! Haberin olsun benim, ben Allah'ım] ve Hallâc'ın انا الحق [Ben hakkım] kavli dahi bundandır. Lâkin mertebe-i kābe kavseyn i'tibârıyla olan tevhîd mertebe-i evednâdan akvâ ve eslemdir. Her ne kadar sen ben o cümle-i vâhide ise de ve o şol şeydir ki ona sırrı hakîkat denilir.Allâh Teâlâ'nın و قضى ربك ان لا تعبدوا الا اياه (İsrâ,17/23)[Rabbin, kendisinden başkasına kulluk etmeyin diye emretti] kavl-i şerîfinde dahi ona işâret vardır. Zîrâ akvâ ve eslemlik şunun içindir ki zîrâ mahal ki ene ile taayyündür ki takyîd ilhâm eder. Tevhîd ise ancak ıtlâkdan ta'bîr olunur. (Nukile min **Mecmûa-i İsmâil Hakkı Efendi**)

Ma'lûm ola ki, لاالهالاالله evvelü'l-esmâdır ki sâlik-i meczûbun virdidir. Zîrâ âdet-i ilâhiyye üzerine cezbe sülûkden sonradır, bu sebepten makbûldür. Ve celâle meczûb-i sâlike göre virddir. Pes, her mübtedîye evvelemrden celâle vird olmaz. Eğerçi müteşeyhler galat ederler. Ve kelime-i tevhîdde olan nefy âlem-i lâ-taayyüne işârettir. Zât-ı baht dedikleri âlem-i ıtlâkdır. Ve celâlede olan isbât, âlem-i taayyüne işârettir ki âlem-i zâttır. Bu cihetten dediler ki taayyün-i ilâhînin evveli hüviyyet-i zâtiyye ve âhiri kelâmdır. Ve taayyün-i kevnînin evveli rûh-i muhammedî ve âhiri neş'e-i insâniyyedir. Ve bu taayyün, merâtibi tefhîm içindir ve illâ Allâh Teâlâ lâ-taayyün ve taayyünden ve sâir ıtlâkāttan münezzehdir. Ve taayyün-i sânî mertebe-i esmâ ve sıfâttır. Ve taayyün-i sâlis mertebe-i ef'âldir ki hurûfda üç nokta bu üç taayyüne işârettir. Ve illâ nokta birdir ki ona nûn derler. Ve onun sûreti ve'l-kalemdir, mertebe-i şehâdettir. Ve onun tafsîli, وما يسطرون (Kalem,68/1) [Satır satır yazdıklarına yemin ederim] dur ki taayyünât-ı tahtâniyyedir. Ve ona ve's-sâfât işâret eder. Zîrâ melâike hılkatte ve mertebede saf saf oldukları gibi, âlem dahi tertîb üzerine halk olunmuş ve saf saf kılınmıştır. Ve merâtib-i ma'neviyyede dahi sufûf-i âlemiyye ve Âdemiyye tefâvüt üzerinedir velâkin fehm ve idrâke muhtâcdır. Kālallâhu Teâlâ : تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض (Bakara,2/253) [O işaret olunan rasuller, biz onların bazısını bazısından üstün kıldık] ve buradandır ki merâtib-i sûriyye ehli gerek ulemâ ve gerek ümerâ mecâlisde tertîb üzerine otururlar. Ve ol tertîb onlara esmâ-i ilâhiyyeden gelir. Fa'rif. (Nukile min **Silsile-i Hakkı Efendi**)

Ma'lûm ola ki, ba'zı melâhide ifrât edip birbirlerinin meclislerinden mufârakat eder oldukları vaktte "sırrı size ısmarladık "derler. Ve bu kelime hatā-i azîm ve belki küfr-i sarîhdir. Zîrâ Hak Teâlâ bî-takyîddir. Ya'nî mazhar-ı vâhide hasrdır. Müşriklerin ibâdeti esnâma tahsîs ettikleri gibi. Bu ibâdet ve takyîdden ise men' ve nehy olunmuşlardır. Eğer emr-i ilâhîye mukārin olsa ol emre imtisâl olununca takyîd lâzım gelmezdi. Melâikenin Âdem (a.s.)a secde ile me'mûr oldukları gibi. Zîrâ melâike ehl-i tesbîh ve tenzîhdir. Mukînde secde ettikleri zamânda cihet-i tenzîhi bilirler ve fi'l-hakîka tenzîhe etmezler. Ve yine ma'lûm ola ki isti'dâdları olmayan mahcûblar "sırrı size ısmarladık" demeleriyle küfr ve îmânı birbirine halt ederler. Husûsâ ki bu makûle kelâma me'zûn değilllerdir. Zîrâ tefvîz Allâh Teâlâ'yadır ki ıtlâk-ı zâtı ile mutlaktır. Abde değildir ki takyîd-i hakîkî ile mukayyeddir. Bu cihettendir ki Mansûr-i Hallâc'ın انا الحق dediğinden Hakk'ı tenzîhe ettiler. Zîrâ mahall-i kevnînin ol makûle söze tahammülü yoktur. Pes, ne kadar hâl galebe eylese ve sırr-ı vahdet zuhûr etse setr edip, Hakk'ı Hak için izhâr etmek gerekdir. Fe'fhem cidden. (**Necât-ı Hakkı Efendi**) **[395-b]**

Salâtü'l-işrâk aslında iki rek'attır. Kārî olan rek'at-i ûlâda والشمس وضحى ها (Şems,91/1) [Güneşe ve ışığına yemin ederim ki] ve rek'at-i sânîde والیل اذا یغشی (Leyl,92/1) [Karanlığı ile herşeyi örttüğünde geceye yemin ederim ki] tilâvet eyler. Ve eğer dört kılarsa, üçüncüde والضحى (Duhâ,93/1) [Kuşluk vaktine kasem olsun ki] ve dördüncüde الم نشرح لك İnşirâh,94/1) [Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?] okur. Fezâil-i kesîresi vardır. Şöyle ki eğer ba'de salâti'l-fecr kelâm-ı dünyâ etmeyip ve zikrullâha meşgûl olup güneş bir remh mürtefi' oldukta, zikr olunan vech üzere iki rek'at salât-i işrâk kılsa, bir hacc ve bir umre sevâbıyla müsâb olur. Üç günde bir hacc ziyâde olur, zîrâ üç umre bir hacca bedeldir. Tāife-i sûfiyyenin ol vaktte zikre iştigālleri ma'nây-ı mezkûr içindir. Belki murâd-ı sâlik rızâ ve tecellîdir, yoksa vusûl-i derecât değildir. Belki cemî' murâdâttan levh-i kalbi sâdedir ki nakş-ı gayr ondan mahv olunmuştur. Zîrâ sâlik abd-i mahz olsa mevlâsı ona işini bilir. Ve bu makûle bî-garaz olanlara "ahrâr" derler. Hurrü'l-asl olan merdümler gibi, hattâ evliyâ-i kibârdan bir tāife vardır ki onlara "müflisûn" derler Zîrâ cemî' a'mâli gayra hibe etmişler ve kendileri fazl-ı Hakk'a istinâd etmişlerdir. Zehî ibâd-ı muhlesîn ki hakk-ı ubûdiyyet ve rubûbiyyeti bilmişler ve ona göre mevlây-ı hakîkîye kul olmuşlardır. Zîrâ asl olan Hakk'a vusûldür ki esmâ ve sıfât merâtibini güzer ettikten sonra husûle gelir. Derecât-ı cinân ise esmâ ve sıfâta nâzırdır. Pes, bundan ma'lûm oldu ki, hakkı koyup naîme meyletmek, esmâ ile müsemmâdan mahcûb olmak alâmetidir. Ve hengâm-ı seher ve vakt-i sabâh vakt-i tecellî ve tagayyürdür. Zîrâ zulmet ve nûr birbirine mukābil gelmiştir. Ve leyl zâta ve nehâr sıfâta işârettir. İşte insanın gāfili leyl ve nehâr hâbdadır, gerekse bîdâr olsun. Ve bî-perde olanı şeb ve rûz mütālaa

ve müşâhededir, gerekse sûretâ nâim olsun. Zîrâ söz çeşm-i basîrettedir, çeşm-i ubrda değil. Bu cihetten âgâh olanların halleri gayra kıyâs olunmaz. Ve onlara i'tirâz dürüst olduğu, miyânda fârûk olduğundandır. Fe'fhem cidden.

Ve salât eğer farz ve eğer nâfiledir. Şurût ve kuyûd-i zâhire ve bâtınesine mukārin olmayınca ma'mûlün-bih olmaz. Ve rükû' ve secdede üçer kere tesbîh etmek ba'zı fukahâ indinde farzdır. Ve musallîye mahall-i ihtilâfdan hurûc lâzımdır. Binâen-alâ-hâzâ, bi-eyyi tarîkin üçer tesbih lâzımdır ve illâ namâz bâtıl olmak muhtemeldir. Mezhebde tesbîhât-ı selâse sünnettir demek müfîd olmaz, bâb-ı amelde ihtiyât lâzımdır, bâb-ı i'tikādda ihtimâm lâzım olduğu gibi. "Hakk'a yüz ur dâimâ tevhîdle tesbîhle, elde tut akvâli ed'af üstüne tercîhle".

Ve salât-ı işrâkin mukābili salât-ı evvâbîndir ki ba'de'l-mağrib altı rekattır. Ve ibtidâ gerekdir ki her rekatte ba'de'l-fâtihâ ellişer kere ihlâs ve bir kere muavvizeteyn okuyup, ba'de's-selâm böyle diye ki : اللهم سددنى بـا لايمـان واحفظه على فى حياتى و عند مماتى و بعد مماتى [Allahım, beni imanla takviye et, hayatımda ve ölümüm esnasında ve ölümümden sonra onu üzerimde muhafaza eyle] ondan bakiyye-i rek'ati tekmîl ede. Ve onlarda her ne tilâvet ederse **[396-a]** muhayyerdir. Ve her namâz ki hatmi hâsıl olur, akîbinde umûm ve husûs üzerine duâ lâzımdır ki insanın uluvv-i himmetinden ve muktezây-ı kemâlindendir. Çünki sen âlem ve âlem sensin, fâş kıl cevherini dünyâya çünki bir özge kân ve mahzensin.

***Salâtü't-tevbe:** Muhtasar ahyâr hadîsiyle müsbettir ki bir kimse zamân-ı cehâletinde târikü's-salât olup, sonra tâib ve nâdim olsa, cum'a günü beyne'z-zuhr ve'l-asr on iki rek'at namâz kılıp her bir rek'atında bir fâtiha ve bir âyete'l-kürsî ve bir ihlâs ve bir muavvizeteyn okusa, Allâh Teâlâ yevm-i kıyâmette ona azâb etmeye ve sahîfe-i seyyiât, hasenât bula. İntehâ bi't-tercüme.

Ey mü'min ! Bundan fehm ettin ki bu kıldığın namâz cemî' kazâlarına bedel olup, uhdesinden halâs olasın ve senden sâkıt olup muhâsebesinden necât bulasın, lâ vallâhi. Belki ol nesne ki kazâsı lâzım gelmiştir, kazâ etmelidir. İmdi insana hayâtında fidye-i salât olmadığı gibi, bedel-i kazâ dahi olmaz ve tevbe dedikleri ma'nâda yâ ma'nâyı ıslâh etmek dâhildir. Pes, namâzını kazâ etmeyen Âdem ne vechile tâib olur. Bu sûrette kıldığı tevbe namâzı, âhirette def'-i muhâsebe içindir. Zîrâ namâzı vaktinden te'hîr ettiği için seksen yıl muazzeb olsa gerekdir. Pes, salât-ı tevbe ile bu azâbdan halâs olur. Ve ulemâ tasrîh etmişlerdir ki haremullâhda bir namâz yüz bin salâta bedel ve harem-i nebevî bin salâta mukābil olduğu sevâb yüzündendir, yoksa kazâsına kefâret olmak cihetinden değildir. Şehr-i ramâzanın cum'a-i ahîresi sâir cum'alara kıyâs olunmadığından, halkın ol cum'ada ba'de'l-cum'a kazâ diye kıldıkları namâz, salât-ı tevbe olacaktır. Velâkin vasfında hatâ ederler. El-hâsıl bir cum'a günü beyne'z-zuhr ve'l-asr zikr olunan salât-ı tevbeyi kıla velâkin kazâya kalan namâzlarını dahi kazâ eyleye. Ve hukûk-i abd varsa edâ veyâ istihlâl ede ki bunlar şerâyit-i tevbedendir. Zîrâ tevbe Hakk'a rücû'dur. Velâkin mücerred Hakk'a rücû' demekle rücû' sahîh olmaz. Belki bi'l-fi'l münîb-i ilallâh olmak gerekdir. Zîrâ Kur'ân'da mukaddem ifsâd ettiği nesneyi ıslâha kayd olunmuştur. Pes, bi'l-fi'l ıslâh olmayınca tevbesi kezzâblar tevbesi olur, mahall-i hatardır. Bir hoş fehm edip ona göre amel-i şer'î ve kâr-ı mer'î lâzımdır. Vallâhü'l-hâdî ve'l-muîn.

Olmak istersen eğer mahbûb-i rabbi'l-âlemîn,
Tevbekâr ol tevbekâr ol tevbekâr ol tevbekâr.
Bulmak istersen makām-ı kurbda pâye hemîn,
Tevbekâr ol tevbekâr ol tevbekâr ol tevbekâr.
Al elin bir mürşîdin dest-i inâbet bula gör,
Dâmen-i şer'a yapış var ehl-i sünnet olagör.
Feyz-i ind-i hazret-i hakkıyla dâim dola gör,
Tevbekâr ol tevbekâr ol tevbekâr ol tevbekâr.
Nice bir telvîn-i dil yâ nice bir zenb-i vücûd,
Erişip temkîne kıl hakka şuhûduyla sücûd,
Her hatāya olmağa hakkı hezâr ihsân-ı vücûd,
*Tevbekâr ol tevbekâr ol tevbekâr ol tevbekâr. **[396-b]***

***Salâtü'l-husamâ:**Ya'nî yevm-i kıyâmette husamâyı irzâ için zikr olunan namâzı lillâh kılıp sevâbın onlara hibe eyleye. Ve ol namâz budur ki dört rekat nâfile kılıp rek'at-i evvelde bir fâtiha ve on ihlas okuya. Ve ikincide bir fâtiha ve üç kul yâ eyyühe'l-kāfirûn ve on ihlâs okuya. Ve üçüncüde, bir fâtiha ve üç elhâkümüttekâsür ve on ihlâs okuya. Ve dördüncüde, bir fâtiha ve üç âyetü'l-kürsî ve yirmi beş ihlâs okuya. Ba'dehû yetmiş kere salavât-ı şerîfe getirip bu vechile duâ ede ki اللهم اجعل ثواب هذه الصلوة للخصماء يوم القيمة [Allahım! Bu namâzın sevâbını kıyâmet gününde hasımlar için kıl] ve bu namâzı senede beş kere kıla. Biri, berat günü ve biri şehr-i

ramazanın âhir cum'a günü ve biri arafe günü ki ıyd-i kurbanın arafesidir ve biri ıyd-i kurban günü ki yevm-i nahr derler ve biri dahi aşûre günü kıla. Zîrâ bu eyyâmın fazâil-i kesîresi olmakla amelin sevâbı muzâaf ve kabûle akreb olur.

Ba'de-zâ ma'lûm ola ki, husamâ birkaç vechiledir : Evvelkisi, Allâh Teâlâ hasmdır. Şol kimseye ki hukûkullâhda taksîr etmiş ola. Salât ve savm ve hacc ve emsâli gibi. Ve bu husûmet sâir husûmâta göre esheldir. Zîrâ Hak Teâlâ ganiyyün bi'zzâttır. Dilerse adl ile muâhaze eder ve dilerse fazlına mukārin kılıp affeder. Zîrâ hâricden mâni' ve müzâhim yoktur. Ve Kur'ân'da ki âsîye tehdîd vâki' olmuştur. Hakk-ı abd olmayınca ve ıydde half etmek inde'l-arab lutf ve kerem bâbındandır. Nitekim bir kimse kuluna, seni öldüreyim ve başına türlü ukûbetler getireyim diye tahvîf etmişken afv edip ke'l-evvel hüsn-i muâmele eder. Ve ol bâbda hiçbir ferd ona müdâhele edip niçin affettin ve iyi etmedin demez. Belki affın fazâilini bildiğinden affetmeyi tahsîn eder. Onun için afv için şefâat ederler. Fe-emmâ Hak Teâlâ'dan hulf-i va'd câiz değildir. Zîrâ va'd etmek kerem bâbındandır. Onun için bir kimse hulf-i va'd etse iyi etmedi ve kizbi zuhûr eyledi diye teşyî' ederler. Pes, ان الله لا يخلف الميعاد (Âl-i İmrân,3/9) [Şüphesiz Allah sözünden caymaz] mûcebince haber-i hakda hâşâ kizb olmaz. Ve her va'd ettiyse lâ-cerem incâz eder. İşte ehli sünnet mezhebi budur. Fe-emmâ çünki Hak Teâlâ'nın tahvîf ettiği ikāb mechûldür ve vukû'u ihtimâli vardır. Bu yüzden abde lâzımdır ki ما غرك بربك الكريم (İnfitâr,82/6) [İhsânı bol Rabbine karşı seni ne aldattı?] vefkince mağrûr olmaya. Belki muâhaze ihtimâli gālib olup isyândan hazer eyleye. El-hâsıl âhirette ehl-i fazl varsa, ehl-i adl dahi vardır. İnsan başına ne gelecektir bilmez. Bu cihetten tarîk-i amele sâlik olmak evcebdir.

İkinci hasm mü'mindir ki, hakk-ı abd taleb eder, bunun hükmü zâhiren adl yüzünden ihkāk-ı hakdır ki yâ matlûbun hasenâtını ahz veyâ tālibin seyyiâtını ona tahmîldir. Velâkin eğer üzerinde hakk-ı abd olan kimse tevbe-i nasûh ehli olup ان الله يحب التوابين (Bakara,2/222) [Allah çok tevbe edenleri sever] mûcebince derece-i mahbûbiyyete vaz'-ı kadem ettiyse Hak Teâlâ onun hatırını tatyîb için kendi indinden hasmına derecât-ı âliye ihsân edip irzâ ve hakkını ıskāt eder ve ikisini dahi ehl-i cennet eyler. Nitekim dünyâda bir medyûn zindanda habse emr olunsa, âhardan bir kimse onun deynini edâyla **[397-a]** zindândan halâs olur. Pes, her ehl-i deyn mahbûs olmak lâzım gelmez. Ve cehennem gerçi sicnullâhdır velâkin mescûn olmayan mücrim dahi vardır. Nitekim nusus ve âsâr ona dâldir. Ve bundan fehm olundu ki Hak Teâlâ'nın adlinde fazl dahi vardır. Zîrâ ihsân ettiği derecât fazl bâbındandır ki fi'l-hakîka üzerine vâcib değildir. Gayrın edâ-i deyni kendi üzerine lâzım olmadığı gibi. Ve Hak Teâlâ ihsânı ve muhsînî mahbûb edinmiştir, zîrâ kendi muhsin ve muhibbdir.

Binâen-alâ-hâzâ, dünyâda hukûku afv ve ıskāt etmek muâhazeden makbûldür. Onun için Kur'ân'da mevâzi'-i kesîre ve vefîrede afva tergîb olunmuştur. Ve ehlullâh bununla amel edip üzerinde hakkımız vardır demezler. Zîrâ Hakk'ın fazlı halkın hakkından ziyâdedir. Pes, fazl-ı hakka i'timâd etmek gerekdir ki ticâret pürsûd ondadır. Bir kimsenin âhar üzerinde hakkı olup kable'l-istîfâ vefât eylese ol vârislerine intikāl eyler. Ve eğer vermese âhirette ol hakkı vâris da'vâ etmez. Belki aslında sâhib-i hak her kimse da'vâ ona düşer. Ve eğer vâris ma'lûmu olmasa, ol malı vekâleten fukarâya tasadduk eder ve âhirette husûmetten halâs olur. Zîrâ ol yedinde bulunup mahall-i müteayyini olmamakla hakk-ı fukarâ olmuş olur. Bu cihetten gûyâ tasaddukta sâhib-i hakkın vekîlidir. Onun için ol tasadduk olunan ecri sâhib-i hakkın olur. Velâkin hizmette bulunmakla bu mukābelede ona dahi başka ecr vardır. İmdi bu bir emr-i müşkiledir ki ihtimâm olunup amel lâzımdır. Zîrâ vakt-i tedârik fevt olunca iş müşkil olur. Gel imdi hâlini ıslâh ede gör ki râzı ola kıyâmet günü hasmın senden. Yüze gülen çok olur bu fenâda aldanma ki rûz-i fasl ve kazâda dostlar ölür.

Üçüncü hasm kâfirdir ki, onun husûmeti husûmât-ı sâireden eşeddir. Zîrâ ehl-i nâr olduğundan hasmının hasenâtına ehl değildir ki hasenâtın mahall-i ecri hakkındır. Çünki, küfrden mâ-adâ olan ma'siyetlerinin tahfîfine ba'zı ulemâ kāil olmuşlardır. Kâfirin seyyiâtı hasmının üzerine tahmîl olunup, nâçâr hasmı muazzeb olmak iktizâ eder. Eğerçi küfrü mukābelesinde dahi kendi dahi muazzebdir. Meğerki vakt-i ahîrde îmâna muvaffak olup âhirete sıfat-ı îmânla gide. Bu sûrette onun husûmeti bâlâda zikr olunan husûmet-i mü'min gibi olur. Ve sebeb-i tevfîk-i îmân cânib-i hasmı mürââttır. Eğer tevvâb ve mütetahhirînden ise ve kâfirin husûmeti dahi husûmet-i adldir. Zîrâ rûz-i kıyâmet rûz-i kısâs ve mukābeledir. Hakîkatı ol günde zâhir olur.

Dördüncü, hasm-ı hayvândır ki bunun hakkı hakk-ı kâfirden beterdir. Zîrâ ne ehl-i cennet ve ne hôd ehl-i nârdır. Belki ba'di kısâsi'l-mukābele türâbdır. Bu sûrette onun yüzünden eşedd-i azâbla muazzeb olmak lâzım gelir. Meğerki Hak Teâlâ'dan avn olup ol hayvânın hasmı tâib ve müstağfir olup mahbûbiyyet makāmına vusûl sebebiyle, ol hayvan dahi suver-i cennete lâyık olan sûrette sâir cinâna dâhil olan hayvânâtla ol dahi dâhil olmakla muteyyebü'l-hâtır ola. Zîrâ dünyâda mü'minin muhabbet ettiği ba'zı tuyûr ve âhû ve emsâli bunlar dahi dâhil olsa gerekdir. Bundan

fehm olunur ki dünyâda ehl-i îmâna muttasıl olan eşyâ âhirette dahi onlara mültehak olur. Evlâd ü ensâb, âbâ ü ecdâda mültehak oldukları gibi. Fe'fhem cidden.

Ve husûs üzerine Rasûlullâh (s.a.v.)in ravza-i münevvereleri a'le'l-cinân-ı adnde makām-ı vesîleye ref' olunur. Ve belki makām-ı vesîle ki cennette ondan ber-ter rütbe ve âlî derece yoktur. Hemân ravzadır ki vesîle sûreti ile temessül etmiştir. Zîrâ hâlâ kendi vücûd-i şerîflerini zammeden bük'a, cemî' bükā'-i dünyeviyye ve uhreviyyeden efdal olmak müttefekün-aleyhdir. بنظره المتعالى حشرنا الله واياكم تحت لوائه العالى وشرفنا واياكم [Allah bizi ve sizi Peygamberimizin yüce sancağı altında haşr eylesin ve yine Allah bizi ve sizi yüce zâtını görmekle şereflendirsin]

Li-muharririhî :

Yâ Rasûlallâh ravzan ayn-ı cennettir senin,
Kabr-i pür-nûr-i münîfin beyt-i izzettir senin.
Minberin arş-ı muallâdan dahi ber-terdir,
Kubbe-i izz ü celâlin pür-mehâbettir senin.
Ehl-i arş ve ehl-i ferşe hôş ziyâretgâhsın,
Âşıka seyr-i cemâlin ayn-ı rahmettir senin.
Heb yazılmıştır yüzün levhinde esrâr-ı hüdâ,
Her sözün ilm-i ilâhîye işârettir senin.
Hak yedinden Şeyh İsmâil Hakkı zât ki,
Nû civân âsâ kapında kârı hizmettir senin.

(Nukile min **Risâle-i Nefes-i Rahmânî** Hakkı Efendi k.s.) **[397-b]**

***Gayb-ı mutlak ve Gayb-ı zât-ı ahadiyye ve Gayb-ı zât-ı vâhidiyye :** Ma'lûm ola ki, avâlim çoktur. Ve cümlesinin aslı ve mebde'i gayb-ı guyûbdur ve gaybın merâtibi vardır. Mertebe-i ûlâ gayb-ı mutlak ve zât-ı mahzdır ki ifhâm ve işârât ile bilinmekten münezzehdir. Ve mertebe-i sâniye, gayb-ı zât-ı ahadiyyedir ve ona taayyün-i evvel dahi derler. Ve mertebe-i sâlise, gayb-ı zât-ı vâhidiyyedir ve ona taayyün-i sânî dahi derler. Ve esmâ ve sıfâtla muttasıfdır. Bundan sonra âlem-i ervâhdır. Bundan sonra dahi âlem-i hayâl ve misâl-i mutlaktır. Ve bu âlem avâlim-i ilâhiyyeye müşâbihdir, zîrâ ezdâdı câmi'dir. Bundan sonra dahi âlem-i şehâdettir. Ve bu âlem-i şehâdet şu mahsûs olan âlemdir ki semâvât ve arazîn ve şems ve kamer ve nücûm ve ma'den ve nebât ve hayvân ve insân üzere müştemildir. Ve bundan sonra dahi âlem-i insândır. Ve bu âlem-i insân sûrette sagîr ise de lâkin ma'nâda kebîrdir. Bu eclden hilâfet-i kübrâya müstehak ve emânet-i uzmâya mahaldir. (Hüdâyî Mahmûd Efendi k.s.)

***Gayn ve reyn** (غين و رين) : Gayn ki gayn-ı mu'ceme ile reynden ahafdır. Zîrâ reyn mâni'-i îmândır, gayn değil. Belki gayn fi'l-cümle hicâbdır ki mü'minlerde hallerine göre olur. Hattâ hadîsde gelir : انه ليغان على قلبى وانى لاستغفرالله كل يوم مائة مرة [247] Ya'nî Rasûlullâh umûr-i ümmete iştigāl sebebiyle ba'zen Hak'dan ihticâb gibi hâl vâki' olmasına gayn derler ve derhal istiğfâr buyururlardı. Ya'nî iştigāl-i da'vet ve ihtilât-ı kesretten nâşî nûr-i vahdetten fi'l-cümle ona ihticâb hâsıl olup, onun gafr ve setrini taleb eder. Zîrâ eğerçi şerh-i sadrın muktezâsı kesret ile vahdetten adem-i ihticâbdır. Velâkin kesrette vahdet mütâlaasından tecrîd ve tefrîd etemmdir. Ve yüz kereden murâd, her bir ismde olan müşâhededen ism-i a'zama terakkî ve cihet-i vahdet ile kıyâmdır. Onun için istiğfâr virdi-i dâimdir. Zîrâ ya maâsîden tāat ile setri taleb veyâhut telvîn ve ihticâbdan temkîn ve inkişâfla ihtifâyı derhavâsettir. فاعلم واعمل [Bil ve amel et!]

Gayn ve deyn (غين و دين) :

Bülbül-i dil nola eylerse figān,
Dedi Peygamder "innehû leyegān".

Ya'nî hadîs-i sahîhde gelir ki انه ليغان على قلبى و انى لاستغفرالله كل يوم مائة مرة [Bâzen kalbim perdelenir de günde yüz kere istiğfar ederim][248] Gayn-ı hicâb rakîkdir ki tasfiye ve nûr-i tecellî ile zâil olur. Reyn böyle değildir. Nitekim, كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون (Mutaffifîn,83/14)

[247] - Müslim, Kitâbu'z-Zikr, 41; Dârimî, Vitr, 26.
[248] - Müslim, Kitâbu'z-Zikr, 41; Dârimî, Vitr, 26.

[Hayır, öyle değil! Fakat onların kazançları, kalplerinin üzerine pas bağlamıştır] âyetinde mefhûmdur. Ya'nî reyn hicâb-ı kesîfdir. El-hâsıl gayn dedikleri, kalb aynasının fi'l-cümle pasıdır ki ednây-ı amel ile açılıp pak olur. Nitekim ba'zı kılıçların ve bıçakların ve aynaların hâlidir. Pes, bu perde îmâna ve huzûr-i kalbe mâni' değildir, fe-emmâ reyn mâni'dir. Zîrâ reyn şol pasdır ki açılması mümkün olmaya. Nitekim dumûrlarda müşâhede olunur. Zîrâ ol pas ki dumûrları delik delik ede, bir dahi kābil-i saykal olmaz. Ve bu makûle pas kâfirlerin ve maâsî üzerine musırr olanların hâlidir. Velâkin gayn merâtib üzerinedir. Zîrâ peygamberin gaynı efrâd-ı ümmetin gaynı gibi değildir. Pes, hadîsde gayn ibâretine bakıp kıyâs-ı nefs etmek câiz olmaz. Zîrâ gayndan murâd, zulmet-i kevniyye **[398-a]** ve zulmet-i nefsiyye makûlesidir.

Sûre-i Feth'de ما تقدم وما تاخر (Fetih,48/2) zenbin mağfûr olması ise zulmet-i hicâb-ı rûh ve zulmet-i hicâb-ı cismi ref'e işârettir. Şol zâtın ki basarı uyusa fe-emmâ basîreti her halde açık olsa, onun kalbi ne vechile pas tutar. Pes, onun meclâsına nisbet ile pas dediği, emr-i tebliğe şuğulü ve irşâd-ı nâsa tevaggulüdür ki vahdeti kesrette mütâlaasıdır. Ve bu ma'nâ kendilerine fi'l-cümle girân ve hicâb olduğu sûre-i nasrdan ma'lûmdur. Zîrâ feth-i mutlakdan sonra istiğfâr ile me'mûr oldukları kesreti vahdet-i asliyeye redd ve tafsîlden icmâle rücû' ve nûr-i ahadiyyet-i zâtiyye ile zuhûr ve bâtınen münevver olmaktan ötürüdür. Zîrâ vâhidiyyet mertebesi ahadiyyet mertebesine perdedir. Pes, şuğl-i bi'l-kevn hicâb olduğu bundandır. Ve bu makāmdandır ki Bilâl-i Habeşî'ye (r.a.) hitāb edip ارحنا يا بلال buyururlardı. Demek olur ki "Yâ bilâl bize şuğl-i kevnden melâl geldi ve kalbimiz hicâb-ı kesret ile fi'l-cümle ihticâb buldu ki bu ma'nâ ayn-ı zahmet ve mahz-ı hilâf-ı râhattır. Binâen-alâ-hâzâ ezan oku ki bizi bu zahmetten erâhat edesin. Zîrâ namâza duhûlde muhâzât-ı ilâhiyye vâki' olup tecellî-i nûr-i sebep zevâl-i zulmet-i dil olur ve âlem-i vücûba intikāl ile âlem-i imkânın kudûrâtı izmihlâl bulur. Zîrâ ol âlemde ta'b ve zahmet ve kudûret ve zulmet olmaz. Belki safâ ve râhat ve neşât ve nûr olur."Ve bu takrîrden hadîs-i gaynın ma'nâsı mefhûm oldu.

Hâsıl-ı ma'nâ budur ki tahkîk benim kalbim üzerine perdelenir, ya'nî şuğl-i kevnî ve ba'zı avârız-ı beşeriyye ve câhireden fi'l-cümle ihticâb gelir. Ve ben her gün yüz kere istiğfâr ederim. Ya'nî nûr-i tecellî ile ol zulmetin zevâlini dilerim. Ve yüz kereyi tahsîsin sırrı budur ki her kerde bir ismden bir isme intikāl ve her birinin nûrundan istifâde vardır. İsm-i a'zama müntehî olunca ki ism-i a'zamın nûru cümle envâr-ı esmâya gālib ve derûnun ihticâbını bi'l-külliye sâlibdir. Ve câizdir ki yüz ile ânât-ı gayn murâd ola. Ya'nî her ân-ı gaynda yüz mertebede teveccüh-i gaybî vâki' olur. Ve bu makāmdandır ki demişlerdir : "Vird-i istiğfâr insândan mutlakā sâkıt olmaz, zîrâ herkesin hâline göre perde-i dili vardır. Ve ol perdeyi ya'nî zulmetini izâle için Hak'dan nûr-i tecellî ile gafr ve setr taleb etmelidir. Pes, bülbül-i dil nice figân ü feryâd etmesin ki dil husûsunda gayn hâsıl olur" diye peygamber işâret eyledi. Bize bundan gayret-i tâmme geldi. Fe'fhem.

***Gayret-i fi'l-hak** (غيرت فى الحق) : Hudûd-i şer'i tecâvüz edene intikām için olan gayrete, gayret-i fi'l-hak derler. **[398-b]** Gazab-ı fi'llâh gibi. Esrâr ve serâiri gizlemeye dahi gayret ıtlâk olunur. Ve Hakk'ın gayreti evliyâsı üzerine zınnetidir. Ve evliyây-ı kirâma dahi zanâin ıtlâk olunur.

***Gıybet** (غيبت) : Ma'lûm ola ki, gıybet üç nev' üzerinedir : Evvelkisi budur ki, gıybet eder de ben gıybet etmedim der. Zîrâ onda olan aybını ya'nî hâlini zikrettim der. İşte bu küfrdür, helâle haram demek gibi olduğu için küfrdür, maâza'llâh-i teâlâ. Fakîh Ebü'l-Leys **"Tenbîhü'l-Gafilîn"** de zikr eyledi. Vechi budur ki harâm-ı kat'îyi istihlâl eyledi. Bu kavlin küfr olması ûyûb-i dünyeviyyeyi zikr etmenin gıybet olmasını inkârdan gelir. Zîrâ ol bi'l-ittifâk gıybettir. Ammâ uyûb-i uhreviyyede hükm böyle değildir. Ya'nî bunda gıybet etmedim demede küfr olmaz, ba'zın ihtilâfı olduğundan ötürü. Nitekim hâce zâde yazar. Ya'nî gıybet şartları mevcûd iken hiç beis görmeyip tehâvün vechi üzere ben gıybet etmedim dese, harâm olan gıybeti istihlâl eylemese ve gıybete düşmeden havf edip gıybetten firâr ettiğinden ötürü böyle dese, küfr olmaz. Nitekim tarîkat-ı şerh-i cedîdde yazar.

İkinci nev'i gıybet eder, ol söz gıybet olunan kimsenin kulağına vâsıl olur. İşte bu bir ma'siyettir ki helallik dilemedikçe bunun tevbesi tamam olmaz, zîrâ ona ezâ olur, hakkullâh olduğu gibi hakk-ı abd dahi hâsıl olur. İmdi "gıybet zinâdan eşeddir" hadîs-i şerîfinin dahi mahalli budur. Zîrâ aslâ akrabası olmayan ve zevci olmayan hâtun ile gönlü bir olup tav'an zinâ eylese ve sonra tevbe eylese Allâh Teâlâ onun tevbesini kabûl eder. Ammâ gıybet sâhibine mağfiret olunmaz, sâhibi mağfiret etmedikçe.

Üçüncü budur ki, gıybet olunan kimseye gıybet vâsıl olmaz ise bu sûrette hemân tevbe ve dahi kendine ve gıybet ettiği kimseye istiğfâr kifâyet eder. Bu sûrette kefâret olmuş olur. Hadîs-i şerîfde dahi bu ma'nâ musarrahdır. Esahh olan tafsîli budur ki fakîk Ebü'l-Leys dahi bunu ihtiyâr

eylemiştir. İmdi mutlak istihlâle muhtâcdır dedikleri kavl yâhut mutlakā istihlâle hâcet yoktur. Hemân tevbe ve istiğfâr kifâyet eder sözü ba'zının kelâmıdır. Nitekim tarîkat-ı muhammediyyede âfât-ı lisânda yazar. Murâd eden ihvân mürâcaat eylesin. (**Tercüme-i Tarîkatçı Emîr Efendi** rahimehullâh)

Gıybet dedikleri, bir kimsenin ardınca aybını söylemektir. Ol kimse muhâtab yanında ma'lûm olmak şarttır. Bir kimseyi işâretle muhâtaba bildirip sövmek ve adâvet tarîkiyle zikr etmektir. Pes, işâret tarîkiyle gıybet olunan kimse muhâtabın ma'lûmu olmakla şart-ı evvele **[399-a]** rücû' etmiş olur. Ammâ bu aybı niçin irtikâb ediyor, kendine yazık değil mi diye gayret tarîkiyle aybın zikrederse, gıybet olmaz. Ve nâ-meşrû' olan amel ve aybı def' olunsun diye ol aybı zikr dahi gıybet olmaz. Zîrâ câiz ki ol Âdem utanıp ol aybdan fâriğ ola. Yâhut istifnâ için, ya şerrinden tahzîr için, ya ta'rîf için olursa, yine gıybet olmaz. Bir kimsenin fısk ve zulmü âşikâre olsa, sen dahi onun âşikâre olan fısk ve zulmünü zikretsen yine gıybet olmaz. Ammâ gizli olan fısk ve zulmünü zikretsen gıybet olur. Ve bir karye kavmini aybları ile zikretmek dahi gıybet olmaz. Zîrâ ol aybı işleyen ol karye kavminin cümlesi değildir. Belki ol muhâtabın mechûlü olmakla gıybet olmaz. Ya'nî fetvâsını almak için bir adamın aybını zikretse gıybet olmaz. Veyâ şerrinden tahzîr için, ya'nî filan adam sârikdir, ma'lûm olsun da halk malını muhafaza etsin için söylenirse gıybet olmaz.

YİRMİNCİ BÂB FE (ف) HARFİDİR

***Fâtih, Miftâh, Miftâhu'r-rahmet, Miftâhu'l-cennet, Alemü'l-îmân :** Fâtih, fethedicidir. Ya'nî kalâ-i rahsûn-i küffâr-ı müşrikîn feth ve bilâd-ı küffârı nehbet ve gārât ve ahâlîsini iclâ ve ib'âd edip menâzillerini mesken-i müslimîn edicidir. Ve fâtih-i mugalligāt ve müşkilât-ı umûrdur. Umûr-i dîniyye ve dünyeviyyenin cemîan mugalligāt ve mu'zılâtını feth ve izâh edicidir. Ve fâtih-i ebvâb-ı cinândır. Miftâhdır ve âlet-i fethdir. Yâhut mübâlağa ile feth edicidir demek olur. Ya'nî mutlakā Cenâb-ı Risâlet Penâh Hazretleri ile her muğlak ve müşkil ve mu'zal olan umûr-i suveriyye ve ma'neviyye feth ve keşf olunur.

Miftâhu'r-rahmet (a.s.) rahmet ve mağfiret-i ilâhiyye kapısının miftâhıdır. Rahmet kapısı onlar ile feth olunur ve cennât-ı âliyâtın dahi miftâhıdır ki cennet kapısı zât-ı şerîfleriyle feth olunur. Cenâb-ı Rasûlullâh (s.a.v.)e fi'len ve kavlen ve akden ve sîreten ve muhabbeten ve meveddeten ittibâ' etmek sebebiyle ebvâb-ı cinân feth olunup, duhûlü müyesser olur. Öyle olunca zât-ı şerîfleri miftâhü'l-cinân olmuş olur. Pes, miftâhü'l-cennet ismiyle müsemmâ olduğu bu sebeptendir. Alemü'l-îmân, ilme'l-yakîn imân ve yakîn ve tasdîk ve ikrâr ve izâha-i şek ve reyb edip itmi'nân-ı cinân hâsıl olmağa derler. Bu nûr-i ilâhî ve feyz-i edyânî olan îmân ve yakînin Muhammed (a.s.) cebel-i serâfirâzıdır ki cenâb-ı refîü'ş-şânından **[399-b]** cümle mü'minîn ve mûkinîn iktibâs-ı envâr-ı îmân ve yakîn ederler (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî Efendi**)

***Fâil-i hakîkî ve Fâil-i mecâzî** (فاعل حقیقی و فاعل مجازی): İbâdullâh ef'âlinde fâil-i mecâzîdir ve fi'lin onlara nisbeti mecâzdır. Zîrâ fâil-i hakîkî ancak Allâh Teâlâ'dır. یضل من یشاء و یهدی من یشاء (Nahl,16/93) [Dilediğine dalâlet, dilediğine hidâyet buyurur] izlâli Hüdâ'ya nisbet etmek hakîkat ve iblise nisbet etmek mecâzdır. Fe'fhem.

***Fâil ve Kābil** (فاعل و قابل) :Fâil Allâh Teâlâ'dır ve fâil dediğimiz, esmâ-i ilâhiyye-i cevbiyye-i fa'âledir. Ve kābil dediğimiz, a'yân-ı sâbite ve a'yân-ı imkâniyye-i ma'dûmiyye-i infiâliyyedir. Meselâ, ebü'l-beşer Âdem (a.s.) da mündemic olan evlâdının ricâli fâil ve nisâsı kābil ve münfail olduğu gibi, fâtih ve meftûh birdir demektir. Ol cevher-i rûhdur. Zîrâ çünki hakîkatte cemî' mevcûdâtın aslı oldur ve cümle ona müntehî ve ona râci'dir. Ve ondan gayrı bir cevher dahi yoktur ki ol fâtih bu meftûh veyâhut ol meftûh bu fâtih ola. Pes, hakîkatte fâtih ve meftûh kendidir, gayrı değil.

***Fâil-i mukayyed ve Fâil-i mutlak** (فاعل مقید و فاعل مطلق): Bir kimse hem fâil ve hem kābil olmaz. Meğer ki bi'l-i'tibâr ola. Bu sûrette fâil-i mukayyed olur, fâil-i mutlak olmaz. Belki fâil-i mutlak Allâh Teâlâ'dır. Cemî' ahvâlde müessirdir, müteessir olması mümteni'dir. Ve ma'nây-ı mezkûreden nâşîdir ki insân iki hakîkatı müştemildir ki biri, hakîkat-ı fâile-i vücûbiyye ve biri dahi hakîkat-ı kābile-i imkâniyyedir. Ve hakîkat-ı ûlâ rûh-i müdebbirin bâtınına ve hakîkat-ı sâniye nefs-i hayvâniyyenin zâhirine göredir. (Hakkı Efendi)

***Fâzıl ve Mefzûl** (فاضل و مفضول): İki kimseden birinin ma'rifeti çok ve birinin ma'rifeti az olsa, ma'rifeti çok olana fâzıl ve ma'rifeti az olana mefzûl derler. Fânî oldum demek isniyyetten ibâret olmakla ondan ya'nî fânî oldum demekten dahi geçip fenâ-ender-fenâ gerekdir. Bu dahi söz ile olmaz, öz ile gerek.

***Fâkidü'l-basar** (فاقد البصر) : Zâhiren his gözü kör demektir.

***Fâkidü'l-basîret** (فاقد البصيره) : Bâtınen kalb gözü kör demektir.

***Füâd** (فؤاد) : Dâne ve füâd kalbde karabiber gibi şeylerdir.

***el-Fettâh** (الفتاح): Öyle Allâh ki cemî' bağlıları açıcıdır. Kulun bundan nasîbi, nefsinin üzerine hayr ve tâat kapılarını açıp da müddet-i ömründe nefsini kullanmaktır. Dahi nâs mâ-beyninde fasl etmeğe sa'y eylemekdir. Dahi mazlûmîn mâ-beyninde de kurtarmağa sa'y eylemektir. Dahi umûr-i dîn ve dünyâdan halkın üzerine güç olan şeyleri âsân etmeğe kasd eylemektir ki hattâ bu ismden hazz vâfir ola. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Feth-i ilâhî**(فتح الهى): Allâh Teâlâ'nın nefs-i insâniyye üzerine rahmet-i hâssasından şol nûr-i âlî sebebiyledir ki onunla bir lahzada nefsin emmâreliği zâil olur ki mücâhedât ve riyâzât tarîkiyle otuz senede zâil olmaz. İşte bunlar şol ahyârdır ki Kur'ân'da الا ما رحم ربى (Yûsuf,12/53) [Ancak Rabbimin rahmetiyle korudukları müstesna] ile **[400-a]** istiğnâ olunmuşlardır. Ve böyle nefs-i sâirlerin nefs-i emmâresi gibi kesret-i riyâzât ve mücâhedât değildir. Zîrâ sülûkü tarîk-i aşk ve muhabbet ve cezbedendir. Ma'lûm ola ki feth-i ilâhî dedikleri, birinden nakl tarîkiyle değil ve birinden işitmekle değil ve kitabdan sadre intikāl etmekle değil, kalble taraf-ı hakdan gelmekle olan hâle fütûh derler.

***Fütûh** (فتوح): Fütûh fethin cem'idir. Ukûl aklın cem'i olduğu gibi. Ve fütûh bir mütevakka' olunmayan şeyden bir şeyin husûl ve zuhûrundan ibârettir. Nitekim cebel münfetih olup ondan nâka-i sâlih hurûc ve bürûz eyledi kim aslâ ondan mütevakka' değildir. Pes, Hak Teâlâ bu mu'cize sebebiyle ba'zı kavmine îmânı feth kıldı. Ve ba'zı nüshada fâtihiyye vâki' olmuş. Pes, Hz. Sâlih mazhar-ı ism-i fâtih olduysa Hz. Şeyh (r.a.) hikmet-i fâtihiyyeyi ona isnâd eyledi.

***Feth-i karîb, Feth-i melekût ve Feth-i mübîn, Feth-i ceberût ve Feth-i mutlak, Feth-i lâhût :** Ma'lûm ola ki, feth üç türlüdür ki Kur'ân'da mezkûr olduğu üzere feth-i karîb ve feth-i mübîn ve feth-i mutlakdır. Nitekim sûre-i saff ve feth ve nasrda mübeyyendir. Velâkin erbâb-ı hakāyık indinde feth-i karîb makām-ı kalbde feth-i melekût-i ef'âldir. Ve bu makāmda nefsin hicâb-ı hissi münkeşif ve zâil olup, ef'âli ef'âl-i hakda fenâ bulur. Ve feth-i mübîn, makām-ı rûhda feth-i ceberût ve sıfâttır. Ve bu makāmda nefsin hicâb-ı hayâli zâil olup, sıfâtı sıfât-ı hakda fenâ bulur. Ve feth-i mutlak makām-ı sırrda, feth-i lâhût zâttır. Ve bu makāmda nefsin hicâb-ı vehmi mürtefi' olup, zâtı zât-ı hakda fenâ bulur. Ve bundan fehm olundu ki ef'âl sıfâta ve sıfât zâta hicâb olduğu gibi, kalb dahi rûhâ ve rûh dahi sırra hicâbdır. Ve infâk-ı mâl, terk-i dünyâya işârettir ki hicâb-ı zulmânîdir. Ve infâk-ı nefs terk-i ukbâya remzdir ki hicâb-ı nûrânîdir. Bunlara "hutûtân" derler. Vuslat bundan ibârettir. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Fütüvvet** (فتوت) : Aslında fetâdandır. Şâb ve doru ma'nâsınadır ki türkîde tâze demektir. Velâkin şâbda fütüvvet ve şecâat olup sehâ ve kerem dahi sehâvetten olmakla fütüvveti sehâ ve keremde isti'mâl eylediler. Ve sehâ şecâatten olduğu budur ki mâl candandır. Pes, her kim ki bezl-i mâla şecî' ola, bezl-i câna dahi şecî' olur. Sonra erbâb-ı hakîkat fütüvveti halkı kendi nefsi üzerine îsâr ve ihtiyârda isti'mâl eylediler. Gerek dünyâ ile îsâr olsun ve gerek âhiret ile îsâr olsun. Dünyâ ile îsâr zâhirdir ki kandine olacak mal ve ni'meti kabûl eder. Velâkin filan kimse benden ehakk ve evlâdır diye ona bezl eder. Ve kendinin fi'l-cümle zarûreti ve ihtiyâcı olduğuna bakmaz. Nitekim bir re's-i ganem yedi hâne devredip bilâhere ibtidâ îsâr edene rücû' etmiştir. Dahi fütüvvet oldur ki kişi kendinden a'lâdan sâdır olan kelâm-ı hakkı kabûl ettiği gibi, ednâdan sâdır olanı dahi kabûl etmektir. Nitekim hulefâ ve aktāb kabûl **[400-b]** Zîrâ hakkın zuhûru a'lâ ve ednâdan birdir ki tefâvüt kabûl etmez. Pes, bir kelâm-ı hak pâdişahdan sâdır olmakla ednâ bir gedâdan sâdır olmakda fark yoktur. İkisin dahi ahz ve kabûl lâzımdır ve illâ derecesinden sâkıt olur. Belki aslından derece ehli olmaya. Zîrâ ehl-i derece olsa ol ma'nâdan âgâh olur ve izhâr-ı cehl etmezdi. Zamânemiz sâlikleri gibi ki ekserinin ahlâkullâh ve ahlâk-ı rasûlullâh ve ahlâk-ı havâss-ı ümmetten şuûrları yoktur. Ve fi'l-cümle şuûru olanlar dahi ruûnet-i nefs ve gılzat-ı

tab'larından inadlarına musırr ve hevâlarına tâbi' olurlar. Ma'lûm ola ki, ıstılâh-ı ehl-i hakîkatte dünyâ ve âhiret cihetinde herkesi kendinden iyi olmasını istemeğe fütüvvet derler. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı**)

***Fetk ve Retk** (فتق و رتق) : Pazar günü öğle namâzında iken fetk lafzını secde mahallinde resm olunmuş gördüm. Ve lafz-ı fetk, retkin zıddıdır. Fetk ve retkin her biri ile envâ'-ı futûk ve rutûka şâmildir. Nitekim Allâh Teâlâ âyet-i kerîmesinde : كانتا رتقا ففتقناهما (Enbiyâ,21/30) [Semâ ve arz bitişik idi de biz onları ayırdık] diye buyurdu. Âyetteki fetk ve retk ecsâmda olan fetk ve retkdir. Ammâ ervâhda olan retk, makām-ı akl-ı evveldir. Ve fetk mertebe-i nefs-i külliyedir. Ve ammâ ilm-i ilâhîde retk, zât-ı ahadiyye-i kenziyye-i hafiyyedir. Ve fetk, zât-ı vâhidiyye-i zâhire-i esmâiyyedir. Ve bu fetk lafzının rü'yetine sebep buydu ki belde-i Bursa'da Câmi'-i Muhammedî'yi binâ eyleyip miyâh-ı ma'hûdeden harîm-i câmie icrây-ı âb eylemeği murâd ettiğimde üç mahallenin ba'zı eşkiyâsı muâraza ve icrây-ı âbdan beni men' eylediler. Hattâ Allâh Teâlâ bana retk olanı fetk eyledi ve ol eşkiyâyı hâib ve hâsir olarak zelîl ve ser-gerdân eyledi. (Nukile min **Mecmûa-i İsmâil Hakkı Efendi** k.s.)

***Fücûr-i zâhir ve Fücûr-i bâtın** (فجور ظاهر و فجور باطن) : Ma'lûm ola ki, gâh olur ki fâsık yüzünden te'yîd-i dîn hâsıl olur. Nitekim hadîsde gelir : ان الله ليؤيد هذا الدين بالرجل الفاجر [Allah, bu dini fâcir olan bir kişiyle destekler][249] Ve fücûr iki vechiledir ki, biri fücûr-i zâhirdir ki zâhirdir. Ve biri dahi fücûr-i bâtındır ki evliyâya sû-i i'tikād ve sulehâya ihânet ve emsâlidir. Bu iki türlü fâcir zamânımızda müşâhede olundu. Ve ikisinin dahi âkibetleri hayr olmadı. Velâkin fücûr-i zâhir ehli şefâate ve halâsa fücûr-i bâtın ehlinden akrebdir. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Fehvâniyye ve Mükâfaha** (فحوانيه و مكافحه):Âlem-i misâlde mükâfaha tarîkiyle sâlike Hakk'ın hitābından ibârettir. Mükâfaha rû-be-rû olmak demektir. Gâh olur ki maâzallâh-i teâlâ fehvâniyye sûreti taraf-ı şeytāndan olup, sâlik Hakk'ı gördüm zanneder. Halbuki şeytānı gördü. Fehvâniyye-i sahîhanın mîzânı oldur ki bu rü'yetten sonra ulûm ve maârif ve şerîat-ı şerîfeye ittibâ' ve tarîkat-ı aliyye ile tahalluk hâsıl olmaktır. Pes, bu fehvâniyye taraf-ı Hak'dan abde ikrâmdır. Ve eğer zındıka ve şeytan ve hevây-ı nefse ittibâ' hâsıl olur **[401-a]** ise şeytāndandır. Sâliki tarîkinden kat' için görünmüştür. Fe'fhem (Hakkı Efendi)

***Feresü'l-hayât** (فرس الحيات) : Cibrîl (a.s.) ın bindiği burakdır.

***el-Furkān** (الفرقان): Şöyle ilm-i tafsîlî ki hak ile bâtılı fark eyleye. Ba'zı kavlde furkān vâhidiyyettir ve ba'zı kavlde furkān sıfâttır.

***Ferâiz ve Sünen** (فرائض و سنن) : Ferâiz vücûd-i Hakk'a ve sünen vücûd-i halka işârettir ki ikisi dahi mer'î ve muhâfızdır. Rûhla cesed gibi. Zîrâ cesed rûhun fer'i olduğu gibi, halk dahi Hakk'ın fer'idir.

***Ferâizin farzı :** Ma'lûm ola ki ferâizin farzı terk-i taallukāt-ı mâ-sivâdır. Ya'nî renk taalluk eden umûrun nakşını dilden izâle ve âlem-i tefrîde vusûlle ilm ve ayndan bi'l-külliye inkıtā'dır. Eğerçi bu farz ebtani'l-butûndur ki erbâb-ı zâhire göre onunla kıyâm etmek câiz belki mümteni' gibidir. Maa-hâzâ, cemî' ferâiz abdi mevlâya takrîb ve gayrıdan kat' içindir.

***Farzü't-tarîkat** (فرض الطريقت) : Ma'lûm ola ki, her sâlik-i tarîkat-ı muhammediyye olana farz olan budur ki mâ-sivâyı kalbden ihrâc eyleye. Ona infisâl derler ki sırr-ı vuzû'dur. Zîrâ vuzû'dan murâd, mâ-sivâdan infisâl ve salâttan murâd, Hakk'a ittisâldir. Meselâ, bir kimse bir hizmet için sefer ü seyâhat eylese, ibtidâ alâkay-ı vatanı ve umûr-i mâniayı terk edip ba'dehû yola revân olur. Zîrâ mâ-dâm ki kalbde gayra incizâb vardır, matlûb olan nesneye hemm ve azîmet-i tâm olmaz. Bu ise umûr-i lâzimedendir. Bu cihetten ümem-i evlâda bir peygamber gazâya hurûc etse, şugu-i şâgili olan kimseyi istishâb etmezdi. Meselâ, henüz teehhül etmiş ola. Veyâhut bir nesne binâsı abdinde ola. Veyâhut hayvânâtının netâcına muntazır ola. Ve kıs alâ hâzâ. Zîrâ ittifâk-ı kulûb olmadıkça maslahat bitmez ki teferruk ve ihtilâfdan neyh olunmuştur. Mesel-i meşhûrdur : "Bir hânede iki sarıklı olmaz" derler. Zîrâ her biri bir tarafa çekip umûr-i hânenin ihtilâl ve teşevvüşüne bâis olur. Çünki emr-i dünyâ muhtell ola, emr-i dîn dahi muhtell olur. Zîrâ nizâm-ı dîn nizâm-ı dünyâ üzerine mevkûfdur. Nazar eyle ki bir diyâra küffâr müstevlî olsa, halkı perîşân olup ezân ve ikâmet

[249] - Buhârî, Cihad, 182/ Megâzî, 38; Müslim, İman, 46; İbn Mâce, Fiten, 35; Ahmed b. Hanbel, III, 309.

ve sâir vâcibâttan kalırlar. İmdi bâtın-ı insâna dahi nefs ve şeytân ve hevâ müstevlî olsa, zâhiri dahi ihtilâl üzerine olur. Tefekkür eyle ki efkâr-ı fâsidesi gâlib olan kimse kıldığı namâzın aded-i rek'atını bilmez. Ve ekser-i hâlde umûr-i dînde yanılır. Zîrâ kalbi elinde değildir. Çünki içerde huzûr ve vecdân olmaya, dışarısı dahi harâb olur. (Hakkı Efendi)

***Farzü'ş-şerîat** (فرض الشريعت) : Ehl-i sünnet ve'l-cemâattan olanlara mâ-lâ-büd kadar ilm-i hâli hıfz ve mûceb ve muktezâsıyla amel etmesi ehemm ve elzem olan abdestin ve namâzın farzları ve vâcibleri ve sünnetleri ve müstehablarından. Abdestin farzı dörttür: **[401-b]**Evvelki, bir kere yüzün yumak. İkinci, dirsekleriyle bile bir kere kollarını yumak. Üçüncü, başının dört bölüğünde bir bölüğüne mesh etmek. Dördüncü, ayaklarını topuklarıyla bile yumakdır.

Ve abdestin sünnetleri ondur: Evvelki, besmele okumak. İkinci, kapkacağa sokmadan evvel ellerini yumak. Üçüncü, misvak tutunmak. Dördüncü, ağzına su vermek. Beşinci, yüzüne su vermek. Altıncı, kulaklarına parmaklarıyla mesh etmek. Yedinci, parmaklarıyla sakalını hilallemek. Sekizinci, farz olan a'zâları üçer kere yumak. Dokuzuncu, istincâ ya'nî suyla veyâ taşla necâseti tathîr etmek. Onuncu, sol elin serçe parmağıyla ayaklarının parmaklarını hilallemek.

Abdestin müstehabları altıdır: Evvelki, abdeste niyyet eylemek. İkinci, abdesti kesmeyerek a'zâlarını birbiri ardınca yumak. Üçüncü, a'zâlarını yumağa sağdan başlamak. Dördüncü, tertîbe riâyet etmek. Beşinci, başına kaplama mesh etmek. Altıncı, Allâh Teâlâ'nın buyurduğu gibi etmek.

Abdestin âdâbları altıdır: Evvelki, her bir a'zâlarını yudukta dünyâ kelâmını terk etmek. İkinci, mazmaza ve istinşâkı sağ elle etmek. Üçüncü, sol eliyle sümkürmek. Dördüncü, istincâdan sonra avret yerini örtmek. Beşinci, helâda önünü ve ardını kıbleye döndürmemek. Altıncı, tebevvül ve tegavvut ederken ön ve ardını açıkta aya ve güneşe döndürmemek.

Abdestin kerâheti altıdır : Evvelki, suyu yüzüne pek urmak. İkinci, suya sümkürmek. Üçüncü, mazmaza ve istinşâkı sol eliyle etmek. Dördüncü, istincâ ederken kelâm söylemek. Beşinci, bevline ve necâsetine tükürmek. Altıncı, su dökerken avret yerine bakmak.

Abdestin menhîleri altıdır : Evvelki, suyu israf etmek. İkinci, farz olan a'zâları üç kereden ziyâde veyâ eksik yumak. Üçüncü, yalın ayağa mesh vermek. Dördüncü, abdest alırken avret yerini açmak. Beşinci, sağ eliyle istincâ etmek. Altıncı, suya tebevvül etmek.

Abdesti bozan şeyler yedidir : Evvelki, insânın a'zâsından çıkan kan ve irin ve sarı su ve dübüründen çıkan yel ile necâset ve zekerinden çıkan bevldir. Ammâ ağızdan tükürük ve burundan sümük ve gözden yaş ve kulakdan kir çıksa abdesti bozmaz. İkinci, ağız dolusu kusmak, eğer balgam değilse. Üçüncü, yatıp yâhut dayanıp uyumak. Dördüncü, namâzda kahkaha ile gülmek. Beşinci, delirmek. Altıncı, bayılmak. Yedinci, mürtedd olmak, neûzü billâhi teâlâ.

Guslün farzları üçtür : Evvelki mazmaza ya'nî bir kere ağzına su vermek. İkinci, istinşâk ya'nî bir kere burnuna su vermek. Üçüncü, bir kere cemî' a'zâsını yumak. Guslün sünnetleri altıdır : Evvelki, ellerini yumakla başlamak. İkinci, fercini yumak. Üçüncü, vücûdunda menî varsa onu gidermek. Dördüncü, namâz için alınan abdest gibi abdest almak. Beşinci, cemî' bedenine üçer kere su dökmek. Altıncı, cemî' a'zâsını yuduktan sonra ayaklarını yumak. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe indinde sünnet olan gusl dörttür : **[402-a]** Evvelki, cum'a guslü. İkinci, bayram guslü. Üçüncü, arafatta vakfeye durmak guslü. Dördüncü, ihrâma girmek guslü. Ve guslün müstehabları üçtür : Evvelki, niyyet eylemek. İkinci, besmele ile başlamak. Üçüncü, boğazına gargara vermek.

İmânın şartı altıdır : بالله و ملائكته و كتبه ورسله واليوم الاخر و بالقدر خيره و شره من الله تعالى امنت [Allah'a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine, ahiret gününe, hayrın ve şerrin Allah Teâlâ'dan olduğuna iman ettim] İslâmın şartı beştir : Savm ve salât ve hacc ve zekât ve kelime-i şehâdettir. Orucun farzı ikidir : Biri, niyyet etmek ve biri, mufatterât-ı selâseden imsâk etmektir. Mufatterât-ı selâse ekl ve şürb ve cimâ'dır.

Namâzın farzları onikidir : Yedisi dışarısında ona şart derler ve beşi içinde ona rükn derler. Şartın evveli, abdest almak. İkinci, bedenini ve libâsını ve namâz kıldığı yeri necâsetten pak etmek. Üçüncü, avret yerini örtmek. Dördüncü, kıbleye dönmek. Beşinci, vaktinde kılmak. Altıncı, niyyet etmek. Yedinci, namâzın evvelinde الله اكبر demek. Rüknün evveli, kıyâm. İkinci, kırâat-i kur'ân. Üçüncü, rükû'. Dördüncü, sücûd. Beşinci, ka'de-i âhirede teşehhüd mikdârı oturmak.

Namâzın sünnetleri onbeştir : Evvelki, ikâmet tekbirinde erler ellerini kulakları yumuşağına ve nisâ omuzlarına berâber kaldırmak. İkinci, erlerin göbeği altında ve nisânın göğsünde olarak sağ elini sol eli üzerine komak. Üçüncü, سبحانك اللهم yi (ilâ âhir) okumak. Dördüncü, اعوذ بالله من الشيطنرجيم i okumak. Beşinci, her bir fâtiha evvelinde "besmele" okumak. Altıncı, "âmin" demek. Yedinci, سمع الله لمن حمده demek. Sekizinci, ربنا لك الحمد demek. Dokuzuncu, rükû'da ednâ mertebe üç kere سبحان ربى العظيم demek. Onuncu, secdede üç kere

سبحان ربی الاعلی demek. On birinci, ka'de-i ûlâda inde'l-ba'z tahiyyât okumak. On ikinci, sonraki iki rekatlerde yalnız fâtiha okumak. On üçüncü, iftitâh tekbirinden sonraki tekbirleri demek. On dördüncü, selâm vermek. On beşinci, selâmdan evvel salavât duâsı okumak.

Namâzın müstehabları yirmibeştir : Evvelki, kıyâmda iken secde edeceği yere bakmak. İkinci, rükû'a vardıkta ayağına bakmak. Üçüncü, secdede iken burnu ucuna bakmak. Dördüncü, tahiyyâta oturdukta önüne bakmak. Beşinci, fâtihadan sonra üç âyet mikdârı kur'ân okumak. Altıncı, rükû'a inerken الله اکبر demek. Yedinci, rükû'da arkasını düz tutmak. Sekizinci, parmaklarını açarak ellerini dizlerine komak. Dokuzuncu, rükû'da başını ve boynunu düz tutmak. Onuncu, سمع الله لمن حمده diye kalkmak. On birinci, secdeye varırken yere evvel dizlerini komak. On ikinci, secdeye vardıkta yüzünü iki ellerinin orta yerine koymak. On üçüncü, evvel yüzünü yere koymak. On dördüncü, burnundan sonra yere alnını koymak. On beşinci, secdede dirseklerini açık tutmak. On altıncı, karnını uyluklarından ırak etmek. On yedinci, ayakları parmaklarını kıbleye yöneltmek. On sekizinci, rükû' ve secde tesbîhlerini üçer kere etmek. On dokuzuncu, **[402-b]** iki secde arasında oturup geri secdeye varmak. Yirminci, başını götürdükten sonra iki ellerini götürmek. Yirmi birinci, ellerini götürdükten sonra dizlerini götürmek. Yirmi ikinci, secdeden kalkınca sol ayağını döşeyip üzerine oturmak. Yirmi üçüncü, tahiyyâtta otururken sağ ayağını dikip parmakların ucunu kıbleye yöneltmek. Yirmi dördüncü, parmaklarını açarak ellerini dizlerine koymak. Yirmi beşinci, bunlar tekmîl oldukta sağına ve soluna selâm vermek. Bunlardan mâ-adâ eli yüze sürmek ve duâ etmek ve hamd ü senâ etmek ve Peygamber'e salavât getirmek ve sâir tesbîhleri ta'zîm ile edâ etmek.

Namâzın vâcibleri on dörttür : Evvelki, "fâtiha" okumak. İkinci, namâz içinde farz olan kur'ânı iki evvelki rek'atlerde okumak. Üçüncü, iki evvelki rek'atlerde fâtihayı birer kere okumak. Dördüncü, fâtihayı sûreden evvel okumak. Beşinci, fâtihadan sonra bir sûre yâhut bir uzun âyet ki üç kısa âyet mikdârı ola. Yâhut üç kısa âyet okumak. Altıncı, imâm olan kimse kur'ânı cehr ile okunacak yerde cehren okumak. Ammâ münferiden kılan kimse cehr ile ihfâ beyninde muhayyerdir. İhfâ ile okunacak yerde ihfâen okumak. Gerek imâm olsun ve gerek münferid olsun. Yedinci, vitrde "kunut" okumak. Sekizinci, ka'de-i ûlâ ve âhirede "tahiyyât" okumak. Dokuzuncu, ka'de-i ûlâda teşehhüd mikdârı oturmak. Lâkin ka'de-i âhirede teşehhüd mikdârı oturmak farzdır. Onuncu, secde-i tilâvet etmek. On birinci, sehv-i secde etmek. On ikinci, farzdan farza intikāl etmek. Ya'nî sırasıyla gitmek. On üçüncü, ta'dîl-i erkân ya'nî rükû'da, sücûdlarda a'zâlar hareketten kesilip bir mikdâr meks etmek. Dahi rükû'dan kıyâma kalkmak ve kıyâmda bir mikdâr meks etmek ve secdeteyn beyninde celse etmek ve celsede bir mikdâr meks etmek. Ve on dördüncü, sâğına selâm vermek vâcibdir.

Ey mü'min ! Abdest ve namâzın on iki bin mesâili vardır. Eğer cümlesini cem' ve hıfz herkese müyesser değil dersen, bâri abdestin ve guslün ve namâzın işbu mahalle derc olunan yüz yirmi mikdârı farzlarını ve sünnetlerini ve müstehablarını ve âdâblarını ve mendûblarını ve menhîlerini ve mekrûhlarını ve mahallerini bilerek zabt ve amel eyle ki abdestin abdest ve namâzın namâz ola ve illâ felâ.

***Firâset-i akliyye ve keşfiyye ve ilâhiyye ve firâset-i tabîiyye** (فراست) **:** Bâsiret ve firâset sâhibi olanlar ahvâl-i halkı müşâhede eyler. Eğerçi halk onun kendi hallerine ıttılâ'ından bî-haberlerdir. Zîrâ âlî sâfile muttali'dir, ismi eşmel olmakla. Velâkin sâfil âlîye muttali' değildir. Zîrâ ismi cüz'î olmakla henüz müşâhedesinde kusur vardır. Ve firâset rûhun kuvvet-i kudsiyye ile bilâ-tefekkür maâni-i gaybiyyeye ıttıla'ıdır ki ona firâset-i akliyye ve keşfiyye ve ilâhiyye derler. Zîrâ hey'ât-ı suverden maânîye intikāl eder ve bu firâsette hatâ olmaz. **[403-a]** ve bir firâset dahi vardır ki ona firâset-i tabîiyye derler ki rûhun maâni-i gaybiyyeye ıttılâ'ıdır ki hey'ât-ı suveriyye vesâtatıyladır. Ve bu firâset gâh isâbet ve gâh hatâ eder. Murâd-ı firâset ûlâdır. Ekâmil-i nâsa mahsûsdur. (Hakkı Efendi)

***Ferdiyyet-i ûlâ ve Kelime-i ferdiyye ve Sıfat-ı ferdiyye :** Rasûlullâh'a kelime-i ferdiyye derler. Zât ve sıfât ve fi'l cihetinden ki Rasûlullâh ferdiyyet-i ûlâdır, zîrâ mazhar-ı evveldir veyâ rûh ve cism ve hakîkat-ı câmiası yüzünden ki evvelkisi, ahmediyyetine ve ikincisi muhammediyyetine nâzırdır. Zîrâ akl-ı evvel mertebesinde cism bi'l-kuvvedir, bi'l-fi'l değil. Zât-ı bârî ve sıfât-ı bârî ve fi'l-i bârî kendinde zuhûr bulduğu için Rasûlullâh (s.a.v.)e sıfat-ı ferdiyye derler. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Ferdâniyyet, Ferdâniyyet-i ûlâ, Ferdâniyyet-i sânî ve Ferdâniyyet-i sâlis :** Ferdâniyyet âlem-i vahdet ya'nî ev-ednâ mertebesidir. Ve adedde üçe ferdâniyyet derler, adedde bire tek demezler ve

teke üçten başlarlar. En evvelki çift ikiden i'tibâr olunur. Ve ferdâniyyet-i ûlâ üçe derler. Ve ferdâniyyet-i sânî beşe derler. Ve ferdâniyyet-i sâlis yediye derler. Ve kıs alâ hâzâ. (Hakkı Efendi)

***Ferdâniyyet-i ulûhiyyet ve Ferdâniyyet-i ubûdiyyet ve Vitriyyetü'l-ferdiyye ve Teriyyet-i ahadiyye :** "Kün" lafzının aslı üç harfdir ki "kâf" ve "vâf" ve "nûn" dur ki bu üçü sırr-ı ferdâniyyete işârettir. Ya'nî ulûhiyyetin ferdâniyyeti ki zât ve sıfât ve ef'âldir. Nitekim ubûdiyyetin ferdâniyyeti cism ve rûh ve hakîkat-ı câmiadır. Ve ona teriyyetü'l-ferdiyye derler. Zîrâ ulûhiyyet hasebiyledir. Ve teriyyet-i ahadiyyet zât hasebiyledir. El-hâsıl, vahdâniyyet dedikleri Hakk'ın zâtına ve ferdâniyyet dedikleri onun ulûhiyyetine râci'dir. Zîrâ cemî' mahlûkât bu sırr-ı ferdâniyyet üzerine nefes-i rahmânî bulup nizâm-ı vücûd kabûl edince fi'l-hakîka müessir olan Hak oldu. Ve milk-i vücûd hakkın üzerine tasarrufda şerîk olmak mümteni' oldu. Ve şerîk olmayınca hâlık bir oldu ve cemî' te'sîrât ondan geldi. Pes, mahlûk kendi fi'lini halk eder demek bâtıldır. Belki mahlûk taayyünü cânibiyle kesb eder. Ve ol kesbi halk eden hallâk-ı vâhiddir ki vâhid ve hayy ve kayyûmdur. Ve bu sırr-ı sârî nice kere kaleme gelmiştir. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Feriştehler nedendir?** Cumhûr-i müteşerria indinde feriştehler ecsâm-ı latîfedir ve onların kanatları ve kuvvetleri vardır. Tarfetü'l-ayn kadar zamânda bin yıllık yol giderler. Ve ba'zı kimseler indinde feriştehler lâ-mekânîdir, ya'nî mücerreddir ecsâm değildir ve Hüdâ emriyle eşyâda te'sîr ederler. Ve onlardan hareket etmeksizin ve bir cânibden bir cânibe gitmeksizin garîb ve acîb fi'ller sâdır olur. Zîrâ hareket etmek ve bir cânibden bir cânibe gitmek ecsâmda olur, lâ-mekânîde mutasavver değildir. Ve derler ki onların hakkında bin yıllık yol gider dedikleri, müelldir. Feriştehlerin ef'âl-i bedîaya kuvvet ve kudretinden kinâyettir. Ve ma'kûlâtı mahsûsât libâsında tasvîr kabîlindendir, fehme takrîb için. Ve bu kelâm ol mesâbededir ki meselâ bir feriştеh fermân-ı Hüdâ ile bir fi'l işler ki garâbette **[403-b]** bir anda bin yıllık mesâfe kat' etmek gibi olur. Ve bu mücerredât lâ-mekânîyi tefhîm için şöyle tasvîr etmişlerdir ki mıknatısa asılan iğne mıknatısın hâssasını ahz edip, ol iğneye bir iğne ve ona dahi bir âhar iğne asılsa ve helümme cerrâ birbirine iğneler asılsa cümlesine mıknatısın pertevi yetişip mıknatıs hükmünde olurlar. Hak Teâlâ ile lâ-mekânîlerin hükmü dahi böyledir. Ve cemî' mücerredât-ı mukarrabîn vâcibü'l-vücûd olan nûrü'l-envâr hazretini dâimâ müşâhede ederler. Ve onlara ol hazretin sıfât-ı envârından dâimâ pertev yetişir. Ve ol pertev vâsıtasıyla onlardan ef'âl-i acîbe ve garîbe sâdır olur. Ve sudûr-i ef'âlde hareket ve âlâta hâcet yoktur, irâdet kâffidir. Vâcibü'l-vücûddan fi'l sudûrunda harekete ihtiyâc olmayıp irâdet kâffî olduğu gibi.

***Fasl** (فصل) **:** Mahbûbundan ümîd ettiğin şeye karîb olmaktır. Ammâ fasl, bizim indimizde mahbûb ile ittihâd hâlinden sonra ondan senin temeyyüzündür, ya'nî farka gelmendir.

***Fazl** (فضل) **:** Kesbin gayrı tarîk ile hâsıl olan atiyye-i ilâhiyyeye fazl derler.

***Fıtrat** (فطرت) **:** İnsân fıtrat-ı asliyesine rücû' eder. Zîrâ cismâniyyeti cihetiyle fıtratı gubâr ve türâb ve rûhâniyyeti cihetiyle âbdır. Ve fıtrat dedikleri, rûhun tevhîd-i Hakk'a ârif ve sırr-ı rubûbiyyete vâkıf olduğudur. Ya'nî fıtrat dedikleri, ilm ile vukûfdan ibârettir. Hadîsde gelir : ان الله خلق الخلق فى ظلمة ثم رش عليهم من نوره فمن اصابه اهتدى و من اخطاء ضل [250] Ya'nî Allâh Teâlâ halkı zulmet-i cehlde halk edip sonra üzerlerine nûr-i ilm reşş eyledi. Pes, her kime ol nûr-i ilm isâbet ettiyse, ma'lûm-i hakîkî olan Hakk'a ve şerâyi'ine mühtedî olup, sırât-ı müstakîm-i mukayyed üzerine temeşşî etti ve illâ dâll oldu. Eğerçi sırât-ı mutlak üzerine yürürdü. Fe'fhem cidden. Bunda ilmin mezîd-i şerîfine işâret vardır. Onun için hayât üzerine takdîm olunur. Zîrâ ilmle âyât ve delâlât-ı mansûbe yüzünden sâni'a istidlâl hâsıl olur ve umûr-i hissiye rükûn ve şehevâta meylden necât bulunur. Ve hadîsde gelir : كل مولود يولد على الفطرة [Her doğan, fıtrat üzere doğar][251] Suâl olunursa ki bu iki hadîs beyninde def'-i taâruz ne vechiledir ? Zîrâ hadîs-i evvel dalâl-i aslî ve sânî hidâyet-i zâtiyye remz eder. Cevâb budur ki, fıtrattan murâd, kābiliyyet üzerine hılkattır ve her kişide bu kābiliyyet-i ilm ve kemâl vardır. Velâkin esbâbına mübâşeret yüzünden bi'l-fi'l hidâyet yoktur. Pes, dâll-i aslî gibi olmuş olur. El-hâsıl fıtrat üzerine mecbûl olduktan sonra tıbâ'da merkûz olan şehevât ve ihmâl-i nazar ve amel üzerine terk olunsalar dâll olurlardı. Bu sebepten **[404-a]** mühtedî olan, inâyet ve isti'dâd ve ihtiyârdan mühtedî ve dâll olan dahi bunun hilâfından dâll oldu. Ve bundan ان الغلام الذى قتله الخضر طبع كافرا [Hızır (a.s.)ın katlettiği çocuk, kâfir tabiatlı idi] mazmûnu dahi mefhûm oldu. Zîrâ ol gulâm-ı maktûlde îmâna kābiliyyet

[250] - Tirmizî, İman, 18; Ahmed b. Hanbel, II, 176.
[251] - Buhârî, Cenâiz, 92; Ebû Dâvud, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 5.

vardı. Fe-emmâ bâliğ olsa ol kābiliyyeti izâat etse gerekdi. Onun için bu makûlenin emri hakka mufavvızdır. Zîrâ cennete duhûlü muhtelefun-fîhdir. Eğerçi kable't-teklîf vefât etmiştir. Fe-emmâ yevm-i kıyâmette imtihân olunur diye eser vardır, burası muhavvifedendir, her gulâm akîkasına merhûn olduğu gibi. Ekser-i nâs ise akîka ile mukayyed değildir. Pes, nâ-bâliğ vefât eden evlâd ne vechile ebeveyne şefâat ederler. فاحفظه و اعمل [Onu muhafaza et ve onunla amel et!]

Ma'lûm ola ki, etfâl-i müslimîn fıtrat üzerine intikāl eder. Ve bi'l-farz bâliğ oldukta küfr üzerine taayyüş edecekleri müekked olmaz. Zîrâ hadd-i nazara bâliğ olmadıkça ebeveyn hükmünde olurlar ve taklîden ehl-i tevhîd addolunurlar. Ve eğer ebeveyn millet-i islâmdan gayrı millet üzerine iseler, ol vakt dahi yehûdiyyet ve nasrâniyyet ve mecûsiyyet ve emsâlinde onlara ilhâk olunurlar. Ve ba'de'l-bülûğ ihtimâl-i îmân fâide etmez. Velâkin كل مولود يولد على الفطرة [Her doğan, fıtrat üzere doğar][252] ehl-i şirkin fıtrat üzere mevtlerini iktizâ eder. Ve tevfîk budur ki kelâm-ı evvel hâl-i hayâta ve sânî memâta göredir. Zîrâ hayâtta fıtrat üzerine olmadıkta memâtları dahi öyle olmak iktizâ etmez. Ya'nî hayâtlarında ebeveyne tâbi' olurlar, ba'dehû fıtrat üzerine intikāl ederler. Bu sebepten ba'zı ulemâ etfâl-i müşrikîn huddâm-ı ehl-i cennettir dediler. Ve'l-ilmü indallâh. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Fakîr-i şer'î, Fakîr-i hakîkî, Fakr-i hakîkî (فقير شرعى و فقير حقيقى و فقر حقيقى):**

Fakîr-i şer'î oldur ki nisâba mâlik olmaya. Ve fakîr-i hakîkî oldur ki kendi vücûduna ve ne hôd gayrın vücûduna muzâf olan mâ-sivâya mâlik olmaya. Belki cümlesini fî-sebîlillâh bezl-i vücûd edip mecmû'undan fenâ bula. Gerekse zâhirde nisâba mâlik olsun. Hz. Dâvud ve Süleymân ve Yûsuf ve İskender ve gayrılar gibi. Ve gerekse olmasın. Rasûlullâh (s.a.v.) ve ona benzer olanlar gibi.

Ey mü'min-i hakîkî ! Eğer bu fakr-ı hakîkî matlûbun ise evvelen bu mertebe-i tabîat-ı hayvâniyyeyi umûr-i muharreme ve müşebbehe ve mekrûhadan tezkiye ve sâniyen hâlât-ı mübâhâttan bile tahlîsdir. Ve maânî ki esâs-ı sülûkdür, hâsıl olsa, hevây-ı nefs-i hâli üzere kalır. Ve rûhda zuhûr eden maârif sûreti maârif-i süfliyye olur ki inde'l-kümmel mu'teber değildir. El-hâsıl insân-ı hakîkî olmak isteyen, insân-ı hayvânînin mübtelâ olduğu muvâfakāt-ı tabîiyye ve muhâlefât-ı şer'iyyeden pâk olmak gerekdir. Tâ ki tedrîcle makām-ı rûha ve sırra terakkî edip, maârif-i hakîkiyye **[404-b]** ile tahliye eyleye.

الفقير لا يحتاج الى الله ya'nî fakîr-i hakîkînin fakrı tâm ve asl-ı mecbûlüne rücû'u ale't-tamâm olsa, nisbet-i ihtiyâc ondan mürtefi' olur. Zîrâ vücûd-i fânînin i'tibârı zâil olduktan sonra vücûd-i bâkî kalır, fakat. Ve ma'dûm mevcûda muhtâcdır denilmediği gibi, mevcûd-i hakîkî dahi kendi nefsine ihtiyâcdan ganîdir. Ya'nî bu makûle ihtiyâc mutasavver değildir. الفقر هوالله [Fakr Allah'tır] dedikleri dahi ma'nây-ı mezkûre râci'dir. Zîrâ demektir ki fakr tamâm oldukta orada mevcûd olan Allâh Teâlâ'dır, fakat. Bundan ise abd, Hak olmak lâzım gelmez. Zîrâ abd bi'l-külliye müstehlekdir.

Ma'lûm ola ki, ulemânın her biri bir söz söylemiştir. Ve muhakkıklar dahi her biri bir işâret buyurmuştur. Ve hulâsa-i kelâm oldur ki fakr-ı hakîkî adem-i temellükden ibârettir. Nitekim demişlerdir : الفقير من لا شئ له [Fakir, hiçbir şeyi olmayandır] ve her gâh ki bir fakîr bir mertebeye erişe ki onda aslâ mülkden nesne kalmaya. Hattâ vücûd ve vücûdun tevâbi'i dahi kalmaya. Pes, bu takdîrce mertebe-i fakra yetişmiş olur ve bu kimseye lâyıkdır. Eğer külliyâtta fahr ederse. Ve Rasûlullâh (s.a.v.) bu fakrle fahr eylemiştir. Ne ân ki fakr-i suverle fahr etmiş ola. Ve adem-i temellükün ma'nâsı oldur ki fakîr olan kimsenin hiçbir nesnesi olmayıp, temellük cihetiyle kendine izâfet edebile ve vücûdundan dahi fânî ola. Ya'nî herşeyi varken "benim nem vardır, vücûdum dahi Hakk'ındır" diye kendine bir şey'i muzâf kılmamak fakr-ı hakîkîdir ve tevhîd-i sırfdır, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Fakîr ve Ganî (فقير و غنى) :** Ağniyâ, fukarânın ettiği zikri edip her zikrin yanına sadaka dahi zammetseler, yine sevâb-ı fukarâya ermezler. Zîrâ ağniyâ ile fukarâ bir değildir ki fakr hırfet-i dünyeviyyedir. Bu cihetten ikisinin miyânında fark nedir demek kelâm-ı sâkıttır. Zîrâ fakr fi'l-hakîka abdin ve gınâ Hakk'ın sıfât-ı zâtiyyesidir. Ve İmâm-ı Gazalî (rahimehullâh) demiştir ki : "Kâfir-i fakîrin azâbı kâfir-i ganîden ahafdır." Pes, fakr kâfire nâfi' olunca mü'mine nice olmaz. Ve اليد العليا خير من يد السفلى [Veren el, alan elden hayırlıdır] da yed-i ulyâ ile murâd yedullâh ve yed-i süflâ ile maksûd yed-i ganîdir ki yed-i münfakadır. Zîrâ i'tā-i sadakada şart budur ki ganî yedini pest ve küftünü best edip fakîre "al şunu" demektir. Bu sûrette fakîrin yedi ulyâ ve mu'tî olan ganînin yedi süflâ olur. Velâkin fakîr ol sadakayı kabz etmezden evvel Allâh Teâlâ onu kabz

[252] - Buhârî, Cenâiz, 92; Ebû Dâvud, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 5.

edip, yerine yedine gayrı sadaka vaz' eder ki fakîrin ahzettiği ol bedeldir. Ve aslı Hak ile biledir ki terbiye için onu hıfz eyler. Pes, bunda fakîr ahzde Hak makāmına kāim oldu ve fakr efdal olmak zuhûr buldu ve جعت فلم تطعمنى [Ben acıktım, beni doyurmadın] remz ettiği fazl-ı fakr bilindi. Ve fakrın mezmûm ve küfr olanı, Hakk'a ihtiyâcı **[405-a]** nisyân ve halkdan tekeffüfdür. Ve ba'zı ehlullâhın deryûze kıldığı, sadaka ile halkı Hakk'a takrîb içindir. Zîrâ mü'minlere şefkatleri gālibdir.

Ve ma'lûm ola ki, يا ايها الناس انتم الفقراء الى الله (Fâtır,35/15) [Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz] mûcebince sıfat-ı zâtiyye-i insâniyye fakrdır. Bu fakrde ayn-ı fenâ vardır. Zîrâ fakîr-i ila'llâh olan halkdan müstağnî olur. Ve ganîye fakîr olduğu cihetten gınâ-i tâm gelir ki fakrın gınâda fenâsıdır. Nitekim kelâm-ı vâsîde gelir: الفقير لا يحتاج الى الله [Fakir, Allah'a muhtaç olmayandır] maksûd sıfat-ı fakrın fenâsını beyândır. Ve illâ abd Allâh Teâlâ'ya hemân bir yüzden değil belki cemî' vücûhdan müftekırrdır ki cemî'-i esmâdır. Ve bu ma'nâ kümmel evliyâ hâlidir. Zîrâ Hakk'a intisâbları kavî ve ismleri küllîdir. Sâirlerin intisâbları ise zaîf ve ismleri cüz'îdir. Ve cüz'înin küllîye nisbeti alâ vechi'l-cüz'iyyedir. Meselâ ilme muhtâcdır, âlim ismi yüzünden. Ve kudrete muhtâcdır, kādir ismi yüzünden. Ve kıs alâ hâzâ.

الفقر فخرى ـ اذا تم الفقر هو الله kelâmlarında olan fakrdan murâd, kendi varlığından geçip bi'l-külliye varlık Hakk'ın olduğunu bilmekle kişi kendinin fakr-ı tâmmını tahkîk etmekten ibârettir. Yoksa halkın bildiği bî-nevâlık ve halka ihtiyâclık ma'nâsına olan fakr değildir. (Hakkı Efendi)

***Fakîr-i sûrî ve Fakîr-i ma'nevî (فقير صورى و فقير معنوى):** Fakîr ikidir ki biri sûrî ve biri ma'nevîdir. Ve şol ki fakîr-i sûrî ve âmmîdir hâtır-ı münkesiri atā ve ta'zîm ve emsâli ile mecbûr olur. Ve şol fakîr-i ma'nevî ve hakîkîdir, onun cebr-i hâtırı Hakk'adır, yoksa halkla ve muâmele-i nâsla değildir. Ya'nî halk ona i'tibâr ve ta'zîm ettikleri ve etmedikleri berâberdir. Zîrâ makām-ı indiyyette olanın hâtırı mâ-sivâ ile mütecebbir olmaz. Nitekim gelir : قلوبهم لاجلى (اى ؛ لا لغيرى) انا عند المنكسرة Pes, fi'l-hakîka fakîr-i hakîkîye ta'zîm, muâmelât-ı ilâhiyye iledir, yoksa halkiyye ile değil. Fe-emmâ kulûb-i nâsa dahi muhabbet ve ta'zîm ilkā olunup, i'zâz ve ihtirâm ve ta'zîmden hâlî değildir. (Nukile **Kenz-i Mahfî** İsmâil Hakkı)

***Fıkdân (فقدان) :** Yitirmek demektir.

***Fikr ve Kıyâs (فكر و قياس) :** Ma'lûm ola ki, fikr ve kıyâs ile umûr-i gaybiyye mümkeşif ve ma'lûm olmaz. Zîrâ câizdir ki kişinin fikri nefsü'l-emre mutābık ola veyâ olmaya. Ve dahi câizdir ki tedbîr takdîre muvâfık ola, yâhut olmaya. Zîrâ gerek velî ve gerek peygamber fikr ve kıyâs ile zâttan feyz olacak ilme kudreti mikdârı âlim olur, ziyâde değil. Eğer peygember ise vahy ile söyler ve eğer velî ise keşfi hemân rûh-i muhammedî mertebesine erişir. Zîrâ ondan ilerisi fenâ-ender-fenâdır ki ondan haber mümkün değildir. Ya'nî buradan kendi dahi mahv olur. Kıyâs ve fikr ise akl-ı küll tavrıdır. Rûh-i muhammedî mazhariyyetinden ileri varamaz, ya'nî makām-ı ervâhı geçemez. Keşf ise bunların ilerisindedir. Pes, **[405-b]** ol ileri olan makāmda evliyâullâh levhe nazar edip bilirler. Zirâ orada fikr ve kıyâsa ihtiyâc yoktur. Pes, zâhir oldu ki fikr ve kıyâs erbâbı gaybı müşâhede etmeyen kimselerdir. Yâhut müşâhedesi nâkıs olup şüpheden hâlî olmayan kimselerdir. Ya'nî fikr ve kıyâs ve akl rûh-i muhammedîye kadar seyr eder. Ondan ilerisine seyr edemez. Akldan ileri olan makāmda evliyâullâh veche bakıp mugayyebâtı böyle bilirler.

***Fikr ve Fikret (فكر و فكرت) :** Ma'lûm ola ki, fikr ve fikret bir nesneyi idrâk etmekte i'mâl-i nazardır. Ya'nî nazar-ı aklı kullanıp onunla matlûba tevassuldur. Eğer ol matlûbun sûret-i zihniyyesi varsa ve illâ orada fikr olmaz. Nitekim hadîsde gelir: تفكروا فى الاء الله ولا تفكروا فى ذات الله [Allah'ın nimetleri üzerinde düşününüz fakat Allah'ın zâtı hakkında fikir yürütmeyiniz][253] zîrâ Allâh Teâlâ sûret ile mevsûf olmaktan münezzehdir. Pes, onun zâtına fikr sığmaz. Ve bu makāmdandır ki vârid olmuştur : ما عرفناك حق معرفتك [Seni kendi hasebin ve merteben miktarı bilmedik] zîrâ fikr sığmadığı gibi, ilm ve keşf dahi sığmaz. Pes, mechûl-i mutlakı taleb ve tefekkür etmekde fâide olmaz. Belki matlûb olan mertebe-i ulûhiyyettir ki mertebe-i izâfâttır. Ve fikr insâna mahsûsdur, hayvânda ve melekde fikr olmaz. Zîrâ fikr tab'-ı unsurînin hükmüdür, insân ise tabîat-ı unsuriyye ile akldan mürekkebdir. Ve fikr-i tabîî hayâle musâhibdir. Ve hayâl dahi hisden ve mahsûsdan ahz eden ve akl mühezzeb olsa, min haysü nefsihî kābil-i tecellî olmakla hazîz-i

[253] - Deylemî, **Firdevsü'l-Ahbâr**, II, 84.

fikrden mürtefi' olur ve terakkî eder. Bu durumda ona "lübb" derler ki vehm ü hayâl şevbinden pâk olmuştur. Bu cihetten ülü'l-elbâb ekâmil-i nâsa ıtlâk olunur.

Ve tefekkür ile tedebbürün farkı budur ki, tefekkür delîle nazar ile tasarruf-i kalbdir. Tedebbür ise avâkıba nazar ile olan tasarrufdur. Ve tahayyül-i hissden gāib olan sûretleri izhârdır. Ve bu makāmda olan fikret, halkdan istîhâş üzerine mebnî bir ma'nâdır. Zîrâ halkdan tevahhüş edip halvet-nişîn olunca kendi ve şânı için fikreti efzûn olur ve gittikçe efkâr-ı mâ-sivâdan halâs olup efkârı fikr-i vâhid eder ve âlem-i hayrette kendine meşgûl olur. Nitekim İmâm-ı Gazâlî (rahimehullâh)ibtidâ-i emrinde Hakk'a vusûl husûsunda bahr-i fikrete dalıp âhir bu fikr ile marîz oldu. Ve halîfe-i Bağdâd ona tabîbini irsâl edip tabîb dahi nabzını gördükte, senin bir fikrin vardır tâ ki matlûbun hâsıl olmaya bu marazdan kurtulmaz, inhirâfdan necât bulmazsın dedikte, imâm-ı mezkûr Bağdâd'dan aceme sefer ü seyâhat edip orada meşâyih-i kibârdan birine intisâbla sülûkden sonra azm-i dımeşkı'ş-şâm eyleyip gelip minâre-i beyzâda on bir sene kadar meks eyledi ve kütüb-i celîle te'lîf eyledi. Ba'dehû oradan yine Bağdat'a dönüp bir müddet dahi tedrîsden sonra maskat-i re'si olan Tûs'a avdet edip orada mütevâri-i hâk oldu. Bu ma'nâdan ötürü İmâm-ı Gazâlî **[406-a]** rüesây-ı ehl-i hakîkatten ma'dûddur. Eğerçi şâfiü'l-mezhebdir. Zîrâ Şâfiî dahi bi'l-ittifâk evtâd-ı erbaadandır. Ve mezâhib-i erbaada kümmel evliyâdan bî-aded kimseler zuhûr eylemiştir.

***Fikr ve Endîşe** (فكر و انديشه) : İnsânın fikr ve endişesi neyse insân ol fikr ve endîşe eyler ki şübhedir. Ya'nî her neye nazar inzâr olsa ol nazar ettiği şeyin insân yanıdır. Meselâ, bir kimse birine gazâb edip, darıldığı adamın başını koparmak ve ahz-ı intikām etmek üzere olsa, ol adam ejderhâdır. Ve bir adam dahi fesad ile veyâ âhar gûne hîle ile idlâl sevdâsında olsa, ol adam şeytāndır. İnsânın kalbi her neye mâil ise o kimsenin o şey' sûretidir. Ve kıs alâ hâzâ.

Ya'nî ehl-i dil kalbi, suya ve endîşe olunan şeyleri rengâmîz şişelere teşbîh etmişlerdir. Pes, kalbden ibâret olan su hangi renkle endîşe şişesine konsa, su ol şişenin rengini aldığı gibi, kalb dahi hangi renge yönelirse onun hükmünü alır. Ve kalb bukalemun dedikleri hayvâna benzer ki ol hayvân hangi renkli şey'in yanına konulsa, ol şey'in rengiyle mütelevvin olur. Ya'nî suyun zarfı olan şişe ne renk tutarsa sarıdan ve yeşilden ve sâirden, su dahi ol renk üzerine görünür. Ve'l-hâsıl insân fikr ü endîşesinden ibârettir. Ya'nî fikrin gül ise gülsün, hâr ise hârsın. Fe'fhem. Tercüme-i Rubâi-i Sivâsî Efendi :

İstenen senden hemîşe endîşedir,
Geri kalan istihvân rîşedir.
Kalbini her neye verse bir kişi,
Kopmadır ol hâl ile âhir işi. (Sivâsî Efendi)

Meselâ, suyun rengi yoktur ammâ hangi kaba konsa ol kabın renginde görünür ise de yine aslında rengi yoktur. Nûr dahi nereye isâbet etse ol mazharın rengine göre zuhûr eder. Kendinde renk yoktur.

***Felekü'l-eflâk** (فلك الافلاك) : Arş.

***Felekü'l-a'zam** (فلك الاعظم) : Arş.

***Felek-i atlas** (فلك اطلس) : Arş.

***Felek-i muhît** (فلك محيط): Arş eşyâ ve esmâlar ile müsemmâ ve bilâ-yıldız olan arşın tahtında sekiz aded felek vardır. Sekizinci, felek-i menâzildir. Yedincisi, felek-i zuhaldir. Altıncısı, felekü'l-müşterîdir. Beşincisi, felek-i merihdir. Dördüncüsü, felek-i şemsdir. Üçüncüsü, felek-i zühredir. İkincisi, felek-i utāriddir. Evvelkisi, felek-i kamerdir.

***Felekü'l-bürûc** (فلك البروج) : Sidretü'l-müntehâdır.

***Felek-i sâbite** (فلك ثابته): Kürsîdir ki yirmi dört kevâkib-i sâbitât ondadır. Felekü'l-bürûc ve on iki bürûc onda kısmet olunmuştur. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Fenâ-fillâh ve Bakā-billâh** (فنا فى الله و بقا بالله): Kendi beşeriyyetinden geçmeğe fenâ-fillâh ve Hak ile bâkî olmağa bakā-billâh derler. Dahi vahdeti kesrette bulmağa fenâ-fillâh ve kesreti vahdette bulmağa bakā-billâh derler. Fenâ-fillâh ve bakā-billâh, sâlik mevhûm ve hayâl olan **[406-b]** eşyâdan kat'-ı nazar eylese, ya'nî hakîkatte indinde yok tutsa, fenâ-fillâh derler. Eşyânın her biri bir ismin mazharıdır ve Hakk'a âyinedir, eşyânın muktezâtındandır diye böylece eşyâya i'tibâr eylese, bakā-billâhdadır. Ya'nî sâlik eğer makām-ı cem'de olursa fenâ-fillâhdadır. Eğer fark-ı sânîde olursa ki ona cem'ü'l-cem' derler, bakā-billâhdadır. Rubâî :

Bir giyâh kalsa hirmen-i tende nâ-gâh,
Sâlik olamaz efendi fânî-fillâh.
Da'vây-ı fenâ edip kılından geçmez,
Ma'nây-ı fenâdan ol değildir âgâh. (Müfîd Efendi)

***Fenâ-i cüz'î ve Fenâ-i küllî ve Fenâ-fillâh ve Bakā-billâh:** Fenâ iki nev' üzerinedir : Biri, fenâ-i cüz'î ve biri fenâ-i küllîdir. Evvelki fenâ enfüsî ve ikinci fenâ âfâkîdir. Ve cüz'î oldur ki sâlikin taşahhusu def'a-i vâhidede mahv ola veyâ tedrîcle mahv ola. Ya'nî tedrîcle mahv ola demekten murâd, ba'zı a'zâsı ya'nî evvelen zâhir a'zâsı mahv ola. Ve sâniyen havâs ve kuvâ gibi bâtın a'zâları mahv ola. Def'a-i vâhidede olan fenâ sekri muktezîdir.

Ve fenânın ikinci nev'i oldur ki, cemî' taayyünât-ı mülkiyye ve melekûtiyye ve ceberûtiyye def'a-i vâhidede mahv ola veyâhut tedrîcle mahv ola. Nitekim evvel mevâlîd mahv oldular, ondan sonra anâsır, ondan sonra felekiyyât, ondan melekût, ondan sonra ceberût, ondan sonra sâlik mahv oldu. Ve fenâ-i küllî tecellî-i celâlden nâşîdir. Ve tedrîcle olan fenâ, tecellî-i cemâlden nâşîdir. Ve fenânın aksâmı dörttür : A'lâsı fenâ-fillâhdır ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ sâlike cemî' esmâ ve sıfâtıyla tecellî eyler ve sâlik dahi bu cümle-i esmânın tahtında fânî olur. Ve bekā ki mukābil-i fenâdır, bu dahi dört kısım üzerinedir. Ve mertebe-i a'lâsı bekā-billâhdır. Ve bekā-billâh katrenin deryâ ile ittihâdından ibârettir. Ve gönül dîdesi o günde mâ-sivânın irtifâ'ından ibârettir. Ve sahîfe-i zamîrde müntekış olan nukûş tasavvur-i bâtılasından hurûc etmektir.

Ma'lûm ola ki, eizze-i kirâmdan bir zât-ı şerîfe fenâ ve bekādan suâl olundukta, hâl kāle gelmez lâkin misâle gelir ki meselâ, bir testi su ile dolsa, i'tibâr zikr olunan suyadır ki testi ol suyu hıfz içindir. Kaçan ol suyu bahre ilkā eylesen suyun testiden tecerrüdü hâlet-i fenâ ve bahr ile ittihâdı ayn-ı hafâdır demişler ve gāyet a'lâ buyurmuşlardır. Ve yine ma'lûm ola ki, bir deryâda biraz testiler olup her birinin içine giren su rûh gibi addolunup, ol testi içinde olan su ki bu benim vücûdumdur derse mahcûbîndendir. Ve eğer ben dahi ol deryâdanım derse kendini fânî etmiş olur. Ve eğer ben dahi ol deryâ ile kāimim derse, bekāya erip Hak ile bâkî olmuş olur. Fe'fhem cidden.

***Fenâ ve Bakā** (فنا و بقا): Zât ve sıfât ve ef'âl benim değildir diye tahkîk etmeğe fenâ derler. **[407-a]** Hakk'ın emânetidir diye emâneti sâhibine teslîm etmeğe fenâ derler. Ve bunları benim sanırken Hakk'ın olduğunu tahkîk etmeğe bakā derler. Ya'nî Hakk'ın vücûdu kulda emânet ve âriyet olduğunu bilip sâhibine teslîm olduğu gibi, fi'l-hakîka vücûd Hakk'ın olduğunu yakînen bilmek ile bakā hâsıl olur. Makām-ı fenâ-fillâhda abdin aynı sâbit ve bâkî olmak lâzımdır. Zîrâ fenâdan murâd, izmihlâl-i ayn-ı abd değildir. Belki nûr-i zaîfin nûr-i kavîde indirâcıdır. Nitekim nûr-i kevâkibin nûr-i şemsde indirâcı müşâheddir. Pes, fenâ dediğimiz abdin mevhûm olan vücûdunun üzerine Hakk'ın varlığı zuhûrunun galebesidir. Pes, vücûd-i abd nûr-i Hak ile munsabığ oldukta kendi aynına şuûru kalmayıp hükm gālibin olur. Ve bu hıynde Hak Teâlâ abd-i fânînin sem'i ve basarı ve lisânı ve yedi ve rıcleyni olmak sahîh olur.

Ve bu takrîrden ma'lûm olur ki, fenâ-fillâh makāmı kurb-i nevâfil makāmıymış. Ya'nî abdde fânî olan ale't-tahkîk sıfâtıdır, zâtı değildir. Pes, abd-i fânînin aynı bâkî olmak lâzımdır. Pes, zât-ı abd zât-ı Hak'da fânî olmaz. Nitekim Hakk'a kizb eden câhillerin fehm ettiği gibi ki zât-ı abd zât-ı Hak'da fânî olur derler. Belki abd her bâr ubûdiyyetiyle Hakk'a takarrüb ve izhâr-ı acz eyleye ve ubûdiyyete munâkız olan cemî' sıfâttan fânî ola. Hak Teâlâ fazlıyla sıfât-ı hamîdesinden o sâlikin fânî olan sıfatına bedel sıfât ihsân eder. (امين) اللهم يسرلنا

Ma'lûm ola ki, fenâ için yedi mertebe vardır. Esmâ-i seb'a ona işârettir. Ve bekā için dahi beş mertebe vardır ki nefs-i mutmainne ve nefs-i râziye ve nefs-i marziyye ve nefs-i sâfiye ve nefs-i bâkiye ona işârettir. Kezâlik esmâ-i hamse dahi ona dâirdir ki usûl-i esmâ i'tibâr olunan on iki ismin sekizincisi bekānın ibtidâsıdır. Ve sekizden on ikiye varınca beş ismdir ki cümlesi bakāya dâirdir. Pes, on iki ismin yedisi fenâ için ve beşi bakā içindir ve ol on iki ism bunlardır : Yedisi, Lâ ilâhe illallâh , Allâh, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr'dır. Beşi, Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed'dir. Ve bakā mertebesi mertebe-i fenâdan akvâdır. Zîrâ fenâda eşyâyı şey'-i vâhid kılıp ahadiyyette cem' etmek vardır. Tecelliyât-ı muhtelife gerek fenâ ve gerek ahadiyyetin her birine müteessirdir. Bakāda ise her mazhar ismine göre zâhir ve her birinde tecellî bâhir olup, tecelliyât-ı mütenevvi'a ve esmâ cârî olmaktadır. (Hakkı Efendi)

***Fenâ-ender-fenâ, Bakā-ender-bakā ve Fenâ-i kâmil** (فنا اندر فنا , بقا اندر بقا و فناء كامل) :* Ma'lûm ola ki, ârifin dili dünyânın varlığı ve yokluğu kaydında dahi değildir. Zîrâ varlıktan ferah ve yokluktan terah hâsıl olur. Ve ferah ve terah dahi berâzih ehlinin hâlidir. Onun için Kur'ân'da

gelir : لكيلا تاسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما اتيكم (Hadîd,57/23) [Şunun için ki kaybettiğinize üzülmeyesiniz ve size verdiğine de güvenmeyesiniz!] Velâkin fenâ ve bakā âleminin nefsü'l-emrde varlığı ve yokluğu mu'teberdir. Yoksa onlara **[407-b]** kalbin taalluku mu'teber değildir, zîrâ ol dahi mâ-sivâya taalluktur. Onun için fenâ-ender-fenâ, bakā-ender-bakā derler. Ya'nî fenâ oldur ki zuhûr-i hesti-i Hak bâtın-ı sâlike müstevlî olup, mâ-sivâdan bî-şuûr ola. Ve fenâ-ender-fenâ odur ki, bî-şuûr olduğuna dahi şuûru olmaya. Ve fi'l-hakîka fenâ-ender-fenâ dedikleri fenâda mündericdir. Zîrâ eğer sâhib-i fenânın kendi fenâsına şuûru olsa, sâhib-i fenâ olmaz. Zîrâ sıfat-ı fenâ ve onun mevsûfu mâ-sivâ kabîlindendir. Pes, ona şuûr münâfi-i fenâ olur. Velâkin makām-ı fenâda tetkîk edip fenâ-ender-fenâ dediler ki murâd fenâ-i küllîdir. Ya'nî fânî oldum demek isniyyetten ibâret olmakla ondan dahi ya'nî fânî oldum demekten dahi geçip, fenâ-ender-fenâ böyle gerekdir.

Ma'lûm ola ki, mutlak fenâ gâh olur ki ba'zı şuûr ve iltifât ile muhtelit olur. Ve sâhib-i fenâ kendinin fenâsı olduğunu bilirse ona nâkıs derler. Fenâ-ender-fenâ ise bi'l-külliye sûret-i mâ-sivânın zevâlidir. Gerekse o sivâ kendi nefsi ve gerekse sıfatı olan fenâ olsun. Nitekim demişlerdir ki, ihlâs odur ki ameli belki ihlâs-ı ameli rü'yetten halâsdır. Bu ise Hak'da fenâ ve ziyâde incizâb ile olur. İşte buna fenâ-i kâmil ve ihlâs-ı tâm derler.

Nazm :

Dervîş nedir bunda senin günâhın,
Nefse bakıp görmeyesin Allâhın.
Nefy-i vücûd et ko sen ve benliği,
İsbât-ı Hak kıl ki odur senin penâhın.
Irzını nâmusunu çal yerlere,
Göğe savur izz-i vakār ve câhın.
Sen seni âyinede görsen eğer,
Sanma seni belki görürsün şâhid.
Hâke sâl ey Hakkı vücûdun yürü,
Nice bir eflâke çıka şol âhın. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

Fenâ-ender-fenâ, nefs-i mülhimede olan müntehî sâlik-i âriflere bâb-ı lutfundan selb-i beşeriyyetle fenâ tarîkiyle tedbîr-i ilmi beyândan ayân ola ki mülhime makāmında olan kimse istiğfâr ile salavât-ı şerîfe ile ve kelime-i tevhîdin üçüncü ma'nâsı ile ve nokta-i vahdete nazar-ı hayâl ile ya'nî hayâl tarîkiyle işbu sûret-i beşerde görünen anâsır-ı erbaayı rızâsıyla aslına rücû' ettirmekle ya'nî Hakk'ın rızâsını tahsîl ile Ka'be-i derûnunda cesediyle terabbu' edip, rûhuyla kendini kıyâmda farz etmekle emr-i rabbîde ve nefahtü sırrında ve gönül halvetinde mihmân olup, bi'l-külliye ben benim şu şu demekten fâriğ olup yalan söylemekten tevbe eyledikte gözlerini yumup وجودك ذنب لا يقاس به ذنب اخر [Vücûdun öylesine bir günahtır ki başka günah ona kıyas olunmaz] da olan varlık günâhından halâs olup, rûhunda bî-nutk-i lisân beş dakîka kadar zikirsiz ve fikirsiz sâkit olup sessiz, pâdişâh huzûrunda ne fermân eder. Dur mihmân ol. Ol anda sâhib-i hâne **[408-a]** kendine âşık olan mihmânına ne mertebe lutf ve ihsân eder ve ne mertebe ikrâm eder müterakkıb olup, hemân dur. Fenâ menzili ne mertebe dâru'l-emândır, ol beş dakîkada ma'lûmun olup lezzet aldıkta, bir vakt altı ve yedi hâsılı on dakîka meşgale âsân olur. Saati yanına koyup fırsat buldukta on dakîka bu minvâl üzere dur. Fenâ-ender-fenânın âsân olan hâli budur. Fenâ ne ni'met-i uzmâdır, mukābilinde bekā ki lutf-i azîmdir ve cennet irfânındır hâlin oldukta, belden yukarısı âlem-i ulvî ve aşağısı âlem-i süflî ve vücûdun tılsım-ı a'zam-ı kübrâ olduğunu hâl ile bilirsin. (Üsküdârî Şeyh Sâdık Efendi k.s.)

***Fenâ-i tâm** (فناء تام) :* Ma'lûm ola ki, وانصرنى بك لك bana nusret eyle nefsim üzerine senin eyle ve senin için ya'nî maksûdum mansûr olup sana vusûldür. Velâkin bana olan nusreti bi'z-zât sen eyle ve sen benim umûruma tevellî kıl ki kuvvet ve nusret bundadır. Ve senin için eyle, benim için eyleme. Zîrâ benim hâlim fenâ-i tâmdır ve fenâ-i tâmda mülâhazât-i vücûdiyye kalmaz ve sana fevz hâsıl olur. وايدنى بك لك ve beni imdâd-ı melekûtî ve ifâza-i lâhûtî ile kuvây-ı vehmiyye ve hayâliyyeyi kahr ve te'yîd ve takviyet eyle. Tâ ki nefsim âlem-i zulumâta meylden müncezib olup âlem-i envârı müşâhedeye terakkî eyleye. Ve bu sebeple istikmâl-i nefs ve istiğrâk-ı şuhûd hâsıl ola. Bu ise nûr-i fârık ile olur. Ya'nî mâ-yenbağî ve lâ mâ lâ-yenbağîyi ve Hak ile mâ-sivâyı birbirinden teşhîs eden nûr-i kuvâ ve bürhân-ı celî ve inşirâh-ı sadr ve infitâh-ı kalb gerekdir. Ve bu ma'nâyı dahi senin için eyle. Zîrâ maksûd seninle sana mansûr ve kezâlik seninle yine sana müeyyed olmaktır. Ve hadîs-i kudsîde gelir : بالتوفيق لتكون على طريق التحقيق واجمع بينى و بينك

خلقت الخلق ليربحوا على لا لاربح عليهم فانظر ya'nî aradan hücüb-i ekvânı ve sebeb-i firkat olan umûru izâle edip cem'iyyet ve şuhûd ihsân eyle. Nitekim Şeyh Üftâde (k.s.) buyurur :

Beyit :

Ehl-i irfân dediler sen çıkmayınca aradan,
Bilmezsin kimdir kendini pinhân eyleyen.

Bu senden murâd izâfet-i kevniyyedir ve çıkmasından murâd, izâfet-i kevniyyeyi ıskāttır. İzâfet-i kevniyye ki vücûddur, zât ve sıfât ve fi'lin izâfetinden ibârettir. Sâkıt olunca pinhân olan âşikâre olur. Ya'nî hakîkat-ı abdla hüviyyetin miyânında olan i'tibârât ve izâfât muzmahill olup, âşık ma'şûka ve muhibb mahbûba vâsıl olur. Ve bu cümle berâzih ve hücüb senden ibârettir, hâsılı gaflettir.

Li-muharririhî :

Gaflet-i dil perdedir dîdâr-ı mevlâdan bana,
Perde zâil oldu ise cân gözüyle bak sana.

وحل بينى و بين غيرك mâ-sivâya gayr dedi, zîrâ hakk-ı izâfîdir. Min-vechin yâr ve min-vechin ağyârdır. Mevlânâ Câmî'den (k.s.) suâl olunmuş ki, çünki fi'l-hakîka mâ-sivânın **[408-b]** vücûdu yoktur. Pes, duâda اللهم اشغلنا بك عمن سواك [Allahım, bizi seninle meşgul et!] makālesinin ma'nâsı nedir ? Cevâb vermiş ki, "kâf" zâta işârettir. Ya'nî beni zâtınla meşgûl kıl, gayr-ı zâttan ki sıfât ve ef'âldir. Velâkin bu sûrette sıfâta gayr demek min-vechdir. Zîrâ ehl-i sünnet katında sıfât-ı bârî hakkında lâ-hû velâ gayruhû denilmiştir.

***Fenâ-i rûh** (فناء روح): Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ'nın tecelliyât-ı zâtiyesi ve tecelliyât-ı sıfâtiyyesi vardır. Ve esmâ ve sıfâtın devletleri vardır ki ol devletlerin zuhûru hıyninde esmâ ve sıfâtın âlemde hükm ve saltanatı zâhir olur. Ve şek yoktur ki âhiret ancak hücübün ref'i ve vahdet-i hakîkiyye ile Hakk'ın zuhûru ile hâsıl olur. Nitekim âhirette herşey sûret-i hakîkiyyesi üzere zâhir olur ve hak bâtıldan mütemeyyiz olur. Ve şu tecellînin mahalli ve mazharı rûhdur. Pes, tecellî-i mezkûrun vukû'u indinde ya'nî vahdet-i hakîkiyye ile Hakk'ın zuhûru indinde rûhun Hak'da fenâ bulması vâcib oldu. Ve rûhun fenâ bulması sebebiyle cemî' mezâhir-i rûh dahi fenâ bulur. Ve bu fenâ-i rûh ba'zı kere taayyünât-ı halkiyyenin zevâliyle ve vech-i ubûdiyyetin vech-i rubûbiyyette fenâsı ile olur. Yağmur katrelerinin bahre vusûlü indinde taayyünü mün'adim olduğu gibi. Ve yine bu fenâ-i rûh ba'zı kere dahi taayyünât-ı halkiyyenin Hak'da ihtifâsı ile olur, zevâli ile değil. Vücûd-i şemsin indinde kevâkibin ihtifâsı gibi. Ve yine fenâ-i mezkûr vech-i ubûdiyyeti vech-i rubûbiyyet setr etmekle olur. Pes, Rab zâhir ve abd muhtefî olur. Ve bu ihtifâ ancak abdi izhârı indinde Hakk'ın abd ile ihtifâsı mukābelesindedir. Ve yine fenâ-i rûh ba'zı kere sıfât-ı beşeriyyeyi sıfât-ı ilâhiyyeye tebdîl ile olur. Onun makāmına bir sıfat-ı ilâhiyye kāim olur. Pes, bu hıynde Hak Teâlâ abdin sem'i ve basarı olur, hadîs-i şerîfin mantıkı üzere. Ve bu üç nev' fenâât-ı rûh-i mezkûr muaccelen enfüsde olur, kümmelîne olduğu gibi. Ve müeccelen âfâkda olur, cemî' eşyâya olacağı gibi. Ya'nî bu üç nev' fenâât-ı rûh sâlikîne mevt-i irâdî indinde olur. Ve cemî' âleme kıyâmet koptuğu vakt olur. Fe'fhem.

***Fenâ-yi vücûd-i zıllî** (فناى وجود ظلى) : Ma'lûm ola ki, vücûd ancak zât-ı bârîye ve sıfât-ı vücûdiyyesine mahsûsdur. Sâir eşyâda olan vücûd zıll makûlesidir. Onun için hayâl ta'bîr olunur. Vücûdumu ifnâ ettim demek hatādır. Zîrâ aslında vücûdun yok ki ifnâ edesin. Pes, ifnây-ı vücûddan murâd, vücûd kendinin olup ta fânî kılmak demek değildir. Meselâ, bir kimsenin ismini pederi mahmûd tesmiye etmiş olup, ba'dehû sâhib-i ism kendinin ismini muhammed zannetse, sonra ismi mahmûd olduğuna vâkıf olsa, ism-i muhammedi ifnâ **[409-a]**etmiş olur. Lâkin hakîkatte ifnâ değildir, belki mahmûd olduğunu bilmekdir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Fenâ-yi vücûd-i mevhûm** (فناى وجود موهوم) : Âlemde bu sûretâ olan kesrât ve ihtilâfâtı vîrân kılsan, ya'nî i'tibârdan iskāt eylesen ve bâtın-ı perdeye dâhil olsan ve kendini dahi bî-vücûd bir emr-i i'tibârî bulsan, kenz-i mahfîyi bulurdun. Ba'dehû sırr ve hikmet ne idüğün bilirdin. Ol nesneyi ki sen genc tevehhüm eylersin. O tevehhümden ötürü genci zâyi' eylersin. Ya'nî ey

kendini genc-i vahdete vâsıl oldum diye tevehhüm eyleyen kimse, ol bildiğin ve vâsıl olduğun ma'nâyı genc-i vahdet tevehhüm eylersin. Ol tevehhümden ol genc-i vahdeti kem ve zâyi' eylersin. Zîrâ mâ-dâm ki sende genc-i vahdet-i buldum ve ona vâsıl oldum demek tevehhümü mevcûd ola, elbette genc-i vahdetin maksûd olması muhakkak olur. Zîrâ genc-i vahdet mahv-ı kesrât ve fenây-ı vücûd-i mevhûm vîrânesinde olur. Pes, mertebe-i vahdetin ehli isbât-ı vahdet ve mertebe-i kesretin ehli isbât-ı şirk ve isniyyet ederler. Ve'l-hâsıl herşey sûret yüzünden fânîdir, ma'nâ yüzünden bâkîdir. "ben ne gam tutarım ki aşk-ı ilâhîden bana vîrânlık ola, zîrâ vîrân ve harâbe altında sultâna mensûb genc olur".

***Fenâ-yi hakîkî** (فنای حقیقی) **:** Fenâ-i hakîkî alâmeti odur ki, abd kendi fi'linden fenâ bulur. Ya'nî gerçi kendinden nice ef'âl sâdır olur ammâ ol ef'âlle kāim olan Hak'dır ve kendi ondan bî-şuûrdur. Zîrâ fi'l-i Hakk'a o adam âlet gibidir. Şuûr ise sâni'indir, âletin değil. Ve bundan cebr lâzım gelmez. Zîrâ mahall-i keyânî bâkîdir ki mahall-i kesbdir. Ve hâlet-i fenâ lâ-nûr ve lâ-zulmettir. Ya'nî ne zulmete mukābil olan nûrdur ve ne hôd nûra mukābil olan zulmettir. Zîrâ ol hâlette nisbet yoktur. Leyle-i Kadr gibi ki onun nûru nûru'l-envârdır, ya'nî mebde'-i cemî'-i envâr olan nûrdur ve onda zulmete mukābele nisbeti yoktur. Pes, ne keyfiyet üzerine nûr olduğu kıyâs götürmez. Nitekim vahdet-i Hak dahi böyledir ki kesret mukābelesinde değildir. El-hâsıl zav'-ı hakîkî ve zıll-i hakîkînin zıddı yoktur, zîrâ aslü'l-ezvâ' ve'z-zılâldır. Bu mertebedendir ki Rasûlullâh (s.a.v.) ın sâyeleri yoktu, zîrâ vücûd-i şerîfleri tecellî-i zâtîye mazhar idi. Pes, kamerin misli olmadığı gibi onun dahi zılli yokdu. Ve illâ sûretâ misli ya'nî zü'z-zıll ile berâber olmak lâzım gelirdi.

Nazm :

Yâ afüvv yâ gafûr, bakma cürm ü hatāya,
Yâ ganiyy yâ şekûr, mazhar eyle atāya.
İlm et vücûdumuzu, ayn et şuhûdumuzu,
Hak et sücûdumuzu, ere gör bizi fenâya.
Seyr edelim eşyâyı, keşf edelim esmâyı,
Görelim müsemmâyı, yol ver bize likāya.
Nûr-i zâtı lâmi' kıl, ismimizi câmi' kıl,
Rahmetini vâsi' kıl, erişdirip rızâya. ***[409-b]***
Hakkı kulun nûr eyle, sırrında zuhûr eyle,
Küdûrâtı dûr eyle, vâsıl ola safâya.

***Fehm ve Fühûm** (فهم و فهوم): Fehmin cem'i fühûm gelir. Ve fehm dedikleri, akl gibi kuvây-ı nefsâniyyedendir. Zîrâ ilmin sûret-i zâhiresi ve sırr-ı bâtını vardır ki fehmdir.

***Feyz** (فیض) **:** Zât-ı vücûd-i mutlak. Cemî' âleme sârî olan feyze nefes-i rahmânî ve hakîkat-ı muhammediyye ve rahmet-i sâbıka derler.

***Feyyâz-ı âlem** (فیاض عالم) **:** Kalb demektir.

***Feyz-i akdes** (فیض اقدس) **:** Zâtta münderic olan şuûn-i zâtiyyenin hazret-i ilme gelmesine bâis olan feyze feyz-i akdes derler.

***Feyz-i mukaddes** (فیض مقدس) **:** İlmden ayna gelmesine bâis olan feyze feyz-i mukaddes derler.

***Feyz** (فیض) **:** Envâr-ı muhammediyye ile hâsıl olana feyz derler.

***Feyz-i mukaddes** (فیض مقدس) **:** Hakîkat-ı muhammediyyeye feyz-i mukaddes derler. Zîrâ feyz-i akdes isti'dâd bağışlar ve feyz-i mukaddes isti'dâd besler. Ve feyz-i akdes ölçü ve feyz-i mukaddes mâye menzilesindedir. Ya'nî feyz-i akdes ile cemî' a'yân va hakāyık ve onların isti'dâdât-ı asliyeleri hâsıl olur. Mertebe-i ilmde ve feyz-i mukaddes ile hâricde olan a'yânın maa-tevâbi'ahâ velev ezmehâ vücûdları hâsıl olur. (Ankaravî İsmâil Efendi k.s.)

***Feyz-i ilâhî** (فیض الهی): Vâsıta ile bilâ-vâsıta olur. Ve kalb-i insâna kaç mertebeden nüzûl eder. Ma'lûm ola ki, feyz-i mevlâ iki vechiledir ki biri bi'l-vâsıta ve biri dahi bilâ-vâsıtadır. Ve ol bilâ-vâsıtadır. انا عرضنا الامانة (Ahzâb,33/72) [Biz emâneti arzettik] nassından mefhûm olan emânet-i kübrâ ve hilâfet-i uzmâdır. Zîrâ insânda gerçi iki vechile dahi ahz-ı sırr-ı feyz vardır. Biri vech-i hâsdan ve biri vech-i âmmdandır. Vech-i âmmdan olan bi'l-vâsıtadır ve hâsdan olan bilâ-vâsıtadır ki sırr-ı ahz-ı feyzdir. Fe-emmâ bilâ-vâsıta olan a'lâdır. Nitekim لی مع الله وقت [Benim Allah ile bir

vaktim vardır][254] hadîsi ona remz eder. Onun için Leyle-i Mi'râcda فاوحى الى عبده ما اوحى (Necm,53/10) [Kuluna verdiği vahyi verdi] vefkince bilâ-vâsıta olan esrâr-ı azîme ve kesîre ile imtiyâz buldu. Ve bu ma'nâ insânın sırrına dâirdir. Zîrâ sırr-ı insân sırru'llâhdır ki ol sırr ile bilâ-vâsıta Hakk'a irtibât bulmuştur. Nitekim rûh-i menfûh yüzünden bi'l-vâsıta taalluk eylemiştir. Ve felâsife tâifesi vâsıta ile olandan gayrı isbât etmediklerinden hatâ ettiler. Ve ulemâ'-i billâhın ba'zılarında Rasûlullâh (s.a.v.)e iki vechile irtibâtı vardır. Biri, irtibât-ı ilmdir ki silsile-i hadîsde dâhillerdir. Onun için ehl-i hadîs fukahâdan efdaldir. Ve biri irtibât-ı bâtındır ki nefes-i rahmânî yüzünden ittisâlleri vardır. Burada mevlâ zikri insâna abd ıtlâkına göredir ve müheyyâ olmak feyzin mahallini tehniyeye göredir. mahall-i insân ise kalbdir. Pes, bir kalb cemî' şevâgilden hattâ rüsûm ve ıstılâhâttan bile pâk olmasa ya'nî cemî' bildiğini unutup kendinden geçmese feyz-i küllîye mazhar olmaz. El-hâsıl dû-âlemde olan sevâd ve beyâzın cümlesinden levh-i kalbi pâk etmek gerekdir. Tâ ki âlem-i hakîkat **[410-a]** münkeşif ola. Eğerçi fi'l-cümle tasfiye ile ba'zı ahvâl-i melekûtiyye zuhûr eder velâkin cüz'iyyettir. Ve bundan fehm olunur ki feyz-i ilâhî kalb-i insânda bi'l-kuvve mevcûddur. Velâkin zuhûr edip fi'le çıkması inâyete mevkûf ve tecellîye dâirdir. Nitekim mahrûz ve mebzûr olan tarlada bezr-i bâtın bi'l-kuvve zâhirdir. Şöyle ki zâhiren bi'l-fi'l vücûd-pezîr olması bârânın nüzûlüne bakar. Pes, bunda hâricden nesne yok, nitekim rûh-i menfûh dahi böyledir. Ve rûh nefh olundu demek kendinde bi'l-kuvve mevcûd olmakla zuhûra geldi demektir. Yoksa gayrı yerden getirilip nefh olundu demek değildir. Nefh ta'bîr olunduğu kemâl-i zuhûrunu temsîldir. Ve rahm-i mâderde olan cenînin vücûdu müstekmil olmadıkça, rûh-i hayvânî zâhir olmadığı gibi, rahm-i isti'dâdda olan ma'rifet ve hakîkat dahi şerîat ve tarîkatın istikmâline menûttur. Ve fenâ-fillâh hâsıl oldukta sırr-ı feyz zâhir olur. Nitekim kubûrdan meb'ûs olanların ervâhı fenâlardan sonra ya'nî çürüyüp dağıldıktan sonra nefh olunur. Velâkin fenâ-i sûrîden sonra nefh olunan rûh ihyâ-i cesed içindir. Ve fenâ-i ma'nevîden sonra nefh olunan rûh ihyâ-i kalb içindir ki bu ihyâ ile tıfl-ı kalb halîfetullâh fi'l-arz olur. Ve bundandır ki لا يموتون المؤمنون [Mü'minler ölmezler] vârid olmuştur. Zîrâ cemî' taayyünâttan fenâ bulan kimseye mevt olmaz. Olsa dahi sûrîdir ki rûh-i insânînin cesedden zâhiren mufârakatidir. Ve bu ma'nâ ona nesîm-i cennet gibi hoş gelir. Ve bu sırr-ı fenâdandır ki arzda ecsâd-ı kümmel çürümez. Zîrâ feyz-i ilâhî ile bekâ-i câvidânı bulup berekât-ı rûhâniyye ecsâda dahi sârî olmuştur. Ve bunlardır ki âlem-i ekvânın fevkinde olan âlem-i vücûbdan لااله الاانا tevhîdini gûş etmişlerdir ve Hak ile kāim olmuşlardır. Ve bunlar misk-i ezferden eizz ve kibrît-i ahmerden enderdir.

Ma'lûm ola ki, feyz-i akdes âlem-i lâhûttur. Ya'nî zât-ı pâk-ı mutlak-ı hakdır. Her feyz ondan kopar ve tenezzül eder. Mertebe-i mukaddese kîm âlem-i ceberûttur ya'nî sıfât-ı Hak'dır ondan dahi tenezzül eder. Âlem-i tafsîle kîm âlem-i melekûttur, zîrâ âlem-i mücerrededir. Ve âlem-i melekûttan dahi tenezzül eder. Âlem-i nâsûte kîm âlem-i kevn ü fesâddır, ondan dahi tenezzül eder. Cümleyi câmi' olan kalbe kîm feyyâz-ı âlem-i gaybîdir ve âlem-i şehâdettir ve dâr-ı rûhâniyyedir ve mescûd-i melâikedir ve bustân-ı cândır ve hâmil-i îmândı ve âyine-i âşıkândır ve hazîne-i irfândır ve beyt-i rahmândır.

Ve ma'lûm ola ki, feyz lugatte zarf dolup taşmakdır. Gerek mecrây-ı âb olsun, sel ile dereler taştığı gibi ve gerek gayrı olsun câm ve kâse ve gayrı gibi. Istılâhda tecellî-i hubbî ve nefes-i rahmânîdir. Zîrâ zâtta olan esmâ ve sıfâtın suveri feyezân edip âlem-i ilme ve ba'dehû âlem-i ayna gelmiştir. Ve ol tecellî ve nefese feyz dedikleri gibi, **[410-b]** رش عليهم من نوره [255] ya'nî Allâh Teâlâ halkı zulmet-i ademde takdîr etti ve sonra üzerlerine nûr-i vücûd reşş etti. Ve ol reşâşdan feyz-yâb-ı vücûd oldular. Meselâ, sehâbdan nüzûl olan katerâtın hakîkatı deryâ buhârından olup, mebde' ve merci'i deryâ olduğu gibi, feyz-i ilâhî sûreti dahi böyledir. Zîrâ zâhirde gerçi cânib-i sırrdan rûha ve rûhdan kalbe nâzil olur. Velâkin bu nüzûlden murâd feyzin zuhûrudur. Pes, onun aslı arz-ı isti'dâddadır. Pes, isti'dâddan hâric nesne yoktur. Feyz-i ilâhî kalb-i insâna vârid oldukta on bir mertebeden nüzûl eder ki levh ve kalem ve arş ve kürsî ve semâvât-ı seb'in mâ-fevkinde vârid olur. Zîrâ âlemin bi-cemî'i'l-eczâ' hayât ve bekâsı feyze menûttur, mutlakā. Ve bu feyze nefes-i rahmânî dahi derler. Bu ma'nâdan dünyâda murgānın ya'nî kuşların ve âhirette insânın nutfesi rîhdir. Zîrâ âb aslında rîh sûretinde olan feyzden hâsıl olmuştur. Binâen-alâ-zâlik, aslına rücû' eder. Ve'l-hâsıl feyz-i akdes Hazret-i Hakk'ın ezelen vücûduna ilminde suver-i a'yânla ve kābiliyyât ve isti'dâdâtla zuhûrundan ibârettir. Ve feyz-i mukaddes, vücûd-i Hakk'ın a'yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsârıyla munsabıg olmak ile zuhûrundan ibârettir.

Ma'lûm ola ki, nefsi hevâdan ve tab'ı şehvetten mürde kılmadıkça kalb dahi feyz ve ilmle hayât bulmaz ve kal'a-i vücûdun miftâhına mâlik olmaz. Aceb bu hevesler ki mücerred kütüb ve resâilden ahze kanâat etmişler ve râh-ı battālîne gitmişlerdir. Hâlâ bu ma'nâ kalbden istifâde

---

[254] - Sehâvî, **Mekâsidu'l-Hasene**, s.565; Aclûnî, II, s.173.

[255] - Tirmizî, İman, 18; Ahmed b. Hanbel, II, 176.

olunur. Ve kalb dahi melekden ve melek dahi Hak'dan müstefîzdir. Ve gâh olur ki melek dahi tavassut etmeyip bi'z-zât atāy-ı ilâhî ve feyz-i nâ-mütenâhî zuhûra gelir ki vech-i hâssla irtibâttan nâşîdir. Ve vech-i hâssın sûreti rûh-i nebevîdir ki herkes onun sırrından hisse-menddir. Ve onun sırrı, tecellî-i evvel-i zâtîdir. Ve bu sırra dâirdir ki hiçbir kâmil bilâ-vâsıta-i nebevî ahz-ı feyz etmek vâki' olmamıştır ve sûret-i feyzde olan eşyâ dahi hayâlât ve evhâmdır.

Li-muharririhî :

Yâ Rasûlallâh, bu dil feyzmendindir senin,
Ahz-ı feyz için kapında müstemendindir senin.
Her ne ma'nâ kîm zebân-ı tûti-i dilden gelir,
Mahz-ı lutfundan dehânı içre kanadındır senin.
Bülbül-i dilden dâimâ dâstânın söylenir,
Bilmezem ammâ ne ma'nâ dilpesendindir senin.
Mefhar-i âlem dahi sultān-ı âlişân iken,
Cümleden mergûb vasf-ı dilpesendindir senin.
Söyledin hakdır velî baksın bu halk-ı âlemin,
Dillerinden söyleyen bî-şübhe kendindir senin.
Nice eylesin gönül sensiz nice sabreylesin,
Cezb-i aşkın gerdeninde hôş kemendindir senin.
Arş-ı a'lây-ı merâma nola eregörsün onu,
Hakkı-i ednâ bugün sırrını bilendir senin.

***Feyz-i ilâhî kalbde ne vechile hâsıl olur?** Ma'lûm ola ki, insânın kalbi mufassıl ismine mazhardır. Zîrâ kalem-i a'lânın feyzi nefs-i külliye levhine mensub **[411-a]** ve esrârı onda müntekış olduğu gibi, kalb dahi levh-i mahfûz gibi olup, mahall-i nukûş-i rûh oldu. Pes, kalb rûh gibi unûsette sırr-ı a'zam-ı ilâhî olduğu bâhir oldu. Velâkin bu sırrı fehm eden kalbdir. Zîrâ zâhir-i hâlden الرجال قوامون على النساء (Nisâ,4/34) [Erkekler kadınlardan üstündürler] onu münâfî gibi görünür. El-hâsıl kalem ve levh-i âfâkî olduğu gibi, kalem ve levh-i enfüsî dahi vardır. Kalem ve levh evvel ve sânînin sûretidir. Zîrâ feyz-i ilâhî gerçi vech-i âmdan âfâkdan beri nüzûl eder fe-emmâ enfüs âfâkın fi'l-hakîka aslı olmakla feyz-i mezkûrda hâsdır. Sırr-ı ilâhîden rûha ve rûhdan dahi kalbe nüzûl edip âsârı kuvâ ve a'zâya münteşir olur. Ve bu ma'nâdan zâhil olan kıyâs eder ki feyz-i ilâhî hâricden gelir. İnsân-ı kâmilin kalbine ise hâricden nesne dâhil olmaz. Belki her kemâl kendi levh-i kalbinde müntekıştır. Şu kadar vardır ki eseri tedrîcle zuhûr eder ve ıttılâ'ı teennî ile husûle gelir. Ve illâ ârifler hizmet ve esbâba teşebbüsden muattal olmak lâzım gelir. Bu ise beşere göre âdât-ı ilâhiyyeye muhâlifdir. Melek ise böyle değildir. Onun için tûl-i ömr ile terkîs yoktur. Tedrîc ve teennî sıfat-ı ilâhiyyedir. (Hakkı Efendi)

YİRMİ BİRİNCİ BÂB HARF-İ KĀF (ق) DIR

***el-Kābız** (القابض) **:** Öyle Allâh ki kullarının ba'zısına rızkı dar edicidir. Onun nefsinin aslında onda olduğundan ötürü. Yâhut inde'l-memât rûhları kabz edicidir. Yâhut ağniyâdan sadakātı kabz edicidir.

***el-Kādir** (القادر) **:** Öyle Allâh ki her mümkin üzerine kādirdir.

***Kābiliyyetü'l-ûlâ** (قابليت الاولى) **:** Ceberût.

***Kābiliyyet-i mutlaka** (قابليت مطلقه) **:** Ceberût.

***Kābe kavseyn ev-ednâ** (قاب قوسين اوادنى) **:** Kābe kavseynden murâd, ya vahdet ile kesrettir veyâ fâiliyyet ile kābiliyyettir. Bundan zâhir olur ki ev-ednâdan murâd, yalnız vahdet ola veyâhut vücûd ola veyâhut fâiliyyet ola. Ma'lûm ola ki Cüneyd (k.s.) Hak Teâlâ otuz senedir Cüneyd'in lisânından söyler, Cüneyd arada yok diye buyururlar. Ve Bâyezid-i Bestâmî dahi otuz senedir ben Hak'la sohbet ederim, halk bizimle sohbet eder sanırlar, diye buyurmuşlardır. Cüneyd'in kelâmı ev-ednâya ve Bâyezid'in kelâmı kābe kavseyne işârettir. Fe'fhem.

Ma'lûm ola ki, kābe kavseyn zât-ı vâhidiyyeye ya'nî âlem-i sıfâta vusûle işârettir ki الله الصمد (İhlâs,112/2) [Allah herşeyden müstağnî, herşey ise O'na muhtaçtır] ile remz olunmuştur. Ev-ednâ zât-ı ahadiyyeye ya'nî âlem-i zâta vusûle işârettir ki الله احد (İhlâs,112/1) [Allah tektir] ile ona telvîh olunmuştur. Efendimiz (a.s.)a rü'yet hakîkati üzere ol makāmda hâsıl oldu. Kâbe

kavseyn makāmından ya'nî âlem-i sıfâttan ev-ednâ makām-ı âlîsine terakkî olunur ki âlem-i zât ve vahdet-i zâtiyyedir. Velâkin müstevây-ı arşda terkîb-i kevnî kalıp لا این ولا بین âlemine Rasûlullâh (a.s.) himmetleriyle seyr eylediler. Zîrâ arş dahi cesed-i insânî gibi müntehây-ı **[411-b]** merâtib-i sıfâttır. Ya'nî esmâ ve sıfâtın mezâhiri ibtidâda arşda ve intihâda âlem-i insânda zuhûr eyledi. Ya'nî ecsâm mertebesinde ibtidâ arş ve illâ ervâh mertebesinde ibtidâ mazhar-ı akl-ı evveldir. (Hakkı Efendi)

***Kābe kavseyn ev-ednâ** (قاب قوسین او ادنی): Huzûr ile tevhîd kābe kavseyn mertebesindedir. Onda muvahhid kendine vücûd verir ve kendini huzûr-i Hak'da görür. Ve Hak ile tevhîd ev-ednâ mertebesindedir ki muvahhid onda bi'l-külliye mahv olup, Hak kendini tevhîd eder. Ya'nî muvahhid tevhîd ettim dedikte, isniyyet vardır, kābe kavseyn mertebesidir. Tevhîd ettim dememek tecrîd etmekdir, ya'nî ednâdan çıkıp isniyyet dahi kaldıkta ev-ednâ mertebesini bulur. Ve kābe kavseynden murâd, makām-ı vâhidiyyettir. Ve ev-ednâdan maksûd, makām-ı ahadiyyettir. Pes, vâhidiyyet sıfâta nâzır ve ahadiyyet zâta dâirdir.

Ma'lûm ola ki, dâire-i ûlâ ya'nî hıyn-i urûcda kābe kavseyndir ki henüz farkdır. Velâkin makām-ı kurbdur ki miyânda ancak hatt-ı mütevehhem vardır. Ve dâire-i sâniye ev-ednâdır ki makām-ı cem'dir. Pes, fark başkadır ki mertebe-i hicâbdır. Ve cem' dahi başkadır ki mertebe-i keşfdir. Ba'de-zîn eğer mukadder olup ev-ednâdan kābe kavseyne nüzûl vâki' olursa libâs-ı Hak'la nüzûl eder ki Hak Teâlâ ne vechile ezdâdı cem' ettiyse هو الاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir] gibi insân-ı kâmil dahi fark ve cem' ve halk ve hakkı cem' edip ahadühümâ ile âhardan muhtecib olmazlar. الم نشرح (İnşirâh,94/1) [Biz genişletmedik mi?] sırrı budur. Ve insân-ı kâmil bu mertebede da'vet ve tebliğ ile me'mûr olur. Ya gayra veyâ kendi nefsine göre. Zîrâ kable'l-vusûl nefsini tecrîde da'vet ederdi. Şimdi esmâ-i ilâhiyye libâsıyla telebbüs ve ahlâk-ı rahmâniyye ile tahalluka da'vet edip halvetten bu libâsla celvet zuhûr eder. İşte fi'l-hakîka celvet budur. Meselâ, bir kimse hamama duhûl etse tecrîd edip libâsını çıkarır ve hamama mutlak setr ile girer. Farz eyle ki, şimdi pâdişâh ol kimseye bir bohça siyâb gönderip hamamdan bîrûn oldukta kendi libâslarını bıraksın ve benim gönderdiğim esvâbı giysin dese, eski libâsa ne vechile rağbet kalmaz ise, evsâf-ı nefsâniyyeye dahi i'tibâr kalmaz. Pes, hamam âlem-i ev-ednâdır ki oraya setrle duhûl etmek imkân mertebesine işârettir ki ebedî bâkîdir. Ve ol hamama duhûl edenin soyunup terk ettiği libâslar kendinin sıfât-ı nefsâniyyesi sûretidir ki onunla telebbüs eder ve kâr tutardı. Ve libâs-ı şâhî ahlâk-ı ilâhiyyedir ki min-ba'd Hak ile zuhûr edip onunla kâr tutmakdır. Zîrâ Hak ile iş tutmak nefsle olan gibi değildir. (**Silsile-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***Kıble-i hakîkî** (قبلهء حقیقی) : Ma'lûm ola ki, kıble-i hakîkî dedikleri, mü'minin kalbidir. Teveccüh yüzünü ol kıble-i hakîkîye tuta.

***Kıble bir olmak:** Aşkın aslı meyldir. Terakkî ettikçe ismi tebeddül **[412-a]** edip, irâdet ve muhabbet ve aşk olur. Terakkî-i mezbûr sebebiyle sâlik aşk mertebesine erişmekle bir gözden mâ-sivâyı terk edip yüzünü Allâh'a tutar. Pes, kıblesi bir olur. (Hakkı Efendi)

***Kabz ve Bast** (قبض و بسط) : Istılâhât-ı sûfiyyeden birisi kabz ve basttır. Ma'nâsı şâdî ve gamdan ibârettir. Lâkin bu hâl sâlik-i mübtedîde vâki' olursa, kabz ve bast ta'bîr ederler. Âsâr-ı havf ve recâdır. Ve mütevassıtta vâki' olursa inkibâz ve inbisât ta'bîr ederler. Âsâr-ı heybet ve azamet ve lutf-i ahadiyyettir. Ve müntehîde vâki' olursa, celâl ve cemâl ta'bîr ederler. Âsâr-ı kurb ve bu'ddur. Ve bu kabz ve inkıbâz iki nev'dir : Biri, sâlikin tasavvur ve küstâhlığı sebebiyle olur. Ve biri, min-kabli'r-rahmân zuhûr eder. Onun daf'i hayyiz-i imkânda değildir. Ve sâlik hakkında mûceb-i terakkîdir. Ve kabz havf hâlidir. Ve ba'zılar der ki, kabz dedikleri itāb ve te'dîbe işâreti tevcîh ile kalb üzerine vârid olan vâriddir. Ve ba'zılar dedi ki, ba'zı vaktte vârid olan şey'in biridir. Ve bast için Şeyh buyurur ki, bizim indimizde sâhib-i bast şol kimsedir ki eşyâya vâsi' ola, ona bir şey' vâki' olmaya. Ve ba'zılar dedi ki, bast hâl-i recâdır. Ve ba'zılar dedi ki, bast kabûl ve rahmet ve ünse işâreti tevcîhiyle vârid olan şey'dir.

***Kabz-ı ervâhâ me'mûr olanlar :** Makām-ı kalbe vâsıl olan zevât-ı kirâmın ervâhını Azrâil (a.s.) kabz eder. Ve zühhâdın ervâhını, melâike-i rahmet kabz eder. Hıyn-i kabzda cennet-i nefsi muhbir ve naîm-i ef'âli mübeşşir olur. Ve eşrâr ve eşkiyânın ervâhını melâike-i gazâb kabz eder. Nitekim kuvây-ı melekûtiyyenin cemî' nüfûsa ittisâli olup, hıyn-i mufârakatte hey'et-i insâniyyeye münâsib şekl ile müteşekkil ve suver-i a'mâliyyelerine müşâbih cesed ile mütecessid olurlar. Vaktâ ki

nüfûs-i mezkûre dâire-i saâdetten matrûd olsa, bu takdîrce kuvây-ı melekûtiyyenin hey'eti nüfûs-i makbûzanın a'mâline ve aslına muvâfık sûret-i zulmâniyye ve hâile üzere olur. Velihâzâ melekü'l-mevt muhtazarın suver-i ahlâkiyyesi üzere zâhir olur. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Kubh-i bâtın ve Kubh-i zâhir** (قبح باطن و قبح ظاهر): Ma'lûm ola ki, âlem-i âfâk ve enfüs yirmi sekiz hurûfdan hâlî değildir. Ve hurûfun kendisi, hurûf-i nefes-i rahmânî mukābelesinde olan yirmi sekiz esmâ ki erbâbı bilir ya'nî eşyây-ı mevcûdâta esmâ denir. Hurûf-i bâtın, nefes-i rahmânî ve esmâ-i mezkûr nâzır olduğu yirmi sekiz müsemmâ ki akl-ı evvelden insâna gelince mevcûdât-ı hâriciyye-i küllî ki hurûf-i zâhir-i nefes-i rahmânîdir. Sakın imdi âlemde mevcûdâttan bir nesneyi tahkîr etme. Zîrâ zikr olunan esmâ ve hurûf üzerine dâirdir. Meğer ki **[412-b]** ol mevcûdâtın taayyünâtı cihetinden hâsıl olan ba'zı mefâsid hasebiyle ta'n ve cerh etmeğe lisân-ı şer' izin vere. Kâfirin küfrü ve âsînin ısyânı ve mübtedi'in bid'ati ve münkirin inkârı ve gayrılar gibi. Ve bundan zâhir oldu ki, âlemde zâhir ve bâtın ki i'tibâr olunur, bâtın mertebesinde aslâ kubh ve ayb yoktur. Zîrâ bâtın nefes-i rahmânî ve esmâ-i ilâhiyyedir. Ve zâhirde taayyünât cihetinden dahi kubh yoktur. Zîrâ cümlesinin üzerine ism-i zâhir nâzırdır. Şu kadar vardır ki kubh-i hakîkî ile değil, kubh-i i'tibârîyle kabîhdir. Meselâ, hınzır ki fî-nefsi'l-emr mahlûk-i ilâhîdir. Eğerçi سبحان خالق الخنازير [Domuzların yaratıcısını tesbih ederim] diye tesbîh etmek memnû'dur. Sâir umûr-i muhassene ondan muğnîdir. Fe'fhem.

***Katl-i nefs** (قتل نفس) : Islâh-ı nefs ma'nâsınadır.

***el-Kuddûs** (القدوس): Öyle Allâh ki, lâyık olmayan sıfatların küllîsinden münezzehdir. Kulun bundan nasîbi, nefsini cehâlet ve ahlâk-ı zemîmeden tenzîh eylemekdir. Ve dahi sırrını tahayyülât-ı mahsûsâttan tenzîh eylemekdir. Ve dahi ulûm-i ilâhiyye çevresinde tavâf eyleyip huzûz-i hayvâniyye ve lezâiz-i cismâniyye çevresinde tavâfdan kaçmak kasdını izhâr eylemektir. Pes, imdi zâhiriyle bâtınıyla Allâh Teâlâ üzerine ikbâl eyleye, likāsına şevken ve dahi himmetini Allâh Teâlâ'dan bilmek ve cemâlini mütālaa eylemektir. Hattâ cenâb-ı izzete vâsıl olunca ve cennetin ortasına konunca. (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Kadem-i sıdk** (قدم صدق): Kadem muharrikedir. التابعة فى الامر و الرجل له مرتبة فى الخير ma'nâsınadır. Pes, kadem-i sıdkın ma'nâsı, ol nebiyy-i muhtâr ale'd-devâm ve'l-istimrâr sıdka mülâzım ve müdâvim ve sıdkda ve cemî' sıdkın müstefâdı olan hayrâtta rütbe-i ulyâ ve derece-i uzmâ sâhibidir demek olur (s.a.v.).

***Kıdem** (قدم) : İlm-i Hak'da abd için sâbit olan şey'dir.

***Kuds** (قدس) : Zâtla muânaka etmek, Hak'la ünsiyyet bulmaktır.

***Kadem-i cebbâr** (قدم جبار) : حتى يضع فيها قدمه [Oraya adımını attığında] Bu kademden murâd, insân-ı kâmilin nefs ve tabîatıdır ki ba'de't-tezkiye bu âlemde kalır. Ve cennete duhûlde istıshâb etmez, rûh ve sırrı mertebesidir. Pes, ol nefs ve tabîat sûretinden Hak Teâlâ bir kavm-i mahsûs halk edip cehennemi onunla pür eder. Ve o kavm nârla müteazzib olmazlar. Belki nârda hazene-i nâr gibi olurlar.

***Kadeh** (قدح) : Kadehden murâd, mürşîdin tālibe telkîn ettiği esmâdır. Yâhut dehânından maârif-i ilâhiyye ile sudûr eden kelimâttır ki sâlik dinledikçe ol kelimâtın zevkiyle mest ve lâ-ya'kil olur.

***Kudret-i mahlûka ve Kudret-i kadîme** (قدرت مخلوقه و قدرت قديمه): Kudret bir kuvvet-i zâtiyyedir ki olmaz illâ Allâh için olur. Ol kuvvetin şânı ma'lûmâtı âlem-i ayna muktezây-ı ilmi üzere ibrâzdır. Bu bir tecellîdir. Ma'lûmât-ı mevcûde ki **[413-a]** a'yândır ademden zâhirdir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ ilminde ma'lûmâtı min-adem mevcûd bilir. İmdi kudret mevcûdâtı ademden ibrâz için bir sıfattır ki onunla merbûbiyyet zâhir olur. Ve bu kudret bizde olan kudret-i mevcûdenin aynıdır. Bize nisbetle kudret-i mahlûka tesmiye olunur. Ve Allâh Teâlâ'ya nisbetle kudret-i kadîme tesmiye olunur. Ve bizdeki kudret bize nisbetle ihtirââttan âcizdir. Ve ol kudret bi-aynihâ Allâh Teâlâ'ya nisbetle eşyâyı ihtirâ' eder. Ve ketm-i ademden şehr-i vücûda ibrâz eder. Fe'fhem. (Nukile min Kitâb-ı Abdülkerîm-i Cîlî k.s. celî)

***Kudret ancak Hak'dır:** Şeyh Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî (rahimehullâh)indinde ibâdın ef'âl-i ihtibâriyyesi yalnız kudretullâh ile vâki'dir. İbâdın kudreti için te'sîr yoktur. Belki Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın âdeti abdde kudret kudret îcâdıyla cereyân eder. Pes, kaçan fi'lin husûlüne

mevâni'den bir mâni' olmadığı vaktte abdin makdûru olan fi'li abdin kudret ve ihtiyârına mukārin olarak Hak Teâlâ îcâd eder. Pes, ibdâ' ve ihdâs yönünden fi'l-i abd Allâh Teâlâ'nın mahlûku ve abdin meksûbu olur. Kulun kesb-i fi'l ile murâd ol fi'lin kudret-i abdde ve irâdet-i abdde mukābeledir. Lâkin abdden te'sîr ve vücûd-i fi'lde abdin medhali olmaksızın abdin ol fi'le medhali ancak ol fi'le mahall olmasıdır, gayrı şey' değildir. İşte Eş'ârî Mezhebi budur. Ammâ hukemâ indinde ef'âl-i ihtiyâriyye abdde halk olunan kudret ile alâ sebîli'l-hak vâki'dir. Eğer şerâiti hâsıl olup mevâni'i yoksa ve ammâ vahdet-i vücûda kāil olan sûfiyyenin mezhebi oldur ki vücûd-i Hak Teâlâ vaktā ki vahdeti ve ıtlâkı mertebesinden kesret ve takyîd mertebelerine nüzûl ettikte ancak cemî' sıfât ve esmâsının ahadiyyeti ile nüzûl etmiştir. Pes, nitekim tenezzül-i mezkûrda kavâbilin isti'dâdları hasebince zât-ı şerîfi nice takyîd eyledi ise kezâlik ol isti'dâdât ile sıfâtı ve esmâsı dahi takyîd etmiştir. Pes, ibâdın ilmi ve irâdeti ve sâir sıfâtı bi'l-külliye Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın sıfâtıdır ki ıtlâkı mertbesinden isti'dâdât-ı ibâd hasebiyle takyîd mertebelerine tenezzül etmiştir. Pes, ibâdın ef'âl-i ihtiyâriyyesi yalnız kudretullâh ile ibâdın mertebesine tenezzülden sonra ve ibâdda o kudretin zuhûrundan sonra ve ibâdın isti'dâdâtı hasebiyle takyîdinden sonra. Ya'nî kulun ef'âl-i ihtiyâriyyesi mutlak kudretullâh ile vâkı'a değildir. Belki mukayyed kudretullâh ile vâkı'adır. Ve abdin başka kudreti yoktur. Ve abdin ef'âl-i ihtiyâriyyesinin müktesebe olmasının ma'nâsı budur ki ibâdın isti'dâdâtlarının husûsiyyâtı için ef'âle müteallik olup te'sîri olan kudretin takayyüdünde ol husûsiyyâtın medhali olmasıdır, yoksa ol husûsiyyât ef'âl-i ihtiyâriyyede te'sîri olması değildir. **[413-b]**

***Kader** (**قدر**) **:** Cümle eşyâ isti'dâdâtı hasebiyle şey'en-fe-şey'en ba'dehû tafsîl üzere âlem-i hiss ve şehâdete zuhûr bulmasına kader derler. Ma'lûm ola ki, hayâl-i zıll dedikleri lu'be temsîl ile sırr-ı kadere işâret eder. Zîrâ ol perde ki çekilmiştir, cemî' halâyıkda mütehakkim olan hicâb-ı sırr-ı kaderdir. Ve ol suver-i muhtelifeye ki muharrikin asvât-ı mütenevvi'ası mukārin ve munzamdır. Hak Teâlâ'nın ibâdı ile olan muâmelesine remzdir. Fe'fhem. Ve ba'zı mükâşefâtta gelir ki, bir kimseyi Hak Teâlâ halkında ikdârı üzerine nuttali' kılsa, teslîm ve tefvîz edip nazar eyle. Eğer ol işde menfaat varsa şükr ve sükût eyleye. Ve eğer belâ ve ukûbet varsa, duâ ile şefâat eyleye. Ve ol belâ onlardan masrûf olmasını ricâ kıla. Ve eğer ibâddan tazcir eder varsa tesliye ve teclîb eyleye. Ve i'lâm ede ki Hak Teâlâ onlara vâlidelerinden müşfikdir. Pes, her kim ki ibâdullâh ile bu muameleyi ede, azabdan me'mûn ve belki müctebâ ve mustafâ ve mahbûb ola. İşte sırr-ı kaderden bir mikdar zikr olunup kaleme geldi. Zîrâ dahi ziyâde bastı memnû' ve belki menhî ve haramdır. Velâkin fehm-i muhakkık ehline bu mertebe kâfî ve bu remz vâfîdir. Ve bu fakîr yanında es'ab-ı esrâr iki nesnedir ki biri sırr-ı kader ve biri dahi sırr-ı vahdettir. Pes, bir kimse bu sırdan âgâh olsa, sâir esrâr ona yesîr olur. من اهل الاداب فى جميع الاطوار و شرفنا فى جملة المقامات بانواع الاسرار والانوار نسئل الله سبحانه ان يجعلنا [Allah Subhânehû'dan bizi her hâlimizde edeb ehlinden kılmasını ve bütün makamlarda türlü esrâr ve envâr ile şereflendirmesini dileriz] (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Kuds, Kuddise sırruh, Kaddesallâhe esrârahüm ve Radiyallâhu anh ve Rahimehullâh ve Eazzallâh :** Ma'lûm ola ki, meşâyih-i ızâm hakkında "kuddise sırruh" "kuddise sırruhu'l-azîz" "kuddise sırruhu'l-latîf" "kaddesallâhu esrârahüm" demek ıstılâh-ı mahsûsdur ki ta'zîmen ıtlâk olunur. Sahâbeye "radiyallâhu anh" ve "radiyallâhu anhüm" ve sâirlere "rahimehullâh" dedikleri gibi. Ve takdîs esrâr-ı idâmeye mahmûldür. "Eazzallâh" gibi ki Allâh Teâlâ onun izzetini dâim eylesin demektir. Ve takdîs mâ-sivâdan sırrını tathîrdir. Ve "rahimekallâh" ve emsâli dahi böyledir ki ma'nây-ı emrde haberdir. Ve emr duâ ve niyâza mahmûldür.

***Kaderiyye Tāifesi** (**قدريه طائفەسى**)**:** Hayr ve şer Allâh Teâlâ'nın takdîriyle olduğunu nefy ederler ve her abd kendi fi'lini hâlıkdır derler. Ve İmâm-ı Mutarrızî bunun hilâfına zâhib olup kaderiyye her nesne Allâh Teâlâ'nın takdîriyle olduğunu isbât edip, kabâyıhı Hakk'a nisbet edenlerdir demişler. Ve cebriyye, fi'l-i abdi Allâh Teâlâ'ya nisbet edip, abd için kudret yoktur, fâil ve muharrik Allâh Teâlâ'dır demişler. Ve ehl-i sünnet katında cebr ihtiyârı münâfî değildir. Ve kaderiyye ki fırka-i mücbiredir, onların hakkında buyurur : القدرية مجوس هذه الامة ya'nî hükm-i kitâbdan hâriclerdir ki cebr-i mutavassıttır. **[414-a]** ve bu ma'nâya mecûs, bilâ-kitâb gibi olur. Ve Hasan-ı Basrî'den mervîdir ki Allâh Teâlâ Rasûlullâh'ı gönderdiği vaktte kaderiyye-i mücbire idi ki zünûbu Allâh Teâlâ üzerine haml ederlerdi.

***Karâbet-i suveriyye ve Karâbet-i ma'neviyye ve Karâbet-i îmâniyye :** Fahr-i Âlem (s.a.v.)e, karâbet iki nev'dir : Biri karâbet-i suveriyye ve biri karâbet-i ma'neviyyedir. Karâbet-i suveriyye, şürefâ ve sâdâtın karâbetleridir ki uruk-i cismâniyyet yüzünden Fahr-i Âlem'e intisâbları vardır. Ve karâbet-i ma'neviyye, onlardan ve sâirlerden mü'min olanların karâbetleridir. İttisâl-i rûhânî

cihetinden intisâbları vardır. pes, şürefâ ve mü'minin karâbetleri hem sûrî ve hem ma'nevîdir. Nitekim Ebû Leheb gibilerin karâbetleri yalnız sûrî ve sâdâtın gayrı mü'minlerin yalnız ma'nevîdir. Velâkin karâbet-i îmâniyyede üç derece vardır : Biri, îmân-ı âmm ile karâbettir ki avâmın hâlidir ki bunlar evlâd-ı kalbdir. Ve biri dahi, îmân-ı hâs ile karâbettir ki havâsın hâlidir ki bunlar evlâd-ı rûhdur. Ve biri dahi, îmân-ı ahass ile karâbettir ki ahassın hâlidir ki bunlar evlâd-ı sırrdır. Cemî' hulefâ-i hakîkat bunda dâhillerdir. Zîrâ bunların ahass-ı evsâfla Fahr-i Cihân'a karâbetleri vardır ve hakîkatte saff-ı evvelde bunlardır. (Hakkı Efendi)

***Kurb ve Bu'd** (قرب و بعد) **:** Istılâhât-ı kavmden birisi, kurb ve bu'ddur. Ya'nî abd itâat-i nefs ve ma'siyet ile abd hevâ olup, muhâlefet-i hüdâ ola, ona bu'd tesmiye ederler. Ve nefs-i hevâya muhâlefet üzere olup, tamâm Cenâb-ı Hakk'ın ubûdiyyetiyle işgāl ve lezâiz-i dünyeviyye değil belki tam'-ı behişt ve havf-ı rûzahı terk eder. يريدون وجهه mefhûm-i şerîfi üzere hâlisan li-vechillâh tāat-ı Hakk'a meşgûl olsa ona kurb tesmiye ederler. Ve bu mertebeye resîde olmaksızın ya'nî nefsden sûrî ve ma'nevî halâs-ı küllî zuhûr etmeksizin tāat-ı ilâhiyye vâki' olan işgāle kurb tesmiye ederler.

Beyit :

چون غبار ظلمت نفس از میان بر داشتی
جملکی نور صفاتی قرب اندر قربت است

Ya'nî zulmet-i nefs gubârını aralıkdan kaldırasınız, bâkî cümle sıfâtı nûr-i kurbdur. Ve bu dahi ma'lûm-i hazarât ola ki şerîat evâmir ve nevâhi-i ilâhiyyeden ibârettir. Ve tarîkat kavlen ve fi'len (s.a.v.) hazretlerine ittibâ'dan ibârettir. Kemâ kālallâhu teâlâ (c.c.): وان هذا صراطی مستقیما (En'âm,6/153) [Benim dosdoğru yolum budur] Ve hakîkat ve ma'rifet muâyene ve müşâhededen ibârettir. İmdi teklîf-i şerîat, imtisâl-i evâmir-i ilâhiyye ve ictinâb-ı nevâhîdir. Ve teklîf-i tarîkat zühd ve vera' ve takvâdır. Ve teklîf-i hakîkat, tecrîd-i mâ-sivallâhdır.

***Kurb-i müfrit** (قرب مفرط) **:** Pek yakın demektir.

***Karîb ve Baîd** (قریب و بعید) **:** Şeyh Mahmûd Şebüsterî (rahmetullâhi aleyh) visâl bâbında buyurmuştur : "Karîb oldur ki saçıla ona nûr, baîd oldur ki varlıkdandır ol dûr". Ya'nî Hakk'a kurb-i visâl bulan oldur ki Hakk'ın varlığıyla vâr oldu. **[414-b]**Ve Hak'dan ırak oldur ki, varlıkdan dûr oldu, ya'nî vücûda gelmedi. İmdi ey tālib-i Hak, em'ân-ı nazar ve dikkat-i birle fikr eyle gör ki Hakk'ın şerîki ve nazîri ve zıddı ve misli ve hemnâsı yoktur. Zîrâ varlığın zıddı ademdir. Nitekim Risâlet-penâh buyurdu : ان الله تبارك و تعالى خلق الخلق فى ظلمة ثم رش عليه من نوره [Allah mahlukatı zulmette yarattı, sonra onların üzerine nurundan saçtı][256] Ey tālib-i Hak, bu hadîs-i latîf mûcebince yokluk içinde görünen Hakk'ın varlığı nûrudur ve sıfât ziyâsıdır. Ammâ eşyâ zıddıyla bilindi ve zâhir oldu. Bu takdîr üzere varlığın zıddı yokluk ve dirliğin zıddı ölümdür.

***Kurb ve Bu'd ve Karîb ve Baîd ve Kurb-i rûhânî ve Kurb-i nevâfil ve Kurb-i ferâiz :** Ma'lûm ola, kurb ve bu'd maâni-i mütekābiledendir ki zaman ve mekân ve gayrıda isti'mâl olunur. Ve Hakk'a göre kurb ve bu'd yoktur. Zîrâ Hak abde göre bî-perdedir. Pes, Hakk'ın abde kurbu ifzâl ve îsâl-i feyzledir. Nitekim maiyyeti âmme-i halka göre ilm ve lutfladır. Ve hâssaya mübâsete ve ünsledir. Ve asfiyâya tevellî iledir. Kemâ kāle: وهو یتولی الصالحین (A'râf,7/196) [O sâlih kullarının velîsidir] ve enbiyâya te'yîd-i da'vâ iledir. Tâ ki ümem üzerine ikāmet-i hüccet edeler. Fe-emmâ nefs-i zâta göre maiyyet olmaz. Zîrâ zât-ı Hak meçhûldür. Meçhûl nesnenin ise nisbet-i maiyyeti ma'lûm değildir. El-hâsıl maiyyet-i zâtiyye dedikleri nisbet-i irtibâtiyyedir ki vasf ile mevsûf ve taayyün ile müteayyin arasında vâki'dir. Sultān-ı a'zam ile raiyyet miyânında olan nisbet-i irtibâtiyye gibi. Maa-hâzâ, sultn nefs-i raiyyet ve raiyyet dahi nefs-i sultān değildir. Ve mertebe-i ilâhîde ilâh ve me'lûh dahi böyledir. Ve ilm-i ilâhî dedikleri, nisbet-i mezkûreyi bilmekdir ki cemî' esmâ ve sıfâtın ilmi onda mündericdir. Pes, beyne'z-zâteyn hulûl ve ittihâda kāl olmak ifrât ve bi'l-külliye taaddüd-i vücûda zâhib olmak tefrîttir. Ve bu nisbet cihetiyle Hakk'ın kemâl-i zuhûru vardır. velâkin kemâl-i zuhûruyla muhtecibdir. Ayn-ı huffâşdan zav'-ı şems muhtecib olduğu gibi. Ve bir dahi kurb-i müfrit cihetiyle muhtecibdir. Hevânın a'yün-i nâzırînden ihticâbı gibi. Zîrâ hevânın a'yüne mülâbese-i tâmmesi vardır. bu sûrette merdüm-i çeşme mülâbis

[256] - Tirmizî, İman, 18; Ahmed b. Hanbel, II, 176.

olan nesneyi çeşm nice mütâlaa eder ki mütâlaa ve müşâhede fi'l-cümle kurb ve fi'l-cümle bu'da mevkûfdur, âyine hâli gibi ki çeşme ittisâli mâni'-i rü'yet-i sûrettir. Mervîdir ki, Hz. Mûsâ (a.s.) münâcaat edip, yâ rabbi karîb misin ki sana münâcaat edeyim. İnde'l-mülûk ref'-i savt etmek terk-i edebdir. Veyâ baîd misin ki sana münâdât ve ref'-i savt edeyim ve kelâmımı işittireyim dedikte, cevâb-ı ilâhî geldi ki, yâ Mûsâ baîd olsam bana nihâyet bulamazsın, zîrâ gāyetim yoktur. Ve eğer karîb olsam bana tākat getiremezsin ve sohbetime kudret bulmazsın. Hemân ki bana kasd edesin, beni bulursun. Zîrâ benim için eyn ve mekân yoktur.

Suâl olunursa ki, **[415-a]** bu kelâm فاينما تولوا فثم وجه الله (Bakara,2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin, orada Allah'a durulacak cihet vardır] mazmûnuna muhâlifdir. Zîrâ bunda iniyyeti ta'mîm vâki' olmuştur. Cevâb budur ki, cemî' enbiyâya tecellî vâki' olduğu mukarrerdir. Velâkin umûm üzere olmak kaydı ref' eder, tavâf cihet-i muayyeneyi ref' ettiği gibi. Onun için Hakk'a vech-i mutlakdan teveccüh gerekdir. Tâ ki takayyüdden halâs ola. Zîrâ takyîdde tecsîm ma'nâsı vardır ki ilhâddandır. Ya'nî takyîd sıfât-ı ecsâmdandır. Pes, Hakk'ı takyîd etmek olmaz. Zav'-ı şemsi dâr-ı vâhide ile takyîd etmek olmadığı gibi, zîrâ muhîttir muhât değildir. Bu sûrette Hak için eyn-i mahsûs yoktur. Binâen-alâ-hâzâ, onu nerede bulayım diyen kasdla ve taleb-i mutlak ile bulur. Onun için ehl-i arz ve semâ hayrettedir. Fe'fhem cidden.

Ve abdin Hakk'a kurbu sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfdadır. Ya'nî bi-hasebi'l-abddir yoksa bi-hasebi'l-Hak değil. Zîrâ bi-hasebi'l-Hak ittisâfa abdin vüs'ati yoktur. Ya'nî hicâb-ı taayyün ile mahcûb olduğundan kayda düşmemiştir. Hak ve sıfâtı ise mutlakdır. Pes, lokma-i ankā havsala-i usfûra sığmaz ve kas'a-i kebîre kas'a-i sagîreye girmez dedikleri budur, fa'rifhu. Ve ol sıfât, hikmet ve ilm ve hilm ve rahmet ve emsâli gibidir ki bunlarla ittisâf evsâf-ı cehl ve gazab ve intikāmı izâle eder. Ve bu makûle maânî ile olan kurba, kurb-i rûhânî derler, kurb-i bedenî ve cismânî değil.

Suâl olunursa ki, gazab ve intikām sıfât-ı ilâhiyyedendir. Pes, bu makûleleri izâle etmek ne vechile sahîh olur ? Cevâb budur ki, izâle olunan sıfât-ı abdiyye-i nefsâniyyedir. Yoksa sıfât-ı hakkiyye-i rahmâniyye değil. Zîrâ insân-ı kâmil odur ki cemî' sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf ola ve makāmına göre her sıfatla kıyâm bula. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.)in meb'ûs-i bi's-seyf olduğu rahmet-i âmme olmasını münâfî olmadı. Onun için ashâbdan seyyâfları dahi vardı ki hâlâ ehl-i örf indinde ona cellâd derler. Belki bu ümmetin hasâisinden ve tamâm-ı mekârimindendir ki, sıfât-ı rezîle sıfât-ı hamîdeye münkalibe olur. Meselâ, hased ki sıfât-ı mezmûmedendir, ilm-i nâfia ve mâl-i sâliha taalluk edince memdûh olur. Ve alâ hâzâ.

Pes, Hakk'a kurb odur ki esbâb-ı saâdete teşebbüs eyleye ve ferâizde ihtimâm ve nevâfil-i tāâtte ihtiyât-ı tâm üzerine ola. Ve inde'l-kavm kurb ikidir ki, biri kurb-i nevâfil ve biri kurb-i ferâizdir. Ve bunların hakkında âsâr-ı sahîha vardır. nitekim gelir : من تقرب منى شبرا تقربت منه زراعا [257] ya'nî takvâ ve amel-i sâlih ve sülûkle takarrub-i kalîl ile takarrüb edene Allâh Teâlâ feyz ü ihsânıyla takarrüb-i kesîre ile takarrüb eder. Ve yine gelir : وانه ليتقرب الى بعد ذلك بالنوافل حتى احبه ve yine hadîs-i kudsîde gelir: **[415-b]** كنت سمعه و بصره ما تقرب الى عبد بمثل اداء ماافترضت عليه لا يزال عبدى يتقرب الى بالنوافل حتى احبه فاذا احببته [Kulum bana devamlı nafile ibadetleriyle yaklaşır, bunun sonucunda ben onu severim, bir kere onu sevdim mi onun işiten kulağı, gören gözü olurum][258] İşte bunlar kurb-i nevâfil hakkındadır. Gerek nevâfil-i salât olsun ve gerek gayrı olsun. Zîrâ nevâfilin salâta ve sıyâma ve sadakaya ve hacca ve emsâline ihtisâsı yoktur. Belki ferâizden mâ-adâ meşrûâtın cümlesi nevâfilde dâhildir. Hattâ nâfile-i nikâh dahi ondandır. Ve nâfile mutlakā abdin Allâh Teâlâ'ya hediyyesidir. Onun için ihsân ve tatyîb ile emr olunmuştur. Ya'nî mülûk ve ekâbire i'tā olunan hediyyede ihtimâm olunduğu gibi, meliki'l-mülûk olan Hakk'ın hediyyesinde dahi ziyâde ihtimâm lâzımdır. Meselâ, namâzı şurût-i zâhire ve bâtınasıyla kılmak ve sadakada malın iyisini vermek ve emsâli gibi. Onun için fukarâyı tahkîr ve ağniyâyı ta'zîm edenler kıyâmette ziyâde ta'n ve teşnî' olunsalar gerekdir. Zîrâ ekâbire mallarının a'lâsından ve kesîrinden verdiler. Fukarâya ise tenezzül etmedikleri köhne libâsları ilbâs ettiler ve iltifât eylemedikleri bakiyye-i taâmı yedirdiler. Ve alâ hâzâ.

Ve kurb-i ferâiz hakkında hadîs-i nebevîde gelir : قال الله على لسان عبده سمع الله لمن حمده Ya'nî imâm سمع الله لمن حمده dediği lisân-ı Hak'dandır. Onun için cemâat اللهم ربنا ولك الحمد diye mukābele ederler. Zîrâ imâm Hakk'ın tercümânıdır. Bu sebepten hıyn-i tilâvette cemâate sükût düşer. Ve belki imâm mazhar-ı Hak ve cemâat mazhar-ı esmâ ve sıfâttır. Onun için eimme-i dîn mutlakā ta'zîm olunurlar. Ve bu takrîrden kurb-i nevâfil ile kurb-i ferâiz arasında fark zâhir oldu. Ya'nî kurb-i nevâfil odur ki vücûd-i Hak sıfât-ı abde mir'ât ve ahvâline mazhar ola. Ve kurb-

[257] - Buhârî, Tevhid, 15,35; Müslim, Tevbe, 1; İbn Mâce, Edeb, 58; Tirmizî, Deavât, 131.
[258] - Buhârî, Rikâk, 38.

i ferâiz odur ki sıfât ve ahvâl-i abd zât-ı Hakk'a mir'ât ve vücûduna mazhar ola. Pes, sûret-i ûlâda zâhir olan abd ve sânîde Hak'dır. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Kurb-i nevâfil ve Kurb-i ferâiz** (قرب نوافل و قرب فرائض) : Ehlullâh Hak Teâlâ'ya kesret-i nevâfil ile takarrüb ederler. Allâh Teâlâ dahi onların sem' ve basar ve sâir kuvvetleri olup her nesneyi Hak'la idrâk ederler. Ve cehl ve şüphe ve şekkden necât bulurlar. Nevâfil nedir dersen, farzla vâcibdn mâ-adâsı nevâfildendir. و بصرا و يدا و رجلا بى يسمع و بى يبصر و بى يبطش و بى يمشى لا يزال العبد الى بالنوافل يتقرب حتى احببت فاذا احببته كنت له سمعا [Kulum bana devamlı nafile ibadetleriyle yaklaşır, bunun sonucunda ben onu severim, bir kere onu sevdim mi onun işiten kulağı, gören gözü olurum][259] diye Hz. Hakk'ın beyân buyurduğu kurb-i nevâfil zuhûr eder. Ya'nî kul nevâfil-i ameliyle bana takarrüb eder. Ben ona muhabbet ederim. Ve ben ona muhabbet ettiğim vaktte, ben a'zâsı menzilesinde olurum. وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın, ama Allah attı] Vaktâ ki Hz. Peygamber bekā-billâh hâliyle muttasıf ve mütehallik olduysa Cenâb-ı İzzet fi'l-i remyi, اذ رميت demekle ona işâret edip وما رميت demekle ondan nefy edip ولكن الله رمى kavliyle zât-ı bî-çûnuna isnâd etmesi, mertebe-i makām-ı tafsîle işârettir. Pes, râmî hakîkatte Hak'dır ve Hz. Nebî (a.s.) **[416-a]** ona âlettir. Bu makāma meşâyih kurb-i ferâiz ta'bîr ederler. Ve bu makāmdan vârisân-ı enbiyâ ve ârifân-ı evliyâ, esrâr-ı hüdâ olan ekâmil-i evliyâ hazz alırlar. Ol zamanda ki kendilerini zât-ı Hak'la kāim görüp vücûdlarını fânî bileler ve cemî' eşyâyı dahi Cenâb-ı İzzet'in yed-i kudret ve kuvvetinde hemân kendini bir âlet göreler. Pes, eşyâdan her ne zuhûr ederse, hâlıkı Hak ve mûcidi vücûd-i mutlakdır. Nitekim قل الله خالق كل شئ (Râd,13/16) [De ki: Allah herşeyin yaratıcısıdır] ma'nâsı والله خلقكم وما تعملون (Sâffât,37/96) [Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı] bu âyet sûre-i sâffâtta muhakkık ve قل كل من عند الله (Nisâ,4/78) [De ki: Hepsi Allah tarafındandır] mefhûmu mısdakdır. İmdi bu ma'nâyı her kim kendine makām edinirse, ol kimse kurb-i ferâize vâsıldır.

Kurb-i nevâfil ve kurb-i ferâiz : Hak Teâlâ sıfât-ı subûtiyyesiyle kulun âleti olmağa kurb-i nevâfil derler. Ve kul Hakk'ın âleti olup külliyen aradan çıkmaya kurb-i ferâiz derler. Ya'nî senin Hak'la görüp işitmene kurb-i nevâfil ve Hakk'ın seninle görüp işitmesine kurb-i ferâiz derler. Ve'l-hâsıl Hak Teâlâ sıfât-ı subûtiyyesiyle kula âlet olup görmeleri ve işitmeleri ve işlemleri Hak'la olup, Hak'sız kendilerini ve cümle âlemi ma'dûm-i sırf bilenlerin mertebesine kurb-i nevâfil derler. Ve eğer bunlar Hak Teâlâ'nın sıfât-ı subûtiyyesine âlet olup, Hak ne işlese bu ehl-i saâdetlerin yüzünden işleye. Zîrâ bunlardan zuhûr eden kendilerinden değildir, cümle Hak'dandır. Bu mertebeye dahi kurb-i ferâiz derler.

Ma'lûm ola ki, Hz. Mevlânâ (kaddesenallâhu bi-sırrıhi'l-a'lâ) mübtedî olan sâlik neye ve ehl-i nefes olan mürşîd-i kâmili neyzene ve lebden hâsıl olan feyz-i nutku nefh-i nefese teşbîh buyurdular. Ya'nî neyden elvân-i elhân ve envâ'-i nağmât sâdır olmak neyzenin nefesi te'sîrindendir ve illâ sayt ü sadâsı çıkmaz ve kimse ona kulak tutmaz ve yüzüne bakmazdı. Kezâlik mübtedî âşık dahi bir ehl-i feyze mukārin olup, leb-i cân-bahşından almadıkça esrâr demeğe kādir olmaz ve söylemeğe lâyık söz bulmaz. Zîrâ bu tarîkin hükmü hizmet ve eseri nefesdir. Pes, kul lisân-ı Hak'la tekellüm eder ve bu sûrette Hakk'ın zâtı ve vücûdu kulun sıfâtına mir'ât ve ahvâline mazhar olur ve zâhir ve mer'î ve meşhûd kul olur. Ve kurb-i ferâizde ki kul Allâh Teâlâ'nın lisânı olur. Pes, Allâh Teâlâ lisân-ı abdle tekellüm eder. Ve bu sûrette kulun sıfâtı ve ahvâli Hakk'ın zâtına mir'ât ve vücûduna mazhar olur ve zâhir ve mer'î ve meşhûd Hak olur. Gûyâ Mevlânâ Hazretleri buyururlar ki, eğer bu kurb-i nevâfil mertebesinde lübb-i Hakk'a mukārin oldum ve Hak benim lisânım oldu söyleyeydim, veyâhut kurb-i ferâiz mertebesinde Hakk'ın lisânı olup, Hak benim lebimden söyleyeydi والله واسع عليم (Bakara,2/247) [Allah vasîdir, herşeyi en iyi bilendir] mısdâkınca ben dahi **[416-b]** neler söyleyeydim ve ne râzlar açaydım ve halkın âciz olduğu esrârdan ne haberler vereydim. Ve bu ma'nâ eğerçi Mevlânâ'ya nisbetle hâsıldır. Velâkin hâsıl olmayanları tehyîc ve tahrîkdir. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Kurb-i nevâfil ve Kurb-i ferâiz** (قرب نوافل و قرب فرائض) : Kurb-i nevâfil oldur ki abd zâhir olup Hak onda muhtefî ve mestûr ola ve kula âlet ve kuvâ mesâbesinde ola. Ammâ kurb-i ferâiz oldur ki Hak seninle işite ve seninle göre. Ya'nî Hak senin zâtında zâhir ve hüveydâ olup, sen onda muhtefî ve mestûr olup ona âlet mesâbesinde olasın. وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın fakat Allah attı] âyet-i kerîmesinde kurb-i ferâize işâret vardır.

[259] - Buhârî, Rikâk, 38.

Ammâ kurb-i nevâfil senin onunla işitip onunla görmendir. Demişlerdir ki, kaçan beni görürsen onu görürsün ve kaçan onu görürsen beni görürsün. Ya'nî biz ikimiz birliğe yetmişizdir ki birbirimize âyine olmuşuz.Pes, abdin mir'âtı Hak'dır nitekim kurb-i nevâfilde gelir:كنت سمعه وبصره [Duyan kulağı, gören gözü olurum][260] Ve Hakk'ın mir'âtı dahi abddir. Nitekim kurb-i ferâizde gelir : قال الله تعالى على لسان عبده سمع الله لمن حمده

Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ'ya ferâiz ile olan takarrüb, nevâfil ile olan takarrübden ehabb ve akvâdır. Eğerçi ikisi dahi sebeb-i muhabbet ve bâis-i kurbdür. Zîrâ ferâiz ihtiyâr-ı Hak'dır ve nevâfil ihtiyâr-ı abddir. İhtiyâr Hakk'a tâbi' olmakda ise nefsden bi'l-külliye hurûc vardır. onun için nevâfilde ucb ve pendâr çok olur. Bu sebepten ba'zı evliyâ ferâiz ve sünen-i müekkede üzerine iktisâr etmişlerdir. Zîrâ nevâfilde ameli nefse izâfet vardır. Ve ba'zılar dahi cümle-i a'mâlin mesûbâtını gayra hibe etmişlerdir. Ve onlara müflisûn derler ki fazl-ı Hakk'a i'timâd etmişlerdir, a'mâle değil. Ve Bahâüddîn Nakşıbend'in; " Biz Hak Teâlâ'nın fazl ve inâyetine i'timâd etmişiz" dediği bu bâbdandır. Ba'de-zâ, ferâiz ile takarrübe kurb-i ferâiz derler ki kemâl-i ilâhiyyenin tavr-ı insânî mazharında zuhûrudur. Pes, bu mertebede Allâh Teâlâ kendi kemâliyle zâhir ve insân mazhardır. Ve bu bâbdandır ki hadîs-i kudsîde gelir : على لسان عبده سمع الله لمن حمده قال الله تعالى El-hâsıl abd Rabb'in mir'âtı olur ki Rabb her işi onunla işler ve işitir ve görür ve tekellüm eder ve alâ hâzâ. Zîrâ bu makāmda sıfât ve ahvâl-i abd zât-ı Hakk'a mir'ât ve vücûduna mazhardır. فافهم جدا واحذر من الالحاد فقد بينت لك سبيل الرشاد [İyi anla ve ilhaddan sakın! Sana hak yolu açıklandı] (**Nakd-i Hâl-i Hakkı Efendi**)

***Kur'ân** (قران) **:** Ba'zı kavlde Kur'ân ahadiyyettir ve ba'zı kavlde Kur'ân zâttır. Ve Kur'ân'dan murâd, ahlâk-ı ilâhiyyedir ki تخلقوا باخلاق الله [Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][261] hâsıl etmekdir. Kur'ân kelâmullâhdır. Kur'ân insân-ı kâmildir. Kur'ân-ı Kerîm şerîat-ı Mûsâ'yı ve şerîat-ı Îsâ'yı ve cemâl-i ilâhîyi ve celâl-i ilâhîyi mutazammındır. (Ankaravî)

***el-Kur'ân** (القران) **:** İlm-i ledünnî-i icmâlîdir ki hakāyıkı câmi' ola.

***Kur'ân-ı azîm** (قران عظيم) **:** Kalb-i Muhammed (a.s.) dan ibârettir.

***Kur'ân-ı kerîm** (قران كريم) **:** Kulûb-i enbiyâ ve evliyâ (a.s.)'dan ibârettir.

***Kur'ân-ı mecîd**(قران مجيد)**:**Kulûb-imütekaddimîn ve kulûb-i sâlihînden ibârettir.

***Kur'ân-ı lafzî** (قران لفظى)**:** Kulûb-i mezkûrûndan lafza intikāl eden Kur'ân'aKur'ân-ılafzî derler.

***Kur'ân-ı kavlî** (قران قولى)**:** Okuduğumuz kağıtlara yazılan Kur'ân'dır. **[417-a]**

***Kur'ân-ı fi'lî** (قران فعلى) **:** Evliyâullâha kur'ân-ı fi'lî derler. Ve kur'ân-ı fi'lîden murâd, enfüs ve âfâkdır ki eşyâ ona nâzırdır. Ma'lûm ola ki, kur'ân-ı kavlî kur'ân-ı lafzînin mazharıdır. Ve kur'ân-ı lafzî kur'ân-ı mecîdin mazharıdır. Ve kur'ân-ı mecîd kur'ân-ı kerîmin mazharıdır. Ve kur'ân-ı kerîm kur'ân-ı azîmin mazharıdır. Ya'nî lâhûttan ceberût ve ceberûttan melekût ve melekûttan ervâh ve ervâhdan şehâdet ki beş hazerât biribirinden zuhûr bulduğu gibi, kur'ân-ı azîmden kur'ân-ı kerîm ve kur'ân-ı kerîmden kur'ân-ı mecîd ve kur'ân-ı mecîdden kur'ân-ı lafzî ve kur'ân-ı lafzîden kur'ân-ı kavlî zuhûr bulmuştur. (Hakkı Efendi)

***Kur'ân-ı fi'lî ve Kur'ân-ı lafzî** (قران فعلى و قران لفظى) **:** Haberde gelir: لكل حق حقيقة [Her hakta hakîkat vardır] Pes, eğer kur'ân derler, kur'ân-ı fi'lîdir, hakāyıkı müştemildir. Kur'ân-ı fi'lîden murâd, enfüs ve âfâkdır ki eşyâ ona nâzırdır. Ve cemî' eşyâ safîh ve arîz değildir. Belki içinde cevher-i ferd ve cüz'-i lâ yetecezzâ ve zerrât vardır. Zîrâ safîh olmak kiminin bâtınen sıfatı ve kiminin zâhiren sıfatıdır. Onun için demişlerdir : "Mecmû'-i eşyâ bir zerrede dahi mevcûddur." Pes, hakîkatte basît ve gayr-ı basît berâberdir. Ve eşyânın her birinde iki vech vardır ki bir vechi ademe ve bir vechi vücûda nâzırdır. Vech-i adem hazret-i zâta ve vech-i vücûd hazret-i esmâya göredir. pes, eşyâ ilmullâhda kadîm ve zuhûrda hâdisdir. (Hakkı Efendi)

***Kur'ân (قران):** قبيل الاشراق ايت دركاه Ya'nî güneş âyet-i kübrây-ı sûret olduğu gibi, insân-ı kâmil dahi âyet-i uzmây-ı dergâh-ı hak ve nişân-ı ekber-i dîvân-ı sırr-ı mutlakdır ki onun elinden gelen kerâmet-i kevniyye gayrın elinden ve dilinden vârid olan kerâmet-i ilmiyye, sâirin dilinden gelmez. Bu cihetten âyet-i kur'ân-ı tenzîlî mu'ciz olduğu gibi, âyet-i kur'ân-ı tekvînî dahi

[260] - Buhârî, Rikâk, 38.
[261] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

mu'cizdir. El-hâsıl insân-ı kâmil mushaf-ı tekvînîdir ki hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi'dir. Mushaf-ı tenzîli câmi' olduğu gibi. Onun için insân-ı kâmile kur'ân denildi. Ve illâ insân mahlûk ve kur'ân gayr-ı mahlûkdur. Çünki insân-ı kâmile mushaf denildi. Lâ-cerem kur'ân-ı tenzîlî süver ve âyât ve kelimât ve hurûfu müştemil olduğu gibi, insân-ı kâmil dahi eşyây-ı erbaay-ı mezkûreyi hâvî oldu.

Nazm :

Âyet-i kübrây-ı haksın kendini bilmez misin,
Mushaf-ı sırr-ı hüdâdan hissemend olmaz mısın.
Semme vechullâh dersini almadın mı hâceden,
Bu namâzı sen imâm-ı aşkla kılmaz mısın.
Rast gitmezsen eğer aşk-ı ilâhî yoluna,
Zâhidâ âhir bu yolda yolu yanılmaz mısın.
Âyinen jengâr tuttu mâ-sivâya bakmadın,
Saykal-i zikrile onu cehd edip söylemez misin.
Açılır mı her zamân bu meclis-i ilme kapı,
Şeyh Hakkı'dan gelip yâ bir nefes almaz mısın.

Nazm :

Her kimin âyinesi gamdan bugün muğberr olur,
Ol nice sâfî olup mir'ât-ı peygamber olur.
Cân ü dilden hıfz eden ahkâm-ı şer'-i ahmedi,
İlm-i hikmet âhir onun sırrına ezber olur.
Hâkla yeksân olan bâb-ı fenâ-fillâhda, ***[417-b]***
Âkibet onun türâbı misk ile anber olur.

Kalbine her kîm verse âb-ı feyzle nemâ,
Sidre ve tûbâ gibi pür-berk ve bâr ü ber olur.
Menzil-i vasl-ı ilâhîye dilersen eresin,
Şeyh Hakkı râh-ı hakda sana hôş rehber olur.

***Kur'ân'ın zahri ve batnı ve haddi ve muttala'ı :** Hadîsde gelir ki : "Kur'ân'ın zahri ve batnı ve haddi ve muttala'ı vardır."[262] Zahri, nazmından zihne sebk eden maânîdir. Ve batnı mefhûm-i evvele lâzım olan letāyifdir. Ve haddi, ukûl ve fuhûmun gāyet-i idrâkidir. Ve muttala'ı, (mîmin zammı ve tānın teşdîdi ve lâmın fethiyle) bunların mâ-verâsında alâ sebîli'l-keşf hâsıl olan esrâr-ı ilâhiyye ve işârât-ı rabbâniyyedir ki ekâbir-i evliyâya mahsûsdur. Ona gāyet yoktur.

Ma'lûm ola ki, bir kimse Kur'ân'a îmân getirip kelâmullâhdır ve münezzel-i min indillâhdır dese, zîrâ ahvâl-i halkdan ve onlarla olan şuûn-i ilâhiyyeden tercümedir. Ve kezâlik onda olan evâmir ve nevâhîye münkād olup, âdâbıyla teeddüb ve ahlâkıyla tahalluk eylese ve te'vîlâta müteallik olan mevâzi'ni ilm-i ilâhîye redd ve nazar-ı kāsırın netîcesi olan te'vîli terk etse, bu sûrette Kur'ân hüccetün-leh olup necât bulur. Ve illâ hüccetün-aleyh olup helâk olur. Ve demişlerdir ki, Kur'ân'ı tilâvetle hıfz ettiği gibi, amel ile dahi hıfz eyleye. Zîrâ bir şahs bir âyeti hıfz edip sonra nisyân eylese, yevm-i kıyâmette eşedd azâb ile muazzeb olduğu gibi, bir âyeti hıfz edip onunla ameli terk eylese dahi hâl böyledir. Ve Kur'ân'da kelime-i tevhîdle veyâ gayrı zikrle zâkir olan veyâ onu istimâ' eden kimse hem zikr ve kırâat niyyet eylese tâ ki iki vechile me'cûr ola. Ve bir kimse dünyâda bi-nefsihî kırâattan hak ile kırâata bâkî olsa, Hak onun lisânıyla tâlî olup kırâattan müntehî olduğu âyetin hükmü olan dereceye nâil olur. Ve eğer cemî' âyâtı istîfâ ederse ya'nî ahlâkıyla mütehallik olursa, a'lây-ı derecâta müstevlî olur. Ve vasf-ı nebevîde gelir : كان خلقه القران [O'nun ahlâkı Kur'an'dı] çünki Cenâb-ı Nübüvvet ahlâk-ı Kur'ân'la derece-i ulyâya sâid olmuştur.Lâ-cerem a'le'l-cinân olan vesîle ona cây-gâh olmak üzere mansûsdur.

Ve bundan fehm olundu ki, makām-ı cem'e göre olan tilâvette medlûlât ve ahbâr ve ahkâmı mülâhaza yoktur. Belki Kur'ân'ı min-haysü-hüve kelâmullâh tilâvettir. Zîrâ Hak ile nâzır olan kimse inde'l-kevn olsa dahi ona kevn yoktur. Gerek cennet ve nâr ve gerek gayrı olsun. Ve makām-ı farkda böyle değildir. Belki Allâh Teâlâ'nın medh ve zemm ettiği nuût ve sıfâtı tedebbür edip memdûhu iktisâb ve mezmûmu terk lâzımdır. Zîrâ nüzûl-i Kur'ân iktisâb ve ictinâb içindir. Ve bu makāmdandır ki Cenâb-ı Risâlet (s.a.v.) mevârid-i Kur'ân'da suâl-i mağfiret ve cennet ve

[262] - **İhyâ**, I, 99 (İbn Hibbân'dan).

istiâze-i nâr **[418-a]** ederlerdi ki ekmeliyyet dedikleri budur. Zîrâ rubûbiyyetle mükâbere olmaz. Belki makām-ı ubûdiyyeti tahkîk lâzımdır. Gerekse ekmelü'l-ekâmil olsun. كلامه مردود خلافه فعليه ومن ذهب الى [Kim tersine giderse, sözü ona döner.]

***Kurbân ne vaktten beri cârîdir ve akîka kurbânının sırrı :** Ma'lûm ola ki, kurbân Hz. Âdem zamânından beri kalmıştır. Ondan mukaddem kurbân etmek yoktu. Belki cemî' eşyâ tesbîh ve tevhîde meşgûl idi. Nitekim Kur'ân'da gelir: وان من شئ الا يسبح بحمده (İsrâ,17/44) [Hiçbir şey yoktur ki O'nu hamd ile tesbih etmesin] Pes, Âdem halk olundukta tesbîh ve tevhîd ve sâir ezkâr ve a'mâlin hükmünü verip icrâ ettiğinden gayrı kurbânla dahi takarrüb ve taabbüd etti. Tafsîli budur ki, Allâh Teâlâ Âdem'den mukaddem olan eşyâyı halk ettikte vücûd ni'meti mukābelesinde onlardan şükr taleb eyledi. Onlar dahi şükrâne tesbîh ve tahmîde meşgûl oldular ki tesbîh zâtı ve tahmîd sıfâtı mertebesindedir. Ve onlara kurbân etmek teklîf etmedi. Zîrâ ol vaktte lahm-i kurbânı ekl edecek kimse yoktu. Şol cihetten ki ekl ve şürbden münezzehdir. Ve insândan gayrısı dahi ekle sâlih değildi. Pes, eğer ol vaktte âlemde olan eşyâ kurbân etmek lâzım gelse abes olurdu. Fe-emmâ Âdem zamânında abes olmadı. Kurbân eder bulunduğu gibi, Âdem cinsinden kurbân etini yemeğe sâlih kimse de bulunurdu. İşte bu ibtidâ-i kurbândır ki ona akîka derler. Ve herkes akîkasına merhûndur. Ya'nî erkek doğduğu vakt iki kurbân ve kız doğduğu zamân bir kurbân etmek gerekdir. Eğer bu vechile etmeseler, ol oğlan ve kız nâ-bâliğ iken vefât etse babaya ve anaya şefâat etmezler. Ve bâliğ olup gitseler, bilâ-kurbân kendi nefslerini tahlîs etmezler, zirâ mukaddem şükr-i vücûd bulunmamıştır. Ya bir kimse evvel emrden vücûdu ni'metine şükr etmese, sâir vücûda tâbi' olan ni'metlere dahi küfrân üzerine olmuş olur. Bu cihetten bir kimse doğdukta kendi için kurbân olunmadığını bilse veyâ şüphelense, hayatta oldukça yüz yaşına girse dahi kurbân etmelidir, mevtinden sonra kurbân olmaz. Iyd-i adhâda kurbân edip sevâbını murâd ettiği kimsenin rûhuna hibe eyleye. Velâkin ona kurbân-ı akîka demezler. Zîrâ kurbân-ı akîka hayatta olana mahsusdur, nitekim mürûr etti.

Ve mervîdir ki, Rasûlullâh (s.a.v.) Hazretleri risâletle meb'ûs olduklarından sonra kendi nefs-i tabîiyyeleri için akîka kurbân ettiler. Ve bir kurbân dahi edip sevâbını ümmete ihdâ ettiler. Pes, ümmet üzerine dahi bu iki vechile kurbân-ı akîka meşrû' oldu. Kurbân-ı akîka gerçi ind-i İmâm-ı A'zam müstehab ve ind-i Şâfiî sünnettir. Velâkin ind-i İmâm-ı Ahmed vâcibdir. Çünki bu mes'elede ehl-i ictihâd arasında ihtilâf vâki' oldu. Akvâ olan, ihtiyât tarafını tutup İmâm-ı Ahmed kavliyle amelen akîka etmek **[418-b]** gerekdir. Zîrâ İmâm-ı Ahmed'in kavli erbâb-ı hakāyık mezhebine muvâfıkdır.

Ve kurbân deveden ve sığırdan ve koyundan ve keçiden, bunların dişisinden ve erkeğinden câizdir, horozdan değil. Velâkin sığırın dişisinin ve sâirin erkeğinin lahmi atyebdir. Pes, eti tatlı ve semiz olandan kurbân etmek kabûle ve sevâba akrebdir. Ve kurbâna kādir olmayanın işi Allâh'a kalmıştır. Eğerçi bu zamânede fakir az bulunur. Kendi nefsini tahlîs etmek derdine düşen adam afyon ve keyf kaydından geçer ve haram ve habîse sarf ettiği akçeleri cem' edip umûr-i dîne harc eder. Ya'nî duhân ve afyon ve bunun emsâli mükeyyifâta dâir için sarf edecek para bulurlar, müddet-i ömründe şükr-i vücûd için bir kurbân etmeğe harc edecek para bulamaz. Ve avratlardan dahi zarûret ehli olanlar, tezgâhdan ve gergefden ve eğirmekden ve gayrı amelden kesb ettikleri yünü cem' edip cem'iyyetlere ve düğünlere çıkmak için zîb ve zînete verirler. Onların dahi dûzahdan necât murâdları ise helalden kesb edip mallarını levâzım-ı dîne sarf edeler. Ve akîka kurbânını doğan mevlûdün yedinci gününde edeler diye yazılıdır. Eğer zarûret olursa te'hîr dahi olunur. Ve ol kurbânın fazalâtını bir çukura koyup defn ede ve mümkün oldukça kemiklerini kırmaya, belki mafâsıldan fasl ede ve iyi nâm hâtuna budundan vere. Ve eğer bütün bütün bir kazan içinde kaynatıp piştikten sonra lahmini tefrîk etse, bu sûrette kemiklerini cem' edip bir pak yere defn ede. Ve boğazlarken veyâ boğazlanırken yanında durup böyle diye : اللهم هذه عقيقتى [Allahım, bu benim akîkamdır] Eğer kendi nefsi için ederse ve eğer gayrı için ederse, diye ki و لحمها بلحمه و عظمها بعظمه و جلدها بجلده و شعرها بشعره اللهم اجعلها فداء له من النار اللهم هذه عقيقة فلان بن فلان دمها بدمه [Allahım! Bu filan oğlu filanın akîkasıdır, onun kanını kanına, etini etine, kemiğini kemiğine, cildini cildine, kıllarını kıllarına bedel kıl, Allahım, onu onun için cehenneme karşı fidye kıl] Eğer kendi için ise, اللهم اجعلها فداء لى [Allahım, onu benim için fidye kıl] diye ve bu kurbânın gerçi lahminden ekl etmek câizdir, zîrâ nezr kısmından değildir. Velâkin eğer kendi nefsi için boğazlarsa ekl etmemek evlâdır. Zîrâ ekl etse kendi nefsi için sa'y etmiş olur, ya'nî garazdan hâlî olmaz. Onun için uşaklara yedi günlük iken ve dahi süt emerken ederler. Tâ ki kendileri için olan kurbân etinden yemeyeler. Zîrâ ol vakt et yemeğe sâlih değillerdir. Ve bundan fehm olunur ki ol kurbânın etinden akrabâsı olanlar ekl ederler, fe-emmâ takvâ bâbından şu kadar vardır ki usûlü, vâlideyni ve büyük babası ve büyük anasıdır, cümlesi bir hükmde olmakla ekl

etmeseler evlâdır. Ve burası ziyâde amîk nesnedir. Zîrâ garaz-ı nefsden halâs olmak değme kimseye verilmemiştir. Hattâ ba'zı ağniyâ, kendi hizmetlerinde olan huddâma **[419-a]** o huddâm er olsun avrat olsun zekât verirler. Murâdları zekâtımız yabana gitmesin, zîrâ bu huddâmla intifâ' ederiz derler. Maa-hâzihî zekâtın ta'rîfinde "lillâh" diye kayd olunmuştur. Pes, hizmet garazı için def' olunan mal ne vechile lillâh olur. Şu kadar vardır ki eğer ol huddâma hizmetleri mukābelesinde gayrı mal verip veyâ libâs ilbâs edip, niyyetini garazdan tahlîs için edebilirse onlara zekât vermek lâ-be'sdir. Meğer kîm âzâd olmamış kulu ola. Bu sûrette ona zekât verilmez ve nezri kurbânından dahi verilmez. Usûl ve furû'una yedirmediği gibi. Ve ol kul için dahi sadaka-i fıtr verirler, beslemesi için değil. Meğer kîm kulu hizmet için olmaya, belki ticâret için ola. Bu sûrette eğer sene devrederse, hesâbı kadar sâir emvâli gibi zekâtını verir. Ve gāzî, gazâ ederim ve hacı, hacca giderim demekle zekâtı sâkıt olmaz. İşte bu tafsîl kulağına girdi ise, gaflet etmeyip akîka kurbanını edegör, elhamdülillâhi teâlâ. Bu âna gelince ki on yedi evlâdım olup, on altısı âhirete gitmiştir. Cümlesi için akîka kurbânı kesilmiştir. Ve kendi nefsim için dahi zebh olunmuştur. Bu ma'nâdan ötürü nâ-bâliğ vefât eden evlâdımdan kıyâmette şefâat me'mûlümdür.

Ve bu kurbândan gayrı olan karâbîn bu kurbânın furû'u gibidir. Meselâ, ıyd-i kurbânda olan kurbânın aslı Hz. İbrâhim'den kalmıştır ki oğlu İsmâil'i zebh etmek murâd ettikte kebş-i azîm vârid ve fidâ'-i İsmâil olmuştur. Şöyle ki, eğer İbrâhim İsmâil'i bi'l-fi'l zebh etmiş olaydı, her mü'mine evlâdından birini zebh etmek vâcib olurdu. Avâm-ı nâsın bu ma'nâya tahammülü olmadığından Allâh Teâlâ rahmet-i âmmesiyle tahfîf edip, onun bedeline kurbân-ı adhâyı meşrû' kılmıştır. Bu cihetten kendi vücûdu ni'metine şükreden evlâdı vücûdları ni'metine dahi şükredip kurbân etmelidir. İki sûrette dahi nef'i kendine âiddir. Zîrâ fi'l-hakîka kendi zebh olunsa veyâ evlâdından birini zebh etse hâl nice olurdu.

Ey gāfil, türâbdan mahlûk olduğundan yübûsetin kemâlde ve imsâkin nihâyettedir. Bilmez misin ki hubûb anbarda durdukça fesâd kabûl eder. Ya ne için الدنيا مزرعة الاخرة [Dünya ahiretin tarlasıdır] denildi. Tâ ki sen amel tohumunu ekesin ve sonunda mahsûl biçesin. İmdi ömrünü çürütme ve malını yabana atma. Belki bir mikdârını olsun kabrine gönder. Ve sen kabre girmezden evvel amel-i sâlihin kabr içine girip sevâbını orada hazır bulasın. Ve sen nice ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallik olursun ki Hak Teâlâ cevâd ve vehhâbdır. Cûdu odur ki kable's-suâl sana i'tā eder. Ve hibesi odur ki verdiği nesneden ötürü senden ivaz taleb eylemez ve hibesini geri döndürmez. Nitekim senin vücûdunu bi'l-külliye senden **[419-b]** alıp, seni adem-i mahz yoluna çevirmez. Ve ba'zı evlâdını kabz ettiği dahi böyledir. Zîrâ mevt dedikleri adem-i mahz değildir. Eğer saîd isen bir gün onlara mülâkî olursun. Hemân îmân-ı kâmil talebinde ol. Ve halkın evlâd-ı sıgārı îmânda ve küfrde kendilerine tâbi'dir. Ya'nî mü'minlerin nâ-bâliğ vefât eden evlâdı kendileriyle bile cennette ve kâfirin cehennemdedir. Ve bu kavl esahhdır. Ve bu mahalde dahi kelâm vardır fe-emmâ mahalli değildir.

Biz yine sadede gelelim ki kurbânda ziyâde fazîlet olmakla ganîye ve fakîre şâmil oldu. Zîrâ eğer nezr ise edâsı lâzım gelir. Ve eğer değilse dahi kādir olduğu mertebeden kurbân eder. Nitekim sadaka-i fıtr vâcib değil iken sadaka vermek evlâdır. Ve şükr kurbânı dahi bayram kurbânı gibidir ki herkes onun lahminden ekl eder. Ve nezr etmek bahîllere göredir. ya'nî bir kimse sahî olsa ve vefâ sıfatı vücûdunda temkîn bulsa nezr etmeden dahi kurbân eder ve kurbân onun hatırına gelmek dahi kifâyet eyler. Gerek lisâna getirsin ve gerek getirmesin. Fe-emmâ bu makûleler kalîldir. Ve kurbân etmekden maksûd, fi'l-hakîka nefs ve tabîatı zebh etmekdir ki mahall-i hevâ ve şehevâttır. Zîrâ kan şehvete işârettir ki riyâzetle kan azaldıkça yerine nûr gelir. Ve kanla hâsıl olmayan kuvvet nûrla hâsıl olur. Zîrâ kan âlem-i fenâdan ve nûr âlem-i bakādandır. Ve bir günde üç kere taâm yemek meşrû' değildir. Belki sâim değilse بكرة و اصيلا (Furkân,25/5) [Sabah ve akşam] mûcebince iki kere taâm yer. Ve hacamat dem-i fâsidi ihrâc ve kuvây-ı şehvâniyyeyi taz'îf içindir. Zîrâ kesret-i eklden kan çoğalıp, mecrâsı olan damarlara şeytân yürümeğe başlar ve fesâd ve vesveseden hâlî olmaz. Neûzü billâhi min şerrihî. (**Halîliyye ve Hitâb-ı İsmâil Hakkı Efendi**)

***Kazâ** (قضا) **:** Hakk'ın hükmü ya'nî kazâ diye cümle eşyâ ilmullâhda ne vechile ve ne hâl ile bulundu ise, icmâlen ol vechile hükm olunmasıdır.

***Kazâ ve Kader** (قضا و قدر) **:** Kazâ hükm-i küllîden ibârettir. Ve kader, hükm-i cüz'îden ibârettir. Ya'nî ezelde hükm ve takdîr olunana kazâ ve ebedde zuhûr bulana kader derler.

***Kazâ ve Kader ve Makzî** (قضا و قدر و مقضى) **:** Hz. Şeyh-i Ekber kazâ ile makzîyi bu minvâl üzere fark ederler ki kazâ, ezel-i âzâlde Hakk'ın cemî' eşyâ üzere olan hükmüne derler. Ve makzî, enbiyâ lisânından olan hükmüdür. Meselâ, enbiyâ lisânından بالله امنوا diye îmâna emredip

ولا تكفروا diye küfrden nehy eyledi. Halbuki hakîkat mü'min ve kâfir kimdir, onlara Hak Teâlâ âlimdir. İmdi bu yüzden küfre râzı değildir. Zîrâ ولا تكفروا dedi ammâ ilminde eğer kâfir ise, kazâsına râzıyız. Mâ-hasale kelâm bi-hasebi'z-zâhir نحن نحكم بالظاهر [Biz zâhir ile hükmederiz] küfre râzı olunmaz. Ve ammâ bi-hasebi'l-bâtın kazâullâha **[420-a]** rızâ lâzımdır. Pes, bu kazâ ve kaderde mebâhis-i kesîre ve ekāvîl-i bî-nihâye vardır ki îrâdı mümkün değildir. Bu esrârda enbiyâ ve evliyâ hayrândır. Fe-keyfe sâirü'n-nâs.

Ma'lûm ola ki, kazâ feyz-i akdesden ibârettir. Feyz-i akdes şol şeydir ki ilm-i ezelîde onunla ya'nî feyz-i akdes ile a'yân-ı sâbite ve a'yân-ı sâbitenin isti'dâdât-ı asliyesi hâsıl olur. Ve kader, feyz-i mukaddesden ibârettir. Feyz-i mukaddes şol şeydir ki hâricde onunla ya'nî feyz-i mukaddes ile hâricde olan a'yânın maa-tevâbiahâ velev ezmehâ vücûdları hâsıl olur. Cemî' kazâya rızâ lâzımdır. Cemî' makzîye rızâ lâzım değildir, zîrâ makzî eğer meşrû' ise ona rızâ lâzımdır, eğer nâ-meşrû' ise rızâ câiz değildir. Râzı olunmayan makzî dediğimiz, meselâ kâfirlerdeki küfr ve âsîlerdeki isyân gibi. Lâkin Hak Teâlâ kâfirlerde küfrü dileyip hükmetmesi kazâdır ve kâfirin kendi ihtiyârıyla sâdır olan küfr makzîdir. O emr kâfirde zâhir oldukta adı makzî olmakla ona râzı olunmaz, zîrâ şer'in hilâfıdır. Ve âlimde zâhir olan ilme râzı olunur, zîrâ şer'e muvâfıkdır. Hem kazâya ve hem makzîye râzı olmak câiz olan mâdde mü'minin îmânı gibidir. Ve yalnız kazâya râzı olup makzîye râzı olmak câiz olmayan mâdde, kâfirin küfrü gibidir.

Ma'lûm ola ki, her mü'mine kazâya rızâ vâcibdir. Gerek ol kazâ hayrı mûceb ve hulüvv ve gerek şer ve nâ-meşrû' olsun. Ya'nî eğer tab'a mülâyim ve gayr-ı mülâyimdir, cümlesi kazâ-i ilâhî ve takdîr-i rabbânîdir diye îmân lâzımdır. Ve kazâya rızâdan makzîye dahi rızâ lâzım gelmez. Ya'nî kâfirin küfrü Hakk'ın kazâsıyla olucudur. Ve ol küfre makzî derler. Hakk'ın kazâsına râzı olmakdan küfre râzı olmak lâzım gelmez. Şol cihetten ki kazâ ve kader sıfat-ı ilâhiyyedir ki hükm ve ta'yîndir. Makzî ise ol hükmün müteallikidir. Müteallik ve makzî ise gâh olur ki küfr ve ma'siyet olur. Ve küfr ve ma'siyete ise rızâ küfrdür. Onun için Kur'ân'da gelir : يرضى لعباده الكفر فان الله غنى عنكم ولا (Zümer,39/7)[Şüphe yok ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur, fakat kulları hesabına küfre razı olmaz] Pes, rızâ irâdetin gayrıdır ki her irâdette rızâ olmaz. Belki her rızâda irâdet olur. Zîrâ marzî olan şey' murâd ve mahbûbdur ve marzî olmayan şey' murâd ve mekrûhdur. Ve mekrûhu def' için duâ lâzımdır. Zîrâ mekrûh makzî olduğu gibi, duâ ile irtifâ'ı dahi makzî olmak câizdir. Pes, duâda " ya rabbi, kazâ-i bed'i bizden dönder" demek makzîye râci'dir. Zîrâ nefs-i kazâda sıfâtullâh olduğu cihetten bedlik olmaz. Ve illâ mevsûfâ sârî olup hâşâ Hak Teâlâ beddir demeğe râci' olur. Ve zebân-ı fârisîde dahi gelir :

Beyit :

دوران چو می نویست بر عارفست حط خوش
یا رب نوشتهء بد از یارما بکردان

Mahkîdir ki, âl-i cengiziyyeden Hulâgû mel'ûn istîlâsında **[420-b]** arsa-i Bağdâd'da nice bin kelle-i insânı âmiyy-i insân olduğundan mâ-adâ havâss-ı evliyâdan dahi beşyüz kadar cân-ı azîz şerbet-i şehâdet-i nûş edip harâb-âbâd-ı milkden ma'mûre-i melekûte göçtüklerinde bakiyyetü's-seyf-i celâl olanlardan biri ol gece ser-be-ceyb murâkabe olup, münâcât-ı sıhriyyede; "Yâ rabb, evliyâ kullarına bu işi ne için ettin, suçları neydi " dedikte hitāb-ı kahr-ı ilâhî vârid olup ; "Sükût eyle yoksa senin lisânını kat' ederim" denildi. Ol dahi bürîde-zebân olup bu makûle esrâr-ı kaderden suâl etmedi. Zîrâ ibtilâ gâh olur ki bi-tarîki'l-hayr olur ve gâh olur ki ayn-ı muhabbetten gelir. (Hakkı Efendi)

***Kazâ ve Kader** (قضا و قدر): Bir def'a reîsü't-tāife Sehl ibni Abdullâh et-Tüsterî sırr-ı kazâ ve kaderde tulû'-i şemsden irtifâ'-ı nehâra dek muhâcce ettiler, âhir makāle-i İblîs bu oldu ki : "Yâ Sehl, ben eşyâdanım ve Hak buyurdu ki, وسعت رحمتی کل شئ (A'râf,7/156) [Rahmetim ise herşeyi kuşatmıştır] Sehl dahi : يا ابليس فساكتبها للذين يتقون و يؤتون الزكوة (الاية) (A'râf,7/156) [İleride onu, bilhassa sakınanlara ve zekâtını verenlere tahsis edeceğim] mazmûnu sende mefkûddür, nive merhûm olursun" dedi. İblîs dahi : " Yâ Sehl, bu söz câhil sözüdür, nolaydı söylemeyeydin, benim muttakî olmadığım- neden bildin" dedi. Ve Hak Teâlâ benim la'nıma yevm-i dîni gāyet kılıp وان عليك لعنتى الى يوم الدين (Sâd,38/78) [Ve cezâ gününe kadar lânetim senin üzerine olsun] buyurdu. Ve: "Ehl-i a'râfın orada secdelerinin kabûlü benim kabûl-i tevbeme dahi beni tama'a düşürdü. Yâ sehl, bilmedin mi ki takyîd senin sıfatındır, rahmet-i Hak mutlakdır " diye gāib oldu. Sehl der ki: "İblîsin elinde mahcûc olup gussamdan rîkim boğazımda kalıp ibtilâ' edemedim. Ve tâ

şöyle oldum ki tarîkat-ı ma'rifeti iblîsden ahz etmek haddine vardım." Bunda İblîs'in cemî' makāmâtta ilm-i vâfirine delâlet vardır, ilm-i zâttan gayrı. Zîrâ eğer zât-ı Hakk'a ilmi olaydı berzahda kalmazdı ve Âdem'e secde kılıp Hak'dan mahcûb olmazdı. İşte ilm ve amelde istikrârı olmayanların halleri budur. Ey niceler erdim sandılar velâkin menzilin nısfına gelmediler. Niceler içtim kıyâs ettiler şarâb-ı miskiyyi'l-hitāmı. Onlar ise ma'rifetin kokusunu bile almadılar. Ve alâ hâzâ. Her asrın ekser-i süllâkı kâmil elinden çıkmadıklarından tarîk-i Hakk'a ayak basamadılar. Ve nefs-i kündü terbiye-i üstâzdan çıkarmayıp kılıcı arşa asamadılar. قل ان الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء (Âl-i İmrân,3/73) [De ki: "Doğrusu lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir"] **(Hitâb-ı Hakkı Efendi)**

***Kazâ-i muallak ve Kazâ-i mübrem** (قضاء معلق و قضاء مبرم) :* Ma'lûm ola ki, umûr-i mukaddere iki nev'dir ki, biri muallakāttır ki cüz'iyyâttır. Ve biri dahi mübremâttır ki külliyâttır. Pes, umûr-i külliye esbâb yüzünden tağyîr ve tebdîl kabûl etmez. Zîrâ levh-i mahv ve isbâtta müsbet değildir. Ve belki levh-i ilmde mukarrerdir. Onun için batn-ı ümm ve ilmullâh mütebeddel olmaz. Ayn-ı hâricî ve levh-i mahfûz ise **[421-a]** böyle değildir. El-hâsıl kazâyây-ı ilâhiyyeye muttali' olanlar ekseriyyâ esbâbdan munkatı' oldular ve hareketi sükûta tebdîl eylediler. Mahcûblar ise vesâile temessük edip zahmet ve meşakkatte kaldılar. Fe'fhem.

Kutb-i insân-ı kâmil, Kutb-i irşâd ve Kutb-i vücûd (قطب انسان كامل): Ma'lûm ola ki, kutbiyyet iki vechiledir : Biri, tecellî-i aynî mertebesinde kutb-i irşâddır. Ya'nî meşâyihden bunlar her asrda müteaddid olurlar. Ve biri dahi tecellî-i Hakkî mertebesinde kutb-i vücûddur ki her asrda bir olur, iki olmaz. Mazhar-ı ism-i a'zamdır, ism-i a'zam ise vâhiddir, celâle gibi. Ve ol ki hayy ve kayyûm ve emsâline ism-i a'zam derler, ihâtası i'tibârıyladır. Ve illâ cümlesi celâle tahtında dâhildir. Ma'lûm ola ki, her asrda medâr-ı âlem ve gavs-ı a'zam vâhid olur. Fe-emmâ mertebe-i irşâda eren aktāb çoktur ki bunlar tecellî-i aynî erbâbıdır. Kutb-i vücûd ise tecellî-i hakkîye mazhardır. Ve bunların cümlesi fi'l-hakîka üstüvâne-i âlem ve müstened ve mihrâb-ı benî âdemdir. Zîrâ bunlar olmasa âlem-i vücûd kıvâm bulmaz ve tarfetü'l-ayn bâkî olmazdı. El-hâsıl nefes-i rahmânî bunlardadır ki âlemin zâhir ve bâtınına nefh eder ve böyle nefha ile âlem dahi dem-be-dem cemî' eczâsıyla böyle gider, fe'fhem.

Ve kutbun indallâh ismi, abdullâhdır ki ubûdiyyet-i hakîkiyyeyi zâikdir. Ve abdülcâmi'dir ki ihâta-i esmâda cümle üzerine fâikdir. Ve Hz. Âdem'den inkızâ-i dünyâya dek her zamanda kutb-i irşâd çok olur. Velâkin kutb-i vücûd bir olur. Zîrâ bir âyinede senin iki sûretin görünmediği gibi, bir asrda dahi iki kutb müctemi' olmaz ve bir şehrde iki sıddîk olmak muhâlif-i hikmettir. Ve ne kadar aktāb varsa Hz. İdrîs (a.s.) ın nâibleridir. Ve İdrîs ile'l-ân felek-i râbi'de hayydır. Ve demişlerdir ki, cemî' ervâh-ı enbiyâ rûh-i muhammede müstemiddir. Zîrâ evvelen ve âhiren kutbü'l-aktāb odur ki rûh-i İdrîs dahi onun rûhâniyyetinden müstefiddir. Her nebiyy-i sâbık ve veliyy-i lâhıka imdâd ve ifâza ondandır. Zîrâ cemî' mevâtında hükmü ve cümle-i etvâra sereyânı vardır. Ve bu makāmdandır ki vârid olmuştur : نحن الاخرون الاولون وفى رواية السابقون [263] ya'nî ayn-ı hâricî ile zuhûrda âhirler ve ilm-i ilâhî ve vücûd-i rûhânîde evvellerdir. Ve sırr-ı evveliyyet fi'l-hakîka sârîdir. Onun için sûrette takaddüm ve teahhür ve kesret ma'nâda evveliyyet ve vahdeti münâfî değildir. Ve evveliyyet ve âhiriyyet demek fî nefsi'l-emr ilm ve ayna ve kesret ve mazâhire nisbet iledir. Ve illâ emr-i vâhidde takaddüm ve teahhür ve kesret ve vahdet olmaz. El-hâsıl vücûd-i vâhiddir ki suver-i muhtelifede görünmüş ve elbise-i esmâ ve sıfâtla bürünmüştür. Fe'fhem cidden. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

Kutb-i hakîkî (قطب حقيقى) : Ma'lûm ola ki, akl-ı evvelin kutba mübâyaası akl-ı evvelin melek ve rûh olmak i'tibârıyladır. Ve illâ kutb-i hakîkî akl-ı evveldir. Pes, bir nesne kendi **[421-b]** nefsine mübâyaa etmez. Ve bu sırr üzerinedir ki teşehhüdde gelir: السلام عليك ايها النبى [Selam sana yâ Nebî] ya'nî eğer teşehhüdde bu kelâm Rasûlullâh'dan sâbit ise kendi nefslerine hitābı cem'den farka ve velâyetten nübüvvete ve melekiyyetten beşeriyyetedir.

Kutb-i enfüsî (قطب انفسى): Sen bir değirmensin ki seni irâdet-i külliyye-i ilâhiyye döndürür. Ve senin kutbun tarîk-i feyzde sebâtına delâlet eden kalbin çivisi tek durmayıp kıble nümâ gibi döndükçe zâhirin dahi ıztırâbdan halâs olmaz. Meğer ki tecelliyâttan telvîn ehli olasın ve telvînde temkîn bulasın. Bu sûrette âhirü'l-ebed dönegör. Nitekim güneş be-her yevm döner ve bir burcdan bir burca konar ve âfâkı seyr eyler. Senin güneşin rûhundur ve burûcun makāmâtındır. Ve bu

[263] - İbn Mâce, II, 1434; Ahmed b. Hanbel, I, 282.

makāmâtta seyr-i fillâha nihâyet yoktur. Şemsin devrine fenâ gelir ve senin devrine fenâ gelmez. Zîrâ şemsin devri fenâya dâir ve senin devrin bekāya nâzırdır. Ve sen irâdet ve ihtiyârın içinde mecbûrsun ve irâdetinden fenâ bulmadığın için her ne i'tirâz edip söylersen ma'zûrsun. Ey, irâdet tılsımı ne zaman münhal olursun ve ihtiyâr-ı heykeli ne vaktte bozulur ve yakılırsın. Yüzün halka ve kalbin mâ-sivâya gitti. ve bu ikilikde bir iş başarmayıp işin bitti. İmdi abdü'l-mürîd ol ki mürîd Allâh Teâlâ'dır. Ve hayr ve şerre îmân getir ki hulüvv ve mürrdür. Zîrâ bunlar irâdet-i ilâhiyye iledir. Eğerçi şerr ve mürden firâr edersin. (Hakkı Efendi)

***Kutbiyyet-i mukayyede ve Kutbiyyet-i mutlaka (قطبیت مقیده و قطبیت مطلقه) :**

Üveys el-Karenî'nin ammîleri Usâmüddîn'in kutbiyyeti mukayyede olduğundan (a.s.) ın kutbiyyet-i mutlakasına münâfî olmayıp bir asrda bu vechile iki kutb, belki dahi ziyâde olur. Zîrâ merâtib-i velâyetten mertebe-i mahsûsadır. Pes, onun vesâir merâtibin mezâhiri fi'l-hakîka huddâm-ı peygamberdir (a.s.), vüzerâ ve ümerâ huddâm-ı sultân oldukları gibi, kutblar İdrîs (a.s.) ın nâibleri ve İdrîs dahi Fahr-i Kâinât'ın nâibidir.

Ma'lûm ola ki, İdrîs (a.s.) ın felek-i şemse ref'inin aslı budur ki felek-i şems kutbü'l-eflâk olduğu gibi, İdrîs dahi asrın kutb-i vücûdu ve gavs-ı a'zamıdır ki zamân-ı mehdi-i muntazıra dek ne kadar aktāb gelirse cümlesi İdrîs'in vükelâsı ve nüvâbıdır. Zîrâ İdrîs onaltı sene aslâ ekl ü şürb etmeyip ve hâba varmayıp riyâzette tetkîk ve makām-ı tecrîdi tahkîk edince Allâh Teâlâ onu halîfe-i vücûd eyledi. Onun için kutb-i eflâke ref' eyledi. Ve İdrîs dahi fi'l-hakîka Rasûlullâh (s.a.v.)in nâibidir. Velâkin İdrîs hâlâ hayât-ı ma'neviyye ile hayâtta olup, Rasûlullâh ise zuhûrdan butûna intikāl etmekle, zimâm-ı emr yed-i İdrîs'e teslîm olundu. Bu dahi bir sırr-ı ilâhî-i garîbdir. Ve dört kimse hâlâ **[422-a]** hayâttadır ki biri İdrîs-i mezkûr ve biri dahi Îsâ ve biri dahi Hızır ve biri dahi İlyâs'dır. Zîrâ Hak Teâlâ kutb ile îmânı ve İlyâs ile velâyeti ve Îsâ ile nübüvveti ve Hızır ile risâleti hıfz eyler. Ve bu mecmû'la dîn-i hanefî mahfûz olur. Ve cemî' evliyâ dâire-i kutbdadır. Zîrâ kutbun ismi câmi'dir. Tāife-i efrâd dâire-i kutbdan hâricdir dedikleri, dâire-i kutbda olduklarına şuûrları yoktur. Ve kutba kutb tesmiyesine vech budur ki kutb aslında bir dâirenin vasatında olan nokta ve merkezdir ki ol dâirenin üzerinde devr eder, kutb-i âsyâb gibi. Ya'nî değirmen dedikleri demir mil ki değirmen onun üzerine devr eder. Ve dâire-i vücûd kutb üzerine devr etmekle kutb ıtlâk olundu. Pes, kutb dedikleri şol şahs-ı insânîdir ki âlem-i rûhânî ve cismânînin medârıdır ki zâhiriyle âlem-i zâhiri ve bâtınıyla dahi âlem-i bâtını hıfz eyler. (Hakkı E.)

***Kutb on ikidir:** Muhyiddîni'l-Arabî(k.s.) Tefsîr-i Kur'ân-ı Mübîn'de buyururlar ki: "Hz. Habîbullâh'ın ümmetinden on iki kutb zâhir olur, on iki peygamber mukābilinde ve on iki peygamber kalbindedir. Kıyâmete değin bu on iki kutbiyyet zâil olmaz. On iki burc ve on iki ay zâhiren onların tasarrufunun nümû-dârı ola." Ümmet-i muhammedden her bir velî bir peygamberin ahkâm-ı bâtınîsini icrâ eder. Nitekim buyururlar : الا وله نظیر فی امته و علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل ما من نبی [Hiçbir nebî yoktur ki ümmeti içinde benzeri olmasın ve ümmetimin bilginleri israiloğulları peygamberleri gibidir][264]

Kutb-i evvel, Nûh (a.s.) kalbinde ola ve Sûre-i Yâsîn ol kutbun zikri ola. Ve ol peygambere feyz-i nûr yâsînden gelir. Ve bu kutba dahi hazret-i yâsîn ifâza-i ilm ve irfân ve inâre-i zevk vecdân ede. Zâhiri ism-i zâhir ve bâtını ismü'l-bâtından münevver ola. Halîfe hôd hak ve nâib-i vücûd-i mutlak, bi-zâhirihî şimşir-i hüccet ve bi-bâtınihî avn ü himmet onun nakd-i hâli ve vakt-i ahvâli ola. تبارك الله على عطاء فیوضاته

Kutb-i sânînin nâibi kalb-i İbrâhim (a.s.) nazîri ve ol nûrun mazharında ola. Ve zikri Sûre-i İhlâs ola. Zîrâ reîsü'l-muhlisîn Hz. İbrâhîm (a.s.) dır. Bu makāmda olan kutb hükm-i ilâhî ve mütevaggıl-i âlem-i nâ-mütenâhî ve riyâset-i zâhirî ve velâyet-i bâtınî bu kutbda etemm ve ekmeldir. Zîrâ sâhib-i hüccet ve delîl ve râtib-i hullet-i halîl bunlardır.

Kutb-i sâlis, Hz. Mûsâ (a.s.) kalbinde ola. Fütûh-i rûhu ve zikr-i mercûhu نصر الله والفتح اذا جاء (Nasr,110/1) [Allah'ın yardımı ve feth geldiğinde] ola. El-ilmü indallâh. Kutb-i râbi' Îsâ (a.s.) ın kalbinde ola. Zikr-i ilâhîsi, قل یا ایها الکافرون (Kâfirûn,109/1) [De ki: Ey kâfirler!] ola ve ilm-i ilâhîsi mübeyyen-i hakāyık-ı kâinât, yâ delâil-i ma'kûlât ve menkûlâttır. Kutb-i hâmis, Hz. Dâvud (a.s.) kalbinde ola. Dâimâ zikri اذا زلزلت الارض(Zilzâl,99/1) [Yeryüzü sarsıldığı zaman] ola. **[422-b]** ve ilm-i ilâhîsi muhabbet-i tâmmeye mazhar ola. Kutb-i sâdis, Süleymân (a.s.) kalbinde ola ve zikri اذا وقعت الواقعة (Vâkıa,56/1) [Kıyâmet hadîsesi meydana geldiği vakit] ola. Ve ilm-i ilâhîsi hayâta ve hayvâna şâmil ola. Ve tenevvuât-ı suveriyye ve ma'neviyye ki

[264] - Aclûnî, II, s.64.

كل يوم هو فى شان (Rahmân 55/29) [O ise her an bir işte, bir tecellîdedir] dir câmi' ola. Kutb-i sâbi', Hz. Eyyûb (a.s.) kalbinde ola ve zikri "sûretü'l-bakara" ve hâli ilâhî bir azamet ve bir zevk-i ilâhî ki gencîne-i nâ-mütenâhîdir. Onun kalbinde mekân ede ki ol genc-i belâ ve kenz-i anâ' iki cihâna sığmazdı. Kutb-i sâmin, Hz. İlyâs (a.s.) kalbinde ola ve zikri "sûre-i âli imrân" ola. Ve ilm-i ilâhîsi muhkemât ve müteşâbihât-ı kur'ân ola. وما يعلم تاويله الا الله والراسحون فى العلم (Âl-i İmrân 3/7) [Onun anlamını ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir] ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء (Bakara,2/255) [O'nun dilediği kadarından başka ilm-i ilâhîsinden hiçbir şeyi kavrayamazlar] Kutb-i tâsi', Hz. Lût (a.s.) kalbinde ola ve zikri "sûretü'l-kef, hâ, yâ, ayn, sâd" ola. İlm-i ilâhîsi dâimâ seyrân-ı fî cemâlillâh ve tayrân-i fî celâlillâh ola.

Kutb-i âşir, Hz. Hûd (a.s.) kalbinde ola ve zikri "sûretü'l-en'âm" dır. Ve ilm-i ilâhîsi ilm-i istihkāk-ı hil'at ve her hil'atin iktizâsı hazret-i feyyâz-ı rahmetten ne nâzil olursa mahalline îsâl olunmak için bu kutbun elinden verile, bi-emrillâhi teâlâ. Kutb-i hâdî aşar, Hz. Sâlih (a.s.) kalbinde ola. Zikr-i ilâhîsi "sûre-i tā-hâ" ve ilm-i nâ-mütenâhîsi âfâkda kuvvet ve batş-ı ilâhî ki ان بطش ربك لشديد ـ لا حول ولا قوة الا بالله (Bürûc,85/12) [Şüphesiz Rabbinin yakalayıp helâk etmesi çok şiddetlidir] onun nihâdında zâhir ola. Kutb-i isnâ aşar, Hz. Şuayb (a.s.) kalbinde ola. Zikr-i ilâhîsi, "tebârakellezî" ola. Ve ilm-i nâ-mütenâhîsi ulûm-i riyâziyye ve ilâhiyye ve ulûm-i beşâret rukûm-i beşâşet efzâ ola.

Ve bu on iki kutb ki ol on iki imâmlardandır ki kutbiyyete mütenakkil olmuşlar ebedî devr ve medâr-ı âlem bu on iki kutbdur ve onun üzere devr eder. Ve bunlar şol on iki halîfelerdendir ki peygamberden sonra zuhûr etse gerekdi ve hadîs-i şerîfle işâret etmişlerdi. Bunlardan gayrı "büdelâ'-i seb'a" ve "kutb-i seb'a" vardır ki heft iklîme kutblardır. Kutb-i evvel, İbrâhim Halîlullâh kademi üzere olurlar. İsm-i şerîfi, "abdü'l-hayy" dır. Kutb-i sânî, Hz. Mûsâ (a.s.) kademi üzere olurlar. İsm-i şerîfi, "abdü'l-alîm" dir. Kutb-i sâlis, Hz. Hârûn kademi üzere olurlar. İsm-i şerîfi, "abdü'l-mürîd" dir. Kutb-i râbi', Hz. İdrîs (a.s.) kademi üzere olurlar. İsm-i şerîfi, "abdü'l-kādir" dir. Kutb-i hâmis, Hz. Yûsuf (a.s.) kademi üzere olurlar. İsm-i şerîfi "abdü'ş-şekûr" dur. Kutb-i sâdis, Hz. Îsâ (a.s.) kademi üzere olurlar. İsm-i şerîfi, "abdü's-semî' " dir. Kutb-i sâbi', Hz. Âdem (a.s.) kademi üzere olurlar. İsm-i şerîfi, "abdü'l-basîr" dir. Ve bunlardan gayrı dört evtādın biri, mağribdedir. İsm-i şerîfi, "abdü'l-vedûd" dur. Ve biri, meşrıkdadır. İsm-i şerîfi, "abdü'r-rahmân" dır. Ve biri, cenûbdadır. İsm-i şerîfi, **[423-a]** "abdü'r-rahîm" dir. Ve biri, şimâlde ism-i şerîfi "abdü'l-kuddûs" dür.

Ve anâsır-ı erbaa bu aktāb-ı erbaanın vücûduyla ma'mûrdur. Kavluhû Teâlâ : الجبال اوتادا وجعلنا (Nebe',78/7) [Dağları birer kazık kıldık] Ve tāife-i nükebâ dahi on ikidir. Şol on iki burclarda olan esrâr-ı ilâhîyi bi-emrillâhi teâlâ halka îsâl ederler. Ve üç yüz ebdâl vardır ki Âdem (a.s.) kalbindedir. Tâ kıyâmete dek ziyâde ve noksân olmazlar. Biri âlem-i ukbâya intikāl eylese, yerine mü'min-i sâlihînden biri dahi gelir. Ve tāife-i kırklar, Hz. Nûh (a.s.) kalbindedir. Ve bunların kabzı, bastları üzere gālibdir. Ve duâları budur. Kavluhû teâlâ : على الارض من الكافرين ديارا رب لا تذر (Nûh,71/26) [Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir âile bırakma!] Ve bu ricâl-i gaybiyyenin fi'lleri dâimâ gayret-i dîniyye üzeredir. Fevâhişi kâinâttan bi-emrillâh def' ederler. Ve tāife-i yediler, İbrâhim (a.s.) kalbindedir. Ve duâları duâ-i Halîl (a.s.) dır. Kavluhû Teâlâ : واجعل لى لسان صدق فى الاخرين (Şuarâ,26/84) [Gelecek nesiller içinde doğruluk namımı sürdür] ve ilm-i sahîha mâliklerdir. Ve tāife-i beşler Cebrâil (a.s.) kademi üzerelerdir. Ve bu tāifenin envâ'-ı ulûmu Cebrâil (a.s.) ın kuvâsı mikdârıdır. Ve tāife-i üçler Mikâil (a.s.) ın kademindedirler. Ve fi'lleri hayrdır ve rahmettir ve re'fettir ve âtıfettir ve kuvây-ı Mîkâil kadar ulûmu vardır. Selîmlerdir, halîmlerdir, latîflerdir.

Ve bir tāife dahi vardır ki, İsrâfil (a.s.) ın kademi üzeredir. Nâzır-ı mülk ve melekût ve müşrıg-i nâsût ve lâhûttur. Ve ilmi İsrâfil (a.s.) ın ilmidir. Ve meskeni cebel-i kamerde serçeşme-i nîldedir. Ve ammâ kutbü'l-aktāb abdullâhdır. Ve abdullâhın iki vezîri vardır. biri sağında durur, nâzır-ı melekûttur, ismi abdü'l-melikdir. Ve biri dahi sol yanında durur, nâzır-ı mülkdür, ismi abdü'r-rabbdır. Ve abdullâh kutbü'l-aktābdır, ya'nî cemî'sinin kutbudur ve reîsidir. Ve kaçan göçtükte yerine sol yanında olan abdü'l-melik kutb olur. Ve ismini abdullâh korlar. Ve kaçan sol yanındaki göçtükte sağ yanındaki yerine geçer.cânib-i mahall-i emr-i ilâhî ve rûh-i nâ-mütenâhî olmakla sol cânibde olan kutbun ihtirâmı lâzımdır. Onlar kutbü'l-aktāb olurlar. Ve her dem ki üçyüz ebdâllardan birisi göçse ehl-i islâmın sâlih ve müttakîlerinin birini onun sadrına geçirirler. Ve eğer kırklardan biri göçse, üç yüzlerden güzîdesini halîfe ederler ve yerine geçirirler. Ve her bâr ki yedilerden biri âlem-i ulve urûc etse kırkların biri yerine suûd eder, bi-emrillâhi teâlâ. Ve her bâr ki beşlerin biri göçse, yedilerin biri onun mekânına geçer. Ve eğer üçlerin biri göçse, beşlerden biri kāim-makām olur. Tâ üçlerin zamânı geldikte abdü'r-rabb ol imâmândan olurlar.

İstihkāk galebe ederse kutbü'l-aktāb olur. Menâzil-i ilâhî ve medâhil-i lâ-yetenâhî bu makāmlardır. **[423-b]** ve cemî' makāmât-ı evliyâ, bu makāmların mâ-tahtındadır. İllâ iki kimse ki racüleyn-i müfredeyn Îsâ (a.s.) ve Mehdî (a.s.) bu iki kimseler kutbü'l-aktābın tasarrufu tahtında değildir. Hak ile hak olmuşlardır.

***Kalbin yirmi sekiz menâzili :** El-menâzilü's-semâniyyeti ve'l-işrûne adedi'l-hurûfi li'l-kameri ve'l-kalb: Evvelü'l-menâzili'l-kameriyye: Şartîn, battîn, süreyyâ, debrân, hef'a, hen'a, zirâ', nesre, tûf, cebhe, zübre, sarfe, avâ', simâk, aff, zebânî, eklîl, kalb, şevle, teâyim, bülde, sa'dü'd-dâyıh, seyyid-i beliğ, sa'dü's-süûd, sa'dü'l-ahbiye, fezeu'l-veledi'l-mukaddem, fezeu'd-düvelü'l-vâf, ressâ-i âhiru'l-menâzil. Evvelü menâzil-i kalbiyye : Taleb, irâdet, inâbet, tevbe, sebât, birr, hüzn, havf, istihyâş-i mine'l-halk, halvet, fikret, huzûr, murâkabe, hayâ', edeb, fütüvvet, mürüvvet, merâmâti'l-hudûd, şevk, aşk, kurb, fenâ', visâl, üns, ülfet, sıdk, hulûs, yakîn.

Ma'lûm ola ki, kamerin aded-i hurûf-i teheccî üzere yirmi sekiz menzili vardır ki dâire-i mersûmenin taraf-ı hâricinde esmâsı zikr olunmuştur. Ve Kur'ân'da gelir : والقمر قدرناه منازل (Yâsin,36/39) [Aya da bir takım duraklar tesbit ettik] Ve kamer bu menâzili be-her şehr devr edip itmâm eder. Zîrâ şems gibi değil, belki serîu'l-harekedir ki kalb-i insân ona nâzırdır. Onun için rûh-i ebi'l-beşer Âdem (a.s.) orada ya'nî felek-i kamerde mütehayyizdir ki felek-i evveldir. Ve kamer şemsden ve şems dahi nûr-i Hak'dan istifâde eylediği gibi, kalb dahi rûhdan ve rûh dahi şuhûd-i cemâl-i Mevlâ'dan iktibâs-ı nûr eyler. Bu münâsebetten ötürü kalb için dahi yirmi sekiz menzil takdîr olunmuştur ki esmâsı dâire-i menkûşenin taraf-ı dâhilindedir. Zîrâ âlem-i âfâk ism-i zâhire ve âlem-i enfüs ism-i bâtına mazhardır. Şol ma'nâdan ki âfâkda tafsîl ve enfüsde icmâl vardır. Ve icmâl ise tafsîle göre bâtın gibidir. Husûsâ ki kalb-i insân kalıbın hakîkaten bâtınıdır. Ve menâzil-i kameriyye **Rûhü'l-Beyân** nâm tefsirimizde Sûre-i Yûnus'da meşrûhdur. Pes, burada maksûd, bi'z-zât olan sâlik-i hak olanlara lâzım olan menâzili îrâd ve takrîrdir, tâ ki müntefi' olalar. Ve bu tahrîr bu mahalle resîde oldukta ki bin yüz dört saferinin dokuzuncu gecesi şeb-i şenbe idi. Bu ibâretle **[424-a]**hitāb-ı gaybî vârid oldu ki devr-i âdemden beri mislin gelmemiştir. Ve nefy-i misliyyet izâfî olup, ba'zı merâtibe dâir olduğu mahallinde mübeyyendir. Fe-emmâ bu mahalde bu fakîre ıztırâb vâki' olup, hitāb-ı mezkûr emr-i azîm olduğu cihetten sıhhati husûsunda cânib-i gayba teveccüh olundukta bilâ-ihtiyâr lisân-ı hâlden cârî olan beyt-i türkîdir ki zikr olunur .

Beyit :

Biz hitāb-ı gaybdan aldık ulûmu hakkıyâ,
Râh-ı tahkîke kadem basmaz meğer kîm etkiyâ.

Gûyâ demektir ki, Cenâb-ı Risâlet (s.a.v.)e nübüvvet i'tā olunduğu vaktte vâki' olan ahvâl kendine dahi mu'cize olup, nübüvvetini tasdîk ve واشهد انى محمد رسول الله diye ol ma'nâyı tahkîk edip nâzil olan Kur'ân husûsunda bî-rayb olduğu gibi sen dahi hitāb-ı gaybiyye husûsunda bî-iştibâh ol, zîrâ ol letāyif ve hakāyık ki tahrîr edersin. Râh-ı tahkîke vaz'-ı kadem edenlerin şanlarındandır, yoksa mukallidlerin değil. Zîrâ ehl-i taklîd ehl-i berâzihdir ki şeytânın onlara müdâhelesi vardır. Etkıyâya ise mess-i şeytân olsa dahi mahfûzlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir : ان الذين اتقوا اذا مسهم طائف من الشيطان تذكروا فاذا هم مبصرون (A'râf,7/201) [Şüphesiz Allah'dan korkanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese geldiği zaman önce düşünürler, sonra da basiretlerine sahip olurlar] El-hâsıl maârif-i ilâhiyye takvâ ve amel-i sâlih ve sülûk-i sahîh üzerine mebnî olmakla muhakkık olanların kârıdır, yoksa mukallidlerin değil. Pes, muhakkık ile Allâh Teâlâ arasına şeytân duhûl edemez. Zîrâ şeytân dergâhından ecnebîdir. Şol ma'nâya ki esrâr-ı esmâ ve sıfâttan fi'l-cümle haberdâr ise dahi, ıttılâ'ı verâ'-i perdedendir. Âlem-i zâta hôd aslâ duhûlü yoktur. Zîrâ eğer duhûlü olaydı istikbâr etmez ve kâfir olmazdı. Çünki Hakk'a kâfir ve âdeme münkir oldu. Cenâb-ı Nübüvvet' e dahi çep geldi. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet ism-i hâdîdedir. Bu sebepten şeytân ism-i mudillde kaldı. Çünki bir adam hidâyet-i hâssa ile Hakk'a mühtedî ola, ism-i mudillin ahkâmından mahfûz olur. Bu cihettendir ki ehl-i hakkın keşfi sarîh ve sahîhdir. Bir vechile ki ne kendileri ve ne hôd gayrılar onu inkâr edemezler. Meğer ki inkâr edenler ziyâde bî-basîret olalar. Ekser-i fukahâ gibi. Zîrâ ilm-i muâmelâtta fakîh olmak âlem-i hakîkatte dahi âlim olmayı iktizâ etmez. Zîrâ ilm-i hakîkat zikr olunan umûr-i selâseye menûttur ki Rasûlullâh'a ve vereseye ittibâ'la hâsıl olur. Ve onun ki ittibâ'da kusûru ve belki metbû'a inkârı ola, ol kimse metbû'u görmüş ve kelâmını istimâ' etmiş olmaz, pes mü'min bile olmaz. Fe-keyfe ki muhsin ola. Ve bi'l-farz o makûlelerde ba'zı ahvâl zuhûr etse dahi ahvâl-i felâsife ve rehbâniyye gibi merdûd olur. Zîrâ kendi merdûd olunca, ahvâline dahi i'tibâr kalmaz. Meğer ki i'tibâr eden onun **[424-b]** gibi merdûd ola. Nitekim her asrda memkûrlara taklîd ede gelmişlerdir ki cümlesi dahi zâhir ve

bâtın-ı şerîatten bî-haberlerdir. Gel imdi Rasûlullâh'ı gör ve şerîatına gir ve hakîkatına er ve illâ tarîk-i Hak sana mesdûddur.

Li-muharririhî :

Ey sûret-i rahmânî, dîdârına müştākım,
Yûsuf yüzünün ânı dîdârına müştākım.
Şehd ile şeker sözlü, şemsle kamer yüzlü,
Ey emlahdan tuzlu, dîdârına müştākım.
Vechin gibi enver yok, hâlin gibi anber yok,
Zâtın gibi server yok, dîdârına müştākım.
Zikrin lebimin virdi, ışkın dilimin derdi,
Ey hüsn-i enîsin ferdi, dîdârına müştākım.
Seyr etmeğe sen şâhı, çeşmim gözedir râhı,
Vallâhi ve billâhi dîdârına müştākım.
Bu hâme-i ney şevkin nice şerh ede,
Der Hakkı şûrîde dîdârına müştākım. (**Nakd-i Hâl**)

***Kalb âlem-i gaybdan ve vech âlem-i şehâdettendir:** ان فى الجسد لمضغة [Haberiniz olsun ki insan vücudunda bir et parçası vardır][265] ya'nî harâm ve şübheden teverru' etmek kalbin salâha meyli ve adem-i teverru'u kalbin fücûra incizâbı hasebiyledir. Ve ma'nây-ı hadîs budur ki, kaçan ol mudga salâh kabûl etse, ya'nî hidâyet-i Hak ve inâyet-i Rabb-i Mutlak ile münşerih ve ilm ve îmân ve i'tikād-i pâk ve niyyet-i hayrla muttasıfa ve halelden berîe ve baîde olsa, كله الا وهى القلب اذا صلحت صلح الجسد [O iyi ve sağlam olursa vücut da iyi ve sağlam olur. Bilesiniz ki o et parçası kalptir][266] A'zânın cümlesi dahi salâh-pezîr olur. Üzn ve ayn ve lisân ve yedeyn ve ricleyn ve batn ve ferc gibi ki yedi uzvdur. Ve kalble sekiz olur ki cennetin ebvâb-ı semâniyesi zikr olunan umûr-i semâniyenin salâhı mukābelesindedir. Ve kalbde kuvây-ı bâtıne dahi dâhildir. Ve ba'zı kibâr, a'zâyı kuvâ üzerine tercîh eylemiştir. Ya'nî a'zâ vesâil-i ilm ve esbâb-ı idrâkdir. Nitekim, فقد علما من فقد عضوا فقد حسا ومن فقد حسا [Uzvunu yitiren hissini yitirir, hissini yitiren ise ilmini kaybeder] ona nâzırdır. El-hâsıl, salâh-ı cesed nizâm-ı zâhire ve salâh-ı kalb nizâm-ı bâtına tâbi'dir. Kuvvet-i şecere kuvvet-i asla tâbi' olduğu gibi. Ve ol mudga sûrette her çend sagîr ise de rütbede kebîrdir. Zîrâ maksûd olan, sûret-i sanevberiyye değildir. Belki onda îdâ' olunan kuvvet-i latîfe-i gaybiyyedir. Nitekim nevât dahi sûrette sagîre ve hakîredir. Velâkin şecere-i müntehâyı mütezammındır ki bu cihetten azîmü'l-kadrdir. Ve sûret-i âdemiyye dahi sûret-i âlem ile bu sırr-ı sırrî üzerinedir. Fe'fhem cidden.

Ol mudga memleket-i vücûdda melik gibidir. Raiyyetin salâh ve fesâdı ona tâbi'dir. Nitekim derler : الناس على دين ملوكهم [insanlar meliklerinin dini üzeredir] Ve bu mudgayı tathîr ve a'mâl-i sâliha ve ahvâl-i şerîfe ve tecelliyât-ı latîfeye tehniye için Cenâb-ı Nübüvvet'e üç veyâ dört kere şerh-i sadr vâki' olup, hattâ bir alaka-i sevdâ ihrâc ve tarh olunup حظ الشيطان و غمز الشيطان هذا denildi. Ve ol mahal mâ-i zemzem ile gasl olundu ki eşrefü'l-miyâhdır. Ve muslih-i mudga olan umûr çoktur. Tedebbür-i Kur'ân ve hulüvv-i cevfe ve kıyâm-ı leyl ve münâcât-ı seheriyye ve mücâlese-i sulahâ ve tec'zî-i helâl ve ictinâb-ı şübühât gibi. Ol mudga **[425-a]** kalb dedikleridir ki acem dil ve türk yürek der. Ya'nî yürek kalb-i cismânî ve sanevberiyyi'ş-şekl bir tânedir ki sadrın cânib-i eyserinde îdâ' olunmuştur. Ve mahall-i rûh-i hayvânîdir ki rûh hassâs-i hayvânî eczâ'-i cesede oradan münteşir olur. Ve ol buhârdır ki kalbde demin harâretinden hâric olur. Ve latîfe-i insâniyye ya'nî nefs-i nâtıkanın ona taalluku vardır. ve nefs-i nâtıka-i cüz'iyye nefs-i küllden müstefâddır. Rûh-i insâni-i menfûh onun bâtınıdır. Ve gönül dedikleri, fi'l-hakîka sûret-i mudgada îdâ' olunan kuvvet-i rûhâniyye-i gaybiyyedir. Ve ehl-i dil, kuvvet-i mezkûrenin sâhibidir ki ism-i a'zama mâlik ve mazhardır. Ba'zı esmâya mâlik ise ehl-i dil demezler.

Ve ehl-i dilin alâmeti odur ki enfüs ve âfâkı birbirine tatbîke kādir ola. Ve ona kalb dediler ki hâli takallüb ettiği için ve sür'at-i havâtırdan ötürü, felek-i kamere mukābil gelmiştir ki kamer devr-i menâzil etmekde şemsden serî'dir. Kalbin dahi yirmi dört saatte yetmiş bin hâtır-ı serî'ası vardır. Eğerçi sâhibü'l-kalbin ona ıttılâ'ı yoktur. Ve bu sür'atte münâsebetten ötürü ebü'l-beşer âdemin rûhâniyyeti felek-i kamerde mütehayyizdir. Eğerçi fi'l-hakîka ervâha tahayyüz yoktur. Ve ba'zı kibâr buyurmuşlardır ki : " Kalb denildi, zîrâ suver-i muhtelife ve sıfât-ı

[265] - Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsâkat, 107.
[266] - Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsâkat, 107.

mütehâlifede takallübü vardır ki ihtilâf-ı tecelliyât üzerine mebnîdir." Onun için لمن كان له قلب ان ذلك لذكرى denildi, akl denilmedi. Zîrâ akl ıkāldır ki Hakk'ı sûret-i vâhide ile takyîd eder. Muktezây-ı keşf-i kalbî ise ıtlâkdır.

Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ kalbi âlem-i gaybdan ve vechi âlem-i şehâdetten eylemiştir. Vech için cihet-i kıbleye istikbâli ve kalb için kendi zât-ı pâkını kasd etmeyi ta'yîn eylemiştir.Ve ef'âl-i salâtın efdalini secde kılmıştır. Pes, eğer secdesi keşf yüzünden ise, ebedî ref'-i re's etmez ve ondan enfüs ve âfâkda salâh-ı küllî hâsıl olur. Ve eğer ehl-i hicâb ve gaflet ise, ondan enfüs ve âfâka nizâm hâsıl olmaz. Belki nisyânı sebebiyle fesâd hâsıl olur. İşte buradandır ki halîfe ehl-i adl-i mahzdır, zîrâ hâzır ve zâkirdir, gāib ve nâsî değil. Sâirler ise böyle değildir ve secde ibâdet-i teklîfiyyedir ki ins ve cinne mahsûsdur. Sâir eşyânın ibâdeti ise zâtiyyedir. Onun için mazhar-ı hayr ve salâh ve fesâd olan ins ü cinndir. Fa'rifhu.

İsmâil Hakkı Efendi (k.s.) buyururlar ki: "Cesedin hudûsundan kalbin hudûsu lâzım gelmez. Zîrâ cesed hâkdan mahlûkdur. Ve mahlûkdan mahlûk olan dahi mahlûkdur ki âlem-i mülke nâzırdır. Kalb ise tecellî-i ilâhî ile zâhir olmuştur ki âlem-i melekûttandır. **[425-b]** arfının mudga-i sanevberiyye olduğu hudûsunu mûceb değildir. Ve'l-hâsıl, hâdise tecellî olmaz. Eğerçi ki hâdis dahi tecelliyâttandır. Pes, kuvâ ve a'zâya sereyân-ı nûr etmek tecellî-i kalbin reşâş ve reşehâtındandır. فاعرفه فانه رقيق (**Lâyiha-i İsmâil Hakkı Efendi** k.s.)

***Kalb bilâ-kazâ vechden ibârettir :** Ma'lûm ola ki, kalbin kazâsı yoktur. Belki kalb bi-küllihî vechdir. Lâkin mevzı'-i hemm ve kasd kalbin vechi tesmiye olunup, mevzı'-i ferağ kazâsı tesmiye olunur. Ârifînin hemmi dâimâ fevkadır, ya'nî âhiretedir. Ve ba'zı nâsın hemmi dâimâ tahtadır, ya'nî dünyâyadır, ehl-i delîl gibi. Ve kiminin yemînedir, ubbâd gibi. Ve kiminin şimâledir, ekser-i battālîn gibi ki onların hemmi nefsleridir. Ammâ muhakikûn için hemm yoktur. Ve ma'lûm ola ki, hemm için kalbden cihet-i mahsûs olmaz. Belki hangi hemm olursa kaşısı kafâ olur. Meselâ, hemm taraf-ı fevkde olursa kafâ cânib-i tahtta olur. Ve muhakkikûn bi'z-zât Allâh iledir, esmâ ve sıfât ile değil. Zîrâ onlar zâtiyyûndur, sıfâtiyyûn değil. Fe'fhem.

Ve dahi kalb asl ve âlem fer'dir. Bunun delîli Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın لا يسعنى ارضى ولا سمائى و يسعنى قلب عبدى المؤمن [Yere göğe sığamadım fakat mü'min kulumun kalbine sığdım][267] kavl-i şerîfdir. Ba'de-zâ, kalbin Hakk'a vâsi' olması üç vechiledir : Biri, vüs'-i ilmdir ki ma'rifet-i billâhdır, âsâr-ı Hakk'ı taakkul eder ve Hakk'ın müstehak olduğu şeyleri bilir. Ve min külli'l-vücûh Hakk'ı bilmek kalbe mahsûsdur. Zîrâ kalbden gayrı şeyler rabbini ba'zı vechile bilir, her vechile değil. Ve biri dahi, vüs'-i müşâhededir. Ve ol keşfdir ki kalb cemâlullâhın mehâsinine muttali' olup, lezzet-i esmâ ve sıfâtı zevk ve müşâhede eder. Ve bu vüs' ârifîn içindir. Ve biri dahi, vüs'-i hilâfettir ki Hakk'ın esmâ ve sıfâtıyla abdin tahakkukudur. Hattâ abd kendi zâtını onun zâtı göre. Ya'nî abdin hüviyyeti Hakk ola. Eniyyeti ayn-ı eniyyeti ve ismi ismi ve sıfatı sıfatı ve zâtı zâtı ola. Ve bu vüs' muhakkıkînin vüs'üdür. (Abdülkerîm Cîlî)

Sultânü'l-ârifîn Ebû Yezîdi'l-Bestāmî (k.s.) buyurmuşlardır ki: "Kalb-i ârif rahmetullâhdan evsa'dır. Zîrâ rahmetullâh muhâldir ki Allâh'a vâsi' ola. Zîrâ Allâh Teâlâ merhûm olmakla muttasıf değildir. Kalb-i ârif ise Hakk'a vâsi'dir. Nitekim buyurur : وسعنى قلب عبدى المؤمن [Mü'min kulumun kalbine sığdım][268] Pes, rahmetullâh her şeye vâsi' oldu ve Hakk'a vâsi' olan kalb-i ârif her şeye vâsi' oldu." Ve Hakk'a vâsi' olan kalb-i ârif her şeye vâsi' olur. Pes, kalb vâsi'-i mutlakdır. Ba'zılar dediler : وسعنى قلب عبدى المؤمن [Mü'min kulumun kalbine sığdım] makālesi medh sûretinde zemmdir. Zîrâ semâvât ve arazîn Hakk'a vâsi' olmadan ebâ eyledi. Tâ ki Hakk'ı takyîd ve tahdîd eylemeye. Mü'min ise cür'eti hasebiyle kabûl eyledi ve Hakk'a ilm iddiâ kıldı ve aklla onu takyîd ve tahdîd ettiler.

Bu fakîrin fehm ettiği budur ki, kelâm-ı mezkûr kalb-i abdin ma'rifet husûsunda ziyâdeliğini beyândır. Onun için esmâyı âdeme ta'lîm eyledi. Ve illâ Hakk'ı takyîdden hâlî değildir. Nitekim tenzîh ve teşbîhin her biri fî nefsi'l-emr takyîddir. Velâkin böyle makmâtta takyîd zarar vermez, zîrâ merâtib i'tibârıyladır. El-hâsıl, **[426-a]** arşda tecelliyât-ı vücûdiyyeye vüs'at varsa, kalbde dahi tecelliyât-ı şuhûdiyyeye vüs'at vardır. Onun için kalb arşdan efdaldir, zîrâ şuhûd vücûdun netîcesidir. Ve bu şuhûdla istivâsı sebebiyle Hallâc'dan ve gayrılardan nice da'vâlar sâdır olmuştur. Zîrâ zât-ı Hak tecellî etse Hak kendi zâtından sıfat-ı Hak ile muttasıf olan lisân ile ihbâr edip "ene'l-hak" der. Ve sıfât-ı ulûhiyyet ile ittisâf benî âdemin mertebesidir.

[267] - Aclûnî, II, s.195.
[268] - Aclûnî, II, s.195.

Nitekim hadîsde gelir : تخلقوا باخلاق الله [Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][269] Ve kıyâmette Allâh Teâlâ'nın evliyâsına ünvân-ı kitâbı budur : من الملك الحى الذى لا يموت الى الملك الحى الذى لا يموت [Ölmeyen diri melikten, ölmeyen diri meliğe] diye yazılır. Ve bundan fehm olunur ki, kalb eşref-i kuvâdır, zîrâ ma'lûmu Allâh Teâlâ'dır. Sâir kuvâ ve a'zânın kemâlâtı ise gayrı yüzdendir. Onun için bir kimse kalb hâline vâkıf olmasa, sâir kemâlâtına i'tibâr yoktur. Zîrâ maksûdu bi'z-zât fevt etmiş olur. نسئل الله سبحانه ان يجعلنا من اهل القلب السليم [Allah'tan bizi kalb-i selim ehlinden kılmasını dileriz] (İsmâil Hakkı k.s)

***Kalb ve Acbü'z-zeneb** (قلب و عجب الذنب): Allâh Teâlâ âlem-i mülkden ibtidâ acbü'z-zeneb dedikleri azmı ve âlem-i melekûtten kalbi halk eyledi. Ve Kur'ân'da buyurdu : من قلبين فى جوفه ما جعل الله لرجل (Ahzâb,33/4) Ya'nî herkesin cevfinde iki kalb halk etmedi ki birini mâ-sivâya ve birini Hakk'a sarf eyleye. Belki bir kalb halk etti. Tâ ki sâhibü'l-kalb onu kendi ilâhî ma'rifetine sarf eyleye ve ona serîr ede ve tecellîsine mahall kıla. Onun için ehl-i kalb inde'l-kavm ism-i a'zama mazhar olana derler. Ve bir kimsenin kevneyne ya'nî dünyâ ve âhirete taalluku olsa, bâbü'l-ilm-i billâh min haysü'l-müşâhede ona meftûh olmaz. Eğerçi inkıtâ'ı kadar fi'l-cümle maârif-i ilâhiyyeye ehl olur. Pes, sâlike lâzımdır ki kalb-i vâhidi halkdan kat' ve Hakk'a vasl eyleye ve ehl ve evlâd ve emvâlden bir nesneye taalluk göstermeye. Meğer ki taalluku nikâh-ı sahîh ile ola ki izn-i şer'î ve hakîkîdir. Zîrâ bu sûrette Hak'dan mahcûb olmaz. Ve bu ma'nâyadır ki şeyh mürîde ve mürîd şeyhe müsâkene eder. Ve illâ kalbin gayra mutlakā sükûnu sahîh değildir. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.) Hz. Sıddîk'a suâl edip; yâ Ebâ Bekr, Allâhı mı ziyâde seversin beni mi diye buyurdukta, Ebû Bekr cevâb verip ; yâ Rasûlallâh, Allâh'ı ziyâde severim ve seni dahi Allâh'dan ötürü severim dedikte, Rasûlullâh buyurdu ki : " Necât buldun, yâ Ebâ Bekr". Ey sûfî, var imdi bu cevâbın sırrını fehm ede git.

Ve sâlike lâzımdır ki kalbinde Hak'dan gayrı kimsenin muhabbetini tutmaya, adâvetine dahi meşgûl olmaya. Meğer ki ol gayr-ı Hakk'ın adüvvü ola. Bu sûrette ehline göre الحب لله [Allah için sevmek] olduğu gibi, erbâbına göre dahi البغض لله [Allah için buğz etmek] lâzım gelir. Nitekim Kur'ân'da gelir : فاتخذوه عدوا (Fâtır,35/6) [Onu düşman edinin] Ya'nî şeytânı ve mudill ismine mazhar olanları **[426-b]** husûsâ buğz-i evliyâ ile kalblerini telvîs edenleri düşman ittihâz etmek gerekdir. Gel imdi şeyh isen mürîdleri ve halîfeleri ve tekiyeleri ve vezâyifi ve cihât-ı muhtelifeyi ve halkın muhabbet-i ârızasını ve sâiri bi'l-cümle yoğa sat ve ondan sonra dürüst şeyh ol. Ve eğer mürîd veyâ ehl-i sûk veyâ gayrı esnâfdan isen ona göre tecrîd ehli ol. Velâkin tecrîdde olanlar iki türlüdür : Biri zâhirî ve bâtınî mücerreddir ki kalenderdir. Bu ma'nâ Attâr-ı Tibrizî ve İbrâhim Edhem ve emsâli gibi meczûb-i kuvâ olmağa mevkûfdur. Ve biri, zâhirde müteallik ve bâtında mücerreddir. Ve ekser-i süllâk bu kabîldendir ki sülûk-i nebevî üzerinedir. Mürşîd-i kâmil olunca kalender olmaya hâcet kalmaz. Zîrâ maksûd bâtında taallukāttan inkıtâ'dır, yoksa sûrette değil. Ey nice sûret şeyhleri ve dervişleri vardır ki bâtınları taallukāt-ı fâside hasebiyle avâm-ı nâsdan ziyâde harâbdır. Ve bu makûle harâblara mülhik olanlar dahi harâbdır. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Kalb rûhun halîfesi ve enfüsde kalb âfâkda âdem gibidir:**Ma'lûm ola ki, kalb gerçi rûhun halîfesidir. Fe-emmâ nefse mücâveretle onun boyasına boyanmıştır. Nitekim bir sâlih kimsenin oğlu bir şakîye yâr olup, onunla ihtilât etmekle babasının sûretinden çıkar. Ve çünki ol hâlden dönüp sâlihlerle ihtilât etmeye başlar, yine baba sûretine girer. Ve bu sûret fi'l-hakîka kalbin sûretidir ki hayran ve şerren kalıbına sârî olur. Bundan ötürü gerekdir ki kalbin fesâdına sebep olan kimselerin sohbetinden hazer eyleye. Nitekim niceler sû-i hâl ile ilhâda düşmüşlerdir ve ehl-i sünnet mezhebinden çıkmışlardır. Ve bu ma'nâ kalbde râsih olunca, fâsid yumurta gibi olur. Bir dahi ıslâhı mümkün olmaz. Nazar eyle ki, kibrit suyu her ne kadar taktîr olunsa âb-ı sâfî sûretine girmez, elinde ancak bir küdûret kalır. Ve sütün kaymağı bozulduktan sonra ol süt tekrâr kaynayıp evvelki kaymağı tutmaz. Ve bir libâsda leke olsa, yuğmakla eseri gitmez. Ve yazı sahîfesinden tıraş ve hakk olunsa yine onda bir eser kalır. Bu sebepten kalbin tagayyüründen hazer lâzımdır. Fe-emmâ eğer aşk ve muhabbet yüzünden bir gayrı sûrete girse makbûldür. Zîrâ bu sûret evvelki sûretten güzeldir. Zîrâ aşk ve muhabbet Hak ile kalb arasında râbıtadır ve râbıta kuvvet buldukça kuvvet-i hâl ve mezîd-i feyz hâsıl olur ki رب زدنى علما (Tâ-Hâ,20/114) [Rabbim ilmimi artır] âyetinde mezîd-i ilm ile murâd bu mezîddir. Pes, gerekdir ki Hakk'ı sıfât-ı selbiyye ve subûtiyyesiyle bilesin ve Hakk'a meşgûl olasın. Tâ ki Hak Teâlâ senin kalbine ilm ile tecellî eyleye ve cehlden kurtulup halka dahi ilm-i ilâhî ta'lîm edesin. Nitekim Âdem (a.s.) hilâfeti

[269] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

yüzünden melâikeye esmâyı ta'lîm eyledi. **[427-a]** Ya'nî her nesnenin ismini ve lafzını ve ma'nâsını ve hâssasını ve hakîkatlerini isti'dâdlarına sığdığı kadar bildirdi. Zîrâ Âdem'in kalbine keşf olan mertebe, melâikeye keşf olmamıştı. Ve bundan halîfe-i Hakk'ın şerefi zâhir ve cemî' mahlûkāt üzerine fazlı bâhir oldu.

Ve enfüsde kalb, âfâkda âdem gibidir ki cemî' kuvâ ve a'zâdan efdaldir. Ve âdemin âdem olduğu kalb ile ve kalb hâli iledir. Pes, onun ki kalbinin sûreti var, fe-emmâ nûr-i ma'rifeti yoktur. Ve zât ve sıfât ve ef'âl-i Hakk'ı lâyık olduğu vech üzere bilmez. Şem'siz hâne gibidir. Kat'a gel, imdi gel bu kalbi eyle ihyâ. Kıl onu feyz-i irfânla deryâ. Bu demde ermez isen işbu feyze. Geçer demler ne demde ersen de.

Ma'lûm ola ki kalb, şehr-i vücûdun zâhir ve bâtınına hâkim ve cemî' kuvây-ı âfâkiyye ve enfüsiyyesine melikü'l-mülûkdür. Kuvây-ı âfâkiyyenin ibtidâsı taayyün-i rûhdur. Ve kuvây-ı enfüsiyyenin evveli taayyün-i nutfedir. Zîrâ âlem-i misâl-i mutlak rûha tâbi'dir ki hilkatte onun levâhıkındandır. Ve âlem-i insân taayyün-i nutfeye mevkûfdur. Eğerçi ki rûh dahi nutfe ile devr eder. Fehmi suûbetli nesnedir. Bundan gāfil olan و نفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] makāle-i münîfesinin zâhirine mağrûr olup, rûh-i insân hâricden menfûh oldu sanır. Ve rûh-i izâfînin mahall-i taayyünü kalbdir ki mudga-i sanevberiyyedir. Eğerçi ki kalb fi'l-hakîka latîfe-i rabbâniyyedir. Ve rûh-i mezkûre mahall-i taayyün olmaktan rûh mütehayyiz olmak lâzım gelmez. Belki bir vech-i ekmeliyyet mahall-i taallukunu beyândır. Zîrâ rûhun bedene hulûlü yoktur, belki taalluku vardır. Zât-ı mutlakanın cemî' taayyüne taalluku gibi. Ve rûh-i nebâtînin mahall-i taayyünü ciğerdir. Ve rûh-i hayvânînin mahall-i taayyünü dimağdır, onun için mahall-i idrâkdir. Ve cemî' hayvânât dahi fi'l-cümle idrâkle muttasıfdır.

Ma'lûm ola ki, âlem-i enfüsde dil-i insân bir levhdir ki cemî' elvâhın esrârına meclâ ve envârına mir'âttır. Ehlullâhın ba'zı mugayyebâttan haber verdikleri levh-i dilde ol ma'nânın sûreti müntekış ve sırrı mün'akis olmak hasebiyledir. Pes, dil bir levhdir ki cemî' ekvânın melekûtu onda münderic ve cümle melekûtun hakāyıkı onda mündemicdir. Ve kalb mecme'u'l-kuvâ ve mecmû'atü'l-esmâdır ki hurûf-i âliyât ve sutûr-i sâfilât dâiresinin merkezidir. Husûsâ ki, ba'de'l-kemâl rûhdan ekmeldir. Zîrâ rûhun bedene taalluku, kalbi beyne't-tecelliyât taklîb içindir. Onun için derler : " Şâkird-i kābil, üstâzdan üstâz olur ve ferzend-i mukbil derece-i pederden terakkî eder." (Hakkı Efendi)

Beyit :

Sağır ile dilsizi o gözsüze gönderdim,
Gözsüz gözünü verdi onda gördüm yüzümü.

Nefs ve tabîatı tarîk-i Hak'da istihdâm ettiğini beyândır. Ya'nî riyâzet ve mücâhede **[427-b]** ile nefs ve tabîat salâh-pezîr oldukta bana müsahhar olup, onları âyine talebiyle kalbe gönderdim. Onlar dahi kalbe varıp, kalbden âyineyi tahsîl ettikte nazar ettim ol âyinede yüzümü gördüm. El-hâsıl, âyine-i kalbin yüzünde olan küdûret nefs ve tabîatın hicâbiyyeti ileydi. Çünki hey'ât-ı zulmâniyyet-i tabîiyye ve nefsâniyye rûy-i dilden zâil ve âsâr-ı küdûrât-ı beşeriyye ve cesedâniyye ondan muzmahill oldu, rûy-i hakîkat onda zuhûr buldu. Bunda işâret vardır ki erbâb-ı nefs ve tabîat a'mâ ve ashâb-ı kulûb basîr hükmündedir. Zîrâ maksûd basîret ile âlem-i gaybı mükâşefe ve esrâr-ı ilâhiyyeye vukûf ve ıttılâ'dır. Bu ise cilâ'-i kalbe mevkûfdur. Bundandır ki kalbe câm-ı gîtî-nümâ derler. Ve nefs-i eşyâ hicâbdır demek, taalluka sâliha olmak sebebiyledir. Ve illâ eşyâ mezâhir-i esmâ ve esmâ dahi vesîle-i müsemmâdır. Onun için eşyâyı zemmetmek esmâya taarruz ve esmâya taarruz etmek müsemmâya kadhdır. İşte dünyânın mel'ûne olduğu ma'nây-ı mezkûr iledir. Ve illâ dünyâ mâder yerinedir ki insânın nemâ ve perverişi ondandır. Ve bu makāmda demişlerdir ki : لا تنكر الباطل فى طوره فانه بعض ظهوراته ve bunda telvîh vardır ki vücûd-i insânda mahdûm olan kalb ve rûhdur. Mâ-adâsı bu ikisine huddâmdır. Ya'nî kalb ve rûh eğer teshîr sâhibi olduysa ve illâ emr bir aksdir. Ya'nî hâteme nazar ile gâh olur ki diye Süleymân olup hükmü câri ve nâfiz olur. Eğerçi ki bî-âkibettir. Zîrâ âkibette hükm rahmetindir, gazabın değildir. Fe'fhem cidden. Ve bunda îmâ vardır ki râî ve mer'î fi'l-hakîka birdir. Eğerçi ki zâhiren hazret-i imkân mir'ât ve Hak ol mir'âta nâzır ve sen imkâniyyetin hasebiyle mer'î olan sûretsin. Ve ridâi'l-kibriyâ dedikleri, bu mir'âttır ki hicâb-ı mazhariyyettir. Pes, farka göre zuhûr-i nisbet ve cem'e nisbetle bürûz-i vahdet vardır. Ve ekâmil-i insân nisbet-i mezkûre ile mütehakkıklardır. Zîrâ onda zât ve sıfâtın mecmû'unu cem' etmek vardır ki kābe kavseyn ev-ednâ derecesidir. Yalnız biriyle tahakkuk-i hicâbdan hâlî olmaz. Zîrâ sıfâtla zâttan veyâhut zâtla sıfâttan ihticâb vardır. belki sâlike cem'ü'l-cem' gerekdir ki dâireteyn ahadiyyet-i dâirede meşhûd ola.

***Kalb-i kâmil tecellî-i vâsi' ve kalb-i nâkıs gayr-ı vâsi'dir:** Ma'lûmdur ki, Cenâb-ı Hak min-haysü't-tecellî mütehavvil ve min-haysü'z-zât gayr-ı mütehavvildir. Pes, çün bi-hasebi't-tecellî mütenevvi' ve mütelevvin olup, suver-i muhtelifede görünse kalb dahi bi'z-zarûre ona göre gâh müttesi' ve gâh dıyk ve ki şedîd ve galîz ve ki rahîm ve rakîk olur. Hâtemin taşı gibi ki eğer müdevvir veyâ müselles ve mürebbi' ise mahalli dahi ona göre olur. Pes, Cenâb-ı Hak suver-i mütenevviada kalb-i insâna tecellî kılsa ol kalbin isti'dâd ve kâbiliyyetine göre müttesi' ve dıyk olur. Kâmilin kalbi böyle değildir. Ammâ nâkısın kalbi ahkâm-ı cüz'iyyeden halâs olmadığından, tecellî-i Hak nâkısın reng-i isti'dâdıyla **[428-a]** munsabıg olur. Maa-hâzâ, kalb hakîkatinden mütegayyir olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak fi'l-hakîka mütehavvil olmayıp, bi-hasebi't-tecellî mütehavvildir. Ve illâ hakîkatinden tahavvülü yoktur.

Bundan fehm olundu ki, kâmilin kalbi tecellîye tâbi'dir ve tecellî nâkısın kalbine tâbi'dir. Kâmilin kalbi Hakk'ın tecellîsine tâbi'dir. Ya'nî Hakk'ın tecellîsi nasıl zuhûr ederse, kâmilin kalbi dahi ol vechile olur. Nitekim müselles yumuşak şey müselles kalıpta müselles göründüğü gibi, ya'nî kurşun kalıbına göre dökülür. Ve Hakk'ın tecellîsi nâkısın kalbine tâbi'dir. Nitekim kap ne renkte ise su dahi o renkte göründüğü gibi.

Ma'lûm ola ki, sultânın hâtemi insân-ı kâmilin kalbi mesâbesindedir. Ya'nî gerçi mührde yazılan yalnız sultânın ismidir. Fe-emmâ cemî' umûr-i âmmenin husûlü ol mühre mevkûf ve fi'l-hakîka onda münderic olmakla cümle ahvâli câmi'dir. Kalb dahi böyledir ki cemî' esmâyı câmi' bir mührdür ve cümleyi ihâta ona menûttur. Onun için sultân gibi vâhid olur. Nitekim gelir: ما جعل الله لرجل من قلبين فى جوفه (Ahzâb,33/4) [Allah hiç kimsenin göğsünde iki kalp yaratmamıştır] Bu ma'nâdandır ki derler : "Derviş kendi başına sultân olup gezer." Zîrâ bu sözün iki ma'nâsı vardır. Birisi budur ki, eğer saltanattan murâd rahat dedikleri ma'nâ ise, dervişde bu ma'nâ akvâdır. Zîrâ umûr-i memâlike iştigâli yoktur. Ve biri dahi, derviş odur ki sâhib-i dil ola, dil ise câm-ı cihân-nümâdır. Pes, kalbin ihâtası sultânın ihâtasından ziyâdedir. Onun için kendi başına bir adam iken, başka bir sultân oldu. (Hakkı Efendi)

***Kalb-i âfâk ve Kalb-i insân** (قلب افاق و قلب انسان): Nefs-i külliye âfâkın kalbi olduğu gibi, nefs-i nâtıka dahi insânın kalbidir. Lâkin bu kalb sanevberî şeklinde olan lahme taalluk eden ve onu kendine zarf eden kalbin gayrıdır. Ve asl-ı kalb zikr olunan nefs-i nâtıkadan dahi bir kalb tevellüd eyledi ki lahm-i sanevberî onun zarfıdır. Ve kalb rûh ve cesedin izdivâcından tevellüd etmiş bir veled-i şerîfdir ki akl-ı kuds ona hâdimdir. Ve bundan fehm olundu ki, kalb bu tevellüd hasebiyle mahlûkdur. Ve mahlûkatından kadîm olması lâzım gelmez. Belki kendi sırr-ı kadîmi ve zuhûru hâdisdir. (Hakkı Efendi)

***Kalbin sekiz yüzü vardır :** Ma'lûm ola ki, kalbin sekiz aded yüzü vardır ki her yüzü hazarâttan bir hazrete nâzırdır. Evvelki yüzü hazret-i ahkâma nâzırdır. Bu makāmın zikri "lâ ilâhe illallâh" dır. Ve ikinci yüzü, hazret-i tedbîre nâzırdır. Bu mertebenin zikri "allâh, allâh" dır. Ve üçüncü yüzü, hazret-i ibdâ'a nâzırdır. Bu tabakanın zikri "hû, hû" dur. Dördüncü yüzü, hazret-i hitāba nâzırdır. Bu derecenin zikri "hak, hak" dır. Ve beşinci yüzü, hazret-i hayâta nâzırdır. Bu pâyenin zikri "hayy, hayy" dır. Altıncı yüzü, hazret-i esrâra nâzırdır. Bu kademenin zikri "kayyûm, kayyûm" dur. Ve yedinci yüzü, hazret-i müşâhedeye nâzırdır. Bu pâye-gâhın zikri "kahhâr, kahhâr" dır. **[428-b]** Ve sekizinci yüzü, hazret-i semâ'a nâzırdır. Bu rütbenin zikri âyât-ı kur'âniyyedir. Onun için erbâb-ı nihâyet olanların evâhir-i ömrlerinde virdleri Hazret-i Kur'ân'dır. Zîrâ nüsha-i âfâkı okumuşlardır ve kitâb-ı enfüsü dahi görmüşlerdir. Ve mushaf-ı hakāyıkı rahmâniyyeye nazar salmışlardır. Pes, onlar halîfetullâh-i fi'l-arz olan kalblerine mekteb-i vücûdda Kur'ân'dan gayrısı kalmadı. Zîrâ Kur'ân nüshası zikr olunan nüshaların cümlesine delîldir ve acelesi dahi münkaziye değildir. Pes, seyr-fillâh sırrına nihâyet olmadığı gibi, esrâr-ı Kur'ân'a dahi nihâyet yoktur. Zîrâ gayr-ı müntehîden deryây-ı muhîte nâzil olmuştur. Ve bundan mev'ûd-i sâbıkı incâz hâsıl oldu. Zîrâ bu takrîr ile ma'lûm oldu ki sâlik-i Hak olan mürîd-i sâdık imâret-i şehr-i dil ederken, mi'mâr-ı zâhir binây-ı sarây-ı sultânda âlât-ı mütenevvi'a isti'mâl ettiği gibi, ol dahi ıslâh-ı taht-gâh-ı sultâni's-selâtînde ezkâr-ı muhtelife ve evrâd-ı müteaddideyi derdest edip maksûda cilveger-i hayyiz husûl olunca der-kâr olur. Ve bu sırr-ı azîme işârettir ki gelir : من استوى يوماه فهو مغبون Ya'nî ehl-i tahsîl olanın iki zaman arası müstevî olmamak gerekdir. Belki kalb-i insân dâimâ teveccüh-i vahdânîde olup lahzaten fe-lahzaten terakkîde olmak lâzımdır. Zîrâ tecelliyât-ı ilâhiyye müteâkib olduğu gibi, teveccühât-ı kalbiyye dahi mütevâlî gerekdir.

Pes, bundan me'hûz oldu ki, sâlikin zikri tenevvu' üzeredir. Ve cemî' eşyânın ezkârında dahi tefâvüt vardır. Onun için vasat-ı tarîkde olana mevâlîd ve erkân-ı keşfinde bir yüzden istimâ'-ı zikr etmek galattır. Ya'nî gerekdir ki eşyâdan işittiği tesbîhât kendi tesbîhine mugāyir ola ve bu esmâdan müsemmâya intihâda tarîk-i vahdete sülûk edip i'tibârât-ı sâbıkaya hâcet kalmaz. Onun

için müntehî olan sumtle meşgûldür. Ve bir kere zikri cemî' esmâyla bilâ-haseb zikretmek pâyesindedir. Zîrâ hâli iksîr-i a'zam olmuş ve üç yüz altmış avâlimin esmâsını kendi isminde bulmuştur. Bundandır ki ba'zı efâdil-i nâs için her gün ehl-i arzın a'mâli kadar a'mâl mürtefi' olur denmiştir. Ba'de-zâ, ezkârın envâ'ı müteaddid olduğu gibi, efrâdı dahi müteaddiddir. Zîrâ kalbi imâret nefsi tahrîb etmekle hâsıl olur. Nefs ise hisâr-ı âhenîndir. Pes, bir kere darb-ı gürzle yıkılmaz. Belki şeb ü rûz rüstemvâr kuvvet-i bâzuyla amel lâzımdır. Buradandır ki evâil-i hâlde zikri cehrî ihtiyâr ederler. Maksûd ismâ'-i Hak değildir, zîrâ Hakk'a nisbetle cehr ve ihfâ birdir. Belki gılzat ve kesâfet-i nefsi izâle ve hicâbı taltîf içindir. Ve ol ki gelir : خير الذكر الخفى [Zikrin hayırlısı gizli olandır][270] Bundan murâd, erbâb-ı nihâyetin hafî mertebesinde olan zikridir. **[429-a]** Zîrâ bilâ-hisâb ile mukâbele olunur ki ülûfün mudâafı mertebesidir. Pes, erbâb-ı aşarât ve mie zikrinden ashâb-ı ülûf zikri hayrlıdır. Zîrâ zikr-i hafî lisân-ı Hak iledir ki dil onu söylese yanar. Ve erbâb-ı nihâyet zikr-i celî etseler, erbâb-ı bidâyete bi-hükmi't-tabi'dir. Zîrâ mertebe-i lisân mertebe-i şerîattır. Ve mertebe-i şerîat inde'l-havâs ve'l-avâm muhâfaza ve mürââtta berâberdir. Belki havâssın hâli eşeddir. Nitekim Kur'ân'da şâhidi çoktur : ولا تمش على العميا فقد بان لك المنا فاستبصر فتبصر Ma'lûm ola ki, kalb hakîkat ve lisân şerîat mertebesindedir. Ve bir nesne husûsunda hakîkate müsâade etmese lisânın mutâriatı kifâyet etmez. Pes, aslü'l-usûl teveccüh-i dil-i ehl-i kabûldür. Ve hâtemetü'l-müteahhirîn Şeyh Yûnus Emre kelimâtında gelir :

Evliyânın gönlünden şey'en lillâh iste gel kîm,
Sana himmet eden ol gözüyle kaşı değil.

Ya'nî himmet etmek, ehl-i dilin hâlidir. Dil ise nazargâh-ı Hak'dır. Pes, dilden isteyen Hak'dan ister ve lisândan isteyen halkdan ister. Ve bundan ahz olunur ki atılan ok eğer irâdet-i Hak elinden atılırsa, onda sırr-ı وما رميت اذ رميت (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın] zâhir olur. Ve nükte-i فاتخذه وكيلا (Müzzemmil,73/9) [O'nu vekil tut!] bâhir olur. Zîrâ fenâdan nâşî ve hakîkatten fâşîdir. Ve eğer meşiyyet-i nefsle atılırsa, onun sâhibi Hak'dan ırağa atılır. Pes, hall ve akd ve ihyâ ve imâte ve emsâli için esmâ-i kahriyye ve lutfiyyeye iştigâl gösterenler قل اللهم مالك الملك (Âl-i İmrân,3/26) [De ki:"Ey mülkün sâhibi Allahım!"] sırrından gâfillerdir ve hılye-i fenâ-i küllîden âtıllardır. Onun için izhâr-ı kerâmete bile mesâğ vermemişlerdir, meğer zarûret-i kaviyye ola. Zîrâ bu ümmetin kemâli bâtın ismindedir. Ve bunların devri kamerîdir. Kamerin zâhiri memsûhdur ve bu butûnda Hakk'ın sırr-ı hafî ve lutf-i cemîli olmak hasebiyle safha-i kamere ism-i cemîl resm olunmuş ve hâme-i kudret ile ol ma'nâ onun çehresine nigârîde kılınmıştır. Böyle iken halk arasında zuhûrdan ehabb nesne yoktur. (Nukile min **Şerh-i İlâhi-i Çalabım** İsmâil Hakkı Efendi)

***Kulûb-i nebî beyt-i ma'mûrdan mahlûkdur :** Rûh makām-ı ma'rifet ve kalb makām-ı tecellîdir. Ma'lûm ola ki, beyt-i ma'mûre be-her yevm yetmiş bin melâike duhûl edip, bir dahi avdet etmezler. Enfâs-ı insâniyye gibi. Ve kalb-i ârife dâhil olan esrâr-ı ilâhiyye dahi yetmiş bindir. Ve kulûb-i nebî, beyt-i ma'mûrdan mahlûk olmakla her leyl ü nehâr ki yirmi dört saat nücûmiyyeyi müştemildir. Yetmiş bin hâtıradan bilâ-ziyâde velâ-noksân hâlî değildir. Ve bu yetmiş bin hâtıradan yetmiş bin melek halk olunup, her gün beyt-i ma'mûrda dâhil olan yetmiş bin meleğe mülâkî olurlar. Ve bunların zikrleri ashâb-ı havâtıra ilâ-yevmi'l-kıyâm istiğfâr olur. Velâkin kalbi zikrullâh ile ma'mûr olanın havâtırından mahlûk olan melâike, sâirlerden mümtâzdır. Ve Ka'beyi hedm etmek, bünyân-ı Hakk'ı ya'nî insânı bi-gayr-i hak katl etmekten **[429-b]** ve hâtırını kesretmekten ehvendir.

Ma'lûm ola ki, kalb-i insân Ka'betullâh iken esnâm-ı mâ-sivâya taalluk gösterip, âbid-i hevâ olmak sâha-i Ka'beyi telvîsdir. Bir kimse, mesken-i Hak olan kalbi telvîs etse eziyyet-i Hak etmiş olur ki gâyeti mel'ûn olmaktır. Nitekim Kur'ân'da gelir: الله ورسوله لعنهم الله فى الدنيا والاخرة ان الذين يؤذون (Ahzâb,33/57) [Allah kendisine ve Rasulüne eza edenleri dünyada ve ahirette lanetlemiştir] Bunda eziyyet-i Hak telvîs-i mahal cihetindendir. Ve eziyyet-i rasûl-i kalb onun ya'nî rasûlün tenezzülât-ı rûhâniyyesinden olmakladır. Rûh makm-ı ma'rifet ve kalb makām-ı tecellîdir. Ve ma'rifet vesîle-i tecellî olduğu gibi, rûh dahi vesîle-i kalbdir. Zîrâ sırr-ı ilâhînin kalbe nüzûlü vesâtat-ı rûhladır. Ve kalb, ba'de'l-kâmili'n-nişâne rûhdan efdaldir. Zîrâ sâhib-i kemâldir ki cemâl-i rûhânî ve celâl-i cismânîyi câmi'dir. Bu cihettendir ki mudga-i sanevberiyye-i mahrûtiyye zarf-ı dil oldu. Rûh zarfdan müstağnîdir.

---

[270] - Ahmed b. Hanbel, I, 172, 180, 187.

Ma'lûm ola ki, ehl-i hakāyık, kalb-i âşıkı âyineye ve kalbde olan lâyihâtı âyinede mün'akis olan suvere teşbîh etmeleriyle âyine küdûretten sâf oldukta, suver onda mütecellî ve mün'akis olmak lâ-büd olduğu gibi, kalb dahi muktezây-ı aşk üzere âlâyiş-i sivâdan pâk oldukta, onda maânî ve hakāyık cilveger olmak zarûrîdir. وللارض من كاس الكرام نصيب vefkince ya'nî evliyâullâhın nûş ettiği bâde-i aşk cür'asından zemîne dahi hisse vardır. zebân ve hâme ve nâme dahi reşhadâr olur. Nitekim demişlerdir : كل اناء يترشح بما فيه ya'nî testinin içindeki su ise, ol su sızar. Başka şey ise ol dışarı çıkar. Zîrâ âşık her ne kadar esrârı söylese, ol testinin suyundan bir damladır. Fe'fhem.

Ve ehl-i kalbin cürmü mağfûrdur. Gûyâ ki cennette oldukları cihetten cürm ehli değillerdir. Ve onlardan hatāya mütealik nesne sâdır olmamıştır. El-hâsıl kalb-i kâmil letâfette cennet gibi ve belki ondan eltafdır. Ve cennette hükm letâfetin olduğu gibi, dünyâda dahi hükm letâfetindir. Pes, kalb letâfet-i gālibe ile hükm-i kesâfet-i tahvîl eder. Ve nûrâniyyet-i zâidesiyle zulmet-i beşeriyyeti mahv eyler. Velâkin bu sırrı fehm etmeğe insân-ı hakîkî gerekdir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Kalb, mahall-i ma'rifet-i ilâhî ve rûh, mahall-i müşâhede-i ilâhî ve sırr, mahall-i rü'yet-i muâyene-i ilâhîdir :** Ma'lûm ola ki, cevher-i insân fıtrat-ı ûlâda hakîkat-ı vâhidedir ki kuvây-ı kesîresi vardır. İnde's-sûfiyye kalb ve rûh dediklerine nefs-i nâtıka denilir. Pes, gavâşî-i beşeriyyetle muhtecib olsa, nefs ve inde't-tecerrüd akl ve inde'r-rücû' ile'l-âlemi'l-kudsiyyi'l-aslî rûh ve bi-i'tibâri'l-ma'rifet kalb derler. Ve kalb denildiği, bir hâlden bir hâle takallüb ve tahavvülünden ötürüdür, gerek hayran ve gerek şerren. Ve kalb, mahall-i ma'rifet-i ilâhî ve rûh, mahall-i müşâhede-i ilâhî ve sırr, mahall-i rü'yet-i muâyene-i ilâhîdir. Ve hakîkat, emânet-i sırrdır ki وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] budur. Ma'lûm ola ki, kulûb-i cüz'iyye kalb-i küllîye ve nüfûs-i cüz'iyye nefs-i küllîye ve ukûl-i cüz'iyye akl-i küllîye ve ervâh-ı cüz'iyye rûh-i küllîye ve ecsâm-ı cüz'iyye cism-i küllîye râci' ve müntehîdir. (Nukile min **Şerh-i İlâhi-i Çalabım** İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

Ma'lûm ola ki, cüz'iyyâtın külliyyâtı vardır ki mürekkebât-ı müfredâttan müterekkib edip ol müfredâtta gâh tahlîl gâh takyîde i'tibâr olunduğu gibi, ol cüz'iyyâtta dahi gâh külliyâtta indirâc ve gâh ondan tafaddül ve taharrümü i'tibâr olunur. Ve onun kıvâmı küllî ve sûrî iledir. Velâkin tecellî-i ilâhî ile taayyünâtın irtibâtını bilmek güçtür, geşt-i tâmma mevkûfdur. Zîrâ ol ma'nâ zarf ve mazrûf değil ve eczâ' ve küll ve ve cüz'iyyât-ı beşeriyyetleri gibi değildir, belki lâzım ve melzûm tesbîti gibidir. Ve vâcibü'l-vücûdu küllîdir diye temsîl ettikleri, tefhîm içindir. (Nukile min **Şerh-i İlâh-i Çalabım**) **[430-a]**

***Kulûb-i selâse** (قلوب ثلاثه) **:** Buyurmuşlar ki, kulûb-i selâse cem' olsa, insân cemî'-i matālibine nâil olur. Kalb-i insân ve kalb-i Kur'ân ve kalb-i leyldir. Kalb-i leylden murâd, sülüs-i ahbardır. Kalb-i Kur'ân'dan murâd, yâsin-i şerîfdir. Sülüs-i leylde bîdâr olup yâsin-i şerîfi tilâvet ve kulûb-i selâse cem'iyle olunan münâcât reddolunmaz. Tafsîli teheccüd bahsindedir.

***Kalb-i küllî** (قلب كلى) **:** Kalb-i küllîden murâd, kalb-i Muhammed (a.s.) dır. Ve sâirin kulûbu kulûb-i cüz'iyyedir.

***Kalb-i hakîkî** (قلب حقيقى) **:** Kalb-i hakîkîden murâd, endîşe ve hayâldir. Zîrâ kalb âlem-i melekûttan ve nûru nûr-i mutlakdan iştiâl olunmuştur. Nûr-i Hak nûr-i mutlakdır. Fe'fhem cidden.

***Kalbin esâmîleri :** Ma'lûm ola ki, ulemâ-i rüsûm kalbe akl-ı nazarî ve akl-ı amelî ve akl-ı mükteseb ve akl-ı heyûlânî ve akl-ı bi'l-fi'l ve akl-ı bi'l-müstefâd ve akl-ı münfail ve akl-ı küll derler. Ve hukemâ-i yunân, cevher-i mufârık derler. Ve ba'zı mutasavvıfa kalb derler. Ve ba'zısı kalbden mahall-i kābil derler. Ve ba'zı hukemâ kalbe, nefs-i nâtıka derler. Ve ba'zısı mutlakā nefs ve rûh ve nûr derler. Ve meşâyih-i tarîkatten bir gürûh levh ve kalem ve rûh-i kudsî derler. Ve feyyâz-ı âlem ve kâr-sâz-ı âlem-i nazargâh ve gayb-ı şehâdet ve dâr-ı rûhâniyye ve mescûd-i melâike ve bûstân-ı cân ve hâmil-i îmân ve âyine-i âşıkān ve cüz'iyye-i irfân ve beyt-i rahmân ve şehr ve sadr ve fuâd ve kalem ve kelime ve hâtıra ve câm-ı gîtî nümâ ve hakîkat-ı câmia-i insânî ve rûh-i insânî ve hakîkat-ı insâniyye ve latîfe-i rabbâniyye ve akl-ı maâd derler. Kesret-i esmâ şeref-i müsemmâya dâldir.

***Kalemü'l-a'lâ** (قلم الاعلى) **:** Âlem-i ceberût.

***Kalem-i a'lâ** (قلم اعلى) : Hakîkat-ı muhammediyyeye kalem-i a'lâ ve mertebe-i icmâl dahi derler. Kalem, kalb demektir. Kalem-i a'lâ, sürâdikāt demektir. Kalem-i a'lâ, rûh-i izâfî, insân-ı kâmil ve akl-ı evvele ن والقلم وما يسطرون (Kalem,68/1) [Nûn. Kaleme ve satır satır yazdıklarına yemin ederim] mazmûnunca devât-ı feyz-i akdesden istifâza ve nefs-i külliyeye ifâzada kalem mesâbesinde olduğu için kalem-i a'lâ derler.

***Kalem**(قلم): Ma'lûm ola ki, kalem rûh-i Muhammed (a.s.)a işârettir. Buyurmuşlar ki, mine'l-ezel ile'l-ebed makdûrâtı tafsîlen takrîr ve tahrîr eylediğinden ötürü kalem denildi. Ve ehl-i irfândan ba'zılar buyurmuşlar ki, "nûn" ibârettir deryây-ı evvelden ki كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف كنت [Gizli bir hazine idim, bilinmeğe muhabbet ettim][271] ve kalem ibârettir deryây-ı sânîden ki اول ما خلق الله القلم [Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir][272] dir. وما يسطرون (Kalem,68/1) [Satır satır yazdıklarına] ibârettir, deryây-ı sâlisden ve râbi'den ki müfredât-ı mülk ve melekûttur ve dâim kitâbette derler. Onların kitâbetinden mevâlîd peydâ olur.

Beyit :

Devâtım nûndur, çıkıpdur harf ü ma'nâ heb,
Bu ilhâmın makāmı kābe kavseyn ev-ednâdır.

Devât ve muhbire, devît dedikleridir. Ve nûndan murâd, noktadır ki mertebe-i ahadiyyettir. Ya'nî ümmü'l-kitâb dedikleri aslü'l-kitâbi'l-vücûddur. Nûn ile tesmiyeye vech budur ki ol müctemi'-i midâd-nümûddur. Ya'nî ne kadar nükûş-i âlem varsa ol mertebede müctemi'dir ki kâtib-i ezel onu sun'uyla elvâh-ı esmâ üzerine nakş eylemiş **[430-b]** ve hurûf ve kelimât ve âyât ve süveri tafsîl kılmıştır. Kâtib devâttan ahz ettiği midâd ile sahîfe üzerine harf ve emsâli nakş ve tersîm ettiği gibi. Onun için âlem-i kebîre nüsha-i âfâk ve âlem-i sagîre nüsha-i enfüs ve ikisinin sırrını cem' eden Kur'ân'a nüsha-i Kur'ân denildi.

***Maksad-ı aksâ , Kalem ve Levh** (مقصد اقصى و قلم و لوح): Ma'lûm ola ki, kalem ve levhin hakîkati kalb ve rûh-i insândır. Zîrâ rûh âlem-i sırrdan ahz ettiği umûr-i gaybiyyeyi levh-i kalbe sebt eder. Ve umûr aslında zât-ı insânda merkûz ve müsbettir. El-hâsıl, levh-i icmâli-i insânî ve enfüsî, levh-i tafsîli-i âfâkînin asl ve ma'denidir. Ve kalemin tafsîli nefs-i küllîde olduğu gibi, rûhun tafsîli dahi kalbdedir.

***Kalem-i a'lâ ve akl-ı evvel ve rûh-i muhammedî cevher-i vâhiddir:** Ma'lûm ola ki, kalem-i a'lâ ve akl-ı evvel ve rûh-i muhammedî vecher-i ferdden ibârettir ki eğer Hakk'a nisbet olunursa kalem-i a'lâ ve eğer halka nisbet olunursa akl-ı evvel ve eğer insân-ı kâmile nisbet olunursa rûh-i muhammed tesmiye olunur (s.a.v.) Zîrâ insân-ı kâmil kalem-i a'lânın mazhar-ı tâmmıdır. (Abdülkerîm Cîlî)

Ma'lûm ola ki ibtidây-ı mahlûkāt kalem-i a'lâdır.Nitekim hadîsde gelir: اول ما خلق الله القلم [Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir][273] Kalem ile bu kadar nukûş-i hurûf ve suver-i kelimât zâhir olduğu gibi, evvel-i mahlûk ve ibtidây-ı masnû' olan kalemin nûrundan dahi bu kadar ervâh ve ecsâm, zulmet-i âbâd-ı nâ-bûddan sahrây-ı vücûda kadem bastı. Nitekim hadîsde gelir : انا من الله والمؤمنون من نورى [Ben Allah'tan ve mü'minler de benim nûrumdandır][274] Allâh Teâlâ hakîkat-ı muhammediyye nûruna tecellî ettikte, kalem gibi iki şakk oldu. Bu cihetten dahi kalem ıtlâk olundu. Ve bir dahi kalem ile sâhib-i kalem murâd olunur. Sâhib-i seyfe seyf denildiği gibi. Ve bu kalem gerçi hakîkat-ı muhammediyyeden ibârettir. Velâkin cümle hakāyık-ı kevniyyenin ol hakîkatten hissesi vardır. Âdem (a.s.) ın türâbdan evlâdının behresi olduğu gibi. Onun için Kur'ân'da gelir : هو الذى خلقكم من طين (En'âm,6/2) [O, öyle bir hâlıktır ki sizi bir çamurdan yarattı] Pes, kalem ile mutlak vücûd-i insânî irâdetine vech budur.

Ma'lûm ola ki, mertebe-i ahadiyyetten ibtidâ zuhûra gelen, kalem-i a'lâdır. Ve bu kalem-i a'lâ mertebe-i ahadiyyete cemî' mevcûdâttan karîbdir ve bidâyet-i cemî'-i hakāyık-ı kevniyyedir. Ve kalem-i a'lâ hazreti, ahadiyyet ve beşeriyyeti muânık olmuştur. Ve bu hakîkat, mebde'-i cemî'-

[271] - Aclûnî, II, s.132.
[272] - Ebû Dâvud, Sünnet, 16; Tirmizî, Kader, 17.
[273] - Ebû Dâvud, Sünnet, 16; Tirmizî, Kader, 17.
[274] - Aclûnî, I, s.619.

i mevcûdât olup mübeyyen-i hakāyık-ı ma'nevî olmuştur. Ve ahadiyyet mertebe-i ûlâdadır, elif gibi. Ve kalem mertebe-i sânîdedir, bâ gibi.

Beyit :

Çeşme-i ma'rifetin levhasıdır işbu kalem,
Zindedir feyz-i kalemden dil-i ehl-i âlem.

Küberâ'-i mükâşifîn ve uzamâ'-i ehl-i telakkî ve telkîn buyurmuşlardır ki, Allâh Teâlâ kalem-i a'lâyı ibdâ' ettikte, kalem olduğu cihetten ona üç yüz altmış dendân verdi. Ve akl olduğu yüzden ona üç yüz altmış tecellî veyâhut rakîka ihsân eyledi ki her dendân veyâ rakîka alâ hıddetin üç yüz altmış türlü bahr-i ulûm-i icmâliyyeden iğtirâf eyledi. Kalem devâttan **[431-a]** midâd ahz ettiği gibi. Ve ol ulûm-i icmâliyyeyi mufassalan levh-i mahfûz üzerine yazıp nakş etti. Kalem mürekkeb ile kağıt üzerine tafsîl ettiği gibi. Ve bu cümle-i ulûm halk arasında ilâ yevmi'l-kıyâm olan ulûmdur ki bunlardan gayrı âlemde ulûm yoktur. Mâ-adâsını Allâh Teâlâ bilir. Pes, cümle-i ulûm üç yüz altmış kere üç yüz altmış ilm-i icmâlîdir ki kalemden tafsîl bulmuş ve her biri nice şu'be olmuştur. Ve buradan demişlerdir ki, üç yüz altmış bin âlem-i seyrânî vardır ki sırr-ı insân-ı kâmil ol avâlim-i seyrâniyyenin cümlesini alâ vechi'l-icmâl ve't-tafsîl bi-tarîki't-tecellî seyr ü temâşâ eder. ve bu avâlimin mâ-verâsı yine hayret ve vâdi-i dehşettir ki oraya akl ve keşf ve mütālaa sığmaz. Zîrâ künh-i zât sahrâsıdır ki Hak Teâlâ kimseye oraya kadem vermemiş ve ol hedefe tîri eregörmemiştir. Pes, bu makāmda kümmel acz ve kusûrlarına mu'terif olmuşlardır.

Ve bu takrîrden ma'nây-ı beyit fi'l-cümle mefhûm oldu. Muhassali budur ki Allâh Teâlâ'nın fayz-i ilmi kaleme işrâb ve ondan levh-i mahfûza sabb etmekden cemî' kâinât alâ vechi'l-icmâl ve't-tafsîl ve't-tergîb zindelik buldu ve her biri ilâ yevmi'l-kıyâm ol mâidenin çeşnidârı oldu. Fe-emmâ demişlerdir ki, mushaf mürşîd-i sâmittir. Pes, onu intāk eder bir mütercim olmadıkça, durduğu yerde kimseye söylemez ve hâl budur deyip bir ferdi terbiye eylemez. Tûtî bilâ-ta'lîm söylemediği gibi. Binâen-alâ-hâzâ, ol kalemin feyzinden her kime ki nasîb geldi ve hangi dil ki bi'l-fi'l ondan hisse buldu, lâ-büd onun lisânı ve kalemi lü'lü'-i çeşme-i ma'rifet oldu ki dil-teşnelere ilâ yevmi'l-kıyâm ifâza edip, her teşne-i dil ondan kanmakda ve her mürde-i dil ol âb-ı hayâttan alıp boyanmaktadır. Mûsâ ve Yûşa' gibi ki kıssası Kur'ân'da mübeyyen ve tefâsîrde mufassaldır. (Nukile min **Kitâb-ı İnsân-ı Kâmil-i Evvel** Abdülkerîm Cîlî)

***Kamereyn:** Güneşle aya kamereyn derler. Ya'nî kamerin ismini şemse ıtlâk edip kamereyn dediler. Şemsle kameri murâd ettiler. Yoksa kamereyn demekle iki kamer demeyi murâd etmediler.

***Kameriyyü'l-meşreb** (قمرى المشرب) **:** Kamer gibi gizli demektir.

***Kumriyye** (**قمريه**)**:** Kumru meşhûr kuştur ki kebûdî renkdir. Ve kumriyye nefs-i ârifdir ki ondan verkā' ile dahi ta'bîr olunur. Nitekim ba'zı ukalâ nazmında gelir.

Beyit :

هبطت اليك من المحل الارفع
ورقاء ذات تعزز و تمنع

Verkā' ile ta'bîr etti. Zîrâ mahall-i erfa' olan semâdan beri nüzûl ve hübût etti ki hâkister rengindedir. Ve mürûr eyledi ki avâlimin rengiyle munsabıg oldu. Ve her birinin sûretinden göründü. Tâ ki esfel-i sâfil olan mertebe-i insâna nüzûl eyledi. Çünki nüzûlü ulvîdendir ve ulvî dahi kebûdîdir. Lâ-cerem nefs-i insân verkā' oldu. Ve te'nîsi lafz-i hamâmdan geldi. Eğerçi nefs fî nefsi'l-emr fâil ve müessirdir. **[431-b]** Ve burada bir i'tibâr dahi vardır ki fevkānî olanlara ervâh ve tahtānî olanlara nüfûs derler. Pes, ehl-i teheyyüm ervâh ve melâike-i semâviyye nüfûs makûlesidir. Ve rûh-i insânî ervâh ve nüfûs arasında takallüb ederek esfel-i sâfile tenezzül eyledi ve cesede hâkim oldu. Ve tabîat müennes oldu. Zîrâ mâye-i vücûd ve heykel-i zâhirdir. Ve rûh-i insânînin vâlidi nûr-i Hak'dır. Ve hadîsde gelir : كان الله فى عماء ما فوقه هواء ولا تحته هواء [Allah, altında ve üstünde hava bulunmayan amâda idi][275]

[275] - Tirmizî, Tefsir, 12; Ahmed b. Hanbel, IV, 11; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

Ma'lûm ola ki, amâ lafzı eğer maksûr olursa. Nitekim ba'zı meşâyih zâhib olmuştur. عدم البصر عما من شانه ان يكون بصيرا ma'nâsına olur. Zîrâ mertebe-i amâ gaybî-i zâtîyi idrâk etmekten basâir a'mâ olur ve ona fühûm ve ulûm erişmez. Fe-emmâ Hatmü'l-Evliyâ (k.s.)amâdır demiştir. Ya'nî memdûd olduğuna zâhib olmuştur ki esahh olan dahi budur. Zîrâ amâ sehâb-ı ebyaz-ı rakîkdir ki buhârdan mütevelliddir. Ve onunla mertebe-i vâhidiyyetten ve taayyün-i sânîden kinâye ettiler ki vücûd-i kevnînin mebde'idir. Küllî olur ki onunla mertebe-i ahadiyyet ve taayyün-i evvel murâd olur ki ma'den-i kesret-i sıfâtiyyedir. Pes, amâ yâ amâ-i zâti-i icmâli-i ahadîdir veyâ amâ-i sıfâti-i tafsîlîdir ki hadîs-i amâda murâd olan budur. Zîrâ esmâ-i ahadiyyet arz-ı kesret arasında hâildir. Semâ ile arz arasında hâil olan gaym onun için sehâbdan ta'bîr olunan lafzla ta'bîr olundu. Ve şuûn-i ilâhiyye-i zâtiyye ibtidâ feyz-i akdes ile mertebe-i amâ-i zâtîden mertebe-i amâ-i sıfâta nüzûl ondan feyz-i mukaddes ile ayn-ı hâricî dâiresinden bürûz etmiştir. Ve bu cihetten her sıfat zâtı müştemil olmuştur ki mertebe-i kābe kavseyndir. Ammâ zât-ı baht böyle değildir ki ev-ednâdır. Zîrâ burada niseb ve izâfât olan esmâ ve sıfât i'tibâr olunmaz. Bu ma'nâya binâen bu âlemde olan mevcûdât hicâb-ı sıfâtla mahcûbdur. Ve berk-ı zâtî olursa dahi ânîdir, ya'nî berk-ı hâtif gibi bir anda münfetih ve muntabık olur. Eğerçi ân-ı vâhidde ulûm-i kesîre îrâs eder. Zîrâ sultān-ı a'zam her nereye vaz'-ı kadem ederse kerem ve sehâsı yüzünden ol mahall pür-fâide ve pür-bereket olur.

Nazm :

Âyâ sırr-ı muazzam gel kadem bas menzil-i câna,
Koma bu hâne-i hân-ı harâbı böyle vîrâne.
Eğerçi mûrçe vâr olmuştum şol hâkla yeksân,
Nazardır mûre sultānım düşen lâ-büd Süleymân'a.
Sana senden hicâb olmaz, bana bendendir perde,
Bu kullukta nice erem nazar bî-perde sultāna.
Ne bilsin sâhib-i a'mâ hakîkatte nedir deryâ,
Eğerçi baştan ayağa tālibdir bahr-i ummâna.
Nedir mehr-i cihân ârândır mâh-ı melek yârâ,
Erişmez sırrına ârâ açılmaz vech-i nâdâna.
Yürü asla rücû' eyle nice bir gurbet ey Hakkı,
Vatandır cây-ı râhat lâ-cerem dünyâda insâna.

(Nukile min **Kitâb-ı Müzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı k.s.) **[432-a]**

***Kanâat** (قناعت): Lugatte kısmete rızâdır. Ya'nî Cenâb-ı Hak'dan gelene az ve çok râzı olmaktır. Ve ıstılâh-ı ehl-i hakîkatte, me'lûfât bulunmadığı vaktte sükûn-i kalbdir. Ya'nî bulunmadığına muztarib olmaya. Belki bulunduğu sûrette olan itmi'nânı gibi kalbinde itmi'nân bula ki bu ma'nâ mebde'-i evvele vusûlün ve lutf ve kahrın aslını ma'rifetin alâmetidir. (**Şerhü'l-Usûl li-Teysîri'l-Vusûl** min taayyünât-ı Şeyh İsmâil Hakkı Efendi)

***Kani maânî, kani hakāyık :** Ma'lûm ola ki, ahkâm-ı şer' ve âdâb-ı tarîkat ve envâr-ı ma'rifet ve esrâr-ı hakîkat bedenlerinden ve nefslerinden ve kalblerinden ve rûhlarından mefkûd ve hilâfı olan nesneler meşhûd olmuştur. Feyâ erbâbü'd-da'vâ eyne'l-maânî veyâ ashâbü'l-ma'nâ eyne'l-hakāyık. Ya'nî, kani maânî, kani hakāyık, kani şeyh, kani mürîd, kani şeyhine dalâl ve idlâlden halâs olmuş. Ve kani mürîd ki ilhâd ve zındıkadan kurtulmuştur. Ve kani vâiz ki يلعب به الشيطان كم من واعظ [Nice vâiz ki şeytan onunla oynar] vartasında kalmaya. Ve kani tâcir ki kârına harâm katmaya ve habîsi satmaya ve almaya. Kani merd ki sakalından utana, zen ki saçından maslûb olacağını bile ve bilmeye. Heyhât, her sınıf zimâm-ı emrini dest-i hevâya teslîm edip ve her ferd rîşi kabza-i şehvete verip, yine kendini ehl-i iffet zanneder, ne'uzü billâh. (**Avziye-i Hakkı**)

Kani geceleri tamâm edip, yine taksîrden âh ü feryâd eyleyenler. Ve kani gündüzleri sâim olup yine bir kârda bulunamadık diye ağlayanlar. İnsâf ki hâlimiz dîger-gûn ve serimiz hacâletten nigûndur. Zîrâ her asrda yüz yirmi dört bin evliyâ mevcûd ve dîde-i basîretle meşhûddur. Fe-emmâ kani göz ki envârı göre ve kani dil ki esrâra ere. Ve kani bülbül ki gül dere. Ve kanı âşık ki cân vere. Ve kani sâdık ki makām-ı hizmette dura. Dilteşne ki bu câm-ı safâ zevkini süre. Ey rahatta hâb-rübûde olanlar, mütenebbih olunuz ve harekâttan hâlî olmayıp kendinize bir mürşîd bulunuz ve niam-i ilâhiyye şükr ediniz. Velâkin tāât ve ibâdât ile yoksa menâhî ve melâhî ile değil ve illâ küfrânın gāyeti hızlândır. Ve hadîsde gelir ki : تعرف الله فى الرخاء يعرفك فى الشدة Ya'nî hoşluğun ve râhatın hâlinde Allâh ile âşinâ ol ve hüsn-i muâmala kıl. Emrine imtisâl ve nehyinden ictinâb eyle. Tâ ki müşkilin olup şiddete düştüğün vaktte Hak Teâlâ dahi sana muâvenetle âşinâ ola. Ve eğer sen Hakk'ı unutursan Hak dahi sana göre mücâzât eder. Kur'ân'da gelir: نسوا الله فنسيهم (Tevbe,9/67) [Allah'ı unuttukları için, Allah da onları unuttu] İmdi Hakk'ın seni nisyân etmesi, hemân senin kendini nisyân etmendir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi k.s.)

***el-Kaviyy(القوى):**ÖyleAllâh ki,ihdâsını ihlâkını dilediği şeylerin üzerine kavîdir.

***Kuvvet-i ezelî** (قوت ازلى) **:** Vücûd-i mutlak.

***Kuvây-ı rûhâniyye-i insâniyye-i bâtıne** (قواى روحانيهء انسانيهء باطنه): Kuvve-i mütehayyile ve kuvve-i mütefekkire ve kuvve-i hâfıza ve kuvve-i zâkire ve kuvve-i âkile ve emsâlidir. **[432-b]**

***Kuvây-ı hissiyye-i insâniyye-i zâhire** (قواى حسيهء انسانيهء ظاهره): Kuvve-i bâsıra ve kuvve-i sâmi'a ve kuvve-i şâmme ve kuvve-i zâika ve kuvve-i lâmise makûleleridir ki bunlar kalbin kuvây-ı rûhâniyye ve cismâniyyeleridir. Ve kuvve-i hamse-i bâtına ; hiss-i müşterek ve hayâl ve mutasarrife ve vehm ve hâfızadır. Ve bu kuvve-i mutasarrıfa terkîb ve tafsîl eyler. Ve bu kuvvet-i mutasarrıfa eğer aklla ma'kûlâta yürürse mütefekkire ve eğer vehmle mahsûsâta varırsa mütehayyile derler. Hz. Şeyh "Fass-ı İlyâsî " de; vehm bir sultān-ı a'zamdır ki şerâyi'-i menzileye münâsebeti olmakla, tenzîh aklla olduğu gibi, teşbîh dahi vehmledir diye tahkîk buyururlar.

***Kuvve-i hayâl ve Kuvve-i vehm** (قوهء خيال و قوهء وهم) **:** Hayâl, dimâğın batn-ı evveli muahhirinde bir kuvvettir ki müdrekât-ı hissi hıfz eder. Ve sâliklerin ekseri bu hayâlde kalmışlardır, ayne'l-yakîn zanneylemişlerdir. Ve vehm, dimâğın tecvîf-i evsatının âhirinde bir kuvvettir ki mahsûsâta müteallik olan maâni-i cüz'iyyeyi idrâk eder. Şecâat-ı zeyd ve sehâvet-i amr gibi. Ve bu kuvvet, cemî'-i kuvây-ı cismâniyye üzerine gālibe ve hâkimedir. Eğerçi ki hayâl cümleden evsa'dır. Zîrâ Hakk'ı ve âlemi hattâ ademi bile tasavvur eder. Ve vâkıâtın suveri hayâle mensûbdur. Onun için ilmi sûret-i lebende veyâ aselde veyâ hamrda ve islâmî sûret kubbede ve Kur'ânî sûret semende ve dînî sûret kaydda ve ve hakkî sûret insânda görür. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Kuvvet-i âkile, Kuvvet-i rûhâniyye, Kuvvet-i irfâniyye** (قوت عاقله قوت روحانيه و قوت عرفانيه):** Rü'yâda Cebrâil görülse, Cebrâil râînin sûret-i akliyyesi olur, zîrâ Cebrâil muallim-i hayrdır. Kuvvet-i âkile ise muallim sûretinde görünür. Nitekim kuvvet-i rûhâniyye mürşîd ve kuvvet-i irfâniyye Fahr-i Âlem (a.s.) sûretinde temessül eder. Allâh Teâlâ insânın sûret-i sırrıdır.

***Kuvve-i âkile-i nazariyye** (قوهء عاقلهء نظريه): Kuvve-i mezkûre kalbde bir nûrdur ki onunla hakāyık-ı eşyâ ve bevâtın-ı küll-i umûr idrâk olunur. Nitekim basarla mahsûsât ve mübsirât idrâk olunur.

***Kuvây-ı zâhire ve Kuvây-ı bâtıne** (قواى ظاهره و قواى باطنه) **:** İnsâna Cenâb-ı Rabb-i Rahîm nüfûs ve ukûl mukābelesinde bî-bahâ dürr-i yetîm ibdâ' ve teslîm eylemiştir ki beşi ; sem' ve basar ve zevk ve lems ve şemm kuvâlarıdır. Hâsıl olan hiss-i zâhirîdir ki mülk ve şehâdet işini işlerler. Ve beşi dahi melekûtîdir. Rûh-i hayvânî ve rûh-i hayâlî ve rûh-i fikrî ve rûh-i aklî ve rûh-i kudsîdir. Ve bu cümle âlât-ı ilmdir ve âlem-i gayba nâzırdır.

***Kuvve-i müdrike** (قوهء مدركه) **:** Akldır ki dimâğda olur.

***Kuvve-i kudsiyye** (قوهء قدسيه) **:** Basîret dedikleri bir kuvvettir ki hukemâ ona kuvvet-i kudsiyye derler.

***Kuvve-i şeheviyye** (قوهء شهويه) **:** İştihâ kuvveti demektir. İnsânda ve hayvânda olan kuvvetler, havâss-ı hamse-i zâhire ve bâtıne insânda ve hayvânda vardır. Velâkin insânda rûh ve sırr ve rûh-i

izâfî ve sâir kuvvetler ziyâdedir. Envâ'-ı erkândan biri ilm ve biri zann ve biri şekk ve biri vehmdir. Bunlar birbirinden aşağıdır. Cümlesinin aşağısı vehmdir. Tafsîli şekk beyânındadır.

***Kuvve-i câzibe ve Kuvve-i dâfia ve Kuvve-i mâsike:[433-a]** من لم يعرف امام زمانه مات ميتة جاهلية [Kim zamanının imamını bilmeden ölürse, cahiliyye ölümü ile ölür][276] ve her asrın halkı, ol asrın imâmı cihetinden mâdde-i hayâtı hâmildir. Ve onda hükm-i Cebrâil neş'e-i insâniyyede nefs-i nâtıka gibidir. Ve hükm-i Mîkâil kuvvet-i câzibe ve hükm-i Azrâil kuvvet-i dâfia gibidir. Kuvvet-i câzibe odur ki gıdâyı femden mi'deye ve oradan ciğere ve ondan kalbe ve sâir urûka ve eczâ-i bedene nakl eder. ve her mekânda gıdây-ı istiyfâ-i hak ettikten sonra kuvvet-i dâfia mekânından fazalâtını def' eder. Tâ ki gayra müzâhame etmeye. Ve kuvvet-i mâsike, tutucu demektir. Ya'nî insânın bâtınında olan kuvvet-i mâsike taâmın latîfini alıkoyar, kesîfini aşağı sürer. Latîfinden menî hâsıl olup sulb-i pedere nâzil olur. Ona cevher-i evvel derler. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Kuvvet-i muharrike ve Kuvvet-i bâise ve Kuvvet-i fâile ve Kuvvet-i şehvânî ve Kuvvet-i gazabiyye :** Kuvvet-i muharrike ki iki kısımdır : Biri, kuvvet-i bâisedir ve biri kuvvet-i fâiledir. Kuvvet-i bâise oldur ki çün sûret-i matlûb veyâ mehrûb hayâlde zâhir ola, dâî ve bâis kuvvet-i fâile olur taharrük üzerine. Ve kuvvet-i fâile oldur ki muharrik-i a'zâdır ve a'zânın hareketi ondandır. Ve kuvvet-i fâile taharrük üzerine iki garaz içindir. Yâ cezb-i menfaat veyâ husûl-i lezzet içindir. Ve bu mertebede ona kuvvet-i şehvânî derler. Yâhut def'-i mazarrat ve galebât içindir. Ve bu mertebede ona kuvvet-i gazabiyye derler.

***Kuvve-i âkile ve Kuvve-i âmile ve Kuvve-i zihn ve Kuvve-i ilm ve Kuvve-i nefsâniyye-i derrâke :** Ma'lûm ola, nefs-i nâtıka için iki kuvvet vardır : Biri âkile ve biri âmiledir. Kuvve-i âkile bir kuvvettir ki cemî' eşyânın sûretleri onda müntekış olur, âyinede sûret muntabı' olduğu gibi. Bu kuvvet ile aynanın farkı budur ki âyinede ancak mahsûsâtın sûretleri müntekış olur. Ve bu kuvve-i âkileye zihn tesmiye olunur. Ve onda hâsıl olan nakşa ilm tesmiye olunur. Ve zihnden murâd, hissle müdrek olmayan vücûda mir'ât vâki' olan kuvve-i nefsâniyye-i derrâkedir. Ve nefs ve akl müttehaz ve i'tibâren mütegâyirlerdir. Zîrâ müdrik olduğu cihetten akl ve mutasarrıf olduğu yüzden nefs ve müstaidd olduğu haysiyyetten zihn derler. Ve zihn idrâkin kuvvetinden ibârettir.

***Kuvve-i hevâ-i nefs :** Mecmû'-i ahlâk-i reddiyye olan bir kuvve-i hevâdır. Ve usûlü ikidir : Biri gazab ve biri şehvettir. Ve bakiyye, kibr ve ucb ve kin ve hased ve emsâli olan sıfât-ı zemîmedir.

***Kuvây-ı insâniyyeden şerîf ve hasîs olan kuvve nedir?** İnsân kuvây-ı muhtelifeden terkîb olunmuştur ki kimi şerîf ve kimi hasîsdir. Ve bir kuvvet iki mertebeye göre iki ismle müsemmâ olur. Meselâ, akl ve rûh birdir. Velâkin tecerrüdü i'tibârıyla rûh ve taakkul ve idrâki cihetiyle akl derler. Pes, vücûd-i insânînin şeref ve kemâli akl ve ilm ve kalb ve rûhladır. Ve hasâset ve noksânı, tab' ve şehvet ve nefs ve hevâ iledir. Çünki mecmû'a-i esmâ ve eşref-i eşyâdır. Lâ-cerem vücûdunda olan kuvây-ı hasîseyi izâle ile me'mûr oldu. **[433-b]** Her kimsenin ki kuvây-ı rûhâniyyesi kuvây-ı cismâniyyesinde müstehlek ola, yevm-i berzahda esfel-i tabakātta suver-i ahlâkiyyesine mülâkî olur. Ve bu âlemde her ne gûne ef'âl ve akvâl vâki' olursa eğer hasene ve eğer kabîha melekût-i semâviyede müntekış ve nüfûs-i felekiyyede mün'akis olsa gerekdir.

***Kuvây-ı hamse-i zâhire ve bâtınenin mahalleri ve hademeleri nedir?** Nefs-i hayvâniyyenin hademesi olan havâss-ı hamse-i bâtıne ki tecâvîf-i selâse-i dimâğdadır. İbtidâ'-i hâdim hiss-i müşterekdir. Vech-i tesmiye budur ki şey'-i vâhidi ayneyn bir gördüğü gibi, hiss-i müşterek de bir müşâhede eder. Zîrâ şahsın dîdesi ile hiss-i müştereki beyninde halel vâki' olsa, ahvel ya'nî şaşı olup biri iki müşâhede eder. Ve vech-i âharla ki hiss-i müşterek havâss-ı zâhirenin âhirinde ve havâss-ı bâtınenin evvelinde mutavassıt olup tarafeyne şümûl ve iştirâkine işârettir. Kârı budur ki suver-i mahsûsâtı idrâk ve hıfz edip, kuvve-i hâfıza ki hayâldir, ona ilkā eyler. Ve sâniyen kuvve-i hayâlin kârı budur ki kaçan havâss-ı zâhireden hiss-i müşterekle bir nesne idrâk olunsa, meselâ bir şahs bir şahsı görmüş olsa, ol şahs hâzır olmasa, bu kuvve-i hayâl onu gâibden müşâhede eder. Kâtib misâli ki, bî-lafz ve sûret olan ma'nâyı gayra îsâl eder. Hiss-i müşterek hazînedârdır. Sâlisen, kuvve-i mütefekkiredir. Eğer nefs-i nâtıka ikbâl edip kuvve-i mütefekkireyi umûrunda isti'mâl ederse, mütefekkire ve müfekkire ve mutasarrıfa ve zâkire derler. Ve eğer vâhime-i hayvâniyye onu isti'mâl eylerse, ona mütehayyile derler. Kârı budur ki havâs-ı zâhire ve bâtıneden hâfızaya her ne muharrir olunmuş ise, bu ol eşkâli görüp okur. Ve kuvve-i sâniyede bulunan sûretlere tasarrufdan başka ol suvere muvâfık ve muhâlif olan muhâlâtı dahi ihzâr edebilir. Zîrâ

[276] - Ahmed b. Hanbel, IV, s.96.

mütefekkire vâhimeye âlet gibidir. Râbian, kuvve-i vâhimedir. Kârı budur ki gördüğü ve görmediği nesneleri ve sıdk ve kizbi nefse ilkā eder. Meselâ, âlemde yüz bin kurs-i şems tevehhüm ettiler. Ve hayvân-ı sâirenin aklı ancak vâhimedir. Ya'nî bu vâhime kuvvesi ki bir kuzu bir sürü ganem içinde kendi mâderini bilir. Ve ba'zı insân dahi bu kuvvetin ba'zı ahkâmına tâbi' olup hayvanlık eder. onun için vâhimeye şeytân denilir. Ve cem'-i kuvâ aklın zîr-i hükmündedir, illâ vâhime değildir demişlerdir. Melâike âdeme secde edip iblîsin secde etmediği bunu müeyyiddir. Ve "her mevlûd mâderinden bir şeytân ile tevellüd eder " hadîs-i şerîfi buna işârettir. Ve hâmisen, kuvve-i hâfızadır ki levh-i mahfûz-i âlem-i insândır. Meselâ, iki şahs mülâkât ve mukārenet eyleseler, mülâkāt-ı sâniyede mahfûz-i kuvve-i hayâl olan, nakş-ı evveli nakş-ı sânîye tatbîk eder. Bu vechile hâfıza hazînedâr-ı vehm-i hayâldir. Ve kul hukemâdır ki **[434-a]** envâ'-ı hayvânın a'deli insândır. Ve nev'-i insânın a'deli istivâda sâkin olanlardır. Veyâ iklîm-i râbi'de mütevattın olanlardır.

***Kuvvet-i şehvâniyye ve Kuvvet-i gazabiyye ve Kuvve-i nefs-i nebâtiyye ve Kuvve-i nefs-i hayvâniyye ve Kuvây-ı sâire :** İnsânda muharrike dedikleri ikidir ki biri kuvvet-i şehvâniyye ve biri dahi kuvvet-i gazabiyyedir. Kuvvet-i şehvâniyye odur ki bir nesneyi istihsân edip talebinde olur. Velâkin nef' ve zarar olduğunu bilmez. Onun için niceler şehvât-ı muzırre ile mübtelâ olup, âhir onun üzerine helâk olurlar. Bu makûle şehvât ise sâir hayvânda olmaz. Belki kendi nefsinden elem-i cû' ve hâceti def' için gıdâyı irâdetle tenâvül eder, şehvetle değil. Pes, her irâdette şehvet olmaz.

Ve kuvvet-i gazabiyye sıfât-ı seb'iyyedendir ki nefsinde kuvâ ve kudret-i tasarruf ve teshîre bakıp kahrı galebe sadedinde olur. Ve onun aslı âlem-i vücûdda olan âlem-i ârızadır ki murâda vusûlünden mâni'adır. Pes, murâdım hâsıl olmadı diye gazab ve hâsıl olsun diye haddini tecâvüz eder. İşte dâreynde kuvvet-i şehvâniyye cârîdir. Zîrâ ehl-i naîme lezzet ona menûttur. Feemmâ cennette kuvvet-i gazabiyye olmaz. Zîrâ her murâd, hâsıl ve mûceb yoktur. Ve cennette nefs-i nebâtiyye şol kuvvettir ki cismden müntakıs olan olan mertebeyi cebr ve ona nemâ vermek için tālib-i gıdâdır. İnsân ise, cennette hâlet-i vâhide üzerine bâkîdir. Ve ekl ve şürbü şehvet ve telezzüz tarîkiyledir, yoksa cebr ve nemâ-i mezkûr için değil. Ve bundan fehm olundu ki, tālib-i gıdâ olan nefs-i nebâtiyyedir, yoksa nefs-i hayvâniyye değil. Zîrâ hayvân min-haysü-hüve taleb-i gıdâ etmez. Belki nebât olduğu cihetten taleb eder ki nebât tālib-i neşv ü nemâdır.

Ve on aded kuvvet dahi vardır ki, ona kuvvet-i müdrike derler ki havâss-ı hamse-i zâhire ve bâtınedir ki sâmia, lâmise, şâmme, zâika ve hiss-i müşterek, hayâl, müfekkire, vâhime, hâfıza gibi. Ve yedi aded kuvvet dahi vardır ki nefs-i nebâtiyyeye tâbi'dir ki lâ-muharrike ve lâ-müdrikedir ki gāziye ve nâmiye ve müvellide ve câzibe ve hâzime ve mâsike ve dâfiadır. Ve cemî' kuvâ kuvvet-i müdebbireye tâbi'dir ki nefs-i nâtıka dedikleridir. Zîrâ sultān-ı memleketi'l-vücûdda a'zâ ve kuvâ ona reâyâ gibidir. Ve havâss-ı zâhire ve bâtına ve kuvvet-i şeheviyye ve gazabiyye ve nefs-i nebâtiyyeye tâbi'a olan kuvây-ı seb'a ki on dokuzdur. عليها تسعة عشر (Müddessir,74/30) [Üzerinde ondokuz melek vardır] ile işâret olunan on dokuz zebâniyenin sırrıdır. Hemân ıslâhına sa'y eyle, tâ ki bâb-ı nâr tabîat ve nefs üzerine muğlak ve ebvâb-ı cinân-ı semâniye meftûh ola. (Hakkı Efendi)

***Kuvây-ı zâhire ve bâtına ve kuvây-ı sâire emr-i ma'nevîden ibârettir :** İnsânın belden yukarısı âlem-i ulvî ve aşağısı âlem-i süflî ve vücûdun tılsım-ı a'zam-ı âlem-i kübrâ olduğu hâlle bilinir. Ve hazîne-i esrâr sandukası âlem-i ulvî olan sadrındır. Ve hazîne kâtibleri **[434-b]** "kirâmen kâtibîn" dir. Ve kul fi'line nâzır ve şâhidlerdir. Ve ol vücûdun mi'mârı nefs-i nefîsdir. Ve binâ emîni, akl-ı maâşdır. Ve sultānı, akl-ı maâddır. Ve sultânın mahrem-i esrârı ve nedîmi, ilhâma me'mûr olan melekdir. Ve müfettişi, hiss-i müşterekdir. Ve hazînedârı, kuvve-i hâfızadır. Ve müdebbiri, kuvve-i müdrikedir. Ve muhâsbecisi, kuvve-i mütehayyiledir. Ve bennâsı, lemsdir ve nâzırı basardır. Ve câsusu, sem'dir. Ve emîri, zevkdir. Ve şemsi, hayâttır. Ve gaddâr-ı zâlimi, kuvve-i vâhimedir. Ve muîni, kuvve-i câzibedir. Ve ferrâşı, kuvve-i dâfiadır. Ve gayrı ismi mevcûd olan bu sadrda karâr eden maâni-i latîfe bî-adeddir. Dahi nefs-i nâtıka ve rûh-i revânî ve rûh-i nebâtî ve rûh-i hayvânî ve rûh-i sultânî ve rûhü'l-kudsdür. Subhânallâh, bu ne hikmettir ki bu tahrîr olunan havâssın cümlesinin ismi mevcûd olup, rûhânî ve cismânî bir sûret ta'yîn olunmamış, cümle esrâr nâmelerde emr-i ma'nevîdir demişler. Hak Teâlâ hikmetini icrâ edip fi'le çıkarmak için bu zikr olunanlar sebepler ve bahânelerdir demişlerdir. Fe'fhem cidden.

***el-Kahhâr** (القهار)**:** Öyle Allâh ki küllü şeyi kahr edicidir. Kulun bundan nasîbi, emmâresini levvâmeye uydurmağa sa'y eylemektir, kahren ve kesren. Zîrâ nefs kişinin adüvvüdür. Kahr odur ki, rubûbiyyet da'vâsında olanları helâk ede. Rubûbiyyet da'vâsı da üç türlüdür : Biri, külliyet iledir. Fir'avn ve Şeddâd ve Nemrûd misillülerin da'vâsı gibi. Biride, ba'ziyyet iledir ki onlar

tanrılık da'vâsında değillerdir. Velâkin işleri onlara benzer ki zâlim beyler ve Celâlî'ler gibi. Biri de, nemrudluk edenlerdir ki bir işte, ben şunu şöyle ederim, ben bunu böyle ederim diye. Hattâ şu işi işlerim dedikte, "inşâallâh" dememekte temerrüdlükdür, da'vây-ı rubûbiyyettir. Ve onun gibileri de Hak Teâlâ kahr edip murâd ettiği işi nasîb etmez. Bu üç tâifenin cümlesi de makhûrlardır. Da'vâları mikdârı, aza az çoğa çok yine her birisine kahr bu mahlûk yüzündendir.

Beyit :

Hak Teâlâ intikāmın yine abdiyle alır,
Bilmeyen ilm-i ledünnü onu abd etti sanır.

İmdi bu kahrdan her bir kimse hâlî değildir. Her ne vakt ki kişi kendi nefsinde, yâ gayrıda bu sıfat-ı kahrı müşâhede ve mütâlaa ede. Ol kimse Hak Teâlâ'yı kahhâr ismi ile zâkir olmuş olur. Gerekse dili sâkıt olsun. (Mısrî Efendi)

***el-Kayyûm** (القيوم) :* Öyle Allâh ki القائم بنفسه المقيم لغيره Kulun bundan nasîbi nefsinin üzerine kāim olup ta nefsini tāatullâh üzerine ve dîn ve dünyâsında nefsini mutî' eden şey üzerine kondurmakdır. Kayyûm oldur ki, kendinin kıvâmı bi'z-zât ola. **[435-a]** Ya'nî sübûtu bi'z-zât ola, bir gayrı ile olmaya. İmdi kayyûm-i mutlak eğerçi Hak'dan gayrı yoktur. Velâkin mevcûdâttan bir mevcûd yoktur ki bu sıfattan onda bir hisse olmaya. Zîrâ Hakk'ın her bir sıfatından cemî' eşyâda bir hisse bulunmak lâzımdır. Zîrâ Hak cemî' kemâlâtını her bir zerrede göstermiştir. Arş-ı azîme tecellîsi nice ise bir zerreye de tecellîsi öyledir. Lâkin o tecellî kiminde bi'l-fi'l ve kiminde bi'l-kuvvedir.

Beyit :

Er odur ki koku alabile,
Yoksa âlem nesîm ile doludur.

Âlem içinde her ne varsa, görürsün ki elbette bir vücûdu var, bir de sıfatı var ki ol şey onunla ya'nî sıfat ile bilinir. Ya sarı, ya kızıl, ya gök, ya gayrı renklerden birisiyle. Sâir sıfatlardan mâ-adâ gör imdi ki ol sıfat ol vücûd ile nice kāim olmuştur. İmdi cemî' eşyâda olan kayyûmiyyet-i Hakk'ı müşâhede ve mütâlaada olan kimse Hakk'ı "el-kayyûm" ism-i şerîfiyle zikr etmiş olur, eğer dili sâkit ise de. (Mısrî Efendi)

***Kayyum** (قيم) :* Asl-ı mevcûdât ve üssü mahlûkât olup, اول ما خلق الله روحى [Allah'ın ilk yarattığı şey rûhumdur][277] kelâm-ı kerîmi ile mükerrem olmakla cümle-i mahlûkātın kayyumu ve mümidd-i kevâini olup, cümle mevcûdâtın kıvâmı ve müllâkıdır demektir (s.a.v.).

***Kayyûmiyyet-i Hak**(حق قيوميت):*Hakbi'z-zât kāimve âharı kāim kılıcı demektir.

***Kıyâmü'l-leyl** (قيام اليل) :* Bütün gece ibâdette olmak demektir.

***Kaylûle** (قيلوله) :* Gündüz uykusu demektir.

***Kıyâmet-i suğrâ ve Kıyâmet-i kübrâ** (قيامت صغرى و قيامت كبرى) :* Ma'lûm ola ki, kıyâmet iki kısımdır : Biri kıyâmet-i suğrâ ve biri kıyâmet-i kübrâdır. Pes, kıyâmet-i kübrâ sûretiyle âlemin fenâsından ibârettir. Ve onun alâmetleri vardır. Alâmetin birisi, şemsin mağribden tulû'udur. İbrâhim (a.s.) ın Nemrûd'a فات بها من المغرب (Bakara,2/258) [Sen de onu batıdan doğdur] kavlini tasdîk için şems mağribden doğacakdır. Pes, Allâh Teâlâ şemsi mağribden ve meşrıkdan tulû' ettirmeğe kādirdir. Ve ammâ kıyâmet-i suğrâ fenâât-ı hamseden ibârettir. Ya'nî tabîatın şehevâtından fenâsı ve nefsin hevâdan fenâsı ve kalbin ahlâkdan fenâsı ve rûhun ulûmdan fenâsı ve sırrın müyûldan fenâsıdır. Ya'nî isteklerden ve arzulardan geçip iyi huyları varsa benim demeyip ve ben bilirim demeyip, sâhibine teslîm edip mâ-sivâya meyl etmemektir. Ya'nî kıyâmet-i suğrâ bu mecmû'dan ibârettir. Ve bu kıyâmete kıyâmet-i suğrâ denildiği ancak sûretâ âlem-i asgar olan insânda vukû'u içindir. Ve kıyâmet-i suğrânın dahi alâmetleri vardır. şems-i rûhun mağrib-i cesedden tulû'u gibi. Bundan mukaddem olanın aksi üzere. Zîrâ bundan mukaddem olan tulû' şems-i rûhun kalb-i a'lâ ufkundan tulû'udur. Ve nûr-i şems gibi onun nûru vardır lâkin o nûr

[277] - Hâkim, **Müstedrek**, II, 600; Ahmed b. Hanbel, IV, 127.

nûr-i şemsin üfûlü gibi âfîlîndendir ya'nî gurûbu vardır. Lâkin onun gurûbu şöyledir ki indinde nûr ve zulmet müsâvî olan fenâ-i küllî gibi gurûbu değil, belki nûr zulmete tebdîl olur, (a.s.) ın ان الله خلق الخلق فى ظلمة [Allah mahlûkâtı zulmette yarattı][278] **[435-b]** kavl-i şerîfinden ötürü. Ya'nî Allâh Teâlâ halkı zulmet-i ademde takdîr ettikten sonra, nûr-i vücûd olan nûrdan halkın üzerine saçtı. Ve ol nûr şems-i rûh nûrunu mahv eyleyip, şems-i rûh bilâ-ziyâ tulû' eyledi. Şems-i rûhun mağrib-i cesedden tulû'uyla murâd budur. Zîrâ mağrib gibi cesed zulmânîdir, meşrık gibi rûh nûrânî olduğu gibi. Fe'fhem.

Demişlerdir ki, الغريب كالاعمى [Garîb, kör gibidir] ya'nî a'mâyı irşâd lâzım geldiği gibi, garîbe dahi âşinâ ve sâlike dahi def'-i a'dâ için esliha gerekdir. Ve akvây-ı silâh mürşîde irtibât-ı tâm ve tevhîde iştigāldir.Zîrâ vahdet kesreti perîşân eder kāle teâlâ: لمن الملك اليوم لله الواحد القهار (Mü'min,40/16) [Allah : "Bugün mülk kimin?" diye soracak ve yine kendi cevaplayacak: "Bir olan, herşeyi kudreti ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır"] ya'nî bu âyet-i kerîmede ulûhiyyet ve vahdet ve kahr tahsîs olundu. Zîrâ kıyâmet-i kübrâda eşyâ aslına rücû' edip, sûretten hurûc ettiği gibi, kıyâmet-i suğrâda dahi kahr-ı vahdet ve satvet-i zâtla taayyünât makhûre olup asl-ı insân ki nûr-i Hak'dır, ona râci' olur. Ve ona rücû' demek bi'l-i'tibârdır. Zîrâ ol ma'nânın tahakkukundan ol dahi Hak'ladır. Velâkin esbâb-ı hâilenin heylûleti i'tibârıyla karîb olan baîd gibi görünür, vatan gurbetten addolunur. Çünki hâil ve hicâb mürtefi' ola ve basîret inkişâf bula, a'mâ iken bînâ gibi olur ki güneş a'mâya hafî olduğu amâdandır. Ve illâ zav'-ı âftâb ona mün'akisdir. Fa'rif.

Li-muharririhî :

Gel berî feyz-i firâvânla ummân olalım,
Dökelim kanlı yaşı dürrile mercân olalım.
Dîde-i sırrımıza kehl-i cilâyı çekelim,
Açalım gözlerimiz şâhid-i rahmân olalım.
Bize bizden katî akreb iken ol rabb-i rahîm,
Biz nîçûn dûr düşüp pür-gam-ı hicrân olalım.
İbn-i Edhem gibi dervîş olup âlemde,
Sûretâ merd-i gedâ tahtında sultān olalım.
Çün bizi alsa gerek bâd-ı fenâ âhir kâr,
Gel bugün zerre gibi hâkla yeksân olalım.
Hakkıyâ, menzil-i vasl ise murâd ve maksûd,
Koyalım gayrı yolu pîr ü merdân olalım.

(Nukile min **Şerh-i Ebyât-ı Heft Suâl** Hakkı Efendi)

***Kıyâmet-i suğrâ ve Kıyâmet-i kübrâ :** Kıyâmet ikidir ki, biri kıyâmet-i suğrâ ve biri kıyâmet-i kübrâdır. Kıyâmet-i suğrâ enfüsde olan fenâ-i iniyyât ve kıyâmet-i kübrâ âfâkda olan fenâ-i taayyünâttır. Âfâk ve enfüs birbirinin âyinesidir. Çünki kıyâmet-i suğrâda vücûd-i kevnîden eser kalmaya, kıyâmet-i kübrâda elem kalmaz. Zîrâ iki kıyâmet bir adamın başına kopmaz. Ve eğer riyâzât ve mücâhedât ve vusûl-i ila'llâh ile vücûd-i hâdis muzmahill olmaz ise âhir başına kıyâmet kopmak gibi hâlât-ı hâile zuhûr eyleye. Zîrâ havf etmeyen âhir havfa düşer ve hâif olan emn ü emân bulur. Ve zikrolunan kıyâmet-i suğrâ mertebe-i ev-ednâda hâsıl olur ki kābe kavseynden sonradır. Zîrâ kābe kavseyn mertebe-i sıfât ve ev-ednâ mertebe-i zâttır. Fe'fhem. (Hakkı Efendi) **[436-a]**

***Kıyâmet-i enfüsînin eşrât-ı sâati ya'nî alâmetleri:** Ma'lûm ola ki, âlem-i kebîrde mevcûd olan şeyler, âlem-i sağîr-i insânîde dahi mevcûd olmak lâzımdır. Zîrâ âlem, hakîkat-ı insâniyyenin sûreti üzere mahlûkdur. Vaktâ ki Rasûlullâh (s.a.v.) Hazretleri âlem-i kebîrin kıyâmetinin alâmetini beyân eyledi ise, ma'lûm oldu ki iki kere doğan kimse için enfüsî kıyâmet vardır. ve ol kıyâmetin eşrât-ı sâati ya'nî alâmetleri olmak lâzımdır. Zîrâ iki kere doğmayan kimse melekût-i semâvât-i arza elbette duhûl eylemez. Sâlik olan insân için bilmesi lâzım olan eşrât-ı sâat-ı enfüsî şunlardır ki sâlik sülûkünde her birini müşâhede eyler, sâlikin gayrı bunları görmez. Benî asfer-ı enfüsî insânda sıfât-ı behîmiyyenin zuhûrundan ibârettir. Zîrâ insânda evvel halk olunan bu sıfât-ı behîmiyyedir. Ve ye'cûc ve me'cûcün hurûcu tafsîlen sıfât-ı zemîme ve efkâr-ı fâsidenin zuhûrundan ibârettir. Ve hurûc-i deccâl bi'l-külliye akl-ı maâşın zuhûrundan ve sıfât-ı

[278] - Tirmizî, İman, 18; Ahmed b. Hanbel, II, 176.

rubûbiyyenin hücûmundan ibârettir. Zîrâ akl-ı maâş hakîkat-ı dünyânın mazharıdır. Bu ecldendir akl-ı maâşın sağ gözü şaşıdır, âhiret tarafını görmez. Ve deccâli öldürmek için Îsâ (a.s.) ın nüzûlü ki nûr-i yakîn sebebiyle akl-ı maâdın zuhûrundan ibârettir. Zîrâ akl-ı maâd hakîkat-ı âhiretin mazharıdır. Bu ecldendir zâhir olan deccâli katl eder ki nûr-i yakîn sebebiyle zulmet-i cehl ve cübn zâil olur.

Ve hurûc-i mehdî fenâ-i tâm sebebiyle akl-ı küllî ve rûh-i a'zamın zuhûrundan ibârettir. Ve mehdînin asrında cemî' mezâhib bir olur. Zîrâ bu makāmda sâlik Hak Teâlâ hakkında nâs gûn-â-gûn i'tikād ettiler ve ben cümlesinin i'tikādını i'tikād ettim der. Ve onun zamānında yeryüzünde aslâ kâfir kalmaz. Zîrâ o cemî'-i nâsı kavlen ifsâd eder, ya'nî îmâna cebr eder. Zîrâ nâs, fi'len kazâullâh üzere mecbûrlardır. Ve hurûc-i dâbbetü'l-arz ya'nî akl-ı maâş hurûc-i deccâl ile nüzûl-i Îsâ (a.s.) ya'nî akl-ı maâd beyninde makām-ı kalbde nefs-i levvâmenin zuhûrundan ibârettir. Ve mağribden şemsin tulû'u fenâ-i ani'l-halk ve bakā-i bi'l-hak ile sıfât-ı beşeriyyeden ârîler için sırr-ı hafînin zuhûrundan ve inkişâf-ı tâm ile şems-i hakîkatın inkişâfından ibârettir, zîrâ aslâ gurûb etmez ve sâhibi kat'ā gördüğünü kizb etmez. Gördüğü sıdk üzeredir, hatā değildir. Nitekim Hak Teâlâ âyet-i kerîmesinde buyurur : ما كذب الفؤاد ما راى افتمارونه على ما يرى (Necm,53/11,12) [Gözün gördüğünü kalb tekzib etmedi, gördüğü şey hakkında onunla tartışmak mı istiyorsunuz?] Yâhut mağribden şemsin tulû'u âlemde şems menzilesinde olan rûh-i küllînin mufârakatinden ibârettir. Zîrâ rûh-i hayvânî bedene taalluk ettikte ol rûh-i küllî gurûb eder. Ve bundan **[436-b]** rûh-i hayvânînin taalluku munkatı' olduğu vaktte, rûh-i küllî gurûb etmişken yine tulû' eyler. Ammâ bâb-ı tevbenin kapanması kişinin ömrünün intihâsından kinâyedir. Ve ona hadîs-i şerîfde işâret vardır ki buyururlar : ان الله يقبل توبة عبده مالم يغرغر [Şüphesiz Allah, kulunun tevbesini kabul eder] Ve ammâ bâb-ı tevbenin arzı yetmiş yıllık yol olup ve şems mağrib tarafından tulû' edinceye dek tevbe kapısının kapanmamasının sırrı budur ki bâb-ı tevbe mü'minin ömründen kinâyedir. Ve yetmiş seneye ihtisâsı hadîs-i şerîf-i âharda mezkûr olana işârettir ki buyurulmuştur: اعمار امتى ما بين الستين الى السبعين Ve ammâ bâb-ı tevbenin mücerred arzı zikr olunup ve tûlü zikr olunmadığının sırrı budur ki dâimâ eşyânın arzı tûlünden ekall olur. Ve insân için Hak Teâlâ'nın haber vermesi üzere iki ecel vardır : Biri ecel-i mütenâhîdir ki dâr-ı dünyâda kişinin ömrünün mikdârıdır. Ve ecel-i âhârı, ecel-i uhrevî-i rûhânîdir ki onu Hak Teâlâ bilir. Nâr ve cennet hakkında neş'e-i uhreviyyeye mahsûsdur ki müddeti mütenâhî değildir. Ve ona âyet-i kerîmede işâret vardır, buyurur : و اجل مسمى عنده (En'âm,6/2) [Adı konulmuş bir ecel de O'nun nezdindedir] Ve ekâbir-i muhakkıkîn buna muttali' olmuşlardır ki âlem için tûl ve arz vardır. Arzı âlem-i ecsâddır ve tûlü âlem-i ervâhdır derler. (Mısrî Efendi)

YİRMİ İKİNCİ BÂB HARF-İ KEF (ك) DİR

***Kâşifü'l-küreb** (كاشف الكرب)**:** Küreb, cem'-i kürbdür ki nefse tārî olan hüzn ve gama derler. Kâşifü'l-küreb, hüznleri ve gam ve hemmleri keşf ve izâle edicidir. Kürübât-ı dünyeviyye ve uhreviyyeyi keşf ve izâle edici demektir.Hümûm ve gumûm-i dünyâ şerîat-ı mutahhere ve sîret-i hasenesine kemâl-i ittibâ' ile zâil olur. Ve salavât-ı şerîfeye müdâvemet ile dahi keşf-i küreb ve izâle-i bî-pâyân olması emr-i mukarrerdir. Kürübât-ı uhreviyye dahi bu misillü ittibâ', isr-i Rasûl'e iktidâ ile keşf ve izâle olur. Onun için kâşifü'l-kürebdir diye tesmiye olundu.

***Kâfin, Mütekeffin** (كاف, متكف)**:** Kâfin, dünyevî ve uhrevî mühimmât ve masâlih-i ümeme kâfîdir. Ya'nî umûr-i dünyeviyye ve uhreviyyede merci' ve me'vâdır. Her mürâcaat olunan umûr ve masâlih ve mühimmât-ı dünyeviyye ve uhreviyye-i hissiyye ve ma'neviyyeye kifâyet edicidir. Müktef, tavâyıf-ı ümem, umûr ve masâlihlerinde zât-ı şerîfine mürâcaat edip, zât-ı şerîfi gayrıdan muğnî olmakla müktef ismiyle müsemmâ olmuştur. اللهم صل وسلم عليه و على اله و صحبه اجمعين [Allahım, salat ve selam O'na, âline ve cümle ashâbına olsun] (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Kâmil, İklîl, Müddessir, Müzzemmil** (كامل , اكليل , مدثر , مزمل)**:** Ulûm-i ledünniye ve maârif-i ilâhiyyede kâmil ve hakāyık-ı esrâr-ı ulûm-i evvelîn ve âhirîne vâsıl ve etemm-i kemâlât-ı nefsâniyye ile mevsûf ve ekmel-i tecellî-i cismâniyye ile ma'rûf, nakāyıs-ı nefsâniyye ve cismâniyyeden zât-ı şerîfi münezzehdir. İklîl, tâc cevâhir ile tezyîn olunur ısâbe mânendi şeye derler ki eşref-i a'zâ olup, mecma'-i havâss-ı derrâke olan rûhun farkına vaz' ve ilbâs olunur. **[437-a]** İklîl tesmiye olunmasının vech-i oldur ki Allâhu a'lem çün zât-ı şerîfleri eşref-i mevcûdât

ve ekrem-i mahlûkāttır. Cemî' mevcûdâttan rütbe ve menzilesi erfa' ve a'lâdır. Ve cevâhir-i maârif-i ilâhiyye ve lü'lü'-i avârif-i rabbâniyye ile zât-ı şerîfi müzeyyen ve zümre-i enbiyâ ve mürselîn ve evliyây-ı mükeremîne zeyn olduğu müteayyendir. Mele'-i a'lâ ve sükkân-ı hazîre-i kuddise esnâ hazerâtı dahi Cenâb-ı Risâlet nisâbların inâfe-i miğferleri ve tâc-ı serleri bilip ta'zîmen li-şe'nihî salavât-ı şerîfelerine meşgûllerdir.

Müddessir, ism-i fâildir. "disâr" dan tefa'ul bâbındandır. Müddessirden ba'de'l-i'lâl iddesera olduktan sonra, ism-i fâil müddessir olmuştur. Disâr, giyici demektir. Disâr, şiâr üste gelen libâsdır. Şiâr, cesedi vely eden esvâbdır. Müddessir, lâbis-i disâr demektir. Teşbîh tarîkasınca nübüvvet ve kemâlât-ı nefsâniyye ile muttasıf demek olur. Nübüvvet ve ekmâlâtı disâra teşbîh zuhûruna binâen şiâra teşbîhden evlâdır.

Müzzemmil, mütezemmilden i'lâl olunup müzzemmil olmuştur. Lezemmele bi-liyâbihî teleffefehû ma'nâsınadır. Siyâbından mücerred için müteleffif ma'nâsına gelir. Ve emr-i azîmi mütehammil olan kimseye dahi derler. İ'bâ-i risâlet ve ihmâl-i nübüvvet ve mütehammil-i meşâkk da'veti'l-halk ve külefât-ı mücâhede-i nefsi ve metâib-i ibâdât ve tââtı mütehammil demek olur. Müddessir ve müzzemmil nidâsıyla münâdî olmasının sebebi tefâsîrde beyân olunmuştur, mürâcaat oluna (s.a.v.). Kâr-sâz-ı âlem, kalb demektir. Kâmil, insân-ı kâmildir. (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Kâinât** (كائنات) **:** Kâinâttan murâd, ervâh ve ecsâmdır.

***Kâse** (كاسه)**:** Şarâbla memlû' olan kadehe derler. Pes, kâseden kadeh eammdır.

***Kâmil-i kâmiller** (كاملر كامل)**:** Vahdeti kesrette ve kesreti vahdette görenlerdir. Ve her mertebenin hükmünü icrâ kılıp hakkı zî-hakka teslîm edendir. Ve nice mertebe-i tefrikada dağdağa-i kesretle mürde olanları ilm ve tevhîdle ihyâ edendir. Pes, bu mertebede olan imâm-ı hemâmın ahvâl-i velâyet incâmını avâm-ı ke'l-hevâm fehm edemez. Ve mücerred zann ve kıyâsla bunların râhına gidemez. فاذا كان كذلك söz gûte gerekdir.

***Kâmil ve Ekmel** (كامل و اكمل)**:** Kâmil ile ekmel beyninde fark budur ki kâmilin ma'rifet-i nefsi ma'rifet-i rabbi üzerine sâbıkdır. Onun için nefsine meşgûllerdir ve ekmelin bi'l-aksidir. Onun için rabbe meşgûllerdir. Pes, kâmil halkı müşâhid ve Hakk'a mü'mindir. Ve ekmel Hakk-ı müşâhid ve halka mü'mindir. Zîrâ halk varidüğün ihbâr-ı Hak ile bilir, yoksa müşâhedesinde değildir. nitekim mü'min-i bi'l-gayb olan bunun hilâfınadır. Ve demişlerdir ki, halka göre ilm-i bi'n-nefs asldır. Zîrâ ilm-i bi'n-nefsden ma'rifet-i hakk'a intikāl olunur. Nitekim hadîsde gelir: نفسه فقد عرف ربه من عرف [Nefsini bilen Rabbini bilir] [279] Ve ba'zı evliyâya hitāb-ı ilâhî vârid olmuştur ki, **[437-b]** انت الاصل و انا الفرع ya'nî sana ma'rifet asl ve mukaddem ve bana ma'rifet fer' ve muahhardır. Ve Hakk'a göre aksidir. Bu zikrolunan kavl, her ne kadar makbûl ise de sâlike göredir. Zîrâ meczûba göre vâki' olan aksidir. من عرف ربه فقد عرف نفسه [Nefsini bilen Rabbini bilir][280] sırrıdır. Zîrâ sâlik olan Hakk'ı halk ile bilir. Pes, kayddan güç halâs olur. Fe-emmâ meczûbda bu kayd yoktur. Belki zât-ı Hakk'a ma'rifetten sonra ma'rifet-i nefse nüzûl eder. El-hâsıl, meâlde ikisi dahi birdir. Velâkin biri, zahmet yolunda ve biri rahmet yolundadır.

***el-Kebîr** (الكبير)**:** Öyle Allâh ki, kibriyâ sâhibidir. Mübâlağa ile mertebesi âlîdir. Ya'nî kemâlât-ı zâttan ibârettir. Yâhut şol azîmü'ş-şândır ki ilminden bir şey çıkmaz. Dahi her şeyin üzerine musallattır. Ya'nî suâl ve hesâbı, azâb ve rahmeti ancak ol eder. Kulun bundan nasîbi, nefsini tasaggur eylemektir, azamet-i kibriyâsı için. Dahi Allâh Teâlâ'nın halkı üzerine tekebbürlenmemekdir. Dahi ilm ve amel yönünden nefsini tekmîle cehd eylemektir. Bir haysiyyet ile ki, kemâl gayra geçe. Dahi âsârına iktidâ ve envârından iktibâs oluna. Ya'nî ol kul şöyle kâmil ola ki kemâli âhâr kimselere tecâvüz eyleye. Ve onun isrlerine halk iktidâ eyleyeler ve nûrundan nûr ahz edeler. (Nukile min **Şerh-i Esmâil Hüsnâ**)

***Kibr ve Mütekebbir ve Tevâzu' ve Temelluk** (كبر و متكبر و تواضع و تملق)**:**

Kibr odur ki, kişi kendini gayrdan ekber göre ve nefsini mikdârından yukarı ref' ede ve Hakk'ı inkâr eyleye. Bu bir sıfattır ki bunu izâle etmek, fi'l-mesel iğne ile kuyu kazmak ve bir ağır taşı yerinden kaldırmak gibidir. Bu sıfatın evcinden Fir'avn ve Şeddâd rubûbiyyet iddiâ ettiler. Ve tāife-i yehûd, Rasûlullâh (s.a.v.)in Tevrât'ta na'tını okurken, inâden inkâr eylediler. Ve Tāife-i

[279] - Aclûnî, II, s.262.
[280] - Aclûnî, II, s.262.

Kureyş, ashâbın (r.anhüm) fakr ü fâka sûretinde olduklarına bakıp, tahkîr eylediler ve riyâset-i dînî riyâset-i dünyâ gibi kıyâs ettiler. Ve bu sıfattır ki İblîs (aleyhi'l-la'ne) Âdem (a.s.)a onun sebebiyle secde etmedi. Ve Ebû Cehl adâvete kemer kuşandı. Pes, her kimde ki kibr-i nefs ola, onda hubb-i riyâset vardır. Ve riyâset ile ubûdiyyet ve tevâzu' bir mahalde müctemi' olmaz.

Mütekebbir olmak, Hak Teâlâ'nın şân-ı âlîsidir. Onun için esmâ-i celîlesindendir. Nitekim ganiyyün bi'z-zâttır. Abd ise müftekırrun bi'z-zât ve zelîlü'n-nefsdir ki tevâzu' onun sıfatıdır. Pes, her kim ki enbiyâ ve evliyâ üzerine mütekebbir oldu, Hak üzerine mütekebbir olmuş gibi oldu. Ve Hak üzerine mütekebbir olan, acz ve kusûr ve zillet ve inkisâr ve iftikârını bilmeyip kâfir oldu. Şu kadar vardır ki mü'minler eizze-i nâsdır ki a'dâya izhâr-ı izzet ederler ve mütevâzi' olmayanlara kibr gösterirler. Bu ma'nâ ise fi'l-hakîka **[438-a]** sıfat-ı Hak'dır ki onların âyinelerinde tecellî eylemiştir. El-hâsıl, mü'minde sıfat-ı Hak bi'l-fi'l zuhûr etmekle mü'min mü'mine izhâr-ı zillet ettiği, sıfat-ı Hakk'ın onda zuhûruna işârettir. Ve mü'min kâfire izhâr-ı izzet ettiği, kâfirde ol sıfatın mestûr ve bi'l-kuvve olduğuna remzdir. Pes, kalb ve ehl-i kalb azîz ve nefs ve ehl-i nefs zelîldir.

Suâl olunur ise ki, niçin Rasûlullâh (s.a.v.)ekâbir-i kureyşe tevâzu' ederdi. Maa-hâzâ onlarda hakîkat-ı izzetten eser yoktu. Cevâb budur ki Rasûlullâh'ın onlarla muâmelesi izzet-i zâhirîye binâen idi. Onun için fukarâ-i ehl-i suffe üzerine onları takdîm ederdi. Sonra bu ma'nâdan nehy olunup, sohbet-i fukarâ ile me'mûr oldu, tâ ki müşâhedeyi bir meşhede tahsîs etmeye ve mü'minlerde olan izzet-i bâtıneye dahi nazar eyleye. Ve demişlerdir ki, sakaleynden mâ-adâ olan mahlûkāt-ı muhtelifenin îcâdına esmâ-i ceberût ve kibriyâ ve azamet ve kahr ve izzet teveccüh eyledi. Onun için ol kahrın altında ezilen olup, kimsenin üzerine tekebbürlük etmekten ötürü baş kaldırmaya kādir olmadılar. İnsân ve cân, ya'nî ins ü cinn ise esmâ-i lutf ve hanân ve re'fet ve rahmete mazhar olup, îcâdları üzerine esmâ-i rahmânîye teveccüh etmekle sâirler üzerine izhâr ettiler. Ve hitāb edip, ربنا لم خلقتنا [Rabbimiz, bizi niçin yarattın?] dediler. Rabbü'l-âlemîn dahi cevâb verip buyurdu kîm, لتعبدونى ya'nî huzûrumda zelîl olasınız diye halk eyledim. Bu cihettendir ki izhâr-ı zillet için ibâdet ile mükellef oldular ve eizzü'l-a'zâ olan yüzlerini secdede yere sürdüler ve hadd ve mikdârlarını bildiler. Eğerçi her sâcid cihet-i tevâzu' nedir bilmez ve secdeyi âdet üzerine eyleyip kibriyâdan hâlî olmaz. Mülûk ve ekâbirin ekseri gibi. Nitekim ülü'l-ebsârda rûşen ve celîdir. Ve bir sıfat dahi vardır ki, ona "temelluk" derler, "tevâzu' " demezler. Ehl-i dünyânın birbirlerine nisbetle olan tevâzu'ları gibi. Pes, tevâzu' sıfat-ı şerîfedir ki münâfi'-i riyâsettir. Temelluk ise böyle değildir, belki sıfat-ı mezmûmedir. (Hakkı Efendi)

***Kitâb-ı mübîn** (كتاب مبين) **:** Âlem-i ceberût. Kitâb-ı mübîn levh-i mahfûzdur ki hukemâ ona nefs-i külliye tesmiye eder. Ve mahall-i taayyünü âlem-i ecsâmdan kürsîdedir. Ve onda taayyünât-ı mezâhirin tefâsili vardır.

***Kitâb** (كتاب) **:** Vücûd-i mutlak, insân-ı kâmil.

***Kitâb-ı mücmel** (كتاب مجمل) **:** Zâta kitâb-ı mücmel derler.

***Kitâb-ı mufassal** (كتاب مفصل) **:** Veche kitâb-ı mufassal derler.

***Kitâb-ı ilâhî** (كتاب الهى) **:** Evliyâullâh demektir.

***Kitâb-ı nâtık** (كتاب ناطق) **:** Mürşîd-i kâmil demektir.

***Kitâb-ı sâkit** (كتاب ساكت) **:** Mushaf-ı şerîfdir.

***Kitâb-ı lafzî**(كتاب لفظى)**:**Okuduğumuz mushaf-ı şerîfe **[438-b]** kitâb-ı lafzî derler.

***Kitâb-ı mecîd** (كتاب مجيد) **:** Ba'zı kavlde kitâb-ı mecîde rahmâniyyet derler. Ve ba'zı kavlde kitâb, vücûd-i mutlakdır.

***Kitâb-ı semâviyye :** Yüz dört kitâb demektir.

***Kitâb-ı vücûd-i hakîkî ve Kitâb-ı vücûd-i zıllî ve Kitâb-ı mübîn :** Kitâb ikidir ki, birine kitâb-ı vücûd-i hakîkî derler ki onun hurûf-i mücerredesi esmâ-i zâtiyye-i ahadiyye ve kelimâtı, esmâ ve sıfât-ı vâhidiyye ve âyâtı, esmâ-i ef'âliyye-i vâhidiyye ve süveri, esmâ-i âsâriyye-i mazhariyyedir. Ve birine, kitâb-ı vücûd-i zıllî derler ki hurûf-i âliyâtı şuûnât-ı gaybiyye ve kelimât-ı tâmmâtı a'yân-ı sâbite-i ilmiyye ve âyât-ı müteâliyâtı hakāyık-ı ervâhiyye ve misâliyye ve suver-i kelimâtı, suver-i hissiyye-i ayniyyedir. Ve bu iki kitâbın her birine kitâb-ı mübîn derler ki ikisi de لا يمسه الا المطهرون (Vâkıa,56/79) [Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez] da dâhildir. **(Avziye-i Hakkı)**

Ma'lûm ola ki, yüz dört kitâb derler. Fe-emmâ kitâb fi'l-hakîka ikidir : Biri, Tevrât ve biri Kur'ân'dır. Mâ-adâsı suhuf makûlesidir. Şu kadar vardır ki Zebûr ve İncîl dahi ızam-ı hacmi ile

kitâbeyni mezkûreyne ilhâk olunup, hilmet-i ilâhiyye hasebiyle yüz dört kitâb denildi. Ve yehûd tâifesi Tevrât'ın kitâbetine ve tafsîline nazar edip, icmâl tafsîli nice nesh eder diye küfr üzerine musırr oldular. Kur'ân-ı Azîm ise bir icmâldir ki cemî' suhuf-i ilâhiyyenin hakâyıkı onda mündericdir. Maa-hâzâ, icmâl-i vâzıhdır, muakkad değildir. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Kitâb-ı ilâhiyye ve Kitâb-ı Muhammedî :** Cemî' kütüb-i ilâhiyye ve şerâyi'-i enbiyâ fi'l-hakîka kitâb-ı vâhid ve şerîat-ı vâhidedir ki kitâb-ı muhammedî ve şerîat-ı ahmediyyedir. Ve içinde nâsih ve mensûh vardır. velâkin suver-i muhtelife ve fürû'-i mütenevvi'ada tafsîl olunmuştur. Suver-i enbiyâ gibi. Ya'nî enbiyâ dahi fi'l-hakîka nebiyy-i vâhiddir ki Rasûlullâh'dır. Velâkin a'sâr-ı muhtelifede kimi Âdem ve kimi gayrı peygamber sûretiyle temessül edip, halkı Hakk'a da'vet kılmışlardır. Ve suverin tenevvu'undan aslın tenevvu'u lâzım gelmez, nitekim cârîdir. Hattâ ba'zı kümmel buyurmuşlardır ki, İdrîs ve İlyâs fi'l-hakîka birdir. Velâkin İdrîs İlyâs sûretiyle temessül edip nevâhi-i Şâm'dan Ba'lebek nâm kasabaya meb'ûs olmuştur. Ve bundan tenâsüh lâzım gelmez. (Hakkı Efendi)

***Kesîf** (كثيف): Kesîf olan şey, yerin vasatı olan merkezi tâlibdir. Ve latîf olan şey, duman gibi semâyı tâlibdir. Ve kesîf, galîz demektir.

***Kesîb** (كثيب):Cennet-i Adn'de bir makām vardır ki ona kesîb derler ve bu makām-ı kesîbde menâbir vardır ve tahtlar vardır ve kürsîler ve mertebeler vardır ve bu makāmın ehli dört tâifedir : Mü'minûn ve evliyâ ve enbiyâ ve rusüldür. Ve kaçan bunlar cennette menzillerine geçip oturalar. Hak Sübhânehû ve Teâlâ bunları kendi cemâli rü'yetine da'vet eyleyip onda cemâlullâh müşâhede olunur.

Ve ma'lûm ola ki, kesîb dedikleri cennet-i naîmin fevkinde **[439-a]** bir makāmdır ki ehl-i cennet için ma'rifetullâhdan nâşî ülüvv-i derecâttan her ne ziyâde ikrâm ki vâki' olur, makām-ı kesîbde vâki' olur. Ve ehl-i kesîb ile ehl-i cennetin beyninde fark oldur ki ehl-i cennet şol kimselerdir ki dâr-ı dünyâdan âhirete hurûcları, Hak Teâlâ onlara tecellî etmezden evvel ola. Vaktâ ki âhirete gideler, mahalleri cennette olup Hak onlara tafazzul edip onları kesîbe ihrâc ve onda tecellî eyledi. Ve her birine olan tecellî dünyâda Allâh'a olan îmânı kadar ve Hakk'a ma'rifeti mikdârıncadır. Ve ehl-i kesîb bir kavmdir ki dünyâdan hurûc etmediler. İllâ Allâh Teâlâ ol kavm üzerine tecellî eyledi ve onlar Allâh'ı dünyâda bildiler. Vaktâ ki dünyâdan âhirete hurûc eylediler, onlar için mahall olmadı, illâ indallâh oldu. Zîrâ bir beldeye dâhil olan kimsenin ol beldede bir sâdık dostu olsa, nüzûl etmez illâ ol dostuna nüzûl eder. Belki ol dost üzerine vâcibdir ki onu kendi indinden gayra nüzûl ettirmeye. Bunu mahlûk bu rütbede riâyet ve âdet edince, Hak Teâlâ bu riâyete cümleden evlâdır. (İsmâil Hakkı Efendi ve Abdülkerîm Cîlî)

***Geçmek demek neden geçmektir?** Ya'nî ehl-i tarîk olan sâlik, ben şu kadar zikrullâh ettim ve şöyle ma'nâlar gördüm ve benden fülân kerâmet zâhir oldu, gayrı işim bitti, esrârullâha muttali' oldum. Bana bundan sonra çalışmak lâzım değildir, diye bu gûne da'vâlardan geçmelidir. Yoksa maksûd bunlar imiş diye yolda kalmaya, bunların lezâiz ve huzûzâtından dahi geçe. Bunlar dahi hicâb-ı nûrânîdir.

Ve ma'lûm ola ki, îmân-ı resmî-i hicâbi-i gaybî avâmın ve îmân-ı hakîki-i keşfî-i şuhûdî havâssındır. Velâkin şuhûdu mertebe-i ulûhiyyeti tecâvüz etmez. Gāyeti ehl-i bidâyet ile îmân-ı bi'l-gaybde iştirâkdir. Ya'nî ehl-i bidâyet ile ehl-i nihâyetin îmân-ı bi'l-gaybda iştirâkidir. Havâssla avâmın îmânları beyninde fark ve iştirâk yalnız îmân gayba olmaktadır. Ve illâ beyne'l-îmâneyn fark-ı azîm vardır. Bu bâbdan ba'zı ehlullâhın, îmândan dahi geçmek gerekdir dediklerinin sırrı zâhir oldu. Zîrâ îmân-ı hakîkî-i keşfî-i şuhûdîden geçilmez, nitekim ma'rifetullâh tahsîlinden geçilmediği gibi. Fe'fhem cidden.

***el-Kerîm** (الكريم) **:** Öyle Allâh ki, va'dine vefâ edicidir. Dahi vaîd etse affeder, dahi suâl olunsa i'tā eder, dahi hayrı kesîrdir, dahi şol fazl sâhibidir ki suâlsizce vesîlesizce i'tā eder. Dahi şol mütecâvizdir ki itâbda istiksâ etmez. Kulun bundan nasîbi, kerîm olmaktır. Allâh Teâlâ ile dahi nâs ile olan muâmelesini i'tā etmekle ve ma'zûrâtı affetmekle, dahi gayrılar üzerine ıvazen ve meccânen talebsiz makdûrâtından cömert olmaktır. Dahi va'd-i sırrı i'tā eylemektir. **[439-b]** Dahi kem ahlâk ve kem ef'âlden kaçmaktır. Dahi bir kişi ona muhtâc olsa suâlden evvel bakiyye-i mâldan ona ihsân etmektir. Dahi bir kişi ona bir hâcet ref' eylese, nefsine itâb eyleye ki niçin onun hâcetinin kazâsına mübâdere eylemedik diye itâb eylemektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Kerîmün, Mükerremün** (كريم , مكرم): الكرم افادة ما ينبغى لا لغرض ya'nî kerem menâfi'-i lâyıka li-garazin velâ li-ıvazin ifâde edip vermeğe derler. Pes, kerîmdir demek, fevâid-i lâyıka ve menâfi'-i râyıka li-garazin velâ li-ıvazin nâsa ifâde edici demektir. Şüphe yoktur ki nebiyy-i kerîm, menâfi'-i dünyeviyye ve uhreviyyeyi halka lâ li-garazin mine'l-iğrâz velâ li-ıvazin mine'l-ağvâz ifâde ve îsâl eylemiştir. قل ما سالتكم من اجر فهو لكم ان اجرى الا على الله (Sebe',34/47) [De ki: "Ben sizden bir ücret istersem, o ücret sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah'a âittir] mazmûn-i şerîfinin mâ-sadakınca ibâddan istidây-ı ecrden şân-ı şerîfleri münezzehdir. Ve mükerrem, tekrîmden ism-i mef'ûldür. Envâ'-i kerâmât-ı bisyâr ve esnâf-ı in'âmât-ı bî-şümâr ile mükerrem ve muvakkirdir demek olur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Kürsî** (كرسى): Âlem-i melekût demektir. Dahi emr ü nehyin mevzi'ine kürsî derler. Dahi kürsîye sidre-i müntehâ ve felekü'l-bürûc derler.

***Kürât-ı anâsır** (كرات عناصر) : Nâr ve hevâ ve mâ' ve hâkdır.

***Kerâmet ve Fütûh ve Vâkıa** (كرامت و فتوح و واقعه) : Sâlikin üç makāmı vardır : Evvel budur ki, bir nesneye kādir ola ki gayrı ona kādir olmaya. Şakk-ı kamer gibi ve ihyâ-i mevt gibi ve behâyim ile musâhabet gibi. İkinci budur ki, ahvâl-i âhiret ona muâyene-i ma'lûm ola, müşâhede tarîkiyle. Şöyle ki cennet ve cehennem ve sırât ve sâir ahvâl-i âhiret müşâhede ola. Üçüncü budur ki, her nesne ki halk-ı âleme mebzûldür, âlem-i gaybdan onu sarîhan yâ hayâlinde veyâ bîdârlıkta onu bilmeğe kādir ola. Ve bu üç mertebe enbiyâ ve rusül hâsiyyetidir. Ammâ evliyâya bu üç hâsiyet ki vâki' olur, ona kerâmet ve fütûh ve vâkı'a derler, evvel hâlinde. Eğer velî ve sâhib-i sülûk bu üç hâsiyyette kala, havfdır ki kurbetten düşe ve onun hicâb-ı râhı ola. Ve eğer bu makāmdan geçerse kurbete erişir.

Ma'lûm ola ki, nice kimseler ism-i zâhir yüzünden câh ve mansıb dilerler. Bilmezler ki onunla mağrûr ve mütekebbir olalar. Ve nice kimseler, ism-i bâtın tarafından kerâmât-ı kevniyye talebinde olurlar. Onunla memkûr ve kerâmât-ı ilmiyyeden mahrûm olurlar. Ve alâ-hâzâ, bu makûlelerin cümlesi ağrâz-ı nefsâniyyedendir ki butlâna delâlet eder. Pes, Hak nerde ele gelir ve matlûb-i hakîkî ne vechile hâsıl olur. ومن التوفيق لطريق التحقيق Ve ma'lûm ola ki, taraf-ı Hak'dan işâret olmaksızın izhâr-ı kerâmette sâhib-i kerâmete âfet vardır. Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) buyurmuş ki: "Sâhib-i kerâmetin kerâmetine nazarı, küfr menzilesindedir". (Hakkı Efendi)

***Kerâmât-ı ilmiyye ve Kerâmât-ı kevniyye** (كرامات علميه و كرامات كونيه) : Kerâmet iki türlüdür : Biri, kerâmet-i ilmiyye ve biri kerâmet-i kevniyyedir. Kerâmet-i ilmiyye odur ki hakāyık-ı eşyâya dâir ve zât ve sıfât ve ef'âl Hakk'a müteallik ola. Zîrâ Allâh yanında mu'teber olan zât ve sıfât ve ef'âlin hakāyıkını keşf ve fenâ ve bakā ahvâlini zevk ve tevhîd ve tecrîd ve tefrîd merâtibine vusûldür ki bunlara kerâmât-ı ilmiyye derler. Ve bu kerâmât makbûldür. **[440-a]** Maksûd bi'z-zâttır ki insân bu ilm ve ma'rifet içinde halk olunmuştur. Nitekim Hz. Dâvud (a.s.)a hitāb-ı kudsîde gelir : كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف خلقت الخلق لا عرف [Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, bilineyim diye mahlukatı yarattım][281] Kur'ân'da gelir: الا ليعبدون وما خلقت الجن والانس (Zâriyât,51/56) [Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] Zîrâ ibâdet ma'rifetle tefsîr olunmuştur. Hak Teâlâ âriflere ihsân eylemiştir ki zât ve sıfât ve ef'âl-i Hakk'a müteallik nice maârif ve hakāyık söylerler ve tecellî-i ilmden dakāyık tahrîr eylerler. Bir vechile ki ulemâ-i rüsûm bir yere gelse, bir kelâmına kādir olmazlar ve cümlesinin ma'nâsını fehme zafer bulmazlar. Zîrâ ol maânî ve hakāyık ve hükm ve esrâr-ı akl ve tasavvurla veyâ rü'yâyla veyâ ilm-i remlle veyâ nücûmla veyâ sihrle veyâ bunların emsâli esbâb-ı ca'liyye yüzünden değildir. Belki min-gayr-i taammül ve tekellüf-i ilhâm ve vâridât makûlesindendir.

Ve kerâmet-i kevniyye odur ki, ekvâna müteallik ola. Havada uçmak ve su üzerinde yürümek ve tayy-i mesâfe ya'nî tayy-i arz etmek ve duvardan içeri girmek ve bir aylık mesâfeden bir kimseye savt işittirmek ve atılmış oku geri döndürmek, eğer dönmesi mukadder ise ve mükâşefe-i cinn ve keşf-i kubûr ve ıttılâ'-i zamâir ve müşâhede-i mülk ve teshîr-i halâyık ve bunların gayrı havârık-ı âdât gibi. Ve bu kerâmet, kerâmet-i ûlâya munzam olmazsa merdûddur, zîrâ istidrâcdır. Ve yalnız şân-ı ehl-i islâmdan değil, belki mutlakā havâss-ı beşerdendir. Nitekim rehâbineden ve emsâlinden sâdır olmuştur. Zîrâ fenâ ve bakā ehli olanlar kerâmet-i ilmiyye ile iktifâ eyleyip, teshîrât-ı suveriyyeye mukayyed olmadılar. Zîrâ onlara göre lüzûmu yoktur. Belki

[281] - Aclûnî, II, s.132.

lâzım olan, teshîr-i memleket-i vücûd ve reâyây-ı a'zâ ve kuvâ taht-ı siyâsette olmaktır. Ve kerâmet-i ilmiyye dedikleri, bevâtın-ı Kur'ân'dır ki zevâhire muvâfıkdır. Ya'nî zevâhirden bir hükmü reddetmez. Kerâmât-ı kevniyye olmadığı mahalde, kerâmât-ı ilmiyye kâfîdir. Belki kerâmet-i ilmiyye, kevniyyeden akvâdır. Zîrâ kerâmet-i kevniyye eammdır ki kâmilden ve nâkısdan sâdır olur. Kerâmet-i ilmiyye-i ilâhiyye ise feyz-i esmâ ve sıfât ve zât olmakla sülûkünde kâmilden sâdır olur. Fa'lem zâlike. (**Necât-ı İsmâil Hakkı Bursevî** k.s.)

***Kerâmet-i kevniyye ve Kerâmet-i ilmiyye** (كرامت كونيه و كرامت علميه) :* Aslında kerâmet-i evliyâ iki kısma münkasım olup, kısm-ı evveli kerâmet-i kevniyye ve kısm-ı sânîsi kerâmet-i ilmiyyedir. Ve evliyây-ı kirâmdan çoklara ihtiyâr tefvîz olunup, kerâmet-i ilmiyyeyi kabûl ve kerâmet-i kevniyyeye i'tibâr etmemişlerdir. Ve şettārînden bir cem' ki kuvvet-i rûhâniyyetleriyle murâd ettikleri şeyin husûlüne bi-kudretillâhi teâlâ kādir ve ahvâl-i gayba ıttılâ'ları mütebâdir olup, himmetleri dünyâya maksûr ve erbâb-ı devlete va'd ve beşâret ile meşhûr olup, velî olursa fülan ibni fülan gibi olsa diye medh ve senâları **[440-b]** efvâh-ı ricâl-i devlette âlem-gîr ve dest ü pâları mukabbil-i ganî ve fakîrdir. Velâkin bu makûle kerâmet erbâbını rütbesinden fitâde ve bâis-i zillet olmakla âkibet-cebîn iftihârı dergâh-ı acz ve iftikâra nihâde eyler.

Kerâmet-i ilmiyye ashâbı ise, hallerini ahsen-i ahvâle tahvîl ve sâir ibâdullâhı dahi kendileri gibi tekmîle sa'y ederler. Ve bu iki gürûh-i pür-şükûhun ahadiyyet-i cem' vechi üzere beynlerini câmi' bir mertebe dahi vardır ki mertebe-i insân-ı kâmildir. Bunlardır ki ittikâ-fersâ ve sâde-i takarrüb-i ilâhîdir. Ve bunlardır ki vikâyetullâhda ma'sûmlar, Hak ile mevcûd halkla ma'dûmlardır. Bunlardır ki âyine-i ademde rü'yet-i cemâl-i vücûd ve kend-i pertev-i zâtlarında nûr-i Hakk'ı temâşâ ve şuhûddan hâlî ve zâil olmazlar.

Beyit :

Âdem, âyine, âlem, aks ve insân,
Çü çeşm-i aks dervey şahs-ı nihân.

Kerâmet izhârı nerede câizdir? Garaz-ı sahîh için kerâmet câizdir. Meselâ, bir şeyh izhâr-ı kerâmete kādir ise, mürîdinin i'tikādını tahkîm için izhâr-ı kerâmet etse câizdir. Zîrâ mürîdin kemâl-i rabt-ı kalbine ve inkiyâd-ı tâmma bâis olur. Ma'lûm ola ki, velîden kerâmet sâdır olduğu gibi, zenb dahi sâdır olur. (**Necât-ı Hakkı**)

***Kerâmet ve Mu'cize ve İstidrâc ve Kâmil** (كرامت و معجزه و استدراج و كامل) :*

Kerâmet, hârık-ı âdât olan umûra derler. Su üzerinde yürümek ve havada uçmak ve tayy-i mekân etmek ve bast-ı zamân etmek gibi. Ve bî-sebeb-i zâhir izhâr-ı taâm ve ihzâr-ı âb ve türâbı zeheb ve fıddaya kalb etmek ve şecere-i yâbise tâze ve ter olup ondan meyve düşürmek ve ikāmet-i cidâr etmek ve sabî söylemek ve mesâfe-i baîdden görmek ve savt-ı hâtif ve tesbîh-i hayvân ve cemâdı işitmek ve sâir nevâkız-ı âdât gibi ki Allâh Teâlâ onları velîye ikrâm etmiştir. Velâkin ba'zı makdûrât vardır ki velîden zuhûru memnû'dur. Lâ-min ebeveyn insân hâsıl olmak veyâhut cemâdı hayvâna ve insâna kalb etmek gibi. Zîrâ bunlarda hakāyıkda istihâle vardır, kalb-i sıfât gibi değildir. Velînin kerâmeti fi'l-hakîka kendi velâyetine ikāmet-i beyyine değildir. Zîrâ velî fânî-billâh ve bâkî-billâh ve kāim bi-esmâillâh ve zâhir bi-sıfâtillâh ve müştegil-i bi-tāatillâhdır. Belki Rasûl'ün nâibi olduğu cihetten Rasûl'ün sıdkına âyet ve bürhândır. Bu cihetten kerâmet-i velî, mu'cize-i rasûl olur. Ve mu'cize-i rasûl dahi velîye kerâmet olur demek bu şartla câizdir ki ol emr-i mu'ciz tasdîk-i nebî ve te'yîd-i rasûl üzerine vâki' ola. Yoksa velînin kendi nefsi üzerine kerâmet cihetiyle olmaya. Zîrâ فاتخذه وكيلا (Müzzemmil,73/9) [O'nu vekil tut!] mûcebince nebî ve velînin vekîli Allâh Teâlâ'dır. Onun için nebîden sâdır olan, fi'l-i ilâhîdir ki Hakk'a muzâfdır. Nitekim gelir: **441-a]** وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın ama Allah attı] Ve velîden sâdır olan dahi gerçi fi'l-i ilâhîdir. Fe-emmâ nebî mazhar-ı Hak ve velî mazhar-ı rasûldür. Bu cihetten kerâmeti mu'cize olur ve her mu'cize olan dahi ona kerâmet sûretin bulur.

El-hâsıl, emr-i hârık olan nesnenin nebîye göre ismi mu'cize ve velîye göre kerâmettir. Ve kerâmet olması, ma'nây-ı mezkûr üzerine mu'cize olmasını münâfî değildir, nitekim vahy ve ilhâm derler, maa-hâzâ birdir. Ve da'vet ve irşâd derler ya'nî nebî ve velîye göre. Maa-hâzâ irşâd-i evliyâ da'vet-i enbiyâ gibidir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ادعوا الى الله على بصيرة انا ومن اتبعنى (Yûsuf,12/108) [Kesin deliller ile Allah'a davet ederim. Ben ve bana tabi olanlar böyleyiz] Fe'fhem cidden fe-innehû amîkun.

Pes, mü'minlere gerekdir ki, kerâmât-ı evliyâyı tasdîk edeler ve hakdır diyeler. Ya'nî hâricde bi'l-fi'l vukû'u ve eser-i muhakkıkı vardır diye i'tikād eyleyeler. Zîrâ gerçi ashâbdan ve

gayrılardan vâki' olan kerâmât ve havârık-ı âdâtın her biri âhâd tarîkiyledir. Velâkin mutlak kerâmetin vukû' ve zuhûru ile'l-ân mütevâtirdir. Bir vechile ki, ilm-i kavî îrâs eylemiş ve kalbden şekk ve şüpheyi def' etmiştir. Ve kerâmetin vukû'u da'vâ tarîkiyle değildir. Zîrâ bi-tarîki't-da'vâ olan mu'cizedir. Velâkin kerâmet ve istidrâcın farkı budur ki kerâmet îmân ve amel-i sâlih ve takvâ ve sülûk üzerine mebnîdir. İstidrâc ise ehl-i mekrde ve küfrde ve fâsıkda olur. Pes, zâhir-i hâle nazar edip mağrûr olmamak gerekdir. Sırrı budur ki, mü'min ve kâfir ve mutî' ve âsî nefh-i rûhda müştereklerdir. Bu cihetten câizdir ki her birinde âsâr-ı rûhâniyye sâdır ola. Husûsâ ki ba'zı esbâba dahi teşebbüs buluna. Taklîl-i taâm ve terk-i menâm ve halvet ve sumt ve emsâli gibi. Zîrâ bu makûle esbâbın her birinin başka bir te'sîr-i acîbi vardır ki sâhibindn sâdır olur. Ve meşhûrdur ki İstanbul fethinden evvel Medîne-i Bursa'ya muzâf olan Keşîş Dağı'nın zirvesi olan kale nâm mevzi'inden ruhbân uçup İstanbul'da Ayasofya'ya nüzûl ederlerdi. Ve kalenin ile'l-ân eseri bâkîdir. Ve bizim zamânımızda rûmda bir hindi murtâz vardı ki bî-namâz idi ve aslâ din kaydında değildi. Böyle iken hırkasından bir cüz'î nesne koparır ve masrû'a buhâr eder ve masrû' onunla sar'adan halâs olurdu. Fe-emmâ Allâh Teâlâ'nın dostuna düşmânından ne hâsıl olur. Mes'elesini bilenler o makûlelerden istiâne ve istişfâ' etmezler. Belki yanlarında efsûnun eseri kat'î olsa bile, onların yanlarından "lâ havle" ile geçerler ve halkın ve kendilerinin i'tikādlarını sıyânet eder, zîrâ mezâlik-i akdâmdandır, neûzü billâhi teâlâ.

Biz yine sadede gelelim ki kerâmet makdûr-i ilâhîdir. **[441-b]** Ya'nî taht-ı kudrette dâhildir. Onun için mihrâb-ı meryemde meryeme gaybdan rızık verdi. Ve vezîr-i Süleyman (a.s.) olan âsâf tarfetü'l-aynda arş-ı belkısı bir aylık yoldan huzûr-i Süleymân' a getirdi. Ve ba'zı ebdâl zirve-i Kāf'a çıkardı. Bir vechile ki her hatvesi beşer yüz yıl mesâfe olmak üzere ki ona hatve-i ebdâl derler. Ve bir şahsa vakt-i vâhidde beş-on mevzi'de sûret verdi. Ve izhâr-ı kudret için evliyâda bu makûle havârık gösterdi. Pes, bu makûle nesneler usûl-i şer'den bir aslı ref' etmeyince sahîh olduğu bî-şüphe olur. Nitekim bid'at dedikleri nesne sünnet-i me'sûreye musâdeme etmeyince sünnet-i haseneden olur.

Ve velînin hâli budur ki kerâmetini müşâhede etmez, belki te'sîr-i ilâhîye nazar edip tevhîd-i ef'âlle kāim olur ve kerâmet ona sebeb-i emn olmaz. Zîrâ her şeyde mekr-i hafî vardır. belki yevmen-fe-yevmen cânib-i hakka ikbâli efzûn olur ve hüsn-i hâli evvelkinden ziyâde terakkî bulur. Ve ehl-i emn olduğu sûrette dahi hâline tagayyür gelmez. Zîrâ kâmil odur ki bir dahi evsâf-ı nefse avdet etmez ve mübeşşir-i bi'l-âkibedir. Nitekim Kur'ân'da gelir: لهم البشرى فى الحيوة الدنيا (Yûnus,10/64) [Dünya hayatında onlar için müjdeler vardır] Zîrâ kâmiller dâimâ Hakk ile ve emr-i Hak iledir. Zîrâ nefs-i mutmainne gāyetine ermişler ve temkîn-i azîm bulmuşlardır. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Kerrûbiyân** (کروبیان)**:** Kerrûbiyân iki kısımdır: Bir kısmı melâike-i müheyyimedir. Onlar cemâl ve celâlullâhda hâmûşlardır. Halk Hz. Peygamber (a.s.) dan suâl eylemişler ki yâ rasûlallâh, onlar ne mekânda olurlar. Buyurmuşlar ki, Allâh Zü'l-Celâl bir arz-ı beyzâ yarattı ki ol arzın nûru yâhut ziyâsı seyr-i şemsle kırk günlük yol idi, onda olurlar buyurdu. Makām-ı safâ menzilesinde ve onlar allah tealaya tarfetül ayn kadarınca asi olmadılar buyurduklarında ashab-ı güzin (r.a.ecmain) hazeratı sual edip, ya rasulallah şeytan onları görmedi mi. Hazret buyururlar ki onlar şeytan yaratıldı mı yaratılmadı mı bilmez buyurdu. Dediler ki, ya rasulallah, onlar dahi veled-i âdemî midir. Hz. Rasul buyurdular ki, onlar âdem halk olundu mu olunmadı mı onu dahi bilmezler buyurdu. Ve bir kısmı dahi âlem-i ecsama iltifat eylemediler. Bunlar ehl-i ceberûttur demişler. Ve bunların seyyidi ve reisi rûh-i a'zamdır. Mele-i a'lâda ondan a'zam melek yoktur denimiş. (Süleymân Zâtî Efendi)

***Keşf ve Keşf-i ilâhî** (کشف و کشف الهی) **:** Küşûfât beş nev'dir ki ; keşf-i zamîr ve keşf-i kubûr ve keşf-i melek ve keşf-i cinn ve keşf-i ilâhîdir ki bu mecmû'un a'lâsı keşf-i ahîrdir. Zîrâ Allah Teala'nın zât ve sıfât ve ef'âline dâirdir. Mâ-adâsı ise ekvândandır. Ve ekvân **[442-a]** âlem-i vücûbun kışrı gibidir. Maksûd ise lübdür, kışr değil. Ve keşf-i zamîr budur ki mükâşifin kelâmı bir kimsenin kalbinde muzammir olan ma'naya muvafık olmaktır. Yoksa onun kalbinde olanı bilip söylemek değildir. hakikatı budur ki vâsıl-ı hak olan vâris-i kâmil ism-i a'zama mazhar olmakla külliyât v cüz'iyât-ı eşyâyı câmi'dir. Halkın kulûb ve sudûruna müştemil olduğu havâtır-ı muzammirât ise ism-i alîmin taalluk ettiği cüz'iyyâttır. Velâkin keşf-i zamîr ve keşf-i kubûr ve keşf-i cinn ve keşf-i melek, keşf-i ilâhîye göre mu'teber değildir.

Keşf-i ilâhî odur ki, Allâh Teâlâ'nın ef'âl ve sıfât ve zâtının hakāyıkına taalluk ede. Bu ise âlem-i ilâhdandır ki ulvîdir. Mâ-adâsı ise âlem-i kevndendir ki süflîdir. Keşf oldur ki her nesne ki bir nesneye delâlet eyleye, ol dâl ol medlûlün ismidir. Gerek haricde taayyünü olsun ve gerek olmasın. Meselâ, insân Hakk'ın ismi ve alemidir, zîrâ zât-ı Hakk'a delâleti vardır. ve Muhammed

(s.a.v.) şahs-ı nev'îsi ile ekmelü'l-esmâ ve edellü'l-a'lâmdır. Zîrâ cemî' hakāyık ile zuhûru rûşendir. Ve iki mîm ve hâ ve dâldan mürekkeb olan Muhammed dahi şahs-ı nev'îye alemdir. Pes, Muhammed ismü'l-ismdir. Ya'nî ism-i lafzîdir ki ism-i hakîkîye ve bi'l-vâsıta ism-i hakîkînin müsemmâsına dâldir. Âlemde eğer lafz ve eğer gayr-ı lafz cümlesi dâl olunca, ism-i hû dahi dâldir. Husûsâ ıstılâh-ı ehl-i hakāyık ile vaz'-ı mahsûs taalluk etmiştir. Onun için inde'l-mukarrabîn hû kelimesi ismdir. Zîrâ vücûdda taaddüd yoktur ki mahall-i tereddüd ola. Ve Kur'ân'da gelir ki : هل تعلم له سميا (Meryem,19/65) [Hiç sen O'na bir adaş biliyor musun?] Ya'nî Allâh ismiyle Allâh'dan gayrı hiçbir kimse tesmiye etmemiştir. Pes, bu ism Allâh'a mahsûsdur. Ve kâfir ve mü'minden her kime hâlıkdan suâl olunsa Allâh'dır derler. Nitekim Kur'ân'da musarrahdır. Bu cihetten Allâh'dan ziyâde ma'lûm yoktur. Ve ism-i Allâh a'rafü'l-maârifdir demek ba'zılarına sebeb-i mağfiret olmuştur. Hû kelimesi dahi alâ kile't-takdîr Allâh demek oldu. Ya'nî gerekse zamîrdi ve gerek ismdi. Zîrâ gayr olduğu sûrette Allâh'dan gayrı merci'i yoktur. Şol cihetten ki Kur'ân onu ta'yîn eylemiştir. Nitekim gelir : الله لا اله الا هو (Bakara,2/255) [Allah ki O'ndan başka ilah yoktur] ve Hakk'ın Kur'an'da ta'yin ettiği nesneyi vehmdir demek, redd-i nass etmekle küfrdür. Pes, "hû, hû" demek "o,o" demektir diyen cehlden küfre tecâvüz eyledi ve yehûda lağv söyledi. Sultana lâzımdır ki bu makule kāili kürside ise şeytan gibi yere indire. Ve eğer yer üstünde ise, yer altına siccîne göndere. Zîrâ ittifâk-ı haddine bâliğ olan, ism-i ilâhîyi inkâr ve hakkında sühriyyet etmek küfrdür. Ve aktābın ezkârındandır ki derler: یا هو و یا من هو یا لا اله الا هو bundan dahi zamîr merci'i müteayyin olmak **[442-b]** lâzım geldi. Zîrâ eğer müteayyin olmasa ıtlâk etmezlerdi. Ve bunlar şuhûd-i tâm ehli olmakla mahcûb olanlar dahi bu bâbda onları taklîd edip, "yâ hû" demek vâcib oldu. Zîrâ demişlerdir ki, الناس على دين ملوكهم [İnsanlar meliklerinin dini üzeredir] Aktāb ise mülûk-i ma'neviyye ve sâir sâlikler onlara reâyâ gibidir.

Li-muharririhî :

Ben bu sırra şimdi eyvallâh derim yâ hû yürü,
Kim ki hû hû der ona yoktur hesâbla soru.
Merci'i hûdur zamîr-i sâlikin vallâhu sebîl,
Halka-i hû-veş göz aç olma bu devrin körü. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Keşf-i sûrî ve Keşf-i ma'nevî** (كشف صووى و كشف معنوى) :* Ma'lûm ola ki, keşf-i sûrî var ve keşf-i ma'nevî var. Keşf-i ma'nevî evvelâ mertebe-i kalbde olur. Ona ilhâm derler. Eğer maâni-i gaybîden bir ma'nâ zâhir olursa, ammâ hakāyıktan bir hakîkat değil, ervâhdan bir rûh değil. Eğer ervâhdan bir rûh veyâ a'yân-ı sâbiteden bir yan zâhir olursa, ona müşâhede-i kalbî derler. Ondan sonra mertebe-i rûhda olur. Ondan sonra mertebe-i sırrda olur. Ondan sonra mertebe-i hafîde olur. Keşf-i sûrî, meselâ zeydin fülan vaktte seferden geleceğini keşf gibi. Âlî himmet olan zâtlar bu keşfe iltifât etmezler. Zîrâ bu keşfe rehbâniyye derler ki ruhbanların dahi riyâzet kuvvetiyle mugayyebât-ı dünyeviyyeye ıttılâ'ları vardır. Belki böyle keşfi istidrâc ve mekr kabîlinden addederler. Belki vâridât-ı uhreviyyeye dahi iltifât etmezler. Zîrâ onların maksadı fenâ-fillâh ve bakā-billâhdır. Ancak keşf dedikleri mükâşif ile matlûb arasında olan perdeyi ref' ve izâle etmektir ki ol perde fi'l-hakîka mükâşife tâbi'dir. Pes, mükâşif olanın şânı oldur ki verâ-i sırrı rakîkden mütālaa kıla. Ya'nî mükâşif olan, bî-perde mütālaa eyler ve hayret-efzâ olmak keşfi zaîf olanlara göredir. Nazar eyle ki basarında illeti olan, olmayan gibi müşâhede-i eşyâ edemez, eğerçi ki basar sâhibidir.

Ma'lûm ola ki, keşfin dört mertebesi vardır : A'lâ mertebesi, a'yân-ı sâbitesini keşf etmektir. İkinci mertebesi, nefs-i külliyeyi ya'nî levh-i mahfûzu keşf etmektir. Üçüncü mertebesi, âlem-i ervâhı keşf etmektir. Ya'nî keşfe mâlik olan sâlik keşfini kimseye bildirmekten sakınmak gerekdir. Nitekim hâtunlar hayzını âhara bildirmekten sakındığı gibi. Buna hayz-ı ricâl derler. Ba'zı sâlike hâlet-i keşf vâki' olmaz. Bu selâmettir ki mekrden halâs olup asl-ı maksûdda geri kalmaz ki asl-ı maksûd ne keşf ve ne kerâmettir. Belki ancak maksûd, zât-ı bârî ve ona vuslattır. Bâtın galebe etse âlem-i misâlden vukûât kalbe münkeşif, ondan kuvve-i hayâliyyeye aks etmekle aynını müşâhede etmiş olur. Rü'yâsı ayn-ı kalble dediğinin murâdı budur. Ammâ zâhir galebe etse, âlem-i misâlden kuvve-i hayâliyyeye **[443-a]** gelmekle ayn-ı re'sle müşâhede etmiş olur. Ve kuvve-i hayâliyye kendine aks eden mâddeyi münâsibine tahvîl etmekle aynı olmayıp ta'bîre muhtâc olur. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Keşf-i hayâlî ve Keşf-i hakîkî-i kalbî** (كشف خيالى و كشف حقيقى قلبى) :* Her mükâşifin keşfine i'tibâr yoktur. Zîrâ her keşf-i hayâlî ma'mûlün-bih değildir. Belki keşf-i hakîki-i kalbîye i'tibâr

vardır ki kümmel evliyâ hâlidir. Ma'lûm ola ki, sâlike ibtidâ münkeşif olan melekût ve maârifdir. Sebebi şehveti kalbinden izâledir. Ondan sonra ilm-i billâh min-haysü'l-müşâhededir. Vesîlesi, mülk ve melekûttan iltifâtı kat'dır. Pes, mahalli tehyie etmek lâzım geldi ki kalbdir. Ve kalbi tehyieden murâd, denes-i taallukāttan tathîr ve suver-i kevniyye ve kavânîn-i resmiyyeden tahliyedir. Şöyle ki, mülk ve melekûta müteallik lemha kalmamak gerekdir. Bu ma'nâya dahi tevahhud ve azîmet ve devâm-ı cem'iyyet gerekdir ki bir vechile ki fetret ya'nî usanmak gelmeye ve takassüm-i hâtır bulunmaya ve teşennüt-i azîmet olmaya. Pes, bu kadar avânık ve alâik jenkârı çehre-i dili pür-küdûret eylemiş,husûsâ mülâhaza-i vücûd sâliki mütekeddir kılmışken nevechile bu cemâl-i esrâr görüle ve ne tarîkle bu zevk-i visâl sürüle.(Bâ hâme-i mûmâ-ileyh

***Ka'be-i Şerîf** (كعبهء شريف): Ma'lûm ola ki, Ka'be kalbü'l-insândır ki Ka'betü'l-maksûddur. Ve Ka'be birdir. Ve cümle-i kulûb-i evliyâ kalb-i vâhidden ibârettir. Onun için birinin kabûlü, cümlenin kabûlü ve birinin reddi cümlenin reddi ve belki Hakk'ın kabûl ve reddinin aynıdır. Onun için inkisâr-ı kulûb-i havâsdan ihtirâz lâzımdır.

Nazm :

Hacının maksûdu Ka'be, âşıkın dîdâr-ı hû,
Görmedi dîdârı kimse olmadan bîdâr-ı hû.
Gel tavâf-ı beyt-i dil et, kim nazargâh oldurur,
Ondadır ehl-i dile, âsâr-ı hû envâr-ı hû.
Kudsiyân-ı arş iner, şeytān meclisden döner,
Başına rahmet konar, her kîm eder tekrâr-ı hû.
Kenz-i mahfîden zuhûr edip gelen bu âleme,
Hôş bakıp nûr-i tecellîye eder izhâr-ı hû.
Kûh-i rahmette duâ edip, bu Hakkı kul gibi,
İndiler âhir minâya ettiler bâzâr-ı hû.

***Ka'be-i Şerîf sırrı:** Hazret-i Ka'be (şerrefeha'llâhu teâlâ) zât-ı ahadiyyeye remzdir. Onun için orada tavâf meşrû' olmuştur ki hareket-i muttasıladır. Ve orada cihet-i vâhide ile takayyüd yoktur. Zîrâ hazret-i ahadiyye şeş cihetten münezzehdir ve zât-ı ahadiyyenin müstevâsı sırr-ı insândır. Arş ism-i rahmânın müstevâsı olduğu gibi. Ya'nî sırr-ı insân sırr-ı Hak'dır. İşte bu ma'nâ urûc i'tibârıyladır, ya'nî mi'râc-ı ma'nevî i'tibârıyla. Fe-emmâ nüzûl i'tibârıyla Ka'be insândır ki etrâfında vâridât tavâf eyler. Nitekim sırr-ı insânın çevresinde esmâ-i zâtiyye devr eder. Ve buradandır ki Ka'benin mukābelesinde felek-i kamerde Ka'benin hey'eti vardır. Birbirinin üstünde Ka'be sûretleri vardır. Pes, sırr ve kalb ve rûhdan **[443-b]** her biri gûyâ Ka'bedir. Velâkin nefs ve tabîat kenîse mertebeleridir. Şu kadar vardır ki eğer nefs hevâdan ve tabîat şehvetten halâs olursa birer tekye olurlar ki kalb onlara şeyh gibi mutasarrıf olur ve yâdları derûnundan ihrâc edip yerlerine düşler hükmünde kuvây-ı rûhâniyye vaz' eder. ve bu üslub üzerine memleket-i insaniyye olan vücud yadlar elinden kurtulur ve nizam-ı tam bulur. Onun için ehlullahın her hali hakladır. Zira arada masiva yoktur. Bu cihettendir ki kavl ve fiilleri itiraz götürmez. Eğerçi zamanede mürid olan bile şeyhine itiraz eder, değil gayrı. Ve bu makamda kıyas-ı nefs caiz ve cari olmaz. Tefekkür eyle ki miskin aslı hûn-i siyâh iken yine kandır denilmez. Zira rayiha-i tayyibesiyle kan üzerine faikdir. Ve cevahir dahi taş olmaz eğerçi aslı taştır. Yani hun-i siyâh misk-i latif olduğu gibi kenise-i nefs ve tabiat dahi tezkiye ve tasfiye ile hankah-ı şerif olmuştur. Bu sırr-ı ilahidir ki insan-ı kamil hem malum ve hem mechuldür. Fa'rif.

Nice bilinir insan-ı kamil ki kabeden efdaldir. Kabenin hakikatına vasıl olmayan kimse ondan efdal olanın hakikatına nice vasıl olur. Ve kabeye müteallik olan eserimiz sair kütüb-i celile ile elfât-ı erbaa tarihinde medine ile ala nam mevzi-i arasında mevki-i arabda kaldı. Ve bu âna gelince nice olduğu malum olmadı. Aceb kitab ki derununda derc olunmadık esrar-ı hacc ve kabe ve dahil ve haric kalmamış idi. Hususa ki ol esnada imamımız Ebu Hanife (rahmetullahi teala) fazailinde varid olan esrar-ı manzume ve mensure dahi onda irad olunmuş idi. Bir genc idi ki gevher-i fi'l-mesel yüz bin değerdi. Ve insan-ı kamil sûretinde bir dilara kitab idi. Hüsn-i yusuf ona baş eğerdi. الحكم لله العلى الكبير şol mana ki zuhur içindir. Elbete serbecib hafâ olmazdı. Ve ol ki hafâ içindir ol dahi zuhur perdesin bulmaz. Her işte hükm-i baliğa olduğu mukadder ve ümmü'l-kitabda icmalen ve tafsilen muharrerdir fa'lem zalik. Ve harem-i ilâhinin muazzam-ı esrârındandır ki yedi ad minareyi müştemildir ki âlem-i fenâya dâir olan yedi adet esmâ-i ilâhiyyeye işarettir. Yani müezzin halkı salata davet ettiği gibi, ol esma dahi sâliki fenaya davet eder. zira kabe zat-ı ahadiyyeye işaret olunca cemi' zevat onda müstehlekdir. Ve bu makāma

لا موجود الا هو derler. Ve ol seb'a bunlardır ki zikr olunur : lâ ilâhe illallâh, allâh, hû, hakk, hayy, kayyûm, kahhâr. Ey sûfî, hak budur ki bir vechile isniyyet kabul etmez. Fe-emmâ vücûd-i insanîde merâtib vardır ki ol meratibe esma ile hareket olunur. **[444-a]** Sonra esma müsemmada muzmahill olup ancak müsemma kalır. (**Tuhfe-i Atāiyye-i Hakkı Efendi**)

Ve harem-i kabede makām-ı hanbeli tarafındaki beyt-i ümmühâni mahallidir. Bir minare-i medfune vardır ki ona minare-i bakā derler. Gāyet ile tavil ve ariz ve müzeyyen nesnedir. Nitekim âlem-i bakānın hükmü arayiştir ki muktezay-ı tarikat-ı celvetiyyedir. (cim ile) zira celvette ahlak-ı ilahiyye libasıyla telebbüs vardır. ve bu fakirin haremullahda mücavereti vaktinde mahall-i mezkurda arz-ı minşaka olup, ol minare-i beyza-i tavile eflake doğru ser-keşide olduğu müşahede olunmuştur. Ve ol minarenin medfune olduğunun sırrı budur ki bakā dedikleri ma'na fenada mestur ve bil-kuvvedir. Fe'fhem cidden. Ve onun bu fakire zuhuru fil-cümle sırrından hissemend olmakla remzdir. Kimine zahir ve kimine batındır. Ve onun bir naziri dahi vardır ki o dahi bu fakire irae olunmuştur. Yani cebel-i sevrde ki Rasulullah (s.a.v.) ve Ebubekr Sıddık'a (r.a.) muzaf mağara ki vakt-i hicrette üç gece orada ihtifa etmişlerdi. Fe-emmâ küffar-ı kureyş onları tettebi' tarikiyle ol mahalle müntehi olunca derûn-i gârda Hz. Sıddıkın hûfa düştüğünü Rasulullâh hissedip havf etme yâ ebâ bekr onlar derûn-i gārda duhul etmek sadedinde olurlarsa, biz şu sefîneye süvâr olup çıkıp gideriz diye buyurdular. Ve fi'l-hakika orada kudret-i ilahiyyeden bir derya ve bir sefine zahir oldu. Ve ol drya hala cebel-i sevrden medineye doğru cereyan edip şîr sûretinde mevc-i engîz olmaktadır. Velakin herkesin gözüne görünmez. Ve derun-i kabede üç aded dıraht-ı sâcdan üstüvane vardır ki hannan ve mennan ve deyyan direkleri demekle şayi'dir. Ve onun üç aded olduğu insan-ı kamilin havatırına işarettir ki hatır-ı rahmani ve hatır-ı ruhani ve hatır-ı nefsanidir. Ve zuhurda erkan-ı kabe dört olduğu, hatır-ı şeytānî inzimamıyladır ki bu hatır avamda olur, havasda olmaz. Pes, rükn-i hacer-i esved hatır-ı rahmani ve rükn-i yemani hatır-ı ruhani ve rükn-i şami hatır-ı nefsani ve rükn-i ıraki hatır-ı şeytāni mukābelesindedir. Ve evtād-ı erbaa erkân-ı erbaay-i mezkûreye nâzırlardır ki biri, abdül-hayy ve biri abdül-alim ve biri abdül-mürid ve biri abdül-kādirdir. Ve hala mahall-i hanefi darun-neve mahallidir ki hak teala tağuta davet olunan mahalli hakka davet mahalli kılmıştır. Ve bundan zahir olur ki iksir hakdır. Yani eğer zahirde ve eğer batında eseri vardır. yani zahirde eseri sıfat-ı nühası sıfat-ı zehebe kalbdir. Ve batında eseri halkiyyetin hakkiyyete inkılabıdır. Yani cevher-i nefs eriyip ahlakı, ahlak-ı ilahiyye suretine duhuldür. Nitekim hadisde gelir : تخلقوا باخلاق الله [Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız][282] ve burada dahi gavamız-ı esrar vardır ki erbabına malumdur. Ve bu fakirin bu esrara fi'l-cümle işaret ettiği âlem-i vücûdun salahına ziyade **[444-b]** hırsından ve afak ve enfüsü birbirine tatbikte ihtimamındandır. İnşallah sâlikin rah-ı hüdaya mâye-i intifâ'-ı azîm olur. Elhamdülillahi'l-kerim. (**Tuhfe-i Ataiyye-i Hakkı Efendi**)

***Ka'be-i Şerîf sırrı :** Vaktü's-sabah yevmül-isneyn beyit :

Manzar-ı hak mazhar-ı eltāf-ı rabb,
Mekke-i pür-fazl bilâd-ı arab.

Yani bu beyt Mekke-i Mükereme'nin medihindedir. Manzar-ı hak yani nazargah-ı hak olduğu budur ki zat-ı ahadiyye suretidir ki afakda insan-ı kamil mesabesindedir. Yani enfüsde insan-ı kamil ism-i camii yüzünden nice min-haysü'z-zât ve's-sıfât nazargah-ı ilahi ise afakda dahi mekke-i mükerreme böyledir. Velakin bu mana mekkeye nisbet olunmak müştemil olduğu beyt-i mükerrem itibarıyladır. Zira asıl fazilet beytindir ki mekeye göre kalıbdan kalb ve libesdan beden ve kışrdan lübb gibidir. Onun için evliyyet ile mevsuf olan beyttir. nitekim gelir : للناس للذى ببكة ان اول بيت وضع (Âl-i İmrân,3/96) [Doğrusu insanlar için kurulan ilk mabed, şüphesiz Mekke'deki Kâbe'dir] nitekim insanda kuvâdan ibtidâ taayyün kabul eden kalb ve azadan evvela tekevvün eyleyen acbü'z-zeneb dedikleri nesnedir ki nutfe-i insanı havi olduğu tohumundan mahluktur. Pes, bundan fehm olunur ki meyveden ibtidâ tekevvün eden madde-i lübbve badehu kışrdır. Ve ruh gerçi zuhurda muahhardır velakin taayyünde mukaddemdir. Ve taallukunun taahhuru fi-nefsi'l-emr takaddümüne mani değildir. belki ol nutfenin taayyün bulması ruhladır. Pes, nutfe ve sâir mevadd-i nutfe ruhla devr eder. ve suret-i madde tam oldukta taalluku zahir olur. Sırrına vakıf olmayan ruh haricden geldi, taalluk etti kıyas eder. Nitekim Kuran'da: فنفخنا فيها من روحنا (Enbiyâ,21/91) [Kendisine rûhumuzdan üfledik] kelamının zahiri onu ibhâm eder.

[282] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr,** s.123.

El-hasıl, beytullahi'l-mükerrem sair büyutun ruhu ve kalbi mesabesindedir ki ruh ve kalb evliyyet ile muttasıf olduğu gibi, beyt-i mükerrem dahi evliyyet ile muttasıfdır. Ve kabe-i kalb diye kalbi kabeye teşbih ettiklerinin sırrı dahi buradan fehm olunur. Zira insanın nazargah-ı ilahi olduğu kalb itibarıyladır ki tecelliyet-ı ilahiyyeye mazhar olan kalbdir. Şu kadar vardır ki berekatı bedene dahi saridir. Kabenin berekatı mekeye dahi sari olduğu gibi. Bu cihetten insan-ı kamilin bedeni ve mekke-i mükeremenin kandi dahi tazim olunur. Hatta derun-i insanda olan kuva ve derun-i mekede olan sükkân dahi muazzamlardır. Buradan bazı ehl-i marifet demişlerdir ki, hacc farz olduğu gibi, ehl-i mekke dahi huccâc üzerine farzdır. Yani bi-kaderit-tāka onlara riayet etmeli ve delili dahi onlardan tutmalıdır. Ta ki onlar dahi emval-i huccacdan müntefi' olalar. Velakin bu a'sarda cahl gālibdir ki zaman-ı evvele kıyas olunmaz. Ve irtikab-ı maâsi dahi fâşî ve münteşirdir. Eğerçi emvâl-i meksubede dahi hayr yoktur. Zira ekseri tarik-i helalden değildir. Hususa kâsiblerin su-i itikadları vardır. Yani kesbleri habis iken tayyib itikad ederler. **[445-a]** Ve hakikatü'l-hâl kendilerine tarif olunsa i'raz ederler ve amel ve itikadları üzerine musırr ve mukim olurlar. İşte bu takrirden kabenin fazilet-i zatiyye ve şeref-i aslisi malum oldu. Ve onun şeref-i izafisi dahi vardır ki mezahir-i eltāf-ı hak olduğudur. Ve ol eltāf budur ki kabe muhbit-i vahy-i ilahi ve ervah-ı kudsiyyedir. Hatta demişlerdir ki, huddâm-ı kabe olan melaike sâir melaikeden rusul-i beşer gibidir. Sâir efraddan yani rusul ve enbiyanın sâir halk üzerine fazlı nice ise, huddâm-ı kabe olan melaikenin dahi melaike üzerine rüchanı böyledir.Pes,şerîfin hizmeti cihetinden kabe dahi şerîfdir.Buradan demişlerdir ki insana şeref celîsinden gelir. Yani mücalese ettiği kimsenin uluvv-i kadrine göre âlîkadr olur.Ve denâet dahi böyledir. Pes, şol yerde ki insanın celisi o makule melaike-i kiram ola,o kadar şeref ve eser bulur ve rûhâniyyet peydâ eder.

Ve bir dahi budur ki, kabe mevtı-i akdâm-ı enbiya ve evliyadır ki Âdem'den gāyete dek meb'ûs olan enbiyâ (a.s.) onu ziyaret etmişlerdir. Ve Nuh ve Salih (a.s.) kavmine iştigalleri hasebiyle ziyaret etmemişlerdir dedikleri sahih değildir. Hususa ki Nuh'un sefinesi tufanda beyt üzerine gelip devr ve tavâf ettiği meşhûrdur. Ve her nebi kavminin mükezzibleri bi-tarîk-i istîsâl helak olduktan sonra mümin olanları istishab edip kabeye müteveccih olmuştur. Ve biri dahi budur ki ümmet-i merhumenin ekabir ve esagirine hala ziyaretgahdır. Ve ne kadar nüfûs-i fâzıla varsa himmetlerini orada alıkoymuşlardır. Ve kuranda atā-i gayr-i meczûz ona işaret eder. zira beden ol makām-ı âlîden munfasıl olduğu gibi, alâka-i ruh dahi munkatı' olsa, meded-i ilahi dahi munkatı' olmak lazım gelir. Zira feyz-i ilahi bi-kaderi'l-ittisâldir. Onun için terk-i vird etmek mezmumdur. Ve asfiyanın halleri hakka ittisâl-i dâim olunca, himetleri dahi kabeye muttasıl olmak lazım olur. Bu cihetten ilâ-âhiri'd-dünyâ mukîm-i mekke gibi olurlar ve ecrleri munkatı' olmaz. Ve bazı evliyaya ki sûret-i hacc müyesser olmamıştır, manada ziyâret-i kabe nasib olmuştur. Ve belki kabe onun ziyaretine gelmiştir. Ve nice mükaşifler hod tayy-i mesâfe tarikiyle zaman-ı kalilde mekkeye ve arafata vasıl olurlar. Veyahut oturdukları yerde karşılarında zahir olur. Veyahut temessül tarikiyle yanlarına gelir. Ve demişlerdir ki sâir mesacid ile kabenin farkı hacerl cevherin farkı gibidir. Yani kabe hacer ve mederden bina olunsa dahi yine altından ve cevherden mebnidir. Ve sâirler zer ve gevherden sûret bulsa dahi yine hacer ve haşebden mebnî gibidir. Pes, bir yerde bu makule şeref-i zâtî ve şeref-i izâfî ola, sâirlere kıyâs olunmaz. Ve kalb-i insan kabeden eşrefdir. Zira binâ-i hakdır. Kabe ise binâ-i halkdır ki **[445-b]** Halîl'dir (a.s.). Eğerçi emr-i hakkladır. Velakin emrle mebni olan ile bizzat yed-i kudretle mebni olan bir değildir. ve fukara-i ehl-i süluk dahi böyledir. Yani onlar fi'l-hakîka mülûk-i maneviyyedir. Ve zahirde hırka-i tecridde ve şâl ve şemle-i fenâda oldukları ülüvv-i şân ve kemâl-i heybet ve celallerini münafi değildir. pes, onların murakka'ları hil'at-i şâhîden enfes ve külahları tâc-ı sultānîden a'lâ ve hücre-i inzivâları kasr-ı zer-endûz-i melekîden rûşendir. Zira batınları zücâc-ı sâfî mesâbesinde olunca, bedenleri muzâfât-ı bedenleri dahi böyledir. Ahvâl-i selâtîn ve mülûk ise bunların hilafınadır. Fa'rif.

Ba'de-zâ, mekke-i mükerreme hakkında pür-fazl-ı bilâd-ı arab denildi. Efdal-i bilâd-ı arab manasına. Ve bu tahsisden sâir bilâd tavâyıf-ı muhtelife üzerine adem-i fazlı lazım gelmez. Belki cümleden mutlakā efdaldir. Zira bilâd-ı arab üzerine râcih olunca, sâir bilâd üzerine dahi râcihdir. Zira nebi arabî ve kuran arabî ve lisân-ı ehl-i cennet arabî olmakla arab dahi sâir milelden efdal olmak lazım geldi ve kendilerinin fazlı bilâdının fazlını mûcebdir. Demişlerdir ki, المكان بالمكين شرف yani bir mekânda şeref mefkud iken, şeref-i mekîn ile şerîf olunca şerîf-i şerîfle eşref olur. Lâ-siyemmâ mekkenin vasatü'l-arzda ve miyân-ı bilâd-ı arabda olduğunun fazlı kâffidir. Zira berekâtı ibtidâ bilâd-ı araba ve sâniyen sâir bilâda sârîdir. Ve sırr-ı sereyân her yerde emr-i cârîdir ki nice emsilesi bu kitabta mürur etmiştir. Ve demişlerdir ki ravza-i mutahhare ve kabr-i münîf kabeden efdaldir. Zira eşref-i kâinât ve ekmel-i mevcûdât aleyhi mine's-salavât ve't-teslîmât zü'l-hazretindir ki hazret-i ahadiyye ve vâhidiyyeyi yani cem' ve farkı ve hakîkat-ı fâile ve kābileyi ve ilahiyye ve kevniyyeyi cem' etmiştir. Pes, makām-ı ma'nevîleri makām-ı mahmûd ve muhbit-i cemî'-i makāmât olduğu gibi, makām-ı sûrîleri dahi ecma'ü'l-makāmât ve efdalü'l-emâkindir. El-hâsıl, gerçi zât cümle-i esmâdan a'lâ ve cemî' sıfâttan bâlâdır velâkin zât maa's-sıfât yalnız zâttan

ve sıfâttan ber-terdir. Onun için fenâ-fillâh derece-i ulyâ ise, bakā-billâh fazîlet-i ulyâdır. Ey sâlik, gel imdi bir hôş tarîke sâlik ol. Ve halvet ve celveti cem' edip, bir özge kemâl-i velâyet bul.

Li-muharririhî : **[446-a]**

Sâfdır rûy-i ruhâmı çün câm-ı rûşenâdır harem-i dâr-ı hüdâ,
Zemzemi reşk-i şarâb kevser-i ayn-ı feyz derûn-i yâr-i hüdâ.
Minberi cây-ı hutbe-i azamet pâyesi ne felek eş'âr-ı hüdâ,
Akıptır ağzı suyun huccâcın feyz-i mîzâb zeringâr-ı hüdâ.
Nedir onda o mahfel-i hanefî revnak-ı Ka'be-i ebrâr-ı hüdâ,
Sûret-i servdir minâreleri her biri sırr-ı âşikâr-ı hüdâ.
Oldu onda makām-ı ibrâhîm beyt-i ma'mûr felek-i vâr-ı hüdâ,
İhtiyâr-ı elde değil sevmekte Ka'bedir mevlid-i muhtâr-ı hüdâ.
Rahmetine gark olur onda âdem zerrece göremez evzâr-ı hüdâ,
Birine bu bin olur ecr-i amel erişip âmile evrâd-ı hüdâ.
Ka'benin bu ticâret cümlesinde eyle yürü bâzâr-ı hüdâ,
Aşk u şevkle çün katār olmuş çekilip gitmede züvvâr-ı hüdâ.
Hakkıyâ fırsat ele girmişken olagör sen de talebkâr-ı hüdâ.

***Küfr-i tāgūt ve Küfr-i hakîkî ve Îmân-ı hakîkî :** Ma'lûm ola ki, asl-ı saâdet gerçi îmândır. Şekâvet-i küfrden necât ona menûttur ve kabûl-i ilâhî ona merbûttur. Velâkin bu mertebeye hidâyet-i âmme derler ki evvelü'l-bâbdır. Onun için îmândan sonra takvâ ile emr olundu. Maahâzâ, îmân ve tasdîk küfrden ictinâb ile hasıl olur. Pes, imandan sonra takvâ îmân-ı hakîkîdir ki takvâ üzerine müterettib olan küfr-i hakîkîdir ki ona küfr-i tāgût derler. Nitekim Kuran'da gelir : فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى (Bakara,2/256) [Artık her kim azgınlara küfredip Allah'a iman ederse, işte o en sağlam kulpa yapışmıştır] yani küfr-i tāgut iman-ı billâh üzerine takdim olundu. Zira küfr-i tāgut cemî' mâ-sivâdan perhîzden ibârettir ki bu ma'na husule gelmedikçe imân-ı hakîkî müsâade etmez. Ve Allah indinde iman müsteaddün bih küfrdür. Fa'rif cidden. Yani Allah indinde makbul olan iman küfr-i bi't-tāguttur. Ve tenzîlde gelir : بالله يهد قلبه ومن يؤمن (Tegâbûn,64/11) [Kim Allah'a iman ederse, Allah da onun kalbine hidayet verir] yani hidâyete hâssa-i kalbiyye vardır ki iman-ı hakikiye işarettir. Eğer ol mertebeye müstaid ise ve illâ taht-ı hidâyete âmmede dâhil olduğu dahi sebeb-i necâttır. Yani nâr-ı dûzahdan halâsa sebep olur.

Ma'lûm ola ki, sâlik küfr-i tāguta erişmedikçe yani hakdan gayrı inkar etmedikçe cennet-i firdevse dahil olmaz. Nitekim bazı kibar buyurmuşlardır ki, جنت الفردوس للكافر yani kâfir-i şer'îye nefs-i cennet yoktur, fe-keyfe ki cennet-i firdevs. Fe-emmâ kâfir-i hakîkî a'lây-ı merâtible müşerrefdir, zîrâ imanı kâmildir. Fe'fhem cidden. Kâfir-i şer'î hakkı inkâr edene derler ki ehl-i cehennemdir. Ammâ kâfir-i hakîkî vücûd-i hakîkîyi ikrâr ve mâ-sivâyı görmeyene derler. Ol mü'min-i hakîkîdir ki ehl-i cennettir. Kâfir lugat manasınca sâtir demektir. Sâtir manası üzere birisine kâfir dense be's yoktur. Mutlakā kâfir denirse, kâfir-i billâh demektir ki ol câiz değildir. (Hakkı Efendi)

***Küfr-i hukemâ :** Hukemâ dört kelâm ile küfre ererler diye buyurulmuştur. Hak Teâlâ külliyâtı bilir cüz'iyyâtı bilmez derler. Ve gökler hark ve iltiyâmı kabul etmez dediklerinden mi'racı inkar çıkdığı için, bu dahi küfrdür. Ve haşr-i cismânîyi inkar ederler. Vâhidden sâdır olmaz, illâ vâhid sâdır olur derler.**[446-b]** Bundan sonrakini evliyaullah dahi buyururlar. Lakin onlar taayyün-i evveli (akl-ı evveli) murad ettiklerinden ötürü küfr olmaz. Küfr-i hakiki fena-fillah mertebesinde vücûdiyyet-ı müstetir olup, tecelli-i cemâl hâsıl olur. Ve buna küfr-i hakiki derler ki ziyade mergubdur. Zira vücud ol mertebede mekfur ve mestur olur. Nitekim bir kimse hiddetle güneşe nazar eylese sonra eşyaya baksa eşya onun gözüne asla görünmez, belki mestur olur. Ve cemî' mâsivâya olan küfr dahi küfr-i makbuldür.

Beyit :

Her kim ki zülfünü gördü kâfir oldu,
Ve her kim ki yüzün gördü mü'min oldu.

Zülfden murad, âlem-i kesrettir ve yüzden murad, âlem-i vahdettir. Rasûlullâh (a.s.) الدنيا حرام على اهل الاخرة والاخرة حرام على اهل الدنيا و هما حرامان على اهل الله تعالى [283] dünya ehline âhiret haram ve âhiret ehline dünya haram ve ehl-i hakka dünya ve âhiret haram. Her kim Hak rızası için dünyanın ve âhiretin muradlarından geçe ve kendinin varlığından geçe, Hakk'a visâl bula, bî-şekk ve bî-şüphe hayâl-i kesret küfründen halas bulup mü'min-i sahih olur. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe-i Hakkı Efendi**)

Gel berû gör meyve-i irfân bustânımdadır,
Hikmet-i uzmâ şekerdir kîm neyistânımdadır.
Ben kitâb-ı ma'nâyım esrâr-ı ilm-i min ledün,
Tâ yedi batna varınca cümle kur'ânımdadır.
İsm ve fi'l ve harf kîm dillerde söylerler onu,
Mushaf-ı eşyâda müsbettir ki furkānımdadır.
Câm-ı cem âyine-i iskender ekvân gösterir,
Seyr-i vâcib istersen arş-ı rahmânımdadır.
Gevher yanında senin ve hâr ve la'l ve bedahş,
Gör ne kıymetdâr gevherler benim kânımdadır.
Âlem-i levh ve kalemden bakma sûret bulduğum,
Ma'nâ-i sırfım ki şerh-i levh-i a'yânımdadır.
Ehl-i irfân dedi el-ân alâ mâ kâne aleyh,
Hem vücûdum hem adem ikisi bir ânımdadır.
Ben ki a'râfım menem cennet cehennem ârifâ,
Biri bir yanımda hem biri bir yanımdadır.
Kabzateynimden doğar âlem içre lutf ü kahr,
Kulların ahvâli bir bir cümle sultānımdadır.
Âdemin ben aslıyım âdem benim fer'imdürür,
Asl ü fer'in berzahı olmak menim şânımdadır.
Tutarım elde livâü'l-hamdin rûz-i cezâ,
Pâye pâye âdemi men dûnî meydânımdadır.
Tıfl-i şîr-i ma'rifet olmak murâdın ise eğer,
Ben sana bir dâyeyim ki süt menim kanımdadır.
Cennet-i firdevsi kâfirler için halk etti hak,
Ol küfr kîm mâyesi telkîn-i îmânımdadır.
Bu sözden bana küfr isbât eden kâfir kişi,
Nefy içinde özge bir tevhîd irfânımdadır.
Bu fenâda sırr-ı zâtla dilersen ma'rifet,
Mağfiret şimdi menim deryây-ı ummânımdadır.
Lutf ü kahr, nâr ü nûr oldu bana yeksân bugün,
Ger gam ger şâd cümle beytü'l-ahzânımdadır.
Ger gözü açıldı ise hazret-i ya'kûb-veş,
Yûsuf-i sâhib-i cemâle bak ki ken'ânımdadır.
Çarhda kavs ve kazh gördükte kavsullâha bak,
Kîm o kuşun iki başı çarh-ı imkânımdadır.
Yıldızım düşkün der isen aya bakma âbid,
Ayrılık kilidi menim cânımdadır.
Merkez-i çarham murg-i hurşîd devrânımdadır. ***[447-a]***
Kāfdır işbu vücûdum ben onun ankāsıyım,
Hakkı ulviyyât ve süfliyyât seyrânımdadır.

İşbu ebyât-ı şerîfi müşârün-ileyh Şeyh İsmâil Hakkı Efendi (k.s.) Hazretleri, Sahafî Muhammed Efendi'nin şerh buyurdukları ebyâtına cevâben inâyet buyurmalarıyla işbu mahalle sebt olundu.

***Küffârın hasenâtı mevkûfedir :** Hadisde gelir : حسنات الكفار مقبولة بعد اسلامهم Yani hasenat-ı küffar mevkufedir. Eğer islama gelirse sahife-i yümnaya yazılır ve âhirette hayırla olur, islamın şereefinden ötürü. Pes, islam mâ-kablinden zunubu kat' ve hasenatı vasl eder. irtidâd ise böyle değildir. belki küfrün şüumeti hasebiyle a'mâl-i sâliha bâtıla olur. Ve eğer islama gelmez ise icmâ' bunun üzerinedir ki ol a'mâlden kendilerine nef' yoktur. Ne sevab ile ve ne hod tahfîf-i ikāb ile.

[283] - Necmuddin Kubrâ, **Tasavvufî Hayat**, s.48.

Eğerçi bi-hasebi'l-cerâyim azab cihetinden birbirinden eşeddir. Ve eğer hayrât-ı küffârda birbirlerine fayda olaydı, Hâtem-i Tâî ve Abdullâh ibni Cüd'ân ve sâir eshiyâ-i araba ve gayrılara olurdu. Adem-i intifâ' hôd nassla ma'lûmdur. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Kelime-i tevhîd** (كلمهء توحيد) : Lâ ilâhe illallâh.

***Kelime-i tayyibe** (كلمهء طيبه) : Zikrullâh demektir.

***Kelime** (كلمه) : Kalb demektir.

***Kelimât**(كلمات):Mevâlîd-i selâse demektir.Ya'nî ma'den ve nebât ve hayvândır.

***Kelimât-ı ilâhiyye** (كلمات الهيه): Eşyâ demektir. Cemî' ismdir ki müsemmâya dâldir. Eşyâ esmâ ile ve esmâ müsemmâ iledir.

***Kelimetullâh** (كلمة الله) : İnsân-ı kâmil demektir.

***Kelâmullâh** (كلام الله) : Evliyâullâh demektir.

***Kelime-i ehemm** (كلمهء اهم) : Rûh-i izâfî demektir.

***Gülbang-i Muhammedî** (كلبانك محمدى) : Ezân-ı muhammedî demektir.

***Kelimât-ı ilmiyye** (كلمات علميه): Ezelen ilm-i hakda zâhir olan hakāyık, kelimât-ı ilmiyye ile tesmiye olunur. Amma kelimat ile tesmiye olunması ahkam ve âsârıyla zuhuru içindir.

***Kelimâtü'l-mütavassıta** (كلمات المتوسطه) : Nefs-i nâtıka demektir.

***Kelimetü'l-hazret** (كلمة الحضرت) : "Kün" kelimesinden ibârettir.

***Kelâm-ı nefsî** (كلام نفسى):Ma'lûm ola ki hak tealanın kitablarına iman getiresin. "mü'menün bih" kütüb-i ilâhiyyedir. Ve ona iman budur ki cümlesi kelamullah olduğunu tasdik eyleye. Eğer lisan sereyanı ve eğer ibrani ve eğer gayrıdır. Zira kelam-ı nefsî zâtında lugat-ı muhtelife ile muttasıf değildir. belki lugat ile ittisafı hıyn-i nüzulde vâki' olmuştur. Kālallâhu Teâlâ : انا جعلناه قرانا عربيا (Zuhruf,43/3) [Biz onu arapça bir Kur'an olarak gönderiyoruz] yani burada Kur'an'ın mec'uliyyeti arabiyyetine nazırdır, yoksa kur'aniyyete değil. Pes, arabiyyetle kisvelendiği hıyn-i irâdedir. Zira her kitab münezzelün aleyh olan rasulün ve kavminin lugatı üzerine nâzildir. Tâ ki fehmi müyesser ola. Kāle Teâlâ: فانما يسرناه بلسانك (Meryem,19/97) [Kur'ân'ı senin lisânın ile indirerek kolaylaştırdık] Pes, Kur'an kelamdır ki gayr-ı mahlukdur. Ve mahlukdur diyen kafir olur. Belki mahluk olan ahvâl-i ârızasıdır. Makrûniyyeti, mesmûiyyeti ve mahfûziyyeti ve emsâli gibi. Böyle iken lafz-ı kuran mu'cizdir ki sâir kütüb-i ilâhiyyede sıfat-ı i'câz yoktur. Ve bundan ma'lum oldu ki Allâh Teâlâ cemî' elsine ile mütekellimdir. Eğerçi efâzil-i arabî ve ondan fârisiyye-i dürriye ve ondan türkîdir. Ve âdem cennetten lisân-ı türkî ile "kalk" demekle kıyâm edip çıkmıştır. **[447-b]** Zîrâ dünyâda âhir-i tasarruf türkündür.

Kelâm-ı nefsî, elfâz-ı mahlukadır. Ve hakāyık-ı huruf âlem-i kudse dâirdir. Onun için maâni gayr-ı mahluktur. Ve maâni-i gayr-ı mahlukanın elfaz-ı muhtelife ile irtibâtından maâni dahi mahluk olmak lâzım gelmedi. Onun için kelam-ı nefsi gayr-ı mahluktur. Zira zât-ı hallâk-ı bâri ile kāimdir. Ve kadîm hâdise mahall olmak câiz değilse dahi hükmen irtibatı caizdir. Nazar eyle ki rûh-i müdebbir cins-i cesedden değil iken yine cesedin kıvamı onunladır. Maa-hâzâ hulul ve ittihad yoktur. Ve mıknatıs âheni cezb eder ve muallik tutar. Kezalik hak dahi halkı tedbirde böyledir. Onun için ونفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] mukābele-i celilesinde rûh zât-ı ilâhiyyeye muzaf oldu. Şöyle ki nefh-i rûh-i ilâhî nefes-i hak hükmünde kılındı. Ve rûh-i hakkın menfûh olduğu sırrının taayyün-i âdemîde zuhuru hasebiyledir. Onun için nefes-i âdemden zuhur eden, nefes-i hakdır. Nazar eyle, kendinden kenz-i mahfî ile tabir eyledi ki halkı halk etmek kendini izhar içindi. Pes, eşya yüzünden esmâ-i ilâhiyye zuhur etti. Ve esmâ müsemmâya nişan olmakla cemî' eşya nişan-ı hak oldu. (Hakkı Efendi)

***Kelâm-ı nefsî** (كلام نفسى) : Demişlerdir ki fahr-i âlem (s.a.v.) cenabları tecelli-i ilâhi ile makām-ı ervahda müteayyin olduklarında, kelime-i tevhid ilkā olunup lisan-ı rûhâni ile لااله‌الاالله makālesiyle zemzeme perdâz olunca taraf-ı kibriyâdan محمد رسول‌الله kelimesiyle teşrif olundular. Pes, bundan zahir olur ki kelime-i ûlâ kelime-i nefsi mertebesinden tenezzül ettikte lisan-ı rûhânî sûret-pezîr olmuştur. Ve kelime-i sâniye kelâm-ı nefsî ile taayyün bulmuştur. Ve caizdir ki mertebe-i ruhaniyyette aynü'l-cem' itibarıyla lisan ruhaniyyetten sadır ola. Pes, bundan mefhum olur ki fahr-i âlemin taayyünleri iki lisanı câmi'dir ki biri lisân-ı cem' ve biri lisân-ı farkdır. Nitekim teşehhüdde السلام عليك ايها النبى kelimesi manây-ı mezkûre dâldir. Zira kade-i salatta lisan-ı nebeviden kelime-i mezburenin suduru takdiri üzerine kendi nefsine baid olmakla birkaç

vechile te'vil olunur. Biri budur ki tercüme anillâhdır. Yani rasulullah mütercim-i anillâh olur. Ve biri dahi budur ki lisan-ı cem'den makām-ı farka hitabdır. Ve biri dahi makām-ı melekiyyetten mertebe-i beşeriyyete nâzırdır. Zira hakikat-ı nebeviyye iki hakikatı câmi' ve belki ecmeu'l-hakāyıktır. Ba'de-zâ, zikrolunan kelime-i tevhid alâ hâlihâ bâkîdir. Gerek halk-ı âlem muvahhid olsun ve gerek müşrik olsun. Pes, bu kelime sâir kelimât gibi fî nefsi'l-emr ihtilaf kabul etmez. Yani sûret-i şirk hakikat-ı tevhide müzahame etmez. Belki tevhidin eseri cemî' safahat-ı âlemde bâkî ve âyât-ı vahdet metlüvvdür. Ve nefy hakikatte menfidir, zîrâ evhâm-ı nâsa göre vârid olmuştur. Çünki evhâmın **[448-a]** fi'l-hakika vücudu yoktur. Nefy dahi böyledir. Bazı rivayatta gelir ki Hak Teâlâ bir melek halk etmiştir ki ibtidây-ı hilkat gününde intihây-ı fenâya dek "lâ" kelimesini medd eder. Kaçan kıyamet vâki' olur, ol zaman isbât-ı "illallâh" eyler. Pes, bunda işaret vardır ki cemî' ekvân umûr-i mevhûme ve ma'dûmedir ki fî nefsi'l-emr mâhiyyet-i hakikiyyesi yoktur. Pes, mükaşif olan bu tevhide vasıl olup isbât-ı mâ-sivâ etmez. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Kelâm-ı Hak ve Kelâm-ı nefsî ve Kütüb-i ilâhiyye :** Kelâm-ı hak, taayyün-i ilâhinin âhiridir. Ve kelâmın merâtibi fi'l-hakika mertebe-i vahidedir ki ol mertebede ona kelâm-ı nefsi denilir. شهد الله âyeti ona işarettir. Zira zatında zatıyla şahadet ettikten sonra merâtib-i tenezzülât ve istirsâlâta nüzul edip her mertebede kelam ve şahadet denilmiştir. Ve kütüb-i ilâhiyye aslında manay-ı vâhiddir. Kisvet-i arabiyyet ve acemiyyet ile kisvelendiği sonradır. Onun için kelâm-ı hak fi'l-hakika bu kisvelerden ârîdir. El-hâsıl kelâm-ı hak bir mertebede ayn-ı mütekellim ve bir mertebede dahi mütekellim ile kāim bir manadır. Kelâm-ı nefsî gibi. Ve bir mertebede dahi hurufdan mürekkeb ve onunla müteayyindir, âlem-i hiss ve misâl gibi. Ve Süleyman Çelebi mevlidinde gelir :

Beyit :

Bî-harf ü lafz ü savt ol pâdişâh,
Mustafâya söyledi bî-iştibâh.

Bu söz mebde'-i evvelden bilâ-vâsıta olan kelâma göredir. Mûsâ (a.s.)a mevtın-ı dünyada olan kelam bunun gayrıdır. Zira onun istimâ' ettiği kelam mahlukdur. Hak Teâlâ ol vaktte halk etmiştir. او من وراء حجاب (Şûrâ,42/51)[Veyâ bir perde arkasından] ona işarettir. Ol kelam ki sırr-ı ihfâya zahir olur, gayr-ı mahlukdur (Bâ hâme-i mûmî ileyh) (**Es'ile-i Ecvibe** şerhinden nakl olundu)

***Kelâm-ı halk ve Kelâm-ı Hak:** Ey mü'min mahluka göre kelam odur ki mütekellim kendi nefsinde olan manayı muhataba isal ve ibraz etmek kasd ve irade edince nefs ile mahâricden lafz peydâ ede ve sâmi'in sem'ine ilkā eyleye. İşte mütekellimden muhataba olan bu gûne te'sîre kelâm derler. Ve hâlıka göre kelâm odur ki âlem-i gayb ve hazret-i âlemden nefes-i rahmânî üzerine tecellî vâki' ola. Ve nefes-i rahmânîden murad, cemî' merâtib ve hakāyıkın menzil-i taayyünüdür. Yani nefs-i insanî mahâric üzerine cârî olmasa, elfâz hâsıl olmadığı gibi, gerek huruf olsun ve gerek kelimât ve kelâm olsun nefes-i rahmânî dahi merâtib ve hakāyık üzerine yürümedikçe mevcûdât-ı hâriciyye taayyünât-ı mahsûsasıyla vücud bulmaz. Bundandır ki cemî' elfâzın mâyesi nefes-i insânî olduğu gibi, cemî' mevcûdâtın aslı ve manası dahi nefes-i rahmânîdir. Eğer bu nefes onlardan munkatı' olsa meyyit olurlar ve meyyitten bir dahi âvâz gelmez. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Kelime-i mukassim :** Taksîm olunan şeye derler. Kelime gibi ki üç kısma taksim olunmuştur ki ism, fiil, harfdir. Ve bu aksâm-ı selâse muksim-i vâhid olan kelimeye dâhildir. Kesrete misâl, ism, fiil, harfdir. **[448-b]** Vahdete misâl, kelimedir. "Zeyd" ismdir. "Darabe" fi'ldir. "min,ilâ" harfdir. Bunların cümlesine yani ism, fi'l, harfe kelime ıtlâk olunur. Zira eşyaya vücud sârî olduğu gibi, bu ism, fi'l, harfe dahi kelime sârîdir. Fe'fhem.

***Kelimâtullâh (كلمات الله):** Ma'lûm ola ki, kelimâtullâh esmâ-i ilâhiyye ve mezâhiridir. Mezâhir ve istiâze ise esmâya istiâzedir. Ve esmâya istiâze dahi fi'l-hakika müsemmaya istiâzedir. Lakin mahcub mazharda zuhur-i esmayı görmeyip esmaya istiaze gayrullaha istiaze tevehhüm edip inkara düşer ve emri şirke haml eder.

***Kelimâtullâh ve Kelimât-ı tâmme ve Kelimetullâh ve Rûhullâh ve Esedullâh ve Seyfullâh ve Huccetullâh ve Bürhân :** Kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet yoktur. Nitekim Kur'an'da gelir :

قل لو كان البحر مدادا لكلمات ربى لنفد البحر قبل ان تنفد كلمات ربى (Kehf,18/109) [De ki: "Eğer Rabbimin sözleri için deniz mürekkep olsaydı, her halde Rabbimin kelimatı tükenmeden deniz tükenirdi"] Ya'ni bahr tamam olur gerekse yedi derya olsun, fe-emmâ kelimâtullâh tamam olmaz. Ve kelimâtullahdan murad, nefes-i rahmânî üzerine münbasıt olan taayyünât-ı vücûdiyyedir. Yani cevher-i heyûlânîden cevâhir-i kebîre tevellüd ettiği gibi, nefes-i rahmânîden dahi suver-i âlem zuhur etmiştir. Nitekim nefes-i lafz-i insâni üzerine mâ-lâ-nihâye huruf ve kelimat bast olunur. Ve husus üzerine esmâ-i câmiaya ve mezâhir-i külliyeye kelimât-ı tâmme denilir.

Ve Hz. Îsâ (a.s.)a kelimetullah denildi. Zira vücûd besâit-i ma'hûde ile zuhur etmeyip nefes ve nefh-i cibril ile hasıl olmuştur. Ve rûha münâsib rûh olmakla rûhullâh denildi. Ve kelime ile tesmiyeye bir vech dahi budur ki halk onun mine'l-mehd ile'l-lahd kelime ve kelâmıyla müntefi' olmuştur. Nitekim Kuran'da gelir: قال انى عبدالله اتانى الكتاب (Meryem,19/30) [Çocuk, haberiniz olsun ben Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi dedi] ilâ âhiri'l-âyât. Nitekim Hz. Ali'ye (r.a.)esedullâh denildi. Zira halk onun necdet ve şecâatıyla müntefi' oldular. Ve Hâlid ibni Velîd (r.a.)a seyfullâhi'l-meslûl denildiği dahi seyf ile gazâ-i kübrâ edip ehl-i islâmın a'dâ üzerine galebesine sebep olmuştur. Ve bazı ulemâya dahi İmâm-ı Gazâlî gibi huccetullâh demek hüccet-i gālibesinden ötürüdür. Yani ibrâz-ı bürhânla ilzâm-ı hasm etmekte mübâliğdir. Pes, min-kāmet bihi'l-hücceye hüccet ıtlâk olunmak "racülün adlün" kabîlinden olur ki mübâlağaya mahmûldür. Yani adl ve ittisâfa ziyade temessükü olan âdil-i nefs âdil kılındığı gibi, ihticâcda gālib olan dahi hüccet-i mahza denildi. Gûyâ vücûdu mahzâ hüccettir. Nitekim Rasûlullâh'a (s.a.v.) "bürhân" ıtlâk olundu. Kemâ kāle: قد جاءكم برهان من ربكم (Nisâ,4/174) [Bakın size Rabbinizden apaçık delil geldi] yani Cenâb-ı Nübüvvet'in cemî' eczâ-i bedeniyyesi ferden-ferdâ bürhân olduğu gibi, nefs-i vücûd-i şerîfleri dahi min-haysü hüve bürhân idi. Onun için Leyle-i Mi'râcda cesed ve rûhla maan urûc ettiler. Yani bu mana nefs-i vücûdun bürhân olduğuna dâldir. Gayrılar bu iktidârı bulmamışlardır. Zîrâ Hz. Îsâ için felek-i sânî vardır. Pes, felek-i râbiadan urûc edip mâ-fevkine **[449-a]** güzer etmemişlerdir. Cenâb-ı Nübüvvet ise müstevây-ı arşa dek cesedle urûc edip rûh ve sırrla ne mertebelere dek suûd ve seyr ettiklerini Allâh Teâlâ bilir. Ancak huccetullâhda böyle demek dahi vechdir ki dünyada bir da'vâda şahid olan kimse müddeâya hüccet olduğu gibi, nice ulemâ-i billâh dahi rûz-i kıyâmette halkın hayr ü şerrine şehâdetle hüccet olsalar gerekdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ونزعنا من كل امة شهيدا (Kasas,28/75) [Her ümmetten, gönderdiğimiz peygamberlerini birer şahit olarak onların karşılarına çıkaracağız] ve yine gelir : من كل امة بشهيد فكيف اذا جئنا (Nisâ,4/41) [Bakalım nasıl olacak, her ümmetten bir şâhit getirdiğimiz vakit ?] işte bu şehâdet dahi kemâl-i insânîye dâirdir. Zira herkes yevm-i haşrde mahcûc oluruz diye ağlar, gayra hüccet olmak nerde kaldı.

Suâl olunursa ki, gerçi eşyâ kenz-i mahfîden zuhura geldi fe-emmâ ecsâm mümkin oldukları cihetten mütenâhîdir. Pes, kelimâtullâh mütenâhiye olmak lâzım gelir. Cevâb budur ki, adm nefâd ve tenâhî kadîr ismine râci'dir. Yani Allah Teâlâ'nın kudretinin haddi ve mahdûdu yoktur ki orada mütenâhî ola. Bu cihetten silsile-i kâinât ilâ ebedi'l-âbâd müteselsil ve muttasıl olmaktadır. Ve illâ sıfât-ı ilâhiyye munkatı'a olmak lâzım gelir. Bu ma'nâdan kelime ve kelâm-ı ilâhî vâhiddir ki "kün" emri ve onun müteallikātıdır. Ve aslında nefes-i rahmânî cemî' makdûrâta rûh-i zâtî bahş olmuştur. Velâkin her nesnenin zuhûru vakt-i mahsûsa merhûn olmakla birbirinden teahhura bâis budur. Nazar eyle ki a'mâl-i cennet teceddüd ettikçe vakten fe-vaktâ derecât dahi teceddüd etmektedir. Ve derekât-ı ehl-i cehennem dahi hudûs-i a'mâlle böyledir. Ve kemâl-i insânî dahi tedrîcî olmakla esmâ-i hüsnânın ahkâmı dahi tedrîcle zuhûr etmektedir ve her amelde bir melek mahlûk olmaktadır. Ve âhirette amel yok nefes ve nefh vardır ki lâ-yezâl zuhûrât iktizâ etmiştir. Hattâ ehl-i cennetin hûr-i ayna ve emsâline kurbân ve neseme-i rûhâniyye halk olunsa gerekdir. Tefekkür eyle, imdi mahlûkāt ve mükevvinât ve kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet varmıdır.

Suâl olunursa ki, gerçi âhirette bi-tarîki't-teklîf amel ve mukābelesinde mesûbât yoktur. Fe-emmâ zikr ve tahmîd ve emsâlinden ervâh halk olunmak muktezây-ı hikmet görünür. Cevâb budur ki, ne şüphe, zîrâ dünyâda dahi ehl-i zikrin enfâsından melâike halk olunmaktadır. Cennette ise bi-tarîki'l-evlâdır. Şol ma'nâdan ki cennet mahall-i letāfettir, melâike-i latîfe gibi. Ve orada zikr ve emsâli bi-tarîki't-telezzüzdür, bi-tarîki't-teklîf değil. Ya'nî ni'met-i lezîze-i cismâniyyeyi tenâvülde teklîf olmadığı gibi, orada zikrde dahi tekellüf yoktur. Belki cemî' ef'âl ve harekât dahi böyledir. Dünyâda insân-ı kâmile göre, eğer rûhânî ve eğer cismânî tekellüf olmadığı gibi. Aslı budur ki âhirette kalb-i insân kalıb sûretinde temessül etse gerekdir. Pes, kalb ve kalıb bir olunca, kalbe tekellüf olmadığı gibi, kalıba dahi olmaz. Zîrâ ism-i latîf kesâfet götürmez. Cennet ve onun müştemil **[449-b]** olduğu umûr ise letāyif kabîlindendir. Cehennem onun hilâfınadır, ism-i gazabdan halk olunmuştur. Gazab sebeb-i dıyk ve kesâfettir. (**Kenz-i Mahfî** Hakkı Efendi)

***Küllî zihinde ve cüz'î hâricde olur :** Ma'lûm ola ki, şey zihinde küllî olur ki nice yüz bin eşyây-ı cüz'iyye olmağa kābildir. Hayvân-ı nâtık mefhûmu gibi ki zihinde küllî ve hâricde cüz'îdir. Zîrâ ol mefhûm-i küllî bir efrâd-ı insana teşahhusdan kat'-ı nazar birer birer mutābıktır. Mühür gibi ki nice kağıtlara mühür basılsa mührün kendi küllîye ve basılan resimler cüz'îye misâldir. Cüz'î küllînin bu vechile aynı olmuş olur. Teşahhusdan kat'-ı nazar basılan rüsûmun teşahhusu ba'zılarının mürekkebi koyu çıkmak gibi ve ba'zılarının âbı çıkmak gibi ve sâire gibi insanın dahi teşahhusu kimi sakallı ve kimi şâbb ve kimi uzun boylu ve sâire gibi. Fe'fhem. Ma'lûm ola ki küllî zihinde olur, cüz'î hâricde olur. Meselâ, şems hâricde bir şemsdir. Zihinde tasavvur olundukta nice nice şems yapmak mümkündür. Küllînin vücûdu zihinde olur, hâricde olmaz. Zîrâ küllî hârice çıktıkta elbette cüz'î olur.

***Kül-i mecmû'î ve kül-i efrâdî :** Ma'lûm ola ki kül-i mecmû'î eczâyı cem' içindir ve kül-i efrâdî efrâdı cem' içindir. كل رغيف يشبع زيد bir çöreğin cümle eczâsı bir âdemi doyurur ma'nâsını verirsen, ondaki kül kül-i mecmû'î olmuş olur. Ammâ eğer bir velâyetin herbir herbir çöreği zeydi doyurur ma'nâsını verirsen, ondaki kül dahi kül-i efrâdî olmuş olur.

***Küllî ve cüz'î, cüz' ve küll:** Cüz' ve küll, az ve çok demektir. Küllî ve cüz'î gibi değildir. Zîrâ cüz'î küllînin aynıdır. Kaçan küllî teşahhus etse, ona cüz'î derler. Teşahhus etmezse ona külli derler. Mefhum-i insan küllidir. Efrad-ı insan onun cüzüdür. Her bir ferd-i insan mefhum-i küllinin aynıdır., teşahhusuyla bile. Pes, mefhum maa't-teşahhus cüzi oldu. Teşahhusdan kat'-ı nazar birbirinin aynıdır. (Hakkı Efendi)

***Kümûn** (كمون) **:** Butûn demektir.

***Kümûnde** (كموندە) **:** İlmde demektir.

***Kemâlât** (كمالات) **:**Yâ âlem-i halkdan veya âlem-i emrdendir. Her ne kemâl ki halk arasında zahir isminden tecelli etmiştir, âlem-i halktandır. Ve her ne kemal ki bâtın isminden tecelli etmiştir, âlem-i emrdendir. Âlem-i emr âlem-i halkdan evlâ olunca, ism-i zâhir ve bâtın dahi onlara kıyas oluna. Onun için bu ümmetin devri kamerîdir, yani kemalleri bâtınlarındadır. Nûr-i şems kamerin bâtınında olduğu gibi. Ve bunda şeriat ve hakikat zahir ve batın demektir. Ve illâ ârif-billâh merâtib-i erbaada makbul-i hakdır. Zira her mertebenin hükmünü vermeğe kādirdir. Ve ol ki tahlid ehlidir, irfanda kusurundan ve cüz'iyyetindendir. Nitekim erbâb-ı irfâna rûşen ve hüveydâdır.

Sual olunursa ki, kemâlin alameti nedir? Cevâb budur ki, zahiri nûr-i şeriat ile münevver ve bâtını nûr-i ma'rifet ile ma'mûr olmaktır. Şöyle ki, sâirlerin **[450-a]** akl-ı kāsırları ile idrak edemedikleri maâni-i rakika ve hakāyıka nûr-i keşf ve yakîn ile intikāl eyleye. Nitekim âsâr-ı celileden kemallerine intikāl olunur. Bunun naziri imandır. Zira iman-ı kamil-i münci dedikleri oldur ki bâtını i'tikādı muhtevi ve lisânı ikrarı müştemil ve cevârihi a'mâl-i sâlihayı muhît ola. Bu hod iman-ı bi'l-gayb mertebesidir. İman-ı şuhudîde ise buna göre ekmeliyyet vardır. Kur'ân'da ne mevzi'de يا ايها الذين امنوا [Ey iman edenler!] gelirse ibâreti ile imân-ı resmi-i gaybî ve işareti ile iman-ı hakiki-i şuhudîye şâmildir. Ve bâtını nûr-i keşf-i sahîh ilmünevver olan kimsenin zâhirinde zâhir-i şer'e muhalif nesne olmaz. (Hakkı Efendi)

***Kemâlât-ı insâniyye ve Kemâl-i hakîkî ve Kemâl-i ıtlâkî ve Kemâl-i izâfî ve Kemâlât-ı ilâhî :** Kemâlât-ı insâniyye nisbiyyedir. Ve kemâl-i hakîkî âlem-i vücûba göre Allah Teâlâ'nın ve âlem-i imkâna göre Rasûlullâh'ındır ki Hakk'ın ve Rasûl'ün kemâlleri kemâl-i ıtlâkîdir, kemâl-i izâfî değildir. Ve mü'mine lâzımdır ki dâima zillet ve iftikār üzerine ola ve izzet-i nefs nedir bilmeye. Belki kemâlât-ı ilâhiyyeyi Hakk'a nisbet eyleye ve kendinde bi-tarîki'l-âriye olduğunu bile. Onun için ba'zı küberâ buyurmuşlardır ki, خذ مالك و رد ماله Yani, ey ubûdiyyet ve zilletle muttasıf olan , sen kendi nuût-i kevniyyene nazar eyle. fakr ve acz ve za'f ve emsâli gibi. Ve gınâ ve kuvvet ve kudret ve nezâirini Hakk'a ircâ' eyle. zira sıfât-ı ûlâda sen asîlsin, sıfât-ı sânîde Hak asîl olduğu gibi. Ve Hak senin makāmına tenezzül etse dahi yine izzet ve kibriyâ onun ve zillet ve iftikār senindir. Meselâ, sultān-ı a'zam bir dihkânî hânesine nüzul eylese, ol dihkânî ondan şeref-i zâtî bulmaz, belki şeref-i zâtî sultānın ve şeref-i ârızî dihkânînindir. Çünki şeref-i ârızî sultānın nazarından geldi. Pes, şeref fi'l-hakika sultānındır. (Hakkı Efendi)

***Kemâl-i zâtî ve Kemâl-i esmâî ve Kemâl-i hakîkî :** Kemâl iki türlüdür : biri kemâl-i zâtîdir ve biri kemâl-i esmâîdir. Hak Teâlâ kemâl-i zâtîsine nazaran bir şeye muhtac değildir. Amma esmâsının kemâlinin icrâsı eşyâya muhtâcdır, eşyâ ile zuhura gelir. Ve kemâl-i hakiki odur ki fenâ-

i küllî hâsıl ola. Şöyle ki cemî' ef'âl-i ibâdda mütevellî olan Hak ola. Pes, bu mertebe-i ûlâda şuhûd-i Hak ve mertebe-i sânîde şuhûd-i nefs râcih olur. Ve mertebe-i sâlisde kurb-i ferâiz sırrı zuhûra gelir. والله المعين على اداء الفرائض و العبادات و اقامة الاحكام بما هو احسن الحضور والنيات [İbadetlerin ve farzların edâsı üzerine Allah yardımcıdır. Hükümleri icrâ etmekse en güzel huzur ve niyetledir]

***Kemâl-i zâtî ve Kemâl-i esmâî:** Allâh Teâlâ'nın kemâl-i zâtîsi ve kemâl-i esmâîsi vardır. ve kemâl-i esmâîye kemâl-i izâfî derler. Ve istikmâl-i bi'l-gayr mümteni' olmak kemâl-i zâtîdedir, yoksa kemâl-i esmâî ve evsâfîde değildir. Zira mezâhir-i kevniyye olmadıkça âsâr-ı esmânın zuhûru mümteni'dir. Ve ona kendi sıfâtıyla **[450-b]** istikmâl derler ki mahzûrdan hâlîdir. Pes, Hak Teâlâ izz ve gınâsı cihetiyle fi'li arz için değildir, belki kevne rahmet-i zâtiyyedir. Ve ibâdetle emr ettiği âbid içindir, bu ma'bûd için değildir. nitekim hadîs-i kudsîde gelir: ليربحوا على لا لابح عليهم خلقت الخلق Yani halkı halk etmekte nef' ve fevâid yine halkadır, yoksa Hakk'a değildir. Zîrâ Hak Teâlâ mertebe-i zât-ı ahadiyyede والله غنى عن العالمين (Âl-i İmrân,3/97) [Allah bütün âlemlerden ganîdir] mûcebince ganiyyün bi'z-zâttır. Fe-emmâ esmâ ve sıfâtın hakâyıkı zuhûr etmekte mazâhir-i kevniyyeye fâide vardır ki ketm-i ademden arsa-i vücûda bürûzlarından mâ-adâ seyr-i etvâr eyleyip hilye-i hakâyık ile asla rücû' ederler ve dıyyıkdan halâs olup والله واسع (Bakara,2/247) [Allah vasîdir] mûcebince gâh celâl-i zât ve gâh cemâl-i sıfâtta seyr edip cem' ve farkla deryâ ve sahrâyı cem' ederler ve ilâ ebedi'l-âbâd ravza-i vücûdları imdâd-ı nesîm-i feyzle şâdân ve pürnemâ olur.

İşte bu takrîrden fehm olundu ki, bu âlem mevcûd olsa da olmasa da ve Hak ma'rifet-i muhdese ile bilinse de bilinmese de Hak Teâlâ kendi zâtında kâmildir. Pes, mümkinin vücûdu rütbe-i vücûdun kemâli ve ma'rifet-i hâdisenin vücûdu rütbe-i ma'rifetin kemâli içindir. Rütbenin kemâli ise zâtın kemâlinin gayrıdır. Meselâ, sultân-ı a'zam tahta cülûs etmese dahi yine zâtında kâmildir. Fe-emmâ cülûsuyla merâtib-i esmâ zuhûra gelir ve raiyyet ile kendi arasında irtibât vücûd bulur. İşte ilm-i ilâhî dedikleri bu irtibât ve nisbeti bilmektir. Ya'nî Rabb ile merbûb arasında irtibât ne vechile ve kâinât ondan ne vechile intişâ etmiştir, onu bilmeğe ilm derler ki esmâ ve sıfât ve ef'âle müteallîktir. Ve zât-ı ahadiyye bu perdelerle muhtecibdir. Pes, sıfât ef'âl yüzünden ve esmâ dahi sıfât âyinesinden ve zât dahi esmâ perdesinden seyr olunur. Ve bunun mâ-fevkine mecâl-i insân yoktur. Zîrâ zât-ı bahttır ki âlem-i dehşet ve hayrettir. Meğer ki kümmel evliyâya tecellî-i berkî vâki' ola. Ya'nî nûr-i zâttan ba'zı pertev aks ede, bu dahi ânî ve lemhîdir. Onun için berkî denildi. Zîrâ berk iki anda mümtad olsa hâtif-i basar ve muhrik olduğu gibi, tecellî-i berkî dahi basîrete göre böyledir. Bu sebepten ekser-i tecelliyât-ı ilâhiyye verâ-i perdedendir. Zîrâ mertebe-i imkân mertebe-i vücûbun satavâtına tahammül edemez. Eğerçi kalb-i insân-ı kâmil nazargâh-ı ilâhî ve mesken-i rahmânîdir velâkin isti'dâdı mikdârıdır. Nitekim erbâbına ma'lûmdur. ومن الله التحلى و التسلى فى كل حين من الايمان و فى طور من الاطوار والمقامات (Nukile min **Kitâb-ı Kenz-i Mahfî** İsmâil Hakkı k.s.)

***Kemâl-i zâtî ve Kemâl-i esmâî ve Kemâl-i cilâ' ve Kemâl-i isticlâ :** Kemâl-i zâtî zâtın kendine zuhûrudur. Kendi nefsinde kendi nefsi için, gayr ve gayriyyet i'tibâr olunmaksızın. Ve kemâl-i esmâî, kemâl-i cilâ' ve isticlâdır. Ve kemâl-i cilâ' bi-hasebi'l-i'tibârât Hakk'ın zuhûrudur. Ve kemâl-i isticlâ, hemân bu i'tibârât hasebiyle Hakk'ın kendini şuhûdudur. **[451-a]** (Molla Câmî **Levâyıh**'da böyle buyurmuştur.)

***Kemâl-i ilâhî** (كمال الهى)**:** Yevmü'l-isneyn vaktü'l-asrda vârid olan beyt-i türkî ma'rifet-i iş'ârdır.

Beyit :

Kemâl-i hakda yoktur zerre noksân,
Dilâ her zerreyi güneş san.

Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ'nın sıfat-ı cemâl ve celâli vardır ki bu iki sıfatın cem'ine kemâl-i ilâhî derler. Nehâr, sıfat-ı cemâle işarettir ki onda tecelli-i şems vardır. ve leyl sıfat-ı celale işarettir ki onda istitar vardır. pes, tecelli-i şems sıfât-ı cemâliyye-i sübûtiyyeye nâzır ve istitâr sıfât-ı celâliyye-i selbiyyeye dâirdir. Ve beşer âlem-i emrden olan rûh ve âlem-i halkdan olan cesedi hâmil olmakla iki sıfatı dahi câmi' dir. Ve melek ve cinn ise böyle değildir. belki cenâh-ı vâhid üzerine meftûr olup Hakk'a tayerânları sıfât-ı selbiyye yüzündendir. Onun için "sübbûhun,

kuddûsün" kelimeleri ve emsâli tesbîhât lisânlarında gâlibdir. Pes, Hakk'ın kemâlind noksan yoktur ki leyl ü nehârı ve bunların mazhar-ı esrârını cem'an ve fürâdâ halk eylemiştir. Ve şemsin tulû'undan ona ziyâdelik ve gurûbundan ona noksan gelmek yoktur. Belki zât-ı kerîmi على ما كان عليه kāim ve sâbittir. Velâkin ârife gerekdir ki her zerreyi güneş addeyleye. Zîrâ güneş mazhar-ı nûr-i hak olduğu gibi, zerre dahi mazhar-ı nûr-i şemsdir. Pes, bi'l-vâsıta zerre dahi mazhar-ı nûr-i hak olur. Belki vâsıta mürtefi'a olup her zerre vech-i hâsdan mazhar-ı nûr-i tecellîdir. Ve bu mazhariyyette güneş ile beraberdir. Şu kadar vardır ki şiddet-i zuhûr ve kıllet ile mâ-beynlerinde tefâvüt vardır, bu ma'nâ ise kābiliyyete râci'dir.

El-hâsıl, vücûdda aslâ kābil yoktur denilmez, zîrâ kābil olmasa vücûd bulmazdı. Pes, vücûdun mutlakā bâtını vech-i hâss-ı ıtlâkîye ve zâhiri vech-i hâss-ı takyîdîye nazar eder ve âlem-i mülk ve şahadette olan takyîd, taayyün-i âlem-i melekût ve gaybde olan ıtlâk-ı hakîkati münâfî değildir, belki ıtlak ve kayd bir yerde müctemi' olsa, hükm-i ıtlâk hükm-i vücûb olmakla hâmil-i imkân olan hükm-i takyîde gālib olur. Mecmû'u hükm-i vâhidde zâhir ve bir ma'nâ üzerine cârî olur. Bu sebeptendir ki, rûh ve cismin mecmû'unu âlem-i emrden addettiler. Nitekim kelimât-ı Ekberiyye'de gelir : لنا من امره روح و جسم sırrı ittisâl-i kavî bulduğu ve cism ve rûhun tenezzülü olduğudur. Zîrâ rûh-i emrîden rûh-i hayvânî fâiz olup, cesed dahi mizâc-ı mahsûs üzere sûret buldu. Ve veled ebe muzaf olduğu gibi, veledü'l-veled dahi muzaf oldu. Bu sırr-ı sırrîye binâen dediler ki انما الكون خيال وهو حق فى الحقيقة ya'nî kevn dedikleri imkâna râci' ve imkân dahi esrâr-ı vücûba âyinedir. Kışr lübbü hâvî olduğu gibi, zâhir dahi bâtına merbuttur. Onun için fevâkihin lezzeti kuşûrun muhafazasıyladır. Bu cihetten âlem-i zâhir resmi kemâl addolundu. Ve bî-libâs beden muayyeb olup, üryân mecnûna **[451-b]** mülhak ve sezâvâr-ı habs-i zindân ve muâlece-i bîmâr-hâne oldu. Nazar eyle dünyâda defâin bî-telâsim olmaz ve hazâin bî-akfâl ve meftûh konulmaz. Pes, bu sırr-ı bedî'i fehm ettin ve zâhir ve bâtını birbirine rabt tarîkine gittinse, halkı Hak bildin, zerreyi güneş sandığın gibi. Velâkin her mevcûdu mertebesine göre i'tibâr edip, taayyün ve müteayyini fark etmekte ve mahalline göre ilmle amel kılmakta riâyet-i edeb edip, selâmet buldun. Zîrâ mübhemi ibhâm vemufassalı tafsîl ve hey'et-i dürr-i meknûn üzerine olan ilmi setr ve ihfâ ve amelde zâhir üzere, cereyân-ı ahlâk-ı kümmel ve âdât-ı kadîme-i muhakkıkîndir. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Künnâ hurûfen âliyâtı lem nukile** (كنا حروفا عاليات لم نقل): Hangi şey ki kuvvesi haddinde ola, ona mümkin denilir, mevcûd denilmez. Ve kaçan bi'l-fi'l zâhir olsa, ona mevcûd denilir, mümkin denilmez. Pes, kümûnda yani ilmde zâhir olan hurûf-i rakamiyye vâcidine nisbetle mevcûdedir, kendi nefsine nisbetle değil. Zîrâ kendi nefsini idrâk edemez ve onu âhar müdrikler idrâk eder. Pes, ol hurûf kendi nefsine nisbetle de mümkinedir, vâcidine nisbetle de mümkinedir. Beyân-ı mezkûr, imkân ve vücûdun hâlini beyândır. Asl-ı a'dâd olan vâhid ile i'dâdın hükmü dahi böyledir. Pes, a'dâd nefsine müdrikine nisbetle vâhidde mümkine oldu, yalnız nefsine nisbetle değil. Kezâlik a'zây-ı insân dahi nutfe-i insâniyyede mümkin oldu. Vaktâ ki onu Hak Teâlâ nutfeden halk eyledi ise, nefs-i müdrikeye nisbetle mevcûde oldu, kendine nisbetle değil. Zîrâ uzv, kendinin uzv olduğunu idrâk etmez. Öyle olunca vücûdundan sonra dahi nefsine nisbetle yine mümkindir. Ve nefs-i müdrike-i insâniyyeye nisbetle mevcûdedir. Meselâ, a'zâ için idrâklar olaydı, hr bir uzv uzv-i âhara nutfede "ben sen idim" diyeydi. Ve cümle a'zâ uzv-i vâhide "biz sen idik" diyeydi, kavl-i evvel ve kavl-i sânî sâdık olurdu. Bu sırr eclinden Şeyh-i Ekber Hazretleri كنا حروفا عاليات لم نقل buyurdu. İlm-i insânda olan maânî bu kelâm-ı şerîfin mazmûnuna akrebdir. Zîrâ insân ol maânîyi hârice çıkarmak murâd eylese, ya maânîye delâlet eden kelimâtı tekellüm ile çıkarır veyâ ol kelimâtı yazmak ile ol maânîyi çıkarır. Pes, ol kelimâtı işiten kimse yâhut yazılmışını gören kimse ol söyleyen âdemin ilminde olan maânîyi ol vechile fehm eder lâkin ol maânî ilmden nakl olunmadı. Pes, hâricde zuhûr bulan ol maânînin suver ve mazâhiridir, bi-aynihâ ol maânî değildir. Pes, ol maânî âsâr ve suver ve ahkâmıyla zâhir oldu, a'yânıyla zâhir olmadı. Pes, gayb-ı zâtta kâmine olan hurûf dâimâ kâminedir, aslâ **[452-a]** zâhir olmadı ve intikāl etmedi. Ve ilmde zâhir olan ma'lûmât ol hurûfun âsârı ve ahkâmıdır, bi-aynihâ hurûf değildir.

Pes, eşyâ ilm-i hakda olan hakāyıkdan ibârettir. Vücûd-i aynîde zâhir olan suverden ibâret değildir. imdi suvere eşyâ tesmiyesi mecâzdır, hakîkat değildir. Zîrâ suver mütegayyire ve zâile olur. Ol eşyâ ise ya'nî hakāyık-ı ilmiyye ise müntakile ve zâile olmaz. Bu eclden Rasûlullâh (s.a.v.) Hazretleri Hak Teâlâ'dan rü'yet-i eşyâyı taleb edip ارنى الاشياء كما هى buyurdu. Eşyâyı ilm-i şerîfinde olduğu gibi bana göster ki rü'yetim sâbitâta müteallika olup, zâilâta müteallika olmaya. Vaktâ ki Hak Teâlâ ilm-i şerîfinde olan eşyâyı kemâ-hiye gösterip buyurdu : بما اريك الله انا انزلنا اليك الكتاب بالحق لتحكم بين الناس (Nisâ,4/105) Ya'nî ben azîmü'ş-şân sana bi'l-hak kitâb inzâl eyledim ki Allâh Teâlâ'nın sana irâe eylediği şey ile beyne'n-nâs hükm edesin diye.

Pes, (a.s.) beyne'n-nâs etmedi, illâ ilminde olanı Allâh Teâlâ ona irâe eylediği şey ile hükm eyledi. Pes, (a.s.)a tâbi' olan evliyâ mutâbaatları bereketiyle onlara dahi rü'yet hâsıl olup, ilm-i Hak'da eşyâyı makāmları ve mertebeleri mikdârınca rü'yet eylediler. Pes, eşyâ üzerine rü'yet ile hükm eylediler. Metbû'ları olan ekmel-i halk ve Fahr-i Kâinât (aleyhi efdalü't-tahiyyât) yediyle hükm eylediği gibi. Zîrâ tâbi' için mütâbaat ve kābiliyyeti hasebiyle metbû'un cemî' makāmâtından nasîb vardır. Pes, tâbi'lerin dahi şu makāmdan nasîbi olmak lâzımdır. Şu makām dediğimiz, eşyâ ahkâm ve âsârıyla zuhûrundan mukaddem ol eşyâyı ilm-i Hak'da rü'yet makāmıdır. Ahkâm ve âsâr dediğimiz, vücûd-i aynîde mevcûd olan mümkinâttır. كنا حروفا عاليات لم نقل buyuran şeyh-i kâmil-i muhakkık-ı mudakkıka makām-ı rü'yetten nasîb-i vâfir hâsıl oldu. Hattâ şeyh müşârun-ileyh sûretiyle zuhûrundan evvel âlem-i hakda ne keyfiyyette olduğunu bildi. Ve ilmde zuhûrundan evvel kümûnunda ya'nî mestûrluğunda ne olduğunu dahi bildi. Ve zuhûrundan evvel dediğimiz, kavlimizdeki evveliyyet zamân evveliyyeti değildir, belki mertebe evveliyyetidir. Zîrâ vahdet ilm üzerine rütbe ile mukaddemedir, zamân ile değil. Zîrâ o mertebede zamân yoktur ki hattâ zamân ile mukaddeme ola. Pes, ilmde olan hakāyık ilmde zuhûrundan evvel vahdet-i zâtiyyede kâmine idi. Pes, üslûb-i mezkûr üzere ilmde zuhûr buldu. İmdi bir hakîkat hakîkat-ı uhrâya hitāb edip "ilmde zuhûrumuzdan evvel ben sen idim" dese ve cümle-i hakîkat bir hakîkate "biz sen idik ve sen vahdet idin" deseler kavllerinde sâdıklardır. Pes, ol hakîkatlerin kable'z-zuhûr olan hükmü hükm-i vahdettir. Ve ba'de'z-zuhûr olan hükmleri hükm-i kesrettir. Pes, mertebe-i vahdette vahdet zâhir ve hakāyık kâminedir. Ve ba'de'z-zuhûr hakāyık zâhir ve vahdet kâminedir. Pes, hakāyık ilmde şey'-i vâhid iken zuhûrundan sonra her ne kadar vahdete müstenide ise de bir dahi **[452-b]** kümûna rücû' ve avdet edip, ya'nî kemâ-kâne şey'-i vâhid hükmüne girip ke'l-evvel hüve-hüve olmazlar. Pes, beyân-ı mezkûrdan murâd, ârifler zuhûrlarından evvel hakîkatleri ne keyfiyyette olduğunu ve zuhûrlarından sonra ne keyfiyyette olduğunu bilmek için kable'z-zuhûr ve ba'de'z-zuhûr eşyâya ma'rifettir yoksa şu zâhir olan eşyâ zâtın gayrı oldu demek değildir. Zîrâ bu takdîrce zât-ı bârî eşyâya zarf olmak lâzım gelir. Hak Teâlâ bundan münezzehdir. Zîrâ hazret-i zâtta zâtın gayrı yoktur, eşyâ ise nefsinde ma'dûmedir. Fe'fhem.

***Kenz-i mahfî** (كنز مخفى) **:** Hazret-i evvel.

***Künhü'z-zât** (كنه الذات) **:** Hazret-i evvel.

***Kenzi'l-meknûz** (كنز المكنوز) **:** Âlem-i ceberût.

***Künhü's-sıfât** (كنه الصفات) **:** Âlem-i ceberût.

***Kenz-i mahfî** (كنز مخفى) **:** Vücûd-i mutlak.

***Künye** (كنيه) **:** Ebî tālib Hz. Ali (k.v.), İbn-i Abbâs (r.a.), Ümmü Gülsüm gibi. Ya'nî "ebî" ve "ibn" ve "ümm" kelimeleri hangi ismin evveline gelirse ona künye derler.

***Kenz-i mahfî ve halk** (كنز مخفى و خلق)**:** Kenz-i mahfî, zât-ı ahadiyye-i bâtınadan ve halk, zât-ı vâhidiyye-i zâhireden ibârettir. Ve zât-ı vâhidiyye-i zâhire dahi smâ ve sıfâttan ibârettir. Dâire-i vücûdu kavseyne taksîm eden hat ki hadd-i fâsıldır, taayyün-i evvel ve vahdet-i izâfiyye ve berzah-ı câmi' ve hakîkat-ı muhammediyye ondan kinâyettir. كنت كنزا مخفيا [284] ben künh-i gaybda ve mertebe-i amâda bir kenz-i mahfî idim. Kenz-i mahfî ibârettir, vecher-i azîmetü'l-cedvây-i esmâ-i zâtiyyeden ki gayb-ı meknûn ve sırr-ı mahzûn ve ebtan-ı küll-i butûndur.

Kenz-i mahfî, zât-ı ahadiyyeye denildi ki gaybda meknûn olup, bî-nişân olmakladır. Belki ba'z-ı defâinin hâricde fi'l-cümle alâmet-i mevzû'ası vardır ki onunla mahalline intikāl olunur. Nitekim ba'zı mutalsım nesnelere işaret koymuşlardır. Fe-emmâ zât-ı ilâhiyyeye ebtan-ı küll-i bâtın olan mertbe-i gaybda iken aslâ alâmet yoktu. Şol nevât gibi ki tahte'l-arzda medfûndur ve henüz vech-i arzda nişân-nâbûddur. Bu cihetten orada nevât olduğunu kimse bilmez. Çünki vech-i arza çıkıp inşikākından nısfeyn ola, birisi zâta ve birisi dahi sıfâta nişân olup neşv ü nemâ buldukça şecere sûretine girer ve ağsân ve evrâk sâhibi olup gāyetinde meyve zuhûr eder ki asl-ı nevâtın sûreti olan çekirdeği müştemildir. İşte her şey aslına rücû' eder dedikleri budur. Ve Cüneyd-i Bağdâdî'den (k.s.) suâl olunup ما لنهاية ؟ [Nihâyet nedir?] denildikte الرجوع الى البداية [Bidâyete dönüştür] diye cevâb verdiği dahi ona nâzırdır. Velâkin nihâyetin bidâyete rücû'u keyfiyyet-i mahsûsa ile olduğu mürûr etmiştir. Meselâ, nevât vech-i arza gelip ve beden-i şecere zuhûr edip ağsân ve evrâk mertebelerini devrden sonra meyve sûretine duhûl etmekte etvâr-ı muhtelife i'tibâr olunur ki **[453-a]** tahte'l-arzda iken bu etvâr ve i'tibâr yoktur.

---

[284] - Aclûnî, II, s.132.

Ve nevât-ı meyve min-vechin evvelkinin aynı ve min-vechin gayrıdır. Aynı olduğu budur ki nevât-ı ûlâ şecere keyfiyyeti ile tekeyyüf eylemiştir. Şöyle ki bir kimse ol nevâtı görmek murâd eylese şecereye nazar eder. Ve şecereye nazar etmek ona nazar gibi olur. Ve gayrı olduğu budur ki, nevât-ı meyve netîce sûretinde zuhûr etmiştir ki şecereye nisbetle pederden veled gibidir. Ve meşhûrdur ki derler : الولد سر ابيه ya'nî pederden nutfe sûreti zuhûr edip ondan veled tekevvün etmekle veled dahi hadd-i insâniyyete dâhil olup, peder sûretine girdiği gibi, nevât-ı medfûneden dahi şecere zuhûr edip ondan meyve hâsıl olmakla meyve dahi çekirdeği i'tibârıyla nevât-ı ûlâ sûretine dâhil olup, asl ve fer' müttehid gibi oldu. İşte Hak ile âlemin misâli budur. Ya'nî âlem ve âdem zât-ı ahadiyyenin esmâ ve sıfâtla tecellîsinden vücûd bulup mufassil isminin zuhûrâtı tamâm olduktan sonra واليه ترجعون (Bakara,2/245) [Dönüş O'nadır] vefkince tafsîl icmâle redd olundu. Ve niseb ve izâfâttan hâsıl olan umûr-i ârıza zâil ve muzmahill oldu. Velâkin kimine mevt-i irâdi-i fenâî ve ba'zına mevt-i ıztırâri-i tabîî ile husûle geldi. Ve bu iki mevte dahi "kıyâmet-i suğrâ" derler. Nitekim inhilâl-i eczâ-i âlem ile olana "kıyâmet-i kübrâ" derler. Zîrâ bu kıyâmet cümle-i cüz'iyyât-ı fenâyı müştemildir ki onun fevkinde dahi fenâ yoktur. Bu cihetten kıyâmet-i kübrâya "fenâ-i ekber" denilir. Maa-hâzâ, halk cihetinden dahi ekberdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: لخلق السموات والارض اكبر من خلق الناس (Mü'min,40/57) [Elbette gökleri ve yeri yaratmak, insanı yaratmaktan daha büyüktür] Ya'nî semâvât ve arz ki âlem-i âfâk ve tafsîldir, delâlet cihetinden âlem-i enfüs icmâlden ekberdir. Zîrâ enfüs ve âfâk metinle şerh gibidir ki metin şerhe göre muhtasar ve mücmel olduğu gibi, âdem dahi âleme göre böyledir. Ve fi'l-hakîka âdemi gören âlemi görür. Ve bi'l-aks nitekim Kur'ân'a nazar eden sûret-i muhammede nazar etmiş olur. Ve bi'l-aks bu makāmdandır ki ba'zı kibâr, انا القران [Ben Kur'ân'ım] demişlerdir. Murâd kitâb-ı câmi'dir ki hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi'dir ki hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi hâvîdir. Ve Kur'ân'ın ahlâkıyla mütehallik olduğu cihetten sûret-i Kur'ân olmuştur. Bu vechile velî dahi verâseti hasebiyle sûret-i muhammed ve kitâb ve kur'ân olur. Pes, kitâb tekvîn i'tibârıyla ve ve kur'ân tenzil cihetiyledir ki ahkâm ve ahlâkıyla amel ve tahalluka dâirdir. Velâkin kitâb-ı tekvînî dahi fi'l-hakîka Hak'dan münzel ve mürseldir. Bu cihetten insân-ı kâmil dahi kitâb-ı münzeldir. Ya'nî min-indillâh irsâl olunup cümle-i hakāyık-ı zât ve sıfât onda derc kılınmıştır. Ve âlem bir şecere ve melâike onun ağsân ve evrâkı ve insân ol şecerenin meyvesi gibidir. Ve böyle demek dahi olur ki enbiyâ (a.s.) meyve ve ekmelü'l-mevcûdât (s.a.v.) ol meyvenin **[453-b]** zübdesi gibidir. Ziyâdet-i kebedi'l-hût gibi ki balık ciğeri üzerinde bir lahm pâredir ki lahm-i hûtta ondan elezz ve enfa' yoktur. Onun için ehl-i cennet makām-ı hazîreti'l-kudsde ibtidâ ol ziyâdeyi tenâvül etseler gerekdir. Ve böyle diye temsîl dahi mümkündür ki cümle-i enbiyâ yedlerinde olan kütüb ve suhuf-i ilâhiyye i'tibârıyla sultān-ı a'zamın emr ü fermânı gibi. Ve Rasûlullâh ve yedinde olan Kur'ân onun tuğrası gibidir ki emr-i sultān tuğra ile mu'lem olmasa nefâz bulmadığı gibi, cemî' enbiyâ dahi sûret-i muhammediyye ve cümle-i suhuf ve kütüb, şekl-i Kur'ân'da bürûz ve zuhûr etmeselerdi, revâc bulmazlardı. Bu sebepten onun her sûrette bir sırrı vardır. Fe'fhem cidden. Çünki kenzin zuhûrundan maksûd, sûret-i muhammediyyenin mazhar-ı tâm olmasıdır. Pes, sûret-i muhammediyye sûret-i hakdır ki âlem-i imkânda ondan ebdâ' sûret yoktur. Nitekim demişlerdir ki, ليس فى الامكان ابدع مما كان Ya'nî âlem ve âdemden ebda' nesne yoktur. Ve her ne ki ilm-i ilâhîde vardır, onun sûret-i bedîası bu âfâk ve enfüsdür. Ve bu sûret-i bedîanın ebda'ı sûret-i muhammediyyedir ki zâhirde esmeriyyet ve emlahiyyeti ile cümleden fâik ve bâtında ecmaiyyet ve ekmeliyyeti cihetinden mecmû' âlem ve âdem üzerine tercîh ve tafdîle lâyıktır. Ve bu sırra remz delâil-i bî-şumâra işaret kılar berâhîn bisyârdır. Nitekim erbâb-ı irfâna hafî değildir.

Nazm :

Ey nüzür ve hôş hırâm-ı bustân-ı ıstıfâ,
Vey hezâr avâz-ı gülzâr meâli mustafâ.
Sûret-i nûra yüzün levh-i ilâhî olmasa,
Ebervânından yazılmaz idi bismillâh ona.
Nokta-i nûr-i siyâh hâline benzer kanı,
Mushaf-ı tekvîn içinde âyet-i vahdet-nümâ.
Leblerinden feyz alır bahr-i belâğat tâ ebed,
Feyz-i lafzından bulur her ma'nâ şîrîn-nemâ.
Olmasaydın meşhed-i hüsne melâhat-bahş eğer,
Kanda olurdu züleyhâ bu sefîle mübtelâ.
Kenz-i mahfî sırrını hakkıya izhâr eyledin,
Devlet-i uzmâya erdi ol fakîr-i bî-nevâ.

(Nukile min **Kitâb-ı Kenz-i Mahfî** İsmâil Hakkı Bursevî)

***Kün** (كن) **:** Ey sâlik ! Fikr eyle ibtidâ hâlini ki "kün" den geldin. Ya'nî Allâh Teâlâ ilm-i ezelîsinde sâbit olana a'yâna "kâne" mertebesinden tecellî edip "kün" diyecek ol a'yân cümleten bu hitābı işittiler. Ve kevni ya'nî vücûd-i hâricîyi gözleyip, sefer-i ma'nevî ile makām-ı ervâhda hebâ dedikleri menzile gittiler. Ve "elhamdülillâh" kelimesine meşgûl oldular. Neş'e-i âhirette kabirden meb'ûs olunca yüzlerini ve gözlerini silip "elhamdülillâh" dedikleri gibi. Ve zikr olunan iki mevtında dahi şemm-i râyiha-i vücûd etmek hamdi müstelzimdir. Ve bu "kün" hitābıdır ki âlem-i ervâhda tekrâr olundu. Ya'nî bu hitāb ile âlem-i ilmden âlem-i ervâha geldikleri gibi, âlem-i mîsâkda dahi suver-i zerrâta girdiler ve "elestü bi-rabbiküm" diye hitāb olundular. Ve onlar dahi "belâ" diye cevab verdiler.

Li-muharririhî :

Ey derdine geçti ömr-i nâzenîn,
Çarha çıktı derdle âh u enîn.
Yâs tutmuştur bize ebrle çarh, ***[454-a]***
Kasvet-i kalbe bakıp ağlar zemîn.
Şöyle hâin oldu ehl-i dîn kîm,
Mushaf-ı ref' etti cibrîl-i emîn.
Şekk ve şüphe tuttu halk-ı âdemi,
Dillerinden uçtu temkîn ve yakîn.
Hakkıyâ bu demlere erdin meded,
Sonunu hayr ede rabbü'l-âlemîn.
Vallâhu'l-hâfizu'l-muîn

Ma'lûm ola ki, sâlik-i hakka göre enfüsde şemsin mağribden doğması, vücudunda olan insân-ı rûhânî ki asl ben dediği odur, ale'l-gafle insân-ı cismani teninden gurub edip habersiz âlem-i âhirette bulunmasından ibarettir. Sâlik-i hak eğer tedarikli değilse, nedametten gayrı bir şeyi münebbih olmaz. Zira cism ile bir dahi bu âleme gelmek kābil değildir, tedarik nice olur. Eğer küfre müeddî itikad ile ve amel ile giderse ona hiç ilaç olmaz. Neuzu billâhi teâlâ. Gözsüzden murad, gözsüz ardıma düşmüş durmaz izler izimi. Yani kalbi bana tâbi' olup izimi izler. Zira kalb ve rûh ikisi dahi âlem-i ulvîdendir. Nitekim nefs ve tabiat âlem-i mülkdendir ki süflâdır. Pes, الجنس الى الجنس يميل [Güzel, güzele meyleder] vefkince ulviyyât birbirlerine tâbi' olurlar. Ve bunda sırr-ı münâsebete işaret vardır. yani bilâ-münâsib iki şahs arasında ictimâ' olmadığı gibi, iki kuvvet miyânında dahi böyledir. Pes, nefsin kalbe ve kalbin rûha ve rûhun sırra münasebeti tezkiyeden sonradır. Zira ba'de't-tezkiye nefs kalb suretine girer. Ve cemî' kuvâ kuvvet-i vâhide hükmünde olur. Kable't-tezkiye ise keyfiyyette tehâlüf ve miyânda tenâfür ve tebâguz vardır. ve ehl-i bidayetin haline işaret edip Kur'an'da gelir : وقالت اليهود ليست النصارى على شئ (Bakara,2/113) [Yahudiler dedi ki: "Hristiyanlar hiçbir şey üzerinde değil"] zira ehl-i bidayet birbirleriyle müvâneset etmedikleri süluklarına terakki verir ki mâ-sivây-ı hakla üns etmek hakdan vahşeti muktezîdir. Kaçan ki üns ve haşyet perdelerini hark ede, her nefs hak ile olur ve onunla devam-ı üns bulur ve hazer edecek nesne kalmaz. Zira cemî' i'tibâr-ı yâr ve cümle dâr ve diyâr bir diyâr olur. Ve mine't-tevfîk li-kemâli'l-cem'.

Ma'lûm ola ki, gözsüzden murâd, kabdir. Amâ onun sıfatıdır. Nitekim Kur'an'da gelir: فانها لاتعمى الابصار ولكن تعمى القلوب التى فى الصدور (Hacc,22/46) [Zira hakikat şudur ki, gözler kör olmaz, fakat sinelerdeki kalpler körleşir] ve kezalik basîret onun şânıdır. Nitekim hadisde gelir : ينام عيناى ولا ينام عينا قلبى yani umy-i basara itibar yoktur. Onun için enbiyadan dahi a'mâ vardır, Hz. Şuayb gibi (a.s.) belki itibar amây-ı kalbedir ki bununla mübtelâ çoktur. Ve yine kuranda gelir: ومن كان فى هذه اعمى فهو فى الاخرة اعمى (İsrâ,17/72) Ya'ni şol kalb ki dünyada şevâhid-i tevhidi rü'yetten a'mâ ve âsâr-ı hakîkatı mütālaadan mahcûb ola, âhirette dahi hâsıl olmaz, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

Kötürümden murâd, kötürüm tabiata derler. Yani ayaksızdan murad tabiat-ı insâniyyedir ki harâret, rutûbet, bürûdet, yübûset mecmû'unu cem' eden hakîkattir. **[454-b]** fi'l-hakika muk'adlık yani kötürümlük ile vasf olunur. Zira beden-i insânda sâbite ve mukîmedir. (Nukile min **Şerh-i Ebyât-ı Hakkı**)

***Görmek, görmemek:** Başlı başına eşyaya vücud vermek, eşyayı görmektir. Eşyaya ve kendine vücud vermemek eşyayı ve kendini görmemektir.

***Gözünü kapamak ve ve gözünü açmak:** Ma'lûm ola ki, gözünü kaparsan fenâ-fillâhda ve gözünü açarsan bekā-billâhdasın yani mâ-sivâdan i'râz etmek gözünü kapamaya ve mâ-sivâya i'tibâr etmek gözünü açmaya işarettir.

***Görmek:** Ehl-i tasavvuf olanlar, biz Allâh'ı görürüz derler. Dünyada bu Rasûlullâh'dan gayrıya mümkün müdür. Cevâb, mümkün değildir. bunların biz Allâh'ı görürüz dedikleri, biz Allâh'ı biliriz ve âsâr-ı kudretini görürüz demektir. Yoksa hakikatte zât-ı bârî görülmekten münezzehdir. لا تدركه الابصار وهو يدرك الابصار (En'âm,6/103) [O'nu gözler idrak edemez, bilakis O gözleri idrak eder] Yani baş gözü Hakk'ı görmez, Hakk'ı yine hak gözü görür. Hz. Peygamber (a.s.) buyurur ki : اعبد الله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك [285] yani Allâh' ibâdet eyle, Allâh'ı görür gibi. Eğer sen onu görmez isen, ol seni görür. Hz. Ali (k.v.) buyurur ki : لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا Yani ben Allâh'ı şöyle bildim ve anladım ki eğer gözümden perde kalkaydı ve ben onu göreydim, hemân bildiğim gibi görürdüm, anladığım gibi bilirdim. Bildiğimin ve anladığımın hilâfı zuhûr etmezdi. Bu sebepten dünyada görülmediği anlandı. Bu kelamın sahibi Hz. Ali'dir. Ol böyle deyince gayrılara ne olmak lazım gelir fehm eyle. Suâl, şeyin âsârını görmek kendini görmek olur mu ? Cevâb, olur. Bir kimse güneşin ziyâsını gördükte ben güneşi gördüm dese, câizdir. Maa-hâzâ, asl-ı güneş-i görmemiştir. Ve bir misâl dahi, eline ayna alırsın, içinde bir sûret görürsün ve yüzümü gördüm dersin. Maa-hâzâ ki gördüğün kendi yüzün olmadığın bilirken bu söz hôd yalan değildir. Suâl; çünki görmek âsâr ve kudretini görmekse onu herkes görür, hôd bunlar biz görürüz derler, gayrıdan selb ederler. Cevâb; şunlar gördüler, neydüğün bilmediler görmediler. Görmek bilmektir, bilmedi görmedi. Bir kimse her zaman helva yese, yediği helva olduğun kimseden öğrenmemiş olsa ve kimse ona dememiş olsa, helvayı öyle medh ettikçe yüreğinden bu hasret ateşi dâim onu helva gibi yakar, onu bize de bulun diye ister yürür.

***Kevn-i sakîl, Kevn-i hafîf** (كون ثقيل , كون خفيف) **:** Kevn ikidir: Biri, kevn-i sakîldir ki tabîat-ı kesîfe üzerine halk olunmuştur. Ehl-i anâsır gibi. Ve biri dahi kevn-i hafîfdir ki tabîat-ı latîfe üzerine ibdâ' olunmuştur. Ehl-i melekût gibi. Ve cemî' melâike tabîat-ı latîfler tahtında dâhillerdir.

***Kevn-i câmi'** (كون جامع): Hak Celle ve Alâ dilediği kim **[455-a]** kendinin aynın göre, kevn-i câmi'den ki insân-ı kâmildir. Ve Hak Teâlâ'nın sırrı ol insân-ı kâmil ile zâhir ola. Hak tecellî eylemez, illâ insân-ı kâmile. Zîrâ keşfi kendi nefsini bilâ-mir'ât görmek, mir'ât ile görmek gibi değildir. pes, insân rûh-i ilâhîdir, Hak mütecellîdir. Bi-zâtihî li-zâtihî. Pes, âlem insânın vücûduyla tamam oldu. (Hakkı Efendi)

***Kevniyyât** (كونيات) **:** Mertebe-i akl ve mertebe-i kalemden cemî' ervâh ve kelimât müctemi' olmakla onlara kevniyyât derler.

***Kûr ü kebûd** (كور و كبود)**:** Ben ben diye varlık iddiâsında olan âdeme kûr ü kebûd derler.

***Kimyâ** (كيميا)**:** Bu fakîr eş-Şeyh el-Hâc İsmâil Hakkı bir defa rü'yây-ı sâdıkada Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)i hilye-i asliyeleri üzere görüp; "Yâ Rasûlallâh ! Sizin vücûdunuza kimyâ derler" dedim. Buyurdular ki : "Benim vücûdum benden sonra kimyâ olur" ya'nî halk arasında şerâyi'-i nebeviyye ile amel olmayınca, aradan irtibât mürtefi' olup, ol azîzü'l-vücûdu bulmak değil belki rüyâda görmek bile nâdir olup, kimyâ mertebesine varır ki hâlâ bu a'sâr bu hâl üzerinedir.

***Kiyânî** (كيانى) **:** Kevne mensûb demektir.

***Keynûnet** (كينونت) **:** Oldukta demektir.

[285] - Buhârî, İman,37; Müslim, İman, 1.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÂB LÂM (ل) HARFİDİR

***Lübbü'l-lübb** (لب اللب) : Nûr-i ilâhî maddesinden ibârettir.

***Lübb** (لب) : Kevne müteallika olan kulûbdan masûn ve hıfz olunan ilmlerdir. Zîrâ bu ilmler ol kulûba lâyık değildir, fe'fhem.

***Libâs-ı şerîat, Libâs-ı hakîkat, Libâs-ı takvâ** (لباس شريعت و حقيقت و تقوى) :

Ma'lûm ola ki, ibtidâ hil'at-i âdemiyye-i vücûd, ba'dehû vücûd üzerine ârız olan tırnakdan libâsdır ki cennette iken ilbâs olunmuştur. Ba'dehû dünyâda sanâyi' yüzünden nush ile ve gayrı vechile ta'lîm olunan libâslardır ki gerek libâs-ı zînet olsun ve gerek olmasın. Ve taâmda gıdâ-i ma'nevîye işâret olunduğu gibi, libâsda dahi libâs-ı takvâya remz vardır. Ve libâs-ı esmâ libâs-ı takvâda dâhildir. Zîrâ takvây-ı hakîkî olmadıkça kalb-i insân libâs-ı esmâ ve ahlâkla telebbüs ve tahalluk etmez.

Ve libâs fi'l-hakîka ikidir : Biri, libâs-ı şerîattır ki disârdır. Ve biri, kamîs-i sıddîkiyyettir ki şiârdır. Kamîs-i sıddîkiyyet kamîs-i meryemdir. Ya'nî nefs-i mutmainnenin libâsıdır ki sıddîkiyyetin fevkinde makām-ı kurb ve onun fevkinde makām-ı nübüvvettir ve bunun fevkinde risâlettir. Nazar eyle ki insânın şiâr ve disârı olmasa, bedeni harr ve berdden mahfûz olmaz. Libâs-ı şerîat ve hakîkat dahi böyledir ki bu iki vechile bedeni ilhâd ve cehâletten masûn olur. Ve üryân kimseyi dîvânedir diye bîmâr-hânede habs ve der-zincîr ettikleri gibi, libâs-ı şerîatten üryânı dahi sicnullâh olan cehennemde mağlûl ve muazzeb ve libâs-ı hakîkatten mücerredi, mahbus-i bu'd **[455-b]** ve katîatte mukayyed ve muazzeb ederler. İmdi خذوا زينتكم (A'râf,7/31) [Zînetinizi (elbisenizi) giyinin!] vefkince mutlakā zînet-i vücûd lâzımdır, fa'rif.

***Lebs-i murakkaât** (لبس مرقعات): Yamalı hırka giymektir. Lebs, hakāyık-ı rûhâniyye ve ilâhiyyenin telebbüs eylediği sûret, sûret-i unsuriyyedir. (Ankaravî)

***Lâhza** (لحظه):Göz kuyruğuyla bakmağa lahza derler. Bu makāmda za'f-ı basîret sebebinden şems-i zâta tamâm nazara kādir olamayıp uğrîn uğrîn bakmaktır. Ya'nî anlayamayıp ta şaşkın bakmaktır. (Cemâli-i Halvetî Aksarayî)

***Lisân-ı hâl ve Lisân-ı makāl** (لسان حال و مقال): Leyletü'l-mevlid, vaktü'l-işâ' vârid olan beyt-i türkîdir :

Beyit :

Birbirine bir gün verir selâm,
Hem zebân-ı hâlle eyler kelâm.

Zâhir olan budur ki arz ve semânın birbirine leyle-i mevlidde selâm ve selâmı muttali' envâr-ı şuhûd ve ma'den-i esrâr-ı vücûd Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.)in dünyâya teşrîflerini tebşîr ve yemn ve kudûmlarıyla istibşâr kabîlindendir. Gerek zebân-ı kālle ve gerek zebân-ı hâlle. Ve şol ki zebân-ı kāldir Hak Teâlâ'nın intākıyladır. Nitekim hacer-i mütekellim Cenâb-ı Nübüvvet'le âdet-i ma'rûfe üzere mükâleme eyledi. Zîrâ bâlâda tahkîk olundu ki cemî' eşyâ mezâhir-i sıfât ve esmâdır. Pes, her zerrede feyz-i hayât olduğu gibi, nûr-i âlem ve sırr-ı kelâm dahi vardır velâkin zuhûru izn-i ilâhîye ve tecellî-i mahsûsa menûttur. Ve şol ki zebân-ı hâldir, iki vechiledir : Biri budur ki, ba'zı alâmât hasebiyle delâlet tarîkiyledir. Nitekim dilsizler birbirine işâret edip söyleşirler. Pes, nebâtât ve cemâdât ve hayvânâtta olan alâmetler bî-zebân olanların işâretleri gibidir. Ve biri dahi budur ki, her âlemin makāmına göre idrâk ve şuhûd ve kelâmı vardır. Nitekim ehl-i berzah olan emvât, ahyânın selâmlarını işitirler ve birbirleriyle mükâleme eyler ve kendi makāmlarına münâsib olan vechile görürler. Eğerçi ki hayât-ı dünyâ hâli gibi değildir. Zîrâ hayât-ı dünyâda olan hiss-i bedenî ve cismânî ve orada olan idrâk-i rûhânîdir. Nazar eyle ki, menâmda

veyâ insilâhda nice nesneler idrâk olunur ve mükâleme ve müşâhede hâsıl olur. Maa-hâzâ, havâs-i zâhire ile değildir ve bu ma'nâya Kur'ân'da gelir : فما بكت عليهم السماء والارض (Duhân,44/29) Ya'nî zâhirde arz ve semâ için bükâ etti. Maa-hâzâ, onların bükâsı insân gibi dem'-i aynla değildir. belki hâllerine münâsib olan vechiledir. Ve sâir nuût-i kevniyye dahi böyledir. Dahk ve ferah ve mecî ve zehâb ve emsâli gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir : قالتا اتينا طائعين (Fussılet,41/11) Ya'nî arz ve semâ Hak Teâlâ'ya icâbet edip tav'an geldiler, kerhen değil. Ve gelmeleri makāmlarına münâsib olan vechiledir ki ilmi Hakk'a mufavvizdir. Nitekim eşyâ âlem-i ilmde "kün" hitābını gûş edip emre imtisâl ettiler ve tekevvün eylediler. Eğerçi onların istimâ'ları ve tekevvünleri müteallik-i ilm **[456-a]** değildir. Bâlâdaki gibi bi-hasebi'l-makāmdır. Ya'nî âlem-i ademde olan eşyânın ne vechile hitāb-ı Hakk'ı işittiklerini yine Hak bilir. Şu kadar denilir ki, âlem-i ilmde olan şey'iyyetleri Hakk'a göre vücûd-i aynî hükmündedir. Ve nübüvvet ilmi vücûd-i hâricî gibidir. Pes, edne'l-emr taayyün sübûtuyla vesîle-i istimâ' hitāb olur. Ve tekevvünleri dahi böyledir. Ya'nî kudretin makdûre taallukunu ve makdûrun keyfiyyet-i tekevvününü ve emre imtisâlini Hak bilir. Ve ma'nây-ı mezkûrun nezâiri çoktur. Velâkin idrâki zevk-i sahîha muhtâcdır, fe'fhem. (İsmâil Hakkı Efendi)

***el-Latîf** (اللطيف) **:** Öyle Allah ki herşeyi güzel edicidir. Yâhut ihsânını ibâdına rıfk ve sühûletle îsâl edicidir. Kulun bundan nasîbi, Allâh'ın ibâdını Hakk'a da'vet etmede ve tarîk-i hakka hidâyet etmede rıfk ve telattuf eyleyip ünf eylememektir. Dahi yakînen Allah Teâlâ âdemin içini ve dışını bilir olduğunu bilip te izhârı lâzım olmayan şeyleri izhâr etmemektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Latîfe-i rabbâniyye ve Vücûd-i mevhûb** (لطيفهء ربانيه و وجود موهوب)**:** Heykel-i abdiyyette rûh-i kuds tesmiye olunan latîfe-i rabbâniyyeye Nakşibendiyye "vücûd-i mevhûb" ta'bîr ederler.

***Letāyif-i hamse-i rûhâniyye** (لطايف خمسهء روحانيه) **:** Akl ve kalb ve rûh ve sırr ve hafîdir ki tafsîli neş'et-i hamse beyânındadır.

***Letayif-i rabbâniyye** (لطايف ربانيه) **:** Rûh-i izâfî demektir.

***Latîfe** (لطيفه) **:** Her bir ma'nâsı rakîk olana işârettir ki fehmde lâyih olup, ona ibâre müsâid olmaz. Ve gâhîce nefs-i nâtıkaya ıtlâk ederler.

***Latîfe-i insâniyye**(لطيفهء انسانيه)**:** Nefs-i nâtıkadır ki inde'l-meşâyih kalb dedikleridir.(Ankaravî)

***Latîfe-i insâniyye** (لطيفهء انسانيه)**:** Ma'lûm ola ki, hakîkat-ı muhammediyyeden ibâret olan latîfe-i insâniyye, mânend-i tāvus bâlâ-pervâz âlem-i ma'nâya bir vech-i külliyet pervâz ve âlem-i ekvândan gāib ve esmâ ve sıfât hicâblarını hârık oldu ki tahkîk ve ıyân mertebelerini buldu. Ba'dehû evc-i ademe tayerân ve mesâfe-i hudûs ve kıdemi kat' ve güzârından sonra zât-ı vâcibi buldu. Vaktâ ki bu âlem-i masnû'a rücû' murâd edip husûl-i vusûle alâmet taleb eyledikte Hak Teâlâ ol tāvusun cenâhı üzerine şöyle yazdı ki ; ey tısım-ı bü'l-aceb, sen böyle bir şeysin ki ne zâtın ve ne ismin ve ne zıllin ve ne resmin ve ne rûhun ve ne cismin ve ne vasfın ve ne na'tın ve ne vesmin vardır. Vücûd ve adem senindir, hudûs ve kıdem senindir. Zâtında ma'dûmsun, nefsinde mevcûdsun. Ba'sinle ma'lûm, cinsinle mefkûdsun. Ke-enne sen halk olunmadın ve illâ mi'yâr-ı halk olundun. Ve ke-enne sen olmadın illâ ihbârdan ibâret oldun. Lugāt-ı sarîhinle zâtından bürhân ve delîl getir ki tahkîkan sen seni hayy ve alîm ve semî' ve basîr ve mürîd ve kādir ve mütekellim buldun. Cemâli hâvî ve celâli hâiz oldun. Ve envâ'-i kemâli nefsinle istîâb **[456-b]** eyledin. Ammâ kendinden gayrıyı mevcûd tasavvur etmedin ki makām-ı cem'e vâsıl olanın hâli budur. Ve dahi senin bahâ-i hüsnün tamâm oldu. Bundan sonra bu kelâm ile muhâtab oldur, belki sensin, belki benim. Sen onda mün'adim oldun. Pes, sen seni onda buldun.

Ba'dehû, tayr-i ahdarın ya'nî latîfe-i insâniyyenin sadrına yazdı. Bir kalem ile ki midâdı kibrît-i ahmerdir. Ya'nî kibrît-i ahmer ile nefs-i külliye mertebesine tenzîle işârettir. Ammâ ba'd, tahkîkan azamet nârdır ve ilm mâ'dır ve kuvâ hevâdır ve hikmet türâbdır. Bunlar anâsırdır. Ve ol anasır sebebiyle bizim cevher-i ferdimiz yani insan-ı kamilimiz mütehakkık olur. Ve bu cevherin iki arazı vardır : Araz-ı evvel ezel ve araz-ı sânî ebeddir. Ve iki vasfı vardır : Vasf-ı evvel hak ve vasf-ı sânî halkdır. Ve iki na'tı vardır : Na't-ı evvel adem ve na't-ı sânî vücûddur. Ve iki ismi vardır : İsm-i evvel rabb ve ism-i sâni abddır. Ve iki vechi vardır : Vech-i evvel zâhirdir ki ol dünyâdır. Vech-i sânî bâtındır ki ol uhrâdır. Ve iki hükmü vardır : Hükm-i evvel vücûd, hükm-i sânî imkândır. Ve iki i'tibârı vardır : İ'tibâr-ı evvel nefsi için mefkûd, gayrı için mevcûd olmaktır.

Ammâ i'tibâr-ı sânî gayrı için mefkûd, nefsi için mevcûd olmaktır. Ve iki ma'rifeti vardır : Ma'rifet-i ûlâ evvelâ vücûbiyye âhiren selbiyyedir. Ma'rifet-i sâniye evvelâ selbiyye âhiren vücûbiyyedir.

İmdi ol tayr-ı ahdar, ol eflâkde tayerândan zâil olmadı. Memâtta hayyen eflâkde bâkiyen tayerân eyledi. Tâ ki leff olunan cenâhı neşr oldu ve keff olunan basarı keşf olup gördü. Ve kendini nefsinden hurûc etmemiş buldu. Ve cinsinden gayrıya muntalik olmamış bildi. Ve kemâl-i mutlakı muhakkıkan nefsinden ibâret buldu. Ve sıfât-ı zâtiyyesinden hiçbir sıfatına tamâmen mâlik değil ammâ esmâ-i zâtiyye ve evsâfına hakku'l-insâf ile muttasıf olucudur. Ve sıfâtıyla tasarrufa kemâl üzerine kādirdir. Ve kendi âleminde kemâl-i havlâna mâlikdir. Ve menâzilinde imhisârdan gayrı bir şeye mâlik değildir. Kemâl-i bedrini nefsinde tahakkuken görür. Şemsini küsûfundan men'e kādir olamaz. Bir şeyi câhil olur, maa-hâzâ ol şeye ârifdir. Ve bir mahalden rıhlet eder, maa-hâzâ ol mahalde vâkıfdır. Ve onda bi-gayr-i ittisâl kelâm câiz olur, hem câiz olmaz. Ve herşeye akrebdir, irfân cihetinden. Ve ondan cümlenin eb'adıdır. Ve bu makālin cümlesi hakîkat-ı zât-ı müteâl üzerine vâki' değildir. الزمان و انحصر تعالى الله العظيم الشان الرفيع السلطان العزيز الديان كل فيه اللسان و انحصر عنه (Abdülkerîm Cîlî k.s)

***Latîfe-i ahfâ ve Latîfe-i Muhammediyye ve Latîfe-i hakîkiyye :** Latîfe-i ahfâ ile murâd, bizim Peygamberimiz (s.a.v.) olup, vücûd-i insânın **[457-a]** Muhammed peygamberi olmakla, ismine latîfe-i muhammediyye ve latîfe-i hakîkiyye diye ad verildi. Hakîkat-ı muhammediyye dedikleri dahi latîfe-i ahfâdır. Ve latîfe-i ahfânın vücûd-i insânda mahalli vasat-ı sadr olup, latîfe-i ahfâ mebde'-i nefes olmakla latîfe-i ahfâ vâsıtasız mazhar-ı tecellî-i hüviyyet oldu. Ol sebepten sâlik kendi hakîkatine ittisâl budur dediğimiz, sâlik ilme'l-yakîn ile latîfe-i ahfânın kendine olduğunu bilip ve ona ittisâlin gerçekten anlamaktır.

***Letāyif-i hamse(لطايف خمسه):**Ma'lûm ola ki, letāyif-i hamsenin herbiri enbiyâ-i ızâm alâ nebiyyinâ ve aleyhimü's-selâm hazarâtından bir nebiyy-i zîşânın zîr-i kademindedir, ya'nî ayağı altındadır. Kalb, âdem safiyyullâh ve rûh, İbrâhim (a.s.) ve sırr, Mûsâ kelîmullâh ve hafâ, Îsâ Rûhullâh ve ahfâ, Cenâb-ı habîbullâh salavâtullâhi ve selâmuhû hazerâtının zîr-i kademindedir. Bu usûl-i hamse merâtibi kat' olunduktan sonra sâlik letāyif-i hamsenin usûlünde seyr eder ki âlem-i halkda nefes ve anâsır-ı erbaadan ibârettir. Zîrâ asl-ı nefes asl-ı asl-ı kalbdir. Ve asl-ı bâd, asl-ı asl-ı rûhdur. Ve asl-ı âb, asl-ı asl-ı sırrdır. Ve asl-ı nâr, asl-ı asl-ı hafîdir. Ve asl-ı hâk, asl-ı asl-ı ahfâdır. El-hâsıl, bu letāyif-i hamse âlem-i halkdan olup, bunun dahi asl-ı usûlü âlem-i emrdendir. Fe'fhem cidden.

***La'net ve kâfir demek:** Ma'lûm ola ki, imanın şerefinden ötürü bir mü'mine kâfir deseler, takrîr lâzım gelir. Zîrâ iki zıd bir yerde müctemi' olmaz. Onun için muhâtab olan küfre sezâ değil ise ol söz şetm edene rücû' eder. La'net dahi böyledir, zîrâ la'net etmek rahmetten ib'âddır. Allâh Teâlâ ise ibâdı rahmet için halk etmiştir. Meğer ki la'nete ehl ola, zâlim ve kâfir ve emsâli gibi. Bu cihetten Yezîd'e la'neti tecvîz ettiler. Ve Haccâc ve Timurlenk ona mülhaklardır. Zîrâ ikisi dahi ulemâ-i dîne ihânet etmişlerdir ve ifsâd-ı fi'l-arz kılmışlardır.

***Likā** (لقا) **:** Mülâkî ya'nî görmek ma'nâsınadır.

***Lems** (لمس): Lems hissîdir. Fakat onun için havâss-ı hamse-i zâhirenin biri kuvvet-i lâmisedir ki a'zâ-i bedenden her biriyle hâsıl olur.

***Levh** (لوح) **:** Kalb demektir.

***Levh-i mahfûz** (لوح محفوظ) **:** Âlem-i ceberût.

***Levh-i evvel** (لوح اول) **:** Âlem-i ceberût.

***Levh-i a'zam** (لوح اعظم) **:** Âlem-i ceberût.

***el-Levhu'l-mahfûz** (اللوح المحفوظ) **:** Âlem-i melekût.

***Levh-i mahfûz** (لوح محفوظ) **:** Nefs-i küll.

***Levhu'l-kazâ ve'l-kader** (لوح القضا و القدر) **:** Âlem-i melekût.

***Levh-i a'zam** (لوح اعظم) **:** Rûh-i izâfî.

***Levh-i hadd** (لوح حد): Ma'lûma dek muvakkat olan tedvîn ve tastîrin mahallidir.

***Levh-i zâtî ve Levh-i mahfûz** (لوح ذاتی و لوح محفوظ): Elvâh-ı kalb levh-i zâtîdir. Levh-i mahfûz onun sûretidir. Pes, zâttan zuhûr bulunmadıkça levhden zuhûr yoktur. Cibrîl ise levh-i suverîden

tenzîl eder ki mahall-i emr ü nehydir. Onun için makāmı sidredir ki menzil-i mevtı-i kademiyyettir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Levh-i kader ve Levh-i kazâ** (لوح قدر و لوح قضا): Kalb-i insân **[457-b]** levh-i kaderdir ki tahtânîdir. Ve rûh-i insânî levh-i kazâdır ki fevkānîdir. Ve bu iki levh için mahv ü isbât yoktur. Zîrâ ilm-i ezelîye nâzırdır. İlm-i ilâhîye ise tagayyür yoktur. Ve nefs-i insân ise levh-i mahv ü isbâttır ki şekāveti mahv olup saâdeti sâbit olur. Ve bil-aks ve'l-hâsıl batn-ı ümm ilmullâha nâzırdır ki ona göre saâdet ve şekāvet mütegayyir olmaz. Ve ayn-ı hâricî levh-i mahv ü isbâta nâzır olmakla tagayyür ve tebeddül kabûl eder. Ya'nî hâricde hâl-i nefs mütebeddile olup, saâdetten şakāvete ve şakāvetten dahi saâdete döner. Zîrâ bu makûle saâdet ve şakâvet umûr-i ârıziyyedendir. Fe-emmâ ümmü'l-kitâba göre tebeddül muhâldir. Onun için İblîs hakkında وكان من الكافرين denildi. Ya'nî iblîs ilmullâhda kâfir idi, onun için saâdet-i ârızası fâide etmedi, âhir aslına rücû' etti. Ve kâfirden mü'min olanın dahi şekāvet-i ârızası zarar vermeyip, âhir ol dahi kazâ-i ezelîsine döndü. Ve bu ma'nâ herkes hakkında mechûl olmakla mü'mine lâyık ve belki vâcibdir ki tevfîk-i hâlîye nazar edip انا مؤمن حقا demek gerekdir ki mezheb-i mâturûdîdir. ان شا الله dememek gerekdir ki mezheb-i eş'ârîdir. Ve bundan ahz olundu ki ne kadar hitābât-ı ilâhiyye varsa cümlesi ıslâh-ı nefs ve tekmîl-i vücûd içindir ki onda kalb-i evsâf vardır. ya'nî cevher-i insan mütebeddil olmazsa dahi evsâfı mütebeddil olur. İksirle nühâsın evsâfı mütebeddil olduğu gibi. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Levh-i mahfûz ve Levh-i mahv ü isbât** (لوح محفوظ و لوح محو و اثبات) : Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ cümle mahlûkātın cemî' ahvâlinin olup olacağını levh-i mahfûz üzere ki nefs-i külldür, yazıp beyân etmiştir. Bir türlü dahi olmak yoktur. Söz bir olur, iki olmaz. ولا مدل لكلمات الله (En'âm,6/34) [Öyle ya, Allah'ın verdiği sözü değiştirebilecek hiçbir kuvvet yoktur] buna işârettir. يمحوا الله ما يشاء و يثبت (Râd,13/39) [Allah dilediğini mahveder, dilediğini de bırakır] levh-i mahv ü isbâta göredir ki levh-i mahfûzdan bir mertebe aşağıdır, levh-i mahfûza göre değildir. Ya'nî يمحوا الله ما يشاء ويثبت (Râd,13/39) [Allah dilediğini mahveder, dilediğini de bırakır] kelâm-ı şerîfi mahv ü isbât levhine göredir, levh-i mahfûza göre değildir. (Hakkı Efendi)

***Levh-i şehâdet ve Levh-i mahfûz ve Levh-i batn ve Levh-i ümmü'l-kitâb :** Elvâh dörttür ki biri levh-i şehâdettir ki âsâr-ı ef'âl onda müsbettir. Ve biri levh-i mahfûzdur ki umûr-i saâdet ve şakāvet-i ârıza onda mektûbdur. Onun için dîvân-ı suadâdan dîvân-ı eşkıyâya ve dîvân-ı eşkıyâdan dîvân-ı suadâya nakl olunur. Ve leyle-i berat ona nâzırdır. Ve biri levh-i batndır ki onda saâdet ve şakāvet-i zâtiyye sebt olunur ve hâricde ona göre ehl-i saâdetin defter-i ameli nûrânî ve ehl-i şakāvetin dîvân-kârı zulmânî yazılır. Ve biri dahi levh-i ümmü'l-kitâbdır. Ya'nî ilm-i ilâhîdir ki onda hakîkat-ı saâdet ve şakāvet-i zâtiyye imlâ olunur. Pes, levh-i batnda olan sûret-i defter hakîkat-ı defterden intisâh olunmuştur. خذوا النعل بالنعل ona muvâfıkdır. **[458-a]** Nüsha-i enfüs ve âfâk gibi. Çünki bu makāmın esrârını bu vechile bilesin ve hakîkatü'l-emre vâkıf olasın, bundan sonra sana müşkil kalmaz. Vehm ve hayâl ve zann ve şüphe pây-i idrâkine beste olmaz. Ve ba'de'l-ilm beste-zihn olursun ve sadef-vâr ağzını yumup cevherini batnında hıfz eylersin. Zîrâ zamânede nâdâne keşf-i râz etmek olmaz. Ve illâ gerden-i hınzîra ta'lîk-i cevher gibidir. Ve lâ-siyemmâ bu makāmda esrâr-ı mektûme vardır ki lisan ve kaleme gelmez. Zira kaza ve kaderden bahs olunmaz. وكلموا الناس على قدر عقولهم [İnsanlara akılları miktarı konuşun] haddinden bîrûn olana cây-ı halâs bulunmaz. (İsmâil Hakkı Bursevî)

***Levh-i hakîkî ve Levh-i fevkânî ve Levh-i tahtânî ve Levh-i mahfûz ve Levh-i suveriyye ve Cüz'iyye ve Levh-i kalb-i insân :** Ma'lûm ola ki, elvâh birkaç türlüdür. Bir levh vardır ki levh-i hakîkiyyedir ki ilmullâhdır, ya'nî mertebe-i lâhûttur. Ve bu levhdir ki tebeddül ve tagayyür kabûl etmez. Batn-ı ümm bu levhe nâzırdır. السعيد سعيد فى بطن امه الشقى شقى فى بطن امه hadîs-i şerîfinde buyurulduğu bu levhe nazar iledir.

Ve bir levh dahi vardır ki akl-ı evveldir, ya'nî mertebe-i ceberûttur. Ve ona levh-i fevkānî derler. Zîrâ âlem-i halka göre onun fevkinde levh yoktur. Ve bir levh dahi vardır ki nefs-i külliyedir ve ona levh-i tahtânî derler ki ism-i mufassile mazhardır. Zîrâ cemî' nüfûs-i cüz'iyye ondan tafassül etmiştir. Pes, bu iki levh racül ve mer'e mesâbesindedir. Ve bir levh dahi vardır ki ona levh-i mahfûz derler. Allâh Teâlâ onu dürre-i beyzâdan halk eylemiştir. Ve bu levhdir ki tagayyür ve tebeddül kabûl eder. Eşyây-ı hâriciyyenin ahvâli bu levhe nâzırdır. Ve bir levh dahi vardır ki on sekiz bin âlem diye ta'bîr olunur. Elvâh-ı suveriyye ve cüz'iyyedendir. Ve bir levh

dahi vardır ki âlem-i enfüsde dil-i insândır. Ve bu levh cemî' elvâhın esrârına meclâ ve envârına âyinedir. Ehlullâhın ba'zı mugayyebâttan haber verdikleri levh dilde ol ma'nânın sûreti müntekış ve sırrı mün'akis olmak hasebiyledir. Pes, dil bir levhdir ki cemî' ekvânın melekûtu onda münderic ve cümle melekûtun hakāyıkı onda mündemicdir. Velâkin zuhûru cilâ ve sakālete mebnîdir ki aşkla hâsıldır. Onun için kalb, levh-i usturlâb ve aşk ilm-i usturlâb gibi oldu. Ve bundan fehm olunur ki ulvînin ma'rifetine vesîle olan dahi ulvîdir. Pes, aşk mutlakā memdûhdur. Zîrâ ahvâl-i ma'şûka ıttılâ'a sebeptir. Ve esrâr-ı ulviyye aşkdan gayrı vechile hâsıl olmaz. Feemmâ esrâr-ı süfliyye yalnız riyâzet veyâ gayrı esbâbla hâsıl olmak mümkündür velâkin makbûl değildir. Zîrâ ehlullâh katında mu'teber olan, kuşûf-i ulviyyedir, süfliyye değildir.

Mahkîdir ki, Hz. Mevlânâ evlâdından Dîvâne Çelebi derler bir kimse vardı ki küşûf-i süfliyye erbâbından idi. **[458-b]** Hâlet-i ihtizârda âh edip meğer biz tarîk-i müstakîmden gāfil olmuşuz der. Zîrâ küşûf-i süfliyye manâsıb-ı dünyâ gibidir. Zühhâd yanında menâsıb-ı dünyâya rağbet olmadığı gibi, uşşâk katında dahi küşûf-i süfliyye ve hakāyık-ı kevniyyeye i'tibâr bu kadar, belki hicâb ve hayz-ı ricâl addolunur.

Li-müellifihî :

İlm-i esrâr ise maksûdun eğer,
Aşkdan tut elinde usturlâb.
Bilesin tâ hakîkatı üzere,
Nenin üzerine döner dolap.

(Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî-i Hakkı Efendi**)

***Levh-i mahfûz** (لوح محفوظ) : Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ bir kimseyi hey'et-i mahsûs üzere zamân-ı mahsûsda îcâd murâd etse, şol emr ki levhde bu takdîri iktizâ eyledi, ol kalem-i a'lâdır ki akl-ı evvel ile müsemmâdır. Ve şol mahal ki bu iktizâ onda bulundu, ol levh-i mahfûzdur ki nefs-i kül ile müsemmâdır. Ba'dehû şol emr ki vücûdda hükm-i mezkûrun îcâdını iktizâ eyledi, ol emr sıfât-ı ilâhiyyedir ki kazâ ta'bîr olunur ve onun meclâsı kürsîdir. Ba'de-zâ, levh-i mahfûzun ilmi ilmullâhdan bir nebzedir ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ ol nebzeyi kânûn-i hikmet-i ilâhiyye üzere ve hakāyık-ı vücûd-i halkiyyenin muktezâsınca icrâ eyledi. Bunun verâsında Allâh Teâlâ'nın ilmi vardır ki bu ilm hakāyık-ı hakkiyyenin iktizâsınca ve vücûdda kudretin ihtirâı tarîki üzere zâhir olur, levh-i mahfûzda müsbet olmaz, belki levhde gâhîce zâhir olur. Âlem-i aynda zuhûru vaktinde olduğu gibi. Ve gâhîce de zâhir olmaz, âlem-i aynda zuhûrundan sonraki vaktte olduğu gibi. Ve levh-i mahfûzda olanın cümlesi ilm-i mebde'-i vücûd-i hissîdir. Hattâ yevm-i kıyâmete dek levh-i mahfûzda ehl-i cennet ve nârdan ale't-tafsîl bir şey yoktur. Zîrâ ihtirâ'-ı kudretten olan şeylerdir. Emr-i kudret ise mübhemdir muayyen değildir. Lâkin bunlar levhde icmâl üzere bulunur. Meselâ, saîd olan kimsenin nâil olacağı naîme mutlakā ilm gibi. Meselâ, denilir ki cennet-i me'vâ yâhut cennet-i huld yâhut cennet-i naîm yâhut cennet-i firdevs ehlindendir. Ve kezâlik hâl-i ehl-i nâr dahi böyledir. (Abdülkerîm Cîlî)*

Ma'lûm ola ki bu levh-i mahfûz mevcûdâtın ikincisi ve tafsîl-i kalemin mahallidir. Kalem icmâlen ilm-i ilâhîye mahaldir. Ve cemî' umûrun tedbîri akldadır ve âyâtın tefsîri levhdedir. Bu sebeple akl ism-i müdebbirin ve nefs ism-i mufassalin mazharıdır. Ve her nesne ki kalem-i a'lâda mücmeldir, levh-i mahfûzda mufassaldir. Ve çün Cenâb-ı Hak nefs-i küllîyi bu mertebeye nasb eyledi. İnşâ ve terkîbin miftâhını yedine tefvîz eyledi. Ve nefs-i küle iki kuvvet verdi. Biri kuvvet-i ilmiyyedir ve biri kuvvet-i ameliyyedir. Tâ ki bu kuvvet-i ilmiyye ile Bârî Teâlâ'dan vâsıta-i akl ve vech-i hâssla ilm ahz eyleye. Ve kuvvet-i ameliyye ile heyûlây-i küllde inşâ ve terkîb eyleye ve onu suver-i muhtelife ile zuhûra getire. Ve onun zuhûra gelmesi kendinin âleti ve sebebiyledir ki ol tabîat-ı külliydir ki kuvvet-i ameliyyesine âlettir. Ve bu tabîat-ı külliyye **[459-a]** bir hakîkattır ki keyfiyyât-ı erbaayı câmi'dir ki harâret ve bürûdet ve yübûset ve rutûbettir. Bunun ikisi ki harâret ve bürûdettir, fi'l ve esere mahsûsdur. Ve ikisi ki yübûset ve rutûbettir, infi'lâl ve te'sire müteallikdir. Ve âlem-i misâl ki iki cihânın mir'âtı ve iki cihetin âyinesidir, inbisâtından nâşî bu sebepten levhin muhâkî ve muhâzîsidir. Ve bu muhâzât vâsıtasıyla hakāyık-ı ervâhın emsilesinin in'ikâsına kābildir. Ve ol emsile ile ma'mûr oldu. Onun için âlem-i misâl denildi.

Ve bu âlemin hükmü mâ-tahtına sârîdir. Cemî' berâzih-i nûrâniyye ve zulmâniyye ve dünyevî ve uhrevî ve bunların mâ-beyninde her ne varsa bu âlemdendir. Ve bu keyfiyyât-ı erbaaya hakāyık-ı sevâlis derler, zîrâ hakāyık-ı sevânîden münteşîdir ki hayat ve ilm ve irâdet ve kudrettir. Nitekim bunlar dahi mefâtîh-i gaybdan münteşîdir. Ve hakāyık-ı kevniyyeden merâtib-i tabîatten sonra ol nesne ki sadr-ı zuhûrdadır, cevher-i hebâdandır. Ve bu tesmiye Hz. İmâm-ı Haydar'dandır. Ve ba'zı muhakkıklar hebâya ankā dediler, cism-i küll cebelinde ihtifâsı sebebiyle.

Ve hukemâ heyûlâ dediler, âlem-i ecsâma mâdde olduğu sebepten. Ve hebânın zuhûru yoktur, illâ ecsâmladır. Ve onun vücûdu kalem ve levh ve tabîatten sonradır. Ve onların vesâtatıyla hakāyık-ı selâse ile zâhir oldu. Ol tûl ve arz ve umkdur ki tûlü akldan ve arzı nefsden ve umku tabîattendir. Ve bu cevher-i hebâ bir cibâldir ki tâ merkeze varınca cümlesi cismâniyâttır. Ve cebel cism-i külldür ki Kur'ân'da والطور ona işârettir. (Hakkı Efendi)

***Levh-i rubûbiyyet ve Levh-i kudret** (لوح ربوبيت و لوح قدرت) : Ma'lûm ola ki, Mûsâ (a.s.)a kitâb-ı tevrât elvâh-ı tis'ada inzâl olundu. Ve emr olundu ki yedi levhi tebliğ ve iki levhi ketm eyleye. Zîrâ ukûl o iki levhde olanı kabûl edemez. Belki izhâr etse idi hiç kimse imana gelmezdi. Pes, o iki levh Mûsâ (a.s.)a mahsûs oldu. Ve ol yedi levhde ulûm-i evvelîn ve âhirîn mevcûd idi. Lâkin bizim peygamberimizin ilmi ve veresesinin ilmi tevratta bulunmadı. Ve kezâlik İbrâhim ve Îsâ (aleyhimüsselâm) ın ilmi dahi tevratta olmadı. Ve elvâh-ı seb'a-i mezkûre mermerden idi. Fe-emmâ Mûsâ (a.s.)a tahsîs olunan iki levh nûrdan idi. Elvâh-ı seb'anın hacerden olması, ümmet-i Mûsâ kasvet-i kalb sâhibi olduklarına işârettir.

Ma'lûm ola ki, ol iki levhin biri, levh-i rubûbiyyet ve âharı levh-i kudret idi ki Mûsâ (a.s.) ın kavmine bildirilmedi. Eğer bildirilseydi ba'dehû Îsâ (a.s.) ın ba'sine hâcet kalmazdı. Pes, Îsâ (a.s.) bu iki levhin sırrını emr-i bârî ile kavmine tebliğ için gönderildi. Bu eclden beşikte tekellüm ve a'mâ gözün açmak ve alaca tenli kişinin tenini tahsîn ve ihyâ-i mevtî ve nesh-i dîn-i Îsâ zuhûr buldu ki bunlar kudret ve rubûbiyyet âsârıdır. **[459-b]** Pes, bu iki ilmi ya'nî rubûbiyyet ve kudreti Îsâ (a.s.) getirip kavmine tebliğ eyledi. Ve iki ilm kaldı ki onu Peygamberimiz (a.s.) getirdi ki biri ilm-i ulûhe ve biri ilm-i zâttır ki Hak Teâlâ bunu Kur'ân'da âyet-i vâhidede cem' eyledi. ليس كمثله شئ وهو السميع البصير (Şûrâ,42/11) [O'nun benzeri bir şey yoktur. O herşeyi işiten ve görendir] Zîrâ ليس كمثله شئ kavl-i şerîfi zâta وهو السميع البصير kelâm-ı latîfi sıfâta müteallikdir. (Hakkı Efendi)

***Levâyih ve Levâmi' ve Tavâli'** (لوايح و لوامع و طوالع) : Levâyih, mukaddemât-ı envâr-ı tecelliyât-ı ilâhiyyedir. Ya'nî âsmân-ı dilden sehâb-ı hicâb bir mikdâr ref' olup ebr-i bahârdan berk ne gûne zuhûr ederse, envâr-ı tecellî dahi o misillü sür'atle zuhûr edip yine sür'atle gāib olur. İşte bu keyfiyyete levâyih ıtlâk ederler. مشاهدة الابرار بين التجلى والاستتار Ve ikincisi, levâmi'dir ki âsmân-ı dilden sehâb-ı hicâb mürtefi' olup envâr-ı tecelliyât ziyâde zuhûr eder ve levâyih gibi serîu's-seyr olmayıp meks eder. Ve bunda hicâbda henüz cüz'-i eser bâkîdir. Ve üçüncüsü, tavâli'dir ki âsmân-ı dilden sehâb-ı hicâb külliyen mürtefi' olup envâr-ı tecellî kavî ve sâbit ve bâkî olur.

***Levh-i fevkānî ve Levh-i tahtânî ve Levh-i kader ve Levh-i mahfûz :** Ümmü'l-kitâba levh-i fevkānî derler. Onun levh-i tahtânîsi nefs-i külliyedir ki levh-i kader dahi derler ki hakîkatte levh-i mahfûz budur. Enfüsde nazîri kalb-i insândır. Zîrâ akl-ı evvelin cemî' esrârı onda ya'nî levh-i mahfûzda müntekış ve cümle kemâlâtı onda müntabi'dir. Nitekim rûhun cemî' esrârı kalb-i insânda müntekış olduğu gibi.

***Levâmi' ve Bevâdir** (لوامع و بوادر) : Levâmi' envâr-ı tecellîden sâbite ve mütebeyyin olan şeydir. Ve bevâdir dahi levâmi'in ma'nâsına karîbdir. Bevâdir dedikleri, vehle-i ûlâda gaybden kalbe ansızın gelen şeydir ki ya ferahı mûceb olur veyâ terahı mûceb olur. Ma'lûm ola ki insanın tabîatında meyl ve îsâr ma'nâları vardır. ve insan bi-hükmi'l-cem'iyye cemî' esmâyı câmi'dir. Ve eğer kâmil ise bi'l-fi'l ve eğer nâkıs ise bi'l-kuvve, esmâ ise eşyâ ile devr eder. Ve esmâ ise nice muhtelife ve ahkâmı müteayyine ise, eşyâ dahi sûret ve ma'nâda ve havâs ve keyfiyyâtta tebâyün ve tezâd üzerinedir. Ve iki zıddın hükmü birbirine levm ve buğzdur. Çünkîm insânın latîfesinde her cüz' bir matlûba tālib ve hakîkatı kendi münâsibini câzibdir. Lâ-cerem bir hakîkat ve cüz'ün ki kendi münâsibine meyli ve sâirler üzerine onu îsâr ola, elbet hakîkat ve cüz' âhir ol bâbda ona levm eder ve benim münâsibime niçin meyl etmedi diye buğz eyler. Âfâk ise enfüsün tafsîlidir. Bu sebeptendir ki ekser-i nâs arasında mücâneset olmakla birbirlerine buğz ve levm ederler. Aslı fıtrat-ı asliyenin inhirâfıdır. Zîrâ eğer herkes feyz-i akdesden nasîb-i vâfir ahz edip, mîsâk-ı evvelin üzerine sâbit olalardı, her biri bir matlûba tālib olurdu. **[460-a]** Ya'nî cihet-i taleb ittihâd bulurdu. Buradandır âşık ve zâhid arasında tebâguz vardır. Zîrâ âşıkın matlûbu dîdâr ve zâhidin murâdı cennettir. Ve cennet mahlûkdur, Hak ise hâlıkdır. Pes, mahlûka taalluk ile hâlıka taalluk berâber olmaz. Zâhid diler ki âşık dahi kendi murâdına tālib ola ve hemcins olup birbirlerine muhabbet edeler. Nitekim âşık dahi zâhidin kendi gibi olduğun ister. İşte bu âlemde meyllerin tefâvütü erbâb-ı meylin birbirine tebâguzunu îcâb eyledi.

Nazar eyle ki, erbâb-ı berâzih arasında tebâguz vardır, zîrâ ayna ermemişlerdir. Kümmel evliyâ ise birbirlerine muhabbet üzeredir. Hattâ kelimâtında dahi ittifâk vardır. Zîrâ cümlesi me'haz-i vâhidden ahz etmişlerdir. Orada ise ihtilâf yoktur, zîrâ aynü'l-ayndır. Fa'rif. El-hâsıl bu âlemden levm ve buğz mürtefi' olmaz, nâr mürtefi' olmadığı gibi. Velâkin erbâb-ı kemâlin bâtınları nâr-ı aşk ve muhabbetten gayrı vechile yanmaz ve levm-i lâime bakmazlar. Zîrâ bilirler ki levm etmek lâimin ism-i cüz'îsinden nâşîdir. Deryâ ise cüz'î selden mütekeddir olmaz. Bu cihetten ehl-i ıtlâk rahatta ve ehl-i kayd mihnettedir. Zîrâ küllî ile cüz'î bir değildir. Nitekim usfûr hümâ mertebesine pervâz edemez ve zagan bülbül perdesine eremez ve a'mâ basîrle pehlûzen olmaz.

Nazm :

Âşıkım zâhid beni levm eylese ândan ne gam,
Ârifim zâg ü zagan savtı gelir bana ne gam.
Şerbet-i feyz-i ilâhî içmeyen dil-hasteler,
Bilmez onlar kîm nedir âlemde sırr-ı câm ü cem.
Lezzet-i dil zevk-i ma'nâdan gelir ey bî-mazâk,
Tatmayınca işbu lezzetten çekersin çok elem.
Dil sıdk dürr-i yetîmi oldu onun ma'rifet,
Feyz-i pâk hazret-i mevlâ olupdur hemçûyem.
Bu cihânda hakkıyâ hâmûş olur ârif olan.

(Nukile min **Müzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı k.s.)

***ليس فى جبتى سوى الله (Leyse fî cübbetî sivallâh):** Yoktur benim vücûdum cübbesinde Allâh'dan gayrı. Ya'nî gayriyyet ve isniyyet mürtefi' olup vücûdum âyine-i Hak oldu ve Hak'dan gayrı vücûdumda nesne kalmadı, fe'fhem.

***Leyle-i Kadr ve Kur'ân :** Demişlerdir ki Kur'ân âlem-i ma'nâ ve Leyle-i Kadr âlem-i ervâhdır. Ve Kur'ân'ın tenezzülü âlem-i ervâhdandır. Tâ ki her rûz ondan nasîbini ahz ede ve cesedini tedbîri zamânında onunla amel eyleye. Ve vakt-i tedbîr-i vüs'at ve dıyyıkta leyl gibidir ki gâh tavîl ve gâh kasîr olur. Ve kasîr olduğu Leyle-i Kadr olmasını münâfî değildir. Zîrâ kasrı hâlinde dahi nûru memdûddur. Şol ma'nâdan ki nûrü'l-envârdır. Ve cemî' leyâlî Leyle-i Kadr'den teferru' ettiği gibi, cemî' kütüb dahi Kur'ân'dan me'hûzdur. Ve insân-ı kâmil sûret-i Kur'ân'dadır ki onun ahlakıyla mütehallikdir ve Kur'ân bâkîdir. Onun için sûret-i muhammediyye ve sûret-i verese dahi bâkîdir. Ve insân-ı kâmil dahi Leyle-i Kadr gibidir ki ona **[460-b]** muttali' olan nâdirdir. Meğer ki ta'rîf-i ilâhî ola. Ve dehr, sinîn ve dühûr ve esâbî' ve eyyâm ve sâate nice şâmil ise, Leyle-i Kadr dahi cemî' leyâlîyi müştemil ve nûru cümle-i envârı hâvîdir. Pes, emâkinde arş ve ecrâm-ı neyyirede şems ve leyâlîde Leyle-i Kadr ve kelâmda Kur'ân ve esmâda ismullâh nice muhît ise, cemî' mevcûdâtta dahi insân-ı kâmil böyledir. Ve mevcûdât her ne kadar mümkinât ise de "vallâhu alâ külli şey'in kadîr" mûcebince nihâyet yoktur. Ve nihâyeti olmayan nice fânî ve münkariz olur. Belki zuhûrunda tefâvüt bulunur, fe'fhem. Vallâhu a'lem.

Ve Leyle-i Kadr'den mâ-adâ leyâlînin envârı envâr-ı sıfâttır ki semerât-ı tâat-ı cismâniyyedir. Leyle-i Kadr'in nûru nûr-i zâttır ki netîce-i teveccühât-ı rûhâniyyedir. Onun için ihyâsına tahrîz olundu. Zîrâ onu ihyâ etmek ihyâ-i rûhdur. Ve ihyâ-i rûh sebeb-i celb-i futûhdur ki fütûh-i zâtiyyedir. Ve Leyle-i Kadr şol geceye derler ki onda sâlike tecellî-i hâs ola ve ol tecellî ile kudretullâhı ve merâtib-i Hakk'ı bile.

Nazm :

Yazılır halkın berâtı gelîcek berât gecesi,
Ger hayâtı ger memâtı gelîcek berât gecesi.
Levh-i mahfûzu açarlar hülle ve kefen biçerler,
İyiyi kemi seçerler gelîcek berât gecesi.
Dağıtırlar erzâkı hep, çekerler niceleri ta'b,
Nolacak hâlimiz aceb gelîcek berât gecesi.
Âşikâre olur sırlar, kabz olur civânlar pîrler,
Âb-ı zemzem artar derler gelîcek berât gecesi.
Bas kâmillerin izine, uy ârîflerin sözüne,
Nûr iner yerler yüzüne, gelîcek berât gecesi.
Kim ki ol şeb namâz kılar hakkı hak rızâsın bulur,
Duâlar müstecâb olur, gelîcek berât gecesi.

Leyle-i Kadr şol geceye derler ki, onda sâlike tecellî-i hâs ola ve ol tecellî ile kudretullâhı ve merâtib-i Hakk'ı bile. (Ankaravî)

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÂB MÎM (م) HARFİDİR

***Mâlikü'l-mülk** (مالك الملك) **:** Öyle Allâh ki memleketinde meşiyyetini geçirir, ne keyfiyyet ile dilerse. Kulun bundan nasîbi, nefsi memleketinin mâlikü'l-mülkü olmaktır. Her kulun memleketi beden-i hâsdır. Kaçan sıfât-ı kalb cevârihinde gücü yettiği kadar meşiyyetini geçirse, nefsi memleketinin mâlikü'l-mülkü olur.

***el-Mâcid** (الماجد) **:** Öyle Allâh ki, zât ve sıfât ve ef'âlinde ulu oldu. Kulun bundan nasîbi, Allâh Teâlâ'ya lâyık olduğu şeyle üzerine senâ eyleye. Tahmîd ve temcîdde mübâlağa etmektir.

***el-Mâni'** (المانع) **:** Öyle Allâh ki, esbâb-ı helâk-ı noksânı ebdân ve edyândan def' edicidir. Kulun bundan nasîbi, cevârih ve kalb ve dîn emânetini hıfz eylemektir.

***el-Muahhir** (المؤخر)**:** Öyle Allâh ki, dilediğini te'hîr edicidir. Kulun "el-mukaddem" ve "el-muahhir" ismlerinden nasîbi, emrinde ihtimâm eyleyip de فتقدم الاهم فالاهم İmdi ehemmiyeti takdîm eyleye. كما ورد كن فى الدنيا كانك تعيش ابدا و فى الاخرة كانك تموت غدا [Ebediyyen yaşayacakmış gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de âhiret için çalış] Zîrâ bu, âhiretin takdîm ve isti'câlini iktizâ eder ve umûr-i dünyânın te'hîr ve istimhâlini iktizâ eder.

***el-Mü'min** (المؤمن) **:** Öyle Allâh ki, emn bağışlayıcıdır. Kulun **[461-a]** bundan nasîbi, Hakk'ı tasdîk eylemektir. Ve hakkı âşikâre etmeye cehd edip taksîre meyl eylememektir. Ve dahi evvelâ nefsinden ısrâr-ı zulmü men' eylemektir. Dahi nâs mâ-beyninde bir haysiyyet ile olmaktır ki nâs bunun zulmünden emîn ola. Dahi Allâh'ın mü'min ismiyle din ve dünya emrinde korkular ve fesâdlar vukû'unda kuvvetlenmektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Müemmilün, vusûlün, zû-kuvvetin** (مؤمل , وصول , ذو قوة)**:** Müemmil, "emmele" den tef'îl bâbından ism-i fâildir, râcî ma'nâsına. Ya'nî ricâ edicidir demek olur. Ya'nî ümmetini rabbü'l-âlemînden ricâ edicidir. Ve zünûb ve seyyiâtlarının afv ve safhını ricâ edip ve ref'-i derecâtlarını müemmildir. Ve kendi şân-ı şerîfine şâyân olan merâtib-i ulyâ ve makāmât-ı uzmâdan vesîle ve makām-ı mahmûdu ve cemâl ve kemâl-i ilâhîyi müşâhede mânendi niam-i kurubât ve visâl-i zât-ı a'lâsını müemmil ve râcîdir demek olur.

Vusûl, feûldür. Sülâsî olan "vaselehû, vaslen ve vasleten" den mufâaleden "vâsale, muvâsalaten ve visâlen" gibi ve kilâhümâ fî afâfi'l-hubbi. Pes, vusûl, mübâlağa ile ifâf-ı huyerâyla üli'l-kurbâ ve zevi'l-erhâmı sıla edicidir demek olur.

Zû-kuvvetin, kuvvet ve kudret sâhibidir. Tebliğ-i risâlet esnâsında müştāk-ı metâibe humûl ve ref'-i satavât-ı cebâbire ve kam'-ı galebât-ı fir'avne ve kesr-i usûl ve fusûl-i ekâsîre ve kayâsıradan kuvvet ve kudret sâhibi ve sanâdîd-i küffâr-ı müşrikînin her birleri onun kuvvet-i kâhiresiyle makhûr olup, dünyâda nâm ve şânları muzmahill olmuştur (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***المؤمن مرات المؤمن (El-mü'minü mir'âtü'l-mü'min) :** Mü'min-i evvelden murâd, insân-ı kâmildir ve mü'min-i sânîden murâd, Hak Teâlâ'dır. Ya'nî Hak Teâlâ insân-ı kâmilin kalbine sığar demekten murâd, ol insân-ı kâmilin gönlü âyine-i Hak olmaktır. Ya'nî Hakk'ı bilmekten ibârettir. Pes, insân-ı kâmilin gönlü Hakk'ın âyinesidir demek olur.

***Mü'menün-bih :** امنت بالله الى اخره altı şeyden ibârettir ki ona mü'menün-bih derler.

***Mü'min-i takî** (مؤمن تقى) **:** İnsân-ı kâmildir ki ahkâm-ı şerîata ve ef'âl-i tarîkata ve esrâr-ı ma'rifete ve ahvâl-i hakîkate irfânı vardır.

***Meâl ve Hâl** (مال و حال) : Meâl, âkibet demektir. Ya'nî sonra olacağa meâl derler. Şimdi olacağa hâl dedikleri gibi.

***Me'lûhiyyet** (مالوهیت) : Ubûdiyyet demektir.

***Müessir ve Müteessir** (مؤثر و متاثر): Müessir, te'sîr edici demektir ve müteessir, te'sîr kabûl edici demektir.

***Müeccelen** (مؤجلا) : Gelecekte demektir. Dahi sâniyen demektir.

***Müeccel-i vakt** (مؤجل وقت) : Yakîn olunmuş demektir.

***Müesserün-fîh** (مؤثر فیه): Eserin mahalli, müelleddir zâhir üzere değil murâdvârdır.

***Mâhiyyâtü'l-mâhiyyât** (ماهیات الماهیات) : Âlem-i lâhût demektir.

***Mâhiyyât-ı imkâniyye** (ماهیات امکانیه):A'yân-ı sâbite demektir. Cümle eşyânın ilmullâhda olan sûretine **[461-b]** mâhiyyât derler. Henüz dahi ilmden ayna gelmeden mâhiyyâtın bir adı a'yân-ı sâbitedir. Ma'lûm ola ki, ezelde ilm-i Hak'da zâhir olan hakāyık mâhiyyât ile tesmiye olunur. Ammâ mâhiyyât ile tesmiye olunması vücûd-i aynîde zâhir olan şeye asl ve mâdde olmadığı içindir.

***Mâhiyyât-ı basîte** (ماهیات بسیطه) : A'yân-ı sâbite demektir.

***Mâhiyyet** (ماهیت) : Vücûda ve ademe veyâhut ikisine bile alâ sebîli'l-infirâd kābil olana mâhiyyet derler. Mâhiyyet, her mevcûdun hakîkat-ı hazret-i ilmiyyede olan ayn-ı sâbitesidir. Ehl-i rüsûm ona mâhiyyet derler. Mâhiyât üç kısımdır : Bir kısmı vâcibü'l-vücûddur ki vücûd-i bahttır. Ve bir kısmı mümteni'ü'l-vücûddur ki adem-i mahzdır. Ve bir kısmı mümkinü'l-vücûddur ki ikisinden terkib olunmuştur. Zîrâ mümkinü'l-vücûdun vücûdu ve vücûdu üzerine ârız olan mâhiyyeti vardır. pes, onun mâhiyyeti emr-i i'tibârîdir ki hâricde ma'dûm ve min-haysü hüve-hüve kābil-i vücûd değildir. Ve vücûdu mevcûddur ki min-haysü hüve-hüve kābil-i adem değildir. pes, mümkin olan vücûd ademden vücûd ve taayyüne geldi. Onun için taraf-ı vücûd ki ilmullâhda sâbit olan şey'iyyettir, ona nâzır olan mükâşif-i bî-husûleden çok da'vâ ve şath sâdır olur. Ve temkîn ehli olan taraf-ı mâhiyyete nâzır olup, ma'dûmun ol makûle da'vâya tahammülü olmadığını bilip, riâyet-i edeb eyledi ve hâmûş oldu. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Mâhiyyât** (ماهیات): Ma'lûm ola ki, mâhiyyât ademi üzere bâkîdir. Ve esmâullâh ezelen ve ebeden niseb ve izâfât mevcûdedir. Bir vücûdla ki ayn-ı zâtullâhdır, vücûd-i âhar-i müstakille ile değil. Bu eclden Eş'arî (rahimehullâh)ın indinde esmâullâh zâtullâhın ne aynıdır ve ne gayrıdır. Ve ol mâhiyyât zuhûr bulmazdan evvel, ezelde ma'dûme iken niseb ve izâfât olan esmâ-i ilâhiyye ol mâhiyyâta nisbet ile inde'l-hak yine zâhire ve müteayyine idi. (Abdülganî Nablûsî Hazretleri'nin **Fusûs** üzerine olan şerhinden tercüme olunmuştur)

***Mâhiyyât-ı mümkine** (ماهیات ممکنه) : Mâhiyyât-ı mümkine üzerine vâki' olan vücûd, zıll-i vücûd-i Hak'dır, yoksa ayn-ı vücûd değildir. (İsmâil Hakkı **Şerh-i Mesnevî**)

***Mâhiyyet-i ârıza** (ماهیت عارضه) : Ma'lûm ola ki, halk cihet-i imkâniyyeye nâzırdır ki mâhiyyet-i ârızadır. Mâhiyyet-i ârıza ise ademdir. Ademden ise vücûd gelmez. Pes, ondan emr-i vücûdu taleb etmek abes olur. Meselâ, halkın cânib-i halkiyyeti bir beyt-i muzlim gibidir. Ve beyt-i muzlimden nûr-cû olmak, a'mâdan rü'yet istemek gibidir. (Hakkı Efendi)

***Mâhiyyât ve Ca'l-i evvel ve Ca'l-i sânî** (ماهیات و جعل اول و جعل ثانی) : Ma'lûm ola ki, mufîzin hakāyıkı ilmde ifâzası olmaksızın sübût-i hakāyık muhâl olduğu için ifâzaya muhtâcdır. Pes, bu ma'nâya mâhiyyât mec'ûledir. Ve illâ hudûs-i zâtî ile hâdis olmamak lâzım gelir, bu ise muhâldir. Şu kadar vardır ki ilm-i ezelîde mâhiyyâtı Hak Teâlâ'nın ihtirâ'ı bizim suver-i zihniyyeyi zihinde ihtirâ'ımız **[462-a]** gibi değildir. Hattâ teahhur-i dehrî ile Hak'dan mâhiyyât müteahhir ola, müteahhir değildir. Belki Hak Teâlâ zâtıyla zâtını bilmek, sübût-i mâhiyyâtı min-gayri teahhur müstelzim olur. Ve'l-hâsıl mâhiyyât ilmde ezeliyyetü'ş-şuûndur ve illâ cehl lâzım gelir, teâlâ an zâlik. Lâkin imkân-ı zâtîsi için teahhur-i zâtî ile müteahhirdir, yoksa teahhur-i zamânî ve dehrî ile değil. Ve bundan sonra ca'l-i âhara muhtâc olmaz. İmdi mâhiyyât geyr-ı mec'ûledir diyen ca'l-i sânîyi nefy eder. Ve mec'ûledir diyen, ca'l-i evveli murâd eder. hareket-i bedâyla hareket-i miftâhı mülâhaza eden takrîr-i mezkûru fehm eder. cümle-i eşyânın ilmullâhda olan sûretine mâhiyyât derler. Ve ona a'yân-ı sâbite dahi derler. Henüz onda halk ve ca'l yoktur. Herkesin a'yân-ı sâbitesi ne iktizâ ederse kendinin ayn-ı sâbitesinin kılmağa mûcebdir. Bir kimse ki her nesne isti'dâda

menût ve merbût olduğun bilip, kendinin mâhiyyeti ve ayn-ı sâbitesi ve isti'dâdı ne vechile ise tahallüf etmeyip ve zevâl bulmayıp kendinde şey'en fe-şey'en zamânı geldikte zuhûr edeceğini bilse, huzûr eder. Meğer kendinin isti'dâdı noksân üzere olduğuna elem çeke. Ya'nî kendine bahâne bulup kimseye bahâne bulmaya. (**Avziye-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***Mâ-sivâyı nefy ve isbât edenler kaç kısımdır?** Ma'lûm ola ki, halk mâ-sivâyı nefy ve isbât etmekte dört kısm olmuşlardır : Evvelkisi, ulemâ-i mahcûbûndur ki onlar mâ-sivây-ı vücûd, Hakk'a mugāyir başka vücûdla mevcûddur demişlerdir. Pes, bunlar i'tibâren ve hakîkaten isbât-ı mâ-sivâ ederler. Ve ikincisi, ârifûn ve mükâşifûndur ki onlar mâ-sivâ aslâ mevcûd değildir, lâ-hakîkaten velâ-i'tibâren demişlerdir. Ve üçüncüsü, müşâhidûn ve muâyinûndur ki onlar mâ-sivâ zıll-i Hak'dır, ya'nî hakîkaten nefy ve i'tibâren isbât ederler. Dördüncüsü, muhakkikun ve vâcidûndur ki onlar ayn-ı Hak olmak üzerine zâhib olurlar, yoksa zıll-i Hak olmak üzerine değil. Fe-emmâ bu makām mezâlik-i akdâmdandır ki Hak Teâlâ eşyânın sûret cihetinden aynı olmak lâzım gelir. Bunun ise mahzûrât-ı kesîresi vardır. pes, ne yüzden zıllı değildir ve aynıdır, keşf-i tâm ve idrâk-i mâ-lâ kelâma muhtâcdır, tâ ki ilhâd lâzım gelmeye.

Nazar eyle şol nevâta ki, tahte'l-arzda medfûn iken hurûc edip tedrîcle şecere olur. Pes, şecere olan nedir ve nevât nice oldu ve ne sûrete girdi ve ismini tebdîl eyledi. Zîrâ nevât denilirken şecere denildi. Maa-hâzâ, şecere olan ayn-ı nevâttır. Ve bundan intikāl eyle ki Hak Teâlâ kendine kenz-i mahfî dedi. Binâen-alâ-hâzâ, bu âlemi halkla zâhir oldu ve esmâ ve sıfâtı zuhûr buldu. Pes, bu zuhûrâta Hak demek lâzım geldi, zîrâ halk desek galat ve hatādır. Şol ma'nâdan ki mahfî olan halk değil belki Hak idi. Bu cihetten ona halk demek, şecereye sûret-i nevât **[462-b]** değildir belki gayrı nesnedir demek gibi olur, bu ise hatādır. İşte buradan, vücûd-i mugāyir isbât edenlerin sû-i hâlleri zâhir oldu ve bu kavle zâhib olanların tevhîdlerinin za'fı bilindi ve belki müşrik oldukalrı fehm olundu. Kāle Teâlâ: وما يؤمن اكثرهم بالله الا وهم مشركون (Yûsuf,12/106) [Onların çoğu, Allah'a şirk koşmaksızın iman etmez] Zîrâ vücûd-i mümkünü isbât fi'l-hakîka şirkdir. Ve mülk-i vücûd vâhid-i kahhârın tasarrufundadır. Ve vücûd-i mecâzî fi'l-asl makhûrdur ve kelâm onu ıskāttadır ki sülûk-i sahîha menûttur. Ve ona mecâz demek bi'l-i'tibârdır, yoksa her ne varsa sûret-i Hak'dır ve ism-i zâhir tahtında dâhildir. Ve ona bâtın ya'nî Hakk'a bâtın ıtlâk olunmak bi'l-i'tibâr vücûd-i halk sebebiyledir. Böyle iken yine ism-i bâtın i'tibârî değil belki hakîkîdir. Zîrâ kenz-i mahfî olduğu cihetten dahi bâtındır. فافهم جدا وامش على المراتب [İyi anla ve merâtib üzere yürü!]

Nazm :

Mâ-sivâ kaydın ko, âlem-i ıtlâka eriş,
Dârı dâra değiş, halkı ko hallâka eriş.
Seyr-i seyyâre-i heft ey dil birden,
Eyle mi'râc felek-i sebka-i etbâka eriş.
Âlem ve âdemi birbirine kıl tatbîk,
Pây-i serle harem-i enfüs ü âfâka eriş.
Güzer et bu tabakāt-ı melekûtu durma,
Var gide gide zirve-i nühtāka eriş.
Hakkıyâ âlem-i vahdette görüş hakkile vâr,
Matlab-ı âli-i cân ü dil-i müştāka eriş.

(**Şerh-i Mesnevî-i Hakkı Efendi**)

***Mâ-sivâ dokuz sınıfdır :** Ma'lûm ola ki, esnâf-ı mâ-sivallâh dokuz nesnedir ki bunlardır : Melek ve felek ve kevkeb ve tabîat ve unsur ve ma'den ve nebât ve hayvân ve insândır. Mahlûkātın ibtidâsı melekdir. Zîrâ akl-ı evvel dedikleri fi'l-hakîka melâike zümresindendir. Zîrâ ol vaktte mahlûkāttan akl-ı evvelden gayrı mevcud yoktu. Velâkin etvâr ve menâzilde seyr ederek âlem-i insâna geldi ve ismi insân ve Muhammed (s.a.v.) oldu. Ve zikr olunan dokuz aded mevcûdât külliyâttır ki bunların cüz'iyyâtına nihâyet yoktur. Ve bunlar Allâh Teâlâ'nın esmâ-i mütekābilesine mazhar olmakla ba'zısı ba'zı üzerine tafdîl olunup havâss-ı şerîfe mümtâz ve akrânı üzerine ser-firâz oldu.

Beyit :

Mâ-sivâya bakma ey âşık kişi,
Hakk'a tefvîz eyle dâim işi.

Ma'lûm ola ki, mâ-sivâdan murâd, kendi nefsinden hâric olan eşyâdır ki her biri bir taayyün-i mahsûs ile müteayyin olup, birbirlerinden mümtâz olmuşlardır. Ve mâ-sivâ ve gayr dedikleri taayyünât yüzündendir, yoksa esmâ ve sıfât cihetinden değildir. Zîrâ esmâ ve sıfât hakkında mütekellimîn لا هی ولا غیره derler. Felâsife ve mu'tezile ve sûfiyye indinde gayr-ı i'tibâr vardır ki bu mahalde onu tafsîle mecâl yoktur. Ve cemî' eşyâ Hak ile kāimdir. Onun için demişlerdir ki, her nesnenin üzerinde kalem-i kudret ile "bâ" harfi yazılmıştır ki بی قام کل شئ mazmûnuna remzdir. Pes, mâ-sivâ ile herkesin Hakk'a irtibâtta hâli müttehid oldu. Bu cihetten **[463-a]** gayrıdan melhûz olan, kendinden melhûz olacak nesne kalmadı belki gayrıdan melhûz olan kendinden melhûzdur.

Binâen-alâ-hâzâ, herkes matlûbu kendi nefsinden mütālaa ile taleb etmek gerekdir. Belki kendi nefsinden dahi kaydı kaldırıp âlem-i ıtlâka nazar etmelidir. ya'nî kendiliğini raf' edip mutlak olmak gerekdir. Meselâ, bir kimse basîr olduğu cihetten zıyâ'-i şemsi kendi hânesinden taleb eder, yoksa cârının veyâ beldesinin veyâ etrâfın hânelerinden taleb etmez. zira ziya-i şems emr-i vahiddir ki mevazi-i muhtelife hasebiyle takassum etmiştir. Pes, bu takassüm ahadü'z-zât olmasını münafi değildir. bu cihetten ziya-i şemse tālib olana gerekdir ki makām-ı ahadiyyetten taleb edip hanelerin taaddüdü itibarıyla olan takassüme bakmaya ki mahzâ kayddır. El-hâsıl, zav'-i şems vech-i mutlakdan matlub olduğu gibi, zât-ı hak dahi böyledir. Bu yüzden her işi hakka tefviz etmelidir. yoksa ebvabdan taleb etmemek gerekdir. Meğer ki mükâşif-i me'mûr ve kârı muallak ola. Fe'fhem cidden. (**Şerh-i Heft Suâl** Hakkı Efendi)

Nazm :

Yâ rasûlallâh, yüzün aksinden oldu mihr ü mâh,
Sende zâhir oldu zâtıyla tecellî-i ilâh.
Enbiyâ ve evliyâ nûrundan eyler iktibâs,
Mazhar-ı hak olduğunda yoktur aslâ iştibâh.
Meşhed-i hüsnün tecellîsi seninle buldu ân,
Yûsuf mısrı senin nûrunla buldu kadr ü câh.
Dâne-i halkından oldu nokta-i gayb âşikâr,
Bu çemenzâr içre bitti sünbülünden her giyâh.
Verd-i hôş-bûy risâlet olduğun tasdîk edip,
Her zebân-ı hâr bu gülşende oldu bir güvâh.
Hakkıyâ rûy-i hakkı görmek nice âsân olur,
Bulmasa feyz-i şefâatla basîret intibâh.

***Mâye-i tevhîd** (مایهء توحید) : کنت کنزا مخفیا [286] Ya'nî zât-ı Bârî Teâlâ ve Tekaddes kenz-i mahfî iken, kendinin bilinmesini sevdiği eclden evvelâ rûh-i muhammedîyi âlem-i lâhûtta halk eyledi. Ve bir nurdan kandilde halvet ettirdi. Ol muhabbetle tevhidi telkin eyledi. Bin yıl ona meşgul oldu. Ba'dehu oı muhabbetle ikinci ismi telkin eyledi. Bin yıl dahi ona meşgul oldu. Ve bu minval üzere yedinci ism-i şerife dek telkin ve biner sene iştigāl vâki' oldu. Pes, bu yedi esmaya meşâyih usul-i esmâ demeğe hikmet budur. Ve ol hak tealanın bilinmesi muhabbetiyle telkin eylediği zikre mâye denildi. Zira ol hiç zâil olmaz. Ve ol muhabbete aşk-ı hakiki denildi ve kimyây-ı saâdet denildi. Ve dahi Hak Teâlâ cümle enbiyaya Cebrâil ile ol mâyeden atā eyledi. Meselâ, Cebrâil (a.s.)allâh Teâlâ'nın emriyle medineye getirip Rasûl (a.s.) Hazreti'ne telkin eyledi. Rasûlullâh dahi Ebûbekr'e ve Ömer'e ve Osman ve Ali'ye ve sâir ashâb (rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn) hazerâtına telkin olunup onunla bâliğ olursa ehlullâh çünki mâyeli telkin insanı bu hâle yetiştirirmiş, elbette onu bulup **[463-b]** almak lazımdır. El-hâsıl, verende ve alanda isti'dâd olursa yedi günde ve belki meclis-i vâhidde mâyeli tevhide nâil olmak me'mûldür ve illâ felâ.

***Mâye-i Muhammedî** (مایهء محمدی): اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا رسول الله hakkan ve sıdkan bu kelime-i şerîfeye mâye-i muhammedî derler.

***Mâl ve meyl-i enfüs ve âfâkdan halâs olmak :** Mal odur ki kalb ona meyl eyleye. Akçe ve altın ve siyâb ve silâh ve gayrı gibi. Mal-ı ayn dedikleri, madrûb ve meskûk olan maldır. Suâl olunursa ki, nüfûsun mala meyline sebep nedir ? Cevâb budur ki, mal vesîle-i kazâ-i hâcâttır. İnsan ise fakîr-i bi'z-zât olduğu cihetten, hâcet ve zarûret üzerine mecbûldür. Pes, bi't-tab' ona mâil olmak

[286] - Aclûnî, II, s.132.

lâzım geldi. Tab' ise süflî olmakla lâ-cerem meyl ettiği nesne onu tahliye etmek, îmân ve kalbin şu'belerinden oldu. Zîrâ her nesne ki nefs ve tabîat mertebesinde tezkiye kabûl ede, mukābili olan kemâlin eseri kalb ve rûhda zuhûr eder. El-hâsıl, maldan meyl munkatı' olsa meyl-i dil rabbü'l-mâle düşer ki Allâh Teâlâ'dır. Ve malın zararı bi't-tab' tasarrufa göredir. Pes, şol kimse Hak ile mutasarrıf ola, ya'nî tab' ile olmaya, nâfi' ola. Nitekim hadîsde gelir: نعم المال صالح للرجل الصالح

Mervîdir ki, tāife-i şeyâtîn Hz. Süleyman (a.s.)ı fitneye düşürelim diye zümrüt ve ahdardan bir arz düzüp taşlarını lü'lü' ve cevherden kıldılar. Süleyman onu gördükte şeyâtîn tarafına aslâ mültefit olmayıp, secde eyledi ve ni'met bana Allâh Teâlâ'nın mevâhibindendir diye şükre meşgul oldu. Şeyâtîn hâib ve hâsir oldular. Ve sâir Süleyman hükmünde olanlar mala meyl etmeyip ni'mette mün'ime nazar eylediler ve mal onlara rehzen olmadı. Ve demişlerdir ki, Hz. İbrahim (a.s.) cemî' malını vakf edip tevhîd-i ef'âle vâsıl ve meyl-i evlâddan munkatı' olup, zebh-i İsmâil ile tevhîd-i sıfâta ve kayd-ı nefsinden mutlak olup, ateş-i nemruda ilkā olunmakla tevhîd-i zâta dâhil oldu. Pes, bu üç mertebeye nâil olmak isteyen üç meylin mecmû'undan halâs olmak gerekdir. Onun için İbrâhim bin Edhem terk-i saltanat etti ve Hâce Attār cemî' malına yağma dedi. Ve demişlerdir ki, eğer bir nesnenin muhabbet ve meyli insâna mûceb-i hicâb ise, eğer ol nesne mülkü ise mülkünden ihrâc eyleye ve eğer değilse riyâzet ve mücâhede eyleyip mülâhazasından fenâ bulmaya sa'y eyleye. Ve dediler ki, bir şeyh ki mala mâil ola, mürîde ol şeyhden hayr yoktur. Zîrâ kendi nefsini ol rezîleden tahlîs etmeyen kimse gayrıyı tahlîse nice vesîle olur. Ve hadîsde gelir: حب الدنيا راس كل خطيئة [Dünya sevgisi, bütün hataların başıdır][287] ve Kur'ân'da gelir : واجنبنى وبنى نعبد الاصنام (İbrâhim,14/35) [Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak bulundur] zîrâ ba'zı ulemâ esnâmı nakdîn ile ya'nî dirhem ve dînâr ile tefsîr **[464-a]** etmişlerdir. Bu sûrette mâil-i mal olan kimse âbid-i esnâm gibi olur. Pes, sâlike lâzımdır ki yalnız mala değil belki cemî' mâ-sivâyı Hakk'a îsâr eyleye. Tâ ki Hak ile bâkî tenhâ kala. Zîrâ Hakk'ı bulan cemî' mâ-sivâyı bulur. Fe-emmâ her mâ-sivâyı bulan Hakk'ı bulmaz. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***el-Mübdi'ü** (المبدئ) : Öyle Allâh ki, eşyâyı misâl sebk etmeksizin ademden vücûda izhâr edicidir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Mebde'-i küll** (مبدء كل) : Hak Teâlâ.

***Mebde'ü'l-mebâdî** (مبدء المبادى) : Âlem-i ceberût demektir.

***Mebde'-i evvel ve Mebde'-i sânî ve Mebde'-i sâlis ve Mebde'-i eşyâ ve *Mebde'-i merâtib ve Mebde'-i insân :** Mebde'-i evvel, Hak Teâlâ ve mebde'-i sânî taayyün-i evvel ve mebde'-i sâlis, nefs-i külliyedir. Ya'nî Hak Teâlâ mebde'-i eşyâdır. Akl-ı evvel, mebde'-i merâtib ve âdem mebde'-i insân olduğu gibi. (Hakkı Efendi)

***Mebde'-i evvel** (مبدء اول) : Geldiği yer demek, mebde' bir şeyin başlangıcına derler.

***Mübtedâ'** (مبتدا) : Herşey ondan başlanmış demek.

***Mebde'i's-silsile** (مبدء السلسله): Hz. Ali (k.v.)e mebde'i's-silsile diye ıtlâk ederler.

***Mebde'-i evvel ve Mebde'-i âhir** (مبدء اول و مبدء اخر): و العناصر الاربعة و المواليد الثلاثة ثم الانسان والمؤمنون من نورى ثم اظهر الله من فيض نوره عقول العشرة والنفس الكلية ثم نفوس الفلكيات اجرامها والطبيعة قال عليه السلام : انا من نور الله [288] Ya'nî Hak Teâlâ kendi nûrundan Muhammed (a.s.) ı ve (a.s.) ın nûrundan mü'minîni ve yine Rasûlullâh'ın feyz-i nûrundan ukûl-i aşereyi ve ondan sonra nüfûs-i külliyyi ve ondan sonra nüfûs-i felekiyyâtı ve ondan sonra ecrâm-ı külliyâtı ve ondan sonra tabîat-ı külliyeyi ve ondan sonra anâsır-ı erbaayı ve ondan sonra mevâlîd-i selâseyi ve ondan sonra insânı halk eyledi. Ve insân iç yüzden mebde'-i evvele râci' olur. Fe'fhem (Hakkı Efendi)

***Mebde'-i evvel** (مبدء اول): Ma'lûm ola ki, mebde'-i evvelden murâd, Allâh Teâlâ'dır ki cemî' kâinât tecellîsi hasebiyle ondan zuhûra gelmiştir. "elif" ona işârettir. Ve "elif" den murâd hemzedir ki cevf-i kalbden sâid olan havayla hulkûmda müteayyin olur. Zîrâ elif-i sâkine imtidâd-ı mahzdır ki mecrah-i müteayyinde taayyünü yoktur, harf-i tâm değildir. Ve ulemâ-i zâhir yanlarında hemze ism-i müstahdesdir ki sâkini müteharrikden temyîz için ıtlâk olunmuştur. Ve hemze-i mezkûre akl-ı evvel mukābelesindedir. Ya'nî evveliyyet sırrına mazhardır. Ve akl-ı evvel emr-i ilâhîden vücûda gelmiştir ki bu dahi nefs-i külliyenin vücûduna sebep olmuştur. Ve taayyün bir nesne ilmde veyâ aynda ya'nî hâricde ba'zı ahvâl ve evsâfla gayrdan mütemeyyiz olmaktır. Ve cemî' hurûfdan

[287] - Beyhâkî, Şuabu'l-İman, VII, 338; Aclûnî, I, 344.
[288] - Aclûnî, I, s.619.

ibtidâ zâhir olan "bâ" dır ki taayyün-i evvel-i zâtîye işârettir. Zîrâ elif aslında üç veyâ beş veyâ yedi noktadan mürekkebdir. Çünki yedi aded nokta elif sûretine girdi. Pes, şekli tagayyür olunup elif iken bâ oldu. Velâkin sûret ve vücûdda iştirâkleri olmak hasebiyle bânın tahtına nokta-i fasl ve taayyün vaz' olunup, mebde'-i evvelden bu vechile imtiyâz hâsıl oldu. Sonra taayyün-i sıfâtı için **[464-b]** ikinci mertebede iki nokta ve taayyün-i fi'lî için üçüncü mertebede üç nokta merâtib birbirinden ifrâz olundu. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Mebde'-i küll** (مبدء كل)**:** Allâh ism-i şerîfinde olan "elif" mebde'-i külldür ki sıfât-ı seb'a adedince noktayı müştemildir ki yedidir ve "hâ" hüviyyet-i müteayyinedir. Ve hânın elifden teahhürü bir nesnenin taayyünü vücûd-i mukaddemine tâbi' olmakladır. Ve burada elifden murâd, hemzedir. Zîrâ elif-i sâkine harf-i tâm değildir. Şol cihetten ki hevâda müntehî olur, merâtib ise munzagıtadır. Hurûfun hulk ve lisân ve femde inzıgâtı gibi. ve illâ harf-i sâkin harf-i tâm olmadığı gibi, emr-i vücûd dahi tâm olmamak lâzım gelir. Ve adem-i tamâmının eseri budur ki mertebe-i müteayyine sâhibi olmaz ve tecellîde fâide bulunmaz ve halka-i hâ gibi devr dönmez. Maa-hâzâ, âhirî dâire-i evvele mültakî olmak lâzımdır. Ve muhakkıkan sûfiyye "hüve" kelimesini hâ-i celâleden ahz eylemişlerdir. Nitekim kâide-i teksîriyyedir ki bir ismden bir harfi ihtiyâr edip ona meşgul olurlar ve ol harf ol ismin te'sîri gibi te'sîr eder ve matlûb hâsıl olur. Ve bunun nazîri illallâh kelimesidir. Yani bazı sâlikân ki nefyi zikretmeden lisanlarından isbat sadır olur. Kalbde veya halde muzammir olan nefye mebnidir. Zira onun kalbi huzur-i tevhidedir. Veya hal-i sülukü nefy-i masiva iktiza etmekle lafı söylemese dahi heman demiş gibidir. Pes, bila-nefy isbat olmaz ve yalnız illallah demek hezeyan gibidir demek aceb hezeyandır ki zikr ettiğimiz maani-i hafiyeden zuhulden naşidir. Bu âlem âfâk olduğu cihetten tafsile dair olduğu gibi, enfüs olduğu cihetten dahi icmale nazırdır. Ve hiçbir mufassalin mücmeli ve bir mutavvelin muhtasarı olmadığı yoktur. Pes, âdem muhtasar ve icmâl-i âlem olduğu gibi, kuran dahi muhtasar-ı kütüb-i ilâhiyyedir. Ve kuranın dahi kelimatından nicesi zikr olunan gibi ihtisar olunmuştur. Ve kâide-i arabdır ki iki-üç kelimeden bir harf olup terkib eder ki besmele ve fezleke ve emsali gibi. El-hâsıl, söz ihtisârda değildir. Belki bir sözü mahallinde veya mahallinin gayrıda söylemektedir. Eğer sende sözün ruhu varsa sözün sahih ve illa sakimdir. Ve nefy ü isbât sâlik-i meczuba ve yalnız isbat meczub-i salike göre virddir. Eğerçi bî-haberler yanlış talim ederler. Ve makām-ı fenâda nefy ü isbâtın mecmû'u fânî olur ve heman müsemmay-ı hakiki kalır. Zira elfaz-ı inde'l-kavm mecaz ve nefy ve isbat i'tibaridir. Ve enseb olan esmâ-i müfrede ile gecelerde ve kelime-i tevhidle gündüzlerde zikre meşgul olmak gerekdir. Zira gece âlem-i zâta işârettir ki basîttir ve gündüz âlem-i sıfâta remzdir ki mürekkebdir. **[465-a]** Ya'nî mâhiyyât ve hakāyık ve suver cihetinden. Nitekim şuûn-i zâtiyyeye ya'nî âlem-i zâtta i'tibâr olunan taayyünâta hurûf derler k, âlem-i sıfâta göre besâtatı vardır, nitekim bâlâda tahkîk olunmuştur. Ve kümmel evliyâ ki mezâhir-i ism-i a'zamdır, onlar kavlle zikrettikleri gibi, fi'lle ve hâlle dahi zikr ederler. Ve onların zikrleri bi-nefsihî li-nefsihîdir. Ve onlar için zikr-i mahsûs yoktur ve illâ Hakk'a inhisâr lâzım gelir. Fe'fhem cidden. Ve celâlede olan "lâmeyn" âfâk ve enfüsde olan vasata işârettir. Zîrâ mahâric-i lafziyyede vasat i'tibâr olunduğu gibi, taayyünât-ı tekvîniyyede dahi vasat i'tibâr olunur ki şemsdir. Ve şems mazhar-ı nûr olmakla harf-i nûna nâzırdır. Ve ümmet-i merhûmede dahi vasat i'tibâr olunur ki hatmü'l-evliyâdır (k.s.) zîrâ miyân-ı elif fâsılada gelmiştir. Enbiyâ-i evvelîne göre İbrâhim (a.s.) gibi.

Nazm :

Âlem-i gayb ve şehâdet sırrına remz eyleyip,
Allâh allâh diyelim hû hû diye zikredelim.
Cân ü dilden her nefesde bir ağızdan söyleyip,
Allâh allâh diyelim hû hû diye zikr edelim.
Cümle-i aktāb yâ hû çünki hû derler müdâm,
Biz de allâh aşkına zikredelim her subh ü şâm.
Halka halka olalım hâ resmi gibi pür-devâm,
Allâh allâh diyelim hû hû diye zikr edelim.
Arş ü kürsînin sütûnudur bu zikrullâha bak,
On sekiz bin âlemi tevhîd üzere kodu hak.
Şerh-i sadr-i cân ü dil onunla olur iki şakk,
Allâh allâh diyelim hû hû diye zikredelim.
On iki bin bâbı cümle feth eden miftâhdır,
Mâ-sivânın zulmetin ref' eyleyen misbâhdır.
Bâis-i şâri'-i dilden râhat-ı ervâhdır,
Allâh allâh diyelim hû hû diye zikredelim.

Zikr olur sivây-ı hak türâb-ender-türâb,
Şeyh Hakkı'dan sebk isterseniz ey şeyh ü şâb.
Cân ü dil ma'mûr, ten olur harâb-ender-harâb,
Allâh allâh diyelim hû hû diye zikredelim.

***Mebde'-i evvel, Akl-ı evvel, Akl-ı sânî ve Akl-ı sâlis (مبدء اول و عقل اول و عقل ثانی و عقل ثالث):**

Mebde'-i evvel, celle zikruhû vâhidün min külli'l-vücûhdur. Vâhidün min külli'l-vücûhdan sâdır olmaz illâ vâhid sâdır olur. Ol vâhid, akl-ı evveldir. Pes, akl-ı evvel zü'l-ciheteyn olup cihet-i vücûbundan akl-ı sânî sudûr edip, cihet-i imkânından felek-i evvel zuhûr etti. Akl-ı sânînin cihet-i vücûbundan akl-ı sâlis, cihet-i imkânından felek-i sânî sâdır oldu. Sümme ve sümme akl-ı âşira ve felek-i tâsia varınca, tertîb-i mezkûr üzere eflâk-ı tis'a nüfûs-i pâkları ve akl-ı derrâkları ile sâdır oldular. Ve akl-ı âşir oldur ki ondan rûhla ta'bîr edip "yevme yekûmü'r-rûh" bu rûhdan murâd, ol rûhdur derler. Akl-ı fa'âl dahi derler, âlem-i ânâsırda müessirdir. Ve ervâh-ı beşeriyye müfîz ve müessirdir. Ve lisân-ı şer'de kalem ve levhden murâd, akl-ı evvel ile arş-ı a'zamdır derler. Ba'dehû akl-ı âşirden ki akl-ı fa'âldir, heyûlây-i anâsır ve harekât-ı felekiyye sebebiyle olan isti'dâdât-ı muhtelifenin **[465-b]** teâkubu hasebiyle suver-i müteâkibe zâhir oldu. Ba'dehû heyûlây-i anâsırdan maâdin sâdır olup, ba'dehû nebât, ba'dehû hayvân, ba'dehû netîce-i mukaddemât ibdâ' ve îcâd ve maksûd-i imtizâc-ı eczâ-i âlem-i kevn ü fesâd ve hulâsa-i makdûr ve zübde-i imkân ya'nî insân zuhûr edip, kerâmet-i hilâfet ile mükerrem kılındı. Ammâ isbât-ı ukûl-i aşere şer'e nâ-muvâfık ve usûl-i islâmiyyeye gayr-ı mutâbıktır.

***Mebde' ve Meâd ve Mevlevî fukarâsının devrânı sırları ve Şu'le-i cevvâle resmi ve menâzile keyfiyyeti ne vechiledir?** Ma'lûm ola ki, mevlevî fukarâsı şeyhin sağından devrâna başlayıp, şeyhin mukâbelesinde mertebe-i insân olan noktaya dönerek gelmeleri nısf dâiredir ki insânın âlem-i bâlâdan bu âleme gelmesine remzdir. Ve yine ol mertebe-i insâniyyeden devr ederek makām-ı şeyh olan nokta-i vahdete muttasıl olmaları, insânın kalb âleminden sülûkle mebde'-i evvele vâsıl olmasına işârettir.

Tafsîli budur ki, mebde' ve meâdın sırrını beyânda meşâyih-i sûfiyye derler ki, bu vücûd, vücûd-i devrîdir. Meselâ, zât-ı ahadiyyet bir nokta gibi farz olunup ve bu âlem ve âdem ol noktadan sudûr eder, hatt-ı dâire gibi temsîl kılınır. Ve bu noktanın yemîni tarafı âlem-i zuhûr ve yesârı tarafı âlem-i butûn tasavvur olunur. Ve mukâbelesine mertebe-i insân denir. Pes, âlem ve âdem nokta-i zâtın tecellîsinden zuhûra gelip, dâire-i vücûd üzere seyr kılıp, kemâ kālallâhu teâlâ كما بدانا اول خلق نعيده (Enbiyâ,21/104) [İlk yoktan var ettiğimiz gibi yeniden yaratacağız] fehvâsınca geldiği ma'dene ve ayrıldığı nokta cânibine dolanıp, كل شئ يرجع الى اصله [Herşey aslına döner] magzâsınca واليه المصير [Dönüş O'nadır] fehvâsınca aslına vâsıl olur. Eğerçi cümle âlem ve âdem bu hatt-ı mevhûm üzere müsâfirdir. Velâkin cemî'si mebde' ve meâdın bilmez.

Pes, bu cümleden mebde' ve meâdını kemâliyle bilenler, enbiyâ ve evliyâ ve urafâdır. Bunlar dahi iki kısmdır. Her birisi tâ nokta-i hakîkîden rûhu nice seyr eyledi ve bu âlem-i insâniyyete ne kadar mertebe kat' edip geldi. Dahi insân olmazdan evvel bunları bilir. Nitekim kāle (a.s.): كنت نبيا و ادم بين الماء والطين [Âdem su ile çamur arasında iken ben nebî idim][289] hadîsi bu ilmi iş'âr kılar. Ve bir kısmı dahi mebde'-i hakîkîden rûhunun nice zuhûr eylediğini bilmez. Velâkin âlem-i insâniyyete geldi ve bunda dahi karâr etmeyip ona gider. Pes, bu kısm evvelâ ilmle bâtın tarafından merâtib-i kalbiyye ve rûhâniyyeyi kat' edip seyr kılar. Âhiru'l-emr mebde'-i hakîkîsini bulur. Bundan maksûd oldur ki meşâyih bu zikrolunan edvârı ve esrârı tāliblere tefhîm etseler, bu âlemde mahsûs olan şeylere teşbîh ederler ki tâ emr-i ma'nevî temsîl tarîkiyle ıyâna gele. Meselâ, kimisi zât-ı ahadiyyeti bir noktaya teşbîh eder ki ol **[466-a]** nokta-i cevvâle sür'atle hareket eylese, dâire şeklinde görünür. Lâkin ol dâire vehmîdir, onun vücûdu yoktur. Belki ol dâire şeklinde görünen noktadır, şu'le-i cevvâle gibi. Ammâ hazret-i pîrimiz ve dünyâ âhirette dest-gîrimiz ve şems-i münîrimiz ve nûr-i zamîrimiz, bu zikr olunan esrârı vaz' eylediği âyinelerinde gösterir. Meselâ, şeyh ki makāmına dura, o makām nokta-i ibtidâ'-i vücûd misâlindedir. Ve yesârı tarafı ki butûnun nümûnesidir, fukarâ ol butûn tarafından zuhûra müstaid olmuş ervâh-ı mücerrede gibi, sükûnla bilâ-hareke gelip nokta-i mebde'-i vücûd mesâbesinde olan şeyhe karîb olduklarında, dest-i bersîne ta'zîm kılıp yemîn tarafına geçmeğe ve herkes kendi isti'dâdınca ol yemîn tarafında merkez-i vücûdî üzere dâir olmağa lisân-ı hâlle istîzân ederler. Pes, kāim-makām-i hak olan şeyh bunlara lisân-ı sırla كن دائرا على مركز وجودك و عاملا على شاكلتك diye

[289] - Aclûnî, II, s.129; Şeybânî, **Temyîzu't-Tayyib**, s.126.

emr kılıp, fukarâ dahi على اعيانـنا الثابتة و العمل على مركز وجودنـا الذى هو الشاكلته التى كل طائفة سمعا امرك سمعا و طاعة و بداء فالدور diyerek ve merkez-i vücûdları üzere devrân kılarak ve kadem-ber-kadem ve mertebe mertebe seyrân ederek nısf-ı dâire-i zuhûru kat' edip, muhâzî-i şeyh ki mertebe-i insân nümûnesidir, ona dâhil olurlar.

Bu tarîkin şartı budur ki, orada kalmaya belki yâb yâb veyâ pek pek devr ederek geleler, mebde'-i harekâta vâsıl olalar. Pes, mertebeten ba'de mertebetin ol yesâr tarafını dahi kat' edip makām-ı noktaya gelirler. Bu kerre kāim-makām-ı hak olan şeyh bunlara hakkın selâmın tebliğ edip, ism-i selâmın sırrını gösterir der ki, و نياتكم عن الفتنة و اوصلكم الى المبداء الحقيقى بالسلامة سلام الله عليكم ايها الدائرون فى دائرة المحبة سلم الله اسماعكم

Ve suâl olunursa ki, bu selâm-ı ilâhî ibâdullâha îsâli mekânında dururken dahi câizdir. Pes, takaddüm-i şeyh ne ma'nâya işârettir ki ol müstahlifde dahi buluna. Şeyhin makāmından bir keç kadem ileri gelmesi, makām-ı menâzileye işârettir. Menâzile beyne'l-meşâyih ona derler ki abd kendi vücûdundan makām-ı fenâya tenezzül eyleye ve Cenâb-ı Hak dahi selâmıyla ve rahmet ve re'fetiyle makām-ı abde takarrüb eyleye. Nitekim bu ma'nâya işâret edip buyururlar : كما قال : من اتانى شبرا اتيته زراعا [Bana bir karış gelene ben bir zira' giderim][290] buyururlar. Ve dahi bir hadîsde: كما قال: اذا مضى شطر اليل او ثلثاه ينزل الله الى سماء الدنيا فيقول هل من داع فيستجاب له buyururlar. Pes, bir âşık ki kendi mertebesinden hurûc edip, Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olup, merkez-i hakîkîye karîb ola. Cenâb-ı Hak dahi (celle ve alâ)evc-i izzetten ve mertebe-i istiğnâdan ol âşıka karîb olur. (Şârih-i Mesnevî)

***Mebde' ve Meâd** (مبدء و معاد): Ma'lûm ola ki, bir şahs kendi meâdına ric'at murâd eylese, ya'nî cisminin mebde'ini bilmek murâd eylese, menâl-i meâdı kat'**[466-b]** eylemeğe âğâz eyleye, evvelâ bilir ki pîr-i âdem pîrlikden evvel kahl ya'nî kır sakallı olmuştur. Ondan evvel civân ve ondan evvel nev-reste idi ve ondan evvel sabî idi ve ondan evvel tıfl idi ve ondan evvel rahm-i mâderde cenîn idi. Ve ondan evvel mudga ya'nî et pâresi idi ve ondan evvel alaka ya'nî uyuşmuş kan idi ve ondan evvel nutfe ya'nî menî idi ve ondan evvel sulb-i pederde idi ve ondan evvel hayvânî veyâ nebâtî veyâ ma'denî olup mâder ve pederinin gıdâsı olmuştur. Ve ondan evvel eczâ-i anâsır idi ve ondan evvel tabâyi' ve ondan evvel cism-i mutlak ve ondan evvel tabîat-ı mutlaka ve ondan evvel semâvât-ı seb' ve ondan evvel kürsî ve ondan evvel cism-i küll ve ondan evvel şekl-i kerî ve ondan evvel hebâ ve ondan evvel tabîat-ı külliye ve ondan evvel nefs-i külliye ve ondan evvel akl-ı evvel idi. Burada merâtib-i ekvân nihâyet buldu. Ve ondan evvel âlem-i ilm ve ondan evvel âlem-i esmâ ve ondan evvel âlem-i sıfât ve ondan evvel merâtib-i gayb-i zât ve ondan evvel gaybü'l-guyûb ve batnü'l-butûndur ki mechûl-i mutlaktır. Zîrâ orada ism ve resm ve ibâret ve işâret olmaz, âlem-i hayret gibidir. Ve merâtib-i vücûd dahi burada nihâyet buldu. Ve çün sâlik bu makāma erişe, beyâbân-ı ecsâmı ve mâ-fevkini bi-tamâme kat' edip zulmânî ve nûrânî hicâbları ref' eyledi. الكلية ثم الهبا ثم الجسم الكلى ثم العرش ثم الكرسى ثم الافلاك السبع ثم المركبات الى اخر المولدات القلم ثم اللوح ثم الطبيعة [Kalem sonra levh sonra tabiat-ı külliye sonra hebâ sonra cism-i küllî sonra arş sonra kürsî sonra yedi felek sonra mürekkebât, ilâ âhir doğanlar]

***Mebde' ve Meâd** (مبدء و معاد) **:** Ehl-i hikmet demişlerdir ki, feyz-i âmm vücûd-i sârî için akl-ı külden ukûl-i tis'aya ve onlardan nüfûs-i tis'aya ve onlardan eflâk-i tis'aya ve onlardan tabâyi'-i erbaaya ve onlardan anâsır-ı erbaaya tâ hâke gelinceye dek mecmû'-i tarîk-i mebde'dir. Ya'nî âlem-i bâlâdan bu âleme gelir. Ve hâkden ma'dene ve ondan nebâta ve ondan hayvâna ve ondan insâna ve ondan insân-ı kâmile gelinceye dek, bunların cümlesi tarîk-i meâddır. Ya'nî Hakk'a rücû' tarafı hâkden başlar. Pes, nûr-i ilâhî ve feyz-i nâ-mütenâhî mertebe-i ahadiyyetten ukûl üzere ve onlardan tabâyi' üzere ve onlardan anâsır ve hâk üzere nâzil ve fâiz olur ki buna mebde' ve kavs-i nüzûl dahi derler. Ve ba'dehû hâkden ma'dene ve ondan nebâta ve ondan hayvâna ve ondan insâna ve ondan insân-ı kâmile suûd ve rücû' edip, insân-ı kâmilden Hazret-i Hakk'a vâsıl olur. Bu hemân ol nûr-i ilâhîdir ki ibtidâ o makāmdan gelip bu makāmâtı geçip yine kendi makāmına gidip devresini tamam eder كل شئ يرجع الى اصله و منه بداء الامر واليه يعود [Herşey aslına döner ve iş ondan başlar yine ona döner] buyurulmuştur. Bu rücû'a meâd ve kavs-i urûc dahi derler.

Ma'lûm ola ki, hakîkatte âlem kesîre ve müteallikātı vafîre olup, evvelâ âlem-i âmâdan müteayyin olan âlem-i misâl-i mutlak ba'dehû âlem-i tehyîc ba'dehû âlem-i levh ve kalem ba'dehû heyûlâ ve cism-i küll hakîkatleriyle ecsâmda ahkâmı zâhir olan âlem-i tabîattır. Ba'dehû âlem-i arş sümme ve sümme eflâk ve anâsırdan tâ insâna dek, ba'dehû **[467-a]** âlem-i dünyâ ve âlem-i berzah

[290] - Buhârî, Tevhid, 50; Müslim, zikir, 2,3; Tirmizî, Deavât, 131; İbn Mâce, Edeb, 58.

ve âlem-i haşr ve âlem-i cahîm ve naîm ve âlem-i kesîb, ba'dehû makām-ı fenâ bi'l-bekā ki tecellî-i cemâl ve likādır. Ve cemî' esmâ bir tavr üzere mezâhirine tenezzül buyurur. Bir ismin tahtında zâhir ve peydâ ve bir ismin tahtında gencâyiş pezîr ihtifâ olmakla sümme ve sümme evveli âhirine vâsıl ve muktezây-ı müşâkeleti ile noksanı kâmil olur. (Hakkı Efendi)

***Mebde'ü'l-müntehâ, Müntehe'l-mebde'** (مبدء المنتهى , منتها المبدء): Bu kelâm-ı garîbin lisân-ı tasavvuf üzere ma'nây-ı acîbi budur ki, sâlik-i ila'llâh olan kimse kurb-i nevâfil mertebesinde makām-ı fenâya duhûl ve kurb-i ferâizden sırr-ı fenâya tekmîl ve tavr-ı insânîde tahlîl ba'de't-ta'kîdden kemâl-i ilâhî zuhûr ve mi'râc-ı evvel ile asla vusûl ve meâd mebde' olduktan sonra kemâl-i bekāya rücû' ve tavr-ı ilâhîde ta'kîd ba'de't-tahlîlden sonra kemâl-i insânî bürûz ve mi'râc-ı sânî ile mebde' meâd olduğun iş'ârdır ki dâire-i seyrin ibtidâ ve intihâsının birbirine iltikāsı ni'met-i celîle-i ilâhî olduğun fehm ve zevk etmekle şükre tahrîz ve mülâzemet-i ubûdiyyete tergîbdir. Ve mirâc-ı Rasûlullâh (s.a.v.)ehl-i şirke göre münker ve müntekad ve erbâb-ı tevhîde nisbetle müsellem ve mu'tekad olduğu gibi, zikr olunan ma'nâ dahi ehl-i akîde-i tarîkat yanında müsellemât ve mutekadâttandır. Ya'nî bir şey hem evvel olur ve hem âhir olur, meselâ akl-ı küle nazaran âlem-i şehâdet âhir, inde's-sülûk mebde' olduğuna nazaran akl âhir olur dedikleri bu ma'nâdandır. Zâtında ise birdir, iki değil. (**Hitâb-ı İsmâil Hakkı** k.s)

***Mübâyaa-i sûrî ve Mübâyaa-i hakîkî** (مبايعهء صورى و مبايعهء حقيقى) : Takbîl-i hacer etmek sûret-i mübâyaa ve insân-ı kâmil yedini takbîl etmek hakîkat-ı mübâyaadır. Zîrâ haceri Rasûlullâh'ın sûreti mess ve insân-ı kâmili hakîkatı mess etti. Hakîkat ise sûretten eşrefdir. Ma'lûm ola ki emr ve nehy-i Rasûl Hakk'a muzâfdır ki emr ü nehy-i Hak gibidir. Zîrâ Rasûl nefsinden bi'l-külliye fânî ve Hak ile bâkîdir. Onun Rasûl'e mübâyaa oldu ki yed-i Rasûl yedullâhdır ki fevka'l-eydîdir. Ve bundan fehm olunur ki gerçi hacer-i esvedi takbîl dahi mübâyaadandır fe-emmâ yed-i insân-ı kâmili takbîl ve ona mübâyaa ondan efdaldir. Zîrâ Ka'be sûret ve insân sırr-ı ilâhîdir.

Ma'lûm ola ki, hacer-i esved Ka'benin şerrefehallâhu teâlâ sağında vâki' olmakla Ka'benin yemîni gibidir. Ve Hak Teâlâ onu mertebe-i ervâh ve ecsâmda olan şehâdât-ı nâsı hıfz ve zabt için halk eylemiştir. Onun için takbîli mısdâk-ı îmândır. Zîrâ hacc erkân-ı islâmın râbi'idir ve mübâyaa takbîl-i yemîn ile hâsıl olur. Bu sebepten Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.) takbîl-i haceri kendi mübâyaası hükmünde kılmıştır. Ya'nî avâm-ı ehl-i îmâna göre takbîl-i mezkûr takbîl-i nebevî gibidir ki nişân-ı mübâyaadır. Nitekim hıyn-i mübâyaada dest-i mülûk ve yemîn-i selâtîn **[467-b]** takbîl olunur. Ve havâss-ı nâs takbîl-i mezkûr ile müstes'ad oldukları gibi, yemîn-i aktâbı takbîl ile müstes'ad olmuşlardır. Zîrâ العلماء ورثة الانبياء [Âlimler, nebîlerin vârisleridir][291] mûcebince ulemâ-i billâh olanlara mübâyaa ve onların yemînlerini takbîl etmek mübâyaa-i nebeviyye ve takbîl-i yed-i nebevî gibidir ki nişân-ı hakîkat-ı îmândır. Takbîl-i hacer alâmet-i sûret-i îmân olduğu gibi. Zîrâ nokta-i merkez alâmet-i insân-ı kâmildir ki medâr-ı eşyâ ve sebeb-i bekā-i âsâr-ı esmâdır. El-hâsıl insân-ı kâmil hacer-i esvedden efdaldir. Zîrâ insân-ı kâmil, min külli'l-vücûh halîfedir, hacerin hilâfeti ise cüz'îdir. Ya'nî insân mazhar-ı Rasûl ve ve Rasûl dahi mazhar-ı Hak'dır. Ve hacer mezâhir-i esmâdan bir cüz'dür. Bu cihetten insân-ı kâmilin cüz'ü gibidir ve küll cüz'den efdaldir. Onun için âdem melek üzerine tercîh olunmuştur. Zîrâ neş'e-i insân câmi'a olmak hasebiyle melek onun bir cüz'ü gibidir ki mertebe-i cemâlîdir. Ve bu mertebede dahi meleke nisbetle tam değildir, zîrâ kuvvet-i esmâ âdemdedir. Ve ebnâ-i zamâne cehllerinden bu ma'nâda nizâ' etmeleriyle tahkîk-i hak ve ibtāl-i bâtıl için bu varak tahrîr olundu. (Nukile min **Mecmû'a-i İsmâil Hakkı Bursevî**)

***Mübâyaanın evveli ve âhiri :** Ma'lûm ola ki, mübâyaanın evveli irâdet ve âhiri yakîndir. Ve bu ortada dahi menâzil-i kesîre vardır, menâzil-i kamer gibi. Pes, sâlike lâzımdır ki kamer menâzil-i suveriyyeyi kat' edip avdet-i bidâyete rücû' ettiği gibi, ol dahi menâzil-i ma'neviyyeyi kat' edip âhiri evvele muttasıl olmakla sırr-ı ahadiyyete nâil ola ve illâ yol üzerinde kalan ki ona "ehl-i vakfe" derler ve yoldan dönen ki ona "ehl-i idbâr" derler hasâret-i dünyâ ve âhiret çeker, neûzü billâhi teâlâ. Avâm-ı ağniyânın sülûkleri havâs ve fukarânın sülûklerinden eşed ve akvâdır ki İbrâhim Edhem (k.s.)un sülûkü hükmündedir. Ve sülûk her çend ki akvâ ola, kalb dahi cem'iyyetli olur. Ve cem'iyyetlerin evlâsı dil-i insân mecmû'a-i Kur'ân olmaktır. Onun için ehlullâh evâhir-i hâlde tilâvet-i Kur'ân'a iştigāl gösterirler. Zîrâ nüsha üçtür : Nüsha-i hakāyık-ı âfâk ve ondan nüsha-i hakāyık-ı enfüs ve ondan nüsha-i hakāyık-ı Kur'ân'dır. Ve bu üç nüshanın aslı ve mebde'i nüsha-i hakāyık-ı rahmândır. Ve kütüb-i erbaa-i ilâhiyye zikr olunan dört nüshaya işârettir. Pes,

[291] - Buhârî, İlim, 10; Ebû Dâvud, İlim, 1; İbn Mâce, I, 81; Aclûnî, II, s.22,83.

ârifler dâimâ bu dört nüshadan okurlar. Ve böyle olan sâlikin hakkında hüsn-i tefe'ül vardır. Kabûl edene saâdet. Zîrâ mürşîdin irşâdı ihtiyâr üzerine mebnîdir, cebrî değildir. على كثير من العالمين و ربك يخلق ما يشاء و يختار اللهم اجعلنا ممن افتريه و فضلته [Ve Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Allahım bizi âlemlerin çoğu üzerine faziletli kıl!] (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Mübâhiyye Tâifesi** (مباحيه طائفهسى) **:** Mübâhiyye mezhebinde olanlar herşeyi mübâh görürler. Helali ve haramı fark etmezler. Onlar cem'den farka gelemeyip, makām-ı cem'de kalmışlardır. Fe'fhem. **[468-a]**

***el-Metîn** (المتين)**:** Öyle Allâh ki, kavî ve metîndir. Kulun "el-kavî" ismiyle "el-metîn" isminden nasîbi, evvelâ nefs-i hevâsının üzerine kavî ve gālib olup ta ondan sonra mâ-adâya da gālib olmaktır. Pes, imdi Allâh'ın gayrıya iltifât eylemeye. Dahi ibâdette kavî olup ta onu müsâmaha ile ta'b ahz eylemeye. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***el-Müteâlî** (المتعالى) **:**Öyle Allâh ki, küllü şey' üzerine müsta'lîdir, kudret ve şân yönünden. Kulun bundan nasîbi, kendini ahlâk-ı zemîmenin cemî'sinden pâk eyleyip de ilm ve amel yönünden beyne'l-akrân mertebesini âlî eylemektir.

***el-Mütekebbir** (المتكبر) **:** Öyle Allâh ki, hâcât ve noksân îcâb eden şeylerin küllîsinden uludur. Kulun bundan nasîbi, şehevât-ı dünyâ zehârifine meylden tekebbürlük ya'nî ictinâb etmektir. Ve hayvanlar dahi bunda ortaktır. Belki sırrını Hak'dan meşgûl kılan şeylerin küllîsinden tekebbürlük eyleye. Dahi dünyâ ve âhiret mütelezzizâtından Allâh'a vusûlün gayrı küllîsinden istihkār eyleye, bu hâlât havâssa mahsûsdur. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Müterevhin** (متروحن) **:** Oldur ki melâike gibi rûhâniyyeti gālib ola ve suver-i muhtelifede temessüle kendi nefsinde iktidâr bula.
***Mütekellimîn** (متكلمين) **:** Zâhir ulemâsı demektir.
***Müteallim ve Muallim**(متعلم و معلم)**:**Şâkirde müteallimvehocaya muallim derler.
***Müteayyin** (متعين) **:** Taayyün bulucudur.
***Mütevehhim ve Mütevehhem** (متوهم و متوهم) **:** Tevehhüm edene mütevehhim derler, ism-i fâil sıygası üzere. Tevehhüm ettiği şeye mütevehhem derler, ism-i mef'ûl sıygası üzere.
***Müteveccih, Müteveccih** (متوجه , متوجه) **:** Müteveccih, teveccüh edici ya'nî dönücü demektir. Müteveccih, teveccüh olunmuş demektir.
***Mütecellî, Mütecellâ-leh** (متجلى, متجلا له)**:** Mütecellî Hak Teâlâ'dır. Mütecellâ-leh abddir. Ya'nî kendine tecellî olunan âdeme mütecellâ-leh denir. Tecellî edene mütecellî denir. Tecelliyât-ı zâtiyyenin taaddüdü mütecellâ-leh hasebiyledir, zât hasebiyle değildir. Zîrâ bi-hasebi'z-zât tecellî-i zâtî için taaddüd yoktur. Zîrâ zât için sırfiyyet ve vahdet ve ıtlâk lâzımdır. Belki zâtta olan taaddüd nâzır-ı vâhidin mürâyây-ı kesîreye mün'akis olan sûretlerin taaddüdü gibidir. Müteşâbihâttandır, zâhiri gibi değildir.Ya'nî murâdullâh ne olduğu ma'lûm olmayan şeylerdir. الرحمن على العرش استوى (Tâ-hâ,20/5) [Kâinatın hükümranlığını O Rahman yürütmektedir] âyet-i kerîmesi gibi.

***Müttakîler** (متقيلر)**:**Zâhirleri maâsîden ve bâtınları taallukāttan mutahhir olanlar müttakîlerdir.
***Mütekâsile** (متكاسله)**:** Mütekâsile tāifesi onlardır ki, kesb-i rızk etmekten kuûd edip, ebvâb-ı nâsdan süâl ederler, ya'nî dilenirler.
***Mütecâhile** (متجاهله)**:** Mütecâhile tāifesi onlardır ki, zâhirde libâs-ı uşşâk giyip, bâtınları hilye-i takvâ ve ahlakdan ârî olanlardır.
***Mutasavvifîn ve Muvahhidîn** (متصوفين و موحدين)**:** İki bölük tāife kîm vardır, biri mutasavvifîndir ve biri muvahhidîndir ki o muvahhidîn ehl-i vahdettir. İmdi biz bu iki bölük tāifenin sözlerini îcâz tarîki üzere söyleyelim. Çünki garaz bu iki tāifenin sözlerini bilip, anlamaktır. İmdi ma'lûm olsun ki, ehl-i tasavvuf derler : senden Allâh Teâlâ Hazreti'ne dek yol yoktur. Şol cihetten ki Allâh Teâlâ Hazreti'nin **[468-b]** zâtı nâ-mahdûd ve nâ-mütenâhîdir. Evveli ve âhiri, sağı ve solu, üstü ve altı, önü ve ardı yoktur. Bir nûrdur ki nâ-mahdûd ve nâ-mütenâhîdir. Ve bir bahrdir ki bî-ka'r ve bî-kenârdır. Ve mecmû' mevcûdâtın zerrelerinden hiçbir zerre yoktur ki Allâh Teâlâ onunla olmaya ve onu muhît olmaya ve ona vâkıf olmaya. İmdi cemî' eşyâyı zâtı ile

muhîttir. Nitekim kelâm-ı kadîminde buyurur. Kavluhû Teâlâ : مرية من لقاء ربهم الا انه بكل شئ محيط الا انهم فى (Fussilet,41/54) [Bilmiş ol ki, onlar Rablerinin karşısına çıkacaklarından şüphe içindeler. Dikkat edin, O her şeyi kudretiyle kuşatmıştır] ilmi ile dahi cemî' eşyâyı muhîttir. Nitekim buyurur. Kavluhû Teâlâ: وان الله قد احاط بكل شئ علما (Talâk,65/12) [Allah'ın ilmi herşeyi kuşatmıştır]

İmdi ma'lûm ola ki, sâlik bu mertebe-i kurba yetişmeyince ve bu kurbdan haberdâr olmayınca, Allâh Teâlâ Hazreti'nden bî-behre ve bî-nasîb olmak mukarrerdir. Ve onlar ki bu kurba eriştiler ve bu kurbdan âgâh oldular, onlar müşâhede ehli oldular ve dâim Allâh ile söylerler ve Allâh ile işitirler ve rûz-i şeb halvette ve cemâatte edeb ile oturup edeb ile kalkarlar ve ayakların uzatıp oturmazlar ve yanları üzerine yatmazlar. Hak Teâlâ'dan utanırlar. Yakînen bilirler ki Allâh Teâlâ vücûduyla hâzır ve nâzırdır. Ve mecmû'-i avâlimi Allâh Teâlâ'nın azameti katında zerre gibi görürler, belki zerreden dahi kemter görürler.

İmdi ey tālib ! Gerek hiss ve gerek akl-ı maâş bu kurba yol bulamazlar ve bulmağa kādir olamazlar. Zîrâ bu kurbu bilen Allâh Teâlâ'nın nûrudur. Makām-ı ihsânın hakîkatı bu kurbun ma'rifetidir. İmdi ehl-i tasavvufun sözü budur ki onlar senden Allâh Teâlâ'ya yol yoktur derler. Buraya dek ehl-i tasavvufun şuhûdiyyesidir. Bundan aşağısı vücûdiyyeyi beyândır. Gel imdi ehl-i vahdet sözüne. Onlar derler ki, senden Allâh Teâlâ'ya yol yoktur. Şol vechden ki vücûd birdir, ziyâde değildir. ve vücûd ancak Allâh Teâlâ'nın vücûdudur. Allâh Teâlâ'nın vücûdundan gayrı vücûd yoktur ve olmak dahi mümkün değildir. Ve yine ehl-i vahdet derler ki, ol ki aslından yoktur, yine yoktur. Ve ol ki vardır, Tanrı Teâlâ'nın varlığıdır. İmdi ey tālib! Sen sanırsın ki Tanrı Teâlâ'nın vücûdundan gayrı senin dahi bir vücûdun vardır, bu sehv-i azîmdir. Vücûd ancak Tanrı Teâlâ'nındır. İmdi sâlik bu sanıdan geçmedikçe Allâh Teâlâ'nın hazretine vâsıl olamaz maksad-ı aksâ. (İmâm Neseffî)

***Mesnâ ve Mesnevî (مثنى و مثنوى) :**

İşleyemez gerçi rûh cismsiz,
Cism cânsız müsemmâsız bir ismdir.
Kalıb rûhsuz bir cemâddır,
Ve rûh kalıbsız muattal ve bî-râhla ve bî-zâdsız.

Nitekim bir beytin mısrâ'ı mısra'-ı sânîsiz tamam ma'nâ veremez ve müstemi' ondan murâdına eremez. Şuncileyin vahdet dahi kesretle mesnevîdir, ya'nî hakîkattir, onsuz olmaz. Ve vâhidin vahdâniyyeti hükm-i mazhar-ı insânsız ma'lûm ve mefhûm olmaz ki **[469-a]** فخلقت الخلق كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف [Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim ve mahlukatı yarattım][292] buyurulmuştur.

Âb ve gülden hâlık-ı nev'-i beşer âyine düzdü,
Ona kıldı nazar tâ kîm âlemin sûreti sıfât-ı hakka mazhar.
Ve âdemin sîreti zât-ı hakka mazhar oldu,
Gerçi senden zuhûra geldim beneylemişsin zuhûr benden sen.

Ya'nî sen yarattın beni, ben sana âyine oldum. Ve kelime-i tevhîd dahi âşıkların ve sâdıkların dilinde mesnâdır ki ya'nî çifttir ki لااله الا الله محمد رسول الله Ma'lûmdur ki bi-dûn-i kelime-i محمد رسول الله iman muhkem olmaz. Öyle ise tevhîd dahi mesnevî oldu. Ve bu iki ilme onun için usûl-i dîn derler ki ilm-i usûl kelâmda mesâil-i i'tikādiyyenin delîlidir. Ve misâl-i mutlak âlem-i misâl ve âlem-i berzah demektir.

***el-Mücîb (المجيب) :** Öyle Allâh ki, muztarrînin duâlarına icâbet edicidir. Duâ ettikleri zamanda belki nidâ etmezden evvel. Kulun bundan nasîbi, evvelâ rabbisinin emrine icâbet eyleyip nehy ettiği yerden kaçmaktır. Dahi Allâh Teâlâ'nın kullarına lutf cevâbıyla telakkî eyleyip, unf eylememektir. Dahi da'vet eden kimselerin da'vetine icâbet eylemektir, eğer münker yoksa.

[292] - Aclûnî, II, s.132.

***el-Mecîd** (المجيد):Öyle Allâh ki, zât ve sıfât ve ef'âlinde uludur. Dahi mübâlağa ile keremi vâsi'dir. Dahi zâtı şerîfdir, ef'âli cemîldir ya'nî güzeldir, hiçbir ef'âle benzemez. Ve hesâbla vermez, atâsı boldur. Kulun bundan nasîbi, nâsa kerem ve hüsn-i hulkla muamele eylemektir, hattâ nâs mâ-beyninde mâcid ola. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Mecle'z-zât ve's-sıfât** (محلى الذات و الصفات) **:** Âlem-i mülk.

***Mecle'r-rubûbiyye** (محلى الربوبيه) **:** Âlem-i mülk.

***Mecle'z-zât ve'l-merbûbiyye** (محلى الذات والمربوبيه) **:** Âlem-i insân.

***Meclâ** (محلا) **:** Hak Teâlâ'nın mahall-i tecellîsi ve âyinesi demektir.

***Mecâlî** (مجالى) **:** Hak Teâlâ'nın tecellî ettiği mahal demektir.

***Mecma'-i esmâ** (مجمع اسما) **:** Esmânın cem' olacak yeri insândır.

***Mücerredât** (مجردات) **:** Şol mevcûdât ki mütehayyize olmaya ve mütehayyize dahi hulûl etmeye. İki kısmdır : Biri ervâh-ı âliyedir ki tedbîr-i ecsâmdan mukaddeslerdir. Ve bunlara ehl-i şer' melâike-i mukarrebûn ve tâife-i meşşâîn ukul derler. Ve fırka-i işrâkiyyîn envâr-ı âliye-i fâhire derler. Ve bir kısmı, tedbîr-i ecsâma müteallikdir ki meşşâûn nüfûs-i semâviyye ve işrâkiyyûn envâr-ı müdebbire derler ve melâike-i mezkûre hamele-i arş ve melâike-i kürsî ve melâike-i semâvât-ı seb' ve melâike-i küre-i esîr ve melâike-i hevâ ve melâike-i zemherîr ve melâike-i bihâr ve melâike-i cibâldir. Ve ba'dehû ecsâm-ı nebâtiyye ve hayvâniyyede münşerik olan ervâh-ı süfliyyedir. Ve bu mücerredât-ı arziyye-i süfliyye eğer müşerrife-i ilâhiyye-i hayyire olursa sâlihu'l-cin tesmiye olunur. Ve eğer kedire ve şerîre olur ise, şeyâtîn denilir. Pes, cin ve şeyâtîn inde'l-ba'z mücerredâttandır. Ve ba'zılar dediler ki, onlar ecsâm-ı hevâiyye veyâhut nâriyyedir ki eşkâl-i muhtelife ile teşekkül ve a'mâl-i şâkkaya kādirlerdir. Ve onlar için dahi beşer gibi **[469-b]** ukul ve ifhâm vardır. El-hâsıl, mücerredâtın vücûdu mâddeden değil ve müddet içinde dahi değildir. Mücerredâtın eni yok ve ukmu yok ve boyu yok ve hayyizi yok, bir sûretle mütemessil olmadıkça mütehayyiz olmaz. Zîrâ sıfat-ı Hak'dır. Ve âlem-i mücerredâta gerek latîf ve gerek kesîf cism yoktur. (Hakkı Efendi)

***Mecmea'l-bahreyn** (مجمع البحرين) **:**Âlem-i ceberûttur. Ve mecmea'l-bahreyn kābe kavseyn hazretidir. Bahr-i vücûb ile bahr-i imkân onda cem' olduğu için. Ba'zılar demiş ki, cem' vücûd hazretidir. Esmâ-i ilâhiyye ve hakāyık-ı kevniyyenin onda ictimâ'ı i'tibârıyla mecmea'l-bahreyn hakîkat-ı insâniyyedir ki bahr-i vücûb ile bahr-i imkân onda müctemi' olmuştur. Onun için derler ki, insânın hakîkatı hakîkat-ı berzahiyyedir. Ya'nî hakîkat-ı fâile ve müessireyi cem' etmiştir. Nitekim kalb-i insânı hakîkat-ı rûh ile hakîkat-ı nefsi cem' edip, ikisinin berzahı vâki' olmuştur. Zîrâ kalb rûhun nefse taallukundan tevellüd etmiştir. Veled ise ebeveynin sırrını câmi'dir. Nitekim demişlerdir : الولد سر ابيه [Çocuk babasının sırrıdır] maksûd, الولد سر ابويه [Çocuk ebeveyninin sırrıdır] demektir. Velâkin ebin şerefine binâen iktisâr olunmuştur. Bu mertebeye mecmea'l-bahreyn denildi. Maa-hâzâ, iki hakîkatın bile bahr gibi tevessu'u vardır. Zîrâ mecmea'l-bahreyn makām-ı sıfâttır ki kābe kavseyn ile ta'bîr olunur. Ve sıfât ve esmânın kesreti olduğu gibi, mezâhirinin ve ol mezâhirin âsârının dahi kesreti vardır. kābe kavseyn onun için denildi ki zikrolunan iki hakîkat hakîkatte bir hakîkattir, iki olmak vücûd-i mütevehhem i'tibârıyladır. Nitekim bir dâire farz ve ol dâire üzerine bir hatt takdîr olunsa, ol hatt ol dâirey-i vâhideyi tansîf edip, kavseyn sûretine ihrâc eder. pes, ol hattın urûzuna nice i'tibâr olunmayıp, mütevehhem olmak hasebiyle dâire yine aslı üzerine dâire-i vâhide ise, dâire-i hüviyyet-i ilâhiyye dahi böyledir. Zîrâ vücûd-i hâdis hatt-ı mütevehhem gibidir, onun farzından hüviyyete kesret gelmez. ثم دنى (Necm,53/8) [Sonra yaklaştı] ya'nî halkldan hakka karîb oldu. فتدلى (Necm,53/8) [Derken sarkıverdi] Pes, hakdan halka tedellî tenezzül eyledi. فكان قاب قوسين (Necm,53/9) [Aradaki mesafe iki yay boyu oldu] ya'nî vahdet-i vâhidiyye mertebesinde ki şehâdet-i sıfât ile gayb-ı zâtî ve halk ile hakkı cem' eylemiştir. اوادنى (Necm,53/9) [Ya da daha az] ya'nî vahdet-i ahadiyye mertebesinde gayb zâta muhtassdır. Pes, gayb zât-ı ahadiyye ve şehâdet sıfât-ı vâhidiyye içindir. Ve zât-ı ahadiyyet ve gayb-ı zâtî mertebesi ev-ednâ ve sıfât-ı vâhidiyyet ve şehâdet-i sıfâtiyye mertebesi mertebe-i kābe kavseyndir. Ve bu iki mertebe seyr-i ilallâha nâzırdır ki urûcdur. Eğer ev-ednâdan sonra seyr-i mina'llâh ve seyr-i fillâh hâsıl olursa, fenâdan bakāya nüzûl edip, ekmeliyyet mertebesi hâsıl olur. El-hâsıl, kābe kavseyn mertebesi yalnız fenâ-i sıfât ile **[470-a]** hâsıl olur. Fe-emmâ ev-ednâ mertebesi fenâ-i zâta muhtâcdır. Ve bu fenâdan sonra bakā hâsıl olmasa min-vechin noksândan halâs olmaz, zîrâ seyr tamam olmamıştır. Ya'nî urûcen tamam olmuştur, nüzûlen tamam olmamıştır. (Hakkı Efendi)

***Müctehid** (مجتهد) **:** Müctehid üzerine vâcibdir ki kendi ictihâdı mûcebiyle amel eyleye. Her çend ki ol ictihâd nefsü'l-emrde hatâ ise dahi. Zîrâ müctehidin ictihâdı her ne ile hükm ederse onun hakkında Hak Teâlâ'nın dahi hükmü oldur. Pes, vehm mûcebiyle ki taraf-ı mercûhdur. İbrâhim (a.s.) ın rü'yâsı gibi. fe'fhem.

***Mecâzîb** (مجازيب) **:** Birkaç türlüdür : Evvelkisi budur ki, mağlûbü'l-hâldir. Ve ol vârid onda durdukça tedbîr-i nefs edemez. Ve ba'zılar ilâ âhiri'l-ömr ol hâl üzere müstemirr olur. Ebû İkāl-i Mağribî gibi ki ibtidâ mağlûbiyyetinden dört sene gāyetine dek ekl ü şürb etmeyip onun üzerine vefât etti. Ve ikincisi budur ki, aklı indallâh imsâk olunup akl-ı hayvânîsi bakî olmakla yani beşeriyyeti bakî olmakla ekl ü şürb eder ve tasarrufunda tedbîr ve rü'yet olmaz. Bunlara ukalâ derler. Zîrâ ayş-i tabî'leri vardı, sâir hayvânât gibi. Ve üçüncüsü budur ki, mağlubiyyette müstemirr olmayıp sahve gelir ve tedbîr ve tasarrufa rücû' eder. Mertebe-i irşâdda olan aktāb ve erbâb-ı ahvâl gibi. Ve dördüncüsü budur ki, vârid ve tecellîsi kuvvetine müsâvî olup velâkin onu gören onda nev'an cezbe istiş'âr eder. Ve beşincisi budur ki, kuvveti vâridinden akvâ olur ki gālibü'l-hâl derler. Seninle muhâdese ederken hâl vârid olur ve senin ona şuûrun olmaz. Ve bunlara behâlîl derler. Behlûl ve Sa'dûn ve Semnûn ve Ebû Veheb ve emsâli gibi. Ve bu mecâzîbin ba'zıları dâimâ meserret ve dahk ve inbisât üzerinedir. Ve ba'zıları dâimâ mahzûn ve mağmûm gezerler. Ve bunların bu hâl ile mürûr eden ömrleri zâyi' olmayıp vaktleri a'mâl-i sâliha ile güzer edenlerin ecriyle me'cûr olurlar. Zîrâ cezbeleri Hak'dandır, kendi ihtiyârları ile değildir. Pes, eğer meczûb olmasalar tāatte kāim olurlardı. Nitekim bir kimse vuzû' üzerine yatıp, gece içinde kalkıp namâz kılmak niyet eylese ve sabaha dek uyanmasa, ona kıyâm-ı leyl sevâbı yazılır. Zîrâ kābizu'l-ervâh Allâh'dır. Nitekim buyurur : الله يتوفى الانفس (Zümer,39/42) [İnsanların canlarını Allah alıyor] Ve bunlardan evkāt-ı salâtte merdûdü'l-akl olanlar makbûldür. Şeyh Şiblî ve emsâli gibi. Böyle mestûr olanlar himâye-i ilâhiyye ehlidir ki zevk-i ubûdiyyet müstemirdir.

Ma'lûm ola ki, bir beldede bir meczûb uryân gezerken ol belde hâkimi ol meczûbu darb ettikten sonra Rasûlullâh'ı ma'nâsında gördükte, incitme diye emr buyurdukta, şer'de nehy buyurduğun için darb ederim dedikten sonra yine ol meczûb uryân gezmekle **[470-b]** yine darb etmeye başlayınca, meczûbun keşfi açık olduğundan, Rasûlullâh sana tenbîh etmedi mi. Dedi ki, şer'de nehy ettiği için yine darb ederim dedi. Sonra Rasûlullâh ol meczûba uryân gezme diye emr ettiler. (**Hitab-ı Hakkı Efendi**)

***Meczûb, Meczûb-i sâlik, Sâlik-i meczûb, Sâlik** (مجذوب و مجذوب سالك و سالك مجذوب و سالك) **:**

Ma'lûm ola ki, benî âdemden birine cezbe-i Hak erişse, ol kimse Tanrı Teâlâ'nın muhabbetinden aşk mertebesine vâsıl olur. Ancak ol aşk mertbesinde dirlik eder. ve ba'zılar ol hâlden geri gelirler ve kendilerinden haberdâr olurlar. Eğer sülûk edip sülûkün tamâm ederse ona meczûb-i sâlik derler. İşte bu şeyhliğe lâyık olur. Ve eğer sülûk edip sülûkün tamâm etmeden Hak Teâlâ'nın cezbesi erişirse, sâlik-i meczûb derler. Ve eğer cezbede kalır ise, şeyliğe lâyık olmaz. Ve eğer sülûk edip sülûkünü tamâm edip cezbe-i Hak erişmezse ancak yalnız sâlik derler. Bunların cümlesi dört kısım oldu : Meczûb ve meczûb-i sâlik ve sâlik-i meczûb ve sâlik.

Ma'lûm ola ki, Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî (k.s.azîz) "**Avârifü'l-Maârif**" nâm kitabında beyân etmiştir ki, bu dört aksâmın biri şeyhliğe yarar. Ol meczûb-i sâlikdir. Bâkî aksâm-ı selâse şeyhliğe dahi pişvâlığa yaramaz. Ve sâlik ile meczûbun farkı vardır. Ya'nî bir kimse hâl-i sülûkünde meczûb olmasa, ya'nî taraf-ı Hak'dan cezbelenmeden boşalsa, onun ibtidâ ismi kelime-i tevhîddir ve illâ celâledir. Zîrâ meczûbun nefy ü isbâta zarûreti yoktur. Velâkin tekmîl-i merâtibe değin yine sülûke muhtâcdır. Ve bu ma'nâdan ötürü evvelki sâlike sâlik-i meczûb derler ki cezbesi müteahhiredir. Ve sânîye meczûb-i sâlik derler ki cezbesi mütekaddimedir. Ve makbûl olan sâlik-i meczûbdur ki âdet-i ilâhiyye üzere cârî olmuştur. Zîrâ ilmi hem kesbî ve hem ırsîdir. Meczûb-i sâlikin ise yalnız ırsîdir. Vâris ve hibe bilâ-ta'b olmakla kadri bilinmez. Fe-emmâ ki ma'nây-ı örf nitekim Kur'ân'da gelir : لاكلوا من فوقهم ومن تحت ارجلهم (Mâide,5/66) [Elbette hem üstlerinden yerlerdi, hem ayaklarının altından] Ya'nî fevkden ekl-i ilm vehbî ve tahttan ekl-i ilm kesbîdir. (Hakkı Efendi)

***Meczûb ve Meczûb-i sâlik ve Sâlik-i meczûb ve Meczûb ve Mecâzîb ve Mecnûn** (و مجنون مجذوب و مجذوب سالك و سالك مجذوب و مجاذيب): Meczûb, tayy-i arz eden sâhib-i hatveye benzer. Pes, meczûb olmayan sâlikler merâhil-i ma'nâda bî-müddet ma'lûmedir. Ya'nî kırk senede ale't-tafsîl seyr ü kat' ederler. Meczûblar ise o menâzili sür'at ile mürûr edip giderler. Velâkin mürûr-i icmâlî kifâyet etmediğinden sülûk-i müstakille muhtâc olurlar. Ol vakt onlara meczûb-i sâlik

derler. Nitekim kable'l-feth ya'nî kable'l-cezbe sülûk edenlere sâlik-i meczûb derler. Ve bu sânî âdet-i ilâhiyye üzerine olmakla evvelden a'lâ ve makbûldür. Nitekim Kur'ân'da gelir : لا يستوى منكم من انفق من قبل الفتح و قاتل (Hadîd,57/10) [Fetihden evvel Allah yolunda çarpışıp harcayanlarınız, diğerlerine eşit olamaz] Ve bir tâife vardır ki **[471-a]** hükm-i teklîf onlardan sâkıt olup, ervâh-ı müheyyime gibi bî-şuûr olmuşlardır. Zîrâ sekr-i gālib, cunûn-i mutbik hükmündedir. El-hâsıl, mecâzîb ahkâm-ı şer'iyye ve âdâb-ı mer'iyye ile mutāleb değillerdir. Zîrâ tecellî-i azamet ile aklları zâhib olmuş kimselerdir. Ve zâhibü'l-akl olan, zâhibü'r-rûh gibi emvâttan ma'dûddur. Fe-emmâ tab'ının bakāsı sebebiyle ahyâdandır ki hayvan hükmündedir. Onun için hayvan gibi ekl ü şürb ederler ve hayvânât gibi onlara bir nesne hafî değildir. Zîrâ söylemezler ve söyleseler, zâil olur.

Ve meczûb ile cunûnun farkı budur ki meczûbun aklı indallâh bâkî ve mahfûz ve kendi şuhûd-i zâtıyla mün'amün-aleyhdir. Mecnûn ise mat'ûm-i kevnî veyâ gayrı nesne sebebiyle ve isti'mâliyle ya'nî sihirbazlık ve havâssla iştigāl ile aklı zâil olmuştur. Pes, gerçi ikisinden dahi hükm-i şer'î sâkıttır. Velâkin meczûb ehl-i şuhûd olmakla ehl-i fazldır. Mecnûnda ise bu şeref yoktur. Ve onlara ukalâ-i mecânîn diye tesmiye olunmağa sebep budur ki bunların cunûnları meczûblar gibi fesâd-i mizâcdan değildir, nitekim zikrolundu. Belki kalblerine fecâet-i tecellî-i ilâhî ve üzerlerinde âsâr-ı kudret zâhir olmaktandır. Bu sûrette onlara mecnûn demek tedbîr-i ukûlden mestûr ve âlem-i hissden mutlak demektir. Ve bunların evsâfındandır ki اذا دعوا ذكروا الله mûcebince müşâhedeleri müşâhede-i Hak îrâs eder ve kalb-i insâna azamet ve te'sîr getirir. Ve Rasûlullâh'ın ba'zı hâlâtındandır ki vech-i ilâhî vârid oldukta, âlem-i hissden me'hûz ve münselih olurdu. Eğer teblîği risâlet ve siyâset-i ümmet olmayaydı, müşâhede ettiği umûr-i ızâmın heybetinden akl zâil olurdu. Velâkin Allâh Teâlâ rusule kuvvet-i zâide vermiştir ki onunla akllarına halel gelmeyip, âlem-i hisse rücû' ederler ve halka teblîğ-i ahkâm kılarlar. Rasûlullâh'ın Cebel-i Nûr'da Cebrâl'i sûret-i asliyesi üzere müşâhede ettikte magşiyyün-aleyh olduğu kütüb-i mu'teberede mestûrdur. Ve'l-hâsıl, teklîfât-ı ilâhiyye mecnûndan ve onun hükmünde olandan sâkıt olur, gayrıdan sâkıt olmaz. İsterse dergâh-ı kibriyâda mertebe-i vâlâ bulsun. Zîrâ tekâlîfe göre mahcûb ve mükâşif berâberdir.Nitekim esrârı erbâb-ı dile rûşendir. (Hakkı Efendi)

***Mec'ûl** (مجعول) **:** Kılınmış ve mahlûk ma'nâsınadır.

***Mücessime Tāifesi** (مجسمه طائفه‌سی) **:** Hakk'a sûret isbât ettikleri için kâfir oldular. Tafsîli müşebbihe tāifesi bahsindedir.

***Mecnûn ile Leylâ'nın birbirlerine mükâlemeleri:** Mecnûn kendi ismiyle leylânın ismini bir yerde yazılı olduğunu görünce, hemân kendi ismini bozdular. Suâl edilir ki ey mecnûn leylâ nâmından kendi nâmını niçin ezdin. Gerekdir ki sen âşık ol ma'şûkdur. İkinizin dahi nâmı bir yerde **[471-b]** ola dedikte hâşâ min isbâti'l-isneyn ya'nî mâşâ ikilik isbât eylemekten, ene leylâ ve leylâ ene buyurdular. Ya'nî ben oyum o bendir. Mecnûn her neye baktıysa leylâ göründü. Hattâ kendine baktı, leylâ benim dedi. Ya'nî mecnûn âşık iken kendini ma'şûk gördü. Âşık da o, ma'şûk da o, aşk da o oldu. Ve'l-hâsıl, fenâdan sonra bakā demek budur. Ya'nî mecnûn fi'l-asl leylâ imiş, kendini mecnûn sanırmış. Mecnûn sanısını kaldırınca leylâ olmuştur. Bir defa mecnuna fassâd gelip fasd murâd olundukta, mecnun ağlayıp rıza göstermedi ve neşterin ucu leylâya dokunup müteezzî olur dedi. Zîrâ leylânın hevâsı şifâf-ı kalbinden cemî' urûk ve a'zâsına sârî olmuştu. Şöyle ki, mecnun leyla hükmünde idi. Pes, bu ma'şûk âşık-ı hakîkînin ceybinden ser-zede olmak şimdi olmamıştır. Belki hâl-i fenâda cümle uşşâka göre böyledir. Hâl-i fenâda denildiği budur ki fenâdan evvel bu makûle ma'nâ münkeşif olmaz. Mecnûn ser-gerdân kûy-i leylâda her ne kadar şey görürse öperdi, eğer hacer ve şecerden. Biri suâl eyledi , yâ mecnûn niçin böyle edersin dedikte, her ne ki görüp öpersem leylânın yüzüdür diye, bu mazmûnda beyit okudu. (Süleymân Zâtî, halîfe-i Hakkı)

***Mecâzdan hakîkate intikāl etmek :** Ma'lûm ola ki, şâri'e i'tirâz câiz olmadığı gibi, mürşîd-i kâmile dahi i'tirâz câiz değildir, belki teslîm ve inkıyâd gerekdir. Ve eğer hizmette ve mütâbaatta hubb-i tabîîsi yoksa, hubb-i ihtiyârî ile muâmele eyleye. Ya'nî bir nesne tab'an mekrûh ise de وعسى ان تكرهوا شيئا وهو خير لكم (Bakara,2/216) [Fakat olur ki siz bir şeyden hoşlanmazsınız, halbuki hakkınızda o bir hayırdır] mûcebince îsâr ve ihtiyâr eyleyip, nefs-i hâmını onun fi'line haml eyleye ve tedrîcle riyâzet ve taklîl-i taâm ederek, âhir nefsinden hurûc ve irâdetini irâdet-i şeyhde ifnâ edip, şeyhle yekpâre ola ve hizmetini lezzetle ve mütâbaatı halâvetle ede. Tâ ki ان الدين عند الله الاسلام (Âl-i İmrân,3/19) [Doğrusu Allah indinde din islamdır] sırrına ere ve islâmı islâm-ı hakîkî ola. Vallâhu'l-kādir, muînun li-abdihi'l-kāsır.

Ba'de-zâ ma'lûm ola ki, aşk ve hevâ ve muhabbet dedikleri aslında hakîkat-ı vâhidedir ki heyûlânîdir. Pes, keyfiyyet-i mecâzla tekeyyüf ederse mecâz ve illâ hakîkat olur. Nitekim mecnun evâilinde leylaya ve mâ-sivallâha tâbi' iken âhir ol şehvet-i tab'iyye, iffet-i hakîkiyyeye mübeddel olup, sûretten ma'nâya ve hissden akla ve akldan rûha ve rûhdan ayn-ı sırla nazara intikāl eyleyip, kantara-i mecâzdan vâdi-i hakîkate ubûr kıldı ve âşık-ı mecâzî iken âşık-ı hakîkî, ya'nî âşık-ı leylâ iken âşık-ı mevlâ oldu ve sûreti sırrda mahv etti ve bâb-ı eşyâdan hâne-i esmâya ve ondan **[472-a]** sadr-ı müsemmâya terakkî kıldı. Bu cihetten hevâ ve aşk dedikleri ma'nâ vâsıta-i vusûl ve râbıta-i âşık ve ma'şûk oldu. Çünki ayn-ı rûh kalbe ve ayn-ı kalb dahi heykele nazar eyleye. Eğer nefs müdâhele eyleyip sereka-i nazar eylerse, şehvet-i hafiyye muhâlatasıyla ol nazar haram olur ve onun sûreti cinnin semâya suûd ve iştirâk-ı sem' etmesi gibidir ki ona zîb ile mahlût olmakla merdûddur. Ve eğer müdâhele-i nefsden sâlim olursa, ol nazar hakîkat ve helal olur, zîrâ ona hakla nazar ederler. Evvelkiye nefsle halka nazar dedikleri gibi. işte hevâ aslında hak ve bâtıla sâlihdir. Çünki şerîat müdâhele-i vesvâsdan ve tarîkat muhâlata-i nefsden halâs ola, âyine-i enfüs ve âfâkda görüne sûret-i hak olur. Ve nefs-i insân mecâzdan kurtulur ki ona hevây-ı bâtıl derler. Ve buradan fehm olundu ki gerçi insan hak ve bâtıla müstaiddir velâkin herkesde olan keyfiyyet-i mecâz değme hâlle kayfiyyet-i hakîkiyye mütehavvil olmaz. Belki ol keyfiyyeti taltîfe muhtâcdır. Bu cihetten küffârın hicâbları ve hevây-ı bâtılları sedîd olmakla, berzah-ı butlân ve mecâzda kaldılar. Ve mü'min ve mutî' olanlar hakka ve hakîkata udûl eyleyip şerr-i nefsden sâlim oldular. Onun için şâri'e mutâbaat eylediler. Zîrâ hevâsını hevây-ı hak eden emr-i hakdan münharif olmaz. Ve ona şerîat ve hakîkate meyl etmek lezîz ve sehîl gelir. Pes, herkes kalbi nerde ise meyli dahi orayadır. Gel imdi i'râz-ı nefsden halâs ol. Tâ ki küdûretten sâfî olup mir'âtında sûret-i hak zuhûr ede ve bâtıl zâhik ola ve'sselâm. (Hakkı Efendi)

***Mecâz ve Hakîkat-ı sırfe** (مجاز و حقيقت صرفه): Bir nesne ki kalb ile mahfûz ve lisân ile melfûz ve üzn ile mesmû' ve basar ile mahsûs ve kalem ile mektûb ola, mecâza dâiredir. Mecâz ise hakîkatten cüdâdır. Pes, hakîkat-ı sırfe odur ki onda eser-i vücûd-i hâricî olmaya. Onun için tefrît derler ol mertebeye ki muvahhid olan kimse muvahhidi enfüs ve âfâkda mülâhazadan taktî' eyleye ve muvahhidi sırr-ı pâkla idrâk eyleye. Ya'nî hakkı enfüs ve âfâkın fevkinde sırr ile mülâhaza eyleye. Evvelâ tevhîd ve sâniyen tecrîd ve sâlisen tefrîd eyleye. Ve bundandır ki على ما كان عليه الان [Şu an, evvel olduğu üzeredir] Ve hakîkat-ı sırfe dedikleri, lisân ile melfûz ve kalem ile mektûb ve sem'le mesmû' olmayandır. Zîrâ taayyünâtın cümlesi zevâli makûlesidir ki taayyünât ile hakîkat, lafz ile ma'nâ gibidir. Fa'rif cidden. Ma'lûm ola harf ve savtla zikr mecâzîdir, ya'nî zılldir. Ammâ harf ve savtsız mülâhaza ile zikr hakîkîdir ve asldır. (Hakkı Efendi)

***Mecâz-ı kevnî ve Mecâz-ı evvelî** (مجاز كونى و مجاز اولى) : Seksen yaşında olan bir âdeme tıfl ıtlâk etmeğe mecâz-ı kevnî derler. Ve bir yaşında olan sabîye şeyh ve pîr ıtlâk **[472-b]** etmeğe mecâz-ı evvelî derler. Mâ yeûlü ileyh i'tibârıyla.

***Mecâzî i'tikāt, Hakîkî i'tikād** (مجازى اعتقاد , حقيقى اعتقاد) : A'mâlar filin kulağına yapışsa, fil bir sofra gibidir derler. Ya'nî mecâzî i'tikād ile kendini mukayyed kılmaz demek, cemî' eşyâda vücûd hakkındır deyip, halk gibi hakka gûn-â-gûn sûret vermez. Mecâzî demek budur. Ve hakîkî i'tikād demek, filin hortumunu gören hemân fildir der. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Mecâz ve Hakîkat-ı sırfe** (مجاز و حقيقت صرفه) : Zâhirde olan esmâya esmâ-i cârî derler. Zîrâ inde's-sûfiyye melfûz ve mesmû' ve mektûb olan elfâz mutlakā mecâz kabîlindendir. Hakîkat-ı sırfe odur ki lisân ve kaleme gelmeye ve kulağa girmeye. Pes, Hz. Mûsâ (a.s.)a ta'lîm eylediği işâret hakîkat ve rumûz ma'rifettir, hakāyık-ı sırfe değildir. Zîrâ bu ma'nâ ta'lîm ve taallüm götürmez. Suâl olunursa ki, ism-i mecâzîye iştigālden ne fâide olur. Cevâb budur ki, ism-i mecâzîye iştigāl ile medlûlüne intikāl olunur. Ve medlûlünden dahi tedrîcle ism-i hakîkî tecellî etmeğe başlar. Ya'nî taayyün sûretinde olan sırr-ı cüz'î ma'lûm olur. Ve ol sırr-ı cüz'î nin ism-i cüz'îsi yüzünden ism-i küllîye ve onun medlûl-i hakîkîsi olan müsemmây-ı hakka irtibât hâsıl olur. Bundandır ki derler : المجاز قنطرة الحقيقة [Mecaz, hakîkatın kantarıdır] İmdi bu âlemin cümle-i taayyünâtı mecâzdır. Ya'nî müsemmây-ı hakka cevâz ve ubûre âlet ve âyinedir. Onun için eğer mecâz eğer hakîkattir, cümlesi kemâlâttandır. Bu sebeptendir ki ehl-i mükâşefe nazarında nâkıs nesne yoktur. Zîrâ ba'zı taayyün ki sıfat-ı noksânla zâhir olmuştur, adem-i isti'dât ve fıkdân-ı kābiliyyettendir. Meselâ, hımârın hımâr olmaktan gayrıya isti'dâdı yoktur. Bu cihetten ol dahi Hakk'ın sun'-i kâmilidir. Ve nâkısu'l-a'zâ ve zâidü'l-cevârih ve emsâli dahi ona kıyas oluna.

Ve bundan fehm olundu ki, sâlik olan kimse kable'l-vusûl ehl-i mecâzdır, zîrâ zikrden hâlî değildir, zikr ise nisyânı tard içindir. Onun için cennette zikr yoktur, ya'nî tard-ı gaflet ma'nâsına, belki devâm-ı huzûr vardır. Nitekim dünyâda zikr-i lisânîye iştigāl ile zikr-i kalbî ve zikr-i kalbîden dahi zikr-i dâim hâsıl olup, zikr ve mezkûrun ittihâdı sırrı bâhir olur. Bu sırra mebnîdir ki dünyâda ehl-i vahy ve ilhâm olana vârid olan vahy ve ilhâm evvel emrde cihet-i vahdet üzerine vârid olur. Ya'nî vârid olan ma'nâda fehm ve ifhâm ve mefhûm birbirinin aynıdır ki def'i vârid olur. Sonra münbasıt olup tekessür kabûl eder ve lisân ve kalem mertebesine gelip keyfiyyâtından bir nesne ile tekeyyüf eder. ya'nî yâ arabî yâ türkî yâ gayrı kisve ile kisvelenir. Nazar eyle cenîne ki nutfede olan icmâl sırr-ı erbaînât ile nice tefassül eder, fe-sübhâne'l-kādir. (Nukile min **Şerh-i İlâhi-i Çalabım** Hakkı Efendi) **[473-a]**

Cürm-i günâha estağfirullâh,
Kâr-ı siyâha estağfirullâh.
Nefsime uydum canıma kıydım,
Suçumu duydum estağfirullâh.
Düştüm kapıda kaldım kapıda,
Zenb-i vücûda estağfirullâh.
Olunuz âgâh tûbû ilallâh,
Diyelim her gâh estağfirullâh.
Nedir bu hevâ nedir bu sivâ.
Nedir bu da'vâ estağfirullâh.
Evvel ü âhir bâtın ü zâhir,
Taksîre birbir estağfirullâh.
Kan oldu özüm baş oldu gözüm,
Hakkıyâ sözüm estağfirullâh.

***Mücâhede-i sâlikîn :** Üç nev'dir: Biri mücâhede-i adüvv-i zâhirdir. Ve biri mücâhede-i şeytān ve biri mücâhede-i nefsdir ki bu üçü وجاهدوا فى الله حق جهاده (Hacc,22/78)[VeAllah uğrunda gerektiği şekilde cihâdedin!]emrinde mündericdir. Hakk-ı cihâd, a'dâ-i zâhire ve bâtına ile hasebü't-tākat muhârebe ve mukāteledir. Ve hadîsde gelir : جاهدوا هواكم كما تجاهدون اعداءكم [Düşmanlarınızla savaştığınız gibi hevâlarınızla da savaşın][293] ve a'dâ-i bâtınadan murâd, nefs ve şeytāndır. Zîrâ şeytānın dahi nefs gibi tasallutu bâtındandır. Eğerçi zâhirde taraf-ı kafadan hortumunu kalb-i insan üzerine vaz' edip ilkā-i vesvese eder, onun için hannâs denildi. Zîrâ eğer kalb müteyakkız olup, zikrederse şeytān hunûs ve teahhur eder, zîrâ nûr-i zikr onu ihrâk eyler. Bu cihettendir ki Rasûlullâh (s.a.v.) tavsiye-i Cebrâil ile beyne'l-ketefeyn ihticâm ederdi. Zîrâ ihticâmda taz'îf-i mâdde-i şeytān ve tazyîk-i maraz vardır. ve şeytānın mecrây-ı demde cereyânı hadîs ile sâbittir. Zîrâ cism-i latîf olduğu vechile her mahalle nüfûz eder. Ve asl-ı nârdan olmak nüfûz ettiği yeri ihrâk etmek lâzım gelmez. Zîrâ insan anâsır-ı erbaadan terkîb-i hâs ile müterekkib olduğu gibi, onun dahi terkîbinde nâr ve hevâ mizâc-ı mahsûs bulmuştur. Ve hâtem-i nübüvvetin beyne'l-ketefeyn olduğu vesveseden ismete işârettir. Ve sadr dehlîz-i kalb olmakla Kur'ân'da صدور الناس فى (Nâs,114/5) [İnsanların kalbine] diye takyîd olundu. Ve illâ vesvesesi kalbe vâsıladır, meğer ki mahfûz ve emîn ola. Ve nefsle mücâhede etmek asldır. Zîrâ şeytānı dahi nefsi idlâl ve izlâl eylemiştir. Ve nefs mertebe-i tarîkat ve şeytān mertebe-i şerîata nâzırdır. Ve bu iki ma'nâyı câmi' celâl-i ilâhîdir ki mertebe-i hakîkate dâirdir. Ve mücâhede yed ve lisân ile olmağa şâmildir. Nitekim hadîsde gelir : جاهدوا الكفار بايديكم والسنتكم [Kâfirlerle ellerinizle ve dillerinizle cihad ediniz][294] ya'nî cihâd-ı asgara göre yedi ile olan mücâhede silahla olan mücâhede ve elsine ile olan mücâhede küffâra ezây-ı lisân renciş-i hâtır veren mücâhededir. Ve cihâd-ı ekbere göre yedi ile olan a'mâl-i bedeniyye ve elsine ile olan cehr ve ihfâ **[473-b]** ile olan zikrullâhdır. Zîrâ gerçi sâlikin def'-i mazarrat-ı nefs ve şeytān ve celb-i rahmet-i rahmânda medâr-ı şuğlü zikrullâhdır. Velâkin amel-i beden ile olan mücâhedesi dahi muîn ve maksûd ve vesîle-i murâddır. Şol cihetten ki âlem-i nüzûlden garaz a'mâl-i kalb ve kalıptır ki tamâm-ı teklîf ve ibtilâ onunla hâsıldır. Ve ibtilânın gāyeti cümle-i esmâ yüzünden Hakk'a irtibât ve cemî' vücûhden ittisâldir. Ve cihâdda nusret-i dîn ve kahr-ı a'dâ ve i'lâ-i kelimetullâha niyet etmek gerekdir. Ve zâhir-i dîn şerâyi' ve ahkâm ve bâtını istislâm ve hakāyık ve hikemdir. Ve bu ma'nânın husûlü cihâd-ı asgar ve ekberin mecmû'una menûttur. Ve demişlerdir ki, bir kimse bidâyet-i hâlinde sâhib-i mücâhede olmasa bu

[293] - Kaynaklarda bulunamadı.
[294] - (Müşriklerle lafzıyla)ebû Dâvud, Cihad, 18; Ahmed b. Hanbel, III, 124, 251.

tarîkatten şemme bulmaz. Zîrâ sülûk-i hakîkî nefsi me'lûfâttan kat' ve hilâf-ı hevâsı üzerine hamldir ki ziyâde suûbetlidir. Onun için fenâ-fillâha müeddîdir ki makām-ı likādır. (Hakkı Efendi)

***el-Muhyî** (المحيى) **:** Öyle Allâh ki, cisimde hayat halk edicidir. ويحي الارض بعد موتها (Rûm,30/19) [Toprağa ölümünden sonra hayat verir]

***el-Muhsî** (المحصى) **:** Öyle Allâh ki, küllü şey' onun ilmiyledir. Kulun bundan nasîbi, eğerçi kîm ma'lûmâtının ba'zısını ihsâ mümkün ise dahi ba'zı makdûrâtına vusûl mümkün ise de lâkin ekserini ihsâdan âciz olup, pes imdi nefsinin a'mâl ve ef'âl ve akvâlinden üzerine kādir olduğu şeyi ihsâ eyleye. Kıyâmette ihsâ ve cezâ olunmazdan evvel, evvelâ a'mâlinin makābihini tedârik eyleye. Pes, imdi eyyâmını mürâât eyleye sâye, rabbisinin verdiği şeylerin cümlesine şükr eyleye. Nefsi götürdüğü şeylerin kabîhine i'tizâr eyleye. Dahi eyyâm-ı mâziyyeyi zikr eyleye de evkāt-ı bâkiyede geçen şeylerin üzerine teessüf eyleye. (**Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Muhyî, Müncî, Müzekkirün, Nâsırun, Mansûrun :**

Muhyî ihyâ edicidir. Udûl-i ani'l-halk sebebiyle, mevtâ olan kulûbu âb-ı hayât-ı îmân ve îkān ile ihyâ edicidir. Müncî necât vericidir. İbâdullâha münciyyâtı beyân ve tertîb ve mühlîkâtı ıyân ve tahzîr etmekle cemîan emriyle mü'temir ve nehyiyle ümmeti beyânları üzere tarîk-i necât-ı hüdâya sülûkdür. Ve ümmeti helâk-i dalâletten tahzîrleri üzere ihtirâz etmekle necât-ı ani'l-mahâvif ve halâs-ı ani'l-mehâlik bulmuşlardır. Müzekkir, tezkîr edicidir. Kur'ân ile hâif olanlara vaîd-i ilâhîyi müzekkirdir. مذكر بالقران من يخاف وعيد şânında buyurulmuştur. Uhûd-i ezeliyyeyi tezkîr ve muktezây-ı ahd-i الست بربكم ve hilâfından tahzîr edip, dünyâ ve ukbâda و ان شرا فشر ان خيرا فخير herkes cezây-ı ameli ile meczî olacağın beyân buyurulmakla, nâsı a'mâl-i hayra tergîb ve a'mâl-i şerden terhîb buyurup, envâ'-ı tezkîr ile müzekkir ve nasâyıh-ı kesîre ile nâsihdir **[474-a]** demek olur. Nâsırun, yardım edicidir. Duafâ-i mü'minîn ve mazlûmîni zaleme yedinden tahlîs ve mazlûmîne nâsır ve muîndir. Mansûr, yardım olunmuştur. Ya'nî Allâh Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri nebîsine mevâtın-ı kesîrede ve maârik-i gazavâtta küffâr-ı hâksâr üzerine mansûr ve muzaffer kılmıştır. Melâike-i ızâm irsâl buyurmakla ve rûhü'l-kuds ile te'yîd etmekle ve kendi te'yîdi ve nusretiyle و ينصرك الله نصرا عزيزا (Fetih,48/3) [Ve benzersiz bir zafer ile seni üstün kılacaktır] buna nâtıktır. Allâhu a'lem (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Muhammedün, Ahmedün, Hâmidün, Mahmûdün** (محمد , احمد , حامد , محمود)

Bu esmâ-i erbaanın me'hûzları vâhiddir ki hamddir. İsm-i evvel, kesret-i hamdle tahmîd olunmuştur demektir. Ya'nî evvelîn ve âhirîn, ulviyyîn ve süfliyyîn ve semâviyyîn ve arziyyîn ve insiyyîn ve cinsiyyîn, melâike-i rûhâniyyîn, arşiyyîn ve ferşiyyîn dünyâda ve ukbâda kesret-i mahâmid ile cümle mevcûdâtın ser-efrâzıdır demektir. Ve ism-i sânî, hamdden ef'al-i tafdîldir. Ya'nî ziyâdesiyle hamd edicidir. Rabbisinin kendisine fazlen ve keremen i'tā eylediği niam-i vâlâ ve fazl-ı bî-intihâya hamd ve senâda ziyâdesiyle bezl-i makdûr edicidir demek olur. Eğer ef'al-i tafdîl mef'ûl için olmak mülâhazası maa-şüzûzihî i'tibâr olunursa, kesret-i mahâmid ile hamd olunmuş, cümlenin mahmûd ve memdûhu demek olur.

Ahmed, ism-i nebiyyinâ (a.s.) dır. Hamdden olan ef'al-i tafdîlden menkûldür. Yâhut "hamede-yahmedü" nün muzâri'idir. Fâilinden mücerred olup, Nebî (a.s.)a dâl olucu olduğu hâlde. Hâmid ki ism-i sâlisdir, hamd edicidir demektir. Rabbisinin ni'metlerine hamd ve senâ ve şükr ve sipâs edici demek olur. Ve ism-i râbi' ki mahmûddur, hamd olunmuş ma'nâsınadır. Dünyâda a'bâ-i risâleti tahammül edip, kemâ-hüve Hakk'a hukûkunu riâyet ve teblîğ-i risâlet edip emânet ve fetānet ile ve hulk-i azîm ile mevsûf ve şefkat ve merhamet ve sâir mekârim-i ahlâk ve mahâsin-i a'mâlle mütehallî ve hâşâ sümme hâşâ rezâil makûlesinden şân-ı şerîfi münezzeh olup, dâr-ı ukbâda ümmet-i merhûmesine makām-ı mahmûd olan vesîlede şefâat etmeleriyle evvelîn ve âhirînin mahmûdudur ki cümle mahlûkāt şân-ı âlîsine hamd ü senâ etmeleriyle zât-ı şerîfi mahmûd-i cümle-i mahlûkāttır demek olur (s.a.v.). (**Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Muhammed (a.s.) Hakk'ın tenezzülü olduğu gibi, vezîr-i a'zam dahi sultān-ı a'zamın tenezzülüdür :** Ma'lûm ola ki, âlem-i âfâkın tertîbi ne vechile ise, âlem-i enfüsün dahi ona mutābıktır. Zîrâ enfüs ve âfâk mir'eteyn-i mütekābileteyndir. Ve vezîr-i a'zam sultān-ı a'zamın tenezzülüdür. Muhammed Mustafâ (a.s.) Hakk'ın tenezzülü olduğu gibi. Ve sâir merâtibi dahi ona kıyâs eyle. Ve sûret-i muhammediyye ile sûret-i verese birdir ki sûret-i Kur'ân ve sûret-i rahmândır. **[474-b]** Ve bu esrâra vârid-i gaybî-i mezkûrun münâsebeti olmakla bu mahalde derc olundu. Velâkin esrâr-ı hafiyye-i tasavvuftan olmakla habli sülûk ister. Meğer ki akl-ı kudsî

vesâtatıyla menzil-i mütālaaya reh-yâb olasın ve bu Hakkı kulun mâide-i ma'rifetinden lezzet-i zâide bulasın.

Li-muharririhî :

Ey muhammed mustafâ sen mazharu'llâhsın,
Sadr-i âlî kadar izzet-i hâne-i dergâhsın.
Yûsuf-i mısrî sana mîzânda olmaz adîl,
Kadr ü kıymetle kani râcih kani zî-câhsın.
Kangi sâlikdir ki kem-gerde ola bu râhda,
Meş'al-i irşâdla sen ki delîl-i râhsın.
Bende-i fermân-berindir enbiyâ ve evliyâ,
Sen serîr-i izz ü nâz ve kibriyâda şâhsın.
Izam-ı bârigâhın etse bu hakkı nola,
Her sözün hakka geçer zîrâ şefâat-gâhsın.

****

Vesîle istersen bâr-gâha muhammeddir muhammeddir muhammed,
Nedir rehber gedâya pâdişâha muhammeddir muhammeddir muhammed.
Muhammedsiz yol alınmaz, bir adım denilmez hayr mukaddem hayr kâdim.
Bu şer'e zâhir ve bâtında hâdim muhammeddir muhammeddir muhammed.
Nedir hakkın mürîdi ve murâdı, nedir hakka dâî ve hâdî,
Nedir bu âlemin bedâ'ına bâdî muhammedir muhammeddir muhammed.
Vücûdu mazhar-ı hakdır, ezelden görünür sırr-ı cemâli o güzelden,
Veren bey'at tutan bu halkı elden muhammeddir muhammeddir muhammed.
Öter her türlü dillerden kafesde bulunmaz feyzi hakçün vâreste,
Bu hakkının dili her bir nefesde muhammeddir muhammeddir muhammed.
(sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem teslîmen kesîran)

****

Yüzün gördüm seni bildim ki haksın yâ rasûlallâh,
Tamâm-ı âyine-i rabbü'l-felaksın yâ rasûlallâh.
Sülûk ehline oldu nûr-i vechin şem'-i kâfûrî,
Şeb-i gamda dil ü câna şafaksın yâ rasûlallâh.
Hüviyyet-i nûn feyz-i ilm-i hak ayn-ı midâd olmuş,
Nüvîsende hüdâdır sen varaksın yâ rasûlallâh.
Tecellî-i ilâhiyye bilir allâh azîmü'ş-şân,
Nebîlerden velîlerden ehaksın yâ rasûlallâh.
Okur levh-i cebîninden bilir hakkı bu ma'nâyı,
Ki kur'ân-ı azîme mâ-sadaksın yâ rasûlallâh.

****

Yüzüne çün dûş oldum yâ muhammed mustafâ,
Aşk u şevkin ile doldum yâ muhammed mustafâ.
Nâr-ı şevkinde ko yansın cân ü dil pervânesi,
Nâr içinde nûr buldum yâ muhammed mustafâ.
Hâce-i ilm-i ledünnîsin bu hikmet-hânede,
Sende özge ders aldım yâ muhammed mustafâ.
Bahr-i feyzinde çü gördüm türlü cevher vardır,
Ben de ol deryâya daldım yâ muhammed mustafâ.
Der bu hakkı sırr-ı esmâ ve sıfât-ı hakkı ben,
Sende buldum sende bildim yâ muhammed mustafâ.

****

Kaşların kavseynini bilmek aceb düş-vâr imiş,
Kirpiğin oklarını bulmak ne müşkil kâr imiş.
Biri dünyâ biri ukbâdır iki kaşın senin,
İkisinin arasında bunca berzah vâr imiş.
Her kime erişti ise ayn-ı hüviyyetten nazar,
Gece gündüz çeşminin seyrân-gâhı dîdâr imiş.

Mecme'a'l-bahreyni bildin ise vücûdunda nedir,
Kalbine ilm-i ledünnî her nefesde yâr imiş.
Bulmayanlar sırrla sırr-ı hüdâyı hakkıyâ,
Her ne denli nutka gelse nâkil-i ahbâr imiş. ***[475-a]***

****

Nola arz-ı niyâz etsem sana sen nâzenîmsin,
Tesellî bahş cân-ı pür-gam ve kalb-i harbenimsin.
Şefâatgâhım olmaktan sana yüz sürmedir maksûd,
Tarîk-i aşk içinde mezheb ü îmân ü dînimsin.
Cemâlin şeb-i çerâğ zehrevân-ı hakdürür dâim,
Şeb-i târîk-i gamda lâ-cerem nûr-i mübînimsin.
Seninle erdiler hakka seninle gördüler hakkı,
Benimle nûr-i pertev-pâş çeşm-i dûr-bînimsin.
Eğer sen olmasan, hakkı bu bâr-ı aşkı çekmezdi,
Benim her hâlde sen yâ rasûlallâh muînimsin.

****

Aceb midir gözükse ahmedâ nûr-i ahad sende,
Tecellî etti çün hüsnâ ezel sende ebed sende.
Maânî gencine sensin sûretle tılsım-ı a'zam,
Nihândır gevher-i âsâ bunca esrâr-ı samed sende.
Ser-i servî eripdir âlemü'l-gaybi'l-guyûba tâ,
Anınçün müntehâdır sidreden şol servî kad sende.
Şeb-i mi'râcda verdi emânet cümle esrârın,
Çü gördü hazreti allâh kalb-i mu'temed sende.
Gedâya pâdişâha derd-mende ehl-i feryâda,
Kerem sende atā sende devâ sende meded sende.
Kusûr-i aczle dergâha durur hakkı,
Kabûl et onu, yoktur âcizi zîrâ ki redd sende.

****

Yâ rasûlallâh, nûr-i şeb çerâğıdır dilin,
Şol yed-i beyzây-i Mûsâdan münevverdir dilin.
Ceddin ibrâhim ile çün düştü bülbül âteşe,
Cân ile âşüftesi oldu kokup tâze gülün.
Olmazdı aşkla mansûr ber-dâr-ı belâ,
Ger serine konmasa sevdâsı âhir kâkülün.
Lî-maa'llâh demlerinde verdi hak cezbe sana,
Ermedi pâyı ol câya bir nebiyy-i mürselin.
Yâ habîballâh, ravzan büyük olsun her nefes,
Feyz-i imdâd eyle hakkıya ola tâ bülbülün.

****

Yâ rasûlallâh, sensin zâkir ve mezkûr-i hak,
Yâ habîballâh, sensin şâkir ve meşkûr-i hak.
Yokdurur âyinen üzre zenbden aslâ gubâr,
Mâ-tekaddem mâ-teahhar olalı mağfûr-i hak.
Dürre-i beyzây-i zâtın düştü yâkût üstüne,
Tâ ezel oldu vücûdun cevheri manzûr-i hak.
Sende derc oldu kamû âsâr-i ef'âl ve sıfât,
Doğdu zâtın matla'ından âftâb-ı nûr-i hak.
Zikrini bir mertebe ref' etti zü'l-arşi'l-mecîd,
Oldun âlemde çü hurşîd-i felek meşhûr-i hak.
Cürm-i hakkı hadden aşdı yâ şefia'l-müznibîn,
Kıl şefâat rûz-i mahşer tâ ola ma'zûr-i hak.

****

Her işte zikrederdi nâm-ı rahmân ol kerem-kânı,
Senâ vü hamde peygamber idi kân ol kerem-kânı.
Ol idi mazhar-ı eltâf ve ilm ve hilme hem menba',
Ki hüsn-i hulkla dolmuştu ol kerem-kânı.
Hâlıkın mahlûkuna ref' ve tevâzu' eyleyip lillâh,
Ederdi cümle halka lutf ve ihsân ol kerem-kânı.
Ne güldü kahkaha ile ol ne söğdü nesneye her giz,
Güzel gözlü güleç yüzlüydü her ân ol kerem-kânı.
Hayâ ve hilmle mevsûf idi hem lutf ve hurmetle,
Gelip yalvaranı koymazdı giryân ol kerem-kânı. ***[475-b]***
Kabûl eylerdi özrü suçlulardan afv ve lutfuyla,
Azîmü'l-hulk idi şefkatli cenân ol kerem-kânı.
Ginâyı sevmeyip fakrı severdi fahr ederdi hem,
Kılıp miskînleri kendine ihvân ol kerem-kânı.
Yamalıklar dikip esbâbına na'leyn giyip dâhi,
Varıp her hastaya eylerdi dermân ol kerem-kânı.
Hem ehl-i beytin hizmetlerinden bi'z-zât ederdi hôş,
Kamû müşkilleri eylerdi âsân ol kerem-kânı.
Eğer hubz-i şaîr ve mercimek çorbası ekliçün,
Olunsa da'vet olurdu mihmân ol kerem-kânı.
Binerdi ki deve ki at ki katır ki merkeb,
Yalın ayak yürürdü gâh o sultān-ı ol kerem-kânı.
Murabba' otururdu yâ diz üzere yâ dikerdi diz,
Tûlü âdâb idi bîdâr-ı pinhân ol kerem-kânı.
Yiyip üç parmağıyla hem yalardı onu lezzetle,
İçerdi üç nefesde âb-ı reyyân ol kerem-kânı.
Severdi bal ve halvâ hem kabak ser ki tirîd ammâ,
Doyunca yememiştir arpadan nân ol kerem-kânı.
Mübârek karnına taş bağlardı gâhî açlıktan,
Fuâdım olmasın der idi lerzân ol kerem-kânı.
Saâdet-hânesinde nice aylar yanmazdı od,
Kanâatla yer idi kazb ve rümmân ol kerem-kânı.
Güzel işlerin sağ yanın severdi eyleyip takdîm,
Vuzûya olsa bâ-lübse şitâbân ol kerm-kânı.
Yatardı sağ yanı üzere uyurdu müstakbilü'l-kıble.
Ederdi her nefesde gaybı seyrân ol kerem-kânı.
Firâşı sahtiyân idi içi lîf yastığı dahi,
Gece yatsa az uyurdu o yakzân ol kerem-kânı.
Uyurdu gözleri hiç uyumazdı gönlü dostuyla,
Ezelden hüsnüne olmuştu hayrân ol kerem-kânı.
Hevâdan söylemezdi nutk-i pâkı cümle vahy idi,
Dür-i hikmetle idi bahr-i ummân ol kerem-kânı.
Teni helk içre idi gönlü dostuyla tek ve tenhâ,
Bulurdu vahdeti kesrette her ân ol kerem-kânı.
Gel ey hakkı unut halkı habîb-i hakdan al hulku,
Ki hakdan hüsn-i hulk almıştı kaçan ol kerem-kânı.
Salât ve çok selâm olsun ona hem âl ve sahbına,
Ki kıldı onları kendine yârân ol kerem-kânı.

Muhammed (a.s.) ın eser-i nûru her tecellî ve taayyünde zuhûr etmektedir. Rasûlullâh'ın vücûdları ekmeli'l-mevcûdât olduğu gibi, kitabı dahi efdalü'l-kütüb ve ümmeti hayru'l-ümem ve zamanları eşrefü'l-ezmân ve âsûde oldukları makāmları a'le'l-makāmâttır. Ve cemî' enbiyâ onun sûreti ve ümmeti ve cemî' kütüb onun kitabının bir cüzü ve bir işaretidir. Ve sûret-i muhammediyye hâlâ sîret-i Kur'ân ve cemâl-i kâmil-i insandır. Ve her tecellîde onun bir eser-i nûru ve her taayyünde ismi yüzünden bir zuhûru vardır. saâdet ol ümmete ki hâvî olduğu nûrunun hurmetini bile ve sırrını ta'zîm kıla. Nitekim Vâridât-ı Hakkıye'dendir ki, من اسباب المغفرة حفظ الحرمة [Hurmeti korumak, mağfiret sebeplerindendir] Ve şakāvet ol ümmete ki, nûr-i ilâhîden a'mâ ola ve sırr-ı sübhânîyi az ve çok idrâkden kala. Ve Kur'ân-ı Azîm'in tenzîli ile'l-ân tecdîd olunmaktadır. Eğerçi ki tenzîl birdir. Ve erbâb-ı mükâşefeye vâki' ve vârid olan esrârını şerh ve tafsîl ve envârını bi-hasebi'l-isti'dâd tekmîldir. Ve illâ kelâm-ı ilâhînin mezâyâsına nihâyet olmaz.

Ve hiçbir muhakkık ve müdakkık onun ka'rına vusûle **[476-a]** yol bulmaz, nice yol bulur ki ka'rı nâ-yâb ve her harfi matrah-ı nazar-ı üli'l-elbâbdır. Bir noktasına bin remz ve bir halkasında çeşm-i dilber gibi bin gamz vardır. اللهم فقهنا فى الدين و علمنا التاويل [Allahım! Bizi dinde fakîh kıl ve bize te'vîli öğret] Ve Kur'ân'ın bir kısmı muhkemâttır ki te'vîl götürmez. Ve bir kısmı müellât ve müteşâbihâttır. Ve hakîkatın cihetinden nice muhkemdir ve sen hakîkat-ı câmi'a olduğun cihetten beyne'l-müteşâbih ve'l-muhkem hayret-i kübrâdasın. Ve kalbinin iki yüzüyle sağ ve soluna iltifâtla aceb sevdâdasın. Yürü sen Kur'ân'sın ya'nî kitâbı câmi'sin ki enfüs ve âfâkın esrârı sende muzmerr ve ulviyyât ve süfliyyâtın kemâlât-ı esmâiyyesi sana müyesserdir. Ve sen bu hayretten cennete duhûl etsen dahi halâs olmazsın. Ve bu varta-i inkılâbdan kurtulabilmezsin. Zîrâ vücûd-i hakîkî dâimâ televvün üzerine ve cemâl-i ma'nâ tagayyürdedir. Ve senin bu esnâda gördüğün ya sûre veyâ âyet veyâ kelimedir. Ve eğer ebcedden tekrâr hurûfa dönersen, bildiğin taayyünde olan bir noktadır. Hani lâ-taayyün ki onun noktası devrini akl ve keşf ihâta etmez. Ve belki orada noktadan dahi nişan belirmeyip, sen nûn karnında bir nokta gibi kalırsın. Ve senin noktalığın onu takyîd etmeyip varlık içinde yokluk bulursun. (Hakkı Efendi)

***Muhammed (a.s.) ın kapısı ile Hak kapısı:** Hak Teâlâ'nın bu âlemi îcâdına bâis ve bâdî hubb-i zâtıdır. Ve mecmû'-i âlemden ve ihtirâ'larından illet-i gāiyye vücûd-i habîbullâhdır. Onun için ism-i nûrdan ibtidâ tecellî akl-ı evvel ve rûh-i muhammedîye vâki' olup, onu ser defter-i âlem-i ibdâ' ve îcâd kıldı. Pes, Rasûlullâh bi'l-fi'l habîbullâh ve halîlullâh oldu ve cedd-i büzürg-vârları bi'l-fi'l halîlü'r-rahmân oldu. Ve sâir enbiyâ bi'l-fi'l abdürrahîm ve halîlürrahîm olup, nûr-i zât ve sıfât-ı hâssa ve âmme bunların âyinelerinde cilve-ger olduktan sonra abdülkerîm mertebe-i ef'âle delâlet için vaz' olundu. Zîrâ ikrâm ve in'âm ve ihsân ve ifdâl ve emsâli esmâ-i ef'âldendir. Çünki Rasûlullâh (a.s.) hakkında abdullâh denildi. Lâ-cerem, abdurrahmân ve abdürrahîm ve abdülkerîm ve emsâli dahi onda dâhil oldu. Bu cihetten rahmet-i rahmâniyyeleri cemî' eşyâyı ihâta kıldı ve miftâh-ı hazâin-i semâvât ve arz ona i'tā olundu. Ve herkes rahmet-i ilâhiyyeyi eğer zâhiren ve eğer bâtınen ol kapıdan buldu. Gerek niam-i külliye ve cüz'iyyeye mazhar olanlar hangi simâttan mânde-hôr olduklarını bilsinler ve gerek bilmesinler. Fe-emmâ onlar ki bu sırra vâkıf oldular ve nân-hôr oldukları kapıyı bildiler. Şükr-i ni'met ve şükr-i vâsıtaya meşgûl olup, derecât-ı âliye buldular. İşte onlar mü'minlerin ârifleridir. Zîrâ câhil ve mahcûb olanlar peygamber kapısını değil, hak kapısını bile unutup devr-i ebvâb ederler ve ni'metin vusûlünü halkdan **[476-b]** bilirler. Nitekim vezîr-i a'zam elinden vâsıl olan ni'met sultān-ı a'zamdan ve sultān-ı a'zam elinden cârî olan devlet dahi mün'im-i hakîkî olan Hak'dandır. Zîrâ cemî' mevcûdât onun esmâsına mezâhirdir. Velâkin sultān ve emsâlinin esması esmâ-i külliye-i zâtiyyedir. Ve bu ma'nâya işaret edip Kur'ân'da gelir : يا ايها الناس انتم الفقراء الى الله (Fâtır,35/15) [Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz] ve şol kimseler ki sırr-ı mezkûrdan gāfil oldular, niam-ı vâsıtayı küfrânla mukābele kıldılar, kefere ve fecere gibi. Zîrâ eğer hakîkatü'l-hâli kemâ yenbeğî idrâk eyleselerdi, îmân ve tāat ile muttasıf olurlar ve şâri'-i a'zamın emrinden dışarı çıkmazlardı. Nitekim ba'zı cühelâ taraf-ı sultāndan vazîfe-hôr iken yine tenhâlarında ve âşikârelerinde zebân-dırâzlık ederler ve ba'zı mesâvî ve uyûb söyleyip zemm eylerler. Maa-hâzâ, sultānın bir ameli onların bin amelinden efdal ve hâli onların hâlinden ekmeldir. Pes, nice zemmederler ki şol kimseyi Hak Teâlâ'nın halîfesi ve ism-i a'zamın mazharıdır. Ve kul efendisine âsî olmak nice ise, reâyânın sultāna isyânı dahi böyledir. Ve ülü'l-emre itāat vâcib olunca, nitekim Kur'ân'da gelir: واطيعوا الرسولو اولى الامر منكم اطيعوا الله (Nisâ,4/59) [Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin, sizden olan yetki sahiplerine de itaat edin] ona ısyân etmek hemân Allâh Teâlâ'ya ve Rasûlullâh'a ısyândır. Ve onu zemm ve şetm etmek dahi onlara râci'dir. (Hakkı Efendi)

***Muhammed (a.s.) nûr-i zâhir ile nûr-i bâtını câmi'dir:** Leyle-i isneynde ba'de'l-intibâh bu beyt-i hakîkat vârid oldu ki,

Beyit :

Vücûdu câmi'-i hakdır ezelde nûr-i mübîn,
Şuhûdu lâmi'-i hakdır ebedde sırr-ı metîn.

Bu beyt-i ibâret ile Rasûlullâh (s.a.v.) ve işâret ile verese hakkındadır. Câmi'-i hakdan murâd, vücûd-i kâmilin esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı kâmile-i rahmâniyyeyi câmi' olduğudur. Zîrâ mazhar-ı tâmdır ki cemî' tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyyeye âyinedir. Ve mevcûdâtta ondan gayrıda bu tecelliyât bi'l-fi'l zuhûr etmemiştir. Ve ezel aslda Allâh Teâlâ'ya nisbetle na't-ı selbîdir ki لا اول له ma'nâsınadır. Ve bu makûle mevâzı'da mebde'iyyet muayyenedir, âlem-i ilm ve âlem-

i ervâh gibi ki vücûd-i insân-ı kâmil bu mebde'de nûr-i mübîn idi. Ya'nî âlem-i gaybdan âlem-i ilme tecellî-i nûru ve feyz-i akdesi ile hareket edip, taayyün bulmuş ve ba'dehû feyz-i mukaddes ile âlem-i ervâhda müteayyin olmuştur. Çünki taayyün-i mezkûr ile zuhûr hafâ-i gaybîye göre nûr makûlesidir. Lâ-cerem ol tecellîden nûr ile ta'bîr eyledi. Ve âlem-i ayn-ı hâricîye şuhûd dedi. Zîrâ âlem-i ecsâmın âlem-i ervâha nisbetle zuhûru etemmdir ki hissîdir. Onun için lâmi' dedi ki lemeân dedikleri cirm-i nûrânînin şuâ'ı zâhir olmaktır. Pes, vücûd-i zâhir-i insân-ı kâmil cânib-i ebedde ki mukābil-i ezeldir, sûreten ve ma'nen nûr-i Hak'la lemeân eyledi ki zâhiri ism-i zâhirin şu'lesi ve lem'ası ve bâtını ism-i bâtının berki ve nûrudur. Onun için **[477-a]** sırr-ı metîn dedi. Zîrâ bir nesnenin sırr olduğu zâhirde ve bâtında olmasıyladır. Ve illâ zuhûrdan evvel olan ma'nâya sırr denilmez. Meselâ, كنت كنزا مخفيا [Ben gizli bir hazîne idim][295] mu'teber olan hafâ halka göredir, yoksa Hakk'a göre cilâdan gayrı yoktur. Onun için hadîs-i kudsîde gelir: سر الانسان سرى [İnsanın sırrı, benim sırrımdır] insânda mestûr olan ma'nâ ba'de'l-îcâd ibdâ' olan râz-ı pûşîdedir. Ve illâ Hakk'a göre sırr ve alen birdir. Ve metîn lafzında mücâneset-i hattiye olduğundan mâ-adâ metânet ve kuvvet ma'nâsınadır ki zaîfin zıddıdır.

Ve sırrın kavî olduğu budur ki kavî ve metîn olan Allâh Teâlâ'ya muzâfdır ki meâli sırr-ı azîmdir, zîrâ ism-i zâtın hükmüdür ki sırr-ı küllîdir. Sâir esmânın esrârı ise esrâr-ı cüz'iyyedir. Ve ol sırr-ı azîm tecellî-i cem'înin insânda olan külliyyetidir. Ve ol sırrın bir sûreti arştır ki cemî' ecsâmı muhîttir. Ve bir sûreti dahi şemsdir ki cemî' envârı câmi'dir. Ve bir sûreti kalbdir ki cemî' esrârı hâvîdir. Ve bir sûreti Muhammed'dir ki cemî' suver-i enbiyâyı müştemildir. Ve ceddi Abdül-muttalib onun mebde'iyyeti sırrı olmakla nûr-i îmânla münevver ve saâdet-i islâmla müstes'id olup, gûyâ nûr-i zâhirden nûr zuhûr etti. Nitekim pederi Abdullâh'a nisbetle nûr-i bâtından nûr-i bâtın zuhûra geldi. Bu sûrette Fahr-i Âlem iki nûru bile cem' etmiş oldu. Fe'fhem. Aslında nûr-i şems nûr-i zâttır ki mazharı olan kamere aks etmiştir ki mertebe-i sıfâttır. Zîrâ sıfât zâtın mir'atıdır. Ve sûret-i muhammediyyenin cemî' merâtib-i külliyede hissesi vardır. Zîrâ sırrı avâlim ile devr ve seyr eyler. Fa'rif cidden. (Hakkı Efendi)

***Muhammed yetîm :** Bu resmi, hava üzerinde kalem-i kudret ile mersûm olmuş gördüm ve sırrından ilhâm-ı ilâhî ile gavrına erdim. Ya'nî Ahmed yetîm denilmedi, belki Muhammed yetîm-i Ebî Tālib diye ıtlâk eylediler. Zîrâ Ahmed makām-ı ervâha göre ism-i şerîfleridir ki ol vaktte ona dürre-i beyzâ derlerdi. Ol sebepten ki henüz cism-i tabîî ile imtizâc etmemiş ve nûrâniyyetlerine keder gelmemişti. Sonra yâkute-i hamrâ dediler zîrâ nefs-i külliye mertebesine tenezzül eyledi. Yâkutun cevheri ise ziyâ makûlesindendir. Fe'fhem.

Ve makām-ı mezkûrda Ahmed ebü'l-ervâh idi. Eb olana ise yetîm ıtlâk olunmaz, belki eb vâlide ıtlâk olunur. Ve vâlid olmak ise heykel-i tabîîye râci'dir. Zîrâ bu ma'nâda Muhammed evlâd-ı âdemdendir. Pes, velediyyetine göre Muhammed yetîm denildi. Eğerçi bu velediyyet içinde ayn-ı übüvvet ile muttasıftır. Şol vechile ki sûrete nazar yoktur, belki nazar ma'nâyadır. Ve te'sîriyyeti ervâhdan ecsâma ve bâtından zâhiredir. Ve muhammediyyet zâhire nâzırdır. Onun için ahmediyyet ve muhammediyyete göre hem müessir ve hem kābildir. Ve cemî' eşyâ onun sûret-i vücûd ve ma'nâsına tâbi'dir. Ve ahmediyyeti âleminde dürre-i beyzâ ve dürre-i yetîm olduğu için **[477-b]** muhammediyyet dahi yetîm ile vasf olunup ona remz olundu. Eğer ona yetîm ıtlâk edenler bu ma'nânın remzini fehm edelerdi, hasedlerinden ıtlâk etmezlerdi. El-hâsıl, ehl-i şirkin ıtlâk ettikleri lafz-ı yetîm sûrette mevcûd ve ma'nâda onların murâdları üzere yetîm değildir. Belki nefsü'l-emrde olan yetîmdir ki dürre-i beyzâdır.

Bunun nazîri, Muhammed müzemmem dedikleridir. Çünki müzemmemin vücûdu mevhûm ve muhayyeldir. Muhammed fi'l-hakîka Muhammed'dir. Müzemmem dedikleri muhammed-i mevhûmdur, muhammed-i mevhûm ise yoktur, belki muhammed-i muhakkık vardır. Ve bir nazîri dahi Hatmü'l-Evliyâ'ya şeyh-i ekfer dedikleridir. Ya'nî (fâ ile) ki küfrdendir, fî nefsi'l-emr ise ekberdir (bâ-i muvahhide ile). Zîrâ ekberiyyet müşâhede-i ilâhiyyedir. Ve ekfer olduğu (fâ ile) فمن يكفر بالطاغوت و يؤمن بالله (Bakara,2/256) [Her kim azgınlara küfredip Allah'a iman ederse] sırrına râci'dir ki mâ-sivâya ondan ekfer yoktur. Pes, îmânda dahi ondan ziyâde mü'min yoktur. Zîrâ herkesin îmânı tāgût ve mâ-sivâya küfrü ya'nî inkârı kadardır. El-hâsıl, bi-tarîki'z-zemm kāil olanların murâdları küfr-i şer'î idi. Meâli küfr-i hakîkîye çıktı ki ziyâde makbûldür. Zîrâ ekfer lafzının medlûlü onların murâdları üzere mevhûm ve nefsü'l-emre göre muhakkakdır. Bu cihetten وجنة الفردوس للكافر [Firdevs cenneti kâfir içindir] diye buyurdu. Bak imdi enbiyâ ve evliyâ ne vechile mahfûzlardır. Zîrâ Allâh Teâlâ gayûrdur. Ve gayretinden ibâd-ı muhlisîn hakkında zemm getirmez. Ve alâ vechi'z-zemm vâki' olan elfâzı ne vechile müşrik kılar

[295] - Aclûnî, II, s.132.

ki şirki müzîldir. Ya'nî müşrik olduğu bi-hasebi'l-i'tikāddır. Belki yetîm olmak hatmü'l-enbiyâya ve ekfer olmak hatmü'l-evliyâya mahsûsdur. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Muhammed, muhyî :** Hava üzere mersûmen Muhammed ismi zâhir olduktan sonra, muhyî sûretiyle temessül eyledi. Ya'nî "mîm"in tahtında "yâ" ile, nitekim resm olundu. Ve bu âna gelince, Muhammed'den muhyî ismi hâsıl olduğu ma'lûm değildi. Pes, ism-i mezkûr işâret eyledi ki mazhar-ı sırr-ı Muhammed olan sûret ve sırrıyla muhyîdir, ya'nî ism-i muhyîye mazhardır. Hızır (a.s.) mazhar olduğu gibi. Ya'nî Hz. Hızır âb-ı hayât nûş etmekle sûreti yüzünden kıyâmete dek münhall olmayıp, hayât-ı câvidân bulduğu gibi, câm-ı feyz-i ilâhî şürbüyle dahi hayât-ı ebediyye buldu ve gayrıları dahi ihyâ kıldı. Zîrâ ba'zı evliyâ onun nefes ü nefhi ile zinde olmuşlar ve feyz-i ma'nevî bulmuşlardır. Hz. Îsâ (a.s.) nefh-i Cibrîl'den feyz-i vücûd bulduğu gibi. Pes, bu makûleler hayy ve muhyî ismlerine mazharlardır. Ve bundan hâsıl oldu ki, bir kimse feyz-i ma'nevî ile hayy olmasa, muhyî dahi olmaz. Onun için hayydan hayy ve meyyitten meyyit zuhûr eder. bu sebepten Bâyezid-i Bestāmî (k.s.) buyurur ki : "Biz ilmimizi **[478-a]** hayyen an-hayyin ahz etmişizdir ki ulemâ-i billâhdır. Ulemâ-i rüsûm ise meyyiten an-meyyitin ahz etmişlerdir ki ulemâ-i bi-ahkâmillâhdır."

Ve bundan ma'lûm oldu ki, Rasûlullâh (s.a.v.)in ismi ve müsemmâsı cemî' esmâyı müştemildir. Zîrâ insân ekmel ve mazhar-ı tâmm-ı mükemmeldir. Ve ne kadar verese varsa onlar dahi bi-kaderi'l-isti'dâd esmâ-i ilâhiyye ile zâhir olmuşlardır. Ve te'sîrât fi'l-hakîka esmâdan ve imdâd-ı esmâ dahi müsemmâdandır. Ve mazâhir-i tâmme olanlar te'sîre âlettir, arş-ı a'zam gibi. Ya'nî her ne kadar ki vech-i arzda te'sîrât ve teessürât vardır, arş-ı muhîtin devrindendir. Ve sûret-i te'sîrât arşdan hâsıl olduğu gibi, ma'nây-ı te'sîrât dahi insân-ı kâmilden hâsıl olur. Onun için bir kimse hâbda sürâdikāt-ı arşa teşebbüs etse, ol kimse insân-ı kâmil dâmenine teşebbüs etmiştir. Zîrâ arş kalem-i a'lânın sırr-ı dehr ve onun sûretidir. Pes, sırr-ı ilâhî kalem-i a'lâ ya'nî insân-ı kâmil ile devr eder.

Ve Hz. Ali (k.v.) den sonra ekmel-i mazhar hatmü'l-evliyâdır (k.s.) ve ismi Muhammed bin Ali olduğu dahi delâlet eder ki fi'l-hakîka Ali'nin evlâd-ı ma'nevîsindendir. Ve Ali, sûret-i Muhammed olduğu gibi, Muhammed bin Ali dahi sûret-i Ali ve belki sûret-i Muhammed'dir. Eğerçi bu sûret ve sırrından mahcûblar mükâşefe etmezler ve bu zâhir ve bâtın ne ma'nâdır, câhiller idrâk eylemezler. Ve Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.)e ibtidâ feyz-i hayât İsrâfîl'dendir. Zîrâ kable'n-nübüvvet üç sene kadar mukārenet etmiş ve kelâmını ona ismâ' kılmış ve nice maâni-i gaybiyye ta'lîm eylemiştir. Pes, Cibrîl'in vahy ile nüzûlü ondan sonradır. Eğerçi mukaddemen şerh-i sadr için nüzûl etmiş idi. Ya'nî Cenâb-ı Risâlet beş yaşına bâliğ oldukta, Cibrîl onun sadrını şakk ve mağmuz-i şeytān olan alakayı tarh etmiştir. Bu cihetten vücûdlarında dahi evâilden heves kanı kalmamış idi. Ve şerh-i sadrın envâ'ı vardır. Ekmeli Rasûlullâh'a vâki' olan mertebedir ki emr-i hissîdir. Eğer bu emr-i hissî ba'zılarına fî dem ile dahi hâsıl olur. Ve şerh-i sadrın faydası budur ki ibâdât ve tāat için vücûdda kesel kalmaz ve derûna neşât-ı tâm hâsıl olup, maâric-i kurb olan esbâba teşebbüs etmek ehven gelir. Gerekse fî nefsi'l-emr sa'b olsun. Meğer ki pîrlik hasebiyle ba'zı âsâr-ı za'f ola. Ona ise kesel demezler. Nitekim Rasûlullâh'a dahi evâhir-i ömrlerinde za'f ârız olduğundan ba'zı nevâfili kuûden edâ ederlerdi. Ve şol mevzı'da ki fi'l-cümle kesel edâ-i hizmete mâni' olmaz. Ona mücâhede derler ve nefsle mücâhede dahi makbûldür. Eğerçi ki neşâtla edâ a'lâdır. Ve ehlullâhın bu makāmda tefâvütleri vardır. Ve herkesin Hak ile muâmelede hâlini Allâh Teâlâ bilir. Ve demişlerdir ki, farz ibâdet inde'ş-şer' Hak'la huzûrdur. Ve emr-i mergûb budur ki fenâ ile hâzır ola. Ya'nî kendi nefsinden ve mükellef olduğundan **[478-b]** ve mükellef olduğu nesneden gāib olup, cemî' ef'âlde Hak Teâlâ ile olmak gerekdir. Ona Hak'la edâ derler. İşte amel-i sâlihin en a'lâsı budur, bundan aşağısı nefsle ameldir, taleb-i rızâ şartıyla ve illâ bâtıldır. Meselâ, bir namâzı huzûr-i nefsle kılıp, cemî' ef'âlinde kandinden gāib olmadığı sûrette bâri taleben li-rızâillâh edâ etmek gerekdir. Ve illâ sûret-i salâttan nesne hâsıl olmaz. Şol cihetten ki onda niyyet-i hak ve garaz-ı sahîh yoktur. Niyet ve kasd sahîh ise rûh-i ameldir. Pes, bir amelde rûh olmayınca a'lây-ı illiyyîne hareket edemez. Belki cevâb değil, ya'nî esfel-i sâfilde kalır. Bu cihetten kusûd ve niyyât etmek lâzımdır.

Nazm :

Sûret ü sırr-ı muhammedden gelir fayz-i hayât,
Akl-ı külldür kîm odur asl-ı vücûd-i kâinât.
İsm-i muhyî sûretidir bak muhammed resmine,
Dâlı dolu câmdır iç şerbet ve kand nebât.
Hayy ve bâkîden şu kîm feyz-i hayât alır bugün,
Ömr-i bâkî ile bulsa nola âlemde sebât,

Na't-ı pâkın ede gör vird-i zebân kāl ü hâl.
Ver selâmı cân ü dilden kıl ona her dem salât,
Zâhir ü bâtın gözün vâr âstân hazreti.
Hakkıyâ hakkı seversen kılma gayra iltifât,

(Kenz-i Mahfî Hakkı Bursevî)

***Muhammed isminin "hâ" sı ve "mîm" i ve "mîm" ile "dâl" i neye işârettir?**

Muhammed, "mîm" ve "hâ" ile bede' ve "mîm" ve "dâl" ile hatm olunmakta sırr-ı ilâhî budur ki, "muh" muhabbet-i ezeliyyeye remzdir ki sebeb-i ibdâ'-i kâinât ve bâis-i tecellî-i zâttır. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف [Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım][296] Pes, burada halkdan maksûd-i aslî ya'nî evvelâ bizzât murâd, halk-i muhammedîdir (s.a.v.). Zîrâ cemî' esmâ ve hakāyıkın mecmû'ası ve cümle kâinâtın muhtasar ve nümûnesidir. ان اعرف yerine ان اشهد buyurmadı. Zîrâ bilâ-ma'rifet olan müşâhede makbûl değildir. tebdîl-i câmede pâdişâhı rü'yet gibi. Ya'nî pâdişâhı pâdişâh olduğunu bilmeyerek tebdîlde görse, pâdişâhı görmüş olmaz. Bilerek görür ise güzeldir. Ve'l-hâsıl, maksûd-i aslî kemâ-yenbeğî ma'rifetullâhdır. Gerekse orada kemâl-i şuhûd olsun ve gerek olmasın. Ve bu makām ekser-i mutasavvıfanın mezâlikindendir. "Med" muhabbet-i mezkûrenin semeresi olan tecellî-i ilâhînin imtidâdına işârettir, zîrâ mâ-lâ-nihâyedir.Ve makāmâtın intihâsı seyrin intihâsını mûceb değildir. Maa-hâzâ, cemî' fenââtta teceddüd-i vücûd ve ahvâl bâkîdir. (Nukile min **Şerh-i Ebyât-ı Şeyh Sa'dî** İsmâil Hakkı)

***Muhammed (a.s.) ın ve ecdâd-ı izâmlarının esâmi-i şerîfleridir :** Hidâye'de gelir ki, Rasûlullâh (s.a.v.)in pederleri ki Abdullâh ve cedleri Abdülmüttalib ve Hâşimdir. Bunların ismlerini bilmek islâmda şart değildir. belki kendi ism-i şerîfleri ki Muhammed'dir onu bilmek kâfîdir. Pes, islâmı gerçi dürüsttür velâkin adem-i ma'rifetle inde'l-ba'z âsim olur. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Muhabbet-i ilâhî** (محبت الهى) **:** Vücûd-i mutlak. **[479-a]**

***Mahbûb-i vücûd-i mutlak** (محبوب وجود مطلق)**:** Muhabbet-i ilâhî evvelâ cenâb-ı cemîl-i bî-zevâl hazret-i ahadiyyette zâtühû bi-zâtihî kendi cemâl-i bî-misâlini mir'ât-ı vücûdunda bilâ-tavassut müşâhededen ibârettir. Eğer bu muhabbet olmasaydı, âlem ve âlemiyân sâha-i vücûda gelmezdi ve makādîr-i mümkinât mezâhirin bulmazdı. Bu teveccüh-i irâdi-i külliye aşk aşk tesmiye eylediler. Ve yine tecelli-i zat ve taayyün-i evvel ve cevher-i evvel ve akl-ı evvel ve kalem-i a'lâ dediler ki mutlakā nûr-i pâk-i Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Hazretleri'dir. Ve tecelli-i mezkur bir evveliyettir ki tabire gelmez. Bir nurdur ki muhabbet ve bîgerân mâye-i vücûd-i imkândır. Sâniyen, ahadiyyetten vâhidiyyete tenezzüldür ki cenab-ı kibriya mezâhir-i lâ-yuadd velâ yuhsâ ile envâr-ı cemâlini âyine-i sıfât-ı kemâlinde müşâhede buyurur. Ve bu muhabbet dahi bir kesrettir ki henüz mertebe-i amâda vahdette olup, nefes-i rahmânî ve nokta ve hebâ ıtlâk olunduğu taayyün-i sânîdir. Sâlisen, sıfât ve esmâ ser-zede-i âlem-i vücûd ve mezâhir ve mecâli-i şuhûd olmakla hôd-be-hôd cemâl-i rubûbiyyeti muâyeneden ibârettir.

İşte nokta-i zât, cevher-i evvel bu mertebede cemî' sıfât-ı kemâliyyeye mazhar olmakla mahbûb-i zât-ı kibriyâ olur ki يحبهم و يحبونه (Mâide,5/54) [Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler] âyet-i kerîmesinde Allâh onları sever ve onlar Allâh'ı severler buyurulduğu evvelâ zikr olunduğu minvâl üzere meyl-i hubb-i ilâhîdir. Sâniyen, tenezzülden terakkîye varıp ef'âl ve âsâr ve sıfât ve hucûb ve istitârdan, tâ zât-ı müteâlî simât-i refîü'd-derecâta ibâdın meyl ve muhabbetleridir. Ve bu muhabbet bir dâiredir ki evveli âhirine muttasıldır. Ya'nî cem'den fark ve tafsîle ve fark ve tafsîlden cem'e mâildir. Evvelkisi kurb-i ferâiz, ikincisi kurb-i nevâfildir. Pes, Cenâb-ı İzzet'e merâtibden hangi mertebe olursa olsun, kendi kendine muhabbet eder. Geldik abdin Hakk'a muhabbeti beyânına. Abdin Hakk'a muhabbeti kemâl-i ubûdiyyet iledir. (Sarı Abdullâh Efendi)

***Muhabbet-i Hakk, Muhabbet-i abd** (محبت حق , محبت عبد)**:** Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ'nın muhabbetiyle murâd, meyl-i ma'nevîdir ki vâhidiyyet-i esmâiyyeye râci'dir. Zîrâ ahadiyyet-i zâtiyyeye göre Allâh Teâlâ ganiyyün ani'l-âlemîndir. Ve bu muhabbetin mertebe-i şerîatte semeresi abde irâdet-i îsâl-i hayrdır. Ve hakîkatte Hakk abde sıfât-ı kevniyyesiyle zuhûrudur. Zîrâ bu sûrette abd mahbûb olmuş olur. Ve abdin Hakk'a muhabbeti irâdet-i tāattir ve hakîkatı abdın

[296] - Aclûnî, II, s.132.

mazhar-ı Hakk olup sıfât-ı vücûbiyyesiyle bürûzudur. Zîrâ bu sûrette Hakk mahbûb olur. Pes, muhabbette Hak'dan abde nüzûl ve abdden Hakk'a urûc vardır. ve nüzûl cihetinden muhabbetin gāyeti ma'rifet ve urûc yüzünden ma'rifetin nihâyeti muhabbettir. Onun için ârif olmadıkça muhabbet-i hakîkiyye hâsıl olmaz. Zîrâ muhabbet kemâlât-ı ilâhiyyeden nâşîdir ki kemâl-i mahbûb bi'z-zâttır. Ve nâsın **[479-b]** muhabbeti iki vechiledir: Biri rûh-i hayvânîde ya'nî şehevâtta iştirâkledir ki encâmı nikâh ve izdivâcdır. Ve biri, hubb-i rûhânîdir ki ahlakta birbirine teşebbüh ve îsâl-i hayr ve şefkattir. Burada muhabbet-i nâsdan murâd, bu muhabbettir. Zîrâ hubb-i tabî'î ehl-i dünyâya göredir. Onun için ehl-i dünyâ âhir birbirlerinden teberrî ederler. Şol izdivâcdan sonra birbirlerinden teberrî eden fâil ve mef'ûl gibi. Zîrâ ba'de'l-inzâl takbîl ve muânaka bî-dâr olur. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Muhabbet-i asliye, Muhabbet-i fer'iyye** (محبت اصليه , محبت فرعيه): Muhabbet-i asliye odur ki, onda bir emr-i zâid i'tibâr olunup, muhabbet ol emr-i zâid üzerine mevkûf olmaya. Pes, muhabbet-i fer'iyye budur ki iki kimse arasında ya zâtlarında münâsebet ile veyâ vasflarında veyâ bir mertebede veyâ bir hâlde veyâ bir fi'lde ittihâd ve iştirâk ile ola. Ve ol muhabbet ki Hak'dan abdedir, zâhirde irâdet-i hayr ma'nâsına mahmûldür. Ve hakîkatte hubb-i ezelî ve irâdet-i ma'nevî olmasa, tecelliyât-ı vücûdiyye zuhûra gelmezdi. Ve ol muhabbet ki abdden Hakk'adır, zâhirde irâdet-i tāat ma'nâsına mahmûldür. Ve fi'l-hakîka incizâb-ı rûhânî belki meyl-i sırrîdir ki sebeb-i vusûl-i Hak'dır.

Ma'lûm ola ki, bir nesnenin mahbûb olması, cemâlinden ötürüdür. Ve cemâl-i hakîkî Hakk'ın sıfat-ı ezeliyyesidir ki onu evvelâ kendi zâtında müşâhede-i ilmiyye ile müşâhede eyleyip, sonra kendi sun'unda müşâhede-i ayniyye ile müşâhede için âlem-i hejdeh hezârı halk eyledi. Tâ ki âyine vâr vâsıta-i müşâhede-i dîdâr ola. Ma'lûm ola ki, ey sâlik, saâdetten muhabbet hâsıl olur. Alâmet-i muhabbet budur ki mahbûbu çok zikreyler. Ve Hüdâ'nın muhabbetinin alâmeti budur ki gayrı mahbûbları terk edip, muhabbet-i Hüdâ'yı ihtiyâr eyleye. Eğer etmezse henüz muhabbet-i Hüdâ gālib olmuş değildir. Ferzend ve mal ve câh ve hayat ve vatan cümlesi mahbublardandır. Pes, bu mahbûbları terk edip hâne-i Hüdâ muhabbetin eyle, savm ve zekâtı ihtiyâr eyle. Pes, kendinde eğer muhabbet-i gayr-ı hüdâ muhabbetine gālib ola, belki ol kişinin Hüdâ ile hiç hesâbı yoktur. Pes, bu makāmda hatırına gelir ki Mustafâ (a.s.) dünyâda üç nesne bana mahbûbdur. Ve bir yerde dahi yâ Âişe senin muhabbetin benim kalbimde ip üstünde gibidir. Pes, bu muhabbet nice olur ki Hüdâ muhabbetinin gayrıdır. Cevâb oldur ki, bu muhabbet aslî değildir. Belki bu muhabbet Hüdâ ecli içindir. İşitmedin mi ki bir gayrı yerde buyurur ki, eğer ben Hüdâ'dan gayrı dost tutmak câiz olaydı, Ebû Bekr'i dost tutardım. Tab'iyyet ile olan muhabbet kemâl-i aşka zarar **[480-a]** vermez. Zîrâ bir muhabbet ki taalluku mahbûbun bir şeyine ola, o şirk değildir. Zîrâ ol dahi mahbûbun muhabbeti âsârındandır, her ne kadar mahbûb-i aslî değilse de. Meselâ, bir âlim ki kağıdı ve devâtı seve, denilmez ki ilmi sevmez. Ya'nî mahbûb-i aslî bir gerekdir. Eğer gayrı nesneler için mahbûb olursa zarar etmez. Meselâ, bir kişi ki Hüdâ'yı seve, ona lâzımdır ki rasûlünü dahi seve. Ve şeyhini ve kendi ömrünü ve nisâyı dahi seve. Ve sîm ü zeri ve sâir levâzımı dahi seve. Zîrâ bakā'-i nev' ve tahsîl-i kuvvet onunladır. Ve kıs alâ hâzâ. Fe-emmâ eğer bunları halk gibi mahbûb-i aslî edinirse, hicâb-ı râhdır. Fe'fhem. Meselâ, nisâyı dahi seve, zîrâ tenâsül ve tekâsür-i benî âdeme bâisdir, ilâ gayri zâlik. Ya'nî cemî' eşyâyı Hakk'a vesîle olmak i'tibârıyla sevilir ise zararı yoktur ve illâ felâ.

***Muhabbet-i akliyye ve Muhabbet-i tabîiyye** (محبت عقليه و محبت طبيعيه): Muhabbet iki türlüdür : Biri akliyye ve biri tabîiyyedir. Dünyâya ve eşyâya muhabbet-i akliyye ile olan muhabbet, kişinin âhiretine zarar etmez. Zarar eden, muhabbet-i tabîiyye ile olan muhabbettir. İşitmedin mi Hz. Süleymân (a.s.) ın dünyâda devleti ne mertebe idi, zarar etti mi. Kezâlik İbrâhim (a.s.) ın ne mikdâr devleti vardı. Rivâyet olunmuştur ki on iki bin koyun köpeği vardı. Her bir kelbin boynunda yüzer miskāl altından birer halka vardı. Bundan var kıyâs eyle, katında akçenin rağbeti ne mikdâr imiş. Zîrâ vergi hak vergisidir. Hak Teâlâ kemâl-i kereminden vermiş. Ammâ yanlarında azlığı ve çokluğu, varlığı ve yokluğu berâber imiş. Kalblerinde tabîî muhabbetleri yokmuş.

Muhabbet üç mertebedir : Evvelkisi, hubb-i tabîîdir ki hubb-i avâmîdir ki bunlar birbirleriyle rûh-i hayvânîde müttehidlerdir. Ve muktezây-ı şehvet-i tabîiyye ne ise onda müştereklerdir ve fi'lde nihâyet nikâhdır. Zîrâ şehvet ve muhabbet-i hayvâniyye cemî' mizâca sârî olmuştur. Suyun sünger dedikleri nesneye belki levnin mütelevvine sereyânı gibi. İkincisi, hubb-i rûhânî ve nefsîdir ki rûhda birbirleriyle ittilâf ve ittifâkdır. Ve bunun gāyeti kadr-i mahbûbu ma'rifet ve hakkı ile kıyâm ve ona teşebbühdür. Ve bu mertebe havâss-ı nâsındır ki evvelkilerden ekalldir. Zîrâ ekser-i nâs cismânî ve hayvânîdir. Üçüncüsü, hubb-i ilâhîdir ki abd kendinin mazhar-ı Hak olduğunu müşâhededir. Bu sûrette abd-i hak zâhir-i cisme rûh gibi olup, gāib v ebedî gayr-ı

müdrek olur. Ve bu mertebede abde muhibb derler. Ve kezâlik Hak dahi abde mazhar olmaktır. Ya'nî abdin hudûd-i makādiri ile ittisâfdır ki cümle-i müteşâbihât bu bâbdandır. Ve onu te'vîl etmeyip ilmini Hakk'a tefvîz etmek gerekdir. Kālallâhu Teâlâ : وما يعلم تاويله الا الله (Âl-i İmrân,3/7) [Halbuki onun anlamının ne olduğunu ancak Allah bilir] Ve bu sûrette abd mahbûb-i Hak olur. Çünki Hakk'ın fi'l-hakîka haddi yoktur. Lâ-cerem muhabbet dahi böyledir. Onun için dediler ki, hubb-i şürb bilâ-reyyindir. **[480-b]** Ve her kîm ben kandım derse, nâkısdır. Ve bu makāmda hubb-i ihtiyârîdir ki îsâr ma'nâsına mahmûldür. Zîrâ muhibb mahbûbunu mahbûbuna îsâr ve ihtiyâr edegelmiştir, her çend nefesden fânî değilse de. Çünki fenâ-i tâm hâsıl ola, hubb-i tabîî-i gayr-ı ihtiyârîden eser kalmaz. Fe'fhem cidden.

Ve demişlerdir ki, tarîk-i hak halkı hakka da'vet ve ta'rîf ve teclîb üzerine mebnidir. Bu cihetten benim sevdiğimi benden gayrı sevmesin diye gayret ala'llâh etmek gûyâ âftâb-ı âlem-ârâ benim hânemden gayrı hâneye doğmasın demek gibidir ki envâ'-ı cünûndandır.Ve bazılarına ki متى تستريح؟ diye suâl ettiklerinde, اذالم ادله ذاكرا dediği gayret bâbından değildir.Belki meâldir ki zâkiren mahcûben bel müşâheden veyâhut zâkiren gayrahû demektir. Ve zâkir fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'dır ki cemî' ekvânın lisânıdır. Pes, burada gayr yoktur ki gayret edesin. Ve İbrahim bin Edhem'den (k.s.) menkuldür ki, ashabdan birine demiştir : محبتك فى الله غيبتنى عن النظر الى مساويك Yani burada muhabbet şeyhe izafet olundu. Maa-hâzâ şeyh matlûb ve mürid tālibdir ve muhabbet tālib üzerinedir, yoksa şeyh üzerine değil. Pes, murâd budur ki şeyh seni kendi nefsin için sever tâ ki gaybına muttali' olup sakîmini tashîh ve muavvecini takvîm eyleye. Bu sûrette şeyh seni kendi nefsi için sevmez, tâ ki tālib olmak lâzım gele, fe'fhem. El-hâsıl, şeyhin seni ma'nây-ı mezkûr için sevmesi, kendi nefsine sevdiğini sana da hâsıl olsun için sevmekdendir. Tâ ki sen dahi kendi gibi tezkiye-i nefs edesin.

Ba'de-zâ, suâl olunursa ki, kemâl muhabbet-i mezkûre ile hâsıl olunca, sâir erkân-ı tāat ve şuab-i îmâna hâcet kalmaz. Cevâb budur ki, ma'nây-ı mezkûr mübâlağaya mahmûldür. Zîrâ muhabbet rükn-i azîmdir. Muhabbet ve şehvet ve gazab ve hilmin mahalleri, muhabbet insânın rûhunda ve şehvet tab'ında ve gazab nefsinde ve hilm kalbinde olur. Ve kalb levh-i rûh ve mahall-i istivâ'-i hasenâttır. Ve tabîat levh-i nefs ve mahall-i istivâ'-i seyyiâttır. Çünki rûh taalluk-i mâ-sivâ ve meyl-i ekvândan tahliye ve kalb dahi ahlâk-ı zemîmeden tasfiye bula. İkisi kalem-i a'lâ ile levh-i mahfûz ve arşla kürsî ve şemsle kamer sûretine girer. Ve pâdişâh-ı âdil ile vezîr-i âkile döner. Zîrâ Allâh Teâlâ bir pâdişâha hayr murâd etse, ona vezîr-i âkil halk eder ve şer murâd etse, vezîr dahi ona göre olur. Ve nefs-i emmâre kral dedikleri reîs-i nasârâ, tabîat onun zevcesi gibidir ki mahall-i şehvânîdir. Ve kalb ve rûha incizâb kavî olsa, ehl-i islâmın asker-i gālibi gibi olur. Zîrâ sultān âdil ve vezîr âkil olunca kuvâ ve a'zâ dahi onlara tâbi' olur. Nitekim الناس على دين ملوكهم [İnsanlar meliklerinin dini üzeredir] ona remz eder. (**Rûh-i Mesnevî** İsmâil Hakkı Bursevî k.s.)

***Muhibb-i hakîkî, Muhibb-i mecâzî** (محب حقيقى , محب مجازى) : Ma'lûm ola ki, bu makāmın muhammedîlere ihtisâsı vardır. onun için Cenâb-ı Nübüvvet (a.s.)a حبيب الله denildi. Ya'nî makām-ı fenâya nisbetle mahbûb ve makām-ı bakāya nisbetle muhibbdir. Eğerçi cemî' enbiyânın kemâlâtıyla dahi muttasıfdır. **[481-a]** Safiyy ve neciyy ve halîl ve kelîm ve rûh olmak ve emsâli gibi. Ve verese-i ümmet dahi bu minhâc üzeredir. Bu cihettendir ki kıyâmette "nefsî, nefsî" demezler. Zîrâ bakiyye-i vücûddan halâs olmakta metbû'larına tâbi'lerdir. Eğerçi böyle olmaktan bi'l-külliye enbiyâdan efdal olmak lâzım gelmez. Ve ba'zılarının bu makāmda kelimât-ı garîbeleri vardır ki zikr olunmaz.

Muhibb-i mecâzî ile muhibb-i hakîkî miyânında fark budur ki muhibb-i mecâzî kevne taalluk ve taaşşuk etmiştir. Ve muhibb-i hakîkînin taalluk ve taaşşuku ise aynadır. Ya'nî ol kevnin kayyûmu olan müsemmây-ı ayn-ı vâhideyedir. Pes, bu ikide asl-ı muhabbet hakîkat-ı vâhide ve şurût ve levâzım ve esbâb dahi emr-i vâhiddir. Ancak ihtilâf müteallliktedir ki zikr olundu. Ve bu heyemân ki muhibb-i mecâzî ve hakîkî ile kāimdir, da'vây-ı muhabbet edenlere ilzâm-ı huccet içindir. Zîrâ şol yerde ki aşk ve muhabbet gālib ola, akl ve şuûr zâil olur. Pes, bu gaybûbet olmayınca, da'vây-ı muhabbetten ne hâsıl olur. Teemmül eyle hâl-i Mecnûn'u ki muhibbin cemî' eczâsına sereyânından fasd ettirdikte, deminden Leylâ resm olundu. Ve Mansûr'un deminden انا الحق sâdır oldu. Ve Mecnûn'un kuvvet-i cezbe ve muhabbeti âhir onu makām-ı hakîkate dâî oldu. Zîrâ demişlerdir ki, المجاز قنطرة الحقيقة [Mecâz, hakîkatın kantarıdır] aşk ise mutlakā bir rakîkadır ki matlûba vesîledir. Ve mecâzla hakîkat arasında hicâb ziyâde rakîkdir, meğer ki âşık olmaya. Bu sûrette makām-ı hakîkate ubûr ve duhûl müyesser olmaz. Zîrâ zühdle aşkın miyânı sad ile nûn gibidir ki aslâ münâsebeti yoktur.

Ve buradan fehm olundu ki, fâsık âşık sâlih zâhidden aslahdır. Zîrâ aşk cevher-i ulvîdir ki sâhibini a'lâya ve belki a'le'l-eâlîye cezb eder. ve melâikede mutlak muhabbet vardır, aşk dedikleri hâlet yoktur. Zîrâ aşk mûceb-i ibtilâdır. Melâike ise ibtilâdan müberrâdır. Ve bundan zâhir olur ki dâr-ı dünyâ dâr-ı ibtilâdır. Ve ibtilâ mü'mine mahz-ı rahmettir ki selb-i ıstıfâ ve ictibâdır. Onun için enbiyâ ve kümmel evliyâ belâyâdan ağlamadılar, zîrâ bildiler ki belâ âyineye sebeb-i tasfiye ve a'lây-ı derecâta terakkiyedir. Marîz ise devâsı acı nesnede olduğunu bilse, bilâhere ol mürrü ihtiyâr eder. Nitekim ba'zı uşşâk demişlerdir : Bu derd ile bu âlemden giderler, şöyle âşıklar ya'nî derd-i aşka ilâ âhiri'l-ömr dermân olmaz ve tâlib-i dermân olan bî-derd kalır ve bî-derd olan hayvân olur. Çünki insân mertebesine nüzûl eyledi. Gerekdir ki onun sîretiyle **[481-b]** kāim ve hakîkatını tahsîle mukdim ve mülâzım ola. Vallâhu'l-muîn.

Ve demişlerdir ki, Allâh Teâlâ ins ü cinni akl ve şehvet üzerine meftûr eyleyip kuvvet-i müfekkire ve sâir kuvâyı dahi verdi. Tâ ki aklları ile şehveti reddedeler ve kuvvetleriyle tahsîl-i maârif eyleyeler. Ve Kur'ân mutlakā aklı redd içindir. Onun için şâri'a iktidâ etmeyenler merdûd oldular. Felâsife ve hukemâ ve emsâli gibi. Zîrâ akl ve fikr kifâyet eyleyeydi, ibâdet-i esnâm ve emsâli münkirât zuhûr etmezdi. Pes, ukul-i cüz'iyyeye i'tibâr yoktur. Belki mu'teber olan akl-ı kudsîdir ki şerâyi' ve ahkâmla amel ve ictihâdın semeresidir. Fa'lem zâlik.

Nazm :

Cânib-i ma'şûkdan esdi yine bâd-ı sabâ,
Âşıkın oldu girîbânî çokluğunca kabâ'.
Derd-i aşkla kāil ol kîm bundadır dermân dile,
Olmasın ömr-i azîzin derdsizlikden hebâ.
Ger muhabbet lezzeti konsa dimâğ-ı cânına,
Zehr olursa sunduğu mahbûbun etmezsin ibâ'.
İbni edhem aşkla berbâd kıldı tahtını,
Düştü râh-ı aşka belkîs eyledi terk-i sebâ.
Hakkıyâ mahv ü fânî kıl kendini mahbûbda,
İbtilâya bakma zîrâ vardır onda ictibâ'.

(Nukile min **Kitâb-ı Müzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı k.s.)

***Muhibb ve Mahbûb** (محب و محبوب)**:** Ehl-i zâhir muhabbeti irâdet-i tāatle tefsîr etmişlerdir. Zîrâ nefs bir nesneye ki meyl eyleye, ona takrîb eden umûra rağbet eder. Lâ-cerem muhibb olan kimse mutî' olur. Ve ehl-i hakîkat demişlerdir ki muhabbet hareket-i ma'neviyyedir ki cânib-i mahbûba ikdâmı mûcebdir. Tâ ki maksûd olan ülfet-i visâl hâsıl olup, vahşet-i firâk zâil ola. Ve bu ma'nâ mertebe-i muhabbet olan kābe kavseyn hâline göredir. Zîrâ makām-ı ev-ednâ mertebe-i fenâ ve istihlâk-i küllîdir ki orada zât ve sıfât mahikk ve sahikkdir. Pes, muhibbe mürîd derler ki muhabbet makām-ı da'vâ olmakla muhibb imtihândan hâlî olmaz. İmtihân ise mahz-ı elemdir, mahbûb ise murâddır. Bu cihetten onun için elem ve azab yoktur ve dilâl ya'nî nazdan hâlî değildir.

Ve bundan fehm olundu ki, muhabbet makām-ı vâhidiyyete nâzırdır. Zîrâ makām-ı ahadiyyet-i zâtiyyede sıfât mu'teber değildir. ve Hakk'ın muhabbeti dahi böyledir. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir : فاحببت ان اعرف [Bilinmeye muhabbet ettim][297] ve bu muhabbet dahi teveccüh-i ma'nevîden ibârettir ki hakîkat-ı câmi'aya mensûbdur. Ve hakîkat-ı câmi'a hakîkat-ı ilâhiyye ve hakîkat-ı kevniyyeyi cem' eden mertebedir ki ona vâhidiyyet derler. فاعلم انه لا اله الا (Muhammed,47/19) [Şunu bil ki Allah'tan başka ilah yoktur!] âyetinde olan mertebe-i ulûhiyyet hakîkat-ı mezkûreye râci'dir. Ve bu mertebeye saltanat dahi derler ki mütimm-i merâtibdir. Ve nûr-i muhabbet dedikleri mertebe-i mu'tedileye nâzırdır. Ve bunun mâ-fevki nâr-ı aşkdır, zîrâ aşk ifrât-ı muhabbettir. Onun için sıfât-ı ilâhiyyede aşk olmaz, belki muhabbet olur. Pes, Hakk'a vusûl aşka menûttur. Vusûlden sonra bu ma'nâ i'tidâl bulup nûr-i muhabbet kalır. **[482-a]** Velâkin bu makām bakāya nâzır olmakla burada nâr-ı şehvet zuhûr edip, nûr-i muhabbet ile nâr-ı şehvet-i hakîkiyye müctemi' olur ki müfrit-i muhabbet Hakk'a göre ve nâr-ı şehvet nisâya göredir. onun için Cenâb-ı Nübüvvet'e nisâ tahbîb olundu. Ve verese dahi bu ma'nâdan hazz-ı evfer buldular. Zîrâ makām-ı bakā cennet gibidir ki zevk dâim ve ayş kāimdir. Sâir efrâd-ı nâsa ise sırr-ı fenâ ve bakā mefkuddur. (Hakkı Efendi)

[297] - Aclûnî, II, s.132.

***Mahbûb-i ten ve Mahbûb-i cân** (محبوب تن و محبوب جان) **:** Mahbûbdan murâd, mürşîd-i kâmildir. Zîrâ mahbûbu gördükte gönül muhabbet ettiği tenâsüb-i a'zâsı her bir nakşı yerli yerin bulduğu için, gönül muhabbet eder. İmdi sâlik mürşîd-i kâmilin derûnundaki maârif-i ilâhiyye yüz gösterip ol ma'rifetle eşyâyı görmeğe başlayıp, mürşîdin her sözünü ve her işini ve her sıfât-ı bâtıniyyesini ve maârif-i ilâhiyyesini bilip, anlamağa başladığı gibi, gözüne ol mürşîd ol mahbûb-i surîden bin mertebe sevgili görünür. Zîrâ ol mahbûb-i sûrî manbûb-i tendir. Bu mahbûb-i cândır. Fe'fhem. (İsmâil Hakkı)

***Muhabbet-i zât ve Muhabbet-i sıfât ve Muhabbet-i ef'âl ve Muhabbet-i âsâr :** Ma'lûm ola ki, muhabbet-i zât ve muhabbet-i sıfât ve muhabbet-i ef'âl ve muhabbet-i âsâr ve abdin cânibinden Hakk'a olan muhabbet-i zâtiyye muhibbât-ı bâkiyenin cümlesini müstelzimdir. Zîrâ sıfât-ı bârî şuhûd i'tibârıyla ayn-ı zâtîdir. Ve nazar ve akl i'tibârıyla zâtına mülâzımdır. Zât-ı bârî sıfât-ı subûtiyesinden ârî olmak muhâldir. Ve sıfât-ı mümkinesi dahi zât-ı pâkıyla kâimdir ve ona dâldir. **(Ma'rifetnâme-i İbrâhim Hakkı)**

***Muhabbet üç türlüdür:** Ma'lûm ola ki, muhabbet üç nev' üzerinedir: Evvelkisi, lezzet için olan muhabbettir ki merdin zene muhabbeti gibi. velâkin lezzetin tabakātı vardır. Pes, kümmel insânın nisâya olan muhabbeti, lezzet-i vuslat ve zevk-i likâya dâir bir ma'nâdır ki mahcûblar katında mestûrdur. Ve ikincisi, menfaat ya'nî kâr ü kesb için muhabbettir. Müntefi' nesneye muhabbet gibi. Ve üçüncüsü, fazl için muhabbettir. Ulemâ ve fuzalânın birbirlerine ilm ve fazl için muhabbetleri gibi. Ve bundan muhabbet-i asliye dahi fehm olundu. Ya'nî muhabbet-i asliye odur ki, onda bir emr-i zâid i'tibâr olunup muhabbet ol emr-i zâid üzerine mevkuf olmaya. Pes, muhabbet-i fer'iyye odur ki iki kimse arasında ya zâtlarında münâsebet ile veyâ sıfatlarında veyâ bir mertebede veyâ bir hâlde veyâ bir fi'lde ittihâd ve iştirâk ile ola. Ve demişlerdir ki her nesne kendi cins ve aslına müncezibdir, âhen mıknatısa müncezib olduğu gibi. ve ol muhabbet ki Hak'dan abdedir, zâhirde irâdeti irâde-i hayr ma'nâsına mahmûldür. Ve hakîkatte hubb-i ezelî ve irâdet-i ma'nevî olmasa, tecelliyât-ı vücûdiyye zuhûra gelmezdi. Ya'nî tecelliyât-ı vücûdiyye mahbûb-i Hak'dır ve bir nesnenin mahbûb olması cemâlinden ötürüdür. Cemâl-i hakîkî Hakk'ın sıfat-ı ezeliyyesidir ki **[482-b]** onu evvelâ kendi zâtında müşâhede-i ilmiyye ile müşâhede eyleyip, sonra kendi sun'unda müşâhede-i ayniyye ile müşâhede için âlem-i hejdeh halk eyledi. Tâ ki âyine-vâr vâsıta-i müşâhede-i dîdâr ola. Ve ol muhabbet ki abdden Hakk'adır, zâhirde irâdet-i tâat ma'nâsına mahmûldür. Ve fi'l-hakîka incizâb-ı rûhânî ve belki meyl-i sırrîdir ki sebeb-i vusûl-i Hak'dır. Zîrâ eğer abd ile rabb miyânında râbıta olmasa, vusûl mümkün olmaz ve hubb ile olan râbıta bi'z-zâttır. Ve gâh olur ki ba'zı hubb ile dahi irtibât hâsıl olur, evlâdın ecdâda irtibâtı gibi. Ve hubb-i mezkûr eğer ehass-ı nâsın sıfatı ise ona hubb-i ehass derler. Zîrâ rûh-i âlî cemâl-i zâtîyi âlem-i ceberûtta müşâhede eder. Ve eğer havâss-ı nâsın şânı ise ona hubb-i hâss derler. Zîrâ kalb cemâl-i sıfatı âlem-i melekûtte müşâhede eder. Ve eğer avâm-ı nâsın hâli ise, ona hubb-i âmm derler. Zîrâ nefsin cemâl-i ef'âli âlem-i gaybda mütâlaasıdır. Ve eğer eamm-i nâsın vasfı ise, hubb-i eamm derler. Zîrâ hissin cemâl-i ef'âli âlem-i şehâdette idrâkidir. Velâkin gâh olur ki şâhit hiss-i fitneye düşer. Zîrâ vasf-ı tabîat ya'nî dünyâya meyl olmakla vasf-ı muhabbet yani Hakk'a muhabbet meslub olur. Bu cihettendir ki ecnebiyyâta ve emredlere nazar etmek haramdır.

Pes, ol meyl ki mütâlaa-i ef'âl ya mükâşefe-i sıfât veyâ müşâhede-i zâttan tevellüd ede, makbûldür, zîrâ rahmânîdir. Ve ol ki şehvet-i tabîatten ve hevây-ı nefsden tevellüd eder, merdûddur, zîrâ şeytânîdir. Ve eğer bir kimse muhibb-i zât ise, ol kimse vücûd-i muhabbet ve şuhûd-i cemâlden hazz-ı vâfir sâhibidir. Ve eğer muhibb-i sıfât ise, hazz-ı kalîl sâhibidir. Ve eğer muhibb-i ef'âl ise, hazz-ı ekall sâhibidir. Ve eğer mücerred muhibb-i âsâr ise, onda fi'l-hakîka muhabbetten eser nâ-peydâdır. Zîrâ ol âdem muhabbet-i câzibe ehlidir. Ve bu tefâvüte sebep budur ki cemâl-i ef'âl ve cemâl-i sıfât fi'l-vâki' bi'n-nisbe ol cemâller zâtındır, cemâl-i zât ise bâkîdir. Pes, ona olan muhabbet dahi sâbit ve râsihdir. Ve bu tabakāt birbirine âyinedir. Meselâ, cemâl-i ef'âl cemâl-i sıfâta ve cemâl-i sıfât dahi cemâl-i zâta âyinedir. Ve cemâl-i zâtı müşâhedeye kādir olanın bir hâli dahi vardır ki cemâl-i zâtı zâtında müşâhede eder, mir'ât-ı sıfâtta değil. Ve kezâlik cemâl-i sıfâtı zâtta muâyene eder, mir'ât-ı ef'âlde değil. Velâkin bu mertebe gāyet-i kusvâdır. Zîrâ mahbûb-i hakîkîyi enfüs ve âfâkdan tecrîd ve taktî' ve tefrîd ile hâsıl olur. Ve bunun gāyeti, muhabbette fenâdır. Zîrâ muhabbet sıfat-ı Hak'dır. Muhibb ise sıfâtını sıfât-ı Hak'da ve zâtını zât-ı Hak'da ifnâ etmek gerekdir. Ve muhabbet rûhda ve şehvet ve gazab nefsde ve hilm kalbde olur. Ve kalb rûhun levhidir, hasenât onda zâhir olur. **[483-a]** Nitekim tabîat nefsin levhidir ki seyyiâtı onda zuhûr bulur.

Ve aşk muhabbetten ehassdır ki muhabbet-i müfritedir. Onun içi Hak Teâlâ'ya âşık denilmez, zîrâ sıfâtı i'tidâl üzerinedir, âşık ıtlâk olunsa te'vîl olunur. Ya'nî ya müşâkeleye veyâ muhabbet-i müekkedeye mahmûldür. Ve'l-hâsıl, ibtidâ nûr-i muhabbet denilir ki mübtedîlerin

sıfatıdır. Sonra nâr-ı aşk denilir ki mütevassıtların hâlidir. Kâbe kavseyn mertebesinde i'tibâr olunur. Ve bu mertebede ve vücûdda olan bakiyye-i taayyün sıfâtı muhterik olup, ev-ednâ mertebesinde tecellî-i zâta mahall olur ve cemî' vücûdiyyât ya'nî cemî' varlıklar kuvvet-i aşkla fenâ bulduktan sonra bir dahi nâr-ı aşk denilmez. Zîrâ ol mertebeye vusûlden sonra aşkın harâreti noksân bulmağa başlar ve gâyette nûr-i muhabbet kalır. Pes, evveli ve âhiri nûr-i muhabbettir. Eğerçi ikisinin arasında fark vardır. Ve bu nâr-ı aşk mertebesini tecâvüz ettikten sonra, harâret-i şehvet-i hakîkiyye zuhûr eder. Fe'fhem cidden. Uşşâk-ı Hak ve nezzâr-ı mutlaka ol muhabbet, şarabın te'sîri gibi te'sîr eder. onun için öyle uşşâka müste'ne-i hakîkî ve belki mecnûn-i hakîkî denilir. Zîrâ aşk ve muhabbet ile akl-ı maâş-ı beşerî bir yerde müctemi' olmaz. Ve bu makule dîvâne-i hakîkî bir dahi akla gelmez. Ya'nî bir dahi akl-ı maâş ehli olmaz. Zîrâ onun cünûnu ve mağlûbiyyeti aşkdan nâşîdir. Aşkın semeresi tecellîdir, tecellî ise sebeb-i dehşet-i ebediyye ve bâis-i hayret-i sermediyyedir ki bu dehşet ve hayret gâyette makbûldür. Zîrâ ma'şûk ve mahbûbun mütâlaasından hâsıldır. Ve Kur'ân'da şarâb-ı tahûr ona işârettir. Tahûr olduğu budur ki bâtın-ı vücûdu küdurât ve taallukâttan bi'l-cümle tathîr eder. Ve tecellî-i sıfât ehli eğerçi tecellî ve istitâr arasında dâirdir. Velâkin ehl-i cennetten bir sınıf vardır ki Hak Teâlâ onlardan aslâ müstetir olmaz, belki tecellî-i dâim ile tecellî eder. Ve dünyâda cennet dedikleri, insân-ı kâmilin kalbidir. Zîrâ esrâr ve envâr ile müzeyyen ve mücellâdır. Ve insân-ı kâmil istiğrâk-ı dâim üzerinedir. Fe-emmâ hâline gâlib olmakla hâricde halk ile olmak mâni' değildir. Belki halk ile olduğu hâlde Hak iledir. Zîrâ inşirâh-ı sadr ehlidir. Bir vechile ki Hak ve halka müteallik aslâ muzâyakası kalmayıp, dâire-i sadr-ı sînesi arş ve kürsîden vâsi' ve havsala-i dili cemî' hakāyıkı hâvî ve câmi'dir. (**Nazmi's-Sülûk** Hakkı Efendi)

***Nisâya ve râyiha-i tayyibe ve salâta muhabbet :** Rasûlullâh (s.a.v.) buyururlar : عينى فى الصلوة حبب الى من دنياكم النساء و طيب الرايحة و قرة [Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi; kadın, güzel koku ve gözümün nûru namâz][298] "Hubbibe" buyurdu, alâ binâi'l-mef'ûl "ahbebtü" demedi. Nükte budur ki bu muhabbet tilkā'-i nefslerinden değil, belki Cenâb-ı Hak'dan olduğunu müş'irdir. Ve nisâya muhabbeti küllün cüz'e **[483-b]** muhabbeti kabîlindendir. Rûhun nefse ve aklın âlem-i tabîata muhabbeti gibidir. Ve nisâ zikredip mer'e demediklerinden nükte budur ki nisâ nes'etten me'hûzdür ve nes'et lugatte te'hîre derler. Ve nisâya nisâ denilmesi mertebede ve vücûdda racülden teahhürü olduğundan ötürüdür. Nitekim âfâkda tabîat-ı küll, akl-ı küllden müteahhirdir. Ve beynehümâda muâşaka ve mümâyele hemân mertebe-i insânda racülün nisâya muhabbet ve meyli gibidir. Nice mücâmaat-i racül ve nisâdan sûret-i insân tevâlüd eylediği gibi, akl-ı küll ve tabîat-ı külün irtibât ve cem'iyyetinden dahi suver-i âlem ki sûret-i insân-ı kebîr ve ma'nen insân-ı sağîrdir, hâsıl olur. Akl-ı küllden murâd, hakîkat-ı muhammediyye ve tab'-ı küllden murâd, mebde'-i harekât-ı cemî'-i mevcûdât-ı kevniyyedir. Pes, ol hazretin hakîkatinin âlem-i âfâkda tabîat-ı küle muhabbeti mukarrer olunca, mertebe-i insânda dahi nisâya muhabbeti âfâk ve enfüsün mutâbakatını müş'irdir. Ammâ râyiha-i tayyibeden murâd, ya sûrî ya ma'nevî ola. Ve râyih-i sûrî ma'lûmdur ammâ ravayih-i ma'nevî ve rûhânî levâyih-i envâr-ı ilâhî ve fevâyih-i esrâr-ı sübhânî ve takādîs ve tesâbîh-i melâike-i âsumânî ve a'mâl-i savâlih-i insânî ve emsâli şeylerdir. Zîrâ râyiha, keyfiyyât-ı vücûdiyyede bir keyfiyyettir ki hevâ vâsıtasıyla dimağ onu idrâk eyledikte rûh-i hayvânî mütemetti' ve mütelezziz olur. Pes, her ne ki rûha râhat ve akl ve kalbe refâhet vere, râyiha-i ma'nevî kabîlinden olur. Bu takdîrce demek olur ki, bana mahbûb oldu mürevvih-i rûh eğer zâhiren ve eğer bâtınen فما حبب الى رسول الله الا الطيب من كل شئ ve ammâ salâtta kurretü'l-ayn mahbûb olması, لان الصلوة مناجات بين الله و بين العبد المصلى يناجى ربه Pes, salât sebeb-i müşâhededir. Ve müşâhede-i mahbûb kurrete ayn-i muhibb olduğu mukarrerdir. (İsmâil Hakkı)

Rasûlullâh ve çâr-yâr efendilerimiz üçer şeye muhabbet buyurdular: Hz. Ali (k.v.)ekl olunmak için huzûr-i saâdet-i nebevîye bir tabak bal takdîminde, hulefâ-i erbaa-i raşidîn ile bir meclisde iken, rasûl-i a'zam buyurdu ki, gelin sizinle üçer şeyi sevelim, ba'dehû tenâvül eyleyelim diye Hz. Sıddîk-i A'zam'a işâret buyurdular. Sıddîk buyurdu ki, meclis-i şerîfinde oturayım ve mübârek vech-i şerîfine nazar edeyim ve malımın küllîsini fî-sebîlillâh infâk edeyim, dediklerinden sonra, Hz. Fârûk-i Ekber'e işâret buyurdular. Hz. Fârûk dahi buyurdu ki, emr-i bi'l-ma'rûf edeyim ve nehy-i ani'l-münker edeyim ve hudûdu'llâhı icrâ edeyim dediklerinden sonra, Hz. Osmân Zinnûreyn'e işâret buyurdular. Hz. Osmân dahi buyurdu ki, ifşâ-i islâm edeyim ve it'âm-ı taâm edeyim ve fukarâya muhabbet edeyim dediklerinden sonra, Hz. Ali'ye işâret buyurdular. **[484-a]** Hz. Ali dahi buyurdu ki, sefere gideyim ve yaz günlerinde oruç tutayım ve küffâra kılıç çalayım dediklerinden sonra Hz. Risâlet Penâh Efendimiz buyurdular ki, tayyib kokuları seveyim ve nisâya muhabbet edeyim ve kurret-i aynım salâtta kılınsın dedikten sonra,

[298] - Ahmed b. Hanbel, 111,128; Nesâî, İşâretü'n-Nisâ, 1; Aclûnî, I, s.405.

Cebrâil (a.s.) bu meclis-i sâadete dâhil oldukta buyurdu ki, ben dahi üç şeyi severim: Nebîlere vahy getireyim ve emânete hıyânet etmeyeyim ve fukarâya muhabbet edeyim dedikten sonra, sürâdikāt-ı mâverây-ı izzetten hitāb-ı kerîm buyuruldu ki, ben azîmü'ş-şân dahi üç şeyi severim : Râzıyım lisân-ı zâkirden ve kalb-i şâkirden ve beden-i sâbirden diye buyuruldu. (Nukile min **Şerh-i Şifâ-i Şerîf-i Şihâbüddîn** rahmetullâhi aleyh)

***Muhîtu'l-a'yâni's-sâbite** (محيط الاعيان الثابته) : Âlem-i ceberût.

***Muhît** (محيط) : Ma'lûm ola ki, indiyyet-i Hak aslında ayn-ı zâttır. Pes, delâlet eder ki Allâh Teâlâ cemî' eşyâyı muhîttir. Şöyle ki onlarla hâzır ve onlarla nâzır ve belki her birinin yüzünden zâhirdir. Ve kudreti şol mertebededir ki hiçbir makdûrda müntahî olmaz. Belki ale't-tevâlî mâ-lâ-nihâye îcâda kādirdir. Bu cihetten zâtında kemâl ve adem-i tenâhîsi olduğu gibi, sıfâtı dahi böyledir. İşte bu takrîrden makām-ı indiyyet ve onun müştemil olduğu hazâinin ma'nâsı ma'lûm oldu.

***Muhît ve Muhât** (محيط و محاط) : Muhît Hak Teâlâ ve muhât mahlûkāt ve mevcûdâttır. Ve muhâtın iki hâli vardır: Ahadiyyete göre şey'-i vâhid ve vâhidiyyete göre müteaddiddir. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe-i Hakkı**)

***Mahkîdir ki :** Hikâye olunmuştur ki.
***Muhkemât :** Şüphesiz belli kat'î şeyler demektir.
***Mahsûsât :** Hiss gözüyle görülen şeyler demektir.
***Muhâsebe-i nefs :** Bugün ne yaptım rızâullâha muvâfık benden ef'âl mi sâdır oldu. Eğer mugāyir-i rızâ ef'âl sâdır olduysa diye tâib ve müstağfîr olup, ihtirâz edeceğinden ihtirâz edip sakınmaya muhâsebe-i nefs derler.
***Mihver-i âlem :** Göklerin her birinin kuyu çıkrığı gibi ortasına geçen direk gibi şeye mihver-i âlem derler.
***Muhâl:** Muhâl odur ki, mâhiyyeti ademini tekāzâ kıla. Ya'nî zât-ı mefrûzu ademini muktezîdir.
***Ma'dûm :** Olmakta kendinin gayrına muhtâc olmaya. Belki bi-nefsihî hiç ola.
***Muhâdese** (محادثه): Âlem-i mülk ve şehâdet cânibinden âriflere Hakk'ın hitābıdır. Mûsâ (a.s.)a şecere cânibinden olan nidâ gibi.
***el-Muhâdese** (المحادثه) : Hakk'ın abde hitāb eylemesidir ve mükâleme kılmasıdır. (Ankaravî)
***Muhdis :** Abdestsiz adam demektir.
***Mahall-i kiyânî** (محل كيانى) : Kevne mensûb olan şeyin mahalli demektir.
***Muhâzara** (محاضره) : Tevâtür-i bürhân sebebiyle kalbin huzûrundan ibârettir. Ammâ bizim indimizde beynehümâda olan esmânın kalbe hutûrudur, müştemil olduğu hakāyık ile. Muhâzara, Hak Teâlâ'nın esmâsından istifâza hıyninde kalbin Hak ile huzûrudur.
***Mahv** (محو) : Fenâ-i vücûd-i abddır.
***Mahk** (محق) : Fenâ-i sıfâti'l-abddır, sıfât-ı Hak'da. (Ankaravî)
***Muhâzât-ı ilâhiyye** (محاذات الهيه) : Verede **[484-b]** fi'l-hadîs : جعلت قرة عينى فى الصلوة [Gözümün aydınlığı namâzda kılındı][299]Salât hâlet-i müşâhede olmakla (a.s.) Hak Teâlâ'yı ol hâlinde cemî' cihâtından görür idi. Zîrâ Hak Teâlâ her ne kadar abdin kıblesinde ise de lâkin fi'l-hakîka hudûddan bir şey ile tahdîd kabûl etmez. ve umûm-i mücâhededen ötürü cemî' eczâ-i latîfe-i insâniyyeye müşâhede sirâyet edip, latîfe-i insâniyyeden her cüz' basar olur. Ve bu hâlete muhâzât-ı ilâhiyye tesmiye olunur.

***Muhârebe-i erbâb-ı bâtın** (محاربهء ارباب باطن):Ma'lûm ola ki, şeytān ve nefsin hılkatinden beri muhârebe cârîdir. Zîrâ hâricde şeytān ve dâhilde nefs-i emmâre ifsâd-ı memleket-i vücûd etmekten hâlî değillerdir. Binâen-alâ-hâzâ, a'dâ-i zâhire ile muhârebe iktizâ etmese dahi a'dâ-i bâtıne ile muhârebe bâkîdir. Hattâ mihrâb denildiği mevzi'-i harb olmakladır. Zîrâ musallî orada nefs ve şeytān ile muhârebe eder ve asl muhârebe imamındır. Nitekim hadîsde gelir ki imam cünnedir, ya'nî askerin kalkanıdır ki askeri onunla tesettür eder. Ve kulûb-i cemâat ve himem-i asker imamla bile olduğundan kalb ve kalıb ile imamı takviyet ederler. Ve bu ma'nâya cenkte müşâreket kılarlar. Onun için cemâat arasında ittihâd-ı kelime lâzımdır. Ya'nî ittihâd-ı dil gerekdir ki teveccüh olunan kârda def'aten te'sîr eyleye ve maksûd hâsıl ola. Zîrâ tefrikada za'f olduğu mukarrerdir. Bu

[299] - Ahmed b. Hanbel, III, 128, 199, 285; Nesâî, İşretü'n-Nisâ, I, 1/ VII, 61; Beyhâkî, VII, 78.

sebepten tefrika ve ihtilâgdan nehy olunmuştur. İşte cihâd-ı asgar ve ekberde bu bir şart-ı azîmdir ki ittihâd-ı kelimenin vücûdu sebeb-i nusret ve ademi bâis-i hızlân ve hasârâttır.

***Muhaddesûn** (محدثون): Muhaddesûn (feth-i dâl ile) Hz. Ömerü'l-Fâruk (r.a.) bu tâifeden idi. Nitekim hadîsde gelir : انه كان فى معنى قبلكم من الامم محدثون فانه ان كان فى امتى هذه فانه عمر الخطاب Ve bu tâife iki sınıfdır : Evvelkisi, onlara Hak Teâlâ half-i hicâbdan tahdîs eder ya'nî tecellî eder. Hz. Mûsâ'ya şecereden tekellüm ettiği gibi. Kur'ân'da gelir: يكلمه الله الاوحياا و من ورائ حجاب وماكان لبشران (Şûrâ,42/51) [Hiçbir insan için, Allah'ın doğrudan doğruya kendisiyle konuşması mümkün değildir. Ancak vahiyle veya bir perde arkasından müstesna] Ve ikincisi şunlardır ki, ervâh-ı melekiyye onların kalblerine tahdîs eyler. Bu cihetten her ne ki lisânlarına gele, sâdık olur. Zîrâ Allâh Teâlâ'da ve melâikede kizb olmaz, hâşâ. Ve tahdîs-i ilâhî ve tahdîs-i melekî zannolunup vâkı'a mutâbık olmayan emr-i hayâl veyâ ilkâ-i nefsânî ve şeytânîdir ki sâhibinin ondan haberi yoktur. Ve niceler bu makāmda Hakk'a isnâd-ı kizb veyâ temzîk-i mushaf etmekle kâfir olmuşlardır, ve'l-iyâzü billâh. Ve sınıf-ı sânînin tarîki riyâzât-ı nefsiyye ve mücâhedât-ı bedeniyyedir. Zîrâ nüfûs tab'la vukûf-i küdüretten sâfiye olsa, kendine münâsib olan âleme mültehika olur. Ve ervâh-ı a'lânın âlem-i melekût ve esrârdan idrâk ettiği umûru idrâk eder. Ve âlemde olan **[485-a]** maânî sahîfesinde müntekışe olup, gayba ıttılâ' gelir. Ve her rûh için makām-ı ma'lûm vardır. Onun için herkes istimdâdı mertebesini tecâvüz etmez ve haddinden bir hatve ileri gitmez. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

***Mahrûmü'l-bidâye ve Merzûkü'n-nihâye** (محروم البدايه و مرزوق النهايه): Ma'lûm ola ki, kelimât-ı sûfiyyede gelir : الصوفى بعد الاربعين بادر [Sûfî kırkından sonra olgunlaşır] Ve ekser-i kümmel-i insânın ibtidâki sülûkü ibtidâ-i şebâbda vâki' olmuştur, vakt-i harâret ve rutûbettir. Ve onlar ki mahrûmü'l-bidâye ve merzûkü'n-nihâyedir, Fuzayl Iyâz ve Mâlik Dînâr ve nezâiri gibi, bunların dahi Hakk'a inâyet ve rücû'ları ba'de'l-erbaîn vâki' olmuştur. Velâkin bir mürşîd-i kâmile mukārin olunca, fi'l-cümle telâffî-i mâ-fât mümkündür. Zîrâ mevt-i sûrînin sinn-i ma'lûmu olmadığı gibi, mevt-i ma'nevînin dahi fazl-ı Hakk'a nisbetle vakt-i ma'hûdu yoktur. Eğerçi ki evâil-i mükâşefe nihâyetü'l-merâtibe vusûle dek kırk yıl takdîr etmişlerdir. Ma'lûm ola ki, evâil-i hâlleri pâdişâh ve dünyâya meyyâl iken mahrûmü'l-bidâye ve merzûkü'n-nihâye olduklarından, terk-i dünyâ ile vâsıl-ı ilallâh oldular. Fuzayl Iyâz ve Mâlik Dînâr ve İbrâhim Edhem ve emsâli gibi (kaddesallâhu esrârahüm). Ve ba'zıları hem bidâye ve hem nihâye mahrûmdur. Ya'nî evvelleri ve âhirleri nâ-pâkdır. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Mahrûmü'l-bidâye ve Merzûkü'n-nihâye:** Mahrûm ve merzûkü'l-bidâye ve'n-nihâye insânın hâli iki vechiledir: Biri budur ki umûr-i beşeriyyeye mülâbese ile safây-ı bâtınını tekdîr etmiştir. Bu cihetten tasfiyeye muhtâcdır. Ve süllâkın ekseri bu kabîldendir. Onun için mürşîd-i kâmile eşedd ihtiyâcları vardır. Ve bunlar mahrûmü'l-bidâye ve merzûkü'n-nihâyedir. Ve biri dahi budur ki safây-ı fıtratı üzerine bâkîdir ve bunlar ekall-i kalîldir. Ve bunlara mahrûm ve merzûkü'l-bidâye ve'n-nihâye derler. Eğerçi bunlar dahi fi'l-cümle mürşîde muhtâclardır. Zîrâ yalnız safvet-i kalb kifâyet etmez. Şol cihetten ki hicâb-ı zulmânî ile mahcûb değil ise dahi hicâb-ı nûrânî bâkîdir. Ve bu iki hicâbdan güzer etmedikçe Hakk'a hak üzere vusûl mümkün değildir. Pes, terbiye ile niceler hâlis iken, ahlas olurlar. Fa'rif. (Hakkı Efendi)

***Merzûkü'l-bidâye ve'n-nihâye, Mahrûmü'l-bidâye ve'n-nihâye,Merzûkü'l-bidâye, Mahrûmü'n-nihâye mahrûmü'l-bidâye ve Merzûkü'n-nihâye :**

Ma'lûm ola ki, halkın bir kısmı merzûkü'l-bidâye ve'n-nihâyedir. Ve bir kısmı bunun hilâfıdır ki mahrûmü'l-bidâye ve'n-nihâyedir. Ve bu iki kısmın saâdet ve şakāveti zâtiyyedir. Ve bir kısmı, merzûkü'l-bidâye ve mahrûmü'n-nihâyedir. Ve bir kısmı dahi bunun hilâfıdır, mahrûmü'l-bidâye ve merzûkü'n-nihâyedir. Ve bu iki kısmın saâdet ve şakāveti ârızadır. Ve hamele-i arş olan melâikenin el-yevm dört aded olduğu zikr olunan aksâm-ı erbaa i'tibârıyladır. Ve yevm-i kıyâmette sekiz olduğu, her birinin sûret ve ma'nâsına göredir. Biri, sûret-i İsrâfîl ve biri, **[485-b]** sûret-i Cebrâîl ve biri, sûret-i Mîkâil ve biri, sûret-i Azrâil ve biri, sûret-i Âdem ve biri, sûret-i Muhammed ve biri, sûret-i İbrâhim ve biri, sûret-i İsmâil (aleyhimü's-selâm) dır ki sûret-i âdemiyye İsrâfil'e ve muhammediyye Cibrîl'e ve ibrâhimiyye Mîkâil'e ve ismâiliyye Azrâil'e muzâf ve munzamdır. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Mahsûs-i bi'l-izz, Mahsûs-i bi'l-mecd, Mahsûs-i bi'ş-şeref:** İzz, hilâf-ı zülldür ve kuvvet ve galebe ma'nâsına gelir. Pes, esâmi-i nebeviyyede mahsûs-i bi'l-izzin ma'nâsı, müşerref ve hürmet

ve ikrâma mahsûs olup, şân-ı şerîfi züll ve hevândan münezzehdir ve kuvvet ve galebeye mahsûsdur. Za'f ve acz ve kusûrdan şân-ı kerîmi müberrâdır. Fazâil ve kemâlât ile muttasıf ve nakāyıs ve zellâttan şân-ı şerîfi müberrâdır demek olur. Mahsûs-i bi'l-mecd ve siyâdete mahsûs ve kerem ve niseb ve şeref-i haseb ve fazâil-i edeb ile mevsûf nebiyy-i mecd ve rasûl-i muhammeddir. Mahsûs-i bi'ş-şeref dahi bu mahaldendir. Şeref ve kerâmet ve necdet ve siyâdete mahsûs ve hilâfından zât ve sıfâtı münezzehdir demek olur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Muhtârun** (مختار): Cümle mevcûdâttan vâcibü'l-vücûd celle şânuhû hazretleri onu ihtiyâr edip, mazhar-ı tecelliyât-ı esmâ ve zât ve sıfâtı edip, habîb ittihâz olunmuştur demek olur (s.a.v.)

***Mihda'** (مخدع) : Kutbun efrâd-ı vâsılîninden setri mevzi'ine mihda' derler.

***Mahdûm** (مخدوم) : Efendiye mahdûm derler. Mahâdim cem'idir.

***Muhlis, Muhlas** (مخلص , مخلص): Allâh Teâlâ فعال لما يريد (Hûd,11/107) [Çünkü Rabbin dilediğini yapandır] olduğu sebeptendir ki muhlis olanlar hatar-ı azîmde oldular, dâm-i kazâdan kurtuldukları eclden. Tâ kîm fenâ-i küllî bulmayalar, bu havfdan kurtulmazlar. Kemâ kāle (s.a.v.): مؤنى الا العالمون والعالمون سكرى الا العاملون والعاملون مغرورون الا المخلصون والمخلصون على خطر عظيم الناس Zîrâ muhlis henüz yoldadır ve yolda ise reh-zen çoktur. Ve bu hatardan mahfûz olan tāifeye muhlas derler (bi fethi'l-lâm). Kāle Teâlâ : قال فبعزتك لاغوينهم اجمعين الا عبادك منهم المخلصين (Sâd,38/82-83) [İblis "öyle ise, izzetine kasem ederim ki ben onların hepsini mutlaka aldatırım, ancak seçilmiş, halis kulların müstesna" dedi]

***Medlûl ve Mefhûm** (مدلول و مفهوم): Meselâ, medlûl zât olsa, bir ibârenin mefhûmu ma'lûm olmakla ol mefhûmun medlûlü olan zât dahi ma'lûm olmak lâzım gelmez. Meselâ, sâmi' ibâresinin mefhûmu işitici bir zât demektir. Mücerred mefhûm bilinmekle ol zât-ı sâmi' re'yü'l-ayn görülmedikçe kendi denilmez.

***Medâr-ı âlem** (مدار عالم) : Kutbü'l-aktāb demektir. Ya'nî âlem onun üzerine devr eder.

***Müdârâ** (مدارا): Bir kimseden zarar me'mûl ve meczûm ise, zarar-ı muhakkakı def' için ona müdârâ ya'nî yüzüne gülmek câizdir.

***Müdâhane**(مداهنه) : Bir kimseden zarar me'mûl değil iken, yüzüne gülmeğe müdâhane derler ki câiz değildir. Müdâhane ve müdârâ müdâmelesi birdir. Farkı, biri zarar-ı muhtemeli def' diğeri zarar zannı yok iken yüze gülmektir. **[486-a]**

***el-Müzill, el-Muizz** (المعز , المذل): Öyle Allâh ki, dilediği kulunu zelîl edicidir, maâsîleri sebebiyle. Kulun el-muizz, el-müzill ismlerinden nasîbi, nefsini azîz etmeğe cehd eylemektir. Allâh Teâlâ'ya tāatla ve tāat üzerine tevfîk istemekle. Dahi ma'siyetle nefsini zelîl etmemeğe cehd eylemektir. Dahi ma'siyetten nefsini sakınmak istemektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Müzillü'l-cebâbire** (مذل الجبابره): Müzillü'l-cebâbire lugatte hakîr ve zelîl kılıcı demektir. Mecâzen melekü'l-mevte dahi ıtlâk etmişlerdir.

***Mezheb** (مذهب) : المريد من لا مذهب له [Mürîd, mezhebi olmayandır] Bu kelâmın iki ma'nâya tahammülü vardır. Evvelkisi budur ki, menfî olan mezheb-i mahsûsda mürîd bir mezheb ile takayyüd etmeyip, belki dört mezhebin azâyimiyle amel eyleye demektir. Ya'nî mürîd-i azîmet-kâr odur ki eşakk-ı a'mâl ve akvây-ı mezâhib ile amel eder. meselâ, mezheb-i şâfiîde burun kanından ve fasd-i hacamâttan tecdîd-i vuzû' etmezler. Zîrâ ahadü's-sebîleynden gayrıdan hâric olan nesne nâkıs-ı vuzû' değildir derler. Mezheb-i hanefîde ise nâkısdır. Pes, şâfiî böyledir, bi-tarîki'l-azîme mezheb-i hanefî ile amel etmek akvâdır. Ve bu mes'ele şâfiînin müsâmahâtındandır. Zîrâ ekser-i ictihâdâtı azâyim makulesindendir. Onun için ehlullâh ol mezhebde çoktur. Zîrâ mertebe-i velâyet umûr-i şâkka ile amele menûttur. Bu cihetten Ka'bede salât-ı fecri şâfiî ile edâya sa'y ederler ki Hızır (a.s.) dahi ol vaktte onlarla biledir. Ve kezâlik mess-i zen ile tecdîd-i vuzû' eyleye, her ne kadar hanefiyyü'l-mezheb ise de. Zîrâ hanefî mezhebinde mess-i zen etmekle gerçi vuzû' müntekıs olmaz, fe-emmâ bu bâbda azîmet budur ki mezheb-i şâfiî ile amelen tecdîd oluna.Zîrâ inde'ş-şâfiî اولا مستم النساء [Birincisi, kadınlara dokunmaktır] nassının zâhiri mûcebince, mülâmese-i nisâ' nâkıs-ı vuzû'dur. Onun için tavâfda ya'nî metāfda tavâf ederken zenân yanına uğramazlar ve takbîl-i hacerde dahi hazer ederler. Ve imamımız Ebû Hanîfe (rahimehullâh) kelâm-ı mezbûru

mücâmaadan kinâye tutmuştur. Nitekim şân-ı belâğata münâsib olan budur. Zîrâ her mülâmesede intikās-ı vuzû' baîddir. Nitekim amel-mânde pîrler ve ba'zı ma'zûrlar vardır ki şevâbb ve acûzün mülâmesesinden münfail olmazlar. Ve bundan zâhir olur ki zen ziyâde mahall-i fitne ve muharrik-i şehvettir. Onun için nâ-mahremden hazer olunduğu gibi, tûtâk vaktinde mahreminden dahi hazer olunur. Meselâ, ba'de'l-vuzû' ehli ile mülâabe eylemeye, eğer kendine i'timâdı yoksa. Ve kezâlik yevm-i savmde takbîl dahi etmeye. Ve Rasûlullâh'ın takbîl-i Âişe (r.anhâ) kıldığı herkese göre olmaz. Zîrâ şehvet emr-i hafîdir ki mûris-i mezî ve müeddî-i gusüldür.

Ve ikincisi budur ki, mezhebden murâd, mezheb-i lugavî-i hissîdir ki tarîkdir. Zîrâ bir sâlik ki sülûkün gāyetine ere, onun için bir dahi meslek kalmaz. Meselâ, bir hacı Ka'beye vâsıl ola, tarîki tamam olur ve oradan vatana avdet eder, yoksa yemene ve aktār-ı arza doğru çıkıp gitmez. Bu sebepten dediler ki, sülûk devrîdir, yoksa hattî değildir. Ve bir dâirenin intihâsı ibtidâsına mültekî ola, bir dahi onda imtidâd ve devrân kalmaz. Ve Kur'ân'da gelir : خوف عليهم ولا هم يحزنون الا ان اولياء الله لا (Yûnus,10/62) [Haberiniz olsun kiAllah'ın veli kulları üzerine hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır] **[486-b]** Ya'nî evliyây-ı örfiyyede havf olmadığı, cemî' berâzihden ubûr eyleyip, gāyetü'l-gāyâta vusûlledir ki onun mâ-verâsında bir gāyet dahi yoktur. Ve hüzn olmadığı, matlûb-i fevt olmadığındandır. Zîrâ havf umûr-i müstakbeleye ve hüzn umûr-i mâzîye göredir. Ehllullâhın ise mâzî ve muzâri'leri bir olmuştur. Tefekkür eyle ki, bir yolcu veyâ bir bezirgân berr ve bahrden menzile ve iskeleye dâhil ve vâsıl olmadıkça mal ve can havfdan halâs olmaz. Pes, selâmet pâyesine erişmedikçe sermâye ziyândan kurtulmaz. Fe'fhem cidden. (**Hayâtü'l-Bâl-i Hakkı**)

***Mertebe ve Hazret** (مرتبه و حضرت)**:** Ma'lûm ola ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın âlem-i zuhûra teveccühü haysiyyetinden mertebeleri ve hazretleri vardır. Mertebe-i ûlâ, bir taayyünât-ı cemîldir ki cemî' taayyünât-ı ezeliyye ve ebediyyeye şâmil ve cemî' hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi'dir. Lâkin ba'zı eşyânın ba'zı âhardan imtiyâzı tafsîl olunmaksızın, ve bu taayyüne taayyün-i evvel derler. Ve bu mertebenin fevkinde lâ-taayyün ve ıtlâkdan gayrı şey yoktur. Ve bu mertebe-i sâniye mertebe-i ûlânın temeyyüzünden ibârettir. Ve bu mertebeye taayyün-i sânî derler. Ve bu mertebede hakāyık-ı ilâhî ve kevnî birbirlerinden mümtâzlardır. Hakāyık-ı ilâhî dediğimiz, bir vahdet-i hakîkî ve kesret-i nisbîdir. Ve hakāyık-ı kevnî bunun hilâfınca bir kesret-i hakîkî ve vahdet-i nisbîdir. Ve bu taayyün-i evvel ve taayyün-i sânî mertebelerinde hakāyık-ı kevnînin vücûd-i hâricîden aslâ nasîbi yoktur.Ve taaddüd-i hâricî ve temeyyüz-i hâricî ile müteaddid ve mütemeyyiz değillerdir. (Hakkı Efendi)

***Mertebe-i lâ-taayyün ve Mertebe-i taayyün** (مرتبهء لا تعين و مرتبهء تعين)**:** Mertebe-i lâ-taayyün mertebe-i celâldir ve mertebe-i taayyün mertebe-i cemâldir.

***Mertebe-i cilâ' ve Mertebe-i isticlâ'** (مرتبهء جلا و مرتبهء استجلا)**:** Hak Teâlâ bi-zâtihî li-zâtihî zâhirdir. Ya'nî Hak kendi nefsinde kendine zâhirdir ki ona mertebe-i cilâ' derler. Nitekim esmâ ve sıfâtın tecelliyâtına mertebe-i isticlâ derler ki zâtın merâtib-i taayyünâtta zuhûrudur. Ve bir dahi Hakk'ın insân-ı kâmil ile zuhûruna kemâl-i cilâ' derler ki îcâd-ı âlemden ayn-ı maksûd insân-ı kâmildir. Ve cemî' taayyünâtıyla zuhûruna isticlâ derler. Ve bu taayyünâta gayr dedikleri, taayyün-i hâss ile müteayyin olmakladır. Zîrâ hakāyık-ı esmâiyyeye lâzıme olan ahvâl-i muhtelifesi mertebe-i ahadiyyetten imtiyâzına dâirdir. Ve eşyâya ağyâr demek, bu ma'nâdan nâşîdir. Ve mâ-sivâ ve ağyâr bir ma'nâyadır. (Nukile **Kenz-i Mahfî** İsmâil Hakkı k. s.)

***Mertebe-i ahadiyyet** (مرتبهء احديت)**:** Mertebe-i ahadiyyet ki ona hüviyyet-i zâtiyye ve taayyün-i evvel dahi derler, zât-ı baht demezler. Zîrâ zât-ı baht lâ-taayyün âlemidir ki zikr olunan mertebenin fevkindedir. Ona gayb-ı mutlak derler. (Hakkı Efendi)

***Mertebe-i ahadiyyet** (مرتبهء احديت) **:** Âlem-i lâhût.

***Mertebe-i ahadiyyet-i zâtiyye** (مرتبهء احديت ذاتيه) **:** Âlem-i lâhût.

***Mertebe-i ahadiyyet ve Mertebe-i ilâhiyye** (مرتبهء احديت و مرتبهء الهيه)**:** Mertebe-i ahadiyyetle esmâ ve sıfât istihlâkde olup, cümle i'tibârât kat' olunduğu için ind-i ehlullâh ona cem'ü'l-cem' ve hazret-i vücûd ve hakîkatü'l-hakāyık tesmiye olunmuştur. Ve mertebe-i ilâhiyye ki makāmü'l-cem'dir, ona vâhidiyyet ve kābe kavseyn ve ufuk-i a'lâ tesmiye olunur. Ve ufuk-i a'lâ makām-ı rûhun nihâyetidir. **[487-a]**

***Mertebe-i ahadiyyet-i zâtiyye** (مرتبهء احديت ذاتيه)**:** Hak Teâlâ ahadiyyet-i zâtiyyesi mertebesinde kesretten ve terkîbden ve sıfattan ve nu'ttan ve ismden ve resmden ve nisbetten münezzehdir. Ve bu mertebede cemî' eşyâ nevâtta şecere gibidir ki mücmel ve basîttir. Ve vücûd-i insânîde nefs gibidir ki nefs cemî' hurûfun aslı ve hakîkatıdır. Mebde'-i evvel ile eşyâ dahi böyledir ki mebde'-i evvel eşyânın hakîkatıdır. Nefese ve mebde'-i evvele gû-nâ-gûn taayyün gelmekle hurûf ve eşyâ hâsıl olmuşlardır. Ve taayyün bir nesnenin ilmde veyâ hâricde ba'zı ahvâl ve evsâfla gayrıdan müteaayyin ve mütemeyyiz olmasına derler. (**Nakd-i Hâl**)

***Mertebe-i zât, Mertebe-i sıfât** (مرتبهء ذات , مرتبهء صفات) **:** Zât-ı ahadiyyeye mertebe-i zât derler. Zât-ı vâhidiyyeye mertebe-i sıfât derler.

***Mertebe-i vahdet** (مرتبهء وحدت) **:** Hazret-i evvel.

***Mertebe-i vâhidiyyet** (مرتبهء واحديت) **:** Âlem-i ceberût.

***Mertebe-i ulûhiyye** (مرتبهء الوهيه) **:** Âlem-i ceberût.

***Mertebe-i nefsiyye-i levhiyye** (مرتبهء نفسيهء لوحيه) **:** Âlem-i melekût.

***Mertebe-i şehâdet-i mutlaka** (مرتبهء شهادت مطلقه) **:** Hazretü'l-hiss.

***Mertebe-i insâniyye** (مرتبهء انسانيه) **:** Vücûb ve imkânın cem' olduğu makāma mertebe-i insâniyye derler. Ol makāma vâsıl olmadıkça kimse velî olamaz.

***Merâtib-i a'yân ve Merâtib-i ervâh** (مراتب اعيان و مراتب ارواح) **:** Mertebe-i a'yâna vücûd-i zıllî-i kadîm ve mertebe-i ervâha vücûd-i zıllî-i hâdis derler ki zıllü'z-zılldir. Ve zıll-i evvele bi'l-kuvve ma'den-i kesret derler. Nitekim çekirdek bi'l-kuvve ma'den-i kesret ve beden-i şecere bi'l-fi'l ma'den-i kesrettir. Ve bir nesne kuvvede olmasa fi'le gelmek muhâldir. Pek dikkat olunacak mahaldir. Fe'fhem cidden.

***Mevcûdât-ı kübrâ, Mertebe-i vâhidiyyet** (موجودات كبرى , مرتبهء واحديت) **:** Ahadiyyet-i zât, tenezzül-i sânî i'tibârıyla mertebe-i vâhidiyyet ve hakîkat-ı muhammediyye ve taayyün-i evvel ve tecellî-i evvel ve kalem-i a'lâ ve dürretü'l-beyzâ ve rûh-i a'zam ve mebde'ü'l-mebâdî ve hakîkatü'l-hakāyık ve rabbü'l-erbâb ve âlem-i ceberût ve hazret-i ilmiyye ve berzahü'l-berâzih ve ahadiyyetü'l-cem' ve makām-ı kābe kavseyn ve sıbgatullâh ismleriyle tesmiye olunur. Ve bu mertebede zât, vâhid ve hak ve ilah ismleriyle tesmiye olunur.

***Mertebe-i ûlâ** (مرتبهء اولى) **:** Taayyün-i evvel.

***Mertebe-i sâniye** (مرتبهء ثانيه) **:** Taayyün-i sânî.

***Mertebe-i ulûhiyye** (مرتبهء الوهيه) **:** Taayyün-i sânî.

***Mertebetü'l-imkân** (مرتبة الامكان) **:** Taayyün-i sânî.

***Mertebe-i vahdet** (مرتبهء وحدت) **:** Ma'lûm olsun ki, martebe-i vahdet makām-ı ahadiyyettir. Âlem-i gayb-ı mutlakta zât-ı mahz olduğun muhakkakdır. Esmâ ve sıfâttan onda aslâ nesne zâhir olmadı. Ol mertebede evsâf ve ittisâfdan bir eser zuhûr etmez. Hemân mahz-ı zât-ı sırfdan ibârettir ve vücûd-i mutlaktan kinâyettir. Ve gâh olur ki cemî' hakāyık ve mâhiyyât ol zâtla kāim olduğu için, hakîkatü'l-hakāyık ıtlâk olunur. Ve gâh olur ki isticnân-ı esmâ ve sıfât ve istiknân-ı hakāyık ve mâhiyyât onda mütehakkık olduğu için, cem'ü'l-cem' demekle ittifâk olunmuştur. Belki cemî' hakāyıka câmi' olduğu için cem'ü'l-cem' ve hazretü'l-vücûd denilmiştir. (Hakkı Efendi)

***Mertebe-i hüviyyet, Mertebe-i ahadiyyet, Mertebe-i vâhidiyyet, Mertebe-i ilâhiyye, Mertebe-i rubûbiyyet, Mertebe-i ism-i rahmân, Mertebe-i ism-i rahîm :**

Ma'lûm ola ki **[487-b]** kalem-i a'lâ ve levh-i mahfûz bast-ı mukaddemâta mevkufdur. Zîrâ vücûdun hakîkati vücûh-i seb'a-i birle ya'nî yedi aded vech-i birle ta'bîr olunmuştur. Eğer vücûd bilâ-şart-ı şey' i'tibâr olunursa, yani yanında şey olması ve olmaması mülahaza olunmamak şartıyla itibar olunursa, mertebe-i hüviyyettir, yani lâ-taayyün mertebesidir. Istılâh-i ehlullâhda gaybü'l-guyûb ile tabir olunur. Ve cemî' mevcûdâta sârî olan hüviyyetten kinâyedir. Eğer bi-şart-ı lâ-şey' itibar olunursa, yani yanında şey olmaması itibar olunursa, mertebe-i ahadiyyet tesmiye olunur. Cemî' esmâ ve sıfât onda istihlâk olduğu için. Ve cümle itibârât onda kat' olunup ehlullâh indinde cem'ü'l-cem' ve dahi hazret-i vücûd demekle ta'miye olunmuştur. Ve hakîkatü'l-hakāyık dahi ıtlâk olunmuştur. Ve eğer bi-şart-ı şey' itibar olunursa, yani yanında şey olması itibar olunursa, bi-şart-ı şey' demek vücûdun esmâ-i lâzımesi ki esmâ ve sıfâttır, bu mertebeye mertebe-i

ilâhiyye derler ki makāmü'l-cem'dir. Ve vâhidiyyet ve kābe kavseyn nâmıyla muammâ ve ufuk-i a'lâ ki makām-ı rûhun nihâyetidir, ondan müsemmâdır. Eğer bu mertebe ilmde esmânın mezâhiri olan a'yân-ı sâbite isti'dâdlarına münâsib ve kābiliyyetlerine mutābık olan kemâlâta hâricde îsâl etmek itibar olunursa, ona mertebe-i rubûbiyyet ıtlâk olunur. Ve eğer eşyânın külliyâtı şartıyla itibar olunursa, ona mertebe-i ism-i rahmân denilir ki akl-ı evvel ve levh-i kazâ ve ümmü'l-kitâb ve kalem-i a'lâ demekle ta'bîr olunur. Ve eğer külliyât ve cüz'iyyât bilâ-ihticâb itibar olunursa, mertebe-i ism-i rahîm denilir ki nefs-i külliye ve levh-i kader ve levh-i mahfûz ve kitâb-ı mübîn ile müsemmâ olur. (Süleymân Zâtî, halîfe-i İsmâil Hakkı)

***Mertebe-i ahadiyyet, Mertebe-i ilâhiyye, Mertebe-i hüviyyet,Mertebe-i ism-i rabb, Mertebe-i ism-i rahmân, Mertebe-i ism-i rahîm, Mertebe-i levh-i mahv ü isbât, Mertebe-i ism-i mâhî ve müsbet, Mertebe-i ism-i alîm :**

Ma'lûm ola ki, hakîkat-ı vücûd kendi ile bile bir şey olmamak şartıyla tutulsa, sûfiyye indinde mertebe-i ahadiyyet ile tesmiye olunur ki onda cemî' esmâ ve sıfât müstehlekedir. Ve ona cem'ü'l-cem' ve hakāyıku'l-hakāyık dahi derler. Ve ol hakîkat esmâ ve sıfât kendi ile bile olmak şartıyla tutulsa, mertebe-i ilâhiyye ve makām-ı cem' derler. Ve eğer ol hakîkat lâ-bi-şart-ı şey' tutulursa, yani mutlak itibar olunursa, ona cemî' mevcûdâta sâriye olan mertebe-i hüviyyet tesmiye olunur. Eğer onda sübût-i ilmiyye şartıyla tutulursa, ol mertebe-i rabb a'yân-ı sâbite olan ism-i bâtın-ı mutlak ve evvel mertebesidir. Ve eğer külliyât-ı eşyâ şartıyla tutulursa, ol mertebe ism-i rahmân mertebesidir ki ol ism-i rahmân levh-i kazâ ve ümmü'l-kitâb tesmiye olunan akl-ı evvelin rabbidir. Ve eğer onda külliyâtımız cüz'iyyât-ı sâbite olmak şartıyla tutulursa ki ol cüz'iyyât ve külliyâttan muhtecib olmaksızın. Pes, ol mertebe levh-i kader tesmiye olunan nefs-i külliyenin rabbi olan ism-i rahîm mertebesidir. Ve ol nefs-i külliye, levh-i mahfûz ve kitâb-ı mübîndir. Ve eğer ol hakîkat mufassalen cüz'iyye-i mütegayyire olmak şartıyla tutulursa, ol mertebe levh-i mahv ü isbât tesmiye **[488-a]** olan nefs-i mutmainnenin rabbi olan ism-i mâhî ve müsbet mertebesidir. Ve eğer rûhâniyyet-i mücerrede sûreti tutulursa, ol mertebe ism-i alîm mertebesidir. Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ'ya ahadiyyeti makāmında kimse muttali' olmaz ve vâhidiyyeti makāmında ism ve sıfâtıyla bilinir. Fe'fhem zâlik. (Hakkı Efendi)

***Ehl-i hakāyık indinde merâtib-i vücûd beştir:** Ma'lûm ola ki, merâtib-i vücûdda mertebe-i ûlâ akl-ı evvel ve mertebe-i sâniye, nefs-i külliye ve mertebe-i sâlise, tabîat-ı külliye ve mertebe-i râbia, hebâdır ki ankā ve heyûlâ tesmiye olunur. Ve mertebe-i hâmise, cism-i küllîdir.

***Merâtib-i külliye-i erbaa (مراتب كليهء اربعه) :** Merâtib-i külliye dörttür ki mertebe-i hayât ve mertebe-i ilm ve mertebe-i irâdet ve mertebe-i kudrettir. Ve avâlim dahi dörttür ki âlem-i gayb ve âlem-i maânî ve âlem-i ervâh ve âlem-i şehâdettir. Ya'nî mertebe-i hayâtta evveliyyet-i kübrâ ile âlem-i gayb nisbeti ve mertebe-i ilmde âhiriyyet-i uzmâ ile âlem-i maânî nisbeti ve mertebe-i irâdette zâhiriyyet-i ûlâ ile âlem-i ervâh nisbeti ve mertebe-i kudrette bâtıniyyet-i uhrâ ile âlem-i şehâdet nisbeti zâhir ve müteayyin olmuştur. Ve sırr-ı hüviyyet-i ilâhiyye cemî' merâtibe sârî olmak sebebiyle hakāyık-ı erbaa zâhir olmuştur.

***Merâtib-i vücûd altıdır :** Ma'lûm ola ki, vücûd-i Hak birdir, lâkin merâtib-i âliyesi altıdır. Evvelkisi, mertebe-i lâ-taayyündür. İkincisi, taayyün-i evveldir ki taayyünât-ı fi'liyye ve infiâliyyeyi câmi'dir. Üçüncüsü, taayyünât-ı fi'liyyenin ahadiyyet-i cem'idir ki mertebe-i ulûhiyyettir. Ve dördüncüsü, mertebe-i esmâdır ki tafsîl-i mertebe-i ulûhiyyettir. Beşincisi, taayyünât-ı infiâliyyenin ahadiyyet-i cem'idir ki mertebe-i kevniyye-i imkâniyyedir. Altıncısı, mertebe-i kevniyyenin tafsîlidir ki mertebe-i âlemdir. (Hakkı Efendi)

***Merâtib-i vücûd yedidir :** Ma'lûm ola ki, mevcûd-i hakîkî vâhid-i muhakkaktır ki ayn-i vücûd-i Hak ve hestî-i mutlaktır. Velâkin merâtib-i âliyesi müteaddiddir. Mertebe-i ûlâ, lâ-taayyündür ki lâ-taayyün mertebesinde Hak Teâlâ'ya Allâh ve Rahmân ve sâir esmâ ıtlâk olunmaz. Mertebe-i sâniye, taayyün-i evveldir ki cemî' taayyünât-ı fi'liyye-i vücûbiyye-i ilâhiyyeyi ve cemî' taayyünât-ı infiâliyye-i kevniyyeyi câmi'dir. Ya'nî vücûb mertebesiyle imkân mertebesini câmi'dir. Hakîkat-ı vücûdun evvel-i taayyünâtı budur. Ve bunun fevki lâ-taayyündür, gayrı değildir. Ve mertebe-i sâlise, cem'-i ahadîdir. Cemî' taayyünât-ı fi'liyye-i müessireyi câmi'dir. Ve bu mertebe mertebe-i ulûhiyyettir. Ve mertebe-i râbia, mertebe-i ulûhiyyetin tafsîlidir ki mertebe-i esmâ ve hazerât-ı esmâdır. Ve bu iki mertebenin i'tibârı zâhir-i vücûd haysiyyetindendir ki vücûb onun vasf-ı hâssıdır. Ve mertebe-i hâmise, cem'-i ahadiyyedir ki cemî' taayyünât-ı infiâliyyeye şâmildir. Ve ol taayyünât-ı infiâliyyenin şânı teessür ve infiâldir. Ve bu mertebe mertebe-i kevniyye ve imkâniyyedir. Ve mertebe-i sâdise, mertebe-i kevniyyenin tafsîlidir ki mertebe-i

ileldir. Ve bu iki mertebenin urûzu zâhir-i ilm i'tibârıyladır ki imkân bunun levâzımındandır. Ve ol zâhir-i ilm zâtın kendine suver-i hakāyık ve a'yân-ı mümkinât ile tecellîsidir. Pes, fi'l-hakîka vücûd birdir, ziyâde değildir ki bu cemî' merâtib ve hakāyıkta **[488-b]** sârîdir. "haysü kâne'llâhu ve lem yekün maahû şey'en" (Hakkı Efendi)

***Merâtib-i külliye yirmi sekizdir :** ن والقلم وما يسطرون (Kalem,68/1) [Nûn. Kaleme ve satır satır yazdıklarına yemin ederim] "nûn" mertebe-i icmâl-i ahadîdir. "kalem" mertebe-i tafsîl-i vâhidî olduğu gibi. Sütûrdan murâd, kalem-i a'lâdan sonra ya'nî akl-ı evvelden sonra mestûre olan sufûf-i sâfiledir. Pes, akl-ı evvel mahlûkātın evvelidir. Ve mihrâb-ı îcâd için ta'yîn olunanların evvelidir. Ve akl-ı evvelin sırasına merâtib-i külliyeden olarak mertebe-i insâna gelince, yirmi sekiz mertebe saf saf dizilmiştir. Bu külliyât yirmi sekizdir. Ammâ cüz'iyyâtının nihâyeti yoktur. Küllîsi kelimât-ı Hak'dır. Bu beyânın tafsîli mebde' bahsindedir. (Hakkı Efendi)

***Merâtib-i külliye (مراتب كليه):** Akl-ı evvel, اول ما خلق الله [Allah'ın ilk yarattığı şey] dır. Ve mihrâb-ı îcâd için ta'yîn olunanların evvelidir. Ba'dehû onun halkında mertebe-i insâna dek merâtib-i külliye saf olunmuştur. Ol merâtib-i külliye menâzil-i kamer ve hurûf-i teheccî adedince yirmi sekizdir ve cüz'iyyâtı için nihâyet yoktur. Cümlesi kelimât-ı Hak ve enfâs-ı rahmâniyyedir (teâlâ şânuhû)

***Merâtib-i külliye altıdır :** Meşâyih (k.e.) merâtib-i külliyeyi altıdır demişler. Zîrâ ki, merâtib dediğimiz, mecâlî ve mezâhirden ibârettir. Pes, ol mezâhirde zâhir olan şeyler yalnız Hak Sübhânehû ve Teâlâ'ya zâhir olup, sâir eşyây-ı kevniyyeye zâhir olmazsa ona mertebe-i gayb derler. Ol sebeptendir ki bu mertebede eşyây-ı kevniyye kendi nefslerinden ve gayrıdan gāiblerdir. Pes, bu sûrette Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dan gayrıya hiçbir şeyin zuhûru yoktur. Ve gayb-ı mezkûr iki mertebeye münkasım olur. Zîrâ bir şeyin eşyây-ı kevniyyeye zâhir olmaması ilmen ve aynen bi'l-külliye aynının intifâsı sebebiyledir. Eğerçi ki kendileri ilm-i ezelîde mütehakkık ve sâbit ve mütemeyyiz olalar ve Hak Sübhânehû ve Teâlâ'ya zâhir olalar. Ammâ kendilerine ve emsâline zâhir değil.

Nitekim bizim zihinlerimizde sâbit olan eşyâ dahi üç mertebeye münkasım olur : Mertebe-i evvel, mertebe-i ervâhdır. Ve bu mertebe hakāyık-ı kevniyye-i mücerrede-i basîtanın kendi nefslerine ve emsâline zuhûru mertebesidir. Şöyle ki, bu mertebede ervâh kendi aynlarını ve emsâlini müdrik olurlar. Ve mertebe-i sâniye, âlem-i misâldir. Ve bu mertebe eşyâ-i kevniyye-i mürekkebe-i latîfenin vücûdu mertebesidir ki tecziye ve teb'îz ve hark ve iltiyâma kābil olmazlar. Ve mertebe-i sâlise, âlem-i ecsâmdır. Ve bu mertebe eşyâ-i mürekkebe-i kesîfenin vücûdu mertebesidir. Tecziye ve teb'îzi kābil olurlar. Ve buna mertebe-i hiss ve âlem-i şehâdet derler. Mecmû'u beş mertebe oldu. Altıncı mertebe, bu beşi câmi'dir ki hakîkat-ı insân-ı kâmildir. Zîrâ ki berzahiyyet hükmüyle cem'îsini câmi'dir. Fe'fhem. (**Nakd-i Hâl**)

***Mertebe-i zâtiyye ve Mertebe-i ahadiyyet ve Mertebe-i ilm ve Mertebe-i a'yân-ı sâbite :**

عاليات لم نقل متعلقات فى زرى اعلى العلل انا انت فيه و نحن انت وانت هو فالكل فى هو هو فسل عمن وصل كنا حروفا Mertebe-i ilmde cümle-i a'yân-ı sâbiteden şol hakāyık-ı gaybiyye ve hurûf-i âliye **[489-a]** idik ki nakl olunmadık ya'nî îcâd-ı taallukî ile mahlûk ve mevcûd kılınmadık. Ve biz taalluk edicilerdik, kalelerin zirve-i a'lâsına. Kalelerden murâd, esmâ ve sıfât ve a'lâsından murâd, sıfât-ı seb'adır ki hayat, sem', basar, irâdet, kudret, kelâmdır. Ve zirvesinden murâd, esmâ-i zâtiyye ve mefâtîh-i gaybiyye ola ki لا يعلمها الا الله (En'âm,6/59) [Allah'tan başka onları kimse bilmez] onun şânında buyurulmuştur. Pes, bu mertebe-i zâtiyyede cemî' efrâd-ı insânî ya'nî ben ve sen, siz ve biz, sen sen ve sen osun. Pes, küllîsi onda odur. Pes, vâsıl olandan suâl kıl ki bu mertebede mütekellim ve muhâtab ve gāib ve vâhid ve müteaddid ayn-ı vâhiddir. Bu a'yân-ı sâbiteyi Şeyh Muhammed Şîrîn hurûf-i âliyâtla ta'bîr eylemiştir. لو ظهرت الحقايق لبطلت الشرايع Ya'nî âlem-i gaybın esrâr ve hakāyıkı zuhûra geldikte, mahall-i havf ve recâ' olan şerâyi' kalmaz. Ya'nî a'yân-ı sâbite ahvâli ma'lûmu olana havf ve recâ' olmaz, zîrâ nefsü'l-emri bilir. Havf ve recâ ise cezmen bilinmeyip şekk ve şüphe olan maddede olur.

Mertebe-i ahadiyyet, ol zât-ı bahta derler ki, hakāyık-ı şuûnât-ı ilâhiyye hazret-i zât-ı mukaddeseden ve dahi ba'zı ba'zısından mümtâz olmaya. Ve aslâ lâ-ilmen ve lâ-aynen vücûda gelmeye. Bu mertebe كنت كنزا مخفيا [Ben gizli bir hazine idim][300] ve غنى عن العالمين (Âl-i

[300] - Aclûnî, II, s.132.

İmrân,3/97) [Allah bütün âlemlerden ganîdir] ve كان الله و لم يكن معه شئ [Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu][301] mertebesidir. Bu mertebeye gayb-ı hüviyyet ve gayb-ı evvel dahi derler. Ve bu mertebe mebde'-i zuhûrât-ı hakāyık ve şuûnâttır. Ve bu mertebeden sonra olan mertebeye gayb-ı sânî ve taayyün-i sânî derler. Ve mertebe-i a'yân-ı sâbite şol suver-i ilmiyye-i ilâhiyyedir ki henüz dahi râyiha-i vücûdu istişmâm etmemişlerdir. Velâkin vücûd bulup birbirinden temyîz olmamışlardır. Hakāyık-ı mevcûdâta evvelki mertebede şuûnât-ı zâtiyye denir. Ve bu mertebede mâhiyyât-ı eşyâ ve a'yân-ı sâbite ve hurûf-i âliyât ta'bîr kılınır. İbtidâ hareket-i muhibbi ve meyl-i zâtı kemâl-i cilâ ve isticlâ iktizâ eder. mertebe-i ahadiyyetten bu şuûnât-ı zâtiyyeyi bi-vâsıtati'l-feyzi'l-akdes mertebe-i ilme getirip her biri alâ mâ-hüve aleyh ilm-i ezelîsi üzere mütemeyyiz oldukta pes, ism-i mübdî ve bâisin tecellîsi ile mertebe-i a'yândan dahi âlem-i ervâha getirildi. Ve âlem-i ervâhdan âlem-i misâle ve âlem-i misâlden ecrâm-ı semâviyyeye ve ondan dahi âlem-i anâsıra ve mevâlîd-i selâseye getirildi. Fe'fhem.

***Merâtib-i mümkinât ve Merâtib-i vücûb** (مراتب ممكنات و مراتب وجوب) : İsm-i ahad merâtibe tenezzül ile kırk mertebeden sonra Ahmed oldu.

ز احمد تا احد يك ميم حرفست
جهانى اندر ان يك ميم غرقست

Evvelâ dokuz felek ve on iki burc ve yedi kevkeb yirmi sekiz harf olur ki bi'l-cümle terâkîb-i hurûf onlardan mürekkebdir. Dört dahi ecsâm-ı anâsır ile otuz iki harf tamam olur ki cemî' kelimât-ı kevniyye bu hurûflardan zâhir ve imlâ ve inşâsı kisve-i kitâbet-i kudretullâh ile sûret-pezîr olduğu mütebâdirdir. Ve dört mertebe dahi merâtib-i ezeliyyedir ki evvelkisi akl-ı evvel ve ümmü'l-kitâb, ikincisi, levh-i mahfûz ve kitâb, üçüncüsü, heyûlâdır ki rakk-ı menşûrdur. **[489-b]** Dördüncüsü, asl-ı tabâyı' ki anâsır-ı mezkûrenin rûhudur. Otuz altı mertebe olup, dört dahi ma'den, nebât, hayvân, insândır ki bi'l-cümle kırk olup mîm-i mümkün işbu kırk mertebelik ictimâ'ıdır ve zıll-i memdûddur. Ve âsâr-ı heyâkil tevhîddir ki subh-i ezelde işrâk eden nûr-i âlem-i nûrdur, subhânallâh. Nûr-i tecellî-i zât-ı ahadiyyeti cemî' mevcûda sârî ve cümleden ârîdir. Sirâyet-i mezkûre sırr-ı maiyyettir, yoksa zât-ı pâka bir şey merbût olmayıp, ahadiyyetinde te'sîr ve teessür ve ahkâm ve i'tibârât bi'l-cümle müstehlekedir. Pes, eşyânın îcâdını muktezî olan hükm-i ilmdir ki zâtı ezelîdir. Zât-ı Hakk'a, esmâ ve sıfâta ve ma'lûmâta taalluku vardır. ve hükm ile îcâda sebep esmâ-i zâtiyyedir ki mefâtîhü'l-gaybdır. Ve gayb-ı zât ma'lûmât ile ümmehât-ı sıfâta fâtihadır. Ve sıfât-ı ulûhe vâhid ve esmâ-i zâtiyye dahi vâhiddir. Zîrâ keşfle muhakkakdır ki kudret ve irâdeden her biri hayat ve ilme tâbi'lerdir. Ve hayat ve ilm dahi ahadiyyet-i cem'-i zâtî vefkince vâhid olup, hey'et-i ictimâiyyelerinden nisbet ve izâfât-ı keyfiyât ile teveccüh-i zâtîden mevcûdât cümleten-ba'de-cümletin ve âlemen-ba'de-âlemin merâtib-i hazarât-ı hamse üzere zâhir olup, vara vara kâr-ı insâna müntehî ve insân hâtim-i merâtib-i îcâdiyye olur. (**Mir'ât-ı Tecellî** Sarı Abdullâh Efendi)

Ahaddan ahmedi fark etmez illâ mîm-i imkânî,
Hüdâ ol mîm içinde gizlemiştir cümle ekvânı.
Görünmezdi şuâ-i şems-i vahdet gül cemâlinden,
Zuhûr-i hakka mir'ât olmasaydı ol safâ-kânı.
Elif onda ahaddir hâ hakîkat harfidir muhkem,
Teşâbüh gösterip gamz eyleyin mîm-i aynîdir ânı.
Odur mecmû'-i âlemkîm cihân hamdine müstağrak,
Odur medd eyleyen ehl-i dile enfâs-ı rahmânî.
Kemâli noktasına devr eder mecmû'-i mevcûdât,
Cemâli hürmetine seyr eder bu dîde her yanı.

***Merâtib-i erbaa** (مراتب اربعه): Ma'lûm ola ki, ehl-i risâlet ve ehl-i verâsetin rahmet-i âmme-i âlem olduğu merâtib-i erbaaya göredir ki mertebe-i şerîat ve mertebe-i tarîkat ve mertebe-i ma'rifet ve mertebe-i hakîkattır. Zîrâ ehl-i âlem bu dört mertebeye müstaid ve kābil olmaktan hâlî değildir. Eğerçi her müstaidde mecmû'u bulunmaz, belki bi'l-fi'l bulunan gāliben şerîattır. Ve tarîkatı cem' etmek nâdir ve ma'rifet ve hakîkatı zamm etmek dahi enderdir. Ve hakîkat, dört aded cidârı müştemil olan saray ve hisar gibidir ki cidâr-ı evveli şerîat ve sânî tarîkat ve sâlis ma'rifet ve râbi' hakîkattır. Pes, hakîkat içeriden içeridir. Bir meyvenin dühnü ve bir lebenin semeni gibi. Zîrâ

[301] - Buhârî, Bedu'l-Halk, 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 431.

nebâtâttan süt ve sütten kaymak ve kaymaktan yağ hâsıl olur. Ve kaymak ile yağ münâsebeti nice ise, ma'rifetle hakîkat münâsebeti dahi öyledir. Ve şerîat ve tarîkat cenîn ve ma'rifet ve hakîkat rûh gibidir. Pes, rahimde beden-i cenîn müstekmil olmadıkça nefh-i rûh olmadığı gibi, şerîat ve tarîkat dahi alâ vechi'l-kemâl olmadıkça feyz-i ma'rifet ve hakîkat dahi tamam olmaz. **[490-a]** Ve âmme lisânında olan maârife i'tibâr yoktur. Zîrâ takvâ ve amel-i sâlih ve sülûk üzerine mebnî değildir. Pes, menzil-i maksûde vusûl isteyen kimse, yolundan gelir. Onun için erbâb-ı hakāyık buyurmuşlardır ki, من ضيع الاصول حرم الوصول [Usûlü bozanlar, vusûlden mahrum olur] Ve bundan fehm olundu ki rasûl ve vârisin her biri zikrolunan dört mertebeye bi'l-fi'l nâildir. Zîrâ rasûl ümmetini ve vâris dahi kavmini bu dört mertebeye da'vet ve irşâd eyler. Ve mürşîd ahvâl-i tarîkden haberdâr olmadıkça fi'l-hakîka delil olmaz. Ve merâtib-i erbaanın enfüsde sûreti tab' ve nefs ve kalb ve rûhdur. Ya'nî tabîat-ı insâniyyenin ıslâhı şerîatle ve nefsin tarîkatle ve kalbin ma'rifetle ve rûhun hakîkatledir. Zîrâ şehvet ve hevâ ve cehl ve mâ-sivâya meyl ve iltifâtın ilacı merâtib-i mezkûreye menûttur. Pes, şehevât-ı hasîse ile mübtelâ olan kimse, erbâb-ı tarîkat dâiresinden hâricdir. Ve kezâlik hevâ ehlinde nûr-i ma'rifet mefkud ve meyl-i mâ-sivâ erbâbında sırr-ı hakîkat nâ-bûddur. Eğerçi her asrda ehl-i da'vâ bî-şümâr ve ehl-i gurûr bisyârdır. Velâkin şehâdet-i hâlle hâl vâzıh ve herkesin cebîninden emri lâyıhdır. Nitekim lisân-ı türkîde mesel-i meşhûrdur ki "görünen köy kılavuz istemez" derler. Zîrâ câhil, ehl-i hayr ve şerri temyîze kādir değilse de ârifler dikkat-i idrâkla mû-şikâflardır. Ve merâtib-i mezkûre, kitâbü'n-necât nâm eserimizde mufassaldir.

Nazm :

Şerîat nûr-i eclâdır, hakîkat sırr-ı esnâdır,
Tarîk-i hakda olmak sâlike tevfîk-i mevlâdır.
Bu yolda mürşîd-i kâmil sülûk ehline rahmettir,
Vusûl-i menzil-i maksûd ona merbût ma'nâdır.
Hidâyet hüdhüdü hâdî olursa süleymana,
Getirmek taht-ı belkısı hemân mevkuf-i îmândır.
Ne bilsin rûh-i fânî âlem-i âfâk ve enfüsden,
Şuhûd-i vech-i hakda hâli çün kurubât-ı deryâdır.
Ebed yâd olmak istersen cihânda âşık ol âşık,
Ki dâim söylenen mecnûn ve ferhâd ve züleyhâdır.
Ne meşrıkda karâr eyle ne mağribde bugün hakkı,
Teveccüh eyle hakka cümleden hak sana evlâdır.

***Merâtib-i ilâhiyye ve Merâtib-i kevniyye** (مراتب الهيه و مراتب كونيه): Merâtib-i ilâhiyye usûl ve merâtib-i kevniyye furû'dur. Ve her fer' ve fi'l bir asl ve bir kuvvet üzerine mebnîdir. Ve böyle demek dahi mümkündür ki makāmât-ı kevniyyenin evveli mîsâk-ı elestü bi-rabbiküm makāmıdır. Ve onun mâ-kabli makāmât-ı ilâhiyyedir ki altı aded makām-ı küllîdir. Esmâ-i ilâhiyye-i zâtiyenin zâhir ve bâtını ve kezâlik esmâ-i ilâhiyye-i sıfâtiyyenin zâhir ve bâtını ve kezâlik esmâ-i ilâhiyye-i ef'âliyyenin zâhir ve bâtınıdır.

***Mertebe-i ilâhiyye** (مرتبهء الهيه): Hak Teâlâ'nın esmâ ve sıfâtı mertebesine mertebe-i ilâhiyye derler. Ma'lûm ola ki, hakîkat-ı vücûd-i esmâ ve sıfâttan ibâret olan cemî' eşyâ ve lâzime-i külliye ve cüz'iyyesiyle tasavvur olunursa, ona mertebe-i ilâhiyye derler. Lisân-ı sûfiyyede vâhidiyyet ve makām-ı sem' tesmiye olunur.

***Mertebe-i ilâhiyyet ve Mertebe-i ulûhiyyet ve Mertebe-i ulûhet:** İsm-i celâl ki "Allâh" dır, me'haz-ı iştikākı "elehe" dir, abd ma'nâsına. Pes, ilâh (kesr-i hemze ve medd-i lâm ile) "me'lûh" ma'nâsınadır ki ma'bûd demektir. İmâm-me'mûm, kitâb-mektûb ma'nâsına geldiği gibi. Velâkin ıstılâh-ı sûfiyyede "me'lûh" abd-i ilâhdır ki onun taht-ı ulûhiyyetinde **[490-b]** dâhildir. Onun için Hakk'ın ulûhiyyeti ve abdin me'lûhiyyeti derler. Ya'nî Hakk'a taalluk eden ilm haysiyyetledir. Ve illâ gayb-ı hüviyyet hasebiyle kümmel insân bile varta-i hayrete düşmüşlerdir. Pes, ism-i celâlede esahh olan iştikāk-ı mezkûr ve i'tibâr-ı mezbûrdur. El-hâsıl burada merâtib vardır. Velâkin mertebe-i ilâhiyyettir ki zât-ı vâhidiyye-i ef'âliyyeye işârettir. Ve bu mertebenin mukābelesinde mertebe-i ibâdet i'tibâr olunur ki avâm-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir. Zîrâ onların müteallik-i ma'rifeti mertebe-i ilâhiyyettir.

Ve ikinci mertebe, mertebe-i ulûhiyyettir ki zât-ı vâhidiyye-i sıfâtiyyeye işârettir. Ve bu mertebenin muhâzâtında mertebe-i ubûdiyyet ıtlâk olunur ki havâss-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir.

Zîrâ onların müteallik-i ilmi mertebe-i ulûhiyyettir. Ve üçüncü mertebe, mertebe-i ulûhettir ki zât-ı ahadiyye-i mutlakaya işârettir. Ve bu mertebenin muvâcehesinde mertebe-i ubûdet denilir ki ahass-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir. Zîrâ onların müteallik-i idrâki mertebe-i ulûhettir.

Pes, bundan fehm olundu ki, mertebe-i sâlisede olan ıtlâk-ı zâtî mertebesi zât-ı bahttır ki lâ-taayyün âlemidir. Bu âlemde ise Hakk'a ilm taalluk etmez, nitekim işâret olundu. Onun için Kur'ân'da gelir: فاعلم انه لااله الا الله (Muhammed, 47/19) [Şunu bil ki, Allah'dan başka ilah yoktur] Ya'nî bu nazımda müteallik-i ilm mertebe-i ilâhiyyet ve ulûhiyyet ve ulûhet kılındı, zîrâ mâ-verâsı âlem-i hayrettir. Nitekim وما قدروا الله حق قدره (En'âm,6/91) [(Yahudiler)allah'ı gereği gibi tanıyamadılar] ve ما عرفناك حق معرفتك [Seni kendi hasebin miktarı bilmedik] ona işârettir. Ey, mâ-arafnâke bi-hasebike ve hüve gaybü'z-zâti ve in künnâ arafnâke bi-hasebinâ ey, fî mertebeti'l-hüviyyeti'z-zâtiyye ve hiye mertebetü't-taayyün. Ve bu mazmûn-i âlînin mukâbelesinde gelir ol âyet-i münîfe ki يا ايها الناس اعبدوا ربكم (Bakara,2/21) [Ey insanlar! Rabbinize kulluk ve ibadet edin!] nazmıdır. Zîrâ âyet-i tevhîdde merâtib-i selâsey-i mezkûreye işâret olunduğu gibi, bu âyette dahi aksâm-ı selâse-i ibâdete işâret vardır. (Nukile min **Şerh-i İlâhi-i Çalabım** İ. Hakkı Efendi)

***Mertebe-i ilâhiyyet, Mertebe-i ulûhiyyet, Mertebe-i ulûhet :** Ulûhiyyette üç i'tibâr vardır ki biri ibâdet mukâbelesinde mertebe-i ilâhiyyettir ki ef'âle nâzırdır. Ve biri ubûdiyyet mukâbelesinde olan mertebe-i ulûhiyyettir ki sıfâta dâirdir. Ve biri ubûdet mukâbelesinde olan mertebe-i ulûhettir ki zâta nâzırdır. Ya'nî avâm ve havâs ve ahassdan olan üç nev' tâifenin kıldıkları namâz bir ise de avâmın kıldığı namâz ilâhiyyet mertebesine ve havâssın kıldığı namâz ulûhiyyet mertebesine ve ahassın kıldığı namâz ulûhet mertebesine kadar müntehîdir. (Hakkı Efen)

***Merâtib-i tevhîd-i ef'âl ve sıfât ve zât ve mertebe-i ev-ednâ ve mertebe-i kābe kavseyn ve mertebe-i fenâ-fillâh :** Ma'lûm ola ki, şeb-i regāib tevhîd-i ef'âle ve şeb-i berâet tevhîd-i sıfâta ve Leyle-i Kadr tevhîd-i zâta nâzırdır ki bu üç mertebe tevhîdin verâsında bir tevhîd dahi yoktur. Ve zât mebde'-i sıfât ve sıfât dahi masdar-ı ef'âldir. Ve insân-ı kâmil bu merâtib-i tevhîd-i selâseye mâlikdir. Velâkin bu merâtibe seyr ü sülûk ile hâsıl olur ki vusûlde zevk vardır. mücerred ma'rifet ise bu mertebeden kāsırdır. Ve enbiyâ (aleyhimüsselâm) ümmetlerini zikrolunan merâtibe da'vet eylemişlerdir. Velâkin bi'l-fi'l zuhûru bu ümmet-i merhûmeye **[491-a]** müyesser olmuştur. Zîrâ isti'dâdları onlardan ziyâdedir ve ziyâde olduğu metbû'larının kemâline tâbi'dir ki kemâl-i muhammedîdir. Ve tarîk-i ashâb, tarîk-i mücâhede ve tevhîddir. Ve celvetiyye (cîmle) bu tarîke sâliklerdir. Ya'nî, tevhîdleri esmâ üzerine gālibdir. Zîrâ tevhîd nefy-i vücûd eder ki nefy-i şirkdir. Maksûd ise, zenb-i vücûddan halâs olmaktır. Yoksa havâss-ı esmâya vusûl değildir. Zîrâ havâss-ı esmâ kuyûddan hâlî değildir ki Hakk'a cihet-i vâhideden îsâl eder. meğer ki cümle-i esmâya mâlik olmuş ola.

Ve külliyât-ı esmâ on ikidir : Lâ ilâhe illallâh, Allâh, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr. Bu yedi esmâya esmâ-i fenâiyye derler ki ev-ednâ mertebesine tas'îd eder. Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed, bu beş esmâya esmâ-i bakāiyye derler ki kābe kavseyn derecesine tenzîl eder ki bu tenzîl ba'de't-tas'îd olmakla enbiyâ ve kümmel evliyâ hâlidir ki makām-ı da'vet ve tebliğe râci'dir. Zîrâ mertebe-i ev-ednâ mertebe-i fenâ-fillâh olmakla sâlik kendi vücûdundan bile bî-şuûrdur fe-keyfe gayrı idrâk ve mülâhaza. Ve ev-ednâ mertebesine temhîz ve kābe kavseyn mertebesine nüzûle teşkîk derler. Evvelkisi, âyât-ı muhkemât, ikincisi, âyât-ı müteşâbihât sûretidir. Bilâ-sülûk fehm ve idrâki rakîk ve zevk ve hâli kem-yâbdır. Hemân tevhîd yüzünden terakkî etmek gerekdir. Tâ ki bu âlem-i şirkden necât hâsıl ola ve fer' asla vâsıl ola. Ve gurbet-i kevniyyenin as'abı âlem-i ecsâmdır ki arşda müntehî olur. Ve devr ve semâ' dedikleri, burada gāyet bulur. Ve esheli, âlem-i ervâhdır ki evveli akl-ı evvel ve âhiri cibrîldir. Zîrâ cibrîl bu âlem-i taayyünde olan âdeme hizmet eder ki âdem âhiru'l-mevcûdâttır. Ve akl-ı evvelin fevkinde âlem-i ilm vardır ki âlem-i ceberût derler. Ve onun fevkinde âlem-i zât vardır ki âlem-i lâhût derler. Ve bu âlem-i zât cümle makāmâtın nihâyetidir. Velâkin bu dahi mertebe-i taayyüne göredir. Ve mertebe-i taayyünün fevki gaybü'l-guyûbdur. Künh-i zâta hiçbir ferd vâsıl ve ilm ve idrâki dâiresine dâhil olmamıştır. Onun için kendini yine kendi bilir. والله العليم الخبير [Allah alîm ve habîrdir] (**Necât**)

***Mertebe-i rubûbiyyet ve Mertebe-i ulûhiyyet :** Mertebe-i ulûhiyyette bi'l-kuvve melhûz olan terbiye hâricde eşyâya bi'l-fi'l vâki' olursa, ona mertebe-i rubûbiyyet ıtlâk olunur. Ma'lûm ola ki, kelime-i nefy lâ-taayyüne nâzır ve kelime-i isbât taayyüne dâirdir ki evvelkisi fi'l-hakîka sıfat-ı Hak ve ikincisi, sıfat-ı halkdır. Ve mertebe-i ulûhiyyettir ki Hak ve halkı cem' etmiştir. Merâtib-i esmâ sûfiyye arasında beynûnet ve ihtilâf olmaktan hâlî değildir tâ ki birbirlerine sükûn etmeyeler ve hakla yektâ kalalar. Ve tarîklerinde ihtilâf vardır. Meselâ, celvetî ve halvetî ve nakşibendî ve

edhemî ve bayrâmî ve bektâşî ve bunların emsâli. Tâ ki Hakk'a vusûlleri âsân ola. Zîrâ herkesin mazhar olduğu ismin hükmü ne ise ona göre **[491-b]** teveccüh eder. Pes, esmâ-i ilâhiyyede ve sıfâtında taaddüd bulunmak turukun taaddüdünden ibârettir. Eğerçi müntehâ emr-i vâhiddir ki zât-ı ahadiyyedir. Zîrâ bunlardan tertîb ve merâtibdir. Ya'nî ademden vücûda tecellî vâki' olmak bu merâtibi tertîb ve bu etvârı vaz' içindir. Nitekim Kur'ân'da gelir : رفيع الدرجات (Mü'min,40/15) [O yücelerin yücesi Allah] Pes, sultân ve erkân ve reâya arasında tefâvüt-i azîm olduğu gibi, medlûlât-ı esmâda dahi tefâvüt vardır ve bu tefâvüt ayn-ı vâhide-i nisbîdir ki kiminin rabb ve kiminin merbûb olmasını iktizâ eylemiştir. Böyle olmasa merâtib bulunmaz ve merâtib bulunmasa esmânın ahkâmı zuhûr etmez. Ve esmâ ve sıfât tecellî etmese âlem bulunmaz. Onun için هو الاول و الاخر (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur] denildi. Ya'nî evvel ve bâtın olması zât-ı ahadiyye ve âhir ve zâhir olması zât-ı vâhidiyye ya'nî esmâ ve sıfât yüzündendir. Pes, bu merâtibe nâzır olan kimse esmâ-i muhtelifenin te'sîrâtını müşâhede edip ihtilâf içinde ittihâd-ı azîm bulur ve bu şuhûd ile huzûr ehli olur. Zîrâ cehlde keder-i azîm vardır. Ve erbâb-ı nazarın ihtilâfâtı dahi ayn-ı sâbitelerinin ahvâlindendir ki ol ihtilâfâtla onlar arasında dahi rüsûma revâc vardır.

Beyit :

Bakarsın âleme bir özge uslûb,
Kimi tālib oluptur kimi matlûb.

***Merâtib-i esmâiyye** (مراتب اسمائيه) :* Ma'lûm ola ki, ebced harflerinden yirmi sekiz harfden her harfe esmâü'l-hüsnâdan birer ism i'tā olundu. Ya'nî "elif" harfine Allâh ism-i şerîfi verildi. "bâ" ya er-Rahmân, "cîme" er-Rahîm, "dâl"a el-Melik, "he"ye el-Kuddûs, "vâv"a es-Selâm, "zâ"ya el-Mü'min, "hâ"ya el-Müheymin, "tı"ya el-Azîz, "yâ"ya el-Cebbâr, "kef"e el-Mütekebbir, "lâm"a el-Hâlık, "mîm"e el-Bârî, "nûn"a el-Musavvir, "sîn"e el-Gaffâr, "ayn"a el-Kahhâr, "fe"ye el-Vehhâb, "sâd"a er-Rezzâk, "kaf"a el-Fettâh, "râ"ya el-Alîm, "şın"a el-Kābız, "tâ" a el-Bâsit, "se"ye el-Hâfız, "hı"ya er-Râfi', "zel"e el-Muizz, "dad"a el-Müzill, "zı"ya es-Semî', "gayn"a el-Basîr. Bu yirmi sekiz esmâ-i mezkûreden mâ-adâ yetmiş bir esmâ-i şerîfeyi bu yirmi sekiz esmâ-i şerîfe ma'nâ cihetiyle mutazammındır. Merâtib-i hurûf i'tibârıyla yirmi sekiz mertebe olup, ismine ehl-i hakîkat katında merâtib-i esmâiyye diye ad verildi. (ez **Risâle-i Mustafa Müstakîm**)

***Mertebe-i ahadiyyet** (مرتبهء احديت) :* Ma'lûm ola ki, ن والقلم وما يسطرون (Kalem,68/1) [Nûn. Kaleme ve satır satır yazdıklarına yemin ederim] devât ve muhbire ma'nâsına gelir ki nukuş-i hurûf ve kelimâtın mevâddının müctemî'idir. Burada mertebe-i ahadiyyede "nûn" la ilm-i icmâlî murâd olunmuştur. Gûyâ "nûn" noktadır ve nokta vaz' sâhibi olup inkısâm kabûl etmeyen şeydir ki mertebe-i ahadiyyete şebîhdir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyede aslâ kısmet yoktur, noktada olmadığı gibi. Zîrâ kısmet ancak niseb ve izâfât-ı esmâiyye ve sıfâtiyyeden gelir. Mertebe-i ahadiyyede ise ism ve vasf yoktur. Pes, nukuş-i âlemin mevâddının müctemi'idir. Nitekim hurûf ve kelimâtın suveri ancak devâtın müştemil olduğu midâddan zâhir olur. Pes, suver-i ûlâya suver-i lafziyye-i kaviyye denir. Ve suver-i sâniyeye suver-i kevniyye-i hakîkiyye denir, fe'fhem cidden. (**Avziye-i Hakkı**) **[492-a]**

***Merâtib-i vücûd ve Merâtib-i insân** (مراتب وجود و مراتب انسان) :* İnsânın neş'e-i unsuriyyesi esfel-i sâfilîndir ki merâtib-i vücûd ona müntehî olup ism-i câmi'a mazhar olmuş ve mertebe-i mutlakası ism-i rafî'a mukābil gelmiştir. Pes, insânın harfi "mim" ve mertebesinin harfi "vav" dır. Ya'nî mahâricde âhir-i mahrecde "mîm" olduğu gibi, âhir-i vücûdda dahi âdemdir. Ve cemî' merâtibde hurûfu câmi' olan harf "vav" olduğu gibi, cemî' merâtibi câmi' olan dahi âdemdir.

Mertebe-i îmân ve Mertebe-i velâyet ve Mertebe-i nübüvvet ve Mertebe-i risâlet : Merâtib dörttür ki biri îmândır ki avâm-ı mü'minîn hâlidir. Ve bu mertebe bir şecerenin çekirdeği gibidir. Ve biri, mertebe-i velâyettir ki havâss-ı mü'minîn sıfatıdır. Ve bu mertebeye ihsân dahi derler ki şecerenin meyvesi gibidir. Zîrâ i'tikād ve ilm ve îmândan maksûd, mertebe-i müşâhedeye vusûldür. Nitekim gars-ı şecereden murâd meyvedir. Ve biri, mertebe-i nübüvvettir ki ehass-ı havâssın şânıdır. Ve bu mertebe meyvenin lübbü gibidir. Ve biri, mertebe-i risâlettir ki hulâsa-i ahassın na'tıdır ki dühn-i lüb gibidir. Ve iki evvelki kesbî ve iki sânî ihtisâsîdir. Pes, her veli dahi ehl-i lüb ve dühndür. Velâkin nebîye göre kışr gibidir. Nitekim nebî ile rasûlün tefâvütü dahi böyledir. Ve Cenâb-ı Risâlet (s.a.v.)in mertebeleri fevka'l-külldür. Zîrâ ülü'l-azmin eşref ve a'zam ve ekmelidir.

***Mertebe-i fenâ, Mertebe-i bakā** (مرتبهء فنا , مرتبهء بقا) : Taleb dedikleri niseb ve izâfâttır ki ma'nây-ı isniyyetten hâlî değildir. Zîrâ tālib ve matlûb ve taleb i'tibâr olunur. Bu ise fenâ-i zâtta mefkuddür. Ya'nî tālibin talebi taayyün-i mahsûs i'tibârıyladır. Yoksa lâ-taayyün hasebiyle zât fânîdir. Fânîde ise taleb ve sâir evsâf ve nuût-i kevniyye melhûz değildir. Ve mertebe-i bakāda melhûz olmak tevhîd-i hakîkîyi münâfî değildir. Zîrâ mükâşif-i ârifin nazarı başka ve mahcûb-i câhilin nazarı başkadır. Ya'nî ârif-i mükâşif isniyyeti hâlinde muvahhid-i hakîkîdir ki nazarı bir mertebeden bir mertebeyedir. Mahcûb-i câhil ise merâtib bilmediğinden vücûd-i isbât edip müşrik olur. Vücûd ise birdir velâkin merâtib-i muhtelifesi vardır. Nitekim sultān-ı a'zam birdir velâkin vükelâsı i'tibârıyla merâtibi çoktur ki na'ttır, esmâya nâzırdır. Ve taaddüd-i esmâdan taaddüd-i müsemmâ lâzım gelmez. Belki kesret-i esmâ şeref-i müsemmâya dâldir. (**Tuhfe-i Hasekiyye**)

***Mertebe-i behâyim, Mertebe-i sibâ', Mertebe-i şeyâtîn, Mertebe-i melâike, Mertebe-i insân** : Ma'lûm ola ki, insân sâir hayvânât ile bu üç türlü rûhda müşterekdir : Biri rûh-i nebâtî ve biri rûh-i hayvânî ve biri rûh-i nefsânî. Ammâ gelelim rûh-i insânîye ki rûh-i izâfî dahi derler. Şu cihetten ki ol rûh-i insânîyi kendine izâfet eyledi. Şöyle ki, kelâm-ı kadîminde buyurur. Kavluhû Teâlâ: فاذا سويته ونفخت فيه من روحى (Hicr,15/ 29) [Onun yaratılışını tamamladığım ve içine ruhumdan üflediğim vakit] Ve rûh-i izâfînin nice esmâ-i şerîfleri rûh-i izâfî bahsindedir.

İmdi insân mâ-dâm ki mertebe-i behâyimden **[492-b]** ve mertebe-i sibâ'dan ve mertebe-i şeyâtînden ve mertebe-i melâikeden geçmeye, mertebe-i insâna erişmez ve rûh-i izâfî ile zinde olmaz. Ancak kişide isti'dâd gerekdir ki bu merâtib-i mezmûme-i mezkûreden geçip mertebe-i insâna nâil ola. Ve bu insân mertebesine nâil olmak, mutlak tehzîb-i ahlak ile olur. Ya'nî evsâf-ı zemîmeden ve ahlâk-ı behîmiyyeden mücâhede ile halâs olup, evsâf-ı hamîde ve ahlâk-ı hasene kesb etmekle olur. Ondan bu rûh-i izâfîyi kabûl etmeğe müstaid olup, bu rûh ile zinde olmaya lâyık ola. Onlar ki bu rûh-i izâfî ile zinde oldular, kimi yirmi yılda ve kimi otuz yılda ve kimi kırk yılda ve kimi altmış yılda oldular. Gerçi yıla i'tibâr yoktur, isti'dâda mevkufdur. Her kaçan ki isti'dâd hâsıl kıldılar, bu rûh ile zinde oldular. Kavluhû Teâlâ : فاذا سويته و نفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [Onun yaratılışını tamamladığım ve içine rûhumdan üflediğim vakit..] İbn-i Arabî (kaddesallâhu rûhahü'l-azîz) **Fusûs**'unda fass-ı evvelde ki Fass-ı Âdem (a.s.) dır, buyurdu ki: "Tesviye isti'dâddan ibârettir ve nefha-i rûh rûhun kabûlünden ibârettir. Ve bu rûh ile zinde olmak iki şarta mevkufdur. Evvelki oldur ki mertebe-i insâna erişe ve ikinci oldur ki isti'dâd hâsıl eyleye. Kaçan ki bu iki şartı yerine getireler, gerek müslümân ve gerek gayr-ı müslümân bu rûh ile zinde oldu. İmdi eğer dilersen hangi mertebeden olduğunu bilesin. Eğer yiyip, içip ve yatıp, uyuyup ve cimâ' edip ve nefsin hevâsında olup ve nefsinin arzu ettiklerini verip ve hiçbir türlü ilm ve ma'rifet tahsîlinde olmayıp hemân salma sığır gibi gezer, yürürsen bil ki behâyimdensin, ya'nî hayvânsın. Ve eğer yiyip ve içip ve yatıp, uyuyup ve cimâ' edip ve nefsin hevâsında olup ve ba'zı kimselere zahmet verip ve gücün yettiği kimseye azar edersen bil ki sibâ'dansın, ya'nî yırtıcı hayvansın. Ve eğer yiyip ve içip ve cimâ' edip ve yatıp, uyuyup ve halka mekr ve hîle etmekle zarar eriştirmekte isen, bil ki şeyâtîndensin. Ve eğer yiyip ve içip ve yatıp, uyuyup ve halk ile bir hoşca hüsn ü hulk ile muâmele edip ve kimseye azar etmeyip belki râhat eriştirip iyilik edersen ve doğru söyleyip doğru yolda olursan, bil ki melâikedensin. Ve eğer yiyip ve içip, yatıp, uyuyup ve cimâ' edip ve kimseye azar etmeyip belki cemî' halka fayda etmeye sa'y edip ve mekr ve hîle etmeyip ve yalan söylemeyip ve doğru söyleyip ve doğru yolda istikāmet üzere olup ve ilm ve ma'rifet talebinde olup ve kendini bilip ya'nî rûhunun rûh-i izâfî olduğunu bilip Allâh'ı bilmek sevdâsında olursan, şöyle bil ki insânsın. Ve müstaid olup rûh-i izâfî ile zinde olursun inşâallâhu teâlâ. (İsmâil Hakkı)

***Merhûm ve Ma'lûm ve Ma'rûf :** Merhûm, rahmetlenmiş demektir. Zîrâ Allâh Teâlâ ma'lûm ve ma'rûf olur ammâ merhûm olmaz. Zîrâ merhûmiyyet mahlûk sıfatıdır. **[493-a]**

***Mürebbî** (مربى) : Terbiye edici şeyh demektir.

***Merbûb** (مربوب) : Terbiye olunmuş mürîd demektir.

***Mürebbâ** (مربى) : İsm-i mef'ûl sıygası üzerine terbiye olunmuş ve perveriş verilmiş demektir.

***Merâî** (مرائى) : Aynalar.

***Mer'î** (مرئى) : Görülen.

***ve'l-Merbûbiyye** (والمربوبيه) : Âlem-i mülk.

***ve'l-Mir'ât** (والمرات) : Âlem-i insân.

***Mürekkebât** (مركبات) : İnsân ve hayvân ve nebât ve ma'dendir.

***Marzî** (مرضى) : Râzı olunmuş, rızâ olunan şeydir.

***Mürtâz** (مرتاض) : Riyâzet edici demektir.

***Mürteddi'ş-şerîat ve Mürteddi'd-tarîkat:** Mürteddi'd-tarîkat mürteddi'ş-şerîatten beterdir. Zîrâ mürteddi'ş-şerîatın rücû'u ihtimâli vardır, keşf-i şübhe ile. Fe-emmâ mürteddi'd-tarîkatın kendine ziyâde i'tinâsı olduğundan, makām-ı gurûrda kalmıştır. Meşâyih-i tarîkat (kaddesallâhu esrârahüm) buyurmuşlardır ki : مرتد الطريقت اعظم ذنبا من مرتد الشريعت [Tarikattan irtidat, günah olarak şeriattan irtidattan daha büyüktür] Bunun sırrı şol kelâmdan ma'lûm olur ki, demişlerdir : من عرف طريقا الى الله فسلكه ثم رجع عنه عذ به الله بعذاب لم يعذبه احدا من العالمين Ya'nî mürteddi'ş-şerîatın azâbı cismânî ve mürtedd-i tarîkatın azâbı rûhânîdir. Ve azâb-ı rûhânî azâb-ı cismânîden eşeddir. Zîrâ rûh latîf olduğu cihetten, bâr-i hafîf bile ona sakîl gelir. Fe-keyfe ki bâr-i girân ve bunun misâli budur ki bir kimse sahîh velâkin fakîr olsa, fakrı cihetinden azâb-ı rûhânî çeker ve sıhhat-i vücûdu ona fayda etmez. Ve bir kimse dahi sakîm velâkin ganî olsa, sekāmeti cihetinden azâb-ı cismânî çeker velâkin gınâsına bakıp yine hoş-hâl olur. Zîrâ maraz ve fakrın ictimâ'ı ziyâde zehr-nâkdır.

Ve biri dahi budur ki, mürtedd-i şerîat câhil ve mürtedd-i tarîkat ârifdir. Ve âlim ile câhil berâber değildir, belki âlimin azâbı eşeddir. Onun için ilzâm-ı hüccetten inâd üzerine olanlar ziyâde zemm olundular. وجحدوا بها واستيقنتها انفسهم (Neml,27/14) [Doğruluklarına kesin olarak inandıkları halde inatla inkar ettiler] Ve biri dahi, hâric-i bâbda olan ile dâhilde olanın farkı vardır. Pes, ehl-i şerîat hâric-i bâbda ve ehl-i tarîkat dâhil-i bâbda gibidir. Ve dâhilin hurûcu hâricin rücû'undan eşeddir. Bu makāmdan demişlerdir ki, erbâb-ı tarîkatın münharif ve müddaîleri erbâb-ı zâhirin münkirlerinden akbehdir. Zîrâ erbâb-ı şer' hâric-i bâbdadır ki dakk-ı bâb ederek duhûl etmek ihtimâlleri vardır. Zîrâ da'vây-ı vusûl etmezler. Ehl-i tarîkat ise vusûl iddiâ ederler. Pes, sâde dili münkir dahi olsa müddaîyi irşâddan ehvendir. Ey, bu da'vây-ı çâhine sâkıt olanların ekseri ka'r-ı çâhda kalmışlar ve hurûca yol bulmamışlardır. Ve nice fâsıklar ve münkirler tāat ve ikrâra gelip bi-tevfîkillâhi teâlâ yol almışlardır. Fikr eyle Fuzayl Iyâz ve Mâlik Dînâr ve İbrâhim Edhem ve emsâli ki mahrûmü'l-bidâye iken, merzûkü'n-nihâye oldular. Ve nazar eyle Fâtih Sultān Muhammed Hân'ın şeyhi Akşemseddîn'e ki Hacı Bayrâm Velî'ye **[493-b]** inkârı vardı, âhir onun eteğine bend oldu. Sâhibü'l-**Muhammediyye** gibi. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Maraz-ı cismânî, Maraz-ı rûhânî** (مرض جسمانى , مرض روحانى) : Ma'lûm ola ki, maraz ikidir : Biri cismânî ve biri rûhânîdir. Maraz-ı rûhânî, nifâk ve küfr ve şirk ve hasâil-i rezîledir ki sâhibini Allâh Teâlâ'dan bi'l-külliye dûr eder. Ve maraz-ı cismânî, ma'hûddur velâkin ba'zı evliyâ maraz-ı cismânîden teneffür etmişlerdir. Zîrâ ibâdetten âik ve nevâfil-i tāatten mâni'dir. Fe-emmâ Hak Teâlâ murâd ettiği ma'nâda abd-i sâbire her vechile terakkî vardır. Ve muktezây-ı beşeriyyet ba'zı evkātte inhirâf-ı mizâcdır. Zîrâ beşer melek gibi nurdan matbû' değildir ki tagayyürden masûn ola. Hamein mesnûndan mahlûk olan nev'-i âdemin şânı elbet tagayyür ve tebeddüldür. Eğerçi min-ba'di'l-vech zâhiri nebâtta ve kalbi harekâttadır. Arş-ı muhîtin aksi ki zâhiri harekâtta ve bâtını sebât ve sükûndadır. Ve'l-emrü ilallâhi teâlâ. Hâlü'l-hayâti ve'l-memâti ve ba'de'l-memâti ilâ âbâdi'l-âbâdi ve nihâyeti'n-nihâyât. (Hakkı Efendi)

***Mürg-âb** (مرغاب): Ma'lûm ola ki, ehl-i cem' su kuşuna ve ehl-i fark karada olan kuşlara teşbîhen hallerini beyân buyururlar. Mürg-âb, su kuşu demektir. Martı ve saka kuşu va kaz ve ördek ve emsâli gibi. Fe-emmâ fi'l-hakîka mürg-âb ehl-i cem'dir ki bahr-i hakîkatte şinâverlik edip, berr-i farkı bilmezler. Meğer ki edâ-i salât edecek kadar sahve geleler. Ebû Yezîd Bestāmî ve emsâli gibi (kaddesallâhu esrârahüm). Ve bunun mukābelesinde mürg-i huşk demediler ki ehl-i farka nâzırdır. Zîrâ ehl-i cem'e göre ehl-i farkın kesreti vardır. Onun için karada olan kuşlar, deryâda olan kuşlardan ziyâdedir. Meğer ki cem'den sonra fark ehli ola ki bu tāife nâdirdir. Zîrâ ehl-i irşâda işârettir. Ehl-i irşâd ise ehl-i hâle göre nâdirdir. Ya'nî mutlakā ehl-i hâl avâm-ı nâsa göre kalîl ise de havâss-ı nâsa göre kesîrdir. Onun için her ehl-i hâl olan kimse iktidâ olunmağa sâlih değildir. Meğer ki tecellî-i aynî ehli ola. Ayn odur ki ilmden sonra hâsıl ola. Ya'nî nazar ve istidlâlden sonra müşâhedeye kudret gele. Ka'be'yi kitablardan okuyup ve efvâhdan haber alıp ba'dehû varıp mahallinden taayyün-i mahsûsî üzerine rü'yet gibi. Ve çok sâlik tecellî-i ilmî mertebesinde mürg-i huşk gibi iken, bahr-i cem' ve şuhûda gavvâs olmak da'vâsıyla dâl ve mudill olup varta ve berzahda kalmışlardır. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Mürşîd-i nâtık** (مرشد ناطق) : İnsân-ı kâmile mürşîd-i nâtık derler.

***Mürşîd-i sâmit** (مرشد صامت) : Kitâba mürşîd-i sâmit derler.

***Mürşîd ve Müftî** (مرشد و مفتی) : Fetvâ ism-i alîmin zâhirine taalluk etmekle ol rütbe sâhibi, müftî ile mülakkab oldu. Ve takvâ bâtınına taalluk etmekle ol pâye sâhibine mürşîd denildi. Ve bundandır ki, kadîmden mülûk ve selâtîn şeyh ve şeyhü'l-islâm nasb edegelmişlerdir. Tâ ki şeyhü'l-islâm ıslâh-ı âfâk ve şeyh ıslâh-ı enfüs ile mukayyed olup, **[494-a]** pâdişâhın kuvây-ı zâhireleri istikāmet bula. Ve kuvây-ı bâtınaları kalb ve rûha mutî' ola. Zîrâ pâdişâha rûh-i âlem demek bu derecede sahîh olur. Ve illâ cismden cisme ne intikāl bulur. Ve şeyh ki makāmından sâkıt ola, derece-i şuyûhiyyette olmaz ve bâtın-ı âlem onunla kıvâm bulmaz. Belki zâhiri bile fâsid olur. Fe'fhem. (**Necât-ı Hakkı**)

***Mürşîd-i kâmil olanlar ve mürşîd-i nâkıs olanlar ne vechiledir?** Mürşîd-i kâmile müteaallik tālib-i sâdık olanlar teferruku izâle ve cem'iyyet-i dil tahsîl etmek için mürşîde mülâzemet edeler. Pes, eğer mürşîd fi'l-hakîka üstâz-ı cüllâh gibi irşâdında kâmil ise, cüllâh ipliği yumak ve yumağı dahi bez eyleyip sevb olmaya lâyık kıldığı gibi, mürşîd-i kâmil dahi mürîdin terbiye ile teferrukunu izâle eder ve gāyetinde bez misâli olur. Şöyle ki zâhiren ve bâtınen iki nev' hırka-pûş olduğu gibi, kalbi sıfat-ı ferdâniyyet bulur, vücûd-i Hakk'a dahi libâs olur. Zîrâ ferdâniyyet Hakk'ın sıfat-ı kâmilesidir ve sıfat zâtın makāmıdır. Nitekim bu sırra remz edip hadîs-i kudsîde : ما وسعنی ارضی ولا سمائی ولکن وسعنی قلب عبدی المتقی [Yere göğe sığamadım fakat muttakî kulumun kalbine sığdım][302] Ve imdi bu hadîsi bir hoş teemmül eyle. Tâ sana o libâs olmak nereden gelir fehm edesin. Ve fehm-i anillâh ehli olmakla şâkir olasın. Ve eğer mürşîd-i nâkısa olan kimse mukalled-i cüllâh makulesi ise, mukallid elinde iplik bez olmadığı gibi, nâkıs elinde dahi mürîd cem'iyyet-i hâtır ehli olamaz. Hâ kezâ vakaa ilhâm, ya'nî buraları bana ilhâm edildi de söyledim demektir.

Ma'lûm ola ki, irşâda muktedir destine yapışıp şeyh ittihâz olunacak zât için dört alâmet vardır : Evvelkisi, umûr-i dîniyye ve dünyeviyyede mürîdin şüphelerini keşfe kādir olacak kadar ilmi ola. İkincisi, hubb-i dünyâdan munkatı' ve nefsini hevâdan nehy edici ola. Üçüncüsü, nâsın ve mürîdlerinin ellerinde olan emvâl ve eşyâdan tama'ı munkatı' ola ki onların kalbine şüphe vâki' olmaya. Ya'nî me'kül ittihâz etmek şüphesi kalmaya. Dördüncüsü, cemî' ef'âl ve efvâli muktezây-ı şer'e muvâfık ola. Ve dahi şeyh-i kâmil ona derler ki fâtih-i müşkil ola. İlm-i sülûku ve ilm-i vücûdu âlim ola. Nitekim zâhir ilmi bildiği gibi ve dahi ilm-i keşfe ve ilm-i ledünne ve ilm-i rü'yâya ârif ola. Ve ilm-i cemâl ve celâl ki her bir eşyâdan ve âfâk ve enfüsden ve zî-rûh ve bî-rûhdan ehl-i basîret olan sâlike, o ilm-i celâl ve ilm-i cemâl muâyene ve gayretine göre zuhûr eylemiştir, ol şeyhe takrîr olundukta hakîkatını bilip sâlikin isti'dâdına göre beyân eyleye. Ve ilm ve irâdât ki esnây-ı teveccühde sâlikin kalbine vârid olur, ol vârideyi sâlik şeyhe söyledikte farka kādir ola.

Ve mürşîd-i kâmil ve mükemmil odur ki **[494-b]** mürîd-i sâlikin terbiye ve sülûk ve keşfinde şeyhûhete ehliyyete müntehî oluncaya dek muhtâc olduğu umûrun cümlesini cem' eyleye. Ve her tavırda umûr-i mülâyim ve gayr-ı mülâyime ârif ola. Ve cezb ve def'le terbiye eyleye. Ve vâkıât ve havâtır ve vâridât ve küşûfuna kemâ-yenbeğî muttali' olup ve hayâl ve hakîkat ve ilm ve aynı birbirinden temyîz ve teşhîs kıla. Ve eğer sülûku müretteb olup, anâsırdan mevâlîde ve mevâlîdden tabâyı'a ve tabâyı'dan makām-ı levh ve kaleme ve ondan ilm ve ayna doğru ise, meşâkk-ı kesîre çekilir. Ve eğer evvel emrden sırr-ı hayâtın sereyânı olur ise, tarafına âsân olur. Zîrâ sâlikin hâline göre şeyh dahi mücâhede ve zahmet çeker. Fe-emmâ fî zemânînâ kâr-ı tarîkat şol gāyete erdi ki ömründe mürîd olmayan kimseler iddiây-ı şuyûhet edip, kemâl-i cehâletlerinden cühhâl ve züllâla meşîhat ile icâzet verir oldular. Tâ ki nâmları müştehir ve mürîdleri mütekessir ola. Aralarında biri vefât eylese yerleri tevârüs olunup oğullarını sagîr ve kebîr makāmlarına iclâs ederler ve onlardan hırka ve tac giyip, âr-zâdedir ve azîz-zâdedir diye teberrük ederler ve meşâyih menzilesine tenzîl ederler. طریقة قدتمت فاندشت اثارها والله اعلم باحباهم فهذه مصیبة قد عمت و فعل هذه (Hakkı Efendi)

***Mürşîd, vâris-i Hazret-i Nebevî'dir :** Ma'lûm ola ki, vârisân-ı Hazret-i Nebevî mürîdlerine rûhü'l-kuds gibidir, tefhîmde. Ve Cenâb-ı Hak bunların âyine-i vücûdundan tûtiyân-ı ahibbâ ve asdikā tekellüm edip, irşâd ve ta'lîmdedir. ان هو الا وحی یوحی (Necm,53/4) [Söyledikleri ancak indirilen vahiydir] Hazret-i Peygamber'in nutkları vahy-i Hak olduğu gibi, meşâyihin dahi buyurdukları değildir illâ vahy-i gayr-i metlüvvdür ki bilâ-vâsıta-i cibrîl onlara Cenâb-ı Hak ilkā eylemiştir. Hevây-ı nefsâniyye ve ağvây-ı şeytâniyye değildir.

Ma'lûm ola ki, ba'zı tenbîhât için birkaç işâret vardır : Evvelkisi budur ki istirşâd ve irşâd ekâbir-i dînden olur. Zîrâ kendi zâtında reşîd olmayan irşâda kādir olmaz ve nâkıs tarîk kemâle

[302] - Aclûnî, II, s.195.

hidâyet bilmez ve ümmî önüne tâlib-i ilm oturmaz ve deve kuşu deve yükünü götürmez. İkincisi budur ki, mezîd-i isti'dâdı olana feyz-i ilâhîye kanmak gelmez. Onun için ilâ âhiri'l-ömr taleb-kârdır, ashâb gibi. Ve hadîsde gelir : اطلبوا العلم من المهد الى اللحد [Beşikten mezara kadar ilim taleb ediniz!] ve Kur'ân'da gelir: وقل رب زدنى علما (Tâ-hâ,20/114) [Ve "Rabbim, benim ilmimi artır" diye dua et] Maksûd ilm-i billâhdır ki ona nihâyet yoktur. Ve üçüncüsü budur ki, lisân-ı vâiz lisân-ı Hak'dır, zîrâ Hakk'ın mütercimidir. Pes, kelâmının te'sîri murâkabe ve müşâhedesine göredir. Fe'fhem cidden. Ve dördüncüsü budur ki, hayâ rızk-ı sûrîye mâni' olduğu gibi, rızk-ı ma'nevîye dahi mâni'dir. Onun için sahâbe (r.anhüm) huzûr-i Rasûl'de kelâm ve suâlden memnû' iken yine umûr-i dîne ihtimâmları âhir onları söyletti. Ve ilâ hâze'l-ân ehl-i dil onların tufeyl-i mândesi oldular. Pes, söyleyen Hak olduğu gibi söyleten dahi Hak'dır. Tâ ki halka **[495-a]** nâfi' isminden tecellî vâki' ola. (Hakkı Efendi)

***Mürşîdin mürîd mertebesine tenezzülü:** Mürşîd olan kimse, müsterşidînden ya'nî mürîdlerinden her birinin mertebesine tenezzül etmedikçe ol mürşîdden mürîde irşâd hâsıl olmaz. İmdi mürşîdin farkda tenezzülü, müsterşidînden her birinin farkda olan tenezzülü gibidir. Tafsîl ise icmâl gibi değildir, her ne kadar icmâli ve taklîdi olursa. Ehl-i cem'den olanların birine iktidâ ve onu mürşîd ittihâz etmek kifâyet eder zanneden ehl-i farkın mahcûblarını Allâh Teâlâ ol sû-i zandan sarf ve men' eyledi. Onları yollu yolunca tarîki üzere sülûk mevkıfında îkāf ve sâbit kılmak ile ki ol yolunca olan sülûk, evvelâ fark ba'dehû sâniyen tefsîlen ve tahkîken cem'dir. Hak Teâlâ bu minvâl üzere sülûke muvaffak eyledi ki onlardan mertebe-i şerîat fevt olmaya ve hâneye kapısından duhûl ola. Ya'nî sadr-ı hakîkate bâb-ı şerîatten dâhil olalar ve şeref-i mutâbaatı celb ve bi-hasebi'l-vâsıta feyz-i Hakk'ı cezb için ehl-i irşâda hizmet edeler. Pes, mürşîd olan kimse evvelâ sâid, sâniyen nâzil olur. Nitekim salât-ı ıyd ve hutbe-i ıyd ona işâret eder ki salât suûda ve hutbe nüzûle remzdir. Ve ol hâl fi'l-hakîka mertebedir. Zîrâ evvelen suûd sâniyen nüzûl hâli mürşîde nisbetle bi'l-fi'l hâsıldır. Ve müsterşide nisbetle bi'l-kuvvedir. Ve müsterşid olan kimse evvelâ nâzil sâniyen sâiddir. Nitekim cum'a gününde olan hutbe ve salât ona işâret eder. Ve bu hâl fi'l-hakîka mâ-sebak gibi mertebedir. Zîrâ ol hâl müsterşide nisbetle bi'l-fi'l hâsıldır ve mürşîde nisbetle bi'l-kuvvedir. Zîrâ mürşîdin sırrı farkda olduğu hâlde ayn-ı cem'dedir. Fe'fhem cidden. (Nukile min **Şerh-i Ebyât** İsmâil Hakkı Efendi)

Li-muharririhî :

Olsa bir bendeye tefvîk-i ilâh,
Menzil-i vasl tîz bulur ey şâh.
Mürşîd-i kâmile pey-rev ola gör,
Uyma güm-râha olursun güm-râh.
İstinâd etme mâ-sivâya sakın,
Pes değil mi sana Allâh penâh.
Nice da'vâ kabûl ola dürüst,
Olmasa sünnet ve kitâb güvâh.
Bir aceb zenbdir bu zenb-i vücûd,
Yoktur onun gibi günâh.
Hakkıyâ kopmaya kıyâmet,
Tâ demeye ehl-i hak Allâh Allâh.

***Mürşîd-i kâmil ve üstâz-ı zâhir mertebeleri:** İnsânın üstâz-ı zâhiri aklı mertebesidir ki ondan şerâyi' ve ahkâm telemmüz eder. Akl ise sûret-i cibrîldir ki sidretü'l-müntehây-ı dimâğ onun makarrıdır. Bu sebepten bir kimse vâkı'asında cibrîli görse aklını görmüş olur. Pes, ben cibrîli gördüm diye mağrûr olmaya. Zîrâ cibrîl kendi taayyünü makāmından peygemberlerden gayrı kimseye görünmemiştir. Lâkin Hızır (a.s.) böyle değildir. Zîrâ Hızır aslda peygamberdir ve hâlâ hayattadır. Ve onu görmek iki vechiledir : Biri budur ki görünen görenin sıfat-ı gālibesi sûretidir. Bu mertebe halk arasında çok vâki' olur. Ve biri dahi budur ki mer'î olan Hızır'ın kendidir. Zîrâ ba'de'l-intikāl görünmek sahîh olunca, hayatta iken görünmesi bi-tarîki'l-evlâdır. Ve hadîsde **[495-b]** gelir : من رانى فى المنام فقد رانى [Uykusunda beni gören gerçekten görmüştür] ve bir dahi فقد راى الحق [Beni uykusunda gören gerçekte Hakk'ı görmüştür][303]vârid olmuştur. Ya'nî bir kimse Rasûlullâh (s.a.v.)i vâkı'asında hilye-i asliyesi üzere görse, rü'yâsı hakdır ve fi'l-hakîka onu

[303] - Buhârî, Ta'bîr, 10; Müslim, Rüya, 11; Dârimî, Rüya, 4; Ahmed b. Hanbel, V, 306.

görmüş olur. Zîrâ vech-i hâsdan arada irtibât vardır ki ol vechile görmüş olur. Nitekim bir kimse güneşi görmek dilese yerde olan pertevi ve kendi gözünün nûru ile görür. Ve hak lafzında işâret vardır ki rü'yet-i nebeviyye rü'yet-i hakkıye gibidir, zîrâ mazhar-ı tâmdır.

Ve insânın şeyhi rûhu mertebesidir ki ondan maârif-i ilâhiyye taallüm eder. pes, şeyhi ve rûhu görmek birdir ki makām-ı ma'rifete işârettir, zîrâ rûh mahall-i ma'rifettir. Ve nefs mahall-i cehl olduğu gibi. Ve rûhun mertebesi aklın fevkindedir. Bu cihetten üstâz-ı bâtın üstâz-ı zâhirden izzetli ve hürmetlidir. Zîrâ yalnız şerâyi' ve ahkâm bilmek cenâh-ı vâhid üzerine olmaktır. Ve zü'l-cenâheyn olmak ma'rifet-i ilâhiyyeye mevkufdur. Ve ma'rifet-i ilâhiyye sâir ulûmdan eşrefdir. Zîrâ ma'lûmu ecellü'l-ma'lûmâttır. Ve çünki bu ecellü'l-ma'lûmât mürşîd-i kâmil sohbetiyle hâsıl olur. Lâ-cerem şeyh mutlakā muallim üzerine rüchân bulur. Ve insânın rasûlullâha sırrı mertebesidir ki mâ-sivâdan tecerrüde imdâd sırrın cânibinden gelir. El-hâsıl akl-ı üstâzdan ulûm-i zâhire istifâza ve rûh-i şeyhden ulûm-i bâtına ve sırr-ı rasûlullâhdan tecerrüd ve inkıtā' ahz eyler. Akl rûhun ve rûh dahi sırrın tenezzülâtından olmakla bu kemâlâtın mecmû'u şeyhde bulunur. Zîrâ şeyhin aklı sâirden idrâkde ziyâdedir ki akl-ı meâdda ve ulûm-i zâhirede sâir ulemâdan akvâdır. Ve şeyhin rûhu ma'rifetullâhda ekmeldir. Onun için gayrılar dahi ol husûsda ona mürâcaat ederler. Ve şeyhin sırrı kat'-ı alâkada gayrılardan akvâdır. Onun için tālib-i tecerrüd olanlar şeyhe mülâzemet eylerler. İşte bu ma'nâ gerçek şeyhe göredir. Eğerçi dünyâ gözüyle mâ-lâ-mâldır. Bu fakîr bu mahalli tahrîr esnâsında Üsküdar'da pîrân-ı tarîkimizden Hz. Mahmûd Hüdâyî (k.s.) türbe-i zâhiresi ziyâretine varıp, teveccüh olundukta taraflarından aks eden nazımdır .

Nazm :

Sırrıma sırrın ulaştı sırrımı sende gözet,
Her ne kîm sende kemâl oldu onu bende gözet.
Dîde-i rûhla seyr eyle cemâl-i ma'rifet,
Her ne tāat kîm edesin sûretinde gözet.
Mâ-sivâdan kim ki sırrın kesdi oldu mürde-vâr,
Zümre-i mevtâ içinde sen onu zinde gözet.
Semme vechullâhdır âriflerin seyrân-gâhı,
Kanda kîm kılsın nazar varsın onu ânda gözet.
Hakkıyâ sırr-ı ene emlah nedir bildin ise eğer,
Her kemâlin sûretin bir vech-i ihsândan gözet.

Mürîd. Murâd, Mürîd-i hakîkî ve Merede (مريد و مراد و مريد حقيقى و مرەده) :

Mürîd, lugatte zâhir ma'nâsı irâdesi olan kimseye derler. Ve ıstılâh-ı sûfiyede, irâdesi olmayan kimseye derler. Ebû Hâmid demiş ki, mürîd şol kimsedir ki onun için esmâ-i kesîre sahîh ola ve kendisi bir ismle Allâh Teâlâ'ya **[496-a]** munkatı' olanların zümresinde dâhil ola. Ya'nî mâ-sivâdan munkatı' olup Hakk'a mütevecciih ola. Ve murâd, irâdesinde cezb olunan kimse demektir. Cümle umûrun kendine imkân-ı husûlüyle bile bilâ-meşakkat cümle rüsûmu ve'l-makāmātı tecâvüz edip geçe. Ya'nî murâdât-ı dünyeviyyenin icrâsına kādir iken terk ede. Ve mürîd-i hakîkî olan kimsenin irâdeti irâde-i Hakk'a tâbi' olup, kendi irâdesinden fenâ bulan sâlike mürîd-i hakîkî demek lâyık olur. وما تشاؤن الا ان يشاء الله (Dehr,76/30) [Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz] Ve merede, mürîd demek değildir, "mârid" in cem'idir. Ya'nî serkeş ve şeytān sıfatlı kimselerdir.

***Mürîd kendine ne vechile muâmele etmelidir?** Mürîde lâyık olan oldur ki kasd ve murâd ettiği şeyin tahsîline ziyâde cehd eyleye ve ona müdâvemet ede ve usanmaya ve ümîdini kesmeye ولا ييئس من روح الله الا القوم الكافرون (Yûsuf,12/87) [Allah'ın rahmetinden ümit kesenler ancak kâfirler gürûhudur] ve ezvâk-ı tarîkinden neş'e hâsıl olmasa, ricâl-i tarîkate sû-i zan etmeye, belki sû-i zannı nefsine ede. Ve diye ki, ne habîs kalblisin ne yaramaz i'tikādlısın, onun içindir senin kalbine esrâr ve ezvâk zâhir olmadığı, zîrâ kalbinin kabûl-i feyze isti'dâdı yoktur. Belki kalbinin teveccühü nefs iştihâ ettiği şehvetedir. Ve mertebe-i şehevâtta eşyây-ı zâhire zâhir olmaz ve hikmet bitmez, belki habâset biter. Ve Hz. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) buyurdular: دهركم الا فتعرضوا لها الا ان لله نفحات فى ايام İmdi bu hadîs ile sâbit oldu ki tahkîkan tecelliyât-ı ilâhiyye Hz. Hakk'a mütevecciih olan kimseye ve esrâra ve ervâha dâimâ fâiza olmadadır. Ve bu dahi sâbit oldu ki, benim kalbim mütevecciih ve mutaarrız değilmiş. Ve bunun emsâli ihzârla nefsini tezlîl ede ve Hz. Hakk'ı ve mürebbîsin ya'nî şeyhin izzetiyle ya'nî onların buhlünden değildir, benim hubz-i zâtımdandır diye. Ve bunun emsâli tevbîhât ile hor ve hakir olup ما انت له اهل ولا تفعل ما انا له اهل

اللهم افعل بی [Allahım, senin ehil olduğun şeyi bana işle, benim ehil olduğumu değil] diye tazarru' ve niyâzı uzun ede. Elbette bir vakt feyz-i Hakk'a uğrar.

Ma'lûm ola ki, mürîd ateş-i irâdetle sûzân ola, kendi murâdından hiçbir şey kalmayıp, cümle murâdı dîde-i basîretle mir'ât-ı pîrde müşâhede eyleye. Ve gönül yüzünü hevâsı kıblesinden döndüre, vech-i pîri kıble edine. Ve pîri kulluğundan her gîz âzad dilemeye. Rûy-i niyâzı atebe-i pîrden gayra süremeye, mecmû'undan i'râz eyleye. Ve kendi saâdetini pîrin kabûlünde bilip şekāvetini dahi kendinde fehm eyleyip nâsiye-i vücûda rakam-ı nîstî çekip vücûd-i pîrden gayra zındıka-i şuûrdan halâs ola. Hakîkat mürîd budur. Murâd senin değildir, belki murâd Allâh'ındır. Her zaman kendi alır kendi satar. Sen ve ben ve biz bahâneyiz. Söz oldur, söyleyen cümle oldur. Bu sözler tanrıya dosdoğru yoldur. (İsmâil Hakkı) **[496-b]**

***Mürîd irâdesini şeyhin ve Hakk'ın irâdesinde mahv etmek:** Ülü'l-emr, mülûk ve meşâyih ve ulemâ ve zühhâddır. Zîrâ mülûk cümle-i reâyâya hâkimdir. Mahkûma gerekdir ki hâkime mutî' ve mübâyaasında dâhil ola ve illâ dâl ve ehl-i bid'at olur. Ve hattâ mülûk bir mübâh nesne ile emretseler onunla amel eden vâcib sevâbını bulur. Velâkin halk bu meseleden gāfildir. Ve şuyûh dahi mürîdlere göre böyledir, zîrâ bâtınlarına göre tasarrufları vardır. onun için şeyhe itiraz eden mürid irâdet dairesinden çıkar. Şol vechden ki mürîd bî-irâdet olandır. Yani iradetini Hak iradetine ve şeyhine teslim eyleye. Pes, her zümrede kendi nefsiyle tasarruf bulunur ise veyâhut muhalefet hâsıl olursa, padişaha asi olan raiyyet gibi olur ki katli vacib olur. Lakin padişaha göre raiyyeti katl etmek hakikattir. Zira katl etmese zıddıyeti ile ihtilâl-i âlem hâsıl olur. Ve meşâyihe göre katlin ma'nâsı, ol mürîdi red ve kapıdan tarddır, eğer ilacı kābil değilse. Ve illâ tâib ve müstağfiri kabul etmek lazımdır. Nitekim Hak Teâlâ kabul eder. Ve ba'zı mürîdleri katl etmek lâzımdır, zîrâ zâhidler dahi ülü'l-emrdir. Zîrâ terk-i dünyâ eylemişler ve bu hususda isr-i Rasûl'e gitmişlerdir. Pes, onların dahi ehl-i dünyâ üzerine fi'l-cümle istîlâları vardır, erin avrat üzerine istilası gibi. Zîrâ dünya zen olduğu gibi ehl-i dünya dahi zen hükmündedir. (İsmâil Hakkı Efendi)

Mürîd, mürşîdine mutî'ken şeyhi âhirete intikāl etse, onu memâtında dahi şeyh ittihâzı memnû'dur. Hz. Nebiyy-i Mükerrem (s.a.v.)din ve tarîkatte aklı nâkıs olanlara bir aklı kâmil mürşîdden istirşâd eylemeğe ve ona mutî' ve münkād olmağa emr eyleyip, buyururlar, ey tālibân-i rüşd ü savâb, taleb eyleyin tâ rüşd bulasınız ve mühtedî olasınız. Ve ol akla zinhâr isyân ve muhâlefet eylemeyin. Eğer ona isyân ve muhâlefet etmek sitemine giderseniz, nâdim olursunuz. Bu hadîs-i şerîfde bir şeyh-i vâsıla hizmet kılmağa ve mürşîd-i kâmilden müsterşid ve müteallim olmağa işaret buyurmuşlardır. Sâlik-i râh-ı Hakk'a lâzım olan oldur ki kendi zamânesinin peygamberi mesâbesinde olan bir şeyh-i kâmile biat kıla ve ondan hemîşe müteallim ve müsterşid ola ki Hz. Nebî (a.s.) الشيخ فی قومه کالنبی فی امته [Kavmi içindeki şeyh, ümmeti içindeki peygamber gibidir][304] buyurmuşlardır. Mürîdleri içinde şeyh, ümmetleri içinde peygamber gibidir. Ve tarîkatte şeyh şol âlem-i rabbânî ve ârif-i esrâr-ı yezdânî olan mürşîd-i kâmile ve ârif-i vâsıla derler ki ulûm-i şerîat ve tarîkat-ı hakîkatte kâmil ola. Sâlik-i râh-ı Hak olanlara **[497-a]** bir şeyh-i zinde ve mürşîd-i ferhunde lâzımdır ki ona iktidâ kıla ve teslîm ola ve mihnet-i terbiyesine dâhil olup hergün onun nutkundan ve irşâdından hisseler ve behreler bula. Ba'zıları bilemeyip bu dünyadan âhirete nakl eyleyen velileri mürşîd ve pîr ittihâz eyleyip bizim mürşîdimiz ve üstâdımız fülan velîdir demişler. Ve hayatta olanlardan istinkâf edip kendilerini tarîk-i hüdâ üzere zu'm kılmışlardır. Bizim tarîkimizde olanların ekseri bu itikad üzere olanlar edebden hâlî ve zevk ve hâlden ve libâs-ı kemâlden ârî kalmışlardır. Bâ-husus ki Hz. Mevlânâ (kaddesenallâhu bi-sırrıhi'l-a'lâ) **Mesnevi-i Şerîf**'lerinde bunları mürşîd-i haydan istirşâd kılmağa ve onun hizmetinde ve taht-ı irâdetinde olmaya nehy kılmamışlardır. Belki hayatta olan mürşîde hizmet kılmaya ve ona teslim olmaya mesnevi-i şerîfin ekseri mahallinde işaret kılmışlardır. Gör ki Sultān Veled Hazretleri dahi bu ma'nâyı müeyyid ibtidâ nâmelerinde çok söz söylemişlerdir. Ve mürşîd-i zindeye hizmet eylemeyi terk eylemeyip, intikāl eyleyen azîzleri şeyh ve mürşîd ittihâz eyleyenleri azîm tevbîh ve teşnî' eylemişlerdir. Mürîd için bilâ-mürşîd Hakk'a vâsıl olmak müyesser olmaz.

Ma'lûm ola ki, mürîde vâki' olan rüya ve havâtır ve vâridât ve küşûf ahvâlinin âyinesidir. Velâkin hakîkat-ı hâle ıttılâ'ı olmadığından şeyh onu ta'bîr ve keşf ve izah eyler. Pes, eğer mürîdin levâimi ve eğer şeyhin onun hakkında takrîrâtı işâret kabîlindendir. Ve nefs-i hakîkat mürîd ile kāim bir ma'nâdır. Ve irşâd dedikleri, onu ol mecâzâttan hakāyıka îsâldir. Ve mûsil fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'dır. Fe-emmâ şeyhin ibârât ve işârâtı vusûle vesîledir. Binâen-alâ-hâzâ, bilâ-şeyh vusûl müyesser olmaz, bilâ-muabbir hakîkat-ı rüyâ hâsıl olmadığı gibi. İşte mürîdin cehli şeyhin ilmi ile zâil olur. Ve Kur'ân'da gelir ki ففروا الی الله (Zâriyât,51/50) ya'nî cehlden ilme firâr ediniz. Çünki ilm-i hakîkî şeyh-i kâmil ile kāimdir. Meâl-i âyet demek olur ki, kendi nefsinizin

[304] - İbn Hacer, Tehzib, V, 332; Zehebî, Mîzan, II, 464; Şevkânî, **Fevâidu'l-Mecmua**, s.286, 488.

cehlinden şeyhin ilmine firâr ediniz. Hâsılı kendinize bir şeyh bulup ona firâr ediniz. Ya'nî eğer nefsinizden ve eğer ehl ve evlâd ve emvâl ve sâir mâ-sivâdan taalluku kat' edip şeyhe taalluk gösteresiniz. Tâ ki sohbet-i şeyhle cehl ilme mübeddel olup Hakk'ı bilesiniz ve bulasınız ve hakla hak olasınız.

İşte buradan bir şâkirde üstâzı demiştir ki, bin kere Hakk'ı görmekden bir kere Bâyezid'i görmek evlâdır. Zîrâ cehlle görmekde fayda olmaz. Nitekim ehl-i âlem şevâhidi yüzünden görürler ve bilmezler. Fe-emmâ Bâyezid ta'lîm edince, her gördüğün odur dersin ve şüphe ve tereddütten halâs olursun. İşte üstâzların faydası,ta'lîm ve ta'lîmin **[497-b]** gâyeti asl-ı ilmin mevsûfu olan Hakk'a vusûldür. Üstâz ta'lîmde halîfe-i Hak'dır. Nitekim Kur'ân'da gelir: وعلم ادم الاسماء (Bakara,2/31) [Ve Âdem'e isimleri öğretti].

***Mürûet ve Hüsn-i hulk** (hemze ile) : "Fuûlet" vezni üzerine lafz-ı "mer'e" den ahz olunmuştur. Merd kişi ma'nâsınadır. Pes, mürûet kemâlü'l-mer' demektir, kişilik ma'nâsına. Nitekim racûliyyet kemâlü'r-racül demektir, erlik ma'nâsına. Ve ta'rîfinde demişlerdir ki, mürûet bir kuvvet-i nefsiyyedir ki ef'âl-i cemîle sudûruna mebde'dir. Ya'nî şol ef'âl ki şer'en ve aklen ve örfen memdûha ola, ve ba'zılar tahsîs edip mürûet ve racûliyyet üç nesneden ibârettir demişlerdir ki, evvelkisi, sıdku'l-lisândır. Ya'nî doğru sözlü ola. Zîrâ sıdk-ı lehce ve tîb-i lokma miftâhın dendânları gibidir. Bî-dendân olan miftâh feth-i kufl etmez. kezâlik kâzib olan kimseye bâb-ı murâd açılmaz. Nice açılır ki âlem-i melekût nûr ve kizb zulmettir. Ve zulmet nûra vâsıta ve âlet olmaz, belki netîcesi yine zulmet olur. Buradandır ki subh-i sâdık ve subh-i kâzib derler. Ya'nî subhun sıdkına alâmet budur ki isfâra ve tulû'-i şemse müeddî olur. Ve kizbine nişân budur ki zulmeti müsta'kib olur. Bu cihetten sâdık odur ki sıfât-ı nefsâniyye zulmetinden halâs ola. Ve sıddîk odur ki şevb-i gayriyyetten dahi pâk olup hicâb-ı zulmânî ve nûrânîden necât bula.

İkincisi, def'ü'l-ezâ ani'l-cîrândır. Ya'nî hânesi ve dükkanı civârında olanlara eziyyet ve cefâ etmeye. Ve illâ muvakkit-i suâlde bi-husûse onun için bin yıl mahbûs olur ve zulmât içinde gark olup kalır. El-hâsıl Kur'ân'da tavsiye olunan hukukdan biri dahi hakk-ı cârdır. Pes, ya kavlle veyâ fi'lle ezâyı terk etmek gerekdir. Ve eğer ondan cefâ görürse tahammül eyleye. Nitekim Bağdad erenlerinin niceleri mecûsî veyâ şâribü'l-hamr veyâ gayrı vechile fâsıka hem-civâr olup ne hâl ise sabr ederlerdi. Husûsâ ki İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin (rahimehullâhi teâlâ) hüsn-i hulku ma'rûfdur.

Ve üçüncüsü, el-müvâsâtü maa'l-ihvândır. Ya'nî mü'minleri, husûsâ sohbet ettiği kimseleri kendi gibi tutmaktır. Ve nimette ve emsâlinde şerîk olmaktır. El-hâsıl, bezl-i atā kılmaktır ve nesne imsâk etmemektir. Nitekim Hasan-ı Basrî (rahimehullâh) zamânında uhuvvet-i dîniyye şöyle idi ki bir kimse bir dostunu ziyârete varıp kandini orada bulmasa, dolabını açıp nevâlesini tenâvül ve ekl ederdi. Ve sâhib-i hücre geldikte hâle muttali' olunca, memnûn olurdu ve bilâ-izin niçin böyle etti diye bî-huzûr olmazdı. Belki o makule muâmeleyi netâyic-i uhuvvetten addeylerdi. İşte âdemde mürûet ve hüsn-i hulk olunca böyle gerekdir. Velâkin ol a'sârın ihvânı gibi bu ezmânda ihvân nâdir olduğundan herkes mal ve nimetini kilit altında tutar.

Suâl olunur ise ki, târik-i dünyâ odur ki mal ve nimeti olmaya. Pes, kilide hâcet **[498-a]** nedir? Cevâb budur ki, herkes bu mertebede târik-i dünyâ olmaz. Zamân-ı evvelde dahi nâdirdi. Şu kadar vardır ki neye mâlik ise ehl ü evlâd ve ittibâ'ından bir mu'temedine hibe eyleyip, ondan bi-tarîki'l-âriye intifâ' eyleye. Meselâ arkasında cübbe ve kamîsine varınca gayra temlîk ede ve ol gayr dahi ona bi-tarîki'l-âriye ilbâs eyleye. Mat'ûmât ve meşrûbât ve merkûbât dahi böyledir. Zîrâ abd-i mahz olan kimsede mülk olmaz. Belki "el-abdü vemâ yemlikühû li-mevlâhu" mûcebince mülkü sâhibine teslîm eder ve kendi memlûkiyyeti üzere kalır. İşte bunlar hür iken memlûk olanlardır ki memlûk-i hakîkîdir. Ve hürriyetleri mâ-sivâdan âzâd olduklarıdır. Onun için amel mukābelesinde ecr-i taleb eylemezler ve illâ ecîr olurlar. Ecîr ise abdin gayrıdır. Ve şol ki Kur'ân'da gelir : ان اجری الا علی الله (Yûnus,10/72) [Benim mükafatımı ise ancak Allah verir] Bundan taleb-i ücret lâzım gelmez. Belki atāy-ı ilâhîden ahyârdır. Ya'nî şol amel ki cesede menûttur, onun mukābelesinde ecr-i âhiret vardır ki sevâb ve derecât-ı cennâttır. Gerek âmil olan kimse ol ecri Hak'dan taleb eylesin, ebrâr gibi ve gerek taleb etmesin, mukarrabîn gibi. Ve taleb ettiği hâlde dahi lisân-ı şerîatla taleb eder, yoksa lisân-ı hakîkatle değil. Zîrâ lisân-ı hakîkat sâkit ve sâmittir. (**Nakd-i Hâl**)

***Murâkabe** (مراقبه) **:** Lugatte murâkabe, def'-i rakabe ile bir nesnenin muhâfazasında ihtimâm, ona nigeh-bân olmaktan ibârettir. Ammâ ıstılâh-ı ehllullâhda murâkabe kalbin ilmidir. Hak Teâlâ'nın cemî' ahvâlde ona muttali' olduğuna istidâme-i ilmidir. Zîrâ gâhice bu ma'nâ mefkud olsa, ya'nî ba'zı evkātte gaflet ve zühûl bulunsa, ona murâkabe demezler. Nitekim bir kapıya pâs-bân nasb olunan kimse gâh bîdâr olsa ve gâh hâba varsa ona pâs-bân demezler, zîrâ hizmetinde

kāsırdır. Pes, câizdir ki gafleti hâlinde bir âfet vâki' ola. Murâkabe-i dâimesi olmayandan vâki' olduğu gibi. Zîrâ belki ol esnâda bir ma'siyetle mübtelâ ola. Şol sebepten ki hâl-i gaflette havf zâil olmakla irtikâbe münkere bâis olur. Onun için devâm-ı murâkabe ehlinden nâ-sezâ nesne sâdır olmaz. Meğer ki kazâ-i mübrem ola.

Ma'lûm ola ki, devâm-ı nefy-i hâtır devâm-ı zikre sebeptir. Ve devâm-ı zikr murâkabeye sebeptir. Çün gönlü halkın zikrinden ya'nî halk benim işimi bitirir diye halka bağlanmaktan ve adâvetinden ve sadâkatinden ve husûsât-ı meşgalesinden ve gazabından ve şehevât-ı dünyâ ve beden ve yaramaz ahlakdan sâfî oldu ve zikr-i mâzî ve müstakbelden halâs buldu ise, hakîkat-ı zikr ki tard-ı gaflettir, hâsıl kıldı. Tālib bu makāmda murâkabeye yetişti. Ve alâmet-i sıhhat-i murâkabe, murâfaa-i ahkâm-ı ilâhîdir.

Ey derviş ! Riyâzetlerde gönlü bir sıfat ve bir hâl üzerine tutmaktan müşkil riyâzet yoktur. Ammâ gönle mutasarrıf olup, bir hâl üzerine tutmak devâm-ı murâkabesiz olmaz. Fenâ ve yokluk hâsıl kılana gönlü bir hâl üzerine olmak âsândır. Hak Teâlâ'nın fazl ü inâyeti ile. Ammâ murâkabeye **[498-b]** müdâvemet kılmak hakāyıka mûsil olur tarîkdir. Devâm-ı devlet-i murâkabe, kat'-ı taallukāt ve sabr-ı muhâlefet-i nefssiz ve ağyâr sohbetinden ihtirâz etmeyince müyesser olmaz. Murâkabe bu mezkûr olan mehâlikden halâs bulduktan sonra gönle huzûr ve safâ ve cem'iyyet hâsıl olur. Çün gönül âyinesi taallukāt-ı pâsından devâm-ı nefy-i hâtır ve devâm-ı zikr-i hafî sebebiyle saykal bulup sâfî olursa, âyine-i cemâl-i Hak olmaya kābil oldu. Tālib bu mertebede gönlün ahadiyyet-i cemâline âyine-dârlık eylemeğe murâkabe derler. Gönül câm-ı cihân-nümâ olur, âlem-i mülk ve melekûtte olan hakāyık ve suvere bi-gayr-ı kesb müşâhede ve ma'lûm eyler. Zikr-i hafî efdal ve akvâ olduğuna delîl budur ki riyâdan ırak ve ihlâsa yakındır. Ve alâniyenin sevâbı birine birdir ve hafiyyenin birine yedidir. Belki birine yetmiş ve belki birine bindir. والاصال واذكر ربك فى نفسك تضرعا وخيفة ودون الجهر من القول بالغدو (A'râf,7/205) [Sabah ve akşam, içinden tazarru ile yalvararak, gizlice ve kendin işitecek kadar bir sesle Rabbini zikret] delîldir. Zikr-i hafî evvelâ ve etemm ve akreb ile'l-vusûl oldukta, çün huzûr ve cem'iyyet ve safâ hâsıl oldu. Bunu ganîmet bilmek gerekdir. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı**)

Nazm :

Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca.
Dik tut gözünü gönlüne gönlün göz olunca.
Efkârı ko dil destîsin ol çeşmeye tut dûr,
Ol âb-ı safâ-bahşla ol desti dolunca.
Çün Hak seni der-bân-ı deri-hânesi etti,
Dur kapıda gayrı koma tâ onu bulunca.
Evvel koma ki sonra çıkarması güç olur,
Şeytān çerisi hâne-i kalbe koyulunca.
Çekdim şu cihânda hezâr mihnet ve zahmet,
Bir pîr-i hüdâ mürşîd-i kâmili bulunca.
Ey lâ-mekânım seni pek çok aradım çok,
Sînemde mukîm olduğun tâ duyulunca.

***Murâkabe** (مراقبه) : Murâkebe ki sâlik kendi havl ve kuvvetinden hurûcdur, mevt-i tabîî ile ettiği gibi. havl, bir hâlden bir hâle tahavvüldür ki Hakk'ın tahvîli ile hâsıldır. Onun için duâda يا محول الحول و الاحوال denilir. Pes, Hakk'ın muhavvil olduğunu murâkabe etmek onu ol sıfatla müşâhededir. Ve kendi bi-nefsihî tahvîlinden kendini teberrâdır. Ve kuvvet dahi Allâh Teâlâ'nındır ki esmâsında kavî ve metîn gelmiştir. Nazar eyle ki değirmen taşı ne kadar cism-i sakîldir ki fe-emmâ suyun darb ve kuvveti onu döndürür. Bu cihetten kuvvet suyundur. Eğerçi değirmenin dönmeğe kābiliyyeti vardır. Pes, sâlik havl ve kuvvetinden çıkmak, gassâl elinde meyyit hâli gibidir. Velâkin gassâl elinde meyyit gibi olmak mürşîde göredir. Havl ve kuvvetten hurûc ve murâkabe ise Hakk'a nâzırdır. Fe'fhem cidden. Murâkaben muvâhebe'l-hak Hakk'ın mevhibelerine muntazır olduğu hâlde, ya'nî eğerçi sülûku garaz-ı mevâhib için değildir. Belki Hakk'ı iclâl ve i'zâm ve kendi nefsini ubûdiyyetle tezellül içindir. Velâkin ol hâli hemân intizâr hâli gibidir. Nitekim ekinci tohumu saçıp bârâna muntazır olur. İşte bundan mefhûm oldu, garaz-ı feth için ictihâd eden sâlike feth yoktur. Ve mevâhibden murâd, vecd ve hâl ve ilm ve feyzdir. **[499-a]** Velâkin hibe herkesin mikdârına göre olan atādır, onu ise Hak bilir. Onun için gayrın mertebesine tama' etmemek gerekdir. Kendi haddinden ziyâde ola veyâhut isti'dâdı ondan efzûn ola, bu sûrette onun mertebesine kāil olmak kusûr-i himmetindendir.

Ve ehl-i murâkabenin bir hâli dahi budur ki, huzûr-i Hak'da hanîn eder, ya'nî şevk gelir ve tarab-nâk olur veyâhut inleyip ağlar. Zîrâ herkesin hâl-i mahsûsu vardır ki mahbûba mülâkatta muktezây-ı hâl ile muâmele eyler. Nazar eyle ki hâl-i ictimâ'da sürûrundan ağlarlar ve onun dem'ası hârre olur, zîrâ harâret-i dil onu teshîr eder. Ya'nî âlemden beynûnet ve mufârakat edip, Hak ile hak üzerine istiânet eder. Ya'nî lutfuna vâsıl olmaya yine kendi lutfun ricâ eder, zîrâ kendidir kendine imdâd eyleyen. Ve sâlike yol verip dergâhına îsâl eden ve kendinden kendine gavs taleb eder. Ya'nî kahr hâli zuhûr etse ve اعوذ بك منك [Senden sana sığınırım][305] mûcebince kendinden kendine sığınır ve kahrını ref' etmeğe yine kendinden talebkâr-ı meded olur. Şol bir uşak gibi ki anasının kahrı hâlinde yine anasının dâmenine sarılır ve ondan rahmet arzumend olur. Ey mü'min, Hak ise anadan erham ve eşfakdır. Pes, eğer kalbinde îmânın râsihse hatırını hoş tut ve hüsn-i zan yoluna git ve bu hüsn-i zannı her nefesde et, zîrâ her nefes inde'l-ârif nefes-i ahîrdir. Onun için zikri cehr ederler, zîrâ vakt-i telkîndir. Fe'fhem zâlik. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı**)

***Murâkabe-i tâmme** (مراقبهء تامه): Murâkabe odur ki Hakk'ın sana ıttılâ'ını istihzâr edesin ve Hak seninle olduğunu mütâlaa kılasın. Nitekim Kur'ân'da gelir: الم يعلم بانالله يرى (Alak,96/14) [Acaba o Allah'ın herşeyi görmekte olduğunu bilmiyormu?]yine gelir: ونحن اقرب اليه من حبل الوريد (Kâf,50/16) [Biz ona şah damarından daha yakınızdır] Sen tenhâda olsan dahi murâkabe varken bu âlemle ya'nî hak mutlakdır ilmiyle istimdâd lâzımdır. Cemî' ahvâlde kalbe mülâzım olmalıdır ve illâ murâkabe-i tâmme olmaz. Ve seri ceyb-i hırkaya çekmekde mugayyebâta tasaddî vardır. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Müzekkâ** (مزکی):Mürşîdin müzekkâ olması bi'l-isâle değildir, Hak tarafından halîfedir. Bi'l-isâle müzekkâ Hak'dır, ya'nî asl-ı müzekkâ i'tikādını uydurup vâsıtaya dahi müzekkâ dese şirk olmaz.

***Mizâc** (مزاج): Anâsır-ı erbaadan hâsıl olan hâlâte mizâc derler. Ve mizâc dedikleri, tabâyı'-ı erbaanın birbirleriyle imtizâcından nâşî olan keyfiyyettir. Beden ve binye onun üzerine terkîb olunmuştur. Ve imtizâc-ı mezkûr fi'l ve infiâlle sarâfet-i asliyeden nüzûl ve tagayyürledir ve illâ umûr-i mütezâdde bir yerde müctemi' olmaz. (**Nakd-i Hâl-i İsmâil Hakkı Efendi k.s**)

***Müzîletü'l-hicâb** (مزيلة الحجاب) : Hicâbı giderici demektir.

***Müzîle-i ahvâl** (مزيلهء احوال) : Biri zâil olup biri peydâ olan haller demektir.

***Müzahref** (مزخرف): Zâhiri sûret-i hakda olup, bâtını bâtıl olan nesneye müzahref derler.

***Müsemmiyât ve Hakāyık-ı ilâhiyye ve Esmâ-i ilâhiyye** : Hak Teâlâ bir sıfat ile muttasıf oldukta, ilmde kendinin ma'lûmu olur. **[499-b]** O ma'lûmiyyetten bir sûret hâsıl olur ki ol sûrete müsemmiyât ve hakāyık-ı ilâhiyye ve esmâ-i ilâhiyye derler.

***Müsemmâ** (مسمی) : İsm sâhibin kendi demektir.

***Müsemmâ-yı hakîkî** (مسمای حقیقی) : Allâh Teâlâ'dır.

***Müsebbibü'l-esbâb** (مسبب الاسباب) : Hak Teâlâ'dır.

***Mescûd-i melâike** (مسجود ملائکه) : Kalb demektir.

***Müstahlef** (مستخلف) : Halîfe olunmuş.

***Müstahlif** (مستخلف) : Bir müstahlifin bir şehrde iki halîfesi olmaz. Meğer hilâfetten gayrı vechile me'zûn ola, tedrîs-i ilm ve emsâli gibi. Nazar eyle zamâne müddaîlerine ki kendi mürdelikleri hasebiyle etrâfı hulefâ-i mevtâ ile doldurdular ve dünyâyı gûr-hâne-i nasârâya döndürdüler. Şerîatten elif ve tarîkatten harf ve ma'rifetten eser ve hakîkatten nişân bilmeyenler ve bulmayanlar seccâdelerde da'vet-i halka oturdular ve sâde-dillerin işlerini bitirdiler. Sultāna lâzımdır ki bu makule cühelâyı vech-i arzdan ref' ve asl-ı bid'at ve küfrü kam'dır. Velâkin mümeyyiz kalmadı.

***Müsterşid** (مسترشد) : Mürîd demektir.

***Mesîh** (مسیح) : Hz. İsâ (a.s.) dır.

***Mess** (مس) : Mess ile lemsin farkı budur ki mess hissi va aklı olana şâmildir. Ve lems hissîdir ki fakat onun için havâss-ı hamse-i zâhirenin biri kuvve-i lâmisedir. A'zâ-i bedenden her biri ile olur.

---

[305] - İbn Mâce, II, 1262; Ahmed b. Hanbel, I, 96.

***Müsâmere** (مسامره)**:** Âlem-i esrâr ve guyûb cânibinden âriflere Hakk'ın hitābıdır. Âyet-i kerîmede نزل به الروح الامين على قلبك (Şuarâ,26/193) [Onu Rûhü'l-Emîn olan (Cebrâil) indirdi senin kalbinin üzerine] buyurulmuştur.

***Müsâfir** (مسافر) **:** Şol kimsedir ki ma'kûlâtta fikri ile müsâferete ta'bîr ederler. Pes, müsâfir olan kimse maksûdu olan yolun ibtidâsından başlayıp intihâsına dek gide, yolda kalmaya.

***Mesâcid-i selâse** (مساجد ثلاثه) **:** Harem-i ilâhî ve harem-i nebevî ve harem-i süleymânî demektir. Zikrolunan üç aded hareme lisân-ı şâri'de mesâcid-i selâse ıtlâk olunmuştur ki teslîsi sırr-ı ferdâniyyete nâzırdır. Zîrâ Ka'be zât-ı ahadiyyeye ve mescid-i nebevî zât-ı vâhidiyyeye ve mescid-i süleymânî âsâr-ı ef'âliyyeye işârettir. Onun için harem-i ilâhîde bir amel yüz bin ecrle mükâfât olundu ve seyyie dahi ona göredir. Ve bu haremin hâricinde hemm-i ma'siyetle muâheze olunmaz, belki azmle muâheze olunur. Fe-emmâ harem-i mezkûrda ziyâde hürmetinden ötürü hemm ile muâheze olunur. Bu suûbetten ötürü İbn-i Abbâs (r.a.)Mekke'den Tāife intikāl eyledi. Hâlâ kabri Tāif'de ziyâret-gâh-ı âlemiyândır. Ve harem-i nebevîde bir amel-i sâlih bin sevâbla mukābele olundu. Zîrâ gerçi harem-i nebevî makām-ı kābe kavseyndir ki zât ve sıfâtı câmi'dir. Fe-emmâ tefâvüt-i mezkûr Hak ve halkın miyânını fark içindir. Zîrâ Hak Teâlâ'nın esmâsı esmâ-i ilâhiyye ve Rasûlullâh'ın esmâsı esmâ-i kevniyyedir. Ve ahadiyyet bâtın ve vâhidiyyet zâhirdir ve bâtın zâhire gālibdir. Ve bu sırr içindir ki Rasûlullâh'ın merkad-i münîrini **[500-a]** tavâf etmek câiz olmadı. Belki tavâf olunan onun bâtınıdır, zîrâ zâhiri halk ve bâtını hakdır. Ve sevâb bin olmak, bin ism-i kevnîye nâzırdır. Ve yüz bin olmak, esmâ-i ilâhiyyeye dâirdir ki muzâaf olmak tarîkiyledir. Zîrâ Kur'ân'da gelir : والله يضاعف لمن يشاء (Bakara,2/261) [Allah dilediğine daha da fazlasıyla verir] Ve harem-i süleymânîde bir amel-i sâlih beş yüze bedeldir. Zîrâ atā-i süleymâniyyeye atā-i esmâî derler, atā-i zâtînin nısfıdır.

İşte bu mesâcid-i selâseden mâ-adâsı bunlara tâbi'dir. Ve onların dahi arasında bunlar gibi tefâvüt vardır. Eğerçi tefâvütlerinin ilmi Hakk'a müfevvezdir. Meselâ, dımeşkı'ş-şâmda olan câmi-i emevî câmi-i sahâbedir ki gayra kıyâs olunmaz. Husûsâ ki, ona muttasıl olan minâre-i beyzâya âhir zamânda Hz. İsâ (a.s.) nüzûl etse gerekdir diye kavl-i râcih vardır. Pes, minâre-i mezkûrenin mehbit-i İsâ olduğu dahi câmi-i mezkûrun şeref-i zâidine dâldir. Ve hâlâ derûn-i câmi'de ser-i Yahyâ (a.s.) medfûn olup ziyâret-gâh-ı âlemiyândır. Nitekim demişlerdir ki شرف المكان بالمكين [Mekânın şerefi, ikâmet edenledir] (**Tuhfe-i Atāiyye-i Hakkı Efendi**)

***Mişkât** (مشكوة) **:** Yanan çerağın mahallidir, ya'nî fener ve fânus gibi.

***Meşhed-i hüsn** (مشهد حسن) **:** Bu âlem-i kevne meşhed-i hüsn derler. Zîrâ âsâr-ı celîledir ki âyine-i esmâ ve sıfâttır.

***Meşhed** (مشهد) **:** Makām-ı şuhûd ve mahall-i tecellîye meşhed derler. Ve ba'zı kubûr-i sâlihaya dahi meşhed dedikleri, huzûr-i melâike ve nüzûl-i envârdan ötürüdür.

***Meşâir** (مشاعر) **:** Şol kuvâdır ki âlât-ı şuûrdur.

***Meşiyyet** (مشيت) **:** Dilemek.

***Meşiyyet-i ilâhiyye** (مشيت الهيه) **:** İrâde-i ilâhiyye demektir. Meşiyyetullâhda afv ile azâb beyninde muhtamel olur, ya'nî Hakk'ın dilediğinde kalır.

***Meşhûd** (مشهود) **:** Müşâhededen ileri görmeğe meşhûd derler. Cemî' eşyâ Hakk'ın ma'lûm ve meşhûdudur. Meselâ, güneşe göre cümle aktār-ı arzda olan avzâ'ı güneşin meşhûdudur, zîrâ güneşin âsârıdır.

***Müşâhede ve Şuhûd** (مشاهده و شهود) **:** Müşâhede baş gözüyle görmektir. Ve şuhûd kalb gözüyle görmektir. Müşâhede ve şuhûd, zerrât-ı vücûddan her bir zerrede Hakk'ı görmekdir. Azametine lâyık olmayan şeylerden tenzîh ile bile. Ve müşâhede kābe kavseyn mertebesidir ki bunda isniyyet vardır. Ammâ şuhûd ev-ednâ mertebesidir ki bunda isniyyet yoktur, râî ve mer'î bir olur. Zîrâ lâzım olan üç şeydir. Müşâhede ma'rifete tâbi'dir. Pes, onun ki îmânı olmaya, tāati bâtıldır. Ve onun ki tāati olmaya, ma'rifeti merdûddur. Ve onun ki ma'rifet ve muhabbetten dimâğı çeşnidâr olmamıştır, müşâhedesi yoktur ki müşâhede mertebe-i ihsândır. Ya'nî Hakk'ı görür gibi ibâdet etmeğe ihsân derler. İnsâna zarar veren kendi nefsi ya'nî nefsine tâbi' olması ve kendi kaydıdır yoksa Hak Teâlâ'nın ona kaydı değildir.

Ma'lûm ola ki, tālib-i müşâhede olan kimse kābe kavseyn mertebesine nüzûl eder ki **[500-b]** mertebe-i imkândır. Ve mertebe-i imkân müşâhedeye âyine gibidir. Pes, Hak bu âyineden

kendi zâtını seyr eder ki ona isticlâ derler. Nitekim pâdişâh kendi esmâsını merâtibinden seyr eder ve ol merâtib ona âyine gibi olur. Meselâ, vekâlet-i mutlaka ve imâret ve kazâ ve fetvâ gibi ki bunlar merâtib-i sultâniyyedir. Ma'lûm ola ki, müşâhede mücerred tevhîdle değil, belki Hak ile eşyâyı rü'yete ıtlâk olunur. Ve eşyâda Hakk'ı rü'yete dahi ıtlâk olunur. Ve bilâ-şekk hakîkat-ı yakîne dahi ıtlâk olunur. Fe'fhem.

***Müşâhede-i enbiyâ ve evliyâ** (مشاهدهء انبيا و اوليا) : Enbiyâ (aleyhimüsselâm) ve kümmel evliyâ (kaddesallâhu esrârahüm) vücûdât-ı eşyâyı Hakk'ın vücûdunda hâlike ve taayyünât-ı a'yânı onun ayn-ı vâhidesinde fâniye müşâhede ettiler.

***Müşâhede-i Hak, Müşâhede-i abd** (مشاهدهء حق , مشاهدهء عبد) : Şeyh (r.a.) Fass-ı Âdem (a.s.) da buyurmuşlardır ki insân Hak Teâlâ'ya insânü'l-ayn menzilesindedir. Pes, ke-ennehû merdümek-i ayn-ı Hak'dır. Ulemâ-i resmî bu kelâma ta'n-ı küllî eylemişlerdir ve menşei adem-i fehmdir. Yine ol fasda demişlerdir ki insân hâdis-i ezelîdir ve ibâreti budur. وانتشاء الدائم الابدى فهو الحادث الازلى ve bu kelâmdan kıdem-i âlem lâzım gelir. Ammâ Şeyh Dâvud-i Kayserî, **Şerh-i Fusûs**'da bu ibâreti kıdem-i ervâha haml eylemiştir. Yine ol fassda buyurmuştur ki biz Hak Teâlâ'yı hiçbir vasfla vasf etmedik, illâ ol vasfın aynı olmuşuz. Ve Hak Teâlâ kendi nefsinin vasfını bizim için buyurmuştur. Pes, her gâh ki onu müşâhede eyleriz, kendimizi müşâhede eylemiş oluruz. Ve her gâh ki ol bizi müşâhede eyler, kendini müşâhede eylemiş olur.Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Müşâhede ve Mütâlaa** (مشاهده و مطالعه):Hadeka-i basar, cemâl-i zâtı mütâlaaya kâdir değildir. Zîrâ cemâl-i zâtı mütâlaa dîde-i sırrla olur. Vechi budur ki, insân hadaka-i basarla bir nesneyi idrâk eylese ol nesne emr-i mahsûs olmakla, ibtidâ vehm dedikleri kuvvet-i cismâniyye ondan bir ma'nây-ı cüz'ü idrâk eder. Ba'dehû kuvvet-i akliyye mutasarrıf olup, ondan bir ma'nây-ı küllî ahz eder. ba'dehû merâtib-i kalb ve rûh ve sırr dahi her biri hallerine göre müstefîd ve müstefîz olurlar. Pes, mütâlaa-i hadeka, vesîle-i müşâhede ve mebde'-i şuhûd olmakla mütâlaa-i cemâl-i zât ona nisbet olundu. Bundan fehm olundu ki, cemî' eşyâ Hak'dan rasûldür ki her biri insâna bir sırr-ı ilâhî ve bir hakîkat-ı mahsûsa tebliğ eder. Belki nice ulûm ve hakāyıkı câmi'dir. Zîrâ külde ne varsa cüz'de dahi vardır ve cemî' zerrât-ı hakāyık şemsi hâmildir. Şu kadar vardır ki her birinde bi'l-fi'l zuhûrât yoktur. Ve bu ma'nây-ı mezkûra işâret edip Kur'ân'da gelir : نفرق بين احد من رسله لا (Bakara,2/285) [O'nun peygamberleri arasında hiçbirini diğerinden ayırdetmeyiz] ve ba'zı muhakkıkîn buyurmuşlardır ki, لا تنكر الباطل فى طوره بعض ظهوراته velâkin bu makāmın fehmi dakîkdir. Pes, âdâb-ı şer'iyyeyi terk etmemek gerekdir. (**Rûh-i Mesnevî** İsmâil Hakkı Efendi)

***Müşâhede ve Mükâşefe ve Muâyene** (مشاهده و مكاشفه و معاينه) : Ma'lûm ola ki, ehlullâh melâbis-i esmâya işâret buyurmuşlar ki, her biri bir levn üzerinedir. Eğerçi ki **[501-a]** her levnde mütelevvin olan müsemmâdır. Meselâ, pâdişâh ve vezîr ve sâir ümerâ sûretiyle mütelevvindir. Zîrâ cümlesi onun esmâsı ve merâtibe göre taayyünâtıdır. Pes, onlara nazar eden, pâdişâha nazar etmiş olur, eğerçi ol nazar pâdişâhın kendi taayyünü mertebesinden değildir, belki esmâsının taayyünâtındandır. Kendi taayyününden olan nazar esmâsından kat'-ı nazar kendi zâtına nazardır ki ona tefrîd derler ve tefrîd cümle merâtibin fevkindedir. Zîrâ pâdişâha kendi taayyünü mertebesinde nazar etmelidir ki fevkinde nazar yoktur. Ve gâh olur ki pâdişâh kendi taayyünü mertebesinden kendini reâyâya izhâr eder. Velâkin tebdîl-i câme etmekle onu görenler odur demezler, onun için ta'zîm etmezler. Zîrâ ta'zîm etmek heybete nâzırdır. Heybet ise mertebenin hükmüdür. Onun için pâdişâhın pâdişâh olduğunu bilen kimsenin gözlerine heybet dolar ve kalbine dehşet gelir. Gerekse libâs şâhîde olmasın. Pes, bu ma'nâ üzere sırr-ı müsemmâyı hak esmâya mürtabıt ve esmâ dahi eşyâya müteallik olmakla cemî' eşyâya nazar edenler esmâya nazar etmiş olurlar. Ve esmâ dahi müsemmâya dâl olmakla onun vesâtatı ile şuhûd-i müsemmâ hâsıl olur. Velâkin mükâşefe ve müşâhede ve muâyene mertebelerine vâsıl olmayanlara bu ma'nâ rûşen olmayıp, nazar-ı Hak'dan mahcûb olurlar. Ve tebdîl-i câme eden pâdişâhı reâyâsı bilmediği gibi onlar dahi Hakk'ı bilmezler ve görür iken görmezler. Ve bu neş'ede Hakk'ın zuhûru bu kadar olur, ziyâde olmaz. Fe-emmâ kıyâmette herkese kendi i'tikādı mertebesinden görünür ve herkes husûs üzerine Hakk'a nazar ederler. Ve kıyâmetten murâd, haşre ve neş'e-i kesîbeye şâmildir. Ve kesîbde olan mütâlaadan sonra hânelerine rücû' ettiklerinde her neye nazar etseler evvelki müşâhede ettiklerinin nûrunu müşâhede ettikleri gibi, dünyâda ârifler dahi cennet-i âcilde olduklarından nâşî hâl-i fenâda Hakk'ı rü'yetten sonra bakāya avdetlerinde dahi her şeyde ol

rü'yetle müşerref olurlar. Pes, onlara göre umûm ve husûs-i rü'yet vardır. Ve hadîsde bu mertebeye işâret edip gelir : واسئلك لذة النظر الى وجهك الكريم ابدا دائما سرمدا [Dâima güzel yüzüne bakmanın zevkini istiyorum][306] (Hakkı Efendi)

***Müşâhede üç mertebedir:** Müşâhede üç mertebedir ki biri tevhîddir, ya'nî mazâhir-i âfâk ve enfüsde zuhûr-i Hakk'ı mütâlaadır ki mertebe-i kalbdir. Ve zuhûr-i Hak'dan murâd, zuhûr-i esmâdır ki müsemmây-ı hakîkîye dâldir. Vezîr ve emîr ve defterdâr ve emsâli sultân-ı a'zama dâl oldukları gibi. Ve biri dahi tecrîddir. Ya'nî âfâka iltifâtı kat' ve enfüse ittisâldir ki mertebe-i rûhdur. Ona tafsîlden icmâle intikāl derler. Ve biri dahi tefrîddir. Ya'nî enfüse dahi iltifâtı kat'dır ki mertebe-i sırrdır. Pes, muhtasardan tasavvur-i vehmîye intikāl gibi olur.**[501-b]** ve bu mertebeye Kur'ân derler. Onun için ehl-i sırr olanlar, tilâvet-i Kur'ân'a ve hakāyıkını tahrîre meşgullerdir. **(Hitâb-ı Hakkı Efendi)**

***Müşâhede ve Rü'yet ve Rü'yet-i kalbiyye ve Rü'yet-i basariyye :** Müşâhede fi'l-cümle görmek demektir. Ammâ rü'yet rû-be-rû görmek demektir. Onun için müşâhedeye eamm ve rü'yete ehass derler. Zîrâ müşâhede rü'yet-i kalbden değildir. Belki müşâhede eamm ve rü'yet ehassdır ki bir nesneyi her ne makule sûrette görürse kemâ-yenbagî idrâkdir. Mükâşifler hâli gibi ki Hak Teâlâ'yı her yüzden müşâhede ederler ve müşâhedelerinde şüphe etmezler. Zîrâ rü'yet-i yakîniyye ehli olmuşlardır.Ve bundan fehm olundu ki rü'yet-i basardan murâd, rü'yet-i kalbe intikāldir ve bu âlemin sûretini müşâhede etmek tahsîl-i maânî-i esmâ ve sıfât içindir. Yoksa mücerred mütâlaasıyla iltizâz ve ihtizâz için değildir. Erbâb-ı gurûr hâlidir ki bağ ve bağçe ve şükûfe ve ezhâr ve hiyâz ve riyâzla eğlenirler ve ömrlerini sûrete sarf ederler.

Ma'lûm ola ki, velînin kalbine vârid olan ilhâmda fehm ve ifhâm ve mefhûm şey'-i vâhiddir. Zîrâ tertîb-i hâricî gibi tertîbi yoktur. Pes, mu'tezilîye dünyâda rü'yet-i kalbiyye vâki' olsa, ilm-i zarûrî hasebiyle inkâr edemez. Cennette vâki' olan rü'yet-i basariyye dahi dünyâdaki gibi rü'yet-i kalbiyyenin sûretidir. Zîrâ orada kalıb-ı insân kemâl-i letâfetinden kalb sûretiyle temessül eder. Şöyle ki, dünyâda kalbde olan letâfet ve ıttılâ' âhirette kalıbda olsa gerekdir. Pes, kalb ve kalıb orada müttehid olup, vech-i küllîden teveccüh ve vech-i mutlakdan tecellî hâsıl olsa gerekdir. Basarla rü'yet isbât eden ehl-i sünnetin fi'l-hakîka murâdı budur. Zîrâ demişlerdir ki vücûd-i Hak cümleten vechdir. Pes, cümleten vech olan vücûda, cümleten basar olan vücûdun basarı taalluk eder. Fehmi dakîk nesnedir. Allâh Teâlâ feth ve keşf eyleye. Pes, bu ma'nâya olan rü'yete mu'tezilî dahi kāil olmakla beynehümâda olan nizâ' nizâ'-ı lafzî olmuş olur. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Müşâhede ve Rü'yet (مشاهده و رؤيت):** Ba'zı fukahânın hazretü'l-hayâlde hazretü'l-müteâlînin rü'yetini reddettikleri ya kusûrdan veyâ kāsırlara tenbîh içindir. Zîrâ Rasûlullâh'ın müşâhede-i mezkûresi insilâhda vâki' oldu. İnsilâh ise hiss-i beşerîden me'hûz olmaktır. Bu müşâhededen murâd, (a.s.) ın Hak Teâlâ'yı şâbb-ı emred sûretinde müşâhedesidir. Ma'lûm ola ki, rü'yet hakîkatı üzere ev-ednâ makāmında hâsıl olur. Zîrâ sırr-ı rûh sûret-i cisme girdi ve her cüz'ü sem' oldu. Ve basar dahi basîretle müttehid olup, ittifâk buldu. Hakîkatı budur ki verâ-i cismde rûh-i mücerred ve rûh-i mücerredin fevkinde ayn-ı mücerred ve ayn-ı mücerredin fevkinde sırr-ı mücerred vardır ki rü'yet fi'l-hakîka bu sırrla hâsıldır. Nitekim Hüdâyî Efendi kelimâtında gelir : "Sığmaz oraya cân ü ten, sırr ile siper etmek gerek." **[502-a]** Ya'nî ten sığmadığından mâ-adâ cân dahi sığmaz. Zîrâ cân dahi âlem-i kevndendir, kevn ise âlem-i ilâha sığmaz. Belki âlem-i ilâha sığan yine âlem-i emrden olan sırr-ı mücerreddir. Pes, ârifler dünyâda insilâh hâlinde Hakk'ı bu sırrın gözüyle görürler. Zîrâ mevtın-ı dünyânın basar-ı zâhirle Hakk'ı rü'yete tahammülü yoktur. Tahammülü olsa, Hz. Mûsâ (a.s.)a hâsıl olurdu. Ve ol ki Rasûlullâh'a basar ve basîretle maan hâsıl olmuştur, bu mevtının hâricindedir. Eğerçi ki tevessü' edip dünyâda gördü derler. Zîrâ dünyânın haddi âlem-i kevn ü fesâdın gāyetidir ki semâvât-ı seb'dır. Zikrolunan rü'yet arşın zirvesinde ya'nî âlem-i tabîînin fevkinde vâki' oldu. Ve ol âleme vusûlde câizdir ki cesedin ziyâde i'tidâline binâen rûh ve cesed müttehid olup bir vechile rü'yet hâsıl ola ki efrâd-ı beşerden bir ferde ol vechile tecellî hâsıl olmaya. Zîrâ o hâlde kavseyn i'tibârı kalmaz. Belki vücûd-i mütevehhem vücûd-i muhakkakda münmahî olur. Ve sel dahi deryâda münmahî olup ikisine işâret müttehid olduğu gibi. Nitekim derler: فكانما خمر ولا قدح و كانما قدح ولا خمر [Sanki o şarab kadeh değildir ve yine sanki o kadeh şarab değildir] ve bu ma'nânın nazîri vardır. Nitekim Allâh Teâlâ şühedâ hakkında عند ربهم يرزقون (Âl-i İmrân,3/169) [Rablerinin indinde rızıklanmaktadırlar] buyurdu. Maa-hâzâ rûhun naîmi nısf-ı naîmdir. Fe-emmâ sâire göre şöyle bir tene'umdur ki hissîye karîbdir. Nitekim bir kimse beyne'n-

[306] - Ebû Hacer, Mevsûat, I, 498.

nevm ve'l-yakaza asel tenâvül edip müsteykız oldukta damağında halâvet bulur. Pes, bununla menâma dalıp gidip, hayâlât görenlerle farkı çoktur. El-hâsıl Rasûlullâh'ın rü'yeti rü'yet-i hissiyye gibidir. Zîrâ şuhûdu etemmdir, sâirlerin ise rü'yet-i hayâliyye gibidir. Fa'rif cidden. Ba'de-zâ, mi'râcın sûret-i suûd ve hübûtta olduğu cism ve rûhla maan olmakladır. Ve illâ mülk ve melekût vücûd-i insânîde mündericdir. Ve her tecellî ki hâsıl olur, dâhildendir, hâricden değildir. Fe-emmâ tecelliyât miyânında tefâvüt vardır. Herkesin âyinesinde sakāletine göredir. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe-i Hakkı Efendi**)

Ma'lûm ola ki, Fahr-i Âlem (s.a.v.) dünyâda baş gözüyle Hakk'ı gördü derler. Bu ne makula sözdür teemmül eyle. Eğerçi ki onun rü'yeti makām-ı terkîbin nihâyetinde cesed-i enver ve ayn-ı ezher ve sırr-ı azharın ahadiyyeti idi. Pes, kayd cânib-i abde göredir, cânib-i Hakk'a göre değil. Ve abd kuyûddan mutlak olsa, vücûdu vücûd-i mevlâ gibi bi'l-cümle ayn olur. Pes, kayd nerde kalır. Ve hâlet-i salâtta bu ma'nâ gālib olmakla, ya'nî onda muhâzât-ı hazret-i ilâhiyye bulunmakla Cenâb-ı Risâlet-penâh (a.s.) ol hâlde kafadan dahi görürlerdi. Maksûd-i nebevî, cihet-i kafayı tahsîs değildir. Zîrâ ol hâlde cemî' cihât basar olurdu. Belki bi-hasebi'l-imâmet sufûf-i sahâbeyi takaddümleri hasebiyledir. Ve جعلت قرة عينى فى الصلوة sırrı budur. Fehmden âciz olanlar ise vaz'ına zâhib olurlar. Zîrâ evveli **[502-b]** dünyâ olmak, bâtını ukbâ ve belki mevlâ olmak nice mümkündür derler. Bilmezler ki salâtın zâhiri dünyâ olmak, bâtını ukbâdan olmayı münâfî değildir. Belki kemâl odur ki kayd içinde kayddan mutlak olasın. Ya'nî cesed ve dünyâ mahsûr ve mukayyed iken zât-ı vâhid-i kahhârı bu mahsûr ve mukayyed içinde rü'yet ile mahsûr ve mukayyedi dahi hasr ve kayddan tahlîs edip, الان على ما كان عليه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] sırr-ı amîki ile devr edesin.

Ma'lûm ola ki, kibâr buyurmuşlar ki انت مراته وهو مرات احوالك [Sen onun aynasısın ve o senin hallerinin aynasıdır] ve demişlerdir ki şecere-i Mûsâ'da mütekellim Hak idi. Nitekim Hak lisân-ı abd ve sem' ve basar oldu. Ya'nî hüviyyeti ile yoksa sıfatı ile değil. Nitekim suver-i muhtelifeye tahavvül eder. Maa-hâzâ, hüviyyet birdir. Ve Hak sûret-i şecere olup ondan tekellüm eden Hak olduğu gibi, Mûsâ'dan ol kelâmı işiten dahi Hak idi. Pes, Hak sûret oldu, sâmi' olduğu cihetten. Nitekim şecere oldu, mütekellim olduğu yüzden. Ve şecere yine şecere ve Mûsâ yine Mûsâ'dır ki aslâ hulûl yoktur. Ve bir şey kendi zâtına hulûl etmez, zîrâ hulûlde iki zât lâzımdır, âb ile zarfı gibi. Burada ise zât bir ve hükm ikidir. Ve mevâtın hasebiyle hükm muhtelif olur. Nitekim bir kimse Hak Teâlâ'yı hayâlde görse, sûret-i cesediyyede görür. Ve eğer hizâne-i hayâlden çıkıp nazar-ı aklî mevâtınına dâhil olsa, münezzeh görür. Zîrâ hayâl teşbîh ve akl tenzîh iktizâ eder. Şol cihetten ki hayâl hisse müsteniddir, akl ise böyle değildir. Pes, zât-ı hak hakîkatı üzerine ma'lûm ve mer'î olmak muhâldir. Zîrâ âlim ve ehl-i müşâhede olan kimse elbette mevâtından bir mevtında olmakdan hâlî değildir ki Hakk'a ilm ve müşâhedesi ol mevtın hasebiyledir. Onun için bizim ilmimiz nâfid ve Hakk'ın ilmi gayr-ı mütenâhîdir. Ve mevâtın bi'z-zât tenevvu' üzerinedir ve illâ cümlesi mevtın-ı vâhid olmak lâzım gelir. Butlânı ise bedîhîdir. Zîrâ mevtın-ı suveriyye nice ise mevâtın-ı ma'neviyye dahi öyledir. Nitekim esmâullâh ihtilâf-ı maânî üzerine iken, ism-i vâhid olmaz. Ve arabda cârîdir ki üç oğlanın isimlerini abdullâh vaz' ederler. Velâkin birinde dâlin fethi ve birinde zammı ve birinde kesri ile. Ve ihtilâf-ı harekâttan tagāyür-i esmâ bulunur. Zeyd ve amr ve bekrde bulunduğu gibi. ve meşhûrdur ki demişlerdir: لو لا الاعتبارات لبطلت الحقايق [İtibarlar olmasaydı, hakikatlar bâtıl olurdu]

Ma'lûm ola ki, sâlike lâzım olan, واتوا البيوت من ابوابها (Bakara,2/189) [Evlere kapılarından girin] mûcebince ibtidâ mücâleset-i hakka bâb-ı perhîzden duhûl etmektir ki taklîl-i gıdâ ve terk-i şehevâttır. Zîrâ ba'zı küberâ-i tarîkat buyurmuşlardır ki, على هيكله لم يرى الله جهارا كل من خاف Ya'nî ma'lûmdur ki heykelin kıvâmı gıdâ-i tabîiyledir. Pes, taklîl-i gıdâ ile tabîata za'f ve zübûl gelmese, heykel dahi fenâ bulmaz ve mağlub olmaz. Bu sûrette heykel ve tabîat rü'yet-i hakka hâil olur. Zîrâ rü'yet-i hak şuhûd ile olur ki basar-ı nâfize veyâ esmâ ve sıfâtla vücûd bulur ki basîret-i hârreye menûttur. Basîretin infitâhı ise, **[503-a]** hissin infilâkıyla zuhûra gelir. Hiss kuvvetli oldukça basîret zayıf olur ve belki a'mâ kalır. Bu sebepten halvet-i devâm üzere sâfî olurlar. Tâ ki mecrây-ı dem olan urûk tazyîk ve menba'-i feyz-i nûr olan basîret tavsî' olup, rü'yete mecâl ola. Fe'fhem cidden. (**Risâle-i Nazm-i Sülûk-i Hakkı**)

***el-Musavvir** (المصور) **:** Öyle Allâh ki, ana karnında veledi ne keyfiyette dilerse tasvîr edicidir. Kulun el-bârîü'l-musavvir ismlerinden nasîbi, hiçbir şeye bakmayıp ve bir emri tasavvur eylemeyip, illâ ol işte Allâh Teâlâ'nın kudret-i bâhiresini ve acâyib-i sun'unu fikr eylemektir. Pes, imdi mahlûkāttan hâlıka geçe. Dahi masnûât mülâhazasından sâni'i mülâhazaya geçe. Hattâ bir haysiyyet ile ola ki her bâr bir şeye nazar etse onun katında Allâh Teâlâ'yı bula. Dahi dilediği şeye

yetişmeden nefsinde acz tasavvur eyleye. Dünyâ ve âhiret emrinden dilediği şeyleri bilmek husûsunu Allâh Teâlâ'ya ısmarlaya. (**Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Mustafâ, Müctebâ** (مصطفى , مجتبى): Kâmûs'da استصفاه اخذ صفوه و اختاره كاصطفاه diye beyân etmiştir. "ıstıfâ" "sufû" dan "iftiâl", "mustafâ" "ıstıfâ" dan ism-i mef'ûldür. İhtiyâr olunmuş zât-ı kerîmetü's-sıfât ma'nâsınadır. Cemîan mahlûkāt ve mevcûdâtın içinden Bârî Teâlâ ekmel-i kemâlât-ı hissiyye ve nefsiyye ile ve zât ve sıfât-ı aliyyesini mazhar-ı sıfât-ı celâliyye ve cemâliyye kılıp, habîb ittihâz eylemiştir. Müctebâ dahi "ictibâ" dan ism-i mef'ûldür. İhtiyâr olunmuş ma'nâsını müffiddir. Pes, bu dahi tecelliyât-ı zâtiyye ve sıfâtiyyesine mazhar ve meclâ olmuş cümle mevcûdâttan ihtiyâr ve intihâb olunmuştur demek olur (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Musaddık** (مصدق): İsm-i fâil olduğu sûrette ahkâm-ı ilâhiyye ve nevâmîs-i rabbâniyye ve mâ-beyn-i yedeyninde olan enbiyâ-i mütekaddimîn ve rusul-i mükerremîni ve üzerlerine nâzil olan kütüb-i semâviyyeyi bi'l-cümle musaddıktır. Ve zarûrât-ı dîniyyeden olan bi'l-cümle mü'menün-bihleri ve vahyi musaddıktır, ya'nî tasdîk edicidir demek olur. İsm-i mef'ûl olduğu sûrette, cemîan cânib-i hakdan vahy-i metlüvv ile Kur'ân-ı Kerîm'de ve vahy-i gayr-i metlüvv ilhâmât-ı rabbâniyye ile ahâdîs-i kudsîde وما ينطق عن الهوى ان هو الا وحى يوحى (Necm,53/3,4) [Heveslerine uyarak konuşmaz, söyledikleri ancak indirilen vahiydir] nâtık olduğu üzere mişkât-ı nübüvvetlerinden sâdır olan kelimât-ı hikem-i simâtlarında beyân buyurdukları ahkâm ve mevâîd ve vaîdâtlarında tasdîk olunmuştur. Ümmet-i nâciyeleri bi'l-cümle tasdîk edip kendileri akvâl ve ahvâllerinde musaddaklardır demek olur (s.a.v.) (Nukile min**Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***Misbâh** (مصباح) : Çerağ ve kandil demektir.

***Mushaf-ı tekvîni-i enfüsî** (مصحف تكوينئ انفسى) : İnsana mushaf-ı tekvîni-i enfüsî derler.

***Mushaf-ı tekvîni-i âfâkî** (مصحف تكوينئ افاقى) : Âvâlime mushaf-ı tekvîni-i âfâkî derler

***Mushaf-ı kavlî ve Mushaf-ı fi'lî** (مصحف قولى و مصحف فعلى) : Okuduğumuz mushaf-ı şerîfe mushaf-ı kavlî denildiği gibi, zamân ve mekân müştemil olduğu eşyânın cümlesine **[503-b]** mushaf-ı fi'lî derler.

***Mushaf-ı fi'lî-i nâtık** (مصحف فعلئ ناطق) : Basîreti nâ-binâ olan, mushaf-ı kavlîyi ta'zîmle eline alıp yüzüne ve gözüne sürer fe-emmâ ol mushaf-ı fi'lî-i nâtıkı tahkîr eyler. Meselâ, ehlullâh mushaf-ı fi'lîde dâhildir ve belki mushaf-ı fi'lînin nümûnesidir. Ma'lûm ola ki, bu âlemde her nev' mahlûka mushaf-ı fi'lî derler. Zîrâ insân cemî'-i cismâniyyâtı ve rûhâniyyâtı ve cevâhir ve a'râzı ve zât ve sıfâtı müştemil olduğu için, hattâ on sekiz bin âlemden bir cüz'ü alınıp bir havanda dövülüp insan yapıldı dediler. İmdi insân bu haysiyette olduğundan insânın dahi kendi mâyesine bir mushaf-ı fi'lî ve nüsha-i suğrâ dediler. Hattâ Hz. Ali (k.v.) انا القران buyurdu. Ya'nî mushaf-ı fi'lîyim .

Suâl olunursa ki, musallî hüviyyet üzerine peygamberi mebde'-i inşikāk-ı esrâr kıldı ve Kur'ân'ı kılmadı. Maa-hâzâ cemî' esrârın mercî'i Kur'ân'dır. Cevâb budur ki, Kur'ân bi-hasebi'z-zâhir mushaf-ı kavlî ve Rasûlullâh mushaf-ı fi'lîdir. Kavl ise fi'l üzerine menûttur. Onun için Kur'ân'da gelir : نزل به الروح الامين على قلبك (Şuârâ,26/193) [Onu senin kalbinin üzerine, Rûhü'l-Emîn olan (Cebrâil)indirdi.] Ya'nî kalb-i nebevî (a.s.) mahall-i nüzûl-i kurân-i kavlîdir. Eğer bu kalb olmasa kimse Kur'ân ve esrâr-ı Kur'ân ve Furkân ne olduğunu bilmezdi. Pes, kalb-i nebevî mahall-i inşikāk-ı esrâr olmakla mahsûs oldu. Ve bu makāmâtta kalb ve hüviyyet birdir, zîrâ maksûd taayyünü beyândır. Pes, icmâlde menşe' inşikāk-ı hüviyyet-i peygember ve tafsîlde menşe' inşikāk-ı âlem-i âfâk ve enfüs ve hakîkatte menşe' inşikāk-ı hüviyyet-i Hak'dır. (Hakkı Ef)

***Mutâ', Mutî'** (مطيع , مطاع): Mutâ', itâat olunmuştur. Ümmetleri emr-i şerîfine itâat ve inkiyâd etmekle mutâ' tesmiye olmuştur. Zevi'l-ukulün gayrı hayvânât ve cemâdât ve eşcâr, emrine itâat üzere hareket ettikleri ma'rûf ve bî-raybdır. Mutî' itâat edici demektir. Evâmir-i ilâhiyyeye imtisâl ve nevâhîsinden ictinâb etmekle. Ve kazâ ve kader ahkâmında mutî' ve münkād olup, akziye ve makādîrde lütfullâh ricâsına dergâh-ı ahkemü'l-hâkimîne teveccüh buyurup, istid'ây-ı lütf-i kazâ ve iltimâs-ı kader-i mâ-cerâ ederlerdi. (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrısî**)

***ve'l-Matâli'** (والمطالع) : Âlem-i mülk.

***el-Matla'** (المطلع) : Makām-ı şuhûdi'l-hak. (Ankaravî)

***Matlab-ı a'lâ** (مطلب اعلى) : Vuslat-ı hak demektir.

***Mutlak** (مطلق) : Bir şey ile mukayyed olmayandır. **[504-a]**

***Matla'** (مطلع) : Abdin âlem-i kevne ayn-ı hakla nazarından ibârettir.

***Mutâlaa** (مطالعه): Havâdis-i kevne rücû' eden şeyde Hak Teâlâ'nın âriflere tevfîkātıdır. Ya ibtidâen ya taleb edildiğinden sonra. Ya'nî umûr-i hilâfette tevfîkidir.

***Mutlak, Mukayyed** (مطلق , مقيد) : Hayvân-ı nâtık mutlakdır. Her ferd-i insân maa't-taşahhus onun mukayyedleridir. Hayvân-ı nâtık olan mutlakın her bir insâna bir yüzü vardır. Ya'nî mukayyedde onun bir hissesi olduğu için mutlak ile mukayyed birbirinin aynıdır. Mukayyedin kayd-ı ziyâdeliği vardır. Kaydı kaldırınca ayn-ı mutlak olur. vücûd-i mutlak dahi eşyâda böyledir. Ya'nî vücûd-i mutlak vâcib de değil mümkin de değildir. Zîrâ mutlakın mahsûs vücûdu yoktur. Hangi mertebeye tenezzül ederse ol mertebenin sûretiyle temessül eder ve ol mertebenin ismiyle müsemmâ olur.

Ma'lûm ola ki, insân esfelde olsa esfel ile mukayyed olur, a'lâda olsa a'lâ ile mukayyed olur. Ammâ Hak Teâlâ ne esfel ve ne a'lâ ile mukayyed olmamakla mekândan münezzeh olur. Ve böyle her nerde Hakk'ı ararsan bulursun. Zîrâ Hak Teâlâ bir şey ile mukayyed değildir, mutlakdır. Mutlak dedikleri ma'nâ mukayyed dedikleri ma'nâdan ayrılmaz. Meselâ, pamuk mutlakdır. Pamukdan ne kadar şey yapılırsa, yapılan şeyler mukayyeddir. O mukayyed mutlakın ne aynıdır ne gayrıdır. Misâl-i diğer, yağ mutlak mum mukayyeddir. Ya'nî yağın muma sirâyeti, mutlakın mukayyede sirâyeti kabîlindendir. Eğer mevhûm olan taayyünden mumluk kaydını ref' etsen, yine mutlak kalır. Burası hoşca teemmül oluna.

Mutlak mukayyedsiz ve mukayyed mutlaksız muhakkak olmaz. Lâkin mukayyed mutlaka ihtiyâc üzere mebnî, mutlak mukayyedden müstağnîdir. İstilzâm tarafeynden ve ihtiyâc taraf-ı vâhidden olmakla hareket-i yed ile hareket-i miftâha mânend olur. Ammâ mukayyed mutlaka muhtâc ve mutlak mukayyedden müstağnî ve bî-ihtiyâcdır. Pes, istilzâm iki tarafdan ve ihtiyâc bir tarafdan oldu. Nitekim meselâ, hareket-i yed hareket-i miftâh beyninde istilzâm tarafeynden olup, ammâ ihtiyâc taraf-ı vâhidden olduğu gibidir. Mutlak mukayyedden bir mukayyedi alâ sebîli'l-bedel müstelzimdir, ammâ mukayyed-i mahsûsu müstelzim değildir, çünki mutlaka bedel yoktur. Pes, cümle mukayyedâtın kable-i ihtiyâcı ol oldu. Lâ gayr söz bu değildir, belki hakîkatte muhibbde ve mahbûbda hazret-i hakdır ve tālibde ve matlûbda odur. Nihâyet bu kadar vardır ki cem'-i ahadiyyet makāmında mahbûbdur, matlûbdur. Mertebe-i tafsîl ve kesrette tālibdir, muhibbdir. Mutlakın mukayyedden istiğnâsı bi-hasebi'z-zâttır ve illâ esmâ-i ulûhiyyetin zuhûru ve nisbet ve rubûbiyyetin tahakkuku mukayyedsiz muhâlâttandır. Belki hakîkatte muhibb de ve mahbûb da hazret-i hakdır ve tālib de ve matlûb da odur, nihâyet yoktur. Şu kadar var ki cem'-i ahadiyyet makāmında mahbûbdur ve matlûbdur, mertebe-i tafsîl ve kesrette tālibdir ve abddir. (Nukile min **Lâyihât-ı Sivâsî Efendi k.s.**) **[504-b]**

Ma'lûm ola ki, bi'l-cümle her kemâl hakîkatte Hakk'ın sıfâtıdır. Evc-i külliyet ve ıtlâkdan tenezzül buyurup hazîz-i cüz'iyyet ve takayyüdde tecellî göstermiştir. Tâ cüz'îden küllîye yol eyleyesin ve kayddan ıtlâka yüz tutasın. Ne ân ki cüz'îyi küllîden mümtâz bilip mukayyed ile mutlakdan geri kalasın. (Hakkı Efendi)

***Mutlak olmak :** Kendi nefsine nazar ve ikbâli terk ve bir zât-ı âlâya teveccüh ve iştigāli bend ü berk eyle ki cemî' kâinât mecâli-i cemâli ve cümle-i mevcûdât merâi-i kemâli olmuştur. Bu nisbet-i ilâhiyyeye sa'y-i tâm ile ber-devâm ol ki eczât-ı vücûdun tedrîcle nazarından mefkud ve ref'-i kuyûd ile mukayyed iken mutlak olup "hüve'l-hak ene'l-hak" ile ta'bîre ehakk ve hicâb-ı hestî dest-i ikbâl ile münşakk ola.

Beyit :

Yâ rab, ne zamân sehâb-ı hestî ola şakk,
Tâbân ola şems-i vücûd-i mutlak.
Dil satvet-i nûrunda olup müstehlek,
Cân lücce-i şevkinde ola müstağrak.
Âmîzeş cân ü ten değil herşeyden,
Maksûd hemân sensin ey hazret-i hak.
Âhâd-ı beşer fânî sen bâkîsin,
Ben der ise biri murâd sensin ancak.

***ve'l-Mazhar** (والمظهر) : Âlem-i insân, insân-ı kâmil.

***ve'l-Mazâhirü'l-külliye** (والمظاهر الكليه) : Âlem-i insân.

***Mazâhir** (مظاهر): Zuhûr edecek yerler, sûret ve merâtib ma'nâlarına dahi gelir.

***Mazhar** (مظهر): Mahall-i zuhûr demektir. Dahi mahlûk demektir. Ve mâlik ma'nâsına dahi gelir. Sultân-ı a'zam kalb-i âlem olmakla ism-i a'zamın zâhirine mazhardır. Meğer ki halîfe ola, ya'nî sîret-i nebeviyye üzerine buluna. Bu sûrette ism-i a'zamın zâhir ve bâtınına mâlik olur. (Hakkı Ef)

***Muzhir** (مظهر) : İzhâr edici demektir.

***Mazlûl** (مظلول) : Zü'z-zıll demektir.

***el-Muizz** (المعز): Öyle Allâh ki dilediği kulunu azîz edicidir, tâatları sebebiyle.

***el-Muîd** (المعيد): Öyle Allâh ki eşyânın halkını iâde edicidir, ba'de mâ-adem ya'nî yok olduktan sonra. Kulun el-mübdi'ü'l-muîd ismlerinden nasîbi hayrâtı izhâra ve hasenâtı te'sîse sa'y eylemektir. Dahi o hayrâttan munkatı' ve müzmahill olan şeyi iâdeye sa'y eylemektir ki hattâ bu iki ismeyn-i azîmeynin âsârından hazz-ı vâfir sâhibi ola. (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî**)

***Ma'lûm** (معلوم) : Hak Teâlâ.

***Ma'rûf** (معروف) : Hak Teâlâ.

***Ma'lûmât-ı ezeliyye** (معلومات ازليه) : Ezelen âlem-i hakda zâhir olan hakāyık ma'lûmât-ı ezeliyye ile tesmiye olunur. Ammâ ma'lûmât ile tesmiye olunması ezelde Hak Teâlâ'nın ma'lûmu olduğu içindir.

***Ma'şûk** (معشوق) : Vücûd-i mutlak.

***Mu'tekadât-ı aşere** (معتقدات عشره) : Zât-ı ahadiyye ve sıfât-ı kemâliyye ve takdîs-i zât ve şümûl-i ilm ve ihâta-i kudret ve taalluk-i irâdet ve sem' ve basar ve kelâm-ı ezelî ve ef'âl-i adliyye ve yevm-i âhir gibi. Ve sâirleri dahi bunlara kıyâs oluna. Eğerçi aşere-i külliyât ve gayrılar onda mündericdir. Ya'nî Hakk'ın zât-ı ahadiyyeti mevcûddur. Ve ol zâtın sıfât-ı kemâliyyesi **[505-a]** dahi vardır. Ve ol zât noksan sıfatlardan ve şânına lâyık olmayan şeylerden münezzeh ve ilmi cemî' eşyâyı muhîttir. Ve sıfat-ı irâdesi murâdâta ve sıfat-ı sem'i mesmû'âta ve sıfat-ı basarı mübsirâta müteallikdir. Ve sıfat-ı kelâm-ı ezelîsi vardır. ve cemî' ef'âli adâlet üzeredir. Ve yevm-i âhiret hakdır. Hak Teâlâ âleme enbiyâ ve rusul ba's eylemiştir. Böylece cümlesine i'tikād etmek lâzımdır.

***Muâmele-i Hak ve Rasûl ve Muâmele-i şeyh :** Rasûlullâh'a teblîğ-i emr ve nehyden mâ-adâ emr-i zâid dahi i'tā olunmuştur ki kendi yanında halka muâmelâtıdır. Zîrâ Hak ile bâkîdir. Pes, teşahhus onun ve hüviyyet Hakk'ındır. Hakk'ın ise her muâmelesi hakdır. Onun için mürşîd-i kâmile hiçbir muâmelesinde i'tirâz yoktur. Zîrâ câizdir ki ol muâmeleyi emr-i bâtın yüzünden Hak'dan ahz etmiş ola. Hakk'a i'tirâz ise küfrdür. Ve Hz. Mûsâ'nın Hızır'a olan muhâlefeti i'tirâz bâbından değildir. Belki fi'l-hakîka sebebi istifsâra mahmûldür. Maa-hâzâ, her biri kendi vâdisinde şerâyi' ve hakāyık cihetinden müstakil idi. Pes, onlar sâire kıyâs olunmaz. (Hakkı Efendi)

***Ma'kūlât-ı ûlâ** (معقولات اولى) : Zihinde düşünülüp hâricde mevcûd olana ma'kulât-ı ûlâ derler. İnsân mefhûmu gibi.

***Ma'kūlât-ı sâniye** (معقولات ثانيه): Zihinde olup hâricde olmayana derler. İnsân mefhûmunun küllîliği gibi. Ma'kulât-ı ûlâ var ve ma'kulât-ı sâniye var. Hayvan lafzında ikisi dahi mevcûddur ki hayvan lafzının medlûlü hâricde mevcûddur ki ona ma'kulât-ı ûlâ derler. Ve hayvan mefhûmunda küllîlik mülâhaza olunur ki ol küllîliğe ma'kulât-ı sâniye derler ki hayvan medlûlünden sonra taakkul olunduğu için. Ve bu ma'kulât-ı sâniyenin hâricde mukābili yoktur, ya'nî hâricde mevcûd değildir. Ammâ ma'kulât-ı ûlânın hâricde mukābili vardır.

***Ma'kūl-i abd** (معقول عبد) : Abdin aklıyla bildiği şey demektir.

***Ma'kulât** (معقولات) : Aklı olan şeylerdir.

***Maâd-ı ûlâya rücû':** Ol rücû' fenâ-i evvelde olur. ya'nî dünyâdan geri rücû' demektir.

***Maâdî :** Rûhun dönecek yeri ya'nî rûh tenden mufârakat edince varıp duracak yeri demektir.

***Maâd** (معاد) : İâde-i uhreviyye demektir.

***Maânî** (معانى) : İlhâmât demektir. Ma'nâdan murâd, lafzın melekûtu olan vahy ve ilhâmdır.

***Maâlim** (معالم) : Mahall-i sıfâttır. Ya'nî ayn ve lisân ve üzn ve yeddir ki usûl ve maâni-i sıfâta mecâlidir.

***Mu'lem** (معلم) : Alâmetlenmiş demektir.

***Muaccel** (معجل) : İbtidâ verilen.

***Muaccelen** (معجلا) : Evvelen demektir. Muaccelen şimdi demektir.

***Mu'cem** (معجم) : Noktalı harfe mu'cem derler.

***Mu'cib** (معجب) : Kendine ucb etmek ya'nî kendini görücü demektir.

***Ma'bûd-i hak** (معبود حق) : Hak Teâlâ.

***Ma'bûd-i bâtıl** (معبود باطل) : Esnâm ve emsâlidir.

***Muayyen** (معين) : Mahlûk demektir.

***Ma'zûl-i mansûb** (معزول منصوب): Bir câhil kimseyi hâkim nasb etseler ma'zûl-i mansûb derler, neûzü billâh.

***Mu'tekad** (معتقد) : İ'timâd olunan.

***Mu'tekid** (معتقد) : İ'tikād eden. **[505-b]**

***Ma'mûl** (معمول) : Yapılmış.

***Ma'rifet** (معرفت) : Eşyâyı ma'nâda helâk görmekden ibârettir. Dahi ma'rifet, vusûlden evvel olmak var ve vusûlden sonra olmak var. Sonra olanı akvâdır. Zîrâ vusûlden evvel olan ma'rifet, bir şeyden haber almak gibidir, ol şeyi müşâhede etmek gibi değildir. onun için vusûlden evvel olan ma'rifet ez'afdır, fe'fhem. Suâl olunursa ki, ma'rifetin gāyeti nedir ? Cevâb budur ki, biri mebde'-i ma'rifet ve biri Hakk'ın hitābını işitmek ve biri cemâlini görmekdir. Velâkin bu üçden asl olan ma'rifetullâh ve lezîz olan simâ'-i hitāb-ı müstetāb ve elezz olan, müşâhede-i rabbü'l-erbâbdır. Nitekim hadîsde gelir : و اسئلك لذة النظر الى وجهك الكريم ابدا دائما سرمدا [Dâima güzel yüzüne bakmanın zevkini istiyorum][307] (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Ma'rifet** (معرفت) : Mücerred hasâis ve fazâili idrâkdir.

***Ma'rifetullâh** (معرفة الله) : Ey mü'min sakın inkârdan, zîrâ sû-i hâtimeye bâisdir. Ve makarr olduktan sonra dahi sakın hicâbdan zîrâ rü'yetten mahrûm olursun. Ve mükâşif olduktan sonra dahi sakın yalnız âşık olmaktan. Zîrâ maksûd-i aslî ma'rifetullâhdır, yalnız aşk değildir. Zîrâ nice aşk-ı zaîf vardır ki onda olan ma'rifet dahi zaîfdir. Fikr eyle ki bu lezzetten çeşnidâr olanlar tabakāt-ı ma'rifette mütefâvitlerdir. Ey nicelerin âvâzeleri şark ve garba ermiştir. Fe-emmâ nâmı zâtına gālibdir. Ve ey niceler gûşe-gîr buk'a-gîr hamûl olmuşlardır. Fe-emmâ zâtı nâmına rüchân bulanlardır. يختص برحمته من يشاء (Bakara,2/105) [Dilediğine rahmeti ile muamele eder] ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء (Mâide,5/54) [İşte bu Allah'ın bir lütfu ve ihsânıdır ki onu dilediğine verir] Ma'lûm ola ki, ma'rifetullâh terakkiyât-ı celîleye bâisdir ve cümle a'zâ ve kuvâ emânettir ki her birinden bir hükm-i ilâhî matlûbdur. Pes, kalbden matlûb olan ihlâsdır. Ve rûhdan matlûbe olan ma'rifettir. Ve tarîkat bâtın-ı şerîat olduğu gibi, ma'rifet dahi bâtın-ı tarîkattır. Ve ma'rifetten murâd ayndır, ya'nî ilmden ayna vusûldür. Ve sırrü'l-hakîka aynın müttehid olduğudur. Zîrâ her kesret bir vahdet ile ve cemî' vahdât ayn-ı vâhide ile kāimdir. Ve hakîkat dedikleri ma'rifetin bâtını ve gāyetidir. Gûyâ şerîat âlem-i ecsâm ve tarîkat âlem-i ervâh gibidir. Mâ-fevki âlem-i ilm ve onun dahi mâ-verâsı âlem-i ayndır. Ve âlem-i ecsâm şehâdet-i mutlakadır. Onun için şerîat zevâhir-i ilmdir. Ve mertebe-i ervâh âlem-i gayb-ı izâfîdir. Onun için tarîkat ve ma'rifet mertebeleri şerîate göre gayb ve hakîkate göre ve ona nazar ile şehâdettir. Zîrâ zevâhir-i hakîkattır. Ve nefs-i hakîkat gayb-ı zâtî ve hakîkîdir ki bâtınü'l-butûndur. Pes, insânın zâhiri ism-i zâhirin merâtibine nâzır ve bâtını ism-i bâtının makāmâtına dâirdir. Onun için kemâlât-ı zâhire ve bâtınayı câmi'dir. Ve şol sâlik ki sırr-ı şerîatten gāfil ve amel-i zâhirden âtıldır, onda sırr-ı ilâhî yoktur. Belki tarîkatı zâife **[506-a]** ve ma'rifeti bâtıle ve hâli ilhâd-ı mahzdır, neûzü billâhi teâlâ. Ve bu a'sârda dalâl erbâbı hadd-i hesâbdan bîrûndur.

Ma'rifet-i Hak, Ma'rifet-i rûh, Ma'rifet-i nefs (معرفت روح و معرفت نفس) :

---

[307] - Ebû Hacer, **Mevsûat**, I, 498.

Ma'lûm ola ki, Hakk'a taalluk etmek Hakk'ın vücûdunu ve vücûb-i vücûdunu ve vahdetini ve sâir sıfâtını ve kemâlâtını ma'rifetle olur. Ve ma'rifet rûh-i insân tarafından gelir. Nitekim cehl nefs-i insân cânibinden hâsıl olur. Pes, kişinin cehâleti üzerinden ref' olmadıkça yerine ma'rifet konmaz ve ilm-i ilâhî nûru bi-kaderi'l-isti'dâd tecellî eylemez. Hakk'ı sıfât-ı selbiyye ve subûtiyyesiyle bilesin ve Hakk'a meşgul olasın. Tâ ki Hak dahi senin kalbine ilm ile tecellî eyleye. Ve cehlden kurtulup halka dahi ilm-i ilâhî ta'lîm edesin. Nitekim Âdem (a.s.) hilâfeti yüzünden melâikeye esmâyı ta'lîm eyledi. Ya'nî her nesnenin ismini ve lafzını ve ma'nâsını ve hâssasını ve hakîkatını isti'dâdlarına sığdığı kadar bildirdi. Pes, onun ki kalbinin sûreti var fe-emmâ nûr-i ma'rifeti yoktur. Ve zât ve sıfât ve ef'âl-i Hakk'ı lâyık olduğu vech üzere bilmezse harâb-hâne gibidir, fe'fhem.

Kıt'a :

Gel imdi gel bu kalbi eyle ihyâ,
Kıl onu feyz-i irfân ile deryâ.
Bu demde ermez isen işbu feyze,
Geçer demler ne demde eresin tâ.

Ma'lûm ola ki, ma'rifet-i nefs miftâh-ı ma'rifetullâhdır. Zîrâ insâna bâb-ı ma'rifetullâh ol vakt feth olur ki evvelâ kendi nefsini bile ve rûhun hakîkatını idrâk eyleye. Nitekim haberde gelmiştir: من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen Rabbini de bilir][308] Ve Hak Teâlâ kelâm-ı mecîdinde buyurmuştur : سنريهم اياتنا فى الافاق وفى انفسهم حتى يتبين لهم انه الحق (Fussilet,41/53) Ya'nî kendi kemâl-i kudretimizi ve sun'-i acâyibimizi onlara âlem-i zâhirde ve dahi nefslerinde gösterelim. Tâ ma'lûm edineler ki Hak Teâlâ her nesneye kādirdir. Ve Hak oldur, ondan gayrı ne kîm varsa bâtıldır.

Ey sâlik ! Eğer kendi nefsini bilmek dilersen, ma'lûm ola ki Hak (celle ve alâ) seni iki nesneden halk eylemiştir. Birisi beden-i zâhirîdir ki ol zâhirdir. Birisi maani-i bâtınîdir ki ona rûh ve nefs derler. Onu ancak basîret ile idrâk etmek mümkün olur ve biz ona kalb deriz. Her yerde ki gönül ve kalb ve dil zikr olunsa, murâd oldur ya'nî kalbdir. Ammâ ol değildir ki insânın sadrında sol cânibinde olan bir et pâresidir. Belki ol kalb dediğimiz oraya taalluku olan ma'nevî bir emrdir. Zîrâ ol et pâresi meyyitte ve sâir hayvanda dahi vardır. Ve ol et pâresi göz ile görünür ve âlem-i şehâdettendir. Ammâ kalb ki rûh ıtlâk ederler, ol bu âlemden değildir ve bu âleme garîb gelip gitmeğe gelmiştir ve bedenin şâhıdır. **[506-b]** Ve beden onun merkebidir. Ve bi'l-cümle zâhir ve bâtın-ı a'zâ onun askeridir. Ve ma'rifetullâh ve müşâhede-i cemâl-i hazret onun sıfatıdır. Ve onun hakîkatının ma'rifeti ma'rifetullâhın miftâhıdır. (Hakkı Efendi)

***Ma'rifet-i nefs ve Ma'rifet-i Rabb** (معرفت نفس و معرفت رب) :* وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون (Zâriyât,51/56) ey, li-ya'rifûn, ey, li-yuvahhidûn. Ya'nî Bârî Teâlâ buyurur : " Biz cin ile insi ancak ibâdet etmek için yarattık" der. İbâdetten murâd, nefsini bilip rabbisini bilmek içindir. Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur : من عرف نفسه فقد عرف ربه [309] ya'nî bir kimse nefsini bilse, tahkîk ol kimse rabbisini bildi demektir. Bu âyetten ve bu hadîsden böyle sâbit oldu ki nefsini bilmek budur ki gazab, hased, kibir, kin, ucb, riyâ, şehvet, gaflet, hubb-i dünyâ, hubb-i âhiret, nefsinin hevâlarından ve tabiattan yaramaz huylar her ne ki varsa bi'l-külliye geçip تخلقوا باخلاق الله - واتصفوا بصفات الله [Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][310] hadîs-i şerîfi fehvâsınca iyi huy ile huylanıp ve iyi sıfat ile sıfatlanıp yaramaz huylarını iyi huya tebdîl edip على اهل الله تعالى الدنيا حرام على اهل الاخرة والاخرة حرام على اهل الدنيا وهما حرامان [Dünya ehline âhiret haram, âhiret ehline dünya haram ve ehl-i hakka dünya ve âhiret haramdır][311] hadîs-i şerîfi muktezâsınca dünyâ ve âhiretin bir uğurundan muhabbetlerini terk edip, gönlünde Hakk'ın muhabbetinden gayrı muhabbet koymayıp, kendi nefsini nefs-i külden ve nefs-i küllü dahi Hak'da fânî ve yok edip, كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام (Rahmân,55/26,27) [Yer üzerindeki herşey yok olucudur, yüce ve iyilik sahibi Rabbin bâkîdir] mâ-sadakınca kendinin ve cümle mahlûkātın vücûd-i zıllîsini yok olduğunu bilip, ne ben varım ve ne halk, cümle vücûdun ve varlığın hakîkatı Hakk'ındır.

---

[308] - Aclûnî, II, s.262.
[309] - Aclûnî, II, s.262.
[310] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.
[311] - Necmuddîn Kübrâ, **Tasavvufî Hayat**, s.48.

Nitekim gölgenin asâleten vücûdu olmayıp, kıyâmı ve hareketi ve vücûdu ve varlığı sâhibinin olduğu gibi ve dahi âyinenin içinde görünen sûretin vücûdu ve varlığı nâzırın olduğu gibi, cümle vücûdun ve varlığın bir uğurdan hakîkatı Hakk'ın olduğunu ve kendini enâniyyet ile var zannedip zann ile şirkde kaldığını bilip, tecelliyât-ı bârî ile fenâ-fillâhda fenâ-ender-fenâ olup, Hak ile bâkî olup, cem'den farka gelip, edeb edip, Hak ile kāim olduğunuz hâlde ubûdiyyetinizi bilip, ubûdiyyeti ulûhiyyete, ulûhiyyeti ubûdiyyete mahcûb etmeniz, ya'nî kendi vücûdunda hem Hakk'ı ve hem halkı bulup, Hakk'ı halka halkı Hakk'a mahcûb etmemelidir. انه كان ظلوما جهولا انا عرضنا الامانة على السموات والارض والجبال فابين ان يحملنها واشفقن منها وحملها الانسان (Ahzâb,33/72) [Evet, biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik; onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular. Onu insan yüklendi, insan ise cidden çok zalim, çok cahil bulunuyor] İmdi bu âyette emânetten murâd, Hakk'ın varlığıdır. Kendini ve halkı aradan çıkarıp varlığı Hakk'a verirse, ol kimse emâneti sâhibine vermiş olup azabdan emîn oldu ve kendini cehlden ve zulmden halâs etti ve nefsini bilip **[507-a]** rabbisini bildi. Nefsini bilmek ma'nâsı budur. وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın ama Allah attı] âyet-i kerîmesinin yedinci kat ma'nâsı budur ki yâ Muhammed senin ve cümlenin vücûdu fânîdir. Kıyâmı ve varlığı ve hareketi benim iledir. Hakîkat-ı vücûd benimdir. Fâil-i hakîkî benim. Beni unutup sen seni fâil-i hakîkî zannetme diye Bârî Teâlâ sırr-ı rubûbiyyeti ve tevhîd-i hakîkîyi habîbine remz etti.

Nazm :

Gözünden ehl-i inkârın nihân-ender-nihânsın sen,
Muvahhid kanda kîm baksa ıyân-ender-ıyânsın sen.
Gözümdeki gören sensin dilimden söyleyen sensin,
Semî'imsin simâ'ımsın benim cânımda cânsın sen.
Bu yanmakdan yakılmakdan murâdın hak ise sûfî,
Vücûdun varlığın kaldır kıl gör ne kânsın sen.

***Ma'rifetin evvel kapısı ve aklen ve ilmen ve i'tikāden ve kavlen ve hâlen ma'rifet :** Ma'lûm ola ki bir kimse hâlıkdan gāfil ve câhil olmak ve tevhîd-i sâni'inden gāfil olmak ve melâikeye günah isnâd etmek ve enbiyâ lâzım değildir demek ve enbiyâyı tefrîk etmek ve haşri inkâr etmek ve kuranı inkar etmek küfrdür. Bu yedi şeyi bilip iman getirmek ma'rifetin evvel kapısıdır. Bu kapıya girmeyen cennete girmez, cehennemde müebbed kalır. Bu ma'rifete aklen ve ilmen ve i'tikāden ma'rifet derler. Bu ma'rifet hakkında Hz. Habîb-i Ekrem (s.a.v.) : حتى يقولوا لا اله الا الله انى اقاتل الناس ["Lâ ilâhe illallah" diyene kadar insanlarla savaşırım][312] dedi. Ammâ bu mertebede kalsa, fi'len ma'rifete gelmesi ya'ni bu yedi türlü şeye i'tikāden ve kavlen ر خيره و شره من الله تعالى امنت بالله و ملائكته وكتبه و رسله واليوم الاخر و بالقد [Allah'a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine, âhiret gününe, kadere ve hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ettim] ve اله الا الله محمد رسول الله [Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın rasûlüdür] dediğinden sonra buraya gelinceye kadar kavlen ma'rifettir. Ve cemî' ef'âl ve akvâl ve ahvâlini şer'e tatbîk edip, me'mûrât-ı şer'iyyenin cümlesini şerâyitiyle işler olup, menhiyyâtın cümlesinden ictinâb eder olmasa, fi'len ma'rifet bulunmaz. Bir kavl fi'le mutābık olmasa, kibâr indinde mu'teber olmaz. İmdi kavlini ve fi'lini ve hâlini şer'e tatbîk edip fi'len ve hâlen ma'rifete nâil olmak lâzımdır.

İmdi bir kimse tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalb ve tahliye-i rûh ve tecliye-i sırr murâd etse, mev'ıza kitablarına ve meşâyihin ahvâl-i nefsi yazmış risâlelerine mülâzemet ede. İlmi ilacı oldur. Ve onunla kanaat etmeyip bu ilmde ve takvâda ve ma'rifette ziyâde i'timâd ettiği meşâyih-i tarîkatten birine bey'at edip tecdîd-i îmân ede ve ol îmânında fi'len ma'rifetine kasd ede. Ve tarîkini ahsen-i turuk ve şeyhini efdal-i meşâyih yâhut kendine nisbet öyle bile. Ve şeyhin ta'yîn ettiği esmâ ve ezkârını bilâ-ziyâdetin velâ noksânin muhâfaza ede. Ve işrâk ve duhâ ve teheccüdünü mümkün oldukça terk etmeye. Ve cem'e erene senden bede' ile hergün ekalli yüz istiğfâr edip, kavlen ve fi'len ve hâlen **[507-b]** muhâlefetine tevbe edip yarlıganmasını ziyâde tazarru' ile isteye. Ve bakiyye-i ömründe ismet ve hıfz isteye. Ve yine ekalli yüz salavât getire. Ve salâtında Hz. Rasûlullâh'ın kendi zât-ı şerîfine ve tevâbi' ve levâhıkına hattâ cemî' ümmetine salât ve rahmet murâd ede. Hattâ ümmeti zımnında kendisinin a'mâl-i marziyye ve ahvâl-i seniyyeye tevfîkini kasd ede. Ve ol murâdı salâta münderic olmakla husûlünde ricây-ı küllî ede. Ve yine

[312] - Buhârî, İman, 17, Müslim, İman, 34; Tirmizî, İman, 1; İbn Mâce, Fiten, 1.

hergün ekalli yüz ihlâs okuyup ve her ihlâsda tevhîdini tâzeleyip ve cemî' a'mâl ve ahvâlinde hulûsunu isteye. Ve yine ekalli yüz kelime-i tevhîd ede. Cemî' şirk-i celî ve hafîden istiğfâr ede. Ve yine yüz kere الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه ولا يجعل علينا متشابها فنتبع الهوى انك مجيب الدعوات اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا diye bununla cemî' muhâlefâttan ve gaflâttan masûn ve mahfûz olmasını isteye.Ve yine ekalli yüz kere سبحان الله و بحمده استغفرالله واتوب اليه [Allah'ı hamd ile tesbih ederim, Allah'a istiğfar eder ve O'na tevbe ederim] deyip bunda dahi Hz. Hakk'ı cemî' nakāyıs ve nakāyızdan tenzîh edip cemî' mahâmidle tahmîd, kendinin nakāyızına istiğfâr ve bakiyye-i ömründe i'tisâm ede.

***el-Ma'rifetü** (المعرفة): Ma'lûm ola ki, ma'rifetin mübâdîsi evvelen seyr ü sülûkün sıhhatini ve esbâb-ı mevsilesini bilmektir. Zîrâ evvel taayyün-i matlab ve ba'dehû esbâbına teşebbüs olunur. Ve matlab-ı a'lâ Hak ve esbâb-ı vusûl umûm ve husûs üzerine merâsim-i şerîattir. Ve makāsıdı esmâ ve sıfât ve ef'âl-i Hakk'ın belki zât-ı mutlakın bi-kaderi't-tākati'l-beşeriyye esrârına vukufdur. Pes, ma'rûf ve ma'lûm Hak Teâlâ'dır ve ârif sâlikdir. Ve esbâb-ı ma'rifet umûr-i muayyenedir ki ehassı sohbet-i ehl-i dildir. Zîrâ sohbet-i meşâyih olmayınca bâb-ı ma'rifet açılmaz. Ve bezm-i muhabbet kıvâm bulmayınca bâde-i vasl içilmez. Bir kimse pâdişâhı tebdîl-i câme ile görse ve bilmese, nedir faydası. Pes, ol görenin gözünü açar bir kehhâle lâzımdır. Ve ol câhile onu ta'rîf eder bir âlim gerekdir. Ve bu ma'nâdan ötürü demişlerdir ki ثبت العرش ثم انفس Ya'nî evvelen temel ve sâniyen binâ lâzım geldiği gibi, evvel ma'rifetullâh ve ondan müşâhede-i nûr-i zâttır. Zîrâ gerçi maksûd olan fi'l-hakîka ma'rifettir. Velâkin ma'rûfun tecellîsinde olan hâlet-i zâide ve lezzet-i kâmile nedir, ehl-i hâlet ve zevkden sor yâ nasîb.

Li-muharririhî :

Ger nasîb oldu ise vasl-ı hüdâ,
Eyle mâl ve mülkü şükrâne fedâ.
Zevk-i vuslat olmasa bu hânede,
Hâne hâne gezmeden ne ey gedâ.

Ve hadîs-i sâbıkda ki ma'rifet-i mefs mâldır denildi. Tarîk-i Hak'da zâd ve bâzâr-ı fenâda sermâye ve ticâret-i ma'neviyyede bidâ'a demektir. Onun için bu sermâyeyi buldukta Attār-ı Tebrîzî dükkanını yağma ettirdi. Ve bu gınâya erdikte İbrâhim Edhem tâc ü tahtı **[508-a]** yoğa sattı. Ve mensûr perîşanlıkdan kendini devşirdi ve birliğe yetti. Ve ne hoşdur ki İmâm-ı Ali (k.v.) den mervîdir : رضينا فسرة الجبار فينا لنا علم و للاعداء مال İşte bu sırr-ı sırrî için Fahr-i Âlem (s.a.v.) fakrla iftihâr etti. Ve dünyây-ı dûnun saltanatına ve hazâinine ve ârâyişine iltifât etmedi. Maa-hâzâ mefâtîhü's-semâvât-i ve'l-arz elinde idi. Ve buyurdular ki, اجوع يوما و اشبع يوما [Bir gün aç kalayım, bir gün doyayım] ya'nî îrâd-i yevmeyn ve tenkîr-i zamâneyn remz eder ki saltanat ve gınâ ve şiba' yârınındır, bugünün değildir. Belki bugünün hükmü ubûdiyyet ve fakrdır. Fe'fhem cidden. (İyi anla!)

Li-muharririhî :

Hû meded hû meded hû meded,
Âh kîm yandım bana bir su meded.
Kevser-i irfânla dolsun gönül,
Yâ ilâhî bu vücûdum bu meded.

Ma'lûm ola ki, ma'rifet lafzı ıstılâh-ı mahsûs olmuştur. Ya'nî ulemâ-i billâh olanların vasfıdır. Zîrâ eğerçi ma'rifet aslında cüz'iyyâtta müsta'mel ve mesbûk bi'n-nisyândır. Onun için Hakk'a ârif denilmez. Velâkin ehl-i rüsûmden temeyyüz için bir ıtlâkdır. Ve illâ ulemâ, ârif-i billâh olanlara ıtlâk olunur. Zîrâ sıfat-ı şerîfe-i ilâhiyye ile muttasıf olmuşlar ve ma'lûmları gibi ihâtada kadr-i zâid bulmuşlardır. Yoksa ehl-i nazar değildir ki bir nazarında bin körlüğü vardır. Ve hergün hâne-i hayâlâta girip hezârgeh tasavvurât-ı bâtıleye hem-civârdır. Aklları erdiği mertebeler ne olduğu ma'lûm oldu. Ve erbâb-ı hak hakkında ettikleri ta'n-ı bâtılın sırrı ne olduğuna vukuf kemâlini buldu.

Li-muharririhî :

Sorma zâhidden haber tahrîrine eyle nazar,
Hall olur maksûd onların yâ mess veyâ ola zer.
Bakma ağyârın yüzüne yâr isen eyle hazer,
Heykel-i a'dâyı görmek dostun cânın üzer.

Ve Seyyidü't-Tâife Cüneyd-i Bağdâdî'den (k.s.) ârif ve ma'rifetten suâl ettiklerinde لون الماء لون انائه [Suyun rengi, kabının rengidir] diye cevâb verdi. Ya'nî ârif odur ki ahlâk-ı ilâhiyye ile muttasıf ola ve onu gören ke-ennehû hüve diye. Zîrâ bu vücûd-i keyânî içinde hüve hüve olmak nice ola. Ve her çend ki fenâ-i külliyet bula. Makām-ı vahdette olan nice "ene" diyebile. Ey ârif aceb zevklenecek yerlerdir, eğer bu bezme girdinse ve bu câmı buldunsa. Ve aceb ibret alacak sözlerdir, eğer kulağına aldınsa. Ve bu makāmın tafsîli gayrı âsârımızdan matlûb ola.

Li-muharririhî :

Cânımın esrârını senden sakınmam gerçi âh,
Belki ağzım yana yâhut yazıla ulu günâh.
Lafzımın hû harfi yüz ondört sûre sırrıdır,
Âb ve nâb-ı nazm ve nesrim ona yetmez mi güvâh.

Ya'nî Kur'ân'dan çıkan ma'nâ, hû harfinden dahi çıkar. (**Necât-ı İsmâil Hakkı Efendi k.s.**)

***Mi'râc-ı rûhânî ve Mi'râc-ı cismânî ve Mi'râc-ı ümmet :** Mi'râc, nerd-bân ma'nâsına gelir ki âlet-i urûcdur. Urûc ma'nâsına dahi müsta'meldir. Rasûlullâh (s.a.v.) Cenâbları bir gece râkib-i burâk olup, mescid-i haramdan mescid-i aksâya seyr ü sülûk etmişler **[508-b]** ve hem-râhı cibrîl ile cânib-i kudse doğru çıkıp gitmişlerdir. Bu mertebesi nass-ı kātı' ile sâbit olmakla münkiri kâfir olur. Ve mescid-i aksâdan cânib-i semâya urûcları haber-i meşhûrla mukarrer olmakla münkiri tazlîl olunur. Ve semâdan cennete veyâ arşa veyâ taraf-ı âleme urûcu haber-i vâhid iledir ki münkiri âsim olur. Ve karn-ı sânî ittifâkıyla mi'râc-ı mezkûr hâlet-i yakazada cism ve rûhun mecmû'uyla vâki' olmuştur. Ve otuz dört aded mi'râcın bundan bâkîsi rûhânîdir ya'nî otuz üçü rûhânîdir. Ve bu ma'nâ akl-ı mahcûba göre emr-i baîd olduğundan, ekser-i nâs inkâra düşmüşlerdir. Ve Ebû bekr es-Sıddîk (r.a.) bilâ-te'hîr tasdîk etmiştir. Bu cihetten ilâ yevmi'l-kıyâm ehl-i sünnet ve cemâatten tasdîk-i mi'râcda peyrev-i sıddîk olmuşlardır.

Suâl olunursa ki, burakla âric olunca, nurdan nerd-bân dedikleri nedir ? Cevâb budur ki, sûret-i cezb-i ilâhîdir. Ve illâ nerd-bânın pâyelerine basarak çıkmak ma'nâsına değildir, zîrâ burak ondan muğnîdir. Ve burak sidretü'l-müntehâya dek matiyye-i burak seyr-i nebevî olmuştur. Suâl olunursa ki, beden-i insânı urûcu ne vechile iktizâ eder ki hükmü hafîfe hübûttur. Cevâb budur ki, hareket-i kasriyye ile ya'nî devr ile mümkündür. Nazar eyle ki hacerin tab'ı nüzûl iktizâ ederken, kuvvet-i bâzûyla remy olunca merkezden havaya doğru hareket-i kasriyye ile sâid olur. Zîrâ tab'ında hareket-i kasriyyeyi kabûl etmek vardır. Pes, havaya suûdu arazîdir ki hareket-i mezkûreye dâirdir. Ve merkeze nüzûlü zâtîdir ki bilâ-kasrdır. Ve arazîye hilâf-ı tab' ve zâtîye vifâk-ı tab' derler. Ve melâikenin harekâtı mezkûrun hilâfınadır. Zîrâ kemâl-i letâfetlerinden suûdları tab'îdir ki bu sûrette cenâha muhtâc değillerdir. Ve nüzûlleri hilâf-ı tab'îdir ki bu sûrette cenâha muhtâclardır. Tuyûr ise böyle değildir, fi'l-cümle ecsâm-ı sakîledendir. Onun için bi't-tab' nüzûl eder. Ve teemmül eyle mıknatıs ve hadîd husûsunda ki hâssa-i mıknatıs hadîdi ne vechile cezb eder. Maa-hâzâ hadîd cism-i sakîldir.

Suâl olunursa ki, cism-i âdemî hevâ-i bârid ve âteş-i hârra tahammül eylemez. Beyne's-semâ-i ve'l-arz ise kerreten hevâ ve kerreten esîr vardır. Pes, onlardan güzer etmek ne vechile müyesser olur ? Cevâb budur ki, bedeninden hicâb halk eder ki onun sebebiyle hevâ ve ateşden munfasıl olmaz. Nitekim Mekke-i Mükerreme'de tâc kızı Fâtıma derler kâmilâttan bir hatun vardı ki ba'zı evkātte pederi onu darb-ı şedîd ile darb ederdi. Ve Fâtıma ol darbı aslâ ihsâs etmezdi. **[509-a]** Zîrâ Allâh Teâlâ bi-tarîk-i hâriku'l-âde bedeninde perde halk ederdi ki pederi ol perde ve vâsıtaya darb ederdi ve cism-i Fâtıma'ya te'sîr etmezdi. Ve bir cevâb dahi budur ki nârın muhrik olduğu cism-i latîfi olan cemrle değildir, belki ol cism ol ateşi hâmildir. Pes, câizdir ki ol cismin nâriyyeti zâil ola ve cemr şöyle gayr-i muhrik kala. Nitekim ateş-i nemrudda İbrâhim (a.s.)a vâki' oldu. Ve zevât gerçi istihâle etmez fe-emmâ sıfâtı kābil-i istihâledir. Onun için sıfat-ı nühâsiyye zâil olur, te'sîr-i cevher-i iksîrle sıfat-ı fıdda ve zehebiyyet zuhûr eyler. Ve hevâ-i bâridi ve sâir ecsâm-ı mevziyyeyi dahi ateşe kıyâs eyle. Ve bu ma'nâya ehl-i kerâmete hiçbir hâil yoktur. Meselâ, tîn üzerine basıp geçer gider ve kademi gavs etmez. Sâiri ise kādir olup bir adım gitmez.

Suâl olunursa ki, tâife-i felâsife eflâk-i hark ve'l-yetâmâ kabûl etmez derler. Pes, ne vechile eflâkden güzer etmek müyesser oldu ? Cevâb budur ki, bir kimse mâ-i cârîden güzer etse, suyun cereyânına mâni' olmaz. Ve hevâ ki şey'-i muttasıldır, yürüdüğü vaktte onun hareket ve tevassutundan müfterik olmaz. Pes, Rasûlullâh (a.s.) ın eflâki tecâvüzü dahi eflâkin harekâtına mâni' olmadı ve onu teskîn eylemedi. Ve feleken-ba'd-i-felekin tecâvüz edip sidre ki makām-ı cibrîldir, orada bir mastabaya nüzûl buyurdu. Ve cibrîl burâkı ol mevzi'-i kesrette alıkoyup, kendi refref-i a'lâ nâm milhafa ile âlem-i vahdete müteveccih oldu. Ve pâye-i kürsîden güzer ve mahall-i istivâ dedikleri mevzi' ki zirve-i arşdır oraya nüzûl etti. Bu mahalle gelince olan seyre, seyr-i terkîbî derler. Zîrâ kevn-i câmi'leri olan terkîb-i vücûdlarına inzimâmla olan seyrdir. Ba'de-ezîn terkîblerini âlem-i terkîbin kullesinde terk edip, rûhâniyetleriyle seyr-i basît eylediler. Ve ol esnâda hâlât-ı kesîre vâki' oldu. Ve âhir rûh-i mazharları sûret-i cisme girip ervâh-ı müheyyimeyi mütâlaa kıldı. Ve basarından kayd-ı terkîb ve hiss bi'l-külliye muzmahill olup, izzet-i ahmâ dedikleri hicâb ardından haysü-lâ-hays her ne idrâk ettilerse ettiler ve rü'yet ve müşâhede-i ilâhiyyenin gāyetine yettiler. Ve hicâb-ı mezkûr halkından dediğimiz budur ki ol hicâb ebedî mürtefi' olmaz. Eğer mürtefi' olsa, nûr-i şa'şaânî gözleri alır ve vücûdları harâb eder. Nitekim âyine-i imkân dahi ebedî bâkîdir. Zîrâ vahdet-i sırfda rü'yet olmaz ki mütecellî ve mütecellâ-leh için başka başka vücûd yoktur. Rü'yet ise fi'l-cümle isniyyet **[509-b]** olur ki kābe kavseyndir. Ve bu makāmın tahkîki gayrı âsârımızdan matlûb ola.

El-hâsıl, rütbe-i mezkûre husûlünden ve seyr-i terkîb ve basît vücûdundan sonra ki efrâd-ı beşer ve âhâd-ı melek ve eşhâs-ı gayrîden bir ferde müyesser olmamıştır. Şuhûd-i ayna âid ve müstevâda olan terkîb-i latîflerine râci' oldular. Oradan tertîble yine Mekke'de makāmlarına geldiler. Ve bu cümle tarfetü'l-aynda olmuş idi. Pes, bunda tayy-i mekân olduğu gibi, tayy-i zamân dahi vardır. Fe'fhem cidden. El-hâsıl Allâh Teâlâ Rasûlullâh için def'a-i vâhidede iki mi'râcın miyânını cem' eyledi ki biri cesedle isrâ-i terkîbî ve biri rûhla isrâ-i basîttir. Zîrâ arşa dek seyr-i cesed ve mâ-verâsında seyr-i rûhdur. Fe-emmâ rûh sûret-i cismde temessül etmekle mecmû'u mi'râc-ı zâhir-i suverîden addolundu. Sâir mi'râclar ise yalnız bâtınî ve rûhânîdir, mi'râc-ı ümmet gibi. Zîrâ ümmet yâ hâl-i menâmda mi'râc eder ki ona rü'yâ ve mübeşşirât derler, netâyic-i a'mâl-i sâlihadır. Veyâhut insilâh ve fenâ ile seyr eder ki ona mükâşefât derler ki netâyic-i ahvâldir. Ve mi'râc-ı evvelde avâm ve havâs müştereklerdir. Mi'râc-ı sânî ise havâssa mahsûsdur. Ve bir dahi avâmın keşf ve istıdlâ'ı eflâk-i ulviyyede olan menâzil-i cismâniyyedir ki verâ-i arşa tecâvüz etmez. Havâs ise bu merâtibi dîde-i rûhla seyr ettikten sonra âlem-i maânîye dahi urûc ederler ve keşf-i hakāyık eylerler. Zîrâ basîretleri nâfize ve müşâhedeleri kaviyyedir. Ve bu ma'nâ onlara sülûkla hâsıl olmuştur. Pes, sülûk-i dervişânı inkâr edenlerin dîdeleri idrâk-i hakāyıkdan kāsırdır. Zîrâ bâtınları i'tikād yüzünden fâsid ve zâhirleri amel-i sâlih cihetinden kâsiddir. Pes, bu ma'nây-ı mi'râc kerâmet gibidir ki taklîd ile olmaz ve herkes ona zafer bulmaz. Ve ba'zı memkûrların iddiây-ı mi'râc ettikleri bâtıldır. Zîrâ âlemin zâhirinden seyr ve ahz ettikleri nesneyi bâtınından kıyâs ederler. Bilmezler ki mertebe-i hayâlle mertebe-i kalb bir değildir. Zîrâ kalb rûhdan ahz eder ki yüzü âlem-i vücûbadır. Ve hayâl hissden ahz eder ki yüzü âlem-i imkânadır. Ve taraf-ı rûhâniyyette dahi gerçi ba'zı imtizâcât olur fe-emmâ taraf-ı cismâniyyette şevâib çoktur. Zîrâ zâhir-i ekvân müteşâbihâttandır. Müteşâbihât ise hirbâ dedikleri hayvan gibi elvân gösterir. Ve onun ki bâtını müzekkâdır, suver-i misâliyyesi sahîh ve hakāyık-ı gaybiyyesi sarîhdir. Ve âfâkî olanın kimi müevvel ve kimi muhakkakdır. Ve onun ki bâtını musaffâ değildir, hayâlâtı çok olur, zîrâ hissi aklına gālibdir. Onun için ekseri zevâid ve mühmelâttır ki ta'bîrden hâricdir.

Suâl olunursa ki, **[510-a]** mi'râc haber-i meşhûr ile sâbit olunca, münkeri tazlîl olunur. Pes, ehl-i tefsîr ve ehl-i kelâmın nice mü'minler küffâr gibi inkâra düşüp mürtedd oldular dedikleri nedir ? Cevâb budur ki, irtidâdları asl-ı mi'râcı inkâra göredir ki nass-ı Kur'ân'la sâbittir. Nitekim Kur'ân'da gelir : اسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصا الذى باركنا حوله لنريه من اياتنا سبحان الذى (İsrâ,17/1) [Yüce ve her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya, ona âyetlerimizden bazılarını gösterelim diye, götürdü] Ve mescid-i aksâya seyr etmek eğerçi isrâ tarîkiyledir ki gece içinde buraka bindirip cenâb-ı kudse yürütmektir. Bu ma'nâya ise mi'râc demezler. Belki sahratullâhdan cânib-i ulvîye urûc derler. Lâkin seyr ve isrâ-i mezkûr mukaddeme-i mi'râc olmakla mecmû'una mi'râc ıtlâk olundu.

Ve bir dahi budur ki yalnız inkâr etmek yârını muhâfaza iledir veyâ değildir. Pes, nassile sâbit olan mertebeyi inkâr eylese sâir i'tikādiyyât ve ameliyyâtı muhâfazasının ma'nâsı olmaz. Zîrâ nassı inkâr etmek küfr ve mûceb-i ihbât-ı ameldir. Ve eğer haber-i meşhûrla sâbit olan mertebeyi inkâr edip sâir umûr-i dîniyyeyi muhâfaza ederse bu sûrette mürtedd olmaz velâkin tazlîl olunur, nitekim mürûr etti. Ve eğer muhâfaza-i mezkûre hâsıl olmayıp inkârı sâir umûr-i

dîniyyeye tecâvüz a'mâl-i küfre taaddî ederse, irtidâdı mâ-lâ kelâm olur. Zîrâ idlâli küfre ta'diye eder. Nitekim mübtedi'a umûmen sû-i i'tikādları cihetiyle tazlîl olunurlar. Fe-emmâ ba'zılar ikfâr dahi olunurlar, eğer zâhir-i nassa muhâlefetleri bulunursa veyâ usûl-i dînden bir nesnenin ref'ine veyâ ihtilâline bâis olursa.

Suâl olunursa ki, efvâh-ı meşâyihde şâyi' oldur ki Rasûlullâh (s.a.v.) her makāmda ya'nî eğer ferşde ve eğer arşda müşâhede-i hazrete kādirdir. Pes, mi'râca hâcet nedir ? Cevâb budur ki, seyr-i ulvîden maksûd rü'yet-i âyât-ı ızâm ve mütâlaa-i beyyinât-ı kibârdır. Nitekim âyette mestûrdur. Ve bir dahi budur ki, eğer zemîn ve eğer heft âsmân bunların cümlesi âlem-i kevn ü fesâddandır ki kemâl- dıyyıkından mahall-i rü'yet olmağa kābiliyetleri yoktur. Zîrâ Allâh Teâlâ vâsi'dir. Pes, habîbin fevka'l-arşa da'vet olunduğu kemâl-i celâdan ötürüdür ki ol celâ merkez-i âlemde veyâ tabakāt-ı semâvâtta hâsıl olmak müteassir ve belki müteazzirdir. Zîrâ maksûd rü'yetü'l-ayndır. Nazar eyle Hz. Mûsâ (a.s.)a Tûr'da لن ترانی (A'râf,7/143) [Beni katiyen göremezsin] diye rü'yetten men' olundu. Ve Rasûlullâh (a.s.) Cebel-i Hirâ'da Cibrîl'i sûret-i asliyesi üzerine müşâhede ettikte magşiyyün-aleyh oldu. Yâ mahlûka nazarın hâli böyle olunca, hâlıka nazar etmek nice olmak gerekdir. Ammâ dîde-i basîret ile **[510-b]** olan müşâhede ferşde olmağa mâni' yoktur. Zîrâ kalb âlem-i melekûttandır ki fevka'l-arş gibi mâ-lâ-nihâyedir. Ve hâl-i salâtta kafalarından dahi idrâk ettikleri, muhâzât-ı hazret-i ilâhiyyeden nâşî bir sırr-ı acîb ve emr-i garîbdir. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

Ma'lûm ola ki, Hz. Mûsâ ki Hz. Hakk ile yüz ondört bin kelâm söyleşti, bir kere ki ümmet-i Muhammed'e olan hitābı işitti ki من امت محمد ویا مساکین امت محمد و یا فقراء امت محمد یا احبابی [Ey habîb-i ümmet-i Muhammed ve ey mesâkîn-i ümmet-i Muhammed ve ey fukarâ-i ümmet-i Muhammed!] bu hitāb lezzetinden bî-hûş olup, وخر موسی صعقا (A'râf,7/143) [Mûsâ da baygın düştü] âlemine düştü. Çünki yine kendine geldi, duâ edip dedi ki, اللهم اجعلنی من امت محمد [Allahım, beni Muhammed ümmetinden kıl!] gerçi söz her kişi ile söylenir, ammâ sırrı dosttan gayrıya söylemezler. Mi'râc gecesi makām-ı a'lâda Hz. Muhammed (a.s.)a dediler ki, ey Muhammed, gayrı zamânda biz söylerdik sen işitirdin ve biz gösterirdik sen görürdün. Bu gece sen söyle ben işiteyim ve sen göster ben göreyim. Meğer ki bu makāmda ma'şûk Mustafâ oldu ve ol âşık oldu. Zîrâ ki âşıklar kelâm-ı ma'şûkları severler. Onu işitmedin mi ki Mecnûn çün Leylâ'yı göreydi, kendinden geçerdi ve çün sözün işiteydi yine kendine geleydi. Bu makām-ı mustafâya aceb değildir ki Ebu'l-Hasan Harkânî (rahmetullâh) der ki, bana vakt olur ki ben senin ma'şûkunum ve bir vaktte dahi dermi ki ey hüdâ senden bana aceb hâsıl oldu. Mâ-dâm ki senin hüdâlığın yerindedir, ben bu derdden kurtulmazam. فاوحی الی عبده ما اوحی (Necm,53/10) [Kuluna verdiği vahyi verdi] mûcebince esrâr-ı vahyden haber vermek olmaz. Zîrâ bu bir makāmdır ki bendeyi kurbet ile bir makāma eriştirirler ki ol makāmdan suâl harâmdır. Bu makāmda şol nesneyi ki onu bende bilmeye bildirirler ve gösterirler. Eğer bildirmezlerse ki kendi suâl eyleye, katîat ve firkat getirirler. Meselâ, pâdişâh esrâr-ı memleketi söyleye, ol kişiye tamâm âlî rütbet hâsıl olur. Ammâ olmaz ki bir kimse bu esrârı pâdişâhdan suâl eyleye. Zîrâ sultân sana dese ki benim pâdişâhlığımın kıyâmı seninledir, aslâ hatar olmaz. Ammâ sen pâdişâha desen hatar-ı cândır. والمخلصون علی خطر عظیم [Muhlisler büyük tehlike üzerindedir] bu makāmdır. (**Necât-ı Hakkı Ef**)

***Mi'râc-ı rûhânî ve Mi'râc-ı ma'nevî ve Mi'râc-ı cismânî :** Mi'râc-ı rûhânî odur ki rûha fenâ âleminde beşeriyyetten insilâh gelip, âlem-i ulvîye urûc eyleye ki ol âlemin ekvâna göre müntehâsı müstevây-ı arş ve belki levh ve belki kalem-i a'lâdır. Âlem-i vücûba göre Allâh Teâlâ'dır ki onun seyri, ekvâna seyrinin mâ-verâsındadır. Pes, her sâlike ol mertebeye mi'râc müyesser olmaz. Ve bu ma'nây-ı mi'râc rü'yâ ile dahi sûret-pezîr olur velâkin insilâhla olan akvâdır.**[511-a]** Zîrâ insilâhda intikāz-ı vuzû' olmaz, hâbda muntakız olur, meğer Rasûlullâh (s.a.v.) ın hâbı ola. Zîrâ onların mizâclarında ziyâde i'tidâl olmakla hâb hâlinde dahi kalbleri üzerinde perde olmazdı, belki menâmları yakaza gibi idi. Ve mi'râc-ı ma'nevî rûh-i revân ile hâsıl olur. Onun rûh-i revân olması, ol mertebede azîz ve mahbûbdur demektir. Ve mi'râc-ı ma'nevî ehli olan için bi-tarîki'r-rü'yâ mi'râc-ı rûhânî isbâtı vardır, mi'râc-ı cismânî değil. Zîrâ mi'râc-ı cismânî üç kimseye müyesser olmuştur. Biri Hz. İsâ'dır ki ikinci feleke dek urûc etmiştir. Ve biri dahi Hz. İdrîs'dir ki semâ-i râbi'aya suûd etmiştir. Ve biri dahi fahr-i âlem ve nebiyyî mükerrem mazhar-ı ismullâhi'l-a'zam Muhammed Mustafâ (s.a.v.) dir ki zirve-i arşa dek pervâz etmiştir ki ol zirveye ondan gayrı kimse vaz'-ı kadem etmemiştir. Ve bu ma'nâ ile cümle beşer ve melek üzerine fazlı zâhir olmuştur. Ve İdrîs ve İsâ hâlâ semâda makāmlarında zindelerdir. Ve arzda Hızır ve İlyâs hayatta oldukları gibi, Leyle-i Mi'râcda mescid-i aksâda bu dördü cesedâniyyetle zâhir olup, habîbullâha iktidâ etmişlerdir. Ve sâir enbiyâ dünyâdan intikāl etmeleriyle ervâhla hâzır olmuşlardır. Velâkin rûhları cesed sûretine girmiştir. Eğerçi ol temessüle yine ervâhdan gayrısı muttali' değildir. Maa-hâzâ

ecsâdda olanların bile ba'zıları ihtifâya kādirlerdir. Şöyle ki murâd ettikleri vaktte melâike gibi ayn-ı nâsdan tesettür ederler ve melek sûretine dahi girerler. Ve cemî' suverde temessüle kādirlerdir. Nitekim ba'zı kümmelden menkuldür ve bu ma'nâ letāfet-i bâtına tâbi'dir. Pes, herkes letāfetine göre temessül eder ve latîf olanlara kesîf olan nesnede cihet-i letāfet vardır ki ehlullâh ol cihet-i letāfet ile kesîfden nüfûz ederler, divar-ı galîzden nüfûz etmek gibi. Bu cihettendir ki Leyle-i Mi'râcda küre-i hevâ ve küre-i esîr ve mevc-i mekfûf urûca mâni' olmadı. Ol vaktte onların mâni'iyyetleri evsâfı onlardan zâil oldu. Hz. İbrahim (a.s.)a göre ateşden ihrâk sıfatı zâil olduğu gibi, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Mi'râc-ı hakîkî ve Mi'râc-ı hayâlî :** Ma'lûm ola ki, hakāyıka kādir olmayan ve maârif-i hakkāniyyeye vusûl bulmayan kimse ne vechile habîs ve tayyibi fark edebilir. Belki ism-i muzillde iken hidâyet da'vâsına düşer. Bu fakîre bir zamân bir ehl-i riyâzet hindî tereddüd ederdi. Fe-emmâ tarîk-i şer'den hâric idi ki ehl-i münkirât **[511-b]** idi. Velâkin istidrâcı bilmez ve ism-i muzillin ahkâmını fehm eylemezdi. Ve hâlâtı hakāyık kıyâs ederdi. Bu sebepten her gece mi'râc etmek da'vâsın ederdi ve ba'zı kelimât-ı hayâliyye söylerdi. Burası ise sâliklerin mezâlik-i akdâmındandır. Zîrâ hâric-i âlemde mi'râc-ı hayâlî vardır ki onu bilmeyen mi'râc-ı hakîkî zanneder. Zîrâ bâtın-ı âlem dedikleri melekûttur ki bâtın-ı âlem dahi derler. Ve herkes âlem-i melekûte yol bulmaz. Zîrâ hücüb-i âlem-i mülk ona berzahdır. Ve orada berzah-ı a'zam var iken mâ-verâsına nice güzer olunur. Cebel-i Kaf'a güzer gibi ki deryây-ı muhît ona hâciz-i hasîndir. Onun için ulemâ-i rüsûmun ilmine şuûr derler. Zîrâ şuûr mâ-verâ-i perdeden idrâke derler. Pes, orada ilm var ayn yoktur. Ve yakîn-i hakîkî aynın semerâtındandır, ilmin değil. Hattâ ilmde rüsûh olduğu gibi, aynda dahi rüsûh vardır. Pes, rüsûh bulunmadıkça her ayna dahi i'tibâr olunmadı, fe-keyfe ki ilme.

İşte bu takrîrden fehm olundu ki, hayâlî olan nesne dimağdadır ve ayn olan nesne kalbdedir. Ve Kur'ân ve ilhâm kalbe nüzûl eder, yoksa hayâle değil. Belki hayâle nüzûl eden şi'rdir. Onun için muhayyil şi'rdir derler ve isâbet ederler. Zîrâ ilm-i simyâ gibi hakîkatı yoktur. Nitekim ilm-i beyânda eş'âr-ı hayâliyye okuyanlara hafî değildir. Ma'lûm ola, ahyârdan olanların nefsleri merhûmedir ki Allâh Teâlâ'nın rahmet-i hâssasına mazhar olmuştur ki zamân-ı kalîlde feth-i ilâhî ve tecellî-i rabbânîdir. Ve bu nefs sâirlerin nefs-i emmâresi gibi kesret-i riyâzât ve mücâhedâta muhtâc değildir. Zîrâ sülûku tarîk-i aşk ve muhabbet ve cezbedendir. Nitekim Hz. Risâlet (s.a.v.)e Leyle-i Mi'râcda nurdan nerd-bân kuruldu. Pes, nerd-bândan murâd, tarîk-i cezbedir yoksa kadem-bi-kadem yürümek ve çıkmak değildir. Zîrâ bu sûret ile urûc etmek, zamân-ı tavîle muhtâcdır. Mi'râc ise tayy-i zamân ve mekân kabîlindendir. Pes, sûret-i nerd-bândan âlem-i melekût hâli âlem-i mülke kıyâs olunmaz. Zîrâ âlem-i melekûtun seyri rûhla ve âlem-i ceberût ve lâhûtun seyri sırrladır. Zîrâ Rasûlullâh (s.a.v.) Leyle-i Mi'râcda Allâh Teâlâ'yı çeşm-i serâyla gördü. Ya'nî cesedini müstevây-ı arşda terk edip rûhâniyyeti ile seyr-i basît-i vâcibî ederek sırrı sûret-i cisme girip, bu sûretle müşâhede-i zât vâki' oldu. Bundandır ki derler : Cismin fevkinde rûh ve rûhun fevkinde ayn ve aynın fevkinde dahi sırr vardır ve bu sırrdır ki Hakk'ı müşâhede eyler. Zîrâ âlem-i vücûbdandır, rûh ve cism ise âlem-i imkândandır. Ve ayn nisbet-i ilmiyyedir. **[512-a]** Pes, Hakk'a nazar eden yine Hak'dır, Hakk'a delîl olan Hakk olduğu gibi. Velâkin nazar ve delâletten her biri bir mertebeden bir mertebeyedir. Yoksa ikisi bile mertebe-i vâhidden değildir. Nitekim nebî ve velîye Hakk'ın selâmı zâhirden mazharadır. Ve nebînin kendine selâmı cem'den farka ve melekiyyetten beşeriyyetedir. Eğerçi meâl birdir ki fi'l-hakîka kendi kendine selâmdır.

Ma'lûm ola ki, dinde vâsıta Rasûlullâh'dır. Onun için Leyle-i Mi'râcda bâb-ı semâ dakk olundukta, kimdir denildi. Cebrâil dahi Muhammed'dir diye cevâb verdi ki ondan gayrıya feth-i bâba me'zûn değilim diye müvekkil dahi kapıyı açtı. Ve bundan fehm olundu ki, mi'râc-ı ma'nevîye tālib olanlara feth-i bâb salât iledir ki tasdîk-i nebevîdir. Fe'fhem cidden. Ma'lûm ola ki, Hz. Rasûlullâh (s.a.v.) Leyle-i Mi'râcda mele-i a'lâya urûc ve semâvâta vülûc ettikte cismini ve kalbini ve nefsini ve aklını ve rûhunu, her yerini bir yerde koyup ya'nî bunlar Rasûlullâh'dan münfik olmak ma'nâsına değil. Belki Hz. Cibrîl sidretü'l-müntehâda kaldığı gibi, bunların dahi her biri bir yerde tasarrufda kalıp, sırr-ı şerîfi câzibe-i aşk ve muhabbet-i rehnümâlığıyla Cenâb-ı Hazret'e kurbiyyet bulmuştur.

Ma'lûm ola ki, mi'râc gecesi kābe kavseyn makāmından ya'nî âlem-i sıfâttan ev-ednâ makām-ı âlîsine terakkî hâsıl oldu ki âlem-i zât ve vahdet-i zâtiyyedir. Velâkin müstevây-ı arşda terkîb-i kevnî kalıp, lâ iyn velâ beyn âlemine himmetleriyle ya'nî refref ile seyr eylediler. Zîrâ arş dahi cesed-i insânî gibi müntehây-ı merâtib-i sıfâttır. Ya'nî esmâ ve sıfâtın mezâhiri ya'nî merâtibi ibtidâ arşda ve intihâda âlem-i insânda zuhûr eyledi. Ya'nî ecsâm mertebesinde ibtidâ mazhar olan arşdır. Ve ervâh mertbesinde ibtidâ mazhar akl-ı evveldir. Ve cibrîl akl sûretidir. Ve onun enfüsde nazîri zirve-i dimağda olan akl-ı insânîdir. Sidretü'l-müntehâdan cibrîl terakkî etmediği, aklın verâ-i tabîiyyâta temeşşî etmediğine dâldir. Zîrâ kürsî ve arş tabîiyyâttandır ki ziyâde letāfet ile

muttasıfdır. Rasûlullâh (a.s.) sidreye vusûllerine dek her âlemden bir nesneye mahmûl oldular ki sûret-i incizâb idi. Onda âlem-i kevnin esbâbı müntehî olunca, refref-i ahdara râkib oldular. Maksûd himmet-i âliye ve kâmiledir. Bisât sûretiyle temessül olunduğu, ziyâde bisâtatına dâldir. Fe'fhem cidden. (İyi anla!)

***Maiyyet sırrı :** معية فيستعد له [Beraberlik için hazır ol] Bu terkîb, yevm-i ahad işrâkinde hava üzerinde kalem-i kudret ile mersûm olmuş göründü. Takdîri, هذه معية ثابتة من الله تعالى له منه [Bu Allah'tan sabit olan bir beraberliktir ve O'ndandır] zamirleri Allâh'a يستعد zamiri bu abd-i fakîre râci'dir. Maksûd budur ki Allâh Teâlâ'nın sırr-ı maiyyeti sâbit ve abdin ol sırrı müşâhedesi hâsıl olmakla abd **[512-b]** dâimâ Hak'dan Hakk'a müstaidd ve feyz-i vâfirîne müntehî olur. Şöyle ki, eğer bu maiyyet ve kezâlik bu mütâlaa olmasa abd eser-i feyzi nerde görürdü. Pes, Hakk'ı gören yine Hakk ve sırrına eren yine ol sırr-ı mutlakdır. Ve illâ abdin zulmeti ile Hakk'ın nûr-i vücûdunun miyânında cihet-i câmi'a olmaz. Şu kadar vardır ki zılli izhâr eden mazlûlün vücûdudur. Eğerçi zıllin vücûdu muhayyel ve mazlûlün vücûdu muhakkakdır. Fa'rif. الاشارة الغريبة من هذه العبارة العجيبة فان لله الاشارة والعبارة وبه ظهرت البطانة والظهارة Mefhûm-i rûbâî ; ey bürhân, sen sırr-ı aşkdan âgâh değilsin. Kâfir tarîkat olursun eğer bu yolda değilsen. Cenâb-ı Hak sende olup, وهو معكم (Hadîd,57/4) [O sizinle beraberdir] hitâbı dahi dururken, sen Hakk'ı cihândan ararsın ve dışarıda nişân-ı cüst ü cû edersin. Pes, eğer yolu gâib değilsen kendin ara. Zîrâ dışarıdan aramak dalâl ve vebâldir.

***Maiyyet-i sıfât-ı hak mümkün ve maiyyet-i zât ne vechile mümkün ve ne vechile gayr-ı mümkündür :** Ma'lûm ola ki, ehlullâh وهو معكم (Hadîd,57/4) [O sizinle beraberdir] nassında olan maiyyeti maiyyet-i sıfâtiyyeye haml ederler, maiyyet-i zâtiyyeye değil. Belki maiyyet-i zâtiyye dedikleri, nisbet-i irtibâtiyyedir ki sıfatla mevsûf ve taayyün ile müteayyin ve hâl ile zi'l-hâl ve mutlak ile mukayyed arasında cârî olan nisbet gibi bir nisbettir. Bu nisbetten ise taayyün-i hakîkî lâzım gelmez. Onun için derler ki, hâlâ eşyâ râyiha-i vücûdu şemm etmemişler belki zuhûr eden nisbet esmâ-i ilâhiyyedir. Nisbet ise umûr-i vücûdiyyeden değildir, i'tibâriyyedendir. Ma'lûm ola ki, maiyyet sıfâta râci'dir ve illâ zâtta maiyyet olmaz. Şol cihetten ki zât mechûldür. Pes, zât-ı mechûleye maiyyet nisbeti olmaz. Nitekim eserde gelir : ما عرفناك حق معرفتك Ya'nî Allâh Teâlâ mertebe-i ulûhiyyete dek sıfâtı cihetinden ma'lûmdur, zîrâ ekseri izâfât makulesidir. Fe-emmâ ulûhiyyetin fevkinde ism ve resm olmaz. Onun için zât-ı hakka intikāl olunmaz, gerek ilmle ve gerek keşfle. Zîrâ künh-i zâtı idrâkde âciz olmakta âlim ve ârif berâberdir. Ma'lûm ola ki, nûr-i tecellî-i zât-ı ahadiyyeti cemî' mevcûda sârî ve cümleden ârîdir. Sirâyet-i mezkûre sırr-ı maiyyettir. Yoksa zât-ı pâka bir şey merbût olmayıp, ahadiyyette te'sîr ve teessür ve ahkâm ve i'tibârât bi'l-cümle müstehlekedir. (Hakkı Efendi)

***Maiyyet-i bi's-sıfât (معيت بالصفات) :** Ma'lûm ola ki, îmânın akvâsı ed'afından efdal olur. Ve efdal-i îmân Allâh Teâlâ Hazretleri'ni her ne mekânda ve her ne hâlde olsan yakînen seninle bilebilmektir. Nitekim Sûre-i Hadîd'de : وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] buyurur. Ya'nî ol Allâh Teâlâ sırrınla biledir. Ammâ kendiniz her hangi mekânda olursanız olun, aslâ ol hazretin ilmi ve kudreti sizden bir hâlle münfekk olmak ihtimâli yoktur. Lâkin bu maiyyetin ne gûne olduğunu bilmeyen sâlik **[513-a]** çoktur. Pes, nice müddet sefer-i ma'nevî eylemek gerekdir. Tâ sâlike bu maiyyetin sırrı zâhir ve ayân ola. Bu maiyyete muhakkıklar maiyyet-i bi's-sıfât derler. Nitekim Hz. Ali (r.a.) bu maiyyet-i sıfâtiyyeden haber verip buyurur : وهو مع كل شئ لا بمقارنة و عين كل شئ لا بمزايلة [O herşeyle mukarenet olmaksızın beraberdir ve birbirinden ayrılamaksızın herşeyin aynıdır] Bu maiyyetin dahi hakîkatını bilmez, illâ ashâb-ı şuhûd. Nitekim Hz. Mevlânâ (kaddesenallâhu bi-sırrıhi'l-a'lâ)

Mesnevî :

زين معيت در نيان عقل هوش
زين معيت دم مزن بنشين خوش

وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] âyet-i kerîmesinde olan maiyyet, maiyyet-i sıfâtiyyedir, maiyyet-i zât değildir. Zîrâ maiyyet-i zât indi ehli't-tahakkuk mümteni'dir. Onun için bu eşyâ hakîkatte müstehlekedir. Ve zât-ı ilâhî katında vücûdu yoktur,

gayr ve sivâ bu mertebeye sığmaz. Bu mertebede eşyâya şuûnât-ı zâtiyye ve esmâ-i ilâhiyye denir, fe'fhem.

***Maiyyet-i Rasûl (a.s.):** Hadîs-i şerîfde المرء مع من احب [Kişi sevdiği ile beraberdir][313] denildi. Zîrâ bundan maksûd-i asl i'tikād ve muhabbeti iş'ârdır. Yoksa muhabbet-i mücerrede maiyyet husûsunda kifâyet eder demek değildir. Tefekkür eyle ki ehl-i cennet birbirleriyle umûm-i maiyyettedir. Zîrâ cihet-i îmân cümlesini câmi' olmakla cinânda müşterek olmuşlardır. Fe-emmâ husûs-i maiyyette yoktur ki derecede müsâvâttır. Zîrâ bu ma'nâ i'tikād ve muhabbetten sonra amel ve hâlde dahi iştirâke mevkufdur. Onun için bir kimse gelip, Yâ Rasûlallâh duâ eyle ki cennette senin cârın olayım dedikte, cevâb-ı nebevî sâdır oldu ki, اعن بكثرة السجود [314] ya'nî sen bana derecât-ı cinâniyyede hem-makām olmağa ortada husûs üzerine cihet-i câmi'a lâzımdır ki kesret-i sücûd ve vefret-i tāattir. Ve bu ma'nâ olmayınca bilâ-münâsebe maiyyet olmaz. Ve secdede fenâ-i irâdîye dahi işâret vardır. Ya'nî bu âlemde cemî' irâdât ve taallukāttan fenâ bulmak lâzımdır ki dârü'l-bekāda naîmde müsâvât buluna. İşte bu ma'nâ amel ve hâl yüzünden olan mücâverettir ki sûreti âhirettedir. Fe-emmâ gâh olur ki bu ma'nâda iştirâk bulunduğu gibi, dünyâda sûrette dahi iştirâk bulunur. Cennette olan sûret-i iştirâke remz bulunur. Meselâ, Hz. Ali (k.v.) hakkında ki; Yâ Ali senin cennette kasrın benim kasrım mukābelesindedir diye vârid oldu. Dünyâda dahi saâdethâneleri birbirine civâr idi. Nitekim dâhil-i ravza olanlara nümâyân ve gözü olanlara ayândır. Ve mukaddemâ İmâm-ı Ali efrâddan idi. Sonra makām-ı hilâfete erdikte, akl-ı evvel gibi takattüb eyledi.

Li-muharririhî :

Er tecellî-i ayna efrâd ol, sonradan halka ehl-i irşâd ol.

Olagör kutb gibi devre medâr, felek-i âftâb-veş yâr ol.
Bu hilâfet yeter, bâtında hak ve zâhirde âdemi zâd ol.
Tâ sana ilm ü amel ve hâl gerek, bunları derd edinip mu'tâd ol.
Hakkıyâ aşkla harâb ola dest-i hakdan ma'nây-ı dil ü cân âbâd ol.
(Necât-ı Hakkı) [513-b]

***Ma'nâ ve Sûret** (معنى و صورت) **:** Sûretin zabt ve rabtı mümkün değildir. ya'nî âlem-i sûret kesrete nâzır olmakla vahdetten ibâ' ve imtinâ' eder. Eğerçi ki kesret dahi vahdeti mütezammındır. Pes, sen âlem-i vahdete nâzır olan ma'nâyı ahz eyle ki onun zabt ü rabtı âsândır. Zîrâ âlem-i ma'nâda mugāyeret ve muhâlefet yok ve sûret gibi aksâmı olmakdan hâlîdir. Belki kısm-ı vâhiddir ve kısm-ı vâhidi zabt etmek aksâmı zabttan esheldir. Eğerçi ki aksâm-ı müteaddide mukassem-i vâhidde dâhil, her kesret ve vahdeti kābildir. Nitekim demişlerdir: ففى كل شئ له اية تدل على انه واحد Ya'nî cemî' eşyâ aksâm-ı esmâ ve sıfât iken mukassem-i vâhid olan hakîkat-ı zâtta mündericdir. Ve hısas ve aksâma iltifât etmek ehl-i kesretin şânı ve tecerrüd ve ferd-i isniyyete nâzır olmak asl-ı risâletin sıfatıdır. Zîrâ tafsîl ve aksâm ba'zı kuyûdla mütehassıldır, âlem-i ma'nâda ise kuyûd yoktur. Meselâ, insân sıfat-ı nâtıkiyetten kat'-ı nazar hayvâniyette cemî' zî-rûhla müşterekdir. Mü'min ve kâfir insâniyette müşterek oldukları gibi. Ve alâ hâzâ, ve'l-hâsıl ma'nâya nâzır olan kimse tagāyür mülâhazası derûndan halâs olur. Ma'nâda ise isniyyet yoktur. Nevâtta kable'n-nebât isniyyet olmadığı gibi. Buhâr dahi böyledir, ya'nî aslı mâ-i vâhiddir. Siyâh ve sepîd olmak i'tibârîdir. Pes, ma'nâ ve menba' ve me'hazadır. Cemî' usûl ve fürû' ondan teşa'ub etmiştir. Binâen-alâ-hâzâ, bir yerde ma'nâ olsa, sûret ona tâbi' olur. Zıllullâh zü'z-zıll olan kutbü'l-aktāba tâbi' oldukları gibi. Velâkin eğerçi bi-ma'nâ sûret yoktur. Fe-emmâ her ehl-i sûret ma'nâya vâkıf değildir. Zîrâ gaflet idrâke perdedir.

Ba'de zâ, ma'lûm ola ki, mütekellimîn zâhib olmuşlardır ki iki mâhiyyet ve hüviyyet arasında vâki' olan ihtilâf ve tagāyür bi'z-zâttır ve bi'z-zât olan nesnenin zevâli müteakkal değildir. Pes, iki vücûdun birbirleriyle ittihâdi muhâldir. Zîrâ ikisi de ma'lûm olurlar ise ma'dûmeyn arasında ittihâd mutasavver olmaz. Ve eğer biri ma'dûm olursa, ma'dûm ile mevcûd müttehid olmaz. Ve eğer ikisi de mevcûd olursa, isneyn olup mütegāyir olur. Onun için zeyd ve amr miyânında meselâ ne kadar mümâselet olsa yine mütegāyirlerdir. Ve hukemâ-i müteelliheden sâhib-i îsâgucî hakîm zâhib olmuştur ki akl inde'l-akl mevcûd olan suver-i ma'kuleyi taakkul ettiği vaktte ol suver-i ma'kule ile müttehid olur demiş. Ve ba'zı mutasavvife zâhib olmuşlardır ki sâlik

[313] - Tirmizî, Zühd, 50.
[314] - Müslim, Salat, 226; Ahmed b. Hanbel, IV, 57.

olan kimse sülûkünde ol dereceye dek terakkî ederler ki matlûb-i hakîkî müttehid olur. Seyyid Şerîf bu kelâmı remz olmağa haml etmiştir. **[514-a]**

Bu fakîr Hakkı'nın fehm ettiği budur ki avâm-ı mutasavvife ve hukemâ zâhib oldukları ittihâd bâtıldır. Belki ittihâd dedikleri, tecellî-i ilâhî ile vücûd-i mecâzî zâil olup, vücûd-i hakîkî zuhûr etmektir. Pes, vücûd evvelen ve âhiren birdir, zîrâ şirket-i mütevehhimeden şirket-i hakîkiyye lâzım gelmez. Şey ise kendi nefsi ile müttehid olmaz. Pes, ittihâd ıtlâkı dahi lağvdir. Ve ol ki mütekellimîn tagāyür-i isbât ederler, hakîkat-ı imkâniyye i'tibârıyladır ki sûfiyye-i muhakkikîn ona vücûd-i mecâzî der. Eğerçi fi'l-hakîka hakîkatten gayrı nesne yoktur. Pes, bu münâzaât ve muhâlefât cehldendir. Zîrâ emr-i zâhir i'tibârıyla mugāyeret vardır. Fe-emmâ emr-i bâtın hasebiyle mugāyeret yoktur. Zîrâ mevcûd olan vahdet-i sırfdır. Velâkin merâtib hasebiyle i'tibârât riâyet olunur. Onun için وراء عبادان قرية و قد حققنا هذا المقام فى مواضع متعددة من هذا الكاب فانه ليس [Bu kitaptan; O abadan köyünün ardında değildir. Biz bu makamı müteaddid yerlerde tavaf ve ziyaret ettik] لو لا الاعتبارات لبطلت الحقايق فاعرف جدا [İtibarlar olmasaydı, hakikatlar batıl olurdu, iyi anla] (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***el-Muğnî** (المغنى) **:** Öyle Allâh ki, hükmünü iktizâ ettiği üzere her şeye muhtâc olduğu nesneyi vâfir vericidir. Pes, imdi kişiyi Allâh Teâlâ fazlından ganî eder. Kulun "el-ganî" "el-muğnî" ismlerinden nasîbi, kaçan nâsın elinden olan şeyden tama'ı kat' eylese, dahi onlara suâlden i'râz eylese, bir haysiyyetle ki hâceti kalmasa, illallâh teâlâ bih kalsa, dahi muhtâcinin hâcetini görüvermede sa'y eylese, bu ismden hazz-ı vâfire nâil olur. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Mağribü'ş-şems** (مغرب الشمس) **:** Hakk'ın taayyünâtla istitârına ve rûhun cesedle istitârına mağribü'ş-şems derler. (Ankaravî)

***Magşiyyün aleyh** (مغشى عليه) **:** Baygın kimse demektir.

***Muğmâ aleyh** (مغمى عليه) **:** Baygın kimse demektir.

***Muğmız** (مغمز) **:** Şeytânın nasîbi olan kandır.

***Mağrûr** (مغرو) **:** İlm da'vâsında olup, Hakk'ı bildik diye zu'm edenlere mağrûr derler.

***Mugîs** (مغيث) **:** Allâh Teâlâ'dır.

***Magbûn ve Magbûndan magbûn:** من استوى يوماه فهو مغبون [İki günü eşit olan aldanmıştır] İmdi bu hadîs-i şerîfin ma'nâsı ma'lûmdur. Fe-emmâ bir ma'nâsı dahi vardır ki meselâ rûhun âlem-i ervâhda iken cemâl-i Hak her giz çeşminden mestûr değildi ve müşâhededen mâ-adâ irfânın dahi vardı. Zîrâ irfânın olmayaydı الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] hitābı oldukta "belâ" diyemezdik, öyle olsa. Ma'lûm oldu ki, bu âleme gelmekden murâd, âlem-i ervâhda olan ma'rifetinden bu âlem-i şehâdette olan ma'rifetin dahi ziyâde ola. Bu âleme geleni hôd ol bildiğinde bilmez olmuşsun. İmdi ger bu âlem-i ervâhda bildiğin ile fevt olduğun günde ma'rifetin ve müşâheden berâber olacak olursa mağbûnsun. Fe-keyfe ki evvelki ma'rifetinden dahi tenezzülde olasın. Hemân tarîk-i ma'rifeti ve tarîk-i aşkı elden koymayasın. Tenezzülât-ı ilâhîde hakîkaten evvel **[514-b]** nüzûl eden aşk-ı ilâhîdir. Bundan ma'lûm oldu ki, bu âlemin zuhûruna bâis olan aşk ve muhabbettir. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurur : ان اعرف فخلقت الخلق لان اعرف كنت كنزا مخفيا فاحببت [Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım][315] iken aşk ve muhabbeti mahalline sarf etmeyen hüsrân içre mübtelâdır, neûzü billâh. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Mağbûn ve Mağbûndan mağbûn :** Rasûlullâh (s.a.v.) buyurmuştur : من استوى يوماه فهو مغبون ya'nî bir gün menzilinden geri kaldığı ve bir gün yine menziline vardığında eğer yine geldiği makāma varırsa, ol kişi mağbûndur. Meselâ, bu âlemi esfel-i sâfilîne geldi ve müsâfir oldu. Ve ticâret etti ise de fayda hâsıl edemediğinden hemân evvelki mâye ile kaldı. Eğer yine ol mâye ile varırsa lâ-büd mağbûndur ki bu nice rûzgâr ve bu nice ömr-i zâyi' oldu. Zîrâ ehl-i îmânın terakkîsi vardır ki felek-i hâmise değin makām-ı ervâh-ı evliyâdır. Bu âleme gelmekden maksûd ise, terakkîdir. Bilâ-terakkî o makāma varırsa mağbûndur. Eğer ol makāma dahi varamaz ise, mağbûndan mağbûndur.

Bu hadîs-i şerîfin te'vîl ve tevcîhinde dört tāife dört türlü söz söylediler ve her tāife kendi hallerine göre tevcîh ettiler. Tāife-i evvel, ulemâdır. Onlar derler ki, bu hadîsin ma'nâsı bizim

[315] - Aclûnî, II, s.132.

katımızda oldur ki bugünden yarına bir kişi din bâbından bir nice mes'ele artırmasa, hemân dünkü bildiği ile kalsa, ol kişi mağbûndur. Zîrâ ki ilm bî-nihâyedir ve ömr kalîldir. Cehd edip ilmi artırmak gerekdir, zîrâ ilmsiz bir nesne temyîz olmaz. Tâife-i sânî, ubbâddır. Onlar derler ki, bu hadîsin te'vîli bizim katımızda oldur ki bir kimsenin ibâdeti Hak Teâlâ'ya günden güne ziyâde olmak gerek, zîrâ ibâdet için yaratıldık. Eğer dünkü günden bugünkü ibâdeti terakkîde olmazsa ol kişi mağbûndur. Zîrâ pâdişâhın azametinin bilinmesi nişânı, kul ibâdetini artırmakdır. Tâife-i sâlis, zühhâddır. Onlar derler ki, bu hadîsin tevcîhi bizim katımızda oldur ki bir kişi günden güne me'kûlât ve melbûsâttan alâkayı kesmek gerek, tâ ki tecerrüd hâsıl ola. Eğer gıdâsından ve hevâsından hergün eksilmez ise, ya'nî dünkü hâli bugünkü hâli berâber olursa, ol kişi mağbûndur. Tâife-i râbi', urefâdır. Onlar derler ki, bu hadîsin fehvây-ı şerîfinde çün mebde' ve meâd gösterildi. Pes, bu söz câmi' oldu ki ilmsiz ve ibâdetsiz ve perhîzsiz mebde' bilinmez ve meâd fehm olunmaz. Çün menzilinden terakkî kasdı için tenezzül edip bu âlem-i esfele geldi. Pes, ilm gerek ki bu âleme niye geldi ve ol âleme nice varmak gerek, bunları bilmek ve temyîz etmek ilm ile hâsıl olur. Yalnız ilm kifâyet etmez, amel dahi gerekdir. Sâlik ki ibâdet etti, yine ol makām-ı ma'lûmuna azîmet etmeğe kādir oldu. Zîrâ yorulmayınca yol alınmaz ve irâdet-i sâdıka olmayınca menzil-i maksûde **[515-a]** erilmez. Ve'l-hâsıl evvelki menzilinden terakkî olmazsa mağbûndur. Ve kendi makāmına dahi varamazsa, mağbûndan mağbûndur. ذلك هو الخسران المبين (Hacc,22/11) [İşte apaçık hüsran budur] (Hakkı Efendi)

***ve'l-Müfredât (والمفردات) :** Âlem-i mülk.

***Müfredât (مفردات) :** Arş ve kürsî ve sâir eflâk ve encüm ve ukul ve nüfûs ve anâsır-ı erbaa ve tabâyı'-ı erbaaya müfredât derler. Yedi kat gökler dahi arş gibi basîttir lâkin anâsırdandır ve arş gibi bâkî değildir ammâ Hakk'a sûret olmak için arş bâkîdir. Ve müfredât Allâh Teâlâ'nın yazıcılarıdır. Ve dâimâ mürekkebât ya'nî mevâlîd-i selâse yazmaktadır. Eflâk-i seb'a âbâ ve anâsır-ı erbaa ümmehât vâki' olmuştur, fe'fhem.

***Mefâtîh-i gayb (مفاتيح غيب):** Hayy, alîm, kādir, mürîd, mütekellim, sem', basîre mefâtîh-i gayb derler. Zîrâ bunlar Hakk'ın zuhûrunu taleb ettiler. Tafsîli mahallindedir.

***Mefâtîh-i üvel (مفاتيح اول) :** Esmâ-i zâtiyyeye mefâtîh-i üvel derler.

***Mefâtîh-i sevânî (مفاتيح ثوانى) :** Esmâ-i sıfâtiyyeye mefâtîh-i sevânî derler.

***Mefâtîh-i sevâlis (مفاتيح ثوالث) :** Esmâ-i ef'âliyyeye mefâtîh-i sevâlis derler.

Müferrih-i zât, mümidd-i hayât :

Beyit :

هر نفسیکه فرو میرود ممد حیاتست
و چون بر می اید مفرح ذات

Ya'nî her bir nefes ki aşağı gider, hayâtı uzatıcıdır. Çünki ol yukarı gelir. Zâta ferah vericidir. Ya'nî içeri giren nefes mümidd-i hayâttır. Ve dışarı çıkan nefes müferrih-i zâttır. Mefhûmu demek ma'nâsı demektir.

***el-Mukît (المقيت) :** Öyle Allâh ki cemî' mahlûkātın bedenlerini yaratıcıdır. Dahi her birinin bedenlerine ve rûhlarına kuvvetlerini ya'nî taâmlarını ulaştırıcıdır. Kulun bundan nasîbi, nâsa hâdî ve nâfi' olmaktır. Câhilleri irşâdla ve câyi'leri it'âmla ve gāfilleri îkāzla ya'nî uyandırmakla.

***el-Muktedir (المقتدر) :** Öyle Allâh ki, mübâlağa ile gücü yeticidir. Kulun bu "el-Kādir" ve "el-Muktedir" ismlerinden nasîbi, şol kimse ki mevlâsının kādir olduğunu bilseydi intikāmı terk ederdi. Şuna i'timâden ki kişinin kendi nefsine intikāmından, Allâh'ın kula intikāmı ziyâdedir.

***el-Mukaddim (المقدم) :** Öyle Allâh ki, dilediği şeyi takdîm edicidir.

***el-Muksit (المقسط):** Öyle Allâh ki, yevm-i cezâda mazlûmun hakkını zâlimden alıverse gerekdir. Kulun bundan nasîbi, re'sen evvelâ nefsi üzerine zulmden ictinâb etmektir. Dahi Allâh'ın rızâsı için gücü yettiği kadar imâta-i ezâda sa'y etmektir, hattâ tāatıyla müslümanlardan ola.(Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Muktefin ve Mukaffâ (مقتفن و مقفى):** Evâmir-i ilâhî ve nevâhi-i rabbânîye iktidâ ve ittibâ' edicidir. Harekât ve sekenâtı, ef'âl ve akvâl ve i'tikādâtı rızâullâha muvâfık olucudur demektir. Ve mukaffâ, müessir ve mufazzal ve muhtârdır demek olur. Yâhut mukaffâ ittibâ' edicidir. Ya'nî ümmeti evâmir-i ilâhî ve nevâhi-i sübhânîye uydurucudur. Bu takdîrce "tagtefiyye" den **[515-b]** ism-i fâildir. Takdîr-i evvele göre, "kafâ-yakfû" dan ism-i mef'ûl olur ki muhtâr ma'nâsınadır. Ve takdîr-i sânî üzere, "tagfiye" den ism-i mef'ûl olup muktedâ ma'nâsına olur ki kendine iktidâ olunmuştur demektir. Ya'nî ümmeti bi'l-cümle kendine iktidâ edip kendileri muktedâ olmuşlardır (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî**)

***Makām-ı ev-ednâ (مقام او ادنى):** Hazret-i evvel demektir. Makām-ı ev-ednâ ahadiyyet-i aynü'l-cem'i'z-zâtiyyedir ki onda temeyyüz ve isniyyet i'tibârı yoktur. Fenâ-i mahz ve tams-i küllî makāmıdır.

***Makām-ı vahdet (مقام وحدت) :** Âlem-i ceberût.

***Makām-ı kābe kavseyn (مقام قاب قوسين) :** Âlem-i ceberût.

***Makām-ı kurb (مقام قرب) :** Makām-ı kābe kavseyn demektir.

***Makām-ı fark (مقام فرق) :** Âlem-i şehâdet.

***Makām-ı vesîle (مقام وسيله) :** Fahr-i Kâinât (aleyhi efdalü't-tahiyyât)Efendimiz Hazretleri'ne mahsûs olup, ona kimse şerîk olamaz.

***Makām-ı cem' ve Makām-ı mahmûd (مقام جمع و مقام محمود) :** عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا (İsrâ,17/79) [Ola ki Rabbin seni övgüye değer bir makama ulaştırır] Makām-ı mahmûddan murâd, yalnız şefâat-ı uzmâ makāmı değil, belki cemî' makāmâtın külliyâtından ibâret olan bir makām-ı âlîdir ki şefâat-i uzmâ makāmı onun efrâdındandır. Zîrâ hiç bir nebî ve bir velîye makām-ı mahmûd müyesser değildir.

Beyit :

Çünki her vechile oldun mahmûd,
Sana feyz oldu makām-ı mahmûd.

Cemî' suverde Hak Sübhânehû ve Teâlâ'yı bilip, görmek bir makāmdır ki ona makām-ı cem' ve makām-ı mahmûd derler. (Hakkı Efendi)

***Makām-ı samediyyet (مقام صمديت) :** Makam-ı melâikedir.

***Makām-ı likā (مقام لقا) :** Hakk'a mülâkât makamıdır.

***Makām-ı kesîb (مقام كثيب):** Cennetin hâricinde bir mevtındır. Kesîb lügatte kum yığını demektir.

***Makām-ı indiyyet (مقام عنديت) :** Ma'lûm ola ki, indiyyet-i hak aslında ayn-ı zâttır. Pes, وعند نا âyet-i kerîmesi mısdakınca, delâlet eder ki Allâh Teâlâ cemî' eşyâyı muhîttir. Şöyle ki onlarla hâzır ve onlarla nâzır ve belki her birinin yüzünden zâhirdir. Ve kudreti şol mertebededir ki hiç makdûrde müntehî olmaz. Belki ale't-tevâlî mâ-lâ-nihâye îcâda kadirdir. Bu cihetten zâtında kemâl ve adem-i tenâhîsi olduğu gibi, sıfâtı dahi böyledir. İşte bu takrîrden makam-ı indiyyet ve onun müştemil olduğu hazâinin ma'nâsı ma'lûm oldu. (Hakkı Efendi)

***Makām (مقام) :** Makām diye ol hâlâta derler ki sâhibinden gitmeye, dâim ola. Ve sâhibi her ne zamân murâd ederse kendinde onu müşâhede edip onunla amel ede. Hattâ **Fütûhât**'ta Şeyh Muhyiddîn Hazretleri; "Makām diye ol hâlâta derler ki dünyâda ve âhirette sâhibinden zâil olmaya" dedi. İmdi levvâmeden yedinciye varınca makāmâttır. Sâlik birinden birine intikāl eder. Lâkin evvelki makām tekmîl olmadıkça ikinciye intikāl etmez ve intikāl ettikte evvelki makāmı külliyetle terk etmez. Belki ol makāmın ahvâlinden kendine lâzım olanla amel eder, birinden birine intikāl olunur. Lâkin intikāl dedikleri, **[516-a]** ikinci zâhir oldukta onu ya'nî zâhir olan makāmı tekmîle cüll-i himmeti olmaktan ibârettir, yoksa evvelkini külliyetle terk değildir.

***Makām-ı menâzile (مقام منازله) :** Gâh olur ki sen Hakk'ın mertebesine suûd edersin ve onu tenzîh eylersin ve gâh olur ki Hak senin mertebene tenezzül eder ve Hak kendini sana teşbîh eder. Buradandır ki "âyât-ı muhkeme" ve "âyât-ı müteşâbihe" denilir. Ya'nî esmâ-i ilâhiyye-i zâtiyye

hakāyık-ı kevniyyeye taalluk etmezden evvel muhkemât idi. Ve biz ol mertebede mezâhir-i mümkinât idik ki terkîbden ârî ve mücerred olan hurûfa benzerdik. Sonra ki taalluk vâki' oldu, müteşâbihât denildi. Ve biz dahi mezâhir-i müteşâbihât olup hurûf-i mürekkebe sûretine girdik. Pes, esmânın mertebe-i sıfâtta teşâbühü mertebe-i zâtta muhkemiyyetini münâfî değildir. Ve mertebe-i teşâbühde demişlerdir ki, hasta olmuş anlar, kur'an onun dinler, hasta olan kendidir, kendi kur'an içinde. Maksûd budur ki hasta olan ve hasta üzerine kur'an okuyan ve kur'an içinde olan hakîkat bir ma'nâdır ki zâhirde suver-i muhtelifede görünmüştür. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, menâzile oldur ki Hak Teâlâ ismlerinden bir ismle kuldan yana yönele ve kul dahi Hak'dan yana urûc ede, czbe ve sülûk cem' ola, zarûrî yâ yol ortasında yâ a'lâya yakın yâ esfele yakın mülâkāt hâsıl olur. Bu makāma makām-ı menâzile derler. Bundan gayrı dört makām dahi vardır : Birisi, urûcdur. İbârettir sâlikin nefs-i nâtıkası şöyle tecrîd bula ki heykel-i cismânîden çıka libâs-ı melâike-i ervâha gire. Birisi dahi mi'râcdır ki ibârettir sâlik taayyünü kaydından halâs bulup, ıtlâka erişe. Bu makāmdan murâd makām-ı cem'dir. Birisi dahi tedânîdir ki ibârettir sâlik her nesneyi mertebeli mertebesinde koya. Bu makām, fark ba'de'l-cem' makāmıdır. Kendisi zât-ı nûr-i bârîde müstehlek ola. Birisi dahi tedellîdir ki ibârettir Hak Teâlâ ona tecellî-i zât ede. Sâlik ol zâtın satvet ve heybetinden bi-külli mahv ola ya'nî muzmahill ola. Gönlü ve aklı ve rûhu ve cismi ondan dopdolu ola. Sırr-ı kābe kavseyn ev-ednâ zâhir ola. Ya cezbe ya sülûk ya menâzile ile makām-ı tedânî ve tedellîye muvaffak olan sâlik hakkında vücûb ve imkân ve kıdem ve hudûs kavsini beyninde farz olunan hat her ne kadar zâil olursa da sûret-i dâire evvelki gibi olmaz. Belki hattın eseri bâkî kalır, hükmü zâil olmaz. Zîrâ şol ferdâniyyet ki ya cezbe ya sülûk ya menâzile birle hâsıl olmuş ola, eser-i imkâniyyet olur. bunun ferdâniyyet-i ahadiyyet serâ-perdesi semtine uğrayamaz. Eğer bi-külli imkâniyyet gideydi, eseri kalmayaydı, hemân ol olaydı. Neyi ki Hak bilir, ol bileydi, neyi ki Hak eder, ol edeydi. Bundan böylesi incedir, vasfa gelmez. Belki onu gizlemek evlâdır. Hiçbir ân yoktur ki sûretsiz ola. Elbette o ân için bir sûret lâzımdır. Arş sûret-i âlemdir, Hak rûh-i âlemdir. Hak arşdan zâil olmaz. **[516-b]** Pes, arş dahi Hak'dan zâil olmaz.

Ma'lûm ola ki, muazzam-ı esmâ yedidir, ona eimme-i esmâ derler : Dördü, hayy ve âlim ve kādir ve mürîddir. Ona erkân-ı ulûhiyyet derler. Üçü, mütekellim ve bârî ve muksittir. Ona mütemmim-i erkân-ı ulûhiyyet derler. Tahayyül ile mahbûbu bir dâire farz eyle ki bir hat ile ol dâireyi iki bölük edesin, bir yay şekli zâhir olur. Ol hat ki vehm tasavvuruyla var görünür, vâkı'ada yok görünür. Menâzile vaktinde kaçan kîm ol hat tarh ola, dâire-i evvel nice ise hemân öyle kalır. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, tarîk-i ehlullâhda onların menzili ikidir : Birisi şol menzildir ki ol menzilde ehlullâhın üzerine Hak nüzûl eder. ya'nî Allâh Teâlâ'dan letāyif-i nüzûl eder ki ehlullâhın nefslerinden gāib olup, hâl-i fenâlarında iken olur. Ve birisi dahi, şol menzildir ki onda ehlullâh hak üzerine nüzûl ederler ve onların menâzilâtı birdir. Ya'nî Hak tarafından ve ehlullâh tarafından nüzûle mübâşeret olunup, ânâttan bir anda ve berâzihden bir berzahda mütelakkî olurlar. Ve bu menâzilenin merâtibinin nihâyeti yoktur. (Hakkı Efendi)

***Makām-ı cem'** (مقام جمع) **:** İkilik kalmamağa makām-ı cem' derler. Ondan yine farka gelirler ki ona fark ba'de'l-cem' derler ki kemâl mertebesidir, bundan a'lâ makām yoktur. Ma'lûm ola ki, mahbûb-i hak olan kimse hak ile tekellüm eder. Pes, kelâm fi'l-hakîka lisân-ı abdden hakkındır. Nitekim bu lisândan buyurur : سمع الله لمن حمده ve Kur'ân'da gelir : وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın zaman da sen atmadın ama Allah attı] Ya'nî bunda cânib-i abdi ve cânib-i hakkı isbât edip teşkîk dedikleri mertebeye işâret etti. Zîrâ bu mertebe kümmel evliyâ hâlidir ki onlar vâcidler ve muhakkıklardır. Bu mertebede ise mahall-i kesb isbât olunur. Velâkin bu isbât bi-hasebi'l-mevtın olmakla fî nefsi'l-emr makām-ı cem'e muhâlif değildir ve bundan cebr-i mutlak dahi lâzım gelmez. سبحان من لا يجرى فى ملكه الا ما يشاء [Mülkünde dilediği gibi tasarruf edeni tesbih ederim] Ve söz ki Hakk'a muzâf ola, sâir harekât ve sekenât ve ahvâli dahi ona kıyâs oluna. Ve bundan tahdîs-i ni'met vardır. Zîrâ enbiyâ ve evliyâ da'vâdan masûn ve mahfûzlardır. Ve bir nsnenin delîli gün gibi rûşen ola, ayn-ı hakîkat olduğu lâ-raybdir. والله الهادى الى طريق الحقيقة [Hakîkat yolunda hidayet veren Allah'tır] (Hakkı Efendi)

***Makām-ı isbât ve Makām-ı nefy** (مقام اثبات و مقام نفى) **:** Rahmet kalb ve rûha taalluk eder ki makām-ı isbâttır. Ve takdîs sırra taalluk eder ki makām-ı nefydir. Zîrâ sırr-ı insân cemî' taallukāt-ı vesah ve denesden mukaddes ve mutahher olmadıkça tecellî-i zâtî vâki' olmaz. Makām-ı velâyet ise tathir-i küllîyi müstelzimdir. Kāla'llâhu Teâlâ: لايمسه الا المطهرون (Vâkıa,56/79) [Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez]] لهيت الا المطهرون من انجاس التعلقات و ارجاس الميول الفانية والعلاقات اى ؛ لا يمش سر الهويت الا

***Makāmât-ı sâlikân** (مقامات سالكان)**:** Ey tālib-i hak ! Erşedekallâh, ma'lûm ola ki, her bendenin indallâh bir makām-ı ma'lûmu vardır. Kemâ kālallâhu teâlâ: وما منا الا له مقام معلوم (Sâffât,37/164) [Melekler "Bizden her birimiz için belli bir makam vardır" derler] Evvel-i makāmât-i sâlik, intibâh ve âgâhıdır. Ya'nî **[517-a]** hadd-i gafletten kurtulup, cümle harekât ve sekenâtı hevây-ı nefs ve tabîat ile olduğuna ve kendinin mağlûbü'n-nefs olduğuna vukufdur. Bu makām tevbe ve inâbete mûsildir. Tevbenin ma'nâsı, devâm-ı nedâmet ve kesret-i istiğfâr üzere olup, isyân ve izâat-ı evkātı mülâhaza ve eylediği kâr ü girdâra pişman olmaktır. Bundan sonra inâbettir. Ya'nî gafletten rücû' ve zikr-i Hakk'a iştigāldir. Ba'zı zevât tevbe ve inâbeyi bu vechile beyân eyledi ki tevbe, hilâf-ı rızây-ı hakdan kaçmakdır. Ve inâbe, rızây-ı hakka tālib ve râgıb olmaktır. Ve ba'zıları hilâf-ı rızây-ı hakdan mücânebet ve rızây-ı hakka rağbet eylemenin zâhirîsine tevbe ve bâtınîsine inâbe ta'bîr ettiler. Bundan sonra makām-ı vera'dır. Ya'nî şehevât ve meşbûhâttan ictinâb ve zarûriyyât-ı beşeriyyeden mâ-adâ mübâhât-ı mütelezzizeyi dahi terk etmektir. Bundan sonra makām-ı muhâsebedir. حاسبوا قبل ان تحاسبوا [Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekiniz] mefhûm-i şerîfi üzere dâimâ muhâsebe-i nefs etmektir. Husûsâ, subh ve mesâda nefsini muhâsebeye çekip bugün yâhut bu gece evkāt-ı azîze neye sarf olunmuştur diye tefekkür-i birle tāat ve perestiş ile mürûr eyledi ise, tevfîk-i hakka şükr eder. ve eğer mâ-lâ-ya'nî ile telef ve seref olmuşsa, kendinin adem-i isti'dâdı ve kābiliyyetine i'tirâf ve nedâmet ve istiğfâr ile nefsine levm üzere olur. Bundan sonra, makām-ı zühddür. Bu dahi rızâullâh için helâli terkdir. Ya'nî sedd-i ramak edecek dereceden ziyâde telezzüzât-ı beşeriyyeyi velev helâl olsun terk edip, kut-i lâ-yemût ile kanâat etmektir.

Bundan sonra, makām-ı irâdedir. Ya'nî kendi kesb-i yediyle taayyüş etmeye himmet ve gayret ve terk-i râhattır. Zîrâ cümle enbiyâ-i ızâm (aleyhimü's-salavât-ı vesselâm) hazerâtı ki kesb-i yediyle taayyüş buyurdukları meşhûr-i enâmdır. Nitekim Dâvud (a.s.) zırh işledikleri ve Süleymân (a.s.) zenbil ördükleri gibi. Ve kıs alâ hâzâ. Ve inde'l-ba'z, irâdesini irâde-i hakda mahv etmektir. Bundan sonra, makām-ı tebsirdir. Ya'nî dâimâ basîret üzere olup, hilâf-ı nefs harekete musırr ve mükibb olarak arzûy-i nefsden nefsini hıfza ihtimâm ve bu emre kıyâmdır. Ve dâimâ nefsini hilâf-ı maksûda sürüp الحق مر [doğru söz acıdır] camından dâimâ merâret-i şarâb-ı mücâhedeyi izâka etmektir. Bundan sonra, makām-ı sabrdır. Ya'nî hâlen ve kālen ve zâhiren ve bâtınen şirk-i şekvâdır. Bundan sonra, makām-ı rızâdır. Ya'nî Cenâb-ı Hakk'ın atāyâsına ne gûne râzı olursa, belâ ve kazâsına dahi ol vechile râzı olup, belâ ve atnın farkı olmamaktır. Bundan sonra, makm-ı ihlâsdır. Bu dahi muâmelât-ı ilâhiyyeyi halkdan cüdâ etmektir. Ya'nî her bir emrde **[517-b]** lillâh olup, kat'an bir fi'lde halka müteallik zerrece meyl etmeyerek cümle kâr ü girdârı huzûr-i kalble ancak Allâh için işlemektir. Bundan sonra, makām-ı tevekküldür. Ya'nî her emrinde Allâh (zü'l-celâl)e i'timâd edip, bir ferdden tama'-ı lutf ve havf-ı kahr etmemektir.

Bundan sonra olan muâmelât, kalbî ve ma'nevîdir ki safây-ı zikr ve safvet-i kalbden hâsıldır. Bundan sonra, makām-ı murâkabedir. Ya'nî safây-i yakîn ve sedd-i havâss ile kalbe nazar etmektir. Bundan sonra, makām-ı kurbdur. Ya'nî rabbü'l-izzet hazretleri'nin huzûr-i ma'nevîsinde mâ-sivallâhdan gāib olduğu hâlde hâzır olmaktır. Bundan sonra, makām-ı muhabbettir. Ya'nî mahbûb-i hakîkî ile muhibbin kemâl-i muvâfakat ve mâ-sivâya muhâlefettir. Bundan sonra, makām-ı recâdır. Ya'nî hazret-i rabbü'l-âlemînin va'd buyurduğu şeyi yakînen tasdîkdir. Bundan sonra, makām-ı havfdır. Dahi mütālaa-i kalbdir. Ya'nî hazret-i rabbü'l-âlemînin azamet ve celâlinden hâsıl olan heybet gālib olmaktır. Zîrâ kurb bu hâlâtı tekâzâ eder. Hazret-i Perverd-gâr'ın kıdem-i inâyeti ve ihsân ve iltâf-ı ezeliyyesine nâzır oldukça, recâ ve muhabbet gālib ve azamet ve celâline nâzır oldukça, havf ve heybet gālib olur. Bundan sonra, makām-ı şevkdir. Ya'nî zikr-i mahbûb ve fart-ı iştiyâkdan nâşî hâsıl olan itmi'nân-ı kalbdir. Kemâ kālallâhu teâlâ : الا بذكر الله تطمئن القلوب (Râd,13/28) [Bilmiş olun ki kalbler ancak Allah'ın zikri ile huzur bulur] Bundan sonra, makām-ı ünsdür. Ya'nî taht-ı akdâm kudretinde kalbin sükûnudur. Bundan sonra, yakîndir. Ya'nî tasdîk-i tâm ile külliyen irtifâ'-ı şekkdir. Bundan sonra, makām-ı müşâhededir. Ya'nî rü'yet-i yakîn ve rü'yet-i inân beyninde bir fazl-ı ilâhîdir. Kemâ kāle (a.s.) : اعبد الله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك [O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet et, zira sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor] [316] Ve bu rütbe âhir-i makāmâttır.

Ve dahi ey azîz ! Ma'lûmun ola ki, ıstılâhât-ı meşâyihden birisi vakttir. Ya'nî Cenâb-ı Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri'nin bendesi hakkında ezelî irâde takdîr eylediği emrin zuhûr ve vürûduna ıstılâhât-ı kavmde vakt ıtlâk ederler. Îmân ve küfr ve saâdet ve şakāvet ve sıhhat ve maraz ve şâdî ve gam ve fakr ve gınâ ve züll ve izzet ve emsâlinin zuhûrundan ibârettir.

---

[316] - Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1.

ذلك تقدير العزيز العليم (En'âm,6/96) [Bütün bunlar, üstün ve güçlü olan ve herşeyi en iyi bilen Allah'ın takdiridir] Bu sırrdır ki muvakkit olana ibn-i vakt derler. Ve inde'l-ba'z, makāmın ta'rîfi ıstılâhen bu vechile vârid olmuştur ki, makām abdin kesbiyle hâsıl eylediği derecâta ıtlâk ederler. Ya'nî gerek tāat ve ibâdete sa'y ve verziş ile tahsîl olunan derecât-ı âliyât ve gerek fısk ve tuğyân ile hâsıl olan derecât ve derekât-ı sâfilât cümlesine makām ıtlâk olunur. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi) **[518-a]**

***Makāmât-i esmâ-i seb'a** (مقامات اسماء سبعه) : Makām-ı evvelin nefsi, nefs-i emmâre ve seyri seyr-i ilallâh ve âlemi âlem-i şehâdet ve mahalli sadr ve hâli meyl ve vâridi şerîat ve nûru rengi gök ve zikri لا اله الا الله dır. Ve makām-ı sânînin nefsi nefs-i levvâme ve seyri seyr-i ilallâh ve âlemi âlem-i berzah ve mahalli kalb ve hâli muhabbet ve vâridi tarîkat ve nûru eşkar ve zikri الله dır. Ve makām-ı sâlisin nefsi nefs-i mülhime ve seyri seyr-i ilallâh ve âlemi âlem-i ervâh ve mahalli rûh ve hâli aşk ve vâridi ma'rifet ve nûru kırmızı ve zikri هو dur. Ve makām-ı râbi'in nefsi nefs-i mutmainne ve seyri seyr-i maa'llâh ve âlemi âlemü'l-hakîkatü'l-muhammediyye ve mahalli sırr ve hâli vuslat ve vâridi hakîkat ve nûru beyâz ve zikri حق dır. Ve makām-ı hâmisin nefsi nefs-i râziye ve seyri seyr-i fillâh ve âlemi âlem-i lâhût ve mahalli sırru's-sırr ve hâli gınâ ve vâridi sırr ve nûru yeşil ve zikri حی dır. Ve makām-ı sâdisin nefsi nefs-i marziyye ve seyri seyr-i anillâh ve âlemi âlem-i şehâdet ve mahalli hafî ve hâli hayret ve vâridi şerîat ve nûru siyâh ve zikri قيوم dur. Ve makām-ı sâbi'in nefsi nefs-i kâmile ve seyri seyr-i billâh ve âlemi âlemü'l-vahdet maa'l-kesret, mahalli ahfâ ve hâli bakā ve vâridi cem'ü'l-cem' ve nûru bî-renk ve zikri قهار dır.

Ma'lûm ola ki, ey sâlik, olduğun makām ne makāmdır bilmek gerekir. Meselâ, ehl-i dünyâ arasında mısın yoksa ehl-i şerîat içinde misin veyâ ehl-i tarîkat beyninde misin. Hangi mertebe ve dâiredesin, bilmeyince nerden gelip nereye gideceğini bilmezsin. Ya'nî bir kimseye hâlinden suâl etsen, من الاين الى الاين [nereden nereye] dersin, من العلم الى العين [İlimden ayna] demezsin. Kezâlik, dâire-i kalbin ve dâire-i nefsin dâiresinden hangi dâiredesin. Veyâ rûhun veyâ sırrın veyâ aklın hangi dâiresinde olduğunu bilmek gereksin. Ve melâike-i kirâm secde eyleyince melâike-i esfel ne mertebede kalır bilmek gereksin. Hiçbir yemiş ve bir ni'met yoktur ki tamâm yetişe dahi senin gıdân olmağa tazarru' eylemeye. Eğer bu mertebe sözler sahîh olmasa, لقد خلقنا الا نسان فی احسن تقويم (Tîn,95/4) [Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık] ve و خلق الله ادم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı][317] vârid olmazdı.

Ma'lûm ola ki, insân çünki peygamberlere inandı, îmân makāmına erişip mü'min oldu. Ve ibâdet-i bedeniyye ile ibâdet ederse âbid oldu. Ve dünyâ muhibbin gönlünden çıkarıp ve Hak Teâlâ'nın az ve çok verdiğine kanaat edip, rızkı husûsunda tevekkül bâbına teveccüh ederse, zühd makāmına erişip zâhid oldu. Ve cevâhir-i eşyâyı bilip Hak Teâlâ'nın hikmetlerini anlayıp ve mebde' ve maâdiyyete vâkıf olduysa, ârif-i bi'n-nefs ve ârif-i bi'r-rabb olup, ma'rifetullâh makāmına erişti. Ve terk-i mâ-sivâ edip tehzîb-i ahlâk ile kalbinde hubb-i ilâhî gālib olursa, velâyet makāmına erişip **[518-b]** velî olur. Ve eğer kalbinde muhabbetullâh ve ilhâm-ı rabbânî terakkîde ola, mu'cizât ile mahsûs olup nübüvvet makāmına erişip risâlet ile halkı Hakk'a da'vet eyleye, nebî olur. Ve eğer kendinde olan mu'cizât vücûdu ile Hak Teâlâ kendi kitâbı ile mahsûs eyleye, risâlet makāmına erişip rasûlullâh olur. Ve eğer kitâb vücûdu ile Hak Teâlâ ona kuvvet verse ki o günde ki şerîatı nesh eylese ya'nî kendinde kitâb varken dahi kendi âhar şerîat vaz' eylese, Hz. Mûsâ ve İsâ (aleyhimüsselâm) hazretleridir ki ülü'l-azm makāmına erişip ülü'l-azm oldular. Ve çünki o günde ki şerîatı nesh eylediği vücûd ile kendi âhar şerîat vaz' eyledi. Ve kendinden sâdır olan şerîatı dahi nesh eyledi. Ol hâli varken onu Hak Teâlâ hâtemü'l-enbiyâ kıldı. Ve bu hâtem makāmına erişip hâtemü'l-enbiyâ oldu. İmdi burda sâliklerin terakkîsi, mü'min bir mertebe terakkî eyledi, ammâ hâtemü'l-enbiyâ Muhammed Mustafâ (s.a.v.) bu dokuz mertebeyi terakkî eyledi. İmdi terakkînin evvelini ve âhirini bildin. Geri mâ-bâkîsini dahi ona kıyâs eyle.

Ma'lûm ola ki, erbâb-ı sülûkün terakkîsi beyânında ulemâ derler ki, sâliklerin terakkîsi bu merâtib-i tis'adan ziyâde yoktur ve bu dokuz merâtibden her bir mertebe ilm ve takvâ ehlinindir. Ve bir mertebe sâhibinin mertebesi ilm ve takvâsına göredir. Ya'nî onun ki ilm ve takvâsı ziyâdedir, onun mertebesi a'lâdır. Şöyle ki, hiçbir kimsenin ilm ve takvâsı hâtemü'l-enbiyâ (a.s.) hazretlerinin ilm ve takvâsına erişmez ve erişmek dahi mümkün değildir. Ve ma'lûm ola ki, bu dokuz merâtibden her bir mertebe sâhibinin rûhunun makāmı, sülûkü hâlinde mertebesine göre muayyendir. Meselâ, mü'min ki mertebesi mertebe-i evveldir, kaçan ki rûhu teninden mufârakat

[317] - Buhârî, İsti'zan, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244, 251.

eder, varacağı evvelki gökdür. Ya'nî dünyâ göğüdür ki felekü'l-kamerdir. Ve mertebe-i sâniye ki âbidlerindir, âbidlerin ervâhının makāmı ikinci gökdür ki felekü'l-utāriddir. Ve mertebe-i sâlise ki zâhidlerindir, zâhidlerin rûhlarının makāmı üçüncü göktür ki felekü'z-zühredir. Ve mertebe-i râbia ki ârîflerindir, ârîflerin ervâhının makāmı dördüncü gökdür ki felekü'ş-şemsdir. Ve mertebe-i hâmise ki evliyânındır, evliyânın ervâhının makāmı beşinci gökdür ki felekü'l-merrîhdir. Ve mertebe-i sâdise ki ol mertebe nebîlerin mertebesidir ki onların rûhlarının makāmı altıncı göktür ki felekü'l-müşterîdir. Ve mertebe-i sâbia ki mertebe-i sâniyede olan nebîler ki mürsel peygamberlerdir, onların ervâhının makāmı yedinci gökdür ki felekü'z-zühaldir. Ve mertebe-i sâmine ki mertebe-i sâlisede olan nebîler ki ülü'l-azm peygamberlerdir, onların ervâhının makāmı sekizinci **[519-a]** kürsî göğüdür ki ona sidre-i müntehâ dahi derler. Ve bir adı dahi felekü'l-burûcdur. Ve mertebe-i a'lâda olan ancak âhir zamân peygamberi olan seyyidü'l-enbiyâ ve habîb-i hüdâ Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Hazretleri'dir ki hâtemü'l-enbiyâdır. Onların rûh-i tayyibelerinin makām-ı şerîfleri arş-ı a'lâdır ki felekü'l-eflâk ve bir adı dahi felek-i a'zamdır. Ve ulemâ katında bu merâtib-i tis'anın her biri Hak Teâlâ tarafından ashâbına bahşâyişdir. Ya'nî bu dokuz mertebeden her bir mertebeyi Hak Teâlâ dilediği kuluna ihsân etmiştir. Ve bu zikrolunan tāifenin her birinin makāmı ma'lûmdur ki hiç biri makām-ı ma'lûmundan öte geçmez. Ya'nî ârif sa'y etmek ile velî makāmına erişmez. Ve velî dahi sa'y ile nebî makāmına erişmez. Bâkîsi dahi buna kıyâs oluna. (Nukile min **Risâl-i Nakşibendiyye**)

***Muksim** (مقسم)**:** Taksim olunan şeye muksim derler. Kelime gibi ki üç kısma taksîm olunmuştur, ism, fi'l, harfdir. Ve bu aksâm-ı selâse muksim-i vâhid olan kelimede dâhildir. Kesrete misâl, ism, fi'l, harfdir. Vahdete misâl kelimedir. (Nukile min **Maksad-ı Aksâ** İmâm Nesefî)

***Mukayyedât** (مقيدات)**:** Husûsiyyât kuyûd i'tibârıyla birbirlerine mugāyirlerdir ve hakîkat-ı mutlaka i'tibârıyla birbirinin aynıdır. Pes, cemî' eczâ'-i vücûdun hakîkatı bir vücûddur ki zâhir olmuştur.

***Mukallid** (مقلد) **:** Bir kimse umûr-i şer'iyyeyi yerli yerinde amel eylese velâkin farz mı vâcib mi sünnet mi bilmese ve hakîkatı üzerine i'tikād kılmasa, a'mâli bâtıl olur ve dîni sahîh olmaz. Ve mukallidin îmânı sahîhdir velâkin terk-i nazar ve istidlâl ile âsim olur. Mukallid odur ki gayrın kavlini bilâ-delîl kabûl eyleye. Velâkin usûl-i dînde ihtiyât gerekdir. Eğerçi delîlden murâd, delîl-i mantıkî değildir, belki eserden müessire istidlâldir. Bu ma'nâ ise ekser-i ehl-i îmânda mevcûddur. Meselâ, bir şecere-i müntehâyı veyâ bir sîl-i azîmi veyâ âdetten hâric bir nesneyi mütālaa ettikte سبحان الله demek istidlâl kabîlindendir. Gûyâ demektir ki, bu makule emr-i acîbi halk etmek Allâh Teâlâ'ya mahsûsdur diye i'tikād edip, bu vechile eserden müessire intikāl olunur. Maksûd, Fahr-i Âlem (a.s.) ın zât ve sıfât ve akvâl ve ef'âl ve ahvâlini ma'rifettir.

***Muktedî ve Muktedâ** (مقتدی و مقتدی)**:** Kendine uyulan kimseye muktedâ derler, metbû' şeyh gibi. Uyana muktedî derler, tâbi' mürîd gibi.

***Mukattaât-ı Kur'âniyye:** الم ـ المص ـ الر ve sâir emsâline mukattaât-ı kur'âniyye derler.

***Mukaddimetü'l-ceyş :** Asker önünde olan başbuğa mukaddimetü'l-ceyş derler.

***Mukarrabîn ve Ebrâr ve Füccâr** (مقربين و ابرار و فجار) **:** Makāmât üçtür ki, **[519-b]** biri makām-ı mukarrabîndir. Ve biri ashâb-ı yemîndir ki ona ebrâr derler. Ve biri makām-ı şimâldir ki onlar füccârdırlar. Makām-ı evvel cümle-i makāmâtın evvelindedir. Zîrâ mukarrabîn onlardır ki ahd-i ezele zâhiren ve bâtınen vefâ etmişlerdir. Ve bu mîsâkda hitābı kimden gûş ettilerse, dünyâda dahi ondan gayrıyı müşâhede etmediler ve "hû" zamîrine ondan gayrı merci' bilmediler. Pes, onlara göre "hû-hû" demek "allâh-allâh" demektir. Onun için tāife-i mezkûre bu "hû" ismine ziyâde meşgul olurlar. Ve onlara bu hususda ta'n edenler hakîkat-ı tevhîdden bî-haber olduklarından ta'n ederler ve "hû" kelimesini kendilerinin kütüb-i resmiyyede okudukları zamâire kıyâs ederler. Heyhât, ol ism ol halk-ı âlem gözünde kan idi, sonra sûfiyye ağzında misk oldu. Zîrâ "hû" miski ile gayrının miyânında fark-ı kesîr vardır. pes, "hû-hû" demek "o, o" demektir diyen gāibde kaldı. Ve "hâ" gibi gözleri açılmayıp merdüm-i çeşmi nokta gibi kararıp kaldı. Ve sûfiyye bu makulelerle sohbeti revâ görmez. Ve belki erbâb-ı inkâra müteallik olan kütüb ve resâili dahi ellerine almazlar ve onların hakkında ilzâm-ı hüccetten ellerinden geleni geri komazlar.

Ve makām-ı sânî, evvelin mâ-dûnudur. Zîrâ her birr ve tāatı vücûda getirmişlerdir. Velâkin bi-hasebi'l-gālib âbidlerdir, âşıklar değillerdir. Onun için bunların yanında ya'nî âbidlerin yanında vücûd ikidir : Biri vücûd-i vâcib ve biri dahi vücûd-i mümkindir. Pes, bunlara göre "hüvallâh" demedikçe zamîrin merci'i müteayyin olmaz. Ve makām-ı ashâb-ı şimâl ahsenü'l-

makāmâttır ki bu makāmın erbâbı kesret-i vücûda zâhib olduklarından mâ-adâ kesret-i vâcibü'l-vücûda dahi zâhib olup, esnâmı ilâh ittihâz ettiler. Ve yezdân ve ehremen ve hâliku'l-hayr ve hâliku'ş-şerrdir dediler. Ya'nî onlar âlemde iki hâlık i'tikād ederler ki birine hâliku'l-hayr ve birine hâliku'ş-şerrdir diye hâliku'l-hayra yezdân ve hâliku'ş-şerre ehremen dediler. Ve ehremenden murâdları şeytāndır. Ve tevhîdden dalâl-ı baîd ile dâll oldular ve Hakk'ın ismini mâ-sivâya ıtlâk ile mülhid oldular. Ve dehrîler gibi dâire-i i'tikāddan bîrûn olup hâricde kaldılar. Onun için cehenneme doğru yol buldular. Ve ebrâr dedikleri şol tāifedir ki envâ'-ı birri cem' etmişler ve tāatte taksîr etmemişlerdir ki onlar ubbâd ve zühhâddır. Zîrâ a'mâl-i cismâniyye derecât-ı cennete dâirdir ki makāmât-i ehl-i a'mâldir. Ve mukarrabîn, ahvâl-i rûhâniyye ile Hakk'a takarrüb edenlerdir ki makāmât-ı kurbete dâhillerdir ve bunlar ebrârın fevkindedir. Zîrâ ebrâr bunlara bâtından zâhir menzilesinedir. **[520-a]** Zîrâ zâhir-i amel cesede râci'dir, cesedle ise Hakk'a takarrüb olmaz ve bâtın-ı hâl ise rûha dâirdir ve rûh ile ise Hakk'a takarrüb mümkündür, zîrâ nefh-i ilâhîdir. Ve mahlûkdur dedikleri, vesîle-i kurbet olmana mâni' değildir, zîrâ rûhun sırra ittisâli kavîsi vardır. Fe'fhem cidden. Ve mukarrabeteynde tarafeynden hicâb yoktur. Ya'nî Allâh onlara vâsıl olduğu gibi, onlar dahi bî-perde Hakk'a vâsıllardır. Zîrâ dâire-i vücûdu fasl eden hatt-ı mütevehhem-i imkânîde makām-ı kurbdur. Mürtefi' olmuş ve fasl vasla tebeddül bulmuştur. (Hakkı Efendi)

***Makām-ı nefs, Makām-ı kalb, Makām-ı sırr (مقام نفس و مقام قلب و مقام سر) :**

Makāmâtın usûlü üçtür : Birisi makām-ı nefs ve birisi makām-ı kalb ve birisi makām-ı sırrdır. Sâir makāmât bunların fürû'âtıdır.

***Mekînün, Metînün, Mübînün (مكين , متين , مبين) :** Mekîn, mekânettendir. Menzile ma'nâsınadır. Pes, mekîn isminin ma'nâsı teennî sâhibidir ki her umûrunda teennî ve vakār ve ihtiyâr edicidir ve menzile ve rütbe sâhibidir demek olur. Öyle bir rütbe ve menzile sâhibidir ki cemî' rüteb ve menâzil onun yanında dûn ve mahfûzdur demektir. اذا نوديت بالرفع مثل المفرد العلم خفضت كل مقام بالاضافة [Her makam izafetle süslenmiş ve bezenmiştir. "filancı filan makamın sahibidir" diye çağırıldığı zaman, tek ilim sâhibinin misali gibi] şân-ı şerîfinde denilmiştir.

Metînün, metânetten sıfat-ı müşebbehedir. Salâbet ve şiddet ve irtifâ'-ı kader ve menzilet ma'nâsını müfîddir. Pes, ma'nây-ı ism-i metîn şiddet ve salâbet sâhibidir. A'dâullâh olan küffâra şedîd ve evliyâullâh olan mü'minîne rahîmdir. Kemâ kāle sübhânehû ve teâlâ fî şânihî ve şân-i ashâbihî : محمد رسول الله والذين معه اشداء على الكفار رحماء بينهم (Fetih,48/29) [Muhammed Allah'ın peygamberidir. Onunla beraber olanlar, kâfirlere karşı çok çetin, kendi aralarında gayet merhametlidirler] ve refî'ü'ş-şân ve aliyyü'l-mekân ma'nâsına dahi olur.

Mübîn ism-i şerîfi, âbâne'ş-şey'i fe hüve mübînden me'hûz olup ittezaha fehüve müttezıhun ma'nâsına. Ya'nî Muhammed (a.s.) mübîndir ki herkese şân ve emri müttezıhdır, ya'nî zâhir ve âşikâredir. Ve risâlet nübüvvet ile meb'ûs olup, kemâlât-ı nefsiyye ve cismiyye ile mevsûf ve sıdk ve emânet ve fetānet ve teblîğ-i risâlet ile ma'rûf, nebiyy-i âhiri'z-zamân ve hâtemü'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn olduğu cümlenin ma'lûmları olup, emr ve şânı herkesin katında zâhir ve vâzıhdır demek olur. Ve eğer müteaddî olan ebâneden müştak ism-i fâil olursa, evâmir ve ahkâm-ı ilâhiyyeyi ve esrâr-ı şuûn-i zâtiyye ve sıfât-ı ilâhiyyeyi izah edici demek ma'nâsına olur, vallâhu a'lem (s.a.v.). (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî**)

***Mektûb-i ilâhî (مكتوب الهى) :** الحى الذى لايموت فافهم فقد صرحت بعد ما رمزت و فتحت بعد ما غمضت من الملك الحى الذى لا يموت الى الملك hayyun lâ-yemût olan melikden irsâl olunmuştur. Bu kitâb hayyun lâ-yemût olan melike ya'nî cennette min tarafillâh veliyyullâh olanlara bu sibâk üzere **[520-b]** mektûb ünvânına ihsân buyurulacaktır. (Hakkı Efendi)

***Mekânet ve Mekân (مكانت و مكان) :** Mekânet bir menziledir ki indallâh ondan erfa' menzile yoktur. Gâhîce ol menzileye mekân dahi ıtlâk olunur. Dahi mekân, vakt-i mübâsatada bir menzileden ibârettir ki ol menzile olmaz illâ şol ehl-i kemâl için olur ki onlar makāmât ve ahvâl ile mütehakkıklardır. Ve fevka'l-celâl ve'l-cemâl olan makāma mütecâvizlerdir. Pes, onlar için sıfat ve na't yoktur.

***Mekân, Lâ-mekân (مكان , لا مكان) :** Mekân dedikleri, be-her-hâl muhaddedin ya'nî arşın dâhilindedir. Ve lâ-mekân âlemi, göklerden dışarıdadır. Ve'l-hâsıl göklerden dışarda olan âleme âlem-i lâ-mekân derler. Ve göklerden içeri olan âleme âlem-i mekân derler.

***Mükemmil** (مكمل) : İnsân-ı kâmil.

***Mekke-i Mükerreme** (مكرمه مكه): Mekke-i Mükerreme, Ka'bey-i Müşerrefe'yi ya'nî Beyt-i Şerîf'i müştemil olmakla "Ümmü'l-Kurâ" ve "Aslü'l-Bilâd" derler.

***Mükâfaha** (مكافحه) : Rû-be-rû olmak.

***Mükâşefe** (مكاشفه):Kişi fehmiyle emâneti tahkîk etmeğe mükâşefe ıtlâk olunur. Ve ziyâde-i hâle dahi ıtlâk olunur. Ve tahkîk-i işârete dahi denilir.

***Mükevvin** (مكون) : Hak Teâlâ.

***Mükevvinât** (مكونات) : Yaratılmışlar demektir.

***Mekrûh-i tarîkat** (مكروه طريقت): Ba'zı hayvânâtta ve me'kûlâtta havâss-ı reddiye vardır ki meşreb-i insân-ı kâmile münâsib değildir. Belki şerîatte helâl iken tarîkatte mekrûh addolunur. Zîrâ her helâl olan nesne tayyib olmak lâzım gelmez. Sûm ve basal ve lahm-i bakar ve emsâli gibi. Pes, sâlikân-ı tarîkate havâss-ı reddiyesi olan nesneyi ekl ve şürb mekrûhdur. Tayyibi münâfî olup râyiha-i kerîhesi olan nesne gibi. Bir yerde mübâhü'l-asl olan taâmdan hâsıl olan diş dibinde kalan bakiyye-i taâmdan olan râyiha-i kerîheden melâike teneffür eyleye, sâir muharrem veyâ meşkûkdan hâsıl olanın hâli nicedir teemmül oluna. Ve isti'mâl-i misvâk mübâha göredir, yoksa gayr-ı mübâhdan ârız olan râyiha izâle olunsa dahi çi fâide, râyiha-i suveriyyesi zâil olduğu sûrette yine râyiha-i ma'neviyyesi bâkîdir. Ve ikisi müctemi' olsa, hâli diğer gûn olur ve râyiha-i ma'neviyye dediğimiz muharrem ve mekrûhun hakîkatı yüzünden zuhûr eden râyihadır, helâlde olduğu gibi. Meselâ, şehîdin kanı kıyâmet gününde misk gibi râyiha-dâr olsa gerekdir. Maa-hâzâ kanın sûretinde öyle râyiha yoktur. Ve ba'zı ehl-i vera' perhîzleri vaktinde ellerini taâma medd etseler, eğer ol taâm haram veyâ şüpheli ise parmaklarının damarları hareket eder veyâhut yedleri medde mutâvaat etmez veyâ ol taâm hınzır sûretinde görünür veyâ ondan bir râyiha-i kerîhe zuhûr ederdi, şöyle ki istişmâm olunurdu. İşte her me'kûl ve meşrûb ve melbûs hakkında şerîatte helâl denilmez, nassa muhtâcdır. Ve helâl olduğu sûrette dahi havâss-ı reddiyesinden hazer olunur.

***Mekr-i ilâhî** (مكر الهى) : Ma'lûm ola ki, Hakk'a muhâlefeti varken ni'metlerin teâkubudur. Ve sû-i edebi varken hâli zâil olmayıp ibkā olunmasıdır **[521-a]** ve haddi olmayarak âyât ve kerâmât izhârıdır. Ve'l-hâsıl hak yolunda aldandığını duymayıp gafletini kendinden ref' etmemektir. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın ibâda mekri çoktur ve bu mekrden halâs olmak isteyen, taraf-ı rasûlden gelen mîzân-ı şer'i dâimâ elinde tutmalıdır. Eğer vârid-i bâtın ona muvâfık gelirse ahz ede ve illâ terk ede. Onun için Cüneyd-i Bağdâdî buyurur : علمنا هذا مقيد بالكتاب والسنة ya'nî kitâb ve sünnet mîzân-ı şer'in iki kefesidir ve sırr-ı mezkûr üzerinedir. Şol hadîs-i şerîfde gelir ki : من رانى فى المنام فقد رانى حقا فان الشيطان لا يتمثل بى [318] Ya'nî bir kimse Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)i menâmda hilye-i asliyeleri üzere görse, rüyası hakdır. Zîrâ rasûl ve vâris-i rasûl ism-i hâdîye mazhar olmakla şeytân onların sûretleri üzerine görünmez ve illâ halt ü telbîs olmak lâzım gelir. Ve eğer Hak Teâlâ'yı görse câizdir ki şeytânı görmüş ola ve hakdan diye i'tikād ettiği bâtıl çıka. Zîrâ Hak Teâlâ için aslında sûret yoktur. Muzill ve hâdî onun esmâsındandır. Pes, ihtimâldir ki görünen sûret ona mekr-i ilâhî ola. Zîrâ şeytân beyne's-semâi ve'l-arz kürsî koyup, üzerine oturup ve kendini tanrı olmak üzere göstere. Ve ehl-i hâb ve ashâb-ı keşf hayâlinin ekseri memkûr olurlar. Kimi musırr olup ol i'tikād üzerine kalır. Ve kimi ehl-i ilm-i sahîha ve kimi ehl-i keşf-i sarîha mukārenetle rücû' ve istiğfâr ve belki ol i'tikāddan berî olan salâtını iâde ve sâir a'mâlini tekrâr eyler. الله هو الحفيظ

Ma'lûm ola ki, İsmâil Hakkı Efendi bir memkûr hindîye mülâkî olup hâlinden suâl ettikte, her gece mi'râc-ı ma'nevî ederim diye cevâb verip ba'zı kelimât-ı keşfiyye dahi okudu. Maa-hâzâ, şer'de müttehem idi. Ve hilâf-ı şerîatin adem-i mâniiyyetini i'tikād ederdi. Bana namâz kılmak sıklettir diye bî-namâzlığını ikrâr eyledi, kātelehullâh.

Ve bir halvetîye dahi rast gelmişler, hâlet-i secdede benden nutfe nüzûl eder ve ziyâde telezzüz ederim derdi. Ve ol hâlet-i kabîhayı istihsân eder ve ol ma'nâ ile iftihâr eylerdi. Zîrâ bunlar netîce-i ilmden ve hakîkat-ı şuhûddan bî-haberlerdir. Merâtibi fehm etmezler ve mekri ayn-ı minnet-i ilâhiyye addederler. Ve bir ehl-i teslîke ser-fürû etmeğe pendârları berzah-i azîm **[521-b]** olmuştur. Ve ba'zıları dahi müsinn oldukları cihetten ziyâde şeyhûhet ve büyûset ve bürûdette sülûk etseler dahi hayr etmez ve terakkî bulmazlar. Ve ba'zılar dahi tecellî-i ilmde kalıp hadlerine adem-i vukufdan nâşî dâl ve mudill olmuşlardır, da'vâ ile tenezzül-i azîm bulmuşlardır. Ve ba'zılar dahi hayâlât-ı nefsâniyye ve şeytâniyyeyi ihbârât-ı ilâhiyye ve ilhâmât-ı rabbâniyye

[318] - Buhârî, Ta'bîr, 10; Müslim, Rüya, 11; Dârimî, Rüya, 4; Ahmed b. Hanbel, V, 306.

zannedip, halka izhâr ettiklerinde vâkı'a mutâbık olmadığından beyne'n-nâs hacîl olunca Kahhâr-ı Zü'l-Celâl'e i'tirâzen savm ve salât ve sâir ferâizi terk etmişler ve belki mushafı hâşâ eğer sen gerçek olaydın bizi tekzîb etmezdin diye yırtıp atmışlar. İşte kimi cehlin zebûnu ve kimi amelin azgını olup bu hüsrânla giderler. Onun için ehl-i tavâyıf ehl-i ilmden ve eğer firak-ı erbâb-ı sülûkden necât bulmuşlar, kıllet üzerinedir. Husûsâ ki bu a'sârın ahvâli lisâna gelmez ve sad zebân kalem ile tahrîre imkân olmaz. **(Hitâb-ı Hakkı Efendi)**

***el-Melik** (الملك) **:** Öyle Allâh ki, tasarruf-i âmme sâhibidir. Kulun bundan nasîbi, Allâh Teâlâ külli şeyden müstağnî ve mâ-adâsı ona muhtâc olduğunu bilmektir. Ve vücûd ve bakāsında dahi hükm ve kazâsına musahhar olduğunu bilmektir. Pes, imdi nâsdan bi'l-külliye müstağnî olup, umup korkmaya illâ Allâh Teâlâ'dan uma, korka ve gayrılardan müstağnî ola. Ve ancak memleket hâssasının tasarrufuyla mukayyed ola, ol kalb ve kalıbıdır. Ve dahi cünûd ve reâyâsı üzerine musallat ola. Ol el, ayak, göz, dil, karın, fercdir. Bunları dünyâ ve âhiret hayrında kullana. İşte böyle olursa, melik olur ve illâ memlûk olur.

***Melek ve Rûh** (ملك و روح)**:** Demişlerdir ki hizmete me'mûr olanlara melek ve rasûl derler. Me'mûr olmayanlara rûh derler. Ya'nî akl-ı evvelin fevkinde olanlara rûh ve tahtında olanlara melek derler.

***Melekût** (ملكوت) **:** Mertebe-i ervâhdır. Dahi her şeyin bâtınına ve iç yüzüne ve hakîkatına melekût derler. Âlem-i melekût, husûsuyla âlem-i melekin içidir.

***Melek-i mukarreb** (ملك مقرب) **:** Rûh-i izâfî demektir.

***Melik** (ملك) **:** Pâdişâhdır.

***Mülk** (ملك) **:** Âlem-i şehâdettir. Melekût, âlem-i gaybdır.

***Melikü'l-mülk** (ملك الملك) **:** Hakk'a ıtlâk olunur. Lâkin mutlakā değil, belki abde mücâzât ve me'mûrün-bihi ityânına mukābil ihsân hâlinde ıtlâk olunur.

***Melikü'l-mülûk-i ervâh** (ملك الملوك ارواح) **:** Cibrîl (a.s.) dır.

***Milâk-i emr** (ملاك امر) **:** Herşeyin levâzımının husûlüne milâk-i emr derler.

***Melâike-i erbaa** (ملائكهء اربعه) **:**Cebrâîl ve Mîkâîl ve İsrâfîl ve Azrâil (a.s.)a derler.

***Mülûk-i fürüs** (ملوك فرس) **:** Acem pâdişâhına derler.

***Melâike** (ملائكه) **:** Melâikeye ulemâ, kerrûbî ve rûhânî derler. Ve hukemâ, ukul ve nüfûs derler.

***Melekât** (ملكات) **:** Akl ile hâsıl olan kuvvetler demektir. **[522-a]**

***Melâike-i müheyyime** (ملائكهء مهيمه) **:** Ervâh-ı kümmel ve efrâd ve melâike-i müheyyimûn ve akl-ı evvel cümlesi nûr-i ilâhîdendir. Ve ervâh-ı sâire nûr-i muhammedîdendir. Melâike-i müheyyimûn sırf rûhdur. Ervâh-ı kümmel ve efrâd bedenlerine taalluklarından kat'-ı nazar nûr-i ilâhîdendir.

Ma'lûm ola ki akl-ı evvel ve kalem-i a'lâ ve melâike-i müheyyime ve ervâh-ı kümmel ve efrâd bir mertebede oluculardır. Ammâ hukemâ indinde kalem-i a'lâ mertebesinde mevcûd yoktur ki onlara göre evvel-i mevcûd akl-ı evvel tesmiye olunan kalem-i a'lâdır.Velâkin kümmel ve efrâd mücerred ervâhları i'tibârıyla kalem-ia'lâ ve melâikey-i müheyyime mertebesindedirler, ebdân-ı unsuriyyelerine taalluk haysiyetinden değil. Ve melâikey-i müheyyime dedikleri, ervâh-ı mahzadır ki mücerredâttır.Ve mütehayyiz değillerdir. Beden-i insâna müteallik olan rûh-i izâfî ki bedende mütehayyiz değil ve ona hulûl etmemiştir, rûh-i hayvânî gibi. Velâkin âlem-i ulvîde olmakla melâike ıtlâk olundu. (Hakkı Efendi)

***Melâike-i âlîn** (ملائكهء عالين)**:** Anâsırdan olmayan melâike-i müheyyimeye melâike-i âlîn derler. Ve onlar secde ile me'mûr olmamışlardır. Ve melâike-i âlîne melâike-i kerrûbîn dahi derler.

***Melâike-i sâdât-ı kerûbiyyûn** (ملائكهء سادات كروبيون) **:** (Tahfîf-i râ ve teşdîd-i yâ-i müsennâtla) sâdât-ı melâikedir ki melâike-i müheyyimeden gayrıdır. Zîrâ melâike-i müheyyime ki onlara ervâh-ı âliye ve ukul-i mücerrede dahi derler. Kurb ve bu'd ile muttasıf değillerdir. Belki müşâhede-i cemâl-i hakda mütehayyirler ve mütâlaa-i celâl-i hazrette müstağraklardır. Ve onlara zâtiyyûn derler. Zîrâ Hakk'a intisâbları ism-i zâtî yüzündendir, esmâ-i sıfâtiyye ve ef'âliyyeden değil. Binâen-alâ-hâzâ, niseb ve izâfâttan mücerredler ve libâs-ı vücûd-i aynîden muarrâlar ve cism ve cismânî olmaktan müberrâlardır. Onun için bunlara, ervâh ıtlâk olunur ve sâire melâike denilir. Ve cism-i latîfe girmişler ve Hakk'ı verâ-i perde-i cismden görmüşlerdir. Ve bunların

tabaka-i ulyâda olanları hamele-i arş ve hâffûn ve melâike-i kürsîdir ki tedbîr ile mukayyedlerdir. Bu cihetten bunlara meşşâiyyûn tâifesi nüfûs-i semâviyye ve işrâkiyyûn tâifesi envâr-ı müdebbire dediler. Ehl-i tehyîme ukul ve envâr-ı âliye dedikleri gibi. Melâike-i kerûbiyye gerçi ehl-i tehyîm gibi ervâh-ı mahza değildir. Velâkin onlara ittisâlleri cihetinden ervâh hükmündedir. Vech-i ittisâl budur ki âlem-i arşın fevki ind-i ehli'l-hakāyık âlem-i ervâhdır, yoksa âlem-i lâ-halâ ve lâ-melâ değildir. Pes, hayyizin taayyünü âlem-i arşdandır ki mâ-verâsında olanları mütehayyizlerdir. Bu sebepten derler ki ervâh gayr-ı mütehayyizedir, zîrâ âlem-i envârdandır ve nûrda hayyiz ve levn yoktur, meğer ki matrahı i'tibârıyla ola. Ve'l-hâsıl arşın muhît olması gibi, ecsâmın cümlesi dahi mütehayyizedir. **[522-b]** Gerek ecsâm-ı latîfe olsun, ecsâm-ı melâike gibi ve gerek ecsâm-ı kesîfe olsun, beşer ve emsâlinin ecsâmı gibi. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Melekden ancak rasûl olur, nebî olmaz :** Cebrâil (a.s.) rusul-i melâikdendir. Onun sâir melâikeye nisbeti, rasûlün efrâd-ı ümmetine nisbeti gibidir. Onun için Cibrîl'e rûh-i mahz dediler ki rûhu ayn-ı zâtîdir. Sâir efrâd ise başka rûhla hayydır ve onlar için ecsâm-ı latîfe vardır. Ve bundan beşerden olan rasûlün dahi sâir üzerine letâfet-i zâidesi fehm olunur. Onun için enbiyânın zâhir gözleri hâbda ise de basîretleri bîdârdır. Bu cihetten hasâis-i nebeviyyeden idi ki ba'de'l-menâm bilâ-tecdîdi'l-vuzû' namâza kıyâm gösterirdi. Ve bundan ahz olunur ki Hz. İsâ'ya rûh demek mücessem olmamasını iktizâ etmez. Nitekim sâhib-i vâridât vehm etmiştir. Ya'nî İsâ sûret-i cismde rûh-i mahz değildir. Belki onun için sûret-i sâbite-i insâniyye vardır. Zîrâ vâlideden hey'et-i beşeriyye üzerine tevellüd etmiştir. Onun için âhir zamânda semâdan nüzûl ettikten sonra teehhül edip evlâdı olsa gerekdir. Ervâh ise ecsâm ile izdivâc etmez. Zîrâ şehvetten müberrâdır ki ukul-i mahzadır. Ve ekl ve şürbü dahi ma'nây-ı mezkûre delîldir. Nitekim Kur'ân'da gelir : وامه صديقة كانا ياكلان الطعام (Mâide,5/75) [Anası da gayet doğru bir kadın idi. İkisi de yemek yerlerdi] Fe-emmâ Cibrîl sûret-i Dıhye'de temessül ettiği vaktte veyâ a'râbî sûretine girdiği zamânda sûret-i beşeriyyesi gayr-ı sâbitedir ki ol sûret ile temessül ettiği hâlde yine hakîkat-ı melekiyyesi üzerine bâkîdir. Ve beşer dahi melek sûretine girmek lâzım gelse bunun aksidir ki sûret-i melekiyesi gayr-ı sâbite ve hakîkat-ı beşeriyesi bâkîdir. Pes, Cibrîl'e rûh-i mücessem derler, İsâ'ya demezler. Ve nebî rasûlden ahassdır ki beşere mahsûsdur. Ya'nî beşere rasûl dedikleri gibi, nebî dahi derler. Velâkin meleke ancak rasûl derler, nebî demezler. Zîrâ melekde ma'nây-ı nübüvvet yoktur ki inbâ-i anillâhdır. Zîrâ melek haber-i hakkı tebliğ ve mahalline îsâl ile me'mûrdur fakat. Belki Hak'dan haber veren rasûldür. Pes, rasûl Hak'la halk arasında ve melek Hak ile rasûl arasında vâsıtadır. Bu cihettendir ki meleğin bilmediği ilmi rasûl ve vâris-i rasûl bilir. Nitekim havâsdan biri pâdişâh nâmesini hâmil olsa, ol nâmenin içinde ne olduğunu ve ne ma'nâya taalluk bulduğunu bilmez, belki meb'ûs-i ileyh bilir. Şu kadar vardır ki azîz ve şerîfin nâmesini hâmil olan dahi azîz ve şerîfdir. (Hakkı Efendi)

***Melâike neden mahlûkdur ve bir hatm-i şerîf mevzi'inde altmış bin melâikenin hâzır olmaları :** Ma'lûm ola ki, yağmurun her bir katresini bir melek inzâl eder. Ve melekler nûrdan halk olunmuş olmakla bir mahalde îkâd olunan kanâdîl-i kesîrenin şu'leleri gibi birbirlerine **[523-a]** müzâhim olmazlar. Ve dahi bir hatm-i şerîf olunan mevzi'de altmış bin melâike hâzır olur diye eserde vârid olmuştur. Ve hattâ on âdem oturacak mahalle yüz bin melek sığar ve belki dahi ziyâde. Bu dahi biribirine müzâhim olmamağa mebnîdir. Meselâ, rûhlar ervâh âleminde vahdettedirler. Deryâdaki katreler gibi ki sıfatsız ve ismsiz hemân ilm veyâ zav' veyâ zevk misâli bî-vücûdlardır. Ehl-i celâlden veyâ ehl-i cemâlden olanlar bilâ-sıfat ve bilâ-ism hemân onların zâtı zevk veyâ derdden ibârettir. Ecsâm çâr-ı anâsırın cüz'ü iken fevt olup geri çâr-ı anâsıra duhûl edince, çâr-ı anâsırla küll olur. Nitekim katreler cüz' iken deryâya karıştıkta ayn-ı deryâ olup küll olduğu gibi. Zîrâ bir şey cüz' iken kendine küll katılınca ayn-ı küll olur, cüz' addolunmaz. Ve dahi deryâda her katre ma'lûm olduğu gibi, rûhlar dahi ervâh âleminin küllünde ma'lûm olup her biri sıfatsız mahzâ zâtla ya ehl-i derd veyâ ehl-i zevk olur. Kalb bedende gâh ehl-i derd ve gâh ehl-i zevk olduğu gibi. Zîrâ celâl ve cemâl sıfatlarının muktezâsı budur. Ve şimdi yer ile gök arasında hevâ bir türlüdür. Hevânın içinde ervâh sıfatsız zâtlarıyla kimi ehl-i zevk ve kimi ehl-i derd olarak hevâda mâ-lâ-mâldir. Zîrâ rûhlar yerle gök arası gibi mânend-i zav' veyâ şevk veyâ zulmet-i adem gibidir. Fe'fhem. (**Necât-ı Hakkı**)

***Meleklerin kanadları insânın kuvveleri gibidir :** Melâike hakkında اولى اجنحة مثنى وثلث ورباع (Fâtır,35/1) [İkişer, üçer, dörder kanatlı elçiler] denildi. Ya'nî melâike ikişer ve üçer ve dörder kanad sâhibidir denildi. Meselâ, ukul-i insânın kuvvet-i ilmiyye ve kuvvet-i nazariyye cenâhayni ve hiss-i müşterek ve kuvve-i vehmiyye ve kuvve-i hayâliyye ve kuvve-i fikriyye her biri birer cenâh mesâbesindedir. Melâikenin dahi cenâhları bu minvâl üzeredir, kuş kanadı gibi tüyden değildir, kuvvet makulesidir. Fe'fhem.

Ma'lûm ola ki, gerçi Cibrîl'in altı yüz kanadı vardır velâkin Rasûlullâh (a.s.) ın ecniha-i ma'neviyyesi ondan yüz artıktır. Zîrâ esmâ-i seb'a mazharıdır ki her ism yüz kanad hükmündedir. Hâsılı budur ki her ismde yüz ismin sırrı münderic olmakla esmâ-i seb'a ümmehâtü'l-esmâ ya'nî usûl-i esmâ olmuştur ve zımnında sâir esmânın ahkâmı bulunmuştur. Bu ma'nâdan ekâmil-i beşerin efâzil-i melâike üzerine rüchânı vardır. Husûsâ ki melâike mertebe-i akldadır, sırr-ı insân ise mertebe-i akldan ubûr edip tedrîcle bi-tarîki't-tekmîl üç yüz altmış bin âlemi devr eylemiş ve seyr kılmıştır. Pes, miyânda tefâvüt yönünden zâhirdir. Ve bir dahi budur ki melek insânın cüz'üdür, küll ise min haysü'l-küll **[523-b]** cüz'den eşrefdir. Cüz'îdir dediğimizin sırrı budur ki insân neş'etten ecma' olmakla celâl ve cemâli câmi'dir, melek ise yalnız mazhar-ı cemâldir. Şeytân yalnız mazhar-ı celâl olduğu gibi. Ve bu cem'iyyet bu mevtına göredir ki âhirette hükmü zâhir olsa gerekdir. Velâkin cennete duhûlden sonra celâle müteallik nesne kalmaz, cemî' insân melek gibi latîf ve nûrânî olur. Bu cihetten dediler ki cennette siyah renk olmaz. Meğer saç ve hâl ola ki bunların ve gözlerin siyahlığı nûr-i siyâhdan me'hûzdur. Fe'fhem cidden. Ma'lûm ola ki, melek nebîye ve velîye nüzûl eder. Lâkin nebî onu müşâhede eder ve velî ise ancak eserini ihsâs eyler. Ve velîye nüzûlü hükm-i cedîdle değildir belki izhâr-ı hakâyık-ı kur'âniyye iledir. Pes, velî nebî olmak lâzım gelmez. (Hakkı Efendi)

***Melekü'l-mevt :** Melekü'l-mevt herkesin ilmine göre görünür. Ve melek insânın cüz'ü gibidir. Zîrâ insân cemâl ve celâli câmi' ve lutf ve kahrı müştemildir. Pes, celâl onun cüz'üdür ki sûret bulup yine kendine kahr eder. Ve cemâl dahi onun cüz'üdür ki ol dahi sûret bulup yine kendine lutf eder. Bu sûrette insândan hâric nesne yoktur. Pes, niye gülersin ve kimden ağlarsın. Ve sa'y eyle ki gülmek ve ağlamak ve hayat ve mevt yanında berâber olup hayy ve kayyûma eresin ve izâfâttan halâs olup âlem-i tefrîdde cemâl-i vahdeti göresin. İmdi azrâilden havf etme, kabzateyn hükmüne nazar eyle ve dâire-i hikmetten bîrûn olma.

Li-muharririhî :

Çok şükür binbir nefes, aldım hüdâdan bu nefes,
Söylerim bülbül gibi çün, eldedir işbu kafes.
Muntazırdır her nefes, azrâile canım benim,
Bâğı kudse eylerim, zîrâ ki pervâze heves.

Demişlerdir ki, melekü'l-mevt herkese sûret-i ameli ile gelir. Eğer saîd ise tûbâ ona ve eğer şakî ise veyl ona. Ve bundan bir sırr-ı ilâhî dahi sünûh etti ki melek fi'l-asl cemâl üzerine mecbûldür ve onun sûret-i celâlde zuhûru amele göredir. ve melek kemâl-i letâfetinden tatavvur ehlidir. Ya'nî suver-i muhtelifede zuhûr eder ve ihtilâf-ı suver onun hakîkat-ı melekiyyesini tagayyür etmez. Ma'lûm ola ki, melâikeye cin ıtlâkı cin sıfatı olan istinâd ile muttasıf oldukları içindir. Ve cine melek ıtlâkı sıfat-ı melek olan istihdâm kendilerinde bulunduğu içindir.

***Melâikede muhabbet olup aşk olmamak:** Melâikede muhabbet var velâkin aşk yoktur. Zîrâ aşk demek derd ve belâ demektir. Âlem-i ulvîde ve ehlinde ise derd ve belâ olmaz. Belki zevk ve safâ olur. Onun için cennet cânib-i ulvîdedir, rûh-i insân gibi. ve cehennem süflîdedir, **[524-a]** tabîat-ı insâniyye gibi. Ve aşkla gerçi derd ve belâ hâsıl olup tenezzülü sûrî görünür, arz gibi. Velâkin aşkın bâtını ulvîdir, semâ gibi. Zîrâ kalbin sıfatıdır, kalb ise rûhun veledidir. Rûh ise ulvîdir ki ekvân içinde ondan a'lâ yoktur, emkine içinde Ka'be ve cennet-i adn gibi. Bu sebeptendir ki melâike kemâlde kemâl-i âdemîye tâbi'dir. Zîrâ âdemin neş'esi câmi'dir ve insân gözünden cemâl-i hakkı insândan gayrı görmez, belki her göz kendi mertebesinden görür velâkin hakîkatı üzere değildir. Fa'rif, fe-innehû min mezâliki'l-akdâm vallâhu melikü'l-allâm yehdî ilâ sebîl-i dâri's-selâm. (**Necât**)

***Mülk ve Melekût ve Ceberût** (ملك و ملكوت و جبروت) : Ma'lûm ola ki, mülkün mertebe-i hissîsi vardır ve melekûtun mertebe-i aklîsi vardır ve ceberûtun mertebe-i hakîkîsi vardır. Ve âlem-i ceberût mâhiyyât âlemidir ki mahsûsât ve ma'kulât ve müfredât ve mürekkebât ve cevâhir ve a'râz, bu cümlenin mâhiyyetleri ve ma'nâsı âlem-i ceberûtta idiler ki orada bi-tarîki'l-cüz'î ve ba'zısı bi-tarîki'l-küllî idi. Ve mâhiyyât vücûd ve ademin şol cihetten ki mâhiyyet vücûd ve ademden eammdır. Ve ol mâhiyyet vücûd ve ademin cüz'ü olmak mümkündür. Ey sâlik, mâhiyyât mahlûk değildir. Çünki mâhiyyet vücûd ve ademden eamm olduysa, cümle eşyâdan mukaddem oldu ve her eşyânın cüz'ü oldu.

Ma'lûm ola ki, âlem-i ceberût bir âyine istedi ki kendi cemâlini göre ve sıfâtını müşâhede ede. Tecellî eyledi, âlem-i icmâlden âlem-i tafsîle geldi ve ol tecellîden iki cevher mevcûd oldu,

birisi nûrdan ve birisi zulmetten. Ve ol cihetten zulmet hâfız-ı nûr ve câmi'-i nûrdur, mişkât vikâye-i nûr olduğu gibi. Ve ol iki cevherin biri akl-ı evvel ve biri felek-i evveldir. Cümle eşyâdan evvel deryây-ı ceberûttan sâhil-i vücûde gelen bu iki cevher idi. Ve bu cihetten akl-ı evvele cevher-i evvel-i âlem-i melekût derler ve felek-i evvele arş-ı âlem-i mülk derler. Ve bu iki cevher nüzûl edip bu kadar mertebeden aşağı geldiler. Tâ akl-ı evvelden ukul ve nüfûs ve tabâyı' peydâ oldular ve felek-i evvelden eflâk ve encüm ve anâsır peydâ oldular ve mahsûsât ve ma'kûlât zâhir oldular. Âlemin müfredâtı tamam oldu ve müfredât-ı âlem bundan ziyâde değildir. Çünkü bu mukaddemât ma'lûmun olduysa, ukul ve nüfûs ve tabâyı'a âlem-i melekût derler ve eflâk ve encüm ve anâsıra âlem-i mülk derler. Ve ukul ve nüfûs ve tabâyı'a "âbâ" derler ve eflâk ve encüm ve anâsıra "ümmehât" derler. Ve âbâ ve ümmehâttan mevâlîd hâsıl oldu. Ve mevâlîd dediğimiz ma'den ve nebât ve hayvândır. Ve bu ma'den ve nebât ve hayvân mürekkebâttır ve mürekkebât-ı âlem bunlardan ziyâde değildir. Ey sâlik, merâtib-i mevcûdât tamam oldu. **[524-b]**Ve âlem-i ceberût âlem-i icmâlden tafsîle geldi ve mertebe-i zâttan mertebe-i veche erişti ve bu vücûd kendi vücûdunu gördü ve sıfâtını ve esmâsını ve ef'âlini müşâhede eyledi.

Ma'lûm ola ki, mülk âlem-i şehâdettir ve melekût âlem-i gaybdır ve ceberût âlem-i gayb-i gaybdır. Ya'nî mülk hissîdir ve melekût aklîdir ve ceberût fıtrîdir. Ve fıtrat âlem-i vüs'attır ve onda çok halk vardır ki onlar mevcûdâtın aslıdır ve tohumu menzilesindedir. Ve ol mahlûk-i mezkûrlar bir hâl üzere olup, aslâ mütebeddel olmadılar ve olmaz. Ey sâlik, fıtrî diye mâyesi olmayan nesneye derler, âlem-i mülk ve melekûtün mâyesi vardır. Şol cihetten ki onlar âlem-i ceberûttan peydâ oldular ve âlem-i ceberûtun mâyesi yoktur. Şol cihetten ki ceberût mebde'-i küllîdir ve onun fevkinde bir nesne yoktur. Ve hissin âlem-i ceberûta yolu yoktur ve akl onda sergerdândır. Senin hissin âlem-i hisse erişir ve aklın âlem-i melekûta erişir ve aşkın âlem-i ceberûta erişir. Sâlik çünki mertebe-i aşka erişe ve âteş-i aşkla yanıp pak ve sâfî ve sâde ve bî-nakş ola, ehl-i ceberût ile münâsebet peydâ ede ki ehl-i ceberût begâyet sâde ve bî-nakşdır. Ve bu vechile kalb-i sâlik ehl-i ceberût ile münâsebet peydâ etmekle âlem-i ceberûta muttali'a olur. Hattâ her nesne ki âlem-i ceberûttan revâne ola, bu âleme gelmezden evvel sâlik ona muttali' olur ve sâir nâsın rü'yâda muttali' olduğu nesneyi ol sâlik yakaza hâlinde görür, lâkin görmesi baş gözüyle değildir, belki sırr gözüyledir. Ve ba'zı hayvânât dahi eşyânın vuku'undan evvel ol eşyâya haberdâr ve muttali' olur demişler. Ve ba'zı sâlik vardır ki onun âyine-i dilinin ehl-i ceberût ile münâsebeti yoktur ammâ ukul ve nüfûs-i semâvî ile münâsebeti vardır. Ve ukul ve nüfûsun ehl-i ceberût ile münâsebeti olduğundan evvelen ceberûttan revâne olan şey ukul ve nüfûsun indinde zâhir olur. Ba'dehû bunlarla münâsebeti olan sâlikin gönlünde dahi bunların tarafından zuhûr bulur. Ve bu ıttılâ' ekser-i nâsa rüyâda hâsıl olur ammâ yakazada husûlü nâdirdir. Bu misillü ıttılâ' ehl-i islâma olduğu gibi, ba'zı kefereye dahi hâsıl olur ve ehl-i ilme olduğu gibi ba'zı ceheleye dahi vâki' olur. Zîrâ bu misillü ıttılâ' kalbin sâfiyyetine müteallikdir ve bu ma'nâ ise kâmilde ve nâkısda peydâ olur ve hayırlıda ve şerlide dahi olur. Lâkin hayırlıda olursa onun hayrı ziyâde olur. Hayırlıda dediği, mürşîd-i kâmilde ve ulemâda olduğu gibi **[525-a]** demek ister ve şerlide dediği, mülhid ve zındıkada olduğu gibi demek ister. Ve çok kimseler onun vâsıtasıyla faydalanırlar. Ve şerlide peydâ olursa, onun şerri ziyâde olur ve çok kimseler onun vâsıtalığı ile ziyâde ederler. Ve ceberûta âlem-i sıfat ve vâhidiyyet âlemi derler. Fe'fhem.

***Melâmiyye Tâifesi** (ملامیه طائفه‌سی) **:** Melâmiyye dedikleri tâife bir kavmdir ki bâtınlarında olan hâlin eseri zâhirlerinde aslâ zâhir olmamıştır. Belki hıfz-ı esrâr ve zabt-ı ahvâl eyleyip ehl-i sırr olmuşlardır. Onun için bunlar evliyânın sâdât ve eimmesidir. Ve seyyidü'l-âlem tâife-i mezkûre muâmelesi üzere câri idi. Onun için ekser-i umûrda rumuzla iktifâ eyledi ve zarûret-i kaviyye olmadıkça izhâr-ı mu'cize kılmadı ve vâki' olan ibtilâları ma'nây-ı mezkûre dâir idi. Ve bu sırrla amel edip ma'nây-ı mezkûre mahall olanlara hukemâ-i ilâhiyye dediler. Zîrâ umûra amellerinden sonra mevâzı'ına vaz'-ı ahkâm ettiler. Ya'nî bildikten sonra herşeyi yerli yerine koydular ve esbâb-ı zâhireyi mahall-i isbâtta isbât edip mekânlarında mukarrer kıldılar. Ve nefy lâzım gelen mevzi'de nefy ettiler. Ve Hak Teâlâ'nın halk arasında bi-hasebi'l-hikmet tertîb ettiği umûrdan bir nesneye halel getirmediler. Zîrâ bir sebebi ki Allâh Teâlâ bir mevzi'de vaz' etmiş ola, onu vaz' etmek, vâzı'ı tesfiye ve kadrini cehldir. Ve bir kimse sebep üzerine i'timâd eylese, müşrik ve mülhid ve arz ve tabîata ihtilâd etmiş olur. Pes, tâife-i melâmiyye mechûletü'l-akdârdır ki onları ol makâma tahsîs eden seyyidlerinden gayrı kimse bilmez. Ve bunların hakkın da gelir : اولیائی تحت قبابی لا یعرفهم غیری [Velîlerim kubbem altındadır, onları benden başka kimse bilmez][319] zîrâ burada evliyâ ile murâd evliyâ-i kümmelîndir ki onları Hak'dan gayrı ya'nî Hakk'a ağyâr olanlar bilmezler, belki şevb-i gayriyyetten hâlis olanlar bilirler. لا یعرفه الا الله sırrı bundan

[319] - Abdurrahman Câmî, **Nefahâtü'l-Üns**, s.45; Gümüşhânevî, **Câmiu'l-Usûl**, s.50.

zâhir olur. ve **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de gelir ki, Ebû Bekri's-Sıddîk kademi üzerinedir ki onlardan kerâmât-ı kevniyye zâhir olmaz. Ve onlar salât-ı hamse ve rivâyet üzerine ziyâde kılmazlar ve halkdan bir hâlet-i zâide ile tamayyüz bulup, onunla ma'rûf olmazlar. Esvâkda gezerler ve nâsla kelâm-ı âmme söylerler ki kalbleri Allâh ile ve bedenleri ubûdiyyete meşguldür. Ve onlarda taam ve zevk-i riyâset yoktur. Zîrâ kalbleri üzerine rubûbiyyet müstevlî olmuştur. Ubûdiyyet ile riyâset ise bir yerde müctemi' olmaz. Pes, bunlar aksây-ı derecât-ı velâyettir ki onun fevkinde ancak derece-i nübüvvet vardır. Ve onların Kur'ân'da âyetleri budur: حور مقصورات فى الخيام (Rahman,55/72) [Cibinliklerde gizlenip duran huriler] zîrâ bunda nisâ-i cennet ve hâl-i havârîler, nüfûs-i ricâlullâh ve ahvâl-i havâss üzerine tenbîh vardır. Zîrâ Allâh Teâlâ hûrîleri **[525-b]** dürr ve cevherden hayme içinde ebsâr-ı ehl-i cennetten setr ettiği gibi, nüfûs-i ricâli dahi âdât ve ibâdât haymeleri içinde ayn-ı ehl-i dünyâdan hıfz etmiştir.Ve bu haymelere gayret-i ilâhiyye derler ki zevâyây-ı kevnde kurulmuştur.Bu cihetten onlarda hârık-ı âdât olmaz ki halkın onlara ta'zîmine sebep ola.Ve salâh-ı zâide ile müşâr olmazlar. Ve ba'zı ricâl onların sıfatında demiştir : مسود الوجه فى الدنيا والاخرة Ya'nî vech ile murâd hakîkat ve sevâddan maksûd siyâdettir. Sevâd ile ta'bîrin sırrı budur ki insân bi-hasebi'z-zâhir ekvândan bir kevndir. Kevn ise nûr-i Hak yanında zulmettir. Onun için zâhirde müşâhede olunan sevâd-ı kevndir. Maa-hâzâ, dâreynde ehl-i siyâdettir. Velâkin rusül ve evliyânın farkı budur ki rusül teşrî' ve tebliğ için zuhûra mazharlardır. Evliyâda ise bu ıztırâr yoktur, zîrâ ehl-i da'vet değillerdir. Rusül maslahat-ı tebliğ için ednây-ı merâtibe tenezzül ederler, evliyâ ise değildir. Ve tâife-i celîley-i mezkûreye melâmiyye dedikleri, iki vech üzerinedir ki biri kendi nefslerinden hâric ve biri dâhildir. Vech-i hâric budur ki melâmet ol tâifenin telâmizesine ve nevâbi'ine râci'dir. Zîrâ Hak yanında taksîrlerine nazar edip kendi nefslerini levm ederler ve amelde ehl-i ihlâs olmadık diye mahzûn olurlar. Zîrâ ferahnâk olmak ba'de'l-kabûldür. Kabûl ise onlardan gâibdir. Ve bu levm gerçi her bir ehl-i nefs-i levvâmede olur velâkin onların ashâbına ziyâde ihtisâsı olmakla melâmiyye denildi. Gûyâ ehl-i melâm olan kendileridir. Bâ husûs ki kendileri dahi tarîk-i melâmette gelmişlerdir. Pes, bidâyetlerinde olan hâlle vasf kabîlinden olur. Ve vech-i dâhil budur ki onlar indallâh mertebe ve mekânet sâhibleridir. Bir vechile ki eğer mertebeleri halka zâhir olsa halk onları ilâh ittihâz ederlerdi ve secde kılarlardı. Ve ol mertebe vech-i hakîkate muhâzât-ı tâmmeleridir. Çünki âmme-i nâsdan ve idrâk-i mahcûbiyyetten telebbüs-i ibâdât ve ihtiyâr ba'zı mübâhât ile muhtecib oldular, âmme gibi mahall-i melâmet oldular. Ve bir dahi gûyâ mertebeleri kendilerini levm eder. Şol ma'nâdan ki izzet-i rütbe ve sultân-ı mekânet zâhir olmadı. Zîrâ eğer bâtınları hâlî sûrete geleydi, rütbeleri gibi kendileri dahi beyne'n-nâs azîz ve muhteşem ve refî'ü'l-kader olurlardı. Cühelâ ve süfehâ onlara çûb-i cefâ ile dokunmazlardı. Velâkin mechûl olduklarından âmme dahi onları nefslerine kıyâs edip sû-i muâmeleden hâlî olmazlar. Nitekim zamânımızda ba'zı ekâmil-i nâsa vâki' olan ahvâl-i hâile **[526-a]** müşâhede olunmuştur. Eğer taarruz-i sû-i tasaddî-i mâ-lâ-yenbeğî edenler âhir ser-nigûn-i câh-ı gazab ve matrûd-i dergâh-ı rabb olmuşlardır. العصمة من معادات الادنى و موالاة الاعلى ومن [A'lâya dost, ednâya düşman olmak ısmettendir] (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Melâmiyye Tâifesi** (ملاميه طائفەسى) **:** Melâmiyye şol tâifedir ki halk onlara melâmet ederler ve kendileri gibi kıyâs ederler. Zîrâ onlar her âlemde bi-hasebi'l-mevâtın zuhûr eylerler. Bu sebepten halleri mestûr olur. Maa-hâzâ onlar bu tarîkatın ricâlidir ve onları inkâr etmek hallerini inkâra râci'dir. Ve halleri budur ki Allâh Teâlâ onların kulûbuna tecellî eyleyip heyemân ve hayrete düşürür. Bu cihetten şedâide tahammül etmek onlara âsân gelir. Zîrâ mahbûbun muâmelesiyle mütelezziz olurlar ve ismini zikrle ve istimâ'la hoşluk bulurlar. Ve hallerini ketm edip erbâb-ı inkâr yanında keşf-i râz etmedikleri ırz-ı mahbûbu muhâfazalarındandır. Zîrâ belki ol münkirlerin ağızlarından cenâb-ı mahbûbun ta'zîmini muhal nesne sudûr edip ol meclis gazab-ı ilâhî hulûlüne sezâ-vâr ola. Pes, edeb-i tarîkat setr-i râzdır. Ve evliyâya dahl olunan mevâzi'de durmayıp oradan kıyâm veyâ kādir ise redd-i anîf ile reddetmektir. Veyâ mudârâ tarîkini tutup tarîk-i sehl ile ilzâm eylemektir ve illâ ismde müşterek olur. Kāle teâlâ : معهم حتى يخوضوا فى حديث غيره انكم اذا مثلهم وقد نزل عليكم فى الكتاب ان اذا سمعتم ايات الله يكفر بها ويستهزا بها فلا تقعدوا (Nisâ,4/140) [O size kitabında Allah'ın âyetlerinin inkar edildiğini veya onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar konuyu değiştirinceye kadar, artık o adamların yanlarında oturmayın diye buyurdu. Böyle yapmazsanız o zaman siz de onlar gibi olursunuz] Ve ba'zı ehl-i hevâ ve bid'at; biz deryâyız mütegayyir olmayız diye ehl-i hevâya münkirâtta müsâade ettikleri dâire-i muzillde olduklarındandır. Ve illâ kalben ve lisânen ve yeden tagayyür-i münker etmelidir. Ve edne'l-emr kalble inkârdır ki ona îmân-ı miskālî derler. Zîrâ şu'besi kıllet üzerinedir. Pes, melâmet şer'le amel sûretindedir, yoksa hilâf-ı şer'le değil. Ve hilâf-ı şer' sûretinde ibrâz-ı hakîkat etmek hilâf-ı meşrû'dur. Meselâ, kâse-i hamrı yedine aldıkta asele münkalib olmak gibi. Ve bunun hadd-i

şer'den hâric olduğu اتقوا مواضع التهم [Töhmet yerlerinden sakının] mazmûnundan mefhûmdur. El-hâsıl bir nsne ki metbû'undan sâdır olmaya, tâbi'dn sâdır olmak memnû'dur. Gerekse vech-i baîdle te'vîle sâlih olsun. Zîrâ her yerde te'vîlle din olmaz. Ve ulemâ-i zâhirin ba'zı hakāyıka küfrdür dedikleri kusûr-i akllarındandır ki zavâhire muhâlif kıyâs ederler. Maa-hâzâ muktezây-ı nasdır. Pes, suhan-şinâs olmayana ta'lîm etmek, zâg u zagana ta'lîm gibidir ki zâyi'dir. Fa'lem zâlik.

Tālib-i gül-zâr olan âzâr-ı hâre bakmadı,
Râgib-i deyyâr olan dâr ü deyyâre bakmadı.
Her kimin kasdı bu deryâda dürr-i meknûn ola,
Mâ-sivâya akmadı, ak ile karaya bakmadı.
Nûrdur aşk âteşi bilmez velî zâhid olan,
Bak halîlullâha kendin saldı nâra bakmadı.
Şol ki göz yummaz cihân içre bugün ağyâr, ***[526-b]***
Yârın ol a'mâ olup dîdâr-ı yâre bakmadı.
Sâyedir bu mâ-sivâ yoktur vücûdu müstakil,
Hakkıyâ hak ehli hakdan gayrı vâra bakmadı.

(Nukile min **Kitâb-ı Müzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

Ma'lûm ola ki, melâmiyye zümre-i evliyâdan şol tāife-i aliyyedir ki hayrlarını izhâr ve şerlerini izmâr etmezler. Nitekim Şeyh Sühreverdî Hazretleri **Avârif**'de onların ta'rîfinde böyle buyururlar ki, hadîs-i şerîf mazmûnu üzere dinde ve dünyâda müşârün-ileyh olmaktan ve zühd ve salâhla nâs içre şöhret bulmaktan firâr edip kimi külhan ocaklarında ve kimi dahi meyhâne bucaklarında karar eylemişlerdir.

***Melzûmun levâzımı ihâtası sırrı :** Ma'lûm ola ki, Hakk'ın cemî' mevcûdâtı ihâtası, melzûmun lâzımı ihâtası gibidir. Meselâ, mum melzûmdur, muma ne lâzım, aydınlık lâzımdır. Aydınlık ondan ayrılmaz. Ya'nî mumun aydınlığı ihâtası gibidir. Eğer Hakk'ın mevcûdâtı ihâtası küllün cüz'ü ihâtası gibi olsa, bi'l-cümle eşyâ bir uğurdan hakdır demek olur, maâzallâhi teâlâ. (Sivâsî Efendi)

Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ ayn-ı eşyâ olmak tecellî-i zâtî hasebiyledir. Ve sırr-ı hakîkat dedikleri, ayn-ı eşyây-ı vâhidedir. Velâkin niseb ve izâfât cihetinden eşyâ ve ahvâl-i eşyâ müteaddidedir. Ve bu taaddüdden aynın taaddüdü lâzım gelmez. Zîrâ levâzımın taaddüdü ile melzûm müteaddid olmaz. Ve bu makāmın emsilesi çoktur. Cümleden biri, zav'-ı şemsdir ki fi'l-hakîka zav'-ı vâhiddir velâkin matārihi i'tibârıyla müteaddid olur. Ve biri dahi nevâttır ki ondan şecere hâsıl olur ve kesret-i ağsân ve evrâk vahdet-i zâtîye münâfî olmaz. Zîrâ zuhûra gelen kesret onun levâzımıdır. El-hâsıl kesret-i i'tibârâttan vahdet-i hakîkiyye mütegayyir olmaz. Biri dahi rûhdur ki fî nefsi'l-emr kısmet kabûl etmez iken, a'zâ ve cevârih ve kuvây-ı kesîreye taalluku i'tibârıyla müteaddid gibi görünür, fe'fhem. İnsân her gördüğü nesneye ayn-ı hakdır demek olmaz ve illâ ilhâd olur. belki eşyâ ayn-ı hakdır denirse ya zuhûr i'tibârıyla veyâ ayn-ı vâhide i'tibârıyla diye ve cemî' eşyâ hak olmak bâtını i'tibârıyla ve halk olması zâhiri i'tibârıyladır. Ve iki sûrette dahi zıll-i vücûddur, hakîkat-ı vücûd değil. Zîrâ hakîkat-ı vücûdda i'tibâr olmaz, fe'fhem cidden. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Hakkı Efendi**)

***Mel'ûniyyet-i zâhir ve Mel'ûniyyet-i bâtın :** Ma'lûm ola ki, mel'ûniyyet iki vechiledir. Ya kâfir olup rahmetten mahrûm olur veyâ hôd fâsık olup derece-i ebrârdan sukut bulur. Ve bu iki vech dahi zâhir mertebesindedir. Ve bâtında mel'ûniyyet odur ki insân-ı kâmilin kalbinden sâkıt ola ve merdûdiyyet bula. Zîrâ insân-ı kâmilin makbûlü makbûl-i Hak ve merdûdu merdûd-i Hak'dır. Zîrâ insân-ı kâmil mazhar-ı kemâl-i ilâhîdir. Cemâl ve celâli cem' eylemiştir. Bu cihettendir ki ebeveynin ve üstâz-ı zâhirin ve şeyhin bedduâsından hazer olunur. Bu duâ şöyle dursun, **[527-a]** zerre şeyden kalbin şikestinden dahi ziyâde ihtirâz gerekdir. Zîrâ peder ü mâder evlâda izâfetle ve üstâz şâkirde nisbetle ve şeyh mürîde göre asldır ve aslın fer' üzerine hurmeti vardır. Ve şeyh sâirlerin fevkindedir, zîrâ mazhar-ı ism-i bâtındır. Ve her te'sîr bâtından zâhire gelir. Ağacın kökünden dallarına feyz geldiği gibi. Ey itâbı حفظك الله عن المهالك فى كل المسالك [Allah her girdiğin yolda seni helak edici şeylerden korusun] Nazar eyle şol âlemde olan fezâhatlere ki evlâdın ebeveyn-i üstâzlarına isyânlarına ve mürîdlerin şeyhler hakkında olan hîle ve tezvîrlerine irâde-i fikr ve tekrâr-ı mütālaa kıl ki acâyib, garâyib göresin. Bu cihettendir ki ehl-i dünyânın ekseri onmaz bitmez. Biterse dahi yaban ağacı gibi biter. Ey, çok seyâhat ve sefer ü seyr eyledim ki bunun erbâbını az buldum ve âhir oturup hâmûş oldum. (Nukile min **Atâiyye-i Hakkı Efendi**)

***el-Mümît** (المميت) : Öyle Allâh ki, rûhu cismden izâle ile ahyâyı öldürücüdür. Kulun "el-Muhyî" ile "el-Mümît" ismlerinden nasîbi, maârif-i ilâhiyye ile rûhunu ihyâ etmeğe sa'y eylemektir. Dahi kuvây-i gazabiyye ve şeheviyyeyi imâte etmeğe sa'y eylemektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Mümkin** (ممكن) : Mümkin oldur ki, vücûdunda ve ademinde gayra muhtâc ola. Eğer ol gayrdan kat'-ı nazar olunsa, vücûd ve ademe zât ve mâhiyyete nisbet ale's-seviyye ola, hiçbir taraf müterecih olmaya. Ya'nî vücûd ve adem ona göre müsâvîdir. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Mümkinât ve Makdûrât** (ممكنات و مقدورات) : Hakk'ın kudretiyle hâsıl olan şeylere mümkinât ve makdûrât derler.

***Mümessil** (ممثل) : Misâli gören mümessili görür derler. Ya'nî âyinede aksi görmek, o aksin sâhibini görmek gibi olur. Zîrâ rüyâda temessül edenlerin cümlesi misâl kabîlindendir, hakîkat değildir. Velâkin ol misâl ile hakîkatın arasında kemâl-i ittisâl ve nihâyet-i taalluk olmakla ol misâle muttasıl olan şey mümessile dahi muttasıl olmuş olur. (Hakkı Efendi k.s.)

***el-Müntakim** (المنتقم):Öyle Allâh ki, isyân üzerine musırr olan a'dâsına evliyâsı için intikām edicidir. Kulun bundan nasîbi, mahmûd değildir illâ intikāmı a'dâullâhdan ve a'dâ-i aduvvisi ki nefsidir ondan alsa mahmûddur, ya'nî güzeldir. Pes, imdi onlardan intikām eyleye, her bâr ki ma'siyete boşanıp tāat-ı terk eylese üzerine haml ettiği şeyin hilâfını teklîf etmekle (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Müntekā** (منتقى): انتقاء ـ ينتقى ـ انتقى İntikā, ihtâr ma'nâsınadır. Pes, müntekā ihtiyâr ve intihâb olunmuş demektir. Ve cümle-i mevcûdât ve cümle-i mahlûkāttan ihtiyâr olunup, bi'set ve risâlet ve hatm ve nübüvvetle cümle üzerine tafdîl olunmuştur. Yâhut mutahhar ve münazzafdır. Fazâil-i kemâlât-ı hissiyye ve nefsiyye ile **[527-b]** mevsûf ve mücellâ ve rezâil ve nakāyısdan müberrâ ve muhallâ zât-ı mukaddese demek olur. (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî**)

***Mennân** (منان) : Bilâ-suâl atālar edici demektir.

***Menba'i'l-feyz-i ve'l-esrâr** (منبع الفيض و الاسرار) : Âlem-i lâhût.

***el-Münâzele** (المنازله) : Âlem-i mülk.

***Menba'ü'l-hayât** (منبع الحياة) : Sahratullâh altındadır.

***Menşe'-i ervâh** (منشاء ارواح) : Rûh-i izâfîdir.

***Manzar-ı Hak** (منظر حق) : Nazargâh-ı Hak.

***Manzar-ı rûh** (منظر روح) : Nazargâh-ı rûh demektir.

***Mine'l-havri ba'de'l-kevr** (من الحور بعد الكور) : Terakkîden sonra tenezzülden Hakk'a sığınmak demektir.

***Minhü bidâ' ve ileyhi yeûdü** (منه بداء و اليه يعود): Ondan geldi yine ona gider.

***Men arafallâhu külle lisânuhû ve Men arafallâhu tâle lisânuhû** (لسانه و من عرف الله طال لسانه من عرف الله كل) : Fenâ hâlinde Hakk'ı bilenin lisânı kelîl olur. Avdette onun lisânı tavîl olur. Bu iki kelâm-ı kibâr yanında ref'-i taâruz bu vechiledir ki kelâm-ı evvel âlem-i fenâ ve hâlet-i cem'e nazardır ki bu âlemde âşık küşte-i ma'şûk olup, sayt ü sadâdan geçer. Zîrâ âlem-i hareketten âlem-i sükûte geçer. Onun için ehl-i fenâ ile sohbet müteassirdir, zîrâ hâmûşlardır. Ve herkes meşreb-i işrâkîde değillerdir ki mine'l-kalbi ile'l-kalb muhâdeseye kādir ola. Ve kelâm-ı sânî âlem-i bakā ve hâlet-i farka dâirdir ki bu âlemde âşık fi'l-mesel yeniden can bulur ve andelîb-i bahâr gibi feryâda gelir ve dâsitâne ulumağa başlar. Ve âşık-ı fânî ve muhibb-i bâkînin dâsitânı erbâb-ı dile ma'rifet söyleyip sohbet-i cân etmektir. Zîrâ esrâr-ı ilâhiyye ehl-i nefsin havsalasına gencâyiş bulmaz ve cebel-i şâhiki derûn-i kûze idhâl etmek olmaz. Ve fi'l-mesel tavuk pazarında deve satılmaz ve hasîr-bâfı kâr-gâh-ı harîre koyup iş tutulmaz ve كلام الملوك ملوك الكلام [Meliklerin sözleri, sözlerin melikidir] vefkince gedâ-tab' ve sifle-meşreb muktezây-ı hâl olan kelâm-ı âlînin her sırrını bilmez ve okumadık âdeme sermâye vermek olmaz. Pes, esrâr-ı ilâhiyye حور مقصورات فى الخيام

(Rahmân,55/72) [Cibinliklerde gizlenip duran hûriler] makulesindendir ki ecânib ve nâ-mahreme açılmaz. (Hakkı Efendi)

***Men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû** (من عرف نفسه فقد عرف ربه): Her kimse ki nefsini bile, tahkîk ol kimse kndini tertîb edip halk eden Allâh Teâlâ Hazreti'ni bilir. Ya'nî nefsi eczâdan mürekkeb ve masnû' ve a'zây-ı mütegayyireden mecmû' olduğunu bilen kimse, zâtı tekessürden münezzeh ve sıfâtı tagayyürden müberrâ olan sâni'i bilir. Nefsini fakîr bilen rabbini ganî bilir. Ve nefsini hâdis bilen kimse rabbini kadîm bilir. Ve nefsini zelîl bilen kimse rabbini azîz bilir ve gayrı zâlik. Zîrâ vâcib mümkinin zıddıdır. Evsâf-ı mümkin dahi evsâf-ı vâcibin zıddıdır. Öyle olunca mümkin nefsini bir vasfla muttasıf bilince elbette vâcibi bu vasfın **[528-a]** nakzıyla muttasıf bilir. İlmle ma'rifet bi-hasebi'l-lugat mürâdiflerdir. Ammâ bi-hasebi'l-isti'mâl ilm külliyâta ve ma'rifet cüz'iyyâta muhtass olduğu için mevzi'aynde ma'rifetle ta'bîr olunmuştur. Rabb ile ta'bîr nefsin merbûbiyyetine tenbîhdir. من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen, Rabbini de bilir][320] hadîs-i şerîfinde nefs zikrolundu ve onun ile insânda vedîatullâh olan sırr murâd olundu. Pes, ma'nâ من عرف السر الذى هو امانة الله فيه فقد عرف ربه demek olur. ya'nî insân kendinde emânet olan sırrı bilse, rabbisini bilmiş olur. (**Hitâb-ı Hakkı Efendi**)

***Münbasit, Munkabız** (منبسط ومنقبض):Münbasit, basît ve yayılmak ma'nâsınadır. Ve münbasit munkabızın zıddı ola zîrâ ervâh ebdâna taalluk sebebiyle munkabız ve mahsûr ve mufârakat cihetiyle münbasit ve âzâdlardır. (Hakkı Efendi)

***Münassah** (منصه): Tecelliyât-ı rûhâniyyetten ibârettir ki ona حجل الاعراس derler.

***Menâm-i ma'nevî** (منام معنوى) : Gaflet uykusu demektir.

***Menâmı terk etmek** : من لم يترك النوم umûr-i tabîiyyeden olan hâbı terk etmeyen gafletten halâs olmaz.

***Minnet** (منت) : Hak Teâlâ sana ni'met verdim diye minnet eder. Sen ibâdet ettim diye Hakk'a minnet edemezsin. Ya'nî minnete dahi ni'met derler. Lâkin bilâ-istihkāk Hak Teâlâ'nın abdine ihsân buyurmasına ayn-ı minnettir derler, imtinân ma'nâsına.

***Mün'am-i aleyh** : Ni'mete mazhar olanlar demektir.

***Münâfık-ı şer'î ve Münâfık-ı hakîkî** : Münâfık-ı şer'î cehennemin dereke-i süflâsında olduğu gibi, münâfık-ı hakîkî dahi derece-i âliye-i cennettedir. Ya'nî münâfık-ı şer'î ol mâ-sivâ-pereste derler ki bir yüzüyle îmân ve bir yüzüyle küfr izhâr eyler. Ve münâfık-ı hakîkî ol hak-pereste derler ki esmâ ona her yüzden tecellî eyleye ve bâtını cemî' suverden muarrâ ve kuyûddan müberrâ ola. (Hakkı Efendi)

***Münâfık-ı şerîat ve Münâfık-ı tarîkat ve Münâfık-ı hakîkat** : Münâfık üç vechiledir ki ikisi mezmûn ve matrûd ve biri mahbûb ve memdûh ve mukarrebdir. Evvelkisi münâfık-ı şerîattır ki kalbinde küfr ahkâmını ibtān ve lisânıyla îmânı izhâr eyler. Ve bu makule münâfık zamân-ı risâlette çoktu, şimdi kıllet üzerinedir. İkincisi, münâfık-ı tarîkattır ki kalbinde hakāyıkı inkâr ve lisânıyla ikrâr eyler. Ve bunların ba'zıları dâire-i tarîkate câsûsvâr gelirler giderler. Ve ba'zıları dahi ba'zı ağrâz-ı fâside ile erbâb-ı tarîkat dâiresinde bulunmuşlardır. Maa-hâzâ, münkirler ve münâfıklardır. Ve münâfık-ı şerîatten münâfık-ı tarîkat eşeddir. Münâfık-ı şerîat küffârdan eşedd olduğu gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir : ان المنافقين فى الدرك الاسفل من النار (Nisâ,4/145)[Şüphesiz ki münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar] Pes, bunda münâfık-ı tarîkat olanlara ziyâde tevbîh ve hallerini takbîh vardır. Zîrâ bunlar tabakāt-ı nefsâniyyenin derk-i esfelindedir. Ve üçüncüsü, münâfık-ı hakîkattır ki kalbinde **[528-b]** ve lisânında ikrâr-ı hakāyık olduğu gibi nefs-i hakāyık ile dahi mütehakkık olmuş ve Kur'ân'ın zevâhir ve bevâtını ile kıyâm bulmuştur ki bu makulelere kümmel evliyâ derler. Ve nifâkları budur ki cümle-i tecelliyât-ı ilâhiyyeye mazhar olmalarıyla Hakk'ın hey'eti üzerine mütecellî olup, suver-i muhtelifede ve ahvâl-i şettâ üzerine görünmüşlerdir. Bu yüzden her millet ve tāife onları kendi cinslerinden addederler. Ve bizim milletimizden ve i'tikādımız üzerine olanlardandır derler. Heyhât, belki onlar ism-i muhîtin mazharları ve telvînât-ı hakîkiyyenin sâhibleri ve mihrâb-ı vahdetin musallîleri ve sırr-ı tahvîlin mahalleri ve bir yüzde bin görünenleridir. Pes, bunlar için sûret-i mahsûsa ve tarîkat-ı ma'lûme ve hakîkat-ı müteayyine yoktur. Fa'lem zâlik. (Hakkı Efendi)

---

[320] - Aclûnî, II, s.262.

Nazm :

Ey ârif-i billâh olan, hakdan haberdâr et beni,
Sırrında sırr-ı hak bulan, hakdan haberdâr et beni.
Her yüz ona âyine mi, her dil ona gencîne mi,
Şerh eyleyip bu sînemi, hakdan haberdâr et beni.
Zâhir iken hakkın yüzü, münkirlerin görmez gözü,
İlm-i ledün edip sözü, hakdan haberdâr et beni.
Yûsuf nedir ken'ân nedir hüsnü yüzünde ân nedir,
Bu sûret-i rahmân nedir, hakdan haberdâr et beni.
Hakkı yüz urmuştur sana, bak çeşm-i hakla ona,
Yol gösterip hakdan bana, hakdan haberdâr et beni.

***Münkereyn hazerâtına Muhyiddîn-i Arâbî'nin cevâbı :** Seyyidü's-sûfiyye Muhyiddîn-i Arâbî (k.s.) Hazretleri'nin kabirde münkereynin من ربك ؟ [Rabbin kimdir?] suâline cevâb verdikleri kelâm-ı şerîf budur ki zikr olunur. Şeyh Hazretleri نحن عن نحن الان نحن نحن كما كنا نحن نحن كنا نحن نحن ثم اتصلنا نحن الى نحن ثم انفصلنا diye buyurmuştur. Ya'nî biz biz idik, sonra biz bize muttasıl olduk, sonra biz bizden munfasıl olduk, şimdi biz biziz, nitekim biz biz idik mukaddem.

***Münker ve Nekîr :** Suâl-i münker ve nekîr beşeriyyette olur ki münker amel-i şer ve nekîr amel-i sâlihdir. Ya'nî kişi âyine-i nefsde hısâl-i zemîme müşâhede eyler. Ve âyine-i aklda hısâl-i hamîde müşâhede eyler ve bunları gayrıdan zanneyler. Ammâ yine kendindendir, fefhem. (Hakkı Efendi)

***Münkir :** Ebû Yezîd Bestāmî (k.s.) bir gece lezzet-i ibâdet bulmayınca hücresini teftîş eyledi. Meğer ki orada bir münkirin na'li ve asâsı kalmış imiş. Onun zehri sereyânıyla hücre dahi zehr-nâk olmuş ve bi-hükmi'l-mücâvere hücreden sâhibü'l-hücreye tecâvüz edip, halâvet-i tāat bulmadığının aslı o imiş. Allâhümma'hfaznâ. (Hakkı Efendi)

***Minber sırrı :** Peygamber (a.s.) zamânında minber yoktu. Peygamber (a.s.) bir direğe dayanıp hutbe okurlardı. Sonra Cibrîl (a.s.) minber yapılmak için vahy getirince Peygamber (a.s.) minbere suûd edince ol direk peygamberin firkatinden giryân ve nâlân olup, feryâd etmeğe başladı. **[529-a]** Peygamber (a.s.) onun feryâdını işitti ve ol direği okşadı ve hâtırcığını ele alıp dedi ki, ağlama yârın ki cennette sen benimle bile olasın dedi. Pes, ma'lûm oldu ki, direk ki bir cansız kurumuş nesne idi. Ol mütekellim ve nâtık olunca anâsır-ı erbaanın her cüz'ünden ehlullâhın gözüne hayy ve mesîh görünür, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Münâcât-ı erbâb-ı hâcât :** İlâhî ! Rahîm ve rahmân sensin ki pûşende-i hatāsın. Ve bir kerîm-i subhânsın ki idrâk-i halkdan cüdâsın. Ey vehhâb-ı zü'l-atā ! Bir dil-i şeydâ ver ki aşkınla cân fedâ kılalım ve bir himmet-i âlî ver ki ol cihânın kâr-sâzı olalım. Bir takvây-ı rûzî kıl ki dünyâdan berî olalım. Bir kadem-i sâbitü's-sıdk ver ki râh-ı rasttan sürçmeyelim. Bir dîde-i bînâ müyesser et ki hubb-i câh çâhına düşmeyelim. Dest-gîr ol ki senden özge dest-gîrimiz yok. Bizi kabûl et ki gayrı melce' ve mencâmız yok. Ey hakîm-i alîm ! Sen ta'lîm et ki şerîatı bilelim. Sen telkîn et ki âdâb-ı tarîkata riâyet edelim. Kanâat inâyet buyur ki tama'dan berî olalım. Ebvâb-ı fazl ve ihsânın güşâde kıl ki dakk-ı bâb-ı ağyâr etmeyelim. Ayn-ı vahdet-bîn ver ki gayrı görmeyelim. Dertli gönüller dermânı sensin, yoksa ma'lûmâttan şifâ gelmez. Fettâh-ı müşkilât sensin, yoksa mukayyed ve besteden hiçbir kâr güşâde olmaz. İlâhî ! Cânımıza kendi safânı ve kalbimize kendi hevânı ver. İlâhî ! Enbiyânın hürmeti için ilâhî, evliyânın hürmeti için, ilâhî, asfiyânın hürmeti için, ilâhî, etkıyânın hürmeti için, ilâhî, mustafâlar hakkı için, ilâhî, muhibbâlr hakkı için, ilâhî, murtazâlr hakkı için, ilâhî, muktedâlar hakkı için bu bîçâre kulunu ehl-i kabûl et. Koma hicrânda ehl-i vusûl et. Fenâda hissemend eyle bu bakādan, cüdâ kılma onu her dem likādan. (Sarı Abdullâh Efendi)

***Muvahhad (موحد) :** Tevhîd olunmuş.

***Muvahhid (موحد) :** Tevhîd edicidir. Ve şerîate vâsıl olan kimseye mü'min ve muvahhid denilir. Ammâ şerîate vâsıl olmayarak hakkı bulana yalnız muvahhid denilir. Muvahhidin umûmu var ve mü'minin husûsu vardır.

***Muvahhid-i hakîkî** (موحد حقیقی) : Muvahhid-i hakîkî odur ki, eşyâda şuhûd-i hak takdîri üzerine mazâhir-i cüz'iyye-i mukayyededen hakkı mutlak tutup, vech-i küllîden hakka teveccüh eyleye. (Hakkı Efendi)

***Müvelledât-ı selâse ve el-mevâlîdü's-selâse :** Eflâk-i tis'a ve anâsır-ı erbaadan müvelledât-ı selâse peydâ olur ki maâdin ve nebât ve hayvândır. Ve insân hayvânda dâhildir. Pes, bu müvelledât-ı mezkûre mürekkebât-ı âlemdir.

***Mevkıf-i fenâ** (موقف فنا) : İlm ve şuûnât âlemi demektir.

***Mûceb-i bi'z-zât** (موجب بالذات) : Hukemâ Hak Teâlâ için mûceb-i bi'z-zâttır diye i'tikâd etmişlerdir. **[529-b]** Ammâ Şeyh Muhyiddîn Hazretleri'nin i'tikâdı böyle değildir. Ya'nî mûceb-i bi'z-zât demek, Hak Teâlâ'nın eşyâyı yaratması zâtının muktezâsıdır derler. Ya'nî güneş doğdukta elbette gündüz olacağı gibi, Hak Teâlâ dahi eşyâyı mecbûren yaratır derler. Ammâ muvahhid olanlar derler ki, Hak Teâlâ hikmetine muvâfık olan eşyâyı yaratır, muvâfık olmayanı yaratmaz. Meselâ, bir kimsenin bin kuruşluk âyinesi olsa, kasden kırmadığı gibi. Zîrâ zarar edeceğini bilir de kırmaz, fe'fhem. (Anla!)

***Mevcûdât-ı erbaa :** Tabîat ve hava ve cism ve felekdir.
***Mevcûdât-ı ayniyye :** Ervâh ve ecsâmdan ibârettir.
***Mevcûd-i mutlak ve mevcûdât-ı mevhûme ve ma'dûmât-ı muayyene :** Taallukât ve i'tibârâttan kat'-ı nazar cenâb-ı vâcibü'l-vücûda mevcûd-i mutlak tesmiye olunur. Ve zâtında vücûdu olmadığı haysiyyetinden, cemî' kâinâta mevcûdât-ı mevhûme ve ma'dûmât-ı muayyene tesmiye olunur. Ve zât-ı hak ile kāim olduğu i'tibârıyla cemî' kâinâta a'râz-ı zâtiyye tesmiye olunur. Ve gâh lafz-ı vücûdu ıtlâk edip, şol hakîkatı murâd ederler ki ol hakîkatın varlığı zâtından ola. Bâkî mevcûdât onunla vücûde gele ve fi'l-hakîka hâricde ondan gayrı mevcûd olmaya. Bâkî mevcûdât zılâl gibi ona ârız ve onunla kāim ola. (Sivâsî Efendi k.s.)

***Mevcûd ve Ma'dûm** (موجود و معدوم) : Ma'lûm ola ki, Yazıcızâde Muhammed Efendi buyurmuş ki, Şeyh-i Ekber Hazretleri ma'dûm ile, hâricde ma'dûm ile bâtında mevcûd olan şeyi murâd eyledi. Zîrâ bâtın cemî' eşyânın menba'ıdır. Ve bâtın-ı mutlak dedikleri, zât-ı ilâhiyyedir. Zîrâ Hak Teâlâ cümle guyûbun gaybıdır. Pes, sahîh oldu ki mevcûdda müessir hâricde aynı olmayan şeydir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ zâtı haysiyyetinden ganiyyün ani'l-âlemîndir ve esmâsı haysiyyetinden vücûd-i âlemi tālibdir. Ma'dûmdan murâd, hisde ma'dûm, ma'nâda mevcûd olan emr-i müessirdir. Ve esmâ dedikleri, zât maa's-sıfâttır. Sıfâtın ise hâricde a'yânı yoktur, zîrâ nisebden ibârettir. Ve a'yân-ı sâbite hazret-i ilmiyyede vücûd-i hâricî râyihasını şemm etmemiştir. Ve hâricde mevcûd olan şey a'yân hasebiyle müteayyin olan vücûddan ibârettir, a'yân mevcûd değildir. Pes, sâbit oldu ki mevcûdda müessir hâricde aynı olmayan şeydir. Şeyh-i Ekber (k.s.) **Futûhât**'da ; "Bir şeyde olan eser mevcûdun değildir, belki ancak ma'dûmundur." (Hakkı Efendi)

***Mevcûdât** (موجودات): Ma'lûm ola ki, mevcûdât üç kısma münkasımdır : Cevher ve araz ve cism. Ammâ cism ile bu ikisinin arasında vâsıta yoktur. **[530-a]** Ve bunlardan her biri hakîkî ve mecâzîdir. Mevcûdât iki kısmdır. Biri vâhid ve biri kesîrdir. Vâhide ve kesîre münkasımdır. Vâhid dahi hakîkî ve mecâzî olur. Vâhid-i hakîkî cüz' ve müteayyindir. Lâkin üç mertebe üzerinedir. Mertebe-i ûlâ hakîkatü'l-hakîkadır ki onda aslâ ne bi'l-fi'l ve ne bi'l-kuvve kesret olmaya, nokta gibi. Bu zât-ı bârîdir, cevher-i ferddir, kümûn budur. Bu bir noktadır ki münkasım değildir ve inkisâma dahi kābil değildir, ne vücûbla ve ne imkânla ve ne kuvvetle ve ne fi'lle dahi kābil değildir. Bu zât-ı bârîdir.

Mertebe-i sâniye, münferid bi'l-ittisâldir ki onda bi'l-fi'l kesret olmaya, belki bi'l-kuvve ola. Ya'nî kuvve erbâbına bu mertebede envâr-ı zât Allâh'dan mazhar tarafınadır. Dergâh-ı keşfde eğer ferd muttasıl olsa, cevher-i ferd derler. Cevherden murâd, kıyâmında gayra muhtâc olmayandır. Mevcûdâttan mertebe-i sâlise hâzeyn-i mevcûdeynden mün'akis eserdir. Ona münferid-i mensûb-i bi'l-âlem derler. Bu dahi ikiye münkasımdır, mülkî ve melekûtî. Ammâ melekûtî âlem-i rûhânîdir ki âlem-i uhrâya müteallikdir. Ammâ mülkî âlem-i dünyâdır. Mevcûdât birkaç türlü taksîm olunur. Bir türlüsü sebkat etti. Bir türlüsü dahi budur ki kısmet-i âharla bir taksîm dahi olunur ki mevcûdât üç kısımdır : Bir kısmı vâcibü'l-vücûddur ki ziyâde ve noksanı kābil olmaz. İkinci kısmı, ziyâde olur noksan olmaz. Meselâ, nûrlar ve rûhlar âlem-i âhiret ya'nî bunlar zâid olur, noksan olmazlar. Üçüncü kısmı budur ki, hem ziyâde ve hem noksan kabul eder. bu, âlem-i cismânî ve dünyevîdir. Yüz bin rehrev bu makāmda bîçâre olurlar ki hiç iki cihânda onlardan eser kalmaz. Ve onlar kendilerinden haberdâr olmazlar. Eğer gül hârsız olaydı, her mürg

bir bülbül olurdu. Ve eğer pâdişâhın derbânı olmayaydı, herkes pâdişâhın yanına girebileydi, pâdişâha yakın olmakta herkes berâber olurdu, cümle enâma kurb-i sultân yeksân olurdu ve hiç tefâvüt olmazdı. Gulâm, sıfat-ı derbân-ı bâr-gâh-ı izzet فبعزتك لاغوينهم اجمعين (Sâd,38/82) [Öyle ise, izzetine kasem ederim ki ben onların hepsini mutlaka aldatırım] şemşîri ile kapıda hâzır olmuştur. Ahyâr ki hâne-i izzete duhûl murâd edip ya sehvle âstâne-i sultâna teveccüh etse, mâni' ve râfi' olup halvet-i serây-i izzete nâ-merdlerden hiç kimse duhûle yol bulmaz. Ammâ havâss-ı bâr-gâh الا عبادك منهم المخلصين (Hicr,15/40) [Ancak içlerinden ihlas verilen kulların müstesna] menşûruyla ya'nî fermânıyla müşerreflerdir. Onlardan halâs olup derûn-i halvete yol bulurlar. ان لله تسعة و تسعين خلقا من تخلق بواحد منها دخل الجنة (**Kenzü'l-Hakāyık**)

***Mevcûd-i hâricî** (موجود خارجی) : Mevcûdât-ı hâricî iki şeydir : Biri mâhiyyet-i mümkinedir ki âsâr ve ahkâmı vardır. İkincisi, hâricde ol âsâr ve ahkâmın mebde'idir ki zât-ı Hak'dır. Ve mebde' **[530-b]** mebde' olduğu haysiyyetten zü'l-mebde'den ki mâhiyyettir, mufârık ve mübâyin değildir, belki mukārin ve mücâmi' ve maa olmak gerekdir. Ammâ ol mukārenet ve mücâmiat ve maiyyet arazın araza mukāreneti ve cevherin cevhere mukāreneti gibi değildir. belki mebde'in zü'l-mebde'e mukārenetidir. Ve yevm-i mukārenette hayyiz ve mekân ve mevzi' ve mahallin dahli yoktur. Belki mücerred te'sîr ve teesür ve fi'l ve infiâldir.

Mevcûd-i hâricî, biri mâhiyyet ve biri mebde'-i mukārindir. Ve alâ hâzâ, mevcûd-i hâricînin iki ciheti oldu. Cihet-i evvel halkiyyet ve imkân ve ubûdiyyettir. Ve ol mâhiyyet cihetidir. Ve bu cihete bu tāife ıstılâhında fark derler. Ve her kimse ki bu cihete ayn-ı bârîdir diye, kâfirdir. Zîrâ bu cihet imkân-ı sırf ve ubûdiyyet-i mahzdır. İkincisi, cihet-i mebde'dir. Ve bu cihet cihet-i hakîkat-ı vücûb ve rubûbiyyettir. Ve bu tāife ıstılâhında bu cihete cem' derler. Şol nûr ki duvar üzerine düşüp ondan elvân-ı muhtelife zâhir olur, ol onun vücûd-i hâricîsidir. Lâ gayr ve duvar üzere muhakkaku'l-vuku' olan fakat nûrdur. Ve onda görülen elvân ma'dûm ve mevcûd nümâ ve mevhûm muhakkaku'l-fenâdır. Ve nûriyyet cihet-i cem'dir ve levniyyet cihet-i farkdır ve mevcûd-i hâricî iki cihet beynini câmi'dir. Pes, ol vücûb ve imkân beyninde berzah oldu. مرج البحرين يلتقيان بينهما برزخ لا يبغيان (Rahmân,55/19,20) [Birbiriyle kavuşup karşılaşmak üzere iki denizi salıverdi. İkisi arasında bir engel vardır, birbirlerinin sınırını geçmezler] Pes, vücûb imkân olmaz ve imkân vücûb olmaz. Ammâ muâyene, mâhiyyet ve mebde' ve nûr ve levn beynini fark eylemez, belki ikisini bir sanır ve âlemi muhakkak ve mâhiyyeti mâhiyyet bilir ve mebde'i mebde' anlar, nûru nûr ve levni levn bilir ve cem' ve fark beynini galat eylemez. Kemâ kāle şeyh : el-abdü abdün ve'r-rabbü rabbün felâ tugālita velâ tuhallata. Camın kemâl-i şefâfiyyetinden ve şarabın letâfetinden dîde her ikisini bir sanır. Ve akl bilir ki iki şeydir. Vech-i temsîl-i cam mâhiyyet mesâbesinde, şarab mebde' gibidir. Ve ikisinin ictimâ'ı mevcûd-i hâricî mesâbesinde. Ma'nây-ı misâli ahz eyle ve sûretini tarh kıl. Mevcûd-i hâricî mâhiyyet-i mümkine ile mebde' , vâcib beynini câmi' olduğu cihetle mebde' iştimâli haysiyyetinden ona onun aynı denilse, baîd olmaz. Ve eğer mâhiyyet üzerine iştimâli cihetinden onun gayrıdır denilse dûr değildir. Pes, o ne ayndır ve ne gayrdır ve hem ayndır ve hem gayrdır.

***Mevt-i irâdî** (موت ارادی) : Rasûlullâh (s.a.v.) buyurur: موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden önce ölünüz][321] hadîs-i şerîfi mûcebince mevt-i irâdî, zebûrda mestur on kelimâtın muktezâsını kendine hâl etmekten ibârettir. **[531-a]** Evvelkisi tevbedir ki, Cenâb-ı Hakk'ın râzı olmadığı şeylerden dönmektir. Ya'nî sâlik kendi irâdesiyle Hakk'a rücû' eyleye. Nitekim mevt indinde bilâ irâde rücû' olunacağı gibi. İkincisi zühddür ki, dünyâyı ve dünyâya muhabbeti derûnundan terkle dâimâ makdûrunu âhirete sarf etmek zühd sıfatıdır. Ya'nî dünyâ metâ'ından ve şehevâtından hurûcdur. Nitekim mevtle bunlardan hurûc olunacağı gibi. Üçüncüsü tevekküldür ki, maâşımda dâimâ vekîlim Allâh Teâlâ'dır, gayrıdan bir şey ummam diye Hakk'a dayanmaktır. Ya'nî Allâh Teâlâ'ya i'timâden bi'l-külliye esbâb ve tessebbübden hurûcdur. Nitekim hurûc-i mezkûr mevtle olacağı gibi. Dördüncüsü kanâattır ki, az ve çok Hak'dan gelene râzı olmaktır. Ya'nî bilâ-isrâf me'kûl ve melbûs ve meskenden mâ-lâ-büd kadarı lâzımdır, ziyâdesinden hurûcdur. Hurûc-i mezkûr mevtle olacağı gibi. Beşincisi uzlettir ki, inzivâ edip halkla muhâlatadan mücânebet etmektir. Ya'nî halkla muhâlatadan hurûcdur. Hurûc-i mezkûr mevtle olacağı gibi. Altıncısı mülâzemet-i zikrdir ki, ale'd-devâm Allâh Teâlâ'yı kalbinden çıkarmamaktır. Ya'nî mâ-sivâyı nisyân vaktinde Hakk'ı zikr eyle demektir. Zikr-i mezkûr mevtle olacağı gibi. Yedincisi teveccühdür ki, sâlik gönlünü mürşîd gönlüne kapı i'tibâr edip, matlûbunu ve cemî' umûrunu ondan isteye ve nazarı dâimâ ol gönle olmakla zevk-i bî-hôdluğa vâsıl olup âlem-i melekûte urûc edip بيده ملكوت كل شئ واليه ترجعون

[321] - Hâkim, **Müstedrek**, IV, 312; Aclûnî, II, s.290.

فسبحان الذى (Yâsîn,36/83)[Herşeyin hükmü kendi kudretinde olan Allah çok yücedir ve herşeyden münezzehdir. Sonunda O'na döndürüleceksiniz] sırrı keşfle ma'lûmu ola. Ya'nî Hak Teâlâ'dan gayrıya teveccüh ettiren şeylerden hurûcdur. Hurûc-i mezkûr mevtle olacağı gibi. Sekizincisi sabrdır ki, cânib-i Hak'dan gelen belâlara ve musîbetlere dayanmaktır. Ya'nî mücâhede ile huzûz-i nefsden hurûcdur. Hurûc-i mezkûr mevtle olacağı gibi. Dokuzuncusu murâkabedir ki, sâlik kendi gönlünde cemâl-i yâri görmek için tecellî-i zâtın ikbâline münazzir ola. Zîrâ kâmiller katında ehemm ve mühim olan murâkabedir. Eğer sâlik murâkabeye müdâvim olursa ve devâmında kemâl bulursa, müşâhede ve muâyene zuhûr eyler. Ya'nî kişi kendinin havl ve kuvvetinden hurûcudur. Nitekim mevtle hurûc edeceği gibi. Onuncu rızâdır ki, dâimâ belâya kāil olup, Allâh Teâlâ'dan bilmektir. Ya'nî sâlik kendi nefsinin rızâsından hurûcdur. Hurûc-i mezkûr mevtle olacağı gibi. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Mevt-i irâdî ve Mevt-i tabîî ve Mevt ve Mevt-i ahmer ve Mevt-i ebyaz ve Mevt-i ahdar ve Mevt-i esved** (موت ارادى وموت طبيعى و موت و موت احمر و موت ابيض و موت اخضر و موت اسود) : Mevt-i irâdîden murâd, taallukāt ve taayyünâttan fenâ-i küllîdir. Hattâ kendi vücûdunu mülâhazadan bile fenâdır. Nitekim mevt-i tabîîde dahi hâl böyledir. Zîrâ meyyit kendini ve gayrıyı bilmez. Eğerçi kendi ve gayrı **[531-b]** dahi mevcûddur. Pes, mevcûdun kendi fânî olmaz, belki müşâhededen zâil olur. Hattâ demişlerdir ki, eğer Mansûr da'vây-ı ene'l-hakdan fenâ bulaydı, ber-dâr olmakdan halâs olurdu. Ya'nî ona lâzım olan vücûd-i zâhiri ifnâ etmek değil, belki " ene " demeyi ifnâ ede. Velâkin çünki sekr gālib oldu, vücûd-i zâhirînin fenâsı lâzım geldi. Ve demişlerdir ki, mevt kam'-ı hevâdır ki nefs onunla mürde olur. Ve mevt dahi birkaç vechiledir : Biri mevt-i ahmerdir ki nefse muhâlefettir. Ve biri mevt-i ebyazdır ki cû'dur, bâtınını mürde kılmaktır. Ve ona mevt-i ebyaz dedikleri, vech-i kalb onunla sefîd olmak hasebiyledir. Ve biri mevt-i ahdardır ki lübs-i murakka'dır. Ya'nî bî-kıymet olan parçaları cem' edip ondan yamalı hırka giymektir. Hâlâ libâs şöhretten addolunur. Ve biri mevt-i esveddir ki ihtimâl-i ezâdır. Ya'nî halkın cefâ ve ezâsına tahammüldür. Ve fenâ-fillâhdır ki cemî' ef'âli fi'l-i mahbûbda ifnâdır. Pes, fi'l-i gayr melhûz olmayınca Hak'dan sâdır olana ezâ demezler. Belki zehr ise de tecerru' ve telezzüz olunur. Zîrâ muhibbin mahbûbda fenâsının hükmü budur. (Ankaravî İsmâil Efendi)

***Mevt-i ıztırârî ve Mevt-i ihtiyârî** (موت اضطرارى و موت اختيارى) : Ma'lûm ola ki, mevt iki nev'dir : Biri mevt-i tabîîdir ki ıztırârîdir. Ve biri mevt-i ihtiyârîdir. İkisi dahi Hakk'a rücû'dan ibârettir. Ammâ tabîîde hicâbla rücû' vardır ve ihtiyârîde bilâ-hicâb rücû' vardır ki Hak ile hak olmaktır. (Hakkı Efendi)

***Mevt-i sûrî ve Mevt-i ma'nevî** (موت صورى و موت معنوى) : Mevt-i sûrîde rızk-ı sûrî munkatı' olup âhiri hayât-ı ebediyye olduğu gibi, mevt-i ma'nevîde dahi rızk-ı ma'nevî tamam olup gāyeti hayât-ı hakkāniyye olur. Ya'nî sâlik-i râh-ı hak fenâ-i küllîye vâsıl oldukta, cemî' makāmâttan hazzını istikmâl ve cemî' taayyünâttan nasîbini ahz ve istihsâl eder ve bu nasîb onun rûhuna gıdâ mecrâsına cârî olur. Pes, her makāmdan hazzını istîfâ edince mevt-i sûrî ile vefât etmiş gibi olur ve hâli bir sûrete dahi mütehavvil olur ki aslâ sûret-i ûlâya benzemez. Ve bu ma'nâ evvel mükâşefeden kırk sene gāyetine dek vücûd bulur. Zîrâ bu müddette kuvây-ı tabîiyye ve nefsâniyye bi'l-külliye musahhar olup imdâd-ı melekûtî zuhûr eder. Kur'ân'da اذا جاء نصرالله والفتح (Nasr,110/1) [Allah'ın yardımı ve feth geldiğinde] sırr-ı mezkûre işâret eyler. Ve bu fenâ ki zikr olundu, bakādan sonra hâsıl olan fenâdır, bakādan evvel olan değil. Zîrâ fenâ-i evvelde henüz rızk bakiyyesi vardır.

***Mevt-i irâdî** (موت ارادى) : Mevt-i irâdî, kişi cemîan fenâ işlerine tevbe edip, bir dahi etmemekten ibârettir. Eğer ol fenâ işlerini yine işlerse, yine dirilmiş olur. Yine tevbe ve terk etmekle mevt-i irâdîden hâlî olmayarak, kat'iyyen terkinde sâbit-kadem olursa, ol kimse sahîh mevt-i irâdî ile ölmüş olur. Zîrâ mevt-i tabîî bir kere vâki' olur. **[532-a]** Ammâ mevt-i irâdî tevbesinde sâbit-kadem olmayana göre bin kere vâki' olur. Mevt bunların ıstılâhında izâle-i hevâ-i nefs ve ifnâ-i şehevât-ı tabîat kılmaklıktır. Ca'fer Sâdık Hazretleri mevt tevbedir demişler. Kemâ kālallâhu teâlâ : فتوبوا الى بارئكم فاقتلوا انفسكم (Bakara,2/54) [Gelin Bârî'nize dönün, tevbe edin de nefislerinizi öldürün] Pes, her kim hevây-ı muktezây-ı nefsinden öle, hayât-ı ebediyye ile hayy olur. (Ankaravî)

***Mevtâyı sülehâ mezarına defn etmek:** Ma'lûm ola ki, cârın cârla âlem-i dünyâda intifâ'ı olduğu gibi, kabri civârında olan sâlih ile dahi intifâ'ı vardır. onun için hadîsde gelir: وسط قوم صالحين ادفنوا موتاكم Ya'nî sülehâ arasında medfûn olan, sülehâdan müntefi' olur. Nitekim fesekā arasında medfûn olan müteezzî olduğu gibi. Meğer ki kümmelden ola. Bu sûrette araya sedd çekilir veyâhut ol fâsıkın lâşesi ve izâmı kendi misâlinin yanlarına nakl olunur. Nitekim ba'zı eşkiyâ hakkında nakla müteallik hadîs vardır. Ve kezâlik bir kimse ehl-i zikrden olmasa velâkin onların celîsi olsa ya'nî onların meclisinde sıdk ve hulûsla otursa هم القوم لا يشقى جليسهم [Zikir ehliyle oturan şakî olmaz] vefkince ol dahi ehl-i zikrin hâlinden müntefi' olur ve nazar-ı ilâhî dahi dokunur.

Li-muharririhî :

Gel imdi gel bugün erbâb-ı zikri istimâ' eyle,
Ne hâletler verilmiştir bilip onu semâ' eyle.
Nedir vecd-i vücûdun sırrını idrâk kıldın mı,
Geçip kendinden ol demde koyup nefsini vedâ' eyle.
Eğer nefsinle durdunsa hevân ile otur küşte,
Çü bâtılsın yeter erbâb-ı hakla nizâ' eyle.
Yürü var müzîle zâre kitâbullâhı tarh etme,
Behey mü'min sana düşmez bu iş gel imtinâ' eyle.
Sana pend ü nasîhat verdi hakkı hak için bugün,
Var imdi âhir ömre değin hôş intifâ' eyle.

Li-muharririhî :

Kanda kandın ey kişi cüllâb kandı tatmadan,
Ağzına lezzet neden geldi şarâbı yutmadan.
Yâ halâvet verdi zannettin meğer güftârını,
İlmine ilm-i ledünnî sekrin katmadan.
Yârına kalırsa müşkildir işin ey bî-haber,
Gel bugün el tut ayağın tıyn-i kabre batmadan.
İşbu bâzâr-ı fenâda satılırsın yoğa çün,
Sen cihânı sat, seni dünyây-ı fânî satmadan.
Hakkıyâ her gîz sabâh-ı haşre kalma gel uyân,
Gün bugündür belki akşam ola bir iş tutmadan. (**Necât-ı Hakkı**)

***Mevâtın altıdır :** Mevtın-ı evvel, الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] mevtınıdır ki biz ondan münfasıl olduk. Mevtın-ı sânî, dünyâ mevtınıdır ki el-ân biz ondayız. Mevtın-ı sâlis, berzah mevtınıdır ki mevt-i asgar ya'nî nevmde ve mevt-i ekberden sonra ya'nî ecel-i mev'ûdiyle öldükden sonra biz ona rücû' ederiz, ya'nî ol kabrdir. Mevtın-ı râbi', mevtın-ı mahşerdir. Mevtın-ı hâmis, mevtın-ı kesîbdir.

***Mevtın-ı vâhid (موطن واحد):** Bir kimse hâl-i hayâtında âhireti görmek istese, hicâbları ref' ve cesedini kalb eylese, bu hâlde olduğu vakt, âhirete intikāl etmek sûreti gibi bir sûret zuhûr edip âhireti müşâhede eder. Pes, dünyâ **[532-b]** ve âhiret mevtın-ı vâhid imiş. Beynehümâda hicâb olmakla iki mevtın demişler. Maa-hâzâ mevtın birdir. Tecellî-i Hak dünyâ âleminde bir nev' ve âhiret âleminde nev'-i âhar ile vâki' olup, zuhûr dahi dünyâ âleminde başka nev' ve âhiret âleminde başka nev' olmakla iki mevtın denilmiş. Yoksa mevtın birdir. Bu hâle vâkıf olmayanlar zanneder ki meselâ dünyâ hindde ve âhiret mağribde gibi addederler. Maa-hâzâ dünyâ ve âhiret bir beden gibidir. Dünyâ kalıb ve âhiret kalb menzilesinde farz oluna. Ma'lûm ola ki, hayâl mevtınında şâbb-ı emred sûretinde görünen, akl mevtınında âhar gûne ve her mevtıne göre gûn-â-gûn görünür ise de yine odur. Meselâ, boyalı camdan bir şeye bakılır, o şey kırmızı ve sarı görünür. Kırmızılık ve sarılık o camın ya'nî mevtının iktizâsıdır, mevtınsız olamaz. Mevtın lekesi ile müşâhede eder. Cümle mevtının yek renk olması bâtıldır. İyisi her bir mevtın başka başka olmaktır. Rezzâk başka ma'nâya, fettâh başka ma'nâyadır. İkisi yâhut cümlesi bir ma'nâya değildir. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi k.s.)

***el-Müheymin** (المهيمن) **:** Öyle Allâh ki, mahlûkātın cemî'sini mübâlağa ile murâkabe ve hıfz edicidir. Kulun bundan nasîbi kalbini murâkabe eylemektir. Cemî' harekât ve sekenât ve ef'âlinde dahi ancak kalbin ahvâliyle kāim ve mukayyed olmaktır. Dahi kuvâ ve cevârihini Allâh'dan kalbe şuğul veren nesnelere iştigālden hıfz eylemektir. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Müheyminün** (مهيمن) **:** Şâhiddir. Ya'nî enbiyâ ve mürselînin ümmetini da'vet ettiklerine ve ümmetlerinin icâbet ve adem-i icâbetlerine şâhid olucudur, ya'nî gözeticidir. Yevm-i kıyâmette وجئنا بك على هؤلاء شهيدا (Nisâ,4/41) [Seni de onların üzerine şâhit getirdiğimiz vakit] bu ma'nâyı müeyyeddir. Ve müheymin gayrıyı havfdan emin kılıcıdır demek olur. Hısn-i hasîn olan tevhîd ve ma'rifetullâhı beyân buyurup, kelime-i tevhîd-i lâ ilâhe illallâhı ibâdullâha telkîn buyurmakla, ibâdullâh zâhiren ve bâtınen bu kelimetullâh-i ulyâya müştagil ve mu'tekid olmalarıyla hısn-i hasîn-i ilâhî ile mutehassin olup, mehâvif ve mehâlikden emîn ve azâbullâhdan selîm olmuştur. لاالهالاالله hısnı ومن دخل hısnı امن من عذابى buna şâhiddir. Asl-ı kelime, امن – يؤمن - فهو مؤمن İki hemze sonra iki hemze, kerâhet-i ictimâ'-i hemzeteyn için yâ'ya kalb olundu, mü'min oldu. Sonra hemze-i ûlâ he'ye kalb olundu, hirâkada kalb olunduğu gibi müheymin oldu. Tashîh-i lafz bu gûne ve ma'nây-ı şerîfi mürûr ettiği gibidir. Allâhu a'lem (s.a.v.). ya'nî "hirâka" aslında "irâka" idi, hemzesi he'ye kalb olunup **[533-a]** hirâka oldu.

***Mühdî** (مهدى) **:** İnsân-ı kâmil.

***Muhâcirûn:** (a.s.)ile maan Mekke'den Medîne'ye gelen ehl-i mekkeye muhâcirûn derler.

***Mehbit** (مهبط) **:** Mahall-i nüzûl, ya'nî inecek yer demektir.

***Müheyyimîn** (مهيمين) **:** Ol melâikdir ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ onları halk edeliden beri onlar Hak cemâlinden bir lahza gözlerini ayırmayıp, hüsn-i cemâlullâhda olmuşlardır. Ne kendilerinden haberleri vardır ve ne gayrıdan. Henüz ne âlem ve ne âdem ve ne iblîs halk olunduğunu bilmezler. Ve mukarrabiyyûn dedikleri melâikeye müheyyimûn derler. Ve âlem-i tedvîn ve tastîrin mâverâsına müheyyimûn derler. Ve ervâh-ı müheyyime libâs-ı cismden ârîlerdir. Gerek cism-i latîf ve gerek cism-i kesîf.Fe-emmâ bunların mâ-adâsı ecsâm-ı latîfe makulesidir.(İsmâil Hakkı Efendi)

***Mîzân-ı mahsûs ve Mîzân-ı ma'nevî ve Mîzân-ı aklî ve Mîzân-ı küllî ve Mîzân-ı nazarî :**

Mîzân, âlet-i vezndir. Ya'nî terazidir ki onunla bir nesnenin mikdârı ma'lûm olur. Kālallâhu Teâlâ : والوزن يومئذ الحق (A'râf,7/8) [O gün tartı haktır!] Mervîdir ki Hz. Dâvud (a.s.) mîzânı sûret-i asliyesi üzerine müşâhede murâd ettikte, ol vechile arz olununca ızam ve heybetini görüp magşiyyun-aleyh oldu. Zîrâ hemân bir kefesi yalnız seb'-i tıbâka ya'nî yedi kat göklere vâsi' idi. Ve mîzân-ı küllî gerçi birdir velâkin ونضع الموازين القسط ليوم القيمة (Enbiyâ,21/47) [Biz ise, kıyamet günü dosdoğru teraziler koyacağız] mûcebince herkesin hâline göre mîzân-ı mahsûsî vardır ki a'mâl-i zâhiresi mîzân-ı mahsûs ve ahvâl-i bâtınesi mîzân-ı ma'nevî ile vezn olunur. Zîrâ nişâne-i âhiret haşr-i cismânî ve rûhânîyi câmi'dir. Bu sebepten livâü'l-hamdi emr-i ma'nevî olmağa haml eden hatā etti. Zîrâ livâ-i sûrî olmağa dahi mâni' yoktur. Nazar eyle ki âlem-i dünyâ ma'kul ve muhayyel ve mahsûsun cümlesini câmi'dir, âlem-i âhiret dahi böyledir. Zîrâ rûh ve cesed birbirini müstelzimdir. Ya'nî rûh cesedden mufârakatten sonra onunla ülfeti sebebiyle yine onu müstedi'dir. Zîrâ nihâyet bidâyet sûretiyle zâhirdir ve vezn olunan şey a'mâldir. Zîrâ a'mâl gerçi a'râzdır fe-emmâ tecessüd eder, ervâh gibi. Veyâhut mevzûn olan defâtir-i a'mâldir. Nitekim hadîs-i sicillât ona dâldir. Ya'nî âhirette bir kimsenin doksan dokuz aded sicil-i ma'siyeti gele ki her biri meddü'l-basardır ve mîzânına vaz' oluna, ba'dehû göreler semâdan beri uçup parmak kadar kağıt gelir ki içinde kelime-i tevhîd yazılmıştır ve sicillâtı mukābelesinde olan kefeye vaz' olunup cümlesi üzerine ağır gele **[533-b]** ve kātilinin necâtına sebep ola. Ve ba'zılarının mîzânı a'mâl ile pür olup, bir tahmîde sığacak kadar mahall hâlî kaldıkta orası bir tahmîde ile ya'nî الحمد لله ile pür kılınıp, mîzânı dola ve açık yer kalmaya. Kāle teâlâ : دعويهم ان الحمدلله رب العالمين واخر (Yûnus,10/10) [Dualarının sonu da elhamdu lillahi Rabbi'l-âlemîn'dir] El-hâsıl maksûd, mizân-ı nazarîdir, ya'nî fikrîdir. Zîrâ envâ'-i senâ-i Hak selb ve isbâta münhasıradır. Pes, tenzîhât nefy iktizâ eder, bu cihetten umûr-i vücûdiyye değildir ki bir nesneyi doldura. Sıfât-ı subûtiyye ise böyle değildir, belki hamd-i vasf ve subût ile senâdır. Onun için mîzân-ı aklîyi pür eder. Ve sıfât-ı subûtiyye ile ta'rîf-i ilâhî ve bürhân onunla tamam olur. Ve mîzân-ı aklînin hâli bu olunca, mîzân-ı hissî dahi ona kıyâs oluna. Ve mîzânın aslı ve külliyeti hâlâ mevcûddur. Ve onun iki keffesi ve bir lisânı vardır. Ve bir keffesi nûrdur ki hasenât ona vaz' olunur. Ve bir keffesi zulmettir ki seyyiât ona vaz' olunur. Pes, bi-rahmetillâhi teâlâ keffe-i nûr sakîl gele ve bi-adlillâhi teâlâ keffe-i zulmet

hafîf gelir. Ve onun terâzi taşı dedikleri Hak Teâlâ'nın hakîkat-ı adlidir. Hardal dânesi veyâ zerre kadar amel dahi olsa ona göre terâzi taşı olur. Dünyâda müşterinin akçeliği kadar müstakil terâzi taşı olduğu gibi. Ve halk mîzân yanında a'mâl veyâ kütüb-i a'mâl vezn olununca, bin kāim olurlar. Meğer ol kimse necât bulur ki hasenâtı seyyiâtı üzerine sakîl gele. Ve mîzân-ı küllî-i mezkûrda her âmil için başka mîzân-ı mahsûs vardır. Ve mîzâna dâhil olan a'mâl-i cevârihdir, hayran ve şerren. Sem' ve basar ve lisân ve yed ve batn ve ferc ve ricl gibi. Pes, a'mâl-i bâtıne mîzân-ı mahsûse dâhil olmaz. Ve belki onun dahi mîzân-ı hükmîsi vardır ki onda ikāmet-i adl olunur. El-hâsıl a'mâl-i mahsûseyi mîzân-ı mahsûse ve a'mâl-i ma'neviyyeyi mîzân-ı ma'nevîye vaz' edip vezn ederler. Bundan zâhir oldu ki kâtib olan meleklerin dünyâda a'mâl-i bâtınaya ıttılâ'ları yoktur. Ve müşrikler ve İmâm-ı Hanefî'yi tekzîb edenler ve âyâta kâfir olanlar için âhirette mîzân yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir : فلا نقيم لهم يوم القيمة وزنا (Kehf,18/105) [Artık kıyamet günü biz onlara hiç değer vermeyeceğiz] ya'nî müşrik ve mükezzib olanların Allâh Teâlâ'nın indinde kadrleri ve hurmetleri yoktur ve onlar için amel vezn olunmaz. Zîrâ onların a'mâl-i hayrı şirkleri sebebiyle bâtıldır. Pes, şerlerine mukābil a'mâl-i hayr ma'dûm olunca, vezn olunacak nesne kalmaz.(**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Mîkat :** İhrâma girecek yerdir. Ya'nî mîkāt Ka'bede beş yerdedir. Etrâfından gelen huccâc ol mîkāta varıp ihrâm-pûş **[534-a]** olurlar. Dahi Mûsâ (a.s.) ın münâcât eylediği mahalle mîkāt derler.

***Meyhâne** (ميخانه) **:** Mürşîd-i kâmilin gönlüne meyhâne derler ki muhabbetullâh hazînesidir. Fe'fhem cidden.

***Mîkâil (a.s.)** (ميكائيل) **:** Mazhar-ı irâdet ve cûddur. Onun için melekü'l-erzâk oldu. Zîrâ rızk-ı insân Allâh Teâlâ'nın irâdet-i vücûd ve keremiyle vâsıl oldu. Cûdu budur ki ba'zı erzâkı taleb etmeden îsâl eder. Rezzâkiyyeti hallâkiyyeti gibi ayn-ı minnetten olur. ve keremi budur ki suâlden sonra ihsân eder. Bu sûrette matlûb ba'de't-taleb ve sûret-i ûlâda bilâ-taleb hâsıl olur. Ve gâh olur ki taleb bulunur velâkin sûret-i matlûb bulunmaz. Ya'nî aynı zuhûr etmeyip gayrı zuhûr eder, hikmet-i bâliğaya dâirdir. Ve gâh olur ki, lâ-taleb ve lâ-matlûb olur ve hiç taleb olup matlûb veyâhut misli olmadığı yoktur. Zîrâ taleb ki hâl-i dildir, dâiye üzerine mebnîdir. Ve hâlık-ı dâiye ise Allâh Teâlâ'dır. Pes, ol dâiye ve taleb ma'nâsı gönülde ve suâl-i zâhiri lisânda halk ettiği, icâbet etmek içindir. Ve adem-i icâbet sûretinde kusûr tālib ve sâlikindir ki şurût-i taleb ve suâle riâyet etmemiştir. Demişlerdir ki firişte-gân içinde mîkâilden mihr-bân ve hande-rûy ve Cebrâilden mehîb-ter ve pür-celâl yoktur. Hattâ bir gün ikisi münâzara edip Cebrâil dedi ki, halkın bu kadar bî-hürmet ve cefâkarlığı ile acebdir ki Hak behişti halk eyledi. Ve mîkâil dedi ki, bana aceb gelir ki Hakk'ın bende-gânı üzerine bu kadar fazlı varken dûzahı ne için halk etti. Pes, Cenâb-ı Ceberût'tan nidâ geldi ki, احبكما الى احسنكما ظنا بى ya'nî her ikinizden bana dôster zann-ı nîgûter ehlidir ki mîkâildir. Zîrâ rahmet-i ilâhiyyeyi gazab üzere tercîh eyledi. Nitekim buyurur : ان رحمتى سبقت غضبى [Muhakkak ki rahmetim gazabımı geçti] ve mukāvele-i mezkûre Hz. Yahyâ ve İsâ'dan dahi mervîdir. Zîrâ Yahyâ gāyet-i celâl ve heybet ve İsâ ziyâde cemâl ve inbisât üzerine gezerdi. Onlara dahi nidâ-i mezkûr vârid olup İsâ'nın hüsn-i zannı gālib olduğu cihetten cânibi tercîh olundu. Ve bizim şefâatgâhımız devletlünün (s.a.v.) kemâlleri بالمؤمنين رؤف رحيم (Tevbe,9/128) [Mü'minlere karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir] nazmından ve dahi اللهم اهد قومى فانهم لا يعلمون makālesinden ziyâde rûşendir. Bu ma'nâdandır ki hulk-i azîm ile vasf olundu. Zîrâ tahammülü gālib ve keremi râcih ve merhameti gāyet ile vâsi' idi. Ve mîkâil hadîsde vârid olduğu üzere semâda olan iki vezîrin evvelkisidir ve ikincisi cibrîldir. Nitekim gelir. Ve evvelki olmadığı, rütbede fazlından ötürüdür, nitekim geçti. Ve dünyâda mülûkün vezîr-i evveli ve sânîsi olduğu gibi. Ve vezâretten murâd, iânet ve te'yîd-i dildir. Nitekim Kur'ân'da **[534-b]** melâikeye hitâben gelir: فثبتوا الذين امنوا (Enfâl,8/12) [Haydi, imanı olanları tesbit edin!] İşte bu ma'nâ ilhâm-ı bâtına göredir ve şol yerde ki melek zâhir ola ve bi'l-fi'l mukāvele ve muhâvere buluna, ne kadar kuvvet hâsıl olur. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.)iki yüzden dahi hâsıl idi. Ve Hz. Mûsâ (a.s.) duâsında gelir : واجعل لى وزيرا من اهلى (Tâ-hâ,20/29) [Bana âilemden bir vezir ver] Ya'nî birâder-i büzürgü Hârun (a.s.) kendine vezâret ve nübüvvet bâbında emânetini istid'â eyledi ve mücâb oldu. Ve bundan zâhir oldu ki Hak Teâlâ şol sultān-ı lâ-nazîr ve pâdişâh-ı bî-vezîrdir ki kendi bi-zâtihi padîşaha ve vezîre muîndir. Yoksa halkdan kimsenin iânetine muhtâc değildir. Ve şol ki Kur'ân'da gelir: ان تنصروا الله ينصركم (Muhammed,47/7) [Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder] Buradan maksûd vaz'-ı ilâhî olan dînine nusret ve ikāmeti için seyf ü sinân ve hüccet ile kıyâm ve gayrettir. Ve zamân-ı ahîrde hurûc eden mehdînin dahi dokuz vüzerâsı olsa

gerekdir ki yedisi cismânî ve ikisi rûhânîdir. Ve cismânî olanlar ashâb-ı kehfdir ki vüzerâ-i seb'a-i osmâniyye bu mukābelede nasb olunmuştur. Ve rûhânî olanların biri Hz. Ali (k.v.) ve biri dahi mağribden bir kimsenin rûhâniyyeti olsa gerekdir. Ve vüzerâttan mefhûm olur ki enbiyâ (a.s.) da sırr-ı saltanat vardır. Eğerçi saltanat sûretinde zâhir olanları kalîldir. Yûsuf ve Dâvud ve Süleymân gibi. Ve bizim Rasûlümüz'ün kitâbı işâretiyle hakāyıkı gāib olmakla, sûrete iltifât etmedi. Eğerçi ecrâm-ı ulviyye ve süfliyye ve eşyâ-i külliyye ve cüz'iyye ona musahhar idi. Ve bu sebepten ashâb dahi (r.anhüm) sûret-i fakrı kabûl eylediler ve gınây-ı bâtın ile kanâat eylediler. Zîrâ Allâh Teâlâ sûrete nazar eylemez ve fukarâ-i hakîkiyyenin saltanatları yevm-i kıyâmette zuhûr etse gerekdir. تحت الاطمار اما ترضى ان تكون لهم الدنيا و لنا الاخرة فاعلم ذلك واعمل ولا تطلب من الله الا الاعلى و الاجل هم ملوك [Onlar kaftanları altında sultandır. Dünya onların, âhiret bizim olmasına sen razı değil misin? Bunu bil de ona göre amel et ve Allah'tan ancak a'lâ ve ecelli talep et] (**Necât-ı İsmâil Hakkı k.s.**)

YİRMİ BEŞİNCİ BÂB NÛN (ن) HARFİDİR

***en-Nâfi'** (النافع) :Öyle Allâh ki cemî' nef' ondan sâdır olur. Ya'nî Allâh Teâlâ'ya mensûbdur, ya vâsıta ile ya vâsıtasız. Pes, imdi âğu bi-nefsihî zarar eder sanma. Dahi taâm şib' eder sanma. Tahkîkan mahlûkāttan bir şey nef'a ve zarara kādir olur sanma. Belki bunların küllîsi esbâb-ı müsahharadır. Bunlardan olmaz illâ halk olan şey sâdır olur. Belki küllîsi hayrdır bi-hikmetihî teâlâ. Kulun dâr ismiyle nâfi' isminden nasîbi, kaçan Allâh Teâlâ'nın nâfi' ve dâr olduğunu bilip, cemî' umûrun ona ısmarlayıp da halk ondan, o halkdan rahatta geçinmektir. Fe'fhem. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**) **[535-a]**

***Nâ-bâliğ** (نا بالغ) : Rûh-i cüz'îsini rûh-i küllîde ifnâ etmemiş demektir.

***Nâib-i vezîr** (نائب وزير) : Menûbün-anh pâdişâh.

***Nây sırrı** (نای سری) :

Sen oynarsın aşkdan ben inlerim ney gibi,
Sen akarsın âb-veş ben kaynarım mey gibi.

Hz. Mevlânâ (k.s.) neyden istimâ' ile emr eyledi. Ve bu emr nedib içindir ve istimâ' ol vaktte mendûb olur ki müstemi' olan kimseye muhabbet-i Hak ve şevk-i mutlak gālib ola. Onun için demişlerdir ki âlât-ı mıtrabiyyenin hurmeti, hurmet-i ayniyye değildir, hurmet-i hamr ve zinâ gibi. Belki hurmet-i gayriyyedir. Pes, lehv ve lu'b tarîkiyle istimâ' olunsa haram olur ve illâ mübâhdır. Lâkin şer'de mutlakā haramdır. Bunun şerhi budur ki insanda beş mertebe vardır ki biri tabîat ve biri nefs ve biri kalb ve biri rûh ve biri sırrdır. Pes, ol meyl-i tabîi ki tabîatın savt-ı haseni istimâ' ve mütālaasından tevellüd eder, ona şehvet derler. Ve ol meyl-i nefsânî ki nefsin nağmât ve elhânı istimâ' ve mütālaasından tevellüd eder, ona hevâ derler. Ve bu meyl-i tabîî ve meyl-i nefsânî haramdır, zîrâ şeytândandır. Onun için bu mertebelerde olan semâ'a mutlakā ruhsat yoktur. Husûsâ tāife-i şubbânın ya'nî gençlerin semâ'ına zîrâ semâ' bunların vücûdlarında gālib olan sıfât-ı zemîmeyi tahrik eder, şehvet ve hevâ gibi. Pes, şol kimsenin ki bâtını küdûret-i şehvet ve hevâ-i mütekeddir ve zulmet-i sıfât-ı zemîme ile muzlem olup, semâ'da garaz-ı fâsidi ola, ona semâ' haram olur, ebnâ-i zamânın ekseri gibi. Ve ol meyl-i kalbî ki kalbin semâ' hâlinde nûr-i ef'âl-i Hakk'ı mütālaasından tevellüd eder, ona aşk derler. Ve ol meyl-i rûhânî ki rûhun inde's-semâ' nûr-i sıfât-ı Hakk'ı mütlaası sebebiyle tevellüd eder, ona muhabbet ve huzûr ve sükûn derler. Ve ol meyl-i sırrî ki sırrın vaktü's-semâ' nûr-i zât-ı Hakk'ı müşâhedesi vesâtatıyla tevellüd eder, ona üns derler. Ve bu üçü ya'nî meyl-i kalbî ve meyl-i rûhânî ve meyl-i sırrî helaldir, zîrâ rahmânîdir. Onun için bu mertebelerin erbâbına semâ'a izin verilmiştir. Zîrâ semâ' bunların gālib olan sıfât-ı hamîdelerini tahrik eder. Bu sebeptendir ki sûret-i hasenenin nazarda te'sîri olduğu gibi, nağme-i lezîzenin dahi nefsde te'sîri vardır. Binâen-alâ-hâzâ, mecâlis-i zikrde zâkirlere ve kavvâlelere kasâid ve ilâhiyyât ve ba'zı muharrekât kıraatine ruhsat verilmiştir. Ve'l-hâsıl Hz. Mevlânâ'nın izni erbâb-ı kalb ve rûh ve sırra göredir ki bunlar ve bunların meclisleri ve hareketleri ve semâ'ları hakkānîdir. Ehl-i tabîat ve nefse göre değildir ki bunların cemî' ahvâli şeytānîdir. Bunlar âlât ve vesâite bende olup, nazarları mazharlara maksûrdur. Fe-emmâ hakkānî olanlar kuyûddan **[535-b]** sırr-ı mutlaka nazar eylemişlerdir. Ve her âvâzı Hak'dan istimâ' ile sâirlerden imtiyâz-ı azîm bulmuşlardır. Ve'l-hâsıl nây dinlemek kimine zehr ve kimine tiryâkdır. Nâyin zehr olması erbâb-ı

tabîat ve nefse göredir ki şehvet ve hevâya mukārenetle mühlekdir. Ve tiryâk olduğu ashâb-ı kalb ve rûh ve sırra göredir ki aşk ve muhabbet ve ünse mücâveretle maslahdır.

Ma'lûm ola ki, her kim ki yârdan ya'nî yâr-ı hakîkîden kesildi ve cüdâ düştü ve vatan-ı asldan dûr ve mehcûr olduysa nây onun musâhibidir. Zîrâ nây dahi neyistândan kesilip gurbete düşmüştür. Pes, ikisinin miyânında münâsebet-i tâmme ve cihet-i câmi'a vardır. Binâen-alâ-hâzâ, firâk ehline hem-derd ve hem-sohbet olmağa lâyık olan yine nâydır, gayrı değildir. Veyâhut her kim ki yâr-i mecâzîden ki cümle-i mâ-sivâdır, kesilip ارجعی الی ربك (Fecr,89/28) [Rabbine dön!] mûcebince yâr-i hakîkî cânibine müncezib oldu. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Nâz ü niyâz** (ناز و نیاز) : Leyletü'l-cum'a bu mısrâ' vârid oldu : "Gel imdi gel şimdi nâz demidir" Hak ile makām-ı mülâtafaya işârettir ki makām-ı ünsdür. Ve onun nakîzi kabzdır ki itâb ve te'dîbi müştemildir. Ve mübtedîye göre havf ve recâ nice ise ârife göre dahi kabz ve bast böyledir. Şu kadar vardır ki havf ve recâ, emr-i müstakbel-i mekrûh veyâ mahbûba taalluk eder. Kabz ve bast ise vakt-i hâzıra göredir. Pes, kaçan kıvâm-ı emr olacak nesne kalb-i ârifden ahz ve men' olunup irsâl olunmasa ona kabz derler ve hilâfı basttır. Meselâ, mâ' ve hevâ ki kıvâm-ı şecere onunladır ve eczâ-i şecereye irsâl olunmasa kabz ve yübûset hâsıl olur ve irsâl ile bast ve rutûbet zuhûr bulur. Pes, kalb-i ârif dahi men' ve atā ve ahz-ı feyz ile böyledir. Bu cihetten bast-ı sûrî ve ma'nevî, sebeb-i inbisât ve inşirâh ve kabz-ı mutlak, bâis-i inkıbâz ve dıyyıkdır. Onun için avâm-ı fukarâ zâhirde dıyyık üzerine oldukları gibi, bâtında dahi gam ve elemden dıyyık üzerinedir. Zîrâ gamdan rûh munkabız olur. Bu cihettendir ki ehl-i gumûm ve hümûma şeyb tesâru' eder. Zîrâ elem-i bâtın te'sîrde eyyâm-ı medîde gibidir. Ya'nî muammer olan kimse pîr olduğu gibi, ehl-i gam dahi müddet-i kalîlede pîr sûretine girerler. Onun için bî-gam olanlar zinde ve kavî olurlar. Eğerçi meşhûrdur ki bî-gam olan âdem olmaz. Zîrâ arza hübût ibtilây-ı aşk içindir ki cibâl ve râsiyât tahammül etmediği bâr-girân-ı belâyı âşık götürür.

Ve nâz dedikleri ki niyâzın mukābilidir, iki vechiledir : Biri, ehl-i dünyâ yanında nâz ehli olmaktır ki bi-hasebi'l-gālib kişi zâdelikden ve gınây-ı zâhirden nâşîdir. Bu nâz mu'teber değildir, zîrâ umûr-i zâhire üzerine mebnîdir. **[536-a]** Ve biri dahi indallâh nâzdır ki Hak ile hüsn-i muâmeleye râci'dir ve bu nâz makbûldür zîrâ umûr-i bâtıne hasebiyledir. Eğerçi abdde hakîkatte nâz olmaz, belki niyâz olur. Velâkin bâtına taalluk eden nâzın bi-hasebi'l-makām zararı yoktur ki ubûdiyyeti münâfî değildir. Zîrâ Hak ile müste'nis olan kimse makāmın hükmünü riâyet edip tarîkden çıkmaz ve mürâat-ı edeb eder. Ve behâleyl ta'bîr eyledikleri ki mecâzîb makuleleridir, bunlar Hak ile dâimâ nâz muâmelesi ederler. Ve ba'zı kelimât söylerler ki onların gayrıdan sâdır olsa küfr olur. Aceb bârigâh ve ulu dergâhdır ki herkesin oraya intisâbı bir yüzdendir. Zîrâ aded-i enfâs kadar Hakk'a tarîk vardır velâkin kabul ve red Hakk'a râci'dir. Zîrâ i'tikād ve amel tefâvüt üzerinedir. Ve ehl-i inkişâf ve istitâr aralarında ve ehl-i istitâr miyânlarında tefâvüt vardır. Bu cihettendir ki ba'zıları ekmel ve niceleri nâkısdır. Ve hiç insân pâyesinde olmayanlar dahi vardır ki onlar insân-ı hayvânîdir. Pes, ekmel olmak cümle tabakātın fevkindedir. Ve onun bâtında alâmeti ma'rifetullâhda galebe ve kuvvet-i zâhirde hükm-i şerîat ve ubûdiyyettir ki tarîk-i sıddîkdir (r.a.). Zîrâ sıddîkden kerâmet-i kevniyye me'sûre değildir. Belki menkul olan ma'rifet-i ilâhiyye ve ubûdiyyet-i tâmmedir ki bu sıfâtların ehli Hakk'a cümleden akrebdir. Ve kâmil ıtlâk olunan kimsenin gerçi mâ-tahtına göre kusûru yoktur fe-emmâ mâ-fevkine göre nâkıs addolunur. Pes, sa'y edip kemâl-i izâfîden kemâl-i hakîkîye vâsıl olmak gerekdir.

Li-muharririhî :

Dem-i nâz oldu hemçün fasl-ı efrûz,
Gel imdi edelim gel herşeyi rûz.
Güle gül gibi yüzler nûr-i hakdan,
Tecellîden ola hôş pertev-i efrûz.
Mey-i feyz iç ciğerler tâzelensin,
Gamı terk et ki oldur nâr-ı dil-sûz.
Nice ümmü'l-kitâbı ede idrâk,
Şu kîm ola bugün tıfl-i nev-âmûz.
Yürü hakkı bu feyze yok nihâyet,
Alır mı heft bahri hiç bir göz.

(**Nakd-i Hâl-i Hakkı Efendi**)

***Nâme-i ilâhî ve Nâme-i kur'ân ve Nâme-i büşrâ :** Ba'de'l-intibâh vârid olan beyt-i türkîdir.

Beyit :

Erişti nâme-i lutf-i azîmi rahmânın,
Okundu hutbe-i adli bugün o sultânın.

Mısrâ'-ı evvel fazlını beyân ve sânî adlini ayândır. Ve nâme iki vechiledir ki biri nâme-i kur'ândır ki derûnu lutf-i azîm-i ilâhîyi müştemildir. Ve biri nâme-i büşrâ ve müjdedir ki vech-i hâsdan ba'zı ibâda resîdedir. Nitekim cennette vech-i âmdan الحی الباقی الی الملك الحی الباقی من الملك [Hayyü'l-bâkî olan melikten hayyü'l-bâkî olan melike] diye nâme-i ilâhî vârid olsa gerekdir. Ve nâme mutlakā ya'nî eğer zâhir ve eğer bâtın fazl bâbındandır ki taltîf-i rûh içindir ki onun için derler ki المکاتبة نصف المواصلة [Yazışmak, kavuşmanın yarısıdır] ve adl nefse taalluk eder ki ibtilâdır. **[536-b]** Nitekim ibâret-i sultān onu müş'irdir. Ve adl ve fazl dâreynde cârîdir. Velâkin dünyâda mü'mine ve kâfire göre ikisi dahi cem' olunur, zîrâ dârü'l-imtizâcdır. Fe-emmâ âhirette mü'min ehl-i fazl ve kâfir ehl-i adldir, fakat. Şol ma'nâdan ki cennet ukubet ve cehennem mesûbet iktizâ etmez. Ve dünyâda mü'mine adl, kefâret ve mağfiret bâbındandır. Zîrâ dünyâda her vechile ehl-i fazl olsa, ukubât-ı zünûb âhirete kalır. El-hâsıl Hak bu âlemin sûretine hayâli musallat ve ma'nâsına kalbi havâle kıldı. Çünki hayâl şuûr mertebesidir ki verâ-i perdeden idrâkdir. Onda hatâ ve galat çok oldu. Çünki kalb, makām-ı ilm-i kat'î ve şuhûd-i aynîdir. Müteallikattan isâbet buldu ve ulemâ-i rüsûmun a'kal ve a'lem ve ezhedi mertebe-i mülhimeyi tecâvüz etmedi. Zîrâ ilhâm müşâhede iktizâ etmez. Ulemâ-i hakîkat ise mertebe-i mutmainneye terakkî kıldılar. İtmi'nân ve sükûn ise ba'de'l-müşâhede olur. Ehl-i nazarın hâli ise böyle değildir. El-hâsıl, tecellî-i ilmî mertebesi ne kadar kuvvetli olsa yine mertebe-i irşâd değildir. Pes, sûfiyyeden bu mertebede olanlar îsâra sezâ olmayınca avâm-ı ulemânın hâli nicedir kıyâs oluna. Bu cihetten fi'l-cümle ilm ve fi'l-cümle keşf kifâyet etmeyip mertebe-i ayna vusûl lâzımdır. Ve mertebe-i ilm, mertebe-i adl ve mertebe-i ayn ve mertebe-i fazldır. Onun için herkese müyesser olmaz. Kāle Teâlâ: ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء (Hadîd,57/21) [Bu, Allah'ın bir lutfudur, onu dilediği kimselere verir] eğerçi feyz-i hakda buhl yoktur. Velâkin illet ile muallel değildir. Hakîkatı esrâr-ı kadere râci'dir ki ilmi havâss-ı nâsa mufavvızdır. Ve bu makāmdandır ki asfiyâ her ni'meti ayn-ı minnetten bilirler ve kesbe izâfet kılmazlar. Nice izâfet ederler ki hâlık-ı muktedir Allâh Teâlâ'dır ve ikdâr ondandır. Ve esbâb ve edevâtın menşe' ve mebde'i dahi odur, zîrâ tecellî-i âmmete menûttur. Pes, fâil-i mutlak Hak ve abd mahall-i cereyân-ı fi'ldir. Bu keşf üzerine yürümek tevhîd-i hakîkîdir. Vallâhu zü'l-fazli'l-azîm. (**Kenz-i Mahfî** Hakkı Efendi)

***Nebiyyü'l-merhamet, Nebiyyü't-tevbe :** Rahmeten li'l-âlemîn ba's olunmuş nebîdir. Cemî' mevcûdâta vücûdu rahmet olduğu icmâlen ins ü cin ve vuhûş ve tuyûr ve sâir hayvânât ve cemâdâta ve melâike-i ızâm ve ecrâm-ı ulviyye ve süfliyyeye ve ervâh ve cemî' melâikeye rahmet ba's olunmuştur ki vücûdu asl-i mevcûdât ve rûh-i mükerremi ebü'l-ervâh olup, sebeb-i vücûd-i mevcûdât olduğu cümle eşyâya rahmet olmuştur ki zulmât-ı ademden çıkıp nûr-i vücûdla münevver olmuşlardır.

Nebiyyü't-tevbe demek, ya'nî ol nebîdir ki mâ-takaddem vemâ-teahhar sudûra gelen zellâtı mağfûr iken yine tevbe ve inâbe ve istiğfâra mülâzım ve kıyâm-ı ibâdât **[537-a]** ve tāâtte mübâlağa ile müctehidler idi. Sırrından suâl olundukta افلا اکون عبدا شکورا [Şükreden bir kul olmayayım mı?][322] diye cevâb buyururlardı. Zulmet-i sünnet, الظلام الی ان اشتکت قدماه الضر من ورم من احی Veyâhut nebiyyü't-tevbe tesmiyesinin sırrı budur ki şerîat-ı mutahheresinde mü'minîn-i müznibîn ve müşrikîn ve kâfirînden kâinen-min-kân bir kimse zünûb ve isyânını ve şirk ve küfrânını istikbâh ve istihcân edip nâdim olsa ve zünûb ve isyânını terk ve şirk ve küfrâna tevbe ve inâbet ve rücû' eyleyip, îmân ve tāâtle mevsûf olsa, tevbesi makbûl-i ilâhî olup mâ-takaddem zünûb ve seyyiâtı mefkud olduğu ecldn nebiyyü't-tevbe denilmiştir (s.a.v.) (Nukile min **Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî**)

***Nebî ve Velî (نبی و ولی):** Nebî ve velî, melek vesâtatıyla ve bilâ-vâsıta ahz ettikleri müttefekun-aleyhdir. Şu kadar vardır ki, nebînin hâline vahy derler ve melek ona zâhir olur. Ve velînin hâline ilhâm derler ve melek ona zâhir olmaz. Ve nübüvvet ikidir : Biri, nübüvvet-i teşrîiyyedir. Hz. Mûsâ ve İsâ ve Muhammed (aleyhimü's-salâtü ve'sselâm) ın nübüvvetleri gibi. Ve biri, nübüvvet-i mütâbaattır. Enbiyâ-i benî isrâilin nübüvvetleri gibi. Ve ulemâ, verese-i enbiyâdır. Bu nübüvvet mukābelesindedir. Ya'nî ümmet-i merhûmede vâris-i rasûl olanlarda vesâtat-ı cibrîl ile vahy

[322] - Buhârî, Teheccüd, 6.

yoktur. Fe-keyfe ki şerîat-ı cedîde ola. Velâkin verâsetleri hasebiyle enbiyâ menzilesinde olmuşlardır. Şu kadar vardır ki ba'zı kümmel evliyânın sırr-ı risâleti müş'ir ba'zı hasâisi vardır, hasâis-i hızıriyye gibi. Velâkin mahcûb olanlar adem-i fehm ve kusûr-i idrâklerinden ol hâssayı zâhir-i şer'e muhâlif zanneder ve inkâra düşer. Maa-hâzâ, ol ma'nây-ı bâtın nübüvvetten gelir ki şâri'in murâdına muvâfıkdır. Fe'fhem cidden, fe-innehû dakîkun.

Ma'lûm ola ki, nübüvvet bir nûr-i ilâhîdir ki ibtidâ zuhûru ebü'l-beşer âdemde hilâl ve intihâ-i zuhûru seyyidü'l-beşerde bedir gibidir ki bu tefâvüt zuhûr i'tibârıyladır, yoksa asl-ı nübüvvet birdir. Nitekim لا تفضلونی علی یونس ona dâldir. Ve kezâlik velâyet dahi bir sırr-ı ilâhîdir ki bu ümmete nisbetle min haysü's-silsile ibtidâ zuhûru Hz. Ali'de hilâl ve intihâ-i zuhûru hatmü'l-evliyâda bedir gibidir. Yoksa asl-ı velâyet dahi birdir. Pes, asl-ı velâyet mefzûl olmak lâzım gelmez. Asl-ı nübüvvette âdem ve yunus ve emsâli mefzûl olmak lâzım gelmediği gibi. Velâkin emr-i nübüvvet, emr-i velâyetin zuhûru ve tafsîli tedrîcîdir ki her asrda kemâl-i zuhûr ve keşf iktizâ etmemiştir. Bu vechden evâil-i evliyâ rumûz ve işârâtla iktifâ ettiler ve hakāyıkı ya lisânla veyâ kalemle tafsîl etmediler. Tâ ki hatmü'l-evliyâ zamânı **[537-b]** oldukta tafsîl ve tensîse me'zûn olup, üç neşede beyân gösterdi ki, biri rahmet-i vâsia-i ilâhiyye ve biri sırr-ı kazâ ve kader ve biri emr-i vahdettir ki vahdet-i vücûda zâhib olup ol bâbda izhâr-ı berâhîn ettiğidir. Cümle enbiyâ ve evliyâ hep bu meslek üzerine sâliklerdir. Bunların aralarında لیس فی الدار غیره دیار [Âlemde ondan başkası yoktur] demeyen yoktur. Ve ulemâ-i rüsûmun eşbehleri ise böyle diyenleri ba'zı fırak-ı nasârâya ilhâk etmişler ve niceler dahi mezneb-i vücûdîdir demişlerdir ki ne vücûddan ve ne mezhebden haberleri vardır.

Ma'lûm ola ki, nebî ile velînin farkı budur ki enbiyâ ba'zı ahvâli ümmetine izhâr ederler fe-emmâ evliyâ ketm ve setrle me'mûrlardır. Ve mübeşşir oldukları onları mezîd şükrü müstevceb olur. Nitekim aşere-i mübeşşere ve sâirlerde vâki' olmuştur. Zîrâ gurûr ve gaflet nâkısların hâlidir. Velî olan kimse dâire-i velâyete bürhânla dâhil olur. Ve her velînin hâline göre bürhânı vardır, gerek kendi velâyetini bilsin ve gerek bilmesin. Nazar eyle ki, evâil-i bi'sette cebel-i hirâda ve beyt-i hatîcede Rasûlullâh (s.a.v.)e ba'zı ahvâl vâki' oldu ki onunla kendi nübüvvetini tasdîk etti, zîrâ sıdkına şevâhid idi. Böyle iken, انا سید ولد ادم ولا فخر [Ben âdemoğlunun efendisiyim fakat bununla övünmem][323] buyurdu. Zîrâ fahr etmek hükm-i makām değildir, belki hükm-i makām izhâr-ı ubûdiyyet ve şükr ve iftihâr ve ferah bi-fazlillâhdır. Bürhân-ı evliyâ dahi böyledir ki kendi sıdklarına dâldir. Ve sıdk zâtî ve hakîkî olunca ona kizb ârız olmaz ve sâhibi tarîkatten ebedî inhirâf bulmaz. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Nübüvvet ve Risâlet** (نبوت و رسالت) **:** Ma'lûm ola ki, kelime-i tasdîkde lafza-i celâle iâde olunup ba'zı mevâzi'de vâki' olduğu gibi, عبده و رسوله denilmedi. Eğerçi zamîr dahi celâleye râci'dir. Zîrâ izhârda ziyâde celâlet ve tefhîm-i şân vardır. Ve belki iki yerde mertebe-i ulûhiyyeti tensîsdir. Zîrâ mertebe-i ulûhiyyet mertebe-i sıfâttır ki bi'l-fi'l mebde'-i kesrettir, beden-i şecere gibi. Ve ona mertebe-i şehâdet-i izâfiyye derler. Zîrâ âlem-i gayba nisbetle fi'l-cümle şehâdettir. Ve ol mertebe-i şehâdete mertebe-i ervâhda zuhûr-i zâid bulup mertebe-i şehâdet-i mutlaka olan ecsâma dek sırrı sârî ve emri cârî olmuştur. Pes, makām-ı ahadiyyette olan ulûhiyyet makām-ı ahmediyyette celî ve makām-ı muhamediyyette eclâ oldu. Ve muhammed her tavrda risâlet ile mükerrem ve nübüvvet ile muazzam olup, her hâlde ulûhiyyete izâfet kılındı. Pes, اشهد ان محمدا عبده و رسوله denilse, makām-ı hüviyyete nâzırdır ve bu vechile dahi izâfet dürüsttür. Ve hadîsde gelir ki کنت نبیا وادم بین الماء والطین [324] ya'nî benim zamân-ı nübüvvetimde ebü'l-beşer olan âdem henüz ilm ve ayn arasında idi ki dahi vücûd-i hâricî bulmamış ve bâğ-ı âlemde meyve-i hâm gibi **[538-a]** olmamıştı. Maksûd, âlem-i ervâhda cümlenin üzerine hilkatlerinin takaddümünü beyân ve belki sırr-ı nübüvveti ayândır. Zîrâ sâir enbiyâ câme-i ayn ile mütelebbis olduktan sonra şerâit-i nübüvveti istikmâl edip bi'l-fi'l nebî olmuşlardır. Cenâb-ı Nübüvvet ise bu şerâyiti dahi âlem-i ervâhda iken istikmâl edip, bi'l-fi'l nebî oldular. Ve onların vücûd-i rûhânî ve vücûd-i cismânîleri hükm-i nübüvvette berâber olmakla کنت رسولا diye ta'bîr etmediler. Maa-hâzâ, makām-ı ervâhda melek sûretinde idiler. Melek ise rasûl olur, yoksa nebî olmaz. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Netîce-i inâbet zuhûru :** Ma'lûm ola ki, netîce-i inâbet ve sülûk ve tevhîd cemî' taallukāt-ı mâsivâdan alâkayı kat' etmekden ibârettir. Gâh olur ki bu netîce eyyâm-ı kesîrede sa'y-ı beliğ ile hâsıl olur. Ve gâh olur ki zikrin adedi bir nefesde yirmi bir adede vâsıl oldukta hâsıl olur. Ya'nî bir

[323] - Aclûnî, I, 616.
[324] - Aclûnî, II, s.129.

nefesde yirmi bir aded olmak üzere kelime-i tevhîdi şurûtuyla kalben zikr edegelene cemî' eşyâ ve mevcûdâttan zühûl ve Hak'dan gayrı yok diye kendine bu hâlet terettüb etmek nasîb olur. Ya'nî ol netîce meşâyih-i nekşibendiyyenin nisbeti olan mâ-sivâdan zühûl ve cemî' eşyâda Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın zât-ı şerîfinin kayyûmiyyeti nûrlarını müşâhedeye istiğrâkdan ibârettir. Ve eğer netîce-i mezkûre yirmi bir aded nihâyetinde zâkire zuhûr etmezse âdâbında kusûr vâki' olmuştur. Şurût ve âdâbıyla tekrâr ola, netîce ve fâide zuhûru zikrin arası kesilmeyerek devâm-ı zikrin adedi bir nefesde yirmi bir adede vâsıl oldukta netîce ve fâidesi zâhir olur. Netîce dediğimiz, hâl-i nefyde ya'nî "lâ" derken sâlikin vücûd-i beşeriyyesi nefy olunup ve hâl-i isbâtta ya'nî " illallâh" dedikte sâlikde cezebât-ı ilâhiyyenin tasarrufâtının eseri zuhûr etmekten ibârettir. Ve bu eser bi-hasebi'l-isti'dâd mütefâvittir. Ba'zı sâlike bu eser mâ-sivâdan kandine gaybet hâsıl olduktan sonra zuhûr eder. ya'nî mâ-sivâ indinde yok menzilesinde olur. Ve ba'zı sâlike sekr ve gaybet hâsıl oldukta zuhûr eder. Pes, bundan sonra fenâ-fillâh ile müteşerrif olur. Ve eğer bu fâide kendine zuhûr etmezse şurûtunda kusûr ettiğinden ötürüdür. Pes, imdi yine mücâhedeye başlayıp kavlini fi'line uydurup zikre meşgul ola. Kavli ve fi'li zikrin mazmûnuna amelen ve i'tikāden ve ittibâen mutābık ola. Zîrâ her nefes aldıkça اللهم انت مقصودی و رضاك مطلوبی [Allahım! Maksûdum sensin, talebim senin rızandır] dedikten sonra Hak'dan **[538-b]** gayrı bir şey maksûdu olup ve ittibâ'ı bulunmasa, kizb lâzım gelip zikrinde sâdık olmamış olur. Ve helâli taleb etmek ve muhabbet-i sâdıka cümle-i ittibâ'dandır. Ve sâlik cânib-i nefyde beşeriyyet cevâbının nefyine riâyet eyleye. Ve cânib-i isbâtta ahadiyyet-i hakkı isbâta riâyet eyleye. Alâ tarîki'l-istihlâk devâm-ı ubûdiyyetin faydası ancak devâm-ı huzûr ve kemâl-i ittibâ' zımnında bulunur. Ve ol fayda kurb-i Hakk'ı ve cemî' maârifi câmi' olan rubûbiyyet ile ubûdiyyet beyninde vâki' olan nisbetin zuhûrudur. Ya'nî Hakk'ın terbiyesi ve sâlikin terbiyeyi kabûlü beyninde sâlike bir hâlet zuhûr eder ki ol hâlet kurb-i Hakk'ı ve cemî' maârif-i ilâhiyyeyi câmi' bir nisbetten ibârettir.

Beyit :

یك نفس با خدا شدن
به از ملك سلیمانی

Ya'nî bir nefes Hak ile olmak devleti bir devlettir ki Süleymân (a.s.)a verilen mülkden a'lâdır. فی ضیق البال و حضیض الفال بحرمة جاه حبیبك صلی الله تعالی علیه و سلم و علی جمیع احبته اجمعین [Allahım! Bizi cemal اللهم اجعلنا من الذین افنوا وجودهم فی استغراق انوار الجمال دون المحبوسین nurlarının istiğrâkında varlıkları fânî olanlardan kıl! Habîbinin ve bütün sevdiklerinin hürmetine] (Nukile min **Risâle-i Üsküdârî Sâdık Efendi**)

***en-Necmü's-sâkıb:** Necm-i sâkıb ziyâlı ve şevkli yıldız demektir. Rasûl'e necm-i sâkıb ismiyle tesmiye olunmak, berârî ve sahârî ve bihârda rehrevân olanlar leyle-i zulmâda nücûm-i sevâkıbla yollarına mühtedî olup menzil-i maksûdlarına vâsıl oldukları gibi, kezâlik Rasûl-i Ekrem'in envâr-ı sünen-i seniyye ve ezvâ-i siyer-i aliyyesine ittibâ'la tarîk-i Hakk'a sâlik olanlar mühtedî olup zulmât-ı cihât ve dalâletten emîn olup veyâ cebel-i gavâyet ve tuğyânda agvâ-i gıylân ve şeyâtinden halâs ve menzil-i maksûdları olan cennât-ı âliyâtta derecât-ı sâmiyâta nâil olurlar (s.a.v)

***en-Nücûm** (النجوم) **:** Âlem-i mülk.

***Nücebâ ve Nükebâ** (نجبا و نقبا) **:** Nücebâ her asrda sekiz olurlar, zâid ve nâkıs olmazlar. Aslı birdir ki onların makāmları kürsîdir. Kürsî ise sekizinci felekdedir ve eflâk-i semâniye mahall-i kevâkibdir. Ya'nî seyyârât olsun ve sevâbit olsun, bu sekiz felekde devr ederler. Bu cihetten nücebâ nücûma vâkıflar ve esrâr-ı seyr ü devre âriflerdir. Velâkin ıttılâ'ları keşf yüzündendir, yoksa ulemâ-i nücûm gibi kesb ve taallüm ile değildir. nükebâ bunların fevkindedir ki felek-i tâsi'a terakkî eylemiştir. Ve eflâk-i semâniyenin mâ-verâsında olan esrârı bilmişler ve arş-ı muhît ehli olmuşlardır. Pes, bunların ahvâl-i nücebâya ıttılâ'ları vardır. Zîrâ a'lâ ednâ üzerine hâkimdir. Ammâ nücebâ ahvâl-i nükebâya vâkıf değildir. Binâen-alâ-hâzâ, nükebâ vüzerâ ve nücebâ sâir vükelâ gibi oldular. İşte nekābet ve necâbet mertebesinde oldukça halleri **[539-a]** budur. Velâkin erbâb-ı merâtib gâh olur ki isti'dâdları hasebiyle terakkiyât-ı celîle bulurlar ve mertebede evvelkiden a'lâ olurlar ki gāyeti kutbiyyet-i kübrâdır, vükelâ vüzerâ oldukları gibi. Ve merâtibde tefâvüt olduğu gibi ilmde dahi vardır. Velâkin makāmât ve merâtib nihâyet bulur, ilm-i billâh ise ebedî gāyet bulmaz. Zîrâ makāmâtın suver-i cismâniyyede emsilesi vardır, mertebe-i saltanat ve mertebe-i vezâret gibi. Ecsâm ise müntehîdir, ilm-i billâh ise böyle değildir. Onun için seyr-i basîte kādir oldular ki onda aslâ mülâhaza-i terkîb ve taayyün yoktur. Ve bu ma'nâ şân-ı kümmeldir ki

âlem-i ekvândan âlem-i vücûba dâhil olmuşlardır. Ve nücebâ tesmiyesine vech budur ki necîb, kerîm ve hasîb olana derler. Nücebâda ise halk üzerine vufûr-i şefkat ve mezîd merhamet-i fıtriyye olmakla, kendi nefslerinde tasarrufu terk edip halkın eskālini hamle meşgul olmuşlar ve gayrın umûruyla mukayyed olup kazâ-i havâcibe kuvvet-i kāhire bulmuşlardır. Maa-hâzâ, mesâlih-i gayra sa'y etmek efdal-i a'mâldir ki onda nefsden necât vardır. Şu kadar vardır ki sa'yi mukābelesinde mülâhaza-i nefsâniyyeden ihtirâz lâzımdır. Tâ ki ecîr olmaya belki abd-i mahz ola. Abd-i mahz ise sıfat-ı seyyid ile muttasıfdır. Seyyid ise ganiyy ve kerîm ve cevâd-i vehhâbdır. Ve Hızır (a.s.) ın âb-ı hayâta vusûlü ma'nây-ı mezkûr sebebiyledir. Ya'nî asker-i iskendere su talebi için mukaddemetü'l-ceyş olup maslahat-ı müslimînde bulunduğu için الجزاء من جنس العمل [Cezâ yapılan işin cinsindendir] mûcebince feyz-i ebedî ve ömr-i câvidânî buldu. Pes, ey mü'min, sen dahi tarîk-i hızırı yanılma ve bedeninde ne kadar fütur varsa dahi hizmetten kalma, zîrâ yolda misâfirsin. Ve misâfir hareketten kalsa menzili bulmaz ve âhir vusûl-i merâmla şâd-kâm olmaz. **(Hitab-ı Hakkı Efendi)**

***Nedâmet-i gāfilîn** (ندامت غافلين) **:** Ma'lûm ola ki, bir kimse dünyâda iken ilel-i küfrden halâs olmasa, ya'nî kâfir gürûhundan bulunsa, ol kimse kendini yokluk mezilletinden varlık izzetine çıkarıp, on sekiz bin âlemi ona hizmetkâr eden efendisinin nazarından redd-i küllî ile merdûd olup, azâb-ı muhalledde kalır, el-iyâzü billâh. Ve eğer bi-hidâyetillâh-i teâlâ küfr ve dalâletten kurtulup dîn-i islâma girmişken ehl-i sünnet i'tikādını tashîh etmese, fırak-ı dâlleden olup ehl-i nâr olur, maâzallâhi teâlâ. Ve eğer tashîh-i i'tikād edip ilmini tashîh etmeyip maâsîden ictinâb etmese meşiyyetullâhda ya'nî afv ile azâb beyninde muhtemel olur. Afv takdîri üzere ehl-i cennetin ednâ mertebesinden olur. Halbuki kendini dünyâda iken herkesden a'lâ tutup ehl-i saâdetten sûrette a'lâ görünen nice kimseleri tahkîr eylerken cennette kendini onlardan ednâ gördüğünde nedâmet ve hasret ateşine yanar. Ve eğer **[539-b]** zâhir-i şer' üzere isyân etmeyerek ef'âlini şer'e tatbîk edip ahlâkını tehzîb etmese, ya'nî halkın kalbini kırıp gazab etmekte olup sâir sıfât-ı emmâre ile me'lûf olsa, dünyâda iktisâb eylediği nice a'mâl-i hasenesi âhirette seyyieye mübeddel olmasıyla hasret ve nedâmete giriftâr olacağından başka tehzîb-i ahlâk eden eizze-i kirâmın izzetlerini gördükte kendini yerden yere vurur. Ve eğer tehzîb-i ahlâk edip lâkin tarîkat-ı aliyyeye girmeyip nefsinden geçmese, ehl-i tarîkin nefsinden geçip her işini alâ rızâillâh edenler efendilerinin indinde havâss-ı mukarrabînden olup Hz. Hakk'ın marzîleri olduklarını gördükte bunlar ya'nî tarîkate girmeyip nefsinden geçmeyenler dahi hasret ve nedâmette olurlar. Ve eğer işlerini rızâullâh için etseler, ya'nî zâtını zât-ı Hak'da ifnâ etmeseler yine matlûbları nefslerinin izzeti olup, matlab-ı a'lâ vuslat-ı Hak olduğundan gafletlerini anlayıp onlar dahi nedâmet ve hasrette olurlar. Ve hazret-i zâtı müşâhede edip Hakk'ın sıfâtını zâtıyla cem' etmeyenler ya'nî farka gelmeyenler, mahbûbunu çaylak görmüş âşıklar gibi elbise-i fâhire ile gören âşıkları gördüklerinde onlar dahi nedâmet ve hasretle kendilerini yitire. Ve sıfatullâhı zâtıyla müşâhede edenler ef'âlullâhdan hissemend olmasa efendisini ef'âlden hâlî görüp ef'âl-i müstahsine ile görenleri gördüklerinde onlar dahi nedâmet ve hasrette olalar. Ve bu müşâhedeyi ettikten sonra ya'nî zâtı ve sıfâtıyla ve ef'âliyle Hakk'ı müşâhede ettikten sonra, kendilerinin ve sâir ekvânın zâtları zât-ı Hak'dan gayr değil olduğunu müşâhede etmeyenler ya'nî cemî' zevâtı zât-ı Hak'da ifnâ ile müşâhede etmeyenler, kendilerinin ve sâir ekvânın ne mertebe izzinde olduğunu bî-haber olup ol saâdetlere nâil olanlara nisbet-i hayvân makulesi olurlar. Ya'nî kemâl-i insânî sıfât-ı hasene ile muttasıf olmakla hâsıl olur.

Ef'âl ve a'mâline i'tibâr deyip meselâ şecâat ve hilm sıfatları gibi güzel sıfatlar ile muttasıf olduktan sonra haramı irtikāb edip şarab içmek ve namâz kılmamak kişiye zarar vermez diye ef'âl ve a'mâli kayd etmeyen kimseler dahi hayvan gibi hayr ve şerri temyîze kādir olmamakla hayvandan farkı yoktur. Ve kendi zâtlarını zâtullâhdan gayr değil olduğunu müşâhede edip, sıfatını sıfâtullâhdan gayr değil müşâhede etmese, ya'nî başka tutsa kendini hayvânâttan ve belki cemâdâttan fark etmeyip nedâmet ve hasrette olurlar. Ve sıfâtı görüp ya'nî yalnız iyi huyları görüp, ef'âli **[540-a]** görmeyip ya'nî abdest ve namâz ve sâir amellere i'tibâr etmeyip, ef'âl-i hasene sâhibi ile ef'âl-i kabîha sâhibi birbirinden fark olunmamakla ibâdullâh efendilerinin indinde ne sebep ile ya'nî ne amel ile izzet bulduklarından bî-haber olanlar hayvânât makulesi olurlar. Ve bu dediğimiz merâtibin tefâvütü şol mertebedir ki her bir mertebenin sâhibi kendini kimseden ednâ bilmez iken, mertebesinden bir mertebe a'lâyı görse nolaydım dünyâya gelmemiş olaydım der. Hz. Ömer (r.a.) Hz. Üveys-i Karenî'den ba'zı tevekküle dâir söz işittikte, يا ليت عمر لم يلده امه [Ne olaydı da anası Ömer'i doğurmayaydı] dediği gibi, eğer kıyâmete dek söylersen esmâullâha mübtenî ahvâl-i nâs binde biri söylenmez. El-ârif yekfîhü'l-işâret. Hz. Ali (k.v.) كثرها الجاهلون العلم نقطة [İlim bir noktadır, cahiller onu çoğalttı] buyurmuştur. Ba'zı gāfilîn, âhiretten bir gelen olsa da âhiret hâlinden suâl etsem derler. İşbu merâtibi dikkat-i tâmm-ı birle mütâlaa ve teemmül

edip, kendine lâzım olan hâlet-i mezkûru isti'dâdı hasebince kesb etsin ve illâ âhirette nâdim ve pişmân olur. (**Mirkātü'l-Ma'rifet**)

***Narh :** Eserde gelir ki, sultāna veyâ kadıya lâyık değildir ki, tes'îr eyleye ya'nî pazarda kūt ve nafaka üzerine semen takdîr eyleyip, şu bahâya bey' ediniz ziyâdeye bey' etmeyiniz diye. Zîrâ Rasûlullâh (s.a.v.) zamânında medîne-i münevverede kaht ü galâ vâki' olup, yâ rasûlallâh, ehl-i sûka narh verseniz münâsib idi dediklerinde, Rasûlullâh buyurdular ki; المسعر هو الله ya'nî narh veren Allâh'dır ya'nî hısb ü rehâ' ya'nî ucuzluk ve kaht ü galâdan her biri Allâh Teâlâ'nın elindedir. Pes, her ne vechile takdîr ettiyse onun narhı revâcına göredir. Nitekim derler ki, rızk kendini ucuz eder ve pahalı eder, ya'nî narh vermeğe hâcet yoktur. Meğer ki ehl-i sûk taaddî-i fâhiş edip meselâ elli akçeye aldıkları buğdayı veyâ gayrıyı yüz akçeye satalar, bu sûrette ba'zı ulemâ kavli üzerine zarar-ı nâsı ref' için bahâ takdîr ve ta'yîn etmek câizdir. Bu dahi ehl-i zâyın meşveretiyle olmalıdır. Tâ ki haddinden ziyâde noksânına vermekle zulm lâzım gelmeye. Binâenalâ-hâzâ, bir kimse darb-ı sultān veyâ kadıdan havfen ta'yîn olunan narh üzere bey' etse velâkin ol bahâya satmaya kendinin rızâsı olmasa, müşteriye lâzımdır ki bir nesne iştirâ ettiği vaktte bâyi'i irzâ ve tatlîb-i hâtır eyleye tâ ki ekl ettiği helâl ola. Zîrâ hadîsde gelir ki : مسلم الا مطيب نفس منه لا يحل مال امرئ ve bu mes'ele umûr-i i'tikādiyyeden olmakla **[540-b]** işbu mahalle derc olundu. Zîrâ fırak-ı ehl-i bid'atten tāife-i mu'tezile tes'îr, ef'âl-i ibâddan dahi olur dediler. Fe-emmâ ehl-i zamâne ziyâde bî-insâf olmakla si'rin lüzûmu vâzıhdır. (**Necât-ı Hakkı**)

***Niseb** (نسب) **:** Tecellî niseb i'tibârıyla olur. Mertebe-i ahadiyyette ise niseb müstehlekedir. Pes, ol mertebe gayrı bi'l-külliye ifnâ ve i'dâm eder. Ve gayrı ma'dûm olunca tecellî ne yüzden olur. Fa'rif cidden. Fe-emmâ niseb ki esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyedir, i'tibâr olunca tecelliyât-ı mütenevvi'a zuhûr etmek mümkün olur. Meselâ, sultān-ı a'zamın tahtına cülûsu i'tibâr olunmasa, merâtib-i kevniyye zuhûr etmez. Zât-ı ahadiyye dahi mertebe-i vâhidiyyette bürûz etmese, merâtib-i ilâhiyye vücûd bulmazdı. Ma'lûm ola ki, neseb (fethateyn ile) nisbet ma'nâsınadır. Ammâ nûnun kesri ile nisbetin cem'idir. Nisbet dedikleri, emr-i i'tibârîdir.

***Nisbet ve İzâfet** (نسبت و اضافت) **:** Meselâ, kebîr ve evsat ve sagîr olan üç nev' eşyâyı bir yere koysan, kebîre nisbet ile evsata sagîr dersin ve sagîre nazaran evsata kebîr dersin. Gayb-ı mutlaka ile şehâdet-i mutlaka beyninde olan avâlim dahi buna kıyâs ola. Meselâ, âlem-i gayba nisbetle âlem-i misâle âlem-i şehâdet dersin. Ve âlem-i şehâdete göre âlem-i misâle âlem-i gayb dersin. Ve ma'lûm ola ki, nisbet iki şey beyninde yâhut birkaç şey beyninde olan bir ma'nâdır. Meselâ, âlim ile ma'lûm beyninde olan nisbet-i ilm gibi ve âşık ile ma'şûk beyninde olan nisbet-i aşk gibi.

***Nisbet-i kesbiyye ve Nisbet-i halkiyye** (نسبت كسبيه و نسبت خلقيه) **:** والله خلقكم وما تعملون (Sâffât,37/96) [Halbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı] âyet-i kerîmesinin muktezâsınca sen a'mâli Allâh Teâlâ'dan görmek ile kendinden ve sâir eşyâdan fânî olsan, sana tevhîd hâsıl olmuş olur. Lâkin a'mâlin sana nisbeti, nisbet-i kesbiyyedir ve Allâh Teâlâ'ya nisbeti nisbet-i halkiyyedir. Pes, Allâh Teâlâ hâlıkdır, sen kâsibsin. Eğer hayr kesb edersen müsâb olursun ve eğer şer kesb edersen muâkab olursun. Ma'lûm ola ki, nisbiyye ve i'tibâriyye ve izâfiyye demek, vücûdiyye değil demektir, ya'nî nefsinde vücûdu yok demektir. Senin benim i'tibârımız ile vücûdu var demek yerinde isti'mâl olunur. (Hakkı Efendi)

***Nisbet-i şerîfe ile zikre meşgul olmak :** Sâlik olan kimse ahz-ı tarîkat eylediği mürşîdinin sûretini mülâhaza ile zikre meşgul olmaya nisbet-i şerîfe derler. Ma'lûm ola ki, Hakk'ı fikr hâlinde dâimâ Hakk'ı derûnunda tutmaya ve Hak ile münâsebet peydâ etmeye nisbet-i şerîfe derler.

***Neseb ve Haseb ve Neseb-i ma'nevî ve Neseb-i takvâ** (نسب وحسب و نسب‌معنوى و نسب‌تقوى) اللهم الحقنى بنسبه و حققنى بحسبه Neseb, ebeveyn cihetinden olan iştirâkdir. **[541-a]** Ya'nî velâdet-i karîbeye râci' olan nesnedir. Ve haseb, kişinin kendi nefsinde ve âbâ ü ecdâdında olan mefâhirdir. Ve hadîsde gelir : كل سبب و نسب ينقطع يوم القيمة الا سببى و نسبى Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ insânı cinseyn-i muhtelifeynden terkîb etmiştir. Sûreti âlem-i halkdan ve rûhu âlem-i emrdendir. Pes, insânın nisbeti rûhunadır ve rûhun dahi intisâbı Allâh'a ve Rasûlullâh'adır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ونفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üflediğim vakit] ve hadîsde gelir: انا من الله والمؤمنون منى (اى ؛ من فيض نورى) [Ben Allah'tan ve mü'minler benden (feyzimin

nûrundan)dır][325] Havâss-ı ibâd bu niseb ehlindendir. Bu niseb ehline gālib olan havâss-ı rûhâniyyettir ki şevk ve muhabbet ve taleb ve kerem ve hilm ve takvây-ı hakîkî gibi ki derecât-ı âliyeye incizâb bununla hâsıl olur. Ve insânın sûreti ve beşeriyyeti tıynden halk olunmuştur. Nitekim Kur'ân'da gelir : هو الذى خلقكم من طين (En'âm,6/2) [O, öyle bir hâlıktır ki sizi bir çamurdan yarattı] Avâm-ı nâsa gālib olan havâss-ı beşeriyyettir ki hırs ve şehvet ve hevâ ve gazab ve meyl-i mâ-sivâ gibi ki derekât-ı sâfileye inhitātı bunların sebebiyledir. Pes, mu'teber olan niseb-i ma'nevî ve neseb-i takvâdır ve niseb-i sûrî değildir. Ve haseb ile murâd, hakîkatte ahlâk-ı nebeviyyedir. Nitekim Hz. Aişe'den (r.anhâ) hulk-i nebî suâl olundukta, كان خلقه القران [O'nun ahlâkı Kur'ân'dı] diye cevâb verdi. Ya'nî zevâhir-i Kur'ân'la âmil olduğundan mâ-adâ bevâtınına dahi mâlik ve sıfat-ı Hak ile kāim ve iftikār-ı hakîkî makāmında dâim idi ki insân-ı kâmile şeref-i hakîkî bu ma'nâ ile hâsıl olur. nitekim insân-ı nâkısa haseb noksâniyye ve ârıziyye iledir. Ve bu kelâmda ilhâkı tahkîki üzerine takdîm eyledi. Zîrâ bu emrin ibtidâsı taalluk ve vasatı tahalluk ve intihâsı muhakkakdır. جعلنا الله و اياكم من المتحققين بفضله و كرمه [Allah, fazl ü keremiyle bizi ve sizi mütehakkıkînden kılsın]

Nazm :

Kur'ân'ı mücerred sanma kîm ezber gerek,
Âdem-i kâmilde Hakk'ı cûy peygamber gerek.

(Hayâtü'l-Bâl-i Hakkı Efendi k.s.)

***Nesnâs** (نسناس) **:** Suâl olunursa ki, cemî' halkın mebde' ve mübdîi bir iken bu ihtilâfât ki ahvâl-i insânda vâki' olmuştur, nedir ? Cevâb budur ki, hükm-i kabzateyn içindir, cemâl ve celâldir. Zîrâ kemâl odur ki mahlûk dahi iki kabzayı câmi' ola. Nitekim nesnâs derler âdemî sûretinde bir mahlûk vardır ki şıkk-ı vâhid üzerinedir. Ya'nî bir gözlü ve bir elli ve bir ayaklıdır ki bu makuleye nısf-ı neş'e derler ki hayvan ve meyyit gibidir. Zîrâ hayvanın rûh-i hayvânîsi vardır ve rûh-i insânîsi yoktur. Kemâl ise bu iki rûhu **[541-b]** cem' etmektedir. Ve meyyitin dahi cesedi vardır ve rûhu yoktur. Bu ma'nâdan ötürü ba'zı nâs, nesnâs hükmündedir, zîrâ kemâl-i insânîsi yoktur. Ve kemâl-i insânî ve kemâl-i ilâhî dedikleri, kişi kendi evsâf-ı nefsâniyyesinden pâk ve tāhir olup, ahlâk-ı rahmâniyye ile zâhir ve bâhir olmaktır. Nitekim tarîkimize celvetiyye derler (cîm-i meftûha ile) zîrâ onda libâs-ı ilâhî ile telebbüs vardır ki erbâb-ı fenâ ve bakā bilir. El-hâsıl celvetiyye cilâdandır (kesr-i cîm ile) zuhûr ma'nâsına. Uryânda ise celvet olmaz, zîrâ uryânın zînet olan telebbüsü yoktur. Mülûk ve ekâbirin beyne'n-nâs makbûl ve mergub oldukları mallarından ve zîb ve zînetlerinden ötürüdür ki zâhir-i mülke dâirdir. Ve aktāb ve sâir evliyânın memdûh ve magbût oldukları, hallerinden ötürüdür ki bâtın-ı melekûte nâzırdır. Pes, libâs-ı zâhir zînet-i beden ve libâs-ı bâtın zînet-i dil içindir. Ve insâna gerekdir ki libâs-ı şerîat ve libâs-ı hakîkat ile mütelebbis olup, iki yüzden hüsn ve cemâl sâhibi ola. (**Tuhfe-i Atâiyye-i Hakkı Efendi**)

***Nüsha-i hakāyık-ı âfâk ve Nüsha-i hakāyık-ı enfüs ve Nüsha-i hakāyık-ı kur'ân ve Nüsha-i hakāyık-ı rahmân :**

Nüsha üçdür ki, nüsha-i hakāyık-ı âfâk ve ondan nüsha-i hakāyık-ı enfüs ve ondan nüsha-i hakāyık-ı kur'ândır. Ve bu üç nüshanın aslı ve mebde'i nüsha-i hakāyık-ı rahmândır. Ve kütüb-i erbaa-i ilâhiyye zikr olunan nüshaya işârettir. Pes, ârifler dâimâ bu dört nüshadan okurlar. Ma'lûm ola ki, âlem-i kebîre nüsha-i âfâk ve âlem-i sagîre nüsha-i enfüs ve bunların ikisinin sırrını cem' eden kur'âna nüsha-i kur'ân derler. (**Avziye-i Hakkı Efendi**)

***Nesh:** Lugatte, bir şeyin sûreti zâil olup, bir şey'-i âhara tebdîl olmaktır. Ve nesh-i âyetten murâd, hükmü ref' olup bir gayrı âyetin hükmü sâbit olmaktır.

***Neş'et-i selâse** (نشات ثلاثه): Kāle Sadruddîn (k.s.) : صور اعمالهم و يحشر الارواح على صورة علومهم يحشر الابدان على [Bedenler amellerinin sûretinde ve ruhlar ilimlerinin sûretinde haşrolunur] Neş'e-i berzahiyyede cemî' a'mâl ve akvâl ve ahvâl ve ahlâk, kuvây-ı bâtınesine müşâbih şahsla müşahhas olsa gerekdir. Umûr-i âhiret neş'et-i selâse üzere vâki' olur. Neş'e-i ûlâ, ervâhın ecsâma ve nüfûsun ecsâda rü'yet-i hesâb ve kitâbları için avdet ve rücû'u olup, bunların kimi nâra avdet ve

[325] - Aclûnî, I, s.619.

kimi cennete ric'at eyleye. Ve neş'e-i sânî, fıtrat-ı asla rücû' ve makām-ı kalbe suûddur. Neş'e-i sâlise, fenâ-i tâm ve bakā-i ber-devâmdan sonra vücûd-i hakîkîye avdettir. (Hakkı Efendi)

***Neş'e-i ûlâ ve Neş'e-i sânî ve Neş'e-i sâlis ve Neş'e-i râbi' ve Neş'e-i hâmis :** Ma'lûm ola ki, ecnâs-ı neş'et-i külliye aded-i hazerât-ı hamse-i ilâhiyye üzere beş adede münkasımdır: **[542-a]** Neş'e-i ûlâ rûhânîdir. İctimâ'-i vücûd-i mahlûkāt ve taayyün-i zuhûr-i mükevvinât def'a-i vâhidede ol neş'ede mevcûd ve muayyendir. خلق الله الارواح قبل الاجساد بالفى عام [Allah ruhları cesedlerden bin yıl evvel yarattı] muktezâsınca ervâh ecsâddan iki bin yıl evvel halk olunmuştur. Her mahlûk için bir rûh sâbit ve müteayyindir. Lâkin ol şeyin evvelâ vücûdu lâzım ve lâ-büddür ki fi'l-asl rûhuna mebde' ve menşe' olmağa mülâyim ola. Lisân-ı ehl-i hakda âlem-i emr derler ve âlem-i ibdâ' ve melekût derler.Ve neş'e-i sâniyeye, nefsânî ıtlâk olunur. Ba'zı mevâtın neş'e-i merkumedendir ki arz-ı emânet ve izhâr-ı rü'yet ile mezkûrdur. Ve Hz. Âdem (a.s.) kurb-i şecerden mukaddem bu neş'ede mütevârî ve muhtefî idiler. Ve bu neş'eye âlem-i halk derler ki mukābil-i âlem-i emrdir. Ve ceberûta mukābil olana âlem-i mülk ve şehâdet derler ki muhâzi-i âlem-i melekûttur. Ve âlem-i misâl bu neş'eye şebîh ve adîldir. Ve neş'e-i sâlise, işbu neş'e-i dünyeviyyedir ki kâine ve hâzıra ve hiss ile zâhiredir. Mutlakā âlem-i tekvîn ve tastîr ve kevn ü fesâd ile ta'bîr olunur. Ve mukābil-i âlem-i imkân ve ibdâ' ve muhâzi-i îcâd ve ihtirâ'dır. Ve neş'e-i râbi'a, berzahiyye ve neş'e-i hâmise, neş'e-i uhreviyyedir ki meâddır. Ya'nî emr onda geriye avdet eder, neş'e-i ûlâya mutābık olduğu hâlde.

Azîzâ ! Zikr olunan neş'e-i hamse adedince dahi beş aded hazerât vardır ki evliyây-ı kirâm hazerâtı eğerçi keşf-i esrârdan ihtirâz eyleyip, kinâyet ve rümûzât ile keşf-i râz eylediler. Ol beş latîfe-i rabbâniyye ki insâna îdâ' olunmuştur, akl ve kalb ve sırr ve rûh ve hafîdir. Evvelâ akl mutlakā, maâş ve meâd ve müstefâda münkasımdır. Bu üç aklların hizmetleri, mebde' ve meâda müteallika olan fuyûzât-ı mukaddeseyi pîş-nihâd-ı huzûr-i kalb ederler. Sâniyen, kalb dahi vâsıtadır. Sırr ile kalıb beyninde her ne teşrîf-i halel-i feyz ki sultān-ı sırrdan bi-tarîki'l-istînâs ahz edip beden-i kalıba ilbâs eder. Sâlisen, sırr dahi kalb ile rûh beyninde vâsıta olup, rûhdan ahz ettiği hâli kalbe tebliğ ve îsâl eder. Râbian, rûh dahi hafî ile sırr beyninde vâsıta olup, hafîden müstefâd olan fuyûzât-ı sırrı behre-dâr ve cevâhir-i ilhâmâtı pây-i sırra îsâl eder. Hâmisen, hafî dahi rûh ile sıfât-ı ilâhiyye beynlerinde hadd-i fâsıl ve berzah-ı kâmildir ki sıfât-ı ilâhiyyeden me'hûzu olan ahlâk-ı ilâhiyye ile rûhu behre-yâb ve vücûd-i müşâhedâta hezârân feth-i bâb eyler. **[542-b]** Senin sûretin ile veyâ benim sûretim ile temessül ederler. Ya'nî bu temessül eden hafî dedikleri latîfe-i rabbâniyyedir. Bizim hafîlerimiz dahi tenden tecerrüd edip, bizim tenimiz burada iken mağribde birine ve sâir muhtâcîne imdâd etmek rûhânînin şânıdır. Ve meşâyih-i kirâm hazerâtı, rûh-i hızırdan murâd bu hafîdir diye ittifâk etmişlerdir. Bu emr-i hafî, rûh-i insânî ile hem-dem olup ve nefes-i rahmânîye bürünüp bedenden mücerred olduğu hâlde sen ve ben dahi olur ki ervâh-ı mücerredenin bu âleme tenezzülü ve sûret-i beşere temessülleri bürhâna muhtâc değildir. Hattâ ba'zı gazavâtta ehl-i islâma imdâd ve nice müstaiddi tarîk-i hüdâya irşâd eylemişlerdir. (Sarı Abdullâh Efendi)

***Nass :** Âyât ve ahâdîsden şüphesiz delîle nass derler, onun cemî'i nusûsdur.

***Nasîhat (نصيحت):** Ma'lûm ola ki, her âlî nesne âhir pest olur. nitekim okda müşâheddir ki havaya çıktıkdan sonra âhir menzil-i hâke iner. Sakın imdi hâline mağrûr olup, havalanma. Zîrâ menzilin âhir kabirdir. Eğer hurşîd gibi başın felek-i râbi'a erse, yine sen hâkde bir zerresin. Ve eğer bahr-i mescûr gibi her tarafın mâ-lâ-mâl olsa, yine sen bir katresin. Ve eğer dârâ olsan, birgün yine zebûnsun. Ve pehlivanlıkda rüstem olsan, bilâhere ser-nigûnsun. Mâ-i mehînden olduğunu ne tez unuttun ve pederin yolu olan tevbeyi koyup ne makule ısrâr yolunu tuttun. Gel gāfil, halka eziyyet ve âzâr etmeği ko. Zîrâ cümleniz nefs-i vâhideden mahlûk olmuş akrabâsınız. Ve ecânibden olduğunuz sûrette yine ihvân ve ahibbâsınız. Siz insâniyyet postunu çıkarıp kurt mu olacaksınız ve kilâb gibi cîfe-i dünyâ üzerine hırıldaşıp ne bulacaksınız ? Ağlayın şol gün için ki gözlerden kan gele ve inleyin şol mevt için ki ol gün kimi ağlaya ve kimi güle. يغيروا ما بانفسهم ان الله لا يغيرو ما بقوم حتى (Râd,13/11) [Şüphesiz ki Allah, bir kavme verdiği nimetini, onlar kendi nefislerini bozmadıkça bozmaz] Hak Teâlâ bir kavme ni'met verdikte tagayyür etmez, lâkin ol kavm tagayyür eder, pek korkulacak yerdir. Pes, herkesin düşmesi kendindendir, ağlarsa kendi kârına ağlaya.

***Nasîhat-ı bâtınıyye (نصيحت باطنيه):** Ey Tālib-i âhiret ! Hâb-ı gafletten sen seni îkāz edip توبوا الى الله (Tahrîm,66/8) [Allah'a tevbe edin!] emr-i şerîfi ile her günâha tevbeye müdâvemet ve

sırât-ı müstakîm-i şerîat üzerine a'mâle kemâ-yenbagî sa'y ü himmet ve ahlâk-ı hasene tahsîline bezl-i makdûre azîmet üzere تخلقوا باخلاق الله [Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][326] kavl-i şerîfine riâyet eyle ki tekmîl-i insâniyyet eyleyesin ve her dem zikr ü fikrin Allâh ve teveccühün habîbullâh ve muhabbetullâh ola. Ve zikr-i lisânın **[543-a]** لا اله الا الله محمد رسول الله ola. Eğer bu hâl-i seniyye sende bilâ-kusûrin velâ melâlin âşikâr ve ber-karâr olursa, devlet ve saâdet-i dâreyne vusûle selâmet ve hakîkat-ı insâniyyeye vusûle beşârettir. Ve cezbe-i ilâhiyye talebiyle hubb-i zâtı tahsîl için tazarru' ve niyâza âğâz ve mürşîd-i kâmile muhteris olmakla derd-i dile devâ-sâz olasın. Sende seni bilip, الطرق الى الله بعدد انفاس الخلايق [Allah'a giden yollar, yaratılmışların nefesleri adedincedir] sırrına eresin. Hak ile hakkı görüp Hakk'ı zâhir ve insânı mazhar bilsin. Ve dahi هو الاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir] âyet-i kerîmesini kırâat والانسان سری وانا سره [İnsan benim sırrımdır, ben de onun sırrıyım] hadîs-i kudsîsini dirâyet edesin. Ve الله الله zikrine ve لاهوالاهو ma'nâsı fikrine mülâzemet edesin. Nitekim reh-revân-ı şerîat hâdiyân-ı tarîkat ve asılân-ı hakîkat tâlibân-ı hidâyete inâyet edip buyururlar: "Mürşîde var mürşîde var mürşîde, ondan iste her ne istersen de, de" (Abdülkerîm Cîlî)

***Nasîhat-ı bâtıniyye** (نصيحت باطنيه): العلم نقطة كثرها الجاهلون [İlim bir noktadır, cahiller onu çoğalttı] Fikr eyle ki, cemî' maânî ve hakâyıka delâlet eden elfâz hurûf-i teheccîden mürekkebdir. Ve bu hurûfun aslı elif ve elif dahi yedi noktadan mürekkebdir ki gâyeti nokta-i vâhideye müntehî olur. Nitekim bir ağaç bu kadar ağsân ve evrâkla bir çekirdekte gâyet bulur. Ve güneşin nûru eğerçi meşrik ve mağrib arasında münteşir olmuş ve her şehirde ve her hânede revzenesi kadar ol nûr ile dolmuştur. Velâkin aslı yine nûr-i vâhiddir. Ve bir deryâdan ki bu kadar şu'beler alınmıştır, yine bir deryâdır. Ve bir sahrâda ki bu kadar ağıllar çekmişler yine sahrâ birdir. Var imdi kesreti ko, vahdet deryâsına dal ve ol deryâdan istediğin kadar cevâhir al, neme gerek deme ve illâ pişmân olursun ve nedâmet ve hasret içre kalırsın. Mahkîdir ki, iskender askeriyle âb-ı hayât talebi için zulmâta girdikte, râkib olmadıkları kısrakların ayakları çakıl gibi taşlara basardı. Ba'zıları ol taşlardan getirebildikleri kadar yanlarına aldılar ve ba'zıları dahi nümûne için bir mikdâr ile iktifâ ve ba'zıları dahi taş götürmek ne üstümüze lâzım diye aslâ bir taşa yapişmadılar. Zulmâttan çıktıktan sonra gördüler ki ol taşlar kıymetli cevâhirdir. Pes, koyun ve koltuğun dolduranlar, isâbet etmişim diye mesrûr ve şâd-merg olayazdı ve ol devlet-i uzmâ ile geçinip vaktini geçirdi. Ve az alan nedâmete düştü. Ve hiç almayan, âteş-i elemden yanıp kalıp pişti. İşte âhiret hasreti dahi böyledir. Pes, şimdi bu dünyâda vecâhir-i ma'arife rağbet eyle ve amel bâbında kusûr etme. Gün olur ki devletin zuhûr eder ve fakrden bi'l-külliye halâs olursun. Ve eserde gelir ki fukarâ-i bâbullâhın kıyâmette **[543-b]** saltanatları zuhûr eder. Ve her kim onda ikrâm etti ise, şefâat ve ecr-i muzâaf bulur. Zîrâ onlar هم ملوك تحت الاطمار [Onlar kaftanları altında sultandır] mûcebince dünyâda dahi pâdişâhlardır. Velâkin ol saltanat-ı ma'neviyyenin âsârı yevm-i kıyâmette zâhir olur. Var imdi o makuleyi ele getir ve onun bu dünyâda işini bitir. Tâ ki ol dahi yârın bi-iznillâhi teâlâ senin maslahatın bitire ve murâdına yetire. Ve ol makuleleri ele getirmek müşkildir. Meğer ki ta'rîf-i ilâhî vâki' ola veyâ kalbi şehâdet eyleye veyâ firâsetle temyîz ede. Ey mü'min! Dîdelerine basîretten kehlü'l-cevâhir çek ve kalbine hüsn-i i'tikâd tohumunu ek, zîrâ i'timâd esâsdır ve esâs olmayınca binâ kurulmaz ve yolunca giden sâlik yorulmaz. Hak cümlemize enbiyâdan şefâat ve evliyâdan himmet ola ve makāsıdımız husûle gele ve bahtımız açıla ve menzilimiz seçile ve berzahlarımız geçile. وهو الهادى [O hidâyet verendir] (Hakkı Efendi)

***Nasîhat-ı bâtıniyye-i Hz. Mısrî (k.s.) :** İşbu sûret-i mektûb Mısrî Muhammed Efendi Hazretleri bin altmış sekiz [1068] târihinde birâderleri Ahmed Efendi'ye göndermişlerdir : Gözüm nûru birâderim Ahmed Efendi'ye hezâr-ı iştiyâk-ı birle selâmlar duâ kılındıktan sonra i'lâm olunan oldur ki benim cânım ne hâldesin ve ne âlemdesin. Ya'nî demek isterim ki herkes dünyâda oldukça derd ü elemden kurtulmaz. Ol derd ü elemde ceza' ü feza'da mısın, yoksa sabr-ı cemîlde misin. Veyâhut derd içinde dermânı gece karanlığında gün bulup, hasta gönül sağ olup, yediğin yüreğinde bağ olup, her dağ üstü bağ oldu mu. Karındaşım, nefsini bildin mi, rabbini bildin mi ? Alâmeti vardır. yetmiş iki millete bir göz ile bakıp, cümle halkla bir uğurdan barışıp اينما تولوا فثم وجه الله (Bakara,2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin, orada Allah'a durulacak cihet vardır] zâhir oldu mu ? Cemâlini nice yüzden görem diyen diller, şikeste âyineler gibi pâre pâre gerek. Karındaşım, çünki bu arsaya bî-nişân ve lâ-mekân illerinden kudret yollarıyla çıka geldin. Gözün açtın, kendini bir ulu hengâme içinde buldun. Ol kesrete aldanıp izini yitirme. O dernek tez

[326] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

dağılır, bâbânda kalırsın. İzleyip geldiğin kapıyı bul. Yokluk yolunda yine bî-nişân ve lâ-mekân illeri ki vatan-ı aslîdir ki حب الوطن من الايمان [Vatan sevgisi imandandır] budur. Yolu yitirdinse bilene sor, yüzün eşiklerine koy, hizmetlerinden ayrılma, her derde dermân onlarda bulunur. Kâmiller bahîl olmaz, tek tālib-i râgib ve âşık-ı sâdık ol. Azacak yokluk ile gelirsen, لا عين رات [Hiçbir gözün görmediği] mazharı olursun. Ve cevherin ki babasına ve oğluna göstermeğe kıyâmazdı, hep senin eline teslîm ederler. Tek sen sözlerini anlamağa liyâkat kesb eyle. **[544-a]** Cümle riyâzât ve mücâhedât ki vardır, bunları işlemek li-zâtihî değildir. Belki insân-ı kâmil sözünü anlayanın irfânı ayn-ı mücâhededir. Benim karındaşım, münâsib söz birkaç söyledim, ibâret bilecek zerâfetim yok., kerâmet bilecek velâyetim yok. Karpuz gibi bir top düzdüm ve önüne yuvarladım. Çevgân elinde, her nereye çekersen o semte gider, muhâlefet etmez. Ammâ bu çevgânı elinden bırakıp topu kapasın ki asl-ı maslahat oldur. (Hazreti Mısrî kuddise sırruhu'l-celî)

***Nasîhat** (نصيحت) : Ma'lûm ola ki, rızâullâha muvâfık harekât üzere olanlar iki müslüman beynini ıslâh eyleye. Ve buğz ve adâvet ve husûmeti hilâfına tbdîl etmeğe sa'y eyleye, yoksa ırakdan seyirci olmaya. Ve iki kimse arasını ifsâd etmeye ve mü'minlere şefkat üzere ola ve ata ve kardeş ve evlad muâmelesi eyleye. Ve her kârı rıfk ile tuta. Husûsâ ekâbir ve eşrâfa va'z ve ihtisâb ettiği vaktte gılzetten hazer kıla. Ve zamân-ı câhiliyyette ve ma'siyette olan ahvâli lisâna getirmeye ve yalan şehâdeti etmeye ve ketm-i şehâdet dahi etmeye. Zîrâ kalbin âyinesi pas tutar ve nazar-ı Hak'dan mahcûb olur. Ve gammazlık ve istihzâ etmeye. Ve cemâatle namâza hâzır olmaya mâni'i yoksa terk etmeye. Ve âşinâsına ve gayrıya selam vere. Ve birbirlerine hediye göndereler ki sebeb-i muhabbet ve bâis-i ezdiyâd-i meveddettir. Ve hüsn-i hulk üzerine ola, serd ve sarb olmaya. Ve sırr olan nesneyi ifşâ etmeye. Husûsâ ki, pâdişâhın sırrını ziyâde ketm eyleye ve iktizâ varsa teehhül ede ve hâtunlara muhabbet eyleye. Ve ehl-i beyti ve ensârîni seve. Ve Hak Teâlâ'nın ta'zîm ettiği âsâr-ı eşyâyı ta'zîm eyleye. Ve bey' ve şirâda hıyânet etmeye ve bey' ettiği nesnenin mahzûru varsa bildire. Ve mü'mine kılıç ve bıçak ve silah çekmeye. Ve namâzını kıla. Yoksa ba'zı zâbitler gibi meyyitlerin mallarını alıp kendilerini bir çıkar içine ilkā etmeye. Ve hasta hâlini suâl eyleye. Câiz ki bir vasiyyeti ola. Zîrâ vasiyyet lâzım olduğu gibi, vasiyyete hâzır olmak, vasiyyeti tenfîz edip yerine getirmek dahi lâzımdır ve illâ âsî olur. Ve ehl-i islâmın yolunda eziyyet olan taşı ve dikeni ve emsâlini dûr eyleye ve çamur varsa taş ile ıslâh eyleye veyâ bir gayrı ilâc ede. Ve Allâh Teâlâ'yı ve Rasûlullâh'ı cümleden ziyâde dost tuta. Ve zâhir ve bâtınını pâk tuta, zîrâ cennet nezâfet üzerine binâ olunmuştur. Ve havf ve recâ ehli ola. Mekrinden emîn ve rahmetinden nâ-ümmîd olmaya. Ve kazâya her ne ise rızâ vere. **[544-b]** Ve mevte a'mâl-i sâliha ile hazırlana. Ve sıla-i rahim eyleye. Ve yetimleri hoş görüp lutf ede. Ve hizmetkârlarını hor tutup cefâ etmeye, belki ihsân ede ve hizmetlerini tahfîf ede. Husûsâ ki, ramazân-ı şerîfde ağır işler tekl3if etmeye. Ve komşusuna ve yol yoldaşına riâyet eyleye.

Pes, bu makule a'mâl-i sâlihayı hıfz eden, îmânını kâmil kılmış ve nûruna ziyâde kuvvet vermiş olur ve va'd-i ilâhî mûcebince emn ü emân bulur ve menâzil-i cinâna mühtedî olur. Belki makām-ı kurbet ve vuslata erişir. Nitekim Kur'ân'da gelir : ايمانهم بظلم اولئك لهم الامن وهم مهتدون الذين امنو اولم يلبسوا (En'âm,6/82) [İman edip de imanlarını bir haksızlıkla karıştırmayan kimseler var ya, işte korkudan emin olmak onların hakkıdır ve hidayete erenler onlardır]Ve hadîsde gelir ki: من عمل بعلمه ورثه الله علم مالم يعلم [Kim bildiği ile amel ederse, Allah ona bilmediklerini de öğretir][327] Aceb hâldir ki zamâne ulemâsının ba'zı mutaasssıbları ilmleriyle âmil geçinirlerken, yine ehlullâhın bulduğu zevki bulmazlar ve onların nâil olduğu ilm-i vârise ve hükm-i hakāyıka vâsıl olmazlar.

Pes, bundan ma'lûm olur ki, onlar ol a'mâli minhâc-ı sünnet üzerine tutmazlar. Ya'nî Rasûlullâh'dan ne vechile geldi ise zâhiren ve bâtınen ol vechile amel etmezler. Zîrâ kıyâs sahîh olsa, netîce dahi sahîh olur. Binâen-alâ-hâzâ gerekdir ki bu ahvâlin bâtınından haberdâr olmuş bir mürşîde teslîm olalar. Tâ ki onun terbiye ve irşâdıyla Hakk'a yol bulalar. Zîrâ onlar medâhil ve mahâric-i şeytān ve nefsi yeg bilirler ve ona göre ilaç kılarlar.

Li-muharririhî :

İlmine mağrûr olma kıl amel Allah için,
Kulluk ile haddini bildin ise ger ol şâh için.
Sen piyâde menzil ise gāyet ırâk,
Var mı yanında fenâ-fillâhdan şey râh için.
(Nukile min **Şuab-ı İmân** İsmâil Hakkı)

[327] - Aclûnî, II, s.265.

***Nutk** (نطق) : Vücûd-i mutlak.

***Nazar ber kadem** (نظر بر قدم): Sâlikin gönlü her ne kadar zikr üzere bulunursa, aklını ve rûhunu ve nefsini gönlü ile berâber eyleye ki kendine zevk-i vecdânî ve cezbe-i ilâhî yüz göstere. Ve gezdiği yerlerde ayağı basacağı yere baka, nice şeyler müşâhedesiyle kendine perîşanlık gelmeye.

***Nazar** (نظر): Fikr ve istidlâli bulmaya nazar derler, yoksa bakmaya demezler. Ya'nî nazar, bildiğini bilmediğini fikr ve tertîble bulmağa derler. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Nazar ve İstidlâl** (نظر و استدلال): Delîl ile isbât olunan şeylere istidlâlî ve nazarî derler. Meselâ, cezâ-i amel hakdır, zîrâ peygamber-i zîşân haber vermiştir. Her bir şey ki peygamber onu haber vere, ol şey hakdır. Pes, cezâ-i a'mâl dahi hakdır. و قس على هذا [Buna kıyas et!]

***Ni'metullâh, Hediyyetullâh, Urvetü'l-vüska, Sırâtullâh, Sırât-ı müstakîm:** Ni'met ol şeye derler ki onunla ihsân ve nef' kasd oluna. Pes, Allâh'ın ni'meti demek, bir zât-ı kâmile ve hâdiyedir ki hâliku'l-kevneyn ve râziku's-sakaleyn hazretleri şecere-i vücûddan ismâr buyurduğu bâkürâtın **[545-a]** evvelidir ki nef'-i ibâd ve ihsân ve in'âm-ı mevcûdât îcâd buyurmuşlardır. Hediyyetullâh, Bârî Teâlâ Hazretleri'nin ibâdına hediyyesidir. Hediyye diye, bilâ-şartu'l-ivaz verilen tuhfeye derler. Hazret-i rabbü'l-erbâb hazretinin mahz-ı lutfundan, kerem ve feyz-i ni'metinden cümle ibâdına tuhfesidir ve hediyye-i seniyyesidir.

Urvetü'l-vüskā, metîn ve müstahkem kulb ma'nâsınadır. Ya'nî kovanın ve destinin yapışacak yerine derler ki türkçe kulb derler. Vüskā, evsakın müennesidir, urveye sıfattır. Kavî ve metîn demektir. Pes, esâmi-i nebeviyyeye urvetü'l-vüskānın ma'nâsı, bâis-i necât olan şerîat-ı mazharlarına mânend-i urvet-i vüskā teşebbüs ve taalluk eyleyenler, mehâlik ve mehâvifden halâs ve necât bulması mukarrerdir. Sırât-ı müstakîm, ya'nî Tanrı Teâlâ'nın rızâsına îsâl edici doğru yoludur. Fi'l-hakîka rızâullâha mazhar olmak, ahlâk-ı muhammediyye ile mütehallik ve sîret-i ahmediyye ile muttasıf olup, zâhiren ve bâtınen şerîat-ı mutahheresine ittibâ' ve sünnet-i seniyyesi ile amel ile hâsıl olduğu ma'lûm-i cümle-i enâmdır. Sırâtullâh dahi bu ma'nâyı müfîddir ki Allâh'ın yolu demek, Allâh'a ulaştırıcı yoldur demektir. Fi'lhakîka Muhammed (a.s.) Hazretleri'nin beyân ve takrîrleri ve üzerlerine nâzil olan Kur'ân-ı Hakîm ve Kur'ân-ı Kerîm'in izah ve tebyînleri üzere fi'l-cümle sıfât-ı subûtiyye ve selbiyye ve celâliyye ve cemâliyyesini irfân ile zâtullâh dahi ma'rifet bizim için hâsıl olmuştur. İrfân-ı zât ve sıfâta ki sûre-i kerîme-i ihlâs kâfîdir.

***Nuût-i ilâhiyye** (نعوت الهيه) : Evsâf-ı ilâhiyye demektir.

***Na't** (نعت) : Sıfat demektir.

***Naîm-i sıfâtî** (نعيم صفاتى) : Taâm ve şarâb ve libâs ve nikâh ve emsâli gibi.

***Naîm-i zâtî** (نعيم ذاتى): Hakk'ı ism-i celâl âyinesinden müşâhede edip ma'rifetullâh hâsıl olsa gerekdir. Ol ma'rifet ve müşâhede mü'minlere dünyâda hâsıldır.

***Naîm-i cismânî, Naîm-i rûhânî** (نعيم جسمانى , نعيم روحانى): Naîm iki nev'dir : Biri naîm-i cismânîdir ki nazâret-i ecsâm ondan hâsıl olur. ve biri naîm-i rûhânîdir ki nazâret-i ervâh ondan vücûda gelir. Ve naîm-i evvel, semerât-ı a'mâl-i sâliha ve naîm-i sânî netâyic-i maârif ve ulûm-i hakîkiyyedir. Pes, naîm-i ecsâm rü'yet bâbından değildir, belki âsâr-ı a'mâl-i bedeniyyedir. Zîrâ naîm irâde-i rü'yet bâbındandır. **[545-b]** Zîrâ envâr-i ahvâl-i rûhâniyyedir. Ve dünyâda tecellî emr-i bâtındır ki her ârifin ma'rifeti kadardır, âhirette ise emr-i zâhirdir. Zîrâ kulûb ve ervâh, kavâlib ve ecsâm sûretiyle temessül etse gerekdir. (**Kenz-i Mahfî** Hakkı Efendi)

***Ni'met-i zâhir ve Ni'met-i bâtın** (نعمت ظاهر و نعمت باطن) : Meşâyih buyurur ki, Hak Teâlâ'nın ni'meti iki türlüdür : Biri zâhir ni'meti ve biri bâtın ni'metidir. Zâhir ni'meti, mal ve mülk ve oğul ve kız gibi. Ve bâtın ni'meti, îmân ve islâm ve rahmet ve rızâ gibi. Pes, her mü'min kaçan ki ism-i zâhirini ya'nî dünyâya müteallik isimlerini ve ism-i bâtınını ya'nî âhirete müteallik esmâsını zikretse, bu iki ni'mete müstehak olur, iki cihânda mahrûm olmaz. اسبغ عليكم نعمه ظاهرة و باطنة (Lokmân,31/20) [Nimetlerini de açık ve gizli olarak üzerinize yağdırdı] mazmûnunca islâm ni'met-i zâhiredir ki namâz ve savm ve hacc ve zekâttır. Ve îmân ni'met-i bâtınedir ki kalbe müteallikdir. Hüdâ'ya ve peygamberlerine ve kitâblara ve ferişţehlere ve rûz-i kıyâmete inanmak gibi. Pes, îmân nedir ve islâm nedir. Her kim Allâh Teâlâ'nın gayrıdan kurtuldu, ol kimse

müslimdir. Her kim cemî' murâdâttan ve maksûdâttan fâriğ oldu, iki cihânda emîn oldu, ol mü'mindir. **(Kenzü'l-Hakayık)**

***Neûzü billâhi mine'l-havri ba'de'l-kevri** (نعوذ بالله من الحور بعد الكور) **:** Ülfet ve cem'iyyetten sonra teferruk ve inhilâlden Allâh'a sığınmak gerekdir. **(Necât-ı Hakkı Efendi)**

***en-Nefsü'l-külliye** (النفس الكلية) **:** Âlem-i ceberûttur. Dahi ona âlem-i melekût derler.

***Nefs-i külliye** (نفس كليه) **:** Yâkute-i hamrâ demektir.

***Nefs-i küll** (نفس كل) **:** Rûh-i izâfî.

***Nüfûs** (نفوس)**:** Ervâh demektir, melâike-i rûhâniyyûna derler. Nüfûsdan murâd nüfûs-i eflâkdir.

***Nüfûs-i nâtıka-i felekiyye** (نفوس ناطقهء فلكيه) **:** Melâike-i müdrike demektir. Ecrâm-ı felekiyyenin muharrekâtına nüfûs-i nâtıka-i felekiyye derler. Ve illâ ol nüfûs-i mücerrede ve ervâh-ı gayr-ı mütehayyizede nutk-i lisânî yoktur ve nutk insânın faslıdır. (Hakkı Efendi)

***Nüfûs-i mücerrede** (نفوس مجرده)**:** Zâhirde görünen cemî' ebdân nüfûs-i mücerredenin zıllidir. Ya'nî halkın içi nüfûs-i mücerrede, dışı ebdândır. Ya'nî cesedden mücerred olduğu için, nüfûs-i mücerrede derler ki ervâh-ı mücerredenin zılâli menzilesindedir.(Hakkı Efendi)

***Nüfûs-i hayvâniyye** (نفوس حيوانيه) **:** Rûh-i hayvânînin rûhâniyyeti demektir.

***Nefs** (نفس)**:** Nefs dedikleri, mebde'-i hevâdır. Ya'nî huzûz-i nefse mahsûs olan arzuların mebde'idir. Ve nefs, mahall-i ilel ve âfâttır ve ona kuvvet dahi derler. Nefs kalb demektir. Nefs-i hayvâniyye mebde'-i harekettir. Nefs-i cüz'iyye, nefs-i insândır. Nefs-i müntabi'a, rûh-i hayvânîden ibârettir. Ya'nî nefs-i müntabi'a, cism-i küllîde müntabi' olucu nefs demektir. Bu nefse, levh-i mahv ü isbât derler. Akl-ı evvele levh-i kazâ derler. Levh-i külliyeye levh-i kader dedikleri gibi. (Hakkı Efendi)

***Nefs-i nebâtî, Nefs-i hayvânî ve Nefs-i insânî:** Ekl ve şürbün hakîkatte mbde'i nefs-i nebâtîdir. Nitekim hiss ve hareketin mebde'i nefs-i hayvânî ve tedbîr ve tasarrufun menşe'i nefs-i insânîdir. Tālib-i gıdâ **[546-a]** olan nefs nebâtîdir, nefs-i hayvâniyye değildir. Zîrâ hayvân, gıdâyı hayvân olduğu cihetten taleb etmez, belki nebât olduğu cihetten taleb eder. Ve cism-i tabîîye dahi nefs derler. Ve cism-i tabîî menşe'-i nevmdir.

***Nefs-i nefîse** (نفس نفيسه) **:** Kişinin zâtı demektir.

***Nefs-i nefsî** (نفس نفسى) **:** Kendi nefslerinden geçen kümmelin, yevm-i kıyâmette ümmet-i muhammedi kayırıp nefsî nefsî demekten halâs olmuşlardır. Bakiyye-i nefs olmayan yerde nefsin adı anılmaz.

***Nefsinden geçmek:** Kişi nefsinin emriyle olmayıp, her işi Hakk'ın emriyle Hakk'ın rızâsı için tutmaktır. Ve nefse muhâlefet etmek, bir şey ki nefs ondan hazlana, ol şey her ne kadar mübâh ve şer'en câiz ise de ol şeyden hazer etmek gerekdir tâ ki nefse muhâlefet buluna. Mahkîdir ki, Bâyezid-i Bestâmî Hazretleri'nin nefsi paça istemiş, sinîn-i vâfire vermeyip, bir gün paçayı yaptırıp şöyle önüne koyup yine vermeyince, nefs kurbağa sûretinde ağzından çıkıp paçayı yiyip, ağzını aç gireyim dedikte, ben seni çıkarıp senden halâs olduktan sonra seni yine içime vaz' eder miyim dedikte, Cenâb-ı Hak'dan hitāb-ı izzet vârid olup ; Yâ Bâyezid ! Sen ol nefsle bu mertebeyi buldun. Pes, onu yut ve illâ mertebenden sâkıt olursun diye buyurulunca imtisâlen yine nefsine musâhib olup, nefsi ile mücâhede etmek lâzım geldi. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Nefsini öldürmek**: Hayr-i Nessâc nâmında bir şeyh, kendi rızâmla amel etmem, her kim ne emrederse onunla amel edeyim, zîrâ المنطق هو الله dır derken, meğer bir kimse bir nessâc-ı kazağı kaçmış idi. Bunu ol kazak zannıyla ahz eder. Destgâhda bu kadar bezler kaldı nerdeydin der. Ol dahi muhâlefet etmeyip itāat eder. nice zaman kulluğunu edip âhirü'l-emr ol âdem yanlış zannettiğini anlayıp bunu salıverir. Şeyh-i Ekber (k.s.ethar) bu zâyî, nefsi öldürmeye güzel zâydır dedi. Lâkin bunda bir azîm hatar vardır. Zîrâ rast gelen kimse hilâf-ı şer'le emr ederse, emr müşkil olur. Meselâ, bir tâze câriye, gel benimle cimâ' eyle dese, iş müşkil olur. Meğer tevfîk yetişip dese ki yâ rabb, sen mazhar-ı ekmelin Muhammed Mustafâ diliyle bu işten beni men' etmiştin, ben dahi onu kabûl edip mümteni' olmuş idim. Şimdi bu câriyenin diliyle bu sözü söylersin. Bildim ki beni

ahd-i sâbıkımda istikrârımı imtihân edersin. Ben ahd-i sâbıkda müstakırrem. Beni bu sözüne muhâlefetle muâheze etme yâ rab diye tazarru' ve niyâz eder ve ol nâ-meşrû' işi etmez dedi. Hâsılı mübâhât ve müstehabbâtta kendi zâyiyle amel etmez, bununla nefsini katl eder. موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden önce ölünüz][328] ile muhakkık olur ve makām-ı nefs-i mutmainneye girer. **[546-b]**

***Nefs-i külliye** (نفس كليه)**:** Nefs-i külliye, levh-i mahfûzdur ki akl-ı evvel sebebiyle emr-i ilâhîden vücûd bulmuştur. Pes, nefs-i külliyenin vücûdu akl-ı evvel ki kalem-i a'lâdır, onun vücûdu üzerine müterettibdir. Zîrâ sebep müsebbebden mukaddem i'tibâr olunur. Nitekim hurûf-i teheccîde "hâ" hemze üzerine terettüb eder veyâhut bil-aks. Ve bu kalemdir ki nefs-i külliye levhi üzerine iki yüz bin ve altmış dokuz bin ve iki yüz âyet yazmıştır. Ve bu ulûmdur ki halk içre ilâ-yevmi'l-kıyâm cârîdir. Nefs-i insâniyye onu ya'nî ulûmu inde'l-esbâb telakkî eder. Ve bunlardan gayrı dahi ulûma nihâyet yoktur ki Hak bilir. El-hâsıl nefs-i külliye âlem-i kebîrin kalbi oldu ki kalb-i insân levh-i mahfûz gibi olup, onda esrâr-ı ilâhiyye müntekış olduğu gibi, nefs-i külliye dahi âlem-i kebîrin levhi olup onda ulûm-i kesîre sebt oldu. Zîrâ her âlemin hâline göre heykeli ve nefsi ve kalbi vardır, âlem-i kebîrden murâd âlem-i âfâkdır ki âlem-i misâl-i mutlaktır. Ve haddi arştan tahte's-serâya dekdir.

Ma'lûm ola ki, Havvâ Âdem'in eyesinden hâsıl olduğu gibi, nefs-i küll dahi akl-ı küllden hâsıl oldu. Ya'nî nefs-i küll hakîkat-ı muhammediyyeden ayrılmakla, bir mertebe akldan tenezzülü olmakla nefs-i küll derler. Ve nefs-i küll hakîkat-ı muhammediyyeden bir mertebe aşağıdır. Dahi âlemde tasarruf eden nefs-i küle akl-ı küll ve rûh-i küllî ve rûh-i izâfî dahi derler, halîfetullâhdır, âfâkda tedbîr ve tasarruf eder. Fi'l-asl nefs-i küllî akl-ı küllî idi. Akl-ı küllî tenezzül etmekle nefs-i küllî dediler. Ya'nî ebdâna taalluk ettiği için nefs-i küllî dediler. Ebdâna taalluktan kat'-ı nazar akl-ı küllî derler. ولدت امی اباها ان ذا اعجبات وانا طفل صغیر فی حجر المرضعات Ma'nâsı budur ki, mâderim pederimi doğurdu. Ve ben ol zamân dâyeler kucağında tıfl-i sagîr idim. Maksûd budur ki, kalem-i a'lâ peder-misâl olup nefs-i külliyenin îcâdına sebep iken yine nefs-i külliye min-vech ona asl oldu. Zîrâ nefs-i külliyeden murâd, tabîat-ı külliyedir. Ve tabîat-ı külliye sereyân etmedikçe hiçbir nesne için hareket yoktur. Nitekim vücûd-i insânda tabîat, mebde'-i hiss ve harekettir. Eğerçi onu tevlîd eden fi'l-hakîka rûhdur ki rûhun bedene taallukuyla eseri zâhir olmuştur, fa'rif. (**Rûh-i Mesnevî-i Hakkı**)

***Nefs-i külliye** (نفس كليه) **:** Ma'lûm ola ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ evvelen zâtına tecellî edip, nefs-i rahmânî ile müsemmâ olan heyûlâ-i külliye dedikleri vücûd-i izâfî zâhir oldu. Ol bir sûret-i akliyyedir ki ya'nî akl-ı evveldir ki nefs-i külliyenin sûreti ondan müteşa'ibedir.Nitekim (a.s.) Hazretleri اول ما خلق الله العقل [Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır][329] buyurdu. Ba'dehû nefs-i külliyeden dahi ukul ve nüfûs-i mücerrede ve tabîat-ı asliye sûretleri müteşa'ibe oldu. Ba'dehû, nüfûs-i müntabi'anın sûreti ve ecsâm için olan heyûlâ-i külliyenin sûreti **[547-a]** teşa'üb eyledi. Ba'dehû arş ve kürsî sûretleri ve ba'dehû ecsâm-ı unsuriyye-i semâviyye ve gayrıların sûretleri ve ba'dehû maâdin ve nebâtât ve hayvânât sûretleri zuhûr eyledi, tâ hareket-i vücûdiyye insâna nihâyet buluncaya dek. Pes, imdi insân tenezzülâtın âhir mertebesi oldu. Ve bundan sonra merâtib-i vücûdiyyede mütenezzile olan rütbelere terakkîye şurû' edip sâlik mütederricen merâtib-i vücûdiyye üzerine sülûk edip, bede' eylediği mebde'-i evvele vâsıl oluncaya dek terakkîde oldu. Pes, imdi vücûd-i hâricîde olan avâlimin evveli âlem-i ceberût ile müsemmâ olan âlem-i ukul ve nüfûs-i mücerrededir. Bundan sonra, âlem-i misâl-i mutlaktır ki mevcûdât-ı mücerrede ve gayr-ı mücerredenin her birinin onda sûret-i misâliyyesi vardır ki havâss-ı bâtıniyye ile idrâk olunur. Ve bu âlem-i misâl âlem-i melekût ismi ile müsemmâdır. Ve bundan sonra, âlem-i mülkdür ki arş ve kürsî ve semâvât ve anâsır ve anâsırdan müterekkib olan eşyâdır. Ve bu avâlim-i selâse-i mezkûre a'yân-ı sâbiteden ilm-i ilâhîde olan eşyânın sûretleridir. Ve a'yân-ı sâbite mâhiyyât-ı mümkine ve hakāyık ve bu misillü esmâ ile müsemmâlardır. Ve a'yân-ı sâbiteye âlemde olan guyûba iştimâli için âlem-i gayb-ı mutlak derler. Ve bu insân sûret-i zâhiresi haysiyyetinden gerçi âlem-i melekûttandır lâkin câmi'iyyetinden ötürü ve âlem-i hâricîde olan cümle eşyâya müştemil olduğu için, başlı başına bir âlemdir. İmdi avâlim-i külliye ve hazarât-ı asliye beş oldu ki gayb-ı mutlak denilen a'yân-ı sâbite âlemi ve âlem-i ceberût ve âlem-i melekût ve âlem-i mülk ve insân-ı kâmil âlemidir. Akl-ı evvelden murâd, rûh-i muhammedîdir (a.s.). nitekim اول ما خلق الله نورى [Allah'ın ilk yarattığı şey nûrumdur][330] ve bir rivâyette روحى kavl-i şerîfiyle işâret buyurdular. Velâkin bu

---

[328] - Hâkim, **Müstedrek**, IV, 312; Aclûnî, II, s.290.
[329] - Ebû Nuaym, **Hilye**, VII, 318; Gazzalî, **İhyâ**, I, 122.
[330] - Hâkim, **Müstedrek**, II, 600; Ahmed b. Hanbel, IV, 127.

mertebede rûh-i şerîfleri külliyet ile muttasıfdır ki rûh-i küllîleri ile rûh-i cüz'îleri beyninde isniyyet ile hükm eden mûceb-i cüz'iyyet kaydları ref' olunmuştur. Ve ammâ rûh-i şerîflerinin sûret-i beşeriyye ve nâsûtiyyeye taalluku i'tibârıyla cüz'iyyet ile muttasıfdır. Pes, imdi beynehümâda olan tagāyür küllî ile cüz'î beyninde olan tagāyür gibidir. Yoksa mahcûbların zannı gibi hakîkateyn-i muhtelifeteyn beyninde olan tagāyür gibi değildir. Zîrâ mahcûblar ervâh-ı mücerrede tesmiye olunan ukulden her biri için bir hakîkat-ı nev'iyye vardır ki mâ-adâya mübâyinedir. Ve ol hakîkatin nev'i şahsına munhasırdır zannettiler. Gerçi bu kelâmın dahi vechi vardır ve ol vech budur ki küllî-i hakîkî bir sıfat-ı külliyeye münzamm olsa, envâ'ından bir nev' olur. Velâkin böyle olması hakîkat-ı külliyeyi bi'l-külliye efrâdına mübâyin kılmaz. Zîrâ rûh-i küllî şol şeydir ki bir sıfat-ı külliyede zuhûruyla nev' olur ve bir sıfat-ı cüz'iyyede zuhûruyla şahs olur. Pes, akl-ı evvel tesmiye olunan rûh-i küllînin sâir ervâh-ı felekiyye ve hayvâniyye **[547-b]** ve insâniyyeye nisbeti, cinsin envâ'ına ve envâ'ın eşhâsına nisbeti gibidir. İmdi beynehümâda bi'l-külliye mübâyenet olmaz.

Eğer suâl olunursa ki, ebdâna müteallika olan nüfûs-i nâtıka ki ona bedenlerde tedbîr edici ervâh-ı insâniyye denilir, ol nüfûs-i nâtıka bi'l-hakîka ukul-i mücerredeye mübâyindir. Sizin kelâmınızın gāyeti bu idi ki, ukul-i mücerredeye akl-ı evvel cins gibi olduğundan, beynehümâda bi'l-külliye mübâyenet olmadı. Cevâb verilir ki, şol nefs-i külliye ki ebdânda olan nüfûs-i nâtıka onun cüz'iyyâtıdır, rûh-i küllî ile tesmiye olunan akl-ı küllîye bi'l-hakîka mübâyene değildir. Şeyin hakîkatinden hâric olan sıfatlar bi'l-hakîka mugāyeret ve mübâyenet iktizâ etmez. Nitekim insânda ve hayvânâtta zükûret ve ünûset sıfatları zükûrun hakîkatı başka ve inâsın hakîkatı başka olmayı iktizâ etmez. Ve fi'l-hakîka akl-ı evvel âdem-i hakîkî ve nefs-i külliye havvây-ı hakîkiyyedir. Ve onlardan tevellüd eden ukul ve nüfûs evlâdlarıdır. Ve âdem ve havvânın âlem-i ceberût ile müsemmâ olan ukul ve nüfûs-i mücerrede âleminde olan sûretleri âlem-i mülk ve şehâdet-i mutlakada zuhûr eylemişlerdir. Nitekim iki âlemde olanın her biri için âlem-i misâlde bir sûret olduğu gibi. Ve bundan ma'lûm olur ki rûh ve kalb ve beden insânın müdebbiri olan nefs-i nâtıkadır, şey'-i vâhiddir. Sıfâtının ihtilâfı sebebiyle isimleri muhtelif olmuştur. (**Necât**)

***Nefs-i nâtıka** (نفس ناطقه) **:** Nefs-i nâtıkanın âhar ismleri vardır. Bir ismi kalb ve bir ism-i latîfe-i insâniyye ve bir ismi hakîkatü'l-insândır. Ve onun zâhiri ve merkebi vardır ki ona rûh derler. Ve rûhun bâtını sırrdır ve sırrın bâtını sırru's-sırrdır ve onun bâtını hafî ve hafînin bâtını ahfâdır. Ve şeyin hakîkatına ve mâddesine bâtın derler. Meselâ, serîrin bâtını şecerdir ve şecerin bâtını anâsır-ı erbaadır. Ve onun bâtını heyûlâ-i ûlâdır. Ve bundan ma'lûm olur ki, şu emr-i vâhid-i rabbânî gāyet latîf ve ahfâ olduğu hâlde ahfâ tesmiye olunur. Ve ondan dahi bir vech tenezzül ve tekâsüf eylediği hâlde hafî tesmiye olunur. Ve ondan dahi bir derece tenezzül ve tekâsüf eylediği hâlde sırr tesmiye olunur. Ve ondan dahi bir derece tenezzül ve tekâsüf eylediği hâlde rûh tesmiye olunur. Ve ol mertebede rûh dört ismle müsemmâ olur. Ya'nî kalb ve nefs-i nâtıka ve latîfe-i insâniyye ve insân ismiyle müsemmâ olur. Fe-emmâ el-iyâzü billâhi teâlâ bundan dahi bir derece tenezzül edecek olursa, insân-ı hayvânî ve nefs-i emmâre ismleriyle tesmiye olunur. Ve nefs-i nâtıka dedikleri, bir cevherdir ki zâtında mâddeden mücerred, ef'âlinde mâddeye mukārindir. Emmâre ve levvâme ve mülhime ve mutmainnedir. Ve râziye ve marziye ve kâmile evsâfıyla muttasıfa olan nefs, bu nefs-i nâtıkadan ibârettir. Kaçan nefs-i nâtıka, nefs-i şehvâniyyeye müsâdif **[548-a]** edip, ona muvâfık ve taht-ı hükmünde olsa, emmâre tesmiye olunur. Ve eğer tekellüfü tahtında sâkin olup hakka ittibâ'ı kabûl edip lâkin meyl-i şehvât kalırsa levvâme tesmiye olunur. Ve eğer şehvâta meyl dahi zâil ve nefs-i şehvâniyye ile muârızaya kādir ve âlem-i kudse meyli müzdâd olup ilhâmâtı kabûl ederse, mülhime tesmiye olunur. Ve bu mülhime mahall-i aşk ve mahall-i heyemândır, ya'nî mahall-i hayrettir. Lâkin nefs-i emmâreye kurbiyyet hasebiyle onda fi'l-cümle ıztırâb kalmıştır. İmdi eğer ıztırâb-ı mezkûr sâkin olup, nefs-i şehvâniyyenin aslâ hükmü kalmayıp bi'l-külliye şehvâtı unutur ise, mutmainne tesmiye olunur. Ve eğer bundan dahi terakkî edip i'tibârından cemî' makāmât sâkıt ve cemî' murâdâttan fânî olursa, râziye tesmiye olunur. Ve onun bu hâli müzdâd olursa, marziye tesmiye olunur. Ya'nî Hakk'ın ve halkın indinde marzî ve mu'teber olur ki vuslattan ibârettir. Vaktâ ki halkı irşâd ve kendini tekmîl için yine farka rücû' ederse, kâmile tesmiye olunur.

Ma'lûm ola ki, lafz-ı nefsi meşâyih-i sûfiyye iki ma'nâya ıtlâk ederler. Gâh olur ki nefsü'ş-şey' derler. Ve ondan ol şeyin zâtını ve hakîkatını murâd ederler. Nitekim fülan şey kendi nefsiyle kāimdir derler. Ve gâhî lafz-ı nefsi ıtlâk ederler. Ve ondan insânın nefs-i nâtıkasını murâd ederler. Evsâf-ı zemîme ile muttasıf olana nefs-i emmâre derler. Ve ekseri salâh üzere olup, ba'zı zamânda hatâ edip kendini melâmet kılana nefs-i levvâme ta'bîr ederler. Ve zikr-i Hak ve muhabbet vücûd-i mutlak ile sükûn ve tumâninet hâsıl kılana nefs-i mutmainne derler. Hâsıl-ı kelâm, bi-haseb-i merâtib-i muhtelife her mertebede ki bir vasfı kesb ede, ol sıfatla ona tesmiye ederler. Nitekim ahkâm-ı hakka imtisâl kılmada bi'l-külliye kendisinden kerâhet edip ondan her ne

gelirse râzı olsa, ona râziye denir. Ve Cenâb-ı İzzet ondan râzı olduğu haysiyyetten ona marziye ta'bîr olunur.

***Nefs-i nâtıka, Nefs-i hayvânî, Rûh-i hayvânî** (نفس ناطقه و حیوانی و روح حیوانی)

Levh-i mahfûza müşâbih olan kalb zâhiren bir pâre mudgadır. Ammâ ma'nâda hâmil-i esrâr-ı ilâhî ve kābil-i envâr-ı şehinşâhî olmakla bir cevher-i nûrânîdir ki rûh ile nefsin mâ-beyninde tavassut eylemiştir. İnsâniyyet kalbin sebebiyle tahakkuk eder. Nefs-i nâtıka ki rûh-i insânîdir, kalbin bâtınî tarafına düşmüştür. Nefs-i hayvâniyye ki hulâsa-i kuvây-i unsurdur, kalbin merkebidir. Ve rûh-i hayvânî kalb ile cesed beyninde tavassut eylemiştir.

Ma'lûm ola ki, nefs-i nâtıkadan **[548-b]** murâd, rûh-i menfûhdur ki sûret-i insâniyye rahm-i mâderde alâ-vechi'l-kemâl tertîb olunduktan sonra, nefh olunur. Ve bu nefse levh denildi. Zîrâ nukuş-i saâdet ve şekāvet onda müntakış oldu. Ve sûret-i salâh ve fesâd ve sırr-ı ezel mektûbdur. Ve asl-ı kalb zikr olunan nefs-i nâtıkadır. Sonra nefs-i nâtıkadan dahi bir kalb tevellüd eyledi ki lahm-i sanevberî nefs-i nâtıkadan tevellüd eden kalbin zarfıdır. Ve bu kalb nefs-i nâtıka ile kalıb-ı insânî arasında berzahdır ki cennet ve cehennem miyânında a'râf gibidir. Ve kalb denildi zîrâ takallübât-ı kesîresi vardır ki devr-i kamer gibi her tarafa serî'u's-seyrdir. Ve ehl-i kalb ism-i a'zama mazhar olana derler. Ve illâ her ârif ehl-i dil olmaz. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyenin müstevâsı gönüldür, cism-i nebevînin müstevâsı zirve-i arş olduğu gibi. Ve rûh-i müdebbire nefs-i nâtıka demek ıstılâh-ı hukemâ üzeredir. Burada nâtıka müdrike ma'nâsınadır. Zîrâ idrâk-i hakîkî insâna mahsûsdur ki hayvânın idrâki idrâk-i hissîdir. Buradandır ki ecrâm-ı felekiyyenin muharrekâtına nüfûs-i nâtıka-i felekiyye derler. Ve illâ ol nüfûs-i mücerrede ve ervâh-ı gayr-ı mütehayyizede nutk-i lisânî yoktur. Ve nutk-i lisânî insânın faslıdır. Tûtîde nutk olduğu mu'teber değildir, zîrâ idrâk-i kalb üzerine mebnî değildir, fa'rif. Âlem-i kebîre insân-ı kebîr dahi derler. El-hâsıl insân-ı sagîr ki âdemdir, âlem-i sagîr dedikleri gibi, âlem-i kebîr ki âfâkdır, insân-ı kebîr dahi derler. Zîrâ ikisi de kalbi müştemildir ve birbirinin nüshasıdır. Ve mâ-beynlerinde fark icmâl ve tafsîl ve sûretledir fakat. Onun için âlem-i kebîri tahkîr eden, kendi nefsini tahkîr etmiş olur. Zîrâ cemî' tefâsîl nefs-i insânîdedir.

Li-muharririhî :

Nüsha-i âdemden ey dil âyet-i kübrâya bak,
Sûret-i rahmândan mefhûm olan ma'nâya bak.
Ger nazarda hurde-bîn oldunsa mir'ât al ele,
Bir sana bak bir dahi aç gözlerin mevlâya bak.
Yerde bakma aks-i mehtâba yeter sâye gözet,
Tut yüzün vech-i semâya gökteki bedr-i aya bak.
Ârifin kasdı cihân-ârâyadır dâreynde,
Tâ yekî sen dünyâya gehî ukbâya bak.
Bir tılsım oldu vücûdun hakkıyâ kıl onu hal,
Aç der-i kalbi içinde kenzün lâ-yüfnâya bak.

***Nefs-i nâtıka ve Nefs-i hayvâniyye** (نفس ناطقه و نفس حیوانیه) **:** Nefs-i nâtıka cüz'-i cism değildir. Belki cüz'-i cism olan nefs-i hayvâniyyedir ki ciğerde ve yürekde olan demden mütesâid olan buhârdır ki urûk vesâtatıyla cisme sârî olmuştur. Ve bu iki nefsin mâ-beynini fark etmeyenler, rûh cismdir ve cismde sârîdir diye galata düşmüşlerdir. Şu kadar denilir ki nefs-i hayvâniyye nefs-i nâtıkanın eseridir ki mebde'-i his ve harekettir. Ve nefs-i hayvâniyye tabîat-ı insâniyyeye ve tabîat dahi heykele tâbi' olmakla demişlerdir ki, insânın **[549-a]** müsemmâsı üç nesneden ibârettir ki biri heykel-i cismânî ve biri emr-i rûhânî ve biri hakîkat-ı câmi'asıdır. Ya'nî rûh ve cesedin ictimâ'ından başka bir hakîkat zuhûr eder ki cemâl ve celâli hâvî ve lutf ve kahrı muhtevî ve cennet ve cehennemi müştemildir. Kable'l-ictimâ' ise bu hakîkat mutasavver değildir. Zîrâ rûh-i mücerred eser-i nûr-i ilâhî ve cesed-i mücerred dahi bir kuru şahdır ki ondan mahall-i keyânî ile ta'bîr olunur. Değirmenin ise suyu olmadıkça dönmez ve un etmez. ya'nî un, değirmenin hareket-i fi'liyyesinin netîcesidir. Hareket ise muharrike muhtâcdır. Zîrâ bir şey min haysü zâta hareket ve sükûn ile muttasıf değildir, âsyâba göre ise muharrik âbdır. Ve âbda muharrik dahi sırr-ı tecellîdir. Zîrâ hüviyyet-i zâtiyyenin sırrı cemî' eşyâya sârîdir. Onun için لا تسبوا الریح [Rüzgara sövmeyiniz][331] denildi ve dahi لا تسبوا الدهر [Zamana sövmeyiniz][332] vârid oldu. El-hâsıl mebde'-i

[331] - Ahmed b. Hanbel, II, 252; Hâkim, **Müstedrek**, II, 272.
[332] - Müslim, Elfâz, 5; Ahmed b. Hanbel, II, 237, 272, 395.

evveli tasavvur ve istihzâr eden kimse, esbâb-ı şirk-i hafîden ihtirâz eder. Onun için vâsıtaya şükr etmek lâzımdır. Zîrâ vâsıta elinden olan ni'met, mün'im-i hakîkîye muzâfdır. Pes, bunda vâsıtaya olan muâmele mebde'-i evvel mülâhazasıdır. (**Tuhfe-i Halîliyye-i Hakkı**)

***Nefs-i nâmiye ve Nefs-i emmâre ve Nefs-i hayvâniyye ve Nefs-i levvâme ve Nefs-i nâtıka ve Nefs-i mutmainne ve Nefs-i külliye-i ilâhiyye :**

Hz. Ali (r.a.)efendimiz'in beyânı üzere nefs dört kısımdır : Evvelkisi, nefs-i nâmiyedir. Mutlakā rahm-i mâderde sukut-i nutfeden hâsıla bir kuvvettir ki tabîîdir. Ve karargâhı ciğer ve matlûbu ekl ve şürb ve nikâh-ı hayvâniyye olup, mâddesi gıdâdır. Hıyn-i mufârakatta ki vakt-i memâttır, mebde'e mümâzeceten avdet edip mücâveret-i vechi üzere mürâcaat eylemez. İşbu nefs-i emmâre-i bi's-sû'dur ki bu nefse mütâbaat beşeri esfele çeker. Neûzü billâhi teâlâ min zâlik.

İkinci, nefs-i hayvâniyyedir ki mertebe-i hisse gelmiştir. Bede' ve îcâdı kuvvet-i felekiyyeden olmakla velâdet-i cismâniyyede tıflda bi'l-kuvve mevcûd olup, makarr ve mevtını kalbde ve mevâddı letāyif-i ağdiyedendir. Kaçan ki bedenden mufârakat eylese, meâdı yine mebde'edir. Kezâlik avdeti bi'l-mücâvere olmaz, belki sûret-i mümâzece ile avdet eder. Bu nefsdir ki nefs-i levvâmedir.

Üçüncüsü, nefs-i nâtıkadır. Bir kuvvet-i kudsiyyedir ki îcâdı velâdet-i dîniyye-i fıtrî ve makarrı hazret-i ilm-i rabbânî ve mevâddı imdâd-ı cevâhir-i eşyâ olup, beden-i âdeme ne dâhil ve ne hâric, belki mihr-i âlem-tâb cidâr ve hâiti tenvîr ettiği gibi, bu nefs dahi kalbi nûra gark edip mahz-ı nûr ve ziyâ eder. Ve ba'de'l-iftirâk yine hâlet-i asliyesine ric'at eder. Lâkin ric'ati mümâzeceten olmayıp, belki bi'l-mücâveredir. Nefs-i mutmainne dedikleri, bu nefsdir.

Dördüncü, nefs-i külliye-i ilâhiyyedir ki **[549-b]** bede' ve îcâdı, illet-i gāiyye-i mevcûdât ve sebeb-i hılkat-i mahlûkāt olan kalem-i a'lâ-i nûr-i muhammedi'l-mustafâ (a.s.) hazretlerinden olup, matlûbu iktisâb-ı fazâil olmakla feyz-i akdes-i ilâhîden feyz-yâb ve niseb ve izâfât-ı vesâilden müberrâ ve âlî cenâb-ı bir ta'bîr denilmez. Meded-i ilâhîdir ki işrâkı hazerât-ı enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a ve isrlerinde olan zümre-i mahbûbînden evliyâ-i kirâm cenâblarınadır. انشاكم من نفس واحدة فمستقر ومستودع (En'âm,6/98) [Sizi bir tek nefisten yaratan O'dur. (Sizin için) bir karar bir de emanet yeri vardır]

***Nefs-i nâtıkanın esâmîleri:** Kalb ve latîfe-i insâniyye ve hakîkatü'l-insân ve rûh-i insân ve revân ve yâkut-i ahmer ve âlem-i melekût ve kelimât-ı mütevassıta ve âlem-i emr ve âlem-i gayb ve rûh-i menfûh ve rûh-i müdebbir ve rûh-i cüz'î ve kuvve-i müdebbire ve nefs-i külliye ve levh ve nefs ve sâire bu nefs-i nâtıkanın esâmi-i şerîfeleridir. İsmâil Hakkı Efendimiz insânın cisminde ve cesedinde tedbîr ve tasarruf eden nefs-i nâtıkaya, rûh-i cüz'î dahi buyurmuşlardır. Ve rûh-i müdebbire nefs-i nâtıka demek kavl-i hukemâdır. Burada nâtıka, müdrike ma'nâsınadır.

***Nefsin merâtibi:** Ma'lûm ola ki, nefsin nice merâtibi vardır ki ona ehl-i ıstılâhda etvâr-ı seb'a tesmiye olunur. İmdi ol merâtibi bir mürşîd-i kâmil ve pîr-perverden usûl-i esmâya izn ile müdâvim olup, ol ta'bîr ve tesellîsi ve terbiye sebebiyle ol etvârdan güzerân edip mertebe-i a'lâya ve makām-ı safâya vusûl bulmadıkça merâtib bilinmez ve maksûd-i aslî bulunmaz. Zîrâ râh-ı hüdâ gāyet hatar-nâkdır. İmdi bu yolda kavî er gerek ve gāyetle server gerek demişler. Ammâ nefsin mertebe-i ûlâsı هيولائى tesmiye olunur, tıfliyyetinden ötürü. Ve nefs-i nebâtiyye tesmiye olunur, kendinden ef'âl-i nebâtiyye zuhûr eylediğinden ötürü ya'nî nebât gibi büyüyüp semirdiğinden ötürü. Ve nefs-i hayvâniyye tesmiye olunur, ekl ve şürbe mâil olduğunun eseri zuhûrundan ötürü. Ve nefs-i emmâre tesmiye olunur, kuvây-ı hayvâniyye kuvây-ı rûhâniyye üzerine galebe eyleyip envâ'-ı maâsîyi mürtekib olduğundan ötürü. Ve nefs-i levvâme tesmiye olunur, izhâr-ı kemâl için gaybdan nûr-i kalb tele'lü' edip ve idrâk-i kuvve-i âkile ile âkibetini ve fesâd-ı ahvâlini idrâk edip ve emmâre mertebesine karîb olduğundan, gâh fısk ve fesâda mâil olup ve yine kuvve-i âkile sebebiyle âkibetini tefekkür eyleyip ve kendine levm eyleyip, tevbe ve rücû'-i ilallâh eylediğinden ötürü, ondan nûr-i kalb gālib olup, kuvây-ı hayvâniyye mağlûb olup sultān-ı kalb zâhir olur. Ve nefs-i mutmainne tesmiye olunur, ondan zulmânî hicâblar bi'l-külliye ref' olup, nûrânî hicâblar kalıp ارجعى hitābına lâyık olur demişler. Zîrâ cemî' ahlâk-ı zemîme **[550-a]** ve ef'âl-i reddiyye-i zulmânî ref' olup, rûy-i nefs kıble-i hakîkate mukābil olup ba'dehû mecma'a'l-bahreyn ve mülteka'l-âlemeyn olup, kalb tesmiye olunup vüs'at-i nûr-i Hak ile arşullâh ve beytullâh tesmiye olunur. Kemâ kālallâhu teâlâ : لا يسعنى ارضى ولا سمائى ... الى اخره [Yere göğe sığamadım..][333] Ve

[333] - Aclûnî, II, s.195.

râziye ve marziye tesmiye olunup, cemî' hücüb-i nûrânî ref' ve makām-ı safâda olup, Yazıcızâde (k.s.) buyurur :

Beyit :

Bu insân sûret-i ma'nâ ola tâ kıble-i âlem,
Kılar ol kıbleye ikbâl bilen mihrâb-ı nûrânî.

Bu sırr-ı kalbi beyân ve hakîkat-ı benî âdemi ayân eder, ârif-i billâh olan canlar bu sözü bu yüzden ta'rîf ederler. Nitekim nutfe-i benî âdem sulb-i pederde iken nutfe tesmiye olunur. Ve rahm-i mâdere nüzûlünden sonra alaka tesmiye olunur. ve ba'dehû mudga tesmiye olunur. ve rûh i'tā olundukta cenîn tesmiye olunur. Ve tevellüd eyledikte tıfl tesmiye olunur. Ve şebâbeti hâlinde şâbb ve ve sinn-i vukufundan yukarı kehl ve şuyûhat hâlinde pîr tesmiye olunur. Bu esmâ ve sıfât hep bir zâtın olduğu muhakkakdır. Kezâlik zikr olunan esmâ-i nefsiyye ve sıfâtiyye, ma'nâda cümlesi bir zâttan ibârettir ki mine'l-gaybi ile'l-ayn. Kemâ kālallâhu teâlâ : و نفخت فيه من روحى فاذا سويته (Hicr,15/29) [Onun yaratılışını tamamladığım ve içine ruhumdan üflediğim vakit] (Hakkı Efendi)

***Nefs-i mutmainne** (نفس مطمئنه **):** Nefs-i mutmainne makāmında rûh, vücûd mülkünü bilâ-mâni' tasarruf ettikte rûhun iki yüzü vardır. Bir yüzü mükevvenâta ve bir yüzü mükevvinedir. Mükevvenâtın vücûdu mükevvinin tekvîniyle olduğunu rûh müşâhede eder, mükevvinâtta tekvînsiz vücûd görmez, cüll-i himmeti mükevvine düşürür. Mükevvinle kendi beyninde iki hicâb görür. Birisi tekvîn ki fi'lullâh ve halkullâhdan ibârettir ve birisi, kudretullâh ki sıfatullâhdır. Bu iki hicâbın her birinde nice zaman eğlenip bu hakîkatle muhakkak olmadıkça zâtullâha varmak olmaz görür.

Beyit :

Ona ol sıfatla tecellî eyledi Allâh,
Pes ondan sonra zâtıyla tecellî eyledi Allâh.

Vefkince tecellî-i ef'âlsiz tecellî-i sıfâtın hakîkatı bilinmez. Ve tecellî-i sıfatsız tecellî-i zâtın hakîkatı bilinmez. Zîrâ zât sıfâtı müştemildir, sıfât bilinmese zâtı bi-kemâl bilmek olmaz. Ve sıfât ef'âli müştemildir. Ef'âl bilinmese sıfatı bi-kemâl bilmek olmaz. Ve bu kevnin evvel mertebesi akl ve nefsdir. (**Necât**)

***Nefs-i emmârenin sûreti ve Nefs-i mutmainnenin sûreti :** Cehennem, nefs-i emmârenin sûretidir. Nefs-i emmâre ise kâfirlerde azherdir. Binâen-alâ-hâzâ, ma'mûr ettikleri hâneye ya'nî cehenneme nüzûl ederler. Nitekim mü'minlerde nefs-i mutmainne eclâdır. Ve cennet nefs-i mutmainnenin sûretidir. Bu cihetten onlar ya'nî mü'minler dahi yevm-i ba'sde karargâhlarına ya'nî cennete girerler. (**Necât-ı Hakkı**)

***Nefs-i emmâre ve Nefs-i levvâme ve Nefs-i mutmainne :** Nefs-i emmâre, şol şeydir ki tabîat-ı bedeniyyeye meyl eder ve lezzât ve şehevât-ı hissiye ile emr eder. ve kalbi cihet-i süfliyyeye **[550-b]** çeker. Pes, ol nefs me'vây-ı şer ve menba'-ı ahlâk-ı zemîme ve ef'âl-i seyyiedir. Hak Teâlâ onun hakkında ان النفس لامارة بالسوء (Yûsuf,12/53) [Çünkü nefis cidden kötülüğü emreder] buyurmuştur. Ve nefs-i levvâme şol şeydir ki, nûr-i kalb ile münevver oldu lâkin nevm-i gafletten gafletten tenebbühü mikdârı münevver olmuştur. Pes, âgâh olup ıslâh-ı hâle başlamıştır. Lâkin rubûbiyyet ve halkiyyet cihetleri beyninde tereddüt üzeredir. İmdi cibillet-i zulmâniyyesi hükmüyle her bâr ki ondan bir seyyie sâdır ola, derhal tenebbüh-i ilâhî nûru ile pişmân olup, nefsini levm etmeğe başlayıp tevbekâr ve tevvâb-ı rahîm bâbına ric'at eder. Ve nefs-i mutmainne şol şeydir ki, nûr-i kalb ile tenevvürü tamam olup, sıfât-ı zemîmeden hâlî ve ahlâk-ı hamîde ile mütehallik ve bi'l-külliye cihet-i kalbe müteveccih olup, âlem-i kudse terakkîde kalbe mütâbaat ve âlem-i ricsden tenezzüh ve tāâte muvâzabet ile hazret-i refî'ü'd-derecâta sâlik olmakla cenâb-ı rabbü'l-izzet ona يا ايتها النفس المطمئنة (Fecr,89/27) [Ve ey tatmin olmuş nefis] kavl-i şerîfiyle hitāb buyurmuştur, fe'fhem. (**Ömeriyye-i Hakkı**)

***Nefs-i emmâre ve Levvâme ve Mülhime ve Mutmainne ve Râziye ve Marziyenin sıfât-ı mütenevviaları:** Nefs-i emmârenin sıfatları ; buhl ve hırs ve cehl ve kibr ve şehvet ve hased ve gazabdır. Ve nefs-i levvâmenin sıfatları ; mekr ve kahr ve ucbdur. Ve nefs-i mülhimenin sıfatları ; teslîm ve kanâat ve ilm ve tevbe ve sabrdır. Ve nefs-i mutmainnenin sıfatları ; tevekkül ve tezlîl ve ibâdet ve şükr ve rızâdır. Ve nefs-i râziyenin sıfatları ; kerâmet ve ihlâs ve vera' ve riyâzet ve vakārdır. Ve nefs-i marziyenin sıfatı tefekkürdür.

***Nefs-i emmârenin büyük ve küçük sıfatları :** Ma'lûm ola ki, nefs-i emmâreye şefâat yoktur, zîrâ kâfir-i aslîdir. Ve evsâfından büyük vasfları dahi maktûldür, küffâr-ı ehl-i harbin evlâdı maklû' ve maktûl olduğu gibi. Meselâ, kibr ve hased ve hıkd ve emsâli bi'l-külliye kal' ve izâle olunup, fe-emmâ küçük evsâfı mağfûrdur, zîrâ tebdîli kābildir. Meselâ, buhl sehâvete ve hırs kanâate ve gazab hilme ve cebânet şecâata ve şehvet muhabbete tebdîl olunmağa sâlihdir. Vildân bunlara işârettir. Pes, kuvây-ı nefsâniyyenin ba'zıları îmân mertebesine olan tebdîlleri hasebiyle kuvây-ı rûhâniyye ile cennet kalbe duhûl edip huddâm olur. ya'nî cennete duhûlleri tab'iyyet tarîkiyledir. Zîrâ asâleten ol cennete duhûlle şeref-yâb olan kuvây-ı rûhâniyyedir. Gılmân-ı rûhânîden tevellüd eden kuvây-ı hayriyesidir, zîrâ rûh aslında gulâm-ı merd sûretindedir ki tecerrüd-i tâmmı vardır. Pes, sâir kuvâsı dahi ona tâbi'dir. Ve hûr-i ayn salâh-ı tabîatın semerâtı olan ahvâldir. Gerçi hakîkatte şol esrâr-ı gaybiyyedirler ki onun cemâline ebsâr-ı kümmelden gayrı taalluk etmez. (İsmâil Hakkı k.s.) **[551-a]**

***Nefs ve akl ne ile muttasıf olursa, muttasıf oldukları şeyin aynı olurlar, min gayr-ı ittihâd :** Şeyh-i Ekber (k.s.) **Şücûnü'l-Meşcûn** ismiyle müsemmâ kitâbında buyurmuş ki, nefs ma'bûd-i cismdir. Kaçan cism sıfât-ı nefsle muttasıf olsa, cism ayn-ı nefs olur, min gayr-i ittihâdin. Ve akl, ma'bûd-i nefsdir. Kaçan nefs sıfât-ı akl ile muttasıf olsa, nefs ayn-ı akl olur, min gayr-i ittihâdin. Ve Hak Teâlâ ma'bûd-i akldır. Kaçan akl sıfât-ı hak ile muttasıf olsa, akl ayn-ı hak olur, min gayr-i ittihâdin. Zîrâ akl akldır, hak hakdır. Lâkin akl hakkın sıfâtıyla muttasıf olduğu için, hak denir, ya'nî akl hak hükmünde olur. Min gayr-i ittihâd demek, ikisi birleşmeksizin demektir, fe'fhem.

***Nefs-i mutmainne merâtibi :** Nefs-i mutmainne erbâbının rü'yâları rûhânî olur. Ve sâlik, nizâ'-ı tab'î ve meyl-i nefsânî ve ahlâk-ı zemîmeden bir mikdâr halâs olur, bi'l-külliye değil. Zîrâ nefs-i mutmainnenin üç mertebesi vardır ki, biri ûlâ ve biri vustâ ve biri uhrâdır. Ve ûlâ ve vustâ mertebeleri muhâtaradan hâlî değildir, zîrâ telvînât-ı kesîresi vardır. Ve nihâyetü'n-nihâyete vâsıl olmadıkça, temkîn-i tâm ve itmi'nân-ı mâ-lâ-kelâm hâsıl olmaz. Bu temkîn ve itmi'nân ehline muhlas derler (mîmin zammı ve lâmın fethi ile) Nitekim Kur'ân'da gelir: الا عبادك منهم المخلصين (Hicr,15/40, Sâd,38/83) Ya'nî şeytân (aleyhi'l-la'ne) bu kadar kuvvet-i iğvâ ile muhlasları istisnâ eyledi ve onların idlâline kādir olmadığını bildi. Zîrâ o muhlaslar âlem-i nefs ve şeytândan bîrûn olmuşlar ve âlem-i sırrda makām tutmuşlar ve Hak ile üns-i tâm bulmuşlardır. Bu makuleye ise şeytân müdâheleye kādir değildir, zîrâ bunlar nûrdur ve şeytân zulmettir. Ve nûr-i şa'şaânî onu ya'nî şeytânı söndürür. Ve şeytân nûr-i ma'rifetten ziyâde havf eder.

Ve nefs-i mutmainne şol şeydir ki, âmme-i inâyete ve kâffe-i saâdete kābil olur. Ve bu nefs-i mutmainne ârif ile Hak arasında berzah bir sırdır ki o dergâha bunsuz yol bulmaz. Ve bir mürgdür ki dergâh-ı rahmân onun âşiyânıdır ve onun nişânı hak nişânıdır. Onu bilmeyen ârifler Hakk'ı bilmez ve Hakk'ı bilmeyen onu bilmez. Ve bu bir acîb kuştur ki evsâfına nihâyet olmaz. Ve onu bilmek ol vakt olur ki kişi cemî' makāmâttan ubûr edip cemî' hâlâtta âsâr ve ef'âl ve sıfâtı seyr etmiş ola. Pes, ol vakt bilir ki bu mürg-i acîbin tayerânı cemî' âfâkdan dışarıdır. Ve gâh gark-ı mükâşefât görür ve gâh mahv-i müşâhedât görür. Ve gâh hil'at-i tecellî-i sıfât giyer ve gâh bu hâlet onun üzerine mekşûf olur. Ve gâh bî-ihtiyâr ve gâh bâ-ihtiyâr ve gâh sâhib-i dîde olup onun üzerine hiç nesne pûşîde **[551-b]** olmaz. Ve onun seyri merâtib-i akldan ve rûhdan ve dilden dışarıdır. Ve onu akl ve rûh ve dil görmeğe kādir değillerdir. Onu görmeğe sırr gözü gerekdir, zîrâ gāyet latîfdir ve âlem-i emrdendir.

Ma'lûm ola ki, nefs-i mutmainne makāmına duhûlün alâmeti budur ki ârifden her ne kavl ve fi'l zâhir olursa, benlikden ve şirk-i hafîden halâs olup, ondan onda ona onunla onun bilir. Hasenât vâki' olursa, zâtıyla sıfâtına hakkın şefkatle irâde-i aliyyesi böyle taalluk etti deyip, hamd ü senâ eder. Ve kendinden küstahlık zuhûr ettiyse, der-akab makām-ı ubûdiyyete tenezzül edip ربنا ظلمنا انفسنا (A'râf,7/23) [Ey Rabbimiz, nefislerimize zulmettik] deyip, istiğfâr ile münâcât eder. Ve bu makāma mutmainne denildiği budur ki kalbi mutmain olup, nokta-i vahdet esrârına muttal' olup, التوحيد اسقاط الاضافات [Tevhîd izâfetleri sâkıt kılar] sırrını ayne'l-yakîn şüphesiz bilir. Ve dahi zeyd ve amre aslâ bir mâdde isnâd edemez ki şirk-i hafîden âzâd olmuştur. Dünyâ ve ukbâ emrinde gönlüne gelen husûsa teveccüh eder. Husûle geldikte ولئن شكرتم (İbrâhim,14/7)

[Şükrederseniz..]ile âmil olur. Olmadıysa her ânda bir şeydedir, murâdı değil imişdir der. Nîk ve bed hâl ile mütegayyir olmaz ve bir mâddeye musırr olmaz. Ve duâ ve senâsında gâyet şiddetle, elbette yârab bu ricâmı kabûl eyle diyemez ve aslâ Hakk'a muâraza edemez. (**Vâridât-ı Hakkı**)

***Nefs ve şeytan ve celâl emr-i vâhid olmak :** Nefs ve şeytân ve celâl fi'l-hakîka emr-i vâhiddir. Lâkin bi-hasebi't-tarîkat nefs ve bi-hasebi'ş-şerîat şeytân ve bi-hasebi'l-hakîkat celâl ıtlâk olunur. Ya'nî nefs mertebe-i tarîkate ve şeytân mertebe-i şerîate nâzırdır. Ve bu iki ma'nâyı câmi' celâl-i ilâhîdir ki mertebe-i hakîkate dâirdir. (**Necât**)

***Nefs ve Akl ve Zihin :** Nefs ve akl ve zihin bi'z-zât bir şeydir ve bi'l-i'tibâr mugâyirdir. Zîrâ mutasarrıf olduğu cihetten nefs ve müdrik olduğu cihetten akl ve müstaid olursa zihin derler.

***Nefs ve Akl ve Rûh ve Kalb :** Cevher-i insân fıtrat-ı ûlâda hakîkat-ı vâhidedir. Rûhun bedene taalluku i'tibârıyla kuvâsı tekessür etmiştir. Gavâşi-i neş'e-i beşeriyye ile ihticâb ve umûr-i tabîiyye ile istihâletine göre nefs derler. Ve tecerrüd ve zuhûruna göre akl ve âlem-i kudse ikbâline göre rûh ve ıttılâ' ve ma'rifetine göre kalb derler. (**Rûh-i Mesnevî** İsmâil Hakkı)

***Nefs rûhla şey'-i vâhid olmak :** Nefs rûhun tenezzülünden ibârettir. Pes, nefs alâyık-ı beşeriyyeden tecerrüd eylese, evvelki makāmına terakkî bulup yine rûh olur, fe'fhem.

***Nüfûs-i benî âdem ve Nüfûs-i hayvân :** Ma'lûm ola ki, âdemiyye mahsûs olan nefsin ya'nî nefs-i nâtıkanın mâhiyyetinde nâs ihtilâf ettiler. Savâba akreb olan kavl şudur ki tahkîk nefs-i âdemî bir cevher-i rûhânîdir. Latîf olmakla ona şuâ'-i ebsâr erişmez, ya'nî gözle görülmez. **[552-a]** Ve o nefs, nûr ve zıyâdan mahlûkdur dediler. Ve ecsâm-ı melâike nûrdan mahlûkdur. Bu eclden onlar ecsâm-ı latîfedir ki cemî' ahvâlde onları ebsâr idrâk etmez ya'nî gözle görülmez. Cin ve şeytân melâikeye karîbdir. Zîrâ cin ve şeytân nârdan mahlûkdur.

Kavm-i âhar, nefs cism-i latîfdir dediler. Ve bir kavm dahi nefs kandır dediler. Ve biraz kimseler kandan gayrı bir cismdir dediler. Ve ba'zılar nefs arazdır zîrâ bi-nefsihâ kāim değildir dediler. Ve nefsde ihtilâf edip ol nefs rûh mudur yoksa rûhun gayrı mıdır diye. İmdi ekser-i nâs rûh nefsin gayrı bir şeydir dediler. Ve ba'zı nâs, belki nefs ve rûh şey'-i vâhiddir dediler. Ve ihtilâf ettiler ki nüfûs-i benî âdem nüfûs-i hayvânât cinsinden midir yoksa değilmidir diye. İmdi ekser-i nâs, nüfûs-i benî âdem başka cinsdir ve nüfûs-i behâyim cins-i âhardır dediler. Ve ba'zı nâs, zu'm edip nüfûsun küllîsi şey'-i vâhiddendir dediler. Cins-i vâhiddendir diyenler, kabz-ı rûh husûsunda cemî'-i hayvânın mevtine melekü'l-mevt bâisdir derler. Her biri başka cinsdir diyenler, melekü'l-mevt ancak benî âdemin rûhunu kabza me'mûrdur dediler. Fe-emmâ cemî'-i behâimin mevti nefslerinin fenâsı ile olur derler. (İbn-i Cevzî'nin **Vücûh-i Nezâir** ismiyle müsemmâ olan kitâbından tercüme olunmuştur)

***Nefsin gideceği mahal:** Ma'lûm ola ki, iksîr hakdır. Eğer zâhirde ve eğer bâtında eseri vardır. Ya'nî zâhirde eseri, sıfat-ı nühâsı sıfat-ı zehebe kalbdir. Ve bâtında eseri, halkiyyetin hakkiyyete inkılâbıdır. Ya'nî cevher-i nefs eriyip, ahlâkı ahlâk-ı ilâhiyye sûretine duhûldür. Nitekim hadîsde gelir: تخلقوا باخلاق الله [Allâh'ın ahlâkıyla ahlâklanınız][334] ve burada dahi gavâmız-ı esrâr vardır ki erbâbına ma'lûmdur. Ve bu fakîrin bu esrâra fi'l-cümle işâret ettiği âlem-i vücûdun salâhına ziyâde hırsından ve âfâk ve enfüsü birbirine tatbîkde ihtimâmındandır. İnşâallâhu teâlâ sâlikân-ı râh-ı hüdâya mâye-i intifâ'-ı azîm olur, ve'lhamdülillâhi'l-kerîm.

Suâl olunursa ki, nefsin gideceği yer neredir ? Cevâb budur ki, cehennemdir. Zîrâ anâsırdan olan nâr oradan, cehennemden me'hûzdur. Ve insân-ı kâmilin nefsine kadem-i cebbâr derler ki âhirette cehennem onunla pür olsa gerekdir. Zîrâ insân-ı kâmil dünyâda nefsini tezkiye ve tarh etmiştir. Nühâsın evsâfı zehebiyyete tebdîl olunduğu gibi. Zîrâ tebdîlde kimyây-ı zâhir nice ise, kimyây-ı bâtın dahi öyledir. Ve illâ asl nefs tarh olunmaz, zîrâ insân melek olmak lâzım gelir. Hakāyık istihâle etmez. (**Tuhfe-i Atâiyye-i Hakkı Efendi**)

***Nefes-i rahmânî** (نفس رحمانی) **:** Vücûd-i mutlak Hz. Câmî (k.s.) **Şerh-i Rubâiyyât**'ta buyurur : Nefes-i rahmân, **[552-b]** vücûd-i âmm-ı münbasıttır. Vücûd-i mahz ve vücûd-i baht lâ-taayyün i'tibârıyladır. Bu mertebeye ahadiyyet-i zâtiyye derler ki ism ve resm ve nisbetten bi'l-külliye müberrâdır. Ve vücûd-i zıllî ve nefes-i rahmânî dedikleri, bir vücûddur ki vücûd-i evvelin zâhiridir. El-hâsıl vücûd birdir ki vücûd-i Hak'dır. Zâhir-i tecellî i'tibârıyla müteayyin ve bâtın-ı

[334] - Suyûtî, **el-Câmiu's-Sagîr**, s.123.

gayb hasebiyle gayr-ı müteayyindir. Ve vücûd-i mümkin dedikleri, şemsin envârına hâil olan ecsâmın cihetinden hâsıl olan sâye gibidir. (**Necât-ı Hakkı**)

Zıll dedikleri, nefsinden ma'dûmât olan mümkinât ve ahkâm-ı mümkinât üzerine münbasıt olan vücûd-i izâfîden ibârettir ki ona nefes-i rahmânî derler. Ve nefes-i rahmânîye hukemâ tabîat tesmiye ederler. Refîü'd-derecât-ı zü'l-arş kelâmındaki arş, tabîat-ı külliye ta'bîr olunan nefes-i rahmânîye işârettir. Ma'lûm ola ki, vücûd-i izâfî vücûd-i hakîkînin pertevidir. Ve vücûd-i izâfînin nefsinde vücûdu yoktur. Eğerçi sûrette var ise de ke-ennehû bu vücûd-i izâfîye vücûd-i hakîkînin pertevi düşmüştür. Ya'nî vücûd-i izâfî Hakk'a nazar ile mevcûd ve halka nazar ile ma'dûm olmakla, vücûd-i izâfî vücûd ile adem beyninde dâirdir. Ve vücûd-i izâfîde nefes-i rahmânî gibi vücûd yoktur. Nefes-i rahmânî vücûd-i izâfîden ibârettir. Ma'lûm ola ki, vâv âhiru'l-mahâricdendir ki hurûf-i şefeviyyedendir. Nitekim vâv-ı velâyete mazhar olan âdem âhiru'l-mevcûdâttır. Pes, nefes-i insânî ile cemî' mahârice mürûr edip, her birinden hissemend olduğu gibi, rûh-i insânî dahi nefes-i rahmânî ile cümle-i etvârdan ubûr edip, her birinden feyzmend olmuştur ki ona ta'kîd-i evvel derler. Ba'dehû sulûkle asl-ı evvele urûc edip tahlîli vâki' olur. Ba'dehû evliyâya göre tahlîl, ta'kîd-i sânîye mübeddel olur ki ona hayât-ı sâniye ve bakā ba'de'l-fenâ derler ki kümmel evliyâ hâlidir. Ma'lûm ola ki, rîh bahri tahrîk edip emvâc peydâ eylediği gibi, nefes dahi bahr-i vücûdu temvîc edip tecelliyât-ı muhtelife göstermiştir.

***Nefes-i rahmânî ve Nefes-i rahmânînin esâmîleri:** فی رق منشور (Tûr,52/3) [İnce deri üzerine] "rak" ile murâd, nefes-i rahmânîdir ki mâhiyyât mümkinât üzerine neşr ve bast olunmuştur. Nefes-i rahmânî, vücûd-i izâfîden ibârettir. Ve nefes-i rahmânîden tabîat-ı külliye ile dahi ta'bîr ederler. ve ıstılâh-ı meşâyihde nefes-i rahmânî bu mevcûdât-ı zâhireye derler ki âlem-i gaybdan zuhûr etmiştir. Ve asl-ı nefes-i rahmânî insân-ı kâmilin vücûdudur. Saâdettin Fergānî buyurmuş ki, nefes-i rahmânî dedikleri zâhiren ve bâtınen her şeye şâmil olan ayn-ı rahmet sâbıkadır. Ve Hakk'ın mazâhir-i kevniyye sûretinde zuhûruna nefes-i rahmânî derler. Ve nefes-i rahmânî mecâli-i kesrâtta Hakk'ın tecellîsinden ibârettir. Ve nefes-i rahmânî sûret-i mümkinâtta Hakk'ın zuhûrundan ibârettir. Ve tecellî-i zuhûrî ve tecellî-i şuhûdî nefes-i rahmânîden ibârettir. **[553-a]** Ve nefes-i rahmânî feyz-i rabbânî ve imdâd-ı samedâniyyeden ibârettir. Vücûd-i âmm-i münbasıt, nefes-i rahmânîden ibârettir. Bir fehvây-ı kerîme, ونفخت فیه من روحی (Hicr,15/29) [İçine rûhumdan üfledim] rûha nefes-i rahmânî dahi derler. Ve nefes-i rahmânî, heyûlâ-i küllî ve cevher-i aslîdir ki cemî' âlemin heyûlâsı ve aslıdır. Mâhiyyât-ı kābile üzerine olan ifâza-i vücûdiyyeye nefes-i rahmânî derler ve mahz-ı tabîat-ı külliye dahi derler. Ve cemî' mevcûdâtın mâddesidir, âyine gibidir. Ve tabîat ehl-i keşf indinde cemî' mümkinâta sârî olan feyz-i rûhânîden ibârettir. Ve nefesü'r-rahmân, vücûd-i âlem-i mefâz ve mâdde-i mevcûdâttır. Vücûd için iki haysiyyet vardır : Biri, müfîzlik ve biri mefâzlık. Haysiyyet-i evvelden nâşî bâtın-ı evveldir ve haysiyyet-i sânîden zâhir ve âhirdir. Ve ikinci haysiyyet, ibârettir onun merâtib-i diğerde zuhûrundan ve bu cihetten vücûda nefes-i rahmânî derler. Ve nefes-i rahmânîye hurûf-i zâhir dahi derler.

***Nefes-i rahmânî (نفس رحمانی) :** Ma'lûm ola ki, nefes-i rahmânî ibtidâ akl-ı evvelin vücûduna taalluk edip, قل کل یعمل علی شاکلته (İsrâ,17/84) [De ki : "Herkes kendi yaratılışına göre hareket eder"] mûcebince akl-ı evvel dahi ol nefes ile müteneffes olup onun dahi nefes-i nefîsi ne mahalle dokundu ise, bâd-ı sabâ ile ezhâr açıldığı gibi, ol dahi hayât ve zinde olmuştur. Velâkin Hakk'a göre nefes demek, teveccüh-i hubbî-i ma'nevîden ibârettir. Ve halka göre nefes olmak dahi memnû' değildir. Nitekim cibrîl (a.s.) o nefes ile dır'-ı meryeme nefh etti. Ve İsâ (a.s.) dan dahi nice nefesler sâdır oldu. Ve hasta üzerine veyâ emsâline nefh etmek dahi buradan kaldı. Zîrâ kâmilin nefesi teveccüh-i rûhânî ile tekeyyüf edince sebeb-i te'sîr olur. Ve Âdem (a.s.)a vâki' olan nefh dahi akl-ı evvele olan nefh gibidir. Nefhle ta'bîr olunduğu, nefhin menfûhda eserinin ziyâde zuhûruna göredir. pes, maksûd fi'l-hakîka müteayyinin taayyünde zuhûru ve onun sûretiyle bürûzudur. Eğerçi kudretin makdûre ne vechile taalluk ettiği kimseye ma'lûm olmamıştır. Ve rûh-i menfûh-i âdemî hakîkatte akl-ı evvele taalluk eden rûhdur. Velâkin merâtib-i eflâk ve tabâyı' ve anâsır ve mevâlîdi suver-i muhtelifede güzer edip, âdeme müntehî olmuştur. Eğerçi aslda tecezzî kabûl etmez ve suûd ve nüzûlle dahi muttasıf değildir. Belki onun mertebe-i ervâhdan derece-i ecsâma nüzûlü, cibrîl ile kur'ânın nüzûlü gibidir. Pes, o nüzûl sâir nüzûle kıyâs olunmaz. Zîrâ nüzûl dedikleri, cismin a'lâdan esfele hübûtudur. Ve ekâmil-i nâs ki enbiyâ ve evliyâdır, nefes-i mezkûr onlarda kemâl üzere bi'l-fi'l zâhir olmakla onlara ehl-i nefes dediler. Eğerçi fi'l-cümle nefes âmme-i mü'minînde dahi bulunur. Husûsâ ahvâl **[553-b]** ve evkāt-ı mahsûsada olup, sitâre-i sa'de mukārenet dahi ederse nefes müessir olmak mâ-lâ-kelâm olur. Fe-emmâ kazâ-i mübreme nefes kâr etmez ve kuvvet-i himmet dahi isr eylemez. Ve illâ amm-i nebevî olan ebû tālib câhiliyyet üzere makbûz olmazdı.

Nazm :

Ey mürşîd-i kâmil, bize bir dem nefes eyle,
Ey dil, o demi bulmağa sen de heves eyle.
Allâh tecellî edîcek yaktı dırahtı,
Bir yanmışa eriver yürü ahz-ı kabes eyle.
Bu gün göregör yâri koma yârına ey yâr,
Ağyâr yüzün görme tîz onu bes eyle.
Bu aksleri silmeğe ağyâra nazardan,
Hûn-âbeni her demde çü nîl vâres eyle.
Bu âlem-i sûret sana zindân olubdur,
Mürg-i dili âzâd ne habs-i kafes eyle.
Hakkı, bu gönül bâğını pâk eyle sivâdan,
İnsâf nice bir ânı pür hâr ü has eyle.

Kāle Rasûlullâh (s.a.v.): انى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن [Ben Rahmân'ın nefesini Yemen istikametinde buluyorum][335] Hz. Peygamber ekser-i evkātte yemen cânibine teveccüh edip buyururlardı : tahkîkan ben bulurum rahmânın nefesini yemen cânibinden, teveccühüm bu cânibe onun içindir. Ve bu nefes ile Hz. Üveys'e işâret ederlerdi. Nefes lugatte demdir, ya'nî soluk. Ve ıstılâh-ı meşâyihde nefes-i rahmânî bu mevcûdât-ı zâhireye derler ki âlem-i gaybdan zuhûr etmiştir. Ve Saâdettin El-Fergānî buyururlar ki, ظاهرا و باطنا بدا من باطن الغيب بحكم اقتضاء فاحببت اعلم ان النفس الرحمن هو عين الرحمة السابقة الشاملة على كل شئ [İyi bil ki rahmânî nefes, zâhirî ve bâtınî herşey üzerine şâmil ve sâbık rahmetin aynıdır. Bunlar hikmet iktizası gaybın içinden zahir oldu ve sen de sevdin] Pes, bu mevcûdâta nefes-i rahmânî ıtlâkı bu vechiledir ki nitekim bir kimse derûnunda olan rîh-i hârreyi ihrâc eyledikte teneffüs eder. Cenâb-ı İzzet dahi muktezâyât-ı esmâ ve sıfâtı mertebe-i butundan âlem-i zuhûra ihrâc eyledikte, bu ma'nânın müteneffisin nefesine min vechin müşâbeheti olduğundan ötürü, nefes-i rahmânî dediler. Ve asl-ı nefes-i rahmânî insân-ı kâmilin vücûdudur. Zîrâ kevn-i câmi' ve illet-i gāiyye-i cemî'-i sanâyı' ve bedâyi'dir. Pes, Hz. Peygamber (a.s.)üveyse işâretleri ile nefha-i rahmânî ve makbûl-i subhânî olduğuna işâret buyururlar. Ya'nî cemî' mevcûdâta hâvî ve şâmil olan rahmet-i sâbıkanın sırrını yemen cânibinden üveysin vücûdundan iştimâm ederim demek ola. Ve dahi ma'lûm ola ki, taayyün-i evvel mertebesinde nefes-i rahmânîde cemî' esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyye bi'l-kuvvedir. Mahrec-i evvel olan kalb mahrecinde hemzede olan nefes-i insânîde cemî' hurûf bi'l-kuvve olduğu gibi. Ve sâir merâtib-i ilâhiyye-i gaybiyye üzere nefes-i rahmânî mümtedd olup, esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyye hurûfu müteayyine olduğu, nefes-i insânî hemze mahrecinde sâir mahâric-i hurûf üzere mümtedd olup hurûf-i lisâniyyenin mahâricinde taayyünü gibidir. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi) **[554-a]**

***Nefes ve Savt** (نفس و صوت)**:** Ma'lûm ola ki, nefesin hurûc ve duhûlü hüviyyetle kāimdir. Halâyıkın şekl-i evveli vâki' olmuştur. Çünki halâyıka şekl olan nefesin hurûcu tab'an hüviyyetle kāim olması i'tibârına sefer-i ilallâh deyip ve duhûlü i'tibârına rücû'-i ilallâh denmekle nefes vâsıtasız tab'an Hak Teâlâ Hazretleri'ne turuk vâki' olmuş oldu. Şekl-i sânî nefs-i mücerrede ve akl ve tabîat ve şekl-i sâlis olan beden ve cism ve şekl-i râbi' olan elbise ve at'ime ve eşribe ve emkine ve ezminedir. Ve ef'âlden kıyâm ve kuûd ve rükûd gibi izâfetlerin cümlesi tab'an şekl-i evvele tâbi'dir. الطرق الى الله بعدد انفاس الخلايق [Allah'a giden yollar, yaratılmışların nefesleri adedincedir] hadîs-i şerîfinden murâd, turuk-i tabîiyyeyi beyândır, zîrâ asldır. Ve nefes (fethile) bedende femden ve menhardan hâric ve dâhil olan rîhe derler. Nefs-i insâniyyeye gıdâ gibidir. Nefes munkatı'a olsa, nefs-i insân dahi bâtıl ve hâlik olur. Demişlerdir ki, dâhil-i insândan ya'nî ağızdan ve burundan hâric olan hava eğer def'-i tab' ile hâric olursa, nefes denilir. Ve eğer bi'l-irâde hâric olursa savt denilir. Ya'nî bi't-tab' kendi kendine girer çıkarsa nefes derler. İrâde ile ya'nî darbla çıkarsa savt derler. Ve nefes bir rûhdur ki Allâh Teâlâ onu nâr-ı kalb üzerine musallat kılar, kıvılcımlarını söndürmek için. Fe'fhem.

***Nefes sırrı** (نفس سرى) **:** Istılâhât-ı kavmden biri, nefes ve demdir. Letāyif-i ilâhiyye ile yâd olunmuştur. Ve sâhib-i esrâr olana vedîa bir sırr-ı hafîdir. انى اجد نفس الرحمن من جانب اليمن [Ben

[335] - Aclûnî, I, s.217.

Rahmân'ın nefesini Yemen istikametinde buluyorum][336] bu ma'nâdandır. Ve bu sırr-ı sübhânîdir ki kalbin kabûl-i dergâh-ı hak olmaklığıdır. Ya'nî her an her zaman güft ü gû ve kıyl ü kâlsiz bir makbûliyyet-i ma'neviyyedir.

***Nefh-i rûh** (نفخ روح) : Rûhun kabûlünden ibârettir.

***Nefh-i nefes** (نفخ نفس) : Her bir pîr-i kâmilde bir türlü nefh-i nefes vardır ki nefes-i nefîs-i hatmü'l-evliyâya müsteniddir. Gâh olur ki ol nefes hızır (a.s.) sûretinde zâhir ve ondan sâdır olur. Ve gâh olur ki bunların nefhinden mâ-adâ hatmü'l-evliyâ dahi husûs üzere nefh-i rûh eder. Ve bu fakîr, pîrin ve hatmin her birinden bi-hamdillâhi teâlâ nefh-i rûh-i ilâhî vâki' olup, من يشاء من عباده يلقى الروح من امره على (Mü'min,40/15) [Emrinde olan rûhu kullarından dilediğine indiriyor] mûcebince meşiyyet-i ilâhî taalluku hasebiyle يختص برحمته من يشاء (Âl-i İmrân,3/74) [Rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder] sırrı zuhûr bulmuştur. İşte bu sırrın zuhûruna nişân budur ki teceddüd-i ni'met vâki' oldukça teceddüd-i şükr dahi vâki' olur ve derûn-i insân fenâ bulur. Zîrâ tevfîk Hak'dan ve muharrik dahi Hak'dır. Onun için hâmid ve mahmûd Allâh Teâlâ'dır. Ve zâhir ve bâtın Hak olduğu gibi, evvel ve âhir dahi Hak'dır. Zîrâ bidâyet ondan ve nihâyet dahi onadır. Nitekim gelir: وان الى ربك المنتهى (Necm,53/42) [Elbette sonunda Rabbine gidilecektir] sadakallâhü'l-aliyyü'l-a'lâ. (Nukile**Kitâb-ı Vesîletü'l-Merâm** İsmâil Hakkı Efendi k.s.) **[554-b]**

***Nefh-i rûh** (نفخ روح) : Ma'lûm ola ki, ervâh mertebesinin beylerbeyi ve melekût memleketinin emîrü'l-ümerâsı olan rûhü'l-kudsdür ki dir'-i meryeme nefh edip Hz. İsây-ı cân-âsâ ol nefesden cân bulmuş ve dünyâya rûh-i mücessem gelmiştir. Ve Hızır (a.s.) dahi ol nefesin zindesi olup, ilâ hâze'l-ân âlem-i mülkde dönmede ve teşne dillere âb-ı hayât sunmadadır. Ve kümmel evliyâdan olanlar dahi nice erbâb-ı isti'dâde mine'l-karn ile'l-kadem nefh-i rûh etmişlerdir. Ve bu sebepten kābilân-i hayât dahi tâze çemen gibi bitmişlerdir. Lâ-siyemmâ, meşhed-i ekber ve şeyh-i mazhar imâmü'l-asfiyâ hatmü'l-evliyâ Hz. Muhyiddîni'l-Arabî (k.s.) ravza-i nefesinde bâd-ı sabâ ve nesîm-i dilşen olup hôş-bûy-i hakîkati şemme kābil ve derece-i isti'dâda vâsıl olan ervâhın dehânlarını takbîl eyleyip, her birine bi-kaderi'l-kābiliyye nefes vermiş ve ilâ yevmi'l-kıyâm gelecek evliyânın cümlesi temessül-i rûhânî ile huzûruna ihzâr olunup ferden ferdâ görmüştür. (**Hadîs-i Erbaîn** Hakkı Efendi)

***Nefh-i isrâfîl ve Nefh-i cebrâîl (aleyhimü's-selâm) :** Nefh-i sûrun isrâfîle ihtisâsı bu ma'nâdandır ki nefh-i feyze ve i'dâm ve îcâda işârettir. Ve nüfûsun kubûr-i bedenden kıyâmı, ecsâmın kubûr-i arzdan kıyâmı gibidir ki evvelkiye kıyâmet-i suğrâ ve ikinciye kıyâmet-i kübrâ derler. Ve iki kıyâmet dahi nefh-i nefese mevkufdur. Velâkin nefh-i isrâfîl nüfûsa ve nefh-i cibrîl kulûba râci' olmakla ikisinin miyânında fark hâsıl olur. Zîrâ her nefes ikāmet-i kıyâmet ma'nâsına değildir. Belki enfâs vardır ki feyz-i mutlaka dâirdir ki sıfat-ı Cebrâiliyye budur. Ve isrâfîlin mazharı mürşîd-i kâmildir ki onun nefhinden kıyâmet-i suğrây-ı mürîd kopar ve haşr-i ma'nevî vâki' olur ki fenâ ve bakāya dâir kâr-ı azîmdir. El-hâsıl, nefh-i isrâfîl imâte-i nüfûs ve nefh-i cebrâîl ihyâ-i kulûb içindir. (**Lâyiha-i Hakkı**)

***Nefy ü isbât** (نفی و اثبات) : Nefy, kendini görmemektir ve isbât Allâh Teâlâ'yı görmektir.

Beyit :

ما رميت اذ رميت اذ نسبت
نفی و اثباتست و هر دو نسبت است

Bu mahalde buyururlar ki, bir şeyde iki nisbet câizdir ki biri nefy ola ve biri isbât ola. Nitekim Hz. Risâlet Penâh'a Cenâb-ı İzzet buyurur ki, yâ muhammed ما رميت (Enfâl,8/17) sen atmadın ol bir avuç toprağı, bu nefydir, اذ رميت (Enfâl,8/17) şol vaktte ki attın, bu isbâttır, و لكن الله رمى (Enfâl,8/17) velâkin ol hâki Allâh Teâlâ attı. Pes, mâ rameyte iz rameyte nisbetten oldu. Zîrâ mâ rameyte nefydir ve iz rameyte isbâttır ve her ikisi Hak'da müsbettir. Ya'nî nefy eden de Hak ve isbât eden de Hak'dır. Ma'lûm ola ki, rahmet kalb ve rûha taalluk eder ki makām-ı

[336] - Aclûnî, I, s.217.

isbâttır. Ve takdîs sırra taalluk eder ki makām-ı nefydir. Zîrâ sırr-ı insân cemî' taallukāt-ı vesah ve denesden mukaddes ve mutahher olmadıkça, tecellî-i zâtî vâki' olmaz. Makām-ı velâyet ise tetahhur-i küllîyi müstelzimdir. (**Vâridât-ı İsmâil Hakkı k.s.**) **[555-a]**

***Nefy ü isbât** (نفی و اثبات) **:** Kelime-i tevhîddir.

***Nifâk-ı şer'î ve Nifâk-ı îmânî ve Nifâk-ı azmî ve Nifâk-ı amelî :** Nifâk iki vechiledir : Birine şer'î ve nifâk-ı îmânî derler. Lisân ile îmânı izhâr ve kalb ile küfrü i'tikād ve ebtāndır. Kur'ân'da gelir : ان المنافقين فی الدرك الاسفل من النار (Nisâ,4/145) [Şüphesiz ki münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar] münâfık-ı mezkûrun şânındadır. Ve birine dahi nifâk-ı azmî ve nifâk-ı amelî derler ki sırr ve alâniyet birbirine muvâfık olmamaktır. Bu münâfıkın şerîatte emâresi vardır; söylese kizb etmek ve ahd etse nakz etmek ve va'd etse hulf etmek ve emânete hıyânet eylemek ve emsâli gibi. Ya'nî nifâk ve emârât ve alâmâtı sıfât-ı zemîmedendir, küfre ve nifâk-ı îmânîye müeddîdir. Ve bir nifâk dahi vardır ki cemî'-i esmâ yüzünden halka görünmek ve vücûh-i muhtelifeden zâhir olmaktır. Bir vechile ki münâfık-ı ekber hindistanda vefât ederse ihrâk-ı bi'n-nâr edeler. Ve Ka'bede intikāl ederse âb-ı zemzem ile gasl eyleyeler. Hakîkatı erbâbına ma'lûm ve sırr-ı meskût-i anhdandır. Ba'de-zâ demişlerdir ki, ümem-i sâlifede nifâk yoktu, belki onların hâli ya iman veyâ küfr idi. Bu cihetten onlara suâl-i kabr yoktu. Sonra bu ümmete zuhûr eyledi. Binâen-alâ-hâzâ, muhlisi ve gayr-ı muhlisi temyîz için suâl-i kabr muhakkak oldu. Bundan fehm olundu ki, mü'min-i muhlis olanlar cevâba kādir olurlar ve kâfirler ve münâfıkların sıfâtıyla muttasıf olan fâsıklar cevâba kādir olmayıp, muazzeb olurlar. Ve Rasûlullâh (s.a.v.) zamanlarında münâfıklar var idi ki Allâh Teâlâ onları esmâsıyla Cenâb-ı Nübüvvet'e ta'rîf etmişti ve Cenâb-ı Nübüvvet dahi Huzeyfetü'l-Yemânî (r.a.) Hazretleri'ni sâhibü's-sırr ittihâz edinip ona bildirmişti. Velâkin ihtilâl vuku'undan hazeren halleri ketm olunurdu. Şimdi bu a'sârda dahi her milletten mevcûddur. (**Necât**)

***Nifâk-ı ekber** (نفاق اکبر): İçi dışına uymayanın hâline nifâk-ı ekber denilir. Lâkin içi dışından a'lâ olmakla nifâkları nifâk-ı mezmûm olmadı. Ya'nî büyüklerin hallerine uhuvvet olunan nifâk, nifâk-ı lağvîdir ki mücerred iç dışa uymamaktan ibârettir, yoksa nifâk-ı ıstılâhî değildir ki bâtınında küfrü ibtān edip zâhirinde îmân izhâr etmekten ibârettir. İnsân-ı kâmilin vücûh-i kesîresi vardır ki her biriyle bir veche nazar eder. Böyle olmalarının sebebi, onların cemî' esmâ ve sıfât ile ittisâflarıdır ve zâtlarının vahdeti olarak bir hey'etten hey'et-i uhrâya tahvîlleridir. Pes, Hak Teâlâ'ya nazar etmeyi murâd eden kimse, insân-ı kâmile nazar eylesin. Bundan ötürü kâmil insânların vasfında denilmiştir ki, halk kâmil insânı gördüklerinde, **[555-b]** Hak Teâlâ'yı anarlar ve hatırlarına getirirler. Ey basîreti gözünde perde-i remed olan gāfil kimse, kalbinden aynını gidermek ile basîret gözünün illetine ilac eyle ki mazhar-ı tâm olan insân-ı kâmili göresin ve illâ onlar mesturlardır, herkes onları göremez, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Nokta-i basîta** (نقطهء بسیطه) **:** Âlem-i lâhût.

***Nokta-i vücûd-i mutlak** (نقطه وجود مطلق): İşbu dâirenin ortasında olan nokta-i merkez nokāt-ı dâirenin her birine berâberdir. Kimine uzak, kimine yakın değildir. Ya'nî her birine nisbeti berâberdir. Fe'fhem cidden.

***Nokta-i vahdet** (نقطه وحدت) **:** Rûh-i izâfî.

***Nokta-i küll** (نقطه کل) **:** Rûh-i izâfî.

***Nokta-i kübrâ** (نقطه کبری) **:** Rûh-i izâfî.

***Nokta** (نقطه) **:** Hiç bir tarafdan bölünmeğe kābiliyyeti olmayana, nokta derler.

***Nokta-i beyâz ve Nokta-i siyâh sırrı :** Meselâ, bir beyaz kağıdın üzerine bir siyah nokta vaz' olunsa, ol siyah noktanın cirmi kadar tahtında beyaz nokta müteayyin olur ki ol beyaz nokta vahdet-i zâtiyyeye ve üstündeki siyah nokta ilm ü kalemde olan kesret-i halkiyyeye işârettir. Pes, ol siyah noktanın zuhûru beyaz noktaya ve beyaz noktanın taayyünü siyah noktaya mavkufdur. Pes, bu âlem siyah noktaya benzer ki Hakk'ın zuhûru onunla ya'nî âlemle vâki' olmuştur. Zîrâ bu âlem esmâ ve sıfâta mazhardır ve Hakk'ın taayyünü dahi âlemin vücûduyla mevcûddur. Eğerçiki الان علی ما کان علیه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] i'tibârıyla hâlâ vücûd-i Hak ıtlâk-ı hakîkî ile mutlakdır. Velâkin bizim murâdımız merâtibde olan zuhûr ve taayyünü hasebiyle olan mertebedir. Pes, bu mertebede taayyün demek, hakîkatte ıtlâkına mâni' değildir ve belki hakîkatte taayyün ve lâ-taayyünden dahi münezzehdir. Zîrâ lâ-taayyün dahi taayyün mukābelesinde olmakla mukayyeddir. Eşyâ ise Hakk'ı takyîd etmez. Onun için hep bu görünen odur demek fi'l-hakîka küfrdür. Ol hâl-i siyâh gibi olan âlem, ruhsâr-ı Hak üzerine ridâ ördü ve perde çekti. Ya'nî âlem

Hak yüzüne hicâb oldu velâkin hakîkatte hicâb muhtecibe göre değildir, gayra göredir. Bu arada ise gayr yoktur, belki bir âlem ve bir Hak vardır. Pes, âlem Hak yüzüne hicâb olmaz ve belki âyine olur. Nitekim âdet-i arabdır ki baştan ayağa ridâ ile bürünür, görünen ridâdır mürtedî değil. Kendinin zuhûru kendine perde olmuştur dedikleri budur. Nitekim balığa su perde olduğu gibi, maa-hâzâ perde değildir. Eğerçiki balık suyu müşâhedesi hâlinde su nerededir. Ve göze giren hava dahi böyledir, hafî nesnedir, Hak feth eyleye. Ya'nî kemâl-i zuhûrundan suyun balıklara görünmediği gibi biz dahi havayı göremeyiz. Hava görünmek lâzım gelse bir duman gibidir.

Ma'lûm ola ki, nokta zâtında bir beyâz-ı mutlakdır ki kendi nefsinde taayyünden berî ve ârîdir. Ve nefs-i taayyün hakîkat-ı noktanın **[556-a]** rakamda mahsûs olduğu vech üzere ancak sûreti ve misâlidir, ya'nî noktadaki siyahlıktır. İmdi nokta-i rakamiyye ki siyah ile yâhut gayrı levn ile beyaz üzerine sebt oluna. Beyâz-ı mutlak dediğimiz, nokta-i gaybiyyenin cirmi ve zıllidir. Pes, iki nokta bir nokta olmuş olur ki biri zât-ı levn olan nokta ve biri beyâz-ı mutlak dediğimiz noktadır. Ve bu ikisinin taayyünlerinden bir emr-i sâlis berzahı dahi ser-zede-i sâha-i vücûd olur ki ikisi bir olduğudur, nokta üç olmuş olur, ammâ bir noktadır. İşte bu bir nokta birbirine muttasıl ve mülâhık olarak bi'l-istikāmet elif olur. Ve elifden dahi hurûf ve hurûfdan dahi kelime-i lafza ki âlem-i ma'nây-ı imkânın müfredât ve mürekkebâtından kinâyedir. Kalem, kudret-i ilâhiyye ile levh-i tafsîle nigâşte ve tastîr ile rakk-i menşûr-i tebdîl ve tahvîle terkîm ve tahrîr olunur. Ya'nî nokta siyahlığı bir ve altındaki beyazlığı bir ve bir de ikisinin berzah-ı cem'idir.

Ma'lûm ola ki, cemî' kütübün esrârı kur'anda ve kur'anın hakāyıkı sûre-i fâtihada ve fâtihanın besmelede ve besmelenin bâda ve bânın hakāyıkı noktadır ki tahte'l-bâdadır. Zîrâ nokta remz-i vahdettir. Ve vahdet ve ahadiyyet menba'-ı vâhidiyyettir. Ve vâhidiyyet mertebesi bi'l-fi'l cemî' esmâ ve sıfâtı müştemildir ki tafsîline nihâyet yoktur.

Nazm :

Noktada sırr-ı elif-i bâ gizlidir,
Katre vâr kîm onda deryâ gizlidir.
Sûreti sanma kîm bî-ma'nâ ola,
Her ismde bir müsemmâ gizlidir.
Hırka-i dervîşde sultān yâtûr,
Hâr içinde verd-i ra'nâ gizlidir.
Kıl nazar insân-ı kâmil vechine,
Vâr deme allâhu a'lâ gizlidir.
Gerçi esmâ ve sıfât etti zuhûr,
Zât-ı hak ammâ ki hâlâ gizlidir.
Gözlüye gizli olur mu hakkıyâ,
Gerçi derler ba'zı eşyâ gizlidir.

***Nokta ve Hat ve Sath ve Cism:** Noktanın tûlu ve arzı ve umku yoktur. Ve hattın yalnız tûlu vardır, arzı ve umku yoktur. Ve sathın tûlu ve arzı vardır, umku yoktur. Ve cismin tûlu ve arzı ve umku vardır. Ve noktanın mürekkebine hat derler ve hutûtun mürekkebine sath derler ve sutûtun mürekkebine cism derler. Bir şeyin tûlüne ya'nî uzunluğuna taksîmi kābil ise ona hat derler. Ve hem tûlünden ve hem arzından ya'nî ortasından taksîmi kābil ise ona sath derler. Ve hem tûlünden ve hem arzından ve hem umkundan ya'nî yassılığından kābil-i taksîm olursa, ona cism derler. Hat şol şeydir ki tûlen inkisâmı kābil ola, arzen ve umkan değil. Sath şol şeydir ki tûlen ve arzen inkısâmı kābil ola, umkan değil. Cism şol şeydir ki tûlen ve arzen ve umkan inkısâmı kābil ola, noktanın hilâfına. Zîrâ nokta şol şeydir ki ne tûlen ve ne arzen ve ne umkan inkısâmı kābil olmaya.

***Nokta-i mecâz ve Nokta-i hakîkî** (نقطه مجاز و نقطه حقيقى) : **[556-b]** كنت كنزا ahadiyyetten ibârettir ki Hz.Dâvud (a.s.) ın suâlinde buyurdu. يا داود كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق [Ey Dâvud! Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim de mahlukatı yarattım][337] buyurduğu Yazıcızâde buyurur ki taleb ede zuhûr-i izhâr ve feyyâz ihtimâli vardır ki zuhûrdan murâd, bu hadîs-i kudsînin mefhûmu ola, kemâlini göstere, tâ cevher-i a'râz buyurduğu zuhûr-i esmâ ve sıfâttan kinâyettir, mertebe-i vâhidiyyete işârettir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette cemî' esmâ ve sıfâttan eser-i zuhûr yoktu, mertebe-i vâhidiyyette zuhûr buldular. Bi-şart-ı şey' i'tibârıyla cemî' eşyâ lâzımesinin küllîsi ve cüz'îsi ki esmâ ve sıfât ile müsemmâlardır, makām-ı cem' ve vâhidiyyettir. Esmânın mazharı a'yân-ı sâbite ve hakāyıka isti'dâdlarına münâsib ve

[337] - Aclûnî, II, s.132.

kābiliyyetlerine muvâfık olan esrârı keşf edip, mertebe-i kesrette izhâr-ı vâhidiyyet edip nokta-i âriziyelerini nokta-i vâhidiyyete nisbet eylediler. Zâhiren ve mecâzen görünen nokta fi'l-hakîka nokta-i hakîkattır. Buyurur :

Mecâzen nokta koysa devre hattāt,
Hakîkî noktaya devr eder nimât.

Ya'nî nefsü'l-emr bir hattāt mecâzen dâire-i devriyyeye bir nokta koysa, sûretâ hakîkat dâiresi ki devr-i eşyâ ilâ aslihîdir. كل شئ يرجع الى اصله [Herşey aslına döner] mantuku üzere, cümle uslûb-i eşyâ ve hakāyık ve hakîkatü'l-hakāyıka dâir ve râci'dir demektir. Ya'nî cemî' eşyâ döne döne aslına rücû' eder. İmdi bu sırdandır ki ba'zı zâtullâhın zât-ı cüz'iyyesi ve vücûd-i ârızıyyesi bahr-i tevhîdde müstehlek olup, bî-ihtiyâr انا الحق mülâhazasında iken انا الحق mahv olup هو الحق mülâhaza olunması murâddır ki buyurur : " Ene'l-hak mahv olup hak ede elhâz" . İmdi bu nokta-i mecâzînin nokta-i hakîkîye devr eylemesi sûretidir. Zîrâ erbâb-ı işâret ve ashâb-ı kinâyetten ba'zıları bu noktanın ta'rîfini bu resme beyân buyurmuşlar ki nokta-i ebcedde olan elif hakîkattır ki zât-ı mutlaka delâlet eder, ibtidây-ı âlem-i lâhuttur ve كنت كنزا مخفيا mertebesidir demişler. Ve ebcedin "با" sı bâ-i ma'rifettir. Ahadiyyetin vâhidiyyet mertebesine nüzûlü sıfatıyla mevsûf olmasına delâlet eder. Demişler ki, âlem-i ceberût فاحببت makāmıdır. Ve ebcedin "جيم" i zuhûr-i esmâ ve sıfâta işârettir ki mebde'-i kesret-i eşyâdır, âlem-i melekûttur, ان اعرف makāmıdır demişler. İmdi elif ahade bâ vâhide cîm esmâ ve sıfâta işârettir denilmiş. Pes, imdi benim rûhum bundan ziyâde ta'rîfe mesağ ve mecâl yoktur. Zîrâ Allâh ifşâ-i esrâr eylemekten ihtirâz edip ve sırr-ı mahbûbu her biri birer remz ile işâret buyurmuşlardır ki ârif-i esrâr ve kābil-i mâ-fi'l-ahbâr olan zâtlar anlar. Yazıcızâde buyurur :

Beyit :

Seni çün âlem-i esrâr salupdur gurbete nâ-çâr,
*Dervîş sa'y-ı beliğ et var sakın aldatmasın ağyâr. **[557-a]***

***Noktadan hâsıl olan herbir harf bir vücûda işârettir :** Muhakkıkînden ba'zısı buyururlar ki, الم de olan her bir harf bir vücûda işârettir. "Elif" zât-ı Hakk'a işârettir ki evvel-i vücûddur. Ve " lâm" akl-ı fa'âle işârettir ki lisân-ı şer'de cibrîle derler. Ve evsat-ı vücûddur ki vücûd-i evvelden istifâza edip, vücûd-i âhire ya'nî (a.s.)a ifâza eder. " mîm" vücûd-i muhammede işârettir ki âhir-i vücûddur. Ve dâire-i vücûd onunla tamam olmuştur. Bu harf muksimun-bihâ olduğu takdîrce kasem böyle olur ki Allâh hakkı için ki cemî' mevcûdâtın evvelidir. Ve fa'âle hakkı için ki fuyûzâtı îsâle vâsıtadır. Ve vücûd-i muhammed hakkı için ki mazhar-ı zât ü sıfât ve ekmelü ve mükemmil-i cemî'-i mevcûdâttır. Ya'nî elif hakkı için demek, Allâh hakkı için demektir. Ve lâm hakkı için demek, cibrîl hakkı için demektir. Ve mîm hakkı için demek, muhammed hakkı için demektir.

Ma'lûm ola ki, harf-i bâ evvel-i mevcûddur ve vücûdda mertebe-i sâniyededir. Ve Kur'ân dahi bâ ile iftâh olundu ki bismillâhdır. Ve bizim şeyhimiz, bir şey görmedim illâ bâyı onun üzerinde mektûb gördüm derdi. Ya'nî bâ hazret-i hakdan makām-ı cem'de cemî' mevcûdâta musâhibdir demek olur. وبى قام كل شئ [Herşey benimle ayakta durur] ve ظهر ma'nâsına işâret kılar. Hz. Şiblî'ye denildi ki, sen şiblî misin? Dedi ki, ben bânın tahtındaki noktayım. Ona işâret eder ki nitekim nokta bâya delâlet eyler. Ve onu tâ ve sâ ve gayrısında temyîz kılar. Kezâlik ben dahi ol hazrete delâlet eyledim ki ondan mevcûd oldum. Ve onun kudretiyle zâhir ve onunla bâtın oldum.

Li-muharririhî :

Nokta-i bâdan göründü çehre-i nûr-i siyâh,
Remz var tahtında onun dikkat ile kıl nigâh.
Ârif ol nûn ve'l-kalemden sırr-ı nokat nidüğün,
Kîm odur da'vây-ı hakda ehl-i irfâna güvâh.
Kâmilin enfâsıdır işbu sipihri döndüren,
Goncayı kîmdir kabâ eden dili bülbülden âh,

Fi'l-hakîka kılmasaydın sen sana ser-fürû.
Yândan hâk sipâha secde eylerdi câh,
Hak sana yoldâş iken bu yolda bu vahşet nedir.
Yâ hakdan hakka sefer edip nedendir mahrem-i râh,
Üstüne subh-i kıyâmet doğdu gaflet nice bir.
Dîde-i cân ü dile gelmez mi âyâ intibâh.
Hakkıyâ a'dâya mağlûb olma bu dünyâda kîm,
Hak sana verdi melâikeden nice yüz bin sipâh.

***Nokta ve elif-bâ sırrı :** Elif ki (kesr-i lâmla) hurûf-i teheccîden yedi aded noktadan terkîb olunmuştur ki mebde'-i evvele işârettir. Nitekim hitāb-ı ervâhda gelir: الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] ve cevâbda gelir: بلى (A'râf,7/172) [Evet] Pes, suâlde **[557-b]** elif ile ibtidâda mebde'-i evvele ve cevâbda bâ ile ibtidâda taayyün-i evvele işâret vardır. Velâkin elifde terkîb olduğu gibi, zât-ı bârîde terkîb yoktur. Belki zât-ı ahadiyyesi besâtat-ı tâmme üzerinedir ki niseb ve izâfâttan gayrıdır. Pes, ona göre nokta taayyün-i sıfâtîdir ki esmâ-i seb'a ona nâzırdır. Ve lisân-ı halkda yediler dedikleri ki evtād-ı seb'adır ki mezâhir-i esmâ-i seb'adır. Ve hâlden murâd, nokta-i vâhidedir ki hurûf-i teheccîden taayyün-i evvel olan bânın tahtına vaz' olunmuştur, taayyüne alâmet olsun için. Ve bu noktadır ki yüzde ya'nî zâhir-i halkda bâriz olup, cemî' taayyünât onunla kāim olmuştur. Pes, bâ ve elif ve nokta aslında şey'-i vâhiddir. Bâ elifden bedeldir ki besmelede elif mevzi'ine vaz' olunmuştur. Tâ ki بى قام كل شئ [Herşey benimle ayakta durur] ma'nâsını müfîd ola. Ve nokta elifin esmâ-i seb'adan ve sâir sıfât-ı vâhidiyyeden kat'-ı nazar sıfat-ı zâtiyyesi ve belki ayn-ı zâtıdır ki ibtidâ mazhar-ı evvel sûreti olan bâda zuhûr edip, bânın yüzünde nişân olmuştur. Sonra merâtib-i muhtelife cihetiyle tafassül iki ve üç sûretine girmiştir. Pes, iki ve üç bir noktanın tekerrürüdür. Ve eğer her yüzde bir nokta olmasa, iki demek ve üç demek ve yedi demek olmazdı. Zîrâ sıfât-ı müteaddide zât-ı vâhid ile kāimedir ki sıfât-ı zâhire gayb-ı noktaya âyine düşmüştür. تعالى ذات الله اكبر (Nukile min **Kitâb-ı Vâridât-ı Hakkı**)

Li-muharririhî :

Açıl ey sîne-i dilber ma'nâyı görsünler,
Saçıl ey hâme senden nokta-i mesnâyı görsünler.
Maârif ehline العلم نقطة sırrını bildir,
Nice mevvâc olur bir katrede deryâyı görsünler.
Seni setr etme ve cân gûşesinde ehl-i kesretten,
Yüzünden ol zât-ı bî-hem-tâyı görsünler.
Neden ya'kub a'mâ oldu ken'ân içre baksınlar,
Ne vechile açıldı dîde-i bînâyı görsünler.
Nice a'mâları bînâ kılarsın nola bu âlemde,
Ko bînâlarda yâri safvet-i mînâyı görsünler.
Bugün şükr etmeyenler ni'met-i erbâb-ı irşâda,
Yârın şol ehl-i küfrânla vâveylâyı görsünler.
Yeter nefy eyledin halkı yeter ey hakkı-i şeydâ,
Yürü nefy içre göster halka tâ illâyı görsünler.

***Nokta-i seb'a (نقطه سبعه):** Sıfat-ı seb'in sûretleridir. Ba'zı rivâyâtta gelmiştir ki, Âdem (a.s.) yedi yüz bin lugat ve lisân ile tekellüm eyledi. Ve ol elsine ve lugatın her biri evlâdından bir tāifeye intikāl eyledi. Ve ol dillerin cümlesi yirmi sekiz harfi müştemil idi. Ve hurûf-i teheccîden elif yedi noktayı müştemildir ki nokta-i ûlâ, nukāt-ı sittin mebde'i ve nukāt-ı sitte tekerrürü cihetinden ona aded gibi olmuştur. Ve yedi nokta sıfât-ı seb'in sûretidir ki sıfât-ı seb' sâir sıfâta ümmehât oldukları gibi, nukāt-ı seb' dahi cemî' besâit-i hurûfun aslıdır. Ve ol dahi kelimâtın ve kelimât dahi âyâtın ve âyât dahi **[558-a]** suverin mâyesidir. انا النقطة تحت الباء denilir. Nokta-i ûlâya işâret ederler ki âlem-i nûndur. (Hakkı Efendi)

***Nokta sırrı (نقطه سرى) :** Hz. Ali (k.v.) den sırr-ı noktadan suâl olundukta, buyurdular ki : ما فى الكون والمكان olan cemî' eşyânın sırrı kütüb-i semâviyyede mevcûddur. Ve onların sırrı, Kur'ân-ı Azîm'de mevcûddur. Ve Kur'ân-ı Azîm'in sırrı, fâtihada mevcûddur. Ve sûre-i fâtihanın sırrı besmelede mektûmdur. Ve besmelenin sırrı, bâda mektûmdur. Ve bânın sırrı, noktada

mektûmdur. Ve انا نقطة تحت الباء ya'nî ben dahi o noktada mektûmum buyururlar. Ya'nî ma'nâda demek olur ki ol taht-ı bâda olan esrârı benim vücûdum şerh ve beyân eyler. Zîrâ benim sûretim âlem-i mülk ve melekûte ve kalbim âlem-i ceberût ve lâhût ve levh-i mahfûza ve aklım kalem-i a'lâya işâret eder. Ve rûhum dahi rûh-i izâfîdir ve sırrım sırrullâhdır. Nitekim hadîs-i kudsîde zikr olundu ki كما قال الله تعالى : الانسان سرى وانا سره [Allahu Teâlâ'nın dediği gibi: İnsan benim sırrımdır, ben de onun sırrıyım]

Ma'lûm ola ki, elsine-i nâsda mütedâvil bir kelâm vardır ki ba'zı mahalde îrâd edip derler ki, العلم نقطة كثرها الجاهلون [İlim bir noktadır, onu câhiller çoğalttı] Pes, imdi bu kelâmı dahi hazret-i server-i şühedâ Emîrü'l-Mü'minîn (kuddise sırrahu'l-a'lâ) hazretlerinindir demişler. Bu nokta-i ilm dahi ayn zikrolunan noktadan ibârettir ki ol nokta ilm-i sırr-ı âdemdir ki hüsn ü cemâli görmek ve işitmek ve şemm etmek ve anlamak ve bilmek cümlesi sırr-ı âdemdedir. Ve kezâlik ol nokta nokta-i kalbdir. Buyurmuşlardır ki, kalb mahall-i huzûr ve zuhûr ve bürûz ve nüzûl-i tecelliyâttır. Ve kezâlik şol nokta-i benî âdemdir ki cümle maânî ve sûret ve hüsn-i cemâl ol noktanın zımnındadır ki ol noktadır. Buyurmuş ki, ol nokta dehândır, mahall-i noktadır. Ve yine buyurmuş ki, ol nokta hâkdir ki kābiliyyet-i sûret-i âdemdir ve hüsn-i cemâl-i âdemdir ve hâmil-i esrâr-ı ma'rifetullâhdır. Ve yine netîcetü'l-kelâm buyurup buyurmuş ki, ol nokta vücûd-i pâk-ı âdemdir ki ilm ve esrâr-ı tevhîd ve tafsîl ve tekvîn ve tebyîn-i meknûnâtı hâmildir. Ve âyine-i vücûd ve tecellî ve müşâhede ve zuhûr-i sırr-ı esmâ ve sıfât ve sırr-ı zât ve ilm ve ezel ve ebed ondandır, ya'nî ol noktadandır ve ona mahsûsdur. Pes, imdi كثرها الجاهلون [Onu cahiller çoğalttı] demek budur ki câhil müşrikler bu sırr-ı noktadan yüz döndürüp hacer ve şecer ve ateş ve bakara ve buna benzer nesnelere teveccüh edip, taptılar ki ma'bûdluğa lâyık değil. Onun için الجاهلون العلم نقطة كثرها [İlim bir noktadır, onu câhiller çoğalttı] buyurdu Emîrü'l-Mü'minîn Hazretleri. Zîrâ kemâl-i tevhîd her olmuşu ve olacağı Hak'dan bilirler, mâ-sivâya yol bulmazlar. Fi'l-hakîka hükm onundur, gayrıların hükmü mecâzîdir. Ammâ şol zâtlar ki nokta sırrını **[558-b]** ilm-i âdemîde görüp bildiler ve cemî' eşyânın ilmi onlara kşf oldu. İlmden ayna ve ayndan hakka yetişip, esrâr-ı mülk ü melekûtu cümle bilip, müşâhede-i kevn ü mekân ve muâyene-i a'yân eyledikleri ayn-ı eltâf-ı hüdâ ve kerem-i kibriyâdır ki buyurur : سنريهم اياتنا فى الافاق و فى انفسهم (Fussilet,41/53) [İleride biz onlara âyetlerimizi hem uçsuz bucaksız kâinatta, hem bizzat kendilerinde göstereceğiz] ve dahi buyurur : و فى انفسكم افلا تبصرون (Zâriyât,51/21) [Kendinizde de! Hâlâ görmeyecek misiniz?] (Süleymân Zâtî halîfe-i İsmâil Hakkı)

***Nakşibend ve Nakşibendî** (نقشبند و نقشبندى): Hz. Pîr Muhammed Bahâuddîn'e nakşibend derler, etbâına nakşibendî derler.

***Nükebâ** (نقبا) : Nüfûsun esrârını istihrâc eyleyen kimselere nükebâ derler. Ve onlar üçyüz neferdir. Tafsîli diğer nükebâ beyânındadır. Ve ba'zı ehlullâhın indinde nükebânın adedleri on ikidir. Nitekim Kur'ân'da gelir : و بعثنا منهم اثنى عشر نقيبا (Mâide,5/12) Ya'nî benî isrâil içinde on iki nakîb ve arîf ta'yîn ve nasb olundu. Tâ ki seferde ve hazarda tahte'l-livâlarında olan asker ve cemâatın ahvâlinden tenkîb ve teftîş edeler. Pes, bundan fâide-i nekābet ma'lûm oldu. Ya'nî kaçan bir tāife kendi üzerine nakîb ve zâbit ta'yîn olunduğunu ve müfettiş havâle kılındığını bilseler, halleri istikāmete akreb olur. Zîrâ nâs bi't-tab' rüesâdan teheyyüb ederler ve satvetlerinden havf-ı zecrleriyle münzecir olurlar. Ve meydân-ı celâlette nâsibu'l-alem Sultânü'l-Âlem (a.s.) cenâbları akabede hazret-i ensâr için olan on iki nakîb kâr-âzmûde nasb ettikleri siyerde mesturdur. Ve tahsîs-i adedin sırrı, burûc-i isney aşeredir. Zîrâ her bir burc için bir nakîb nasb olunmuştur ki ol nakîb ol burcun hâssiyetine vâkıf ve esrâr-ı te'sîrâtına muttali' ve kezâlik ol burca nüzûl eden kevâkib-i seyyâre ve sâbitenin ahvâl ve mukteziyâtından haberdârdır. Zîrâ seyyârât gibi sevâbitin dahi harekât ve kat'-ı burûcu vardır. Eğerçi ziyâde tederrücünden bir hıynde zuhûru yoktur. Zîrâ nice bin sene devr ve seyre muhtâcdır. Ehl-i rasadın a'mâları ise onu müşâhededen kāsırdır. Ve nükebâ-i mezkûre ism-i bâtın ile mütehakkık oldukları için, bevâtın-ı zâtla müşerref olurlar. Ve vücûh-i serâirden setâiri keşf edip hafâyây-ı zamâiri istihrâc ederler ve desâis-i nefs ve mekr ve hud'asını bilirler. Hattâ iblisin kendi nefsinden bilmediği umûra vâkıf olurlar. Ve ilmleri bir mertbededir ki bir kimsenin vech-i arzda izini görse, ol izden intikāl edip sâhibinin saîd veyâ şakî olduğunu fehm edeler ve îmânla veyâ küfrle gider diye hükm eylerler. Nitekim zâhirde tāife ki tetebbu'-i âsâr eyleyendir, bir şahsı görse bu şahıs bu izin sâhibidir diye hükm eder. Pes, evliyâdan **[559-a]** ma'dûd olmayanın ulûmu bu olunca, nazar-ı Hak ile nâzır olan firâset-i hakîkat ehlinin hâli ne olmak gerekdir kıyâs oluna.

Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ kalbi mir'ât-ı cemâl edip, eşyâyı mazhar-ı esmâ ve sıfât eyledi. Ve havâtırı dahi kalbin müşâhedesine hicâb eyledi. Ve eğer bir kimse kalbini havâtırın duhûlünden hıfz etmese, Hakk'ın cemâl-i zâtını ve envâr-ı esmâ ve sıfâtını müşâhede edemez. Pes, imdi sâlike kalbini havâtırdan hıfz etmek lâzımdır. Eğer bir sâlik sa'y edip kalbini havâtırdan rub' saat veyâ nısf saat hıfz ederse, elbette ol sâlik cemâl-i zâtı ve envâr-ı esmâ ve sıfâtı müşâhede eder. Lâkin kalbini havâtırdan bu mikdâr hıfz etmek katî sa'bdır ve katî çok mücâhede ile hâsıl olur. اللهم يسر لنا على جميعهم [Allâhım! Onların hepsini bize kolaylaştır.]

***Nikâh-ı cismânî ve Nikâh-ı misâlî ve Nikâh-ı rûhânî ve Nikâh-ı ilmî ve Tezvîc-i sûrî ve Tezvîc-i ma'nevî ve Bülûğ-i sûrî ve Bülûğ-i ma'nevî :** Bin yüz otuz bir senesinin saferinin ikinci cumartesi günü ba'de'l-intibâh vârid olan bu kelâm idi : سنك سن المرسلين Ya'nî senin sinnin sinn-i mürselîndir. Murâd mahall-i tezvîc-i ma'nevîdir demek oldu. Mahal ile tezvîc-i ma'nevîden zamân-ı celvetiyi murâd eyledi ve ma'nevî demekle tezvîc-i sûrîden ihtirâz eyledi. Zîrâ tezvîc-i sûrî ehlinin sinni bulûğ-i sûrî sinnidir. Ve ammâ tezvîc-i ma'nevîde büluğ birkaç nev' üzeredir. Bu eclden " sinnüke sinnü'l-evliyâ ve'l-enbiyâ" denmedi, zîrâ mürselûn onların fevkindedir. Pes, nikâhât dört türlüdür : Nikâh-ı cismânî ve nikâh-ı misâlî ve nikâh-ı rûhânî ve nikâh-ı ilmîdir. Nikâh-ı evvelin âsârı kalbdedir. Ve nikâh-ı sânînin envârı sıfattadır. Ve nikâh-ı sâlisin esrârı rûhdadır. Ve nikâh-ı râbi'in hakâyık-ı külliyesi ayn-ı mücerreddedir. **[559-b]** Şol cihetten ki gâh olur ki müslimin sûret-i nikâhı olur velâkin hakîkatte dürüst değildir. Zîrâ ba'zı şurûtuna adem-i mukârenetle ki evvel-i tezvîcde olur yâhut ba'de'n-nikâh münâfî bulunur, ya kavlen ya fi'len. Onun için inde'l-iştibâh tecdîde muhtâcdır. Ve eğer nikâh bu vech üzerine olmazsa mevlûdden hayr yoktur. Ya'nî gerçi veled-i zinâ olan kimse zâhirde salâhına binâen kadı ve imam ve şâhid ve emsâli dürüst olur velâkin aslı fâsid olmakla ictihâd etse dahi pâye-i velâyete kadem basmaz. Zîrâ ezvâc-ı ma'nevî ezvâc-ı sûrînin sıhhatine mevkufdur. Ve nikâh-ı sahîh tarafeynin rızâsından ibârettir. Ve odalıkdan tevellüd eden çocuk dahi kendi mülkü olan câriyesinden olmakla nikâh-ı sahîh hükmündedir. Dîn velede ve sıhhat-i nikâh vâlideyne dâirdir. Ve islâmı hâdis olmak ve hürrü'l-asl olmamak zarar vermez. Ve illâ sahabe dahi (r.anhüm) medhûl olmak lâzım gelirdi. Zîrâ Bilâl-i Habeşî ve Selmân-ı Fârisî ve Süheyb-i Rûmî ve niceler dahi sebî ve abîd cinsinden idi. Ve Bilâl seyyidü'l-abdâl ve reîsü'l-müezzinîn ve hazînedâr-ı nübüvvet olup Selmân dahi ol kadar teşrîf-i zâid buldu ki hakkında سلمان منا اهل البيت [Selman bizim ehl-i beytimizdendir][338] denildi. Ve tahâret-i bâtınesi sebebiyle âl-i rasûlden kılındı.

Ma'lûm ola ki, halk birbirlerini ve bâ-husûs veliyyü'n-ni'metini zemme mecbûr olduklarından, filan filanın oğlu değil midir yâhut onun babası filan ve anası filan karı değil midir ve onun sütünden ne olacaktır demek menhîdir. Zîrâ bir kimse nikâh-ı sahîhden tevellüd ettikten sonra ona ta'n etmek olmaz. Ve illâ bu ta'n peygambere sârî olur. Hadîs-i mezkûrde buyurulduğu üzere onun ebeveyni câhiliyyet üzerine olmak, kemâlini münâfî değildir. nitekim Kur'ân'da gelir : يخرج الحى من الميت (Rûm,30/19) [O ölüden diri çıkarır] ve nice nâkıslardan hasen i'tikâdıyla hizmetten kâmiller zuhûr etmiştir. Zîrâ sûretâ nâkıs görünürse dahi nikâh-ı sahîhden gelmekle mertebe-i vusûle müstaiddir. Veled-i zinâ ise böyle değildir. Pes, şerîatte nikâh-ı sahîhden tevellüd edene imkân-ı velâyet olmayınca, tarîkatte dahi ehl-i nefesden tevellüd eyleyen bi-tarîki'l-evlâdır. Cümle turuk-i hak ehli nefes-i evlâdadır ki neseb-i tarîkatten gelmişlerdir. Ve bunlar fi'l-hakîka âl-i rasûldür, zîrâ takî ve nakîlerdir. Takî oldukları (tâ-i müsennât ile) şerîatte ve zâhirde takvâlarına râci'dir. Ve nakî oldukları, (nûnla) kalblerinin tahâretlerine ya'nî denes-i taallukâttan paklıklarına dâirdir. Pes, zâhir ve bâtını pak olanlar ile olmayan bir midir. Eğer pâk olmak hüsn-i i'tikâd ve hüsn-i amel iledir dersen, **[560-a]** Kur'ân'ın bâtınına i'tikâd dahi şer'de dâhildir. Ve Kur'ân'ın bâtını ehlullâh ile kâimdir. Pes, ehlullâhı inkâr ve erbâb-ı hakîkatı cerh etmek, bâtın-ı Kur'ân'ı inkâr ve hakîkatına ta'ndır. Binâen-alâ-hâzâ, ehl-i inkârın îmânlarında şüphe vardır, zîrâ i'tikâdları nâkısdır. Ve emr-i i'tikâd tamam olmadıkça, îmâna ve amele i'tibâr yoktur. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Nikâh-ı fuzûlî :** Kendi re'yi ile olmayan ve gıyâbdan olan nikâha nikâh-ı fuzûlî derler. Birisi gıyâbından bir hâtunu akd eder, ihbâr olundukta lisânen dahi bir şey demeyip hemân akd olunan hâtuna bir hediyye yollarsa, murâdı olduğu nümâyân olup bozulmaz ve illâ bozulur.

***Namâz-ı beden, Namâz-ı nefs, Namâz-ı kalb, Namâz-ı rûh, Namâz-ı sırr ve Namâz-ı hafî ve Namâz-ı zât ve Namâz-ı zâhire ve Namâz-ı hakîkiyye :**

---

[338] - Hâkim, **Müstedrek**, III, 598; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, 69261; Aclûnî, I, 558.

Ma'lûm ola ki, namâzda râbıta mümkün müdür, bundan murâd, huzûr-i kalb ve safây-ı hâtır ise erbâbına mümkündür. Umdetü'l-ârifîn ve zübdetü'l-kâmilîn Hz. Hüdâyî (k.s.) mecâlis-i şerîfînde buyurur ki, ulûm-i nâfi'a yedidir : Evvelkisi, ilm-i şerîat ki ahkâm ve ahlâk ve fazâile müteallikdir. İkincisi, ilm-i yakîniyyedir. O ilm-i yakîniyye ittisâf-ı sıfâta müteallikdir. Üçüncüsü, ilm-i umûr-i akliyyedir, hikmet-i nazariyyeye müteallikdir. Ya'nî zât ve sıfât ve ef'âl-i hakkı mülâhaza ve tefekkürdür. Dördüncüsü, ilm-i keşfîdir ki sırra müteallikdir. Zuhûru zahr-i kalbdendir, bâtın-ı kalbden değil. Beşincisi, ilm-i hakîkattir. Gayb-ı rûhdan tecelliyât ve müşâhedâta müteallikdir. Altıncısı, ilm-i zevk ve ledünnîdir. Gayb-ı rûhdan aşkiyyât ve muvâsalâta müteallikdir. Yedincisi, ilm-i hafîdir ki gaybü'l-guyûbdandır. Bu ta'dâd olunan ulûmun her biri mukâbelesinde birer namâz dahi vardır. ve her birini birbirine rabt eylemek mümkündür. Evvelkisi, salât-ı bedeniyyedir ki avâmın salâtıdır, fakat. Erkânını ya'nî rükû' ve sücûdunu ikâmet etmeklik ile. İkincisi, salât-ı nefsdir. Huşû ve tumâniniyyet ile beyne'l-havf ve'r-recâdır. Üçüncüsü, salât-ı kalbdir, huzûr ile ve murâkabe ile. Dördüncüsü, salât-ı rûhdur, müşâhede ile ve muâyene ile. Beşincisi, salât-ı sırrdır, münâcât ve mükâleme ile. Altıncısı, salât-ı hafîdir, müsâfât ile ve mülâtafa ile. Bu kābe kavseyn mertebesidir. Makām-ı sâbi'de salât yoktur buyurur. Zîrâ o makām fenâdan ibârettir ve sırf-ı mahiyyetten kinâyettir. Ve ayn-ı vahdete işârettir ki ev-ednâ mertebesidir. Nitekim salât-ı zâhirenin nihâyeti zuhûr-i meveddet ve sûret-i yakîn ile olduğu gibi. Kemâ kālallâhu teâlâ : واعبد ربك حتى ياتيك اليقين (Hicr,15/99) Ya'nî ölünceye dek rabbine ibâdet eyle. Salât-ı hakîkiyyenin dahi fenâ-i mutlak ve bakā-i bi'l-hak iledir ki hakka'l-yakîndir. Ve yine Hz. Hüdâyî Efendi(k.s)buyururlar ki: **[560-b]** "Salât-ı bedeniyye, sâhibini maâsi-i şer'iyyeden men' eder. Ve salât-ı nefs dahi rezâilden ve ahlâk-ı reddiyyeden nehy eder. Ve salât-ı kalb, nâkıslıkdan ve gafletten nehy eder. Ve salât-ı rûh, kalbde zuhûr-i tuğyândan nehy eder. Ve salât-ı rûh, iltifât-ı gayrdan ve mâ-sivâdan nehy eder. Ve salât-ı hafî, isniyyet ile zuhûr-i enâniyyetten nehy eder. Ve salât-ı zât, zuhûr-i bakiyye-i telvînden ve muhâlefet-i husûl-i tevhîdden nehy eder." Kemâ kālallâhu teâlâ : ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر ولذكر الله اكبر (Ankebût,29/45) [Ve namâzı kıl! Sahih namâz edepsizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder. Şüphesiz Allah'ı zikretmek en büyük ibadettir] Salâtü'z-zât, makām-ı bakāda inde't-temkîn cemî' salâttan ve ezkârdan ekber ve a'zamdır. Onun için Fahr-i Kâinât الصلوة معراج المؤمنين [Namâz mü'minin mirâcıdır] buyurur. Zîrâ ma'nâda zât-ı pâk-i hüdâya mi'râcdır, ya'nî ma'nevî-i hüdâya mi'râcdır. Eğer salât tertîb-i mezkûre üzere vâki' olursa, mi'râc-ı mü'minîn olur ve illâ felâ. Ya'nî namâzda hakkı düşünmeyenin mi'râcı hak olmaz. Her neyi düşünür ise mi'râcı odur. Yoksa her mukallidin bu zikr olunan makāmātı gaflet ile edâ-i salât eylemesi mi'râc-ı mü'minînden olmaz. Ve her muhabbet-i mâ-sivâ ile kalbi memlû olan kimseler bu saâdete yol bulmazlar. İmdi bu sırdandır ki Fahr-i Kâinât buyurur: "Şeb-i mi'râcda evvelki gök ehlini kıyâmda gördüm. İkinci gök ehlini kırâatte gördüm. Üçüncüyü rukû'da ve dördüncüyü sücûdda ve beşinciyi kuûdda ve altıncıyı tesbîhde ve yedinci gök ehlini sükûn ve sükûnette gördüm" buyurdular. Benim rûhum sûrct-i salâtta sülûkün ibtidâsından intihâsına dek işâret vardır. Ehl-i irfâna hafî ve pûşîde değildir. (Süleymân-ı Zâtî, halîfe-i Hakkı)

Vuzû'da sırr-ı infisâl ve salâtta sırr-ı ittisâl vardır. Ya'nî vuzû'da maksûd, münâcâta teheyyü'dür. Bu ma'nâ ise mâ-sivâdan infisâlle hâsıl olur. Pes, sûret-i vuzû' ile iktifâ etmeyip, hakîkat-ı infisâlle dahi amel lâzımdır. Ve tekbîre-i ûlâda dahi ellerini kulakları berâberine ref' etmek tarh-ı mâ-sivâya nâzırdır ki bi'l-fi'l sırr-ı infisâldir. Ve demişlerdir ki, hâlet-i nevm gaflete ve hâlet-i intibâh yakaza ve basîrete işârettir. Pes, vakt-i intibâh ya'nî uykudan kalkmak ibtidâ kalbin intibâhı gibidir. Ba'dehû vuzû'ya hareket tevbe ve inâbete işârettir. Ba'dehû tekbîre-i ûlâ teveccüh-i ilâhî sûretidir. İşte ibtidâdan bu mahalle gelince âlem-i mülk ve nâsûttan ubûr edip, âlem-i melekûte duhûldür. Ba'dehû rükû'a intikāl, âlem-i ceberûta tecâvüz ve ondan secdeye intikāl, âlem-i lâhûte vusûldür ki makām-ı fenâ-i küllîdir. Ve bu makāmda vatan-ı aslîye vusûl hâsıl olur. Ba'dehû secdeden kıyâm, hâlet-i bakāya işârettir ki âlem-i şehâdete rücû'dur. Ve bunda sûret-i nüzûlde urûc ve sûret-i urûcda nüzûl vardır, fe'fhem. Ve rükû' kābe kavseyndir ki **[561-a]** makām-ı sıfât ve zât-ı vâhidiyyedir. Ve secde, makām-ı ev-ednâdır ki makām-ı zât-ı ahadiyyedir. Ve harekât-ı sitte ki kıyâmdan rükû'a ve ondan kāmeye ve ondan secde-i ûlâya ve ondan celseye ve ondan secde-i sâniyyeye ve ondan kıyâma harekettir, Allâh Teâlâ'nın semâvât ve arzı altı günde halk ettiğine işârettir. Pes, namâzın bir rek'atinde evvel-i sülûkden âhirine dek işâret vardır. Ve vuzû' ya'nî mâ-sivâdan infisâl tamam olmasa, derecât-ı mezkûre hâsıl olmaz. Ve hayâ îmândan şu'be olmak ona nâzırdır, zîrâ îmân namâzdır. Nitekim mürûr etti. Ve hayâ ve vuzû'da gasl vechdir. Ya'nî gasl-ı vechde farz budur ki Allâh Teâlâ'dan hayâ edesin. Tâ ki seni emrettiği yerde bula ve nehy ettiği mahalde görmeye. Ve emr ettiği tecerrüd ve nehy ettiği taallukdur. Zîrâ tālib-i mi'râc-ı ma'nevî olan sâlik, zirve-i murâda tecerrüd ve terk-i taalluk ile vâsıl olur. Ve gasl-ı vechde sünnet olan, halvette keşf-i avret edip bilâ-zarûre mevzi'-i edebe nazardan hayâdır. Ve

kendi nefsinde hâl bu olunca, gayrın hakkında bi-tarîki'l-evlâdır. Gerekse ol gayr menkûhesi ve câriyesi olsun. Zîrâ gözde ve yüzde olan hayâ budur. Bunun sırrı budur ki, insânın yüzü hakîkat-ı câmi'a ve gözü âlet-i nazardır. Pes, Hakk'a ve mazâhir-i Hakk'a nazarsız olan gözü o makule kabîh nesneye açmak terk-i edebdendir.Eğerçi şer'de tecvîz olunmuştur lâkin التقوى فوق امر الفتوى [Takvâ fetvânın üzerindedir] (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Namâz iki rek'at olmak :** Ma'lûm ola ki, celâl ve cemâle işâreten namâz fi'l-asl iki rek'at idi. Ve (a.s.) bir rek'at namâzdan nehy olunmuş idi. Zîrâ salât ahkâm-ı âlem-i sıfâttandır. Bu eclden (a.s.) حبب الى من دنياكم ثلاث [339] ya'nî sizin dünyânızdan üç nesne bana muhabbetli kılındı buyurup, salâtı dünyâya derc ettiler, ya'nî dünyâdan saydılar. Zîrâ salât a'zâ ile husûle muhtâc olan nesnelere ve teveccüh-i bi'l-kalbe muhtâc olduğu gibi. Pes, bu takdîrce salâtın iki tarafı vardır ki ma'nây-ı sıfâttır, ya'nî âhiret ve dünyâ tarafıdır. Zîrâ sıfât ancak zât ile kāim olur. Pes, zât ve sıfat her ne kadar sûrette ikisi bir görünür ise de bi'l-i'tibâr ikidir. Ya'nî kâtibde zât var ve kitâbetle muttasıflık var, i'tibârda iki ise de zâhirde birdir. Görmez misin ki tahte'l-arz bir çekirdek defn olunsa, hurûcu hıyninde onun iki şıkkı olur. Biri ile zâta işâret ve biri ile sıfâta işâret için. Ba'dehû ef'âl ve âsâra işâret için şu'be ve dal ve budaklar hâsıl olur. Ba'dehû netâyic-i makāsıda işâret için ol şecerin yemişi zâhir olur. Pes, ebedi ezele ve zâhiri bâtına ve âhiri evvele tatbîk için **[561-b]** emr-i mebde'ine ve aslına avdet eder. Ya'nî mukaddem çekirdek idi, arza defn olunup bitip ağaç olup, meyvesinde çekirdek hâsıl olmakla yine çekirdek olup, aslına rücû' etti. Pes, iki rek'at namâz meâlde her ne kadar bir şey ise de lâkin sûrette taaddüd ve tekessür eyleyip, çok göründü. Ve dahi vaktâ ki rûh-i insân evvelâ nebât seyriyle ba'dehû hayvân seyriyle ba'dehû insân seyriyle devreden şeylerdir oldu ise, ya'nî âlem-i tabîî-i unsuri-i nâsûtîye nüzûlünde böyle oldu ise, salât mebde'-i evvele ve maâd-i aslîye avd ve urûc sûreti oldu ise evvelâ namâzda kıyâm farz kılındı ki taayyün-i insânîyi izâleye işâret ola diye. Zîrâ mertebe-i insâniyyeye nüzûlde uhrâ ve suûdda ûlâdır. Onun için ibtidâ onun ya'nî insân mertebesinin taayyünü izâle olunur. Ve sâniyen, rükû' farz kılındı ki taayyün-i hayvânîyi izâleye işâret ola diye. Ve sâlisen, sücûd farz kılındı ki taayyün-i nebâtîyi izâleye işâret ola diye. Pes, bu üç taayyünâtın izâlesi indinde musallî ile Allâh Teâlâ beyninde a'zam-i hücüb olan taayyünât-ı kevniyyeden fenâ hâsıl olur. Bundan sonra musallînin rûhu âlem-i latîfe urûc eyler ki anâsır-ı basîta ve tabîiyyât âlemidir. Ba'dehû ondan eltaf-ı âleme urûc eyler ki âlem-i ervâhdır. Ba'dehû, sırrı ile ondan dahi eltaf-ı âleme suûd eyler ki ol ilm ve şuûn âlemidir. Ve bu ilm ve şuûn âlemi bir âlemdir ki suver-i taayyünâta hıyn-i nüzûlünde rûh bundan ya'nî ilm ve şuûn âleminden ibtidâ etmiş idi. Tâ âlem-i nâsute ve taayyün-i mahsûs-i cismânîsine nihâyet bulup, nüzûlü tamam olunca pes seyr bu gāyete bâliğ ve urûc bu nihâyete müntehî oldukta, ya'nî süllâk ilm ve şuûn âlemine vâsıl oldukta ba'zısı ol âlemde kalıp avdet eylemez. Bâyezid-i Bestâmî (k.s.) gibi. Ve ba'zısı rücû' ve avdet eyler. Ve bu avdet eden avdet etmeyenden ekmeldir. Zîrâ onun avdeti tekmîl-i nefs için ise, bu bir kāide-i lâzımdır. Ve eğer avdeti tekmîl için ise, bu bir hayr-ı müteaddîdir, ya'nî halka hayırlı iştir. Ve cemî' enbiyâ ve kümmel evliyâ (a.s.) bu hâl üzere oluculardır. Ve bu rücû'a rücû' ile'l-bakā derler. Zîrâ mevkıf-ı fenâda ya'nî ilm ve şuûn âleminde durup kalmak ile fayda hâsıl olmaz. Zîrâ mevkıf-ı fenâda kalmak tedbîr-i nüfûsdan mücerred olan melâike-i müheyyime-i âliye mertebesidir ki hayrı ancak kendinedir, âhara değil. Ve bakā için mertebeler vardır. Ve ka'de-i ûlâ bakā-i evvele işâret eder, delîle ittisâlinden ötürü. Salât-ı fecrin ka'desi bir oldu, iki olmadı. Zîrâ leyl makām-ı celâl-i mutlak âlemine işâret eder. Ya'nî salât-ı fecrin leyle karîb olması, ka'denin vahdetini iktizâ eyledi. Zîrâ evâil-i bakā, fenâ ile imtizâcdan **[562-a]** hâlî olmaz. Pes, avâil-i bakāda kuvvet ve temkîn olmaz. Hattâ işâret tarîkiyle ka'de-i sânîye muhtâc olmaz. Pes, âlem-i fenâdan baîd oldukça bakā kuvvet ve şiddet bulur. Pes, vaktâ ki gāyet-i temkîn ile bakāda temkîn bulup kābe kavseyn-i sıfât sûretinde ev-ednây-ı zât sırrı zâhir oldukta, iki ka'de ile dört rek'at zuhr namâzı meşrû' kılındı. Ka'de-i ûlâ bakā-i evvele ve ka'de-i sâniye bakā-i sânîye işâret eder. Kezâlik akşam namâzında dahi iki ka'de meşrû' kılındı. Zîrâ akşam namâzı sabah namâzının tafsîlidir. Şol haysiyyetten ki, sabah namâzında bi'l-kuvve olan kemâl akşam namâzında bi'l-fi'l zuhûra gelir. Zîrâ akşam namâzının üçüncü rek'atı, sabah namâzının iki rek'atıyla işâret olunan celâl ve cemâl beynini cem' eden kemâle işârettir. Pes, şu taaddüd ya'nî iki-üç rek'at olmak, ancak merâtib beyninde imtiyâz tahsîli içindir. Ve illâ kalb ancak teveccüh-i vâhide vâsi' olur, ziyâde şeye değil. Bu eclden Hak Teâlâ لرجل من قلبين فى جوفه ما جعل الله (Ahzâb,33/4) buyurdu. Ya'nî bir kişinin sadrında Allâh Teâlâ iki kalb halk etmedi demektir. İmdi eğer bir kimse için iki kalb olaydı, namâz içinde sağa ve sola bakmaktan nehy olunmazdı. Zîrâ bu hıynde her bir kalb için bir rek'at olur, isterse ol rek'at rek'at-i uhrâya zammolunsun, isterse zammolunmasın. Pes, vaktâ ki fâni-i bâkî olan imâm dâreyn ehline selâm

[339] - Ahmed b. Hanbel, III, 128; Nesâî, İşâretü'n-Nisâ, 1; Aclûnî, I, s.405.

verir. Ya'nî ehl-i cennet cennette bakā ve selâmeti i'lâm eder. Ve ehl-i nâra nârda fenâ ve selâmeti i'lâm eder. Lâkin selâmet-i ehl-i cennet maan cism ve rûhladır. Ve selâmet-i ehl-i nâr fakat rûh ve sırr iledir, cism ile değil. Zîrâ ehl-i nâr cismâniyyet haysiyyetinden belki rûhâniyyet haysiyyetinden ebedî muazzeblerdir. Zîrâ cism ve rûhun her biri mahlûkdur. Ve ehl-i nârın ecsâmına ve ervâhına selâmet yoktur. Bu makām mazâlik-i akdâmdandır. Bu fehm ve zevk olunmaz, illâ keşf-i sahîh ve sarîh-i kuvâ ile fehm olunur. Bunun gāyeti oldur ki mutlakā ibâdullâha ancak selâm olan Allâh Teâlâ'ya rücû' ederler ve Allâh Teâlâ'nın سبقت رحمتی غضبی [340] ya'nî rahmetim gazabıma sebkat etmiştir, kavl-i şerîfi dahi buna işâret eder. Zîrâ taalluk-i gazab ancak ârızîdir ve taalluk-i rahmet zâtîdir. Zâtî olan nesne ârızî ile zâil olmaz. Bu eclden kavl-i şerîf-i mezkûrde sebk zikr olundu. Her ne kadar sıfâtullâhın nefsinde takaddüm ve taahhürü yoksa da, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Namâzın rek'atlerinin iki ve üç ve dört olması :** Ma'lûm ola ki, ba'zılar tekrâr-ı secdenin vechinde demişlerdir ki evvelkisi insânın arzdan halk olunduğuna ve ikincisi yine arza iâdesine işârettir. Nitekim Kur'ân'da منها خلقناكم و فيها نعيدكم (Tâ-Hâ,20/55) [Sizi topraktan yarattık, yine sizi ona iade edeceğiz] **[562-b]** ve meşreb-i sûfiyye üzerine böyle demek dahi vechdir ki evvelkisi, âlem-i ervâha ve ikincisi âlem-i vahdete rücû'una işârettir. Veyâ evvelkisi, âlem-i ezele göre urûcen fenâ ve ikincisi, ebede göre nüzûlen fenâya işârettir. Zîrâ nüzûlde olan bakā, fenâyı münâfî değildir. Veyâ ikincisi, fenâ-ender-fenâya remzdir ki fenâdan dahi fenâ bulmaktır. Ve kezâlik rek'atte dahi esrâr vardır. Ya'nî namâz iki rek'at olmak, insânın cismle rûhdan halk olunup bu iki ni'metin mukābelesinde şükre işârettir. Zîrâ rûhun kemâli beden ile ve bedenin dahi bakāsı rûhladır. Pes, ikisi dahi niam-i celîledendir ki biri âlem-i gaybdan ve biri dahi âlem-i şehâdettendir. Ve üç rek'at olduğu, vücûd-i insânîde terkîb olunan akl ve kalb ve îmân ni'metlerine şükre işârettir. Zîrâ akl ile idrâk ve kalb ile tasdîk olunup maksûd hâsıl olur. Ve dört rek'at olduğu budur ki, insânın cesedi anâsır-ı erbaadan halk olunmuştur ki türâb ve mâ' ve rîh ve nârdır ki bunlardan mevâlîd-i selâse tevellüd etmiştir ki hayvân ve nebât ve ma'dendir. Pes, dört rek'at namâz bu dört anâsıra şükr mukābelesinde vaz' olundu. Ve insân toprakdan halk olundu demek, agleb-i anâsıra göredir. şeytān ateşden halk olunduğu aglebe göredir. Ve bunun fevkinde dahi mazâk-ı sûfiyye üzerine tahkîk budur ki salât-ı fecr iki rek'atıyla isniyyete ve mertebe-i lâ-taayyün ile mertebe-i taayyünün miyânında namâyize işârettir ki gece mertebe-i lâ-taayyün ya'nî mertebe-i celâl-i ıtlâki-i zâti-i hakîkî ve gündüz mertebe-i taayyün ya'nî mertebe-i cemâl-i ıtlâki-i zâti-i hakîkîye işârettir. Pes, rek'at-i ûlâ mertebe-i celâle ve rek'at-i sâniye mertebe-i cemâle ve ahadiyyet-i mecmû' rek'ateyn-i kemâle işârettir.

Salât-ı mağrib salât-ı fecrin mukābilidir ki salât-ı fecrde bâtın olan, onda zâhir olur. Pes, rek'at-i ûlâ celâle ve rek'at-i sâniye cemâle ve rek'at-i sâlise kemâle işârettir. Salât-ı işâ' dört rek'atiyle dört taayyüne işârettir ki taayyün-i zâtî ve taayyün-i esmâî ve taayyün-i sıfâtî ve taayyün-i ef'âlîdir. Velâkin bi'l-kuvve olarak taayyün-i mezkûre lâ-taayyün ve celâl mertebesindedir. Salât-ı zuhr dört rek'atiyle zikr olunan taayyünât-ı erbaaya işârettir. Velâkin bi'l-fi'l cemâl-i ilâhî mertebesindedir. Salât-ı asr rek'ât-ı erbaayla taayyünât-ı erbaaya işârettir. Velâkin bi'l-fi'l cemâl-i kevnî mertebesindedir. Bundan fehm olunur ki mertebe-i lâ-taayyün kuvvet mertebesi ve mertebe-i taayyün fi'l mertbesidir. Ve bir nesne evvelen bi'l-kuvve olmasa, sâniyen bi'l-fi'l mütehakkık olmaz. Pes, kuvvet icmâl ve fi'l tafsîl olur. Ve ferâiz vücûd-i hakkānîye remzdir ki ekvân üzerine mutlakan münbasıttır. Ve vâcibât vücûdât-ı halkiyye-i kevniyye-i ahassiyeye telvîhdir. Ve sünen **[563-a]** vücûdât-ı halkiyye-i kevniyye-i hâssiyeye îmâdır. Ve müstehabbât vücûdât-ı halkiyye-i âmmeye işârettir. Bir ümmet sabah namâzına ve bir ümmet öğle namâzına ve bir ümmet ikindi namâzına ve bir ümmet akşam namâzına ve bir ümmet yatsı namâzına me'mûr olmuşlardır. Lâkin ümmet-i muhammed beş vakit namâza me'mûr olmuşlardır. Cümlesinin kemâlini câmi' olduklarından, salât-ı mefrûzayı evkātinde şurût ve kuyûd-i zâhiresiyle edâ etmektir. Ve eğer şurût ve kuyûduna mukārin olmasa ona ikâmet demezler. Pes, zâhirde ta'dîl ve tesviye bulunduğu gibi, bâtında dahi huzûr ve teveccüh bulunmak gerekdir. Ve huzûrdan murâd, cemî' eczâ-i salâtta veyâ gālibinde istıshâb-ı niyyet ve Hak Teâlâ'yı müşâhede eder gibi harekettir ki levni'l-emr ve ekalli'l-hâldir. Ve bunun fevkinde dahi müşâhede erbâbı vardır ki makām-ı berzahîde kāim olup, hem Hak ile münâcât ve hem onu müşâhede ederler. Ve cemâatin meşrûiyyeti kabûl-i şefâat içindir. Husûsâ ki cemâat kırk nefer veyâ dahi ziyâde ola. Zîrâ kırk aded kimse bir veliyy-i örfî hükmündedir. Velînin ameli ise hulûs ve müşâhedeye makrûn olmakla makbûldür. Pes, şefâati sârî olup, sâirlerinin namâzlarının cemî' eczâsıyla kabûlüne vesîle olur.

[340] - Buhârî, Tevhid, 55/ Bedu'l-Halk, 1; Müslim, Tevbe, 14-16; İbn Mâce, Zühd, 35.

Velâkin beş vakt bu ümmete tahsîs olundu. Ve kıyâm ve rükû' ve sücûd ve tesbîh ve emsâli ve kezâlik ikişer ve üçer ve dörder rek'at olduğu melâike ahvâline ve ecnihasına işârettir. Zîrâ a'mâl-i sâliha insâna kanad gibidir ve ta'yîn-i evkāt insânı müsâmahadan tahlîs içindir. Zîrâ musallînin kendine kalsa te'hîr ile belki takviyet ede. Ve salâtın ferâizi vücûd-i ilâhîye ve vâcibâtı vücûdât-ı ahassa ve sünneti vücûdât-ı hâssa ve müstehabbâtı vücûdât-ı âmmeye işârettir.

Binâen-alâ-hâzâ, vücûd ve imkân mertebelerinin esrârıyla kāim olmak taleb edenler, farz ve nâfilenin mecmû'uyla kāim olurlar, salâtlarını yalnız farza kasr etmezler. Zîrâ şükrde kusûr etmiş olur. Ve salâtta olan tekbîrât Hak Teâlâ'yı takyîdâttan tenzîhdir. Zîrâ Allâh Teâlâ kıyâm ve rükû' ve sücûd ve gayrı ahvâlle mukayyed değildir. Kıyâm âlem-i insâna ve rükû' âlem-i hayvâna ve sücûd âlem-i nebâta işârettir ki mertebe-i inkisâr-ı tâmdır. Bu sebeptendir ki her kimin kalbi Hak Teâlâ'ya secde eyleye, Hakk'ın abd-i mahzı ve mukarreb-i dergâhı olur. Pes, yalnız cesedin secdesi kifâyet etmez ve secde hâlinde şeytân insândan i'tizâl eder. Velâkin eğer nefse mağlûb ise, havâtır ve perîşânîden kurtulmaz. Ve salât efdalü'l-kurbâttır. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.) mahbûb oldu. Ve istişkāl-i salât sıfât-ı kefere ve münâfikînden addolundu. Ve terki husûsunda **[563-b]** vaîd-i şedîd vardır. Ve mü'min hayatta oldukça namâz ve emsâli ibâdât ondan sâkıt olmaz, meğerki mecnûn ola. Belki makām-ı kurba vusûl bi-hasebi'l-hikme ibâdât ile ziyâde takayyüdü mûcebdir., halî-ül-izâr olmak ilhâddandır. Ve namâzımız kılınmıştır demek veyâ gayrı vechile sihriyye etmek küfr-i mahzdır. Ve cenâze namâzının farziyyetini ve asl-ı vitri inkâr dahi küfrdür.

Ma'lûm ola ki, namâzın farzı fi'l-hakîka huzûr-i kalble olmaktır. Ve sünneti, mükellef olduğu cihetten cihet-i teklîfle hâzır olmaktır. Ya'nî kendinin mükellef ve me'mûr olup sâcid ve âbid-i hak olduğunu ihzârdır ki bu ma'nâ Hak ile huzûra ma'nî değildir. Zîrâ salât münâcâttır ki dâî ve med'üvv arasında bir hâlettir. Pes, kendinden bi'l-külliye münselih olsa, münâcî denilmez. Zîrâ ol vaktte Hak bi-nefsihî münâcî olmuş olur ve bu yüzden salât hâlet-i berzahiyyedir ki rabb ve abd miyânını cem' eyler. Ve sâir ibâdâtın sünneti dahi böyledir. Bakā-i resmle olmak sünnettir. Zîrâ Hz. Nübüvvet'in sünneti âlem-i bakādandır ki cem' ve farkı câmi'dir. Ve vücûd-i dünyâya şer'le taalluk dahi sünnettir. Lâkin taalluku nikâh-ı şer' ve izn-i hakîkat ile ola. Nikâh-ı şer' budur ki taalluk ettiği nesne şer'de murahhas ola. Ve izn-i hakîkat budur ki taalluku kendi nefsâniyyeti ile olmaya, belki huzûr-i kalble ola. Ve bu sûrette kendi cânını dahi fi'l-cümle mülâhaza etmek muzırr olmaz, belki sünnettir. Ve illâ cebr-i mutlak lâzım gelir. Zîrâ namâzda kendine şuûru olmak, kābe kavseyn mertebesidir. Ve külliyen münselih olmak, ev-ednâ mertebesidir. (**Silsile-i Şeyh İsmâil Hakkı k.s.**)

***Namâz cemî' kuvâsıyla ıslâh-ı vücûd eder :** Ma'lûm ola ki, namâz cemî' kuvâsıyla vücûdu ıslâh içindir. Ve vücûdda olan kuvânın mu'zamı beştir : Evvelkisi, tabîat-ı sâfiledir ki onun ıslâhı ahkâm-ı şerîatı isti'mâle menûttur. Ve ikincisi, nefs-i nâziledir ki onun ıslâhı âdâb ve tarîkatı isti'mâle menûttur. Ve üçüncüsü, kalb-i mütedennisdir ki onun ıslâhı tehzîb-i ahlâka menûttur. Ve dördüncüsü, Hak'dan câhil olan rûhdur ki onun ıslâhı tahsîl-i ma'rifete merbûttur. Ve beşincisi, mâ-sivây-ı Hakk'a mâil olan sırdır ki onun ıslâhı nâsdan inkıtā'a ve hicr-i tâmme ya'nî uzlete menûttur. Hurûf-i hecâdan elif gibi ki onun ekser-i hâli munfasıl yazılmaktır. Pes, hikmet-i enfüsiyye iktizâ eyledikte kuvây-ı mezkûre gibi evkāt-ı salât beş ola. Pes, sabah namâzı sırrın hazzıdır. Zîrâ zulmet-i leyle karîb olmakla sâir salâtlara nisbetle gaybdır. Sâir kuvâya nisbetle sırrın gaybûbeti gibi. Ve öğle namâzı, rûhun hazzıdır. Zîrâ onda rûhun zuhûru gibi zuhûr-i tâm vardır. Zîrâ rûh âlem-i halkdandır ve zâhirdir. Zîrâ her ne kadar bi-nefsihî rü'yet **[564-a]** ve müşâhede olunmaz ise lâkin mazâhiri olan a'zâ ve kuvâ cihetinden âsârı meşhûde ve mer'îdir. Ve rûhun i'tidâl-i zuhûru olmakla (a.s.) hazretlerinin irşâd için tenezzülleri mertebe-i rûha oldu. Pes, zuhûr-i hâricîye mutābık oldu. Zîrâ ism-i a'zam ahkâmının ibtidâ-i zuhûru, elf-i sâbi' evâilinden Mehdî (r.a.) zamânının inkızâ'ına dekdir. Ya'nî vakt-i mezkûrde zuhûr müştedd olup, sonra butûna rücû' eyler. Bedr gecesinden sonra kamerin tedrîcen tedrîcâ istitârı gibi.

Ve ikindi namâzı, kalbin hazz ve nasîbidir. Zîrâ ikindi namâzı, salât-ı vustādır. Kalb, a'zâ ve kuvânın vasatı olduğu gibi. Bu ecldendir ki kalb sâlih olsa, cesedin küllîsi dahi sâlih olur ve kalb fâsid oldukta küll-i cesed dahi fâsid olur. Ve kalb rûh ile cesed beyninde mütevellid olduğu için, tasfiyesi hıyninde âlem-i gayb ve âlem-i şehâdetin kemâlâtıyla zâhir oldu. Ve ol kalb kemâlâtı câmi' oldu. Ve akşam namâzı, nefsin hazz ve nasîbidir. Vakt-i mezkûrda nûrun gurûbu için. Ve nefs emmâre oldukta, muzlime olur ve levvâme oldukta, hıffet bulur. Ve mülhimeye intikāl ettikte, isfâre ve beyâz olmağa başlar. Hattâ mutmainne oldukta, şemsin işrâki indinde nâsın hâline nefsin hâli müşâbih olur. Ve yatsı namâzı, tabîatın hazz ve nasîbidir. Zîrâ yatsı namâzı tabîatın evsâfı olan uyku vaktindedir. Pes, bir kimse kuvây-ı mezkûreyi ıslâh etmek dilerse, beş vakt namâzı kılsın. Ve bir kimse beş vakt namâzı terk ederse, nefsine hasâret ve ziyân eden kimselerden olup,

mü'min olmaz. Zîrâ îmân ya gaybîdir veyâ şuhûdîdir. Ammâ îmân-ı şuhûdî ehli onlardır ki ya'nî evliyâullâhdır ki namâzlarını muhâfaza ederler, belki dâimâ salâttadırlar. Bâ-husûs, onlardan kümmel ehlullâh cemî' evkâtinde salât içinde gibidir. Zîrâ onlar ale'd-devâm istiğrâk ehlidir. Zîrâ hakîkat-ı salât teveccüh ve istiğrâk ve kurb ve huzûrdan ibârettir. Lâkin evkât-i hamsede rükû'uyla ve sücûduyla hey'et-i salât, sûret-i mahsûsa üzere olması şer'-i şerîfin matlûbudur ve riâyet-i şer'-i şerîf lâzımdır. Zîrâ tecelliyât-ı şuhûdiyye, tecelliyât-ı vücûdiyye üzerine mevkufdur. Ve ammâ îmân-ı gaybî ehli mertebe-i şuhûda sa'y etmeyip, gûyâ kapıda durup cevâba muntazır ve hitâba mutarakkıb olan kimseler gibidir. Pes, târik-i salât her ne kadar zâhirde mü'min ise de lâkin bâtında kâfirdir. Ve bu eclden (a.s.): من ترك الصلوة متعمدا فقد كفر buyurdu. Ya'nî bir kimse kasden namâzı terk eylese, kâfir olur buyurdu. Ya'nî farziyyetini inkâr yüzünden terk ederse kâfir olur **[564-b]** demektir. Salât, gıdâ-i rûhânî olduğundan, onu terk eden fevt olur. Pes, vaktâ ki rızk dökünüp tamâm ola, ecel gelmiş olur. Bu eclden âsîlerin ömründe bereket yoktur ve onları nuhûset ihâta etmiştir. (Nukile min **Şerh-i Ebyât** Hakkı Efendi)

***Namâzın zâhiri mukayyed ise de bâtını tavâf gibi mutlakdır:** Âlem-i vahdette kayd ve cihât yoktur, kalb-i ârif gibi. Onun için kalb dahi tavâfda ona tâbi'dir ki cihâttan bir cihet ile takayyüdü yoktur. Namâz ise zâhirde mukayyed ve bâtında tavâf gibi mutlakdır. Zîrâ kalbin vech-i küllîden teveccühü hakk-ı mutlakadır, fe'fhem.

***Namâz-ı teheccüd :** Ma'lûm ola ki, teheccüd namâzı ba'de'l-menâm olduğu, usretine binâendir ki sevâbı dahi ona göredir. Ve bir dahi salât-ı leylin memdûh olduğu, münâcât-ı bârîden ötürüdür. Münâcât ise, müsteclib-i feyzdir. Erbâb-ı hakāyık ise ittifâk etmişlerdir ki evvel-i leylde feyz-i ilâhî zaîfdir. Pes, maksûd ise vasat-ı leylden sonra olan münâcâttır ki feyz-i kuvâya bâisdir. Onun için rabbü'l-âlemînin semâ-i dünyâya nüzûlü seher-i a'lâya tahsîs olunmuştur ki ol vaktten vakt-i sabâha gelince meded-i ilâhî kesîr ve tecelliyât-ı ilâhiyye vefîredir. Ma'lûm ola ki الى سماء الدنيا ان الله ينزل فى الثلث الاخير من كل ليلة hadîs-i şerîfi işâret eder ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın zerrât-ı vücûddan her bir zerrede zuhûru vardır. Leyl ile murâd, zulmet-i halkiyyedir. Semâ-i dünyâ ile murâd, zâhir-i vücûd-i halkdır. Ve sülüs-i ahîrden murâd, hakîkat-ı vücûddur. Zîrâ vücûd, ya zâhirdir ki mülk ile müsemmâdır, ya bâtındır ki melekût ile müsemmâdır. Ya mülk ve melekûtten münezzehdir. Ve tenezzül-i hakdan murâd, kendinden tenzîh ve teşbîhin zuhûrudur.

***Namâz-ı teheccüd ve Tarîkat-ı Nakşibendiyye erbâbının bilâ-garaz rızâ-cûyâne harekât ve sekenâtları :** Azîzân lakab-ı şerîfiyle mülakkıb olan Hz. Hâce Rameytenî (k.s.) ; her kim üç kalbi bir yere cem' ede, cenâb-ı perverd-kârdan her ne niyâz ederse kabûl ve murâdı karîn-i husûl olur. Biri kalb-i leyl ki nısf-ı leylden ibârettir. Ve biri kalb-i kur'ân ki yâsîn-i şerîfdir. Ve biri kalb-i mü'min ki huzûr-i kalbden ibârettir. Bunların üçünü her kim cem' ederse ya'nî nısfü'l-leylde huzûr-i kalb ile yâsîn-i şerîfi tilâvet ederse, beher hâl makziyyü'l-merâm olur. Ve teheccüd ki sübût-i kur'âniyye ile sâbittir, hâcegân-ı âlişân hazerâtı bunu dahi iltizâm buyururlar. Zîrâ tālib-i hak olan, ashâb-ı leylden olmak şarttır. Kemâ kālallâhu teâlâ : ومن اليل فتهجد به نافلة لك (İsrâ,17/79) [Geceleyin de uyanıp kalk ve sana mahsus nafile olarak teheccüd namâzı kıl!] ve bu salât-ı teheccüd misillü salât-ı işrâk ve duhâ ve evvâbîn dahi mültezim-i ashâb-ı tarîkattır. Ve teheccüd on iki rek'at olup, müteheccid olan kimse eğer mümkün ise ve hıfzında ise her rek'atte bir Yâsîn-i Şerîf tilâvet eyleye. **[565-a]** Rek'at-i evvelde اجر كريم (Yâsîn,36/11) [Bol nimet ile müjdele] âyetine dek ve rek'at-i sânîde وهم مهتدون (Yâsîn,36/21) [Onlar hidayete ermişlerdir] ve rek'at-i sâlisde جميع لدينا محضرون (Yâsîn,36/32) [Hepsi toplanıp huzurumuza getirileceklerdir] ve rek'at-i râbi'de فى فلك يسبحون (Yâsîn,36/40) [Her biri kendi yörüngesinde yüzerler] ve rek'at-i hâmisde الى اهلهم يرجعون (Yâsîn,36/50) [Ailelerine de dönecek değillerdir] ve rek'at-i sâdisde صراط مستقيم (Yâsîn,36/61) [Doğru yol budur] ve rek'at-i sâbiada فهم لها مالكون (Yâsîn,36/71) [Onlara sâhip bulunuyorlar] âyet-i şerîfine dek kırâat edip, rek'at-i sâminede âhir-i sûreyi tekmîl ede. Eğer yâsîn-i şerîf hıfzında değilse, her rek'atte ba'de'l-fâtihâ üçer kere ihlâs-ı şerîf kırâat eyleye.

Ve bu salât-ı teheccüd on iki rek'attir. Eğer müsâid vakit olmayıp yâhut âhar bir özür olursa, ekalli dört rek'attir. Ve vakt-i teheccüd, sülüs-i ahîrdir. Kemâ kālallâhu teâlâ: الا قليلا نصفه قم اليل (Müzzemmil,73/2) [Pek azı hâriç, geceyi uykusuz geçir, yarısını...] ve kāle teâlâ : وثلثه (Müzzemmil,73/20) [Üçte birini] Ve Ebû Emâme (r.a.) Hazretleri'nden mervîdir ki Risâlet-penâh (s.a.v.)efendimiz عليكم بقيام اليل فانه داب الصالحين [Gece namâzı kılmalısınız, çünkü bu

sizden önceki salihlerin adetidir][341] buyurmuşlardır. Pes, salât-ı teheccüdü ba'de'l-edâ kıbleye karşı müteveccih olup, şuğul-i bâtınîyle meşgul ola ve murâkabede azîzinden me'hûzü olan zikr ve istiğfâr ile bi-tarîki'l-hufye iştigāl eyleye. Ve eğer hâb galebe ederse olduğu hâlde nevm-i hafîfe ile bir mikdâr istirahat edip, ba'dehû tulû'-i fecrde civârında olan mescide gidip, esnây-ı râhda istiğfâra meşgul olarak mescide varıp salât-ı subhu cemâat ile edâ ede. Ba'dehû güneş iki mızrak kadar mürtefi' oluncaya dek ol mahalde ve mümkün olmaz ise hânesinde yine murâkabe ve teveccüh ve zikrullâh ile meşgul olur. Ba'dehû iki rek'at salât-ı işrâkı edâ ede.

Enes (r.a.) Hazretleri'nden rivâyet olunmuştur ki kāle'n-Nebiyyü (s.a.v.) : اجر حجة و عمرة من صلى الفجر فى الجماعت ثم قعد بذكر الله حتى تطلع السمش ثم صلى ركعتين كانت له [Kim sabah namâzını cemaatle kılar sonra güneş doğana kadar oturup (Allah'ı zikrederse) hac ve umre sevabı alır][342] ve salât-ı işrâkin rek'at-i ûlâsında ba'de'l-fâtiha sûre-i vedduhâ ve sâniyesinde sûre-i elem neşrah kırâat eyleye. Ba'dehû kuûden muavvizeteyn ile iki rek'at dahi edâ ede. Bu salât-ı işrâk ba'zılar indinde duhâdan ya'nî kuşluk namâzından ma'dûddur. Lâkin kavl-i esahh salât-ı duhânın vakti rub'-i nehârın mürûrundadır, ya'nî öğleye bir saat kala. Ve salât-ı duhâ dahi on iki rek'attir ve ekalli ikidir. Zeyd ibni Erkam (r.a.) Hazretleri'nden mervîdir ki Rasûlullâh (s.a.v.)efendimiz Hazretleri اربع ركعات يكتب من العابدين ومن صلى ستة كفى له ذلك اليوم ومن صلى ثمانية يكتب من القانتين من صلى صلوة الضحى ركعتين لا يكتب من الغافلين ومن صلى buyurmuşlardır. Çün salât-ı duhâdan fâriğ oldukta, eğer taâm hâzır ve ahbâb ve mihmân mevcûd ise, onlar ile bâ-huzûr-i kalb ekl eyleye. Ve eğer mihmân yoksa, ıyâl ü evlâdıyla ekl edip, tenhâ taâm eylemez. Ve emr-i taâm dahi tamâm oldukta vech-i maâşı olan emr-i dünyâ ne ise **[565-b]** onunla meşgul olup tekrâr Hak'dan gāfil ve zâhil olmaya. Kemâ kālallâhu teâlâ رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله (Nûr,24/37) [Nice adamlar vardır ki ne ticaret, ne alım-satım onları Allah'ı anmaktan alıkoyamaz] ba'dehû vakt-i zuhrda namâzı cemâat ile edâ edip yine kâr ü gerdârına meşgul ola. Vakt-i asr duhûl ettikte, yine cemâat ile salât-ı asrı edâ ve ba'dehû hasbe'l-imkân riyâdan mücânebet üzere olarak, bir mahalde kuûd edip nisbet-i şerîfe ile meşgul ola. Evvelâ ahz-ı tarîkat eylediği mürşîdin sûretini mülâhaza ile zikre meşgul olup, huzûr-i azîzde olan keyfiyyet-i ma'hûde-i sekr kendinde zuhûr eyledikte, murâkabeye iştigāl ede. Tâ vakt-i mağrib oluncaya kadar bu vakti muhâfaza ve salât-ı mağribi yine cemâat ile edâ ve ba'dehû her hangi sûre ile murâd ederse altı rek'at salât-ı evvâbîn kılıp vakt-i işâ'ya kadar yine murâkabe ve zikr ile iştigāl eyleye. Yatsı namâzını dahi mümkün olursa yine cemâat ile edâ edip vakt-i teheccüde kadar hâb ve râhata meyl eyleye. Ve kable'n-nevm firâşda Rasûlullâh (a.s.) mın emr buyurdukları üzere üç kere ihlâs-ı şerîf ve üç kere muavvizeteyn ve âhir sûre-i haşrı tilâvet edip tâib ve müstağfir ve kendi hâl ve perîşâniyyetini firâşta yâd ve kusûrunu mu'terif olarak meskenet ile hâba vara. Ya'nî leyl ü nehâr huzûr-i tâm ile meşgul ve bahr-i fenâ-fillâhda müstağrak olup, cemî' ef'âl ve akvâlde sünnet-i seniyye-i hazret-i seyyidi'l-enbiyâya ittibâ' edip, dâimü'l-evkāt âdâb-ı şerîat ile müeddib ve hâziru'l-vakt olmak ve gaflete bir vechile yol vermemek lâzımdır. Ve meslek-i erbâb-ı kemâl ve nihâyet-i kemâlât-ı insâniyye bundan ibârettir. ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم (Cum'a,62/4) [Risâlet Allah'ın lütfûdur, onu dilediğine verir. Allah çok büyük lütûf ve ihsan sahibidir]

***Leyâli-i mübârekelerde kılınan regâib ve berât ve kadr namâzları :** Ma'lûm ola ki, Şeyh Üftâde ve Şeyh Hüdâyî ve sâir eslâf ve ahlâf (kaddesallâhu esrârahüm)ittifâk etmişlerdir ki leyle-i regāibde Fahr-i Âlem (a.s.)a tecellî-i ef'âl ve leyle-i nısf-ı şa'bânda tecellî-i sıfât ve Leyle-i Kadrde tecellî-i zât vâki' olmakla salât-ı regāib ve berât ve kadri bu tecelliyâta şükrâne kılmışlardır. Pes, bu ma'nâ eğer keşf ve ilhâm tarîkiyledir denilirse yine erbâb-ı i'tikāda delîl ve bürhândır. İmâm Sıfânî bir hadîs vâkıasında Rasûlullâh'a suâl edip sahîhdir demeleriyle iftihâr ve sıhhatini bu vechile te'yîd eyler. Yâ mükâşefe ehlinin hâli bunlardan dahi ednâ mıdır ki onlar âlem-i insilâhda meclis-i rasûle dâhil olurlar ve belki bi'z-zât Hak'dan ahz ve istifâdeye kudret bulurlar. Onun için **[566-a]** Rasûlullâh (a.s.) kendilerinden sonra imâm sarâhaten ta'yîn ve istihlâf buyurmadılar. Zîrâ ashâb arasında bi'z-zât Hak'dan ahz etmeye kādir mükâşifler olduğu ma'lûmları idi. Zîrâ Hakk'a bi'l-vâsıta irtibât sahîh olduğu gibi, bilâ-vâsıta dahi sahîhdir. Adem-i sıhhatine zâhib olmak mezheb-i felâsifedir. (Hakkı Efendi)

***Namâz mi'râc-ı ma'nevîdir:** Ma'lûm ola ki, namâz hâli gayrı hâle nisbetle tecellîde akvâdır. ارحنا يا بلال kavl-i şerîfi ona delâlet eder. Ya'nî; "Ey Bilâl! Biz hâric-i salâtta oldukta meşâkk-ı

[341] - Tirmizî, Kıyâmu'l-Leyl, 3549.
[342] - Tirmizî, Salât, 586.

beşeriyye ve istitâr-ı kevn ile mübtelâ olup, bize râhat olmaz. İllâ namâza dâhil oldukta râhatımız olur. İmdi ezânı oku ki namâza dâhil olalım." Zîrâ salât mi'râc-ı ma'nevî olmakla basîretlerden hücüb-i kevniyye zâil olup, âlem-i ilâhda inkişâf-ı tâm hâsıl olur. Bu ecIden salât karîr-i ayn ve sürûr-i çeşm kılındı. Zîrâ insân dostunu gördükte ondan elem mürtefi' olup, kalbine neşât ve inbisât hâsıl olur ki vasfa gelmez. Pes, ey sâlik, cem'e ve fenâya eğer vâsıl olursan Kur'ân'ı cehr ile oku. Bir haysiyyet ile ki onu ancak ehl-i beyân bilir. Zîrâ Kur'ân kelâmullâhdır. Zîrâ kelâmullâh abd abdliği hâlinde iken abde nisbet olunmaz, Hak'la hak olursa nisbet olunur. Bu ecIden انا الحق diyen ta'b çekti. Zîrâ انا الحق kelâmı mertebe-i hüviyyette kelâm-ı hakdır. Eğer هوالحق diyeydi ki hüviyyete işârettir, hâli selâmette olup ta'b çekmezdi. (Nukile min **Şerh-i Ebyât** İsmâil Hakkı k.s.)

***en-Nûr** (النور)**:** Öyle Allâh ki, semâvât ve arzı nurlandırıcıdır. Kulun bundan nasîbi, kalbini Allâh Teâlâ'nın ma'rifeti nûruyla ziyâlandırmaktır. Zîrâ kalbin inşirâh ve izâ'esi ma'rifetledir. Kemâ kâlallâhu teâlâ: ومن لم يجعل الله له نورا فما له من نور (Nûr,24/40) [Her kime de Allah bir nur vermemişse, artık onun için hiç ışık yoktur]

***Nûrun, Sirâcün, Misbâhün** (نور , سراج , مصباح) **:** فى القاموس؛ النور الضوء ايا ما كان او شعاعه kāmusda nûr, zav' ma'nâsınadır, yâhut şuâ'-i zav'dır. Hangi zav' ve şuâ olursa olsun. Ya'nî hayât-ı hissiyye ve ma'neviyye cemî'sine şâmil olmak vech üzere şems ve kamer ve nücûm-i esrice ve neyyirân-ı ulviyye ve süfliyyeden müfâz olan evzâ'-i hissiyye ve ulûm-i maârif ve idrâkâttan kulûb ve izhânda lemeân eden azvâ'-i ma'neviyyenin cümlesi zav'-ı nûrda dâhildir. Ve tebyîn-i hakāyık-ı eşyâ olundukta, beyân-ı hakāyık-ı eşyâya dahi nûr denir. Öyle olunca zât-ı muhammediyye (aleyhi envâru't-tahiyye) hazretlerine nûr tesmiyesi, usûl-i avâlim olan on sekiz bin âlemde ve âlem-i gayb ve şehâdet ve mülk ve melekût ve ceberût ve lâhût ve nâsûtte hakāyık-ı hakkiyye ve kevniyye ve dakāyık-ı halkiyye ve emriyye ve esrâr-ı zâtiyye-i ilâhiyye ve envâr-ı esmâiyye ve sıfâtiyyede (a.s.) ın **[566-b]** zât-ı şerîfi nûr-i mahzdır ki cümle avâlimde mübeyyin-i hakāyık-ı müşkilât ve mevzıh-i dakāyık-ı mu'zılâttır. Vücûd-i şerîfi zulumât-ı hissiyye ve ma'neviyyeyi kam' ve kal' ve mahv edicidir.

Sirâc ismiyle dahi müsemmâdır ki zât-ı şerîfi ziyâ-bahş-i avâlimdir. Ve cümle mevcûdât onun nûrundan istifâde-i nûr ve istifâza-i zav' edip, cümle onun nûr-i zav'ından müstefîd ve müsteffz olurlar. Maa-hâzâ, nûr ve zav'-i muhammedî kemâ kâne tele'lü' ve lemeânda intıkāsdan masûndur. Misbâhdır, vücûd-i şerîfi zulmât-ı evhâm ve cehâlet ve gavâyet ve dalâlet ve küfr ve tuğyânı izhâb ve izâle edip, bezm-i âlemi envâr ve ezvâ'-i ulûm ve maârif ve îmân ve islâm ile pür-nûr ve kulûb-i mü'minîni münevver edicidir demek olur (s.a.v.).

***Nûru'n-nûr** (نور النور) **:** Hak Teâlâ'dır.

***Nûr-i hâssa** (نور خاصه) **:** Hak Teâlâ'nın zâtıdır ve vaslıdır (teâlâ ve tekaddes).

***Nûr-i mutlak** (نور مطلق) **:** Cihetsiz nûr demektir.

***Nûr-i akdem** (نور اقدم) **:** Hakîkat-ı muhammediyye, ya'nî akl-ı evvel zulmet ve ademden nûr-i vücûda eriştiği için nûr-i akdem derler.

***Nûr-i Muhammedî** (نور محمدى)**:** Cemî' ekvân, cemî' a'yânın üzerine zâhir olan nûr-i muhammedîdir ki bilâ-infisâl velâ-ittisâl nûr-i hakîkîdendir. Ve o cemâl ve celâl ile kemâl-i ilâhînin mazharıdır.

***Nûr-i hissî ve Nûr-i tecellî** (نورحسى و تجلى) **:** Şemsden zâhir olan nûr-i hissî cemî' taayyünâta nice sârî ise, nûr-i tecellî dahi cemî' mâhiyyâta öyle sârîdir.(İsmâil Hakkı Bursevî)

***Nûr-i Muhammedî** (نور محمدى) **:** Hazret-i sânî ve rûh-i izâfî.

***Nûr-i zât** (نور ذات) **:** Vücûd-i mutlak.

***Nûr-i Hak** (نور حق) **:** Vücûd-i mutlak.

***Nûr-i merşûş** (نور مرشوش) **:** Vücûd-i mutlak.

***Nûr-i vücûd** (نور وجود) : Vücûd-i mutlak.

***Nûr** (نور) : Vücûd-i mutlak, kalb.

***Nûr-i sirâc** (نور سراج) : Kandilin fitilinde yanan alevdir.

***Nûr** (نور) : Her bir vârid-i ilâhîdir ki kalbden kevniyyeti tard ve teb'îd eder.

***Nevâl** (نوال) : Efrâd ve aslına mahsûs olan hıl'atlerdir.

***Nevât** (نوات) : Çekirdek demektir.

***Nûr-i Muhammed (a.s.)** (نور محمد) : Câbir ibni Abdullâh (r.a.) dan mervîdir ki birgün (a.s.)a suâl edip dedim ki: Yâ rasûlallâh, kable'l-eşyâ Hak Teâlâ ne yarattı? Onu bana haber ver dedikte, saâdetle buyurdular ki: Yâ Câbir, Allâh Teâlâ kable'l-eşyâ senin nebînin nûrunu kendi nûrundan halk eyledi. Ve ol nûr kudret-i ilâhiyye ile Hak Teâlâ'nın dilediği yerde devr ederdi. Ve ol vaktte levh ve kalem ve cennet ve nâr ve melek ve semâ ve arz ve şems ve kamer ve cin ve ins yoktu. Vaktâ ki Hak Teâlâ halkı yaratmak murâd eyledikte, ol nûru dört kısım eyledi. Evvelden kalemi ve sânîden levhi ve sâlisden arşı halk eyledi. Ve yine kısm-ı râbi'i dört kısım eyledi. Evvelden semâvâtı ve sânîden yerleri ve sâlisden cennet ve nârı halk eyledi. Ve yine kısm-ı râbi'i dört kısım eyledi. Evvelden mü'minînin gözlerinin nûrunu yarattı. Ve sânîden ma'rifet-i billâh olan kalblerinin nûrunu yarattı. Ve sâlisden teşehhüdlerinin nûrunu **[567-a]** yarattı ki ol teşehhüd, لا اله الا الله محمد رسول الله dan ibâret olan tevhid-i şerîfdir. (Nablusî k.s.)

***Nûru'l-envâr ve Nûr-i tecellî** (نور الانوار و نور تجلی): Cemî' eşyâda nûr-i Hakk'ı müşâhede mümkündür. Zîrâ müşâhid ve mürâî Hak'dır. Velâkin nûr-i mukayyedi müşâhededir, nûr-i mutlakı değil. Maa-hâzâ, onu müşâhedeye kasrla me'mûrdur. Ve ona secde ile me'zûn değildir. Pes, lâzım geldi ki muvahhid âlem-i ıtlâka yüz tuta ve Hakk'a vech-i mutlakdan teveccüh eyleye ki tevhîd-i mahzdır. Nazar eyle ki, rûz eriştikde nazarı nûr-i şemsedir mutlak. Yoksa bi-aynihî bir hânede pencereden aks eden nûra değil. Zîrâ bu nûr-i mün'akis şemsin nûr-i mutlakından hisse-i mahsûsadır. Ve şebde olan nûr-i kamer dahi böyledir. Teemmül eyle ki, şems ve kamer gurûb ettikte cemî' envâr onlarla gurûb eder. Ve buradandır ki derler: كل شئ يرجع الى اصله [Herşey aslına döner] ve Kur'ân'da gelir:واليه ترجعون (Bakara,2/245) [O'na döndürüleceksiniz] ve bu bir asl-ı asîldir ki cemî' furû' ona mebnîdir. Ve hakîkat-ı tecellî ve ahvâl-i hakāyık ve a'yân buradan mefhûmdur. Zîrâ hakāyık-ı münkine zulmet-i leylde mestûr olan eşyâ gibidir ki onları ibrâz eden nûr-i şems olduğu gibi, zulmet-i ademde olan mâhiyyât ve hakāyıkı izhâr eden dahi nûr-i tecellîdir. Ve bu ibrâz ve izhârdan kat'-ı nazar eşyâ ve hakāyıkı hâlâ mestûrlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: وايةلهم اليل نسلخ منه النهار (Yâsîn,36/37) [Gece onlar için büyük bir delildir, ondan gündüzü çekip alırız] ya'nî nehârın yeri hâlâ leyldir. Çünki nehâr onun üzerinden meslûh ola, asl olan leyl bî-perde zuhûr eder. Lahm-i ganem, ba'de selhi'l-cild zâhir olduğu gibi. Nûr-i nehâr eşyâyı zulmetten ve ihtifâdan tahlîs ettiği hâlde yine fi'l-hakîka mestûredir. Nitekim zihninde tasavvur ettiğin nesneyi izhâr eden lisânın veyâhut kalbindir. Böyle iken yine ol mutasavver olan nesne zihninde mestûrdur. Gel imdi hakāyık-ı mümkine ile tecellî-i ilâhîyi dahi bundan idrâk eyle. Ve sen sana aslâ vücûd verme. Zîrâ senin zuhûrun nûr-i Hak'ladır ve illâ sen yine evvelki ma'dûmsun. Ve aslına ya'nî nûr-i Hakk'a ihtiyârınla rücû' eyle ve fânîyi bâkîde ifnâ eyle ve illâ bi'l-ıztırâr rücû' edersin ve zahmet çekersin. El-hâsıl, insân bir nûr ile münevver olmak gerekdir ki bir dahi zulmeti olmaya. Ve ona nûru'l-envâr derler, ya'nî zulmetsiz nûr. Sâir envâr onun sâyesidir. Ve Hak'da gurûb ve tulû' musavver değildir. Ve kenz-i mahfî olduğu, esmâ ve sıfâtı i'tibârıyladır ki merâtib iktizâ etmiştir. Ve illâ kendi zâtında zâtına zâhir ve bâhirdir. Ve şunlar ki esmâda kaldılar, kuyûddan halâs olmadılar ve çeşm-i hayâlle bakanlar mütâlaa-i cemâl-i hak bulmadılar. Hani bir âlî himmet ki keşf ü kerâmâta nazar etmeye ve teveccüh-i vechi koyup çep ü râsta gitmeye.Ve hani **[567-b]** bir merd-i meydân ki heykelini kuvâ gibi oynaya ve akl ve kalb ve rûhu kazan-ı fenâ-i külde kaynaya ve onda hâdisden eser kalmaya ve Hak'dan gayrı nedir, zerre kadar bilmeye ve Hak ile hak ola ve ilhâddan halâs bula. الشفيع ارضعنا من حضيض الاين واليين واوصلنا الى اوج العيان والعين اللهم بحرمة اسمك الرفيع و بجاه حبيبك [Allahım, refî' ismin hürmetine, şefaatçi habibinin yüzü suyu hürmetine, bu dünya hayatında yaptıklarımızdan bizden razı ol. Bizi ilme'l-yakîn ve hakka'l-yakîn makamına ulaştır]

Nazm :

Vech-i mutlakdan teveccüh edelim dergâha gel,
Sırr ile bî-perde vâsıl olalım allâha gel.
Cân ü dil olsa tecellîsinden onun gark-ı nûr,
Olalım revnak-nümâ çarh üzere mihr ü mâha gel.
Her ne denlü hâne-i dil cilve-gâh-ı hak ola,
İntisâbı bendelikle edelim o şâha gel.
Cânib-i hakdan haber-dâr olmağa müştâk isen,
Gafleti ko birgün evvel gel yürü âgâha gel.
Menzil-i maksûde hakkı-veş dilersen ger vusûl,
Sen de bir mürşîd yüzünden durma doğru râha gel.
(Nukile min **Kenz-i Mahfî** Hakkı Efendi)

***Nûru'n-nûr ve Nûr-i zât** (نور النور و نور ذات) : Nûr, Allâh Teâlâ'nın ism-i zâhir ile tecellîsidir. Ya'nî suver-i ekvânda olan vücûd-i zâhirdir. Ve dahi şol keşf ki ondan sonra bir dahi istitâr olmaya, ona sıdk-ı nûr ve illâ kizb-i nûr derler. Berk-i mümtir gibi ki berk-i sâdıkdır. Ve illâ berk-i kâzibdir ki ona hulleb derler. Sükker vezni üzere ki eyyâm-ı safyda harâret havadan ufk-i semâda çok görünür. Nitekim ba'zı uşşâk demiştir.

Beyit :

كل الذى يرجوا نوالك امطروا
ما كان برقك جلبا الا معى

El-hâsıl sâlik makām-ı cem'e erdikte bir dahi ona hafâ kalmaz. Ve illâ tecellî ve istitâr teâkub etmekten hâlî olmaz. Onun için demişlerdir ki مشاهدة الابرار بين التجلى والاثار Ya'nî bu beyniyyet müşâhede-i ebrâra nisbet olundu. Zîrâ mukarrabîn için hafâ ve istitâr yoktur. Nitekim hadîsde gelir: صنف من اهل الجنة لا يستتر الرب عنهم [Cennet ehlinden bir sınıf vardır ki Rabb onlardan gizli kalmaz] ve cem'-i ahadî dedikleri, fark ve tafsîle mukābil olan mertebedir. Ve cem'-i ihâtî cem'u'l-cem'dir. Ya'nî beyne'l-vahdet ve'l-kesret cemî' mukābelât ile men'ût olan mertebedir. Ve insân-ı kâmil hazret-i hakkiyye-i vücûbiyye ve hazret-i halkiyye-i imkâniyye miyânını cem'-i ihâtî ile cem' etmiştir ki şuhûdda mertebe-i istiğrâkdır. Ve nûru'n-nûr Hak Teâlâ'dır. Ya'nî Hak Teâlâ'ya ki vücûd-i Hak'dır nûr ıtlâk olunduğu, kendi nefsinde zuhûru ve ilm ve aynda gayrı izhâr i'tibârıyladır. Ve ehl-i zâhir nûra arazdır dedikleri için, Allâh Teâlâ üzerine ıtlâk etmeyip الله نور السموات والارض (Nûr,24/35) [Allah, göklerin ve yerin nûrudur] âyetinde nûru منور ile tefsîr eylediler. Velâkin ehl-i hakîkat derler ki النور لا يدرك و يدرك به bu tefsîr üzere Hakk'a nûr ıtlâkı sahîh olur. Bu ma'nâdandır ki hadîsde gelir: نور انى اراه ya'nî Allâh Teâlâ zât-ı mücerredesi i'tibârıyla idrâk olunmaz. Onun için ilm-i bi'z-zâta zulmet dediler. Zîrâ zâtı zâttan gayrı bir ferd bilmez. Ve vârid-i kalbe nûr dediler ki zulmet-i kevni izâle eder. Ve nefs-i külliyeye yâkute-i hamrâ dediler. Zîrâ nûriyyeti cisme taalluk zulmetiyle mümtezicdir. Ve akl-ı evvele dürre-i beyzâ **[568-a]** dediler, zîrâ imtizâc-ı mezkûrdan berîdir. El-hâsıl nûr bir nesnedir ki zücâca aks ettikte, zücâcenin levniyle mütelevvin olur, âb gibi. Ve nûra ziyâ demek, cisme taalluku hasebiyledir, ziyâ'-i şems gibi. Pes, cemî' eşyâ nûr-i Hak ile idrâk olunur. Fe-emmâ nefs-i Hak bâtını ve tecerrüdü hasebiyle idrâk olunmaz. Belki esmâ ve sıfâta dâir olan zâhir-i vücûd i'tibârıyla

idrâk olunur. Nazar eyle ki, şemsin nûru kamerden idrâk olunur ki kamere taalluku i'tibârıyla nûr-i gayri şa'şaânîdir, fe-emmâ nefs-i şemsde idrâk olunmaz, zîrâ nûr-i şa'şaânîdir. Çünki nûr-i zât cirm-i şemse taalluk etti, ona ziyâ denildi. Ve çünki kamere aks etti, ona nûr denildi. Zîrâ cirm-i kamer âyine gibidir ki vücûdu sûret-i mahzadır. Ya'nî âyineden ne vechile sûret görünürse ki âyine vesâtatıyladır, eğerçi nefs-i âyine mer'î değildir, kurs-i kamerden dahi nûr-i şems ol vechile görünür. Bu cihetten demişlerdir ki, من رای الحق فقد رای نفسه Ya'nî ben Hakk'ı gördüm diyen, kendi nefsini görmekden haber verir. Eğerçi nefsü'l-emr ne idüğünü bilmez. Vechi budur ki Hak onun aynıdır ve kendi ol ayna mir'âttır. Ya'nî imkânı cihetinden ki ona rütbe-i mazhariyyet ve ridâi'l-kibriyâ derler. Pes, fi'l-hakîka zâhir ve mazhar emr-i vâhid iken, vücûd-i kevnî taaddüd gösterip mahall-i keyânîye mazhar denildi. Onun için demişlerdir ki, انت مراته ya'nî sen Hakk'a âyinesin. وهو مراة احوالك Hak Teâlâ dahi senin ahvâline âyinedir. Ya'nî eğer sen Hak ile kıyâm bulmasan, senden ahvâl-i muhtelife zuhûr etmezdi. Zîrâ cemâd min-haysü-hüve cemâdda cân olmayınca ki mebde'-i his ve harekettir, ahvâl nereden husûle gelir. Ve rûh-i müdebbir dahi olmasa, nefs-i hayvâniyye ve hareket ve his vücûd bulmazdı. Pes, cümle-i ahvâl ve ef'âlin mebde'i Allâh olmuş olur. Ve bu ma'nâ şol beyâz varaka üzerine vaz' olunan nokta gibi ki ol noktanın altında ak nokta müteayyindir ki ona nûr-i ilâhî derler. Ve ol nokta-i siyâh âlemdir ki ol ak noktanın taayyünü ol nokta-i siyâhladır. Ve ol nokta-i siyâhın zuhûru ol ak nokta iledir. Zîrâ ol nokta-i beyzânın mahalliyeti olmasa, nokta-i sevdâya vücûd nerden gelirdi. Bu ma'nâdan Hakk'ın dahi zuhûru âlem iledir ve âlemin vücûdu Hak ile kāimdir. Gel imdi bu esrârı bir hoş fehm eyle ve nûr-i aklla canını münevver kıl. Tâ ki mertebe-i ulûhiyyeti bilesin ve Hak hakkında vâcib ve muhâli bir hoş idrâk kılasın. Ve kezâlik nûr-i îmânla dahi tenvîr eyle tâ ki Hakk'ı inkâr etmeyesin ve kendi nefsine nisbet ettiği nuûta ârif olasın. (**Vâridât-ı Hakkı**)

Nazm :

Gelin zikredelim cân ü gönülden rabbi a'lâyı,
Erip mezkûre idrâk edelim tâ sırr-ı mevlâyı.
Cünûn-i aşkla mecnûn olup kaysı gör âhir kâr, ***[568-b]***
Vücûdu içre buldu sırrile ma'şûku leylâyı.
Vücûdun sür bire seylâb-veş kasdın çü deryâdır,
Yürü ceyhûn olup aksın gözünden yaş çağlayı.
Gezer sahrâyı mecnûn dağlar başın tutar ferhâd,
Yanar şîrîn için cân ü ciğer dağlayı dağlayı.
Kebâb olmazsa nâr-ı aşka bir cân ü gönül bunda,
Hele görsün yârın mahşerde hasretle veylâyı.
Ne güldü ne güler hakkı bu mâtem-hânede âhir,
Gider bu dâr-ı dünyâdan yine ukbâya ağlayı.

***Nûr-i mutlak-ı ilâhî** (نور مطلق الهی): Ma'lûm ola ki, insân Allâh Teâlâ'nın vechine âyine vâki' olmuştur. Zîrâ insânda cihet-i letâfet vardır ki rûhâniyyettir. Ve cihet-i kesâfet vardır ki cismâniyyettir. Pes, hakkın nûr-i mutlakını cihet-i letâfeti ile kabûl ve cihet-i kesâfeti ile imsâk eyler. Nitekim âyine safvet-i cevheri ile sûreti kabûl ve zahrında olan tılâ'-i üsrübü kesâfetiyle o sûret-i mer'îyi imsâk eyler. Ve kezâlik bir kimse şemsi görmek dilese, tarîki budur ki bir zarfa su koyup güneşe mukābil vaz' eyleye. Zîrâ su letâfeti ile şemsin nûrunu kabûl ve zarf kesâfeti ile imsâk eyler. Eğer bu vechile olmasa, nûr-i şems hiss-i zâhirle min-haysü'l-hakîka idrâk olunmaz. Pes, ol zarf nûr-i şemse âyine olduğu gibi, vücûd-i insân dahi nûr-i mutlak-ı ilâhîye âyine oldu. Şöyle ki bir kimse nûr-i hakkı idrâk etmek dilese, insân-ı kâmil âyinesinden idrâk eder, gayrı vechile çâre bulamaz. Fe'fhem cidden.

Ma'lûm ola ki, şems-i cihân garîb-i sûrî ve şems-i cân garîb-i ma'nevîdir. Zîrâ nefh Hakk'a mahsûs ve ebü'l-kalb olmakla mümtâz ve seyri ilallâh ile ferd ü yektâdır. Veyâhut nûr-i

ilâhî ki cân onunla münferiddir, ona zevâl gelmez. Ve Kur'ân'da gelir : الله نور السموات والارض (Nûr,24/35) [Allah, göklerin ve yerin nûrudur] ya'nî Allâh Teâlâ ervâh ve ecsâmı tenvîr edicidir. Zîrâ cümle mevcûdât nûr ismiyle zuhûr bulmuştur. Ve bu nûrun rûh-i insânîye ziyâde ihtisâsı vardır. Zîrâ insân rûh cihetinden ebü'l-ervâh ve cism cihetinden ebü'l-ecsâmdır. Pes, cemî' taayyünât-ı ervâhiyye ve ecsâmiyye onun zılli ve aksi ve tafsîlidir. Ve'l-hâsıl bu nûr-i bâkî ile münevver olan cân, nûr-i hâdise iltifât eylemez. Zîrâ kadîm indinde hâdisin vücûdu yoktur. Onun için ehl-i dil olanlar Leyle-i Kadrde tecellî-i nûru hânenin dâhilinde taleb ve zâhir-bîn olanlar hâricinde taleb eylemişlerdir. Ve bu nûra vâsıl olanlar gurebâdır. Zîrâ zulmât-ı vücûddan halâs olmuşlar ve vatan-ı mülkden mufârakat kılmışlar ve âlem-i melekûtu güzer eylemişler ve cemî' menâzili devr eylemişler ve neyistân-ı ilâhîye kadem basmışlar ve ol makāmda tenhâ kalmışlardır. Zîrâ orada ebnâ-i cinsden enîs ve celîs ve haber-i mevâtın-ı mâ-sivâ kesilir. Şöyle ki ol makāmın sâhibi bahr-i muhîte düşen sefîne gibi olur. Ve felek-i şems kutbü'l-eflâk olduğu gibi, ol dahi ya'nî ol makāmın sâhibi medâr-ı âlem olmak mertebesini bulur. Ve zevâhir-i cemî'-i eşyâ nûr-i şemsle müstenîr **[569-a]** olduğu gibi, bevâtın-ı cümle-i mevcûdât dahi onun nûruyla müstefî' olup, feyz-i nefesi ile bakālarına imdâd-ı küllî gelir.

Li-müellifihî :

Irk-ı zâtı kesilirdi halkın, etmese kutb-i vücûd imdâd,
Şîr-i feyz-i nefesidir onun cümle ağzına veren dâdı.

Ve bunda işâret vardır ki bir nesnenin bakā-i âsârı kendi bakāsı hükmündedir. Onun için ehlullâha mevt yoktur. Zîrâ onların âsâr-ı hakîkiyyesi olan irşâd ve ulûm-i maârife zevâl gelmez. Ve şems-i cân tasrîh olundu, zîrâ ecsâda i'tibâr yoktur. Eğerçi ki kümmel evliyânın ecsâd-ı latîfesi inhilâl ve infisâh kabûl eylemez. Berekât-ı revân ile bu cesed revân olup kalır. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Nûr-i ilâhî ve Nûr-i zât** (نور الهى و نور ذات): Ma'lûm ola ki, levh-i mahfûz ile müsemmâ olan nûr-i ilâhî, nûr-i zâtullâhdır. Ve nûr-i zât ayn-ı zâttır ki teb'îz ve inkısâmı muhâldir. İmdi ol nûr-i ilâhî hakk-ı mutlakdır ve nefs-i külliye ile muabberdir. قران مجيد فى لوح محفوظ (Bürûc,85/21,22) [Bu, şânı yüce bir Kur'ân'dır, Levh-i Mahfûz'dadır] ve فهو خلق مطلق âyet-i kerîmesinde ona işâret vardır ki kur'ân ile murâd, nefs-i zâttır. Levh-i mahfûz ile murâd, nefs-i küldür, ya'nî insân-ı kâmildir, بغير حلول تعالى عن الحلول والاتحاد (Abdülkerîm Cîlî k.s)

***Nûr-i ef'âl-i Hak ve Nûr-i sıfât-ı Hak ve Nûr-i zât-ı Hak:** Ma'lûm ola ki, kalb-i insân nûr-i ef'âl-i hakkı mütâlaa etmeğe aşk derler. Ve rûh-i insân nûr-i sıfât-ı hakkı mükâşefe etmeğe muhabbet ve sükûn ve huzûr derler. Ve sırr-ı insân nûr-i zât-i hakkı müşâhede etmeğe üns derler. Mütâlaaların cümlesi râst ve dürüsttür. Onun için erbâbı rahmânîdir. Ve bunlardan hâric olan çep ve nâ-dürüsttür. Onun için ashâbı şeytânîdir. Var imdi kendi hâlini bu mîzâna koyup vezn eyle. Tâ ki harekât ve sekenâtta hangi nisebde bulunduğun ma'lûmun olur.

***Nûr-i zâhir, Nûr-i bâtın, Nûr-i eniyyât, nûr-i Muhammed'den ibârettir:** اول ما خلق الله نورى [Allah'ın ilk yarattığı şey nûrumdur][343] hadîs-i şerîfi mûcebince cemî' envâr Rasûlullâh (s.a.v.)efendimiz'den münfelık oldu, ya'nî ayrılıp zuhûra geldi. Gerek envâr-ı zâhir olsun, envâr-ı şems ve kamer ve nücûm ve neyyire ve sâir müneyyirât gibi ve gerek sâir envâr-ı bâtıne olsun, nûr-i rûh ve nûr-i kuvâ ve nûr-i akl ve nûr-i îmân ve nûr-i îkān ve nûr-i Kur'ân ve nûr-i tecelliyât ve sâir levâmi' gibi. Ve Fahr-i Âlem'in nûrundan akdem mahlûk olmamak hasebiyle, nûr ismine ziyâde muhtass oldu. Rabbü'l-âlemîn kendi zâtına nûr ıtlâk eylediği gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir : الله نور السموات والارض (Nûr,24/35) [Allah, göklerin ve yerin nûrudur] Fahr-i Âlem'e ahsenü'l-mahlûkāt olmak lâzım geldi. Zîrâ ma'den-i envâr olan nûr-i küllî ondan müstefâd olan envâr-ı cüz'iyyeden ahsen ve a'lâdır. Şemsle sâir neyyirât gibi. Ve ulviyyâta nûr-i eniyyât dediler, zîrâ ihtirâ'a karîbdir. Bu sebeptendir ki evvel-i evlâd bi-hasebi'l-gālib nikâh-ı sahîh üzerine tevellüd

[343] - Aclûnî, I, s.309.

etmekle nûrânî olur. Bu envâr-ı ma'nevî, etvâr-ı seb'ada görülen envâr gibidir.**[569-b]**Ya'nî âlem-i misâlde temessül eden nûrlar etvâr-ı seb'ada müşâhede olunan nûrlardır. Hak Teâlâ Fahr-i Âlem (a.s.)a sirâc-ı münîr dedi. Zîrâ pûşîde olan hakāyık-ı envâr-ı ma'rifeti muktebis olan zevât-ı kirâm (a.s.)ile rûşen olur. Pes, sirâc-ı münîr tesmiyesinin vechi zâhir oldu. Ve bundandır ki bu kadar ifâza ile zerresi eksilmez ve şu'lesi kesilmez. Ya'nî ulûm-i şerîat ve kavâid-i tarîkat ve envâr-ı ma'rifet ve esrâr-ı hakîkat, ulemâ-i ümmet-i aleyhisselâmda zâhir olur, nûr-i sirâc gibi. Ya'nî bir şem'den nice yüz bin şem' yaksalar, ol şem'in ziyâsı kesilmediği gibi.

Ma'lûm ola ki, sâlikin nûr-i kalbi beyâz ve nûr-i rûhu sürh ve nûr-i sırrı siyâh ve nûr-i hafîsi zerd ve nûr-i ahfâsı sebz olmak üzere müşâhede eder. Ve nûr-i nefsi tezkiye-i nefsden sonra bî-renk ve bî-keyf müşâhede eder. Bu dahi ma'lûm ola ki, beyâz ve sevâd aslü'l-elvândır ve mâ-adâ bunlardan müterekkibdir. Ve ba'zılar indinde beyâz elvândan değildir, belki mahallinden levn kabûl eder. Meselâ, nûr-i şems cama aks ettikte camın levnine tâbi' olur, gerek ahmer ve gerek asfer ve gerek gayrı. Ve âb dahi böyledir ki zarfının levni ile mütelevvin olur. Ve demişlerdir ki, بالا تراز سیاهی رنك دكر نباشد ya'nî levn-i siyâh fevkinde renk yoktur. Bu ihsâ-i esmâ-i ilâhiyye edenler, nihâyet-i süyûrda levn-i sevâd görürler. Ona indi's-sûfiyye zıll-i hakîkî derler ki mukābele-i envârda değildir, belki nûrü'l-envâr olan zav'-ı hakîkînin aynıdır. (Hakkı Efendi)

***Nûr-i vahdet ve Nûr-i şems ve Nûr-i kamer:** İnde's-sabâh vârid olan beyt-i türkîdir ki tahayyül ve tefekkürden bir emr-i acîbdir.

Vekîl-i mutlak olup âftâb-ı vahdetten,

Gelir huzûruna her dem eser saâdetten.

Ya'nî âftâbın vech-i arzda pertevinden âsârı olduğu gibi, âlem-i vahdetin dahi arz-ı kalbde âsâr-ı hasenesi vardır ki ulûm-i maârif-i hakîkiyyedir. Ve âlem-i vahdet ahadiyyet-i zâtiyyedir ki cemî' kesrât ahadiyyet-i zâtiyyenin sırrını müştemildir. Zîrâ her kesrette bir nûr-i vahdet vardır ki ol kesret ol vahdetle kāimdir ve kesretin zulmeti vahdetle zâildir. Ve bu vahdetlerin mercii vahdet-i asliyedir. Velâkin vahdet-i asliyede tecezzî yoktur. Belki hisse hisse göründüğü kavâbilin taaddüdündendir. Meselâ, pertev-i şems nûr-i vâhiddir. Velâkin bi-hasebi'l-matārih eşi'a-i müteaddide görünür. Ve bu ma'nâyı bu vechile fehm etmeyenler ilhâda düşerler. Ve herkesde tanrıdan birer hisse vardır derler, maa-hâzâ Hak birdir ve tecellîsi dahi emr-i vâhiddir. Velâkin senin taayyünün revzenesinden olan akse nazar edip, **[570-a]** ol nûr bendedir dersin. Maa-hâzâ, cemî' âlem dahi bu sözü söyler. Pes, nefs-i nûrda taaddüd yoktur. Belki taaddüd görünmek, senin cânibindendir. Çünki nûr-i tevhîdle çeşm-i basîretin pür ola. Ol vaktte ne seni görürsün ve ne gayrı. Ve görsen dahi ahadiyyet nazarıyla nazar edince şirkden halâs olur ve sıddîk olursun. Ve sıddîk olmadıkça zındıkadan necât bulmazsın. Fe'fhem cidden.

Ve bu kelâmda işâret vardır ki evvelkisi budur ki, vezîrü'l-vüzerâ sultān-ı a'zamın vekîl-i mutlakı olduğu gibi, âsâr-ı ilhâm dahi âftâb-ı vahdetin vekîlidir. Zîrâ Hakk'a göre nüzûl ve suûd yoktur. Belki onun nüzûlü âsâr-ı hakîkînin zuhûruyladır. Nitekim her sihr-i felek kamere nüzûl eder. Ve demişlerdir ki الان على ما كان عليه ya'nî Hak Teâlâ'nın mertebe-i zâtta tenezzühü ke'l-evveldir ki âlemlerden ganîdir. Belki eşyâya aks eden âsâr-ı esmâ ve sıfâtıdır. Nitekim sultânın memleketinde âsâr-ı esmâsı zâhir ve kendi muhteffîdir. Fe-emmâ gözü olan, adlde âdili görür, zulmde zâlimi gördüğü gibi. Ve eserden müessire intikāl eder. Şöyle ki a'mâdır ne görür ve ne bilir. Nitekim evliyânın kerâmât-ı ilmiyyesi Hak ile olan muâmelelerine delîldir. Fe-emmâ ulûm-i resmiyye erbâbı onu ta'lîm ile hâsıl olur zannedip ulûm-i sınâiyyeye ilhâk ederler, heyhât. Belki ilhâmât-ı ilâhiyye mahz-ı ilkā ile hâsıldır, kesble değil. Eğer kesble tahsîline imkân varsa varsınlar onlar dahi kesb ve tahsîl etsinler. Gelş imdi mücerred kütüb ve resâil mütālaasına kanâat etme. Belki levh-i mahfûzdan ahz etmeğe dahi sa'y eyle ve işi usûlüyle tut ve illâ mahrûm olursun.

Nazm :

Bula gör kābil-i cilâ-i mir'ât,

Seng-i bed cevheri yabana at.

Gördün ise elifde noktayı ger,

Zarar etmez sana ulûf ve miât.

Ve sana bir misâl dahi şemsle kamerdir ki kamer şemsin vekîl-i mutlakı ve mazhar-ı tâmmıdır. Pes, şemse nazar isteyen kamere nazar eder ki kamerde olan nûr şemsin pertevinin aksidir. Ve illâ şems nûr-i şa'şaânîsi ile muhtecibdir. Ya'nî nûrunun bu kadar zuhûru varken yine göz onu görmez. Fe-emmâ zulmet-i leylde kamer görünür. Zîrâ nefs-i zulmet-i leyl vech-i kamerde olan half, âyine zahrinde olan kurşun gibidir ki ol kurşun olmasa âyine sûret göstermez. Ve kezâlik zulmet-i şeyh ya'nî vücûd-i hissî olmasa nûr-i şa'şaânî müşâhedesine gönül tâkat getirmez. Belki ol zulmet ona tılâ' gibi olur, perdesinden görünür. İşte buradandır ki imkân mertebesi Hakk'a âyinedir derler. Onun için cennette bile zâil olmaz. Ve Hakk'a rü'yet ol mertebeden hâsıl olur ki mazhar-ı rubûbiyyettir. Nitekim hadîsde gelir : انكم سترون ربكم ve âfâkda kamer ve enfüsde kalb dahi mertebe-i rubûbiyyete dâirdir. **[570-b]** Ve tecellî-i berkî dedikleri, berk-i hâtif gibi ânî nesnedir ki matla'-ı dilden tulû' ve gurûbu ân-ı vâhiddedir. Onun için kalb muhterik olmaz ve illâ kalb değil belki kalıba dahi sârî olur. Nitekim tecellî-i tûr nefs-i tûra ve Mûsâ (a.s.)a sârî oldu ki Mûsâ ol makāmda kalb-i tûr gibi idi. Eğerçi tecellî nefs-i kalıb tarafından peydâ oldu. Nitekim Kur'ân'da gelir: فلما تجلى ربه للجبل (A'râf,7/143) [Derken Rabbi dağa tecelli buyurunca] ya'nî تجلى ربه لموسى denilmedi. Belki vâdi-i eymende nefs-i şecerede tecellî vâki' olduğu gibi, tûrda dahi nefs-i tûrdur, vâki' oldu. Pes, Mûsâ kalb-i âlem olduğu cihetten min-vechin Mûsâ kalb-i tûr ve tûr ona kalıb gibi oldu. Ve tecellî nefs-i tûra vâki' olmakla orada Mûsâ âfâka ve tûr enfüse benzedi. Ve nûr enfüsden âfâka sereyân eyledi. Maa-hâzâ, enfüs-i tûrâ vâki' olan tecellî, kalb-i Mûsâ'ya dahi vâki' oldu. Onun için وخر موسى صعقا (A'râf,7/143) [Mûsâ da baygın düştü] denildi. Ve bundan zâhir oldu ki nefs-i tecellî birdir. Velâkin tûrla Mûsâ'ya göre muhtelifdir ki onunla birinin zâhiri ve birinin bâtını yandı. Ve kalıb-ı Mûsâ dahi kalbe tâbi' olup hurûr etti. Nitekim vakt-i vahyde enbiyâya istilkā vâki' olur, fa'lem zâlik.

Nazm :

Ateş belirdi cânda gel yanalım gel yanalım,

Aşkla düşüp her ânda gel yanalım gel yanalım.

Yanmaktan etme gel hazer pervâneye eyle nazar,

Kāl olalım mânend-i zer gel yanalım gel yanalım.

Tûra erip nâr-ı celâl etti vücûdun pây-mâl,

Nûr oldu çün mâ-lâ-mâl gel yanalım gel yanalım.

Yanıp yakılsın ko vücûd, etsin gönül hakka sücûd,

Her yüzden ere feyz-i vücûd gel yanalım gel yanalım.

Yak cân ü dilde âteşi, yanmaktır âşık işi,

Hakkıyı dinle ey kişi gel yanalım gel yanalım.

(İsmâil Hakkı Efendi'nin eserlerinden alınmıştır)

***Nûr-i îmân ve Nûr-i akl** (نور ايمان و نور عقل) :* Ma'lûm ola ki, nûr-i îmân olmasa, yalnız akl ile zâtullâh ve ona mensûb olan nuût bilinmez. Ve nûr-i akl olmasa ulûhiyyet ve onun hakkında câiz ve vâcib ve muhâl nedir idrâk olunmaz. Pes, îmân ve aklın fâideleri nedir fehm oluna. Hattâ demişlerdir ki envâr-ı rubûbiyyet mü'min-i muvahhidden gayrıya münkeşif olmaz. Fe-emmâ esrâr-ı rûhâniyye mü'mine ve kâmile şâmildir. Zîrâ rûh-i menfûhun mü'mine ihtisâsı yoktur. Onun için ba'zı kelimât-ı rûhâniyyeden kâfir dahi hissemenddir. Bu eclden ba'zı kâfir ve kâfirenin efsûn ve amelleriyle şifâ hâsıl olmak istib'âd olunmaya.

***Nûr-i yemîn ve Nûr-i cebîn** (نور يمين و نور جبين) **:** Ey mü'min ! Nûr-i yemîn nûr-i a'mâl-i sâlihadır ki nûr-i ebrârdır. Ve ona nûr-i şerîat dahi derler. Nûr-i cebîn nûr-i ahvâldir ki nûr-i mukarrabîndir. Ve ona nûr-i hakîkat dahi derler. Ve her kimin nûr-i cebîni ziyâde ola, şu'le-i yakîni kuvvet bula, onun için sağ ve sol kaydı kalmaz ve belki mutlakā cihât-ı sitti nûr-i mahz olur. Ve her kim ki şimâl ehli ola ki zulmet-i küfr ve a'mâl-i seyyiedir, احاطت به خطيئته (Bakara,2/81) [Günahı kendisini her taraftan kuşatır] mûcebince cemî' cevânibi âsâr-ı nefs ve tab'dır ve onun için nûr-i kalb ve nûr-i rûh yoktur. Çünki enfüsde olan hükm civârı ifsâd eyledi. **[571-a]** Âfâkda dahi civârdan müntefi' olmayıp, bî-nûr ve fer kalır. Ve bundan zâhir oldu ki, gayrın nûrundan intifâ' etmek fi'l-cümle cihet-i câmi'aya mevkufdur. Kâfir ile mü'min arasında ise vech-i hâsdan münâsebet yoktur. Zîrâ biri insân-ı hakîkî ve biri insân-ı hayvânîdir. Pes, insân ve hayvân miyânında münâsebet nice ise mü'min ve kâfir arasında dahi öyledir. Ve sâir evsâfda dahi i'tibâr olundu. Şöyle ki ba'zı ulemâ ehl-i sünnet ile ehl-i bid'at arasında münâkahayı tecvîz etmedi ve mü'mineye müşrikeyi racül hükmünde tuttu. Ve hammâmda ve gayrıda müşrikeden tesettürünü îcâb eylemedi. Zîrâ vasfında ihtilâf zâtta ihtilâf gibidir. Fe'fhem.

***Nûr-i şems kamere ve ondan mir'âta ve ondan duvara ve ondan zemîne pertev bırakması ne vechiledir ?** Nûr-i şems cihân-tâb, kaçan kurs-i meclây-ı kamere ve kamerden dahi bir münevver mir'âta, ondan dahi bir musaykal duvara, ondan dahi zemîne pertev bıraksa, vesâit-i mezkûrenin kesreti ile sana yüz gösteren pertev-i mezkûr zaîf olur. Meğer güneşe bakıp nûr-i şemsi, bilâ-vâsıtatin gördüğün gibi mi olur. Hâlâ senin güneş nûru dediğin, ancak dâire-i şemsin nûrudur. Acabâ hakîkat-ı şemse gözler mi doyar. Yalnız şems nûru neden ahz eder. Ve bilâ-cihetin ve bilâ-muvâcehetin ne asl nûrü'l-envâra mukābildir. Acebdir ki vasat-ı şemsde ki merkezdir o merkezden bir nûr müşâhede olunur ki bir vechile mer'î olmaz. Fakîr-i insân vesâit ve niseb ve izâfât muktezâsınca asl-ı mebde'den bu'de düşmüştür ve hezârân hezâr hicâb ile mahcûbdur. Telvîn-i kesretten halâsı müşkildir. İşte kesret-i mezkûre mahalline reddolunup ya'nî yerine yerleştirilip telvînden kurtulsa, temkîne erişir. Bu kerre erbâb-ı telvîn ashâb-ı temkînin zevkinden bî-haberlerdir. Telvîn ba'de't-temkîn olsaydı dâiresini tekmîl etmiş olurdu ki makām-ı hilâfettir. (Hakkı Efendi)

***Nûr-i ma'kûlât ve nûr-i mahsûsât neden hâsıldır?** Ma'lûm ola ki nûr ziyâ-i münteşirdir ki ebsâr ve rü'yet üzerine iânet eder, iki kısmdır : Biri ma'kûldur ki basîrete iânet eder. Envâr-ı ilâhiyyeden münteşir olan nûr-i akl ve nûr-i kur'ân ve nûr-i tecellî ve nûr-i keşf ve emsâli gibi. Ve biri mahsûsdur ki basara iânet eder. Ecsâm-ı neyyireden münteşir olan nûr-i şems ve nûr-i kamer ve envâr-ı nücûm-i neyyire gibi. İmâm-ı Râgıb müfredât nâm kitâbda îrâd eder ki, zav' nûrdan ahassdır. Onun için Kur'ân'da gelir : هو الذى جعل الشمس ضياء والقمر نورا (Yûnus,10/5) [O, güneşi bir ışık, ayı da bir nur olarak yarattı] ya'nî zav' şemse ve nûr kamere tahsîs olunmuştur. Pes, zav' bi-hükmi'l-vaz' ve'l-isti'mâl nûrdan akvâdır. Ve hukemâ demişlerdir ki ziyâ bi'z-zât olan nûra derler, nûr-i şems gibi. Ve nûr bi'l-araz olana derler, nûr-i kamer gibi. Zîrâ nûr-i kamer nûr-i şemsden müstefâddır. Ya'nî kamer gerçi nefsinde cirm-i muzlimdir velâkin musaykal olduğu cihetten **[571-b]** kābil-i nûrdur. Pes, şemsle mukābele ettikte bi-tarîki'l-in'ikâs nûr-i şemsle mümtelî olup şuâı vech-i arz üzerine vâki' olur. Pes, vech-i arzda olan nûr dahi ârız olmuş olur. Zîrâ ârızdan ârız olan dahi ârızdır. Ve ba'zılar dediler ki lugatte ziyâ ile nûrun mâ-beyninde fark yoktur. Onun için nûr-i şems ve nûr-i kamer derler. Ve bu kavli te'yîd eder ol âyet ki Kur'ân'da gelir : وجعل فيها سراجا وقمرا منيرا (Furkan,25/61) [İçlerinde bir kandil (güneş), bir de nurlu bir ay varetti] ya'nî bu âyette şemsden sirâcla ta'bîr olundu ki çerağdır. Maksûd şemsi izâet ve isârettir, çerâğa teşbîhdir. Nûr-i çerağ nûr-i kamerden akvâ değildir. Ve'l-hâsıl eğer sâye âftâbdan nişân verirse ve ona delîl ve alâmet olursa nitekim zıllü'ş-şems denilir. Muzâf ise muzâf-ı ileyhin vücûduna alâmettir, zîrâ ona ihtisâsı vardır. pes, bu ma'nâ baîd değildir. Velâkin sâye ile şemsin miyânında fark çoktur. Zîrâ sâyenin zikrolunduğu üzere nişân olmaktan gayrı hâssası yoktur. Zîrâ nûrânî değildir ki nûr bahş eyleye. Şems ise her dem nûr-i cân bahş eyler. Ya'nî cân onun nûruyla münevver olur. Zîrâ bedenin rûşenâlığı cânın rûşenâlığına vâsıtadır. Fe'fhem.

***Nûr-i nefes nûr-i âftâba ve nûr-i zât nûr-i sıfâta galib olmak :** Zulmet bizim nefesimizin te'sîrinden kuşluk vakti gibi olur. Şems-i duhâ ile zulmât-ı arz bi'l-külliye mürtefi' olduğu gibi, nûr-i nefes ile dahi zulmât-ı vücûd bi-esrihâ zâil olur. Bundan fehm olundu ki nûr-i nefes ya'nî ehlullâhın nûr-i nefesi nûr-i âftâba gālibdir. Zîrâ nûr-i nefes nûr-i zâttır ve nûr-i âftâb nûr-i sıfâttandır. Nûr-i zât ise nûr-i sıfâta gālibdir. Nûr-i şems nûr-i kamere gālib olduğu gibi. Pes, nûr-i şemsin bitirdiği maslahatı nûr-i vücûd dahi bitirir. Nitekim Hz. Âişe (r.anhâ) Hz. Zehrâ (r.anhâ) nın izâet-i nûr-i cemâliyle hâtunlar gecelerde iplik eğerdikleri gibi rivâyet olunmuştur. Fe-emmâ

nûr-i vücûdun bitirdiği maslahatı nûr-i şems bitiremez. Pes, bundan mürşîd-i kâmil olanların kadri bilinmek ve mazhar-ı tâm olanların mertebeleri fehm olunmak gerekdir.

Li-müellifihî :

Nefes-i mürşîde mukārin olan,
Ehl-i nefs ise de ehl-i dil olur.
Bile gör âdem-i kâmil kadrin,
Ehl-i noksândan ne hâsıl olur. (Hakkı Efendi)

***Nûr-i muhît** (نور محيط) :* Ma'lûm ola ki, ekser-i evliyâ-i ızâm etvâr-ı seb'a ve onun envâ'-ı envâr-ı mütelevvinesini hatırdan nefy ve ihrâc ile emr ve tenbîh etmişlerdir. Zîrâ ol envâr ve etvâr ile iştigāl ve evkātında zuhûruna intizâr ve birbirinden temyîz ve intikāl zâkirin sırrını müşâhede-i cemâl ve kemâl-i zâti-i müteâl hazretlerinden meşgûl eder. Ve çok kere olur ki erbâb-ı yakîn ve metîn envâr-ı mezkûreyi aslâ görmeyip, nûr-i muhît-i hak olanlarda mütecellî olur. Bu nûr-i muhît cemî'-i envâr kendinde **[572-a]** müstağrak olan nûr-i muhammedînin dahi fevkindedir. Zîrâ bu nûr-i muhît nûrü'l-envârdır. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Nûr-i nübüvvet ve Nûr-i velâyet** (نور نبوت و نور ولايت) :* Fahr-i Âlem (a.s.) ın husûs üzere iki nûr-i hakîkatı vardır. Biri, nûr-i nübüvvet ve biri nûr-i velâyet idi. Vedâ'-i âlem fânî kaldıklarında nûr-i nübüvvetin zâhire müteallik olan mertebesi şerîat mazharında kaldı. Bu ma'nâya hâlâ Fahr-i Âlem ümmet-i merhûme arasındadır. Onun için nebî-i âhar gelmez. Zîrâ kendileri hayy ve şerîatı bâkîdir. Ve bâtına müteallik olan mertebesi hakîkat-ı muhammediyye iledir. Ve nûr-i velâyet ki bâtın-ı nübüvvettir, hazret-i kutbü'l-aktāba (k.s.) devr eder. Eğerçi kutbdan gayrı evliyâ çoktur velâkin cümlenin envârı bu nûrdan müstefâddır.

Li-musannifihî :

Tuta gör aşk-ı pâkla bir kâr,
Eyleme evliyâyı hem inkâr.

Suâl olunursa ki, haberde gelir ki علماء هذه الامة كانبياء بنى اسرائيل [Bu ümmetin bilginleri, Benî İsrâil'in peygamberleri gibidir][344] bu hadîs-i şerîfe nice vech verilmiştir. Ondan bir veche göre ma'nây-ı hadîs-i şerîf şöyledir ki ümem-i sâlifenin evliyâsı enbiyâsından ve enbiyâsı dahi fahr-i âlemden ahz ederlerdi demektir. Fe-emmâ bu ümmet-i merhûmenin evliyâsı bi'z-zât mişkāt-i nübüvvetten ahz eyleyip, bu ma'nâda enbiyâ-i benî isrâil ile müşterek olurlar. Ve evliyâ-i mütekaddimîn üzerine bununla fazîlet ve rüchân bulurlar.

Suâl olunursa ki, nice evliyâ bâtın-ı kutbdan ahz ederler? Cevâb budur ki, maksûd bi'z-zât kutbun mişkāt-ı nübüvvetten ahzıdır. Ve bir dahi evliyâ-i bâtın kutbdan ahz etmek, mişkāt-ı nübüvvetten ahz etmek hükmündedir. Zîrâ kutb bâtın-ı nübüvvette fenâ bulmuştur. Ba'zılarına ki hâtem-i evliyâ demişlerdir, merâtib-i velâyetten bir mertebe-i tayyibe mazhar olmak i'tibârıyladır. Ve illâ hâtemü'l-enbiyâ-i ve'l-enbiyâ Fahr-i Âlem'dir. Zîrâ nübüvvet ve velâyet ondan zuhûr ettiği gibi kimsede zuhûr etmemiştir. Kamerin bedriyyeti gibi. Sâir zuhûrât onun tafsîlidir. Onun için velînin kerâmeti nebîye mu'cizedir. Zîrâ ol velî mazhardır ve zâhir (a.s.) dır, hükm ise zâhirindir mazharın değildir. Onun için da'vâ memnû' ve mezmûmdur. Mazhara lâzım olan ise kemâl zuhûr ettikte mazhariyyete hamd ve senâdır. Bize ol şeref besdir ki ya'nî kâffîdir ki sultân hânemize nüzûl eyleye. Ve bundan fehm olundu ki nûr-i nebevî nûr-i aslî ve nûr-i evliyâ nûr-i fer'îdir. Nitekim şems ve kamerde müşâhiddir. Ya'nî nûr-i şems zâtî ve nûr-i kamer ârızîdir. Zîrâ kamer aksdir, aks ise asl gibi değildir. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

Niyyetin umûmu ve husûsu : Bir kimse malının zekâtını ayırıp yüz elli kuruşa bâliğ oldukta, niyet ettim malımın zekâtını vermeğe demek umûm niyyettir. Sonra birer **[572-b]** mikdâr fukarâya verdikçe, husûs üzere tekrâr niyet lâzım değildir.

---

[344] - Şevkânî, **el-Fevâidü'l-Mecmûatu fi'l-ehâdisi'l-Mevzûatu**, s.286 (Kahire, 1960)

***Niyet-i küllî:** Her bir me'mûrâtı ve her bir hayrât ve hasenâtı Allâh için işlemeğe ve bi'l-cümle menhiyyâtı kat'an işlememeğe azm ü cezm ü kasd eylemek umûmî niyyettir. Ya'nî toptan bir vech-i muharrer-i mukaddem niyet edip, me'mûrâtı vakti geldikçe edâ eder. Terâvih namâzına birden niyet olunduğu gibi. Niyet-i hayrla mübâhât ibâdete tebeddül eder. Şer'-i şerîfin hasen gördüğü ekl ve şürb ve tenâsül ve tekâsür için nikâh mübâhâttandır. Bunlar cennette dahi olsa gerekdir. Niyet-i hayrla mübâhât ibâdet ve tâate tebeddül eder. Zîrâ uyku uyumak mübâhdır ammâ Hakk'a ibâdet ve tâate kuvvet tahsîli niyetiyle olursa ibâdet etmiş gibi olur.

***Niyetin ahseni ve haseni ve niyetin esvei ve seyyii :** Ma'lûm ola ki, her amelde niyet lâzımdır, amel-i kalbden gayrı. Zîrâ niyet kalb ile olur ki Hakk'a amel-i meşrû' ile takarrüb kasd etmektir. Pes, amel-i kalbe başka niyet istemez. Ve dediler ki şurût kısmı niyete muhtâc değildir, âbdest gibi. Zîrâ niyet namâza lâzımdır ki meşrûttur. Velâkin şâfiî vuzûda niyet vâcibdir demiş. Gûyâ vuzûnun şerefine binâen onu ibâdet-i müstakille addeylemiştir. Zîrâ vuzû tahâret demektir ve bilâ-tahâret hiçbir vechile dergâha duhûl etmek müyesser olmaz. Ve niyetin ahseni, kasd-ı Hak'dır, hâli mukarrabîn gibi. Ve haseni kasd-ı cennettir, hâl-i ebrâr gibi. Ve niyetin esvei, zâhiri ile kasd-ı Hak ve bâtını ile kasd-ı dünyâdır, hâl-i münâfıkîn gibi. Ve seyyii zâhir ve bâtını ile kasd-ı dünyâdır, hâl-i küffâr gibi.Ve lisân ile şehâdet-i tevhîd amel-i zâhir olmakla niyete muhtâcdır.(Hakkı Efendi)

***Niyyât-ı enbiyâ ve evliyâ:** Niyet, in'ibâs-ı kalb ve dâiye-i dildir. Ve her nesne ki bâtına dâirdir, onda ahadiyyet tasavvur olunur, zîrâ âlem-i cem'dir. Nitekim her nesne ki zâhire nâzırdır, onda ahadiyyet olmaz, zîrâ âlem-i farkdır. Bu cihettendir ki tecellî-i vücûd birdir ve ilm ve sâir sıfât-ı kemâliyye dahi böyledir. O tecellînin zuhûru evkāt ve şurûtuna menût olmakla tekessür fehm olunur. Ve niyyât-ı enbiyâ ve evliyâ dahi böyledir ki onlar müteallikāt-ı niyyet olan umûra birden niyet ederler. Eğerçi hâricde menviyyât ya'nî niyyetler müteferrika ve müteaddidedir. Ve belki ba'zısı henüz âlem-i fi'le bürûz etmemiştir. Ve ilm dahi birdir. Gerek Ka'beye gerek büthâneye taalluk etsin. Ve ma'lûm-i müteaddiddir ki amel ilme tâbi'dir. Onun için büthâneye amel girmez. Ve bu ma'nânın fehmi ziyâde suûbetlidir, keşf-i sahîhe muhtâcdır. Tāliblere Allâh feth eyleye.

Ma'lûm ola ki, şuyûhumuzdan belde-i bursada âsûde olan Şeyh Muhammed Üftâde Efendi (k.s.) buyurmuştur ki bizim niyyetimiz bir niyyettir. Ya'nî bir vechile niyyet-i külliye-i câmi'a ile niyyet etmişizdir ki cümle menviyyâta ya'nî niyetlere şâmildir. Gerek mahall-i cüz'îde husûs üzere istihzâr bulunsun **[573-a]** ve gerek bulunmasın. Maa-hâzâ, istiğrâk-ı dâim ehli ya'nî şuhûd-i ebedî sâhipleri her lahza Hak ile hâzırlardır. Ve Hak ile hâzırın niyeti müteferrik veyâ gāib olmaz. Fe'fhem cidden. Ey tālib ! Ni'met-i gayr-ı münkatı'a dilersen, kalbine nazar eyle. Eğer niyetin felek-i muhît gibi cemî' etrâfı ihâta kılmış ve ezkâr ve ef'âle ilâ-âhiri'l-ömr sereyân eylemiş ise, hergün senden amel-i halk kadar amel semâya merfû'dur. Zîrâ bedenin sükûnda ise, kalbin harekettedir. Bu sebepten insânın zâhiri sebâtta ve bâtını harekette ve arşın zâhiri harekette ve bâtını sâbitedir. Ve arz hakāyık-ı insâniyye üzerinedir ki zâhiri sükûn ve sükûttadır. Ve kamer bâtın-ı insân üzerinedir ki serîu'l-harekedir. (**Vâridât-ı Hakkı**)

***Niyet namâzda ne vechile gerekdir?** Ma'lûm ola ki, bir musallîye ibtidâ niyet lâzımdır. Ve ol niyet ona cemî' eczâ-i salâtta lâzımdır. Ya'nî ef'âl-i salâtın her birinde ne makule namâz kıldığını bile ve Hak'dan iştiş'âr-ı havf ve haşyet ede. Ve Hak Teâlâ musallînin kıblesinde olduğunu ve ona rakîb ya'nî gözcü olup, ihâta kıldığını bile. Ve onu ya'nî Hakk'ı görür gibi ola ve nazarı secdegâhını tecâvüz etmeye. Ve ağmâz-ı ayn dahi etmeye, zîrâ namâzda gözünü yummak mekrûhdur. Zîrâ müşâhede-i Hak'dan ağmâz etmiş olur ki kabâhat-i azîme olur. Ve ba'zı fukahâ ki eğer huzûr-i kalbi ağmâzda bulursa ağmâz eyleye dediği, a'mâlıktandır. Zîrâ nassa ve hakîkate muhâlifdir. Ve kemâl odur ki gözünü açıp kesrette vahdet bula, ya'nî gözün açık iken her şeyden kat'-ı nazar edip sûret-i kesrette vahdeti bulmaktır. Ve şerâyit-i zâhireyi riâyet üzerine ola. Çünkü bu makule şurût bulunmaya ve musallî esneyip bir karış ağzını açа ve gözlerin sakf-ı mescidi veyâ dârı gözete ve eli ve ayağı abesden hâlî olmaya ve nedir kıldığı bilmeye ve efkâr-ı fâside onu ihâta eyleye, pes nice şurûtu üzere namâz kılmış olur. belki قم صل فانك لم تصل [Kalk namâz kıl, sen namâz kılmadın] erbâbına mülhak olup, ecrden hırmân bulur. İşte şurût-i salâtın ba'zı külliyâtıdır ki zikr olundu, tefâsîline istitlâ' eyle. Ve ba'zı şurût dahi vardır ki ahkâm-ı salâtta yazılmamıştır velâkin zevkle idrâk olunur. Mesellâ, musallî helâl-hôr olmak muîn-i cem'iyyet-i dildir. Ve namâz kıldığı mescid mâl-i helâl ile binâ olunmak ve müteberrik yer olmak ki oraya rûh-i nebevî ve ervâh-ı âliyenin huzûruyla ve kesret-i nüzûl-i melâike ile olur. Ve cemâatın ehl-i salâh olmaları ve imamın müttakî ve dindar ve âlim-i bi'l-mes'ele olması ve emsâli gibi. Zîrâ bu makuleler dahi fi'l-hakîka şurûttandır. Bu sebeptendir ki mekkede ve husûsâ mescid-i harâmda ilm ü amel sâirlerden

ekmeldir, zîrâ mehbit-i vahy-i ilâhîdir ve mevtı'-i akdâm-ı enbiyâ ve evliyâdır ve mahall-i himem-i ricâldir ve menzil-i rusül-i melâikedir.

Ve yine ma'lûm ola ki, namâzda huzûr-i kalb lâzım olduğu gibi, kırâat-i kur'ânda dahi lâzımdır. **[573-b]** Zîrâ ikisi dahi münâcât makāmındandır. Ve huzûr odur ki her ne makule kâra şurû' ederse, tamâmına dek niyetini istıshâb eyleye ve ol şeyin cemî' eşyâsında ne iş tuttuğunu bile ve nisyândan sakına. Nitekim kütüb-i fıkhiyyede yazılır ki namâzdan selâm verdiği zaman, sağında ve solunda olan beşere ve melâikeye niyet eyleye. Ya'nî cemaat ile namâz kılınırken, imamın tâ ardında isen, sağa ve sola selam verirken imama ve cemaate ve meleklere niyet ede. Ve imam sağına ve soluna dönmüş ise, ona göre i'tibâr ederek selâm vere. Fe-emmâ bu a'sârda namâzın neresinde niyet var ki selamında dahi ola, zîrâ ulemâ bile gāfillerdir fe-keyfe sâirler. Ve selam vermek, Hak'dan halka rücû'dur. Şimdi ise halkdan halkadır. Zîrâ namâz içinde efkâr-ı fâsidesini bitirip ba'dehû selam verir. Mahkîdir ki birisi bir kimseye bir çuval satıp akçesini almamıştı. Fe-emmâ ol kimse ne kadar tefekkür ettiyse hatırına getiremedi. Sonra namâza durup fikr ederek hatırına geldi. Ve âcileten selam verip şâkirdine hitābla, ben namâzda fikr ederek çuvalı buldum dedi. Şâkirdi dahi ona, sen namâza mı durdun veyâ çuval düşünmeğe mi deyince, gafletten mütenebbih olup tâib ve müstağfir oldu ve tecerrüd ve terk tarîkin tutup bilâhere velâyet mertebesin buldu. (Hakkı Efendi)

***Nisan yağmurunun sırrı :** Sadef, hind ve fâris diyârlarında olur. Bir hayvândır ki senede bir kere mâh-ı nisanın on sekizinci günü deryâ yüzüne çıkıp münşakk olur ve bir sehâb zuhûr edip deryâ üzerine feyz-bahş oldukta, her sadefin cevfine "mâ kadderallâh" katre düşer. Bir ve iki ve üç ve yüz ve iki yüz ve dahi artık ve eksik velâkin aded ne kadar az olsa şeh-dâne ve kıymetli olur. Meselâ, bir katre vâki' olsa, dürr-i yektâ olur. Ve iki ve üç olduğu sûrette dahi buna kıyâs oluna. Ve ne kadar çok olsa kıymette noksân bulur, zîrâ dânesi hurde olur. Bundan sonra ol sadeflerin cenâheyni menzilesinde olan cânibini muntabık olur. Tâ ki cevfine âb-ı deryâ duhûl edip gevherin levni mütekeddir olmaya. Zîrâ acı sudan çehre-i lü'lü' sararır. Ve intibâk sâatinde cevfde olan hayvan helak olup ka'r-ı bahre iner. Tâ ki deryâ onu tahrîk edip gevheri ifsâd olmaya. Ve sadefte üç tavr mu'teberdir : Evvelkisi, tavr-ı hayvâniyyettir ki zâhirdir. Ve ikincisi, tavr-ı hacerîdir, zîrâ onun ihlâk hâlinde tab'ı tab'-ı hacere münkalib olup taş gibi ka'r-ı deryâya gider. Ve üçüncüsü, tavr-ı nebâtîdir ki ka'r-ı deryâya müntehî oldukta urûk-i şecere gibi urûk-i zâhir ve mümtedd olur. Ve sadefin haml-i in'ikādı için vakt-i ma'lûm ve mevsim-i ma'hûd vardır ki **[574-a]** ol mevsimde gavvâslar ka'r-ı bihâre gavs edip, asdâfı çıkarırlar ve cevfi hâvî olduğu lü'lü'leri tüccâra bey' ederler.

Li-müellifihî :

Ma'rifet bir dürr-i yektâdır ki ka'r-ı dildir karargâhı onun,
Bulmadı değme kişi ona zafer, bulmadı kânını her mâhî onun.

Demişlerdir ki, deryâda sadef ebr-i nisandan cezb-i feyz ettiği günde, karada dahi ne kadar peçe-i mâr varsa batn-ı arzdan hurûc edip, semâvâta doğru ağızlarını açarlar. Ve mukadder olan katrât-ı nisan ağızlarına düştükte itbâk-ı dehân edip yine batn-ı arza duhûl ederler. Deryâda asdâfın hamli lü'lü' ve ol vaktte karada dahi ol senede dahi tevellüd eden hayyâtın hamli zehr-i kātil ve semm-i helâhil olur. Pes, nev'-i vâhid olan âb ihtilâf-ı viâ' ile ya'nî kabının ihtilâfıyla muhtelif oldu. Zîrâ kudret-i Hak her nesneye kābiliyyetine göre taalluk eder. Nitekim ağsân-ı sidre ehl-i cinâna naîm ve usûlü ya'nî kökü ehl-i nîrâna zakkûmdur. Bunda işâret vardır ki lâle-i maârif-i rabbâniyye ve cevâhir-i hakāyık-ı kevniyye ve ilâhiyye ile pür olmak dileyen tālib-i Hak bâtınını mâ-sivâdan tehî tutmak ve midesini fuzulât-ı taâmdan arıtmak gerekdir. Meselâ, sadef katre-i nisana kanâat etmeyip âb-ı deryâ ile cevfini doldursa, mürvârîd kıymetdârdan mahrûm olduğu gibi, ten-perver olanlar dahi fuzulât-ı taâm ile midelerini pür kılmalarıyla dürr-i hikmetten mahrûm olurlar. Fe'fhem cidden. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

YİRMİ ALTINCI BÂB VÂV (و) HARFİDİR

***el-Vâsi'** (الواسع) :* Öyle Allâh ki, küllü şey'e vâsi' oldu. İlm yönünden dahi infâk ettiği kimselere fazlı vâsi' oldu. Kulun bundan nasîbi, halka rızk ve ilmini yol, karîb ve baîd ve ahrâr ve abîd demeyip, cümleye bezl ve maârifini ve ahlâkını yol etmeğe sa'y etmektir. Dahi bi't-tab'

cömerd olup nefsi gınâ olmakla ihsânı cân ü gönülden safây-ı derûn ile etmektir. Ve bir fâitin fevt olmasıyla ve bir hâcetin adem-i husûlüyle kalbi mütefeccir olmamaktır.

***el-Vâcid** (الواجد)**:** Öyle Allâh ki, muhtâc olmayan ganîdir. Kulun bundan nasîbi, kaçan Allâh Teâlâ'nın ganî olduğunu bilse, pes imdi alâmetindendir ki Allâh'la müstağnî olup, dahi Allâh'a sığınmaktır.

***el-Vâlî** (الوالى)**:** Öyle Allâh ki, halkın umûrunu tedebbür edicidir. Kulun bundan nasîbi, kādir olduğu kadr kendi umûrunun küllîsinde şöyle ihtimâm ve tedebbür eyleye ki hasen olanı işleye ve kabîh olanını işlemeye. Âyet ve ahbâr mîzânıyla her bir sözü tart, at çürüklerini yabana, al şunu kîm sağdır.

***el-Vâris** (الوارث)**:**Öyle Allâh ki, bâkîdir, emlâkın fenâsından sonra. Pes, emlâkın küllîsi yine ona rücû' eder, ba'de fenâihim. Kulun bu " el-Bâkî" ve "el-Vâris" ismlerinden nasîbi, tevhîddir. **[574-b]**Tahkîki olmayanlardan çok kimse zu'm ettiler ki abd bâkî olur, Hakk'ın bakāsıyla semîan bi-sem'ihî, basîran bi-basarihî. Bu bi'l-külliye dîn-i islâmdan çıkmaktır.

***el-Vâhid** (الواحد) **:** Öyle Allâh ki, ulûhiyyetle mütevahhiddir. (Nukile **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Vâhidiyyet** (واحديت) **:** Âlem-i ceberût demektir.

***Vâcib** (واجب) **:** Hak Teâlâ.

***Vâcibü'l-vücûd** (واجب الوجود)**:** Vâcibü'l-vücûd oldur ki mâhiyyeti vücûdunu iktizâ ede. Ya'nî varlığında zâtından gayrı illete muhtâc olmaya. Hakk'ın vücûdu kendindendir.

***Vâcid** (واجد) **:** Bulucu demektir.

***Vâcid, vücûd, mevcûd** (واجد, وجود, موجود)**:** Vâcid sırrullâh, vücûd zâtullâh, mevcûd nûrullâhdır.

***Vâcidûn** (واجدون) **:** Ehl-i vicdân demektir.

***Vâris** (وارث) **:** Rasûl-i ulemâ demektir.

***Vâkıa** (واقعه) **:** Istılâhât-ı sûfiyyeden olmak üzere sâlik-i tarîk olana göre menâzil ve makāmı ve tenezzül ve terakkîsi gâh beyne'n-nevm ve'l-yakaza ve gâh ayn-ı nevmde âlem-i gaybdan irâne olup ve akl ol hâle bir sûret bağlayıp, sûret-i mezkûre sâlikin meşhûdu olmağa vâkıa ıtlâk ederler. Ya'nî vâkıa kalb üzerine vârid olan şeydir. Ya hitāb tarîkiyle ya misâl tarîkiyle. Ve lugatte vâkıa vâki' olan mâddeye derler.

***Vârid-i rûhâniye** (وارد روحانيه) **:** Kalb demektir.

***Vârid** (وارد) **:** Amel etmeksizin kalb üzerine vârid olan havâtır-ı mahmûdedir. Ve kalb üzerine vârid olan her bir isme dahi ıtlâk olunur. Ya'nî kalbe gelen vârid gâh hâtır olur ve gâh ism olur. Ve'l-hâsıl vârid-i abd min-gayr-i kasdin maâni-i gaybiyyeden kalb üzerine vârid olan şeye derler. Vâridi, ulemâdan olanlar mîzân-ı şer'le rahmânî ve şeytânî olduğunu fark ve temyîz etmeğe kādir olmalıdır. Ve kalbe vârid olan gâhîce mükâleme-i Hak olur. Alâmeti oldur ki simâ'ı külliyet ile olur, bir cihet ile mukayyed olmaz. Eğer bir cihetten de olsa sâmi'a mümkün değildir ki onu cihet-i uhrâya tahsîs eyleye. Nitekim Mûsâ (a.s.)a hitābullâh olan kelâmı şecereden işitti, ammâ cemî' cihâttan gelip bir cihet ile mukayyed değildi. Maa-hâzâ, şecere zî-cihet-i mekâniyâttandır.

Ma'lûm ola ki, vârid dedikleri, def'aten vâhideten âlem-i gaybdan kalbe bilâ-taammülin velâ tekellüfin vürûd eden ma'nâdır. Şöyle ki eğer cüz'î mülâhaza ve tasavvur duhûl etse vârid denilmez. Zîrâ ya hayâlin veyâ aklın tasarrufu müdâhele etmiş olur, mezâlik-i akdâmdandır. Ekseriyâ erbâb-ı şuûr umûr-i hayâliyyeyi umûr-i keşfiyye zannederler. Hayâl ise kalbin hârici ve mertebe-i zâhirîdir. Hâricden ahz etmek ise rüsûmden ahz edip keşfdir demek gibi olur. Kütüb ve resâilden ahz olunan maânîye ise ahz edene göre keşf denilmez. Meğer ki ondan mukaddem olan zevkine muvâfık ola. Bu sûrette te'yîd **[575-a]** kabîlinden olur. Pes, gerekdir ki bâtından ahz ede ki mertebe-i kalbdir. Nice sâlikler vardır ki mi'râc-ı rûhânîden ve mütālaa-i melekûtten haber verirler. Maa-hâzâ fi'l-hakîka dâhil-i âlem-i melekût oldukları yoktur. Belki kendilerine zâhir olan sûret-i hayâliyyeleridir. Bir kimse sarây-ı pâdişâhı hâricden seyr etse, ona ayne'l-yakîn denilmez. Ve urûsu verâ-i burka'dan mütālaa kılsa, vâsıl-ı merâm oldu diye hükm olunmaz. Ve meyhâne kurbünden güzer edip râyiha-i hamrdan sermest olmak lâzım gelmez. Hakîkat-ı vusûlün nişânı ve

da'vây-ı husûlün bürhânı vardır. Ekser-i süllâkde ise nişândan ve bürhândan eser görünmez. Pes, hadîd-i bârid darb etmekten ne hâsıldır teemmül eyle.

***Vâridât** (واردات) **:** Ma'lûm ola ki, vâridât dört nev'dir : Biri, şeytânîdir. Ona vesvese ve hutuvât derler. Ve biri nefsânîdir. Ona emmâre ve mübrime derler. Sâhibine ol hâtırayı işletmeğe cebr ve ibrâmı olduğu eclden. Ve sâlik bu dâirede çok zahmet çeker ve şeyhe bu dâirede serkeş olur. Zîrâ sâlik dahi nefsin hilâfına meyl etmez, husûsâ emr ile ola. Ekser-i meşâyih bu dâirede mürîde tâbi' olur. Hîle ile mürîdi ol varta-i helâkden geçirmek için. Ve bu dâirenin makām-ı mahsûsu yoktur. Her ne makāmda olursa sâlikde emmâre nişânı vardır. Sâlike lâzım olan kemâl-i inkıyâddır. Ve biri dahi ilhâmîdir. Melek ilhâm eder, nefs-i mülheme derler. Sûfiyye lisânında vahy-i cibrîl ondan ibârettir. Meselâ, sâliki ibâdete ve envâ'-i hayrâta meyl ettirir ve arzûy-i tahsîl-i ilm gösterir. Bunlar gerçi nefsinde hûb şeylerdir lâkin sâlike rehzen olup sülûkden murâdı ancak vuslat-ı hak idi. Ol matlûbdan geri kor, bu dahi kendine hizlân olmuş olur, buna hicâb-ı nûrânî derler, öbürlerine hicâb-ı zulmânî derler. Ve biri dahi rahmânîdir. Ona ilm-i ledün ve ilm-i rabbânî ve ilm-i gayr-i metlüvv ve ilm-i bî-hurûf derler. Bunları fark edip sâlike her birinin ta'bîr ve tesellîsini veren azîz-i zât-ı muhtereme şeyh-i kâmil derler.

***Vâsılîn üç kısımdır:** Şeyh-i Ekber (k.s.) buyurmuştur ki, vâsılîn üç kısım üzerinedir: Evvelkisi, vâsıl-ı memsûkdür. Ve bu vâsıl Cenâb-ı Hak'da müstehlekdir. Ya'nî vâsıl olup geri dönememiş, tutulup kalmıştır ve onun için bu âleme rücû' yoktur. Ve ikincisi oldur ki merâtib ve makāmât ve hâlât seyrinde iken, kendinin ıslâhından bir bakiyye kalır. Pes, ihtiyârıyla rücû' eder, kendi ahvâlini ve makāmâtını istikmâl için. Ve vâsılın üçüncüsü oldur ki, izn-i ilâhî ile onu bu âleme gönderirler, nâkısları tekmîl için. Ve buna mürşîd-i hakîkî derler. Ve vâsıl-ı evvele iktidâ etmek olmaz, bahr-i ahadiyyete müstağrak olduğundan ötürü. Pes, bu gûne vâsıl kendinden haberi olmayınca gayrısını nice irşâd etsin. Ve mutasavvıfa **[575-b]** katında ona vâkıf derler. Ve Bâyezid-i Bestāmî Hazretleri bu makāmın ehlindendir. Nitekim ondan nakl ederler : وقف الانبيا على ساحله حصنت فى بحر [Enbiyanın durduğu denizin kenarında muhafaza olundum] ve bu fehvâdan Bâyezid-i Bestāmî'nin enbiyâ üzerine tercîhi anlanmasın. Zîrâ enbiyâ dahi ol deryâya dalmışlardır ve ondan sonra niyâbet hil'atin giyip nâkısları tekmîl için ve mübtedîleri irşâd için izn-i Hak ile bu âleme rücû' eylemişlerdir ve hilâfet tahtında oturmuşlardır. Ve onların hükmü memâlikde nâfiz olmuştur.

***Vâr oldu :** Zâhir oldu demektir.
***Varlık ve vücûd ancak Hak'dır :** Ey tālib ! Hak Teâlâ'nın varlığı önünde ve vücûd-i vâcibi yanında yok olmak gerekdir. Ya'nî varlığı onun varlığında ifnâ ve vücûdu onun vücûdunda mahv etmek lâzımdır. Zîrâ mahlûkun varlığı Hakk'ın varlığı katındandır. Ya'nî ayn-ı zulmet ve sebeb-i tefrika ve bâis-i küdûrettir. Pes, zulmet-i leyl tamâm olup aradan çıkmadıkça nûr-i sabâh bâhir olmadığı gibi, zulmet-i hesti-i mahlûk dahi âhir olup fenâ bulmadıkça nûr-i hesti-i hâlık zâhir olmaz. Maksûd ise nûra vusûldür yoksa zulmette kıyâm değil. Zîrâ zulmet ademe ve nûr vücûda nâzırdır. Vücûd ise ademden azîz ve lezîzdir. Bu cihettendir ki havâss-ı beşer dahi avâm gibi mühlikâttan havf ederler.

Suâl olunur ise ki, bundan zâhir oldu ki vücûd fenâdan efdaldir. Pes, vücûdu ifnâ ve izâlenin ma'nâsı nedir? Cevâb budur ki bizim vücûdla murâdımız, rûhun cisme taallukundan sonra hâdis olan eniyyet ve taayyündür. Pes, vâcibü'l-izâle olan bu eniyyet-i vücûdîdir, yoksa vücûd-i hâricî değil. Belki vücûd-i hâricîyi zikr olunan vücûd izâle edince muhâfaza lâzımdır. Zîrâ ol menzile vusûle matiyyedir, ya'nî binekdir. Şöyle ki, bu ma'nânın husûlünden mukaddem nefs-i nâtıka cesedden mufârakat etse, bir dahi tedâriki mümkün olmaz. Bundan zâhir oldu ki hesti-i hâlık bu taayyün ve eniyyetten fenâ-i tâm bulduktan sonra tulû' eden nûr vücûd-i hakîkîdir ki onda aslâ şirket yoktur. Nitekim nûr-i şemsle sâyenin iştirâki yoktur. Belki sâye bir emr-i zulmânîdir ki hâdis olmuş ve vücûd sûretin bulmuştur. Sûret-i vücûddan ise hakîkat-ı vücûd lâzım gelmez. Nitekim simyâda ve ef'âl-i hıyelde ma'lûmdur ve katrenin başka vücûdu yoktur. Belki onun vücûdu vücûd-i deryâyla kāimdir. Kezâlik şemsin pertevi dahi şemsle kāimdir. Pes, katre ve pertevin vücûdları deryâ ve şemsde fenâ bulmuştur. Ancak taayyün ehli olanlar asldan mahcûb olup fer'e başka vücûd verirler ve isniyyet ile nazar ederler. Vücûd ise vücûd-i vâhiddir. Bunda varlığı ziyâde takbîh vardır. Şöyle ki varlık ehli kör gibidir. Pes, kör olan nazardan mahcûb olduğu gibi varlık ehli dahi sırr-ı vahdeti idrâkde a'mâdır. Bunda remz vardır ki **[576-a]** gök renk elvân-i celâldendir. Velâkin siyâh iki nev'dir: Biri mübtedî sıfatıdır ki mezmûmdur. Ve biri dahi fenâ-i tâmda lâyıh olandır ki makbûldür. Bu ma'nâya işâret tarîkiyle gelir :

کر بچشم پاك در صنع الهی بنکری
کعبهء مقصود خود را در سیاهی بنکری

Ya'nî eğer çeşm-i pâkla menba'-i ilâhîye nazar edersen, kendi Ka'be-i maksûdunu siyâhlık içinde görürsün.

Beyit :

هفت رنکیست زیر هفت او رنك
نیست بالاتراز سیاهی رنك

Ya'nî yedi kat göğün tahtında ya'nî dünyâ yüzünde yedi nev' renk vardır. Lâkin siyâh renkten bâlâ-ter renk yoktur. Ya'nî siyâhın zâhiri celâl olmakla, cennet-i a'lâda kaş ve kirpik ve saçdan gayrıda levn-i siyâh yoktur.

Kıt'a :

Çün safâ-bahş değil reng-i siyâh,
Bürünür reng-i sebze berg-i giyâh.
Levn-i ahdardadır cilâ-i basar,
Nûrdan ol basara perde asar.

Li-muharririhî :

Dest-i aşkla yürü varlığın eyle ber-dâr,
Nice dağıttı ise cehdle dağı ferhâd.
Gel bugün hakka boyun ver yata gör kurbâna,
Urmadan gerdanını âhir ecelden cellâd.
Pây-bend oldu sana âlem-i mülk ü melekût,
Ola gör servi gibi bâğ-ı cihânda âzâd.
Dâne-i kendeme bak kendini un et evvel,
Olasın sünbüle devrinde sen âhir âbâd.
Şol ki hayvân-sıfat ola bugün zühdle,
Nice âdem olan ona diye âdem-zâd.
Hakkı zehr-i belâdır veren âlemde hayât,
Gam-ı aşk olmasa dünyâda gönül olmaz şâd.
(Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Varlık** (وارلق) **:** Ma'lûm ola ki, kör olan hesti-i mecâzînin sâhibi ol sıfatın mülâbesesi sebebiyle hesti-i hakîkatten kör olmayaydı, kendi varlığından ezîr ü kāl olurdu. Zîrâ basîreti açılıp hurşid-i hesti-i hakîkînin germiyyetini ya'nî sıcaklığını bilir ve anlardı ve idrâk kılardı. Velâkin varlık onu buz gibi dondurup, te'sîr-i germi-i hurşîd mezkûre mâni' ve hâil oludu. Bunda hesti-i hâlıkı hurşîde ve hesti-i mahlûku kuvvet-i bürûdete ve insânı buza teşbîh vardır. Ya'nî hesti-i hâlık hurşîd gibi dâimâ tâbândır. Velâkin zemherîr içinde vâki' olan kuvvet-i bürûdet gibi, bürûdet-i hesti-i mahlûk kuvvet bulmakla vücûd-i insânî zemherîr buzu gibi erimeyip, şöyle kalır. Bundan fehm olunur ki, kābil ve müstaid olan insânın hâli eyyâm-ı temmûzda te'sîr-i hurşîd ile yah hikâyesidir. Ya'nî ol eyyâmda tâb-ı hurşîde ya'nî harâret-i hurşîde dayanmadığı gibi, cânib-i fenâya ikbâl eden sâlik-i müstaiddin vücûdu dahi şöyle ki te'sîr-i mezkûrdan yahdan nice eser kalmaz ise hesti-i sâlikden dahi eser kalmayıp zât ve sıfât ve ef'âli bi'l-külliye fenâ bulur ve zât ve sıfât ve ef'âl-i hak ile kıyâm bulup, vücûd-i hakkānî ehli olur ve nefsin bürûdetinden nâşî **[576-b]** olan ahvâl-i ârıza sâye gibi çekilip, zevâl mertebesine gelir. Meydân-ı şems, şuğl-i hestîden fâriğ olup açılır. Ve bunda işâret vardır ki bî-basar olan kimse tâb-ı âftâbdan germiyyet hissedip pertev-i envâr-ı hurşîd ile münevver olmaktan mahrûm olduğu gibi, bî-basîret olan dahi âftâb-ı hakîkî ile böyledir. Onun için erbâb-ı zâhirin ekseri vücûdda fütûr ve idrâkde kusûrdan hâlî değildir.

Li-muharririhî :

Ey cânım sâhasın sahrâ ve meydân eyleyen,
Kalbimi sahn-ı sarây-ı ilm ü irfân eyleyen.
Çeşmimi âyine-i zâtıyla edip rû-be-rû,
Aklımı yağma edip aşkıyla hayrân eyleyen.
Eyler mi ki şîrine ferhâd-ı zamân edip beni,
Kat' edip bu varlığım ferhâd eyleyen.
Kimini fakr u fenâ şâlında dervîş eyleyip,
Tâc-ı devletle kimin âlemde sultân eyleyen.
Küntü kenzen cevherin hakkı kula ihsân eyleyip,
Sözlerin ehl-i dile la'l-i bedehşân eyleyen.
(Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Varlık ve yokluk sâhibleri ne vechiledir?** Hz. Mevlânâ (k.s.a'lâ) ya bir kimse gelip, benden hâl-i sabâvetimden birer sagāyirden ve kebâyirden isyân dedikleri günâhdan hiçbir zerre kadar nesne sâdır olmadı. Dâimâ rızâullâh talebinde olarak her hâlde kendimi muhâfaza ettim ve dergâha sezâ-vâr oldum diye kendini bunun misâli kelâmlarla her ne kadar ta'rîf etti ise de kat'an i'tibâr dahi buyurmadılar. Akîbinde bir kimse dahi gelip, hâl-i sabâvetimden beri rızâullâha muvâfık benden zerre kadar bir hayr sâdır olmadığından gayrı cemî' menhiyyât ve mekrûhâtı mürtekib olarak sagāyirden ve kebâyirden irtikâb etmediğim kalmadı. Zünûb deryâsına müstağrak olmuşum. Bi'l-cümle âlemlere gelmiş ve geleceklerin ettikleri ve edecekleri günahların nice yüz bin katını işlediğim ecldn cemî' mahlûkātın menfûru olmamla kulunuzu hiçbir kimse kabûl etmedi diye mu'terif olarak, derûnu ağlayarak niyâz ve istirhâm ettiğinde, azîz-i müşârün-ileyh onu kabûl buyurup terbiye olmak için matbah-ı hânegâha gönderdiler. Ol meclis-i red ve kabûlde bulunanların cümlesi evvelki gelen kimsenin hüsn-i hâlini ta'rîf ettiğinden ziyâde olduğunu tavsîf ve tahkîk ve tasdîk ederek kabûl buyurmadıklarının sırrını suâl ettiklerinde, evvelki gelen kemâl-i varlık ile geldi, ya'nî cümle ettiği hayrâtı gözüme sokar gibi ve kendinin fevkinde hiçbir kimse yok gibi göründüğünden, öyle varlık ile olanı varlığından geçirmek ve terbiyeye almak katî müşkildir. Lâkin sonraki gelen kimse, bir mertebe kendini yok menzilesine getirmiş ki bi'l-külliye mahv ve hiç addederek görünmekle onu kabûl ettik. Böyle kendini hiçbir şey sanmayan tez vâsıl-ı Hak olur diye buyurdular. İşte varlık ve yokluk erbâbı böyle ma'lûm olur. **[577-a]**

***Varlık ve bî-hodluk :** Kaçan, tālib-i sâdık mir'ât-ı dilin nukuş-i kevniyyeden saf ve mücellâ ve kalbhânesini hâşâk-i gayrdan pak ve muarrâ eylese, ol hâlde sâlike bir bî-hodluk hâsıl olmağa başlar. Kendi vücûdunu ve vücûd-i mâ-sivâyı boşverir. Zîrâ bu tasfiye bî-hodluk mukaddemesidir. Bu fıkdân ayn-ı vicdândır. Ve bî-hodluk kemâ-yenbağî râsih ve mütehakkık ola, ol zamânda bir vücûd-i mevhûb-i hakkānî ile mevcûd olur ki kendinin ve cemî' mâ-sivânın vücûdu hesâbından halâs olur. Bu mertebeye bakā ba'de'l-fenâ derler. Ya'nî bakā içinde fenâ derler. Bu hakîkî varlık bî-hodlukdan sonra peydâ olur.

Li-muharririhî :

Ey hakkın yâri hakka ver vârı,
Vasl-ı dildârı bölesin bârî.
Göç bu illerden geç bu yollardan,
İçme sîllerden feyz bul ârî.
Pîrden tut el hakka bağla bel,
Pâk-ı dilden gel al bu esrârı.
Ko bu kevnini belki kavseyni,
Aça gör aynı gözle dîdârı.
Durma gurbette kalma firkatte,
Yanma hasrette görme ol nârı.
Feyz-i hakkı bul çok terakkî bul,
Yâr-i bâkî bul terk et ağyârı.

***Vâsıta** (واسطه) **:** Rasûlullâh'a ve mürşîde ve hâceye ve melâikeye vâsıta derler.

***Vâsıta ve Dâhil ve Medhûlün-aleyh:** Meselâ, konağında odasında oturan şeyhü'l-islâm efendiye medhûlün-aleyh derler. Ve sofadan şeyhü'l-islâm efendinin yanına girecek zâta dâhil derler. Ve perde-dâr olana vâsıta derler. Ve âlem-i ervâh ile âlem-i ecsâm arasında olan âlem-i misâle dahi vâsıta derler. Fe'fhem cidden.

Suâl olunur ise ki, Rasûlullâh Kur'ân'ı levh-i zâttan ahz ederdi. Ve nev-be-nev diğeri vârid olurdu. Binâen-alâ-hâzâ, nüzûl-i cibrîle hâcet ne idi ? Cevâb budur ki, Allâh Teâlâ Hazretleri'nin kendi ile ibâdı arasında iki muâmelesi vardır ki biri vâsıta ile ve biri bilâ-vâsıtadır. Vâsıta ile olan vech-i âm ve bilâ-vâsıtaya vech-i hâss derler. Pes, vech-i hâsdan olan muâmele kâfî iken, vech-i âmdan cibrîlin vürûdu mahzâ teşrîf ve ta'zîm içindir. Nitekim mülûk birbirlerine elçi ve tuhaf ve hedâye irsâl ederler. Ve ba'zı ikrâm murâd ettiklerine dahi havâsdan bir vâsıta gönderirler ve hüsn-i muâmele kılarlar. Bu âlem zikr olunan iki ma'nâdan hâlî değildir ki muktezây-ı hikmettir. Nitekim ehl-i şer' zâhib olmuşlardır. Ve Hakk'ın vâsıta yüzünden ibâda muâmelesi taayyünât-ı muhtelife i'tibârıyladır. Bu cihetten sûretâ halkdan halka ve ma'nâda Hak'dan Hakk'a muâmeledir. El-hâsıl, âlem ve taayyün vâsıtayı iktizâ ettiği gibi, âlem-i ma'nâ ve lâ-taayyün dahi bilâ-vâsıta iktizâ etmiştir. Bu cihetten gâh olur ki gayb-ı zâttan gayb-ı kalbe bilâ-vâsıta **[577-b]** umûr-i gaybiyye nüzûl eder. Ve gâh olur ki, şehâdet-i sıfâttan mertebe-i sıfâta bi'l-vâsıta ba'zı âsâr-ı esmâ ve sıfât nüzûl eder. Ve mertebe-i ûlâya, ahadiyyet-i zâtiyye ve mertebe-i sâniyeye vâhidiyyet-i sıfâtiyye derler. Ve vâsıtanın ibtidâsı akl-ı evvel ve sâir melâike-i feyzdir. Ve âhiri anâsır ve müvellidâttır ki yirmi sekiz menzildir. Ve gâh olur ki feyz-i ilâhî on mertebeden nüzûl eder ki akl-ı evvel ve eflâk-ı tis'adır. Ve ahadiyyeti ile on bir olur. Bu cihetten i'kāb-ı salâtta edne'l-emr on bir kere salavât-ı şerîfe getirirler. Ve illâ Hak'dan müstefîd olmazlar. Ve tarîk-i celvetiyyede (cîm ile) kırk aded salavâttır ki sırr-ı erbaîn üzerine cârîdir. Ve erbaînât çoktur. Ve sırr-ı terbî' erbâb-ı irfâna ma'lûmdur. Çünki senin rûhun rûh-i evvel-i küllî olan akl-ı evvelden menfûhdur ki rûh-i nebevîdir. Bu cihetten onun rûhâniyyetine tasliye eylesen, kendi nefsini ihyâ etmiş olursun. Eğerçi bu ma'nâdan gāfil olup gezersin, bilmem ne sezersin. (**Meşîşiyye-i Hakkı Bursevî**)

***Bi'l-vâsıta ile bilâ-vâsıta :** Cenâb-ı Risâlet'in iki vechile Hak'dan istifâdesi vardır ki biri bi'l-vâsıta ve biri bilâ-vâsıtadır. Ve bilâ-vâsıta olan mertebeye işâret eyleyip buyurmuştur ki لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملك مقرب ولا نبی مرسل [Benim Allah ile bir vaktim vardır ki o vakitte bana ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yanaşmaz][345] Zîrâ maksûd vech-i hâsdan olan ahzını beyândır. Ve şol ki vâsıta-i cibrîl iledir, bi-tarîki's-silsiledir, vech-i âmdandır. Ve ehlullâh indinde iki tarîk dahi sâbittir. Gerek bi'l-vâsıta ve gerek bilâ-vâsıta. Zîrâ insân iki nesneyi hâmildir ki biri ceseddir ki akl-ı evvelden beri silsile olup, gelip vücûd-i hâricî bulmuştur. Ve biri rûhdur ki Allâh Teâlâ bilâ-vâsıta nefh etmiştir. Nitekim و نفخت فیه من روحی (Hicr,15/29) [Ona rûhuman üfledim] ve tāife-i felâsife bu ma'nâdan gāfil olup ahz-ı feyzi vâsıtaya hasr etmişlerdir. Zîrâ onların nazarları silsile-i kâinâttır. Âlem-i gaybdan bilâ-vâsıta ahz ve zevkleri yoktur. Ve bu ümmetin kemâline nazar eyle ki bilâ-vâsıta ahzda enbiyâ ile müştereklerdir. Zîrâ ümem-i sâbıka bâtın-ı enbiyâdan ve enbiyâ dahi mişkât-ı Hz. Nübüvvet'ten ahz ederlerdi. Bu cihetten ümemin iktibâsı bi'l-vâsıta, enbiyânın bilâ-vâsıta idi. Fe-emmâ bu ümmetin Hz. Risâlet ile aralarına vâsıta girmez, belki bi'z-zât ahz ederler. Bu cihettendir ki vârid olmuştur: علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل [Ümmetimin âlimleri, Benî İsrâil'in peygamberleri gibidir][346] Ve bu ma'nâdan demişlerdir ki Hz. Nübüvvet hâlâ ümmet arasındadır, zîrâ kıyâmete dek bâkîdir. Ve nûr-i nübüvveti şer'-i mutahherede ve nûr-i velâyeti bâtın-ı kutbdadır ki şer'-i rahmânî ve sırr-ı rûhânî birdir. Velâkin mazâhiri yüzünden ilâ yevmi'l-kıyâm müteselsil olup gitmektedir. Çünki Rasûlullâh'ın bi'z-zât ahzında silsile **[578-a]** i'tibâr olundu. Kezâlik ondan ahz eyleyende dahi i'tibâr olundu. (Nukile **Silsile-i İsmâil Hakkı k.s.**)

***Vâsıta-i rûhânî ve Vâsıta-i cismânî** (واسطه روحانی و واسطه جسمانی) **:** Ma'lûm ola ki, bir nesne yoktur mevcûdâttan ki Fahr-i Âlem (a.s.)a menût ve merbût olmaya. Zîrâ denilmiştir ki, eğer vâsıta olmasa mevsût olan helâk olur ve fenâ bulurdu. Mevcûdât ise, vücûd-i hâricî ile mevcûdlar ve bakā-i zât ile muttasıflardır. Pes, bu bakāda elbette bir vâsıtaya taalluk etmişler ve bir feyz-i hâsla nemâ bulup bitmişlerdir. Ve ol vâsıta ve berzah Fahr-i Âlem (a.s.) dır. Zîrâ halk ile Hak arasında ondan gayrı vâsıta-i feyz-i vücûd yoktur. Tafsîli budur ki Allâh Teâlâ avâlimin cismâniyyât ve rûhâniyyâtını müteselsil kılmıştır. Ve hakîkat-ı muhammediyyeden cemî' eşyânın hissesi vardır, gerek cüz'î ve gerek küllî. Ve bu hisse ile ol hakîkate murtabıt olmuşlardır. Şöyle ki bu taalluk ve irtibât olmasa, vücûdları mün'adim olurdu. Zîrâ vücûdun bakāsı feyz-i dâim ve muttasıla menût ve tecellî-i müteâkibe merbûttur. Bu feyz ise vesâtat-ı hakîkat-ı muhammediyye ile olur. Zîrâ herkesin vücûdu cemî' merâtibde bi'z-zât Hak'dan müstefîz olmağa müstaid değildir ve illâ irsâl-i rusüle hâcet kalmazdı. Bu ma'nâya binâen irtibât lâzım geldi. Bu mes'elenin hâricde nezâiri

---

[345] - Sehâvî, **Makâsidu'l-Hasene**, s.565; Aclûnî, II, s.173.

[346] - Şevkânî, **el-Fevâidü'l-Mecmûatu fi'l-ehâdisi'l-Mevzûatu**, s.286 (Kahire, 1960)

çoktur. Meselâ, vezîr-i a'zam olan kimse pâdişah ile halk arasında vâsıtadır. Eğer bu vâsıta olmasa mesâlih-i nâs bitmezdi. Zîrâ pâdişâhın şânı bi-hasebi'l-gālib ihticâbdır ve her maslahat ki vezîr-i a'zam yüzünden biter, bi'l-vâsıta pâdişaha müsteniddir. Ve gazrûf dedikleri nesne, azm ve lahm arasında vâsıtadır. Eğer olmasa, lahmden azme gıdâ vâsıl olmaz ve azm lahm gibi terbiye bulmazdı. Zîrâ mâ-beyninde cihet-i câmi'a yoktur. Pes, ol zü'l-vecheyn olan gazrûf, azmin nemâ ve bekāsına sebep oldu. Ve kezâlik kalb-i insânî rûhla cesed arasında vâsıtadır. Zîrâ cihet-i letāfeti ile pertev-i rûhu ahz ve cihet-i kesâfeti ile cânib-i cesede feyz eder. Ve bu vesâtat sebebiyle rûhla cism arasında izdivâc ve nizâm-ı vücûd hâsıl olur ve kezâlik ecrâm-ı ulviyye ile harekâtı arasında nüfûs-i nâtıka-i felekiyye vâsıtadır. Eğer ol muharrekât olmasa, eflâk dahi bî-âb âsyâb gibi muattal olurdu. Ve rûy-i deryâda sefîne ki vardır ceryânı amûde menûttur. Zîrâ ne kadar ersân varsa ona murtabıt ve bâd-bân dahi ol ersâna müteallik ve muttasıldır. Eğer bu irtibât-ı mezkûr olmasa, sefîneden maksûd hâsıl olmaz ve mevsût vücûd bulmazdı. Nitekim bizim hâmemiz bu tahrîre vâsıtadır. Ve ba'zı mükâşifler başları üzerinde âsmâna peyvesterişte gibi nesne müşâhede ederlermiş. Maksûd âlem-i hakîkate **[578-b]** olan irtibâtı tasvîrdir. Bu fakîre irtibât-ı mezkûr gayr-ı üslûbla temessül etmiştir. Pes, irtibât hâli ma'lûm oldukta, vâsıtaya şükr lâzım geldi. Onun için enbiyâ, evliyâ ve ulemânın hukuku hukuk-i vâlideynden ziyâdedir fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Vitrü'n-nehâr ve Vitrü'l-leyl :** Vitr ikidir ki, biri vitrü'n-nehârdır. Ya'nî salât-ı mağribdir ki âhir-i nehâr ve evvel-i leyl olmakla ona vitrü'n-nehâr derler. Ve biri dahi, vitrü'l-leyldir ki salât-i işâdan sonra kılınır. (Hakkı Efendi)

***Vitr-i ahadiyye ve Vitr-i ferdiyye-i vâhidiyye :** Allâh Teâlâ'nın sıfatı vitriyyet ve abdin sıfatı şef'iyyettir. Ve vitriyyet ikidir : Biri, vitriyyet-i ahadiyyedir ki muktezây-ı zâttır. Bu cihetten salât-ı vitr rek'at-i vâhidedir. Ve biri dahi vitriyyet-i ferdiyye-i vâhidiyyedir ki mukteziyâttır. Bu cihetten salât-ı vitr üç rek'at oldu ki biri zâta ve biri sıfata ve biri fi'le nâzırdır. Ve vitr dahi iki kılındı ki biri vitrü'n-nehârdır ki salât-ı mağribdir. Ve biri dahi ba'de'l-işâ olan vitr-i leyldir. Onun te'hîri mendûb oldu. Tâ ki nehâr salât-ı mağrib ile hatm olunduğu gibi, leyl dahi vitr-i mezkûr ile mahtûm olub vahdâniyyet ve ferdâniyyetin makāmât ve merâtibinin âhiri olduğu bâhir ola. (Hakkı Efendi)

***Vitriyyet-i ahadiyye ve Vitriyyet-i ferdiyye** (وتريت احديه و وتريت فرديه): Allâh Teâlâ'nın iki vitriyyeti vardır ki, biri vitriyyet-i ahadiyyedir ki zâtına râci'dir. Ve biri vitriyyet-i ferdiyyedir ki ulûhiyyete nâzırdır ki zât ve sıfat ve fi'ldir. Bu cihetten salât-ı cum'a ferdâniyyete delâlet etmez, zîrâ münferid için meşrû' değildir. Belki ahadiyyet-i fi'le delâlet eder ki abdi îcâd edip kendi üzerine dâl kıldığıdır. Ve îcâdı umûr-i sülüse-i mezkûreye mevkufdur. اذا اردناه ان نقول له كن فيكون انما قولنا لشئ (Nahl,16/40) [Bizim herhangi birşey için sözümüz, onu murâd ettiğimiz zaman sadece ona "ol" dememiz iledir. O da hemen oluverir] kavlinde mecmû'u mezkûrdur. Zîrâ نون cem'-i zâttır ve "irâdet" sıfattır ve "kavl" fi'ldir ki murâd maklûbu olan likādır. Zîrâ müteayyin taayyüne mülâkî olmadıkça taayyün hayât bulmaz. Ve likādan murâd, nûr-i vücûdun zuhûrudur ki dâhil-i taayyünden gelir, hâricden değil. و نفخت فيه من روحى (Hicr,15/29) [Ona rûhumdan üfledim] de olan nefhden dahi maksûd budur. Nefh şiddet-i zuhûru temsîl içindir. Ve bundan كن sırrı dahi mefhûm oldu. Ya'nî كن kelimesinde كاف ve نون arasında واو محذوفه vardır ki onunla üç harf olur ki sırr-ı ferdâniyyettir. Ve كاف kidir : Biri كاف كن dür ki كاف اثبات tır. Ve biri كاف لم يكن dür ki كاف نفى dir. Nitekim gelir: ما شاء الله كان وما لم يشاء لم يكن Sunûh tāifesi kün kelimesinden lafzen ve hatten ancak iki harf müşâhede etmekle tevhîdden ve sırr-ı ferdâniyyete vukufdan mahrûm kaldı ve sivâ'-i i'tikād ile kalbini ifsâd eyledi. (Hakkı Efendi k.s.)

***Vecd ve Tevâcüd** (وجد و تواجد) : Vecd fi'l-hakîka kalbine hâl bulmaktır ve tevâcüd, onu bulmak için **[579-a]** bulan kimseyi taklîd etmektir. Pes, tevâcüdünde hâli sahîh olunca, kendinden münselih olmak şart değildir. Belki harekâtı sahîh olur, ehl-i vücûd gibi. Ve eğer hâli ehl-i lu'bü taklîd ise fî'n-nâri fi's-sakar olur. Ya'nî hakîkat-ı vecd bende dahi hâsıl olsun diye niyet-i hâlise ile hâlini tevâcüd etse, tevâcüdünde sahîhdir ve illâ sahîh değildir, lu'b makulesidir, el-iyâzü billâh. Evliyâullâhdan bir zât vecd hâlinde iken, ya'nî kendine mâlik değilken ellerini birbirine darb ve kendini yere darb hallerinden sonra, kendine geldikte dahi ol hareketi terk edip edeb etmediğine binâen tenhâya yürüsün oyun mu diye sırrına bu âyet-i kerîme vârid olmuştur. Kālallâhu Teâlâ : قالوا اجئتنا بالحق ام انت من اللاعبين (Enbiyâ,21/55) [Ciddî mi söylüyorsun, yoksa sen şaka mı yapıyorsun?] (Hakkı Efendi)

***Vecd ve Mütevâcid** (وجد و متواجد) : Ma'lûm ola ki, zikrullâh meclislerinde ki vecd ve tevâcüd ederler. Vecd odur ki meclisde hâzır olanları ihsâs etmeye ya'nî bilmeye. Eğer ihsâs eder ise cülûs eyleye ve illâ terk-i edeb etmiş olur. Zîrâ hareketi hareket-i billâh değildir, belki hareket-i bi'n-nefsdir. Ve mütevâcid odur ki ehl-i vecdi taklîd eyleye. Taklîdi tahkîke vusûl için ola ki zevk-i sahîh ve insilâhdır. Ya'nî rûhun murâkabede gezmesidir. Lâkin bu ma'nâyı teslîm etmediler, zîrâ nefs-i müteharrik ile harekettir yoksa hakk-ı muharrik ile değil. Ya'nî muharrik-i hakîkî Allâh Teâlâ'dır. Eğer bâtını tahrîk ederse, ya'nî kendini bâtını tahrîk ederse fîhâ ve illâ kendi nefsi ile müteharrik olmak vebâldir, zîrâ lu'b sûretidir. Onun için ba'zılarının sem'ine ام انت من اللاعبين اجئتنا بالحق (Enbiyâ,21/55) [Ciddi mi söylüyorsun yoksa sen şaka mı yapıyorsun?] vârid olup, sâkıt ve sâbit oldu. Pes, mütevâcid-i sâdıkın hâli müsellem olmayınca, gayrın hâli ne ola. Ve Şeyhü'l-Ekber (k.s.) kelimâtında gelir : Bu asrda olan ehl-i vecd ve simâ' din husûsunu lehv ve la'b ittihâz ettiler. Pes, bir müslime helâl değildir, simâ'a kāil ola. Ve ehl-i simâ' olan şeyhe iktidâ eyleye. (**Hitâb-ı İsmâil Hakkı Efendi**)

***Vecd ve Tevâcüd ve Vücûd** (وجد و تواجد و وجود) : Istılâhât-ı sûfiyyeden birisi, tevâcüd ve vecd ve vücûddur. Tevâcüd mübtedî ve vecd mutavassıt ve vücûd müntehî hâlidir. Ya'nî tevâcüd vuku'unda sâlike titremek gelir. Bu bir sûret-i hasen rü'yetinden ve bir nâme istimâ'ından rûh-i maraz henüz halâs bulmadığından böyle hâlât vâki' olur. Ve mutavassıt hâli ki vecddir, onda dahi titremek ve sayha gibi ba'zı hâletler zuhûr eder, lâkin tekellüf ile olur. Ve bu hâlâtın zuhûrunda ba'zen zarûrî raks ve semâ' olunur. Zîrâ ehl-i vecdin rûhları maraz-ı nefsden halâs bulup, beşeriyyetlerinden meslûb ve rûhâniyyetleri gālib ve kalb-i şerîfleri mahall-i irâde-i ilâhî olup, vecd **[579-b]** zuhûr eyledikte, kendilerinde sultān-ı irâde-i ilâhî mutasarrıf olup, bilâ-ihtiyâr devr ve raks ederler. Ehl-i vecdin hâli, değirmenin suyu salıverildikte değirmenin devri nâ-çâr ve zarûrî olduğu gibidir. Ammâ ehl-i vücûd ashâb-ı temkînden olmakla irâde kendilerinde milk olmuştur. Onlara göre devr ve raks emr-i zarûrî olmayıp, isterse eder ve istemezse etmez. Simâ'-i ehl-i tevâcüd simâ'-i cesed ile ve simâ'-i ehl-i vecd kalb ile ve simâ'-i ehl-i vücûd rûhladır.

***Vicdân, Vicdâniyyât** (وجدان و وجدانيات) : Vicdân, bulmak ve vicdâniyyât derûnda olan hâlâttır.

Rubâî :

Vicdân ile isbât-ı vücûd eylemişiz,
Fıkdân ile ıskāt-ı kuyûd eylemişiz.
Envâr-ı cemâl-i hakkı seyr etmeğe,
Her zerreyi mir'ât-ı şuhûd eylemişiz. (Mısrî Efendi k.s.)

***Vecd, Vicdân, Vücûd ve Vücûd-i mümkün** (وجد و وجدان و وجود و وجود ممكن):

Ma'lûm ola ki, gazaba vecd dediler. Zîrâ gāzıbın tagayyür-i levni zâhirdir. Ve vecd hâlinde olan vicdân iki ma'nâdan birine taalluk eder. Ya Hakk'ı vicdândır ki makbûldür ve sâhibi vâcid-i hakîkîdir veyâhut halkı vicdândır ki merdûddur ve sâhibi vâcid-i mecâzîdir. Ve Hakk'ı vicdân etmek odur ki nefsinden bi'l-külliye münselih ola. Ve halkı vicdân odur ki nefsiyle bâkî ola, nefs ise hevâya meyyâldir, tabîat şehvâta meyyâl olduğu gibi. Ve Hak Teâlâ yanında hevâdan magbûz nesne yoktur, zîrâ şerîk-i bârî gibidir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ارايت من اتخذ الهه هويه (Furkân,25/43) [Gördün mü, hevâ ve hevesini kendine ilah edineni?] Pes, âbid-i sanem olan tanrısını nice bulur, fikr eyle. Ve bu makāmda vücûddan murâd, vücûd-i mahz değildir. ona vücûd-i baht dahi derler. Zîrâ bu vücûd lâ-taayyün i'tibârıyladır. Bu mertebeye ise ahadiyyet-i zâtiyye derler ki ism ve resm ve nisbetten bi'l-külliye müberrâdır. Belki vücûd-i zıllî ve nefs-i rahmânî dedikleri vücûddur ki vücûd-i evvelin zâhiridir. El-hâsıl vücûd birdir ki vücûd-i Hak'dır. Zâhir-i tecellî i'tibârıyla müteayyin ve bâtın-ı gayb hasebiyle gayr-ı müteayyindir. Ve vücûd-i mümkin dedikleri, şemsin envârına hâil olan ecsâmın cihetinden hâsıl olan sâye gibidir. Ve ma'lûm ola ki, derûnunda hâl bulmağa vicdân derler. Ya'nî insânda açlık vicdânîdir, herkesde bulunduğu için. Ve hissî olmadığı için vicdânî derler. Ya'nî vicdânî, açlık gibi hallere derler ki zâhirde onun vücûdu yoktur, kişi onu vicdânı ile bulur. Vicdânî bir idrâk ile Hakk'ı bulmak dahi böyledir, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Vücûb ve İmkân (وجوب و امكان) :** Vücûb elbette olmak demektir. Ve bir şeyin olması ile olmaması berâber olmağa imkân derler. El-vücûb maa'l-imkân, Hak Teâlâ hüviyyetiyle cemî' eşyâya sârîdir. El-imkân maa'l-vücûb, eşyâ Hak ile kâimdir. Ma'lûm ola ki, vücûb imkânladır dediler. **[580-a]** Zîrâ imkânsız vücûb bilinmez. Bundan ötürü sûfiyye kâide-i asliyeleri olan الامكان مع الوجوب kaziyyesinden rücû' edip, aks-i müstevâsı olan الوجوب مع الامكان kâidesini ihtiyâr ettiler. Ma'lûm ola ki, vücûbun vücûdu kendindendir, imkânın vücûdu âhardandır. Ya'nî vücûb ol vücûd-i mutlakın sıfat-ı zâhirîsidir ve imkân sıfat-ı bâtınîsidir. Ya'nî sıfat-ı bâtınî ile a'yân-ı sâbiteyi murâd eder. Ve vücûb, zâhir-i vücûdun sıfatı ve imkân zâhir-i ilmin sıfatıdır. Ve dahi vücûb ile imkânîye bir mertebe i'tibârıyla taayyün-i evvel dediler. Vücûbu dahi iki mertebe tutup, birine icmâl ve birine tafsîl dediler. Kezâlik imkânı dahi iki mertebe tutup, birine icmâl ve birine tafsîl dediler. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i vâcib ve Vücûd-i mümkün (وجود واجب و وجود ممكن):** Vücûd-i vâcib, Hak Teâlâ'nın vücûdudur ve vücûd-i mümkün Muhammed (a.s.) ın vücûdudur ki vücûd-i Hak'dan müstefâddır. Pes, bir vücûd-i vâcib ve bir vücûd-i mümkünden gayrı yoktur. Gayrılar bu vücûd-i mümkünün pertevleri ve eşi'alarıdır. Ya'nî (a.s.) ın vücûdu vücûd-i Hak'dan ve sâirin mevhûm olan vücûdları vücûd-i (a.s.) dan munfasıl olmuştur. Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ mevcûd idi ki onunla bile ondan gayrı vâcib li-zâtihî yokdu. Sonra mümkün onun nûr-i tecellîsi ile vücûd-i hâricî buldu ve Hakk'a mir'ât oldu. Ve bu cihetten mümkünün ayn-ı mümkinesi müstaid olup, zâhir olan nûr-i Hak oldu. Nitekim âyineye nâzır olan kimseye âyine görünmez, belki mütecellî olan rü'yetin sûretidir. Onun için hazretü'l-imkâna âyine dediler. Ve bu sûrette görünen sûret-i insânda Hak cilâ olur. Zîrâ kâinâtı halkdan murâd, kendi zâtını seyr ve temâşâdır ki mertebe-i isticlâdır. Nitekim cilâ ganiyyün ani'l-âlemîn mertebesidir ve vücûd-i vâcib nûr-i mahzdır. الله نور السموات والارض (Nûr,24/35) [Allah, göklerin ve yerin nûrudur] ve vücûd-i mümkün ol nûrun zıllidir. الم تر الى ربك كيف مد الظل (Furkān,25/45) [Rabbinin gölgeyi nasıl uzatıp yaydığını görmüyor musun?] ya'nî kevn gölgesini kâinât üzerine medd eyledi. Bu acîbdir ki sâyeye nûrdan karîb nesne yok iken اليه من حبل الوريد و نحن اقرب (Kâf,50/16) [Biz ona şah damarından daha yakınız] yine nûra sâyeden baîd hiç nesne yoktur. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i vâcib ve Vücûd-i mümkün (وجود واجب و وجود ممكن) :** Ma'lûm ola ki, vücûd-i vâcibde üç mezheb vardır : Mezheb-i evvel, cumhûr-i mütekellimîn mezhebidir. Onlar derler ki ; vücûd-i vâcib zâtının üzerine zâiddir, mümkinât gibi. Lâkin şu kadar vardır ki vücûd-i vâcib zâtının muktezâsıdır, ya'nî vücûdu kendindendir, gayrıdan değil. Mümkün böyle değildir. Zîrâ vücûd-i mümkün eser-i fâildir derler. Mezheb-i sânî, cumhûr-i hukemâ mezhebidir. Onlar derler ki vâcibin vücûdu kendinin aynıdır. Ve onun için mâhiyyet ve vücûd-i zâid yoktur. Lâkin zâtının aynı olan vücûduna külliyet ve umûm ârız olmaz. Belki bi-zâtihî **[580-b]** müteayyin bir cüz'iyy-i hakîkîdir derler. Mezheb-i sâlis, sûfiyye-i muvahhide mezhebidir. Onlar dediler ki, onun vücûdu zâtının aynıdır, hukemânın dediği gibi. Lâkin şu kadar fark vardır ki sûfiyye indinde vücûd için merâtib ve mazâhir vardır. Pes, imdi hadd-i zâtında ol vücûd ne küllîdir ve ne cüz'îdir ve ne âmdır ve ne hâsdır, belki cemî' i'tibârât ondan meslûbdür, ya'nî mutlakdır. Lâkin her bir mazharda münâsib bir i'tibâr ile muttasıf olur velâkin hadd-i zâtında ol i'tibârâttan dahi bir şey değildir. Belki bir zât-ı mutlakdır ki cemî' i'tibârâttan münezzehdir ve taayyünât onun envârının mazâhiridir ve tecellîsi etvârının mahall-i nüzûlleridir. Pes, imdi ol vücûd bi-haseb-i zâta cümleden ârî mutlak ve münezzehdir, bi-haseb-i sıfâta cümleye sârîdir. Ve kevnînin mazâhiri ile telebbüsü ve onlara taalluku için müşebbihdir. Pes, sen onu tenzîh-i sarf ile takyîd etmekle sıfâtı nâfî olmayasın ve teşbîh-i sırfla dahi takyîd etmekle muhaddid-i zât olmayasın. Belki ta'dîl üzere yürü ki ol ta'dîl beyne't-teşbîh ve't-tenzîh bir kadr-i müşterekden ibârettir. (Şemseddîn Sivâsî k.s.)

***Vücûd ve Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i vâcibî ve Vücûd-i imkânî (وجود واجبى و وجود امكانى و وجود حقيقى) :** Vücûd-i imkânînin vücûd-i vâcibîye aslâ müşâreketi yoktur. Pes, onlar ki mahcûblardır vücûd-i imkânı isbât edip zenb-i vücûd ile mübtelâ olurlar. Ya'nî Hakk'ın vücûdu başka ve halkın vücûdu başkadır derler. Ve onlar ki mükâşiflerdir, vücûd-i vâcibden gayrıyı nefy edip, zenb-i vücûddan halâs olurlar. Ya'nî kuyûdât vücûd-i imkânîye ârız olmayıp, vücûd-i imkânînin bâtını ve vücûd-i hakîkînin zâhiri olan vücûda ârızdır. O vücûd-i hakîkînin zâhiri ve vücûd-i imkânînin bâtını olan vücûdun kaydları dediğimiz taayyünâttır.

***Vücûd-i vâcib, Vücûd-i mümkün, Vücûd-i ârızî** (وجود واجب و وجود ممكن و وجود عارضى) :
Sâhib-i Reşehât der ki, üstâdım Mevlânâ Abdülgafûr (aleyhi'r-rahme) Hazretleri Bârî Teâlâ Hazretleri'nin vücûdu ve eşyâ ile keyfiyyet-i maiyyeti beyânında buyururlardı ki, mümkünün vücûdu hakîkatın gayrıdır ve hakîkatına ârızdır. Meselâ, zeyd musavvirin zihninde bir hakîkattır ki bu vücûd-i hâricî ol hakîkate ârız olup, zihnde olana münzam olmuştur. Ve ol hakîkat bu zamîme vâsıtasıyla mebde'-i âsâr olmuştur. Pes, hakîkatte mebde'-i âsâr olan bu vücûd-i ârızîdir. Zîrâ vücûdu ta'bîr etmeli olsa, bir nesne ile ta'bîr ederler ki mebde'-i âsâr ola. Vücûd-i vâcib hôd kendi hakîkatının aynıdır ve çün mümkün bunun hilâfıdır. Lâ-cerem hakîkat-ı vâcib teâlâ kendiliğinden hiçbir şeyin inzimâmsız mebde'-i âsârdır. Ve hukemâ ile sûfiyyenin bu sözde ittifâkları vardır. Mebde'-i âsâr mevcûdât olan vücûd ne vücûddur. Şeyh Rükneddîn Alâi'd-devle (k.s.) **[581-a]** ve sûfiyyeden kalîli ve hukemâ-i mütekellimînin ekseri buna zâhib olmuşlardır ki mevcûdâta ifâza-i vücûd eyleyen Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın sıfatlarından bir sıfattır ki ol sıfata feyz-i vücûdî ve vücûd-i âm ve nefsü'r-rahmân diye tesmiye olunur. Ve Hz. Şeyh Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (kaddesallâhu teâlâ ervâhahüm) ve hukemâ-i mütekellimînden kalîli ona zâhib olmuşlardır ki, mebde'-i âsâr olan vücûd Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın vücûdudur ki ayn-ı hakîkatıdır, gayrı değildir. Pes, cümle-i mümkinât vücûd-i vâcib ile mevcûddur. Ya'nî zâtın eşyâya alâka-i maiyyeti vâki'dir. Lâkin ol maiyyet mechûlü'l-keyfiyyettir. Enbiyâ ve evliyâ ve hukemâ-i muhakkikînden kimse bu maiyyetin sırrına kemâ-yenbağî vâkıf olmamışlardır. Gâyeti bu tâifenin efrâdından bir bölüğü bu maiyyetin sırrına kendi isti'dâd ve kābiliyetleri mikdârı muttali' olmuşlardır. Ve bu alâkaya meşâyih bir temsîl ki fi'l-cümle münâsebeti ola, ârızın ma'rûza nisbetidir, lâkin vâki'de öyle dahi değildir. Ve nisbet-i mezkûr lâzımın melzûma nisbeti gibidir. Meselâ, mum melzûmdur, muma ne lâzım, aydınlık ve aydınlık ondan ayrılmaz. İnsân mevsûfdur, kâtiblik onun sıfatıdır. Kâtiblik insânda münderic, insân dahi kâtibliği muhîttir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i zıllî** (وجود حقيقى و وجود ظلى) : Vücûd-i hakîkî ile a'yân-ı sâbite butundadır. Zâhir olan vücûd-i zıllî ile a'yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsârlarıdır. Zîrâ a'yân-ı sâbite hârice çıkmak lâzım gelse, Hakk'a cehl lâzım gelir. Aslı ilmde kalıp ahkâm ve âsârı zâhir olur. Ma'lûm ola ki, ma'dûm-i mutlak bâtıl-ı mutlak dedikleridir ki râyiha-i vücûdu şemm etmemiştir. Eşyâ ise ilmullâhda sâbit ve meşhûd-i Hak'dır. Pes, bir nesneye ma'dûm demek min-vechindir ki ayn-ı hâricîye göredir, ilm-i Hakk'a nisbetle değildir. Onun için hakāyık-ı kevniyyeye a'yân-ı sâbite derler. Ve ol a'yân gerçi hâricde vücûd bulmuşlar velâkin ol vücûda vücûd-i zıllî derler, vücûd-i hakîkî demezler. Ve vücûd-i zıllî vücûd-i hakîkînin eseri ve nişânıdır. Onun için zıll mazlûle delâlet ettiği gibi, ol dahi vücûd-i hakîkîye delâlet eder. Nitekim yeryüzünde şemsin pertevi şemse delîldir. Eğerçi şems vech-i arzda değildir ve bu cihetten vech-i arz nefs-i şemsden şemm-i vücûd etmeyip, eseriyle kalmıştır. Şöyle ki, eğer ol eser olmasa zulmât müstevlî olurdu, gecede olduğu gibi. Ve vücûd için iki i'tibâr vardır : Bir i'tibâr ile vücûd-i bahttır ki herşeyden münezzehdir. Buna vücûd-i hakîkî derler. Ve ikinci i'tibâr ile vücûd-i zıllî ve izâfî derler. Bu vücûdun eşyâya taalluku vardır. Meselâ, yüz tâne âyine mukābelesine bir şem'-i tâbân vaz' olunsa, ol âyinelere taalluk ve aks etmekle yüz bir şem' **[581-b]** hâsıl olmuş olur. İmdi vücûdun eşyâya taallukundan vücûda taaddüd gelmesi, şem'in âyinelere taallukundan aksine taaddüd gelmesi gibidir. Ve illâ şem' vâhiddir, vücûd vâhid olduğu gibi. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i vâhid-i hakîkî ve Vücûd-i zıllî** (وجود واحد حقيقى و وجود ظلى): Vücûd-i vâhid-i hakîkî gerçi merâtib-i esmâiyyede inşâ-i vücûd-i zıllî etmiştir. Ve vücûd-i zıllî dahi ol merâtibde taayyünü ile vücûd-i vâhidi tafsîl eylemiştir. Ve kavâbil-i mertebe-i hisde vücûd-i zıllînin hükmünü izhâr kılmıştır. Velâkin hakîkatte hüviyyet-i vâhide-i hakîkiyyeye râci'dir. Çünki hüviyyet bir oldu, şahsiyyetten gelen kesrete i'tibâr olunmayıp, fer'-i vücûd asl-ı vücûda râci'dir. Ya'nî vücûd-i zıllî vücûd-i hakîkîye râci' oldu, nokta-i cevvâle gibi.

Li-muharririhî :

Devr eder dehr içre dolâb-ı vücûd,
Evveline âhiri kılar sücûd.
Bu vücûdu ârif-billâh bilir,
Görmez onu yâ meğer ehl-i şuhûd.
Kabzateyn altındadır ehl-i cihân,
Adle olmuştur mukārin fazl-ı vücûd.
Âlem-i ıtlâka erbâb-ı dile,
On sekiz bin âlem olmuştur kuyûd.

Hakkıyâ fânîde bâkî bul ki tâ,
Olasın firdevsde ehl-i hulûd.

***Vücûd-i aynî ve hakîkî ve aslî ve vücûd-i zıllî ve sûrî ve fer'î :** Hakāyık-ı eşyânın iki vechi vardır : Bir vechi ademe ve bir vechi vücûda nâzırdır. Ademe nâzır olan vechi mazhariyyetinden kat'-ı nazar, kendi nefsinde olan i'tibârıdır, ya'nî sırf ademdir. Pes, i'tibâr-ı evvel ile kendi nefsinde ma'dûmdur. Ne vücûd-i zıllî ve ne vücûd-i aslî ile mevcûd olmamıştır. Ve a'yân ve hakāyıkı için râyiha-i vücûd şemm etmek yoktur. Meğer hazret-i ilmde râyiha-i sübût-i şemm etmiş ola. Ve i'tibâr-ı sânî ile kendi nefsinde mevcûddur ve a'yân ve hakāyıkı için nübüvveti şemm etmek olduğu gibi, râyiha-i vücûdu şemm etmek dahi mütehakkıkdır. Velâkin vücûd-i zıllî ve sûrî ve fer'î ile mevcûddur, yoksa vücûd-i aynî ve hakîkî ve aslî ile değil. Zîrâ bu vücûd vâcibü'l-vücûda mahsûsdur. Pes, mâhiyyât-ı mümkine üzerine vâki' olan vücûd, zıll-i vücûd-i hakdır. Şeyin zıllı ise kendinin aynı değildir. Velâkin te'vîlinin ziyâde hafâsından, mahcûbları gaflete düşürmüş ve teşâbühüne nazaran akılları şaşırmıştır. Ve çün şems-i tecellî tulû' edip, hicâb-ı hiss ve hayâl ve vehmi ref' eyleye, ma'lûm ve mevhûmun miyânında emr vâzıh olur ve şeb-i gafletin hükmü tamâm olup, dîde-i dil rûşenâlık bulur. İşte bu vücûd bir sâye gibidir ki zâhir-bîn olana, nûr-i şems vücûd-i hakîkîye perdedir. Bu perde mürtefi' olmadıkça cemâl-i maksûddan müşâhede hâsıl olmaz. (Nukile min **Şerh-i Rûh-i Mesnevî** Hakkı Efendi)

***Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i zıllî** (وجود حقیقی و وجود ظلی) **:** Ayn-ı hâricîde olan vücûd, bi-hasebi'l-i'tibâr vücûddur. Ve illâ vücûd mtlakā Hakk'ındır ki vücûd-i hakîkîdir. Ve eşyâda olan vücûd zıllîdir. **[582-a]** Kursa-i şemsle vech-i arzda envâr ve eşi'âsı gibi. Ya'nî şuâ'-i şems şemsden müstefâd olduğu gibi, vücûd-i zıllî-i halk dahi vücûd-i vâcib li-zâtihîden müstefâddır. Bu cihetten ya'nî gayriden müstefâd olması sebebiyle, vücûd-i halk kendinin ayn-ı zâtı değildir, belki hakîkatı üzerine emr-i zâiddir. Vücûd-i Hak ise ayn-ı zâttır ki gayrıdan müstefâddır. Zîrâ bir nesne ki gayra müftekır olmaz, belki gayra müftekır olan arazî makulesidir. Ve fi'l-hakîka hakîkat odur ki evsâf-ı Hak senin âsârını senden selb eyleye ve seninle sende fâil ve müessir kim olduğu sâbit ola. Zîrâ fi'l-asl sen sen değilsin, belki onunla sensin. Nitekim bu ma'nâya Kur'ân'da gelir : ما من دابة الا هو اخذ بناصيتها (Hûd,11/56) [Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki dizginlerini O tutmuş olmasın] Ve sen onunla olunca fi'l-hakîka odur, sen sen değilsin. Va'llâhü'l-muîn alâ derki'l-hakāyık.

Vücûd-i hakîkî mutlakā akl ile mukayyed olan kuyûddan ârî ve evsâfdan berîdir ki hüviyyet-i gayb bu ma'nâdır. Ve eğer üzerine taayyün-i sıfât i'tibâr olunursa hazret-i ahadiyyet ve amâ ıtlâk olunur. Ve sıfat-ı asliye ile zuhûruna vâhidiyyet ve ceberût ıtlâk olunur. Ve eğer cemî' sıfât ile ittisâf olunursa melekût ve eğer sıfat-ı lutf ve rahmetine insibâğ ile zuhûr ederse cemâl ve eğer kahr ve gazaba taalluk ederse celâl i'tibâr olunur. ba'dehû eğer sıfât ve esmâyı mazâhir-i halkiyye ile ta'bîr edersen, makām-ı fark derler, ya'nî âlem-i mülk ve şehâdettir. Ve eğer mazâhir-i halkiyyeyi bi'l-cümle zât-ı Hak'da müstehlek müşâhede edersen, ona makām-ı cem' derler. Ve bu makāmın letāyifindendir ki cem'-i mezkûrda efrâdın istihlâki olduğu gibi, efrâdda dahi hakîkat-ı cem' mevcûd ve meşhûd olsa, kesrette vahdet ıtlâk olunur. Meselâ, Âdem Safî (a.s.) ın zât-ı übüvvet-i simâtlarında mücmelen cemî'-i zerrât zerreye mevcûd olmakla, zât-ı cenâb-ı safveti kesrette vahdete misâl oldu ise, eşhâs-ı benî âdemde dahi feyz-i âdemînin sirâyeti müşâhede olunsa, yine kesrette vahdet ıtlâkı sahîh olur.

Beyit :

Cüz'ü kül perverde eyler onda hem pinhân olur,
Bir yerinde mündericdir çün dıraht ve çün nevât.

İşte azîzim, bu cümle-i merâtibdir. Ve bu merâtibden zuhûrât-ı niseb ve izâfât mevc-i deryâ gibi birbirine bi-emrillâhi teâlâ taâkub edip, sâhil-i vücûd-i imkâna cilve-rîz olur. Ve bu emrdir ki كن lafzının ma'nâsıdır. İşbu âlem-i gayb ve şehâdet beyninde mertebe-i câmi'iyyet olan ilm-i alîmin ihâta eylediği ahkâmın ba'de'l-insibâğ kavâbil-i imkâna mevâtın-ı vücûdiyyenin iktizâsı vefkince ifrağ olunduğu kâfın nûna resîde olduğudur. (Sarı Abdullâh Efendi k.s.) **[582-b]**

***Vücûd-i zıllî** (وجود ظلی) **:** Ma'lûm ola ki, vücûd-i zıllî bir hakîkattır ki rûh-i menfûhdur. (İsmâil Hakkı Bursevî k.s.)

***Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i mutlak** (وجود حقیقی و وجود مطلق) **:** Ma'lûm ola ki, bi-ıstılâh-ı Muhyiddîn-i Arabî vücûd-i mutlak, Hak Teâlâ'dan bahsdir. Vücûd-i vâcib ile vücûd-i mümkin beyninde berzah olan vücûd-i mutlak cemî' eşyâ ve mevcûdât ile mukayyed olup, biri ile mukayyed olup ve diğeri ile mukayyed olmamağa mâni' olmayarak, yine cümlesi ve sagîr ve kebîr ve siyâh ve beyâz ve nâr ve nûr ve sâire ile mukayyed olarak vahdetinde ve tenezzühündedir. Zîrâ taayyün vücûd-i mutlakda olur ve vücûd-i mutlak her şeyi câmi'dir. Ekvâna taalluku i'tibârıyla vücûd-i mutlak ve ekvâna taallukdan kat'-ı nazar münezzeh olan ol vücûd-i hakîkîdir. Ve vücûd-i mutlak, vâcib de değil mümkin de değil, zîrâ mutlakın mahsûs vücûdu yoktur, hangi mertebeye tenezzül ederse ol mertebenin sûretiyle temessül eder ve ol mertebenin ismiyle müsemmâ olur.

Ma'lûm ola ki, hakîkat-ı vücûd vâhiddir ki onda taaddüd ve tekessüre mecâl yoktur. Ve taaddüdât ve tekessürât bi-hasebi't-taayyünât ve ve't-tecelliyâttır. Pes, vücûd-i mutlak bi-vâsıtati't-tecelliyâti'l-ilâhiyye ervâh olur ve ecsâm olur ve maâni-i rûhâniyye ve a'râz-ı cismâniyye olur ve ervâh-ı külliye ve cüz'iyye olur, ilâ mâ-lâ-nihâye. Ve vücûd-i mutlak ahadiyyet ile muttasıf olursa, ismi ahad ve vâhidiyyet ile muttasıf olursa ismi vâhid olur. Ve vücûd-i mutlak ahadiyyetten ibârettir ki taayyün-i evveldir. Ve vücûd-i izâfî vâhidiyyetten ibârettir ki taayyün-i sânîdir. Ve vücûd-i hâricî mümkinâttan ibârettir ki taayyün-i sâlisdir. Zîrâ vücûd-i izâfînin müstakillen vücûdu yoktur. Ve vücûd-i Hak halka taalluku i'tibârıyla vücûd-i izâfî tesmiye olunur. Ve vücûd-i mutlak hakîkat-ı Cenâb-ı Hak'dır ve şuûn ve niseb ve i'tibârâtı sıfâtıdır. Ve kendi zâtını bu niseb ve i'tibârât ile mütelebbis olduğu hâlde yine kendine izhâr etmesi fi'l ve te'sîridir. Ve bu izhâr üzerine müterettib olan taayyünât Hakk'ın âsârıdır.

Rubâî :

Ey zâtı zevât-ı gayra gûyâ sârî,
Evsâfı dahi vasflarında mütevârî.
Zâtın gibi vasfın dahi mutlak ammâ,
Olmaz bu mezâhirde kuyûddan ârî.

Ve eşyânın vücûduna, vücûd-i hayâlî derler. Vücûd-i mutlak vücûd-i hakîkî ile vücûd-i hayâlîyi câmi'dir. Ve vâcib teâlânın hakîkatı ve herşeyin hakîkatı bu vücûd-i mutlakdır. Ve vâcib teâlânın herşeyde zuhûru hakîkat-ı mutlakası hasebiyledir, zât-ı muayyenesiyle değil. Bunu böylece tahkîk eyle ki Hak'dan baîd olmayasın ve tîh-i dalâlete düşmeyesin. Ve vücûd-i mutlak hakîkat cihetiyle eşyânın aynı ve taayyün cihetiyle gayrıdır. Mutlakā eşyânın aynı denirse zındıkadır, neûzü billâh. Vücûd-i hakîkînin zılli vücûd-i mutlak ve bu vücûd-i mutlaka vücûd-i âmm-i münbasıt dahi derler. Ve vücûd-i mutlakın zılli vücûd-i hâricîdir.**[583-a]**Ya'nî halkdır, görünen vücûddur hukemâ ıstılâhınca. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i mutlak** (وجود مطلق) **:** Cemî' hurûf noktadan hâsıl olduğu gibi, cemî' eşyâ dahi vücûd-i mutlakdan tekessür ettiği için, noktayı vücûd-i mutlaka teşbîh buyurdular. Nefs-i rahmânî dahi nefs-i insânîye müşâbih olduğu için ona dahi vücûd-i mutlak tesmiye olundu. Ma'lûm ola ki, Şeyh-i Ekber (k.s. athar) **Fütûhât'** ında ظهر الوجود بالباء [Varlığın zuhûru "bâ" iledir] buyurdu. Meselâ, elif vücûd-i mutlaka müşâbihdir, elif harekât ve sekenâtı kabûl eylemediği vechden. Ve kāim bi'z-zât olup noktası olmayıp ve sâir hurûfa taalluk kılmayıp ve mebde'-i kül hurûf olduğu cihetten. Pes, elife akreb olan harf "با" dır ki bidâyet-i küll-i hurûfdur ve mertebe-i sâniyededir. Kezâlik mertebe-i ahadiyyetten ibtidâ zuhûra gelen kalem-i a'lâdır ki harf-i bâya bir nice vechile müşâbihdir, cemî' mevcûdâttan mertebe-i ahadiyyete karîb olduğu cihetten ve bidâyet-i cemî'-i hakāyık-ı kevniyye olduğu vechden ve mertebe-i sâniyede vâki' olduğu haysiyyetten. Ve bu hurûf bânın şânındandır ki tarafeyni muânaka kılmıştır. Kezâlik ol hazretin hasâyıs-ı kerîmesindendir ki ahadiyyet ve beşeriyyeti muânık olmuştur. Nitekim sadây-i لا يسعنى فيه ملك مقرب [347] bu ahadiyyete dâldir. Ve nidây-ı انما انا بشر مثلكم (Kehf,18/110) [Ben sırf sizin gibi beşerim] bu beşeriyyete dâldir. Her âlimin gûş ü hûşuna vusûl bulmuştur. Pes, bu hakîkat mebde'-i cemî'-i mevcûdâtta vâki' olup, mübeyyen-i hakāyık-ı ma'nevî oldu ise, harf-i bâda dahi bu ma'nâ mevcûd olup mebde'-i cemî'-i hurûf ve kelimâtta îrâd olunup, mübeyyen-i letāyif ve dakāyik-i ma'nevî kılındı. Fe'fhem. Vücûd-i mutlak fi'l-i Hak'dır, ayn-ı zât değildir, belki feyz-i zâttır. Tecellî-i vücûd ve nefsü'r-rahmân tesmiye olunur. Zîrâ vücûd-i mutlakın ibtidây-ı tenezzülü akl-ı evveledir. Ve buna akl-ı küll dahi derler. Ba'dehû nefs-i külliye ve tabîat-ı külliye ve hebâ ve cism-i mutlak ve buna

[347] - Sehâvî, **Makâsidu'l-Hasene**, s.565; Aclûnî, II, s.173.

cism-i küll dahi derler ve arş ve kürsîdir. Ve tabâyi'-i erbaa ve anâsır-ı erbaa ve mevâlîd-i selâsedir.

Ma'lûm ola ki her eşyâ ve zerrede vücûd-i mutlakın bir yüzü vardır. Maâzallâhi teâlâ o vücûd-i mutlakın bir zerreden ol yüzü mahv olmak lâzım gelse, cemî' eşyâ ve zerrâta olan yüzü dahi mün'adim olurdu. Ya'nî bir zerrede dahi vücûd-i mutlakın bir yüzü vardır. Belki taayyün ve teşahhus ve kayd ve i'tibâr ve nisbetten kat'-ı nazar vücûd-i mutlak üzeredir. Fe'fhem. Vücûd-i mutlak hangi şey ile zuhûr ederse ol şey ile mevcûddur. Mutlaklığı mâ-tahtına nazarla ve ahlaslığı asl-ı zâta nazarladır. Ve'l-hâsıl vücûd-i mutlak berzah olmuştur, hangi tarafa dönerse ol olur. Ya'nî ıtlâkı i'tibârıyla asl ve takayyüdü i'tibârıyla fer' olur. Ve vücûd-i mutlak şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'n ile bürünüp kendine görünmesine a'yân-ı sâbite derler. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i mutlak ile Vücûd-i mukayyed** (وجود مطلق و وجود مقيد) **:** Vücûd-i mutlak ile vücûd-i mukayyed beyninde bir kayd ziyâdeliği vardır. O kaydı kaldırınca yine vücûd-i mutlak olur. Meselâ, bir adam hem kâtib **[583-b]** ve hem şâir ve hem attâr olsa, ol adama kâtiblik vücûdu verilmekle kâtib denildi. Kâtiblik kaydını kaldırınca yine ol adam olur. Ve kıs alâ hâzâ. İşte taayyünler ve mâ-sivâ demek bu kaydlar iledir. Vücûd-i mukayyed ayn-ı vücûd-i mutlak değildir. Bir mevzi'de uyanıklıkta işittim ki bir kāil-i rûhânî kelâm-ı rûhânî iledir dedikte, işbu heykeline sen ona ben dersin, zât-ı şerîfim değildir. Bu ibâretten fehm olundu ki ba'zılar vücûd-i mukayyed ayn-ı vücûd-i mutlakdır ya'nî vücûd-i mahlûk ayn-ı vücûd-i hâlıkdır derler, öyle değildir.

Ma'lûm ola ki, vücûd-i hâlık münezzehdir, ayn-ı vücûd-i mevcûdât olmaktan. Ve yine ol kevn meclis-i zikrden sonra müşâhede olundu ki bir nûrdur ki cemî' kâinâta münbasıttır. Ve mecmû'-i kâinât bir zerre gibidir, bu nûrun pertevinde. Bu vâkı'anın ilmîsi oldur ki nice ki zerre nûr-i şemsden vücûd ve nümüvv ahz edip onunla zuhûr bulmuş ise, bi-aynihî mecmû'-i mevcûdât dahi şems-i hakîkî ile zâhir olup, onunla kāimlerdir. Ve bu fakîre bir urûc ve tecrîd inâyet eylediler ve ol urûc Hakk'ın zâtında idi. Ya'nî ol tecellî tecellî-i zât idi. Ve ol tecrîd ve mi'râcda Hak Teâlâ' zâtıyla bu fakîrin zâtı beyninde fark ol idi ki zât-ı hakkın nihâyeti yok, bu fakîrin zâtı mütenâhî idi. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i mutlak** (وجود مطلق) **:** Bir cemaat ki Hakk'ı vücûd-i mutlak tasavvur edip, isbât-ı tevhîd ederiz ve kesrette vahdet beyân ederiz diye dem ururlar ki vücûd-i mutlak bî-efrâd-i mukayyede hâricde mütehakkık değildir derler. Neûzü billâh sümme neûzü billâh min-hâze'l-i'tikād. Bu tāife-i zâlimeye terbiye eyle ki vücûd-i Hak hakk-ı vâcibü'l-vücûddur ki ezelen ve ebeden sıfat-ı kâmile ile muttasıfdır. Vücûd-i mutlak dedikleri, Hakk'ın fi'lidir ki sıfattan sâdır ve vücûd-i mukayyed fi'lin eserinden mütebâdir olur. Fikr eyle ki ne demek oldu. Ancak vücûdda zât ve sıfat ve fi'l ve eserden mâ-adâ nesne olmamış oldu. İşte vahdet kesrette bu vechile cilve-pezîr olur. ما خلا الله باطل الا كل شئ [Dikkat edin, Allah'ın dışındaki herşey bâtıldır] kavline nasb-ı ayn etmelidir. سوى الله و ليس فى الوجود [Allah'ın dışında bir varlık yoktur] sırrı bilâ-reyn velâ-şeyn olup tenzîh ve tevhîd birbiriyle muvâfık oldu, ittihâd ve hulûl vartasından ve teşbîh şüphesinden halâs mümkün oldu. Zîrâ eşyânın cümlesi mezâhir-i Hak ve meclây-ı vücûd-i mutlakdır. Bizde olan vücûd-i mukayyeddir. Pes, Cenâb-ı Hakk'ın vücûdu mutlakdır. Bizde olan vücûd o vücûdun zıllidir.

Ma'lûm ola ki, الان على ما كان عليه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] kâinâtı halk etmezden mukaddem vücûdu nice bi-zâtihî ise halkı halk ettikten sonra dahi öyledir. Ve ona vücûd-i mutlakdır dedikleri, iki ma'nâyadır ki biri sahîh ve biri fâsiddir. Sahîhi budur ki Hak ıtlâk-ı zâti-i hakîkî ile mutlakdır demektir ki bu ıtlâk takyîd mukābelesinde olan **[584-a]** ıtlâkın mebde'idir. Ve fâsidine ıtlâk-ı izâfî derler ki bu ıtlâk-ı izâfî Allâh Teâlâ üzerine ıtlâk olunmaz, zîrâ hâdis mukābelesindedir. Ve niceler mezkûru fehm edemeyip ıtlâk edenlere ta'n ettiler ve kendileri met'ûn oldular. Ve fâsid olan ıtlâk-ı izâfîdir. Ve'l-hâsıl, mutlaklığı zâtıdır, senin benim i'tibârımla değildir. Ya'nî Hak Teâlâ ıtlâk-ı zâti-i hakîkî ile mutlakdır, izâfî ile değil.

Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ'ya vücûd-i mutlak denilir. Ammâ ıtlâk-ı zâti-i hakîkî ile vücûd-i mutlak denilir, yoksa ıtlâk-ı izâfî ile vücûd-i mutlak denilmez. Ve'l-hâsıl, Hakk'ı ıtlâk-ı izâfî ile mutlakdır derse, câiz değildir. Nitekim ba'zı tāife buna zâhib olup kalmışlardır, neûzü billâhi teâlâ. Gayb-ı mutlakın zıllı olan vücûd-i âmma ekser-i sûfiyye vücûd-i mutlak diye zikr eylemişler. Mahall-i münâkaşa değildir, ya'nî câizdir. Lâkin çok kimseler vücûd-i âmma gayb-ı mutlakdır demişler. İşte bu ilhâd ve zındıkadır. (Hakkı Efendi)

Vücûd-i mutlak, küllde küll ve ba'zda ba'z ise de külle ve ba'za münhasır değildir. Hakāyık-ı eşyâ mertebe-i ilmde vücûd-i mutlakın taayyünâtından ibârettir. Ve vücûdât-ı eşyâ mertebe-i aynda vücûd-i mutlakın taayyünâtından ibârettir. Pes, hakāyık-ı eşyâ ve vücûd-i eşyâ mahz-ı hakîkat-ı vücûd haysiyyetinden birbirinin aynıdır. Ve vücûd-i mutlakın dahi aynı olurlar ve

beynlerinde temâyüz ve tagāyür bi'l-külliye mürtefî' olur. Ve ammâ taayyün haysiyyetinden birbirleriyle mugāyirlerdir. Ve vücûd-i mutlaka dahi mugāyir olurlar. Ammâ hakāyık-ı eşyâ ile vücûdât-ı eşyânın birbirlerine mugāyereti husûsiyyât i'tibârıyladır. Husûsiyyât dediğimiz, onların birbirinden imtiyâzına bâis olan nesnedir. Ve ammâ onların vücûd-i mutlaka mugāyeretleri şol sebep iledir ki onlardan herbiri vücûd-i vâhidin bir taayyün-i mahsûsudur ki sâir taayyünâta mugāyirdir. Belki bu vücûd-i mutlak-ı küllden ayn-ı külldür v ba'zda ayn-ı ba'zdır. Ve külle ve ba'za münhasır değildir. Pes, vücûd-i mutlakın gayriyyeti külliyyetten ve ba'ziyyetten ıtlâkı i'tibârıyla olur. Ve ıtlâkdan dahi ıtlâk i'tibârıyla olur. Bu takrîri fehm edersen, inşâallâhu teâlâ bi-fazlihî ve keremihî Hak Teâlâ ıtlâk-ı hakîkî ile mutlakdır. Mutlak kaydını sen vermemelisin. Eğer mutlakdır kaydını dersen mutlak olmamış olur. Ya'nî hiçbir şey demeyip kendi kendine mutlak olmalı. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i hakîkî ve Vücûd-i mutlak** (وجود حقیقی و وجود مطلق) **:** Ma'lûm ola ki, vücûd-i hakîkî vücûd-i mutlak ma'nâsına değildir. Belki vücûd-i hakîkî aslâ tebeddül ve tagayyür kabûl etmeyen mevcûd-i ezelî-i ebedî-i dâim ma'nâsınadır. Ve bu vücûd-i hakîkî Vâcib Teâlâ'ya münhasırdır. Eşyâya münbasıt ve sârî olan vücûd, bu vücûd-i hakîkî değildir. Ve bu vücûd-i hakîkî vücûd-i mutlak hakîkatından ahassdır. Bu vücûda mutlak denildiği, tagayyürden mutlak **[584-b]** olup, herşeyde zâlike'ş-şey' ile zâhir olduğu içindir. Ve herşey bu vücûd-i mutlak ile mevcûddur. Ve her bir şey kendi mertebesinde mütehakkıkdır, gayrı mertebe ile birleşmez. Ve vâcibü'l-vücûdun zâtı herşeyin aynıdır. Ve herşey ile zâhir olan vâcibü'l-vücûdun zâtıdır diye tevehhüm eylemek bâtıldır ve vâcibü'l-ictinâbdır. Pes, Şeyh-i Ekber (k.s.) Hazretleri'nin kelâmında yâhut keşf-i hakîkî ehlinden olanların kelâmında görülse ki vahdet-i vücûd Vâcib Teâlâ'ya müntesib yazılmış. Pes, onun ma'nâsı, Vâcib Teâlâ herşeyin hakîkatı olan hakîkat-ı mutlakası i'tibârıyla her bir şey ile zâhirdir. Yoksa Vâcib Teâlâ zâtıyla ve taayyün-i vücûbîsi ile herşeyde zâhirdir demek değildir. Gāyet dikkat mahallidir, gaflet olunmaya. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i mutlak-ı hakîkî** (وجود مطلق حقیقی) **:** Ma'lûm ola ki, zâta leyl dedikleri celâlinden ve esmâ ve sıfâta nehâr dedikleri, cemâlinden ötürüdür. Ve âlem-i zâtta olan zulmet-i hakîkiyyeye zıll-i hakîkî derlerdi ki nûr mukābelesinde değildir. Zîrâ nûr mahlûkdur. Belki Allâh Teâlâ nûrü'l-envâr ve sırrü'l-esrârdır ki ona vücûd-i mutlak-ı hakîkî derler, yoksa vücûd-i mukayyed değil. Nitekim وحده لا شريك له nedir bilmeyenler, Hakk'a vücûd-i mutlak ıtlâk edenlere dâhil ederler. Vallâhu alîmün bihim ve bimâ yekulûne min emsâlihim. (Nukile **Silsile-i İsmâil Hakkı Efendi**)

***Vücûd-i mutlak-ı hakîkî** (وجود مطلق حقیقی)**:** Hak Sübhânehû ve Teâlâ muhakkıkan sûfiyye indinde vücûd-i mahzdır. Ya'nî vücûd-i mahz bûd ve hestîdir. Ve vücûd nûr-i hakdır. الله نور السموات والارض (Nûr,24/35) [Allah göklerin ve yerin nûrudur] ve nûr için iki i'tibâr vardır : Evvelkisi, ıtlâk ve vahdet ve mezâhirden tecerrüddür. Ve ol nûr bu haysiyyetten gayb ve bâtın ve evveldir. Ve ona idrâk ve ma'rifet ve şuhûd ve rü'yetin yolu yoktur. Ve ikincisi, taayyün ve kesret ve mezâhir ile telebbüsdür. Ve bu haysiyyetten meşhûd ve zâhir ve âhirdir. Ve haysiyyet-i evvele göre cemî' sıfât ve nuût-i sübûtiyyeden münezzeh ve müberrâdır. Ve işâret-i aklî ve ömr ü hissîye kābil değildir. Ve haysiyyet-i sâniyeye göre her mazhar ve mertebe hasebince cemî' sıfât ve nuût ve taayyünât ile mevsûfdur. Ve bu haysiyyet ki zâhiriyyet-i vücûddur, müvâcehe-i mümkinât sebebiyle vechullâh derler. فا ينما تولوا فثم وجه الله (Bakara,2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin orada Allah'a durulacak cihet vardır]

Beyit :

Her bir zerrede sana yol görürüm,
İki âlemde semme vechullâh görürüm.

denilmiş ve bu haysiyyetten zâhir ve meşhûd odur ve cümle işârât onadır. Ve mezâhir ile ayn telebbüs ve takayyüdde ıtlâk-ı zât hasebiyle takayyüdden münezzeh ve müberrâdır. Bu haysiyyet-i vâhidden cemî' ezdâdı câmi'dir. Ya'nî her mevcûd-i mukayyed bir vasfla ittisâfı hıyninde zıdlardan muarrâdır. İllâ vücûd-i mutlak-ı hakîkî ki kemâl-i ihâta ve ıtlâkı sebebiyle ayn-ı vâhidde haysiyyet-i vâhidden bi'z-zât ezdâd ile muttasıfdır. **[585-a]** Ve bu hâl akl-ı nazarî tavrının verâsındadır. Akl-ı nazarî bunu idrâk edemez. Nitekim Şeyh Muhyiddîn, **Kitâb-ı Tecelliyât**'da buyurmuştur: "Hem nihânsın hem ayânsın. Hem bu ikisisin. Sen hem ne busun hem ne osun ve hem bu ve hem osun. Maa-hâzâ kayd ve ıtlâkdan münezzehsin. Bu turfe ve acîbdir ki hem

mukayyed ve hem mutlaksın." Ve bu iki haysiyyetin ihtilâfı bize nisbetledir, Hakk'a nisbetle değil. Zuhûr ve butun ona göre birdir. Ma'lûm ola ki, zamân hem gecenin vücûdu ve hem gündüzün vücûdu olmağa misâldir. Zîrâ gecenin vücûdu başka ve gündüzün vücûdu başka ise de yine bir vücûddur. Zîrâ vücûd cemî' ezdâdı câmi'dir. Fe'fhem.

***Vücûd-i mutlak** (وجود مطلق) **:** Ma'lûm ola ki, vücûd-i mutlak maa't-taayyün vücûdât-ı hâssa-i mukayyede-i müteayyineye taksîm olunur. Zât-ı ahadiyye vücûd-i mutlakdan bir kısmdır. Nitekim vücûd-i hâricî ve vücûd-i zihnî vücûd-i mutlakın envâ'ındandır. Ve zât-ı ahadiyyet bi-şart-ı lâ-şey' me'hûze olan hakîkat-ı vücûddan ibârettir. Ma'lûm ola ki, vücûd min-haysü hüve-hüve ya'nî lâ-bi-şart-ı şey' ıtlâk ile ve takyîd ile mukayyed değildir. Küllî ve cüz'î değildir, âmm ve hâss değildir. Zâtı üzerine zâid olan vahdet ile vâhid değildir ve kesîr değildir. Belki bu eşyâ vücûda merâtibi ve makāmâtı hasebiyle lâzım gelir. Pes, mutlak olur ve mukayyed olur ve küllî olur ve cüz'î olur ve âmm olur ve hâss olur, vâhid olur ve kesîr olur, zât ve hakîkatine tagayyür hâsıl olmaksızın. Ve cevher değildir ve araz değildir. Ve vücûd mâhiyyât üzerine inbisât ve umûmu hasebiyle eşyânın aynıdır. Eniyyet ve tahakkuk yönünden herşeyden azherdir ve mâhiyyet ve hakîkat cihetinden cemî' eşyâdan ahfâdır. Hattâ bu ecldn (a.s.) duâsında ما عرفناك حق معرفتك [Seni kendi hasebin ve merteben miktarı bilmedik] diye buyurdu. Aklda ve hâricde bir şey tahakkuk etmez, illâ vücûd ile. Pes, bi-zâtihî cemî' eşyâyı muhîttir ve kıvâm-ı eşyâ onunladır. Zîrâ eğer vücûd olmasa, aklda ve hâricde aslâ bir şey olmazdı. İmdi vücûd mukaddem-i eşyâdır, belki ayn-ı eşyâdır. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i hakîkînin zılli vücûd-i mutlak ve vücûd-i mutlakın zılli vücûd-i âmm ve vücûd-i âmmın zılli vücûd-i zihnî ve vücûd-i hâricîdir :** Ma'lûm ola ki, a'yân üzerine münbasıt olan vücûd-i âmm vücûd-i mutlakın zıllerinden bir zılldir. Zıll olması umûm ile takayyüdü içindir. Kezâlik vücûd-i zihnî ve vücûd-i hâricî dahi zıll-i mezkûrun zılleridir. Bunların zıllin zılli olması, takayyüdün iki kat olması içindir. Ve Hak Teâlâ Hazretleri الم تر الى ربك كيف مد الظل (Furkân,25/45) [Rabbinin gölgeyi nasıl uzatıp yaydığını görmüyor musun?] kavl-i şerîfiyle buna işâret buyurur. İmdi ol vücûd mutlak vâcibü'l-vücûddur ki zâtı ile kāim ve kendinin gayrıyı müsbit esmâ-i ilâhiyye ile mevsûfdur. Ve ol hüviyyeti ya'nî mutlaklığı ile herşey ile biledir. Pes, onun ayn-ı eşyâ olması, âlem-i ilmde mezâhir-i esmâda zuhûru iledir. Ve eşyânın gayrı olması, [585-b] zâtında ihtifâsı ve eşyâyı kahrı içindir. Bu ihtifâ ve kahr-ı eşyâ kıyâmet-i kübrâda olur. Nitekim, لمن الملك اليوم لله الواحد القهار (Mü'min,40/16) [Allah "bugün mülk kimin?" diye soracak ve yine kendi cevaplayacak: "Bir olan, herşeyi kudreti ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır"] buyurdu. Ve kıyâmet-i suğrâda eşyânın gayrı olması, âlem-i şehâdetten âlem-i gayba ve âlem-i vâhidde bir sûretten bir sûrete tahavvülü içindir.

Ma'lûm ola ki, vücûd-i zihnî mutlakā vücûd-i hâricînin zıllidir. Ve bundan sırr-ı maiyyet zâhir oldu. Ve bu vücûddur ki nokta ve hebâ ve amâ ve ankā ve vücûd-i âmm ve nefsü'r-rahmândır. Ehlullâh derler ki mâdde ve sûretten herbiri için bir latîfe-i ilâhî-i vücûdî vardır ki gerek mâdde ve gerek sûret onunla kāim olurlar. Pes, herbiri âharın vücûduna tevakkuf etmez. Ve bu vücûd vücûd-i tabîî değildir ve vücûd-i tabîî mutlakan vücûd-i ilâhîdir. Sende ve bende sûret-i vücûd-i tabîî gālib olmakla tabîata mâil ve vücûd-i ilâhîden gāfillerdir. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i hâricî, Vücûd-i zihnî, Vücûd-i ilmî** (وجود خارجی وجود ذهنی ,وجود علمی)

Ma'lûm ola ki, herbir mevcûd için bir zât ve bir vücûd vardır. Ve inde'l-hukemâ ve's-sûfiye Allâh Teâlâ'nın vücûdu zâtının aynıdır, ya'nî şey'-i vâhiddir. Ve inde'l-mütekellimîn zâtın gayrıdır ve mümkinâtın vücûdu zâtlarının gayrıdır, bi'l-ittifâk. Ammâ vücûd-i hâricî ve vücûd-i zihnî, vücûd-i mutlakın nev'leridir, aynı değildir. Mümkinâtın zâtı Hakk'ın nisbetidir. O nisbete Hak Teâlâ vücûdunu zammedince hâricde halk olup şey' olur, ya'nî nisbet emr-i i'tibârîdir. Hak Teâlâ zâtü'z-zâttır ya'nî zâtların zâtıdır. Bir şeyin hâricde ve zihnde ve lafzda ve kitâbette ya'nî nefsinde vücûdu olur. Hakk'a göre vücûd-i ilmî, halka göre vücûd-i zihnî derler. Vücûd mevcûdun sıfatı değildir, mevcûd vücûdla kāimdir.

***Vücûd-i hâricî ve Vücûd-i mümkün** (وجود خارجی و وجود ممکن)**:** Ma'lûm ola ki, ilm-i ezelîde olan hakāyık ve mâhiyyât ve hüviyyâta feyz-i akdes ifâza olunup, tecellî-i nûrî ile mertebe-i ervâhda zuhûr etmişlerdir ki ibtidây-ı vücûd-i hâricîdir, ya'nî vücûda buradan başlar. Ve bu zuhûr cihetinden zât-ı hakka vücûd ıtlâk olunur ve illâ vücûd-i hak zâtı üzerine emr-i zâid değildir. Ve vücûd-i mümkün ise emr-i zâiddir. Zîrâ mümkünün zâtı rûh-i menfûhdur ve vücûdu taayyün-i zâhirîsidir ki anâsır üzerine binâ olunan tabîat ve heykeldir. Ve bu vücûdla Hak'dan mümtâz

olmakla ona gayr ve sivâ dediler. Ve Hallâc'ın انا الحق dediği rûh-i menfûh ve belki sırr-ı ilâhîye nâzır idi velâkin enâniyyet mahall-i keyânîyi îhâm etmekle, zâhir-i şerîfe muvâfık gelmeyip bu yüzden ber-dâr oldu. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i sârî** (وجود ساری): Tahkîkan, ma'lûm ola ki, vücûd-i sârînin sırrı hubb-i asliye hükmüyledir. Ve cemî' esmâ ve hakāyık-ı kevniyyenin teveccühâtıyladır. Kaçan etvârdan bir tavra ve mezâhirden bir mazhara vâsıl ola, ol tavrın sabgıyla munsabıg olup ol mazharın hasâyısıyla muttasıf olur. Ve bu fehvâ tenezzülât-ı vücûddan ibârettir. Ve şol vücûd ki dünyâda kâmil olur, onun seyri **[586-a]** mertebe-i arza olur. Ve sûret-i insâna gelince, merâtib-i tenezzülâtta muavvak olmaz. Ve şol vücûd kîm kâmil olmasa, gâh tenezzülâtta muavvak olur ve gâh sûret-i ebedde eğlenir ve gâh havaya döner sonra sûret-i âba girer ve gâh nâr sûretin giyer. Ba'dehû sûret-i hayvâna gelir ve yine sûret-i nâra gelir. Sûret-i insâna gelince bu gûne ta'vîkātla muavvak olur. Ve bu vücûd-i âlem âlem-i nebâta duhûl edecek vaktte ba'zı âfâk ârız olup, kable't-tamâm bu nebât fâsid olur ve nebât âhara muhtâc olur. Ve gâh olur ki i'tidâlden baîd nebât âfât-ı müfsidenin ittisâliyle ekl-i hayvâna münâsib ve mülâyim olmaz. Ve gâh olur ki nebât ekl-i hayvâna kābil olur. Lâkin kable ekli'l-hayvân fâsid olur ve bu tarîkle munfasıl olur. Ve gâh olur ki bir hayvân insânın ekline kābil iken, kable'l-ekl fâsid olur. Veyâhut bu hayvânı tavr-ı insâna nakl ettirmeğe bir nesne mâni' olur. Veyâhut toprakdan yemişlere düşer ve insâna gıdâ olup nutfe olur ve sülâle sûretin bulur. Ba'dehû ana rahmine düşüp kırk günden sonra alaka hükmüne gelir. Ve bu harekât-ı muhtelife içinde iken âkibet sûret-i insâna gelir. Fe'fhem. [Anla!]

***Vücûd-i mutlak ve Vücûd-i âmm ve Hazret-i vücûd ve Hakîkat-ı mutlaka :** Ma'lûm ola ki, Hakk'ı tefhîm için evliyâullâhın (kaddesallâhu esrârahüm) bahre ve emvâc-ı bahre ve onun gayrılara temsîl ve teşbîhlerinden garazları, vehmin tabîatını telyîn ve iz'ân ve fehme takrîb için ma'kûlu mahsûse teşbîhdir. Ve illâ zât-ı vâcibü'l-vücûdun makdûrâta irtibâtı ve kazûrâta ihtilâtı yoktur. Teâlâ an zâlike ülüvven kebîrâ. Ve ancak onların bahre ve emvâc-ı bahre temsîlleri hazret-i vücûd ve a'yân-ı sâbite üzerine vücûdun inbisât-ı ma'nevîsi içindir. Yoksa zât-ı bârî teâlâ için ve devât-ı münkineye irtibâtı için değildir. Pes, nefs-i bahr hakîkat-ı vücûd menzilesindedir. Ve emvâcı ol hakîkatten zâhire olan mâhiyyât-ı kābile menzilesindedir. Ya'nî hazret-i vücûdu ve onun inbisât-ı ma'nevîsini bahre ve emvâc-ı bahre teşbîhdir. Yoksa zât-ı vâcibü'l-vücûdu ve onun zevât-ı mümkineye irtibâtını bahre ve emvâc-ı bahre teşbîh değildir.

Ma'lûm ola ki, zât-ı vâcibü'l-vücûd herşeyin aynıdır ve herşey ile zâhir olan oldur diye tevehhüm etmek bâtıldır. Zîrâ herşeyin aynı olan ve herşey ile zâhir olan zât-ı vâcibü'l-vücûd değildir, belki onun hakîkat-ı mutlakasıdır. Ona hazret-i vücûd ve vücûd-i mutlak ve vücûd-i âmm derler. Dikkat mahallidir, iyice fehm oluna. Pes, Şeyh-i Ekber Hazretleri'nin ve sâir keşf-i hakîkî ehlinin zâhir kelâmları ve vahdet-i vücûdun vâcibü'l-vücûda intisâbını îhâm eyler görülse, onun ma'nâsı **[586-b]** oldur ki tahkîk Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd herşeyin hakîkatı olan hakîkat-ı mutlaka ile herşey ile zâhirdir, yoksa zât-ı pâkî ve taayyün-i vücûbîsi ile değil. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Bursevî k.s.)

Vücûd-i hakîkî tenezzühündedir, eşyâya sârî ve herşeyin aynı ve herşey ile zâhir olup, vahdet-i zâtiyye-i hakîkiyyenin zılli olan vücûd-i mutlakın esâmîleridir. Eşyâya tenezzül eden ancak mertebesidir. Hazret-i vücûd ve vücûd-i izâfî ve vücûd-i âmm ve vücûd-i müşterek ve vücûd-i sârî ve vücûd-i hesti-i mutlak ve vücûd-i sâlis ve vücûd-i âmm-i münbasıt ve nefes-i rahmânî ve tecellî-i sârî ve ayn-ı câmi'a ve rakk-i menşûr ve nûr-i merşûş ve mahbûb ve ma'şûk ve kuvvet-i ezelî ve nokta ve tecellî-i vücûd ve fayz-i zât ve hakîkat-ı mutlaka ve nûr-i zât ve hakk-ı mutlak ve nûr-i hak ve zâhirü'l-vücûd ve zâhirü'l-mümkinât ve nûr ve nûr-i mücerred ve nûr-i vücûd ve kenz-i mahfî ve gayb-ı izâfî ve gayb-ı mutlak ve ahadiyyet ve ahadiyyetü'l-cem' ve vâhidiyyet ve hak ve elif ve taayyün-i evvel ve muhabbet-i ilâhî ve tecellî-i zât ve tecellî-i hak ve amâ ve hazretü'l-cem' ve zât-ı mutlaka ve kitâb ve fi'l-i hak ve hakîkat-ı câmi'a ve şâh-bâz-ı lâ-mekânî ve ankā ve simurg ve murg ve tāir ve hemây-i kudsî ve ışk ve şâhid-i kudsî ve bunların emsâli nice türlü ibârât ile ta'bîr ve ıtlâk olunur. Ammâ,

Beyit :

عباراتنا شتى و حسنك واحد
و كل الى ذاك الجمال بشير

[Bizim ibâret ve itibarlarımız dağınıktır, senin güzelliğin ise tektir. Bizim itibarlarımızın hepsi o tek güzelliğin müjdecisidir]

Fehvâsınca hadd-i zâtında ibârât ve kuyûddan belki kuyûd-i vücûddan dahi müberrâ ve işâret-i cihât-ı hudûddan münezzeh ve muarrâdır. Ve ol bir hakîkat-ı câmi'adır ki çok ism ile müsemmâdır. Ve vücûd-i mutlakın maânî âleminde ve ervâh âleminde ve misâl âleminde ve hiss âleminde birer ismi olur. İlme gelmezden evvel şuûn derler ve ilme geldikte adı a'yân-ı sâbite olur ve ayna ya'nî âlem-i ervâha geldikte adı a'yân-ı hâriciyye olur. Ve âlem-i hisde adı görünen eşyânın ismleri ile tesmiye olunur. Fe'fhem cidden.

***Vücûd-i mahz ve Vücûd-i baht** (وجود محض و وجود بحت) **:** Ma'lûm ola ki, vücûd-i mahz ve vücûd-i baht lâ-taayyün i'tibârıyladır. Ve yine bu mertebeye ahadiyyet-i zâtiyye derler ki ism ve nisbetten bi'l-külliye müberrâdır. Ve vücûd-i zıllî ve nefes-i rahmânî dedikleri bir vücûddur ki vücûd-i evvelin ya'nî vücûd-i mahzın zâhiridir. El-hâsıl vücûd birdir ki vücûd-i Hak'dır. Zâhir-i tecellî i'tibârıyla müteayyin ve bâtın-ı gayb hasebiyle gayr-ı müteayyindir. Ve vücûd-i mümkün dedikleri, şemsin envârına hâil olan ecsâmın cihetinden hâsıl olan sâye gibidir. Ya'nî vücûd-i mutlakın iki yüzü vardır. Bir yüzü vücûd-i hakîkî cânibine ve bir yüzü vücûd-i halk tarafınadır. (Molla Câmî Hazretleri'nin nutkundan tercüme olunmuştur)

Mümkinât-ı mahlûkaya ârız olan vücûd, vücûd-i hakk-ı mücerrede mugāyir değildir illâ niseb ve i'tibâr ile mugāyirdir. Niseb ve i'tibârât dediğimiz şeyler zuhûrdur ve taayyündür. Ve mümkinâta iktirân sebebiyle hâsıl olan taaddüddür ve iştirâk hükmünü kabûldür ve bunun emsâli **[587-a]** şeylerdir.Ya'nî mezâhire taalluk vâsıtasıyla vücûda lâhık olan şeylerdir. İmdi vücûd için iki i'tibâr vardır. Bir i'tibâr ile vücûd-i bahttır ki herşeyden münezzehdir ve bir i'tibâr ile vücûd-i zıllîdir ki mümkinâta mukterin ve nûru a'yân-ı mevcûdât üzerine şârıkdır. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i mahz ve İlm-i mücerred ve Nûr** (وجود محض و علم مجرد و نور)**:** Ma'lûm ola ki, üç nesne mazharsız görünmez. Biri vücûd-i mahz ve biri ilm-i mücerred ve biri nûr. İmdi mazharda görünen budur ki mülk melekûtun mazharıdır ve melekût ceberûtun ve ceberût a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite şuûn-i ilâhiyyenin ve şuûn-i ilâhiyye esmâ-i ilâhiyyenin ve esmâ-i ilâhiyye hazret-i vâhidiyyenin ve hazret-i vâhidiyyet hazret-i ahadiyyetin ve hazret-i ahadiyyet hüviyyet-i kübrânın ve hüviyyet-i kübrâ vücûd-i mahzın mazharlarıdır ve hiç hulûl ve sereyân yoktur eğer mahsûs ve eğer ma'kul. Çün vücûd zâhir ve sâbit oldu, vücûd-i beşerî-i imkânî gitti ki fenâya ve zevâle kābil idi. Ya'nî vücûd-i mümkün fânîdir ezelde ya'nî gerek fânî ve gerek bâkî ezelîdir, sonradan değildir. Bâkî Hakk-ı Mutlak'dır ve fânî onda ya'nî Hak'da cemî' merâtibdir. Efdal-i merâtib Muhammed Mustafâ'dır, zîrâ habîbullâhdır. Ve hakîkat-ı muhammediyye sûrette ve ma'nâda nûrü'l-envârdır. Ve hakîkatü'l-hakāyıkdır ve ism-i câmi'dir. Merâtib-i esmâyı ve taayyünâtı ve sıfâtı ve rûhu nûrü'z-zâttır ve kalbi envâr-ı cemî'-i sıfâttandır ve nefsi cemî'-i esmâ-i ef'âldendir alâ vechi'l-ihâta ve'l-kemâl. Öyle gerekdir ki kişi kendi nefsine meşgul olmaya. Mâ-dâm ki kendi nefsine meşgul ola, Hakk'a yakîn olmaya. Zîrâ abd mümkinü'l-vücûddur, min haysü hüve hüve merkez-i ademdedir ve fenâya mahsûsdur. Fe'fhem cidden. Ma'lûm ola ki, âlem-i mücerredin mazharı ma'lûmâttır ve nûrun mazharı taalluk ettiği mahaldir, rûhun mazharı cesed olduğu gibi.

Beyit :

Lütf ü kahrın mazharıdır âlem-i kevn ü fesâd,
Heb cemâliyle celâl âsârıdır bu nice ibâd.
Hakkıyâ bildir bu sırrı hâsıl olsun her murâd,
Ger sen onları yâr ve ger ağyâr eyle gel.

***Vücûd-i baht, Vücûd-i mahz, Vücûd-i mutlak ve Vücûd-i âmm:** Ma'lûm ola ki, vücûd için üç mertebe vardır ki evvelâ mevcûd bi-zâtihî olup, kendi zâtıyla mevcûd ve vücûdu gayrdan olmadığı haysiyyetle mutlakdır, mukayyed değildir. Şol şartla ki lâ-şey' maadır ya'nî kendiyle şey yok ve tenzîh-i sırfla evsâfdan münezzehdir ve ism ve resm ve nu'tla idrâk-i beşerden mukaddesdir. Bu vücûd-i pâka gayb-ı hüviyyet ve gayb-ı mutlak ve ahadiyyet derler. Taht-ı ta'bîre girmediğinden vücûd-i baht ve vücûd-i mahz ve vücûd-i mutlak kelimeleriyle işâret eylemişlerdir. Sâniyen, mevcûd-i billâhdır ya'nî kendi kendine mevcûd olmayıp Hak ile mevcûd olarak mevcûd-i mukayyeddir ki arş ve kürsî ve semâvât ve hayvân ve nebât ve ma'den ve sâirden ibârettir. Sâlisen, vücûd bir ma'nâdır ki vücûd ve adem ve hudûs ve kıdem ile muttasıf değildir. **[587-b]** Belki asl-ı âlem ve asl-ı cevherdir ki akl-ı küll ve felekü'l-hayâttır. Ve âlem bu hakîkatten zâhir olmuştur ki hakîkatü'l-hakāyıkdır. Gilli ma'kuldür, kadîm ile kadîm ve hâdis ile hâdisdir. Bir gilli ademdir ki câmi'-i hudûs ve kıdemdir. Müteaddiddir, taaddüd-i mevcûdât ile ve münkasımdır, cemî'

ma'lûmâta ibâret cihetiyle. Bu ma'nâyı ta'bîr ve takrîr, havsala-i tahrîre gencâyiş nâ-pezîrdir. Lâkin âyine-i derûn pertev-i mihr-i hakîkatı kabûl edip, sutûh ve cidâra âftâbın aks eylediği minvâl üzere işâret mertebesi beyân olunur ki zikr olunan vücûda ya'nî vücûd-i sâlis ve zılle vücûd-i âmm derler. Nisbeti, ahşabın kürsî ve minbere nisbeti gibidir. Bu vücûddur ki ya'nî vücûd-i âmm dediklerine lisânımızda nefesü'r-rahmân ve ankā ve hebâ ta'bîr olunmuştur. Ve vücûd-i aynîsi mefkud olup, âlem-i ezelde vâcibe mukārin idi denildiği mutlakā âlem-i emrden âsâr-ı ilâhiyyenin ilm-i Hak'da taayyünü olduğunu ifâdedir. Ve illâ vücûd-i mutlak lâ-şey' maa şartıyla mertebe-i zâtta cümleden müberrâdır. Pes, bu umûr-i külliye ki hakāyıkdır, mevcûdât-ı hâricînin lâzımıdır ve vücûd-i hâricîde eseri zâhir ve nümâyândır. Her hayyda hayât ve her âlimde ilm gibi. Ve bu umûr-i külliye mevcûdât-ı hâricînin aynı değildir ve gayrı dahi değildir. Cemî' mevcûdât gerek zâhirî ve gerek bâtınî bu hakāyık-ı mücerrede-i basîta-i külliyedir ki terekkübve ictimâ' vâsıtasıyla zâhirdir. Ya'nî vücûd-i sâlis asl ve sâir vücûdât fer' değildir. Vücûd-i sâlisden her ne vücûd bulur ise, hem asl ve hem fer' ol vücûd-i sâlisdir. Yoksa vücûd-i sâlis başka vücûd ve vücûdât başka vücûdlar değildir. Cemî' vücûdât ol vücûd-i sâlise sûret düşmüştür. İsmi olup cismi zâhirde olmayan ankā gibi. Vücûd-i sâlise, heyûlâ ve unsur-i a'zam ve şebha ve mâdde-i te'lîf ve inşâ' ve hazâne-i câmi'a ve ümmü'l-kitâb dahi derler. (**Nakd-i Hâl-i Hakkı**)

***Vücûd ve Vücûd-i hâricî ve Vücûd-i zihnî ve Vücûd-i ilmî ve Vücûd-i aynî :** Ma'lûm ola ki, min-haysü hüve hüve vücûd, vücûd-i hâricî ve zihnînin aynıdır. Zîrâ her biri vücûd-i mutlakın envâ'ından bir nev'dir. Pes, min-haysü hüve hüve vücûd, ıtlâk ile ve takayyüd ile mukayyed değildir ve küllî ve cüz'î değildir ve âmm ve hâss değildir ve zâtı üzerine vahdet-i zâide ile vâhid değildir ve kesîr değildir. Belki bu mezkûrât bi-haseb-i merâtibe ve makāmâta vücûda lâzım gelir ki refîü'd-derecât kavl-i şerîfiyle tenbîh olunmuştur. Pes, mutlak ve mukayyed ve küllî ve cüz'î ve hâss ve âmm ve vâhid ve kesîr olur, zâtında ve hakîkatinde tagayyür olmaksızın. Ve ol vücûd, tahakkuk ve eniyyet cihetinden herşeyden azherdir ve mâhiyyet ve hakîkat cihetinden cemî' eşyâdan ahfâdır. Aklda ve hâricde bir şey tahakkuk etmez illâ ol vücûd ile tahakkuk eder. Zîrâ ol vücûd şol şeydir ki kendi merâtibinde tecellî eder ve merâtibinin suveriyle ve hakāyıkıyla **[588-a]** ilm ve aynda zâhir olur. Pes, mâhiyyet ile ve a'yân-ı sâbite ile tesmiye eder. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye kendi ilminde sâbit olan suverdir. Zîrâ zâtına ve esmâsına ve sıfâtına âlimdir. Ve ol suver-i ilmiyye taayyün-i hâss ve nisbet-i müteayyine ile mütecelliye olan zâtın aynı olmak ile ıstılâh-ı ehlullâhda a'yân-ı sâbite ile müsemmâdır, gerek küllî olsun ve gerek cüz'î olsun. Ve külliyâtı mâhiyyât ve hakāyık ile ve cüz'iyyâtı hüviyyât ile tesemmâ eder. Ve bu suver feyz-i akdes ve tecellî-i evvel ile zât-ı ilâhiyyeden fâizadır, hubb-i zâtî vâsıtasıyla. Ve zuhûrunu ve kemâlini mefâtîh-i gaybın talebiyle zîrâ feyz-i ilâhî feyz-i akdes ve feyz-i mukaddese münkasım olur. İmdi feyz-i akdes ile ilm-i ilâhîde a'yân ve isti'dâd-ı asliyesi hâsıl olur ve feyz-i mukaddes ile a'yân ve levâzımı ve tavâbi'i ile hâricde hâsıl olur. Ve bu taleb evvelâ ism-i evvel ve ism-i bâtına müsteniddir. Zîrâ evveliyet ve bâtıniyyet vücûd-i ilmîye sâbittir ve âhiriyyet ve zâhiriyyet vücûd-i ayniyyeye sâbittir. Eşyâ âlemde bulunmadıkça aynda mevcûd olmaz. Ve Hak Sübhânehû ve Teâlâ herşeyin aynıyım diye هو الاول والاخر والظاهر والباطن (Hadîd,57/3) [O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir] kavl-i şerîfiyle tenbîh buyurdu. Ammâ herşeyin aynı olduğu âlem-i ilmde ve âlem-i aynda mezâhir-i esmâ ve sıfâtında zuhûru ile olucudur. Ve eşyânın gayrı olduğu, zâtında ihtifâsı ve sıfâtıyla müşâbehet-i halkdan isti'lâsı ve hasr ve taayyünden tenezzühü sebebiyledir. Ve eşyâyı îcâd ve izhârıyla bile onda ihtifâsı sebebiyledir.

Ma'lûm ola ki, mâhiyyât Hak Teâlâ'nın kemâlâtı sûretleridir ve esmâ ve sıfâtının mazharlarıdır. Evvelâ ilmde ve sâniyen aynda zâhir olup, bi-hasebi's-suver Hak tekessür eyledi. Halbuki vahdet-i hakîkiyyesi ve kemâlât-ı sermediyyesi üzeredir. Ve kendi hakîkat-ı zâtını ne ile idrâk ederse, hakāyık-ı eşyâyı dahi onunla idrâk eder. Meselâ, akl-ı evvel gibi emr-i âhar ile değil. Zîrâ ol hakāyık hakîkat cihetinden ayn-ı zâtıdır, her ne kadar tayyün cihetinden gayrı ise de. Ve gayr onu idrâk edemez. Pes, vücûd ayn-ı Hak olduğunu bildin ise, وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] ve و نحن اقرب اليه من حبل الوريد (Kâf,50/16) [Biz ona şah damarından daha yakınız] ve فى انفسكم افلا تبصرون (Zâriyât,51/21)[Kendinizde de, hâlâ görmeyecek misiniz?] kavl-i şerîflerinin sırrını dahi bilmiş oldun.Ve kezâlik كنت سمعه و بصره [Duyan kulağı, gören gözü olurum][348] ve bunun emsâli işârât ile tevhîde tenbîh eden esrârdan olan şeyleri dahi bilmiş oldun. Va'llâhu a'lem. (Hakkı Efendi)

[348] - Buhârî, Rikâk, 38.

***Vücûd ve Vâcib ve Mümkin** (وجود و واجب و ممكن) **:** Ma'lûm ola ki, vücûd vücûd-i vâcibin aynı hakîkatıdır ki vech-i mutlakdır. Ya'nî onda cihet-i kazâ yoktur ve sıfât-ı zâtiyyesi bu veche nâzırdır. Fe'fhem cidden. Ve vücûd hakîkat-ı mümkinin gayrıdır zîrâ ol hakîkatın üzerine dâirdir. Ya'nî mümkinâtın her nev'ine göre **[588-b]** bir hakîkat-ı mahsûsa ve mâhiyyet-i mütcayyinesi vardır ki Allâh Teâlâ'nın esmâ ve sıfâtıyla tecellîsi ol hakāyık ve mâhiyyâtı ibrâz içindir ki ilm-i ilâhîde sâbitedir ve ayn-ı hâricîde ma'dûmâttır. Şol cihetten ki istiklâlen istinâd edecek yeri ve Hak'dan gayrı aslı ve merci'i yoktur, bu yüzden bâtıl ve ma'dûmdur. İfâza-i vücûd sebebiyle hak ve mevcûddur. Pes, ol hakāyık ma'dûmât-ı hakîkiyye olmak i'tibârıyladır. الان على ما كان عليه denildi. Ya'nî vücûd-i Hak'dan ekvân üzerinde eser yoktur ve mevcûdât i'tibârî olmak hasebiyle التوحيد اسقاط الاضافات [Tevhîd, izâfetleri sâkıt kılar] denildi. Zîrâ mevcûdât oldukları cihetten esmâ ve sıfâtın niseb ve izâfâtından hâlî değillerdir. Ve ol niseb fi'l-hakîka umûr-i ârızadır ki vücûd-i hakkın levâzımındandır ve levâzımın ma'dûmât olmasından, melzûmun dahi ademi lâzım gelmez. Nazar eyle ki vücûd-i zâhire her ne kadar tagayyür eylese yine zât-ı insâniyye hâli üzerine bâkîdir. Ve mevt-i tabîîde avârız fenâ bulup, rûh-i menfûh ke'l-evvel sebât üzerinedir. Ve mufârakati taalluku i'tibârıyladır ve illâ mufârakat ve mukārenetten müberrâdır. Ve şol âyet ki gelir : وهو معكم اينما كنتم (Hadîd,57/4) [O nerede olsanız sizinle beraberdir] bundan mukārenet lâzım gelmez, zîrâ mashûb fi'l-hakîka ma'dûmdur ve vücûdu dahi onunla mevcûd ve bî-ân mefkud ve ma'dûmdur. Pes, bir nesne kendi nefsine mukārin olmak baîddir. Bu cihetten maiyyeti te'vîl eyleyip enbiyâya göre te'yîd-i bi'l-mu'cizât ve evliyâya göre tevellî ve sâirlere göre ilm ve ihâta ve bast ve emsâli maânîye mahmûldür demişlerdir. Ve fi'l-fütûhât ve ammâ maiyyetü'z-zât ya'nî maiyyet zât-ı hakîkatı üzerine olsa, vâcib mümkine mukārin olmak lâzım gelir. Maa-hâzâ, mümkinin zuhûru vâcibin maiyyeti iledir. Pes, vâcib mümkinin cümle-i ahvâline âyinedir. Bu yüzden mümkin ile vâcib arasında fi'l-cümle gayriyyet i'tibâr olunur. Zîrâ sevâdın sevâdiyyeti ve insânın insâniyyeti ayn-ı vücûdu olmayıp, belki gayrı olup ol vasf onunla kāim olduğu gibi, cemî' evsâf-ı mümkin dahi Hak ile zâhirdir. Eğerçi ol evsâf Hak'dır demezsin, meğer ki vücûd-i zâhiri cihetinden diyesin. Onun için demişlerdir ki انما الكون خيال وهو حق فى الحقيقة ya'nî vücûdda emr-i bâtıl yoktur zîrâ emr-i bâtıl mümteni'dir ve mümteni'in hâricde vücûdu yoktur. Ve bu makāmdandır ki demişlerdir : ما فى الدار غيره ديار ya'nî kitâb-ı vücûdda Hak'dan gayrı yoktur. Ve bunun zâhirine nazar eden ulemâ-i zâhir niseb ve izâfât tarafına meyl ve ma'dûmâtın ve husûsâ kāzûrâtın vücûd-i Hak olması lâzım gelir diye ikfâr ederler. **[589-a]** ve vücûd-i âmme-i külli-i mantıkîye kıyâs eylerler ve eşhâs fenâ bulunca Hak dahi fenâ bulamk lâzım gelir derler. Ve sırr-ı الان على ما كان عليه [Şu an, evvel olduğu üzeredir] nedir bilmezler. Ve taaddid-i vücûd fehm ettiklerinden yanlış hayâl edip Hak ve halkı merâtib üzerine temyîz edemezler. Bunlar mahcûblardır ki duvardan mâ-verâsına nazar ederler. Fe-emmâ mükâşifler camdan bakarlar ve cam onlara hâil olmaz belki âyine olur. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Vücûd-i ıtlâkî (وجود اطلاقى):** Ma'lûm ola ki, Bâyezid-i Bestâmî (k.s.) Hazretleri' nden mervîdir ki otuz yıldır ki ben Hak'la kelimât ederim, halk beni kendileriyle söyleşir sanırlar, dermiş. Bunun ma'nâsı budur ki kesrette vahdet-i hakkı görmeği meleke eylemiş imiş. Onun için ol azîzin sözünü dahi kimse inkâr etmez. ففى كل شئ اية تدل على انه واحد على انه عينه [Herşeyde Allah'ın bir ve eşyanın aynı olduğuna delâlet eden âyet vardır] dahi okumuşlardır.

Beyit :

برك درختان سبزدر نظر هوشيار
هر ورقى دفتريست معرفت كردكار

Bu iki mısra'ın hâsıl-ı ma'nâsı budur ki kesret içinde vahdet ve vahdet içinde kesret görmektir. Nitekim Şeyh-i Ekber Hazretleri **Futûhât-ı Mekkiye**'nin evvelinde der ki : سبحان من خلق الاشياء وهو عينها [Kendisinin aynı olan eşyâyı yaratanı tesbih ederim] ve dahi kitâblarında buyurur : "Taayyün teşahhusdur ve teşahhus taayyündür." Meselâ, insânı birbirinden ayıran taayyünleridir, hayvâniyette biriz. Ve zeydi zerdâli ağacından ayıran taayyünleridir, nebâtiyette biriz. Kezâlik insânı hacerden ve mederden ayıran taayyünleridir, cismiyyette biriz. Ve dahi insânı melekden ve felekden ayıran taayyünleri ve teşahhuslarıdır, cevheriyette biriz. Cevherle araz vücûdda birdir, inde'l-akl birbirlerine mugāyirdir. Vücûd cümleye şâmildir, vücûddan azher nesne yoktur. Zuhûrundandır gāyet-i hafâsı, ammâ ba'zı kimseler Hakk'a vücûd

ıtlâk olduğuna dahl ve taarruz ederler. Derler ki Hakk'a vücûd ıtlâk eyleyince vücûddan hâric hôd nesne yok, öyle olunca cemî' kāzûrât ve mühmelât dediğin şeyde hâşâ Hak bulunmak lâzım gelir derler. İmdi cevâb budur ki ol vücûd mertebesiyle hâze'l-mevcûd mertebesini fark edip ayırmazlar. Pes, imdi ma'lûm ola ki, vücûd mertebesi deryâ mertebesidir. Sâir mevcûdât mertebesi deryânın kenarında olan eşcâr ve besâtîn mertebesidir. Cemî' eşcâr ve besâtînin hayâtı ve kuvveti sudandır. لا حول ولا قوة الا بالله العلى العظيم ma'nâsıdır. ومن الماء كل شئ حى (Enbiyâ,21/30) [Hayatı olan herşeyi sudan yarattık] dür. Ağacın çürüğünden suya necâset gelir demek i'tirâz-ı nâ-ma'kûldür. İmdi benim rûhum, vücûdun merâtibi vardır. Ba'zı kitâb okumakla bilinir nesne değildir. Belki nazar-ı mürşîd-i kâmilde terbiye olup, ta'lîm ile hâsıl olur nesnedir. İmdi sen bil ki vücûd iki ma'nâya ıtlâk olunur. Ol vücûd ademe mukābildir. Meselâ, şeytāna bâtıl-ı mutlak **[589-b]**demezsin, belki bâtıl-ı nisbî dersin. Muzill isminin mazharıdır, ism-i hâdî Hakk'a mukābildir. Zîrâ Hak (celle ve alâ) يضل من يشاء و يهدى من يشاء (Nahl,16/93) [O dilediğine dalâlet dilediğine hidâyet buyurur] dır. Ve dahi benim rûhum, basîret-i birle eşyâya nazar eylesen, görürsün ki herşey da'vây-ı rubûbiyyet eylemek üzeredir. Kimi hasebine ve kimi nisebine ve kimi malına ve kimi câhına ve kimi ibâdetine ve kimi ma'rifetine intisâb eyleyip, onunla kendine bir varlık vermiştir ki hiç kimseyi görmez. Ke-ennehû kendinden gayrı kimse yoktur, kendinde olan kemâlâtı gözü görür gayrı görmez. Evvelâ melâike فيها ويسفك الدماء ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك اتجعل فيها من يفسد (Bakara,2/30)[Biz hamdinle seni tesbih ve takdis edip dururken orada fesad çıkaracak ve kan dökecek bir mahluk mu yaratacaksın?] dediler. Evvel i'tirâz eden melâike oldu. Benim rûhum, böyle sırr-ı Hakk'a mu'terizînden olmayasın. Zîrâ kendi nefsine cânib-i Hak'dan ne vâki' olursa, râzı olmak gerekir ki mu'terizînden olmayasın. Husûsâ gayra i'tirâz etmek hemân Hakk'a i'tirâz etmektir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i evvel, Vücûd-i evsat, Vücûd-i âhir (وجود اول , وجود اوسط و جود اخر) :**

Muhakkıkînden ba'zısı buyururlar ki, الم harflerinin her biri bir vücûda işârettir."Elif" zât-ı Hakk'a işârettir ki evvel-i vücûddur. Ve "lâm" akl-ı fa'âle işârettir. Ol lisân-ı şer'de cibrîlden ibârettir ki evsat-ı vücûddur. Ve vücûd-i evvelden istifâza ettiğini vücûd-i âhire ya'nî (a.s.)a ifâza eder. Ve " mîm" vücûd-i Muhammed'e işârettir ki âhir-i vücûddur ve dâire-i vücûd onunla tamam olmuştur. Pes, bu hurûf mukassemun-bihâ olduğu takdîrce ma'nây-ı kısm böyle olur ki Allâh hakkı için ki cemî' mevcûdâtın evvelidir. Ve akl-ı fa'âl hakkı için ki füyûzâtı îsâle vâsıtadır. Ve vücûd-i Muhammed (a.s.) hakkı için ki mazhar-ı zât ve sıfât ve ekmel ve mükemmel-i cemî'-i mevcûdâttır.

Ma'lûm ola ki, herşeyin dört mertebede vücûdu vardır. Aynda vücûdu ve ilmde vücûdu ve lafzda vücûdu ve kitâbette vücûdu vardır. İllâ Hakk'ın havâssa göre üç mertebede vücûdu olur. Zîrâ Hakk'ın ilmle ayndaki vücûdu birbirine mutābık olmakla bir mertebe i'tibâr olunur. Binâen-alâ-hâzâ, vücûd Hak Teâlâ'nın vücûdunun a'yân-ı sâbitede eseri nisbet ve zuhûrdadır. Ya'nî a'yânı ve ahvâl-i a'yânı aynda vücûd zâhir eyler, ilmde olduğu vech üzere. Ve a'yân-ı sâbitenin vücûd-i Hak'da eseri onun ya'nî vücûdun taayyün ve takayyüdüdür ve taayyün ve takayyüd a'yânın sıfâtıdır. Zîrâ vücûdun nefsinde ıtlâkı ve adem-i taayyünü ve adem-i takayyüdü vardır. Esmâ ve sıfâtının dahi hâli böyledir. Vaktâ ki a'yân-ı sâbiteden bir aynın ahkâm ve ahvâliyle vücûd-i Hak munsabıg ola, ol insibâg sebebiyle o vücûd müteayyin ve mütekayyid olur. Ve onun taayyün ve takayyüdü hasebiyle esmâ ve sıfâtı dahi müteayyin ve mütekayyid olurlar. Zîrâ esmâ ve sıfâtın zuhûru, a'yânın **[590-a]** isti'dâdı hasebiyledir. Ve şek yoktur ki her bir aynın isti'dâdı taayyün ve takayyüdden bir nev'-i taayyün ve takayyüd iktizâ eder. O taayyün ve takayyüd gerek zâtta olsun ve gerek esmâ ve sıfâtta olsun.

Ma'lûm ola ki, vücûddan murâd oldur ki vücûd-i Hakk'ı sıfâtından tecrîd edesin ve ezelden ve ebedden ve sâir ilme ve nazara kesret veren nesnelerden dahi tecrîd edesin ki ona ahadiyyet-i zât derler. Ve tecrîd ona derler ki bir vücûdu zevk edesin, bu zevk-i ilmîden dahi tecrîd olasın. Ya'nî vücûd-i hakîkîden gayrıyı zevk edip bilmeyesin ya'nî hemân Hak Sübhânehû ve Teâlâ kendi kendine ilm-i zâtîsi ile âlim kala, senin ilmin olmayarak. Ya'nî ma'kulât-ı sâniye ve sâlise ve sâir merâtib-i ilmî kalmaya. Ve tefrîd ona derler ki çünkîm makām-ı tecrîd tamâm ola ki makām-ı cem'dir, ondan farka gelip halkı Hakk'a da'vet edesin. Ve da'vet olunan ve sâir envâ'-i muâmele edenleri dahi Hak'dan gayrı kimse bilmeyesin. Pes, makām-ı tefrîdde aslâ hicâb olmaz. Ammâ makām-ı tahkîkde eğerçi kîm hicâb-ı hakîkî olmaz belki hemân mahzâ zuhûr-i kesret olup, vahdete hicâb olmaz. Lâkin kesret zâhirde hicâb gibidir. Cem' oldur ki meselâ, çekirdekte şecereyi cemî' budaklarıyla ve yapraklarıyla ve çiçekleriyle ve yemişleriyle mülâhaza eder gibi, zât-ı ahadiyyette cemî' sıfât ve ef'âl ve cemî' mâ-sivâyı bir vechile müşâhede edesin ki kesret vahdete

ve vahdet kesrete hicâb olmaya. Ve tevhîd oldur ki bu mezkûrâtın birisine vücûdu muzâf ve mensûb görmeyesin, ya'nî vücûd vermeyesin. (İsmâil Hakkı Efendi)

***Vücûd ve Sübût** (وجود و ثبوت)**:** Vücûd ve sübûtun farkı budur ki vücûd bir nesnenin zuhûru i'tibârıyla ıtlâk olunur, mevcûdât-ı hâriciyye gibi. Sübûtta ise bu mertebede zuhûr yoktur. Fikr eyle ki tasavvur-i zihnî mertebe-i lisânda olan takrîre göre bâtındır. Eğerçi her bâtında nev'an zuhûr vardır, makāmına göre. Ya'nî bir şeyin zuhûru çok olursa ol şeye mevcûddur derler. Eğer zuhûru az olursa ol şeye sâbittir derler. Ya'nî zihndeki hâle sâbit derler, lisândaki hâle mevcûd derler. Ve'l-hâsıl ilmde iken sübût verildi, aynda iken vücûd verildi. Demişlerdir ki Hak Teâlâ ezelde rabb idi ki rubûbiyyeti ilminde, a'yân-ı mümkine-i sâbite üzerine idi. Zîrâ Hak kendi nefsi üzerine rabb olmak sahîh değildir. Ve a'yân ol vaktten beri merbûb idi ve Hak'dan ayn-ı vücûdu taleb mümkin oldukları cihetten iftikār gösterirlerdi ve Hak dahi onlara ayn-ı rahmet ile nazar ederdi. Pes, âlem ilmde iken kadîm ve zuhûrda hâdis oldu. Ve a'yân vücûd-i hâricîye gelmezden evvel ol imkân vardı. **[590-b]** Velâkin kevn yokdu, ya'nî vücûd bulmamıştı. Zîrâ ekvân emr-i vücûdîye derler. Ve hazretü'l-ilmde bi'l-kuvve kevn vardı. Ona binâen ilmullâhda olan emr imkânîdir, yoksa kevnî değildir ve hâricde olan emr-i vücûdî hem imkânîdir aslına nazar ile ve hem kevnîdir fer'ine binâen. Ve bundan sübût ile vücûdun farkı zâhir oldu ki vücûdda olan zuhûr-i tâm sübûtta yoktur. Zîrâ sübût ilm ve vücûd ayndır, ya'nî vücûd âlem-i ervâhdan başlar. El-hâsıl gerçi ezelde ilm ve kudret ve rubûbiyyet ve emsâli sıfât için taalluk edecek ma'lûm ve makdûr ve merbûb-i hâricî yoktu. Belki sübût vardı ki Allâh Teâlâ'nın ilminde birbirinden mütemeyyiz ve mütefassıl idi. Ya'nî cemî' eşyâda ilm-i Hakk'a göre icmâl yoktur. Şu kadar vardır ki ilmde olan hâle temyîz ve tafsîl-i sübûtî ve ayn-ı hâricîde olan hâle temyîz ve tafsîl-i vücûdî derler. Ya'nî ilmde sübût ile imkân vardır, vücûd ve kevn yoktur, hâricde vücûdla kevn olur. Sübûtun karşılığı vücûd ve imkânın karşılığı kevndir. Ve'l-hâsıl vücûd Hakk'a mahsûsdur, vücûdda mahlûk Hak'la müşterek olamaz. Lâkin ilmde olan sübûtta hâlık ve mahlûk müşterekdir. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Vücûd ve Zât** (وجود و ذات)**:** Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ ki ondan gayrı ilah yoktur. Nefsinde ganîdir, kudsünde müteâlîdir, vücûd olmaktan yâhut zât olmaktan yâhut şey' olmaktan. Zîrâ vücûd dedikleri Hak'dan celî olan vechdir, Şeyh-i Ekber Hazretleri'nin dediği gibi ve zât onun ismidir, Fergānî'nin dediği gibi. Lâkin bi-hasebi'z-zevki'l-ilâhî muhakkikûn dediler ki min-haysü hüve hüve ya'nî lâ-bi-şart-ı şey' Hak mutlakdır ki ona gayb-ı guyûb ve hakîkatü'l-hakāyık derler. Ve bi-şart-ı lâ-şey' hazret-i ahadiyyettir ve bi-şart-ı şey' hazret-i vâhidiyyettir. Pes, eğer haysiyyât olmayaydı, mâhiyyât mürtefi' olurdu. Ma'lûm ola ki, vücûd ve zât fi'l-hakîka bir nesnedir. Vücûd zuhûr ve zât butûn i'tibârıyla ıtlâk olunur ve fi'l-hakîka iki ıtlâkdan dahi zât-ı Hak mutlak ve hüviyyet-i ilâhiyye müberrâdır. (Hakkı Efendi)

***Vücûd ve Adem** (وجود و عدم) **:** Ma'lûm ola ki, bir yerde şer bulundukta orada vücûd da vâr adem de vârdır. Meselâ, bir bardak kırılsa ol kırılmak vücûddur, o bardaktan su içilmemek ademdir. Şer vücûda isnâd olunmayıp ademe isnâd olunmalıdır. Mevcûdâtta şer ve noksân görülse, ol mevcûdât arasında olan ma'dûmâta şerri isnâd ve mevcûdâta hayrı isnâd etmek gerekdir. Zîrâ vücûdda şer ve noksân olmaz, belki ademde olur. Kılıcın kesmesi ve insânın maktûl olması vücûddur, ya'nî vücûd varlık ve adem yokluktur. **[591-a]** Ya'nî kātilin kudreti ve âletin kat'a kābiliyyeti ve maktûlün katli kabûlü vücûddur. Şer bunlara isnâd olunmaz, bunlarda bulunan ademe isnâd olunur. Zînâ dedikleri hareket-i mahsûsadan ibârettir. Rızây-ı bârî olmadığından, harâm ve menhîdir, zîrâ bâtıldır. Şürb-i hamr, fi'l-i mahsûsdur. Rızây-ı bârî olmamakla harâm ve menhîdir ve bu menhî dahi ademdir, zîrâ bâtıldır. Ve her bâtıl ehl-i hak indinde bâtıldır. Vücûd ve tecellî be-her hâl mevcûdât ve mümkinât kendi kendinden zuhûr etmez. Lâ-cerem bir mazhar ve mübda' ve mevcûd ve muhtera'ı vardır. Aded-i mevcûdâta hadd ve hasr yoktur, tecelliyât-ı ilâhiyyeye nihâyet olmadığı gibi. Ancak tecelliyât-ı merkume aded-i rikāk esmâ ve sıfât bi'n-nisbedir.

Pes, imdi her bir nisbet bir hükm ve her bir hükm bir sûret ve her bir sûret bir tecellî olup, mütecellî olan ancak Cenâb-ı Hak'dır. Bizim vücûd dediğimiz, mutlakā hazret-i gayb-ı hüviyyet ve cenâb-ı ahadiyyet celle zikruhû hazretlerinin tecellîlerinden bir tecellî-i küllî ve bir taayyün hâlidir. Kaçan, tevahhudu ya'nî birliği mülâhaza olunsa, o tecelliyât bi'l-cümle vücûd ve eğer taaddüdü i'tibâr olunsa, vücûd-i mezkûr ayn-ı tecelliyât olmuş olur. Ve ma'lûm ola ki, vâhid-i adedînin merâtib-i a'dâda nazar ile hâsıl olan nisbetleri ki sülüsiyyet ve rub'iyyet ve hamsiyyettir, bu nisbetler hükm olur ve hükm sûret olur ve sûret tecellî olur. Vâhid-i adedî mertebe-i erba'ada vâki' olsa, sûret-i rub'iyye olup rub'iyetle tecellî eyledi denildiği gibi. Ve kıs alâ hâzâ. Ve vâhide aded demezler, mebde'-i aded derler. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Vücûd ve Mâhiyyet ve Araz** (وجود و ماهيت و عرض) :* Hak Teâlâ'nın fi'l-i îcâdda zâhir olan feyzi, ba'de'z-zuhr ya şeyin şey'-i âharla iştirâkini yâhut imtiyâzını iktizâ eder. Eğer iştirâki murâd olunursa, o feyze vücûd derler. Ve eğer imtiyâzı murâd olunursa, mâhiyyet derler. Bundan sonrâ efrâd-ı mevcûdâta tenezzülüne araz ıtlâk ederler ki âlem-i vahdetten kesrete bâ-nihâde olup, ne mikdâr bu hazretten ve mahâzır-ı besâyıttan ya'nî o feyzden dûr oldu ise, ol mertebe mahall-i a'râz-ı muhtelife olur. (**Mir'ât-ı Tecellî** Sarı Abdullâh Efendi)

Ma'lûm ola ki, mevcûdât emr-i devrîdir. Ve vücûd bir dâirededir ki ibtidâsı akl-ı evvel ve intihâsı insândır. Ve dâire-i vücûd insânda tamâm olur ve insân akl-ı evvele muttasıldır. Nitekim dâirenin evveli âhirine muttasıl olur. Ve çün hutut merkez-i dâirenin noktasından hâric olup, yine muhîta erişirler, ol vakt berâber olurlar. Şöyle ki, beynlerinde tefâzül bulunmaz, eğer tefâzül bulunsa mefzûlün nakzına müeddî olur, halbuki böyle değildir. Ve feyz-i sübhânînin nisbeti cemî' mevcûdâta birdir. Ve cemî' mevcûdât **[591-b]** Hak tarafına nâzır ve müteveccih ve kābil-i nûr-i feyzdir.

***Vücûd ve Nûr** (وجود و نور) :* Ma'lûm ola ki, ma'dûmu zulmetten ihrâc ve izhâr ettiği için vücûda nûr denildi ve ma'dûm onun ile kıyâm ve kāim olduğu için vücûd denildi. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i Hak ve Vücûd-i halk**(وجود حق و وجود خلق):* Vücûd-i Hak kendi zâtında ma'lûmdur ve mütemeyyizdir. Ammâ vücûd-i halk böyle değildir. Zîrâ halkın vücûdu sebk-ı adem ile fark olunur. Ya'nî aslında yok idi şimdi vâr oldu. Ve Hakk'ın vücûdu zâtının aynıdır, halkın vücûdu zâtının üzerine zâiddir. Ve vücûd-i Hak bilâ-kafâ vechdir. Velâkin tecellîsi taraf-ı mahsûsdan değildir. İnkâr-ı rü'yet edenler gāibi şâhide kıyâs edip galata düştüler. Bilmediler ki vech-i mutlaka nazar etmek basar-ı mutlak iledir, mukayyed ile değil.Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

Vücûdu izâle etmek : Vücûdu ifnâ ve izâle niçin lâzım gelir, vücûd ise fenâdan efdaldir. Cevâb budur ki, bizim vücûd ile murâdımız, rûhun cisme taallukundan sonra hâdis olan eniyyet ve taayyündür. Pes, vâcibü'l-izâle olan bu vücûddur, yoksa vücûd-i hâricî değildir. Ma'lûm ola ki, sâlik cem'den fark-ı sânîye geldikte min-tarafillâh inâyet buyurulan vücûd-i hakkānî dedikleri vücûdunun fenâ bulmayacağını tahkîkan bilmekten ibârettir. Yoksa çalışa çalışa bu vücûd alınıp, başka vücûd verilmek demek değildir. Zîrâ hakāyık bir kere vücûdu şemm ettikten sonra gerekse ol vücûd zıllî olsun ebedî fenâ bulmaz. Zîrâ tecellîde irtidâd olmaz. (Hakkı Efendi)

***Zâhir-i vücûd, Bâtın-ı vücûd, Vücûd-i sânî** (ظاهر وجود باطن وجود وجود ثانى):*

Ma'lûm ola ki, bâtın-ı vücûd bir şey ile telebbüs etmez ve zâhir-i vücûd a'yân-ı sâbite ile telebbüs ettikte taaddüd yoktur taayyün vardır, zihnde şey tutmak gibi. Ve mümkinât ile telebbüs ettikte taaddüd vardır. Ya'nî bâtın-ı vücûd mutlak a'yân-ı sâbite-i ilmiyyeden ibârettir. Ve zâhir-i vücûd mutlak mevcûdât-ı hâriciyyeden ibârettir. Rûh beden ile göründüğü gibi, zâhir-i vücûd dahi a'yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsârı telebbüsüyle görünür. Ve zâhir-i vücûd vücûd-i izâfîdir ki tecelliyât-ı esmâdan ibârettir. Tecellî-i esmâ Hakk'ın suver-i a'yân-ı mümkinât ve sıfâtuhâ ile tecellîsidir. Ya'nî mümkinâtın ve sıfatlarının suveriyle tecellîsidir.

Ma'lûm ola ki, bâtın-ı vücûd var ve zâhir-i vücûd var. Cemî' eşyâ ancak zâhir-i vücûd ile vücûd bulup bâtın-ı vücûda sûret olarak zuhûr bulur. Kendinin sandığı vücûd, Hakk'ın vücûdu olduğunu tahkîk ederse vücûd-i sânîyi bulmuş olur. Ve bu vücûdun ebedü'l-âbâd fenâsı yoktur. Senin varlığın bir günâhdır ki buna kıyâs bir günâh yoktur.**[592-a]** Meselâ, sâlik bir hayr işlese, ol hayrı işlemeyen kimse ne asl ise, bu dahi kendini ol hayrı işlememiş gibi tutup aslâ kendine isnâd edip vücûd vermeye.Ya'nî hayrı işleyip, kendini işlemeyenlerle berâber tuta. (Hakkı Efendi)

***Vücûd-i izâfî, Adem-i izâfî, Adem-i sırf** (وجود اضافى و عدم اضافى و عدم صرف):* Vücûd-i izâfîye mecâzen hak denir ve adem-i izâfîye mecâzen bâtıl denir. Ve adem-i sırf hakîkaten bâtıldır.

***Zenb-i vücûd** (ذنب وجود) :* وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب اخر ya'nî sen kendini var bilmek bir günâhdır ki ona muâdil bir günâh dahi yoktur. Sâliki Hak'dan mahcûb eden kendi varlığıdır. Ve sâlikin bilmesi ve irâdesi ve kudreti ve harekâtı buna kıyâs olunur. Zîrâ vücûd benimdir dediği gibi, bilmek ve irâde ve işlemek ve sâir harekât cemîan benimdir diye iddiâ eden yalan söyler. Zîrâ azîzim sâlikin vücûdunu kûh-i kāf ve matlûb-i hakîkîyi ankā ve ona vuslatı yokluk ile ta'bîr eylemişlerdir. Ve yokluk hâsıl olmaz illâ emr-i şeyhle zikre şugl edip ve kemâl-i iştigāl ile âlem-i istiğrâka duhûl ve mest ve bî-hodluğa vusûl ve âlem-i müşâhede ve nefsini bilip ve nefsinden âfâka intikāl ile hakāyık-ı eşyâya kemâ-hiye fî-nefsi'l-emr ârız olmakla hâsıl olur, va'llâhu a'lem.

Ma'lûm ola ki, tahvîfin gāyeti Allâh Teâlâ'yı talebdendir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ويحذركم الله نفسه (Âl-i İmrân,3/28) [Allah sizi kendisinden sakındırır] zîrâ bu tahzîr mübtedîlere göre azâbdan ve mütavassıtlara nisbetle celâl-i kibriyâdan ve müntehîlere izâfetle talebdendir. Ve talebden tahzîrin ma'nâsı nisbet-i talebden fenâdır. Zîrâ hakîkat-ı tevhîdde izâfet olmaz. Gel imdi bu tevhîde vâsıl ola gör. Ya'nî bi-tarîki'z-zevk ve'ş-şuhûd ele getir. Tâ ki evhâm ve hayâlâttan halâs olasın ve isniyyetten necât bulasın ve illâ şirk-i hafî içinde kalırsın ki ona zenb-i vücûd derler ki vücûdda taaddüd tevehhüm etmektir. Ve enfüs ve âfâk bu ma'nâda birdir. Ya'nî kendi vücûdunda şirkden halâs bulsan âfâkda dahi Hakk'a kendi mahlûkunu şerîk kılmaktan kurtulursun. Zîrâ nefsin şirkindendir ki esnâmı ve emsâlini Hakk'a şerîk kılar. Çünkü bu âlem mutlakā niseb ve izâfât ve cümlede emr-i rabbânî birdir. Pes, Hakk'ı kendine şerîk kılmakta fâide nedir, belki bu ma'nâ ahvâliyettendir. Ve çünki basîret nûr-i tevhîdle mükahhal ve hadîd ola, nazarında vâhidden gayrı görünmez. İşte asl-ı havf bu makule nesnedendir ki Hak Teâlâ'ya mümteni'i nisbet edesin. Onun için Kur'ân'da gelir: ان الله لا يغفر ان يشرك به (Nisâ,4/48) [Doğrusu Allah kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz] zîrâ gafr setr ma'nâsınadır ve şerîkin fi'l-hakîka vücûdu yoktur tâ ki gufra muhtâc ola. Sâir maâsî ise böyle değildir.

Ey sâlik ! Günâhlar içinde cümleden a'zam olan günâh, zenb-i vücûddur. Nitekim demişlerdir ki وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب اخر [Varlığın bir günâhtır, ondan daha büyük günâh olmaz] ve ol zenbden murâd, sırrda taayyün ve vücûdda **[592-b]** taaddüd olmak tevehhümüdür. Sen taayyüne bakma, müteayyini gör ki senin taayyününe mülâkîdir. Ve taayyünün rü'yet-i müteayyin ile fenâ bulunca, zenb-i vücûddan halâs olursun. Zîrâ cemî' eşyâ fi'l-hakîka ma'dûmdur. Ve zenb-i vücûd dedikleri, vücûdda taaddüd tevehhüm etmektir. Pes, eğer kendi vücûdu ve eğer gayrın vücûdudur, cümlesinden gāib olup vücûd-i vâhid isbât etmedikçe ihlâs hâsıl olmaz, ya'nî tevhîd hâsıl olmaz. Zîrâ sende senlik dedikleri izâfettir ki vücûd-i Hakk'a mukābil görünür. Pes, "انت" lafzında olan tâ ki aslında hitāb içindir, mahv olunca "انا" kalır ki ol "انا" senin eneliğin değildir. Zîrâ sen "انا" değilsin, belki Hakk'ın eneliğidir. Nitekim gelir : انى انا الله ve bu eniyyet Hakk'ındır ki senin onunla şirketin yoktur, zîrâ senin eniyyetin meyyittir. Nitekim gelir: انك ميت وانهم ميتون (Zümer,39/30) [Elbet sen öleceksin ve elbet onlar da ölecekler] fe'fhem cidden. Pes, bu makām afv makāmıdır ki mahmûddur. Onun için اسئلك العفو dedi. Ve sâlikde bu eniyyet olmak maraz-ı bâtındır ki maraz-ı zâhirden eşeddir. Onun için âfiyet matlûb oldu. Ve azâb-ı dünyâ azâb-ı ednâ olmakla, azâb-ı ekber olan azâb-ı ukbâdan ehaf oldu. Ve bu ekberden dahi ekber ve eskal azâb, firkat ve bu'd-i katîattır. Pes, onun muâfâtından bunun muâfâtı ehem geldi, zîrâ onulmaz yara gibidir. Ve azâb-ı âhiret demek, azâb-ı âhir demektir, azâbullâhdır. Zîrâ âhir Allâh'dır, evvel gibi. Ve âhirette olan taayyün-i mertebe içindir. Ve bundan fehm olundu ki azâbü'l-âhiret müeccileder ki vücûdu nişâne-i âhireye mevkufdur. Ve azâbü'l-âhir muacceledir ki hâlâ nişâne-i ûlâda mevcûddur, ya'nî ehl-i firkate göre. Pes, muaccelden halâs olan müeccelden dahi halâs olur. Zîrâ azâb-ı müeccel azâb-ı muaccelin merâtibinden bir mertebedir. Pes, asl zâil olunca fer' dahi zâil olur. El-hâsıl, cemî' belâyânın taayyünü senin vücûdundan ve anâsırından gelir. Kaçan ki vücûdun belâsından halâs olursun, cemî' belâyâdan kurtulursun. Ve mürîdin vücûdu şeyhin vücûdunda fânîdir, ya'nî ikisi bir vücûddur. Ve şeyhin vücûdu dahi vücûd-i nebevîde muzmahilldir ve vücûd-i nebevî dahi Hak ile bâkîdir. Pes, aslü'l-vücûd vâhid oldu. Ondan kesrete dalıp bir sadefden iki lü'lü' çıkarırsın, fe'fhem. Ya'nî on sekiz bin âlemin vücûdu bir sadef gibidir ki bir inciyi hâvîdir fakat. Velâkin esmâ-i ilâhiyyeye istinâd eden taayyünât-ı eşyâ asdâf olmuşlardır ki her birinde olan dürer-i kesîre hemân şol bir sadefde olan bir gevherin sûretidir. Nitekim bir nevâttan bir şecere ve bir şecereden nice ağsân ve her gusndan nice meyve hâsıl olur ki ilâ-yevmi'l-kıyâm olacak her meyvenin çekirdeği yine çekirdek-i evvelin sûretidir ki şu şecer ol çekirdekten hâsıl olmuş idi. Eğer bu taayyünâtın ihtilâfı ve hakāyıkın tenevvu'u olmasaydı, eşyâ birbiriyle müntefi' olmazdı. **[593-a]** Ve merd ü zen bir düzende olurdu, fe-sübhâne'l-kādir. Nice bin âyinelerden görünmüş ve yine fi'l-hakîka nikāb-ı azamet örünmüştür.

Li-muharririhî :

Yüzünden ey güzel aç perdeni gözler yüzün görsün,
Gönül hicrân edip bir terfetühâ vaslına ersin.
İki gözden garaz bir görmek oldu vechini âhir,
Nice iki demek câiz olur kîm hüsnle birsin.
Seni her yüzden âşık görmek isterse eğer dâim,
Şikeste âyine-veş pâre pâre kendini kırsın.
Gönül câm ve cemâlin onda dâim cilve-gerdir çün,

Bu zevki cem gibi bezm-i vücûd içre ebed sürsün.
Hayât-ı câvidândan eser buldu bugün hakkı,
Serîr-i mülk-i bâkîye fenâda geçsin otursun.

***Zenb-i vücûd ve Vücûd-i bâkî ve Ayn-ı vâhide sırrı :** Kur'ân'da gelir: وسارعوا الى مغفرة من ربكم (Âl-i İmrân,3/133) [Ve Rabbinizin mağfiretine koşun] ya'nî mertebe-i şerîatte setr-i zünûbe ve mertebe-i hakîkatte setr-i vücûda müsâraat lâzımdır. Ve kable hulûli'l-ecl ictihâd-ı azîm gerekdir ve illâ tedâriki müteazzir olur. Ve setr-i zünûb makām-ı tebdîldendir ve setr-i vücûd makām-ı fenâdandır. Ya'nî fenâ-i tâm ile zenb-i vücûd zâil olunca, vücûd-i fânî yerine vücûd-i bâkî zuhûr eder ve vücûd-i mecâzî mestûr olup kalır. Ve zenb-i vücûd dedikleri, vücûdda kesret tevehhüm etmektir. Pes, لمن الملك اليوم لله الواحد القهار (Mü'min,40/16) [Allah "bugün mülk kimin?" diye soracak ve yine kendi cevaplayacak: "bir olan, herşeyi kudreti ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır"] mûcebince, tecellî-i nûr-i vahdet ile zulmet-i kesret muzmahill olunca tevehhüm-i mezkûr mündefi' olur ve ayn-ı vâhide sırrı husûle gelir ki cümle-i süllâk bu sırra vusûle sâîlerdir. El-hâsıl, bu mertebe hâsıl olmadıkça benlik ve isniyyet dedikleri berzahdan halâs müyesser olmaz. Ve vesîle-i halâs aşk-ı ilâhîdir. Onun için demişlerdir ki لمن الملك suâlinin mucîbi aşkdır. Pes, bu mertebe âşıka müyesserdir, zâhide değil.

***Vecîhün, Nâsihun, Nasîhun** (وجيه , ناصح , نصيح): وجيه, وجه den faîldir. Seyyid ve câh ve mansıb sâhibi ki cümlenin vücûhu ona müstakbil ola. Peygamberimiz (a.s.) seyyidü'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve efdalü'l-mahlûkāt-ı ecmaîn olup, câh-ı menî' ve mansıb-ı rafî' sâhibi olup, cemîan mevcûdât-ı fi'd-dünyâ ve'l-âhire ona müteveccih olduğu ecelden وجيه tesmiye olunmuştur. ناصح ve نصيح nasîhattan ism-i fâildir. Nasîhat, her hayr ve salâhı müştemil olan emre da'vet edip, fesâd ve haleli hâvî olan emrden nehy ve zecr etmeğe derler. ناصح ve نصيح salâh ve hayra da'vet ve fesâd ve şerden nehy ve zecr edici demektir (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî**)

***Vech-i bilâ-kafâ** (وجه بلا قفا): Bir şeyin hakkında vech-i bilâ-kafâ demek, her cânibi basîrdir ya'nî her cânibi yüzdür ve her tarafından görür demektir. Zîrâ o şey vücûd-i Hak hey'etindedir, vücûd-i Hak ise bütün vechdir. (Hakkı Efendi)

***Vech-i Hüdâ** (وجه خدا) : و تكفر بما سواه فيفوتك خير كثير بل يفوتك العلم بالامر على ما هو عليه فاياك ان تقيد بعكد مخصوص Ya'nî hazer üzere ol, bir i'tikād-ı mahsûs ile mukayyed olup, ol i'tikādın mâ-sivâsına kâfir ve münkir olmaktan. Pes, senden **[593-b]** çok hayrlar fevt olur. belki vâki' ve nefsü'l-emrde olduğu vech üzere çok şeye ilm fevt olur. Ba'dehû buyurur ki,

فكن فى نفسك هيولى الصور المعتقدات كلها فان الا له تعالى اوسع و اعظم ان يحصره
يقول فاينما تولوا فثم وجه الله فما ذكرانبا من اين و ذكران ثم وجه الله و وجه الشئ حقيقته

Ya'nî kendi nefsinde cemî' mu'tekidâtın sûretlerine heyûlâ gibi ol. Zîrâ Allâh Teâlâ ondan evsa' ve a'zamdır ki i'tikād-ı âhardan ayrı bir i'tikādda münhasır ola. Zîrâ Kur'ân'da buyurdu. Her ne yer ki yüz tutasız, vech-i hüdâ ol yerdedir, ya'nî onun zâtı ondadır ve hiçbir mekândan ayrı katî bir mekân-ı hâss zikredip vech-i hüdâ ondadır buyurmadı, belki mutlak kıldı. Pes, bir mahall-i mahsûs muayyen ve mukayyed olmadı.

Vech-i âmm ve Vech-i hâss ve Vech-i küllî** (وجه عام و وجه خاص و وجه كلى): Sâlik cânib-i Hak'dan haber ahzında gâh اخبرنى نبى [Bana nebî haber verdi] der ve gâh اخبرنى ربى [Bana Rabbim haber verdi] der. Evvelki, vech-i âmma nâzırdır ve ikinci, vech-i hâssa dâirdir. Nitekim Peygember-i Zî-şân اخبرنى جبريل [Bana Cebrâil haber verdi] ve gâh اخبرنى ربى [Bana Rabbim haber verdi] der. Zîrâ vech-i hâss sûretinde cibrîlin tavassutu yoktur (a.s.) ve herkesde vech-i hâss dedikleri ol pertevdir ki tecellî-i ilâhî ile feyz-i akdesden hâsıl olan ayn-ı sâbitedir, bu tecellî herkesin taayyününe göre olmakla Hakk'a irtibâtı hassa-i tecellîye göredir. Mâ-verâsı mertebe-i îmândadır, ya'nî insân-ı kâmil olduğu vaktte vücûd-i mutlakdan olucu hassası kendine tecellî eyler ve ol hassa kendi ayn-ı sâbitesidir, gayrı şey değildir. Pes, ol insân Hakk'ı görmedi, belki kendi aynının sûretini gördü. Hakk'ı görmek mümkün olmaz, insânın takayyüdü ve Hak Teâlâ'nın ıtlâkı için ve sûret-i muayyene-i hâzıradan tenezzühü için. Şu kadar vardır ki ekmel-i nâs olanların tecelliyâtında umûm olmakla Hakk'a teveccühleri vech-i külliyedendir ki vech-i mutlakdır ve illâ vücûd-i mukayyede ehli ile aralarında fark kalmaz. Ve burası rakîkdir ki ibârete sığmaz. (Nukile min **Hitâb-ı Hak*kı)

***Vech-i âmm ve Vech-i hâss** (وجه عام و وجه خاص) : İnsânın Hakk'a vechi vardır ki biri vech-i âmm ve biri vech-i hâssdır. Vech-i âmm odur ki Hakk'a irtibâtı ve ahz-ı feyzi vâsıta tarîkiyle ola, Rasûlullâh (s.a.v.) halkla Hak arasında tevassut ettiği gibi. Ve vech-i hâss odur ki ma'nây-ı mezkûr bilâ-vâsıta ola, والله سريع الحساب (Bakara,2/202) [Şüphesiz ki Allah hesabı çok çabuk görendir] işâret ettiği gibi. Ma'lûm ola ki, âlemde her mevcûdun Hakk'a vech-i hâssı vardır. Onunla Hak arasında ol vechde vâsıta yoktur ve ol mevcûd vech-i mezkûrdan Hak'dan müstefîz olmaktadır. Pertev-i şemsin vâki' olduğu mahall ol pertev ile şemsden dâimâ istifâde ettiği gibi. Gerek ol mevcûd bu ma'nâyı bilsin ve gerek bilmesin. Ve erbâb-ı keşfin sâir üzerine rüchânları, ol vechi **[594-a]** ilm ve müşâhede iledir. Sırr-ı ilâhî dedikleri, vech-i hâss-ı mezkûrun tecellîsindendir. Pes, herkesde sırr-ı ilâhî vardır velâkin fehm ve muhakkak veyâhut keşf-i sahîh yoktur. Şol dermân-de gibi ki sâkin olduğu hânede defîne vardır velâkin bî-vukuf veyâhut ziyâde harîs olduğundan, istihrâc edemez, şöyle müflis kalır, fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***ve'l-Vahdeh** (والوحده) : Ceberût.

***Vahy** (وحى) : Ma'nây-ı hafîyi kalbe ilkāya vahy derler.

***Vahşet-i kübrâ ve Vahşet-i suğrâ** (وحشت كبرى و وحشت صغرى): Sû-i hâtime iki vechiledir. Biri oldur ki libâs-ı îmândan bi'l-külliye münselih olup rıhlet etmektir ki bu hâle vahşet-i kübrâ derler, neûzü billâh. Zîrâ kâfir mazhar-ı gazab-ı mutlakdır ki rahmete mukābildir. Biri dahi taalluk ile intikāldir, gerekse îmân üzerine makbûz olsun. Ve bu hâle vahşet-i suğrâ derler. Zîrâ mahcûb-i gazab-ı mukayyeddir ki fi'l-cümle rahmeti münâfî değildir velâkin gazabı mikdârı vahşet içindedir. Pes, bakiyye-i nefsden halâs olanlara aslâ vahşet yoktur, belki onların hâtimeleri hüsn-i hâtime-i mutlakdır. (Hakkı Efendi)

***Vahdet ve kesret i'tibârı:** Vücûdun küllîsi vahdet i'tibârıyla hakdır ve kesret i'tibârıyla halkdır.

***Vahdet-i kesrette ve kesreti vahdette bulmak :** Vahdeti kesrette bulmak, fenâ-fillâh iledir ve kesreti vahdette bulmak, bakā-billâh iledir. Ma'lûm ola ki, ibâret iki vechiledir ki biri mertebe-i îmânda tahayyül-i hak üzerinedir ve biri mertebe-i ıyânda şuhûd-i hak üzerinedir. Ve tahayyül ve şuhûdun farkı nice ise, îmân bi'l-gayb ve îmân bi'l-ıyânın farkı dahi öyledir. Ve âlem-i hakîlkate göre îmân-ı şuhûdî asl ve îmân-ı hayâlî onun tenezzülâtındandır. Velâkin âlem-i sûrete göre îmân-ı hayâlî mukaddemdir ki bir nesne ibtidâ hayâle ve ondan kalbe nüzûl eder. Ve hayâlin hisse istinâdı cihetinden hicâbiyyeti keşf olmakla ekser-i mü'minîn îmân-ı hayâlî mertebesinde kalırlar. Zîrâ ref'-i hicâb etmekte usret vardır, meğer ki Allâh Teâlâ'dan teysîr ola. Ve bu tefâvütten ötürü âhirette nihâyet-i ezvâki'l-mü'minîn, dünyâda ârîflerin zevk ettikleri şuhûddur. Ve yine âhirette nihâyetü'l-ârifîn, dünyâda enbiyânın mertebe-i şuhûdlarıdır. Ve enbiyâ ile mürselîn ve mürselîn ile ülü'l-azm ve ülü'l-azm ile Rasûlullâh'ın halleri ona kıyâs oluna. Pes, mü'mine gayret lâzımdır tâ ki ilm ve şuhûdda derecât-ı âliye ehli ola ve ekâmil-i nâsın buldukları ezvâkı bula, bi-fazli'llâhi teâlâ. (**Hitâb-ı İsmâil Hakkı Efendi k.s.**)

Ma'lûm ola ki, vaktâ ki ben mısr-ı arzımdan hakîkat-ı farzıma hurûc edip tûr-i kalbimden envâr-ı ezeliyye ile mukaddese olan vâdîde şecere-i ahadiyye cânibinden lisân-ı rabbim ile nidâ olunup انني انا الله لا اله الا انا فاعبدني (Tâ-hâ,20/14) [Gerçekten Allah benim. Benden başka ilah yoktur. Onun için bana kulluk et] vârid oldu. İmdi me'mûr olduğum üzere Hakk'a ibâdet ve onun müstehak olduğu sıfât ve esmâ ile ona senâ ettim ise, beni benden almak için bana envâr-ı rubûbiyye tecellî eyledikte, makām-ı likāda bakā taleb eyledim. Lâkin lisân-ı hâlim **[594-b]** kadîmin zuhûru hıyninde muhdesin bakāsı olmaz diye beni âgâh eyledi. İmdi فى حضرة القدس عليك رب ارنى انظر اليك فادخل باننى (A'râf,7/143) [Yâ Rab, cemâlini göster, seni göreyim] dedikte, ol cenâbdan لن ترينى ولكن انظر الى الجبل (A'râf,7/143) [Beni katiyyen göremezsin, fakat dağa bak] buyuruldu. Cebelden murâd, ezelde nûrumdan mahlûka olan zâtındır denildi. Pes, eğer kadîmin saltanatı zuhûrundan sonra ol cebel mekânında müstekarr olup durursa, sen beni görürsün. Pes, vaktâ ki rabbi cebele tecellî eylediyse ve ben beni hakîkat-ı evvelim üzere buldum ise ve kadîm hadîs üzerine zâhir oldu ise, Hak Teâlâ cebeli dümdüz kılıp Mûsây-ı rûh kendinden geçip düştü. İmdi kadîmde kalmadı illâ kadîm kaldı ve azîm ile tecellî etmedi illâ azîm tecellî etti. فافهم هذا التمثيل واستفد منه [Bu temsili anla ve ondan istifâde et!] (Nukile min **İnsân-ı Kâmil-i Evvel** Abdülkerîm Cîlî k.s.)

Hz. Şeyh buyurur ki, ولا يقعد اعتقاد احد فى ربه مع العين الجامعة للاعتقادات ve dahi bir kimsenin rabbisi hakkında olan i'tikādını redd ve inkâr eylemez. Cümle i'tikādâtı câmi'a olan ayna

ya'nî hakîkate vukufu ve ıttılâ'ı olduğu için ya'nî ârif ayn-ı câmi'aya ârif oldu ki ol hakîkat-ı câmi'anın her i'tikāda bir yüzü vardır. Zîrâ ol ayn-ı câmi'a hakîkat-ı mutlaka ve vücûd-i mutlak dedikleridir. Pes, bir mutlak yoktur ki onun mukayyedde bir yüzü olmaya. Aksi dahi böyledir. Pes, yine i'tikādât ve ibâdât nazar olunsa, hakîkatte ol vücûd-i mutlakadır. İbâdet ve i'tikād eden gerek bilsin ve gerek bilmesin. Şeyh Gazâlî buyurur : Hak Teâlâ insânı cemî' eşyânın aynı eyledi. Onun için ki kendinden gayrıya ibâdet ve muhabbet olunmaz. (**Lübbü'l-Lübb** Hakkı Efendi)

***el-Vedûd** (الودود) **:** Öyle Allâh ki, kendine itāat eden kullarını sevicidir, ya'nî râzı olucudur. Dahi cemî' halâyıka hayrı sever, dahi onlara küll-i hâlde ihsân eder. Pes, imdi mes'elelerini cemîan ihsân eder, dahi üzerlerine senâ eder. Kulun bundan nasîbi, Allâh Teâlâ'nın mahlûkuna, nefsine dilediği gibi dilemektir. Dahi sâlih kullarına muhabbet edip, sevmekde dahi Allâh Teâlâ'nın mahlûkuna ihsân ve şefkat eylemektir, kudreti ve vüs'ü yettiği kadar.(Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Vedd** (ود)**:** (Vâvın teslîsi ile) muhabbetin kalbde sübûtuna derler. Nitekim kazığa vedd derler, arzda sübûtundan ötürü. Pes, bundan fehm olundu ki mutlak muhabbet kifâyet etmez. Zîrâ ba'zı avârız ile zâil olmak ihtimâli vardır. Belki kalbde sebâtı dahi lâzımdır ki ona rüsûh ve istikrâr dahi derler. Nitekim ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn derler ki ilm ve ayn ve hakkı yakîne muzâf kıldılar. Zîrâ yakînden murâd, zikrolunan rüsûh ve istikrârdır. Pes, ilmde ve aynda ve hakda rüsûh olmaya, mu'teber değildir. Onun için ilm-i nazarî gāliben tagayyür üzeredir zîrâ ashâbında rüsûh yoktur ya'nî ilmleri kuvvetli ve kat'î değildir. Ve nice sâlikler ki nefs-i mutmainne mertebesine vusûlden sonra rücû' ederler zîrâ nihâyet-i mutmainneye ermemişlerdir, belki bidâyetinde veyâhut vasatında kalmışlardır. Buralarda ise rüsûh yoktur. Bu fakîr ibtidâ Mekke-i Mükerreme'ye duhûlde iki ay kadar müstakil umre ve sa'y ve tavâf edemedim, belki delîle muhtâc oldum. Zîrâ şurût-i zâhire ve bâtıne ile kıyâm etmek güç idi. Eğerçi avâm-ı nâsa âsân gelir. **[595-a]** Ba'de-zîn, cemî' harekât ve sekenât ve ezkârında müstakil olup, huzûrla hizmette oldum. İşte tarîk-i Ka'beyi bilmek, ilme'l-yakîn ve müşâhede-i Ka'be ayne'l-yakîn ve hakāyık-ı Ka'beye vukuf hakka'l-yakîndir. Bu cihetten mücerred tarîkatte bulunmak kifâyet etmez, belki Ka'beye vusûl lâzımdır. Ve vusûl-i mücerrede dahi mağrûr olmayıp husûl-i hakāyıka sa'y etmek dahi lâzımdır. Zîrâ Ka'beyi görse velâkin ef'âl ve ezkârından ve keyfiyyet-i hizmetten gāfil olunca çi fâide. Ve uhdesinden geldiği sûrette dahi ahvâl-i bâtıne ve vukuf-i hakāyık şöyle kalır. Onun için ol makāma varıp gelenlerin ekserinin nâmı hacıdır, fî-nefsi'l-emr değil. Nitekim erbâb-ı vukufa hafî değildir. Gel imdi nisbet-i ilmden halâs ol ve aynı bul ve hakāyık feyzi ile dol, tâ ki râsihlerden olasın ve zirve-i ulyâya kemâlâtla vusûl bulasın. (Nukile min **Kitâb-ı Muzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı k.s.)

***Verkā'** (ورقاء)**:** Nefs-i külliyeden ibârettir ki levh-i mahfûzdur ve levh-i kaderdir. Ve ba'de kemâli't-tasfiye sûret-i musevvâta nefh olunan rûhdur. Ve sebep ile îcâd olunan mevcûd-i evvel odur ki onun sebebi bilâ-sebep mevcûd olan akl-ı evveldir. Istılâh-ı sûfiyyedendir. (Hakkı Efendi)

***Vera'** (ورع) **:** Demişlerdir ki, vera' üç derecedir : Evvelkisi, fetvây-ı nassiye ile harâm olan nesneden ictinâbdır. Ve illâ adâlet zâil olur ve onu irtikâb eden fâsık ve fâcir olur. Ve ikincisi, vera'ü's-sâlihîndir ki şübühâttan ihtirâzdır. Ya'nî bir nesnenin zâhiri üzerine fetvâ müsâde etse dahi tevakkuf ede ve fetvây-ı kalble amel eyleye ve min-haysü lâ-yahtesib harâma vuku'dan hazer kıla. Zîrâ bu bâbda ziyâde tedkîkāt etmişlerdir. Hattâ İbrâhim bin Edhem bi'r-i zemzemden şürb etmeyip, suâl olununca mahsûs kovam olaydı içerdim demiştir. Zîrâ mâl-ı sultān olan nesne müştebehdir. Ve ba'zı ehl-i hâle ba'zı emârât zuhûr edip, müştebehden onunla perhîz ederlerdi. Meselâ, ekl-i taâm vaktinde yedleri hareket etmez veyâ damarları hareket ederdi. Veyâhut ol taâmdan râyiha-i kerîhe aks edip veyâ sûret-i kabîhada görünürdü. Fe-emmâ bu zamânda hani böyle hâl. İşte kesret-i şübühât ve kıllet-i halâlâttan ötürü terk-i muharremât vera'dan addolundu. Ve hadîsde gelmiştir ki, " Siz bir zamândasınız ki me'mûr olduğunuz emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin aşrını terk etseniz helâk olursunuz. Zîrâ izzet-i islâm ve kesret-i ensâr vardır. Ve bir zamân gelir ki ol zamânda emr ü nehy-i mezkûrun aşrını vücûda getiren necât bulur. Zîrâ muîn-i dîn kalîl olmakla zamân-ı sükûttur." Zîrâ yalnız taş duvar olmaz derler, mesel-i meşhûrdur. **[595-b]** Ve üçüncüsü, vera'ü'l-müttakîndir ki hadîsde gelir: حتى يدع مالا باس به مخافة ما به باس Bundan, ba'zı helâli dahi terk lâzım geldi. Ve helâldir diye her nesneyi لا يبلغ العبد درجة المتقين söylemek ve ekl ve şürb ve lübs lâzım gelmedi. Zîrâ şer'in ruhsatı ameli mûceb değildir. belki insân-ı kâmil bir arûs ve on sekiz bin âlem onun üzerine nisâr gibidir. Ve arûs kendi üzerine nesr

olunan nesneyi cem' etmek denâettir. Ve şer'de merâtib-i muhtelife vardır ki mükelleflerin ahvâl-i mütenevvi'a ve isti'dâd-ı mütefâvitesine nâzırdır. Tabakāttan câhil olan, halt-ı merâtib edip galata düşer. Ve bu cihettendir ki ulemâ-i billâha hizmet gerekdir ki onların ma'rifette mertebeleri sâirlerden ber-ter, husûsâ التقوى فوق امر الفتوى [Takvâ fetvânın üzerindedir] mazmûnunu mukarrerdir. Ve eşbâhda gelir ki, bir kimse müneccesin vuku'unda şekk etse, asl olan bakā-i zâhiriyyettir. Bu ma'nâdan, İmâm Muhammed demiştir ki, bir havzdan ki câhil-i bi'l-ahkâm olan ehl-i rüstân ve sigār ve abîd ve imâ' ve eydî-i denese ve cirâir-i vesaha ile su ahz etseler, onunla vuzû' câiz olur, necâseti ma'lûm olmadıkça. Bu cihetten tîn-i tarîkin tahâretiyle fetvâ verdiler. Meğer ki ayn-ı necâset müziyye ola. Ve Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.)e hacc-ı vedâ'da sikāye-i abbâse müteveccih olduklarında, yâ râsullâh bu sikāyeye eydî-i avâm ve a'râb değmiştir, size gayrı şerbet verelim dediklerinde, Cenâb-ı Nübüvvet buyurdular ki, التمس بركة ايدى المؤمنين ya'nî ol havz-ı âmmdan şürbü istikrâh etmeyip, ümmete cevâzı meşrû' kıldılar. (Hakkı Efendi)

***Verese-i Rasûl** (ورثهء رسول): Rasûlullâh'ın hâlât ve ezvâkına bi-kaderi'l-isti'dâd vârislerdir. Ve illâ Rasûl'ün makām-ı mahsûsuna kimse dâhil olamaz ve illâ muhterik olur. Velâkin nazar ve seyri murahhasdır, ehl-i arzın semâda nücûma nazarı gibi.

***Vuslat** (وصلت): Hakk'a vâsıl olana bir dahi firkat ve rücû' yoktur. Ya'nî sâlik tezkiye-i nefs edip nefsi mutmainne merâtibinin gāyetine vusûlden sonra bir dahi emmâre ve emsâline rücû' etmez. Nitekim bir ağaç telkîh olunduktan sonra, onun meyvesi cebelî olmaz, belki şehrî olup ya'nî incir ağacına incir babası ta'lîk olunduktan sonra meyvesini dökmez. Ve bir nühâs zehebiyyete münkalib olduktan sonra nühâsiyyete dönmez, gerekse bin yıl dursun. Zîrâ munsabıg olan sevbden bir dahi sabg çıkmaz. Nitekim kan misk olduktan sonra tekrâr kan olmaz. Eğerçi ba'zılarının bu makāmda fehmleri vardır ki iksîrden olan sabgın yetmiş sene hükmü vardır, sonra yine aslına döner derler. Fe-emmâ yanlış hayâl etmişlerdir. Fa'rifhu. Vuslat, eşyâ Hak'dan **[596-a]** Hak eşyâdan merâtibden hangi mertebede olursa olsun, tarfetü'l-ayn infisâl etmez demektir. Vuslat dedikleri, bu tahkîki bir vech-i zevk-i vicdân böylece bilmekten ibârettir. Ya'nî eşyâ kable'z-zuhûr ilmde iken Hak ile maiyyette idi. Ba'de'z-zuhûr Hak eşyâ ile maiyyette olup, zâhir bâtından ve bâtın zâhirden bir an ayrılmadığını bilmek vuslattır, fe'fhem.

Ma'lûm ola ki, ehl-i tahkîk buyururlar ki: "Yâ Mûsâ sen sen olduğun haysiyyetten, Hak Teâlâ Hz. Mûsâ'ya beni göremezsin diye buyurdular. Eğer zâtını zâtımda ve sıfât ve ef'âlini sıfât ve ef'âlimde ifnâ kıldıkta, râî ve mer'î hakîkatte ben olup gayriyyet ve isniyyet mâ-beynden ref' olup ben zâtımı müşâhede kılarım" demektir. İşte vuslat buna derler. Hz. Mûsâ (a.s.)eyyâm-ı mev'ûdenin aşr-ı evvelinde ifnây-ı ef'âl ve aşr-ı sânîde ifnây-ı sıfât ve aşr-ı sâlisde ifnây-ı zât eyledi. Ya'nî Mûsâ'ya tevrat verildiği vakt, mîkāt ta'bîr olunan eyyâm-ı mev'ûdedir ki Hz. Mûsâ'ya tevrat gelmezden evvel otuz günde fenâât-ı mezkûrûn hâsıl olmuştur. Ma'lûm ola ki, قوله تعالى : لن ترانى يا موسى sen beni göremezsin yâ Mûsâ demektir. Ya'nî sen mevcûd olduğun vakt, ben senden mefkudüm ve ben bulunduğum vakt sen mefkudsun ki hadîs olan şey sâbit olmak mümkün olmaz, kadîmin zuhûru indinde. Nitekim Cüneyd (k.s.) bu ma'nâya işâret edip, المحدث اذا قرن بالقديم لم يبق له اثر [Sonradan olan şey kadîm olana yaklaştığı zaman, o muhdesten eser kalmaz yok olur] buyurdu. Ve Hz. Ali (r:a.) dahi ان غبت بداء و ان بدا غيبتنى diye buyurdu. Pes, ma'lûm oldu ki, Hakk'a vusûl kişi vücûdundan fânî olmakda müyesserdir ki Mûsâ (a.s.) münâcâtta يا رب كيف اصل اليك [Yâ Rabbi, senin aslın nasıldır?] dedikte, فارق نفسك و تعال [Nefsini bırak ve gel!] diye hitāb-ı rabbânî vârid oldu, fe'fhem.

***Vuslat** (وصلت): Ey sâlik ! Da'vâ ile iş bitmez ve tevfîk-i hâss olmadıkça hiç kimse menzil-i vasla yetmez. Ve bir mürîd nikâh-ı sahîh-i ma'nevîden tevellüd eylemiş bir mürşîde mukārenet etmek dahi tevfîk-i mezkûrun envâ'ındandır. Zîrâ dünyâ zinâ ile doldu ve evlâd-ı zinâ çoğaldı ve hayâlât ile dimâğ-ı dil tamam oldu. Ve kevniyyetten kat'-ı alâka etmedikçe ehlullâh a'dâdından olmayınca cümle-i alâkāt ile mütelevvin olan nice ehlullâhdan olur. Fikr eyle, zamânede yalnız ehl ü evlâd veyâ hâne ve mezârî' ve kürûm veyâ gayrıdan tefrîğ-i dil etmek müşkildir. Yâ kendi cism ü cânından ne vechile fâriğ olur ve heykelinin zâhir ve bâtınından el yuyup ifnâ-i küllîden havf eden ne zaman Hakk'a vusûl bulur. Ve hadîsde gelir : ان احدكم لن يرى ربه حتى يموت Ya'nî mevt-i fenâyî bulunmadıkça müşâhede hâsıl olmaz. Bu fakîr Şeyh İsmâil Hakkı birkaç def'a hicret me'mûr olup, hânmânı perîşân eyledikte, **[596-b]** zâhir-bîn olan mahcûblar rîş-i ber dendân ve engüşt berdihân olup, her biri ma'nây-ı baîde haml eylediler ve sırr-ı ilâhîden bî-haber oldular. Zîrâ esrâr-ı ilâhiyye gāmız esbâb ve vesâili dahi şâkka ve sa'bdır ki herkes uhdesinden gelmez.

Zîrâ gelse insân-ı hakîkî olur. o ise mertebe-i hayvâniyette kalmağa çalışır. İnsâniyyete dâir olan umûrda neişi vardır, اولئك كالانعام (A'râf,7/179)[İşte bunlar hayvan sürüleri gibidir](Hakkı Efendi)

***Vasl** (وصل)**:** Buyururlar ki, vasl bizim yanımızda oldur ki bi-tarîki'z-zevk gönlün Hak Teâlâ cânibine âgâhlığı ola ve hemân ki bu keyfiyet muttasıl ola. Devâm-ı vasl ile müşerref olmuş olur. Tâ zamân-ı tufûliyyetten bizim hâlimiz budur. Ve yine buyururlar ki, vasl-ı hakîkatte oldur ki bersebîl-i zevk gönül Hak Teâlâ ile cem' ola, çünki bu ma'nâ dâim ola, devâm-ı vasl derler, nihâyet-i vasl budur. Ve yine buyururlar ki, eğer zikr bir vechile meleke olur ise ki gönül hemîşe hâzır olup zâkir bu huzûr ile mütelezziz ola, ebrârdan olur ki ona hâzır-ı maa'llâh demek câiz olur. Ammâ ona vâsıl-ı ilallâh demek kābil olmaz. Zîrâ vâsıl oldur ki huzûr ondan müntefî olup bile ki hâzır Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır, kendi zâtıyla. Ve yine buyururlar ki, nihâyet-i kâr ki evliyây-ı kümmelin vâsıl olduğu mertebedir. Bu mertebede müşâhede bunlardan gāib olmaz. Eğer gāib olsa, müşâhede-i hakîkatte müstağrak olduklarından olur. Ve yine buyururlar ki, tecellî keşfdir. Ve bu ma'nânın zuhûru iki türlüdür : Biri keşf-i ıyânîdir. Bu cemâl-i maksûdu baş gözüyle âhirette müşâhede etmektir. Biri dahi oldur ki kesret ve huzûr ve âgâhî ile veyâ galebe-i muhabbet ile gāibi mahsûs gibi olur. Zîrâ muhabbetin hâssasındandır ki gāibi mahsûs menzilesine tenzîl eder. Ashâb-ı kemâlin dünyâda akdâmının vechi budur. Ve yine buyururlar ki, âyâ nihâyet-i kâr huzûr ve müşâhede midir veyâhut fenâ ve yokluk mudur ? Ba'zı ekâbir kelimâtından fehm olunan oldur ki nihâyet-i kâr huzûr ve müşâhede ola lâkin nihâyet-i fenâ ve yokluk olmak görünür. Zîrâ huzûr ve müşâhedeye giriftâr olan dahi gayra giriftârdır. Ya'nî huzûr mertebesi isniyet mertebesidir. (Hakkı Efendi)

***Vasl ve Fasl ve Visâl** (وصل و فصل و وصال)**:** Ma'lûm ola ki, insân ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinde aynü'l-cem'de iken tecelliyât-ı muhtelife ile merâtib-i sıfât ve ef'âl ve âsâra tenezzül edip, anâsıra hübût etti ve cem'i farka mübeddel oldu. Ve mertebe-i ahadiyyette iken vasl ve fasl i'tibâr olunmazdı. Mertebe-i ervâhda îmân ve küfr i'tibâr olunmadığı gibi. Zîrâ ol mertebede niseb ve izâfât yoktur. Onun için demişlerdir ki, الواحد لا يصدر عنه الا الواحد Ya'nî Allâh Teâlâ'ya ahadiyyeti mertebesinde niseb i'tibâr olunmayınca, ondan sâdır olan **[597-a]** ancak vâhiddir ki vücûd-i âmm dedikleridir. Ya'nî tecellî-i vücûd ki mâhiyyât-ı mümkinât o vücûd-i âmm üzerine ifâza olunmuştur. Ve çünki niseb i'tibâr oluna, vâhidden kesîr sâdır olmak câiz olur. Noktadan muhîte hâric olan hutut-i muhtelife gibi ki her bir muhîtte bir noktaya müntehî olur. Ve bu hutut ve nukātın kesretinden nokta-i merkeze taaddüd ve tekessür gelmez. El-hâsıl, insân ahadiyyet-i zâtiyyeden mefsûl olup mertebe-i insâna gelince devr-i etvâr eyledi ve her tavr bir fasl i'tibâr olundu. Zîrâ onun hicâbıyla muhtecib oldu ve çün tavr-ı ahîrden makām-ı evvele hareket eyledi ki ona sülûk derler. Zîrâ sülûk lugatte meşy ve harekettir ve yola gitmektir. Ve her tavr ki terakkî eyledi ki bir türlü vasl buldu. Tâ ki asla vusûlde hareketi sükûta mübeddel oldu, seylin deryâya vusûlde hâli gibi. Pes, bu makule ehl-i vusûle ehl-i sülûk demek mâ-mezâ i'tibârıyladır. Ve bundan fehm olundu ki, nüzûlde her tavr bir fasldır, sırr-ı insân tenezzüldedir. Ve urûcda her tavr bir vasldır, zîrâ sırr-ı insân terakkîdedir. Ve gāyetü'l-gāyât ayn-ı ahadiyyette istihlâkdir. İşte vasl dedikleri fasl i'tibârıyladır ve illâ lâ-fasl velâ vasldır. Ve Hak Teâlâ'nın eşyâya kayûmiyyeti vasldır. Ve ahvâl-i kesretten tenezzühü fasldır ki bu cihetten eşyâya taalluku yoktur. Belki taalluku tecellî ve kayûmiyyet hasebiyledir. Ya'nî cemî' münkinâtın kıyâmı rûh-i zâtî iledir. Şöyle ki, eğer bu rûh olmasa kalıb mücerred kalır ve adem-i aslîye döner. Ve bu rûhun âsârını ehl-i mükâşif olanlar müşâhede ederler, gayrılar değil. Zîrâ onlar asl-ı tecellîyi idrâk etmişlerdir. Şol cihetten ki onların üç hâli vardır : Evvelkisi mahvdır ki kendi fi'llerini ef'âl-i Hak'da ifnâ etmişlerdir ki her fi'li fi'l-i Hak olmak üzere müşâhede ederler. ve ikincisi tamsdır ki kendi sıfatlarını sıfât-ı Hak'da ifnâ etmişlerdir ki her sıfatı sıfat-ı Hak olmak üzere görürler. Ve üçüncüsü mahvdır ki kendi zâtlarını zât-ı Hak'da ifnâ etmişlerdir ki âlem-i vücûdda ancak Hakk'ı müşâhede ederler. ولا موجود الا الله derler ki tevhîd-i hakîkîdir. Ve bu mertebede tevhîdde karâr ve sükûn hâsıl olur. Nitekim latîfe edip derler: الصوفى من لا مذهب له [Sûfî, mezhebi olmayandır] Nitekim Ka'be'ye vâsıl olanın sülûkü tamâm olup onun için gayrı mezheb ve meslek kalmaz. Ve Hakk'a ittisâl dedikleri budur ki abd kendi aynını vücûd-i ahâdîye muttasıl mülâhaza eyleye ve kendi vücûdunu kendine izâfetle takyîd eylemeye. Belki meded-i vücûd ve nefes-i rahmânînin kendine ale'd-devâm ittisâline nazar eyleye. Pes, bu vechle Hak'la mevcûd olduğunu bilir ve kendinden nazarı kat' edip şirkden halâs **[597-b]** olur. Ve infisâl dedikleri, ittisâl-i mezkûrun mukābilidir ki meded-i vücûdun ittisâlindan gaflettir. Avâm hâli gibi ki nerden geldiler ve nereye giderler bilmezler, eğerçi Hakk'ın onlardan infisâli yoktur. Nitekim kayûmiyyetten zâhirdir.

Suâl olunur ise ki, insân dahi sırr-ı kayûmiyyet ile muttasıf olur mu? Cevâb budur ki, kayyûmla ittisâfı sâir sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfı gibidir. Şu kadar vardır ki, kayûmiyyette sırr-ı ulûhiyyet vardır. Ve insân-ı kâmil gıdâ-i kâinâttır ki her mevcûd kendine münâsib olan gıdâyla nice kāim ise, insânla dahi öyle kāimdir. Zîrâ eğer gıdâ-i cismânî ve eğer gıdâ-i rûhânîdir, bu ikisi ism-i kayyûmun sedenesindendir ya'nî hüddâmındandır. Belki gıdâ-i rûhânî mahdûmdur ki gıdâ-i cismânî ona hizmet eder. Şol ma'nâdan ki gıdâ-i rûhânî ayn-ı rûhdur ki ibtidâ-i bedenin kıvâmı ona menûttur. Eğerçi sebeb-i bakā olmakta ikisinin dahi dahli vardır. velâkin feyzle âb ve ilm ve ma'rifetle şarâb bir midir. El-hâsıl insân rûh-i âlemdir ve bî-rûh cesed olmadığı gibi, bî-âdem dahi âlem olmaz. Pes, mâhî deryâdan ahz-ı feyz-i bakā ettiği gibi, âlem dahi âdem ile böyledir. Ve demişlerdir ki, Hakk'a visâlin ma'nâsı Hakk'a ilmdir. Pes, ilm-i ilâhî ne kadar efzûn olursa, kurb ve vasl dahi ol kadar ziyâde olur. Zîrâ muhibbin mahbûbun hüsnünü ve kemâlâtını ilmden mahbûba muhabbet hâsıl olur ve ilm kemâl buldukça muhabbet dahi kemâl bulup âhir bu râbıta ve cezbe ile visâl hâsıl olur ki fenâ-fillâhdır ki âhir-i derecât-ı sülûkdür. Ba'dehû bakā-billâha irtidâdda ayn-ı faslda bir gûne vasl dahi vücûda gelip onunla iltizâzda bâkî kalır. Ve demişlerdir ki, vasl enfâs-ı mâziyyeyi idrâkdir ya'nî fevt olan nesneleri tedârik-i ilâhîdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: فاولئك يبدل الله سيئاتهم حسنات (Furkān,25/70) Ya'nî şol kimseler ki irtikâbe seyyiâtla izâa-i sermâye-i ömr etmişler ve enfâsı israf etmekle fasl ü firâk bulmuşlardır, âhir Allâh Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl ile hâllerini tedârik etti ve fasl ü firâklarını vasl ü ictimâ'a tahvîl eyledi. Eğerçi bu ma'nâ herkese müyesser değildir, belki nâdir vâki' olur. Bu cihetten sâlike lâzımdır ki mevâzi'-i hatar ve zelelden hazer eyleye, zîrâ belki a'mâl ve ahvâlinden dest-gîr bulunmaya. Ba'de-zâ, bu makāmda niceleri ilhâda düşerler, zîrâ vasl ve faslı beyne'n-nâs müteârif olan vasl ve fasla kıyâs ederler, bu ise sahîh değildir. Belki Hak'dan fasl-ı ihticâb ve vasl-ı inkişâfladır ki hakîkatı Hakk'ın kendine ayn-ı cem'de vaslıdır. Nitekim maiyyeti şey'in kendi nefsine olan maiyyetidir. Zîrâ nûr zulmetle maiyyet ve Hak halkla sohbet etmez. Belki zulmet ve halk **[598-a]** dedikleri, bir âlây avârızdır ve avârız ma'dûmâttır. Pes, zuhûr ve ihticâb Hakk'ındır. Nazar eyle vech-i arza ki tulû'-i şemsde üzerinde olan cemî' mahlûkāt mütebeyyin olur ve gurûbda hâli üzerine şöyle mestûr kalır. İşte nûr-i mefâz ile zulmet ve mâhiyyât dahi böyledir ve Hakk'ın bi'n-nisbedir. Zâtının sıfâtla ihticâbıdır, arûsun kınâ'la ihticâbı gibi. Ve illâ Hak'dan azher nesne yoktur. Nitekim kenz-i mahfî olup, halkı halk ettiğinden ahbârı ona dâldir, fe'fhem.(Hakkı Efendi)

***Vusûl** (وصول) **:** Kāle teâlâ: و وجد الله عنده (Nûr,24/39) [Ve orada Allah'ı bulur] Bundan ma'lûm olur ki, Hakk'ı vicdân mümkündür, onun için Hakk'a vâsıl oldu derler. Velâkin mesâfe ile vusûl değildir, belki şuhûdladır. Zîrâ abd ile Hak arasında mesâfe yoktur, belki abde nisbetle hicâb vardır. Nitekim فاينما تولوا فثم وجه الله (Bakara, 2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin orada Allah'a durulacak cihet vardır] adem-i mesâfeye ve طال شوقى الى لقاء الابرار [İyilere ulaşmak için şevkim arttı] hicâb-ı abde dâirdir. Zîrâ Hakk'ın iştiyâkı kendinin mahcûb olduğundan değildir, belki kendi gibi abd dahi bî-hicâb olmağa müştākdır, fa'rif. Ve emâm ya'nî ön ve indiyyet ve emsâli makām-ı huzûra işârettir. Ya'nî sen Hakk'ı zâhir ve bâtın emri üzerine hıfz eyle tâ ki Hakk'ı yanında hâzır bulasın ya'nî huzûrunu müşâhedeye kādir olasın ve ol müşâhede ile nûr-i üns hâsıl olup, zulmet-i vahşet zevâl bula. Ve Hak esmâ-i hüsnâyı câmi' olmakla hangi ismin vesâtatıyla murâdın varsa husûle gele ve gāibin hâzır ola. Ve bu makāmın esrâr-ı garîbesindendir ki Cenâb-ı Risâlet emâmla kendi zât-ı şerîfesine işâret eyler. Zîrâ İbn-i Abbâs halfinde ya'nî ardında olmak hazretin takaddümünü iktizâ eder ma'nây-ı emâmdır. Pes, demek olur ki, Rasûlullâh mazhar-ı tâmm-ı ilâhîdir. Şöyle ki eğer sen onu hıfz eylesen, Hakk'ı hıfz etmiş olursun ve Hakk'ı önünde bulursun. Zîrâ Rasûlullâh âlem-i farka göre halk ve âlem-i cem'e nisbetle Hak'dır. Ve onun mısdâkı Kur'ân'dır nitekim gelir : من يطع الرسول فقد اطاع الله (Nisâ,4/80) [Kim Rasulullah'a itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur] ve yine gelir : وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) [Attığın vakit de sen atmadın, ama Allah attı] ve yine gelir: ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله (Fetih,48/10) [Şüphesiz sana bîat edenler, Allah'a bîat etmiş olurlar] bu cihetten bir kimsenin Rasûlullâh önünde olması, hemân Hak önünde olmak gibidir. Pes, kayd ü cihet Cenâb-ı Nübüvvet'e ve ıtlâk Cenâb-ı Hakk'a râci'dir. Ve bu ma'nâyı inkâr eyleyen Kur'ân'dan ve zâhir ve mazhardan bî-haberdir. ومن يتكلم بخلافه فعليه كلامه لا سلام الله بل لامه [Kim Allah'ın hilafına konuşursa, Allah'ın kelâmı onun aleyhinedir, ona Allah'ın selamı yoktur, ancak levmi vardır] (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Vasiyyet-i Hakkı Efendi :** Ma'lûm ola ki, ulemâ ümmî olmadıkça Hakk'a vâsıl olmazlar. Zîrâ ilm-i zâhir levh-i kalbden bir nakşdır ki sâhibine vücûd ve pendâr getirir. Pes, kavânîn-i resmiyyeden derûn sâde olmadıkça, ilm-i bâtın nakşı ile müntakış olmaz. Ve ba'zı ulemâ **[598-b]** sâliklerinin ağızlarında bir mikdâr mürekkeb lekesi ve bulaşığı kalır ve bir hôş yunup

arınmadıklarından ilm-i feyz onlara noksân üzere olur. Gel imdi ey âlim, ilm nedir bildinse amel eyle ve ecell-i ma'lûmât Allâh Teâlâ'dır. Pes, ona ya'nî zât ve sıfât ve efâline taalluk eden ilmi bul ve bulanlarla muhtelit ol. Ve sa'y eyle ki özünden lekeyi yuyasın ve emânâtı mahalline koyasın ve Hakk'a vusûl için fenâ-fillâh esbâbına teşebbüs edesin. Ve menzil-i vasla bî-bâr gidesin ve Hakk'a vusûlden sonra kimse elinden ilmini almaz. Maa-ziyâdetin avdet eylersin. Ve bak gör sonra ne umrân dilleri söylersin ve halk yanında hem ma'lûm ve hem mechûl olursun. Ma'lûmiyyetin beşeriyyetine ve ilm-i zâhirine göredir ve mechûliyyetin hakîkatine ve ilm-i bâtınına nisbetledir. Bu sözleri iki kulağınla Hakkı'dan dinle. Ya'nî zâhir ve bâtın mertebelerinde anla ve yoluna git. İnşâallâhu teâlâ menzile erersin ve gül bağçesinden gül derersin.

Ey ehl-i basîret! Basîret gözünü yevm-i mâ-sivâya yakmakdan ve bir nesneyi tahsîn kılmaktan. Ve eğer âsâra nazar edersen, fâil ve müessir-i hakîkîyi müşâhede eyle. Zîrâ eşyâ ef'âline nişân ve ef'âli dahi sıfâtını gammâz ve zât dahi onun verâsındadır. Zîrâ arûs bî-kınâ' ve bürka' tecellî etmez. Ve kemâl-i azametinden ve ziyâde gayretinden bî-perde görünmez. Hemân gözün var ise, ne vechile mümkün ise göre gör. Ve eğer bir hôş göreyim dersen, vâris-i mazhar yüzüne bak, zîrâ sûret-i muhammediyyedir ve sûret-i muhammediyye kur'ândır ve kur'ân hakdır, fe'fhem. Ve sakın ağyâr yüzüne bakma, dost ondan müstetirdir. Ve kelâm-ı ehl-i inkâra nazar eyleme, zîrâ mütekellimi a'mâdır. Belki mushafa ve kütüb-i hadîse ve âsâr-ı evliyâ-i kibâra bak. Eğer mahbûb istersen, güzel yanındadır ve her nefesde ayânındadır. Hâba vardıkta sûreti gözündedir bîdâr oldukta yüzü yüzündedir.Terket şol a'mâları ki وتريهم ينظرون اليك وهم لا يبصرون (A'râf,7/198) [Ve onların sana baktıklarını görürsün de onlar görmezler] makulelerindendir. Ey ehl-i basar, gözün gördüğü yere dek git, şâyet bir gözlüye eresin ve talebin ayağını bir yere koma tâ ki bu vartada kalasın ve âb ve gülde tutasın. Aç gözünü bâri ırakdan olsun göresin.

Li-muharririhî :

Âh kîm açık durur ol yüz sana,
Bu göz sana bakmağa âyineye.
Çün yok yüzün nice görünsün, o yüz yüzsüz sana.
Ahbâbına da'vây-ı mükâfât etme,
Düşmânına kasd-ı mücâzât etme.
Her kârını rabbine tefvîz et,
Besdir sana gayrıya münâcât etme.

Li-muharririhî :

Nakd eyle bugün hâli bu bâzâr ele girmez,
Her yerde beyim dirhem ve dînâr ele girmez.
Şeyhin nefesin almağa hizmet gerek evvel,
Tut dâmen-i ahyârı ki her bâr ele girmez. ***[599-a]***
Girmiş iken ele fırsatı fevt eylemez âkıl,
Dîvâr-ı verde bakma ki deyyâr ele girmez.
Tâ sohbet-i ağyârı ki terk etmeyesin sen,
Bezm-i evvele dâhil olup yâr ele girmez.
Gavvâs olup dalmaz isen bahr-i fenâya,
Esrâr-ı hüdâdan dürr-i şeh-vâr ele girmez.
Şeh-bâz olan âdem alır elbet şikârı,
Zâğ olsa eğer pençe-i hünkâr ele girmez.
Levh-i dile bu ma'rifeti Hakkı nakş et,
Ko gafleti kîm böyle kalem-kâr ele girmez.
(Necât-ı İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

***Vasiyyet :** Ey ehl-i lisân ! Lisânın sıyânet eyle, Hak ile mükâleme ve münâcât eden evliyâ-i kibâra söz atmakdan. Zîrâ sözün zehr olup, ihtizârın hâlinde boğazına durur. Ve hasîd lisânın seni yüzün üzerine düşürür ve dûzaha sürer. Medh eyle erbâb-ı dili ve bülbül gibi dâstân oku, tâ ki bahârın açılsın ve hengâm-ı seher yüzüne gül gibi feyzden nemler saçılsın. Zâğ olup ötsen ne fâide ve hâr-çîn olsan ondan ne âide. Ve her hangi bed zebân ki itāle-i evliyâ etmekden dilin çekmeye, sen onun sohbetinden dâmenin çek ve kelâmını nehîk-i hımâr menzilesinde addedip yanından istiâze ile geç. Söz o mudur ki zâhir ve bâtını zehr ola ve lütf-i kelâm ve hüsn-i hitāb öyle söz müdür ki kubh ve kahrla ta'bîh bula. Yürü ağzını tilâvet-i kur'ân ve serd-i hadîs ve îrâd-ı kelâm-ı kibârla tatlı eyle ve tatlı ye ve tatlı söyle. Ve demişlerdir ki, خذوا العلم من افواه الرجال Ya'nî ilmi

merdler ağzından ahz eyle ki münkahh ve musaffâdır, zenler ağzından alma ki mahlût ve mükedderdir, ta'ân-ı evliyâ olanlar ise zen makuleleridir, zîrâ hakemleri nefsleridir. Ve hadîsde gelir ki, لن يفلح قوم تملكهم امراة ya'nî bir kavmin ki sâhib ve mâliki zen ola, ebedî iflâh bulmaz ve ehl-i salâh olmaz. Ve dediler ki, العلم ذكر ya'nî ilm fî-nefsi'l-emr erkekdir ve ondan murâd ilm-i ricâldir. Zîrâ ricâl zen-i dünyâya belâ dememişlerdir, belki الرجال قوامون على النساء (Nisâ,4/34) [Erkekler kadınlardan üstündürler] vefkince nisâ hükmünde olanlara tasarruf göstermişlerdir. Nitekim ehl-i şâmın mutaassıbları hatmü'l-evliyâ hakkında küfr söyler ve küfr yazar ve şeyh-i ekferdir diye hâşâ fetvâ verdiklerinde fetvâları boğazlarına tıkıldı ve reîsleri ol hâlde ayağa düşüp yıkıldı ve sicn-i kahrı kendine makarr kıldı. El-hâsıl, lisân-ı münkirden habs ve ma'rûfla ıtlâk lâzımdır ve ehl-i bid'at ve inkârı reddetmek dahi ma'rûfdandır. Husûsâ ki, mahall-i hatar ola. Nitekim hadîsde gelir : افضل الجهاد كلمة حق عند سلطان جائر [Cihâdın en faziletlisi, zâlim bir hükümdarın huzurunda gerçeği söylemektir][349] ve biz zamânımızda ihkāk-ı hak ve ibtāl-i bâtıl ile mübtelâ olduk. Gerçi mahall-i hatar idi fe-emmâ avn-i bârî yâri olup muhikk olan müsbet ve makbûl ve mubtil olan menfî ve maktûl oldu. Pes, her yere cesâret olmaz. Zîrâ eğer o cesâret garaz-ı nefse mebnî ise, hasârete **[599-b]** müeddî olur. Ve Şeyhim (k.s.) sakın şehvet kelâmından diye vasiyyet ederdi. Nefsin ise gavâili ve desâisi çoktur. Ve hatmü'l-evliyâ kelâmında gelir ki, ekser-i fukahâ ve ashâb-ı inkâr ki, ferâine-i evliyâ ve decâcile-i ibâdullâhi's-sâlihîndir, akllarına muhâlif olan mâddelerde evliyâyı zındıkaya nisbet ederler ve haklarında kelâm-ı bâtıl söylerler. Be hey kişi sen kendi nefsine meşgul olsana deseler, benim sözüm gayretullâh ve himâyeten li-dînillâhdır, gayret ise îmândandır diye cevâb verir, bilmez ki nefsinin şerrine uğramıştır ve kelâmı hayrdan hâlîdir. İşte vâizin dahi âhirette her kelimesinden hesâb alınacaktır ki bu kelimeden murâdın ne idi denilse gerekdir. Şimdi hôd vâizlik kıssacılık gibi bir ma'nâ oldu. Zîrâ şurût ve âdâb ve erkân yok ve mefâsidi katî çoktur.

Li-muharririhî :

Dânesin her sâl sünbül örtürür meşhûrdur,
Nola efzûn ola halkın kadri izz ü câhile.
Bûstân-ı âlem içre çün işin başıdır,
Kürsî-i va'za oturmak câiz olmaz câhile. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Vasiyyet :** Ey kâr-hâne-i vücûdda zü'l-yed, elini bu hacle-i mer'iyyede mahbûba medd eyle. Tâ ki kıyâmette tavîlü'l-yed ve kesîrü'l-eyâdî olasın. Ve destine bir câm al ki derûnu mey-i âl ve bâde-i rümmânî ile mâl-a-mâl ola. Neylersin erbâb-ı inkâr v ashâb-ı bida'ın evrâkını ki ele almakdan bûy-i gül gelmez. Belki bu deftere sun ki gülşen-i ma'rifeti ebedî solmaz. Yürü elini namâza bağla ve eğer bağlamadım diye kusûrunu bildinse, nice bir hasta yatarsın, kendini sağla. İki elinle mürşîd eteğin tut ve mürşîd elinden her ne zehr gelirse şeker gibi yut. Yemînin ile zarûret-i kaviyye olmadıkça fercini mess etme, zîrâ mübâyaa yed iledir. Ve Kur'ân'da gelir ki يد الله فوق ايديهم (Fetih,48/10) [Allâh'ın eli, onların elinin üstündedir] de yed ile murâd, bu yemîndir. Pes, yedullâhı ta'zîm lâzımdır. Ve mürşîdin dahi yedi, yed-i Muhammed'dir (s.a.v.) ve hacer-i esved bu yedin sûretidir. Ka'beye erdin ise haceri takbîl eyle ve rabbü'l-Ka'beye vâsıl oldunsa, insân-ı kâmilin yedin telsîm et. Sûrete bu kadar mâl ve beden sarf edersin, hakîkat ondan kem mi ? Yürü câhil şeyhlerden ve sûfîlerden olma, tâ ki sûrette sırdan cüdâ olmayasın. Ve vakt müsâid iken tevakkuf edip durma, tâ ki yoldan kalmayasın. Eller erdiği yere senin elin dahi erer. Velâkin erenlerden olmayı istemezsin ve nakd-i isti'dâdını sarf etmeğe heves etmezsin. Eğer cism ü cânla el bir etsen ikilik seni neylerdi. Velâkin iki elin sana isniyet gösterdi. Şöyle ki, biri ile dünyâyı ve biri ile ukbâyı tuttun. Eğer vahdete ereydin, iki elin bir edip mevlâyı tutardın.

Ey vâkıf ! Mushaf-ı tekvîn ve tenzîl elindedir, okumayı bilmezsin. Ve mazîk-i cismâniyyette **[600-a]** kapanmış kalmışsın, mushaf gibi açılmazsın. Şol iki deffe ki ya'nî mushaf kabı ki biri heykel ve biri müdebbirindir, ber-taraf eyle. Ve kalbinde mushaf-ı câmi' ve kitâb-ı şâmile mütâlaa sal ve bahr-i fikre bir hôş dal. Senin hurûf-i şuûnun oradan okunur. Ve kelimât ve âyât ve suverin maânîsi hâtırına ondan dokunur. Gel elinle kur'ân yaz velâkin nakşını evrâka ve hakāyıkını levh ve dilinde sebt eyle. Ve ba'zı rumûz ve künûzunu halka söyle ve hizmetin mukābelesinde ücret alma, sonra elin kesilir. ان اجرى الا على الله (Yûnus,10/72) [Benim mükâfâtımı ancak Allah verir] sırrını tut. Ve hakkı-i bürhânî gibi işâret-i Hak ile Hak için amel kıl, tâ ki elin bu ma'rifetlere ersin. Zîrâ hizmette garaz olmaz. Nefes-i rahmânî dahi bilâ-hizmet vücûda gelmez. Ey

[349] - Ebû Dâvud, 4344; Tirmizî, 2175; İbn Mâce, 4011.

tālib ! Elinle nâ-mahreme yapışma, dilinle söylemediğin ve gözünle bakmadığın gibi, meğer ki müntehî olasın ve mübâyaa için el veresin ve el alasın. Fa'rif vahzer. فان الشيطان مع المس والنظر [Şüphesiz şeytan, dokunma ve bakma ile beraberdir]

Li-muharririhî :

Getir ibtidâ bir azîzi ele,
Dilin vâr iken söyle telkîn dile.
Elin ver eline elin tut onun,
Elin ermeye belki bir dem gele.
Bu vasiyyet demin bil ganîmet sana,
Ecel belki tâ ki gele kîm bile.
Nefes tut ki gavs edesin kalzeme,
Dilin pür ola dürr-i tevhîdle.
Bu bey'at yoluna giren âdemin,
Ere âhiri âkibet menzile.
Bu yoldan erdiler erenler hakka,
Koyup bu yolu gitme sâğ u sola.
Reh-i hakka doğru giden hakkıyâ,
Namâzı varıp Ka'be içre kıla.
Bugün eğri giden yanıldı yolun,
Yârın nicesi yol bulup doğrula.
(Necât-ı İsmâil Hakkı Efendi Bursevî k.s.)

***Vatan-ı sırr** (وطن سر) : Âlem-i lâhût.

***Vatan-ı rûh** (وطن روح) : Âlem-i melekût.

***Vatan-ı rûh ve Vatan-ı cesed ve Vatan-ı kevnî** (وطن روح و جسد و كونى) : Ma'lûm ola ki, Âdem (a.s.) türâbdan mahlûk olmakla gerçi cennetten vatanına ihbât olundu. Velâkin bu vatana vatan-ı cesed derler ki vatan-ı kevnîdir. Ve vatan-ı kevnîde olan garîb gibidir. Ve garîbden maksûd, bir murâda vusûl ve ba'dehû vatana avdet ve dâreyne duhûldür. Nitekim Âdem'in hübûtu hilâfet ve esmâ-i hüsnâyı izhâr ve sıfât-ı ulyâyı ibrâz eyledi. Bu sebepten ba'de tamâmi'l-maslaha yine vatan-ı rûha avdet eyledi, fe'fhem.

***Va'd** (وعد) : Sevâb.

***Vaîd** (وعيد) : Azâb.

***Va'd ve vaîd** (وعد و وعيد) : Müjde için habere va'd derler ve azâb için habere vaîd derler. Leîm, ne yer ne yedirir, bahîl, kendi yer âhara infâk etmez. Sahî hem kendi yer ve hem âhara infâk eder. Kerîm, kendi muhtâc iken âhara infâk eder. Va'd ve vaîd, bir kimse va'd edip sonra hulf etse, nazar olunur, eğer murâdı **[600-b]** hulf etmemek olup, sonra bir mâni'-i kavî yüzünden hulf etti ise günahkâr olmaz ve illâ âsimdir, zîrâ va'dinde kâzibdir. Bu sebepten mü'mine gerekdir ki her nesneye dilini uzatmaya, belki sonra söylediği sözün uhdesinden gelmeye. Nitekim ekser-i nâs mübtelâlardır ki her yerde olur ve olsun demeğe lisânlarını mu'tâd etmişlerdir. Ve Hak Teâlâ va'dinde sâdıktır, ya'nî her ne ki dünyâya ve âhirete müteallik va'd etmiştir, elbette onu işler. Zîrâ muktezây-ı kerem onun fi'lidir. Şol cihetten ki halka onda fâide vardır, çünkü halkı ribh için halk etti, atâsı dâimâ mütevâtir olmak lâzım geldi. Husûsâ ki, va'd tarîkiyle ola velâkin vaîd ve tahvîfin hükmünü vermese nesne lâzım gelmez. Zîrâ arab o makule nesneyi kerem addeder. Meselâ, bir âdem âharı tahvîf edip, senin burnunu ve kulağını keserim veyâ sana beş yüz değnek darb ederim dedikten sonra, etmese kerem eder. Ammâ bu söz mü'minlere göredir. Fe-emmâ küffâr hakkında vaîd muhakkakdır ki hulûd-i azâbdır. Zîrâ onlar an-asl-i küfrleri sebebiyle rahmete müstehak değillerdir. Meselâ, birini döverim dese de sonra dövmese onun hakkında vaîdinde hulf etmek aynı atādır. Ve birisine dahi fülan şeyi sana veririm dese, vermese mahz-ı hatādır. Zîrâ va'de hulf câiz değildir. (Hakkı Efendi)

***Vefâ** (وفا) : Ma'lûm ola ki, ahd-i ezelî dedikleri, ikrâr-ı rubûbiyyettir. Ve fıtrat-ı asliyeden murâd, îmân ve ikrârdır. Zîrâ ikrâr îmânın tercümânıdır. Bu cihetten Allâh Teâlâ الست بربكم (A'râf,7/172) [Rabbiniz değil miyim?] diye suâl edip, muhâtablar dahi بلى (A'râf,7/172) [Evet] diye cevâb verdiler. Ya'nî fıtrat-ı mezkûreyi bilâ-suâl velâ-cevâb hâli üzerine terk etmedi, belki ilzâm-ı hüccet için makām-ı ervâhın lisânı ile onları söyledi ve lisânları üzerine icrâ etti. Tâ ki

dünyâda dahi lisân-ı eşbâh ya'nî lisân-ı ebdân ile ikrâr edeler. Zîrâ bu âlemi halkdan murâd, zuhûr-i vücûd ve âsâr-ı kemâlât ve esrâr-ı zât ve esmâ ve sıfâttır. Onun için kendi zâtından كنز مخفى ile ta'bîr eyledi, tâ ki zuhûr eden Hak olduğunu bileler ve gayr için ruhsat-i vücûd vermekle müşrik olmayalar. Bu sebepten ba'zı eimme-i ikrâr bi'l-lisânı erkândan addetti. Zîrâ sükûta müzâyaka olmayan yerde tekellüm lâzımdır. Ve bu âlem bi-hasebi'z-zât ihfâdan ibâret ise de bi-hasebi's-sıfât dahi cehrden ibârettir. Pes, zâhir-i ilm cehr ve ikrârı iktizâ etmiştir ve zâhir bâtın üzerine gālibdir ki kışr muhâfaza olunmadıkça lüb masûn olmaz. Bu cihetten ahde vefâ lâzımdır ki bâtında îmân-ı gaybî ve zâhird ikrâr-ı şühâdîdir. Ve bu mertebe asl-ı şecere gibi olmakla şa'b-ı îmân vaz' olundu, tâ ki sûret ve ma'nâ müstekmil ola. Ve bu şa'b ki seksen aded ve belki dahi ziyâdedir, a'mâl makulesidir. **[601-a]** Ya'nî mebde'-i evvele îmânda sâir mü'menün-bih olanlar dâhil olduktan sonra amel kaldı ki kimi farz ve kimi mendubdur. Ve mefrûz olanlara tāat derler ki âmir-i mutā'ın emrine imtisâl iledir, eğerçi ibâdet dahi derler. Zîrâ ibâdet telezzüzdür ki her tāatte bulunur velâkin tāatten eammdır. Zîrâ emre müstenid olmayınca ibâdet denilir. Ve ibâdet etmek dahi abde vefâdandır ki vefâ îmânda dâhildir. Ve bir nesnenin vücûduna ikrâr etmek levâzımıyla sâbittir. Ve emr ü nehy muktezây-ı esmâ ve sıfâttır ki levâzım-ı zâttır. Velâkin vefâdan vefâya fark vardır. Meselâ, îmânda ittifâk kuvvet ve za'fda dahi tesâvîyi mûceb değildir. Pes, ekâmil-i nâs ile gayrıların îmânları miyânında tefâvüt-i azîm vardır ki ekâmilin nûr-i îmânı kuvvette ve sâirlerin za'fdadır. Ve amel dahi böyledir, ya'nî zât ve sıfât ve ef'âl umûr-i mürettebe olduğu gibi, ibâdet ve ubûdiyyet ve ubûdet dahi umûr-i mürettebedir ki evvelkisi ef'âle ve ikincisi sıfâta ve üçüncüsü zâta râci'dir. Pes, ibâdet avâm-ı ebrârın ve ubûdiyyet havâssın ve ubûdet ahass-i havâssındır ki mukarrebûndur. Ya'nî ibâdet nefsi ahkâm-ı âmme-i şer'iyye ile takyîddir ki hükmü va'd ve vaîdi mülâhaza ya'nî recâ-i cennet ve havf-i nârdır. Pes, gerçi bunda hıfz-ı batāleti terk ve emr-i hakka imtisâl vardır. Fe-emmâ esâsı zaîfdir ki mâ-sivâya meyldir. Ve ubûdiyyet, nefsi ahkâm-ı mezkûre takyîd ve terk-i hazz-ı batāletten sonra terk-i hazz-ı dünyâ dahi etmektir ki hükmü inde'l-emr vukufdur. Ve onda rağbet ve rehbet ya'nî garaz-ı âhiret ve derecât yoktur. Ve ubûdet, nefsi takyîd-i mezkûrdan sonra havl ve kuvvetten dahi teberrî etmektir. Ve hadîsde gelir : الدنيا حرام على اهل الاخرة والاخرة حرام على اهل الدنيا و هما حرامان على اهل الله تعالى [Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır. Velîlere ise her ikisi haramdır][350] ve burada harâmdan murâd men'dir ya'nî her biri âharın zâhib olduğu nesneden memnû'dur. Zîrâ her biri kazâ-i ezelî ve isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûle üzerine cârîdir. Pes, ehl-i dünyâ mutlakā ehl-i şirkdir ve ehl-i âhiret mutlakā ehl-i tevhîddir. Velâkin avâmın tevhîdi, tevhîd-i resmî ve havâssın tevhîdi, tevhîd-i hakîkîdir. Ve tevhîd-i resmî sûret tevhîdidir ki لا اله الا الله dır ve tevhîd-i hakîkî hakîkat tevhîdidir ki لا موجود الا الله dır. Ve ehl-i ibâdetin hizmeti mertebe-i ilâhiyyettedir ki mertebe-i ef'âldir. Ve ehl-i ubûdiyyetin hizmeti mertebe-i ulûhiyyettedir ki mertebe-i sıfâttır. Ve ehl-i ubûdetin hizmeti mertebe-i ulûhettir ki mertebe-i zâttır. Ve bu mertebede gerçi ef'âl ve sıfât fenâ bulur velâkin ekmel-i nâs odur ki onda iki haysiyyet ola. Bir haysiyyet tevhîddir ki muktezâsı كل من عند الله (Nisâ,4/78) [Hepsi Allah tarafındandır] demektir. Ve biri haysiyyet-i ubûdiyyettir ki سيئة فمن نفسك وما اصابك من (Nisâ,4/79) [Kötülükten de başına her ne gelirse anla ki sendendir] mazmûnunu mütālaadır. Ya'nî kemâli Hakk'a ircâ' ve noksânı kendi **[601-b]** nefsine nisbettir. Ve bu ma'nâ tevhîdi münâfî değildir. Zîrâ mahall-i kesbî bi'l-külliye nazardan ıskāt etmek cebr-i mahzdır ki zâhir-i şer'e muhâlifdir. Ve her mertebeyi mürâât ve muhâfaza eylemek ahd-i ezelîye vefâdandır. Fe'fhem.

Nazm :

Gel gönül ahde vefâ eyleyelim nice bir hakka cefâ eyleyelim.
Derelim çâşnî-i tevhîdi dem-be-dem zevk ü safâ eyleyelim,
Çâr tekbîr edip cihâna kamû cümlesin tarh-ı kafâ eyleyelim.
Edelim ahz-ı nefes mürşîdden maraza celb-i şifâ eyleyelim,
İçmeğe câm-ı feyz-i irfânı azm-i bezm-i urefâ eyleyelim.
Olalım tayyib ve tāhir hakkı zevk-i hâl-i şürefâ eyleyelim.

(Nukile min **Şuabü'l-îmân** İsmâil Hakkı Efendi)

[350] - Necmuddîn Kübrâ, **Tasavvufî Hayat**, s.48. (Hadis kaynaklarında bulunamadı)

***Vakt** (وقت) **:** Senin zamân-ı hâlde olan hâlinden ibârettir ki ne mâzîye taalluku vardır ve ne müstakbele. Vukuf-i kalbî ol iki ma'nâya mahmûldür. Ya'nî Hâce Bahâuddîn (k.s.) habs-i nefesi ve aded-i riâyetini lâzım ve mühim tutmamışlardır. Ammâ vukuf-i kalbîyi bu iki ma'nâdan ziyâde mühim tutmuşlardır ve lâzım bilmişlerdir. Zîrâ zikrden hülâsa-i maksûd, vukuf-i kalbîdir. Bir kimse meleke-i huzûra mâlik olup ya'nî üns-i maa'llâha nâil olup dâire-i vahdete kadem basmış olduysa, ol huzûr-i vahdettedir ki hâlet-i nez'inde onunla kalıp dest-gîri olsa gerekdir. Zîrâ bir kimse ulûm-i evvelîni ve âhirîni tahsîl etmiş olsa, onun hâtime-i ömründe bir amel ona nef' etmeyip levh-i müdrikesinden cümlesi mahv olsa gerekdir. Pes, mülâzim-i vukuf-i kalbî olmak her zamân lâzımdır, vukuf-i kalbî dedikleri, huzûr-i mezkûrdur. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Vukuf-i adedî** (وقوف عددی) **:** Ol ibârettir, zikrde olan riâyetten. Zikr-i kalbîde adedin riâyeti havâtır-ı müteferrikanın cem'iyyetidir. Ya'nî cem'iyyet hâtıra bâisdir. Ve zikrde gözünü kapamak dahi cem'iyyet-i hâtır içindir. Ve zikrin eseri zâhir olmak oldur ki nefy zamânında ya'nî "لا" derken vücûd-i beşeriyyet menfî ola ve isbât zamânında ya'nî "الاالله" derken cezebât-ı ulûhiyyet eserlerinden bir eser mütâlaa eyleye. Ve evrâd-ı şerîfde aded-i taayyünî şöyle temsîldir ki miftâhın ne kadar dişleri varsa, kilidde dahi ol kadar dişler vardır. Her hangisinde ziyâdelik olursa te'sîr bulunmaz, berâber olursa te'sîr edip feth-i bâb olur ve illâ felâ. Bu mezhebin sâhibi aded-i zikri küllîde teşbîh etmiştir. Ve ba'zılar usûl-i amelde ezdiyâd-ı ameleye teşbîh edip, zikrde aded-i mahsûsdan ziyâde olmak zarar vermez, belki fâideden hâlî değildir. Nitekim beş adamın göreceği işi on adam görmek gibi. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Vukuf-i zamânî** (وقوف زمانی) **:** Abd dâim kendi ahvâline vukuf üzere ola, her zamânda onun hâli ve sıfatı mûceb-i şükr müdür veyâhut azâb mıdır diye teftîş ede. Yâhut vukuf-i zamânî muhâsebeden ibârettir. Zîrâ her nesne ki bizim üzerimizden geçmiştir, onu muhâsebe edelim, ya'nî gafletle mi huzûrla mı geçmiştir görelim. Eğer noksân üzere ise, ol ameli baştan tutar. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**) **[602-a]**

***el-Vekîl** (الوکیل) **:**Öyle Allâh ki, yetmiş bin yıl evvel cemî' insânın umûruna kefîl olmuştur. Pes, bir bende gam yemesin. Yâ lâyık mı gam yemek kefîli hüdâ iken. Kulun bundan iki nasîbi vardır: Biri, cemî' umûrunu Allâh'a ısmarlamaktır, gayra değil. Ve biri dahi, nâsın umûr-i hâcet ve metâliblerine kāim olmaktır. Pes, bir bende cemî' umûrunu Hakk'a ısmarlasa, Hak onun cemî' umûrunu kāim kılar. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Vekîlün, Mütevekkilün, Kefîlün** (وکیل , متوکل , کفیل) **:** Vekîl, vekâletten ism-i fâildir. Vekîl ol kimseye derler ki, umûrunda tasarrufdan âciz olan kimsenin umûrunda imdâd ve iâne edip ol kimse için tasarruf edip, umûr-i lâzımesini tehyie ve i'dâd eder. Ve Rasûl vekîl ismiyle müsemmâ olduğu, aceze ve duafâ-i ümmetinin umûr-i maâş ve meâdlarında kendileri için imdâd ve iânet edip, sıâb-ı umûrlarını vech-i eshel ile teysîr ve teshîl ettirici demektir.

Mütevekkil, mutasarrıf-ı hakîkî olan Allâhu Azîmü'ş-şân Hazretleri'nin tasarrufları katında kendi tasarrufunu edip, izhâr-ı acz edici ve küllî ve cüz'î umûr-i maâş ve meâdını zâhiren ve bâtınen Allâh'a ısmarlayıp i'timâd edici ma'nâsınadır.

Kefîl, kefâletten ism-i fâildir. Zâmin olucu demektir. Çün Rasûl-i Ekrem ümmetine cemî' hayrât-ı müberrâtı tergîb ve seyyiât ve menhiyyâttan terhîb ettikte, intihâları mukābelesinde Cenâb-ı Rabbü'l-Âlemîn (celle şânuhû) Hazretleri'nin ihsân buyuracakları derecât-ı cinânda ve cezâ-i mevfûresine tekeffül buyurdukları için kefîl ismiyle tesmiye olunmuştur. Ve her âcizlerin ve fürûmândenin umûrlarına muâvenet edicidir. Ve umûr-i ümmetine fi'l-hakîka mütekeffil ve mütezammın oldukları hasebiyle kefîl tesmiye olunmuştur (s.a.v.) (Nukile min **Şerh-i Delâil-i Şerîf-i Kıbrîsî**)

***el-Vehhâb** (الوهاب) **:** Öyle Allâh ki, küllî suâli ivazsız garazsız hibe edicidir. Kulun bundan nasîbi, hibe taleb eylemeyip illâ Allâh Teâlâ'dan eylemekdir. Belki cemî' mâ-melekini Allâh Teâlâ'nın rızâsı için hâlis olduğu hâlde bezl eylemektir, hattâ rûhunu bile. Ve bu hibesiyle ve gayrı ibâdetiyle Allâh'dan ve gayrıdan şükr-i cezâ dilememektir.

***Vehhâb** (وهاب) **:** Mübâlağa ile hibe edici demektir.

***Vehm** (وهم) **:** Hz. Risâlet Penâh (a.s.) buyurmuştur : Her bir âdem ki anadan doğa, onunla bir şeytān bile doğa demiştir. Murâd, bu kuvve-i vehme işârettir. Zîrâ sâir kuvâlar itāat üzere olup,

vehm adem-i itâatı sebebiyle iblîse teşbîh olunmuştur. Ve fikr bir kuvvettir ki eğer onu akl istihdâm ederse, o fikre zâkire ve mütefekkire derler. Ve eğer vehm istihdâm ederse, ona mütehayyile derler. Ve bu kuvvetin hâli oldur ki hâfızada yazılan nesneyi müşâhede eyler. O gûne levhde olan yazıyı müşâhede eden kimse gibi. Kuvvet-i hâfıza levh gibidir. Her nesne havâss-ı zâhire ve bâtıneden ona erişir. Ol nesne onda nakş olup kalır. **[602-b]** Hattâ meselâ, iki ecnebî adam birbirleriyle görüştükten sonra tekrâr görüştükte birbirini ol hâfızada menkuşe olan sûretleri sebebiyle kuvve-i zâkirenin idrâkiyle bilirler.

Ma'lûm ola ki, vehm şol kuvvet-i cismâniyyedir ki mahsûsâta müteallik olan maân-i cüz'iyyeyi idrâk eder, şecâat-i ali ve sahâvet-i veli gibi. Ve bu vehm bir kuvvettir ki cemî' kuvây-ı cismâniyye üzerine hâkim ve onları müstahdimdir. Akl kuvây-ı akliyyeyi istihdâm eylediği gibi. Ve bu vehm cümle hayvânâtta olur. Ya'nî hayvânâtın aklı vehmden ibârettir. Hattâ koyunda kurdun mehrûbün-anh olduğunu ya'nî kendinden kaçılacağını hükm eden bu kuvvettir. Ve nefs-i insânî kuvvet-i mezkûreye ve hisse müncezib ve müsahhar olmuştur. Pes, vehm hisse tâbi'dir ve mahsûsât üzerine hükmünde sâdıkdır. Ma'kulâta tecâvüz etmez. Onun için ulemâ birbirini tahtıe ettikte, vehme düştü derler, galat etti demektir. Zîrâ vehm umûr-i akliyyede kâzib ve gâlıttır. Zîrâ akl yedi bin kürekli bir gemi tasavvur edemez velâkin vehm ondan çoğunu yapar ve ona göre deryâ dahi yapar. Zîrâ envâ'-i erkândan biri ilm ve biri zann ve biri şekk ve biri vehmdir. Bunlar birbirinden aşağıdır, cümlesinin aşağısı vehmdir. Vahdet-i vücûd mâddesinde olan esrâr, kuvve-i vâhime ile fehm ve tasdîk olunur ve illâ akla sığmaz. Ondan mâ-adâsında vehme i'tibâr olunmaz. Zîrâ sultânü'l-evliyâ Şeyh-i Ekber (k.s.ather) Hazretleri'nin sultânü'l-vehm diye senâ buyurdukları ancak vahdet-i vücûd mâddesindedir. (Hakkı Efendi k.s.)

***el-Veliyy** (الولی)**:** Öyle Allâh ki, muhibb-i nâsırdır. Kulun bundan nasîbi, Allâh'ı ve evliyâsını sevip Allâh'a ve evliyâsına nusrette ictihâd eylemekdir. Dahi Allâh'ın a'dâsına seyfle ve cizye ile ve dîni âyetten ve hadîsden deliller izhârıyla ve bâtıl olanı ibtâl ile kahr eylemektir. Dahi sevdiğini Allâh için sevip, sevmediğini Allâh için sevmemektir. Dahi nâsın havâyic-i masâlihlerini görüvermede sa'y eylemektir. Hattâ bu ism ile müşerref ola. Abdin velâyetinin alâmeti, Allâh'ın tevfîki dâim olmaktır. Hattâ bir kimse yaramazlık dilese, او قصد حلالا عصمه عن ارتكابه [Bir kimse helâl ararsa, Allah onu haram irtikâbından korur] eğer bir tâatte taksîrlik etmek dileseydi, Hak ettirmez döndürür. İşte bu saâdet alâmetidir, bunun aksi şekâvettir. Ve dahi velînin velâyetinin alâmetindendir, o evliyâsına kulûbunda meveddetiyle rızklandırmaklık. طاعته من غير تحلل معصية من والت [Bir kimsenin tâati kendine dost olursa, ona günâh bulaşmaz] İmdi kerâmet şart değildir. Ol Allâh katından olur, kendinin sun'u olmaksızın. (Nukile min **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**)

***Veliyyün** (ولی)**:** Faîlün, bi-ma'nâ fâildir. Ol kimseye derler ki, tââtı mütevâlî ve mütetâlî olup, aslen hilâfına isyân mütehallil olmaya ya'nî ale'd-devâm ve'l-istimrâr tâatullâha müdâvim ve mülâzim olucu ve aslâ isyân etmeyici demek olur. **[603-a]**Yâhut bi-ma'ne'l-mef'ûl ma'nâsı üzerine ihsânât-ı ilâhiyye ve ifzâlât-ı sübhâniyye mütevâlî ve mütevâtir olmuş demek olur (s.a.v.)

***Veleh** (ولہ) **:** İfrâtu'l-vecdden ibârettir.

***Veled-i kalb** (ولد قلب) **:** Zikr-i dâimî-i kalbîden ibârettir.

***Velî** (ولی) **:** Lugatte velî, mutlakan karîb ma'nâsınadır. Ammâ ıstılâhda Hakk'a karîb olana derler, kurb-i ma'nevî ile. Ve makām-ı kurb, makām-ı kābe kavseyndir ki dâirede olan hatt-ı mütevassıt gibidir. Ve ona kurb-i sıfâtî derler ki sıfât ve zât mahv ola. Ona makām-ı ev-ednâ derler ki fenâ-fillâhdır. (Nukile **Hadîs-i Erbaîn** İsmâil Hakkı Efendi)

***Veliyyullâh** (ولی الله) **:** Ancak müttakîlerdir. Ancak hakîkî müttakî şol kimsedir ki ma'rifetle şerîate âlim ve şerîatle tarîkate dâhil ve tarîkatle hakîkate vâsıl olup, irfânı yüzünden havâss-ı ibâdı Hakk'a râî ola. Ve velî şol kimsedir, evvel Allâh Teâlâ'ya ve sıfâtına tâkat-ı beşerî kadar ârif ola. Ve ol irfân ile tâât ve ibâdât-ı sûrî ve ma'nevîye mülâzım ve maâsi-i zâhir ve bâtından müctenib ola ve lezzât ve şehevât-ı mübâhaya müdâvemet ve mülâzemetten ihtirâz edici ola. Zuhûr-i kerâmet ve havârık-ı âdât şart-ı velâyet değildir. Ammâ velî mahfûz ve ayn-ı inâyet ile melhûzdur. (Nukile min **Fusûs**)

***Veliyy-i örfî ve Veliyy-i hâss ve Veliyy-i kâmil** (ولی عرفی و ولی خاص و ولی کامل)**:** Veliyy-i örfî demek, asl-ı velî demektir. Yetîmin velîsi ve iş velîsi demek değildir. Örfî kaydı ile veliyy-i lugavîden ihtirâz eyledi. Zîrâ lugatte velî, evliyâullâhdan biri demek değildir, belki muhibb ve

sâhib ma'nâlarınadır. Pes, veliyy-i örfî demek, evliyâullâhdan bir zât demek olur. Ve evliyâ velînin cem'idir. Maksûd, veliyy-i örfîdir ki Hakk'a kurb-i ma'nevî ile mukarreb ola. Makām-ı kurba vusûl ise fenâ-i tâmdan sonra hâsıl olur. Pes, veliyy-i hâss odur ki, fenâ-fillâh ve bakā-billâh ehlinden ola, ya'nî kendinin zât ve sıfât ve ef'âlini Hakk'ın zât ve sıfât ve ef'âlinde ifnâ eyleyip, üç mertebede Hak ile kāim ola. Ve ba'zı merâtib ile muttasıf olana dahi fi'l-cümle denilir. Eğerçi ki veliyy-i kâmil değildir. Ve Kur'ân'da gelir : الا ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون (Yûnus,10/62) [Haberiniz olsun ki Allah'ın veli kulları üzerine hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır!] nazmında mezkûr olan evliyâ ile murâd, evliyâ-i külldür. Evliyânın irşâdı ilm-i kat'îyi mûceb olur ki yakîn denilir. Pes, evliyânın irşâdıyla gayrıların irşâdı şarâb ve serâb gibidir. Fa'rif cidden. (Hakkı Efendi)

***Vilâyet ve Velâyet-i hâssa ve Veliyy-i örfî (ولايت و ولايت خاصه و ولی عرفی):**

Vilâyet (kesr ile) hâkim ma'nâsına olan velînin masdarı, velâyet ise (feth ile) sıddîk ma'nâsına olan velînin masdarıdır. Pes, vilâyet (kesr ile) bir kimsenin gayr üzerine kelâmı nâfiz olmaktır, gerek ol gayr onu kabûl eylesin ve gerek ibâ etsin ve nusret ma'nâsına dahi gelir. Velâkin âmmü'l-müteallakdır, ya'nî nusreti gerek Allâh ve gerek cemiyyet tarîkiyle olsun. Ve demişlerdir ki, vilâyet velîdendir, kurb ma'nâsına. Onun için habîbe velî derler zîrâ muhibbe karîbdir. Ve her karîb nasîr olmaz, ya'nî gâh olur ki **[603-b]** nasîr dahi mansûrdan ahabiyyeti alır. Bu cihetten aralarında umûm ve husûs min-vechin bulunur. Ve velâyet, ıstılâh-ı ehl-i tasavvufda Hakk'a kurbdur mutlakan. Ve velâyet-i hâssa fenâ-fillâhdır. Ya'nî sâlikin zât ve sıfât ve ef'âli, zât ve sıfât ve ef'âl-i Hak'da fenâ bulmak ve müstehlek olmaktır. Pes, veliyy-i örfî odur ki fânî-fillâh, kāim-billâh, zâhir-i bi-esmâillâh ve sıfâtullâh ola. El-hâsıl, velî feîl bi-ma'ne'l-mef'ûldür. Ya'nî şol kimsedir ki Hak Teâlâ'nın ihsân ve ifzâli onun üzerine tevâlî eyleye ve Hak onun emrine tevellî ede. Bir vechile ki onu ma'siyetten hıfz edip kendi nefsiyle tahliye etmekle hızlâna düşürmeye. Tâ ki onu meblağ-i ricâle îsâl eyleye ve makām-ı kurbda kendi nefsinden bile fânî kıla ve telvînden tahlîs edip temkîne erdire ki bu cümleye tevellî derler. Kālallâhu teâlâ : وهو يتولى الصالحين (A'râf,7/196) [O salih kullarının velisidir] ya'nî sâlihlerin zimâm-ı emri yed-i kudretindedir ki onları ne vechile dilerse dergâh-ı kurba cezb eder. Eğerçi kurb ve vusûl herkesin isti'dâdı miktârıdır. Çünki abd mertebe-i fenâya ere, tasarruf mutlak Hak Teâlâ'nın olduğunu keşf eder ve bî-tasarruf kalır. Eğer kendi yüzünden tasarruf zuhûr ederse de. Zîrâ ol tasarruf Hak iledir, nefsle değildir. Belki mutasarrıf Hak'dır ve nefs bi'l-külliye zâildir. Nitekim Hak ile ya'nî huzûr ile tevhîd etmek, tevhîd-i Hak gibi değildir. Fe'fhem cidden. Ve bundan fehm olundu ki, bir kimsede tasarruf-i bâtın olmayınca tasarruf-i zâhir dahi olmaz. Nitekim fakr-i hakîkîde bi-hasebi'l-gālib fakr-ı sûrî dahi vardır tâ ki iftikār kemâl üzere ola. Ve bundandır ki ekser-i evliyâ gınây-ı kabûl etmediler ve ganî olsalar dahi bezl ettiler ve tasarruf-i zâhire dahi el urmadılar. Nitekim demişlerdir ki, اتقوا الواوات ya'nî şol kelimât ki ibtidâları vâvdır, onların medlûlâtından hazer edegör ; vilâyet, vezâret, vesâyet, vekâlet, vedîa gibi. Zîrâ eğerçi gayrın maslahatında bulunmak hoştur fe-emmâ ekser-i nâs uhde-i hizmetten çıkamayıp, çâh-ı zulm ve taaddîye düşerler.

Suâl olunursa, kutb-i zâhir ve bâtın olanlar ne vechile kabûl ettiler. Hulefâ-i erbaa ve sâir eimme-i isnâ aşere gibi. Cevâb budur ki, tahmîl-i emânet cebr-i hakka muzâf olunca, söz kalmaz. Husûsâ ki tezkiye-i nefs edene tasarruf ve adem-i tasarruf birdir, zîrâ deryâ olan mütegayyir olmaz. Velâkin tahyîrde terk evlâdır zîrâ imtihân ve mekrden hâlî değildir. Nazar eyle ki Âdem (a.s.) ın hilâfeti yakîn-i ilâhî iledir. Onun için haml-i emânete kādir oldu. Eğer kendi talebi ile olaydı, emr-i müşkil olurdu. Ve tahyîr dahi böyledir ki onda hareket-i nefsâniyye ve Cenâb-ı Nübüvvet ki istikāmet ile me'mûr idi, kemâ-yenbağî hikmeti verdi zîrâ tevfîk ve te'yîde mukārin idi. Ve böyle iken sûret-i saltanata iltifât etmedi. Eğerçi Ömereyn **[604-a]** Hazretleri'ni vezîr ittihâz eyledi. Pes, sırr-ı hilâfet bulunduğu yerde sûrete i'tibâr olunmaz. Nazar eyle ki iksîre mâlik olanların ekseri külhende fakr u fenâ ihtiyâr edip mestûr oturdular ve ilmlerinin evrâkını defn eylediler ve ganiyy-i mutlakın dergâhına iftikār gösterdiler. Zîrâ öyle ganînin fakîri olmak gınâ-i kâffîdir. Hayf ki ömr-i nâzenîn hizmet-i ağyârda güzer eyleye ve mest-i mey-i gaflet olup arzı semâdan ve yemîni yesârdan fark edebilmeye. Ve mina'llâhi'l-avne ve't-tevfîk. (Hakkı Efendi)

***Veliyy-i âmm-i lugavî ve Veliyy-i hâss-ı örfî (ولی عام لغوی و ولی خاص عرفی):**

Halvet dedikleri budur ki لا اله الا الله ey لا موجود الا الله mertebesidir. Çünki makām-ı farka avdet hâsıl ola, ona bakā-billâh derler ki esmâ ve sıfât-ı Hak'la zuhûrdur. Ve celvet dedikleri (cîmle) budur ki محمد رسول الله mertebesidir. Ve bundan fehm olundu ki velî yalnız şer'le kāim olan değildir. melekût ve semâvât ve arza ya'nî esrâr-ı ilâhiyyeye nâil ve hikmet-hâne-i Hakk'a dâhil olandır. Bu ma'nânın evveli ise, mâ-sivâdan i'râz ve evsatı a'mâl-i şer'iyye ile Hakk'a ikbâl

ve âhiri müşâhede-i Hak ve vusûl-i cenâb-ı rabb-i mutlakdır. Ve bundan ahz olundu ki câhil velî olmaz. Belki evvelâ âlim-i bi-ahkâm gerek tâ ki âlim-i billâh ola. Pes, her câhil ümmîdir gerekse ilm-i mücerredi olsun. Velâkin her ümmî câhil değildir belki ba'zısı muallem min-indillâhdır. Ve velî ikidir : Biri veliyy-i âmm-i lugavîdir, ya'nî mü'min-i sâlihdir ki akvâl ve ef'âlinde şer'e halel veren umûrdan mahfûzdur, eğerçi Hak'dan mahcûbdur. Ve biri veliyy-i hâss-ı örfîdir ki hakk-ı takvâ ile müttakîdir. Ve elsinede velî bu velîdir ki örfîdir, hakk-ı takvâ nefsinden bi'l-külliye hurûcdur ve belki gayriyyetten tehallusdur ki onun sâhibine muhlas (feth-i lâmla) derler. Kālallâhu Teâlâ : الا ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون الذين امنوا وكانوا يتقون (Yûnus,10/62,63) [Haberiniz olsun ki Allah'ın velî kulları üzerine hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır! Onlar Allah'a iman etmişlerdir ve hep takvâ ile sakınırlar] ey, âmenû îmânen keşfiyyen lâ hicâbiyyen resmiyyen ve kânû tettekun hakîkatü't-takvâ li-enne'l-ıtlâke masrûfün ile'l-kemâli ve aleyhi kavluhû teâlâ in evliyâuhû ille'l-muttekun. Ya'nî Hakk'ın havâss-ı evliyâsı hakîkat-ı takvâ ve avâm-ı evliyâsı sûret-i takvâ ile muttasıf olanlardır ve abd-i hâssa muâdât edenlerdir. Ya'nî avâm-ı münkir olduklarından muâdât üzeredir. Nitekim karâin ona delâlet eder. Ve Kur'ân'da اولياء الله havâss-ı mü'minîn ile tefsîr olunmuştur. Ve fi'l-hadîsi'l-kudsî : اوليائى تحت قبابى لا يعرفهم غيرى [Velîlerim kubbem altındadır, onları benden başka kimse bilmez][351] ya'nî avâm-ı evliyâ-i örfiyyedir. Ba'dezâ, muâdât velî kalbinden buğz ve inkâr ve kasd-ı sû' ve kalıbdan ezâ ve cefâ ve sebb ve şetmle olur. Nitekim küffâr-ı kureyş ve gayrılar Rasûlullâh (s.a.v.) ve ashâb (r. anhüm) hakkında bu muâmeleyi ettiler. Maa-hâzâ, hâricde mûceb yoktu, belki ikrâm **[604-b]** ve iclâl ve kabûlü mûceb vardı ki onları dünyâda dalâl ve âhirette vebâlden tahlîs için da'vet-i tevhîd ve şerîat-ı rabb-i müteâldir. Ve şol muhâkemât ve muhâsamât ki istihrâc-ı hak veyâ keşf-i gāmız için vâki' olur, muâdâttan hâricdir. Ve alâmât-ı velâyet, hukukullâh ve hukuk-i ibâdullâh ile kıyâm ve kerâmet-i ilmiyye ile tahakkukdur. Gerek orada kerâmet-i kevniyye olsun ve gerek olmasın. Zîrâ maksûd bi'z-zât ilâhiyyâttır, kevniyyât değil. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Velâdet-i Rasûlullâh (s.a.v.) :** Ulemâ, Rasûlullâh (s.a.v.)in vakt-i velâdetlerinde ihtilâf eylemişlerdir. Velâkin tulû'-i fecrde idi diyenin kavli ercahdır. Zîrâ Rasûlullâh'ın iklîm-i zâtı, leyl ile müşârün-ileyh olan âlem-i zâtı ve nehâr ile müşârün-ileyh olan âlem-i sıfâtı muhîttir. Pes, tulû'-i fecrde velâdetleriyle iki tarafdan ale'l-vechi'l-a'deli'l-ekmel hazz-ı vâfir ve nasîb-i tâmm ahz eyleyip, mîzân-ı vücûdlarında keffeteyn-i zât ve sıfât ziyâde mu'tedil oldu. Sâir enbiyâ ve evliyâda ise bu mertebede cem'iyyet ve i'tidâl yoktu. Ve bundan fehm olundu ki gece doğup dünyâya gelen kimseye zâtî ve gündüz doğup vücûd bulan kimseye sıfâtî ta'bîr olunur. Ve tulû'-i fecrde teşrîf-i âlem-i şuhûd eden, zikr olunan iki mertebenin berzahiyyetidir ki ziyâde mu'teberdir. Fe'fhem cidden. (Nukile min **Şerh-i Es'ile-i Ecvibe** Hakkı Efendi)

***Ve leyse fî cübbetî siva'llâh** (و ليس فى جبتى سوى الله) **:** Cübbemin içinde O'nun gayrısı yoktur, belki O'dur.

***el-Velâyetü** (الولاية) **:** Abdin Hak ile inde fenâi'n-nefs kāim olmasıdır ve her emrini tevellî kılmasıdır. (Ankaravî)

YİRMİ YEDİNCİ BÂB HE (ه) HARFİDİR

***el-Hâdî** (الهادى)**:** Öyle Allâh ki, envâ'-i türlü mahlûkāta kendilerinin mühimmâtına delâlet edicidir. Kulun bundan nasîbi, şol kimse ki halkı hakk-ı kadîme irşâd ve sırât-ı müstakîme delâlet eyleye, ona bundan hazz-ı vâfire vardır. Ve hümü'l-enbiyâü (a.s.) sümme'l-ulemâi'l-vârisûne (rahimehumüllâhu teâlâ).

***Hâdî** (هادى) **:** İnsân-ı kâmil.

***Hâtif** (هاتف) **:** Sûre-i fâtiha bir def'a mekkede ve bir def'a medînede nüzûl etti. Belki fâtiha kable'l-vahy lisân-ı isrâfîlden me'hûz idi. Zîrâ isrâfil (a.s.) kable'n-nübüvvet cenâb-ı risâlete mukārenet edip, ba'zı kelimâtı söylerdi, eğerçi şahsı görünmezdi. Ve o makuleye hâtif derler.

***Hâciz** (هاجز) **:** Hâtır oldur ki, hâtır-ı rabbânîdir ve ebedî hatâ etmez. Ve ba'zı sûfiyye ona sebep ve nefs-i hâtır tesmiye eder. Ve kaçan nefsde tahakkuk ederse irâde tesmiye olunur. Ve kaçan bir

[351] - Abdurrahmân Câmî, **Nefahâtü'l-Üns**, s.45; Gümüşhânevî, **Câmiu'l-Usûl**, s.50.

def'a dahi vârid olsa, ona hemm tesmiye ederler. Ve bir def'a dahi gelse, azem tesmiye ederler. Ve bir fi'le teveccüh vaktinde ol hâtır hâtır-ı fi'l olursa kasd tesmiye eder. Ve bu zikr olunan havâtır fi'l hakkında olur ise niyyet tesmiye ederler. **[605-a]**

***el-Hebâ** (الهبا):Hebâ şol mâddedir ki Cenâb-ı Hak suver-i âlemi ondan feth eyledi.(Ankaravî)

***Hübûb** (هبوب) **:** Nüzûl ma'nâsınadır.

***Hebâ** (هبا) **:** Şol mâddedir ki Allâh Teâlâ suver-i âlemi hebâda feth etmiştir. Ve ona ankā ve heyûlâ dahi derler ve nefes-i rahmânî dahi derler. Ankā heyûlâdan kinâyedir. Zîrâ ankā görülmediği gibi, bu heyûlâ dahi görülmez ve mevcûd olmaz, illâ sûretle mevcûd olur. imdi o heyûlâ ma'kule olmuş oldu, mahsûse değil. Ve heyûlâya heyûlâ-i mutlaka-i müştereke-i beyne'l-ecsâm dahi tesmiye olunur. Ve unsur-i a'zam dedikleri dahi heyûlâdır ve heyûlâ cemî' ecsâmın mâddesidir. Ve heyûlâya rakk-i menşûr dahi derler. (Hakkı Efendi)

***Hübût** (هبوط) **:** Nüzûl ma'nâsınadır.

***Hücûm** (هجوم) **:** Bilâ-tasannu' kuvvet-i vakt sebebiyle kalbe vârid olan şeydir.

***Hicret-i zâhir ve Hicret-i bâtın** (هجرت ظاهر و هجرت باطن) **:** Hicret-i zâhir var ve hicret-i bâtın var. Hicret-i zâhir, bir hâneden bir hâneye nakl ve bir vilâyetten âhar diyâra gitmektir. Ammâ hicret-i bâtın oldur ki, hilâf-ı rızâullâhı avn-i Hak ile terk edip, Hak Teâlâ'nın rızâsına hicrettir. Allâhümme yessir lenâ. Rızâya hicret bulunmadıkça hicret-i zâhirî fâide vermez, belki hasârettir. Ve'l-hâsıl, hicretten maksûd, rızâullâha hicrettir ve hicret hatâdan savâbadır. Fe'fhem cidden. (Hakkı Efendi)

***Hüdâ, Mehdî, Münîrün** (هدى , مهدى , منير)**:** Hüdâ demek, tarîk-i Hakk'a hidâyet ve delâlettir. Mübâlağa edicidir. Hemân kesret-i melâbiseden ayn-ı hüdâ olmuştur. Onun için hâdî ma'nâsına hüdâ tesmiye olunmuştur. Mehdî, mazhar-ı hidâyet ve ihtidâdır ve tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyye ve sıfâtiyyenin mecâlisidir. Ve mümidd-i kevâin-i halkiyye ve meşhed-i bedî'-i emriyedir ki kutbü'l-vücûddur. Münîrün, "enâre-yünîrü" den ism-i fâildir. İnâret ve izâat edicidir. Ya'nî nûr ve îmân ve hüdâ kulûb-i mü'minînden zulmât-ı küfr ve dalâleti izâle etmekle ziyâlandırıcı ve nurlandırıcı ve sâir mevcûdâtın dahi zulmât-ı ademden çıkıp envâr-ı vücûd ile münevver olmalarına illet-i müstakille olduğu hasebiyle cümle eşyâyı inâre ve izâet edicidir (s.a.v.).

***Hüdây-ı şerîat ve Hüdây-ı hakîkat** (هداى شريعت و هداى حقيقت) **:** Hüdâ iki türlüdür : Biri hüdây-ı şerîattır ki ona ulemâ-i zâhir mütekayyiddir. Ve biri hüdây-ı hakîkattır ki ona ulemâ-i hakîkat mütekeffildir. Ve bu âna gelince, silsile-i cismânî ve rûhânî müstemir ve muttasıldır. Ve devlet-i osmâniyye mehdîye ve devlet-i hilâfet Hz. İsâ'ya müntehîdir. Ve bu hilâfet ve devletten sonra sünnet ve'l-cemâat ve bid'at ve dalâlet ismi ve medlûlü mürtefi' olup, sûret-i âleme ma'nây-ı celâl-i küllî müstevlî olup ne kıyâmetler kopsa gerekdir. Vallâhu'l-alîmü'l-hakîm. (Hakkı Efendi)

***Hidâyet-i âmme ve Hidâyet-i hâssa** (هدايت عامه و هدايت خاصه) **:** Ma'lûm ola ki, hidâyet-i ilâhiyye envâ' üzerinedir, merâtib gibi. Zîrâ mertebe-i îmân, mertebe-i velâyet, mertebe-i nübüvvet, mertebe-i risâlet denilir. Pes, mertebe-i îmâna olan hidâyete hidâyet-i âmme ve mertebe-i velâyete ve gayrıya olan hidâyete hidâyet-i hâssa **[605-b]** derler. Ve bir kimse müstaid olunca, merâtib-i hidâyete terakkîden hâlî olmaz. Kālallâhu teâlâ: والذين اهتدوا زادهم هدى (Muhammed,47/17) [Hidayeti kabul edenlere gelince, Allah onların muvaffakiyetlerini artırmıştır] ve buna müteallik dahi Kur'ân'da âyât-ı kesîre vardır. Ve hüdây-i mahsûsdandır ki kalb-i ârif mevhibe-i ilmi Allâh Teâlâ'dan vicdân eyleye ya'nî ilm-i vehbî ehli ola ve ilmi mütezâyid olmaktan hâlî olmaya. Zîrâ ticârette sûd olmayınca, bilâhere bidâa dahi telef olur. Pes, sa'y edip ehl-i te'yîd olmak gerekdir. Ve demişlerdir ki, hüdâ fi'l-hakîka bir nûrdur ki Allâh Teâlâ onu kulûb-i enbiyâ ve evliyâya ilkā eder, tâ ki kendi cenâbına mühtedî olalar. Ve sûrette hüdâ enbiyâ ve mürselîn ve ulemâ-i sâka ve meşâyih-i kādedir. Zîrâ bi-hasebi'l-gālib vâsıtaya mevkufdur. Ve Kur'ân'da gelir : اهبطوا منها جميعا فاما ياتينكم منى هدى فمن تبع هداى فلا خوف عليهم ولاهم يحزنون (Bakara,2/38) [Hepiniz oradan inin! Artık benden size ne zaman bir hidayetçi gelir de, kim o hidayetçimin izinde giderse, onlar için bir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır] Ve bundan fehm olunur ki her asrda ehl-i hüdâ meb'ûsdür. Ve onlar enbiyânın veresesidir ve onların ulûmu ulûm-i ilâhiyyedir ki mezâyây-ı Kur'ân'dan söylerler ve halkı butun-i Kur'ân'a irşâd eylerler. Bu cihetten onlara mütâbaat ve mübâyaa edenler felâh-ı mutlak bulurlar ve iki âlemde havâss-ı nâsdan olurlar. İşte ervâhın a'lây-ı illiyyîn-i kurbdan esfel-i sâfilîn-i bu'de hübûtlarında

fâide-i azîme hüdây-ı mezkûru tahlîsdir. Zîrâ tecelliyât-ı şuhûdiyye tecelliyât-ı vücûdiyyenin netâyicidir. Bu cihetten hakāyık-ı imkâniyyenin vücûdu ve hakāyık-ı imkâniyyenin ahkâm-ı hakāyıka tenezzülü mahz-ı hüdây-ı ilâhî ve lütf-i nâ-mütenâhîdir. Zîrâ bu tenezzül olmasa, hakîkat-ı insâniyye hakîkat-ı sâde kalırdı. Şol meyve gibi ki sâyede hâsıl olmuştur, onun ise lezzeti olmaz. Bu yüzden ârifler Hak Teâlâ'dan lezzet-i nazar istediler. Ya'nî âlem-i cem'e duhûllerinden sonra âlem-i farka nüzûl etmeğe meyl eylediler. Tâ ki cem'ü'l-cem' ehli olup, kābe kavseyn ev-ednâ mertebelerinin mecmû'uyla kāim olalar ve bahr-i vahdet ve kesreti muhît olup istiğrâk-ı tâm bulalar ve makām-ı sadd-ı bakiyyette karar kılalar. Fe'fhem cidden.

Nazar eyle ki, bir hânede yalnız halvet olmakta safâ ve lezzet olmaz. Belki safâ ve lezzet arûsiyle halvettedir. Pes, eğer sen vech-i Hakk'a mühtedî oldunsa, sana halvet olmaz. Zîrâ cem'-i esmâ ve sıfât yüzlerine nâzırsın. Ve eğer mühtedî olmadınsa, halvet ve celvetin olsun nedir fâide ki a'mâya benzersin. Ve a'mâya gün ve gece berâber olduğu gibi, mahcûba dahi tecellî ve istitâr berâberdir. Pes, yürü istitârı tecellîye tahvîl eyle, bir dahi nihâdına leyl gelmesin ve meşrıkın mağrib olmasın. Tefekkür eyle Kur'ân'da âyet-i İbrâhîm'e ki (a.s.) İbrâhim nice âfil ve gārib olandan yüz çevirdi ve tecellî-i kevkeb-i akl ve kamer-i kalb ve şems-i rûha iltifât etmeyip, sırrıyla Hakk'a teveccüh-i küllî eyledi. Kemâ kāle teâlâ, hikâyeten anhü : وما انا من المشركين والارض حنيفا انى وجهت وجهى للذى فطر السموات (En'âm,6/79) [Şüphesiz ben bir muvahhid olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim] **[606-a]** ya'nî semâvât-ı ervâh ve arz-ı eşbâhda ne kadar taalluka sâlih nesne varsa onlardan birine taalluk göstermek şirk-i mahzdır. Eğer zâhirâ ki ehl-i şirkin esnâmdan ve nücûmdan ve gayrıdan ma'bûdları ve ibâdetleri gibi. Ve eğer bâtınâ ki ehl-i sülûkün hakāyık-ı âlemden bir nesneyi maksûd edinmeleri gibi. Pes, bu taallukāt fî nefsi'l-emr hakdır ki mezâhir-i esmâ ve sıfâttır. Velâkin taalluku bâtıldır ki esmâ ve sıfât vesâil-i zâttır yoksa makāsıd değildir. Bu cihetten sâlike vâcib oldu ki şirk-i zâhir ve şirk-i bâtından berî olup, vücûdunu Hak'da ifnâ eyleye ve hakk-ı sarîhden gayrı ona matlûb kalmaya. Ve belki talebden dahi fenâ bulup harekâtı Hakk'a teslîm ede. Ve dahi ان الدين عند الله الاسلام (Âl-i İmrân,3/19) [Doğrusu Allah indinde din islamdır] sırrının tarîkine gide. Zîrâ Hak her nâsıyeyi cezb etmektedir. Eğer bu hidâyet-i mutlaka ile hidâyet-i mukayyede dahi bulduysa, dalâli hayret oldu ve hayret içinde üns buldu ve ıztırâbdan kurtuldu ve bu hidâyâtın dahi aslı âlem-i ilme râci' ve isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûle tâbi'dir. Ve şunun ki feyz-i mukaddesde eser-i saâdet-i zuhûr eyledi, secde-i şükr eylesin. Zîrâ bu ma'nâ feyz-i akdese nâzır ve feyz-i akdes dahi şuûnât-ı gaybiyyenin ahvâline dâirdir.

Nazm :

Vücûdun kûh-i kāf ve onda dil sîmurg-i ankādır,
Nîçün vâr ismi, cismi yok onu fikret ne ma'nâdır.
Yüzünden okunur mushaf-ı satrlar onda var suûbet,
Hüdâ erbâbına cehr ü dalâl ehline ihfâdır.
İki kisve iki yüzden hicâb-ı ayndır ammâ,
Şehâdet eylerim çeşm-i siyâhın nûr-i iclâdır.
Safâ âyinesidir gerçi vârdır ruhlarında hâl.
Ki nokta sûret-i pâkîze-i esmâ-i hüsnâdır,
Aceb iksîrdir eczâ-i âlem kadrini bilsin.
Ki her bir zerresi sad âftâb-ı âlem-i ârâdır,
Midâdın hakkıyâ nakş-ı ilâhîdir bu evrâka.
Sözün tefsîr-i kur'ân-ı azîmü'ş-şân-ı mevlâdır.

***Hestî** (هستى) **:** Fârisîde varlık demektir. Arabîde vücûd ile ta'bîr olunur. Ammâ ehl-i hak indinde vücûd-i hak zâtını zâtı ile vicdânından ibârettir.

***Hümây-ı kudsî** (همای قدسی) **:** Vücûd-i mutlak.

***Himem ve Amel** (همم و عمل)**:** Ma'lûm ola ki, himem a'mâldendir. Zîrâ her amel himmeti ya'nî kasd ve niyyeti mutazammındır ve illâ bî-rûh olmakla sûretâ makāmı olan sidretü'l-müntehâya ve ma'nen makarrı olan esmâ-i ilâhiyyeye vusûl bulmaz. Sidre ve esmâ ise a'mâlin evtānıdır. Ve Kur'ân'da gelir: اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه (Fâtır,35/10) **[606-b]**Ya'nî amel-i sâlihde olan hüsn-i niyyet merkeb gibidir ki amel ona râkib olup makāmına urûc eder ve illâ mertebe-i tabîatte kalır. Nitekim hadîsde gelir : ادم فى نفعته كلها الا شيئا وضعه فى الماء والطين

يوجزان Ya'nî bilâ-kasd ve niyyet olan amel bî-rûh olmakla âlem-i tıyn ve tabîatte kalır ve makāmına pervâz edemez. Bu sûrette ecr ü sevâbı olmaz, belki ef'âl-i hayvânât gibi olur. Ve ulemâ-i tefsîr dahi demişlerdir ki, amel kulûb ve cevâriha şâmildir, îmân ve tāat ve küfr ve maâsî gibi. Pes, bu ma'nâda erbâb-ı zâhir ve bâtın müttefik oldular. Ve amel ıtlâk olunan mâddelerde niyyet lâzım geldi, tâ ki amel ol niyyet ile vücûd bula, cesed rûhla vücûd bulduğu gibi. Zîrâ bî-rûh olan sûret ve cesed nısf mertebesidir, maksûd ise tamâm-ı sûrettir. Bu sebepten meyyite ve insân-ı hayvânîye nısf-ı sûret dediler. Teemmül eyle bu makāmı ki âlem birbirine ne vechile mürtebittir ya'nî eşyâ esmâya ve esmâ müsemmâya mürtebit ve amel dahi niyyete muttasıldır. Pes, eğer niyyetten mufârık olursa meyyit gibi bî-hareket olup yerinde kalır ki makām-ı gurbettir. Yoksa vatanına vâsıl olamaz ki makām-ı esmâdır. İşte cesedin gurbeti olduğu gibi, rûhun ve amelin dahi gurbeti vardır. Ve cesedin gurbeti gurbet-i hissiyye ve rûhun gurbeti ma'neviyyedir ki âlem-i kevndir, vatanı âlem-i ilâhdır ve amel dahi böyledir. Pes, her nesneye münâsib olan vechile gurbet ve vatan vardır. Saâdet ona ki ehl-i vatan ola, vallâhü'l-mûsilü ile'l-evtān. Ve mürîdin vatanı şeyhin kalbidir. Pes, mürîdden irtibât-ı kalb ve hizmet ve şeyhden nefes almadıkça maksûd hâsıl olmaz. Nazar eyle ki, bir tohum ve bir çekirdekteki lübb olmasa tahte'l-arz defn olunsa, her ne kadar ki üzerine feyz gelse yine bitmez ve harekete gelmez zîrâ bî-rûhdur. Ve ne kadar ki lübbü kavî ola, nebâtı o kadar nezâretli ve tarâvetli olur. Ve pîr-i fânînin nutfesinden ulûk vâki' olmadığı, kemâl za'fındandır, ya'nî nutfe-i kuvvet ve tohum yoktur, eşyânın husûlü ise bi-hasebi'l-gālib esbâba menûttur. Vallâhü'l-gālibü alâ emrihî. Fe'fhem cidden va'mel kat'an. (Nukile min **Kitâb-i Müzîlü'l-Ahzân** İsmâil Hakkı k.s.)

***Hemze ve Elif :** Harekeli olursa hemze derler, احد in hemzesi gibi. ve harekesiz sâkin olursa elif derler, رشدا nın elifi gibi. Zîrâ elifde hareke olmaz.

***Heme-ôst** (همه اوست)**:** Heme âsâr-ı zuhûrest demektir. Cemî' eşyâ onun zuhûrunun eserleridir, kendi değildir. Ya'nî cemî' eşyâ hakdır demek, hakkın zuhûrunun eserleridir demektir. Meselâ, bir mumu âyine karşısına koysan, âyineye aks eden ziyâ o mumun aynı değildir, ziyâsının zuhûrunun eseridir.

***Ez-ôst** (از اوست)**:** Eşyâ Hak'dandır demektir. İsbât-ı Hak ve isbât-ı eşyâ bulunduğundan şirk-i hafî olmakla **[607-a]** sırf vahdet-i vücûd olmaz. Ammâ heme-ôst demek, hakîkat cihetinden Hak ayn-ı eşyâdır demek olmakla bunda aslâ şirk-i hafî kalmaz. Ma'lûm ola ki, bir kalaylı tasa pak ve duru su koysalar ve bir tasa mâ-i müsta'mel duru su koysalar, bir kimse ol taslara baksa şekliyle ve libâsıyla ve rengiyle aynı kendinin aksini görür, aslâ mugāyir ve muhâlif bir şey görmez. Fass-ı muhammedîde bulunan kâmillerin gönlü, tastaki tāhir su gibidir. Aks eden hikmete vâkıf olup söyler ammâ kalbi mâ-i müsta'mel gibi olanın söylemesi gibi değildir. Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri harem-i kudse da'vet ettiği kullarına Fass-ı Muhammedî'de ez-ôst demek i'tikādını müyesser etmiştir. Ve bâb-ı kemâlden huzûruna da'vet ettiği kullarına heme-ôst dmek i'tikādını müyesser etmiştir. Cümlenin maksûdu birdir ammâ rivâyet-i muhtelif heme-ôst vahdete dâir olmakla tevhîdin pek a'lâ mertebesi olduğu bilâ-şekkdir. Ez-ôst i'tikādında şirk-i hafîden külliyen halâs bulunmakla heme-ôst i'tikādı mertebesini bulamaz. Heme-ez-ôst, herşey Hak'dandır, heme-ôst, herşey Hak'dır min ciheti'l-hakîka. Heme-ân, cümle odur, heme-ôst cümle odur demektir.

Ma'lûm ola ki, dâire-i ehlullâhda olan meşâyih-i kirâm ve ârif ve âgâh ve dervîşânın ulemâ ve zurefâsı i'tikādı iki nev'ledir, üç olmak ihtimâli yoktur. Bir nev'i, heme-ez-ôst deyip îmân ve i'tikādlarını şer'-i şerîf ile ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkat ile âyet-i kerîme ve hadîs-i kudsî ve hadîs-i şerîf ve kelâm-ı kibâr ile isbât edip, tarîk-i hakda Hak rızâsı için gitmişler ve hâlâ giderler. Ve ol bir tāife meşâyihden ve ârîflerden âlim ve fâzıl ve ârifleri heme-ôst demişler ve derler. Şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ile fass-ı muhammedîde olmayıp sırr-ı vahdete âşinâ oldukları anda hakîkatle âmil olup, hudûd-i şer'e mürâât etmeyip, sırf vahdetle yürüyüp şerîat ahkâmıyla âmil olmayıp dâimâ demişlerdir ki bizler erbâb-ı kulûbdan ârif ve âgâh ve ârif-i billâh olmuşuzdur ki nûr-i irfânımız ile dâimâ gönülden Hakk'a yolumuz açıktır. İbâdet-i bedeniyye tālib-i cennet olan ebrârın kârıdır, bize lâzım olan ibâdet-i kalbiyyedir. Bizler envâ'-ı tāat ve ibâdâtı gönlümüzde mahfî edip asl olan gönüldür, dilde riyâsız ederiz zîrâ اعمال الباطن خير من اعمال الظاهر [Gizli ameller, açıktan yapılan amellerden hayırlıdır] dir. Bizlere salât-ı dâim nefy-i havâtırla nefy-i mâ-sivâdır. Huzûr-i Hak'da gönülden Hakk'a teveccüh ederiz, Hak'dan gayrı gönlümüzde hayâl-i fâsid olmaz. Ondan onda onunla ona rücû' etmişizdir ve nüzûl ve suûd keyfiyyeti cümle ma'lûmumuzdur. Ve mürîdlerini dahi bu i'tikād ile terbiye ederler. Ammâ gāyet mahremleriyle olan sohbetleri **[607-b]** ve i'tikādları budur ki Hak Teâlâ kenz-i mahfî-i ahadiyyetten vâhidiyyete

tenezzül edip, hemân ol vâcib olucudur. Kendi zât ve sıfâtıyla arş ve kürsî ve cennet ve hûr ve kasûr ve eflâk ve anâsır ve mevâlîd ve hayvân ve insân ve cin ve melek ve enbiyâ ve evliyâ olmuştur. Ve'l-hâsıl iki âlemde kesîf ve latîf her ne mevcûd vâr ise mutlak ol olmuştur. Heme-ân heme-ôsttur, bir zât-ı pâkdır, başka bir gayrı tanrı yoktur diye merâtibi külliyen inkâr ederler, neûzü billâhi teâlâ, allâhümma'hfaznâ min sûi'l-i'tikād. Ol zât-ı pâka bin hamd ü senâ olsun ki bizleri fass-ı muhammedîde halk edip tarîk-i müstakîm ile sizi ve bizi huzûr-i ma'nevîsine da'vet etmiştir. Ol hâzır ve nâzır olan Zât-ı Hak çün kenz-i mahfîde zât ve sıfâtıyla bir hâl üzere kadîmdir, ezelîdir, ebedîdir, nûr-i Fahr-i Kâinâtı halk etmezden evvel ve cümle ervâhı yaratmazdan evvel ve iki âlemde mevcûd olan kesîf ve latîfi yaratmazdan evvel nice bir hâl üzere kadîm ve dâim ve bâkî ise, hâlâ el-ân bir hâlde zât ve sıfâtıyla dâim ve bâkîdir. Ve iki âlemde olan kesîf ve latîf mevcûdâta taalluku olmakla, ol taallukunun keyfiyyetini ancak ol bilir ve dilediği enbiyâ ve evliyâsı bilir.

***Heme-ez-ôst, Heme-ôst** (همه از اوست , همه اوست) : Sâhib-i Reşehât (aleyhi'r-rahme) derler ki ba'zı mahâdîm Hâce Hazretleri'nden nakl ederler ki Hâce Hazretleri buyurmuşlar ki, birgün Şeyh Bahâuddîn Hazretleri'ne vardım, âdetleri üzere sordular ki şehrde ne haber var ? Dedim ki, iki türlü haber var. Buyurdular ki, ol iki türlü haber nedir ? Dedim ki, Şeyh Zeynüddîn ve ashâbı derler ki heme-ez-ôst, ya'nî hep ondandır. Ve Seyyid Kāsım ve etbâ'ı derler ki heme-ôst ya'nî hep odur, siz ne dersiniz ? Buyurdular ki, Şeyh Zeynüddînliler doğru derler. Ondan sonra Şeyh Zeynüddîn kavlini takviyeye delîl ikāmet etmeğe başladılar. Dinledim gördüm ki cemî' ikāmet eyledikleri delâil, Seyyid Kāsım'ın ve etbâ'ının sözünü müeyyed idi. Dedim ki, Zeynüddînlilerin takviyeti için ikāmet ettiğiniz delâil, cümleten Seyyid Kāsım kavlini müeyyeddir. Şeyh-i müşârün-ileyh dahi kavî delâil ikāmetine başladı. Gördüm yine Seyyid Kāsım ve etbâ'ı kavlini takviyet eyler. Bildim ki murâdları bu imiş ki eğerçi bi-hasebi'l-bâtın Seyyid Kāsım ve etbâ'ı kavline mu'tekid olmak gerek, ammâ bi-hasebi'z-zâhir kendini Şeyh Zeynüddînliler i'tikādında göstermek gerek. Ma'lûm ola ki, heme-ôst diyenler iki tāifedir: Birisi muvahhiddir ki reşehâtta beyân olunan Seyyid Kāsım ve etbâ'ı gibi ve birisi dahi mülhiddir ki şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ile fass-ı muhammedîde olmayandır. (**Reşehât**) **[608-a]**

***Hüviyyetü'l-gayb** (هويت الغيب) : Âlem-i lâhût.

***Hüviyyet-i zâtiyye** (هويت ذاتيه) : Âlem-i ceberûttur. Ya'nî taayyün-i ilâhînin evveli demektir, âhiri kelâmdır ve dahi "كن" emridir. Ve hüviyyet-i zâtiyye ki cemî' mevcûdâta sârîdir ve hüviyyet-i zâtiyye matlab-ı a'lâ ve maksad-ı aksâdır. Kimse şuhûd-i tâm yüzünden mess etmez, meğer taallukāt-ı ecsâm ve ervâhdan mutahher ve müberrâ ola. Bu tathîr ise mevtın-ı nâsûttan seyr-i sülûk ile urûcda bulunur. Ve bunun ehline ehl-i şuhûd derler. Zîrâ hayâl ve vehmden hicâb-ı taayyünâtı ref' eylemiş ve bî-perde matlab-ı a'lâya mülâkî olmuştur. Ve ma'lûm ola ki hüviyyet-i zâtiyye nokta gibidir ki esmâ ve sıfât ve ef'âl ona şerh vâki' olmuştur. Ve kezâlik akl-ı evvelin tenezzülâtı yüzünden nice kesrât ve tafsîlât zuhûra gelmiştir ki bu cümleden fi'l-hakîka ta'lîm ve tefhîm şuhûd-i vahdettir. Maksûd-i aslî vahdet-i hakîkiyyeyi bilmek ve ahadiyyet-i zâtiyye sırrını bulmak ve Hak ile Hak olmaktır. Ve hüviyyet-i zâtiyye gaybü'l-guyûb lâ-taayyün mertebesidir ki onda sirâyet olmaz, hüviyyet gibi değildir. hüviyyet ki akdemi't-taayyünâttır cümle-i eşyâya sârî ve cümleden ârî olan hakîkattır. (Hakkı Efendi)

***Hüviyyet ve Hakîkat** (هويت و حقيقت) : Hak Teâlâ hüviyyeti ya'nî mutlaklığı i'tibârıyla gerek zî-rûh ve gerek gayr-ı zî-rûh cemî' eşyâ ile bile ve hakîkatı i'tibârıyla yalnız zî-rûh ile biledir.

***Hüviyyet ve Hakîkat ve Mâhiyyet** (هويت و حقيقت و ماهيت) : Hayvân-ı nâtık mefhûmu bir ma'nây-ı küllîdir denildikte, ona mâhiyyet ıtlâk olunur. Ol ma'nânın efrâdına sirâyeti olup, fi'le çıktıkta hakîkat ıtlâk olunur. Efrâddan husûs ile meselâ zeyd ve amr zımnında i'tibâr olunursa, hüviyyet ıtlâk olunur. Ya'nî kuvvede olana mâhiyyet derler ve bilâ-teşahhus fi'le çıkana hakîkat derler. O mâhiyyet ve o hakîkat taayyün ve teşahhus ettikte ona hüviyyet derler. Ma'lûm ola ki, bir şeyin hakîkatına ve tabîatına ve olduğu gibicesine mâhiyyet ve hüviyyet derler. İnsâna göre hayvân-ı nâtıklık gibi. Fe'fhem.

***Hüviyyet** (هويت) : Ma'lûm ola ki, zât-ı ilâhiyye bir sıfat ile mevsûf veyâhut bir sıfatla mevsûf olmaktan eamm i'tibâr olunsa, evliyâ ona hüviyyet derler ve hakîkatü'l-hakāyık derler. Ya'nî mevsûfluk i'tibârı var ve gayr-ı mevsûfluk i'tibârı var. Hak Teâlâ'ya ikisine dahi şümûlü i'tibâr olunsa, ol vakt ona hüviyyet derler ve hakîkatü'l-hakāyık derler. Mevsûf olursa vâhid ve gayr-ı

mevsûf olursa ahad derler. Ya'nî mevsûfluğa vâhidiyyet ve gayr-ı mevsûfluğa ahadiyyet derler. Ve mevsûfiyyet fi'le çıkarsa vâhidiyyet tesmiye olunur ve gayr-ı mevsûfiyyet fi'le çıkarsa ahadiyyet tesmiye olunur. İkisi de kuvvede kalırsa, hüviyyet tesmiye olunur. Ma'lûm ola ki, hüviyyet hakîkattır, lâ-taayyünde iken esmâ ve sıfât perdesi verâsında idi. Esmâ ve sıfât âyinesinden tecellî kıldı ve hüviyyet-i âlem-i gaybda olucu hakîkattır. (Hakkı Efendi) **[608-b]**

***Hüviyyet** (هويت) **:** Ma'lûm ola ki, hüviyyet nevâtın şecere üzerine olan iştimâli gibi gayb-ı mutlakda hakāyık üzerine müştemil olan hakîkat-ı mutlakan ibârettir. Cemî' mevcûdâta sâriye olan hüviyyet lâ bi-şart-ı şey'in me'hûz olan hakîkat-ı vücûddan ibârettir. Ve hüviyyet şol hakîkat-ı mutlakaya derler ki gayb-ı mutlakda cemî' hakāyık üzerine müştemile ola, nevâtın şecere üzerine iştimâli gibi. Ve hüviyyet aslında birdir velâkin kesret-i mâhiyyât hasebiyle hisse hisse görünür ve hisse taayyünü cihetiyle birbirinden mümtâz olur. Ya'nî insân hakîkatı bir şeydir, her birinin âyinesinde göründüğü için nice yüz bin görünür. Parça parça demek değildir, nice yüz bin âyinelerde görünen yine bir hakîkattır. (Hakkı Efendi)

***Hüviyyet-i sâriye** (هويت ساريه): Hüviyyet-i hakkın eşyada sereyânını şol çekirdeğe temsîl etmişlerdir ki şecere ol çekirdekten vücûd bulup, ol çekirdek ol şecerin vücûdunda sırr olup görünmez ola ve şecer neşv ü nemâyı ol sırdan ahz edip nice meyveler getirmiş ola. Ol çekirdek kendi hakîkatını merâtib-i kesrette gösterip, bir iken nice yüz bin ola. Pes, hüviyyet-i sâriyenin eşyâda bu vechile sereyânını tasavvur ile hakkı zikreden sâlik kesrette sırr-ı vahdeti duyup kemâhiye hakîkat-ı eşyâya ârif ola. Ve cemî' eşyâyı bir ağaç farz eyle. Ol eşyâda münderic ve sârî olan bir hakîkattır. Ma'lûm ola ki hüviyyet-i hak ayn-ı hakdır ki zuhûru mümkün olmaz. Ammâ esmâ ve sıfât i'tibârıyla zâhir olur, gûyâ hüviyyet bâtın-ı vâhidiyyete işârettir. Ve dahi ancak şol vücûd-i mahz-ı sarîhden ibârettir ki kemâl-i vücûdî ve şuhûdînin küllîsini câmi'dir. Onda gaybûbet i'tibâr olduğu kemâliyle idrâk olunmadığındandır. Velâkin onun gaybı vech-i şehâdetinin gayrı değildir, şehâdeti vech-i gaybînin gayrı olmadığı gibi. فغيبه عند شهادته و شهادته عند غيبه Ya'nî Hak gaybda iken, şehâdettedir ve şehâdette iken gaybdadır. Ammâ mahlûk böyle değildir, fe'fhem cidden. (Mısrî Efendi)

***Hüviyyet-i ilâhiyye** (هويت الهيه) **:** Ma'lûm ola ki, hurûf-i lafziyye nefs-i insânî üzerine mebnîdir ki mâye-i taayyündür. Ve hây-ı hû ibtidây-ı mahrecden ve vâv intihây-ı mahrecdendir. Bu sebepten "هو" telaffuz olunduğu vaktte nefes cemî' mahâric-i külliye ve cüz'iyye üzerine mürûr edip, her harfin makāmâtını cem' edip vava müntehî olur. Bu sebepten vavda cemî' hurûfun kuvveti vardır ki âlem-i kelimâtta ondan ecma' harf yoktur. Bu yüzden hüviyyet-i ilâhiyye fi'l ve te'sîr ile a'zamü'l-eşyâ ve'l-hüviyyâttır. Nitekim insân, âlem-i ecnâsa âhiru'l-kelimâti'l-vücûdiyyedir. Onun için âlemde olan her kuvveti cem' eylemiştir. Zîrâ sûret-i ilâhiyyedir ki hakāyık-ı ilâhiyye olan esmâyı ve hakāyık-ı kevniyyeyi muhîttir. Pes, hakāyık-ı ilâhiyyeden her bir ismde **[609-a]** alâ-hide bulunan sırr-ı şerîf, hakāyık-ı kevniyyeden her bir cüz'de ale'l-infirâd bulunan ma'nây-ı latîf insânda mecmû'an bulunmuştur. El-hâsıl, vâv ekmelü'l-hurûf olduğu gibi, insân dahi ekmelü'l-mevcûdât olmuştur. Ondan ötürü "hû" kelimesiyle zikretmek insân-ı kâmile müyesser oldu. İnsân-ı nâkıs bî-zebân olmakla şöyle mahrûm kaldı. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Hüviyyet-i ilâhiyye ve Hüviyyet-i kevniyye** (هويت الهيه و هويت كونيه): Vücûd zuhûra delâlet eder ki cânib-i ulûhiyyet ve taraf-ı şehâdettir. Ve "هو" kelimesi gayba delâlet eder ki cânib-i hüviyyet ve taraf-ı butundur. Bu cihetten Kur'ân'da gelir : هو الله الذى لا اله الا هو (Haşr,59/22) [O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır] ya'nî bunda ulûhiyyeti hüviyyet üzerine haml eyledi. Ve ulûhiyyetin müsnedi hüviyyet-i zâtiyye olmak üzere hükm eyledi. Ba'dehû buyurdu ki عالم الغيب و الشهادة (Haşr,59/22) [Görünmeyeni de bilir, görüneni de] ya'nî Hak Teâlâ'nın hüviyyet ve ulûhiyyetini kemâ yenbağî yine Hak bilir. Ve eşyânın dahi hiss ve akldan hâric ve onlarda dâhil olanlarının ilmi dahi ona mufavvızdır. Velâkin hüviyyetin gayb olduğu gayb-ı hakîkîdir, zîrâ hüviyyet-i ilâhiyye maksûddur. Hüviyyet-i kevniyye ise gayb-ı izâfîdir ki mertebe-i ervâhdır. Pes, "هو" kelimesi inde'l-ıtlâk hüviyyet-i ilâhiyyeye mahmûldür. Sûfiyye tāifesinin "هو هو" diye zikrettikleri ma'nây-ı mezkûre râci'dir. Zîrâ her nesne ki zât-ı ilâhiyyeye delâlet eyleye, onların yanında esmâ-i ilâhiyyedendir. Onun için örf-i hâss olup üzerine lâm-ı ahd îrâd edip عالم الهو derler. Istılâhda ise münâkaşa yoktur. Erbâb-ı rüsûmun örflerine i'tibâr olunmak bi-tarîki'l-evlâdır. Zîrâ onlar câmi'-i zevâhir ve bevâtın olmakla هم القوم makulesidir. Onun için her kim onlara itāle

ederse, ağızları yanar ve âhir-i nefesde lisânları "هو" ile devr edemez. Pes, gerekdir ki onların murâdları ma'lûm olmadan ve delillerine nazar olunmadan kelâmları cerh olunmaya ve illâ mahz-ı taassub ve garaza mahmûl olur. Ve sûfiyye-i muhakkikîne gerekdir ki Hakk'ın vücûdunu isbât ettikten sonra "هو" kelimesinin ol zâta ism olduğuna dahi i'tikād edeler, zîrâ aslı nakl ve keşf üzerine mebnîdir. Budur ki tefsîr-i kebîrde ve bahrü'l-ulûmda ve kütüb-i suyûtîde ve gayrıda kelime-i mezkûrenin ism olduğuna zâhib olmuşlardır. Hattâ Tefsîr-i Kāzî'de الله لا اله الا هو (Bakara,2/255) [Allah ki ondan başka ilah yoktur] âyetini mübtedâ ve haberdir demiştir. Ve bu mahalde ısâm hâşiyesinde, haber cümleyi mübtedâya rabt etmek yâ "هو" zamir olup mübtedâya râci' olduğu içindir veyâhut Allâh Teâlâ'nın esmâsındandır. Bir haysiyyet ile ki ondan zâtı ma'lûm olur, gerekse zikri sebk etmesin. Zîrâ bu sûrette "هو" kelimesi mahz-ı zikrdir. Binâen-alâ-hâzâ, "هو" kelimesi ile rabt etmek, zâhiri muzmer mevzi'ine vaz' etmek gibi olur, الحاقة ما لحاقة (Hâkka,69/1,2) [O kaçınılmaz an, nedir o kaçınılmaz an?] gibi. Bu ma'nâ ısâmın sebeb-i mağfireti olmak râcihdir. Zîrâ "هو" kelimesini adâd-ı zamâirden ihrâc eyledi. Eğerçi zamâir dahi esmâdandır, ve muzherâta idhâl eyledi. لا اله الا هو demek لا اله الا demek oldu. Eğerçi ki ism-i celâle mertebe-i ulûhiyyete ve "هو" gayb-ı zât ve hüviyyet-i bâtınaya delâlet eder. **[609-b]** Nitekim celâle ile ism-i rahmâna şümûl ve ihâtada berâberdir. Şu kadar vardır ki celâle mertebeye delâlet eder ki bu delâlet ism-i rahmânda yoktur. Bundan fehm olunur ki gerçi insân mazhar-ı câmi' olduğu cihetten cemî' esmâ ve sıfâttan hisse-menddir. Nitekim İmâm-ı Gazâlî (r.aleyh)esmâ-i hüsnâ şerhinde işâret -eylemiştir. Velâkin ulûhiyyet mertebesiyle tahakkuku yoktur. Şol cihetten ki Rasûlullâh (s.a.v.)ism-i rahmâna mazhar oldukları musarrahdır, ammâ celâleye göre abdullâh denildi. Zîrâ sırr-ı celâleye hakk-ı izâfet ile muzâf olan ancak odur. Eğerçi kavmin bu makāmda gayrı makālâtı dahi vardır, burada zikr olunmaz, mahallinden tetebbu' oluna. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

Ma'lûm ola ki, sûfiyye-i muhakkikînin (kaddesallâhu esrârahüm) "هو" kelimesi virden ve onunla zikr ettikleri, kelime-i mezkûre mebde'ü't-taayyünâta işârettir ki taayyün-i ilâhînin evveli hüviyyet-i zâtiyye ve âhiri kelâmdır ki كن emri ile âlem-i ibdâ'ın zuhûrudur ve bu zuhûra ile'l-ebed gāyet yoktur. Eğerçi emr-i vücûd etvâr-ı muhtelifede takallübden hâlî değildir. Fe-emmâ sûretin ihtilâfından hakîkatın ihtilâfı lâzım gelmez, zîrâ hakāyıka istihâle muhâldir. İşte "هو" nin hüviyyet-i mutlakaya delâlet ettiğini bilmeyen, "هو" yi zamîr-i mücerred bilir. Ve o demektir sanır ki merci'i müteayyin değildir. Belki onun merci'i müteayyindir ki Allâh Teâlâ'dır. Kāle Teâlâ : الله لا اله الا هو (Bakara,2/255) [Allah ki ondan başka ilah yoktur] ve kāle Teâlâ : قل هو الله احد (İhlâs,112/1) [De ki: "O Allah'tır, tektir"] zîrâ الله احد "هو" yi tefsîrdir. Ey ârif, "هو" mukarrebler zikridir ki onların müşâhedelerinde zât-ı hakdan gayrı yoktur. İşte لا موجود الا الله budur. Fe'fhem.

Li-muharririhî :

Cümle-i eşyâda hû ve cümle-i esmâda hû,
Sâha-i sahrâda hû ve lücce-i deryâda hû.
Âlem-i dünyâda hû ve merkez-i ukbâda hû,
Cennet-i me'vâda hû ve vuslat-ı mevlâda hû.
Her nefesde hû ve bu hâk-ı kafesde âh hû.
Her hevesde hû ve şerde dem-be-dem sevdâde hû.
Dürre-i beyzâda hû, yâkut-i hamrâ içre hû,
Tâ ezelden tâ ebed serrâda hû darrâda hû.
Bu namâz bu rükû' ve bu secde içinde hû,
Rabbiyallâhu'l-azîm ve rabbiye'l-a'lâda hû.
Hakkıyâ yâ hû veyâ men hû diyenler kutb olur,
Diye gör her hâlde vird eyleyip dünyâda hû.
(**Şuab-i îmân** Hakkı Efendi)

Hû ibâdettir, şol sırr-ı gaybdan ki aslâ şuhûdu mümkün olmaya. Ammâ cemî' mevcûdât onunla vücûd ve zuhûr bulmuş ola. Ol sırr-ı gayb şol çekirdek gibi ki evvel çekirdek idi, sonra şecer oldu. Ve eğer ol çekirdek olmaya idi şecer olmazdı. Zîrâ çekirdek şecerin her yerine sirâyet etmiştir velâkin görünmez, rûh bedene sirâyet ettiği gibi. Ve şecer neşv ü nemâyı ol sırr ile alır. Yılda bir kez yapraklanıp, çiçeklenip, meyvelendiği ol sırr iledir. Gelip meyvede zâhir olan

çekirdek ol sırdır ki bir idi bin göründü. Cümle bir çekirdektir, gâh bir görünür gâh yüz bin. Ve gözde gören ol sırrdır, kulakta işiten ol sırrdır, elde olan kuvvet ol sırrdır, ayakta yürüyen ol sırrdır, **[610-a]** yüzlerde görünen hüsn ol sırrdır, ol hüsne âşık olan da ol sırrdır. Güldeki râyiha-i tayyibe ve bülbüldeki efgān-i nâ-mütenâhiye ol sırrdır. Âh ne diyem ki her ne vâr ise ol sırrdır ki bu kadar elvân-ı muhtelife ile zuhûr etmiştir. Kendi cümleye iç olmuştur, görünmez. Sıfâtı kendine dış olmuştur ki hep görünen odur. İç yüzü hûdur, ona gaybü'l-gayb derler ve ebtanü'l-bevâtın ve künh-i lâ-taayyün derler ve hüviyyet-i sâriye dahi derler. İmdi Hakk'ı bu yüzden mütālaa hû ismiyle zikr etmektir, gerek ise sâkit olsun, gerek âhar sözde olsun. Fe'fhem. (Mısrî Efendi)

***Hüve (هو):** İşârettir mukābelesinde bir şey göstermeğe. Evvel لا اله الا الله dedi, ikinci لا اله الا هو dedi, üçüncü لا اله الا انت dedi, dördüncü لا اله الا هو الرحمن الرحيم ya'nî işârettir beşârettir kîm ey tālib, evvel nefy eyle ulûhiyyeti adedden isbât-ı zât-ı hakka gāibde îmân getir. Ve her ne kîm sana emr olundu ise yerine getirmeğe cehd et. Feyyâzda buhl olmaz. Sen bir kadem varırsan ol on kadem gelir. Öyle olsa cehd lâzımdır ki işâret ittihâda yetse kelîm olup hitāb edesin. Onda dahi kaleme cehd et ki ittihâd ittisâle yetişe. Makām-ı cem'i müşâhede kılasın ve cem'ü'l-cem' edesin, sırr-ı tevhîde muttali' olasın, âyine-misâl olasın. Pes, ol vakt tecellî-i zât galebe eder. Güneş nûru âyineye düştükte aksi âyineden tecellî eder. Eğer âyinenin dili olaydı kîm güneş benim diyeydi, لا اله الا انت derken لاالهالاانا diyeydi, Mansûr'un انا الحق dediğini işitmedin mi bu kabîldendir. Tecellî-i zât galebe edip beşeriyyet sıfâtın fenâya verince, bir varlık dahi bulup tefâhür etti. Nitekim sâlike ol mahalde takāzâ eder. Ammâ izhâriyete destûr yoktur. Eğer sâlik kendi hazm edemezse mürşîd-i kâmil onu ol mahalden geçirir, ol takāzayı hazm ettirir. Eğer dersen ki Hüseyn Mansûr niçin hazm edemedi. Bu oldur ki meşreb takāzâsı ve âyinenin gāyet-i safâsı tecellî oldukta Hüseyn Mansûr bir hadde muttali' oldu kîm eğer diyecek olursa ümmet-i muhammedin tālibleri arasında bu ma'nâ mahfî kalır. Pes, onu bu bîçârelere bildirmek için bu yolda baş ve cân vermeği ihtiyâr etti, tâ tālibler âgâh ola ve âlemde kendi dahi bir nâm ve şân koydu (rahimehullâhi aleyh rahmeten vâsiaten) (Hakkı Efendi)

***Hüve-hüve (هو هو):**Cüneyd-i Bağdâdî'ye ârifden ve ma'rifetten suâl ettiklerinde الماء لون انائه لون diye cevâb verdi. Ya'nî suyun zarfı olan şişe ne renk tutarsa, yeşilden ve sarıdan ve kızıldan ve gökden ve emsâlinden, su dahi ol levn üzerine görünür. فكانما قدح ولا خمر وكانما خمر ولا قدح vefkince كانه هو denilir, هو هو denilmez. Nitekim hadîd-i muhmâ ya'nî kızıp âteş pâresine dönen demir hakkında **[610-b]** كانه هو dersin. Gûyâ âteş-i mahzdır. Ve ammâ öyle olmaktan fi'l-hakîka âteş olmak lâzım gelmez. Zîrâ sârîdir yoksa aynı değildir, belki aynı evvelki demirdir. Ve'l-hâsıl, hadîd-i muhmâde كانه نار denilir, هو نار denilmez. Ya'nî gûyâ odur denir, bi-aynihî odur denmez. Bakır nefslerinin sıfatlarını izâle ve tebdîl edip altın etmeleri gibi. Meselâ, bakır fi'l-asl altın iken bakır olması hasta gibidir. Hastalık sıfatı zâil olunca yine altın olur. Zâtı tebdîl etmez sıfatı tebdîl eder dediği budur. İşte nâr-ı kudret mess edip sâlikin eniyyâtını ihrâk ettikte nûr-i ilâhî zuhûr edip taayyününü kendi sûretinde ibrâz eder. Maa-hâzâ, ke'l-evvel yerindedir, ancak hükm-i ilâhî ile maklûbdur ve maklûb için zâhirde hükm yoktur. Pes, bu makāmda zuhûr eden kemâl Hakk'ındır, abdin değildir. Belki noksân-ı aslîsi üzere bâkîdir, ya'nî sûret-i kemâlde nâkısdır. Şol müstaîr gibi ki eyyâm-ı ıydde ve cem'iyyette gayrın libâsını telebbüs edip halk arasında azîm görünür. Maa-hâzâ, o sûrette olduğu asl üzerine hakîrdir. Ve bu makām mezâlik-i akdâmdandır ki sû-i fehmi olanları ilhâda ilkā eder. Ve bizim takrîrimizi fehm edene selâmet vardır, ve'l-hamdülillâhi teâlâ. (Hakkı Efendi)

***Hûş der-dem (هوش در دم):** Bir nefesden bir nefese intikālinde Hak'dan gaflet etmeye demektir. Der beyân-ı tahkîk-i hûş der-dem bi-işâret-i iyn kelâmi'l-muhakkıkîn (kaddesallâhu enfâsehüm); zikru'l-lisân laklakatün ve zikru'l-kalb vesvesetün ve zikru'r-rûh râhatün و ريحان و جنت نعيم (Vâkıa,56/89) [Ona güzel bir rızık ve naîm cenneti vardır] Ya'nî azîzlerin bu kelâmı hûş-der-deme işârettir. Rûhdan murâd nefesdir ve hüviyyet-i zâtiyeden ibârettir. Nefes hüviyyetin sırrı olduğundan ma'lûm oldu ki hüviyyet nefes ile zuhûr eyledi. Ve hüviyyetin ismine ehl-i tahkîk katında hakîkatın mazharı olmak i'tibârıyla insân denildi. Ammâ nefse ve akla ve tabîata ve cisme insân demek mecâz olmuş oldu, nefese intisâbları olduğu eclden. Nefese vuslatın bilmeyen ya'nî gerçekten nefes aldığını bilmeyen, Cenâb-ı Hakk'a ittisâlini anlamaz. Ve hüviyyet kendi zâtı olduğunu yakînen bilmez. Ol sebepten zûr hayâl eder ve ba'zı âdâba muhal işlere cesâret eder, fe'fhem. Ve hüviyyet dahi nefesin aslı olduğu zâhirdir ki nefese derûn olmuştur. Derûn ise, sâhibinin sırrı olduğunda iştibâh yoktur. Benem ol dâim ve bâkî denilir. Bu sırrı tahkîk

eylemişlerdir. حقيقة الذكر تجليه سبحانه بذاته لذاته [Zikrin hakikatı Allah Teâlâ'nın bizâtihî kişide tecellîsidir] buyurdukları dahi nefes ile hüviyyetin kendi kendine tecellîsinden ibârettir. Kenz-i mahfî dahi sırr-ı hüviyyettir, cümle ondan zuhûr eylediği eclden. Gerek şekl-i evvel ki nefs ve insân ve gerek şekl-i sânî ki nefs ve akl ve tabîat ve gerek şekl-i sâlis ki cümle ecsâd-ı insân ve gerek şekl-i râbi' ki et'ime ve eşribe ve emkine **[611-a]** ve ef'âlden kıyâm ve kuûd ve rukud gibi. Cümle bu kenz-i mahfî olan hüviyyet-i zâtiyyeden zuhûr eyler. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Hevâcis** (هواجس) **:** Havâtır-ı nefsâniyye demektir.

***Hevây-ı mutlak** (هواى مطلق) **:** Hakk'ı bilmekten insân-ı kâmili bilmek sa'bdır. Zîrâ Hak Teâlâ cemâl ve celâl ve nihâyet-i kemâl ile ma'rûfdur. Beşer müteşâbihâttandır ki vücûd-i hakîkî ve vücûd-i izâfî taraflarına nâzırdır. Pes, sâyeye nazar eden nûr-i şemsden mahrûm olur. Ve sâyenin vücûdu kesîf olmakla âmmenin nazarı onadır. Görmezmisin ki bir pencere deliğinden dışarı bir nesne ilkā etse remy tarîkiyle, ol mermî olan nesne bi-hasebi'l-gālib pencerenin ağacına veyâ demirine isâbet eder. Zîrâ ağaç ve demir mahsûsâttan ve revzene aralığı hevâ-i mutlakdandır. Mahsûsât ile ülfet ise gālibdir. Pes, râmî hevâ-i mutlak cânibine remy ettim sanır, böyle olsa isâbet ederdi velâkin galebe-i hiss ile hatā eyledi. Onun için bu zâhirden bâtına udûl ve sûretten ma'nâya intikāl katî güçtür. (Hakkı Efendi)

***Hevâ ve Hevây-ı hak** (هوا و هواى حق) **:** Ma'lûm ola ki, muhibbin ibtidâ kalbine düşen muhabbete hevâ demişlerdir. Ya'nî kendi hâlinde hâli'z-zihn olup gezerken kalbinde mahbûba sevdâ düşmeğe derler. Onun için demişlerdir ki insân kalbini hevâ ve hevesden hâlî tutmak gerekdir. Tâ ki hevây-i Hak geldikte mahalli meşgul bulmaya ve illâ rücû' edip geri gider. Ve mahalli gayra meşgul olduğu sûrette mücâhedeye muhtâcdır. Tâ ki gayrı ihrâc etmekle oraya muhabbete yer açа. Bu makāmdandır ki meczûbun hâli sâlikden ehvendir. Zîrâ sâlikin hâli mücâhedeye mebnîdir, meczûbun değil. Ve ba'de'l-cezbe sülûk etse dahi âsân olur. Sâlikin hâli âdet-i ilâhiyye üzerine cârîdir. Zîrâ kable'l-feth mücâhede edenle, ba'de'l-feth mücâhede eden berâber değildir, belki evvelkisi akvâdır. Bâ-husûs cezbeden sonra ibtidâ dahi meslek-i enbiyâ ve kümmel evliyâdır. Pes, zevkle temeşşî edenler bu zevki hakîkat üzere tutmadılar. Nitekim ehl-i esmâ mübtelây-ı zevkdir, fe'fhem cidden.

Nazm :

Bir hevâdır bu hevâ kîm bunda,
Oldu gayrı hevâ hevâ ve hebâ.
Bir midir rîh-i sarsar ile dilâ,
Gülşen-i zehr içinde bâd-ı sabâ.

***Hevây-ı nefs** (هواى نفس) **:** Hak Teâlâ bünye-i insânda envâ'-i şehevât ve lezzâta mâil olan tabîatı halk etti. Ol envâ'-i şehevât ve lezzât şer'-i şerîf indinde gerek hasen olsun ve gerek kabîh olsun, tabîatın meylânına hevây-ı nefs derler. Hevâ, huzûz-i nefse mahsûs olan arzulara ve mezmûm olan şehevât-ı nefsâniyeye meylden ibârettir. Ba'zı kerre makbûl olan aşka dahi hevâ ıtlâk olunur. Hevâ nefsin bir şeye meyl etmesidir. (Ankaravî)

***Heyûlâ-i ûlâ** (هيولاى اولى) **:** Ma'lûm ola ki, heyûlâ-i ûlâ dedikleri anâsırın hem mebde'i ve hem meâdıdır. Ve Eflâtun heyûlâ-i ûlâya nefs-i âlem diye ıtlâk etmiştir.

***Heyûlâ-i küll ve Nefes-i rahmânî** (هيولاى كل و نفس رحمانى) **:** Ma'lûm ola ki, heyûlâ-i küll ve nefes-i rahmânî dedikleri, asl-ı dürre-i beyzâ ve cevher-i hebâdır. Ve ol cevher-i hebâ heyûlâ-i külldür ki kābil-i mecmû'-i suverdir. Ve husûl-i cevher-i hebâ nefes-i rahmânîdendir. **[611-b]** Ve nefes-i rahmânî hüviyyet-i ilâhiyyenin mezâhir-i muhtelifede zuhûrundan ibârettir. Eğerçi vahdet-i zâtiyye ve kesret-i esmâiyye bi'l-i'tibâr mütegāyirdir. Ammâ min haysü'z-zât ikisi ayn-ı vâhiddir ve ikisini bir görmüşüzdür. Heyûlây-i külliye ki nefes-i rahmânîden ibârettir ve nefes-i rahmânî mahz-ı tabîat-ı külliyedir velâkin bu tabîat-ı külliye ecsâm için olan tabîat-ı külliye değildir. Pes, tabîat-ı külliye iki oldu : Biri ıstılâh-ı sûfiyye ve biri ıstılâh-ı hukemâdır. Ecsâm için olan, tabîat-ı külliyedir. Sûfiyye nefes-i rahmânîyi ecsâm için olan tabîata teşbîh edip ona tabîat-ı külliye demişler. Nitekim vücûda hebâ ve nokta lafzlarını dahi ıtlâk teşbîhe mebnîdir. Ma'lûm ola ki, heyûle'l-küll cism-i küllîdir, arş-ı a'lâdan mukaddemdir. Cümle eflâk ve anâsır ve mevâlîdin

mâyesidir. Fahr-i Âlem (s.a.v.)in rûhâniyyeti âlem-i ecsâma göre ibtidâ ol cism-i küllî sûretiyle taayyün bulmuştur, âlem-i ervâha göre değil. (İsmâil Hakkı Efendi k.s.)

Ma'lûm ola ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ nefsine tecellî eyledikte, nefes-i rahmânî tesmiye olunan heyûlâ-i külliye dedikleri vücûdda zâhir olan eşyânın evvelkisi şol sûret-i akliyyedir ki nefs-i külliye sûreti ondan münşaibdir. Kemâ kāle (a.s.): اول ما خلق الله العقل [Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır][352] ba'dehû akl ile nefesden dahi ukûl ve nüfûs-i mücerrede ve tabîat-ı asliye sûretleri teşa'ub eyledi. Ba'dehû nüfûs-i müntabi'a ve ecsâm için olucu heyûlâ-i külliye sûretleri ba'dehû arş ve kürsî sûretleri teşa'ub eyledi. Kezâ beyyene Dâvûdü'l-Kayserî fî mukaddeme-i şerhu'l-fusûsi, heyûle't-tabîa ve heyûlâ-i küllî. Ma'lûm ola ki, bir heyûlâ vardır ki ona heyûle't-tabîa derler. Husûs üzerine anâsır-ı erbaadır. Zîrâ felek-i kamerin tahtında olan kâinât ki maâdin ve nebât ve hayvândır, bu dörtten tekevvün eyleyip yine inhilâl ve fesâdda ona intikāl eder. Ve heyûle't-tabîa, heyûle'l-küll tahtında dâhildir. Pes, arş-ı muhît ve mâ-dûnehû cism-i mutlakdan me'hûzdür. Ve merâtib-i tecelliyâta ârif olana şüphe kalmaz. خمرت طینت ادم بیدی اربعین صباحا [Âdem'in çamurunu kendi elimle kırk sabah yoğurdum] gaybu'l-guyûb ve mertebe-i ilm ve heyûlâ-i küll ve tabîat-ı küll ve sûret-i küll ve arş-ı a'lâ ve kürsî ve burûc-i isney aşar ve semâvât-ı seb' ve kevâkib-i seb' ve tabâyi'-i erbaa ve mevâlîd-i selâse ki mecmû'u kırk mertebe olup erbaîn sabâhla bu merâtib-i erbaîne işâret buyurulmak ihtimâli vardır. Evvelâ gaybu'l-guyûb-i vahdet, rûhu'l-ervâh olan rûh-i akdes-i muhammedîye tecellî edip, sebeb-i hesti-i âlem ve âlemiyân oldu. Sâniyen tecellî-i ilmî sebeb-i zuhûr-i kevneyn olup, sâlisen heyûlâ-i küll bedîdâr oldu ve heyûlâ sulb-i pederde olan nutfe-i insâniyeyi izhâr ve rahm-i mâderde hadd-i sûrete ve cevf-i felekde olan dâr-ı dünyâda sûret-i insâniyyeye istikrâr verdiği gibi, heyûlâ-i küll dahi zuhûr-i âlem için câzib-i kuvvet oldu. **[612-a]** Râbian, sebeb-i ictimâ'-i zâhir ve bâtın ve cism ü cân olan zuhûra gelip ezdâd-ı muhtelifede müctemi' olan cism ü cân ile ülfet etmeğe sebep tabîat-ı küll oldu. Hâmisen, sûret-i küll zuhûra gelip meselâ insânın cild ve lahm ve a'sâb ve ızâm ve kuvây-ı tabîiyye ve melekiyyesinin her birinin kendi haddinde hıfz eden sûret-i zâhire-i insâniyye olduğu gibi, suver-i cemî'-i avâlim dahi sûret-i küll ile müstekarr olup, sûret-i insâniyye bu mecmû'dan bedîdâr oldu. Ve sâdisen, muhît-i âlem olan vücûd-i arş-ı a'lâ bedîdâr ve sebeb-i zuhûr-i eflâk ve encüm-i bî-şümâr olup, kalb-i insânî kuvve-i arşda olduğu için قلب المؤمن عرش الله [Mü'minin kalbi Allah'ın arşıdır] [353] buyuruldu. Ve sâbian, kürsî-i vasî' zuhûra gelip, sebeb-i hesti-i kâinât oldu. Ve bundan sonra semâvât-ı seb' ve gayrıları zuhûr buldu. (**Dürre-i Beyzâ** Abdullâh Efendi k.s.)

***Heyûlânın esâmîleri :** Heyûlâ-i mutlaka-i müştereke-i beyne'l-ecsâm, ankā, et-tabîa, nefes-i rahmânî, nefs-i âlem, unsur-i a'zam, rakk-ı menşûr, heyûlâ-i küll, heyûle't-tabîa.
***el-Heyûlâ** (الهیولی): Heyûlâ şol bâtın olan şeye derler ki onda sûret zâhir ola. (Ankaravî)

YİRMİ SEKİZİNCİ BÂB LÂM-ELİF (لا) HARFİDİR

***Lâhût** (لاهوت) : Mertebe-i zâttır.

***Lâ-halâ ve lâ-melâ** (لا خلا ولا ملا): Hukemâ arşın fevkini ne boştur ve ne doludur derler. Ammâ sûfiyye onda müheyyimûn doludur derler.

***Lâ-bi-şart-ı şey, Bi-şart-ı şey, Bi-şart-ı lâ-şey** (بشرط لا شئ , بشرط شئ , بشرط شئ):
Lâ-bi-şart-ı şey, bir şeyin mutlaklığı murâddır. Bi-şart-ı şey, yanında şey olmak şartıyla, vâhidiyyet gibi. Bi-şart-ı lâ-şey, yanında şey olmamak şartıyla, ahadiyyet gibi.

***Lâyıha** (لایحه): Taraf-ı Hak'dan evliyânın kalbine tulû' eden feyz-i ilâhîye lâyıha derler.

***Lâyıhât** (لایحات) : Kalbe gelen fuyûzâta lâyihât derler.

***Lâ-ayn ve lâ-gayr** (لا عین ولا غیر) : Aynı da değil gayrı da değil.

***Lâ-ma'bûde illallâh** (لامعبود الاالله) : Ma'lûm ola ki, tevhîd lugatte bir nesnenin vâhid olduğunu bilip, ona göre birdir diye hükm etmektir. Ve ıstılâhda zât-ı ilâhiyyeyi efhâm ve evhâmın tasavvur ve tahayyül ettiği nesnelerden tecrîd ve belki niseb ve izâfâttan ta'riye ve vahdet-i hakîkiyyesini isbâttır. Zîrâ tevhîd üç vechile tasavvur olunur : Evvelki, tevhîd-i lâ-ma'bûde illallâhdır ki ma'bûd-

[352] - Aclûnî, I, s.275.
[353] - Aclûnî, II, s.100.

i hakkı isbâttır ki Allâh Teâlâ'dır. Ve ma'bûd-i bâtılı nefydir ki esnâm ve emsâlidir. Ve her hevây-ı nefs olan nesne esnâm makulesidir ki nefs-i insân ona ubûdiyyet gösterir. Hattâ بنى ان نعبد الاصنام واجنبنى و (İbrâhîm,14/35) [Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak bulundur] âyeti tefsîrinde demişlerdir ki esnâmdan murâd, nakdeyndir ya'nî altın ve gümüştür. Ve bu ikisi tahsîs olunduğu, halkın meyl-i gālibine binâendir. Zîrâ mal dedikleri, meyl-i nefsden ötürüdür ve cümleden ziyâde dirhem ve dînâra meyl bulunmakla gûyâ a'zam-ı esnâm ve muazzam-ı hicâbdır. Onun için dünyâya hicâb-ı kesîf-i zulmânî **[612-b]** dediler. Zîrâ envâ'-ı şehevât ve esnâf-ı hevâyı müştemildir. Cümlesi bu'ddur, nefs ve tabîata göre. Eğerçi sebeb-i kurbdur, kalb ve rûha nisbetle. Zîrâ mükâşif olan bu eşyâda esmâ-i ilâhiyyeyi mütālaa eder ve esmâdan müsemmâya intikāl eyler. Pes, seyr ettiği eser-i hak olur, âyine ta'bîr olunur, yoksa hicâb olmaz. Zîrâ âyine kendinde zâhir olan sûrete perde değildir.

İkinci tevhîd, لا مقصود الاالله dır ki ma'bûdu tevhîdden sonra maksûdu dahi sâir makāsıddan tecrîd eder. Zîrâ matlab-ı a'lâ ve maksad-ı aksâ Hak'dır. Ve tevhîd-i evvelde şirk-i hevâyı ya'nî arzuyu Hakk'a şerîk koşmaklık bulunduğu gibi, bu tevhîdde dahi şirk-i vücûd vardır. Zîrâ yalnız لا مقصود الا الله demekle tevhîd-i hakîkî bulunmaz. Belki maksûd-i aslî Hak olduğunu bilirken yine vücûd-i mümkin ve vücûd-i vâcib isbât eder. Ona ise isniyyet derler ki kendi vücûdu dahi vücûd-i mümkinde dâhildir. Sûfiyye ondan varlık ve evliyây-ı acem hestî ile ta'bîr ederler. Nitekim hilâfından yokluk ve nîstî diye tasrîh eylerler. Ve varlık ve zenb-i vücûd dedikleri, fi'l-hakîka bir ma'nâdır. Onun için demişlerdir ki, وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب اخر ya'nî sagāyir ve kebâirden günâh çoktur. Fe-emmâ vücûdda taaddüd tevehhüm edip gayrıya ve husûsâ kendi nefsine vücûd vermek kabâhat-ı azîme ve zenb-i kebîredir. Zîrâ sâir maâsîden tevbe ile halâs olur, fe-emmâ bu günâha تبت demekle iş bitmez. Belki nefs-i emmâreyi riyâzet ve mücâhede potasında kāl edip cevherini şirkden tahlîs etmeğe muhtâcdır, tâ ki ben demekten fâriğ ola. Bu ise zamân-ı medîde mevkufdur. Ve ekser-i süllâk fehmde kāsırdır. Nice fehm eyler ki vücûd dedikleri ma'nâ ile ya'nî benlik ile dolmuş ve zulmet-i tab' ve nefsi nûr-i idrâke perde olmuştur. Zâhirde bî-basar olmak idrâk-i mahsûsâta mâni' olduğu gibi, bâtında bî-basar olmak dahi idrâk-i ma'kulât ve ma'neviyâta mâni'dir.

Ve üçüncü tevhîd, لا موجود الا الله dır ki vücûd-i mâ-sivâyı bi'l-külliye mahv edip ve belki mâ-sivâ dedikleri eşyâda Hakk'ı isbâttır. Nitekim kavl-i meşhûrdur ki derler : ليس فى الدار غيره ديار [Gönülde Allah'tan başkasına yer yoktur] velâkin bu mertebeye tevhîd-i zât ve tevhîd-i ayn derler. Ukul-i ulemâ-i rüsûm onu idrâkden kāsır olmakla kelâm-ı mezkûrda sûfiyye-i muhakkikîne dahl ederler ve onları i'tikādda ilhâda nisbet eylerler. Ey mü'min ! Sana bir misâl edeyim ki hâtırın onunla mutmain ola ve maraz-ı ıztırâbdan şifâ bula. Ma'lûm ola ki, Allâh Teâlâ'nın Hz. Kur'ân'da münderic olduğu üzere esmâ-i hüsnâsı ve sıfât-ı ulyâsı vardır ki hakāyık ve mâhiyyât-ı eşyâ **[613-a]** onunla kāim ve zuhûrları ol esmânın tecelliyâtına menûttur. Esmânın kendileri dahi zât-ı ahadiyyeye dâirdir. Zîrâ sıfat mevsûfundan ve ism müsemmâsından münfekk olmaz. İşte ol hakāyık ıtlâk olunan nesneler tecellî-i esmâdan evvel zulmet-i ademde idi. Meselâ, gecenin zulmeti gece içinde olan eşyâya libâs gibi olup, eğer insân, eğer hayvân ve eğer dağlar ve taşlar ve sahrâlar ve deryâlar ve bunların emsâli her ne ki âlem-i kevnde mevcûd olmuştur, ol zulmet ile bürünüp ve mestûr olup aslâ onlardan gözlere bir nesne zâhir olmayıp, ne oldukları ve ne ismle müsemmâ oldukları ma'lûm değilken, şemsin işrâkıyla her şey zuhûra gelip ve ne olduğu ma'lûm olduğu gibi, cemî' eşyâ dahi adem-i zulmetinde mestûr olup, zuhûrlarında ya'nî ol hakāyık sûret bulmağa şems-i tecellîye muntazırlardı.Nitekim hadîsde gelir: خلق الخلق فى ظلمة ثم رش عليهم من نوره [354] Ya'nî Allâh Teâlâ cümle-i mâhiyyâtı zulmet-i ademde takdîr edip, ba'dehû onların üzerlerine ism-i nûr ile tecellî hasebiyle ifâza-i vücûd eyledi. Ve libâs-ı adem ve zulmet-i nâ-bûdî ile mestûr iken, zuhûra geldiler. Ve imkân arsasından hareket ve meydân-ı kevne ya'nî vücûd-i hâricîye teveccüh eylediler ve gayb iken şehâdet oldular. Pes, ol güneş eşyây-ı mestûre üzerine doğdukta ol eşyânın işrâk ve tenevvürleri ile mütemeyyiz olup, bu insândır, bu hayvândır, bu dağdır, bu taştır denildiği gibi, tecellî-i nûrî hasebiyle dahi hakāyık müteşahhıs olup, her biri âlem-i ilmde ne sûret üzerine ise âlem-i aynda dahi bi'l-fi'l ol sûreti kabûl eyledi. Eğerçi ki âlem-i ilmde olan sûrete, sûret-i ilmiyye ve âlem-i aynda olan sûrete, sûret-i ayniyye derler ki sûret-i hâriciyyedir. Ve bu sûretin ıtlâkı hakîkat ve sûret-i ilmiyye demek, mecâzdır ki tefhîm için ıtlâk olunur. Zîrâ sûret ol şekldir ki eşyâ birbirinden onunla mütemeyyiz olur. Âlem-i ilmde ise şekl ve sûret olmaz. Biz yine sadede gelelim. Güneş işrâk eyledikte bâğ ü gülzâr ve sâir umûr-i müstahsene üzerine aks ettiği gibi, kāzûrât ve mezâbil ve sâir mevcûdât-ı müstakbehe üzerine dahi aks etti. Velâkin ol zav' ol

[354] - Tirmizî, İman, 18; Ahmed b. Hanbel, II, 176.

necis olan nesnelere âlûde olmadı, belki hemân onları izhâr eyledi. Zîrâ izhârdan hulûl ve ittihâd lâzım gelmez. Bu sebeptendir ki güneş vakt-i gurubda zav'-ı münteşirini cezb ettikte cemî' ezvâ' kurs-i şemse dâhil olup, ol kāzûrât aslı üzerine zulmette kalır ve onlardan nişân belirmez. Eğer onlar zav'-ı şemsle tekeyyüf etmiş olsalardı, ol zav' onlar ile bâkî olurdu. Nitekim rûh-i hayvânî ki urûk-i bedene dâhildir, zîrâ kebedde olan demden cârî ve onun buhârâtından sârîdir, menâm ve yakazada zav'ı münfekk değildir. Zîrâ bedenine tekeyyüf etmiş ve onunla **[613-b]** mizâc bağlamıştır. İşte nûr-i ilâhînin dahi eşyâ ile hâli budur. Ya'nî onu hemân izhâr etmiştir. Ve kāzûrâtın hakîkat-ı imkâniyyesinin sûreti ve levâzımı i'tibârdan sâkıt ve mağlûb olmuş ve meşhûd olan ancak vücûd-i bâkî kalmıştır demektir. Ve illâ hakîkat-ı imkâniyye hakîkat-ı vücûbiyye ile müttehid olmak muhâldir. Zîrâ hakîkateyn-i muhtelifeteyndir ki biri fâniye ve biri bâkiyedir. Ve belki aslında hakîkat-ı bâkiye-i vücûbiyyeden gayrı hakîkat yoktur, zîrâ hakîkat-ı imkâniyye-i kâmine ma'dûm hükmündedir. Belki erbâb-ı hakāyık indinde bi-hasebi'l-asl hâlâ ma'dûmâttır. Ya'nî onların mevcûdât olduğu, ifâza-i vücûdladır yoksa fî nefsi'l-emr onlar için vücûd-i müstakil yoktur. Zîrâ vücûd-i müstakilli olsa, kendi aslına rücû' eylerdi. Onlar için ise Hak'dan gayrı asl ve merci' yoktur. Bu cihettendir ki kıyâmet-i kübrâda üzerlerinden libâs-ı vücûd-i ârî selb olunup sûretleri harâb olmakla kayyûm ismi hasebiyle onunla kāim oldukları pertev-i nûr-i ilâhî aslına rücû' eder.

İşte kıyâmet dedikleri bu makule fenâdır, yoksa eşyânın bi'l-külliye ma'dûm olması değildir. Ve asla rücû' dediğimiz dahi fenâ-i sûret hasebiyledir. Ve illâ her nesnenin melekûtu bâkîdir. Husûsâ ki efrâd-ı insânın ervâhı sûr-i israfîlde sûret-i amelî ile temessül eder. Eğer bi'l-külliye fenâ bulsa sûrda sûreti olmazdı. Ve ekser-i süllâk bu makāmda zıll ile zü'z-zılli teşhîs edemeyip, rücû'-i ervâh husûsunda mütehayyir olmuşlardır. Burada rûhdan murâd zıldir ki rûh-i ilâhî ve nûr-i zâtînin sâyesidir, yoksa cesed dedikleri değildir. Zîrâ cesed zü'z-zılldir ki zav'-ı ilâhî olan nûra tâbi'dir. Nitekim zav' dahi şems-i zâttan müstefâddır. Fe'fhem cidden. İşte bu takrîrden sana zâhir oldu ki cemî' eşyâ Hak'la kāimdir. Nitekim Tenzîl'de gelir : السموات والارض ان تزولا ان الله يمسك (Fâtır,35/41) [Doğrusu Allah, dengeleri bozulmasın diye, gökleri ve yeri kudreti ile tutuyor] bir dahi gelir : ولا يؤده حفظهما (Bakara,2/255) [Her ikisini görüp-gözetmek O'na bir ağırlık da vermez] ve hadîsde gelir ki: السلطان ظل الله فى ارضه[355] Ya'nî her asrda olan sultân-ı a'zam hakîkat-ı ilâhiyyenin sâyesidir. Ya'nî ol hakîkatten sâye menzilesindedir. Ve sûret-i âlem sultân-ı a'zam ile kāim olduğu gibi, melekût-i âlem dahi hakîkat-ı ilâhiyye ile kāimdir. Ve her asrda olan kutb-i vücûd zikr olunan hakîkat-ı ilâhiyyenin mazharıdır. Pes, sûret-i âlem ism-i zâhirle ve ma'nây-ı âlem ism-i bâtın ile devr eder ve sûret ve ma'nâ iki şahsla kāim olur. Ve bundan ol şahslar âlemin kendi olmak lâzım gelmez. Nitekim ıstabl-ı âmire-i sultân sultâna muzâf ve harbendeler dahi onun muzâfâtındandır. Böyle iken, bunlardan cemâl-i ırz-ı sultâna şân gelmez. Zîrâ mertebelerine göre sultânın izhârıyla zâhir olmuştur ve taayyün-i tâm bulmuşlardır. El-hâsıl, şemsin eşyâya müdâhalesi izâet ve işrâkda olduğu gibi, tecellî-i ilâhînin izâeti dahi eşyâ ile böyledir ki **[614-a]** mâhiyyât kendi suver-i arziyyesi ile ke'l-evveldir. Şu kadar vardır ki nûr-i ilâhînin âyinesi olmuşlar ve nûr-i ilâhî dahi mâhiyyâtın ahvâline âyine olmuştur. Nitekim âsyâb devr eden taşların ve levâzımının mir'âtıdır. Zîrâ su olmasa ol âsyâbdan hiçbir nesne zuhûr bulmazdı. Binâen-alâ-hâzâ, feyz-i âsyâb munkatı' olmadıkça ahvâl-i âsyâb dahi vücûda gelmemektedir. Feyz-i ma'nevîde ise inkıtâ' yoktur. Zîrâ suver-i eşyâ mütebeddil olduğu sûrette hemîşe rûh-i zâtînin anâsır ve maâdine taalluk-i tâmmı vardır, eğerçi fehmi asîrdir. Bu sebeptendir ki âlemde meyyit yoktur ki avâm-ı ulemâ ona cemâd dediler. Ve bu makāmın bundan ziyâde tafsîle mecâli vâr ise dahi tasrîhi müşkil olmakla zikri tayy ve minkār kılmadan cereyânı men' olundu.

Li-muharririhî :

Dest-i kudretle döner bu nüh kıbâb,
Feyz-i âb ile nitekim âsyâb.
Cünbüş-i çeşm oldu rûha müstenid,
Olmasa ger rûh ten olur harâb.
Sanma hâlî âlemi sen rûhdan,
Bir serâb oldu kîm vâr anda şarâb.
Ger hakkı görmek dilersen bak sana,
Hakka zîrâ âyine oldu türâb.
Nûr-i mâh oldu mihrden müstefâd,

[355] - Sehâvî, **Mekâsıdı'l-Hasene**, 116.

Bir olubdur âftâb ve mâhtâb.
Şeyh hakkıdan suâl eyle onu,
Tâ ki vere sana hakkānî cevâb.
(Nukile min **Kitâb-ı Ömeriyye-i Hakkı**)

Ve لا موجود الا الله dan ahz olunan vahdet-i vücûd dahi böyledir ki onun dahi emsile-i bisyâr ve nezâir-i bî-şümârı vardır. Böyle iken yine halkın nazarına gelmez ve değme kimse eşyâda sırr-ı vahdeti bilmez. Belki vücûd müteaddid görünür ve kesret ile ziyâde ülfetinden taaddüd-i vücûda müsâade verir. Evvelâ kendine nazar eylemez ki cesed vâhiddir, maa-hâzâ kesret-i a'zâsı dahi vardır. Fe-emmâ bu kesret cesed vâhid olduğunu münâfî değildir. Ve rûh dahi rûh-i vâhiddir, eğerçi rûhun dahi kesret-i kuvâsı vardır. Ve bir çekirdekten bir dıraht-ı müntehî vücûd bulup, meyvesinin çekirdeklerinden nice ağaçlar ve beğçeler zuhûra gelir, maa-hâzâ aslı bir çekirdektir. Pes, ol bağçelerin sûretine nazar edenler kesret görürler ve aslı olan çekirdeğe bakan hemân bir çekirdekten gayrıyı görmez. Ve şems ki zav'ının matārih-i kesîresi vardır, filân hânenin pencerisinin nûru ve filan mahallin zav'ı derler. Maa-hâzâ zav'-ı şems aslında birdir ki kursası zav'ını müştemildir ve taaddüd-i matārih ile hâsıl olan takassüm matārihin zevâliyle zâil olur. Meselâ, hâneler ve revzeneler harâb olup dünyâ evi şöyle harâb kalsa, hemân yine evvelki nûrdur ki takassüm ve tahassüs etmemiştir. Pes, zâhirde matārihin kesretine nazar eden nûr-i şemsde dahi taaddüd vardır kıyâs eder. Maa-hâzâ, meşrık ve mağrib miyânında olan hemân bir nûrdur. Ve bir nesne elvân-ı sabgla mesbûğ ve münteşir olsa, sûret-i beyn olan onun kesret-i nukuş ve elvân-ı sabgına nazar edip, mütehayyir olur. Maa-hâzâ, aslı bir beyâz bezdir ve üzerinde olan elvân umûr-i ârızadır. İşte ârifler ve mükâşifler, ol **[614-b]** bezin aslına nazar ederler ve reng-i elvân onlara hayret-efzâ olmaz. Ve asl-ı maâdin zehebdir velâkin ol kuvvet-i zehebiyyenin mürûr ettiği arzın mizâc-ı muhtelifi hasebiyle fıdda ve nühâs ve hadîd ve üsrüb ve emsâli olur, maa-hâzâ aslları bir ma'dendir. Velâkin her nesnenin taayyün-i mahsûsuna göre bir ismle tesmiye olunur. Ya'nî altınlık ile taayyün edene altın ve nühâslık ile taayyün edene nühâs ismiyle tesmiye olunur. Ve kıs alâ hâzâ. Ya'nî her şeyin hakîkatı muhtelif olmakla ismi dahi muhtelif olur. Cümle hakāyıkın aslı bir ise de zîrâ esmâ-i hakāyıka nâzırdır. Çünki hakāyık ihtilâf üzerinedir, esmâ dahi muhtelif olur ve illâ birbirinden temyîz bulmaz.

Li-muharririhî :

Cân ü dilden diyelim lâ ma'bûde illâ hû,
Aşk ile söyleyelim lâ maksûde illâ hû.
Şevâhidi çok durur cemâli açık durur,
Hakdan gayrı yokdurur lâ mevcûde illâ hû.
Nazar eden her yana delîl istemez ona,
Gözün açıp baksana lâ meşhûde illâ hû.
Hâlık-ı heyâkildir revân ü âb ü gildir,
Mahbûb-i cân ü dildir lâ mevcûde illâ hû.
Erdi ondan tecellî verdi halka tesellî,
Etti ihsân-ı küllî lâ mahmûde illâ hû.
Her kîm vahdete erer hakkı kesreti dürer,
Herkes ona yüz sürer lâ mescûde illâ hû.

لاالهالاالله ـ لاالهالاهو ـ لاالهالاانا ـ لاالهالاانت cümlesi tevhîddir ki Kur'ân mecmû'unu nâtıkdır. لاالهالاانا şecere-i Mûsâdan mesmû' olan tevhîddir. Ene'l-hak, ene'l-bâtıl mukābilidir. Bâtıl, vücûdu gayr-ı beden olandır, nişâne-i zâhire-i insâniyye gibi. Onun için zâhil ve hâlikdir. Ve hak, vech-i hâsdan olan nûr-i vücûddur ki her hangi sâlike tecellî ederse setri vâcibdir ve illâ dâreynde muâheze olunur. Fe'fhem.

Ve tevhîd aksâmından evvelkisi, لاالهالاالله dır ki aslü'l-ezkârdır. Zîrâ nefy ü isbâtı müştemildir ki nefy âlem-i lâ taayyüne nâzır ve isbât âlem-i taayyüne dâirdir. Bu sûrette kelime-i mezkûre gayb ve şehâdeti câmi' ve sıfât-ı selbiyye ve subûtiyyeyi muhît olmuş olur. Ve ism-i celâle ki ulûhiyyete ve mertebeye delâlet eder, cemî' esmânın merâtibi buradan taksîm olunur, zîrâ makām-ı vâhidiyyettir. Nitekim merâtib-i devlet bi'l-fi'l sultânın vücûduna menûttur. Ya'nî sultân-ı a'zamın kable'l-cülûs hâli zât-ı ahadiyye mertebesidir. Tahta cülûsdan sonra zât-ı vâhidiyyet mertebesine tenezzül edip, merâtib-i saltanat oradan taksîm olunup, her rütbenin ehli müteayyin olduğu gibi, meselâ vezâret ve fetvâ ve emsâli gibi, zât-ı ahadiyye-i ilâhiyye dahi mertebe-i vâhidiyyet olan ulûhiyyete tenezzülden sonra esmâ ve sıfâtın merâtibi ve erbâbı müteayyin oldu.

Zîrâ mertebe-i ahadiyyette taksîm olmadı. Onun için mekke-i mükerreme fethinde feth olmadıkça sırr-ı fenâ zuhûra gelmedi ve medîne-i münevvereye hicret bulunmadıkça sırr-ı bakāya kapı açılmadı. Ve bu fenâ ve bakādan sonra mertebe-i vezâret ta'yîn olundu ki arzda Ebûbekr ve Ömer'in (radiyallâhu teâlâ anhümâ) vezâretleri **[615-a]** ve semâda Cebrâil ve Mîkâil'in (a.s.) vezâretleridir. Ve bu fenâ ve bakā i'tibârıyla insâna ekmel-i nâs derler. Fenâ ev-ednâ mertebesidir ve bakā ev-ednâdan sonra kābe kavseyndir. Kāle teâlâ: ثم دنا فتدلى (Necm,53/8) [Sonra yaklaştı, derken sarkıverdi] ya'nî dünüvv ve kurb ev-ednâya urûca ve tedellâ oradan kābe kavseyne nüzûle göredir ki evvelkisi mahv ve ikincisi sahvdır. Zîrâ mahv, zât-ı ilâhiyyede fenâ ve tams, sıfât-ı ilâhiyyede fenâ ve sahv, ef'âl-i ilâhiyyede fenâdır ki tertîb üzerine üç aded fenâ ve üç aded fenâdan sonra üç aded bakādır. Ve insân-ı kâmilin ilmi ki ona ilm-i ilâhî derler, makām-ı ulûhiyyete müntehî olur. Ve makām-ı ulûhiyyetin mâ-fevki olan âlem-i gayb zâta tecâvüz etmez. Nitekim Kur'ân'da gelir: فاعلم انه لا اله الا الله (Muhammed,47/19) [Şunu bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur] ya'nî müteallik-i ilm-i insân mertebe-i ulûhiyyettir. Esmâ ve sıfât bu mertebeye nâzırdır. Zîrâ ulûhiyyet mertebesinin fevkinde ism ve resm yoktur. Nitekim sultān-ı a'zama ma'rifet mertebe-i saltanatına göredir. Ve sultān-ı a'zamın mâ-verâsına ilm tecâvüz etmez. Zîrâ âlem-i zâttır ki mechûl-i mutlakdır, bu cihetten ilm-i ilâhî dediler, ilm-i zâtî demediler. Zîrâ zâta ilm taalluk etmez ve zâtı müşâhede edeyim diyen berk sûretinde müşâhede eder ki ânîdir, ya'nî tarfetü'l-aynda açılır-kapanır. Eğer ân-ı bâkî olsa, insân muhterik olur. Fe-emmâ tecelliyât-ı sıfâtiyye böyle değildir. Ya'nî erbâb-ı kemâl Hakk'ı dâimâ sıfâtı âyinesinden müşâhede ederler ve muhterik olmazlar, zîrâ vech-i kamere nazar gibidir, vech-i şemse nazar ise mümkün değildir, zîrâ ihtitāf-ı basar eder. Ve ulûhiyyette üç i'tibâr vardır ki biri ibâdet mukābelesinde olan ilâhiyyettir ki ef'âle nâzırdır. Ve biri ubûdiyyet mukābelesinde olan ulûhiyyettir ki sıfâta nâzırdır. Ve biri ubûdet mukābelesinde olan ulûhettir ki zâta dâirdir. Ve Kur'ân'da gelir: ياايها الناس اعبدوا ربكم (Bakara,2/21) [Ey insanlar! Rabbinize kulluk ve ibadet ediniz] ya'nî rabbinize üç mertebede ibâdet ediniz ve ser-fürû kılınız. Ve yine gelir: اليس الله بكاف عبده (Zümer,39/36) [Allah kuluna kâfi değil mi ?] zamîr ki hüviyyet-i ilâhiyyeye râci'dir, mebde'-i ulûhet ve ulûhiyyet ve ilâhiyyettir. Ve bu üç sırrla mütehakkık olan kimse abd-i hakîkî olup, Allâh Teâlâ'nın kâfî ismiyle zuhûr bulur. Ya'nî Allâh Teâlâ o makule abdin her emrine kâfî olduğu gibi, ol abd dahi sâir ibâdın emrine kâfî olur.

Li-muharririhî :

Sûret-i âlemde kalma âlem-i ma'nâya gel,
Bakma ednâya şuhûd-i rabbi'l-a'lâya gel.
Kenz-i mahfî istersen aç tılsım-ı kesreti,
Kesret-i esmâ içinde vahdet-i kübrâya gel.
Bilmeğe bu sırr-ı tevhîdi eriş bir kâmile,
Mazhar-ı kâmil yüzünden hizmet-i mevlâya gel.
Kaydını ko nefy ü isbâtın yürü ıtlâka er,
Kābe kavseyni tecâvüz ile ev-ednâya gel.
Zât-ı hakda mahv olup hak ile tevhîd et hakkı,
Zâttan zâta güzer kıl ol cihân-ı ârâya gel.
Da'vet-i firrû ilallâhı işittin hakkıyâ,
Gitme yâbana o zât-ı bî-hemtâya gel.

İkinci tevhîd, لااله الا انت dir ki makām-ı huzûr **[615-b]** ve hitāb-ı müşâhedede olanların tevhîdidir. Nitekim Hz. Yûnus (a.s.) dan mahkîdir ki batn-ı hûtta ve ka'r-ı deryâda iken demiştir : لا اله الا انت سبحانك انى كنت من الظالمين (Enbiyâ,21/87) [Senden başka ilah yoktur, seni tenzih ederim ve ben gerçekten zalimlerden oldum] ve bu hitābdan fehm olunur ki Allâh Teâlâ'nın a'lâ ve esfel ile takayyüdü yoktur, belki cemî' cihâtı muhîttir. Zîrâ Yûnus esfel-i sâfilînde muhâtaba-i Hz. Bârî ettiği gibi, Cenāb-ı Nübüvvet (s.a.v.) dahi a'lây-ı illiyyînde لا احصى ثناؤك عليك [Sana olan hamd ü senâ sayı ile ifade edilmez] hitābıyla müşâfehe-i Hz. Zü'l-Kibriyâ kıldı. Pes, فاينما تولوا فثم وجه الله (Bakara,2/115) [Nereye yönelirseniz yönelin, orada Allah'a durulacak cihet vardır] mûcebince umûm-i tecellîden ötürü, Hak Teâlâ'yı a'lâda olanlar a'lâda ve esfelde olanlar esfelde taleb ederler. Meselâ, ser-i insân ki cânib-i ulvîde ve pâyı ki taraf-ı süflîdedir, her biri mâ-halaka leh muktezâsı üzere talebkâr-ı Hak'dır. Ve Hak Teâlâ cemî' ulviyyât ve süfliyyâta müfîzdir. Zîrâ feyz-i hâsdan her ona irtibâtı vardır. Çünki on sekiz bin âlem mevcûdât-ı muhtelife ile mâ-lâ-mâldır ki hiçbir karış yer yoktur ki orada cem'iyyet-i ervâh veyâ huzûr-i eşbâh olmaya. Lâ-cerem Allâh Teâlâ bu âlem-i külliye ve cüz'iyyeyi muhît ve bu isniyyât-ı muhtelifeyi hâvî oldu ve her

nerede matlûb olsa orada bulundu. Ya'nî vücûdun her neresine parmak ile bassan, rûh bi-kemâlihî oradadır gibi, Hakk'ı dahi her yerde mevcûd bilmelidir. Nitekim فى السفر و الخليفة فى الاهل اللهم انت الصاحب ona dâldir. Ya'nî seferimiz hâlinde her yerde bize musâhib olduğu, hânemizde halîfe ve vekîlimiz olduğuna mâni' olmadı. Ya'nî bir anda hem seferde musâhib ve hem hânede vekîl oldu. Hak Teâlâ'ya göre bu muhâl değildir. Belki hâne ile sefer hâli bir oldu. Zîrâ kurb ve bu'd bize göredir ki biz mukayyediz, Hak ise mutlakdır. Meselâ, felek-i çârümden tulû' eden âftâb âlem-i ârânın cümle-i aktāra in'ikâs-ı zav'ı berâberdir ki ona göre a'lâ ve esfel ve deryâ ve sahrâ berâberdir. Nokta-i merkezin cemî' nukāt-ı dâireye teveccühü gibi. İşte bu sebeptendir ki Ka'beyi tavâf ederler, ya'nî harîminde devr ederler ve bir yerde karâr edip durmazlar. Zîrâ Ka'be zât-ı ahadiyye-i mutlaka sırrıdır. Itlâkda ise cihet-i vâhide ile takayyüd olmaz. Ya'nî zâhiri kalbe olduğu ve bir cihete müteveccih olunduğu mukayyedliktir. Ve bununla namâz ile tavâfın miyânında fark zâhir oldu. Zîrâ tavâfın zâhiri ve bâtını mutlakdır. Namâz ise bâtını mutlak ve zâhiri mukayyeddir. Ve hem namâz Ka'be gibi sırr-ı ıtlâka nâzır değildir, zîrâ namâz ahvâlinden ibârettir ve münâcât-ı bârîye dâirdir. El-hâsıl, insân vech-i mutlakdan teveccühe kādir olmadıkça kayddan halâs olmaz. Bu ise cümle berâzihi güzer ile hâsıl olur.

Li-muharririhî :

Gel imdi kayd ü bendi pây-ı teveccühden al,
Ve kendini vâdi-i ıtlâka sal.
Ve deryây-ı şuhûd-i kâmile dal,
Dîdâr-ı yâre tālib isen aç gözün gözüm. ***[616-a]***
Ta'lîk eyle gûşuna cevher gibi sözüm,
Vâr ise dilde Ka'be-i vasla teveccühün.
Gark oldu bahr-i eşk-i firâvânıma yüzüm,
Girsem olur bu za'fla sûrâh-ı sûzene.
Kendi uzaldı rişte-i bârî-veş özüm,
Etmez acûz-i dehr bana hüsn-i terbiye.

Üçüncü tevhîd, لا اله الا انا dir ki âlem-i cem'de olanların lisân-ı hakdan tevhîdidir. Nitekim şecere-i Mûsâdan انى انا الله sâdır oldu. Zîrâ şecere fi'l-hakîka sâir eşyâ gibi hâmil-i rûh-i zâtîdir. Ve ol rûh ona tecellî-i evvelden sârî olmuştur. Ve mükâşifler ol rûh sebebiyle cemî' eşyâda hayât ve sem' ve basar ve kelâm idrâk ederler. Eğerçi mahcûblara göre, hafîdir. Bu cihetten buyurmuşlardır :

Beyit :

و لست ادرك من شئ حقيقة
و كيف ادركه و انتم فيه

Ma'nâ demektir ki, ben hiçbir nesnenin hakîkati ne idüğün idrâk ve ihâta edemedim. Nice idrâk edeyim ki hiçbir şey yoktur ki sen onda mütecellî olmayasın. Ya'nî Hakk'a hitāb edip der ki " Yâ rab, senin her zerrede bir tecellî-i mahsûsun vardır. Pes, ben ol zerreyi idrâk eylesem, seni idrâk etmiş olurum, çünki seni hakîkat ve künh üzere idrâk etmek müyesser olmaz. Belki idrâk olunan ba'zı levâzım ve havâss-ı hakāyıkdır ki esmâ ve sıfâta nâzırdır. Zîrâ bunlar ya'nî esmâ ve sıfât zâtın niseb ve izâfâtıdır. Nisbeti bilmekten ise mensûb-i ileyhi külliyet üzerine bilmek lâzım gelmez. Meselâ, sultān-ı a'zamın ma'lûm olması, nisbet-i saltanat yüzündendir. Eğer bu nisbet olmasa mechûl-i mutlak kalırdı. Pes, eğer insân ve eğer insânın gayrıdır, hakîkat üzerine müdrek değildir. Onun için, من عرف نفسه فقد عرف ربه [Nefsini bilen Rabbini de bilir][356] kelâmında ma'rifetle ta'bîr olundu ki ma'rifet-i cüz'iyyâta taalluk eder. Ma'rifet-i nefs ise cüz'iyyet üzerinedir, külliyet üzerine değil. Eğer külliyet üzerine olaydı ma'rifet-i hak dahi külliyet üzerine olup, ma'rifet husûle gelirdi, bu ise mümteni'dir. Çünki bir şecereden sırr-ı hayât ve kelâmı izhâr edip onun mazhariyyetinden انى انا الله demek câiz oldu. Cemî' eşyâ dahi ona göredir. Husûsâ insân nişânede cümleden ekmeldir ki esmâ-i cemâliyye ve celâliyyeyi câmi'dir. Ve hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi muhîttir. Binâen-alâ-hâzâ, insânın mazhariyyetinden انى انا الله demek

[356] - Aclûnî, II, s.262.

müsteb'id değildir. Ve şer'de dahi gelir ki : ان الله يقول على لسان عبده سمع الله لمن حمده[357] ma'nâsı mihrâbda cemâate semiallâh diyen imâmın lisânından Allâh Teâlâ'dır, eğerçi sûretâ imâmdır. Nitekim kârii'l-kur'ân bir imâm-ı meşhûd iken ba'zı mükâşiflere Rasûlullâh olmak üzere görünür ve Kur'ân'ı Rasûlullâh'ın lisânından istimâ' eder. Kemâl odur ki da'vâyı koyasın ve Hak senin hakkında şehâdet eyleye. Cenâb-ı Nübüvvet hakkında vâki' oldu. Kāle Teâlâ : **[616-b]** وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى (Enfâl,8/17) Ya'nî remy eden zâhirde Cenâb-ı Nübüvvet ve bâtında Hak'dır ve Hak sûret-i Muhammed'de zâhir olmuştur. Onun için ona göre mazhariyyet-i tâm ve Cenâb-ı Nübüvvet'e göre o mazhariyyet gayr-ı tâmdır. Zîrâ mazhariyyet-i tecellî dahi tefâvüt üzerinedir. Ya'nî herkesin âyinesinde incilâ ve inkişâf bir değildir. Onun için kimi a'lem ve kimi âlimdir. قال تعالى : فوق كل ذى علم عليم (Yûsuf,12/76) [Her ilim sâhibinin üstünde daha iyi bilen vardır]

Li-muharririhî :

Mazhar-ı hak olduğun fehm eyle ammâ kıl edeb,
Ko bu da'vâyı ki da'vâ içre vardır çün ta'b.
Hak iken da'vâsı bak mansûru ber-dâr ettiler,
Kesdiler sâğ u solun çün oldu da'vâsına heb.
Da'vây-ı innî enallâh eyledi çünkîm dıraht,
Nice ihrâk etti onu kabl-i nazar nâr-ı gazab.
İstihâlât-ı hakāyık çün muhâl oldu ebed,
Abd hak nice olur hak yanıca abd ola rab.
Allâh allâh derse ger sende kemâl-i hakkı gören,
Sen ene'l-abd demekten fâriğ olma bî-sebeb.
Gerçi hakkıyım ene'l-hakdan velî dem urmazam,
Vârımı sarf eyledim kulluk yoluna heb.

Dördüncü tevhîd, لااله‌الاهو dur ki hüviyyet-i ilâhiyyeye nâzırdır. Ve hüviyyet dedikleri, taayyünât-ı ilâhînin evvelidir, nitekim âhiri kelâmdır. Ve bu taayyün-i ilâhî taayyün-i sultān-ı a'zam gibidir ki cemî' taayyünât-ı fevkāniyye ona tâbi'dir. Nitekim hakîkat-ı muhammediyye ki taayyünât-ı kevniyyenin evvelidir, cümle-i taayyünât-ı tahtâniyye ona tâbi'dir. Mertebe-i insâna gelince ve bu mertebeden sonra gayrı taayyün-i küllî yoktur. Eğerçi taayyünât-ı cüz'iyyeye nihâyet olmaz. Ve bu hüviyyetin mâ-fevkine zât-ı baht derler ki onda taayyün olmaz, zîrâ gayb-ı mutlak mertebesidir. Nitekim gün şafak vaktinde taayyün bulur. Ya'nî nehârın ibtidâ zuhûru subh-i sâdıkdandır ki terakkî ederek işrâk ve duhâya müntehî olur. Gece ise leyl-i zâttır ki onda taayyün-i zuhûr yoktur, belki âlem-i hafâdır, onun için kenz-i mahfî denildi. İşte zât-ı ilâhiyye hafâdan ve esmâ ve sıfâtı zuhûrdan ibârettir. Ve zât-ı ilâhiyyenin zuhûru dedikleri, esmâ ve sıfât âyinesindendir, yoksa bi'z-zât değil. Zîrâ nûr-i zât şa'şaânîdir ki ihtitâf-ı ebsâr eyler. Ya'nî gözler ona nazar edemez ki fânîdir ve manzûr bâkîdir. Onun için buyururlar : لن ترانى ya'nî sen beni Mûsâ gözüyle ve beşeriyyetle göremezsin. Belki beni gören yine benim gözümdür ki senin sırrının gözüdür. Pes, Allâh'a Allâh ile nazar eyle, yoksa Allâh'a Mûsâ ile bakma ve illâ göremezsin. Zîrâ dîde-i fânî dîde-i huffâş gibidir ki mütālaa-i âftâba tâb getiremez. Ve bu makāmın tefâsili ve letâyifi tahrîre gencâyişden dûr ve takrîr ile tamâm olmaktan mehcûrdur. Ve onun zevki kalb-i insâna sülûk ile hâsıl olur. Ve sülûk ve mücâhedât ve riyâzât sûretinde dahi ekser-i süllâka göre müddet-i tavîlede mevkufdur. Zîrâ kemâl-i insân tedrîcîdir, def'î değildir. Nitekim tîn-i fağfûrî kırk sene terbiye olunur. Ve la'l ve bedehşân dahi hûn-i ciğerle perveriş bulmağa muhtâcdır, tâ ki rengîn ola. Ve hûn dahi şîr olmağa zamân ister. Ve şol nesne ki **[617-a]** serîu'l-husûl, serîu'z-zevâldir. Velâkin çünki maksûd olan kemâldir. Bat'i'l-husûl olursa dahi insân onun zahmetin çekmek gerekdir. Nitekim gelir : طوبى لمن طال عمره و حسن عمله Ya'nî tûl-i ömrden murâd, hasen amel ve bundan dahi maksûd ma'rifetullâhdır ki gāyetü'l-kemâldir. Zîrâ mertebe-i müşâhede ma'rifete tâbi'dir. Ve bu makāmın esrârındandır ki Kur'ân'da gelir : قل هو الله احد zîrâ bunun aslı قل هوالله dır ki eğer هو ismi olursa, nitekim ba'zı ulemâ-i kibâr zâhib olmuşlardır. قل هوالله demek gibi olur. Nitekim لااله‌الاهو ـ لااله‌الاالله demektir. Muzhar iâde olunmak ile cümleden mübtedâya âid zamir lâzım gelmedi. القارعة ما لقارعة ve emsâli gibi. Fe-emmâ قل هوالله da münâsib olan هو zamir olmaktır, merci'i Allâh Teâlâ'dır. Ve zikri sebk etmediği, taayyününe binâendir.

[357] - Müslim, Salât, 62, 63, 64; Buhârî, Ezan, 52, 74, 82, 86.

الیه یصعد الکلم الطیب ve dahi انا انزلناه ve emsâli gibi. Çünki Hak'dan gayrı mevcûd yoktur. Bu cihetten merci' ma'lûmdur ki Allâh Teâlâ'dır. İşte sûfiyye هو هو diye zikrettikleri bu ma'nâyadır, yoksa erbâb-ı inkâr ettiği gibi odur demek değildir. Zîrâ bu zu'm bâtıldır. Ve bu makule müşrikler isbât-ı vücûd-i vâcib ve isbât-ı vücûd-i mümkin ettikleri için yalnız هو demek kâfî olmayıp, berây-ı taayyün-i merci' قل هوالله denildi. Ya'nî ey mertebe-i isniyyette kalanlar ve zamirlerini hakdan gayrıya rabt edenler, bilmiş olun ki هو nun merci'i Allâh'dır ve onun vahdet-i vücûdunda şübhe yoktur. Nitekim vücûd-i mâ-sivâ dedikleri, vehm-i mahz ve hayâl-i sırfdır. Nitekim bâlâda takrîr olundu. Ve şirk-i celî ile müşrik olanlar, taaddüd-i vücûda zâhib olduklarından mâ-adâ taaddüd-i âliheye dahi zâhib olmalarıyla bunları dahi nefy için قل هوالله denildi. Ve burada العلم نقطة کثرها الجاهلون [İlim bir noktadır, onu câhiller çoğalttı] sırrı zâhir oldu. Zîrâ erbâb-ı tahkîk olanlara göre, قل هو demek kâfî iken, mukallid-i câhili redd ve nefsü'l-emri ta'rîf için mâ-ba'di ona zammolundu ve mütûn ve şürûhuna ve havâşî yazmağa bâis nedir bilindi. Zîrâ idrâklerde tefâvüt vardır, belki küşûf dahi berâber değildir, eğerçi cümlesi ehl-i vahdettir.

Ve bu dört gûne tevhîd ki zikr olundu, gerçi bunların meâli emr-i vâhid ve muktezâsı zât-ı ilâhiyyeyi tecrîddir. Fe-emmâ meşâribde ihtilâf ve ezvâkda tefâvüt olmakla evliyâdan ba'zıları evvelki kelimeyi ve ba'zıları dahi gayrılardan ihtiyâr edip zikr-i hak ettiler ve tarîk-i tecrîde girip gittiler. İşte sûret-i tevhîd لا اله الا الله dır ve hakîkat-ı tevhîd لا موجود الا الله dır. Evvelkinin ma'nâsı avâm-ı ehl-i îmâna zâhir ve küffâra hafîdir. Ve ikincinin ma'nâsı havâss-ı ehl-i îmâna münkeşifdir, gayrıya değil. Zîrâ eğer avâm-ı ulemâya dahi münkeşif olsa, kıyl ü kāl eylemezler ve hakîkat-ı tevhîd hakkında nâ-ma'kul söylemezlerdi. Fe-emmâ ehl-i hayâlin hâli budur ki yok yere teksîr-i sevâd eylediler ve âhir sevâd-ı kalble kaldılar. **[617-b]**

Li-muharririhî :

Hangi âşık kîm göründü çeşmine dîdâr-ı hû,
Tâ ebed nergîsler oldu onun bîdâr-ı hû.
Hakka râci'dir zamîri âşıkın aynı değil,
Ânınçün etti hak ihlâsda izhâr-ı hû.
Kesret-i vahdet libâsına kôdu zâkir olan,
Birliğe erişti âhir eyleyip tekrâr-ı hû.
Allâh allâh hû diyen mahrûm kalmaz âkibet,
Açılır bir gün ona envâr-ı hû esrâr-ı hû.
Hû durur kîm on sekiz bin âlemi oldu muhît,
Halka-i dehândan görünür cümle-i etvâr-ı hû.
Hakkıyâ her kanda baksan oldu âyine ona,
Zâhir oldu tal'atından çeşmine ruhsâr-ı hû.
(Nukile min **Kitâb-ı Ömeriyye-i Hakkı**)

Ba'de-zâ, zikr olunan çâr kelimeye kelime-i tevhîd derler ki bi-hasebi'l-gālib nehâra münâsibdir. Zîrâ nehârda dahi kelime gibi terkîb vardır. Nehâr âlem-i sıfât ve kesrete nâzırdır. Fe-emmâ esmâ-i müfrede münâsib olan leyldir ki âlem-i zâta dâirdir, zâtta ise terkîb yoktur, esmâ-i müfrede gibi. Velâkin ehl-i halvet olan sâlik, şeyhin işâret ve irşâdı üzere cârî olur ve ta'lîmden bîrûn olmaz. Ve esmâ-i müfrededen murâd esmâ-i hüsnâdır ki külliyâtı hasebiyle on iki isme tenzîl olunmuştur ki yedi adedi fenâya ve beş adedi bakāya müteallik ve nâzırdır. Ve ol yedi aded ism-i ilâhî bunlardır ki zikr olunur : قهار , قیوم , حی , حق , هو , الله , لااله الاالله Burada لااله الا kelimesi esmâ içinde yoksa dahi biz idhâl ettik. Zîrâ nefy ü isbâtı müştemil olduğu cihetten onunla zikr etmek الله هو الله diye zikr etmekden efdaldir. Nitekim ba'zı esrârı bâlâda zikr olundu. Ve bir nesne bilâ-kayd i'tibâr olunduğu, kayd ile i'tibâr olunduğu gibi değildir. Zîrâ nefy bir binâ gibidir ki binâ esâs üzerine te'sîs olunduğu gibi, isbât dahi nefy üzerine vaz' olunmuştur. Nitekim derler : التخلیة مقدم علی التحلیة ya'nî evvelen silip süpürmek tahliyedir (hı ile) , sâniyen döşeyip dayayıp zînet vermek tahliyedir (hâ ile). Ve kelime-i şehâdet ile الله الله isminin farkları vardır. Zîrâ kelime-i şehâdette olan harf-i nefy, mâ-sivâya vücûd vermekden hâlî değildir, zîrâ vücûd vermese neyi nefy eder. Onun için demişlerdir ki, muvahhid müşrikdir ve belki câhiddir ki şirk ise hakîkat-ı tevhîdi münâfîdir. Fe-emmâ harf-i nefye mukārin olmayan isbât böyle değildir, belki zikr-i mahzdır.

Suâl olunursa ki, yâ kelime-i şehâdet ne vechiel efdalü'l-ezkâr oldu ? Cevâb budur ki, efdaliyyeti vech-i âhardandır. Zîrâ evhâm ve hayâlât erbâbı olan mübtedîlere nefy ü isbât lâzımdır. Ve bir dahi nefy lâ-taayyün âlemine ve harf-i illâ ya'nî isbât taayyün mertebesine işârettir ki biri âlem-i gayb ve biri âlem-i şehâdettir. Pes, bu cem'iyyete binâen efdal oldu. Ve lâ-taayyün tenzîh ve taayyün tahmîd mertebesidir. Ve Hak Teâlâ fi'l-hakîka taayyün ve lâ-taayyünden müberrâdır. Zîrâ bunlar umûr-i nisbiyyedendir, ıtlâk-ı hakîkîye münâfîdir. Ve bundan fehm olundu ki sâlik-i meczûba göre, ibtidâ-i zikr kelime-i şehâdettir. Ve meczûb-i sâlike **[618-a]** nisbetle الله الله kelimesidir. Ve ba'zı turuk ehli ki her mübtedîye kelime-i celâleyi virdverirler ve onun üzerine ısrâr ederler, sahîh değildir. Ve bu dahi ilhâdın bir nev'idir. Zîrâ mezheb-i muhakkıkînden meyl ve inhirâfdır, fe'fhem cidden.

Li-muharririhî :

Diyelim her nefesde lâ ilâhe illallâh,
Hem çû bülbül kafesde lâ ilâhe illallâh.
Kāl ü kıyli koyalım ehl-i hâle uyalım,
Hakk-ı dilden diyelim lâ ilâhe illallâh.
Lâ ma'bûde illâ hû, fa'budûhu vahdehû,
Kāle fa'lem ennehû, lâ ilâhe illallâh.
Zikr-i enbiyâ nedir, virdi evliyâ nedir,
Tevhîd hakkıyâ nedir, lâ ilâhe illallâh.
(Ömeriyye-i İsmâil Hakkı Efendi)

***Lâ ilâhe illallâh, muhammedün rasûlullâh** (لااله الاالله محمد رسول الله):Ey sâlik-i ârif ve ey mâlik-i milk-i maârif ! Kelime-i tevhîdin lafz ve ma'nâsında olan esrâr-ı kesîre ve sûret ve hakîkatında olan hakāyık-ı vefîreye, eşcâr aklâm ve bihâr midâd ve tabakāt-ı arz u semâ evrâk olsa, vefâ etmez. Ve yalnız ömr-i âdem değil belki bütün müddet-i âlemde tahrîr olunsa gâyete yetip bitmez. Her ârif ondan zevki kadar feyz-yâb olur ve her sâlik onun menzilinden payına göre makām bulur. Ve asl-ı tevhîd akl-ı evvelden sâdır olmuş ve muhammedün rasûlullâh teşrîf-i ilâhî tarîkiyle zuhûr bulmuştur. Gerçi fi'l-hakîka ikisi dahi sırr-ı ezelîdir, zîrâ kur'ânda mezkûrdur. Ba'de-zâ, bu kelime-i tevhîd ibtidâ-i esmâdır. Ya'nî sâlik-i meczûb olanlar nefy ü isbâtla mürekkeb olan kelimeden bede' ederler. Zîrâ kelime-i tevhîdde nefy-i mâ-sivâ ve isbât-ı hüdâ vardır. Eğerçi mâ-sivâ dedikleri emr-i mevhûmdur velâkin çünki nefs-i emmâre ona vücûd-i müstakil verdi ve envâ'-ı arzû ve hevâyı kendine zamm edindi. Lâ-cerem, isbât-ı vücûd-i hak edince nefs-i mâ-sivâya muhtâc olundu. İşte bu sırra işâret edip vârid olmuştur ki Allâh Teâlâ âlemi îcâdda bir melek halk eyledi ve ona kelime-i tevhîdi telkîn edip, ol melek kıyâmete dek "لا" yı medd edip çekti ve kıyâmet koptukta الاالله dese gerekdir. Gûyâ işâret eder ki evvel-i âlemden âhirine varınca, bu umûr-i hissiyye vehmiyyât ve hayâlâttır. Ve hakāyık-ı esmâ bunun mâ-verâsında ve hakîkatü'l-hakāyık bunlardan dahi ganîdir. Pes, basîret ehli bu âlemi hayâl görüp vahdet-i vücûda zâhib olmuşlardır. Ve şol ki meczûb-i sâlikdir, ibtidâ onun virdi yalnız الله الله dır. Zîrâ meczûb olduğu cihetten onun kalbinde nefye sâlih nesne yoktur. Onun için Şeyh Şiblî (k.s.) vahşet-i lâdan firâr edip الله الله diye zikr ederdi. Eğerçi bâtında ehl-i huzûr olmak ile ne vechile vird etse dahi sahîh idi. Ve bu iki virdde tefâvüt ne olduğun bilmeyen şeyhin, mürîde ibtidâ celâle ta'yîn ettiği bâtıldır. Zîrâ mahal olmayınca ya'nî ol sâlik ibtidây-ı hâlinde zikr-i celâle erbâbı olmamakla, tagayyür-i hâline sebep olur. Meselâ, bir adam aç karnına helva ekl etse, veca'-i batna sebep olur. Bu cihetten ibtidâ onun ekli musahhih-i mi'de bir gayrı nesne tenâvül etmek lâzımdır. Ve şeyh tabîb-i rûhânîdir ki tabîb-i cismânî marîze ne vechile muâlece **[618-b]** ederse, tabîb-i rûhânî dahi sâlike tedâbîr eder. Ve kelime-i tevhîdde "لا" iltisâka işârettir. Ya'nî hakîkat-ı ilâhiyye ile hakîkat-ı kevniyyenin ictimâ'ına remzdir. Zîrâ "لا" da "ا" hâlıka ve "ل" mahlûka nâzırdır. Onun için sûret-i nefy ile bede' olunmuştur. Ve bundan fehm olunur ki nefy ile bede' olunan kelâmı teşe'üm etmemek gerekdir. Zîrâ cemî' ezkârın a'lâ ve efdali nefy ile bede' olunmuştur. Ve kelime-i tevhîdde nokta olmadığı, âlem-i ıtlâkın bî-kayd olduğuna dâldir. Ve sim-i muhammedin celâleye mukārenetinde sırr-ı azîm vardır ki erbâbına ma'lûmdur. Zîrâ Kur'ân'da Rasûlullâh ona alem gibidir. Ya'nî lafz-ı muhammed ona alem olduğu gibi ve beyne'l-celâleteyn duâ makbûl olduğu gibi, beyne'l-ismeyn-i şerîfeyn dahi müstecâbdır. Zîrâ Rasûlullâh (s.a.v.)in zâhiri halk ve bâtını hakdır zîrâ mazhar-ı tâm ve halîfetullâhi'l-a'zamdır. Fe'fhem cidden.فانه لايوصف الحال فوق هذا ابدا [Onun hâli bunun fevkindedir, ebedî vasf olunmaz] Ve لااله الاالله zâten ve sıfaten ve fi'len âlem-i

fenâdır. Ve محمد رسول الله zâten ve sıfaten ve fi'len âlem-i bakādır. Ve لااله الا الله محمد رسول الله da mündericdir. Zîrâ ulûhiyyete i'tikād eden, nübüvvete dahi kāil olur. Lâkin لااله الاالله ihsâ olunduğu vaktte edne'l-emr on kerede bir kere محمد رسول الله dahi demelidir. Çünki Kur'ân'da zikr-i kesîr ile emr etti. Lâ-cerem, herkesin üzerine be-her yevm yedi yüzer kere kelime-i tayyibe ile zikr etmek lâzım geldi. Zîrâ esmâ-i fenâiyye ki evveli bu zikrdir, yedi adeddir ve yediden her biri yüz ismi müştemil olunca, her günde yedi yüz aded mezkûr üzere zikr etmek lâzım geldi. Tâ ki emr-i ilâhî yerin bula. Eğerçi zâhirde üç kere demekle dahi kesret bulunur velâkin üç ehl-i zâhirin kesreti ve yedi yüz ehl-i bâtının kesretidir. Ve tevhîdi tekrâr etmek bi-tarîki't-te'kîddir ve illâ tevhîd birdir. Çünki abd mahcûb ve gāfil ola, her sabâh ve akşamda tevhîd ile tecdîd-i îmân lâzımdır. Gûyâ eyyâm-ı sayfda bir fidanı sabah ve akşam sulamak gibidir, kuvvet ve nemâ bula. Ve şol ki abd-i mükâşifdir, huzûr-i maa'llâh ehlidir. Ve budur ki nevmi ibâdet ve nefesi tesbîhdir. Pes, yirmi dört sâatte nefesiyle yirmi dört bin kere zikr etmiş olur, gerekse lisânı zikr etmesin. Ve bu makulenin lisân ile bir kere zikri, âlâf mertebesinin muzâafıdır ki bi-gayr-ı hisâb sırrıdır. Ma'lûm ola ki, kelime-i tevhîd dört kelimeden mürekkebdir. Zîrâ nehâr iki nısf ve leyl dahi iki nısf olup, mecmû'u dört nısfdır. Pes, bu dört kelimenin kāilinin leyl ü nehârda ettiği zünûbu mağfûr olur. Fe-emmâ محمد رسول الله üç kelimeden mürekkebdir. Zîrâ kelime-i tevhîdden mefhûm olan zât ve sıfattır ve fi'l-i Hak Rasûlullâh'da zuhûr etmekle sıfat-ı ferdiyyet vücûd buldu ki sırr-ı teslîsdir. Ya'nî Hakk'ın **[619-a]** zât ve sıfât ve fi'li Rasûlullâh'da zuhûrla cemî' eşyâ zuhûr buldu. (**Hitāb-ı Hakkı Efendi**)

Ma'lûm ola ki, bendeler ol vakt muhlis olurlar ki iblîs-i laînden geçip tasallutundan kurtulalar. Pes, sâlik-i muhlisi bir yere îsâl ederler ki محمد رسول الله nûrunu ona arz ederler ve nûr-i muhammed ile Muhammed (a.s.) ı bilirler. Pes, ondan sonra ma'rifet-i Hak hâsıl olur. Ammâ eğer محمد رسول الله nûrunu لااله الاالله nûruna muttasıl bile, şirk-i hafî olur. Bu şirkden dahi geçmek gerek. Bilirmisin ki bu ne şirkdir, Allâh nûrunu Muhammed perdesinde görmekdir. Ya'nî Hüdâ'yı محمد رسول الله âyinesinde görmektir.Gerçi mübtedîye nûr-i hüdâyı محمد رسول الله perdesinden gayrıda görmek olmaz, ammâ çün müntehî ola, nûr-i Muhammed (a.s.) aradan gider.

Ma'lûm ola ki, sâlik-i müntehî için iki makām vardır: Makām-ı evvel, لااله الاالله nûrunu محمد رسول الله perdesinden şöyle görür ki âftâbı mâhtâb ortasında gördüğü gibi. Ve makām-ı sânî oldur ki, nûr-i muhammedîyi Allâh nûrunda şöyle görür ki kevkeb nûrunu nûr-i mehtâbda gördüğü gibi. Acîbdir ki Bâyezid (k.s.) لااله الاالله demekten tevbe eyler, halk günâhdan tevbe eylediği gibi. Bilirmisin ki ne için tevbe eyler, zîrâ لااله الاالله demek bir gûne ve لااله الاالله olmak bir gûne ya'nî لااله الاالله demek mertebesinden لااله الاالله olmak mertebesine terakkî için tevbe eyler. Eğer لااله الاالله cemâli bir zerre mikdârı mülk ve melekûta görünseydi, kamû eşyâ yok olurdu. Sa'y eyle ki لااله الاالله da rûy olasın. Şöyle ki nasb-ı aynın ola, لااله الاالله kendi olursun. Pes, ma'lûm oldu ki ümmetin لااله الاالله dedikleri, Peygember (a.s.) ın dediği gibi değil imiş, fe'fhem.

لااله الاالله da üç ma'nâ vardır: Ma'nây-ı evvel, ibâdete lâyık Allâh Teâlâ'dan gayrı yoktur. Ma'nây-ı sânî, gönülde maksûd olan ondan gayrı yoktur. Her ne kadar ol gönül maksûdun gayrı i'tikādında ise de. Ma'nây-ı sâlis, ondan gayrı yoktur. Ya'nî her mevcûdun hakîkati oldur. İsmleri i'tibârıyla gayrı vehm olunur ise de. İmdi ârife lâzımdır ki gönlünde Hakk'ın gayrı mevcûdun zerre tevehhümünü nefy edip, her vücûd zâhiren ve bâtınen Hakk'ın olduğunu isbât ede, tâ ki tevhîd tamâm ola ve illâ yalnız diliyle tevhîd tevhîd-i avâmındır, makbûliyyeti yine avâm arasındadır. İmdi ârife asl nefyi lâzım olan kendi vücûdudur, isbâtı lâzım olan Hakk'ın vücûdudur ki sende ve cümlede ben diyen oldur.

Li-muharririhî :

Görürler vech-i eşyâyı nedir esmâyı bilmezler,
Gezerler huşk-leb içre, hayfâ mâyı bilmezler.
Onlar kîm ehl-i kıble olmadılar bu cihân içre,
Salât-ı semme vechullâhda îmânı bilmezler.
Eğerçi لا ve لا okurlar, resm-i tevhîdi,
Çü görmezler bugün ma'nâ yüzün esmâyı bilmezler. ***[619-b]***
Bakanlar bu anâsır gözlerinden sûret-i hakka,
Nedir gözlü nedir gizli nedir a'mâyı bilmezler.
Bu ünvân-ı mezâhirde kalanlar hakkıyâ âhir,
Nedir bu'd ve nedir ba'd ve nedir ammâyı bilmezler.

***Lâ ilâhe illallâh muhammedün rasûlullâh on ikişer harflidir :** Ma'lûm ola ki, لا اله الا الله kelimesi on iki harfdir ki her bir harfi Hakk'a kapıdır. Her biri bin ile taz'îf olunsa, on iki bin olup aslı on iki burcdur ki her biri bir menzildir. Ve on iki aded usûl-i esmâ yüze ve yüz dahi bine mütefassıl olur. Zîrâ bin gâyetü'l-a'dâddır ki mâ-adâsı onun muzâafıdır. Ve Hak Teâlâ'ya göre aded yoktur velâkin ibâdın hâline göre a'mâl ve ahvâl ve derecât-ı mütefâvite vardır ki esmâ-i ilâhiyyeye nâzırdır. Pes, vahdet-i hakda gerçi tekessür yoktur fe-emmâ esmâ ve sıfâtta kesret vardır ki semerât bu kesret üzerine mebnîdir. El-hâsıl, te'sîr zât-ı ahadiyyeden ve semerât zât-ı vâhidiyyeden hâsıl olur. Meselâ, şecere aslda nevâttan hâsıl olur fe-emmâ yalnız nevâtta meyve olmaz. Belki meyve ağsân ve evrâka mevkufdur. Velâkin ağsân ve evrâk te'sîri nevâttan ahz eder ki şecerenin köküdür. Nitekim âsyâbın devrânı ve semeresi olan dakîk feyz-i âba menûttur. İşte bu makāmı bir hôş fehm eyle ki ma'rifet-i vücûddan behre-yâb olasın.

محمد رسول الله dahi on iki harfdir. Zîrâ asl olan kelime-i tevhîd üzerine mebnî ve onun sûreti üzerine halîfedir. Pes bu ma'nâdan لااله الا الله محمد رسول الله da münderic oldu ve محمد رسول الله demek tafsîl bâbından oldu. Bu cihetten bir kimse لااله الاالله dese fe-emmâ ba'zı enbiyâyı tasdîk etmese, onun kelimesine tevhîd denilmez. Zîrâ لا اله الا الله kelimesinde محمد رسول الله mündericdir ve محمد رسول الله da dahi cemî' enbiyâ dâhildir. Pes, لااله الاالله diyene lâzımdır ki لااله الاالله kelimesinde محمد رسول الله sırrını mütâlaa ve محمد رسول الله da Âdem safiyyullâh ve Nûh neciyyullâh ve Îsâ rûhullâh ve sâiri müşâhede eyleye tâ ki îmân-ı icmâlî içinde îmân-ı tafsîlî bula. Zîrâ cemî' enbiyâ انا من الله والمؤمنون من فيض نورى [Ben Allah'tanım ve mü'minler de benim nûrumun feyzindendir][358] mûcebince feyz-i enver-i muhammedîdendir. Evlâd-ı feyz nutfe-i ebeveynden olduğu gibi. Fe'fhem. (**Tuhfe-i Atâiyye-i Hakkı Efendi**)

***Lâ ilâhe illâ ente, Lâ ilâhe illâ ene (لا اله الا انا , لا اله الا انت) :** Ma'lûm ola ki, لا اله الا انت makām-ı huzûra ve لا اله الا انا makām-ı fenâya râci'dir. Ya'nî abdin lisânında sâdır olsa, سمع الله لمن حمده gibi olur ki Hak Teâlâ lisân-ı abdden kāil olmuş olur, yoksa abdin mahall-i keyânîsi onun telaffuzunu götürmez. Belki ol ma'nâ onun sırrına âiddir. Şecere-i Mûsâdan انى انا الله vârid olduğu gibi. Maa-hâzâ şecere mümkin ve hâdisdir. Ey mü'min ! Bu mahalli bir hoş fehm etmek istersen, vücûdunda olan rûh-i insânîye nazar eyle ki ne vechile muhaddes olan vücûd-i hayvânî ve heykel-i tabîîye taalluk etmiştir. Ya'nî **[620-a]** taalluku tedbîr ve tasarruf iledir, yoksa hulûl tarîkiyle değildir. Pes, Hakk'ın şecereye hâşâ hulûlu yoktur velâkin asl-ı tecellî hasebiyle nûrunun ona taalluku vardır. Çünki şecereden ol nûrun zuhûrunu murâd eyledi. Ol şecere ona matla'-i âftâb gibi oldu. Zîrâ matla' şems için tehyie olunduğu gibi, şecere dahi zuhûr-i tecellî için müheyyâ idi. Velâkin zamân-ı Mûsâya dek kudret ve irâdet sıfatı ol mahalle taalluk etmemekle eseri zuhûr etmemiş idi. Vakt-i zuhûr geldikte şecere dahi insân-ı kâmil sûretine girdi ve onda sırr-ı hayât ve kelâm buldu. Var imdi akl-ı evvele varınca tertîb olunan kâinâtın ahvâlini şecereye kıyâs eyle. Ve bu tenzîhi bildikten sonra ilhâddan hazer kıl ve şöyle bil ki tecellî birdir velâkin zuhûrât kavâbil i'tibârıyladır. Ve zuhûr dahi tedrîce mebnîdir. Onun için kâmillerin ilmi ve tecellîsi ilâ-ebedi'l-âbâd mütezâyid olmaktadır, zîrâ Hak Teâlâ vâsi'dir. Ve bunda selâmet budur ki لا اله الا انا hikâye tarîkiyle telaffuz oluna ki tevhîdi Hakk'a isnâd eyleye ve mazhardan kat'-ı nazar söyleye. Zîrâ mazharın gavâili çok ve derd ü mihneti hadden artıkdır. Nitekim Mansûr انا الحق ve Ebû Yezîd سبحانى ما اعظم شانى ve Cüneyd ليس فى جبتى سوى الله dediler ve zahmetler çektiler eğerçi sözleri müvelleddir. Ve insân da'vâ etmek değil belki Hakk'ı tenzîh etse bile, Hak onun tenzîhinden münezzehdir. Zîrâ tenzîh etmek tevâsüm ve tahayyül i'tibârıyladır. Hak'da ise takdîs-i zâtî vardır ki kuddûs li-zâtihî pes, takdîs edenlerin takdîsi ya vehmî veyâ hayâlîdir. Fa'lem hâze'l-makām, fe-innehû min mezâliki'l-akdâm. Yürü var sen senin kendine mahsûs olan sıfatlarını gör, yoksa sıfât-ı Hakk'a tama' etme ki ol senin kaddine libâs olmaz ve âhir yanına kalmaz ve sen yine nuût-i kevniyen ile kalırsın. Fe'fhem cidden. (**Necât-ı Hakkı Efendi**)

***Lâ ilâhe illallâh (لااله الاالله) :** Ey mü'min! Mâ-dâm ki sen bizden gayrıya mukbilsin ve bizim mâ-sivâmıza mültefitsin, لااله الاالله kelimesine müdâvemet eyle. Zîrâ ol kelime senden mezmûm olan sıfatları mahv eder ve memdûh olan sıfatları hâsıl eder. Zîrâ sende iki vücûd vardır; vücûd-i mezmûm ve vücûd-i mahmûd ve vücûd-i adlî ve vücûd-i fazlî. İmdi senin vücûd-i mezmûmun

[358] - Aclûnî, I, s.619.

âlem-i adldir ve vücûd-i mahmûdun âlem-i fazldandır. Ve bu iki âlemden her biri eczâ-i müteaddide üzerine müştemil olur. İmdi vücûd-i adlî yedi eczâ üzerine müştemil olur ki hiss ve fehm ve akl ve fuâd ve kalb ve rûh ve sırr ve bunların nihâyetinde melekdir. Ve eczâ-i vücûd-i adlîden her bir cüz' eczâ-i fazlîden bir cüz'e mukābildir. Pes, hiss mezmûm olur ve mahmûd olur. İmdi hiss-i mahmûd hiss-i mezmûm mukābelesindedir ve şuğl fehm mukābelesindedir ve hevâ akl mukābelesindedir ve küdûret-i nefs fuâd mukābelesindedir ve nefs kalb mukābelesindedir ve beşeriyyet rûh mukābelesindedir ve tab' sırr mukābelesindedir ve şeytān malak mukābelesindedir. Ammâ himmet mukābelesinde **[620-b]** bir şey yoktur. Ve eczâ-i fazlî sekiz ve eczâ-i adlî yedi olması şundan ötürüdür ki şu eczâdan her bir cüz' ebvâb-ı vücûdundan bir bâbdır. Pes, vücûd-i fazlînin ebvâbı, ebvâb-ı cennet gibi sekiz kılındı, zîrâ cennet dâr-i fazldır. Ve vücûd-i adlînin ebvâbı, ebvâb-ı nâr gibi yedi kılındı, zîrâ nâr dâr-i adldir. Kāle teâlâ : لها سبعة ابواب (Hicr,15/44) [Onun yedi kapısı vardır] ve senin vücûd-i fazlın cennet-i muacceledir ki cennet-i suğrâdır. Ve vücûd-i adlin nâr-ı muacceledir ki cahîm-i suğrâdır. Ve cennet-i muaccele ebvâbından her bir bâb dahi nâr-ı müeccele ebvâbından bir bâba geçer. Hak Teâlâ buyurur : لكل باب منهم جزء مقسوم (Hicr,15/44) [Her kapıdan belirli bir kısmı girecektir] tahrîr olundu. Kaçan ki لااله الاالله kelimesi hudûdu, الا الله kelimesi isbâtına yetişse, nûr-i isbât zulmet-i nefy üzerine mün'akis olup bütün vücûd nûr olur ve isbât-ı mahz olur. Ve zulmet-i nefy nûru isbât ile gider. Ve kaçan ki zulmet-i nefy nûr-i isbât ile gitse ve ol nûr ile senin vücûd-i adlî âlemin nurlanır ve eczâları eczâ-i fazliyyeye münkalib olup sırf nûr olur. Pes, hiss-i mezmûm hiss-i mahmûd olur ve şuğl fehm ve hevâ akl ve küdûret-i nefs fuâd ve nefs kalb ve beşeriyyet rûh ve tab' sırr ve şeytān melek olur. (Hakkı Efendi)

***Lâ ma'bûde illallâh, Lâ maksûde illallâh, Lâ mevcûde illallâh (لا مقصود الا الله , لاموجود الا الله , لا معبود الا الله):** Ma'lûm ola ki, ehlullâh لااله الاالله ma'nâsında demişlerdir ki zâkir-i hak olanlar merâtib-i sülûkünde gâhî لا معبود الا الله der, gâhî لا مقصود الا الله der, gâhî لا موجود الا الله der. Seyr-i ilallâha şürû' etmezden evvel لااله الاالله dedikte لا معبود الا الله ma'nâsını fikr etmek gerekdir. Ve seyr-i ilallâhda لا مقصود الا الله ma'nâsını fikr etmek gerekdir. Tâ ki seyr-i ilallâha müntehî olup seyr-i fillâha kadem basmaya, لا موجود الا الله ma'nâsını fikr etmek küfrdür. (Nukile min **Kitâb-ı Reşehât**)

***Lâ mevcûde illallâh (لا موجود الا الله):** Ey sâlik ! Şirk-i hafîden halâs olmağa sa'y et ki muvahhid-i hakîkî olasın. Ve şirk-i hafîye zenb-i vücûd derler ki vücûdda taaddüd tevehhüm etmektir. Ve bu zenb mağfûr olmak, لاموجود الاالله sırrının zuhûruyladır. Onun için bu kelimeyi lisân ile tekellüm eylese velâkin hakāyıkından bî-mezâk olsa, şirkden halâs olmaz. Zîrâ kemâl dedikleri lafzla değil ma'nâ ve hakîkat iledir. (**Tuhfe-i Hasakiyye-i İsmâil Hakkı k.s.**)

***Lâ ma'bûde illallâh, Lâ maksûde illallâh, Lâ mevcûde illallâh (لا مقصود الا الله , لاموجود الا الله , لا معبود الا الله):** Âlem-i sagîr ki cesed-i benî âdemdir, onda üç dâr vardır : Evvelkisi, beyt-i rûh-i revândır ki kalb tesmiye olunur. İkincisi, beyt-i rûh-i sultânîdir ki fuâd tesmiye olunur. Üçüncüsü, beyt-i rûhi'l-kudsdür ki sırr tesmiye olunur. Evvelkisinin metâı ilm-i tarîkat ve ribhi hayât-ı kalb ve müşâhedesi âlem-i melekût ve ehl-i cinân ve envâr-ı melâike gibi. İkincisinin metâı ma'rifetullâh ve ribhi rü'yet-i aks-i cemâlullâhdır. Üçüncüsünün metâı ilm-i hakîkat ve ribhi zuhûr-i tıfl-i maâşdır. Ve muâyene ve müşâhedesi ayn-ı sırr ile cemâl-i bâkîye nazardır, cemâlen ve celâlen. Makām-ı şerîatte لااله الاالله demek **[621-a]** mâ-sivâdan müstağnî ve mâ-adâsı ona muhtâc bir ilah yoktur, illâ Allâh vardır demek olur. Ve makām-ı tarîkatte tālib-i hak olanlara göre, لااله الاالله demek, benim ma'bûdum ve maksûdum yoktur, illâ Allâh demektir. Ve makām-ı hakîkatte ashâb-ı yakîn olanlara göre لااله الاالله demek ancak mevcûd-i hakîkî Allâh'dır demektir. Zîrâ onlar müstehlek-i fillâhdır, onlara müntehî derler. Bu sırr-ı azîm eclden seyr-i fillâha kadem basmayanlara لاموجود الاالله demek küfrdür demişlerdir. Pes, imdi mertebe-i ubûdiyyette vücûdun ismi ma'bûd ve mertebe-i ulûhiyyette maksûd ve mertebe-i ahadiyyette mevcûddur. Ya'nî mertebe-i ahadiyyet ehli olmayan لاموجود الاالله da'vâsını etmek olmaz.Ya'nî zikrullâh ederken mübtedî لامعبود الاالله der ve mütevassıt لامقصود الاالله der ve müntehî لاموجود الاالله der.

***Lâ mevcûde illallâh** (لا موجود الا الله): Ma'lûm ola ki, nefy ü isbât küffârın evhâm ve hayâlâtını mâni' değildir. Kelime-i tevhîdde olan selb, mâ-sivâya vücûd veren ehl-i tevehhümün mülâhazâtını izâle içindir ve illâ fî nefsi'l-emr ma'bûdün bi'l-hakda taaddüd olmadığı gibi, mevcûd-i hakîkîde dahi taaddüd yoktur. Pes, لاموجود الاالله diyen لامعبود الاالله dahi der. Fe-emmâ لامعبود الاالله diyen لاموجود الاالله diyemez. Meğer ki kalbini sırr-ı nefy ile tahliye etmiş ola. Ya'nî her şeyi var sanarak, Hak'dan gayrı mevcûd yoktur diyen لاموجود الاالله diyemez. Lâkin her şeyi zâhirde vâr ise de yok gibidir diye tasdîk ederek bilen kimse لاموجود الاالله der. Ve nefy ü isbât zulmât ve nûra işârettir. Onun için zikr-i cehrîde sağ ve sola iltifât ederler.Asl-ı Ashâb-ı Kehf kakkında و نقلبهم ذات اليمين و ذات الشمال (Kehf,18/18) [Ve biz onları sağa sola çevririz] âyetinde ol iltifât sırr-ı taklîbden ahz olunmuştur. Ve bir dahi Cenâb-ı Nübüvvet (s.a.v.) Leyle-i Mi'râc'da âlem-i nûra tarh olundukta nesîm-i tecellîden nihâl-i müteharrik gibi yemîn ve yesâra iltifât göstermeleriyle iltifât-ı mezkûr erbâb-ı ezkâr arasında bâkî kaldı. Gerekdir ki sırr iltifât ede, beden hâli üzerine dura. Ya'nî iki taraf baş uyanıp beden uyanamaya, zîrâ beden dahi hareket etmek, kalbinde vecd hâsıl olmağa mevkufdur. Pes, bu sûrette hükm gālibindir. İşte devr ile zikrettiklerinin sıhhati dahi buradan ahz olunur. Ya'nî ba'zı ehl-i turuk ki devr ile zikrederler, sıhhati ya vecd-i sahîh veyâ tevâcüde mevkufdur ve illâ lu'b makulesinden olur. Eğer kalbinde vecd hâsıl olduğundan bütün beden hareket ederse güzeldir ve illâ bilâ-vecd hareket ederse münâsib değildir. Fe'fhem.

Li-muharririhî :

Bu hakkı bendeni ehl-i kabûl et,
Koma hicrânda ehl-i vusûl et.
Fenâda hissemend eyle bakādan,
Cüdâ kılma onu her dem likādan.
Çü lâ mevcûde illallâh dedi,
Seninle eyledi her yerde ıydi. ***[621-b]***
Hüve'l-evvel hüve'l-âhirsin ey şâh,
Hüve'z-zâhir hüve'l-bâtın hüva'llâh.
Vücûdum bir hayâl oldu yanında,
Vücûdu yok hakîkatte onun da.
Ki zıllin zıll iken yoktur vücûdu,
Ânınçün aslâ tâbi'dir şuhûdu.
Ben isem bana benlik yoktur aslâ,
Sen isen sana senlik var kat'â.
Hakāyıkdır bilinmez bu işârât,
Ki sığmaz bu işârâta ibârât.
Ânın kîm zevki vardır tattı halvâ,
Nedir bildi hakîkat-i menn ve selvâ.
Şu kîm ilhâda düştü şeş cihetten,
Nasîbi yoktur aslâ ma'rifetten.
Maârif olîcak hakkānî ister,
Velâkin ehli kāni bana göster.

Li-muharririhî :

Ey gönül, şartı işbu yolun tecrîddir,
Sırrı cümle mâ-sivâdan hak için tefrîddir.
Dedi lâ mevcûde illallâh ârif ma'nâda,
Kîm bu kavlin mâ-adâsı sûret-i tevhîddir.
Kîm ki tahkîk etmese tevhîdi geşt-i zâtla,
Bin delîle kādir olursa işi taklîddir.
Rûh-i kudsîden nefes al Hazret-i İsâ gibi,
Rûhuna her bir demi zîrâ ki bin te'yîddir.
Vakt-i imsâk eyledi şimden geri hakkı kulun,
Hamdullâh bu günün bir özge yevm-i ıyddir.

(Nukile min **Kitâb-ı Ömeriyye-i İsmâil Hakkı Efendi**)

YİRMİ DOKUZUNCU BÂB YÂ (ى) HARFİDİR

***Yâ hû veyâ men hû** (يا هو و يا من هو) : Hemân onu bil, hemân onu bil.

***Yâr-i bâkî** (يار باقى) : Yâr-i bâkîden murâd, vücûd-i mutlak-ı hakdır.

***Yâr-i fânî** (يار فانى) : Yâr-i fânîden murâd, vücûd-i mevhûm-i halkdır.

***Yâkute-i beyzâ** (ياقوته بيضا) : Hakîkatü'l-hakāyık.

***Yâkut-i ahmer** (ياقوت احمر) : Nefs-i nâtıka.

***Yâd-kerd** (ياد كرد) : Zikrde olan tekellüfden ibârettir. Zikrden maksûd, kalb dâimâ Hak ile olmaktır. Ve kalb ol müdreki derkden ibârettir. Ve zikr kalbin sıfat-ı lâzimesi ola, kalb her ne kadar tarfetü'l-aynda göklere ve sâir eşyâya meyelân ve taallukdan hâlî değil ise de. (Nukile min **Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Yâd-dâşt** (ياد داشت): Hak Teâlâ'ya olan şuhûdun ve huzûrun devâmından ibârettir. Ya'nî sâlik dâimâ âdâb-ı tarîkatın hâlâtını muhâfazada inâyet-i şeyh ile nihâyet-i mertebe kuvvet bulup ve kemâl-i metânet eyleyip murg-i himmeti ol kadar pervâz eyleye ki kendini cezbe ile fenâ-fillâha ve fenâ ile bakā-billâha ve bakā ile vuslata ve vuslat ile vahdete ve vahdet ile hüviyyete ve hüviyyet ile sırra ve sırr ile sırru's-sırra erdirip, dâimâ cümlenin matlûbu olan ol zât-ı evfâ ki ona hakāyıku'l-hakāyık denilmiştir, onunla mütehakkık olup, vâsıl-ı hazret-i ilâhî ve musâhib-i şevket-i nâ-mütenâhî olmakla mes'ûdü'l-ezel ve makbûlü'l-ebed ola bi-fazlihî ve keremihî teâlâ. Bu devlet-i uzmâya ve saâdet-i kübrâya nâil olmak üç nesneye tevfîk ile müyesser olur : Evvelkisi, bir şeyh-i kâmilden zikr-i şerîfe mülâkî ola. İkincisi, ilm ve akl ve fikrini ol azîze verip, onun emr-i muhabbeti ile ol zikre müdâvim ola. Üçüncüsü, hizmet-i şeyhde kendini ifnâ ve kemâl-i inkıyâd ve teslîm ile **[622-a]** şeyhi irzâ ile Hakk'a tālib ve şeyhe mürîd ve muhlis olmayanlar maksûd-i bi'z-zâta nâil olamazlar (Nukile min**Risâle-i Nakşibendiyye**)

***Yâ Allâh, yâ Rabb yâ Rabb yâ Rabb** (يا رب , يا الله): Ebu's-Suûd (aleyhi'r-rahmeti'l-vedûd) tefsîrinde يا ايها الناس nazmında gelir ki, "يا" nidâ-i baîd için vaz' olunmuştur. Gâh olur ki karîbi baîd menzilesine tenzîl edip, harf-i nidâ ile nidâ olunur. Nitekim dâî olan kimse يا الله يا رب der, maa-hâzâ Hak Teâlâ cümleden ona akrebdir. Velâkin nefsini istiksâr ve onu mahfil-i zülfâ ve menâzil-i mukarrabînden istib'âd eyler ve "يا" kelimesini isti'mâl eder. Pes, baîd olan Hak değildir, belki kendidir. Zîrâ şuhûdu olmayanın kurbu bu'd hükmündedir. Veyâhut kendi gafletine ve sû-i fehmine tenbîh içindir. İntehâ bi't-tercüme. Pes, cehr-i sûfiyye kendi nefslerinde olan ma'nâya râci'dir, yoksa Hakk'ın zâtına râci' ma'nâ için değildir. Zîrâ Hak Teâlâ fi'l-hakîka kurb ve bu'ddan münezzehdir. Kurb ve bu'du iş'âr eden kelâmdır. "يا" kelimesi baîd için vaz' olunmuştur. Ya'nî يا الله يا رب diyenlerin beyni ile Allâh beyninde yirmi sekiz menâzil-i bu'd hâsıl olur. Bu'd abde göredir, Hakk'a göre bu'd yoktur. Hak Teâlâ abde her şeyden akrebdir. Ve dahi ma'lûm ola ki, icâbet zamânında, yâ rabbi filan murâdımı bana i'tā eyle deyici olduğu hâlde ki celb-i menfaattir, ve yâ rabbi filan mahzûru benden teb'îd eyle dediği hâlde ki def'-i mazarrattır, veyâhut yâ rabbi, yâ rabbi bi-tarîki't-te'kîd tekrâra mahmûldür ki mâdde-i vâhideye göredir. Ve zâhir olan budur ki ba'zı mevâzı'a göre ve ba'zına göre tecdîd içindir. Ve ism-i rabb ism-i a'zamdır. Celâle ve rahmân ve hayy ve kayyûm ve bedîu's-semâvâti ve'l-arzi ve'l-celâli ve'l-ikrâm, lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine'z-zâlimîn ismleri gibi. Ve rubûbiyyet mertebe-i vâhidiyyettir ki celâleye nisbetle sultāndan vezîr gibidir ki vezîr vekîl-i mutlakdır. (Hakkı Efendi)

***Yâ ibâdî** (يا عبادى): "يا" baîd içindir. Zîrâ insân a'lây-ı illiyyîn-i kurbdan esfel-i sâfilîn-i bu'de tenezzül edip, hücüb-i imkâniyye ve gavâşi-i beşeriyye ile muhtecib olmuştur. Pes, baîd olan abddir. Hakk'ın cemî'-i etvâr hazerâtıdır. Ve ibâdda olan izâfet teşrîf içindir. Zîrâ azîme muzâf olan dahi azîmdir. Ve cem'iyyet-i ibâd istiğrâk-ı efrâd içindir. Ve bu nidâ ve hitāb isâlet-i inse ve tab'iyyet-i cinnedir ki bu ikisine sakaleyn derler ki ahkâm ve teklîf-i ilâhiyye ile mahkûm ve mükelleflerdir. Melâike bu hitābdan hâricdir, dâhil değildir diyen yanlış hayâl eyledi. Zîrâ melâikeden sudûr-i zenb umûr-i mümkinedendir. Ve illâ لا يعصون الله ما امرهم (Tahrîm,66/6) [Allah kendilerine ne emrettiyse, ona isyan etmezler] diye medh olunmazlardı. Velâkin kemâl-i nûrâniyyet ve letāfetlerinden ma'sûmlardır ve hadd-i teklîfden hâriclerdir. Onun için bi-hasebi'n-

nişâne sevâb-ı amelden müstağnîlerdir ve ibâdetleri zâtiyyedir, **[622-b]** teklîfiyye değildir. Ve teklîfiyye olduğu sûrette me'mûrlardır, fakat. Zîrâ neş'elerinde nehy iktizâ eder şehvet ve münâzaa-i nefsâniyye yoktur. Meğer ki melâike-i arziye ola ki ehl-i arza mütābaatla menhî olalar. (Hakkı Efendi)

***Yâ eyyühe'llezîne âmenû** (يا ايها الذين امنوا)**:** Hidâyet-i âmmeden sonra hidâyet-i hâssa-i kalbiyye vardır ki îmân-ı hakîkîye irşâddır. Îmân mertebesine hidâyet-i âmme derler ki evvelü'l-bâbdır. Onun için îmândan sonra takvâ ile emr olundu. Îmândan sonra olan takvâ, îmân-ı hakîkî onun üzerine müterettib olan küfr-i hakîkîdir ki ona küfr-i tāgut derler. Hidâyet-i âmmede dâhil olan kimse her ne kadar nâr-i dûzahdan necât bulursa da lâkin nâr-i bu'd-i katîadan halâs olmaz. Onun için Allâh Teâlâ nidâ-i baîd için vaz' olunan "يا" kelimesini îrâd eyledi. Zîrâ insân mevtın-ı vahdet-i ünsden hareket-i nüzûliyye gāyetine vâsıl olup, ahkâm-ı kesretle mübtelâ olmakla âlem-i vahdeti nisyân etmiş ve Hak'dan müstevhiş olmuştur. Ve akl-ı evvelden yirmi sekiz menâzil-i külliye ubûruyla eb'ad-i mesâfe-i vücûdiyyede bulunmuştur. Nazar eyle ki nereden nereye hitābdır. Ya'nî bâtın-ı cem'den aksây-ı zâhir-i farka nidâdır ki Hakk'a göre cemî' etvârda muvâsale vardır fe-emmâ abde göre yoktur.(eş-Şeyh el-Hâcc İsmâil Hakkı Efendi min **Risâle-i Vesîletü'l-Merâm**)

***Yed-i yümnâ** (يد يمنى) **:** Ukbâdan ibârettir.

***Yed-i yüsrâ** (يد يسرى) **:** Dünyâdan ibârettir.

***Yed-i ulyâ** (يد عليا) **:** Fi'l-hakîka yedullâhdır.

***Yed-i süflâ** (يد سفلى) **:** Yed-i mu'tîdir ki dâfi'-i sadakadır.

***Yedeyn** (يدين) **:** Yedeyn ile murâd, kuvvet ve kudrettir veyâ cemâl ve celâldir veyâ teşbîh ve tenzîhdir dediler. Ya'nî Âdem (a.s.) bu iki sırrı müştemildir. Nitekim ba'zı kelimât-ı kibârda gelir : فصرنا كالحروف العاليات بايات بلا متشابهات Ya'nî ta'yîn-i ma'nevî ve rûhânî ve cismânîden evvel, şahs-ı mizâc ve ta'yîn-i terkîbden mücerrede ve âriye olan hurûf-i âliye gibi olduk. Ya'nî suver-i ilmiyye ve suver-i ayniyyede tecerrüdümüz hasebiyle muhkemât-ı esmâ-i ilâhiyye-i tenzîhiyye mezâhiri idik. Sonra mertebe-i vâhidiyyette suver-i mezkûre ile terkîbe mukārenetimiz sebebiyle müteşâbihât-ı esmâ-i teşbîhiyye mezâhiri olduk. Pes, esmâ-i zâtiyyenin mertebe-i ahadiyyette hakāyık-ı kevniyyeye adem-i taalluku cihetinden hâl bir türlü oldu ki tenzîhdir. Ve mertebe-i vâhidiyyette taalluku yüzünden bir türlü hayy oldu ki teşbîhdir. Ve erbâb-ı hakıyk demişlerdir ki yedeynden murâd, sıfat-ı celâl ve sıfat-ı cemâldir. Cemâl lutfdan ibâret ve celâl kahrdan işârettir. Çünki Âdem sıfât-ı celâle ile celâle mazhar oldukta seyyidü'l-mevcûdât oldu. Onun için Hak Sübhânehû ve Teâlâ ta'zîmen melâikeye secde etmekle emr eyledi ve şeytāna ; niçin iki yedimle halk ettiğim âdeme secde eylemedin diye itâb edip, dergâhından **[623-a]** sürdü. Zîrâ şeytān ve cehennem ve buna banzer her ne varsa sıfat-ı celâl ile halk olunup mazhar-ı kahr-ı ilâhî olmuştur. Ve melâike ve cennet ve buna banzer her ne varsa sıfat-ı cemâl ile halk olunup, mazhar-ı lutf olmuşlardır. (Hakkı Efendi)

***Yedişer aded olan elfâz-ı mütenevvi'a :** Lâ, ilâhe, illâ, allâh, muhammed, rasûl, allâh. Suâl olunur ise ki, kelime-i tevhîd ve tasdîkin mecmû'u yedi kelime olmakta hikmet nedir? Cevâb budur ki, ebvâb-ı cehennem yedidir, nitekim Kur'ân'da gelir: لها سبعة ابواب (Hicr,15/44) [Onun yedi kapısı vardır] Pes, her kelime bir bâba sed olup, kāilinin dûzahdan necâtına sebep olur. Ve demişlerdir ki, Allâh Teâlâ kelime-i şehâdeti yedi kelime ile tezyîn eyledi. Kur'ân'ı yedi lugat ile ve sûre-i fâtihayı yedi âyet ile ve âlemi yedi iklîm ile ve âlem-i ulvîyi yedi eflâk ve yedi aded nücûm-i zâhire ile ve âlem-i süflâyı yedi tabaka ile ve dünyâyı yedi deryâ ile tezyîn ettiği gibi. Husûsâ ki, devr-i âdem devr-i sünbüledir ki yedi bin yıldır. Ve türâb-ı tayyibede ya'nî pak toprakta bir dâneden hâsıl olan yedi sünbüledir ki a'mâl-i ehl-i ihlâsın nemâsına işârettir. Ve secde yedi a'zâ üzerine vaz' olunmuştur. Ve tavâf-ı beyt yedi şevttır, ya'nî devrdir. Ve remy-i cimâr dahi yedidir. Ve Leyle-i Kadr şehr-i ramazânın seb'-i âhirinde matlûbdur. Ve usûl-i a'zâ-i insâniyye yedi adeddir ki üzn ve ayn ve yed ve ricl ve lisân ve batn ve fercdir. Ve usûl-i sıfât-ı zemîme yedidir ki kibr ve riyâ ve ucb ve hased ve gazab ve hubb-i mâl ve hubb-i câhdır. Ve esnân-ı insân ya'nî insânın sinni yedi tavr üzerinedir ki tavr-ı tufûliyyettir ki yedi seneye dekdir. Ve tavr-ı sabâvettir ki on dört yaşına dekdir. Ve tavr-ı şebâbettir ki otuz iki veyâ üçe dekdir. Ve tavr-ı kühûlettir ki elli bire dekdir. Ve tavr-ı şuyûhattır ki onun için ta'yîn yoktur. Ve ba'dehû tavr-ı herem ve atehdir. Ve cümlede ان الله وتر تحب الوتر [Şüphesiz Allah tektir, teki sever] sırrı vardır.

Ve bu fakîr bu ömr-i gāyetine dek hâlâ yetmiş birdir. Yedi kere yedi nesne ile mübtelâ olup, her birinin devrinde birer emr-i şâk zuhûruyla yedi esmâ mukābelesinde yedi terakkî ihsân olunup, on

iki esmânın on iki burc adedince esrârı onda derc kılındı. Ve esmâ-i cüz'iyyeden esmâ-i külliyeye ve ondan müsemmâya hareket olundu ve sırr-ı vahdet bilindi ve sırr-ı kazâ ve kadere kalem çalındı ve alınan alındı ve verilen verildi.

Latîfe :

Yedi esmâ ile çıkıp dokuza,
Seyr edin sûfi-i sâfî nider.
Hiçbir yerde karâr eylemeyip,
Âlem-i gayba gider dahî gider. (Hakkı Efendi)

Makām-ı evvel, makām-ı sânî, makām-ı sâlis, makām-ı râbi', makām-ı hâmis, makām-ı sâdis, makām-ı sâbi', nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i marziye, nefs-i kâmile, **[623-b]** seyr-i ilallâh, seyr-i lillâh, seyr-i alallâh, seyr-i maallâh, seyr-i fillâh, seyr-i anillâh, seyr-i billâh, âlem-i şehâdet, âlem-i berzah, âlem-i ervâh, âlem-i hakîkat-ı muhammediyye, âlem-i lâhût, âlem-i vahdet, mahall-i sadr, mahall-i kalb, mahall-i rûh, mahall-i sırr, mahall-i sırru's-sırr, mahallü'l-hafâ, mahall-i ahfâ, vâride-i şerîat, vâride-i tarîkat, vâride-i ma'rifet, vâride-i hakîkat, vâride-i ilbâs, nûr-i ezrak, nûr-i esfer, nûr-i ebyaz, nûr-i ahmer, nûr-i ahdar, nûr-i esved, nûr-i bî-renk, lâ ilâhe illallâh, allâh, hû, hak, hayy, kayyûm, kahhâr.

Yakazada avâm havâsla müteferrik ve menâmda müşterektir. Şol ma'nâyı ki ehl-i menâm olanlar menâm hâlinde müşâhede ettiler. Ehl-i fenâ onu yakaza hâlinde mütâlaa kıldılar. Zîrâ hissin onlara göre hicâbiyyeti yoktur. Belki rûh-i mücessem mertebesinde temessül ve ervâh-ı âliye gibi teravhun ve teşekkül eylemişlerdir. Sâir ehl-i hicâb ise böyle değildir. Onun için menâmla ahvâl-i âlemden münselih olur ve âlem-i misâle duhûl etmekle çehre-i maksûdu mükâşefe kılarlar. Ve bundan fehm olundu ki, havâss-ı nâs avâmla menâmda müşterekler ve yakaza hâli ile müteferrik ve mütemeyyizlerdir.

Ma'lûm ola ki, avâm-ı nâsın bir hâli vardır ki ârifin ba'zı hâline nümûnedir. Ol hâl yakaza hâlinde dünyâdan bî-şuûr olmaktır. Fe-emmâ beynehümâda fark vardır. Zîrâ avâmın bî-şuûrluğu hâb-ı hissî sebebiyledir, ârifin bî-şuûrluğu havâssın ta'tîli sebebiyledir. Tevzîh-i makām oldur ki avâm-ı nâs dünyâda hissiyâta meşguliyyet ile nâim hükmünde olup, ahvâl-i beşeriyye ve ahkâm-ı zâhireden bî-haber olup muktezâsıyla âmil olmadılar. Ve ârifler havâssın ta'tîliyle yakazada nâim hükmünde olup, âlem-i gaybı mütâlaa kıldılar. İmdi hâl-i avâm hâl-i ârife mücerred bî-şuûrlukta müşâbih oldu, gayrıda değil. Ya'nî ârif inkıtā'-i havâss ile nâim hükmünde olup, ahvâl-i dünyâdan bî-şuûr olmakla âlem-i gaybı mütâlaa eder. Avâm-ı nâs havâssı mâ-lâ-ya'nî ye iştigāl ile hâb-ı hissîde olup, ahkâm-ı zâhire-i lâzimeden bî-şuûr olur. Pes, iki tāife bî-şuûrlukta müşterek olmakla ahadühümânın hâli âharın hâline nümûne olur. Ma'lûm ola ki, insân menâm hâlinde zulmâttadır. Kurs-i hurşîd zulmâta ve Hz. Yûnus (a.s.) batn-ı hûte duhûl eder gibi onlar dahi ziyâde hâba daldılar ve bir müddet hâbın zulmâtında kaldılar. Ve gaflet ki menâm-ı ma'nevîdir, buna kıyâs oluna. Ya'nî eğer menâm-ı hissî ve eğer menâm-ı ma'nevîdir, ikisi dahi zulmetten hâlî değildir. Zîrâ menâm-ı hissîde basar ve menâm-ı ma'nevîde basîret mehcûbdur. Ve menâm-ı hissîde rûhun bedene taalluku ile bîdârı vâki' olup, infitâh-ı basarla rûşenâlık hâsıl olduğu gibi, menâm-ı ma'nevîde dahi tecellî-i Hak ile istitâr gidip **[624-a]** inkişâf-ı basîretle nûr-i tâm zâhir olur. Ve hâb-ı hissî hâb-ı gafletten ihtirâzdır. Pes, bundan fehm olunur ki her hâb-ı hissîde gaflet olmaz. Nitekim hadîsde gelir : ينام عيناى ولا ينام عينا قلبى [Gözlerim uyur fakat kalp gözüm uyumaz][359] fe-emmâ her yakaza dahi hâb gibidir. Binâen-alâ-hâzâ, halkın menâmları menâm içinde menâmdır. Fe'fhem. (Hakkı Efendi)

***Yakaza ve Menâm** (يقظه و منام)**:** Ey sâlik! Tâ ki bu bîdârlık ve akl ve hevş tufânından, bu hâtır ve çeşm ve gûş ve sâir havâss ve kuvâyı kurtaraydın güzel olurdu. Bunda yakaza hâlini tufâna teşbîh eylediler. Zîrâ rûhun âlem-i ma'nâda zevkine mâni' ve safâsına hâil olduğundan mâ-adâ cemî' a'zâ ve kuvâyı dahi bulandırır ve her birini bir kârda istihdâm ile canından usandırır. Pes, tufân âlem-i kahr ve celâlden olduğu gibi, yakaza dahi böyledir. Ve bundan fehm olunur ki, hâlet-i menâm âlem-i lutf ve cemâldendir. Zîrâ onda vücûdu i'mâl ve a'zâ ve kuvâyı işgāl yoktur. Belki âlem-i ünsdür ki sebeb-i sükûn ve huzûrdur. Ve'l-hâsıl zamîr-i dil-i insân hâtıra ile ve çeşm iltifâtla ve gûş istimâ'la ve sâir a'zâ ve kuvâ hallerine göre bir nesneyle mukayyed ve mübtelâ olmak, deryây-ı belâ ve cefâya gark olmaktır ki cümlesi yakazanın eseri ve akl ve hissin hükmüdür. Bunda işâret vardır ki tagayyür ve infiâl muktezây-ı hiss ve şuûrdur. Eğerçi ki kümmel evliyânın yakaza ve menâmında ahvâli, ahvâl-i sâire kıyâs olunmaz. Deryây-ı aşka dâhil olan gayrı

[359] - Buhârî, Teheccüd, 16; Müslim, Müsâfirîn, 125.

bulunmaz ve ma'şûk-i hakîkînin nûru her zerrede cilve-ger ve cemî' eşyâ onun pertev-i cemâline mazhardır. Şöyle ki bir mazhar-ı hakîrde mazhar-ı azîmin sırrı mündericdir. Eğerçi ki kuvvet ve fi'l ile tefâvütleri vardır. Pes, kaçan ol emr-i hakîrde münderic olana nûr-i ilâhî, âşıka bi-tarîki'l-mükâşefe mütecellî olsa, ol hüsn-i hafînin zuhûrundan hayrân olur ve şarâb-ı müşâhedenin neşvesinden mestânelik sûretin bulur. Akl-ı maâş ehli ise kemâl-i ihticâb ve amâsından bunda ne vardır ve ne sebepten ona gönül verirsin ve hayrân olursun der. Eğer perde-i aklı hark edip aşk yüzünden ona dahi ol mazharda münderic olan nûr-i zât zâhir ve sırr-ı sıfât bâhir olaydı, ol dahi âşık olurdu ve mecnûn şeklini bulurdu ve bî-vech serzeniş ve diline geleni söylemezdi.

***Lâyıha** (لايحه)**:** Her kimse ki uyanık ya'nî ahvâl-i dünyâdan haberdâr ve umûr-i cihândan âgâhdır, ol kimse uykuda ve nihâyette gâfildir. Onun uyanıklığı uykusundan bed-terdir. Zîrâ uyku dahi gerçi gafletten addolunur fe-emmâ uyku hâlinde suver-i ahvâl-i dünyâ levh-i dilden söylenip ve bu zühûl ile rûh ve beden bir mikdâr müsterîh olur. Fe-emmâ yakaza hâli sebeb-i iştigāl-i a'mâl ve bâis-i müzâvele-i ahvâl olmakla, gaflet mütezâif ve müteekkid olur. Pes, bu makulenin **[624-b]** hâbı yakazasından efdaldir. Fe-emmâ ahvâl-i dünyâdan bî-şuûr olan ehlullâha göre menâm ve yakaza birdir ki iki sûrette dahi tecerrüd ehlidir, zîrâ meyyit hükmündedir, meyyitte ise taalluk yoktur. Ve'l-hâsıl, bîdâr olan kimse gerekdir ki gafletten bîdâr ola ve dîdesi cemâl-i maksûdu rü'yetle rûşenâlık bula. Yoksa yalnız menâmdan bîdâr olan, gafletten halâs olmaz ve belki esbâb-ı gaflete tevaggul ve umûr-i dünyâya tegalgul etmekle kurbu bu'da mütebeddil ve safveti küdûrete mütehavvil olur. Bundan fehm olundu ki, hâb ve yakazadan her biri ikişer nev'dir ki biri makbûl ve biri mezmûmdur. Ve sâlik-i nâkısa yakaza menâmdan efdaldir. Zîrâ yakazada it'âb-ı beden ve i'mâl-i cesed ve ikbâl-i dil ile noksândan kurtulur ve gafleti mükâşefeye mütehavvil olur.

Mahkîdir ki, iki mürîd menâm ve yakazanın hayriyyetinde ihtilâf edip, mâcerâyı şeyhe def' ettikte, şeyh dahi sizden menâm hayrlıdır diyene mevt ve yakaza hayrlıdır diyene hayât hayrlıdır diye cevâb verir. Gerçi insân hâb hâlinde isyândan kurtulur fe-emmâ noksândan halâs olmaz. Pes, gerekdir ki yakaza hâlinde noksândan halâsa sa'y ede. Onun için ehlullâh istiğrâkda dâim iken yine evâmir-i Hakk'a imtisâle müsâraat ederler, tenbellik göstermezler. Zîrâ bilirler ki tecellî-i mahsûsa âyinedir. Gāfilin yakaza-i zâhiresi nefsle bîdârlıkdır ki mu'teber değildir. Zîrâ cân hâbda olunca, nefsin rûh-i hayvânî yüzünden bîdâr olması fayda etmez. Fe-emmâ Hak ile bîdârlık müfîddir. Ya'nî perde-i hiss ve hayâl ve vehmi hark eden kimse cemâl-i Hakk'a müsteşrif ve envâr-ı kemâle muttali' olmakla menâm-ı zâhir ona hicâb olmaz zîrâ cân gözü açıktır. Ve'l-hâsıl, dîde-i cân bîdâr olsa, dîde-i hissin hâbı Hakk'a perde olmaz. Zîrâ envâr-ı rûh cesede sârî olmuştur. Gāfilin zulmât-ı nefs ve cesedi ise rûhâniyyetine derbend ve sed olmakla yakazası dahi menâm hükmünü bulmuştur. Pes, mükâşif olan kimse uyur uyanıktır, mahcûb ise uyanık uyurdur, fa'rif. Hayâl, kuvvet-i mütehayyiledir ki hiss-i müşterek idrâk ettiği suver-i mahsûsâtı hıfz eder, kuvây-ı rûhâniyyeden ma'dûddur. Zîrâ meşâir-i zâhireden hâricdir. Ve bundan ahz olunur ki zikr olunan umûr ve esbâbın medârı yakazadır ki bi-hasebi'l-gālib şânı nehârda olmaktır. Pes, nehârın hükmü hareket ve leylin hükmü sükûndur. Zîrâ nehâr sıfâta ve leyl zâta mazhardır. Bu sebeptendir ki envâ'-ı ibtilâ âlem-i sıfâtın eseri ve esnâf-ı hareket ve meşâgil nehârın hükmüdür. Onun için bakāya merdûd olanlar zahmet çekerler ve fenâda kalanlar zevk ü safâ sürerler. Ve nâim-i memdûh odur ki ahvâl-i dünyâdan bî-haber ve mâ-sivâdan nâ-âgâh olup nevm-i sûrîde rûhu envâr-ı âliyeye muttasıl ve yakazada şuûn-i Hakk'ı mütālaada müstağrak olup, hayâlât-ı kevniyyeyi mezâhir-i esmâyla ve mezâhir-i esmâda zâhir olan pertev-i ahadiyyeti basîretle göre. Pes, ârife **[625-a]** göre cemî' hayâlât hakdır ve ârif cümle eşyâ ile mükâlemeye kādirdir, zîrâ nümûne-i âlemdir. İcmâlen ve tafsîlen cemî' eczâsına hayât sârîdir. Pes, levh-i hâtırı nukuş-i mülâhazâttan pâk eden, yakaza ve menâmda hayâlâttan kurtulur ve her nazar ve nazargâhda müşâhede-i Hak ile üns-i azîm bulur. Bir kimsenin lisânı sâmit ya'nî sükût üzere olup, kalbi gayr-ı sâmit olsa, hafîfü'l-vizr olur. Ve bir kimsenin kalbi sâmit ve lisânı gayr-ı sâmit olsa, ol kimse lisân-ı hikmet ile nâtık olur ki kümmel hâlidir. Ve bir kimsenin lisânı ve kalbi maan sâmit olsa, tecellî-i Hak bulup sırrı mertebesi fi'le gelir. Ve bir kimsenin lisânı ve kalbi maan gayr-ı sâmit olsa, maskara-i şeytān olur. Pes, sâlike gerekdirki ağyâr-ı muhâdeseden ayrılıp yârla münâcâta intikāl ve terakkî ede tâ ki وما ينطق عن الهوى (Necm,53/3) [Heveslerine uyarak konuşmaz] mûcebince cemî' nutku ma'rifetullâh ola. Ve biri dahi budur ki menâmın hâli hayâl olduğu gibi, yakazanın dahi hayâldir. Ya'nî cemî' eşyâ hayâlât ve umûr mevhûmedir. Pes, muktezây-ı tevhîd-i hakîkî mevhûmu i'tibârdan ıskāt ve mütehakkıkı isbâttır. Tâ ki şirk-i isniyyet zâil olup sırr-ı vahdet zâhir ola. Ve biri dahi budur ki insân gam çektiğine göre bâri mevcûd-i gamın çekmek gerekdir. Nitekim derler : Ger bâri geştî ışk ve tahammül ola bâri, tahmîl-i emânet ede her bârını bâri.

***Yakîn** (يقين): Şeksiz ve şüphesiz îmân etmektir. Ma'lûm ola ki, yakîn dedikleri, ilmin nefs-i insânda istikrârından ibârettir. Ya'nî ilm râsih olmadıkça ona yakîn denilmez. Ve ilmin râsih olması, şek ve şüphe bi'l-külliye müntefî olmağa muhtâcdır. Pes, ulûm-i zarûriyye makulesine yakîn denilmez, zîrâ mahall-i şüphedir. Meselâ, bir kimse semâ fevkimde olduğuna yakînim oldu ve onun böyle olduğunu yakînen bildim demek sahîh değildir. Zîrâ âsmânın fevkiyyeti mahsûs ve ona ilm zarûrîdir. Ve kezâlik Allâh Teâlâ'nın ilmi yakîn ile mevsûf olmaz, fi'li ittifâkı ile mevsûf olmadığı gibi. Ya'nî Allâh Teâlâ'nın fi'li keyfe mettefak makulesi değildir. Belki mukaddem ilm-i muhît-i kâmili üzerine mebnîdir. Ve kezâlik ma'lûmu olan nesne mahall-i iştibâh değildir. Belki ezelen ve ebeden eşyâya ilmi taalluk ettiği gibi, cemî' kâinât onun meşhûdudur. Zîrâ ona nisbetle gayb ve şehâdet denilmez, belki عالم الغيب و الشهادة (Haşr,59/22) [Görünmeyeni de bilir, görüneni de] denilir. El-hâsıl, bize gayb olan nesne ona şehâdettir. Zîrâ biz Hak ile kāim olduğumuz gibi, ol gayb olan nesne dahi Hak ile kāimdir. Bu cihetten cemî' eşyâ Hakk'ın ma'lûm ve meşhûdudur. Meselâ, güneşe göre cümle-i aktār-i arzda olan ezvâ' güneşin meşhûdudur, zîrâ güneşin âsârıdır. Eğerçi bize göre gāibdir, zîrâ bizim meşhûdumuz olan hânemiz penceresinden içeriye duhûl eden zav'dır fakat. Fe'fhem cidden.

Pes, ilme'l-yakîn dedikleri, **[625-b]** insâna göredir. Bu sûrette ilmin yakîne izâfeti, âmmın hâssa izâfeti kabîlindendir, beled-i bağdâd gibi. Ve bundan mefhûm olur ki, ba'zı ulûm yakîni müştemil olmamakla zannî olarak kalır ve ona fi'l-hakîka ilm denilmez, eğerçi ehl-i örf ilm ıtlâk ederler ise de. Ve bi'l-farz hâlde kat'î olsa dahi meâlde zannîdir. Nitekim kendi nefsine münâkaza edenlerin hâlinden zâhirdir ki bir nesneyi nazar ve istidlâl ile isbâttan sonra, ba'de zamân adem-i sıhhati zâhir olup hükm-i âhara udûl eder, müctehid gibi. Ve Fahr-i Râzî ve gayrıdan dahi bu makule çok nesneler me'sûrdur. Onun için عليكم بدين العجايز denildi. Pes, ilm-i yakînî odur ki bi-hasebi'n-nazar ve'l-istidlâl kalbde râsih ola ve onun üzerine karâr bula. Ve ayne'l-yakîn dahi böyledir. Ya'nî her ayn râsih olmaz. Meselâ, bir şehri ırakdan görmek gibi. Ve hakka'l-yakîn dahi ona kıyâs oluna. Bu cihetten her keşfe i'tibâr etmediler, meğer ki sâhibi râsihînden ola. Nitekim Kur'ân'da gelir: والراسخون فىالعلم (Âl-i İmrân,3/7) [İlimde derinleşenler] Ya'nî müteşâbihin te'vîlini Allâh Teâlâ bilir ve dahi Hakk'ın ta'lîm eylediği râsihler bilir. Zîrâ keşf-i sahîh, ilm-i zarûrî gibi şüphe götürmez. İşte bu ma'nâ fi'l-ilm lafzı üzerine vakf olunduğu sûrettedir. Ve eğer celâle üzerine vakf olunup والراسحون ile ibtidâ olunursa, ilmde rüsûh îmânda rüsûhu dahi müstelzim olur. Ya'nî onların ilmleri mahall-i tereddüt olmadığı gibi, ilm-i kat'î üzerine mebnî olan îmân-ı yakînî dahi böyledir. Onun için Kur'ân'da gelir: وبالاخرة هم يوقنون (Bakara,2/4) [Bunlar âhirete de kesin olarak inanırlar] ya'nî âhirete ve eğer âhireti halk eden evvel ve âhire îmân-ı yakînî gerekdir, yoksa mutlak îmân ekser-i mü'minînde dahi bulunur. Velâkin yakîn mertebesinde olmadığından niceleri mürtedd olmuşlardır. Onun için duâ-i nebevîde gelir: اللهم انى اسئلك ايمانا يباشر قلبى و يقينا ليس بعده كفرا ya'nî nice za'f-ı yakîn ehli vardır ki îmân kalblerinin bâtınına mübâşeret etmediğinden, ya'nî îmân kalblerine inmeyip ancak lisânlarında olduğundan, mürtedd olurlar. Kuvvet-i yakîn ehli ise böyle değildir. Gûş etmedin mi ümem-i sâlifede gelenleri ki nicelerinin lahmlerini demir taraklarla taktî' ve nicelerini ateşe ilkā ve nicelerini dahi gayrı vechile ta'zîb ettiler ki bu makuleye fitney-i dîn derler, fe-emmâ te'sîr etmedi. Zîrâ îmânlarında râsih idiler. Bilâl-i Habeşî (r.a.) gibi ki bathâda harâret-i şemsde ta'zîb olunurdu, şöyle ki lahmi kebâb olduğundan gayrı ciğeri dahi püryân olurdu. Ol esnâda الله الله demekten gayrı sözü yoktu. Onun için dinde reîs oldu, zîrâ zamânında reîsü'l-abdâl idi. Ve sâir havâss-ı nâsı ona kıyâs eyle. Onun için vârid oldu ki اشد البلاء على الانبياء ثم الامثل فالامثل [Belânın en şiddetlisi, nebîler üzerine, sonra benzerlerine gelir][360] Pes, büt-i mihnette kāl olmayan kimse ehl-i hâl olmaz. Ve Kur'ân'da gelir: واعبد ربك حتى ياتيك اليقين (Hicr,15/99) [Sana ölüm gelene kadar da Rabbine ibadet et] Burada yakîn mevttir, gerek irâdî ve gerek ıztırârî. Zîrâ mevt emr-i müteyakkındır ki kimsenin onda şüphesi yoktur. Ve kezâlik mevtle umûr-i âhiret münkeşif olup inkâr ve iştibâh olunan nesneler yakîn mertebesine gelir. Nitekim âyet-i uhrâdan ziyâde rûşendir ki bi-tarîki'l-hikâye gelir: وكنا نكذب بيوم الدين حتى اتينا اليقين (Müddessir,74/46,47) [Ve ceza gününü yalanlıyorduk, ta ki ölüm bize gelinceye kadar] **[626-a]** zîrâ rûh-i meyyit berzaha intikāl eder, berzah ise yevm-i dîne muttasıldır. Nitekim eserde gelir ki من مات فقد قامت قيامته [Kim ölürse, onun kıyâmeti gerçekleşmiştir] ve bir dahi budur ki yakîn ile murâd, gāyetü'l-yakîndir ki yakîn-i mutlakdır. Ve bu ma'nâ nefs-i mutmainnenin evâhir-i hâlidir. Ve ibâdet-i şer'iyye bu makule hâle vesîledir. Ve ibâdet gerek tevessül ve gerek teşekkür içindir, Allâh Teâlâ'yı i'zâm ve

[360] - İbn Mâce, Fiten, 23; Tirmizî, Zühd, 57; Dârimî, Rikâk, 67.

iclâldir. Onun için mevtle müntehî olur, mevtten evvel değil. Pes, ışıkların ibâdet mertebe-i yakîn ve itmi'nânına dekdir, sonra lâzım değildir dedikleri bâtıldır. Maa-hâzâ bu mevtında kâmil nâkısa mülhakdır, nâkısa ise ibâdet-i munkatı'a yoktur, zîrâ ehl-i berzahdır. Cennette ise aksidir ya'nî nâkıs kâmile mülhakdır. Onun için cenâbet ve gusl ve emsâli nesneler cennette olmaz.

El-hâsıl, kâmil olan kimse dünyâda nâkıs gibi takayyüd etmekten ve ahkâm-ı şer'iyyeyi gözetmekten hâlî değildir, zîrâ mevtın-i teklîfdedir. Eğerçi ki sırrı mutahhar ve bedeni zâhiren ve bâtınen münekkādır. Nazar eyle ki Rasûlullâh (s.a.v.) den atyeb ve ather kimse yok iken, yine gusl ederlerdi ve namâzda tûl-i kıyâmdan kadem-i mübârekeleri teverrüm etmişti. Binâen-alâ-hâzâ, umûr-i muhkemeyi te'vîl etmek küfr-i mahzdır. İşte bu takrîrden fehm olundu ki meşakkat-i teklîf mutmainne âhirine dekdir ve ba'dehû teklîf yine ke'l-evveldir velâkin meşakkati yoktur. Zîrâ müşâhede mertebesinde taab-i teklîf olmaz, belki cemî' ahvâl ehl-i cennet hâli gibi telezzüz-i mahz olur. Ve bu mertebe şerh-i sudûra mevkufdur ki dem-i hayvânînin hükmünü izâledir. Belki alakanın kendini bile izâle etmek câizdir, Rasûlullâh'a vâki' olduğu gibi. Zîrâ alaka-i mezkûre hazz şeytânîdir. Ve ba'zılarına kay' galebe edip, harâret-i bâtıneden muhterik olan demi kay' ederler. Nitekim şeyhim seyyidü'l-aktāba (k.s.) vâki' olmuştur. Ve bu şerhden sonra küdûret-i tabîiyye bi'l-külliye zâil olur. و نورنا كوجه القمر ليلة البدر بحرمة الختم المطلق و بجاه الولى الحق اللهم الحقنا باهل شرح الصدر واحشرنا مع اهل القدر [Allahım! Bizi şerh-i sadr ehline dâhil et, ehl-i kadr ile beraber haşreyle ve bizi hatmu'l-mutlak ve Hakk'ın velî komşusu hürmetine bedir gecesinin ayının nûru gibi nurlandır] (**Nakd-i Hâl**)

***Yalanı komak, gerçeği komak, olmayı komak, olmamayı komak:** Terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk mazmûnuna remz ve işârettir. Terk-i dünyâ, derûnunda dünyâ muhabbeti ve ağyârı olmamaktan ibârettir. Ve terk-i ukbâ, ibâdât ve tāâtı arzûy-i cennet-i naîm ve havf-i azâb-i cahîm için etmeyip, belki فيها و مساكن طيبة فى جنات عدن و رضوان من الله اكبر ذلك هو الفوز العظيم وعدالله المؤمنين والمؤمنات جنات تجرى من تحتها الانهار خالدين (Tevbe,9/72)[Allah, mü'min erkekler ve mü'min kadınlara, içinde ebedi olarak kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler vaad buyurdu. Üstelik Adn cennetlerinde çok hoş meskenler vardır. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür! İşte asıl büyük kurtuluş da budur!] mâ-sadakınca kulun lâzime-i hâli efendisine ubûdiyyettir. Ücret mukābili cennât-ı âliyât ve dûzahdan necât istemek iktizâ eylemez. Hemân cennât-ı naîmden a'lâ ve ekber ve a'zam olan rızây-ı saâdet iktizâsına bezl-i iktidâr ile ibtidâr gerekdir.

Ve terk-i hestî, varlığını terk etmektir. Ya'nî emâneti sâhibine verip, kendi aradan çıkmaktır. Zîrâ وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب اخر [Vücûdun öylesine bir günahtır ki başka günah ona kıyas olunmaz] kıyâsınca kişiye varlık **[626-b]** hicâbından özge zenb-i azîm olmaz. Terk ise dünyâ ve ukbâyı ve varlığı nefs için terk etmişti. Terk-i terk ise, خير الناس من ينفع الناس [İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır] nef'ince dünyâ ve ukbâya ve varlığa Hak için i'tibâr etmekten kinâyettir. Ve dahi zikr olunan terklerden kişiye bir yokluk ârız olur ki yokluğa erişip terke geldim diye sâlifü'z-zikr varlıklardan eşedd bir varlık ve ucb hâsıl olur, ol terki dahi terk eyle demektir. Ya'nî ol terk ettim demeği dahi terk etmelidir. Ya'nî hakkı anladım diye râhata varayım deme, sen dahi ileri anlamağa çalışasın ve terk et de terk ettim da'vâsını etme. Ve terkin olsun da o terke şuûrun olmasın. Ve dahi inkıtā' yönünden ma'rifet-i ilâhiyyeye netîce verdim diye kişiye bir pindârcık ya'nî sanı hâsıl olup, terk-i taleb-i dâiyesine düşer. Ol terki terk edip rûz ü şebb sa'y ve talebde pâyidâr ve bî-karâr ol demektir. Ya'nî işim bitti, her murâdım hâsıl oldu diye Hak'dan şey istemeği terk etmişti. Lâkin bu câiz olmamakla bu terki terk etmelidir ve dâimâ Hak'dan taleb etmeği kesmemelidir. Zîrâ ma'rifet-i ilâhiyyeye intihâ yönünden hadd ü nihâyet yoktur. من استوى يوماه فهو مغبون [İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır] ihtivâsınca فقد جهل و اساء الادب و قل رب زدنى علما muktezâsı vasf-ı hâlin olmasın için, olduğun menzile kanaat etmeyip فمن قنع (Tâ-hâ,20/114) ["Rabbim, ilmimi artır" diye duâ et!] emrine imtisâl ile dem-be-dem terakkîye sa'y ü şitâb eyle demekten ibârettir. Zîrâ Cenâb-ı Hakk bu emrde senden devâm-ı iftikār murâd eder. Ol eclden فاذا فرغت فانصب و الى ربك فارغب (İnşirâh,94/7,8) [Bir işi bitirdikten sonra boş durma, yine kalk ve ibadete başla! Ve ancak Rabbine rağbet et, hep O'na yönel!] buyurur.

Ey tālib-i râh-ı tahkîk ve ey râgıb-i cevher-i bahr-i amîk ! Bu mezkûrâta irâde-i nazar-ı tedkîk ve gûş-vâre-i sem'-i tasdîk ettin ise her mertebenin tahkîkine mürâât ve her makāmda Cenâb-ı Hakk'a inkıyâd ve tāât ile sarf-i nukud-i enfâs-i hayât ve her hâlde isticlây-ı rızây-ı şerîfine bezl-i evkāt gerekdir. (Nukile min **Risâle-i Seyyid Muhammed Cemâleddîn**)

***Yalan söylememek:** Mecmû'-i ehl-i mezâhib ve edyân ittifâk etmişlerdir ki yalan söylemek begāyet ulu günâhdır, belâ öyledir ve rasttır. Ammâ vakt olur ki kişi rast söyler ammâ bilmez ki ulu günâh işler. Ve yine vakt olur ki kişi yalan söyler ammâ ulu tāat etmiş olur. İmdi bundan ma'lûm oldu ki kişi iyiliği ve kötülüğü anlamak hayli müşkil iştir. İmdi anlaşıldı ki amelin iyi olması ve kötü olması niyettendir. Bâ-husûs denilmiştir : انما الاعمال بالنيات [Ameller ancak niyetlere göredir][361] İmdi ma'lûm oldu ki, amel niyet ile iyi olur ve niyet ile kötü olur. Ancak niyeti anlayıp bilmek azîm iştir. Meselâ, pâdişâh bir kimsenin katline emr ettikte, ol kimse ben artık öleceğim diye pâdişâhın anlamayacağı kendi lisânı ile pâdişâha şetm ettiğinde, pâdişâh yanında bulunan vüzerâsının âkiline, bu magzûb kimse ne söylüyor diye suâlinde, ol magzûbu katlden kurtarmak niyetiyle; pâdişâhım size senâ ediyor diye yalan söyledikte, diğer vezîri ; huzûr-i pâdişâhda niçin yalan söylersin, ol kimse pâdişâhımıza şetm etti diye **[627-a]** doğru söyledi ise de pâdişâha hoş gelmeyip evvelki vezîrin yalanı kendini berkāndan muhâfazaya sebep olduğu için, ol magzûb kimseyi afv buyurmuştur. Ma'lûm ola ki, hüsn-i niyyet sebebiyle umûr-i dünyâ iken umûr-i âhiret ve ayn-ı hidâyet olur ve sû-i niyyet sebebiyle, umûr-i âhiret iken umûr-i dünyâ ve ayn-ı dalâlet olur.

Beyit :

دروغ مصلحت امیز به از
راستیکه بود فتنه انکیز

Ya'nî maslahat ve iş bitirici yalan yeğdir, fitne koparan doğrudan.

***Yemin (يمين):** Her nesne için yemin etme. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın ism-i şerîfini mübtezel etmiş olur. Ve yemini sûretinde dahi hıfz-ı yemin eyleye. Nitekim Kur'ân'da gelir: واحفظوا ايمانكم (Mâide,5/89) [Bununla beraber yeminlerinize dikkat edin!] Yemin ettiği vaktte, esmâullâhı ta'zîm ile zikr eyleye. Ve fıkhda müsbettir ki yemin üç vechiledir : Biri, yemin-i kāmusdur ki yalan yere yemindir. Buna gamûs derler, zîrâ sâhibini evvelâ isme ve sâniyen nâra gams ve idhâl eder. Bu yeminde tevbeden gayrı kefâret olmaz. Ve biri dahi yemin-i lağvdır ki geçmiş nesne üzerine bilmeyip, böyledir diye yemin etmektir. Bunun hükmü recâ ve afvdır. Ve bir yemin dahi vardır ki ona yemin-i mün'akide derler ki müstakbel üzerine yemindir. Ya'nî gelecek zamânda fi'l veyâ terk üzerine yemindir. Bunun hükmü, hânis olduğu sûrette vücûb-i kefârettir. Ve ba'zı yemin-i mün'akide vardır ki hıfzı vâcibdir, fi'l-i ferâiz ve terk-i maâsî üzerine yemin etmek gibi. Ve ba'zın dahi hınsi vardır, fi'l-i maâsî ve terk-i vâcibât üzerine yemin etmek gibi. Ve ba'zı eymânda hıns efdaldir, hicrân-ı müslim ve emsâli üzerine yemin etmek gibi. Nitekim Hz. Sıddîk'in (r.a.)akrabâsından Mıstah derler bir fakir kimse, onun Âişe (r.anhâ) kıssasında bulunmakla Hz. Sıddîk ona bir dahi in'âm etmemek üzerine yemin etmiş idi. Nitekim Kur'ân'da gelir : ولا ياتل اولوا الفضل منكم والسعة ان يؤتوا اولى القربى (Nûr,24/22) [Bir de içinizden lütuf sahibi ve eli geniş olanlar, akrabalara yardım etme hususunda kusur etmesin!] Ya'nî Allâh Teâlâ fukarâyı mahrûm etmeğe müteallik yeminden nehy eyledi. Pes, Sıddîk ke'l-evvel Mıstah'a in'âm ve müvâsât eyleyip, kefâret-i yemin eyledi. Bundan zâhir oldu ki bühtan ve iftirâ etmek kebâirden iken, التائب من الذنب كمن لا ذنب له [Günahtan tevbe eden kimse, hiç günahı olmayan kimse gibidir][362] mûcebince tâibe bâb-ı atā meftûh oldu. Bu ma'nâdandır ki ba'zı ulemâ ihvân-ı Yûsuf (a.s.) ın nübüvvetlerine zâhib oldular. Zîrâ mâni'-i imâmet ve hilâfet zulm-i hâlîdir zulm-i sâbık değil. Nitekim Kur'ân'da gelir: قال لا ينال عهدى الظالمين (Bakara,2/124) [Allah "Benim ahdime zâlimler nâil olamaz" buyurdu] zîrâ bundan bi'l-fi'l zâlimdir ve ba'zı kimseler li-ecli't-te'kîd âhara şu husûsda sana yemin veririm derler, bu söz menhîdir. Zîrâ yemin verdiği nesnenin ifşâsına belki mâni' ola. Ve yemin Allâh Teâlâ'dan gayrıya şirkdir fe-emmâ **[627-b]** efrâd-ı âmmede şâyi' olduğu üzere başın için veyâ evlâdın başı için demek veyâ bunların emsâli lâ-be'sdir, zîrâ isti'tāfa mahmûldür, yemine değil. Ve filanın sebebiyle veyâ hurmetiyle demek dahi lâ-be'sdir. Nitekim hadîsde gelir: الم تكونوا ضلالا فهداكم الله بى Ve filanın hakkı için demekte ihtilâf ettiler. Ba'zılar men' ettiler, zîrâ Allâh Teâlâ üzerinde kimsenin hakkı yoktur. Ve ba'zılar hurmet ma'nâsına ahz edip tecvîz ettiler. Ve Câmi'-i Sagîr ahâdîsinde gelir: بحق السائلين عليك [Sana yalvaranlar hürmetine] Ve yeminde asl olan ismullâhdır. Zîrâ cemî' esmâ-i cemâliyye ve celâliyyeyi câmi'dir. Ve ind-i ehli'l-hakāyık ism dahi ism-i a'zamdır. Pes, rabbü'l-âlemîn hakkı için demek, Allâh hakkı için demeğe muâdildir. Fe'fhem cidden. Fass, bir şeyin hulâsa ve zübdesine derler. Ve dahi şol

[361] - Buhârî, Bed'i'l-Vahy, 1.
[362] - İbn Mâce, 4250; Beyhakî, 10/154; Aclûnî, I, s.351.

yüzün kaşına derler ki sâhibinin nâmı onda mektûb ola. Ve iki kemiğin mültekā ve mecma'ına fass ve her emrin mafsalına fass derler.(Ankaravî Şeyh İsmâil Efendi)

***Yüzden murâd** (يوز) : Yüzden murâd, mürşîdin gönlü yüzüdür.

***Yevm-i mîsâk** (يوم ميثاق): Cemî' âlemin قالوا بلى dedikleri vakttir, ya'nî ahd günüdür.

***Yevm-i mevkıf** (يوم موقف) : Halkın yevm-i mahşerde cem' olduğu yerdir.

***Yevm-i ilâhî** (يوم الهى) : Elli bin yıldır.

***Yevmü't-tegābün** (يوم التغابن) : Kıyâmet gününün ismi.

***Yevmü'l-hasret** (يوم الحسرة) : Kıyâmet gününün ismi.

***Yevm-i kesîb** (يوم كئيب) : Hak Teâlâ ehl-i cennete cemâlini arz ettiği gündür.

***Yokluk** (يوقلق) : Kendinden geçmektir. Ya'nî bayılmak demek değildir. Vücûd ve ef'âl ve sâire için kendinin sanıp, benimdir diye da'vâ ederken cemîan varlık Hakk'ın olduğunu tahkîk edip aradan çıkmaktan ibârettir. Kibâr buyurmuşlardır ki : "Nefsine bahîl olan kimse evliyâdan olmak ihtimâli yoktur." Zîrâ Hakk'ı bulmak kendi nefsinde yokluk iledir. Ve yokluk dedikleri, ibtidâen bezl-i mâl ve ba'dehû bezl-i nefsledir. Ve mahall-i feyz mâ-sivâdan hâlî olmadıkça oraya feyz nüzûl etmez. Zîrâ iki zıd bir yere cem' olmaz. Ve çerağ gibi pür-şihâb olmak, kandilde revgana dâirdir. Ya'nî kandil pür-âb olup zeyte mahal kalmasa, fitil bî-nûr ve fer kaldığı gibi, kandîl-i kalb dahi pür-nûr ve zeyt-i feyz ile pür-ziyâ olmasa, rutûbet-i şehvâniyyeyi ref' ve izâleye muhtâcdır. Pes, nâr-i kudret müheyyâdır fe-emmâ ol nâr ile müşta'il olmağa kābil fitil yoktur. Bu cihetten kusur nârda değil belki mahaldedir. Nazar eyle ki hatab-ı ratb müşta'il olmaz, maa-hâzâ ateş üstündedir. Ve sâir umûr dahi ona kıyâs oluna. Zîrâ şurût-i esbâb mefkud olsa, meşrût ve müsebbeb vücûd bulmaz, vuzû' ile salât gibi. Ve bu takrîrden fehm olundu ki, tabîat mahall-i şehvet ve nefs **[628-a]** mahall-i hevâdır ki ikisi dahi cehennemî olmakla muzlimdir. Bu cihetten demişlerdir ki, savt-ı hasen istimâ' olunduğu vaktte ona vâki' olan meyl eğer mertebe-i tabîattan vâki' olursa, hevâdır ki ehl-i nefs ve tabîata simâ' haramdır. Ve eğer meyl-i mezkûr kalb ve rûh ve sırrdan vâki' olursa, ona aşk ve muhabbet ve üns derler ki bunlara simâ' helaldir. Çünki insân nefsinden emn üzere değildir, ona terk-i simâ' etmek vâcibdir. Fe'fhem cidden. (İsmâil Hakkı Efendi)

Sâye-i zıllullâhîde bi-tevfîkillâhi teâlâ iâne-i rûhâniyyet-i ehlullâh ile bilâ-garaz ancak rızâullâh ve rızâ-i habîbullâh ve ma'rifetullâh arzusunda olarak, gerek ta'dâd-ı esmâullâh ve gerek tevhîd ile sülûk eden tarîkat karındaşlarımıza yâd-gâr ve ehl-i dîl miyânında neşr ve istifâde olunmak niyyet-i hâlisasıyla esmâü'l-hüsnâ ve esmâü'n-nebiyy ile bede' olunarak târih-i mezkûrdan beri bezl-i vücûdla tekmîli müyesser olan işbu **İnsân-ı Kâmil**'e derc ve tastîr olunan her bir ıstılâhâtın zımnında nice nice defâin-i uhreviyye ve hazâin-i ma'neviyye muhtefî olduğundan, tafsîlâta bakılmayıp ehlullâh efendilerimiz her bir ıstılâhı hangi mahalde ve ne vechile isti'mâl ve tesmiye ve neşr ve bast buyurmuşlar ise, irtikâbe levâzım-ı ta'b ve külfet-i birle mahalleri tasrîhiyle kaleme alınıp, hakîkat-ı muhammediyye ve nefes-i rahmânî ve hakîkatü'l-hakāyık mükerrer olarak tahrîr olundu ise de her birinde olan rumûzât diğerinde ta'bîr-i âhar ile ketm-i esrâr olunmakla gûn-â-gûn fevâid-i azîmeyi şâmil olduğundan, bir vech-i muharrer tastîr olunan ıstılâhât-ı sûfiyyeyi tahkîk ve müşkilâtını feth etmek murâd edenler, hangi ıstılâh olursa olsun, evvel harfi ile ikinci harfinden i'tibâren fihriste nazar edip, kırmızı rakamı kaçıncı sahîfede ise ibtidâ ol sâhifenin derûnunda olan ıstılâhâta ve yine ol sâhifenin kenarında olan ıstılâhâta göz gezdirip buldukta, ol sâhifenin gerek derûnunda ve gerek kenarında muharrer ıstılâhâtın ma'nâsını yine ol sahîfede bulup, müşkilini feth ü halletmek ve i'tikādını tatarruk-i halelden muhâfaza etmek üzere mukayyed ve rızâ-cûyân olan muhibbine esrârullâh ve emânetullâhı şâmil olan tasavvufun miftâhı tefvîz olunmakla Cenâb-ı Hayru'l-Fâtihîn i'tikādımızı erbâb-ı bâtılanın sû-i kasdından hıfz ve emîn eyleye. Âmîn, bi-hürmet-i seyyidi'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn.

Sevvedehü's-Seyyid Mustafa Râsim (gafera zünûbehû ve setera uyûbehû) olup, her noktadan bir nükte yazdım. Cem'ine târih tamâm oldu, maârif-i nüsha-i **İnsân-ı Kâmil**'de.

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar :

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. **el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm.** İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.

Abay, Muhammed. **Hâherzâde'nin "Minhâcu'l-Beyân" Adlı Kur'ân Sözlüğünün Tahkîki (Dâd Harfine Kadar).** (Doktora Tezi), M.Ü.Sosyal Bilimler E.,İst: 2003

el-Acem, Refik. **Mevsûatü Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî.** Beyrut: Mektebetü Lübnân ve Nâşirûn, 1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. **Keşfu'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs Amme'ş-Tehera mine'l-Ehâdîs.** Beyrut: Dâru İhyâ-i Türâsi'l-Arabî, 1932.

Adjukiewics, Kazimiers. **Felsefeye Giriş : Temel Kavramlar ve Kurumlar.** Çev. Ahmet Cevizci, Ankara: 1989.

Afîfî, Ebu'l-Alâ. **The Mystical Philosophy of Muhyiddîn İbnu'l-Arabî.** Cambridge: Cambridge University Press, 1939.

_____, **Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar.** Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz yay. 2000.

Ağakay,M.Ali. **Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklaması.**Ankara:1943

Ahmed b. Hanbel. **el-Müsned.** Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, I-X, Beyrut: 1991.

Ahmed Rıfat Efendi. **Lûgat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye.** İstanbul: 1300.

Akidil, Mehmet Ali. **İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri ve Tuhfe-i Ömeriyyesi.** (Y.Lisans Tezi), Gazi Ü.S.B.E., Ankara: 1996.

Akkaya, Veysel. **Tuhfe-i Atâiyye.** (Y.Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul: 1999.

Akkoyun, Muti. **Rûhu'l-Mesnevî'deki Metot ve Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beyti.** (Y.Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul: 1985.

Akkuş, Mehmet. **Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri.** Ankara: 1998.

Aliyyu'l-Kârî, Ali b. Muhammed el-Kârî. **el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa.** thk. Muhammed Lutfi es-Sabbağ, Beyrut: 1986.

Alkan, Ercan. **Letâifu'l-İ'lâm fî İşâreti Ehli'l-İlhâm Adlı Tasavvuf Terimleri Sözlüğü ve Mütercimi Mechul Tercümesi.** (Y.Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul: 2002.

Ankaravî, İsmâil Rusuhî. **Minhâcu'l-Fukara.** 1.bs., çev. Saadettin Ekici, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Arabî, Muhammed Gazi. **en-Nusûs fî Mustalahâti't-Tasavvuf.** Dımaşk: Dâru Kuteybe, 1985.

Aşkar, Mustafa. **Kaynakları Açısından Tasavvuf Tarihi Literatürü.** Ankara: 1999.

Ateş, Süleyman. **İşârî Tefsir Okulu.** İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.

_____, **Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı, Eserleri ve Mektupları.** İstanbul: Yeni Ufuklar, Ts.

Atpazârî, Osman Fazlı. **el-Lâihâtü'l-Berkıyyât.** Haz. B. Çetiner, İSAM Ktp. No.10.674.

Attâr, Ferîdüddin. **Tezkiretü'l-Evliyâ.** Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Erdem, 1991.

Avan, Naim. **İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbu'l-Envâr Adlı Eseri.** (Y.Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Ü.S.B.E., Van: 1996.

Aydın, Mehmet. **Din Felsefesi.** İzmir: Dokuz Eylül Ü.yay., 1990.

Ayverdi, Samiha. **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları.** İstanbul: Kubbealtı nşr., 1999.

Baba, Safer. **Tasavvuf Terimleri.** İstanbul: Heten Keten, 1998.

Baklî, Ruzbihân. **Kitâb Maşrab al-Arvâh.** Nşr. Nazif M.Hoca, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Baltacı, Cahit. **Tasavvuf Lûgatı.** İstanbul: Elif Neşr., 1981.

Banarlı, N.Sami. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi.** c.1, İstanbul: 1971.

Beneito, Pablo. **An Unknown Akbarian of The Thirteenth-Fourteenth Century: İbn Tahir, The Author of Latā'if al-I'lâm and His Works.** Kyoto: Kyoto University, 2000.

Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn. **Şuabu'l-İman.** Thk. Muhammed es-Said b. Besyonî Zağlol, I-IX, Beyrut: 1990.

Bilmen, Ömer Nasûhi. **Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu.** İstanbul:Ts.

Bisyûnî, Ebû Hacer Muhammed Saîd. **Mevsûa Etrâfi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi'ş-şerîf.** 11c., Beyrut: 1989.

Bochenski, J.M. **Felsefece Düşünmenin Yolları : Temel Kavramlara Giriş.** Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: 1994.

Bolay, S.Hayri. **Felsefî Doktrinler Sözlüğü.** Ankara: Akçağ, 1990.

Brockelmann, Carl. **Geschihte der Arabische Litteratur.** Leiden: E.J.Brill, 1949.

Buhârî, İsmâil b. İbrâhim. **Sahîhu'l-Buhârî.** I-VIII, İstanbul: Tsz.

Bursalı M.Tahir. **Osmanlı Müellifleri.** 2c., İstanbul: 1333.

Bursevî, İsmâil Hakkı. **Rûhu'l-Beyân.** Beyrut: Dâru'l-Fikr, Tarihsiz.

_____, **Kırk Hadis Şerhi.** Haz. Sami Erdem, İstanbul: İnsan yay., 1998.

El-Bustânî, Butrus. **Dâiretü'l-Maârif.** Beyrut : 1876-1900.

Büyükkörükçü, Tahir. **Hakiki Vechesile Mevlâna ve Mesnevi.** Konya: Ülkü Bas, 1959.

Câmî, Abdurrahman. **Nefahâtü'l-Üns.** Çev. Lamîi Çelebi, Haz. S.Uludağ-M.Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.

Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü.** Ankara: Rehber, 1997.

Ceylan, Ömür. **Tasavvufî şiir Şerhleri.** İstanbul: Kitabevi, 2000.

Cîlî, Abdülkerim. **İnsân-ı Kâmil.** Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul: İz yay. 1998.

_____, **el-İnsânu'l-Kâmil.** Mısır: 1383.

Condon, John C. **Kelimelerin Büyülü Dünyası.** Çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: 1995.

Cürcânî, Seyyid Şerif. **et-Ta'rîfât.** Beyrut: 1983.

Çağrıcı, Mustafa. **"İbrahim Hakkı Erzurumî".** DİA. XXI/305-311.

Çakmaklıoğlu, M.Mustafa. "***Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü***", http://www.tasavvufdergisi.8k.com/cgi-bin/framed/3046/sayi3/sayf.../kitap1.ht(22Mayıs2001)

Çaylıoğlu, Abdullah. **Niyâzî-i Mısrî Şerhleri.** İstanbul: İnsan yay., 1999.

Çelebioğlu, Âmil. **Erzurumlu İbrahim Hakkı.** Ankara: 1988.

Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân es-Semerkandî. **Sunenu'd-Dârimî.** Thk. Fevvâz Ahmed Zemrelî-Hâlid es-Seb'el-Alemî, I-II, Beyrut: 1987.

Devellioğlu,Ferit.**Osmanlıca-TürkçeAnsiklopedikLûgat.**13.bs.Ankara:Aydın yay.1996.

Dikmen, Hamit. http://turkoloji.cu.edu.tr/KONUK/dikmen_1.asp (27 Kasım 2003)

Dumlu, Ömer. **Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış.** İzmir: 1999.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak. **es-Sünen.** I-V, İstanbul: 1981.

Efendi, İlyas. **İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbu's-Silsileti'l-Celvetiyyesi.** (Y.Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul: 1994.

el-Ensârî, Zekeriyâ. **Risâletü fî Ta'rîfi'l-Elfâzi's-Sûfiyye.** Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü, No: 1348.

Eraydın, Selçuk. **Tasavvuf ve Tarikatlar.** 4.bs. İstanbul: İfav. yay, 1994.

Erdoğan, Kenan. **Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni.** Ankara: 1998.

Ergun, S.Nüzhet. **Şeyh Galip Hayatı ve Eserleri.** İstanbul: 1936.

Ertuğrul, İsmail Fenni. **Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî.** İstanbul: İnsan yay. 1991.

Erzurumî, İbrahim Hakkı. **Ma'rifetnâme.** İstanbul: 1310.

Ferre, Frederick. **Din Dilinin Anlamı.** Çev. Zeki Özcan. İstanbul: 1999.

Fîruzâbâdî. **Kāmusi'l-Muhît.** Çev. Ahmet Asım el-Ayntabî, İstanbul: 1305.

Fuâd, Enver. **Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye.** Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1993.

Garaudy, Roger. **La Pensée de Hegel.** Paris: 1966.

Graham, Dunston Martin. **Mağaradaki Gölgeler.** Çev. Belli değil. İstanbul: 1998.

Eren, Cüneyt. **Kur'an ilimleri ve Tefsir Istılahları.** Erzurum: 2001.

el-Askalanî, Hacer. **Hadis Istılahları Hakkında "Nuhbetü'l-Fiker" Şerhi.** Çev. Talat Koçyiğit, Ankara: 1971.

Gazzâlî, Muhammed. **el-Munkızu min-ad-dalâl.** Çev. Hilmi Güngör, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1990.

_____, **İhyâu Ulûmi'd-dîn.** IV c., Kahire: Matbaatü Mustafa Halebî, 1358/1939.

Gölpınarlı, Abdülbaki. **Mevlânadan Sonra Mevlevilik.** İstanbul: 1953.

Gûherin, Seyyid Sâdık. **Şerh-i Istılâhât-ı Tasavvuf.** Tahran: İntişârât-ı Züvvâr, 1367.

el-Gurâb, Mahmûd. **Şerhu Kelimâti's-Sûfiyye.** Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Genel 5524.

Gümüş, Sadreddin. **"Seyyid Şerif Cürcânî".** DİA. VIII/134-136.

Günay, Ünver ve A.Vehbi Ecer. **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatler ve Türkiye.** Kayseri: 1999.

Güzel, Abdurrahman. **Dînî-Tasavvufî Türk edebiyatı.** Ankara: Akçağ yay., 1999.

Hacıkadiroğlu, Vehbi. **Kavramlar Üstüne.** İstanbul: 1981.

el-Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdullah. **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn.** Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, I-IV+Fihrist, Beyrut: 1992.

Hakîm, Suâd. **el-Mu'cemu's-Sûfî.** Beyrut: Dâru'n-Nedrâ, 1401/1981.

Harputî. **Tenkîhu'l-Kelâm.** İstanbul: 1330.

el-Hindî, Cemâleddîn b. Fazlullah. **et-Tuhfetü'l-Mürsele.** Madras: 1331.

Hoca, Nazif. **Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrârı ile Farsça Bazı Şiirleri.** İstanbul: 1971.

Hucvirî, Ali b. Osman. **Keşfu'l-Mahcûb.** haz. Abdülhâdî Kandil, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1980.

_____, **Hakikat Bilgisi.** Haz. Süleyman Uludağ, 2.bs., İstanbul: Dergâh yay., 1996.

Isfahânî, Ragıb. **el-Müfredât.** Kahire: 1970.

İbnü'l-Arabî. **Tenezzülü'l-Emlâk min Âlemi'l-Ervâh ilâ Âlemi'l-Eflâk.** Thk. Taha Abdülbaki Sürur ve Zeki Atiyye, Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1380/1961.

_____, **Tercümânü'l-eşvâk.** Nşr. R.Nicholson, London: 1978.

_____, **Mu'cemu Istılâhâti's-Sûfiyye.** Thk. B.Abdülvehhâb el-Câbî, Beyrut: 1411/1990.

_____, **Istılâhâtu'ş-Şeyh Muhyiddin İbn Arabî.** Çev. H.Şahin, T.Koç, S.Sevim, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997.

_____, **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye.** Nşr. O.Yahya, Kahire: 1972.

_____, **Nurlar Hazinesi.** 2.bs., Çev. Mehmet Demirci, İstanbul: İz yay, 1994.

İbn Haldun. **Mukaddime.** Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim el-Bustî. **el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân bi-Tertîb-i İbn Belbân.** Thk. Şuayb el-Arnavut, I-XVIII, Beyrut: 1991.

İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye.** Kahire: 1358.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. **Sunenu İbn Mâce.** Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II+Fihrist, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tsz.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn el-Mısrî. **Lisânu'l-Arab.** I-XV. Beyrut: Tarihsiz.
Kam, Ferit. **Vahdet-i Vücûd.** Ankara: DİB. yay. 1994.

İbrahimhakkıoğlu, Mesih. **Erzurumlu İbrahim Hakkı.** İstanbul: 1973.

İsmail Paşa (Bağdatlı). **Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn.** I-II., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.

el-İstanbûlî, Yahyâ Âgâh b.Sâlih. **Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm.** Çev. Ülker Aytekin, 1.bs., İstanbul: Ocak yayınları, 2002.

Kâmil, Fuâd. **Kāmûs el-Mustalahâtu's-Sûfiyye.** Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1993/1413.

Kara, İhsan. **İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyyesi (3.Bölüm).** (Y.Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul: 1997.

Kara, Mustafa. **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi.** İstanbul: Dergah, 1990.

_____, **XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar.** Bursa: tarihsiz.

_____, **"Abdullah-ı İlâhi".** DİA. I/110-112.

_____, **"Üftade".** Sahabeden Günümüze Allah Dostları, İstanbul: Tarihsiz.

_____, **"Istılâhâtu's-Sûfiyye".** DİA. XIX/209-212.

Kâtib Çelebi. **Keşfü'z-Zünûn.** 2.bs., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.

el-Kayserî, Davud. **Mukaddemât.** Çev. H.Şahin, T.Koç, S.Sevim, Kayseri: 1997.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife. **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn.** Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî.

Kâşânî, Abdurrezzak. **Terceme-i Istılâhât-i Sûfiyye (Ferheng-i Istılâhât-ı İrfân ve Tasavvuf).** çev. Muhammed Hâcevî, Tahran: İntişârât-i Mevlâ, 1372/1414.

_____, **Mu'cemu Istılâhâti's-Sûfiyye.** Thk. Abdülâl Şahin, Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992.

Kehhâle, Ömer Rıza. **Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye.** I-XV., Beyrut: 1957.

Keklik, Nihat. **Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat İnsan.** İstanbul:1967.

Kelâbâzî, Ebû Bekir. **et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf.** tah. M.Emin en-Nevâvî, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1412/1992.

_____, **Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf).** Haz. S.Uludağ, 2.bs., İstanbul: Dergah y., 1992.

Kettânî, Ebû Abdullah. **Hadis Literatürü.** Çev. Yusuf Özbek, İstanbul: 1994.

_____, **et-Terâtibü'l-İdâriyye.** Çev. Ahmet Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Kılıç, Atabay. **Ahmed Neylî Dîvânı.** (Doktora Tezi), Ege Ü.S.B.E., İzmir. 1994.

Kılıç, Mahmut Erol. **"İbnü'l-Arabî".** DİA., XX/493-495.

_____, **"Cemâleddîn Uşşâkî".** DİA. VII/314,315.

_____, **"Fergânî".** DİA. XII/382.

_____, **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibu'l-Vücûd).** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: M.Ü.Sosyal Bilimler E., 1995.

el-Kindî, Ebû Yûsuf. **Felsefî Risâleler.** Çev. Mahmut Kaya, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994

King, H.Robert. **The Meaning of God.** Philedelphia: Fortress Press, 1973.

Koç, Turan. **Din Dili.** İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Konuk, Ahmed Avni. **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi.** I-IV, Haz. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, İstanbul: İfav yay, 1994.

Köprülü, Mehmed Fuad. **Eski Şairlerimiz.** İstanbul: 1931.

Kuşeyrî, Abdulkerim. **er-Risâle.** Nşr. A.Mahmud, Mahmud eş-Şerif, Kahire: 1972.

_____, **Kuşeyrî Risâlesi.** Çev. Süleyman Uludağ, 3. bs., İstanbul: Dergah Yay., 1991. Mâlik b. Enes. **el-Muvattâ'.** Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, I-II, Kahire: Dâru'l-Hadîs, Tsz.

Kübrâ, Necmüddîn. **Fevâihu'l-Cemâl.** Çev. Mustafa Kara, İstanbul: 1980.

_____, **Tasavvufî Hayat.** Çev. Mustafa Kara, 2.bs., İstanbul: Dergah yay., 1996.

el-Mekkî, Ebû Talib. **Kûtü'l-Kulûb.** Kahire: 1310.

_____, **Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı).** Çev. Muharrem Tan, İstanbul. İz yay., 1999.

Mısrî, Niyâzi. **Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvıfâne.** (Yazma) İstanbul: Süleymaniye Atıf Efendi Kütüphanesi, no: 1400.

el-Muhâsibî, Abdullah Hâris. **er-Riâye li-Hukūkillah.** Haz. Abdülhalim Mahmud, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1990.

_____, **Âdâbu'n-Nüfûs.** Tah. A.Ahmed Atâ, Beyrut: 1988.

_____, **el-Kasd ve'r-Rücû İlallâh.** Tah. A.Ahmed Atâ, Beyrut: 1986.

_____, **Risâletü'l-Müsterşidîn.** Tah. A.Ebû Gudde, Halep. 1964.

Muhtar, Cemal. **İki Kur'an Sözlüğü.** İstanbul: 1993.

Munâvî, Muhammed Abdurrauf. **Feyzu'l-Kadîr.** I-VI, Beyrut: Dâru'l-Fikr, Tsz.

Muslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. **Sahîhu Müslim.** Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-IV+Fihrist, Beyrut: 1983.

Mutçalı, Serdar. **Arapça-Türkçe Sözlük.** İstanbul: Dağarcık, 1995.

Nablûsî, Abdülganî b.İsmail. **İslami Rüya Tabirleri Ansiklopedisi.** Çev. Ali Bayram ve M.Sadi Çöğenli, İstanbul: 1980.

Namlı, Ali. **İ. Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarîkat Anlayışı.** İstanbul: İnsan, 2001.

_____, **İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmu'l-Feyz Adlı Eseri.** (Y.Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul: 1994.

Nasr, Seyyid Hüseyin. **İslam, İdealler ve Gerçekler.** Çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 1985.

en-Nefrî. **Kitabu'l-Mevâfık.** Thk. Arthur Jeffry, Mısır: Kutubu'l-Mısriyye, 1934.

Nesefî, Azîzüddîn. http://www.hakikiyol.com/dunya_evliyalari/afganisan/nesef/aziz ne. (23 Kasım 2003)

Okumuş, Ömer. **"Abdurrahman Câmî".** DİA. VII/94-99.

Öztürk, Y. Nuri. **Kur'an'ın Temel Kavramları.** İstanbul: Yeni Boyut, 1995.

Pakalın, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.** İstanbul: 1971,

Pürcevâdî, Nasrullah. **Can Esintisi.** Çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul: İnsan Yay., 1998.

Râsim, Seyyid Mustafa. **Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil.** (Yazma), Ankara: Milli Ktp. A3831.

Rıfâî, Ken'an. **Şerhli Mesnevî-i Şerîf.** İstanbul: 1973.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. **Mesnevî.** Çev.Veled İzbudak, c.1, İstanbul: M.E.B.yay.1990.

Safiyyüddin Ali. **Reşahâtü Ayni'l-Hayât.** Çev. Mehmed Rauf Efendi, İstanbul: 1291.

_____, **Can Damlaları.** Sad. Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul: Kitsan, 1978.

Safwat, Nabil. **A Glossary of Sûfî Technical Terms.** London: M.A., Ph.D., 1991.

Sakıb Dede. **Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân.** Kahire: 1283.

es-Salih, Subhi. **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları.** Çev. Yaşar Kandemir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.

Sarı Abdullah Efendi. **Semerâtü'l-Fuâd.** İstanbul: 1288. çev. Kenan Necefzâde İst. 1967.

Schimmel, AMarie. **Mystical Dimensions of İslam.** University of N.Carolina Press,1976

Seccâdî, Seyyid Ca'fer. **Ferheng-i Istılâhât ve Ta'bîrât-ı İrfânî.** Tahran: Kitâbhâne-i Tahûrî Zebân ve Ferheng-i İran, 1375.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman. **el-Makāsidu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine.** Tah. Muhammed Osman el-Hist, Beyrut: 1985.

_____, **Mecmua-i Tasavvuf.** (Yazma), Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp.gnl. 899

Semaan, K.I. **Islamic Mysticism in Modern Arabic Poetry and Drama.** International Journal of Middle East Studies, 1979.

Serin, Rahmi. **Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri,** içinde. İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

Serrâc,Ebû Nasr. **el-Luma'.**Tahk.Abdülhalim Mahmud, Mısır:Dâru'l-kutubi'l-hadis,1960

_____, **el-Lüma'(İslam Tasavvufu).**Çev. H.Kâmil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk yay.1996

Sevinçgül, Ömer. **Felsefî Kavramlar Üzerine Denemeler.** İstanbul: 1997.

Soysaldı, Mehmet. **Kur'an Semantiği açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar.** İzmir: 1997.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr. **el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr.** I-II, Beyrut: 1981.

Sühreverdî, Ebû Hafs Ömer. **Avârifu'l-Maârif.** (yazma), Süleymaniye ktp. Lala İsmail Paşa, no: 180.

_____, **Tasavvufun Esasları.** Çev. H.Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz, İstanbul: Vefa yay., 1989.

es-Sülemî, Ebû Abdurrahman. **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri.** Çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Ü. Basımevi, 1981.

Şahinoğlu, M.Nazif. **"Abdülkerim el-Cîlî".** DİA. I/250.

Şarkavî, Hasan. **Mu'cemu Elfâzu's-Sûfiyye.** 2.bs., Kahire: Müessese-i Muhtar, 1992.

Şemseddin Sami. **Kāmûsü'l-A'lâm.** I-VI., İstanbul: 1306/1316.

Şeriatî, Ali. **Medeniyet ve Modernizm.** Ter: Ahmet Yüksek, İstanbul: 1984.

Şerif, M.M. **İslam Düşüncesi Tarihi.** Çev. Mustafa Armağan, İstanbul: İnsan Yay.,1990.

Şeyh Sadık Üsküdârî. **Tarih.** http://ebrucu.4t.com/tarih.htm (27 Kasım 2003).

_____,**Osmanlı.** http://65.122.110.233/Webs/osm/sistem/resimyazi.htm (27 Kasım 2003)

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. **el-Mu'cemu'l-Evsat.** Thk. Mahmud et-Tahhân, I-Xı, Riyad: 1995.

Taftazânî, Ebu'l-Vefâ. **Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmî.** Kahire: Dâru Sadr, 1991.

_____, **Şerhu'l-Makāsıd.** İstanbul: 1305.

Tahralı, Mustafa. **Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd İle Alâkalı Bazı Meseleler.** (A.Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* içinde, İstanbul: İfav 1999), I, s.29-62.

_____, **Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık.** (A.Avni Konuk *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* içinde, İstanbul: İfav 1990), III, s.9-63.

Taylan, Necip. **Anahatlarıyla İslam Felsefesi.** İstanbul: Ensar, 1985.

Taşköprizâde, Ahmed Isâmüddin. **eş-Şakāiku'n-nu'mâniyye.** Beyrut: 1975.

Tayşi, Mehmed Serhan. **"Cemâl-i Halvetî".** DİA. VII/302.

TDK, http://www.tdk.gov.tr/belgin/HazikY.D.htm (27 Kasım 2003)

Tehânevî, Muhammed b. Ali. **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn.** Kalküta: 1862, İstanbul: 1318.

Tillich, Paul. **Dynamics of Faith.** New York: Harper Torchbooks, 1965.

Türer, Osman. **Şeyh Mehmed Nazmî Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü'l-İhvân'ı.** (Doktora Tezi), Ankara: 1982.

Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü.** İstanbul: Marifet, 1977.

_____, **İbn Arabî.** Ankara: T.D.V. Yayınları, 1995.

_____, **"İbnü'l-Fârız".** DİA., XXI/40.

_____, **"Halvetiyye".** DİA. XV/392,393.

Ulusoy, İ.Turgut. **Manevi Ufuklar-I:Kitâbü'n-Necât.** İstanbul: 1983.

Underhill, Evelyn. **Mysticism a Study in The Nature and Development of Man's Spiritual Conciusness.** London: Methuen and Co. Ltd., 1960.

Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi.** İstanbul: 1979.

Ünal, Ali. **Kur'an'da Temel Kavramlar.** İstanbul: 1990.

Vankulu Lûgatı. **Ünlü Kişiler.** http://www.folklorkurumu.org/ folklora/yoreler/ van/ unlukisiler.htm (27 Kasım 2003).

Vassaf, Hüseyin. **Sefîne-i Evliyây-ı Ebrâr.** Nşr. M.Akkuş ve A.Yılmaz, İstanbul: 1990.

Yalçın, Cavit. **Kur'an'da Temel Kavramlar.** İstanbul: 1997.

Yavuz, Y.Şevki. **"Beyzâvî".** DİA. VI/100.

Yazır, Elmalılı Hamdi. **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli.** Sad. Sabri Yılmaz, İstanbul: Şenyıldız yayınevi, 1997.

Yetik, Erhan. **İsmail-i Ankaravî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri.** 1.bs., İstanbul: İşaret yay., 1992.

Yıldırım, Ahmet. **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları.** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Yıldırım, Suat. **Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş.** İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985.

Yıldız, Sâkıb. **"Atpazârî Osman Fazlı".** DİA. IV/83,84.

Yılmaz, H.Kamil. **Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi.** İstanbul: İfav Yayınları, 1990.

_____, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar.** İstanbul: Ensar, 1997.

_____, **Aziz Mahmud Hüdayi ve Celvetiyye Tarikatı.** İstanbul: 1982.

_____, **"Aziz Mahmud Hüdayi".** DİA. IV/338-340.

Yüksel, Nevzat. **Konularına Göre Kur'an-ı Kerim Fihristi. İstanbul:** Bayrak Yayınları. 1991.

Yücel, Ahmet. **Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî ilk üç asır).** İstanbul: İfav Yayınları, 1996.

_____, **Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar.** İstanbul: İfav, 1998.

Zâtî Süleyman Efendi. **Dîvân ve Sevânihu'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır.** Haz. Mehmet Arslan, Sivas : 1994.

Zebîdî, Ahmed b. Abdüllatif. **Şerhu'l-İhyâ.** Beyrut: Tarihsiz.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl.** Kahire: 1350.

Süreli Yayınlar :

el-Affîfî, Ebu'l-Alâ. *"İbn Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim"*, (Çev. Abdullah Kartal), **Uludağ Ü.İlahiyat Fak. Dergisi.** C.9, S.9. (2000) s.698.

Aydın, Mehmet. *"Allah'ın Varlığına İnanmanın akliliği"*, **İslami Araştırmalar.** S.2. (Ekim, 1986) s.12.

Cebecioğlu, Ethem. *"Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri"*, **Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.** S.XXIX. (1987) s.387-406.

Çelik, İsa. *"Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veyâ Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı"*, **Tasavvuf Dergisi.** S.10. (Ankara 2003) s.170.

Ergin, Osman. *"Sadreddin el-Konevî ve Eserleri"*, **İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Şarkiyat Mecmuası.** C.2. (1957) s.63-90.

Erginli, Zafer. *"Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde Risâle-i Tasavvuf, Mecmua-i Tasavvuf ve Kitâb-ı Tasavvuf Adını Taşıyan Türkçe Yazma Eserler"*, **Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Dergisi.** C.9. S.9. (2000) s.609.

Fırat, A.Suphi. *"Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir Eser : el-Luma' fi't-Tasavvuf"*, **İslami Edebiyat Dergisi.** (Nisan-Mayıs-Haziran 1993) s.25-28.

Irâkî, Fahreddin. *"Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf"*, (Çev. Nurettin Bayburtlugil), **Marmara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi.** S.3. (1985) s.345.

Kara, Mustafa. *"Tasavvuf Kitâbiyâtında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-i Aşere Geleneği"*, **Hareket.** (Ocak-Şubat 1980) s.11-12.

_____, *"Molla İlâhî'ye Dâir"*, **Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies).** S.VII-VIII. (1988) s.365-390.

Konur, Himmet. *"Makamlar ve Haller"*, **Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fak. Dergisi.** S.9. (1995) s.319-328.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *"Mevlânâ ve Sûfî Gelenek"*, (Çev. Mehmet Vural), **Türkiye Günlüğü.** S.53. (Kasım-Aralık 1998) s.95.

Utku, Ali. *"İlk Felsefe Sözlüklerimiz"*, **Virgül Dergisi.** (Haziran 1999) s.31.

Pürcevâdî, Nasrullah. *"Bâde-i Aşk-II"*, **Neşr-i Dâniş.** Yıl. 12, S.1, s.7-8.

_____, *"Risâle-i der Istılâhât-ı İrfânî"*, **Ma'ârif.** C.2. S.3. (Mart 1986) s.352.

Snir, Reuven. *"Modern Arap Şiirinde Yeni Sûfilik"*, (Çev. Halil İbrahim Şimşek), **Gazi Ü.İlahiyat Fak. Dergisi.** S.1. (2002) s.366-377.

Tekin, Mustafa. *"Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Din Anlayışı"*, **Tasavvuf Dergisi.** C.3. S.7. (Eylül-Aralık 2001) s.269-272.

Yazıcı, Tahsin. *"Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri"*, **İstanbul Enstitüsü Dergisi.** S.2. (1956) s.150.

Yıldız, Sâkıb. *"Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı"*, **İslami İlimler Fakültesi Dergisi.** S.1. (Erzurum 1976) s.103-126.

EK-1 : Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil, Ankara Millî Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 06 M.K.Yz. A3831, vr. 1/b

محض قرآن اولان انسان کامل حقایق الهیه و کونیه‌یی حاوی اولدیغی کبی بو انسان کامل کتابی
دخی علمای ظاهر و باطن بیننده معتبر اولان بروسوی الشیخ اسماعیل حقی و سایر اهل الله‌ك
آثارلرنده اصطلاحات ایله مکتوم اولان حقایق و دقایق و اسرار الهیه‌یی محتوی اولمشدر

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمین والصلاة والسلام علی رسولنا محمد وآله وصحبه اجمعین
اما بعد ای مطلب اعلادن بیخبر و غفلتده قلمش طالبان و محبان کنی فکر
واندیشه سنده عبارت اولمق اوزره مألوف و متصف اولدیغی احوال و افعال
و صفاتك عینیله دنیکم عالم برزخده نه حال و نه کونه صفت ایله مألوف ایکن انتقال
اولنور ایسه اول حال ایله حشر اولنه جغی کبی زیرا حقیقت اهل اولان شریعت
و طریقت و معرفت و حقیقت اهل سنت و جماعت نزدنده درت سنی ایمدی شریعت مرتبه سنده
اهل سنت سنی باقی ما عداسی قرآنده وارد اولان مثنی و ثلاث و رباع
سری نتیجه اولدی یعنی قنی سنده طریقت قادیکه فی سبیل الله شرع اوزرنه
اجتهاددر وقنی سنده معرفت قادیکه حق تعالینك مراتب تجلیاتنی بیله سن
و تسبیح و تحمید نه در اکلایه سن وذات و صفات و اسما و افعال و آثارنده
سر الهی طوریوب بزم دلده ذوقیاب اوله سن یوخسه بو مقوله کلامات ایله
اتصاف مأمور دکل سن وقنی سنده حقیقت قادیکه سر وحدته آگاه
و مقرب درگاه اوله سن اول کلمات که اهل اللهدن صادر اولمشدر اصطلاح
مخصوصه‌در و اول معانیکه آنلردن وجود بولمشدر طورا اهل خصوصه‌در
اکر سن آنی نه در بیلمدك ایسه بونده بیلنلر واردر و شرعك ظاهرینه مخالفدر
دیو اعتقاد ایتدك ایسه باطننه موافقدر بلکه ظاهرینه دخی مطابقدر
فاما فهمده سنك قصورك واردر زیرا درجه عقل جزئنده سن اکر ذوق
اولیدی اصل مقصوده ظفر بولوردك و اولیانك کلماتنه محب و مشتاق اولوردك
زیرا بزم دیدیکمز اولیانك عقل قاصریله و قلب بی‌ادراکله کلام مؤاخذه
مقوله‌سی دکلدر اولیاء تحت قبابی لا یعرفهم غیری قبه سنده مستور اولمشلردر
جوهر ولنك اولی طلب شریعتدر شریعتك ظاهر و باطنندن خارج اولنلردن
هیچ برکسه حقیقته واصل اولمامشدر باغ و قیماق استین شدی بولوره
و لعل استین بدخشانده کانه ظفر بولوره و بیت فرقان دیلین قرآن اهل اولور
فانهم کلامه دی کل بصیرت اهل اولمق آرزو سنده ایسك برکمسنه یه سوء ظن
اولنمامق ودائم جهل و غفلتده قالمامق و آخر نفسده وافقه اوله جق احواله